

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-
विरचितया सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाग्रन्थया व्याख्यया समरक्षितं
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

श्री अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः श्रंष्टि-
श्रीवलदेवभाई डोसाभाई पटेल-महोदयः
मु० अहमदाबाद-१.

प्रथम-आवृत्तिः
प्रत १२००

वीर-संवत्
२५०८

विक्रम-संवत्
२०३८

ईसवीसन्
१९८२

मूल्यम्-रु० ४०-००

Published by :

Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Sthanakvasi Jain Upasraya,
Outside Nikoli gate,
Sarashpur, AHMEDABAD-18.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोद्दयं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्त कोइ तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्य रु. ४०-००

मुद्रक : जयंतिलाद भण्डिलाद शाह,
नवप्रभात प्रिन्टींग प्रेस,
धीकंटा रोड, अमदावाद-१.
ई.स. : २००१६

सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्र भाग दूसरे की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठाङ्क
१	दसवें प्राभृत का बीसवां प्राभृत प्राभृत	१-१२८
२	दसवें प्राभृत का एकवीसवां प्राभृतप्राभृत	१२९-१४८
३	दसवें प्राभृत का बावीसवां प्राभृतप्राभृत	१४९-३४१
४	ग्यारहवां प्राभृत	३४२-३८७
५	बारहवां प्राभृत	३८८-६५३
६	तेरहवां प्राभृत	६५४-७१९
७	चौदहवां प्राभृत	७२०-७३०
८	पंद्रहवां प्राभृत	७३१-७९३
९	सोलहवां प्राभृत	७९४-७९८
१०	सत्रहवां प्राभृत	७९९-८०८
११	अठारहवां प्राभृत	८०८-८८४
१२	उन्नीसवां प्राभृत	८८५-१०१८
१३	बीसवां प्राभृत	१०१९-११००

समाप्त

(સ્વ.) શેઠ શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

(સ્વ.) શેઠ શ્રી શામળભાઈ વેંજલભાઈ
રાણી-રાજકોટ

શેઠ શ્રી યોગેશ્વરભાઈ ભાવજીભાઈ-મહેતા
જામજોધપુર

(સ્વ.) શેઠ શ્રી છગનલાલ શામળદાસ
ભાવસાર-અમદાવાદ

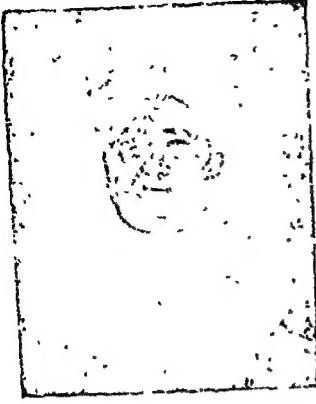

શેઠ શ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
ત્રીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા-લાલાજી કિશનચંદ્રજી સા. જોહરી
ડમેલા-સુપુત્ર-નંદ. મહેતાચંદ્રજી સા.
નાના-મનિલકુમાર જૈન દોયતા દિલ્લી

આચમુરખીશ્રીઓ

માનવતા આદ્ય
મુરખી શ્રી
માણિકલાલભાઈ
અમુલખભાઈ મહેતા
ઘાટકોપર-મુંબઈ

(સ્વ.) શ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિયા
ભાણુવડ.

(સ્વ.) શ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શ્રી રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ

શ્રી જી. સી. ગ. શાહ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

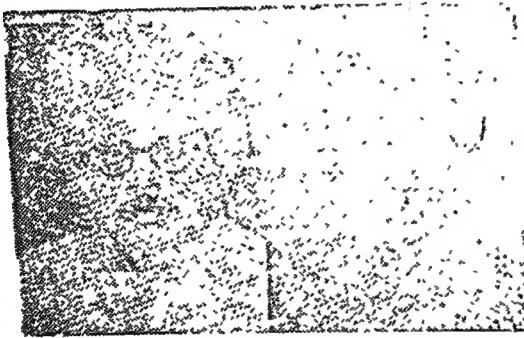
સ્વ. શ્રી આત્મારામ માણિકલાલ
અમદાવાદ

શ્રીમાન્ શેઠ કાનુગા ધિંગડમલજી-અમદાવાદ

શ્રીમાન્ શેઠ ધનરાજજી પન્નાલાલજી
જાંગડા, મુ. જાલના (મહારાષ્ટ્ર)

શેઠ શ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી-અમદાવાદ

શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મૂલભાઈ દોશી
રાજકોટ

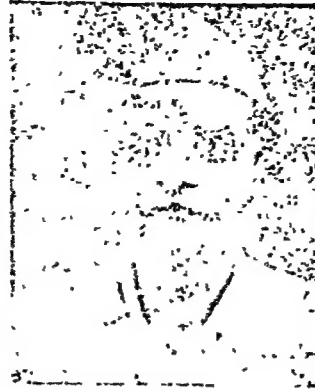

અવેરી રસીકલાલ મણીલાલ મહેતા
મદ્રાસ

સ્વ. શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદજી સાં
બાલિયા-પાલી મારવાડ

આચમુરખીશ્રીઓ

પાલનપુરવાલા શેઠશ્રી કચરુલાલજી ભાનુભાઈ કેશવલાલ ભજુસાલી
કોઠારી અમુલખચંદ મલુકચંદ દરહા-મુ. ચિંચાલા પાલનપુર-મુંબઈ

શેઠ જગજીવનભાઈ રતનસી માધ
બગડિયા-દામનગર

શેઠ ભોગીલાલ છગનલાલ ભાવસાર
સુરસપુર-અમદાવાદ

શ્રીમાન લાલાજી હજારીલાલજી
જવેરી-દેહલી

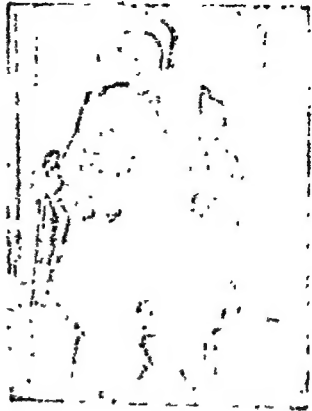

શેઠ શ્રી મેહુદાનજી અગરચંદજી
શેઠિયા

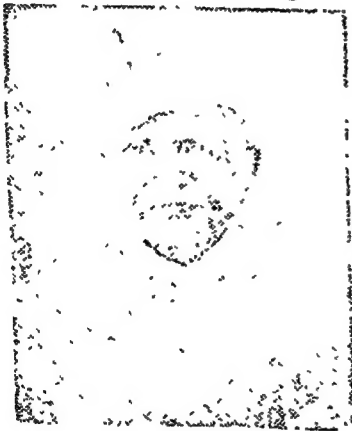
आद्यमुखीश्रीओ

श्रीमान शेठ मण्डीलाल पोपटलाल वारा
अमदावाद

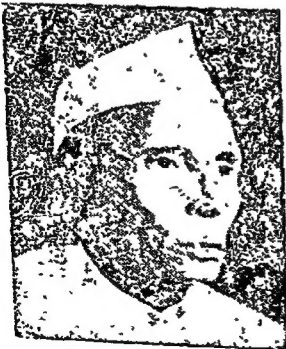
श्रीमान् शेठ लालजी कपूरचंदजी
नाहटा, मु. देहली

શ્રી વ્રજનાથ દુર્લભજીભાઈ પારેખ
રાજકોટ

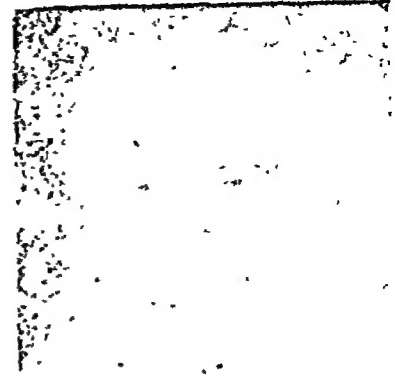
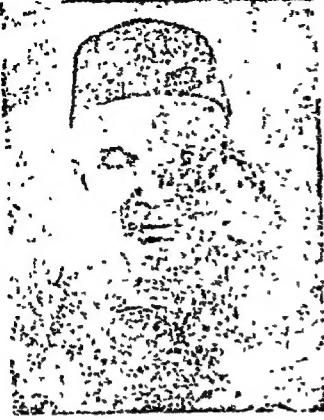
કોઠારી હરગોવિંદ જયંદભાઈ
રાજકોટ.

શ્રેષ્ઠ શ્રી મણીલાલ જેઠુભાઈ
પાલનપુરવાળા

श्रीमान् लालजी पन्नालालजी नाहटा
सपरिवार-दिल्ली

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીલાલ ચવણલાલ
ખારસી

સ્વ. શેઠ શ્રી ચવરાજલાલ મૂલચંદલાલ
ઢાંગઢા

શેઠ શ્રી લક્ષ્મીચંદલાલ જશકરજીલાલ
પાલજીપુર નિવાસી

શ્રી વીનાદકુમાર વિરાણી-રાજકોટ

શેઠ શ્રીદેવચંદલાલ ફેજલાલલાલ
વલાણી-સુરત

સ્વ. સુધીરલાલ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબઈ.

આદ્યમુરખીશ્રીઓ

શ્રી પન્નાલાલ છાગમલ પારખ
નગરપાલીકા અધ્યક્ષ-અમલનેર

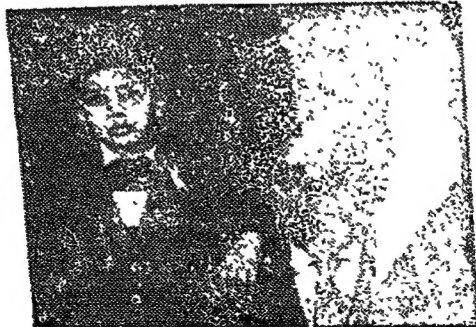
શ્રીમાન લીકમચંદલ એલ.
ચતુર મુખ્યા
બી. એ. એલ. એલ. બી.
મુ. નેવાસા હ. અદમદનગર

શ્રી શાંતિલાલ ડી. અમ્બેરા
અમદાવાદ

સ્વ. મૂલચંદભાઈ બેઠાલાલભાઈ મહેતા
(કોટડાવાલા) રાજકોટ

શ્રીમાન્ જિનેન્દ્રકુમારજી જૈન
બી. એ. એલ. એલ. વી.
જોધપુર-રાજસ્થાન

આવમુરુબીશીઓ

પન્નાલાલ છોગમલજી પારેખ
નગરપાલીકા અધ્યક્ષ-અમલનેર

શ્રી નવનીતભાઈ યુનીભાઈ પટેલ

नमः श्री वीतरागाय ।

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी महाराज-
विरचित-सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीकया समलङ्कृतम्

॥ श्री-सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

अथ दशमस्य प्राभृतस्य विंशतितमं प्राभृतप्राभृतम् प्रारभ्यते

मूलम्-ता कइ णं भंते ! संवच्छरे आहिण्ति वण्जा ! ता पंच
संवच्छरा आहिण्ति वण्जा । तं जहा-णक्खत्तसंवच्छरे जुगसंवच्छरे
पमाणसंवच्छरे लक्खणसंवच्छरे सणिच्छरसंवच्छरे ॥सू० ५४॥

छाया-तावत् कति खलु भदन्त ! संवत्सरा आख्याता इति वदेत् । तावत् पञ्चसम्ब-
त्सरा आख्याता इति वदेत्, तद्यथा नक्षत्रसंवत्सरः युगसंवत्सरः प्रमाणसंवत्सरः लक्षण-
संवत्सरः शनैश्चरसंवत्सरः ॥ सू० ५४ ॥

टीका-‘योगे किं ते वस्तु आख्यात’ मित्याख्यस्य दशमस्य प्राभृतस्यैकोनविंशतितमे
प्राभृतप्राभृते द्वादशमासानां लौकिकानि लोकोत्तराणि च नामधेयानि प्रतिपाद्य सम्प्रति
संप्रवृत्तेऽस्मिन् विंशतितमे प्राभृतप्राभृतेऽर्थाधिकारसूत्रे पञ्चसम्बत्सराणां नामधेयान्यभि-
धित्सुराह प्रश्नोत्तरसूत्रं ‘ता कइ णं भंते’ इत्यादिना । ‘ता कइणं भंते ! संवच्छरे आहिण्ति
वण्जा’ तावत् कति खलु भदन्त ! संवत्सरा आख्याता इति वदेत् । तावत्-मासानां द्विवि-

वीसवां प्राभृतप्राभृत प्रारंभ

टीकार्थ-(योगे किं ते वस्तु आख्यात) इस विषय संबंधी दसवें प्राभृत का
उन्नीसवें प्राभृतप्राभृत में बारह मासों के लौकिक एवं लोकोत्तरीय नाम प्रति-
पादित कर के अब प्रवर्तमान इस वीसवें प्राभृतप्राभृत के अर्थाधिकार सूत्र
में पांच संवत्सरों के नाम जानने के भाव से (ता कइ णं भंते) इत्यादि प्रश्न
सूत्र कहते हैं-श्री गौतमस्वामी पूछते हैं-(ता कइ णं भंते ! संवच्छरे आहि-
ण्ति वण्जा) दोनों प्रकार के मासों के नाम से ज्ञात होकर अब गौतमस्वामी

वीसमा प्राभृतप्राभृतनो प्रारंभ

टीकार्थ-(योगे किं ते वस्तु आख्यात) आ विषयना संबंधमां दसमा प्राभृतना
ओगणीसमा प्राभृतप्राभृतमां बार भडिनाओना लौकिके अने लोकोत्तरीय नामो प्रदर्शित
करीने हुवे प्रवर्तमान आ वीसमा प्राभृतप्राभृतना अर्थाधिकार सूत्रमां पांच संवत्सराना
नामो आख्यानी ध्विछाथी (ता कइ णं भंते संवच्छरे) धत्थादि प्रश्न सूत्र कडे छे. श्री गौत-
मस्वामी पूछे छे के-(ता कइ णं भंते ! संवच्छरे आहिण्ति वण्जा) अन्ने प्रकारना भडि-
सू० १

ધાનિ નામધેયાનિ જ્ઞાત્વા સમ્પ્રતિ સમ્વત્સરાણાં નામધેયવિષયે પૃચ્છામિ તાવન્ મદન્ત !
 इति गुरोः सम्बोधनवाक्यं हे गुरो ! कृपया प्रथमं मां बोधय इति गौतमः पृच्छति-कति-
 कृति संख्यकाः किं प्रमाणाः किं नामधेयाः सम्बत्सराः खल्विति वाक्यालंकारे आख्याता
 प्रतिपादिता स्वस्वशिष्येभ्यः उपदिष्टा इति वदेत्-कथयेत् । इति गौतमस्य जिज्ञासां ज्ञान्वा
 भगवानुत्तरयति-‘ता पंच संवच्छरा आहिण्ति वण्ज्जा’ तावन् पञ्चसम्बत्सरा आख्याता
 इति वदेत् । तावन्-भवज्जिज्ञासा निवृत्तिं श्रूयतां तावन् पञ्चसम्बत्सराः-पञ्चसंख्यकाः
 पञ्चनामधेयाश्च सम्पत्सराः आख्याताः-प्रतिपादिताः मन्तीति वदेत्-कथयेन् त्वयाऽपि
 स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेदिति प्रतिपाद्य तेषामेव पृथक् नामधेयानि कथयति-‘तं जहा-
 णक्खत्तसंवच्छरे जुगसंवच्छरे पमाणसंवच्छरे लक्खणसंवच्छरे सणिच्छरसंवच्छरे’ तद्यथा-
 नक्षत्रसंवत्सरः युगसम्बत्सरः प्रमाणसंवत्सरः लक्षणसम्बत्सरः शनैश्चरसम्बत्सरः । तद्यथा-
 तेषां पञ्चसम्बत्सराणां क्रमेण नामानि यथा-नक्षत्रसम्बत्सरः-नक्षत्रसम्बद्धसम्बत्सरः अष्टा-
 विंशतिनक्षत्रे द्वादशराशयो भवन्ति, द्वादशराशिभिरेको भगणो भवति चन्द्रस्वैकभगणभोग-
 कालश्चन्द्रमासो नाक्षत्रमासो वा गोच्यते, यतोहि नक्षत्रमण्डली परिसमाप्ति भोगकालस्य
 संवत्सरो के नाम विषय में प्रश्न करते हैं कि हे भगवन् ! किम प्रमाणवाले एवं
 कौनसे नामवाले संवत्सर प्रतिपादित किये हैं ? सो कहिये । इस प्रकार श्री
 गौतमस्वामी की जिज्ञासा को जानकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता
 पंचसंवच्छरा आहिण्ति वण्ज्जा) हे गौतम ! संवत्सर पांच प्रतिपादित किये
 हैं अतः तुम भी अपने शिष्यों को इस प्रकार से उपदेश करो । इस प्रकार
 कहकर के उन संवत्सरो के नाम कहते हैं (तं जहा-णक्खत्तसंवच्छरे, जुग-
 संवच्छरे, पमाणसंवच्छरे लक्खणसंवच्छरे, सणिच्छरसंवच्छरे) पांचों सव-
 त्सरो के यथाक्रम नाम इस प्रकार से हैं-नक्षत्रसंवत्सर, माने नक्षत्र से
 सम्बद्ध संवत्सर अठारह नक्षत्रों से बारह राशियां होती हैं । बारह राशि से
 एक भगण होता है, चंद्र का एक भगण का भोगकाल से एक चंद्रमास या

માઓના નામે જાણીને હવે ગૌતમસ્વામી સંવત્સરોના નામોના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-
 કે, હે ભગવાન કેવા પ્રમાણવાળા અને કયા નામવાળા સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલા છે ? તે
 આપ મને કહે આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીની જિજ્ઞાસા જાણીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન
 કહે છે-(તા પંચસંવત્સરા આહિણ્તિ વણ્જ્જા) હે ગૌતમ ! સંવત્સરો પાંચ પ્રતિપાદિત
 કરેલા છે, જેથી તમે પણ પોતાનો શિષ્યોને આ રીતે ઉપદેશ કરો. આ પ્રમાણે કહીને તે
 સંવત્સરોના નામ બતાવે છે. (તં જહા ણક્ખત્તસંવચ્છરે, જુગસંવચ્છરે, પમાણસંવચ્છરે,
 લક્ખણસંવચ્છરે, સણિચ્છરસંવચ્છરે) પાંચે સંવત્સરોના ક્રમાનુસાર નામ આ પ્રમાણે છે.
 નક્ષત્ર સંવત્સર એટલેકે નક્ષત્રથી સંબંધ સંવત્સર અઠવાવીસ નક્ષત્રોથી બાર રાશિયો થાય
 છે. બાર રાશિયોથી એક ભગ થાય છે. ચંદ્રનો એક ભગણના ભોગ કાળથી એક ચંદ્રમાસ

નામ નક્ષત્રમાસસ્તથા—“રવીન્દ્રોર્યુતે: સંયુતિર્યાવદન્યા વિધોર્માસ:” इति नाक्षत्रचान्द्रमासयोः
 पृथक् परिभाषा प्रवर्तते तेन यावत्ताकालेन अष्टाविंशत्यपि नक्षत्रैः नह यथाक्रमेण योगपरि-
 समाप्तिः स्यात् तावान् कालविशेषो नाक्षत्रमासो नक्षत्रमासो वा भवति, य च द्वादशभि-
 र्गुणितो नक्षत्रसंवत्सरो भवति । उक्तं चान्यत्रापि यथा—‘णक्खत्तचंदजोगो वारस गुणिओ
 य णक्खत्तो’ नक्षत्रचन्द्रयोगो द्वादशगुणितश्च नक्षत्रः । अत्र नक्षत्रः—नक्षत्रमम्यन्तरः एते-
 नेत्थं सिद्धयति यत् एकोनित नक्षत्रपर्याययोग एको नक्षत्रमासो भवति, नत्र नक्षत्रमासे
 सप्तविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिश्च सप्तषष्ठिभागा अहोरात्रस्य— $27 + \frac{11}{12}$ एतच्चुल्यां नाक्षत्र-
 मासो भवति, एपरान्तिर्यदि द्वादशभिर्गुण्यते तदा गणितप्रक्रियया अङ्कोत्पादनं यथा—
 $(27 + \frac{11}{12}) \times 12 = 324 + \frac{11}{1} = 324 + \frac{11}{12}$ जानानि त्रीण्यहोरात्रगतानि सप्तविंशत्यधि-
 नक्षत्र मास कहा जाता है । कारण की नक्षत्र मंडल की समाप्ति पर्यन्त के
 भोगकाल का नाम नाक्षत्रमास कहा जाता है कहा भी है—(रवीन्द्रोर्युते संयु-
 तिर्यावदन्या विधोर्मासः) नाक्षत्र एवं चान्द्रमास की पृथक् परिभाषा प्रवर्तित
 है । अतः जितने काल से अठारहस नक्षत्रों के साथ यथाक्रम योग की परि-
 समाप्ति हो इतना काल विशेष नाक्षत्रमास या नक्षत्रमास होता है । उसको
 बारह से गुणित करने से नक्षत्र संवत्सर होता है । कहा भी है—(णक्खत्त
 चंदजोगो वारस गुणिओ य णक्खत्तो) यहाँ नक्षत्र कहने से नक्षत्र संवत्सर
 समझना चाहिए । नक्षत्र एवं चंद्रयोग को बारह से गुणा करने से नक्षत्र
 संवत्सर होता है । इससे यह सिद्ध होता है कि—एक नक्षत्र पर्याय योग से एक
 नक्षत्र मास होता है, उस नक्षत्र मासमें सत्ताईस अहोरात्र तथा एक अहो-
 रात्र का सड़सठिया इक्कीस भाग होते हैं $27 \times \frac{11}{12}$ इतना प्रमाण नक्षत्र मास
 का होता है, इस राशि को जो बारह से गुणा करे तो गणित प्रक्रिया से इस

• अर्थात् नक्षत्र मास કહેવાય છે. કારણકે નક્ષત્ર મંડળની સમાપ્તિ પર્યન્તના ભોગકાળનું
 નામ નક્ષત્રમાસ કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે—(રવીન્દ્રોર્યુતે સંયુતિર્યાવદન્યા વિધોર્માસઃ) નક્ષત્ર
 અને ચંદ્રમાસની પરિભાષા અલગ અલગ છે, તેથી જેટલા કાળમાં અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોની
 સાથે યથાક્રમ યોગની સમાપ્તિ થાય એટલા કાળ વિશેષને નાક્ષત્રમાસ અગર નક્ષત્ર માસ
 કહેવામાં આવે છે. તેને બારથી ગુણવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. કહ્યું પણ છે—(ણક્ખત્ત-
 ચંદજોગો વારસગુણિયે ય ણક્ખત્તે) અહીંયાં નક્ષત્ર કહેવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર.. સમજવું
 જોઈએ. નક્ષત્ર અને ચંદ્રયોગને બારથી ગુણવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. આથી એ.. સિદ્ધ
 થાય છે કે—એક નક્ષત્ર પર્યાયના યોગથી એક નક્ષત્ર માસ થાય છે, એ નક્ષત્ર
 માસમાં સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રીના સડસઠ્યા એકનીચ ભાગ
 થાય છે, $27 \times \frac{11}{12}$ આટલા પ્રમાણવાળો નક્ષત્રમાસ હોય છે, આ સંખ્યાને
 બે બારથી ગુણવામાં આવે તો ગણિત પ્રક્રિયાથી અંગેતપત્તિ આ રીતે થાય છે,—જેમાં કે—

કાનિ એકપશ્ચાશ્ચ સપ્તપદ્મિભાગા અહોરાત્રસ્ય, एतावत् प्रमाणो नक्षत्रसम्बत्सरो भवति । क्रमेण न्यासो यथा—नक्षत्रमासे अहोरात्रप्रमाणं $२७ + \frac{१३}{१०}$ तथा नक्षत्रसंबत्सरे अहोरात्रप्रमाणं $= ३२७ + \frac{१३}{१०}$ इति नक्षत्रसम्बत्सरविचारः प्रतिपन्नः अथ पञ्चवर्षात्मकः कालविशेषो युग-मिति कथ्यते, तत् पूरकः संबत्सरो युगसंबत्सरः कथ्यते (२) । अथ युगस्य प्रमाणहेतुः संबत्सरः प्रमाणसंबत्सरो भवति (३) । यथावस्थितेन लक्षणेन समुपेतः संबत्सरो लक्षणनामा सम्बत्सरः प्रोच्यते (२४) । तथा च शनैश्चरेण निष्पादितः संबत्सरः शनैश्चरसम्बत्सरो भवति (५) शनैश्चरसम्भव इति वा कथ्यते लोकैः । अथैषां यथाक्रमेण नामानि यथा—नक्षत्रसम्बत्सरः प्रथमः । युगसंबत्सरो द्वितीयः । प्रमाणसंबत्सरस्तृतीयः । लक्षणसम्बत्सर-

प्रकार से अंकोत्पत्ति होती है जैसे $(२७ \times \frac{१३}{१०} \times १३ = २४ \times \frac{१३}{१०} = ३२७ \times \frac{१३}{१०}$ इस प्रकार तीनसो सतावीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सड़मठिया इक्कावन भाग इतना प्रमाणवाला नक्षत्र संबत्सर होता है, इस का क्रमसे न्यास इस प्रकार से है—नक्षत्र मास में अहोरात्र का प्रमाण $२७ \times \frac{१३}{१०}$ तथा नक्षत्र संबत्सर में अहोरात्र का प्रमाण $३२७ \times \frac{१३}{१०}$ होता है इसप्रकार नक्षत्रसंबत्सर का विचार निरूपित किया है ॥१॥

अब पांच संबत्सर वाला कालविशेष युग कहा जाता है उसको पूरक संबत्सर कहा जाता है । २। युग का प्रमाण हेतुरूप संबत्सर प्रमाण संबत्सर होता है । ३। यथावस्थित लक्षण से युक्त संबत्सर लक्षण नामकासंबत्सर कहा जाता है । ४। तथा शनैश्चर से किया हुआ संबत्सर शनैश्चर संबत्सर होता है । ५। अर्थात् शनैश्चर संभव संबत्सर भी लोक में कहते हैं । इनका क्रमानुसार नाम इस प्रकार से हैं—१ पहला नक्षत्रसंबत्सर । २ युगसंबत्सर दूसरा कहा है ३ तीसरा प्रमाणसंबत्सर होता है । ४ चौथा लक्षणसंबत्सर

$२७ + \frac{१३}{१०} \times १२ = ३२४ + \frac{१५६}{१०} = ३२७ + \frac{६}{१०}$ આ રીતે ત્રણસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ આટલા પ્રમાણવાળું નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે, આનો ક્રમથી ન્યાસ આ રીતે છે—નક્ષત્રમાસમાં અહોરાત્રીનું પ્રમાણ $२७ \times \frac{१३}{१०}$ તથા નક્ષત્ર સંવત્સરમાં અહોરાત્રનું પ્રમાણ $३२७ \times \frac{१३}{१०}$ ત્રણસો સત્યાવીસ તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ થાય છે. આ રીતે નક્ષત્રસંવત્સરનો વિચાર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥૧॥

પાંચ સંવત્સર યુક્તકાળ વિશેષ યુગ કહેવાય છે, તેને પૂરક સંવત્સર યુગ સંવત્સર કહેવાય છે. ૧૨। યુગના પ્રમાણ હેતુરૂપ સંવત્સર પ્રમાણ સંવત્સર કહેવાય છે, ૧૩। યથાવસ્થિત લક્ષણથી યુક્ત સંવત્સર લક્ષણ નામનું સંવત્સર કહેવાય છે. ૧૪। તથા શનૈશ્ચરથી કરેલ સંવત્સર શનૈશ્ચર સંવત્સર કહેવાય છે, અર્થાત્ શનૈશ્ચર સંભવ સંવત્સર પણ લોકમાં કહેવાય છે. ૧૫। કેમ પ્રમાણે આના નામ આ પ્રમાણે છે—૧ પહેલું નક્ષત્ર સંવત્સર ૨ બીજું યુગ સંવત્સર કહેલ છે. ૩ ત્રીજું પ્રમાણ સંવત્સર હોય છે. ૪ ચોથું લક્ષણ

श्वतुर्थः । शनैश्चरसंवत्सरः पञ्चमः । तदेवं पञ्चापि शनैश्चरसंवत्सरा एव भवेयुः । यतोहि अग्रिमसूत्रेषु एषामेव भेदान् प्रतिपादयिष्यते ॥ सू० ५४ ॥

मूलम्—ता णक्खत्तसंवच्छरे कइविहे आहिणत्ति वणज्जा ! ता णक्खत्तसंवच्छरेणं दुवालसविहे पणत्ते, तं जहा—सावणे भइवए जाव आसाढे जं वा बहस्पती महग्गहे दुवालसहिं संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्त-मंडलं समाणेइ ॥सू० ५५॥

छाया—तावत् नक्षत्रसंवत्सरः कतिविधः आख्यात इति वदेत् । तावत् नक्षत्रसंवत्सरः खलु द्वादशविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—श्रावणो भाद्रपदः यावत् आपादः यद् वा वृहस्पति महाग्रहो द्वादशभिः संवत्सरैः सर्वं नक्षत्रमण्डलं समानयति ॥ सू० ५५ ॥

टीका—चतुःपञ्चाशत् ५४ सूत्रे प्रतिपादितानां पञ्च शनैश्चरसंवत्सराणां यथाक्रमं भेदानभिधित्सुस्तद्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रं कथयति—‘ता णक्खत्तसंवच्छरे’ इत्यादिना ‘ता णक्खत्तसंवच्छरे कइविहे आहिणत्ति वणज्जा’ तावत् नक्षत्रसंवत्सरः कतिविधः आख्यात इति वदेत् । तावदिति पूर्ववत् नक्षत्रसंवत्सरः—अनन्तरोदितलक्षणविशिष्टो नक्षत्रसंवत्सरः कतिविधः कतिप्रकारकः कतिभेदात्मकः आख्यातः प्रतिपादितोऽस्तीति वदेत्—कथयेदिति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह—‘त णक्खत्तसंवच्छरे णं दुवालसविहे पणत्ते, तं जहा— है तथा । ५। पांचवां शनैश्चरसंवत्सर कहा है, इस प्रकार ये पांचों शनैश्चर संवत्सर ही होते हैं, कारण की आगे के सूत्र में इनके ही भेद का प्रतिपादन किया जायगा ॥सू० ५४॥

टीकार्थ—५४ चोपनवें सूत्र में प्रतिपादित पांच शनैश्चर संवत्सरों के यथाक्रम भेद को जानने के हेतु से उस विषय का प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं—(ता णक्खत्तसंवच्छरे) इत्यादि श्री गौतमस्वामी पूछते हैं—(ता णक्खत्त संवच्छरे कइविहे आहिणत्ति वणज्जा) पूर्वोक्त लक्षण विशिष्ट नक्षत्र संवत्सर कितने प्रकार का अर्थात् कितने भेदवाला प्रतिपादित किया है ? सो आप कहिए । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान्

संवत्सर छे, ५ तथा पांचयुं शनैश्चर संवत्सर कडेल छे, कारण के आगणना सूत्रमां आनाज्जे लेहोनुं प्रतिपादन करवामां आवशे. ॥ सू० ५४ ॥

टीकार्थ—चोपनमा सूत्रमां प्रतिपादन करेदा संवत्सरेना कमानुसार लेह जाणुवा भाटे ये विषय संगंधी प्रश्नोत्तर सूत्र कडे छे—(ता णक्खत्तसंवच्छरे) इत्यादि श्री गौतम-स्वामी पूछे छे—(ता णक्खत्तसंवच्छरे कइविहे आहिणत्ति वणज्जा) पूर्वोक्त लक्षण युक्त नक्षत्र संवत्सर केटवा प्रकारना अर्थात् केटवा लेहवाणा प्रतिपादित करेद छे ? ते आप कडे. आ प्रमाणे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नने सांखणीने श्री भगवान् कडे छे—

સાવળે મહવળ જાવ આસાદે' તાવત્ નક્ષત્રસંવત્સરઃ સ્વત્ત્વ દ્વાદશવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તથા—શ્રાવળો
 માદ્રપદઃ યાવત્ આપાદઃ । તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ નક્ષત્રસંવત્સરઃ—પૂર્વપ્રતિપાદિનલક્ષણવિશિષ્ટો
 નક્ષત્રસંવત્સરઃ સ્વલિવિતિ વાક્યાલંકારે દ્વાદશવિધઃ દ્વાદશપ્રકારભેદપૂર્ણઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ—પ્રતિપાદિતો
 વર્તેતે, તથા—ક્રમેણ ભેદો યથા શ્રાવળઃ—શ્રાવળમાસ વૌધકઃ પ્રથમો ભેદઃ, માદ્રપદઃ—
 માદ્રપદમાસરૂપો દ્વિતીયો ભેદઃ । આશ્વિનસ્તૃતીયઃ । કાર્તિકશ્રતુર્થઃ । માર્ગશીર્ષઃ પચ્ચમઃ ।
 પૌષઃષઃ । માઘઃ સપ્તમઃ । ફાલ્ગુનોઽષ્ટમઃ । ચૈત્રો નવમઃ । વૈશાખો દશમઃ । જ્યેષ્ઠ
 એકાદશઃ । આપાદો દ્વાદશઃ ઇતિ દ્વાદશ ભેદપૂર્ણો નક્ષત્રસંવત્સરઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ—પ્રતિપાદિતોઽસ્મિ ।
 તૈત્રૈકઃ સમસ્તનક્ષત્રપર્યાયો યોગવિશેષો દ્વાદશભિર્ગુણિતો નક્ષત્રસંવત્સરો ભવતીતિ પૂર્વ
 પ્રતિપાદિતઃ । પરમત્ર ગુણનાદૌ સાવયવા અંકાઃ ભવન્તિઃ, તે ચ સાવયવા એવ અઢ્ઠાઃ
 શ્રાવળાદૌ ગ્રાહ્યા ઉત નિરવયવા ! ઇતિ જિજ્ઞાસા નિવૃત્તયે ઉચ્યતે—એ સ્વત્ત્વ નક્ષત્રસંવત્સરસ્ય
 પૂરકાઃ દ્વાદશભેદરૂપાઃ શ્રાવળમાદ્રપદાદયો માસાસ્તે સમસ્તનક્ષત્રમખંડલી યોગ પર્યાયાઃ

કહતે હૈં—(તા ણક્ષત્રસંવત્સરેણં દુવાલસવિદે પળ્લત્તે, તં જહા સાવળે મહવળ જાવ આસાદે) પૂર્વપ્રતિપાદિત લક્ષણવાળા નક્ષત્રસંવત્સર ચારહ પ્રકાર કા પ્રતિ-
 પ્રાદિત કિયા હૈ, જો હસ પ્રકાર કા હૈં—શ્રાવળ માસ વૌધક પહલા ભેદ, માદ્ર-
 પદ માસરૂપ દૂસરા ભેદ, આશ્વિન માસ રૂપ તૈસરા ભેદ કાર્તિક માસ રૂપ
 ચૌથા ભેદ, માર્ગશીર્ષ માસ રૂપ પાંચમાં ભેદ, પૌષ માસ રૂપ છઠા ભેદ, માઘ
 માસ રૂપ સાતવાં ભેદ ફાલ્ગુન માસ રૂપ આઠવાં, ચૈત્ર નવવાં, વૈશાખ
 માસ રૂપ દસવાં ભેદ, જ્યેષ્ઠ ગ્યારહવાં, આપાદ ચારહવાં ભેદ હૈ । ડન મૈં સમસ્ત
 નક્ષત્ર પર્યાયરૂપ ઇક યોગ વિશેષ ચારહ સે ગુણા કરને સે નક્ષત્ર સંવત્સર
 હોતા હૈ હસ પ્રકાર પહલે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । પરંતુ ગુણા કરને પર સાવયવ
 અંક હોતે હૈં, વે સાવયવ અંક હી શ્રાવળ આદિ કા ગ્રાહ્ય હૈ ? યા નિરવયવ ?
 હસ પ્રકાર કી જિજ્ઞાસા કી નિવૃત્તિ કે લિયે કહતે હૈં—જો નક્ષત્ર સંવત્સર કે

(તા ણક્ષત્રસંવત્સરેણં દુવાલસવિદે પળ્લત્તે તં જહા—સાવળે મહવળ, જાવ આસાદે)
 પૂર્વપ્રતિપાદિત લક્ષણવાળા નક્ષત્ર સંવત્સર ધાર પ્રકારના પ્રતિપાદિત કરેલ છે, જે આ
 પ્રમાણે છે—શ્રાવણ માસ વૌધક પ્રથમ ભેદ, ભાદરવા માસ રૂપ બીજો ભેદ, આસોમાસ
 રૂપ ત્રીજો ભેદ, કાર્તિકમાસ રૂપ ચોથો ભેદ, માગશર માસ રૂપ પાંચમો ભેદ, પૌષ માસ
 રૂપ છઠો ભેદ, માઘમાસ રૂપ સાતમો ભેદ, ફાલ્ગુ માસ રૂપ આઠમો ભેદ, ચૈત્રમાસ રૂપ
 નવમોભેદ, વૈશાખમાસ રૂપ દસમો ભેદ, જ્યેષ્ઠમાસ રૂપ ગ્યારમો, આપાદમાસ રૂપ ધારમો
 ભેદ છે. આમાં સઘળા નક્ષત્ર પર્યાયરૂપ એક યોગ વિશેષ ધારથી ગણવાથી નક્ષત્ર સંવત્સર
 થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. પરંતુ ગુણાકાર કરવાથી સાવયવ અંક
 થાય છે. એ સાવયવ અંકજ શ્રાવણ વિગેરેમાં ગ્રાહ્ય છે કે નિરવયવ ? આ જિજ્ઞાસાની
 નિવૃત્તિ માટે કહે છે—જે નક્ષત્ર સંવત્સરના પૂરક ધાર ભેદ રૂપ શ્રાવણ ભાદ્રપદ વિગેરે

શ્રાવણભાદ્રપદાદિ નામાનઃ સન્તિ તેઽપિ અવયવે સમુદાયોપચારાત્ નક્ષત્રસંવત્સારે પ્રયોજ્ય-
માનાસ્સન્તિ । અતएव સાવયવ શ્રાવણભાદ્રપદાદિ ભેદપૂર્ણાં દ્વાદશવિધાં નક્ષત્રસંવત્સરો ભવ-
તીતિ તાત્પર્યઃ । અથવા પશ્ચાન્તરં પ્રતિપાદયતિ નક્ષત્રસંવત્સરસ્ય લક્ષણે—‘જં વા વહસ્મતી
મહગ્ગહે દુવાલસર્હિ સંવચ્છરેહિં સન્વં ણક્ષત્રમંડલં સમાણેહ’ યન્ વા વૃહસ્પતિર્મહાગ્રહો દ્વાદ-
શભિઃ સંવત્સરૈઃ સર્વં નક્ષત્રમંડલં સમાનયતિ । અત્ર વા શબ્દઃ પશ્ચાન્તરમુચ્ચને અવસેયઃ,
વા-અથવા યત્-યસ્માત્ બારણાત્ અથવા આકાશસૃષ્ટિં ભ્રમતામનેકેષાં ગ્રહનક્ષત્રતારાદીનાં
મધ્યે મહાન્ પ્રતાપી તેજસ્વી વિદ્વાન્ શક્તિશાલ્વી સર્વમણ્ડલાનાં ગુરુસ્થાનમલંકુર્યન્ કશ્ચિત્
તેજઃપુંજઃ પ્રકાશવાન્ વૃહસ્પતિનામા મહાગ્રહો નવગ્રહેષુ વર્તમાનોઽસ્તિ । સ ચ વૃહસ્પતિનામા-
મહાગ્રહો યદા સ્વકક્ષાયાં ભ્રમન્ સર્વાં નક્ષત્રમંડલીં પૂરયતિ-ભગણપૂર્તિં કરાંતિ, તદા તદ્ભ-
ગણપૂર્તિકાલવિશેષસ્ય સમયસ્ય નામ વાહસ્પત્યં સંવત્સરમિતિ દ્વાદશવર્ષાત્મકં પ્રતિપાદિતં

પૂરક બારહ ભેદ રૂપ શ્રાવણ, ભાદ્રપદાદિ માસ હૈં વે સમસ્ત નક્ષત્ર મંડલી
યોગ પર્યાય રૂપ શ્રાવણ ભાદ્રપદાદિ નામવાલે હોતે હૈં-વે બી અવયવ મેં સમુ-
દાય કે ઉપચાર સે નક્ષત્ર સંવત્સર મેં પ્રયુજ્યમાન હોતે હૈં । અતएव સાવયવ
શ્રાવણ ભાદ્રપદાદિ ભેદવાલા બારહ પ્રકાર કા નક્ષત્ર સંવત્સર હોતા હૈં ।

અથવા નક્ષત્ર સંવત્સર વિષયક લક્ષણ પશ્ચાન્તર સે કહતે હૈં-(જં વા વહ-
સ્મતી મહગ્ગહે દુવાલસર્હિ સંવચ્છરેહિં સન્વં ણક્ષત્રમંડલં સમાણેહ) અથવા
આકાશ સૃષ્ટિ મેં ભ્રમણ કરતે હુવે અનેક ગ્રહ નક્ષત્ર તારાદિકોં મેં મહાન્ પ્રતાપી
તેજસ્વી વિદ્વાન્ સર્વ નક્ષત્રમંડલોં કે ગુરુસ્થાન કો શોભિત કરનેવાલે તેજ કે
પુંજ રૂપ નવ ગ્રહોં મેં વૃહસ્પતિ નામ કા મહાન્ ગૃહ વર્તમાન હોતા હૈં । વહ વૃહ-
સ્પતિ નામ કા મહા ગૃહ જવ અપની કક્ષા મેં ભ્રમણ કર કે સંબી નક્ષત્ર મંડલી
કો ભગણ સે પૂરિત કરતા હૈં, તવ વહ ભગણ પૂર્તિ કાલ વિશેષ સમય કા
નામ વાહસ્પત્ય સંવત્સર બારહ વર્ષ કા પ્રતિપાદિત કિયા હૈં, પરંતુ યહાં પર

માસો છે, એ સત્રણું નક્ષત્રમંડળ યોગ પર્યાયરૂપ શ્રાવણ ભાદ્રપદ વિગેરે નામોવાળા હોય-
છે, તે પણ અવયવમાં સમુદાયના ઉપચારથી નક્ષત્ર સંવત્સરમાં પ્રયુજ્યમાન થાય છે. તેથીજ
સાવયવ શ્રાવણ ભાદ્રવા વિગેરે ભેદવાળા બાર પ્રકારના નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે.

અથવા નક્ષત્ર સંવત્સર સંબંધી લક્ષણો પશ્ચાન્તરથી કહે છે. (જં વા વહસ્મતો મહગ્ગહે
દુવાલસર્હિ સંવચ્છરેહિં ણક્ષત્રમંડલં સમાણેહ) અથવા આકાશ સૃષ્ટિમાં ભ્રમણ કરતા અનેક
ગ્રહ નક્ષત્ર તારા વિગેરેમાં મહાન પ્રતાપી તેજસ્વી વિદ્વાન્ સર્વ નક્ષત્ર મંડળોના ગુરુસ્થાનને
શોભાવનાર તેજના પુંજરૂપ નવગ્રહોનાં વૃહસ્પતિ નામનો મહાનગૃહ વર્તમાન હોય છે.
એ વૃહસ્પતિ નામનો મહાગ્રહ બ્યારે પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરીને બધા નક્ષત્રમંડળોના
ભાગણને પૂર્ણ કરે છે, ત્યારે એ ભાગણપૂર્તિ કાળ વિશેષ સમયનું નામ વાહસ્પત્ય
સંવત્સર બાર વર્ષનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે, પરંતુ અહીંયાં નક્ષત્રના સંબંધી યોગથી એ

વર્તે, કિન્ત્ર નક્ષત્રસમ્બન્ધયોગેન સોડપિ સંવત્સરો નક્ષત્રસંવત્સર એવ કથ્યત્ત્વમ્મિતિ પ્રતિ-
પાદયતિ-સર્વ-સમસ્તં નક્ષત્રમણ્ડલં વૃહસ્પતિ મહાગ્રહો યોગમધિકૃત્ય દ્વાદશભિઃ સંવત્સરૈઃ
સમાનયતિ-પરિપૂરયતિ સ્વકક્ષાયાં પરિભ્રમન્ સમાપયતિ, इति यत्-નક્ષત્રયોગરૂપકારણં
યત્ તસ્માદેવ કારણાત્ દ્વાદશવર્ષાત્મકઃ સોડપિ કાલવિશેષો નક્ષત્રસમ્વત્સરઃ પ્રાચ્યતે ।
અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-યાવતાકાલેન વૃહસ્પતિ નામા મહાગ્રહો યોગમધિકૃત્ય અભિજિદાદીનિ
અષ્ટાવિંશતિમપિ નક્ષત્રાણિ પરિમાપયતિ, તાવાન્ કાલવિશેષો દ્વાદશવર્ષપ્રમાણો નક્ષત્રમંવત્સર
इति । एतेनैव कारणेन पञ्चवर्षात्मकं द्वादशवर्षात्मकमपि प्रतिपादितं वर्तते ॥ सू० ५५ ॥

પશ્ચ પચ્ચાશત્તમે ૫૫ સૂત્રે પશ્ચવિધશનંશ્ચરમમ્વત્સરસ્ય ભેદાન્ પ્રતિપાદ્ય સમ્પ્રતિ
તેષામેવ ભેદાનામ્ અનન્તરભેદાનમિધિત્સુરાદિ-‘તા જુગમંવચ્છરેણં’ इत्यादिना

મૂલમ્-તા જુગસંવચ્છરે ણં પંચવિહે પળણત્તે તં જહા-ચંદે ચંદે
અભિવઢ્ઢિણ ચંદે અભિવઢ્ઢિણ ચેવ તા પઠમસ્સ ણં ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ
હંઠવીસં પઠ્ઠા પળણત્તા ચઉત્થસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ ચઉવીસં પઠ્ઠા
પળણત્તા, પંચમસ્સ ણં અભિવઢ્ઢિણ સંવચ્છરસ્સ હંઠવીસં પઠ્ઠા પળણત્તા,
एवामेव सपुठ्ठावरेणं पंचसंवच्छरिणं जुगे एगे चउवीसे पठ्वसए

નક્ષત્ર સંવધ યોગ સે વહ સંવત્સર મી નક્ષત્ર સંવત્સર હી કહા જાતા
है इसका प्रतिपादन करते हैं-समस्त नक्षत्र मंडल को वृहस्पति महाग्रह
योग को अधिकृत करके बारह संवत्सरों से स्व कक्षा में भ्रमण करके समाप्त
करता है, नक्षत्र योग रूप जो कारण है, उसी कारण से बारह वर्षात्मक वह
काल विशेष भी नक्षत्र संवत्सर कहा जाता है, यहां पर इसप्रकार कहा
जाता है-जितने काल से वृहस्पति नामका महाग्रह योग को अधिकृत करके
अभिजित् वगैरह अट्ठाईस नक्षत्र समाप्त होते हैं, इतना काल विशेष बारह
वर्ष प्रमाण वाले नक्षत्र संवत्सर होता है, इसी कारण से पंचवर्षात्मक युग
को बारह वर्षात्मक रूपसे भी प्रणिपादित किया है ॥ सू० ५५ ॥

સંવત્સર પણ નક્ષત્ર સંવત્સરજ કહેવાય છે. તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. સઘળા
નક્ષત્ર મંડળો બૃહસ્પતિ મહાગ્રહના યોગને અધિકૃત કરીને બાર સંવત્સરોમાં પોતાની
કક્ષામાં ભ્રમણ કરીને સમાપ્ત કરે છે. નક્ષત્રયોગરૂપ જે કારણ છે, એજ કારણથી બાર
વર્ષવાળો એ કાળ વિશેષ પણ નક્ષત્ર સંવત્સર કહેવાય છે. અહીંયાં આ રીતે કહેવામાં
આવે છે. જેટલા કાળથી બૃહસ્પતિ નામનો મહાગ્રહ યોગને અધિકૃત કરીને અભિજિત
વિગેરે અઠ્યાવીસ નક્ષત્રો સમાપ્ત થાય છે, એટલો કાળ વિશેષ બાર વર્ષ પ્રમાણથી
નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. એજ કારણથી પાંચ વર્ષવાળા યુગને બાર વર્ષાત્મક પણાથી પણ
પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ૦ ૫૫ ॥

ભવઈ તિમલ્લાતં ॥સૂ. ૫૬॥

છાયા-તાવત્ યુગસમ્વત્સરઃ સ્વલુ પञ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તદ્વથા-ચાન્દ્રશ્ચાન્દ્રોઽભિવર્દિત શ્ચાન્દ્રોઽભિવર્દિતશ્ચૈવ । તાવત્ પ્રથમસ્ય સ્વલુ ચાન્દ્રસ્ય સંવત્સરસ્ય ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ પ્રજ્ઞમાનિ, ચતુર્થસ્ય ચન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ પ્રજ્ઞમાનિ, પञ્ચમસ્ય સ્વલુ અભિવર્દિત સમ્વત્સરસ્ય પદ્વિંશતિઃ પર્વાણિ પ્રજ્ઞમાનિ એવમેવ સપૂર્વાવરેણ સ્વલુ પञ્ચસમ્વત્સરે યુગે એકં ચતુર્વિંશતિ પર્વશતં ભવતિ इति આરુયાતમ્ ॥ સૂ. ૫૬ ॥

ટીકા-‘તા જુગસંવચ્છરે ણં પંચવિહે પળ્લત્તે તં જહા-ચંદે ચંદે અભિવહ્લિએ ચંદે અભિવહ્લિએ ચેવ’ તાવત્ યુગસમ્વત્સરઃ સ્વલુ પञ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તદ્વથા ચાન્દ્રઃ ચાન્દ્રઃ અભિવર્દિતઃ ચાન્દ્રઃ અભિવર્દિતઃ ચૈવ । તાવત્ યુગ સમ્વત્સરાણામન્તર્ભેદાન્ જ્ઞાયતાં તાવન્ इति મગવાન્ ગુરુઃ પ્રણતં ગૌતમશિષ્યં પુનઃ પુનર્વોધયતિ તાવત્, યુગસમ્વત્સરઃ-યુગપૂરકઃ સમ્વત્સરઃ સ્વલિવિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે પञ્ચવિધઃ-પञ્ચપ્રકારકઃ પञ્ચવિધસંજ્ઞકઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ-પ્રતિપાદિતો વર્તતે । તદ્વથા-તેષાં ભેદાનાં નામાનિ યથા-ચાન્દ્રઃ-ચાન્દ્રનામા પ્રથમભેદઃ । પુનશ્ચાન્દ્રઃ-દ્વિતીય ભેદોઽપિ ચાન્દ્રનામા પ્રજ્ઞપ્તઃ । તત સ્ત્રુતીયભેદોઽભિવર્દિતઃ-અભિવર્દિતનામા ભવતિ । તતશ્ચતુર્થો ભેદઃ પુનશ્ચાન્દ્રઃ-ચતુર્થોઽપિ ચાન્દ્રનામા સમ્વત્સરઃ । પञ્ચમો ભેદઃ પુનરભિવર્દિતઃ-અભિવર્દિતનામા ભવતિ । વસ્તુતસ્તુ ચાન્દ્રઃ અભિવર્દિતશ્ચેતિ દ્વે એવ નામની પञ્ચસંવત્સરાણાં પ્રતિપાદિતે સ્તઃ, તયોરેવ ભાવનાપરિવર્તનેન વારત્રયં ચાન્દ્રઃ સમાયાતિ, વારદ્વયં ચાભિવર્દિતાખ્યઃ સમ્વત્સરઃ સમાયાતીતિ । ઉક્તશ્ચાન્ય-

ટીકાર્થ-(તા જુગસંવચ્છરે ણં પંચવિહે પળ્લત્તે તં જહા-ચંદે ચંદે અભિવહ્લિએ ચંદે અભિવહ્લિએ ચેવ) શ્રીમગવાન્ પુનઃ કહતે હૈ કિ હે ગૌતમ ! અવ યુગ સંવત્સરોં કે અન્તર્ભેદ કહતા હું સો સુનિયે । યુગ સંવત્સર પાંચ પ્રકાર કા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ઉનકે નામ હસ પ્રકાર સે હે-ચંદ્ર નામ કા પહલા ભેદ હૈ દૂસરા ભેદ કા નામ મી ચાન્દ્ર નામ કા હી હૈ । તદનન્તર ત્રીસરા ભેદ કા નામ અભિવર્દિત હૈ । ચૌથા ભેદ કા નામ ચાન્દ્ર સંવત્સર હૈ । એવં પાંચવાં અભિવર્દિત નામ કા ભેદ કહા હૈ । વાસ્તવિક પ્રકાર સે તો ચાંદ્ર એવં અભિવર્દિત યે દો હી નામ પાંચોં સંવત્સરોં કા પ્રતિપાદિત કિયે હૈ । ઉસકો હી પરિ-

ટીકાર્થ-(તા જુગસંવચ્છરે ણં પંચવિહે પળ્લત્તે તં જહા-ચંદે ચંદે અભિવહ્લિએ ચંદે અભિવહ્લિએ ચેવ) શ્રીમગવાન્ ફરીથી કહે છે. કે હે ગૌતમ ! હવે યુગ સંવત્સરોના અંતર્ભેદ કહું છું તે આ પ્રમાણે છે. યુગસંવત્સર પાંચ પ્રકારથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. ચાંદ્ર નામનો પહેલો ભેદ છે. બીજા ભેદનું નામ પણ ચાંદ્ર છે. ત્રીજા ભેદનું નામ અભિવર્દિત છે. ચોથા ભેદનું નામ ચાંદ્ર સંવત્સર છે અને પાંચમું સંવત્સર અભિવર્દિત નામનું કહ્યું છે. વાસ્તવિક રીતે તો ચાંદ્ર અને અભિવર્દિત એબેજ નામ પાંચે સંવત્સરોના પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એનેજ ફરીથી કહેવાથી ત્રણવાર ચાંદ્ર નામ

ત્રાપિ । ‘ચંદો ચંદો અભિવદ્ધિઓ ય ચંદો અભિવદ્ધિઓ ચેવ । પંચ સહિયં જુગમિણં દિદ્દં
તેલોકદંસીહિં ॥૧॥ પદમવિહ્યા ઉ ચંદા તદ્યં અભિવદ્ધિયં વિચાણાદિ । ચંદે ચેવ ચતુર્થં
પંચમમભિવદ્ધિયં જાણ ॥૨॥’ ચન્દ્રચન્દ્રોઽભિવદ્ધિતશ્ચ ચન્દ્રોઽભિવદ્ધિતશ્ચેવ । પંચમદિતં યુગ-
મિમં દિદ્દં ત્રૈલોક્યદર્શિભિઃ ॥૧॥ પ્રથમદિતીયાં તુ ચાન્દ્રસ્તુતીયમભિવદ્ધિતં વિજાનીદિ ।
ચાન્દ્રં ચૈવ ચતુર્થં પંચમમભિવદ્ધિતં જાનીદિ ॥૨॥ એવમયોર્ગાથયોઽભ્યાયામાઞ્જેવાથં વોધઃ
પ્રતિપદ્યતે । વિશદાર્થસ્તુ મૂલસૂત્રસ્ય ટીકાયાં પ્રતિપાદિત એવ, પુનરપિપ્રપેક્ષણનાભિમતિ ।
તત્ર દ્વાદશપૂર્ણમાસી પરાવર્તનાનિ ચાવતાકાલેન પરિમાપ્તિમુપવાન્તિ તાતાન્ કાલવિશેષ-
શ્ચાન્દ્રઃ સંવત્સરો ભવતિ । ઉક્તં ચાન્યત્રાપિ-‘પુણિમ પરિવદ્ધા પૂર્ણવાત્ત ગંદચ્છરો દવદ્
વતિત કરને સે તીન ચાર ચાન્દ્ર નામ આતા હં એવં દો ચાર અભિવદ્ધિન નામ
આતા હૈ અન્યત્ર ખી કહા હૈ-

ચંદો ચંદો અભિવદ્ધિઓ ય ચંદો અભિવદ્ધિઓ ચેવ ।

પંચ સહિયં જુગમિણં, દિદ્દં તેલોકદંસીહિં ॥૧॥

પદમવિહ્યા ઉ ચંદા તદ્યં અભિવદ્ધિયં વિચાણાદિ ।

ચંદે ચેવ ચતુર્થં પંચમમભિવદ્ધિયં જાણ ॥૨॥

ચન્દ્ર ૧ ચન્દ્ર ૨ અભિવદ્ધિત ૩ ચન્દ્ર ૪ અભિવદ્ધિત ૫, હવ પ્રકાર પાંચો
સે યહ યુગ હોતા હૈ, એવા ત્રૈલોક્યદર્શિ ધી મગદાનને કહા હૈ ॥૧॥ પદ્મલા
એવં દૂસરા ચાંદ્ર, એવં તીસરા અભિવદ્ધિત સંવત્સર હોતા હૈ । ચાંધા કા નામ
ચાંદ્ર એવં પાંચવાં અભિવદ્ધિત કહા ગયા હૈ ॥૨॥ હવ પ્રકાર હવ ચાંધા કા
અર્થ જાયા માત્ર સે હી સ્પષ્ટ હો જાતા હૈ, વિશેષ સ્વપ્થાર્થ નો મૂલસૂત્ર કી
ટીકા મેં કહા હી હૈ, અતઃ જહાં પર સિદ્ધિપેદન નહીં કરતે હૈ । ઉનમેં ચારંદ્ર
પૂર્ણમાસી જિતને કાલ મેં સમાપ્ત હોની હૈ । ઉતના કાલ વિશેષ કા નામ ચાંદ્ર

આવે છે. અને એવાર અભિવદ્ધિત નામ આવે છે. અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

ચંદો ચંદો અભિવદ્ધિઓ ય ચંદો અભિવદ્ધિઓ ચેવ ।

પંચ સહિયં જુગમિણં, દિદ્દં તેલોકદંસીહિં ॥૧॥

પદમવિહ્યા ઉ ચંદા તદ્યં અભિવદ્ધિયા વિચાણાદિ ।

ચંદે ચેવ ચતુર્થં પંચમમભિવદ્ધિયં જાણ ॥ ૨ ॥

ચંદ્ર ૧ ચંદ્ર ૨ અભિવદ્ધિત ૩ ચંદ્ર ૪ અભિવદ્ધિત ૫ આ રીતે પાંચે સંવત્સરથી યુગ
થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રૈલોક્યદર્શી શ્રીભગવાને કહ્યું છે ૫ પહેલું અને બીજું ચંદ્ર સંવત્સર
ત્રીજું અભિવદ્ધિત ચોથું ચંદ્ર સંવત્સર નામનું તથા પાંચમું અભિવદ્ધિત સંવત્સર
કહેલ છે. ॥૨॥ આ રીતે આ ચાંધાનો અર્થજાયા માત્રધીજ સ્પષ્ટ થઈ ગય છે. વિશેષ
સ્વપ્થાર્થેતો ‘મૂળ સૂત્રની ટીકામાં કહેલજ છે. જેથી અહિંયાં વધારે સિદ્ધિપેદન કરતા નથી.
તેમાં બાર પુનર્બો બેટલા કાળમાં સમાપ્ત થાય છે, એટલા કાળ વિશેષનું નામ ચંદ્ર

ચંદો' અર્થાત્ એકઃ પૌર્ણમાસી પરાવર્તઃ એકશ્ચાન્દ્રમાસો ભવતિ, તસ્મિન્ન ચાન્દ્રમાસે રાત્રિન્દ્રવ પરિમાણ ચિન્તાયામુચ્યતે-તત્ર એકોનત્રિશદ્દોરાત્રાઃ, દ્વાત્રિંશચ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ રાત્રિન્દ્રવસ્ય, અર્થાત્ તસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે ૨૯ + $\frac{12}{25}$ એતાવન્તઃ અહોરાત્રા ભવન્તિ । એનન્ દ્વાદશઅભિગ્નયતે ચેત્તદા ચાન્દ્રવર્ષસ્યાહોરાત્રાઃ ભવેયુઃ તથા-(૨૯ + $\frac{12}{25}$) $\times$ ૧૨=૩૪૮ + $\frac{144}{25}$ =૩૫૪ + $\frac{12}{25}$ જાતાનિ ત્રીણિ શતાનિ ચતુઃપચ્ચાશદધિકાનિ રાત્રિન્દ્રવાનાં દ્વાદશ ચ દ્વાપટ્ટિભાગા રાત્રિન્દ્રવસ્ય, અર્થાદેકસ્ય ચાન્દ્રવર્ષસ્ય માનં-૩૫૪ + $\frac{12}{25}$ એતત્તુલ્યમહોરાત્રં એવં પરિમાણાશ્ચાન્દ્રઃ સમ્વત્સરાઃ । તથા યસ્મિન્ સમ્વત્સરે અધિકમાસસમ્ભવેન ત્રયોદશ ચાન્દ્રમાસા ભવન્તિ સ અભિવર્દિતસમ્વત્સરપદેન વ્યવહ્રિયતે । ઉક્તં ચાન્યત્રાપિ-'તેરસ ય ચંદમાસા एसो અભિવર્દિઓ ડ નાયવ્વો' ત્રયોદશ ચાન્દ્રમાસૈઃ પ્રપૂર્ણશ્ચાન્દ્રસમ્વત્સરોડભિવર્દિતનામા પ્રોચ્યતે । એકસ્મિન્ન ચાન્દ્રમાસે ૨૯ + $\frac{12}{25}$ એતાવન્ત અહોરાત્રા એકોનત્રિશત્

સંવત્સર હોતા હૈ । અન્યત્ર કહા ઓ હૈ-(પુણિમ પરિચટ્ટા પુણ વારસ સંવત્સરો હવઙ્ગ ચંદો) એક પૂર્ણિમા પરાવર્ત કા એક ચન્દ્ર માસ હોતા હૈ, એસ ચાન્દ્રમાસ મેં રાત્રિ દિવસ કે ચિચારણા મેં કહા જાતા હૈ કિ-અત્તીસદિવસ એક રાત્રિદિવસ કા વાસઠિયા વત્તીસ ભાગ અર્થાત્ એસ ચાન્દ્રમાસ મેં ૨૯ $\times$ $\frac{12}{25}$ હતના અહોરાત્ર હોતે હૈ, એસકો વારહ સે ગુણા કરે તો એક ચાન્દ્રવર્ષ કા અહોરાત્ર હો જાતે હૈ, જૈસે કિ (૨૯ $\times$ $\frac{12}{25}$ = ૩૫૪ $\times$ $\frac{12}{25}$ ત્રીસો ચોપન તથા એક રાત્રિદિવસ કા વાસઠિયા વારહ ભાગ હોતે હૈ । અર્થાત્ એક ચાન્દ્રવર્ષ કા અહોરાત્ર ૩૫૪ + $\frac{12}{25}$ ત્રીસો ચોપન એવં એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા વારહ ભાગ હોતા હૈ । હતના પ્રમાણ તુલ્ય ચાન્દ્રસંવત્સર કા પરિમાણ હોતા હૈ । તથા જિસ સંવત્સર મેં અધિકમાસ કા સંભવ હો તો તેરહ ચાન્દ્રમાસ હો જાતે હૈ । વહ સંવત્સર અભિવર્દિત સંવત્સર પદ સે વ્યવહૃત હોતા હૈ । અન્યત્ર કહા ઓહૈ-(તેરસ ય ચંદમાસા एसो અભિવર્દિઓ ડ નાયવ્વો) તેરહ ચાન્દ્રમાસ સે અભિ-

સંવત્સર કહેલ છે. અન્યત્ર કહ્યું પણ છે. (પુણિમ પરિચટ્ટા પુણ વારસ સંવત્સરો હવઙ્ગ ચંદો) એક પૂર્ણિમા પરાવર્તનો એક ચાન્દ્ર માસ થાય છે. એ ચાન્દ્રમાસમાં ૨૯ + $\frac{12}{25}$ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ આટલા અહોરાત્ર હોય છે. અને બારથી ગુણવામાં આવે તો ચાન્દ્રવર્ષના અહોરાત્ર બારી બાય છે. જેમ કે ૨૯ $\times$ $\frac{12}{25}$ = ૩૪૮ = ૩૫૪ + $\frac{12}{25}$ આ રીતે ત્રણસો ચોપન તથા એક રાત્રિ દિવસના બાસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. અર્થાત્ એક ચાન્દ્ર વર્ષના અહોરાત્ર ૩૫૪ $\frac{12}{25}$ ત્રણસો ચોપન અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. આટલા પ્રમાણ બારોબર ચાન્દ્ર સંવત્સરનું પરિમાણ થાય છે, તથા જે સંવત્સરમાં અધિક માસનો સંભવ હોય તે સંવત્સરમાં તેર ચાન્દ્રમાસ થાય છે, આ સંવત્સર અભિવર્દિત સંવત્સર પદથી કહેવાય છે, અન્યત્ર કહ્યું પણ છે. (તેરસ ય ચંદમાસા एसो અભિવર્દિઓ ડ નાયવ્વો) તેર ચાન્દ્રમાસથી અભિવર્દિત નામનું ચાન્દ્ર સંવ-

દ્વાત્રિંશચ દ્વાપટ્ટિભાગા અહોરાત્રસ્યેતિ ભવન્તિ । एतच्च पूर्वं प्रतिपादितमपि वर्त्तने । अतएव चान्द्रसम्बसरज्ञानार्थं यद्येपराशिस्त्रयोदशभिर्गुण्यते तदा $(२९ + \frac{१३}{१६}) \times १३ = ३७७ + \frac{१३}{१६} = ३८३ + \frac{१३}{१६}$ जातानि त्रीण्यहोरात्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापट्टिभागा अहोरात्रस्य । अतएवागिवर्द्धितचान्द्रसंवत्सरस्य प्रमाणं— $३८३ + \frac{१३}{१६}$ इति भवति एतावदहोरात्रप्रमाणोऽभिवर्द्धितसंवत्सर उपजायते । अथ कथमधिकमाससम्भवो भवति ? येनाभिवर्द्धितसंवत्सर उपजायते ? , कियता वा कालेन सचाधिको मासः समायाति ? इत्यादि शंका निवृत्तये उच्यते—इह युगं नाम पञ्चवर्षपरिच्छिन्नकालपरिमाणं भवति, तत्र चन्द्रः चन्द्रः अभिवर्द्धितः चन्द्रः अभिवर्द्धितश्चेत्येवं रूपं पञ्चसंवत्सरं सूर्यसंवत्सरापेक्षया परिभाष्यमानम् अन्यूनातिरिक्तानि पञ्चवर्षाणि भवन्ति । सूर्यमासश्च मार्गद्विंशदहोरात्र-

वर्द्धित नाम का पूर्ण चांद्रसंवत्सर होता है, एक चांद्रमास में $२९ \times \frac{१३}{१६}$ उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का वासठिया बत्तीस भाग इतना अहोरात्र होते हैं । यह पहले प्रतिपादित भी किया ही है, अतः चांद्रसंवत्सर को जानने के लिये इस राशि को तेरह से गुणा करे तो $(२९ \times \frac{१३}{१६}) \times १३ = ३७७ \times \frac{१३}{१६} = ३८३ \times \frac{१३}{१६}$ तीनसो तिरासी अहोरात्र एवं एक अहोरात्र का वासठिया चुबालीस भाग होते हैं । अतः अभिवर्द्धित चांद्रसंवत्सर का प्रमाण= $३८३ + \frac{१३}{१६}$ इतना होता है । इतने अहोरात्र प्रमाणवाला अभिवर्द्धित संवत्सर प्रतिपादित किया है ।

अब अधिक मास किस प्रकार से होता है ? किनने काल में वह अधिक मास आता है ? इत्यादि शंकाओं की निवृत्त्यर्थ कहते हैं—यहां युग पांच वर्ष वाला काल परिमाण से होता है, उनमें चन्द्र चन्द्र अभिवर्द्धित इस प्रकार पांच संवत्सरवाला काल को सूर्य संवत्सर की अपेक्षा से विचारने पर न्यूनाधिकता से रहित पांच वर्ष का होता है । सूर्य मास साडे तीस अहोरात्र

ત્સર પૂર્ણ થાય છે, એક ચાંદ્રમાસમાં $૨૯ \times \frac{૧૩}{૧૬}$ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રીના બાસઠિયા બત્તીસ ભાગ આટલા અહોરાત્ર થાય છે, આ પહેલાં પણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેથી સંવત્સરને બાણવા માટે આ સંખ્યાને તેરથી ગુણવામાં આવે. $૨૯ \times \frac{૧૩}{૧૬} \times ૧૩ = ૩૭૭ \times \frac{૧૩}{૧૬} = ૩૮૩ + \frac{૧૩}{૧૬}$ ત્રણસો ત્રાશી અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ચુબાળીસ ભાગ પ્રમાણ થાય છે. તેથી અભિવર્ધિત ચાંદ્ર સંવત્સરનું પ્રમાણ $૩૮૩ + \frac{૧૩}{૧૬}$ આટલું થાય છે. આટલા અહોરાત્ર પ્રમાણવાળું અભિવર્ધિત સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે અધિક માસ કેવી રીતે થાય છે ? અને કેટલા કાળમાં તે અધિકમાસ આવે છે ? ઇત્યાદિ જ્ઞાસાના ઉપશમનાર્થ કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં યુગ પાંચ વર્ષવાળા કાળ પરિમાણથી થાય છે, તેમાં ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ રીતના પાંચ સંવત્સરવાળા કાળને સૂર્ય સંવત્સરની અપેક્ષાથી વિચારવાથી ન્યૂનાધિકપણથી

प्रमाणो भवति- $३० + \frac{१}{२}$ चान्द्रमासस्तु एकोनविंशदिनानि द्वाविंशच्च द्वापट्टिभागा अहो-
रात्रस्य= $२९ + \frac{१३}{२४}$ अनयोरन्तरं= $१ - \frac{१३}{२४} = \frac{११}{२४} = ५९ + \frac{११}{२४}$ एकोनपट्टिघटिकाः एकघटिकायाः
एकविंशत्तमोभागः । मध्यममानेन एतावदन्तरं प्रतिमासं पतति, तेन त्रैराशिकगणित-
सम्भावनाया सूर्यसंवत्सरसत्कविंशन्मासातिक्रमे काले एकचान्द्रमासोऽधिको लभ्यते । म
चाधिको मासो यथा लभ्यते तथा ज्ञापनाय पूर्वार्चार्थदर्शितेयं करणगाथा यथा-‘चंद्रस्स
जो विसेसो आइच्चस्स य हविज्ज मासस्स । तीसइ गुणिओ संतो हवइ हु अहिमासगो
एको’ अस्याः गाथायाः गणितप्रक्रिया यद्यपि पूर्वं प्रतिपादितैव, तथापि स्पष्टार्थमक्षर-
गमनिका प्रोच्यते-आदित्यसंवत्सरसंवन्धिनो मासस्य मध्यात् चन्द्रस्य-चान्द्रमासस्य यो
भवति विश्लेषः इह विश्लेषे कृते-द्वयोः सौरचान्द्रमासपरिमाणयोरन्तरे कृते- $(३० + \frac{१}{२})$

प्रमाणचाला होता है $३० \times \frac{१}{२}$ चांद्र मास उन्तीस दिवस तथा एक अहोरात्र
का बासठिया बत्तीस भाग $२९ + \frac{१३}{२४}$ होता है । ये दोनों का अन्तर= $१ - \frac{१३}{२४} = \frac{११}{२४}$
 $= ५९ + \frac{११}{२४}$ उनसाठ घडि तथा एक घडिका का इकतीसीया एक भाग होता है ।
मध्य मान से इतना अन्तर प्रत्येक मास में आता है, अनः त्रैराशिक गणित
की सम्भावना से सूर्यसंवत्सर के तीस मास जाने पर एक चांद्र मास अधिक
होता है । वह अधिक मास जिस प्रकार आता है वह दिखलाने के लिये पूर्वा-
चार्यने यह करण गाथा कही है-

चंद्रस्स जो विसेसो आइच्चस्स य हविज्ज मासस्स ।

तीसइ गुणिओ संतो हवइ हु अहिमासगो एको ॥१॥

इस गाथोक्त गणितप्रक्रिया यद्यपि दिखलायी गई है ही तथापि स्पष्ट होने
के हेतु से यहां पर कहते हैं, आदित्यसंवत्सर के महिनो में से चांद्र मास का
जो विश्लेष होता है, सो विश्लेष यहां पर करने पर सौर एवं चांद्र दोनों मासों

शङ्कित पांथ वर्षनुं कहेल छे. सूर्यमास साडीतीस अहोरात्र प्रमाणु युक्त छाय छे. ३०
 $\times \frac{१}{२}$ चांद्रमास ओगणुतीस दिवस तथा ओक अहोरात्रना मासठिया भत्रीस भाग $२९ \times \frac{१३}{२४}$
थाय छे. आ भेटनुं अंतर $१ - \frac{१३}{२४} = \frac{११}{२४} = ५९ \times \frac{११}{२४}$ ओगणुसाठथी तथा ओक घडिने ओक-
त्रीसो ओक भाग थाय छे, मध्य भापथी आटलुं अंतर दरेक मासमा आवे छे, तेथी
त्रैराशिक गणितनी संभावनाथी सूर्य संवत्सरना तीसमास गया पछी ओक चांद्रमास
अधिक आवे छे, ते अघिकमास ले रीते आवे छे ते जताववा भाटे पूर्वार्चार्थोओ आ
करण गाथा कहेल छे.

चंद्रस्स जो विसेसो, आइच्चस्स हविज्ज मासस्स ।

तीसइ गुणिओ संतो, हवइ हु अहिमासगो एको ॥ १ ॥

आ गाथाभां कहेल गणि प्रक्रिया ले के पड़ेलां कहेवाभां आवी गयेल छे, तो पणु
पधारे स्पष्ट थवा भाटे आ अहीयां कहेवाभां आवे छे-आदित्य संवत्सरना महीनाओभांथी

$-(૨૯+\frac{૩૩}{૬૬})=૧-\frac{૧૩}{૬૬}=\frac{૫૩}{૬૬}=૫૯+\frac{૩૩}{૬૬}$ એકોતપષ્ટિવટિકા, એકં ચ એકત્રિંશત્તમો ભાગો ઘટિકાયા इति । इत्येवोपचाराद् विश्लेषः कथ्यते, अयं च त्रिंशता गुणितः सन् $(५९+\frac{३३}{६६}) \times ३०=१७७०+\frac{३३}{६६}$ घटिकादिकं षष्ठ्या विभक्तम् अहोरात्रं भवति तेन तत्स्वरूपमित्थं भवति $=२९+\frac{३०}{६६}$ अधिकमासदिनानि । एतेनेत्यमायातं यत् त्रिंशन्मासातिक्रमे काले एकश्चांद्रमासोऽधिको भवतीति । युगे च सूर्यमासाः पष्टिस्ततो यूयोऽपि सूर्यसंवत्सर-सत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे काले द्वितीयोऽधिकजालो भवति । अधिकजालात्मकः संवत्सरोऽभिवर्द्धिताख्यो भवति । उक्तं चान्यत्रापि यथा—‘सट्टिए अइयाए हवइ ह्नु अहिमासगो जुगद्धंमि । बावीसे पच्चसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥’ अस्याप्यक्षरगणितिका यथा—अनन्तरोदितप्रमाणे एकस्मिन् युगे पर्वणां—पक्षाणाम् अष्टौ व्यतीतायां पष्टिसंख्येषु पक्षेषु अतिके परिमाण का अन्तर मिल जाता है, जैसे कि $=(३०+\frac{१}{६६})-(२९ \times \frac{१३}{६६})=१-\frac{१३}{६६}=\frac{५३}{६६}=५९ \times \frac{१}{६६}$ उनसठ घडि तथा एक घडिका इकतीसिया एक भाग होता है । यही उपचार से विश्लेष कहा जाता है । इसको तीस से गुणित करने पर $(५९ \times \frac{१}{६६}) \times ३०=१७७० \times \frac{३०}{६६}$ घटिका याठ से विभक्त इतने अहोरात्र होते हैं, अतः इस प्रकार उसका स्वरूप होता है— $२९ \times ३० \times \frac{३०}{६६}$ इतना अधिक मास के दिवस होते हैं । इस से यह फलित होता है कि तीस मास काल अतिक्रमण होने पर एक चांद्रमास अधिक होता है । युग के सभी मास साठ होते हैं, अतः फिर से सूर्यसंवत्सर के तीस मास बीत जाने पर दूसरा अधिक मास आता है । अधिक मास वाला संवत्सर अभिवर्द्धित नाम से कहा जाता है । अन्यत्र कहा भी है—

सट्टिए अइयाए हवइ ह्नु, अहिमासगो जुगद्धंमि ।

बावीसे पच्चसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥

इसका अक्षरार्थ इस प्रकार से है—पूर्वोक्त प्रमाणवाले एक युग में साठ चांद्रमासનો જે વિશ્લેષ થાય છે, અહીંયા તે વિશ્લેષ કરવાથી ચૌર અને ચાંદ્ર બન્ને માસોના પરિમાણનું અંતર આવી જાય છે, જેમકે $(૩૦ \times \frac{૧}{૬૬}) ૨૯+\frac{૩૩}{૬૬}=૧\frac{૫૩}{૬૬}=૫૯ \times \frac{૧}{૬૬}$ ઓગણસાઠ ઘડી અને એક ઘડીનો એકત્રીસો એક ભાગ થાય છે, આને જ ઉપચારથી વિશ્લેષ કહેવામાં આવે છે, આને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે તો $(૫૯ \times \frac{૧}{૬૬}) + ૩૦=૧૭૭૦ \times \frac{૩૦}{૬૬}$ સાઠ ઘડીથી વધે ચાંદ્રેલ આટલા અહોરાત્ર થાય છે. તેથી આ રીતે તેનું સ્વરૂપ થાય છે, $૨૯+૩૦+\frac{૩૩}{૬૬}$ આટલા અધિક માસના દિવસો હોય છે, આનાથી એ દર્શિત થાય છે કે—ત્રીસમાસ જેટલા કાળનું અધિકમાસવાળું સંવત્સર અભિવર્ધિત નામથી કહેવાય છે, બીજે કહ્યું પણ છે—

સટ્ટિયે અइयाए हवइ य अहिमासगो जुगद्धंमि ।

बावीसे पच्चसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥

આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળા એક યુગમા સાઠ પર્વ

ક્રાન્તેષુ ભવતીત્યર્થઃ । એતસ્મિન્નવસરે યુગાર્દેષુ-યુગાર્દપ્રમાણે એકોઽધિકમાસો ભવતિ । દ્વિતીયસ્યાધિકમાસો દ્વાવિંશે-દ્વાવિંશત્યધિકે પર્વશતે કાલે -દ્વાવિંશત્યધિકપર્વશતેઽતિક્રાન્તે કાલે-યુગસ્યાન્તે સસયે-યુગસ્ય પર્વાવસાને સમયે ભવતિ, તેન યુગમધ્યે તૃતીયે સમ્વત્સરે-ઽધિકમાસઃ પશ્ચગેવેતિ દ્વો અભિવર્દિતસંવત્સરો એકસ્મિન્ યુગે ભવતઃ । इत्येवमभिवर्द्धित सम्बत्सरस्योपपत्तिर्ज्ञेया । सम्प्रતિ એકસ્મિન્ યુગે સર્વસંખ્યાયા યાદન્તિ પર્વાણિ સમ્ભવન્તિ તાવન્તિ નિર્દિદ્ધિષ્ઠુઃ પ્રતિવર્ષ પર્વસંખ્યામાહ-‘તા પદમસ્સ ણં ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ ચડવીસં પઞ્વા પણ્ણત્તા’ તાવત્ પ્રથમસ્ય સ્વલુ ચન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ પ્રજ્ઞાસાનિ । તાવ-દિતિ પૂર્વવત્ અથવા તાવત્-તત્રૈકસ્મિન્ યુગે પ્રથમસ્ય-પ્રથમાખ્યસ્ય ચાન્દ્રસ્ય-ચન્દ્રચારવશાત્ સમુદ્ભૂતસ્ય ચન્દ્રસ્યાયં ચાન્દ્રસ્તસ્ય ચન્દ્રસંવલિતસ્ય સંવત્સરસ્ય-ચાન્દ્રવર્ષસ્ય, પ્રથમાખ્યસ્ય ચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્યેત્યર્થઃ, તત્ર ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ ભવન્તિ । અતૈતદુક્તં ભવતિ-યતોહિ દ્વાદશ-માસાત્મકઃ એકચાન્દ્રસંવત્સરો ભવતિ, એકૈકસ્મિન્ માસે અમાવાસ્યા પોર્ણમાસીતિ દ્વે દ્વે પર્વણી ભવતઃ તેન એકસ્મિન્ ચાન્દ્રસંવત્સરે સર્વસંકલનયા ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ ભવન્તીતિ

પર્વ માને પક્ષ વીતને પર માને એક યુગ કે અવસર મેં અર્થાત્ યુગાર્ધ પ્રમાણ મેં એક અધિક માસ આતા હૈ । દૂસરા અધિક માસ એકસો વાહસ પર્વ વ્યતીત હોને પર અર્થાત્ યુગ કે અન્ત મેં હોતા હૈ, હસ પ્રકાર યુગ કે મધ્ય મેં તીસરે સંવત્સર મેં અધિક માસ હોતા હૈ યા પાંચવેં સંવત્સર મેં હસ પ્રકાર દો અભિવ-ર્દિત સંવત્સર એક યુગ મેં હોતે હૈ । હસ પ્રકાર અભિવર્દિત સંવત્સર કી ઉપ-પત્તિ સમજની યાહિયે ।

અબ એક યુગ મેં સર્વસંખ્યા સે જિતને પર્વ હોતે હૈ, વે દિસલાને કે ઉદ્દેશ સે પ્રતિવર્ષ કી પર્વસંખ્યા કો કહતે હૈ (તા પદમસ્સ ણં ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ ચડવીસં પઞ્વા પણ્ણત્તા) ઉસ એક યુગ મેં પહલા ચાંદ્રસંવત્સર કા માને ચાંદ્ર વર્ષ કા ચોવીસ પર્વ હોતે હૈ । યહાં પર હસ પ્રકાર સમજના યાહિયે ચારહ માસ કા એક ચાંદ્રસંવત્સર હોતા હૈ, એક માસ મેં અમાવાસ્યા એવં પૂર્ણિમા

અર્થાત્ પક્ષના વીત્યા પછી એટલે કે યુગના અર્ધભાગમાં એક અધિક માસ આવે છે બીજો અધિક માસ એકસો બાવીસ પર્વ વીત્યા પછી અર્થાત્ યુગના અંતમાં થાય છે, આ રીતે યુગની મધ્યમાં ત્રીજા સંવત્સરમાં અધિક માસ આવે છે. અથવા પાંચમા સંવત્સરમાં આ રીતે બે અભિવર્ધિત સંવત્સર એક યુગમાં થાય છે, આ રીતે અભિવર્ધિત સંવત્સરની ઉપપત્તિ સમજી લેવી.

હવે એક યુગમાં સર્વ સંખ્યાથી બેટલા પર્વો થાય છે તે બતાવવા માટે પ્રતિ-વર્ષની પર્વ સંખ્યા બતાવવા કહે છે. (તા પદમસ્સ ણં ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ ચડવીસં પઞ્વા પણ્ણત્તા) એ એક યુગમાં પહેલા ચાંદ્ર વર્ષના ચોવીસપર્વો હોય છે, અહીંયાં આ રીતે સમજવાનું છે. બાર માસનું એક ચાંદ્ર સંવત્સર થાય છે, એક માસમાં અમાસ અને

$-(૨૯+\frac{૩૩}{૬૬})=૧-\frac{૧૧}{૬૬}=\frac{૫૫}{૬૬}=૫૯+\frac{૫}{૬૬}$ એકોત્તપ્તિષ્ટિકા, એકં ચ એકત્રિંશત્તમો ભાગો ઘટિકાયા इति । इत्येवोपचाराद् विश्लेषः कथ्यते, अयं च त्रिंशता गुणितः सन् $(५९+\frac{५}{६६}) \times ३०=१७७०+\frac{३०}{६६}$ घटिकादिकं पृथ्वा विभक्तम् अहोरात्रं भवति तेन तत्स्वरूपमित्थं भवति $=२९+\frac{३०}{६६}=अधिकमासदिनानि । एतेनेत्यमायातं यत् त्रिंशन्मासातिक्रमे काले एकश्चांद्रमासोऽधिको भवतीति । युगे च सूर्यगासाः पट्टिस्ततो भूयोऽपि सूर्यसंवत्सर-सत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे काले द्वितीयोऽधिकमासो भवति । अधिकमासान्मकः संवत्सरोऽभिवर्द्धिताख्यो भवति । उक्तं चान्यत्रापि यथा-‘सट्टिए अइयाए हवइ ह्नु अहिमासगो जुगद्धंमि । बावीसे पव्वसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥’ अभ्याप्यक्षरगणितिका यथा-अनन्तरोदितप्रमाणे एकस्मिन् युगे पर्वणां-पक्षाणाम् अष्टौ व्यतीतायां पट्टिमंख्येषु पक्षेषु अतिके परिमाण का अन्तर मिल जाना है, जैसे कि $=(३०+\frac{५}{६६})-(२९ \times \frac{३३}{६६})=१-\frac{११}{६६}=\frac{५५}{६६}=५९ \times \frac{३०}{६६}$ उनसाठ घडि तथा एक घटिका इकतीसिया एक भाग होता है । यही उपचार से विश्लेष कहा जाता है । इसको तीस से गुणित करने पर $(५९ \times \frac{३०}{६६}) \times ३०=१७७० \times \frac{३०}{६६}$ घटिका साठ से विभक्त इतने अहोरात्र होते हैं, अतः इस प्रकार उसका स्वरूप होता है- $२९ \times ३० \times \frac{३०}{६६}$ इतना अधिक मास के दिवस होते हैं । इस से यह फलित होता है कि तीस मास काल अतिक्रमण होने पर एक चांद्रमास अधिक होता है । युग के सभी मास साठ होते हैं, अतः फिर से सूर्यसंवत्सर के तीस मास बीत जाने पर दूसरा अधिक मास आता है । अधिक मास वाला संवत्सर अभिवर्द्धित नाम से कहा जाता है । अन्यत्र कहा भी है-$

सट्टिए अइयाए हवइ ह्नु, अहिमासगो जुगद्धंमि ।

बावीसे पव्वसए हवइ य बीओ जुगद्धंमि ॥१॥

इसका अक्षरार्थ इस प्रकार से है-पूर्वोक्त प्रमाणवाले एक युग में साठ चांद्रमासने के विश्लेष थाय છે, અહીંયા તે વિશ્લેષ કરવાથી સૌર અને ચાંદ્ર બન્ને માસોનાં પરિમાણનું અંતર આવી જાય છે, જેમકે $(૩૦ \times \frac{૩૩}{૬૬}) ૨૯+\frac{૩૩}{૬૬}=૧૬\frac{૩૩}{૬૬}=\frac{૫૫}{૬૬}=૫૯ \times \frac{૩૦}{૬૬}$ જોગણસાઠ ધડી અને એક ધડીના એકત્રીસો એક ભાગ થાય છે, આને જ ઉપચારથી વિશ્લેષ કહેવામાં આવે છે, આને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે તો $(૫૯ \times \frac{૩૦}{૬૬}) \times ૩૦=૧૭૭૦ \times \frac{૩૦}{૬૬}$ સાઠ ઘડિથી વહેંચાયેલ આટલા અહોરાત્ર થાય છે. તેથી આ રીતે તેનું સ્વરૂપ થાય છે, $૨૯+૩૦+\frac{૩૦}{૬૬}$ આટલા અધિક માસના દિવસો હોય છે, આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-ત્રીસમાસ જેટલા કાળનું અધિકમાસવાળું સંવત્સર અભિવર્ધિત નામથી કહેવાય છે, જીને કહ્યું પણ છે-

સટ્ટિયે અઈયાએ હવઈ ય અહિમાસગો જુગદ્દંમિ ।

વાવીસે પવ્વસએ હવઈ ય બીઓ જુગદ્દંમિ ॥૧॥

આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે-પૂર્વેક્ત પ્રમાણવાળા એક યુગમા સાઠ પવ

ક્રાન્તેષુ ભવતીત્યર્થઃ । એતસ્મિન્નવસરે યુગાર્દ્ધેષુ-યુગાર્દ્ધપ્રમાણે એકોઽધિકમાસો ભવતિ । દ્વિતીયસ્યાધિકમાસો દ્વાવિંશે-દ્વાવિંશત્યધિકે પર્વશતે કાલે-દ્વાવિંશત્યધિકપર્વશતેઽતિક્રાન્તે કાલે-યુગસ્યાન્તે સમયે-યુગસ્ય પર્વાવસાને સમયે ભવતિ, તેન યુગમધ્યે તૃતીયે સમ્વત્સરે-ઽધિકમાસઃ પશ્ચગેવેતિ દ્વો અભિવર્દ્ધિતસંવત્સરો એકસ્મિન્ યુગે ભવતઃ । इत्येवमभिवर्द्धित सम्बत्सरस्योपपत्तिर्ज्ञेया । સમ્પ્રતિ એકસ્મિન્ યુગે સર્વસંખ્યયા યાદન્તિ પર્વાણિ સમ્ભવન્તિ તાવન્તિ નિર્દિદ્ધિષ્ઠુઃ પ્રતિવર્ષ પર્વસંખ્યામાહ-‘તા પદમસ્સ ણં ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ ચડવીસં પન્વા પળ્ણત્તા’ તાવત્ પ્રથમસ્ય સ્વલ્લુ ચન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ પ્રજ્ઞાતાનિ । તાવ-દિતિ પૂર્વવત્ અથવા તાવત્-તત્રૈકસ્મિન્ યુગે પ્રથમસ્ય-પ્રથમાખ્યસ્ય ચાન્દ્રસ્ય-ચન્દ્રચારવશાત્ સમુદ્ભૂતસ્ય ચન્દ્રસ્યાયં ચાન્દ્રસ્તસ્ય ચન્દ્રસંવલિતસ્ય સંવત્સરસ્ય-ચાન્દ્રવર્ષસ્ય, પ્રથમાખ્યસ્ય ચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્યેત્યર્થઃ, તત્ર ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ ભવન્તિ । અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-યતોહિ દ્વાદશ-માસાત્મકઃ એકચાન્દ્રસંવત્સરો ભવતિ, એકૈકસ્મિન્ માસે અમાવાસ્યા પોર્ણમાસીતિ દ્વે દ્વે પર્વણી ભવતઃ તેન એકસ્મિન્ ચાન્દ્રસંવત્સરે સર્વસંકલનયા ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ ભવન્તીતિ

પર્વ માને પક્ષ વીતને પર માને એક યુગ કે અવસર મેં અર્થાત્ યુગાર્ધ પ્રમાણ મેં એક અધિક માસ આતા હૈ । દૂસરા અધિક માસ એકસો વાહસ પર્વ વ્યતીત હોને પર અર્થાત્ યુગ કે અન્ત મેં હોતા હૈ, હસ પ્રકાર યુગ કે મધ્ય મેં તીસરે સંવત્સર મેં અધિક માસ હોતા હૈ યા પાંચવેં સંવત્સર મેં હસ પ્રકાર દો અભિવ-ર્દ્ધિત સંવત્સર એક યુગ મેં હોતે હૈ । હસ પ્રકાર અભિવર્દ્ધિત સંવત્સર કી ઉપ-પત્તિ સમજની ચાહિયે ।

અબ એક યુગ મેં સર્વસંખ્યા સે જિતને પર્વ હોતે હૈ, લે દિલ્લોને કે ઉદ્દેશ સે પ્રતિવર્ષ કી પર્વસંખ્યા કો કહતે હૈ (તા પદમસ્સ ણં ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ ચડવીસં પન્વા પળ્ણત્તા) ઉસ એક યુગ મેં પહલા ચાંદ્રસંવત્સર કા માને ચાંદ્ર વર્ષ કા ચોવીસ પર્વ હોતે હૈ । યહાં પર હસ પ્રકાર સમજના ચાહિયે ચારહ માસ કા એક ચાંદ્રસંવત્સર હોતા હૈ, એક માસ મેં અમાવાસ્યા એવં પૂર્ણિમા

અર્થાત્ પક્ષના વીત્યા પછી એટલે કે યુગના અર્ધભાગમાં એક અધિક માસ આવે છે બીજો અધિક માસ એકસો બાવીસ પર્વ વીત્યા પછી અર્થાત્ યુગના અંતમાં થાય છે, આ રીતે યુગની મધ્યમાં ત્રીજા સંવત્સરમાં અધિક માસ આવે છે. અથવા પાંચમા સંવત્સરમાં આ રીતે બે અભિવર્ધિત સંવત્સર એક યુગમાં થાય છે, આ રીતે અભિવર્ધિત સંવત્સરની ઉપપત્તિ સમજ લેવી.

હવે એક યુગમાં સર્વ સંખ્યાથી બેટલા પર્વો થાય છે તે બતાવવા માટે પ્રતિ-વર્ષની પર્વ સંખ્યા બતાવવા કહે છે. (તા પદમસ્સ ણં ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ ચડવીસં પન્વા પળ્ણત્તા) એ એક યુગમાં પહેલા ચાંદ્ર વર્ષના ચોવીસપર્વો હોય છે, અહીંયાં આ રીતે સમજવાનું છે. ચાર માસનું એક ચાંદ્ર સંવત્સર થાય છે, એક માસમાં અમાસ અને

પ્રત્યક્ષોપલઘ્ધિરેવ વાસના । એવમેવ દ્વિતીયસ્યાપિ ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ ભવેયુરેવ । અભિવર્દ્ધિતસંવત્સરે તુ ત્રયોદશસંસ્થયકા માસાઃ ભવન્તિ, તેનાઅભિવર્દ્ધિતસંવત્સરસ્ય પદ્વિંશતિઃ પર્વાણીતિ । એવમેવ ચતુર્થસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય ચતુર્વિંશતિઃ પર્વાણિ ભવન્તિ, તસ્યાપિ દ્વાદશમાસાત્મકત્વાત્ । इत्थं पञ्चमस्य अभिवर्द्धितस्य संवत्सरस्य पद्विंशतिः पर्वाणि भवन्ति, तस्यापि त्रयोदशमासात्मकत्वादिति । उक्तं च मूले—‘दोच्चस्म णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, तच्चस्म णं अभिवद्धियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता, चउत्थस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, पंचमस्स णं अभिवद्धियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता’ द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य खलु चतुर्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि । तृतीयस्य खलु अभिवर्द्धितस्य संवत्सरस्य पद्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि । चतुर्थस्य खलु चान्द्रसंवत्सरस्य चतुर्विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि । पञ्चमस्य खलु चान्द्रसंवत्सरस्य पद्विंशतिः पर्व होते हैं । अतः एक चांद्रसंवत्सर में सब को जोड़ने से २४ चौबीस पर्व होते हैं । यह प्रत्यक्ष से ही ज्ञात हो जाना है । इसी प्रकार दूसरे चांद्रसंवत्सर का भी चौबीस पर्व होते हैं, अभिवर्द्धित संवत्सर में तेरह मास होते हैं, अतः अभिवर्द्धित संवत्सर में छईस पर्व होते हैं । इसी प्रकार चौथे चांद्रसंवत्सर का चौइस पर्व होते हैं । कारण की इसके भी चारह मास होते हैं । पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर का छईस पर्व होते हैं, कारण की वह भी तेरह मासवाला है । मूल में कहा भी हैं—(दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, तच्चस्स णं अभिवद्धियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता, चउत्थस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, पंचमस्स णं अभिवद्धियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता) दूसरे चंद्र संवत्सर का चौबीस पर्व कहे हैं । तीसरा अभिवर्द्धित संवत्सर का छव्वीस पर्व कहे गए हैं । चौथा चंद्रसंवत्सर का चौबीस पर्व प्रज्ञप्त हुवे हैं, पांचवें

પુનઃ આ રીતે બે પર્વો આવે છે. તેથી એક ચાંદ્ર સંવત્સરમાં બધા મળીને ૨૪ ચોવીસ પર્વો થાય છે. આ પ્રત્યક્ષથી જ જણાય છે. આ રીતે બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરના પણ ચોવીસ પર્વો થાય છે. અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં તેરમાસ આવે છે. એટલે અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં છવીસ પર્વો થાય છે. એજ પ્રમાણે ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના ચોવીસ પર્વો થાય છે. કારણ કે તેના પણ બાર માસ હોય છે. પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરના છવીસ પર્વ હોય છે, કારણ કે તે પણ તેર માસવાળું છે, મૂળમાં કહ્યું પણ છે—(દોચ્ચસ્સ ણં ચંદસંવચ્છરસ્સ ચउवीसं पव्वा पण्णत्ता, तच्चस्म णं अभिवद्धियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता, चउत्थस्स णं चंदसंवच्छरस्स चउवीसं पव्वा पण्णत्ता, पंचमस्स णं अभिवद्धियस्स संवच्छरस्स छव्वीसं पव्वा पण्णत्ता) બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરના ચોવીસ પર્વો કહેલ છે, ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના છવીસ પર્વ કહ્યા છે, ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના ચોવીસ

विंशतिः पर्वाणि प्रज्ञप्तानि । एतानि सोपपत्तिकानि सकारणानि च व्याख्यातान्येव । तत एवमेवेति—‘एवामेव सपुष्पावरेण पंच संवच्छरिए जुगे एगे चउवीसे पव्वसए भवइइम-
कखातं’ एवमेव सपूर्वापरेण पञ्चसांवत्सरिते युगे एकं चतुर्विंशं पर्वशतं भवतीति
आख्यातम् । एवमेव—पूर्वोदितेनैव प्रकारेण—पूर्वप्रतिपादितगणितोपपत्तिदिशा सपूर्वापरेण
—पूर्वापरगणितसम्बन्धनेन, पञ्चसाम्बत्सरिके—पञ्चवर्षात्मके युगे—युगवाच्यकाले एकं पर्वशतं
चतुर्विंशं—चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतं भवतीत्याख्यातं सर्वैरपि तीर्थकृद्भिर्मया च प्रतिपादित
मित्यवसेयं, यथा— $२४ + २४ + २६ + २४ + २६ = १२४$ पर्वाणि एकस्मिन् युगे भवन्ति ।
अर्थात् प्रथमे चान्द्रसम्बत्सरे चतुर्विंशतिः २४ । द्वितीये च चतुर्विंशतिः २४ । तृतीये-
ऽभिवर्द्धिते सम्बत्सरे पञ्चविंशतिः २६ । चतुर्थे चान्द्रसम्बत्सरे चतुर्विंशतिः २४ । पञ्चमे-
ऽभिवर्द्धितसम्बत्सरे पञ्चविंशतिरिति २६ । सर्वेषां मेलनेनैकस्मिन् युगे चतुर्विंशत्यधिकं
पर्वशतं भवतीति १२४ सिध्यति । इति मूलसूत्रस्य व्याख्या परिपूर्णा याता ।

‘अभिवर्द्धित संवत्सर का छवीस पर्व प्रतिपादित किये हैं । ये सब पर्व का
उपपत्ति एवं कारणपूर्वक पूर्व में कहा ही है । (एवामेव सपुष्पावरेण पंच
संवच्छरिए जुगे चउवीसे पव्वसए भवइइमकखातं) पूर्वोक्त प्रकार के ही
अर्थात् पूर्वप्रतिपादित गणित पद्धति के अनुसार पूर्वापर गणित के मेल
करने से पांच वर्ष प्रमाणवाले युग में एकसो चौबीस पर्व होते हैं इस प्रकार
सभी तीर्थकरों ने तथा मैंने भी ऐसा ही प्रतिपादन किया है । जैसेकि $२४ +$
 $२४ + २६ + २४ + २६ = १२४$ पर्व एक युग में होते हैं । अर्थात् पहला चान्द्र
संवत्सर में २४ चौबीस पर्व । दूसरे चान्द्र संवत्सर में भी २४ चौबीस तीसरे
अभिवर्द्धित संवत्सर में छाईस २६ पर्व तथा चौथा चान्द्र संवत्सर में २४
चौबीस । पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर में छाईस २६ । ये सब को जोड़ने से
एक युग में १२४ एकसो चौबीस पर्व सिद्ध होते हैं, इस प्रकार मूल सूत्र की
व्याख्या पूर्ण हुई ।

पर्वों प्रतिपादित करेला छे, पांचमा अभिवर्द्धित संवत्सरना छवीस पर्वों प्रज्ञप्त कर्था छे,
आ णधा पर्वोंनी उत्पत्ति अने कारण पूर्व कहेला छे, (एवामेव सपुष्पावरेण पंच
संवच्छरिए जुगे एगे चउवीसे पव्वसए भवइ इमकखातं) पूर्वोक्त प्रकारणी अर्थात् पड़ेला
प्रतिपादित करेला गणित पद्धति प्रमाणे पूर्वापर गणितने भेग करवाथी पांच वर्ष प्रमाण
वाला युगमां ओकसो चौबीस पर्वों थाय छे, आ रीते णधा तीर्थकरों तथा मैं पण
प्रतिपादन करेला छे, जेभ के— $२४ + २४ + २६ + २४ + २६ = १२४$ पर्व ओके युगमां थाय छे,
अर्थात् पड़ेला चान्द्र संवत्सरमां २४ चौबीस पर्व णीला चान्द्र संवत्सरमां पण २४ चौबीस
पर्व त्रीण अभिवर्द्धित संवत्सरमां छवीस २६ पर्व तथा चौथा चान्द्र संवत्सरमां २४ चौबीस
पर्व अने पांचमा अभिवर्द्धित संवत्सरमां छवीस आ णधाने भेगववाथी ओके युगमां १२४
सू० ३

અથ કસ્મિન્નયને કસ્મિન્ વા મળ્ડલે કિં પર્વ સમાપ્તિપ્રયાનીતિ ચિન્તાયાં પૂર્વાચાર્યૈઃ
પર્વકરણગાથાઃ અભિહિતાઃ । અતસ્તા એવ ગાથાઃ વિનેયગનાનુગ્રહાર્થમુપદિશ્યન્તે યથા
તત્પ્રતિપાદિકાશ્ચતસ્રો ગાથાઃ—

‘ઇચ્છા પન્વેહિં ગુણિઉં અયણં સ્વાદિઅં તુ કાયવ્વં ।

સાજ્ઞં ચ હવહ્ એત્તો અયણક્ખેત્તં ઉદુવહ્સ્સ ॥ ૧ ॥

જહ્ અયણા મુજ્ઞંતિ તહ પન્વજુયા ઉ સ્વસંજૂતા ।

તાવહ્યં તં અયણં નત્થિ નિરંસંમિ રૂપ જુયં ॥ ૨ ॥

કસિણંમિ હોહ્ સ્વં પક્ખેવો દોય દાંતિ મિન્નંમિ ।

જાવહ્યા તાવહ્યા એ સસિમંડલ્યા હોંતિ ॥ ૩ ॥

ઓયમ્મિ ઉ ગુણકારે અર્ઘિમનરમંડલે હવહ્ આઈ ।

જુગ્ગંમિ ય ગુણકારે વાહિરમે મંડલે આઈ ॥ ૪ ॥

એતાસાં ગાથાનાં યથાક્રમેણ વ્યાખ્યા યથા—યસ્મિન્ પર્વણિ અયનમળ્ડલ્યાદિવિપયા
જ્ઞાતુમિચ્છા ભવેત્ તેન ધ્રુવરાશિ ગુણ્યતે, અથ કોઽસો ધ્રુવરાશિરિતિ જિજ્ઞાસાયામુચ્યતે—
તત્ર ધ્રુવરાશિ પ્રતિપાદિકેયં પૂર્વાચાર્યોપદર્શિતા ગાથા પ્રતિપાદિતા વર્તન્તે યથા—

અવ કિસ અયન મેં અથવા કિસ મંડલ નેં કૌનસા પર્વ સમાપ્ત હોતે હૈ,
હસ પ્રકાર કી વિચારણા મેં પૂર્વાચાર્યોને પર્વ કે વિષય મેં ચાર કરણ ગાથાએ
કહી હૈ, અતઃ વહી ગાથાએ શિષ્ય જનોં કે અનુગ્રહાર્થ પ્રદર્શિત કી જાતી હૈં, જો
હસ પ્રકાર હૈ (ઇચ્છા પન્વેહિં ગુણિઉં) હત્યાદિ રૂપ સે કહી હૈ જો સંસ્કૃત ટીકા
મેં સંપૂર્ણ રૂપ સે દિગ્વિલાઈ ગઈ હૈં અતઃ સ્તુતગાથાએ વહાં સે દેગ્ લેવેં । યહાં
પરં હન ગાથાઓં કે અર્થ યથાક્રમ પ્રદર્શિત કરતે હૈં— જિસ પર્વ કા અયન મંડ-
લાદિ વિષય જાનના ચાહે તો ડસસે ધ્રુવરાશિ કો ગુણા કરે, યહાં પર કૌનસી
ધ્રુવરાશી હોતી હૈ । તો હસકે લિયે કહતે હૈં—યહાં પર ધ્રુવરાશી પ્રદર્શિકા
યહ ગાથા પૂર્વાચાર્યોં ને પ્રદર્શિત કી હૈ—

એકસો ચોવીસ પર્વ સિદ્ધ થાય છે. આ રીતે આ મૂળસૂત્રની વ્યાખ્યા પુરી થઈ.

હવે કયા અયનમાં અથવા કયા મંડળમાં કયું પર્વ સમાપ્ત થાય છે, આ પ્રકારની
વિચારણામાં પૂર્વાચાર્યોએ પર્વના સંબંધમાં ચાર કરણ ગાથાઓ કહેલ છે. તેથી એ જ
ગાથાઓ અહીંયાં શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે બતાવવામાં આવે છે—તે આ પ્રમાણે છે—
(ઇચ્છા પન્વેહિં ગુણિઉં) હત્યાદિ આ ગાથાઓ સંસ્કૃત ટીકામાં પૂરેપૂરી બતાવેલ છે. તેથી
જિજ્ઞાસુએ મૂળ ગાથા ત્યાંથી જોઈ લેવી. અહીંયાં આ ગાથાઓનો અર્થ ક્રમાનુસાર બતા-
વવામાં આવે છે, જે પર્વમાં અયનમંડળ વિગેરેના સંબંધમાં બાણુવું હોય તો તેનાથી
ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો અહીંયાં કઈ ધ્રુવરાશી થાય છે, તે બાણુવા માટે કહે છે કે—
અહીંયાં ધ્રુવરાશિ બતાવનાર પૂર્વાચાર્યોએ એક કરણ ગાથા કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે.

‘एगं च मंडलं मंडलस्स सत्तट्ठ भाग चत्तारि ।

णव चेव चुण्णियाओ इगतीसकएण छेएण ॥ १ ॥

अस्या अक्षरयोजना यथा—एकमण्डलमेकस्य च मण्डलस्य सप्तपट्टिभागाश्चत्वारश्च नव-
चूर्णिकाभागा एकस्य च सप्तपट्टिभागस्य एकत्रिंशत् कृतेन छेदेन ये चूर्णिका भागास्तेन
च । एतावत् प्रमाणो ध्रुवराशिः अथ च पर्वगतक्षेत्रात् अयनगतक्षेत्रापगमे सति शेषीभूतः
समापतितः एतस्य चोत्पत्तिमात्रं भावयिष्यामः, तत् एवंभूतं ध्रुवराशिम् अभीप्सितपर्वभि-
र्गुणितं गुणयित्वा तदनन्तरमयनं रूपाधिकं कार्यं, तथा गुणितस्य मण्डलराशे यदि चन्द्रम-
सोऽयनक्षेत्रं परिपूर्णम् अधिकं वा सम्भाव्यते तत् एतस्मात् ईप्सितपर्वसंख्या गुणितात्
मण्डलराशेः, उदुपतेः—चन्द्रमसोऽयनक्षेत्रं भवति शोध्यं, यदि च यावत् संख्यानि चायनानि
शुद्ध्यन्ति तानिभिर्गुक्तानि पर्वानि अयनानि क्रियन्ते, कृत्वा च भूयोरूप संयुक्तानि विधे-

एगं च मंडलं मंडलस्स, सत्तट्ठभाग चत्तारि ।

णवं चेव चुण्णियाओ, इगतीस कएण छेएण ॥१॥

इस गाथा का अक्षरार्थ इस प्रकार से है—एक मंडल का साठिया चार
भाग तथा नव चूर्णिका भाग एवं सरसठिया एक भाग का इकतीस छेद
करने से जो चूर्णिका भाग रहे समझ लें । इतना प्रमाण वाली ध्रुवराशी
होती है । यह ध्रुव राशि पर्व गतक्षेत्र से अयनगतक्षेत्र में गमन होने पर शेष
रूप रहते हैं । इसकी उत्पत्ति मात्र भावित करते हैं, इस प्रकार की ध्रुवराशि
को इच्छित पर्व से गुणा करके तत्पश्चात् अयन को गुणित करे इस प्रकार
गुणित किया हुआ मंडलराशि से यदि चंद्रमा का अयनक्षेत्र यदि परिपूर्ण
हो जाय या अधिक ही रह जाय तो इस इच्छित पर्व संख्या से गुणित मंडल
राशि से चंद्रमा का अयनक्षेत्र शोधित होता है, यदि जितने अयन शोधित
हो उतने पर्व से युक्त अयन किए जाते हैं, युक्त करके फिर सब को मिलावें ।

एगं च मंडलं मंडलस्स, सत्तट्ठ भाग चत्तारि ।

णव चेव चुण्णियाओ, इगतीस कएण छेएण ॥१॥

आ गाथानो अक्षरार्थ आ प्रमाणे छे—एक मंडलना साठिया चार भाग तथा नव
चूर्णिका भाग तथा सरसठिया एक भागना एकतीस छेद करवाथी तेने चूर्णिका भाग
समजवा. आठवा प्रमाणवाणी ध्रुवराशी थाय छे, आ ध्रुवराशी पर्वगत क्षेत्रथी अयन-
गत क्षेत्रमां गमन करतां शेषरूपे रहे छे, आनी उत्पत्ति बतावे छे—आ प्रकारनी ध्रुव
राशीने इच्छित पर्वथी शुद्धीने पछीथी अयनने शुद्धाकार करवे आ रीते शुद्धाकार करेले
मंडलराशिथी जे चंद्रमानु अयन क्षेत्र पुरं थरुं जाय अथवा वधारे थरुं जाय तो
इच्छित पर्व संख्याथी शुद्ध मंडल राशिना चंद्रमानु अयन क्षेत्र शोधित थाय छे,
जेठवा अयन शोधित थाय जेठवा पर्वथी युक्त अयनने करवामां आवे छे. जे प्रमाणे

યાનિ, યદિ પુનઃ પરિપૂર્ણાનિ મળ્ડાનિ શુદ્ધયન્તિ રાશિશ્ચ પથ્યાન્ નિર્લેપો જાયતે તદા તત્ અયનસંયાનૈર્ નિરંશં સન્ રૂપયુક્તં નાસ્તિ, ન ચ તત્રાયનરાશો રૂપં પ્રક્ષેપ્યતે इति । તાત્પર્યર્થઃ । તથા કૃત્સ્ને-પરિપૂર્ણે રાશો ભવત્યેકં રૂપં મળ્ડરાશો પ્રક્ષેપણીયં, મિન્ને-ગ્વળ્ડે અંશસહિતે રાશો इत्यर्थः । દ્વિરૂપે મળ્ડરાશો પ્રક્ષેપણીયે, પ્રક્ષેપે ચ કૃતે સતિ યાવાન્ મળ્ડરાશિ ભવતિ તાવન્તિ મળ્ડાનિ તાવતિયે ઈપ્સિતે પર્વણિ ભાન્તિ । તથા યદિ ઈપ્સિતેન પર્વણા ઓજો રૂપેણ-વિપમલક્ષણેન ગુણકારો ભવતિ, તત આદિરભ્યન્તરે મળ્ડલે દ્રષ્ટવ્યઃ । યુગ્મેતુ-સમલક્ષણે તુ ગુણકારે આદિર્વાણિ મળ્ડલેઽવસેયઃ । એવં કરણગાથા સમૂહા-ક્ષરાર્થઃ । અથ ભાવના પ્રોચ્યતે-યથા કોઽપિ પૃચ્છતિ-યુગ્માદો પ્રથમં પર્વં કસ્મિન્નયને કસ્મિન્ વા મળ્ડલે સમાપ્તિમુપયાતિ ? તત્ર પ્રથમં પર્વપૃષ્ઠમિતિ વામપાર્શ્વે પર્વસૂચકઃ એકકઃ સ્થાપ્યતે, તતઃ તસ્યાનુશ્રેણિદક્ષિણપાર્શ્વે એકમયનં તસ્ય ચાનુશ્રેણિ એકં મળ્ડલં મળ્ડલસ્ય હસ પ્રકાર સે યદિ જો પરિપૂર્ણ મંડલ શોધિત હો જાવે એવં રાશિ મી નિર્મલ હો જાય તો અયન સંખ્યાન સે રૂપ યુક્ત નહીં હોતા, અયન રાશિ મેં રૂપ કા પ્રક્ષેપ નહીં હોતા, યહી તાત્પર્યાર્થ કહા હૈ । પરિપૂર્ણ રાશિ હોને પર એક રૂપ મંડલ રાશિ મેં પ્રક્ષેપનીય હોતા હૈ, માને ગ્વળ્ડરૂપ અંશરાશિ મેં પ્રક્ષેપ ક્રિયા જાતા હૈ, દ્વિરૂપ મંડલ રાશિ મેં પ્રક્ષેપનીય હોતા હૈ, પ્રક્ષેપ કરને પર જિતની મંડલ રાશિ હોતી હૈ, ઇતના મંડલ ઉતને ઈપ્સીત પર્વ મેં હોતે હૈ, જો ઈપ્સીત પર્વ સે જિસ રૂપ સે વિપમ લક્ષણ ગુણાકાર હોતા હૈ, ઉસ સે આદિ અભ્યન્તર મંડલ મેં દેખા જાતા હૈ, યહી કરણગાથાસમૂહ કા અર્થ કહા હૈ, અવ હસકી ભાવના કહી જાતી હૈ કોઈ પૂછતા હૈ કિ-યુગ કી આદિ મેં પ્રથમ પર્વ કિસ અયન મેં અથવા કિસ મળ્ડલ મેં સમાપ્ત હોતા હૈ ? યહાં પર પ્રથમ પર્વ પૂછને સે વામપાર્શ્વે પર્વ સૂચક એક કી સ્થાપના કી જાતી હૈ, તત્પશ્ચાત્ શ્રેણિ કે દક્ષિણ પાર્શ્વે મેં એક અયન તદનન્તર ઉસકા અનુશ્રેણી મેં એક મંડલ એવં મંડલ કી

કરીને બધાને મેળવવા. આ રીતે જો પરિપૂર્ણ મંડળ શોધિત થઈ જાય અને રાશિ પણ નિર્મલ થઈ જાય તો અયન સંખ્યાથી રૂપ યુક્ત થતી નથી. અયન રાશિમાં રૂપનો પ્રક્ષેપ થતો નથી, એજ આનું તાત્પર્ય છે. પરિપૂર્ણ રાશી થાય ત્યારે એક રૂપ મંડળ રાશીમાં ઉમેરવામાં આવે છે. અર્થાત્ જાંડરૂપ એ રાશીમાં ઉમેરાય છે, દ્વિરૂપ મંડળ રાશીઓ પ્રક્ષેપણીય હોય છે. પ્રક્ષેપ કરવાથી જેટલી મંડળ રાશી હોય એટલા મંડળ તેટલા ઇચ્છિત પર્વમાં થાય છે, જે ઇચ્છિત પર્વથી જે રીતે વિષમ પ્રકારનો ગુણાકાર થાય છે, તેને અભ્યંતર મંડળમાં દેખવામાં આવે છે. આજ કરણ ગાથા સમૂહનો અક્ષરાર્થ કહેલ છે. હવે તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે-કોઈ પૂછે છે કે-યુગની આદિમાં પહેલું પર્વ કયા અયનમાં અને કયા મંડળમાં સમાપ્ત થાય છે ? અહીંયાં પહેલું પર્વ પૂછવાથી વામપાર્શ્વે પર્વસૂચક છે તેથી એકની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. તે પછી શ્રેણીના દક્ષિણ

ચ અથસ્તાત્ ચત્વારઃ સપ્તષ્ટિભાગાસ્તેપામપ્યથસ્તાત્ નવ એકત્રિંશદ્ભાગાઃ, એપ સર્વોડપિ રાશિઃ ધ્રુવરાશિરિતિ । સ ચ ધ્રુવરાશિઃ ઈન્દ્રિયેન એકેન પર્વણા ગુણ્યતે, એકેન ચ ગુણિતં તદેવ ભવતીતિ જાતઃ તાવાનેવ રાશિઃ, તતઃ અયનં રૂપાધિકં ચ કર્તવ્યમિતિ વચનાત્ એકં રૂપં અયને પ્રક્ષિપ્યતે, મંડલરાશૌ ચાયનં ન શુદ્ધયતિ તતો 'દો ય હોતિ મિન્નમ્' इति વચનાત્ મંડલરાશૌ દ્વે રૂપે પ્રક્ષિપ્યેતે, તત આગતમિદં પ્રથમં પર્વ । દ્વિતીયેડયને તૃતીયસ્ય મંડલસ્ય 'ઓયંમિય ગુણકારે અર્ધિમંતરમંડલે હવઈ આઈ' इति વચનાત્ અભ્યન્તરવર્તિન-શ્ચતુર્ણુ સપ્તષ્ટિભાગેષુ એકસ્ય ચ સપ્તષ્ટિભાગસ્ય નવસુ એકત્રિંશદ્ભાગેષુ ગતેષુ સમાસિમુપયા-તીતિ । અયનં જેહ ચન્દ્રાયણમવસેયં, ચન્દ્રાયણં ચ યુગસ્યાદો પ્રથમમુત્તરાયણં દ્વિતીયં દક્ષિ-ણાયનમિતિ, દ્વિતીયેડયનેઅભ્યન્તરવર્તિનસ્તૃતીયસ્ય મંડલસ્ય ઇત્યુક્તં ભવતિ । તથા કોડપિ પૃચ્છતિ-દ્વિતીયં પર્વ કસ્મિન્નયને કસ્મિન્ વા મંડલે સમાસિમધિગચ્છતિ ! તત્ત દ્વિતીયં

નીચે સાઠિયા ચાર ભાગ ઉસકે ખી નીચે ઇકતીસિયા નવ ભાગ યહ સખી રાશિ ધ્રુવરાશિ કહી જાતી હૈ, વહ ધ્રુવરાશિ ઇચ્છિત એક પર્વ સે ગુણા કરે, એક સે ગુણિત વહી હોતા હૈ અતઃ ઉસી પ્રકાર કી રાશિ હોતી હૈ, પશ્ચાત્ અયન કો રૂપાધિક કરે હસ વચન સે એક રૂપ અયન મેં પ્રક્ષિપ્ત કરે, મંડલ-રાશિ મેં અયન શુદ્ધ નહીં હોતા હૈ, પશ્ચાત્ (દો ય હોતિ મિન્નમ્) હસ વચન સે, મંડલરાશિ મેં દો રૂપ પ્રક્ષિપ્ત ક્રિયે જાતે હૈ, હસ પ્રકાર યહ પ્રથમ પર્વ આ જાતા હૈ દૂસરે અયન મેં તોસરે મંડલ કા (જોયંમિ ગુણકારે અર્ધિમંતરમંડલે હવઈ આઈ) હસ વચન સે અભ્યન્તરવર્તિ સડસઠિયા ચાર ભાગ મેં તથા સડ-સઠિયા એક ભાગ કા ઇકતીસિયા નવ ભાગ જાને પર સસાસ હોતા હૈ । અયન યહાં પર ચાન્દ્રાયણ જાને, ચાંદ્રાયણ કી આદિ મેં પ્રથમ ઉત્તરાયણ, દૂસરા દક્ષિણાયન । દૂસરે અયન મેં અભ્યન્તરવર્તિ તોસરે મંડલ કા એસા કહા જાતા

ભાગમાં એક અયન તે પછી તેની અનુશ્રેણીમાં એક મંડળ અને મંડળની નીચે સાઠિયા ચાર ભાગ તેની નીચે એકત્રીસા નવભાગ આ તમામ રાશિ ધ્રુવરાશિ કહેવાય છે. એ ધ્રુવરાશિ ઇચ્છિત એકપર્વથી શુભવામાં આવે તો એકથી શુભેલ એટલાજ રહે છે, તેથી એજ પ્રમાણેની સંખ્યા થાય છે. તે પછી અયનને રૂપાધિક કરવી આ વચનથી એકરૂપ અયનમાં ઉમેરવું. મંડળ રાશીમાં અયન શુદ્ધ હોતા નથી તે પછી (દોય હોતિ મિન્નમ્) આ વચનથી મંડળ રાશીમાં જે રૂપ ઉમેરવામાં આવે છે આ રીતે આ પહેલું પર્વ આવે છે. બીજા અયનમાં ત્રીજા મંડળના (જોયમ્મિ ગુણકારે અર્ધિમંતરમંડલે હવઈ આઈ) આ વચનથી અભ્યંતર મંડલવર્તિ સડસઠિયા ચાર ભાગમાં તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા નવભાગ બધ ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, અયન અહીં ચાંદ્રાયણ સમજવું, ચાંદ્રા-યણની આદિમાં પહેલું ઉત્તરાયણ અને બીજું, દક્ષિણાયન, બીજા અયનમાં અભ્યન્તર વર્તિ ત્રીજા મંડળનું એમ કહેવામાં આવે છે કોઈ પૂછે કે-બીજું પર્વ કયા અયનમાં અથવા

પર્વપૃષ્ઠમિતિ સ એવ પ્રાગુક્તો ધ્રુવરાશિઃ સમસ્તોઽપિ દ્વાબ્યાં ગુણ્યતે, તતો યાતે દ્વે અયને દ્વે મળ્ડલે અઘૌ સપ્તપટ્ટિભાગા અષ્ટદશ એકત્રિશત્ ભાગાઃ, તતઃ 'અયનં રૂપાધિકં કર્તવ્ય' મિતિ વચનાત્ અયને રૂપં પ્રક્ષિપ્યતે, મળ્ડલરાશીં ચાયને ન શુદ્ધયાતિ, તતો 'દો ય હોતિ મિન્નંમિ' इति વચનાત્ મળ્ડલરાશીં દ્વે પ્રક્ષિપ્યતે, તત આગતં દ્વિતીયં પર્વ તૃતીયેઽયને ચતુર્થસ્ય મળ્ડલસ્ય 'જુગમિવ ગુણકારે વાહિરગે મંડલે દ્વદ્ આઈ' इति વચનાત્ વાહ્યમળ્ડલાત્ અર્વાર્કવર્તિનઃ અષ્ટયુ સપ્તપટ્ટિભાગેષુ એકસ્ય ચ સપ્તપટ્ટિભાગસ્ય અષ્ટદશયુ એકત્રિશત્ ભાગેષુ અતિક્રાન્તેષુ પરિસમાપ્તિયુગેણિ । તથા કોઽપિ પૃચ્છતિ ચતુર્દશં પર્વ કતિસંગ્રયકંપુ અયનેષુ મળ્ડલેષુ વા પરિસમાપ્તિયુગચ્છતિ ? અત્રાપિ સ એવ પ્રાગુક્તો ધ્રુવરાશિઃ સમસ્તોઽપિ ચતુર્દશમિઃ ગુણ્યતે, જાતાનિ અયનાનિ ચતુર્દશ મળ્ડલાન્યપિ ચતુર્દશ ચત્વારઃ સપ્તપટ્ટિભાગાશ્ચતુર્દશમિર્ગુણિતાઃ પદપચ્ચાશત્ ૫૬ નવ એકત્રિશત્ ભાગાશ્ચતુર્દશમિર્ગુણિતાઃ, જાતં હૈ । કોઈ પૂછતા હૈ-દૂસરા પર્વ કિસ અયન સેં યા કિમ મંડલ મેં સમાસ હોતા હૈ । યહાં પર દૂસરા પર્વ પૂછને સે, બદ્ધી પ્રાગુક્ત સમસ્ત ધ્રુવરાશિ દો સે ગુણા કિયા જાતા હૈ, ઇસ પ્રકાર દો અયન દો મંડલ તથા સડસઠિયા આઠ ભાગ, ઇકતિસીયા અઠારહ ભાગ તદનન્તર (અયન કો રૂપાધિક કરના ચાહિત્) ઇસ વચન સે અયન મેં રૂપ કા પ્રક્ષેપ કરે. મંડલરાશિ મેં અયન શુદ્ધ નહીં હોતા, તદનન્તર (દો ય હોતિ મિન્નંમિ) ઇસ વચન સે, મંડલ રાશિ મેં દો પ્રક્ષિપ્ત કરને સે દૂસરા પર્વ તોસરે અયન મેં ચૌથે મંડલ કા (જુગમિવ ગુણકારે વાહિરગે મંડલે દ્વદ્ આઈ) ઇસ વચન સે વાહ્યમંડલ સે અર્વાર્કવર્તિ સડસઠિયા આઠ ભાગ તથા સડસઠિકા એક ભાગ કા ઇકતિસીયાં અઠારહ ભાગ જાને પર સમાસ હોતા હૈ, તથા કોઈ પૂછતા હૈ-ચૌદહવાં પર્વ કિતને અયન મેં યા મંડલ મેં સમાસ હોતા હૈ ? યહાં પર મીં પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી સમસ્ત કો ચૌદહ સે ગુણા કરે તથા ચૌદહ મંડલ કો મીં ગુણા કરે તો ચૌદહ સે ગુણિત સડ-

કયા મંડળમાં સમાસ થાય છે ? અહીં બીજું પર્વ પૂછવાથી એજ પહેલાં કહેલ સઘળી ધ્રુવરાશીને એથી ગુણવામાં આવે એ રીતે જે અયન જે મંડળ તથા સડસઠિયા આઠ ભાગ અને એકત્રીસા અઠાર ભાગ તે પછી 'અયનને રૂપાધિક કરવું' એ વચનથી અયનમાં રૂપને ઉમેરવું મંડળ રાશિમાં અયન શુદ્ધ થતું નથી. તે પછી (દો ય હોતિ મિન્નંમિ) આ વચનથી મંડળરાશીમાં જે ઉમેરવાથી બીજું પર્વ ત્રીજા અયનમાં ચોથા મંડળમાં (જુગમિવ ગુણકાર વાહિરગે મંડલે દ્વદ્ આઈ) આ વચનથી વાહ્યમંડળથી અર્વાર્કવર્તન સડસઠિયા આઠ ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા અઠાર ભાગ જવાથી સમાપ્ત થાય છે. તથા કોઈ પૂછે કે-ચૌદહ પર્વ કેટલા અયનમાં અથવા મંડળમાં સમાપ્ત થાય છે ? અહીંયાં પણ પહેલાંની સઘળી ધ્રુવરાશીને ચૌદથી ગુણવી, અને ચૌદ મંડળોને પણ ગુણકાર કરવો એ રીતે ચૌદથી ગુણવાથી સડસઠિયા ચાર ભાગ તથા ચૌદથી ગુણિત ૫૬ છપ્પન ભાગ

षड्विंशत्यधिकं शतं १२६, तत्र षड्विंशत्यधिकशतसंख्या रूपस्य सप्तविंशता भागो द्वियते, लब्धाः चत्वारः सप्तपष्टिभागाः, द्वौ चूर्णिका भागौ तिष्ठतः चत्वारश्च सप्तपष्टिभागा उपरितने सप्तपष्टिभागराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाताः पष्टिः सप्तपष्टिभागा ६, चतुर्दशभ्यश्च मण्डलेभ्यस्त्रयोदशभिर्मण्डलैस्त्रयोदशभिश्च सप्तपष्टिभागैरयनं शुद्धं, तेन पूर्वाण्ययनानि चतुर्दशसंख्यानि युतानि क्रियन्ते, ततः 'अयनं रूपाधिकं कर्तव्यं' इति वचनाद् भूयोऽपि तत्र एकं रूपं प्रक्षिप्यते, जातानि षोडश अयनानि, सप्तपष्टिभागाश्च चतुः पञ्चाशत् संख्या मण्डलराशौ उद्धरितास्तिष्ठन्ति । ते च सप्तपष्टिभागराशौ पष्टिरूपे प्रक्षिप्यन्ते जातं चतुर्दशोत्तरं शतं ११४ तस्य सप्तपष्ट्या भागो द्वियते, लब्धमेकं मण्डलं, पश्चादवतिष्ठन्ते सप्तचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः, ततो 'दो य हौति भिन्नंमि' इति वचनात् मण्डलराशौ द्वे रूपे प्रक्षिप्येते, जातानि

सठिका चार भाग तथा चौदह से गुणित ५६ भाग तथा इकतीसिया नव भाग इस प्रकार सब मिलाने से एक सो छाईस १२६ होता है । उसको माने एक सो छाईस को इकतीस से भाग करे तो सडसठिया चार होता है तथा दो चूर्णिका भाग शेष रहता है, तथा सडसठिका चार भाग ऊपर में सडसठिया भाग राशि में जोडे तो सडसठिया साठ ६ भाग होता है तथा चौदह मण्डलों में तेरह मंडल तथा एक मंडल का सडसठिया तेरह भाग से अयन शुद्ध होता है, अतः पूर्व के अयन को चौदह से जोडे तो (अयनं रूपाधिकं कर्तव्यं) इस वचन से फिर से भी एक रूप प्रक्षिप्त करे तो सोलह अयन तथा एक अयन का सडसठिया चोपन भाग होता है ये मंडलराशि में ऊपर रहते हैं, उसको सडसठ की राशी में साठ रूप से प्रक्षिप्त करे तो एक सो चौदह ११४ होता है, उसको सडसठ से भाग करे तो एक मंडल होता है, तथा सडसठिया सुडतालीस भाग बचता है । उसको (दो य हौति भिन्नंमि) इस वचन से मंडल राशि में दो को जोडे तो तीन मंडल होता है, उसको चौदह से गुणा

तथा ऐकवीसा नवभाग थाय छे आ णधाने भेणववाथी ऐकसे छवीस १२६ थाय छे. ओं ऐकसे छवीसने ऐकत्रीसथी भागाकार करवे तो ऐकसठिया चार भाग थाय छे, अने ये चूर्णिका भाग शेष रहे छे. तथा सडसठिया चार भाग उपरनी राशी ऐटवे के सडसठिया संख्यावाणी राशिओ भेणवे तो सडसठिया ६ भाग थाय छे. तथा चौद मंडलोभां तेर मंडल अने ऐक मंडलना सडसठिया तेर भागथी अयन शुद्ध थाय छे. तेथी पडेवाना अयनने चौदनी साथे भेणवे तो (अयनं रूपमधिकं कर्तव्यं) आ वचनथी इरीथी ऐक ३५ उमेरे तो सोण अयन तथा ऐक अयनना सडसठिया चोपन भाग थाय छे, आ मंडल राशिभां उपर रहे छे. तेने सडसठनी राशीभां साठरूपे उमेरे तो ऐकसे चौद ११४ थाय छे. तेने सडसठथी भागवाभां आवे तो ऐक मंडल आवे छे. तथा सडसठिया सुडतालीस भाग णचे छे, तेने (दो य हौति भिन्नंमि) आ वचनथी मंडलराशीभां ये उमेरे

ત્રીણિ મળ્ડાનિ, ચતુર્દશગણિથાન્ ગુણિતં કૃતં, ચતુર્દશગણિથ ચત્રપિ યુગ્મરૂપઃ તથાડ્યત્ર મળ્ડલરાગેરેકમ્ અયનમધિકં પ્રવિષ્ટમિતિ ત્રીણિ મળ્ડાનિ અભ્યન્તરમળ્ડાન્ આરંભ્ય દ્રષ્ટવ્યાનિ, તતઃ આગતં ચતુર્દશં પર્વં ગોડશેડ્યને અભ્યન્તરમળ્ડાન્ આરંભ્ય તૃતીયે મળ્ડલે સમચત્વારિંશતિ સમપટ્ટિભાગેષુ ગતેષુ એકસ્ય ચ સમપટ્ટિભાગસ્ય દ્વયોરેકત્રિંશદ્ ભાગયો-ર્ગતયો પરિમમાપ્નોપિ હતિ । તથા દ્વાપટ્ટિમ પર્વજિજ્ઞાસાયાં ચ સ એવં પૂર્વોક્તો ધ્રુવરાશિઃ દ્વાપટ્ટયા ગુણ્યને જાતાનિ દ્વાપટ્ટિરયનાનિ, દ્વાપટ્ટિર્મળ્ડાનિ દ્વે શને અષ્ટાચત્વારિંશદ્ અધિકે- ૨૪૮ સમપટ્ટિભાગાનાં પચ્ચશતાનિ અષ્ટાવજ્ઞાનદધિકાનિ એકત્રિંશદ્ ભાગાનાં ૫૫૮ તેષા-મેકત્રિંશતા ભાગે હતે વ્યથાઃ પરિપૂર્ણાઃ અષ્ટાદશ સમપટ્ટિભાગાઃ, તે ઉપરિતને સમપટ્ટિ-ભાગરાશી પ્રક્ષિપ્યન્તે જાતે દ્વે શને પદપટ્ટયધિકે-૨૬૬ ઉપરિ ચ દ્વાપટ્ટિમળ્ડાનિ, તેભ્યો દ્વિપજ્ઞાનતા મળ્ડલૈઃ દ્વિપજ્ઞાનતા ચ એકસ્ય મળ્ડલસ્ય સમપટ્ટિભાગૈશ્ચત્વારિ અયનાનિ

કરે, ચૌદહ્વીની રાશિ ચત્રપિ યુગ્મરૂપ હૈ તો ભી મંડલ રાશિ મેં એક અયન અધિક પ્રવિષ્ટ હોકર ત્રીન મંડલ અભ્યન્તર મંડલ સે આરંભ કર કે કહ લેવેં હસ પ્રકાર ચૌદહ્વીનાં પર્વ આ જાતા હૈ સોલહવેં અયન મેં અભ્યન્તર મંડલ સે આરંભ કર કે ત્રીસરે મંડલ મેં સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ જાને પર તથા સડસઠિયા એક ભાગ કા ઇકતીસિયા દો ભાગ જાને સે સમાપ્ત હોતા હૈ, વાસઠવેં પર્વ કી જિજ્ઞાસા મેં વહી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ કો વાસઠ સે ગુણા કરે તો વાસઠ અયન, એવં વાસઠ મંડલ તથા દો સો અડતાલીસ ૨૪૮ એવં સડ-સઠિયા ભાગ કા પાંચ સો અઠાવન ૫૫૮ ઇકતીસિયા ભાગ હસકો ઇકતીસ સે ભાગ કરે તો પૂરા સરસઠિયા અઠારહ ભાગ હોતે હૈં હસકો ઉપર કે સડ-સઠિયા ભાગ રાશિ મેં જોડે તો દો સો છિયાસઠ ૨૬૬ હોતે હૈં, ઉપર વાસઠ મંડલ, હસકો વાવન મંડલ એવં એક મંડલ કા સડસઠિયા વાવન ભાગ સે

તો ત્રણ મંડળ થાય છે. તેને ચૌદથી શુભવામાં આવે બેડે ચૌદની રાશી યુગ્મરૂપ હોય છે તો પછી મંડળરાશીમાં એક અયન વધારે થઈને ત્રણ મંડળ અભ્યંતર મંડળથી આરંભીને કહી લેવા, આ રીતે ચૌદમું પર્વ આવી જાય છે. સોળમા અયનમાં અભ્યંતર મંડળથી આરંભ કરીને ત્રીજા મંડળમાં સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ જાય ત્યારે તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા બે ભાગ ગત થાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, બાસઠમા પર્વની જિજ્ઞાસામાં એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશીને બાસઠથી શુભવી તો બાસઠ અયન અને બાસઠ મંડળ તથા બસો અઠતાલીસ ૨૪૮ તથા સડસઠિયા ભાગના પાંચસો અઠાવન ૫૫૮ ભાગ એકત્રીસા ભાગને એકત્રીસથી ભાગ કરે તો સડસઠિયા અઠાર ભાગ પૂરા થાય છે, તેને ઉપરની સડસઠવાળી ભાગ રાશિમાં ઉમેરે તો બસો બાસઠ ૨૬૬ થાય છે, ઉપર બાસઠ મંડળ છે તેને બાવન મંડળ અને એક મંડળના સડ-સઠિયા બાવન ભાગથી ચાર અયન લખ્ય થાય છે, તેને અયન રાશિમાં ઉમેરે તો ૬૬

લઘ્યાનિ ભવન્તિ, તાનિ ચાયનરાશૌ પ્રક્ષિપ્યન્તે, જાતાનિ પદ્મપટ્ટિરયનાનિ ૬૬, પશ્ચાદવ-
તિષ્ઠન્તે નવમખંડલાનિ પશ્ચદશ ચ સપ્તપટ્ટિભાગા મખંડલસ્ય, તત્ર પશ્ચદશ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ સપ્ત-
પટ્ટિભાગરાશિમધ્યે પ્રક્ષિપ્યન્તે, જાતે દ્વે શતે એકાશીત્યધિકે-૨૮૧ તયોઃ સપ્તપટ્ટયા ભાગે
હતે લઘ્યાનિ ચત્વારિ મખંડલાનિ, શેષા અવતિષ્ઠન્તે ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ મખંડલસ્ય તે ચ
મખંડલરાશૌ પ્રક્ષિપ્યન્તે, જાતાનિ ત્રયોદશ મખંડલાનિ પરિપૂર્ણરૂપાણિ, ત્રયોદશભિર્મખંડલૈઃ
ત્રયોદશભિશ્ચ સપ્તપટ્ટિભાગૈઃ પરિપૂર્ણમેકમયનં લઘ્વમિતિ તત અયનરાશૌ પ્રક્ષિપ્યતે જાતાનિ
સપ્તપટ્ટિરયનાનિ 'નત્થિ નિરંસંમિ રૂવજુયં' इति વચનાત્ અયનરાશૌ રૂપં ન પ્રક્ષિપ્યતે કેવલં
'કસિણંમિ હોઈ રૂવપક્ખેવો' इति વચનાત્ મખંડલસ્થાને એકં રૂપં પ્રક્ષિપ્યતે-ન્યસ્યતે,
દ્વાષ્ટયા ચાત્ર ગુણકારઃ કૃતો દ્વાષ્ટિરૂપશ્ચ રાશિઃ યુગ્મો વર્તતે યાન્યપિ ચ ચત્વારિ અય-
નાનિ પ્રવિષ્ટાનિ તાન્યપિ યુગ્મરૂપાણિ રૂપં ચાત્ર અધિકં એકં ન પ્રક્ષિપ્તમિતિ પશ્ચમમ્ અયનં,

ચાર અયન લઘ્વ હોતે હૈં । ડનકો અયન રાશિ મેં જોડે તો ૬૬ છિયાસઠ
અયન હોતે હૈં, પશ્ચાત્ નવ મંડલ તથા એક મંડલ કા સડસઠિયા પંદ્રહ ભાગ
વચતા હૈ, ડનમેં સે સડસઠિયા પંદ્રહ ભાગ કો સડસઠિયા ભાગ રાશિ મેં
મિલાને સે દો સો ઇકયાસી ૨૮૧ હોતે હૈં ડસકો સડસઠ સે ભાગ કરે તો
ચાર મંડલ હોતે હૈં, એવં એક મંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ શેષ રહતા હૈ,
ડસકો મંડલ રાશિ મેં મિલા દેવેં તો તેરહ મંડલ પૂરા હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર
તેરહ મંડલ તથા સડસઠિયા તેરહ ભાગ સે પરિપૂર્ણ એક અયન હો જાતા હૈ
ડસકો અયન રાશિ મેં મિલાને સે સરસઠ અયન હો જાતા હૈ, (નત્થિ નિરં-
સંમિ રૂવજુયં) ઇસ વચન સે અયન રાશિ મેં રૂપ કા પ્રક્ષેપ નહીં હોતા, કેવલ
(કસિણંમિ હોઈ રૂવપક્ખેવો) ઇસ વચન સે મંડલ કે સ્થાન મેં એક રૂપ કો
મિલાવે ડસકો વાસઠ સે ગુણા કરે તો યુગ્મ રૂપ સે વાસઠ રાશિ હોતી હૈ,
જો ચાર અયન પ્રવિષ્ટ હોતે હૈં વે ભી યુગ્મ રૂપ હોતે હૈં તથા એક રૂપ અધિક

છાસઠ અયન થાય છે, અને નવમંડળ અને એક મંડળના સડસઠિયા પંદર ભાગ બચે છે,
તેમાંથી સડસઠિયા પંદર ભાગને સડસઠિયા ભાગરાશિમાં મેળવવાથી બચેા એકાશી. ૨૮૧
થાય છે. તેને સડસઠથી ભાગવામાં આવે તો ચાર મંડળ આવે છે, તથા એક મંડળના
સડસઠિયા તેર ભાગ શેષ રહે છે. તેને મંડળ રાશિમાં મેળવી દેવામાં આવે તો તેર
મંડળ પુરા થાય છે, આ રીતે તેર મંડળ તથા સડસઠિયા તેર ભાગથી પુરૂં એક અયન
થઈ બન્ય છે, તેને અયન રાશિમાં મેળવવાથી સડસઠ અયન થઈ બન્ય છે, (નત્થિ નિરંસંમિ
રૂવજુયં) એ વચનથી અયન રાશિમાં રૂપનો પ્રક્ષેપ થતો નથી કેવળ (કસિણંમિ હોઈ રૂવ-
પક્ખેવો) આ વચનથી મંડળના સ્થાનમાં એક રૂપને મેળવવામાં આવે અને તેને વાસઠથી
ગુણવામાં આવે તો યુગ્મ (જોડિયા) રૂપથી વાસઠ રાશી થાય છે. તથા એકરૂપ વધે છે,
તેને પ્રક્ષિપ્ત કરવામાં આવેલ નથી, તથા બાહ્યમંડળને પણ પહેલેથી જોડવામાં આવે છે,

તત્ સ્થાને દ્રષ્ટવ્યમિતિ તથા ચ વાલ્યમણ્ડલમપિ આદિર્દ્રષ્ટવ્યમિતિ, અતएव આગતં દ્વાપટ્ટિતમં પર્વ સપ્તપટ્ટી અયનેષુ પરિપૂર્ણેષુ જાતેષુ વાગમણ્ડલે પ્રથમરૂપે પરિસમાપ્તે-પરિસમાપ્તિ ગત-મિતિ । एवं सर्वाण्यपि पर्वाणि भावनीयानि । केवलं विनयेयनानुग्रहाय सर्वेषां गृह्यवोधाय च पर्वायनप्रस्तारो लेखतः अक्षरताडितः उपदर्श्यते तत्र प्रथमं पर्व द्वितीये अयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य मण्डलस्य चतुर्थे सप्तपट्टिभागेषु एकस्य च सप्तपट्टिभागस्य नवगु एक-त्रिंशद्भागेषु गतेषु परिसमाप्तिमुपगतमिति ध्रुवराशिं कृत्वा पर्वायनमण्डलेषु प्रत्येकमेकैकं रूपं प्रक्षेप्तव्यं भागे च तावन् संख्यकाः आगाः, मण्डले च अयनक्षेत्रे परिपूर्णं त्रयोदश मण्डलानि एकस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तपट्टिभागाः, इत्येतावन् प्रमाणमयनक्षेत्रं शोधयित्वा अयनम् अयनराशौ प्रक्षेप्तव्यम् । अनेन क्रमेण वक्ष्यमाणः प्रस्तारः सम्यक्

રહતા હૈ, જો પ્રક્ષિપ્ત નહીં કિયા હૈ, હમ્ પ્રકાર પાંચવાં અયન હોના હૈ ઉસકે સ્થાન મેં આ જાતા હૈ । તથા વાલ્યમંડલ કો બી આદિ સે દ્રષ્ટવ્ય હોતા હૈ, હમ્ પ્રકાર વાસઠવાં પર્વ આતા હૈ, સડસઠ અયન પૂરા હોને પર વાલ્યમંડલ મેં પ્રથમ રૂપ પરિસમાપ્ત હોતા હૈ । હમ્ પ્રકાર સમી પર્વ કી ભાવના કર લેવેં । કેવલ શિષ્યજન કે ઉપકાર કે લિયે એવં સર્વ કો મુગ્ધ સે બોધ હો હમ્ હેતુ સે પર્વ એવં અયન કા વિસ્તાર અક્ષર પ્રદર્શન પૂર્વક દિગ્વિલાયા જાતા હૈ-પહલા પર્વ દૂસરા અયન તીસરા મંડલ મેં તીસરે મંડલ કા સડસઠિયા ચાર ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગ કા ઇકતીસિયા નવ ભાગ જાને સે સમાપ્ત હોતા હૈ । હમ્ પ્રકાર ધ્રુવરાશિ કરકે પર્વ એવં અયન મંડલ મેં પ્રત્યેક મંડલ મેં એક એક રૂપ કો મિલાવે મિલા કર ભાગ કરે તો ઉતની સંખ્યાવાલા ભાગ મંડલ એવં અયનક્ષેત્ર મેં પૂર્ણ હોને પર તેરહ મંડલ તથા એક મંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ હતને પ્રમાણ વાલા અયનક્ષેત્ર કો શોધિત કરકે અયન કો અયન સમૂહ મેં મિલા દેવેં । હમ્ પ્રકાર કે ક્રમ સે વક્ષ્યમાણ પ્રસ્તાર કો સમ્યક્

આ રીતે આઠ પર્વ આવે છે, સડસઠ અયન પૂરા થાય ત્યારે વાલ્યમંડળમાં પ્રથમ રૂપ સમાપ્ત થાય છે, આ પ્રમાણે બધા જ પર્વની ભાવના કરી લેવી. કેવળ શિષ્યજનના ઉપકાર માટે અને બધાને સુખપૂર્વક બોધ થાય એ હેતુથી પર્વ અને અયનને વિસ્તાર અક્ષરપ્રદર્શન પૂર્વક બતાવવામાં આવે છે, પહેલું પર્વ, બીજું અયન ત્રીજું મંડળ અને ત્રીજા મંડળના સડસઠિયા ચાર ભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા નવ ભાગ પૂરા થાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે ધ્રુવરાશી કરીને પર્વ અને અયન મંડળમાં હરેક મંડળમાં એક એક રૂપને મેળવવું અને એ રીતે તે મેળવીને તેના ભાગ કરવામાં આવે તો એટલી સંખ્યાવાળો ભાગ મંડળ અને અયન ક્ષેત્રમાં પૂરા થાય ત્યારે તેર મંડળ અને એક મંડળના સડસઠિયા તેર ભાગ આટલા અયન ક્ષેત્રને શોધિત કરીને અયનને અયન સમૂહમાં મેળવી દેવા, આ રીતના કમથી વક્ષ્યમાણ પ્રકારની સમ્યક્ વિચારણામાં

परिभावनीयः । स च प्रस्तारोऽयं यथा प्रदर्श्यते—प्रथमं पर्व द्वितीये अयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य मण्डलस्य चतुर्थे सप्तपष्टिभागेषु ६० एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य नवसु एकत्रिंशद् भागेषु गतेषु समाप्तिमुपगच्छति । द्वितीयं पर्व तृतीये अयने चतुर्थे मण्डले चतुर्थस्य मण्डलस्य अष्टसु सप्तपष्टिभागेषु ६० एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य एकत्रिंशद्भागेषु ३० अष्टादशसु गतेषु परिसमाप्तिमुपगच्छति । तृतीयं पर्व चतुर्थे अयने पञ्चमे मण्डले पञ्चमस्य मण्डलस्य सप्तदशसु सप्तपष्टिभागेषु ६० एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य पञ्चसु एकत्रिंशद्भागेषु गतेषु समाप्तिमुपयाति । पञ्चमं पर्व षष्ठे अयने सप्तमे मण्डले सप्तमस्य च मण्डलस्य एकत्रिंशत्तौ सप्तपष्टिभागेषु ६० एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य चतुर्दशसु एकत्रिंशद् भागेषु ३० गतेषु परिसमाप्तिमुपयाति , षष्ठं पर्व सप्तमे अयने अष्टमे मण्डले अष्टमस्य च मण्डलस्य पञ्चविंशत्तौ सप्तपष्टिभागेषु एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य त्रयोविंशत्तौ एकत्रिंशद्भागेषु ३० गतेषु परिसमाप्ति-

प्रकार से विचारणा में लेवे । वह प्रस्तारसमूह इस प्रकार का है—प्रथम पर्व दूसरे अयन के तीसरे मंडल में तथा तीसरे मंडल का सड़सठिया चार भाग ६० तथा सड़सठिया एक भाग का इकतीसिया नव भाग जाने पर समाप्त होता है । दूसरा पर्व तीसरा अयन एवं चौथा मंडल तथा चौथे मंडल का सड़सठिया आठ भाग ६० तथा सड़सठिया एक भाग का इकतीसिया एक भाग में से अठारह भाग जाने से समाप्त होता है । तीसरा पर्व चार अयन तथा पांच मंडल तथा पांचवें मंडल का सड़सठिया सत्रह भाग एवं सड़सठिया एक भाग का इकतीसिया पांच भाग जाने पर समाप्त होता है । पांचवां पर्व छठा अयन सातवां मंडल तथा सातवें मंडल का सड़सठिया इक्कीस भाग तथा सड़सठिया इक्कीस भागोंका इकतीसिया चौदह भाग जाने पर समाप्त होता है । छठा पर्व सातवां अयन आठवां मंडल तथा आठवें मंडल का सड़सठिया पचीस भाग तथा सड़सठिया एक भाग का इकतीसिया तेईस ३३ भाग जाने

समष्टि लेवुं. आ प्रस्तार समूह आ रीते छे,—पड़ेछुं पर्व णीन् अयनना त्रीन् मंडलनां तथा त्रीन् मंडलना सड़सठिया चार भाग ६० तथा सड़सठिया ओक भागना ओकत्रीसा नव भाग नाय त्पारे समाप्त थाय छे, णीन् पर्व त्रीन् अयन अने चौथुं मंडल तथा चौथा मंडलना सड़सठिया आठ भाग ३६ तथा सड़सठिया ओक भागना ओकत्रीसा ओक भागमांथी अठार भाग नाय त्पारे समाप्त थाय छे, त्रीन् पर्व चार अयन तथा पांच मंडल तथा पांचमा मंडलना सड़सठिया सत्तर भाग अने सड़सठिया ओक भागना ओकत्रीसा पांच भाग नाय त्पारे समाप्त थाय छे, पांचसुं पर्व, छठुं अयन सातसुं मंडल तथा सातमा मंडलना सड़सठिया ओकवीस भाग तथा सड़सठिया ओकवीस भागना ओकत्रीसा चौद भाग नाय त्पारे समाप्त थाय छे, छठुं पर्व सातसुं अयन आठसुं मंडल तथा आठमा मंडलना सड़सठिया पचीस भाग तथा सड़सठिया ओक भागना ओकत्रीसा तेवीस

મુપયગચ્છતિ । સપ્તમં પર્વ અષ્ટમે અયને નવમે મળ્ડલે નવમસ્ય મળ્ડલસ્ય ત્રિંશતિ સપ્તપષ્ટિ-
 માગેષુ ૬૦ એકસ્ય ચ સપ્તપષ્ટિમાગસ્ય એકસ્મિન્નેકત્રિંશદ્માગેષુ ગતેષુ પરિમમાસિમુપયાતિ ।
 અષ્ટમં પર્વ નવમે અયને દશમે મળ્ડલે દશમસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ચતુસ્ત્રિંશતિ સપ્તપષ્ટિમાગેષુ ૪૦
 એકસ્ય ચ સપ્તપષ્ટિમાગસ્ય દશમ્ એકત્રિંશદ્માગેષુ ૩૦ ગતેષુ પરિમમાસિમુપયાતિ । નવમં
 પર્વ દશમે અયને એકાદશે મળ્ડલે એકાદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય અષ્ટાત્રિંશતિ સપ્તપષ્ટિમાગેષુ ૮૦
 એકસ્ય ચ સપ્તપષ્ટિમાગસ્ય એકોનવિંશતો એકત્રિંશદ્માગેષુ ૭૦ ગતેષુ પરિમમાસિ યાતિ ।
 દશમં પર્વ એકાદશે અયને દ્વાદશે મળ્ડલે દ્વાદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય દ્વાચત્વારિંશતિ સપ્તપષ્ટિ-
 માગેષુ ૬૦ એકસ્ય ચ સપ્તપષ્ટિમાગસ્ય અષ્ટાવિંશતો એકત્રિંશદ્માગેષુ ગતેષુ ૫૦ પરિમમાસિ-
 મુપયાતિ । એકાદશં પર્વ દ્વાદશે અયને ત્રયોદશે મળ્ડલે ત્રયોદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય સપ્તચત્વા-
 રિંશતિ સપ્તપષ્ટિમાગેષુ ૪૦ એકસ્ય ચ સપ્તપષ્ટિમાગસ્ય પદ્મ્ એકત્રિંશદ્માગેષુ ૩૦ ગતેષુ
 પર સમાસ હોતા હૈ । સાતવાં પર્વ આઠવાં અયન તથા નવવાં મંડલ એવં નવવેં
 મંડલ કા સહસ્રઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા સહસ્રઠિયા ભાગ કા હકતીસિયા એક
 ભાગ જાને પર સમાસ હોતા હૈ । આઠવાં પર્વ નવવેં અયન કે દસવાં મંડલ તથા
 દસવેં મંડલ કા સહસ્રઠિયા ચોતીસ ભાગ ૪૦ તથા સહસ્રઠિયા એક ભાગ કા
 હકતીસિયા દસ ભાગ ૬૦ જાને પર સમાસ હોતા હૈ । નવવાં પર્વ દસવાં અયન
 ગ્યારહવાં મંડલ તથા ગ્યારહવેં મંડલ કા સહસ્રઠિયા અઢતીસ ભાગ ૮૦ તથા
 સહસ્રઠિયા એક ભાગ કા હકતીસિયા ઊત્રીસ ૩૦ ભાગ જાને પર સમાસ હોતા હૈ ।
 દસવાં પર્વ ગ્યારહ અયન ચારહ મંડલ તથા ચારહવેં મંડલ કા સહસ્રઠિયા
 બચાલીસ ભાગ તથા સહસ્રઠિયા એક ભાગ કા હકતીસિયા અઠાઈસ ભાગ ૯૦
 જાને પર સમાસ હોતા હૈ । ગ્યારહવાં પર્વ ચારહવાં અયન તેરહ મંડલ તથા તેર-
 હવેં મંડલ કા સહસ્રઠિયા સેતાલીસ ભાગ ૬૦ એવં સહસ્રઠિયા એક ભાગ કા
 હકતીસિયા છ ભાગ ૬૦ જાને પર સમાસ હોતા હૈ । ચારહવાં પર્વ ચૌદહ અયન

૩૬ ભાગ જાય ત્યારે સમાસ થાય છે, સાતમું પર્વ આઠ અયન તથા નવમું મંડળ અને
 નવમા મંડળના સહસ્રઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા સહસ્રઠિયા ભાગના એકત્રીસા એક ભાગ જાય
 ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, આઠમું પર્વ નવમા અયનમાં દસમું મંડળ તથા દસમા મંડળના
 સહસ્રઠિયા ચોત્રીસ ભાગ ૪૦ તથા સહસ્રઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા દસ ભાગ જાય
 ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, નવમું પર્વ દસમું અયન ગ્યારમું મંડળ તથા ગ્યારમા મંડળના
 સહસ્રઠિયા એક ભાગના અઢત્રીસ ભાગ ૮૦ તથા સહસ્રઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા ઓગ-
 ણીસ ૩૬ ભાગ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, દસમું પર્વ ગ્યારમું અયન બાર મંડળ તથા
 બારમા મંડળના સહસ્રઠિયા બેતાલીસ ભાગ તથા સહસ્રઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા અઠ્યા
 ત્રીસ ભાગ ૬૬ જાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે, ગ્યારમું પર્વ બાર અયન તેર મંડળ તથા તેરમા
 મંડળના સહસ્રઠિયા સુઠતાલીસ ભાગ ૬૦ અને સહસ્રઠિયા એક ભાગના એકત્રીસા છ ભાગ જાય

परिसमाप्तिं याति । द्वादशं पर्वं चतुर्दशे अयने प्रथमे मण्डले प्रथमस्य च मण्डलस्य अष्टा-
त्रिंशति सप्तपष्टिभागेषु ६६ एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य पञ्चदशमु एकत्रिंशद् भागेषु ३३ गतेषु
परिसमाप्तिमुपयाति । त्रयोदशं पर्वं पञ्चदशे अयने द्वितीये मण्डले द्वितीयस्य च मण्डलस्य
द्वाचत्वारिंशति सप्तपष्टिभागेषु ६६ एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य चतुर्विंशती एकत्रिंशद् भागेषु
३३ गतेषु परिसमाप्तिमुपगच्छति । चतुर्दशं पर्वं षोडशे अयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य च
मण्डलस्य सप्तचत्वारिंशति सप्तपष्टिभागेषु ६६ एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य द्वयोरेकत्रिंशद्
भागेषु ३३ गतेषु परिसमाप्तिमुपगच्छति । पञ्चदशं पर्वं सप्तदशे अयने चतुर्थे मण्डले चतु-
र्थस्य च मण्डलस्य एकपञ्चाशति सप्तपष्टिभागेषु ६६ एकस्य च सप्तपष्टिभागस्य एकादशसु
एकत्रिंशद् भागेषु ३३ गतेषु परिसमाप्तिमुपयाति । एवं शेषेष्वपि पर्वेषु अयनमण्डलप्रस्तारो
भावनीयः । ग्रन्थगौरवभयादत्र सर्वेषां प्रस्तारो न लिख्यते ।

अथ किं पर्वं कस्मिन् चन्द्रनक्षत्रयोगे परिसमाप्तिमुपयातीति चिन्तायां पूर्वाचार्यैः

प्रथम मंडल तथा पहला मंडल का सडसठिया अठतीस भाग ६६ तथा सडसठिया
एक भाग का इकतीसिया पंद्रह भाग ३३ जाने पर समास होता है । तेरहवां पर्व
पंद्रहवां अयन दूसरा मंडल तथा दूसरे मंडल का सडसठिया बयालीस भाग
६६ एवं सडसठिया एक भाग का इकतीसिया चौबीस भाग ३३ जाने पर
समास होता है । चौदहवां पर्व सोलह अयन तीसरा मंडल तथा तीसरे मंडल
का सडसठिया सैंतालीस भाग ६६ तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया
दो भाग ३३ जाने पर समास होता है । पंद्रहवां पर्व सत्रहवां अयन चार मंडल
तथा चौथा मंडल का सडसठिया एकावन भाग तथा सडसठिया एक भाग का
इकतीसिया ग्यारह भाग ३३ जाने पर समास होता है, इसी प्रकार अवशिष्ट
सभी पर्वों में अयन प्रस्तार की भावना कर समझ लें । ग्रन्थविस्तार भय से
यहाँ पर सभी पर्वों का प्रस्तार नहीं लिखते हैं ।

त्यारेईसुं समाप्त थाय छे. बारसुं पर्व औहसुं अयन पड़ेला मंडलना सडसठिया आठतीस
भाग ६६ तथा सडसठिया ओक भागना ओकतीस ३३ जाने पर समाप्त थाय
छे. तेरसुं पर्व पंद्रसुं अयन नीलुं मंडल तथा नील मंडलना सडसठिया जेतालीस भाग
६६ अने सडसठिया ओक भागना ओकतीस ३३ जाने पर समाप्त थाय
छे. औहसुं पर्व सोल अयन त्रीलुं मंडल तथा त्रील मंडलना सडसठिया सुंतालीस
भाग ६६ तथा सडसठिया ओक भागना ओकतीस ३३ जाने पर समाप्त थाय
छे. पंद्रसुं पर्व सत्तरसुं अयन चौथुं मंडल तथा चौथा मंडलना सडसठिया ओकावन
भाग तथा सडसठिया ओक भागना ओकतीस ३३ जाने पर समाप्त थाय छे. आठ प्रमाणे आठतीस पर्वोंमें अयन प्रस्तारनी भावना करी समझ लें ।
ग्रन्थविस्तार लयथी अथ पर्वोंना प्रस्तार अहीं लिखता नथी.

કરણમુપદર્શિતં, સમ્પ્રતિ તદ્વ્યુપદર્શ્યતે--'ચત્વીસસયં કાઞ્ઞ પમાણં સત્તદ્વિમેવ ફલં ।
 ઇચ્છા પવ્વેહિં ગુણં કાઞ્ઞ પજ્જયા લઘ્ઘા ॥૧॥ અદ્ધારસહિં સપ્પહિં સેસગમ્મિ-
 ગુણિયમ્મિ । તેરસ વિઉત્તરેહિં સપ્પહિં અભિહમ્મિ સુદ્ધમ્મિ ॥૨॥ સત્તદ્વિ વિસટ્ઠીણં સવ્વગ્ગેણ
 તઓ ઉ જં સેસં । તં રિક્ખં નાયવ્વં જત્થ સમત્થં હવ્વ પવ્વં ॥૩॥ ઝાયા-પ્તાયાં કરણ-
 ગાથાનાં ક્રમેણ અક્ષરગમનિકા પ્રદર્શ્યતે યથા-ત્રૈરાશિકવિધો ચતુર્વિગ્ન્યધિકં ગતં પ્રમાણં-
 પ્રમાણરાશિં કૃત્વા સપ્પપટ્ટિરુપં ફલં-ફલરાશિં કુર્યાન્ । કૃત્વા ચ ર્હિપ્પિત્તેઃ પર્વભિર્ગુણં-ગુણ-
 કારં વિદધ્યાત્ વિધાય ચ આયેન રાશિના ચતુર્વિગ્ન્યધિકજ્ઞાનરૂપેણ રાશિના ભાગે હતે
 યલ્લલ્લથં તે પર્યાયા જ્ઞાતવ્યાઃ, યત્ પુનઃ જેવગવત્તિપ્પતે તન્ અપ્પાદશભિઃ ગતેઃ ત્રિણદધિકૈ

અત્ર કૌનસા પર્વ કિસ ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ મેં સમાસ હોતા હૈ, હમ વિષય
 કી વિચારણા મેં પૂર્વાચાર્યો ને કરણ ગાથા કહી હૈ ઓ દિગ્વલાતે હૈ-

ચત્વીસસયં કાઞ્ઞ પમાણં, સત્તદ્વિમેવ ફલં ।

ઇચ્છાપવ્વેહિં ગુણં કાઞ્ઞ પજ્જયા લઘ્ઘા ॥૧॥

અદ્ધારસહિં સપ્પહિં સેસગમ્મિ, ગુણિયમ્મિ ।

તેરસ વિઉત્તરેહિં સપ્પહિં, અભિહમ્મિ સુદ્ધમ્મિ ॥૨॥

સત્તદ્વિ વિસટ્ઠીણં સવ્વગ્ગેણ તઓ ઉ જં સેસં ।

તં રિક્ખં નાયવ્વં જત્થ સમત્થં હવ્વ પવ્વં ॥૩॥

હન કરણ ગાથાઓં કા કમ સે અક્ષરાર્થ દિગ્વલાતે હૈ-જૈસે કિ-ત્રૈરાશિક
 વિધિ સે એકસો ચોવીસ કી પ્રમાણ રાશિ કર કે સહસ્રક્રિયા ભાગ કી ફલ
 રાશિ કરે । કર કે ઇચ્છિત પર્વ કા ગુણાકાર કરે ગુણાકાર કર કે પહલી રાશિ
 જો એકસો ચોવીસ હૈ, ઉસસે ભાગ કરે ઉસસે જો ભાગ લલ્લ હો ઇતને પર્યાય

હવે કથુ' પર્વ કયા અંદ્રનક્ષત્રયોગમાં સમાપ્ત થાય છે આ વિષયની વિચારણામાં
 પૂર્વાચાર્યોએ કરણગાથા કહેલ છે તે બતાવવામાં આવે છે

ચત્વીસસયં કાઞ્ઞ પમાણં, સત્તદ્વિમેવ ફલં ।

ઇચ્છાપવ્વેહિં ગુણં કાઞ્ઞ પજ્જયા લઘ્ઘા ॥૧॥

અદ્ધારસહિં સપ્પહિં સેસગમ્મિ ગુણિયમ્મિ ।

તેરસ વિઉત્તરેહિં, સપ્પહિં અભિહમ્મિ સુદ્ધમ્મિ ॥૨॥

સત્તદ્વિ વિસટ્ઠીણં સવ્વગ્ગેણ તઓ ઉ જં સેસં ।

તં રિક્ખં નાયવ્વં જત્થ સમત્થં હવ્વ પવ્વં ॥૩॥

આ કરણગાથાઓનો અક્ષરાર્થ કમ બતાવવામાં આવે છે, જેમકે ત્રૈરાશિક વિધિથી એકસો
 ચોવીસની પ્રમાણ રાશિ કરીને સહસ્રક્રિયા ભાગની ફલરાશી કરવી એ પ્રમાણ કરીને
 ઇચ્છિત પર્વને ગુણાકર કરીને પહેલી રાશી જે એકસો ચોવીસ છે તેનાથી ભાગ કરવો
 તેનાથી જે ભાગ લલ્લ થાય એટલા પર્યાય બાણવા અને જે શેષ રહે તેને અદારસોત્રીસ

૧૮૩૦ સંગુણ્યતે, સંગુણિતે ચ તસ્મિન્ તતઃ ત્રયોદશયિઃ શતૈઃ યુતરંઃ અભિજિત્ શોધ-
નીયઃ, અભિજિતો ભોગ્યાનાં એકવિંશતેઃ સપ્તષષ્ટિભાગાનાં ૮ દ્વાપટ્થ્યા ગુણને एतावतઃ
શોધનકસ્ય લભ્યમાનત્વાત્, તતઃ તસ્મિન્ શોધને સપ્તષષ્ટિસંખ્યાયા દ્વાપટ્થ્યઃ તાસાં સર્વા-
ગ્રેણ યદ્ ભવતિ, અર્થાત્ સપ્તષષ્ટ્યા દ્વાપટ્થો ગુણિતાયાં યદ્ ભવતિ તેન ભાગે હતે ચલ્લઘ્નં
તાવન્તિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધાનિ ભવન્તિ । યત્ પુનસ્તતોઽપિ ભાગદ્વરણાદપિ શેષમવતિષ્ટતે તાદૃશં
નક્ષત્રં જ્ઞાતવ્યમ્ । યત્ર વિવિક્ષિતં પર્વ સમાપ્તં ભવેદિતિ । એવં કરણગાથાયાઃ અક્ષરાર્થોઽસ્તિ ।

અથ ભાવના પ્રોચ્યતે—યદિ ચતુર્વિંશત્યધિક્રેન શતેન સપ્તષષ્ટિઃ પર્યાયાઃ લભ્યન્તે તદા
એકેન પર્વણા કિં સ્યાત્ $\frac{૧૮૩૦}{૧૩૮} = \frac{૧૩૩}{૧}$ इति राशित्रयस्थापना कृता, अत्र चतुर्विंशत्यधिकशत-
रूपोराशिः प्रमाणभूतोऽस्ति सप्तषष्टिरूपः फलं, आन्त्येन राशिना इच्छापदवाच्येन एकरूपेण
मध्यराशिः सप्तषष्टिरूपो यदि गुण्यते तदापि जातस्तावानेव सप्तषष्टिरूपः (सर्वे राश्य एकेन

જાને । જો શેષ બચે उसको अठारहसो तीस १८३० से गुणा करे गुणाकर
के तेरहसो दोसे अभिजित् नक्षत्र को शोधित करे, अभिजित् भोग्य सडस-
ठिया इक्कीस भाग १३ का साठ से गुणा करने से शोधनक फल इतना ही
लभ्यमान होता है, इस प्रकार शोधित कर के सडसठ संख्या को बासठ से
गुणा करने से जो फल हो उससे भाग करे जो लब्ध होता है, इतने नक्षत्र
शुद्ध होते हैं । उस भाग करने से जो शेष रहता है, वह नक्षत्र समझें, इस
प्रकार विविक्षित पर्व समाप्त होता है, यही करणगाथा का अक्षरार्थ कहा है ।

अब इसकी भावना कही जाती है,—यदि एकसो चोवीस पर्व से सडसठ
पर्याय लभ्य हो जाय, तो एक पर्व से कितना हो $\frac{१८३०}{१३८} = \frac{१३३}{१}$ इस प्रकार तीन
राशि की स्थापना करे, यहां पर एकसो चोवीस रूप राशि प्रमाणभूत होता
है, सरसडिया राशिरूप फल है, अयन राशि जो इच्छा पदवाच्य एकरूप है
उससे मध्य राशि सडसठ का जो गुणाकार करे तो उसी प्रकार सरसठ

१८३०थी गुणवा गुणाकार करीने तेरसो गेथी अभिजित् नक्षत्रने शोधित करवुं अभिजित्
भोग्य सडसठिया એકવીસ ભાગ ૧૩૩ને સાઠથી ગુણાકાર કરવાથી શોધનક ફલ આઠલુંજ
લાભ્ય રહે છે, આ રીતે શોધિત કરીને સડસઠ સંખ્યાને બાસઠથી ગુણવાથી જે ફળ આવે
તેનાથી ભાગ કરવો જે લબ્ધ થાય એટલા નક્ષત્ર શુદ્ધ સમજવા. એ ભાગ કરવાથી જે
શેષ બચે છે, તે નક્ષત્ર સમજવાં આ રીતે વિવિક્ષિત પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આજ કરણ-
ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહ્યો છે, હવે તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે—જે એકસો ચોવીસ
પર્વથી સડસઠ પર્યાય લભ્ય થાય $\frac{૧૮૩૦}{૧૩૮} + ૧ = \frac{૧૩૩}{૧}$ આ રીતે ત્રણરાશિની સ્થાપના કરવી
અહીંયાં એકસો ચોવીસ રૂપ રાશી પ્રમાણભૂત ગણાય છે. સડસઠિયા રાશિરૂપ ફળ છે.
અયનરાશિ જે ઇચ્છા પદથી વાચ્ય એકરૂપ છે. તેનાથી મધ્યરાશિ સડસઠનો જે ગુણાકાર
કરવામાં આવે તો એજ પ્રમાણે સડસઠ રૂપ રહે છે, કારણ કે એકથી ગુણવામાં આવેલ

ગુણિતા एवं तिष्ठन्तीति नियमात्) तस्य गुणनफलस्य सप्तपष्टिरूपस्य आद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतरूपेण भागहरणं कार्यं, किन्तु सच स्तोक्तत्वात् भागं न प्रयच्छति, ततो नक्षत्रानयनार्थं त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतैः सप्तपष्टिभागरूपैः गुणयिष्यामः, इतिगुणकार-छेदराश्योरर्द्धेनापवर्तनाकार्या- $\frac{10 \times 1620}{128} = \frac{10 \times 99}{8}$ जातो गुणाकारराशिः पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि, भागहारे च द्वापष्टिः । ततः पुनर्गुणनप्रक्रियया सप्तपष्टिः पञ्चदशोत्तरैर्नवशतैर्यदि गुण्यते तदा जातानि $\frac{11304}{8}$ एकपष्टिः सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि भाज्यस्थानि गुणनफलानि हरस्थाने च स एव द्वापष्टिरूपो भागहारराशिः । एतस्मात् अभिजि-नक्षत्रस्य भोग्यानि द्युत्तराणि त्रयोदशशतानि द्वापष्टिभागानि श्रुद्ध्यन्ति- $\frac{11304}{8} - \frac{1800}{8} = \frac{10504}{8}$ जातानि शेषाणि त्र्युत्तराणि पष्टिसहस्राणि द्वापष्टिभागानि । अत्र छेदराशिर्द्वापष्टिरूपः सप्तपष्ट्या गुण्यते $62 \times 67 = 4154$ जातानि एकचत्वारिंशन्नानि चतुः पञ्चाशदधिकानि,

रूप होता है, कारण एक से गुणित सभी राशियां उसी रूप रहते हैं, इस नियम से उस सरसठ रूप गुणन फल को प्रथम राशि जो १२४ एकसो चौबीस रूप है, उस से भाग करे, परंतु वह अल्प होने से भाग नहीं चलता, अतः नक्षत्र लाने के लिये अठारहसो तीससे सरसठ को गुणा करे इस प्रकार गुणाकार एवं छेद राशि का अर्द्ध से अपवर्तना करे $\frac{10 \times 1620}{128} = \frac{10 \times 99}{8}$ इस प्रकार गुणाकार राशि नवसो पंद्रह होता है, तथा भाग हार में वासठ रहता है फिर से गुणन प्रक्रिया से सरसठ को नवसो पंद्रह से यदि गुणा करे तो $\frac{11304}{8}$ इकसठ हजार तीनसो पांच भाज्य स्थान गुणन फल तथा हरस्थान में वही वासठ रूप राशि रहता है, इस में से अभिजित् नक्षत्र का भोगरूप वासठिया तेरहसो दो शुद्ध होते हैं, $= \frac{11304}{8} - \frac{1800}{8} = \frac{10504}{8}$ शेष वासठिया साठ हजार एवं तीन रहते हैं । यहां पर छेद राशि जो वासठ रूप है, उसको सरसठ से गुणा करे $62 \times 67 = 4154$ चार हजार एकसो चोपन होता है । उससे भाग

દરેક રાશિ-સંખ્યા એજ પ્રમાણે રહે છે, આ નિયમથી એ સડસઠ રૂપ ગુણુન ફળને પહેલાની સંખ્યા જે ૧૨૪ એકસો ચોવીસરૂપ છે. તેનાથી ભાગ કરવામાં આવે. પરંતુ તે અલ્પહોવાથી ભાગ ચાલતો નથી તેથી નક્ષત્ર લાવવા માટે અઠારસોત્રીસથી સડસઠને ગુણવામાં આવે આ રીતે ગુણાકાર અને છેદ રાશિને અર્ધાથી અપવર્તના કરે $62 \times \frac{1620}{8} = 62 \times 202.5$ આ રીતે ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય છે, તથા ભાગ હારમાં બાસઠ રહે છે, ફરીથી ગુણુન પ્રક્રિયાથી સડસઠને નવસો પંદરથી જે ગુણવામાં આવે તે $\frac{11304}{8}$ એકસઠ હજાર ત્રણસો પાંચ ભાજ્ય સ્થાનનું ગુણુન ફળ તથા હરસ્થાનમાં એજ બાસઠ રૂપ સંખ્યા રહે છે. તેમાંથી અભિજિત નક્ષત્રના ભોગરૂપ બાસઠિયા તેરસો જે શુદ્ધ રહે છે. $= \frac{11304}{8} - \frac{1800}{8} = \frac{10504}{8}$ બાસઠિયા સાઠ હજાર અને ત્રણ રહે છે. અહીંયાં છેદરાશિ જે બાસઠ રૂપ છે, તેને સડસઠથી ગુણવામાં આવે, $62 \times 67 = 4154$ ચાર હજાર

તૈ ભાંગોહ્યયતે- $\frac{૬૦૦૦૩}{૪૧૫૪}=૧૪\frac{૧૮૪૭}{૪૧૫૪}$ અત્ર લઘ્વાશ્વતુર્દશ તેન શ્રવણાદીનિ પુષ્યાન્તાનિ ચતુર્દશ-
નક્ષત્રાણિ શુદ્ધાનિ સંયાતાનિ, શેષાણિ તિષ્ઠન્તિ અષ્ટાદશશતાનિ સપ્તચત્વારિંશદધિકાનિ
૧૮૪૭ એતાનિ મુહૂર્ત્તાનયનાર્થ ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે- $૧૮૪૭ \times ૩૦=૫૫૪૧૦$ જાતાનિ પञ्च-
પञ્ચાશત્ સહસ્રાણિ ચત્વારિંશતાનિ દશોત્તરાણિ, એતેષાં પૂર્વસ્થિતેન ભાગરાશિના ૪૧૫૪
ચતુઃપञ્ચાશદધિકેનૈકચત્વારિંશચ્છતરૂપેણ ભાગે હતે જાતાઃ- $૫૫૪૧૦ \div ૪૧૫૪=૧૩ +$
 $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ લઘ્વાસ્ત્રયોદશમુહૂર્તાઃ । શેષાણિ તિષ્ઠન્તિ અષ્ટોત્તરાણિ ચતુર્દશશતાનિ । $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ એતાનિ
પુનઃ દ્વાપષ્ટિભાગાનયનાર્થ દ્વાપષ્ટ્યા ગુણયિતવ્યાનીતિ- $\frac{૧૪૦૮ \times ૬૨}{૪૧૫૪}$ હારભાજ્યો દ્વાપષ્ટ્યા અપ-
વર્ત્તનેન $\frac{૧૪૦૮ \times ૧}{૬૨}$ તદા જાતાઃ ગુણાકારસ્થાનીયરાશિરેકરૂપઃ છેદરાશિઃ સપ્તપષ્ટિઃ । એકેન
ગુણિતઃ ઉપરિતનો રાશિસ્તાવાનેવ, તતશ્ચ સપ્તપષ્ટ્યા ભાગે હતે $\frac{૧૪૦૮}{૬૨}=૨૧\frac{૧૬}{૬૨}$ લઘ્વા એક-
વિંશતિઃ, પચ્ચાદવતિષ્ટતે એકઃ સપ્તપષ્ટિભાગઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય સપ્તપષ્ટિભાગરૂપઃ

કરે $\frac{૬૦૦૦૩}{૪૧૫૪}=૧૪\frac{૧૮૪૭}{૪૧૫૪}$ યહાં ચૌદહ લઘ્વ હોતા હૈ અતઃ શ્રવણ સે લેકર પુષ્ય પર્યન્ત
કે ચૌદહ નક્ષત્ર શુદ્ધ હો જાતે હૈં, તથા અઠારહસો સેંતાલીસ ૧૮૪૭ શેષ
રહતે હૈં ડનકો મુહૂર્ત લાને કે લિયે તીસ સે ગુણા કરે $૧૮૪૭ \times ૩૦=૫૫૪૧૦$
પંચપન હજાર ચારસો દસ હોતે હૈં । ડનકો પૂર્વ સ્થિત ભાગ રાશિ ૪૧૫૪
હકતાલીસસો ચોપન સે ભાગ કરે તો $૫૫૪૧૦ \div ૪૧૫૪=૧૩ \times \frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ હસ પ્રકાર
તેરહ મુહૂર્ત લઘ્વ હોતે હૈં તથા $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ એક હજાર ચારસો આઠ શેષ રહતે હૈં,
હનકો બાસઠિયા ભાગ કરને કે લિયે બાસઠ સે ગુણિત કરે, $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪} \times ૬૨$ હાર
રાશિ ઇવં ભાજ્ય રાશિ કો બાસઠ સે અપવર્તિત કરનેસે $\frac{૧૪૦૮}{૬૨} \times ૧$ ગુણાકાર
સ્થાનીય એક રૂપ તથા છેદ રાશિ સઢસઠ રૂપ હોતા હૈ । એક સે ગુણિત ડપર
કી રાશિ ડતના હી રહતા હૈ ડસકો સરસઠ સે ભાગ કરે તો $\frac{૧૪૦૮}{૬૨}=૨૧\frac{૧૬}{૬૨}$ હસ
પ્રકાર હકીસ લઘ્વ હોતા હૈ, તથા સઢસઠિયા એક ભાગ તથા બાસઠિયા એક

એકસો ચોપન થાય છે તેનાથી ભાગ કરે $\frac{૬૦૦૦૩}{૪૧૫૪}=૧૪+\frac{૧૮૪૭}{૪૧૫૪}$ આ રીતે ચૌદ
લઘ્વ થાય છે. તેથી શ્રવણ નક્ષત્રથી લઈને પુષ્ય નક્ષત્ર સુધીના ચૌદ નક્ષત્રો શુદ્ધ
થઈ બચ છે. તથા અઠારસો સુડતાલીસ ૧૮૪૭ શેષ રહે છે, તેના મુહૂર્ત લાવવા
માટે ત્રીસથી ગુણવામાં આવે તો $૧૮૪૭ \times ૩૦=૫૫૪૧૦$ પંચાવન હજાર ચારસો દસ થાય
છે તેને પહેલાની ભાગરાશિ ૪૧૫૪ એકતાલીસસો ચોપનથી ભાગવામાં આવે તો
 $૫૫૪૧૦ \div ૪૧૫૪=૧૩ \frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ આ રીતે તેર મુહૂર્ત લઘ્વ થાય છે, તથા $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪}$ એક
હજાર ચારસો આઠ શેષ રહે છે, તેને બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણવામાં
આવે, $\frac{૧૪૦૮}{૪૧૫૪} \times ૬૨$ હાર રાશી અને ભાગ્ય રાશિને બાસઠથી અપવર્તિત કરવાથી $\frac{૧૪૦૮}{૬૨} \times ૧$
ગુણકાર સંખ્યા એક રૂપ તથા છેદરાશી સઢસઠ રૂપ થાય છે, એકથી ગુણેલ ઉપરની રાશી
એટલીને એટલી જ રહે છે, તેને સઢસઠથી ભાગવામાં આવે $\frac{૧૪૦૮}{૬૨}=૨૧\frac{૧૬}{૬૨}$ આ રીતે એક-
વીસ લઘ્વ થાય છે, તથા સઢસઠિયા એક ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા

ઈતિ । અતઃ આગતં પ્રથમપર્વ આશ્લેષાયાઃ ત્રયોદશમુહૂર્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય એકવિંશતિ
 દ્વાપષ્ટિભાગાન્ એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય એકં સપ્તપષ્ટિભાગં ભુક્ત્વા સમાપ્તમિતિ । તથા
 યદિ ચતુર્વિંશત્યધિકેન પર્વશતેન સપ્તપષ્ટિપર્યાયા લભ્યન્તે । તદા દ્વાભ્યાં પર્વભ્યાં કિં
 લભામહે ! ઇતિ ત્રૈરાશિકગણિતેન રાશિત્રયસ્થાપના ક્રિયતે યથા— $\frac{15}{128} \times 2 = \frac{15}{64}$ અત્રાન્ત્યેન
 રાશિના મધ્યરાશિ ગુણિતો વર્તતે, અતો જાતમ્ અંશસ્થાને ચતુર્વિંશદધિકં શતં,
 હરસ્થાને ચ તદેવ ચતુર્વિંશત્યધિકં જાતમિતિ । અતઃ એવ હરસ્થાનીયેનાદ્યરાશિના ચતુ-
 ર્વિંશત્યધિકશતરૂપેણ ભાગો દ્વિયતે— $\frac{15}{64} = 1 \frac{15}{64} = 1 \frac{1}{4}$ લબ્ધઃ એકો નક્ષત્રપર્યાયઃ
 સ્થિતાઃ શેષા દશ । તતઃ એતાવાન્ નક્ષત્રાનયનાર્થે ત્રિંશદધિકૈરષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ સપ્તપષ્ટિભાગૈ
 ગુણયિष्याમ ઇતિ, ગુણકારછેદરાશ્યોર્દેનાપવર્તના કાર્યા યથા— $\frac{15}{64} \times \frac{15}{64} = \frac{15}{4}$ જાતો
 ગુણાકારરાશિર્નવશતાનિ પચ્ચદશોત્તરાણિ । છેદરાશિર્દ્વાપષ્ટિરિતિ । તતથ પચ્ચદશોત્તરાણિ
 ભાગ કા સરસઠિયા ભાગ શેષ રહતા હૈ । અતઃ પ્રથમ પર્વ આતા હૈ, વહ
 આશ્લેષા નક્ષત્ર કા તેરહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા એક ભાગ તથા
 વાસઠિયા એક ભાગ કા સરસઠિયા એક ભાગ ભુક્ત કર કે સમાપ્ત હોતા હૈ ।
 તથા યદિ એકસો ચોવીસ પર્વ સે સરસઠ પર્યાય લભ્ય હોવે તો દો પર્વ સે
 કિંતના લબ્ધ હો ? ઇસ વિચારણા મેં ત્રૈરાશિક ગણિત કે લિયે ત્રીન રાશિ
 કી સ્થાપના કરે જેસે કિ— $\frac{15}{64} \times 2 = \frac{15}{32}$ યહાં પર અચન રાશિ સે મધ્ય રાશિકા ગુણા
 કરે તો અંશ સ્થાન મેં એકસો ચોતીસ તથા હર સ્થાન મેં વહી એકસો ચોવીસ
 રહતા હૈ, અતઃએવ હરસ્થાનીય આદ્યરાશિ સે એકસો ચોવીસ રૂપ સે ભાગ કરે
 $\frac{15}{32} = 1 \frac{15}{32} = 1 \frac{1}{2}$ ઇસ પ્રકાર એક નક્ષત્ર લબ્ધ હોતા હૈ તથા દસ શેષ રહતા હૈ,
 તદનન્તર યહ નક્ષત્ર લાને કે લિયે સડસઠિયા અઠારહસો ત્રીસ સે ગુણા કરે
 તથા ગુણાકાર એવં છેદ રાશિ કા અર્ધ સે અપર્વના કરે જેસે કિ $\frac{15}{32} \times \frac{15}{32} = \frac{15}{4} \times \frac{15}{4}$
 ઇસ પ્રકાર ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદરહ હોતા હૈ તથા છેદરાશિ વાસઠ તદનન્તર

ભાગ શેષ રહે છે, હવે પહેલું પર્વ આવે છે, તે આશ્લેષા નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત તથા
 એક મુહૂર્તના વાસઠિયા એક ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ
 ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે, તથા એકસો ચોવીસ પર્વથી સડસઠ પર્યાય લબ્ધ થાય તો
 તે પર્વથી કેટલા પર્વ લબ્ધ થાય ? આ પ્રકારની વિચારણામાં ત્રૈરાશિક ગણિત માટે ત્રણ
 રાશિની સ્થાપના કરવી, જેમ કે— $\frac{15}{32} \times 2 = \frac{15}{16}$ અર્થાત્ અચન રાશીથી મધ્યરાશીનો ગુણા-
 કાર કરવો, તો આશ્લેષાનામાં એકસો ચોત્રીસ તથા હરસ્થાનમાં એજ એકસો ચોવીસ
 રહે છે, તેથી જ હરસ્થાનની પહેલી રાશિથી એકસો ચોવીસનો ભાગ કરે $\frac{15}{16} = 1 \frac{15}{16}$
 $= 1 + \frac{15}{16}$ આ રીતે એક નક્ષત્ર લબ્ધ થાય છે, અને દસ શેષ રહે છે, તે પછી નક્ષત્ર લાવવા
 માટે સડસઠિયા અઠારસો ત્રીસથી ગુણવા તથા ગુણાકાર અને છેદરાશિના અર્ધથી અપ-
 વર્તના કરવી જેમ કે— $\frac{15}{16} \times \frac{15}{16} = \frac{15}{4} \times \frac{15}{4}$ આ રીતે ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય

નવશતાનિ દશર્ભિર્ગુણ્યન્તે તદા જાતાનિ અંશસ્થાને- $\frac{10 \times 614}{62 \times 60} = \frac{117}{13 \times 10}$ એકનવતિઃ શતાનિ પચ્ચ-
દશાધિકાનિ, એતેભ્યોઽભિજિન્નક્ષત્રસ્ય ભોગ્યાનિ ઘુત્તરાણિ ત્રયોદશશતાનિ દ્વાપટ્ટિ સપ્ત-
ષટ્ટિમાગાનિ શુદ્ધાનિ ક્રિયન્તે યથા- $\frac{1140}{62 \times 60} - \frac{1302}{62 \times 60} = \frac{588}{62 \times 60}$ જાતાનિ ઉપરિનને અઘ્રસપ્તતિઃ
શતાનિ અષ્ટાચત્વાર્શદધિકાનિ । અથ છેદસ્થાનીયયોઃ દ્વાપટ્ટિ સપ્તષટ્ટિરૂપયોરઙ્ગયોઃ પરસ્પર
ગુણેનેન જાતં ગુણનફલં- $62 \times 60 = 8148$ અતચ્છેદસ્થાને જાતાનિ ચતુઃ પચ્ચાશદ-
ધિકાનિ એકચત્વાર્શિચ્છતાનિ 8148 અથ ભાજ્યહારયોઃ સ્થિતિઃ $\frac{588}{62 \times 60} = 1 \frac{288}{62 \times 60}$ ભાગ-
હરણેન લબ્ધમેકં શ્રવણનક્ષત્રં । શેષાણિ તિષ્ઠન્તિ ચતુર્નવત્યધિકાનિ પદ્વિંશચ્છતાનિ ।
એતાન્યપિ મુહૂર્તાનયનાર્થે ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે- $\frac{36}{62 \times 60} \times 30 = \frac{110220}{62 \times 60}$ જાતમુપરિતનસ્થાને એકં
લક્ષં દશસહસ્રાણિ અષ્ટૌ શતાનિ વિંશત્યુત્તરાણિ । તતથ છેદરાશિના ચતુઃપચ્ચાશદધિકૈક
ચત્વાર્શિચ્છતરૂપેણ ભાગો દ્વિયતે- $\frac{110220}{62 \times 60} = 26 \frac{24}{62 \times 60}$ લબ્ધાઃ પદ્વિંશતિ મુહૂર્તાઃ, શેષાણિ

નવસો પંદ્રહ કો દસસે ગુણા કરે તવ અંશસ્થાન મેં- $\frac{10}{62} \times \frac{117}{13 \times 10} = \frac{117}{62}$ હસ પ્રકાર
નવ હજાર એકસો પચાસ હોતે હૈં હસ સે અભિજિન્ નક્ષત્ર કા ભોગ રૂપ તેરહ
સો દો તથા સરસઠિયા બાસઠ ભાગ શુદ્ધ હોતે હૈં । જૈસે કિ $\frac{1140}{62 \times 60} - \frac{1302}{62 \times 60} = \frac{588}{62 \times 60}$
હસ પ્રકાર ડપર મેં સાત હજાર આઠ સો અડતાલીસ હોતે હૈં, તદનન્તર છેદ-
રાશિસ્થાન મેં બાસઠ એવં સડસઠ રૂપ અંકોં કો પરસ્પર મેં ગુણાકરે 62×60
 $= 8148$ હસ પ્રકાર છેદસ્થાન મેં ચાર હજાર એકસો ચોપન હોતે હૈં 8148 ।
અબ ભાજ્યહાર રાશિ કી સ્થિતિ કા $\frac{588}{62 \times 60} = 1 \frac{288}{62 \times 60}$ હસપ્રકાર ભાગ કરને સે એક
શ્રવણ નક્ષત્ર લબ્ધ હોતા હૈ તથા ત્રીન હજાર છહસો ચોરાળવે શેષ વચતા હૈ ।
હનકો ભી મુહૂર્ત લાને કે લિયે ત્રીસ સે ગુણા કરે $\frac{36}{62 \times 60} + 30 = \frac{110220}{62 \times 60}$ હસપ્રકાર
ડપર કે સ્થાન મેં એક લાખ દસ હજાર આઠસો વીસ હોતા હૈ । હસકો છેદ
રાશિ જો ચાર હજાર એકસો ચોપન હૈ ડસસે ભાગ કરે- $\frac{110220}{62 \times 60} = 26 \frac{24}{62 \times 60}$ હસ-

છે તથા છેદ રાશિ બાસઠ થાય છે તે પછી નવસો પંદરને દસથી ગુણવામાં આવે તે
અંશ સ્થાનમાં $\frac{10}{62} + \frac{117}{62 \times 13 \times 10} = \frac{117}{62}$ આ રીતે નવ હજાર એકસો પચાસ થાય છે આથી
અભિજિત નક્ષત્રના ભોગરૂપ તેરસો બે તથા સડસઠિયા બાસઠ ભાગ શુદ્ધ થાય છે, જેમકે
 $\frac{1140}{62 \times 60} - \frac{1302}{62 \times 60} = \frac{588}{62 \times 60}$ આ રીતે ડપર સાત હજાર આઠસો અડતાલીસ થાય છે, તે
પછી છેદરાશીના સ્થાનમાં બાસઠ અને સડસઠ રૂપ અંકોને પરસ્પર ગુણવા 62×60
 $= 8148$ આ રીતે છેદ સ્થાનમાં ચાર હજાર એકસો ચોપન થાય છે, હવે ભાગ્યહાર
રાશિની સ્થિતિ $\frac{588}{62 \times 60} = 1 \frac{288}{62 \times 60}$ આ રીતે ભાગ કરવાથી એક શ્રવણ નક્ષત્ર લબ્ધ થાય છે,
તથા ત્રણ હજાર છસો ચોરાળ શેષ રહે છે, આના મુહૂર્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી
ગુણવામાં આવે $\frac{36}{62 \times 60} + 30 = \frac{110220}{62 \times 60}$ આ રીતે ડપર એક લાખ દસ હજાર
આઠસો વીસ થાય છે તેને છેદરાશી ચાર હજાર એકસો ચોપન છે, તેનાથી ભાગ
કરવા $\frac{110220}{62 \times 60} = 26 \frac{24}{62 \times 60}$ આ રીતે છવીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે, તથા બે હજાર

તિષ્ઠન્તિ પોઢશોત્તરાણિ અષ્ટાવિંશતિઃ શતાનિ, પ્તાનિ દ્વાપટ્ટિભાગાનયનાથ દ્વાપટ્ટ્યા
 ગુણયિતવ્યાનિ— $\frac{૨૮૧૬ \times ૬૨}{૪૧૫૪} = \frac{૨૮૧૬ \times ૬૨}{૬૦ \times ૬૨} = \frac{૨૮૧૬ \times ૧}{૬૦ \times ૧}$ અત્ર ગુણાકારછેદરાશ્યો દ્વાપટ્ટ્યાપવર્તના
 કૃતા વર્તેતે, તેન ગુણાકારાશિરેકકરૂપસ્તિષ્ઠતિ છેદરાશિથ સપ્તપટ્ટિઃ, તર્વકનોપરિતનો
 રાશિરધસ્તનશ્ર રાશિર્ગુણિતો તાવેવ । અતો માગહરણાર્થ ન્યાસઃ— $\frac{૨૮૧૬}{૬૦} = ૪૭ + \frac{૧૬}{૬૦}$ લઘ્યા,
 દ્વાચત્વારિંશત્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય દ્વો સપ્તપટ્ટિભાગો, અત આગતં
 દ્વિતીયં પર્વ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રસ્ય પદ્મવિંશતિ મુહૂર્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વાચત્વારિંશતં દ્વાપટ્ટિ-
 ભાગાન્, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય દ્વો સપ્તપટ્ટિભાગો ભુક્ત્વા સમાપ્તિગુપગચ્છન્તિ । एवं
 શેષેષ્વપિ પર્વસુ સર્વાણિ નક્ષત્રાણિ ભાવનીયાનિ । તત્ર પર્વસંખ્યાજ્ઞાને નક્ષત્રજ્ઞાનં પ્રચલતિ
 ટીકાસ્થાનાં કરણગાથાનાં વ્યાખ્યાને, તત્રૈવ તત્ સંગ્રાહિકાશ્રેમાઃ પૂર્વાચાર્યપ્રદર્શિતાઃ પન્ન-

પ્રકાર છાઈસ મુહૂર્ત લઘ્વ હોતા હૈ, તથા દો હજાર આઠમો મોલહ શેષ રહતે
 હૈ, હસકો વાસઠિયા ભાગ કરને કે લિયે વામઠ સે ગુણા કરે— $\frac{૨૮૧૬}{૬૦} \times ૬૨ =$
 $\frac{૨૮૧૬ \times ૬૨}{૬૦} = \frac{૨૮૧૬ \times ૧}{૬૦}$ યહાં પર ગુણાકાર एवं છેદરાશિ કો વાસઠ સે અપવર્તના
 કિયા હૈ, અતઃ ગુણાકાર રાશિ એકરૂપ હોતી હૈ, તથા છેદરાશિ મહસઠ હોતી
 હૈ, હસકો ઉપર કી રાશી કો एवं નીચે કી રાશિકો એક સે ગુણા કરે તો
 હસી પ્રકાર રહતા હૈ । અતઃ ભાગ કરને કે લિયે ન્યાસ કરે— $\frac{૨૮૧૬}{૬૦} = ૪૭ + \frac{૧૬}{૬૦}$
 વાસઠિયા વ્યાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સરસઠિયા દો ભાગ
 હોતે હૈ, અવ દૂસરા પર્વ આતા હૈ, વહ ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર કા છાઈસ મુહૂર્ત તથા
 એક મુહૂર્ત કા મરસઠિયા દો ભાગ ભુક્ત હોકર સમાપ્ત હોતા હૈ । હસીપ્રકાર
 શેષ પર્વો કે સંબંધ મેં સર્વી નક્ષત્રોં કી ભાવના ભાવિત કરલેવે ।

પર્વ સંખ્યા જાનને કે લિયે નક્ષત્ર જ્ઞાન જરૂરી હૈ ટીકા મેં કહી હુઈઃ
 કરણગાથાઓં કી વ્યાખ્યા મેં વહાં પર હી સંગ્રાહિકા હન પાંચ ગાથાઓં કો
 પૂર્વાચાર્યોં ને પ્રદર્શિત કી હૈ—જો હસપ્રકાર હૈ—(સપ્તધનિષ્ઠા અજમ) હત્યાદિ

આઠસોસોળ શેષ બચે છે, તેના બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણવા $\frac{૨૮૧૬}{૬૦} \times ૬૨$
 $= \frac{૨૮૧૬}{૬૦} \times ૬૨ = \frac{૨૮૧૬}{૬૦}$ અહીં ગુણાકાર અને છેદરાશિને બાસઠથી અપર્તના કરેલ છે, તેથી
 ગુણાકાર રાશિ એક રૂપ થાય છે, તથા છેદરાશી સહસ્ર થાય છે. તેને ઉપરની રાશિ તથા
 નીચેની રાશિ એકથી ગુણાકાર કરવો તો એજ પ્રમાણેની સંખ્યા રહે છે. તેથી ભાગ
 કરવા માટે ન્યાસ કરવા $\frac{૨૮૧૬}{૬૦} = ૪૭ + \frac{૧૬}{૬૦}$ બાસઠિયા બેતાલીસ ભાગના સહસ્રકિયા બે ભાગ
 થાય છે. હવે બીજું પર્વ આવે છે. તે ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના છબીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂ-
 ર્તના સહસ્રકિયા બે ભાગ ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે, આજ રીતે બાકીના બધા પર્વોના
 સંબંધમાં બધા નક્ષત્રોની ભાવના સમજી લેવી.

પર્વ સંખ્યા બાણવા માટે નક્ષત્રના જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. ટીકામાં કહેલ કરણ
 ગાથાઓની વ્યાખ્યામાં ત્યાંજ તે બતાવનારી સંગ્રાહિકા આ પાંચ ગાથાઓ પૂર્વાચાર્યોએ

ગાથા:- સપ્પધણિદ્ધા અજ્ઞમ અભિવુદ્ધી ચિત્તઆસ હંદગ્ગી ।

રોહિણી જિદ્ધા મિગસિર વિસ્સાઽદિતિ સવ્વણપિ ઉ દેવા ॥૧॥

અજ અજ્ઞમ અભિવુદ્ધી ચિત્તા આસો તદ્દા વિગ્ગાહાઓ ।

રોહિણિ મૂલો અદ્દા વીસં પુસ્સો ધણિદ્ધા ય ॥૨॥

મગ અજ અજ્ઞમ પૂસો રાઈ અગ્ગીય મિત્ત દેવા ય ।

રોહિણિ પુન્વાસાદ્દા પુણવ્વમ્મુ વીસદેવા ય ॥૩॥

અહિવસુ મગભિવુદ્ધી હ્થસ્સ વિસાહ ક્કત્તિયા જેદ્ધા ।

સોમા ઉ સવ્વણો પિઉ વરુણ મગાભિવુદ્ધી ય ॥૪॥

ચિત્તા સ વિસાહગ્ગી મૂલો અદ્દાય વિસ્સ પુસ્સોય ।

एए जुगपुव्वङ्गे विसट्ठि पव्वेसु णवसत्ता ॥५॥

છાય- સર્પોઽર્યમાઽભિવૃદ્ધિશ્ચિત્રા અશ્વ ઇન્દ્રાગ્ની ।

રોહિણી જ્યેષ્ઠા મૃગશિરા વિશ્વૌઽદિતિઃ શ્રવૈના પિતૃ દેવાઃ ॥૧॥

अजोऽर्यमा अभिवृद्धिश्चित्रौ अश्वैस्तथा विशौखा ।

રોહિણી મૂલ માર્દ્રા વિશાસ્ત્રા પુણ્યો ધનિષ્ઠા ચ ॥૨॥

મગઃ અજઃ અર્યમા પુણ્યં સ્વાતી અગ્નયશ્ચ મિત્રદેવાશ્ચ ।

રોહિણી પૂર્વાષાઢા પુનર્વસુ વિશ્વદેવાશ્ચ ॥૩॥

अहिः वसुः मगः अभिवृद्धिः हस्त विशाखाकृत्तिका ज्येष्ठा ।

સોમઃ શ્રવણઃ પિતૃ વરુણઃ મગઃ અભિવૃદ્ધિશ્ચ ॥૪॥

ચિત્રા વિશાસ્ત્રા અગ્નિઃ મૂલં આર્દ્રા ચ વિશ્વઃ પુણ્યં ચ ।

एतानि युगपूर्वार्द्धे द्विपष्टि पर्वेषु नक्षत्राणि ॥५॥

एतासाम् अक्षरगमनिका व्याख्या यथा-एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे चतुर्विंशति अधि-
कानि शतसंख्यकानि पर्वाणि भवन्तीत्युक्तं प्राक् । तेषां पर्वाणाम् अर्द्धमितानि पर्वाणि
द्वापष्टि ६२ संख्यकानि युगस्य पूर्वार्द्धे भवन्ति । अवशिष्टानि चापरार्द्धे भवन्ति । तत्र
युगपूर्वार्द्धे कानि कानि च पर्वाणि कस्मिन् कस्मिन्नक्षत्रे परिसमाप्तिमुपगच्छेयुरिति ज्ञानार्थं

इन गाथाओं का अर्थ इसप्रकार है-पांच वर्षात्मक एक युगमें एकसो चोवीस
पर्व संख्या होती है यह पहले कहा है । उन पर्वों के अर्द्ध प्रमाण पर्व ६२
चासठ युग के पूर्वार्द्ध में होता है, । शेष उत्तरार्द्ध में होते हैं । उन पर्वों में युग

પ્રદર્શિત કરી છે. ૧ આ પ્રમાણે છે. (સપ્પ ધણિદ્ધા અજ્ઞમ) ઈત્યાદિ આ ગાથાઓનો
અર્થ આ પ્રમાણે છે-પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં એકસો ચોવીસ પર્વ સંખ્યા થાય છે
આ પહેલાં કહ્યું ૧ છે, એ પર્વોના અર્ધા પ્રમાણના પર્વ ૬૨ ખાસઠ યુગના પૂર્વાર્ધમાં
થાય છે, બાકીના બાઝઠ ઉત્તરાર્ધમાં થાય છે. એ પર્વોમાં યુગના પૂર્વાર્ધમાં કયા કયા
પર્વ કયા કયા નક્ષત્રોમાં સમાપ્ત થાય છે, એ બાણવા માટે પાંચ કરણ ગાથા કહી છે.

પશ્ચકરણગાથા ઉપદિશન્તિ યથા-પ્રથમસ્ય પર્વણઃ સમાપ્તૌ સર્પઃ-સર્પદેવોપલક્ષિતં નક્ષત્રં-આશ્લેપાનક્ષત્રં ભવેત્-આશ્લેપાનક્ષત્રે પ્રથમં પર્વ પર્ણિમાન્નિમુપગન્ચતીત્યર્થઃ ।
 एवं सर्वत्र वोद्भव्यम् १ । द्वितीयस्य पर्वणः समाप्तौ धनिष्ठा नक्षत्रं स्यात् २ । तृतीयस्य पर्वणः परिसमाप्तौ अर्यमा-अर्यमा देवतोपलक्षिता उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रं भवेत् ३ ।
 चतुर्थस्य पर्वणः परिसमाप्तौ अभिवृद्धिः-अभिवृद्धिदेवतोपलक्षितमुत्तराभाद्रपदा नक्षत्रं भवेदित्यवसेयम् ४ । पञ्चमस्य चित्रा ५ । षष्ठस्य परिसमाप्तौ अश्वः-अश्वदेवतो-
 पलक्षितं अश्विनीनक्षत्रं भवति ६ । सप्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले इन्द्राग्निः-
 इन्द्राग्निदेवतोपलक्षितं-द्व्यधिपं विशाखानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ७ । अष्टमस्य रोहिणी ८ ।
 नवमस्य ज्येष्ठा ९ । दशमस्य मृगशिरानक्षत्रम् १० । एकादशस्य विश्वः-विश्वदेवोपल-
 क्षितं-सूर्यदैवतम् उत्तराषाढानक्षत्रम् ११ । द्वादशस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अदितिः-

કે પૂર્વાર્દ્ધ મેં કૌન કૌન પર્વ કિન કિન નક્ષત્રોં મેં સમાપ્ત હોતે હેં, યહ જાનને
 કે લિયે પાંચ કરણગાથા કહી હૈ, જૈસે કી-પહલા પર્વ સમાપ્તિ મેં સર્પ જિન કા
 દેવ હૈ, વહ આશ્લેષા નક્ષત્ર હોતા હૈ, આશ્લેપાનક્ષત્ર મેં પહલા પર્વ સમાપ્ત હોતા
 હૈ ૧ । હસપ્રકાર મન્હી પર્વોં કે ત્રિપય મેં જાનલેવેં, ઢગરા પર્વ કી સમાપ્તિ મેં
 ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોતા હૈ ૨ । તોસરા પર્વસમાપ્તિ મેં અર્યમા દેવ ચાલા ઉત્તરા-
 ફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોતા હૈ ૩ । ચૌથા પર્વ કી સમાપ્તિકાલ મેં અભિવૃદ્ધિ દેવના
 ચાલા ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોતા હૈ ૪ । પાંચવેં પર્વ કી સમાપ્તિ મેં ચિત્રા
 નક્ષત્ર હોતા હૈ ૫ । છઠ્ઠા પર્વ કી સમાપ્તિ મેં અશ્વદેવના ચાલા અશ્વિની નક્ષત્ર
 હોતા હૈ ૬ । સાતવાં પર્વકી સમાપ્તિ મેં ઇન્દ્ર એવં અગ્નિદેવના ચાલા દો
 અધિપતિચાલા વિશાખા નક્ષત્ર હોતા હૈ ૭ । આઠવેં પર્વકી સમાપ્તિ મેં રોહિણી
 નક્ષત્ર હોતા હૈ ૮ । નવવેં પર્વ કી સમાપ્તિ મેં જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોતા હૈ ૯ । દસવેં
 પર્વ કી સમાપ્તિ મેં મૃગશિરા નક્ષત્ર હોતા હૈ ૧૦ । ગ્યારહવેં પર્વ કી સમાપ્તિ

જેમકે-પહેલા પર્વની સમાપ્તિમાં સર્પ જેના દેવ છે તે અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય છે, અશ્લેષા
 નક્ષત્રમાં પહેલું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. (૧) આ પ્રમાણે બધાજ પર્વોના સંબંધમાં સમજી
 લેવું. બીજા પર્વની સમાપ્તિમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૨) ત્રીજા પર્વની સમાપ્તિમાં
 અર્યમા દેવવાળું ઉત્તરાશ્લેષુની નક્ષત્ર હોય છે. (૩) ચોથા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં
 અભિવૃદ્ધિ દેવવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪) પાંચમા પર્વની સમાપ્તિમાં અશ્વ-
 દેવતાવાળું ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૫) છઠ્ઠા પર્વની સમાપ્તિમાં અશ્વદેવતાવાળું અશ્વિની નક્ષત્ર
 હોય છે. (૬) સાતમા પર્વની સમાપ્તિમાં ઇન્દ્ર અને અગ્નિ બે દેવવાળું વિશાખા નક્ષત્ર હોય
 છે. (૭) આઠમા પર્વની સમાપ્તિમાં રોહિણી નક્ષત્ર હોય છે. (૮) નવમા પર્વની સમાપ્તિમાં
 જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૯) દસમા પર્વની સમાપ્તિમાં મૃગશિરા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૦)
 ગ્યારમમાં પર્વની સમાપ્તિમાં વિશ્વદેવ નામના સૂર્ય દેવતાવાળું ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે

अदिति देवतोपलक्षितः पुनर्वसुः १२ । त्रयोदशस्य श्रवणः १३ । चतुर्दशस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले पितृ-पितृ देवतोपलक्षितं मघानक्षत्रं भवति १४ । पञ्चदशस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे अजः-अजदेवतोपलक्षितं पूर्वाभाद्रपदानक्षत्रमवसेयम् १५ । षोडशस्य अर्यमा-अर्यमादेवतोपलक्षितम् उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं भवति १६ । सप्तदशस्य पर्वणः परिसमाप्ति समये अभिवृद्धिः-अभिवृद्धिदेवतोपलक्षितम् उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् १७ । अष्टादशस्य चित्रानक्षत्रम् १८ । एकोनविंशतितमस्य पर्वणः समाप्तिकाले अश्वः-अश्वदेवतोपलक्षितम् अश्विनीनक्षत्रं तिष्ठतीतिज्ञेयम् १९ । विंशतितमस्य विशाखा २० । एकविंशतितमस्य रोहिणी २१ । द्वाविंशतितमस्य मूलनक्षत्रम् २२ । त्रयोविंशतितमस्य आर्द्रा २३ । चतुर्विंशतितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विष्वक्-विष्वक् देवतोपलक्षितम् उत्तराषाढानक्षत्रं मे विश्वदेव नाम वाला सूर्यदेवता विशिष्ट उत्तराषाढा नक्षत्र होता है ११ । बारहवें पर्व की परिसमाप्ति में अदितिदेवता वाला पुनर्वसु नक्षत्र होता है १२ । तेरहवें पर्व की समाप्तिकाल में श्रवण नक्षत्र होता है १३ । चौदहवें पर्व की समाप्ति में पितृदेव वाला मघा नक्षत्र होता है १४ । पंद्रहवें पर्व की परिसमाप्तिकाल में अज देवता वाला पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्र होता है १५ । सोलहवें पर्व की समाप्ति काल में अर्यमा देवतावाला उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है, १६ । सत्रहवें पर्व की समाप्ति काल में अभिवृद्धि देवतावाला उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है १७ । अठारहवें पर्व की समाप्ति काल में चित्रा नक्षत्र होता है १८ । उन्नीसवें पर्व की समाप्ति काल में अश्व देवतावाला अश्विनी नक्षत्र होता है १९ । बीसवें पर्व की समाप्ति काल में विशाखा नक्षत्र होता है २० । इक्कीसवें पर्व की समाप्ति काल में रोहिणी नक्षत्र होता है २१ । बाबीसवें पर्व की समाप्ति काल में मूल नक्षत्र होता है २२ । तेइसवें पर्व की समाप्ति काल में आर्द्रा नक्षत्र होता है २३ । चोबीसवें पर्व की समाप्ति काल में विष्वक् देवतावाला

(११) बारमा पर्वनी समाप्तिमां अदिति देवतावाणुं पुनर्वसु नक्षत्र डोय छे. (१२) तेरमा पर्वनी समाप्तिमां श्रवण नक्षत्र डोय छे. (१३) चौदमा पर्वनी समाप्तिमां पितृदेववाणुं मघा नक्षत्र डोय छे. (१४) पंद्रमा पर्वनी समाप्तिमां अज देवतावाणुं पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्र डोय छे. (१५) सोणमा पर्वनी समाप्तिमां अर्यमा देवतावाणुं उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र डोय छे. (१६) सत्तरमा पर्वनी समाप्तिमां अभिवृद्धि देवतावाणुं उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र डोय छे. (१७) अठारमा पर्वनी समाप्ति काणमां चित्रानक्षत्र डोय छे. (१८) ओणशीःमा पर्वनी समाप्तिमां अश्वदेवतावाणुं अश्विनी नक्षत्र डोय छे. (१९) बीसमा पर्वनी समाप्तिकाणमां विशाखा नक्षत्र डोय छे. (२०) ऐक्कीसमा पर्वनी समाप्ति काणमां रोहिणी नक्षत्र डोय छे. (२१) बाबीसमा पर्वनी समाप्ति काणमां मूल नक्षत्र डोय छे. (२२) तेवीसमा पर्वनी समाप्ति काणमां आर्द्रा नक्षत्र डोय छे. (२३) चोवीसमा पर्वनी

ભવતિ ૨૪ । પશ્ચવિંશતિતમસ્ય પુણ્યઃ ૨૫ । પદ્વિંશતિતમસ્ય ધનિષ્ઠા ૨૬ । સપ્ત-
વિંશતિતમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિતમયે ભગઃ-ભગદેવતાપલક્ષિતં સૂર્યદેવતાકં પૂર્વા-
ફાલ્ગુનીનક્ષત્રં ભવતીત્યવસેયમ્ ૨૭ । અષ્ટવિંશતિતમસ્ય અજઃ-અજદેવતાપલક્ષિતં પૂર્વા-
ભાદ્રપદાનક્ષત્રં ભવતિ ૨૮ । એકોત્તરિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિતમયે અર્ચમા-અર્ચમા-
દેવતોલક્ષિતં સૂર્યદેવતાકં ઉત્તરાફાલ્ગુનો નક્ષત્રં ભવતીતિ જ્ઞેયમ્ ૨૯ । ત્રિંશત્તમસ્ય
પુણ્યઃ-પૂષાદેવતાપલક્ષિતં સૂર્યદેવતાં રેવતીનક્ષત્રં ભવતીત્યવસેયમ્ ૩૦ । પત્તત્રિંશત્તમસ્ય
સ્વાતીનક્ષત્રમ્ ૩૧ । દ્વાત્રિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે અગ્નિઃ-અગ્નિદેવતાપલ-
ક્ષિતં કૃત્તિકાનક્ષત્રં ભવતીતિ જ્ઞેયમ્ ૩૨ । ત્રયત્રિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે
મિત્રદેવઃ મિત્રનાદેવો यस્ય નક્ષત્રસ્ય તત્ મિત્રદેવ-સૂર્યદેવતાં-અનુરાધાનક્ષત્રં જ્ઞેયમ્ ૩૩ ।
ચતુત્રિંશત્તમસ્ય રોહિણી ૩૪ । પશ્ચત્રિંશત્તમસ્ય પૂર્વાષાઢા ૩૫ । પદત્રિંશત્તમસ્ય પુન-

ઉત્તરષાઢા નક્ષત્ર હોતા હૈ । ૨૪। પચીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં પુણ્ય નક્ષત્ર
હોતા હૈ ૨૫। છવીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોતા હૈ ૨૬।
સત્તાવીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ મેં ભગ નામ કે સૂર્ય દેવ દેવતાવાલા પૂર્વાફાલ્ગુની
નક્ષત્ર હોતા હૈ ૨૭। અઠાવીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં અજદેવતા વાલા
પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોતા હૈ ૨૮। ઉન્નીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં અર્ચમા
દેવવાલા સૂર્ય દેવ વિશિષ્ટ ઉત્તરાફાલ્ગુનો નક્ષત્ર હોતા હૈ ૨૯। ત્રીસવેં પર્વેં કી
સમાપ્તિ કાલ મેં પૂષા નામવાલા સૂર્ય દેવતા વિશિષ્ટ રેવતી નક્ષત્ર હોતા હૈ
૩૦। ફકતીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં સ્વાતી નક્ષત્ર હોગા હૈ ૩૧। વત્તીસવેં
પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં અગ્નિ દેવતાવાલા કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોતા હૈ ૩૨। તેત્રી-
સવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં મિત્ર નામ કા સૂર્ય દેવતાવાલા અનુરાધા નક્ષત્ર
હોતા હૈ ૩૩। ચોતીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં રોહિણી નક્ષત્ર હોતા હૈ ૩૪।

સમાપ્તિ કાળમાં વિશ્વદેવ દેવતાવાળું ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૪) પચીસમા પર્વની
સમાપ્તિ કાળમાં પુણ્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૨૫) છવીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ધનિષ્ઠા
નક્ષત્ર હોય છે. (૨૬) સત્તાવીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ભગદેવતા નામના સૂર્યદેવ-
વાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૨૭) અઠ્યાવીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અજ
દેવતાવાળું પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૮) એકાદશીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં
અર્ચમા નામના સૂર્યદેવવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૨૯) ત્રીસમા પર્વની
સમાપ્તિ કાળમાં પૂષા નામના સૂર્ય દેવતાવાળું રેવતી નક્ષત્ર હોય છે. (૩૦) એકત્રીસમા
પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સ્વાતી નક્ષત્ર હોય છે. (૩૧) બીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં
અગ્નિદેવતાવાળું કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે, (૩૨) તેત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં મિત્ર
નામના સૂર્યદેવતાવાળું અનુરાધા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૩) ચોત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિકાળમાં
રોહિણી નક્ષત્ર હોય છે. (૩૪) પાંત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોય

वसुः ३६ । सप्तत्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विष्वक्देवः—विष्वक्देवतोपलक्षितं—
विश्वेदेवदैवतं—उत्तराषाढानक्षत्रं भवतीत्यर्थः ३७ । अष्टात्रिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये
अहिः—अहिदेवतोपलक्षितं—सर्पदैवतं—आश्लेषानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ३८ । एकोनचत्वारिं-
शत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले वसुः—वसुदेवतोपलक्षितं धनिष्ठानक्षत्रं ज्ञेयम् ३९ । चत्वारिं-
शत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले भगः—भगदेवतोपलक्षितं सूर्यदेवताकं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रं
भवतीतिज्ञेयम् ४० । एकचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे अभिवृद्धिः—अभिवृद्धिदेव-
तोपलक्षितम् उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ४१ । द्वाचत्वारिंशत्तमस्यहस्तः ४२ ।
त्रिचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अश्वः—अश्वदेवतोपलक्षितमश्विनी नक्षत्रं भवतीति
ज्ञेयम् ४३ । चतुश्चत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विशाखानक्षत्रं भवति ४४ । पञ्च-

पैंतीसवें पर्व की समाप्ति काल में पूर्वषाढा नक्षत्र होता है ३५। छत्तीसवें पर्व की
समाप्ति में पुनर्वसु नक्षत्र होता है ३६। सड़तीसवें पर्व की समाप्ति में विष्वक्
विश्वदेव देवतावाला उत्तरषाढा नक्षत्र होता है ३७। अड़तीसवें पर्व की
समाप्ति समय में अहि देवता माने सर्प देवतावाला अश्लेषा नक्षत्र होता है
३८। उन्चालीसवें पर्व की समाप्ति काल में वसुदेवतावाला धनिष्ठा नक्षत्र होता
है ३९। चालीसवें पर्व की समाप्ति काल में भगदेवता नाम का सूर्य देवतावाला
पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होता है ४०। इकतालीसवें पर्व की समाप्ति काल में अभि-
वृद्धि देवतावाला उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है ४१। पयालीसवें पर्व की
समाप्ति काल में हस्त नक्षत्र होता है । ४२। तयालीसवें पर्व की समाप्ति काल
में अश्व देवतावाला अश्विनी नक्षत्र होता है ४३। चुवालीसवें पर्व की समाप्ति
में विशाखा नक्षत्र होता है ४४। पैंतालीसवें पर्व की समाप्ति में कृत्तिका नक्षत्र
होता है ४५। छियालीसवें पर्व की समाप्ति काल में ज्येष्ठा नक्षत्र होता है

छे. (३५) छत्रीसभा पर्वनी समाप्तिभां पुनर्वसु नक्षत्र होय छे. (३६) साठत्रीसभां पर्वनी
समाप्तिभां विश्वक अर्थात् विश्वदेव देवतावाणुं उत्तराषाढा नक्षत्र होय छे. (३७) आठत्री-
सभा पर्वनी समाप्ति समयभां अहि देवता अर्थात् सर्प देवतावाणुं अश्लेषा नक्षत्र होय
छे. (३८) ओगणुयादीसभा पर्वनी समाप्ति काणभां वसुदेवतावाणुं धनिष्ठा नक्षत्र होय
छे. (३९) यादीसभा पर्वनी समाप्ति काणभां भगदेवता नामना सूर्य देवतावाणुं पूर्वा-
फाल्गुनी नक्षत्र होय छे. (४०) ऐकतादीसभा पर्वनी समाप्ति काणभां अभिवृद्धि देवता-
वाणुं उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होय छे. (४१) ऐंतादीसभा पर्वनी समाप्ति काणभां हस्त
नक्षत्र होय छे (४२) तेतादीसभा पर्वनी समाप्ति काणभां अश्वदेवतावाणुं अश्विनी, नक्षत्र
होय छे. (४३) चुंमादीसभा पर्वनी समाप्ति काणभां विशाखा नक्षत्र होय छे. (४४)
पिस्तादीसभा पर्वनी समाप्तिभां कृत्तिका नक्षत्र होय छे. (४५) छेतादीसभा पर्वनी समाप्ति

चत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः समाप्तिकाले कृत्तिका ४५ । पञ्चत्वारिंशत्तमस्य परिसमाप्तिकाले ज्येष्ठानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ४६ । सप्तत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले मोमः—सोमदेवतोपलक्षितं—सोमदैवतं—चन्द्रदैवतं मृगशिरानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ४७ । अष्टात्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे आयुः—आयुर्दैवतोपलक्षितं—आयुर्दैवतं—जलदैवतं—पूर्वाषाढा-नक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ४८ । आयुः—आयुरूपं—जीवनव्याप्यकाल आयुः कथ्यते, जीवनं नाम जलं भवति (पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम् इत्यमरः) । नवत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये रविः—रविनामकदेवतोपलक्षितं—रविदैवतं पुनर्वसुनक्षत्रं भवति ४९ । पञ्चाशत्तमस्य श्रवणा नक्षत्रं भवति ५० । एकपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः समाप्तिकाले पितृ—पितृदेवतोपलक्षितं मघानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ५१ । द्विपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे वरुणः—वरुणदेवतोपलक्षितं शतभिषानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ५२ । त्रिपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये भगः—भगदेवतोपलक्षितं—सूर्यस्वामिकं पूर्वाषाढानक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ५३ । चतुःपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अभिवृद्धि—अभिवृद्धिनामकदेवतोपलक्षितं—अभिवृद्धि-

४६। सुरतालीसर्वे पर्व की समाप्ति काल में सोम-चन्द्र देवतावाला मृग-शिरा नक्षत्र होता है ४७। अडतालीसर्वे पर्व की समाप्ति में आयु माने जल नाम के देव वाला पूर्वाषाढा नक्षत्र होता है । आयु माने आयु रूप जीवनव्यापनकाल आयु कहा जाता है, जीवन जलका नाम कहा है, कहा भी है (पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनम् वनम् इत्यमरः) ४८। उन्चालीसर्वे पर्व की समाप्ति कालमें रविनाम के देवतावाला पुनर्वसु नक्षत्र होता है ४९। पचा-सर्वे पर्वकी समाप्तिकाल में श्रवण नक्षत्र होता है ५०। इक्कावनवे पर्व के समाप्तिकाल में पितृ नाम के देवतावाला मघानक्षत्र होता है ५१। बावनवे पर्वके समाप्तिकाल में वरुण देवतावाला शतभिषा नक्षत्र होता है ५२। त्रिप-नवे पर्व के समाप्तिकाल में भग नाम के सूर्यदेवतावाला पूर्वाषाढा नक्षत्र होता है ५३। चोपनवे पर्व की समाप्तिकाल में अभिवृद्धि नाम के देवता वाला

क्षणमां ज्येष्ठा नक्षत्र होय छे (४६) सुउतालीसमा पर्वनी समाप्ति क्षणमां सोम-यद्रमा देवतावाणुं मृगशिरा नक्षत्र होय छे. (४७) अउतालीसमा पर्वनी समाप्ति क्षणमां आयु अर्थात् जल नामना देववाणुं पूर्वाषाढा नक्षत्र होय छे आयु अटकेके आयुष्यरूप एवन गमन क्षणने आयु छेवोय छे. एवन जलसुं नाम कहुं पणु छे पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनम् वनम् इत्यमरः) (४८) ओणुपयासमा पर्वनी समाप्तिमा रवि नामना देवतावाणुं पुनर्वसु नक्षत्र होय छे. (४९) पयासमा पर्वनी समाप्ति क्षणमा श्रवणनक्षत्र होय छे. (५०) ओकावनमा पर्वनी समाप्ति क्षणमा पितृनामना देवतावाणुं मघा नक्षत्र होय छे. (५१) आपनमा पर्वनी समाप्ति क्षणमा वरुण देवतावाणुं शतभिषा नक्षत्र होय छे. (५२) ओपनमा पर्वनी समाप्ति क्षणमा भग नामना सूर्यदेवतावाणुं पूर्वाषाढा नक्षत्र होय छे. (५३) आपनमा पर्वनी समाप्ति क्षणमा अभिवृद्धि नामना देवतावाणुं उत्तराषाढा

दैवतम् उत्तराभाद्रपदानक्षत्रं भवतीत्यसेयम् ५४ । पञ्चपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः समाप्त्यवसरे चित्रा ५५ । षट्पञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये अश्वः अश्वदेवतोपलक्षिम् अश्विनीनक्षत्रं भवति ५६ । सप्तपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विशाखानक्षत्रं भवति ५७ । अष्टपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये अग्निः—अग्निदेवतोपलक्षितं कृत्तिकानक्षत्रं भवति ५८ । एकोनषष्टितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले मूलं—मूलनक्षत्रं भवति ५९ । पष्टितमस्य आर्द्रा-नक्षत्रम् ६० । एकषष्टितमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले विष्वक्—विष्वक्नामकदेवतोपलक्षितं विश्वदैवतं वैश्वदेवम् उत्तराषाढानक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् ६१ । द्वापष्टितमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे पुष्यः—पुष्यनक्षत्रं भवतीति ज्ञेयम् ६२ । इत्येवं युगपूर्वार्द्धगतानां द्वापष्टि-संख्यकानां पर्वणां परिसमाप्तिकालिकानि नक्षत्राणि गाथाप्रतिपादितक्रमेण प्रतिपादितानि इत्यर्थः । सम्प्रति एतदेवोपसंहरति—‘एष जुग पुन्वडू विसट्टि पन्वेसु णक्खत्ता’

उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र होता है ५४। पंचपनवे पर्व की समाप्तिकाल में चित्रा नक्षत्र होता है ५५। छप्पनवे पर्व की समाप्तिकाल में अश्वनाम के देवतावाला अश्विनी नक्षत्र होता है ५६। सतावनवे पर्व के समाप्तिकाल में विशाखा नक्षत्र होता है ५७। अठावनवे पर्व के समाप्तिकाल में अग्नि देवता वाला कृत्तिका नक्षत्र होता है ५८। उनसाठवे पर्व की समाप्तिकाल में मूल नक्षत्र होता है ५९। साठवे पर्व की समाप्तिकाल में आर्द्रा नक्षत्र होता है ६०। इकसठवे पर्व की समाप्तिकाल में विष्वक् माने वैश्वदेव नामके देवतावाला उत्तराषाढा नक्षत्र होता है ६१। बासठवे पर्व की समाप्तिकाल में पुष्यनाम का नक्षत्र होता है ६२। इसप्रकार ये युग के पूर्वार्द्ध में आये हुवे बासठ पर्वों के समाप्तिकाल में रहे नक्षत्रों के नाम गाथा में प्रतिपादित किये हुवे क्रमानुसार यहां पर प्रदर्शित किये हैं ।

अब इनका उपसंहार करते हुवे कहते हैं—(एष जुग पुन्वडू विसट्टि पन्वेसु

नक्षत्र डोय छे. (५४) पंचावनमा पर्वनी समाप्ति काणमां चित्रा नक्षत्र डोय छे. (५५) छप्पनमा पर्वनी समाप्ति काणमां अश्वनामना देवतावाणुं अश्विनी नक्षत्र डोय छे. (५६) सतावनमा पर्वनी समाप्ति काणमां विशाखा नक्षत्र डोय छे. (५७) अठावनमा पर्वनी समाप्ति काणमां अग्निदेवतावाणुं कृत्तिका नक्षत्र डोय छे. (५८) अगसठमा पर्वनी समाप्ति काणमां मूल नक्षत्र डोय छे. (५९) साठमा पर्वनी समाप्ति काणमां आर्द्रानक्षत्र डोय छे. (६०) ऐकसठमा पर्वनी समाप्ति काणमां विष्वक् ऐट्ठेके वैश्वदेव नामना देवतावाणुं उत्तराषाढा नक्षत्र डोय छे. (६१) बासठमा पर्वनी समाप्ति काणमां पुष्य नक्षत्र डोय छे. (६२) आ रीते युगना प्रथम अर्ध लागमां आवेला आ बासठ पर्वोनी समाप्ति काणमां रेडेल नक्षत्रोना नामो गाथां प्रतिपादन करेव कम अनुसार अहीयां अतावेव छे.

डवे आ विषयनो उपसंहार करतां छे छे—(एष जुगपुन्वडू विसट्टिपन्वेसु नक्खत्ता)

एतानि युगपूर्वार्द्धे द्विपष्टिपर्वसु नक्षत्राणि । एतानि-अनन्तरोदितक्रमेण प्रतिपादितानि नक्षत्राणि युगस्य पूर्वार्द्धे यानि द्वापष्टि संख्यकानि पर्वणि भवन्ति तेषु क्रमेण भवन्तीति वेदितव्यानीति । एवं प्रागुक्तकरणगाथावशादेव युगस्योत्तरार्द्धेऽपि द्वापष्टि संख्यकेषु पर्वसु अवगन्तव्यानि सुकराणि भवन्ति, किमत्र पुनर्लेखपुनरावर्तनेनेति । सम्प्रति कस्मिन् सूर्य-मण्डले किं पर्व समाप्तिमुपयातीति दर्शयति-पूर्वाचार्यैरूपदर्शितं करणगाथानामकं करणं तदेवात्रोपन्यस्य अभिधातव्यम् । करणं यथा-‘सूरस्स वि नायव्वो सगेण अयणेण मंडल-विभागो । अयणंमि उ जे दिवसा रूव्हिए मंडले हव्व ॥१॥ छया-सूर्यस्यापि ज्ञातव्यः स्वकीयेन अयनेन मण्डलविभागः । अयने तु यो दिवसो रूपाधिको मण्डले भवति ॥१॥ अस्याः व्याख्या यथा-पर्वपरिसमाप्तिकाले सूर्यस्यापि पर्वविषयो मण्डलविभागो ज्ञातव्यः, स्वकीयेन-आत्मीयेन अयनेन-अयनविभागरूपेण समयेन, अर्थात् सूर्यस्य स्वकीयमयनम-पेक्ष्य तस्मिन् तस्मिन् मण्डले तस्य पर्वणः परिसमाप्तिः भावनीयाः-अवधारणीयेति

णक्खत्ता) ये युग के पूर्वार्ध में रहे हुवे चामठ नक्षत्र कहे हैं । अर्थात् पूर्वोक्त प्रकार के क्रम से प्रतिपादित युग के पूर्वार्द्ध में जो चामठ पर्व कहे हैं उनके समाप्ति समय में ये नक्षत्र क्रमानुसार रहते हैं । इसी प्रकार प्राक्कथित करण गाथानुसार युग के उत्तरार्द्धमें भी चामठ पर्वों के समापक यही नक्षत्र होते हैं, ऐसा समझलेवें । अतः लेखका पुनरावर्तन ग्रन्थ गौरवभयसे नहीं करते हैं ।

अब किस सूर्यमंडल में कौनसा पर्व समाप्त होता है सो कहते हैं-इस विषय में पूर्वाचार्योंने प्रदर्शित करणगाथा नामक करण यहां कहकर समझाते हैं, वह करण इस प्रकार रहे है-(सूरस्स वि नायव्वो सगेण अयणेण) इत्यादि इसका अर्थ इस प्रकार से है-पर्व की समाप्तिकाल में सूर्यका भी पर्व विषयक मंडल विभाग जानना चाहिए, अपने अयन विभागरूप समय से अर्थात् सूर्यका अयन को जानकर उस उस मंडल में उस उस पर्व की समाप्ति की भावना

આ યુગના પૂર્વાર્ધમાં રહેલા બાસઠ નક્ષત્રો કહ્યા છે. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારના ક્રમથી પ્રતિપાદન કહેલ યુગના પૂર્વાર્ધ ભાગમાં જે બાસઠ પર્વો કહ્યા છે તેની સમાપ્તિ કાળમાં આ ક્રમાગત નક્ષત્રો રહે છે. એજ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત કરણગાથાના કથન પ્રમાણે યુગના ઉત્તરાર્ધ ભાગમાં પણ બાસઠ પર્વોને સમાપ્ત કરનારા આજ નક્ષત્રો હોય છે. તેમ સમજવું. આથી લેખનું પુનરાવર્તન ગ્રન્થ વિસ્તાર લાયકી અહીં કરતા નથી.

હવે કયા સૂર્યમંડળમાં કયું પર્વ સમાપ્ત થાય છે? તે બતાવે છે, આ વિષયમાં પૂર્વાચાર્યો એ બતાવેલ કરણગાથાકૃત કરણ કહીને અહીં સમજાવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.- (સૂરસ્સ વિ નાયવ્વો સગેણ અયણેણ) इत्यादि આ ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્યનો પણ પર્વ વિષયક મંડળ વિભાગ જાણવો જોઈએ. પોતાના અયન વિભાગ રૂપ સમયથી અર્થાત્ સૂર્યના અયનને જાણીને તે તે મંડળમાં તે તે

યાવત્ । અત્ર અયને પરિશોધિતે સતિ યે દિવસા ઉદ્ધરિતા વર્તન્તે તત્ સંખ્યે રૂપાધિકે મળ્ડલે તત્ ઇપ્સિતં પર્વ પરિસમાપ્તં ભવતીતિ વેદિતવ્યમ્ । एषा खलु करणगाथाया अक्षर-संघटना वेदितव्या । अस्याः भावार्थो यथा—इह यत् पर्व कस्मिन् मण्डले परिसमाप्तिमुप-गच्छेदिति ज्ञातुमिष्यते चेत्तदा तत् प्रत्युच्चारितं पर्वसंख्या ध्रियते धृत्वा च पञ्चदशभि-र्गुण्यते, गुणयित्वा च रूपाधिका क्रियते, ततश्च सम्भवन्तः अवमरात्राः पात्यन्ते, ततो यदि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागः पतति, तर्हि हते च भागे यल्लब्धं तान्येवायनानि ज्ञातव्यानि भवन्ति । केवलं या पश्चात् दिवससंख्या अवतिष्ठते तदन्तिमे मण्डले विवक्षितं पर्व परिसमाप्तिमुपगच्छेदित्यवसेयम् । उत्तरायणे वर्तमाने सति बाह्यं मण्डलम् आदिः कर्त्तव्यं दक्षिणायने च सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमादि कर्त्तव्यम् इत्यस्याः गाथायाः भावार्थः प्रतिपादितः । सम्प्रति भावना प्रदर्श्यते—यथा कोऽपि पृच्छति—कस्मिन् मण्डले स्थितः

ભાવિત કરલેવે । યહાં અયન કો પરિશોધિત કરને પર જિતને દિવસ કહે હૈં, ઉતની સંખ્યાવાલા રૂપાધિક મંડલ મેં વહ ઇચ્છિત પર્વ સમાપ્ત હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર યહ કરણગાથા કા અક્ષરાર્થ સમજલેવે ।

ઇસ કા ભાવાર્થ ઇસ પ્રકાર હૈ—યહાં જો પર્વકો કિસ મંડલ મેં સમાપ્ત હોતા હૈ યહ જાનના યાહે તો ઉસ પર્વકી સંખ્યા કહે સંખ્યા કહકર પંદ્રહ સે ગુણા કરે ગુણા કરકે રૂપાધિક કરે, તત્પશ્ચાત્ સમ્ભવિત અવમરાત્ર કો કમ કરે, પશ્ચાત્ એકસો તિરાસી સે ભાગ કરે તો ઇસ પ્રકાર ભાગ કરને પર જો લબ્ધ હોતા હૈ વહી અયન સંખ્યા સમજે । તથા કેવલ પોછે જો દિવસ સંખ્યા રહતે હૈં વહ અન્તિમ મંડલ મેં વિવક્ષિત પર્વ સમાપ્તિ મેં ઉપયુક્ત હોતા હૈ એસા સમજલેવે । ઉત્તરાયણ વર્તમાન હો તો બાહ્યમંડલ કો પ્રથમ કરે તથા દક્ષિણા-યન મેં સર્વાભ્યન્તર મંડલ કો આદિ કરે, ઇસપ્રકાર ઇસ ગાથાકા ભાવાર્થ હૈ ।

પર્વની સમાપ્તિની ભાવના સમજ લેવી. અહીં અયનને શોધિત કરવાથી જેટલા દિવસો કહ્યા છે એટલી સંખ્યાવાળા રૂપાધિક મંડળમાં એ ઇચ્છિત પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ કરણગાથાનો અર્થ છે.

આનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે,—અહીંયાં કયું પર્વ કયા મંડળમાં સમાપ્ત થાય છે તે જાણવું હોય તો તે પર્વની સંખ્યા કહેવી. સંખ્યા કહીને તેને પંદરથી ગુણવા, ગુણા-કાર કરીને રૂપાધિક કરે એટલે કે સંખ્યા તેમાં ઉમેરે પછી સંભાવિત અમાસની રાત્રિ કમ કરવી, પછી તેનાથી એકસો ત્રાશીથી ભાગ કરવો જે ભાગ આવે એને અયન સંખ્યા સમજવી, તથા પછી જે દિવસ સંખ્યા રહે છે, તે જેટલા મંડળમાં વિવક્ષિત પર્વની સમાપ્તિમાં ઉપયોગી થાય છે, તેમ સમજવું. ઉત્તરાયણ ચાલતું હોય તો બાહ્ય-મંડળને પહેલા લેવું, અને દક્ષિણાયન હોય તો સર્વાભ્યન્તરમંડળને પહેલું ગણવું. આ રીતે આ ગાથાનો ભાવાર્થ છે. હવે આની ભાવના બતાવવામાં આવે છે—કોઈ પૂછે છે

સૂર્યો-યુગે પ્રથમ પર્વ પરિસમાપયતીતિ, इह प्रथमं पर्वं पृष्ठमित्येको ध्रियते, सच पञ्चदशभिर्गुण्यते, जाताः पञ्चदश । अत्रैकोऽप्यवमरात्रो न सम्भवतीति न किमपि पान्यते, ते च पञ्चदशरूपाधिकाः क्रियन्ते जाताः षोडश युगादौ च प्रथमं पर्वं दक्षिणायनं भवति, अत आगतः सर्वाभ्यन्तरमण्डलम् आदि कृत्वा षोडशे मण्डले प्रथमं पर्वं परिसमाप्तिमुपगच्छेदिति । अथापरः पृच्छति-चतुर्थं पर्वं कस्मिन् मण्डले स्थितः सूर्यो युगे परिसमाप्तिमुपनयतीति, अत्र चतुर्थं पर्वप्रतिपादितं वर्त्तते, तेन चतुष्को ध्रियते, धृत्वा च पञ्चदशभिर्गुण्यते $४ \times १५ = ६०$ जाता पष्टिः, अत्रान्तरे काले एकोऽवमरात्रः सम्भवतीति एकः पान्यते- $६० - १ = ५९$ जाता एकोनपष्टिः सा च भूयोऽप्येकरूप युता- $५९ + १ = ६०$ जाता पष्टिः, चतुर्थं पर्वं परिसमाप्तिमुपगच्छेत् एवमेव पञ्चविंशतितमं पर्वं जिज्ञारायां पञ्चविंशतिसंख्या

अब इसकी भावना प्रदर्शित करते हैं-कोई पूछता है-किम् मंडल में रहा हुआ सूर्य युगमें प्रथम पर्वको समाप्त करना है ? यहां पर पहला पर्व पूछने से एक लेवें एकको पंद्रह से गुणा करे तो पंद्रह ही होता है, यहां एक भी अमास की रात्री नहीं होती अतः कुछ जोड़ नहीं होना उन पंद्रह को रूपाधिक करे तो सोलह होते हैं, युग की आदि में पहला पर्व दक्षिणायन में होता है, अतः सर्वाभ्यन्तर मंडल आता है, उनको भादि कर के सोलहवें मंडल में पहला पर्व समाप्त होता है । दूसरा कोई पूछता है-चौथा पर्व किस मंडल में रहे हुवे सूर्य समाप्त करता है ? यहां पर चौथा पर्व कहा है, अतः चार लिया जाता है, उनको पंद्रह से गुणाकरे तो $४ \times १५ = ६०$ साठ होते हैं इतने काल में एक अमास की रात्री होती है, अतः एक को कम करे $६० - १ = ५९$ इस प्रकार उन-साठ होते हैं उन संख्या में एक रूपाधिक करे $५९ + १ = ६०$ तो साठ हो जाते हैं । अतः सर्वाभ्यन्तर मंडल आता है, उनको आदि कर के साठवें मंडल में

કે-કયા મંડળમાં રહીને સૂર્ય યુગના પહેલા પર્વને સમાપ્ત કરે છે ? અહીંયાં પહેલું પર્વ પૂછવાથી એકની સંખ્યા લેવી એકને પંદરથી ગુણવાથી પંદરજ રહે છે, આમાં એક પણ અમાસની રાત્રી હોતી નથી. તેથી કંઈ ઉમેરવામાં આવતું નથી, એ પંદરને રૂપાધિક કરે તો સોળ થાય છે, યુગની આદિમાં પહેલું પર્વ દક્ષિણાયનમાં હોય છે, તેથી સર્વાભ્યંતર મંડળ આવે છે, તેને પ્રથમ ગણીને સોળમાં મંડળમાં પહેલું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. બીજું કંઈ પૂછે છે કે ચોથું પર્વ કયા મંડળમાં રહીને સૂર્ય સમાપ્ત કરે છે ? અહીંયાં ચોથું મંડળ કહેલ છે, તેથી ચારની સંખ્યા લેવામાં આવે છે, તેને પંદરથી ગુણવા $૪ + ૧૫ = ૬૦$ તો સાઠ થાય છે, આટલા કાળમાં એક અમાસની રાત્રી થઈ જાય છે, તેથી એક કમ કરે $૬૦ - ૧ = ૫૯$ તો ઓગણસાઠ રહે છે. એ સંખ્યામાં એક રૂપાધિક કરવું. $૫૯ + ૧ = ૬૦$ તો સાઠ થઈ જાય છે. તેથી સર્વાભ્યંતર મંડળ આવે છે. તેને પ્રથમ કરીને સાઠઠમાં મંડળમાં ચોથું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. એજ રીતે પચીસમા પર્વની સમાપ્તિની વિચારણામાં

ધ્રિયતે સા ચ પશ્વદશમિર્ગુણ્યતે $૨૫ \times ૧૫ = ૩૭૫$ જાતાનિ ત્રીણિ શતાનિ પશ્વસપ્તત્ય-
ધિકાનિ । एतावतिकाले षट् अवमरात्राः गताः भवेयुरिति षट् शोधयन्ते- $૩૭૫ - ૬ = ૩૬૯$
જાતાનિ ત્રીણિ શતાનિ એકોનસપ્તત્યધિકાનિ તેવાં ત્ર્યશીત્યધિકેન જ્ઞાનેન ભાગો દ્વિયતે
લઘ્વૌ દ્વૌ પશ્ચાન્નિષ્ઠાન્તિ ત્રીણિ, તાનિ રૂપયુતાનિ ક્રિયન્તે જાતાનિ ચત્વારિ, યાં ચ દ્વૌ
લઘ્વૌ તાભ્યાં દ્વે અયને-દક્ષિણાયનોત્તરાયણરૂપે શુદ્ધે, તત આગતં તૃતીયે દક્ષિણાયનરૂપે
સર્વાભ્યન્તરં મંડલમ્ આદિં કૃત્વા ચતુર્થે મંડલે પશ્ચવિંશતિતમં પર્વપરિસમાપ્તિપ્રપચાયાદિતિ ।
एवमेव अन्यदप्युदाहरणं यथा-चतुर्विंशत्यधिकशततमपर्वजिज्ञासायामुच्यते-प्रथमं चतु-
र्विंशत्यधिकं शतम् एकत्र स्थाप्यते ૧૨૪ एतत् पश्वदशमिर्गुण्यते- $૧૨૪ \times ૧૫ = ૧૮૬૦$
જાતાનિ અષ્ટાદશશતાનિ ષષ્ઠ્યધિકાનિ । દ્વાપદિમિત દિવસૈરેકોઽવમરાત્રો ગવતીતિ નિયમાત્,
यदि षष्ठ्यधिकमष्टादशशतं द्वापदया भागो द्वियते तदा जाताः $૧૮૬૦ \div ૬૨ = ૩૦$

ચૌથા પર્વ સમાપ્ત હોતા હૈ । હસી પ્રકાર સે પચીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ કી વિચા-
રણા મેં પચીસ કી સંખ્યા રાખી જાતી હૈ, ડસકો પંદ્રહ સે ગુણા કરે તો $૨૫ \times$
 $૧૫ = ૩૭૫$ ત્રીનસો પચહત્તર હોતે હૈં । હતને કાલ મેં છહ અમાસ કી રાત્રીગત
હોતી હૈ । અનઃ છહ કમ કરે તો $૩૭૫ - ૬ = ૩૬૯$ ત્રીનસો ડનસિત્તર હોતાહૈ ।
ડસકો એકસો તિરાસી સે આગ કરે તો દો લઘ્વ હોતા હૈ, એવં પશ્ચાત્ ત્રીન
વચતા હૈ, ડસકો રૂપ સે યુક્ત કરે તો ચાર હોતે હૈં તથા જો દો લઘ્વ હૈ ડસસે
દક્ષિણાયન એવં ડત્તરાયણ રૂપ દો અયન શુદ્ધ હોતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ ત્રીસરા
દક્ષિણાયન મેં સર્વાભ્યન્તર મંડલ આતા હૈ ડસ કો આદિ કરં કે ચતુર્થ મંડલ
મેં પચીસવાં પર્વ પરિસમાપ્ત હોતા હૈ । હસી પ્રકાર અન્ય ડદાહરણ કહતે હૈ-
એકસો ચોવોસ પર્વ કી જિજ્ઞાસા મેં પ્રથમ એકસો ચોવીસ કો એક ઓર સ્થાપિત
કરે ૧૨૪ ડસકો પંદ્રહ સે ગુણા કરે તો $૧૨૪ \times ૧૫ = ૧૮૬૦$ અઠારહસો સાઠ
હોતે હૈં । બાસઠ દિન કા એક અમાસ કી રાત્ર હોતી હૈ । હસ નિયમ સેં જો

પચીસની સંખ્યા રાખવામાં આવે છે. તેને પંદરથી ગુણવામાં આવે તો $૨૫ + ૧૫ = ૩૭૫$ ત્રણસો
પચોતેર થાય છે, આટલા કાળમાં છ અમાસની રાત્રી આવી જાય છે તેથી છ તેમાંથી
કમ કરવામાં આવે તો $૩૭૫ - ૬ = ૩૬૯$ ત્રણસો અગનોતેર થાય છે તેને એકસો વ્યાપ્તિથી
ભાગ કરે તો બે આવે છે અને ત્રણ શેષ બચે છે. તેને રૂપથી યુક્ત કરે તો ચાર થાય
છે તથા બે બે આવેલ છે. તેથી દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ બે અયન શુદ્ધ થાય છે.
પછી બીજા દક્ષિણાયનમાં સર્વાભ્યન્તર મંડળને પ્રથમ કહીને ચોથા મંડળમાં પચીસસુ
પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણે અન્ય ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. એકસો
ચોવીસ પર્વની જિજ્ઞાસામાં પહેલાં એકસો ચોવીસને એક તરફ સ્થાપિત કરવા ૧૨૪ તેને
પંદરથી ગુણવા $૧૨૪ + ૧૫ = ૧૮૬૦$ તો અઠારસો સાઠ આવે છે. બાસઠ દિવસમાં એક
અમાસની રાત્રી થાય છે. આ નિયમથી અઠારસો સાઠને બાસઠથી ભાગવા તો $૧૮૬૦ \div ૬૨$

ત્રિંશદહોરાત્રપરિમિતા અવમાહોરાત્રાઃ ગતા ઇતિ ચતુર્વિંશત્યધિકપર્યંશતે કાલે ત્રિંશદવમ-
રાત્રા ગતા ઇતિ જ્ઞાતમ્ । તેનાત્ર ત્રિંશત્ પાત્યન્તે $૧૮૬૦ \div ૩૦ = ૧૮૩૦$ જાતાનિ ત્રિંશ-
દધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ તાનિ રૂપાધિકાનિ કાર્યાણિ $= ૧૮૩૦ + ૧ = ૧૮૩૧$ જાતાનિ
૧૮૩૧૦ લબ્ધઃ, ૧ શેષ, લબ્ધાનિ દશ અયનાનિ પશ્ચાદવનિષ્ઠતે રૂપં, દશમં ચાયનં યુગપર્યન્તે
ઉત્તરાયણમ્ અર્થાત્ યુગાદૌ દક્ષિણાયણં ભવતિ, યુગાદિગ્ચ સમ્વત્સરાદિરપિ ભવતિ, ૧૮૩૧-
સ્મિન્ સમ્વત્સરે દક્ષિણાયનોત્તરાયણરૂપે ઠે એવ અયને ભવતઃ । તેનૈવ કારણેન પૂર્વપ્રદર્શિત-
ગણિતક્રમે ત્ર્યશીત્યધિકેન શતેન ભાગે હતે ગતિ લબ્ધિર્થદિ વિપમાઙ્કઃ-૧૬૩૧૦ ત્રયઃ પશ્ચ-
સપ્ત નવ ઇતિ સ્યાત્ તદા દક્ષિણાયનમવગન્તવ્યમ્ । સમાઙ્કથેન્ ઠૌ ચત્વારઃ પદ અષ્ટ દશ
ઇતિ ચેત્ તદોત્તરાયણમવગન્તવ્યમ્ । દશાધિકા લબ્ધિર્ભવત્યેવ નહિ કદાચિત્ । યતાંદિ પશ્ચ-
અઠાહરસો સાઠ કો વાસઠ સે ભાગ કરે તવ $૧૮૬૦ \div ૬૨ = ૩૦$ ત્રીસ અવમ અહો-
રાત્ર સમાપ્ત હોતા હૈં । અર્થાત્ ૧૬૩૧૦ ચોવીસવે પર્વ કાલ મેં ત્રીસ અમાસ કી
રાત્રી ગત હુઈ એસા સમજ લેવેં । ઇસ પ્રકાર યદાં ત્રીસ કમ હોતાહૈં । $૧૮૬૦ \div$
 ૧૮૩૦ ઇસ પ્રકાર કમ કરને પર અઠારહસો ત્રીસ રહતે હૈં, ડસમેં રૂપાધિક કરે
 $૧૮૩૦ + ૧ = ૧૮૩૧$ ઇસ પ્રકાર અઠારહસો ઇકત્રીસ હોતે હૈં । ડનકો ૧૬૩૧૦
તિરાસિ સે ભાગ કરે $૧૮૩૧ \div ૧૮૩ = ૧૦$ ઇસ પ્રકાર દસ અયન લબ્ધ હોતા
હૈ તથા ૧૬૩૧૦ એક શેષ રહતા હૈ, દસવાં અયન યુગ કા અન્ત કા ઉત્તરાયણ હોતા
હૈ । અર્થાત્ યુગ કી આદિ મેં દક્ષિણાયન હોતા હૈ, યુગ કા આદિ હી સંવત્સર
કા આદિ હોતા હૈ, ૧૬૩૧૦ સંવત્સર મેં દક્ષિણાયન એવં ઉત્તરાયણ રૂપ દો હી
અયન હોતે હૈં । ડસી કારણ સે પૂર્વ પ્રદર્શિત ગણિત ક્રમ મેં ૧૬૩૧૦ તિરાસી
સે ભાગ કરને પર જો વિપમાઙ્ક લબ્ધ હો જૈસે કિ ૧૬૩૧, ત્રીસ, પાંચ, સાત, નવ,
આવે તો દક્ષિણાયન જાનના ચાહિયે । યદિ સમ અંક આવે જૈસે કિ દો, ચાર,
છ, આઠ, દસ તો ઉત્તરાયણ જાનના ચાહિયે । દશ સે અધિક કદાપિ લબ્ધ

$= ૩૦$ ત્રીસ અમાસ રાત્રી સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ એકસો ચોવીસમા પર્વ કાળમાં ત્રીસ
અમાસની રાત્રી પૂર્ણ થાય છે, આ પ્રમાણે અઢીયાં અઠારસો સાઠમાંથી ત્રીસ કમ કરવા
 $૧૮૬૦ - ૩૦ = ૧૮૩૦$ જેથી અઠાર સો ત્રીસ રહે છે, તેમાં રૂપાધિક કરે તો $૧૮૩૦ + ૧ = ૧૮૩૧$
અઠારસો એકત્રીસ થાય છે. તેને એકસો ત્રાશીથી ભાગવા $૧૮૩૧ \div ૧૮૩ = ૧૦$ તો આ
રીતે દસ અયન આવે છે. અને એક શેષ વધે છે. દસયુ અયન યુગના અંતરુ ઉત્તરાયણ
હોય છે. અર્થાત્ યુગની આદિમાં દક્ષિણાયન આવે છે અને યુગરુ આદિ એજ સંવત્સરરુ
પણ આદિ હોય છે. એક સંવત્સરમાં દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ એ બેજ અયનો હોય
છે. એજ કારણથી પહેલાં પ્રદર્શિત ગણિત ક્રમમાં એકસો ત્રાશીથી ભાગ કરવાથી જે
વિષમ અંક આવે જેમકે એક, ત્રણ, પાંચ, સાત, નવ, આ રીતે આવે તો દક્ષિણાયન
સમજરુ. અને જે સમ અંક આવે જેમકે-બે, ચાર, છ આઠ અને-દસ આવે તો ઉત્ત-

વર્ષાત્મકે યુગે ચતુર્વિંશત્યધિકાનિ શતસંખ્યકાન્થેવ પર્વાણિ ભવન્તીત્યુક્તં પ્રાક્ । સર્વાન્તિ-
મસ્ય પર્વણઃ ગણિતક્રિયાપ્યુપદર્શિતા અત્રૈવેતિ । અત્ર વ્યગ્રીત્યધિકેન શતેન કથં ભાગો
હ્રિયતે ? इति जिज्ञासायामुच्यते-अत्र गणितं तु सूर्यमण्डलपरिज्ञानस्य, सूर्यमण्डलानि च
व्यग्रीत्यधिकशतसंख्यकानि सन्ति तेनैव कारणेन व्यग्रीत्यधिकेन शतेन भागो ह्रियत
इति । अवमरात्रि ज्ञानोपपत्तिस्तु दर्शितैव, द्वापष्टि परिमिताहोरात्रैरेकमहोरात्रं क्षयत्वमुप-
यातीति । यथात्र प्रकृतगणिते तु लब्धानि दश अयनानि पश्चादवतिष्ठते एकः, दशमं चायनं
युगपर्यन्ते उत्तरायणं तत आगतम् उत्तरायणपर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले-प्रथमाख्ये मण्डले
चतुर्विंशत्यधिकं शततमं पर्वपरिसमाप्तिमुपगच्छेदिति ।

નહીં હોતે । કારણ કી પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાલે યુગ મેં એકસો ચોવીસ હી પર્વ
હોતે હૈં इस प्रकार पहले कहा है, तथा सर्वान्तिम पर्व की गणितप्रक्रिया भी
यहां पर ही दिखलाई गई है । यहां पर एकसो तिरासी से भाग कैसे करे ?
इस जिज्ञासा में कहते हैं-यहां पर सूर्य मंडल ज्ञान का गणित कहते हैं-सूर्य
मंडल एकसो तिरासि संख्यात्मक है, उसी कारण से एकसो तिरासी से भाग
किया जाता है । अमास की रात्रि का ज्ञान तो कह ही दिया , वासठ परि-
मित रात्रि में एक अहोरात्र का क्षय होता है, यहां पर प्रकृत गणित में तो दश
अयन लब्ध होता है । तथा एक अवशिष्ट रहता है । दशवां अयन युग के अन्त
में सर्वाभ्यन्तर नाम के प्रथम मंडल में एकसो चोवीसवां पर्व समाप्त होता है ।

अब कौनसा पर्व किस सूर्य नक्षत्र में समाप्त होता है, इस जिज्ञासा के
निरूपणार्थ कहते हैं-इस विषय में भी पूर्वाचार्यने जो करणगाथा कही है वहीं
यहां पर कहा जाता है-(चउवीसरयं काऊण पमाणं) इत्यादि वहां पर इन तीन

રાયણ બાણુવું. દસથી વધિક એક લખ્ય હોતા નથી. કારણ કે પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા
યુગમાં એકસો ચોવીસજ પર્વ હોય છે, આ પ્રમાણે પહેલાં કહ્યું છે, તથા સર્વાની અંતના
પર્વની ગણિતપ્રક્રિયા પણ અહીંયા બતાવી છે, અહીંયાં એકસો ત્રાશીથી ભાગ કેવી રીતે
કરવા ? આ જિજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે. અહીંયાંસૂર્યના મંડળજ્ઞાનનું ગણિત કહે
છે. સૂર્યમંડળ એકસો ત્રાશી સંખ્યાત્મક છે, એ કારણથી એકસોત્રાશીથી ભાગ કરવામાં
આવે છે. અમાસની રાત્રી સંબંધી રીત કહીજ દીધેલ છે, વાસઠ પ્રમાણ રાત્રીમાં એક
અહોરાત્રનો ક્ષય થાય છે, અહીંયાં આ ચાલુ ગણિતમાં તો દસ અયન લખ્ય થાય છે. તથા
એક યાત્રી રહે છે, દસમું અયન યુગના અંતમાં ઉત્તરાયણ આવે છે. આ રીતે ઉત્તરાયણના
અંતમાં સર્વાભ્યંતર નામના પહેલા મંડળમાં એકસો ચોવીસમું પર્વ સમાપ્ત થાય છે.

હવે કયું પર્વ કયા સૂર્ય નક્ષત્રમાં સમાપ્ત થાય છે એ જિજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે
કહે છે. આ વિષયમાં પણ પૂર્વાચાર્યેએ જે કરણગાથા કહી છે તેજ અહીં કહેવામાં આવે છે.
(चउवीसरयं काऊण पमाणं) ઇત્યાદિ અહીંયાં આ ત્રણ ગાથાઓની કેમાનુસારની વ્યાખ્યા

અથ સમ્પ્રતિ કિં પર્વ કસ્મિન્ સૂર્યનક્ષત્રે પરિસમાપ્તિમધિગચ્છેદિતિ જિજ્ઞાસાનિરૂપણાર્થ-
મુચ્યન્તે અત્રાપિ યત્ પૂર્વાચાર્યૈઃ કરણમુક્તં તદેવોપદર્શ્યતે-

‘ચતુર્વીસ સયં કાઝળ પમાણં પજ્જણ ય પંચ ફલં ।

ઇચ્છાપવ્વેહિં ગુણં કાઝળં પજ્જયા લલ્લા ॥૧॥

અદ્વારસ ય સણ્હિં તીસેહિં સેસગંમિ ગુણિયમ્મિ ।

સત્તાવીસ સણ્સુ અદ્વાવીસેગુ પૂસંમિ ॥૨॥

સત્તટ્ઠવિસટ્ઠિ ણં સવ્વગ્ગેણં તઓ ઉ જં સેસં ।

તં રિવલ્લં સૂરસ્સ ઉ જત્થ સમત્તં હવહ પવ્વં ॥૩॥

છાયા-ચતુર્વિંશં શતં કૃત્વા પ્રમાણં પર્યાયાન્ ચ પञ્ચફલમ્ ।

ઇચ્છા પર્વભિર્ગુણં કૃત્વા પર્યાયાઃ લલ્લાઃ ॥૧॥

અષ્ટાદશભિશ્ચ શતૈઃ ત્રિંશદ્ભિઃ શેષકે ગુણિતે ।

સપ્તવિંશતિશતેષુ અષ્ટાવિંશેષુ પૂરિતઃ ॥૨॥

સપ્તપષ્ટિ દ્વિપષ્ટ્યો સર્વકેન તતસ્તુ યત્ શેષય્ ।

તત્ કલ્પં સૂર્યસ્ય તુ યત્ર સમાપ્તં ભવતિ પર્વ ॥૩॥

અર્થેજાસાં તિસ્ટાં ગાથાનાં ક્રમેણ વ્યાખ્યા ત્રૈરાશિકવિધો પ્રમાણમિચ્છાફલં ચેતિ
ત્રયો રાશયો ભવન્તિ, તત્ર પ્રમાણમાદિઃ ફલં મધ્યઃ ઇચ્છાચાન્ત્યો રાશિરિતિ સ્થાપનાક્રમઃ ।
મધ્યાન્ત્યયોર્ધાતે આદ્યેન ભક્તે મધ્યજાતિકં ફલં લલ્લ્યં ભવતીતિ ગણિતક્રમે-ચતુર્વિંશંશતં-
ચતુર્વિંશત્યધિકં શતં પ્રમાણં-પ્રમાણરાશિં કૃત્વા-વિધાય, પञ્ચ પર્યાયાન્-પञ્ચપારંપર્યક્રમાન્,
ફલં કુર્યાત્ કૃત્વા ચ ઇચ્છા પર્વભિઃ-ઇપ્સિતૈઃ પર્વભિઃ ગુણં-ગુણકારં વિદ્ધ્યાત્ વિધાય ચ
આદ્યેન રાશિના-ચતુર્વિંશત્યધિકજનરૂપેણ ભાગો હર્ત્તવ્યઃ, હતે ચ ભાગે ચલ્લલ્લ્યં તે સ્વલ્

ગાથાઓંકી ક્રમાગત વ્યાખ્યા ત્રૈરાશિકવિધિ સે પ્રમાણ, ઇચ્છા, एवं ફલ
इस प्रकार की तीन राशियां होनी है, उनमें प्रथम प्रमाण पीछे फल मध्य में
तथा अन्त में इच्छा राशि इस प्रकार स्थापना का क्रम होता है । मध्य एवं
अन्त का घात कर के प्रथम राशि से भाग करे तो मध्य जाति का फल लब्ध
होता है । गणित क्रम में एकसोचोवीस को प्रमाण राशि कर के पांच पर्याय को
फल करे इस प्रकार कर के इच्छा पर्व से गुणाकार करे गुणाकार कर के प्रथम
राशि से कि जो एकसो चोवीस रूप है उस से भाग कर के जो लब्ध हो वे

ત્રૈરાશિક વિધિથી પ્રમાણ, ઇચ્છા, અને ફલ, આ રીતે ત્રણ રાશિઓ થાય છે, તેમાં પહેલી
પ્રમાણ રાશિ પીછે ફલરાશી મધ્યમાં તથા અંતમાં ઇચ્છારાશિ આ રીતે સ્થાપનાને ક્રમ
છે, મધ્ય અને અન્તરાશિને છોડીને પહેલાં પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવો તો મધ્યરીતતુ ફલ
લબ્ધ થાય છે. ગણિત ક્રમમાં એકસો ચોવીસને પ્રમાણરાશિ કરીને પાંચ પર્યાયને ફલ
કરવું તેમ કરીને ઇચ્છા પર્વથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને પહેલી રાશિથી કે જે

પર્યાયાઃ શુદ્ધાઃ જ્ઞાતવ્યાઃ-અવગન્તવ્યાઃ ॥૧॥ યત્ પુનઃ શેપમવતિષ્ઠતે તત્ અષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ ત્રિંશદ્ભિઃ-ત્રિંશદધિકાષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ-૧૮૩૦ ગુણ્યતે, ગુણિતે ચ તસ્મિન્ સપ્ત-વિંશતિશતેષુ અષ્ટાવિંશેષુ-અષ્ટાવિંશત્યધિકસપ્તવિંશતિશતેષુ इत्यर्थः-૨૭૨૮ શુદ્ધેષુ પુણ્યઃ-પૂરિતઃ-શુદ્ધયતિ ॥૨॥ શુદ્ધે ચ તસ્મિન્ સપ્તપષ્ટિસંખ્યાયા દ્વાપષ્ટયસ્તાસાં સર્વાગ્રેણ યદ્ ભવતિ, અર્થાત્ સપ્તપષ્ટયા દ્વાપષ્ટૌ ગુણિતાયાં યદ્ ભવતિ તેન ભાગે હૃતે ચલ્લબ્ધં તાવન્તિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધાણિ દ્રષ્ટવ્યાનિ, યત્ પુનસ્તતોઽપિ-ભાગહરણાદપિ શેપમવતિષ્ઠતે તદ્દક્ષં સૂર્યસ્ય -તસ્મિન્ નક્ષત્રે સૂર્યો ભવેત્-સૂર્યસમ્બન્ધિનક્ષત્રં દ્રષ્ટવ્યં યત્ર વિવક્ષિતં પર્વ પરિસમાપ્તિગુપ-ગચ્છેત્ । इत्येवं करणगाथात्रयाणामक्षरगमनिकार्थोऽवगन्तव्य इत्यर्थः । अर्थात्तासां गणित-क्रमेण भावना प्रदर्श्यते-यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्चसूर्यनक्षत्रपर्यायाः लभ्यन्ते तदा एकेन पर्वणा किं स्यादिति राशित्रयस्थापना यथा-५६ अत्रान्त्येन राशिना एकरूपेण

પર્યાય શુદ્ધ સમજો । ૧। જો શેષ રહે ડસકો અઠારહસો ત્રીસ ૧૮૩૦ સે ગુણા કરે ગુણાકાર કરને સે સતાવીસસો અઠાવીસ ૨૭૨૮ શુદ્ધ હોતે હૈં ડસસે પુણ્ય નક્ષત્ર શોધિત હો જાતા હૈ । ૨। ડસકે શુદ્ધ હો જાને પર સહસઠિયા વાસઠ સે ગુણાકરે ગુણા કરને સે જો આવે ડસસે ભાગ કરે તો જો લબ્ધ હોતે હૈં ડતને નક્ષત્ર શુદ્ધ હો જાતે હૈં એસા સમજો । તથા ભાગ કરને પર મો જો શેષ રહે વહ સૂર્ય સંબંધી નક્ષત્ર હોતા હૈ કિ જહાં વિવક્ષિત પર્વ સમાપ્ત હોતા હૈ । હસ પ્રકાર ચે ત્રીન કરણગાથા કા અક્ષરાર્થ કહા ગંયા હૈ ।

અવ હનકા ગણિત ક્રમસે ભાવના દિશ્વલાતે હૈં-જો એકસો ચોવીસ પર્વ સે પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર કા પર્યાય લભ્ય હોતે હો, તો એક પર્વ સે કિતના લભ્ય હો સકતા હૈ ? હસકો જાનને કે લિયે તોન રાશિ કી સ્થાપના કરની ચાહિયે જૈસે કિ ૫૬ યહાં અન્ત્ય રાશિ જો એક હૈ ડસસે મધ્ય રાશિ કો ગુણા કરે તો વહી

એકસો ચોવીસ રૂપ છે, તેનાથી ભાગ કરવો તેનાથી જે લબ્ધ થાય તે પર્યાય શુદ્ધ સમજવો. (૧) જે શેષ રહે તેને અઠારસો ત્રીસ ૧૮૩૦થી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી સતાવીસસો અઠાવીસ ૨૭૨૮ શુદ્ધ થાય છે. તેનાથી પુણ્ય નક્ષત્ર શોધિત થાય છે. (૨) પુણ્ય નક્ષત્ર શુદ્ધ થઈ જવાથી સહસઠિયા વાસઠથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી જે આવે તેનાથી ભાગ કરે તો જે ભાગ રહે આવે એટલા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે તેમ સમજવું. તથા ભાગ કરવાથી જે શેષ વધે તે સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે. કે જ્યાં વિવક્ષિત પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ ત્રણ કરણ ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહેલ છે.

હવે તેના ગણિત ક્રમથી ભાવના બતાવવામાં આવે છે. જે એકસો ચોવીસ પર્વથી પાંચ સૂર્ય નક્ષત્રના પર્યાય લભ્ય થાય તો એક પર્વથી કેટલા લભ્ય થઈ શકે ? તે જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જોઈએ જેમકે-૫+૧-૬+૧ અહીં અન્ત્યની રાશિ જે એક છે તેના મધ્યની રાશીથી ગુણાકાર કરવો તો એજ પાંચ આવે છે. કારણ કે એકથી

મધ્યરાશિર્ગુણ્યતે જાતસ્તાવાનેવ પશ્ચરૂપઃ (સર્વે ચ રાજ્યે એક ગુણિતા એવં તિષ્ઠન્તીતિ નિય-
માત્) તત આદ્યેન રાશિના-ચતુર્વિંશત્યધિકશ્વરૂપેણ ભાગદ્વરણં કાર્યં તત્ર ભાગ્યમ્યાલ્પ-
ત્વાદ્ ભાગં ન પ્રયચ્છતિ, તતો નક્ષત્રાનયનાર્થમ્ અષ્ટાદશયિઃ જાતૈસ્ત્રિંશદધિકૈઃ સપ્તપષ્ટિ-
માર્ગૈર્ગુણયિષ્યામ્ इति ગુણકારણદેરાશ્યો દ્વાભ્યામવપર્તના કરનીયા યથા- $\frac{4 \times 100}{128 \times 100} = \frac{4 \times 100}{128 \times 100} = \frac{400}{12800}$ જાતો ગુણકારરાશિર્નવશતાનિ પશ્ચદશોત્તરાણિ=૧૧૫ હેદરાશિશ્ચ
દ્વાપષ્ટિઃ તતો નવભિઃ જાતૈઃ પશ્ચદશોત્તરૈઃ ગુણિતા પશ્ચ જાતાનિ ગુણનફલ્યાનિ પશ્ચચત્વા-
રિંશચ્છતાનિ પશ્ચસપ્તત્યધિકાનિ, પુષ્પસ્ય ચતુશ્ચત્વારિંશદ્ભાગા દ્વાપષ્ટિયા ગુણ્યન્તે $88 \times$
 $62=2024$ જાતાનિ સપ્તવિંશતિઃ જાતાનિ અષ્ટાવિંશત્યધિકાનિ, જાતાનિ પૂર્વરાજોઃ
જોધ્યન્તે, $8404-2024=1480$ સ્થિતાનિ પશ્ચાદ્અષ્ટાદશજાતાનિ મપ્તચત્વારિંશદધિ-
કાનિ, તતથ હેદરાશ્યોઃ દ્વાપષ્ટિસપ્તપષ્ટિ રૂપયોર્ગુણનેન $62 \times 60=4140$ જાતાનિ
એકચત્વારિંશચ્છતાનિ ચતુઃ પશ્ચાદ્અધિકાનિ, એમિશ્ચ ભાગો દ્વિયતે $\frac{1}{2}$ અઞ્જરાજોસ્તો-
પાંચ હોતે હૈં-(સમી રાશિયાં એક સે ગુણિત ઝમી પ્રકાર સે રહતી હૈં ઇસ
નિયમ સે) તત્પશ્ચાત્ એકસો ચોવીસ રૂપ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો વહાં
ભાગ્ય રાશિ અલ્પ હોને સે ભાગ ચલતા નહીં હૈં, અતઃ નક્ષત્ર લાને કે લિયે સડ-
સઠિયા અઠારહસો ત્રીસ સે ગુણા કરે તથા ગુણાકાર તથા હેદ રાશિ કા દો સે
અવવર્તના કરે જૈસે કિ $\frac{1}{2} = \frac{1}{2}$ પશ્ચાત્ $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ $\times \frac{1}{2} = \frac{1}{8}$ ઇસ પ્રકાર ગુણા-
કાર રાશિ નવસો પંદ્રહ હોતા હૈં ૧૧૫ તથા હેદ રાશિ વાસઠ હોતે હૈં ઝસલે
નવસો પંદ્રહ કો ગુણા કરે તો ગુણન ફલ પાંચ હોતા હૈં, પશ્ચાત્ પૈતાલીસસો
પચહત્તર હોતે હૈં । પુષ્પ નક્ષત્ર કા ૪૪ ચુવાલીસ કો વાસઠ સે ગુણાકરે તો
દો હજાર સાતસો અઠાવીસ હોતે હૈં ઇતના પૂર્વ રાશિ સે જોધિત કરે 8404
 $-2024=1480$ પશ્ચાત્ અઠારહસો સૈતાલીસ રહતે હૈં । પશ્ચાત્ હેદ રાશિ જો
વાસઠ સડસઠ રૂપ હૈં ઝસકો ગુણાકરે $62 \times 60=4140$ તો ઇકતાલીસસો

શુષ્કિત બધી રાશિ એજ રીતની રહે છે આ નિયમ છે, તે પછી એકસો ચોવીસ રૂપ
પહેલી રાશીથી ભાગ કરે તો ભાગ્યરાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ થઈ શકતો નથી. તેથી
નક્ષત્ર લાવવા માટે સડસઠિયા અઠારસો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો તથા ગુણાકાર તથા હેદ
રાશિની બેથી અવવર્તના કરવી જેમકે $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{1}{1}$ તે પછી $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{3}{2}$ $\times \frac{1}{2} = \frac{3}{4}$
આ રીતે ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય છે. ૬૧૫ તથા હેદ રાશિ બાસઠ થાય છે.
તેનાથી નવસો પંદરનો ગુણાકાર કરવો તો ગુણન ફળ પાંચ આવે છે. તે પછી પિસ્તા-
લીસસો પંચોતેર થાય છે. પુષ્પ નક્ષત્રના ૪૪ ચુંમાલીસને બાસઠથી ગુણવામાં આવે તો
એકહજાર સાતસો અઠાવીસ થાય છે. આને પૂર્વ રાશિથી જોધિત કરવામાં આવે તો
 $8404-2024=1480$ અઠારસો સુઠતાલીસ રહે છે. તે પછી હેદરાશિ જે બાસઠ સડસઠ
રૂપ છે તેનો ગુણાકાર કરવો $62+60=4140$ આ રીતે એકતાલીસસો ચોપન આવે છે.

કત્વાદ્ ભાગો ન પ્રયચ્છતિ, તતો દિવસા આનેતવ્યાઃ, તત્ર ચ છેદરાશિ દ્વાપષ્ટિરૂપઃ, પરિપૂર્ણનક્ષત્રાનયનાર્થ ચ દ્વાપષ્ટિઃ સપ્તપષ્ટ્યા ગુણિતાઃ, પરિપૂર્ણ ચ નક્ષત્રં સમ્પ્રતિ નાયાતિ, તતો મૂલ એવ દ્વાપષ્ટિરૂપચ્છેદરાશિઃ, કેવલં પશ્ચમિઃ સપ્તપષ્ટિભાગૈરહોરાત્રો ભવતિ, તતો દિવસાનયનાય દ્વાપષ્ટિઃ પશ્ચમિગુણ્યન્તે $૬૨ \times ૫ = ૩૧૦$ જાતાનિ ત્રીણિ શતાનિ દશોત્તરાણિ, તૈ ભાગો દ્વિયતે $\frac{૩૧૦}{૨૧} = ૫ + \frac{૨૦}{૨૧}$ લઘ્વાઃ પશ્ચદિવસાઃ શેષં તિષ્ઠતિ દ્વે શતે સપ્તનવત્યધિકે તે ચ પુનઃ સુદર્શનયનાર્થ ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે $\frac{૩૧૦}{૨૧} \times ૩૦ = \frac{૯૩૦૦}{૨૧} = ૪૪૨ + \frac{૧૮}{૨૧}$ અત્ર ગુણકારચ્છેદરાશ્યોઃ શૂન્યેનાપવર્તના કૃતા તેન જાતો ગુણકારરાશિસ્થિતરૂપચ્છેદરાશિચ્ચેકર્ત્તિશદ્રૂપઃ, તત્તચ્ચેકેતોપરિતનોરાશિઃ સપ્તનવત્યધિકશતદ્વયરૂપો ગુણિતો જાતાનિ અષ્ટો જાતાનિ એકનવત્યધિકાનિ-૮૯૧ તતથ્ચ માઝ્યહારયો યાગે હતે રાત્રિ લઘ્વા અષ્ટાવિંશતિ સુદર્શાઃ, એકસ્ય

ચોપન હોતે હૈં, હનસે ભાગ કરે $\frac{૩૧૦}{૨૧}$ યહાં અંશ રાશિ અલ્પ હોને સે ભાગ નહીં ચલતા અતઃ દિવસ લાના ચાદિયે, દિવસ લાને કે લિયે છેદ રાશિ જો વાસઠ રૂપ હૈ, પૂર્ણ નક્ષત્ર લાને કે લિયે વાસઠ કો સડસઠ સે ગુણિત કરે તો પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર નહીં આતા હૈ । અતઃ મૂલ વાસઠ રૂપ જો છેદ રાશિ હૈ, સડસઠિયા પાંચ ભાગ સે અહોરાત્ર હોતા હૈ, તદનન્તર દિવસ લાને કે લિયે વાસઠ કો પાંચ સે ગુણિત કરે $૬૨ \times ૫ = ૩૧૦$ હસ પ્રકાર તીનસો દસ હોતે હૈં, ડસ સે ભાગ કરે તો $\frac{૩૧૦}{૨૧} = ૫ + \frac{૨૦}{૨૧}$ હસ પ્રકાર પાંચ દિવસ તથા ડોસો સતાળવે શેષ વચતા હૈ, ડસકો પુનઃ સુદર્શ કરવે કે લિયે તીસસે ગુણા કરે તો $\frac{૩૧૦}{૨૧} \times ૩૦ = \frac{૯૩૦૦}{૨૧} = ૪૪૨ + \frac{૧૮}{૨૧}$ યહાં પર ગુણાકાર એવં છેદ રાશિ કા શૂન્ય સે અપવર્તના કી અતઃ ગુણકાર રાશિ તીન રૂપ તથા છેદ રાશિ ઇકનોસરૂપ હોતા હૈ, પશ્ચાત્ તીનસે ડપર કી રાશિ જો ડોસો સતાળવે રૂપ હૈ ડસકો ગુણિત કરે તો આઠસો ઇક્ષાળવે ૮૯૧ હોતે હૈ । પશ્ચાત્ માઝ્ય રાશિ એવં હાર રાશિ કા ભાગ કરે તો અઠાઈસ

આ સંખ્યાથી પૂર્વ સંખ્યા જે અઠારસો સુડતાલીસ છે તેનો ભાગ કરવો $\frac{૧૮૪૭}{૪૬૪૫}$ અહીં અંશરાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી દિવસ લાવવા બેઠીએ. દિવસ લાવવા માટે છેદ રાશિ જે બાસઠરૂપ છે, તેને પૂર્ણ નક્ષત્ર લાવવા સડસઠથી ગુણવા તો પૂર્ણ નક્ષત્ર આવતા નથી તેથી મૂળ બાસઠરૂપ જે છેદ રાશિ છે, તેમાંથી સપ્તપષ્ટિયા પાંચ ભાગથી અહોરાત્ર થાય છે. તે પછી દિવસ લાવવા માટે બાસડને પાંચથી ગુણવા $૬૨ \times ૫ = ૩૧૦$ તો આ રીતે ત્રણસો દસ થાય છે. તેનાથી ભાગ કરવા $\frac{૩૧૦}{૨૧} = ૫ + \frac{૨૦}{૨૧}$ આ રીતે પાંચ દિવસ અને બસો સતાળુ શેષ રહે છે. તેને સુદર્શ કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવા $\frac{૩૧૦}{૨૧} \times ૩૦ = \frac{૯૩૦૦}{૨૧} = ૪૪૨ + \frac{૧૮}{૨૧}$ અહીંયાં ગુણાકાર અને છેદ રાશિની શૂન્યથી અપવર્તના કરવી તેથી ગુણાકાર રાશિ ત્રણ રૂપ તથા છેદ રાશિ એકત્રીસરૂપ થાય છે. તે પછી ત્રણથી ડપરની રાશિ જે બસો સતાળુરૂપ છે તેનો ગુણાકાર કરવો તો આઠસો એકાળુ ૮૯૧ થાય છે. તે પછી ભાન્યરાશિ અને હાર રાશિનો ભાગ કરવો તો અઠાર સુદર્શ તથા એક સુદર્શના

ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રયોવિંશતિરેકત્રિંશદ્ભાગાઃ, યથા = $\frac{1}{3} = 24 + \frac{1}{3}$ इति । अतः सिद्ध्यति
 यत् प्रथमं पर्व आश्लेषा नक्षत्रस्य पञ्चदिवसान् एकस्य च दिवसस्य अष्टाविंशतिं मुहूर्तान्
 एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोविंशतिम् एकत्रिंशद् भागान् भुक्त्वा प्रथमं पर्व समाप्तिमुपगच्छे-
 दिति । अथवा-पुण्ये शुद्धे यानि स्थितानि पश्चादष्टादशशतानि सप्तचत्वारिंशदधिकानि-
 १८४७, तानि सूर्यमुहूर्तानयनाय त्रिंशता गुण्यन्ते $१८४७ \times ३० = ५५४१०$ जातानि
 पञ्चपञ्चाशत् सहस्राणि चत्वारि शतानि दशोत्तराणि, अथवा पूर्वासिद्धेन छेदराशिना द्वापष्टि
 सप्तपष्टयो गुणनफलरूपेण $६२ \times ६७ = ४१५४$ चतुः पञ्चाशदधिकैकचत्वारिंशच्छतरूपेण
 भागो द्विषते $\frac{४१५४}{३} = १३ + \frac{२}{३}$ लब्धमन्योदशमुहूर्ताः, शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्दशशतानि
 अष्टोत्तराणि, ततश्चासूनि द्वापष्टिभागानयनार्थं द्वापष्ट्या गुणयितव्यानि, तत्र च गुणकार
 छेदराशयोर्द्वापष्ट्या अपवर्तना कार्या, तद्यथा $\frac{४१५४}{३} = १३ + \frac{२}{३} = २१ + \frac{१}{३}$ अत्राप-
 वर्तनेन गुणकारराशिरैकरूपः, छेदराशिश्च रासपष्टिरूपस्ततस्तत्र एकैकं गुणितो राशिरष्टोत्तर-
 मुहूर्तं तथा एक मुहूर्तं का इकतीसया तेइस भाग लब्ध होते हैं जैसे कि $\frac{४१५४}{३} =$
 २८ $\frac{२}{३}$ इससे यह सिद्ध होता है कि पहला पर्व आश्लेषा नक्षत्र का पांच दिवस
 तथा एक दिवस का अठारहवां मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का इकतीसया तेइस भाग
 भुक्त कर के प्रथम पर्व समाप्त होता है, अथवा पुण्य शुद्ध होने पर पश्चात्
 जो अठारहसो सैंतालीस है १८४७ उसको मुहूर्त बनाने के लिये तीस से गुणा
 करे तो $१८४७ + ३० = ५५४१०$ इस प्रकार पचपन हजार चारसो दस होते हैं ।
 इनको पूर्व सिद्ध छेद राशि जो वासठ सडसठ का गुणन फल रूप ६२×६७
 = ४१५४ चार हजार एकसो चोपन रूप है उससे भाग करे तो $\frac{४१५४}{३} = १३ + \frac{२}{३}$
 इस प्रकार तेरह मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा एक हजार चारसो आठ शेष बचता
 है । इसमें वासठिया भाग लाने के लिये वासठ से गुणा करे तथा गुणाकार
 छेद राशि को वासठ से अपवर्तना करे जो इस प्रकार $\frac{४१५४}{३} = १३ + \frac{२}{३} \times \frac{६०}{६०} = \frac{१४०६}{६०} \times$
 એકત્રીસા તેવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. જેમ કે $\frac{૪૧૫૪}{૩} = ૧૩ + \frac{૨}{૩}$ આથી એ સિદ્ધ થાય છે
 કે-પહેલું પર્વ આશ્લેષા નક્ષત્રના પાંચ દિવસ તથા એક દિવસના અડધાવીસ મૂહૂર્ત તથા
 એક મૂહૂર્તના એકત્રીસા તેવીસ ભાગ ભોગવીને પહેલું પર્વ સમાપ્ત થાય છે, અથવા પુણ્ય
 નક્ષત્ર શુદ્ધ થયા પછી જે અઠારસો સુડતાલીસ-૧૮૪૭ રહે છે તેને મૂહૂર્ત બનાવવા માટે
 ત્રીસથી ગુણવા $૧૮૪૭ \times ૩૦ = ૫૫૪૧૦$ તો આ રીતે પંચાવન હજાર ચારસો દસ રહે છે.
 તેને પહેલાની છેલ્લે રાશિ જે બાસઠ સડસડના ગુણન ફલરૂપ $૬૨ \times ૬૭ = ૪૧૫૪$ ચાર હજાર
 એકસો ચોપન રૂપે છે તેનાથી ભાગ કરવો $\frac{૪૧૫૪}{૩} = ૧૩ + \frac{૨}{૩}$ આ રીતે તેર મૂહૂર્ત
 લબ્ધ થાય છે. તથા એક હજાર ચારસો આઠ શેષ રહે છે, તેમાં બાસઠયા ભાગ લાવવા
 માટે બાસઠથી ગુણવા તથા ગુણાકાર અને છેલ્લે રાશિની બાસઠથી અપવર્તના કરવી જે
 આ રીતે થાય છે, $\frac{૪૧૫૪}{૩} \times ૬૨ = \frac{૧૪૦૬}{૬૦} \times \frac{૬૦}{૬૦} = \frac{૧૪૦૬}{૬૦} \times ૧ = ૨૧ + \frac{૧}{૩}$ અહીં અપવર્તના

ચતુર્દશશતરૂપસ્તાવાનેવ જાતઃ-૧૪૦૮ અત્ર ચ સપ્તપૃષ્ઠા ભાગે હૃતે લઘ્વા એકવિંશતિઃ
૨૧ દ્વાપદિભાગા મુહૂર્તસ્ય એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય એકઃ સપ્તપદિભાગરૂપોઽવતિષ્ઠતે,
ગણિતપ્રક્રિયાપ્રતિપાદિતદિશા સુગમા રીતિઃ પ્રદર્શિતૈવ, એતેનેત્યં સિદ્ધયતિ યન્ યુગસ્યાદૌ
પ્રથમં પર્વ-અમાવાસ્યા લક્ષણમ્ આશ્લેષા નક્ષત્રસ્ય ત્રયોદશમુહૂર્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય
એકવિંશતિં દ્વાપદિભાગાન્ એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય એકં સપ્તપદિભાગં ભુક્ત્વા સૂર્યસ્તં પર્વ
પરિસમાપ્તિમુપનયતિ । તથા ચ વક્ષ્યતિ-‘તા એસિ નં પંચપદં સંવચ્છરાણં પદમં અમાવાસં
ચંદ્રે કેળ નક્ષત્રેણં જોષ્ઠ ? , તા અસિલેસાહિ, અસિલેસાણં એકમુહૂર્તે ચત્તાલીસં વાવદ્વિ-
ભાગા મુહૂર્તસસ વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિદ્વા છિત્તા છાવદ્વિ ત્રુણિયા સેસા । તં સમયં ચ નં
સૂરે કેળં નક્ષત્રેણં જોષ્ઠ ? , તા અસિલેસાહિં ચેવ અસિલેસાણં એકો મુહૂર્તો ચત્તાલીસં
વાવદ્વિભાગા મુહૂર્તસસ વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિદ્વા છિત્તા છાવદ્વિ ત્રુણિયા સેસા’ તાવત એતેપાં

૧=૨૧ × $\frac{૧૬}{૩૨૦}$ યહાં અપવર્તના કરને સે ગુણાકર રાશિ એક રૂપ તથા છેદરાશિ
સહસ્રઠ રૂપ હોતા હૈ તદનન્તર એક સે ગુણિત રાશિ ચૌદહસો આઠ રૂપ
૧૪૦૮ ડસી પ્રકાર હોતા હૈ, ઇસકો સહસ્રઠ સે ભાગ કરે તો એક મુહૂર્ત કા
વાસઠિયા ઇક્કીસ આતા હૈ $\frac{૧૬}{૩૨૦}$ તથા વાસઠિયા એ ભાગ કા સહસ્રઠિયા એક
ભાગ રૂપ રહતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ગણિતપ્રક્રિયા સે પ્રતિપાદિત કર કે સરલ
રીતિ પ્રદર્શિત કી હૈ ઇસ સે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ યુગ કો આદિ મેં પ્રથમ પર્વ
અમાવાસ્યા રૂપ હૈ વહ અશ્લેષા નક્ષત્ર કા તેરહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા
વાસઠિયા ઇક્કીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસ્રઠિયા ભાગ કો
ભુક્ત કર કે સૂર્ય ડસ પર્વ કો સમાપ્ત કરના હૈ । કહા મી હૈ-(તા એસિ નં
પંચપદં સંવચ્છરાણં પદમં અમાવાસં ચંદ્રે કેળ નક્ષત્રેણં જોષ્ઠ, તા અસિલે-
સાહિ, અસિસાણં એ મુહૂર્તે ચત્તાલીસં વાવદ્વિભાગા મુહૂર્તસસ વાવદ્વિભાગં
ચ સત્તદ્વિદ્વા છિત્તા છાવદ્વિ ત્રુણિયા સેસા । તં સમયં ચ નં સૂરે કેળં નક્ષત્રે
ણં જોષ્ઠ ? તા અસિલેસાહિંચેવ અસિલેસાણં એકો મુહૂર્તો ચત્તાલીસં વાવ-

કરવાથી ગુણાકાર રાશિ એકરૂપ તથા છેદરાશિ સહસ્રઠ રૂપ થાય છે, તે પછી એકથી ગુણેલ
રાશી ચૌદસો આઠ રૂપ ૧૪૦૮ એજ પ્રમાણે રહે છે, તેનો સહસ્રથી ભાગ કરવો તો એક
મુહૂર્તના વાસઠિયા અઠવીસ ભાગ આવે છે, $\frac{૧૬}{૩૨૦}$ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સહસ્રઠિયા
એક ભાગ રૂપ રહે છે, આ રીતે ગણિત પદ્ધતિથી પ્રતિપાદન કરીને સરળ રીત બતાવેલ
છે, આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-યુગની આદિમાં પહેલું પર્વ અમાસરૂપ છે, તે અશ્લેષા
નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગના સહસ્રઠિયા ભાગને ભોગવીને સૂર્ય એ પર્વને સમાપ્ત કરે છે, કહ્યું પણ છે-(તા
એસિ નં પંચપદં સંવચ્છરાણં પદમં અમાવાસં ચંદ્રે કેળ નક્ષત્રેણં જોષ્ઠ ? તા અસિલેસાહિ
અસિલેસાણં એ મુહૂર્તે ચત્તાલીસં વાવદ્વિભાગા મુહૂર્તસસ વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિદ્વા છિત્તા
દ્વાવદ્વિત્રુણિયા સેસા, તં સમયં ચ નં સૂરે કેળં નક્ષત્રેણં જોષ્ઠ, તા અસિલેસાહિં ચેવ

સહ પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં પ્રથમાસ્ અમાવાસ્યાં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?, તાવત્ આશ્લેષાભિઃ આશ્લેષાયાઃ સહુ એકો મુહૂર્તઃ ચત્વારિંશત્ દ્વાપદિભાગાઃ મુહૂર્તસ્ય દ્વાપદિ-ભાગં ચ સપ્તપદિધા હિત્વા પદ્મપદિઃ ચૂર્ણિકા શેષાઃ તં રામયં ચ સહુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?, તાવત્ આશ્લેષાભિઃ, આશ્લેષાયાઃ એકો મુહૂર્તઃ ચત્વારિંશત્ દ્વાપદિભાગાઃ મુહૂર્તસ્યદ્વાપદિભાગં ચ સપ્તપદિધા હિત્વા પદ્મપદિઃ ચૂર્ણિકાઃ શેષાઃ । છાયામાત્રેણનાસાં વ્યાख्या સુસ્પષ્ટા ભવતિ, યતો દિ અનોક્તં સર્વ ગણિતં પૂર્વમત્રેણ વિશદરીત્વા પ્રતિપા-દિતમેવ પુનરત્ર પિષ્ટપેષણનાભિગિતિ ।

અથ દ્વિતીયપર્વજ્ઞાનં પ્રતિપાદ્યતે-પૂર્વપ્રતિપાદિતક્રમેણૈવ ત્રૈરાશિકગણિતક્રમેણાત્રાપિ રાશિત્રય સ્થાપના કાર્યા, તત્ર દ્વિતીયપર્વપ્રતિપાદનાત્ ગુણકો દ્વો ભવત્ત્વમિતિ વિશેષો યથા-

દ્વિભાગા મુહુત્તસ્ય વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિહા હેત્તા છાવદ્વિ હુણિયા સેસા) યે પાંચ સંવત્સરો સં પ્રથમ અમાવાસ્યા કો સંદ્ર કૌન સે નક્ષત્ર સં યોગ કરતા હૈ ? અશ્લેષા નક્ષત્ર કા અશ્લેષા કા એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચુવાલીસ ભાગ તથા વાસઠયે ભાગ કો સડસઠ સે હેદ્ કર કે સડસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ડસ સમય સૂર્ય કૌનસા નક્ષત્ર કા યો કરતા હૈ ? અશ્લેષા નક્ષત્ર કા હી, અશ્લેષા નક્ષત્ર કા એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-ઠિયા ચૌવાલીસ ભાગ તથા વાસઠ ભાગ કો સડસઠ સે હેદ્કર છિયાસઠ ચૂર્ણિ કા ભાગ શેષ રહતા હૈ । છાયા સાત્ર સે હી સૂત્રોક્ત કથન કા અર્થ સ્પષ્ટ હો જાતા હૈ । યહૌ પર કહ્તા હુવા સમી ગણિત પ્રક્રિયા પહેલે યહૌ ડસ સૂત્ર મેં હી સવિસ્તર રૂપ સે પ્રતિપાદિત કી હૈ અતઃ પુનઃ પિષ્ટપેષણ નહીં કરતે હૈ-

અવ દૂસરે પર્વ જ્ઞાન વિષયક કથન પ્રતિપાદિત કરતે હૈ-પૂર્વ પ્રતિપાદિત ક્રમાનુસાર ત્રૈરાશિક ગણિત પદ્ધતિ સે યહૌ પર મી ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે । ડન સં યહૌ પર દૂસરા પર્વ કા પ્રતિપાદન હોને સે ગુણક

અસિલેસાણં એકો મુહુત્તો. ચત્તાલીસં વાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ્ય વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિહા હેત્તા હુણિયા સેસા) આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી અમાવાસ્યાને અંદ્ર કયા નક્ષત્રમાં યોગ કરે છે ? અશ્લેષા નક્ષત્રનો, અશ્લેષાનું એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચુંભાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા ભાગને સડસઠથી છેદ કરીને સડસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય કયા નક્ષત્રનો યોગ કરે છે ? અશ્લેષા નક્ષત્રનો જ યોગ કરે છે. અશ્લેષા નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચુંભાલીસ ભાગ તથા વાસઠ ભાગને સડસઠથી છેદ કરીને છાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે, છાયામાત્રથી સૂત્રોક્ત કથનનો અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે, અહીં કહેવામાં આવેલ બધી જ ગણિતપ્રક્રિયા પહેલા આજ સૂત્રમાં સવિસ્તર રૂપે પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેથી ફરી પિષ્ટપેષણ કરતા નથી.

હવે બીજા પર્વના જ્ઞાન સંબંધી કથન પ્રતિપાદિત કરવામાં આવે છે, પૂર્વ પ્રતિ-પાદિત કેમ પ્રમાણે ત્રૈરાશિક ગણિત પદ્ધતિથી અહીંયાં પણ ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી,

यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्चसूर्यपर्यायाः लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां किं लभामहे ?
इति राक्षत्रयस्थापना यथा— $\frac{10 \times 1230}{12} = \frac{1230}{12}$ अत्रान्येन राशिना द्विकरूपेण मध्यो राशिः
पञ्चरूपो गुणितो जाता दश तेषामाधेन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागहरणं
कार्यं, तत्रोपरितनस्य दशरूपस्य राशे स्तोक्तत्वात् भागं न समुपयाति, तेन नक्षत्रा-
नयनार्थम् अष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैर्गुणयितव्या भवतीति, तत्र गुणकारछेदराश्यो
द्वाभ्यामपवर्चना विधेया— $\frac{10 \times 1230}{12} = \frac{10 \times 114}{12} = \frac{1140}{12}$ जातो गुणकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशो-
त्तराणि, छेदराशिश्च द्वापष्टिः, ततश्च पञ्चदशोत्तरैर्नवभिः शतैर्दशगुण्यन्ते, गुणिते च
जातानि एकनवतिः शतानि पञ्चाशत् अधिकानि, छेदे च द्वापष्टिरिति । अथैतेभ्यः
सप्तविंशतिः शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि—२७२८ पुण्यसत्कानि शोधयन्ते ९१५०÷

अंक दो होता है यही विशेषता है, जैसे कि—यदि एकसो चोबीस पर्व
से पांच सूर्य पर्याय लभ्य हो तो दो पर्व से कितना लब्ध होता है ? इस
जिज्ञासा निवृत्त्यर्थं तीन राशि की स्थापना करनी चाहिये जो इस प्रकार
 $\frac{10}{12} = \frac{10}{12}$ यहाँ पर अन्त्य राशि जो दो है उससे मध्य राशि पांच से गुणित
करे तो दश होते हैं, उसको प्रथम राशि एकसो चोबीस से भाग करे तो
ऊपर की दस रूप राशि अल्प होने से भाग नहीं चलता । अतः नक्षत्र लाने के
लिये अठारहसो तीससे उसको गुणित करे तथा गुणाकार तथा छेदराशि
को दो से अपवर्तित करे, जैसे कि $\frac{10}{12} \times 1230 = 10 \times \frac{1230}{12} = \frac{1230}{12}$ इस प्रकार
गुणाकार राशि नवसो पंद्रह होता है तथा छेदराशि बासठ रहता है, पश्चात्
नवसो पंद्रह से इसको गुणित करे, गुणा करने से नव हजार एकसो पचास
होते हैं, तथा छेदराशि बासठ रहता है । अब इससे सताइससो अठाइस जो
पुण्य संबंधी है उससे शोधित करे, माने कम करे $9150 \div 2728 = 6892$

अर्द्धी भीना पर्वतुं प्रतिपादन करवातुं होवाथी शुष्क अंक ये होय छे, अन्व विशेष-
पणुं छे, जेम के—जे अकसो बोवीम पर्वथी पांच सूर्य पर्याय लब्ध थाय तो ये पर्वथी
केटका लब्ध थाय ? आ लाणुवा भाटे त्रणु राशिनी स्थापना करवी, जे आ रीते होय छे,
 $\frac{10}{12} = \frac{10}{12}$ अर्द्धी अन्त्य राशि जे जे छे, तेनाथी मध्य राशि पांचने शुष्कवा तो अे रीते
शुष्कवाथी दस थाय छे, तेने पडेवी राशि अकसो बोवीसथी भाग करवो तो उपरनी
राशि दस इय अल्प होवाथी भाग आवी शकेतो नथी, तेथी नक्षत्र लाववा भाटे अठारसे
त्रीसथी तेने शुष्काकार करवो अने शुष्काकार तथा छेद राशिने जेथी अपरिवर्तित करवा
जेम के— $\frac{10}{12} \times 1230 = 10 \times \frac{1230}{12} = \frac{1230}{12}$ आ रीते शुष्काकार राशि नवसो पंद्रह थाय
छे. तथा छेदराशि बासठ रहे छे, पछी नवसो पंद्रहथी तेना शुष्काकार करवो. शुष्काकार
करवाथी नव हजार अकसो पचास थाय छे, तथा छेदराशि बासठ रहे छे, आनाथी
सत्यावीससो अठ्यावीस जे पुण्य संबंधी छे. तेनाथी शोधित अर्थात् भाग करवा,
सू० ८

૨૭૨૮=૬૪૨૨ સ્થિતાનિ શેષાણિ પશ્યાન્ ચતુઃપટ્ટિઃ શતાનિ દ્વાવિંશત્યધિકાનિ, છેદ-
રાશિશ્ચ દ્વાપટ્ટિરુપશ્ચ તથેવ તિપ્ત્ત્નિ (શોધનકેડપિ રાશીં દ્વાપટ્ટિભાગત્વાદિતિ) સ ચ દ્વાપટ્ટિ-
રૂપચ્છેદરાશિઃ સપ્તપટ્ટયા ગુણ્યન્તે તદા જાતાનિ અઘ્વચત્વાર્વિંશચ્છતાનિ ચતુઃ પશ્ચાશત્
અધિકાનિ $૬૨ \times ૬૭ = ૪૧૫૪$ પ્મિર્ભાગો દ્વિયતે $\frac{૪૧૫૪}{૪૧૫૪} = ૧ + \frac{૩૦૮૦}{૪૧૫૪}$ લઘ્વમેકં નક્ષત્રં,
તન્ન આશ્લેષારૂપમ્, આશ્લેષાનક્ષત્રં ચ અર્ધક્ષેત્રં પ્રતિપાદિતં વર્ત્તને અનપ્ય પતદગતાઃ
પશ્ચદશ સૂર્યમુહર્તાઃ અધિકા વેદિતવ્યાઃ, ગાનિ ચ શેષાણિ તિપ્ત્ત્નિ દ્વાવિંશતિઃ શતાનિ
અપ્તપટ્ટ્યધિકાનિ, તાનિ ચ મુહર્તાનયનાર્થે ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે $૨૨૬૮ \times ૩૦ = ૬૮૦૪૦$
જાતાનિ અપ્તપટ્ટિઃ સદસ્રાણિ ચત્વાર્વિંશદધિકાનિ, પતેપાં ચ છેદરાશિના ચતુઃ પશ્ચાશદધિ-
કૈકચત્વાર્વિંશચ્છતરૂપેના ૪૧૫૪ નેન ભાગો દ્વિયતે યથા $\frac{૬૮૦૪૦}{૪૧૫૪} = ૧૬ + \frac{૧૫૭૬}{૪૧૫૪}$ લઘ્વાઃ પોઢશ-
મુહર્તાઃ, શેષાપ્યવતિપ્ત્ત્નિ ચ પશ્ચદશશતાનિ પટ્ટ સપ્તત્યધિકાનિ ૧૫૭૬ પ્તાનિ ચ
દ્વાપટ્ટિભાગાનયનાર્થે દ્વાપટ્ટયા ગુણયિતવ્યાનીતિ ગુણકારછેદરાશ્યો દ્વાપટ્ટયા અપવર્તના
છદ્દ હજાર ચારસો વાઈસ રહતા હૈ તથા વાસઠ રૂપ છેદ રાશિ ડસી પ્રકાર
રહતા હૈ, કારણ શોધક રાશિ મેં મી વાસઠિયા ભાગ હૈ, વદ વાસઠ રૂપ છેદ
રાશિ કો સરમઠ સે ગુણા કરે તો ચાર હજાર એકસો ચોપન હોતે હૈં ૬૨×૬૭
 $= ૪૧૫૪$ ઇસસે ભાગ કરે $\frac{૬૮૦૪૦}{૪૧૫૪} = ૧ + \frac{૩૦૮૦}{૪૧૫૪}$ એક નક્ષત્ર જો આશ્લેષા રૂપ હૈ
વદ્દ લઘ્વ હોતા હૈ, અશ્લેષા નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રાત્મક પહેલે પ્રતિપાદિત કિયા હી
હૈ, અતઃ યતાં પર પંદ્રહ સૂર્ય મુહર્ત અધિક રૂપ સે સમઙ્ગ લેવેં । તથા
વાવીસસો અડસઠ શેષ રહતે હૈં, ડનકો મુહર્ત લાને કે લિયે તીસસે
ગુણિત કરે $૨૨૬૮ \times ૩૦ = ૬૮૦૪૦$ અડસઠ હજાર ચાલીસ હોતે હૈં ઇનકો
છેદરાશિ જો ચાર હજાર એકસો ચોપન રૂપ હૈ ૪૧૫૪ ડસસે ભાગ કરે
જૈસે કિ $\frac{૬૮૦૪૦}{૪૧૫૪} = ૧૬ + \frac{૧૫૭૬}{૪૧૫૪}$ ઇમ પ્રકાર સોલહ મુહર્ત લઘ્વ હોતે હૈં તથા પંદ્રહસો
છિદ્ધત્તર શેષ વચ્ચતા હૈ, ૧૫૭૬ ઇસકો વાસઠિયા ભાગ લાને કે લિયે વાસઠ
સે ગુણાકાર એવં છેદ રાશિકા વાસઠ સે અપવર્તના કરે, અપવર્તના કરનેકે વાદ

૬૧૫૦+૨૭૨૮=૬૪૨૨ છ હજાર ચારસો બાવીસ થાય છે, તથા બાસઠ રૂપ છેદરાશિ એજ
રીતે રહે છે, કારણ શોધનક રાશિમાં પણ બાસઠિયા ભાગ છે, આ બાસઠ રૂપ છેદરાશિનો
સડસઠથી ગુણાકાર કરવો તો ચાર હજાર એકસો ચોપન થાય છે, $૬૨ \times ૬૭ = ૪૧૫૪$ આનાથી
ભાગ કરવો. $\frac{૬૮૦૪૦}{૪૧૫૪} = ૧ + \frac{૩૦૮૦}{૪૧૫૪}$ એક નક્ષત્ર જે આશ્લેષા રૂપ છે, તે લઘ્વ થાય છે,
અશ્લેષા નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર રૂપ પહેલાં જ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેથી અહીંયાં પંદર સૂર્ય
મુહર્ત અધિકતાથી સમઙ્ગ, તથા બાવીસસો અડસઠ શેષ રહે છે, તેના મુહર્ત કરવા માટે
ત્રીસથી ગુણવાથી $૨૨૬૮ \times ૩૦ = ૬૮૦૪૦$ અડસઠ હજાર ચાલીસ થાય છે તેને છેદરાશિ જે
ચાર હજાર એકસો ચોપન રૂપ છે ૪૧૫૪ તેનાથી ભાગ કરવો જેમ કે $\frac{૬૮૦૪૦}{૪૧૫૪} = ૧૬ + \frac{૧૫૭૬}{૪૧૫૪}$
આ રીતે શેષ મુહર્ત પુરા આવે છે તથા પંદસો છોતેર શેષ વધે છે, ૧૫૭૬
આ સંખ્યાને બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો તથા ગુણાકાર અને

વિધેયા, અપવર્તનનન્તરં ભવતિ ગુણકારારાશિરેકરૂપઃ છેદરાશિશ્ચ સપ્તપદ્મિરૂપો યથા-

$$\frac{9405 \times 12}{8948} = \frac{9405 \times 12}{8948} = \frac{9405}{8948} \times 12 = \frac{9405}{8948} \times 12 = 2 \frac{3}{8948}$$
 અત્રોપરિતનો રાશિરેકરૂપે ગુણકેન ગુણિતોઽપિ
 તાવાનેવ પદ્ સપ્તત્યધિકપશ્ચદશશતરૂપઃ, તસ્ય ચ સપ્તપદ્મિરૂપેણ છેદેન ભાગો દ્વિયતે
 હતે ચ ભાગે લબ્ધાસ્ત્યયોવિંશતિદ્વાપદ્મિભાગાઃ $\frac{23}{8948}$ એકસ્ય ચ દ્વાપદ્મિભાગસ્ય પશ્ચત્રિંશત્
 સપ્તપદ્મિભાગાઃ $\frac{23}{8948}$ અત્ર યે લબ્ધા પોઢશ્ચમુહૂર્ત્તાઃ, યે ચ ઉદ્ધરિતાઃ પાશ્ચાત્યાઃ પશ્ચદશ મુહૂ-
 ર્ત્તાસ્તે એકત્રયસીલ્યન્તે $16 + 15 = 31$ જાતાઃ એકત્રિંશત્, તત્ર ત્રિંશતા મઘા શુદ્ધા પશ્ચા-
 દુદ્ધરતિ એકેવ $31 - 30 = 1$ અયમેકઃ સૂર્યમુહૂર્ત્તઃ । અતપ્ચાગતં દ્વિતીયં પર્વ શ્રાવણમાસ
 ભાવિ પૂર્ણિમાસીરૂપં પૂર્વાફાલ્ગુનીનક્ષત્રસ્ય એકં મુહૂર્ત્તમ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયોવિંશતિં
 દ્વાપદ્મિભાગાન્, એકસ્ય ચ દ્વાપદ્મિભાગસ્ય પશ્ચત્રિંશતં સપ્તપદ્મિભાગાન્ શ્રુત્વા સૂર્યો દ્વિતીયં
 પર્વ શ્રાવણમાસભાવિપૂર્ણિમારૂપં પરિસમાપ્તિમુપનયતીતિ સિદ્ધયતિ । તથા ચ વક્ષ્યતિ-‘તા

ગુણાકાર રાશિ એક હોતી હૈ, તથા છેદરાશિ સડસઠ રૂપ રહતી હૈ જંસે કિ-

$$\frac{9405 + 12}{8948} = \frac{9405}{8948} + \frac{12}{8948} = \frac{9405 \times 12}{8948} = \frac{9405}{8948} \times 12 = 2 \frac{3}{8948}$$
 યહાં પર ઉપર કી એક રૂપ રાશિ કો
 ગુણા કરને પર મી પંદ્રહસો છિહતાર હી રહતા હૈ, ઉસકો સડસઠ રૂપ છેદ
 રાશિ સે ભાગ કરે ભાગ કરને પર વાસઠિયા તેહસ ભાગ $\frac{23}{8948}$ તથા વાલઠિયા
 એક ભાગ કા સડસઠિયા પૈતીસ ભાગ $\frac{23}{8948}$ લબ્ધ હોતા હૈ । યહાં જો સોલહ
 મુહૂર્ત લબ્ધ હુવા હૈ તથા જો પીછે કા પંદ્રહ મુહૂર્ત લાયા હૈ ઉન દો કો એક
 સાથ મિલાવે $16 + 15 = 31$ તો ઇકતીસ હોતે હૈ । ઉસસે તીસ મુહૂર્ત સે મઘા
 નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતા હૈ । તપશ્ચાત્ એક વચતા હૈ- $31 - 30 = 1$ યહ એક સૂર્ય મુહૂર્ત
 હોતા હૈ । અબ શ્રાવણમાસ ભાવી પૂર્ણિમા રૂપ દૂસરા પર્વ આતા હૈ વહ પૂર્વા-
 ફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તેહસ ભાગ તથા
 વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા પૈતીસ ભાગ કો ભોગ કર સૂર્ય શ્રાવણ
 માસ ભાવી પૂર્ણિમા રૂપ દૂસરા પર્વ કો સમાપ્ત કરતા હૈ યહ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

છેદરાશિનો બાસઠથી અપવર્તના કરવી, અપવર્તના કયા પછી ગુણાકાર રાશિ એક થાય છે
 અને છેદરાશિ સડસઠ રૂપ રહે છે, જેમ કે- $\frac{9405 \times 12}{8948} = \frac{9405}{8948} \times 12 = \frac{9405}{8948} \times 12 = 2 \frac{3}{8948}$
 હવે અહીં ઉપરની એક રૂપ રાશિનો ગુણાકાર કરવાથી પંદરસો છેતેર જ આવે છે, તેને
 સડસઠરૂપ છેદરાશિથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી બાસઠિયા તેવીસ ભાગ $\frac{23}{8948}$ તથા બાસઠ-
 ઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે, અહીં જે સોળ મુહૂર્ત આવ્યા
 છે, તથા પાછળના જે પંદર મુહૂર્ત આવ્યા છે એ બન્નેને એક કરે $16 + 15 = 31$ તો
 એકત્રીસ થાય છે તેમાના ત્રીસ મુહૂર્તથી મઘા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે, પાછળ એક વધે
 $31 - 30 = 1$ આ એક સૂર્ય મુહૂર્ત હોય છે. હવે શ્રાવણ માસની પૂનમરૂપ પીત્તુ પર્વ
 આવે છે. તે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેવીસ
 ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગને ભોગવીને સૂર્ય શ્રાવણ નક્ષત્ર

एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं पढमं पुण्णमासिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ? ता धणिट्ठाहिं, धणिट्ठाणं तिन्नि मुहुत्ता एग्गुणीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठी चुण्णिआ भागा सेसा, तं समयं च णं सूरं केणं णक्खत्ते णं जोएइ ? ता पुन्नाहिं फग्गुणीहिं पुन्ना णं फग्गुणीणं अट्ठावीसं च मुहुत्ता अट्ठावीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वत्तीसं चुण्णिआ भागा सेसा' छाया-तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावन् धनिष्ठाभिः, धनिष्ठानां त्रयो मुहूर्ताः एकोनविंशत् च द्वापट्ठिभागाः मुहूर्तस्य द्वापट्ठिभागं च सप्तपट्ठिधा छित्वा पञ्चपट्ठिचूर्णिकाः भागाः शेषाः । तं समयं च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति !, कहा भी है—(ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं) ये पांच संवत्सराणां को (पढमं पुण्णमासिं) प्रथम पूर्णिमा को (चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) चंद्र कौन से नक्षत्र से युक्त करता है ? (ता धणिट्ठाहिं) धनिष्ठा नक्षत्र से युक्त करता है (धणिट्ठा णं तिन्नि मुहुत्ता एग्गुणीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स) धनिष्ठा नक्षत्र का तीन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठ भाग (वासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता) वासठिया भाग को सरसठिया भाग से छेद कर (पण्णट्ठी चुण्णिआ भागा सेसा' पैसठ चूर्णिकाभाग शेष रहते हैं। (तं समयं च णं सूरं) उस समय सूर्य (केण णक्खत्ते णं जोएइ) किस नक्षत्र से योग करता है ? (ता पुन्नाहिं फग्गुणीहिं) उस समय सूर्य पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र से युक्त होता है, (पुन्नाणं फग्गुणीणं) पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र का (अट्ठावीसं च मुहुत्ता) अठाईस मुहूर्त (अट्ठावीसं च वासट्ठि भागा मुहुत्तस्स) तथा एक मुहूर्त का वासठिया अठाईस भाग तथा (वासट्ठिभागं च) एक वासठिया भाग को (सत्तट्ठिहा

માસ ભાવી પૂર્ણિમારૂપ બીજા પર્વને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે, કહ્યું પણ છે—(તા એસિણં પંચણહં સંવચ્છરાણં) આ પાંચ સંવત્સરોને (પઢમં પુણ્ણમાસિ) પહેલી પુનમને (ચંદે કેણં ણક્ખત્તે ણં જોએइ) ચંદ્ર કયા નક્ષત્રમાંથી યુક્ત કરે છે ? (તા-ધણિટ્ઠાહિં) ધનિષ્ઠા નક્ષત્રથી યુક્ત કરે છે, (ધણિટ્ઠાણં તિન્નિ મુહુત્તા એગ્ગુણીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ) ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના ત્રણ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠ ભાગ તથા (વાસટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા) બાસઠિયા ભાગને સડસઠિયા ભાગથી છેદ કરવાથી (પણ્ણટ્ઠી ચુણ્ણિઆ ભાગા સેસા) પાંસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે. (તં સમયં ચ ણં સૂરં) એ સમયે સૂર્ય (કેણ ણક્ખત્તેણં જોએइ) કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે ? (તા પુન્નાહિં ફગ્ગુણીહિં) એ સમયે સૂર્ય પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરે છે. (પુન્નાણં ફગ્ગુણીણં) પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો (અટ્ઠાવીસં ચ મુહુત્તા) અઠ્યાવીસ મુહૂર્ત તથા (અટ્ઠાવીસં ચ વાવટ્ઠિ ભાગા મુહુત્તસ્સ) એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠ્યાવીસ ભાગ તથા (વાસટ્ઠિ ભાગં ચ) એક બાસઠિયા ભાગને (સત્તટ્ઠિહા છેત્તા) સડસઠથી છેદ કરીને (વત્તીસં ચુણ્ણિઆ ભાગા સેસા) બત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ

तावत् पूर्वाभिः फाल्गुनीभिः, पूर्वाभां फाल्गुनीनां अष्टाविंशतिश्च मुहूर्ताः, अष्टाविंशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा द्वाविंशत् चूर्णिताः भागाः शेषाः । इति ॥ एतत् सर्वं व्याख्यातमेवेति ।

अथ तृतीयपर्वज्ञानस्योदाहरणं कथयति-पूर्वप्रतिपादितरीत्यैव अत्रापि त्रैराशिक-गणितक्रमे राशित्रयस्थापना यथा चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन यदि पञ्चमूर्त्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तदा त्रिभिः पर्वभिः किं स्यादिति राशित्रयस्थापना यथा- $\frac{1}{12} = \frac{1}{12}$ अत्रान्त्येन राशिना त्रिकस्वरूपेण मध्यो राशिः पञ्चरूपो गुणितः जाताः पञ्चदश तेषामष्टेन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागद्वरणं कार्यं तत्र भाज्यराशेरल्पत्वात् भागो न लभ्यते, ततो नक्षत्रानयनार्थं त्रिंशदधिकैरष्टादशभिः शतैः सप्तपष्टिभागैर्गुणनकार्याणि प्रवर्तयितव्यानि $\frac{1}{12} \times \frac{1}{12} = \frac{1}{144} \times \frac{1}{12} = \frac{1}{1728}$ अत्र प्रथमं भाज्यद्वारयोः द्वाभ्यामपवर्तना कार्या ततो जातो गुणकारराशिर्नक्षत्राणि पञ्चदशोत्तराणि ९१५ छेदराशिश्च द्वापष्टिः-६२ । ततश्च पञ्च-

छेत्ता) सरसठ से छेद कर के (वत्तीसं चूर्णिता भागा सेसा) वत्तीस चूर्णिका भाग शेष रहता है । इस कथन पूर्व में व्याख्यात हो गया है ।

अब तीसरे पर्व का ज्ञान के लिये कहते हैं-पूर्व कथित रीति से ही यहां पर भी तीन राशि के गणित क्रम से तीन राशि को स्थापना करे । यहां पर पूछते हैं कि एक सो चोवीस पर्व से यदि पांच सूर्य नक्षत्र पर्याय लब्ध हो तो तीन पर्व से कितना लब्ध होते हैं ? तो इसको समझने के लिये तीन राशि की स्थापना करनी चाहिये जैसे कि- $\frac{1}{12} = \frac{1}{12}$ यहां पर अन्त्य राशि जो तीन रूप है उससे मध्य की राशि पांच को गुणित करे तो पंद्रह होता है, उसको प्रथम राशि जो एक सो चोवीस है उससे भाग करे तो भाज्य राशि अल्प होने से भाग नहीं होगा । तो नक्षत्र लाने के लिये सडसठिया अठारह सो तीस से गुणा करे $\frac{1}{12} + \frac{1}{12} = \frac{1}{6} + \frac{1}{12} = \frac{1}{4}$ यहां पर प्रथम भाज्य राशि एवं द्वार राशि को दो से सपवर्तना करे तो गुणाकार राशि नव सो पंद्रह ९१५

शेष रहे छे, आ कथन पढेलां व्याख्यात थक्य गयेछे छे.

इसे तीन पर्वना ज्ञान माटे कहेवाभां आवे छे-पूर्व कहेल प्रकारथी न अही'या पषु त्रषु राशिना गणित क्रमथी त्रषु राशिनी स्थापना करवी अही' कोछ पूछे के-ओकसो चोवीस पर्वथी ने पांच सूर्य नक्षत्रपर्याय लब्ध थाय तो त्रषु पर्वथी केटला लब्ध थाय छे ? तो आ समज्वा माटे त्रषु राशिनी स्थापना करवी नेमके $\frac{1}{12} = \frac{1}{12}$ अही अन्त्यनी राशि ने त्रषु रूप छे तेनाथी मध्यनी राशि पांचनो गुणाकार करवाथी पंद्रह आवे छे, तेना प्रथम राशि ने ओकसो चोवीस छे तेनाथी भाग करवे पषु भाज्य राशि अल्प होवाथी भाग आवतो नथी, ओटले नक्षत्र लाववा माटे अडसठिया अठार सो तीसथी गुणाकार करवे $\frac{1}{12} + \frac{1}{12} = \frac{1}{6} + \frac{1}{12} = \frac{1}{4}$ अही' पढेलां भाज्य राशि

દશોત્તરૈર્નવમિઃ શતૈઃ પશ્ચદશગુણ્યન્તે તદા જાતાનિ ત્રયોદશસહસ્રાણિ સપ્તશતાનિ પશ્ચવિંશત્ય-
ધિકાનિ-૧૩૭૨૫ એતેભ્યઃ પુણ્યસત્કાનિ સપ્તવિંશતિઃ શતાનિ અષ્ટાવિંશત્યધિકાનિ
શોધ્યન્તે યથા-૧૩૭૨૫-૨૭૨૮=૧૦૯૯૭ સ્થિતાનિ શેષાણિ દશસહસ્રાણિ નવશતાનિ
સપ્તનવત્યધિકાનિ । પૂર્વ છેદરાશ્યો દ્વાપદિ સપ્તપદિરૂપયોર્ગુણનેન જાતાનિ પદચત્વારિંશ-
ચ્છતાનિ ચતુઃપશ્ચાશદધિકાનિ=૪૧૫૪ અભિર્ભાગો દ્વિયને $\frac{૧૦૯૯૭}{૨૬૮૯}=૨૬૪$ લબ્ધે દ્વે નક્ષત્રે,
તે ચ અશ્લેષા મધારૂપે, આશ્લેષા નક્ષત્રં ચ અર્દ્ધક્ષેત્રં પ્રતિપાદિતં વર્તેતે, અતઃ પદ્મ ગતાઃ
પશ્ચદશ સૂર્યમુહૂર્ત્તા ઉદ્ગરિતાઃ વેદિતવ્યાઃ, યાનિ ચ શેષાણિ ત્રિપ્તુનિ પદ્મવિંશતિઃ શતાનિ
નવાશીત્યધિકાનિ-૨૬૮૯ તાનિ મુહૂર્ત્તાનયનાથે ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે-૨૬૮૯ × ૩૦=૮૦૬૭૦
જાતાનિ અશીતિઃ સહસ્રાણિ પદ્મશતાનિ સપ્તત્યધિકાનિ ૮૦૬૭૦ એતેષાં છેદરાશિના પૂર્વ-
સ્થિતેન ચતુઃપશ્ચાશદધિકૈકચત્વારિંશચ્છતરૂપેણ-૪૧૫૪ ભાગો દ્વિયને $\frac{૮૦૬૭૦}{૪૧૫૪}=૧૯૪$

હોતા હૈ તથા છેદરાશિ વાસઠ રહતા હૈ, પશ્ચાત્ નવ સો પંદ્રહ કો ગુણા કરે તો
તેરહ હજાર સાત સો પચીસ હોતે હૈ । ઇસમેં સે પુણ્ય નક્ષત્ર કા સત્તાવીસ સો
અઠાવીસ શોધિત કરે અર્થાત્ કમ કરે જૈસે કિ ૧૩૭૨૫-૨૭૨૮-૧૦૯૯૭
દસ હજાર નવ સો સત્તાળવે શેષ રહતે હૈ । પહેલે છેદ રાશિરૂપ વાસઠ સઢ-
સઠ રૂપ રાશિ કા ગુણન સે ચાર હજાર એક સો ચોપન ૪૧૫૪ સે ઇનકા ભાગ
કરે $\frac{૮૦૬૭૦}{૪૧૫૪}=૨૬૪$ તો ઇસ પ્રકાર દો નક્ષત્ર અશ્લેષા એવં મધા લબ્ધ હોતે હૈ,
અશ્લેષા નક્ષત્ર અર્દ્ધક્ષેત્ર રૂપ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, અતઃ પંદ્રહ સૂર્ય મુહૂર્ત
શોધિત સમઝૈ । તથા શેષ જો છાઇસ સો નવાસી ૨૬૮૯ રહતે હૈ ઊનકો
મુહૂર્ત લાને કે લિયે તીસ સે ગુણા કરે ૨૬૮૯ × ૩૦=૮૦૬૭૦ તો અસ્સી
હજાર છસસો સિત્તેર હોતે હૈ ઇસ સંખ્યા કો પ્રથમ કહી ગઈ છેદ રાશિ જો ઇક-
તાલીસ સો ચોપન રૂપ હૈ ૪૧૫૪ ઊસસે ભાગ કરે $\frac{૮૦૬૭૦}{૪૧૫૪}=૧૯૪$ ઇસ પ્રકાર

અને હાર રાશિની બેથી અપવર્તના કરે તો ગુણાકાર રાશિ નવસો પંદર થાય છે તથા
છેદ રાશિ બાસઠ રહે છે. તે પછી નવસો પંદરનો ગુણાકાર કરવો તો તેરહજાર સાતસો
પચીસ ૧૩૭૨૫ થાય છે. આનાથી પુણ્ય નક્ષત્રના સત્તાવીસસો અઠ્યાવીસને શોધિત કરવા
એટલેકે આમાંથી આટલા બાદ કરવા જેમકે ૧૩૭૨૫-૨૭૨૮=૧૦૯૯૭ આ રીતે દસ હજાર
નવસો સત્તાણુ શેષ રહે છે. પહેલાની છેદરાશી બાસઠ સડસઠ ૩૫ રાશિના ગુણાકાર કરવાથી
ચારહજાર એકસો ચોપન ૪૧૫૪થી આનો ભાગ કરવો $\frac{૮૦૬૭૦}{૪૧૫૪}=૨૬૪$ તોઆ રીતે બે નક્ષત્ર
અશ્લેષા અને મધા આવે છે. અશ્લેષાનક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર ૩૫ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેથી પંદર
સૂર્ય મુહૂર્ત શોધિત થયા તેમ સમજવું તથા શેષ જે છવીસસો નવાસી ૨૬૮૯ રહે છે તેના
મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૨૬૮૯+૩૦=૮૦૬૭૦ તો એસીહજાર છસો
સિત્તેર આવે છે. આ સંખ્યાને પહેલાં કહેલ છેદરાશિ જે એકતાલીસસો ચોપન ૩૫ છે
૪૧૫૪ તેનાથી ભાગ કરવો. $\frac{૮૦૬૭૦}{૪૧૫૪}=૧૯૪$ આ રીતે ઓગણીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય

લઘ્વાઃ એકોનવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ શેષાણિ તિષ્ઠન્તિ સપ્તદશશતાનિ ચતુશ્ચત્વારિંશદધિકાનિ ૧૭૪૪
 પ્તાનિ દ્વાપદ્ધિમાગાનયનાર્થ દ્વાપદ્ધિયા ગુણયિતવ્યાનિ, તત્ર ગુણકારછેદરાદયો દ્વાપદ્ધિયા-
 ૫વર્તના કાર્યા, યથા— $\frac{૧૭૪૪ \times ૬૨}{૪૫૫૪} = \frac{૧૭૪૪ \times ૬૨}{૬૦ \times ૬૨} = \frac{૧૭૪૪ \times ૧}{૬૦} = \frac{૧૭૪૪}{૬૦} = ૨૯\frac{૨}{૩}$ પૂર્વમ્ અપવર્તનાનન્તરં ગુણક-
 સ્થાને ગુણકો રાશિરેકઃ, છેદરાશિશ્ચ સપ્તપદ્ધિઃ અત્રોપરિતનોરાશિરેકેન ગુણિતસ્તાવાનેવ—
 ૧૭૪૪ । અધસ્તનશ્ચાપિ રાશિરેકેન ગુણિતસ્તાવાનેવ સપ્તપદ્ધિરૂપઃ । તત્સ્તયો ભાજ્યભાજ-
 કયો ભાગહરણેન $\frac{૧૭૪૪}{૬૦}$ લઘ્વાઃ પદ્વિંશતિ દ્વાપદ્ધિમાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાપદ્ધિમાગસ્ય દ્વૌ સપ્ત-
 પદ્ધિમાગૌ દ્વૌઃ । અત્ર યે લઘ્વા એકોનવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ, યે ચ ઉદ્ધરિતાઃ પાશ્ચાત્યાઃ પદ્મદશ-
 મુહૂર્તાસ્તે એકત્ર મીલ્યન્તે યદિ ચેત્ જાતાઃ ૧૯ + ૧૫ = ૩૪ ચતુર્વિંશન્મુહૂર્તાઃ, અત્ર ત્રિંશતા
 પૂર્વાફાલ્ગુની શુદ્ધાથેત્ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ ચત્વારો મુહૂર્તાઃ—૩૪-૩૦=૪ । અગ આગતં ત્રીયં
 વત્રીસ મુહૂર્ત લઘ્વ હોતે હૈં તથા સત્રહ સો ચુમાલીસ શેષ રહતા હૈ ૧૭૪૪
 હસકા વાસઠિયા ભાગ કરને કે લિયે વાસઠ સે ગુણા કરે હસમેં ગુણકાર
 તથા છેદ રાશિ કા વાસઠ સે અપવર્તના કરે જૈસે કિ $\frac{૧૭૪૪ + ૬૨}{૪૫૫૪} = \frac{૧૭૪૪}{૬૦} + \frac{૬૨}{૬૨} = \frac{૧૭૪૪}{૬૦} + ૧$
 $= \frac{૧૭૪૪}{૬૦} = ૨૯\frac{૨}{૩}$ પહેલે અપવર્તના કે પશ્ચાત્ ગુણકાર કે સ્થાન મેં ગુણક રાશિ એક
 હોતા હૈ, તથા છેદ રાશિ સરસઠ રૂપ હોતી હૈ યહાં પર ઉપર કી રાશિ એક સે
 ગુણા કરને સે હસી પ્રકાર ૧૭૪૪ સત્રહ સો ચવાલીસ રૂપ હોતા હૈ । નીચે કી
 રાશિ ભી એક સે ગુણા કરને પર હસી પ્રકાર સડસઠ રૂપ રહતી હૈ । તત્પશ્ચાત્
 હસ ભાજ્ય ભાજક રાશિ કા ભાગ કરને સે $\frac{૧૭૪૪}{૬૦}$ વાસઠિયા છાહસ ભાગ તથા
 વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા દો ભાગ $\frac{૨૨}{૬૦}$ લઘ્વ હોતા હૈ, યહાં પર
 જો વત્રીસ મુહૂર્ત લઘ્વ હુવા હૈ, તથા છેદ કા જો પંદ્રહ મુહૂર્ત લાયા હૈ હસકો
 હકદ્વા કરે નો ૧૯ + ૧૫ = ૩૪ વોત્રીસ મુહૂર્ત હોતે હૈ । યહાં ત્રીસ મુહૂર્ત સે
 ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતા હૈ તથા ચાર મુહૂર્ત શેષ વચતા હૈ ૩૪-૩૦=

૪, તથા સત્તરસો ચુમાલીસ શેષ રહે છે. ૧૭૪૪ આ સંખ્યાને વાસઠિયા ભાગ કરવા
 માટે વાસઠથી ગુણકાર કરવો તેમાં ગુણકાર અને છેદરાશિની વાસઠથી અપવર્તના કરવી
 જેમ કે— $\frac{૧૭૪૪ + ૬૨}{૪૫૫૪} = \frac{૧૭૪૪}{૬૦} + \frac{૬૨}{૬૨} = \frac{૧૭૪૪}{૬૦} + ૧ = \frac{૧૭૪૪}{૬૦} = ૨૯\frac{૨}{૩}$ પહેલાં અપવર્તના કર્યા પછી ગુણ-
 કારના સ્થાનમાં ગુણક રાશિ એક આવે છે, તથા છેદરાશિ સડસઠ રૂપ રહે છે અહીં ઉપરની
 રાશિને એકથી ગુણકાર કરવાથી એજ ૧૭૪૪ સત્તરસો ચુમાળીસ રૂપ રહે છે, અને
 નીચેની રાશિ પણ એકથી ગુણવાથી સડસઠ રૂપ રહે છે, તે પછી એ ભાજ્ય ભાજક
 રાશિને ભાગ કરવાથી $\frac{૧૭૪૪}{૬૦}$ વાસઠિયા છાવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડ-
 સઠિયા બે ભાગ $\frac{૨૨}{૬૦}$ રહે લઘ્વ થાય છે, અહીંયાં ઓગણીસ ૧૯ મુહૂર્ત લઘ્વ થયા છે
 તો પણ છેદના બે પંદર મુહૂર્ત આવ્યા છે તેને મેળવવામાં આવે તો ૧૯+૧૫=૩૪
 વોત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે, અહીં ત્રીસ મુહૂર્તથી ઉત્તરાશ્વિનુની નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે, તથા
 ચાર મુહૂર્ત શેષ રહે છે ૩૪-૩૦=૪ હવે ત્રીજું પર્વ લાઠરવા માસની અમાસ આવે છે,

પર્વ માદ્રપદમાસગતામાવાસ્યારૂપમ્ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રસ્ય ચતુરો મુહૂર્ત્તાનિ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્ધિવિંશતિં દ્વાપદિભાગાન્ એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય દ્વૌ સપ્તપદિભાગૌ ભુવન્વા સૂર્યઃ તૃતીયં પર્વ પરિભમાપ્તિમુપનયતિ । અત્ર પ્રમાણં ચ વક્ષ્યતિ—‘તા એપ્સિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં અમાવાસં ચંદે કેણં ણવક્ષત્તે ણં જોણ્હ ?’, તા ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં, ઉત્તરાફગ્ગુણીણં ચત્તાલીસં મુહુત્તા પળતીસં વાવદ્ધિભાગા મુહુત્તસ્મ વાવદ્ધિભાગં ચ સત્તદ્ધિદ્ધા હેત્તા પળ્ળદ્ધી ચુળ્ળિયા ભાગા સેસા, તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણવક્ષત્તેણં જોણ્હ ?, તા ઉત્તરાહિં ચેવ ફગ્ગુણીહિં, ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં ચત્તાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાવદ્ધિભાગા મુહુત્તસ્મ વાવદ્ધિભાગં ચ સત્તદ્ધિદ્ધા હેત્તા પળ્ળદ્ધી ચુળ્ળિયા ભાગા સેસા’ છાયા—તાવત્ એતેપાં સ્વલ્લ પચ્ચાનાં સંવત્સરાણાં દ્વિતીયામ્ અમાવાસ્યાં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? તાવત્ ઉત્તરાભિઃ ફાલ્ગુનીભિઃ, ઉત્તરાફાલ્ગુનીનાં ચત્વારિંશન્મુહૂર્ત્તાઃ પચ્ચત્તિંશત્ દ્વાપદિભાગાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય

૪ । અવ ત્રીસરા પર્વ માદ્રપદ માસ કી અમાવાસ્યા આતી હૈ, વહ ઉત્તરા-ફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છઠ્વીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા મહાસઠિયા દો ભાગ કરકે સૂર્ય ત્રીસરા પર્વ કો સમાપ્ત કરતા હૈ । ઇસ વિષય મેં પ્રમાણ દિગ્વલાતે હૈ—(તા એપ્સિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં) યે પાંચ સંવત્સરોં સે મેં (દોચ્ચં અમાવાસં) દસરી અમાવાસ્યા કો (ચંદે કેણં ણવક્ષત્તેણં જોણ્હ) ચંદ્ર કૌન સે નક્ષત્ર સે સમાપ્ત કરતા હૈ ? (તા ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર સે સમાપ્ત કરતા હૈ । (ઉત્તરા-ફગ્ગુણીણં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા (ચત્તાલીસં મુહુત્તા) ચાલીસ મુહૂર્ત (પળતીસં વાવદ્ધિભાગા મુહુત્તસ્મ) તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પૈતીસભાગ (વાવદ્ધિભાગં ચ સત્તદ્ધિદ્ધા હેત્તા) વાસઠિયા ભાગ કો મહાસઠ સે છેદ કર કે (પળ્ળદ્ધી ચુળ્ળિયા ભાગા સેસા) પૈસઠ ચુળ્ળિકા ભાગ શેષ રહતા હૈ । (તં સમયં ચ ણં સૂરે) ઇસ સમય સૂર્ય (કેણં ણવક્ષત્તે ણં જોણ્હ) કૌન નક્ષત્ર કા યોગ

તે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છઠ્વીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના મહાસઠિયા બે ભાગ ભોગવીને સૂર્ય ત્રીજા પર્વને સમાપ્ત કરે છે, આ વિષયમાં પ્રમાણ બતાવે છે,—તા એપ્સિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં) આ પાંચ સંવત્સરોમાં, (દોચ્ચં અમાવાસં) બીજી અમાવાસ્યાને (ચંદે કેણં ણવક્ષત્તે ણં જોણ્હ) ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે ? (તા ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે, (ઉત્તરાફગ્ગુણીણં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના (ચત્તાલીસં મુહુત્તા) ચાલીસ મુહૂર્ત (પળતીસં વાવદ્ધિભાગા મુહુત્તસ્મ) તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીય ભાગ (વાવદ્ધિ ભાગં ચ સત્તદ્ધિદ્ધા હેત્તા) બાસઠિયા ભાગને મહાસઠથી છેદ કરીને (પળ્ળદ્ધિચુળ્ળિયા ભાગા સેસા) પાંસઠ ચુળ્ળિકા ભાગ શેષ રહે છે, (તં સમયં ચ ણં સૂરે) એ સમયે સૂર્ય(કે ણં ણવક્ષત્તેણં જોણ્હ) કયા નક્ષત્રનો યોગ કરે છે ? (તા ઉત્તરાહિં ચેવ ફગ્ગુણીહિં) એ સમયે સૂર્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરે છે. (ઉત્તરાણં ફગ્ગુણી ણં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના

દ્વાપદિભાગં ચ સપ્તપદિધા છિત્વા પશ્ચપદિચૂર્ણિકાઃ ભાગાઃ શેષાઃ । તે સમયં ચ સ્વલ્લ સૂર્યઃ
કેન નશ્વરેણ યુનક્તિ ? તાવત્ ઉત્તરાભિશ્ચૈવ ફાલ્ગુનીભિઃ, ઉત્તરાણાં ફાલ્ગુનીનાં ચત્વારિ-
શ્ચમુહૂર્તાઃ પશ્ચત્રિશત્ દ્વાપદિભાગાઃ મુહૂર્તસ્ય દ્વાપદિભાગં ચ સપ્તપદિધા છિત્વા પશ્ચપદિ-
ચૂર્ણિકા ભાગાઃ શેષાઃ । સર્વં પૂર્વવ્યાખ્યાતમેવેતિ । एवं શેષપર્વસમાપકાન્યપિ સૂર્યનક્ષ-
ત્રાણિ આનેતવ્યાનિ । અથવા સૂર્યનક્ષત્રપરિજ્ઞાનાર્થં પર્વસુ વિષયેષુ પૂર્વાચાર્યોપદિષ્ટં કરણ-
મિદમવધેયં યથા-‘તિત્તીસં ચ મુહુત્તા વિસદ્વિભાગો ય દો મુહુત્તસ્મ । ચુત્તી ચુણિયભાગા
પચ્ચીકયારિચ્ચ ધુવરાસી ॥૧॥ ઇચ્છા પચ્ચ ગુણાઓ ધુવરાસિઓ ય સોહળં કુળમુ । પૂસાઈ
ળં કમસો જદ્દ દિદ્વમળંતનાળીહિં ॥૨॥ ઉગવીસં ચ મુહુત્તા તેયાલીસં વિસદ્વિભાગા ય ।
તેત્તીસ ચુણિયાઓ પૂસસ્સ ય સોહળં સયં ॥૩॥ ઉગુળલસયં ઉત્તરફગ્ગુ ઉગુળદ્દ દો વિસા-
દ્દામુ । ચત્તારિ નવોત્તર ઉત્તરાણ સાદ્દાણ સોજ્ઞાણિ ॥ (ગ્રં ૫૦૦૦) ॥૪॥ સવત્થ પુસ્સ
સેસં સોજ્ઞં અમ્મીહસ્સ ચરર ઉગવીસા । રોહિણિ અદ્દળવોત્તર પુણવ્વસંતમ્મિ સોજ્ઞાણિ
॥૬॥ અદ્દ સયા ઉગુવીસા વિસદ્વિભાગા ય હોંતિ ચરવીસં । છાવદ્દિ સત્તદ્વિભાગા પુસસ્સ
સોહળં ॥૭॥ અથેતાસાં સપ્તકરણગાથાનાં યથાક્રમેણ અક્ષરગમનિકા વ્યાખ્યા પ્રતિપાદ્યતે
-ત્રયત્વિશ્ચમુહૂર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વૌ દ્વાપદિભાગૌ એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય ચતુર્વિશત્

કરતા હૈ ? (તા ઉત્તરાહિં ચૈવ ફગ્ગુળીહિં) ડસ સમય સૂર્ય ઉત્તરાફલ્ગુની
નક્ષત્ર કા યોગ કરતા હૈ (ઉત્તરા ણં ફગ્ગુળી ણં) ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્ર કા
(ચત્તાલીસં મુહુત્તા) ચાલીસ મુહૂર્ત (પળતીસં ચ વાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ્મ) તથા
એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પૈતાસ ભાગ તથા (વાવદ્વિભાગં ચ) વાસઠિયા ભાગ
કો (સત્તદ્વિદ્દા હેત્તા) સડસઠ સે હેદ કર કે (પળ્ળટ્ટી ચુણિયા ભાગા સેસા)
પાંસઠિયા ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહતા હૈ । યહ સવ વ્યાખ્યાત પૂર્વ હૈ । હસી
પ્રકાર શેષ મુહૂર્ત સમાપક સૂર્ય નક્ષત્ર લાકર કહ લેવે । અથવા સૂર્ય નક્ષત્ર
કા જ્ઞાન કે લિયે પર્વ કે વિષય મેં પૂર્વાચાર્યો ને કહી હુઈ યહ કરણ ગાથા હૈ-
જૈસે કિ (તિત્તીસં ચ મુહુત્તા વિસદ્વિ ભાગો ય દો) ઇત્યાદિ યે સાત કરણ
ગાથા કા ક્રમાનુસાર અક્ષરાર્થ પૂર્વક વ્યાખ્યા કહી જાતી હૈ-તેત્તીસ મુહૂર્ત
તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા દો ભાગ તથા વાસઠિયા ભાગ કા ચોત્તીસ

(ચત્તાલીસં મુહુત્તા) આલીસ મુહૂર્ત તથા (પળતીસં ચ વાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ્મ) એક મુહૂર્તના
બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા (વાવદ્વિભાગં ચ) બાસઠિયા ભાગને (સત્તદ્વિદ્દા હેત્તા) સડસ-
ઠી હેદ કરીને (પળ્ળટ્ટીચુણિયા ભાગા સેસા) પાંસઠિયા ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે છે, આ
સમગ્ર કથન વ્યાખ્યાત પૂર્વ છે, આજ પ્રમાણે બાકીના મુહૂર્ત સમાપક સૂર્ય નક્ષત્ર
લાપીને શ્રદ્ધી લેવું, અથવા સૂર્ય નક્ષત્રને જાણવા માટે પર્વના વિષયમાં પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ
આ કાશ્ય ગાથા છે જેમ કે-(તિત્તિસં ચ મુહુત્તા વિસદ્વિભાગો ય દો) ઇત્યાદિ. આ સાત
ગાથાઓના ક્રમાનુસાર અક્ષરાર્થ પૂર્વક વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે, -તેત્રીસ મુહૂર્ત તથા

પર્વ ભાદ્રપદમાસગતામાવાસ્યારૂપમ્ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રસ્ય ચતુરો મુહૂર્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્વિંશતિં દ્વાપદિભાગાન્ એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય દ્વૌ મમપદિભાગો મુત્ત્વા સૂર્યઃ તૃતીયં પર્વ પરિસમાપ્તિમુપત્યતિ । અત્ર પ્રમાણં ચ વક્ષ્યતિ—‘તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ? , ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं, उत्तराफग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं वावट्ठिभागा मुहुत्तस्म वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठी चुण्णिયા भागा सेसा, तं समयं च णं सूरं केणं णक्खत्तेणं जोएइ ? , ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्म वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठी चुण्णिયા भागा सेसा’ छाया-तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्ताः पञ्चत्रिंशन् द्वापद्विभागाः मूहूर्तस्य

૪ । અવ ત્રીસરા પર્વ ભાદ્રપદ માસ કી અમાવાસ્યા આતી હૈ, વહ ઉત્તરા-ફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છઠ્વીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડમઠિયા દો ભાગ કરકે સૂર્ય ત્રીસરા પર્વ કો સમાપ્ત કરતા હૈ । ઇસ વિષય મેં પ્રમાણ દિગ્વલાતે હૈં—(તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) ચે પાંચ સંવત્સરોં સે મેં (દોચ્ચં અમાવાસં) દ્વમરી અમાવાસ્યા કો (ચંદે કેણં ણક્ખત્તેણં જોએइ) ચંદ્ર કૌન સે નક્ષત્ર સે સમાપ્ત વારતા હૈ ? (તા ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર સે સમાપ્ત કરતા હૈ । (ઉત્તરા-ફગ્ગુણીણં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા (ચત્તાલીસં મુહુત્તા) ચાલીસ મુહૂર્ત (પંણતીસં વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્મ) તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પૈંતીસ-ભાગ (વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા) વાસઠિયા ભાગ કો સડમઠ સે છેદ કર કે (પણ્ણટ્ઠી ચુણિયા ભાગા સેસા) પૈંસઠ ચુણિકા ભાગ શેપ રહતા હૈં । (તં સમયં ચ ણં સૂરે) ડસ સમય સૂર્ય (કેણં ણક્ખત્તે ણં જોએइ) કૌન નક્ષત્ર કા યોગ

તે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છઠ્વીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડમઠિયા બે ભાગ ભોગવીને સૂર્ય ત્રીજા પર્વને સમાપ્ત કરે છે, આ વિષયમાં પ્રમાણ બતાવે છે,—તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) આ પાંચ સંવત્સરોમાં, (દોચ્ચં અમાવાસં) :બીજી અમાવાસ્યાને (ચંદે કેણં ણક્ખત્તેણં જોએइ) ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે ? (તા ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે, (ઉત્તરાફગ્ગુણીણં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના (ચત્તાલીસં મુહુત્તા) ચાલીસ મુહૂર્ત (પંણતીસં વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્મ) તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પાંત્રીચ ભાગ (વાવટ્ઠિ ભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા) વાસઠિયા ભાગને સડમઠથી છેદ કરીને (પણ્ણટ્ઠિચુણિયા ભાગા સેસા) પાંસઠ ચૂણિકા ભાગ શેષ રહે છે, (તં સમયં ચ ણં સૂરે) એ સમયે સૂર્ય(કેણં ણક્ખત્તેણં જોએइ) કયા નક્ષત્રનો યોગ કરે છે ? (તા ઉત્તરાહિં ચેવ ફગ્ગુણીહિં) એ સમયે સૂર્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરે છે. (ઉત્તરાણં ફગ્ગુણી ણં) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના

द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा पञ्चपष्टिचूर्णिकाः भागाः शेषाः । तं समयं च खलु सूर्यः
केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् उत्तराभिधैव फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां चत्वारि-
शन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशत् द्वापष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा पञ्चपष्टि-
चूर्णिका भागाः शेषाः । सर्वं पूर्वव्याख्यातमेवेति । एवं शेषपर्वसमापकान्यपि सूर्यनक्ष-
त्राणि आनेतव्यानि । अथवा सूर्यनक्षत्रपरिज्ञानार्थं पर्वसु विषयेषु पूर्वाचार्योपदिष्टं करण-
मिदमवधेयं यथा—‘तित्तीसं च मुहुत्ता विसट्टिभागो य दो मुहुत्तस्य । चुत्ती चुण्णियभागा
पव्वीकयारिख्व धुवरासी ॥१॥ इच्छा पव्व गुणाओ धुवरासिओ य सोहणं कुणमु । पूसाई
णं क्रमसो जह् दिट्ठमणंतनाणीहिं ॥२॥ उगवीसं च मुहुत्ता तेयालीसं विसट्टिभागा य ।
तेत्तीस चुण्णियाओ पूसस्स य सोहणं सयं ॥३॥ उगुणलसयं उत्तरफग्गु उगुणट्ठ दो विसा-
हासु । चत्तारि नवोत्तर उत्तराण साढाण सोज्झाणि ॥ (ग्रं० ५०००) ॥४॥ सवत्थ पुस्स
सेसं सोज्झं अभीइस्स चउर उगवीसा । रोहिणि अट्ठणवोत्तर पुणव्वसंतम्मि सोज्झाणि
॥६॥ अट्ठ सया उगुवीसा विसट्टिभागा य होति चउवीसं । छावट्ठि सत्तट्टिभागा पुसस्स
सोहणं ॥७॥ अर्थेतासां सप्तकरणगाथानां यथाक्रमेण अक्षरगमनिका व्याख्या प्रतिपाद्यते
—त्रयस्त्रिंशन्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वौ द्वापष्टिभागौ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्

करता है ? (ता उत्तराहिं चैव फग्गुणीहिं) उस समय सूर्य उत्तराफाल्गुनी
नक्षत्र का योग करता है (उत्तरा णं फग्गुणी णं) उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र का
(चत्तालीसं मुहुत्ता) चालीस मुहूर्त (पणतीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्य) तथा
एक मुहूर्त का बासठिया पैतास भाग तथा (बावट्टिभागं च) बासठिया भाग
को (सत्तट्टिहा छेत्ता) सडसठ से छेद कर के (पण्णट्ठी चुण्णिया भागा सेसा)
पांसठिया चूर्णिका भाग शेष रहता है । यह सब व्याख्यात पूर्व है । इसी
प्रकार शेष मुहूर्त समापक सूर्य नक्षत्र लाकर कह लेवें । अथवा सूर्य नक्षत्र
का ज्ञान के लिये पर्व के विषय में पूर्वाचार्यों ने कही हुई यह करण गाथा है—
जैसे कि (तित्तीसं च मुहुत्ता विसट्टि भागो य दो) इत्यादि ये सात करण
गाथा का क्रमानुसार अक्षरार्थ पूर्वक व्याख्या कही जाती है—तेत्तीस मुहूर्त
तथा एक मुहूर्त का बासठिया दो भाग तथा बासठिया भाग का चोत्तीस

(चत्तालीसं मुहुत्ता) आदीस मुहूर्त तथा (पणतीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्य) ओक मुहूर्तना
बासठिया पांतीस भाग तथा (बावट्टिभागं च) बासठिया भागने (सत्तट्टिहा छेत्ता) सडस-
ठ्ठी छेद करीने (पण्णट्टिचुण्णिया भागा सेसा) पांसठिया चूर्णिका भाग शेष रहे छे, आ
समेअ कथन व्याख्यात पूर्व छे, आण प्रभाण्णे आदीना मुहूर्त समापक सूर्य नक्षत्र
दावीने कही देवुं, अथवा सूर्य नक्षत्रने आणुवा भाटे पर्वना विषयमां पूर्वाचार्योक्ते कहेल
आ कारण गाथा छे जेम के—(तित्तीसं च मुहुत्ता विसट्टिभागो य दो) इत्यादि, आ सात
गाथाओने। क्रमानुसार अक्षरार्थ पूर्वक व्याख्या कहेवामां आवे छे,—तेत्तीस मुहूर्त तथा
सू० ९

ચૂર્ણિકાઃ ભાગાઃ-૩૩ $\frac{1}{3}$, એતન્ પ્રમાણઃ સર્વેષ્વપિ પર્વગુ પર્વીકૃત-એકોનપર્વણાકાલેન નિષ્પાદિત ગ્રહા ધ્રુવરાશિઃ-સૂર્યનક્ષત્રવિપર્યાં ધ્રુવરાશિરનમન્તવ્યઃ, યથમેતસ્યોત્પત્તિરિતિ ચેત્ત ઉચ્યતે ત્રૈરાશિકો નિયમઃ, અગ્રાયં ત્રૈરાશિકો નિયમઃ યથા-યદિ ચતુર્વિંશત્યધિકેન પર્વશતેન પશ્ચસૂર્યનક્ષત્રવિપર્યાયાઃ લભ્યન્તે તદા એકેન પર્વણા કિં સ્યાત્ ? રાશિત્રયસ્થાપના યથા ૩૩ $\frac{1}{3}$ = ૧૦૦ અગ્રાન્ત્યેન રાશિના પદ્મરૂપેણ મધ્યમાં રાશિઃ પશ્ચન્ત્યો ગુણિતસ્તાવાનેઃ પશ્ચ-રૂપોડવતિષ્ઠતે, એકેન ગુણિતં તત્તેવ ભવતીતિ વચ્ચનામ્ । આગ્રાન્ત્ય રાશિના ચતુર્વિંશત્યધિક-શતરૂપેણ ભાગો દિયતે, કિન્તુ ભાજ્યસ્થાને સ્થિતસ્યોપરિતનરાગ્રેરભવત્વાત્ ભાગો ન લભ્યતે, લઘ્વા એકસ્ય સૂર્યનક્ષત્રવિપર્યાયસ્ય પશ્ચચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાઃ, અથાત્ર નક્ષત્રાણિ ક્રિયન્તે ત્રિંશદધિકૈરષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ સપ્તપદ્મિભાગેઃ પશ્ચગુણયિતવ્યાઃ, અર્થાત્ પશ્ચચતુર્વિંશત્યધિક-શતભાગાઃ ગુણયિતવ્યાઃ ૩૩ $\frac{1}{3}$ = ૧૦૦ અત્ર દ્વારભાજ્યયો ઈષ્ટાભ્યામભવર્ત્તના વિધેયા ૩૩ $\frac{1}{3}$ = ૧૦૦

ચૂર્ણિકા ભાગ ૩૩ $\frac{1}{3}$ = ૧૦૦ યહ પ્રમાણ સમી પર્વ મેં પર્વીકૃત સૂર્ય નક્ષત્ર વિપ-ર્યાય ધ્રુવરાશિ ભમરોં । યહ કિમ્ પ્રકાર સં હોતા હૈ ? હમ્ જિજ્ઞાસા કા શમન કે લિયે ત્રૈરાશિક નિયમ કહતે હૈ-યહાં પર હમ્ પ્રકાર ત્રૈરાશિક નિયમ કહા હૈ જૈસે કિ જો એકસો ચોવીસ પર્વ સે પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર લઘ્વ હોતે હો તો એક પર્વ સે કિતના લઘ્વ હો સકતા હૈ ? હમ્કો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કી જાતી હૈ જૈસે કિ-૩૩ $\frac{1}{3}$ = ૧૦૦ યહાં પર અન્ત્ય રાશિ જો એક હૈ ઉસસે મધ્ય કી રાશિ પાંચ કો ગુણા કરે તો ઉમી પ્રકાર પાંચ હી રહતા હૈ । કારણ કી એક સે ગુણિત ઉમી પ્રકાર રહતા હૈ યહ નિયમ હૈ । પશ્ચાત્ પ્રથમ રાશિ એક કા ચોવીસ સે ભાગ કરે પરંતુ ભાજ્ય રાશિ જો ઉપર કી હૈ વહ અલ્પ હોને સે ભાગ ચલતા નહીં હૈ અનઃ એક સૂર્ય નક્ષત્ર કા પાંચ એક સો ચોવીસ ભાગ લઘ્વ હોતા હૈ । અથ્વ હસકા નક્ષત્ર કરને કે લિયે સહસ્રઠિયા અઠારહ સો ત્રીસ સે પાંચ કો ગુણિત કરે અર્થાત્ પાંચિયા એક સો ચોવીસ ભાગ કો ગુણા

એક સુહૃતના બાસઠિયા જે ભાગ તથા બાસઠિયા ભાગનો ચોવીસ ચૂર્ણિકા ભાગો ૩૩ $\frac{1}{3}$ = ૧૦૦ પ્રમાણ બધા જ પર્વોમાં પર્વીકૃત સૂર્ય નક્ષત્રના સંબંધમાં ધ્રુવરાશી સંમજવી આ કેવી રીતે થાય છે ? આ જિજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે ત્રૈરાશિક નિયમ કહે છે, અહીંયાં આ રીતે ત્રૈરાશિક નિયમ કહેલ છે, જેમ કે-જો એકસો ચોવીસ પર્વથી પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર લખા થાય તો એક પર્વથી કેટલા લખ્ધ થાય ? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે, જેમ કે-૩૩ $\frac{1}{3}$ = ૧૦૦ અહીંયાં-છેલ્લી રાશી જે એક રૂપ છે તેનો વચ્ચલી રાશી પાંચ સાથે ગુણાકાર કરવાથી એજ રીતે પાંચ રહે છે. કારણ કે એકથી ગુણેલ જેજ પ્રમાણે રહે છે એવો નિયમ છે. તે પછી પહેલી રાશી એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો પરંતુ બાકીય રાશી જે ઉપરની છે તે ન્યૂન હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી એક સૂર્ય નક્ષત્રના પાંચ એકસો ચોવીસ ભાગ લખ્ધ થાય છે. હવે તેના નક્ષત્ર કરવા સહ-

जातो गुणकारराशिर्नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि-११५ छेदराशिश्च द्वापष्टिः-६२ अत्र गुणकरूपेण पञ्चदशोत्तरनवशतरूपेण पञ्च गुण्यन्ते जातानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि पञ्चमसप्त्यधिकानि $\frac{1 \times 115}{62} = \frac{115}{62}$ एतानि च पुनर्मुहूर्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{115 \times 30}{62} = \frac{3450}{62}$ जानमेकं लक्षं सप्तत्रिंशत् सहस्राणि द्वे शते पञ्चादधिकं छेदराशिश्च द्वापष्टिरूपः छेदराशिना सप्तपष्टिरूपेण गुण्यते $62 \times 67 = 4154$ जानि एकचत्वारिंशत् शतानि चतुःपञ्चादधिकानि तैर्भागो ह्रियते यथा $\frac{3450 \times 100}{4154} = 83 + \frac{116}{4154}$ लब्धाः त्रयस्त्रिंशन्मुहूर्ताः, ज्ञाप्य च तिष्ठति अष्टपष्ट्यधिकं शतम्, एतच्च पुनर्द्वापष्टिभागानयनार्थं द्वापष्ट्या गुणयितव्यमिति हारभाज्ययोर्द्वापष्ट्या अपवर्तना विधेया, ततो गच्छेत् गुणकारराशिरेक रूपो यथा- $\frac{116 \times 100}{4154} = \frac{11600}{4154} = \frac{116}{4154} \times 100 = \frac{116}{62} \times 100 = \frac{11600}{62}$ छेदराशिश्च सप्तपष्टिरूपः, एकेन गुणितं तदेव भवतीति नियमान्, करे $\frac{116 \times 100}{62} = \frac{11600}{62}$ यहाँ हारराशि एवं भाज्यराशि की अपवर्तना करे $\frac{11600}{62} = \frac{11600}{62}$ इस प्रकार गुणाकार राशि नव सो पंद्रह होता है ११५ तथा छेद राशि ६२ रहती है अब गुणाकार रूप नवसो पंद्रह से पांच को गुणा करे तो पैतालीस सो पचहत्तर होते हैं $\frac{11600}{62} = \frac{11600}{62}$ इनको मुहूर्त बनाने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{11600 \times 30}{62} = \frac{348000}{62}$ इस प्रकार एक लाख सड़तीस हजार दो सो पचास तथा छेद राशि बासठ होता है, अब छेद राशि को सड़सठ से गुणा करे $62 \times 67 = 4154$ इकतालीस सो चोपन होते हैं उससे भाग करे जैसे कि $\frac{348000}{4154} = 83 + \frac{116}{4154}$ इस प्रकार तेतीस मुहूर्त आता है तथा एक सो अड़सठ शेष बचना है इसको बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे पुनः हारराशि एवं भाज्य राशि को बासठ से अपवर्तना करे तो गुणाकार राशि एक रूप होता है-जैसे कि $\frac{11600 \times 62}{4154} = \frac{11600}{62} = \frac{11600}{62} = \frac{11600}{62}$ तथा छेद राशि सड़सठ ही रहती है कारण

सठिया अठारसो त्रीसथी पांचनो गुणाकार करवे अर्थात् पांचिया ओकसो चोवीस लागनो गुणाकार करवे $\frac{116}{62} + 1000$ अही छेद राशिनी अने लाग्ग्य राशि अपवर्तना करवी $\frac{116}{62} + 1000 = 1000 + \frac{116}{62}$ आ रीते गुणाकार राशि नवसो पंद्रह थाय छे. तथा छेद राशि ६२ भासठ रहे छे. उवे गुणाकार ३५ नवसो पंद्रथी पांचनो गुणाकार करवाभां आवे तो पिस्तालीससो पांचोतेर थाय छे. $1000 + \frac{116}{62} = 1000 + \frac{116}{62}$ आना मुहूर्त अनाववा भाटे त्रीसथी गुणाकार करवे $\frac{11600}{62} + 30 = \frac{348000}{62}$ तो आ रीते ओक लाग सड़तीस उभर असो पचास तथा छेद राशि भासठ रहे छे. ते पछी छेद राशिनी सड़सठथी गुणाकार करवे तो $62 + 67 = 4154$ आर उभर ओकसो चोपन थाय छे. तेनाथी उपरनी सठ्यानो लाग करवे जेभडे $\frac{348000}{4154} = 83 + \frac{116}{4154}$ आ रीते तेनीस मुहूर्त पुरा आवे छे. तथा ओकसो अड़सठ शेष रहे छे. तेना भासठिया लाग करवा भाटे भासठथी गुणाकार करवे तो गुणाकार राशि ओक ३५ रहे छे, जेभडे $\frac{11600 \times 62}{4154} = \frac{11600}{62} = \frac{11600}{62} = \frac{11600}{62}$ तथा छेद राशि ओकसठ रहे छे कारण के ओकथी शुद्ध सठ्या तेमनी तेमन रहे छे, ओ

તતો ભાજ્યસ્થાને જાતમ્ અષ્ટપષ્ટ્યધિકં શતમેવ, જ્ઞેદસ્થાને ચ સપ્તપષ્ટિરિતિ દ્વારભાજ્યયો
 ભાગે હતે સતિ $\frac{11}{16} = 2\frac{3}{16}$ લઘ્વૌ દ્વૌ દ્વાપષ્ટિભાગો, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય ચતુર્થિશન્
 સપ્તપષ્ટિભાગાઃ = $2\frac{3}{16}$, $\frac{23}{16}$ હત્યુપપદ્યતે ધ્રુવરાશિ પ્રમાણં ઇતિ ॥ ૧-૨ ॥ અથ 'ઇચ્છા
 પવ્વે' ત્યાદિ-ઇચ્છા પર્વ-ઇચ્છાવિષયં યત્ પર્વ-પર્વસંખ્યાનં તત્ ઇચ્છાપર્વ કથ્યતે, તદ્ગુણઃ-
 ગુણકારો यस્ય ધ્રુવરાશેઃ તસ્માત્, અર્થાત્ ઇષ્તિતં યત્ પર્વ તન્ સંખ્યયા ગુણિતાન્ ધ્રુવરાશેઃ
 પુષ્યાદીનાં નક્ષત્રાણાં ક્રમશઃ-યથા ક્રમેણ શોધનં કુર્યાન્ તદ્વથા-દિષ્ટં-યથા કથિતં-અનન્ત-
 જ્ઞાનવિશિષ્ટૈર્મહાત્મભિર્યથોપદિષ્ટં, તથા કુર્યાદિતિ ॥૩॥ કથં કથમિત્યત આહ-'ઉગ્રવીસં
 ચે' ત્યાદિ-एकोनविंशन्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वापष्टिभागः, एकस्य
 च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् चूर्णिका भागाः- $19\frac{3}{16}$, $\frac{13}{16}$ एतत्-एतावन् प्रमाणं पुण्य-
 एक से गुणित वही रहता है यह नियम कहा ही है । पश्चात् भाज्यस्थान में
 एक सो अडसठ ही होते हैं तथा ज्ज्ञेदस्थान में सडसठ रहता है इस द्वार
 भाज्य राशि का भाग करे $\frac{11}{16} = 2\frac{3}{16}$ इस प्रकार चासठिया दो भाग तथा एक
 चासठिया भाग का सडसठिया चौतीस भाग लब्ध होता है $2\frac{3}{16} = \frac{23}{16}$ इस
 प्रकार ध्रुवराशि का प्रमाण मिलता है ॥१-२॥

अथ (इच्छा पव्व) इत्यादि गाथा का अर्थ कहते हैं-इच्छा पर्व माने इच्छा
 विषयक जो पर्व हो वह इच्छा पर्व कहा जाता है, इसका गुणाकार जो ध्रुव-
 राशि हो उससे अर्थात् इच्छित जो पर्व उतनी संख्या से गुणित ध्रुवराशि से
 पुष्यादि नक्षत्रों का गथाक्रम शोधन करे जो इस प्रकार 'दिष्ट' माने अनन्त ज्ञान
 वाले महात्माओं ने जैसे उपदिष्ट किया हो वैसा करे । ३। यह किस प्रकार
 होता है? सो कहते हैं-(उग्वीसं च) इत्यादि उन्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का
 चासठिया तयालीस भाग तथा चासठिया एक भाग का तेतीस चूर्णिका भाग

નિયમ કહેલ જ છે. પછી ભાજ્ય સ્થાનમાં ૧૯૮ એકસો અડસઠજ રહે છે. તથા જ્ઞેદ
 સ્થાનમાં સડસઠ રહે આ હારરાશિ અને ભાજ્યરાશિનો ભાગ કરવો $\frac{11}{16} = 2\frac{3}{16}$ આ રીતે
 બાસઠિયા બે ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયાઓ ત્રીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે.
 $2\frac{3}{16} = \frac{23}{16}$ આ રીતે ધ્રુવરાશિનું પ્રમાણ મળે છે । ૧-૨॥

હવે (ઇચ્છપવ્વ) ઇત્યાદિ ગાથાનો અર્થ કહેવામાં આવે છે. ઇચ્છાપર્વ એટલે કે
 ઇચ્છા વિષયનું જે પર્વ તે ઇચ્છાપર્વ કહેવાય છે. તેનો ગુણાકાર ધ્રુવરાશી જે હોય તેની
 સાથે અર્થાત્ ઇચ્છિત જે પર્વ એટલી સંખ્યાથી ગુણેલ ધ્રુવરાશિથી પુષ્યાદિ નક્ષત્રાણું
 કેમાનુસાર શોધન કરવું. જે આ પ્રમાણે 'દિષ્ટ' એટલે કે અનંત જ્ઞાનવાળા મહાત્માઓએ
 જે રીતે ઉપદેશેલ હોય તે પ્રમાણે કરવું. ૩। આ કેવી રીતે થાય છે? તે કહે છે-
 (ઉગ્રવીસંચ) ઇત્યાદિ ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ
 તથા બાસઠિયા એક ભાગના તેત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ $2\frac{3}{16} = \frac{23}{16}$ આટલું પ્રમાણ પુખ્ત

नक्षत्रस्य शोधनकं भवतीति । कथमेतावत् पुण्यशोधनकस्योत्पत्तिरिति चेत् ?, अत्रोच्यते इह पाश्चात्य युगपरिसमाप्तिकाले पुण्यस्य त्रयोविंशतिः सप्तपट्टिभागाः गताः चतुश्चत्वारिंशद्वतिष्ठन्ते । ततस्ते सुहृत्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, तदा जातानि त्रयोदशशतानि विंशत्यधिकानि— $\frac{1320}{10} = 132$ एतेषां सप्तपट्ट्या भागो द्वियते $\frac{132}{2} = 66 = 19 + \frac{47}{10}$ लब्धा एकोनविंशति-सुहृत्ताः । शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत् । ते च द्वापट्टिभागानयनार्थं द्वापट्ट्या गुण्यन्ते— $\frac{47}{10} \times 2 = \frac{94}{10} = 9 + \frac{4}{10}$ जातानि एकोनत्रिंशच्छतानि चतुर्दश अधिकानि, ततश्च सप्तपट्ट्या भागो द्वियते $\frac{94}{2} = 47 = 13 + \frac{23}{10}$ लब्धास्त्रिचत्वारिंशत् द्वापट्टिभागाः एकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपट्टिभागाः, इत्युपपद्यते यथावत्, पुण्यस्य शोधनकमिति । अथ—‘उगुयालसय’ मित्यादि । एकोनचत्वारिंश—एकोनचत्वारिंशदधिकं सुहृत्तशतम् उत्तराफाल्गुनीनां—उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनं—१३९ ततः द्वे शते एकोनपट्टे—एकोनपट्ट्यधिके,

— $29 \frac{23}{10} = 29 + \frac{23}{10}$ इतना प्रमाण से पुण्य नक्षत्र का शोधन होता है ? इस शंका की निवृत्ति के लिये कहते हैं—यहां पर पाश्चात्य युग के समाप्ति काल में पुण्य-नक्षत्र का सडसठिया तेइस भाग जाने पर चुंचालीस रह जाता है । उसको सुहृत्त लाने के लिये तीस से गुणा करे तो तेरह सो बीस होता है, $\frac{1320}{10} = 132$ इसका सडसठ से भाग करे $\frac{1320}{68} = 19 + \frac{47}{10}$ तो उन्नोस सुहृत्त लब्ध होता है तथा सैंतालीस शेष बचता है, इसको बासठिया भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे $\frac{47 \times 68}{68} = \frac{3196}{68} = 47 + \frac{4}{10}$ तो उन्तीस सो चौदह होता है, इसको सडसठ से भाग करे $\frac{3196}{68} = 47 + \frac{4}{10}$ तो बासठिया तैंतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग यथावत् पुण्य नक्षत्र का शोधनक परिमाण होता है ।

अथ (उगुयालसय) इत्यादि गाथा की व्याख्या कहते हैं—एक सो उनचालीस सुहृत्त से उत्तराफाल्गुनी पर्यन्त के नक्षत्र का शोधन करे १३९ पश्चात् दो सो उनसठ से विशाखा पर्यन्त के नक्षत्र को शोधित करे २५९ । तथा

‘नक्षत्रनु’ शोधन करवावाणुं डोय छे. आटला प्रमाणथी पुण्य नक्षत्र शोधित थाय छे ? आ लज्ञासानी निवृत्ति भाटे कडे छे. अही पाछणना युगनी समाप्ति काणमां पुण्य नक्षत्रना सडसठिया तेवीस भाग जय त्यारे युंभावीस रही जय छे. तेना सुहृत्त करवा भाटे तीसथी शुणे तो तेरसो बीस थाय छे. $\frac{1320}{10} = 132$ तेने सडसठथी भाग करवे $\frac{1320}{68} = 19 + \frac{47}{10}$ भाग करवाथी ओगाणीस सुहृत्त लब्ध थाय छे. तथा सुउतादीस शेष जये छे. तेना भासठियां भाग करवा भाटे भासठथी शुणाकर करवे तो $\frac{47 \times 68}{68} = 47 + \frac{4}{10}$ जे डणर नवसो चौद थाय छे. तेने सडसठथी भाग करवे $\frac{3196}{68} = 47 + \frac{4}{10}$ भाग करवाथी भासठिया तैंतालीस भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया तेवीस भाग यथावत् पुण्य ‘नक्षत्रनु’ शोधनक परिमाण थय जय छे. डवे (उगुयाल सय) इत्यादि गाथानी व्याख्या करवामां आवे छे. ओकसो ओगाणुयालीस सुहृत्तथी ‘उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र पर्यन्तना’ नक्षत्रोनु

વિશાખાસુ-વિશાખાપર્યન્તેષુ શોધ્યે-૨૫૯ एवं चत्वारिमुहूर्तशतानि नवोत्तराणि उत्तरा-
 षाढानां-उत्तराषाढपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सन्ति-४०९ इति, ततः 'सञ्चत्ये' त्यादि-
 एतेषु सर्वेष्वपि शोधनेषु यत् पुण्यस्य मुहूर्तैर्भ्यः शेषं त्रिचत्वारिंशन्मुहूर्तस्य द्वापट्टिभागाः
 एकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपट्टिभागाः, इति तन् प्रत्येकं शोधनीयमिति, तथा
 अभिजितो नक्षत्रस्य चत्वारि मुहूर्तशतानि एकोनविंशानि-एकोनविंशत्यधिकानि पद्
 द्वापट्टिभागा मुहूर्तस्य एकस्य च द्वापट्टिभागस्य द्वाविंशत् चूर्णिका भागाः-सप्तपट्टिभागाः,
 इति शोध्यम्, एतावता इदमायाति यत् पुण्यादीनि अभिजित पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुध्य-
 न्तीति भावार्थः ततश्च-'उगुणत्तरं त्यादि एकोनसप्तानि-एकोनसप्तत्यधिकानि पञ्चमुहूर्त-
 शतानि उत्तराभाद्रपदानां-उत्तराभाद्रपदपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सन्ति-५६९ तथा
 सप्तशतानि एकोनविंशानि-एकोनविंशत्यधिकानि-७१९, रोहिणी पर्यन्तानां नक्षत्राणां
 शोध्यानि भवन्ति, पुनर्वसु-पुनर्वसु पर्यन्तो अष्टौ शतानि नवोत्तराणि-८०९ शोध्यानि

चार सो नव मुहूर्त से उत्तराषाढा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे. ४०९
 तत्पश्चात् (सञ्चत्ये) इत्यादि इन सभी शोधनक में जो पुण्य नक्षत्र के मुहूर्त
 से शेष बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया
 तेतीस भाग है उन सब को शोधित करे तथा अभिजित् नक्षत्र का एक सो
 चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का उन्नीस अधिक बासठिया छ भाग एवं
 बासठिया एक भाग का बत्तीस चूर्णिका भाग माने सडसठिया भाग इनको
 शोधित करे. इससे यह फलित होता है कि पुण्य से लेकर अभिजित् पर्यन्त
 के नक्षत्र इस प्रकार शोधित हो जाते हैं । (उगुणत्तरं) इत्यादि पांच सो उन-
 सित्तर मुहूर्त से उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे. ५६९
 तथा सात सो उन्नीस ७१९ मुहूर्त से रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित
 करें तथा पुनर्वसु पर्यन्त के नक्षत्र आठसो नव ८०९ मुहूर्त से शोधित होते

શોધન કરવું. ૧૩૯ પછી બસો આગણસાઠથી વિશાખા સુધીના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા
 ૨૫૯ તથા ચારસો નવ મુહૂર્તથી ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા ૪૦૯ તે
 પછી (સંચત્યે) ઇત્યાદિ આ બધા શોધનક નક્ષત્રો માં જે પુણ્ય નક્ષત્રના મુહૂર્તથી
 શેષ બાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ છે,
 એ બધાને શોધિત કરવા તથા અભિજિત નક્ષત્રના એકસો ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક
 મુહૂર્તના આગણીસ અધિક બાસઠિયા છભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના બત્તીસ ચૂર્ણિકા
 ભાગ એટલે કે સડસઠિયા ભાગ આ બધાને શોધિત કરવા આનાથી એ ફલિત થાય છે
 કે પુણ્યથી લઈને અભિજિત સુધીના નક્ષત્રો આ રીતે શોધિત થઈ જાય છે. (ઉગુણત્તરે)
 ઇત્યાદિ પાંચસો આગણસિત્તર મુહૂર્તથી ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા
 ૫૬૯ તથા સાતસો આગણીસ ૭૧૯ મુહૂર્તથી રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા

भवन्ति । 'अद्वसए' इत्यादि अष्टौशतानि एकोनविंशानि-एकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्तानां तथा एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति द्विपट्टिभागाः एकस्य च द्वापट्टिभागस्य पट्पट्टिः सप्तपट्टिभागाः इति पुण्यस्य शोधनकं भवति । एतावता इदमायातं यत् परिपूर्णः एको नक्षत्रपर्यायः शुद्धयतीति निगूढतत्त्वोद्भाक्षगर्थः । इत्येवं करणगाथानामक्षरार्थात्मनः प्रतिपादितः । सम्प्रति करणगाथोक्तपदार्थानां भावना प्रोच्यते-यत्नान् कौडाप पृच्छति-प्रथमं पर्व कस्मिन् सूर्यनक्षत्रे परिसमाप्तिमुपजायान् ? अत्र ध्रुवराजिमयस्मिन्नमुहूर्तौ एकस्य च मुहूर्तस्य द्वौ द्विपट्टिभागौ एकस्य च द्वापट्टिभागस्य चतुर्विंशत् सप्तपट्टिभागा इत्येवमेकत्र ध्रियते-३३^{६६} धृत्वा च प्रथमपर्वोक्त्या एकेन गुण्यन्ते, एकेन गुणितं तदेव भवति, ततः पुण्यस्य शोधनकम् एकोनविंशतिमुहूर्तौ १९ एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वापट्टिभागाः ३३ एकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपट्टिभागाः इत्येवमेवमेवमेव स्था-

हैं, (अद्वसए) इत्यादि आठ सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौबीस भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग परिमाण पुण्य नक्षत्र का शोधनक होता है, इस से यह ज्ञात होता है कि इस प्रकार पूरा एक नक्षत्र पर्याय शुद्ध होता है । यह गूढतत्व बोध का अक्षरार्थ है, इस प्रकार यह करणगाथाओं का अक्षरार्थ प्रतिपादित किया है ।

अब करण गाथा में कहे अर्थ की भावना कही जाती है-यहां पर कोई प्रश्न करे कि पहला पर्व किस सूर्य नक्षत्रमें समाप्त होता है ? यहां पर ध्रुवराशि तेतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दो भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चौतीस भाग ये सब को इकट्ठा करे ३३^{६६} इकट्ठा करके प्रथम को एक से गुणित करे तो पूर्वोक्त नियम से उसी प्रकार की संख्या रहती है, तत्पश्चात् पुण्य नक्षत्र का शोधनक उन्नीस १९ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तिथालीस भाग ३३ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग ३३^{६६} इस प्रकार इन सबकी एकत्र स्थापना जैसे कि १९, ३३, ३३^{६६}

तथा पुनर्वसु पर्यन्तना नक्षत्रો આઠસો નવ ૮૦૯ મુહૂર્તથી શોધિત થાય છે. (અદ્વસએ) ઇત્યાદિ આઠસો યોગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ પરિભાણુ પુણ્ય નક્ષત્રનું શોધનક થાય છે. આથી એમ જણાય છે કે આ રીતે પુરો એક નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. આ ગૂઢ તત્ત્વ બોધને અક્ષરાર્થ છે. આ રીતે આ કરણ ગાથાઓનો અક્ષરાર્થ પ્રતિપાદિત કરેલ છે

હવે કરણગાથામાં કહેલ અર્થની ભાવના બતાવવામાં આવે છે. અહીંયાં કોઈ પૂછેકે-પહેલું પર્વ કયા સૂર્ય નક્ષત્રમાં સમાપ્ત થાય છે ? અહીં ધ્રુવરાશી તેત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બે ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચેત્રીસ ભાગ આ બધાને એકઠા કરીને ૩૩^{૬૬} પહેલા ભાગને એકથી ગુણવાથી પૂર્વોક્ત નિયમથી એજ પ્રમાણેની સંખ્યા રહે છે, તે પછી પુણ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ૧૯ યોગણીસ

પના યથા ૧૯, $\frac{૪૩}{૬૨}$, $\frac{૩૩}{૬૨ \times ૬૭}$ इत्येवं प्रमाणं पूर्वराशौ शोधनीयं (३३, $\frac{६६}{६२}$, $\frac{३३}{६२ \times ६७}$)—१०, $\frac{४३}{६२}$, $\frac{३३}{६२ \times ६७}$ —१३, $\frac{१६}{६२}$, $\frac{१६}{६२ \times ६७}$ अवतिष्ठन्ते त्रयोदशमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशति द्विपट्टिभागाः एकस्य च द्विपट्टिभागस्य एकः सप्तपट्टिभाग इति । अत आगतम् आश्लेषा नक्षत्रस्य एतावत् प्रमाणं सूर्यो भुक्त्वा प्रथमं पर्वं श्रावणमासभावि अमावास्या लक्षणं परिसमाप्तिमुपनयतीति । अथ द्वितीयपर्वचिन्तायामुच्यते—अत्रापि सप्त ध्रुवराशिः—३३—२—३४ द्वितीयपर्वप्रतिपादनात् द्वाभ्यां गुण्यते जाना ६६—५—८ पट्टपट्टिः मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चद्विपट्टिभागाः एकस्य च द्विपट्टिभागस्य अष्टौ सप्तपट्टिभागा इति, एतस्मात् यथोदितं पुण्यनक्षत्रस्य शोधनकं—१९—४३—३३ इति शोध्यन्ते, तदा जाताः पश्चात् पट्टचत्वारिंशन्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशति द्विपट्टिभागाः, एकस्य च द्विपट्टिभागस्य पञ्चविंशत् सप्तपट्टिभागाः—४६—२१—३५ ततः पञ्चदशभिर्मुहूर्तैः आश्लेषा शुद्धा,

इतना प्रमाण से पूर्व राशि को शोधित करे (३३, $\frac{६६}{६२}$, $\frac{३३}{६२ \times ६७}$) (१०, $\frac{४३}{६२}$, $\frac{३३}{६२ \times ६७}$) = १३, $\frac{१६}{६२}$, $\frac{१६}{६२ \times ६७}$ इस प्रकार तेरह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया उन्नीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग रहता है । आश्लेषा नक्षत्र का इतना प्रमाण सूर्य भुक्त करके श्रावणमास भावी अमावास्या रूप प्रथम पर्व समाप्त हो जाता है ।

अब दूसरा पर्व की विचारणा की जाती है—यहां पर भी वही पूर्वोक्त ध्रुवराशि होती है जैसे की ३३—२—३४ यहां दूसरा पर्व होने से दो से गुणा करे तो ६६—५—८ छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया पांच भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया आठ भाग होते हैं । इसमें से यथोक्त पुण्य नक्षत्र का शोधनक १९, ४३, ३३ इस संख्या से शोधित करे माने कम करे तो छियालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया इक्कीस भाग तथा

मुहूर्त तथा એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલી ભાગ $\frac{૪૬}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૨}$ આ બધાને એક ઠેકાણે સ્થાપિત કરવા જેમકે—૧૯ $\frac{૪૩}{૬૨}$ ૩૩ $\frac{૩૩}{૬૨ \times ૬૭}$ આટલા પ્રમાણથી પૂર્વ રાશિને શોધિત કરવી ૩૩ $\frac{૪૩}{૬૨}$ ૩૩ $\frac{૩૩}{૬૨ \times ૬૭}$ ૧૯ $\frac{૪૩}{૬૨}$ ૩૩ $\frac{૩૩}{૬૨ \times ૬૭}$ = ૧૩, $\frac{૧૬}{૬૨}$, $\frac{૧૬}{૬૨ \times ૬૭}$ આ પ્રમાણે તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ રહે છે. આશ્લેષા નક્ષત્રનું આટલું પ્રમાણ સૂર્ય ભોગવીને શ્રાવણ માસ ભાવી અમાસ ૩૫ પહેલા પર્વને સમાપ્ત કરે છે.

હવે બીજાપર્વની વિચારણા કરવામાં આવે છે, અહીં પણ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી હોય છે. જેમકે ૩૩—૨—૩૪ અહીં બીજું પર્વ હોવાથી એથી ગુણવા ૬૬—૫—૮ તો છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા આઠ ભાગ રહે છે. આનાથી યથોક્ત પુણ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ૧૯—૪૩—૩૩ આ સંખ્યાથી એટલેકે એટલા ઓછા કરે તો છેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ

ત્રિંશતા મઘા, સ્થિતઃ પશ્ચાદેકો મુહૂર્તઃ, અત આગતં દ્વિતીયં પર્વ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રસ્ય
 એકં મુહૂર્તમ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રયોવિંશતિં દ્વાપટ્ટિભાગાન્ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પાંચ-
 ત્રિંશતં સપ્તપટ્ટિભાગાન્ શુભત્વા સૂર્યો દ્વિતીયં પર્વપરિસમાપ્તિગુપ્તનયતિ । અથ તૃતીયપર્વચિન્તાયાં
 સ એવ પૂર્વોક્તો ધ્રુવરાશિઃ-૩૩।૨।૩૪ ત્રિભિર્ગુણ્યતે-૯૯।૭।૪૨ જાતાઃ નવનવતિ મુહૂર્તાઃ
 એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્તદ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય દ્વિચત્વારિંશત્ સપ્તપટ્ટિ-
 ભાગાઃ । એતસ્માત્ પૂર્વોક્તં પુણ્યનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ૧૯।૪૩। ૩૩ શોધ્યન્તે (૯૯।૭।૪૨)-
 (૧૯।૪૩।૩૩)=૭૯।૨૪।૯ સ્થિતાઃ પશ્ચાત્ એકોનાશીતિર્મુહૂર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય
 ચતુર્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય નવ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ ।-૭૯।૨૪।૯ તતઃ
 અશ્લેષા નક્ષત્રસ્યાર્દ્ધક્ષેત્રપ્રતિપાદનાત્ પાંચદશમિર્મુહૂર્તૈ રાશ્લેપાનક્ષત્રં, ત્રિંશતા મઘા, ત્રિંશતા

વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા પૈતીસ ભાગ ૪૬-૨૧-૩૫ હોતે હૈં પંદ્રહ
 મુહૂર્ત સે અશ્લેષા કો શોધિત કરે એવં તીસ સે મઘા કો શોધિત કરે તો એક
 મુહૂર્ત શેષ રહતા હૈ । દૂસરા પર્વ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા એક મુહૂર્ત તથા એક
 મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તેઈસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા
 પૈતીસ ભાગ કો સુક્ત કરકે સૂર્ય દૂસરે પર્વ કો સમાપ્ત કરતા હૈ ।

અબ તીસરે પર્વ કી વિચારણા મેં વહી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ હોતી હૈ ૩૩-૨-
 ૩૪ હસકો ત્રીન સે ગુણા કરે તો ૯૯-૭-૪૨ નવનાળુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત
 કા વાસઠિયા સાત ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ચાલીસ
 ભાગ હોતે હૈં । હસમેં સે પૂર્વોક્ત પુણ્ય નક્ષત્ર કા શોધનક ૧૯, ૪૩, ૩૩ શોધિત
 કરે અર્થાત્ ન્યૂન કરે । ૧૯, ૭, ૪૨-૧૯, ૪૩, ૩૩=૭૯, ૨૪, ૯ હસ પ્રકાર
 ઉનાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
 ભાગ કા સડસઠિયા નવ ભાગ-૭૯, ૨૪, ૯ રહતા હૈ, અશ્લેષા નક્ષત્ર કો અર્દ્ધ-

ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગો ૪૬-૨૧-૩૫ થાય છે. પંદ્રહ
 મુહૂર્તથી અશ્લેષા નક્ષત્રને શોધિત કરવું અને ત્રીસથી મઘા નક્ષત્રને શોધિત કરવું તો
 એક મુહૂર્ત બાકી રહે છે બીજું પર્વ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
 વાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગને ભોગવીને
 સમાપ્ત થાય છે.

હવે ત્રીજા પર્વની વિચારણામાં પણ એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ હોય છે ૩૩-૨-૩૪
 અને ત્રણથી શુભવી ૬૬-૭-૪૨ નવનાળુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા સાત
 ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બેતાલીસ ભાગ થાય છે. આમાંથી પૂર્વ
 કથિત પુણ્ય નક્ષત્રનું શોધનક ૧૯-૪૩-૩૩ શોધિત કરવું એટલેકે કમ કરવું ૬૬-૭-૪૨
 (૭૬-૪૩-૩૩)=૭૯-૨૪-૯ આ રીતે ઓગણીસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા
 ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા નવ ભાગ ૭૯-૨૪-૯ રહે છે,
 સુ. ૧૦

पूर्वाफाल्गुनी, सर्वयोगेन $१५ + ३० + ३० = ७५$, $७५ - ७५ = ४१२४१$ अतः स्थिताः पश्चान् चत्वारो मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति द्वापट्टिभागाः एकस्य च द्वापट्टिभागस्य नवसप्तपट्टिभागाः, अत आगः तृतीयं पर्वं भाद्रपदमासमात्रि अमावास्या लक्षणम् उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रस्य चतुर्गो मुहूर्तान् एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिं द्वापट्टिभागान् एकस्य च द्वापट्टिभागस्य नवसप्तपट्टिभागान् भुक्ता सूर्यस्तृतीयं पर्वं भाद्रपदमासमात्रि अमावास्या लक्षणं परिसमाप्तिमुपनयतीति । एवमेव शेषेष्वपि पर्वेषु सूर्यनक्षत्राणि वेदितव्यानि । तत्र युगपूर्वार्द्धमात्रि द्वापट्टि पर्वगतसूर्यनक्षत्रसूचिका इमाः पूर्वाचार्योपदर्शिताः गाथाः सम्भावनीयाः यथा—

‘सप्त भग अज्जम दुगं हत्थो चित्ता विसाह मित्तो य ।

जेट्ठा इगं च छक्कं अजाभिच्चुट्ठीदु पसासा ॥१॥

छक्कं च कत्तियाई पिइभग अज्जम दुगं च चित्ताय ।

वाउ विसाहा अणुराह जेट्ठं आउं च विगुदुगं ॥२॥

क्षेत्र प्रतिपादित करने से पंद्रह मुहूर्त से अश्लेषा नक्षत्र, तीस मुहूर्त से मघा नक्षत्र तीस से पूर्वाफाल्गुनी शुद्ध होते हैं सब को मिलाने से $१५ + ३० + ३० = ७५$, $७५ - ७५ = ४१२४१$ इस प्रकार चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चौबीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया नव भाग रहता है । अब भाद्रपद मास भावी अमावास्या रूप नीमरे पर्व उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चौबीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया नव भाग भुक्त करके सूर्य भाद्रपद मास भावी अमावास्या रूप नीमरे पर्व को समाप्त करना है । इसी प्रकार शेष पर्व में भी सूर्य नक्षत्र जान लेंगे । युग के पूर्वार्द्ध भावी वासठ पर्व गत सूर्य नक्षत्र दर्शिका पूर्वाचार्यों ने कही हुई ये गाथाएं भावनीय है—(सप्त भग अज्जम दुगं हत्थो) इत्यादि ।

अश्लेषा नक्षत्रने अर्धक्षेत्र व्यापि प्रतिपादित करेले छेवाथी पंदर मुहूर्तथी अश्लेषानक्षत्र, तीस मुहूर्तथी मघा नक्षत्र, तीसथी पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र गणने सेणववाथी $१५ + ३० - ३० = ७५$ $७५ - ७५ = ४ - २४ - ६$ आ रीते आर मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना वासठिया चौबीस भाग तथा वासठिया ओक भागना सडसठिया नव भाग रहे छे. हवे लाहरवा भास लावी अभास ३५ त्रीलुं पर्व उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रना आर मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना वासठिया चौबीस भाग तथा वासठिया ओक भागना सडसठिया नव भाग लागवीने सूर्य लाहरवा भासनी अमावास्या ३५ त्रील पर्वने समाप्त करे छे. ओर रीते भाडीना पर्व विषे थलु सूर्य नक्षत्र समल लेवा, युगना पूर्वार्धभां आवेल वासठ नक्षत्रभां आवेल सूर्य नक्षत्र अतापनारी पूर्वाचार्यो के डेले आ गाथाओ लावनीय छे. (सप्त भग अज्जम दुगं हत्थो)

સવળ ધણિદ્વા અજદેવ અભિવુદ્ધી દુઅસ્સ જમવહુલા ।

રોહિણી સોમદિદ્ધ દુગં પુસ્સો પિદ્ધ મગજ્જમા દ્વત્થો ॥૩॥

ચિત્તાય જિદ્ધવજ્જા અમ્મીઈ અંતાણિ અદ્ધ રિક્ખાણિ ।

એએ જુગપુન્નવહે વેસદ્ધિ પવ્વેમુ રિક્ખાણિ ॥૪॥

છાયા-સર્પો ભાગાઽર્યમાદિકં હસ્તચિત્રા વિશાખા મિત્રં ચ ।

જ્યેષ્ઠાદિકં ચ પદ્મપટકં અજોઽભિવૃદ્ધિઃ ઉત્તરાશાદ્રપદા ॥૧॥

પુષ્યઃ અશ્વથ કૃત્તિકાદિકં પટ્કપિતરઃ ભગઃ અર્યમાદિકં ચ ।

ચિત્રા ચ । વાયુર્વિશાખા અનુરાધાજ્યેષ્ઠા વાયુશ્ચ વિષ્ણુક દિકં ॥૨॥

શ્રવણો ધનિષ્ઠા અજદેવઃ અભિવૃદ્ધિર્દિકમ્ અથઃ યગોવહુલઃ ।

રોહિણી અદિતિર્દિકં પુષ્યઃ પિતૃઃ ભગઃ અર્યમા હસ્તઃ

ચિત્રા ચ જ્યેષ્ઠાદીનિ અભિજિત્ પર્યન્તાનિ નક્ષત્રાણિ (ઋક્ષાણિ) ।

एतानि युगपूर्वादेर्द्वापष्टि पर्वसु ऋक्षाणि ॥૩॥

ક્રમેણૈતાસાં વ્યાખ્યા યથા-પ્રથમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તૌ સૂર્યસ્ય નક્ષત્રં સર્પઃ સર્પદેવતો-
પલક્ષિતં સર્પદૈવતં-આશ્લેપાનક્ષત્રં ભવતિ (૧) । ઢિતીયસ્ય પર્વણઃ સમાપ્તૌ સૂર્યનક્ષત્રં ભગઃ-
ભગદેવતોપલક્ષિતં પૂર્વાફાલ્ગુનીનક્ષત્રં ભવતિ (૨) તતોઽર્યમદિકમિતિ-તૃતીયસ્ય પર્વણઃ પરિ-
સમાપ્તૌ અર્યમા-અર્યમાદેવતોપલક્ષિતં-સૂર્યદૈવતં-ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રં ભવતિ (૩) ચતુર્થસ્યાપિ
પર્વણઃ સમાપ્તૌ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમેવ ભવતિ (૪) । પચ્ચમસ્ય હસ્તઃ (૫) । પષ્ઠસ્ય ચિત્રા
(૬) । સપ્તમસ્ય પર્વણઃ સમાપ્તૌ વિશાખા (૭) । અષ્ટમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તૌ સૂર્યનક્ષત્રં
મિત્રઃ-મિત્રદેવતોપલક્ષિતમ્ અનુરાધાનક્ષત્રં ભવતિ (૮) । તતો જ્યેષ્ઠાદિકં પટ્કં ક્રમેણ

इन गाथाओं की व्याख्या इस प्रकार से है-प्रथम पर्व की समाप्ति में सर्प
देवता वाला सूर्य नक्षत्र अश्लेषा होता है (१) दूसरे पर्व की समाप्ति में सूर्य
भग देवता वाला पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होता है (२) तीसरे पर्व की समाप्ति
में अर्यमा देव से प्रसिद्ध सूर्य देवता वाला उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है
(३) चतुर्थ पर्व की समाप्ति में भी उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र ही होता है (४)
पांचवें पर्व की समाप्ति में हस्त नक्षत्र होता है (५) छठे पर्व की समाप्ति में
चित्रा नक्षत्र होता है (६) सातवें पर्व की समाप्ति में विशाखा नक्षत्र होता
है (७) आठवें पर्व की समाप्ति में सूर्य नक्षत्र मित्र देवता वाला अनुराधा नक्षत्र

ઈત્યાદિ આ ગાથાઓની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. પહેલા પર્વની સમાપ્તિમાં સર્પ દેવતા-
વાળું સૂર્ય નક્ષત્ર અશ્લેષા હોય છે. (૧) બીજા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર ભગ
દેવતાવાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર છે. (૨) ત્રીજા પર્વની સમાપ્તિમાં અર્યમા દેવથી પ્રસિદ્ધ
સૂર્ય દેવતાવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે. (૩) ચોથા પર્વની સમાપ્તિમાં પણ ઉત્તરા-
ફાલ્ગુની નક્ષત્ર જ હોય છે, (૪) પાંચમા પર્વની સમાપ્તિમાં હસ્ત નક્ષત્ર હોય છે. (૫)
છઠા પર્વની સમાપ્તિમાં ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૬) સાતમા પર્વની સમાપ્તિમાં વિશાખા

વક્તવ્યં તદ્યથા—નવમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તૌ જ્યેષ્ઠા સૂર્યનક્ષત્રં ભવતિ (૯) । દશમસ્ય મૂલં (૧૦) । એકાદશસ્ય પૂર્વાષાઢા (૧૧) । દ્વાદશસ્યોત્તરાષાઢા (૧૨) । ત્રયોદશસ્ય શ્રવણા (૧૩) । ચતુર્દશસ્ય ધનિષ્ઠા (૧૪) । પંચદશસ્ય અજઃ—અજદેવતોપલક્ષિતં પૂર્વાભાદ્રપદા-નક્ષત્રં (૧૫) । ષોડશસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તૌ અભિવૃદ્ધિઃ—અભિવૃદ્ધિદેવતોપલક્ષિતમ્ ઉત્તરા-ભાદ્રપદાનક્ષત્રં ભવતિ (૧૬) । સપ્તદશસ્ય પર્વણઃ સમાપ્તૌ ઉત્તરાભાદ્રપદાનક્ષત્રં ભવતિ (૧૭) । અષ્ટાદશસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તૌ પુષ્યં સૂર્યનક્ષત્રં ભવતિ (૧૮) । એકોનવિંશતિતમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તૌ સૂર્યનક્ષત્રં અથઃ—અશ્વદેવતોપલક્ષિતમ્ અશ્વિની નક્ષત્રં ભવતિ (૧૯) । વિંશતિતમસ્ય પર્વણઃ સમાપ્તૌ પૃથ્વં ચ કૃત્તિકાદિકમિતિ કૃત્તિકાનક્ષત્રં ભવતિ (૨૦) । તતઃ ક્રમેણ એક-વિંશતિતમસ્ય રોહિણી (૨૧) । દ્વાવિંશતિતમસ્ય મૃગશિરા (૨૨) । ત્રયોવિંશતિતમસ્ય આર્દ્રા હોતા હૈ (૮) અથ જ્યેષ્ઠાદિ પદ્ નક્ષત્ર વિષય મેં ક્રમાનુસાર કહતા હૈ—નવવાં પર્વની સમાપ્તિ મેં જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર સૂર્ય નક્ષત્ર હોતા હૈ (૯) દશવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં મૂલ નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૦) ગ્યારહવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૧) યારહવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૨) તેરહવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં શ્રવણ નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૩) ચૌદહવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૪) પંદરહવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં અજ-દેવતા વાલા પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૫) છોલહવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં અભિવૃદ્ધિ દેવતા વાલા ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૬) અઠારહવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં પુષ્ય સૂર્ય નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૮) ઉઝીસવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં સૂર્ય નક્ષત્ર અશ્વદેવતા વાલા અશ્વિની નક્ષત્ર હોતા હૈ (૧૯) વીસવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૨૦) તત્પશ્ચાત્ ક્રમ સે ઇક્કીસવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં સૂર્ય નક્ષત્ર રોહિણી હોતા હૈ (૨૧) વાવીસવેં પર્વની સમાપ્તિ મેં

નક્ષત્ર હોય છે. (૭) આઠમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર મિત્ર દેવતાવાળું અનુરાધા નક્ષત્ર હોય છે (૮) હવે જ્યેષ્ઠાદિ છ નક્ષત્રના સંબંધના ક્રમાનુસાર કહે છે—નવમા પર્વની સમાપ્તિમાં જ્યેષ્ઠાનક્ષત્ર સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૯) દસમા પર્વની સમાપ્તિમાં મૂલનક્ષત્ર હોય છે. (૧૦) ગ્યારમા પર્વની સમાપ્તિમાં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે (૧૧) યારમા પર્વની સમાપ્તિમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૨) તેરમા પર્વની સમાપ્તિમાં શ્રવણ નક્ષત્ર હોય છે (૧૩) ચૌદમા પર્વની સમાપ્તિમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૪) પંદરમા પર્વની સમાપ્તિમાં અજ દેવતાવાળું પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે (૧૫) સોળમા પર્વની સમાપ્તિમાં અભિવૃદ્ધિ દેવતાવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૬) સત્તરમા પર્વની સમાપ્તિમાં ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૧૭) અઠારમા પર્વની સમાપ્તિમાં પુષ્ય સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે (૧૮) એગણીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર અશ્વ દેવતાવાળું અશ્વિની નક્ષત્ર હોય છે. (૧૯) વીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે (૨૦)

(૨૩) । ચતુર્વિંશતિતમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તૌ સૂર્યનક્ષત્રં પુનર્વગ્નુનક્ષત્રં ભવતિ (૨૪) । પચ્ચ-
વિંશતિતમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તૌ પુષ્યનામકં સૂર્યનક્ષત્રં ભવતીતિ (૨૫) । તતઃ પઙ્ચવિંશતિ-
તમસ્ય પર્વણઃ સમાપ્તિકાલે સૂર્યનક્ષત્રં પિતરઃ—પિતૃદેવતોપલક્ષિતં મધાનક્ષત્રં ભવતિ (૨૬) ।
સપ્તવિંશતિતમસ્ય પર્વણઃ સમાપ્ત્યવસરે સૂર્યનક્ષત્રં ચત્વઃ ભગઃ—ભગદેવતોપલક્ષિતં પૂર્વાફાલ્ગુની
નક્ષત્રં ભવતિ (૨૭) । અષ્ટાવિંશતિતમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે અર્યમાદેવતોપલક્ષિતં—ઉત્તરા-
ફાલ્ગુનીનક્ષત્રં ભવતિ (૨૮) । એકોનવિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્ત્યવસરેડપિ ઉત્તરાફાલ્ગુ-
નીનક્ષત્રં ભવતિ (૨૯) । ત્રિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલં સૂર્યનક્ષત્રં ચત્વઃ ચિત્રાનક્ષત્રં
ભવતિ (૩૦) । એકત્રિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે સૂર્યનક્ષત્રં ક્વિલ વાયુઃ—વાયુદેવતોપ-
લક્ષિતં સ્વાતીનક્ષત્રં જ્ઞેયં (૩૧) । દ્વાત્રિંશત્તમસ્ય વિશાખા (૩૨) । ત્રયસ્રિંશત્તમસ્ય અનુ-
રાધાનક્ષત્રં (૩૩) । ચતુર્સ્રિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્ત્યવસરે સૂર્યનક્ષત્રં ડ્યેષ્ટા ભવતીત્યવસેયં

મૃગશિરા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૨૨) તેઈસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ મેં આર્દ્રા નક્ષત્ર હોતા
હૈ (૨૩) ચૌવીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ મેં સૂર્ય નક્ષત્ર પુનર્વસુ હોતા હૈ (૨૪)
પચીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ મેં પુષ્ય નામકા સૂર્ય નક્ષત્ર હોતા હૈ (૨૫) છાઈસવેં
પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ મેં સૂર્ય નક્ષત્ર પિતૃ દેવતા ચાલા મધા નક્ષત્ર હોતા હૈ
(૨૬) સતાઈસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કે અવસર મેં સૂર્ય નક્ષત્ર ભગ દેવતાચાલા
પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોતા હૈ (૨૭) અઠાઈસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ મેં અર્યમા
દેવતા ચાલા ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોતા હૈ (૨૮) ડન્નીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ
કાલ મેં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોતા હૈ (૨૯) ત્રીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ
મેં સૂર્ય નક્ષત્ર ચિત્રા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૩૦) ફકતીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ કાલ
મેં વાયુદેવતા ચાલા સ્વાતિ નક્ષત્ર સૂર્ય નક્ષત્ર હોતા હૈ (૩૧) વત્તીસવેં પર્વેં
કો સમાપ્તિ મેં વિશાખા નક્ષત્ર હોતા હૈ (૩૨) તેતીસવેં પર્વેં કી સમાપ્તિ મેં

તે પછી કમથી એકત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર રોહિણી હોય છે. (૨૧)
બાવીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં મૃગશિરા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૨) તેવીસમા પર્વની સમા-
પ્તિમાં આર્દ્રાનક્ષત્ર હોય છે. (૨૩) ચોવીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર પુનર્વસુ
હોય છે. (૨૪) પચીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં પુષ્ય નામનું સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૨૫)
છન્વીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં સૂર્ય નક્ષત્ર પિતૃદેવતાવાળું મધા નક્ષત્ર હોય છે. (૨૬)
સત્યાવીસમા પર્વની સમાપ્તિ અવસરમાં સૂર્ય નક્ષત્ર ભગ દેવતાવાળું પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર
હોય છે. (૨૭) અઠ્યાવીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં અર્યમા દેવતાવાળું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર
હોય છે. (૨૮) બોગણત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિકાળમાં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય છે.
(૨૯) ત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્ય નક્ષત્ર ચિત્રા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૦) એકત્રીસ
માપર્વની સમાપ્તિ કાળમાં વાયુ દેવતાવાળું સ્વાતી નક્ષત્ર સૂર્ય નક્ષત્ર હોય છે. (૩૧)
બત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં વિશાખા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૨) તેત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં

(૨૪) । (જીવન વ્યાપ્તકાલ આયુઃ, જીવનં નામ જલં 'પયઃ કીલાલમમૃતં જીવનં ભુવનં વન' મિત્યમરઃ) । પદ્ત્રિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે વિષ્વક દેવદિક્રમિતિ વિષ્વક દેવતોપલક્ષિતમ્ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રં ભવતિ (૩૬) । સપ્તત્રિંશત્તમસ્યાપિ પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમેવ ભવતિ (૩૭) । અષ્ટત્રિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે શ્રવણા- નક્ષત્રં ભવતિ (૩૮) । એકોનચત્વારિંશત્તમસ્ય ધનિષ્ઠા (૩૯) । ચત્વારિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે અજઃ-અજદેવતોપલક્ષિતં પૂર્વાભાદ્રપદાનક્ષત્રં ભવતીત્યવસેયં (૪૦) । એક- ચત્વારિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ પરિસમાપ્ત્યવસરે અભિવૃદ્ધિઃ-અભિવૃદ્ધિદેવતોપલક્ષિતમ્ ઉત્તરા- ભાદ્રપદાનક્ષત્રં ભવતીતિ જ્ઞેયમ્ (૪૧) । ણાચત્વારિંશત્તમસ્યાપિ પર્વણઃ પરિસમાપ્તિકાલે ઉત્તરાભાદ્રપદાનક્ષત્રં ભવતીતિ જ્ઞેયં (૪૨) । ત્રિચત્વારિંશત્તમસ્ય પર્વણઃ સમાપ્તિકાલે અધઃ અધદેવતોપલક્ષિતમ્ અશ્વિનીનક્ષત્રં ભવતીત્યવસેયમ્ (૪૩) । ચતુશ્ચત્વારિંશત્તમસ્ય અનુરાધા નક્ષત્રં હોતા હૈ (૪૩) જોતીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ મેં મૃગ્ય નક્ષત્રં જ્યેષ્ઠા હોતા હૈ (૪૪) પૈતીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ અવમ્-મેં આયુદેવતા ચાલા મામે જલ દેવતા ચાલા પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રં હોતા હૈ (૪૫) જીવનવ્યાપ્ત કાલ કા નામ આયુ હૈ જીવન જલ કા નામ હૈ કહા ખી હૈ (પયઃ કીલાલમમૃતં જીવનં ભુવનં વનમ્) इत्यमरः । છત્તીસમેં પર્વ કી સમાપ્તિ મેં વિશ્વદેવ દેવતા ચાલા ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રં હોતા હૈ (૩૬) સંતીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ મેં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રં હી હોતા હૈ (૩૭) આઢતીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ મેં શ્રવણ નક્ષત્રં હોતા હૈ (૩૮) ઉન્ચાલીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ મેં ધનિષ્ઠા નક્ષત્રં હોતા હૈ (૩૯) ચાલીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ કાલ મેં અજદેવતા ચાલા પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્રં હોતા હૈ (૪૦) હકતાલીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ મેં અભિવૃદ્ધિ દેવતા ચાલા ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રં હોતા હૈ (૪૧) વચાલીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ કાલ મેં ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રં હોતા હૈ (૪૨) તચાલીસવેં પર્વ કી સમાપ્તિ કાલ મેં અશ્વદેવતા ચાલા અશ્વિની

અનુરાધા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૩) ચોત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં આયુ દેવતાવાળું અર્થાત્ જલ દેવતાવાળું પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૫) જીવન વ્યાપ્ત કાળનું નામ આયુ છે જીવન જલનું નામ છે. કહ્યું પણ છે. (પયઃકીલાલમમૃતં જીવનં ભુવનં વનમ્' इत्यमरः) છત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં વિશ્વે દેવ દેવતાવાળું ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર જ હોય છે. (૩૬) સાડત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર જ હોય છે. (૩૭) આઢત્રીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં શ્રવણ નક્ષત્ર હોય છે. (૩૮) ઓગણચાલીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય છે. (૩૯) ચાલીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં અજ દેવતાવાળું પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૦) એકતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિમાં અભિવૃદ્ધિ દેવતાવાળું ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૧) બેતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર હોય છે. (૪૨) તેતાલીસમા પર્વની સમાપ્તિ કાળમાં અશ્વદેવતાવાળું અશ્વિની

पर्वणः परिसमाप्तिकाले यमः—यमदेवतोपलक्षितं भरणीनक्षत्रं ज्ञेयं (४४) पञ्चचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तौ बहुलः—बहुलदेवतोपलक्षितं बहुलदैवतं कृत्तिका नक्षत्रं ज्ञेयं (४५) । पट्चत्वारिंशत्तमस्य रोहिणी (४६) । सप्तचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे सोमः—सोमदेवतोपलक्षितं मृगशिरानक्षत्रं भवति (४७) । अदिति द्विकमिति अष्टाचत्वारिंशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अदितिः—अदितिदेवतोपलक्षितं पुनर्वसुनक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् (४८) एकोनपञ्चाशत्तमस्यापि पर्वणः परिसमाप्तिकाले सूर्यनक्षत्रं खलु अदितिः—पुनर्वसुरेव (४९) । पञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले पुष्यनक्षत्रं भवति (५०) । एकपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले पितृ—पितृदेवतोपलक्षितं मघानामकं नक्षत्रं भवति (५१) । द्वापञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये भगः—भगदेवतोपलक्षितं सूर्यदैवतं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रमवसेयं (५२) । त्रिपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्त्यवसरे अर्यमा—अर्यमादेवतोपलक्षितं सूर्यदैवतम्—उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं भवतीत्यवसेयम् (५३) चतुःपञ्चाशत्तमस्य

नक्षत्र होता (४३) चुवालीसवे पर्व की समाप्ति काल में यमदेवता वाला भरणी नक्षत्र होता है (४४) पैतालीसवे पर्व की समाप्ति काल में बहुलदेवता वाला कृत्तिका नक्षत्र होता है (४५) छयालीसवे पर्व की समाप्ति काल में रोहिणी नक्षत्र होता है (४६) सैंतालीसवे पर्व की समाप्ति काल में सोमदेवता वाला मृगशिरा नक्षत्र होता है (४७) अडनालीसवे पर्व की समाप्ति काल में अदितिद्विक-अदिति देवता वाला पुनर्वसु नक्षत्र होता है (४८) उन्वालीसवे पर्व की समाप्ति काल में सूर्य नक्षत्र पुनर्वसु ही होता है (४९) पचासवे पर्व की समाप्ति काल में पुष्य नक्षत्र होता है (५०) हक्कावनवे पर्व की समाप्ति काल में पितृदेवता वाला मघा नक्षत्र होता है (५१) बावनवे पर्व की समाप्ति समय में भग देवता नाम का सूर्य देवता वाला पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होता है (५२) तिरपनवे पर्व की समाप्ति काल में अर्यमा देवता नाम का सूर्य देवता वाला

नक्षत्र होय छे. (४३) चुंभालीसमा पर्वनी समाप्ति काणमां यम देवतावाणुं भरणी नक्षत्र होय छे. (४४) पैतालीसमा पर्वनी समाप्ति काणमां बहुल देवतावाणुं कृत्तिका नक्षत्र होय छे. (४५) छैंतालीसमा पर्वनी समाप्ति काणमां रोहिणी नक्षत्र होय छे. (४६) सुंतालीसमा पर्वनी समाप्ति काणमां सोम देवतावाणुं मृगशिरा नक्षत्र होय छे. (४७) अडतालीसमा पर्वनी समाप्ति काणमां अदितिद्विक-अदिति देवतावाणुं पुनर्वसु नक्षत्र होय छे. (४८) ओगाणुपयासमा पर्वनी समाप्ति काणमां सूर्य नक्षत्र पुनर्वसु होय छे. (४९) पयासमा पर्वनी समाप्ति काणमां पुष्य नक्षत्र होय छे. (५०) ओकावनमा पर्वनी समाप्ति काणमां पितृदेवतावाणुं मघा नक्षत्र होय छे. (५१) आवनमा पर्वनी समाप्ति समयमां भगदेवता नामना सूर्यदेवतावाणुं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र होय छे. (५२) नेपनमा पर्वनी समाप्ति काणमां अर्यमा देवता नामना सूर्य देवतावाणुं उत्तराफाल्गुनी

परिसमाप्तिकाले हस्तनक्षत्रं भवति (५४) । पञ्चपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिसमये चित्रा नक्षत्रं ज्ञेयं (५५) । यतोहि (अत ऊर्ध्वं चित्रादीनि अभिजित् पर्यन्तानि ज्येष्ठावर्ज्यानि अष्टौ नक्षत्राणि क्रमेण वक्तव्यानीत्युक्ति रस्तीति) तेन पट्पञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले स्वातीनक्षत्रं भवति (५६) । सप्तपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः समाप्तिकाले विशाखानक्षत्रं भवति (५७) । अष्टपञ्चाशत्तमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले अनुगन्धानक्षत्रं ज्ञेयं (५८) एकपण्डिततमस्य पर्वणः परिसमाप्तिकाले मूलनक्षत्रं भवति (५९) । पण्डिततमस्य पर्वणः समाप्तिकाले पूर्वाषाढानक्षत्रं भवति (६०) । एकपण्डिततमस्य पर्वणः समाप्तिकाले उत्तराषाढानक्षत्रं भवति (६१) । द्वापण्डिततमस्य पर्वणः समाप्तिसमये अभिजिन्नक्षत्रं भवतीति (६२) क्रमेण पूर्वपरिसमापकानि नक्षत्राणि प्रतिपादितानि । एतानि नक्षत्राणि युगस्य—पञ्चवर्षान्मककालविशिष्टस्य युगनामधेयस्य समयस्य पूर्वार्द्धे—तार्द्धद्वयवर्षप्रमाणके समये—एकत्रिंशन्मासात्मके काले द्वापण्डितसंख्येषु पर्वसु यथाक्रमं युक्तानि—पर्व परिसमापकतया प्रतिपादितानि इत्यवधेयानि ।

उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र होता है (५३) चोपनवे पर्व की समाप्ति काल में हस्त नक्षत्र होता है (५४) पञ्चपनवे पर्व की समाप्ति काल में चित्रा नक्षत्र होता है (५५) कारण की इसके पश्चात् चित्रा से लेकर अभिजित् पर्यन्त के ज्येष्ठा को छोड़कर आठ नक्षत्र क्रम से कहना चाहिये यह युक्ति होने से छप्पनवे पर्व की समाप्ति काल में स्वाति नक्षत्र होता है (५६) सत्तावनवे पर्व की समाप्ति काल में विशाखा नक्षत्र होता है (५७) अष्टावनवे पर्व की समाप्ति काल में अनुराधा नक्षत्र होता है (५८) उनसाठवे पर्व की समाप्ति काल में मूल नक्षत्र होता है (५९) साठवे पर्व की समाप्ति काल में पूर्वाषाढा नक्षत्र होता है (६०) इकसठवे पर्व की समाप्ति काल में उत्तराषाढा नक्षत्र होता है (६१) बासठवे पर्व की समाप्ति काल में अभिजित् नक्षत्र होता है (६२) इस प्रकार क्रमानुसार पर्व परिसमाप्त नक्षत्रों का प्रतिपादन किया है ये नक्षत्र युग माने पांच वर्ष विशिष्ट काल के पूर्वार्द्ध माने द्वाइ वर्ष प्रमाण वाले समय में

नक्षत्र होय छे. (५३) चोपनमा पर्वनी समाप्ति काणमां हस्त नक्षत्र होय छे. (५४) पञ्चावनमा पर्वनी समाप्ति काणमां चित्रा नक्षत्र होय छे. (५५) कारण के आना पछी चित्राथी छडने अबिल्लत सुधीना ज्येष्ठा नक्षत्रने छोडीने आठ नक्षत्रो कभथी कडेवा जोडये आ युक्ति होवाथी छप्पनमा पर्वनी समाप्ति काणमां स्वाति नक्षत्र होय छे (५६) सत्तावनमा पर्वनी समाप्ति काणमां विशाखा नक्षत्र होय छे. (५७) अष्टावनमा पर्वनी समाप्ति काणमां अनुराधा नक्षत्र होय छे (५८) ओगणुसाठमा पर्वनी समाप्तिकाणमां मूलनक्षत्र होय छे. (५९) साठमा पर्वनी समाप्ति काणमां पूर्वाषाढा नक्षत्र होय छे. (६०) ऐकसठमा पर्वनी समाप्तिमां उत्तराषाढा नक्षत्र होय छे. (६१) बासठमा पर्वनी समाप्तिकाणमां अबिल्लत् नक्षत्र होय छे. (६२) आ रीते यथाक्रम पर्व परिसमापक नक्षत्रोयुं कथन करैल छे. आ नक्षत्रो युग ओठवे के—पांच वर्षवाणा काणना पूर्व अर्ध.

एवं करणवशेन युगस्योत्तरार्द्धेऽपि द्वापष्टिसंख्यकेषु पूर्वम् पर्वपरिसमापकानि नक्षत्राणि परि-
भावनीयानि । अथ किं पर्व चरमदिवसे कियत्सु मुहूर्तेषु गतेषु परिसमाप्तिमियत्तीत्येत-
द्विषयं यत्करणम् अभिहितं पूर्वाचार्यैः सादृत्रापि विनेयजनानुग्रहाय मयाप्यवधीयते यथा—
'चउहिं हियम्मि पव्वे एवके सेसंभि होइ कलिओगे । वंसु य दावरजुम्मो तिगु तेया चउमु
कडु जुम्मो ॥१॥ कलिओगे तेणउई पक्खेवो दावरम्मि वावट्ठि । तेउए एकतीसा कडु
जुम्मे णत्थि पक्खेवो ॥२॥ सेसद्धे तीसगुणे वावट्ठि भाइयंमि जं लद्धं । जाणे तइसु
मुहुत्तेसु अहोरत्तस्स तं पव्वं ॥३॥' छाया—चतुर्भिहतैः पर्वणि एके शेषे भवति कल्योजो
द्वयोश्च द्वापरयुगमस्त्रिषु शेषेषु त्रेतौजश्चतुर्षु शेषेषु कृतयुगम् ॥१॥ कल्योजो त्रिनवतिः प्रक्षेपो
द्वापरयुगमे द्वापष्टिः त्रेतौजसि एकत्रिंशत् कृतयुगमे नास्ति प्रक्षेपः ॥२॥ शेषे च त्रिंशद्गुणे
द्वापष्टि भागे हते यत्त्वत्तं जानीहि तान् मुहूर्त्तान् अहोरात्रस्य तत् पर्व ॥३॥ व्याख्या—
पर्वणि—उच्चरित पर्वराशौ चतसृभिः संख्याभिः भवते सति शेषो यद्येकः स्यात्—शेषमेकं

इकतीस भास में बासठ होते हैं । उनका यथाक्रम परिसमापक रूप से नक्षत्रों
के नाम प्रतिपादित किये हैं । इसी प्रकार करणवशात् युग के उत्तरार्ध में भी
बासठ पर्वों में पर्व परिसमापक नक्षत्रों के नाम भावित कर लेंगे ।

अब कौनसा पर्व के अन्तिम दिवस में कितना मुहूर्त जाने पर समाप्त होता
है इस विषयक जो करण पूर्वाचार्यों ने कहा है वह यहां पर भी शिष्य-
जनानुग्रहार्थ एवं जिज्ञासुजनावबोध के लिये मैं भी कहता हूँ (चउहिं
हियम्मि पव्वे) इत्यादि कही गई पर्व राशि में चार संख्या से भाग करने पर
जो शेष एक बचे तब वह शेष रूप राशि कल्योज माने कलियुग बोधक राशि
समझें । दो शेष बचे तो द्वापर युग बोधक राशि समझनी चाहिए । तथा
तीन शेष रहे तो त्रेतौज—माने त्रेतायुग बोधक राशि समझनी । एवं चार
शेष रहने पर कृतयुग बोधक राशि जाने ॥१॥ पश्चात् कल्योज—कल्योजरूप
राशि में ९३ तिराणवे तुल्य प्रक्षेप होता है, तथा द्वापरयुग रूपराशि में बासठ

भागमां ओटवे के ओडि वर्ष प्रमाणना समयमां ओकत्रीस भासना बासठ पर्वना
कमातुमार परिसमापक ३५ नक्षत्रोना नामो कहेला छे, आ रीते कारखुवशात् युगना उत्तरा-
र्धमां पणु भासठ पर्वोमां पर्वपरिसमापक नक्षत्रोना नामो भावित करी लेवा.

उवे कहुं पर्व छेदला दिवसमां केदला मुहूर्त गया पछी समाप्त थाय छे ? आ
विषय संभंधी ने करण गाथा पूर्वाचार्योन्नि केदेल छे ते ओहीयां पणु शिष्यजनानुग्रह
माटे तथा जिज्ञासुजनोने बोध थवा माटे हूँ पणु कहुं छुं (चउहिं हियम्मि पव्वे) इत्यादि
केदेल पर्व राशिमां चार संख्याथी भाग करवाथी ने शेष ओक बचे तो ते शेष ३५ राशि
कल्योज समझवी. अर्थात् कलियुग बोधक राशि समझवी, जे शेष रहे तो द्वापर युग

યદિ તિષ્ઠેત્, તદા સઃ-શેષ રૂપો રાશિઃ કલ્પ્યતો રાશિઃ-કલ્પિયુગવોધકો રાશિર્જેયઃ, દ્વયોશ્ચ શેષયોઃ દ્વાપરયુગ્મઃ-દ્વાપરયુગ્મવોધકો રાશિર્જેયઃ । एवं च त्रिषु-त्रिपरिमितेषु शेषेषु अवशिष्टेषु त्रैतौजः-त्रैतायुगवोधको रशिर्ज्येयः । चतुर्षु शेषेषु कृतयुगमः-कृतयुगवोधको रशिर्ज्येयः ॥१॥ ततश्च कल्योजः-कल्योजो रूपगणो जिनवतिः-जिनवति ०,३ तुल्यः प्रक्षेपः प्रक्षेपणीयो रशिर्ज्येयः । एवं च द्वापरयुगं-द्वापरयुगोर्जोरूपगणो द्वापटिः प्रक्षेपणीयो रशिर्ज्येयः । एवमेव त्रैतौजसि-त्रैतायुगवोधकराशौ एकविंशत् तुल्यः-३१ प्रक्षेपः-प्रक्षेपणीयो रशिर्ज्येयः किन्तु कृतयुगं-कृतयुगवोधकराशौ तु प्रक्षेपणीयो रशिर्नास्तीत्यवसेयः ॥२॥ एवं प्रक्षिप्तप्रक्षेपकाणां पर्वराशीनां चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन-युगोद्भवपर्वसंख्यया भागो ह्रियते हते च भागे यत्तुल्यं शेषमवतिष्ठते तस्यायं विधिः प्रोच्यते तृतीयया गाथया-‘सेसद्धे’ इत्यादि-शेषार्द्धः-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन हते भागे यः शेष-अवशिष्टस्तस्यार्द्ध-अर्द्धभागं कृत्वा विंशता गुण्यते गुणयित्वा च द्वापट्या भज्यते, हते च भागे यत्तुल्यं भवेत् तान् मुहूर्तान् जानीहि, लब्धशेषं च मुहूर्तभागान् जानीहि । तावति तुल्ये समये तत् पर्व च जानीहि ॥३॥ एवं स्वशिष्येभ्यः प्ररूपणीयस्तद्यापि इत्येवं प्रका-

રૂપ રાશિ કા પ્રક્ષેપ કરે इसी प्रकार त्रैतायुग बोधक त्रैतौज बोधक राशि में इकतीस ३१ तुल्य राशि का प्रक्षेप करे. परंतु कृतयुगम बोधक राशि में प्रक्षेपणीय राशी नहीं होती है ॥२॥ इस प्रकार प्रक्षेप किये पर्वराशियों का एक सो चोवीस पर्व से अर्थात् युग का उद्भव रूप पर्व संख्या से भाग करने पर जो तुल्य शेष रहे तो इस तीसरी गाथा में कहे अनुसार विधि करे, (सेसद्धे) इत्यादि शेषार्द्ध अर्थात् एक सो चोवीस से भाग करने से जो शेष बचे उसका आधा भाग करके तीस से गुणा करे गुणा करके चासठ से भाग करे भाग करने से जो भाग आवे उतने मुहूर्त समझें । इतना प्रमाण समय में उस पर्व को जाने । ३। इसी प्रकार स्वशिष्यों को तुम भी कहो इस

બોધક રાશિ સમજવી, તથા ત્રણ શેષ વધે તો ત્રૈતાજ એટલે કે ત્રૈતાયુગ બોધક રાશિ સમજવી તથા ચાર શેષ રહે તો કૃતયુગ બોધક રાશિ સમજવી. (૧) તે પછી કલ્પ્યોજ-કલ્પ્યોજ ૩૫રાશિમાં ૬૩ ત્રાણુ તુલ્ય પ્રક્ષેપ કરવામાં આવે છે, તથા દ્વાપર યુગ ૩૫ રાશિમાં બાસઠ ૩૫ રાશિનો પ્રક્ષેપ થાય છે, એજ રીતે ત્રૈતાયુગ બોધક ત્રૈતૌજ રાશિમાં ૩૧ એકત્રીસ તુલ્ય રાશિનો પ્રક્ષેપ કરવો. પરંતુ કૃતયુગમ બોધક રાશિમાં પ્રક્ષેપણીય રાશિ હોતી નથી ॥૨॥આ રીતે પ્રક્ષેપ કરેલ પર્વ રાશિયો એકસો ચોવીસ પર્વથી અર્થાત્ યુગના ઉદ્ભવ ૩૫ પર્વ સંખ્યાથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી જે તુલ્ય શેષ રહે તો આ ત્રીજી ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે વિધિ કરવી (સેસદ્ધે) ઇત્યાદિ શેષાર્ધ અર્થાત્ એકસો ચોવીસથી ભાગ કર્યા પછી જે શેષ વધે તેનાઅર્ધ કરીને તેનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરીને બાસઠથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી જે ભાગ આવે એટલા મુહૂર્ત સમજવા. આટલા પ્રમાણવાળા સમયમાં એ પર્વ સમજવું. (૩) આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને તમારે પણ કહેવું. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમ-

રેણ પ્રણતં ગૌતમં શિષ્યં શ્રી ભગવાન્ બોધયતીતિ તાત્પર્યાર્થઃ । તદ્વિવક્ષિતં પર્વ ચરમે અહો-
રાત્રે સૂર્યોદયાદારભ્ય તાવતુલ્યેષુ મુહૂર્તેષુ તાવત્સુ ચ મુહૂર્તભાગેષુ અતિક્રાન્તેષુ તત્ પર્વ
પરિસમાપ્તિમુપગચ્છેત્ । इत्येवं करणगाथात्रयाणामक्षरार्थबोधसारांशः ॥३॥

અથ ભાવના પ્રોચ્યતે-પ્રથમ પર્વ ચરમેઽહોરાત્રે કતિમુહૂર્તનાતિક્રમ્ય પરિસમાપ્તિમુપગચ્છે-
દિતિ જિજ્ઞાસાયાં પ્રોચ્યતે-પ્રથમપર્વોક્ત્યાત્ ગુણકો રાશિરેકરૂપો ધ્રિયતે, અયમેવ કલ્યાંજો
રાશીરિત્યતસ્તત્ર ત્રિનવતિઃ પ્રક્ષિપ્યતે- $1 + 93 = 94$ જાતા ચતુર્નવતિઃ । અસ્ય ચ ચતુર્વિંશ-
ત્યધિકેન શતેત્ર- 128 ભાગો હર્ત્તવ્યઃ- 128 અત્ર ભાજ્યરાશેત્તોક્ત્વાદ્ ભાગો ન લભ્યતે,
અતોઽન્ન યથાસંભવં કરણલક્ષણં કર્ત્તવ્યં, તત્ર ચતુર્નવતેરદ્ધં કર્ત્તવ્યં ભવેત્ । $94 \div 2 = 47$
જાતાઃ સપ્તચત્વારિંશત્, સા ચ મુહૂર્તકરણાર્થે ત્રિંશતા ગુણ્યતે ગુણિતે ચ જાતાનિ 47×30
 $= 1410$ ચતુર્દશશતાનિ દશોચરાણિ, તેષાં ચ દ્વાપષ્ટિભાગકરણાર્થે દ્વાપષ્ટયા દ્વિયતે 1410

પ્રકાર સે શ્રી ગૌતમ સ્વામી કો ભગવાન્ શ્રી કહતે હૈં, ઉસ વિવક્ષિત પર્વ કો
ચરમ અહોરાત્ર મેં સૂર્યોદય સે આરમ્ભ કરકે ઉતને મુહૂર્ત તથા ઉતને મુહૂર્ત
ભાગોં મેં વ્યતીત હોને પર વહ પર્વ સમાપ્ત હોતા હૈ, યહી તોન કરણ ગાથાઓં
કા અક્ષરાર્થ રૂપ સારાંશ હોતા હૈ ।૩। અવ્ન इनकी भावना प्रदर्शिन की जाती
है-पहला पर्व अन्तिम अहोरात्र में कितने मुहूर्त जाने पर समाप्त होता है ?
इस जिज्ञासा का शमन के लिये कहते हैं-प्रथम पर्व कहने से गुणांक राशि
एक रखके यही कल्योज रूप राशि है अतः उसमें तिराणु का प्रक्षेप करे $1 +$
 $93 = 94$ तो चोराणवे होते हैं इसका एक सो चोवीस से भाग करे 128 यहां
भाज्य राशि अल्प होने से भाग लब्ध नहीं होता है, अतः यहां पर यथा-
संभव करण में कहे अनुसार लक्षण करे तो चोराणवे का आधा करे तो सैंता-
लीस 47 होता है, उसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे गुणा करने
से $47 + 30 = 1410$ चौदह सो दस होते हैं, उनका बासठ भाग करने के

સ્વામીને ભગવાન્શ્રી કહે છે, એ વિવક્ષિત પર્વને છેલ્લા અહોરાત્રમાં સૂર્યોદયથી આરંભીને
એટલા મુહૂર્ત તથા એટલા મુહૂર્તના ભાગો વીત્યા પછી તે પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આ
પ્રમાણે ત્રણ કરણ ગાથાઓનો અક્ષરાર્થ રૂપ સારાંશ થાય છે (૩) હવે આ વિષયની ભાવના
ખતાવવામાં આવે છે-પહેલું પર્વ છેલ્લા અહોરાત્રમાં કેટલાં મુહૂર્ત વીત્યા પછી સમાપ્ત
થાય છે ? આ જિજ્ઞાસાના સમાધાન માટે કહે છે-પહેલું પર્વ કહેવાથી શુભાકાર રાશિ
એક સમજવી. આ કલ્યોજરૂપ રાશિ છે, તેથી તેમાં ત્રણ ઉમેરવા $1 + 93 = 94$ ચોરાણુ
થાય છે. આનો એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો. 128 અહીં ભાજ્યરાશિ ન્યૂન હોવાથી
ભાગ ચાલી શકતો નથી તેથી અહીંયાં યથાસંભવ કરણમાં ખતાવેલ લક્ષણ કરવું. તે
ચોરાણુના અર્ધા કરે તો 47 સુડતાલીસ થાય છે, તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી શુભા-
કાર કરવો. શુભાકાર કરવાથી $47 \times 30 = 1410$ ચૌદસો દસ થાય છે. તેના બાસઠ ભાગ

÷ ૬૨ = ૨૨ $\frac{૧૧}{૨૨}$ લઘ્વા દ્વાવિંશતિમુહર્ત્તાઃ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પદ્ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ ।
 અત્રાપિ પુનઃછેદ્યછેદકયો દ્વાભ્યામપવર્ત્તનેન $\frac{૧૧}{૨૨} = \frac{૧૧}{૨૨}$ લઘ્વાસ્ત્રયોવિંશતિરેકત્રિંશદ્ ભાગાઃ ।
 અત આગતં પ્રથમં પર્વ ચરમે અહોરાત્રે દ્વાવિંશતિમુહર્ત્તાન્ એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય ત્રયોવિંશતિમેક-
 ત્રિંશદ્ ભાગાન્ અતિક્રમ્ય પરિસમાપ્તિમુપગચ્છતિ । યવગેવ દ્વિતીયપર્વજિજ્ઞાસાયાં દ્વિકો
 ગુણકોઽવધેયઃ । સ ચ ગુણકો રાશિઃ કિલ્લદ્વાપરયુગ્મરાશિ-દ્વાપરયુગ્મબોધકો ગણિરિતિ
 દ્વાપષ્ટિઃ તત્ર પ્રક્ષેપકો રાશિઃ તેન તત્ર દ્વાપષ્ટિઃ પ્રક્ષિપ્યતે ૨ + ૬૨ = ૬૪ જાતાઃ ચતુઃપષ્ટિઃ,
 સા ચ પર્વજ્ઞાપનાર્થ ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ભાગો દર્શવ્યઃ $\frac{૧૧}{૨૨}$ અત્ર ભાજ્યગણેરલ્પત્વાદ્
 ભાગો ન પ્રયચ્છતિ, અતોઽત્ર કરણગાથાવત્યા તરયાદ્ ક્રિયતે- $\frac{૧૧}{૨૨} = ૩૨$ જાતા દ્વાવિંશત્ ।
 હ્યમપિ સંખ્યા મુહર્ત્તકરણાર્થ ત્રિંશતા ગુણ્યતે- $૩૨ \times ૩૦ = ૯૬૦$ જાતાનિ પષ્ટ્યધિકાનિ
 નવશતાનિ, તતચ્ચૈતેષાં દ્વાપષ્ટિભાગકરણાર્થ દ્વાપષ્ટયા ભાગો દ્વિયતે- $\frac{૧૧}{૨૨} = ૧૫$ લઘ્વાઃ

લિયે વાસઠ સે હરણ કરે ૧૪૧૦ ÷ ૬૨ = ૨૨ $\frac{૧૧}{૨૨}$ હ્ય પ્રકાર ચાઈસ મુહર્ત
 લબ્ધ હોતા હૈ તથા વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ શેષ રહતા હૈ । યહાં પર ભી
 છેદ્ય છેદક રાશિ કા દો સે અપવર્તના કરને સે $\frac{૧૧}{૨૨} = \frac{૧૧}{૨૨}$ ઇકતીસિયા તેહમ્ ભાગ
 લબ્ધ હોતા હૈ, હસ પ્રકાર પ્રથમ પર્વ કે અન્તિમ અહોરાત્ર મેં ચાઈસ મુહર્ત તથા
 એક મુહર્ત કા ઇકતીસિયા તેહમ્ ભાગ કો વ્યતીત કરકે પ્રથમ પર્વ સમાપ્ત હોતા
 હૈ । હસી પ્રકાર દૂસરે પર્વ વિષયક જિજ્ઞાસા મેં દો ગુણક કરે । વહ ગુણક રાશિ
 દ્વાપરયુગ્મ રાશિ માને દ્વાપરયુગ્મ બોધક રાશિ હોતા હૈ અતઃ વાસઠ હસમેં
 પ્રક્ષિપ્ત કરે ૨ + ૬૨ = ૬૪ તો ચૌસઠ હોતે હૈં હસકા પર્વ નિકાલને કે લિયે
 એકસો ચોવીસ સે ભાગ કરે $\frac{૧૧}{૨૨}$ યહાં પર ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોને સે ભાગ
 નહીં ચલતા, અતઃ યહાં પર કરણગાથા મેં કહી ગઈ યુક્તિ સે ચૌસઠ કા
 આધા કરે $\frac{૧૧}{૨૨} = ૩૨$ તો વત્તીસ હોતે હૈં । હસ સંખ્યા કો મુહર્ત કરને કે લિયે
 તીસ સે ગુણા કરે- $૩૨ \times ૩૦ = ૯૬૦$ તો નવ સો સાઠ હોતે હૈં, હસકા વાસ-

કરવા માટે વાસઠથી ભાગવા. ૧૪૧૦ ÷ ૬૨ ÷ ૨૨ $\frac{૧૧}{૨૨}$ આ રીતે વાવીસ મુહર્ત આવે છે,
 તથા વાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે, અહીંયાં પણ છેદ્ય છેદક રાશિનું જેથી
 અપવર્તન કરવું, તેમ કરવાથી $\frac{૧૧}{૨૨} = \frac{૧૧}{૨૨}$ એકત્રીસા ત્રેવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે, આ રીતે
 પ્રથમ પર્વના અન્તિમ અહોરાત્રમાં વાવીસ મુહર્ત તથા એક મુહર્તના એકત્રીસા ત્રેવીસ
 ભાગને વીતાવીને સમાપ્ત થાય છે, એજ પ્રમાણે બીજા પર્વ સંબંધી જિજ્ઞાસામાં જેથી
 શુભકાર કરવો તે શુભકારાશિ દ્વાપર યુગ્મ રાશિ સમજવી, અર્થાત્ દ્વાપર યુગ્મ બોધક
 રાશિ હોય છે. તેથી તેમાં વાસઠ ઉમેરવા ૨ + ૬૨ = ૬૪ થી વાસઠ થાય છે. તેના પર્વ
 કરવા માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૧૧}{૨૨}$ અહીં ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ
 ચાલતો નથી તેથી અહીં કરણ ગાથામાં કહેલ યુક્તિ પ્રમાણે વાસઠના અર્ધા કરવા $\frac{૧૧}{૨૨} = ૩૨$
 તો બત્રીસ થાય છે, આ સંખ્યાને મુહર્ત કરવા માટે ત્રીસથી શુભવી ૩૨ × ૩૦ = ૯૬૦

પશ્ચદશમુહૂર્ત્તાઃ શેષાસ્તિપ્રતિ । ત્રિંશદ્વાપટ્ટિભાગાઃ । અત્રાપિ ભાજ્યભાજકયોર્દ્વાભ્યામપવર્તના કાર્ય્યા $\frac{૩૩}{૨}=૧૬\frac{૧}{૨}$ લબ્ધાઃ પશ્ચદશેકત્રિંશદ્ ભાગાઃ અત આગતં દ્વિતીયં પર્વ ચરમે અદ્ધોરાત્રે પશ્ચદશ મુહૂર્ત્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પશ્ચદશ એકત્રિંશદ્ ભાગાન્ અનિક્રમ્ય દ્વિતીયં પર્વ પરિસમાપ્તિમુપગચ્છેદિતિ । અનયૈવ દિશા કશ્ચિત્ પૃચ્છેદ્યદિ તૃતીયં પર્વ કદા પરિસમાપ્તિમુપયાયાત્ ? । અતોઽત્ર તૃતીયપર્વજિજ્ઞાસ્યત્વાત્ ગુણકલ્પિકો વિચિત્રે અયં ચ ગુણકો રાશિઃ ત્રૈતોજો રાશિરિત્યતો તત્ર એકત્રિંશદ્ પ્રક્ષેપ્યો રાશિરિત્યતસ્તયોર્યોગો વિધેયઃ $૩+૩૧=૩૪$ જાતાઃ ચતુર્વિંશત્ અયં ચ રાશિઃ પર્વજ્ઞાનાર્થમનુપાતદિશા ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ભાગો દ્વિચિત્રે $\frac{૩૪}{૨}=૧૭$ અત્ર ભાજ્યરાશેસ્તોકત્વાત્ ભાગો ન પ્રચ્છતિ । તતો મુહૂર્ત્તકરણાર્થે ત્રિંશતા ગુણયિતવ્યઃ । ચિન્તુ પ્રથમં ભાજ્યરાશેર્દ્વિ વિધેયં $૩૪ \div ૨ = ૧૭$ જાતાઃ સપ્તદશ તેષાં મુહૂર્ત્તકરણાર્થે ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે ચ $૧૭ \times ૩૦ = ૫૧૦$ જાતાનિ દશોત્તરણિ પશ્ચઠિયા ભાગ કરને કે લિયે બાસઠસે ભાગ કરે $\frac{૫૧૦}{૩} = ૧૭૦$ તો પંદર મુહૂર્ત આતા હૈ એવં બાસઠિયા તીસ ભાગ શેષ વચતા હૈ । યહાં પર મી ભાજ્ય ભાજક રાશિ કો દો સે અર્ધા કરે $\frac{૧૭૦}{૨} = ૮૫$ તો ઇકતીસિયા પંદર લબ્ધ હોતા હૈ । દૂસરા પર્વ અન્તિમ અદ્ધોરાત્ર કા પંદર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા ઇકતીસિયા પંદર ભાગ કો અતિક્રમણ કરકે દૂસરા પર્વ સમાપ્ત કર હોતા હૈ ।

હસી પ્રકાર કોઈ યદિ પ્રશ્ન કરે કી તોસરા પર્વ કબ સમાપ્ત હોતા હૈ ? હસ પ્રકાર યહાં પર તોસરે પર્વ વિષયક કી જિજ્ઞાસા હોને સે ગુણાંક રાશિ તીન હોતા હૈ, યહ ગુણક રાશિ ત્રૈતોજરાશિ હૈ અતઃ હસમેં ઇકતીસ કા પ્રક્ષેપ કર કે ઉનકો જોડે તો $૩+૩૧=૩૪$ ચોતોસ હોતે હૈં હસ રાશિ કો પર્વ કે જ્ઞાન કે લિયે એક સો ચોવીસ સે ભાગ કરે $\frac{૩૪}{૨}$ યહાં પર મી ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોને સે ભાગ ચલતા નહીં હૈ । તત્પશ્ચાત્ મુહૂર્ત કરને કે લિયે તીસ સે ગુણા કરે, પરંતુ પહેલે ભાજ્ય રાશિ કા અર્ધા કરે $૩૪ \div ૨ = ૧૭$ તો સત્રહ હોતે હૈં, હનકો

નવસો સાઠ આવે છે, તેના બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૫૧૦}{૩} = ૧૭૦$ તો પંદર મુહૂર્ત આવે છે, અહીંયાં પણ ભાગ્ય ભાગ્ય રાશિને જેથી અપવર્તના કરવી $\frac{૧૭૦}{૨} = ૮૫$ જેથી એકત્રીસ પંદર લબ્ધ થાય છે, બીજું પર્વ અન્તિમ અદ્ધોરાત્રના પંદર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસ પંદર ભાગને પુરા કરીને બીજું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણે જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે ત્રીજું પર્વ કયારે સમાપ્ત થાય છે? તો અહીંયાં ત્રીજા પર્વ સંબંધી પ્રશ્ન હોવાથી શુભાકર રાશિ પણ હોય છે. આ શુભાકર રાશિ ત્રૈતોજ રાશિ છે. તેથી તેમાં એકત્રીસ ઉમેરવાથી $૩+૩૧=૩૪$ ચોત્રીસ થાય છે. આ રાશિનો પર્વના જ્ઞાન માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૩૪}{૨}$ અહીં પણ ભાગ્ય રાશિ ન્યૂન હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી મુહૂર્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી શુભાકર કરવો પણ પહેલા ભાગ્ય રાશિના અર્ધા કરવા $૩૪ \div ૨ = ૧૭$ તો સત્ર થાય છે અને મુહૂર્ત

÷ ૬૨ = ૨૨ $\frac{૬}{૬}$ લઘ્વા દ્વાવિંશતિમુહૂર્તાઃ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પદ્ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ ।
 અત્રાપિ પુનઃછેદ્યછેદકયો દ્વાંભ્યાસપર્વત્તેન $\frac{૬}{૬} = \frac{૩}{૩}$ લઘ્વાસ્રયોવિંશતિરેકત્રિંશદ્ ભાગાઃ ।
 અત આગતં પ્રથમં પર્વ ચરમે અહોરાત્રે દ્વાવિંશતિમુહૂર્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રયોવિંશતિમેક-
 ત્રિંશદ્ ભાગાન્ અતિક્રમ્ય પરિસમાપ્તિમુપગચ્છતિ । એવમેવ દ્વિતીયપર્વજિજ્ઞાસાયાં દ્વિકો
 ગુણકોઽવધેયઃ । સ ચ ગુણકો રાશિઃ ક્વિલદ્વાપરયુગ્મરાશિ-દ્વાપરયુગ્મબોધકો રાશિરિતિ
 દ્વાપષ્ટિઃ તત્ર પ્રક્ષેપકો રાશિઃ તેન તત્ર દ્વાપષ્ટિઃ પ્રક્ષિપ્યતે ૨ + ૬૨ = ૬૪ જાતાઃ ચતુઃપષ્ટિઃ,
 સા ચ પર્વજ્ઞાપનાર્થ ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ભાગો દર્શવ્યઃ $\frac{૬૪}{૬૪}$ અત્ર ભાજ્યરાજેરલ્પત્વાદ્
 ભાગો ન પ્રયચ્છતિ, અતોઽત્ર કરણગાથોક્ત્યા તરયાર્દ્ર ક્રિયતે- $\frac{૬૪}{૩૨} = ૩૨$ જાતા દ્વાવિંશત્ ।
 હ્યમપિ સંખ્યા મુહૂર્તવારણાર્થ ત્રિંશતા ગુણ્યતે- $૩૨ \times ૩૦ = ૯૬૦$ જાતાનિ પષ્ટ્યધિકાનિ
 નવશતાનિ, તતચ્ચેતેપાં દ્વાપષ્ટિભાગકરણાર્થ દ્વાપષ્ટયા ભાગો દ્વિગતે- $\frac{૯૬૦}{૬૪} = ૧૫$ લઘ્વાઃ

લિધે વાસઠ સે હરણ કરે ૧૪૧૦ ÷ ૬૨ = ૨૨ $\frac{૬}{૬}$ હસ પ્રકાર વાઈસ મુહૂર્ત
 લબ્ધ હોતા હૈ તથા વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ શેષ રહતા હૈ । યહાં પર મી
 છેદ્ય છેદક રાશિ કા દો સે અપવર્તના કરને સે $\frac{૬૪}{૩૨} = ૩૨$ ઇકતીસિયા તેહસભાગ
 લબ્ધ હોતા હૈ, હસ પ્રકાર પ્રથમ પર્વ કે અન્તિમ અહોરાત્ર મેં વાઈસ મુહૂર્ત તથા
 એક મુહૂર્ત કા ઇકતીસિયા તેહસ ભાગ કો વ્યતીત કરકે પ્રથમ પર્વ સમાપ્ત હોતા
 હૈ । હસી પ્રકાર દૂસરે પર્વ વિષયક જિજ્ઞાસા મેં દો ગુણક કરે । વહ ગુણક રાશિ
 દ્વાપરયુગ્મ રાશિ માને દ્વાપરયુગ્મ બોધક રાશિ હોતા હૈ અતઃ વાસઠ ઉસમેં
 પ્રક્ષિપ કરે ૨ + ૬૨ = ૬૪ તો ચૌસઠ હોતે હૈં ઉસકા પર્વ નિકાલને કે લિધે
 એકસો ચોવીસ સે ભાગ કરે $\frac{૬૪}{૩૨}$ યહાં પર ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોને સે ભાગ
 નહીં ચલતા, અતઃ યહાં પર કરણગાથા મેં કહી ગઈ યુક્તિ સે ચોસઠ કા
 આધા કરે $\frac{૬૪}{૩૨} = ૩૨$ તો વત્તીસ હોતે હૈં । હસ સંખ્યા કો મુહૂર્ત કરને કે લિધે
 તીસ સે ગુણા કરે- $૩૨ \times ૩૦ = ૯૬૦$ તો નવ સો સાઠ હોતે હૈં, ઉસકા વાસ-

કરવા માટે બાસઠથી ભાગવા. ૧૪૧૦ ÷ ૬૨ ÷ ૨૨ $\frac{૬}{૬}$ આ રીતે બાવીસ મુહૂર્ત આવે છે,
 તથા બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે, અહીંયાં પણ છેદ્ય છેદક રાશિનું બેથી
 અપવર્તન કરવું, તેમ કરવાથી $\frac{૬૪}{૩૨} = ૩૨$ એકત્રીસા ત્રેવીશ ભાગ લબ્ધ થાય છે, આ રીતે
 પ્રથમ પર્વના અન્તિમ અહોરાત્રમાં બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા ત્રેવીશ
 ભાગને વીતાવીને સમાપ્ત થાય છે, એજ પ્રમાણે બીજા પર્વ સંબંધી જિજ્ઞાસામાં બેથી
 ગુણકાર કરવો તે ગુણકારાશિ દ્વાપર યુગ્મ રાશિ સમજવી, અર્થાત્ દ્વાપર યુગ્મ બોધક
 રાશિ હોય છે. તેથી તેમાં બાસઠ ઉમેરવા ૨ + ૬૨ = ૬૪ થી વાસઠ થાય છે. તેના પર્વ
 કરવા માટે એકસો બાવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૬૪}{૩૨}$ અહીં ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ
 આદતો નથી તેથી અહીં કરણ ગાથામાં કહેલ યુક્તિ પ્રમાણે વાસઠના અર્ધા કરવા $\frac{૬૪}{૩૨} = ૩૨$
 તો બત્રીસ થાય છે, આ સંખ્યાને મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવી ૩૨ × ૩૦ = ૯૬૦

પશ્ચદશમુહૂર્ત્તાઃ શેષાસ્તિપ્રતિ । ત્રિંશદ્વાપટ્ટિમાગાઃ । અત્રાપિ ભાજ્યભાજકયો દ્વાભ્યામપવર્તના કાર્ય્યા $\frac{૩૩}{૩૩} = \frac{૩૩}{૩૩}$ લબ્ધાઃ પશ્ચદશેકત્રિંશદ્ ભાગાઃ અત આગતં દ્વિતીયં પર્વ ચરમે અહોરાત્રે પશ્ચદશ મુહૂર્ત્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પશ્ચદશ એકત્રિંશદ્ ભાગાન્ અતિક્રમ્ય દ્વિતીયં પર્વ પરિસમાપ્તિમુપગચ્છેદિતિ । અન્યૈવ દિશા કશ્ચિત્ પૃચ્છેદ્યદિ તૃતીયં પર્વ કદા પરિસમાપ્તિમુપયાયાત્ ? । અતોઽત્ર તૃતીયપર્વજિજ્ઞાસ્યત્વાત્ ગુણકલ્પિકો ધ્રિયતે અયં ચ ગુણકો રાશિઃ ત્રૈતોજો રાશિરિત્યતો તત્ર એકત્રિંશદ્ પ્રક્ષેપ્યો રાશિરિત્યતસ્તયોર્યોગો વિધેયઃ $૩ + ૩૧ = ૩૪$ જાતાઃ ચતુર્વિંશત્ અયં ચ રાશિઃ પર્વજ્ઞાનાર્થગનુપાતદિશા ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ભાગો દ્વિયતે $\frac{૩૩}{૩૩}$ અત્ર ભાજ્યરાશેસ્તોક્ત્વાત્ ભાગો ન પ્રયચ્છતિ । તતો મુહૂર્ત્તકરણાર્થ ત્રિંશતા ગુણયિતવ્યઃ । કિન્તુ પ્રથમં ભાજ્યરાશેર્દ્ધ વિધેયં $૩૪ \div ૨ = ૧૭$ જાતાઃ સપ્તદશ તેષાં મુહૂર્ત્તકરણાર્થ ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે ચ $૧૭ \times ૩૦ = ૫૧૦$ જાતાનિ દશોત્તરાણિ પશ્ચઠિયા ભાગ કરને કે લિયે વાસઠસે ભાગ કરે $\frac{૫૧૦}{૩૩} = ૧૫\frac{૧૦}{૩૩}$ તો પંદર મુહૂર્ત આતા હૈ એવં વાસઠિયા તીસ ભાગ શેષ બચતા હૈ । યહાં પર મી ભાજ્ય ભાજક રાશિ કો દો સે અર્ધા કરે $\frac{૫૧૦}{૩૩} = ૧૫\frac{૧૦}{૩૩}$ તો ઇકતીસિયા પંદર લબ્ધ હોતા હૈ । દૂસરા પર્વ અન્તિમ અહોરાત્ર કા પંદર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા ઇકતીસિયા પંદર ભાગ કો અતિક્રમણ કરકે દૂસરા પર્વ સમાપ્ત કર હોતા હૈ ।

इसी प्रकार कोई यदि प्रश्न करे की तीसरा पर्व कब समाप्त होता है ? इस प्रकार यहां पर तीसरे पर्व विषयक की जिज्ञासा होने से गुणांक राशि तीन होता है, यह गुणक राशि त्रैतोजराशि है अतः इसमें इकतीस का प्रक्षेप कर के उनको जोड़े तो $३ + ३१ = ३४$ चोतीस होते हैं इस राशि को पर्व के ज्ञान के लिये एक सो चोवीस से भाग करे $\frac{३४}{२} = १७$ यहां पर भी भाज्य राशि अल्प होने से भाग चलता नहीं है । तत्पश्चात् मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे, परंतु पहले भाज्य राशि का अर्धा करे $३४ \div २ = १७$ तो सत्रह होते हैं, इनको

નવસો સાઠ આવે છે, તેના વાસઠિયા ભાગ કરવા માટે વાસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૫૧૦}{૩૩} = ૧૫\frac{૧૦}{૩૩}$ તો પંદર મુહૂર્ત આવે છે, અહીંયાં પણ લાભ્ય લાભક રાશિને બેથી અપવર્તના કરવી $\frac{૫૧૦}{૩૩} = ૧૫\frac{૧૦}{૩૩}$ બેથી એકત્રીસ પંદર લબ્ધ થાય છે, બીજું પર્વ અન્તિમ અહોરાત્રના પંદર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસ પંદર ભાગને પુરા કરીને બીજું પર્વ સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણે જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે ત્રીજું પર્વ ક્યારે સમાપ્ત થાય છે ? તો અહીંયાં ત્રીજા પર્વ સંબંધી પ્રશ્ન હોવાથી શુભાકાર રાશિ ત્રણ હોય છે. આ શુભાકાર રાશિ ત્રેતોજ રાશિ છે. તેથી તેમાં એકત્રીસ ઉમેરવાથી $૩ + ૩૧ = ૩૪$ ચોત્રીસ થાય છે. આ રાશિનો પર્વના જ્ઞાન માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૩૪}{૨} = ૧૭$ અહીં પણ લાભ્ય રાશિ ત્રણ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી મુહૂર્ત ગનાવવા માટે ત્રીસથી શુભાકાર કરવો પણ પહેલા લાભ્ય રાશિના અર્ધા કરવા $૩૪ \div ૨ = ૧૭$ તો સત્તર થાય છે અને મુહૂર્ત

÷ ૬૨ = ૨૨ $\frac{૧૪}{૧૧}$ લઘ્વા દ્વાવિંશતિમુહૂર્ત્તાઃ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પદ્ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપદ્મિભાગાઃ ।
 અત્રાપિ પુનઃછેદ્યછેદકયો દ્વાંશ્યામપર્વત્તેનેન $\frac{૧૬}{૧૧} = \frac{૩૨}{૧૧}$ લઘ્વાસૂર્યોવિંશતિરેકત્રિંશદ્ ભાગાઃ ।
 અત આગતં પ્રથમં પર્વ ચરમે અદોરાત્રે દ્વાવિંશતિમુહૂર્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયોવિંશતિમેક-
 ત્રિંશદ્ ભાગાન્ અતિક્રમ્ય પરિસમાપ્તિમુપગચ્છતિ । એવમેવ દ્વિતીયપર્વજિજ્ઞાસાયાં દ્વિકો
 ગુણકોઽવધેયઃ । સ ચ ગુણકો રાશિઃ કિલ્લદ્વાપરયુગ્મરાશિ-દ્વાપરયુગ્મબોધકો રાશિરિતિ
 દ્વાપદ્મિઃ તત્ર પ્રક્ષેપકો રાશિઃ તેન તત્ર દ્વાપદ્મિઃ પ્રક્ષિપ્યતે ૨ + ૬૨ = ૬૪ જાતાઃ ચતુઃપદ્મિઃ,
 સા ચ પર્વજ્ઞાપનાર્થ ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ભાગો દર્ત્તવ્યઃ $\frac{૧૬}{૧૧}$ અત્ર ભાજ્યરાશેરલ્પત્વાદ્
 ભાગો ન પ્રયચ્છતિ, અતોઽત્ર કરણગાથોક્ત્યા તસ્યાદ્દ્વિ ક્રિયતે- $\frac{૧૬}{૧૧} = ૩૨$ જાતા દ્વાવિંશત્ ।
 હ્યમપિ સંખ્યા મુહૂર્ત્તકરણાર્થ ત્રિંશતા ગુણ્યતે-૩૨ × ૩૦ = ૯૬૦ જાતાનિ પદ્મયધિકાનિ
 નવશતાનિ, તતઃત્રૈતેષાં દ્વાપદ્મિભાગકરણાર્થ દ્વાપદ્મ્યા ભાગો દ્વિયતે- $\frac{૧૬}{૧૧} = ૧૫$ લઘ્વાઃ

લિપે ચાસઠ સે હરણ કરે ૧૪૧૦ ÷ ૬૨ = ૨૨ $\frac{૧૪}{૧૧}$ હસ પ્રકાર વાર્દસ મુહૂર્ત
 લબ્ધ હોતા હૈ તથા વાસઠિયા છિંધાલીસ ભાગ શેષ રહતા હૈ । યહાં પર ખી
 છેવ છેદક રાશિ કા દો સે અપવર્તના કરને સે $\frac{૧૬}{૧૧} = \frac{૩૨}{૧૧}$ હકનીસિયા તેહસ ભાગ
 લબ્ધ હોતા હૈ, હસ પ્રકાર પ્રથમ પર્વ કે અન્તિમ અદોરાત્ર મેં વાર્દસ મુહૂર્ત તથા
 એક મુહૂર્ત કા હકનીસિયા તેહસ ભાગ કો વ્યતીત કરકે પ્રથમ પર્વ સમાપ્ત હોતા
 હૈ । હસી પ્રકાર દૂસરે પર્વ વિષયક જિજ્ઞાસા મેં દો ગુણક કરે । વહ ગુણક રાશિ
 દ્વાપરયુગ્મ રાશિ માને દ્વાપરયુગ્મ બોધક રાશિ હોતા હૈ અતઃ વાસઠ ઉસમેં
 પ્રક્ષિપ કરે ૨ + ૬૨ = ૬૪ તો ચોસઠ હોતે હૈં ઉસકા પર્વ નિકાલને કે લિપે
 એકસો ચોવીસ સે ભાગ કરે $\frac{૧૬}{૧૧}$ યહાં પર ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોને સે ભાગ
 નહીં ચલતા, અતઃ યહાં પર કરણગાથા મેં કહી ગઈ યુક્તિ સે ચોસઠ કા
 આધા કરે $\frac{૧૬}{૧૧} = ૩૨$ તો વત્તીસ હોતે હૈં । હસ સંખ્યા કો મુહૂર્ત કરને કે લિપે
 તીસ સે ગુણા કરે-૩૨ × ૩૦ = ૯૬૦ તો નવ સો સાઠ હોતે હૈં, ઉસકા વાસ-

કરવા માટે બાસઠથી ભાગવા. ૧૪૧૦ ÷ ૬૨ = ૨૨ $\frac{૧૪}{૧૧}$ આ રીતે બાવીસ મુહૂર્ત આવે છે,
 તથા બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે, અહીંયાં પણ છેવ છેદક રાશિનું બેથી
 અપવર્તન કરવું, તેમ કરવાથી $\frac{૧૬}{૧૧} = \frac{૩૨}{૧૧}$ એકત્રીસા ત્રેવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે, આ રીતે
 પ્રથમ પર્વના અન્તિમ અદોરાત્રમાં બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના એકત્રીસા ત્રેવીસ
 ભાગને વીતાવીને સમાપ્ત થાય છે, એજ પ્રમાણે બીજા પર્વ સંબંધી જિજ્ઞાસામાં બેથી
 ગુણકાર કરવો તે ગુણકરાશિ દ્વાપર યુગ્મ રાશિ સમજવી, અર્થાત્ દ્વાપર યુગ્મ બોધક
 રાશિ હોય છે. તેથી તેમાં બાસઠ ઉમેરવા ૨ + ૬૨ = ૬૪ થી ચોસઠ થાય છે. તેના પર્વ
 કરવા માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $\frac{૧૬}{૧૧}$ અહીં ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ
 આવતો નથી તેથી અહીં કરણ ગાથામાં કહેલ યુક્તિ પ્રમાણે ચોસઠના અર્ધા કરવા $\frac{૧૬}{૧૧} = ૩૨$
 તો બત્રીસ થાય છે, આ સંખ્યાને મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવી ૩૨ × ૩૦ = ૯૬૦

त्रिंशता गुण्येते $२ \times ३० = ६०$ जाताः पट्टिः, ततो द्वापट्टिभागानयनार्थं द्वापट्ट्या भागो
ह्रियते $\frac{६०}{२} = ३०$ अत्रापि भाज्यराशेरल्पत्वात् भागं न प्रयच्छति, ततो द्वारभाज्यो द्वाभ्यामप-
वर्त्तिता जाता $\frac{३०}{२} = १५$ इत्येवं त्रिंशदेकत्रिंशद् भागाः सगायाताः । एतेनेत्यं सिद्ध्यति यन्
चतुर्थं पर्वं युगस्य चरमेऽहोरात्रे मुहूर्तस्य त्रिंशत्तमेकत्रिंशद्भागानतिक्रम्य पञ्चममामिमुप-
गच्छतीति सिद्ध्यति । एवमेव शेषेष्वपि पर्वेषु भावनीयम् । चतुर्विंशत्यधिकशतपर्वजिज्ञा-
सायां चतुर्विंशत्यधिकशतरूपो गुणकोऽवधेयः स च गार्थोक्त गुणकान्त्य राशिभिश्चतुर्भिरेदि-
ह्रियते तदा न किमपि शेषमवतिष्ठते $१२४ \div ४ = ३१$, शेष ० तेन चत्वार एव गुणकरूपो
राशिर्ज्ञेयः स च कृतयुगो राशिः—कृत युगगुणकरूपो राशिरिति, अत्र क्षेपकाभावान् न किमपि
प्रक्षिप्यते, ततश्च चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हर्त्तव्यः $\frac{१२४}{४} = ३१$ अत्रापि भाज्यराशेरल्पत्वाद्

हैं इसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $२ \times ३० = ६०$ तो साठ होते
हैं इसकी बासठिया भाग करने के लिये बासठ से भाग करे $\frac{६०}{२} = ३०$ यहां पर भी
भाज्य राशि न्यून होने से भाग नहीं चलता अतः हरराशि एवं भाज्य
राशि को दो से अपरिवर्तित करे तो $\frac{३०}{२} = १५$ इस प्रकार इकतीसिया तीस भाग
लब्ध होता है, इस से यह फलित होता है कि चौथा पर्व युग के अन्तिम
अहोरात्र में एक मुहूर्त का इकतीसिया तीस भाग को अतिक्रमण कर के
समाप्त होता है । इसी प्रकार शेष पर्व के विषय में भी भाविन कर लेवे ।
एक सो चोवीसवे पर्व की जिज्ञासा में एक सो चोवीस से गुणा करे वह
गुणक गाथा में कहे गुणक को अन्त्य राशि चार के साथ जो भाग करे तो
कुछ भी शेष नहीं बचता । $१२४ \div ४ = ३१$ शेष ० अतः गुणक राशि चार ही
जानना चाहिये वह कृतयुगम राशि माने कृतयुगम गुणक रूप राशि होती है,
यहां पर क्षेपक राशि नहीं होने से कुछ प्रक्षेप नहीं होता है । अतः एकसो

३२वां २+३०=६० साठ थाय छे. आना भासठिया भाग करवा भादे भासठिया भाग
करवे $\frac{६०}{२}$ अही पण भाज्यराशि अल्प होवाथी भाग आवते नथी. तेथी द्वापट्ट्या
अने भाज्यराशीने जेथी अपरिवर्तित करवी तो $\frac{३०}{२} = १५$ आ रीते ऐकतीस तीस भाग
लब्ध थाय छे. आनाथी ऐ इति थाय छे के—चौथ पर्व युगता अन्तिम अहोरात्रमां
ऐक मुहूर्तना ऐकतीस तीस भागने भागवीने समाप्त थाय छे. आज प्रमाणे भाजीना
पर्वना संभंधमां पण समष्टि लेवुं. ऐकसो चोवीसमा पर्वनी जिज्ञासांमां ऐकसो चोवी-
सथी गुणकार करवे आ गुणकना गाथांमां कहेव गुणकनी अन्त्य राशि आरनी साथे जे
भाग करे तो कंठ शेष रहवुं नथी. $१२४ \div ४ = ३१$ शेष ० तेथी गुणक राशी आरज समजवी
ते कृतयुगम राशि ऐकलेके कृतयुगम गुणक राशि होव छे. अही क्षेपक राशि न होवाथी
कंठ पण प्रक्षेप थते नथी, तेथी ऐकसो चोवीसथी भाग करवे $\frac{६०}{२} = ३०$ अही पण भाज्य

શતાનિ ૫૧૦ । તતો દ્વાપદિભાગકરણાર્થ દ્વાપદ્યા ભાગો દ્વિયતે $\frac{11}{2} = ૮\frac{1}{2} = ૮ + \frac{1}{2}$ લઘ્વા
 અઘ્નો મુહૂર્ત્તાઃ, શેષાઃ તિષ્ઠન્તિ ચતુર્દશ દ્વાપદિભાગાઃ । તતથ્ ભાજ્યભાજકયો દ્વીભ્યામપ-
 વર્તનાકાર્યા તતો જાતા સપ્ત એકત્રિશદ્ ભાગાઃ । અત આગતં તૃતીયં પર્વ ચરમેઽહોરાત્રે
 અઘ્નો મુહૂર્ત્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય સપ્ત એકત્રિશદ્ ભાગાન્ અતિક્રમ્ય પરિસમાપ્તિ મુપયાયા-
 દિતિ । અનેનૈવ કમેણ ચતુર્થપર્વજિજ્ઞાસાયમપિ ગણિતં વિધેયં, તત્ર ચતુર્થપર્વજિજ્ઞાસ્યત્વાત્
 ચત્વારો ગુણકા વોદ્ધવ્યાઃ, તે ચ કિલ ચત્વારો ગુણકરૂપા એકત્ર ધ્રિયન્તે, તે ચ કૃત-
 યુગ્મરાશયઃ-કૃતયુગ્મગુણકાસ્તેન તત્ર ન કિમપિ પ્રક્ષિપ્યન્તે, ક્ષેપકાભાવાત્ તે ચ ચત્વારશ્વતુ-
 વિંશત્યધિકેન પર્વશતેન ભાગો હર્ત્તવ્યઃ, હૃતે ચ ભાગે ભાજ્યરાશે સ્તોકત્વાદ્ ભાગફલં
 નાયાતિ તદ્ અતો ગાથા ક્વદિશા તેઽર્દ્ધ ક્રિયન્તે જાતો દ્વૌ ૪ ÷ ૨ = ૨ એત્તો ચ મુહૂર્ત્તકરણાર્થ
 મુહૂર્ત્ત કરને કે લિયે તીસ સે ગુણા કરે ૧૭ × ૩૦ = ૫૧૦ તો ઇસ પ્રકાર પાંચ
 સો દસ હોતે હૈં, પશ્ચાત્ વાસઠિયા ભાગ કરને કે લિયે વાસઠ સે ભાગ કરે
 $\frac{11}{2} = ૮\frac{1}{2} = ૮ + \frac{1}{2}$ ઇસ પ્રકાર આઠ મુહૂર્ત્ત લઘ્વ હોતા હૈં તથા વાસઠિયા ચૌદહ
 ભાગ શેષ વચ્ચતા હૈં । તત્પશ્ચાત્ ભાજ્ય ભાજક રાશિ કો દો સે અપવર્તના કરે
 તો ઇકતીસિયા સાત ભાગ હોતે હૈં । તીસરા પર્વ અન્તિમ અહોરાત્ર મેં આઠ
 મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા ઇકતીસિયા સાત ભાગ મુક્ત કરકે સમાપ્ત હોતા
 હૈં । ઇસી ક્રમ સે ચૌથે પર્વ કી જિજ્ઞાસા મેં બી ગણિત પ્રક્રિયા કરની ચાહિયે
 જૈસે કી ચતુર્થ પર્વ કી જિજ્ઞાસા હોને સે ચાર ગુણકાઢ્ઢ હોતે હૈં, ઊન ચાર કો
 એક તરફ રક્ષે વે કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોને સે ઊસમેં ક્ષેપક કા અભાવ હોને
 સે કુછ પ્રક્ષિપ્ત નહીં હોતે હૈં । ઊન ચાર કો એક સો ચોવીસ પર્વ સે ભાગ કરે,
 ભાગ કરને પર ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોને સે, ભાગ નહીં ચલતા હૈં । તદ્ અતઃ
 ગાથા મેં કહે પ્રકાર સે ચાર કા અર્ધા કરે તો ૪ ÷ ૨ = ૨ ઇસ પ્રકાર દો હોતે

કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો ૧૭×૩૦=૫૧૦ તો આ રીતે પાંચસો દસ થાય છે.
 તે પછી વાસઠિયા ભાગ કરવા માટે વાસઠથી ભાગાકાર કરવો $\frac{૫૧૦}{૮} = ૮૧\frac{૩}{૪} = ૮ + \frac{૩}{૪}$
 આ રીતે આઠ મુહૂર્ત્ત લઘ્વ થાય છે. તથા વાસઠિયા ચૌદ ભાગ શેષ રહે છે. તે પછી
 ભાજ્ય ભાજક રાશિને જેથી અપર્વના કરવી તો એકત્રીસા સાત ભાગ થાય છે, ત્રીજું
 પર્વ અન્તિમ અહોરાત્રના આઠ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના એકત્રીસા સાત ભાગ ભાગ-
 વીને સમાપ્ત થાય છે. આજ ક્રમથી ચોથા પર્વની જિજ્ઞાસામાં પણ ગણિત પ્રક્રિયા કરવી
 બેઠબે બેઠબે-ચોથા પર્વની જિજ્ઞાસા હોવાથી ગુણાંક ચાર હોય છે. એ ચારને એક
 બાજુ રાખવા તે કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોવાથી પ્રક્ષેપનો અભાવ રહે છે. તેથી કંઈ પણ
 સંખ્યાનો પ્રક્ષેપ થતો નથી. એ ચારને એકસો ચોવીસ પર્વથી ભાગ કરવો, પણ ભાજ્ય
 રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તદ્ અતઃ તેથી ગાથામાં કહેલ પ્રકારથી ચારના
 અર્ધા કરવા ૪ ÷ ૨ = ૨ આ રીતે બે આવે છે. આના મુહૂર્ત્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર

त्रिंशता गुण्येते २ × ३० = ६० जाताः पट्टिः, ततो द्वापट्टिभागानयनार्थं द्वापट्ट्या भागो ह्रियते ॥ अत्रापि भाज्यराशेरल्पत्वात् भागं न प्रयच्छति, ततो द्वारभाज्यो द्वाभ्यामपवर्त्तितौ जातौ ॥ = ३० इत्येवं त्रिंशदेकत्रिंशद् भागाः समायाताः । एतेनेत्थं सिद्ध्यति यत् चतुर्थं पर्व युगस्य चरमेऽहोरात्रे मुहूर्तस्य त्रिंशतमेकत्रिंशद्भागानतिक्रम्य परित्यजामिमुपगच्छतीति सिद्ध्यति । एवमेव शेषेष्वपि पर्वसु भावनीयम् । चतुर्विंशत्यधिकशतपर्वजिज्ञासायां चतुर्विंशत्यधिकशतरूपो गुणकोऽवधेयः स च गायोक्त गुणकान्त्य राशिभिश्चतुर्भिर्गदि ह्रियते तदा न किमपि शेषमवतिष्ठते १२४ ÷ ४ = ३१, शे. ० तेन चत्वार एव गुणकरूपो राशिर्ज्ञेयः स च कृतयुगो राशिः—कृत युगगुणकरूपो राशिरिति, अत्र क्षेपकाभावात् न किमपि प्रक्षिप्यते, ततश्च चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हर्त्तव्यः ॥ अत्रापि भाज्यराशेरल्पत्वाद्

हैं इसको सुद्वर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $2 \times 30 = 60$ तो साठ होते हैं इसकी बासठिया भाग करने के लिये बासठ से भाग करे $\frac{60}{13}$ यहाँ पर भी भाज्य राशि न्यून होने से भाग नहीं चलता अतः हरराशि एवं भाज्य राशि को दो से अपरिवर्तित करे तो $\frac{60}{13} = \frac{120}{26}$ इस प्रकार इकतीसिया तीस भाग लब्ध होता है, इस से यह फलित होता है कि चौथा पर्व युग के अन्तिम अहोरात्र में एक सुद्वर्त का इकतीसिया तीस भाग को अतिक्रमण कर के समाप्त होता है। इसी प्रकार शेष पर्व के विषय में भी भावित कर लेवे। एक सौ चोवीसवें पर्व की जिज्ञासा में एक सौ चोवीस से गुणा करे वह गुणक गाथा में कहे गुणक को अन्य राशि चार के साथ जो भाग करे तो कुछ भी शेष नहीं बचता। $128 \div 4 = 32$ शेष ० अतः गुणक राशि चार ही जानना चाहिये वह कृतयुग राशि माने कृतयुग गुणक रूप राशि होती है, यहाँ पर शेषक राशि नहीं होने से कुछ प्रक्षेप नहीं होता है। अतः एकसौ

કરવાથી $૨+૩૦=૬૦$ સાક્રિક થાય છે. આના બાસકિયા ભાગ કરવા માટે બાસકથી ભાગ કરવો $૬૦ \div ૩ = ૨૦$ અહીં પણ ભાગ્યરાશિ અંક હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી હારરાશિ અને ભાગ્યરાશીને બેથી અપવર્તિત કરવી તો $૬૦ \div ૩ = ૨૦$ આ રીતે એકત્રીસા ત્રીસ ભાગ લખ્ય થાય છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-ચોથું પર્વ યુગના અંતિમ અહોરાત્રમાં એક ગુહૂર્તના એકત્રીસા ત્રીસ ભાગને ભોગવીને સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણે બાગીના પર્વોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. એકસો ચોવીસમા પર્વની જાણાસામાં એકસો ચોવીસથી ગુણાકાર કરવો આ ગુણુકનો ગાથામાં કહેલ ગુણુકની અંત્ય રાશિ ચારની સાથે જો ભાગ કરે તો કંઈ શેષ રહેતું નથી. $૧૯૫૪ \div ૩૧ = ૬૩$ શેષ ૦ તેથી ગુણુક રાશી ચારજ સમજવી તે કૃતયુગ્મ રાશિ એટલેકે કૃતયુગ્મ ગુણુક રાશિ હોય છે. અહીં શેષક રાશિ ન હોવાથી કંઈ પણ પ્રશ્ન થતો નથી, તેથી એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો $૧૯૫૪ \div ૩૧ = ૬૩$ અહીં પણ ભાગ્ય

भागफलं नायाति, निर्लेप एवराशिरवतिष्ठते, तेनेत्थं सिद्धयति यत् परिपूर्णं चरममहोरात्रं
श्रुत्वा चतुर्विंशत्यधिकशततमं पर्व परिसमाप्तिं मुपगतमिति ।

તદેવં યાસાં ગાથાનામ્ અવલમ્બનવલ્લેન વ્યાખ્યાવલ્લેન ચ પૂર્વાચાર્યઃ પર્વવિષયકં
વ્યાખ્યાનં કૃતં તેનૈવ ક્રમેણ તૈરેવોપદર્શિતમાર્ગેણ ચ મયાપિ વિનેયજનાનુગ્રહાર્થં યથાકથ-
ચ્ચિત્ સારલ્પકરણપ્રયાસેન સ્વમન્યનુસારેણોપદર્શિતમિતિ ॥ સૂ. ૫૬ ॥

અથ પ્રસ્તુતમનુશ્રિયતે-તત્ર પટ્ટગચ્છાશ્ચમે સૂત્રે યુગસમ્વત્સરસ્ય વિસ્તૃતાં વ્યાખ્યા-
મભિધાય સમ્પ્રતિ પ્રમાણસમ્વસરમાહ-

मूलम्-ता प्रमाणसंवत्सरे पञ्चविंशे पणत्ते, तं जहा-णवत्ते चंदे
उडू आइच्चे अभिवड्डिण ॥सू० ५७॥

છાયા-તાવત્ પ્રમાણસમ્વત્સરઃ પન્ચવિંશઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્યથા-નક્ષત્રઃ ચન્દ્રઃ કક્તુઃ આદિત્યઃ
અભિવૃદ્ધિશ્ચ ॥ સૂ. ૫૭ ॥

टीका-तावदिति पूर्ववत् परिभाषनीयं, प्रमाणसंवत्सरः-यथा कथितलक्षणघटितप्रमाणं
चोवीस से भाग करे तहं यहां पर भी भाज्य राशि अल्प होनेसे भाग नहीं
चलता अतः वैसीकी वैसी राशि रहती है अतः यह फलित होता है कि-
पूर्ण अन्तिम अहोरात्र को श्रुत करके एकजो चोवीसवां पर्व समाप्त होता है ।

જિન ગાથાઓં કે અવલમ્બન વલ્લે સે તથા વ્યાખ્યા કે વલ્લે પૂર્વાચાર્યોંને
પર્વ વિષયક વ્યાખ્યા કહી છે, उसी क्रम से एवं उन पूर्वाचार्यं प्रदर्शित मार्ग
से मैंने भी शिष्य जनानुग्रहार्थं यथाकथंचित् स्वल्पकरण प्रयाससे एवं स्वमनि
अनुसार यहां पर प्रतिपादित किया है ॥सू० ५६॥

અથ પ્રસ્તુત વિષય કો કહતે હૈં-છપ્પનવેં સૂત્ર સે યુગ સંવત્સર કે વિષય
में सविस्तर व्याख्या कर के अब प्रमाण संवत्सर के विषय में कहते हैं (ता
प्रमाण संवत्सरे) इत्यादि

टीकार्थ-प्रमाणसंवत्सर यथाकथित लक्षण घटित प्रमाण से युक्त संवत्सर

રાશિ અલ્પ હોવાથી ભાગ ચાલતો નથી તેથી એજ પ્રમાણેની રાશિ રહે છે. તેથી એ ફલિત
થાય છે કે-અન્તિમ અહોરાત્રને પૂરા હોગવીને એકસો ચોવીસમું પર્વ સમાપ્ત થાય છે.

જે ગાથાઓના અવલંબન બળથી તથા વ્યાખ્યાના બળથી પૂર્વાચાર્યોંએ પર્વ
સંબંધી વ્યાખ્યા કહેલ છે. એજ ક્રમથી અને એ પૂર્વાચાર્યોંએ બતાવેલ માર્ગથી મેં પણ
શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે યથાકથંચિત્ સ્વલ્પ કરણ પ્રયાસથી તથા સ્વમતિ અનુસાર
અહીંયાં પ્રતિપાદન કર્યું છે, જ સૂ. ૫૬॥

હવે પ્રસ્તુત વિષયનું કથન કરે છે- છપ્પનમા સૂત્રથી યુગ સંવત્સરોના વિષયમાં
अविस्तर व्याख्या કરીને હવે પ્રમાણ સંવત્સરના વિષયમાં કહે છે. (ता प्रमाणसंवत्सरे) इत्यादि

टीकार्थ-प्रमाण संवत्सरयथाक्त लक्षणवाणा प्रमाणेन युक्त संवत्सर कहेवाय છે,

રૂપલક્ષિતઃ સમ્વત્સરઃ પ્રમાણસંવત્સરઃ કથ્યતે, તસ્ય ચ પ્રમાણલક્ષણસંવત્સરસ્ય પञ्चભેદાઃ સન્તિ, તેષુ પ્રથમો નક્ષત્રસંવત્સરઃ નાક્ષત્રસંવત્સરો વા અષ્ટાવિંશતેર્નક્ષત્રાણામેકપર્યાયભોગ-કાલો નક્ષત્રમાસઃ દ્વાદશભિર્નક્ષત્રમાસૈરેકો નક્ષત્રસંવત્સરો ભવતિ ॥૧॥ દ્વિતીયશ્ચન્દ્ર-સંવત્સરઃ—ચન્દ્રસ્યૈક ભગણ ભોગકાલશ્ચાન્દ્રમાસૈર્જ્ઞિજ્ઞતિશ્યાત્મકઃ—રવીન્દ્રોર્યુતેઃ સંયુતિર્યા-વદન્યા વિધોર્માસઃ—અમાન્તાદમાન્તં યાવત્ ચાન્દ્રમાસઃ, એકનિથિભોગરૂપશ્ચાન્દ્રદિનં, દ્વાદશ-મિશ્વાન્દ્રમાસૈશ્વાન્દ્રસંવત્સરો દ્વિતીયભેદઃ ॥૨॥ તૃતીય ઋતુસંવત્સરઃ—ઋતુપ્રધાનઃ સંવત્સરઃ ઋતુસંવત્સરઃ કથ્યતે, ઋતુવો હિ વસન્તાદયો લોકપ્રસિદ્ધા એવ સૂર્યસ્ય મૃગાદિરાશિદ્વયભોગ-રૂપાઃ શિશિરાદયો પદ્મઋતુવો ભવન્તિ, મકરકુમ્ભાભ્યાં શિશિરઃ, મીનમેષાભ્યાં વસન્ત, વૃષભમિથુનાભ્યાં ગ્રીષ્મઃ, કર્કસિંહાભ્યાં વર્ષા, કન્યાતુલાભ્યાં શરદ્, વૃશ્ચિકધનુભ્યાં

પ્રમાણ સંવત્સર કહા જાતા હૈ । ઇસ પ્રમાણ સંવત્સર કા પાંચ ભેદ કહે ગયે હૈ, ઉન ભેદોં મેં પ્રથમ નક્ષત્ર સંવત્સર યા નાક્ષત્રસંવત્સર અઠાઈસ નક્ષત્રોં કા એક પર્યાય રૂપ સે ભોગ કાલ નક્ષત્ર માસ કહા જાતા હૈ, બારહ નક્ષત્ર માસોં સે એક નક્ષત્રસંવત્સર હોતા હૈ (૧) દૂસરા ચંદ્રસંવત્સર હૈ—ચંદ્ર કા એક ભગણ ભોગ કાલ ચાંદ્રમાસ કહા જાતા હૈ જો તીસ તિથિ વાલા હોતા હૈ । (રવીન્દ્રોર્યુતેઃ સંયુતિર્યાવદન્યા વિધોર્માસઃ) એક અમાવાસ્યા સે અમાવાસ્યા પર્યન્ત ચાંદ્રમાસ હોતા હૈ, એક તિથિ ભોગરૂપ કાલ ચાંદ્ર દિવસ હોતા હૈ, બારહ ચાંદ્રમાસ સે ચાંદ્રસંવત્સર હોતા હૈ યહ દૂસરા ભેદ કહા હૈ । ૨। તીસરા ઋતુસંવત્સર હોતા હૈ, ઋતુ પ્રધાન જો સંવત્સર વહ ઋતુ સંવત્સર કહા જાતા હૈ, વસન્તાદિ ઋતુએં લોક પ્રસિદ્ધ હી હૈ, વહ સૂર્ય કી મૃગશિરાદિ દો રાશિ કે ભોગકાલ રૂપ હોતી હૈ, શિશિર વગૈરહ છ ઋતુએં હોતી હૈ, મકર એવં કુમ્ભ રાશિ સે શિશિર ઋતુ હોતી હૈ, મીન એવં મેષ રાશિ મેં વસન્ત ઋતુ હોતી હૈ, વૃષભ એવં મિથુન મેં ગ્રીષ્મ ઋતુ હોતી હૈ । કર્ક એવં સિંહ રાશિ મેં વર્ષા

આ પ્રમાણ સંવત્સરના પાંચ ભેદો કહ્યા છે. એ ભેદોમાં પહેલું નક્ષત્ર સંવત્સર અથવા નક્ષત્રસંવત્સર, અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોને એક પર્યાય રૂપે ભોગવવા રૂપ કાળને નક્ષત્ર માસ કહેવાય છે. બાર નક્ષત્ર માસોથી એક નક્ષત્ર સંવત્સર થાય છે. (૧) બીજું ચંદ્રસંવત્સર છે ચંદ્રના એક ભગણ ભોગ કાળને ચાંદ્ર માસ કહેવાય છે. એ ત્રીસ તિથિઓવાળો હોય છે. (રવીન્દ્રોર્યુતેઃ સંયુતિર્યાવદન્યા વિધોર્માસઃ) એક અમાસથી બીજી અમાસ પર્યન્ત ચાંદ્રમાસ હોય છે. એક તિથિના ભોગરૂપ કાળ ચાંદ્ર દિવસ કહેવાય છે. બાર ચાંદ્રમાસથી ચાંદ્રસંવત્સર થાય છે. આ બીજો ભેદ કહ્યો છે. (૨) ત્રીજું ઋતુસંવત્સર હોય છે. વસન્તાદિ ઋતુઓ લોક પ્રસિદ્ધ જ છે, તે સૂર્યની મૃગશિરાદિ બે રાશિના ભોગ કાળ રૂપ હોય છે. શિશિર વગેરે છ ઋતુઓ હોય છે. મકર અને કુમ્ભ રાશિથી શિશિર ઋતુ થાય છે. મીન અને મેષ રાશિમાં વસન્તઋતુ હોય છે. વૃષભ અને મિથુન રાશિમાં ગ્રીષ્મઋતુ હોય છે. કર્ક અને

હેમન્તઃ, પરમત્ર પળ્ળાં સમાહારેણ ચતુર્ભિશ્ચતુર્ભિમાસૈઃ વર્ષા હેમન્ત ગ્રીષ્મરૂપાસ્રય એવ ઋતુવો ગૃહીતઃ; સન્તિ, એતેનાપિ સંવત્સરવ્યવસ્થાયાં ન કિમપિ વૈલક્ષણ્યં સમાપતતિ, ઋતૂનાં સમાહારરૂપ. સંવત્સરઃ ઋતુસંવત્સરઃ કથ્યતે, તત્ર ઘટિકાદયપ્રમાણરૂપઃકાલો મુહૂર્તસંજ્ઞકઃ, ત્રિશન્મુહૂર્ત્તાત્મકઃ કાલોઽહોરાત્રઃ કથ્યતે, પશ્ચદશભિરહોરાત્રૈરેકઃ પક્ષોઽભિધીયતે । પશ્ચ-દ્વયાધ્યામેકો માસઃ પ્રોચ્યતે, દ્વાદશભિમાસૈર્વર્ષં સંવત્સરો વા ભવતિ, યસ્મિન્નથ સંવત્સરે પૃથ્વિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ પરિપૂર્ણાનિ ભવન્ત્યહોરાત્રાણાં સ એવ ઋતુસંવત્સર પદવાચ્યો ભવતિ । વસ્તુતસ્ત્વયં સાવનસંવત્સરઃ કથ્યતે । ઉદ્યાદુદયં યાવત્ ભૂમિસાવનવાસરઃ અથવા-ઈ નો ય દ્વયાન્તરં તદર્કં સાવનં દિનં તદેવ મેદિની દિનમિતિ પરિભાષયા પરિપૂર્ણઃ પૃથ્વિકશતત્રયપરિમિતૈરહોરાત્રૈઃ સાવનસંવત્સરઃ ઋતુ સંવત્સરો વા કથ્યતે । અસ્ય સંવત્સરસ્યા-

ઋતુ, કન્યા એવં તુલા રાશિ મેં શરદ્ ઋતુ વૃશ્ચિક એવં ધન રાશિ મેં હેમન્ત ઋતુ હોતી હૈ । પરંતુ યહાં પર છહોં ઋતુઓં કા સમાહાર કરકે ચાર ચાર માસ સે વર્ષા, હેમન્ત, એવં ગ્રીષ્મ ઇસ પ્રકાર ત્રીન હી ઋતુણં ગૃહીત કી ગઈ હૈ । ઇસ પ્રકાર સે ભી સંવત્સર કી વ્યવસ્થા મેં કુછ ભી વિલક્ષણતા નહીં હોતી હૈ ઋતુઓં કે સમાહાર રૂપ જો સંવત્સર હોતા હૈ વહ ઋતુસંવત્સર કહા જાતા હૈ, ડસમેં દો ઘટિકાદિ રૂપ પ્રમાણ વાલા કાલ કો મુહૂર્ત કહતે હૈ, ત્રીસ મુહૂર્ત વાલા કાલ કો અહોરાત્ર કહા જાના હૈ, પંદ્રહ અહોરાત્ર સે એક પક્ષ હોતા હૈ । દો પક્ષ સે એક માસ હોતા હૈ । વારહ માસ કા એક સંવત્સર યા વર્ષ હોતા હૈ, જિસ સંવત્સર મેં ત્રીન સો છિયાસઠ પૂરા અહોરાત્ર હો વહી ઋતુસંવત્સર પદ સે કહા જાતા હૈ । વાસ્તવિક રીતિ સે નો યહ સાવન સંવત્સર કહા જાતા હૈ, સૂર્યોદય સે સૂર્યોદય પર્યન્ત સાવન વાસર કહા જાના હૈ, અથવા ‘ઇનોય દ્વયાન્તરં તદર્કં સાવનં દિનં તદેવ મેદિની દિનમિતિ’ ઇસ પરિભાષા સે પરિપૂર્ણ ત્રીન સો છિયાસઠ અહોરાત્ર સે એક સાવન સંવત્સર

સિંહ રાશિમાં વર્ષાઋતુ, કન્યા અને તુલા રાશિમાં શરદ્ઋતુ, વૃશ્ચિક અને ધન રાશિમાં હેમન્ત-ઋતુ હોય છે. પરંતુ અહીંયાં છએ ઋતુઓનો સમાહાર કરીને ચાર ચાર માસથી વર્ષા હેમન્ત અને ગ્રીષ્મ, આ રીતે ત્રણજ ઋતુઓ ગ્રહણ કરેલ છે. આ રીતે પણ સંવત્સરની વ્યવસ્થામાં કંઈ પણ વિલક્ષણતા આવતી નથી, ઋતુઓના સમાહાર રૂપ જે સંવત્સર કહેવાય છે. તેમાં બેઘડિ વિગેરે પ્રમાણવાળા કાળને સુદૂર્ત કહે છે. ત્રીસ સુદૂર્તવાળા કાળને અહોરાત્ર કહેવામાં આવે છે. પંદર અહોરાત્રથી એક પક્ષ થાય છે. બે પક્ષથી એક માસ થાય છે. ચાર માસનું એક સંવત્સર વર્ષ થાય છે. જે સંવત્સરમાં ત્રણસો છાસઠ પૂરા અહોરાત્ર હોય એનેજ ઋતુ સંવત્સર કહેવામાં આવે છે. વાસ્તવિક રીતે તો આ સાવન સંવત્સર કહેવાય છે. સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય પર્યન્તને સાવન વાસર કહે છે. (ઇનોયદ્વયાન્તરં તદર્કં સાવનં દિનં તદેવમેદિની દિનમિતિ) આ પરિભાષા પુરેપૂરા ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રથી

પરમપિ નામદ્વયં વરીવર્તિ યથા કર્મસંવત્સરઃ સાવનસંવત્સરશ્ચેતિ । તત્ર કર્મ-લોકિકો વ્ય-
વહારઃ તેત્ પ્રધાનઃ સંવત્સરઃ કર્મસંવત્સરો ભવતિ । લોકો દિ પ્રાયઃ અનેનેવ સંવત્સરેણ
વ્યવહરતિ । તથા ચ એતદ્ગતં માસમધિકૃત્ય વ્યવહારં પ્રસારયતિ, ઉક્તં ચ

કમ્મો નિરંસયાએ માસો વવહારે કારગો લોએ ।

સેસાઓ સંસયાએ વવહારે દુકરો ધિત્તું ॥૧॥

વે નાલિયા મુહુત્તો સદ્ધાઉળ નાલિયા અહોરત્તો ।

પળ્ળરસ અહોરત્તા પવ્વહો તીસં દિણા માસો ॥૧॥

સંવચ્છરો ડ વ્વારસમાસા પવ્વહાયતે ચડવીસં ।

તિળ્ળેવ સયા સદ્ધા હવન્તિ રાઈં દિયાણં તુ ॥૨॥

એસો ડ કમ્મો મળિઓ ણિયમા સંવચ્છરસ્સ કમ્મસ્સ ।

કમ્મોત્તિ સાવળોત્તિ ય ડ ડ ઇત્તિય તસ્સ ણામાણિ ॥૩॥

છપ્પિ ડઝ પરિયટ્ઠા એસો સંવચ્છરો ડ આઈચ્છો ।'

છાયા-કર્મ નિરંશતયા માસો વ્યવહારકારકો લોકે ।

શેષાઃ સંશયતયા વ્યવહારો દુષ્કરો ગૃહીતું ॥૧॥

દે નાહિકે મુહૂર્ત્તઃ પઠ્ઠિસ્તુ ચલુ નાહિકાઃ અહોરાત્રઃ ।

પચ્ચદશ અહોરાત્રાઃ પક્ષાલ્લિશદિનાનિ માસઃ ॥૧॥

સંવત્સરસ્તુ દ્વાદશમાસાઃ પક્ષાશ્વતે ચતુર્વિંશતિઃ ।

ત્રીણ્યેવ શતાનિ પઠ્ઠિ ભવન્તિ રાત્રિદિવાનાં તુ ॥૨॥

એતત્તુ કર્મ મળિતં નિયમાત્ સંવત્સરસ્ય કર્મર્મણઃ ।

કર્મેતિ સાવન ઇતિ ચ ઋતુરિતિ ચ તસ્ય નામાનિ ॥૩॥

પદ્ધપિ ઋતુપર્યાયાઃ એષ સંવત્સરસ્તુ આદિત્યઃ ॥

હોતા હૈ । અથવા ઋતુસંવત્સર કહા જાતા હૈ । હિસ સંવત્સર કા દૂસરા ખી
દો નામ કહે ગયે હૈ-જો હિસ પ્રકાર હૈ-કર્મસંવત્સર એવં સાવનસંવત્સર,
ડનમેં કર્મ માને લૌકિક વ્યવહાર વહ જિસ મેં પ્રધાન રૂપ સે હો એસા સંવ-
ત્સર કર્મસંવત્સર કહા જાતા હૈ । લોક મેં પ્રાયઃ હિસી સંવત્સર સે વ્યવહાર
હોતા હૈ । હિસમેં કહે ગયે માસ કો અધિકૃત કરકે વ્યવહાર કરતે હૈ કહા
ખી હૈ-(કમ્મો નિરંસયાએ માસો) હિત્યાદિ નિરંશતયા માને સંપૂર્ણ રૂપ સે

એક સાવનસંવત્સર થાય છે. અથવા ઋતુ સંવત્સર પણ કહેવાય છે. આ સંવત્સરના
ખીલ પળુ બે નામો કહેવામાં આવેલા છે, બે આ પ્રમાણે છે-કર્મસંવત્સર અને સાવન
સંવત્સર, કર્મ એટલે લૌકિક વ્યવહાર તે બેમાં મુખ્ય રૂપથી હોય એવું સંવત્સર કર્મ
સંવત્સર કહેવાય છે. લોકમાં પ્રાયઃ આજ સંવત્સરથી વ્યવહાર કાર્ય થાય છે. આમાં કહેલા
માસને અધિકૃત કરીને લોકવ્યવહાર કરે છે, કહ્યું પણ છે-(કમ્મો નિરંસયાએ માસો) ઇત્યાદિ

ટીકા-નિરંશતયા-સમ્પૂર્ણતયા-સર્વવ્યવહારોપયોગિતયા, કર્મા=કર્મનામા સંવત્સરઃ
તથા ચ માસઃ-તસ્યૈવ કર્મસંવત્સરસ્ય તદુક્તપરિભાષયા વ્યવહૃતો માસઃ લોકે-इह लोके
વ્યવહારકારકો ભવતિ-વ્યવહારકાર્યપૂરકો ભવતિ, અર્થાત્ અનેનૈવ કર્મસંવત્સરેણ તદુક્ત-
માસેન ચ લોકાઃ વ્યવહારકાર્ય સાધયન્તીત્યર્થઃ । શેષાઃ-પ્રતદ્ભિન્નાઃ સંવત્સરમાસાઃ સંશ-
યતયા-સંશયિતવ્યવહૃતતયા વ્યવહારઃ-વ્યવહારકાર્ય જ્ઞાતું-પરિસમાપયતું દુષ્કરં ભવતિ ।
અર્થાદન્ય સંવત્સરાદીનાં લોકે અલ્પાલ્પ વ્યવહૃતત્વાત્ તૈઃ સર્વમુલ્લભં વ્યવહારકાર્યસમ્પાદનં
દુષ્કરં ભવતીત્યર્થઃ ॥૧॥ અથ સવનસંવત્સરસ્ય પરિભાષાં વિવૃણોતિ-સવનં કર્મમ્ પ્રેરણં
'પૂ પ્રેરણે' ઇતિ વચનદર્શનાત્ તત્પ્રધાનઃ-પ્રેરણાપ્રધાનઃ સંવત્સરઃ સવનસંવત્સરઃ કથ્યન્તે લોકે,
ક્ષિતિજોપરિ સૂર્યકિરણસન્ધાર એવ પ્રેરણાપ્રધાનઃ, સૂર્યોદયાત્ પૂર્વત એવ કિયત્વાત્ પ્રથમત-

સર્વ વ્યવહાર મેં ઉપયોગી હોને સે કર્મ-કર્મ નામ કા સંવત્સર કહા હૈ, તથા
માસ વહી કર્મસંવત્સર કા ઉક્ત પરિભાષા સે વ્યવહૃત માસ इस लोक में
વ્યવહાર કારક હોતા હૈ માને વ્યવહાર કાર્ય પૂરક હોતા હૈ, અર્થાત્ इसी कर्म
સંવત્સર સે તથા કર્મ માસ સે લોક અપને અપને વ્યાવહારિક કાર્ય કો સાધતે
હૈ । શેષ માને इससे अन्य संवत्सर मास 'संश' माने संशयित व्यवहारवाला
હોને સે વ્યવહાર કાર્ય કરને મેં યા સમાસ કરને મેં દુષ્કર હોતા હૈ । અર્થાત્
અન્ય સંવત્સર કા લોક મેં અલ્પ પ્રમાણ મેં વ્યવહાર હોને સે उन संवत्सरों
સે સર્વ સુલભ વ્યવહાર કાર્ય સમ્પાદન દુષ્કર હોતા હૈ । ૧।

અવ સાવન સંવત્સરની પરિભાષા કા વર્ણન કરતે હૈ-સવન માને કર્મ
મેં પ્રેરિત કરે (પૂ પ્રેરણે) इस वचन से वह प्रेरणाप्रधान जो संवत्सर वह
લોક મેં સવન સંવત્સર કહા જાતા હૈ । આકાશ મેં સૂર્ય કે કિરણોં કા સંચાર
હી પ્રેરણા પ્રધાન હોતે હૈ । સૂર્યોદય સે કિતનેક કાલ પહેલે સે હી સ્થાવર

નિરંશતયા એટલે કે સંપૂર્ણ રૂપથી ગાથા વ્યવહારમાં ઉપયોગી હોવાથી કર્મ એટલે કે
કર્મ નામનું સંવત્સર કહ્યું છે, તથા માસ એજ કર્મ સંવત્સરના ઉક્ત પરિભાષાથી
વ્યવહાર માસ આ લોકમાં વ્યવહાર કારક હોય છે. એટલે કે વ્યવહાર કાર્ય પૂરક હોય
છે. અર્થાત્ આ કર્મસંવત્સરથી તથા કર્મમાસથી લોક પોત પોતાના વ્યવહારિક કાર્યો
સાધે છે. શેષ એટલે કે આનાથી અન્ય સંવત્સર માસ 'સંશ' એટલે કે સંશયિત વ્યવહાર-
વાળું હોવાથી વ્યવહાર કાર્ય કરવામાં અથવા સમાપ્ત કરવામાં દુષ્કર હોય છે. અર્થાત્
અન્ય સંવત્સરનો લોકમાં અલ્પ પ્રમાણથી વ્યવહાર હોવાથી એ સંવત્સરથી સર્વ સુલભ
વ્યવહાર કાર્ય સંપાદન થવું એ દુષ્કર છે. ૧।

હવે સાવન સંવત્સરની પરિભાષાનું વર્ણન કરે છે-સવન એટલે કર્મમાં પ્રેરિત કરે
(પૂ પ્રેરણે) આ વચનથી પ્રેરણાપ્રધાન જે સંવત્સર તે લોકમાં સવન સંવત્સર કહેવાય છે,
આકાશમાં સૂર્યના કિરણોનો સંચાર જ પ્રેરણા પ્રધાન હોય છે, સૂર્યોદયથી કેટલાક કાળ

एव स्थावरजंगमादि सर्वप्राणिषु जागरणादि स्वस्वकर्मप्रवृत्तिरूपा प्रेरणा स्वयमेव जागर्ति, एतेनैव कारणेन सूर्यकिरणानां क्षितिज संचारवशेन सवनसंवत्सरादीनां प्रवृत्ति भवति, सूते-प्रवर्त्तयति स्वस्वकार्ये लोकान् इति सवनं सवनमेव सावनमिति । अर्थात् सूर्योदयात् सूर्योदयं यावत् सवनदिनं-सावनदिनं वा कथ्यते, तस्यैव सवनसंवत्सरस्य परिभाषां कथयति-‘वे नालिया मुहुत्तो’ इत्यादिना-द्वे नाडिके मुहुर्त्तः-घटिकाद्वयपरिमाणरूपः कालो मुहुर्त्त-संज्ञको भवति, एकस्मिन्अहोरात्रे त्रिंशन्मुहुर्त्ताः भवन्ति, अतएव पष्टिस्तु खलु नाडिका अहोरात्रः-पष्टिघटिकात्मकः खलु काल अहोरात्रः-अहोरात्र पदवाच्यो भवति, एकस्मिन्-होरात्रे पष्टिघटिका भवन्तीत्यर्थः । पञ्चदशगिरहोरात्रः पक्षो भवति, त्रिंशद्भिर्दिनैर्मामः कथ्यते, एकस्मिन् संवत्सरे तादृशा द्वादशमासाः भवन्ति, तत्र च चतुर्विंशतिः पक्षाः भवन्ति, एकस्मिन् संवत्सरे काले रात्रिन्दिवानां-अहोरात्राणां त्रीणि शतानि पष्ट्यधिकानि जंगमादि सभी प्राणियों को जागरणादि स्व स्व प्रवृत्तिरूप प्रेरणा स्वयमेव होती है, इसी कारण से सूर्य किरणों का क्षितिज संचार बल से सवन संवत्सरादिकी प्रवृत्ति होती है सवन का विग्रह इस प्रकार होता है ‘सूते’ माने अपने अपने कार्य में जनसमूह को प्रवृत्त करावे उसका नाम सवन है और सवन ही सावन कहा जाता है । अर्थात् सूर्योदय से सूर्योदय पर्यन्त को सवन दिन या सावन दिन कहा जाता है, उसी सवन संवत्सर की परिभाषा कहते हैं-(वे नालिया मुहुत्तो) इत्यादि दो नाडिका मुहुर्त्त अर्थात् दो घडि प्रमाण रूप काल मुहुर्त्त होता है । एक अहोरात्र में तीस मुहुर्त्त होते हैं अतएव साठ घटिकात्मक काल का अहोरात्र होता है । एक अहोरात्र में साठ घटिका होनी हैं । पंद्रह अहोरात्र से पक्ष होता है । तीस दिन से मास कहा जाता है, एक संवत्सर में बारह मास होते हैं, एक संवत्सर में चौबीस पक्ष होते

પહેલેથી જ સ્થાવર જંગમ વિગેરે બધા પ્રાણિયોને જાગરણાદિ સ્વસ્વપ્રવૃત્તિ રૂપ પ્રેરણા સ્વયમેવ થાય છે, તેજ કારણથી સૂર્ય, કિરણોના ગગનસંચાર બળથી સવન સંવત્સરાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે. સવનનો વિગ્રહ આ પ્રમાણે થાય છે, (સૂતે) એટલે કે પોતપોતાના કાર્યમાં જનસમૂહને પ્રવૃત્તિ કરાવે તેનું નામ સવન છે. અને સવન જ સાવન કહેવાય છે, અર્થાત્ સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય પર્યન્તકાળને સવન દિન અથવા સાવન દિન કહેવાય છે, એ સવન સંવત્સરની પરિભાષા કહે છે-(વે નાલિયા મુહુત્તો) ઇત્યાદિ બે નાડિકા મુહુર્ત અર્થાત્ બે ઘડી પ્રમાણ રૂપકાળ મુહુર્ત કહેવાય છે, એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહુર્ત હોય છે, તેથી જ સાઠ ઘડિ પ્રમાણ કાળનું અહોરાત્ર થાય છે.

એક અહોરાત્રમાં સાઠ ઘડી હોય છે, પંદર અહોરાત્રીથી એક પક્ષ-પખવાડીયું થાય છે, ત્રીસ અહોરાત્રનો માસ કહેવાય છે, એક સંવત્સરમાં બાર માસ હોય છે, એક સંવત્સરમાં ચોવીસ પક્ષ થાય છે. એક સંવત્સર કાળમાં ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ અહોરાત્ર

૩૬૦ ભવન્તિ, એતત્-તદુક્તપરિમાપયા પરિપૂર્ણ કર્મ્મ મળિતં-કર્મ્મ કથિતં, એપઃ સ્વલુ કર્મ્મનામા સંવત્સરઃ કથિતો નિયમાત્-નિયતવ્યવહારપ્રવર્તનાત્, કર્મ્મણઃ-કર્મ્મસંજ્ઞકસ્ય સંવત્સરસ્ય-સવનવર્ષસ્ય ત્રીણિ નામાન્તરાણિ સન્તિ, તથા-કર્મ્મેતિ-કર્મ્મસંવત્સર ઇતિ પ્રથમં નામ (૧) સાવન ઇતિ-સાવનસંવત્સર ઇતિ દ્વિતીયં નામ (૨) ઋતુરિતિ ચ-ઋતુસંવત્સર ઇતિ તૃતીયં નામ (૩) એવં ચ એકસ્મિન્ ઋતુસંવત્સરે પદ્મસંખ્યકા ઋતુપર્યાયાઃ ભવન્તિ, એપઃ-ઋતુપર્યાયરૂપઃ સંવત્સરઃ સ્વલુ આદિત્યસંવત્સરઃ-સૂર્યસંવત્સરઃ સૌરસંવત્સરો વા કથ્યતે । યાવતાકાલેન પદ્મપિ પ્રાવૃઢાદયઃ ઋતવઃ પરિપૂર્ણાઃ પ્રાવૃતાઃ ભવન્તિ તાવાન્ કાલવિશેષ આદિત્યસંવત્સરઃ કથ્યત ઇતિ । અત્ર યદ્યપિ લોકે પૃથ્વહોરાત્રપ્રમાણઃ પ્રાવૃઢાક ઋતુઃ પ્રસિદ્ધો વર્તતે, કિન્તુ વાસ્તવિકદિશા વિચાર્યમાણે મતિ પરિપૂર્ણપૃથ્વહોરાત્રપ્રમાણો ન ભવત્યેકઃ ઋતુઃ, સૂર્યસંચારવશેન ઋતૂનાં પ્રવૃત્તત્વાત્ સાવયવ પૃથ્વધિકદિનાત્મકઃ ઋતુર્ભવતિ । તેન હૈ । એક સંવત્સર કાલ મેં ત્રીન સો સાઈઠ ૩૬૦ અહોરાત્ર હોને હૈં । યહ પરિ-ભાષોક્ત પૂર્ણ કર્મ કહા હૈ । યહ કર્મ નામ કા સંવત્સર નિયત વ્યવહાર પ્રવ-ર્તક હોને સે કહા હૈ । કર્મ સંજ્ઞાન સંવત્સર કા માને મવન સંવત્સર કા ત્રીન નામ કહે હૈં જૈસે કિ કર્મસંવત્સર યહ પ્રથમ નામ કહા હૈ ૧ સાવન સંવત્સર યહ દૂસરા નામ કહા હૈ ૨ ઋતુ સંવત્સર યહ ત્રીસરા નામ કહા હૈ ૩ । ઇસ પ્રકાર યહ ઋતુસંવત્સર મેં છ ઋતુ પર્યાય હોતે હૈં, યહ ઋતુ પર્યાય રૂપ સંવત્સર કો આદિત્યસંવત્સર, સૂર્યસંવત્સર, યા સૌરસંવત્સર કહતે હૈં । જિતને કાલ મેં પ્રાવૃઢાદિ છ ઋતુપં પરિપૂર્ણ પ્રવૃત્ત હોતે હૈં, ઉતને કાલ વિશેષ કો આદિત્યસંવત્સર કહતે હૈ । યદ્યપિ સાઠ અહોરાત્ર વાલા પ્રાવૃઢાદિ ઋતુ પ્રસિદ્ધ હૈ, પરંતુ વાસ્તવિક દૃષ્ટિ સે વિચાર ક્રિયા જાય તો પૂરા સાઠ અહોરાત્ર પ્રમાણ વાલા એક મી ઋતુ નહીં હોતી હૈ । સૂર્ય કે સંચરણવશાત્ ઋતુપં પ્રવૃત્ત હોતી હૈ, અતઃ સાવયવ સાઠ દિન સે કુછ અધિક પ્રમાણ વાલી ઋતુપં હોતી

હોય છે. આ રીતે પરિભાષા યુક્ત પૂર્ણ કર્મકાળ કહેલ છે, આ કર્મનામનું સંવત્સર નિયત વ્યવહાર પ્રવર્તક હોવાથી એ નામ કહેલ છે, કર્મ સંવત્સરના એટલે કે સવન સંવત્સરના ત્રણ નામે કહેલા છે, જેમ કે-કર્મ સંવત્સર આ પહેલું નામ છે ૧ સાવન સંવત્સર આ બીજું નામ છે. ૨ ઋતુ સંવત્સર આ ત્રીજું નામ છે. ૩ આ રીતે એક ઋતુ સંવત્સરમાં છ ઋતુ પર્યાય હોય છે, આ ઋતુ પર્યાય ૩૫ સંવત્સરને આદિત્ય સંવત્સર, અગર સૌર સંવત્સર કહે છે, જેટલા કાળમાં પ્રાવૃદ્ધ વિગેરે છ ઋતુઓ પૂર્ણ રીતે પ્રવૃત્ત થાય છે, એટલા કાળ વિશેષને આદિત્ય સંવત્સર કહે છે, જો આઠ અહોરાત્ર પ્રમાણની પ્રાવૃદ્ધ વિગેરે ઋતુઓ પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો પુરા સાઠ અહો-રાત્ર પ્રમાણવાળી એક પણ ઋતુ હોતી નથી. સૂર્યના સંચરણને લીધે ઋતુઓ પ્રવૃત્ત થાય છે, તેથી સાવયવ સાઠ દિવસથી કંઈક વધારે પ્રમાણવાળી ઋતુઓ હોય છે, તેથી વાસ્તવિક

परमार्थतः स ऋतुबोधकः कालः खलु एकपट्यहोगात्रासन्नप्रमाणभूतो भवतीति वेदितव्यः । यतोहि अत्रैवोत्तरकालमप्यभिचारदर्शनात् । अतएव अस्मिन्नादित्यसंवत्सरे त्रीणि शतानि षष्ठ्यधिकानि रात्रिन्दिवानां द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरं भवति । तथाचान्यत्राणि पञ्चस्वपि संवत्सरेषु यथोक्तमेव रात्रिन्दिवानां परिमाणयुक्तं, यथा—

‘तिणि अहोरत्तसया छावद्वा गवखरो हवइ वासो ।

तिणि सया पुणसद्वा कम्मो संवच्छरो होइ ॥१॥

तिणि अहोरत्तसया चउपन्ना णियमसो हवइ चंदो ।

भागो य वारसेव य वावट्टिकएण छेएण ॥२॥

तिणि अहोरत्तसया सत्तावीसा य होति णवखत्ता ।

एकादणं भागा रुत्तट्टिकएण छेएण ॥३॥

तिणि अहोरत्तसया तेसीई चेव होइ अभिवुद्धी ।

चोयालीसं भागा वावट्टिकएण छेएण ॥४॥’

छाया—त्रीणि अहोरात्रशतानि पट्पट्टिः सास्करो भवति वर्षम् ।

त्रीणि शतानि पुनः पट्टिः कर्म्यं संवत्सरो भवति ॥१॥

त्रीणि अहोरात्रशतानि चतुः पञ्चाशत् नियमतो भवति चन्द्रः ।

भागश्च द्वादशैव च द्वापष्टिकृतेन छेदेन ॥२॥

त्रीणि अहोरात्रशतानि सप्तविंशतिश्च भवन्ति नक्षत्राणि ।

एकपञ्चाशत् भागाः सप्तपष्टिकृतेन छेदेन ॥३॥

त्रीणि अहोरात्रशतानि तेषां चैत्रं भवति अभिवृद्धिः ।

चतुश्चत्वारिंशत् भागा द्वापष्टिकृतेन छेदेन ॥४॥

टीका—पञ्चसंवत्सराणां मध्ये दिनादिसंख्या परिमाणं निरूपयति तत्र प्रथमे

है । अतः वास्तविक दृष्ट्या ऋतु बोधक वह काल इकसठ अहोरात्र समीपस्थ प्रमाण वाला होता है । कारण की यहां उत्तर काल में कुछ फेर फार नहीं होता । अतएव इस आदित्य संवत्सर में तीन सो साठ अहोरात्र का बार मास विशिष्ट एक संवत्सर होता है । अन्यत्र भी पांचों संवत्सरो में पूर्वोक्त परिमाण वाला ही रात्रि दिवस का प्रमाण कहा है, जैसे कि—(तिन्नि अहोरत्तसया) इत्यादि ।

दृष्टिी ऋतुबोधक ते क्षण ओकसठथी अहोरात्र समीपस्थ प्रमाणवाणो होय छे. कारण छे अही उत्तरकाणमां कंठ पणु ईश्वर थतो नथी. तेथी न आ आदित्य संवत्सरमां त्रणुसो साठ अहोरात्रनुं बार मात्र युक्त ओक संवत्सर थाय छे, अन्यत्र पणु पांचे संवत्सरमां पूर्वोक्त परिमाणवाणुं रात्री दिवसनुं प्रमाण छेदे छे. जेभडे—(तिन्नि अहोरत्तसया)

ભાસ્કરસંવત્સરે-આદિત્યસંવત્સરે સ્વલુ પદ્ પૃથ્વીધિકાનિ ત્રીણિ જ્ઞતાનિ અહોરાત્રાણિ-
૩૬૬ આદિત્યસંવત્સરે ભવન્તીતિ જ્ઞાતવ્યાનિ (૧) તતો દ્વિતીયઃ કર્મનામાસંવ-
ત્સરઃ સ્વલુ-કર્મસંવત્સરસ્ય પરિમાણે સ્વલુ પૃથ્વીધિકાનિ ત્રીણિ અહોરાત્રજ્ઞતાનિ ૩૬૦
અહોરાત્રાણિ ભવન્તિ । તતસ્ત્રીતીયે ચન્દ્રસંવત્સરે ચતુઃપશ્ચાન્નધિકાનિ ત્રીણિ જ્ઞતાનિ અહો-
રાત્રાણાં તથા ચ દ્વાદશદ્વાપટ્ટિભાગાશ્ચ ભવન્તિ નિયમેન-વાસ્તવિકદિશા ગણિતક્રમેણેત્યર્થઃ
અર્થાત્ ચન્દ્રસંવત્સરઃ ૩૫૪^૧/_૩ એતત્તુલ્યો ભવતીત્યવમેયઃ પરમાર્થનઃ । ચતુર્થે ચ નક્ષત્ર-
સંવત્સરે સ્વલુ સપ્તવિંશત્યધિકાનિ ત્રીણિ જ્ઞતાનિ અહોરાત્રાણાં તથા ચ એકપશ્ચાન્ન સપ્તપટ્ટિ-
ભાગાશ્ચ ભવન્તિ નક્ષત્રાણાં-નક્ષત્રપ્રતિપાદિતસંવત્સરાણાં મધ્યે ૩૨૭^૧/_૩ એતાવન્તિ દિનાનિ
ભવન્તિ । પશ્ચમે અભિવૃદ્ધિસંજ્ઞકે સંવત્સરે તેપાઠ્યેવ અહોરાત્રાણાં ત્ર્યશીત્યધિકશતત્રય-
મિતાનામહોરાત્રાણાં પરિમાણે ચતુશ્ચત્વારિંશતં દ્વાપટ્ટિકૃતેન છેદેન ભાગાઃ ચતુશ્ચત્વારિંશદ્
દ્વાપટ્ટિભાગાધિકે સતિ યદ્ભવેત્ તત્ પરિમાણોઽભિવૃદ્ધિસંવત્સરો ભવતિ ૩૮૩^૧/_૩ એત-

પાંચ સંવત્સરોં મેં દિનાદિ સંખ્યા પરિમાણ કા નિરૂપણ કરતે હૈં-પ્રથમ
ભાસ્કરસંવત્સર મેં અર્થાત્ આદિત્યસંવત્સર મેં ત્રીન સો છિયાસઠ અહોરાત્ર
હોતે હૈં (૧) દ્વસરે કર્મનામસંવત્સર કે ત્રીન સો સાઠ ૩૬૦ અહોરાત્ર હોતે હૈં (૨)
ત્રીસરે ચંદ્રસંવત્સર મેં ત્રીન સો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્ર તથા એક અહો-
રાત્ર કા ચાસઠિયા બાર ભાગ હૈં હોતે હૈં । વાસ્તવિક ગણિત પદ્ધતિ કે નિયમ
સે હસ પ્રકાર હોતા હૈ, અર્થાત્ ચંદ્રસંવત્સર ૩૫૪^૧/_૩ હતના પ્રમાણ યુક્ત હોતા
હૈ । ૩। ચૌથે નક્ષત્ર સંવત્સર મેં ત્રીન સો સત્તાઈસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર
કા સઢસઠિયા ઇક્કાવન ભાગ ૩૨૭^૧/_૩ નક્ષત્ર પ્રતિપાદિત સંવત્સર કા હતને
પ્રમાણ દિન હોતે હૈં, ૪। પાંચવેં અભિવૃદ્ધિ નામ કે સંવત્સર મેં ડસી અહોરાત્ર
કા ત્રીન સો તિરાસી પ્રમાણ કે અહોરાત્ર પરિમાણ મેં વાસઠિયા ચુમાલીસ
ભાગ અધિક મેં જો પ્રમાણ હો ડસ પરિમાણ વાલા અભિવૃદ્ધિત સંવત્સર હોતા

ધ્યાદિ પાંચ સંવત્સરેમાં દિનાદિની સંખ્યા પરિમાણનું નિરૂપણ કરે છે. પહેલા ભાસ્કર
સંવત્સરનાં અર્થાત્ આદિત્યસંવત્સરમાં ત્રણસો છાસઠ ૩૬૬ અહોરાત્ર હોય છે. (૧)
બીજા કર્મ નામના સંવત્સરમાં ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ અહોરાત્ર હોય છે. (૨) ત્રીજા ચંદ્ર
સંવત્સરમાં ત્રણસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ
૧^૧/_૩ થાય છે. વાસ્તવિક ગણિત પદ્ધતિના નિયમથી આ પ્રમાણે થાય છે. અર્થાત્ ચંદ્ર
સંવત્સર ૩૫૪^૧/_૩ આટલા પ્રમાણવાળું હોય છે. (૩) ચોથા નક્ષત્ર સંવત્સરમાં ત્રણસો
સત્તાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સઢસઠિયા એકાવન ભાગ ૩૨૭^૧/_૩ નક્ષત્ર
પ્રતિપાદિત સંવત્સરના આટલા પ્રમાણના દિવસો હોય છે. (૪) પાંચમાં અભિવૃદ્ધિ નામના
સંવત્સરમાં ત્રણસો ત્ર્યાશી પ્રમાણના અહોરાત્ર પ્રમાણમાં બાસઠિયા ચુમાલીસ
ભાગ અધિકમાં જે પ્રમાણ થાય એ પરિમાણવાળું અભિવૃદ્ધિત સંવત્સર હોય છે, ૩૮૩

તુલ્યોઽભિવૃદ્ધિસંવત્સરઃ ક્રમેણ પશ્ચભેદાનાં સંવત્સરાણાં પરિમાણાનિ વિન્યસ્ય સરલ વૉધાય ન્યસ્યતે-(૧) આદિત્ય સંવત્સરસ્ય પરિમાણં-૩૬૬ અહોરાત્રમિતં । (૨) કર્મસંવત્સર-પરિમાણં-૩૬૦ અહોરાત્રમિતં । (૩) ચન્દ્રસંવત્સરપરિમાણં-૩૫૪^{૧૩} અહોરાત્રમિતં । (૪) નક્ષત્રસંવત્સરપરિમાણં ૩૨૭^{૧૩} અહોરાત્ર । (૫) અભિવૃદ્ધિસંવત્સરપરિમાણં ૩૮૩^{૧૩} પત-તુલ્યમહોરાત્રમિતમિતિ ।

અથ સમ્પ્રતિ પ્રતિપાદિતપશ્ચસંવત્સરભેદાનાં સંવત્સરસંખ્યાતો માસપરિમાણસંખ્યા વિનેયજનાનુગ્રહાર્થં તાવત્ પ્રતિપાદ્યતે-યથા તત્ર પ્રથમસ્ય સૂર્યસંવત્સરસ્ય પરિમાણં સ્વલુ પદ્-પટ્ચધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ રાત્રિન્દિવાનાં ભવતિ । તત્ર માસૈ દ્વાદશભિર્વર્ષમિતિ પરિ-માપયા પદ્પટ્ચધિકાનાં ત્રયાણાં શતાનાં દ્વાદશભિર્ભાગો યદિ દ્વિયતે તદા માસપરિમાણં હૈ ૩૮૩^{૧૩} इतना प्रमाण अभिवर्द्धित संवत्सर का होता है । इस प्रकार क्रम से पांच भेद वाले संवत्सरों के परिमाण कहकर के अब सरल बोध के लिये कहते हैं (१) आदित्यसंवत्सर का परिमाण ३६६ अहोरात्र परिमित होता है (२) कर्मसंवत्सर का परिमाण-३६० तीन सो साठ अहोरात्रमित होता है । (३) चन्द्रसंवत्सर का परिमाण ३६० तीन सो साठ होता है । (४) नक्षत्र-संवत्सर का परिमाण ३२७^{१३} तीन सो सत्तावीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सड़सठिया इक्कावन प्रमाण का होता है । (५) अभिवर्द्धितसंवत्सर का परिमाण ३८३^{१३} तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का वासठिया चुमालीस भाग जितना होता है ।

अब पूर्वप्रतिपादित पांच संवत्सर के भेदों का संवत्सर संख्या से मास परिमाण संख्या शिष्यजनानुग्रहार्थं प्रतिपादित करते हैं-प्रथम सूर्य संवत्सर का परिमाण तीन सो छियासठ अहोरात्र का होता है । बारह मास का वर्ष

૬૬ આટલું પ્રમાણ અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનું હોય છે. આ પ્રકારના ક્રમથી પાંચ ભેદવાળા સંવત્સરોનું પરિમાણ બતાવીને હવે સ્વત્સરનો વિશેષ બોધ થવા માટે કહે છે. આદિત્ય સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૬૬ પણ છાસઠ અહોરાત્રનું હોય છે. (૧) કર્મ સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૬૦ ત્રણસોસાઠ અહોરાત્ર પરિમિત હોય છે. (૨) ચંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ ૩૬૦ ત્રણસોસાઠ અહોરાત્રનું હોય છે. (૩) નક્ષત્ર સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૨૭^{૧૩} ત્રણસો સત્તવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન પ્રમાણનું હોય છે. (૪) અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ ૩૮૩^{૧૩} ત્રણસો ત્રાશી અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ જેટલું હોય છે. (૫)

હવે પૂર્વ પ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરોના ભેદોનું સંવત્સર સંખ્યાથી માસ પરિમાણ સંખ્યા શિષ્યજનનાનુગ્રહાર્થં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે-પહેલા સૂર્યસંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રનું હોય છે, બારમાસનું વર્ષ થાય છે, આ પરિણાપાથી ત્રણસો

ભવેન્ યથા $\frac{365}{12} = 30\frac{5}{12} = 30\frac{1}{2}$ તત્ર લઘ્વાશ્વિનદહોરાત્રાઃ શેષાણિ તિષ્ઠન્તિ પદ, તતો દરાંશો પદ્ભિરપર્વતિતૌ તતો જાતમેકસ્ય અહોરાત્રસ્યાર્દ્ધે તેનૈતાવત્ પરિમાણઃ સૂર્યમાસઃ । અર્થાત્ મધ્યમમાનેન સૂર્યમાસપરિમાણં સાર્દ્ધત્રિંશદહોરાત્રમિતમિતિ સિદ્ધયતિ । (૧) $30\frac{1}{2}$ (૨) દ્વિતીયસ્ય કર્મસંવત્સરસ્ય પરિમાણં પૃથ્વ્યધિકાનિ ત્રીણિ જ્ઞતાનિ ૩૬૦ રાત્રિન્દિવાનામિતિ, એતેષામપિ પૂર્વપ્રતિપાદિતપરિમાપયૈન દ્વાદશભિર્ભાગે હતે લઘ્વાઃ સમ્પૂર્ણાશ્વિનદહોરાત્રાઃ- $\frac{365}{12} = 30$ ત્રિંશદહોરાત્રમિતં કર્મસંવત્સરસ્ય માસપરિમાણં ભવતિ-૩૦ (૨) તૃતીયસ્ય ચન્દ્રસંવત્સરસ્ય પરિમાણં સ્વલુ ચતુઃપશ્ચાશ્વદધિકાનિ ત્રીણિ જ્ઞતાનિ દ્વાદશ ચ દ્વાપટ્ટિભાગા અહોરાત્રસ્ય-૩૫૪ $\frac{1}{2}$ અત્ર દ્વાદશભિર્ભાગે હર્તવ્યે સતિ પ્રથમં પૂર્ણાઙ્કાનાં ચતુઃપશ્ચાશ્વદધિક-શતત્રયાણાં દ્વાદશભિર્ભાગે હતે $\frac{365}{12} = 29\frac{1}{12} = 29 + \frac{1}{12}$ અત્ર લઘ્વા એકોનત્રિંશદહોરાત્રાઃ શેષાઃ તિષ્ઠન્તિ પદ, તતથ્વ દરાંશો પદ્ભિરપર્વતિતૌ જાતમર્દ્ધ પરિમાણં $\frac{1}{12}$ તતથ્વ $\frac{1}{12}$ અનયો હોતા હૈં ઇસ પરિમાપા સે ત્રીન સો છિયાસઠ કો ચારહ સે યદિ ભાગ કરે તો માસ પરિમાણ આજાતા હૈં જૈસે કી $\frac{365}{12} = 30\frac{5}{12} = 30\frac{1}{2}$ ઇસ પ્રકાર ત્રીસ અહોરાત્ર લઘ્વ હોતે હૈં તથા શેષ છહ વચતા હૈં । પશ્ચાત્ દરાંશ કો છહ સે અપરિવર્તિત કરે તો એક અહોરાત્ર કા આધા હોતા હૈં અતઃ ઇતના પ્રમાણવાલા સૂર્ય માસ હોતા હૈં । અર્થાત્ મધ્યમમાન સે સૂર્ય માસ કા પરિમાણ માહે ત્રીસ અહોરાત્ર પરિમિત હોતા હૈં $30\frac{1}{2}$ (૧) દૂસરે કર્મસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીનસો સાઠ ૩૬૦ અહોરાત્ર કા હોતા હૈં, ઇન કા ભી પૂર્વ પ્રતિપાદિત પરિમાપા સે ચારહ સે ભાગ કરે તો પૂરા ત્રીસ અહોરાત્ર આતે હૈં $\frac{365}{12} = 30$ અર્થાત્ ત્રીસ અહોરાત્રમિત કર્મમાસ સંવત્સર કા માસ પરિમાણ હોતા હૈં-૩૦ (૨) ત્રીસરે ચંદ્રસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીન સો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા ચારહ ભાગ હોતા હૈં-૩૫૪ $\frac{1}{2}$ ઇનકો ચારહ સે ભાગ કરે તો પ્રથમ પૂર્ણાઙ્કા જો ત્રીનસો ચોપન હૈં ઊનકા ચારહ સે ભાગ કરે $\frac{365}{12} = 29 + \frac{1}{12} = 29 + \frac{1}{12}$ ઇસ પ્રકાર ઊન્નીસ

છાસઠને ખારથી ને ભાગ કરે તો માસ પરિમાણ આવી જાય છે. જેમકે- $\frac{365}{12} = 30\frac{5}{12} = 30\frac{1}{2}$ આ રીતે ત્રીસ અહોરાત્ર લઘ્વ થાય છે, તથા શેષ છ જાય છે, પછી હરાંશને છથી અપરિવર્તિત કરે તો એક અહોરાત્રનો અર્ધો ભાગ થાય છે. આટલા પ્રમાણનો સૂર્યમાસ થાય છે. અર્થાત્ મધ્યમ માનથી સૂર્ય માસનું પરિમાણ સાડાત્રીસ અહોરાત્ર જેટલું થાય છે. $30\frac{1}{2}$ (૧) ખીજા કર્મસંવત્સરના ૩૬૦ ત્રયસોસાઠ અહોરાત્ર હોય છે. આને પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત પરિભાષાથી ખારથી ભાગ કરવાથી પૂરા ત્રીસ અહોરાત્ર આવે છે. $360 = 30$ અર્થાત્ ત્રીસ અહોરાત્ર જેટલું કર્મમાસ સંવત્સરનું માસ પરિમાણ થાય છે. 30 (૨) ત્રીજા ચંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા ખાર ભાગ થાય છે. $354\frac{1}{2}$ આને ખારથી ભાગ કરે તો પહેલા પૂર્ણાંક જે ત્રણસો ચોપન છે તેને ખારથી ભાગે $\frac{365}{12} = 29 + \frac{1}{12}$ આ રીતે એકાદત્રીસ અહોરાત્ર

સર્વર્ણનક્રિયા યોગે કૃતે $\frac{1}{2} + \frac{12}{12} = \frac{13}{12} = \frac{13}{12}$ અતઃ ચન્દ્રમાસપરિમાણં ૨૯ $\frac{13}{12}$ અથવા શેષસ્થિતયો રહ્નયોરપર્વર્તનં વિનૈવ યોગક્રિયા યોગો વિધીયતે $\frac{1}{2} + \frac{12}{12}$ અતઃ પદ્ દ્વાપદ્ ગુણ્યન્તે ૬૨ $\times$ ૬ = ૩૭૨ જાતાનિ દ્વિસપ્તત્યધિકાનિ ત્રીણિશતાનિ, યે ચ દ્વાદશ દ્વાપદ્-માગા ઉપરિતનાસ્તેડપ્યત્ર યોજ્યાઃ ભવન્તીત્યતસ્તત્ર પ્રક્ષિપ્તાન્તે ૩૭૨ + ૧૨ = ૩૮૪ જાતાનિ ચતુરશીત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ અર્થાત્ $\frac{13}{12} \times 12$ इति भवन्ति, अत्रैतेषां द्वाशभिर्भागै हते $\frac{13}{12} \times 12 = 13$ लब्धा द्वात्रिंशद् द्वापदभागः, अत एतावत्तुल्यं चन्द्रमासपरिमाणं भवति- २९ + $\frac{13}{12}$ । (३) एवं चतुर्थस्य नक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं शतं सप्तविंशत्यधिकानि त्रिणि शतानि रात्रिन्दिवानां एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशद् सप्तपदभागः- ३२७ $\frac{1}{2}$ अत्रापि प्रथमोदितनियमेनैव सप्तविंशत्यधिकानां त्रयाणां शतानां द्वादशभिर्भागो द्वियते $\frac{1}{2} = २७ + \frac{1}{2}$ अत्र लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राः परिपूर्णाः शेषास्तिष्ठन्ति त्रयः ततस्तेऽपि सप्तपद-

અહોરાત્ર લબ્ધ હોતા હૈ તથા છહ શેષ રહતા હૈ । પશ્ચાત્ હરાંશ મેં છહ સે અપવર્તિત કરે તો આધા પરિમાણ $\frac{1}{2}$ હોતા હૈ પશ્ચાત્ $\frac{1}{2} + \frac{12}{12}$ इन दोनों का सर्वर्णन क्रिया से योग करे $\frac{1}{2} + \frac{12}{12} = \frac{13}{12} = \frac{13}{12}$ इस प्रकार चंद्रमास परिमाण २९ $\frac{13}{12}$ अथवा शेष रहे हुवे अङ्क अपवर्तन विना ही योग क्रिया से योग करे $\frac{1}{2} + \frac{12}{12}$ यहां पर छह को बासठ से गुणा करे ६२ $\times$ ६ = ३७२ तीनसो बहत्तर होता है, तथा जो बासठिया बारह भाग ऊपर का है उनको भी योजित होता है अतः यहां पर प्रक्षिप्त करे ३७२ + १२ = ३८४ तीन सो चोरासी होते हैं अर्थात् $\frac{13}{12} \times 12$ इस प्रकार होते हैं इनको बारह से भाग करे $\frac{13}{12} \div 12 = \frac{13}{12}$ बासठिया बत्तीस भाग लब्ध होते हैं । इतना प्रमाण चंद्र मास का परिमाण होते हैं- २९ + $\frac{13}{12}$ ।

(૩) इसी प्रकार चौथा नक्षत्रसंवत्सर का परिमाण तीन सो सताईस अहो-रात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कावन भाग ३२७ $\frac{1}{2}$ यहां पर भी पूर्वोक्त नियम से ही तीन सो सताईस को बारह से भाग करे $\frac{13}{12} = २७ + \frac{1}{2}$

લખ્ય થાય છે તથા છ શેષ વધે છે. તે પછી હરાંશમાં છથી અપવર્તિત કરે તો અધુરું પરિમાણ થાય છે. તે પછી $\frac{1}{2} + \frac{12}{12}$ આ બન્નેનો સર્વર્ણન ક્રિયાથી યોગ કરે $\frac{1}{2} + \frac{12}{12} = \frac{13}{12}$ આ રીતે ચંદ્રમાસ પરિમાણ ૨૯- $\frac{13}{12}$ અથવા શેષ રહેલ અંકનો અપવર્તન કર્યા વિનાજ યોગ કરવો $\frac{1}{2} + \frac{12}{12}$ અહીં છનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ૬૨+૬=૩૭૨ તો ત્રણસો બોતેર થાય છે. તથા જે બાસઠિયા બાર ભાગ ઉપરના છે તેને પણ ચોત્તત કરવા અહીંયાં તેને પ્રક્ષિપ્ત કરવા એટલેકે ઉમેરવાથી ૩૭૨+૧૨=૩૮૪ ત્રણસો ચોર્યાસી થાય છે. અર્થાત્ $\frac{13}{12} \times 12$ આ રીતે થાય છે, તેને બારથી ભાગ કરવો. $\frac{13}{12} \div 12 = \frac{13}{12}$ જેથી બાસઠિયા બત્તીસ ભાગ થાય છે. આટલું પ્રમાણ ચંદ્ર માસનું પરિમાણ થાય છે ૨૯- $\frac{13}{12}$ (૩) આજ પ્રમાણે ચોથા સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ ૩૨૭ $\frac{1}{2}$ અહીંયાં પણ પૂર્વોક્ત નિયમથીજ ત્રણસો સત્યાવીસને બારથી ભાગ કરવો

ભવેન્ યથા $\frac{365}{12} = 30\frac{5}{12} = 30\frac{1}{2}$ તત્ર લઘ્વાશ્વિનદહોરાત્રાઃ શેષાણિ તિષ્ઠન્તિ પદ, તતો દરાંશો પદ્મિરપવર્તિતો તતો જાતમેકસ્ય અહોરાત્રસ્યાદ્દે તેનૈતાવત્ પરિમાણઃ સૂર્યમાસઃ । અર્થાત્ મધ્યમમાનેન સૂર્યમાસપરિમાણં સાર્દ્ધત્રિશદહોરાત્રમિતમિતિ સિદ્ધયતિ । (૧) $30\frac{1}{2}$ (૨) દ્વિતીયસ્ય કર્મસંવત્સરસ્ય પરિમાણં પૃથ્વિકાનિ ત્રીણિ જ્ઞતાનિ ૩૬૦ રાત્રિન્દિવાનામિતિ, એતેષામપિ પૂર્વપ્રતિપાદિતપરિભાષયૈઃ દ્વાદશભિર્ભાગે હતે લઘ્વાઃ સમ્પૂર્ણાશ્વિનદહોરાત્રાઃ- $\frac{365}{12} = 30$ ત્રિશદહોરાત્રમિતં કર્મસંવત્સરસ્ય માસપરિમાણં ભવતિ-૩૦ (૨) તૃતીયસ્ય ચન્દ્રસંવત્સરસ્ય પરિમાણં સ્વલુ ચતુઃપશ્ચાશ્વદધિકાનિ ત્રીણિ જ્ઞતાનિ દ્વાદશ ચ દ્વાપટ્ટિભાગા અહોરાત્રસ્ય-૩૫૪ $\frac{1}{2}$ અત્ર દ્વાદશભિર્ભાગે હર્તવ્યે સતિ પ્રથમં પૂર્ણાદ્વાનાં ચતુઃપશ્ચાશ્વદધિક-જતત્રયાણાં દ્વાદશભિર્ભાગે હતે $\frac{354}{12} = 29\frac{6}{12} = 29 + \frac{1}{2}$ અત્ર લઘ્વા એકાન્ત્રિશદહોરાત્રાઃ શેષાઃ તિષ્ઠન્તિ પદ, તતથ્ચ દરાંશો પદ્મિરપવર્તિતો જાતમદ્દે પરિમાણં ૨૯ તતથ્ચ $\frac{1}{2}$ અનયો હોતા હૈ ઇસ પરિભાષા સે ત્રીન સો છિયાસઠ કો ચારહ સે યદિ ભાગ કરે તો માસ પરિમાણ આજાતા હૈ જૈસે કી $\frac{365}{12} = 30\frac{5}{12} = 30\frac{1}{2}$ ઇસ પ્રકાર ત્રીસ અહોરાત્ર લઘ્વ હોતે હૈં તથા શેષ છહ વચ્ચતા હૈં । પશ્ચાત્ દરાંશ કો છહ સે અપરિવર્તિત કરે તો એક અહોરાત્ર કા આઘા હોતા હૈં અતઃ ઇતના પ્રમાણવાલા સૂર્ય માસ હોતા હૈં । અર્થાત્ મધ્યમમાન સે સૂર્ય માસ કા પરિમાણ સાડે ત્રીસ અહોરાત્ર પરિમિત હોતા હૈં $30\frac{1}{2}$ (૧) દૂસરે કર્મસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીનસો સાઠ ૩૬૦ અહોરાત્ર કા હોતા હૈં, ઇન કા ભી પૂર્વ પ્રતિપાદિત પરિભાષા સે ચારહ સે ભાગ કરે તો પૂરા ત્રીસ અહોરાત્ર આતે હૈં $\frac{365}{12} = 30$ અર્થાત્ ત્રીસ અહોરાત્રમિત કર્મમાસ સંવત્સર કા માસ પરિમાણ હોતા હૈં-૩૦ (૨) ત્રીસરે ચન્દ્રસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીન સો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા ચારહ ભાગ હોતા હૈં-૩૫૪ $\frac{1}{2}$ ઇનકો ચારહ સે ભાગ કરે તો પ્રથમ પૂર્ણાદ્વ જો ત્રીનસો ચોપન હૈં ઇનકા ચારહ સે ભાગ કરે $\frac{354}{12} = 29 + \frac{6}{12} = 29 + \frac{1}{2}$ ઇસ પ્રકાર ડન્નીસ

છાસડને ખારથી બે ભાગ કરે તો માસ પરિમાણ આવી બચ છે. એમકે- $\frac{354}{12} = 29\frac{6}{12} = 29 + \frac{1}{2}$ આ રીતે ત્રીસ અહોરાત્ર લઘ્વ થાય છે, તથા શેષ છ બચે છે, પછી હરાંશને છથી અપરિવર્તિત કરે તો એક અહોરાત્રનો અર્ધો ભાગ થાય છે. આટલા પ્રમાણનો સૂર્યમાસ થાય છે. અર્થાત્ મધ્યમ માનથી સૂર્ય માસનું પરિમાણ સાડાત્રીસ અહોરાત્ર બેઠલું થાય છે. $30\frac{1}{2}$ (૧) બીજા કર્મસંવત્સરના ૩૬૦ ત્રણસોસાઠ અહોરાત્ર હોય છે. આને પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત પરિભાષાથી ખારથી ભાગ કરવાથી પૂરા ત્રીસ અહોરાત્ર આવે છે. $360 = 30$ અર્થાત્ ત્રીસ અહોરાત્ર બેઠલું કર્મમાસ સંવત્સરનું માસ પરિમાણ થાય છે. ૩૦ (૨) ત્રીજા ચન્દ્રસંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના ખાસઠિયા ખાર ભાગ થાય છે. ૩૫૪ $\frac{1}{2}$ આને ખારથી ભાગ કરે તો પહેલા પૂર્ણાદે બે ત્રણસો ચોપન છે તેને ખારથી ભાગે $\frac{354}{12} = 29 + \frac{6}{12}$ આ રીતે એકાદ્વત્રીસ અહોરાત્ર

સર્વર્ણનક્રિયયા યોગે કૃતે $\frac{1}{2} + \frac{1}{12} = \frac{7}{12} = \frac{35}{60}$ અતઃ ચન્દ્રમાસપરિમાણં ૨૯ $\frac{5}{6}$ અથવા શેષસ્થિતયો રજ્જુયોરપર્વર્તનં વિનૈવ યોગક્રિયયા યોગો વિધીયતે $\frac{1}{2} + \frac{1}{12}$ અતઃ ૫૮ દ્વાપટ્ટ્યા ગુણ્યન્તે ૬૨ $\times$ ૬ = ૩૭૨ જાતાનિ દ્વિસપ્તત્યધિકાનિ ત્રીણિશતાનિ, યે ચ દ્વાદશ દ્વાપટ્ટિ-ભાગા ઉપરિતનાસ્તેડપ્યત્ર યોજ્યાઃ ભવન્તીત્યતસ્તત્ર પ્રક્ષિપ્તાન્તે ૩૭૨ + ૧૨ = ૩૮૪ જાતાનિ ચતુરશીત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ અર્થાત્ $\frac{384}{100} = 3.84$ इति भवन्ति, अत्रैतेषां द्वाशभिर्भागै हृते $\frac{384}{100} = 3.84$ लब्धा द्वात्रिंशद् द्वापट्टिभागाः, अत एतावत्सूर्य चन्द्रमासपरिमाणं भवति- २९ + $\frac{5}{6}$ । (३) एवं चतुर्थस्य नक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं खलु सप्तविंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानां एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशद् सप्तपट्टिभागाः- ३२७ $\frac{1}{2}$ अत्रापि प्रथमोदितनियमेनैव सप्तविंशत्यधिकानां त्रयाणां शतानां द्वादशभिर्भागो द्वियते $\frac{327}{2} = 163.5$ + $\frac{1}{2}$ अत्र लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राः परिपूर्णाः शेषास्तिष्ठन्ति त्रयः ततस्तेऽपि सप्तपट्टि-

अहोरात्र લબ્ધ હોતા હૈ તથા છહ શેષ રહતા હૈ । પશ્ચાન્ હરાંશ મેં છહ સે અપવર્તિત કરે તો આધા પરિમાણ $\frac{1}{2}$ હોતા હૈ પશ્ચાત્ $\frac{1}{2} + \frac{1}{12}$ इन दोनों का सर्वर्णन क्रिया से योग करे $\frac{1}{2} + \frac{1}{12} = \frac{7}{12} = \frac{35}{60}$ इस प्रकार चंद्रमास परिमाण २९ $\frac{5}{6}$ अथवा शेष रहे हुवे अङ्क अपवर्तनं विना ही योग क्रिया से योग करे $\frac{1}{2} + \frac{1}{12}$ यहां पर छह को बासठ से गुणा करे ६२ $\times$ ६ = ३७२ तीनसो चहत्तर होता है, तथा जो बासठिया बारह भाग ऊपर का है उनको भी योजित होता है अतः यहां पर प्रक्षिप्त करे ३७२ + १२ = ३८४ तीन सो चोरासी होते हैं अर्थात् $\frac{384}{100}$ इस प्रकार होते हैं इनको बारह से भाग करे $\frac{384}{100} = 3.84$ बासठिया बत्तीस भाग लब्ध होते हैं । इतना प्रमाण चंद्र मास का परिमाण होते हैं- २९ + $\frac{5}{6}$ । (३) इसी प्रकार चौथा नक्षत्रसंवत्सर का परिमाण तीन सो सताईस अहो-रात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कावन भाग ३२७ $\frac{1}{2}$ यहां पर भी पूर्वोक्त नियम से ही तीन सो सताईस को बारह से भाग करे $\frac{327}{2} = 163.5$

લબ્ધ થાય છે તથા છ શેષ વધે છે. તે પછી હરાંશમાં છથી અપવર્તિત કરે તો અધુર પરિમાણ થાય છે. તે પછી $\frac{1}{2} + \frac{1}{12}$ આ બન્નેનો સર્વર્ણન ક્રિયાથી યોગ કરે $\frac{1}{2} + \frac{1}{12} = \frac{7}{12}$ આ રીતે ચંદ્રમાસ પરિમાણ ૨૯- $\frac{5}{6}$ અથવા શેષ રહેલ અંકનો અપવર્તન કર્યા વિનાજ યોગ કરવો $\frac{1}{2} + \frac{1}{12}$ અહીં છનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ૬૨+૬=૩૭૨ તો ત્રણસો બોતેર થાય છે. તથા જે બાસઠિયા બાર ભાગ ઉપરના છે તેને પણ યોજીત કરવા અહીંયાં તેને પ્રક્ષિપ્ત કરવા એટલેકે હમરવાથી ૩૭૨+૧૨=૩૮૪ ત્રણસો ચોર્યાંશી થાય છે. અર્થાત્ $\frac{384}{100}$ આ રીતે થાય છે, તેને બારથી ભાગ કરવો. $\frac{384}{100} = 3.84$ જેથી બાસઠિયા બત્તીસ ભાગ થાય છે. આટલું પ્રમાણ ચંદ્ર માસનું પરિમાણ થાય છે ૨૯ $\frac{5}{6}$ (૩) આજ પ્રમાણે ચોથા સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ ૩૨૭ $\frac{1}{2}$ અહીંયાં પણ પૂર્વેક્ત નિયમથીજ ત્રણસો સત્યાવીસને બારથી ભાગ કરવો

માગકરણાર્થ સપ્તપટ્ટયા ગુણ્યન્તે $૩ \times ૬૭ = ૨૦૧$ જાતે ઇકોત્તરે દેશતે, અથ ચાન્યત્રસ્થિતા યેઽપિ ચોપરિતના ઇકપશ્ચાશદ્ સપ્તપટ્ટિમાગાસ્તેઽપિ ચાત્ર યોજ્યા ભવન્તિ અતસ્તેપ્યત્ર પ્રક્ષિપ્યન્તે અર્થાત્ $\frac{૩}{૧૨} + \frac{૧૧}{૬૦} = \frac{૨૦૧}{૧૨ \times ૬૦} = \frac{૨૦૧}{૭૨૦} = \frac{૨૧}{૭૨}$ જાતે ઉપરિતને દ્વિપશ્ચાશદધિકે દેશતે, અતસ્તેષાં દ્વાદશભિરપવર્તિતે લઘ્વા ઉપરિતનસ્થાને ઇકવિંશતિઃ, અધસ્તને ચ સપ્તપટ્ટિરિતિ । અતઃપ્ત સપ્તવિંશતિરહોરાત્રા ઇકવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિમાગા અહોરાત્રસ્યેતિ $૨૭ + \frac{૨૧}{૭૨}$ પ્તાવતુલ્યં નક્ષત્રમાસપરિમાણં ભવતીત્યર્થઃ । (૪) તથા પશ્ચમસ્ય અભિવર્દિતસંવત્સરસ્ય પરિમાણં સ્વલ્લુ રાત્રિન્દિવાનાં ત્રીણિશતાનિ ત્ર્યશીત્યધિકાનિ ચતુશ્ચત્વારિશ્ચ દ્વાપટ્ટિમાગા રાત્રિન્દિવસ્ય અર્થાત્ અભિવર્દિતસંવત્સરસ્ય પરિમાણં-૩૮૩ $\frac{૧૧}{૭૨}$ અત્રાપિ પૂર્વપ્રતિપાદિતપરિમાણં વ માસૈ દ્વાદશભિર્વર્ષમિત્યાદિ નિયમદર્શનાત્ દ્વાદશભિર્ભાગો હર્તેત્વ્યઃ તત્ર ત્ર્યશીત્યધિકાનાં ત્રયાણાં શતાનાં દ્વાદશભિર્ભાગો દ્વિયતે યથા $\frac{૨૧}{૭૨} = ૩૧ + \frac{૨૧}{૭૨}$ અત્ર લઘ્વાઃ સમ્પૂર્ણા ઇકવિ-

સતાઈસ અહોરાત્ર પૂરા તથા ત્રીણ શેષ રહેલા છે, उनको सडसठिया भाग करने के लिये सडसठ से गुणा करे तो $३ \times ६७ = २०१$ दो सौ एक होता है । पश्चात् अन्यत्र रहे हुवे जो ऊपर के सडसठिया इकावन भाग है, वे भी यहां योजित होते हैं अतः उनको भी यहां प्रक्षिप्त करें अर्थात् $\frac{३}{१२} + \frac{११}{६०} = \frac{२०१}{७२०} = \frac{२१}{७२}$ इस प्रकार ऊपर में दोसो बावन हुवे उनको बारह से परिवर्तित करे तो ऊपर के स्थान में इक्कीस तथा नीचे के स्थान में सडसठ होते हैं । अतः सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भाग $२७ + \frac{२१}{७२}$ इतना परिमाण नक्षत्र मास का होता है (४) पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर का परिमाण तीन सौ तिरासी रात्रि दिवस तथा एक रात्रि दिवस का बासठिया चुमालीस भाग अर्थात् अभिवर्द्धित संवत्सर का परिमाण $३८३\frac{११}{७२}$ यहां पर भी पूर्वप्रतिपादित परिभाषा से ही माने बारह मास से एक वर्ष होता है इत्यादि नियम से बारह से भाग करे जैसे कि $\frac{२१}{७२} = ३१ + \frac{२१}{७२}$ यहां पर संपूर्ण इक्कीस

$૩૮૩\frac{૧૧}{૭૨} = ૨૭ + \frac{૨૧}{૭૨}$ સત્યાવીસ અહોરાત્ર પુરા તથા ત્રણ શેષ રહે છે. તેના સડસઠિયા ભાગ કરવા માટે સડસઠથી ગુણવામાં આવે તો $૩ + ૬૭ = ૨૦૧$ બસો એક થાય છે, તે પછી બીજે રહેલ જે ઉપરના સડસઠિયા એકાવન ભાગ છે, તેને પણ આહીં યોજીત કરવા એટલે કે તેનો પણ પ્રશ્ન કરવો અર્થાત્ $\frac{૩}{૧૨} + \frac{૧૧}{૬૦} = \frac{૨૦૧}{૭૨૦} = \frac{૨૧}{૭૨}$ આ રીતે ઉપર બસોબાવન તથા તેને બારથી પરિવર્તિત કરવાથી ઉપરના સ્થાનમાં એકવીસ તથા નીચેના સ્થાનમાં સડસઠ થાય છે. તેથી સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ $૨૭ + \frac{૨૧}{૭૨}$ આટલું પરિમાણ નક્ષત્ર માસનું થાય છે. (૪) પાંચમા અભિવર્દિત સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ત્રાશી રાત્રી દિવસ તથા એક રાત્રિ દિવસના બાસઠિયા ચુમલીસ ભાગ અર્થાત્ અભિવર્દિત સંવત્સરનું પરિમાણ $૩૮૩\frac{૧૧}{૭૨}$ અહીં પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત પરિભાષાથી જ અર્થાત્ બાર માસથી એક વર્ષ થાય છે

शदहोरात्राः शेषाः तिष्ठन्त्येकादश अहोरात्रास्ते च चतुर्विंशत्यधिकशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते $१२४ \times ११ = १३६४$ जातानि चतुःषष्ट्यधिकानि त्रयोदशशतानि अर्थात् $\frac{१३}{१२}, \frac{४४}{१२} = \frac{१३}{१२} + \frac{४४}{१२}$ अत्रोपरितनाश्वतुश्चत्वारिंशद् षष्टिभागास्तेऽपि चतुर्विंशत्यधिकशतभागकरणार्थं द्वाभ्यां गुण्यन्ते $४४ \times २ = ८८$ जातान्यष्टाशीतिः, साच अनन्तरराशौ १३६४ अस्मिन् प्रक्षिप्यन्ते, जातानि $१३६४ + ८८ = १४५२$ द्विषञ्चाशदधिकानि चतुर्दशशतानि एतेषां च द्वादशभिर्भागो द्विवते $\frac{१४५२}{२} = १२१$ लब्धमेकविंशत्यधिकं शतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागानाम्, एतेनेत्यं सिद्धयति यत् अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य मासपरिमाणं खलु ३१ $\frac{१३}{१२}$ एतावत् परिमाणं भवति । अर्थात् एकविंशदहोरात्राः एकस्य च अहोरात्रस्य एकविंशत्यधिकशतप्रमाणस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः । (५) इति मासपरिमाणानयनं परिभाषितम् अथान्न यथाक्रमेण पञ्चसंवत्साराणाम् अहोरात्रपरिमाणेन संवत्सरमास-

दिवस लब्ध होता है, नथा ग्यारह अहोरात्र शेष वचता है अतः उनको एक सो चोवीस से भाग करने के लिये एक सो चोवीस से गुणा करे $१२४ \times ११ = १३६४$ तो एक हजार तीन सो चोसठ होते हैं, अर्थात् $\frac{१३}{१२}, \frac{४४}{१२} + १२४ = \frac{१३}{१२} + \frac{४४}{१२}$ यहां ऊपर में बासठिया चुमालीस भाग है उनका भी एक सो चोवीस भाग करने के लिये दो से गुणा करे $४४ \times २ = ८८$ तो अठासी होते हैं उनको पीछे की राशी १३६४ तेरह सो चोसठ है उसमें मिला दें तो $१३६४ + ८८ = १४५२$ चौदह सो बावन होते हैं । इनको बारह से भाग करे $\frac{१४५२}{२} = १२१$ तो एकसौ चोवीस भाग का एक सो इक्कीस लब्ध होते हैं । इस से यह फलित होता है कि अभिवर्द्धित संवत्सर का मास परिमाण ३१ $\frac{१३}{१२}$ इतना होता है है अर्थात् इकतीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का एक सो इक्कीस प्रमाण का एक सो चोवीस भाग होते हैं । (५) इस प्रकार मासपरिमाण का विचार किया है । अब यहां पर क्रम से पांचों संवत्सरों के अहोरात्र परिमाण से

विगरे नियमधी पारधी भाग करवा जेभके $\frac{३६३}{१२} = ३० + \frac{३}{४}$ अर्थात् संपूर्ण ऐकत्रीस दिवस लब्ध थाय छे. तथा गणीयार अहोरात्र शेष रहे छे. तेथी जेना ऐकसो चोवीस भाग करवा माटे ऐकसोचोवीसथी गुणुवा $१२४ + ११ = १३६४$ तो ऐक हजार त्रिंशसो चोसठ थाय छे, अर्थात् $\frac{१३}{१२}, \frac{४४}{१२} + \frac{१३६४}{१२} + \frac{४४}{१२} + १२४$ अर्थात् ऊपर बासठिया चुमालीस भाग छे. तेना पणु ऐकसो चोवीस भाग करवा माटे जेथी गुणुवा $४४ + २ = ८८$ जे रीते अठ्यासी थाय छे तेने पाछगनी संप्र्या १३६४ तेरसोचोसठ छे तेमां भेजवी देवी तथा $१३६४ + ८८ = १४५२$ चौदसो भावन थाय छे. तेने पारधी भागवा $\frac{१४५२}{२} = १२१$ तो ऐकसो चोवीस भागना ऐकसो ऐकवीस लब्ध थाय छे. आनाथी जे दक्षित थाय छे. अभिवर्द्धित संवत्सरस्य मास परिमाण ३१ $\frac{१३}{१२}$ आठवुं थाय छे. अर्थात् ऐकत्रीस अहोरात्र तथा ऐक अहोरात्रना ऐकसो ऐकवीस प्रमाणना ऐकसो चोवीस भाग थाय छे. (५)

પરિમાણજ્ઞાનાર્થ તાલિકા સ્થાપ્યતે સર્વેપાં ગુકરવોધાર્થ યથા—

વર્ષભેદાઃ—સંવત્સર અહોરાત્રાઃ—માસ અહોરાત્રાઃ

૧ આદિત્યસંવત્સરપરિમાણ	— ૩૬૬ = ૩૦ ^૬
૨ કર્મસંવત્સરપરિમાણ	— ૩૬૦ = ૩૦
૩ ચન્દ્રસમ્વત્સરપરિમાણ	— ૩૫૪ ^૩ / _૪ = ૨૯ ^૩ / _૪
૪ નક્ષત્રસંવત્સરપરિમાણ	— ૩૨૭ ^૩ / _૪ = ૨૭ ^૩ / _૪
૫ અભિવર્દ્ધિતસંવત્સરપરિમાણ	— ૩૮૩ ^૩ / _૪ = ૩૧ ^૩ / _૪

एतच्चोक्तमन्यत्रापि यथा—

‘આઈચ્છો સ્વલુ માસો તીસં અદ્ધં ચ માવળો તીસં ।
 ચંદો ઇગૂળતીસં વિસદ્ધિ ભાગા ચ વત્તીસં ॥૧॥
 ગવસુત્તો સ્વલુ માસો સત્તાવીસં ભવે અહોરત્તા ।
 અંસા ય એકવીસા સત્તદ્ધિક્કણ છેપ્પણ ॥૨॥
 અભિવર્દ્ધિઓ ય માસો એકતીસં ભવે અહોરત્તા ।
 ભાગસયમેગવીસં ચત્તવીસસણ છેપ્પણ ॥૩॥

સંવત્સરમાસ પરિમાણ કે જ્ઞાન કે લિયે સચ્ચ કો સરલતા કે લિયે કોષ્ટક વનાયા જાતા હૈ જો હસ પ્રકાર હૈ—

વર્ષ ભેદ	—	સંવત્સર અહોરાત્ર	—	માસ અહોરાત્ર
૧ આદિત્યસંવત્સર પરિમાણ	—	૩૬૬	—	૩૦ ^૬
૨ કર્મસંવત્સર પરિમાણ	—	૩૬૦	—	૩૦
૩ ચન્દ્રસંવત્સર પરિમાણ	—	૩૫૪ ^૩ / _૪	—	૨૯ ^૩ / _૪
૪ નક્ષત્રસંવત્સર પરિમાણ	—	૩૨૭ ^૩ / _૪	—	૨૭ ^૩ / _૪
૫ અભિવર્દ્ધિતસંવત્સર પરિમાણ	—	૩૮૩ ^૩ / _૪	—	૩૧ ^૩ / _૪

અન્યત્ર મી હસ પ્રકાર કહા હૈ—(આઈચ્છો સ્વલુ માસો) હત્યાદિ હન તીનો

આ રીતે માસ પરિમાણનો વિચાર કરેલ છે. હવે અહીં કમથી પાંચે સંવત્સરોના અહોરાત્ર પરિમાણથી સંવત્સર માસ પરિમાણના જ્ઞાન માટે ણધા સરળતાથી સમજી શકે તે માટે કોષ્ટક બતાવવામાં આવે છે.

વર્ષભેદ	સંવત્સર અહોરાત્ર	માસ અહોરાત્ર
૧ આદિત્યસંવત્સર પરિમાણ=૩૬૬ =		૩૦ ^૬
૨ કર્મસંવત્સર પરિમાણ= ૩૬૦ =		૩૦
૩ ચન્દ્રસંવત્સર પરિમાણ= ૩૫૪ ^૩ / _૪ =		૨૯ ^૩ / _૪
૪ નક્ષત્ર સંવત્સર પરિમાણ= ૩૨૭ ^૩ / _૪ =		૨૭ ^૩ / _૪
૫ અભિવર્દ્ધિત સંવત્સર પરિમાણ=૩૮૩ ^૩ / _૪ =		૩૧ ^૩ / _૪

બીજે પણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—(આઈચ્છો સ્વલુ માસો) હત્યાદિ આ ત્રણે ગાથાઓની

છાયા-આદિત્યઃ खलु मासस्त्रिंशत् अर्द्धच सावनस्त्रिंशत् ।

चन्द्रः एकोनत्रिंशत् द्विपष्टिभागाश्च द्वात्रिंशत् ॥१॥

नक्षत्रः खलु मासः सप्तविंशति भवेदहोरात्राः ।

अंशाश्च एकविंशतिः सप्तपष्टિકृतेन छेदेन ॥२॥

अभिवર્द्धिताश्च मासाः एत્રિंशद् भवन्ति अहोरात्राः ।

भागशतं एकविंशं चतुर्विंशच्छतेन छेदेन ॥३॥

ટીકા-एतासां तिसृणां गाथानां व्याख्याः यद्यपि तात्त्विकादर्शनेनैव परिस्फुटाः भवन्ति, तथापि किञ्चित् उच्यते, यत्र केवलं पञ्चसंवत्सराणां मासपरिणामन्येव प्रतिपादितानि सन्ति, यथा-(१) आदित्यः खलु मासः सार्द्धत्रिंशदहोरात्रमितो भवति-३० $\frac{१}{२}$ । (२) सावनो मासः खलु त्रिंशदिनात्मकः-३० । (३) चान्द्रो मासश्च एकोनत्रिंशदहोरात्राः एकस्य च अहोरात्रस्य द्वात्रिंशद् द्वापष्टिभागपरिमितो भवति-२९ $\frac{१}{२}$ । (४) नक्षत्र खलु मासः सप्तविंशरहोरात्राः एकस्य च अहोरात्रस्य एकविंशतिः सप्तपष्टिभागपरिमितः २७ $\frac{१}{२}$ एतत्तुल्यो नक्षत्रमासो भवति । (५) अभिवर्द्धितसंज्ञको मासः खलु एकत्रिंशदहोरात्राः एकस्य च अहोरात्रस्य एकविंशत्यधिकशतस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभाग तुल्यो भवति ३१ $\frac{१}{२}$ एतत्तुल्यो भवति ।

॥ अथ युगप्रમાपनं ॥

સમ્પ્રતિ एतैरेव पूर्वोक्तैः पञ्चभिः सम्वत्सरे प्रागुक्तस्वरूपं युगं-पूर्वप्रतिपादितं पञ्च-संवत्सरात्मकं युगं प्रमीयते-तत्रोक्तमासानधिकृत्य प्रमीयते, तत्र प्रथमं प्रथमोदितस्वरूपं गाथाओं की व्याख्या यद्यपि पूर्वोक्त कोष्टक से ही स्पष्ट होती है तथापि संक्षेप से कहते हैं-(१) आदित्य भास साडे तीस अहोरात्र ३० $\frac{१}{२}$ में समाप्त होता है । (२) सावन मास तीस दिन परिमाण वाला होता है । (३) चान्द्रमास उन्तीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बत्तीस भाग २९ $\frac{१}{२}$ परिमित होता है (४) नक्षत्रमास सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सड़सठिया इक्कीस भाग २७ $\frac{१}{२}$ परिमाण युक्त होता है (५) अभिवर्द्धित मास इकतीस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का एक सो चोवीसिया एक सो इक्कीस भाग ३१ $\frac{१}{२}$ परिमाण होता है ।

વ્યાખ્યા એકે પૂર્વોક્ત કોષ્ટકમાંજ સ્પષ્ટ થાય છે. તોપણ સંજ્ઞાપથી કહેવામાં આવે છે- આદિત્યમાસ સાડાત્રીસ અહોરાત્ર ૩૦ $\frac{૧}{૨}$ માં સમાપ્ત થાય છે. (૨) સાવન માસ ત્રીસ દિવસ પરિમાણવાળો હોય છે ૩૦ (૩) ચાંદ્રમાસ એગણત્રીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્તીસ ભાગ ૨૯ $\frac{૧}{૨}$ જેટલા પરિમાણનો થાય છે. ૨૯ $\frac{૧}{૨}$ (૪) નક્ષત્રમાસ સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ૨૭ $\frac{૧}{૨}$ પરિમાણ યુક્ત થાય છે. (૫) અભિવર્ધિત માસ એકત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના એકસો ચોવીસિયા એકસો એકવીસ ભાગ ૩૧ $\frac{૧}{૨}$ પરિમાણ હોય છે,

યુગં પञ्चवर्षात्मकं यदि सूर्यमासैर्विभज्यते तदा युगे षष्टिः सूर्यमासाः भवन्ति, यतोहि द्वादशभिर्मासैः सूर्यसंवत्सरो भवति, ततश्च एकस्मिन् सूर्यमासे साक्षाद्विंशदहोरात्राः भवन्ति ततोऽनुपातेनैकस्मिन् पञ्चसंवत्सरात्मके युगे सौरदिवसानामष्टादशशतानि विंशदधिकानि भवेयुर्यथैकस्मिन् मासे साक्षाद्विंशदहोरात्राभ्यन्तदा षष्टिगणैः क्रियति $60 \times 30\frac{1}{2} = 1800 + \frac{1}{2} = 1830$ एकस्मिन् युगे सौरा अहोरात्राः $= 1830$ । कथमेतदवसीयत इति चेत् उच्यते—एकस्मिन् पञ्चसंवत्सरात्मके युगे चन्द्रसंवत्सरा त्रयो भवन्ति द्वौ च अभिवृद्धि संवत्सरो भवतः, पूर्वप्रतिपादितदिशा एकैकस्मिन् चन्द्रसंवत्सरे भवन्ति चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम्, एकस्य च अहोरात्रस्य द्वादश द्वाषष्टिभागाः— $354\frac{1}{2}$ ततो-

अत्र युगसंवत्सर का कथन करते हैं—

अब यही पूर्वोक्त पांच संवत्सरो से पूर्व कथित स्वरूप वाला याने पूर्व प्रतिपादित पांच संवत्सर वाला युग का प्रमाण कहते हैं—उक्त महीनों को अधिकृत करके विचारणा करते हैं—पहले पूर्वोक्त स्वरूपवाला पांच वर्ष वाले युग को यदि सूर्य मास से विभक्त करे तो एक युग में साठ सूर्य मास होते हैं, कारण की वारह मास का सूर्य संवत्सर होता है, तथा एक सूर्य मास में साडे तीस अहोरात्र होते हैं, इस प्रकार पांच संवत्सरात्मक एक युग में सौर दिवस अठारह सौ तीस होते हैं एवं एक मास में साडे तीस अहोरात्र हो तो एक संवत्सर में कितने अहोरात्र हो सकते हैं ? $60 + 30\frac{1}{2} = 1800 + \frac{1}{2} = 1830$ इस प्रकार एक युग में सौर दिवस 1830 होते हैं यह किस प्रकार से होते हैं ? इसके लिये कहते हैं—पांच संवत्सरात्मक एक युग में तीन चंद्र संवत्सर होते हैं तथा दो अभिवर्द्धित संवत्सर होते हैं, पूर्व प्रतिपादित पद्धति से एक एक चंद्र संवत्सर में तीन सौ चोपन अहोरात्र तथा एक अहो-

હવે યુગ સંવત્સરનું કથન કરવામાં આવે છે. હવે આ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોથી પૂર્વકથિત ૧૮૩૫નું એટલે કે પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરવાળા યુગને પ્રમાણ કહે છે. ઉક્ત મહીનાઓને અધિકૃત કરીને વિચારણા કરવામાં આવે છે. પહેલાં પૂર્વોક્ત સ્વરૂપના પાંચ વર્ષવાળા યુગને બે સૂર્યમાસથી વિભક્ત કરે તો એક યુગમાં સાઠઠિ સૂર્યમાસ હોય છે. કારણ કે બાર માસનું સૂર્ય સંવત્સર હોય છે. તથા એક સૂર્ય માસમાં સાડાત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે. આ રીતે પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં સૌર સંવત્સરના દિવસ અઠારસો ત્રીસ થાય છે. તથા એક માસમાં સાડાત્રીસ અહોરાત્ર હોય તો કેટલા અહોરાત્ર એક સંવત્સરમાં થાય $60 + 30\frac{1}{2} = 1800 + \frac{1}{2} = 1830$ આ રીતે એક યુગના સૌર દિવસ ૧૮૩૦ અઠારસો ત્રીસ થાય છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે માટે કહે છે. પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં ત્રણ ચંદ્રસંવત્સ થાય છે. અને બે અભિવર્ધિત સંવત્સર હોય છે. પૂર્વપ્રતિપાદિત પદ્ધતિથી એક એક ચંદ્રસંવત્સરમાં ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર

અનુપાતો યથા-યદ્યેકસ્મિન્ ચાન્દ્રસમ્વત્સરે एतावन्तो भवन्ति तदा त्रिभिः संवत्सरैः किं स्यादिति त्रिभिरयं गुणयितव्यः, त्रिभिर्गुणिते $च=(३५४\frac{१}{३}) \times ३=१०६२\frac{२}{३}$ जातानि अहोरात्राणां द्वापष्ट्यधिकानि दशशतानि, एकस्य च अहोरात्रस्य षट्त्रिंशच्च द्वापष्टिभागाः $१०६२\frac{२}{३}$ चन्द्रवत्सरेदिनानि । अथ द्वयोरभिवृद्धिसम्वत्सरयोर्दिवसानयनं क्रियते-पूर्व-प्रतिपादितक्रमेणैव एकैकस्मिन् अभिवृद्धि सम्वत्सरे खलु भवन्ति अहोरात्राणां त्र्यशीत्य-धिकानि त्रीणि शतानि एकस्य च अहोरात्रस्य चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागाः- $३८३\frac{४}{५}$ अतोऽत्राप्यनुपातो यथा-यद्येकस्मिन् अभिवृद्धिसम्वत्सरे एतावन्तोऽहोरात्राः लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां कियन्त ? इति तेनैते द्वाभ्यां गुण्यन्ते- $(३८३\frac{४}{५}) \times २=७६६\frac{८}{५}$ जातावि षट्-षष्ट्यधिकानि सप्तशतानि अहोरात्राणाम् एकस्य च अहोरात्रस्य अष्टाशीतिश्च द्वापष्टिभागाः-

રાત્ર કા બાસઠિયા બારહ ભાગ ૩૫૪ $\frac{1}{3}$ હોતે હૈ, इनका अनुपात करे कि एक चांद्रसंवत्सर में इतने अहोरात्र हो तो तीन संवत्सरों से कितने अहोरात्र होते हैं । तो यह जानने के लिये इस संख्या को तीन से गुणा करे इस प्रकार तीन से गुणा करने पर $(३५४\frac{१}{३}) + ३=१०६२\frac{२}{३}$ इस प्रकार एक हजार बासठ तथा एक अहोरात्र का बासठिया छत्तीस भाग $१०६२\frac{२}{३}$ चंद्रसंवत्सर का दिन होते हैं । अब दो अभिवर्द्धित संवत्सर के दिवस करने के लिये कहते हैं-पूर्व प्रतिपादित क्रम से ही एक एक अभिवर्द्धित संवत्सर में तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया चुवालीस भाग $३८३\frac{४}{५}$ इतने अहोरात्र होते हैं । यहां पर भी अनुपात किया जाता है जैसे की-यदि एक अभिवर्द्धित संवत्सर में इतने अहोरात्र हो तो दो संवत्सरों के कितने होते हैं ? तो इसके लिये इनको दो से गुणा करे $(३८३\frac{४}{५}) \times २=७६६\frac{८}{५}$ इस प्रकार सात सो छियासठ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया अठासी भाग होते हैं $७६६\frac{८}{५}=७६७\frac{३}{५}$ सावयव

ભાગ ૩૫૪ $\frac{1}{3}$ થાય છે, આનો અનુપાત કરવો કે- એક ચાંદ્ર સંવત્સરના આઠલા અહોરાત્ર હોય તો ત્રણ સંવત્સરમાં કેટલા અહોરાત્ર હોય છે ? તો આ બાજુવા માટે આ સંખ્યાનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો ત્રણથી ગુણાકાર કરવાથી $(૩૫૪\frac{1}{3}) + ૩=૧૦૬૨\frac{2}{3}$ આ રીતે એક હજારને બાસઠ તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ ૧૦૬૨ $\frac{2}{3}$ ચંદ્ર સંવત્સરના દિવસ હોય છે. હવે બે અભિવર્ધિત સંવત્સરના દિવસ કરવા માટે કહે છે. પૂર્વ પ્રતિપાદિત ક્રમથીજ એક એક અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં ત્રણસો ત્રાશી અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ચુભાલીસ ભાગ $૩૮૩\frac{4}{5}$ આઠલા અહોરાત્ર થાય છે. આઠીયાં પણ અનુપાત કરવામાં આવે છે જેમકે બે એક અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં આઠલા અહોરાત્ર હોય તો બે સંવત્સરોમાં કેટલા થાય ? તો આ બાજુવા માટે તેનો બેથી ગુણાકાર કરવો $(૩૮૩\frac{4}{5}) + ૨=૭૬૬\frac{8}{5}$ આ રીતે સાતસો છાસઠ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના

યુગં પञ્ચવર્ષાત્મકં यदि सूर्यमासैर्विभज्यते तदा युगे षष्टिः सूर्यमासाः भवन्ति, यतोहि द्वादशभिर्मासैः सूर्यसंवत्सरो भवति, ततश्च एकस्मिन् सूर्यमासे सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्राः भवन्ति ततोऽनुपातेनैकस्मिन् पञ्चसंवत्सरात्मके युगे सौरदिवसानामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि भवेयुर्यथैकस्मिन् मासे सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्रास्तदा षष्टिमासैः किमिति $६० \times ३०\frac{१}{२} = १८०० + \frac{१}{२} = १८३०$ एकस्मिन् युगे सौरा अहोरात्राः $= १८३०$ । कथमेतदवसीयत इति चेत् उच्यते—एकस्मिन् पञ्चसंवत्सरात्मके युगे चन्द्रसंवत्सरा त्रयो भवन्ति द्वौ च अभिवृद्धि संवत्सरौ भवतः, पूर्वप्रतिपादितदिशा एकैकस्मिन् चन्द्रसंवत्सरे भवन्ति चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम्, एकस्य च अहोरात्रस्य द्वादश द्वाषष्टिभागाः— $३५४\frac{१}{२}$ ततो-

अब युगसंवत्सर का कथन करते हैं—

अब यही पूर्वोक्त पांच संवत्सरों से पूर्व कथित स्वरूप वाला माने पूर्व प्रतिपादित पांच संवत्सर वाला युग का प्रमाण कहते हैं—उक्त महीनों को अधिकृत करके विचारणा करते हैं—पहले पूर्वोक्त स्वरूपवाला पांच वर्ष वाले युग को यदि सूर्य मास से विभक्त करे तो एक युग में साठ सूर्य मास होते हैं, कारण की वारह मास का सूर्य संवत्सर होता है, तथा एक सूर्य मास में साढ़े तीस अहोरात्र होते हैं, इस प्रकार पांच संवत्सरात्मक एक युग में सौर दिवस अठारह सो तीस होते हैं एवं एक मास में साढ़े तीस अहोरात्र हो तो एक संवत्सर में कितने अहोरात्र हो सकते हैं ? $६० + ३०\frac{१}{२} = १८०० + \frac{१}{२} = १८३०$ इस प्रकार एक युग में सौर दिवस १८३० होते हैं यह किस प्रकार से होते हैं ? इसके लिये कहते हैं—पांच संवत्सरात्मक एक युग में तीन चंद्र संवत्सर होते हैं तथा दो अभिवर्द्धित संवत्सर होते हैं, पूर्व प्रतिपादित पद्धति से एक एक चंद्र संवत्सर में तीन सो चोपन अहोरात्र तथा एक अहो-

હવે યુગ સંવત્સરનું કથન કરવામાં આવે છે. હવે આ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોથી પૂર્વકથિત સ્વરૂપનું એટલે કે પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરવાળા યુગને પ્રમાણ કહે છે. ઉક્ત મહીનાઓને અધિકૃત કરીને વિચારણા કરવામાં આવે છે. પહેલાં પૂર્વોક્ત સ્વરૂપના પાંચ વર્ષવાળા યુગને બે સૂર્યમાસથી વિભક્ત કરે તો એક યુગમાં સાઠઈ સૂર્યમાસ હોય છે. કારણ કે બાર માસનું સૂર્ય સંવત્સર હોય છે. તથા એક સૂર્ય માસમાં સાડાત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે. આ રીતે પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં સૌર સંવત્સરના દિવસ અઠારસો ત્રીસ થાય છે. તથા એક માસમાં સાડાત્રીસ અહોરાત્ર હોય તો કેટલા અહોરાત્ર એક સંવત્સરમાં થાય $૬૦ + ૩૦\frac{૧}{૨} = ૧૮૦૦ + \frac{૧}{૨} = ૧૮૩૦$ આ રીતે એક યુગના સૌર દિવસ ૧૮૩૦ અઠારસો ત્રીસ થાય છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે માટે કહે છે. પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં ત્રણ ચંદ્રસંવત્સ થાય છે. અને બે અભિવર્ધિત સંવત્સર હોય છે. પૂર્વપ્રતિપાદિત પદ્ધતિથી એક એક ચંદ્રસંવત્સરમાં ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર

અનુપાતો યથા-યથેકસ્મિન્ ચાન્દ્રસમ્વત્સરે પ્તાવન્તો ભવન્તિ તદા ત્રિભિઃ સંવત્સરૈઃ કિં સ્યાદિતિ ત્રિભિરયં ગુણયિતવ્યઃ, ત્રિભિર્ગુણિતે ચ $= (૩૫૪\frac{૧૩}{૧૬}) \times ૩ = ૧૦૬૨\frac{૩૯}{૧૬}$ જાતાનિ અહોરાત્રાણાં દ્વાપૃથ્વિકાનિ દશશતાનિ, એકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય પદ્ત્રિશ્ચ દ્વાપૃથ્વિકાભાગાઃ $૧૦૬૨\frac{૩૯}{૧૬}$ ચન્દ્રવત્સરદિનાનિ । અથ દ્વયોરભિવૃદ્ધિસમ્વત્સરયો દિવસાનયનં ક્રિયતે-પૂર્વ-પ્રતિપાદિતક્રમેણૈવ એકૈકસ્મિન્ અભિવૃદ્ધિ સમ્વત્સરે સ્થલુ ભવન્તિ અહોરાત્રાણાં ત્રયશીત્ય-ધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ એકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય ચતુશ્ચત્વાર્શિશ્ચ દ્વાપૃથ્વિકાભાગાઃ $૩૮૩\frac{૫૫}{૧૬}$ અતોઽત્રાપ્યનુપાતો યથા-યથેકસ્મિન્નભિવૃદ્ધિસમ્વત્સરે પ્તાવન્તોઽહોરાત્રાઃ લઘ્યન્તે તદા દ્વાભ્યાં ક્રિયન્તે ? इति तेनैते દ્વાભ્યાં ગુણ્યન્તે $-(૩૮૩\frac{૫૫}{૧૬}) \times ૨ = ૭૬૬\frac{૧૧}{૮}$ જાતાવિ પદ્-પૃથ્વિકાનિ સપ્તશતાનિ અહોરાત્રાણામ્ એકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય અષ્ટાશીતિશ્ચ દ્વાપૃથ્વિકાભાગાઃ-

રાત્ર કા વાસઠિયા ચારહ ભાગ $૩૫૪\frac{૧૩}{૧૬}$ હોતે હૈ, इनका अनुपात करे कि एक चांद्रसंवत्सर में इतने अहोरात्र हो तो तीन संवत्सरों से कितने अहोरात्र होते हैं। तो यह जानने के लिये इस संख्या को तीन से गुणा करे इस प्रकार तीन से गुणा करने पर $(३५४\frac{१३}{१६}) + ३ = १०६२\frac{३९}{१६}$ इस प्रकार एक हजार वासठ तथा एक अहोरात्र का वासठिया छत्तीस भाग $१०६२\frac{३९}{१६}$ चंद्रसंवत्सर का दिन होते हैं। अब दो अभिवर्द्धित संव-त्सर के दिवस करने के लिये कहते हैं-पूर्व प्रतिपादित क्रम से ही एक एक अभिवर्द्धित संवत्सर में तीन सो तिरासी अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का वासठिया चुवालीस भाग $३८३\frac{५५}{१६}$ इतने अहोरात्र होते हैं। यहां पर भी अनु-पात किया जाता है जैसे की-यदि एक अभिवर्द्धित संवत्सर में इतने अहो-रात्र हो तो दो संवत्सरों के कितने होते हैं ? तो इसके लिये इनको दो से गुणा करे $(३८३\frac{५५}{१६}) \times २ = ७६६\frac{११}{८}$ इस प्रकार सात सो छियासठ अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का वासठिया अठासी भाग होते हैं $७६६\frac{११}{८} = ७६७\frac{११}{८}$ सावयच

ભાગ ૩૫૪ $\frac{૧૩}{૧૬}$ થાય છે, આનો અનુપાત કરવો કે- એક ચાંદ્ર સંવત્સરના આટલા અહોરાત્ર હોય તો ત્રણ સંવત્સરમાં કેટલા અહોરાત્ર હોય છે ? તો આ બાબુવા માટે આ સંખ્યાનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો ત્રણથી ગુણાકાર કરવાથી $(૩૫૪\frac{૧૩}{૧૬}) + ૩ = ૧૦૬૨\frac{૩૯}{૧૬}$ આ રીતે એક હજારને વાસઠ તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા છત્રીસ ભાગ $૧૦૬૨\frac{૩૯}{૧૬}$ ચંદ્ર સંવત્સરના દિવસ હોય છે. હવે બે અભિવર્ધિત સંવત્સરના દિવસ કરવા માટે કહે છે. પૂર્વ પ્રતિપાદિત ક્રમથીજ એક એક અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં ત્રણસો વચ્ચી અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા ચુવાલીસ ભાગ $૩૮૩\frac{૫૫}{૧૬}$ આટલા અહોરાત્ર થાય છે. અહીંયાં પણ અનુપાત કરવામાં આવે છે જેમકે બે એક અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં આટલા અહોરાત્ર હોય તો બે સંવત્સરોમાં કેટલા થાય ? તો આ બાબુવા માટે તેનો બેથી ગુણાકાર કરવો $(૩૮૩\frac{૫૫}{૧૬}) + ૨ = ૭૬૬\frac{૧૧}{૮}$ આ રીતે, સાતસો છાસઠ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના

૭૬૬ $\frac{૧}{૨}$ = ૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$ સાંવયવસ્ય અષ્ટાશીતિ દ્વાષ્ટિ ભાગરૂપસ્ય ભાગફલમેકરૂપમુપરિતનેડ્ઢે
 યોજ્યમિતિકૃતે જાતાનિ અહોરાત્રાણાં સપ્તશતાનિ સપ્તષષ્ટ્યધિકાનિ એકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય
 ષડ્વિંશતિશ્ચ દ્વાષ્ટિભાગાઃ-૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$ ઇતિ અભિવૃદ્ધિસંવત્સરદ્વયસ્યાહોરાત્રપરિમાણં જાત-
 મિતિ । અથ તદેવં ચન્દ્રસંવત્સરત્રયસ્યાહોરાત્રાણામ્-અભિવૃદ્ધિસંવત્સરદ્વયસ્ય ચાહોરાત્રાણાં
 મેલનં ક્રિયતે (૧૦૬૨ $\frac{૧}{૨}$) + (૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$) = ૧૮૨૯ $\frac{૧}{૨}$ = ૧૮૩૦ જાતાનિ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે
 અહોરાત્રાણાં પરિમાણાનિ ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ અહોરાત્રાણામ્ । સૌરા અહોરાત્રા
 અપિ ષત્ તુલ્યા એવ પ્રતિપાદિતાઃ, સૂર્યમાસપરિમાણસ્ય સાર્દ્ધત્રિંશતુલ્યસ્ય ષષ્ટ્યા ગુણનેન
 ષ્તાવન્ત એવ ભવન્તિ, એકસ્મિન્ યુગે ષષ્ટિઃ સૂર્યમાસાઃ ભવન્તીતિ ષષ્ટ્યા ગુણ્યતે (૩૦ $\frac{૩}{૪}$) ×
 ૬૦ = ૧૮૩૦ ઇતિ । સૂર્યમાસસ્ય ચ પૂર્વોક્તરીત્યા સાર્દ્ધત્રિંશદહોરાત્રમાનતેતિ તેન ભાગે હતે
 સ્પષ્ટમેવ ષષ્ટેર્ભાઃ, તથાહિ-ત્રિંશદધિકાયા અષ્ટાદશશત્યાઃ-૧૮૩૦ અર્દ્ધીકરણાય દ્વાભ્યાં

બાસઠિયા અઠાસી ભાગ કા ભાગફલ એક રૂપ ઉપર કે અડ્ડા મેં મિલાવે તો
 સાત સો સડસઠ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા બાસઠિયા છાઈસ ભાગ
 ૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$ ઇતનાં દો અભિવૃદ્ધિત સંવત્સરોં કા અહોરાત્ર પરિમાણ હોતા હૈ । અબ
 ત્રીન ચંદ્ર સંવત્સર તથા દો અભિવૃદ્ધિત સંવત્સરોં કે અહોરાત્રોં કો એક સાથ
 જોડે ૧૦૬૨ $\frac{૧}{૨}$ + ૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$ = ૧૮૨૯ $\frac{૧}{૨}$ = ૧૮૩૦ ઇસ પ્રકાર પાંચવર્ષાત્મક યુગ કે
 અહોરાત્રીયોં કા પરિમાણ અઠારહ સો ત્રીસ હોતે હૈં । સૌર અહોરાત્ર ભી
 ઇતને હી પ્રતિપાદિત કિયે હૈં, સૂર્ય માસ કા પરિમાણ જો સાડે ત્રીસ કો સાઠ
 સે ગુણા કરે તો ઇતને હી અહોરાત્ર હોતે હૈં । કારણ કી એક યુગ મેં સાઠ
 સૂર્ય માસ હોતે હૈં અતઃ સાઠ સે ગુણા કરે ૩૦ $\frac{૩}{૪}$ × ૬૦ = ૧૮૩૦ સૂર્યમાસ કા
 પૂર્વોક્ત રીતિ સે સાડે ત્રીસ અહોરાત્ર માન હોતા હૈ અતઃ ઇસ સે ભાગ કરે
 તો સાઠ કા સ્પષ્ટ લાભ હોતા હૈ । જૈસે કિ-અઠારહ સો ત્રીસ ૧૮૩૦ કા
 આધાર કરને કે લિયે ઇસકો દો સે ગુણા કરે ૧૮૩૦ × ૨ = ૩૬૬૦ છત્તીસ સો

બાસઠિયા અઠાસી ભાગ થાય છે. ૭૬૬ $\frac{૧}{૨}$ = ૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$ સાંવયવ બાસઠિયા અઠાસી ભાગનું
 ભાગ રૂપ એક ભાગરૂપ ઉપરના અંકમાં મેળવવામાં આવે તો સાતસો સડસઠ અહોરાત્ર
 તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા છાઈસ ભાગ ૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$ ૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$ આટલું પ્રમાણ બે અભિ
 વૃદ્ધિત સંવત્સરોના અહોરાત્રનું પરિમાણ થાય છે. હવે ત્રણ ચંદ્રસંવત્સર તથા બે અભિવૃદ્ધિત
 સંવત્સરોના અહોરાત્રને સાથે મેળવે તો ૧૦૬૨ $\frac{૧}{૨}$ + ૭૬૭ $\frac{૧}{૨}$ = ૧૮૨૯ $\frac{૧}{૨}$ = ૧૮૩૦ આ રીતે
 પાંચ વર્ષવાળા યુગના અહોરાત્રીયોનું પરિમાણ અઠારસોત્રીસ થાય છે. સૌર અહોરાત્ર પણ
 આટલા જ પ્રમાણનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે. સૂર્યમાસનું પરિણામ સાડીત્રીસને સાઠથી ગુણવામાં
 આવે આટલા જ અહોરાત્ર થાય છે. કારણકે એક યુગમાં સૂર્યમાસ સાઠ હોય છે. તેથી
 સાઠથી ગુણવા બેઠાએ ૩૦ $\frac{૩}{૪}$ ÷ ૬૦ = ૧૮૩૦ પૂર્વોક્ત રીતે સૂર્યમાસના અહોરાત્ર સાડીત્રીસ
 હોય છે, તેથી તેનાથી ભાગ કરે તો સાઠનો સ્પષ્ટ લાભ થાય છે. જેમકે-અઠારસોત્રીસ

गुणने कृते- $१८३० \times २ = ३६६०$ जातानि पृष्ठयधिकानि पट्टविंशच्छतानि । ततश्च त्रिंश-
तश्चार्द्धीकरणाय द्वाभ्यां गुणने कृते $३० \times २ = ६०$ जाता पट्टिः । अत्रैक प्रक्षेपेकृते $६० \div$
 $१ = ६१$ एकपट्टिस्तेन पूर्वोक्तराशेर्भागे कृते लभ्यते पट्टिः । तथा च युगमध्ये सूर्यमासाः
षष्टिरिति स्थितं वर्त्तते । अथ सावनस्य तु मासा एकपट्टिः, मानमासस्य त्रिंशद्दिनात्मकत्वात्
 $\frac{१८३०}{३०} = ६१$ त्रिंशता हते लब्धा एकपट्टिः । अर्थात् सर्वत्र सूर्यदिनान्येव प्रमाणभूतान्याधार-
रूपाणि वर्त्तन्ते तेन त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्यास्त्रिंशता भागे हते सति एकपट्टे
र्लाभादिति । अथ च चन्द्रमासाद्विपट्टि परिमिताः भवेयुर्यथा एकोनविंशत्या अहोरात्रैरेकोन-
विंशता द्विपट्टिभागैरधिकमासः त्रिंशदधिकानामष्टादशशतमितानां युगदिनानां तैर्भागे हते
सति द्वाषष्टेर्लाभात् । कथं ! त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्या द्विपट्टिभागकरणार्थं गुणकारे कृते
जातमेकं लक्षं त्रयोदशसहस्राणि पृष्ठयधिकमेकं शतं च $= ११३१६६$ । चन्द्रमासस्यापि भाग-

साठ होते हैं । पश्चात् तीस का आधा करने लिये दो से गुणा करे $३० \times २ =$
 ६० तो साठ होते हैं उसमें एक का प्रक्षेप करे $६० - १ = ६१$ तो इकसठ होते
हैं इस से पूर्वोक्त राशि का भाग करे तो साठ लब्ध होता है । सावन संवत्सर
का मास इकसठ होते हैं कारण की तीस दिन प्रमाण का आसमान होता है
 $\frac{१८३०}{३०} = ६१$ तीस से भाग करे तो इकसठ लब्ध होते हैं । अर्थात् सर्वत्र सूर्य
दिन ही प्रमाणभूत तथा आधार रूप होते हैं, अतः अठारह सो तीस का तीस
से भाग करे तो इकसठ ही लब्ध होते हैं । चान्द्र मास बासठ होते हैं-जैसे
कि उन्नीस अहोरात्र से तथा एक अहोरात्र का बासठिया उन्नीस भाग से
अधिक मास होता है युगदिन अठारह सो तीस से उसका भाग करे तो
बासठ लब्ध होते हैं । यह किस प्रकार होता है ? सो दिखलाते हैं-अठारह
सो तीस का बासठ भाग करने के लिये गुणाकार करने से एक लाख तेरह

१८३०ना अर्धा करवा भाटे तेना जेथी शुष्काकर करवे। १८३०+२=३६६० तो छत्रीसा-
साठ थाय छे. ते पछी त्रीसना अर्धा करवा भाटे जेथी शुष्काकर करवे। ३०+२=६०
तेथी साठ आवे छे. तेभां ओके उमेरवे। ६०+१=६१ तो ओकसाठ थाय छे. आनथी
पूर्वोक्त राशिने भाग करे तो साठ लब्ध थाय छे. सावन संवत्सरना महीना ओकसठ
थाय छे. कारणुके त्रीस दिवस प्रमाणभूत मास मान थाय छे. $\frac{१८३०}{३०} = ६१$ आ रीते त्रीसथी
भाग करवाथी ओकसठ लब्ध थाय छे. अर्थात् मध्ये सूर्य दिवस प्रमाणभूत तथा
आधाररूप होय छे. तेथी अठारसोत्रीसने त्रीसथी भाग करे तो ओकसठ लब्ध थाय छे.
आंद्रमास बासठ होय छे. जेभडे-ओगलुनीस अठारशत्र तथा ओक अठोरात्रना बासठिया
ओगलुनीस बागथी अधिकमास थाय छे. युगना आदिना अठारसोत्रीसथी तेना भाग
करे तो बासठ लब्ध थाय छे. आ, केनी रीते थाय छे ? ते बतावे छे-अठारसोत्रीसना
बासठ भाग करवा भाटे शुष्काकर करवाथी ओक लाख तेर हज़ार ओकसो छान्स ११३१६६

કરણાય દ્વિપટ્ટયા एकोनत्रिंशति गुणिते प्रक्षिप्ते च द्वात्रिंशति, त्रिंशदधिकाया अष्टादश-
 शत्या भागः, तथा भक्ते पूर्वोक्तराशौ द्वापट्टेर्भावात् चन्द्रमासाः द्वापट्टिरिति । नक्षत्रमासास्तु
 सप्तषष्टिर्भवन्ति । कथमिति चेत् । प्रतिपाद्यते नक्षत्रमासास्तावत् सप्तविंशत्या अहोरात्रैरेक-
 विंशत्या च सप्तषष्टिभागैर्भवन्तीत्युक्तं प्राक् । तत्र सप्तविंशतिरहोरात्राः खलु पूर्णाङ्काः सन्ति,
 तेषां च सप्तषष्टिभागकरणार्थं ते च सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते $२७ \times ६७ = १८०९$ जातानि अष्टा-
 दशशतानि नवोत्तराणि- १८०९ । ततश्चोपरितना अपूर्णाङ्काः एकविंशतिः सप्तषष्टिभागास्ते
 च तत्र प्रक्षिप्यन्ते $१८०९ + २१ = १८३०$ जातानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानीति ।
 युगस्यापि सम्बन्धिन अहोरात्रात्रिंशदधिका अष्टादशशतप्रमाणाः यदि सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते
 तदा $१८३० \times ६७ = १२२६१०$ जातमेकं लक्षं द्वाविंशतिः सहस्राणि दशोत्तराणि षट्-
 शतानि च $= १२२६१०$ । अथैतेषामष्टादशशतैस्त्रिंशदधिकैर्नक्षत्रमाससत्क सप्तषष्टिभागरूपै

हजार एक सो छियासठ ११३१६६ होते हैं, चंद्र मास का भी भाग करने के
 लिये अठारह सो तीस का बासठिया उन्तीस से गुणाकार करे तथा गुणाकार
 करके बत्तीस का प्रक्षेप करे पश्चात् उसका भाग करे पूर्वोक्त राशि बासठ
 होती है अतः चांद्रमास बासठ कहा जाता है । नक्षत्र मास सरसठ होते हैं
 यह किस प्रकार होते हैं ? सो कहते हैं, नक्षत्र मास सत्तावीस अहोरात्र
 तथा एक अहोरात्र का सरसठिया इक्कीस भाग से होते हैं ऐसा पहले कहा
 ही है उसका सडसठिया भाग करने के लिये उसको सडसठ से गुणा करे
 $२७ \times ६७ = १८०९$ तो अठारह सो नव होते हैं १८०९ । तदनन्तर ऊपर का
 अपूर्ण अंक सडसठिया इक्कीस है उसको वहां प्रक्षिप्त करे तो $१८०९ + २१ =$
 १८३० अठारह सो तीस होते हैं, युग के अहोरात्र भी अठारह सो तीस
 प्रमाण का है उनको जो सडसठ से गुणा करे तो $१८३० \times ६७ = १२२६१०$ एक
 लाख बाइस हजार छ सो दस होते हैं अब इनका नक्षत्र मास संबंधी अठा-

યાય છે. ચંદ્રમાસનો પણ ભાગ કરવા માટે અઠારસો ત્રીસના બાસઠિયા એગણત્રીસથી
 ગુણાકાર કરવો તથા ગુણાકાર કરીને બત્તીસ તેમાં ઉમેરવા તે પછી તેનો ભાગ કરવો તે
 પૂર્વોક્ત રાશિ બાસઠ થાય છે. તેથી ચાંદ્રમાસ બાસઠ કહેલ છે. નક્ષત્રમાસ સડસઠ હોય
 છે. એ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે-નક્ષત્રમાસ સત્તાવીસ અહોરાત્ર તથા
 એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગથી થાય છે. તેમ પહેલાં કહ્યું જ છે તેના
 સડસઠિયા ભાગ કરવા માટે તેનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો $૨૭ \times ૬૭ = ૧૮૦૯$ અઠારસો
 નવ થાય છે. ૧૮૦૯ તે પછી ઉપરના અપૂર્ણ અંક જે સડસઠિયા એકવીસ છે, તેને ત્યાં
 ઉમેરવા. $૧૮૦૯ + ૨૧ = ૧૮૩૦$ તે અઠારસોત્રીસ થાય છે. યુગના અહોરાત્ર પણ અઠારસો
 ત્રીસ પ્રમાણના છે. તેને બે સડસઠથી ગુણે તે $૧૮૩૦ \times ૬૭ = ૧૨૨૬૧૦$ એકલાખ
 બાવીસ હજાર છસો દસ થાય છે. હવે આનો નક્ષત્રમાસ સંબંધી અઠારસોત્રીસથી ભાગ

भागौ यदि ह्रियते तदा लब्धाः सप्तपण्डिताः=६७ । तथा च यदि युगपरिमाणमहोरात्र-
मभिवर्द्धितमासपरिमाणे विभज्यते तदा युगे अभिवर्द्धितमासाः भवन्ति सप्तपञ्चाशत् सप्त-
रात्रिन्दिवानि एकादशसुहूर्ता एकस्य च सुहूर्तस्य षाण्णष्टि मासाज्योविंशतिरिति । तथाहि
अभिवर्द्धितमासपरिमाणमेकत्रिंशदहोरात्रा एकविंशत्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागानाम-
होरात्रस्य तत एकत्रिंशदहोरात्राः चतुर्विंशत्यधिकशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन
गुण्यन्ते- $३१ \times १२४ = ३८४४$ जातानि गुणनफलानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि अष्टात्रिं-
शच्छतानि । ततः पूर्वकथितोपरितनमेकविंशत्युत्तरं शतं भागानां सवर्णनदिशा तत्र प्रक्षेप्य-
मिति प्रक्षिप्यते यथा $३८४४ + १२१ = ३९६५$ जातानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि एकोन चत्वारिं-
शदधिकानि- ३९६५ एतानि च युगसिद्धानि यानि त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतान्यहो-
रात्राणां १८३० तानि च युगसिद्धपर्वणिः चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यातुल्यं गुणयितव्या-
नीति गुण्यन्ते- $१८३० \times १२४ = २२६९२०$ जाते द्वे लक्षे पट्विंशतिः सहस्राणि विंशत्य-

रह सो तीस से भाग करे तो सरसठ ६७ भाग लब्ध होते हैं । तथा युग
परिमाण रूप अहोरात्र को अभिवर्द्धित मास परिमाण से जो विभक्त करे तो
एक युग में अभिवर्द्धित मास सतावन मास सात अहोरात्र ग्यारह सुहूर्त
तथा एक सुहूर्त का बासठिया तेरह भाग होते हैं । जैसे कि अभिवर्द्धित मास
परिमाण इकतीस अहोरात्र तथा एक सो चोवीस भाग का एक सो इक्कीस
भाग होते हैं । इकतीस अहोरात्र का एक सो चोवीस भाग करने के लिये
एक सो चोवीस से गुणा करे $३१ \times १२४ = ३८४४$ तीन हजार आठ सो
चुमालीस गुणन फल आता है, तत्पश्चात् पूर्व कथित ऊपर का एक सो इक्कीस
भागों का उसमें प्रक्षेप करे माने जोड़ें तो $३८४४ + १२१ = ३९६५$ तो तीन
हजार नव सो पैसठ होते हैं इनको युगसिद्ध जो अठारह सो तीस अहोरात्र
हैं १८३० उनका युगसिद्ध पर्व जो एकसो चोवीस है उनसे गुणाकार करे

करवे जेथी ६७ ससठ भाग लब्ध थाय छे. तथा युग परिमाण रूप अहोरात्रने अलि-
वर्द्धित मासना परिमाणुथी जे भाग करे तो जेक युगमां अलिवर्द्धितमास सतावनमास
सात अहोरात्र अग्यार सुहूर्त तथा जेक सुहूर्तना बासठिया तेर भाग थाय छे. जेभके
अलिवर्द्धित मास परिमाणु जेकतीस अहोरात्र तथा जेकसो चोवीस भागना जेकसो
चोवीस भागना जेकसो जेकवीस भाग थाय छे, जेकतीस अहोरात्रना जेकसो चोवीस
भाग करवा भाटे जेकसो चोवीसथी गुणाकार करवे $३१+१२४=३८४४$ त्रयु ढंजर आठसो
चुंभादीस गुणन इह थाय छे. ते पछी पडेवा इडेह उपरना जेकसो जेकवीस भागोने
तेमां प्रक्षेप करवे जेहवे के भेजववा $३८४४+१२१=३९६५$ जेथी त्रयु ढंजर नवसो
पांसठ थाय छे. आने युगसिद्ध जे अठारसो तीस अहोरात्र छे १८३० तेना युग सिद्ध
पर्व जे जेकसो चोवीस छे. तेनाथी गुणाकार करवे $१८३०+१२४=२२६९२०$ तो जे लांथ

ધિકાનિ નવશતાનીતિ । एतानि भाज्यस्थाने संस्थाप्य पञ्चषष्ठ्यधिकानि एकोनचत्वारिं-
 शच्छतानि च हरस्थाने संस्थाप्य भागक्रिया प्रवर्त्तयितव्याः । परसत्र एतेषामेकोनचत्वारि-
 ण्शच्चतैः पञ्चषष्ठ्यधिकैरभिर्वर्द्धितमाससत्क चतुर्विंशत्युत्तरशतभागं द्वियते तथोपलब्धत्वात्
 $\frac{३९६५}{१२४}$ अत्र भाज्यराशौ प्रथमं चत्वारिंशच्छतानि अष्टादशोत्तराणि योज्यानि $३९६५ +$
 $४०१८ = ७९८३$ जातानि त्र्यशीत्यधिकानि एकोनाशीतिशतानि भाज्यस्थानान्यङ्कानि,
 ततो भागकरणार्थं न्यासः— $\frac{७९८३}{१२४} = ५७१\frac{११}{४}$ लब्धाः सप्तपञ्चाशत् मासाः शेषास्तिष्ठन्ति पञ्च-
 दशोत्तराणि नवशतानि । ततस्तेषामहोरात्रकरणार्थं पुनश्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो द्वियते
 यथा $\frac{११}{४} = ७\frac{३}{४}$ लब्धानि सप्तत्रिन्दिवानि । शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत् चतुर्विंशत्यधिक-
 शतभागाः । तत्र चतुर्भिर्भागैरेकस्य च भागस्य चतुर्भिस्त्रिंशद् भागैर्गुहूर्तो भवति । अथवा-
 न्यथा प्रदर्श्यते द्वे लक्षे षड्विंशतिः सहस्राणि विंशत्यधिकानि नवशतानि च—२२६९२०

૧૮૩૦ × ૧૨૪ ૨૨૬૯૨૦ તો દો લાખ છાઠ્ઠસ હજાર નવસો વીસ હોતે હૈં,
 उनको भाज्यस्थान में रख कर तीन हजार नवसो पैसठ हरस्थान में रख कर
 भाग करे । परंतु यहां पर इनका उनचालीस सो पैसठ ३९६५ का जो अभि-
 वर्द्धि मास संबंधी एकसो चोवीस है उससे भाग करे $\frac{३९६५}{१२४}$ यहां पर भाज्य
 राशि में प्रथम चार हजार अठारह को रखे माने भिलावे तो $३९६५ +$
 $४०१८ = ७९८३$ तो सात हजार नव सो तिरासी भाज्यस्थान के अंक होते हैं
 तदनन्तर भाग करने के लिये अंको का न्यास करे जैसे कि $\frac{७९८३}{१२४} = ५७१\frac{११}{४}$ सता-
 वन मास लब्ध होते हैं तथा नव सो पंद्रह शेष वचते हैं । उनका अहोरात्र
 करने के लिये पुनः एक सो चोवीस से भाग करे तो $\frac{११}{४} = ७\frac{३}{४}$ इस प्रकार सात
 अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का एक सो चोवीसिया सैंतालीस भाग-शेष
 रहता है । उनमें चार भाग तथा एक भाग का तिसिया चार भाग से गुहूर्त
 होता है । अथवा दूसरे प्रकार से कहते हैं—दो लाख छब्बीस हजार नवसो

છબીસ હબર નવસો વીસ થાય છે. તેને ભાજ્યસ્થાનમાં રાખીને ત્રણ હબર નવસો
 પાંસઠ ને હરસ્થાનમાં રાખીને ભાગ કરવો પરંતુ અહીંયાં તેનો ઓગણચાલીસસો પાંસઠ
 ૩૯૬૫ના જે અભિવર્ધિત માસ સંબંધી એકસો ચોવીસ છે. તેનાથી ભાગ કરવો $\frac{૩૯૬૫}{૧૨૪}$
 અહીં ભાજ્ય રાશિમાં પહેલાં ચાર હબર અઠારને રાખવા એટલે કે મેળવવા તો ૩૯૬૫
 + ૪૦૧૮ = ૭૯૮૩ સાતહબર નવસો ત્રાશી ભાજ્યસ્થાનના અંક થાય છે, તે પછી
 ભાગ કરવા માટે અંકોની સ્થાપના કરવી જેમકે $\frac{૭૯૮૩}{૧૨૪} = ૫૭૧\frac{૧૧}{૪}$ સતાવન માસ લબ્ધ
 થાય છે. તથા નવસો પંદર શેષ વધે છે. તેના અહોરાત્ર કરવા માટે ફરી ૧૨૪ એકસો
 ચોવીસથી ભાગ કરવો તો $\frac{૧૧}{૪} = ૭\frac{૩}{૪}$ આ રીતે સાત અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે તથા
 એકસો ચોવીસસિયા સુઠતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. તેમાં ચાર ભાગ અને એક ભાગના
 તિસીયા ચાર ભાગથી ગુહૂર્ત થાય છે. અથવા બીજા પ્રકારથી કહે છે. જે લાખ છબીસ

एतानि भाज्यस्थाने निवेश्य पूर्वसिद्धानि पञ्चषष्ट्यधिकानि एकोनचत्वारिंशच्छतानि च-
 ३९६५ हरस्थाने निवेश्य भागक्रिया प्रसारणीया यथा- $\frac{३९६५२०}{२०६५} = ५७ + \frac{११}{२०६५}$ लब्धाः पूर्व-
 सिद्धाः सप्तपञ्चाशन् गुण्याः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदशोचराणि नवशतानि । पुनस्तानि च
 अहोरात्रकरणार्थं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्यानीति तथाकृते न्यासः $\frac{११}{२०६५} = ७\frac{१}{२०६५}$ लब्धाः
 सप्त अहोरात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत् चतुर्विंशत्यधिकशतभागरूपाः । अनया गणित
 प्रक्रियायापि पूर्वप्रकारसिद्धा एव सप्तपञ्चाशन्मासाः, सप्तपरिमिताः अहोरात्राः, एकस्य च
 अहोरात्रस्य सप्तचत्वारिंशत् चतुर्विंशत्यधिकशतभागरूपा ५७ मासा, ७ + $\frac{११}{२०६५}$ अहोरात्राः ।
 तथाहि एकस्मिन्नहोरात्रे त्रिंशद् परिमिताः गृहर्चाः भवन्ति, एवं च एकस्मिन्नहोरात्रे खलु
 चतुर्विंशत्युत्तरं शतं भागानां प्रकल्पितमास्ते । ततस्तस्य चतुर्विंशत्यधिकशतरूपस्य त्रिंशता-
 भागे हृते सति लब्धाश्चत्वारो भागाः, शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारिंशत्भागाः । अर्थादत्रैव मनु-

वीस २२६९२० इस संख्या को भाज्यस्थान में रखकर पहले सिद्ध किये हुवे
 उनचालीस सो पैसठ ३९६५ हरस्थान में रख कर भाग करे जैसे की $\frac{३९६५२०}{२०६५}$
 $५७ + \frac{११}{२०६५}$ इस प्रकार पहले के समान सतावन मास लब्ध होते हैं तथा नव
 सो पंद्रह शेष बचता है । पुनः उनका अहोरात्र करने के लिये एक सो
 चौवीस से भाग करे जैसे कि $\frac{११}{२०६५} = ७\frac{१}{२०६५}$ इस प्रकार सात अहोरात्र लब्ध होते
 हैं तथा एक सो चौवीसिया सैंतालीस शेष रहता है । इस गणित प्रक्रिया से
 भी पूर्व कथनानुसार सतावन मास एवं सात अहोरात्र तथा एक अहोरात्र
 का एक सो चौवीसिया सैंतालीस भाग शेष बचता है ५७ मास ७ + $\frac{११}{२०६५}$
 एक अहोरात्र में तीस परिमित सुहूर्त होते हैं, तथा एक अहोरात्र में
 एक सो चौवीस भाग कल्पित किये हैं । उन एक सो चौवीस का तीस
 से भाग करे तो चार भाग लब्ध होते हैं, तथा चालीस भाग शेष

હજાર નવસો વીસ ૨૨૬૯૨૦ આ સંખ્યાને ભાજ્યસ્થાનમાં રાખીને પહેલાં સિદ્ધ કરેલ
 એ યોગણચાલીસસો પાંસઠને હર સ્થાનમાં રાખીને ભાગ કરવે જેમકે- $\frac{૩૯૬૫૨૦}{૨૦૬૫} = ૫૭ + \frac{૧૧}{૨૦૬૫}$
 આ રીતે પહેલાની જેમ સતાવનમાસ લબ્ધ થાય છે. તથા નવસો પંદર શેષ
 બચે છે, તેના અહોરાત્ર કરવા માટે એકસો ચોવીસથી ભાગ કરવો જેમકે $\frac{૧૧}{૨૦૬૫} = ૭ + \frac{૧}{૨૦૬૫}$
 આ રીતે સાત અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે તથા એકસો ચોવીસીયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે
 છે. આ ગણિત પ્રક્રિયાથી પણ પૂર્વકથનાનુસાર સતાવન માસ તથા સાત અહોરાત્ર થાય
 છે તથા એક અહોરાત્રના એકસો ચોવીસીયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. ૫૭ સતાવન
 માસ ૭ + $\frac{૧૧}{૨૦૬૫}$ એક અહોરાત્રના ત્રીસ પરિમિત સુહૂર્ત હોય છે. તથા એક અહોરાત્રમાં
 એકસો ચોવીસ ભાગકલ્પિત કરેલા છે. એ એકસો ચોવીસના ત્રીસથી ભાગ કરે તો ચાર
 ભાગ લબ્ધ થાય છે. તથા ચાલીસ ભાગ શેષ બચે છે. હવે અહીંયાં તેનો અનુપાત કરવો

પાતો વિધેયો યથા—યદિ ત્રિંશતા મુહૂર્તૈરેકોઽહોરાત્રો લભ્યતે તદા ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન કિં સ્યાદિતિ ત્રૈરાશિકસ્થાપનયા ક્રિયા યથા— $\frac{1 \times 128}{20} = \frac{128}{20} = 8\frac{8}{5} = 8\frac{3}{4}$ અત્ર લઘ્વાશ્વત્વારો-
ભાગાઃ, એકસ્ય ચ ભાગસ્ય સત્કાશ્વત્વારિંશદ્ભાગાઃ તત્ર પશ્ચચત્વારિંશદ્ભાગૈરેકસ્ય ચ ભાગસ્ય સત્કૈશ્વતુર્દશમિત્તિંશદ્ ભાગૈરેકાદશમુહૂર્ત્તા લઘ્વાઃ સ્થુરિતિ, શેષાસ્તિષ્ઠન્ત્યેકો ભાગ એકસ્ય ચ ભાગસ્ય સત્કાઃ પોઢશત્રિંશદ્ભાગાઃ । અર્થાદત્રૈતદુક્તં ભવતિ પદ્મ ચત્વારિંશદ્ ભાગા એકસ્ય ચ ભાગસ્ય સત્કા શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ । તે ચ કિલ ભાગાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય ચતુર્વિંશત્ય ધિશતભાગરૂપા ભવેયુરિત્યતઃ પદ્મ ચત્વારિંશતથતુર્વિંશત્યધિકસ્ય શતસ્ય ચ દ્વિકેનાપવર્તના-
વિધેયા, તેનાપવર્તનેન લઘ્વાઃ ભવન્તિ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપષ્ટિભાગાસ્ત્રયોર્વિંશતિરિથા $\frac{128}{5} = \frac{128}{5}$ હરાં-
શયો દ્વાભ્યામપવર્તનેનેતિ સિદ્ધયતિ । ઉક્તં ચાન્યત્રાપિ યથા—

બચતા હૈ, અબ યહાં પર હસકા અનુપાત કરે જૈસે કી જો તીસ મુહૂર્ત્ત સે એક અહોરાત્ર હોતા હૈ, તો એક સો ચોવીસ કે કિતને અહોરાત્ર હોતા હૈ ? હસકે લિયે ત્રૈરાશિક સ્થાપના કરની ચાહિયે જૈસે કી— $\frac{1 \times 128}{20} = \frac{128}{20} = 8\frac{8}{5} = 8\frac{3}{4}$ હસ પ્રકાર ચાર ભાગ તથા એક ભાગ કા ચાલીસ ભાગ લબ્ધ હોતે હૈ, ડનમેં પૈતા-
લીસ ભાગ કા એક ભાગ સંબંધી તીસિયા ચૌદહ ભાગ સે ગ્યારહ મુહૂર્ત્ત લબ્ધ હોતે હૈ, તથા એક ભાગ તથા એક ભાગ કા તિસીયા સોલહ ભાગ શેષ રહતા હૈ, અર્થાત્ યહાં પર હસ પ્રકાર સમજના ચાહિયે એક ભાગ સંબંધી છિયાલીસ ભાગ શેષ રહતા હૈ વે ભાગ એક મુહૂર્ત્ત કે એક સો ચોવીસ ભાગ રૂપ હોતે હૈ । અતઃ એક સો ચોવીસિયા છેંતાલીસ કા દો સે અપવર્તના કરે હસ પ્રકાર અપવર્તના કરને સે એક મુહૂર્ત્ત કા યાસઠિયા તેઈસ ભાગ લબ્ધ હોતે હૈ જૈસે કિ $\frac{128}{5} = \frac{128}{5}$ યહ હરાંશ કા દો સે અપવર્તના સે હોતે હૈ, અન્યત્ર ખી હસી પ્રકાર કહા હૈ જૈસે કિ—

જેમકે—જે ત્રીસ મુહૂર્ત્તથી એક અહોરાત્ર થાય તો એકસો ચોવીસ મુહૂર્ત્તના કેટલા અહોરાત્ર થાય ? આ બાબુવા માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના કરવી જોઈ એ જેમકે— $\frac{1 \times 128}{20} = \frac{128}{20} = 8\frac{3}{4}$ આ રીતે ચાર ભાગ તથા એક ભાગના ચાલીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. તેમાં પિસ્તાલીસ ભાગના એક ભાગ સંબંધી તીસિયા ચૌદ ભાગથી અગ્યાર મુહૂર્ત્ત લબ્ધ થાય છે. તથા એક ભાગ અને એક ભાગના સોળ ભાગો શેષ બચે છે. એ ભાગ એક મુહૂર્ત્તના એકસો ચોવીસ ભાગ રૂપ છે. તેથી અહીં જેમ સમજવાનું છે કે એક ભાગ સંબંધી છેંતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. તે ભાગો મુહૂર્ત્તના એકસો ચોવીસ ભાગ રૂપ છે. તેથી એકસો ચોવીસિયા છેંતાલીસની બેથી અપવર્તના કરવી આ રીતે અપવર્તના કરવાથી એક મુહૂર્ત્તના યાસઠિયા તેવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. જેમકે $\frac{128}{5} = \frac{128}{5}$ આ હરાંશને બેથી અપવર્તના કરવાથી આ પ્રમાણે થાય છે. અન્ય સ્થળે પણ આજ રીતે કહેલ છે. જેમકે—

‘तत्थ पडिमिज्जमाणे पंचहिं माणेहिं सव्वगणिएहिं ।

मासेहिं विभज्जंता जइ मासा होंति ते वोच्छं ॥१॥’

छाया—तत्र प्रतिमीयमानं पञ्चभिर्मानैः सर्वं गणितैः । मासैर्विभज्यमाना यदि मासाः भवन्ति ते बोद्धव्याः ॥१॥ तत्र—मासानां संख्यागणानाक्रमे, प्रतिमीयमाने—प्रतिगण्यमाने पञ्चभिर्मानैः—पञ्चसम्बत्सरात्मकैर्मानसम्बत्सरैः—प्रमाणसम्बत्सरैः आदित्यचन्द्रादिमि-
रित्यर्थः, सर्वगणितैः—पूर्वप्रतिपादितसर्वप्रकारकैर्गणितैः पूर्वप्रतिसंख्यातस्वरूपैः, मासैः—सौर चन्द्रादिभिर्मासैः प्रतिगण्यमानैरिति, विभाज्यमाना—प्रतिसंख्यातमाना सन्तस्त एव मासाः—
पूर्वसिद्धा एवमासाः भवन्ति इत्येवं प्रकारेण ते ते सिद्धाः मासा अवगन्तव्या—बोद्धव्या इति
अक्षरगमनिकार्थ इति ॥१॥ तां मासान् गणय्य प्रतिपादयति—

‘आइच्चेण उ सट्ठीमासा उउणो उ होंति एगट्ठी ।

सत्तावणं मासा सत्तय राइंदियाइं अभिवड्डे ।

चंदेण उ बावट्ठी होंति णक्खत्ते ॥१॥

इकारसय मुहुत्ता विसट्ठिभागा य तेवीसं ॥२॥

छाया—आदित्येन तु षष्टिमासाः ऋतोस्तु भवन्ति एकषष्टिः ।

चन्द्रेण तु द्वाषष्टिः भवन्ति नक्षत्राणि ॥१॥

सप्तपञ्चाशत् मासाः सप्त च रात्रिन्दिवाणि अभिवृद्धिः ।

एकादश च मुहुर्त्ता द्विषष्टिभागाश्च त्रयोविंशं ॥२॥

‘तत्थ पडिमिज्जमाणे पंचहिं सव्वगणिएहिं ।

मासेहिं विभज्जंता जह मासा होंति ते वोच्छं ॥१॥

मासों की संख्या के गणनाक्रम में, पांच संवत्सरात्मक अर्थात् प्रमाण संवत्सर आदित्यसंवत्सर एवं चंद्रसंवत्सर आदि संवत्सरों से पूर्वप्रति-
पादित सर्व गणितप्रक्रिया से पूर्व प्रतिपादित संख्या वाले माने कहे गये
मासों से अर्थात् सौर चान्द्र इत्यादि मासों से विभक्त करके वह पूर्वसिद्ध
मास ही होते हैं, इस प्रकार सिद्ध मास ही समझ लेवें, इस प्रकार इस
गाथा का अक्षरार्थ कहा है, ॥१॥ अब उन मासों को गिनकर प्रतिपादित करते

‘तत्थ पडिमिज्जमाणे पंचहिं सव्वगणिएहिं ।

मासेहिं विभज्जंता जहमासा होंति ते-वोच्छं ॥१॥

मासों की संख्याना गणना क्रममां पांच संवत्सरात्मक अर्थात् प्रमाणसंवत्सर आदित्य
संवत्सर अने चंद्रसंवत्सर विगेरे संवत्सराधी पूर्वोक्त रीते प्रतिपादन करेले संवत् गणित
प्रक्रियाधी पूर्वप्रतिपादित संख्यावाणा मासोधी ओटले के सौर, चान्द्र इत्यादि मासोधी
विलकृत करीने ओ पूर्व सिद्ध मासोण थाय छे आ रीते सिद्ध मासोण समज्जाया आ प्रमाण
आ गाथानो अक्षरार्थ कहेले छे ॥१॥ डवे ओ मासों की गणना करीने प्रतिपादन करे छे,
सू० १५

અર્થાદાદિત્યસમ્વત્સરે માસાનાં ષષ્ઠિઃ ઋતુસમ્વત્સરે એકપષ્ઠિઃ । ચાન્દ્રે દ્વાપષ્ઠિઃ । નક્ષત્રે
૫૭ સપ્તપચ્ચાશદ્ માસાઃ સપ્તાહોરાત્રાણિ ચ । અભિવૃદ્ધૌ પચ્ચષષ્ઠિમાસાઃ એકાદશમુહૂર્ત્તાઃ
એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયોવિંશતિ દ્વાપષ્ઠિભાગા इति ॥ સૂ૦ ૫૭ ॥

અથ પ્રમાણ સમ્વત્સરસ્ય વિસ્તૃતાં વિવૃત્તિમભિધાય સમ્પ્રતિ લક્ષણસમ્વત્સરમભિધિત્સુ-
રાહ—‘તા લલ્લખણ’ इत्यादिना

મૂલમ્—તા લલ્લખણસંવચ્છરે પંચવિહે પળ્લન્તે તં જહા ળલ્લખત્તે ચંદે
ઉડુ અભિવુદ્ધિય આઈચ્ચે, તા ળલ્લખત્તેણં સંવચ્છરેણં પંચવિહે પળ્લન્તે
તં જહા—સમગં ળલ્લખત્તા જોયં જોણંતિ ! સમગં ઉડુ પરિણમંતિ । ળલ્લ-
ખં ળાઈસીય બહુ ઉદય હોઈ ળલ્લખત્તે ॥૧॥

સસિ સમગ પુણિમાસિં જોઈંતા વિસમચારિં ળલ્લખત્તા ।

કડુઓ બહુ ઉદવઓ ય તમાહુ સંવચ્છરં ચંદં ॥૨॥

વિસમં પવાલિણો પરિણમંતિ અણુ ઉ સુદિંતિ પુષ્પફલં ।

વાસં ળ સમ્મવાસઈ તમાહુ સંવચ્છરં કમ્મં ॥૩॥

પુઠવિદગાણં ચ રસં પુષ્પફલાણં ચંદેઈ આઈચ્ચે ।

અપ્પેણ ત્રિ વાસેણં સમં ળિપ્પજ્જય સસ્સં ॥૪॥

આઈચ્ચેયતત્રિયા લ્લખણલલ્લદિવસા ઉડુ પરિણમંતિ ।

પૂરઈ ળિણય (પળ) થલયે તમાહુ અભિવુદ્ધિં જાણ ॥૫॥

તા સળિચ્છરસંવચ્છરેણં અદ્ધાવીસતિવિહે પળ્લન્તે, તં જહા—
અભિયી સળે જાવ ઉત્તરાસાઢા, જં વા સળિચ્છરે મહ્મગ્ગહે તીસાણ

હૈં—(આઈચ્ચેણ ઉ સદ્વી માસા ઉડળો હોંતી એગદ્વી) इत्यादि अर्थात् आदित्य
સંવત્સરં મેં સાઠ માસ હોતે હૈં । ઋતુસંવત્સર મેં ઇકસઠ માસ હોતે હૈં ।
ચાંદ્રસંવત્સર મેં સાઠ માસ તથા નક્ષત્રસંવત્સર મેં સતાવન માસ એવં સાત
અહોરાત્ર હોતે હૈં । અભિવૃદ્ધિતસંવત્સર મેં પૈસઠ માસ તથા ગ્યારહ મુહૂર્ત એવં
એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તેઈસ ભાગ હોતે હૈં ॥ સૂ૦ ૫૭ ॥

(આઈચ્ચેણ ઉ સદ્વીમાસા ઉડળો હોંતી) इत्यादि अर्थात् आदित्य संवत्सरમાં સાઠમાસ થાય છે !
ઋતુસંવત્સરમાં એકસઠ માસ થાય છે. ચાંદ્ર સંવત્સરમાં સાઠમાસ તથા નક્ષત્ર સંવત્સરમાં
સતાવન માસ તથા સાત અહોરાત્ર થાય છે. અભિવૃદ્ધિત સંવત્સરમાં પાંસઠમાસ તથા
ગ્યાર મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેવીસ ભાગ થાય છે. ॥સૂ. ૫૭ ॥

संवच्छरेहि सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ ॥६॥ सू० ५८ ॥

दसमस्स पाहुडस्स वीसतितमं पाहुडपाहुडं समत्तं ॥

छाया-तावत् लक्षणसम्बत्सरः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-नक्षत्रः चन्द्र ऋतुसम्बत्सरः अभिवृद्धितः आदित्यः । तावत् नक्षत्रः खलु सम्बत्सरः खलु पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-समकं नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति, समकं नाक्षत्राः योगं युञ्जन्ति, समकं ऋतवः परिणमन्ति । नात्युष्णं नातिशीतं बहूदकं भवति नाक्षत्रः ॥१॥ शशिः समकं पूर्णिमासि युक्त्वा विषम-चारि नक्षत्राणि । कटुकः बहु उदकानि च तमाहुः सम्बत्सरं चान्द्रम् ॥२॥ विषमं प्रवालिनः परिणमन्ति अनु ऋतुसु उदयन्ति पुष्पफलं । वर्षो न सर्वः वपति तमाहुः सम्बत्सरं कर्मम् ॥३॥ पृथिवी उदकानां च रसं पुष्पफलानां च ददाति आदित्यः । अल्पेनातिवर्षेण समं निष्पद्यते शस्यं ॥४॥ आदित्य तेजसा विद्धाः क्षणलवदिवराः ऋतवः परिणमन्ति । पूरयति निम्नस्थलानि तमाहुः अभिवृद्धितं जानीहि ॥५॥ तावत् शनैश्चरः सम्बत्सरः खलु अष्टाविंशतिविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-अभिजित् श्रवणः यावत् उत्तराषाढा यद् वा शनैश्चरो महा-ग्रहस्त्रिंशद्भिः सम्बत्सरैः सर्वं नक्षत्रमण्डलं समानयति ॥६॥ ॥ सू० ५८ ॥

दशमस्य प्राभृतस्य विंशतितमं प्राभृतप्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका-अस्मिन् सूत्रे लक्षणसम्बत्सरं विवृणोति- 'ता लक्खण संवच्छरे पंचविहे पणत्ते, तं जहा-णक्खत्ति चंदे उडु आइच्चे अभिवुड्डिए' तावत् लक्षणसम्बत्सरः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-नाक्षत्रः चान्द्रः ऋतुः आदित्यः अभिवृद्धिः । तावत्-तत्र सम्बत्सराणां भेदविचारे लक्षणसम्बत्सरविषयकं विचारं सावधानतया श्रुणु तावदिति भगवान् महावीरस्वामी गौतमं प्रणतं शिष्यं सावहितं कुर्वन् कथयति-लक्षणसम्बत्सरः-यथावल्लक्षणोपेतः सम्बत्सरः खलु पञ्चविधः पञ्चप्रकारकः किल प्रज्ञप्तः-प्रतिपादितो वर्त्तते, तच्च पञ्चविधत्वं सप्तपञ्चाशत् सूत्रस्य व्याख्यायां यथावत् प्रतिपादितं वर्त्तते, तथापि किञ्चि-

टीकार्थ-इस सूत्र में लक्षण संवत्सर का कथन करते हैं-(ता लक्खण संवत्सरे पंचविहे पणत्ते तं जहा णक्खत्ते, चंदे, उडु आइच्चे, अभिवुड्डिए) संवत्सरो के भेद की विचारणा में लक्षणसंवत्सर विषयक विचार सावधान होकर सुनिये-इस प्रकार श्री गौतमस्वामी को महावीरस्वामी कहते हैं-लक्षणसंवत्सर अर्थात् यथावत् लक्षणों से युक्त संवत्सर पांच प्रकार का कहा है-वह पांच प्रकार सत्तावनवें सूत्र की व्याख्या में यथावत् प्रतिपादित किया है,

टीकार्थ-आ सूत्रमां लक्षणसंवत्सरं कथन करवाभां आवे छे. (ता लक्खणसंवत्सरे पंचविहे पणत्ते, तं जहा णक्खत्ते, चंदे, उडु, आइच्चे अभिवुड्डिए) संवत्सरोना लेदोनी विचारणां लक्षणसंवत्सर संजधी विचार सावधान थयने साक्षणे आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीने महावीरस्वामी कहे छे. लक्षणसंवत्सर ओटले के यथाकथित लक्षणोथी युक्त संवत्सर पांच प्रकारना कहे छे, ते पांच प्रकार सत्तावनवें सूत्रनी

દુચ્યતે—તથા—(૧) નક્ષત્રઃ—નાક્ષત્રસમ્વત્સરઃ સમસ્તનક્ષત્રમળ્ડલસ્ય ત્રયોદશચક્રભ્રમણ-
પરિપૂર્તિકાલરૂપઃ સમ્વત્સરો નાક્ષત્રસમ્વત્સરઃ કિલ લક્ષણસમ્વત્સરસ્ય પ્રથમભેદ-
સ્થાનીયઃ સમ્વત્સર ઇતિ ॥૧॥ અથ દ્વિતીયભેદચાન્દ્રઃ—ચાન્દ્રસમ્વત્સરરૂપઃ—ચન્દ્રસ્ય સમસ્ત
નાક્ષત્રમળ્ડલપરિભ્રમણેનૈકો ભગણઃ પૂર્યતે તાદૃશાસ્ત્રયોદશભગણાઃ યાવતા કાલેન પૂરયતિ
તાવાન્ કાલવિશેષચાન્દ્રસમ્વત્સરઃ કથ્યતે, इत्येवं મૂતેન લક્ષણેન લક્ષિતચાન્દ્રસમ્વત્સરઃ
કિલ લક્ષણસમ્વત્સરસ્ય દ્વિતીયો ભેદઃ ॥૨॥ અથ તૃતીયો ભેદઃ ઋતુસંવત્સરઃ—સૂર્યઃ સ્વ-
ચક્રપરિભ્રમણેન વર્ષા હેમન્તગ્રીષ્મેતિ ભેદત્રયોપેતાન્ ઋતુકાલાન્ અથવા વસન્તાદિ પૃથ્વૃતુ
સંપ્રાદનભૂતાન્ કાલાન્ યાવતા કાલેન પરિપૂરયતિ તાવાન્ કાલવિશેષઃ ઋતુસંવત્સરઃ—ઋતુ-
લક્ષણોપેતઃ સંવત્સરો લક્ષણસંવત્સરસ્ય તૃતીયભેદસ્થાનીયઃ ॥૩॥ ચતુર્થો ભેદ આદિત્યઃ—

તથાપિ કુછ કહતે હૈં—જો હસ પ્રકાર સે હૈં—(૧) નાક્ષત્રસંવત્સર સમસ્ત
નાક્ષત્ર મંડલચક્ર કા પરિભ્રમણ પૂર્તિકાલરૂપ જો સંવત્સર વહ નાક્ષત્રસંવ-
ત્સર હૈ, નાક્ષત્રસંવત્સર લક્ષણસંવત્સર કા પહલા ભેદ રૂપ સંવત્સર હૈ ॥૧॥
(૨) અબ ચાંદ્રસંવત્સર નામ કા દૂસરા ભેદ કા કથન કરતે હૈં—ચંદ્ર કા
સમસ્ત નાક્ષત્રપરિભ્રમણ સે એક ભગણ કી પૂર્તિ હોતી હૈ હસ પ્રકાર કા તેરહ
ભગણ જિતને સમય મેં પૂરિત હો ઇતને કાલવિશેષ કો ચાંદ્રસંવત્સર કહા
જાતા હૈ । હસ પ્રકાર કે લક્ષણ સે યુક્ત ચાન્દ્રસંવત્સર હોતા હૈ । યહ લક્ષણ
સંવત્સર કા દૂસરા ભેદ કહા હૈ । (૩) અબ ઋતુસંવત્સર નામ કા તીસરા
ભેદ કા કથન કરતે હૈં—સૂર્ય સ્વચક્ર કે પરિભ્રમણ સે વર્ષા, હેમન્ત, એવં ગ્રીષ્મ
હસ પ્રકાર કે ત્રીન ભેદ યુક્ત ઋતુ કાલ કો અથવા વસન્તાદિ છ ઋતુવાલે કાલ
કો જિતને કાલ મેં પૂર્ણ કરતે હૈં, ઉતને કાલવિશેષ કો ઋતુસંવત્સર માને ઋતુ
લક્ષણ યુક્ત સંવત્સર કહતે હૈં યહ લક્ષણસંવત્સર કા તીસરા ભેદ રૂપ કહા હૈ ।

વ્યાખ્યામાં યથાવત્ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેપણુ અહીંયાં થોડું કહેવામાં આવે છે. જે
આ પ્રમાણે છે. (૧) નક્ષત્રસંવત્સર સઘળા નક્ષત્રમંડળ ચક્રના પરિભ્રમણના પૂર્તિકાળરૂપ
જે સંવત્સર તે નક્ષત્રસંવત્સર છે. નાક્ષત્રસંવત્સર લક્ષણસંવત્સરના પહેલા ભેદરૂપ છે;
સંવત્સર છે. ॥૧॥ (૨) હવે ચાંદ્રસંવત્સર નામના ખીજા ભેદનું કથન કરવામાં આવે છે.
ચંદ્રના સઘળા નક્ષત્ર પરિભ્રમણથી એક ભગણની પૂર્તિ થાય છે. આ રીતે તેર ભગણ
જેટલા સમયમાં પૂરા થાય એટલા કાળ વિશેષને ચાંદ્રસંવત્સર કહેવામાં આવે છે. આ
પ્રકારના લક્ષણથી યુક્ત ચાંદ્રસંવત્સર હોય છે. આ લક્ષણસંવત્સરનો ત્રીજો
ભેદ કહ્યો છે (૩) હવે ઋતુ સંવત્સર નામના ત્રીજા ભેદનું કથન કરે છે.
સૂર્ય સ્વ ચક્રના પરિભ્રમણથી વર્ષા, હેમન્ત, અને ગ્રીષ્મ આ રીતે ત્રણ ભેદવાળા
ઋતુકાળને અથવા વસન્તાદિકે ઋતુવાળા કાળને જેટલા સમયમાં પૂર્ણ કરે છે, એટલા
કાળ વિશેષને ઋતુ સંવત્સર એટલેકે ઋતુ લક્ષણ યુક્ત સંવત્સર કહેવાય છે. આ

આદિત્યસમ્વત્સરઃ આદિત્યસ્ય સૂર્યસ્ય એકભગ્ન ભોગકાલઃ—સૌરભગ્નેકભોગકાલરૂપઃ સૌરવર્ષઃ આદિત્યસમ્વત્સરો વા કથ્યતે, એવંભૂતેન આદિત્યચારલ્ક્ષણોપેતેન લક્ષિતઃ આદિત્યસમ્વત્સરો લક્ષણસમ્વત્સરસ્ય ચતુર્થભેદસ્થાનીય इति (૪) અથ પશ્ચમભેદોઽભિવૃદ્ધિતઃ—અભિવૃદ્ધિતાનામા સંવત્સરઃ—યસ્મિન્ ચાન્દ્રસંવત્સરે એકચાન્દ્રમાસોઽભિવૃદ્ધિતો ભવતિ—અધિકમાસરૂપો માસો યસ્મિન્ ચાન્દ્રસમ્વત્સરે આયાતિ તાદૃશલક્ષણલક્ષિતસ્ત્રયોદશમાસાત્મકઃ સમ્વત્સરોઽભિવૃદ્ધિનામા સમ્વત્સરો ભવતિ । અયં ચાભિવૃદ્ધિનામા સમ્વત્સરો લક્ષણસમ્વત્સરસ્ય પશ્ચમભેદસ્થાનીય इति લક્ષણસમ્વત્સરસ્ય પશ્ચમભેદાઃ પ્રતિપાદિતાસ્સન્તિ । અથ ચ ન કેવલમેતે નક્ષત્રાદિ સમ્વત્સરાઃ સ્વતન્ત્રરૂપેણ યથોક્તરાત્રિન્દિવપરિમાણસમ્પાદને પ્રભવન્તિ, કિન્તુ તેભ્યઃ પૃથક્ષ્રુતાઃ અન્યેઽપિ પૂર્વપ્રતિપાદિતસ્વરૂપાઃ, અત્રાપિ વક્ષ્યમાણ

(૪) આદિત્યસંવત્સર યહ લક્ષણસંવત્સર કા ચૌથા ભેદ હૈ આદિત્ય માને સૂર્ય કા એક ભગ્ન ભોગ કાલ રૂપ સૌર વર્ષ અથવા આદિત્યસંવત્સર કહા જાતા હૈ । હસ પ્રકાર કે આદિત્ય નામ સૂર્ય કે ગતિ રૂપ લક્ષણ સે યુક્ત સંવત્સર કો આદિત્યસંવત્સર કહતે હૈ । યહ લક્ષણસંવત્સર કા ચૌથા ભેદ કહા હૈ (૫) અબ પાંચ ભેદ રૂપ અભિવૃદ્ધિ નામ કા સંવત્સર કા કથન કરતે હૈ, જિસ ચાન્દ્રસંવત્સર મેં એક ચાન્દ્ર માસ અભિવૃદ્ધિ હોતા હૈ, અર્થાત્ અધિક માસ રૂપ માસ જિસ ચાન્દ્રસંવત્સર મેં આતા હૈ, હસ પ્રકાર કે લક્ષણ સે યુક્ત તેરહ માસ પ્રમાણવાલા સંવત્સર અભિવૃદ્ધિ નામ કા સંવત્સર હોતા હૈ । યહ અભિવૃદ્ધિ નામ કા સંવત્સર લક્ષણસંવત્સર કા પાંચવેં ભેદ સ્થાનીય હૈ । હસ પ્રકાર લક્ષણ સંવત્સર કે પાંચ ભેદ પ્રતિપાદિત કિયે હૈ ।

અબ યે નાક્ષત્રાદિ સંવત્સર કેવલ સ્વતન્ત્ર રૂપ સે યથોક્ત રાત્રિદિવસ કે પરિમાણ કો સમ્પાદન કરને મેં સમર્થ નહીં હોતે પરંતુ ઊનસે પૃથક્ પૂર્વપ્રતિપાદિત સ્વરૂપવાલે અન્ય હી હૈ હે જહાં પર હી વક્ષ્યમાણ લક્ષણો સે યુક્ત

લક્ષણસંવત્સરનો ત્રીજો ભેદ કહેલ છે. (૪) આદિત્યસંવત્સર આ લક્ષણસંવત્સરનો ચોથો ભેદ છે. આદિત્ય એટલે સૂર્યનો એક ભાગ ભોગકાળ રૂપ કાળ સૌરવર્ષ અથવા આદિત્ય સંવત્સર કહેવાય છે. આ રીતના આદિત્ય એટલે સૂર્યના ગતિરૂપ લક્ષણથી યુક્ત સંવત્સર કહેવાય છે આ લક્ષણસંવત્સરનો ચોથો ભેદ છે. (૫) હવે પાંચ ભેદવાળા અભિવૃદ્ધિ નામના સંવત્સર વિષે કથન કરે છે. જે ચાન્દ્રસંવત્સરમાં એક ચાન્દ્રમાસ અભિવૃદ્ધિ હોય છે. અર્થાત્ અધિકમાસ રૂપ માસ જે ચાન્દ્રસંવત્સરમાં આવે છે, આવા પ્રકારના લક્ષણવાળું અને તેર માસના પ્રમાણવાળું સંવત્સર અભિવૃદ્ધિ નામનું સંવત્સર લક્ષણ સંવત્સરના પાંચમા ભેદ રૂપ છે, આ રીતે લક્ષણ સંવત્સરના પાંચ ભેદો પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે આ નાક્ષત્રાદિ સંવત્સર કેવળ સ્વતન્ત્ર પણથી યથોક્ત રાત્રિ દિવસના પરિમાણનું સંપાદન કરવામાં સમર્થ નથી થતા પરંતુ તેમાં પૃથક્ પ્રતિપાદિત સ્વરૂપવાળા અન્ય

લક્ષણોપેતાઃ સન્તઃ સમર્થાઃ ભવેયુરિતિ તત્ તત્ લક્ષણોપપન્નઃ સમ્વત્સરઃ પૃથક્ પશ્ચવિધા ભવન્તીતિ પ્રતિપાદનાર્થ પ્રથમતો નક્ષત્રસમ્વત્સરસ્ય લક્ષણમાહ—‘તા ણક્ષત્તે ણં સંવત્સરે ણં પંચવિહે પળ્લત્તે, તં જહા—સમગં ણક્ષત્તા જોયં જોણંતિ, સમગં ઉઢ્ઢ પરિણમંતિ ણચ્ચૂળં નાહસીણ બહુઉદણ હોહ ણક્ષત્તે’ તાવત્ નાક્ષત્રઃ સ્વલુ સમ્વત્સરઃ સ્વલુ પશ્ચવિધઃ પ્રજ્ઞસઃ, તદ્વથા—સમર્કં નક્ષત્રાણિ યોગં યુજ્જન્તિ, સમર્કં ઋતવઃ પરિણમન્તિ નાત્યુળ્લઃ નાતિશીતઃ બહુદકઃ ભવતિ નાક્ષત્રઃ । તાવત્—તત્ર લક્ષણસંવત્સરસ્ય પશ્ચવિધત્વે યઃ સ્વલુ પ્રથમો ભેદો નાક્ષત્રઃ—નાક્ષત્રસમ્વત્સરઃ પ્રતિપાદિતો વર્તતે સોઽપિ પશ્ચવિધઃ—પશ્ચપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞસઃ—પ્રતિપાદિતોઽસ્તિ । નાક્ષત્રસમ્વત્સરસ્યાપ્યન્તર્ભેદાઃ પશ્ચપ્રકારકાઃ સન્તીત્યવસેયમ્ । તદ્વથા તાનેવ ભેદાન્ વિવૃણોતિ—સમર્કં નક્ષત્રાણિ યોગં યુજ્જન્તિ—સમર્કં સમર્કમેવ સમકાલમેવ તુલ્યકાલમેવ નક્ષત્રાણિ ઋક્ષાણિ—ઉત્તરાષાઢાદીનિ નક્ષત્રાણિ યોગં યુજ્જન્તિ—ચન્દ્રેણ સહ યોગં યુજ્જન્તિ સન્તિ—તાં તાં પૌર્ણમાસીં—આષાઢીં શ્રાવણી મિત્યાદિરૂપાં પૌર્ણમાસીમપિ પરિસમાપયન્તિ તથા ચ સમર્ક—સમકાલમેવ—એકકાલાવચ્છેદેનૈવ યસ્મિન્ સમ્વત્સરે કિલ

સ્વરૂપવાલે હોકર સમર્થ હોતે હૈં, અતઃ ડન ડન લક્ષણ યુક્ત સંવત્સર અન્ય પાંચ પ્રકાર કે હોતે હૈં, ડનકા પ્રતિપાદન કરને લિયે પ્રથમ નક્ષત્રસંવત્સર કે લક્ષણ કા કથન કરતે હૈં—(ણક્ષત્તે ણં સંવચ્છરે ણં પંચવિહે પળ્લત્તે, તં જહા સમગં ણક્ષત્તા જોયં જોણંતિ, સમગં ઉઢ્ઢ પરિણમંતિ ણચ્ચૂળં નાહસીણ બહુ-ઉદણ હોહ ણક્ષત્તે) ડસ લક્ષણસંવત્સર કે પાંચ ભેદ મેં જો પ્રથમ ભેદ નક્ષત્ર સંવત્સર હૈ, ડસકા પ્રતિપાદન કિયા હી હૈ, વહ ભો પાંચ ભેદ વાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । અર્થાત્ નાક્ષત્રસંવત્સર કા ભો પાંચ પ્રકાર કે અન્તર્ભેદ હોતે હૈં જો ડસ પ્રકાર સે હૈ—સમકાલ મેં સમાનકાલ મેં—નક્ષત્ર ઉત્તરાષાઢાદિ નક્ષત્ર ચંદ્ર કે સાથ યોગ કરતે હૈં, ંવં ડન ડન આષાઢી, શ્રાવણી ડત્યાદિ પ્રકાર વાલી પૌર્ણમાસી કો ભો સમાપ્ત કરતે હૈં । તથા સમકાલ મેં હી માને ંક હી કાલ મેં ડિસ સંવત્સર મેં ઋતુંં કે સાથ ગઘન કરતા હૈ, અતઃ ડન

પણુ છે, તે અહીંયા પણુ લક્ષણોપી યુક્ત સ્વરૂપવાળા થકને સમર્થ થાય છે. તેથી તે તે લક્ષણુ યુક્ત સંવત્સર ખીલ પાંચ પ્રકારના હોય છે. તેનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પહેલાં નક્ષત્ર સંવત્સરના લક્ષણનું કથન કરે છે. (ણક્ષત્તે ણં સંવચ્છરે ણં પંચવિહે પળ્લત્તે, તં જહા સમગં ણક્ષત્તા જોયં જોણંતિ, સમગં ઉઢ્ઢ પરિણમંતિ ણચ્ચૂળં નાહસીણ બહુ ઉદણ હોહ ણક્ષત્તે) એ લક્ષણસંવત્સરના પાંચ ભેદોમાં જે પહેલો ભેદનક્ષત્રસંવત્સરરૂપ છે, તેનું પ્રતિપાદનતો કયું જ છે, તે પણ પાંચ ભેદોવાળું છે, તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, અર્થાત્ નક્ષત્ર સંવત્સરના પણ પાંચ પ્રકારના અન્તર્ભેદો હોય છે જે આ પ્રમાણે છે—સમકાળમાં એટલે કે એક સમાન સમયમાં નક્ષત્ર ઉત્તરાષાઢા વિગેરે નક્ષત્રો ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અને તે તે અષાઢી શ્રાવણી વિગેરે પ્રકારની પુનર્માને સમાપ્ત કરે છે, તથા સમકાળમાંજ એટલે કે એકજ

ઋતુભિઃ સહેતિ ગમ્યતે તેન તયા તયા પરિસમાપ્યમાનયા પૌર્ણમાસ્યા મહ ઋતવોડપિ-
નિદાધાઘાઃ ઋતવોડપિ પરિણમન્તિ-પરિસમાપ્તિમુપયાન્તિ । અર્થાદિયમત્ર ભાવના યસ્મિન્
સમ્વત્સરે માસસદ્શનામકૈ નક્ષત્રૈઃ-શ્રવિષ્ઠા પ્રૌષ્ઠપદાદિભિર્નક્ષત્રૈઃ તસ્ય તસ્ય ઋતોઃ પર્યન્તવ-
ર્ત્તિનો માસાઃ પરિસમાપ્યન્તે, તેષુ તેષુ ચ માસેષુ તાં તાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયત્સુ-પરિ-
સમાપ્તિમુપનયત્સુ ચ તથા તથા પૌર્ણમાસ્યા મહ ઋતવોડપિ નિદાધાદિકાઃ ઋતવોડપિ
પરિસમાપ્તિમુપયાન્તિ-ઋતવોડપિ પરિસમાપ્તિમુપગચ્છન્તીત્યર્થઃ । યથા-પૂર્વાષાઠોત્તરાષાઢે
નક્ષત્રે આષાઢીં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતસ્તથૈવ તથા આષાઢયા પૌર્ણમાસ્યા મહ નિદાધોડપિ
ઋતુઃ પરિસમાપ્તિમુપગચ્છતિ, એતેનૈવાનુરોધેન અર્થાત્ નક્ષત્રસંવન્ધાનુરોધેન સ નક્ષત્ર
સમ્વત્સરઃ કથ્યતે, તસ્ય તસ્ય તથા તથા પરિણમમાણત્વાત્ । એતેનાભ્યાં પૌર્ણમાસી ઋતુ-
સમ્વન્ધાભ્યાં લક્ષણદ્વયાભ્યાં નક્ષત્રસમ્વત્સરસ્ય ભેદદ્વયમભિહિતમવસેયમ્ । યથ ચ તૃતીયાદિ

‘‘उन परिसमाप्यमान पौर्णमासीयों के साथ निदाघ आदि ऋतुएं भी समाप्त होती है, । अर्थात् यहां पर इस प्रकार भावना समझनी चाहिये-जिस संवत्सर में मास के समान नामवाले नक्षत्रों से अर्थात् श्रविष्ठा प्रौष्ठपदी इत्यादि नक्षत्रों से उन उन ऋतुओं के समीपस्थ मास समाप्त होते हैं, उन उन मासों में उन उन पौर्णमासी को परिसमाप्त करते हुवे, उन उन पौर्णमासी के साथ ऋतुएं भी माने निदाघ आदि ऋतुएं भी समाप्त होती हैं, जैसे की पूर्वाषाढा एवं उत्तराषाढा नक्षत्र अषाढी पौर्णमासी को समाप्त करते हुवे उस अषाढी पौर्ण मासी के साथ निदाघ ग्रीष्म ऋतु भी समाप्त होती है, इसी अनुरोध से माने नक्षत्रसंवत्सरादि के कथन से वह नक्षत्रसंवत्सर कहा जाता है, उसके उस उस प्रकार के परिणमन होने से इस प्रकार होता है । इस कथन से इन पूर्णिमा तथा ऋतु संबंधी दो लक्षणों से नक्षत्रसंवत्सर का दो भेद स्पष्ट लेना चाहिये । अब तृतीयादि भेदों को कहते हैं-जिस में

समयमां ने म'वत्सरमां ऋतुओनी साथे गभन करे छे, तेथी ते ते समाप्त थती. पुन-
भानी साथे निदाघ विगेरे ऋतुओ पणु समाप्त थाय छे. अर्थात् अर्द्धियां आ रीते
भावना समजवी जेधजे के ने संवत्सरमां मासनी सरणा नामवाणा नक्षत्रोथी अर्थात्
श्रविष्ठा, प्रौष्ठपदी विगेरे नक्षत्रोथी ते ते ऋतुओना नष्टकना मास समाप्त थाय छे,
ते ते मासोमां जे जे पूर्णिमाओने समाप्त करता करतां ते ते पूर्णिमाओनी साथे
ऋतुओ पणु जेटवे के निदाघ विगेरे ऋतुओ पणु समाप्त थाय छे, जेभडे-पूर्वाषाढा अने
उत्तराषाढा नक्षत्र अषाढी पूर्णिमाने समाप्त करता करता जे अषाढी पूर्णिमानी साथे
निदाघ (ग्रीष्म) ऋतु पणु समाप्त थाय छे. आज अनुरोधथी जेटवे के नक्षत्र संवत्सरदिना
कथनथी ते नक्षत्र संवत्सर कडेवाय छे. तेना ते ते प्रकारना परिणमन थवाना कारणे आ
प्रमाणे थाय छे. आ कथनथी आ पूर्णिमा अने ऋतु संबंधी जे लक्षणोथी नक्षत्रसंवत्सरना

ભેદમુપદર્શયતિ નાત્યુષ્ણઃ—ન વિદ્યતેऽતિશયેન ઉષ્ણં—ઉષ્ણરૂપઃ પરિતાપો યસ્મિન્ સ નાત્યુષ્ણઃ—સમશીતોષ્ણકાલપરિપાકકાલો નક્ષત્રસમ્વત્સરસ્ય તૃતીયો ભેદઃ વસન્તકાલરૂપ इत्यर्थः । तथा च नातिशीतः—न विद्यतेऽतिशयेन शीतं यत्र स नातिशीतः कालः—शरद्रूपो मधुरशीत समचतुर्थो भेदो नाक्षत्रसम्वत्सरस्येति । एवं च बहूदकः—बहुउदकं यत्र स बहूदक बहूदकप्रमाणरूपः कालो वर्षारूपः कालो नाक्षत्रसंवत्सरस्य पञ्चमो भेदः । एवंभूतैः पञ्चभिर्लक्षणैः समस्तैरुपेतो भवति यः सम्वत्सरः स नाक्षत्रसम्वत्सरः कथ्यते, एवं पञ्चलक्षण-विशिष्टं नाक्षत्रसम्वत्सरं प्रतिपाद्य सम्प्रति चान्द्रसम्वत्सरलक्षणमाह—‘ता ससि समग पुणि-मासि जोइंता विसमचारि णक्खत्ता । कडुओ बहु उदवओ य तमाहु संवच्छरं चंदं ॥२॥’ शशिः समकं पूर्णिमासि युक्त्वा त्रिपमचारि नक्षत्राणि कृत्वा कटुकः बहुउदकानि च तमाहुः

અતિશય ઉષ્ણત્વ ન હો વહ નાત્યુષ્ણ કહા જાતા હૈ, અર્થાત્ સમશીતોષ્ણ કાલ પરિપાક રૂપ કાલ નક્ષત્રસંવત્સર કા તીસરા ભેદ હોતા હૈ, અર્થાત્ વસન્ત કાલ રૂપ તીસરા ભેદ હૈ । જૈસે કી જિસમેં અતિશય શીત ન હો એસા જો કાલ શરદકાલરૂપ નક્ષત્રસંવત્સર કા ચૌથા ભેદ હોતા હૈ । તથા બહૂદક માને અધિક ઉદક જિસ મેં હો વહ બહૂદક અધિક ઉદક પ્રમાણવાલા કાલ વર્ષા કાલ રૂપ હોતા હૈ વહ વર્ષા કાલરૂપ કાલ નાક્ષત્રસંવત્સર કા પાંચવાં ભેદ હૈ । ઇસ પ્રકાર કે પાંચ લક્ષણ સે યુક્ત જો સંવત્સર હો વહ નાક્ષત્ર-સંવત્સર કહા જાતા હૈ । ઇસ પ્રકાર પાંચ પ્રકાર કે લક્ષણવાલે નાક્ષત્રસંવ-ત્સર કો પ્રતિપાદિત કર કે અવ ચાંદ્રસંવત્સર કે લક્ષણોં કા કથન કરતે હૈ—(તા સસિસમગપુણિમાસિં જોઈંતા વિસમપરિમાણા ણક્ખત્તા । કડુઓ બહુ-ઉદવઓય તમાહુસંવચ્છરં ચંદં ॥૨॥

એ ભેદ સમજી લેવા ભોધ એ. હવે ત્રીજા વિગેરે ભેદોનું કથન કરે છે—જેમાં અતિશય ઉષ્ણત્વ ન હોય તે નાત્યુષ્ણ કહેવાય છે. અર્થાત્ સમશીતોષ્ણ કાળ પરિપાક રૂપ કાળ નક્ષત્ર સંવત્સરના ભેદ સમજી લેવા ભોધ એ । હવે ત્રીજા વિગેરે ભેદોનું કથન કરે છે—જેમાં અતિશય ઉષ્ણત્વ ન હોય તે નાત્યુષ્ણ કહેવાય છે, અર્થાત્ સમશીતોષ્ણ કાળ પરિપાકરૂપ કાળ નક્ષત્રસંવત્સરના ત્રીજા ભેદરૂપ હોય છે. અર્થાત્ વસંતકાળ રૂપ ત્રીજો ભેદ છે. જેમકે—જેમાં અત્યંત શીત ન હોય એવો જે કાળ શરદ કાળરૂપ નક્ષત્ર સંવત્સરનો ચોથો ભેદ છે. તથા બહૂદક એટલેકે અધિકઉદક જેમાં હોય તે બહૂદક એટલેકે અધિકઉદક પ્રમાણવાળો કાળ વર્ષા કાળ રૂપ હોય છે તે વર્ષા કાળ રૂપ કાળ નક્ષત્રસંવત્સરનો પાંચમો ભેદ કહ્યો છે. આ રીતે પાંચ લક્ષણોથી યુક્ત જે સંવત્સર હોય તે નક્ષત્રસંવત્સર કહેવાય છે. આ રીતે પાંચ પ્રકારના લક્ષણોવાળા નક્ષત્રસંવત્સરનું પ્રતિ-પાદન કરીને ચાંદ્ર સંવત્સરના લક્ષણોનું કથન કરવામાં આવે છે—(તા સસિસમગપુણિમાસિં જોઈંતા વિસમ ચારિ ણક્ખત્તા કડુઓ બહુ ઉદવઓય તમાહુ સંવચ્છરં ચંદં ॥૨॥ જે સંવત્સરમાં

संवत्सरं चान्द्रम् ॥२॥ यस्मिन् संवत्सरे शशिः—चन्द्रः समकं समकालम् एक कालावच्छे-
देनैव पूर्णमासि—तत्तत् मासपरिसमाप्तिबोधिकां तिथिं युक्त्वा—तथा तथा पौर्णमास्या योगं
विधाय विषमचारि नक्षत्राणि—मासविसदृशनक्षत्राणि कृत्वा—तैस्तैर्विसदृशनक्षत्रैर्योगं विधाय
बहूदकानि च कृत्वा—तानि तानि नक्षत्राणि उदकपतृत्वेन प्रख्यातिमुपगतानि विधाय
संवत्सरं पूरयति तं संवत्सरं चान्द्रसंवत्सरमाहुः—कथयन्ति तं चान्द्रसंवत्सरमाचार्याः कथ-
यन्तीत्यर्थः । अथवा 'कडुओ' कडुकः—शीतातपदोषबहुलतया रोगसंचारादिना च परि-
णामदारुणो बहूदकश्च यः संवत्सरो भवति तं संवत्सरं दारुणविशेषणविशिष्टं—दारुणचान्द्र-
नामकं संवत्सरमाचार्या आहुः । अर्थात् यस्मिन् संवत्सरे नक्षत्राणि—श्राविष्ठा प्रौष्ठपदादीनि
नक्षत्राणि विषमचारीणि—मासप्रतिपादितेभ्यो विसदृशनामानि नक्षत्राणि शशिना समकं—
शशिनासमकालमेव योगमुपगतानि तान्येव विसदृशनक्षत्राणि तां तां पौर्णमासि—श्राविष्ठी
भाद्रपदी प्रभृतिरूपां पौर्णमासीं युञ्जन्ति—परिसमापयन्ति, तानि तानि च नक्षत्राणि बहूद-

जिस संवत्सर में चन्द्र एक काल में ही पूर्णमासी को माने उस उस
मासपरिसमाप्ति बोधक तिथि का योग कर के माने उस उस पूर्णिमा का
योग कर के तथा मास के उस उस विसदृश नक्षत्रों का योग कर के तथा
उदक रूप से प्रख्याति प्राप्त कराकर के संवत्सर पूरित करते हैं उस संवत्सर
को आचार्यगण चान्द्रसंवत्सर कहते हैं । अथवा (कडुओ) कडुक माने शीत
आतपादि दोष बहुलता से रोग के संचरण आदि से परिणाम में दारुण एवं
बहुउदकवाला जो संवत्सर होता है दारुण विशेषण वाला उस संवत्सर को
चान्द्रसंवत्सर आचार्यगण कहते हैं । अर्थात् जिस संवत्सर में श्राविष्ठा
प्रौष्ठपदा आदि नक्षत्र विषमचारी अर्थात् मास के नाम से भिन्न नाम वाले
नक्षत्र होते हैं तथा चंद्र के समकाल में ही योग को प्राप्त करते हैं वही विस-
दृश नक्षत्र श्राविष्ठी भाद्रपदी रूप उस उस पूर्णिमा को परिसमाप्त करते हैं
तथा उन उन नक्षत्रों को बहूदक वाले करते हुवे चान्द्रसंवत्सर को पूर्ण करते

એક કાળમાંજ પૂર્ણિમાને એટલે કે તે તે માસ પરિસમાપ્તિ બોધક તિથિના યોગ કરીને
અર્થાત્ તે તે પૂર્ણિમાનો યોગ કરીને તથા માસના તે તે વસદશ નક્ષત્રોનો યોગ કરીને
તથા ઉદકપણથી પ્રખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરાવીને સંવત્સર પૂર્ણ કરે છે. એ સંવત્સરને આચાર્ય-
ગણ ચાંદ્રસંવત્સર કહે છે અથવા (કડુઓ) કડુક એટલે કે શીત આતપાદિ દોષના
અધિક પણથી રોગના સંચરણ વિગેરેથી પરિણામમાં દારૂણ અને બહુ ઉદકવાળું જે
સંવત્સર હોય દારૂણ વિશેષણવાળાએ સંવત્સરને આચાર્યગણ ચાંદ્રસંવત્સર કહે છે.
અર્થાત્ જે સંવત્સરમાં શ્રાવિષ્ઠા પ્રૌષ્ઠપદા વિગેરે નક્ષત્રો વિષમચારી એટલે કે માસના
નામથી બુદ્ધા નામવાળા નક્ષત્રો હોય છે, તથા ચંદ્રના સમકાળમાંજ યોગ પ્રાપ્ત કરે છે,
જેનું વસદશ નક્ષત્ર શ્રાવિષ્ઠી, ભાદ્રપદી રૂપ તે તે પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તથા તે તે

કાનિ ચ કુર્વન્તઃ સંવત્સરં પૂરયન્તિ, તં ચાન્દ્રં—ચન્દ્રસમ્બન્ધિનં—ચન્દ્રાનુરોધેન પરિપૂર્ણ ચન્દ્રાનુ-
રોધતસ્તત્ર માસાનાં પરિસમાપ્તિભાવાત્ ન માસસદૃશનામનક્ષત્રાનુરોધતઃ પરિસમાપ્તિમુપગતં
સંવત્સરં (અતિવૃષ્ટિરનાવૃષ્ટિર્મૂષકાઃ શલભાઃ શુક્રાઃ સ્વચક્રં પરચક્રં ચ સપ્તૈતા ઈતયઃ સ્મૃતાઃ)
ઈતીતિ દૂષિતં ચાન્દ્રં સંવત્સરં દારુણં ચાન્દ્રં કથયન્તિ ઋપય ઇતિ ચાન્દ્રસંવત્સરં વિવિચ્ય
સમ્પ્રતિ કર્મસંવત્સરસ્ય લક્ષણં વિવૃણોતિ—‘વિસમં પવાલિણો પરિણમન્તિ અણુ ઋસુ દિંતિ
પુષ્પફલં । વાસં ણ સમ્મવાસાઈ તમાહુ સંવચ્છરં કર્મમ્ ॥૩॥’ વિપમં પ્રવાલિનઃ પરિણમન્તિ
અનુક્રતુષુ દદતિ પુષ્પફલાનિ । વર્ષં ન સમ્યક્ વર્ષતિ તમાહુઃ સંવત્સરં કર્મમ્ ॥૩॥ યસ્મિન્
સંવત્સરે સ્વલુ પ્રવાલિનઃ—વનસ્પતયો વૃક્ષલતાદયો વનસ્પતયઃ વિષમં—વિષમકાલં—અનિયત-
સમયં, પ્રવાલઃ—પલ્લવાઙ્કુરસ્તદ્યુક્તતયા સ્વસ્વાઙ્કુરૈસ્સાકં વનસ્પતયઃ પરિણમન્તિ—વાર્દ્ધક્યમુપ-
યાન્તિ । તથા ચ અનુક્રતુષુ—અનૃતુષ્વપિ—સ્વસ્વસમયોચિતકાલાભાવેઽપિ પુષ્પફલં દદતિ—
હૈં । ચાંદ્ર માને ચંદ્ર સંબંધી અર્થાત્ ચંદ્ર કે અનુરોધ સે પરિપૂર્ણ ચંદ્રાનુરોધ માને
માસોં કી સમાસિ બાલા અર્થાત્ માસ કે સદૃશ નામ વાલે નક્ષત્ર કે અનુરોધ
સે પરિસમાપ્ત નહીં હોનેવાલે સંવત્સર, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ મૂષક, શલભ, શુક્ર,
સ્વચક્ર એવં પરચક્ર, યે છ પૂર્વાચાર્યોં ને ઇતિ કહી હૈં. ઇતિ માને દૂષિત
ચાંદ્રસંવત્સર ઉસકો દારુણ ચાંદ્રસંવત્સર મી કહતે હૈં ।

ઇસ પ્રકાર ચાંદ્રસંવત્સર કો પ્રતિપાદિત કરકે અબ કર્મસંવત્સર કે
લક્ષણોં કા કથન કરતે હૈં—(વિસમં પવાલિણો પરિણમન્તિ અણુઋસુ દિંતિ
પુષ્પફલં, વાસં ણ સમ્મવાસાઈ તમાહુ સંવચ્છરં કર્મમ્) ॥૩॥ જિસ સંવત્સર
મેં વનસ્પતિ માને વૃક્ષલતાદિ વનસ્પતિ અનિયત સમય મેં માને વિષમ કાલ
મેં પ્રવાલ, પલ્લવ અંકુરાદિ સે યુક્ત હોકર અપને અપને અંકુર કે સાથ વન-
સ્પતિ સમૂહ વૃદ્ધિ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં । તથા અનૃતુ મેં અર્થાત્ અપને અપને સમય
કે યોગ્ય કાલ ન હોને પર મી પુષ્પ એવં ફલ દેતે હૈં, વિના સમય હી પુષ્પ એવં

નક્ષત્રોં ને બહુદેવાળા કરતા કરતા ચાંદ્રસંવત્સરને પૂર્ણ કરે છે. ચાંદ્ર એટલે ચંદ્ર સંબંધી.
અર્થાત્ ચંદ્રના અનુરોધથી પરિપૂર્ણ ચંદ્રાનુરોધ એટલેકે માસોની સમાપ્તિવાળા અર્થાત્
માસના સરખા નામવાળા નક્ષત્રના અનુરોધથી સમાપ્ત નક્ષત્રાવાળા સંવત્સર, અતિવૃષ્ટિ
અનાવૃષ્ટિ મૂષક, શલભ (તીર) શુક્ર સ્વચક્ર પરચક્ર આ છ પ્રકારની ઇતિ પૂર્વાચાર્યોંએ
કહેલ છે, ઇતિ એટલે દૂષિત ચાંદ્રસંવત્સર તેને દારુણ ચાંદ્રસંવત્સર પણ કહે છે.

આ રીતે ચાંદ્રસંવત્સરનું પ્રતિપાદન કરીને હવે કર્મસંવત્સરના લક્ષણોનું કથન
કહે છે. (વિસમં પવાલિણો પરિણમન્તિ અણુઋસુદિંતિ પુષ્પફલં । વાસં ણ સમ્મવાસાઈ તમાહુ
સંવચ્છરં કર્મમ્ ॥૩॥ જે સંવત્સરમાં વનસ્પતિ એટલેકે વૃક્ષલતા વિશેરે વનસ્પતિ અનિયત
સમયમાં એટલેકે વિષમકાળમાં પ્રવાલ પલ્લવ અંકુરાદિથી યુક્ત થઇને પોતપોતાના અંકુરોની
સાથે વનસ્પતિ સમૂહ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે; તથા અનૃતુમાં એટલેકે પોતપોતાના સમયને

અસમય એવ પુષ્પાણિ ફલાનિ ચ પ્રયચ્છન્તિ, एवं च वर्षं वृष्टिं सम्यक्-यथासमयं न वर्षति
 =यस्મિન્ સંવત્સરે મેઘોઽપિ યથાસમયં ન વર્ષતીત્યર્થઃ, તં સંવત્સરં-તાદૃશલક્ષણવિશિષ્ટં
 સંવત્સરં મહર્ષયઃ કર્મસંવત્સરં-કર્મનામકં સંવત્સરમાहुઃ-કથયન્તિ પ્રતિપાદયન્તીતિ કર્મ-
 સંવત્સરસ્ય વિસ્તૃતાં વ્યાख्याં વિचार्य સમ્પ્રતિ સૂર્યસંવત્સરસ્ય લક્ષણમાહ-‘પુઢવિદગાણં
 ચ રસં પુષ્પફલાણં ચ દેહ આહચ્ચે । અપ્પેણ વિ વાસેણં સમં ણિપ્પજ્જણં સસ્સં ॥૪॥’
 પૃથિવી ઉદકાનાં ચ રસં પુષ્પફલાનાં ચ દદાતિ આદિત્યઃ । અલ્પેનાપિ વર્ષેણ સમં નિપ્પદ્યતે
 સસ્યમ્ ॥૪॥ આદિત્ય એવ જગદાત્મા સ્થાવરજંગમાદીનામુત્પાદકો રક્ષકઃ પાવકશ્ચેતિ
 નિયમાત્ યસ્મિન્ સમ્વત્સરે પૃથિવ્યાઃ ઉદકાનાં પુષ્પાનાં ફલાનાશ્ચ રસં-રસોત્પત્તિ-સર્વ-
 વસ્તુસુ પ્રાણપુરમાદિત્ય એવ દદાતિ-સમકાલયેવ સર્વત્ર તાદૃશીં પોષકશક્તિમુત્પાદયતિ આદિત્ય
 સમ્વત્સરઃ । તથા ચ અલ્પેનાપિ-સ્તોકેનાપિ સ્વલ્પેનાપિ વર્ષેણ-વર્ષેણેન વૃષ્ટ્યા સમં-સમ્યક્
 ફલ દેતે હૈં તથા વર્ષાં સમ્યક્ પ્રકાર સે યોગ્ય સમય મેં નહીં હોતી માને જિસ
 સંવત્સર મેં મેઘ બી ઉચિત કાલ મેં વર્ષાં નહીં કરતા. ઇસ પ્રકાર કે લક્ષણ
 વાલે સંવત્સર કો મહર્ષિ લોક કર્મસંવત્સર નામ સે કહતે હૈં ।

इस प्रकार कर्मसंवत्सर के विषय में सविस्तर प्रतिपादन करके अब सूर्य
 संवत्सर के विषय में कथन करते हैं-

‘पुढविदगाणं च रसं पुष्पफलाणं य देह आहचचे ।

अप्पेण वि वासेणं समं णिप्पज्जणं सस्सं ॥ ४ ॥’

આદિત્ય હી જગત્કા આત્મા હૈ, સ્થાવર જંગમાદિ કો ઉત્પન્ન કરને વાલા
 રક્ષક તથા પાવન કરને વાલા હૈ ઇસ નિયમ સે જિસ સંવત્સર મેં પૃથિવી મેં
 ઉદક પુષ્પ ફલોં કો રસોત્પત્તિ સમી વસ્તુ મેં પ્રાણ પૂરક આદિત્ય હી હોતે હૈં,
 સમકાલ મેં હી સર્વત્ર ઉસ પ્રકાર કો પોષક શક્તિ કો ઉત્પન્ન કરતા હૈ વહ
 આદિત્યસંવત્સર હૈ, તથા અલ્પ વર્ષાં સે બી પરિપૂર્ણ ધાન્યાદિક ઉત્પન્ન હોતોં

યોગ્ય કાળ ન હોવા છતાં પણ પુષ્પ અને ફળ આપે સમય વગરજ પુષ્પ ફળ ઉત્પન્ન કરે
 છે તથા વરસાદ સારી રીતે યોગ્ય સમયમાં ન થાય એટલે કે જે સંવત્સરમાં મેઘ પણ
 ઉચિત કાળમાં વર્ષાદ વરસાવતા નથી આવા પ્રકારના લક્ષણોવાળા સંવત્સરને મહર્ષિયો
 કર્મસંવત્સર એ નામથી કહે છે.

આ રીતે કર્મસંવત્સરના સંબંધમાં સવિસ્તર પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂર્ય સંવત્સરના
 સંબંધમાં કથન કરે છે—

(પુઢવિદગાણં ચ રસં પુષ્પફલાણં ય દેહ આહચ્ચે ।

અપ્પેણ વિ વાસેણં સમં ણિપ્પજ્જણં સસ્સં ॥૪॥

આદિત્યજ જગત્નો આત્મા છે, સ્થાવર જંગમાદિને ઉત્પન્ન કરવાવાળો રક્ષક તથા પાવન
 કરનાર છે, આ નિયમથી જે સંવત્સરમાં પૃથિવીમાં ઉદક, પુષ્પ અને ફળોની રસોત્પત્તિ
 વિગેરે બધીજ વસ્તુમાં પ્રાણપૂરક આદિત્યજ હોય છે. સમકાળમાંજ બધે એ પ્રકારની

પરિપૂર્ણ સસ્યં-ધાન્યાદિકં નિષ્પદ્યતે-ઉત્પદ્યતે અન્તઃસત્ત્વસમ્પન્નત્વાત્ સસ્યં નિષ્પાદય-
તીત્યર્થઃ । અર્થાત્ યસ્મિન્ સમ્વત્સરે તથાવિધ ઉદક સમ્પર્કાત્ સુરસપરિપૂરેણ પરિપૂર્ણા
પૃથિવી સરસા સુગન્ધવતી ચ ભવેત્ । ઉદકમપિ પરિણામસુખપૂરેણ પરિપૂર્ણ સુસ્વાદુ
સુરસોપેતં સર્વપ્રકારકસ્થાવરજંગમાદિ વસ્તુસુ જીવનદાતૃત્વેન અન્વર્થસંજ્ઞયા સમુપેતં જીવન-
મિત્યર્થબોધકમુદકં ચ પરિણમતે, एवं ચ સર્વપ્રકારકાણાં પુષ્પાનાં મધૂકાદિ સમ્બન્ધિનાં ચ
ફલાનાં-આમ્રદાહિમાદીનાં ચ રસઃ પ્રચુરઃ સમ્ભવતિ, તથા સ્તોકેનાપિ વર્ષેણ સર્વત્ર સમ્યક્
ધાન્યાદિકં નિષ્પદ્યતે-સર્વત્ર સર્વપ્રકારકસુખસાધનૈઃ સમુપેતં સમ્વત્સરં પ્રાચીના મહર્ષેઃ તમા-
દિત્યં સમ્વત્સરમુપદિશન્તીત્યર્થઃ । એવાદિત્યસમ્વત્સરસ્ય લક્ષણમુક્ત્વા સમ્પ્રતિ અભિ-
વર્દ્ધિતસમ્વત્સરસ્ય લક્ષણમાહ-‘આઈચ્છતેયતવિયા યજ્ઞલવદિવસા ઉઝ પરિણમંતિ । પૂરેઈ
ણિણયલ્પ તમાહુ અભિવર્દ્ધિયં જાણ ॥૫॥’ આદિત્યતેજસા વિદ્ધાઃ ક્ષણલવદિવસાઃ
ઋતવઃ પરિણમન્તિ । પૂરયતિ નિમ્નસ્થલાનિ તમાહુઃ અભિવર્દ્ધિતં જાનીહિ ॥૫॥ યસ્મિન્
હૈ અર્થાત્ અન્તઃ સત્ત્વ વાલા હોને સે ધાન્યાદિ કો ઉત્પન્ન કરતે હૈં । અર્થાત્
જિસં સંવત્સર મેં ઉસ પ્રકાર કે ઉદક કે સંપર્ક સે સરસ રસ સે પરિપૂર્ણ
પૃથિવ સરસા સુગન્ધવતી હોતી હૈ, एवं ઉદક મી પરિણામ મેં સુખ સે પરિપૂર્ણ
સુસ્વાદુ સુંદર રસ સે યુક્ત સર્વ પ્રકાર કે સ્થાવર જંગમાદિ વસ્તુ મેં જીવન
દેને વાલા હોને સે યોગ્ય સંજ્ઞા યુક્ત જીવન ઇસ અર્થ કા બોધ કરાને વાલા
ઉદક હોતા હૈ । તથા સર્વ પ્રકાર કે પુષ્પોં કા તથા આમ દાહિમ આદિ ફલોં
કે રસ અધિક પ્રમાણ મેં હોતા હૈ, તથા અલ્પ વર્ષા સે મી સર્વત્ર ધાન્યાદિ
સમ્યક્ પ્રકાર સે હોતા હૈ અર્થાત્ સર્વત્ર સર્વ પ્રકાર કે સુખ સાધન સે યુક્ત
સંવત્સર આદિત્ય સંવત્સર હૈ ઇસ પ્રકાર પ્રાચીન આચાર્ય ગણ કહતે હૈં ।

હસ પ્રકાર આદિત્ય સંવત્સર કા લક્ષણ કા કથન કરકે અબ અભિવર્દ્ધિત
સંવત્સર કા લક્ષણ કહતે હૈં-

પોષક શક્તિને ઉત્પન્ન કરે છે. તે આદિત્યસંવત્સર છે. તથા અલ્પ વરસાદથી પણ પરિપૂર્ણ
ધાન્યાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ અંતઃસત્ત્વવાળા હોવાથી ધાન્યાદિને ઉત્પન્ન કરે છે.
અર્થાત્ જે સંવત્સરમાં એ પ્રકારના ઉદકના સંપર્કથી સરસ રસથી પરિપૂર્ણ પૃથ્વી સરસ,
સુગન્ધવતી થાય છે, અને ઉદકપણ પરિણામમાં સુખથી પરિપૂર્ણ સુસ્વાદુ સુંદર રસથી યુક્ત
બધા પ્રકારના સ્થાવર જંગમ વિગેરે વસ્તુઓમાં જીવન આપનાર હોવાથી યોગ્ય સંજ્ઞાથી
યુક્ત જીવન આ અર્થનો બોધ કરાવનાર ઉદક હોય છે, તથા બધા પ્રકારના પુષ્પોમાં
તથા કેરી, દાહમ, વિગેરે ફળોમાં રસ અધિક પ્રમાણમાં થાય છે, તથા અલ્પ વરસાદથી
પણ સર્વત્ર ધાન્યાદિ સારી રીતે થાય છે અર્થાત્ સર્વત્ર સર્વ પ્રકારના સુખ સાધનથી
યુક્ત સંવત્સર આદિત્યસંવત્સર છે. આ રીતે પ્રાચીન આચાર્યગણ કહે છે. આ રીતે
આદિત્યસંવત્સરના લક્ષણોનું કથન કરીને હવે અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરના લક્ષણો બતાવે છે-

સમ્વત્સરે ક્ષણલવદિવસાઃ-ક્ષણબોધક લવબોધક દિવસપર્યાયવાચકાઃ કાલવિશેષાઃ તથા ચ
ઋતવઃ-પ્રાવૃઢાદિ ઋતુબોધકાઃ સમયપર્યાયાશ્ચ આદિત્યતેજસા-સૂર્યકિરણસમ્બન્ધેન
કૃત્વા વિદ્ધા-અતીવ સમ્પર્કાત્ તપ્તાઃ પરિણમન્તે-પરિપૂર્ણતામુપગચ્છન્તિ, યથ સમ્વત્સરઃ
સર્વાણ્યપિ નિમ્નસ્થલાનિ-નિમ્નસ્થાનાનિ ચ જલેન પૂરયતિ-અતિવર્ષણેન સર્વાણ્યપિ નિમ્ન-
સ્થલાનિ જલમયાનિ કરોતિ તં સંવત્સરં-एवंभूतेन લક્ષણેન સમુપેતં સમ્વત્સરં પૂર્વમહર્ષયો-
ઽભિવર્દિતસમ્વત્સરં સમુપદિશન્તીત્યર્થઃ । તદેવં લક્ષણસમ્વત્સરે નક્ષત્રસમ્વત્સરસ્ય પञ्चभेदाः
પ્રતિપાદિતાઃ । યથાવત્ લક્ષણેન લક્ષિતઃ સમ્વત્સરો લક્ષણસમ્વત્સરો ભવતીત્યન્વર્થલક્ષણ-
લક્ષિતાઃ ભેદાઃ પ્રતિપાદિતા इत्यर्थः । સમ્પ્રતિ શનૈશ્વરસમ્વત્સરમાહ-‘તા સણિચ્છર સંવ-
ચ્છરેણં અદ્વાવીસઙ્ગિવિદે પળ્લણ્ણે, તં જહા-અધીયી સઘ્ણે જાવ ઉચ્છરાસાઢા’ તાવત્ શનૈશ્વરઃ

‘આહચ્ચ તેયતઙ્ગિયા ય્વળલવ દિવસા ઉચ્ચ પરિણમન્તિ ।

પૂરેઙ્ગિ ણિળ્ણયલ્લ તમાહુ અભિવર્દિયં જાળ ॥ ૫ ॥

જિસ સંવત્સર મેં ક્ષણબોધક લવબોધક એવં દિવસ પર્યાય વાચક કાલ
વિશેષ તથા પ્રાવૃઢ આદિ ઋતુ બોધક સમય રૂપ પર્યાય સૂર્ય કે કિરણોં કે
સંબંધ સે વિરુદ્ધ હોકર અર્થાત્ અત્યંત સંપર્ક વાલે હોકર પરિપૂર્ણતા કો પ્રાપ્ત
હોતા હૈ, એવં જો સંવત્સર સમી નિમ્ન પ્રદેશોં કો જલ સે ભર દેતે હેં અર્થાત્
અત્યધિક વૃષ્ટિ સે સમી નીચે પ્રદેશોં કો જલમય બના દેતા હૈ, ઇસ પ્રકાર કે
લક્ષણોં વાલે સંવત્સર કો પૂર્વાચાર્યોં ને અભિવર્ધિત સંવત્સર કહા હૈ ।

ઇસ પ્રકાર લક્ષણ સંવત્સર મેં નક્ષત્રસંવત્સરોં કે પાંચ ભેદોં કા પ્રતિ-
પાદન કિયા હૈ યથાવત્ લક્ષણોં સે લક્ષિત સંવત્સર લક્ષણસંવત્સર કહા
જાતા હૈ ઇસ અર્થ કો અન્વર્થ લક્ષણોં સે લક્ષિત સંવત્સર પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ।

અવ શનૈશ્વર સંવત્સર કે વિષય મેં કથન કરતા હૈ-(તા સણિચ્છરસંવ-

(આહચ્ચ તેયતઙ્ગિયા ય્વળલદિવસા ઉચ્ચ પરિણમન્તિ ।

પૂરેઙ્ગિ ણિળ્ણયલ્લ તમાહુ અભિવર્દિયં જાળ ॥ ૫ ॥

જે સંવત્સરમાં ક્ષણ બોધક, લવબોધક અને દિવસ પર્યાય વાચક કાલ વિશેષ તથા પ્રાવૃઢ
વિગેરે ઋતુ બોધક સમયરૂપ પર્યાય સૂર્યના કિરણોના સંબંધથી વિદ્ધ થઈને એટલે કે
અત્યંત સંપર્કવાળા થઈને પરિપૂર્ણતાને પામે છે, તથા જે સંવત્સર અધાજ નિચાણવાળા
સ્થાનોને જલથી ભરે છે. અર્થાત્ અત્યંત વરસાદથી અધાજ નિચાણવાળા સ્થાનોને જલમય
કરે છે, આવા લક્ષણવાળા સંવત્સરને પૂર્વાચાર્યોએ અભિવર્ધિત સંવત્સર કહ્યું છે.

આ રીતે લક્ષણ સંવત્સરમાં નક્ષત્રસંવત્સરના પાંચ ભેદોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે,
યથાવત્ લક્ષણોથી યુક્ત સંવત્સર લક્ષણસંવત્સર કહેવાય છે, એ અર્થને અન્વર્થ રીતે
લક્ષણોથી લક્ષિત ભેદો સંવત્સરના કહ્યા છે તેમ સમજવું.

હવે શનિશ્વર સંવત્સર વિષે કથન કરે છે-(તા સણિચ્છર સંવચ્છરેણં અદ્વારસવિદે

સમ્વત્સરઃ સ્વલ્પ અષ્ટાવિંશતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તદ્યથા-અભિજિત્ શ્રવણં યાવત્ ઉત્તરાષાઢા । તાવત્-તત્ર સમ્વત્સરાણાં ભેદવિચારે લક્ષણપ્રતિપાદને ચ શનૈશ્વરઃ સમ્વત્સરઃ શનૈઃ-મન્દં મન્દં ચરતીતિ શનૈશ્વરઃ-મન્દગતિઃ ગ્રહેષુ સર્વાલ્પગતિ ગ્રહસ્તત્ સમ્બદ્ધઃ-તત્ચારવશેન સમુદ્-ભૂતઃ સમ્વત્સરઃ શનૈશ્વરસમ્વત્સરઃ કથ્યતે સ ચાષ્ટાવિંશતિ પ્રકારકઃ સ્વલ્પ પ્રજ્ઞપ્તઃ-પ્રતિપા-દિતો વર્તતે । તદ્યથા ભેદાન્ કથયતિ-‘અમીઈ’ અભિજિત્-અભિજિન્નામા શનૈશ્વરઃ સમ્વ-ત્સરઃ-અભિજિન્નક્ષત્રે યદારમ્ય યાવત્કાલપર્યન્તં શનૈશ્વરસ્તિષ્ઠતિ તત્ પ્રમાણતુલ્યકાલસ્ય નામ સ્વલ્પ અભિજિત્ શનૈશ્વરઃ સમ્વત્સરો નામ પ્રથમભેદઃ । તતશ્ચ યાવત્કાલપર્યન્તં શ્રવણ-નક્ષત્રેણ સહ શનૈશ્વરો યોગં યુનક્તિ તાવત્કાલપર્યન્તસ્ય સમયસ્ય નામ શ્રવણશનૈશ્વર સમ્વત્સરઃ સ્વલ્પ પ્રોચ્યતે, સ ચ શ્રવણશનૈશ્વરસમ્વત્સરોઽષ્ટાવિંશતિભેદેષુ દ્વિતીયો ભેદ ઇતિ । एवं યાવ-

છછરેણં અઢ્ઢાવીસવિહે પગ્ગત્તે, તં જહા-અમીઈ સવળે જાવ ઉત્તરાસાઢા) સંવત્સર વિષયક ભેદોં કી વિચારણા મેં એવં લક્ષણોં કે કથન મેં શનૈશ્વર સંવત્સર અર્થાત્ જો મંદ મંદ ગતિ સે ગઝન કરે વહ શનૈશ્વર કહા જાતા હૈ, ધીમે ચાલ વાલે ગ્રહોં મેં સ્વ સે ધીરિ ગતિ વાલા જો ગ્રહ હૈ ઉસ સે સંબંધિત અર્થાત્ ઉસકી ચાર માને ગતિવશાત્ હોને વાલા જો સંવત્સર વહ શનૈશ્વર સંવત્સર કહા જાતા હૈ-વહ શનૈશ્વરસંવત્સર અઠાઈસ પ્રકાર કા પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈ । વે ભેદ ઇસ પ્રકાર કહા હૈ-(અમીઈ) અભિજિત નામકા શનૈશ્વર સંવત્સર અર્થાત્ અભિજિત નક્ષત્ર મેં જબ સે આરંભ કર કે જિતને કાલ પર્યન્ત શનૈશ્વર રહે ઉતને પ્રમાણ વાલે કાલ કા નામ અભિજિત્ શનૈશ્વરસંવત્સર હૈ, યહ શનૈશ્વરસંવત્સર કા પ્રથમ ભેદ કહા હૈ । ૧। તથા જિતને કાલ પર્યન્ત શ્રવણ નક્ષત્ર કે સાથ શનૈશ્વર યોગ યુક્ત રહતા હૈ, ઇતને કાલ પર્યન્ત કે સમય કા નામ શ્રવણ શનૈશ્વરસંવત્સર ઇસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ, યહ શ્રવણશનૈશ્વર સંવત્સર અઠાઈસ ભેદોં મેં દૂસરા ભેદ હોતા હૈ । ૨। ઇસી પ્રકાર યાવત્ ઉત્તરા-

પગ્ગત્તે તં જહા-અમીઈ સવળે જાવ ઉત્તરાસાઢા) સંવત્સરો સંબંધી ભેદોની વિચારણામાં અને લક્ષણોના કથનમાં શનૈશ્વરસંવત્સર અર્થાત્ જે મંદમંદ ગતિથી ચાલે તે શનૈશ્વર કહેવાય છે. ધીમી ગતિવાળા ગ્રહોમાં સર્વથી ધીમી ગતિવાળો જે ગ્રહ તેનાથી સંબંધિત અર્થાત્ તેની ચાર ગતિવશાત્ થનાર જે સંવત્સર તે શનૈશ્વરસંવત્સર કહેવાય છે, તે શનૈશ્વર સંવત્સર અઠવાવીસ પ્રકારનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તે ભેદો આ પ્રમાણે છે- (અમીઈ) અભિજિત નામનું શનૈશ્વર સંવત્સર અર્થાત્ અભિજિત નક્ષત્રમાં ત્યારથી આરંભ કરીને જેટલા કાળ પર્યન્ત શનૈશ્વર રહે તેટલા પ્રમાણવાળા કાળનું નામ અભિજિત્ શનૈશ્વર સંવત્સર છે. આ શનૈશ્વર સંવત્સરનો પહેલો ભેદ છે, (૧) જેટલા કાળપર્યન્ત શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્વર યોગ યુક્ત રહે જેટલા કાળ પર્યન્તના સમયનું નામ શ્રવણ શનૈશ્વર સંવત્સર એ પ્રમાણે છે. આ શ્રવણશનૈશ્વરસંવત્સરના અઠવાવીસ ભેદો પૈકી બીજો

દુત્તરાષાઢા નક્ષત્રં સમાપતેત્ તાવત્કાલપર્યન્તં પ્રતિનક્ષત્રૈઃ સાકં શનૈશ્વરસમ્વત્સરો ભાવનીયઃ
 યથા-ધનિષ્ઠાનક્ષત્રેણ સહ યસ્મિન્ સમ્વત્સરે શનૈશ્વરો યોગમુપાદત્તે સ શ્રાવિષ્ઠાશનૈશ્વરસમ્વ-
 ત્સરઃ, एवं પ્રતિનક્ષત્રૈઃ સહ શનૈશ્વરસમ્વત્સરં સંયોજ્ય ભાવનીયાઃ, યાવન્ ઉત્તરાષાઢાનક્ષ-
 ત્રેણ સહ શનૈશ્વરો યોગમુપાદત્તે સ ઉત્તરાષાઢા શનૈશ્વરસમ્વત્સરો જ્ઞેયઃ । एवमष्टाविंशति भेदा-
 नुक्त्वा सम्प्रति शनैश्वरस्य भगणभोगकालं प्रतिपादयति-‘जं वा सणिच्छरे महग्गहे तीसाए
 संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ’ यद्वा शनैश्वरो महाग्रहविंशता सम्वत्सरैः सर्वं
 नक्षत्रमण्डलं समानयात : अत्र वा शब्दः प्रकारान्तरद्योतकोऽवगम्यते शनैश्वरो-मन्दगति-
 महाग्रहोऽतिप्रकाशवान् ग्रहोऽस्ति किन्त्वतिदूरत्वादल्प इव भाति, स च स्वकक्षायां भ्रमन्

ષાઢા નક્ષત્ર સમાપ્ત હો इतने काल पर्यन्त प्रतिनक्षत्र के साथ शनैश्वर
 नक्षत्र को भावित कर समझ लेवें । जैसे कि-जिस संवत्सर में धनिष्ठा नक्षत्र
 के साथ शनैश्वर का योग रहे वह श्राविष्ठा वह श्राविष्ठा शनैश्वरसंवत्सर
 के नाम से कहा जाता है । इस प्रकार प्रत्येक नक्षत्र के साथ शनैश्वरसंवत्सर
 का योग कर के भावित कर लेवें एवं इस प्रकार उत्तराषाढा के साथ शनैश्वर
 का योग हो वह उत्तराषाढा शनैश्वरसंवत्सर जान लेवें इस कथन पर्यन्त
 बीच के सभी नक्षत्रों के विषय में कथन कह कर भावित कर लेवें ।

इस प्रकार शनैश्वरसंवत्सर का अठाईस भेदों का कथन करके अब शनै-
 श्वर के भगण भोग काल का प्रतिपादन करते हैं-(जं वा सणिच्छरे महग्गहे
 तीसाए संवच्छरेहिं सव्वं णक्खत्तमंडलं समाणेइ) अथवा शनैश्वर महाग्रह
 तीस संवत्सर से सभी नक्षत्र मंडलों में गमन करता है । यहां मूल में ‘वा’
 शब्द प्रकारान्तर अर्थ का बोधक है । शनैश्वर मंद गतिवाला तथा अतीव
 प्रकाशवाला तेजस्वी महाग्रह है, परंतु अत्यंत दूर होने से लघु दिखता है,

લેદ છે. (૨) એજ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સમાપ્તિ થાય એટલા કાળ પર્યન્ત
 પ્રત્યેક નક્ષત્રોની સાથે શનૈશ્વર સંવત્સરને ભાવિત કરી સમજી લેવું. જેમકે-જે સંવત્સરમાં
 ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્વરનો યોગ રહે તે શ્રાવિષ્ઠા શનૈશ્વરસંવત્સર નામથી કહે
 વાય છે. આ પ્રમાણે દરેક નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્વર સંવત્સરનો યોગ કરીને સમજી લેવું.
 અને તે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્વરનો યોગ થાય તે ઉત્તરાષાઢા શનૈશ્વર સંવત્સર
 બાબતું. ત્યાં સુધી મધ્યના તમામ નક્ષત્રો સંબંધી સમજવું.

આ પ્રમાણે શનૈશ્વર સંવત્સરના અઠ્યાવીસ ભેદોનું કથન કરીને હવે શનૈશ્વરના
 ભગણ ભોગકાળનું પ્રતિપાદન કરે છે-(જંવા સણિચ્છરે મહગ્ગહે તીસાए સંવચ્છરેહિં સવ્વં
 ણક્ખત્તમંડલં સમાણેइ) અથવા શનૈશ્વર મહાગ્રહ ત્રીસસંવત્સર વડે બધા નક્ષત્ર મંડળમાં
 ગમન કરે છે. અહીં મૂળમાં ‘વા’ શબ્દ પ્રકારાન્તર અર્થનો બોધ કરાવનાર છે. શનૈશ્વર
 મન્દગતિવાળો અને અત્યંત પ્રકાશમાન તેજસ્વી મહગ્રહ છે. પરંતુ અત્યંત દૂર હોવાથી

સમ્વત્સરઃ સ્વલ્પ અષ્ટાવિંશતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તદ્યથા-અભિજિત્ શ્રવણં યાવત્ ઉત્તરાષાઢા । તાવત્-તત્ર સમ્વત્સરાણાં ભેદવિચારે લક્ષણપ્રતિપાદને ચ શનૈશ્વરઃ સમ્વત્સરઃ શનૈઃ-મન્દં મન્દં ચરતીતિ શનૈશ્વરઃ-મન્દગતિઃ ગ્રહેષુ સર્વાલ્પગતિ ગ્રહસ્તત્ સમ્બદ્ધઃ-તત્ચારવશેન સમુદ્-ભૂતઃ સમ્વત્સરઃ શનૈશ્વરસમ્વત્સરઃ કથ્યતે સ ચાષ્ટાવિંશતિ પ્રકારકઃ સ્વલ્પ પ્રજ્ઞપ્તઃ-પ્રતિપા-દિતો વર્તતે । તદ્યથા ભેદાન્ કથયતિ-‘અમીઈ’ અભિજિત્-અભિજિન્નામા શનૈશ્વરઃ સમ્વ-ત્સરઃ-અભિજિન્નક્ષત્રે ચદારમ્ય યાવત્કાલપર્યન્તં શનૈશ્વરસ્તિષ્ઠતિ તત્ પ્રમાણતુલ્યકાલસ્ય નામ સ્વલ્પ અભિજિત્ શનૈશ્વરઃ સમ્વત્સરો નામ પ્રથમભેદઃ । તતશ્ચ યાવત્કાલપર્યન્તં શ્રવણ-નક્ષત્રેણ સહ શનૈશ્વરો યોગં યુલક્ષિ તાવત્કાલપર્યન્તસ્ય સમયસ્ય નામ શ્રવણશનૈશ્વર સમ્વત્સરઃ સ્વલ્પ પ્રોચ્યતે, સ ચ શ્રવણશનૈશ્વરસમ્વત્સરોઽષ્ટાવિંશતિભેદેષુ દ્વિતીયો ભેદ इति । एवं યાવ-

છછરેણં અઢ્ઢાવીસવિહે પગ્ગત્તે, તં જહા-અમીઈ સવળે જાવ ઉત્તરાસાઢા) સંવત્સર વિષયક ભેદોં કી વિચારણા મેં એવં લક્ષણોં કે કથન મેં શનૈશ્વર સંવત્સર અર્થાત્ જો મંદ મંદ ગતિ સે ગઘન કરે વહ શનૈશ્વર કહા જાતા હૈ, ધીમે ચાલ વાલે ગ્રહોં મેં સવ સે ધીરિ ગતિ વાલા જો ગ્રહ હૈ ઉસ સે સંબંધિત અર્થાત્ ઉસકી ચાર માને ગતિવશાત્ હોને વાલા જો સંવત્સર વહ શનૈશ્વર સંવત્સર કહા જાતા હૈ-વહ શનૈશ્વરસંવત્સર અઠાઈસ પ્રકાર કા પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈ । વે ભેદ હસ પ્રકાર કહા હૈ-(અમીઈ) અભિજિત નામકા શનૈશ્વર સંવત્સર અર્થાત્ અભિજિત્ નક્ષત્ર મેં જવ સે આરંભ કર કે જિતને કાલ પર્યન્ત શનૈશ્વર રહે ઉતને પ્રમાણ વાલે કાલ કા નામ અભિજિત્ શનૈશ્વરસંવત્સર હૈ, યહ શનૈશ્વરસંવત્સર કા પ્રથમ ભેદ કહા હૈ । ૧। તથા જિતને કાલ પર્યન્ત શ્રવણ નક્ષત્ર કે સાથ શનૈશ્વર યોગ યુક્ત રહતા હૈ, ઇતને કાલ પર્યન્ત કે સમય કા નામ શ્રવણ શનૈશ્વરસંવત્સર હસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ, યહ શ્રવણશનૈશ્વર સંવત્સર અઠાઈસ ભેદોં મેં દૂસરા ભેદ હોતા હૈ । ૨। ઇસી પ્રકાર યાવત્ ઉત્તરા-

પગ્ગત્તે તં જહા-અમીઈ સવળે જાવ ઉત્તરાસાઢા) સંવત્સરો સંબંધી ભેદોની વિચારણામાં અને લક્ષણોના કથનમાં શનૈશ્વરસંવત્સર અર્થાત્ જે મંદમંદ ગતિથી ચાલે તે શનૈશ્વર કહેવાય છે. ધીમી ગતિવાળા ગ્રહોમાં સર્વથી ધીમી ગતિવાળો જે ગ્રહ તેનાથી સંબંધિત અર્થાત્ તેની ચાર ગતિવશાત્ થનાર જે સંવત્સર તે શનૈશ્વરસંવત્સર કહેવાય છે, તે શનૈશ્વર સંવત્સર અઠ્યાવીસ પ્રકારનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તે ભેદો આ પ્રમાણે છે- (અમીઈ) અભિજિત નામનું શનૈશ્વર સંવત્સર અર્થાત્ અભિજિત નક્ષત્રમાં ન્યારથી આરંભ કરીને જેટલા કાળ પર્યન્ત શનૈશ્વર રહે તેટલા પ્રમાણવાળા કાળનું નામ અભિજિત શનૈશ્વર સંવત્સર છે. આ શનૈશ્વર સંવત્સરનો પહેલો ભેદ છે, (૧) જેટલા કાળપર્યન્ત શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે શનૈશ્વર યોગ યુક્ત રહે એટલા કાળ પર્યન્તના સમયનું નામ શ્રવણ શનૈશ્વર સંવત્સર એ પ્રમાણે છે. આ શ્રવણશનૈશ્વરસંવત્સરના અઠ્યાવીસ ભેદો પૈકી બીજો

દુત્તરાષાઢા નક્ષત્રં સમાપતેત્ તાવત્કાલપર્યન્તં પ્રતિનક્ષત્રૈઃ માર્કં જનૈશ્વરસંવત્સરો ભાવનીયઃ
 યથા-ધનિષ્ઠાનક્ષત્રેણ સહ યસ્મિન્ સંવત્સરે જનૈશ્વરો યોગમુપાદત્તે ન આવિષ્ઠાજનૈશ્વરસંવત્સ-
 રસઃ, एवं પ્રતિનક્ષત્રૈઃ સહ જનૈશ્વરસંવત્સરં સંયોજ્ય ભાવનીયાઃ, યાવત્ ઉત્તરાષાઢાનક્ષ-
 ત્રેણ સહ જનૈશ્વરો યોગમુપાદત્તે સ ઉત્તરાષાઢા જનૈશ્વરસંવત્સરો જ્ઞેયઃ । ધ્રુવમગ્રાવિશતિ મેદા-
 નુક્ત્વા સમ્પ્રતિ જનૈશ્વરસ્ય ભગણભોગકાલં પ્રતિપાદયતિ-‘જં વા સળિચ્છરે મહમ્ગહે તીસાણ
 સંવચ્છરેહિં સર્વં ણક્ષત્રમંડલં સમાણેહ’ યદ્વા જનૈશ્વરો મહાગ્રહવિશતિ ગમ્યન્તરં; સર્વ
 નક્ષત્રમંડલં સમાનયાતઃ । અથ વા શબ્દઃ પ્રકારાન્તરચોતકોડવગમ્યને જનૈશ્વરો-મન્દગતિ-
 મહાગ્રહોડતિપ્રકાશવાન્ ગ્રહોડસ્તિ કિન્તવતિદ્રત્વાદસ્ય ઇવ ભાતિ, ન ચ સ્વકાર્યાં અમન

ષાઢા નક્ષત્ર સમાપ્ત હો હતને કાલ પર્યન્ત પ્રતિનક્ષત્ર કે સાથ જનૈશ્વર
 નક્ષત્ર કો ભાવિત કર સમજા લેવે । જૈસે કિ-જિસ સંવત્સર મેં ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર
 કે સાથ જનૈશ્વર કા યોગ રહે વહ આવિષ્ઠા વહ આવિષ્ઠા જનૈશ્વરસંવત્સર
 કે નામ સે કહા જાતા હૈ । ઇસ પ્રકાર પ્રત્યેક નક્ષત્ર કે સાથ જનૈશ્વરસંવત્સર
 કા યોગ કર કે ભાવિત કર લેવેં एवं ઇસ પ્રકાર ઉત્તરાષાઢા કે સાથ જનૈશ્વર
 કા યોગ હો વહ ઉત્તરાષાઢા જનૈશ્વરસંવત્સર જાન લેવેં ઇસ કથન પર્યન્ત
 બીચ કે સમી નક્ષત્રોં કે વિષય મેં કથન કહ કર ભાવિત કર લેવેં ।

ઇસ પ્રકાર જનૈશ્વરસંવત્સર કા અઠાઈસ મેદોં કા કથન કરકે અથ જનૈ-
 શ્વર કે ભગણ ભોગ કાલ કા પ્રતિપાદન કરતે હૈ-‘(જં વા સળિચ્છરે મહમ્ગહે
 તીસાણ સંવચ્છરેહિં સર્વં ણક્ષત્રમંડલં સમાણેહ) અથવા જનૈશ્વર મહાગ્રહ
 તીસ સંવત્સર સે સમી નક્ષત્ર મંડલોં મેં ગમન કરતા હૈ । યહાં મૂલ મેં ‘વા’
 શબ્દ પ્રકારાન્તર અર્થ કા બોધક હૈ । જનૈશ્વર મંદ ગતિવાલા તથા અતીવ
 પ્રકાશવાલા તેજસ્વી મહાગ્રહ હૈ, પરંતુ અત્યંત દૂર હોને સે લઘુ દિગ્વિતા હૈ,

લેહ છે. (૨) એજ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સમાપ્તિ થાય એટલા કાળ પર્યન્ત
 પ્રત્યેક નક્ષત્રોની સાથે જનૈશ્વર સંવત્સરને ભાવિત કરી સમજા લેવું. જેમકે-જે સંવત્સરમાં
 ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે જનૈશ્વરનો યોગ રહે તે આવિષ્ઠા જનૈશ્વરસંવત્સર નામથી કહે
 વાય છે. આ પ્રમાણે દરેક નક્ષત્રની સાથે જનૈશ્વર સંવત્સરનો યોગ કરીને સમજા લેવું.
 અને તે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે જનૈશ્વરનો યોગ થાય તે ઉત્તરાષાઢા જનૈશ્વર સંવત્સર
 બાબતું. ત્યાં સુધી મધ્યના તમામ નક્ષત્રો સંબંધી સમજવું.

આ પ્રમાણે જનૈશ્વર સંવત્સરના અઠ્યાવીસ મેદોનું કથન કરીને હવે જનૈશ્વરના
 બાગણે ભોગકાળનું પ્રતિપાદન કરે છે-‘(જંવા સળિચ્છરે મહમ્ગહે તીસાણ સંવચ્છરેહિં સર્વં
 ણક્ષત્રમંડલં સમાણેહ) અથવા જનૈશ્વર મહાગ્રહ તીસસંવત્સર વડે બધા નક્ષત્ર મંડળમાં
 ગમન કરે છે. અહીં મૂળમાં ‘વા’ શબ્દ પ્રકારાન્તર અર્થનો બોધ કરાવનાર છે. જનૈશ્વર
 મન્દગતિવાળો અને અત્યંત પ્રકાશમાન તેજસ્વી મહાગ્રહ છે, પરંતુ અત્યંત દૂર હોવાથી

ત્રિંશતા વૈષેઃ સમસ્તં-સકલં નક્ષત્રમણ્ડલં સમાનયતિ-પરિપૂરયતિ ભગણમેકં પૂરયતિ, एता-
वान् કાલવિશેષત્રિંશદ્ વર્ષપ્રમાણઃ શનૈશ્ચરસંવત્સરઃ કથ્યતે, અયમપિ ત્રિંશદ્વર્ષપ્રમાણો મહા-
શનૈશ્ચરસવત્સર इत्यर्थः ॥ સૂ. ૫૮ ॥

इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-
प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-
राजप्रदत्त-‘जैनशास्त्राचार्य’-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-वालब्रह्मचारी
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां
श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां
दशमस्य प्राभृतस्य विंशतितमं प्राभृतप्राभृतं समाप्तम् ॥

વહ અપની કક્ષા મેં ભ્રમણ કરકે તીસ વર્ષ મેં સમગ્ર નક્ષત્ર મંડલ કો પૂર્ણ કરતા હૈ । અર્થાત્ એક ભગણ કો પૂરા કરે इतना कालविशेष तीस वर्ष प्रमाण का होता है, अर्थात् तीस वर्ष प्रमाणवाला शनैश्चरसंवत्सर होता है, यह भी तीस वर्ष प्रमाणवाला महाशनैश्चरसंवत्सर है ॥ સૂ. ૫૮ ॥

શ્રીજૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ
વિરચિત સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રકી સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકા મેં
દસવેં પ્રાભૃત કા વીસવાં પ્રાભૃતપ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૦-૨૦ ॥

નાનો જણાય છે. તે પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરીને તીસવર્ષમાં સમ્પૂર્ણ નક્ષત્ર મંડળને પુરું કરે છે. અર્થાત્ એક ભગણને પૂર્ણ કરે છે. આટલો કાળ વિશેષ તીસ વર્ષ પ્રમાણનો થાય છે, એટલે તીસ વર્ષ પ્રમાણવાળું શનૈશ્ચરસંવત્સર કહેવાય છે. આ પ્રમાણે તીસ વર્ષ પ્રમાણવાળું મહાશનૈશ્ચરસંવત્સર છે. ॥ સૂ. ૫૮ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં દસમા પ્રાભૃતનું વીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત સમાપ્ત ॥૧૦-૨૦॥

दशमस्य प्राभृतस्य एकविंशतितमं प्राभृतप्राभृतम् प्रारभ्यते-

गतं विंशतितमं प्राभृतप्राभृतं सम्प्रत्येकविंशतितमं प्राभृतप्राभृतं प्रारभ्यते-तत्र नक्षत्रचक्रस्य द्वाराणि वक्तव्यानि अतः तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मूलम्-ता कर्ह ते जोतिसस्स दाग आहिणति वएजा !, तत्थ खल्लु इमाओ पंच पडिवत्तिओ पणत्ताओ तत्थेगे एवमाहंसु-ता कत्तियादीणं सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता एगे एवमाहंसु ॥१॥ एगे पुण एवमाहंसु ता महादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता एगे एवमाहंसु ॥२॥ एगे पुण एवमाहंसु-ता धणिट्ठादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता एगे एवमाहंसु ॥३॥ एगे पुण एवमाहंसु ता अस्सिणीयादीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता एगे एवमाहंसु ॥४॥ एगे पुण एवमाहंसु ता भरणीइया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता एगे एवमाहंसु । ५॥ तत्थ जे ते एवमाहंसु ता कत्तियाइणं सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता ते एवमाहंसु-तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अहा पुणव्वसू पुस्सो असिलेसा, सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता तं जहा-महा पुव्वफगुणी उत्तराफगुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा अणुराहाइया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा-अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीयि सवणो, धणिट्ठाइया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता, तं जहा-धणिट्ठा सयभिसया पुव्वपोट्टवया उत्तरापोट्टवया रेवई अस्सिणी भरणी । तत्थ जे ते एवमाहंसु ता महाइया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता ते एवमाहंसु तं जहा-महापुव्वफगुणी उत्तराफगुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा, अणुराहाइया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता तं जहा-अणुराहा जिट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीयि सवणो, धणिट्ठादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता तं जहा-धणिट्ठा सयभिसया पुव्वपोट्टवया उत्तरापोट्टवया रेवई अस्सिणी भरणी, कत्तियादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरादारिया पणत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अहा पुणव्वसू

पुस्तो अस्सेसा । तत्थ जं जे ते एवमाहंसु ता धणिट्ठादीया सत्त
णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते एवमाहंसु तं जहा-धणिट्ठा सत्तरि-
सया पुव्वाभद्वया उत्तराभद्वया रेवई अस्सिणी भरणी, कत्तियादीया
सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा
अद्दा पुणव्वसू पुस्तो अस्सेसा । महाइया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया
पणत्ता, तं जहा-महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई
विसाहा, अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरादारिया पणत्ता, तं जहा-
अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीयी सवणो । तत्थ जे
ते एवमाहंसु ता अस्सिणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता,
एते एवमाहंसु तं जहा-अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा
पुणव्वसू, पुस्तादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता तं जहा-
पुस्ता अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता, साईया
दीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा-साई विसाहा
अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा । अभीयी आदीया सत्त
णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता तं जहा-अभीयी सवणो धणिट्ठा सय-
भिसया पुव्वाभद्वया उत्तराभद्वया रेवई । तत्थ जे ते एवमाहंसु-ता
भरणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते एवमाहंसु तं
जहा-भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्दा पुणव्वसू पुस्तो, अस्सेसा
दीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता, तं जहा-अस्सेसा महा
पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई, विसाहादीया सत्त णक्खत्ता
पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा-विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा
उत्तरासाढा अभीई, सवणादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरादारिया पणत्ता,
तं जहा-सवणो धणिट्ठा सयभिसया पुव्वापोट्ठवया उत्तरापोट्ठवया रेवई
अस्सिणी, एते एवमाहंसु । वयं पुण एवं वयासो ता अभीईयादि सत्त
णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता तं जहा-अभीयी सवणो धणिट्ठा सयभि-

सया पुवापोढवया उत्तरापोढवया रेवई, अस्सिणी आदिया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता, तं जहा—अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अहा पुणव्वसू, पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा—पुस्सो अस्सेसा सहा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता, साई आदीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता तं जहा—साई विसाहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा ॥सू० ५९॥

दसमस्स पाहुडस्स एगदीसइमं पाहुडपाहुडं समत्तं ॥

छाया—तावत् कथं ते ज्योतिषो द्वाराणि आख्यातानि इति वदेत् । तत्र खलु इमाः पञ्च प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः । तत्र एके एवमाहुस्तावत् कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एके एवमाहुः ॥१॥ एके पुनरेव माहुस्तावत् मघादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि एके एवमाहुः ॥२॥ एके पुनरेव माहुस्तावत् धनिष्ठादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एके एवमाहुः ॥३॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् अश्विन्यादीनि सप्तनक्षत्राणि खलु पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एके एवमाहुः ॥४॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् भरण्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, एके एवमाहुः ॥५॥ तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् कृत्तिकादीनि खलु सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, ते एवमाहुस्तद्यथा—कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसु पुष्यः आश्लेषा, मघादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तचित्रा स्वाती विशाखा, अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणं, धनिष्ठादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रौष्ठपदा उत्तराप्रौष्ठपदा रेवती अश्विनी भरणी । तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् मघादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्व द्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुस्तद्यथा—मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तचित्रा स्वाती विशाखा । अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणं । धनिष्ठादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाप्रौष्ठपदा उत्तराप्रौष्ठपदा रेवती अश्विनी भरणी । कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसु पुष्य आश्लेषा । तत्र खलु ये ते एवमाहुस्तावत् धनिष्ठादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुः तद्यथा—धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी । कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसु पुष्य आश्लेषा । मघादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तचित्रा स्वाती

વિશાખા । અનુરાધાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા—અનુરાધા જ્યેષ્ઠામૂલં
 પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા અભિજિત્ શ્રવણઃ । તત્ર યે તે એવમાહુસ્તાવત્ અશ્વિન્યાદીનિ સપ્ત-
 નક્ષત્રાણિ પૂર્વદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, એતે એવમાહુઃ તદ્યથા અશ્વિની ભરણી કૃત્તિકા રોહિણી
 મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ । પુષ્યાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ દક્ષિણદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા—પુષ્ય
 આશ્લેષા મઘા પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્તશ્ચિત્રા । સ્વાત્યાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ
 પશ્ચિમદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા—સ્વાતી વિશાખા અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલં પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા ।
 અભિજિદાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા—અભિજિત્ શ્રવણઃ ધનિષ્ઠા
 શતભિષા પૂર્વામાદ્રપદા ઉત્તરામાદ્રપદા રેવતી । તત્ર યે તે એવમાહુસ્તાવત્ ભરણ્યાદીનિ સપ્ત-
 નક્ષત્રાણિ પૂર્વદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તે એવમાહુઃ તદ્યથા ભરણી કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા
 પુનર્વસુ પુષ્યઃ, આશ્લેષાદી સપ્તનક્ષત્રાણિ દક્ષિણદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા આશ્લેષા મઘા
 પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્તશ્ચિત્રા સ્વાતી । વિશાખાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ પશ્ચિમદ્વારાણિ
 પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા—વિશાખા અનુરાધા જ્યેષ્ઠામૂલં પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા અભિજિત્ । શ્રવણા-
 દીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા—શ્રવણઃ ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાપ્રોષ્ઠ-
 પદા ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદા રેવતી અશ્વિની । એતે એવમાહુઃ ॥૫॥ વયં પુનરેવં વદામઃ તાવત્—અભિ-
 જિદાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ પૂર્વદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા—અભિજિત્ શ્રવણઃ ધનિષ્ઠા શતભિષા
 પૂર્વાપ્રોષ્ઠપદા ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદા રેવતી । અશ્વિન્યાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ દક્ષિણદ્વારાણિ પ્રજ્ઞ-
 પ્તાનિ, તદ્યથા—અશ્વિની ભરણી કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ । પુષ્યાદીનિ
 સપ્તનક્ષત્રાણિ પશ્ચિમદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા—પુષ્યઃ આશ્લેષા મઘા પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરા-
 ફાલ્ગુની હસ્તશ્ચિત્રા, સ્વાત્યાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ—તદ્યથા—સ્વાતી
 વિશાખા અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલં પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા ચેતિ ॥ સૂ૦ ૫૯ ॥

દશમસ્ય પ્રાભૃતસ્ય એકવિંશતિતમં પ્રાભૃતપ્રાભૃતં સમાપ્તમ્ ॥

ટીકા—યોગે કિં તે વસ્તુ આખ્યાત' મિત્યાખ્યસ્ય દશમસ્ય પ્રાભૃતસ્ય વિંશતિતમે
 પ્રાભૃતપ્રાભૃતે યુગાનાં યુગસમ્વત્સરાણાં ચ લક્ષણાનિ બહુધા વિચાર્ય સમ્પ્રતિ એકવિંશતિ-

હકીસર્વે પ્રાભૃતપ્રાભૃત કા પ્રારંભ—

વીસર્વાં પ્રાભૃતપ્રાભૃત સમાસ હુવા અવ હકીસર્વે પ્રાભૃતપ્રાભૃત કા પ્રારંભ
 હોતા હૈ ઉસમેં નક્ષત્રસંવત્સરોં કે દ્વારોં કા કથન કિયા જાતા હૈ—

ટીકાર્થ—(યોગે કિં તે આખ્યાત) હસ પ્રકાર કે અધિકાર યુક્ત દસર્વે પ્રાભૃત

દસમા પ્રાભૃતનુ' એકવીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત

વીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત પુરૂં થયું હવે એકવીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતનો પ્રારંભ થાય છે.

તેમાં નક્ષત્રચક્રના દ્વારોંનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ—(યોગે કિં તે આખ્યાત) આ અધિકારવાળા દસમા પ્રાભૃતના વીસમા પ્રાભૃત

તમેઽસ્મિન્નર્થીધિકારસૂત્રે નક્ષત્રાણાં દ્વારાણિ પ્રરૂપ્ય તદ્વિપયકં પ્રશ્નસૂત્રં 'તા કહં તે જોતિ-
સસ્સ' इत्यादिना विवृणोति-

‘તા કહં તે જોતિસસ્સ દારા આહિણ્તિ વણ્જા’ તાવત્ કથં તે જ્યોતિષો દ્વારાણિ
આશ્વાતાનીતિ વદેત્ । તાવત્-તત્ર જ્યોતિશ્ચક્રવિચારે સમ્વત્સરાણાં ભેદાન્ જ્ઞાત્વા નક્ષત્રાણાં
દ્વારવિષયે કિશ્ચિત્ પ્રષ્ટવ્યમસ્તિ તાવત્, કથં-કેન પ્રકારેણ કેનોપાયેન કેન ક્રમેણ કયા-
વોપપત્યા જ્યોતિષો-નક્ષત્રચક્રસ્ય મણ્ડલસ્ય દ્વારાણિ આશ્વાતાનિ-પ્રતિપાદિતાનિ તે-
ત્વયા ભગવન્નિતિ વદેત્-કથયેદિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં શ્રુત્વા ભગવાન્ ઇતદ્વિપયે પરતીર્થિ-
કાનાં યાવત્યઃ પ્રતિપત્તયઃ પ્રતિપાદિતાઃ સન્તિ તાવતીરૂપદર્શયન્નાહ-‘તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ
પંચ પઢિવત્તિઓ પળ્લણ્ણાઓ’ તત્ર સ્વલુ ઇમાઃ પચ્ચ પ્રતિપત્તયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । તત્ર-નક્ષત્રાણાં
દ્વારવિષયવિચારે સ્વસ્થિતિ નિશ્ચયે ઇમાઃ-વક્ષ્યમાણપ્રકારકાઃ પચ્ચપરતીર્થિકાનાં પ્રતિપત્તયઃ

के बीसवें प्राभृतप्राभृत में युगों के एवं युगसंवत्सरों के लक्षणों की सम्यक्
प्रकार से विचारणा करके अब इक्कीसवें प्राभृतप्राभृत में नक्षत्रों के द्वारों का
प्रतिपादन करने के उद्देश से उस विषय विषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता कहं
ते जोतिसस्स) इत्यादि

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं कि हे भगवन् (ता कहं ते जोतिसस्स दारा
आहिण्ति वण्जा) ज्योतिश्चक्र की विचारणा में संवत्सरों के भेद ज्ञात हुए,
अब नक्षत्रों के द्वार के विषय में प्रश्न करता हूं कि किस प्रकार से या किस
क्रम से अथवा किस उपपत्ति के बल से नक्षत्र चक्रमंडल के द्वारों का आपने
प्रतिपादन किया है ? सो आप मुझे कहिए । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के
प्रश्न को जानकर श्रीभगवान् इस विषय के बारे में अन्य तीर्थिकों की जितनी
प्रतिपत्तियां कही हैं वे दिखाने को कहते हैं-(तत्थ स्वलु इमाओ पंच पडिब-
त्तिओ पण्णत्ताओ) हे गौतम ! नक्षत्रों के द्वार विषयक विचारणा में ये वक्ष्य-

प्राभृतमां युगेना अने युगसंवत्सरेना लक्षणोना सारी रीते विचार करीने હવે આ
એકવીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં નક્ષત્રોના દારોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે તે વિષય સંબંધી
પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.-‘તા કહં તે જોતિસસ્સ’ ઇત્યાદિ

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભગવન્ (તા કહં તે જોતિસસ્સ દારા આહિણ્તિ
વણ્જા) જ્યોતિશ્ચક્રની વિચારણામાં સંવત્સરોના ભેદો જાણવામાં આવ્યા, હવે નક્ષત્રોના
દારના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછું છું કે કેવી રીતે કે કેવા પ્રકારના ક્રમથી અથવા કઈ
ઉપપત્તિના જળથી નક્ષત્રચક્ર મંડળના દારોનું આપે પ્રતિપાદન કર્યું છે ? તે આપ
મને જણાવો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને જાણીને શ્રીભગવાન્ આ વિષયના સંબંધમાં
અન્યતીર્થિકોની જેટલી પ્રતિપત્તિઓ કહી છે તે જતાવવા માટે કહે છે-(તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ
પંચ પઢિવત્તિઓ પળ્લણ્ણાઓ) હે ગૌતમ ! નક્ષત્રોના દાર વિષયક વિચારમાં આ વક્ષ્યમાણ

પ્રજ્ઞપ્તા-અસ્મિન્ વિષયે પશ્ચ મતાન્તરાણિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તીત્યર્થઃ । તદ્વથા-

(૧) પ્રથમસ્ય મતે	કૃત્તિકાદીનિ	સપ્તનક્ષત્રાણિ	પૂર્વદ્વારાણિ
(૨) દ્વિતીયસ્ય મતે	મઘાદિ	"	"
(૩) તૃતીયસ્ય મતે	ધનિષ્ઠાદિ	"	"
(૪) ચતુર્થસ્ય મતે	અશ્વિન્યાદિ	"	"
(૫) પશ્ચમસ્ય મતે	મરળ્યાદિ	"	"

પ્રથમસ્ય મતે	કૃત્તિકાદિ	સપ્તનક્ષત્રાણિ	પૂર્વદ્વારાણિ
	મઘાદીનિ	"	દક્ષિણદ્વારાણિ
	અનુરાધાદીનિ	"	પશ્ચિમદ્વારાણિ
	ધનિષ્ઠાદીનિ	"	ઉત્તરદ્વારાણિ

एवमेव द्वितीयादि मतेऽपि प्रारब्धनक्षत्रात् सप्त २ क्रमेण पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरक्रमेण ज्ञातव्यानि । यथा-

માણ પ્રકાર કી પરતીથિકોં કી પાંચ પ્રતિપત્તિયાં કહી ગઈ હૈ, અર્થાત્ ઇસ વિષય મેં પાંચ મતાન્તર પ્રતિપાદિત હુએ હૈં, જો ઇસ પ્રકાર હૈ-

(૧) પ્રથમ વાદીકે મત સે	કૃત્તિકાદિ	સાત નક્ષત્ર	પૂર્વ દ્વારવાલે હૈં
(૨) દસરે કે મત સે	મઘાદિ	"	"
(૩) તૈસરે કે મત સે	ધનિષ્ઠાદિ	"	"
(૪) ચૌથે કે મત સે	અશ્વિન્યાદિ	"	"
(૫) પાંચવેં કે મત સે	મરળી આદિ	"	"

ક્રહને કા ભાવ યહ હૈ. કિ પ્રથમ વાદિ કે મત સે કૃત્તિકાદિ સાત નક્ષત્ર પૂર્વદ્વાર વાલે હૈં, મઘાદિ સાત નક્ષત્ર દક્ષિણદ્વાર વાલે હૈં અનુરાધા આદિ સાત નક્ષત્ર પશ્ચિમ દ્વાર વાલે હૈં એવં ધનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્ર ઉત્તર દ્વાર વાલે હૈં । ઇસી પ્રકાર દૂસરે આદિ કે મત વિષય મેં ભી પ્રારંભ નક્ષત્ર સે સાત સાત કે

પ્રકારની પરતીથિકોની પાંચ પ્રતિપત્તિયો કહેલ છે. અર્થાત્ આ વિષયમાં પાંચ મતાન્તરો પ્રતિપાદિત થયેલ છે, જે આ પ્રમાણે છે.-

(૧) પહેલાના મતથી કૃત્તિકાદિ	સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા છે.
(૨) બીજાના મતથી મઘાદિ	" "
(૩) ત્રીજાના મતથી ધનિષ્ઠાદિ	" "
(૪) ચોથાના મતથી અશ્વિન્યાદિ	પૂર્વદ્વારવાળા છે.
(૫) પાંચમા નામતથી મરળી આદિ	" "

કહેવાનો ભાવ એ છે કે પહેલાના મતથી કૃત્તિકાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા છે. મઘાદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળા છે. અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળા છે. ધનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારવાળા છે.

(२) द्वितीयस्य मते मघादीनि	सप्तनक्षत्राणि	पूर्वद्वाराणि
अनुराधादीनि	"	दक्षिण "
धनिष्ठादीनि	"	पश्चिम "
कृत्तिकादीनि	"	उत्तर "
(३) तृतीयस्य मते धनिष्ठादीनि	"	पूर्वद्वाराणि
कृत्तिका "	"	दक्षिण "
मघा "	"	पश्चिम "
अनुराधा "	"	उत्तर "
(४) चतुर्थस्य मते अश्विन्यादीनि	"	पूर्व "

क्रम से पूर्व, दक्षिण, पश्चिम, एवं उत्तर दिशा के क्रमसे जान लेवें जो इस प्रकार से हैं—

(२) दूसरे के मतसे मघादि	सात नक्षत्र	पूर्व द्वारवाले
अनुराधादि	"	दक्षिण द्वारवाले
धनिष्ठादि	"	पश्चिम द्वारवाले
कृत्तिकादि	"	उत्तर द्वारवाले
(३) तीसरे मत से धनिष्ठादि	सात नक्षत्र	पूर्व द्वारवाले
कृत्तिकादि	"	दक्षिण द्वारवाले
मघादि	"	पश्चिम द्वारवाले
अनुराधादि	"	उत्तर द्वारवाले
(४) चौथे के मत से अश्विन्यादि	"	पूर्व द्वारवाले

आज प्रभाषे श्रील विगेरेना मतमां पणु प्रारंभ करेन नक्षत्रथी सात सातन
कमथी पूर्व, दक्षिण, पश्चिम अने उत्तर दिशाना कमथी ज्ञाणुवा, जे आ प्रभाषे

(२) श्रीलना मतथी मघादि सात नक्षत्रे	पूर्व द्वारवाणा
अनुराधादि	दक्षिण द्वारवाणा
धनिष्ठादि	पश्चिम द्वारवाणा
कृत्तिकादि	उत्तर द्वारवाणा
(३) श्रीलनामतथी धनिष्ठादि सात नक्षत्रे	पूर्व द्वारवाणा
कृत्तिकादि	दक्षिण द्वारवाणा
मघादि	पश्चिम द्वारवाणा
अनुराधादि	उत्तर द्वारवाणा
(४) योथाना मतथी अश्विन्यादि	पूर्व द्वारवाणा

	पुण्यादीनि ,,	”	दक्षिण ,,
	स्वात्यादीनि ,,	”	पश्चिम ,,
	अभिजिदादी ,,	”	उत्तर ,,
(५) पञ्चमस्य मते	भरण्यादीनि ,,	”	पूर्व ,,
	अश्लेषादीनि ,,	”	दक्षिण ,,
	विशाखा ,,	”	पश्चिम ,,
	श्रवणादीनि ,,	”	उत्तर ,,

‘तत्थ जे ते एवमाहंसु कत्तियाइणं सत्त णक्खत्ता पुव्व दारिया पणत्ता ते एवमाहंसु तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अहा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा’ तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् कृत्तिकादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुस्तद्यथा-कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्यः अश्लेषा अर्थात् कृत्तिकादीनि अश्लेषान्तानि सप्तनक्षत्राणि पूर्व-

”	पुष्य आदि	”	दक्षिण द्वारवाले
”	स्वाति आदि	”	पश्चिम द्वारवाले
”	अभिजित् आदि	”	उत्तर द्वारवाले
(५) पांचवें के मत से भरणी आदि	”	”	पूर्व द्वारवाले
”	अश्लेषादि	”	दक्षिण द्वारवाले
”	विशाखादि	”	पश्चिम द्वारवाले
”	श्रवण आदि	”	उत्तर द्वारवाले

(तत्थ जे ते एवमाहंसु कत्तियाइणं सत्त णक्खत्ता पुव्व दारिया पणत्ता ते एवमाहंसु तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अहा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा) उनमें प्रथमवादि इस प्रकार कहता है कि कृत्तिकादि सात नक्षत्र पूर्वद्वारवाले कहे हैं उनके मत से वे सात ये हैं-कृत्तिका, रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू

”	पुष्य विगेरे	”	दक्षिण द्वारवाला
”	स्वाति विगेरे	”	पश्चिम द्वारवाला
”	अभिजित् विगेरे	”	उत्तर द्वारवाला
(५) पांचमाना मतथी भरणी विगेरे	”	”	पूर्व द्वारवाला
”	अश्लेषा	”	दक्षिण द्वारवाला
”	विशाखाविगेरे	”	पश्चिम द्वारवाला
”	श्रवण विगेरे	”	उत्तर द्वारवाला

(तत्थ जे ते एवमाहंसु कत्तियादीया णक्खत्त पुव्व दारिया पणत्ता ते एवमाहंसु तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा अहा पुणव्वसू पुस्सोअस्सेसा) ते भतां पदार्थोभां पडेवो भतवाही आ प्रभाणु कडे छे-उं कृत्तिकादि सात नक्षत्र पूर्वद्वार वाणा कहे छे, ते सात

દ્વારાણિ પૂર્વસ્યાં દિશિ કાર્યસાધકાનિ ભવન્તીતિ જાનીયાત્ 'મહાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા દાહિણદારિયા પળ્ણત્તા તં જહા-મહા પુવ્વાફગ્નુણી ઉત્તરાફગ્નુણી હૃત્યો ચિત્તા સાઈ વિસાહા' મઘાદિકા સમ્પન્નક્ષત્રાણિ દક્ષિણદ્વારાણિ પ્રજ્ઞમાનિ તથથા-મઘા પૂર્વાફલ્ગુની ઉત્તરાફલ્ગુની હસ્તશ્ચિત્રા સ્વાતી વિશાખા । અર્થાત્ મઘાદીનિ વિશાખાન્તાનિ સમ્પન્નક્ષત્રાણિ દક્ષિણસ્યાં દિશિ કાર્યસાધકાનિ કથિતાનિ । 'અણુરાહાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા પચ્છિમ-દારિયા પળ્ણત્તા તં જહા-અણુરાહા જેઠા મૂલો પુવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા અભિર્દૈ સવળો' અનુ-રાધાદીનિ સમ્પન્નક્ષત્રાણિ પશ્ચિમદ્વારાણિ પ્રજ્ઞમાનિ તથથા-અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલં પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા અભિજિત્ શ્રવણઃ અર્થાત્ અનુરાદીનિ શ્રવણાન્તાનિ સમ્પન્નક્ષત્રાણિ પશ્ચિમાયાં દિશિ કાર્યકારિણી વિજ્ઞેયાનિ 'ધણિટ્ટાહયા સત્ત ણક્ષત્તા ઉત્તરદારિયા પળ્ણત્તા તં જહા-ધણિટ્ટા સયમિસયા પુવ્વાપોટ્ટવયા ઉત્તરાપોટ્ટવયા રેવઈ અસ્સિણી ભરણી' ધનિષ્ઠાદીનિ સમ્પન્ન-પુણ્ય અશ્લેષા અર્થાત્ કૃત્તિકાદિ અશ્લેષાન્ત કે સાત નક્ષત્ર પૂર્વ દિશા મેં કાર્ય-સાધક હોતે હૈં (મહાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા દાહિણદારિયા પળ્ણત્તા તં જહા-મહા પૂર્વાફલ્ગુની ઉત્તરાફલ્ગુની હૃત્યો ચિત્તા સાતી વિસાહા) અર્થાત્ મઘાદિ વિશાખાન્ત કે સાત નક્ષત્ર દક્ષિણ દિશા મેં કાર્યસાધક હોતે હૈં (અણુરાહા-દીયા સત્ત ણક્ષત્તા પશ્ચિમદારિયા પળ્ણત્તા તં જહા અણુરાહા જેઠા મૂલો પુવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા અભિર્દૈ સવળો) અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્ર પશ્ચિમ દ્વાર-વાલે કહે હૈં જો હસ પ્રકાર હૈ-અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા અભિજિત્ એવં શ્રવણ, અર્થાત્ અનુરાધાદિ શ્રવણાન્ત કે સાત નક્ષત્ર પશ્ચિમ દ્વારવાલે માને પશ્ચિમ દિશા મેં કાર્યસાધક હોતે હૈં । (ધણિટ્ટાહયા સત્ત ણક્ષત્તા ઉત્તરદારિયા પળ્ણત્તા તં જહા-ધણિટ્ટા સયમિયા પુવ્વાપોટ્ટવયા ઉત્તરાપોટ્ટવયા રેવઈ અસ્સિણી ભરણી) ધનિષ્ઠાદિ ભરણ્યન્ત કે સાત નક્ષત્ર

નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે-કૃત્તિકા રોહિણી મુગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય અને અશ્લેષા અર્થાત્ કૃત્તિકાદિ અશ્લેષાન્તના સાત નક્ષત્રો પૂર્વદાશવાળા એટલે કે પૂર્વ દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (મહાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા દાહિણદારિયા પળ્ણત્તા તં જહા-મહા પુવ્વા ફગ્નુણી ઉત્તરાફગ્નુણી હૃત્યો ચિત્તા સાઈ વિસાહા) મઘાદિ સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દાશવાળા કહ્યા છે તેના નામો આ પ્રમાણે છે. મઘા પૂર્વાફલ્ગુની ઉત્તરાફલ્ગુની હસ્ત ચિત્રા સ્વાતી અને વિશાખા અર્થાત્-મઘાદિ વિશાખાન્ત સુધીના સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (અણુરાહાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા પચ્છિમદારિયા પળ્ણત્તા તં જહા-અણુરાહા જેઠા મૂલો પુવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા અભિર્દૈ સવળો) અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દાશવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે-અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા ઉત્તરા-ષાઢા અભિજિત્ અને શ્રવણ અર્થાત્ અનુરાધાદિ સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (ધણિટ્ટાહયા સત્ત ણક્ષત્તા ઉત્તરદારિયા પળ્ણત્તા તં જહા-ધણિટ્ટા સયમિસયા

ત્રાણિ ઉત્તરદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્વથા ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાપ્રોષ્ઠપદા ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદા રેવતી અશ્વિની ભરણી' અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદીનિ ભરણ્યન્યન્તાનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરસ્યાં દિશિ કાર્ય-સાધકાનિ ભવન્તીતિ પ્રથમવાદિનોઽભિપ્રાયઃ ।

અથ દ્વિતીયવાદિનો મતમાહ-

‘તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા મહાઈયા સત્ત ણક્કલ્લતા પુવ્વદારિયા પળ્લન્તા તે એવમાહંસુ, તં જહા-મહા પુવ્વાફગ્ગુણી ઉત્તરાફગ્ગુણી હત્થો ચિત્તા સાઈ વિસાહા’ તત્ર યે તે એવમાહુ-સ્તાવત્ મઘાદીની સપ્તનક્ષત્રાણિ પૂર્વદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તે એવમાહુસ્તદ્વથા-મઘા પૂર્વાફલ્ગુની ઉત્તરાફલ્ગુની હસ્તચ્ચિત્ત સ્વાતી વિશાખા । ‘અનુરાહ્દીયા સત્ત ણક્કલ્લતા દાહિણદારિયા પળ્લન્તા તં જહા-અનુરાહા જિટ્ઠા મૂલો પુવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા અમ્મીઈ સવળો’ અનુરાધા-દીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ દક્ષિણદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્વથા અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા મૂલં પૂર્વાષાઢા ઉત્તરા-ઉત્તર દ્વારવાલે કહે છે જો હસ પ્રકાર હૈ ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાપ્રોષ્ઠપદા ઉત્તરા-પ્રોષ્ઠપદા રેવતી અશ્વિની ભરણી, અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદિ ભરણી પર્યન્ત કે સાત નક્ષત્ર ઉત્તર દ્વારવાલે અર્થાત્ ઉત્તર દિશા મેં કાર્યસાધક હોતે છે, હસ પ્રકાર પ્રથમવાદિ કા મત હૈ ॥૧॥

અબ દૂસરે વાદિકા મત પ્રદર્શિત કરતે છે-(તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા મહા-ઈયા સત્ત ણક્કલ્લતા પુવ્વદારિયા પળ્લન્તા તે એવમાહંસુ, તં જહા-મહા પુવ્વા-ફગ્ગુણી ઉત્તરાફગ્ગુણી હત્થો ચિત્તા સાઈ વિસાહા) જો હસ પ્રકાર કહતે છે મઘાદિ સાત નક્ષત્ર પૂર્વ દ્વારવાલે કહે છે જો હસ પ્રકાર સે છે-મઘા પૂર્વાફલ્ગુની ઉત્તરાફલ્ગુની હસ્ત ચિત્રા સ્વાતી એવં વિશાખા, અર્થાત્ મઘાદિ વિશાખાન્તકે સાત નક્ષત્ર પૂર્વ દિશા મેં કાર્યસાધક હોતે છે (અનુરાહાદીયા સત્ત ણક્કલ્લતા દાહિણદારિયા પળ્લન્તા તં જહા-અનુરાહા-જિટ્ઠામૂલો પુવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા

પુવ્વપોટ્ટવયા ઉત્તરાપોટ્ટવયા રેવઈ અશ્વિની ભરણી) ધનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે.-ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાપ્રોષ્ઠપદા ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદા રેવતી આશ્વિની અને ભરણી અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદિ ભરણી સુધીના સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા કહ્યા છે અર્થાત્ ઉત્તર દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. આ રીતે પ્રથમ મતવાળાનો મત છે. ॥૧॥

હવે બીજા મતવાળાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે-(તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા મહાદીયા સત્ત ણક્કલ્લતા પુવ્વદારિયા પળ્લન્તા તે એવમાહંસુ તં જહા-મહા પુવ્વાફગ્ગુણી ઉત્તરાફગ્ગુણી હત્થો ચિત્તા સાઈ વિસાહા) તેઓમાં જે આ પ્રમાણે કહે છે કે મઘાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વ-દ્વાર વાળા કહ્યા છે. તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે મઘા પૂર્વા ફલ્ગુની ઉત્તરાફલ્ગુની હસ્ત ચિત્રા સ્વાતી અને વિશાખા અર્થાત્ મઘાદિ વિશાખાન્ત સાત નક્ષત્રો પૂર્વદિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (અનુરાહાદીયા સત્ત ણક્કલ્લતા દાહિણદારિયા પળ્લન્તા તં જહા-અનુરાહા, જિટ્ઠા મૂલો પુવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા અમ્મીઈ સવળો) અનુરાધા વિગેરે સાત નક્ષત્ર દક્ષિણ

પાઠા અભિજિત્ શ્રવણા 'ધણિઠ્ઠાદીયા સત્તળખલ્લતા પચ્છિમદારિયા પળ્લતા તં જહા-ધણિઠ્ઠા સયમિસયા પુવ્વામદ્વયા ઉત્તરામદ્વયા રેવઈ અસ્સિણી ભરણી' ધનિષ્ઠાદીનિ સપ્ત-
નક્ષત્રાણિ પશ્ચિમદારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા-ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાપ્રોષ્ઠપદા ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદા
રેવતી અશ્વિની ભરણી' 'કત્તિયાહયા સત્તળખલ્લતા ઉત્તરદારિયા પળ્લતા તં જહા-
કત્તિયા, રોહિણી સંઠાળા અહા પુળ્લવ્વસૂ પુસ્સો અસ્સેસા' કૃત્તિકાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તર-
દારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તદ્યથા કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસૂ પુષ્યો અશ્લેષા અર્થાત્
કૃત્તિકાદીની અશ્લેષાન્તાનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદારકાનિ-ઉત્તરસ્યાં દિશિ કાર્ય-
સાધકાનિ ભવન્તીતિ ।

एवं द्वितीयस्य मतमभिधाय तृतीयत्रादिनो मतं विवृणोति यथा-‘तत्थ जे ते एव-
माहंसु ता धणिठ्ठादिया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता ते एवमाहंसु तं जहा-धणिठ्ठा
सत्तरिसया पुव्वामद्वया उत्तरामद्वया रेवइ अस्सिणी भरणी’ तत्र ये ते एवमाहुः तत्
धनिष्ठादिका सप्तनक्षत्रा पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि ते एवमाहुः तद्यथा धनिष्ठा शतभिषा पूर्वा-
भाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी अर्थात् धनिष्ठादीनि भरण्यन्तानि सप्तनक्ष-
त्राणि पूर्वद्वारकाणि-पूर्वस्यां दिशि कार्यसाधकानि भवन्तीति ज्ञातव्यं, ‘कत्तिया-दिया सत्त
णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता तं जहा-कत्तिया रोहिणी संठाणा, अहा पुणव्वसू पुस्सो

अभिर्ह सवणो) अनुराधा आदि सात नक्षत्र दक्षिणद्वारवाले कहे हैं जो इस प्रकार
से हैं-अनुराधा ज्येष्ठा मूल पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवण । अर्थात्
अनुराधादि श्रवणान्तके सात नक्षत्र दक्षिणद्वार अर्थात् दक्षिणदिशा में कार्य
साधक होते हैं । (धणिष्ठादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता तं जहा
धणिष्ठा सयमिसया पुव्वामद्वया उत्तरामद्वया रेवई अस्सिणी भरणी) धनि-
ष्ठादि सात नक्षत्र पश्चिमद्वारवालेकहे हैं जो इस प्रकार हैं धनिष्ठा शतभिषा
पूर्वाभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी) अर्थात् धनिष्ठादि भरण्या-
न्तके सात नक्षत्र पश्चिमद्वारवाले अर्थात् पश्चिमदिशा में कार्यसाधक होते
हैं । (कत्तियाहया सत्तणक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता तं जहा-कत्तिया
रोहिणी संठाणा अहा पुणव्वसू पुस्सो अस्सेसा) कृत्तिकादि सात नक्षत्र उत्तर

દારવાળા કહ્યા છે તેના નામ આ પ્રમાણે છે. અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા
અભિજિત અને શ્રવણ અર્થાત્ અનુરાધાદિ શ્રવણ પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દારવાળા
એટલે કે દક્ષિણ દિશામાં કાર્યસાધક હોય છે. (ધણિઠ્ઠાદીયા સત્તળખલ્લતા પચ્છિમદારિયા
પળ્લતા તં જહા ધણિઠ્ઠા સયમિસયા પુવ્વામદ્વયા ઉત્તરામદ્વયા રેવઈ અસ્સિણી ભરણી)
ધણિષ્ઠાદિ સાત પશ્ચિમ દારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે-ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાભાદ્ર
પદા ઉત્તરાભાદ્રપદા રેવતી અશ્વિની અને ભરણી અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદિ ભરણી પર્યન્તના સાત
નક્ષત્રો પશ્ચિમ દારવાળા અર્થાત્ પશ્ચિમ દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (કત્તિયાહયા સત્ત

અસ્સેસા' કૃત્તિકાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદ્વારિકાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તથથા કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્યો અશ્લેષા ૨ (તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા ધણિદ્વાદિયા સત્ત ણક્ષત્તા પુવ્વદારિયા પળ્લત્તા તે એવમાહંસુ ધણિદ્વા સત્તમિસયા પુવ્વામદ્વયા ઉત્તરામદ્વયા રેવદ્ અસ્સિણી ભરણી' તત્થ જે તે એવમાહંસુ યત્ ધનિષ્ઠાદીનિ સપ્ત નક્ષત્રાણિ પૂર્વદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તે એવમાહુઃ ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાભાદ્રપદા ઉત્તરાભાદ્રપદા રેવતી અશ્વિની ભરણી અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદીનિ ભરણ્યન્તાનિ સપ્ત નક્ષત્રાણિ પૂર્વસ્યાં દિશિ કાર્યસાધકાનિ ભવન્તિ 'કત્તિયાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા દાહિણદારિયા પળ્લત્તા તં જહા-કત્તિયા રોહિણી સંઠાણા અદ્દા પુળ્લવ્વસુ પુસ્સો અસ્સેસા' કૃત્તિકાદીની સપ્તનક્ષત્રાણિ દક્ષિણદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તં જહા-કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ પૂષ્ય અશ્લેષા' અર્થાત્

દ્વારવાલે કહે છે જે સે પ્રકાર હૈ-કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય એવં અશ્લેષા । અર્થાત્ કૃત્તિકાદિ અશ્લેષાન્ત કે સાતનક્ષત્ર ઉત્તરદ્વાર વાલે અર્થાત્ ઉત્તરદિશા મેં કાર્યસાધક હોતે હૈ ।

પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે દૂસરે મતાવલમ્બી કે મત કા કથન કરકે અબ તોસરે મતવાદિ કે અભિપ્રાય કો કહતે હૈ જે સે પ્રકાર હૈ-(તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા ધણિદ્વાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા પુવ્વદારિયા પળ્લત્તા તે એવમાહંસુ-ધણિદ્વા સત્તમિસયા પુવ્વામદ્વયા ઉત્તરામદ્વયા રેવદ્ અસ્સિણી ભરણી) ઉનમેં જે સે પ્રકાર કહતે હૈ કી ધનિષ્ઠાદિક સાત નક્ષત્ર પૂર્વદ્વારવાલે કહે હૈ જે સે પ્રકાર સે હૈ-ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વા ભાદ્રપદા ઉત્તરાભાદ્રપદા રેવતી અશ્વિની ભરણી । અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદિ ભરાણ્યન્ત કે સાત નક્ષત્ર પૂર્વદ્વારવાલે માને પૂર્વ દિશા મેં કાર્યસાધક હોતે હૈ । (કત્તિયાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા દાહિણદારિયા પળ્લત્તા તં જહા-કત્તિયા રોહિણી સંઠાણા, અદ્દા પુળ્લવ્વસુ

ણક્ષત્તા ઉત્તરદારિયા પળ્લત્તા તં જહા-કત્તિયા રોહિણી સંઠાણા અદ્દા પુળ્લવ્વસુ પુસ્સો અસ્સેસા) કૃત્તિકાદિ સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે પ્રમાણે છે-કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ-પુષ્ય અને અશ્લેષા અર્થાત્ કૃત્તિકાદિ અશ્લેષા પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા એટલે કે ઉત્તર દિશાના કાર્ય સાધક હોય છે. ॥૨॥

ઉપરોક્ત પ્રકારથી બીજા મતાવલમ્બીના મતવાદીનું કથન કરીને હવે ત્રીજા મતાવલમ્બીના અભિપ્રાય બતાવે છે:

(તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા ધણિદ્વાદીયા સત્ત ણક્ષત્તા પુવ્વદારિયા પળ્લત્તા તે એવમાહંસુ ધણિદ્વા સત્તમિસયા પુવ્વામદ્વયા ઉત્તરામદ્વયા રેવદ્ અસ્સિણી ભરણી) તેમાં જેઓ એમ કહે છે કે-ધનિષ્ઠાદિ સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે. ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, રેવતી અશ્વિની અને ભરણી અર્થાત્ ધનિષ્ઠાદિ ભરણી સુધીના સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા એટલે કે પૂર્વ દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે. (કત્તિયાદિયા સત્ત ણક્ષત્તા દાહિણદારિયા પળ્લત્તા તં જહા-કત્તિયા રોહિણી સંઠાણા અદ્દા પુળ્લવ્વસુ

કૃત્તિકાદીનિ આશ્લેષાન્તાનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ સ્વલુ દક્ષિણદ્વારકાનિ દક્ષિણસ્યાં દિશિ કાર્ય સાધકાનિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ एवं द्वितीयस्य मतमभिधीय तृतीयस्य मतमाह—तथा च—
'महादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा पुब्बाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा' मघादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रविशाग्रा चेति । अर्थात् मघादीनि विशाखान्तानि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वारकानि—पश्चिमदिग् विभागस्थानि कार्य-साधकानि च सन्तीति प्रतिपादितानि वर्तन्ते । तथा च—'अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता, तं जहा—अणुराहा जेट्ठा मूलो पुब्बासाढा उत्तरासाढा अभीयी सवणो' अनुराधादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तथा—अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणश्चेति । अर्थात् अनुराधादीनि श्रवणान्तानि सप्त-

पुस्सो अस्सेसा) कृत्तिकादि सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले कहे हैं जो इस प्रकार हैं—कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू पुष्य अश्लेषा अर्थात्

कृत्तिका आदि से लेकर अश्लेषा पर्यन्त के सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले प्रतिपादित किया है तथा 'महादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता तं जहा पुब्बाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई विसाहा) मघा आदि सात नक्षत्र को पश्चिम द्वारवाले कहे हैं, उनके नाम इस प्रकार से हैं—पूर्वा-फाल्गुनी, उत्तरफाल्गुनी, हस्त चित्रा स्वाति एवं विशाखा अर्थात् मघा नक्षत्र से लेकर विशाखा पर्यन्त के सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले अर्थात् पश्चिम कार्य-साधक प्रतिपादित किया है, तथा 'अणुराहादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता, तं जहा अणुराहा जेट्ठा मूलो पुब्बासाढा उत्तरासाढा अभीई सवणो) अनुराधा वगैरह सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले कहे हैं, उनके नाम इस प्रकार से हैं—अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा अभिजित् एवं श्रवण अर्थात्

પુસ્સો અસ્સેસા) કૃત્તિકા વિગેરે સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળા કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે—કૃત્તિકા, રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય અને અશ્લેષા અર્થાત્ કૃત્તિકાદિધિ લઈને અશ્લેષા સુધીના સાત નક્ષત્રોને દક્ષિણ દ્વારવાળા હોવાનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તથા (મહાદીયા સત્ત ણક્ખત્તા પચ્છિમદારિયા પણત્તા, તં જહા—પુબ્બાફગ્ગુણી ઉત્તરાફગ્ગુણી હત્થો ચિત્તા સાઈ વિસાહા) મઘાદિ સાત નક્ષત્રોને પશ્ચિમ દ્વારવાળા કહ્યા છે, તેના નામો આ પ્રમાણે છે—મઘા પૂર્વાફલ્ગુની ઉત્તરાફલ્ગુની હસ્ત, ચિત્રા સ્વાતિ અને વિશાખા અર્થાત્ મઘા નક્ષત્રથી લઈને વિશાખા સુધીના સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળા એટલે કે પશ્ચિમ વિભાગના કાર્ય સાધક છે તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે; તથા (અણુરાહાદીયા સત્ત ણક્ખત્તા ઉત્તરદારિયા પણત્તા, તં જહા અણુરાહા જેટ્ઠા મૂલો પુબ્બાસાઢા ઉત્તરાસાઢા અમ્પીઈ સવણો) અનુરાધા વિગેરે સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વાર વાળા કહ્યા છે, તેના નામ આ પ્રમાણે છે,—અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા અભિજિત અને શ્રવણ અર્થાત્ અનુરાધાથી

નક્ષત્રાણિ ઉત્તરદ્વારકાનિ—ઉત્તરસ્યાં દિશિ કાર્યસાધકાનિ ભવન્તીતિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ ।
 एवं तृतीयस्य मतान्तरवादिनो मतविश्लेषणं प्रतिपाद्य सम्प्रति चतुर्थस्य विश्लेषणं विवृ-
 णोति—‘तत्थ जे ते एवमाहंसु ता अस्सिणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता, ते
 एवमाहंसु, तं जहा—अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी मग्गसिरा अद्दा पुणव्वस्स’ तत्र येते
 एवमाहुस्तावत् अश्विन्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, ते एवमाहुस्तद्यथा—
 अश्विनी भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसू चेति । अर्थात् ये चतुर्थस्थानीया
 मतवादिनोऽन्येषां मतानि गौणानि कुर्वन्तः स्वमतं चेत्थं प्रतिपादयन्ति यत् अश्विन्यादीनि
 सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वारकानि सन्तीत्येतेषामयमभिप्रायो वर्तते यत् अश्विन्यादीनि पुनर्वसु
 पर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि पूर्वस्यां दिशि कार्यसाधकानि सन्ति । तथा च—‘पुस्सादीया सत्तः
 णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता, तं जहा—पुस्सो अस्सेसा महापुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी

अनुराधा से लेकर श्रवण नक्षत्र पर्यन्त के सात नक्षत्र उत्तर दिशा के कार्य
 साधक होते हैं वैसा प्रतिपादित किया है, इस प्रकार तीसरे मतान्तरवादी के
 मत का कथन करके अब चतुर्थ मतवादी के मत को प्रदर्शित करते हैं (तत्थ
 जे ते एवमाहंसु ता अस्सिणी आदीया सत्त णक्खत्ता पुव्वदारिया पणत्ता,
 ते एवमाहंसु, तं जहा—अस्सिणी, भरणी, कत्तिया रोहिणी मग्गसिरा अद्दा
 पुणव्वस्स) उनमें जो ऐसा कहते हैं कि अश्विनी आदि सात नक्षत्र पूर्व द्वार-
 वाले हैं उसका कहना यह है कि अश्विनी, भरणी, कृत्तिका रोहिणी, मृग-
 शिरा आर्द्रा, पुनर्वसू, ये सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले होते हैं । अर्थात् चौथा
 मतावलम्बी अन्य मतवाले के मत को अमान्य करके अपने मत के बारे में
 कहता है कि अश्विनी आदि पूर्वोक्त सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले हैं उनका कहना
 का भाव यह है कि अश्विनी से लेकर पुनर्वसु पर्यन्त के सात नक्षत्र पूर्व
 दिशा में कार्य साधक होते हैं, तथा (पुस्सादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया

લક્ષ્મી શ્રવણ નક્ષત્ર સુધીના સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દિશામાં કાર્ય સાધક હોય છે તેમ પ્રતિ-
 પાદિત કરેલ છે આ પ્રમાણે ત્રીજા મતાન્તરવાદિના મતનું કથન કરીને એથા મતવાદિના
 મતનું કથન કરે છે—‘તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા અસ્સિણીઆદીયા સત્ત ણક્ખત્તા પુવ્વદારિયા
 ષણત્તા, તે એવમાહંસુ તં જહા અસ્સિણી ભરણી કત્તિયા રોહિણી મગ્ગસિરા અદ્દા પુણવ્વસૂ’
 તેમાં જેઓ એમ કહે છે કે—અશ્વિની વિગેરે સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા છે, તેમનું
 કહેવું એવું છે કે—અશ્વિની, ભરણી, કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા અને પુનર્વસુ
 આ સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા હોય છે, અર્થાત્ એથા મતાવલંબી અન્ય મતવાદિઓના
 મતનો અસ્વીકાર કરીને પોતાના મતના સંબંધમાં તે કહે છે કે—અશ્વિની વિગેરે પૂર્વોક્ત
 સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા છે, તેમના કહેવાનો ભાવ એ છે કે—અશ્વિનીથી લક્ષ્મી પુનર્વસુ
 સુધીના સાત નક્ષત્રો પૂર્વદિશામાં કાર્યસાધક હોય છે, તથા (પુસ્સાદીયા સત્ત ણક્ખત્તા

हृत्थो चित्ता' पुण्यादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-पुष्य आश्लेषा मघा पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्तचित्रा चेति । अर्थात् पुण्यादीनि चित्रान्तानि सप्त-
नक्षत्राणि दक्षिणस्यां दिशि हितावहानि भवन्तीति प्रज्ञप्तानि । एवं च-‘साईया दीया सत्त
णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा-साई विसाहा अणुराहा जेद्दा मूलो पुव्वासाढा
उत्तरासाढा’ स्वात्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-स्वाती विशाखा
अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा । अर्थात्-स्वात्यादीनि उत्तराषाढा पर्यन्तानि
सप्तनक्षत्राणि पश्चिमदिग् विभागे कार्यसाधकानि भवन्तीति प्रतिपादितानि । तथा च-
‘अभीयी आदिया सत्तणक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता, तं जहा-अभीयी सवणो धणिट्ठा
सयभिसया पुव्वाभद्वया उत्तराभद्वया रेवई’ अभिजिदादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि
प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-अभिजित् श्रवणो धनिष्ठा शतभिषा पूर्वाभाद्रपदा उत्तराभाद्रपदा रेवती
पणत्ता, तं जहा-पुस्सो, अस्सेसा, महा, पुव्वाफल्गुणी, उत्तराफल्गुणी, हृत्थो
चित्ता) पुण्यादि सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले कहे हैं उनके नाम इस प्रकार से
हैं पुष्य आश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्त एवं चित्रा, अर्थात् ये
सात नक्षत्र दक्षिण दिशा में हितकारक होते हैं । तथा च (साईयादीया सत्त
णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा-साई विसाहा अणुराहा जेद्दा
मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा) स्वाती आदि सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले कहे हैं,
उनके नाम इस प्रकार से हैं-स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा मूल पूर्वाषाढा,
उत्तराषाढा । अर्थात् स्वाती से लेकर उत्तराषाढा पर्यन्त के सात नक्षत्र पश्चिम
दिग् विभाग में कार्य साधक होते हैं । तथा (अभीई आदिया सत्त णक्खत्ता
उत्तरादारिया पणत्ता, तं जहा-अभीई, सवणो, धणिट्ठा, सयाभिसया, पुव्वा-
भद्वया उत्तराभद्वया रेवई) अभिजित् आदि सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले
प्रतिपादित किये हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं-अभिजित्, श्रवण, धनिष्ठा

दाहिणदारिया पणत्ता, तं जहा-पुस्सो, अस्सेसा महा, पुव्वाफल्गुणी उत्तराफल्गुणी हृत्थो चित्ता)
पुष्य विगेरे सात नक्षत्रो दक्षिण द्वारवाणा छे, तेना नाम आ प्रभाण्णे छे-पुष्य, आश्लेषा
मघा पूर्वाफाल्गुनी, हस्त आने चित्रा अर्थात् आ सात नक्षत्रो दक्षिण दिशाभां हितावह
होय छे, तथा (साईयादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा-साई विसाहा
अणुराहा, जेद्दा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा) स्वाती विगेरे सात नक्षत्रो पश्चिम द्वारवाणा
होय छे, ते आ प्रभाण्णे छे-स्वाती विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल पूर्वाषाढा आने
उत्तराषाढा अर्थात् स्वातीथी धनि उत्तराषाढा पर्यन्तना सात नक्षत्रो पश्चिम दिग्-
भागभां कार्यसाधक होय छे, तथा (अभीई आदिया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता,
तं जहा अभीई, सवणो धनिट्ठा, सयभिसया, पुव्वाभद्वया उत्तराभद्वया रेवई)
अभिजित् विगेरे सात नक्षत्रो उत्तरद्वारवाणा प्रतिपादित करेय छे, तेना नाम

ચેતિ । અભિજિતાદીનિ રેવત્યન્તાનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદિગ્ વિભાગે કાર્યસાધકાનિ ભવન્તીતિ । ચતુર્થસ્ય મતં વિશ્લેષ્ય સમ્પ્રતિ પશ્ચમસ્ય તીર્થાન્તરીયસ્ય મતં વિશ્લેષયતિ-‘તત્થ જે તે એવમાહંસુ, તા ભરણી આદીયા સત્ત ણક્ખત્તા પુવ્વદારિયા પળ્લત્તા, તે એવમાહંસુ, તં જહા-ભરણી કત્તિયા રોહિણી સંઠાણા અદા પુળ્લવ્વસૂ પુસ્સો’ તત્ર યે તે એવમાહુસ્તાવત્ ભરણ્યાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ પૂર્વદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તે એવમાહુસ્તથા ભરણી કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસૂ પુષ્યઃ । તત્ર-પશ્ચાનાં મતાન્તરવાદિનાં મધ્યે યે તે મતાન્તરવાદિનઃ પશ્ચમસ્થાનીયાઃ खलु एवं कथयन्ति यत् भरण्यादीनि सप्तनक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि प्रज्ञप्तानीति, तेषामयमभिप्रायो यत् भरण्यादीनि पुष्यपर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि पूर्वस्यां दिशि हितावहानि कथितानि । तथा च-‘अस्सेसादीया सत्त णक्खत्ता दाहिणदारिया पणत्ता, तं जहा-अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी हत्थो चित्ता साई’ आश्लेषादीनि सप्तनक्षत्राणि दक्षिण-
 शतभिषा, पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभाद्रपदा, एवं रेवती, अर्थात् अभिजित से रेवती पर्यन्त के सात नक्षत्र उत्तर दिग्विभाग में कार्यसाधक होते हैं । इस प्रकार चौथा मतावलम्बी के मत को कहकर के अब पांचवें मतवाले के मत का कथन करते हैं-(तत्थ જે તે એવમાહંસુ, તા ભરણી આદીયા સત્ત ણક્ખત્તા પુવ્વ-
 દારિયા પળ્લત્તા તે એવમાહંસુ તં જહા-ભરણી કત્તિયા, રોહિણી, સંઠાણા, અદા પુળ્લવ્વસૂ પુસ્સો) उनमें जो ऐसा कहते हैं हि भरणी वगैरह सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले कहे हैं, उनका कहना इस प्रकार है कि भरणी, कृत्तिका, रौहिणी, मृगशिरा, आर्द्रा, पुनर्वसू, एवं पुष्य । पांच मतावलम्बीयों में पांचवां मतावलम्बी कहता है कि भरणी आदि पूर्वोक्त सात नक्षत्र पूर्व द्वारवाले हैं, उनका कथन का भाव यह है कि भरणी आदि पुष्य पर्यन्त के सात नक्षत्र पूर्व दिशा में हितकारक कहे हैं । तथा (अस्सेसादीया सत्त णक्खत्ता दाहिण दारिया पणत्ता, तं जहा-अस्सेसा महा पुव्वाफग्गुणी, उत्तराफग्गुणी, हत्थो

આ પ્રમાણે છે-અભિજિત શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરાભાદ્રપદા અને રેવતી અર્થાત્ અભિજિતથી રેવતી સુધીના સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દિશામાં કાર્યસાધક હોય છે. આ પ્રમાણે ચોથા મતવાળાના મતનું કથન કરીને હવે પાંચમા મતાવલંબીના મતનું કથન કરે છે. (તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા ભરણી આદિયા સત્ત ણક્ખત્તા પુવ્વદારિયા પળ્લત્તા તે એવમાહંસુ તં જહા ભરણી કત્તિયા, રોહિણી, સંઠાણા, અદા પુળ્લવ્વસૂ પુસ્સો) તેઓમાં જેઓ એમ કહે છે કે ભરણી વિગેરે સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા કહ્યા છે. તેમનું કહેવું એવું છે કે-ભરણી, કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિરા આર્દ્રા, પુનર્વસૂ અને પુષ્ય, અર્થાત્ પાંચ મતાવલંબીઓમાં પાંચમા મતવાદિનું કથન એવું છે કે-ભરણી વિગેરે પૂર્વોક્ત સાત નક્ષત્રો પૂર્વદ્વારવાળા છે, તેમના કથનનો ભાવ એ છે કે-ભરણીથી લઈને પુષ્ય સુધીના સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દિશામાં હિતકારક કહ્યા છે. તથા (અસ્સેસાદીયા સત્ત ણક્ખત્તા દાહિણદારિયા

દ્વારાણિ પ્રજ્ઞાણિ, તદ્વથા-આશ્લેષા મધ્યા પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્તચિત્રા સ્વાતી
 ચેતિ અર્થાત્ આશ્લેષાદીનિ સ્વાતી પર્યન્તાનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ દક્ષિણદિગ્વિભાગે કાર્યસાધ-
 કાનિ ભવન્તિ । एवं च-‘विसाहादीया सत्त णक्खत्ता पच्छिमदारिया पणत्ता, तं जहा-
 विसाहा अणुराहा जेढ्हा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभीई’ विशाखादीनि सप्तनक्षत्राणि
 पश्चिमद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभि-
 जित् । अर्थात् विशाखादीनि अभिजित् पर्यन्तानि सप्तनक्षत्राणि पश्चिमदिग् विभागे यात्रादि
 कार्येषु कार्यसाधकानि भवन्तीत्यर्थः । एवं च-‘सवणादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया
 पणत्ता, तं जहा-सवणो धणिट्ठा सयमिसया पुव्वापोट्टवया उत्तरापोट्टवया रेवई अस्सिसणी’
 श्रवणादीनि सप्तनक्षत्राणि उत्तरद्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-श्रवणो धनिष्ठा शतभिषा पूर्वा-
 चित्ता साई) अश्लेषा आदि सात नक्षत्र दक्षिण द्वारवाले प्रतिपादित किये हैं,
 उनके नाम इस प्रकार हैं-अश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी हस्त
 चित्रा एवं स्वाती अर्थात् अश्लेषा से लेकर स्वाती पर्यन्त के सात नक्षत्र दक्षिण
 दिग् विभाग में कार्य साधक होते हैं । एवं (विसाहादीया सत्त णक्खत्ता
 पच्छिमदारिया पणत्ता तं जहा-विसाहा, अणुराहा, जेढ्हा, मूलो, पुव्वासाढा
 उत्तरासाढा अभीई) विशाखा आदि सात नक्षत्र पश्चिम द्वारवाले कहे हैं
 उनके नाम इस प्रकार हैं-विशाखा अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल, पूर्वाषाढा, उत्तरा-
 षाढा, एवं अभिजित्, अर्थात् विशाखा आदि अभिजित् पर्यन्त के सात
 नक्षत्र पश्चिम दिग् विभाग में यात्रादि कार्यों में कार्यसाधक होते हैं ।
 एवं (सवणादीया सत्त णक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता, तं जहा-सवणो,
 धणिट्ठा, सयमिसया, पुव्वापोट्टवया, उत्तरापोट्टवया, रेवई अस्सिसणी) श्रवण
 आदि सात नक्षत्र उत्तर द्वारवाले प्रज्ञप्त किये हैं जो इस प्रकार हैं-श्रवण,

पणत्ती, तं जहा अस्सेसा, मघा, पुव्वाफाल्गुणी, उत्तराफाल्गुणी, हस्तो चित्ता साई)
 अश्लेषा વિગેરે સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારવાળા પ્રતિપાદિત કર્યા છે. તેના નામ આ પ્રમાણે
 છે. અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા અને સ્વાતી, અર્થાત્ અશ્લેષાથી લઈને
 સ્વાતી સુધીના સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદિગ્વિભાગમાં કાર્યસાધક હોય છે, તથા (વિસાહા-
 દીયા સત્ત ણક્ખત્તા પચ્છિમદારિયા પણત્તા, તં જહા-વિસાહા, અણુરાહા, જેઢ્હો મૂલો-પુવ્વા-
 સાહા, ઉત્તરાસાહા, અમીઈ) વિશાખા વિગેરે સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમદ્વારવાળા કહ્યા છે. તેના
 નામો આ પ્રમાણે છે. વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અને
 અભિજિત્ અર્થાત્ વિશાખા વિગેરે અભિજિત્ પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દિગ્વિભાગમાં
 યાત્રા વિગેરે કાર્યોમાં કાર્ય સાધક હોય છે. તથા (સવણાદીયા સત્ત ણક્ખત્તા ઉત્તરદારિયા
 પણત્તા, તં જહા-સવણો, ધણિટ્ઠા, સયમિસયા, પુવ્વાપોટ્ટવયા ઉત્તરાપોટ્ટવયા રેવઈ અસ્સિસણી)
 શ્રવણ વિગેરે સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારવાળા પ્રજ્ઞપ્ત કર્યા છે, જે આ પ્રમાણે છે-શ્રવણ

પ્રૌષ્ઠપદા ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા રેવતી અશ્વિની ચેતિ । અર્થાત્ શ્રવણાદીનિ અશ્વિની પર્યન્તાનિ સપ્ત-
 નક્ષત્રાણિ સ્વલુ ઉત્તરદ્વારકાનિ-ઉત્તરદિગ્ વિભાગે યાત્રાદિ શુભકાર્યેષુ કાર્યસાધકાનિ પ્રતિ-
 પાદિતાનિ સન્તીતિ પશ્ચાનાં તીર્થાન્તરીયાનાં મતવિશ્લેષણાનિ પૃથક્ ૨ પ્રતિપાદ્યોપસંહરતિ
 -‘(એ એવમાહંસુ) એતે એવમાહુઃ । એતે પશ્ચતીર્થાન્તરીયા મતાન્તરવાદિનઃ એવં પૂર્વદર્શિત-
 રીત્યા સ્વસ્વમતાનિ પ્રતિપાદયન્તીત્યર્થઃ । સમ્પ્રતિ સ્વમતમાહ-‘વયં પુણ એવં વયામો’ વયં
 પુનરેવં વદામઃ । વયં-સકલશાસ્ત્રમર્મજ્ઞાઃ કેવલજ્ઞાનચક્ષુષો વયમેવં-વક્ષ્યમાણપ્રકારકં સ્વમતં
 વદામઃ-કથયામઃ । ‘તા અમીઈ આદિયા સત્ત ણક્કલ્લતા પુવ્વદારિયા પણ્ણત્તા, તં જહા-
 અમીઈ સવ્વણો ધણિટ્ઠા સયમિસયા પુવ્વાપોટ્ઠવયા ઉત્તરાપોટ્ઠવયા રેવઈ’ તાવત્ અભિજિતાદીનિ
 સપ્ત નક્ષત્રાણિ પૂર્વદ્વારાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તદ્યથા-અભિજિત્ શ્રવણો ધનિષ્ઠા શતભિષા પૂર્વાપ્રૌષ્ઠ-
 પદા ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા રેવતી । તાવત્-તત્ર પશ્ચાનામપિ મતાન્તરવાદિનાં મધ્યે નૈકસ્યાપિ મતં
 ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાપ્રૌષ્ઠપદા, ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, રેવતી, અશ્વિની અર્થાત્
 શ્રવણ સે લેકર અશ્વિની પર્યન્ત કે સાત નક્ષત્ર ઉત્તર દિગ્વિભાગ મેં યાત્રાદિ
 શુભ કાર્યો મેં કાર્યસાધક પ્રતિપાદિત કિયે હેં । ઇસ પ્રકાર પાંચોં મતાવલં-
 બિયોં કે મતાન્તર કો પૃથક્ પૃથક્ વતાકર કે અબ ઇસ કથન કા ઉપસંહાર
 કરતે હેં-(એ એવમાહંસુ) યે પાંચ તીર્થાન્તરીય પૂર્વપ્રદર્શિત રીતિ સે અપને
 અપને મત કા કથન કરતે હેં ।

અબ ભગવાન્ સ્વમત કો કહતે હેં-(વયં પુણ એવં વયામો) કેવલજ્ઞાન વાલે
 નેત્ર સે એવં સકલશાસ્ત્ર કે મર્મ સે મેં ઇસ વિષય મેં ઇસ પ્રકાર સે કહતા હું-
 (તા અમીઈ આદિયા સત્ત ણક્કલ્લતા પુવ્વદારિયા પણ્ણત્તા, તં જહા-અમીઈ
 સવ્વણો ધણિટ્ઠા, સયમિસયા પુવ્વાપોટ્ઠવયા ઉત્તરાપોટ્ઠવયા રેવઈ) અભિજિત્
 આદિ સાત નક્ષત્ર પૂર્વ દ્વાર વાલે પ્રજ્ઞપ્ત કિયે હેં જો ઇસ પ્રકાર હેં-અભિજિત્,
 શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા પૂર્વાપ્રૌષ્ઠપદા, ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, એવં રેવતી । શ્રી

ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાપ્રૌષ્ઠપદા, ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, રેવતી અને અશ્વિની અર્થાત્ શ્રવણથી
 લઈને અશ્વિની સુધીના સાત નક્ષત્રો ઉત્તરદિગ્વિભાગમાં યાત્રાદિ શુભ કાર્યોમાં કાર્યસાધક
 પ્રતિપાદિત કર્યા છે, આ રીતે પાંચે મતાવલંબિયોના મતાન્તરને અલગ અલગ બતાવીને
 આ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે-(એ એવમાહંસુ) આ પાંચ તીર્થાન્તરીયો પૂર્વોક્ત રીતે
 યોત્તયોતાના મતનું કથન કરે છે

હવે ભગવાન્ સ્વમતનું કથન કરે છે. (વયં પુણ એવં વયામો) કેવલજ્ઞાન યુક્ત નેત્રથી
 તથા સકલ શાસ્ત્રના મર્મને જાણીને હું આ વિષયમાં આ પ્રમાણે કહું છું. (તા અમીઈ
 આદિયા સત્ત ણક્કલ્લતા પુવ્વદારિયા પણ્ણત્તા, તં જહા-અમીઈ સવ્વણો ધનિટ્ઠા, સયમિસયા
 પુવ્વાપોટ્ઠવયા ઉત્તરાપોટ્ઠવયા રેવઈ) અભિજિત્ વિગેરે સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દ્વારવાળા હોવાનું
 પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે, જે આ પ્રમાણે છે, અભિજિત્ શ્રવણ ધનિષ્ઠા, શતભિષા પૂર્વાપ્રૌષ્ઠપદા

સમીચીનં વર્તેતે, સોપપત્તિકં મમ મતં શ્રૂયતાં તાવત્, યતો દિ અભિજિન્નક્ષત્રં યુગાદિ નક્ષત્રં નિર્ણીતં વર્તેતે, તત એવ સર્વપ્રવૃત્તીનાં પ્રવર્તનં પ્રારમ્ભ્યતે, અતએવ અભિજિદાદીનિ રેવતી પર્યન્તાનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ પૂર્વદિગ્વિભાગે કાર્યસાધકાનિ ભવન્તિ । તથા ચ— ‘અસ્સિણી આદીયા સત્ત ણક્ખત્તા દાહિણદારિયા પળ્લત્તા, તં જહા—અસ્સિણી ભરણી કત્તિયા રોહિણી સંઠાણા અદ્દા પુળ્લવ્વસૂ’ અશ્વિન્યાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ દક્ષિણદ્વારાણિ પ્રજ્ઞસાનિ, તદ્યથા—અશ્વિની ભરણી કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસૂ । અર્થાત્ અશ્વિન્યાદીનિ પુનર્વસૂ પર્યન્તાનિ સપ્ત નક્ષત્રાણિ સ્વલ્લ દક્ષિણદ્વારકાનિ—દક્ષિણદિગ્ વિભાગે કાર્યસાધકાનિ ભવન્તીતિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ । એવં ચ—‘પુસ્સાદીયા સત્ત ણક્ખત્તા પચ્છિમદારિયા પળ્લત્તા, તં જહા—પુસ્સો અસ્સેસા મહા પુવ્વાફગ્ગુણી ઉત્તરાફગ્ગુણી હત્થો ચિત્તા’ પુણ્યાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ પશ્ચિમદ્વારાણિ પ્રજ્ઞસાનિ, તદ્યથા—પુણ્ય આશ્લેષા મઘા પૂર્વાફાલ્ગુની

ભગવાન્ કહતે હૈં કિ પાંચોં મતાન્તર વાદિયોં મેં એક મી મત સમ્યક્ પ્રકાર કા નહીં હૈ । સોપપત્તિક અર્થાત્ સપ્રમાણ મેરા મત સુનો—અભિજિત્ નક્ષત્ર યુગ કા આદિ નક્ષત્ર નિર્ણિત કિયા હૈ, ડસ સે હી સમી પ્રવૃત્તિયાં પ્રવૃત્ત હોતી હૈ અર્થાત્ ડસ નક્ષત્ર સે હી સમી પ્રવૃત્તિયોં કા પ્રારંભ હોતા હૈ, અતએવ અભિજિત્ નક્ષત્ર સે લેકર રેવતી પર્યન્ત કે સાત નક્ષત્ર પૂર્વ દ્વારવાલે અર્થાત્ પૂર્વ દિગ્વિભાગ મેં કાર્ય સાધક હોતે હૈ । તથા (અસ્સિણી આદીયા સત્ત ણક્ખત્તા દાહિણદારિયા પળ્લત્તા, તં જહા—અસ્સિણી ભરણી કત્તિયા રોહિણી સંઠાણા અદ્દા પુળ્લવ્વસૂ) અશ્વિની આદિ સાત નક્ષત્ર દક્ષિણ દ્વારવાલે પ્રજ્ઞસ કિયે હૈ, જૈસે કી—અશ્વિની, ભરણી, કૃત્તિકા રોહિણી, મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસૂ । અર્થાત્ અશ્વિની સે લેકર પુનર્વસૂ પર્યન્ત કે સાત નક્ષત્ર દક્ષિણ દ્વારવાલે સાતે દક્ષિણ દિગ્વિભાગ મેં કાર્ય સાધક હોતે હૈ એસા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । તથા (પુસ્સાદીયા સત્ત ણક્ખત્તા પચ્છિમદારિયા પળ્લત્તા તં જહા—પુસ્સો અસ્સેસા

ઉત્તરા ધ્રૌઘપદા અને રેવતી, શ્રી લગવાન્ કહે છે કે પાંચે મતાન્તરવાદિયોમાં કોઇનો પણ ભત યોગ્ય રીતે કહેલ નથી. સોપપત્તિક અર્થાત્ સપ્રમાણ મારો મત સાંભળો,—અભિજિત્ નક્ષત્ર યુગાનું આદિ નક્ષત્ર હોવાનું પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેનાથી જ સમગ્રી પ્રવૃત્તિયો પ્રવર્તમાન થાય છે, અર્થાત્ એ નક્ષત્રથી જ બધી જ પ્રવૃત્તિયોનો પ્રારંભ થાય છે, તેથી જ અભિજિત્ નક્ષત્રથી લઇને રેવતી પર્યન્તના સાત નક્ષત્ર પૂર્વદિગ્વિભાગમાં કાર્યસાધક હોય છે, તથા (અસ્સિણી આદિયા સત્ત ણક્ખત્તા દાહિણદારિયા પળ્લત્તા, તં જહા—અસ્સિણી ભરણી કત્તિયા રોહિણી સંઠાણા અદ્દા પુળ્લવ્વસૂ) અશ્વિની વિગેરે સાત નક્ષત્રો દક્ષિણદ્વારવાળા પ્રતિપાદિત કર્યા છે, જેમ કે અશ્વિની ભરણી, કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશિરા આર્દ્રા પુનર્વસૂ અર્થાત્ અશ્વિનીથી લઇને પુનર્વસૂ પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળા અર્થાત્ દક્ષિણદિશામાં કાર્યસાધક હોય છે. તેમ પ્રતિપાદન કરેલ છે, તથા (પુસ્સાદીયા સત્ત ણક્ખત્તા પચ્છિમદારિયા પળ્લત્તા તં જહા—પુસ્સો અસ્સેસા મહા પુવ્વાફગ્ગુણી

ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્તચિત્રા ચેતિ । પુષ્યાદીનિ ચિત્રાન્તાનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ પશ્ચિમદ્વારકાનિ-
પશ્ચિમાયાં દિશિ કાર્યસાધકાનિ ભવન્તીતિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ । તથૈવ-‘સાઈ આદીયા
સત્ત ણક્ષત્તા ઉત્તરદારિયા પળ્લત્તા, તં જહા-સાઈ વિસાહા અણુરાહા જેઢા મૂલો પુવ્વાસાઢા
‘ઉત્તરાસાઢા’ સ્વાત્યાદીનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદ્વારાણિ પ્રજ્ઞસાનિ, તદ્યથા-સ્વાતી વિશાખા
અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલં પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા ચેતિ । અર્થાત્ સ્વાત્યાદીનિ ઉત્તરાષાઢાપર્ય-
ન્તાનિ સપ્તનક્ષત્રાણિ ઉત્તરદ્વારકાનિ-ઉત્તરદિગ્વિભાગે કાર્યસાધકાનિ ભવન્તીતિ પ્રજ્ઞ-
સાનિ । એવમષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણાં દિગ્ દ્વારાણિ પશ્ચમતાન્તરસહિતાનિ સ્વમતપૂર્ણાનિ
પ્રતિપાદિતાનિ સન્તીતિ ॥ સૂ૦ ૫૯ ॥

દશમસ્ય પ્રાભૃતસ્ય એકવિંશતિતમં પ્રાભૃતપ્રાભૃતં સમાસમ્ ॥

મહા પુવ્વાફલ્ગુણી, ઉત્તરાફલ્ગુણી હત્યો ચિત્તા) પુષ્યાદિ સાત નક્ષત્ર પશ્ચિમ
દ્વારવાલે પ્રજ્ઞપ્ત કિયે હૈં જો હસ પ્રકાર હૈ-પુષ્ય, અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની,
ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત એવં ચિત્રા । અર્થાત્ પુષ્ય સે લેકર ચિત્રા પર્યન્ત કે સાત
નક્ષત્ર પશ્ચિમ દ્વારવાલે અર્થાત્ પશ્ચિમ દિશા મેં કાર્યસાધક પ્રતિપાદિત કિયે
હૈં । ડસી પ્રકાર ‘સાઈ આદીયા સત્ત ણક્ષત્તા ઉત્તરદારિયા પળ્લત્તા, તં જહા-
સાઈ, વિસાહા, અણુરાહા, જેઢા મૂલો પૂવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા) સ્વાતી આદિ
સાત નક્ષત્ર ઉત્તર દ્વારવાલે પ્રજ્ઞસ કિયે હૈં, જો હસ પ્રકાર હૈ-સ્વાતી,
વિશાખા, અનુરાધા જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા એવં ઉત્તરાષાઢા । અર્થાત્ સ્વાતી
વગેરહ ઉત્તરાષાઢા પર્યન્ત કે સાત નક્ષત્ર ઉત્તર દ્વારવાલે અર્થાત્ ઉત્તર-
દિગ્વિભાગ મેં કાર્યસાધક પ્રજ્ઞસ કિયે હૈ ।

હસ પ્રકાર પાંચ મતાંતરવાદિયોં કે મત કે કથન પૂર્વક અઠાઈસ નક્ષત્રોં
કે દિગ્ દ્વાર કા સ્વસિદ્ધાંતાનુસાર પ્રતિપાદન કિયા હૈ ॥ સૂ૦ ૫૯ ॥

દસર્વે પ્રાભૃત કા એકવીસવાં પ્રાભૃતપ્રાભૃત સમાસ ॥ ૧૦-૨૧ ॥

ઉત્તરાફલ્ગુણી હત્યો ચિત્તા) પુષ્ય વિગેરે સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળા પ્રજ્ઞસ કર્યા છે,
જે આ પ્રમાણે છે-પુષ્ય, અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત અને ચિત્રા
અર્થાત્ પુષ્યથી લઈને ચિત્રા પર્યન્તના સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળા અર્થાત્ પશ્ચિમદિશામાં
કાર્યસાધક પ્રતિપાદિત કર્યા છે. એજ પ્રમાણે (સાઈ આદિયા સત્ત ણક્ષત્તા ઉત્તરદારિયા
પળ્લત્તા તં જહા-સાઈ વિસાહા, અણુરાહા, જેઢા, મૂલો પુવ્વાસાઢા ઉત્તરાસાઢા) સ્વાતી વિગેરે
સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળા પ્રજ્ઞસ કર્યા છે, જે આ પ્રમાણે છે,-સ્વાતી વિશાખા અનુરાધા
જ્યેષ્ઠા મૂલ પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા અર્થાત્ સ્વાતી વિગેરે ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના સાત
નક્ષત્રો ઉત્તરદ્વારવાળા અર્થાત્ ઉત્તરદિશામાં કાર્યસાધક પ્રતિપાદિત કર્યા છે.

આ રીતે પાંચ મતાંતર વાદિયોના મતના કથન પૂર્વક અઠવાવીસ નક્ષત્રોના દિગ્દ્વારનું
સ્વસિદ્ધાંત પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, ॥ સૂ૦ ૫૯ ॥

દસમા પ્રાભૃતનું એકવીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત સમાસ ॥ ૧૦-૨૧ ॥

दशमस्य प्राभृतस्य द्वाविंशतितमं प्राभृतप्राभृतम्

नक्षत्राणां द्वाराणि प्रतिपाद्य सम्प्रति नक्षत्राणां विचयो वक्तव्य इति तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मूलम्-ता कंहं ते णक्खत्ता विजये आहिएति वएज्जा ! ता अयण्णं जंबूदीवे दीवे जाव पस्सिखेवेणं ता जंबूदीवेणं दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासेति वा पभासिस्संति वा, दो सूरिया तविसु वा तवेति वा तविस्संति वा, छप्पण्णं णक्खत्ता जोयं जोएंसु वा जोयं जोएंति वा जोयं जोइस्संति, तं जहा-दो अभीई दो सवणो दो धणिट्ठा दो सयभिसया दो पुब्बापोट्ठवया दो उत्तरापोट्ठवया दो रेवई दो अस्सिणी दो भरणी दो कत्तिया दो रोहिणी दो संठाणा दो अहा दो पुणव्वसू दो पुस्सा दो अस्सेसाओ दो महा दो पुब्बाफग्गुणी दो उत्तराफग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो साई दो अणुराहा दो जेट्ठा दो मूला दो पुब्बासाढा दो उत्तरासाढा, ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जे णं नव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं तीस मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, अत्थि णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति । ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ते जे णं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति कयरे णक्खत्ता जे णं पण्णरससमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, कयरे णक्खत्ता जे णं तीसति मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, कयरे णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं दो अभीई, तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बारस, तं जहा-दो सयभिसया दो भरणी दो अहा दो अस्सेसा दो साई दो

जेढा । तत्थ जे णं तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति ते णं तीसं, तं जहा-दो सवणा दो घणिढा दो पुव्वाभइवया दो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया दो संठाणा दो पुस्सा दो महा दो पुव्वाफग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा । तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं पणयालीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएति, ते णं बारस, तं जहा-दो उत्तरापोढवया दो रोहिणी दो पुणव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ते जे णं चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूरिण सद्धिं जोयं जोएति, अत्थि णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूरिण सद्धिं जोयं जोएति अत्थि णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरिण सद्धिं जोयं जोएति । ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जे णं तं चेव उच्चारयेव्वं, ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं चत्तारि अहोरत्ते छच्चमुहुत्ते सूरिण सद्धिं जोयं जोएति, ते णं दो अभिई । तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूरिण सद्धिं जोयं जोएति, ते णं बारस, तं जहा-दो संयभिसया दो अहा दो अस्सेसा दो विसाहा दो जेढा । तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं तेरस अहोरत्ते बारस मुहुत्ते सूरिण सद्धिं जोयं जोएति, ते णं तीसं तं जहा-दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा, तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरिण सद्धिं जोयं जोएति, ते णं बारस, तं जहा-दो उत्तरापोढवया जाव उत्तरासाढा । सू० ६०॥

॥ दसमस्स पाहुडस्स त्रिंशदसं पाहुडपाहुडं समत्तं ॥

छाया-तावत् कथं ते नक्षत्र विचय आख्याता इति वदेत् । तवत् अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपः यावत् परिक्षेपेण, तावत् जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासयतां वा प्रभासयत वा प्रभासयिष्यतः, वा द्वौ सूर्यौ अतापयतां वा तापयतः वा तापयिष्यतः वा, पट् पञ्चा-शन्नश्चक्राणि योगम् अयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति, तद्यथा-द्वौ अभिजितौ द्वे श्रवणे

दे धनिष्ठे दे शतभिषे दे पूर्वाप्रौष्ठपदे दे उत्तराप्रौष्ठपदे दे रेवत्यौ दे अश्विन्यौ दे भरण्याौ
 दे कृत्तिके दे रोहिण्यौ द्वौ मृगशीर्षौ दे आर्द्रे द्वौ पुनर्वसु द्वौ पुष्यौ दे आश्लेषे दे मघे दे
 पूर्वाफाल्गुन्यौ दे उत्तराफाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ दे चित्रे दे स्वात्यौ दे विशाखे दे अनुराधे दे
 ज्येष्ठे दे मूले दे पूर्वाषाढे दे उत्तराषाढे । तावत् एतेषां खलु षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति
 नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तपट्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं
 युञ्जन्ति, सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, सन्ति
 नक्षत्राणि यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, सन्ति नक्षत्राणि यानि
 खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्ष-
 त्राणां कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तपट्टिभागान् मुहूर्त्तस्य
 चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं
 योगं युञ्जन्ति । कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति
 कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावत्
 एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्तविंशतिश्च
 सप्तपट्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति तौ खलु द्वौ अभिजितौ । तत्र यानि
 तानि नक्षत्राणि यानि खलु पञ्चदशमुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वादश
 तद्यथा—दे शतभिषे दे भरण्याौ दे आर्द्रे दे आश्लेषे दे स्वात्यौ दे ज्येष्ठे । तत्र यानि खलु
 त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति तानि खलु त्रिंशत्, तद्यथा—द्वौ श्रवणौ दे धनिष्ठे
 दे पूर्वाभाद्रपदे दे रेवत्यौ दे अश्विन्यौ दे कृत्तिके द्वौ मृगशीर्षौ द्वौ पुष्यौ दे मघे द्वौ पूर्वा-
 फाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ दे चित्रे दे अनुराधे दे मूले दे पूर्वाषाढे । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि
 यानि खलु पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वादश, तद्यथा—
 दे उत्तराप्रौष्ठपदे दे रोहिण्यौ द्वौ पुनर्वसु दे उत्तराफाल्गुन्यौ दे विशाखे दे उत्तराषाढे ।
 तावत् एतेषां खलु षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु चतुर अहोरात्रान् षट्
 च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु षट् अहोरात्रान् एक-
 विंशतिश्च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु विंशति अहो-
 रात्रान् त्रींशमुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावत् एतेषां खलु षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां
 कतराणि नक्षत्राणि यानि खलु तच्चैव उच्चारयितव्यं । तावत् एतेषां खलु षट् पञ्चाशन्नक्ष-
 त्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि चतुर अहोरात्रान् षट् च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं
 युञ्जन्ति, तानि खलु द्वौ अभिजितौ । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु षट् अहो-
 रात्रान् एकविंशतिश्च मुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु द्वादश, तद्यथा—दे
 शतभिषे दे आर्द्रे दे आश्लेषे दे स्वात्यौ दे विशाखे दे ज्येष्ठे । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि
 यानि खलु त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादशमुहूर्त्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु
 त्रिंशत् तद्यथा—द्वौ श्रवणौ यावत् दे पूर्वाषाढे । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु

વિંશતિઃ અહોરાત્રાન્ ત્રીંશ્વમુહૂર્તાન્ સૂર્યેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ તાનિ સ્વલુ દ્વાદશ તથથા-દ્વે-
ઉત્તરાષાઢપદે યાવત્ દ્વે ઉત્તરાષાઢે ॥ સૂ. ૬૦ ॥

ટીકા-ગતં દશમપ્રાભૃતસ્ય એકવિંશતિતમં પ્રાભૃતપ્રાભૃતં સમ્પ્રતિ દ્વાવિંશતિતમં પ્રારંભ્યતે
તસ્ય-પૂર્વેણાયં સમ્બંધો યત્ પૂર્વસ્મિન્ નક્ષત્રાણાં દ્વારાણિ કથિતાનિ અત્ર નક્ષત્રાણાં સ્વરૂપં
વક્તવ્યમિતિ કથયતિ-‘તા કહં તે ણક્ષત્ત વિજણ આહિણિ વણ્જા’ તાવત્ કથં તે નક્ષત્ર
વિચયઃ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ । તાવત્-તત્ર નક્ષત્રાણાં સ્વરૂપનિર્ણયે, કથં-કેન પ્રકારેણ કેના-
ધારેણ કયાવોપપત્યા તે-ત્વયા ભગવન્ ! નક્ષત્રવિચયઃ-નક્ષત્રાણાં સ્વરૂપનિર્ણયઃ આખ્યાતઃ
-પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્-કથયેત્ અત્ર ‘ણક્ષત્તવિજયં’ તિ વિપૂર્વશ્ચિદ્ સ્વભાવાત્ સ્વરૂપ-
નિર્ણયે વર્તેતે । ઉક્તં ચ યથા-(આત્મવચનં પ્રવચનં જ્ઞાત્વા વિચયસ્તદર્થ નિર્ણયનમ્) તત્ર સ્વલુ

બાવીસવે પ્રાભૃતપ્રાભૃત કા પ્રારંભ

નક્ષત્રોં કે દ્વારોં કા પ્રતિપાદન કર કે અબ નક્ષત્રોં કે વિચય કે સ્વરૂપ કા
કથન કરતે હૈં (તા કહં તે ણક્ષત્ત વિજણ) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-દસવે પ્રાભૃત કા ઇકીસવાં પ્રાભૃતપ્રાભૃત પૂર્ણ હુવા અબ બાવીસવે
પ્રાભૃતપ્રાભૃત કા પ્રારંભ કરતે હૈં પૂર્વ કે સાથ ઇસ્કા સંબંધ ઇસ પ્રકાર સે હૈં કિ
પૂર્વ પ્રકરણ મેં નક્ષત્રોં કે દ્વાર કે સંબંધ મેં કથન કિયા હૈ, યહાં પર નક્ષત્રોં કે
સ્વરૂપ કા કથન કિયા જાતા હૈ-શ્રીગૌતમસ્વામી ભગવાન્ સે પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ
(તા કહં તે ણક્ષત્ત વિજણ આહિણિ વણ્જા) હે ભગવન્ નક્ષત્રોં કે સ્વરૂપ
વિષય મેં કિસ પ્રકાર સે યા કિસ પ્રકાર કી ઉપપત્તિ સે આપને નક્ષત્રોં કે
સ્વરૂપ કા નિર્ણય પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? સો કહિયે યહાં પર (ણક્ષત્ત વિજયં)
ઇસ વાક્ય મેં વિ પૂર્વક ચિદ્ હોને સે સ્વભાવ યા સ્વરૂપ નિર્ણય બોધક હૈ ।
કહા મી હૈ-આત્મવચનં પ્રવચનં જ્ઞાત્વા વિચયસ્તદર્થનિર્ણયનમ્ અર્થાત્ આસ

બાવીસમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતનો પ્રારંભ-

નક્ષત્રોના દ્વારોનું પ્રતિપાદન કરીને હવે નક્ષત્રોના વિચય અર્થાત્ સ્વરૂપના સંબંધમાં
કથન કરવામાં આવે છે. (તા કહં તે ણક્ષત્તવિજણ) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ :-દસમા પ્રાભૃતનું એકવીસમું પ્રાભૃતપ્રાભૃત પુરૂં થયું હવે આ બાવીસમા
પ્રાભૃતપ્રાભૃતનો પ્રારંભ થાય છે, પહેલાની સાથે આનો સંબંધ આ રીતે છે-કે પૂર્વ
પ્રકરણમાં નક્ષત્રોના દ્વારના સંબંધમાં કથન કરેલ છે. અહીંયાં નક્ષત્રોના સ્વરૂપનું કથન
કરવામાં આવે છે. શ્રીગૌતમસ્વામી શ્રીભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે (તા કહં તે ણક્ષત્તવિજણ
આહિણિ વણ્જા) હે ભગવન્ ! નક્ષત્રોના સ્વરૂપના વિષયમાં કેવા પ્રકરથી અથવા કેવા
પ્રકરની ઉપપત્તિથી આપે નક્ષત્રોના સ્વરૂપનો નિર્ણય પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે આપ કહો.
અહીં (ણક્ષત્તવિજય) આ વાક્યમાં વિ પૂર્વક ચિદ્ હોવાથી સ્વભાવ અથવા સ્વરૂપ
નિર્ણયનો બોધ કરે છે. કહ્યું પણ છે-(આત્મવચનં પ્રવચનં જ્ઞાત્વા વિચયસ્તદર્થ નિર્ણયનમ્)

વિચયનં-વિશ્લેષણં વિચયો નક્ષત્રાણાં વિચયો નક્ષત્રવિચયઃ-નક્ષત્રાણાં સ્વરૂપ નિર્ણય
 इत्यर्थः । इत्येवं गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवान् कथयति-‘ता अयणं जंबूद्वीवे दीवे जाव
 परिक्रमेवेणं’ तावदयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीपद्वीपः यावत् परिक्रमेण । तावदिति पूर्ववत् अयं-
 पुरोवर्त्तमानः जम्बूद्वीपो द्वीपराजः सर्वद्वीपसमुद्राणां मध्यवर्त्ती सर्वद्वीपप्रकाशको वर्त्तते ।
 जम्बूद्वीपवाक्यस्य विशदार्थो जम्बूद्वीपवर्णनादवसेयः । ‘ता जंबूद्वीवेणं दीवे दो चंदा
 पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा सूरिया तविंसु वा तवेति वा तविस्संति’ तावत्
 जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्राभासयतां वा प्राभासयतः वा प्रभासयिष्यतः, वा द्वौ
 सूर्यौ अतपतां वा अतपयतं वा अतपस्यतः, तावत्-तत्र तस्मिन् द्वीपराजे जम्बूद्वीपे खल्वि-
 तिनिश्चितं द्वौ चन्द्रसौ प्रभासयतां-प्रभासितवन्तौ अथवा प्रभासयतः-प्रभासेते अथवा
 प्रभासयिष्यतः-प्रभासिष्येते । एवं च द्वौ सूर्यौ अतापयतां-तापितवन्तौ अथवा तापयतः
 अथवा तापयिष्यतः । इत्येवं वस्तुस्थितिं मनसि निधाय अग्रे यत् प्रतिपादयिष्यते

वचन एवं प्रवचन के स्वरूप को जानकर के निर्णय करे । यहां पर विचयन
 माने विश्लेषण अर्थात् विचय नक्षत्रों का जो विचय सो नक्षत्रविचय माने
 नक्षत्रों के स्वरूप का निर्णय ऐसी भावना समझें । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी
 के प्रश्न को सुनकर के उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अयणं जंबूद्वीवे
 दीवे जाव परिक्रमेवेणं) यह समीप वर्त्तमान जंबूद्वीप नाम का द्वीपराज सभी
 द्वीप समुद्रों में मध्यवर्ती एवं सभी द्वीपों को प्रकाशित करनेवाला होता है ।
 जंबूद्वीप संबंधी विशेष अर्थ जंबूद्वीप के वर्णन से समझ लें । (ता जंबूद्वीवे
 णं दीवे दो चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा दो सूरिया
 तविंसु वा तवेति वा तविस्संति वा) उस जंबूद्वीप में दो चंद्रमा प्रकाशित
 होते हैं प्रकाशित हुवे हैं एवं प्रकाशित होंगे, तथा इसी प्रकार दो सूर्य भूत-
 काल में तापित हुवे हैं वर्त्तमान में तापित होते हैं एवं भविष्य में तापित

अर्थात् आसવચન અને પ્રવચનના સ્વરૂપને જાણીને નિર્ણય કરવો. અહીં વિચયન એટલે
 કે વિશ્લેષણ અર્થાત્ વિચય નક્ષત્રોનો જે વિચય અર્થાત્ નક્ષત્રોના સ્વરૂપનો નિર્ણય આ
 પ્રમાણે લાવના સમજવી. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં
 શ્રી ભગવાન્ કહે છે, (તા અયણં જંબૂદ્વીવે દીવે જાવ પરિક્રમેવેણં) આ સમીપસ્થ જંબૂ-
 દ્વીપ નામનો દ્વીપરાજ બધા દ્વીપો અને સમુદ્રોમાં મધ્યવર્તી તથા બધા દ્વીપોને પ્રકાશિત
 કરવાવાળો હેય છે, જંબૂદ્વીપ સંબંધી વિશેષ અર્થ જંબૂદ્વીપના વર્ણનથી સમજી લેવું.
 (તા જંબુદ્વીવે ણં દીવે દો ચંદા પભાસેંસુ વા પભાસેંતિ વા પભાસિસ્સંતિ વા, દો સૂરિયા તવિંસુ વા
 તવેતિ વા તવિસ્સંતિ વા) આ જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રમા પ્રકાશિત થાય છે. પ્રકાશિત થયા
 હતા અને પ્રકાશિત થશે. તથા એજ પ્રમાણે બે સૂર્યો ભૂતકાળમાં તાપિત થયા હતા
 વર્તમાનમાં તાપિત થાય છે અને ભવિષ્યમાં તાપિત થશે. આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિનો મનમાં

તદવધારણીયમિતિ । ‘છપ્પણં ણક્કલ્લતા જોયં જોંસુ વા જોયં જોંંતિ વા જોયં જોહ્-
સ્સંતિ’ પદ્ પચ્ચાશનક્ષત્રાણિ યોગં અયુજ્ઞન્ વા યોગં યુજ્ઞન્તિ વા યોગં યોક્ષ્યન્તિ । તયો-
શ્ચન્દ્રસૂર્યયો નેક્ષત્રભોગવિચારં દર્શયતિ-પદ્ પચ્ચાશત્ સંખ્યકાનિ નક્ષત્રાણિ ચન્દ્રાદિભિર્ગ્રહ-
વિશેષૈઃ ચારવશેન યોગમયુજ્ઞન્ અથવા યોગં યુજ્ઞન્તિ અથવા યોગં યોક્ષ્યન્તિ । નતુ પૂર્વમ્
અષ્ટાવિંશતિ સંખ્યકાન્યેવ નક્ષત્રાણિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ, તર્હિ કથમિદાનીં પદ્ પચ્ચાશન-
ક્ષત્રાણિ પ્રતિપાદ્યન્તિ इति શંકાં પરિહરન્ તાન્યેવ પદ્ પચ્ચાશનક્ષત્રાણિ દર્શયતિ-‘તં જહા-
દો અમીઈ ૧ દો સવળા ૨ દો ધણિદ્ધા ૩ દો સયમિસયા ૪ દો પુવ્વાપોટ્ટવયા ૫ દો ઉત્તરા-
પોટ્ટવયા ૬ દો રેવઈ ૭ દો અસિસળી ૮ દો ભરળી ૯ દો કત્તિયા ૧૦ દો રોહિળી ૧૧ દો
સંઠાળા ૧૨ દો અદ્દા ૧૩ દો પુળવ્વસૂ ૧૪ દો પુસ્સા ૧૫ દો અસ્સેસા ૧૬ દો મહા ૧૭ દો
પુવ્વાફગ્ગુળી ૧૮ દો ઉત્તરાફગ્ગુળી ૧૯ દો હત્થા ૨૦ દો ચિત્તાર ૨૧ દો સાઈ ૨૨ દો
હોંગે । હસ પ્રકાર વસ્તુસ્થિતિ કા મન મેં વિચાર કર કે આગે જો પ્રતિપાદિત
કરેંગે उसको समझे (છપ્પણં ણક્કલ્લતા જોયં જોંસુ વા જોયં જોંંતિ વા
જોયં જોહ્સ્સંતિ વા) યહાં ચંદ્ર સૂર્ય કા નક્ષત્રોં કે ભોગકાલ કા કથન કરતે
હેં-૫૬ છપ્પન નક્ષત્ર ચન્દ્રાદિ ગ્રહોં કે સાથ ચાર વશાત્ યોગ કિયા હેં વર્તમાન
મેં મી કરતેં હેં एवं भाविष्ण में योग करेंगे ।

શંકા-પહેલે અઠાઈસ સંખ્યક નક્ષત્ર હોને કા પ્રતિપાદન કિયા હૈ, તો યહાં
પર છપ્પન નક્ષત્ર કિસ પ્રકાર કહા હૈ ? હસ શંકા કિ નિવૃત્તિ કે લિયે उसी
છપ્પન નક્ષત્રોં કે નામનિર્દેશ પૂર્વક કથન કરતે હેં-(તં જહા-૧ દો અમીઈ ૨
દો સવળા ૩ દો ધણિદ્ધા ૪ દો સયમિસયા ૫ દો પુવ્વાપોટ્ટવયા ૬ દો ઉત્તરા-
પોટ્ટવયા ૭ દો રેવઈ ૮ દો અસિસળી ૯ દો ભરળી ૧૦ દો કત્તિયા ૧૧ દો
રોહિળી ૧૨ દો સંઠાળા ૧૩ દો અદ્દા ૧૪ દો પુળવ્વસૂ ૧૫ દો પુસ્સા ૧૬ દો
અસ્સેસા ૧૭ દો મહા ૧૮ દો પુવ્વાફગ્ગુળી ૧૯ દો ઉત્તરાફગ્ગુળી ૨૦ દો

વિચાર કરીને આગળ જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે તે સમજવું. (છપ્પણં ણક્કલ્લતા જોયં
જોંસુ વા જોયં જોંંતિ વા જોયં જોહ્સ્સંતિ વા) અહીં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રોના ભોગકાળનું
કથન કરવામાં આવે છે. ૫૬ છપ્પન નક્ષત્રો એ ચંદ્રાદિ ગ્રહોની સાથે ચાર વશાત્ યોગ
કરેલ હોતો વર્તમાનમાં પણ કરે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ યોગ કરશે

શંકા-પહેલાં અઠાવીસ નક્ષત્રો હોવાનું પ્રતિપાદન કયું છે તો અહીંયાં છપ્પન નક્ષત્રો
હોવાનું કેવી રીતે કહ્યું છે ? આ શંકાના સમાધાન માટે એ છપ્પન નક્ષત્રોના નામના
ઉચ્ચારણ પૂર્વક પ્રતિપાદન કરે છે. (તં જહા ૧ દો અમીઈ ૨ દો સવળા ૩ દો ધણિદ્ધા ૪
દો સયમિસયા ૫ દો પુવ્વાપોટ્ટવયા ૬ દો ઉત્તરાપોટ્ટવયા ૭ દો રેવઈ ૮ દો અસિસળી ૯
દો ભરળી ૧૦ દો કત્તિયા ૧૧ દો રોહિળી ૧૨ દો સંઠાળા ૧૩ દો અદ્દા ૧૪ દો પુળવ્વસૂ
૧૫ દો પુસ્સા ૧૬ દો અસ્સેસા ૧૭ દો મહા ૧૮ દો પુવ્વાફગ્ગુળી ૧૯ દો ઉત્તરાફગ્ગુળી

विसाहा २३ दो अणुराहा २४ दो जेढा २५ दो मूला २६ दो पुव्वासाढा २७ दो उत्तरासाढा २८' तद्यथा-द्वौ अभिजितौ द्वे श्रवणे द्वे धनिष्ठे द्वे शतभिषे द्वे पूर्वाप्रौष्ठपदे द्वे उत्तरा-
प्रौष्ठपदे द्वे रेवती द्वे अश्विन्यौ द्वे भरणी द्वे कृत्तिके द्वौ मृगशिरसौ द्वे आर्द्रा द्वौ पुनर्वसु
द्वौ पुष्यौ द्वे आश्लेषे द्वे मघे द्वे पूर्वाफाल्गुन्यौ द्वे उत्तराफाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ द्वे चित्रे द्वे
स्वात्यौ द्वे विशाखे द्वे अनुराधे द्वे ज्येष्ठे द्वे मूले द्वे पूर्वाषाढे द्वे उत्तराषाढे । पूर्वप्रतिपादि-
तानि अभिजिदादीनि अष्टाविंशति नक्षत्राण्येव द्विगुणी कृतानि अष्टाविंशति संख्यकानि
प्रतिपादितानि सन्ति, नान्यत् किञ्चिन्नाविन्यमिति । 'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं
अत्थि णक्खत्ता जे णं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तद्विभागे सुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं
जोएंति' तावत् एतेषां पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्त्तान् सप्त-
विंशतिश्च सप्तपष्ठिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । तावदिति प्राग्वत् एतेषां-
पूर्वप्रतिपादितानां द्विगुणीकृतानामष्टाविंशते नक्षत्राणां-पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां मध्ये 'अत्थि'
सन्ति तादृशानि नक्षत्राणि यानि खलु चन्द्रेण सह नवमुहूर्त्तान् तथा एकस्य च मुहूर्त्तस्य

हत्था २१ दो चित्ता २२ दो साई २३ दो विसाहा २४ दो अणुराहा २५ दो
जेढा २६ दो मूला २७ दो पुव्वासाढा २८ दो उत्तरासाढा) दो अभिजित् दो
श्रवण दो धनिष्ठा दो शतभिषा दो पूर्वाप्रौष्ठपदा दो उत्तराप्रौष्ठपदा दो रेवती
दो अश्विनी दो भरणी दो कृत्तिका दो मृगशिरा दो आर्द्रा दो पुनर्वसु दो पुष्य
दो अश्लेषा दो मघा दो पूर्वाफाल्गुनी दो उत्तराफाल्गुनी दो हस्त दो चित्रा
दो स्वाती दो विशाखा दो अनुराधा, दो ज्येष्ठा दो मूल दो पूर्वाषाढा, एवं दो
उत्तराषाढा । पूर्व प्रतिपादित अभिजित् आदि अठाईस नक्षत्रों को ही दुगुना
करके अठावीस संख्यक प्रतिपादित किये हैं उससे कुछ भिन्न नहीं कहा है-
(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जे णं णवमुहुत्ते चंदेण
सद्धिं जोयं जोएंति) पूर्वप्रतिपादित अठाईस नक्षत्रों को दुगुना करके कहे
गये छप्पन नक्षत्रों में ऐसे नक्षत्र 'अत्थि' होते हैं कि जो चन्द्र के साथ
नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया सताईस भाग १^{६०} जितना काल-

२० दो हत्था २१ दो चित्ता २२ दो साई २३ दो विसाहा २४ दो अणुराहा २५ दो जेढा
२६ दो मूला २७ दो पुव्वासाढा २८ दो उत्तरासाढा) दो अभिजित् दो श्रवण दो धनिष्ठा
दो शतभिषा दो पूर्वाप्रौष्ठपदा दो उत्तराप्रौष्ठपदा दो रेवती दो अश्विनी दो भरणी दो कृत्तिका
दो मृगशिरा दो आर्द्रा दो पुनर्वसु दो पुष्य दो अश्लेषा दो मघा दो पूर्वाफाल्गुनी दो उत्तराफाल्गुनी
दो हस्त दो चित्रा दो स्वाती दो विशाखा दो अनुराधा दो ज्येष्ठा दो मूल दो पूर्वाषाढा दो
दो उत्तराषाढा पूर्वप्रतिपादित अठ्यावीस नक्षत्रोने भभण्ठा करीने अठ्यावीस संख्याथी
प्रतिपादित कर्या छे, ओटले ओनाथी कंछ भुदा नथी. (ता एएसिं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि
णक्खत्ता जे णं णव मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति) पूर्वप्रतिपादित अठ्यावीस नक्षत्रोने
भभण्ठा करीने कडेला छप्पन नक्षत्रोभां ओवा नक्षत्रो (अत्थि) होय छे के के अंरणी साथे

સપ્તવિંશતિઃ સપ્તષષ્ઠિભાગાન્-૯૩૦ એતત્ તુલ્યકાલાન્ ચન્દ્રેણ સહ યોગં યુજ્જન્તિ-ચન્દ્રેણ સહ નિવસન્તિ । તથા ચ-‘અત્થિ ણવક્ષત્તા જેળં પળ્ળરસ મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ’ સન્તિ નક્ષત્રાણિ યાનિ ચલુ પશ્ચદશ ૧૫ મુહૂર્તાન્ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ । પશ્ચદશ-મુહૂર્ત્તપર્યન્તં ચન્દ્રેણ સહ નિવસન્તીતિ । એવં ચ ‘અત્થિ ણવક્ષત્તા જેળં તીસતિ મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ’ સન્તિ નક્ષત્રાણિ યાનિ ચલુ ત્રિંશન્મુહૂર્તાન્ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ । તાદૃશાન્યપિ નક્ષત્રાણિ સન્તિ યાનિ ચલુ ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તપર્યન્તં-સમ્પૂર્ણમહોરાત્રં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ નિવસન્તિ । તથા ચ-‘અત્થિ ણવક્ષત્તા જેળં પળ્યાલીસં મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ’ સન્તિ નક્ષત્રાણિ યાનિ ચલુ પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તાન્ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ, એતાદૃશાન્યપિ નક્ષત્રાણિ સન્તિ યાનિ ચલુ પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તાન્ ૪૫ સાર્દ્ધંકાહોરાત્ર-પર્યન્તં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ નિવસન્તીતિ ભગવતો વચનં શ્રુત્વા ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ-‘તા એસિ ણં છપ્પળ્લાણં ણવક્ષત્તાણં કયરે ણવમુહુત્તે સત્તાવીસં ચ સત્તઢિભાગે મુહુત્તસસ

પર્યન્ત ચન્દ્ર કે સાથ યોગ કરતે હૈં અર્થાત્ ચન્દ્ર કે સાથ રહતે હૈં, તથા (અત્થિ ણવક્ષત્તા જે ણં પળ્ળરસ મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ) એસે મી નક્ષત્ર હોતે હૈં જો પંદર મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત ચન્દ્ર કે સાથ યોગ કરતે હૈં । અર્થાત્ પંદર મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત ચન્દ્ર કે સાથ નિવાસ કરતે હૈં । તથા (અત્થિ ણવક્ષત્તા જે ણં તીસતિ મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ) એસે મી નક્ષત્ર હોતે હૈં કિ જે તીસ મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર ચન્દ્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત કરતે હૈં । તથા (અત્થિ ણવક્ષત્તા જે ણં પળ્યાલીસં મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ) એસે મી નક્ષત્ર હોતે હૈં કિ જો પૈતાલીસ મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત અર્થાત્ દેઢ અહોરાત્ર પર્યન્ત ચન્દ્ર કે સાથ નિવાસ કરતે હૈં । ઇસ પ્રકાર શ્રીભગવાન્ કે કથન કો સુનકર કે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા એસિ ણં છપ્પળ્લાણં ણવક્ષત્તાણં કયરે ણવમુહુત્તે સત્તાવીસં ચ સદ્ધિભાગે મુહુત્તસસ ચંદેણ સદ્ધિં જોયં

નવ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના સડસડિયા સત્તાવીસ ભાગો રૂઢ બેટલા કાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે. તથા (અત્થિ ણવક્ષત્તા જેળં પળ્ળરસ મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ) એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે કે જેઓ પંદર મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ પંદર મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે. તથા (અત્થિ ણવક્ષત્તા જેળં તીસતિ મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ) એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે કે જેઓ ત્રીસ મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા (અત્થિ ણવક્ષત્તા જેળં પળ્યાલીસં મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ) એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે કે જે પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત્ત પર્યન્ત અર્થાત્ દેઢ અહોરાત્ર પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનના કથનને સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે.-(તા એસિ ણં છપ્પળ્લાણં ણવક્ષત્તા

ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ' તાવત્ એતેષાં પદ્મપ્રાશ્નનક્ષત્રાણાં કૃતિસંખ્યકાનિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ નવમુહૂર્તાન્ સપ્તવિંશતિથ ચ સપ્તપદ્મિભાગાન્ મુહૂર્તસ્ય ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ । તાવત્-તત્ર મયદુક્તનક્ષત્રભોગવિષયે સ્વલુ કતરાણિ-કૃતિ સંખ્યકાનિ કિં નામધેયાનિ ચ નક્ષત્રાણિ સન્તિ યાનિ સ્વલુ નવમુહૂર્તાન્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્ત-વિંશતિઃ સપ્તપદ્મિભાગાન્ ૯૬૦૦ એતત્તુલ્યકાલં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ નિવસન્તીતિ । તથા-‘કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં પળ્લરસ મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોયંતિ, કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં તીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ, કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં પળ્યાલીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ’ કતરાણિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ પશ્ચદશમુહૂર્તાનિ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ, કત-રાણિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ ત્રિંશન્મુહૂર્તાન્ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ, કતરાણિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તાન્ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ । મગવતોક્તાન્ સર્વાન્ વિષ-યાન્ ગૌતમઃ પ્રશ્નરૂપેણ પૃચ્છતિ યથા-પદ્મપ્રાશ્નનક્ષત્રાણાં મધ્યે કતરાણિ-કૃતિ સંખ્યકાનિ કિં નામધેયાનિ ચ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ પશ્ચદશમુહૂર્તાન્ યાવત્-૧૫ અર્દ્ધમહોરાત્રકાલં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ યોગં યુજ્જન્તિ-નિવસન્તિ, એવં ચ કતરાણિ નક્ષત્રાણિ સ્વલુ ત્રિંશન્મુહૂર્તાન્ જોએતિ) હે મગવન્ આપને કહે હુવે નક્ષત્ર કે ભોગ વિષય મેં કિતને નક્ષત્ર એવં કૌન નામવાલે નક્ષત્ર એસે હોતે હૈં કિ જો નવ મુહૂર્ત એવં એક મુહૂર્ત કા સડસઠિયા સતાઈસ ભાગ ૯૬૦૦ પર્યન્ત ચન્દ્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત કરતા હૈં ? તથા (કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં પળ્લરસ મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ, કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં તીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ, કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં પળ્યાલીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ’ શ્રીમગવાન કે કહે હુવે સમી વિષયકો શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન રૂપ સે કહતે હૈં-કિ યે છપ્પન નક્ષત્રોં મેં કિતને નક્ષત્ર એવં કિસ નામવાલે નક્ષત્ર પંદરહ મુહૂર્તપર્યન્ત અર્થાત્ અર્ધા અહોરાત્ર પર્યન્ત ચન્દ્ર કે સાથ નિવાસ કરતે હૈં તથા કિતને એવં કિન કિન નામ વાલે નક્ષત્ર તીસ મુહૂર્ત અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાપિ કાલપર્યન્ત ચંદ્ર કે સાથ યોગ

જો કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં નવ મુહુત્તે સત્તાવીસં ચ સદ્ધિભાગે મુહુત્તસ ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ) હે ભગવન્ આપે કહેલા નક્ષત્રોના ભોગ વિષયમાં કેટલા નક્ષત્ર અને કયા નામ-વાળા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેઓ નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવી-સભાગ ૯૬૦૦ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે ? તથા (કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં પળ્લ-રસમુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં તીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ કયરે ણવસ્વત્તા જે ણં પળ્યાલીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએતિ) શ્રીભગવાને કહેલ સઘળા વિષય સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નરૂપથી કહે છે. કે આ છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્ત પર્યન્ત એટલે કે-અર્ધા અહોરાત્ર પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે ? તથા કેટલા અને કયા નામવાળા નક્ષત્રો ત્રીસ મુહૂર્ત અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાપ્ત થાય

—સમ્પૂર્ણાહોરાત્રકાલં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ નિવસન્તિ । તથા ચ કતરાણિ નક્ષત્રાણિ યાનિ પશ્ચચત્વાર્શિન્યુહૂર્તાન્—સાર્દૈકાહોરાત્રકાલં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ યુજ્ઞન્તિ—ચન્દ્રેણ સહ નિવસન્તિ યાનિ નક્ષત્રાણિ અત્રોક્તકાલં યાવત્ ચન્દ્રો ધ્રુવસ્તીત્યર્થઃ । इत्येवं गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानुत्तरयति—‘ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तद्धिभागे मुहुत्तस्स चંદેण सद्धिं जोयं जोएंति, ते णं दो अभीयी’ तावत् एतेषां पट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु नवमुहूर्तान् सप्तविंशतिश्च सप्तपष्टिभागान् मुहूर्तस्य चન્દ્રેण સાર્દૈ યોગં યુજ્ઞન્તિ તૌં ખલુ દ્વૌં અભિજિતૌં । તાવદિતિ પૂર્વવત્ एतानि खलु पट्पञ्चाशत् संख्यकानि नक्षत्राणि प्रतिपादितानि सन्ति, तेषां मध्ये द्वावभिजितौ तथा भूतौस्तः यौ खलु नवमुहूर्तान् एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्त-पष्टिभागान्—९^{६०} યાવત્ ચન્દ્રેણ સાર્દૈ યોગં યુજ્ઞન્તઃ—ચન્દ્રેણ સહ નિવસતઃ । एवं च ‘तत्थ जेते णक्खत्ता जे णं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बारस तं जहा—दो सयभिसया दो भरणी दो अहा दो अस्सेसा दो साई दो जेद्दा’ तत्र यानि तानि

करता है ? तथा कतिसंख्यक एवं कौन से नाम वाले नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जो पैतालीस मुहूर्त अर्थात् देह अहोरात्र काल पर्यन्त चंद्र के साथ योग करता है अर्थात् चन्द्र के साथ निवसित होते हैं ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं णवमुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तद्धिभाए मुहुत्तस्स चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं दो अभीई) ये जो छप्पन नक्षत्र प्रति पादित किये हैं उनमें दो अभिजित नक्षत्र ऐसे हैं जो नवमुहूर्त एवं एक मुहूर्त का सड़सठिया सताईसभाग ९^{६०} पर्यन्त चंद्र के साथ योग प्राप्त करता है तथा (तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं पण्णरसमुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं बारस तं जहा—दो सयभिसया दो भरणी दो अहा दो अस्सेसा दो साई दो

પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે ? તથા કેટલા અને કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેઓ પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત અર્થાત્ દેહ અહોરાત્ર કાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે ? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીએ પૂછેલ પ્રશ્નને સાંભળીને તેને ઉત્તર આપતાં ભગવાન્ શ્રી કહે છે કે—(તા એસિગં છપ્પણ્ણાએ ણક્ખત્તાણં તત્થ જે તે ણક્ખત્તા જેણં ણવ મુહુત્તે સત્તાવીસં ચ સત્તદ્ધિભાએ મુહુત્તસ્સ ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોએંતિ તેણં દો અભીઈ) જે આ છપ્પન નક્ષત્રો પ્રતિપાદિત કર્યા છે, તેમાં બે અલિણ્ણત્ નક્ષત્ર એવા છે કે જે નવમુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્તાવીસ ભાગ ૯૬૦ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ નિવાસ કરે છે, તથા (તત્થ જે તે ણક્ખત્તા જેણં પણ્ણરસ મુહુત્તે ચંદેણ ણદ્ધિં જોયં જોએંતિ તેણં વારસ તં જહા—દો સયમિસયા, દો ભરણી, દો અહા દો અસ્સેસા દો સાઈ દો જેદ્દા) નક્ષત્રોના સ્વરૂપ નિર્ણય પુરસ્સર ભોગ કાળ સંબંધી

નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ પશ્ચદશમુહૂર્તાન્ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ, તાનિ દ્વાદશ તથા-દ્વે
શતભિષે દ્વે મરણ્યૌ દ્વે આર્દ્રે દ્વે આશ્લેષે દ્વે સ્વાત્યૌ દ્વે જ્યેષ્ઠે । તત્ર-નક્ષત્ર સ્વરૂપનિર્ણય-
પુરસ્સરભોગવિષયવિચારે દ્વે શતભિષે દ્વે મરણ્યૌ દ્વે આર્દ્રે દ્વે આશ્લેષે દ્વે સ્વાત્યૌ દ્વે જ્યેષ્ઠે
ચેતિ દ્વાદશ નક્ષત્રાણિ પશ્ચદશમુહૂર્તાન્-અર્ધમહોરાત્રકાલં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ યોગં યુજ્જન્તિ-
અભિર્નક્ષત્રૈઃ સહ તાવન્તં કાલપર્યન્તં ચન્દ્રો નિવસતીત્યર્થઃ । एवं च-‘तत्थ जे णं तीसति
मुहुत्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं तीसं, तं जहा-दो सवणा दो धणिट्ठा दो पुव्वा-
महवया दो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया दो संठाणा दो पुस्सा दो महा दो पुव्वा-
फग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा’ तत्र यानि स्वलु
त्रિंशन्मुहूर्तान् चन्દ्रेण सार्द्धं યોગં યુજ્જન્તિ, તાનિ સ્વલુ ત્રિંશત્ તથા-દ્વૌ શ્રવણો દ્વે ધનિષ્ઠા
દ્વે પૂર્વાભાદ્રપદે દ્વે રેવત્યૌ દ્વે અશ્વિન્યૌ દ્વે કૃત્તિકા દ્વૌ મૃગશીર્ષૌ દ્વે પુષ્યૌ-દ્વે મઘા દ્વે પૂર્વા-
ફાલ્ગુન્યૌ દ્વૌ હસ્તા દ્વે ચિત્રા દ્વે અનુરાધા દ્વે મૂલા દ્વે પૂર્વાષાઢા । તથા ચાત્ર પ્રતિપાદિતાનિ

જેઠા) નક્ષત્રોં કે સ્વરૂપ નિર્ણય પુરસ્સર ભોગકાલ વિષયક વિચારણા મેં દો
શતભિષા, દો મરણી દો આર્દ્રા, દો અશ્લેષા, દો સ્વાતી તથા દો જ્યેષ્ઠા હસ
પ્રકાર બારહ નક્ષત્ર પંદ્રહમુહૂર્ત અર્થાત્ અર્ધ અહોરાત્ર કાલપર્યન્ત ચંદ્ર કે
સાથ યોગ કરતે હૈં અર્થાત્ હન નક્ષત્રોં કે સાથ ઉતને કાલપર્યન્ત ચંદ્ર નિવાસ
કરતા હૈ । તથા (તત્થ જે ણં તીસતિ મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોએંતિ તેણં
તીસં, તં જહા-દો સવણા દો ધનિઠ્ઠા, દો પુવ્વામહવયા દો રેવઈ દો અસ્સિણી
દો કત્તિયા, દો સંઠાણા દો પુસ્સા, દો મહા દો પુવ્વાફગ્ગુણી દો હત્થા, દો
ચિત્તા દો અણુરાહા દો મૂલા દો પુવ્વાસાઢા) જો નક્ષત્ર તીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત
ચંદ્ર કે સાથ યોગ કરતે હૈં વે તીસ નક્ષત્ર હૈ જિનકા નામ હસ પ્રકાર સે હૈ-દો
શ્રવણ, દો ધનિષ્ઠા દો પૂર્વાભાદ્રપદા દો રેવતી, દો અશ્વિની દો કૃત્તિકા દો
મૃગશીર્ષ દો પુષ્ય દો મઘા, દો પૂર્વાફલ્ગુની દો હસ્ત દો ચિત્રા, દો અનુરાધા,

વિચારણામાં જે શતભિષા, જે ભરણી, જે આર્દ્રા જે અશ્લેષા, જે સ્વાતી, તથા જે
જ્યેષ્ઠા આ રીતે આ બાર નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્ત અર્થાત્ અર્ધ અહોરાત્ર કાળ પર્યન્ત
ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ આ નક્ષત્રોની સાથે એટલા કાળ પર્યન્ત ચંદ્ર નિવાસ
કરે છે. તથા (તત્થ જે ણં તીસતિ મુહુત્તે ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોએંતિ તેણં તીસં તં જહા-દો
સવણા, દો ધનિઠ્ઠા દો પુવ્વામહવયા દો રેવઈ દો અસ્સિણી, દો કત્તિયા, દો સંઠાણા, દો
પુસ્સા દો મહા દો પુવ્વાફગ્ગુણી દો હત્થા દો ચિત્તા દો અણુરાહા દો મૂલા દો પુવ્વાસાઢા)
જે નક્ષત્ર તીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે એવા ત્રીસ નક્ષત્રો છે. તેના
નામ આ પ્રમાણે છે. જે શ્રવણ, જે ધનિષ્ઠા, જે પૂર્વાભાદ્રપદા, જે રેવતી, જે
અશ્વિની, જે કૃત્તિકા, જે મૃગશીર્ષ, જે પુષ્ય, જે મઘા, જે પૂર્વાફલ્ગુની, જે હસ્ત,
જે ચિત્રા, જે અનુરાધા, જે મૂલા, અને જે પૂર્વાષાઢા આ પ્રતિપાદન કરેલા ત્રીસ

ત્રિશન્નક્ષત્રાણિ ત્રિશન્મુહૂર્તાન્-અહોરાત્ર વ્યાપ્તકાલં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ યોગં યુજ્જન્તિ-નિવસન્તીત્યર્થઃ તથા ચ-‘તત્થ જે તે ણક્ષત્તા જે ણં પળયાલીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ, તે ણં બારસ તં જહા-દો ઉત્તરાપોઢવયા દો રોહિણી દો પુળવ્વસૂ દો ઉત્તરા-ફાળુણી દો વિસાહા દો ઉત્તરાસાહા’ તત્ર યાનિ તાનિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્થલ પશ્ચ-ચત્વારિશન્મુહૂર્તાન્ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ, તાનિ સ્થલ દ્વાદશ, તથા- દ્વે ઉત્તરા-પ્રૌષ્ઠપદે દ્વે રોહિણ્યૌ દ્વૌ પુનર્વસૂ દ્વે ઉત્તરાફાળુણ્યૌ દ્વે વિશાખે દ્વે ઉત્તરાષાઢે । તત્ર-નક્ષત્રભોગવિચારે અત્રોક્તાનિ દ્વાદશ નક્ષત્રાણિ સ્થલિવિતિ વાચ્યાલક્ષ્ણે પશ્ચચત્વારિશન્મુહૂર્તાન્=સાર્દ્ધંકાહોરાત્રવ્યાપ્તકાલં યાવત્ ચન્દ્રેણ સહ નિવસન્તીત્યર્થઃ । અહો ! પૂર્વં તુ સર્વત્ર અષ્ટાવિંશતિરેવ નક્ષત્રાણિ પ્રતિપાદિતાનિ વર્તન્તે, તર્હિ સમ્પ્રતિ ષટ્-પશ્ચાશન્નક્ષત્રાણિ કુતઃ સમાયાતાનીતિ શંકા પરિહારમુચ્યતે-ઇહ સ્થલ ભરતક્ષેત્રે પ્રતિદિવસ-

દો સ્થલ દો પૂર્વાષાઢા । ચે પ્રતિપાદિત તોસ નક્ષત્ર તોસ મુહૂર્ત અર્થાત્ એક અહોરાત્ર વ્યાપ્ત કાલ પર્યન્ત ચન્દ્ર કે સાથ યોગ કરતે હૈં યાનિ નિવાસ કરતે હૈં । તથા (તત્થ જે તે ણક્ષત્તા જે ણં પળયાલીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ, તે ણં બારસ તં જહા-દો ઉત્તરાપોઢવયા દો રોહિણી દો પુળવ્વસૂ દો ઉત્તરાફાળુણી દો વિસાહા દો ઉત્તરાસાહા) યહાં પર જો નક્ષત્ર પૈતાલીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત ચન્દ્ર કે સાથ યોગ કરતે હૈં વે નક્ષત્ર બારહ હૈં અનેક નામ હસ પ્રકાર સે હૈં-દો ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, દો રોહિણી દો પુનર્વસૂ દો ઉત્તરાફાળુણી દો વિશાખા દો ઉત્તરાષાઢા । નક્ષત્ર કે ચન્દ્ર યોગ કાલ કી વિચારણા મેં ચે પૂર્વોક્ત બારહ નક્ષત્ર પૈતાલીસ મુહૂર્ત અર્થાત્ દેઢ અહોરાત્ર પર્યન્ત યાવત્ ચન્દ્ર કે સાથ નિવાસ કરતે હૈં ।

શંકા-પહેલે સર્વત્ર અઠાઈસ નક્ષત્રોં કા પ્રતિપાદન કિયા હૈ, તો અબ યહાં પર છપ્પન નક્ષત્ર કિસ પ્રકાર કહા હૈ ?

નક્ષત્રો ત્રીસ મુહૂર્ત અર્થાત્ એક સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાપ્ત કાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે. એટલે કે નિવાસ કરે છે. તથા (તત્થ જે તે ણક્ષત્તા જે ણં પળયાલીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ તે ણં બારસ તં જહા-દો ઉત્તરાપોઢવયા દો રોહિણી, દો પુળવ્વસૂ દો ઉત્તરાફાળુણી દો વિસાહા દો ઉત્તરાસાહા) અહીંયાં જે નક્ષત્રો પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે એવા નક્ષત્રો બાર છે તેના નામો આ પ્રમાણે છે. જે ઉત્તરાપ્રૌષ્ઠપદા, જે રોહિણી, જે પુનર્વસૂ જે ઉત્તરાફાળુણી જે વિશાખા જે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રોના ચંદ્રયોગ કાળની વિચારણામાં આ પૂર્વોક્ત બાર નક્ષત્રો પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત અર્થાત્ દેઢ અહોરાત્ર પર્યન્ત યાવત્ ચંદ્રની સાથે નિવાસ કરે છે.

શંકા=પહેલાં બધે અઠ્યાવીસ નક્ષત્રો હોવાનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તો હવે અહીં છપ્પન નક્ષત્રો શી રીતે કહ્યા છે? સમાધાન આ ભરત ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક દિવસે અઠ્યાવીસ

મઘાવિંશતિરેવ નક્ષત્રાણિ ચારં ચરન્તિ । અસ્મિન્નેવ ગ્રન્થે અસ્યૈવ દશમસ્ય પ્રાભૃતસ્ય દ્વિતીયે પ્રાભૃતપ્રાભૃતે પૂર્વમ્ અઘાવિંશતે નક્ષત્રાણાં ચન્દ્રમસા સૂર્યેણ ચ સઙ્ગ યોગપરિમાણં વિસ્તરતઃ પરિભાવિતં ચિન્તિતં ચ । સમ્પ્રતિ પુનઃ સકલમેવ જમ્બુદ્વીપમધિકૃત્ય નક્ષત્રાણિ કથિતાનિ અતएव તાનિ ચ સર્વાણિ સર્વસંખ્યયા નક્ષત્રકાલપરિમાણમુક્ત્વા સમ્પ્રતિ અહોરાત્રમુહૂર્તકાલ-પરિમાણમાહ—‘તા एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ते जे णं चत्तारि अहोरेत्ते छच्च मुहुत्ते सूरिएण सद्धिं जोयं जोएंति’ તાવત્ एतेषાં પદ પઞ્ચાશન્નક્ષત્રાણાં સન્તિ નક્ષ-ત્રાણિ યાનિ સ્વલુ ચતુર અહોરાત્રાન્ પદ ચ મુહૂર્તાન્ સૂર્યેણ સાર્દ્ધ યોગં યુજ્ઞન્તિ । તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ एतेषાં—પૂર્વતઃ પ્રતિપાદિતાનાં પદપઞ્ચાશત સંખ્યકનક્ષત્રાણાં મધ્યે एतादृશાન્યપિ નક્ષત્રાણિ સન્તિ યાનિ સ્વલુ સ્વસ્ત્રચારભોગક્રમે ચતુર અહોરાત્રાન્ પદ ચ મુહૂર્તાન્ સૂર્યેણ સઙ્ગ યોગં યુજ્ઞન્તિ—તાવત્ કાલપર્યન્તં સૂર્યેણ સાર્દ્ધ નિવસન્તીત્યર્થઃ । કથમેતાવાન્ ભોગકાલો ભવતીતિ સર્વમસ્યૈવ દશમપ્રાભૃતસ્ય દ્વિતીયપ્રાભૃતપ્રાભૃતે ગણિતપ્રક્રિયયા વિશદં પરિભાવિતં

સમાધાન—इस भरतक्षेत्र में प्रति दिवस अठाईस नक्षत्र ही गति करते हैं, इसी ग्रन्थ में दसवें प्राभृत के दूसरे प्राभृतप्राभृत में अठाईस नक्षत्र का सूर्य चन्द्र के साथ योग की विचारणा विस्तृत रूप से की है, इस समय संपूर्ण जम्बूद्वीप को अधिकृत करके नक्षत्रों का कथन करते हैं अतएव उन सब का सर्वसंख्या से नक्षत्र काल परिमाण को कहकर अब अहोरात्र मुहूर्त का काल परिमाण कहते हैं—(ता एसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ते जे णं चत्तारि अहोरेत्ते छच्च मुहुत्ते सूरिएण सद्धिं जोयं जोएंति) ये पूर्वप्रति-पादित ५६ छप्पल नक्षत्रों में ऐसे भी नक्षत्र होते हैं जो स्व संचार भोग क्रम में चार अहोरात्र एवं छ मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं अर्थात् इतने काल पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं माने निवास करते हैं । इतना भोग-काल किस प्रकार होता है ? सो जानने के लिये इस दसवें प्राभृत के दूसरे

नक्षत्रोऽत्र गति કરે છે. આજ ગ્રન્થમાં દસમા પ્રાભૃતના બીજા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોની સૂર્ય ચંદ્રની સાથેના યોગની વિચારણા વિસ્તાર પૂર્વક કરવામાં આવેલ છે. આ કથનમાં સંપૂર્ણ જમ્બૂદ્વીપને અધિકૃત કરીને નક્ષત્રોનું કથન કરવામાં આવે છે. એટલા માટેજ એ બધાનો સર્વ સંખ્યાથી નક્ષત્ર કાળ પરિમાણને કહીને હવે અહોરાત્ર મુહૂર્તના કાળ પરિમાણનું કથન કરે છે.—‘તા एसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ते जेणं चत्तारि अहोरेत्ते छच्च मुहुत्ते सूरिएण सद्धिं जोयं जोएंति’ આ પહેલા પ્રતિ-પાદન કરેલ ૫૬ છપ્પન નક્ષત્રોમાં એવા પણ કેટલાક નક્ષત્રો હોય છે, કે જેઓ સ્વસંચાર ભોગ ક્રમમાં ચાર અહોરાત્ર અને છ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ આટલા કાળ પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે, એટલે કે સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે, આટલો ભોગકાળ દેવી રીતે થાય છે. તે બાણવા માટે આ દસમા પ્રાભૃતના બીજા પ્રાભૃત

વર્ત્તને, તદ્દેવાત્રાપિ પરિભાવનીયં, કિમત્ર ગ્રન્થગૌરવેનેતિ । એવગ્રેऽપિ યથા—‘અત્થિ ણક્કલ્લતા જે ણં છ અહોરત્તે એકવીસં ચ મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોંતિ અત્થિ ણક્કલ્લતા જે ણં વીસં અહોરત્તે તિણિ ય મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોંતિ’ સન્તિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ પટ્ અહોરાત્રાન્ એકવિંશતિશ્ચ મુહુર્તાન્ સૂર્યેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ । તથા—સન્તિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ વિંશતિરહોરાત્રાન્ ત્રીશ્ચ મુહુર્તાન્ સૂર્યેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ । અત્રાપિ પૂર્વવદેવ ભાવના પરિભાવનીયા કિમત્ર પિષ્ટપેષણેનેતિ । અથૈવાયેવ વિષયં પુનર્ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘એસિ ણં છપ્પણ્ણા઼ ણક્કલ્લતાણં કયરે ણક્કલ્લતા જે ણં તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં’ એતેપાં પટ્ પચ્ચાશત્ત નક્ષત્રાણાં કતરાણિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ તચ્ચૈવ ઉચ્ચારયિતવ્યાનિ । એતેપાં—પૂર્વપ્રતિ-પાદિતાનાં પટ્ પચ્ચાશત્ત સંખ્યકનક્ષત્રાણાં મધ્યે કતરાણિ—કતિ સંખ્યકાનિ—કિં નામ-થેયાનિ ચ નક્ષત્રાણિ સન્તિ યાનિ સ્વલુ તચ્ચૈવ—તથૈવ નામગ્રહણમાત્રેણૈવ ઉચ્ચારયિતવ્યાનિ

પ્રાપ્તપ્રાપ્ત મેં ગણિત પદ્ધતિ સે સ્પષ્ટ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ઉસી પ્રકાર યહાં પર મી ભાવિત કર લેવેં, ગ્રન્થવિસ્તારમય એવં પિષ્ટપેષણ હોનેકી સંભાવના સે યહાં પર ઉસકો પુનઃ નહીં કહતે હૈં । હસી પ્રકાર આગે મી સમજ્ઞ લેવેં । (અત્થિ ણક્કલ્લતા જે ણં છ અહોરત્તે એકવીસં ચ મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોંતિ, અત્થિ ણક્કલ્લતા જે ણં વીસં અહોરત્તે તિણિ ય મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોંતિ) એસે મી નક્ષત્ર હોતે હૈં કિ જો છ અહોરાત્ર એવં ફકીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્ય કે સાથ યોગ કરતે હૈં તથા એસે મી નક્ષત્ર હોતે હૈં જો વીસ અહોરાત્ર એવં ત્રીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્ય કે સાથ યોગ કરતે હૈં । યહાં પર મી પૂર્વ કે જૈસી ગણિતપ્રક્રિયા કી ભાવના સમજ્ઞ લેવેં ।

શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પૂછતે હૈં—(એસિ ણં છપ્પણ્ણા઼ ણક્કલ્લતાણં કયરે ણક્કલ્લતા જે ણં તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં) યે છપ્પન નક્ષત્રોં મેં કિતને નક્ષત્ર તથા કૌનસે નામવાલે નક્ષત્ર એસે હૈં કિ જિન કા નામ લેને સાત્ર સે ઉનકા અહો-

પ્રાપ્તમાં ગણિત પ્રક્રિયાથી તે વિષય સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદન કરેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીં પણ ભાવિત કરી લેવું. ગ્રન્થગૌરવ ગયથી અને પિષ્ટપેષણ થવાની સંભાવનાથી તેને અહીં ફરી કહેતા નથી. આજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી લેવું. (અત્થિ ણક્કલ્લતા જે ણં છ અહોરત્તે એકવીસં ચ મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોંતિ, અત્થિ ણક્કલ્લતા જે ણં વીસં અહોરત્તે તિણિ ય મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોંતિ) કેટલાક એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે, કે જેઓ છ અહોરાત્ર અને એકવીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. તથા કેટલાક નક્ષત્રો એવા પણ હોય છે, કે જેઓ વીસ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. અહીં પણ પહેલાંની જેમ ગણિત પ્રક્રિયાની ભાવના સમજી લેવી. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે કે—(એસિ ણં છપ્પણ્ણા઼ ણક્કલ્લતાણં કયરે ણક્કલ્લતા જે ણં તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં) આ છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો તથા કયા નામવાળા

प्रतिबोधयितव्यानि=येषां नक्षत्राणां गुणचरणमात्रेणैव तेषामहोरादि भोगपरिमाणज्ञानं स्वनप्य
स्यादिति कृपया बोधय मां भगवन्निति गौतमस्य जिज्ञासां ज्ञात्वा भगवान् तान्येव बोध-
यति-‘ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं चत्तारि अहोरत्ते छच्च-
मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं दो अभीयी’ तावत् एतेषां पट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र
यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु चतुर अहोरात्रान् पट् च मुहुर्त्तान् सूर्येण सद्धिं योगं
युञ्जन्ति, तौ च खलु द्वौ अभिजितौ । तावदिति पूर्ववत् एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां पट्-
पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये द्वाविंशतिष्वेव तादृशौ स्तः यौ खलु चतुर अहोरात्रान्
पट् च मुहुर्त्तान्-तत्तुल्यकालं यावत् सूर्येण सह निवसत इति । एवं च-‘तत्थ जे ते णक्खत्ता
जे णं छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं वारस तं जहा-दो
सयभिसया दो अद्दा दो अस्सेसा दो साई दो विसाहा दो जेट्ठा’ तत्र यानि तानि नक्षत्राणि
यानि खलु पट् अहोरात्रान् एकविंशतिश्च मुहुर्त्तान् सूर्येण सद्धिं योगं युञ्जन्ति, तानि खलु
द्वादश, तद्यथा-द्वे शतभिषे द्वे आर्द्रे द्वे आश्लेषे द्वे स्वात्यौ द्वे विशाखे द्वे ज्येष्ठे च । तत्र-
नक्षत्राणां कालभोगविचारे अत्रोक्तानि द्वादशसंख्यकानि नक्षत्राणि खलु पट् अहोरात्रान्

रात्रादि योग काल के परिमाण का ज्ञान अपने आपही हो जावे, सो आप
कहीये, इस प्रकार की श्रीगौतमस्वामी की जिज्ञासा को जानकर श्रीभगवान्
कहते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं
चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं दो अभीई) ये
पूर्व प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में दो अभिजित् नक्षत्र ऐसे हैं कि जो चार
अहोरात्र एवं छ मुहुर्त्त काल पर्यन्त सूर्य के साथ निवास करते हैं, तथा ‘तत्थ
जे ते णक्खत्ता जे णं छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोएंति
ते णं वारस तं जहा-दो सयभिसया, दो अद्दा, दो अस्सेसा, दो साई दो
विसाहा दो जेट्ठा) नक्षत्रों के काल भोग को विचारणा में यहां कहे हुवे बारह
नक्षत्र अर्थात् दो शतभिषा दो आर्द्रा दो अश्लेषा दो स्वाती दो विशाखा दो

नक्षत्रो एवा छे के जेना नाम मात्रणी तेमना अहोरात्रादि लोग कालना परिमाणु
ज्ञान आपोआप थई जाय ते आप के। आ प्रमाणेनी श्रीगौतमस्वामीनी लोकासाने
जानी उत्तरमां श्रीभगवान् के छे-‘ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता
जेणं चत्तारि अहोरत्ते छच्चमुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जायं जोएंति तेणं दो अभीई’ आ पूर्व
प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रोमां जे अबिलित नक्षत्रो एवा छे के जेजे आर अहोरात्र अने
छ मुहुर्त्त काल पर्यन्त सूर्यनी साथे निवास करे छे. तथा (तत्थ जे ते णक्खत्ता जेणं
छ अहोरत्ते एकवीसं च मुहुत्ते सूर्येण सद्धिं जोयं जोएंति तेणं वारस तं जहा-दो सयभिसया
दो अद्दा दो अस्सेसा दो साई दो विसाहा, दो जेट्ठा) नक्षत्रोना लोग कालनी विषय रक्षुमा
अई। छेला आर नक्षत्रो अर्थात् जे शतभिषा, जे आर्द्रा जे अश्लेषा, जे स्वाती जे

एकविंशतिश्च मुहूर्तान् यावत् सूर्येण सह योगं युञ्जन्ति-एतावत्कालं यावत् सूर्येण सह निवसन्तीत्यर्थः । एतस्यापि गणितप्रक्रिया भावना द्वितीयप्राभृतप्राभृतवदेव परिभाषनीयेति । तथा च-‘तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं तेरस अहोरत्ते वारसमुहुत्ते य सूर्रेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बावणं, तं जहा-दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा’ तत्र यानि तानि नक्षत्राणि यानि खलु त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादशमुहूर्ताश्च सूर्येण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति तानि खलु द्वापञ्चशत् तद्यथा-द्वौ श्रवणौ यावत् द्वे पूर्वाषाढे । तत्र भोगविचारे यानि द्वापञ्चशत् संख्यकानि नक्षत्राणि त्रयोदशअहोरात्रान् द्वादशमुहूर्ताश्च यावत् सूर्येण सह योगं युञ्जन्ति, तान्यमूनि सन्ति, यथा-द्वौ श्रवणौ द्वे धनिष्ठे द्वे शतभिषे द्वे पूर्वाभाद्रपदे द्वे उत्तराभाद्रपदे द्वे रेवत्यौ द्वे अश्विन्यौ द्वे भरण्या द्वे कृत्तिके द्वे रोहिण्यौ द्वौ मृगशीर्षौ द्वे आर्द्रे द्वौ पुनर्वसू द्वौ पुष्यौ द्वे आश्लेषे द्वे मघे द्वे पूर्वाफाल्गुन्यौ द्वे उत्तराफाल्गुन्यौ द्वौ हस्तौ द्वे चित्रे द्वे स्वात्यौ द्वे विशाखे द्वे

ज्येष्ठा ये वारह नक्षत्र छह अहोरात्र एवं इक्कीस मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं । अर्थात् इतने काल पर्यन्त सूर्य के साथ वास करता है । इस की भी भावना गणितप्रक्रिया से दूसरे प्राभृतप्राभृत में प्रदर्शित की गई है, अतः वहां से समझ लेवें । तथा (तत्थ जे ते णक्खत्ता जे णं तेरस अहोरत्ते वारस मुहुत्ते य सूर्रेण सद्धिं जोयं जोएंति ते णं बावणं तं जहा दो सवणा जाव दो पुव्वासाढा) उनमें जो नक्षत्र तेरह अहोरात्र एवं वारह मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं वे नक्षत्र बावन होते हैं-जैसे की दो श्रवण यावत् दो पूर्वाषाढा । अर्थात् नक्षत्रों के भोग काल विचारणा में जो बावन संख्यावाले नक्षत्र तेरह अहोरात्र एवं वारह मुहूर्त पर्यन्त सूर्य के साथ योग करते हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं-दो श्रवण, दो धनिष्ठा, दो शतभिषा, दो पूर्वाभाद्रपदा, दो उत्तराभाद्रपदा, दो रेवती, दो अश्विनी, दो भरणी दो कृत्तिका दो रोहिणी दो मृगशीर्ष दो आर्द्रा, दो पुनर्वसू दो पुष्य, दो अश्लेषा, दो

વિશાખા અને બે જ્યેષ્ઠા આ બાર નક્ષત્રો છ અહોરાત્ર અને એકવીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. અર્થાત્ આટલા કાળ પર્યન્ત સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે, આની ભાવના પણ ગણિત પ્રક્રિયાથી બીજા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં વિસ્તારપૂર્વક બતાવવામાં આવી ગયેલા છે. તેથી જ્ઞાસુએ તે ત્યાંથી જાણી લેવું. તથા (તત્થ જે તે ણક્ખત્તા જેણં તેરસ અહોરત્તે વારસ મુહુત્તે ય સૂર્રેણ સદ્ધિં જોયં જોએંતિ તે ણં બાવણં તં જહા-દો સવણા જાવ દો પુવ્વાસાઢા) એમાં જે નક્ષત્રો તેર અહોરાત્ર અને બાર મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે, એવા નક્ષત્રો બાવન છે. જેમકે-બે શ્રવણ યાવત્ બે પૂર્વાષાઢા અર્થાત્ નક્ષત્રોના ભોગ કાળની વિચારણામાં જે બાવન નક્ષત્રો તેર અહોરાત્ર અને બાર મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે તેના નામો આ પ્રમાણે છે. બે શ્રવણ, બે ધનિષ્ઠા, બે શતભિષા, બે પૂર્વાભાદ્રપદા, બે ઉત્તરાભાદ્રપદા, બે રેવતી, બે અશ્વિની, બે ભરણી,

અનુરાધે દ્વે જ્યેષ્ઠે દ્વે મૂલે દ્વે પૂર્વાષાઢે ચેતિ દ્વાપચ્ચાશનક્ષત્રાણિ સ્વલુ ત્રયોદશ અહોરાત્રાન્
દ્વાદશમુહૂર્તાંશ્ચ યાવત્ સૂર્યેણ સહ નિવસન્તીત્યર્થઃ । 'તત્થ જે તે નક્ષત્રા જા જાં વીસં
અહોરત્તે તિણિય મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ તે જાં છચ્ચાલીસં, તં જહા-દો ઉત્તરા-
પોટ્ટવયા જાવ દો ઉત્તરાસાઢા' તત્ર યાનિ તાનિ નક્ષત્રાણિ યાનિ સ્વલુ વિંશતિરહોરાત્રાન્ ત્રીંશ્ચ
મુહૂર્તાંશ્ચ સૂર્યેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ, તાનિ સ્વલુ પદ્ ચત્વારિંશત્ તથા-દ્વે ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદે
યાવત્ દ્વે ઉત્તરાપાઢે । તત્ર-નક્ષત્રાણાં ભોગકાલવિચારે યાદૃશાનિ તાદૃશાનિ એવંભૂતાન્યપિ
પદ્ ચત્વારિંશત્ સંખ્યકાનિ નક્ષત્રાણિ સન્તિ યાનિ સ્વલુ વિંશતિરહોરાત્રાન્ ત્રીંશ્ચ મુહૂર્તાંશ્ચ
યાવત્ સૂર્યેણ સહ યોગં યુજ્જન્તિ સ્વલુ તાન્યમૂનિ સન્તિ યથા-દ્વે ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદે ૧ દ્વે રેવત્યો ૨
દ્વે અશ્વિન્યો ૩ દ્વે ભરણ્યો ૪ દ્વે કૃત્તિકે ૫ દ્વે રોહિણ્યો ૬ દ્વો મૃગશીર્ષો ૭ દ્વે આર્દ્રા ૮ દ્વો પુનર્વસુ ૯
દ્વો પુષ્ય ૧૦ દ્વે આશ્લેષા ૧૧ દ્વે મઘા ૧૨ દ્વે પૂર્વાફાલ્ગુન્યો ૧૩ દ્વે ઉત્તરાફાલ્ગુન્યો ૧૪ દ્વો
હસ્તા ૧૫ દ્વે ચિત્રા ૧૬ દ્વે સ્વાત્યો ૧૭ દ્વે વિશાખા ૧૮ દ્વે અનુરાધા ૧૯ દ્વે જ્યેષ્ઠા ૨૦ દ્વે મૂલે ૨૧

મઘા, દો પૂર્વાફાલ્ગુની દો ઉત્તરાફાલ્ગુની દો હસ્તા, દો ચિત્રા, દો સ્વાતી,
દો વિશાખા દો અનુરાધા દો જ્યેષ્ઠા, દો મૂલ દો પૂર્વાષાઢા, એ બાવન નક્ષત્ર
તેરહ અહોરાત્ર એવં બારહ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્ય કે સાથ નિવાસ કરતે હૈં । (તત્થ
જે તે નક્ષત્રા જા જાં વીસં અહોરત્તે તિણિય મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ
તે જાં છચ્ચાલીસં તં જહા-દો ઉત્તરાપોટ્ટવયા જાવ દો ઉત્તરાસાઢા) નક્ષત્રોં કે
ભોગ કાલ કી વિચારણા મેં છિયાલીસ નક્ષત્ર એસે હૈં કિ વે વીસ અહોરાત્ર
એવં ત્રીન મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્ય કે સાથ યોગ કરતે હૈં, ઉનકે નામ હસ પ્રકાર હૈ-દો
ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદા ૧, દો રેવતી ૨, દો અશ્વિની ૩, દો ભરણી ૪, દો કૃત્તિકા ૫,
દો રોહિણી ૬, દો મૃગશીર્ષ ૭, દો આર્દ્રા ૮, દો પુનર્વસુ ૯, દો પુષ્ય ૧૦, દો
આશ્લેષા ૧૧, દો મઘા ૧૨, દો પૂર્વાફાલ્ગુની ૧૩, દો ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૪,
દો હસ્તા ૧૫, દો ચિત્રા ૧૬, દો સ્વાતી ૧૭, દો વિશાખા ૧૮, દો અનુરાધા

એ કૃત્તિકા, એ રોહિણી, એ મૃગશીર્ષ, એ આર્દ્રા એ પુનર્વસુ એ પુષ્ય, એ આશ્લેષા, એ
મઘા, એ પૂર્વાફાલ્ગુની એ ઉત્તરાફાલ્ગુની એ હસ્તા, એ ચિત્રા, એ સ્વાતી, એ વિશાખા,
એ અનુરાધા, એ જ્યેષ્ઠા, એ મૂલ, એ પૂર્વાષાઢા, આ બાવન નક્ષત્રો તેર અહોરાત્ર અને
બાર મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે. (તત્થ જે તે નક્ષત્રા જા જાં વીસં
અહોરત્તે તિણિય મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ તેજાં છચ્ચાલીસં તં જહા-દો ઉત્તરા-
પોટ્ટવયા, જાવ દો ઉત્તરાસાઢા) નક્ષત્રોના ભોગ કાળની વિચારણામાં છેતાલી ૫ નક્ષત્રો એવા
છે કે જેઓ વીસ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. તેના
નામો આ પ્રમાણે છે.-એ ઉત્તરાપ્રોષ્ઠપદા, ૧ એ રેવતી ૨ એ અશ્વિની ૩ એ ભરણી
૪ એ કૃત્તિકા ૫, એ રોહિણી ૬, એ અશ્વિની ૭, એ આર્દ્રા ૮, એ પુનર્વસુ ૯, એ પુષ્ય
૧૦, એ આશ્લેષા ૧૧, એ મઘા ૧૨, એ પૂર્વાફાલ્ગુની ૧૩, એ ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૪,

દ્વે પૂર્વાષાઢે ૨૨ દ્વે ઉત્તરાષાઢે ૨૩ ચેતિ પદ્ ચત્વારિંશત્ સંખ્યકાનિ નક્ષત્રાણિ સ્વલુ વિંશતિ-
રહોરાત્રાન્ ત્રીંશ્ચ મુહૂર્તાન્ યાવત્ સૂર્યેણ સહ નિવસન્તીત્યર્થઃ । અનયોરપિ ગણિતભાવના
દ્વિતીયપ્રાપ્તપ્રાપ્તવદેવ ભાવનીયેતિ । ॥ સૂ. ૬૦ ॥

અથ સીમાવિક્ષમ્ભવિપયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા કહં તે’ इत्यादिना

મૂલમ્—તા કહં તે સીમાવિક્ષમ્ભો આહિણિતિ વણ્જ્ઞા । તા ણ્ણસિ
ણં છપ્પણ્ણાણ્ણ ણક્કલ્લતાણં અત્થિ ણક્કલ્લતા જેસિ ણં છસયા તીસા સત્ત-
ટ્ઠિભાગ તીસતિભાગાણં સીમાવિક્ષમ્ભો અત્થિ ણક્કલ્લતા જેસિ ણં સહસ્સં
પંચોત્તરં સત્તટ્ઠિભાગ તીસતિભાગાણં સીમાવિક્ષમ્ભો, અત્થિ ણક્કલ્લતા
જેસિ ણં દો સહસ્સા દસુત્તરા સત્તટ્ઠિભાગતીસતિ ભાગાણં સીમા
વિક્ષમ્ભો, અત્થિ ણક્કલ્લતા જેસિ ણં તિસહસ્સં પંચદસુત્તરં સત્તટ્ઠિભાગ-
તીસતિ ભાગાણં સીમાવિક્ષમ્ભો, તા ણ્ણસિ ણં છપ્પણ્ણાણ્ણ ણક્કલ્લતાણં
કયરે ણક્કલ્લતા જેસિ ણં છસયા તીસા તં ચેવ ઉચ્ચારેયઠ્ઠવં, તા ણ્ણસિ
ણં છપ્પણ્ણાણ્ણ ણક્કલ્લતાણં કયરે ણક્કલ્લતા જેસિ ણં તિસહસ્સં પંચદસુત્તરં
સત્તટ્ઠિભાગ તીસટ્ઠિભાગાણં સીમાવિક્ષમ્ભો, તા ણ્ણસિ ણં છપ્પણ્ણાણ્ણ
ણક્કલ્લતાણં તત્થ જે તે ણક્કલ્લતા જેસિ ણં છસયા તીસા સત્તટ્ઠિભાગ-
તીસતિભાગાણં સીમાવિક્ષમ્ભો તે ણં દો અમીઈ । તત્થ જે તે ણક્કલ્લતા
જેસિ ણં સહસ્સં પંચુત્તરં સત્તટ્ઠિભાગ તીસતિ ભાગાણં સીમાવિક્ષમ્ભો
તેણં બારસ, તં જહા-દો સયમિસયા યાવ દો જેટ્ઠા । તત્થ જે તે
ણક્કલ્લતા જેસિ ણં દો સહસ્સા દસુત્તરા સત્તટ્ઠિભાગતીસતિભાગાણં

૧૯, દો જ્યેષ્ઠા ૨૦, દો મૂલ ૨૧, દો પૂર્વાષાઢા ૨૨ એવં દો ઉત્તરાષાઢા ૨૩ યે
છિયાલીસ નક્ષત્ર વીસ અહોરાત્ર એવં ત્રીન મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્ય કે સાથ નિવાસ
કરતે હૈં । इनकी गणितभावना भी दूसरे प्रापृतप्रापृत सें कही है उसी
प्रकार से भावित कर लेवें ॥ सू. ६० ॥

ખે હસ્ત ૧૫, ખે ચિત્રા ૧૬, ખે સ્વાતી ૧૭, ખે વિશાખા ૧૮, ખે અનુરાધા ૧૯, ખે
જ્યેષ્ઠા ૨૦, ખે મૂલ ૨૧, ખે પૂર્વાષાઢા ૨૨, અને ખે ઉત્તરાષાઢા ૨૩ આ છતાંલીસ નક્ષત્રો
વીસ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે નિવાસ કરે છે. આની ગણિત પ્રક્રિયા
પણ ખીન પ્રાપ્ત પ્રાપ્તમાં કહેવાઈ ગઈ છે, એજ પ્રકારથી સમજ લેવી. ॥ સૂ. ૬૦ ॥

सीमाविष्कम्भो, तेणं तीसं तं जहा-दो सदणा जाव दो पुव्वासाढा
तस्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं तिण्णि सहस्सा पंचदसुत्तरा सत्तट्ठिभाग
तीसइभागाणं सीमा विवखंभो तेणं वारस तं जहा-दोउत्तरापोट्टवया
जाव दो उत्तरासाढा ॥सू० ६१॥

छाया-तावत् कथं ते सीमाविष्कम्भ आख्यात इति पठेत् एतेषां पट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां
सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु पट्शतानि त्रिंशानि सप्तपट्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमा
विष्कम्भः । सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पञ्चोत्तरं सप्तपट्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमा-
विष्कम्भः, सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तपट्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमा-
विष्कम्भः, सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तपट्टिभागत्रिंशद्
भागानां सीमाविष्कम्भः । तावत् एतेषां पट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु पट्-
शतानि त्रिंशत् तच्चैव उच्चारयितव्यं । तावत् एतेषां पट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि
येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तपट्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः ।
तावत् एतेषां पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु पट्शतानि त्रिंशत्
सप्तपट्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, तौ खलु द्वौ अभिजितौ । तत्र यानि तानि
नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पञ्चोत्तरं सप्तपट्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, तानि
खलु द्वादश तद्यथा-द्वे शतभिषे यावत् द्वे ज्येष्ठे । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु
द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तपट्टिभागत्रिंशद् भागानां सीमाविष्कम्भः, तानि खलु त्रिंशत्, तद्यथा
-द्वौ श्रवणौ यावत् द्वे पूर्वाषाढे । तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि
पञ्चदशोत्तराणि सप्तपट्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, तानि खलु द्वादश तद्यथा द्वे
उत्तराश्रौष्ठपदे यावत् द्वे उत्तराषाढे ॥ सू० ६१ ॥

टीका-पूर्व (६०) पष्ठितमे सूत्रे चन्द्रसूर्येण कालमधिकृत्य योगपरिमाणमुक्तं सम्प्रति
अर्थाधिकारसूत्रेऽस्मिन् क्षेत्रमधिकृत्य ग्रथमत एव सीमाविष्कम्भविषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-
'ता कंह ते' इत्यादिना

अब सीमाविष्कम्भ का कथन करते हैं—

टीकार्थ-पहले ६० साठवें सूत्र में सूर्यचंद्र का नक्षत्रों के साथ का योग-
काल का परिमाण का कथन किया अब अर्थाधिकार दर्शक इस सूत्र में
क्षेत्र को अधिकृत कर के सीमाविष्कम्भ का कथन करने के लिये प्रश्नसूत्र

इसे सीमाविष्कम्भ का कथन करवाभां आवे छे.

टीकार्थ-पछेदां साठमा सूत्रमां सूर्य चंद्रना नक्षत्रोनी साथेना योग काणना परिमाणुनुं
कथन करवाभां आवेछे छे, इवे सीमाविष्कम्भना अर्थाधिकार दर्शक आ सूत्रमां क्षेत्रने अधिकृत
करीने सीमाविष्कम्भनुं कथन करवा भाटे प्रश्न सूत्र कहेवाभां आवे छे.-(ता कंह ते) ध्याहि

‘ता कंह ते सीमाविक्खंभे आहिण्ति वएज्जा’ तावत् कथं ते सीमाविक्कम्भ आख्यात इति वदेत् । तावत्-तत्र नक्षत्राणां योगपरिमाणविचारे कथं-केन प्रकारेण केन नियमेन कया वा उपपत्त्या-कियत्त्या विभागसंख्यया, ते-त्वया भगवन् ! तवमते सीमाविक्कम्भः-नक्षत्राणां भोगक्षेत्रव्यासः, आख्यातः उपदिष्टः प्रतिपादित इति वदेत् कथयेत् । इत्येवं गौतमस्य जिज्ञासावृत्तिं विज्ञाय भगवानाह-‘ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा सत्तट्ठिभागतीसइभागानं सीमाविक्खंभो’ तावत् एतेषां षट्पञ्चाशन्नक्षत्राणां सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु पट्शतानि त्रिंशतानि सप्तपष्टिभागा त्रिंशद्भागानां सीमाविक्कम्भः । तावत्-भवदभिलषितमुत्तरं श्रूयता-मेकाग्रेण चेतसा तावत् हे गौतमः ! एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां षट्पञ्चाशत् संख्यक-नक्षत्राणां मध्ये कतिपयाणि नक्षत्राणि सन्ति खल्विति निश्चितरूपेण वर्तन्त एव येषां नक्षत्राणां विक्कम्भः खलु-क्षेत्रविस्तारमानं किल पट्शतानि त्रिंशानि-त्रिंशदधिकानि षट्शतानि ६३० तथा सप्तपष्टिभागत्रिंशद्भागानां-त्रिंशद् गुणित सप्तपष्टिभागानां-६३ अर्थात् येषां नक्षत्राणां भोगनक्षेत्रविक्कम्भमानं ६३०^{६३} एतत् तुल्यं भवति तादृशान्यपि नक्षत्राणि कहते हैं-(ता कंह ते) इत्यादि ।

श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता कंह ते सीमाविक्खंभे आहिण्ति वएज्जा) हे भगवन् नक्षत्रों के योगपरिमाणविचारणा में किस नियम से या किस प्रकार की विभाग संख्या से सीमाविक्कम्भ अर्थात् नक्षत्रों के भोग क्षेत्र का व्यास आपने कहे हैं । यानि नक्षत्रों के भोग क्षेत्र का व्यास आपने प्रतिपादित किये है ? सो आप कहिये, इस प्रकार से गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में भगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जेसि णं छ सया तीसा सत्तट्ठिभागानं सीमाविक्खंभो) हे गौतम ! तुम्हारे प्रश्न का उत्तर इस प्रकार से है-ये पूर्व प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में कितनेक नक्षत्रो ऐसे हैं कि जिनका विक्कम्भ माने क्षेत्रविस्तारमान छह सो तीस ६३० भाग तथा सडसठिया तीस भाग ६३ का है । अर्थात्

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे-(ता कंह ते सीमाविक्खंभ आहिण्ति वएज्जा) छे लगवन् नक्षत्रेना योग परिमाणुनी विचारणां कया नियमथी अथवा केवा प्रकारनी विभाग संख्याथी सीमाविक्कंभ अर्थात् नक्षत्रेना लोग क्षेत्रने व्यास आपे कडेल छे ? अर्थात् आपे नक्षत्रेना लोग क्षेत्रने व्यास डेटवो प्रतिपादित करेल छे ? ते आप कडेल आ प्रमाणे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नने सांखणीने उत्तरमां श्री लगवान् कडे छे-(ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं अत्थि णक्खत्ता जेसि णं छसिया तीसा सत्तट्ठिभागानं सीमा विक्खंभो) छे गौतम ! तमारा प्रश्नने उत्तर आ प्रमाणे छे-आ पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रेमां डेटवो नक्षत्रो जेवा छे डे जेना विक्कंभ ओटवे डे क्षेत्र विस्तारमान छस्से तीस ६३०, लोग अने सडसठिया तीस भाग ६३ जेटवो छे, अर्थात् जे नक्षत्रो लोग

સન્તીત્યવસેયાનીત્યર્થઃ । एवं च 'अत्थि णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो' सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु सहस्रं पंचोत्तरं सप्तपट्ठिभाग त्रिंशद् भागानां सीमाविष्कम्भः । येषां खलु नक्षत्राणां विष्कम्भमानं-क्षेत्रभोगव्यासपरिमाणं पंचोत्तरं सहस्रं-१००५ तथा च सप्तपट्ठिभागानां त्रिंशच्च ६० अर्थात् येषां नक्षत्राणां क्षेत्रभोगव्यासपरिमाणं १००५ ६० एतत् तुल्यं भवति तादृशान्यपि नक्षत्राणि प्रतिपादितानि युक्त्या सिद्धानि च वर्तन्ते इत्यावसेयानि । 'अत्थि णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो' सन्ति नक्षत्राणि येषां खलु द्वे सहस्रं दशोत्तरे सप्तपट्ठिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः । तथा चैतादृशान्यपि नक्षत्राणि सन्ति येषां नक्षत्राणां भोगक्षेत्रविष्कम्भमानं खलु दशोत्तरे द्वे सहस्रपरिमिते-२०१० तथा च सप्तपट्ठिभागानां त्रिंशत्-त्रिंशद् गुणितानां-६० अर्थात् येषां व्यासः २०१० ६० एतत्तुल्यं भवति तादृशान्यपि नक्षत्राणि सन्तीत्यवसेयानि । 'अत्थि णक्खत्ता जेसि णं तिसहस्सं पंचदसुत्तरं जिन नक्षत्रो के भोग क्षेत्र विक्खंभमान ६३० ६० इतना प्रमाण होता है ऐसे भी नक्षत्र होते हैं । तथा (अत्थि णक्खत्ता जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) जिन नक्षत्रों का विष्कम्भ माने क्षेत्र भोग व्यास का मान एक हजार पांच १००५ तथा सडसठिया तीस भाग ६० इतना प्रमाण का होता है, अर्थात् जिन नक्षत्रों के क्षेत्र भोग व्यास का परिमाण १००५ ६० इतने प्रमाण का होता है ऐसे भी नक्षत्र प्रतिपादित किये हैं तथा युक्ति से सिद्ध किये हैं । (अत्थि णक्खत्ता जेसि णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) ऐसे भी नक्षत्र होते हैं कि जिन नक्षत्रों का भोग क्षेत्र विष्कम्भ मन दो हजार दस २०१० दो हजार दस तथा सडसठिया तीस भाग परिमित होता है अर्थात् जिन का व्यास २०१० ६० इतना होता है ऐसे भी नक्षत्र होते हैं । तथा (अत्थि णक्खत्ता जेसि णं तिसह-

क्षेत्र विष्કમ્भमान ६३० ६० आटલા પ્રમાણુનું હોય છે. એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે. તથા (અત્થિ ણક્ખત્તા જેસિ ણં સહસ્સં પંચોત્તરં સત્તટ્ઠિભાગં તોસઇભાગાણં સીમાવિક્કંભો) જે નક્ષત્રોના સીમાવિક્કંભ એટલે કે ક્ષેત્રભોગવ્યાસમાન એક હજાર પાંચ ૧૦૦૫ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૬૦ આટલા પ્રમાણુનું હોય છે અર્થાત્ જે નક્ષત્રોના ક્ષેત્રભોગ વ્યાસનું પરિમાણ ૧૦૦૫ ૬૦ આટલા પ્રમાણુનું હોય છે એવા પણ નક્ષત્રો પ્રતિપાદિત કરેલા છે, તથા યુક્તિથી સિદ્ધ કરેલ છે (અત્થિ ણક્ખત્તા જેસિ ણં દો સહસ્સા દસુત્તરા સત્તટ્ઠિભાગતોસઇભાગાણં સીમાવિક્કંભો) એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે, કે જે નક્ષત્રોના ભોગક્ષેત્ર વિષ્કંભનું માન બે હજાર દસ ૨૦૧૦ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલું હોય છે, અર્થાત્ જેનું વ્યાસમાન ૨૦૧૦ ૬૦ આટલા પ્રમાણુનું હોય છે એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે. તથા (અત્થિ ણક્ખત્તા જેસિ ણં તિસહસ્સં પંચદસુત્તરં સત્તટ્ઠિભાગતોસઇભાગાણં

સત્તદ્વિભાગતીસદ્ભાગાણં સીમાવિઘ્નમ્મો' સન્તિ નક્ષત્રાણિ યેષાં ચલુ ત્રીણિ સહસ્રાણિ પશ્ચદ્દશોત્તરાણિ સપ્તષષ્ટિભાગત્રિશદ્ભાગાનાં સીમાવિઘ્નક્રમ્મઃ । પદ્ પશ્ચાશન્નક્ષત્રાણાં મધ્યે ઇતાદ્દશાન્યપિ નક્ષત્રાણિ સન્તિ યેષાં ચલુ વ્યાસમાનં-ભોગક્ષેત્રવિઘ્નક્રમ્મમાનં તાવત્ પશ્ચદ્દશોત્તરાણિ ત્રીણિ સહસ્રમિતાનિ-૩૦૧૫ તથા ચ સપ્તષષ્ટિભાગાનાં ત્રિશદ્-ત્રિશદ્ગુણિતાનાં સપ્તષષ્ટિભાગાનામિત્યર્થઃ ॥ અર્થાત્ યેષાં નક્ષત્રાણાં ભોગક્ષેત્રવિઘ્નક્રમ્મપરિમાણં ચલુ ૩૦૧૫ ॥ એતત્તુલ્યં ભવતિ તાદૃશાન્યપિ નક્ષત્રાણિ વર્તન્તે इत्यवसेयानीति । અથ કથમે-તાવત્ પરિમાણં વ્યાસમાનં ભગવતા પ્રતિપાદિતં ભવેદિતિ જિજ્ઞાસાનિવૃત્ત્યર્થમુચ્યતે-इह भरतक्षेत्रे अष्टाविंशत्या नक्षत्रै स्वस्वगत्या स्वस्वकालपरिमाणेन च क्रमशो यावत् क्षेत्रं अनुमानगम्येन ज्ञानचक्षुषा वा व्याप्यमानं क्षेत्रं सम्भाव्यते तावत्तुल्यं क्षेत्रमेकमर्द्धमण्डलमुपकल्पते, यतोहि कस्यापि क्षेत्रस्य पृष्ठभागमात्रमेवावलोकयितुं शक्यते, अतएव एतावत् प्रमाणमेव द्वितीयमर्द्धमण्डलं भवेदिति बुद्ध्या परिकल्प्य द्विगुणितमर्द्धमण्डलं परिपूर्णमर्द्धमण्डलं भवेदिति बुद्धौ निधाय द्विगुणितमर्द्धमण्डलमेव सम्पूर्ण मण्डलं परिकल्पितं वर्त्तते ।

સ્સં પંચદસુત્તરં સત્તદ્વિભાગ તીસદ્ભાગાણં સીમાવિઘ્નમ્મો) છપ્પન નક્ષત્રોં મેં એસે મી નક્ષત્ર હોતે હૈં જિનકા ભોગક્ષેત્ર વિઘ્નક્રમમાન તીન હજાર પંદ્રહ ૩૦૧૫ તથા સડસઠિયા તીસ ભાગ ॥ અર્થાત્ જિન નક્ષત્રોં કા ભોગ ક્ષેત્ર વિઘ્નક્રમ પરિમાણ ૩૦૧૫ ॥ ઇતના પ્રમાણવાલા હોતા હૈ એસે મી નક્ષત્ર હોતે હૈં ।

અવ ઇસ પ્રકાર કા પરિમાણ કા વ્યાસમાન ભગવાને પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? ઇસ જિજ્ઞાસા કે નિવૃત્તિ કે લિયે કહતે હૈં-ઇસ ભરતક્ષેત્ર મેં અપની અપની ગતિ સે અપને અપને કાલ પરિમાણ સે ક્રમશઃ જિતના ક્ષેત્ર અનુમાન ગમ્ય અથવા જ્ઞાનચક્ષુ સે વ્યાપ્યમાન ક્ષેત્ર કી સંભાવના કરે ડનતા ક્ષેત્ર કા એક અર્ધ મંડલ કી કલ્પના કરે, કારણ કી કોઈ મી ક્ષેત્ર કા પૃષ્ઠભાગ માત્ર હી દેખને મેં શક્ય હોતા હૈ, અતઃવ ઇતના પ્રમાણ સે દૂસરા અર્ધ મંડલ હોતા હૈ, ઇસ પ્રકાર બુદ્ધિ મેં વિચાર કરકે દુગુના અર્ધમંડલ કો હી સંપૂર્ણ સે કલ્પિત

સીમાવિઘ્નમ્મો) છપ્પન નક્ષત્રોમાં એવા પણ નક્ષત્રો છે, કે જેઓનું ભોગ ક્ષેત્ર વિઘ્નક્રમમાન ત્રણ હજારને પંદર ૩૦૧૫ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૩૬૦ અર્થાત્ જે નક્ષત્રોનું ભોગ ક્ષેત્ર વિઘ્નક્રમમાન ૩૦૧૫૩૬૦ આટલા પ્રમાણવાળું હોય એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે.

હવે આ પ્રકારના પરિમાણનું વ્યાસમાન શ્રીભગવાને પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? આ પ્રકારની જિજ્ઞાસાના શમન માટે કહે છે. આ ભરત ક્ષેત્રમાં પોતપોતાની ગતિથી પોત પોતાના કાળ પરિમાણથી ક્રમશઃ જેટલું ક્ષેત્ર અનુમાનગમ્ય અથવા જ્ઞાન ચક્ષુથી વ્યાપ્ય માન ક્ષેત્રની સંભાવના કરે એટલા ક્ષેત્રના એક અર્ધ મંડળની કલ્પના કરવી, કારણ કે કોઈપણ ક્ષેત્રનો પાછળનો ભાગ માત્ર જ દેખવામાં શક્ય હોય છે. તેથી જ આટલા પ્રમાણથી બીલું અર્ધ મંડળ થાય છે. આ રીતે બુદ્ધિમાં વિચાર કરીને બમણા અર્ધ મંડળને જ

અતઃ એવ સમ્પૂર્ણસ્ય મંડલસ્ય વિષ્કમ્ભપરિમાણં પ્રતિપાદિતમ્ । અત્રાઙ્કપ્રતિપાદિકા કાચિત્ ગાથા પ્રતિપાદિતા વર્ત્તતે યથા—‘મંડલં સયસહસ્ત્રેણ અઢાણડણ સર્પહિં છિત્તા ઇચ્ચેસ ણક્કલ્લે સેત્તપરિમાગે ણક્કલ્લેવિજણ પાહુડે આહિય ત્તિવેમિ’ મંડલં શતસહસ્ત્રેણ અઢા- નવતિશતૈશ્ચિત્ત્વા ઇત્યેપઃ નક્ષત્રક્ષેત્રપરિમાગો નક્ષત્રવિચયો પ્રાંભૃતે આલ્યાત ઇત્યવૈમિ । અઢાનવતિશતાધિકશતસહસ્ત્રવિમાગૈર્મંડલં વિભજ્ય—છિત્ત્વા યલ્લલ્લં ભવેત્ તાવત્ તુલ્ય એવ નક્ષત્રક્ષેત્રપરિમાગો—મંડલવ્યાસો ભવતીત્યેવં નક્ષત્રવિચય પ્રતિપાદકે પ્રાંભૃતે આલ્યાતઃ— પ્રતિપાદિતો વર્ત્તતે । અથ કથમઢાનવતિશતાધિકશતસહસ્ત્રવિમાગૈર્વિભજ્યતે કથં ચૈવં સંખ્યાનાં માગાનાં કલ્પને નિવન્ધનમિતિ ચેદત્રોચ્યતે યતોહિ પૂર્વં નક્ષત્રક્ષેત્રવિમાગ કંથ- નાવસરે ત્રિવિધાનિ નક્ષત્રાણિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ, તદ્વથા—સમક્ષેત્રાણિ (૧) અર્ધક્ષેત્રાણિ (૨) દ્વ્યર્ધક્ષેત્રાણિ ચેતિ (૩) । તત્ર યૈઃ કૈશ્ચિદપિ નક્ષત્રૈરેકેનાદોરાત્રવ્યાપ્તકાલપરિમાગેન કર લેવં । અતઃ એવ સમ્પૂર્ણ મંડલ કા વિષ્કમ્ભપરિમાણ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । ઇસ વિષય મેં અંકપ્રતિપાદક કિતનિક ગાથાચેં પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈ, જો ઇસ પ્રકાર સે હૈ—

મંડલં સયસહસ્ત્રેણ અઢાણડણ છિત્તા ઇચ્ચેસ ણક્કલ્લે ।

સેત્તપરિમાગે ણક્કલ્લેવિજણ પાહુડે આહિયત્તિવેમિ ॥

એક લાખ અઠાણવે હજાર વિમાગ સે મંડલ કો વિમાજિત કરકે જો માગ લલ્લ હો ઇતના પ્રમાણ તુલ્ય નક્ષત્રક્ષેત્રપરિમાગ અર્થાત્ મંડલ કા વ્યાસ હોતા હૈ, ઇસ પ્રકાર નક્ષત્ર વિચય પ્રતિપાદક પ્રાંભૃત મેં પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । અતઃ એક લાખ અઠાણવે હજાર વિમાગ સે કિસ પ્રકાર વિમાજિત હોતા હૈ ? તથા ઇતની સંખ્યા કે માગોં કી કલ્પના કિસ પ્રકાર હોતી હૈ ? સો દિલ્લાતે હુવે કહતે હૈં કિ—જિસ પ્રકાર પ્રથમ નક્ષત્રક્ષેત્રવિમાગ કથનાવસર મેં ત્રિન પ્રકાર કે નક્ષત્ર પ્રતિપાદિત કિયે હૈં । જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં—સમક્ષેત્ર વાલે (૧)

સંપૂર્ણ મંડળ કલ્પી લેવું. તેથી સંપૂર્ણ મંડળનું વિષ્કંભપરિમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ વિષયમાં અંકપ્રતિપાદક કેટલિક ગાથાઓ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે આ પ્રમાણે છે.

મંડલં સય સહસ્ત્રેણ અઢાણડણ છિત્તા ઇચ્ચેસ ણક્કલ્લે ।

સેત્તપરિમાગે ણક્કલ્લેવિજણ પાહુડે આહિયત્તિવેમિ ॥૧॥

એક લાખ અઢાણ હજાર વિભાગથી મંડળના ભાગ કરીને જે ભાગ લખ્ય થાય એટલા પ્રમાણ તુલ્ય નક્ષત્રક્ષેત્રપરિભાગ અર્થાત્ મંડળનો વ્યાસ થાય છે. આ પ્રમાણે નક્ષત્ર વિચય પ્રતિપાદક પ્રાંભૃતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે એક લાખ અઢાણ હજારના વિભાગથી કેવી રીતે વિભાજિત થાય છે ? તથા એટલી સંખ્યાના ભાગોની કલ્પના કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવવા કહે છે કે જે પ્રમાણે પ્રથમ નક્ષત્રક્ષેત્રવિભાગના કથન પ્રસંગે ત્રણ પ્રમાણના નક્ષત્રો પ્રતિપાદિત કરેલ છે, જે આ પ્રમાણે છે—સમક્ષેત્રવાળા (૧) અર્ધક્ષેત્રવાળા

યાવત્પ્રમાણં ક્ષેત્રમધિગમ્યતે તાવત્ પ્રમાણં ક્ષેત્રં તાવત્કાલપર્યન્તં તાનિ નક્ષત્રાણિ ચન્દ્રમસા
સહ યોગં યાન્તિ—યોગં યુક્ત્વાન્તિ તાનિ ક્ષલુ સમક્ષેત્રાણિ કથ્યન્તે । તાનિ ચ સમક્ષેત્રનક્ષ-
ત્રાણિ પશ્ચદશસંખ્યકાનિ પૂર્વં પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ, તદ્વથા—શ્રવણો ધનિષ્ઠા પૂર્વાભાદ્રપદા
રેવતી અશ્વિની કૃત્તિકા મૃગશિરા પુષ્યો મઘા પૂર્વાફાલ્ગુની હસ્તચિત્રા અનુરાધા મૂલં પૂર્વા-
ષાઢા ચેતિ । તથા ચ યાનિ નક્ષત્રાણિ સમ્પૂર્ણાહોરાત્રપ્રમિતસ્ય કાલસ્ય ક્ષેત્રસ્ય ચાર્દ્ધભાગ
પ્રમિતસ્ય ચાર્દ્ધે ચન્દ્રમસા સહ યોગમધિગચ્છન્તિ, તેષાં નક્ષત્રાણાં તાનિ શુક્તક્ષેત્રાણિ આર્દ્ધ-
ક્ષેત્રાણિ કથ્યન્તે । તાનિ ચ પદ્સંખ્યકાનિ વર્તન્તે, તદ્વથા—શતભિષા ભરણી આર્દ્રા અશ્લેષા
સ્વાતી જ્યેષ્ઠા ચેતિ પદ્નક્ષત્રાણિ અર્દ્ધક્ષેત્રાણિ પ્રોચ્યન્તે । તથા દ્વ્યર્દ્ધક્ષેત્રાણ્યપિ નક્ષત્રાણિ
સન્તિ, દ્વિતીયમર્દ્ધે यस્ય યસ્મિન્ વા તત્ દ્વ્યર્દ્ધે—સાર્દ્ધમિત્યર્થઃ । દ્વ્યર્દ્ધમર્દ્ધાધિકં પ્રોક્તં—

અર્દ્ધ ક્ષેત્રવાલે (૨) તથા દ્વ્યર્દ્ધક્ષેત્ર વાલે (૩) ઉનમેં જિસ કિસી નક્ષત્ર સે એક
અહોરાત્ર વ્યાસકાલ પરિમાણ સે જિતને પ્રમાણવાલા ક્ષેત્ર હોના હૈ, ઉતને
પ્રમાણવાલે ક્ષેત્ર મેં ઉતને કાલપર્યન્ત વે નક્ષત્ર ચન્દ્ર કે સાથ યોગ કરતે હૈં વે
નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાલે કહે જાતે હૈં । ઇસ પ્રકાર કે સમક્ષેત્રવાલે નક્ષત્ર પંદ્રહ
પહેલે પ્રતિપાદિત કિયે હૈં, જો ઇસ પ્રકાર હૈ—શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, પૂર્વાભાદ્રપદા
રેવતી, અશ્વિની કૃત્તિકા, મૃગશિરા, પુષ્ય મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા,
અનુરાધા, મૂલ એવં પૂર્વાષાઢા, તથા જો નક્ષત્ર સંપૂર્ણ અહોરાત્ર પ્રમિત કાલ
ક્ષેત્રકા અર્ધભાગ પ્રમાણ કા આધા ભાગ ચંદ્ર કે સાથ યોગ કરતા હૈં, ઉન
નક્ષત્રોં કા વે શુક્ત કિયે ક્ષેત્ર અર્ધક્ષેત્ર કહે જાતે હૈં । એસે નક્ષત્ર છહ હોતે હૈં—
જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં—શતભિષા, ભરણી, આર્દ્રા, અશ્લેષા, સ્વાતી એવં જ્યેષ્ઠા,
યે છહ નક્ષત્ર અર્ધ ક્ષેત્રવાલે કહે જાતે હૈં, તથા દ્વ્યર્ધક્ષેત્રવાલે ભી નક્ષત્ર હોતે
હૈં, દૂસરા કા આધા જિસ મેં હો વહ દ્વ્યર્ધ અર્થાત્ ડેઢ । દ્વ્યર્ધ માને દેઢ રાત્ર-

(૨) તથા દ્વ્યર્ધ ક્ષેત્રવાળા (૩) તેમાં જે કોઈ નક્ષત્રથી એક અહોરાત્ર વ્યાપ્તકાળ
પરિમાણથી જેટલા પ્રમાણનું ક્ષેત્ર થાય છે, એટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રમાં એટલા કાળ
પર્યન્ત એ નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે. એ નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળા કહેવાય છે, આ પ્રકારના
સમક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રો પંદર હોય છે. તેમ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેના નામ આ
પ્રમાણે છે. શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, પૂર્વાભાદ્રપદા, રેવતી, અશ્વિની, કૃત્તિકા, મૃગશિરા, પુષ્ય, મઘા,
પૂર્વાફલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, અનુરાધા, મૂલ, અને પૂર્વાષાઢા તથા જે નક્ષત્રો સંપૂર્ણ અહોરાત્ર
જેટલા કાળ પર્યન્ત ક્ષેત્રના અર્ધા ભાગ પ્રમાણના અર્ધા ભાગ જેટલામાં ચંદ્રની સાથે યોગ
કરે છે. એ નક્ષત્રો એ ભુક્તા કરેલ ક્ષેત્ર અર્ધક્ષેત્ર કહેવાય છે. એવા નક્ષત્રો છ છે,
તેના નામ આ પ્રમાણે છે—શતભિષા, ભરણી, આર્દ્રા, અશ્લેષા, સ્વાતી અને જ્યેષ્ઠા, આ છ
નક્ષત્રો અર્ધક્ષેત્રવાળા કહેવાય છે. તથા દ્વ્યર્ધ ક્ષેત્રવાળા પણ નક્ષત્રો હોય છે, ખીલનો
અર્ધભાગ જેમાં હોય તે દ્વ્યર્ધ અર્થાત્ દોઢ દ્વ્યર્ધ એટલે દોઢ અહોરાત્ર વ્યાપ્ત કાળ

સાર્દ્ધકમહોરાત્રવ્યાસકાલ-અર્ધાધિકમોરાત્રક્ષેત્રપ્રમિતં યાવત્ ચન્દ્રયોગયોગ્યં ક્ષેત્રં યેષાં તાનિ દ્વયર્ધક્ષેત્રાણિ પ્રતિપાદ્યન્તે, તાનિ ચ પદસંખ્યકાનિ સન્તિ, તદ્વથા-ઉત્તરાભાદ્રપદા ઉત્તરા-ફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા રોહિણી પુનર્વસુ વિશાખા ચેતિ પદનક્ષત્રાણિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ । અત્ર ચ સીમાપરિમાણ ચિન્તાયામ્ અહોરાત્રઃ સ્વલુ સપ્તપટ્ટયા ધ્રિયજ્યતે, તત્ર સમક્ષેત્રાણાં ક્ષેત્રં પ્રત્યેકં સપ્તપટ્ટિભાગાઃ પરિકલ્પન્તે । અર્ધક્ષેત્રાણાં ચ ત્રયસ્વિંશત્ અર્ધે ચ- $33\frac{1}{2} = \frac{67}{2}$ એતત્ તુલ્યો ગુણકો ભવતિ । દ્વયર્ધક્ષેત્રાણાં ચ $\frac{67}{2} + \frac{67}{2} = 134 = 2 \times 67 = 2 \times 100 + 34 = 1000 + 34$ એતત્તુલ્યો ગુણકો ભવતિ । અભિજિન્નક્ષત્રસ્ય ચ એકવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગઃ- $21\frac{1}{2}$ એતત્તુલ્યો ગુણકો ભવતિ । અથ ચ સમક્ષેત્રાણિ નક્ષત્રાણિ સ્વલુ પચ્ચદશસંખ્યકાનિ સન્તીત્યુક્તં પ્રાક્ તેન પચ્ચદશતુલ્યો ગુણ્યો સપ્તપટ્ટયા ગુણ્યતે- $67 \times 14 = 1000 + 54$ જાનં પચ્ચોતરં સઢસ્રં । તત-શ્ચાર્ધક્ષેત્રાણિ નક્ષત્રાણિ પદ્ સંખ્યકાનિ વર્તન્તે, તેન સાર્દ્ધાસ્યસ્વિંશત્ પદ્ મિર્ગુણ્યતે

વ્યાસકાલ, અર્થાત્ દેહ અહોરાત્ર ક્ષેત્રપ્રમિત કાલ ચંદ્રયોગયોગ્ય ક્ષેત્ર જિનકા વે દ્વયર્ધક્ષેત્રવ્યાપી નક્ષત્ર કહે જાતે હૈં । એસે નક્ષત્ર છહ કહે હૈં-જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-ઉત્તરાભાદ્રપદા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, રોહિણી, પુનર્વસુ એવં વિશાખા, યે છહ નક્ષત્ર દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવ્યાપિ પ્રતિપાદિત કિયે હૈં ।

ઇસ સીમા પરિમાણ વિચારણા મેં અહોરાત્ર સઢસઠ સે વિભાજિન કિયે જાતે હૈં, ડનમેં સમક્ષેત્રવાલે પ્રત્યેક કા ક્ષેત્ર સરસઠ ભાગ કલ્પિત કિયા હૈ, અર્ધક્ષેત્રવાલે કા સાઢિતેત્રીસ $33\frac{1}{2} = \frac{67}{2}$ ઇતના પ્રમાણ હોતા હૈ । તથા દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવાલે કા $\frac{67}{2} + \frac{67}{2} = 134 + \frac{67}{2} = 100 + 34 = 1000 + 34$ ઇસ પ્રકાર એક સો એવં આધા હોતા હૈ, અભિજિત્ નક્ષત્રકા ઇક્વીસ તથા સઢસઠિયા એક ભાગ $21\frac{1}{2}$ ઇતના પ્રમાણ કા ક્ષેત્ર હોતા હૈ, સમક્ષેત્રવાલે નક્ષત્ર પંદ્રહ સંખ્યાત્મક હૈં, એસા પહેલે કહા હૈ અતઃ પંદ્રહ સે સઢસઠ કો ગુણાકરે $67 + 14 = 1000 + 54$ એક હજાર પાંચ હોતે હૈં, તત્પશ્ચાત્ અર્ધ ક્ષેત્રવાલે નક્ષત્ર જો છહ હૈ ડનસે સાઢેતેત્રીસકો

અર્થાત્ દેહ અહોરાત્ર ક્ષેત્ર પ્રમિત કાળ ચંદ્રયોગ યોગ્ય ક્ષેત્ર જેનું હોય તે દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવાળા કહેવાય છે. એવા નક્ષત્રો પણ છ છે જે આ પ્રમાણે છે.-ઉત્તરાભાદ્રપદા ઉત્તરા-ફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, રોહિણી, પુનર્વસુ અને વિશાખા, આ છ નક્ષત્રો દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

આ સીમા પરિમાણ વિચારણામાં અહોરાત્રને સઢસઠથી ભાગ કરવામાં આવે છે. તેમાં સમક્ષેત્રવાળા દરેકનું ક્ષેત્ર સઢસઠ ભાગ જેટલું કલ્પિત કરેલ છે. અર્ધક્ષેત્રવાળાના સાઢિતેત્રીસ $33\frac{1}{2} = \frac{67}{2}$ આટલું પ્રમાણ થાય છે તથા દ્વયર્ધક્ષેત્રવાળાનું $\frac{67}{2} + \frac{67}{2} = 134 + \frac{67}{2} = 1000 + 34$ આ રીતે એકસો અને અર્ધો થાય છે, અભિજિત્ નક્ષત્રના એકવીસ તથા સઢસઠિયા એક ભાગ $21\frac{1}{2}$ આટલા પ્રમાણનું ક્ષેત્ર હોય છે. સમક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રો પંદર છે, તેમ પહેલાં કહ્યું છે, તેથી સઢસઠને પંદરથી ગુણો $67 + 14 = 1000 + 54$ એક હજારને

(૩૩ + $\frac{1}{2}$) $\times$ ૬ = $\frac{198}{2} \times 6 = \frac{1188}{2} = 201$ જાતે દેશતે ઇકોત્તરે । દ્વયર્ધક્ષેત્રાણ્યપિ ષટ્ સંખ્યકાન્યેવ નક્ષત્રાણિ સન્તિ તેન શતમેકમર્દ્દશ્ચ પદ્મિર્ગુણ્યતે - (૧૦૦ $\frac{1}{2}$) $\times$ ૬ = $\frac{603}{2} \times 6 = 201 \times 3 = 603$ જાતાનિ ત્ર્યુત્તરાણિ ષટ્ શતાનિ । અભિજિન્નક્ષત્રસ્ય ચ ઇકવિંશતિઃ - ૨૧ હત્યેવં સર્વસંખ્યાનાં મેલનેન = ૧૦૦૫ + ૨૦૧ + ૬૦૩ + ૨૧ = ૧૮૩૦ જાતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ । અતઃ ઇતાવદ્ ભાગપરિમાણમેકમર્દ્દમણ્ડલસ્ય માનં ભવેત્, ઇતત્ તુલ્યમેવ દ્વિતીયમપિ અર્દ્દમણ્ડલં સ્યાદિતિ । ત્રિંશદધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ દ્વાભ્યાં ગુણ્યન્તે ૧૮૩૦ $\times$ ૨ = ૩૬૬૦ જાતાનિ પષ્ટ્યધિકાનિ પદ્ત્રિંશચ્છતાનિ । તતશ્ચૈકૈકસ્મિન્નહોરાત્રે સ્વલ્લ ત્રિંશત્ તુલ્યાઃ સુહૃત્તાઃ ભવન્તીતિ પ્રત્યેકમેતેષુ પષ્ટ્યાધિક પદ્ત્રિંશચ્છતેષુ ભાગેષુ ત્રિંશદ્ભાગકલ્પનાયાં તાનિ પષ્ટ્યધિક-પદ્ત્રિંશતાનિ ભાગાનિ ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે ૩૬૬ $\times$ ૩૦ = ૧૦૯૮૦૦ જાતમત્ર પૂર્વપ્રતિપાદિતમેકં શતસહસ્રમ્ અષ્ટાનવતિઃ શતાનિ - ૧૦૯૮૦૦ । તત ઇતેથં મણ્ડલસ્ય ભાગાન્ પરિકલ્પ્ય ભગવતા પ્રતિવચનં દત્તં તાવત્ - તત્ર ઇતેષાં પદ્ પશ્ચા-ગુણિત કરે (૩૩ + $\frac{1}{2}$) + ૬ = $\frac{75}{2} = 201$ ઇસ પ્રકાર દો સો ઇક હોતે હૈં । દ્વયર્ધ-ક્ષેત્રવાલે નક્ષત્ર છહ સંખ્યક હી હૈ, અતઃ ઇક સો આધા કો છહ સે ગુણાકરે (૧૦૦ $\frac{1}{2}$) + ૬ = $\frac{201}{2} + 6 = 201 + 3 = 603$ ઇસ પ્રકાર છહ સો છહ હોતે હૈં । અભિ-જિત્ નક્ષત્ર કા ઇક્કીસ ભાગ હૈ ૨૧ ઇન સબ સંખ્યા કો જોડને સે ૧૦૦૫ + ૨૦૧ + ૬૦૩ + ૨૧ = ૧૮૩૦ ઇસ પ્રકાર અઠારહ સો તીસ હોતે હૈં ઇતના ભાગ પરિમાણ ઇક મંડલકા માન હોતા હૈ । ઇસકે સમાનહી દૂસરા અર્ધમંડલ ખી હોતા હૈ । અઠારહ સો તીસકો દો સે ગુણિતકરે ૧૮૩૦ + ૨ = ૩૬૬૦ તો છત્તીસસો સાઠ હોતે હૈ, પશ્ચાત્ ઇક ઇક અહોરાત્ર મેં તીસ તીસ સુહૃત્ હોતે હૈ, ઇન પ્રત્યેક કો છત્તીસસો સાઠ કો તીસ તીસ ભાગોં કી કલ્પનાકરે તો ડન છત્તીસસો સાઠ ભાગોં કો તીસ સે ગુણા કરે ૩૬૬૦ + ૩૦ = ૧૦૯૮૦૦ તો પૂર્વપ્રતિપાદિત ઇક લાખ નવ હજાર આઠસો હોતે હૈં । ઇસ પ્રકાર મંડલ કે ભાગો કી કલ્પના કરકે શ્રીભગવાને ઉત્તર મેં કહા હૈ કી યે છપ્પન નક્ષત્રોં

પાંચ થાય છે. તે પછી અર્ધક્ષેત્રવાળા નક્ષત્ર જે છ છે, તેનાથી સાડા તેત્રીસનો ગુણાકાર કરવો. (૩૩ + $\frac{1}{2}$) + ૬ = $\frac{75}{2} = 201$ આ રીતે બસો એક થાય છે. દ્વયર્ધક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રો છ જે છે, તેથી એકસો અર્ધનો છથી ગુણાકાર કરવો (૧૦૦ + $\frac{1}{2}$ + ૬ = $\frac{201}{2}$ + ૬ = ૨૦૧ + ૩ = ૬૦૩ + ૨૧ = ૧૮૩૦ આ રીતે અઠારસોત્રીસ થાય છે, આટલા ભાગનું પરિમાણ એક મંડળનું માન થાય છે. આની જેમજ ખીજું અર્ધમંડળ પણ થાય છે. અઠારસોત્રીસને બેથી ગુણવામાં આવે ૧૮૩૦ + ૨ = ૩૬૬૦ તો છત્રીસસોસાઠ થાય છે, તે પછી એક એક અહોરાત્રીમાં ત્રીસત્રીસ સુહૃત્ હોય છે. આ દરેકને એટલે કે છત્રીસસોસાઠના ત્રીસત્રીસ ભાગોની કલ્પના કરવી એટલે એ છત્રીસસોસાઠ ભાગોને ત્રીસથી ગુણવા ૩૬૬૦ + ૩૦ = ૧૦૯૮૦૦ તો આ રીતે પૂર્વપ્રતિપાદિત એક લાખને નવ હજાર અને આઠસો થાય છે. આ રીતે

નક્ષત્રાણાં મધ્યે 'અત્થિ' અસ્તીત્યત્ર નિપાતત્વાત્ પ્રાકૃતત્વાત્ આર્પત્વાદ્વા અસ્તિ-સન્તિ, વા અસ્તિ સ્તઃ, તે નક્ષત્રે ચયોઃ પ્રત્યેકં પદ્મશતાનિ ત્રિંશાનિ-ત્રિંશદધિકાનિ-૬૩૦ સપ્તપટ્ટિ ત્રિંશદ્ભાગાનાં=૬૩૦૬૩૦ એતત્ તુલ્યઃ સીમાવિષ્કમ્ભઃ-સીમાવ્યાસઃ સીમાપરિમાણં ભવતિ, તથા ચ યેષાં નક્ષત્રાણાં વિષ્કમ્ભપરિમાણં પ્રત્યેકં પશ્ચોત્તરં સહસ્રં સપ્તપટ્ટિત્રિંશદ્ભાગાનાં ૧૦૦૫+૬૩૦ એતત્ તુલ્યઃ સીમાવિષ્કમ્ભો ભવતિ । એવમેવ દશોત્તરે દ્વે સહસ્રે સપ્તપટ્ટિત્રિંશદ્ભાગાનાં-૨૦૧૦+૬૩૦ એતત્ તુલ્યઃ સીમાવિષ્કમ્ભઃ । એવમેવ પશ્ચદશોત્તરાણિ ત્રીણિ-સહસ્રાણિ સપ્તપટ્ટિ ત્રિંશદ્ભાગાનાં ૩૦૧૫+૬૩૦ એતત્ તુલ્યો વિષ્કમ્ભઃ इति चत्वारो विष्कम्भाः प्रतिपादिताः सन्ति अर्थादेतत्तुल्यविष्कम्भकानि नक्षत्राणि भगवता प्रतिपादितानि । (१) व्यास-६३० (२) विष्कम्भः-१००५+६૩૦ (૩) વિષ્કમ્ભઃ ૨૦૧૦+૬૩૦ (૪)

મેં 'અત્થિ' એસે નક્ષત્ર હોતે હૈં યહાં 'અત્થિ' પદ આર્પ હોને સે યા નિપાતનસે એકવચન કહા હૈ, અતઃ 'સન્તિ' હસ પ્રકાર બહુવચન સમજ્ઞે. કી પ્રત્યેકનક્ષત્ર કા સીમાવિષ્કંભ સીમા પરિમાણ, છહ સો તીસ ૬૩૦ તથા સહસઠિયા તીસ ભાગ ૬૩૦૬૩૦ ઇતના પ્રમાણ વાલા હોતા હૈ । તથા જિન નક્ષત્રોં કા પ્રત્યેક કા વિષ્કંભ પરિમાણ એક હજાર પાંચ તથા સહસઠિયા તીસ ભાગ ૧૦૦૫+૬૩૦ ઇતના સીમાવ્યાસ હોતા હૈ એસે નક્ષત્ર હોતે હૈં હસી પ્રકાર દો હજાર દસ તથા સહસઠિયા તીસ ભાગ ૨૦૧૦+૬૩૦ ઇતના સીમા વિષ્કમ્ભ હોતા હૈ એસે મી નક્ષત્ર હોતે હૈં હસી પ્રકાર ત્રીન હજાર પંદ્રહ તથા સહસઠિયા તીસ ભાગ પ્રમાણ ૩૦૧૫૬૩૦ સીમાવિષ્કંભ હોતા હૈ । હસ પ્રકાર ચાર સીમાવિષ્કંભ પ્રતિપાદિત કિયે હૈં, અર્થાત્ ઇતને પરિમાણ કે વિષ્કમ્ભવાલે નક્ષત્ર ભગવાનને

મંડળના ભાગોની કલ્પના કરીને શ્રીભગવાને ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે-આ છપ્પન નક્ષત્રોમાં (અત્થિ) એવા નક્ષત્રો પણ હોય છે (અહીં અત્થિ) આપદ અ.ર્ષ હોવાથી અથવા નિપાતનાથી એકવચનમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે, તેથી 'સન્તિ' આ રીતે બહુવચન સમજવું. કે જેઓ દરેકનો સીમાવિષ્કંભ એટલે કે સીમાપરિમાણ છસો ત્રીસ ૬૩૦ તથા સહસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૬૩૦૬૩૦ આટલા પ્રમાણનું હોય છે. તથા જે નક્ષત્રોનો દરેકનો વિષ્કંભ પરિમાણ એક હજાર પાંચ તથા સહસઠિયા ત્રીસભાગ ૧૦૦૫+૬૩૦ જેટલો સીમા વ્યાસ હોય છે એવા નક્ષત્રો હોય છે એજ પ્રમાણે જે હજાર દસ તથા સહસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૨૦૧૦+૬૩૦ આટલો સીમાવિષ્કંભ હોય છે, એવા પણ નક્ષત્રો છે. એજ પ્રમાણે ત્રણ હજાર પંદર તથા સહસઠિયા ત્રીસ ભાગ પ્રમાણ ૩૦૧૫૬૩૦ સીમાવિષ્કંભ હોય છે એવા પણ નક્ષત્રો હોય છે. આ રીતે ચાર પ્રકારનો સીમાવિષ્કંભ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અર્થાત્ આટલા પરિમાણના વિષ્કંભવાળા નક્ષત્રો શ્રીભગવાને પ્રતિપાદિત કરેલ છે (૧) વ્યાસ ૬૩૦૬૩૦ (૨) વિષ્કંભ ૧૦૦૫+૬૩૦ (૩) વિષ્કંભ ૨૦૧૦+૬૩૦ (૪) વિષ્કંભ પરિમાણ

વિષ્કંભપરિમાણં ૩૦૧૫ + $\frac{૩૦}{૧૦૦}$ इति । एवं भगवता सामान्येनोक्तेऽपि भगवान् गौतमो विशेषावगमनिमित्तं पुनः पृच्छति—‘ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसिं छसया तीसा तं चेव उच्चारेयव्वं’ तावत् एतेषां पट् पञ्चाशत् नक्षत्राणां कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु षट्शतानि त्रिंशानि तच्चैव उच्चारयितव्यम् । तावत्—तत्र विष्कंभविचारे एतेषां पूर्वप्रतिपादितानां पट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये कतराणि—कति संख्ययानि किं नामधेयानि च नक्षत्राणि सन्ति येषां तेषां खलु नक्षत्राणां विष्कंभपरिमाणं पट् शतानि त्रिंशानि—त्रिंशदधिकानि षट्शतानि सप्तषष्टित्रिंशद्भागानां च ६३० $\frac{३०}{१००}$ एतत् तुल्यं भवति । तथा च तच्चैव—तदेवानन्तरोक्तमुक्तप्रकारेणैव उच्चारयितव्यं तद्यथा—‘कयरे णक्खत्ता जेसिं णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो कयरे णक्खत्ता जेसिं णं दो सहस्सा दसुत्तरा सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो’ कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु सहस्सं पञ्चोत्तरं सप्तषष्टिभागत्रिंशानि भागानां सीमाविष्कंभः । कतराणि नक्षत्राणि येषां प्रतिपादित किये हैं, । (१) व्यास ६३० $\frac{३०}{१००}$ (२) विष्कंभ=१००५ + $\frac{३०}{१००}$ (३) विष्कंभ २०१० $\frac{३०}{१००}$ (४) विष्कंभ परिमाण ३०१५ $\frac{३०}{१००}$ ये चार प्रकार से श्री भगवानने विष्कंभ परिमाण प्रतिपादित किये हैं ।

इस प्रकार श्रीभगवान के सामान्य से कहने पर श्रीगौतमस्वामी विशेष जानने के हेतु से पुनः प्रश्न करते हैं (ता एएसिणं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसिं णं छ सया तीसा तं चेव उच्चारेयव्वं) हे भगवन् ये सीमाविष्कंभ विचारणा में ये पूर्व प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में कितने नक्षत्र एवं किस नाम वाले नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जिन नक्षत्रों का सीमाविष्कंभ परिमाण छह सो तीस तथा सड़सठिया तीस भाग ६३० $\frac{३०}{१००}$ प्रमाण का होता है ? तथा पूर्वोक्त प्रकार से ही उच्चारण करे जैसे की—(कयरे णक्खत्ता जेसिं णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो, कयरे णक्खत्ता जेसिं णं दो सहस्सा दसुत्तरा, सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो)

૩૦૧૫ + $\frac{૩૦}{૧૦૦}$ આ રીતે ચાર પ્રકારથી શ્રી ભગવાને વિષ્કંભ પરિમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને સામાન્ય રીતે કહેવાથી શ્રી ગૌતમસ્વામી વિશેષ પ્રકારથી બાણવા માટે ફરીથી પ્રશ્ન કરે છે—(તા એસિં ણં છપ્પણ્ણાએ ણક્ખત્તાણં કયરે ણક્ખત્તા જેસિં ણં છસયાતીસા તં ચેવ ઉચ્ચારેયવ્વં) હે ભગવન્ આ સીમાવિષ્કંભની વિચારણામાં આ પૂર્વપ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં કેટલા નક્ષત્રો અને કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જે નક્ષત્રોનું સીમાવિષ્કંભપરિમાણ છસો ત્રીસ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ ૬૩૦ $\frac{૩૦}{૧૦૦}$ પ્રમાણનું થાય છે ? તથા પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જ ઉચ્ચારણ કરવું. જેમ કે—(કયરે ણક્ખત્તા જેસિં ણં સહસ્સં પંચોત્તરં સત્તટ્ઠિભાગતીસઇભાગાણં સીમાવિક્ખંભો) કેટલા નક્ષત્રો એવા છે કે જેઓનો સીમાવિષ્કંભ એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ જેટલો

खलु द्वे सहस्रे दशोत्तरे सप्तपट्टिभागत्रिंशानि भागानां सीमाविष्कम्भः । कतराणि तादृ-
शानि नक्षत्राणि सन्ति येषां विष्कम्भपरिमाणं १००५^{१०} एतत् तुल्यं भवति । तथा च
कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु व्यासः २०१०^{१०} एतत् तुल्यो भवति । चरमं सूत्रं तु स्वय-
मेव प्रतिपादयति 'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसि णं तिमहस्सं
पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो' तावत् एतेषां पट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां
कतराणि नक्षत्राणि येषां खलु त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तपट्टिभागत्रिंशानि भागानां
सीमाविष्कम्भः । तावत्-तत्र विष्कम्भविचारे एतेषां पूर्वप्रतिपादितानां पट्पञ्चाशत् संख्य-
कनक्षत्राणां मध्ये कति संख्यकानि किं नामधेयानि च नक्षत्राणि सन्ति, येषां खलु व्यास
परिमाणं पञ्चदशोत्तराणि त्रीणि सहस्राणि सप्तपट्टिभागानां त्रिंशानि च-३०१५^{१०} एतत्

कितने नक्षत्र ऐसे हैं कि जिनका सीमाविष्कम्भ एक हजार पांच तथा सड-
सठिया तीस भाग का होता है ? तथा कितने नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जिन का
सीमाविष्कम्भ दो हजार दस तथा सडसठिया तीस भाग का होता है ?
अर्थात् कितने नक्षत्र ऐसे होते हैं कि जिनका सीमाविष्कम्भ परिमाण
१००५^{१०} इस प्रकार होता है ? तथा कितने नक्षत्र का विष्कम्भ परिमाण २०१०^{१०}
इतना होता है ? अन्तिम सूत्रपाठ स्वयं ही कहते हैं-(ता एएसि णं छप्प-
ण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता जेसि णं तिमहस्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठि-
भागतीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) ये छप्पन नक्षत्रों में कितने नक्षत्र
ऐसे होते हैं, की जिनका सीमाविष्कम्भ परिमाण तीन हजार पंद्रह तथा सड-
सठिया तीस भाग जितना होता है ? अर्थात् ये सीमाविष्कम्भ विचारणा में
ये पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में कितने नक्षत्र तथा कौन से नाम वाले
नक्षत्र ऐसे होते हैं, कि जिन का व्यास परिमाण तीन हजार पंद्रह तथा सड-

डोय छे ? तथा डेटला नक्षत्रो ओवा डोय छे डे जेमनो सीमा विष्कंभ, जे डुन्नर तथा
सडसठिया तीस भाग जेटलो डोय छे ? तथा डेटला नक्षत्रो ओवा डोय छे डे जेमनुं
सीमाविष्कंभपरिमाणु जे डुन्नर हस तथा सडसठिया तीस भाग जेटलुं डोय छे ? तथा
डेटला नक्षत्रो ओवा डोय छे डे जेओनो सीमाविष्कंभ १००५^{१०} आटला प्रमाणुं
डोय छे, तथा डेटलानुं सीमाविष्कंभ परिमाण २०१०^{१०} आटलुं डोय छे ? तथा
अन्तिम सूत्रपाठ स्वयं सूत्रकार डडे छे, (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं कयरे णक्खत्ता
जेसि णं तिमहस्सं पंचदसुत्तरं सत्तट्ठिभाग तीसइभागाणं सीमाविक्खंभो) आ छप्पन नक्षत्रोभां
डेटला नक्षत्रो ओवा डोय छे डे जेओनुं सीमाविष्कंभपरिमाणु त्रणु डुन्नर पंद्र तथा
सडसठिया तीस भाग जेटलुं डोय छे ? अर्थात् आ सीमाविष्कंभ विचारणुमां आ पूर्व
प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रोभां डेटला नक्षत्रो तथा कया नाम वाणा नक्षत्रो ओवा डोय छे
डे जेओनुं व्यास परिमाण त्रणु डुन्नर पंद्र तथा सडसठिया तीस भाग ३०१५^{१०} जेटलुं

तुल्यः सीमाविष्कम्भः—स्वभोगक्षेत्रस्य व्यासो भवतीति कृपया प्रणतं मां बोधय भगवन्निति जिज्ञासावतो गौतमस्य जिज्ञासां ज्ञात्वा प्रत्येकप्रश्नस्योत्तरं भगवानाह—‘त एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसइ भागाणं सीमाविक्खंभो, ते णं दो अभीई’ तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु षट् शतानि त्रिंशानि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भस्तौ द्वौ अभिजितौ । तावत्—तत्र सीमाविष्कम्भविचारचिन्तायाम् एतेषां—पूर्वप्रतिपादितानां षट् पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये यादृशानि तादृशानि नक्षत्राणि सन्ति येषां नक्षत्राणां खल्विति वाक्यालङ्कारे सीमाविष्कम्भपरिमाणं—स्वभोगक्षेत्रव्यासमानं षट्शतानि त्रिंशानि—त्रिंशदधिकानि षट्शतानि—६३० तथा च सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां=सप्तषष्टिभागानां त्रिंशद् गुणितानां सप्तषष्टिभागानां—६३० मित्यर्थः । अर्थात् येषां नक्षत्राणां सीमाविष्कम्भपरिमाणं ६३० इतत् तुल्यं भवति । तौ द्वावभिजितौ स्तः—एवं भूते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे स्तः । अथ कथमेतावान् विष्कम्भ अभिजिन्नक्षत्रस्य भवतीति शंकां परिहरन् धूलिकर्मणा प्रतीतिमुत्पादयन्नुच्यते—इहैव पूर्वसूत्रेषु एकैकस्य अभिजितो नक्षत्रस्य सप्तषष्टि खण्डी

सठिया तीस भाग ३०१५ इतना होता है ? अर्थात् कितने नक्षत्र का स्वभोग क्षेत्र का व्यास परिमाण इतना होता है ? सो आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर प्रत्येक प्रश्न का उत्तर देते हुवे श्री भगवान् कहते हैं—(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छ सया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसइ भागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई) सीमाविष्कम्भ परिमाणविचारणा में पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में जो नक्षत्र ऐसे हैं कि जिन नक्षत्रों का सीमाविष्कम्भ परिमाण अर्थात् स्वभोगक्षेत्रव्यासमान छह सो तीस तथा सठसठिया तीस भाग ६३० इतने प्रमाण का होता है ऐसे नक्षत्र दो अभिजित कहे हैं । इतना विष्कम्भ अभिजित नक्षत्र का किस प्रकार से होता है ? इस शंका का परिहार के लिये धूलिकर्म से प्रतीति कराते हुवे कहते हैं—यहां पर ही पूर्वसूत्र में एक

डोय छे ? अर्थात् डेटला नक्षत्रोनु स्वभोग क्षेत्रनु व्यास परिमाण आ उपर क्हा मुज्जनु डोय छे ? ते आप क्हा ? आ प्रमाणे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नने सांख्यीने द्वेक प्रश्नने उत्तर आपतां श्री भगवान् क्हा छे—(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसि णं छसया तीसा सत्तभागतीसइ भागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई) सीमाविष्कम्भपरिमाणुनी विचारणुमां पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रोमां ने नक्षत्रो अवा छे के ने नक्षत्रोना सीमाविष्कम्भपरिमाणु अर्थात् स्वभोगक्षेत्रव्यासमान छसे तीस तथा सठसठिया तीस भाग ६३० इतनु प्रमाणुनु डोय छे, अवा नक्षत्रो ने अलिख्ठ छे, आटलो विष्कम्भ अलिख्ठ नक्षत्रोने केवी दीते थाय छे ? आ शंकांनी निवृत्ति भाटे धूलि

કૃતસ્ય અહોરાત્રગમ્યસ્ય ક્ષેત્રસ્ય સત્કા એકવિંશતિર્ભાગાશ્ચાન્દ્રયોગયોગ્યાઃ ભવન્તિ-એકવિંશ-
તિભાગં યાવત્-અર્થાત્ સમ્પૂર્ણસ્યાહોરાત્રવ્યાપ્તસ્ય ક્ષેત્રસ્ય સપ્તપટ્ટિચ્છાણ્ડીકૃતાનાં ભાગાનાં
મધ્યાદેકવિંશતિર્ભાગગમ્યં ક્ષેત્રં યાવત્ અભિજિતાનક્ષત્રેણ સહ ચન્દ્રો યોગમુપયાતિ-તેન નક્ષ-
ત્રેણ સહ નિવસતીત્યર્થઃ । તત્ર ચ એકૈકસ્મિન્ ભાગે ત્રિંશદ્ભાગપરિકલ્પનાયામેકવિંશતે
ગુણકાકારાસ્ત્રિંશદ્ ભવન્તિ । તેનાત્ર એકવિંશતિઃ ત્રિંશતા ગુણ્યતે- $21 \times 30 = 630$
જાતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ પદ્મશતાનિ ૬૩૦ इत्यत्र અભિજિન્નક્ષત્રસ્ય વિષ્કમ્ભપરિમાણ-
મુત્પદ્યતે । તથા ચ તત્ર તેપાં પદ્મ પચ્ચાશતો નક્ષત્રાણાં મધ્યે યાનિ તાનિ નક્ષત્રાણિ યેપાં
પ્રત્યેકસ્ય સીમાવિષ્કમ્ભઃ સ્વલુ પચ્ચોત્તરં સહસ્રમિત્યાદિ તુલ્યો ભવતિ તાન્યાહ-‘તત્થ જે
તે ણક્ષત્તા જેસિ ણં સહસ્સં પંચુત્તરં સત્તટ્ટિભાગતીસદ્ભાગાણં સીમાવિક્ષંભો તે ણં વારસ,
તં જહા-દો સયમિસયા જાવ દો જેદ્દા’ તત્ર યાનિ તાનિ નક્ષત્રાણિ યેપાં સ્વલુ સહસ્સં પચ્ચો-

એક અભિજિત્ નક્ષત્ર કા અહોરાત્રગમ્ય ક્ષેત્ર કા સડસઠિયા ઇક્કીસ ભાગ
ચંદ્ર કે સાથ યોગ ગમ્ય હોતે કહે હૈં, અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાપ્ત ક્ષેત્ર કા
ચ્છાણ્ડરૂપ કિયે હુવે સડસઠ ભાગોં મેં સે ઇક્કીસ ભાગ ગમ્ય ક્ષેત્ર મેં અભિ-
જિત્ નક્ષત્ર કે સાથ ચંદ્ર નિવાસ કરતા હૈં । ઉસ એક એક ભાગ મેં તીસ
ભાગ કી કલ્પના સે ઇક્કીસકા આકાર તીસ હોતે હૈં, અતઃ યહાં પર ઇક્કીસ
કો તીસ સે ગુણા જાતા હૈં $21 \times 30 = 630$ ઇક્કીસ કો તીસ સે ગુણને સે છહ
સૌ તીસ હોતે હૈં, ઇસ પ્રકાર યહાં અભિજિત્ નક્ષત્ર કા વિષ્કમ્ભ પરિમાણ
નિકલ આતા હૈં । તથા ઉન છપ્પન નક્ષત્રોં મેં જિન જિન નક્ષત્ર કા પ્રત્યેક કા
સીમાવિષ્કંભ એક હજાર એવં પાંચ પરિમિત હોતા હૈં ઉન નક્ષત્રોં કે વિષય
મેં કહતે હૈં-(તત્થ જે તે ણક્ષત્તા જેસિ ણં સહસ્સં પંચુત્તરં સત્તટ્ટિભાગ
તીસદ્ભાગાણાં સીમાવિક્ષંભો તે ણં વારસ, તં જહા-દો સયમિસયા જાવ
દો જેદ્દા) જિન નક્ષત્રોં કા એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા તીસ ભાગ કા

કર્મથી બતાવતાં કહે છે, અહીંયાં પૂર્વસૂત્રમાં એક એક ‘અભિજિત્’ અહોરાત્ર ગમ્ય
ક્ષેત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ચંદ્રની સાથે યોગ ગમ્ય હોવાનું કહેલ છે, અર્થાત્ સંપૂર્ણ
અહોરાત્ર વ્યાપ્ત ક્ષેત્રના અંકરૂપ કરેલ સડસઠ ભાગોમાંથી એકવીસ ભાગ ગમ્ય ક્ષેત્રમાં
અભિજિત્ નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર નિવાસ કરે છે, તે એક એક ભાગમાં ત્રીસ ભાગની
કલ્પનાથી એકવીસનો આકાર ત્રીસ થાય છે, તેથી અહીં એકવીસને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે
છે, $21 \times 30 = 630$ એકવીસને ત્રીસથી ગુણવાથી છસો ત્રીસ થાય છે. આ રીતે ‘અભિજિત્
નક્ષત્રનું’ વિષ્કંભ પરિમાણ નીકળી આવે છે, તથા એ છપ્પન નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રોનો
દરેકનો સીમાવિષ્કંભ એક હજાર અને પાંચ જેટલો થાય છે એ નક્ષત્રોના વિષયમાં કહે
છે-(તત્થ જે તે ણક્ષત્તા જેસિ ણં સહસ્સં પંચુત્તરં સત્તટ્ટિભાગતીસદ્ભાગાણં સીમાવિક્ષંભો તે ણં
વારસ તં જહા-દો સયમિસયા જાવ દો જેદ્દા) જે નક્ષત્રોનું એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા

तुल्यः सीमाविष्कम्भः—स्वभोगक्षेत्रस्य व्यासो भवतीति कृपया प्रणतं मां बोधय भगवन्निति जिज्ञासावतो गौतमस्य जिज्ञासां ज्ञात्वा प्रत्येकप्रश्नस्योत्तरं भगवानाह—‘त एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसिं णं छसया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसइ भागाणं सीमाविक्खंभो, ते णं दो अभीई’ तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां तत्र यानि तानि नक्षत्राणि येषां खलु षट् शतानि त्रिंशानि सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भस्तौ द्वौ अभिजितौ । तावत्—तत्र सीमाविष्कम्भविचारचिन्तायाम् एतेषां—पूर्वप्रतिपादितानां षट् पञ्चाशत् संख्यकनक्षत्राणां मध्ये यादृशानि तादृशानि नक्षत्राणि सन्ति येषां नक्षत्राणां खल्विति वाक्यालङ्कारे सीमाविष्कम्भपरिमाणं—स्वभोगक्षेत्रव्यासमानं षट्शतानि त्रिंशानि—त्रिंशदधिकानि षट्शतानि—६३० तथा च सप्तषष्टिभागत्रिंशद्भागानां—सप्तषष्टिभागानां त्रिंशद् गुणितानां सप्तषष्टिभागानां— $\frac{1}{10}$ मित्यर्थः । अर्थात् येषां नक्षत्राणां सीमाविष्कम्भपरिमाणं ६३० $\frac{1}{10}$ एतत् तुल्यं भवति । तौ द्वावभिजितौ स्तः—एवं भूते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे स्तः । अथ कथमेतावान् विष्कम्भ अभिजिन्नक्षत्रस्य भवतीति शंकां परिहरन् धूलीकर्मणा प्रतीतिमुत्पादयन्नुच्यते—इदं पूर्वसूत्रेषु एकैकस्य अभिजितो नक्षत्रस्य सप्तषष्टि खण्डी

सठिया तीस भाग ३० $\frac{1}{10}$ इतना होता है ? अर्थात् कितने नक्षत्र का स्वभोग क्षेत्र का व्यास परिमाण इतना होता है ? सो आप कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर प्रत्येक प्रश्न का उत्तर देते हुवे श्री भगवान् कहते हैं—(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसिं णं छ सया तीसा सत्तट्ठिभाग तीसइ भागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई) सीमाविष्कम्भ परिमाणविचारणा में पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में जो नक्षत्र ऐसे हैं कि जिन नक्षत्रों का सीमाविष्कम्भ परिमाण अर्थात् स्वभोगक्षेत्रव्यासमान छह सो तीस तथा सडसठिया तीस भाग ६३० $\frac{1}{10}$ इतने प्रमाण का होता है ऐसे नक्षत्र दो अभिजित कहे हैं । इतना विष्कम्भ अभिजित् नक्षत्र का किस प्रकार से होता है ? इस शंका का परिहार के लिये धूलिकर्म से प्रतीति कराते हुवे कहते हैं—यहां पर ही पूर्वसूत्र में एक

डोय छे ? अर्थात् डेट्ठा नक्षत्रोनुं स्वभोग क्षेत्रनुं व्यास परिमाणु आ उपर डेट्ठा मुज्जणुं डोय छे ? ते आप डेट्ठा ? आ प्रमाणे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नने सांख्यीने इरेड प्रश्नने उत्तर आपतां श्री भगवान् डेट्ठा छे—(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं तत्थ जे ते णक्खत्ता जेसिं णं छसया तीसा सत्तभागतीसइ भागाणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीई) सीमाविष्कम्भपरिमाणुनी विचारणुमां पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रोमां जे नक्षत्रो ओवा छे डे जे नक्षत्रोना सीमाविष्कम्भपरिमाणु अर्थात् स्वभोगक्षेत्रव्यासमान छसो तीस तथा सडसठिया तीस भाग ६३० $\frac{1}{10}$ प्रमाणुं डोय छे, ओवा नक्षत्रो जे अलिखत् छे, आटवे विष्कम्भ अलिखत् नक्षत्रोने डेवी रीते थाय छे ? आ शंकांनी निवृत्ति भाटे धूलि-

કૃતસ્ય અહોરાત્રગમ્યસ્ય ક્ષેત્રસ્ય સત્કા એકવિંશતિર્ભાગાશ્ચાન્દ્રયોગયોગ્યાઃ ભવન્તિ—એકવિંશ-
તિભાગં યાવત્—અર્થાત્ સમ્પૂર્ણસ્યાહોરાત્રવ્યાસસ્ય ક્ષેત્રસ્ય સપ્તપટ્ટિચ્છન્ડીકૃતાનાં ભાગાનાં
મધ્યાદેકવિંશતિર્ભાગગમ્યં ક્ષેત્રં યાવત્ અભિજિતાનક્ષત્રેણ સહ ચન્દ્રો યોગમુપયાતિ—તેન નક્ષ-
ત્રેણ સહ નિવસતીત્યર્થઃ । તત્ર ચ એકૈકસ્મિન્ ભાગે ત્રિંશદ્ભાગપરિકલ્પનાયામેકવિંશતે
ગુણકાકારાસ્ત્રિંશદ્ ભવન્તિ । નેનાત્ર એકવિંશતિઃ ત્રિંશતા ગુણ્યતે— $21 \times 30 = 630$
જાતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ પદ્મશતાનિ ૬૩૦ इत्यमत्र अभिजिन्नक्षत्रस्य विष्कम्भपरिमाण-
मुत्पद्यते । तथा च तत्र तेषां पद्मपञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि येषां
प्रत्येकस्य सीमाविष्कम्भः खलु पञ्चोत्तरं सहस्रमित्यादि तुल्यो भवति तान्याह—‘तत्थ जे
તે ણક્ષત્તા જેસિ ણં સહસ્સં પંચુત્તરં સત્તટ્ટિભાગતીસદ્ભાગાણં સીમાવિઘ્નંભો તે ણં વારસ,
તં જહા—દો સયમિસયા જાવ દો જેટ્ટા’ તત્ર યાનિ તાનિ નક્ષત્રાણિ યેષાં સ્વલ્પ સહસ્સં પંચો-

એક અભિજિત્ નક્ષત્ર કા અહોરાત્રગમ્ય ક્ષેત્ર કા સડસઠિયા ઇક્કીસ ભાગ
ચંદ્ર કે સાથ યોગ ગમ્ય હોતે કહે હૈં, અર્થાત્ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર વ્યાસ ક્ષેત્ર કા
ચ્છન્ડરૂપ ક્રિયે હુવે સડસઠ ભાગોં મેં સે ઇક્કીસ ભાગ ગમ્ય ક્ષેત્ર મેં અભિ-
જિત્ નક્ષત્ર કે સાથ ચંદ્ર નિવાસ કરતા હૈં । ઉસ એક એક ભાગ મેં ત્રીસ
ભાગ કી કલ્પના સે ઇક્કીસકા આકાર ત્રીસ હોતે હૈં, અતઃ યહાં પર ઇક્કીસ
કો ત્રીસ સે ગુણા જાતા હૈં $21 \times 30 = 630$ ઇક્કીસ કો ત્રીસ સે ગુણને સે છહ
સૌ ત્રીસ હોતે હૈં, ઇસ પ્રકાર યહાં અભિજિત્ નક્ષત્ર કા વિષ્કમ્ભ પરિમાણ
નિકલ આતા હૈં । તથા ઉન છપ્પન નક્ષત્રોં મેં જિન જિન નક્ષત્ર કા પ્રત્યેક કા
સીમાવિષ્કમ્ભ એક હજાર એવં પાંચ પરિમિત હોતા હૈં ઉન નક્ષત્રોં કે વિષય
મેં કહતે હૈં—(તત્થ જે તે ણક્ષત્તા જેસિ ણં સહસ્સં પંચુત્તરં સત્તટ્ટિભાગ
તીસદ્ભાગાણં સીમાવિઘ્નંભો તે ણં વારસ, તં જહા—દો સયમિસયા જાવ
દો જેટ્ટા) જિન નક્ષત્રોં કા એક હજાર પાંચ તથા સડસઠિયા ત્રીસ ભાગ કા

કર્મથી ખતાવતાં કહે છે, અહીંયાં પૂર્વસૂત્રમાં એક એક અભિજિત્ અહોરાત્ર ગમ્ય
ક્ષેત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ચંદ્રની સાથે યોગ ગમ્ય હોવાનું કહેલ છે, અર્થાત્ સંપૂર્ણ
અહોરાત્ર વ્યાસ ક્ષેત્રના અડધ કરતા સડસઠ ભાગોમાંથી એકવીસ ભાગ ગમ્ય ક્ષેત્રમાં
અભિજિત્ નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર નિવાસ કરે છે, તે એક એક ભાગમાં ત્રીસ ભાગની
કલ્પનાથી એકવીસનો આકાર ત્રીસ થાય છે, તેથી અહીં એકવીસને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે
છે, $21 \times 30 = 630$ એકવીસને ત્રીસથી ગુણવાથી છસો ત્રીસ થાય છે. આ રીતે અભિજિત્
નક્ષત્રનું વિષ્કંભ પરિમાણ નીકળી આવે છે, તથા એ છપ્પન નક્ષત્રોમાં જે નક્ષત્રોનો
દરેકનો સીમાવિષ્કંભ એક હજાર અને પાંચ બેટલો થાય છે એ નક્ષત્રોના વિષયમાં કહે
છે—(તત્થ જે તે ણક્ષત્તા જેસિ ણં સહસ્સં પંચુત્તરં સત્તટ્ટિભાગતીસદ્ભાગાણં સીમાવિઘ્નંભો તે ણં
વારસ તં જહા—દો સયમિસયા જાવ દો જેટ્ટા) જે નક્ષત્રોનું એક હજાર પાંચ તથા અડસઠિયા

તરં સપ્તષષ્ટિભાગ ત્રિંશદ્ ભાગાનાં સીમાવિષ્કમ્ભઃ, તાનિ ચલુ દ્વાદશ તથા-દ્વે શતભિષે યાવત્ દ્વે જ્યેષ્ઠે । અત્ર યાવત્ચ્છંદોપાદાનાદેવમવગન્તવ્યં યથા-‘દો ભરણીઓ દો અહાઓ દો અસ્સેસાઓ દો સાઈઓ દો જેઢાઓ’ અર્થાત્ દ્વે શતભિષે દ્વે ભરણીઁ દ્વે આર્દ્રે દ્વે આશ્લેષે દ્વે સ્વાતીઁ દ્વે જ્યેષ્ઠે, इत्येतानि દ્વાદશસંખ્યકાનિ નક્ષત્રાણિ તાદૃશાનિ સન્તિ યેષાં સીમાવિષ્કમ્ભઃ ચલુ પञ्चोत्तरं सहस्रं તથા સપ્તષષ્ટિભાગાનાં ત્રિંશત્-ત્રિંશદ્ગુણિતાનાં ભવતિ, અર્થાત્, $1004\frac{4}{15}$ એતત્ તુલ્યો ભવતિ । અત્રાપ્યઙ્કોત્પાદનપ્રક્રિયાયાં પૂર્વપ્રતિપાદિતયુક્ત્યૈવ એતેષાં દ્વાદશાનામપિ નક્ષત્રાણાં પ્રત્યેકં સપ્તષષ્ટિ ચ્છંદીકૃતસ્ય સમ્પૂર્ણાહોરાત્રગમ્યસ્ય ક્ષેત્રસ્ય સત્કાઃ સાર્દાસ્ત્રયત્રિંશદ્ ભાગાઃ $\frac{19}{3}=33\frac{1}{3}$ ચંદ્રયોગે યોગ્યાઃ સ્યુસ્તથા ચ એકૈકસ્મિન્ ભાગે ત્રિંશદ્ભાગપરિકલ્પનાયાં ત્રિંશદ્ ગુણકો ભવતિ, સાર્દાસ્ત્રયત્રિંશદ્ ગુણ્યો ભવતિ, તેનો મયોગુણ્યગુણકયોગુણનક્રિયા ક્રિયતે- $(33\frac{1}{3}) \times 30 = 990 + \frac{19}{3} = 990 + 6\frac{2}{3} = 996\frac{2}{3} = 1004\frac{4}{15}$ ।

વિષ્કંભ પરિમાણ હોતા હૈ, વૈસે નક્ષત્ર ચારહ હોતે હૈ-જૈસે કી-દો શતભિષા યાવત્ દો જ્યેષ્ઠા । યહાં યાવત્ શબ્દ કા પ્રયોગ કરને સે હસ પ્રકાર કે નક્ષત્ર ગૃહીત હોતે હૈ-(દો ભરણીઓ દો અહાઓ દો અસ્સેસાઓ, દો સાઈઓ દો જેઢાઓ) અર્થાત્ દો શતભિષા, દો ભરણી, દો આર્દ્રા, દો અશ્લેષા, દો સ્વાતી એવં દો જ્યેષ્ઠા, હસ પ્રકાર યે ચારહ નક્ષત્ર એસે હોતે હૈ, કિ જિન કા સીમાવિષ્કંભ એક હજાર પાંચ તથા સહસ્રઠિયા તીસ ભાગ હોતા હૈ । અર્થાત્ $1004\frac{4}{15}$ હોતા હૈ, યહાં પર ભી અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિ અનુસાર સમજ લેવે । હનકે ચારહ નામ ભી પ્રત્યેક નક્ષત્રોં કે સંપૂર્ણ અહોરાત્ર કો સહસ્રઠ રૂપ ભાગ સે ચંડ રૂપ ક્ષેત્ર સંબંધી સાહે તેતીસ ભાગ $\frac{19}{3}=33\frac{1}{3}$ ચંદ્ર યોગ મેં યોગ્ય હોતે હૈ, તથા એક એક ભાગ મેં તીસ ભાગ કી કલ્પના સે તીસ ગુણક હોતા હૈ, તથા સાહિ તેતિસ ગુણ્ય હોતા હૈ યે ગુણ્ય એવં ગુણક કા ગુણાકાર કરને સે $(33\frac{1}{3}) = 990 \times \frac{19}{3} = 990 + 14 = 1004$ પ્રથમ સ્થાન મેં નવસો નવે હોતે હૈ ।

ત્રીસ ભાગનું વિષ્કંભ પરિમાણ હોય છે, એવા નક્ષત્રો બાર હોય છે. જેમ કે-બે શતભિષા યાવત્ બે જ્યેષ્ઠા, અહીં યાવત્ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી આ પ્રમાણેના નક્ષત્રો ગ્રહણ કરાયા છે, (દો સપ્તમિસયા દો ભરણીઓ દો અહાઓ, દો અસ્સેસાઓ દો સાઈઓ દો જેઢાઓ) અર્થાત્ બે શતભિષા બે ભરણી, બે આર્દ્રા, બે અશ્લેષા, બે સ્વાતી, અને બે જ્યેષ્ઠા, આ રીતે આ બાર નક્ષત્રો એવા હોય છે કે જેનો સીમાવિષ્કંભ એક હજાર પાંચ તથા સહસ્રઠિયા ત્રીસ ભાગ હોય છે, અર્થાત્ $1004\frac{4}{15}$ થાય છે, અહીંયાં પણ અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા પૂર્વ પ્રતિપાદિત યુક્તિ અનુસાર સમજ લેવી. આના બાર નામો પણ દરેક નક્ષત્રોના સંપૂર્ણ અહોરાત્રના ગ્રહસઠ રૂપ ભાગથી ગ્રહરૂપ ક્ષેત્ર સંબંધી સાહી તેતીસ ભાગો $\frac{19}{3}=33\frac{1}{3}$ ચંદ્ર-યોગમાં યોગ્ય હોય છે, તથા એક એક ભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પનાથી ત્રીસ ગુણક થાય છે. આ ગુણ્ય અને ગુણકનો ગુણાકાર કરવાથી $(33\frac{1}{3}) \times 30 = 990 + 14 = 1004$ પહેલા

પ્રથમસ્થાને જાતાં નવત્યધિકાં નવશતાં, અર્દ્ધસ્યાપિ ચ ત્રિંશતા ગુણનેન દ્વાભ્યાં ભક્તેન પચ્ચદશ ભવન્તિ, તેનોભયોર્મેલનેન $૯૯૦ + ૧૫ = ૧૦૦૫$ જાતં પચ્ચોત્તરં સહસ્રં દ્વાદશ- નક્ષત્રાણાં સ્વભોગ્યક્ષેત્રસ્ય સીમાવિષ્કંભપરિમાણમિતિ ગણિતક્રિયા સિદ્ધયતીતિ । 'તત્થ જે તે જવલ્લતા જેસિ ણં દો સહસ્સા દસુત્તરા સત્તટ્ટિભાગતીસહભાગાણં સીમાવિલ્લંભો, તે ણં તીસં તં જહા-દો સવળા જાવ દો પુલ્લાસાઢા' તત્ર યાનિ તાનિ નક્ષત્રાણિ ચેપાં સલ્લ સહસ્ત્રે દ્વેદશોત્તરે સપ્પટ્ટિભાગત્રિંશદ્ ભાગાનાં સીમાવિલ્લંભસ્તાનિ સલ્લ ત્રિંશદ્ તથા-દ્વૌ શ્રવણૌ યાવત્ દ્વે પૂર્વાષાઢે અત્રાપિ યાવલ્લલ્લંભોપાદાનાન્ પૂર્વપઠિતપાઠો દ્રષ્ટવ્યો યથા- 'દો ધણિઢ્ઠા દો પુલ્લાભદ્વયા દો રેવઈ દો અસ્સિણી દો કલ્લિયા દો મગ્ગસિરા દો પુસ્સા દો મહા દો પુલ્લાફગ્ગુણીઓ દો હત્થા દો ચિત્તા દો અણુરાહા દો મૂલા દો પુલ્લાસાઢા' અર્થાત્ દ્વૌ શ્રવણૌ દ્વે ધણિઢ્ઠે દ્વે પૂર્વાભાદ્રપદે દ્વે રેવત્યૌ દ્વે અશ્વિન્યૌ દ્વે કલ્લિકે દ્વૌ મૃગશીર્ષૌ દ્વૌ પુષ્યૌ દ્વે મધે દ્વે પૂર્વાફાલ્ગુન્યૌ દ્વૌ હસ્તૌ દ્વે ચિત્રે

આધે કો ભી તીસ સે ગુણા કરને સે દો સે ભાગ કર કે પંદર હોતે હેં ચે દોનોં કો જોડને સે $૯૯૦ + ૧૫ = ૧૦૦૫$ એક હજાર પાંચ વારહ નક્ષત્રોં કા સ્વભોગ્ય ક્ષેત્ર કા સીમાવિલ્લંભ પરિમાણ ગણિત ક્રિયા સે સિદ્ધ હોતા હૈ । (તત્થ જે તે જવલ્લતા જેસિ ણં દો સહસ્સા દસુત્તરા સત્તટ્ટિભાગતીસહભાગાણં સીમાવિલ્લંભો, તે ણં તીસં તં જહા-દો સવળા જાવ દો પુલ્લાસાઢા) ડનમેં જિન નક્ષત્રોં કા સીમાવિલ્લંભ દો હજાર દસ તથા સહસઠિયા તીસ ભાગ પ્રમાણ કા હોતા હૈ, વે નક્ષત્ર તીસ હોતે હેં, જૈસે કિ-દો શ્રવળ, યાવત્ દો પૂર્વાષાઢા । યહાં પર યાવત્ શબ્દ કહને સે પૂર્વપઠિત પાઠ કહલેના ચાહિયે જો ઇસ પ્રકાર સે હૈ-(દો ધણિઢ્ઠા, દો પુલ્લાભદ્વયા દો રેવઈ દો અસ્સિણી દો કલ્લિયા દો મગ્ગસિરા દો પુસ્સા દો મહા દો પુલ્લાફગ્ગુણીઓ, દો હત્થા દો ચિત્તા, દો અણુરાહા દો મૂલા દો પુલ્લાસાઢા) અર્થાત્ દો શ્રવળ દો ધણિઢ્ઠા, દો પૂર્વાભાદ્રપદા, દો રેવતી દો

સ્થાનમાં નવસો નેવું થાય છે. અર્ધાનો પણ ત્રીસથી શુભાકાર કરીને બેથી ભાગ કરે તો પંદર આવે છે, આ બન્નેને મેળવવાથી $૯૯૦ + ૧૫ = ૧૦૦૫$ એક હજાર પાંચ બાર નક્ષત્રોના સ્વભોગ્ય ક્ષેત્રનું સીમાવિલ્લંભપરિમાણ ગણિત ક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે, (તત્થ જે તે જવલ્લતા જેસિ ણં દો સહસ્સા દસુત્તરા સત્તટ્ટિભાગતીસહભાગાણં સીમાવિલ્લંભો તે ણં તીસં તં જહા-દો સવળા જાવ દો પુલ્લાસાઢા) તેમાં બે નક્ષત્રોના સીમાવિલ્લંભ બે હજાર દસ તથા સહસઠિયા ત્રીસ ભાગ પ્રમાણ બેટલો હોય છે એવા નક્ષત્રો ત્રીસ છે, તેના નામ આ પ્રમાણે છે, બે શ્રવણ યાવત્ બે પૂર્વાષાઢા અહીંયાં યાવત્ શબ્દ કહેવાથી પહેલા કહેલા પાઠ કહી લેવો બોધ્યો. તે આ પ્રમાણે છે, (દો ધણિઢ્ઠા, દો પુલ્લાભદ્વયા, દો રેવઈ દો અસ્સિણી દો કલ્લિયા દો મગ્ગસિરા, દો પુસ્સા, દો મહા, દો ફગ્ગુણીઓ, દો હત્થા, દો ચિત્તા, દો અણુરાહા દો મૂલા દો પુલ્લાસાઢા) અર્થાત્ બે શ્રવણ બે ધણિઢ્ઠા બે પૂર્વાભાદ્રપદા, બે રેવતી

દ્વે અનુરાધે દ્વે મૂલે દ્વે પૂર્વાષાદેતિ ત્રિંશત્ સંખ્યકાનિ નક્ષત્રાણિ તાદૃશાનિ સન્તિ યેવાં પ્રત્યેકસ્ય દશોત્તરે દ્વે સહસ્રે તથા ચ સપ્તષષ્ટિભાગાનાં ત્રિંશદ્ગુણિતાનાં તુલ્યઃ સીમાવિષ્કમ્ભો ભવતિ ૨૦૧૦^{૩૦} એતત્ તુલ્યં સ્વભોગ્યક્ષેત્રસ્ય વ્યાસપરિમાણં ભવતીત્યર્થઃ । અત્રાઙ્કોત્પાદનપ્રક્રિયા યથા—એતાનિ ત્રિંશત્ સંખ્યકાનિ નક્ષત્રાણિ સમક્ષેત્રાણિ પૂર્વં પ્રતિપાદિતાનિ વર્તન્તે, અતઃ એતેવાં સપ્તષષ્ટિલખ્ણડીકૃતસ્ય સમ્પૂર્ણાહોરાત્રગમ્યસ્ય ક્ષેત્રસ્ય સત્કાઃ પરિપૂર્ણાઃ સપ્તષષ્ટિભાગાઃ પ્રત્યેકં ચન્દ્રયોગયોગ્યા ભવન્તિ એકૈકસ્મિન્ ચ વિભાગે ત્રિંશદ્ભાગ પરિકલ્પનાયાં સપ્તષષ્ટે ત્રિંશદ્ ગુણકો ભવતિ, તેન સપ્તષષ્ટિત્રિંશતા ગુણ્યતે— $૬૭ \times ૩૦ = ૨૦૧૦$ જાતે દશોત્તરે દ્વે સહસ્રે અત્રોક્તવિષ્કમ્ભપરિમાણે ઇતિ । તથા ચ—‘તત્થ જે તે નક્ષત્રા જેસિ નં તિણિ સહસ્સા પળ્લરસુત્તરા સત્તટ્ઠિભાગ તીસદ્ભાગાણં સીમાવિષ્કમ્ભો

અશ્વિની, દો કૃત્તિકા, દો મૃગશીર્ષ દો પુષ્ય, દો મઘા, દો પૂર્વાફાલ્ગુની, દો હસ્ત, દો ચિત્રા, દો અનુરાધા, દો મૂલ, એવં દો પૂર્વાષાઢા ઇસ પ્રકાર યે તીસ નક્ષત્ર એસે હોતે હૈં જિનકે પ્રત્યેક કા દો હજાર દસ તથા સડસઠિયા તીસ ભાગ પરિમિત સીમાવિષ્કમ્ભ હોતા હૈં । ૨૦૧૦^{૩૦} અર્થાત્ ઇતને પ્રમાણવાલા સ્વભોગ્ય ક્ષેત્ર કા વ્યાસ પરિમાણ હોતા હૈં । યહાં પર અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા ઇસ પ્રકાર સે હૈં, યે તીસ નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાલે હૈં એસા પહેલે પ્રતિપાદિત કિયા હૈં, અતઃ ઇન સડસઠ ભાગવાલે સમ્પૂર્ણ અહોરાત્ર પરિમાણવાલે ક્ષેત્ર કા પરિપૂર્ણ સડસઠ ભાગ પ્રત્યેક કા ચંદ્ર કે સાથ કે યોગ વાલે હોતે હૈં । એક એક વિભાગ મેં તીસ ભાગ કી કલ્પના કરને સે સડસઠ કો તીસ સે ગુણા કરના ચાહિયે અતઃ સડસઠ કો તીસ સે ગુણા કરે $૬૭ \times ૩૦ = ૨૦૧૦$ ગુણા કરને સે દો હજાર દસ સીમાવિષ્કમ્ભ પરિમાણ હોતા હૈં । (તત્થ જે તે નક્ષત્રા જેસિ નં તિણિ સહસ્સા પળ્લરસુત્તરા સત્તટ્ઠિભાગ તીસદ્ભાગાણં સીમાવિષ્કમ્ભો

જે અશ્વિની જે કૃત્તિકા, જે મૃગશીર્ષ જે પુષ્ય જે મઘા, જે પૂર્વાફાલ્ગુની, જે હસ્ત, જે ચિત્રા, જે અનુરાધા, જે મૂળ અને જે પૂર્વાષાઢા આ રીતે આ તીસ નક્ષત્રો એવાં હોય છે જે પ્રત્યેકના જે હજાર દસ તથા સડસઠિયા તીસ ભાગ જેટલો સીમાવિષ્કમ્ભ હોય છે, ૨૦૧૦^{૩૦} અર્થાત્ આટલા પ્રમાણનું સ્વભોગ્યક્ષેત્રનું વ્યાસ પરિમાણ થાય છે, અહીંયાં અંકોત્પાદક પ્રક્રિયા આ રીતે થાય છે. આ તીસ નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળા હોય છે. એ પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેથી આ સડસઠ ભાગવાળા સંપૂર્ણ અહોરાત્ર પરિમાણવાળા ક્ષેત્રનો પુરેપુરો સડસઠ ભાગ દરેકનો ચંદ્રની સાથેના યોગવાળો હોય છે. એક એક વિભાગમાં તીસ ભાગની કલ્પના કરવાથી સડસઠને તીસથી ગુણવા બેઠજે તેથી સડસઠનો તીસથી ગુણાકાર કરવો $૬૭ \times ૩૦ = ૨૦૧૦$ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી જે હજાર દસ સીમાવિષ્કમ્ભ પરિમાણ થાય છે. (તત્થ જે તે નક્ષત્રા જેસિ નં તિણિ સહસ્સા પળ્લરસુત્તરા

પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ, તેન સપ્તપષ્ટિચ્છંડીકૃતસ્ય અહોરાત્રગમ્યસ્ય ક્ષેત્રસ્ય સત્કાશ્ચન્દ્રયોગ-
યોગ્યા ભાગાઃ સ્વલુ શતમેકમર્દ્ધ ચ પ્રત્યેકમવગન્તવ્યાઃ ૧૦૦૩૬ એકૈકર્ષિમશ્ચ વિભાગે ત્રિંશદ્
ભાગપરિકલ્પનાયાં ત્રિંશદ્ગુણકો ભવેત્ સાર્દ્ધશતસ્યેતિ તથા ક્રિયતે— $(૧૦૦\frac{૩૬}{૧૦૦}) \times ૩૦ =$
 $૩૦૦૦ + ૧૫ = ૩૦૧૫$ અત્ર શતં ત્રિંશતા ગુણિતં સત્ જાતાનિ ત્રીણિ સહસ્રાણિ, અર્દ્ધ ચ
ત્રિંશતા ગુણયિત્વા દ્વાભ્યાં વિભજ્યતે લઘ્વાઃ પશ્ચદશેતિ સર્વમેલનેન જાતાનિ પશ્ચદશોત્તરાણિ
ત્રીણિ સહસ્રાણિ—૩૦૧૫ પૂર્વોક્ત દ્વાદશનક્ષત્રાણાં સીમાવિષ્કમ્ભમાનાનીત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૬૧ ॥

સીમાવિષ્કમ્ભમાનં વિવિચ્ય સમ્પ્રતિકાલવિભાગેન નક્ષત્રાણાં યોગમાહ—

સૂલ્ક—તા એસિ ણં છપ્પણાએ નક્ષત્રાણં કિં સયા પાદો ચંદેણ
સદ્ધિં જોયં જોણંતિ, તા એસિ ણં છપ્પણાએ નક્ષત્રાણં કિં સયા
સાગં ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણં !, તા એસિ ણં છપ્પણાએ નક્ષત્રાણં
કિં સયા દુહા પવિસિય પવિસિય ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણં !, તા
એસિ ણં છપ્પણાએ નક્ષત્રાણં ન કિં પિ તં જં સયા પાઓ ચંદેણ
સદ્ધિં જોયં જોણંતિ ણો સયા સાગં ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ, ણો સયા
દુહાઓ પવિસિત્તા પવિસિત્તા ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ, નણ્ણતથ દોહિ
અભિયીહિં, તા એણં દો અભીયી પાયંચિય ચોત્તાલીસં ચોત્તાલીસં
અમાવાસં જોણંતિ ણો ચેવ ણં પુણિમાસિણિં ॥ સૂ. ૬૨ ॥

પ્રતિપાદત કિયા હૈ, અતઃ સડસઠ ભાગવાલે અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્ર કા ચંદ્ર કે
યોગ યોગ્ય ભાગ એકસો એવં આઘા પ્રત્યેક કા હોતા હૈ ૧૦૦૩૬ એક એક વિભાગ
મેં ત્રીસ ભાગ કી કલ્પના સે ગુણક ત્રીસ હોતે હૈં અતઃ એકસો અર્ધા ભાગ
કો ત્રીસ સે ગુણન કરે $૧૦૦\frac{૩૬}{૧૦૦} \times ૩૦ = ૩૦૦૦ + ૧૫ = ૩૦૧૫$ યહાં પર સૌ કો
ત્રીસ સે ગુણા કર કે દો સે ભાગ કરે તો પંદ્રહ લઘ્વ હોતે હૈં યે દોનોં કો
મિલ્લાને સે ત્રીન હજાર પંદ્રહ હો જાતે હૈં ૩૦૧૫ હસ પ્રકાર પૂર્વોક્ત બારહ
નક્ષત્રોં કા સીમાવિષ્કમ્ભમાન પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ॥ સૂ. ૬૧ ॥

અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રનો ચંદ્રના યોગ યોગ્ય ભાગ એકસો અને અર્ધો કરેકનો થાય છે,
૧૦૦૩૬ એક એક વિભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પનાથી ગુણક ત્રીસ ભાગ થાય છે. તેથી
એકસો અર્ધા ભાગને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે $૧૦૦\frac{૩૬}{૧૦૦} + ૩૦ = ૩૦૧૫$ અહીં સોને ત્રીસથી
ગુણવાથી ત્રણ હજાર થાય છે. તથા અર્ધાને ત્રીસથી ગુણીને બેથી ભાગ કરવાથી પંદર
લઘ્વ થાય છે. આ બન્નેને મેળવવાથી ત્રણ હજાર પંદર થઈ જાય છે. ૩૦૧૫ આ રીતે
પૂર્વોક્ત બાર નક્ષત્રોનું સીમાવિષ્કલ્પમાન પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૬૧ ॥

છાયા-તાવત્ એતેપા પદ્ પશ્ચાશ્નક્ષત્રાણાં કિં સદા પ્રાતશ્ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ ?, તાવત્ એતેપાં પદ્ પશ્ચાશ્નક્ષત્રાણાં કિં સદા સાયં ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ ?, તાવત્ એતેપાં પદ્ પશ્ચાશ્નક્ષત્રાણાં કિં સદા દિધા પ્રવિઙ્ય પ્રવિઙ્ય ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ ? । તાવત્ એતેપાં પદ્ પશ્ચાશ્નક્ષત્રાણાં ન કિમપિ તત્ યત્ સદા પ્રાતશ્ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ । ન સદા સાયં ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ, ન સદા દિધા પ્રવિઙ્ય પ્રવિઙ્ય ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ, નાન્યત્ર દ્વાભ્યાં અભિજિદ્ભ્યાં તાવત્ એતેપાં દ્વૌ અભિજિતૌ પ્રાતરેવ પ્રાતરેવ ચતુશ્ચત્વારિંશતમામગાવાસ્યાં યુજ્જન્તઃ, નો ચૈવ ચત્વરો પોર્ણમાસીં ॥ સૂ. ૬૨ ॥

ટીકા-એકપદ્ધિ ૬૧ તમે સૂત્રે સૂર્યચન્દ્રયોઃ ક્ષેત્રમધિકૃત્ય તયોઃ સીમાવિષ્કમ્ભવિપયં વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ દ્વિપદ્ધિતમેઽસ્મિન્નર્થાધિકારસૂત્રે કાલવિભાગેન નક્ષત્રાણામુદયં ચિચિન્તયિષુઃ તદ્વિપયકં પ્રશ્નસૂત્રં 'તા એસિ ણં' इत्यादिना प्रतिपादयति-

'તા એસિ ણં છપ્પણાણ ક્ષત્રાણાં કિં સયા પાદો ચંદ્રેણ સાર્દ્ધં જોયં જોણ્હ' તાવત્ એતેપાં પદ્ પશ્ચાશ્નક્ષત્રાણાં કિં સદા પ્રાતશ્ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુજ્જન્તિ ? । તાવત્-તત્ર યોગ-વિચારે એતેપાં-પૂર્વપ્રતિપાદિતાનાં પદ્ પશ્ચાશ્નતો નક્ષત્રાણાં મધ્યે કિં-કિં નામકં નક્ષત્રં વર્તેતે, યન્નક્ષત્રં સદા-સર્વદા સ્વમળ્ડલભ્રમણક્રિયાયાં પ્રાતઃ-પ્રાતરેવ-પૂર્વાહ્ન એવ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં

સીમા વિષ્કમ્ભકા માન કા વિવેચન કર કે અવ કાલવિભાગ સે નક્ષત્રોં કે યોગ કા કથન કરતે હૈ-

ટીકાર્થ-હકસઠવે સૂત્ર મેં સૂર્ય ચન્દ્ર કે ક્ષેત્ર કો અધિકૃત કર કે ઉંનેકે સીમાવિષ્કમ્ભ વિષયક વિવેચન ક્રિયા ગયા હૈ । અવ યે વાસઠવે સૂત્ર મેં હસ અર્થાધિકાર સૂત્ર મેં કાલવિભાગપૂર્વક નક્ષત્રોં કે ઉદય કાલ કી વિચારણા કરને કે હેતુ સે તદ્વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈ-(તા એસિ ણં) इत्यादि

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ-(તા એસિ ણં છપ્પણાણ ક્ષત્રાણાં કિં સયા પાદો ચંદ્રેણ સાર્દ્ધં જોયં જોણ્હ) यह नक्षत्रों के योग काल की विचारणा में पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में किस नामवाले नक्षत्र ऐसे हैं कि जो नक्षत्र सदा अपने मंडल की भ्रमण क्रिया में प्रभातकाल में ही चन्द्र के

સીમા વિષ્કંભના માનનું વિવેચન કરીને હવે કાળવિભાગથી નક્ષત્રોના યોગનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-એકસઠમા સૂત્રમાં સૂર્યચન્દ્રના ક્ષેત્રને અધિકૃત કરીને તેના સીમાવિષ્કંભના સંબંધમાં વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. હવે આ બાસઠમા સૂત્રમાં આ અર્થાધિકાર સૂત્રથી કાળ વિભાગ પૂર્વક નક્ષત્રોના ઉદયકાળની વિચારણા કરવા માટે તે સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.-(તા એસિ ણં) इत्यादि श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे છે (તા એસિ ણં છપ્પણાણ ક્ષત્રાણાં કિં સયા પાદો ચંદ્રેણ સાર્દ્ધં જોયં જોણ્હ) આ નક્ષત્રોના યોગની વિચારણામાં પૂર્વ-પ્રતિપાદિત છપ્પન નક્ષત્રોમાં કયા નામવાળા નક્ષત્રો એવા છે કે જે નક્ષત્રો સદા યોગના

પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ, તેન સપ્તષ્ટિચુલ્કીકૃતસ્ય અહોરાત્રગમ્યસ્ય ક્ષેત્રસ્ય સત્કાશ્વન્દ્રયોગ-
યોગ્યા ભાગાઃ સ્વલુ શતમેકમર્દ્ધં ચ પ્રત્યેકમવગન્તવ્યાઃ ૧૦૦૩૬ એકૈકસ્મિન્નશ્ચ વિભાગે ત્રિંશદ્
ભાગપરિકલ્પનાયાં ત્રિંશદ્ગુણકો ભવેત્ સાર્દ્ધશતસ્યેતિ તથા ક્રિયતે-(૧૦૦૩૬) × ૩૦ =
૩૦૦૦ + ૧૫ = ૩૦૧૫ અત્ર શતં ત્રિંશતા ગુણિતં સત્ જાતાનિ ત્રીણિ સહસ્રાણિ, અર્દ્ધં ચ
ત્રિંશતા ગુણયિત્વા દ્વાભ્યાં વિભજ્યતે બ્રહ્માઃ પશ્ચદશેતિ સર્વમેલનેન જાતાનિ પશ્ચદશોત્તરાણિ
ત્રીણિ સહસ્રાણિ-૩૦૧૫ પૂર્વોક્ત દ્વાદશનક્ષત્રાણાં સીમાવિષ્કમ્ભમાનાનીત્યર્થઃ । ॥ સૂ. ૬૧ ॥

સીમાવિષ્કમ્ભમાનં વિવિચ્ય સમ્પ્રતિકાલવિભાગેન નક્ષત્રાણાં યોગમાહ-

મૂલમ્-તા એસિ ણં છપ્પણાણ્ઞ ણક્ષત્તાણં કિં સયા પાદો ચંદેણ
સદ્ધિં જોયં જોણંતિ, તા એસિ ણં છપ્પણાણ્ઞ ણક્ષત્તાણં કિં સયા
સાગં ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણં !, તા એસિ ણં છપ્પણાણ્ઞ ણક્ષત્તાણં
કિં સયા દુહા પવિસિય પવિસિય ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણં !, તા
એસિ ણં છપ્પણાણ્ઞ ણક્ષત્તાણં ણ કિં પિ તં જં સયા પાઓ ચંદેણ
સદ્ધિં જોયં જોણંતિ ણો સયા સાગં ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ, ણો સયા
દુહાઓ પવિસિત્તા પવિસિત્તા ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જોણંતિ, ણણતથ દોહિ
અભિયીહિં, તા એણં દો અભીયી પાયંચિય ચોત્તાલીસં ચોત્તાલીસં
અમાવાસં જોણંતિ ણો ચેવ ણં પુણિમાસિણિ । સૂ. ૬૨ ॥

પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, અતઃ સહસ્રઠ ભાગવાલે અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્ર કા ચંદ્ર કે
યોગ યોગ્ય ભાગ એકસો એવં આધા પ્રત્યેક કા હોતા હૈ ૧૦૦૩૬ એક એક વિભાગ
મેં ત્રીસ ભાગ કી કલ્પના સે ગુણક ત્રીસ હોતે હૈ અતઃ એકસો અર્ધા ભાગ
કો ત્રીસ સે ગુણન કરે $૧૦૦૩૬ \times ૩૦ = ૩૦૦૦ + ૧૫ = ૩૦૧૫$ યહાં પર સૌ કો
ત્રીસ સે ગુણા કર કે દો સે ભાગ કરે તો પંદ્રહ લબ્ધ હોતે હૈ યે દોનોં કો
મિલ્લાને સે ત્રીસ હજાર પંદ્રહ હો જાતે હૈ ૩૦૧૫ હસ પ્રકાર પૂર્વોક્ત ચારહ
નક્ષત્રોં કા સીમાવિષ્કમ્ભમાન પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ॥ સૂ. ૬૧ ॥

અહોરાત્ર ગમ્ય ક્ષેત્રનો ચંદ્રના યોગ યોગ્ય ભાગ એકસો અને અર્ધો દરેકનો થાય છે,
૧૦૦૩૬ એક એક વિભાગમાં ત્રીસ ભાગની કલ્પનાથી ગુણક ત્રીસ ભાગ થાય છે. તેથી
એકસો અર્ધા ભાગને ત્રીસથી ગુણવામાં આવે $૧૦૦૩૬ + ૩૦ = ૩૦૧૫$ અહીંસોને ત્રીસથી
ગુણવાથી ત્રણ હજાર થાય છે. તથા અર્ધાને ત્રીસથી ગુણીને બેથી ભાગ કરવાથી પંદર
લબ્ધ થાય છે. આ બન્નેને મેળવવાથી ત્રણ હજાર પંદર થઈ જાય છે. ૩૦૧૫ આ રીતે
પૂર્વોક્ત ચાર નક્ષત્રોં સીમાવિષ્કમ્ભમાન પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૬૧ ॥

छाया-तावत् एतेषां पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ?, तवत् एतेषां पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ?, तवत् एतेषां पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ? । तवत् एतेषां पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां न किमपि तत् यत् सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति । न सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, न सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति, नान्यत्र द्वाभ्यां अभिजिद्भ्यां तवत् एतेषां द्वौ अभिजितौ प्रातरेव प्रातरेव चतुश्चत्वारिंशत्तमाममावास्यां युञ्जन्ति, नो चैव खलु पूर्णमासी ॥ सू० ६२ ॥

टीका-एकपट्टि ६१ तमे सूत्रे सूर्यचन्द्रयोः क्षेत्रमधिकृत्य तयोः गीमाविष्कम्भविषयं विविच्य सम्प्रति द्विपट्टितमेऽस्मिन्नर्थोधिकारसूत्रे कालविभागेन नक्षत्राणामुदयं विचिन्तयिषुः तद्विषयकं प्रश्नसूत्रं 'ता एएसि णं' इत्यादिना प्रतिपादयति-

'ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ' तवत् एतेषां पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युञ्जन्ति ? । तवत्-तत्र योग-विचारे एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां पट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये किं-किं नामकं नक्षत्रं वर्तते, यन्नक्षत्रं सदा-सर्वदा स्वमण्डलभ्रमणक्रियायां प्रातः-प्रातरेव-पूर्वाह्न एव चन्द्रेण सार्द्धं योगं

सीमा विष्कम्भका मान का विवेचन कर के अब कालविभाग से नक्षत्रों के योग का कथन करते हैं-

टीकार्थ-इकसठवें सूत्र में सूर्य चन्द्र के क्षेत्र को अधिकृत कर के उनके सीमाविष्कम्भ विषयक विवेचन किया गया है । अब ये बासठवें सूत्र में इस अर्थोधिकार सूत्र में कालविभागपूर्वक नक्षत्रों के उदय काल की विचारणा करने के हेतु से तद्विषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं) इत्यादि

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) यह नक्षत्रों के योग काल की विचारणा में पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में किस नामवाले नक्षत्र ऐसे हैं कि जो नक्षत्र सदा अपने मंडल की भ्रमण क्रिया में प्रभातकाल में ही चन्द्र के

सीमा विष्कम्भका माननुं विवेचन करीने हुवे कालविभागशी नक्षत्रोना योगनुं कथन करवायां आवे छे.

टीकार्थ-एकसठमा सूत्रमां सूर्यचन्द्रना क्षेत्रने अधिकृत करीने तेना सीमाविष्कम्भका संबंधमां विवेचन करवायां आवेछ छे. हुवे आ बासठमा सूत्रमां आ अर्थोधिकार सूत्रशी काल विभाग पूर्वक नक्षत्रोना उदयकालनी विचारणा करवा भाटे ते संबंधी प्रश्न सूत्र उछे छे.-(ता एएसि णं) इत्यादि श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) आ नक्षत्रोना योगनी विचारणांमां पूर्व-प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रोमां कया नामवाणा नक्षत्रो जेवा छे के जे नक्षत्रो सदा योगना

युनक्ति-चन्द्रमसा सह क्षितिजयोगं समुपयाति ? । तथा-‘ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ’ तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । तावदिति प्राग्वत् किं नामकं नक्षत्रं यत् सर्वदा सायं-सायंकाले दिवसावसानसमये चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति ?-चन्द्रमसा सह क्षितिजमायाति ? । तथा-‘ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया दुहा पविसिय पविसिय चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ’ तावत् एतेषां षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां किं सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रं सार्द्धं योगं युनक्ति ? । तावदिति पूर्ववत् एतेषां पूर्वप्रतिपादितानां षट् पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये किं-किं नामकं नक्षत्रमस्ति यन्नक्षत्रं सदा सर्वस्मिन् स्वमण्डलभ्रमणकाले द्विधा-समय-द्वये-प्रातः सायंकाले प्रविश्य प्रविश्य-क्षितिजे समागत्य समागत्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति -चन्द्रमसा सह निवसन् समायातीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह-‘ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं न किंपि तं जं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ’ तावत् एतेषां षट्पञ्चात्

साथ योग करते हो अर्थात् प्रातःकाल में चंद्रमा के साथ आकाश में योग प्राप्त होते हैं तथा (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) ये छप्पन नक्षत्रों में कौन नामवाले नक्षत्र सदा सायं काल माने दिनावसान काल में चन्द्र के साथ योग करते हैं ? अर्थात् चन्द्रमा के साथ आकाश में आता है ? तथा (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं सया दुहा पविसिय पविसिय चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) ये पूर्व प्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में कौन से नामवाले नक्षत्र ऐसे है कि जो सदा स्वमंडल भ्रमण काल में प्रातःकाल एवं सायं काल इस प्रकार दोनों समय में आकाश में प्रविष्ट होकर चन्द्र के साथ योग को प्राप्त होते हैं ? अर्थात् चन्द्र के साथ निवास करते हैं ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं किं पि तं जं

भण्णनी भ्रमणु द्विधाभां प्रातःकाणभां चंद्रनी साथे योग करे छे ? अर्थात् प्रातःकाणभां चंद्रनी साथे आकाशभां योग प्राप्त करता होय ? तथा (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किं सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) आ छप्पन नक्षत्रोभां कथा नामवाणा नक्षत्रो सदा सायं काण ओटवे के दिवसना अंतलागभां चंद्रनी साथे आकाशभां रहे छे ? तथा (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं किंसया दुहा पविमिय पविसिय चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) आ पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रोभां कथा नामवाणा नक्षत्रो ओवा छे के ओओ। सदा स्वमंडलभ्रमणु काणभां प्रातःकाणभां अने सायंकाणना समयभां आ रीते अने काणभां आकाशभां प्रवेश करीने चंद्रनी साथे योग प्राप्त करता होय, अर्थात् चंद्रनी साथे निवास करे छे ? आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांख्यीने उत्तरभां श्रीभगवान् कहे छे-(ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं न किंपि तं जं सया पादो चंदेण सद्धिं

नक्षत्राणां न किमपि तत् यत् सदा प्रातश्चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । तावत्-तत्र नक्षत्राणां समययोगविचारे एतेषां पूर्वोदितानां पट्ट पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये तादृशं किमपि नक्षत्रं वरीवर्त्ति यत् सर्वदा प्रातः-प्रातरेव चन्द्रेण सह योगं युनक्ति-प्रातरेव चन्द्रमसा सह युञ्जन् समागच्छेदिति । 'णो सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ, णो सया दुहओ पविसित्ता पविसित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ' न सदा सायं चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति, न सदा द्विधा प्रविश्य प्रविश्य चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति । तथैव तादृशमपि किमपि नक्षत्रं नास्ति यत् सर्वदा दिवसावसानसमय एव चन्द्रेण सह योगं युनक्ति-केवलं सायंकाल एव चन्द्रमसा सह योगं युञ्जन् क्षितिजे समागच्छेदित्यर्थः । एवं चेत्थंभूतमपि किमपि नक्षत्रं न वर्त्तते यन्नक्षत्रं केवलं द्विधा कालद्वय एव-प्रातःकाले सायंकाले च प्रविश्य प्रविश्य-क्षितिजोर्ध्वं समागत्य समागत्य चन्द्रेण सह योगं युनक्ति-चन्द्रमसा सह निवसन् निवसन् समागच्छेदित्यर्थः । किं तर्हि प्रतिपादितोऽयं नियमः सर्वथा न प्रवर्त्तत इति शंकां परिहरन् अमुमेवार्थं विस्फोटयति-'णणत्थ दोहिं अभीईहिं' नान्यत्र द्वाभ्यामभिजिद्भ्यां । अत्र प्रथम

सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) ये नक्षत्रों के योगकाल विचारणा समय में ये पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्रों में इस प्रकार का कोई नक्षत्र नहीं है कि जो सदा प्रातःकाल में चन्द्र के साथ योग कर के निवास करता हो । (णो सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ णो सया दुहओ पविसित्ता पविसित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) तथा ऐसे भी कोई नक्षत्र नहीं है कि जो सदा सायं काल के समय में ही चंद्र के साथ योग करता हो, अर्थात् केवल दिनावसान काल में ही चंद्रमा के साथ योग कर के आकाश में रहता हो । इसी प्रकार ऐसे भी कोई नक्षत्र नहीं होते की जो नक्षत्र केवल दोनों काल में माने सायं प्रातःकाल में ही आकाश में आकाश के ऊपर आकर चंद्र के साथ योग करता हो अर्थात् चंद्र के साथ निवास करता हुआ गमन करता हो । शंका-तो क्या प्रतिपादित यह नियम सर्वथा प्रवृत्त नहीं होता ? इस शंका को दूर कर के इस विषय को ही स्पष्ट करते हैं-(णणत्थ दोहिं अभीईहिं) यहां पर

जोयं जोएइ) आ नक्षत्राणां योग क्षणानी विचारणा समयमां आ पूर्वप्रतिपादित छप्पन नक्षत्राणां जेवा कोठ नक्षत्रो नथी के जेओ सदा प्रातःक्षणमां चंद्रनी साथे योग करीने निवास करता होय (णो सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ णो सया दुहओ पविसित्ता पविसित्ता चंदेण सद्धिं जोयं जोएइ) तथा जेवा पणु कोठ नक्षत्रो नथी के जेओ सदा सांजना समयमां चंद्रनी साथे योग करीने आकाशमां रहता होय आण प्रमाणे जेवा पणु कोठ नक्षत्रो होता नथी के जे नक्षत्रो केवण जन्ने क्षण ओटलेके सांज आने सपारना समयमां आकाशमां उपर आवीने चंद्रनी साथे निवास करीने गमन करता होय ।

शंका-तो शुं प्रतिपादित आ नियम सर्वथा प्रवृत्त थो नथी ? आ शंका ने दूर

નકારો નિષેધબોધકો દ્વિતીયસ્તુ પ્રતિયોગસ્વરૂપપ્રતિપાદક इत्यतोऽयमर्थो निस्सरति-
 દ્વાભ્યામભિજિદ્ભ્યામન્યત્ર નિયમોઽયં પ્રવર્તત इत्यवसेयः, અભિજિન્નક્ષત્રદ્વયે પૂર્વોક્તો નિયમો
 સર્વથા ન પ્રવર્તતે અભિજિન્નક્ષત્રદ્વયં તુ સર્વતન્ત્ર સ્વતન્ત્રવત્ નિયતકાલબોધકો ભવતિ, કથ-
 મિત્યં પક્ષપાત इति चेदाह-‘ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ताणं दो अभीयी पायंचिय
 पायंचिय चोत्तालीसं चोत्तालीसं अमावासं जोएंति णो चेव णं पुण्णिमासिणि’ ताવત્ एतेषां
 षट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां द्वौ अभिजितौ प्रातरेव प्रातरेव चतुश्चत्वारिंशतं चतुश्चत्वारिंशतममावास्यां
 યુક્તઃ, ન ચૈવ खलु पौर्णमासी । तावदिति पूर्ववत् एतेषां-अनन्तरोदितानां षट् पञ्चाशतो
 नक्षत्राणां मध्ये खल्विति निश्चये एतौ पूर्वोदितौ द्वौ अभिजितौ-द्वे अभिजिन्नक्षत्रे खलु युगे
 युगे प्रातरेव प्रातरेव-सूर्योदयसमकाल एव (द्वार्थबोधे द्विरुक्तिः) चतुश्चत्वारिंशत्तमाम्
 अमावास्यां नियतरूपेण चन्द्रेण सह योगं युक्तः-चन्द्रमसा सह योगमुपगम्य चतुश्चत्वारि-
 शत्तमाममावास्यां परिसमापयतः । न चैव पौर्णमासी-न च चतुश्चत्वारिंशत्तमां पौर्णमासीं

પ્રથમ નકાર નિષેધાર્થક છે એવં દૂસરા નકાર પ્રતિયોગ સ્વરૂપ પ્રતિપાદક છે
 અતઃ इस प्रकार से अर्थ होता है । दो अभिजित् नक्षत्र के बिना अन्यत्र यह
 नियम प्रवृत्त होता है । अर्थात् दोनों अभिजित् नक्षत्र में यह पूर्वोक्त नियम
 सर्वथा प्रवृत्त नहीं होता । इस प्रकार का पक्षपात क्यों होता है ? ऐसा पूछे तो
 इसके लिये कहते हैं (ता एएसि णं छप्पण्णाए णक्खत्ता णं दो अभीई पायं
 चिय पायंचिय चोत्तालीसं चोत्तालीसं अमावासं जोएंति णो चेव णं पुण्णिमा-
 सिणि) ये पूर्वोक्त छप्पन नक्षत्रों में ये पूर्वोक्त दो अभिजित् नक्षत्र प्रातः
 काल प्राःकाल में माने सूर्योदय काल में (यहां पर मूल में जो शब्द द्विरुक्त है
 सो अर्थ का दृढ बोध के लिये है) चुवालीसवीं अमावास्या में निश्चितपने से
 चंद्र के साथ योग करते हैं, अर्थात् चंद्रमा के साथ योग प्राप्त कर के चुवा-
 लीसवीं अमावास्या को समाप्त करता है ।

કરવા માટે આ વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે-(णणत्थ दोही अभीईहिं) અહીં પહેલો
 નકાર નિષેધાર્થક છે, અને બીજો નકાર પ્રતિયોગ સ્વરૂપ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેથી તેનો
 અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે કે બે અભિજિત નક્ષત્રો શિવાય બીજે આ નિયમ લાગુ પડે
 છે, અર્થાત્ બન્ને અભિજિત નક્ષત્રમાં આ પૂર્વોક્ત નિયમ સર્વથા પ્રવૃત્ત થતો નથી, આ
 રીતનો પક્ષપાત કેમ થાય છે ? તેમ પૂછે તો તે માટે કહે છે કે-(ता एसिणं छप्पण्णाए
 णक्खत्ताणं दो अभीई पायंचिय पायंचिय चोत्तालीसं चोत्तालीसं अमावासं जोएंति णो चेव णं
 पुण्णिमासिणि) આ પૂર્વોક્ત છપ્પન નક્ષત્રોમાં આ પૂર્વકથિત બે અભિજિત નક્ષત્રો પ્રાતઃકાળ
 પ્રાતઃકાળમાં એટલે કે સૂર્યોદયના સમયે (અહીં મૂલમાં જે શબ્દો બે વાર કહેવાયા છે
 તે અર્થનો દૃઢ બોધ થવા માટે છે.) ચુંમાલીસમી અમાવાસ્યામાં નિશ્ચિતપણાથી ચંદ્રની સાથે
 યોગ કરે છે. અર્થાત્ ચંદ્રમાની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને ચુંમાળીસમી અમાસને સમાપ્ત કરે છે.

चन्द्रमसा सह योगमुपगम्य परिसमापयत इत्यर्थः अहो ! युगे युगे यथा चतुश्चत्वारिंशत्तमा-
ममावास्यां प्रातरेवाभिजिज्ञश्त्रं चन्द्रमसा सह योगमुपगम्य परिसमापयति, तथैव चतु-
श्चत्वारिंशत्तमां पूर्णिमासीं कथं न समापयतीति शंका निवृत्त्यर्थमुच्यते—पूर्वाचार्योपदर्शित-
करणवशात्, तथाहि तिथ्यानयनार्थमियं करणगाथा यथा—

‘तिहि रासियमेव बावट्टिं भाइया सेसमेगसट्टिगुणं च ।

बावट्टिएं विभत्तं सेसा अंसा तिही समत्ती ॥ १ ॥

छाया—तिथि राशिमेव द्वापष्ट्या भवत्वा शेषमेकपष्ट्या गुण्यं च ।

द्वापष्ट्या विभक्तं शेषा अंशास्तिथि समाप्तिः ॥ १ ॥

अत्रायं भावो यथा—युगमध्ये ये चान्द्रमासा अतिक्रान्तास्ते पृथक् स्थापनीयाः ततश्च
तिथिराश्यानयनार्थं त्रिंशता गुणनीयाः, गुणयित्वा च तस्य राशे द्वापष्ट्या भागो द्वियते

शंका—प्रत्येक युग में प्रातःकाल में जो अभिजित् नक्षत्र चंद्र के साथ योग
कर के चुमालीसवी अमावास्या को समाप्त करता हो तो चुमालीसवी पूर्णिमा
को क्यों समाप्त नहीं करता है ? इस शंका को दूर करने लिये कहते हैं कि
पूर्वाचार्य प्रदर्शित करणगाथावशात् चुमालीसवी पूर्णिमा को समाप्त नहीं
करता है, तिथि लाने के लिये वह करण गाथा इस प्रकार कही है—

(तिहि रासियमेव बावट्टिं भाइया सेसमेगसट्टिगुणं च ।

बावट्टिएं विभत्तं सेसा अंसा तिही समत्ती ॥ १ ॥

तिथि एवं राशि को बासठ से भाग कर के जो शेष रहे उनको इकसठ
के गुणा करे फिर बासठ से भाग करे जो अंश शेष रहे वह तिथि समाप्ति
समझें । कहने का भाव यह है की युग में जो चान्द्रमास व्यतीत हुआ हो
उनको पृथक् रखे तत्पश्चात् तिथि लाने के लिये तीस से गुणा करे, गुणा कर

शंका—हर एक युगमां प्रातःकालमां जे अभिजित् नक्षत्र चंद्रनी साथे योग करीने
चुंभाणीसभी अमावास्याने समाप्त करता होय तो चुंभाणीसभी पूर्णिमाने केम समाप्त
करता नथी ? आ शंकांना समाधान भाटे कडे छे के—पूर्वाचार्येजे अतावेळ करणु गाथा
वशात् चुंभाणीसभी पूर्णिमाने समाप्त करता नथी, तिथि लाववा भाटे ते करणु गाथा
आ प्रमाणे कडेळ छे—

तिहि रासियमेव बावट्टिं भाइया सेसमेगसट्टिगुणं च ।

बावट्टिएं विभत्तं सेसा अंसा तिही समत्ती ॥ १ ॥

तिथि अने राशिने आसठथी लागीने जे शेष रहे तेने ओकसठथी गुणाकार करवो,
ते पछी आसठथी लागवा जे अंश शेष-वधे तेने तिथि समाप्ति समजवी, कडेवानो भाव
जे छे के—युगमां जेटला चान्द्रमास वीति गया होय तेने लुहा राखवा, ते पछी तिथि
लाववा भाटे तेने त्रीसथी गुणाकार करवो त्रीसथी गुणाकार करीने ते संख्याने आसठथी

હતે ચ ભાગે યદવશિષ્યતે તદવશિષ્ટં વસ્તુ એકપૃષ્ઠા ગુણયિત્વા દ્વાપૃષ્ઠા વિભક્તે ચ યે અંશા ઉદ્ધરન્તિ સા વિવક્ષિતે દિને વિવક્ષિતતિથિપરિસમાપ્તિઃ સ્યાત્ । તતશ્ચતુશ્ચત્વારિંશ-
ત્તમામમાવાસ્યાં ચિન્ત્યમાનાયાં ત્રિચત્વારિંશચ્ચાન્દ્રમાસા એકં ચ ચાન્દ્રમાસસ્ય પર્વાં વાંપ્યતે ।
અતઃ તિથ્યાનયનાર્થં ત્રિચત્વારિંશચ્છિંશતા ગુણ્યન્તે $૪૩ \times ૩૦ = ૧૨૯૦$ જાતાનિ નવત્યધિ-
કાનિ દ્વાદશશતાનિ ૧૨૯૦ અત્ર ચોપરિતનાનિ વ્યતીતાનિ પશ્ચદશપર્વાણિ યદિ પ્રક્ષિપ્યન્તે
તદા $૧૨૯૦ + ૧૫ = ૧૩૦૫$ જાતાનિ પશ્ચોત્તરાણિ ત્રયોદશશતાનિ ૧૩૦૫ । એતેષાં
દ્વાપૃષ્ઠા ભાગો દ્વિયતે $૧૩૦૫ \div ૬૨ = ૨૧ \frac{૨૩}{૬૨} = ૨૧ + \frac{૨૩}{૬૨}$ લબ્ધા એકવિંશતિઃ, સા ચ નિર-
ર્થકત્વાત્ ત્યજ્યતે યે ચ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ ત્રયસ્તે ચ એકપૃષ્ઠા ગુણ્યન્તે $૬૧ \times ૨ = ૧૮૩$ જાતં
વ્યક્ષીત્યધિકં શતમ્ ૧૮૩ એતસ્ય ચ દ્વાપૃષ્ઠા ભાગે હતે $-\frac{૧૮૩}{૬૨} = ૨ + \frac{૧૯}{૬૨}$ લબ્ધૌ દ્વૌ તૌ ચ
વ્યર્થત્વાત્ ત્યાજ્યૌ, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ એકોનષ્ઠિઃ-૫૯ । અતઃ આગતમેકોનષ્ઠિર્દ્વાપૃષ્ઠિભાગાઃ

કે. ૩૨ સંખ્યા કો બાસઠ સે ભાગ કરે ભાગ કરને પર જો શેષ રહે ૩૨નો
ઇકસઠ સે ગુણા કરે પશ્ચાત્ જો સંખ્યા આવે ૩૨નો બાસઠ સે ભાગ કરે ફિર
જો અંશ આવે ૩૨નો વિવક્ષત દિન મેં વિવક્ષિત તિથિ સમાપ્તિ સમજે । યહાં
પર ચુમાલીસવીં અમાસ કી વિચારણા કી જાતી હૈ, અતઃ તયાલીસ ચાંદ્ર-
માસ તથા એક ચાંદ્રમાસ પર્વ આતા હૈ । અતઃ તિથિ લાને કે લિયે તયાલીસ
કો ત્રીસ સે ગુણા કરે $૪૩ \times ૩૦ = ૧૨૯૦$ તો ઇસ પ્રકાર બારહ સો નવે હોતે
હૈ । યહાં ઊપર કે વીતે હુવે પંદ્રહ પર્વ કા પ્રક્ષેપ કરે તો $૧૨૯૦ + ૧૫ = ૧૩૦૫$
તેરહસો પાંચ હોતે હૈ ૩૦૫ તેરહસો પાંચ કો બાસઠ સે ભાગ કરે
 $૧૩૦૫ \div ૬૨ = ૨૧ \frac{૨૩}{૬૨} = ૨૧ \frac{૨૩}{૬૨}$ ઇકીસ લબ્ધ હોતે હૈ વે નિરર્થક હોને સે ૩૨નો છોડ
દેવે, તથા શેષ જો ત્રીસ હૈ ૩૨નો ઇકસઠ સે ગુણા કરે $૬૧ \times ૩ = ૧૮૩$ તો એક
સો તિરાસી હોતે હૈ ૩૨નો બાસઠ સે ભાગ કરે $\frac{૧૮૩}{૬૨} = ૨ \frac{૧૯}{૬૨}$ તો દો લબ્ધ હોતે હૈ,
વહ વ્યર્થ હોને સે ૩૨નો છોડ દે એવં શેષ જો બાસઠિયા ૩૨નો ભાગ હોતે

ભાગવા ભાગ કરવાથી જે શેષ વધે તેનો એકસઠથી ગુણાકાર કરવો તે પછી જે સંખ્યા
આવે તેનો બાસઠથી ભાગ કરવો તે પછી જે અંશ આવે તેને વિવક્ષિત દિવસમાં વિવક્ષિત
તિથિની સમાપ્તિ સમજવી. અહીં ચુમાલીસથી અમાસની વિચારણા કરવામાં આવે છે,
તેથી તેંતાલીસ ચાંદ્રમાસ તથા એક ચાંદ્રમાસ પર્વ આવે છે, તેથી તિથિ લાવવા માટે
તેંતાલીસનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $૪૩ \times ૩૦ = ૧૨૯૦$ જેથી આ રીતે બારસો નેવું
આવે છે. અહીં ઉપરના વીતેલા પંદર પર્વનો પ્રક્ષેપ કરવો એટલે કે ઉમેરવા. $૧૨૯૦ + ૧૫ = ૧૩૦૫$ જેથી તેરસો પાંચ થાય છે, એ તેરસો પાંચ ૧૩૦૫ નો બાસઠથી ભાગ કરવો
 $૧૩૦૫ \div ૬૨ = ૨૧ \frac{૨૩}{૬૨}$ તો આ રીતે એકવીસ લબ્ધ થાય છે તે નિરર્થક હોવાથી તેને
છોડી દેવા. તથા શેષ જે ત્રણ છે તેનો એકસઠથી ગુણાકાર કરવો. $૬૧ \times ૩ = ૧૮૩$ આ રીતે
એકસો ત્રીસ થાય છે, તેનો બાસઠથી ભાગ કરવો. $\frac{૧૮૩}{૬૨} = ૨ \frac{૧૯}{૬૨}$ બે લબ્ધ થાય છે. એ

તસ્મિન્ દિને અમાવાસ્યા इति । प्रति अमावास्यासु प्रतिपूर्णिमाम् च नक्षत्रानयनार्थमव्यव-
हित पूर्वोक्तकरणमेवावधेयं, तत्र ध्रुवराशिस्त्वयं स्यात् ६६ । ६६ । ६६ अर्थात् पदपट्टिमुहूर्त्ता
एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिभागा इति । तत्र च
चतुश्चत्वारिंशत्तमां अमावास्यां चिन्तयितुमारब्धा । तेन चतुश्चत्वारिंशता स ध्रुवराशिर्गुण्यते-
(६६, ६६, ६६) × ४४ = २९०४, ६६, ६६ जातानि मुहूर्त्तानामेकोनत्रिंशच्छतानि चतुस्त-
राणि-२९०४ एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागानां विंशत्यधिके द्वे शते-६६ एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य चतुश्चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः ६६ अत्र च पुनर्वसु प्रभृतिकमुत्तराषाढापर्यन्तं
चत्वारिंशतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त्तानां ४४२ एकस्य च मुहूर्त्तस्य पद चत्वारिंशद्
द्वापष्टिभागाः ६६ समष्ट्या च ४४२ ६६ इत्येवं प्रमाणमत्र यदि शोधयते तदा शोधनक्रियया
(२९०४ । ६६ । ६६) - (४४२ । ६६) = २४६२ । ६६, ६६ जातानि मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिः
शतानि द्वापष्ट्यधिकानि-२४६२ एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुःसप्तत्यधिकमेकशतं द्वापष्टि-
है, उतने दिन में एक अमास समझे । प्रति अमावास्या एवं प्रत्येक पूर्णिमा
में नक्षत्र लाने के लिये अव्यवहित पूर्व का करण ही गृहीत होता हैं । उनमें
ध्रुव राशि इस प्रकार से होती है । ६६ । ६६ । ६६ अर्थात् छियासठ मुहूर्त तथा
एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया
एक भाग यहां जुमालीसवीं अमास की विचारणा का प्रारंभ करे अतः जुमा-
लीस से उस ध्रुव राशि को गुणा करे । ६६, ६६, ६६) + ४४ = २९०४, ६६, ६६ इस
प्रकार उन्तीससो चार मुहूर्त २९०४ तथा एक मुहूर्त का बासठिया दोसो बीस
६६ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया जुमालीस भाग ६६ होते हैं । यहां
पर पुनर्वसु आदि उत्तराषाढा पर्यन्त के चारसो बंगालीस मुहूर्त ४४२ तथा
एक मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग सब मिलकर ४४२ ६६ इतना प्रमाण
को यहां शोधित करे तो शोधित क्रिया से (२९०४ । ६६ । ६६) ४४२ । ६६ = २४६२ ।

व्यर्थ होवाથી તેને છોડી દેવા અને શેષ જે બાસઠિયા ઓગણસઠ છે. એટલાં દિવસમાં
એક અમાસ સમજવી. દરેક અમાવાસ્યા અને દરેક પૂર્ણિમામાં નક્ષત્ર લાવવા માટે અવ્ય-
વહિત પૂર્વજી કરણજી ગ્રહણ કરાય છે. તેમાં ધ્રુવરાશિ આ રીતે થાય છે. ૬૬, ૬૬, ૬૬
અર્થાત્ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એકમુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના
સડસઠિયા એક ભાગ અહીં ચુંભાલીસમી અમાસની વિચારણાને પ્રારંભ કરવાનો છે
જેથી એ ધ્રુવરાશીનો ચુંભાલીસથી ગુણાકાર કરવો (૬૬, ૬૬, ૬૬) × ૪૪ = ૨૯૦૪, ૨૯૦, ૪૪
આ રીતે ઓગણત્રીસસો ચાર મુહૂર્ત ૨૯૦૪ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોવીસ
૬૬ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચુંભાલીસ ભાગ ૬૬ થાય છે. અહીંયાં
પુનર્વસુ વિગેરે ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના ચારસો બેંતાલીસ ૪૪૨ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગ ૪૪૨ ૬૬ આટલા પ્રમાણને અહીં શોધિત કરવું તો શોધન

માગસ્ય ચતુશ્ચત્વારિંશદ્ સપ્તષ્ઠિભાગાઃ-૨૪૬૨ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$ તતશ્ચ અભિજિદાદિ સકલ નક્ષત્રમંડલશોધનકમણ્ડી શતાનિ એકોનવિંશત્યધિકાનિ-૮૧૯ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિ દ્વાષ્ઠિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાષ્ઠિભાગસ્ય ષટ્ષષ્ઠિઃ સપ્તષ્ઠિભાગાઃ ૮૧૯ । $\frac{88}{10}$ ।
 $\frac{88}{10}$ इत्येवं प्रमाणं यावत्सम्भवं शोधनीयं, तत्र त्रिगुणमपि शुद्धिमासादयति, त्रिगुणं कृत्वा शोध्यते चेत् (८१९ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$) $\times ३ = (२४५७ । \frac{88}{10} । \frac{198}{12})$ शोधनकं शुद्धाश्रयराशिश्च- २४६२ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$ शोध्यशोधकयोः क्रमेण न्यासः-(२४६२ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$)-(२४५७ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{198}{12}$) यथास्थानं शोधनक्रियया शोधनेन-(६ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$) जाताः षट् मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तत्रिंशद् द्वाष्षष्टिभागा एकस्य च द्वाष्षष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत् सप्तष्षष्टिभागाः-६ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$ आगतं चतुश्चत्वारिंशत्तमायाममावास्यामभिजिन्नक्षत्रं षट्सु मुहूर्तेषु

$\frac{198}{12}$, $\frac{88}{10}$ इस प्रकार चોવીસસો બાસઠ ૨૪૬૨ તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા એકસો ચુમોતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ ૨૪૬૨ $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$ હોતે હૈં । તદનન્તર અભિજિત્ આદિ સમગ્ર નક્ષત્ર મંડલ શોધન કે લિયે આઠસો ઝન્નીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ ૮૧૯ $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$ इतना प्रमाण का संभवानुकूल रूप से शोधित करे । वह त्रिगुना करके भी शोधित किया जाता है, त्रिगुना करके शोधित करे तो ८१९ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$ + ३ २४५७ $\frac{88}{10}$ । $\frac{198}{12}$ इतना शोधनक होता है । शुद्ध हुई राशि २४६२ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$ इस प्रकार होती है । शोध्य राशि एवं शोधक राशि क्रमसे इस प्रकार न्यास किया जाता है-(२४६२ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$)-(२४५७ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{198}{12}$) इनको यथास्थान शोधनक्रिया से शोधित करे तो (६ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$) इस प्रकार छह मुहूर्त तथા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા સેતિસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા સેતાલીસ ભાગ = ૬ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$ હોતે

ક્રિયાથી (૨૬૦૪ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$) ૪૪૨ । $\frac{198}{12}$ = ૨૪૬૨ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$ આ રીતે ચોવીસસો બાસઠ ૨૪૬૨ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસો ચુમોતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ ૨૪૬૨ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$ થાય છે, તે પછી અભિજિત વિગેરે સઘળા નક્ષત્ર મંડળને શોધન કરવા માટે આઠસો આગણીસ ૮૧૯ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ ૮૧૯ $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$ આટલા પ્રમાણને સંભવિત અનુકૂળતા પ્રમાણે શોધિત કરવા, એ ત્રણ ગણા કરીને પછી શોધિત કરાય છે, ત્રણ ગણા કરીને શોધિત કરે તો ૮૧૯ $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$ + ૩ (૨૪૫૭ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{198}{12}$) આટલું શોધનક થાય છે. શુદ્ધ થયેલ રાશિને કંમથી આ પ્રમાણે રાખવામાં આવે છે. ૨૪૬૨ । $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$ - ૨૪૫ $\frac{198}{12}$ । $\frac{88}{10}$ આને યથાસ્થાન શોધન ક્રિયાથી શોધિત કરેતો ૬ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$ આ રીતે છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાડવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ = ૬ । $\frac{88}{10}$ । $\frac{88}{10}$ થાય છે. આ

સપ્તમસ્ય ચ મુદ્ધૂર્તસ્ય સપ્તત્રિંશતિ દ્વાપદિભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય સપ્તચત્વારિંશતિ સપ્તપદિભાગેષુ ગતેષુ પરિસમાપયતિ, સા ચતુશ્ચત્વારિંશતમા અમાવાસ્યા પરિમમામિમુપ-ગચ્છતીત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૬૨ ॥

અથ તસ્મિં પ્રતિ અમાવાસ્યા પોર્ણમાસી ક્રમાદેવ તત્પ્રરૂપણાં કર્તુમિદમાહ-

મૂલમ્--તથા ચાતુરિંશતિ પુણિમાસિનીઓ વાત્રદિ અમા-વાસાઓ પચગત્તાઓ, તા એસિ નં પંચગદ્ સંવચ્છરાણં પદમં પુણિ-માસિનિં ચંદં કંસિ દેસંસિ જોષ્ઠ !, તા જંસિ નં દેસંસિ ચંદે ચરિમં વાત્રદિ પુણિમાસિનિં જોષ્ઠ, તાઓ નં પુણિમાસિનિદ્વાણાતો મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેત્તા દુવત્તીસં ભાગે ઉવાતિનાવેત્તા, એત્થ નં ચંદે પદમં પુણિમાસિનિં જોષ્ઠ, તા એસિ નં પંચગદ્ સંવચ્છરાણં દોચ્ચં પુણિમાસિનિં પિ કંસિ દેસંસિ જોષ્ઠ, તા જંસિ નં દેસંસિ ચંદે પદમં પુણિમાસિનિં જોષ્ઠ, તાઓ નં પુણિમાસિનિદ્વાણાતો મંડલં ચઢ-વીસેણં સણં છેત્તા દુવત્તીસં ભાગે ઉવાઙ્ગાવેત્તા, એત્થ નં સે ચંદે દોચ્ચં પુણિમાસિનિં જોષ્ઠ । તા એસિ નં પંચગદ્ સંવચ્છરાણં તચ્ચં પુણિમાસિનિં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોષ્ઠ !, તા જંસિ નં દેસંસિ ચંદો દોચ્ચં પુણિમાસિનિં જોષ્ઠ તાઓ પુણિમાસિનિદ્વાણાતો મંડલં ચઢ-વીસેણં સણં છેત્તા દુવત્તીસં ભાગે ઉવાઙ્ગાવેત્તા, એત્થ નં તચ્ચં ચંદે પુણિમાસિનિં જોષ્ઠ, તા એણં પંચગદ્ સંવચ્છરાણં દુવાલસમં પુણિ-માસિનિં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોષ્ઠ. તા જંસિ નં દેસંસિ ચંદે તચ્ચં પુણિ-માસિનિં જોષ્ઠ તાઓ પુણિમાસિનિદ્વાણાતે મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેત્તા દોણિ અઢાસીતે ભાગસણ ઉવાચિનાવેત્તા એત્થ નં સે ચંદે દુવાલસમં

હૈં હસ પ્રકાર ચુમાલીસવીં અમાવાસ્યા મેં અમિજિત્ નક્ષત્ર આતા હૈ । વહ અમિજિત્ નક્ષત્ર કા છહ મુદ્ધૂર્ત તથા સાતવેં મુદ્ધૂર્ત કા વાસઠિયા સેંતીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા સેંતાલીસ ભાગ જિતના કાલ વીતને પર ચુમાલીસવીં અમાવાસ્યા સમાપ્ત હોતી હૈ ॥સૂ. ૬૨॥

રીતે ચુમાલીસમી અમાવાસ્યામાં અભિજિત્ નક્ષત્ર આવે છે. તે અભિજિત્ નક્ષત્ર ના છ મુદ્ધૂર્ત તથા સાતમા મુદ્ધૂર્તના વાસઠિયા સાઠત્રીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ જેટલો કાળ વીત્યા પછી ચુમાલીસમી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે. ॥સૂ. ૬૨॥

पुणिणमासिणिं जोएइ, एवं खलु एएणुवाएणं ताते ताओ पुणिणमासि-
 णिट्ठाते मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवातिणावेत्ता
 तंसि तंसि देसंसि तं तं पुणिणमासिणिं चंदे जोएइ, ता एएसि णं पंच-
 ण्हं संवच्छराणं चरमं बावट्ठिं पुणिणमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ',
 ता जंबूद्वीवस्स णं जंबूद्वीवस्स णं पाईण पडिणायताए उदीणदाहिणाय-
 ताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दाहिणिल्लंसि चउवभाग-
 मंडलंसि सत्तावीसं चउभागे उवाइणावेत्ता अट्ठावीसतिभागे वीसहा
 छेत्ता अट्ठारसभागे उवातिणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहि य कलाहिं
 पच्चत्थिमिल्लं चउत्थभागमंडलं असंपत्ते एत्थ णं चंदे चरिमं बावट्ठिं
 पुणिणमासिणिं जोएइ ॥सू० ६३॥

छाया-तत्र खलु इमाः द्वाषष्टिः पौर्णमास्यो द्वाषष्टिरमावास्याः प्रज्ञप्ताः, तावत् एतेषां
 पञ्चानां सम्बत्सराणां प्रथमां पूर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु
 देशे चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् खलु पूर्णमासी स्थानात्
 मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रः प्रथमां
 पौर्णमासीं युनक्ति । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन्
 देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति, तावत् तस्मात्
 पौर्णमासी स्थानात् मंडलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय अत्र
 खलु स चन्द्रः द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां तृतीयां
 पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति, तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं
 युनक्ति, तस्मात् पौर्णमासी स्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं भागान्
 उपादाय अत्र खलु तृतीयां पौर्णमासीं चन्द्रः युनक्ति, तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां
 द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रस्तृतीयां
 पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वे
 अष्टाशीते भागशतं उपादाय अत्र खलु स चन्द्रो द्वादशीं पौर्णमासीं युनक्ति, एवं खलु
 एतेन उपायेन तस्मिन् तस्मिन् पूर्णिमासिस्थाने मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिं-
 शतं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे तां तां पौर्णमासीं चन्द्रो युनक्ति । तावत् एतेषां
 खलु पञ्चानां सम्बत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत्
 जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य प्राचीनाप्राचीनतया उदीचिदक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतु-
 र्विंशतिकेन शतेन छित्वा दक्षिणात्ये चतुर्भागमण्डले सप्तविंशतितमान् चतुर्भागान् उपादाय

अष्टाविंशतितमान् भागान् विंशतिधा छित्वा अष्टादशभागान् उपादाय त्रिभिर्भागैर्द्वाभ्यां च कलाभ्यां पाश्चात्यं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्त, अत्र खलु चन्द्रः चरमां द्वापण्डितमां पौर्णमासीं युनक्ति ॥ सू० ६३ ॥

टीका-पूर्वस्मिन् द्विपण्डितमे सूत्रे चन्द्रसूर्ययोः कालविभागेन नक्षत्राणां उदयविषयं सम्यग् विविच्य सम्प्रति त्रिपण्डितमेऽस्मिन्नर्थाधिकारसूत्रे अमावास्यापौर्णमास्योः चन्द्र-सूर्ययोर्मण्डलप्रदेशभागविचारं चिकीर्षुः तद्विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-‘तत्थ खलु इमाओ वावट्ठि पुण्णिमासिणीओ वावट्ठि अमावासाओ पण्णत्ताओ’ तत्र खलु इमाः द्वापण्डिः पौर्णमास्यो द्वापण्डिरमावास्याः प्रज्ञप्ताः । ‘तत्थ’ तत्र-पञ्चवर्षात्मके युगे खल्विति वाक्यालङ्कारे ‘इमाओ’ इमाः-वक्ष्यमाणस्वरूपाः ‘वावट्ठि’ द्वापण्डिः ‘पुण्णिमासिणीओ’ पौर्णमास्यः-द्वापण्डिपरिमिताः पौर्णमास्यः तथा च ‘वावट्ठि अमावासाओ’ द्वापण्डिरमावास्याः-द्वापण्डिमिता अमावास्याश्च ‘पण्णत्ताओ’ प्रज्ञप्ताः प्रतिपादिताः अर्थात् एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे द्वापण्डिपरिमिताः पौर्णमास्यस्तावन्मिताश्चामावास्या अपि भवन्तीति प्रतिपादिता वर्तन्ते इत्येवं भग-

अथ अमावास्या एवं पौर्णमासी को लेकर उसकी प्ररूपणा करते हैं-

टीकार्थ-प्राक् कथित चासठवें सूत्र में चन्द्र सूर्य का कालविभाग पूर्वक नक्षत्रों के उदय के विषय में सम्यक् प्रकारसे विवेचन करके अब ये तिरसठवें अर्थाधिकार सूत्र में अमावास्या एवं पूर्णिमास्याओंका चंद्र सूर्य का मंडल प्रदेश-भाग का विचार प्रदर्शित करने के हेतु से उस विषय संबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं-(तत्थ खलु इमाओ वावट्ठि पुण्णिमासिणीओ वावट्ठि अमावासाओ पण्णत्ताओ) ‘तत्थ’ उस पांचवर्षात्मक युगमें (इमाओ) ये वक्ष्यमाण स्वरूपवाली (वावट्ठि) चासठ (पुण्णिमासिणीओ) पूर्णिमायें तथा (वावट्ठि अमावासाओ) चासठ परिमित अमावास्यायें (पण्णत्ताओ) प्रतिपादित की गई हैं । अर्थात् पांचवर्षवाले एक युगमें चासठ संख्यात्मक पूर्णिमाएं एवं उतनी ही अमावास्यायें भी होती हैं, ऐसा प्रतिपादित किया है । श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं-(ता

हुवे अमावास्या अने पूर्णिमाने बध्ने तेनी प्रश्नणा करवाभां आवे छे.

टीकार्थ-पड़ेलां कड़ेलां चासठमा सूत्रमां थंद्र सूर्यना काण विभाग पूर्वक नक्षत्रोना उदयना संबंधमां सम्यक् प्रकारथी विवेचन करीने हुवे आ त्रिसठमा अर्थाधिकार सूत्रमां अमावास्या अने पूर्णिमाओना थंद्र सूर्यना मंडल प्रदेश भागने विचार प्रदर्शित करवाना उद्देशथी ओ विषय संंधी प्रश्नसूत्र कड़ेलां आवे छे-(तत्थ खलु इमाओ वावट्ठि पुण्णिमासिणीओ वावट्ठि अमावासाओ पण्णत्ताओ) (तत्थ) ओ पांच वर्षवाला युगमां (इमाओ) आ वक्ष्यमाणस्वरूपनी (वावट्ठि) चासठ (पुण्णिमासिणीओ) पूर्णिमाओ तथा (वावट्ठि) चासठ (अमावासाओ) अमावास्याओ (पण्णत्ताओ) प्रतिपादित करेला छे. अर्थात् पांच वर्षवाला ओक युगमां चासठ संख्यानी पुनयो अने चासठ अमा-

વાન્ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘તા એસિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં પઢમં પુણિમાસિણિં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ’ તાવત્ એતેષાં પચ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં પ્રથમાં પર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્ દેશે યુનક્તિ ? । ‘તા તાવત્—તત્ર પચ્ચવર્ષાત્મકે યુગે “એસિ ણં” એતેષામ્ અનન્તરોદિતાનાં—ચાન્દ્ર—ચાન્દ્ર—અભિવર્દિત—ચાન્દ્રઅભિવર્દિતાનાં ‘પંચહં’ પચ્ચાનાં ‘સંવચ્છરાણં’ સમ્વત્સરાણાં મધ્યે યા દ્વાપટ્ટિસંખ્યકાઃ પૌર્ણમાસ્યો ભવન્તિ તાસુ ‘પઢમં’ પ્રથમાં સર્વાદિમાં ‘પુણિ-માસિણિં’ પૌર્ણમાસીં ‘ચંદે’ ચન્દ્રઃ ‘કંસિ દેસંસિ’ કસ્મિન્ દેશે કસ્મિન્ પ્રદેશે ચતુરાશીત્ય-ધિકશતમણ્ડલેષુ કસ્મિન્ મણ્ડલે ‘જોણ્હ’ યુનક્તિ—યોગમુપયાતિ પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં પરિ-સમાપયતીત્યર્થઃ । इत्येवं गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह—‘ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठिं पूणिमासिणिं जोण्ह ताओ णं पुणिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवातिणावित्ता एत्थ णं से चंदे पढमं पुणिमासिणिं जोण्ह’ तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरिमां द्वाषष्टितमां पुर्णिमासिं युनक्ति तस्मात् खलु पूर्णमास्याः तस्मात् स्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशत् भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रः

एएसि णं पंचहं संवच्छराणं पढमं पुणिमासिणं चंदे कंसि देसंसि जोण्ह) पांच वर्षवाले युगमें (एएसि णं) ये पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र, एवं अभिवर्द्धित (पंचहं) पांच (संवच्छराणं) संवत्सरों में जो बासठ पूर्णिमाएं होती हैं उनमें (पढमं) पहली (पुणिमासिणिं) पूर्णिमाको (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस प्रदेश में अर्थात् एकसो चौरासी मण्डलों पैकि कौन से मंडल में (जोण्ह) योग करता है ? अर्थात् पहली पूर्णिमा को चंद्र किस मंडल में रहकर समाप्त करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर श्री भगवान् कहते हैं—(ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठिं पुणिमासिणिं जोण्ह ताओ णं पुणिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवातिणावित्ता एत्थ णं से चंदे पढमं पुणिमासिणिं जोण्ह) (ता) देशविभाग

વાસ્થાઓ પાણુ હોય છે. તેમ પ્રતિપાદન કરેલા છે. શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.—(તા એસિણં પંચહં સંવચ્છરાણં પઢમં પુણિમાસિણિં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં (એસિણં) આ પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્દિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્દિત (પંચહં) પાંચ (સંવચ્છરાણં) સંવત્સરોમાં જે બાસઠ પૂર્ણિમાઓ થાય છે તેમાં (પઢમં) પહેલી (પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમાનો (ચંદે) ચંદ્ર (કંસિ દેસંસિ) કયા પ્રદેશમાં અર્થાત્ એકસો ચોરાસી મંડળ પ્રદેશો પૈકી કયા મંડળ પ્રદેશમાં (જોણ્હ) યોગ કરે છે ? અર્થાત્ પહેલી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા મંડળમાં સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને આશયીને શ્રીભગવાન્ કહે છે. (તા જંસિ દેસંસિ ચંદે ચરિમં વાવટ્ઠિં પુણિમાસિણં જોણ્હ તાઓ. ણં પુણિમાસિણિટ્ઠાણાતો મંડલં ચઉવીસેણં સણં છેત્તા દુવત્તીસં ભાગે ઉવાતિ નાવિત્તા એત્થ ણં સે ચંદે પઢમં પુણિમાસિણિં જોણ્હ) (તા) દેશ વિભાગની વિચારણામાં (જંસિણં

પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ । ‘તા’ તાવત્-તત્ર દેશવિભાગવિચારે ‘જંસિ ણં દેસંસિ’ યસ્મિન્
 સ્વલુ દેશે-યસ્મિન્ મળડલે ‘ચંદે’ ચન્દ્રઃ ‘ચરિમં’ ચરમાં-ગર્વાન્તિમાં પાશ્વાત્યયુગપર્યન્ત-
 વર્તિનીં ‘બાવટ્ટિં’ દ્વાપટ્ટિં-દ્વાપટ્ટિતમાં ‘પુણિમાસિણિં’ પૌર્ણમાસીં ‘જોણ્હ’ યુનક્તિ યોગં
 કરોતિ તાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતિ ‘તાઓળં’ તસ્માત્ સ્વલુ ‘પુણિમામિણિટ્ટાણાતો’
 પૂર્ણિમાસીસ્થાનાત્-ચરમદ્વાપટ્ટિતમપૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિસ્થાનાત્ પરતો મળડલં તન્નિષ્ઠસ્થાનં
 ‘ચઢવીસેળં સણ્ણં’ ચતુર્વિંશતિકેન જ્ઞતેન-ચતુર્વિંશત્યધિકેન જ્ઞતેન ‘હેત્તા’ હિત્વા-વિભજ્ય
 તદ્ગતાન્ ‘દુવત્તીસં ભાગે’ દ્વાવિંશતં ભાગાન્-દ્વાવિંશત્તમં ભાગં ‘ઉવાતિણાવિત્તા’ ઉપાદાય-
 તાવન્મિતં ભાગમાદાય-ગૃહીત્વા ‘એત્થળં’ અત્ર સ્વલુ-દ્વાવિંશત્તમભાગરૂપે પ્રદેશે સ્વલ્લિતિ
 નિશ્ચિતં ‘સે’ સઃ-ચારં ચરન્ પ્રસિદ્ધચન્દ્રઃ પ્રથમાં-સર્વાદિમાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ યોગં
 કરોતિ તાં પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતીત્યર્થઃ । इत्येवं भगवतः समीचीनमुत्तरं श्रुत्वा
 जिज्ञासुः शिष्यो गौतमो भूयः प्रश्नयति-‘ता एसि णं पंचण्हं संवच्छारणं दोच्चं पुणि-
 मासिणि चंदे कंसि देसंसि जोण्ह’ तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं
 चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, । ‘ता’ तावत्-तत्र योगविचारे ‘एएसि णं’ एतेषां-पूर्वोदि-

કી વિચાણા મેં (જંસિ ણં દેસંસિ) જિસ દેશમેં માને જિસ મંડલ મેં (ચંદે)
 ચંદ્ર (ચરિમં) સર્વાન્તિમ (બાવટ્ટિં) બાસઠવીં (પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમા કો
 (જોણ્હ) યોગ કરતા હૈ, ઉસ પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ, (તાઓ ણં પુણિ-
 માસિણિટ્ટાણાતો) ઉસ પૂર્ણિમાસ્થાન સે અર્થાત્ અન્તિમ બાસઠવીં પૂર્ણિમા કા
 સમાપ્તિસ્થાન સે પરકે મંડલ કો (ચઢવીસેળ સણ્ણ) એકસો ચોવીસ સે (હેત્તા)
 વિભાગ કરકે ઉસ મેં રહે હુવે (દુવત્તીસં ભાગે) બત્તીસવેં ભાગ કો (ઉવાતિણા-
 વિત્તા) લેકર અર્થાત્ ઉતને હી ભાગ કો ગ્રહણ કરકે (એત્થ ણં) એ બત્તીસવેં
 ભાગરૂપ પ્રદેશ મેં (સે) વહ ચંદ્ર પ્રથમ પૂર્ણિમાકા યોગ કરતા હૈ, અર્થાત્ ઉસ
 પહેલી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ, હિસપ્રકાર શ્રી ભગવાન કા ઉત્તર કો
 સુનકર શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા) યે પૂર્ણિમા કે યોગ વિચાર

દેસંસિ) જે પ્રદેશમાં અર્થાત્ જે મંડળમાં (ચંદે) ચંદ્ર (ચરિમં) સર્વાન્તિમ (બાવટ્ટિં) બાસઠમી
 (પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમાને (જોણ્હ) યોગ કરે છે. એટલે કે એ પૂર્ણિમાને સમાપ્ત
 કરે છે. (તાઓ ણં પુણિમાસિણિટ્ટાણાઓ) એ પૂર્ણિમા સ્થાનથી અર્થાત્ અન્તિમ
 બાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સ્થાનથી પછીના મંડળને (ચઢવીસેળ સણ્ણ) એકસોચોવીસથી
 (હેત્તા) વિભાગ કરીને તેમાં (દુવત્તીસં ભાગે) બત્તીસમા ભાગને (ઉવાતિણાવિત્તા) લઈને
 અર્થાત્ એટલા ભાગને લઈને (એત્થ ણં) એ બત્તીસમા ભાગરૂપ પ્રદેશમાં (સે) તે ચંદ્ર
 પહેલી પૂર્ણિમાને યોગ કરે છે. અર્થાત્ એ પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. આ
 પ્રમાણે શ્રીભગવાનના ઉત્તરને સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા) એ
 પૂર્ણિમાના યોગની વિચારણામાં (એસિણં) આ પૂર્વોક્ત (પંચણ્હં) પાંચ (સંવચ્છારણં)

તાનાં 'પંચળ્હં' પશ્ચાનાં-યુગગતાનાં 'સંવચ્છરાણં' સમ્વત્સરાણાં-વત્સરાણામ્ અનન્તરોદિતાનાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે 'દોચ્ચં' દ્વિતીયાં-યુગમધ્યે યા દ્વિતીયા પૌર્ણમાસી તાં દ્વિતીયાં પૌર્ણમાસીં 'ચંદે' ચન્દ્રઃ 'કંસિ દેસંસિ' કસ્મિન્ દેશે-કસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે 'જોણ્હ' યુનક્તિ-પરિસમાપયતિ । તથા ચ-'તા જંસિ ણં દેસંસિ ચંદે પઢમં પુણ્ણિમાસિણિં જોણ્હ તા તે ણં પુણ્ણિમાસિણિઢ્ઢાણાતો મંડલં ચઢવીસેણં સણ્ણં છેત્તા દુબત્તીસં ભાગે ઉવાઙ્ગાવેત્તા એત્થણં સે ચંદે દોચ્ચં પુણ્ણિમાસિણિં જોણ્હ' તાવત્ યસ્મિન્ ચલ્હુ દેશે ચન્દ્રઃ પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ, તાવત્ તસ્માત્ પૌર્ણમાસીસ્થાનાત્ મળ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા દ્વાત્રિંશતં ભાગાન્ ઉપાદાય અત્ર ચલ્હુ સ ચન્દ્રો દ્વિતીયાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ । 'તા' તાવત્-તતસ્તદ-નન્તરં 'જંસિ ણં દેસંસિ' યસ્મિન્ ચલ્હુ દેશે-યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે 'ચંદે' ચન્દ્રઃ 'પઢમં' પ્રથમાં-સર્વાદિમાં યુગસ્ય પ્રથમમાસાન્તગાં 'પુણ્ણિમાસિણિં' પૌર્ણમાસીં 'જોણ્હ' યુનક્તિ-યોગં કરોતિ પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતિ 'તા તેણં' તસ્માત્ ચલ્હુ 'પુણ્ણિમાસિણિઢ્ઢા-ણાતો' પૌર્ણમાસી સ્થાનાત્-પૂર્ણમાસીનિષ્ઠમળ્ડલાત્ પરિવર્તનં મળ્ડલં 'ચઢવીસેણં સણ્ણં' ચતુર્વિંશતિકેન શતેન-ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ૧૨૪ 'છેત્તા' છિત્વા-ત્રિભજ્ય ચતુર્વિંશત્ય-ધિક્કશતભાગાન્ વિધાય તદ્ગતાન્ 'દુબત્તીસં ભાગે' દ્વાત્રિંશતં ભાગાન્ 'ઉવાઙ્ગાવેત્તા' ઉપા-દાય-ગૃહીત્વા 'એત્થ ણં' અત્ર ચલ્હુ-અસ્મિન્નેવ પ્રદેશે કિલ 'ચંદે' ચન્દ્રો 'દોચ્ચં' દ્વિતીયાં મેં (એણ્ણિં ણં) યે પૂર્વોક્ત (પંચળ્હં) પાંચ (સંવચ્છરાણં) સંવત્સરોં કો અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોં મેં (દોચ્ચં) યુગ મધ્ય કી દૂસરી (પુણ્ણિમા-સિણિં) પૂર્ણિમા કો (ચંદે) ચંદ્ર (કંસિ દેસંસિ) કિસ મંડલ પ્રદેશ મેં (જોણ્હ) સમાસ કરતા હૈ ? તથા (તા જંસિ ણં દેસંસિ) જિસ મંડલપ્રદેશ મેં (ચંદે) ચંદ્ર (પઢમં) યુગકી પહલી (પુણ્ણિમાસિણિં) પૂર્ણિમા કા (જોણ્હ) યોગ કરતા હૈ ? અર્થાત્ પહલી પૂર્ણિમા કો સમાસ કરતા હૈ ? (તા તે ણં પુણ્ણિમાસિણિઢ્ઢાણાતો) ડસ પૂર્ણિમાસિ વાલે મંડલ સે (મંડલં ચઢવીસેણં સણ્ણં) મંડલકો એકસો ચોવીસ સે ૧૨૪ । (છેત્તા) ભાગ કરકે અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગ કરકે ડસ મેં રહે હુવે (દુબત્તીસં ભાગે) બત્તીસવેં ભાગ કો (ઉવાઙ્ગાવેત્તા) લેકર (એત્થ ણં) ડસ પ્રદેશ મેં (ચંદે) ચંદ્ર (દોચ્ચં) દૂસરી અર્થાત્ યુગ કે દૂસરે માસ કો પૂર્ણ

સંવત્સરેને અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરેમાં (દોચ્ચં) યુગની મધ્યની ણીણ (પુણ્ણિમાસિણિં) પૂર્ણિમાને (ચંદે) ચંદ્ર (કંસિ દેસંસિ) કયા મંડળ પ્રદેશમાં (જોણ્હ) સમાપ્ત કરે છે ? તથા (તા જંસિ ણં દેસંસિ) જે મંડળ પ્રદેશમાં (ચંદે) ચંદ્ર (પઢમં) યુગની પહેલી (પુણ્ણિમાસિણિં) પૂર્ણિમાને (જોણ્હ) યોગ કરે છે ? અર્થાત્ પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે (તા તેણં પુણ્ણિમાસિણિઢ્ઢાણાતો) એ પૂર્ણિમાવાળા મંડળથી (મંડલં ચઢવીસેણં સણ્ણં) મંડળને એકસો ચોવીસથી ૧૨૪ (છેત્તા) ભાગ કરીને અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાં રહેલ (દુબત્તીસં ભાગે) બત્તીસમા ભાગને (ઉવાઙ્ગાવેત્તા) લઇને (એત્થ ણં) આ પ્રદેશમાં

-યુગ મધ્યે દ્વિતીયમાસસ્ય પ્રપૂર્ણદ્યોતિકાયા સા દ્વિતીયા તાં દ્વિતીયાં 'પુણિમાસિર્ણિ' પૌર્ણમાસી-દ્વિતીયાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ । પુનશ્ચ 'તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવત્સરાણં તત્ત્વાં પુણિમાસિર્ણિ ચંદે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ' તાવત્ એતેપાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્ દેશે યુનક્તિ ? । મૂયઃ પૃચ્છતિ-'તા' તાવન્ નથા ચ 'એમિ ણં' એતેષામ્-અનન્તરોદિતાનાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં ચાન્દ્રચાન્દ્રાભિવર્દિતાદિ સંજ્ઞકાનાં સમ્વત્સરાણાં મધ્યે તૃતીયસંખ્યકાં પૌર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્ મળ્ડલે યુનક્તિ-પરિસમાપયતિ ? । 'તા જંસિ ણં દેસંસિ ચંદે દોચ્ચં પુણિમાસિર્ણિ જોણ્હ તાઓ પુણિમાસિર્ણિટ્ટાણાતો મંડલં ચડવીસેણં સણં છેત્તા દુવત્તીસં ભાગે ઉવાઙ્ણાવેત્તા એત્થણં તત્ત્વં ચંદે પુણિમાસિર્ણિ જોણ્હ' તાવત્ યસ્મિન્ ખલ્લુ દેશે ચન્દ્રો દ્વિતીયાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ, તસ્માન્ પૂર્ણિમામી-સ્થાનાત્ મળ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા દ્વાત્રિંશતં ભાગાન્ ઉપાદાય અત્ર ચલ્લુ તૃતીયાં ચન્દ્રઃ પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ ? । તાવત્-તત્ર પૂર્ણિમાસી યોગવિચારે 'જંસિ ણં દેસંસિ' યસ્મિન્ ખલ્લુ દેશે-યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે 'ચંદે' ચન્દ્રો 'દોચ્ચં' દ્વિતીયાં-યુગસ્ય દ્વિતીયમાસપ્રપૂર્ણ-બોધિકાં 'પુણિમાસિર્ણિ' પૌર્ણમાસીં 'જોણ્હ' યુનક્તિ-દ્વિતીયાંપૌર્ણમાસીંપરિસમાપયતિ 'તાતે' તસ્માત્ 'પુણિમાસિર્ણિટ્ટાણાતો' પુર્ણિમાસીસ્થાનાત્-દ્વિતીયપૌર્ણમાસી પરિસમાપ્તિ-કરનેવાલી ઉસ દૂસરી (પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિકા (જોણ્હ) યોગ કરતા હૈ । અર્થાત્ સમાસ કરતા હૈ । ફિરસે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈ-(તા એસિ ણં) યે પૂર્વોક્ત (પંચઠ્ઠં સંવત્સરાણં) પાંચ સંવત્સરોં મેં અર્થાત્ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્દિત, ચાંદ્ર એવં અભિવર્દિત યે પાંચ સંવત્સરોં મેં તીસરી (તત્ત્વં પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિમા કો (ચંદે) ચંદ્ર (કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) કિસ મંડલ મેં રહકર સમાસ કરતા હૈ ?

યહ પૂર્ણિમા કે મંડલપ્રદેશ કે યોગ કી વિચારણા મેં (જંસિ દેસંસિ) જિસ મંડલપ્રદેશ મેં (ચંદે) ચંદ્ર (દોચ્ચં) દૂસરા માસબોધિકા (પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિમાકો (જોણ્હ) દૂસરી પૂર્ણિમા કો સમાસ કરતા હૈ, (તા તે પુણિમાસિર્ણિ

(ચંદે) ચંદ્ર (દોચ્ચં) ખીલ્લ એટલે કે યુગના ખીલ્લ માસને સમાપ્ત કરવાવાળી એ ખીલ્લ (પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિમાનો (જોણ્હ) યોગ કરે છે, એટલે કે સમાપ્ત કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે-(તા એસિર્ણિ) આ પૂર્વોક્ત (પંચઠ્ઠં સંવત્સરાણં) પાંચ સંવત્સરોમાં અર્થાત્ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર અભિવર્દિત ચાંદ્ર, અને અભિવર્દિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં (તત્ત્વં પુણિમાસિર્ણિ) ત્રીલ્લ પૂર્ણિમાને (ચંદે) ચંદ્ર (કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે ?

આ પૂર્ણિમાના મંડળ પ્રદેશયોગ વિચારણામાં (જંસિ દેસંસિ) જે મંડળપ્રદેશમાં (ચંદે) ચંદ્ર (દોચ્ચં) ખીલ્લ માસને જણાવનારી (પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિમાને (જોણ્હ) ખીલ્લ પૂર્ણિમાને સમાસ કરે છે. (તાતે પુણિમાસિર્ણિટ્ટાણાતો) એ પૂર્ણિમાના સ્થાનથી અર્થાત્ ખીલ્લ પૂર્ણિમાના

तानां 'पंचणहं' पञ्चानां—युगगतानां 'संवच्छराणं' सम्बत्सराणां—वत्सराणाम् अनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये 'दोच्चं' द्वितीयां—युगमध्ये या द्वितीया पौर्णमासी तां द्वितीयां पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे—कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति—परिसमापयति । तथा च—'ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ ता ते णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से चंदे दोच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति, तावत् तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशत् भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । 'ता' तावत्—ततस्तदनन्तरं 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे—यस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'चंदे' चन्द्रः 'पढमं' प्रथमां—सर्वादिमां युगस्य प्रथममासान्तगां 'पुण्णिमासिणिं' पौर्णमासीं 'जोएइ' युनक्ति—योगं करोति प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयति 'ता तेणं' तस्मात् खलु 'पुण्णिमासिणिट्ठाणातो' पौर्णमासी स्थानात्—पूर्णमासीनिष्ठमण्डलात् परिवर्तनं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन—चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन १२४ 'छेत्ता' छित्वा—विभज्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् विधाय तद्गतान् 'दुवत्तीसं भागे' द्वात्रिंशत् भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय—गृहीत्वा 'एत्थ णं' अत्र खलु—अस्मिन्नेव प्रदेशे किल 'चंदे' चन्द्रो 'दोच्चं' द्वितीयां

में (एएसिं णं) ये पूर्वोक्त (पंचणहं) पांच (संवच्छराणं) संवत्सरों को अर्थात् पूर्वोक्त पांच संवत्सरों में (दोच्चं) युग मध्य की दूसरी (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में (जोएइ) समाप्त करता है ? तथा (ता जंसि णं देसंसि) जिस मंडलप्रदेश में (चंदे) चंद्र (पढमं) युगकी पहली (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा का (जोएइ) योग करता है ? अर्थात् पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है ? (ता ते णं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) उस पूर्णिमासि वाले मंडल से (मंडलं चउवीसेणं सएणं) मंडलको एकसो चौबीस से १२४ । (छेत्ता) भाग करके अर्थात् एकसो चौबीस भाग करके उस में रहे हुवे (दुवत्तीसं भागे) बत्तीसवें भाग को (उवाइणावेत्ता) लेकर (एत्थ णं) इस प्रदेश में (चंदे) चंद्र (दोच्चं) दूसरी अर्थात् युग के दूसरे मास को पूर्ण

संवत्सरोने अर्थात् पूर्वोक्त पांच संवत्सरोमां (दोच्चं) युगनी मध्यनी गील (पुण्णिमासिणिं) पूषिंभाने (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) क्या मंडल प्रदेशमां (जोएइ) समाप्त करे छे ? तथा (ता जंसि णं देसंसि) ने मंडल प्रदेशमां (चंदे) चंद्र (पढमं) युगनी पहिली (पुण्णिमासिणिं) पूषिंभाने (जोएइ) योग करे छे ? अर्थात् पहिली पूषिंभाने समाप्त करे छे (ता तेणं पुण्णिमासिणिट्ठाणातो) ओ पूषिंभावाणा मंडलशी (मंडलं चउवीसेणं सएणं मंडलने ओकसो ओवीसथी १२४ (छेत्ता) भाग करीने अर्थात् ओकसो ओवीस भाग करीने तेमां शंडे (दुवत्तीसं भागे) गत्रीसभा भागने (उवाइणावेत्ता) लधने (एत्थणं) आ प्रदेशमां

-યુગ મધ્યે દ્વિતીયમાસસ્ય પ્રપૂર્ણઘોતિકાયા સા દ્વિતીયા તાં દ્વિતીયાં 'પુણિમાસિર્ણિ' પૌર્ણમાસી-દ્વિતીયાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ । પુનશ્ચ 'તા એસિ ણં પંચળં સંવત્સરાણં તત્ત્વાં પુણિમાસિર્ણિ ચંદે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ' તાવત્ એતેપાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્ દેશે યુનક્તિ ? । મૂયઃ પૃચ્છતિ-'તા' તાવત્ તથા ચ 'એમિ ણં' એતેપામ્-અનન્તરોદિતાનાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં ચાન્દ્રચાન્દ્રાભિવર્દિતાદિ સંજ્ઞકાનાં સમ્વત્સરાણાં મધ્યે તૃતીયસંખ્યકાં પૌર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્ મળ્ડલે યુનક્તિ-પરિસમાપયતિ ? । 'તા જંસિ ણં દેસંસિ ચંદે દોચ્ચં પુણિમાસિર્ણિ જોણ્હ તાઓ પુણિમાસિર્ણિઢાણાતો મંડલં ચઠ્ઠીસેણં સણં છેત્તા દુવત્તીસં ભાગે ઉવાઙ્ણાવેત્તા એત્થણં તત્ત્વં ચંદે પુણિમાસિર્ણિ જોણ્હ' તાવત્ યસ્મિન્ સ્થલે દેશે ચન્દ્રો દ્વિતીયાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ, તસ્માન્ પૂર્ણમાસી-સ્થાનાત્ મળ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા દ્વાવિંશતં ભાગાન્ ઉપાદાય અત્ર સ્થલે તૃતીયાં ચન્દ્રઃ પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ ? । તાવત્-તત્ર પૂર્ણમાસી યોગવિચારે 'જંસિ ણં દેસંસિ' યસ્મિન્ સ્થલે દેશે-યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે 'ચંદે' ચન્દ્રો 'દોચ્ચં' દ્વિતીયાં-યુગસ્ય દ્વિતીયમાસપ્રપૂર્ણ-બોધિકાં 'પુણિમાસિર્ણિ' પૌર્ણમાસીં 'જોણ્હ' યુનક્તિ-દ્વિતીયાંપૌર્ણમાસીંપરિસમાપયતિ 'તાતે' તસ્માન્ 'પુણિમાસિર્ણિઢાણાતો' પુર્ણમાસીસ્થાનાત્-દ્વિતીયપૌર્ણમાસી પરિસમાપ્તિ-કરનેવાલી ડસ દૂસરી (પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિકા (જોણ્હ) યોગ કરતા હૈ । અર્થાત્ સમાપ્ત કરતા હૈ । ફિરસે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈન-(તા એસિ ણં) યે પૂર્વોક્ત (પંચળં સંવત્સરાણં) પાંચ સંવત્સરોં મેં અર્થાત્ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્દિત, ચાંદ્ર એવં અભિવર્દિત યે પાંચ સંવત્સરોં મેં ત્રીસરી (તત્ત્વં પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિમા કો (ચંદે) ચંદ્ર (કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) કિસ મંડલ મેં રહકર સમાપ્ત કરતા હૈ ?

યહ પૂર્ણિમા કે મંડલપ્રદેશ કે યોગ કી વિચારણા મેં (જંસિ દેસંસિ) જિસ મંડલપ્રદેશ મેં (ચંદે) ચંદ્ર (દોચ્ચં) દૂસરા માસબોધિકા (પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિમાકો (જોણ્હ) દૂસરી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ, (તા તે પુણિમાસિર્ણિ

(ચંદે) ચંદ્ર (દોચ્ચં) બીજી એટલે કે યુગના બીજા માસને સમાપ્ત કરવાવાળી એ બીજી (પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિમાનો (જોણ્હ) યોગ કરે છે, એટલે કે સમાપ્ત કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે-(તા એસિર્ણિ) આ પૂર્વોક્ત (પંચળં સંવત્સરાણં) પાંચ સંવત્સરોમાં અર્થાત્ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર અભિવર્દિત ચાંદ્ર, અને અભિવર્દિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં (તત્ત્વં પુણિમાસિર્ણિ) ત્રીજી પૂર્ણિમાને (ચંદે) ચંદ્ર (કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે ?

આ પૂર્ણિમાના મંડળ પ્રદેશયોગ વિચારણામાં (જંસિ દેસંસિ) જે મંડળપ્રદેશમાં (ચંદે) ચંદ્ર (દોચ્ચં) બીજા માસને જણાવનારી (પુણિમાસિર્ણિ) પૂર્ણિમાને (જોણ્હ) બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. (તાતે પુણિમાસિર્ણિઢાણાતો) એ પૂર્ણિમાના સ્થાનથી અર્થાત્ બીજી પૂર્ણિમાના

स्थानात् परतो-अनन्तरं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन चतुर्विंशत्यधिकशतविभागेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तद्गतान् 'दुवत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-द्वात्रिंशतं भागान् गृहीत्वा 'एत्थणं' अत्र खलु-अत्रैव मण्डलस्थाने किल 'तच्चं पुण्णिमासिणीं' तृतीयां पौर्णमासीं-तृतीयमासप्रपूर्ण-द्योतिकां पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रः 'जोएइ' युनक्ति-परिसमापयति । 'ता एएणं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ? , ता जंसि देसंसि चंदे तच्चं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिद्वाणातो मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोणिण अट्ठासीते भागसए उवाइणावेत्ता एत्थणं से चंदे दुवालसमं पुण्णिमासिणिं जोएइ ? ।' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? , तावत् यस्मिन् देशे चन्द्रः तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पुर्णिमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वे अष्टाशीते भागशते उपादाय अत्र खलु स चन्द्रो द्वादशीं पौर्णमासीं युनक्ति ? ।-तावत्-तत्र योगविचारे 'एएणं' एतेषामनन्तरोदितानां 'पंचण्हं संवच्छराणां' पञ्चानां सम्बत्सराणां चान्द्र-चान्द्राभिर्वर्द्धितादि पञ्चसंख्यकानां युगसम्बत्स-

द्वाणातो) उस पूर्णिमा के स्थान से अर्थात् दूसरी पूर्णिमा के परिसमापक स्थान से अनन्तरवें मंडल को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चौबीस विभाग से (छेत्ता) विभाग करके उनमें रहे हुवे (दुवत्तीसं भागे) बत्तीसभागों को (उवाइणावेत्ता) लेकर अर्थात् बत्तीस भागों को लेकर (एत्थ णं) यहां के मंडलस्थान में (तच्चं पुण्णिमासिणीं) तीसरामास को पूर्ण करनेवाली पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (जोएइ) समाप्त करता है । ये पूर्णिमा के योग की विचारणा में (एए णं) ये पूर्वोक्त (पंचण्हं संवत्सराणं) चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र एवं अभिवर्द्धित इसप्रकार के पांच संवत्सरो में (दुवालसमं पुण्णिमासिणिं) युग की प्रथम वर्ष के अन्त की बारहवीं आषाढी पूर्णिमा को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि जोएइ) किस प्रदेश में रहकर समाप्त करता है ? अर्थात् किस मंडलप्रदेश में बारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को

समाप्त थवाना स्थानणी पछीना मंडलने (चउवीसेणं सएणं) ऐकसे चोवीस विभागथी (छेत्ता) विभाग करीने तेमां शेख (दुवत्तीसं भागे) बत्तीस भागोने (उवाइणावेत्ता) लधने ऐट्ठे के बत्तीस भागोने लधने (एत्थणं) अहीना मंडलस्थानमां (तच्चं पुण्णिमासिणिं) त्रीण मासने पूर्ण करवावाणी पूर्णिमाने (चंदे) चंद्र (जोएइ) समाप्त करे छे ? पूर्णिमाना मंडलप्रदेश योगनी विचारणां (एएणं) आ पूर्वोक्त (पंचण्हं संवच्छराणं) चांद्र, चांद्र अभिवर्द्धित, चांद्र अने अभिवर्द्धित आ रीतना पांच संवत्सरोमां (दुवालसमं पुण्णिमासिणिं) युगना पहिला वर्षना अंतनी आषाढी पूर्णिमाने (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि जो-इ) क्या मंडलप्रदेशमां रहीने समाप्त करे छे ? आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांख्यीने

રાણાં મધ્યે 'દુવાલસં પુણિમાસિણિ' દ્વાદશીં પૌર્ણમાસીં-યુગસ્ય પ્રથમવર્ષાન્તોદ્ભવામા-
પાદીં પૌર્ણમાસીં 'ચંદે' ચન્દ્રઃ 'કંસિ દેસંસિ જોણ્' કસ્મિન્ દેશે યુનક્તિ ?-કસ્મિન્
મળ્ડલે દ્વાદશીં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ । તતો ભૂયઃ ભગવાનુત્તરયતિ-
'તા' તત્ત્ર 'જંસિ દેસંસિ' યસ્મિન્ દેશે-યસ્મિન્ મળ્ડલે 'ચંદે' ચન્દ્રઃ 'તચ્ચં પુણિમાસિણિ'
તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ-પરિસમાપયતિ 'તાતે' તસ્માત્ 'પુણિમાસિણિદ્વાણાતો' પૂર્ણિ-
માસીસ્થાનાન્-તૃતીયપૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિસ્થાનાત્-મળ્ડલાત્ પરતો મળ્ડલં 'ચઊવીસેણ
સણ્ણ' છેત્તા' ચતુર્વિંશતિકેન શતેન ઝિત્વા-ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન વિભજ્ય-તાવન્મિતાન્
ભાગાન્ વિધાય તદ્ગતાન્ 'દોણિ અઠ્ઠાસીતે ભાગસણ્' દ્વે અઠ્ઠાસીતે ભાગશતે-અઠ્ઠાસીત્ય-
ધિકદ્વિશતતમભાગાન્ 'ઉવાહ્ણાવેત્તા' ઉપાદાય તદ્ગતાન્ તાવન્મિતાન્ ભાગાન્ ગૃહીત્વા
અત્રૈવ સ્થલુ ચન્દ્રો 'દુવાલસં પુણિમાસિણિ જોણ્' દ્વાદશીં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ ? તત્રૈવ
દ્વાદશીં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતિ । કથમત્ર અઠ્ઠાસીત્યધિકદ્વિશતતમભાગાઃ પ્રતિપાદિતા इति
ચેત્તત્રોચ્યતે-તૃતીયસ્યાઃ પૌર્ણમાસ્યાઃ પરતો દ્વાદશી સ્થલુ પૌર્ણમાસી નવમી ભવતિ, ધ્રુવા-
ઙ્કસ્તુ દ્વાત્રિંશત્ પ્રતિપાદિતો વર્તતે તેન નવભિર્દ્વાત્રિંશદ્ ગુણ્યતે- $32 \times 9 = 288$ ગુણનેન

સુનકર શ્રી ભગવાન્ ફિરસે ઉત્તર દેતે હુવે કહતે હૈં-(તા જં સિ દેસંસિ)
જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં (ચંદે) ચંદ્ર (તચ્ચં પુણિમાસિણિ) તીસરી પૂર્ણિમા કો
સમાપ્ત કરતા હૈ, (તાતે) ડસ (પુણિમાસિણિદ્વાણાતો) તીસરી પૂર્ણિમા કો સમાપ્તિ
સ્થાન સે (મંડલં) અર્થાત્ મંડલ સે (મંડલં) પર કો મંડલ કો (ચઊવીસેણ સણ્ણ)
એકસો ચોવીસ સે (છેત્તા) છેદ કરકે માને વિભાગ કરકે ડસમેં રહે હુવે)
(દોણિ અઠ્ઠાસીસે ભાગસણ્) દોસો અઠાસી ભાગોં કો (ઉવાહ્ણાવેત્તા) ડતને
પરિમિત ભાગોં કો ગ્રહણ કરકે યહાં પર ચંદ્ર (દુવાલસં પુણિમાસિણિ જોણ્)
બારહવી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ । યહાં પર દોસો અઠાસી ભાગ કિસ
પ્રકાર પ્રતિપાદિત કિયે હૈ ? ઇસ્કે લિયે કહતે હૈં-તીસરી પૂર્ણિમાસી સે પર
બારહવી પૂર્ણિમા નવવીં હોતી હૈ, યહાં પર ધ્રુવ અંક બત્તીસ પ્રતિપાદિત
કિયે હૈ અતઃ નવ સે બત્તીસ કો ગુણા કરે $32 \times 9 = 288$ ઇસ્પ્રકાર ગુણાકાર

શ્રી ભગવાન્ તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે-(તા જંસિ દેસંસિ) એ મંડળપ્રદેશમાં (ચંદે) ચંદ્ર
(તચ્ચં પુણિમાસિણિ) ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, (તાને) એ (પુણિમાસિણિદ્વાણાતો)
ત્રીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનથી અર્થાત્ મંડળપ્રદેશથી (મંડલં) પછીના મંડળને (ચઊવીસેણ
સણ્ણ) એકસો ચોવીસથી (છેત્તા) છેદ કરીને અર્થાત્ વિભાગ કરીને તેમાં રહેલા (દોણિ
અઠ્ઠાસીસે ભાગસણ્) બેસો અઠ્યાસી ભાગોને (ઉવાહ્ણાવેત્તા) એટલી સંખ્યાના ભાગોને લઈને
અહીંયાં ચંદ્ર (દુવાલસં પુણિમાસિણિ જોણ્) બારમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીંયાં
બેસો અઠ્યાસી ભાગો કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે માટે કહે છે-ત્રીજી પૂર્ણિમા
પછીની બારમી પુનઃ નવમી થાય છે. અહીંયાં ધ્રુવઅંક બત્તીસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે એથી

જાતે દ્વે શતે અષ્ટાશીત્યધિકે-૨૮૮ હત્યેવાઙ્કોત્પાદનં ભવતિ । અથ સમ્પ્રતિ અતિદેશમાહ--
 'एवं खलु एणोवाएणं ताओ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं
 छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाणियावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं पुण्णिमासिणि चंदे जोएइ'
 एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मंडलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा
 द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे तां तां पौर्णमासीं चन्द्रो युनक्ति । एवं-
 अनन्तरोदितेन खल्विति निश्चयेन 'उवाएणं' उपायेन-गणितप्रक्रिया नियमेन 'ताओ ताओ'
 तस्मात् तस्मात् पौर्णमासीस्थानात्-पौर्णिमासी परिसमाप्तिस्थानात् अर्थात् यां यां पौर्णमासीं
 यत्र यत्र मण्डले परिसमापयति तस्यास्तस्याः पौर्णमास्यास्ततोऽनन्तरां पौर्णमासीं-तस्मात्
 पाश्चात्य पौर्णमासीपरिसमापितस्थानात् अनन्तरं मंडलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन
 शतेन-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय,
 तत्परतः तद्गतान् 'दुवत्तीसं दुवत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता'
 उपादाय-तत्तुल्यभागान् गृहीत्वा 'तंसि तंसि देसंसि' तस्मिन् तस्मिन् देशे-तस्मिन्
 तस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'तं तं' तां तां 'पुण्णिमासिणि' पौर्णमासीं 'चंदे' चन्द्रो 'जोएइ'
 युनक्ति-तां तां पौर्णमासीं परिसमापयति । यथात्रोदाह्रियते यदि कश्चित् पृच्छेत् खलु
 करने से दोसो अठासी २८८ होते हैं । इसप्रकार अंकोत्पत्ति होती है । अब
 अतिदेश कहते हैं-(एवं खलु एणोवाएणं इस पूर्वोक्त उपाय से अर्थात्
 गणितप्रक्रिया के नियम से (ताओ ताओ) उस उसी (पुण्णिमासिणिट्ठाणा-
 ओ) पूर्णिमा के स्थान से अर्थात् पूर्णिमासी परिसमापक स्थान से (मंडलं)
 अनन्तरवें मंडलको (चउवीसेणं सएणं) एकसो चोवीस से (छेत्ता) विभाग
 करके अर्थात् एकसो चोवीस विभाग करके तत्पश्चात् उसमें रहें हुवे (दुवत्तीसं
 भागे) बत्तीस बत्तीस भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (तंसि तंसि
 देसंसि) उस उस मंडलप्रदेश में (तं तं) उस उस (पुण्णिमासिणि) पूर्णिमाको
 (चंदे) चंद्र (जोएइ) उस उस पूर्णिमाको समाप्त करता है । यहाँ पर उदाहरण
 दिखाया जाता है-यदि कोई प्रश्न करे कि चौइसवीं पूर्णिमा का कितना भाग

બત્રીસનો નવથી ગુણાકાર કરે. ૩૨.૬=૨૮૮ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી બસો અઠ્યાશી
 ૨૮૮ થાય છે. આ રીતે અંકોત્પત્તિ થાય છે. હવે અતિદેશથી કહે છે-(एवं खलु एणोवाएणं)
 આ પૂર્વોક્ત ઉપાયથી અર્થાત્ ગણિત પ્રક્રિયાના નિયમથી (ताओ ताओ) તે તે (पुण्णिमासिणि-
 ट्ठाणाओ) પૂર્ણિમાના સ્થાનથી એટલે કે પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનથી (मंडलं) પછીના
 મંડળને (चउवीसेणं सएणं) એકસો ચોવીસથી (छेत्ता) વિભાગ કરીને તે પછી તેમાં રહેલાં
 (दुवत्तीसं भागे) બત્રીસ બત્રીસ ભાગોને (उवाइणावेत्ता) ગ્રહણ કરીને (तंसि तंसि देसंसि)
 તે તે મંડળપ્રદેશમાં (तं तं) તે તે (पुण्णिमासिणि) પૂર્ણિમાને (चंदे) ચંદ્ર (जोएइ) સમાપ્ત
 કરે છે. અહીં ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે ચોવીસમી પૂર્ણિમાને

ચતુર્વિંશત્યાઃ પૌર્ણમાસ્યાઃ કતિ ભાગાઃ ગૃહીતવ્યા इति अत्र द्वादश्याः पौर्णमास्याश्च-
 विंशतितमायाः पौर्णमास्या अनन्तरं द्वादशं वर्त्तते, ध्रुवाङ्गस्तु द्वादश्याः पौर्णमास्याः
 -२८८ इत्यस्ति तेन अप्राशीत्यधिकं शतद्वयं खलु द्वादशभिर्गुण्यते- $२८८ \times १२ = ३४५६$
 जातानि चतुस्त्रिंशच्छतानि पदपञ्चाशदधिकानि । एतेनेत्थमायातं यत् त्रयोविंशत्याः पौर्ण-
 मास्याः परिसमाप्तिस्थानात् परतो यन्मण्डलं तच्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्य तद्गतान्
 पदपञ्चाशदधिकचतुस्त्रिंशच्छत ३४५६ मितान् भागान् उपादाय अत्रैव खलु चतुर्विंशतितमां
 पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयतीति वेदितव्यम्, एवमग्रेऽपि चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं
 यावत् गणितप्रक्रिया वेदितव्या । एतदेव प्रतिपादयति भगवानपि-‘ता एएसि णं पंचण्हं
 संवच्छराणं चरमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे कंसि देसंसि जोएइ’ तावत् एतेषां पञ्चानां
 संवत्सराणां चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । भगवतो गौतमस्य
 प्रश्नात्मकमिदं वाक्यं ता-तत्र एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां-चान्द्रादि सम्बत्सराणां मध्ये

ग्रહण કરના ચાહિયે ? તો બારહવીં પૂર્ણિમા ચોइसवीं पूणिमासे पश्चात् बारहवीं
 आती है, बारहवीं पूणिमा का ध्रुवाङ्ग २८८ दोसो अठासी होते हैं । अतः दोसो
 अठासी को बारह से गुणा करे $२८८ \times १२ = ३४५६$ चोतीससो छप्पन होते हैं ।
 इससे इसप्रकार ज्ञात होता है कि तेइसवीं पूर्णिमा के समाप्ति स्थानसे पर का
 जो मंडल है उसको एकसो चौबीस से विभक्त करके उसमें का तीन हजार
 चारसो छप्पन भागों को ग्रहण करके यहां पर चौबीसवीं पूर्णिमाको चंद्र
 समाप्त करता है । इसी प्रकार आगे भी अन्तिम बासठवीं पूर्णिमासी में
 यावत् गणित प्रक्रिया जान लेवें श्री भगवान् भी इसी का प्रतिपादन करते
 हुवे कहते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणिं
 चंदे कंसि देसंसि जोएइ) श्रीगौतमस्वामी का यह प्रश्नात्मक वाक्य है, ये पूर्वोक्त
 पांच चंद्रादि संवत्सरों में सर्वान्तिम युग के अन्त का बोध करानेवाली (बावट्ठिं)

કેટલો ભાગ ગ્રહણ કરવો જોઈએ ? તો બારમી પુનમ ચોવીસમી પુનમથી પછી બારમી આવે
 છે. બારમી પૂર્ણિમાનો ધ્રુવાંક ૨૮૮ બસો અઠ્યાશી છે તેથી બસો અઠ્યાશીનો બારથી
 ગુણાકાર કરવો. $૨૮૮ + ૧૨ = ૩૪૫૬$ તો ચોત્રીસસો છપ્પન થાય છે. આથી એ રીતે જણાય :
 છે કે-તેરમી પુનમના સમાપ્તિ સ્થાનથી પછી જે મંડળ છે તેના એકસો ચોવીસ ભાગ
 કરીને તેમાંથી ત્રણ હજાર ચારસો છપ્પન ભાગોને ગ્રહણ કરીને આ સ્થળે ચૌદમી
 પૂર્ણિમાને ચંદ્ર સમાપ્ત કરે છે, આજ પ્રમાણે આગળ પણ છેલ્લી બાસઠમી
 પૂર્ણિમાના સંબંધમાં પણ યાવત્ ગણિત પ્રક્રિયા સમજ લેવી. શ્રી ભગવાન્
 પણ આજ વાતનું પ્રતિપાદન કરે છે.-(તા એસિણં પચ્ચણ્ઠં સંવચ્છરાણં ચરમં. બાવટ્ઠિં
 પુણ્ણિમાસિણિં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોએइ) શ્રીગૌતમસ્વામીનું આ પ્રશ્નાત્મક વાક્ય છે. આ
 પૂર્વોક્ત ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં સર્વાન્તિમ યુગના અન્તનો બોધ કરાવનારી (બાવટ્ઠિં)

ચરમાં-સર્વાન્તિમાં-યુગાન્તબોધિકાં 'વાવર્દિ' દ્વાષ્ટિ-દ્વાષ્ટિતમાં પૌર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્
 દેશે-કસ્મિન્ પ્રદેશે કસ્મિન્ મળ્ડલે 'જોણ્' યુનક્તિ-પરિસમાપયતિ । અર્થાત્ દ્વાષ્ટિતમાં
 પૌર્ણમાસીં તસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે પરિસમાપયતિ યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે પાશ્ચાત્યે યુગે-યુગ-
 પશ્ચિમાર્દે ચરમાં સર્વાન્તિમાં યુગસમાપ્તિકાલિકાં દ્વાષ્ટિતમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપિતવાન્ ।
 કથમેતદ્વાવસીયત્ત્વમિતિ શંકાં પરિહરન્નુચ્યતે ગણિતક્રમેણ યથા પાશ્ચાત્યયુગચરમદ્વાષ્ટિતમ-
 પૌર્ણમાસી પરિસમાપ્તિસ્થાનાત્ પરતો મળ્ડલસ્ય ચતુર્વિંશત્યધિકપ્રવિભક્તસ્ય સત્કાનાં દ્વાત્રિ-
 શતો ભાગાનામતિક્રમે સતિ તસ્યાસ્તસ્યાઃ પૌર્ણમાસ્યાઃ ૨ પરિસમાપ્તિઃ સ્યાદિતિ હેતોઃ ।
 એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે સર્વસંખ્યયા દ્વાષ્ટિરેવ પૌર્ણમાસ્યો ભવન્તિ, તેનૈવ કારણેન
 દ્વાત્રિંશત્ દ્વાષ્ટિયા ગુણ્યતે- $32 \times 62 = 1984$ જાતાનિ ચતુરાશીત્યધિકાનિ એકોન-
 વિંશતિશતાનિ 1984 અથૈવાં ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ભાગો દ્વિયતે તદૈવં
 ભવતિ- $\frac{1984}{125} = 16$ લઘ્વાઃ પોઢશતુલ્યાઃ સકલમળ્ડલપરાવત્તા ઇતિ । સમસ્તસ્યાપિ
 રાશે નિર્લેપી ભવનાત્-શેપરહિતાદાગતં મળ્ડલં પોઢશસંખ્યકં, યસ્મિન્ ચલુ મળ્ડલ-

વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો ચંદ્ર કિસ દેશ મેં અર્થાત્ કિસ મંડલપ્રદેશ મેં રહકર
 (જોણ્) સમાપ્ત કરતા હૈ । અર્થાત્ વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો ઉસ મંડલપ્રદેશ મેં
 રહકર સમાપ્ત કરના હૈં કિ જિસ મંડલપ્રદેશ મેં યુગકે પશ્ચિમાર્દ્ધભાગ મેં સર્વા-
 ન્તિમ યુગસમાપ્તિ કાલ વાલી વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કીથી । યહ કિસ
 પ્રકાર સે હોતા હૈ ? હિસ શંકા કો દૂર કરને કે લિયે ગણિતક્રમ સે કહતે હૈ-
 જૈસે કી પીછલે યુગ કી અન્તિમ વાસઠવી પૂર્ણિમા કે સમાપ્તિસ્થાન સે પર
 એકસો ચોવીસ મંડલ સંબંધી વત્તીસ ભાગોં કો અતિક્રમ કરને પર ઉસ ઉસ
 પૂર્ણિમા કી સમાપ્તિ હો હિસ હેતુ સે પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાલે એક યુગમેં સર્વસંખ્યા
 સે વાસઠવી પૂર્ણિમા હોતી હૈ, હિસી કારણ સે વત્તીસ કો વાસઠ સે ગુણા કરે
 $32 \times 62 = 1984$ તો ઉત્તીસસો ચૌરાસી હોતે હૈ, હિસ 1984 કો એકસો
 ચોવીસ સે ભાગ કરે $\frac{1984}{125} = 16$ તો હિસપ્રકાર સોલહ હોતા હૈ । સમસ્ત રાશિ

બાસઠવી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા પ્રદેશમાં એટલે કે કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને (જોણ્)
 સમાપ્ત કરે છે ? એટલે કે બાસઠવી પૂર્ણિમાને તે મંડળ પ્રદેશમાં સમાપ્ત કરે છે કે બે
 પ્રદેશમાં યુગના પશ્ચિમાર્ધ ભાગમાં સર્વાન્તિમ કાળબોધિકા બાસઠવી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત
 કરી હતી આ કઈ રીતે થાય છે ? તે શંકાને દૂર કરવા માટે અહીં ગણિત પ્રક્રિયા બતાવે
 છે-જેમકે પાછલા યુગની છેલ્લી બાસઠવી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સ્થાનની પછી એકસો
 ચોવીસ મંડળ સંબંધી બત્તીસ ભાગોને ઓળંગીને તે તે પૂર્ણિમાઓ સમાપ્ત થાય એ
 હેતુથી પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમાં સર્વ સંખ્યાથી બાસઠ પૂર્ણિમાઓ થાય છે.
 એ કારણથી બત્તીસને બાસઠથી ગુણે $32 + 62 = 1984$ આ રીતે ઓળખીએ ચૌરાસી
 થાય છે. આ 1984ને એકસો ચોવીસથી ભાગવા $\frac{1984}{125} = 16$ બેથી આ રીતે સોળ આવે

प्रदेशे पाश्चात्ययुगसम्बन्धिचरमद्वापष्टितम पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपगच्छेदिति । चरम-
द्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिदेशं भवतीति गणितप्रक्रियया प्रस्फुटा दृश्यते । एतस्यै-
वार्थस्य पुनः प्रस्फोटार्थं बोधयन् भगवान् कथयति—‘ता जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स पाईण-
पडिणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं लेत्ता दाहिणिल्लंसि
चउम्भागमंडलंसि सत्तावीसं चउभागे उवाइणावेत्ता अट्टावीसइभागे वीसहा लेत्ता अट्टारस
भागे उवाइणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहि य कलाहिं पच्चत्थिमिल्लं चउम्भागमंडलं असंपत्ते
एत्थ णं चंदे चरिमं वावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ’ तावत् जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य प्राचीना-
प्राचीनतया उदीचिदक्षिणायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्त्वा दक्षिणात्ये
चतुर्भागमण्डले सप्तविंशतितमान् चतुर्भागान् उपादाय अष्टाविंशतितमं भागं विंशतिधा
छित्त्वा अष्टादश भागान् उपादाय त्रिभिर्भागैर्द्वाभ्यां कलाभ्यां पाश्चात्यं चतुर्भागमण्डलम्
असंप्राप्तः अत्र खलु चन्द्रः चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत्—तत्र पौर्णमासी
परिणमनविचारे ‘जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स’ जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य खल्वितिवाक्यालङ्कारे,
द्वयार्थद्योतनार्थमेव द्विरुक्तिः, यतोहि जम्बूद्वीपस्यैव मुख्यतया विचारः प्रवर्तते अतएव
जम्बूद्वीपद्वीपस्य खलु ‘पाईणपडिणायताए’ प्राचीनाप्राचीनतया—पूर्वपश्चिमायतया, अत्र
प्राचीनग्रहणेन उत्तरपूर्वादिक्—ईशानकोणे गृह्यते, तथा च ‘उदीणदाहिणायताए’ उदीचि-
दक्षिणायतया—दक्षिणोत्तरतया, अत्रापि अपाचीनग्रहणेन दक्षिणापरादिक् गृह्यते नैर्ऋत्य-

निलेप होने से शेष रहित सोलहवां मंडल आता है जिस मंडलप्रदेश में पीछले
युगवर्तिनी अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा समाप्त होती है । इसप्रकार अन्तिम
बासठवीं पूर्णिमा समाप्ति प्रदेश गणित प्रक्रिया से स्पष्ट होता है इसी अर्थ
का पुनः स्पष्ट बोध के लिये श्री भगवन् कहते हैं—इस पूर्णिमा समाप्ति की
विचारणा में (जंबूद्वीवस्स णं दीवस्स) जंबूद्वीप नाम के द्वीपमें यहां अर्थ को
दृढ करने के हेतु से द्वीप शब्द का दो बार उच्चारण किया है, (पाईणपरि-
णायताए) पूर्व पश्चिम दिशा में लंबायमान, यहां पर प्राचीन कहने से ईशान-
कोण गृहीत होता है । तथा च (उदीणदाहिणायताए) उत्तर दक्षिण में विस्ता-

छे. सधणी संख्या निलेप होवाथी शेष वगर सोणभुं मंडल आवे छे. जे मंडल प्रदेशमां
पाछला युग संख्या छेव्वी भासठमी पूणिमा समाप्त थाय छे. आ रीते छेव्वी भासठमी
पूणिमा समाप्तिने प्रदेश गणित प्रक्रियाथी स्पष्ट थाय छे. आज कथनने वधु स्पष्टनाथी
बोध थवा माटे श्रीभगवान् कहे छे—आ पूणिमा समाप्तिनी विचारणां (जंबूद्वीवस्स णं
दीवस्स) जंबूद्वीप नामना द्वीपमां अही अर्थने वधु दढ करवा माटे द्वीपने जेवार कहेल
छे. (पाईणपरिणायताए) पूर्व पश्चिमदिशां लंबायमान अही प्राचीन कहेवाथी ईशान
कोण अहणु करवां आवे छे. तथा च (उदीणदाहिणायताए) उत्तर दक्षिणमां विस्तार,

કોણ इत्यर्थः, अतोऽयमर्थः सिद्ध्यति यत् पूर्वोत्तरदक्षिणापरायतया, एवं च उदीचि-
 दक्षिणायतया—पूर्वदक्षिणोत्तरापरायतया, अर्थात् ईशानात् नैऋत्यं यावत् आग्नेयात् वायव्यं
 यावच्च रेखा करणेन परिधदण्डसदृशी जीवा भवति 'जीवाए' जीवया—तया जीवारूप
 रेखया मण्डलं—तत्तत् पूर्णिमा परिणमनरूपमण्डलं 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन
 शतेन छित्वा—चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य—तावन्मितान् विभागान् विधाय, तद्गतेषु
 भागेषु जीवया—प्रत्यશ्वया—दवरिकया विभक्तेषु भागेषु 'दाहिणिल्लंसि' दाक्षिणात्ये दक्षिण-
 विभागे 'चतुर्भागमंडलंसि' चतुर्भागमण्डले अर्थात् चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभक्तस्यापि
 भागस्य भूयश्चतुर्भिर्विभज्यते— $128 \div 8 = 31$ तेन दाक्षिणात्ये चतुर्भागमण्डले—बाह्यमण्ड-
 लेषु एकत्रिंशद्भागप्रमाणे मण्डले 'सत्तावीसं चउभागे' सप्तविंशतितमान चतुर्थ भागान्
 'उवाइणावेत्ता' उपादाय—तावन्मितान् भागान् गृहीत्वा—अन्यत्र स्थापयेत्, तत्पाश्चात्यं भागस्य

रवाला यहां पर भी अपाचीन कहने से नैऋत्यकोण गृहीत होता है। अतः
 यह अर्थ सिद्ध होता है कि पूर्व उत्तर माने ईशान एवं नैऋत्य की और लंबाय
 मान दक्षिण पश्चिम लंबायमान अर्थात् ईशान नैऋत्य एवं आग्नेय से वायव्य
 पर्यन्त रेखा करने से परिध दंड सरिखी जीवा होती है, (जीवाए) उस जीवा-
 रूपरेखा से पूर्णिमा परिणमनरूप मंडल को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो
 चौबीस से विभक्त करके अर्थात् उतना विभाग करके उन उन भागों में
 अर्थात् दवरिका से विभक्त भागों में (दाहिणिल्लंसि) दक्षिण विभाग में
 (चउर्भागमंडलंसि) चतुर्भाग मंडल में अर्थात् एकसो चौबीस से विभक्त
 किये हुवे भागों को फिरसे चार से विभक्त करे— $128 \div 8 = 31$ तो दक्षिण
 दिशाके चार भागवाले मंडल में अर्थात् बाह्यमंडल के इकतीस भाग प्रमाण
 मंडल में (सत्तावीसं चउभागे) सत्तावीसिया चार भाग को (उवाइणावेत्ता)
 उतने भागों को लेकर अन्यत्र रखे तत्पश्चात् (अट्टावीसइ भागे) अट्ठाईसवें

યુક્ત અહીં પણ પાચીન કહેવાથી નૈઋત્ય કોણ ગ્રહીત થાય છે તેથી એ અર્થ સિદ્ધ થાય છે કે—
 પૂર્વ ઉત્તર એટલે કે—ઈશાન અને નૈઋત્ય તરફ લાંબુ અને દક્ષિણ પશ્ચિમ લાંબાયમાન
 અર્થાત્ ઈશાન નૈઋત્ય અને આગ્નેય અને વાયવ્ય પર્યન્ત રેખા કરવાથી પરિધ દંડ સરખી
 જીવા થાય છે. (જીવાળ) એ જીવા રૂપરેખાથી પૂર્ણિમા પરિણમનરૂપ મંડળને (ચઉવીસે
 નં સણં છેત્તા) એકસો ચોવીસથી ભાગીને એટલે કે એટલા વિભાગ કરીને તે તે ભાગોમાં
 દોરીથી વિભક્ત કરાયેલા ભાગોમાં (દાહિણિલ્લંસિ) દક્ષિણ વિભાગમાં (ચઉર્ભાગમંડલંસિ)
 ચતુર્ભાગ મંડળમાં અર્થાત્ એકસોચોવીસ ભાગોથી ભાગેલા ભાગોને ફરીથી ચારથી ભાગ કરવા.
 $128 \div 8 = 31$ આ રીતે દક્ષિણ દિશાના ચાર ભાગવાળા મંડળમાં અર્થાત્ બાહ્યમંડળના
 એકત્રીસભાગપ્રમાણવાળા મંડળમાં (સત્તાવીસં ચઉભાગે) સત્તાવીસા ચાર ભાગને (ઉવાઈના-
 વેત્તા) એટલા ભાગોને લઈને બુદ્ધ રાખવા. તે પછી (અટ્ટાવીસઈ ભાગે) અઠ્યાવીસમા ભાગને

‘અઠાવીસહ ભાગે’ અઠાવિંશતિતમં ભાગં ‘ત્રીસહા છેત્તા’ વિંશતિથા છિત્વા-વિંશત્યા વિભજ્ય તદ્ગત્તાન્ ‘અઠારસ ભાગે’ અઠાદશભાગાન્ ‘ઝવાઈણાવેત્તા’ ઉપાદાય અઠાવિંશતિતમસ્ય ભાગસ્ય ચે વિંશતિપ્રમાણાવિભાગાઃ કૃતાસ્તેષુ અઠાદશભાગાન્ ગૃહીત્વા ‘તિહિં ભાગેહિં’ ત્રિભિર્ભાગૈઃ-શેષૈસ્ત્રિભિર્ભાગૈઃ । અર્થાત્ પૂર્વ પૂર્ણિમા પરિણમનનિષ્ઠમંડલં ચતુર્વિંશત્યધિકશત ભાગં કૃતં ૧૨૪, તતશ્ચૈતેર્પા ભાગાનાં ચત્વારો વિભાગાઃ કૃતાઃ- $124 \div 4 = 31$ તે ચ એકત્રિંશત્ પ્રમાણાઃ સંવૃત્તાસ્તેષુ ચ સમવિંશતિભાગા અન્યત્ર ગૃહીત્વા સ્થાપિતાઃ, અઠાવિંશ-તિતમં ચ ભાગં વિંશતિથા વિભક્તાસ્તેષ્વપિ અઠાદશભાગાઃ પૃથગેવ કૃતાસ્તેનાન્ કેવલં ભાગ-દ્વયમેવાવશિષ્ટં વર્તતે, પૂર્વસ્મિન્ ભાગચતુષ્ટયે ચ ભાગત્રયમવશિષ્યતે, અતएव-‘તિહિં ભાગેહિં’ ત્રિભિર્ભાગૈઃ-શેષૈસ્ત્રિભિર્ભાગૈરિત્યુક્તિ ર્યુક્તિયુક્તા ગ્નિમાતિ । $31-24=7$ પૂર્વશેષમ્ । $20-14=6$ વર્તમાનશેષમ્ । અતઃ શેષૈસ્ત્રિભિર્ભાગૈશ્ચતુર્થસ્ય ભાગસ્ય ‘દોહિ ય કલાહિં’ કલાભ્યાં કલાભ્યાં ‘પચ્ચત્થિમિલ્લં’ પાશ્ચાત્ય-તત્પશ્ચાત્ સ્થિતં-એકોનત્રિંશત્ ‘ચઝ્ઞભાગમંડલં’ ચતુ-

ભાગ કો (ત્રીસહા છેત્તા) ત્રીસ સે વિભક્ત કરકે (અઠારસભાગે) અઠારહ ભાગોં કા (ઝવાઈણાવેત્તા) ગ્રહણ કરકે અર્થાત્ અઠાઈસ ભાગોં કે જો ત્રીસ ભાગ કિયે હૈં ડનમેં સે અઠારહ ભાગોં કો લેકર (તિહિં ભાગેહિં) શેષરૂપ ત્રીન-ભાગોં સે અર્થાત્ પહેલે પૂર્ણિમા પરિણમનવાલે મંડલ કા એકસો ચોતીસ ભાગ કિયા ૧૨૪ । ડન ભાગોં કે ચાર વિભાગ કિયા હૈ ૧૨૪ $\div 4 = 31$ વે હકતીસ હુવે હૈં, ડનમેં સે સતાઈસ ભાગોં કો લેકર અન્યત્ર રક્ષે તથા અઠાત્રીસવાં ભાગ કા ત્રીસ ભાગ કરકે ડસમેં સે અઠારહ પૃથક્ કિયા જાતા હૈ, અતઃ યહાં પર દો ભાગ હી અવશિષ્ટ રહતા હૈં, પૂર્વ કે ચાર ભાગમેં સે ત્રીન ભાગ રહતે હૈં, અતઃ (તિહિં ભાગેહિં) શેષ ત્રીનભાગોં સે એસા જો કહા હૈ વહ સયુક્તિક હી કહા ગયા જ્ઞાત હોતા હૈ । $31-24=7$ પૂર્વકા શેષ । $20-14=6$ વર્તમાન શેષ । અતઃ ત્રીન શેષ ભાગોં સે ચતુર્થભાગ કા (દોહિય કલાહિં) દો કલા સે

(ત્રીસહા છેત્તા) ત્રીસથી વિભક્ત કરીને (અઠારસભાગે) અઠારમા ભાગોને (ઝવાઈણાવેત્તા) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ અઠ્યાત્રીસ ભાગોના જે ત્રીસ ભાગો કરેલાં છે, તેમાંથી અઠાર ભાગોને લઈને (તિહિં ભાગેહિં) શેષરૂપ ત્રણ ભાગોથી અર્થાત્ પહેલાં પૂર્ણિમા પરિણમનવાળા મંડળના એકસો ચોતીસ ભાગો કર્યા છે. ૧૨૪ એ ભાગોના ચાર વિભાગ કરેલા છે. $124 \div 4 = 31$ તે એકત્રીસ થયા છે. તેમાંથી સત્યાત્રીસ ભાગોને લઈને એકબાજુ રાખવા તથા અઠ્યાત્રીસમા ભાગના ત્રીસ ભાગ કરીને તેમાંથી અઠાર અલગ કરવામાં આવે તેથી અહીં બે જ ભાગ શેષ રહે છે. પહેલાંના ચાર ભાગમાંથી ત્રણ ભાગો રહે છે. તેથી (તિહિં ભાગેહિં) બાકીના ત્રણ ભાગોથી એમ જે કહ્યું છે, તે યુક્તિ પૂર્વક જ છે તેમ જણાય છે. $31-24=7$ પૂર્વક શેષ $20-14=6$ વર્તમાન શેષ આથી ત્રણ શેષ ભાગોથી એથા ભાગના (દોહિ ય કલાહિં) એકબાજુ પશ્ચાત્સ્થિત અર્થાત્ એકબાજુત્રીસમું (ચઝ્ઞભાગ-

કોણ इत्यर्थः, अतोऽयमर्थः सिद्धयति यत् पूर्वोत्तरदक्षिणापरायतया, एवं च उदीचि-
दक्षिणायतया-पूर्वदक्षिणोत्तरापरायतया, अर्थात् ईशानात् नैऋत्यं यावत् आग्नेयात् वायव्यं
यावच्च रेखा करणेन परिधदण्डसदृशी जीवा भवति 'जीवाए' जीवया-तया जीवारूप
रेखया मण्डलं-तत्तत् पूर्णिमा परिणमनरूपमण्डलं 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन
शतेन छित्वा-चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य-तावन्मितान् विभागान् विधाय, तद्गतेषु
भागेषु जीवया-प्रत्यञ्चया-दवरिकया विभक्तेषु भागेषु 'दाहिलिलंसि' दाक्षिणात्ये दक्षिण-
विभागे 'चतुर्भागमंडलंसि' चतुर्भागमण्डले अर्थात् चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभक्तस्यापि
भागस्य भूयश्चतुर्भिर्विभज्यते- $१२४ \div ४ = ३१$ तेन दाक्षिणात्ये चतुर्भागमण्डले-बाह्यमण्ड-
लेषु एकत्रिंशद्भागप्रमाणे मण्डले 'सत्तावीसं चउभागे' सप्तविंशतितमान् चतुर्थ भागान्
'उवाइणावेत्ता' उपादाय-तावन्मितान् भागान् गृहीत्वा-अन्यत्र स्थापयेत्, तत्पाश्चात्यं भागस्य

रचाला यहां पर भी अपाचीन कहने से नैऋत्यकोण गृहीत होता है। अतः
यह अर्थ सिद्ध होता है कि पूर्व उत्तर माने ईशान एवं नैऋत्य की और लंबाय
मान दक्षिण पश्चिम लंबायमान अर्थात् ईशान नैऋत्य एवं आग्नेय से वायव्य
पर्यन्त रेखा करने से परिध दंड सरिखी जीवा होती है, (जीवाए) उस जीवा-
रूपरेखा से पूर्णिमा परिणमनरूप मंडल को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो
चोवीस से विभक्त करके अर्थात् उतना विभाग करके उन उन भागों में
अर्थात् दवरिका से विभक्त भागों में (दाहिलिलंसि) दक्षिण विभाग में
(चउर्भागमंडलंसि) चतुर्भाग मंडल में अर्थात् एकसो चोवीस से विभक्त
किये हुवे भागों को फिरसे चार से विभक्त करे- $१२४ \div ४ = ३१$ तो दक्षिण
दिशाके चार भागवाले मंडल में अर्थात् बाह्यमंडल के इकतीस भाग प्रमाण
मंडल में (सत्तावीसं चउभागे) सत्तावीसिया चार भाग को (उवाइणावेत्ता)
उतने भागों को लेकर अन्यत्र रखे तत्पश्चात् (अट्टावीसइ भागे) अट्ठाईसवें

યુક્ત અહીં પણ પાચીન કહેવાથી નૈઋત્ય કોણ ગ્રહીત થાય છે તેથી એ અર્થ સિદ્ધ થાય છે કે-
પૂર્વ ઉત્તર એટલે કે-ઈશાન અને નૈઋત્ય તરફ લાંબુ અને દક્ષિણ પશ્ચિમ લાંબાયમાન
અર્થાત્ ઈશાન નૈઋત્ય અને આગ્નેય અને વાયવ્ય પર્યન્ત રેખા કરવાથી પરિધ દંડ સરખી
જીવા થાય છે. (જીવાए) એ જીવા રૂપરેખાથી પૂર્ણિમા પરિણમનરૂપ મંડળને (ચઉવીસે
ણં સएणं છેત્તા) એકસો ચોવીસથી ભાગીને એટલે કે એટલા વિભાગ કરીને તે તે ભાગોમાં
દોરીથી વિગ્રહ કરાયેલા ભાગોમાં (દાહિણિલંસિ) દક્ષિણ વિભાગમાં (ચઉર્ભાગમંડલંસિ)
ચતુર્ભાગ મંડળમાં અર્થાત્ એકસોચોવીસ ભાગોથી ભાગેલા ભાગોને ફરીથી ચારથી ભાગ કરવા.
 $१२४ \div ४ = ३१$ આ રીતે દક્ષિણ દિશાના ચાર ભાગવાળા મંડળમાં અર્થાત્ બાહ્યમંડળનાં
એકત્રીસભાગપ્રમાણુવાળા મંડળમાં (સત્તાવીસં ચઉર્ભાગે) સત્તાવીસા ચાર ભાગને (ઉવાइणा-
वेत्ता) એટલા ભાગોને લઈને જુદા રાખવા. તે પછી (અટ્ટાવીસइ ભાગે) અઠ્યાવીસમા ભાગને

‘અઠાવીસઃ ભાગે’ અષ્ટાવિંશતિતમં ભાગં ‘વીસઃ હેત્તા’ વિંશતિભા છિત્વા-વિંશત્યા વિભજ્ય તદ્ગતાન્ ‘અઠારસ ભાગે’ અષ્ટાદશભાગાન્ ‘ઉવાઙ્ણાવેત્તા’ ઉપાદાય અષ્ટાવિંશતિતમસ્ય ભાગસ્ય ચે વિંશતિપ્રમાણાવિભાગાઃ કૃતાસ્તેષુ અષ્ટાદશભાગાન્ ગૃહીત્વા ‘તિહિં ભાગેહિં’ ત્રિભિર્ભાગૈઃ-શેષૈસ્ત્રિભિર્ભાગૈઃ । અર્થાત્ પૂર્વ પૂર્ણિમા પરિણમનનિષ્ક્રમણ્ડલં ચતુર્વિંશત્યધિકશત ભાગં કૃતં ૧૨૪, તત્તથૈતેષાં ભાગાનાં ચત્વારો વિભાગાઃ કૃતાઃ- $124 \div 4 = 31$ તે ચ એકત્રિંશત્ ગ્રમાણાઃ સંવૃત્તાસ્તેષુ ચ સપ્તવિંશતિભાગા અન્યત્ર ગૃહીત્વા સ્થાપિતાઃ, અષ્ટાવિંશતિતમં ચ ભાગં વિંશતિધા વિભક્તાસ્તેષ્વપિ અષ્ટાદશભાગાઃ પૃથગેવ કૃતાસ્તેનાત્ર કેવલં ભાગ-દ્વયમેવાવશિષ્ટં વર્તતે, પૂર્વસ્મિન્ ભાગચતુષ્ટયે ચ ભાગત્રયમવશિષ્યતે, અતઃ-‘તિહિં ભાગેહિં’ ત્રિભિર્ભાગૈઃ-શેષૈસ્ત્રિભિર્ભાગૈરિત્યુક્તિ ર્યુક્તિયુક્તા પ્રતિસાતિ । $31-24=7$ શેષ ૭ । $20-14=6$ વર્તમાનશેષ ૬ । અતઃ શેષૈસ્ત્રિભિર્ભાગૈશ્ચતુર્થસ્ય ભાગસ્ય ‘દોહિ ય કલાહિં’ દ્વાભ્યાં કલાભ્યાં ‘પચ્ચલ્થિમિલ્લં’ પાશ્ચાત્ય-તત્પશ્ચાત્ સ્થિતં-એકોનત્રિંશત્ ‘ચઉભાગમંડલં’ ચતુ-

ભાગ કો (વીસઃ હેત્તા) વીસ સે વિભક્ત કરકે (અઠારસભાગે) અઠારહ ભાગોં કા (ઉવાઙ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરકે અર્થાત્ અઠાઈસ ભાગોં કો જો વીસ ભાગ કિયે હૈં ઉનમેં સે અઠારહ ભાગોં કો લેકર (તિહિં ભાગેહિં) શેષરૂપ ત્રીન-ભાગોં સે અર્થાત્ પહેલે પૂર્ણિમા પરિણમનવાલે મંડલ કા એકસો ચોવીસ ભાગ કિયા ૧૨૪ । ઉન ભાગોં કો ચાર વિભાગ કિયા હૈં $124 \div 4 = 31$ વે હકતીસ હુવે હૈં, ઉનમેં સે સત્તાઈસ ભાગોં કો લેકર અન્યત્ર રક્ષે તથા અઠાવીસવાં ભાગ કા વીસ ભાગ કરકે ઉસમેં સે અઠારહ પૃથક્ કિયા જાતા હૈ, અતઃ યહાં પર દો ભાગ હી અવશિષ્ટ રહતા હૈં, પૂર્વ કો ચાર ભાગમેં સે ત્રીન ભાગ રહતે હૈં, અતઃ (તિહિં ભાગેહિં) શેષ ત્રીનભાગોં સે એસા જો કહા હૈ વહ સયુક્તિક હી કહા ગયા જ્ઞાત હોતા હૈ । $31-24=7$ પૂર્વકા શેષ । $20-14=6$ વર્તમાન શેષ । અતઃ ત્રીન શેષ ભાગોં સે ચતુર્થભાગ કા (દોહિ ય કલાહિં) દો કલા સે

(વીસઃ હેત્તા) વીસથી વિભક્ત કરીને (અઠારસભાગે) અઠારમા ભાગોને (ઉવાઙ્ણાવેત્તા) અઠાણ કરીને અર્થાત્ અઠ્યાવીસ ભાગોના જે વીસ ભાગો કરેલાં છે, તેમાંથી અઠાર ભાગોને લઈને (તિહિં ભાગેહિં) શેષ ૩૧ ત્રણ ભાગોથી અર્થાત્ પહેલાં પૂર્ણિમા પરિણમનવાળા મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગો કર્યા છે. 124 એ ભાગોના ચાર વિભાગ કરેલા છે. $124 \div 4 = 31$ તે એકત્રીસ થયા છે. તેમાંથી સત્યાવીસ ભાગોને લઈને એકબાજુ રાખવા તથા અઠ્યાવીસમા ભાગના વીસ ભાગ કરીને તેમાંથી અઠાર અલગ કરવામાં આવે તેથી અહીં જે ૭ ભાગ શેષ રહે છે. પહેલાંના ચાર ભાગમાંથી ત્રણ ભાગો રહે છે. તેથી (તિહિં ભાગેહિં) બાકીના ત્રણ ભાગોથી એમ જે કહ્યું છે, તે યુક્તિ પૂર્વક ૭ છે તેમ જણાય છે. $31-24=7$ પૂર્વક શેષ $20-14=6$ વર્તમાન શેષ આથી ત્રણ શેષ ભાગોથી એથા ભાગના (દોહિ ય કલાહિં) એકબાજુ પશ્ચાત્સ્થિત અર્થાત્ એકબાજુત્રીસયુ (ચઉભાગ-

મર્ગમળ્ડલમ્ 'અસંપત્તે' અસંપ્રાપ્ત:-एकोनत्रिंशत्तमे चतुर्भागमण्डले द्वाभ्यां कलाभ्यामधिक-
प्रदेशे चन्द्रो न गच्छतीत्यर्थः । एतदेव कथयति-‘एत्थणं चंदे’ अत्रैव खलु चन्द्रः-अस्मि-
न्नेवप्रदेशे मण्डलस्थाने चन्द्रश्चरमां-सर्वान्तिमां युगान्तबोधिकां ‘बावट्ठिं’ द्वाषष्टितमां ‘पुणि-
मासिणिं’ पौर्णमासीं-द्वाषष्टितमां चरमां पौर्णमासीं ‘जोएइ’ युनक्ति-तां सर्वान्तिमां
द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्यर्थः ॥ सू० ६३ ॥

ચન્દ્રસ્ય પૌર્ણમાસી પરિસમાપ્તિદેશં વિચાર્ય સમ્પ્રતિ સૂર્યસ્ય પૌર્ણમાસી પરિસમાપ્તિ-
દેશં પ્રતિપાદયિષુસ્તદ્વિષયં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ-

મૂલમ્-તા એસિ પંચળહં સંવચ્છરાણં પઢમં પુણિમાસિણિં સૂરે
કંસિ દેસંસિ જોણ્હ !, તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે ચરિમં બાવટ્ઠિં પુણિ-
માસિણિં જોણ્હ તાતે પુણિમાસિણિદ્વાતો મંડલં ચડવીસેણં સણં
છેત્તા ચડણવતિં ભાગે ઉબાઈણાવેત્તા એથ ણં સે સૂરિણ પઢમં પુણિ-
માસિણિં જોણ્હ, તા એસિ ણં પંચળહં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં પુણિમા-
સિણિં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ, તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે પઢમં પુણિ-
માસિણિં જોણ્હ તાએ પુણિમાસિણિદ્વાણાઓ મંડલં ચડવીસેણં સણં
છેત્તા દો ચડણવતિં ભાગે ઉબાઈણાવેત્તા એથ ણં સે સૂરિણ દોચ્ચં પુણિ-
માસિણિં જોણ્હ, તા એસિ ણં પંચળહં સંવચ્છરાણં તચ્ચં પુણિમાસિણિં
જોણ્હ તાએ પુણિમાસિણિદ્વાણાએ મંડલં ચડવીસેણં સૂરે કંસિ દેસંસિ

(પચ્ચત્થિમિલ્લં) પશ્ચાત્ સ્થિત અર્થાત્ ડન્તીસવાં (ચડ઼્ઢાગમંડલં) ચતુર્ભાગ
મંડલ કો (અસંપત્તે) વિના પ્રાપ્ત કિયે અર્થાત્ ડન્તીસવેં મંડલ કે ચતુર્થભાગ
મંડલ મેં દો કલા સે અધિક પ્રદેશ મેં ચંદ્ર ગમન નહીં કરતા હૈ । વહી કહતે
હૈ-(એથ ણં ચંદે) હસ પ્રદેશ મેં ચંદ્ર સર્વાન્તિમ અર્થાત્ યુગાન્ત બોધિકા
(બાવટ્ઠિં) બાસઠવીં (પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમા કો અર્થાત્ બાસઠવીં અન્તિમ
પૂર્ણિમા કો (જોણ્હ) યોગ કરતા હૈ, અર્થાત્ ડસ સર્વાન્તિમ બાસઠવીં પૂર્ણિમા
કો સમાપ્ત કરતા હૈ ॥ સૂ૦ ૬૩ ॥

મંડલે ચતુર્ભાગ મંડળને (અસંપત્તે) પ્રાપ્ત કર્યા વિના અર્થાત્ ઓગણત્રીસમા મંડળના
ચતુર્થભાગ મંડળમાં એ ક્ષણથી વધારે પ્રદેશમાં ચંદ્ર ગમન કરતા નથી. એજ કહે છે-
(એથ ણં ચંદે) આ પ્રદેશમાં ચંદ્ર સર્વાન્તિમ અર્થાત્ યુગાન્ત બોધિકા (બાવટ્ઠિં) બાસઠમી
(પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમાને અર્થાત્ બાસઠમી અન્તિમ પૂર્ણિમાને (જોણ્હ) યોગ કરે છે,
અર્થાત્ એ સર્વાન્તિમ બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. ॥ સૂ૦ ૬૩ ॥

सएणं छेत्ता चउणतिभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरै तच्चं पुण्णिमा-
सिणि जोएइ, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासि-
णि सूरै कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि देसंसि सूरै तच्चं पुण्णिमासिणि
जोएइ ताए पुण्णिमासिणिट्ठाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता अट्ट चत्ताले
भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरै दुवाल समं पुण्णिमासिणि जोएइ,
एवं खलु एएणोवाएणं ताते ताते पुण्णिमासिणिट्ठाणाते मंडलं चउवी-
सेणं सएणं छेत्ता चउणउतिं चउणउतिं भागे उवाइणावेत्ता तंसि णं तंसि
णं देसंसि तं तं पुण्णिमासिणि सूरै जोएइ, ता एएसि णं पंचण्हं संव-
च्छराणं चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणि सूरै कंसि देसंसि जोएइ, ता जंबू-
दोःससणं पाईणपडिणीयताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउ-
वीसेणं सएणं छेत्ता पुरच्छिसिल्लंसि चउभागमंडलंसि सत्तावीसं भागे
उवाइणावेत्ता अट्टावीसतिभागं वीसधा छेत्ता अट्टारसभागे उवाइणावेत्ता
तिहिं भागेहिं दोहिय कलाहिं दाहिणिल्लं चउभागमंडलं असंत्ते एत्थ
णं सूरै चरिमं बावट्ठिं पुण्णिमासिणि जोएइ ॥सू० ६४॥

छाया-तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां प्रथमां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे
युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति ?, तस्मात् पौर्ण-
मासी स्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिं भागान् उपादाय अत्र खलु
स सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति, तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्बत्सराणां द्वितीयां
पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं
युनक्ति, तस्मात् पूर्णिमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्विचतुर्नवतिभागान्
उपादाय अत्र खलु स सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत् एतेषां खलु पञ्चानां
सम्बत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति । तावत् यस्मिन् खलु देशे
सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पूर्णिमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन
छित्वा चतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत्
एतेषां खलु पञ्चानां सम्बत्सराणां द्वादशीं पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति, तावत्
यस्मिन् खलु देशे सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतु-
र्विंशतिकेन शतेन छित्वा अष्टपट्टचत्वारिंशत् भागशतं उपादाय, अत्र खलु स सूर्यो द्वादशीं
पौर्णमासीं युनक्ति । एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् २ पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतु-

વિંશતિકેન શતેન છિત્વા ચતુર્નવતિ ૨ ભાગાન્ ઉપાદાય તસ્મિન્ ૨ खलु देशे तां तां पौर्ण-
मासीं सूर्यो युनक्ति, तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्बत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं
सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् जम्बूद्वीपस्य खलु प्राचीनाप्राचीनतया उदीचिदक्षि-
णायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा पौरस्त्ये चतुर्भागमंडले सप्तविंशति-
भागान् उपादाय अष्टाविंशतिभागं विंशतिधा छित्वा अष्टादश भागान् उपादाय त्रिभिर्भागै-
र्द्वाभ्यां च कलाभ्यां दक्षिणात्यं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्तः, अत्र खलु सूर्यः चरमां द्वाषष्टि-
तमां पौर्णमासीं युनक्ति ॥सू० ६४॥

टीકા-પૂર્વસ્મિન્ ત્રિપષ્ટિતમે સૂત્રે ચન્દ્રસ્ય પૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિમણ્ડલં સમ્યક્ વિવિચ્ય
સમ્પ્રત્યસ્મિન્ ચતુઃપષ્ટિતમેઽર્થાધિકારસૂત્રે સૂર્યસ્ય પૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિદેશં પ્રતિપાદયિપુસ્ત-
દ્વિપેયં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમુપદિશતિ-‘તા एएसिणं पंचणहं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूर्ये कंसि
देसंसि जोएइ’ તાવત્-સૂર્યવિષયકં પ્રશ્નં શ્રૂયતાં તાવત્, एतेषां-पूर्वोदितानां पञ्चानां संव-
त्सराणां-युगबोधकचान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितनाम्नां पञ्चसम्बत्सराणां मध्ये
प्रथमां-सर्वादिमां ‘पुण्णिमासिणिं’ पौर्णमासीं सूर्यः ‘कंसि देसंसि’ कस्मिन् देशे-कस्मि-
न्मण्डलप्रदेशे ‘जोएइ’ युनक्ति-प्रथमां पौर्णमासीं कस्मिन् मण्डलप्रदेशे परिसमापयतीति

ચંદ્ર કા પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશ કી વિચારણા કરકે અબ સૂર્ય કા
પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિપ્રદેશ કા પ્રતિપાદન કરને કે હેતુ સે ઉસ વિષય કા
પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહતે હૈં-

ટીકાર્થ-પૂર્વ કે તિરસઠવે સૂત્ર મેં ચંદ્રકા પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ મંડલ કો
સમ્યક્ પ્રકાર સે વિવેચન કરકે અબ ઇસ ચોસઠવે અર્થાધિકાર સૂત્ર મેં સૂર્ય
કા પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશ કા પ્રતિપાદન કરને કી ઇચ્છા સે ઉસ વિષય
સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈં-(તા एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमा-
सिणिं सूर्ये कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्व कथित चांद्र चांद्र अभिवर्द्धित चांद्र एवं
अभिवर्द्धित नाम के युगबोधक पांच संबत्सरों में पहली (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा
को सूर्य (कंसि देसंसि) किस मण्डलप्रदेश में रहकर (जोएइ) योग करता है ?

અંદ્રમાના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણા કરીને હવે સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિ-
સમાપ્તિ પ્રદેશનું પ્રતિપાદન કરવા માટે તે વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે,-

ટીકાર્થ- પહેલાના ત્રેસઠમા સૂત્રમાં અંદ્રના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ મંડળનું સારી રીતે
વિવેચન કરીને હવે આ ચોસઠમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશનું
પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાથી એ વિષય સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્રનું કથન કરે છે. (તા एएसिणं
पंचणहं संवच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूर्ये कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વકથિત અંદ્ર,
અંદ્ર, અભિવર્ધિત, અંદ્ર અને અભિવર્ધિત નામના યુગબોધક પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી
(પુણિમાસિણિ) પૂર્ણિમાને સૂર્ય (કંસિ દેસંસિ) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (જોએइ) યોગ કરે

गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भगवान् समुत्तरयति—‘ता जंसि णं देसंसि सूरं चरिमं वावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवतिं भागे उवाइणावेत्ता, एत्थणं से सूरिए पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ’ तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत्—तत्र सूर्यस्य पौर्णमासीपरिणमनविचारे ‘जंसि णं देसंसि’ यस्मिन् खलु देशे—चतु-राशीत्यधिकशतमण्डलेषु यस्मिन् मण्डलप्रदेशे खल्विति निश्चयेन स्थितः सन् ‘सूरिए’ सूर्यश्चरिमां—सर्वान्तिमां युगान्तिमां पाश्चात्ययुगवर्त्तिनीं ‘वावट्ठिं’ द्वापष्टितमां ‘पुण्णिमासिणिं’ पौर्णमासीं ‘जोएइ’ युनक्ति—परिसमापयति ‘ताए’ तस्मात् ‘पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ’ पौर्णमासीस्थानात्—चरमद्वापष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात् स्थानात् परतो मण्डलं ‘चउवीसेणं सएणं’ चतुर्विंशतिकेन शतेन—चतुर्विंशत्यधिकशतेन ‘छेत्ता’ छित्वा—विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् ‘चउणवतिं भागे’ चतुर्नवतिभागान् ‘उवाइणावेत्ता’ उपादाय तत्तुल्यतमान् भागान् गृहीत्वा ‘एत्थ णं’ अत्र णमिति निश्चितं—अत्रैव प्रदेशे खलु

अर्थात् प्रथम माने सर्वादि पूर्णिमा को सूर्य किस मंडल प्रदेश में स्थित होकर समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके श्रीभगवान् उत्तर में कहते हैं—(ता) सूर्य का पूर्णिमा के परिणमन प्रदेश की विचारणा में (जंसि णं देसंसि) एकसो चौरासी मंडलों में जिस मंडलप्रदेश में रहा हुवा (सूरं) सूर्य (चरिमं) युग की अन्तिम माने पाश्चात्य युगकी (वावट्ठिं) वासठवीं (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) समाप्त करता है (ताए) उस (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) अन्तिम वासठवीं पूर्णिमा परिसमाप्ति स्थान से पर के मंडल को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चौबीसवें (छेत्ता) विभाग करके अर्थात् उतने विभाग करके उनमें से (चउणवतिं भागे) चौराणवें भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं) इस प्रदेश में (से सूरिए) वह प्रसिद्ध सर्व जगत्साक्षि

छे ? अर्थात् प्रथम ओटवे के सर्वानी आदि पूर्णिमाने सूर्य क्या मंडलप्रदेशमां रहने समाप्त करे छे ? आ रीते श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांख्यीने श्रीभगवान् तेना उत्तरमां कहे छे के—(ता) सूर्यना पूर्णिमाना परिणमन प्रदेशानी विचारणां (जंसि णं देसंसि) ओकसो ओयाशी मंडलांमां ने मंडल प्रदेशमां रहने (सूरं) सूर्य (चरिमं) युगना अंतनी पाछवा युगनी (वावट्ठिं) वासठमी (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमाने (जोएइ) समाप्त करे छे ? (ताए) ओ (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) छेवली वासठमी पूर्णिमाना समाप्ति स्थानथी पछीना मंडलने (चउवीसेणं सएणं) ओकसो ओवीसथी (छेत्ता) विभाग करीने तेमांथी (चउणवतिं भागे) ओराळु भागोने (उवाइणावेत्ता) अछु करीने (एत्थणं) आ प्रदेशमां (से सूरिए) ते सूर्य जगत्साक्षि प्रसिद्ध सूर्य (पढमां) पछेवली युगनी आदिनी पछेवा मासनी पूर्य ओधक

વિંશતિકેન શતેન છિત્વા ચતુર્નવતિ ૨ ભાગાન્ ઉપાદાય તસ્મિન્ ૨ खलु देशे तां तां पौर्ण-
मासीं सूर्यो युनक्ति, तावत् एतेषां खलु पञ्चानां सम्प्रत्सराणां चरमां द्वाषष्टिं पौर्णमासीं
सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत् जम्बूद्वीपस्य खलु प्राचीनाप्राचीनतया उदीचिदक्षि
णायतया जीवया मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा पौरस्त्ये चतुर्भागमंडले सप्तविंशति-
भागान् उपादाय अष्टाविंशतिभागं विंशतिधा छित्वा अष्टादश भागान् उपादाय त्रिभिर्भागै
र्द्वाभ्यां च कलाभ्यां दाक्षिणात्यं चतुर्भागमण्डलम् असंप्राप्तः, अत्र खलु सूर्यः चरमां द्वाषष्टि-
तमां पौर्णमासीं युनक्ति ॥सू० ६४॥

टीका-पूर्वस्मिन् त્રિપष्टિતમે સૂત્રે ચન્દ્રસ્ય પૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિમણ્ડલં સમ્યક્ વિવિચ્ય
સમ્પ્રત્યસ્મિન્ ચતુઃષ્ટિતમેઽર્થાધિકારસૂત્રે સૂર્યસ્ય પૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિપ્રદેશં પ્રતિપાદયિષુસ્ત-
દ્વિર્વેયં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમુપદિશતિ-‘તા એસિણં પંચળં સંવચ્છરાણં પદમં પુણિમાસિણિં સૂરે કંસિ
દેસંસિ જોણ્હ’ તાવત્-સૂર્યવિષયકં પ્રશ્નં શ્રૂયતાં તાવત્, એતેષાં-પૂર્વોદિતાનાં પજ્વાનાં સંવ-
ત્સરાણાં-યુગવોધકચાન્દ્રચાન્દ્રાભિવદ્ધિત-ચાન્દ્રાભિવદ્ધિતનામ્નાં પજ્વસમ્વત્સરાણાં મધ્યે
પ્રથમાં-સર્વાદિમાં ‘પુણિમાસિણિં’ પૌર્ણમાસીં સૂર્યઃ ‘કંસિ દેસંસિ’ કસ્મિન્ દેશે-કસ્મિ-
નમણ્ડલપ્રદેશે ‘જોણ્હ’ યુનક્તિ-પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં કસ્મિન્ મણ્ડલપ્રદેશે પરિસમાપયતીતિ

ચંદ્ર કા પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશ કી વિચારણા કરકે અબ સૂર્ય કા
પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિપ્રદેશ કા પ્રતિપાદન કરને કે હેતુ સે उस विषय का
प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-पूर्व के तिरसठवें सूत्र में चंद्रका पूर्णिमा परिसमापक मंडल को
सम्यक् प्रकार से विवेचन करके अब इस चोसठवें अर्थाधिकार सूत्र में सूर्य
का पूर्णिमा परिसमापि प्रदेश का प्रतिपादन करने की इच्छा से उस विषय
संबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं पदमं पुणिमा-
सिणिं सूरै कंसि देसंसि जोण्ह) ये पूर्व कथित चांद्र चांद्र अभिवद्वित चांद्र एवं
अभिवद्वित नाम के युगवोधक पांच संवत्सरो में पहली (पुणिमासिणिं) पूर्णिमा
को सूर्य (कंसि देसंसि) किस मण्डलप्रदेश में रहकर (जोण्ह) योग करता है ?

અંદ્રમાના પૂર્ણિમા પરિસમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણા કરીને હવે સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિ-
સમાપ્તિ પ્રદેશનું પ્રતિપાદન કરવા માટે તે વિષયસંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે,-

ટીકાર્થ- પહેલાના ત્રેસઠમા સૂત્રમાં અંદ્રના પૂર્ણિમા પરિસમાપક મંડળનું સારી રીતે
વિવેચન કરીને હવે આ ચોસઠમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિસમાપક પ્રદેશનું
પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાથી એ વિષય સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્રનું કથન કરે છે. (તા એસિણં
પંચળં સંવચ્છરાણં પદમં પુણિમાસિણિં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) આ પૂર્વકથિત આંદ્ર,
આંદ્ર, અભિવદ્ધિત, આંદ્ર અને અભિવદ્ધિત નામના યુગવોધક પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલી
(પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમાને સૂર્ય (કંસિ દેસંસિ) કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (જોણ્હ) યોગ કરે

गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भगवान् समुत्तरयति—‘ता जंसि णं देसंसि सूरं चरिमं वावट्ठिं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणवतिं भागे उवाइणावेत्ता, एत्थणं से सूरिणं पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ’ तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापट्ठितमां पौर्णमासीं युनक्ति, तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्त्वा चतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति । तावत्—तत्र सूर्यस्य पौर्णमासीपरिणमनविचारे ‘जंसि णं देसंसि’ यस्मिन् खलु देशे—चतुराशीत्यधिकशतमण्डलेषु यस्मिन् मण्डलप्रदेशे खल्विति निश्चयेन स्थितः सन् ‘सूरिणं’ सूर्यश्चरिमां—सर्वान्तिमां युगान्तिमां पाश्चात्ययुगवर्त्तिनीं ‘वावट्ठिं’ द्वापट्ठितमां ‘पुण्णिमासिणिं’ पौर्णमासीं ‘जोएइ’ युनक्ति—परिसमापयति ‘ताए’ तस्मात् ‘पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ’ पौर्णमासीस्थानात्—चरमद्वापट्ठितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात् स्थानात् परतो मण्डलं ‘चउवीसेणं सएणं’ चतुर्विंशतिकेन शतेन—चतुर्विंशत्यधिकशतेन ‘छेत्ता’ छित्त्वा—विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् ‘चउणवतिं भागे’ चतुर्नवतिभागान् ‘उवाइणावेत्ता’ उपादाय तत्तुल्यतमान् भागान् गृहीत्वा ‘एत्थ णं’ अत्र णमिति निश्चितं—अत्रैव प्रदेशे खलु

अर्थात् प्रथम माने सर्वादि पूर्णिमा को सूर्य किस मंडल प्रदेश में स्थित होकर समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके श्रीभगवान् उत्तर में कहते हैं—(ता) सूर्य का पूर्णिमा के परिणमन प्रदेश की विचारणा में (जंसि णं देसंसि) एकसो चौरासी मंडलों में जिस मंडलप्रदेश में रहा हुवा (सूरं) सूर्य (चरिमं) युग की अन्तिम माने पाश्चात्य युग की (वावट्ठिं) वासठवीं (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) समाप्त करता है (ताए) उस (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) अन्तिम वासठवीं पूर्णिमा परिसमाप्ति स्थान से पर के मंडल को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चौबीसवें (छेत्ता) विभाग करके अर्थात् उतने विभाग करके उनमें से (चउणवतिं भागे) चौराणवें भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं) इस प्रदेश में (से सूरिणं) वह प्रसिद्ध सर्व जगत्साक्षि

छे ? अर्थात् प्रथम ओटवे के सर्वानी आदि पूर्णिमाने सूर्य क्या मंडलप्रदेशमां रहिने समाप्त करे छे ? आ रीते श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांख्यीने श्रीलगवान् तेना उत्तरमां कहे छे के—(ता) सूर्यना पूर्णिमाना परिणमन प्रदेशनी विचारणुमां (जंसि णं देसंसि) ओकसो चौबीसवीं मंडलोमां ओ मंडल प्रदेशमां रहिने (सूरं) सूर्य (चरिमं) युगना अंतती पाछवा युगनी (वावट्ठिं) वासठमी (पुण्णिमासिणिं) पूर्णिमाने (जोएइ) समाप्त करे छे ? (ताए) ओ (पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ) छेददी वासठमी पूर्णिमाना समाप्ति स्थानथी पछीना मंडलने (चउवीसेणं सएणं) ओकसो चौबीसवीं (छेत्ता) विभाग करीने तेमांथी (चउणवतिं भागे) चौराणु भागोने (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करीने (एत्थ णं) आ प्रदेशमां (से सूरिणं) ते सूर्य जगत्साक्षि प्रसिद्ध सूर्य (पढमां) पड़ेदी युगनी आदिनी पड़ेदा मासनी पूर्य ओपध

‘સે સૂરિણ’ સ સૂર્યઃ પ્રસિદ્ધઃ સર્વસાક્ષીરૂપઃ સૂર્યઃ ‘પદમં’ પ્રથમાં—સર્વાદિમાં યુગાદિ પ્રથમ-માસપ્રપૂર્ણપ્રદ્યોતિનીં ‘પુણિમાસિણિં’ પૌર્ણમાસીં ‘જોણ્ઠ’ યુનક્તિ—પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં પરિ-સમાપયતીત્યર્થઃ । કથમેતદવસીયતે, કાત્રોપપત્તિઃ ?—કિમત્રમૂલં કારણમિતિ ચેત્ પ્રોચ્યતે—ઇહ પરિપૂર્ણેષુ ત્રિંશદહોરાત્રેષુ પરિસમાપ્તેષુ સત્સુ સપ્ત સૂર્યસ્તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે ચારં ચરન્ પ્રવર્તમાનઃ પ્રાપ્યતે ન ચ ન્યૂનાધિકેષુ કતિપયમાગેષુ દૃશ્યતે इति પ્રત્યક્ષોપલબ્ધિ-રૂપાવાસના । પૌર્ણમાસી ચ ચાન્દ્રમાસપર્યન્તે સમાસિં સમુપૈતિ, ચાન્દ્રમાસસ્ય ચ પરિમાણં મધ્યમમાનેન ઇકોનત્રિંશદહોરાત્રાઃ ઇકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાષષ્ટિભાગાઃ—૨૯ $\frac{1}{2}$ इत्युक्तं પ્રાક્ અતોડત્ર ત્રિંશત્તમેડહોરાત્રે દ્વાત્રિંશતિ દ્વાષષ્ટિભાગેષુ ગતેષુ સૂર્યશ્ચરમદ્વાષષ્ટિતમાત્ પૌર્ણમાસીપરિસમાસિનિવન્ધનાત્—સ્થાનાત્ ચતુર્નવતૌ ચતુવિંશત્યધિકશતમાગેષુ અતિ-ક્રાન્તેષુ પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયન્નવાપ્યતે । અત્રૈતદુક્તં ભવતિ—ત્રિંશતામાગૈસ્તમેવ

સૂર્ય (પદમં) પહેલી યુગ કે આદિ કી પ્રથમમાસ પૂર્ણબોધક (પુણિમાસિણિ) પૂર્ણિમા કો (જોણ્ઠ) યોગ કરતા હૈ અર્થાત્ પહેલી પૂર્ણિમા કો સમાસ કરતા હૈ । યહ કિસ પ્રકાર સે હોતા હૈ ? ઇસમેં કયા ઉપપત્તિ અર્થાત્ ઇસમેં મૂલ કારણ હૈ ? ઇસકે લિયે કહતે હૈ—યહાં પર પરિપૂર્ણ ત્રીસ અહોરાત્ર સમાસ હોને પર વહી સૂર્ય ડસી મંડલ પ્રદેશ મેં ગતિ કરતા રહતા હૈ, ઇસસે ન્યૂનાધિક કોઈ બી ભાગ મેં નહી દિખતા હૈ યહ પ્રત્યક્ષ ઉપલબ્ધિ સે સિદ્ધ હોતા હૈ, પૂર્ણિમા ચાન્દ્રમાસ કે અન્ત મેં સમાસ હોતી હૈ, ચાન્દ્રમાસ કા પરિમાણ મધ્યમ-માન સે ડન્તીસ અહોરાત્ર તથા ઇક અહોરાત્ર કા બાસઠિયા વત્તીસ ભાગ ૨૯ $\frac{1}{2}$ હોતા હૈ ઇસા પહેલે કહા હી હૈ, અતઃ યહાં પર ત્રીસવેં અહોરાત્ર મેં બાસઠિયા વત્તીસ ભાગોં મેં સૂર્ય અંતિમ બાસઠવીં પૂર્ણિમા પરિસમાસિ સ્થાન સે ઇકસો ચોવીસ ભાગોંમેં સે ચોરાણવેં ભાગ ગત હોને પર પ્રથમ પૂર્ણિમા કો પરિસમાસ કરતા હૈ, યહાં પર ઇસા કહા જાતા હૈ—ત્રીસ ભાગોં સે ડસી પ્રદેશ

(પુણિમાસિણિ) પૂર્ણિમાને (જોણ્ઠ) યોગ કરે છે ? અર્થાત્ પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ કેવી રીતે થાય છે ? તેમાં શું ઉપપત્તિ એટલે કે મૂળ કારણ છે ? તે બતાવવા માટે કહે છે—અહીંયાં પરિપૂર્ણ ત્રીસ અહોરાત્ર સમાપ્ત થાય ત્યારે એજ સૂર્ય એજ મંડળ પ્રદેશમાં ગતિ કરતા રહે છે. તેનાથી ન્યૂનાધિક કેઈપણ ભાગમાં દેખાતા નથી આ પ્રત્યક્ષ ઉપલબ્ધીથી સિદ્ધ થાય છે, પૂર્ણિમા ચાન્દ્રમાસના અંતમાં સમાપ્ત થાય છે. ચાન્દ્રમાસનું પરિમાણ મધ્યમ માનથી ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ ૨૯ $\frac{1}{2}$ થાય છે. તેમ પહેલાં કહ્યું છે. તેથી અહીં ત્રીસમા અહોરાત્રમાં બાસઠિયા બત્રીસ ભાગોમાં સૂર્ય છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્તિ સ્થાનથી એકસો ચોવીસ ભાગો-માંથી ચોરાણુ ભાગ ગયા પછી પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. આવી એમ કહેવામાં આવે છે. કે—ત્રીસભાગોથી એ પ્રદેશને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય કદાપિ સમાપ્ત કરતા નથી.

દેશમપ્રાપ્તઃ સન્ કદાચિદપિ ન સમવાપ્યત इति । यतोहि त्रिंशतो द्वापष्टिभागानामहोरात्र-
सत्कानामद्यापि स्थितत्वात् तथाभूते प्रदेशे न कदापि प्रवर्त्तमानः सम्प्राप्तो भवतीति निय-
मात् परिपूर्णेषु एकोनत्रिंशदहोरात्रेषु प्रथमां पौर्णमासीं परिपूरयनीत्युक्तं भवतीत्यर्थः । ततो
भूयः प्रश्नयति गौतमः—‘ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुणिमासिणिं सूरं कंसि
देसंसि जोएइ ?’ तावत् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे
युनक्ति ? । तावत् तत्र मण्डलविचारे एतेषामनन्तरोदितानां युगे ‘पंचण्हं’ पञ्चानां—पञ्च-
संख्यकानां संवत्सराणां मध्ये ‘दोच्चं’ द्वितीयां—युगादौ द्वितीयमासप्रपूर्णद्योतिकां ‘पुणि-
मासिणिं’ पौर्णमासीं ‘सूरं’ सूर्यः ‘कंसि देसंसि’ कस्मिन् देशे—कस्मिन् मण्डलप्रदेशे
युनक्ति—परिसमापयतीति गौतमस्य जिज्ञासावृत्तिं विज्ञाय भगवान् यथातथ्यं समुत्तरयति—
‘ता जंसि णं देसंसि सूरं पढमं पुणिमासिणिं जोएइ ताओ पुणिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं
चउवीसेणं सएणं छेत्ता दो चउणवइभागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से सूरं दोच्चं पुणिमासिणिं
जोएइ’ तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पूर्णिमासीस्थानात्
मण्डलं चतुर्विंशतिकेन क्षणेन छित्वा द्विचतुर्नवतिभागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यो
द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति । भगवान् कथयति—तावत्—तत्र सौरपौर्णमासी परिणमनविचारे

को बिना प्राप्त किये ही कदापि समाप्त नहीं करता है । कारण की एक अहो-
रात्र का बासठिया तीस भागों के स्थित रहने से उस प्रकार के प्रदेश में
प्रवर्तमान होकर कदापि संप्राप्त नहीं होता है, इस नियम से उन्तीस अहोरात्र
पूर्ण होने पर प्रथम पूर्णिमा को समाप्त करता है, ऐसा कहा हैं । पुनः श्री
गौतमस्वामी पूछते हैं—(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुणिमा-
सिणिं सूरं कंसि देसंसि जोएइ) मंडल विचारणा में ये पूर्वोक्त युग में (पंचण्हं)
पांच संवत्सरों में (दोच्चं) युगादि दूसरे मासद्योतिका (पुणिमासिणिं)
पूर्णिमा को सूर्य (कंसि देसंसि) किस मंडलप्रदेश में रहकर योग करता है ?
अर्थात् समाप्त करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके
इसका यथार्थ उत्तर देते हुवे श्री भगवान् कहते हैं—(ता) सौर पूर्णिमा के

કારણકે એક અહોરાત્રના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગો રહેવાથી એ પ્રકારના પ્રદેશમાં પ્રવર્તમાન
થઈને કદાપી પ્રાપ્ત થતા નથી. એ નિયમથી એત્રણત્રીસ અહોરાત્ર પૂર્ણ થયા પછી
પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ કહ્યું છે. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે—(તા
એસિણં પંચણ્હં સંવચ્છરાણં પુણિમાસિણિં સૂરં કંસિ દેસંસિ જોએ) મંડળ પ્રદેશ વિચાર-
ણામાં આ પૂર્વકથિત યુગમાં (પંચણ્હં સંવચ્છરાણં) પાંચ સંવત્સરોમાં (દોચ્ચં) યુગની
આદિના બીજા માસને જણાવનારી (પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમા ને (સૂરં) સૂર્ય (કંસિ દેસંસિ)
કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહી ને (જોએ) યોગ કરે છે ? એટલે કે સમપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌત-
મસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના યથાર્થ ઉત્તર આપતા શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા) સૌર પૂર્ણિ-

‘जंसि णं देसंसि’ यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे सूर्यः प्रथमां युगादिकां ‘पुणिमासिणि’ पौर्णमासीं युनक्ति-परिसमापयति ‘ताए’ तस्मात् ‘पुणिमासिणिट्ठाणाओ’ पौर्णमासीस्थानात्-प्रथमपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात्-मण्डलात् परतो यन्मण्डलं तत् ‘चउवीसेणं सएणं’ चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन ‘छेत्ता’ छित्वा विभज्य तन्मितान् भागान् विधाय तद्गतान् ‘दो चउणवइभागे’ द्विचतुर्नवतिभागान् ६ एतन्मितानंशान् ‘उवाइणावेत्ता’ उपादाय-तत्तुल्यभागं गृहीत्वा ‘एत्थ णं’ अत्र खलु-अत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यो द्वितीयां पौर्णमासीं युनक्ति-द्वितीयां पौर्णमासीमपि परिसमापयति । अत्रापि गणितयुक्तिः पूर्वप्रतिपादितयुक्तिवदेव ज्ञेयेति । अथ तृतीयपौर्णमासीविषये पुनर्गौतमः प्रश्नयति-‘ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुणिमासिणिं सूरं कंसि देसंसि जोएइ ?’ तावत् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयां पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् परिणमन विचार में (जंसि देसंसि) जिस मंडल प्रदेश में (सूरं) सूर्य (पहलं) पहली-युग की आदि की (पुणिमासिणिं) पूर्णिमा को (जोएइ) परिसमाप्त करता है, (ताओ) उस (पुणिमासिणिट्ठाणाओ) प्रथम पूर्णिमा के समाप्ति स्थान से अर्थात् मंडल से जो (मंडलं) दूसरा मंडल को (चउवीसेण सएण) एकसो चौबीस से (छेत्ता) विभाग करके अर्थात् एकसो चौबीस भाग करके उनमें से (दो चउणवइभागे) चउराणवे दो भाग को ६ अर्थात् इतने प्रमाण अंशों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं) इसी मंडलप्रदेश में रहा हुवा (से सूरं) वह सूर्य (दोच्चं पुणिमासिणिं जोएइ) दूसरी पूर्णिमा को भी समाप्त करता है । यहां पर गणितप्रक्रिया पूर्वप्रतिपादित युक्ति अनुसार ही समझलेवें ।

अब तीसरी पूर्णिमा के विषय में श्री गौतमस्वामी भगवान् श्री को पुनः पूछते हैं—(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुणिमासिणिं सूरं कंसि देसंसि जोग्इ) ये पूर्व प्रतिपादित पांचवर्षात्मक युग के चांद्रादि पांच संवत्सरों

માના પરિણમન વિચારમાં (જંસિ દેસંસિ) જે મંડળ પ્રદેશમાં (સૂરે સૂર્ય (પદમં) પહેલી એટલેકે યુગની આદિની (પુણિમાસિણિ) પૂર્ણિમાને (જોણ) સમાપ્ત કરે છે, (તાઓ) એ (પુણિમાસિણિદ્વા) જાત્રો) પહેલી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ રથાનથી અર્થાત્ મંડળથી (મંડલ) બીજા મંડળને (વરગોસેળ મળણ) એકસો ચોવીસથી (છેતા) વિભાગ કરીને અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી (દો ચડળવદમાગે) ચોરાણના બે ભાગોને દૃઢ અર્થાત્ એટલા પ્રમાણ વાળા અંશેને (ઝવાણાવેતા) ગ્રહણ કરીને (પૃથ્વળ) આજ મંડળપ્રદેશમાં રહેલ (સૂર) સૂર્ય (નોત્ત્વં પુણિમાસિણિ જોણ) બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીંયાં ગણિત પ્રક્રિયા પહેલા પ્રતિપાદિત કરેલ યુક્તિ અનુસાર જ સમજી લેવી, હવે ત્રીજી પૂર્ણિમાના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી ભગવાન્શ્રીને ફરીથી પૂછે છે—(તા પૃથ્વળ પંચમં સંચન્દ્રારાણં તત્ત્વં પુણિમાસિણિ સૂરે કંસિ દેસંસિ જોણ) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ વર્ષવાળા યુગના

દેશે યુનક્તિ ? । તાવત્-તત્ર એતેપાં પૂર્વતઃ પ્રતિપાદિતાનાં યુગે પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં-
ચાન્દ્રાદિ પશ્ચવત્સરાણાં મધ્યે યુગપૂર્વાદિં તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં સૂર્યઃ 'કંસિ ણં દેસંસિ' કસ્મિન્
ખલુ દેશે-કસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે યુનક્તિ ? , તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતીતિ-ગૌતમસ્ય
પ્રશ્નં શ્રુત્વા ભગવાનાહ-‘તાં જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે દોચ્ચં પુણ્ણિમાસિણિં જોણ્હ તાઓ પુણ્ણિ-
માસિણિટ્ટાણાઓ મંડલં ચડવીસેણં સણં છેત્તા ચડણવહ્મણે ઉવાહ્ણાવેત્તા एत्थળં સે સૂરે
તચ્ચં પુણ્ણિમાસિણિં જોણ્હ’ તાવત્ યસ્મિન્ ખલુ દેશે સૂર્યો દ્વિતીયાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ
તસ્માત્ પૌર્ણમાસીસ્થાનાત્ મળ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા ચતુર્નવતિભાગાન્ ઉપાદાય
અત્ર ખલુ સ સૂર્યસ્તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ । તત્ર સૂર્યસ્ય પૂર્ણિમાપરિણમનવિચારે સ્વ-
કક્ષાયાં ચારં ચરન્ સૂર્યો યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ દ્વિતીયાં પૌર્ણમાસીં પરિસમા-
પયતિ તસ્માદ્દ્વિતીયપૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિસ્થાનાત્ પરતો યન્મળ્ડલં તચ્ચતુર્વિંશત્યધિકેન
શતેન છિત્વા તદ્ગતાન્ ચતુર્નવતિભાગાનુપાદાય તત્રૈવ પ્રદેશે તૃતીયામપિ પૌર્ણમાસીં પરિ-
સમાપયતીતિ ભગવતઃ સમુત્તરમ્ । તતો ભૂયોઽપિ ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ-‘તા एएसि णं पंचण्हं

મેં અર્થાત્ યુગ કે પૂર્વાર્ધ મેં ત્રીસરી પૂર્ણિમા કો સૂર્ય (કંસિ દેસંસિ) કૌનસા
મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર સૂર્ય યોગ કરતા હૈ ? અર્થાત્ ત્રીસરી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત
કરતા હૈ ? હસપ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્
કહતે હૈ (તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે દોચ્ચં પુણ્ણિમાસિણિં જોણ્હ તાઓ પુણ્ણિ-
માસિણિટ્ટાણાઓ મંડલં ચડવીસેણં સણં છેત્તા ચડણવહ્મણે ઉવાહ્ણા-
વેત્તા एत्थ णं સે સૂરે તચ્ચં પુણ્ણિમાસિણિં જોણ્હ) સૂર્ય કી પૂર્ણિમા પરિણમન
મંડલ વિચારણા મેં અપની કક્ષામેં ગમન કરતા સૂર્ય જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહ
કર દૂસરી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ, ડસ દૂસરી પૂર્ણિમા કે સમાપ્તિ સ્થાન
સે પશ્ચાત્ જો મંડલ આવે ડસકો ચોવીસ સે વિભાગ કરકે ડસમેં રહે
હુવે ચોરાળવે ભાગોં કો ગ્રહણ કરકે ડસી પ્રદેશ મેં ત્રીસરી પૂર્ણિમાકો બી

ચાન્દ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં એટલે કે યુગના પૂર્વાર્ધમાં ત્રીજી પૂર્ણિમાને સૂર્ય (કંસિ દેસંસિ)
ક્યા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સૂર્યયોગ કરે છે ? એટલે કે ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ?
આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં ભગવાન્શ્રી શ્રીગૌતમસ્વામીને
કહે છે-(તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે દોચ્ચં પુણ્ણિમાસિણિં જોણ્હ, તાઓ પુણ્ણિમાસિ-
ણિટ્ટાણાઓ મંડલં ચડવીસેણં સણં છેત્તા ચડણવહ્મણે ઉવાહ્ણાવેત્તા एत्थ णं સે સૂરે તચ્ચં
પુણ્ણિમાસિણિં જોણ્હ) સૂર્યના પૂર્ણિમા પરિણમન મંડળની વિચારણામાં પોતાની કક્ષામાં
ગમન કરતો સૂર્ય જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, એ
બીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનથી પછીતું જે મંડળ આવે તેના એકસો ચોવીસ
વિભાગ કરીને તેમાં રહેલાં ચોરાણુ ભાગોને ગ્રહણ કરીને એ જ પ્રદેશમાં ત્રીજી પૂર્ણિમાને
સૂર્ય પણ સમાપ્ત કરે છે.

संवच्चराणं दुवालसमं पुणिमासिणिं सूरं कंसि णं देसंसि जोएइ' तावत् एतेपां पञ्चानां सम्बत्सराणां द्वादशीं पौर्णमासीं सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत्-तत्र प्रश्नोत्तरक्रमे गौतमः कथयति यत् एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां चान्द्रादि सम्बत्सराणां मध्ये द्वादशीं पौर्णमासीं-प्रथमवर्षान्तद्योतिकां पौर्णमासीं सूर्यः 'कंसि णं देसंसि' कस्मिन् खलु देशे-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति-द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नः । ततो भगवानाह- 'ता जंसिणं देसंसि सूरं तच्चं पुणिमासिणिं जोएइ ताओ पुणिमासिणिद्वाणाओ मंडलं चउवीसेण सएण छेत्ता अट्ठचत्ताले भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं सूरं दुवालसमं पुणिमासिणिं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा अष्ट पट्चत्वारिंशद्भागशतं उपादाय अत्र खलु स सूर्यो द्वादशीं पौर्णमासीं युनक्ति । 'ता' तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् सूर्यः-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे वर्तमानः सूर्यस्तृतीयां पौर्णमासीं युनक्ति परिसमापयति 'ताए' तस्मात् 'पुणिमासिणिद्वाणाओ' पौर्णमासी स्थानात्-तृतीयपौर्णमासी परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् परतो यन्मण्डलं स्यात् तन्मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतु-

समास करता है । श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्चराणं दुवालसमं पुणिमासिणिं सूरं कंसि णं देसंसि जोएइ) ये पूर्वोक्त पांच चांद्रादि संवत्सरो में बारहवीं पूर्णिमा को सूर्य (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में रहकर (जोएइ) योग करता है ? अर्थात् बारहवीं पूर्णिमा को समास करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ना जंसि णं देसंसि सूरं तच्चं पुणिमासिणिं जोएइ) जिस मंडल-प्रदेश में रहा हुआ सूर्य तीसरी पूर्णिमाको समास करता है (ताओ) उस (पुणिमासिणिद्वाणाओ) तीसरी पूर्णिमा समासि मंडल स्थान से पर का जो मंडल हो उस मंडल को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एक सौ चोवीस से छेद करके अर्थात् एकसौ चोवीस से भाग करके उसमें से (अट्ठचत्ताले भागसए)

श्री गौतमस्वामी द्वितीयां पुछे छे-(ता एसि णं पंचण्हं संवच्चराणं दुवालसमं पुणिमासिणिं सूरं कंसि णं देसंसि जोएइ) आ पूर्वोक्त पांच चांद्रादि संवत्सरोमां पारभी पूरिंमाने सूर्य (कंसिदेसंसि) क्या मंडलप्रदेशमां रहिने (जोएइ) योग करे छे ? अर्थात् पारभी पूरिंमाने समाप्त करे छे ? आ प्रमाणे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नने आंखणीने तेना उत्तरमां श्री भगवान् कहे छे-(ता जंसि णं देसंसि सूरं तच्चं पुणिमासिणिं जोएइ) ने मंडल प्रदेशमां रहिने सूर्य त्रील पूरिंमाने समाप्त करे छे. (ताओ) ते (पुणिमासिणिद्वाणाओ) त्रील पूरिंमाना समाप्ति मंडल स्थानथी पछीनुं ने मंडल छाय ते मंडलने (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) ओकसो चोवीसथी छेदीने अर्थात् ओकसो चोवीस भाग करीने तेमांथी (अट्ठचत्ताले भागसए) आठसो छेतावीस ८४: भागने (उवाइणावेत्ता) अट्ठ करीने (एवमं)

વિંશતિકેન શતેન છિત્વા-ચતુર્વિંશત્યધિકેન વિભજ્ય તન્મિતાન્ ભાગાન્ વિભાય તદ્ગતાન્
 'અદ્વ ચત્તાલે ભાગસર્' અષ્ટ પદ્ચત્વારિંશદ્ ભાગશતં-પદ્ ચત્વારિંશદુત્તરમષ્ટશતભાગં-૮૪૬
 ષત્પરિમિતં ભાગં 'ઉવાઙ્નાવેત્તા' ઉપાદાય-તત્તુલ્યભાગં ગૃહીત્વા યદ્ ભવેદ્ 'એત્થ ણં'
 અત્ર खलु-તત્રૈવ પ્રદેશે કિલ 'સૂરે' સૂર્યો વર્તમાનઃ સન્ 'દુવાલસમં' દ્વાદશીં-યુગસ્ય પ્રથમ-
 વર્ષાન્તબોધિકાં પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ-પરિસમાપયતીત્યર્થઃ, અથ કથમત્ર 'અદ્વ ચત્તાલે ભાગ-
 સર્' અષ્ટપદ્ચત્વારિંશદ્ ભાગશતમિત્યુપપદ્યત્ત્વમિતિ ચેદુચ્યતે-યતોહિ તૃતીયાયાઃ પૌર્ણમાસ્યાઃ
 પરતો દ્વાત્રિંશદ્ ૩૨ ઉક્તાસ્તથૈવાત્ર સૂર્યચારે ધ્રુવાઙ્કાશ્ચતુર્નવતિઃ-૯૪ પ્રતિપાદિતાસ્મન્તિ
 અતઃચતુર્નવતિ નૈવભિર્ગુણ્યતે-૯૪ × ૯ = ૮૪૬ જાતાન્યષ્ટોશતાનિ પદ્ચત્વારિંશદધિકાનિ-
 ૮૪૬ ઇત્યુપપદ્યન્તે ધ્રુવાઙ્કાશ્ચિત્ત્વમિતિ । દ્વાદશીં પૌર્ણમાસીં યાવત્ પ્રત્યેકપૌર્ણમાસીપરિણમન-
 પ્રદેશં વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ શેષપૌર્ણમાસીવિષયમતિદેશમાહ- 'એવં खलु एएणोवाएणं ताए
 ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउत्तिं चउणउत्तिं भागे
 उवाङ्णावेत्ता तंसि तंसि णं देसंसि तं तं पुण्णिमासिणिं सूरै जोएइ' એવં खलु एतेनोपायेन
 તસ્માત્ તસ્માત્ પૌર્ણમાસીસ્થાનાત્ મંડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા ચતુર્નવતિચતુર્ન-
 વતિ ભાગાન્ ઉપાદાય તસ્મિન્ તસ્મિન્ खलु देशे तां तां पौर्णमासीं सूर्यो युनक्ति । एवं
 खलु-पूर्वप्रतिपादितनियमेन किल इति निश्चितमेतेनोपायेन-अनन्तरोदितध्रुवाङ्कगणित-
 आठसो छियालीस ८४६ भाग को (उवाङ्णावेत्ता) ग्रहण करके (एत्थ णं).
 उसी प्रदेश में (सूरै) सूर्य रहकर (दुवालसमं) युग की प्रथम वर्षान्तबोधिका
 पूर्णिमा को समाप्त करता है, यहां पर (अद्वचत्ताले भागसर्) आठसो छिया-
 लीस भाग किस प्रकार से होता है ? इसके लिये कहते हैं-तीसरी पूर्णिमा के
 पर बत्तीस ३२ कहे हैं, उसी प्रकार यहां पर सूर्य के गमन में ध्रुवाङ्क चोराणवें
 ९४ प्रतिपादित किये हैं अतः चोराणवें को नव से गुणा करे ९४ × ९ = ८४६
 आठसो छियालीस ध्रुवाङ्क हो जाते हैं ।

बारहवीं पूर्णिमा यावत् प्रत्येक पूर्णिमा के परिणमन प्रदेश की विचारणा
 करके अब शेष पूर्णिमा विषयक अतिदेश सूत्र से कहते हैं-(एवं खलु एएणो-
 वाएणं) ये पूर्वप्रतिपादित नियम से यह निश्चित उपाय से पहले कहे हुवे

એજ પ્રદેશમાં રહીને (સૂરે) સૂર્ય (દુવાલસમં) યુગની પ્રથમ વર્ષાન્તબોધિકા પૂર્ણિમાને
 સમાપ્ત કરે છે. અહીં (અદ્વચત્તાલે ભાગસર્) આઠસો છેતાલીસ ભાગ કેવી રીતે થાય છે ?
 તે બાબુવા માટે કહે છે- ત્રીજી પૂર્ણિમાના બત્રીસ ૩૨ ભાગ કહ્યા છે એજ પ્રમાણે
 અહીં સૂર્યના ગમનમાં ધ્રુવાંક ચોરાણ ૯૪ પ્રતિપાદિત કર્યા છે તેથી ચોરાણને નવથી
 ગુણવાથી ૯૪×૯=૮૪૬ આઠસો છેતાલીસ ધ્રુવાંક થઇ બાક છે.

બારમી પૂર્ણિમા યાવત્ દરેક પૂર્ણિમાના પરિણમન પ્રદેશની વિચારણા કરીને હવે
 માત્રની પૂર્ણિમાના સંબંધમાં અતિદેશ સૂત્રથી કહે છે-(એવં खलु एएणोवाएणं) આ પૂર્વ

નિયમેનં સ્વલુ યાં યાં પૌર્ણમાસીં યસ્મિન્ યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે પરિસમાપયતિ 'તાણ તાણ' તસ્માત્ ૨ મળ્ડલપ્રદેશાત્ તસ્યાસ્તસ્યાઃ પૌર્ણમાસ્યાસ્તાં તાં-અનન્તરામનન્તરસ્થિતાં પૌર્ણમાસીં તસ્માત્ તસ્માત્-પાશ્ચાત્યાત્ પાશ્ચાત્યાત્ 'પુણ્ણિમાસિણિદ્વાળાઓ' પૌર્ણમાસીસ્થાનાત્-પૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિનિવન્ધનાત્ પરતઃ સ્થિતં 'મળ્ડલં ચઠવીસેણં સણ્ણં' ચતુર્વિંશતિકેન શતેન-ચતુર્વિંશત્યધિકશતેન 'છેત્તા' છિત્વા-વિભજ્ય તન્મિતાન્ વિભાગાન્ વિધાય પરતસ્તદ્ગતાન્ 'ચઠ્ઠણઠત્તિં ચઠ્ઠણઠત્તિં ભાગે' ચતુર્નેવતિ ચતુર્નેવતિ ભાગાન્-તતુલ્યાન્ પ્રત્યેકસ્ય ધ્રુવાઙ્કાન્ 'ઉવાઙ્કાવેત્તા' ઉપાદાય-તતુલ્યભાગાન્ ગૃહીત્વા 'તંસિ તંસિ ણં દેસંસિ' તસ્મિન્ તસ્મિન્ સ્વલુ દેશે-સ્વલ્લિવતિ નિશ્ચિતં તસ્મિન્ તસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યસ્તં તં પુણ્ણિમાસિણિં-તાં તાં પૌર્ણમાસીં 'જોણ્ણ' યુનક્તિ તાં તાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતિ સ ચૈવં પરિસમાપયન્ તાવદ્ વેદિતવ્યો યાવત્ ભૂયોઽપિ ચરમા દ્વાષઠ્ઠિં-દ્વાષઠ્ઠિતમાં પૌર્ણમાસીં તસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે પરિસમાપયતિ યસ્મિન્ સ્વલુ મળ્ડલપ્રદેશે પાશ્ચાત્યયુગ-

ધ્રુવાઙ્કાની ગણિતપ્રક્રિયા સે જિસ જિસ પૂર્ણિમા કો જિસ જિસ મંડલપ્રદેશ મેં સમાપ્ત કરતા હૈ, (તાણ તાણ) ઉસ ઉસ મંડલપ્રદેશ સે ઉસ ઉસ પૂર્ણિમા કા ઉસ ઉમ અર્થાત્ અનન્તર અનન્તર સ્થિત પૂર્ણિમા કો ઉસ ઉસ અર્થાત્ પશ્ચાત્ પશ્ચાત્ સ્થિત (પૂર્ણિમાસિણિદ્વાળાઓ) પૂર્ણિમા કે સમાપ્તિ સ્થાન સે પર રહા હુવા (મંડલં ચઠવીસેણ સણ્ણ) મંડલ કો એકસો ચોવીસ સે (છેત્તા) વિભક્ત કરકે અર્થાત્ ઉતને પ્રમાણ કે વિભાગ કરકે ઉન ભાગોં મેં સે (ચઠ્ઠણઠત્તિં ચઠ્ઠણઠત્તિં ભાગે) ચોરાણવેં ચોરાણવેં ભાગોં કો અર્થાત્ ઉતને પ્રમાણવાલે ધ્રુવાઙ્કોં કો (ઉવાઙ્કાવેત્તા) ગ્રહણ કરકે (તંસિ તંસિ ણં દેસંસિ) ઉસ ઉસ મંડલપ્રદેશ મેં રહકર (તં તં પુણ્ણિમાસિણિં) ઉસ ઉસ પૂર્ણિમા કો (સૂરે જોણ્ણ) સૂર્ય સમાપ્ત કરતા હૈ, હિસ પ્રકાર સમાપ્ત કરકે વહાં તક રહતા હૈ કિ જહાં તક ફિર સે અન્તિમ વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો ઉસ મંડલપ્રદેશ મેં સમાપ્ત કરે, કિ જિસ મંડલપ્રદેશ મેં

પ્રતિપાદિત નિયમાનુસાર આ નિશ્ચિત ઉપાયથી પહેલા કહેલા ધ્રુવાંકની ગણિત પ્રક્રિયાથી જે જે પૂર્ણિમાને જે જે મંડળપ્રદેશમાં સમાપ્ત કરે છે, (તાણ તાણ) તે તે મંડળપ્રદેશથી તે તે એટલે કે પછી પછીના (પુણ્ણિમાસિણિદ્વાળાઓ) પૂર્ણિમાના સમાપ્તિસ્થાનની પછી રહેલા (મંડલં ચઠવીસેણ સણ્ણ) એકસો ચોવીસ (છેત્તા) વિભાગ કરીને એટલે કે એટલા પ્રમાણના વિભાગો કરીને તે ભાગોમાંથી (ચઠ્ઠણઠત્તિં ચઠ્ઠણઠત્તિં ભાગે) ચોરાણું ચોરાણું ભાગોને એટલે કે એટલા પ્રમાણના ધ્રુવાંકોને (ઉવાઙ્કાવેત્તા) ગ્રહણ કરીને (તંસિ તંસિ ણં દેસંસિ) તે તે મંડળપ્રદેશમાં રહીને (તં તં પુણ્ણિમાસિણિં) તે તે પૂર્ણિમાને (સૂરે જોણ્ણ) સૂર્ય સમાપ્ત કરે છે.

આ રીતે પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરીને ત્યાં સુધી તે રહે છે કે-ફરીથી છેલ્લી બાતકમી પૂર્ણિમાને એ મંડળપ્રદેશમાં સમાપ્ત કરે કે જે મંડળપ્રદેશમાં પાછલા યુગ સંબંધી છેલ્લી

सम्बन्धिनीं चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापितवान्, एतच्चावसीयते गणितक्रम-
वशाद्यथा कश्चित् पृच्छति-सप्तविंशतितमां पौर्णमासीं कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन्
सूर्यः परिसमापयतीति तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिस्थानात् सप्तविंशतितमा पौर्णमासी
पञ्चविंशतिस्तेन चतुर्नवतिः पञ्चविंशत्या गुण्यते- $९४ \times २५ = २३५०$ जातानि पञ्चाशद-
धिकानि त्रयोविंशति शतानि, अत्रैव प्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः सप्तविंशतितमां पौर्णमासीं
परिसमापयतीत्यर्थः ॥ इत्थमेव पाश्चात्ययुगचरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्ध-
नात्-परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् परतो मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतप्रविभक्तस्य सत्कानां
चतुर्नवति चतुर्नवति भागानामतिक्रमे तस्यास्तस्या पौर्णमास्याः परिसमाप्तिः स्यात् । अत-
एव सर्वेषां स्थानान्तराणां ध्रुवाङ्गरूपो चतुर्नवतिः द्वाषष्ट्या गुण्यते- $९४ \times ६२ = ५८२८$
जातानि अष्टापञ्चाशच्छतानि अष्टाविंशत्यधिकानि । पुनरेतेषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन
भागो ह्रियते- $\frac{५८२८}{१००} = ५८$ लब्धाः सम्पूर्णाः सप्तचत्वारिंशत् सकलमण्डलपरावर्त्ताः । एतेषां

पीछले युग संबंधी अंतिम बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त की हो, इससे यह
फलित होता है कि गणित क्रमवशात् कोई पूछे कि सत्ताइसवीं पूर्णिमा किस
मंडलप्रदेश में रहकर सूर्य उसको समाप्त करता है ? तो तीसरी पूर्णिमा के
समाप्ति स्थान से सत्ताइसवीं पूर्णिमा पचीसवीं होती है अतः चोराणवे को
पचीस से गुणा करे $९४ \times २५ = २३५०$ तो तेईससो पचास होते हैं, यहां के
प्रदेश में रहकर सूर्य सत्ताइसवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है । इसी प्रकार
पीछले युग की अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा समाप्ति स्थान से अर्थात् समाप्ति
मंडलप्रदेश से पर के एकसो चोवीस भागवाले मंडल संबंधी चोराणवे भागों
को अतिक्रम करने पर उस उस पूर्णिमा की परिसमाप्ति होती है । अत एव
सभी स्थानान्तर का ध्रुवाङ्गरूप चोराणवे को बासठ से गुणा करे $९४ \times ६२ =$
 ५८२८ अठावनसो अठाईस होते हैं, इनको एकसो चोवीस से भाग करे
 $\frac{५८२८}{१००} = ५८$ तो संपूर्ण सेंतालीस लब्ध होता है । इनको प्रयोजन न होने से त्याज्य

भासठमी पूर्णिमाने समाप्त करी होय आनाथी ये इलित थाय छे-गणित क्रमवशात् कोई
प्रश्न करे के-सत्यावीसमी पूर्णिमा क्या मंडलप्रदेशमां रहिने सूर्य तेने समाप्त करे छे ?
तो त्रीण पूर्णिमाना समाप्तिस्थानथी सत्यावीसमी पुनम पचीसमी थाय छे, तेथी
चोराणवे पचीसथी गुणवा. $९४ \times २५ = २३५०$ त्रेवीससो पचास थाय छे. येण प्रदेशमां रहिने
सूर्य सत्यावीसमी पूर्णिमाने समाप्त करे छे, अर्थात् समाप्त थयेव मंडल प्रदेशथी पछीना
अेकसो चोवीस भागवाणा मंडल संबंधी चोराणु चोराणु भागोने अतिक्रमणु करवाथी ते ते
पूर्णिमानी समाप्ति थाय छे. तेथीण अधाण स्थानान्तरना ध्रुवांके रुप चोराणवे भासठथी
गुणुकार करवो. $९४ \times ६२ = ५८२८$ तो अठावनसो अठ्ठावीस थाय छे. तेनो अेकसो चोवी-
सथी भाग करवो $\frac{५८२८}{१००} = ५८$ आ रीते संपूर्ण सेंतालीस आवे छे, तेनुं प्रयोजन न

પૂર્ણચક્રપરાવર્તનાં પ્રયોજનાભાવાત્ ત્યાજ્યાઃ કેવલં રાશેનિર્લેપીભવનાત્ સમાગતં યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યઃ પાશ્ચાત્યયુગસમ્બન્ધિચરમદ્વાષ્ટિતમપૌર્ણમાસીપરિસમાપક-સ્તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે વિવિક્ષિતસ્યાપિ યુગસ્ય ચરમાં દ્વાષ્ટિતમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમા-પયતીતિ સિદ્ધયતિ ।-અથ સમ્પ્રતિ ચરમદ્વાષ્ટિતમપૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિવિવન્ધનં મળ્ડલ-પ્રદેશે ગૌતમો ભૂયઃ પૃચ્છતિ-‘તા ઇસિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં ચરિમં વાવટ્ઠિં પુણિમા-સિણિં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ’ તાવત્ એતેષાં પચ્ચાનાં સંવત્સરાણાં ચરમાં દ્વાષ્ટિં પૌર્ણ-માસીં સૂર્યઃ કસ્મિન્ દેશે યુનક્તિ ?-તાવત્-તત્ર પૂર્ણિમાપરિસમાપ્તિવિચારે ‘ઇસિ ણં’ એતેષા-મનન્તરોદિતાનાં યુગપ્રતિબોધકાનાં પચ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં મધ્યે ‘ચરિમં’ ચરમાં-સર્વાન્તિમાં -યુગપાશ્ચાત્યાં ‘વાવટ્ઠિં’ દ્વાષ્ટિં-દ્વાષ્ટિતમાં ‘પુણિમાસિણિં’ પૌર્ણમાસીં-યુગાન્તવોધિકાં પૌર્ણમાસીં ‘સૂરે’ સૂર્યઃ ‘કંસિ દેસંસિ’ કસ્મિન્ પ્રદેશે-કસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે યુનક્તિ-પરિ-સમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા જંબુદીવસ્સ ણં દીવસ્સ પાર્ણપહિણીયતાપ

કરે, કેવલ રાશિ કે નિર્લેપ હોને સે જિસ મંડલપ્રદેશ મેં રહકર સૂર્ય પીછલે યુગ સંબંધી અંતિમ વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ડસી મંડલપ્રદેશ મેં વિવ-ક્ષિત યુગ કી અન્તિમ વાસઠવી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ યહ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અવ શ્રીગૌતમસ્વામી અંતિમ વાસઠવીં પૂર્ણિમા સમાપ્ત મંડલ પ્રદેશ સ્થાન કે વિષય મેં ફિરસે ભગવાન કો પૂછતે હૈં-(તા ઇસિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં ચરિમં વાવટ્ઠિં પુણિમાસિણિં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) (તા) પૂર્ણિમાપરિસમાપ્તિ કી વિચારણા મેં (ઇસિ ણં) યે પૂર્વોક્ત યુગ પ્રતિબોધક (પંચહં સંવચ્છરાણં) પાંચ સંવત્સરો મેં (ચરિમં) સર્વાન્તિમ (વાવટ્ઠિં) વાસઠવીં (પુણિમાસિણિં) યુગ કે અન્તવોધિકા પૂર્ણિમા કો (સૂરે) સૂર્ય (કંસિ દેસંસિ) કિસ મંડલપ્રદેશ મેં સ્થિત હોકર (જોણ્હ) સમાપ્ત કરતા હૈ । ઇસપ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા જંબુદીવસ્સ ણં દીવસ્સ) પૂર્ણિમા

હોવાથી ત્યાગ કરે કેવળ સંખ્યા નિર્લેપ હોવાથી જે મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય પાછલા યુગ સંબંધી છેલ્લી વાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્તિ કરે છે. એજ મંડળપ્રદેશમાં વિવિક્ષિત યુગની છેલ્લી વાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી છેલ્લી વાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્ત મંડળપ્રદેશ સ્થાનના વિષ-યમાં ફરીથી ભગવાનને પૂછે છે-(તા ઇસિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં ચરિમં વાવટ્ઠિં પુણિમા-સિણિં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) પૂર્ણિમા સમાપ્તિની વિચારણામાં (ઇસિ ણં) આ પૂર્વોક્ત યુગ પ્રતિબોધક (પંચહં સંવચ્છરાણં) પાંચ સંવત્સરોમાં (ચરિમં) સર્વાન્તિમ (વાવટ્ઠિં) વાસઠમી (પુણિમાસિણિં) યુગના અન્તવોધિકા પૂર્ણિમાને (સૂરે) સૂર્ય (કંસિ દેસંસિ) કયા મંડળપ્રદે-શમાં રહીને (જોણ્હ) સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા જંબુદીવસ્સ ણં દીવસ્સ) પૂર્ણિમાના સમાપ્ત પ્રદેશ વિચા-

ઉદીણદાહિણાયતાએ જીવાએ મંડલં ચતુર્વીસેણં સણં છેત્તા પુરચ્છિમિલ્લંસિ ચઠ્ઠાગમણ્ડ-
લંસિ સત્તાવીસં ભાગે ઉવાઙ્ણાવેત્તા અદ્ધાવીસહિભાગં વીસઠ્ઠા છેત્તા અદ્ધારસભાગે ઉવાઙ્ણાવેત્તા
તિહિં ભાગેહિં દોહિ ય કલાહિં દાહિણિલ્લં ચઠ્ઠાગમણ્ડલં અસંપત્તે એત્થ ણં સૂરે ચરિમં
વાવટ્ઠિં પુણ્ણિમાસિણિં જોપ્પહિં' તાવત્ જમ્બૂદ્વીપસ્ય સ્વલુ પ્રાચીનાપ્રાચીનતયા ઉદીચિદક્ષિ-
ણાયતયા જીવયા મણ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા પૌરસ્ત્યે ચતુર્ભાગમણ્ડલે સપ્તવિંશતિ
માગાન્ ઉપાદાય અષ્ટાવિંશતિતમં ભાગં વિંશતિધા છિત્વા અષ્ટાદશમાગાન્ ઉપાદાય ત્રિભિ-
ર્ભાગૈર્દ્વાભ્યાં ચ કલાભ્યાં દાક્ષિણાત્યં ચતુર્ભાગમણ્ડલં અસંપ્રાપ્તઃ, અત્ર સ્વલુ સૂર્યશ્વરમાં દ્વાપર્ષિ
પૌર્ણમાસીં યુનક્તિ । તાવત્-તત્ર પૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિપ્રદેશવિચારે પુરોવર્ત્તમાનસ્ય જમ્બૂદ્વીપ-
સ્ય દ્વીપસ્ય સ્વલ્લિવિતિ વાક્યાલંકારે 'પાર્ણપડીણીયતાએ' પ્રાચીનાપ્રાચીનતયા-પૂર્વપશ્ચિમા-
યતયા, અત્રાપિ પ્રાચીનગ્રહણેન ઉત્તરપૂર્વાદિક્-ઈશાનકોણો ગૃહ્યતે અપાચીન ગ્રહણેન ચ દક્ષિ-
ણાપરાદિક્ નૈર્ઋત્યકોણો ગૃહ્યતે અતોડ્યમર્થઃ સિદ્ધયતિ યત્ ઉત્તરપૂર્વદક્ષિણાપરાયતયા-ઈશાન
નૈર્ઋત્યકોણગતવિસ્તૃતતયા-ઈશાનકોણાન્નૈર્ઋત્યકોણં યાવત્ ગતયા રેખયા, એવં ચ 'ઉદીણ-
દાહિણાયતાએ' ઉદીચિદક્ષિણાયતયા-ઉત્તરદક્ષિણાયતયા, અત્રાપિ ઉદીચિગ્રહણેન ઉત્તરા-
પરાદિક્ ગૃહ્યતે-વાયવ્યકોણો ગૃહ્યતે, તથા ચ દક્ષિણગ્રહણેન દક્ષિણપૂર્વાદિક્-આગ્નેય કોણો
ગૃહ્યતે એતેનાયમર્થઃ સિદ્ધયતિ યત્ ઉદીચિદક્ષિણાયતયા-ઉત્તરાપરદક્ષિણપૂર્વાયતયા-વાયવ્ય-
કોણાદાગ્નેયકોણપર્યન્તં વિસ્તૃતતયા રેખયા 'જીવાએ' જીવયા પ્રત્યશ્ચયા-દ્વરિકયા મણ્ડલં-

કે સમાસિપ્રદેશ કી વિચારણા મેં પુરસ્થિત જંબૂદ્વીપ કે (પાર્ણપડીણાયતાએ)
પૂર્વ પશ્ચિમ કી ઓર લંબાયમાન યહાં પર ભી પ્રાચીન કહને સે ઉત્તર પૂર્વદિશા
માને ઈશાનકોણ ગૃહીત હોતા હૈ તથા અપાચીન કહને સે દક્ષિણ પશ્ચિમ
અર્થાત્ નૈઋત્યકોણ ગૃહીત હોતા હૈ । ઇસસે યહ અર્થ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ ઉત્તર
પૂર્વ તથા દક્ષિણ પશ્ચિમ અર્થાત્ ઈશાન સે નૈઋત્યકોણ પર્યન્ત કી વિસ્તૃત ગત-
રેખા સે એવં (ઉદીણદાહિણાયતાએ) ઉત્તર દક્ષિણ કી ઓર લંબી યહાં પર ભી
ઉદીચી કહને સે ઉત્તરપશ્ચિમદિશા ગૃહીત હોતી હૈ, અતઃ વાયવ્ય કોણ
સમજા જાતા હૈ, તથા દક્ષિણ કહને સે દક્ષિણ પૂર્વ આગ્નેય કોણ લિયા જાતા
હૈ અતઃ ઇસ કથન સે યહ અર્થ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ ઉત્તર પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ

રણુમાં સમીપસ્થ જંબૂદ્વીપના (પાર્ણપડીણીયતાએ) પૂર્વપશ્ચિમ તરફ લંબાયમાન અહીં પણ
પ્રાચીન કહેવાથી ઉત્તરપૂર્વદિશા એટલે કે ઇશાન કોણ ગ્રહણ થયેલ છે તથા અપાચીન
કહેવાથી દક્ષિણપશ્ચિમ એટલે કે નૈઋત્યકોણ ગ્રહણ થયેલ છે, આથી એવો અર્થસિદ્ધ થાય
છે કે-ઉત્તરપૂર્વ અને દક્ષિણપશ્ચિમ એટલે કે ઇશાનથી નૈઋત્યકોણ સુધીની વિસ્તારવાળી
રેખાથી અને (ઉદીણદાહિણાયતાએ) ઉત્તરદક્ષિણ તરફ લંબી અહીં પણ ઉદીચીન કહેવાથી
ઉત્તરપશ્ચિમ દિશા ગૃહીત થાય છે, તેથી વાયવ્ય કોણ સમજવું. તથા દક્ષિણ કહેવાથી
આગ્નેયકોણ ગ્રહણ થાય છે. તેથી આ કથનથી એ અર્થ સિદ્ધ થાય છે કે-ઉત્તરપશ્ચિમ

भुज्यमानमण्डलप्रदेश 'चउवीसेणं सएणं छेत्ता' चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा-चतुर्विंशत्यधिकशतेन विभज्य-तावन्मितान् भागान् विधाय, भूयोऽपि चतुर्भिर्भक्त्वा 'पुरच्छिमिलंसि' पौरस्त्ये-पूर्वदिग्बुध्तिनि 'चउभागमंडलंसि' चतुर्भागमण्डले अर्थात् एकत्रिंशद् भागप्रमाणे, यतोहि चतुर्विंशत्यधिकं शतं यदि चतुर्भिर्विभज्यते तदा $128 \div 8 = 31$ एकत्रिंशलभ्यते । सर्वेभ्योऽपि भागेभ्यः 'सत्तावीसं भागे' सप्तविंशतिभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय गृहीत्वा, अर्थात् एकत्रिंशत् प्रमाणभागेभ्यः सप्तविंशतिभागान् गृहीत्वा अन्यत्र स्थापयेत् । तदग्रेतनमष्टाविंशतितमं भागं 'वीसहा छेत्ता' विंशतिधा छित्वा-विभज्य विंशतिप्रमाणानि खण्डानि कृत्वा, तेभ्यो विंशतिप्रमाणखण्डेभ्य 'अट्टारसभागे' अष्टादशभागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-अष्टादशभागान् गृहीत्वा प्रथमोदितस्य चतुर्भागमण्डलस्यैकत्रिंशत्प्रमाणस्यावशिष्टैः 'तिहिं भागेहिं' त्रिभिर्भागैरन्यत्र स्थापितैश्चतुर्थस्य च भागस्य 'दोहिं य कलाहिं'

पूर्व अर्थात् वायव्य कोण से आग्नेय कोण पर्यन्त की विस्तृत रेखा से (जीवाए) जीवा अर्थात् दोरी से भुज्यमान मंडलप्रदेश को (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) एकसो चोवीस से विभक्त करके अर्थात् एकसो चोवीस भाग करके फिरसे चार भाग करके (पुरच्छिमिलंसि) पूर्वदिशा संबधी (चउभाग मंडलंसि) चतुर्भाग मंडल में अर्थात् इकतीस भाग प्रमाणवाले मंडल में कारण की एकसो चोवीस को जो चार से विभक्त करे तो $128 \div 8 = 31$ इकतीस लभ्य होता है । उन भागोंमें से (सत्तावीसं भागे) सत्ताईस भागों को (उवाइणावेत्ता) लेकर के अर्थात् इकतीस भागोंमें से सत्ताईस भागोंको ले करके अन्यत्र रक्खे तथा उन के पीछे के अठाईसवें भाग को (वीसइ छेत्ता) वीससे भाग करके माने वीस खण्ड करके उन वीस खंडोंमें से (अट्टारसभागे) अट्टारह भागों को (उवाइणावेत्ता) ले करके पहले कहे हुवे चतुर्भागमंडल के इकतीस प्रमाण भागोंमें से शेष रहे हुवे (तिहिं भागेहिं) तीन भागों से

अने दक्षिणपूर्व अर्थात् वायव्यकोणवृथी आग्नेयकोण पर्यन्त विस्तारवाणी रेखाथी (जीवाए) अर्थात् विभक्त यत्ता मंडल प्रदेशने (चउवीसेणं सएणं छेत्ता) ओकसो चोवीस विभाग करीने अर्थात् ओकसो चोवीस भाग करीने पछी चारथी भागवा ओ रीते भाग करीने (पुरच्छिमिलंसि) पूर्वदिशा संबधी (चउभागमंडलंसि) चतुर्भाग मंडलभां अर्थात् ओकतीस भाग प्रमाणवाणा मंडलभां करणु के ओकसो चोवीसने जे चारथी विभक्त करे $128 \div 8 = 31$ ओकतीस आवे छे, ओ भागोभांथी (सत्तावीसं भागे) सत्तावीस भागोने (उवाइणावेत्ता) लधने अर्थात् ओकतीस भागोभांथी सत्तावीस भागोने लधने ओकतरु राखवा तथा तेना पछीना अठ्ठार-वीसभा भागने (वीसहा छेत्ता) वीस भाग करीने ओटले के वीस भांउ करीने ओ वीस भांडोभांथी (अट्टारस भागे) अट्टार भागोने (उवाइणावेत्ता) लधने पछेलां कछेला चतुर्भाग-मंडलना ओकतीस भागोभांथी पाझी रहेला (तिहिं भागेहिं) त्रय भागोभांथी अन्यत्र

द्वाभ्यां कलाभ्यां विंशतितमाभ्यां 'दाहिणिल्लं' दाक्षिणात्यं-दक्षिणदिग्गतं वाह्यं च 'चउ-
भागमंडलं' चतुर्भागमण्डलं 'असंपत्ते' असम्प्राप्तः-तद्गतचतुर्भागमण्डलात् पूर्वएव स्थितः
सन् 'एत्थ णं' अत्र खलु-अत्रैव प्रदेशे किल-तत्रैव मण्डलप्रदेशे खलु 'सूरे' सूर्यः 'चरिमं'
चरमां-सर्वान्तिमां-युगपाश्चात्यां 'वावट्ठिं' द्वापट्ठिं-द्वापट्ठितमां 'पुण्णिमासिणिं' पूर्णिमासीं
-युगपाश्चात्यबोधिकां सर्वान्तिमां द्वापट्ठितमां पौर्णमासीं तत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन्
सूर्यो 'जोएइ' युनक्ति-तां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्यर्थः । इत्येवं क्रमेण पूर्णिमा परिस-
माप्तिप्रदेशोऽवगन्तव्यः । ज्ञात्वा च तथैव स्वशिष्येभ्य उपदिशेच्चेति । इति ॥ सू० ६४ ॥

तदेवं सूर्याचन्द्रमसोः पूर्णिमा परिसमाप्तिदेशं विचार्य सम्प्रति तयोरमावास्या परि-
समाप्तिदेशं प्रतिपादयिषुः प्रथमतः चन्द्रविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-

मूलम्-ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छगणं पढमं अमावासं चंदे कंसि
देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठिं अमावासं
जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं
भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे पढमं अमावासं जोएइ, एवं
जेणेव अभिलावेणं चंदस्स पुण्णिमासिणीओ तेणेव अभिलावेणं अमा-
वासाओ भणितव्वाओ । बीइया ततिया दुवालसमी । एवं खलु एए-

अन्यत्र स्थापित चतुर्थ भाग के (दोहिं य कलाहिं) वासवें की दो कलाओं से
(दाहिणिल्लं) दक्षिणदिशा में रहा हुआ बाह्य मंडल के (चउभागमंडलं) चतु-
र्भाग मंडल को (असंपत्ते) उस चतुर्भाग मंडल से पूर्व में स्थित होकर (एत्थ
णं) उसी प्रदेश में अर्थात् उसी मंडल प्रदेश में (सूरे) सूर्य (चरिमं) सर्वान्तिम
युगपाश्चात्य (वावट्ठिं) वासठवीं (पुण्णिमासिणिं) युग की पाश्चात्य बोधिका
वासठवीं पूर्णिमा को उसी मंडलप्रदेश में रहा हुआ सूर्य (जोएइ) योग करता
है अर्थात् पूर्णिमा को समाप्त करता है । इसप्रकार क्रमसे पूर्णिमा समापक प्रदेश
जानलेवे । तथा जान करके उसी प्रकार स्वशिष्यों को उपदेश करे ॥सू० ६४॥

राजेश्वर चार भागना (दोहिं य कलाहिं) बीसभानी के कलाथी (दाहिणिल्लं) दक्षिण दिशाभां
रहेला बाह्यमंडलना (चउभागमंडलं) चतुर्भाग मंडलने (असंपत्ते) के चतुर्भाग मंडलथी
पड़ेला रहींने (एत्थ णं) आन्त्र प्रदेशभां ओठवे के ओन्त्र मंडल प्रदेशभां (सूरे) सूर्य (चरिमं)
सर्वान्तिम युग पश्चात्पति (वासठ्वीं) वासठभी (पुण्णिमासिणिं) युगना अंतबोधिका वासठभी
पूर्णिमाने ओन्त्र मंडलप्रदेशभां रहेला सूर्य (जोएइ) योग करे छे, अर्थात् के पूर्णिमाने
समाप्त करे छे, आ रीतना कभी पूर्णिमा समापक प्रदेश समझ लेवे । तथा ते जान्छीने
के रीते स्वशिष्याने उपदेश करवे ॥ सू० ६४ ॥

णोवाएणं ताओ ताओ अमावासद्गुणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं हेत्ता
दुवीसं दुवीसं भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं
चंदेणं जोएइ । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठि अमा-
वासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं
बावट्ठि पुण्णिमासिणिं जोएइ ताओ पुण्णिमासिणिट्ठाओ मंडलं चउ-
वीसेणं सएणं हेत्ता छत्तीसोलसभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे
चरिमं बावट्ठि अमावासं जोएइ ।सू० ६५॥

छाया-तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां प्रथमां अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे
युनक्ति ? तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वापष्टिं अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावा-
स्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वाविंशतं भागान् उपादाय अत्र खलु स
चन्द्रः प्रथमां अमावास्यां युनक्ति, एवं येनैव अभिलापेन चन्द्रस्य पौर्णमासीस्थानात् तेनैव
अभिलापेन अमावास्याः भणितव्याः । द्वितीया तृतीया द्वादशी । एवं खलु एतेनोपायेन
तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वाविंशतिं द्वाविंशतिं भागान्
उपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे तां तां अमावास्यां चन्द्रः खलु युनक्ति । तावत् एतेषां
पञ्चानां सम्बत्सराणां चरमां द्वापष्टिं अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावत्
यस्मिन् देशे चन्द्रश्चरमां द्वापष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतु-
र्विंशतिकेन शतेन छित्वा षट्त्रिंशतं भागान् उत्कोस्य, अत्र खलु स चन्द्रश्चरमां द्वापष्टिं
अमावास्यां युनक्ति ॥सू० ६५॥

टीका-चतुःषष्टितमे सूत्रे सूर्यस्य पूर्णिमा परिसमाप्तिविषयं सम्यक् विविच्य सम्प्रत्य-
स्मिन् पञ्चषष्टितमेऽर्थाधिकारसूत्रे सूर्याचन्द्रपसोरमावास्यापरिसमाप्तिप्रदेशं प्रतिपादयिषुः
प्रथमतश्चन्द्रविषयकं अमावास्या परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशं पृच्छति गौतमः-‘ता एएसि णं

इसप्रकार सूर्य चंद्रमा का पूर्णिमा परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा करके
अब चंद्र सूर्य के अमावास्या समाप्तिप्रदेश का प्रतिपादन करने के हेतु से प्रथम
चंद्रविषयक प्रश्नसूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-चोसठवें सूत्र में सूर्य का पूर्णिमा समाप्तिविषयका सम्यक् प्रकार
से विचारणा करके अब इस पैंसठवें अर्थाधिकार सूत्रमें सूर्य चन्द्रमा का

आ रीते सूर्य चंद्रमाना पूर्णिमा परिसमाप्तिप्रदेशनी विचारणा करीने हुवे चंद्र
सूर्यना अमावास्या समाप्तिप्रदेशनुं प्रतिपादन करवा भाटे पड़ेलां चंद्र सणंधी प्रश्न
सूत्र छडे छे-

टीकार्थः-चोसठमा सूत्रमां सूर्यनी पूर्णिमा समाप्ति सणंधी सारी रीते विचारणा
करीने हुवे आ पोंसठमा अर्थाधिकार सूत्रमां सूर्यचंद्रमाना अमावास्या समाप्ति

पंचणहं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे कंसि णं देसंसि जोएइ !' तावत् एतेपां पूर्वोदितानां पञ्चानां सम्बत्सराणां प्रथमाम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति तावत्-तत्र चन्द्र-स्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे 'एएसि णं' एतेपामनन्तरप्रतिपादितानां पञ्चानां सम्बत्सराणां-चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां युगबोधकानां वर्षाणां मध्ये खलु प्रथमां-युगप्रथममासमध्यगताम् अमावास्यां चन्द्रः 'कंसि कंसि णं देसंसि' कस्मिन् कस्मिन् खलु देशे-कस्मिन् कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति-प्रथमाममावास्यां परि-समापयतीति । ततो भगवानाह-'ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं वावट्ठिं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे पढमं अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वापट्ठिम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वाविंशतं भागान् उपादाय, अत्र खलु स चन्द्रः प्रथमाम् अमावास्यां युनक्ति । ता-तत्रामावास्यापरिसमाप्ति प्रदेशविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् किल मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् 'चंदे चरिमं' चन्द्रश्चरमां-सर्वान्तिमां-युगपाश्चात्योद्भवां 'वावट्ठिं' द्वापट्ठिं-द्वापट्ठितमां 'अमावासं' अमावास्यां-युगान्तमासमध्यगताममावास्यां 'जोएइ' युनक्ति-परिसमापयति

अमावास्यासमाप्तिप्रदेश का प्रतिपादन करने के लिये प्रथम चन्द्रमा संबंधी अमावास्या समापक मंडलप्रदेश के विषयमें श्री गौतमस्वामी प्रश्न करता हैं-(ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) चन्द्रमा के अमावास्या समापक मंडलप्रदेश की विचारणा में (एएसि णं) ये पूर्व प्रतिपादित पांच संवत्सरो के अर्थात् चांद्र चांद्र अभिवर्धित चांद्र एवं अभिवर्धित ये युग बोधक पांच संवत्सरो में युग के प्रथम मास गत अमावास्या को चंद्र (कंसि कंसि णं देसंसि) किस किस मंडलप्रदेश में स्थित होकर (जोएइ) पहली अमावास्या को समाप्त करता है ? इस प्रश्नके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता) अमावास्या परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा में (जंसि णं देसंसि) जिस मंडल प्रदेश में रहकर (चंदे चरिमं) चंद्र सर्वान्तिम युग की

प्रतिपादन करवा भाटे पड़ेलां चंद्रमा संबंधी अमावास्या समापक मंडलप्रदेशना विषयमां श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे-(ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे कंसि णं देसंसि जोएइ) चंद्रमाना अमावास्या समापक मंडलप्रदेशनी विचारणां (एएसि णं) आ पूर्व प्रतिपादित पांच संवत्सरोमां अर्थात् चांद्र चांद्र, अलिबर्धित, चांद्र अने अलिबर्धित ये युगबोधक पांच संवत्सरोमां युगना पड़ेला भासनी अमावास्याने चंद्र (कंसि कंसि णं देसंसि) क्या क्या मंडलप्रदेशमां रहिने (जोएइ) पड़ेली अमावास्याने समाप्त करे छे ?

प्रश्नना उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे-(ता) अमावास्या परिसमाप्ति प्रदेशनी विचारणां (जंसि णं देसंसि) ये मंडलप्रदेशमां रहिने (चंदे चरिमं) चंद्र सर्वान्तिम युगनी अंतमां

‘તા’ પરિસમાપ્તિસ્થાનાત્ ‘અમાવાસદ્વાણા’ અમાવાસ્યાસ્થાનાત્-દ્વાપષ્ટિતમઅમાવા-
 સ્યાપરિસમાપ્તિસ્થાનાત્-મંડલપ્રદેશાત્ પરતો યન્મંડલં-મંડલપ્રદેશં તત્ ‘ચઢવીસેણં સણં
 છેત્તા’ ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિન્ધા-ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન વિભજ્ય-તાવન્મિતાન્ ભાગાન્
 વિંધાય તદ્ગતાન્ ‘દુબત્તીસં ભાગે’ દ્વાત્રિંશતં ભાગાન્ ‘ઉવાઙ્ણાવેત્તા’ ઉપાદાય-દ્વાત્રિંશત્તમં
 ભાગમાદાય ‘અથ ણં’ અસ્મિન્ ચલુ-અત્રૈવ મંડલપ્રદેશે કિલ સ્થિતઃ સન્ સ ચન્દ્રઃ ‘પદમં
 અમાવાસં’ પ્રથમામમાવાસ્યાં ‘જોઈ’ યુનક્તિ-પ્રથમામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીત્યર્થઃ । અથા-
 ન્યાસમાપ્યમાનામમાવાસ્યાનાં પરિસમાપ્તિબોધક્રમં દર્શયતિ-‘અં જોણેવ અભિલાવેણં ચંદ્રસ
 પુણિમાસિણિઓ તેણેવ અભિલાવેણં અમાવાસાઓ મણિતવ્વાઓ’ અં યેનૈવ અભિલાપેન
 ચન્દ્રસ્ય પૌર્ણમાસ્યસ્તેનૈવ અભિલાપેન અમાવાસ્યા અપિ મણિતવ્યાઃ । અં-પૂર્વોદિતેન પ્રકારેણ
 યેનૈવ ક્રમેણ અભિલાપેન-સમભિવ્યાહારેણ ચન્દ્રસ્ય પૌર્ણમાસ્યો મણિતાઃ-પ્રતિપાદિતાઃ તેનૈવ

અન્ત મેં આનેવાલી (વાવઢિં) વાસઠવીં (અમાવાસં) યુગ કે અન્ત કે માસ કી
 મધ્યવર્તિ અમાવાસ્યા કો (જોઈ) સમાપ્ત કરતા હૈ । (તા) ઉસ સમાપ્તિ
 સ્થાન સે (અમાવાસદ્વાણા) અમાવાસ્યા સમાપ્તિસ્થાન સે અર્થાત્ વાસઠવીં
 અમાવાસ્યા સમાપ્તિસ્થાન સે માને મંડલપ્રદેશ સે (મંડલ) પર કા જો
 મંડલ પ્રદેશ ઉસકો (ચઢવીસેણં સણં છેત્તા) એકસો ચોવીસ સે વિભક્ત
 કરકે ઉતને ભાગોં મેં સે (દુબત્તીસં) વત્તીસ ભાગોં કો (ઉવાઙ્ણાવેત્તા)
 ગ્રહણ કરકે (અથ ણં) ઇતને મંડલપ્રદેશ મેં રહ કર (સે ચંદે) વહ ચંદ્ર
 (પદમં અમાવાસં) પહલી અમાવાસ્યા કો (જોઈ) સમાપ્ત કરતા હૈ । અબ
 અન્ય અમાવાસ્યાઓં કા સમાપ્તિબોધક ક્રમ કો દિશ્વલાતે હૈ-‘અં જોણેવ
 અભિલાવેણં ચંદ્રસ પુણિમાસિણિઓ તેણેવ અભિલાવેણં અમાવાસાઓ
 મણિતવ્વાઓ’ ઇસ પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે જિસ અભિલાપક્રમ સે ચન્દ્રમા સંબંધિ
 પૂર્ણિમા કી સમાપ્તિ પ્રતિપાદિત કી હૈ, ઉસી અભિલાપ ક્રમ સે ચન્દ્ર સંબંધી
 અમાવાસ્યા કી સમાપ્તિક્રમ ભી પ્રતિપાદિત કર લેવેં જો ઇસ પ્રકાર સે હૈ-

આવનારી (વાવઢિં) વાસઠવીં (અમાવાસં) યુગના અંતિમ માસની મધ્યવર્તિ અમાવાસ્યાને
 (જોઈ) સમાપ્ત કરે છે ? (તા) તે સમાપ્તિસ્થાનથી (અમાવાસદ્વાણા) અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ
 સ્થાનથી એટલે કે મંડલપ્રદેશથી (મંડલ) પછીનું જે મંડલપ્રદેશ તેને (ચઢવીસેણં સણં
 છેત્તા) એકસો ચોવીસથી વિભક્ત કરીને એટલે ભાગોમાંથી (દુબત્તીસં) બત્તીસ ભાગોને
 (ઉવાઙ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરીને (અથ ણં) એ મંડલપ્રદેશમાં રહીને (સે ચંદે) તે ચંદ્ર (પદમં
 અમાવાસં) પહેલી અમાવાસ્યાને (જોઈ) સમાપ્ત કરે છે. હવે અન્ય અમાવાસ્યાઓને।
 સમાપ્તિબોધક ક્રમ બતાવે છે-‘અં જોણેવ અભિલાવેણં ચંદ્રસ પુણિમાસિણિઓ તેણેવ અભિ-
 લાવેણં અમાવાસાઓ મણિતવ્વાઓ’ આ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જે અભિલાપ ક્રમથી ચંદ્રમાં
 સંબંધી પૂર્ણિમાની સમાપ્તિનું પ્રતિપાદન કરેલ છે, તેજ અભિલાપ ક્રમથી ચંદ્ર સંબંધી
 અમાવાસ્યાની સમાપ્તિનો ક્રમ પણ પ્રતિપાદિત કરી દેવો. જે આ પ્રમાણે છે- (ચીઢ્યા,

ક્રમેણ અભિલાપેન ચન્દ્રસ્ય અમાવાસ્યા અપિ યણિતવ્યાઃ-પ્રતિપાદનીયાઃ । તદ્યથા-‘વીઙ્યા તતિયા દુવાલસમી’ દ્વિતીયા તૃતીયા દ્વાદશી इत्यादि । તત્ પ્રતિપાદનક્રમો યથાક્રમેણ પ્રતિપાદ્યતે ‘તા ઇણસિ ણં પંચઞ્હં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં અમાવાસં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ !, તા જંસિ ણં દેસંસિ ચંદે પઢમં અમાવાસં જોણ્હ તાઓણં અમાવાસદ્વાણાઓ મંડલં ચઠવીસેણં સણં છેત્તા દુવત્તીસં ભાગે ઉવાઙ્ણાવેત્તા ઇત્થણં સે ચંદે દોચ્ચં અમાવાસં જોણ્હ’ તાવત્ ઇતેષાં પશ્ચાન્નાં સમ્વત્સરાણાં દ્વિતીયાં અમાવાસ્યાં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્ દેશે યુનક્તિ !, इति गौत-मस्य प्रश्नस्ततो भगवान् समुत्तरयति-यावत् यस्मिन् खलु देशे-मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रः प्रथमां अमावास्यां परिसमापयति, तस्मात् खलु अमावास्यास्थानात्-प्रथमाममावा-स्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकशतेन छित्वा-विभज्य तद्गतान् द्वात्रिं-शतं भागान् उपादाय अत्रैव खलु स चन्द्रो द्वितीयाम् अमावास्यां युनक्ति-परिसमापयति ।

(વીઙ્યા તતિયા દુવાલસમી) દૂસરી, તોસરી एवं चारहवीं अमास की समाप्ति का क्रम कह लेवें । वह प्रतिपादित क्रम इस प्रकार से हैं-(ता इणसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोण्ह ? ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं अमावासं जोण्ह ताओ णं अमावासद्वणाओ मंडलं चठ-वीसेणं सणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाङ्णावेत्ता इत्थ णं से चंदे दोच्चं अमावासं जोण्ह) श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं कि ये पांच संवत्सरो में दूसरी अमावास्या को चंद्र किस मंडल प्रदेश में रहकर समाप्त करता है ? उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-जिस मंडल प्रदेश में रहकर चंद्र प्रथम अमा-वास्या को समाप्त करता है उस प्रथम अमावास्यासमापक मंडलप्रदेश से पर के मंडल को एकसो चोवीस भाग कर के उनमें से बत्तीस भागों को ग्रहण कर के यहाँ पर चन्द्र दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है ।

अब श्रीगौतमस्वामी तीसरी अमावास्या के समाप्तिविषय में भगवान् से

તતિયા, દુવાલસમી) બીજી ત્રીજી અને બારમી અમાસની સમાપ્તિનો ક્રમ કહી લેવો. તે પ્રતિપાદન ક્રમ આ પ્રમાણે છે-(તા ઇણસિ ણં પંચઞ્હં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં અમાવાસં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ, તા જંસિ ણં દેસંસિ ચંદે પઢમં અમાવાસં જોણ્હ, તાઓણં અમાવાસદ્વાણાઓ મંડલં ચઠવીસે ણં સણં છેત્તા દુવત્તીસં ભાગે ઉવાઙ્ણાવેત્તા ઇત્થ ણં સે ચંદે દોચ્ચં અમાવાસં જોણ્હ) શ્રી ગૌતમસ્વामी પ્રશ્ન પૂછે છે કે આ પાંચ સંવત્સરોમાં બીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે કે મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે એ પહેલી અમાવાસ્યા સમાપ્ત મંડળ-પ્રદેશ પછીના મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી બત્તીસ ભાગે ને ચત્વરું કરીને અહીંયાં ચંદ્ર બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વामी ત્રીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિવિષયમાં શ્રી ભગવાનને પ્રશ્ન

ભૂયસ્તૃતીયાં પૃચ્છતિ-‘તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ !’ तावत् एतेषां-पूर्वोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये तृतीयाम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् युनक्ति-परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्न-स्ततो भगवान् समुत्तरयति-‘ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ ताओ अमा-वासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थणं से चंदे तच्चं अमावासं जोएइ’ तावत् यस्मिन् खलु देशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वितीयाम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात्-द्वितीयामावास्यापरिसमाप्तिस्थानात्-मण्डलप्रदेशात् परतो यन्मण्डलं तत् चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा-विभज्य तद्गतान् द्वात्रिंशत् भागान् उपादाय अत्र खलु स चन्द्रस्तृतीयाम् अमावास्यां परिसमापयतीति भगवतः समुत्तरं श्रुत्वा भूयोऽपि गौतमः पृच्छति-‘ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ’ तावत् एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वादशीम् अमा-वास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे-मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् युनक्ति-परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्वोक्त पांच संवत्सरो में तीसरी अमावास्या को चन्द्र किस मंडलप्रदेश में रहकर समाप्त करता है ? इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ, ताओ अमा-वास ट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे तच्चं अमावासं जोएइ) जिस मंडल प्रदेश में रहकर चन्द्र दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है उस दूसरी अमावास्या समाप्ति वाले मंडलप्रदेश से पर का जो मंडल हो उनका एकसो चौबीस विभाग करके उनमें से बत्तीस भागों को लेकर इस स्थान में तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है । इस प्रकार से श्रीभगवान् के उत्तर को सुनकर श्रीगौतमस्वामी पुनः श्रीभगवान् को प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्वोक्त पांच संवत्सरो में बारहवीं

પૂછે છે-(તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) આ પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા जंसि णं देसंसि चंदे दोच्चं अमावासं जोएइ, ताओ अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसे णं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से चंदे तच्चं अमावासं जोएइ) જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, એ ત્રીજી અમાવાસ્યાવાળા મંડળપ્રદેશની પચીસ જે મંડળ-પ્રદેશ હોય તેના એકસો ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી બત્તીસ ભાગોને લઈને આ સ્થાનમાં ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાનના ઉત્તરને સાંભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી શ્રીભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवाल-

प्रश्न जिज्ञासां श्रुत्वा भगवान् कथयति—‘ता जंसि णं देसंसि चंदे तच्चं अमावासं जोएइ ताओणं अमावासद्वाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोन्नि अट्टासीए भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं चंदे दुवालसमं अमावासं जोएइ’ तावत् यस्मिन् खलु देशे—मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रस्तृतीयाम् अमावास्यां युनक्ति-परिसमापयति तस्मात् खलु अमावास्यास्थानात्-तृतीयाममावास्यापरिसमाप्तिस्थानात् परतो यन्मण्डलं तच्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा-विभज्य तन्मण्डलं तावन्मितान् विभागान् विधाय तद्गतं द्वि अष्टाशीतिशतभागं—अष्टा-शीत्यधिकशतद्वयमितभागम् उपादाय—२८८ परिमितभागं गृहीत्वा अत्रैव खलु मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वादशीममावास्यां परिसमापयतीति भगवतः समुत्तरम् । सम्प्रति शेषासु—अमावास्यासु अतिदेशं निर्दिशति—‘एवं खलु एणोवाएणं ताए ताए अमावासद्वाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं दुवत्तीसं भागे उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमा-वासं चंदे णं जोएइ’ एवं खलु एतेनोपायेन तस्मात् तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतु-

अमावस्या को चन्द्र किस स्थान में स्थित होकर समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न सुनकर उत्तर में भगवानश्री कहते हैं—(ता जंसि णं देसंसि चंदे तच्चं अमावासं जोएइ ताओणं अमावासद्वाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोन्नि अट्टासीए भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं चंदे दुवलसमं अमावासं जोएइ) जिस मंडल प्रदेश में रहकर चन्द्र तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है उस तीसरी अमावास्या के समाप्तिस्थान से पर का जो मंडल हो उसको एकसो चोवीस से विभक्त कर के अर्थात् उस मंडल का उतना विभाग कर के उनमें से दो सो अठासी भाग २८८ को लेकर इसी मंडल प्रदेश में रहकर चंद्र बारहवीं अमावास्या को समाप्त करता है । अब अवशिष्ट अमावास्या के विषय में अतिदेश से कहते हैं—(एवं खलु एणोवाएणं ताए ताए अमावासद्वाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं भागं

समं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) आ पूर्वोक्त पांथ संपत्सरोभां पारभी अमा-वास्याने अंद्र कथा स्थानभां रहीने सभात्त करे छे ? आ रीते गौतमस्वामीना प्रश्नने सांभणीने उत्तरभां श्रीभगवान् कहे छे—(ता जंसिणं देसंसि चंदे तच्चं अमावासं जोएइ ताओ णं अमावासद्वाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दोन्नि अट्टासीए भागसए उवाइणावेत्ता एत्थ णं चंदे दुवालसमं अमावासं जोएइ) जे मंडलप्रदेशभां रहीने अंद्र त्रील्ल अमावास्याने सभात्त करे छे, जे त्रील्ल अमावास्याना समाप्ति स्थानथी पछीनुं जे मंडल छेथ तेने ओकसो ओवीसथी विभक्त करीने अर्थात् जे मंडलना ओट्ठा विभाग करीने तेमांथी ओसो अठ्याशी २८८ लागने लधने जे मंडलप्रदेशभां रहीने अंद्र पारभी अमावास्याने सभात्त करे छे, हुवे पाडीनी अमावास्याना संपाधभां अतिदेशथी कहे छे—(एवं खलु एणोवाएणं ताए ताए अमावासद्वाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता दुवत्तीसं दुवत्तीसं

विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशत् द्वात्रिंशत् भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे तां ताम् अमावास्यां चन्द्रः खलु युनक्ति । एवं-पूर्वोदितक्रमेण खल्विति निश्चितम् एतेन पूर्वोदितेन उपायेन-गणितप्रक्रियानियमेन तस्मात् तस्मात् अमावास्यास्थानात्-तत्तदमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् यथा-प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिस्थानात् द्वितीयं, द्वितीया-चृतीयं, तृतीयाचचतुर्थमित्येवं क्रमेण परतः परतः स्थितं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकशतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय, तद् गतान् 'दुवत्तीसं दुवत्तीसं भागे' द्वात्रिंशत् द्वात्रिंशत् भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-तत्तुल्य तत्तुल्य भागान् गृहीत्वा यन्मण्डलप्रदेशं निश्चितं भवेत् 'तंसि तंसि णं देसंसि' तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे-तस्मिन् तस्मिन् मण्डलप्रदेशे खलु स्थितः सन् चन्द्रः 'तं तं अमावासं' तां ताम् अमावास्यां खलु 'जोएइ' युनक्ति-तां ताम् अमावास्यां परिसमापयतीति क्रमो वेदितव्यः सर्वत्र । अथ सम्प्रति चरम द्वापष्टितमाममावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धनं देशं गौतमः पृच्छति:-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छरणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे कंसि उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेण जोएइ' पूर्वप्रतिपादित क्रम से इस प्रकार पूर्व कथित उपाय से अर्थात् गणितप्रक्रिया के नियम से उस उस अमावास्या समाप्ति मंडलप्रदेश से जैसे कि प्रथम अमावास्या समाप्तिस्थान से दूसरी, दूसरी के समाप्तिस्थान से तीसरी, तीसरी के समाप्तिस्थान से चौथी इस प्रकार के क्रम से पर पर के रहे हुवे मंडलों को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चौबीस से (छेत्ता) उतने प्रमाण विभाग कर के उनमें से (दुवत्तीसं दुवत्तीसं भागे) बत्तीस बत्तीस भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण कर के अर्थात् उतने प्रमाण भाग कर के जो निश्चित मंडल प्रदेश हो (तंसि तंसि णं देसंसि) उस उस मंडलप्रदेश में रहकर चन्द्र (तं तं अमावासं जोएइ) उस उस अमावास्या को समाप्त करता है इस प्रकार का सर्वत्र क्रम जान लेवें ।

अब अन्तिम बासठवीं अमावास्या समाप्ति के विषय में श्रीगौतमस्वामी

भागो उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेण जोएइ) पूर्वप्रतिपादित कथित आ रीते पूर्वकथित उपायथी अर्थात् गणितप्रक्रियाना नियमथी ते ते अमावास्याना समाप्ति मंडलप्रदेशथी जेमडे-पडेदी अमावास्या समाप्तिस्थानथी भील, भीलना समाप्तिस्थानथी त्रील, त्रीलना समाप्तिस्थानथी येथी आ रीतना कथी पछी पछीना पडेला मंडलाना (चउवीसेण सएण छेत्ता) ओकसो ओवीस विभाग करीने तेमांथी (दुवत्तीसं दुवत्तीसं भागे) भत्रीस भत्रीस भागोने (उवाइणावेत्ता) अडण करीने अर्थात् ओटला प्रमाणना भाग करीने जे निश्चित मंडलप्रदेश होय (तंसि तंसि णं देसंसि) ते ते मंडलप्रदेशमां रळीने अंद्र (तं तं अमावासं जोएइ) ते ते अमावास्याने समाप्त करे छे. आ रीते भधेण कथ समल देवो.

डवे अन्तिम बासठवीं अमावास्या समाप्तिना संबंधमां श्री गौतमस्वामी प्रमु-

देसंसि जोएइ !' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत्-तत्र अमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे, एतेषां-पूर्वतः प्रतिपादितानां पञ्चानां सम्बत्सराणां-चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां सम्बत्सराणां मध्ये 'चरिमं' चरमां-सर्वान्तिमां-युगान्तमासोद्भवां 'बावट्टि' द्वापष्टि-द्वापष्टि-तमां 'अमावासं' अमावास्यां 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे-कस्मिन् खलु मण्डल-प्रदेशे स्थितः सन् 'जोएइ' युनक्ति !-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वापष्टि-तमामन्तिमाममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा केवलज्ञानवान् वीतरागः सर्वज्ञो भगवान् भगणस्थितिं दर्शयन् कथयति-'ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्टि पुण्णिमासिणि जोएइ, ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता छत्ती सोलसभाए उक्कोवइत्ता एत्थणं से चंदे चरिमं बावट्टि अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वापष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशति-केन शतेन छित्वा छेदितं षोडशभागान् उत्कोस्य अत्र खलु स चन्द्रश्चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां युनक्ति । तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् खल्वितिवाक्यालंकारे 'चंदे' चन्द्रः 'चरिमं'-चरमां

प्रभु से प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्टिमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) उस अमावास्या समाप्तक मंडल प्रदेश की विचारणा में ये पूर्वप्रतिपादित चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र, अभिवर्द्धित इस प्रकार के पांच संवत्सरो में (चरिमं) सर्वान्तिम अर्थात् युग के अन्त के मास की (बावट्टि) बासठवीं (अमावासं) अमावास्या को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में रहकर (जोएइ) समाप्त करता है । अर्थात् किस मंडल प्रदेश में रहकर चंद्र सर्वान्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है ? इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर केवलज्ञानवान् सर्वज्ञ भगवान् भगण स्थिति दिखलाते हुवे कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि) चंद्रमा के अमावास्या के समाप्तक मंडलप्रदेश की विचारणा में

श्रीने प्रश्न पूछे थे-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्टिमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) ओ अमावास्या समाप्तक मंडलप्रदेशानी विचारणां आ पूर्वप्रतिपादित चांद्र, चांद्र अभिवर्द्धित, चांद्र अने अभिवर्द्धित आ रीतना पांच संवत्सरोमां (चरिमं) सर्वान्तिम अर्थात् युगना छेव्वामासानी (बावट्टि) आसठमी (अमावासां) अमावास्याने (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) कथा मंडलप्रदेशमां रहीने (जोएइ) समाप्त करे छे अर्थात् कथा मंडलमां रहीने चंद्र सर्वान्तिम आसठमी अमावास्याने समाप्त करे छे ? आ प्रमाणे श्री गौतम-स्वामीना प्रश्नने सांख्यीने डेवणज्ञानी सर्वज्ञ भगवान् भगणस्थिति ज्ञातापता कहे छे-(ता जंसि णं देसंसि) चंद्रमाना अमावास्याना समाप्तक मंडलप्रदेश विचारणां ओ मंडल

विंशतिकेन शतेन छित्वा द्वात्रिंशतं द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे तां ताम् अमावास्यां चन्द्रः खलु युनक्ति । एवं-पूर्वोदितक्रमेण खल्विति निश्चितम् एतेन पूर्वोदितेन उपायेन-गणितप्रक्रियानियमेन तस्मात् तस्मात् अमावास्यास्थानात्-तत्तदमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशात् यथा-प्रथमाममावास्यापरिसमाप्तिस्थानात् द्वितीयं, द्वितीया-चृतीयं, तृतीयाच्चतुर्थमित्येवं क्रमेण परतः परतः स्थितं मण्डलं 'चउवीसेणं सएणं' चतुर्विंशतिकेन शतेन-चतुर्विंशत्यधिकशतेन 'छेत्ता' छित्वा-विभज्य तावन्मितान् भागान् विधाय, तद् गतान् 'दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे' द्वात्रिंशतं द्वात्रिंशतं भागान् 'उवाइणावेत्ता' उपादाय-तत्तुल्य तत्तुल्य भागान् गृहीत्वा यन्मण्डलप्रदेशं निश्चितं भवेत् 'तंसि तंसि णं देसंसि' तस्मिन् तस्मिन् खलु देशे-तस्मिन् तस्मिन् मण्डलप्रदेशे खलु स्थितः सन् चन्द्रः 'तं तं अमावासं' तां ताम् अमावास्यां खलु 'जोएइ' युनक्ति-तां ताम् अमावास्यां परिसमापयतीति क्रमो वेदितव्यः सर्वत्र । अथ सम्प्रति चरम द्वापष्टितमाममावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धनं देशं गौतमः पृच्छति:-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठिं अमावासं चंदे कंसि

उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेण जोएइ' पूर्वप्रतिपादित क्रम से इस प्रकार पूर्व कथित उपाय से अर्थात् गणितप्रक्रिया के नियम से उस उस अमावास्या समाप्ति मंडलप्रदेश से जैसे कि प्रथम अमावास्या समाप्तिस्थान से दूसरी, दूसरी के समाप्तिस्थान से तीसरी, तीसरी के समाप्तिस्थान से चौथी इस प्रकार के क्रम से पर पर के रहे हुवे मंडलों को (चउवीसेणं सएणं) एकसो चौबीस से (छेत्ता) उतने प्रमाण विभाग कर के उनमें से (दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे) बत्तीस बत्तीस भागों को (उवाइणावेत्ता) ग्रहण कर के अर्थात् उतने प्रमाण भाग कर के जो निश्चित मंडल प्रदेश हो (तंसि तंसि णं देसंसि) उस उस मंडलप्रदेश में रहकर चन्द्र (तं तं अमावासं जोएइ) उस उस अमावास्या को समाप्त करता है इस प्रकार का सर्वत्र क्रम जान लेवें ।

अब अन्तिम बासठवीं अमावास्या समाप्ति के विषय में श्रीगौतमस्वामी

भागो उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं चंदेण जोएइ' पूर्वप्रतिपादित क्रमथी आ रीते पूर्वकथित उपायथी अर्थात् गणितप्रक्रियाना नियमथी ते ते अमावास्याना समाप्ति मंडलप्रदेशथी जेमके-पडेदी अमावास्या समाप्तिस्थानथी भील, भीलना समाप्तिस्थानथी त्रील, त्रीलना समाप्तिस्थानथी योथी आ रीतना क्रमथी पछी पछीना पडेदा मंडलाना (चउवीसेण सएण छेत्ता) ओकसो ओवीस विभाग करीने तेमांथी (दुबत्तीसं दुबत्तीसं भागे) णत्रीस णत्रीस भागोने (उवाइणावेत्ता) ग्रहण करीने अर्थात् ओटदा प्रमाणना भाग करीने जे निश्चित मंडलप्रदेश होय (तंसि तंसि णं देसंसि) ते ते मंडलप्रदेशमां रहीने चंद्र (तं तं अमावासं जोएइ) ते ते अमावास्याने समाप्त करे छे. आ रीते णधेज्ज क्रम समल लेवो.

डवे अन्तिम बासठवीं अमावास्या समाप्तिना संघर्षमां श्री गौतमस्वामी प्रबु-

देसंसि जोएइ !' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत्-तत्र अमावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे, एतेषां-पूर्वतः प्रतिपादितानां पञ्चानां सम्बत्सराणां-चान्द्रचान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां सम्बत्सराणां मध्ये 'चरिमं' चरमां-सर्वान्तिमां-युगान्तमासोद्भवां 'बावट्टि' द्वापष्टि-द्वापष्टि-तमां 'अमावासं' अमावास्यां 'चंदे' चन्द्रः 'कंसि देसंसि' कस्मिन् देशे-कस्मिन् खलु मण्डल-प्रदेशे स्थितः सन् 'जोएइ' युनक्ति !-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वापष्टि-तमामन्तिमाममावास्यां परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा केवलज्ञानवान् वीतरागः सर्वज्ञो भगवान् भगणस्थितिं दर्शयन् कथयति-'ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावट्टि पुण्णिमासिणि जोएइ, ताए पुण्णिमासिणिट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता छत्ती सोलसभाए उक्कोवइत्ता एत्थ णं से चंदे चरिमं बावट्टि अमावासं जोएइ' तावत् यस्मिन् खलु देशे चन्द्रश्चरमां द्वापष्टिं पौर्णमासीं युनक्ति तस्मात् पौर्णमासीस्थानात् मण्डलं चतुर्विंशति-केन शतेन छित्वा छेदित पोडशभागान् उत्कोस्य अत्र खलु स चन्द्रश्चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां युनक्ति । तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् खल्वितिवाक्यालंकारे 'चंदे' चन्द्रः 'चरिमं'-चरमां

प्रभु से प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्टिमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) उस अमावास्या समापक मंडल प्रदेश की विचारणा में ये पूर्वप्रतिपादित चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित, चांद्र, अभिवर्द्धित इस प्रकार के पांच संवत्सरो में (चरिमं) सर्वान्तिम अर्थात् युग के अन्त के मास की (बावट्टि) बासठवीं (अमावासं) अमावास्या को (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) किस मंडल प्रदेश में रहकर (जोएइ) समाप्त करता है । अर्थात् किस मंडल प्रदेश में रहकर चंद्र सर्वान्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है ? इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर केवलज्ञानवान् सर्वज्ञ भगवान् भगण स्थिति दिखलाते हुवे कहते हैं-(ता जंसि णं देसंसि) चंद्रमा के अमावास्या के समापक मंडलप्रदेश की विचारणा में

श्रीने प्रश्न पूछे छे-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्टिमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) ओ अमावास्या समापक मंडलप्रदेशनी विचारणां आ पूर्वप्रतिपादित चांद्र, चांद्र अभिवर्द्धित, चांद्र अने अभिवर्द्धित आ रीतना पांच संवत्सरोमां (चरिमं) सर्वान्तिम अर्थात् युगना छेव्वामासनी (बावट्टि) बासठमी (अमावासं) अमावास्याने (चंदे) चंद्र (कंसि देसंसि) कया मंडलप्रदेशमां रहीने (जोएइ) समाप्त करे छे अर्थात् कया मंडलमां रहीने चंद्र सर्वान्तिम बासठमी अमावास्याने समाप्त करे छे ? आ प्रभाषे श्री गौतम-स्वामीना प्रश्नने सांख्यीने केवलज्ञानी सर्वज्ञ भगवान् भगणस्थिति प्रतापता कहे छे-(ता जंसि णं देसंसि) चंद्रमाना अमावास्याना समापक मंडलप्रदेश विचारणां ओ मंडल

—સર્વાન્તિમાં યુગાન્તમાસપૂર્ણબોધિકાં ‘વાવટ્ઠિ’ દ્વાપટ્ટિ—દ્વાપટ્ટિમાં ‘પુણિમાસિણિ’ પૌર્ણ-
માસીં ‘જોણ્હ’ યુનક્તિ—પરિસમાપયતિ, ચન્દ્રો યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન દ્વાપટ્ટિમાં
પૌર્ણમાસીં પરિપૂરયતિ ‘તાણ’ તસ્માત્ ‘પુણિમાસિણિદ્વાણાણ’ પૌર્ણમાસીસ્થાનાત્—દ્વાપટ્ટિમ-
પૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિસ્થાનાદિત્યર્થઃ, પરતઃ સ્થિતં યન્મળ્ડલં તત્ ‘ચઊવીસે ણં સણ ણં છેતા’
ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા—ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન વિભજ્ય—તાવન્મિતાન્ ભાગાન્ વિધાય-
તદ્ગતેષુ ‘છત્તીસોલસ ભાગે’ છેદિત પોઢશભાગાન્ ‘ઉક્કોવહત્તા’ ઉત્કોસ્ય—સમાદાય, પ્રથમં
ચતુર્વિંશત્યધિકશતથા વિભક્તેભ્યો મળ્ડલપ્રદેશેભ્યઃ પોઢશભાગાનાદાયાન્યત્ર સ્થાપયેત્ ।
યતોહિ ચરમદ્વાપટ્ટિતમામમાવાસ્યાયાસ્તથા ચરમદ્વાપટ્ટિતમપૌર્ણમાસ્યાઃ પક્ષેણ—પશ્ચાત્ પક્ષેણ
ચ—પશ્ચાન્તરે વિવક્ષિતમળ્ડપ્રદેશાત્ ચન્દ્રઃ પોઢશભિશ્ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગૈઃ પરતઃ પ્રરૂપ્યતે ।
માસેન દ્વાત્રિંશતા ભાગૈઃ પરતો વર્તમાનસ્ય મળ્ડલસ્ય તત્રૈવ સ્થાને લભ્યમાનત્વાદિદમુક્તમ્
અત એવ છેદિતપ્રદેશેભ્યઃ પોઢશભાગાન્ પૂર્વમવળ્વળ્વ્યમ્ હત્યુક્તં યુક્તિયુક્તિમિવ પ્રતિભાતિ ।

જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં (ચંદ્રે) ચન્દ્ર (ચરિમં) યુગ કે અંતમાસ કે પૂર્ણ બોધિકા
(વાવટ્ઠિ) વાસઠવીં (પુણિમાસિણિ) પૂર્ણિમા કો (જોણ્હ) સમાપ્ત કરતા હૈ, ચંદ્ર
જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ (તાણ) ઉસ
(પુણિમાસિણિદ્વાણાણ) વાસઠવીં પૂર્ણિમાસી કે સમાપ્તિ સ્થાન સે પર રહા હુવા
જો મંડલ હૈ ઉસ મંડલ કો (ચઊવીસેણં સણં છેતા) એકસો ચોવીસ વિભાગ
કરકે ઉનમેં સે (છત્તીસોલસભાગે) વિભક્ત કિયે હુવે સોલહ ભાગોં કો
(ઉક્કોવહત્તા) લેકર અર્થાત્ પ્રથમ એકસો ચોવીસ સે વિભક્ત કિયે હુવે મંડલ
પ્રદેશ મેં સે સોલહ ભાગોં કો લેકર અન્યત્ર રખે, કારણ કી અન્તિમ વાસઠવીં
અમાવાસ્યા કા તથા અન્તિમ વાસઠવીં પૂર્ણિમા કા પશ્ચાન્તર સે વિવક્ષિત
મંડલ પ્રદેશ સે ચંદ્ર એકસો ચોવીસિયા સોલહ ભાગોં સે પર નિરૂપિત કિયા
હૈ । એક માસ કે વત્તીસ ભાગ કે પર વર્તમાન મંડલ કા ઉસી સ્થાન મેં રહને
સે યહ કથન કહા હૈ । અન એવ છેદિત પ્રદેશ સે સોલહ ભાગોં કો રખકર એસા

પ્રદેશમાં (ચંદ્રે) ચંદ્ર (ચરિમં) યુગના છેલ્લા માસને પૂર્ણ બોધિકા (વાવટ્ઠિ) વાસઠવીં
(પુણિમાસિણિ) પૂર્ણિમાને (જોણ્હ) સમાપ્ત કરે છે, ચંદ્ર જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને વાસ-
ઠવીં પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે (તાણ) તે (પુણિમાસિણિદ્વાણાણ) વાસઠવીં પૂર્ણિમાના
સમાપ્તિ સ્થાનથી પછીનું જે મંડળસ્થાન છે એ મંડળને (ચઊવીસેણં સણં છેતા) એકસો
ચોવીસ ભાગ કરીને તેમાંથી (છત્તીસોલસ ભાગે) વિભક્ત કરેલ સોળ ભાગોને (ઉક્કોવહત્તા)
લઈને અર્થાત્ પહેલા એકસો ચોવીસ ભાગથી વિભક્ત કરેલ મંડળપ્રદેશમાંથી સોળ ભાગોને
લઈને એક તરફ રાખવા કારણ કે છેલ્લી વાસઠવીં અમાવાસ્યાના તથા અન્તિમ પૂર્ણિમાના
પશ્ચાન્તરથી વિવક્ષિત મંડળપ્રદેશથી ચંદ્ર એકસો ચોવીસિયા સોળ ભાગોની પછી અર્પિત
કરેલ છે. એકમાસના બત્તીસ ભાગ પછી રહેલ મંડળના એજ સ્થાનમાં રહેવાથી આ કથન
કહેલ છે, અતએવ છેદિત પ્રદેશથી સોળ ભાગોને રાખીને એવું જે કહ્યું છે તે સચુક્તિ

‘एत्थ णं’ अत्र खलु-निश्चितमत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् ‘से चंदे’ स चन्द्रः-स्वकक्षायां
भ्रमन् स एव प्रसिद्धश्चन्द्रः ‘चरिमं’ चरमां-सर्वान्तिमां युगान्तमासोद्भवां ‘वावट्ठिं’ द्वापट्ठिं-
द्वापट्ठितमां ‘अमावासं’ अमावास्यां-सर्वान्तिमां द्वापट्ठितमाममावास्यां ‘जोएइ’ युनक्ति-
तत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रः परिसमापयति । अर्थात् यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थित-
श्चन्द्रो द्वापट्ठितमां पौर्णमासीं परिपूरयति तस्मान्मण्डलप्रदेशात् पूर्वं षोडशभिश्चतुर्विंशत्य-
धिकशतभागैर्न्यूने मण्डलप्रदेशे द्वापट्ठितमाम् अमावास्यां परिसमापयतीति भावार्थः ॥सू० ६५॥

सम्प्रति सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्तिं निबन्धनदेशं पिष्टुच्छिपुराह-

मूलम्-ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं सूरे कंसि
देसंसि जोएइ ! ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं वावट्ठिं अमावासं
जोएइ ताओ अमावासट्ठाणाओ मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउण-
वतिभागे उवाइणावेत्ता एत्थ णं से सूरे पढमं अमावासं जोएइ, एवं
जेणेव अभिलावेणं सूरियस्स पुण्णिमासिणिओ तेणेव अमावासाओ
वि, तं जहा विइया तइया दुवालसवी, एवं खलु एएणोवाएणं ताए
ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता चउणउत्तिं भागे
उवाइणावेत्ता तंसि तंसि देसंसि तं तं अमावासं सूरे जोएइ, ता जंसि
णं देसंसि सूरे चरिमं वावट्ठिं अमावासं जोएइ ताओ अमावासट्ठाणाओ
मंडलं चउवीसेणं सएणं छेत्ता सत्तालीसं सत्तालीसं भागे उवाइणावेत्ता

जो कहा है, वह युक्ति युक्त प्रतिभासित होता है । (एत्थ णं) इस मंडल प्रदेश
में रहकर (से चंदे) वह चन्द्र स्वकक्षा में भ्रमण कर के (चरिमं) युगान्त मास
अन्तिम (वावट्ठिं) बासठवीं (अमावासं) अमावास्या को (जोएइ) युक्त करता
है, अर्थात् उसी मंडलप्रदेश में रहकर चंद्र समाप्त करता है । कहने का भाव
यह है कि जिस मंडल प्रदेश में रहा हुआ चंद्र बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त
करता है इस मंडलप्रदेश से पहले एकसौ चोवीसिया सोलह भागों से न्यून
मंडल प्रदेश में बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है ॥ सू० ६५ ॥

જણાય છે (एत्थ णं) આ મંડળપ્રદેશમાં રહીને (से चंदे) તે ચંદ્ર સ્વકક્ષામાં ભ્રમણ કરીને (चरिमं)
યુગાન્તમાસની છેલ્લી (वावट्ठिं) બાસઠમી (अमावासं) અમાવાસ્યાને (जोएइ) યુક્ત કરે છે,
અર્થાત્ એજ મંડળપ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર સમાપ્ત કરે છે, કહેવાનો ભાવ એ છે કે-જે મંડળ-
પ્રદેશમાં રહેલ ચંદ્ર બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે મંડળપ્રદેશની પહેલાં તેને ચોવી-
સિયા સોળ ભાગોથી ન્યૂન મંડળપ્રદેશમાં બાસઠમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે ॥સૂ૦ ૬૫॥

एत्थ णं से सूरि चरिमं बावट्ठि अमावासं जोएइ ॥सू० ६६॥

छाया-तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां प्रथमाम् अमावास्यां सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ? । तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां युनक्ति, तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवति भागान् उपादाय अत्र खलु स सूर्यः प्रथमाम् अमावास्यां युनक्ति, एवं येनैव अगिलाप्रेन सूर्यस्य पौर्णमास्यस्तेनैव अमावास्या अपि । तद्यथा-द्वितीया तृतीया द्वादशी । एवं खलु एतेनोपाग्रेन तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा चतुर्नवति भागान् उपादाय तस्मिन् तस्मिन् देशे तां ताम् अमावास्यां सूर्यो युनक्ति । तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा सप्तचत्वारिंशतं सप्तचत्वारिंशतं भागान् उत्क्रोस्य अत्र खलु स सूर्यश्चरमां द्वापष्टिम् अमावास्यां युनक्ति ॥ सू० ६६ ॥

टीका-पञ्चपष्ठितमे सूत्रे चन्द्रस्यामावास्यापरिणमनविषयकं विचारं सम्यक् विविच्य सम्प्रति षट्पष्ठितमेऽस्मिन्नर्थधिकारसूत्रे सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्तिनिबन्धनप्रदेशं पि-पृच्छिषुः 'ता एएसि णं' इत्यादिना प्रथमं गौतमः प्रश्नयति-'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं सूरि कंसि देसंसि जोएइ !' तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां प्रथमाम् अमावास्यां सूर्यः कस्मिन् देशे युनक्ति ! । तावत्-तत्र-सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे, एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां चान्द्रादिभिर्नामभिर्युगबोधकानां पञ्चसंख्यकानां सम्बत्सराणां मध्ये 'पढमं' प्रथमां-सर्वादिमां-युगादिमासमध्यगतायमावास्यां सूर्यः 'कंसि णं देसंसि' कस्मिन् खलु देशे-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे 'जोएइ' युनक्ति-कस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा

टीकार्थ-पैसठवें सूत्रमें चंद्र का अमावास्या का समाप्ति विषयक विचार सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब छियासठवें इस अर्थाधिकार सूत्र में सूर्य का अमावास्या परिसमाप्ति प्रदेश के विषय में जानने की इच्छा से श्री गौतमस्वाामी प्रश्न करते हैं-(एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) सूर्य की अमावास्या परिसमापक मंडलप्रदेश की विचारणा में ये पूर्वोक्त चान्द्रादि नामवाले पांच संवत्सरो में जो (पढमं) युगके आदिमास के मध्यवर्तिनी (अमावासं) अमावास्या को (सूरि) सूर्य (कंसि देसंसि) किस मंडलप्रदेश में (जोएइ) युक्त

टीकार्थ :-पाँसठमा सूत्रमां यंद्रनो अमावास्या समाप्ति संणंधी विचार सारी रीते विचारित करीने हुवे आ छियासठमा अर्थाधिकार सूत्रमां सूर्यना अमावास्या समाप्तिप्रदेशना विषयमां नालुवाणी भन्छाथी श्री गौतमस्वाामी प्रश्न पूछे छे-(एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं) सूर्यनी अमावास्या समाप्ति मंडलप्रदेशनी विचारणां आ पूर्वोक्त चान्द्रादि नामवाला पांच संवत्सरोमां जे (पढमं) युगना आदि मासनी मध्यमां रहेव (अमावासं) अमावास्याने

મગવાન કથયતિ—‘તા જંસિ જં દેસંસિ સૂરે ચરિમં વાવટ્ટિ અમાવાસં જોણ્હ તાણ અમાવાસ-
દ્વાણાણ મંડલં ચડવીસેણં સણં છેત્તા ચડણઉતિમાગે ઉવાહ્ણાવેત્તા ઇત્થળં સે સૂરે પઢમં
અમાવાસં જોણ્હ’ તાવત્ યસ્મિન્ સ્વલ્લુ દેશે સૂર્યશ્વરમાં દ્વાપટ્ટિમ્ અમાવાસ્યાં યુનક્તિ તસ્માત્
અમાવાસ્યાસ્થાનાત્ મળ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા ચતુર્નવતિમાગાન્ ઉપાદાય અત્ર સ્વલ્લુ
સ સૂર્યઃ પ્રથમામ્ અમાવાસ્યાં યુનક્તિ । તાવત્—તત્રાગાસ્યાપરિસમાપ્તિસ્થાનવિચારે ‘જંસિ જં
દેસંસિ’ યસ્મિન્ સ્વલ્લુ દેશે—યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યઃ ‘ચરિમં વાવટ્ટિ’ ચરમાં
દ્વાપટ્ટિ—સર્વાન્તિમાં દ્વાપટ્ટિતમામ્ ‘અમાવાસં’ અમાવાસ્યાં યુનક્તિ—પરિસમાપયતિ ‘તાણ’ તસ્માત્
‘અમાવાસદ્વાણાણ’ અમાવાસ્યાસ્થાનાત્—મળ્ડલપ્રદેશાત્—દ્વાપટ્ટિતમામ્ અમાવાસ્યાપરિસમાપ્તિમળ્ડ-
લપ્રદેશાત્ પરતઃ સ્થિતં યન્મળ્ડલં તત્ ‘ચડવીસેણં સણં છેત્તા’ ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા
—ચતુર્વિંશત્યધિકશતેન વિમજ્જ્ય—તાવન્મિતાન્ માગાન્ વિધાય તદ્ગતાન્ ‘ચડણઉતિ માગે’
ચતુર્નવતિ માગાન્ ‘ઉવાહ્ણાવેત્તા’ ઉપાદાય તત્તુલ્યમાગં ગૃહીત્વા યત્ સ્થાનં નિશ્ચિતં ભવેત્
‘ઇત્થળં’ અત્ર સ્વલ્લુ અત્રેવ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યઃ ‘પઢમં અમાવાસં’ પ્રથમામ્ અમાવા-

કરતા હૈ ? અર્થાત્ સૂર્ય કિસ મંડલપ્રદેશ મેં સ્થિત હોકર પહલી અમાવાસ્યા
કો સમાપ્ત કરતા હૈ ? હિસપ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રી
મગવાન ઉત્તર મેં કહતે હૈ—(તા જંસિ જં દેસંસિ) અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિ
પ્રદેશ કી વિચારણા મેં જિસ મંડલપ્રદેશ મેં રહકર (સૂરે) સૂર્ય (ચરિમં વાવટ્ટિ
અમાવાસં જોણ્હ) સર્વાન્તિમ વાસઠવીં અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ (તાણ
અમાવાસદ્વાણાણ) ઉસ વાસઠવીં અમાવાસ્યા સમાપ્ત મંડલપ્રદેશ સે પર રહાં
હુવા (મંડલ) મંડલ કો (ચડવીસેણં સણં છેત્તા) એકસો ચોવીસ વિભાગ
કરકે ઉન ભાગોં મેં સે (ચડણઉતિમાગે) ચોરાળવે ભાગોં કો (ઉવાહ્ણાવેત્તા)
ગ્રહણ કરકે જો સ્થાન નિશ્ચિત હો (ઇત્થળં) ઉસી મંડલપ્રદેશ મેં રહકર (સે
સૂરે) વહ સૂર્ય (પઢમં અમાવાસં) યુગકે પ્રથમ માસ મધ્યવર્તિની અમાવાસ્યા

(સૂરે) સૂર્ય (કંસિ દેસંસિ) ક્યા મંડળપ્રદેશમાં રહીને (જોણ્હ) પહેલી અમાસને સમાપ્ત
કરે છે ? અર્થાત્ સૂર્ય ક્યા મંડળપ્રદેશમાં રહીને પહેલી અમાસને સમાપ્ત કરે છે ?
આ રીતે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રી ભગવાન ઉત્તરમાં કહે છે—(તા જંસિ જં
દેસંસિ) અમાવાસ્યા સમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણામાં જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને (સૂરે) સૂર્ય
(ચરિમં વાવટ્ટિ અમાવાસં જોણ્હ) સર્વાન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, (તાણ
અમાવાસદ્વાણાણ) એ બાસઠમી અમાવાસ્યા સમાપ્ત મંડળપ્રદેશની પછી આવેલા (મંડલ)
મંડળને (ચડવીસેણં સણં છેત્તા) એકસો ચોવીસ વિભાગ કરીને તે ભાગોમાંથી (ચડણઉ-
તિમાગે) ચોરાળુ ભાગોને (ઉવાહ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરીને જે સ્થાન નિશ્ચિત હોય (ઇત્થળં)
એજ મંડળપ્રદેશમાં રહીને (સે સૂરે) એ સૂર્ય (પઢમં અમાવાસં) યુગના પહેલા માસની

સ્યાં-યુગાદિમાસમધ્યમગતામમાવાસ્યાં 'જોણ્' યુનક્તિ-તત્રૈવ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યઃ પ્રથમામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ જ્ઞાતવ્યં જ્ઞાત્વા ચ સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેચ્ચે-તિ પ્રથમામમાવાસ્યાપરિસમાપ્તિદેશં વિવિચ્યાન્યાસાં કૃતે યુક્તિં નિરૂપયતિ 'એવં' इत्यादिना 'एवं जेणेव अभिलावेणं सूरियस्स पुणिमासिणिओ तेणेव अमावासाओ वि' एवं येनैव अभिलापेन सूर्यस्य पौर्णमास्यस्तेनैव अमावास्या अपि । एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण येनैवाभिलापेन-येन सूत्रालापसंघाटनक्रमेण-येनैव क्रमेण सूर्यस्य 'पुणिमासिणीओ' पौर्णमास्यः-पौर्णमासी परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविषयाः प्रतिपादितास्तेनैवाभिलापक्रमेण खलु 'अमावासाओ' अमावास्या अपि-अमावास्यानामपि पाठक्रमोऽभिलपनीयस्तद्यथा 'बितिया ततिया दुवालसमी' द्वितीया तृतीया द्वादशी चेत्याद्या अमावास्या अपि वक्तव्याः । तत्प्रवचनप्रकारो यथा 'ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं सूरै कंसि देसंसि जोण्' तावत् एतेषा-
 को (जोण्) समाप्त करता है । अर्थात् उसी स्थान में रहा हुवा सूर्य युगादि प्रथम मास मध्यगत अमावास्या को समाप्त करता है ऐसा ही स्वशिष्यों को उपदेश करें ।

इसप्रकार प्रथम अमावास्या परिसमाप्ति प्रदेश की विचारणा करके अन्य अमावास्या के विषय में युक्ति निर्दिष्ट करते हुवे कहते हैं-(एवं जेणेव अभिलावेणं सूरियस्स' पूर्व कथित प्रकार से जिस प्रकार के अभिलाप कथन से अर्थात् सूत्रालापक्रम से सूर्य का (पुणिमासिणीओ) पूर्णिमा परिसमापक मंडलप्रदेश के विषय में कहा गया है उसी प्रकार के अभिलापक क्रम से (अमावासाओ) अमावास्याओंका भी पाठक्रम कह लेना चाहिये । जो इसप्रकार से हैं-(वितीया ततिया दुवालसमी) दूसरी तीसरी एवं बारहवीं अमावास्या के विषय में कथन कर लें । उस कथन प्रकार इसप्रकार है-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छरा णं दोच्चं अमावासं सूरै कंसि कंसि देसंसि जोण्)

મધ્યમાં રહેલ અમાવાસ્યાને (જોણ્) સમાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ એજ સ્થાનમાં રહેલ સૂર્ય યુગાદિ પહેલા માસની મધ્યમાં આવેલ અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો.

આ પ્રમાણે પહેલી અમાવાસ્યા સમાપ્તિ પ્રદેશની વિચારણા કરી અન્ય અમાવાસ્યા એના સંબંધમાં યુક્તિ બતાવતા કહે છે-(એવં જેણેવ અભિલાવેણં સૂરિયસ્સ) 'પૂર્વ'કથિત પ્રકારથી જે પ્રકારના અભિલાપ કથની અર્થાત્ સૂત્રાલાપકથી સૂર્યના (પુણિમાસિણોઓ) પૂર્ણિમા પરિસમાપક મંડળપ્રદેશના વિષયમાં કહેલ છે એજ રીતના અભિલાપ કથની (અમાવાસાઓ) અમાવાસ્યા સંબંધી પણ પાઠ કથન કરી લેવો. જે આ પ્રમાણે છે-(વિતિયા તતિયા દુવાલસમી) બીજી ત્રીજી અને ચારમી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં કથન કરી લેવું. એ કથન આ પ્રકારે છે-(તા એસિણં પંચણ્હં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં અમાવાસં સૂરે કંસિ

મનન્તરોદિતાનાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં મધ્યે દ્વિતીયામ્ અમાવાસ્યાં સૂર્યઃ કસ્મિન્ મળ્ડલ-
પ્રદેશે યુનક્તિ-કસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યો દ્વિતીયામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ
ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાન્ કથયતિ-‘તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરિણ પઢમં અમાવાસં જોણ્હ
તાણ અમાવાસઢ્ઢાણાણ મંડલં ચઢવીસેણં સણ્ણં છેત્તા ચઢળઢઢમાગે ઢવાઢ્ઢાવેત્તા ઇત્થણં સે
સૂરે ઢોચ્ચં અમાવાસં જોણ્હ’ તાવત્ યસ્મિન્ સ્થલે પ્રદેશે-મળ્ડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યઃ
પ્રથમામમાવાસ્યાં યુનક્તિ પરિસમાપયતિ, તસ્માત્ અમાવાસ્યાસ્થાનાત્-પ્રથમામાવાસ્યા પરિ-
સમાપ્તિમળ્ડલપ્રદેશાત્ પરતઃ સ્થિતં યન્મળ્ડલં તચ્ચતુર્વિંશતિક્રેન શતેન છિત્વા-ચતુર્વિંશત્ય-
ધિકશતેન વિભજ્ય-તાવન્મિતાન્ વિભાગાન્ વિધાય તદ્ગતાન્ ચતુર્નવતિ ભાગાન્ ડપાદાય-
ગૃહીત્વા યન્મળ્ડલપ્રદેશમુપલભ્યેત તત્રૈવ સ્થલે પ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યો દ્વિતીયામપ્યમાવાસ્યાં
યુનક્તિ-પરિસમાપયતીતિ દ્વિતીયામમાવાસ્યાવિષયકં ભગવતઃ સમુત્તરમિતિ શ્રુત્વા ભૂયોઽપિ
ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ-‘તા ઇણ્ણિ ણં પંચણ્હં સંવચ્છરાણં તચ્ચં અમાવાસં સૂરે કંસિ દેસંસિ

ચે પાંચ સંવત્સરોં મેં દૂસરી અમાવાસ્યા કો સૂર્ય કિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર
સમાપ્ત કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રીભગવાન્
ઉત્તર મેં કહતે હૈં-(તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરિણ પઢમં અમાવાસં જોણ્હ તાણ
અમાવાસઢ્ઢાણાણ મંડલં ચઢવીસેણં સણ્ણં છેત્તા ચઢળઢઢમાગે ઢવાઢ્ઢાવેત્તા
ઇત્થ ણં સે સૂરે ઢોચ્ચં અમાવાસં જોણ્હ) જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર
સૂર્ય પહલી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ડસ પ્રથમ અમાવાસ્યા સમાયક
મંડલ પ્રદેશ સે પર રહા હુવા મંડલ કા ઇકસો ચોવીસ વિભાગ કર કે ડનમેં
સે ચોરાણવેં ભાગોં કો લેકર જો મંડલ પ્રદેશ પ્રાપ્ત હો ડસી મંડલ પ્રદેશ મેં
રહા હુવા સૂર્ય દૂસરી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ હસ પ્રકાર દૂસરી
અમાવાસ્યા વિષયક ભગવાન્ કે ઉત્તર કો સુનકર શ્રી ગૌતમસ્વામી ફિર સે
પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા ઇણ્ણિ ણં પંચણ્હં સંવચ્છરા ણં તચ્ચં અમાવાસં સૂરે કંસિ

દેસંસિ જોણ્હ) આ પાંચ સંવત્સરેમાં બીજી અમાવાસ્યાને સૂર્ય કયા મંડળપ્રદેશમાં રહીને
સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રી ભગવાન ઉત્તરમાં
કહે છે-(તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરિણ પઢમં અમાવાસં જોણ્હ તાણ અમાવાસઢ્ઢાણાણ મંડલં
ચઢવીસેણં સણ્ણં છેત્તા ચઢળઢઢમાગે ઢવાઢ્ઢાવેત્તા ઇત્થ ણં સે સૂરે ઢોચ્ચં અમાવાસં
જોણ્હ) જે મંડળપ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે એ પહેલી
અમાવાસ્યા સમાપ્ત મંડળપ્રદેશથી પછી આવેલ મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગ
કરીને તેમાંથી ચોરાણુ ભાગોને લઈને જે મંડળપ્રદેશ પ્રાપ્ત થાય એજ મંડળપ્રદેશમાં
રહેલ સૂર્ય બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, આ રીતે બીજી અમાવાસ્યાના સંબંધી
ભગવાનનો ઉત્તર સાંભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા ઇણ્ણિ ણં પંચણ્હં
સંવચ્છરાણં તચ્ચં અમાવાસં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોણ્હ) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરેમાં

જોઈ' તાવત્ એતેષામનન્તરપ્રતિપાદિતાનાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં મધ્યે તૃતીયામમાવાસ્યાં સૂર્યઃ કસ્મિન્ દેશે સ્થિતઃ સન્-કસ્મિન્ મંડલપ્રદેશે પ્રવર્તમાનઃ સન્ યુનક્તિ !-પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય જિજ્ઞાસાં શ્રુત્વા ભગવાન્ કથયતિ-‘તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે દોચ્ચં અમાવાસં જોઈ તાણ અમાવાસઢ્ઠાણાણ મંડલં ચડવીસેણં સણં છેત્તા ચડણડ્ઢાગે ઉવાઙ્ઠાવેત્તા તચ્ચં અમાવાસં જોઈ’ તાવત્ યસ્મિન્ સ્વલ્લુ દેશે=મંડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યો દ્વિતીયામમાવાસ્યાં યુનક્તિ-પરિસમાપયતિ તસ્માદમાવાસ્યાસ્થાનાત્-દ્વિતીયામમાવાસ્યાપરિસમાસિપ્રદેશાત્ પરતઃ સ્થિતં યન્મંડલં તત્ ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા-ચતુર્વિંશત્યધિકશતેન વિમજ્જ્ય-તન્મિતાન્ ભાગાન્ ત્રિધાય તદ્ગતાન્ ચતુર્નવતિભાગાન્ ઉપાદાય-ગૃહીત્વા યન્મંડલપ્રદેશં સ્યાત્ અત્રૈવ પ્રદેશે સ્વલ્લુ સ્થિતઃ સન્ સૂર્યસ્તૃતીયામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ ભગવતઃ સમુત્તરં શ્રુત્વા મૂયોઽપિ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘તા ણ્ણસિણં પંચહં સંવચ્છરાણં દુવાલસમં અમાવાસં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોઈ !’ તાવત્ એતેષામનન્તરપ્રતિપાદિતાનાં

દેસંસિ જોઈ) યે પૂર્વોક્ત પ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરોં મેં ત્રીસરી અમાવાસ્યા કો સૂર્ય કિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર સમાસ કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમ-સ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રીભગવાન્ ઉત્તર મેં કહતે હૈં-(તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે દોચ્ચં અમાવાસં જોઈ તાણ અમાવાસઢ્ઠાણાણ મંડલં ચડવીસેણં સણં છેત્તા ચડણડ્ઢાગે ઉવાઙ્ઠાવેત્તા તચ્ચં અમાવાસં જોઈ) જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહા હુવા સૂર્ય દૂસરી અમાવાસ્યા કો સમાસ કરતા હૈ, ડસ દૂસરી અમાવાસ્યા કે સમાસિ પ્રદેશ સે પર રહા હુવા મંડલ કો ઇકસો ચોવીસ સે વિમક્ત કર કે અર્થાત્ ડતને ભાગ કર કે ડનમેં સે ચોરાણવેં ભાગોં કો ગ્રહણ કર કે જો મંડલ પ્રદેશ આવે ડસી મંડલ પ્રદેશ મેં રહા હુવા સૂર્ય ત્રીસરી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ । હસ પ્રકાર શ્રીભગવાન્ કા ઉત્તર સુનકર શ્રીગૌતમ-સ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા ણ્ણસિણં પંચહં સંવચ્છરાણં દુવાલસમં અમાવાસં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોઈ) યે પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરોં મેં બાર

ત્રીજી અમાવાસ્યાને સૂર્ય કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સમાસ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપતાં કહે છે-(તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે દોચ્ચં અમાવાસં જોઈ તાણ અમાવાસઢ્ઠાણાણ મંડલં ચડવીસેણં સણં છેત્તા ચડણડ્ઢાગે ઉવાઙ્ઠાવેત્તા તચ્ચં અમાવાસં જોઈ) જે મંડળ પ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાસ કરે છે, એ ત્રીજી અમાવાસ્યાના સમાસિ પ્રદેશથી પછી આવેલા મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગો કરીને તેમાંથી ચોરાણુ ભાગોને લઈને જે મંડળ પ્રદેશ આવે એજ મંડળ પ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાસ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનને ઉત્તર સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે-(તા ણ્ણસિણં પંચહં સંવચ્છરાણં દુવાલસમં અમાવાસં સૂરે કંસિ દેસંસિ જોઈ) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત પાંચ સંવત્સરોંમાં બારમી અમા-

પશ્ચાતાં સમ્વત્સરાણાં મધ્યે દ્વાદશીં અમાવાસ્યાં કસ્મિન્ દેશે સ્થિતઃ સન્-કર્મિન્ મળ્ડલ-પ્રદેશે પ્રવર્તમાનઃ સન્ સૂર્યો દ્વાદશીં-પ્રથમવર્ષાન્તઘોતિકામમાવાસ્યાં યુનક્તિ-પરિસમાપય-નીતિ ગૌતમપ્રશ્નસ્યોત્તરં પ્રયચ્છતિ યગવાન્ મહાવીરસ્વામી યથા-‘તા જંસિ ણં દેસંસિ મૂરે તચ્ચં અમાવાસં જોઈ, તાં અમાવાસઢાણાં મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેતા અઢ્ઢચત્તાલે ભાગસણ ઉવાઢણાવેત્તાં ઇત્થં ણં સે સૂરે દુવાલસમં અમાવાસં જોઈ’ તાવત્ યસ્મિન્ સ્થલે દેશે સ્થિતઃ સન્-યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે પ્રવર્તમાનઃ સન્ સૂર્યસ્તૃતીયામમાવાસ્યાં યુનક્તિ-પરિ-સમાપયતિ તસ્માત્ અમાવસ્યાસ્થાનાત્-તૃતીયામમાવાસ્યાપરિસમાપ્તિમળ્ડલપ્રદેશાત્પરતો વર્ત-માનં યન્મળ્ડલં તત્ ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા-ચતુર્વિંશત્યધિકશતેન વિપ્રજ્ય-તાવન્મિ-તાન્ વિભાગાન્ વિધાય તદ્ગતાન્ ચતુર્નવતિભાગાન્ ઉપાદાય-ગૃહીત્વા યદ્ મંવેત્ તસ્મિ-ન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે સ્થલે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યો દ્વાદશીમપ્યમાવાસ્યાં યુનક્તિ-પરિસમાપય-તીત્યર્થઃ । સમ્પ્રતિ પરિણેપાસુ અમાવાસ્યાસુ પરિસમાપ્તિપ્રદેશમતિદિશતિ-‘એવં સ્થલુ ઇણ્ણો

હવીં અમાવાસ્યા કો કિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર સૂર્ય પ્રથમ વર્ષાન્તવોધિકા અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ? હર પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કા પ્રશ્ન સુન-કર ઉસકા ઉત્તર દેતે હુએ શ્રીમગવાન્ કહતે હૈ-‘(તા જંસિ ણં દેસંસિ મૂરે તચ્ચં અમાવાસં જોઈ, તાં અમાવાસઢાણાં મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેતા અઢ્ઢચત્તાલે ભાગસણ ઉવાઢણાવેત્તાં ઇત્થં ણં સે સૂરે દુવાલસમં અમાવાસં જોઈ) જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર સૂર્ય તીસરી અમાવાસ્યા કો પરિસમાપ્ત કરતા હૈ, ઉસ તીસરી અમાવાસ્યા સમાપ્ત મંડલપ્રદેશ સે પર જો મંડલ હોતા હૈ, ઉસકો એકસો ચોવીસ સે હેદ કર કે અર્થાત્ એકસો ચોવીસ વિભાગ કર કે ઉન મેં ચોરાણવેં ભાગોં કો લેકર કેં જો મંડલ આવે ઉસો મંડલપ્રદેશ મેં રહ કર સૂર્ય ચારહવીં અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ, અવ અવશિષ્ટ અમાવા-સ્યાઓં કા સમાપ્તિપ્રદેશ કે વિષય મેં અતિદેશ સે કહતે હૈ-‘(એવં સ્થલુ ઇણ્ણો-

વાસ્યાને સૂર્ય કયા મંડળ પ્રદેશમાં રહીને પહેલા વર્ષની અન્ત્યોધિકા અમાસને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તર આપતાં શ્રીસુગવાન્ કહે છે-‘(તા જંસિ ણં દેસંસિ મૂરે તચ્ચં અમાવાસં જોઈ, તાં અમાવાસઢાણાં મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેતા અઢ્ઢચત્તાલે ભાગસણ ઉવાઢણાવેત્તાં ઇત્થં ણં સે સૂરે દુવાલસમં અમાવાસં જોઈ) જે મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, એ ત્રીજી અમા-વાસ્યા સમાપ્ત મંડળ પ્રદેશની પછી જે મંડળ હોય છે. તેને એકસો ચોવીસથી છેદીને અર્થાત્ એકસો ચોવીસ ભાગો કરીને તેમાંથી ચોરાણુ ભાગોને લઈને જે મંડળ આવે એજ મંડળ પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય ચારથી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. હવે બાકીની અમાવાસ્યાઓના સમાપ્તિપ્રદેશના સંબંધમાં અતિદેશ કહે છે-‘(એવં સ્થલુ ઇણ્ણોવાણં તાં અમાવાસઢાણાં મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેતા ચરણગ્ગિં ચરણગ્ગિંભાગે ઉવાઢણાવેત્તા

વાણં તાણં તાણં અમાવાસદ્વાણાણં મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેત્તા ચઢણઉત્તિં ચઢણઉત્તિં ભાગે ઉવાઙ્ણાવેત્તા તંસિ તંસિ દેસંસિ સૂરે અમાવાસં જોણ્હં' એવં સ્વલુ એતેનોપાયેન તસ્માત્ તસ્માત્ અમાવાસ્યાસ્થાનાત્ મંડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા તસ્મિન્ તસ્મિન્ દેશે સૂર્ય અમાવાસ્યાં યુનક્તિ । એવં-પૂર્વોદિતેન નિયમેન સ્વલ્લિવિતિ નિશ્ચિતં 'એણોવાણં' એતેનો-પાયેન-અન્નૈવ પૂર્વપ્રતિપાદિતક્રમેણ 'તાણં તાણં અમાવાસદ્વાણાણં' તસ્માત્ તસ્માત્ અમાવા-સ્યાસ્થાનાત્-પૂર્વપૂર્વ અમાવાસ્યાપરિસમાપ્તિમંડલપ્રદેશાત્ પરતો વર્તમાનં યન્મંડલપ્રદેશં તન્મંડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન-ચતુર્વિંશત્યધિકશતેન 'છેત્તા' છિત્વા-વિભજ્ય-તાવન્મિતાન્ વિભાગાન્ વિધાય તદ્ગતાન્ 'ચઢણઉત્તિં ચઢણઉત્તિં ભાગે' ચતુર્નવતિ ચતુર્નવતિ ભાગાન્ 'ઉવાઙ્ણાવેત્તા' ઉપાદાય તત્તુલ્યભાગાન્ ગૃહીત્વા યન્મંડલપ્રદેશં ભવેત્તસ્મિન્નેવ દેશે-તસ્મિન્ તસ્મિન્ મંડલપ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યઃ સ્વલુ તાં તામગ્રેતનીમમાવાસ્યાં યુનક્તિ પરિસમાપયતીત્યર્થઃ । સમ્પ્રત્યસ્યૈવોદાહરણં ભગવાન્ પ્રયચ્છતિ-'તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે ચરિમં વાવઢિં અમાવાસં જોણ્હં તાણં અમાવાસદ્વાણાણં મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેત્તા

વાણં તાણં તાણં અમાવાસદ્વાણાણં મંડલં ચઢવીસેણં સણં છેત્તા ચઢણ-ઉત્તિં ભાગે ઉવાઙ્ણાવેત્તા તંસિ તંસિ દેસંસિ સૂરે અમાવાસં જોણ્હં) હિસ પ્રકાર યહ કથિત ઉપાય સે ઉસ ઉસ અમાવાસ્યા સ્થાન સે મંડલ કો ઇકસો ચોવીસ સે વિભક્ત કર કે ઉસ ઉસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર સૂર્ય અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ । (એણોવાણં) પૂર્વપ્રતિપાદિત ક્રમ સે (તાણં તાણં અમાવાસ-દ્વાણાણં) પૂર્વ પૂર્વ કી અમાવાસ્યા કે સમાપ્ત મંડલ પ્રદેશ સે પર રહા હુવા જો મંડલપ્રદેશ ઉસકો ઇકસો ચોવીસ સે (છેત્તા) વિભક્ત કર કે અર્થાત્ ઉતને વિભાગ કર કે (ચઢણઉત્તિં ચઢણઉત્તિં ભાગે) ચોરાણવે ચોરાણવે ભાગો કો (ઉવાઙ્ણાવેત્તા) ઉતને ભાગો કો લેકર જો મંડલપ્રદેશ આવે ઉસી મંડલ-પ્રદેશ મેં રહકર સૂર્ય ઉસ ઉસ આગે કી અમાવાસ્યાઓ કો સમાપ્ત કરતા હૈ । અબ શ્રીભગવાન્ હિસ વિષય મેં ઉદાહરણ કહતે હૈં-(તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે ચરિમં વાવઢિં અમાવાસં જોણ્હં તાણં અમાવાસ દ્વાણાણં મંડલં ચઢવીસેણં સણં

તંસિ તંસિ દેસંસિ સૂરે અમાવાસં જોણ્હં) આ રીતે આ કહેલ ઉપાયથી તે તે અમાવાસ્યા સ્થાનથી મંડળને એકસો ચોવીસથી વિભક્ત કરીને તે તે મંડળ પ્રદેશમાં ગૂંથીને સૂર્ય અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.- (એણોવાણં) પૂર્વપ્રતિપાદિત ક્રમથી (તાણં તાણં અમાવાસદ્વા-ણાણં) પહેલા પહેલાની અમાવાસ્યાના સમાપ્તમંડળપ્રદેશની પછી રહેલા જે મંડળ પ્રદેશ તેને એકસો ચોવીસથી (છેત્તા) વિભક્ત કરીને અર્થાત્ એટલા વિભાગ કરીને (ચઢ-ણઉત્તિં ચઢણઉત્તિં ભાગે) ચોરાણુ ચોરાણુ ભાગોને લઈને જે મંડળ પ્રદેશ આવે એજ મંડળ પ્રદેશમાં રહેલ સૂર્ય તે તે આગળની અમાવાસ્યાઓને સમાપ્ત કરે છે.

હવે શ્રીભગવાન્ આ વિષયમાં ઉદાહરણુ કર્યું કથન કરે છે.- (તા જંસિ ણં દેસંસિ સૂરે

सत्तालीसं भागे उक्कोवइत्ता एत्थ णं से सूर्ये चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ तावत् यस्मिन् खलु देशे सूर्यश्चरमां द्वापट्ठिम् अमावास्यां युनक्ति तस्मात् अमावास्यास्थानात् मण्डलं चतुर्विंशतिकेन शतेन छित्वा सप्तचत्वारिंशतं भागान् उत्कोस्य अत्र खलु स सूर्यश्चरमां द्वापट्ठि-ममावास्यां युनक्ति । ता-तस्मात् तत्र सूर्यस्यामावास्यापरिसमाप्तिमण्डलप्रदेशविचारे 'जंसि णं देसंसि' यस्मिन् खलु देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यश्चरमां द्वापट्ठितमामावास्यां परिसमापयति तस्मादमावास्यापरिसमाप्तिप्रदेशात् परतः स्थितं यन्मण्डलं तच्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन विभज्य तत्र प्रथमं चत्वारिंशतं भागान् 'उक्कोवइत्ता' उत्कोस्य-अव-ष्वस्य अन्यत्र संस्थाप्य, अत्रैव मण्डलप्रदेशे स्थितः सन् सूर्यः चरमां द्वापट्ठितमामावास्यां युनक्ति-परिसमापयतीत्यवधेयम् । अवधार्य स्वशिष्येभ्य उपदिशेच्चेत्यर्थः । अत्राप्यङ्को-त्पादनप्रकारस्तु पौर्णमासीपरिसमाप्तिप्रदेशवदेवज्ञेय इति ॥ सू० ६६ ॥

चन्द्रः सूर्यो वा केन नक्षत्रेण युक्तः कां पौर्णमासीं परिसमापयतीत्याह-

सूलम्-ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणां पढमं पुण्णिमासिणिं चंदे केां णक्खत्तेणं जोएइ ! ता धणिट्ठाहिं धणिट्ठाणं तिण्णि मुहुत्ता एकू-णवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छेत्ता सत्तावीसं भागे उक्कोवइत्ता एत्थ णं से सूर्ये चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ) सूर्य का अमावास्या समाप्ति मंडलप्रदेश की विचाणा में जिस मंडलप्रदेश में रहा हुवा सूर्य अन्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है उस अमावास्या समाप्तिप्रदेश से पर रहा हुवा जो मंडलप्रदेश उसको एकसो चोवीस से विभक्त कर के उनमें से प्रथम चालीस भागों को (उक्कोवइत्ता) एकतरफ रखकर इन्ही मंडलप्रदेश में रहा हुवा सूर्य अन्तिम बासठवीं अमावास्या को समाप्त करता है ऐसा जानकर स्वशिष्यों को इसप्रकार से उपदेश करें । यहां पर अंकोत्पादक गणितप्रक्रिया पूर्णिमा समाप्ति प्रदेश के कथनानुसार ही समझ लेना चाहिये ॥ सू० ६६ ॥

चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ ताए अमावासट्ठाणाए मंडलं चव्वीसेण सएणं छेत्ता सत्तावीसं भागे उक्कोवइत्ता एत्थ णं से सूर्ये चरिमं बावट्ठिं अमावासं जोएइ) सूर्यना अमावास्या समाप्ति मंडलप्रदेशनी विचारणां ने मंडलप्रदेशमां रडेल सूर्य छेव्वी आसठमी अमासने समाप्त करे छे, ओ अमावास्या समाप्ति प्रदेशथी पछी रडेल ने मंडल तेने ओकसो चोवीसथी विभक्त करीने तेमांथी पडेलां आलीस बागोने (उक्कोवइत्ता) ओक तरफ राणीने ओ मंडल प्रदेशमां रडेल सूर्य छेव्वी आसठमी अमासने समाप्त करे छे, ओ प्रमाणे बाणीने पाताना शिष्येने ओ प्रमाणे उपदेश करवा आलीं अंकोत्पादक गणितप्रक्रिया पूर्णिमा समाप्ति प्रदेशना कथनानुसार समझ लेवी ओछे ॥ सू० ६६ ॥

पञ्चद्विचुण्णिया भागा सेस', तं समयं च णं सूरिण केणं णक्खत्तेणं जोएइ । ता पुब्बाफग्गुणीणं अट्ठावीसं मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता दुवतीसं चुण्णियाभागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ! ता उत्तराहिं पोढुवयाहिं, उत्तराणं पोढुवयाणं सत्तावीसं मुहुत्ता चोदस य बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठिचूण्णियाभागा सेसा तं समयं च णं सूरि केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं उत्तराफग्गुणीणं सत्तमुहुत्ता तेत्तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता एकवीसं चुण्णियाभागा सेसा । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ । ता अस्सिणीहिं अस्सिणीणं एकवीसं मुहुत्ता णवय एगट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेवट्ठि चुण्णियाभागा सेसा, तं समयं च णं सूरि केणं णक्खत्तेणं जोएइ ! ता चित्ताहिं चित्ता'ं एक्को मुहुत्तो अट्ठावीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तीसं चुण्णिया भागा सेस । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ! ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं च आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा । तं समयं च णं सूरि केणं णक्खत्तेणं जोएइ ! ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलसमुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णियाभागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावट्ठि पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिससमं, तं समयं च णं सूरि केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, ता

पुस्सेणं, पुस्सस्स एकूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तरेस
वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेत्ता ॥सू० ६७॥

छाया-तावत् एतेषां पञ्चानां सम्प्रसारणां प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण
युनक्ति !, तावत् धनिष्ठाभिः, धनिष्ठानां त्रयो मुहूर्ताः एकोनविंशतिश्च द्वापष्टिभागाः मुह-
र्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा पञ्चपष्टिचूर्णिकाः भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च
खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् पूर्वाभ्यां फाल्गुनीभ्याम् अष्टाविंशतिमुहूर्ता अष्ट-
त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा द्वात्रिंशत् चूर्णिकाभागाः
शेषाः । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्प्रसारणां द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति !
तावत् उत्तराभ्यां प्रौष्ठपदाभ्यां उत्तरयोः प्रौष्ठपदयोः सप्तविंशतिः मुहूर्ताः चतुर्दश च द्वापष्टि-
भागान् मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा द्वापष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन्
समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? तावत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गु-
नीनां सप्तमुहूर्ता त्रयस्त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा एक-
विंशतिचूर्णिका भागाः शेषाः । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्प्रसारणां तृतीयां पौर्णमासीं
चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति !, तावत् अश्विनीभिः, आश्विनीनाम् एकविंशतिः मुहूर्ताः नव
च एकपष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा त्रिपष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः ।
तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति !, तावत् चित्राभिः, चित्राणाम् एको-
मुहूर्त्त अष्टाविंशतिश्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा त्रिंशत् चूर्णिका
भागाः शेषाः । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्प्रसारणां द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण
युनक्ति ! तावत् उत्तराभिः आषाढाभिः, उत्तराणां च आषाढानां पञ्चविंशतिः मुहूर्ताः पञ्च-
विंशतिश्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टि भागं च सप्तपष्टिधा छित्वा चतुः पञ्चाशत् चूर्णिका-
भागाः शेषाः, तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति, तावत् पुनर्वसुनां, पुन-
र्वसोः षोडशमुहूर्ताः अष्टौ च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा विंश-
तिचूर्णिकाभागाः शेषाः । तावत् एतेषां पञ्चानां सम्प्रसारणां चरमां द्वापष्टि पौर्णमासीं
चन्द्रः तेन नक्षत्रेण युनक्ति !, तावत् उत्तराभिः आषाढाभिः, उत्तराणाम् आषाढानां चरम-
समयः, तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति !, तावत् पुष्येन, पुष्यस्य एकोन-
विंशतिः मुहूर्ताः त्रिचत्वारिंशत् च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा
त्रयस्त्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥ सू० ६७ ॥

टीका-पूर्व त्रिभिः सूत्रैश्चन्द्रसूर्ययोरमावास्या पौर्णमास्यौ परिसमाप्तिमण्डलप्रदेशं सम्यक्

चंद्र एवं सूर्य किस नक्षत्रमें युक्त होकर किस पूर्णिमा को समाप्त करता
हैं वह कहते हैं-(ता एएसि णं) इत्यादि

इये चंद्र અને સૂર્ય કયા નક્ષત્રમાં યુક્ત થઈને કય પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે એ
ચંબંધી કથન કરે છે-(તા એસિણ) ઇત્યાદિ.

વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ સપ્તષષ્ટિતમેઽસ્મિન્નર્થાધિકારસૂત્રે તયોરેવ ચન્દ્રસૂર્યયોઃ પ્રતિપૌર્ણમાસી પરિ-
સમાસિકાલે નક્ષત્રયોગં પિપૃચ્છુરાહ—‘તા એસિ ણં’ इत्यादिना ।

‘તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં પઢમં પુણિમાસિણિં ચંદે કેણં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ !’
તાવત્ એતેષાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?,
‘તા’—તાવત્—તત્ર યુગભોગસમયે, એતેષામનન્તરોદિતાનાં ‘પંચઠ્ઠં’ પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં મધ્યે
પ્રથમાં—યુગસ્ય પ્રથમમાસપૂર્ણવોધિકાં ‘પુણિમાસિણિં’ પૌર્ણમાસીં ‘ચંદે’ ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા
(ચન્દ્રસ્યોપલક્ષણત્વાત્ સૂત્રે દ્વયોરભિધાનાચ્ચ) કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ !—કેન નક્ષત્રેણ સહ યોગ-
મુપાગતઃ સન્ પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય જિજ્ઞાસાં શ્રુત્વા ભગવાનાહ—‘તા
ધણિટ્ઠાહિં’ તાવત્ ધનિષ્ઠાભિઃ । અત્ર યેષુ નક્ષત્રેષુ તારા વાહુલ્યમસ્તિ તત્ર વહુવચનં પ્રયુજ્યતે
તેન ધનિષ્ઠાભિઃ—ધનિષ્ઠા નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનશ્ચન્દ્રો યુગસ્ય પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમા-

ટીકાર્થ—પહેલે ત્રીન સૂત્રોં સે અમાવાસ્યા એવં પૂર્ણિમા કી સમાસિ કા
મંડલપ્રદેશ કી સમ્યક્ પ્રકાર સે વિચારણા કરકે અબ સડસઠવેં અર્થાધિકાર
સૂત્ર મેં ઝન્હી સૂર્ય ચન્દ્ર કા પ્રત્યેક પૂર્ણિમા સમાસિ કાલમેં નક્ષત્ર કે યોગ કે
વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હુણ કહતે હૈં—(તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં)
સંવચ્છરાણં પઢમં પુણિમાસિણિં ચંદે કેણં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ (તા) યુગ કે
ભોગકાલ મેં યે પૂર્વોક્ત (પંચઠ્ઠં) પાંચ સંવત્સરોં મેં અર્થાત્ યુગકા પ્રથમ માસ
પૂર્ણ કરનેવાલા (પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમા કો (ચંદે) ચન્દ્ર અથવા સૂર્ય (યહાં
ચંદ્ર શબ્દ ઉપલક્ષણ રૂપ હોને સે એવં સૂત્ર મેં દોનોં કા કથન હોને સે ચન્દ્રપદ
સે ચન્દ્ર સૂર્ય દોનોં કા ગ્રહણ સમજેં) કિસ નક્ષત્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત કરકે
પહેલી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ? હિસપ્રકાર સે શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્નકો
સુનકર ઉત્તરમેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં—(તા ધણિટ્ઠાહિં) નક્ષત્રોં મેં તારાઓં કી
બહુલતા હોતી હૈ અતઃ ડસકો બહુવચન સે કહા હૈ । ધનિષ્ઠાનક્ષત્ર કે સાથ

ટીકાર્થ—પહેલાં ત્રણ સૂત્રોથી અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાની સમાપ્તિના મંડળ પ્રદેશની
સમ્યક્ પ્રકારથી વિચારણા કરીને હવે આ સડસઠમા અધિકાર સૂત્રમાં એજ સૂર્ય ચંદ્રના
દરેક પૂર્ણિમા સમાપ્તિ કાળમાં નક્ષત્રના યોગના વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતાં કહે
છે—(તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં પઢમં પુણિમાસિણિં ચંદે કેણં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ) (તા)
યુગના ભોગકાળમાં આ પૂર્વોક્ત (પંચઠ્ઠં) પાંચ સંવત્સરોમાં અર્થાત્ યુગના પહેલા માસને
પૂર્ણ કરવાવાળી (પુણિમાસિણિં) પૂર્ણિમાને (ચંદે) ચંદ્ર કે સૂર્ય (અહીં ચંદ્રપદ ઉપલક્ષણ
રૂપ હોવાથી અને સૂત્રમાં ણન્નેનું કથન હોવાથી ચંદ્રપદથી ચંદ્ર સૂર્ય બેઉનું ગ્રહણ
સમજવું) કયા નક્ષત્રની સથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને પહેલી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ
રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના અશ્રને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા ધણિટ્ઠાહિં)
(નક્ષત્રોમાં તારાઓનું અધિકપણ હોય છે તેથી તેને બહુવચનથી કહેલ છે.) ધનિષ્ઠા

તત્ર ગુણક એકરૂપ હત્યેકેન ગુણ્યતે, એકગુણિતા એવં સર્વે અઙ્કાઃ ભવન્તીતિ નિયમાત્ એકેન ગુણિતોઽપિ સ એવ રાશિસ્તિષ્ઠેત, અતસ્તાવાનેવ જાતઃ $(૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦}) \times ૧ = ૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦}$ તસ્માત્ અભિજિન્નક્ષત્રસ્ય નવ મુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ચતુર્વિંશતિદ્વાર્ષષ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાર્ષષ્ટિભાગસ્ય ષટ્પષ્ટિઃ સપ્તષ્ટિભાગા- $૯।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦}$ હત્યેવં પ્રમાણં શોધનકમત્ર શોધ્યતે- $(૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦}) - (૯।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦}) = ૫૬।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦}$ અત્ર સચ્છેકગણિતક્રમેણ ક્રિયા કૃતાવર્ત્તેતે-યથાત્ર ષટ્પષ્ટેઃ પૂર્ણાઙ્કાત્ નવમુહૂર્ત્તાઃ શુદ્ધાઃ પશ્ચાત્ સ્થિતાઃ સપ્તપશ્ચાશ-મુહૂર્ત્તાસ્તતશ્ચાગ્રેતનાનામઙ્કાનાં શોધ-નાર્થં તેભ્ય એકો મુહૂર્ત્તો ગૃહીતઃ, ગૃહીત્મા ચ દ્વાર્ષષ્ટિભાગીકૃતસ્ને ચ દ્વાર્ષષ્ટિરપિભાગા દ્વાર્ષષ્ટિ-ભાગરાશો પશ્ચકરૂપે પ્રક્ષિપ્યન્તે તદા જાતાઃ સપ્તષ્ટિદ્વાર્ષષ્ટિભાગાઃ $\frac{૧૧}{૬૦}$ તેભ્યશ્ચતુર્વિંશતિઃ શુદ્ધાઃ પશ્ચાત્ સ્થિતાઃ ત્રિચત્વાર્શિન્શત્ $\frac{૧૭}{૬૦} - \frac{૨૨}{૬૦} = \frac{૫૫}{૬૦}$ અત્રાપ્યગ્રેતન ક્રિયા પ્રવર્ત્તનાર્થમ્ એભ્યોપ્યેકં રૂપમાદાય સપ્તષ્ટિભાગી ક્રિયતે, તે ચ સપ્તષ્ટિરપિ ભાગાઃ સપ્તષ્ટિર્ભાગમધ્યે પ્રક્ષિપ્યન્તે

કે લિયે એક સે ગુણાકાર કરે તો એક સે ગુણિત સઘી અંક ડસી પ્રકાર રહતા હૈ, એક સે ગુણા કરને પર ઘી વહ રાશિસમૂહ ડસી પ્રકાર રહતા હૈ અતઃ વહ ડસી પ્રકાર $(૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦}) + ૧ = ૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦}$ અતઃ અભિજિત નક્ષત્ર કા નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તકા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ- $૯।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦}$ ઇતના પ્રમાણ કો યહાં શોધિત કરે- $(૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦}) - ૯।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦} = ૫૬।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦}$ યહાં સચ્છેદ ગણિતપદ્ધતિ સે ક્રિયા કી ગઈ હૈ । જૈસે યહાં પર છિયાસઠ પૂર્ણાઙ્ક સે નવમુહૂર્ત શુદ્ધ હોતે હૈં તત્પશ્ચાત્ રહે સત્તાવન મુહૂર્ત ડસસે આગે કે અંકોકો શોધિત કરને કે લિયે ડનમૈં સે એક મુહૂર્ત ગ્રહણ કરકે ડસકા વાસઠ ભાગ કરે ડન વાસઠ કો વાસઠિયા ભાગ રાશિમૈં પાંચ કે રૂપ સે પ્રક્ષિપ્ત કરે અતઃ વાસઠિયા સડસઠ $\frac{૧૧}{૬૦}$ હોતે હૈં, ડનમૈં સે ૨૪ ચોવીસ શુદ્ધ હોતે હૈં એવં તયાલીસ વચતે હૈં, $\frac{૧૭}{૬૦} - \frac{૨૨}{૬૦} = \frac{૫૫}{૬૦}$ યહાં પર ઘી આગે કે સમાન પ્રક્રિયા કરને કે લિયે ડનમૈં સે એક રૂપકો લેકર કે ડસકા

કરવો તો એકથી ગુણિત બધાજ અંકો એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી તે એજ પ્રમાણે $૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦} + ૧ = ૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦}$ થાય છે તેથી અભિજિત નક્ષત્રના નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $૯।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦}$ આટલા પ્રમાણને અહીં શોધિત કરવા $(૬૬।\frac{૧૬}{૬૦}।\frac{૧૬}{૬૦}) - ૯।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦} = ૫૬।\frac{૪૪}{૬૦}।\frac{૪૪}{૬૦}$ અહીં સચ્છેદ ગણિત પદ્ધતિથી ક્રિયા કરવામાં આવેલ છે. જેમ અહીં છાસઠ પૂર્ણાંકથી નવ મુહૂર્ત શુદ્ધ થાય છે. તે પછી રહેલા સત્તાવન મુહૂર્ત તેની આગળના અંકોને શોધિત કરવા માટે તેમાંથી એક મુહૂર્ત ગ્રહણ કરીને તેના વાસઠ ભાગ કરવા એ વાસઠને વાસઠિયા ભાગ રાશિમાં પાંચ રૂપે પ્રક્ષિપ્ત કરવા તો વાસઠિયા સડસડ $\frac{૧૧}{૬૦}$ ભાગો થાય છે. તેમાંથી ચોવીસ શુદ્ધ હોય છે અને તેંતાલીસ વધે છે. $\frac{૧૭}{૬૦} - \frac{૨૨}{૬૦} = \frac{૫૫}{૬૦}$ અહીં પણ પહેલાની જેમ પ્રક્રિયા કરવા માટે આમાંથી એક સંખ્યાને લઈને તેના સડસડ ભાગ કરવા એ સડસડ

तदा जाता अष्टपट्टिः सप्तपट्टिभागाः, एभ्यः पट्टपट्टिः शुद्धाः तदा जाता द्वौ पश्चात् यम-
पट्टिभागौ $\frac{६६}{६६} = \frac{२}{३}$ अथैषां यथाक्रमेण न्यासो यथा-५६। $\frac{६६}{६६}$ ततश्चैतेभ्यः त्रिजनामुहूर्तः
श्रवणः शुद्धः ५६-३०=२६ स्थिताः पश्चात् पट्टविंशतिमुहूर्ताः । अत इदमागतं यत्र धनिष्ठा
नक्षत्रस्य त्रिषु मुहूर्तेषु गतेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशति संख्येषु द्वापट्टिभागेषु च
गतेषु एकस्य च द्वापट्टिभागस्य पञ्चसंख्येषु सप्तपट्टिभागेषु शेषेषु च युगस्य प्रथमा पूर्ण-
मासी परिसमाप्तिमुपयाति । इत्येवमत्र धूलिकर्मणा गणितक्रिया प्रदर्शितो वर्तते इति ।
सम्प्रति सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छन्नाह-‘तं समयं च णं सूरिण केण णक्खत्तेणं जोएइ !’ तस्मिन्
समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ! । ‘तं समयं’ मित्यत्र (कालाध्वनो वर्णाप्ता)
इत्यधिकरणत्वेऽपि द्वितीया । तेनात्रायमर्थो ज्ञेयः ‘तं समयं’ तस्मिन् समये अर्थात् यस्मिन्
समये चन्द्रेण युक्तं धनिष्ठानक्षत्रं यथोक्तशेषं च परिसमापयति, तस्मिन् समये-तस्मिन्

सडसठ भाग करे वे सडसठ भाग नी सडसठिया भाग के साथ जोडे तो
सडसठिया अडसठ भाग होते हैं उनमें छियासठ शुद्ध होते हैं, अतः सड-
सठिया दो भाग होते हैं $\frac{६६}{६६} = \frac{२}{३}$ इन सबका क्रम से न्यास इसप्रकार होता
है-५६। $\frac{६६}{६६}$ इनमें से तीस मुहूर्त से श्रवण नक्षत्र शुद्ध होता है ५३-३०=
२३ पश्चात् छाइस मुहूर्त रहते हैं । अतः यह फलित होता है कि धनिष्ठा
नक्षत्र का तीन मुहूर्त जाने पर तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया पांच
भाग दोष रहे तब युगकी प्रथम पूर्णिमा समाप्त होती है । इसप्रकार यहां पर
धूलिक्रम से गणितप्रक्रिया दिखलाई है ।

अब श्रीगौतमस्वामी सूर्य नक्षत्रयोग के विषय में प्रश्न करते हुवे कहते हैं-
(तं समयं च णं सूरिण केण णक्खत्तेणं जोएइ) (तं समयं) यहां पर (काला ध्वनो-
वर्णाप्ता) इस सूत्रसे अधिकरण में नि द्वितीया होती है अतः इस प्रकार से अर्थ
होता है, (तं समयं) उस समयमें अर्थात् जिस समयमें चंद्र के साथ धनिष्ठा

भागो पणु सडसठिया बागनी साथे भेजवे तो सडसठिया अडसठ बाग थाय छे, तेमां
छासठ शुद्ध होय छे तेथी सडसठिया ओ बाग थाय छे, $\frac{६६}{६६} = \frac{२}{३}$ आ गधानो कभथी
न्यास आ रीते थाय छे, ५६। $\frac{६६}{६६}$ आमांथी तीस मुहूर्तथी श्रवण नक्षत्र शुद्ध थाय
छे, ५६-३०=२६ ते पञ्ची छन्वीस मुहूर्त गये छे, तेथी ओ सिद्ध थाय छे डे-धनिष्ठा
नक्षत्रना त्रिषु मुहूर्त गया पञ्ची तथा वासठिया ओक बागना सडसठिया पांच बाग शेष
गये त्यारे गुगनी पडेवी पूर्णिमा समाप्त थाय छे, आ रीते अही धूलि कभथी गणित
प्रक्रिया गताववाभां आवी छे.

हुवे श्रीगौतमस्वामी सूर्य नक्षत्रना योगना विषयभां प्रश्न करवां कडे छे-(तं समयं
णं सूरिण केण णक्खत्तेणं जोएइ) (तं समयं) अही (कालाध्वनो वर्णाप्ता) आनाथी अधिकरणभां
द्वितीया थाय छे तेथी आ रीते अर्थ थाय छे, (तं समयं) ओ समयभां अर्थात् जे

ક્ષણે णમિતિ વાક્યાલંકારે 'સૂરિણ' સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ 'જોણ્હ' યુનક્તિ-કેન નક્ષત્રેણ સહ પ્રવર્તમાનઃ સન્ તાં પ્રથમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો મગવાનાહ- 'તા પુવ્વાફગ્નુણીણં અઢ્ઢાવીસં મુહુત્તા અઢ્ઢતીસં ચ બાવઢ્ઢિભાગા મુહુત્તસ્સ બાવઢ્ઢિભાગં ચ સત્ત- ઢ્ઢિહા છેત્તા દુવત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા' તાવત્ પૂર્વાભ્યાં ફાલ્ગુનીભ્યામ્ અષ્ટાવિંશતિ- મુહુર્ત્તાં અષ્ટાવિંશત્ત્વ દ્વાષ્ટિભાગાઃ મુહુર્ત્તસ્ય દ્વાષ્ટિભાગં ચ સપ્તષ્ટિધા છિત્ત્વા દ્વાવિંશત્ત્વ- ણિકાભાગાઃ શેષાઃ । 'તા' તાવત્-તત્ર સૂર્યનક્ષત્રયોગવિચારે યલ્લિવતિ નિશ્ચિતં 'પુવ્વા ફગ્નુ- ણીણં' ઇત્યત્ર પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રસ્ય દ્વિતારકત્વાત્ દ્વિવચનં પ્રયોક્તવ્યતિ દ્વિવચને પ્રાપ્તે- ઽપિ પ્રાકૃતત્વાદ્બહુવચનં પ્રયુક્તં । વસ્તુતસ્તુ પૂર્વાભ્યાં ફાલ્ગુનીભ્યામિતિ કૃતં વર્તતે । તત્ર તયોઃ પૂર્વાફાલ્ગુન્યોસ્તદાનીંતને સમયે અષ્ટાવિંશતિમુહુર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહુર્ત્તસ્ય અષ્ટાવિંશત્ત્વ દ્વાષ્ટિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાષ્ટિભાગં સપ્તષ્ટિધા છિત્ત્વા-સપ્તષ્ટિવિભાગાન્ વિભજ્ય તસ્ય વિભાગસ્ય સત્કા દ્વાવિંશત્ત્વચૂર્ણિકાભાગા અવશિષ્ટા યદા ભવન્તિ તત્રૈવ પ્રદેશે સ્થિતઃ સન્

નક્ષત્ર યુક્ત હોકર યથોક્ત પ્રથમ પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈં ઉસસમય (સૂરિણ) સૂર્ય (કેણં ણક્ષત્રેણે ણં) કૌન નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોકર ઉસ પહલી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈં ? ઇસપ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કા પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીમગવાન્ કહતે હૈં-(તા પુવ્વાફગ્નુણીણં અઢ્ઢાવીસં મુહુત્તા અઢ્ઢતીસં ચ બાવઢ્ઢિભાગા મુહુત્તસ્સ બાવઢ્ઢિભાગં ચ સત્તઢ્ઢિહા છેત્તા દુવત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) સૂર્ય નક્ષત્ર કે યોગ વિચાર મેં (પુવ્વાફગ્નુણી ણં) યહાં પર પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર દો તારાવાલા હોને સે દ્વિવચનકા પ્રાયોગ કરના ચાહિણે યહાં પર બહુવચન કા જો પ્રયોગ હૈં સો દ્વિવચન મેં બહુવચન કા પ્રયોગ આર્ષ હોને સે હૈં । પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા ઉસ સમય મેં અઢ્ઢાઈસ મુહુર્ત્ત તથા એક મુહુર્ત્ત કા બાસઠિયા અઢ્ઢતીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કો સઢસઠ સે છેદ કરકે સઢસઠિયા ભાગ કા વિભાગ કરકે ઉસ વિભાગ કા બત્તીસ ચૂર્ણિકા

સમયે ચંદ્ર ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઈને પૂર્વોક્ત પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, એ સમયે (સૂરિણ) સૂર્ય (કેણં ણક્ષત્રેણે ણં) કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને એ પ્રથમ પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા પુવ્વાફગ્નુણીણં અઢ્ઢાવીસં મુહુત્તા અઢ્ઢતીસં ચ બાવઢ્ઢિભાગા મુહુ- ત્તસ્સ બાવઢ્ઢિભાગં ચ સત્તઢ્ઢિહા છેત્તા દુવત્તીસં ચુણિયાભાગા સેસા) સૂર્ય નક્ષત્રના યોગસંબંધી વિચારણામાં (પુવ્વાફગ્નુણીણં) એ ઠેકાણે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર એ તારાઓવાળું હોવાથી દ્વિવચનનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ, પણ અહીં એ બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે, તે આર્ષ હોવાથી દ્વિવચનમાં બહુવચન સમજ લેવું. પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એ સમયે અઢ્ઢાવીસ મુહુર્ત્ત તથા એક મુહુર્ત્તના બાસઠિયા અઢ્ઢતીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠ ભાગ કરીને એ વિભાગના બત્તીસ ચૂર્ણિકા ભાગ બચાવે શેષ રહે ત્યારે એ પ્રદેશમાં

સૂર્યઃ પ્રથમાં પોર્ણમાસીં પરિસમાપયતીત્યર્થઃ । તથાદિ-અત્રાપિ ગણિતક્રમઃ પ્રદર્શનીયો
 યથા-સ એવ પટ્પટ્ટિર્મુહર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય પશ્ચદ્રાપટ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્રાપટ્ટિભાગસ્ય
 એકઃ સપ્તપટ્ટિભાગઃ ૬૬ । ૬૬ । ૬૬ इत्येवं प्रमाणो ध्रुवराशिर्त्रियते, धृत्वा च एकेन गुणक्रेन
 गुण्यते एकेन गुणितमपि तदेव भवति (सर्वेषामङ्कानामेक गुणितत्वात्) अतस्तावानेव जातः
 -६६ । ६६ । ६६ अत अस्मात् पुण्यस्य शोधनकं १९ । १९ । १९ एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः एकस्य
 च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्रापट्टिभागाः, एकस्य च द्रापट्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशद् सप्तपट्टिभागा
 इत्येवं प्रमाणं शोध्यते-(६६ । ६६ । ६६)-(१९ । १९ । १९)=४६ । ४६ । ४६ अत्रापि शोधन-
 प्रकारोऽपूर्णाङ्कगणितक्रमेण ज्ञातव्यो यथा पट्पट्टे मुहूर्तेभ्यः एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः शुद्धाः
 पश्चात् स्थिताः सप्त चत्वारिंशद् अग्रेतनक्रियाप्रचारार्थं सप्तचत्वारिंशद्भ्य एको मुहूर्तो
 गृह्यते तदा तत्र स्थिताः पट् चत्वारिंशद्, गृहीतस्य चैकस्य मुहूर्तस्य द्रापट्टिभागाः कृत्वा

भाग जब शेष रहे उसी प्रदेश में रहकर सूर्य प्रथम पूर्णिमा को समाप्त करता है ।
 यहां पर भी गणित प्रक्रिया इसप्रकार से हैं-वही पूर्वोक्त छियासठ मुहूर्त
 एवं एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-
 सठिया एक भाग ६६ । ६६ । ६६ इसप्रकार की ध्रुवराशी रखकर एकरूप गुणक
 से गुणन किया करें एक से गुणित उसी प्रकार रहता है, अतः उसी प्रकार
 ६६ । ६६ । ६६ रहता है । इसमें से पुण्य नक्षत्र का १९ । १९ । १९ उन्नीस मुहूर्त तथा एक
 मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग एवं बासठिया एक भाग का सडसठिया
 तेतीसभाग इस प्रमाण से शोधित करें (६६ । ६६ । ६६)-(१९ । १९ । १९)=४६ । ४६ । ४६ यहां
 शोधन का प्रकार अपूर्णाङ्क गणित क्रम से जाना जाता है-जैसे कि-छियासठ
 मुहूर्तमें से उन्नीस मुहूर्त शुद्ध होता है, पश्चात् सेंतालीस रहता है । आगे की
 क्रिया के लिये सेंतालीसमें से एक मुहूर्त लेवें नो वहां पर छियालीस बचता
 है । एक मुहूर्त जो लिया है उसका बासठ भाग करके बासठिया भाग में पांच

રહીને સૂર્ય પહેલી પુનમને સમાપ્ત કરે છે.

અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયા આ રીતે થાય છે. અહીંયાં એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી
 છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડ-
 સઠિયા એક ભાગ ૬૬ । ૬૬ । ૬૬ આ પ્રમાણે રાખીને એકથી ગુણાકાર કરવો એકથી ગુણેલ
 એજ પ્રમાણે રહે છે, તેથી એજ પ્રમાણે ૬૬ । ૬૬ । ૬૬ રહે છે આમાંથી પુણ્ય નક્ષત્રના
 ૧૯ । ૧૯ । ૧૯ ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેતાલીસભાગ અને બાસઠિયા
 એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસભાગથી શોધિત કરવા.(૬૬ । ૬૬ । ૬૬)-(૧૯ । ૧૯ । ૧૯)=૪૬ । ૪૬ । ૪૬
 આ રીતેછાસઠ મુહૂર્તમાંથી ઓગણીસ બાદ કરતાં પાછળ સડનાલીસ બચે છે. આગળની ક્રિયા
 માટેસડતાલીસમાંથી એક મુહૂર્ત લેવામાં આવે તો ત્યાં છેતાલીસ વધે છે. એક મુહૂર્ત જે
 લેવાયું છે તેના બાસઠ ભાગ કરીને બાસઠિયા ભાગમાં પાંચ ઉમેરો તો બાસઠિયા સડસઠ

દ્વાષ્ટિમાગરાશૌ પશ્ચકરુપે પ્રક્ષિપ્યન્તે તદા જાતા દ્વાષ્ટિમાગાઃ સપ્તષ્ટિઃ $\frac{૬૦}{૬૦} = \frac{૬૦}{૬૦}$ એભ્યસ્ત્રિ-
 ચત્વારિંશદ્ દ્વાષ્ટિમાગાઃ શોધ્યન્તે $\frac{૬૦}{૬૦} - \frac{૪૩}{૬૦} = \frac{૧૭}{૬૦}$ અતો જાતાશ્ચતુર્વિંશતિ દ્વાષ્ટિમાગાઃ ।
 અતોપિ પશ્ચાત્તનીં ક્રિયાં કર્તુ એભ્યોપ્યેકરુપમુપાદીયતે, તતો જાતાશ્ચતુર્વિંશતિઃ દ્વાષ્ટિ-
 માગાઃ $\frac{૩૩}{૬૦}$ । ગૃહીતસ્ય ચૈકરુપસ્ય સપ્તષ્ટિમાગાઃ ક્રિયન્તે કૃત્વા ચ સપ્તષ્ટિમાગૈકમધ્યે
 પ્રક્ષિપ્યન્તે તદા જાતા અષ્ટષ્ટિઃ સપ્તષ્ટિમાગાઃ $\frac{૬૦}{૬૦}$ એતેભ્યસ્ત્રયત્રિંશદ્ સપ્તષ્ટિમાગાઃ શોધ્યન્તે
 $-\frac{૬૦}{૬૦} - \frac{૩૦}{૬૦} = \frac{૩૦}{૬૦}$ શોધિતે ચ સ્થિતાઃ પશ્ચત્રિંશદ્ સપ્તષ્ટિમાગાઃ । યથા ક્રમેણ ન્યસ્તે સતિ-૪૬ ।
 $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$ પદ્ ચત્વારિંશન્મુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયોર્વિંશતિ દ્વાષ્ટિમાગાઃ । એકસ્ય ચ
 દ્વાષ્ટિમાગસ્ય પશ્ચત્રિંશદ્ સપ્તષ્ટિમાગાઃ । તતશ્ચ પશ્ચદશમુહૂર્ત્તૈરાશ્લેષાનક્ષત્રં, ત્રિંશતા ચ
 મુહૂર્ત્તૈર્મધાનક્ષત્રં શુદ્ધ ૧૫ + ૩૦ = ૪૫ તતશ્ચ ૪૬ - ૪૫ = ૧ સ્થિતઃ પશ્ચાદેકો મુહૂર્ત્તઃ । તેના-
 વશિષ્ઠાઙ્ગાનાં યથાક્રમેણ ન્યસ્તે સતિ-(૪૬ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$)-૪૫ = ૧ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$ એકો મુહૂર્ત્તઃ
 પૂર્ણઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયોર્વિંશતિ દ્વાષ્ટિમાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિમાગસ્ય પશ્ચત્રિંશદ્

કા પ્રક્ષેપ કરે તો બાસઠિયા સડસઠ ભાગ હોતે હૈં । હનમેં સે બાસઠિયા તેંતા-
 લીસ કા શોધન કરે $\frac{૬૦}{૬૦} - \frac{૪૩}{૬૦} = \frac{૧૭}{૬૦}$ તો હસપ્રકાર બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ બચતા
 હૈ, હસમેં સે આગે કી ક્રિયા કરને કે લિયે એક ગ્રહણ કરે તો બાસઠિયા તેઈસ
 રહતા હૈ, $\frac{૩૩}{૬૦}$ એક જો લિયા હૈ હસ કા સડસઠ ભાગ કરકે એકકે સાઠ જોડે
 તો સડસઠિયા અડસઠ ભાગ હોતે હૈં $\frac{૬૦}{૬૦}$ હસમેં સે સડસઠિયા તેતીસ કો
 શોધિત કરે $\frac{૬૦}{૬૦} - \frac{૩૦}{૬૦} = \frac{૩૦}{૬૦}$ તો હસપ્રકાર સડસઠિયા પૈત્તીસ ભાગ રહતા હૈ । હસકા
 ક્રમ સે ન્યાસ કરે જૈસે કી-૪૬ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$ છિયાલીસ મુહૂર્ત્ત એક મુહૂર્ત્ત કા બાસ-
 ઠિયા તેઈસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા પૈત્તીસ ભાગ
 રહતા હૈં, હસમેં સે પંદ્રહ સે અશ્લેષાનક્ષત્ર. તીસ મુહૂર્ત્ત સે મધાનક્ષત્ર, કો
 શોધિત કરે ૧૫ + ૩૦ = ૪૫ તો હસપ્રકાર હોતા હૈ ૪૬ - ૪૫ = ૧ પશ્ચાત્ એક
 મુહૂર્ત્ત બચતા હૈ । અવશિષ્ઠ અંકો કો ક્રમસે રખે તો-૪૬ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$)-૪૫ = ૧ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$
 એક મુહૂર્ત્ત પૂરા તથા એક મુહૂર્ત્ત કા બાસઠિયા તેઈસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ

ભાગ થાય છે તેમાંથી બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ બાદ કરવા. $\frac{૬૦}{૬૦} - \frac{૪૩}{૬૦} = \frac{૧૭}{૬૦}$ તો આ રીતે
 બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ બચે છે. તેમાંથી આગળની ક્રિયા માટે એક લેવામાં આવે તો
 બાસઠિયા તેવીસ બચે છે. $\frac{૩૩}{૬૦}$ એક જે લીધેલ છે તેના સડસઠ ભાગ કરીને એકમાં મેળવે.
 સડસઠિયા અડસઠ થાય છે. $\frac{૬૦}{૬૦}$ આમાંથી સડસઠિયા તેતીસને બાદ કરે તો $\frac{૬૦}{૬૦} - \frac{૩૦}{૬૦} = \frac{૩૦}{૬૦}$
 આ રીતે સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ બચે છે. તેને ક્રમની રાખે જેમકે ૪૬ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$ છેતાલીસ
 મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા
 પાંત્રીસ ભાગ બચે છે. તેમાંથી પંદરથી અશ્લેષા નક્ષત્ર, ત્રીસ મુહૂર્ત્તથી મધા
 નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવા ૧૫ + ૩૦ = ૪૫ આ રીતે થાય છે. ૪૬ - ૪૫ = ૧ પાછળ એક મુહૂર્ત્ત
 બચે છે. બાકીના અંકોને ક્રમથી રાખવામાં આવે તો ૪૬ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$ - ૪૫ = ૧ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૫}{૬૦}$
 એક મુહૂર્ત્ત પૂરું તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક

સપ્તપદિભાગાઃ ૧ । ૩૩ । ૬૬ इति । अत आगतं पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य अष्टाविंशतो मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टाविंशति द्वापद्विभागेषु, एकस्य द्वापद्विभागस्य च द्वाविंशति सप्तपद्विभागेषु शेषेषु सूर्यो युगस्य पूर्वार्द्धे प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गणितक्रियया सिद्धयति, एतस्य नाम गणितक्रमे धूलीकर्म एते च मुहूर्ताः सूर्यमुहूर्ताः प्रोच्यन्ते । एतादृशैश्च सूर्यमुहूर्तैस्त्रिंशता त्रयोदश रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वादश व्यावहारिकाः मुहूर्ताः भवन्ति । अत एतदनुसारेणैव गतैकदिवसभागगणना तथा च शेषस्थितदिवसगणना च पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रस्य स्वयं कर्तव्या । एवमेव क्रमेण उत्तरसूत्रेष्वपि सूर्यनक्षत्रयोगे स्वयमुहनीया च । अथात्रैव पूर्वं पुण्यनक्षत्रस्य शोधनक्रमेकोनविंशतिमुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वापद्विभागाः, एकस्य च द्वापद्विभागस्य त्रयस्त्रिंशद्

का सड़सठिया पैंतीस भाग १।३३।६६ रह जाता है । इससे यह फलित होता है की पूर्वाफल्गुनी का अठ्ठावीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अड़तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सड़सठिया बत्तीस भाग शेष रहने पर सूर्य युग के पूर्वार्द्ध में पहली पूर्णिमा को समाप्त करता है इसप्रकार गणितक्रिया से सिद्ध होता है । इसका नाम गणित क्रममें धूलीकर्म कहा जाता है, ये सूर्य मुहूर्त कहे जाते हैं । इस प्रकार के तीस सूर्य मुहूर्त से तेरह अहोरात्र होते हैं, एक अहोरात्र का बारह व्यावहारिक मुहूर्त होते हैं अतः इस कथन के अनुसार पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र का गत एक दिनके भाग की गणना तथा शेष रहे हुवे दिवस की गणना स्वयं करलेवें । इसीप्रकार आगे के उत्तर सूत्र कथन में सूर्यनक्षत्र के योग के विषय में स्वयमेव विचारणा करलेवें ।

यहां पर पहले पुण्य नक्षत्र का शोधन उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सड़सठिया तेतीस

ભાગના સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ ૧।૩૩।૬૬ બાકી રહે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે પૂર્વાફલ્ગુની નક્ષત્રના અઠ્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બત્રીસ ભાગ બાકી રહે ત્યારે ત્યારે સૂર્ય યુગના પૂર્વાર્ધની પકેલી પુનમને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે ગણિત પ્રક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે આનું નામ ગણિત ક્રમમાં ધૂલિકર્મ કહે છે. આને સૂર્ય મુહૂર્ત કહેવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ત્રીસ સૂર્ય મુહૂર્તથી તેર રાત્રિ દિવસ થાય છે, એક રાત દિવસના બાર વ્યાવહારિક મુહૂર્ત થાય છે. જેથી આ કથનાનુસાર પૂર્વાફલ્ગુનીનક્ષત્રના ગયેલા એક દિવસના ભાગની ગણતરી તથા બાકી રહેલા દિવસની ગણતરી પોતે વિચારી લેવી. આજ પ્રમાણે આગળના ઉત્તર સૂત્રમાં સૂર્ય નક્ષત્રના યોગના સંબંધમાં પોતેજ વિચારી લેવું.

અહીં અગાઉ પુણ્ય નક્ષત્રનું શોધનક આગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના

દ્વાપદિભાગરાશૌ પञ्चકરूपे प्रक्षिप्यन्ते तदा जाता द्वापद्विभागाः सप्तपद्विः $\frac{६०}{१२}$ एभ्यस्त्रि-
चत्वारिंशद् द्वापद्विभागाः शोध्यन्ते $\frac{६०}{१२} - \frac{४०}{१२} = \frac{२०}{१२}$ अतो जाताश्चतुर्विंशति द्वापद्विभागाः ।
अतोऽपि पश्चात्तनीं क्रियां कर्तुं एभ्योप्येकरूपमुपादीयते, ततो जातास्त्रयोविंशतिः द्वापद्वि-
भागाः $\frac{२०}{१२}$ । गृहीतस्य चैकरूपस्य सप्तपद्विभागाः क्रियन्ते कृत्वा च सप्तपद्विभागैकमध्ये
प्रक्षिप्यन्ते तदा जाता अष्टपद्विः सप्तपद्विभागाः $\frac{६०}{१२}$ एतेभ्यस्त्रयस्त्रिंशद् सप्तपद्विभागाः शोध्यन्ते
 $-\frac{६०}{१२} - \frac{३०}{१२} = \frac{३०}{१२}$ शोधिते च स्थिताः पञ्चत्रिंशद् सप्तपद्विभागाः । यथा क्रमेण न्यस्ते सति-४६।
 $\frac{३०}{१२}$ । $\frac{३०}{१२}$ पद् चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशति द्वापद्विभागाः । एकस्य च
द्वापद्विभागस्य पञ्चत्रिंशद् सप्तपद्विभागाः । ततश्च पञ्चदशमुहूर्त्तैराश्लेषानक्षत्रं, त्रिंशता च
मुहूर्त्तैर्मघानक्षत्रं शुद्धं $१५ + ३० = ४५$ ततश्च $४६ - ४५ = १$ स्थितः पश्चादेको मुहूर्त्तः । तेना-
वशिष्टाङ्कानां यथाक्रमेण न्यस्ते सति-(४६। $\frac{३०}{१२}$ । $\frac{३०}{१२}$)-४५=१। $\frac{३०}{१२}$ । $\frac{३०}{१२}$ एको मुहूर्त्तः
पूर्णः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोविंशति द्वापद्विभागाः, एकस्य च द्वापद्विभागस्य पञ्चत्रिंशद्

का પ્રક્ષેપ કરે તો વાસઠિયા સડસઠ ભાગ હોતે હૈં । इनमें से वासठिया तैता-
लीस का शोधन करे $\frac{६०}{१२} - \frac{४०}{१२} = \frac{२०}{१२}$ तो इसप्रकार वासठिया चौबीस भाग बचता
है, इसमें से आगे की क्रिया करने के लिये एक ग्रहण करे तो वासठिया तेईस
रहता है, $\frac{२०}{१२}$ एक जो लिया है उस का सडसठ भाग करके एकके साठ जोडे
तो सडसठिया अडसठ भाग होते हૈं $\frac{६०}{१२}$ इसमें से सडसठिया तेतीस को
शोधित करे $\frac{६०}{१२} - \frac{३०}{१२} = \frac{३०}{१२}$ तो इसप्रकार सडसठिया पैत्तीस भाग रहता है । उसका
क्रम से न्यास करे जैसे की-४६। $\frac{३०}{१२}$ । $\frac{३०}{१२}$ छियालीस मुहूर्त्त एक मुहूर्त्त का वास-
ठिया तेइस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया पैत्तीस भाग
रहता है, उसमें से पंद्रह से अश्लेषानक्षत्र, तीस मुहूर्त्त से मघानक्षत्र, को
शोधित करे $१५ + ३० = ४५$ तो इसप्रकार होता है $४६ - ४५ = १$ पश्चात् एक
मुहूर्त्त बचता है । अवशिष्ट अंको को क्रमसे रखे तो-४६। $\frac{३०}{१२}$ । $\frac{३०}{१२}$)-४५=१। $\frac{३०}{१२}$ । $\frac{३०}{१२}$
एक मुहूर्त्त पूरा तथा एक मुहूर्त्त का वासठिया तेईस भाग तथा वासठिया एक भाग

ભાગ થાય છે તેમાંથી વાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ બાદ કરવા. $\frac{૬૦}{૧૨} - \frac{૪૦}{૧૨} = \frac{૨૦}{૧૨}$ તો આ રીતે
વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ બચે છે. તેમાંથી આગળની ક્રિયા માટે એક લેવામાં આવે તો
વાસઠિયા તેવીસ બચે છે. $\frac{૨૦}{૧૨}$ એક બે લીધેલ છે તેના સડસઠ ભાગ કરીને એકમાં મેળવે.
સડસઠિયા અડસઠ થાય છે. $\frac{૬૦}{૧૨} - \frac{૩૦}{૧૨} = \frac{૩૦}{૧૨}$ આમાંથી સડસઠિયા તેત્રીસને બાદ કરે તો $\frac{૬૦}{૧૨} - \frac{૩૦}{૧૨} = \frac{૩૦}{૧૨}$
આ રીતે સડસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ બચે છે. તેને કમની રાખે બેમકે $૪૬ - ૪૫ = ૧$ છેતાલીસ
મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના વાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા
પાંત્રીસ ભાગ બચે છે. તેમાંથી પંદરથી અશ્લેષા નક્ષત્ર, ત્રીસ મુહૂર્ત્તથી મઘા
નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવા $૧૫ + ૩૦ = ૪૫$ આ રીતે થાય છે. $૪૬ - ૪૫ = ૧$ પાછળ એક મુહૂર્ત્ત
બચે છે. બાકીના અંકોને કમથી રાખવામાં આવે તો $૪૬ - ૪૫ = ૧$, $\frac{૩૦}{૧૨}$, $\frac{૩૦}{૧૨}$
એક મુહૂર્ત્ત પૂરું તથા એક મુહૂર્ત્તના વાસઠિયા તેવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક

સપ્તપદ્મિભાગાઃ-૧૯ । $\frac{૪૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ इत्येवं प्रमाणं प्रतिपादितं तत् कथमवसीयत इति चेत् प्रोच्यते
 -यतोहि पूर्वयुगपरिसमाप्तिवेलायां पुण्यनक्षत्रस्य त्रयोविंशतिः सप्तपद्विभागाः परिसमाप्ति-
 मुपगताः, चत्वारिंशदवतिष्ठन्ति च । अतस्ते चतुश्चत्वारिंशत् सप्तपद्विभागाः मुहूर्तकरणार्थं
 त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{४४}{६०} \times ३० = \frac{१३२०}{६०}$ जातानि विंशत्यधिकानि त्रयोदशशतानि सप्तपद्विभाग-
 रूपाणि । अतस्तेषां सप्तपद्विभागा भागो द्वियते $\frac{१३२०}{६०} = १९\frac{४०}{६०}$ लब्धाः एकोनविंशति मुहूर्ताः
 शेषास्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत् सप्तपद्विभागाः । ते च द्वापद्विभागकरणार्थं द्वापद्विभागा गुण्यन्ते
 $\frac{४४}{६०} \times ६२\frac{२९१४}{६०}$ जातानि उपरितने चतुर्दशोत्तराणि एकोनत्रिंशच्छतानि, अधस्तने च सप्त-
 पद्विरेव । अतस्तेषां सप्तपद्विभागा भागो द्वियते $-\frac{२९१४}{६०} = \frac{४३}{६०} + \frac{३३}{६०}$ लब्धास्त्रिचत्वारिंशद् द्वापद्वि-
 भागाः, एकस्य च द्वापद्विभागस्य त्रयस्त्रिंशद् सप्तपद्विभागाः अत उपपद्यते पुण्यनक्षत्रस्य
 याथार्थ्यं शोधनकं १९ । $\frac{४३}{६०}$ । $\frac{३३}{६०}$ एतत् ध्रुवराशेः शोधितं वर्त्तत इति । इत्येवं गणितक्रियां

भाग ૧૯। $\frac{૪૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૩}{૬૦}$ इसप्रकार का प्रमाणकहा है वह किस प्रकार से होता है ? इस
 के लिये कहते हैं-पूर्व युगकी समाप्ति के अवसर में पुण्यनक्षत्र का सड़सठिया
 तेइसभाग समाप्त होकर सड़सठिया चुवालीस भाग अवशिष्ट रहता है, अतः
 वे सड़सठिया चुवालीस भाग का मुहूर्त करने के लिये तीससे गुणित करे $\frac{४४}{६०} +$
 $३०\frac{१३२०}{६०}$ तो इसप्रकार सड़सठिया तेरहसो बीस होते हैं । उसका सड़सठ से
 भाग करे $\frac{१३२०}{६०} = १९\frac{४०}{६०}$ तो उन्नीस मुहूर्त होते हैं, एवं सड़सठिया सैंतालीस
 मुहूर्त शेष बचता है, उसकाबासठ भाग करने के लिये बासठ से गुणित करे
 $\frac{४४}{६०} + ६२\frac{२९१४}{६०}$ इसप्रकार उपर में उनतीससो चौदह तथा नीचे में सड़सठ रहता
 है उसका सड़सठ से भाग करे $\frac{२९१४}{६०} = \frac{४३}{६०} + \frac{३३}{६०}$ तो इसप्रकार बासठिया तैंता-
 लीसभाग एवं बासठिया एक भाग का सड़सठिय तेत्तीस भाग रहता है ।
 पुण्यनक्षत्र का यथार्थ शोधनक ૧૯। $\frac{૪૩}{૬૦}$ । $\frac{૩૩}{૬०}$ होता है उसको ध्रुवराशि से शोधित

બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ ૧૯ $\frac{૪૦}{૬૦}$.
 $\frac{૪૪}{૬૦}$ આ પ્રમાણેનું પ્રમાણ કહેલ છે. તે કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવવા માટે કહે છે-
 'પૂર્વ' યુગની સમાપ્તિના અવસરે પુખ્ત નક્ષત્રના સડસઠિયા તેવીસ ભાગ પુરા થઇને સડ-
 સઠિયા ચુંભાલીસ ભાગ બાકી રહે છે, તેથી એ સડસઠિયા ચુંભાલીસ ભાગનાં મુહૂર્ત
 કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૪૪}{૬૦} + ૩૦ = \frac{૧૩૨૦}{૬૦}$ આ રીતે સડસઠિયા તેરસો વીસ થાય
 છે. તેનો સડસઠથી ભાગાકાર કરવો જેમકે $-\frac{૧૩૨૦}{૬૦} = ૧૯\frac{૪૦}{૬૦}$ આ રીતે ઓગણીસ મુહૂર્ત
 થાય છે. તથા સડસઠિયા સુડતાલીસ મુહૂર્ત બાકી વધે છે. તેના બાસઠ ભાગ કરવા માટે
 બાસઠથી ગુણવા $\frac{૪૪}{૬૦} + ૬૨ = \frac{૨૯૧૪}{૬૦}$ આ રીતે ઉપર ઓગણત્રીસસો ચૌદ તથા નીચે સડસઠ
 રહે છે. તેનો સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૨૯૧૪}{૬૦} = \frac{૪૩}{૬૦} + \frac{૩૩}{૬૦}$ આ રીતે કરવાથી બાસઠિયા તેંતા-
 લીસ ભાગ અને બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ રહે છે. પુખ્ત નક્ષત્રનું
 યથાર્થ શોધનક ૧૯, $\frac{૪૩}{૬૦}$, $\frac{૩૩}{૬૦}$ થાય છે. તેને ધ્રુવરાશિથી શોધિત કરેલ છે. આ પ્રમાણે

विलोक्य पुनर्गौतमः प्रश्नयति—‘ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणि चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ’ तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बन्धराणां द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ! । ‘ता’ तावत्-तत्र चन्द्रसूर्ययोः पौर्णमासी नक्षत्रयोगविचारे ‘एएसि णं’ एतेषामनन्तरोदितानां युगबोधकानां पञ्चानां सम्बन्धराणां—चान्द्रचान्द्राभिर्वर्द्धितसंज्ञकानां वत्सराणां मध्ये संचरन् चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं ‘केणं णक्खत्तेणं’ केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः—कस्मिन् नक्षत्रे स्थितः सन् ‘जोएइ’ युनक्ति—द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह—‘ता उत्तराहिं पोट्टवयाहिं’ तावत् उत्तराभ्यां प्रौष्ठपदाभ्यां । तत्र पौर्णमासी नक्षत्रयोगविचारे चन्द्रः उत्तराप्रौष्ठपदा—उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति, अत्रापि उत्तराप्रौष्ठपदानक्षत्रस्य द्वितारकत्वात् द्विवचनप्रयोग एव समुचितः प्राकृतत्वात् सूत्रे बहुवचनं प्रयुक्तं वर्त्तने । अतः ‘उत्तराहिं पोट्टवयाहिं’ इत्यत्र उत्तराभिः प्रौष्ठपदाभिः स्थाने उत्तराभ्यां प्रौष्ठपदाभ्यामित्येवं रूपैव छाया समुचितेति । अथ नक्षत्रस्य सूक्ष्मविभागं दर्शयति—‘उत्तराणं पोट्टवयाणं सत्तावीसं मुहुत्ता चोदसय वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वावट्ठि चुण्णिया

किया है । इसप्रकार गणित प्रक्रिया को जानकर श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं—(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणि चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) चंद्रसूर्य के पूर्णिमा के नक्षत्र योग विचारणा में (एएसि णं) ये आगे कथ्यमान युगबोधक पांच संवत्सर—चान्द्र चान्द्र अभिवर्द्धितादि संज्ञावाले संवत्सरों में संचार करता हुआ चंद्र दूसरी पूर्णिमा को (केणं णक्खत्ते णं) कौनसा नक्षत्र में रहकर (जोएइ) दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इसप्रकार गौतमस्वामी का प्रश्न सुनकर के उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता उत्तराहिं पोट्टवयाहिं) उत्तराप्रौष्ठपदा नक्षत्र से युक्त होकर चंद्र दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है ।

अब नक्षत्र का सूक्ष्मविभाग दिखाते हैं—(उत्तराणं पोट्टवयाणं सत्तावीसं मुहुत्ता चोदस य वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता

गणित प्रक्रियाने ज्ञातुनि श्रीगौतमस्वामी इरीथी प्रबुश्रीने पूछे छे—(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं पुण्णिमासिणि चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) यंद्र सूर्यनापूष्णिमा समापक नक्षत्र योगना विचारमां (एएसि णं) आ आगण कडेवामा आवनारा युगबोधक यंद्र यंद्र अक्षिवर्द्धितादि संज्ञावाणा पांच संवत्सरोमां संचार करतो यंद्र णील पुनमने (केणं णक्खत्तेणं) कथा नक्षत्रमां रहीने (जोएइ) णील पुनमने समाप्त करे छे ? आ प्रमाणुना श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांखणीने उत्तरमां श्रीभगवान् कडे छे—(ता उत्तराहिं पोट्टवयाहिं) उत्तरा प्रौष्ठपदा नक्षत्रने योग करीने यंद्र णील पूष्णिमाने समाप्त करे छे.

इवे नक्षत्र योग संगधी सूक्ष्म विचार जातावे छे,—(उत्तराणं पोट्टवयाणं सत्तावीसं मुहुत्ता

ભાગા સેસા' ઉત્તરાભ્યાં પ્રૌષ્ઠપદાભ્યાં સપ્તવિંશતિર્મુહૂર્ત્તાં ચતુર્દશ ચ દ્વાપદિભાગાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપદિભાગં ચ સપ્તપદિધા છિત્વા દ્વાપદિ ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ, ઉત્તરાભ્યાં પ્રૌષ્ઠપદાભ્યાં-ઉત્તરાભાદ્રપદાભ્યાં તયોરુત્તરાભાદ્રપદયોઃ 'સત્તાવીસં મુહુત્તા' સપ્તવિંશતિર્મુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ચતુર્દશદ્વાપદિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાપદિભાગં સપ્તપદિધા છિત્વા-વિભજ્ય તસ્ય ચ વિભક્તસ્ય સત્કા દ્વાપદિચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ૨૭ । $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12} \times 12$ इत्येवं भूतास्थितिर्यदाव-
तिष्ठते तदैव द्वितीयां पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयतीति ज्ञेयम् । यथाहि अत्रापि पूर्वोक्त एव
नक्षत्र ध्रुवराशिः-६६ $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$ पद पष्टिर्मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चद्वापदिभागाः एकस्य
च द्वापदिभागस्य सप्तपदिभागाश्चेति गृहीतव्याः । गृहीत्वा च द्वितीयपौर्णमासीजिज्ञा-
सायां द्वाभ्यां गुणकाभ्यां गुण्यते-(६६ । $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$) $\times 2 = 132$ । $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$ जातं मुहूर्तानां
द्वात्रिंशदुत्तरं शतं एकस्य च मुहूर्तस्य दशद्वापदिभागाः एकस्य च द्वापदिभागस्य द्वौ सप्त-
पदिभागाविति । ततः पूर्वप्रतिपादितयुक्त्या अभिजिज्ञक्षत्रस्य शोधनकं (९ । $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$) नव-

વાવટ્ટિ ચુણિયા ભાગા સેસા) ઉત્તરાભાદ્રપદ કા 'સત્તાવીસં મુહુત્તા' સતા-
વીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચૌદહ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગ કા સડસઠ ભાગ કરકે ઉસમેં સે વાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે જૈસે કિ
૨૭ $\frac{18}{12}$ $\frac{18}{12}$ + ૧૨ હસ પ્રકાર જબ હો જાય ઉસી સમય ચન્દ્ર દૂસરી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત
કરતા હૈ, જૈસે કિ યહાં પર મી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી હોતી હૈ ૬૬ $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$ છિયા-
સઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગ કા સડસઠ ભાગ ગ્રહણ કરકે દૂસરી પૂર્ણિમા કે સમાપ્તિ જિજ્ઞાસા મેં
દોસે ગુણા કરે (૬૬ । $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$) + ૨ = ૧૩૨ । $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$ હસ પ્રકાર એકસો વત્તીસ
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા દસ ભાગ તથા એક વાસઠિયા ભાગ
કા સડસઠિયા દો ભાગ હોતે હૈં, ઉસમેં સે પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિ સે
અભિજિત નક્ષત્ર કા શોધનક (૯) $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$ નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-

ચોદસ ય વાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા વાવટ્ટિચુણિયાભાગા સેસા)ઉત્તરા-
ભાદ્રપદાના (સત્તાવીસં મુહુત્તા) સત્તાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચૌદ ભાગ તથા
વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેમાંથી વાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે જેમ કે-
૨૭ $\frac{18}{12}$ $\frac{18}{12}$ + ૧૨ આ પ્રમાણે જ્યારે થાય ત્યારે એ સમયે ચંદ્ર બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે,
અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયા બતાવે છે જેમ કે-અહીં બધી જ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી હોય છે.
= ૬૬ $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગના સડસઠમા ભાગને લઈને બીજી પૂર્ણિમાની સમાપ્તિ જિજ્ઞાસામાં બેથી ગુણાકાર કરવો.
(૬૬ । $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$) + ૨ = ૧૩૨ । $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$ આ રીતે એકસો બત્તીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
વાસઠિયા દસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બે ભાગ થાય છે.
આમાંથી પહેલાં કહેલા યુક્તિથી અભિજિત નક્ષત્રનું શોધનક (૯) $\frac{18}{12}$ । $\frac{18}{12}$ નવ મુહૂર્ત તથા

मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्पष्टिः सप्तपष्टिभागाः—१। १११। १११ इत्येवं प्रमाणं शोधनकं शोध्यन्ते—(१३२। १११। १११)—(१। १११। १११)=१२२। १११। १११ जातं द्वाविंशदुत्तरं शतं मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य मप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयः सप्तपष्टिभागाः। अत्रापि पूर्वप्रतिपादित- नियमक्रमेणैवापूर्वांकगणितक्रमेणावशिष्टाङ्काः बोद्धव्याः। ततश्च त्रिंशतामुहूर्त्तैः श्रवणनक्षत्रं त्रिंशतामुहूर्त्तैर्धनिष्ठानक्षत्रं, पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तैः शतभिपानक्षत्रं त्रिंशता च मुहूर्त्तैः पूर्वाभाद्रपदा- नक्षत्रमिति चतुर्णां नक्षत्राणां मुहूर्त्तयोगः=३०+३०+१५+३०=१०५ इत्येवं गतनक्ष- त्राणां भुक्त मुहूर्त्तयोगः शोधनीय इति तथा क्रियते—(१२२११। १११। १११)—१०५=१७। १११। १११ इत्येवं स्थिताः सप्तदशमुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशत् द्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयः सप्तपष्टिभागा इति। अत आगतम् उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रस्य सप्त- विंशती मुहूर्त्तैषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशसु द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुःपष्टौ सप्तपष्टिभागेषु गतेषु (शेषेषु)—२७। १११। १११ इत्येवं भूतेषु शेषेषु सत्सु द्वितीयां पूर्णिमासीं परिसमापयति चन्द्र इति समुपपद्यत इति। सम्प्रत्यस्यागेव पूर्णिमास्यां सूर्यनक्षत्र- योगं पृच्छति गौतमः—‘तं समयं च णं सूर्ये केण णक्खत्तेणं जोएइ’ तस्मिन् समये च खलु

द्वितीया चोवीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छसठ भाग (९) १११ १११ इस प्रकार के शोधनक से शोधित करे (१३२। १११। १११)—९११। १११=१२२ १११। १११ इस प्रकार एकसो बावीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का वासठिया सैंता- लीस भाग एवं वासठिया एक भाग का सडसठिया तीन भाग होते हैं, इससे यह फलित होता है कि उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र का सताईस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का वासठिया चौदह भाग एवं वासठिया एक भाग का सडसठिया चोसठ भाग जाने पर (शेष रहने पर)=२७। १११। १११ इस प्रकार शेष रहने पर चन्द्र दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है।

अब यह दूसरी पूर्णिमा में सूर्य नक्षत्र योग विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(तं समयं च णं सूर्ये के णं णक्खत्तेणं जोएइ) उस समय सूर्य

एक मुहूर्त्तना वासठिया बावीस भाग तथा वासठिया एक भागना सडसठिया छसठ भाग (९। १११। १११) आ प्रमाणेना शोधनकथी शोधित करवा, (१३२। १११। १११)—(९। १११। १११)=१२२। १११। १११ आ प्रमाणे एकसो बावीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्तना वासठिया सुस्ता- लीस भाग अने वासठिया एक भागना सडसठिया त्रय भाग थाय छे, आनाथी ओ सिद्ध थाय छे के उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रना सत्तावीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्तना वासठिया चौद भाग तथा वासठिया एक भागना सडसठिया सैंसठ भाग जाय त्यारे ओटदे के जाडी रहे त्यारे २७। १११। १११ आ प्रमाणे शेष रहे त्यारे अंद्र जीलु पूषिमाने समाप्त करे छे, अने जीलु पूषिमानां सूर्य नक्षत्र योगना विषयमां गौतमस्वामी प्रबुश्रीने पूछे

સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ! । ‘તં સમયં’ इत्यत्र (कालाध्वनो व्याप्ता) वित्यधिकरणत्वेऽपि द्वितीया, अतोऽयमर्थो निस्सरति—‘तं समयं’ तस्मिन् समये, यस्मिन् समये चन्द्रः उत्तरा-भाद्रपदानक्षत्रेण सह वर्तमानश्चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति तस्मिन् समये खल्विति निश्चितं सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तः सन् तां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य जिज्ञासा । ततस्तदुत्तरं प्रतिपादयिषु भगवानाह—‘ता उत्तरार्हिफगुणीहिं, उत्तराफगु-णीणं सत्तमुहुत्ता तेत्तीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता इक्कीसं चुण्णिया भागा सेसा’ तावत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गुनीनां सप्तमुहूर्त्ता त्रय-स्त्रिंशच्च द्वापण्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापण्टिभागं च सप्तपण्टिधा छित्वा एकविंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । तावदिति प्रागवत् उत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य चतु-स्तारकत्वादबहुवचनं पौर्णमासीं परिसमापयतीति ज्ञेयं, यस्मिन् समये उत्तराभाद्रपदा नक्ष-

કૌન નક્ષત્ર સે યુક્ત હોતા હૈ ? (તં સમયં) यहां पर (कालाध्वनोव्याप्ता) इस सूत्र से अधिकरण में द्वितीया होती है अतः इस प्रकार अर्थ होता है—(तं समयं) उस समय माने जिस समय में चन्द्र उत्तराभाद्रपदा नक्षत्रके साथ वर्तमान होकर दूसरी पूर्णिमाको समापित करता है उस समय सूर्य कौन से नक्षत्र से युक्त होकर पूर्णिमा को समाप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उसका उत्तर देते हुवे श्रीभगवान् कहते हैं—(ता उत्तरार्हि फगुणीहिं उत्तराफगुणीणं सत्तमुहुत्ता तेत्तीसं च बावट्टि-भागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता इक्कीसं चुण्णियाभागा सेसा) उत्तराफाल्गुनी के साथ, उत्तराफाल्गुनी के सातमुहूर्त तथा एकमुहूर्तका बास-ठिया तेत्तीस भाग तथा बासठभागको सडसठ से वि भक्तकरके इक्कीस चूर्णिकाभाग शेष रहे उस समय उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र से योग करके (यहां उत्तराफाल्गुनी)नक्षत्र चार तारावाला होने से बहुवचन कहा है, चंद्र दूसरी

છે—(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્હ) એ સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રનો યોગ કરે છે ? (તં સમયં) આ ઠેકાણે (કાલાધ્વનો વ્યાપ્તા) આ સૂત્રથી અધિકરણમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ થઇ છે, તેથી આ પ્રમાણેનો અર્થ થાય છે. (તં સમયં) એ સમયે એટલે કે જે સમયે ચંદ્ર ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઇને પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેનો ઉત્તર આપતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા ઉત્તરાર્હિ ફગુણીહિં ઉત્તરાફગુણીણં સત્ત મુહુત્તા તેત્તીસં ચ બાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ બાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા એક્કીસં ચુણ્ણિયાભાગા સેસા) ઉત્તરાફલ્ગુની સાથે, ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રના સાત મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેત્તીસ ભાગ તથા બાસઠના ભાગને સડસઠથી વિભક્ત કરીને એક્કીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ કરીને (અહીં ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્ર ચાર તારાવાળું હોવાથી બહુવચન કહ્યું છે,) ચંદ્ર બીજી

ત્રેણ સહ યુક્તશ્ચન્દ્રો દ્વિતીયાં માત્રપદીં પોર્ણમાર્ગીં પરિસમાપયતિ નસ્મિન ગમયે સૂર્યે ઉત્તરા-
 ફાલ્ગુનીનક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતીત્યર્થઃ । અથાસ્ત્યેવ નક્ષત્રસ્ય સૂક્ષ્મવિભાગં દર્શયતિ—
 (ઉત્તરાફાલ્ગુણીજં) ઉત્તરાફાલ્ગુનીનાં—ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રસ્ય (૭।૧૩।૧૩) મમમુહર્તાઃ,
 એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય ત્રયસ્ત્રિંશત્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય મન્કા પદ્મવિંશતિઃ
 સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, એતત્તુલ્યાશ્ચૂર્ણિકા ભાગાઃ શેષાઃ તિષ્ઠન્તિ યદા તદૈવ દ્વિતીયા પોર્ણમાર્ગી
 પરિસમાપ્તિમુપયાતીતિ નિષ્કર્ષાર્થો જ્ઞેય ઇતિ । અત્રાપિ ગણિતક્રિયાયાં સપ્ત્ય પૂર્વપ્રતિપાદિતો
 ધ્રુવરાશિગૃહીતવ્યઃ—૬૬।૧૩।૧૩ પદ્મપટ્ટિમુહર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય પચ્ચદ્વાપટ્ટિભાગાઃ,
 એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્થેયઃ સપ્તપટ્ટિભાગમિતિ । સમ્પ્રતિ દ્વિતીયસ્યાઃ પોર્ણમાસ્યાશ્ચિન્તા-
 વર્ત્તે, અતોઽત્ર દ્વો ગુણકો ધૃતોઽસી ધ્રુવરાશિર્દ્વાભ્યાં ગુણ્યતે—(૬૬।૧૩।૧૩) × ૨ =
 ૧૩૨।૧૩।૧૩ જાતં દ્વાત્રિંશદુત્તરં શતમેકં મુહર્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય દશદ્વાપટ્ટિ-
 માત્રપદમાસ માસિની પૂર્ણિમાકો સમાપ્ત કરતા હૈં એસ સમય મર્ચ ઉત્તરા-
 ફાલ્ગુનીનક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરતા હૈં ।

અવે હસ કથનકા ગાણેતપ્રક્રિયા સે સૂક્ષ્મ પ્રકાર કહતે હૈં—(ઉત્તરા
 ફાલ્ગુણીજં) ઉત્તરાફાલ્ગુનીકા અર્થાત્ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રકા (૭।૧૩।૧૩) સાત
 મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્તકા વાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ, તથા વાસઠિયા એક ભાગકા
 સડસઠિયા ઇક્વીસ ભાગ તથા ઇતના ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે એસ સમય દૂસરી
 પૂર્ણિમા સમાપ્ત હોતી હૈં યહી નિષ્કર્ષ હૈં । યહાં પર બી ગણિતપ્રક્રિયા મેં
 વહી પૂર્વપ્રતિપાદિત ધ્રુવરાશિગ્રહણકરે । ૬૬।૧૩।૧૩ છિયાસઠ મુહર્ત્ત તથા એક
 મુહર્ત્તકા વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક
 ભાગ । હસ પ્રકાર સે ગણિત પ્રક્રિયા હોતી હૈં ।

અવે યહાં પર દૂસરી પૂર્ણિમા કા વિચાર કિયા જાતા હૈં, અતઃ યહાં પર
 દો ગુણક હૈં એસકો ધ્રુવરાશિકા દો સે ગુણાકરે (૬૬।૧૩।૧૩) + ૨ = ૧૩૨।૧૩।૧૩ હસ
 ભાદરવા માસની પુનમને સમાપ્ત કરે છે. એ સમયે સૂર્ય ઉત્તરાશલ્કુની નક્ષત્રની સાથે
 યોગ કરે છે.

હવે આ કથનનો ગણિત પ્રક્રિયાથી સૂક્ષ્મ પ્રકાર કહે છે, (ઉત્તરાફાલ્ગુણીજં) ઉત્તરા
 ફાલ્ગુની નક્ષત્રના (૭, ૧૩, ૧૩) સાત મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્તના વાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ
 તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા એટલા ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ
 રહે તે સમયે બીજી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે. એજ નિષ્કર્ષ થાય છે. અહીં પણ ગણિત
 પ્રક્રિયામાં પૂર્વપ્રતિપાદિત એજ ધ્રુવરાશી ગ્રહણ કરવી, (૬૬, ૧૩, ૧૩) છાસઠ મુહર્ત્ત તથા
 એક મુહર્ત્તના વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ,
 આ રીતે ગણિત પ્રક્રિયા થાય છે.

હવે અહીં બીજી પૂર્ણિમા સંબંધી વિચાર કરવામાં આવે છે. તેથી અહીંયાં એ
 ગુણક છે. તેનાથી ધ્રુવરાશીને ગેથી ગુણવી. (૬૬, ૧૩, ૧૩) + ૨ = ૧૩૨, ૧૩, ૧૩ આ રીતે
 સૂ. ૩૩

भागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वौ सप्तपष्टिभागाविति । ततोऽस्मात् गुणिताङ्गरूप-
गुणनफलात् पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं खलु-१९ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$ एकोनविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एकस्य च
मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् । द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपष्टि-
भागाः (१९ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) इत्येवं प्रमाणं पुष्यनक्षत्रस्य शोधनकं पूर्वगुणितध्रुवाङ्काद् (१३२ ।
 $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) स्मात् शोध्यते तदा शोधनक्रमे न्यासो यथा-(१३२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$)-(१९ । $\frac{१९}{६६}$ ।
 $\frac{३३}{६६}$)=११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$ अत्रापि शोधनक्रमः पूर्वप्रतिपादितनियमवदेवेति जातं मुहूर्त्तानां
द्वादशोत्तरं शतम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टाविंशतिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टि-
भागस्य षट्त्रिंशत् सप्तपष्टिभागाः (११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) इति ततोऽस्मात् पञ्चदशभिर्मुहूर्त्तैरा-
श्लेषानक्षत्रं त्रिंशतामुहूर्त्तैर्मघानक्षत्रं त्रिंशता च मुहूर्त्तैः पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रं चेति त्रयाणां योगः
-१५ + ३० + ३०=७५ इति शोधनकं शोध्यते-(११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$)-७५=(३७ । $\frac{१९}{६६}$ ।

प्रकार एकसो बत्तीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया दस भाग तथा
बासठिया एक भाग का सडसठिया दो भाग होता है । इस गुणिताङ्क रूप
गुणनफल से पुष्यनक्षत्र का शोधनक १९ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$ इस प्रकार उन्नीस मुहूर्त्त
तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का
सडसठिया तेतीस भाग (१९ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) इतना प्रमाण पुष्यनक्षत्र का शोधनक
को पूर्व गुणित ध्रुवाङ्क जो (१३२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) है उससे शोधित करे तो शोधनक-
क्रमांकन्यास इस प्रकार से होता है (१३२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$)-(१९ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$)=११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$ यहां
पर भी शोधनकक्रम पूर्व प्रतिपादित नियम के अनुसार एक सो धारह मुहूर्त्त
तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया अठाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का
सडसठिया छत्तीस भाग (११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) होते हैं इसमें से पंद्रहमुहूर्त्त से आश्लेषा
नक्षत्र तीस मुहूर्त्त से मघानक्षत्र तथा तीसमुहूर्त्त से पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र ये
तीनों नक्षत्र का योग १५ + ३० + ३०=७५ होता है इसप्रकार ये पूर्वोक्त तीन
नक्षत्र शोधित होते हैं (११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$)-७५=(३७ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) शेष बचता है सडतीस

एकसो बत्तीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया दस भाग तथा बासठिया एक भाग का
सडसठिया दो भाग होता है । इस गुणिताङ्क रूप गुणनफल से पुष्यनक्षत्र का शोधनक १९ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$
इस प्रकार उन्नीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया तयालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का
सडसठिया तेतीस भाग (१९ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) इतना प्रमाण पुष्यनक्षत्र का शोधनक को पूर्व गुणित
ध्रुवाङ्क जो (१३२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) है उससे शोधित करे तो शोधनक-क्रमांकन्यास इस प्रकार से होता है
(१३२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$)-(१९ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$)=११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$ यहां पर भी शोधनकक्रम पूर्व प्रतिपादित
नियम के अनुसार एक सो धारह मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया अठाईस भाग तथा बासठिया
एक भाग का सडसठिया छत्तीस भाग (११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) होते हैं इसमें से पंद्रहमुहूर्त्त से आश्लेषा
नक्षत्र तीस मुहूर्त्त से मघानक्षत्र तथा तीसमुहूर्त्त से पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्र ये तीनों नक्षत्र का योग
१५ + ३० + ३०=७५ होता है इसप्रकार ये पूर्वोक्त तीन नक्षत्र शोधित होते हैं (११२ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$)-
७५=(३७ । $\frac{१९}{६६}$ । $\frac{३३}{६६}$) शेष बचता है सडतीस

૩૬) સ્થિતાઃ પશ્ચાત્ સપ્તત્રિંશન્મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય અષ્ટાવિંશતિ દ્વાપદ્વિંશતિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપદ્વિંશતિભાગસ્ય પદ્મત્રિંશત્ સપ્તપદ્વિંશતિભાગાઃ । અતઃ આગતં સૂર્યેણ યુક્તમુક્તરા-
ફાલ્ગુનીનક્ષત્રં સપ્તમુ મુહૂર્ત્તેષુ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયત્રિંશતિ દ્વાપદ્વિંશતિભાગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપદ્વિંશતિભાગસ્ય એકત્રિંશતિ સપ્તપદ્વિંશતિભાગેષુ શેષેષુ સત્તમુ દ્વિતીયાં પોર્ણમાસીં પરિસમાપયતીતિ સિદ્ધયતિ । इत्येवमत्र धूलिकर्म ज्ञेयमिति ।

અધુના તૃતીય પોર્ણમાસીવિષયં ચન્દ્રનક્ષત્રયોગં ગૌતમો ભૂયઃ પૃચ્છતિ—‘તા અપ્સિ ણં પંચણં સંવચ્છરાણં તચ્ચં પુણિમાસિણિ ચંદે કેણં ણક્ષત્રેણં જોણ્હ !’ તાવત્ એતેપાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં તૃતીયાં પોર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? । ‘તા’ તાવન્—તત્ર ચન્દ્ર-પોર્ણમાસીનક્ષત્રયોગવિચારે એતેપાં પૂર્વતઃ પ્રતિપાદિતાનાં યુગપત્પશ્વસંખ્યકાનાં ચન્દ્રાદિ સમ્વત્સરાણાં મધ્યે તૃતીયામ્ આશ્વિનીં પોર્ણમાસીં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુક્તઃ સન્—કેન નક્ષ-ત્રેણ સહ વર્તમાનઃ સન્ તાં તૃતીયાં પોર્ણમાસીં પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં વિજ્ઞાય

મુહૂર્ત, તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા અઠાઈસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા છત્તીસ ભાગ રહતા હૈ । यहां सूर्य के साथ युक्त उत्तरा फल्गुनी नक्षत्र आता है, वह सात मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तेतीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया इक्कीस भाग शेष होने पर दूसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है यह कथन सिद्ध होता है । यहां यही पर धूलिकर्म होता है ।

અવ ત્રીસરી પૂર્ણિમા વિષયક ચંદ્ર કે નક્ષત્રયોગ વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા અપ્સિ ણં પંચણં સંવચ્છરાણં તચ્ચં પુણિમાસિણિ ચંદે કે ણં ણક્ષત્રેણં જોણ્હ) ચંદ્ર કા પૂર્ણિમા કે નક્ષત્ર યોગ કી વિચારણા મેં પૂર્વ પ્રતિપાદિત ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોં મેં ત્રીસરી આશ્વિનમાસ કી પૂર્ણિમા કો ચંદ્ર કૌનસે નક્ષત્ર સે યુક્ત હોકર અર્થાત્ કિસ નક્ષત્ર કે સાથ રહકર ડસ ત્રીસરી

નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. (૧૧૨૧૬૬૬૬—૭૫=(૭૭) ૬૬૬૬ આ રીતે સાડત્રીસ મુહૂર્ત્ તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા અઠાવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા છત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. અહીં સૂર્યની સાથે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રો યોગ આવે છે, તે સાત મુહૂર્ત્ તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા એકવીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે બીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, આ કથન સિદ્ધ થાય છે, આજ અહીં ધૂલિકર્મ થાય છે.

હવે ત્રીજી પૂર્ણિમા સંબંધી ચંદ્રના નક્ષત્રયોગ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા અપ્સિ ણં પંચણં સંવચ્છરાણં તચ્ચં પુણિમાસિણિ ચંદે કેણં ણક્ષત્રેણં જોણ્હ) ચંદ્રના પૂર્ણિમાના નક્ષત્ર યોગ વિચારણામાં પૂર્વપ્રતિપાદિત ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી આસોમાસની પૂર્ણિમાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રનો યોગ કરીને એટલે કે કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને

મગવાનુત્તરયતિ-‘તા અસ્સિણીઠિં અસ્સિણીણં ણક્કલ્લતાણં ઇક્કવીસં મુહુત્તા ણવય વાવટ્ઠિમાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિમાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા તેવટ્ઠિં ચુણ્ણિયામાગા સેસા’ તાવન્ અશ્વિનીભિઃ, અશ્વિનીનાં નક્ષત્રાણામ્ એકવિંશતિર્મુહૂર્ત્તાઃ નવ ચ દ્વાપષ્ટિમાગાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપષ્ટિમાગં ચ સપ્તપષ્ટિથા છિત્વા ત્રિપષ્ટિશ્ચૂર્ણિકા માગાઃ શેષાઃ । તાવત્-તત્ર નક્ષત્રયોગવિચારે તૃતીય-પૌર્ણમાસીનક્ષત્રયોગવિચારાવસરે ચન્દ્ર અશ્વિનીભિઃ-અશ્વિનીનક્ષત્રેણ સહ યુક્તઃ સન્ તાં તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતિ । અત્રાપિ અશ્વિનીનક્ષત્રસ્ય ત્રિતારકત્વાદ્બહુવચનમિતિ અથાશ્વિની નક્ષત્રસ્ય સૂક્ષ્મવિભાગં દર્શયતિ-તદાનીં-તૃતીયપૌર્ણમાસીપરિસમાપ્ત્યવસરે અશ્વિનીનાં-અશ્વિનીનક્ષત્રસ્ય એકવિંશતિર્મુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય નવ ચ દ્વાપષ્ટિમાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિમાગં ચ સપ્તપષ્ટિથા છિત્વા-સપ્તપષ્ટિવિભાગાન્ વિભજ્ય તસ્ય સત્કાસ્ત્રિપષ્ટિશ્ચૂર્ણિકામાગાઃ શેષાઃ-એવં પ્રમાણં પ્રદેશં યત્ર ભવતિ તત્રૈવ સ્થિતઃ સન્ ચન્દ્રસ્તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતીતિ, અત્રાપિ ગણિતક્રમે સપ્ત પૂર્વોક્તો નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ ગૃહીતવ્યઃ તદ્વથા પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ?

इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् उत्तर देते हुवे कहते हैं--(ता अस्सिणीहिं अस्सिणीणं णक्खत्ताणं इक्कवीसं मुहुत्ता णवय वावट्ठिमागा मुहुत्तस्स वावट्ठिमागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेवट्ठिं चुण्णिया भागा सेसा) नक्षत्र के योग विचारणा में अर्थात् तीसरी पूर्णिमा के नक्षत्रयोग विचारणवसर में चंद्र अश्विनी नक्षत्र के साथ युक्त होकर उस तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता हैं यहां पर भी अश्विनी नक्षत्र तीन तारावाला होने से बहुवचन कहा है, अब अश्विनी नक्षत्र का सूक्ष्म विभाग का कथन करते हैं-तीसरी पूर्णिमा के समाप्ति काल में अश्विनी नक्षत्र का इक्कीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया नव भाग तथा वासठिया एक भागका सड़सठ भाग करके उसका तिरसठ चूर्णिका भाग शेष रहे इसप्रकार का प्रदेश जहां हो वहां पर चंद्र रहकर तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है। यहां पर भी गणितक्रम में वही पूर्वोक्त

એ ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપતાં કહે છે કે--(તા અસ્સિણીણં ણક્કલ્લતાણં ઇક્કવીસં મુહુત્તા ણવ ય વાવટ્ઠિમાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિમાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા તેવટ્ઠિં ચુણ્ણિયામાગા સેસા) નક્ષત્રના યોગ વિચારણામાં અર્થાત્ ત્રીજી પૂર્ણિમાના નક્ષત્રના યોગ વિચારણા પ્રસંગમાં ચંદ્ર અશ્વિની નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઈને એ ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, અહીંયાં પણ અશ્વિની નક્ષત્ર ત્રણ તારાઓવાળું હોવાથી બહુવચન કહેલ છે, હવે અશ્વિની નક્ષત્રના સૂક્ષ્મ વિભાગનું કથન કરવામાં આવે છે--ત્રીજી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સમયમાં અશ્વિની નક્ષત્રના એકવીસ મુહૂર્ત્ તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા નવ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગો કરીને તેના ત્રેસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે આ રીતનો પ્રદેશ જ્યાં હોય ત્યાં ચંદ્ર રહીને ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. અહીં પણ ગણિત ક્રમમાં એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશી

ધ્રુવરાશિ:-(૬૬ । ૧૩ । ૧૭) પદ્મપટ્ટિમુહર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય પદ્મદ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યૈકં સપ્તપટ્ટિભાગં ચેતિ । ગૃહીન્વા ચ પૃથક્ સ્થાપયેત્, તતસ્તૃતીયપોર્ણ- માસીચિન્તાયામત્ર ગુણકાસ્ત્રય ઇતિ સ ધ્રુવરાશિસ્ત્રિભિર્ગુણ્યતે યથા-(૬૬ । ૧૩ । ૧૭) $\times ૩ = ૧૯૮ । ૧૩ । ૧૭$ જાતમઘ્નવત્યધિકમેકં શતં મુહર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય પદ્મદ્વાપટ્ટિ- ભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ । તતશ્ચાત્ર 'ઉગુણટ્વં પોટ્ટવયા' પૂર્વ- મિત્યુક્તવાત્ અભિજિદાનીનામુત્તરાભાદ્રપદાપર્યન્તાનાં પળ્લવશ્રાણાં ભોગ્યમુહર્ત્તયોગઃ-(૧૫૯ । ૧૩ । ૧૭) ઇત્યેવં પ્રમાણઃ । મુહર્ત્તાનામેકોનપટ્ટચધિકં શતમ્, એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય ચતુ- વિંશતિદ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્મપટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, ઇત્યેવં પ્રમાણઃ શોધનીયઃ-(૧૯૮ । ૧૩ । ૧૭)-(૧૫૯ । ૧૩ । ૧૭) $= (૩૮ । ૧૩ । ૧૭)$ પશ્ચાદવતિપ્તન્તે અપ્તા-

નક્ષત્ર કી ધ્રુવરાશિ લેની ચાહિયે । વહ્ ઇસપ્રકાર સે હૈ-(૬૬ । ૧૩ । ૧૭) છિયાસઠ મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્ત કા વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ હોના હૈ । તીસરી પૂર્ણિમા કી વિચારણા મેં ગુણક અંક ત્રીન હોતા હૈ, અતઃ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ કો ત્રીન સે ગુણા કરે જૈસે કી (૬૬ । ૧૩ । ૧૭) $+ ૩ = ૧૯૮ । ૧૩ । ૧૭$ ઇસપ્રકાર ગુણા કરને સે એકસો અઠાણવે મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્ત કા વાસઠિયા પંદ્રહ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ત્રીન ભાગ હોતે હૈ । તત્પશ્ચાત્ (ઉગુણટ્વં પોટ્ટવયા) ઇસ પ્રકાર પહેલે કહા હૈ, અતઃ અભિજિત્ નક્ષત્ર સે લેકર ઉત્તરાભાદ્રપદાપર્યન્ત કે છહ્ નક્ષત્રોં કે ભોગ્ય મુહર્ત્ત યોગ (૧૫૯ । ૧૩ । ૧૭) એકસો ડનસઠ મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કાં સડસઠિયા છિયાસઠભાગ ઇતના પ્રમાણ શોધનીય હોતા હૈ (૧૯૮ । ૧૩ । ૧૭)-(૧૫૯ । ૧૩ । ૧૭) $= (૩૮ । ૧૩ । ૧૭)$ અડતીસ મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્ત કા વાસઠિયા વાવન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ચાર ભાગ વચતા હૈ । શોધનક્રિયા પૂર્વ કથિત પ્રકાર

લેવી બેધએ. તે આ પ્રમાણે છે-(૬૬ । ૧૩ । ૧૭) છાસઠ મુહર્ત્તના વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ થાય છે, ત્રીજી પૂર્ણિમાની વિચારણામાં ગુણક અંક ત્રણ હોય છે તેથી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિને ત્રણથી ગુણવા જેમ કે-(૬૬ । ૧૩ । ૧૭) $\times ૩ = ૧૯૮ । ૧૩ । ૧૭$ આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી એકસો અઠાણ મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્તના વાસઠિયા પંદર ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગો થાય છે, તે પછી (ઉગુણટ્વં પોટ્ટવયા) આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ છે, તેથી અભિજિત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરા ભાદ્રપદા પર્યન્તના છ નક્ષત્રોના ભોગ્ય મુહર્ત્ત યોગ (૧૫૯ । ૧૩ । ૧૭) એકસો આગણસાઠ મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગો તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડ- સઠિયા છાસઠ ભાગ આટલું પ્રમાણ શોધનીય હોય છે. (૧૯૮ । ૧૩ । ૧૭)-(૧૫૯ । ૧૩ । ૧૭) $= (૩૮ । ૧૩ । ૧૭)$ આડત્રીસ મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્તના વાસઠિયા વાવન ભાગ તથા વાસ-

ત્રિશનુહર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વિપશ્ચાશત્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય ચત્વારઃ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ । શોધનક્રિયા પ્રાગુક્તવદેવ મિત્રાઙ્કનિયમેન જ્ઞેયાઃ । તતશ્ચ ત્રિશતા-મુહૂર્તૈઃ રેવતીનક્ષત્રં શુદ્ધં-૩૮-૩૦=૮ તિપ્તન્યષ્ટૌ મુહૂર્તાસ્તત આગતં ચન્દ્રયુક્તમશ્વિનીનક્ષત્રમ્ એકવિંશતૌ મુહૂર્તેષુ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય નવસુ દ્વાપષ્ટિભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય ત્રિપષ્ટૌ સપ્તપષ્ટિભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ તૃતીયા પૌર્ણમાસી પરિસમાપ્તિમુપયાતીતિ ।

સમ્પ્રત્યસ્યામેવ તૃતીયસ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં સૂર્યનક્ષત્રયોગં ગૌતમઃ પિપ્લુચ્છુરાદિ-‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્હ ! । તસ્મિન્ સમયે ચ સ્વલ્લ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ! ‘તં તમયં’ इत्यत्र (કાલાધ્વનો વ્યાસા) વિત્યધિકરણત્વેऽપિ દ્વિતીયા । અતોऽયમર્થો ભવતિ ‘તં સમયં’ તસ્મિન્ સમયે યસ્મિન્ સમયે અશ્વિનીનક્ષત્રં ચન્દ્રેણ યુક્તં યથોક્તશેષં ચ તૃતીયાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપ્તિમુપયાતિ તસ્મિન્ ક્ષણે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુક્તઃ સન્ તાં તૃતીયાં

સે અંકો કે મિત્રતા કે નિયમાનુસાર જાનલેવે । તદનન્તર ત્રીસ મુહૂર્ત સે રેવતી નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતા હૈ, ૩૮-૩૦=૮ પશ્ચાત્ આઠમુહૂર્ત બચતા હૈ, તદનન્તર ચંદ્ર યુક્ત અશ્વિની નક્ષત્ર આતા હૈ, વહ ઇક્કીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત બાસઠિયા નવ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તિરસઠ ભાગ શેષ રહને પર ત્રીસરી પૂર્ણિમા સમાપ્ત હોતી હૈ ।

અવ ઇસી ત્રીસરી પૂર્ણિમા મેં સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી શ્રીભગવાન્ સે પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્હ) (તં સમયં) યહાં પર (કાલાધ્વનો વ્યાસા) ઇસપ્રકાર અધિકરણ હોને પર મી દ્વિતીયા વિભક્તિ હુઈ હૈ, અતઃ ઇસપ્રકાર અર્થ હોતા હૈ-(તં સમયં) જિસ સમય અશ્વિની નક્ષત્ર ચંદ્ર કે સાથ યુક્ત હોકર યથોક્ત શેષ રહને પર ત્રીસરી પૂર્ણિમા સમાપ્ત હોતી હૈ, ડસ સમય સૂર્ય કૌનસે નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોકર ત્રીસરી પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ? ઇસપ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રીભગવન્

ક્રિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચાર ભાગ શેષ રહે છે, શોધન ક્રિયા પૂર્વ કથિત પ્રકારથી અંકોની લિખતાના નિયમ પ્રમાણે સમજી લેવી. તે પછી ત્રીસ મુહૂર્તથી રેવતી નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે, ૩૮-૩૦=૮ એટલે પાછળ આઠ મુહૂર્ત બચે છે, તે પછી ચંદ્ર યુક્ત અશ્વિની નક્ષત્ર આવે છે. તે એકવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા નવ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રેસઠ ભાગ શેષ રહે ત્યારે ત્રીજી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે.

હવે આ ત્રીજી પૂર્ણિમામાં સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ વિષયમાં શ્રી ભગવાનને પ્રશ્ન કરે છે (તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્હ) (તં સમયં) આ ઠેકાણે (કાલાધ્વનોવ્યાસા) આનાથી અધિકરણમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ થયેલ છે, તેથી આ રીતે અર્થ થાય છે. (તં સમયં) જે સમયે અશ્વિની નક્ષત્ર ચંદ્રની સાથે યુક્ત થઈને યથોક્ત શેષ રહે ત્યારે ત્રીજી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય છે, એ સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત થઈને ત્રીજી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ? આ રીતે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને

पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता चित्ताहिं, चित्ताणं एको मुहुत्तो अट्टावीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता तीसं चुण्णिमा भागा सेसा’ तावत् चित्राभिः, चित्राणाम् एको मुहूर्तः अष्टाविंशति-
द्वापट्टिभागाः मुहूर्तस्य द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिधा छित्त्वा त्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः ।
तावत्—तत्र तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेत्तायां चित्राभिः—चित्रानक्षत्रेण युक्तः सूर्यस्तृतीयां
पौर्णमासीं परिसमापयति, चित्रानक्षत्रस्य बहुतारकत्वाद्बहुवचनं । चित्रानक्षत्रेण युक्तः
सूर्यस्त्वां तृतीयां पौर्णमासीम् समापयति । अथात्रैव चित्रानक्षत्रस्य सूक्ष्मविभागं दर्शयति—
‘चित्ताणं’ चित्रानक्षत्रस्यैको मुहूर्तः, एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टाविंशतिद्वापट्टिभागं सप्तपट्टिधा
छित्त्वा—सप्तपट्टिविभागान् विभज्य, तस्य सत्काः त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः तिष्ठन्ति यत्र
तत्रैव वर्तमानः सूर्यो भवतीत्यर्थः । अत्रापि गणितक्रिया प्रदर्शनार्थं स एव पूर्वोक्तो
नक्षत्र ध्रुवराशिर्ग्राह्यः ६६।६७ पट्टपट्टिमुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चद्वापट्टिभागाः,
एकस्य च द्वापट्टिभागस्यैकं सप्तपट्टिभागं चेति गृहीत्वा तृतीय पौर्णमासीचिन्तायां ३.यो-

उत्तर में कहते हैं—(ता चित्ताहिं, चित्ताणं इको मुहुत्तो अट्टावीसं च बावट्टि-
भागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता तीसं चुण्णिमाभागा सेसा)
तीसरी पूर्णिमा समाप्तिकाल में चित्रानक्षत्र के साथ योग करके सूर्य तीसरी
पूर्णिमा को समाप्त करता है । चित्रानक्षत्र बहुतारक होने से बहुवचन हुवा है,
चित्रानक्षत्र के साथ युक्त होकर सूर्य उस तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता
है, यहां पर चित्रानक्षत्र का सूक्ष्म विभाग दिखलाते हैं—(चित्ता णं) चित्रा-
नक्षत्र का एक मुहूर्त, तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठईस भाग का
सडसठ भाग करके तत्संबंधी तीस चूर्णिका भाग शेष रहे वहीं पर सूर्य
रहकर तीसरी पूर्णिमा को समाप्त करता है ।

यहां पर भी गणित प्रक्रिया दिखलाने के लिये वही पूर्वोक्त नक्षत्र संबंधी
ध्रुवराशि ग्रहण करें ६६।६७ छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया

श्री बागवान् उत्तरमां कहे छे—(ता चित्ताहिं चित्ताणं इकोमुहुत्तो अट्टावीसं च बासट्टिभागा
मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता तीसं चुण्णिमाभागा सेसा) श्री० पूर्णिमाना सभासि
काणमां चित्रां नक्षत्रनी साथे योग करीने सूर्य श्री० पूर्णिमाने सभास करे छे. चित्रा
नक्षत्र अहु तारक डोवाथी अहुवचन थयेव छे, चित्रा नक्षत्रनी साथे युक्त थयने सूर्य
श्री० पुनमने सभास करे छे, अही चित्रा नक्षत्रने सूक्ष्म विभाग बतावे छे. (चित्ताणं)
चित्रा नक्षत्रनुं ओके मुहूर्त तथा ओके मुहूर्तना भासठिया अठयावीस भागना सडसठ
भाग करीने तेना तीस पूर्णिका भाग शेष रहे त्यांज सूर्य स्थित रहे छे, अही पणु
गणित प्रक्रिया बताववा भाटे ओज पूर्वोक्त ध्रुवराशिने अडणु करनी. ६६।६७ छियासठ
मुहूर्त तथा ओके मुहूर्तना भासठिया पांच भाग तथा भासठिया ओके भागना सडसठिया

ગુણકાસ્તેનાયં ધ્રુવરાશિસ્ત્રિભિર્ગુણ્યતે યથા—(૬૬।૬૩।૬૦) × ૩ = ૧૯૮।૬૩।૬૦ જાતમળ્લાનવ-
ત્યધિકમેકં શતં મુહૂર્તાનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પચ્ચદશ દ્વાપણ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપણ્ટિ-
ભાગસ્ય ત્રયઃ સપ્તપણ્ટિભાગા इति । અતોઽસ્માત્ પુષ્યનક્ષત્રસ્ય શોધનકં (૧૯૬।૬૩।૬૦) એકોન-
વિંશતિર્મુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશત્ દ્વાપણ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપણ્ટિભા-
ગસ્ય ત્રયસ્ત્રિંશત્ સપ્તપણ્ટિભાગાઃ, इत्येवं. પ્રમાણં વિશોધ્યતે—(૧૯૮।૬૩।૬૦)—(૧૯૬।૬૩।૬૦)=
૧૭૮।૬૩।૬૦ જાતં મુહૂર્તાનામ્ અષ્ટસપ્તત્યધિકં શતમેકમ્, એકસ્ય મુહૂર્તસ્ય ત્રયસ્ત્રિંશદ્ દ્વાપણ્ટિ-
ભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપણ્ટિભાગસ્ય સપ્તત્રિંશદ્ સપ્તપણ્ટિભાગા इति અત્રાપિ શોધનક્રમઃ પૂર્વ-
વદેવાપૂર્ણાંકશોધનક્રમેણ જ્ઞાતવ્ય इति । તતોઽસ્માત્ આશ્લેષાદીનિ હસ્ત પર્યન્તાનિ પચ્ચ-
નક્ષત્રભોગ્યાનિ—૧૫૦ પચ્ચાશદધિકેન મુહૂર્તશતં વિશોધ્યતે—(૧૭૮।૬૩।૬૦)—૧૫૦ = ૨૮।૬૩।
૬૦ શેષાસ્તિઘ્નિ અષ્ટાવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રયસ્ત્રિંશદ્ દ્વાપણ્ટિભાગાઃ એકસ્ય

પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ ધ્રુવરાશી હોની
હૈ તીસરી પૂર્ણિમા કે વિચારણા મેં ત્રીન ગુણક હોતા હૈ, અતઃ હસ ધ્રુવરાશિ
કો ત્રીન સે ગુણા કરે જૈસે કી—(૬૬।૬૩।૬૦) + ૩ = ૧૯૮।૬૩।૬૦ હસપ્રકાર
ગુણા કરને સે એકસો અઠાણવે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા પંદર ભાગ
તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ત્રીન ભાગ હોતે હૈં । અતઃ યહાં પર
પુષ્યનક્ષત્ર કા શોધનક (૧૯૬।૬૩।૬૦) ટ્રીસ મુહૂર્ત તના એક મુહૂર્તકા બાસઠિયા
તયાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ હતના
પ્રમાણ શોધિત હોતા હૈ । (૧૯૮।૬૩।૬૦) + (૧૯૬।૬૩।૬૦) = ૧૭૮।૬૩।૬૦ એકસો
અઠહત્તર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા તેત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા
એક ભાગ સડસઠિયા સેત્રીસ ભાગ હોતે હૈં । યહાં પર શોધનક ક્રમ પૂર્વોક્ત
અપૂર્ણાંક શોધન ક્રમસે જાનના ચાહિયે । હસસે યહાં પર અશ્લેષા નક્ષત્ર સે
લેકર હસ્ત પર્યન્ત કે પાંચ નક્ષત્ર ૧૫૦ એકસો પચાસ મુહૂર્ત સે શોધિત હોતે

એક ભાગ ધ્રુવરાશી થાય છે, ત્રીજી પૂર્ણિમાની વિચારણામાં ત્રણ ગુણક હોય છે, તેથી
આ ધ્રુવરાશીના ત્રણથી ગુણાકાર કરવો જેમ—(૬૬।૬૩।૬૦) × ૩ = ૧૯૮।૬૩।૬૦ આ રીતે
ગુણાકાર કરવાથી એકસો અઠાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંદર ભાગ તથા
બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે, તેથી અહીં પુષ્ય નક્ષત્રનું શોધનક
(૧૯૬।૬૩।૬૦) બોગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા બાસ-
ઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ આટલું પ્રમાણ શોધિત થાય છે. (૧૯૮।૬૩।
૬૦)—૧૯૬।૬૩।૬૦ = ૧૭૮।૬૩।૬૦ આ રીતે એકસો અઠ્યોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા
તેત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ થાય છે. અહીં શોધન
ક્રમ પૂર્વોક્ત અપૂર્ણાંક શોધન ક્રમથી સમજી લેવો તેથી અહીં અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને
હસ્ત નક્ષત્ર સુધીના પાંચ નક્ષત્રો ૧૫૦ એકસો પચાસ મુહૂર્તથી શોધિત થાય છે, (૧૭૮।

ઉત્તરાર્હિ આસાદાર્હિ ઉત્તરાણં છદુવીસં મુહુતા છદુવીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ વાવટ્ટિ-
ભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચઉપ્પણં ચુણિયા ભાગા સેસા' તાવત્ ઉત્તરામિઃ આષાદામિઃ,
ઉત્તરાણાં ચ આષાદાનાં પઢ્વિંશતિર્મુહૂર્ત્તાઃ પઢ્વિંશતિશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગં
ચ સપ્તપટ્ટિથા છિત્વા ચતુઃચન્દ્રાશત્ ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ । તાવત્-તત્ર ચન્દ્રપૌર્ણમાસી-
નક્ષત્રયોગવિચારે યદા ચન્દ્રો દ્વાદશીં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતિ તદાનીતને કાલે ઉત્તરાષાઢા
નક્ષત્રં ભવતીતિ ભગવાન્ ગૌતમં વોધયતિ । અત્રાપ્યુત્તરાષાઢા નક્ષત્રસ્યાધિકતારકત્વાદ્વહુવચન
પ્રયોગ इति જ્ઞાતવ્યઃ । અથાસ્યૈવોત્તરાષાઢાનક્ષત્રસ્ય સૂક્ષ્મવિભાગં પ્રતિપાદયતિ-‘ઉત્તરાણં
ચ આસાદાણં’ ઉત્તરાણામાષાદાનાય્-ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્રસ્ય સ્વલ્પ પઢ્વિંશતિર્મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ
મુહૂર્ત્તસ્ય પઢ્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ એકં ચ દ્વાપટ્ટિભાગં સપ્તપટ્ટિથા છિત્વા-૨૬ । ૧૬ । ૧૭
ચતુઃ પચ્ચાશત્ ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ । એતત્તુલ્યેષુ શેષેષુ સ્થિતેષુ દ્વાદશીં પૌર્ણમાસીં પરિ-
સમાપયતિ । અથાત્રાપિ ગણિતોત્પાદનક્રમે એપઃ પૂર્વોક્તો નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિગ્રંથઃ, ગૃહીત્વા ચ

પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હુવે કહતે હૈ-
(તા ઉત્તરાર્હિ આસાદાર્હિ ઉત્તરાણં ચ આસાદા ણં છદુવીસં મુહુતા છદુવીસં
ચ વાસટ્ટિભાગા મુહુત્તસ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચઉપ્પણં ચુણિયા-
ભાગા સેસા) ચંદ્ર કે પૂર્ણિમાસમાપક નક્ષત્ર યોગ વિચારણા મેં જવ ચંદ્ર વાર-
હવીં પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ઉસ સમય ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોતા હૈ, ઇસ-
પ્રકાર શ્રીભગવાને કહા હૈ યહાં પર મી ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર બહુતારક હોને
સે વહુવચન હુવા હૈ । અવ ઇસ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોને કા ગણિત પ્રક્રિયા સે
સૂક્ષ્મ વિભાગ કા કથન કરતે હુવે કહતે હૈ-(ઉત્તરાણં ચ આસાદાણં) ઉત્ત-
રાષાઢા નક્ષત્ર કા છાઈસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસટ્ટિયા છાઈસ ભાગ
તથા વાસટ્ટિયા એક ભાગ કા સહસટ્ટિયા ચોપન ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહતે
સમય વારહવીં પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ । યહાં પર મી ગણિત પ્રક્રિયા
મેં પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર કી ધ્રુવરાશી ગૃહીત હોતી હૈ । એ ધ્રુવરાશિ કો લેકર પૂર્વ

અમાદાર્હિ, ઉત્તરાણં ચ આસાદાણં છદુવીસં મુહુતા છદુવીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ વાવટ્ટિભાગં
ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચઉપ્પણં ચુણિયાભાગા સેસા) ચંદ્રના પૂર્ણિમા સમાપ્ત નક્ષત્ર યોગની વિચા-
રણામાં બ્યારે ચંદ્ર બારમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય છે.
આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાને કહ્યું છે, અહીં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર બહુ તારવાળું હોવાથી બહુવચન
થયેલ છે, હવે આ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોવાનું ગણિત પ્રક્રિયાથી સૂક્ષ્મ વિભાગનું કથન
કરતાં કહે છે-(ઉત્તરાણં ચ આસાદાણં) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના છવીસ મુહૂર્ત તથા એક
મુહૂર્તના વાસટ્ટિયા છવીસ ભાગ તથા વાસટ્ટિયા એક ભાગના સહસટ્ટિયા ચોપન પૂર્ણિ-
મા ભાગ શેષ રહે ત્યારે બારમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર સમાપ્ત કરે છે. અહીં પણ ગણિત, પ્રક્રિયામાં
પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ ગ્રંથ થાય છે. એ ધ્રુવરાશિને પૂર્વોક્તિત નિયમાનુસાર

પૂર્વોક્ત નિયમેનૈવ ગુણનશોધનાદિકા ક્રિયાપિ વિધેયા । યથાત્ર પૂર્વોદિતો ધ્રુવરાશિઃ-૬૬ ।
 ૬૬ ૬૭ પદપટ્ટિમુહૂર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પશ્ચદ્રાપટ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્રાપટ્ટિભાગસ્યેકં
 સપ્તપટ્ટિભાગં ચેતિ ગૃહીત્વા દ્વાદશી કિલ્પર્પણમાસી ચિન્ત્યતેડતોડત્ર દ્વાદશગુણકાસ્તેનં
 દ્વાદશભિર્ધ્રુવરાશિગુણનીય ઇતિ તથા ક્રિયતે-(૬૬ । ૬૬) × ૧૨=૭૯૨ । ૬૬ । ૬૬
 જાતાનિ દ્વિનવત્યધિકાનિ સપ્તશતાનિ મુહૂર્તાનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પટ્ટિર્દ્રાપટ્ટિભાગાઃ,
 એકસ્ય ચ દ્રાપટ્ટિભાગસ્ય દ્વાદશસપ્તપટ્ટિભાગા ઇતિ । તતસ્થૈતસ્માત્ (મૂલે સત્તેવ વાયાલા)
 ઇત્યાદિ વચનદર્શનાત્ સપ્તમિથ્ચ દ્વિચત્વારિંશદધિકૈર્મુહૂર્તાનાં શતૈરેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુ-
 વિંશત્યા દ્રાપટ્ટિભાગૈરેકસ્ય ચ દ્રાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્મ પટ્ટયા સપ્તપટ્ટિભાગં (૭૪૨ । ૬૬ । ૬૬)
 રેભિરભિજિદાદીનિ મૂલપર્યન્તાનિ પદ્મવિંશતિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધયન્તિ, તતઃ શોધનાર્થં ન્યાસઃ
 (૭૯૨ । ૬૬ । ૬૬) - (૭૪૨ । ૬૬ । ૬૬) = (૫૦ । ૬૬ । ૬૬) શેપાસ્તિષ્ઠન્તિ પશ્ચાશન્મુહૂર્તાઃ,

કથિત નિયમાનુસાર ગુણન શોધન આદિ ક્રિયા કર લેવે । જેસે કિ યહાં પર
 પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ-૬૬ । ૬૬ છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા
 પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ કો લેકર
 વારહવીં પૂર્ણિમા કા વિચાર હોને સે યહાં પર વારહ ગુણક લિયા જાતા હૈ,
 હસ વારહ ગુણક સે ધ્રુવરાશિ કો ગુણિત કરે (૬૬ । ૬૬) + ૧૨=૭૯૨ । ૬૬ । ૬૬
 હસપ્રકાર સાતસો વિરાળવે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા સાઠ ભાગ તથા
 વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા વારહ ભાગ હોતે હૈ । તદનન્તર હમમેં સે
 સે (મૂલે સત્તેવ વાયાલા) ઇત્યાદિવચન પ્રમાણ સે સાતસો વાયાલીસ મુહૂર્તો
 તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગકા સડ-
 સઠિયા છિયાસઠ ભાગ (૭૪૨ । ૬૬ । ૬૬) હનસે અભિજિત્ સે લેકર મૂલપર્યન્ત
 કે છાઈસ નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતે હૈ । શોધન અંક ન્યાસ હસપ્રકાર સે હૈ-(૭૯૨ ।
 ૬૬ । ૬૬)-(૭૪૨ । ૬૬ । ૬૬)=૫૦ । ૬૬ । ૬૬ પચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-

શુભન શોધન વિગેરે ક્રિયા કરી લેવી જેમકે અહીં પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ ૬૬ । ૬૬, ૬૭ છાસઠ
 મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગને લઈને
 બારમી પૂર્ણિમાનો વિચાર કરવાનો હોવાથી અહીં બાર શુભક લેવામાં આવે છે. આ
 બાર શુભકથી ધ્રુવરાશિનો શુભકાર કરવો (૬૬ । ૬૬, ૬૭ + ૧૨=૭૯૨ । ૬૬ । ૬૬) આ રીતે
 સાતસો બાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક
 ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. તે પછી તેમાંથી (મૂલે સત્તેવ વાયાલા) ઇત્યાદિ
 વચન પ્રમાણથી સાતસો ચોવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ
 તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ (૭૪૨ । ૬૬ । ૬૬) આનાથી અભિજિત
 નક્ષત્રથી લઈને મૂળ પર્યન્તના છવીસ નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. શોધન અંક ન્યાસ આ
 પ્રમાણે છે. (૭૯૨ । ૬૬ । ૬૬)-(૭૪૨ । ૬૬ । ૬૬)=૫૦ । ૬૬ । ૬૬ પચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના

एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशत् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तपष्टि-
भागा इति । ततोऽस्मात् त्रिंशतामुहूर्तैः पूर्वाषाढापि शुद्धा, अतोऽत्र शेषास्तिष्ठन्ति विंशति-
मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश
सप्तपष्टिभागाः—(२० । ३५ । १३) इति । अत आगतं चन्द्रेण युक्तमुत्तराषाढा नक्षत्रं द्वादशीं
पौर्णमासीं पञ्चविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षड्विंशतौ द्वापष्टिभागेषु एकस्य च
द्वापष्टिभागस्य चतुः पञ्चाशति सप्तपष्टिभागेषु शेषेषु सत्सु द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः परि-
समापयतीति सिद्धयति । अथ सम्प्रत्यस्यामेव द्वादश्यां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति
—‘तं समयं च णं सूर्ये केणं णक्खत्तेणं जोएइ !’ तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण
युनक्ति ? । अत्रापि पूर्ववदेव तं समयमित्यत्र सप्तमी, तस्मिन् समये—द्वादशी पौर्णमासी
परिसमाप्तिकाले, यस्मिन् समये चन्द्र उत्तराषाढानक्षत्रेण सह वर्त्तमानो द्वादशीं पौर्णमासीं
परिसमापयति तस्मिन् समये खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवतीति गौतमप्रश्नस्याभि-
ठिया पैतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया तेरह भाग शेष
रहता है । इसमें से तीस मुहूर्त से पूर्वाषाढा नक्षत्र शुद्ध होता है, तदनन्तर
बीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैतीस भाग तथा बासठिया एक
भाग का सडसठिया तेरह भाग शेष रहता है (२० । ३५ । १३) यहां पर चंद्र के
साथ युक्त उत्तराषाढा नक्षत्र आता है उसका छाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त
का बासठिया छाईस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोपन
भाग शेष रहने पर बारहवीं पूर्णिमा को चंद्र समाप्त करता है ।

अब श्रीगौतमस्वामी इसी बारहवीं पूर्णिमा का सूर्य नक्षत्र योग विषय में
प्रश्न करते हैं—(तं समयं च णं सूर्ये केणं णक्खत्तेणं जोएइ) यहां पर भी पूर्व
कथनानुसार (तं समयं) द्वितीया की जगह सप्तमी विभक्ति जाननी चाहिये
‘बारहवीं पूर्णिमा के समाप्ति कालमें, अर्थात् जिस समय चंद्र उत्तराषाढा

બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ભાગ શેષ રહે છે.
તેમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. તે પછી વીસ મુહૂર્ત તથા એક
મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ભાગ શેષ
રહે છે. (૨૦, ૩૫, ૧૩) અહીં ચંદ્રની સાથે રહેલ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર આવે છે. તેના છઠ્ઠીસ
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છઠ્ઠીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડ
સઠિયા ચોપન ભાગ શેષ રહે ત્યારે બારમી પૂર્ણિમાને ચંદ્ર સમપ્ત કરે છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી આજ બારમી પૂર્ણિમાના સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં
પ્રશ્ન પૂછે છે—(તં સમયં ચ ણં સૂર્યે કેણં ણક્ખત્તેણં જોણ્ઠિ) અહીં પણ પૂર્વ કથાનાનુસાર
(તં સમયં) એ ઠેકાણે દ્વિતીયાની જગ્યાએ સપ્તમી વિભક્તિ સમજવી, બારમી પૂર્ણિ-
માના સમાપ્તિ કાળમાં અર્થાત્ જે સમયે ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે રહીને બારમી

प्रायः । ततो भगवानाह—‘ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलससुहुत्ता अट्ठ य वावट्ठिभागा सुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा’ तावत्, पुनर्वसुणा पुनर्वसोः षोडशसुहृत्ताः, अष्टौ च द्वापट्टिभागाः, सुहृत्स्य द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिधा छिन्वा विंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः । यस्मिन् समये उत्तराषाढानक्षत्रेण सह वर्तमानश्चन्द्रो द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति तस्मिन् समये पुनर्वसु नक्षत्रेण युक्तः सूर्यो भवतीति भगवान् सामान्यमुत्तरं दत्वा पुनस्तस्यैवार्थस्य विशदां व्याख्यां करोति—‘पुणव्वसुस्स’ पुनर्वसोः—पुनर्वसुनक्षत्रस्य षोडशसुहृत्ताः, एकस्य च सुहृत्स्य अष्टौ द्वापट्टिभागाः, एकं च द्वापट्टि सप्तपट्टिविभागं विंशज्य तस्य सत्ताः विंशतिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः यदा भवति तत्रैव स्थितः सन् सूर्यो द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयतीति ज्ञेयः । अत्रापि गणितप्रक्रिया दर्शनार्थं स एव पूर्वोक्तो नक्षत्र भुवराशिर्ग्राह्यः । गृहीत्वा च पूर्ववदेव गुणनशोधनादिका क्रियापि विधेया नक्षत्र के साथ रहकर चारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है, उस समय सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर उत्तर में भगवान् कहते हैं—(ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलससुहुत्ता अट्ठ य वावट्ठिभागा सुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा) जिस समय उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ वर्तमान चंद्र चारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है उस समय सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ युक्त होता है, इसप्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पुनः उसी को विशेष स्पष्ट करते हुवे श्रीभगवान् कहते हैं—(पुणव्वसुस्स) पुनर्वसु नक्षत्र का सोलह सुहृत् तथा एक सुहृत् का बासठिया आठ भाग तथा बासठिया एक भाग को सड़सठ भाग में विभक्त करके उसका बीस चूर्णिका भाग जब शेष रहे, वहीं पर रहकर सूर्य चारहवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है । यहां पर भी गणित प्रक्रिया दिखाने के लिये वही पूर्वोक्त भुवराशी लेना चाहिये, उसको लेकर पूर्व कथनानुसार गुणन शोधनक वगैरह क्रिया करलेनी जो इसप्रकार से होती

पूँछिमाने समाप्त करे छे, ते समये सूर्य कथा नक्षत्रनी साथे योग करे छे ? आ प्रभाण्णे श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांलग्गिने उत्तरमां प्रभु श्री कहे छे के—(ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलससुहुत्ता अट्ठ य वावट्ठिभागा सेसा) न्यारे उत्तराषाढा नक्षत्रनी साथे रहेल चंद्र आरभी पूँछिमाने समाप्त करे छे, ते समये सूर्य पुनर्वसु नक्षत्रनी साथे युक्त होय छे. आ रीते सामान्य रीते उत्तर आपीने इरीथी तेने विशेष रीते स्पष्ट करतां श्रीलगवान् कहे छे—(पुणव्वसुस्स) पुनर्वसु नक्षत्रना सोण सुहृत् तथा ओक सुहृत्तना आसठिया आठ भाग तथा आसठिया ओक भागने सड़सठ भागथी पड़ेथीने तेना बीस चूर्णिका भाग न्यारे शेष रहे, त्यांज रहीने सूर्य आरभी पूँछिमाने समाप्त करे छे. अही पणु गणित प्रक्रिया बताववा माटे ओज पूर्वोक्त भुवराशी लेवी ओधओ तेने दधने पूर्व कथना-

તથા—ધ્રુવરાશિઃ—(૬૬ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) પદ્મષ્ટિમુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પચ્ચદ્વાષ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્યૈકં સપ્તપષ્ટિભાગમિતિ । તતો દ્વાદશી કિલ પોર્ણમાસી ચિન્ત્યતે, અતોઽત્ર દ્વાદશગુણકાઃ તેન સ ચ ધ્રુવરાશિદ્વાદશભિર્ગુણનીય ઇતિ દ્વાદશભિર્ગુણ્યતે (૬૬ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) $\times 12 = 792$ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ જાતાનિ દ્વિનવત્યુત્તરાણિ સપ્તશતાનિ મુહૂર્ત્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્મદ્વાષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્ય દ્વાદશસપ્તપષ્ટિભાગા ઇતિ । તત એતસ્માત્ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય શોધનકં—(૧૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) એકોનવિંશતિર્મુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશત્ દ્વાષ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્ય ત્રયસ્તિંશત્ સપ્તપષ્ટિભાગા ઇતિ । તથા વિશોધ્યતે (૭૯૨ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$)—(૧૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) = (૭૭૩ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) સ્થિતાનિ પચ્ચા-ન્યુહૂર્ત્તનાં ત્રિસપ્ત્યધિકાનિ સપ્તશતાનિ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પોદશદ્વાષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્ય પદ્મચત્વારિંશત્ સપ્તપષ્ટિભાગા ઇતિ, અત્રાપિ સચ્છેકાઙ્કાનાં શોધનપ્રકારઃ પુણ્ય-નક્ષત્રસ્ય શોધનાઙ્કાત્ પાદનપ્રકારથ્વ પૂર્વપ્રતિપાદિતક્રમેણૈવ જ્ઞેયઃ । તત એતસ્માત્ આશ્લેષા-
 હૈ—ધ્રુવરાશિ (૬૬ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ ઇતની ધ્રુવરાશી હૈ । યહાં પર બારહવીં પૂર્ણિમા કા વિચાર કરના હૈ અતઃ યહાં પર બારહ ગુણક સે વહ ધ્રુવરાશી કો ગુણા કરે (૬૬ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) + 12 = 792 | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ તો હસ-પ્રકાર સાતસો વિરાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા સાઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા બારહ ભાગ હોતે હૈ । હનમેં સે પુણ્યનક્ષત્ર શોધનક (૧૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) ડભીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા તયાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેતીસભાગ ઇતના હૈ । હનકો શોધિત કરે (૭૯૨ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$)—(૧૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) = (૭૭૩ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) હસપ્રકાર સાતસો તિહત્તર મુહૂર્ત કા બાસઠિયા સોલહ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા છિયા-લીસ સડસઠિયા ભાગ હોતે હૈ । યહાં પર હી સચ્છેદક અંકો કે શોધન પ્રકાર

નુસાર ગુણન શોધન વિગેરે ક્રિયા કરી લેવી, જે આ પ્રમાણે છે. ધ્રુવરાશિ (૬૬ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ આટલી ધ્રુવરાશી છે. અહીં બારમી પૂર્ણિમાનો વિચાર કરાય છે. તેથી અહીં બાર ગુણકથી તે ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો (૬૬ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) + 12 = 792 | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ આ રીતે સાતસો બાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. આમાંથી પુણ્ય નક્ષત્રનું શોધનક (૧૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) બોગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેતીસ ભાગ થાય છે. આને શોધિત કરવા (૭૭૩ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$)—૧૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ = (૭૭૩ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$) આ રીતે સાતસો તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સોળ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છેતાલીસ ભાગ થાય છે. અહીં પણ છેદવાળા અંકોથી

દીનિ આર્દ્રાપર્યન્તાનિ પદ્વિંશતિનક્ષત્રાણિ (૭૪૪ | ૧૩ | ૧૬) મુહૂર્તનાં ચતુર્થ-ચારિંશદધિકૈઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગૈઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્ટપટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિ-ભાગૈરેતન્નુલ્યૈર્વિશુદ્ધાનિ ભવન્તિ । તથા ક્રિયતે-(૭૭૩ | ૧૩ | ૧૬)-(૭૪૪ | ૧૩ | ૧૬)= (૨૮ | ૧૩ | ૧૬) પશ્ચાદવતિષ્ઠન્તે અષ્ટાવિંશતિમુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિપચ્ચાશ્ત દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સપ્તચત્ત્વારિંશદ્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, અત્રાપિ વિશોધનપ્રકારોડ્પૂર્ણાઙ્કગણિતક્રમેણૈવ પૂર્વોક્તવન્ જ્ઞાતવ્યઃ । અત આગતં પુનર્વશુનશ્ચં સૂર્યેણ સહ યોગસુપાગતં, પોંડશ્ચ મુહૂર્તેષુ શેષેષુ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય અષ્ટમુ દ્વાપટ્ટિ-ભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય વિંશતી સપ્તપટ્ટિભાગેષુ શેષેષુ દ્વાદશી પોર્ણમાસી સૂર્યઃ પરિ-સમાપયતીતિ સિદ્ધયતિ । અથ દ્વાપટ્ટિમાયાં પોર્ણમાસ્યાં ચન્દ્રનશ્ચયોગં પૃચ્છતિ-‘તા

પુણ્યનક્ષત્ર કે શોધન અંક સે પૂર્વ પ્રતિપાદિત ક્રમાનુસાર સમજલેવે । હસસે યે અશ્લેષાનક્ષત્ર સે લેકર આર્દ્રા પર્યન્ત કે જાઈસ નક્ષત્ર (૭૪૪ | ૧૩ | ૧૬) સાતસો ચુવાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ જનના વિશુદ્ધ હોતા હૈ । (૭૭૩ | ૧૩ | ૧૬)-(૭૪૪ | ૧૩ | ૧૬)=(૨૮ | ૧૩ | ૧૬) હસપ્રકાર વિશોધિત કરને સે પીઢે અઠાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તિરપન ભાગ તથા વાસ-ઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા સેતાલીસ ભાગ શેષ વચતા હૈ । હસ કા વિશોધન પ્રકાર ખી પૂર્ણાઙ્ક ગણિત ક્રમસે પૂર્વકથિત પ્રકાર સે સમજલેવે । હસપ્રકાર વિચારણા કરને સે પુનર્વશુ નક્ષત્ર આતા હૈ પુનર્વશુ નક્ષત્ર કા સૂર્ય કે સાથ યુક્ત હોને કા સોલહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા આઠ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા વીસ ભાગ શેષ રહને પર સૂર્ય વારહવીં પૂર્ણિમા કો સમાસ કરતા હૈ, યહ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અવ ગૌતમસ્વામી વાસઠવીં પૂર્ણિમા કે ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ કે વિષય મેં પ્રશ્ન

શોધન પ્રકાર પુથ્ય નક્ષત્રના શોધન અંકથી પહેલા પ્રતિપાદિત ક્રમાનુસ ૨ સમજ લેવા આનાથી આ અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને આર્દ્રા પર્યન્તના છવીસ નક્ષત્રો (૭૪૪, ૧૩, ૧૬) સાતસો ચુવાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ આટલા વિશુદ્ધ થાય છે (૭૭૩, ૧૩, ૧૬)-(૭૪૪, ૧૩, ૧૬) (૨૮, ૧૩, ૧૬) આ રીતે વિશોધિત કરવાથી પછીથી અઠ્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ત્રેપન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. આનો વિશોધન પ્રકાર પણ પૂર્ણાંક ગણિત ક્રમથી સમજ લેવો. આ રીતે પુનર્વશુ નક્ષત્ર આવે છે. પુનર્વશુ નક્ષત્રના સૂર્યની સાથે યુક્ત રહેવાના સોળ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા આઠ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા વીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય ખારમી પૂર્ણિમાને સમાસ કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી વાસઠમી પૂર્ણિમાના ચંદ્રના નક્ષત્રયોગ વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે,

एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं वावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !
 तावत् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां चरमां द्वापट्ठिं पौर्णमासीं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति !
 तावत्-तत्र पौर्णमासीचन्द्रनक्षत्रयोगविचारे एतेषामनन्तरोदितानां युगबोधकानां चान्द्रादि
 पञ्चानां सम्बत्सराणां मध्ये खलु चरमां-सर्वान्तिमां युगान्तमासोद्भवां द्वापट्ठिं-द्वापष्टितमां
 पौर्णमासीं केन नक्षत्रेण सह युक्तः चन्द्रः-केन नक्षत्रेण सह वर्तमानश्चन्द्रस्तां द्वापष्टितमां
 चरमां पौर्णमासीं परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां विज्ञाय भगवानुत्तरयति-‘ता
 उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए’ तावत् उत्तराभिः आषाढाभिः, उत्त-
 राणाम् आषाढाणां चरमसमये । ‘ता’ तावत्-तत्र पौर्णमासीचन्द्रनक्षत्रयोगविचारे-चरम-
 द्वापष्टितमपौर्णमासी परिसमाप्तिवेलयां चन्द्र उत्तराषाढा नक्षत्रेण सह वर्तमानः सन् तां
 चरमां द्वापष्टितमां पौर्णमासीं परिणमयति । तदानीं तने समये चोत्तराषाढा नक्षत्रस्य चरमः
 समयश्च-उत्तराषाढा नक्षत्रस्यापि समाप्त्यवसरएव भवति । तदन्तिमसमयज्ञानार्थं गणित-

करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छरा णं चरिमं वावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) पूर्णिमा के चंद्र नक्षत्र योगविचारणा में ये पूर्वोक्त
 युगबोधक चान्द्रादि पांच संवत्सरो में युग के अन्तिम मास की बासठवीं
 पूर्णिमा को चंद्र कौनसे नक्षत्र से युक्त होकर उस बासठवीं पूर्णिमा को समाप्त
 करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में भगवान्
 कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए) (ता)
 पूर्णिमा के चंद्र नक्षत्र योग विचारणा में अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा के समाप्ति
 अवसर में चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ रहकर उस अन्तिम बासठवीं
 पूर्णिमासी को समाप्त करता है । उस समय उत्तराषाढा नक्षत्र का भी समाप्ति
 काल ही होता है, उनका अन्तिम समय जानने के लिये गणित प्रक्रिया करनी
 चाहिये । उस प्रक्रियाकर ते समय वह पूर्वोक्त ही नक्षत्र की ध्रुवराशि ग्रहण

(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं वावट्ठिं पुण्णिमासिणिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ)
 पूर्णिमाना चंद्रना नक्षत्र योगनी विचारणां आ पूर्वोक्त युगबोधक चान्द्रादि पांच
 संवत्सरेषां युगना छेव्वा मासनी आसठमी पूर्णिमाने चंद्र कथा नक्षत्रनी साथे योग
 करीने ओ आसठमी पूर्णिमाने समाप्त करे छे ? आ दीते श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने
 सांख्यीने तेना उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे के-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं
 चरिमसमए) (ता) पूर्णिमाना चंद्र नक्षत्र योगनी विचारणां छेव्वा आसठमी पूर्णि-
 माना समाप्तिक्षणमां चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्रनी साथे रहीने ते अन्तिम आसठमी पूर्णि-
 माने समाप्त करे छे, ते समये उत्तराषाढा नक्षत्रने पणु समाप्ति क्षणज डाय छे. तेना
 अन्तिम समय ज्ञाना माटे गणितप्रक्रिया करती वणते ओ पूर्वोक्त नक्षत्रनी ध्रुवराशि

क्रिया प्रवर्त्तनीया, तत्रापि सएव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिर्गृहीतव्यः, गृहीत्वा च ध्रुवाङ्कं गुणनादिका क्रियापि तथैव करणीया । यथात्र सएव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः—(६६ । १६ । १६) पट्पट्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्रापट्टिभागाः । एकस्य च द्वापट्टिभागस्यैकं सप्तपट्टिभागं चेति । ततः सम्प्रति चरमा द्वापट्टितमा पौर्णमासी चिन्त्यमाना वर्त्तते, अनोऽत्र द्वापट्टिर्गुणकाः भवेयुस्तेनोक्तो ध्रुवराशिर्द्वापट्ट्या गुण्यते—(६६ । १६ । १६) $\times ६२ = ४०९२$ । १६ । १६ जातानि मुहूर्त्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधिकानि, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वापट्टिभागानां त्रीणि शतानि दशोत्तराणि, एकस्य च द्वापट्टिभागस्य द्वापट्टिः सप्तपट्टिभागा इति । अत एतस्मात्—

अद्वसय उगुणवीसा सोहणगं उत्तराणं आसाढाणं ।

चउवीसं खलु भागा छावट्टी चुणियाओ य ॥१॥

अष्टौ शतानि एकोनविंशतिः शोधनकम् उत्तराणामापाढानाम् । चतुर्विंशतिः खलु

करे, ग्रहण करके ध्रुवाङ्क से गुणन आदि क्रिया भी उसी पूर्वोक्त प्रकार से करें जैसे की यहां पर वही पूर्वोक्त ध्रुवराशी (६६ । १६ । १६) छियासठ मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग होता है यहां पर अन्तिम बासठवीं पूर्णिमा का विचार किया जाता है, अतः यहां पर बासठ गुणक होते हैं उक्त ध्रुवराशि को बासठ से गुणा करे (६६ । १६ । १६) $+ ६२ = ४०९२$ । १६ । १६ इसप्रकार चारहजार विराणवे मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया तीनसो दस तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बासठ भाग होते हैं । इसमें से

‘अद्वसय उगुणवीसा सोहणगं उत्तराणं आसाढाणं ।

चउवीसं खलु भागा छावट्टी चुणियाओ य ॥१०॥

आठसो उन्नीस मुहूर्त्त तथा उत्तराषाढा नक्षत्र का शोधनक एक मुहूर्त्त का

अडणु करीने तेने ध्रुवाङ्की गुणवा विगेरे क्रिया पणु ओण पूर्वोक्त प्रकारथी करवी, जेभके अडीयां ओण पूर्वोक्त ध्रुवराशि (६६ । १६ । १६) छासठ मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना बासठिया पांच भाग तथा बासठिया ओक भागना सडसठिया ओक भाग थाय छे. अडी छेद्वी बासठभी पूर्णिमानो विचार करवाभां आवे छे. तेथी अडी बासठ गुणक थाय छे. पूर्वोक्त ध्रुवराशिने बासठथी गुणुकार करवो. (६६ । १६ । १६) $\times ६२ = ४०९२$ । १६ । १६ आरीते चार हजर बाणु मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना बासठिया त्रणुसो दस भाग तथा बासठिया ओक भागना सडसठिया बासठ भाग थाय छे, तेभांथी

अद्वसय उगुणवीसा सोहणगं उत्तराणं आसाढाणं ।

चउवीसं खलु भागा छावट्टी चुणियाओ य ॥ १ ॥

उत्तराषाढा नक्षत्र शोधनक आठसो ओणवीस मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना बासठिया सू० ३५

भागाः पदपष्टिश्चूर्णिकाश्च ॥१॥-८१९।^{३४}।^{६६} इत्येवं प्रमाणमेकं सकलनक्षत्रपर्याय-
शोधनकं यदि युगवर्षैः सावयवैः पञ्चभिर्गुण्यते गुणयित्वा च शोध्यते । तच्च पूर्वोक्तेन
प्रकारेण शोध्यमानं परिपूर्णां शुद्धिं समासादयति । न च किञ्चित् पश्चादवतिष्ठते । यथा-
४०९२।^{३१०}।^{६२}=४०९७।^१।^{६२} तथा च (८१९।^{३४}।^{६६}) × (५।^{६२} × ५ = ^{६२}_{१५}) =

४०९७।^१।^{६२} (तलस्थहारेण हरं निहन्या) दित्यादिना गुणनक्रिया कृता वर्तते । अतः
उभयोः शोध्यशोधकयोः शोधनार्थं न्यासः-(४०९७।^१।^{६२})-४०९७।^१।^{६२} अतः
आगतमुत्तराषाढानक्षत्रं चन्द्रेण सह युक्तं चरमसमये चरमां द्वाषष्टितां पौर्णमासीं परिसमा-
पयति । इत्येवमत्र धूलीकर्ममिति । सम्प्रत्यस्यामेव द्वाषष्टितायां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं
पृच्छति-‘तं समयं च णं सूर्ये केण णक्खत्तेणं जोएइ !’ तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन

वासठिया चोवीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ
चूर्णिका भाग ॥१॥ ८१९।^{३४}।^{६६} इसप्रकार का प्रमाण से एक सकल नक्षत्र पर्याय
शोधनक को यदि सावयव पांच युग वर्षों से गुणा करके शोधित करे । वह
पूर्वोक्त प्रकार से शोध्यमान करे तो परिपूर्ण शुद्धि होती है । शेष कुछ अव-
शिष्ट नहीं रहता । जैसे कि-४०९२।^{३१०}।^{६२}=४०९७।^१।^{६२} तथा (८१९।^{३४}।^{६६}।
^{६६})+(५।^{६२})+(५=^{६२})=४०९७।^१।^{६२} (तलस्थहारेण हरं निहन्या) इत्यादि
से गुणन क्रिया करे तो शोध्य शोधनक दोनों का शोधनक के लिये न्यास करे
(४०९७।^१।^{६२})-(४०९७।^१।^{६२}) अतः यहां पर उत्तराषाढा नक्षत्र आता
है वह चंद्र के साथ युक्त होकर अन्तिम समय में अन्तिम वासठवीं पूर्णिमा
समाप्त होती है । इसप्रकार यहां पर धूलिकर्म होता है ।

अब इसी बारहवीं पूर्णिमा का सूर्य नक्षत्र योग के विषय में प्रश्न करते
हैं-(तं समयं च णं सूर्ये केण णक्खत्तेणं जोएइ) जिस समय उत्तराषाढा

चोवीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ चूर्णिका भाग ॥१॥ ८१९।^{३४}।^{६६}
आ रीतना प्रमाणशी एक संपूर्ण नक्षत्र पर्याय शोधनकने जे सावयव पांच युग-
वर्षोशी गुणाकर करीने शोधित करी लेवा । ते पूर्वोक्त प्रकारशी शोधित करे तो पुरेपूरी
शुद्धि थाय छे, शेष केछि जाकी रहेतुं नथी जेम के-४०९२।^{३१०}।^{६२}=४०९७।^१।^{६२}
तथा (८१९।^{३४}।^{६६})+(५।^{६२}+५=^{६२})= ४०९७।^१।^{६२} (तलस्थ हारेण हरं निहन्या) इत्यादिशी
गुणन किया करवाभां आवे तो शोध्य शोधनक जेठनां शोधनक भाटे न्यास (४०९७।^१।^{६२}।^{६२}
=(४०९७।^१।^{६२}।^{६२}) अतः अही उत्तराषाढा नक्षत्र आवे छे, ते चंद्रनी साथे युक्त थधने
अंतिम समयभां अंतिम वासठमी पूर्णिमाने समाप्त करे छे, आ रीते अही धूलिकर्म थाय छे,
हुवे आ वासठमी पूर्णिमाना सूर्य नक्षत्र योगना संधभां प्रश्न करवाभां आवे
(तं समयं च णं सूर्ये केण णक्खत्तेणं जोएइ) न्यासे उत्तराषाढा नक्षत्रनी साथे युक्त थधने

નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ! । યસ્મિન્ સમયે ઉત્તરાપાદાનક્ષત્રેણ યુક્તચન્દ્રશ્વરમાં દ્વાપટિતમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતિ તસ્મિન્ સમયે-દ્વાપટિતમપૌર્ણમાસીપરિસમાપ્તિવેલાયાં સ્થિતિવિતિ વાક્યાલ્પદ્વારે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુક્તો ભવતિ-કેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનઃ સન તાં દ્વાપટિતમાં પૌર્ણમાસીં સૂર્યઃ પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય જિજ્ઞાસા નિવૃત્યર્થે ભગવાનાદ્-‘તા પુસ્સેણં પુસ્સસ્સ એકૂળ-વીસં મુહુત્તા તેતાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણિયાભાગા સેસા’ તાવત્ પુણ્યેન પુણ્યસ્ય એકોનવિંશતિર્મુહૂર્ત્તાઃ ત્રિચત્વારિંશચ દ્વાપટિ-ભાગાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપટિભાગં ચ સપ્તપટ્ટિધા ક્લિત્વા ત્રયસ્ત્રિંશચ્ચૂર્ણિકાઃ ભાગાઃ શેષાઃ । તાવત્-તત્ર ચરમદ્વાપટિતમપૌર્ણમાસીપરિસમાપ્ત્યવસરે સૂર્યનક્ષત્રયોગવિચારે ‘પુસ્સેણં’ પુણ્યનક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનઃ સૂર્યો દ્વાપટિતમાં પૌર્ણમાસીં પરિસમાપયતીત્યેવ સામાન્યમુત્તરં દત્વા તસ્યૈવ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય સૂક્ષ્મવિભાગં દર્શયતિ-પુણ્યનક્ષત્રસ્યેકોનવિંશતિર્મુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશત્ દ્વાપટિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાપટિભાગં સપ્તપટ્ટિધા ક્લિત્વા-સપ્તપટ્ટિ-વિભાગૈર્વિભજ્ય તસ્ય સત્કાસ્રયસ્ત્રિંશત્ ચૂર્ણિકાભાગા યત્રાવશિષ્ટા ભવન્તિ તત્રૈવ સૂર્યનક્ષત્ર-

નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોકર ચંદ્ર વાસઠવીં પૂર્ણિમા સમાપ્ત કરતા હૈ, ઉસ સમય અર્થાત્ વાસઠવીં પૂર્ણિમા કે સમાપ્તિ કાલ મેં સૂર્ય કૌનસે નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત રહતા હૈ? અર્થાત્ કૌનસે નક્ષત્ર કે સાથ રહકર સૂર્ય વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ? ઇસપ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તા પુસ્સેણં પુસ્સસ્સ એકૂળવીસં મુહુત્તા તેતાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) અન્તિમ વાસઠવીં પૂર્ણિમા કે સમાપ્તિ કાલ મેં સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ વિચારણા મેં (પુસ્સેણં) પુણ્યનક્ષત્ર કે સાથ રહા હુવા સૂર્ય વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો સમાપ્ત કરતા હૈ, ઇસપ્રકાર સામાન્ય રૂપસે ઉત્તર કહકર ઉસી પુણ્યનક્ષત્ર કા સંબંધ વિશેષ સ્પષ્ટતા સે દિશ્વલતે હૈં-પુણ્યનક્ષત્ર કા ડહીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-ઠિયા તયાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસઠ ભાગ કરકે

ચંદ્ર વાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે ત્યારે એટલે કે વાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે? અર્થાત્ કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને સૂર્ય વાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા પુસ્સેણં પુસ્સસ્સ એકૂળવીસં મુહુત્તા તેતાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુ-ત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણિયાભાગા સેસા) અન્તિમ વાસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિકાળમાં સૂર્ય નક્ષત્રયોગ વિચારણામાં (પુસ્સેણં) પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે રહીને સૂર્ય વાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે, આ રીતે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને એજ પુણ્ય નક્ષત્ર સંબંધી વિશેષ સ્પષ્ટતાથી કહે છે. પુણ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સહસઠ ભાગ કરીને તેમાંથી તેત્રીસ

સ્થાને દ્વાષ્ટિતમા સર્વાન્તિમા પૌર્ણમાસી પરિસમાપ્તિમુપયાતિ । અત્રાપિ ગણિતક્રિયા તુ પ્રાગ્વદેવ સર્વ પૂર્વોક્તો નક્ષત્રધ્રુવરાશિગ્રાહિઃ, ગૃહીત્વા ચ જિજ્ઞાસિતધ્રુવાઙ્કે ગુણનાદિકા ક્રિયા ચ પ્રવર્તયિતવ્યા । યથાત્ર સર્વ પૂર્વોક્તો ધ્રુવરાશિઃ (૬૬ । ૬૩ । ૬૭) ષટ્પષ્ટિમુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પશ્ચ દ્વાષ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્યેકં સપ્તષ્ટિભાગં ચેતિ । તતો દ્વાષ્ટિતમપૌર્ણમાસીજિજ્ઞાસાયાં દ્વાષ્ટિર્ગુણકાસ્તેન ધ્રુવરાશિ દ્વાષ્ટ્યા ગુણનીય ઇતિ તથા ક્રિયતે-(૬૬ । ૬૩ । ૬૭) $\times ૬૨ = ૪૦૯૨ । ૬૩ । ૬૭$ જાતાનિ મુહૂર્ત્તાનાં ચત્વારિંશચ્છતાનિ દ્વિવત્યધિકાનિ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાષ્ટિભાગાનાં ત્રીણિ શતાનિ દશોત્તરાણિ એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્ય દ્વાષ્ટિઃ સપ્તષ્ટિભાગાઃ તતશ્ચૈતેભ્યો ગતશોધનકાનિ વિશોધ્ય યદવતિષ્ઠતે તત્રેહ પુણ્યસ્ય દશમુહૂર્ત્તેષુ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય અષ્ટાદશસુ દ્વાષ્ટિભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિ-ભાગસ્ય ચતુર્વિંશતિ સપ્તષ્ટિભાગેષુ અતિક્રાન્તેષુ પાશ્ચાત્યયુગં પરિસમાપ્તિં સમુપૈતિ । અર્થાત્

તત્સંબંધી તેતીસ ભાગ અર્થાત્ વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેતીસ ચૂર્ણિ કા ભાગ જહાં શેષ રહતા હૈ, યહીં પર માને ડસી નક્ષત્ર સ્થાન મેં સૂર્ય સર્વાન્તિમ વાસઠવીં પૂર્ણિમા કો સમાસ કરતા હૈ । યહાં પર મી ગણિતપ્રક્રિયા પૂર્વોક્ત રીતિ સે હી હૈ । વહી પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશી હોતી હૈ, જૈસે કિ (૬૬।૬૩।૬૭) છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ રૂપ હૈ । વાસઠવીં પૂર્ણિમા કી જિજ્ઞાસા મેં વાસઠ ગુણક હોતે હૈં અતઃ ધ્રુવરાશી કો વાસઠ સે ગુણા કરે જો હસ પ્રકાર (૬૬।૬૩।૬૭) $૬૨ = ૪૦૯૨ । ૬૩ । ૬૭$ ચાર હજાર બિરાનવે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ત્રીનસો દસ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા વાસઠ ભાગ હોતે હૈં । ઇનમેં સે ગતશોધનક કો શોધિત કરકે જો 'શેષ રહે વહીં પર પુણ્ય નક્ષત્ર કા દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તયાલીસ ભાગ ગત હોને પર

ભાગ અર્થાત્ વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ બ્યાં શેષ રહે ત્યાં જ એટલે કે એજ નક્ષત્ર સ્થાનમાં રહીને સૂર્ય સર્વાન્તિમ વાસઠમી પૂર્ણિમને સમાસ કરે છે, અહીં પણ ગણિત પ્રક્રિયા પૂર્વોક્ત પ્રકારથી થાય છે, પૂર્વોક્ત રીતે એજ ધ્રુવરાશી થાય છે, જેમ કે-(૬૬।૬૩।૬૭) . વાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગરૂપ થાય છે, વાસઠમી પુનઃમની જિજ્ઞાસામાં વાસઠ ગુણક થાય છે, તેથી ધ્રુવરાશીનો વાસઠથી ગુણાકાર કરવો જેમ કે-(૬૬।૬૩।૬૭) $+ ૬૨ = ૪૦૯૨ । ૬૩ । ૬૭$ ચાર હજાર વાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ત્રણસો દસ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા વાસઠ ભાગ થાય છે. તેમાંથી ગત શોધનકને શોધિત કરીને જે શેષ રહે ત્યાં જ પુણ્ય નક્ષત્રના દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા અઠાર ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ વ્યતીત થાય ત્યારે

પુણ્યનક્ષત્રસ્ય (૧૦ | ૧૬ | ૧૬) એતાવન્મિતેષ્વતિક્રાન્તેષુ પાશ્ચાત્યયુગં પરિસમાપ્તિમુપેતિ । તદનન્તરં ચાન્યત્ યુગં પ્રવર્તતે । પુણ્યસ્યાપિ ચ તાવન્માત્રાદતિક્રાન્તાત્ પરતો યાવદ્ ભૂયો-
ઽપિ તાવન્માત્રસ્ય પુણ્યસ્યાતિક્રમ એતાવન્ પ્રમાણઃ પરિપૂર્ણો ભવતિ તાવત્ એકઃ પરિપૂર્ણો
નક્ષત્રપર્યાયો ભવતિ । તસ્ય ચ પર્યાયસ્ય પ્રમાણં કિલ્લ અષ્ટૌ શતાનિ એકોનવિંશત્યધિકાનિ
મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિર્દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્મ-
પટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ-(૮૧૯ | ૧૬ | ૧૬) તત્ એતત્ પશ્ચમિર્ગુણ્યતે યથા-(૪૦૯ | ૫ | ૧૬) ।
૧૬)=(૪૦૯૭ | ૦૦ | ૧૬) જાતાનિ સપ્તનવત્યધિકાનિ ચત્વારિંશન્શ્ચતાનિ મુહૂર્તનાં, મુહૂ-
ર્તસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય શૂન્યત્વાત્ પશ્ચાન્તતોઽઽઽઽ ભાગોઽપિ શૂન્ય એવ સ્યાત્ । તેનાસ્ય સ્વરૂપ-
મીદક્=૪૦૯૭ સ્યાત્ इदं च शोधनकं द्वापट्टिगुणितात् ध्रुवराशेरस्मात् (६६ | १६ | १६) ×
६२=(४०९२ | १६ | १६) = (४०९७ | ०० | १६)=४०९७ ।..... । विशोध्यं तथा
कृते सति (४०९७ | ०० | ००)-(४०९७ | .... | ...) = ०० | .... | .... । ...सर्वथा

પાશ્ચાત્ય યુગ સમાપ્ત હોતા હૈ । અર્થાત્ પુણ્ય નક્ષત્ર કા (૧૦|૧૬|૧૬) इतना प्रमाण
बीत चुकने पर पाश्चात्य युग समाप्त होता है । तत्पश्चात् अन्य युग प्रवर्तित
होता है, पुण्य नक्षत्र का भी उतना प्रमाण बीत जाने पर फिरसे भी उतना
प्रमाण पुण्य नक्षत्र का अतिक्रमण से इतना प्रमाण पूर्ण होता है । इस प्रकार
एक परिपूर्ण नक्षत्र पर्याय होता है । उस पर्याय का प्रमाण आठसो उन्नीस
मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौबीस भाग तथा बासठिया एक भाग
का सड़सठिया छियासठ भाग (८१९|१६|१६) इसको पांच से गुणा करे जैसे कि
(४०९५|१६|१६)=(४०९७|००|१६) चार हजार सताणवे मुहूर्त का बासठिया
भाग शून्य होने से १६ सड़सठिया बत्तीस भाग भी शून्य ही होता है
अतः इस प्रकार का स्वरूप होता है=४०९ इस शोधनक को बासठ
से गुणित ध्रुवराशि से (६६|१६|१६)+६२=४०९२ | १६ | १६ |= (४०९७|००|१६)
=४०९७|००० विशोधित करे तब (४०९७|००|००)४०९७|००)=००|०००।

પછીનો યુગ સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ પુણ્ય નક્ષત્રના (૧૦|૧૬|૧૬) આટલું પ્રમાણ વીત્યા
પછી પાશ્ચાત્ય યુગ સમાપ્ત થાય છે, તે પછી બીજો યુગ પ્રવર્તમાન થાય છે, પુણ્ય નક્ષત્રનું
પણ એટલું પ્રમાણ વીત્યા પછી એટલે કે ફરીથી પણ એટલું પ્રમાણ પુણ્ય નક્ષત્રનું ગયા
પછી આટલું પ્રમાણ પૂર્ણ થાય છે. આ રીતે એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય થાય
છે, તે પર્યાયનું પ્રમાણ આઠસો આગવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા
ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઊસઠ ભાગ (૮૧૯|૧૬|૧૬)
આનો પાંચથી ગુણાકાર કરવો જેમકે-(૪૦૯|૫|૧૬)×૬૨=(૪૦૯૭|૦૦|૧૬) આ ૭૦૯૨
સત્તાણ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા શૂન્ય હોવાથી ૧૬ સડસઠિયા બત્રીસ
ભાગ પણ શૂન્ય જ હોય છે. તેથી આ રીતે થાય છે. ૪૦૯, આ શોધનકને બાસઠથી

પરિપૂર્ણ શુદ્ધયતિ । રાશિશ્ચ નિર્લેપો જાયતે । इत्थमेव चन्द्रनक्षत्रयोगेऽपि राशि निर्लेपो भवतीति गणितक्रमो द्वयोरपि समान एव । अत आगतम्, उत्तराषाढानक्षत्रं चन्द्रेण सह युक्तं चरम समए चरमां द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं परिसमापयति । तथा च तस्मिन् समये सूर्येण युक्तस्य पुष्यनक्षत्रस्य दशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टादशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु अतिक्रान्तेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु चरमा द्वाषष्टितमा पौर्णमासी परिसमाप्तिमुपगच्छतीति प्रतीयते ॥सू० ६७॥

सम्प्रति-चन्द्रसूर्ययोरमावास्या नक्षत्रयोगविषयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-“ता एएसि णं” इत्यादि ॥

મૂલ્ય-તા એસિ ણં પંચળહં સંવચ્છરાણં પદમં અમાવાસં ચંદ્રે કેળં ણકલ્પત્તેળં જોણ્હ । તા અસ્સેસાહિં, અસ્સેસાણં એકો મુહુત્તો ચત્તાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા

૦૦૦।૦૦૦ । સર્વથા પરિપૂર્ણ શુદ્ધ રહતા હૈ, તથા રાશિ નિર્લેપ હોતી હૈ । इसी प्रकार चंद्र नक्षत्र योग में भी निर्लेप राशि होती है । कारण की गणित क्रम दोनों का समान ही होता है, अतः यहां पर उत्तराषाढा नक्षत्र आता है, वह चंद्र के साथ युक्त होकर अन्त समय में अन्तिम वास-ठवीं पूर्णिमा को समाप्त करता है । उस समय सूर्य के साथ रहा हुवा पुष्य नक्षत्र का दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया अठारह भाग तथा वास-ठिया एक भाग का सडसठिया वोत्तीस भाग व्यतीत होने पर उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तयालीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग शेष रहने पर अन्तिम वासठवीं पूर्णिमा समाप्त होती प्रतीत होती है ॥सू० ६७॥

શુભેલ ધ્રુવ રાશિથી (૬૬.૫૬૨.૧૭)+૬૨=૪૦૯૨૧.૭૬૨૧૬૩=(૪૦૯૭૧૦૦૧=૦૦૧ ૪૦૯૭૬૩ આ રીતે વિશેષિત કરવાથી (૪૦૯૭૧૦૦૧૦૦) ૪૦૯૭૧૦૦=૦૦૧૦૦૦ સર્વથા પરિ- પૂર્ણ શુદ્ધ ચાર હજાર સત્તાણ રહે છે, તથા રાશિ નિર્લેપ રહે છે. આજ પ્રમાણે ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગમાં પણ નિર્લેપ રાશિ થાય છે. કારણકે ગણિત ક્રમ બન્નેનો સરખો જ થાય છે. તેથી અહીં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર આવે છે. તે ચંદ્રની સાથે રહીને અંત સમયમાં છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમાને સમાપ્ત કરે છે. એ સમયે સૂર્યની સાથે રહેલ પુષ્ય નક્ષત્રના દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાર ભાગ તથા બાસ- ઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોત્રીસ ભાગ વીતી ગયા પછી ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે છેલ્લી બાસઠમી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થઈ જાય છે. ॥ સૂ. ૬૭ ॥

वावट्टिचुणिया भागा सेसा । तं समयं च णं सूरै केणं णक्खत्तेणं
जोएइ !, ता अस्सेसाहिं चेव, अस्सेसाणं एक्को मुहुत्तो चत्तालीसं च
वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वावट्टिचुणिया-
भागा सेसा । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं अमावासं चंदे
केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं
चत्तालीसं मुहुत्ता पणतीसं वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्त-
ट्ठिहा छेत्ता पण्णट्ठि चूणिया भागा सेसा । तं समयं च णं सूरै केणं
णक्खत्तेणं जोएइ !, ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं
जहेव चंदस्स । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे
केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता हत्थेणं हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च
वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वावट्टि चुणिया-
भागा सेसा, तं समयं च णं सूरै केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, ता हत्थेणं
चेव, हत्थस्स जहा चंदस्स । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं
अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता अद्दाहिं, अद्दाणं चत्तारि
मुहुत्ता दस य वावट्टिभागा मुहुत्तस्स, वावट्टिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता
चउपणं चुणिया भागा सेसा । तं समयं च णं सूरै केणं णक्खत्तेणं
जोएइ ?, ता अद्दाहिंचेव, अद्दा णं जहा चंदस्स । ता एएसि णं पंचण्हं
संवच्छराणं चरिमं वावट्टिं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?,
ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स वावीसं मुहुत्ता बायालीसं च वावट्टिभागा
मुहुत्तस्स सेसा । तं समयं च णं सूरै केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता
पुणव्वसुणा चेव, पुणव्वसुस्स णं जहा चंदस्स ॥सू० ६८॥

छाया-तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण
युनक्ति ?, तावदाश्लेषाभिः, आश्लेषाणामेको मुहूर्त्तश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य
द्वाषष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा द्वापष्टिचूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु
सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदाश्लेषाभिश्चैव, आश्लेषाणामेको मुहूर्त्तश्चत्वारिंशच्च
द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा द्वापष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः ।

તાવદ્ એતેષાં खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः पञ्चत्रिंशद् द्वापष्टि-
भागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिचूर्णिका भागाः शेपाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति, तावदुत्तराभिश्चैव फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गु-
नीनां यथैव चन्द्रस्य । तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयाम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् हस्तेन, हस्तस्य चत्वारो मुहूर्त्ताः त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा
मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वापष्टिचूर्णिकाभागाः शेपाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् हस्तेन चैव । हस्तस्य यथा चन्द्रस्य । तावदे-
तेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वादशीम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदा-
र्द्राभिः, आर्द्राणां चत्वारो मुहूर्त्ताः दश च द्वापष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा
छित्वा चतुः पञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेपाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण
युनक्ति ?, तावदार्द्राभिश्चैव, आर्द्राणां यथा चन्द्रस्य । तावदे तेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां
चरमां द्वापष्टिममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसो द्वाविंशति-
मुहूर्त्ताः—द्विचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य शेपाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन
नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना चैव, पुनर्वसोः खलु यथा चन्द्रस्य ॥ सू० ६८ ॥

• પૂર્વસ્મિન્ સપ્તષષ્ટિતમે સૂત્રે ચન્દ્રસૂર્યયોઃ પૌર્ણમાસી નક્ષત્રયોગવિચારં સમ્યક્ વિવિચ્ય
સમ્પ્રતિ—અસ્મિન્નષ્ટષષ્ટિતમેડર્થાધિકારસૂત્રે તયોરેવ ચન્દ્રસૂર્યયોરમાવાસ્યાનક્ષત્રયોગં વિવૃણ્વાહ
—“તા એસિ ણં” ઇત્યાદિ ।

ટીકા—“તા એસિ ણં પંચઢં સંવચ્છરાણં પઢમં અમાવાસં ચંદે કેણં ણક્ષત્રેણં જોણ્”
તાવદેતેષાં खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ।—

अब चंद्र सूर्य के अमावास्या संबंधी नक्षत्र योग के विषय में प्रश्नोत्तर
कहते हैं—(ता एसि णं) इत्यादि

ટીકાર્થ—इसके पहले का सडसठवें सूत्र में चंद्र सूर्य का पूर्णिमासी नक्षत्र
योग के विषय में सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब स अडठवें सूत्र में
उन चंद्र सूर्य के अमावास्या का नक्षत्र योग की विचारणा करने के हेतु से
श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं ।

હવે ચંદ્ર અને સૂર્યના અમાવાસ્યા સંબંધી નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર
કહેવામાં આવે છે.—(તા એસિણં) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સડસઢમા સૂત્રમાં ચંદ્રસૂર્યના પૂર્ણિમા સંબંધી નક્ષત્ર
યોગના વિષયમાં સારી રીતે વિચારણા કરીને હવે આ અડઠઢમા સૂત્રમાં એ ચંદ્રસૂર્યના
અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગની વિચારણા કરવાના હેતુથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે—(તા એ-

‘ता’ तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यानक्षत्रयोगविचारे ‘एणसि णं’ एतेषां गन्तु-अनन्तरोदि-
तानां युगप्रतिपादकानां चान्द्र-चान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां पञ्चानां सम्प्रत्यगणां
मध्ये प्रथमां-प्रथममासोद्भवाया अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युज्यते?—केन नक्षत्रेण
सह युज्यतश्चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति-इति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भग-
वानाह-‘ता अस्सेसाहिं’ तावद् अश्लेषाभिः । तत्रामावास्या नक्षत्रयोगविचारे आश्लेषाभिः
सह युज्यतश्चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति । आश्लेषा नक्षत्रस्य पदतागत्वाद् बहु-
वचनमिति सामान्यमुत्तरं दत्त्वाऽपि पुनः सूक्ष्मतया तस्यैव नक्षत्रस्य विभागं दर्शयति-‘ता
अस्सेसाणं एको मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता
बावट्ठि चुण्णिया सेसा’ तावद् आश्लेषाणां एको मुहुर्त्तश्चत्वारिंशद् द्वापट्ठिभागा मुहुर्त्तस्य,
द्वापट्ठिभागं च सप्तपट्ठिधा छित्त्वा द्वापट्ठिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥—तावत्-तदानीं-प्रथ-

(ता एणसि णं पंचणहं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्ते णं
जोएइ) (ता) चंद्रमा के अमावास्या के नक्षत्र योग विचारणा में (एणसि णं)
ये युगप्रतिपादक पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभिवर्द्धित पांच
संवत्सरो में प्रथम मास की अमावास्या को चंद्र कौनसे नक्षत्र का योग करके
समाप्त करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर के श्रीभग-
वान् उसका उत्तर देते हुवे कहते हैं—(ता अस्सेसाहिं) अमावास्या के नक्षत्र
योग विचारणा में अश्लेषा नक्षत्र के साथ युक्त हुवा चंद्र पहली अमावास्या
को समाप्त करता है । अश्लेषा नक्षत्र छह तारावाला होने से यहां पर बहुवचन
होता है । इसप्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पुनः सूक्ष्मरूप से उसी
नक्षत्र का विभाग पूर्वक कथन करते हैं—(ता अस्सेसाणं एको मुहुत्तो चत्तालीसं
च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि चुण्णिया
भागा सेसा) प्रथम अमावास्या के समाप्ति समय में अश्लेषानक्षत्र का एक-

सिणं पंचणहं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (ता) चांद्रमासना
अमावास्याना नक्षत्र योग विचारणां (एणसिणं) आ योग प्रतिपादक पूर्वोक्त चांद्र चांद्र
अभिवर्द्धित चांद्र अने अभिवर्द्धित आ पांच संवत्सरोमां पड़ेला मासनी अमावास्याने
चांद्र कथा नक्षत्रने योग करीने समाप्त करे छे ? आ रीते श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने
सांभलीने श्रीभगवान् तेने उत्तर आपतां कहे छे—(ता अस्सेसाहिं) अमावास्याना नक्षत्र
योग विचारणां अश्लेषा नक्षत्रनी साथे युक्त थयेल चांद्र पड़ेली अमावास्याने समाप्त
करे छे. अश्लेषा नक्षत्र छ तारावाणुं होवाथी अही भहुवचनथी कहेल छे. आ रीते
सामान्य रीते उत्तर आपीने सूक्ष्म रीते अ नक्षत्रना विभाग पूर्वक कथन करे छे-
(ता अस्सेसाणं एको मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा
छेत्ता बावट्ठि चुण्णियाभागा सेसा) पड़ेली अमावास्याना समाप्ति क्षणमां अश्लेषा नक्षत्रना
सू० ३६

તાવદ્ એતેષાં खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिः फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गुनीनां चत्वारिंशन्मुहूर्ताः पञ्चत्रिंशद् द्वापष्टि-
भागा मुहूर्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चपष्टिचूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन्
समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति, तावदुत्तराभिश्चैव फाल्गुनीभिः, उत्तराणां फाल्गु-
नीनां यथैव चन्द्रस्य । तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयाम् अमावास्यां चन्द्रः
केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् हस्तेन, हस्तस्य चत्वारो मुहूर्ताः त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा
मुहूर्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा द्वापष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये
च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् हस्तेन चैव । हस्तस्य यथा चन्द्रस्य । तावदे-
तेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वादशीम् अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदा-
र्द्राभिः, आर्द्राणां चत्वारो मुहूर्ताः दश च द्वापष्टिभागाः मुहूर्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा
छित्वा चतुः पञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण
युनक्ति ?, तावदार्द्राभिश्चैव, आर्द्राणां यथा चन्द्रस्य । तावदे तेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां
चरमां द्वापष्टिममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसो द्वाविंशति-
मुहूर्ताः—द्विचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन
नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना चैव, पुनर्वसोः खलु यथा चन्द्रस्य ॥ सू० ६८ ॥

• પૂવસ્મિન્ સપ્તષષ્ટિતમે સૂત્રે ચન્દ્રસૂર્યયોઃ પૌર્ણમાસી નક્ષત્રયોગવિચારં સમ્યગ્ વિવિચ્ય
સમ્પ્રતિ—અસ્મિન્નષ્ટપષ્ટિતમેઽર્થાધિકારસૂત્રે તયોરેવ ચન્દ્રસૂર્યયોરમાવાસ્યાનક્ષત્રયોગં વિવૃણ્વાહ
—“તા એસિ ણં” ઇત્યાદિ ।

ટીકા—“તા એસિ ણં પંચઢં સંવચ્છરાણં પઢમં અમાવાસં ચંદે કેણં ણક્ષત્તેણં જોણ્હ”
તાવદેતેષાં खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ।—

अब चंद्र सूर्य के अमावास्या संबंधी नक्षत्र योग के विषय में प्रश्नोत्तर
कहते हैं—(ता एएसि णं) इत्यादि

ટીકાર્થ—इसके पहले का सडसठवें सूत्र में चंद्र सूर्य का पूर्णिमासी नक्षत्र
योग के विषय में सम्यक् प्रकार से विचारणा करके अब स अडठवें सूत्र में
उन चंद्र सूर्य के अमावास्या का नक्षत्र योग की विचारणा करने के हेतु से
श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं ।

હવે ચંદ્ર અને સૂર્યના અમાવાસ્યા સંબંધી નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર
કહેવામાં આવે છે.—(તા એસિણં) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આની પહેલાના સડસઠમા સૂત્રમાં ચંદ્રસૂર્યના પૂર્ણિમા સંબંધી નક્ષત્ર
યોગના વિષયમાં સારી રીતે વિચારણા કરીને હવે આ અડઠઠમા સૂત્રમાં એ ચંદ્રસૂર્યના
અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગની વિચારણા કરવાના હેતુથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે—(તા એ-

‘ता’ तावत्-तत्र चन्द्रस्यामावास्यानक्षत्रयोगविचारे ‘एएसि णं’ एतेषां गच्छ-अनन्तरोदि-
तानां युगप्रतिपादकानां चान्द्र-चान्द्राभिवर्द्धित-चान्द्राभिवर्द्धितानां पञ्चानां गम्यत्वगणां
मध्ये प्रथमा-प्रथममातोदभाया अमावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति?—केन नक्षत्रेण
सह युक्तश्चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति—इति गौतमस्य प्रश्नजिज्ञासां श्रुत्वा भग-
वानाह—‘ता अस्सेसाहिं’ तावद् अश्लेषाभिः । तत्रामावास्या नक्षत्रयोगविचारे आश्लेषाभिः
सह युक्तश्चन्द्रः प्रथमाममावास्यां परिसमापयति । आश्लेषा नक्षत्रस्य पटतागत्वाद् बहु-
वचनमिति सामान्यश्रुतं दत्त्वाऽपि पुनः सूक्ष्मतया तस्यैव नक्षत्रस्य विभागं दर्शयति—‘ता
अस्सेसाणं एको मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्य बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता
बावट्टिं चुण्णिया सेसा’ तावद् आश्लेषाणामेको मुहुत्तश्चत्वारिंशद् द्वापट्टिभागा मुहुत्तस्य,
द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिधा छित्त्वा द्वापट्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥—तावत्-तदानीं—प्रथ-

(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छरणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्ते णं
जोएइ) (ता) चंद्रमा के अमावास्या के नक्षत्र योग विचारणा में (एएसि णं)
ये युगप्रतिपादक पूर्वोक्त चान्द्र, चान्द्र, अभिवर्द्धित चान्द्र एवं अभिवर्द्धित पांच
संवत्सरो में प्रथम मास की अमावास्या को चंद्र कौनसे नक्षत्र का योग करके
समाप्त करता है ? इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी का प्रश्न को सुनकर के श्रीभग-
वान् उसका उत्तर देते हुवे कहते हैं—(ता अस्सेसाहिं) अमावास्या के नक्षत्र
योग विचारणा में अश्लेषा नक्षत्र के साथ युक्त हुवा चंद्र पहली अमावास्या
को समाप्त करता है । अश्लेषा नक्षत्र छह तारावाला होने से यहाँ पर बहुवचन
होता है । इसप्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पुनः सूक्ष्मरूप से उसी
नक्षत्र का विभाग पूर्वक कथन करते हैं—(ता अस्सेसाणं एको मुहुत्तो चत्तालीसं
च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता बावट्टिं चुण्णिया
भागा सेसा) प्रथम अमावास्या के समाप्ति समय में अश्लेषानक्षत्र का एक-

सिणं पंचण्हं संवच्छरणं पढमं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (ता) चान्द्रमासना
अमावास्याना नक्षत्र योग विचारणां (एएसिणं) आ योग प्रतिपादक पूर्वोक्त चान्द्र चान्द्र
अभिवर्द्धित चान्द्र अने अभिवर्द्धित आ पांच संवत्सरोमां पड़ेला मासनी अमावास्याने
चान्द्र कथा नक्षत्रने योग करीने समाप्त करे छे ? आ रीते श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने
सांभलीने श्रीभगवान् तेने उत्तर आपतां कडे छे—(ता अस्सेसाहिं) अमावास्याना नक्षत्र
योग विचारणां अश्लेषा नक्षत्रनी साथे युक्त थयेल चान्द्र पड़ेली अमावास्याने समाप्त
करे छे. अश्लेषा नक्षत्र छ तारावाणुं डोवाथी अहीं णहुवयनथी कडेल छे. आ रीते
सामान्य रीते उत्तर आपीने सूक्ष्म रीते अ नक्षत्रना विभाग पूर्वक कथन करे छे—
(ता अस्सेसाणं एको मुहुत्तो चत्तालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा
छेत्ता बावट्टिं चुण्णियाभागा सेसा) पड़ेली अमावास्याना समाप्ति क्षणमां अश्लेषा नक्षत्रना
सू० ३६

માઽમાવાસ્દાપરિસમાપ્તિસમયે આશ્લેપાનક્ષત્રસ્યૈકો મુહૂર્તઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચત્વારિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ—૬૬ | ૬૬ | ૬૬ એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્યૈકં દ્વાપષ્ટિભાગં સપ્તપષ્ટિઽથા છિત્વા—સપ્તપષ્ટિ-વિભાગૈર્ વિભજ્ય તસ્ય સત્કાઃ દ્વાપષ્ટિચૂર્ણિકાભાગાઃ=૬૬ શેષાઃ=૧ | ૬૬ | ૬૬ એતતુલ્ય-શેષસ્થાને આશ્લેપા નક્ષત્રે વર્તમાનશ્ચન્દ્રઃ પ્રથમામ્ અમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીત્યવધેયઃ, અવ-ધાર્ય ચ સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદેષ્ટવ્યશ્ચેતિ ॥

અત્ર ગણિતક્રિયાયાં ચિન્ત્યમાનાયાં સ એવ પૂર્વોક્તો નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ ગ્રાંથઃ, યથા નક્ષત્રધ્રુવરાશિઃ—૬૬ | ૬૬ | ૬૬ પદ્મપષ્ટિમુહૂર્તઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પશ્ચદ્વાપષ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્યૈકં સપ્તપષ્ટિભાગં ચેતિ ।

સમ્પ્રતિ—પ્રથમામાવાસ્યા કિંચ ચિન્ત્યમાના વર્તેતે, તેનૈકેન ગુણકેન ગુણ્યતે । એક-ગુણિતાસ્તુ સર્વેઽપિ રાશયો તથૈવ ભવન્તિ, અત એવૈકેન ગુણિતમપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ । તતશ્ચૈત-મુહૂર્ત તથા એકમુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચાલીસભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા વાસઠ ભાગ અર્થાત વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠ ભાગ કરકે તત્સંબંધી વાસઠ ચૂર્ણિકાભાગ—૬૬ શેષ=૧ | ૬૬ | ૬૬ इतना शेष स्थान में अश्लेषा नक्षत्र के साथ रहा हुआ चंद्र पहली अमावास्या को समाप्त करता है । इस-प्रकार अवधारण करना चाहिये तथा अवधारण करके शिष्यों को इसप्रकार से उपदिष्ट करें ।

ઃ અવ ગણિત પ્રક્રિયા સે વિચારણા કરે તો વહી પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર કી ધ્રુવરાશી લેવે જૈસે કિ પૂર્વ કથિત નક્ષત્ર કી ધ્રુવરાશિ—૬૬ | ૬૬ | ૬૬ છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ હોતી હૈ, અવ યહાં પર પહલી અમાવાસ્યા કી વિચારણા ચલતી હૈ, અતઃ ડસકો એક ગુણક સે ગુણા કરે । એક સે ગુણિત સમી સંખ્યા ડસી પ્રકાર સે રહતી હૈ, અતઃ એકસે ગુણિત ધ્રુવરાશિ ડસી પ્રકાર રહતી હૈ । ઇસસે પુન-

એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડ-સઠિયા વાસઠ ભાગ અર્થાત વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તત્સંબંધી વાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ ૬૬ શેષ=૧ | ૬૬ | ૬૬ આટલા શેષ સ્થાનમાં અશ્લેષા નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે સમજી લેવું. તથા તે પ્રમાણે શિષ્યોને ઉપદેશ આપવો.

હવે ગણિતપ્રક્રિયાથી વિચારણા કરવામાં આવે તો એ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશી લેવી જે કે-પહેલાં કહેલ નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ=૬૬ | ૬૬ | ૬૬ એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ જેટલી હોય છે, હવે અહીં પહેલી અમાવાસ્યાની વિચારણા ચાલે છે. તેથી ધ્રુવરાશીને એક ગુણકથી ગુણાકાર કરવો. એકથી ગુણેલ બધી જ સંખ્યા એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી એકથી

સ્માત્ પુનર્વગુણક્ષત્રસ્ય શોધનકમમાવાસ્યાવિપયકં સલુ=(૨૨ | $\frac{11}{16}$) એતતુલ્યં ભવતિ ।
ઉવતશ્ચ કરણગાથાયામ્=

વાવીસં ચ મુહુતા, જ્યાલીસં વિસદ્વિ ભાગા ય ।

એવં પુણવ્વસુસ્સ ય સોહેયવ્વં હવહ્ પુણ્ણં ॥૧॥

દ્વાવિંશતિશ્ચ મુહૂર્તાઃ, પદ્ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપદ્વિભાગાશ્ચ । એતત્ પુનર્વસોશ્ચ શોધનવ્યં ભવતિ
પૂર્ણમ્ ॥૧॥ ઇતિચ્છાયા । ઇતિ પ્રમાણદર્શનાત્ એતતુલ્યં પુણ્યનક્ષત્રસ્ય શોધનકમ્, એક-
ગુણિતાત્ ધ્રુવાઙ્કાદ્વિશોધ્યમ્-(૬૬ | $\frac{11}{16}$)-(૨૨ | $\frac{11}{16}$)=(૪૩ | $\frac{11}{16}$) શોધનક્રિયા
પ્રાગ્વદેવ અપૂર્ણાંકસાજાત્યગણિતનિયમેન કર્તવ્યા યથાત્ર પદ્પદ્વે મુહૂર્તેભ્યો દ્વાવિંશતિ-
મુહૂર્તાઃ શુદ્ધાઃ, અવશિષ્ટાશ્ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાશ્ચતુશ્ચત્વારિંશત્=૪૪ । અસ્માદેકમુહૂર્તમપેક્ષ્ય
તસ્ય સત્કાઃ દ્વાપદ્વિભાગાઃ કૃતાઃ=૧ + $\frac{11}{16}$ = $\frac{27}{16}$ = $\frac{15}{8}$ તે ચ દ્વાપદ્વિભાગરાશિમધ્યે પ્રક્ષિ-
પ્યન્તે જાતાઃ સસપદ્વિદ્વાપદ્વિભાગાઃ= $\frac{15}{8}$ । એતેભ્યઃ પદ્ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપદ્વિભાગાઃ શોધ-

ર્વસુ નક્ષત્ર કા શોધનક અમાવાસ્યા વિપયક (૨૨ | $\frac{11}{16}$) વાહસ મુહૂર્ત તથા એક
મુહૂર્ત કા વાસડિયા જિયાલીસ ભાગ્ ઇતના હોતા હૈં । કરણગાથા મેં
કહા ખી હૈ-

વાવીસં ચ મુહુતા, જ્યાલીસં વિસદ્વિભાગાય ।

એવં પુણવ્વસુસ્સ સોહેયવ્વં હવહ્ પુણ્ણં ॥૧॥

હસ પ્રમાણ સે ઇન્કે તુલ્ય પુણ્ય નક્ષત્ર શોધનક એક સે ગુણિત ધ્રુવાઙ્કા સે
વિશોધિત કરે (૬૬ | $\frac{11}{16}$)-(૨૨ | $\frac{11}{16}$)=૪૩ | $\frac{11}{16}$ શોધનક્રિયા પહેલે કે સમ્માન
હી અપૂર્ણાંક સજાતીય ગણિત નિયમ સે કરલેવેં, જૈસે કી યહાં પર જિયાસઠ
મુહૂર્ત મેં વાહસ મુહૂર્ત શુદ્ધ હોતે હૈં । પશ્ચાત્ અવશિષ્ટ ૪૪ જુવાલીસ મુહૂર્ત
રહતે હૈં, ડનમેં સે એક મુહૂર્ત કો લેકર ડસકા પાંચ ભાગ કરે ૧ + $\frac{11}{16}$ = $\frac{27}{16}$ × $\frac{15}{8}$
= $\frac{405}{128}$ વાસઠવી ભાગ રાશિ મેં પાંચકો પ્રક્ષિપ્ત કરે તો વાસડિયા સહસઠ ભાગ

શુભેલ ધ્રુવરાશી એજ પ્રમાણે રહે છે. આનાથી પુનર્વસુ નક્ષત્ર શોધનક અમાવાસ્યા
સંબંધિ (૨૨ | $\frac{11}{16}$) બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસડિયા છેતાલીસ ભાગ પ્રમાણતુ
થાય છે. કરણ ગાથામાં કહ્યું પણ છે,-

વાવીસં ચ મુહુતા, જ્યાલીસં વિસદ્વિભાગા ય ।

એવં પુણવ્વસુસ્સ સોહેયવ્વં હવહ્ પુણ્ણં ॥૧॥

આ પ્રમાણથી આની બરાબર પુણ્ય નક્ષત્રત્ શોધનક એકથી શુભેલધ્રુવાંકથી વિશેષિત
કરવું. (૬૬ | $\frac{11}{16}$)-(૨૨ | $\frac{11}{16}$)=૪૩ | $\frac{11}{16}$ શોધન ક્રિયા પહેલાની જેમ જ અપૂર્ણાંક
સજાતીય ગણિત નિયમાનુસાર કરી લેવી જેમ કે-અહીં બાસઠ મુહૂર્તમાં બાવીસ મુહૂર્ત
શુદ્ધ થાય છે, તે પછી બાકીના ૪૪ મુહૂર્તમાંથી મુહૂર્ત વધે છે. તેમાંથી એક મુહૂર્તમાંથી
પાંચ ભાગ કરવા. ૧ + $\frac{11}{16}$ = $\frac{27}{16}$ × $\frac{15}{8}$ તેને બાસઠમી ભાગ રાશિમાં મેળવવા તો બાસડિયા

નીયા: $= \frac{૬૭}{૩} = \frac{૪૬}{૩} = \frac{૨૧}{૩}$ । અવશિષ્ટા એકવિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગા: । શોધ્યરાશી રાશિત્રયં (ચૂંડત્રયં) વર્ત્તે, શોધકરાશી ચ ચૂંડદ્વયમેવ તેન તૃતીયચૂંડે શોધકાભાવાત્ તથૈવ તિષ્ઠતિ । અતઃ ક્રમેણ ન્યાસઃ $= (૪૩ । \frac{૨૧}{૩} । \frac{૧૦}{૩})$ તતશ્ચ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય ભોગ્યમુહૂર્ત્ત સ્થિત્ અતસ્તે શોધ-નીયા: $= ૪૩ - ૩૦ = ૧૩$ તેનાવશિષ્ટમ્ $= (૧૩ । \frac{૨૧}{૩} । \frac{૧૦}{૩})$ સ્થિતાસ્ત્રયોદશમુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય એકવિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યૈકં સપ્તપટ્ટિભાગં ચેતિ ગણિત-ક્રમે શોધનક્રમ इत्थમેव सर्वत्र प्रयोक्तव्यः । અથાશ્લેષા નક્ષત્રમર્દ્ધક્ષેત્રં તેન તસ્ય માનં પશ્ચ-દશમુહૂર્ત્તપ્રમાણં સ્યાત્ અતઃ પશ્ચદશમુહૂર્ત્તેભ્યઃ સમાગતો રાશિર્વિશોધનીયઃ $= ૧૫ - (૧૩ । \frac{૨૧}{૩} । \frac{૧૦}{૩}) = ૧ । \frac{૪૬}{૩} । \frac{૬૬}{૩}$ । इदमागतम्-अश्लेषा नक्षत्रस्यैकस्मिन् मुहूर्ते चत्वारिंशति मुहूर्तस्य द्वापट्टिभागेषु एकस्य च द्वापट्टिभागस्य सप्तपट्टिधा छिन्नस्य द्वापट्टिभागेषु शेषेषु होते हैं, $\frac{६७}{३}$ इनमें से बासठिया छियालीस भाग को शोधित करे- $\frac{६७}{३} - \frac{४६}{३} = \frac{२१}{३}$ तो बासठिया इक्कीस भाग अवशिष्ट रहता है, शोध्यराशि में तीन राशियां (तीन खंडरूपसे) होती है तथा शोधनक राशि में दोही खंड है अतः तीसरे खंडमें शोधन न होने से उसी रूपसे रहती है, क्रमसे उनका न्यास इसप्रका से है $(४३ । \frac{२१}{३} । \frac{१०}{३})$ पुण्यनक्षत्र का भोग्य मुहूर्त तीस है, उनको शोधित करे- $४३ - ३० = १३$ इसप्रकार अवशिष्ट $(१३ । \frac{२१}{३} । \frac{१०}{३})$ तेरह मुहूर्त तथा एकमुहूर्त का बासठिया इक्कीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग रहता है । गणित क्रममें शोधन प्रकार इसी रूप से सर्वत्र प्रयुक्त होता है । अश्लेषानक्षत्र अर्ध क्षेत्रप्रमाण का है अतः उसका मान पंद्रह मुहूर्त प्रमाण का है, अतः पंद्रह मुहूर्त से आयी राशि का विशोधन करे $१५ - (१३ । \frac{२१}{३} । \frac{१०}{३}) = १ । \frac{४६}{३} । \frac{६६}{३}$ इससे यह फलित होता है कि अश्लेषा नक्षत्र का एक मुहूर्त में बासठिया चालीस मुहूर्त तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग शेष रहने पर

સડસઠ ભાગ થાય છે. $\frac{૬૭}{૩}$ આમાંથી બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગને શોધિત કરવા અર્થાત્ બાઠ કરવા. $\frac{૬૭}{૩} - \frac{૪૬}{૩} = \frac{૨૧}{૩}$ જેથી બાસઠિયા એકવીસ ભાગ બાકી રહે છે, શોધ્ય રાશિમાં ત્રણ રાશિ (ત્રણ ખંડરૂપથી) થાય છે, તથા શોધનક રાશિમાં બેજ ખંડ છે, તેથી ત્રીજા ખંડમાં શોધનક ન હોવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. ક્રમથી તેના અંક ન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે- $(૪૩ । \frac{૨૧}{૩} । \frac{૧૦}{૩})$ પુણ્ય નક્ષત્રના ભોગ્ય મુહૂર્ત ત્રીસ થાય છે, તેથી તેને આમાંથી શોધિત કરવા $૪૩ - ૩૦ = ૧૩$ આ રીતે શોધિત કરવાથી શેષ $(૧૩ । \frac{૨૧}{૩} । \frac{૧૦}{૩})$ તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ રહે છે, ગણિત ક્રમમાં શોધન પ્રકાર આ રીતે બધે જ પ્રયુક્ત થાય છે. અશ્લેષા નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણનું છે, તેથી તેનું માન પંદર મુહૂર્તપ્રમાણનું છે. તેથી પંદર મુહૂર્તથી પહેલી રાશિનું વિશોધન કરવું $૧૫ - (૧૩ । \frac{૨૧}{૩} । \frac{૧૦}{૩}) = ૧ । \frac{૪૬}{૩} । \frac{૬૬}{૩}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-અશ્લેષા નક્ષત્રના એક મુહૂર્તમાં બાસઠિયા ચાલીસ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એક

સત્સુ પ્રથમાઽમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિમુપગચ્છતીતિ સિદ્ધયતિ ॥-

અથ સમ્પ્રતિ-અસ્યામેવ પ્રથમાયામમાવાસ્યાયાં સૂર્યનક્ષત્રયોગં પૃચ્છતિ-‘તં સમયં ચં
ળં સૂરે કેળં ળક્ષત્તેળં જોણ્ઠ’ તસ્મિન્ સમયે ચ ચ્છલુ સૂર્યેઃ કેન નક્ષત્રેળ યુત્તિક્ત ? ॥-
અત્રાપિ પૂર્વસૂત્રવદેવ તં સમયમિત્યત્ર (કાલાધ્વનોરત્યન્તસંયોગે) ઇત્યનેન અધિકરણત્વેઽપિ
દ્વિતીયા, અતોઽયમર્થો ભવતિ-તં સમયમ્-તસ્મિન્ સમયે, યસ્મિન્ સમયે અશ્લેષા નક્ષત્રં
ચન્દ્રેળ યુત્તં યથોક્તશેળં ચ પ્રથમામમાવાસ્યાપરિસમાપ્તિમુપયાતિ તસ્મિન્ સમયે ચ્છલુ સૂર્યઃ
કેન નક્ષત્રેળ યુત્તઃ-કેન નક્ષત્રેળ સદ્ વર્તમાનઃ મન્ પ્રથમામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ
ગૌતમસ્ય પ્રશ્નજિજ્ઞાસાં વિજ્ઞાય ભગવાન્ સમુત્તરયતિ-‘તા અસ્સેસાહિં ચેવ, અસ્સેસાળં
ણ્કો મુહુત્તો ચત્તાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં સત્તટ્ઠિહા છેત્તા વાવટ્ઠિ-
ચુણિયા ભાગા સેસા’ તાવદ્ આશ્લેષાભિશ્ચેવ આશ્લેષાણામ્ ણ્કો મુહુર્ત્તશ્ચત્વારિંશદ્ દ્વાપટ્ઠિ-
પહલી અમાવાસ્યા સમાપ્ત હોતી હૈ, યદ્ મિદ્ધ હોના હૈ ।

અબ હસી પહલી અમાવાસ્યા મેં સૂર્ય નક્ષત્રયોગ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમ-
સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં (તં સમયં સૂરે કેળં ળક્ષત્તેળં જોણ્ઠ) યદ્દાં પર ભી પૂર્વ
સૂત્ર મેં કથિત પ્રકાર સે હી (તં સમયં) યદ્દાં પર (કાલાધ્વનોરત્યન્તસંયોગે)
હસ સૂત્ર સે અધિકરણ મેં ભી દ્વિતીયા વિભક્તિ હુઠ્ઠ હૈ અતઃ હમ પ્રકાર સે
અર્થ હોતા હૈ (તં સમયં) જિસ સમય મેં અશ્લેષા નક્ષત્ર ચંદ્ર સે યુત્ત હોકર
યથોક્ત શેષ રહે ઉસ સમય પહલી અમાવાસ્યા સમાપ્ત હોતી હૈ, ઉસ સમય
સૂર્ય કિસ નક્ષત્ર કે સાથ રહકર પહલી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ?
હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામીકા પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં
(તા અસ્સેસાહિં ચેવ અસ્સેસા ળં ણ્કો મુહુત્તો ચત્તાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા
મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિ ભાગં સત્તટ્ઠિહા છેત્તા વાવટ્ઠિ ચુણિયા ભાગા સેસા) પહલી
અમાવાસ્યા સમાપ્તિ સમય મેં સૂર્ય ભી (અસ્સેસાહિં ચેવ) અશ્લેષાનક્ષત્ર કે

ભાગના સડસઠ ભાગ બાકી રહે ત્યારે પ્રથમ અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે આ પહેલી અમાવાસ્યામાં સૂર્યના નક્ષત્રયોગ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન
પૂછે છે-(તં સમયં સૂરે કેળં ળક્ષત્તેળં જોણ્ઠ) આહીં પણ પૂર્વ સૂત્રમાં કહેલ રીતે જ
(તં સમયં) આ ઠેકાણે (કાલાધ્વનો રત્યન્તસંયોગે) આ સૂત્રથી અધિકારમાં પણ દ્વિતીયા
વિભક્તિ થઈ છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે, -(તં સમયં) જે સમયે અશ્લેષા નક્ષત્ર
ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને યથોક્ત શેષ રહે તે સમયે પહેલી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે,
એ સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને પહેલી અમાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે
શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-‘તા અસ્સેસાહિં
ચેવ અસ્સેસાળં ણ્કો મુહુત્તો ચત્તાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં સત્તટ્ઠિહા છેત્તા
વાવટ્ઠિયા ચુણિયાભાગા સેસા’ પહેલી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય પણ (અસ્સે-

ભાગા મુહૂર્તસ્ય દ્વાપણ્ટિભાગં ચ સપ્તપણ્ટિધા છિત્વા દ્વાપણ્ટિચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ॥—તાવત્
—તત્ર—પ્રથમામમાવાસ્યાપરિસમાપ્તિક્ષણે સૂર્યોઽપિ ‘અસ્સેસાહિં ચેવ’ આશ્લેષાભિશ્ચૈવ—
આશ્લેષાનક્ષત્રેણૈવ યુક્તઃ સન્ પ્રથમામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ—પ્રથમામમાવાસ્યાપરિસમાપ્તિ
સમયે સૂર્યઃ આશ્લેષાનક્ષત્રે ભવતીત્યર્થઃ ॥ इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्त्वाऽपि विशेषविभागं
दर्शयति—आश्लेषानक्षत्रस्यैको મુહૂર્તઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચત્વારિંશદ્ દ્વાપણ્ટિભાગઃ,
એકં ચ દ્વાપણ્ટિભાગં સપ્તપણ્ટિધા છિત્વા—સપ્તપણ્ટિવિભાગૈર્ વિભજ્ય તસ્ય સત્કાઃ દ્વાપણ્ટિઃ,
સપ્તપણ્ટિચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષા યદા ભવન્તિ તદૈવ પ્રથમામમાવાસ્યાપરિસમાપ્તિમુપગચ્છતિ ॥
—इह च य एव ध्रुवराशिस्तस्याममावास्यायां चन्द्रनक्षत्रयोगे प्रतिपादितस्तावानेवध्रुवराशि-
रत्रापि स्यात्, यदेव शोधनकं चन्द्रनक्षत्रयोगे प्रतिपादितं तदेवात्रापि शोधनकं भवति, मूले-
ऽपि चन्द्रसूर्ययोर्न किमपि पार्थक्यं दृश्यते, नक्षत्रशेषमपि तथैव तिष्ठति, तेन चन्द्रनक्षत्र-
योगविचारवदेव सर्वाऽपि गणितक्रिया अत्रापि प्रवर्त्तनीया, न किञ्चिद् वैशिष्ट्यमत्रेति ॥.

હી સાથ યુક્ત હોકર પહલી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ। અર્થાત્ પહલી
અમાવાસ્યા સમાપ્તિકાલ મેં સૂર્ય અશ્લેષા નક્ષત્ર મેં રહતા હૈ। इस प्रकार सामा-
न्यरीति से उत्तर देकर अब फिर से विशेष प्रकार से कहते हैं—अश्लेषा नक्षत्र
का एक मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चालीस भाग तथा वासठिया
एक भाग का सडसठ चूर्णिका भाग जब शेष रहता है, उसी समय पहली
अमावास्या समाप्त होती है। यहां पर जो ध्रुवराशि है उस अमावास्या में
चंद्र का नक्षत्र योग प्रतिपादित किया है, उतनी ही ध्रुवराशि यहां पर होती
है। जिस प्रकार का शोधनक चंद्रनक्षत्र योग में प्रतिपादित किया है, वही
शोधनक यहां पर भी होता है। मूल में भी चंद्र सूर्य के कथन में कुछ भी
भिन्नता नहीं दिखती है, नक्षत्र का शेष भी उसी प्रकार से होता है, अतः
चंद्र नक्षत्र योग के विचारणाके अनुसारही सभी गणित यहां पर भी प्रवर्तित
होता है, उसमें कुछ भी विशिष्टता नहीं होती।

સાહિં ચેવ) અશ્લેષા નક્ષત્રની જ સાથે યુક્ત થઇને પહેલી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે અર્થાત્
પહેલી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિકાળમાં સૂર્ય અશ્લેષા નક્ષત્રમાં રહે છે, આ પ્રમાણે સામાન્ય પ્રકાર-
રથી ઉત્તર આપીને ફરીથી વિશેષ પ્રકારથી કહે છે—અશ્લેષા નક્ષત્રનું એક મુહૂર્ત તથા એક મુહૂ-
ર્તના વાસઠિયાચાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચૂર્ણિકા ભાગ ન્યારે શેષ
રહે એ સમયે પહેલી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે. અહીંયાં જે ધ્રુવરાશી છે, તે અમાવાસ્યામાં
ચંદ્રનો નક્ષત્રયોગ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એટલીજ ધ્રુવરાશિ અહીં હોય છે. જે પ્રમાણે
શોધનક ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એજ શોધનક અહીંયાં પણ હોય છે.
મૂળમાં પણ ચંદ્ર સૂર્યના કથનમાં કંઈ પણ બુદ્ધાપણું દેખાતું નથી. નક્ષત્રનું શેષ પણ
એજ પ્રમાણે હોય છે. તેથી ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગની વિચારણા અનુસાર જ તમામ ગણિત

અથ સમ્પ્રતિ-દ્વિતીયામાવાસ્યાવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા ણ્મિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં અમાવાસં ચંદ્રે કેણં ણવસત્તેણં જોણ્ઠ્ઠ ?’ તાવદેનેણં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં દ્વિતીયામ્ અમાવાસ્યાં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુગ્મિત ? ॥-તાવન્-તત્રામાવાસ્યાચન્દ્રનક્ષત્રયોગવિચારે, ઇતેપામનન્તરોદિતાનાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં મધ્યે દ્વિતીયાં-દ્વિતીયમાસોદભવાં-ભાદ્રપદ-માસમધ્યગતામાવાસ્યાં કેન નક્ષત્રેણ યુક્તશ્ચન્દ્રસ્તાં દ્વિતીયામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નજિજ્ઞાસાં વિજ્ઞાય જગવાનાહ-‘તા ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં, ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં ચત્તાલીસં મુહુત્તા પળતીસં વાવટ્ઠિમાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિમાગં ચ સત્તઢિહા છેત્તા પળ્ળઢિં તુળિયા માગા સેસા’ તાવદ્ ઉત્તરાભિઃ ફાલ્ગુનીભિઃ, ઉત્તરાણાં ફાલ્ગુનીનાં ચત્વાર્ણિશ્ચમુ-હુત્તાં પશ્ચત્રિંશદ્ દ્વાપષ્ટિમાગા મુહુર્તસ્ય, દ્વાપષ્ટિમાગં ચ મપ્તપષ્ટિથા છિત્વા પશ્ચપષ્ટિ-શ્ચૂર્ણિકામાગાઃ શેષાઃ, તાવત્-તત્ર દ્વિતીયામાવાસ્યાપરિમમાપ્તિભજે ચન્દ્રઃ ‘ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં’ ઉત્તરાભિઃ ફાલ્ગુનીભિઃ (ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રસ્ય પશ્ચતારકત્વાદ્બહુવચનમ્)

અવ દૂસરી અમાવાસ્યા કે વિષય મેં પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં-(તા ણ્મિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં અમાવાસં ચંદ્રે કેણં ણવસત્તેણં જોણ્ઠ્ઠ) અમાવાસ્યા કે ચંદ્ર યોગ વિચારણામેં યે પૂર્વોક્ત પાંચ સંવત્સરોં મેં ભાદ્રપદમાસ કે મધ્ય-વર્તિની દૂસરી અમાવાસ્યા કો ચંદ્ર કિસ નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોકર સમાસ કરતા હૈ । ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન કર ઉત્તર મેં શ્રીમગ-વાન્ કહતે હૈં-(તા ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં, ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં ચત્તાલીસં મુહુત્તા પળતીસં વાવટ્ઠિમાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિમાગં ચ સત્તઢિહા છેત્તા પળ્ળઢિં તુળિયામાગા સેસા) દૂસરી અમાવાસ્યા સત્તાપ્તિ કે સમય મેં (ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં) યહાં ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્ર પાંચ તારાવાલા હોને સે બહુવચન કા પ્રયોગ હુવા હૈ । અતઃ ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્ર કે સાથ ચંદ્ર યુક્ત હોતા હૈ અર્થાત્ ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોકર ચંદ્ર દૂસરી

અહીં પણ પ્રવર્તિત થાય છે. તેમાં કંઈજ વિશેષતા હોતી નથી.

હવે બીજી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(તા ણ્મિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં અમાવાસં ચંદ્રે કેણં ણવસત્તેણં જોણ્ઠ્ઠ) અમાવાસ્યાના ચંદ્રયોગની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત પાંચ સંવત્સરોમાં ભાદ્રવા માસની બીજી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે ? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં ચત્તાલીસં મુહુત્તા પળતીસં વાવટ્ઠિમાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિમાગં ચ સત્તઢિહા છેત્તા પળ્ળઢિં તુળિયા માગા સેસા) બીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિના સમયમાં (ઉત્તરાહિં ફગ્ગુણીહિં) અહીં ઉત્તરાશ્લેષુની નક્ષત્ર પાંચ તારાઓવાળું હોવાથી બહુવચનનો પ્રયોગ સૂત્રકારે કરેલ છે. તેથી ઉત્તરાશ્લેષુની નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર યોગ કરે છે, અર્થાત્ ઉત્તરાશ્લેષુની

તેન ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતિ-ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રેણ યુક્તઃ સન્ દ્વિતીયામ્ અમાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ । इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वा विशदविभागं प्रतिपादयति-उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रस्य चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वापष्टिभागाः- एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा छित्वा-सप्तपष्टिविभागैर्विभज्य तस्य सत्काः पञ्चषष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः यत्र भवन्ति तत्रैव स्थितः सन् चन्द्रो द्वितीयाममावास्यां परिसमापयतीत्यर्थः । कथमेतदवसीयत इति चेदुच्यते स एव पूर्वोक्तो नक्षत्रध्रुवराशिः-(६६ । ६६ । ६६) पद पष्टिर्मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकं सप्तपष्टिभागं चेति । ततो द्वितीयामावास्याजिज्ञासायामत्र गुणकौ द्वौ, तेन स ध्रुवराशिर्द्वाभ्यां गुण्यते-(६६ । ६६ । ६६) $\times 2 = (132 । ६६ । ६६)$ जातं द्वात्रिंशदधिकमेकं शतं मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य दशद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वौ सप्तपष्टिभागाविति । तत्र प्रथमं पुनर्वसुनक्षत्रशोधनकम् (२२ । ६६) द्वाविंशति मुहूर्त्ताः,

अमावास्या को समाप्त करता है । इस प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर देकर विशेष प्रकार से कहते हैं-उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र का चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके तत्सत्क पांच चूर्णिका भाग अर्थात् बासठिया एक भाग का सडसठिया पांच भाग शेष जहां पर होता है, उसी स्थान पर चंद्र स्थित होकर दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है, यह किस प्रकार से होता है सो कहते हैं-यहां भी वही पूर्वोक्त ध्रुवराशि (६६।६६।६६) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया भाग का एक सडसठिया एक भाग होता है । यहां पर दूसरी अमावास्या की विचारणा में दो गुणक होते हैं अतः ध्रुवराशि को दो से गुणा करे (६६।६६।६६) $+ 2 = (132 । ६६ । ६६)$ इस प्रकार एकसो बत्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दस भाग तथा

નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આ રીતે સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર આપીને પુનઃ વિશેષ પ્રકારથી કહે છે. ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ-ભાગ કરીને તેમાંના પાંચ ચૂર્ણિકા ભાગ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંચ ભાગ શેષ બચ્યા રહે છે, એજ સ્થાન પર રહીને ચંદ્ર બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. એ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. અહીંયાં પણ એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ (૬૬। ૬૬। ૬૬) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ થાય છે. અહીં બીજી અમાવાસ્યાની વિચારણામાં બે ગુણક હોય છે. તેથી ધ્રુવરાશિનો બેથી ગુણાકાર કરવો (૬૬। ૬૬। ૬૬) $+ 2 = (132 । ૬૬ । ૬૬)$ આ રીતે એકસો બત્તીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસ-

એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપદ્મિભાગા ઇત્યેવં પ્રમાણં વિશોધ્યતે-(૧૩૨ | ૧૬ | ૬૭)-(૨૨ | ૧૬ | ૬૭)=(૧૦૯ | ૧૬ | ૬૭) અત્રાપિ શોધનક્રમે પ્રથમં દ્વાવિંશદધિકમુહૂર્તશતાદ્ દ્વાવિંશતિમુહૂર્તોઃ શુદ્ધાઃ સ્થિતાં ચ પશ્ચાદ્ દશોત્તરં ચતુર્મ-૧૩૨-૨૨=૧૧૦ પશ્ચાદ્ એકો મુહૂર્તો ગ્રાહ્યઃ, તસ્ય ચ દ્વાપદ્મિભાગી ક્રિયતે, કૃત્વા ચ તે દ્વાપદ્મિભાગાઃ દ્વાપદ્મિ-ભાગરાશો પ્રક્ષિપ્યન્તે=૧ + ૧૬=૧૭૧૬=૧૬૬ જાતા દિસપ્તિ દ્વાપદ્મિભાગાસ્તેભ્ય પદ્ ચત્વા-રિંશદ્ દ્વાપદ્મિભાગાઃ શોધનીયાઃ=૧૬-૧૬=૧૬ જાતાઃ પદ્વિંશતિદ્વાપદ્મિભાગાઃ, દ્વો સપ્તપદ્મિ-ભાગો ચ તથૈવ તિષ્ઠતસ્તેન ક્રમેણ ન્યાગો યથા-(૧૦૯ | ૧૬ | ૬૭) ઇતિ, અત્ર નવોત્તરાચ્ચ મુહૂર્તશતાત્ ૧૦૯, ત્રિંશતા મુહૂર્તૈઃ પુણ્યઃ શુદ્ધઃ ૧૦૯-૩૦=૭૯ સ્થિતાઃ પશ્ચાદ્ એકોનાશીતિ સ્વતોઽપિ પશ્ચદશભિર્મુહૂર્તૈરાશ્લેષા શુદ્ધા-૭૯-૧૫=૬૪ સ્થિતાઃ પશ્ચાત્ ચતુઃપદ્મિ તતોઽપિ ત્રિંશતા મુહૂર્તૈર્મવા શુદ્ધા-૬૪-૩૦=૩૪ સ્થિતાઃ પશ્ચાત્ ચતુર્વિંશત્ તતોઽપિ ત્રિંશતા મુહૂર્તૈઃ

વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા દો ભાગ હોતે હૈં, ડનમેં સે પ્રથમ પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા શોધનક (૨૨ | ૧૬ | ૬૭) વાઈસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છિયા-લીસ ભાગ હતના પ્રમાણ કો વિશોધિત કરે (૧૩૨ | ૧૬ | ૬૭)-(૨૨ | ૧૬ | ૬૭)=(૧૦૯ | ૧૬ | ૬૭) ઇસ શોધન ક્રમમેં પ્રથમ એકસો વત્તીસ મુહૂર્તમેં સે વાઈસ મુહૂર્ત શુદ્ધ હોતે હૈં પશ્ચાત્ એકસો દસ રહતે હૈં ૧૩૨-૨૨=૧૧૦ ઇનમેં સે એક મુહૂર્ત ગ્રહણ કરે ડનકા વાસઠ ભાગ કરે કરકે ડન વાસઠ ભાગોં કો વાસઠિયા ભાગ રાશિમેં પ્રક્ષિપ કરે $1 \times \frac{16}{16} = \frac{16 \times 10}{16} = 10$ ઇસપ્રકાર વાસઠિયા વહત્તર ભાગ હોતે હૈં ડનમેં સે વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગોં કો શોધિત કરે $\frac{16}{16} - \frac{16}{16} = \frac{16}{16}$ તો ઇસપ્રકાર વાસ-ઠિયા છવ્વીસભાગ તથા સડસઠિયા દો ભાગ હોતા હૈં, ડસકા ન્યાસ ક્રમ ઇસ પ્રકાર સે હૈં-૧૦૯ | ૧૬ | ૬૭ યહાં પર ૧૦૯ એકસો નવ મુહૂર્ત મેં સે તીસ મુહૂર્ત સે પુણ્ય નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતા હૈ ૧૦૯-૩૦=૭૯ પશ્ચાત્ ડનાસી મુહૂર્ત રહતે હૈં ડનમેં સે પંદર મુહૂર્ત સે અશ્લેષા નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતા હૈ ૭૯-૧૫=૬૪ પશ્ચાત્

ઠિયા એ ભાગ થાય છે. તેમાંથી પહેલાં પુનર્વસુ નક્ષત્રનું શોધનક (૨૨ | ૧૬ | ૬૭) બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ આટલા પ્રમાણને શોધિત કરવું (૧૩૨ | ૧૬ | ૬૭)-(૨૨ | ૧૬ | ૬૭)=૧૦૯ | ૧૬ | ૬૭ આ શોધનક ક્રમમાં પહેલાં એકસો બત્રીસ મુહૂર્તમાંથી બાવીસ મુહૂર્ત શુદ્ધ થાય છે. તે પછી એકસોદસ રહે છે ૧૩૨-૨૨=૧૧૦ આમાંથી એક મુહૂર્ત ગ્રહણ કરવું અને તેના બાસઠ ભાગ કરીને એ બાસઠ ભાગોને બાસઠિયા ભાગ રાશિમાં પ્રક્ષિપ કરવા $1 + \frac{16}{16} = \frac{16 \times 10}{16} = 10$ આ રીતે બાસઠિયા બોતેર ભાગ થાય છે, તેમાંથી બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગોને શોધિત કરવા $\frac{16}{16} - \frac{16}{16} = \frac{16}{16}$ જેથી આ રીતે બાસઠિયા છવ્વીસ ભાગ તથા સડસઠિયા એ ભાગ થાય છે તેનો અંક ન્યાસ ક્રમ આ રીતે છે. ૧૦૯ | ૧૬ | ૬૭ અહીંયાં એકસો નવમુહૂર્તમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી પુણ્ય નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૯-૩૦=૭૯ તે પછી બોગણ્યાશી મુહૂર્ત રહે છે, તેમાંથી પંદર મુહૂર્તથી અશ્લેષા નક્ષત્ર શુદ્ધ

पूर्वाफाल्गुनी शुद्धा ३४-३०=४ स्थिताः पश्चाच्चत्वारः । ततश्चोत्तराफाल्गुनीनक्षत्रं
द्व्यर्द्धक्षेत्रमिति तस्या मानं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणम्, तेन पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तैः शेष-
मानं विशोध्यते- $४५-(४ \times \frac{११}{१६} \times \frac{१६}{१६})=(४० \times \frac{११}{१६} \times \frac{१६}{१६})$ पूर्वोक्तवत् शोधनक्रिया ज्ञेया ।
अत इदमागतं यत् उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रस्य चन्द्रयोगमुपगतस्य चत्वारिंशति मुहूर्त्तेषु एकस्य
च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशतौ द्वापष्टिभागेषु एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधा छित्वा
छिन्नस्य च पञ्चपष्टौ चूर्णिकाभागेषु शेषेषु द्वितीयामावास्यापरित्यागसिमुपयातीति सिद्धयति ॥
-सम्प्रति-अस्यामेव द्वितीयस्याममावास्यायां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति-‘तं समयं च णं
सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?’ तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥
‘तं समयं’ इत्यस्य व्याख्या प्राग्वदेव तस्मिन् समये इति करणीया, यस्मिन् समये यथोक्त-

चोसठ मुहूर्त्त वचते हैं उनमें से ओ तीस मुहूर्त्त से भया नक्षत्र शुद्ध होता है
६४-३०-३४ पश्चात् चोतीस मुहूर्त्त रहते हैं उनमें से तीस मुहूर्त्त से पूर्वा-
फाल्गुनी नक्षत्र शोधित होता है ३४-३०-४ पश्चात् चार मुहूर्त्त वचता है, ।
उत्तरा फाल्गुनी नक्षत्र द्व्यर्द्ध क्षेत्रवाला होता है, अतः उसका मान पैतालीस
मुहूर्त्त प्रमाण है अतः पैतालीस मुहूर्त्तमें से शेष मान जो चार है उनको विशो-
धिक करे $४५-(४ \times \frac{११}{१६} \times \frac{१६}{१६})=(४० \times \frac{११}{१६} \times \frac{१६}{१६})$ पूर्व के जैसी शोधन क्रिया समझलेवें ।
इससे यह फलित हुवा कि चंद्र योग प्राप्त उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र का चालीस
मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया पैतालीस भाग बासठिया एक भाग का
सडसठ भाग करके उनमें से पैसठ चूर्णिका भाग शेष बचे तब दूसरी अमा-
वास्या समाप्त होती है ।

अब इसी दूसरी अमावास्या का सूर्य नक्षत्र योग के विषय में प्रश्न

थाय छे. $७६-१५=६४$ ते पछी ओसठ मुहूर्त्त वधे छे. तेमांथी पणु त्रीस मुहूर्त्तथी
मघानक्षत्र शुद्ध थाय छे. $६४-३०=३४$ ते पछी ओत्रीस मुहूर्त्त भाडी रडे छे. तेमांथी
त्रीस मुहूर्त्तथी पूर्वाश्लेषुनी नक्षत्र शोधित थाय छे. $३४-३०=४$ ते पछी चार मुहूर्त्त
वधे छे, उत्तराश्लेषुनी नक्षत्र द्व्यर्द्ध क्षेत्रवाणुं होय छे. तेथी तेनुं मान पिस्तालीस
मुहूर्त्त प्रमाणनुं होय छे. तेथी पिस्तालीस मुहूर्त्तमांथी शेष मान ने ४ चार छे, तेने
विशोधित करवुं जेमके $४५-(६ \times \frac{११}{१६} \times \frac{१६}{१६})=(४० \times \frac{११}{१६} \times \frac{१६}{१६})$ अही शोधन क्रिया पडेलांनी जेमज
समलु देवी आनाथी ओ सिद्ध थाय छे के-चंद्रयोग प्राप्त करेला उत्तराश्लेषुनी नक्षत्रना
यालीस मुहूर्त्त तथा ओके मुहूर्त्तना भासठिया पांत्रीस भाग तथा भासठिया ओके भागना
सडसठ भागो करीने तेमांथी पांसठ चूर्णिका भाग शेष रडे त्यारे भीलु अमावास्या
समाप्त थाय छे.

हुवे भीलु अमावास्याना सूर्य नक्षत्रयोगना संबंधमां प्रश्न करवामां आवे छे,-
(तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) (तं समयं) आ पदनी व्याख्या पडेलां कहां

શેષમ્ ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રં ચન્દ્રેણ યુક્તં દ્વિતીયામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ । તસ્મિન્ ગમયે
સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુક્તો ભવતીતિ ગૌતમસ્યાભિપ્રાયં વિજ્ઞાય ભગવાન્ કથયતિ—‘તા ઉત્તરાહિં
ચેવ ફગ્ગુણીહિં, ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં જહેવ ચંદસ્સ’ તાવદ્ ઉત્તરાભિથેવ ફાલ્ગુનીભિઃ,
ઉત્તરાણાં ફાલ્ગુનીનાં યથૈવ ચન્દ્રસ્ય, ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રેણૈવ યુક્તઃ સૂર્યો દ્વિતીયામમા-
વાસ્યાં પરિસમાપયતિ, તદાનીંતને સમયે—દ્વિતીયામાવાસ્યાપરિસમાપ્તિક્ષણે ઉત્તરાફાલ્ગુની-
નક્ષત્રસ્ય શેષવિભાગમ્ ‘જહા ચંદસ્સ’—યથા ચન્દ્રસ્ય વિષયે ઉક્તં તથૈવાવપિ—સૂર્યનક્ષત્ર-
યોગેऽપિ વક્તવ્યમ્, તથા—‘ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં ચત્તાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાવટ્ટિભાગા
મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા હેત્તા પળ્ળટ્ટિં ઘુણિયા ભાગા સેસા’ ઉત્તરાફાલ્ગુની-
નક્ષત્રસ્ય ચત્તારિંશન્મુહુર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહુર્ત્તસ્ય પચ્ચત્રિંશદ્ દ્વાપણ્ટિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાપણ્ટિ-
કરતે હૈં—(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં જોણ્ઠ) (તં સમયં) ઇસ પદકી વ્યા-
ખ્યા પૂર્વ કથિત પ્રકાર સે હૈ અતઃ જિમ્ સમય યથોક્ત શેષ યુક્ત
ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર ચંદ્ર કે સાથ યુક્ત હોકર દૂસરી અમાવાસ્યા કો
સમાપ્ત કરતા હૈ ઉસ સમય સૂર્ય કૌનસે નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરના
હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્
કહતે હૈં—(તા ઉત્તરાહિં ચેવ ફગ્ગુણીહિં ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં જહેવ ચંદ-
સ્સ) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર સે યુક્ત હુવા ચંદ્રમા કે કથનાનુસાર ઉત્તરા-
ફાલ્ગુની નક્ષત્ર સે યુક્ત સૂર્ય દૂસરી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ । ઉસ
સમય અર્થાત્ દૂસરી અમાવાસ્યા કે સમાપ્તિ કાલ મેં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર
કા શેષ વિભાગ (જહા ચંદસ્સ) જિસ પ્રકાર ચંદ્ર કે યોગ વિષય મેં કહા હૈ
ઉસી પ્રકાર યહાં પર સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ વિષય મેં બી કહલેવેં । જો ઇ પ્રકારસે
હૈં—(ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં ચત્તાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ
વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા હેત્તા પળ્ળટ્ટિં ઘુણિયા ભાગા સેસા) ઉત્તરાફાલ્ગુની

પ્રમાણે જ છે, તેથી જે સમયે યથોક્ત શેષ યુક્ત ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર ચંદ્રની સાથે યુક્ત
થઈને બીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે
છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે
છે—(તા ઉત્તરાહિં ચેવ ફગ્ગુણીહિં ઉત્તરાણં જહેવ ચંદસ્સ) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે યોગ
કરેલ ચંદ્રમાના કથન પ્રમાણે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે યોગ કરેલ સૂર્ય બીજી અમા-
વાસ્યાસ સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે અર્થાત્ બીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં
ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો શેષ વિભાગ (જહા ચંદસ્સ) જે પ્રમાણે ચંદ્રના યોગ વિષયમાં કહેવામાં
આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અહીં સૂર્યના નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં પણ કહી લેવું જે આ
પ્રમાણે છે—(ઉત્તરાણં ફગ્ગુણીણં ચત્તાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિ
ભાગં ચ સત્તટ્ટિહા હેત્તા પળ્ળટ્ટિં ઘુણિયા ભાગા સેસા) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના ચાલી પ
મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સંક્રમ

भागं सप्तपष्टिधा छित्वा—सप्तपष्टिविभागै विभज्य तस्य सत्काः पञ्चपष्टिश्चूर्णिकाभागाः शेषाः यदा भवति तदैव सूर्योऽपि द्वितीयाममावास्यां परिसमापयति । गणितदिशा अङ्कोत्पादनक्रमे एतच्चोभयोरपि चन्द्रसूर्ययोर्नक्षत्रयोगयोः परिज्ञानहेतोः पूर्वोक्तस्यैव करणस्य समानत्वात् चन्द्रनक्षत्रयोगवदेवावसेयः, न च किञ्चिदधिकमिति ॥—अथ सम्प्रति तृतीयामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?’ तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयाममावास्यां चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥—एतेषामनन्तरोदितानां चान्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये तृतीयाम्—आश्विनमासोद्भवाममावास्यां केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रः परिसमापयतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह—‘ता हत्थेणं, हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि चुण्णिया भागा सेसा’ तावद् हस्तेन, हस्तस्य

नक्षत्र का चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडत्तठ भाग कर के तत्सक्त पांच चूर्णिका भाग शेष जब होता है उसी समय सूर्य भी दूसरी अमावास्या को समाप्त करता है । गणितप्रक्रिया से अंकोत्पादन क्रम में ये दोनों के अर्थात् चंद्र सूर्य का नक्षत्र योग के ज्ञान के लिये पूर्वोक्त करण का साम्य होने से चंद्र नक्षत्र योग के समान ही सूर्य का भी नक्षत्र योग समझ लेवें, इस में कुछ भी अधिकत्व नहीं है ।

अब तीसरी अमावास्या विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं—(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं अमावासं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्व कथित चांद्रादि पांच संवत्सरों में आश्विन मास की अमावास्या को चन्द्र कौन नक्षत्र का योग कर के समाप्त करता है । इस प्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता हत्थेणं हत्थस्स चत्तारि मुहुत्ता तीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता बावट्ठि-

ભાગ કરીને તેમાંથી પાંચ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ બચાવે રહે છે, એ સમયે સૂર્ય પણ ખીણ અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, ગણિતપ્રક્રિયાથી અંકોત્પાદન ક્રમમાં આ બન્નેના અર્થાત્ ચંદ્ર અને સૂર્યના નક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પૂર્વોક્તકરણ સમાન હોવાથી ચંદ્ર નક્ષત્રયોગની સરખી જ સૂર્યના નક્ષત્રયોગની ગણિત પ્રક્રિયા પણ સમજાવી શકાય. તેમાં કંઈ પણ વિશેષતા નથી.

હવે ત્રીજી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે—(તા એસિણં પંચણ્હં સંવત્સરાણાં તચ્ચં અમાવાસં ચંદ્રે કેણં ણક્ખત્તેણં જોએઈ) આ પૂર્વકથિત ચંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં આસોમાસની અમાસને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રને યોગ કરીને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા હત્થે ણં હત્થસ્સ ચત્તારિ મુહુત્તા તીસં ચ બાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ બાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા બાવટ્ઠિચુણ્ણિયાભાગા સેસા) ત્રીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર હસ્ત નક્ષત્રની

ચત્વારો મુહૂર્ત્તોત્તિશ્ચ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપષ્ટિભાગં ચ સપ્તપષ્ટિથા છિત્વા દ્વાપ-
ષ્ટિચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ॥-તાવત-તદાનીતને કાલે યસ્મિન્ સમયે-તૃતીયાઽમાવાસ્યા-
પરિસમાપ્તિમુપયાયાત્ તસ્મિન્ ક્ષણે ચન્દ્રો હસ્તનક્ષત્રેણ યુક્તો ભવતિ । ઇત્યેવં સામાન્યમુત્તરં
દત્ત્વાપિ વિશેષવિભાગં દર્શયતિ-યથા હસ્તનક્ષત્રસ્ય ચત્વારો મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય
ત્રિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાપષ્ટિભાગં સપ્તપષ્ટિથા છિત્વા-સપ્તપષ્ટિવિભાગં વિભજ્ય
તસ્ય સત્કાઃ દ્વાપષ્ટિચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષા યત્ર ભવન્તિ તત્રેવ હસ્તનક્ષત્રમ્ય પ્રદેશે સ્થિતઃ
સન્ ચન્દ્રસ્તૃતીયામાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ જ્ઞેયઃ, જ્ઞાન્વા ચ સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેત્,
તથાહિ-ગણિતક્રમોઽત્ર પ્રદર્શ્યતે-સ એવ પૂર્વોક્તો નક્ષત્રધ્રુવરાશિઃ-(૬૬ । ૬ । ૬) પદ-
પષ્ટિ મુહૂર્ત્તઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પચ્ચદ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાસ્યૈકં સપ્તપષ્ટિ-
ભાગં ચેતિગ્રાહ્યમ્ । સમ્પ્રતિ-તૃતીયસ્યા અમાવાસ્યાયાશ્રિન્તાવરીર્વર્તિ તેનાત્ર ત્રયો ગુણકાઃ
પ્રાપ્તાસ્તેન ધ્રુવરાશિશ્ચિર્ભિર્ગુણનીયસ્તથા ગુણનાથં ન્યસ્યતે (૬૬ । ૬ । ૬) $\times ૩ = (૧૯૮ ॥$

ચુણિયા ભાગા સેસા) તીસરી અમાવાસ્યા કે સમાપ્તિ કાલ મેં ચન્દ્ર હસ્ત
નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોતા હૈં, હમ પ્રકાર સામાન્ય પ્રકાર સે ઉત્તર કહકર
વિશેષ રૂપ સે કહતે હૈં-જિસ પ્રકાર હસ્ત નક્ષત્ર કા ચાર મુહૂર્ત તથા એક
મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસઠ ભાગ
કર કે ઉનકા વાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ જિસ સ્થાન મેં શેષ હો, વહીં પર હસ્ત
નક્ષત્ર કે પ્રદેશ મેં રહકર ચન્દ્ર તીસરી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ, હમ
પ્રકાર સમજ લેવેં તથા સ્વશિષ્યોં કો હસી પ્રકાર ઉપદેશ કરે । યહાં પર
ગણિત પ્રક્રિયા દિખલાઈ જાતી હૈ, યહાં સી વહી પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર કી ધ્રુવરાશી
હોતી હૈ । જૈસે કિ (૬૬ । ૬ । ૬) છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા
પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસઠિયા એક ભાગ ગ્રાહ્ય હોતા હૈ ।
યહાં તીસરી અમાવાસ્યા કી વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ અતઃ યહાં પર ત્રીન ગુણક
હોતે હૈ, અતઃ ધ્રુવરાશી કો ત્રીન સે ગુણા કરે ઉન ગુણનન્યાસ હમ પ્રકાર હૈ

સાથે યુક્ત હોય છે, આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને વિશેષ પ્રકારથી કહે છે-જે
પ્રમાણે હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા
વાસઠિયા એક ભાગના સહસઠ ભાગ કરીને તેના વાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગા જે સ્થાનમાં શેષ રહે
એજ સ્થાન પર હસ્ત નક્ષત્રના પ્રદેશમાં રહીને ચન્દ્ર ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.
તેમ સમજ લેવું, તથા તે પ્રમાણે સમજીને સ્વશિષ્યોને એજ પ્રમાણે ઉપદેશ કરવો.
અહીં ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે, અહીં પણ એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ
હોય છે. જેમ કે-(૬૬।૬।૬) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પાંચ ભાગ
તથા વાસઠિયા એક ભાગના સહસઠિયા એક ભાગ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અહીં ત્રીજી
અમાવાસ્યાનો વિચાર કરવામાં આવે છે, તેથી અહીં પણ ગુણક હોય છે. તેથી ધ્રુવ-

ભાગં સપ્તપષ્ટિધા છિત્વા-સપ્તપષ્ટિવિભાગૈર્વિભજ્ય તસ્ય સત્કાઃ પશ્ચપષ્ટિશ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ
 શેષાઃ યદા ભવતિ તદૈવ સૂર્યોઽપિ દ્વિતીયામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ । ગણિતદિશા અહ્નો-
 ત્પાદનક્રમે એતચ્ચોભયોરપિ ચન્દ્રસૂર્યયોર્નક્ષત્રયોગયોઃ પરિજ્ઞાનહેતોઃ પૂર્વોક્તસ્યૈવ કરણસ્ય
 સમાનત્વાત્ ચન્દ્રનક્ષત્રયોગવદેવાવસેયઃ, ન ચ કિશ્ચિદધિકમિતિ ॥-અથ સમ્પ્રતિ તૃતીયા-
 માવાસ્યાવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા એસિ ણં પંચણં સંવચ્છરાણં તચ્ચં અમાવાસં ચંદે કેણં
 ણક્ષત્રેણં જોણ્હ?’ તાવદેતેપાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં તૃતીયામમાવાસ્યાં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષ-
 ત્રેણ યુનક્તિ ? ॥-એતેપામનન્તરોદિતાનાં ચાન્દ્રાદીનાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે તૃતીયામ્
 -આશ્વિનમાસોદ્ભવામમાવાસ્યાં કેન નક્ષત્રેણ યુક્તઃ સન્ ચન્દ્રઃ પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય
 પ્રશ્નં શ્રુત્વા ભગવાનાહ-‘તા હત્યેણં, હત્યસ્સ ચત્તારિ મુહુત્તા તીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહત્તસ્સ
 વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા વાવટ્ઠિં ચુણિયા ભાગા સેસા’ તાવદ્ હસ્તેન, હસ્તસ્ય

નક્ષત્ર કા ચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પૈતીસ ભાગ તથા
 વાસઠિયા એક ભાગ કા સડત્તઠ ભાગ કર કે તત્તસ્સ પાંચ ચૂર્ણિકા ભાગ
 શેષ જન્મ હોતા હૈ ડસી સમય સૂર્ય ખી દૂસરી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા
 હૈ । ગણિતપ્રક્રિયા સે અંકોત્પાદન ક્રમ મેં યે દોનોં કે અર્થાત્ ચંદ્ર સૂર્ય
 કા નક્ષત્ર યોગ કે જ્ઞાન કે લિયે પૂર્વોક્ત કરણ કા સામ્ય હોને સે ચંદ્ર નક્ષત્ર
 યોગ કે સમાન હી સૂર્ય કા ખી નક્ષત્ર યોગ સમજ લેવેં, હસ મેં કુછ ખી
 અધિકત્વ નહીં હૈ ।

અવ તીસરી અમાવાસ્યા વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં-(તા એસિ ણં પંચણં
 સંવચ્છરાણં તચ્ચં અમાવાસં ચંદે કેણં ણક્ષત્રેણં જોણ્હ) યે પૂર્વ કથિત
 ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોં મેં આશ્વિન માસ કી અમાવાસ્યા કો ચન્દ્ર કૌન
 નક્ષત્ર કા યોગ કર કે સમાપ્ત કરતા હૈ । હસ પ્રકાર સે શ્રીગૌતમસ્વામી કે
 પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તા હત્યેણં હત્યસ્સ ચત્તારિ
 મુહુત્તા તીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા વાવટ્ઠિ-

ભાગ કરીને તેમાંથી પાંચ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ બચારે રહે છે, એ સમયે સૂર્ય પણ બીજી
 અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, ગણિતપ્રક્રિયાથી અંકોત્પાદન ક્રમમાં આ ગાનનેના અર્થાત્
 ચંદ્ર અને સૂર્યના નક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પૂર્વોક્તકરણ સમાન હોવાથી ચંદ્ર નક્ષત્રયોગની
 સરખી જ સૂર્યના નક્ષત્રયોગની ગણિત પ્રક્રિયા પણ સમજી લેવી. તેમાં કંઈ પણ વિશેષતા નથી

હવે ત્રીજી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(તા એસિ ણં
 પંચણં સંવત્સરાણાં તચ્ચં અમાવાસં ચંદે કેણં ણક્ષત્રેણં જોણ્હ) આ પૂર્વકથિત ચંદ્રાદિ
 પાંચ સંવત્સરોમાં આસોમાસની અમાસને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રને યોગ કરીને સમાપ્ત કરે
 છે? આ પ્રશ્નને શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંજળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે
 છે-(તા હત્યે ણં હત્યસ્સ ચત્તારિ મુહુત્તા તીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા
 છેત્તા વાવટ્ઠિચુણિયાભાગા સેસા) ત્રીજી અમાવાસ્યાના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર હસ્ત નક્ષત્ર

ચત્વારો મુહૂર્ત્તૈશ્વિંશત્ચ દ્વાપદ્વિભાગાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપદ્વિભાગં ચ મમપદ્વિધા હિત્વા દ્વાપ-
દ્વિશ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ॥-તાવન્-તદાનીતને કાલે યસ્મિન્ મમયે-તૃતીયાઽમાવાસ્યા-
પરિમમાપ્તિમુપયાયાત્ તસ્મિન્ ક્ષણે ચન્દ્રો હસ્તનક્ષત્રેણ યુક્તો ભવતિ । इत्येवं सामान्यमुत्तरं
દશાપિ વિશેષવિભાગં દર્શયતિ-યથા હસ્તનક્ષત્રસ્ય ચત્વારો મુહૂર્ત્તૈઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય
ત્રિંશદ્ દ્વાપદ્વિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાપદ્વિભાગં મમપદ્વિધા હિત્વા-સમપદ્વિભાગે વિંમજ્ય
તસ્ય સત્કાઃ દ્વાપદ્વિશ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષા યત્ર ભવન્તિ તત્રૌ હસ્તનક્ષત્રસ્ય પ્રદેશે સ્થિતઃ
સન્ ચન્દ્રસ્તૃતીયામમાવાસ્યાં પરિમમાપયતીતિ જ્ઞેયઃ, જ્ઞાન્વા ચ સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેન્,
તથાહિ-ગણિતક્રમોઽત્ર પ્રદર્શ્યતે-સ એવ પૂર્વોક્તો નક્ષત્રધ્રુવરાશિઃ-(૬૬ । ૬ । ૬) પદ્-
પદ્વિ મુહૂર્ત્તૈઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્મદ્વાપદ્વિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપદ્વિભાગસ્યેકં સમપદ્વિ-
ભાગં ચેતિગ્રાહ્યમ્ । સમ્પ્રતિ-તૃતીયસ્યા અમાવાસ્યાયાશ્વિન્તાવરીર્વર્તિ તેનાત્ર ત્રયો ગુણકાઃ
પ્રાપ્તાસ્તેન ધ્રુવરાશિશ્ચિભિર્ગુણનીયસ્તથા ગુણનાથં ન્યસ્યને (૬૬ । ૬ । ૬) $\times 3 = (198 \text{ ॥}$

ચુણિયા ભાગા સેસા) તીસરી અમાવાસ્યા કે સમાપ્તિ કાલ મેં ચન્દ્ર હસ્ત
નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોના હેં, ઇસ પ્રકાર સામાન્ય પ્રકાર સે ઉત્તર કહકર
વિશેષ રૂપ સે કહતે હેં જિસ પ્રકાર હસ્ત નક્ષત્ર કા ચાર મુહૂર્ત તથા એક
મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠ ભાગ
કર કે ઉનકા વાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ જિસ સ્થાન મેં શેષ હો, વહીં પર હસ્ત
નક્ષત્ર કે પ્રદેશ મેં રહકર ચન્દ્ર તીસરી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ, ઇસ
પ્રકાર સમજ લેવેં તથા સ્વશિષ્યોં કો ઇસી પ્રકાર ઉપદેશ કરે । યહાં પર
ગણિત પ્રક્રિયા દિખલાઈ જાતી હૈ, યહાં સી વહી પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર કી ધ્રુવરાશી
હોતી હૈ । જૈસે કિ (૬૬ । ૬ । ૬) છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા
પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ ગ્રાહ્ય હોતા હૈ ।
યહાં તીસરી અમાવાસ્યા કી વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ અતઃ યહાં પર ત્રીન ગુણક
હોતે હેં, અતઃ ધ્રુવરાશી કો ત્રીન સે ગુણા કરે ઉન ગુણનન્યાસ ઇસ પ્રકાર હૈ

સાથે યુક્ત હોય છે, આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને વિશેષ પ્રકારથી કહે છે-જે
પ્રમાણે હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા
બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના બાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગા જે સ્થાનમાં શેષ રહે
એજ સ્થાન પર હસ્ત નક્ષત્રના પ્રદેશમાં રહીને ચંદ્ર ત્રીણ અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.
તેમ સમજ લેવું, તથા તે પ્રમાણે સમજીને સ્વશિષ્યોને એજ પ્રમાણે ઉપદેશ કરવો.
અહીં ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે, અહીં પણ એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ
હોય છે. જેમ કે-(૬૬।૬।૬) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ
તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અહીં ત્રીણ
અમાવાસ્યાનો વિચાર કરવામાં આવે છે, તેથી અહીં ત્રણ ગુણક હોય છે. તેથી ધ્રુવ-

૬૬ । ૬૭) જાતમણાનવત્યધિકં શતં મુહૂર્તનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પશ્ચદશ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ ॥ તત્ એતસ્માદાશ્લેષાદીનિ ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તાનિ ચત્વારિ નક્ષત્રાણિ દ્વિસપ્તત્યધિકેન મુહૂર્તશતેન પદ્મચત્વારિંશતા ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વાપટ્ટિ-ભાગૈ (૧૭૨ । ૬૬) રેતન્મિતૈઃ શુદ્ધાનિ (૧૯૮ । ૧૧ । ૬૭) - (૧૭૨ । ૬૬ । ....) = (૨૫ । ૬૬ । ૬૭) શોધનક્રિયા પ્રાગ્વદેવ યથા-૧૯૮-૧૭૨=૨૬ અગ્રેતનક્રિયા પ્રવર્તનાર્થમસ્માદેકં નેયં, તત્ત્વ દ્વાપટ્ટિભાગં ક્રિયતે- $1 + \frac{1}{12} = \frac{13}{12} = \frac{13 \times 14}{12} = \frac{182}{12}$ મિત્ત્રાંકગણિતક્રમે છેદઘનરૂપેષુ લવા-ધનર્ણ મિત્યાદિના રૂપં દ્વાપટ્ટ્યા સંગુણ્ય પશ્ચદશયુતં કાર્યમ્ અથૈતસ્માત્ (૬૬) પદ્મચત્વારિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગા વિશોધનીયાઃ $\frac{182}{12} - \frac{182}{12} = \frac{31}{12}$ અસ્માદગ્રે ન કિમપિ વિશોધનીયમિતિ યથાક્રમેણ ન્યાસઃ=(૨૫ । ૬૬ । ૬૭) પશ્ચર્વિંશતિર્મુહૂર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય એકત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયઃ સપ્તપટ્ટિભાગા ઇતિ । તતો હસ્તસ્ય રાત્રિન્દિવક્ષેત્રત્વાત્ ત્રિંશ- (૬૬ । ૬૬ । ૬૭) $\times 3 = (192 । 11 । 67)$ એકસો અઠાણવે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા પંદ્રહ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા ત્રીન ભાગ હોતે હૈં । હસ સે આશ્લેષા સે લેકર ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્ત કે ચાર નક્ષત્ર એકસો બહત્તર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા સેંતાલીસ ભાગ (૧૭૨ । ૬૭) સે શોધિત હો જાતેહૈં (૧૯૮ । ૧૧ । ૬૭) - (૧૭૨ । ૬૬) = (૨૬ । ૬૬ । ૬૭) શોધન ક્રિયા પૂર્વ કે જૈસી હી હૈ । જૈસે કી ૧૯૮-૧૭૨=૨૬ આગે કી ક્રિયા કે લિયે હસમેં સે એક લેકર ઉસકા બાસઠ ભાગ કરે $1 \times \frac{1}{12} = \frac{1 \times 14}{12} = \frac{14}{12}$ મિત્ત્રાંક ગણિત પ્રક્રિયા મેં છેદઘન રૂપ લવાધનર્ણ, ઇત્યાદિ પ્રકાર સે રૂપ કો બાસઠ સે ગુણા કર કે ઉનમેં પંદ્રહ મિલાવે ઉનમેં સે (૬૬ । બાસઠિયા છિયાલીસ ભાગોં કે શોધિત કરે $\frac{182}{12} - \frac{182}{12} = \frac{31}{12}$ । હસસે આગે કુછ ભી વિશોધનીય નહીં રહતા અતઃ ક્રમ સે અંકો કા ન્યાસ (૨૫ । ૬૬ । ૬૭) પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા હકતીસ

રાશીનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો. તે ગુણન પ્રકારનો અંક ન્યાસ આ પ્રમાણે છે-(૬૬ । ૬૬ । ૬૭)+૩=(૧૯૮ । ૬૬ । ૬૭) એકસો અઠાણ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંદર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે, આનાથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાશ્લેષાગુની પર્યન્તના ચાર નક્ષત્રો એકસો ગાંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ ૧૭૨ । ૬૬ શોધિત થાય છે. (૧૯૮ । ૬૬ । ૬૭) - (૧૭૨ । ૬૬) = ૨૬ । ૬૬ । ૬૭ આ રીતે થાય છે, શોધન ક્રિયા પહેલાં બતાવ્યા પ્રમાણેની જ છે, જેમકે ૧૯૮-૧૭૨=૨૬ આગળની ક્રિયા માટે આમાંથી એકલઈને તેના બાસઠ ભાગ કરવા $1 \times \frac{1}{12} = \frac{1 \times 14}{12} = \frac{14}{12}$ મિત્ત્રાંક ગણિતપ્રક્રિયામાં છેદ ૩૫(લવાધનર્ણ) ઇત્યાદિ પ્રકારથી ૩૫નો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. તે પ્રમાણે ગુણાકાર કરીને તેમાં પંદર ઉમેરવા તેમાંથી (૬૬) બાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગોને શોધિત કરવા $\frac{182}{12} - \frac{182}{12} = \frac{31}{12}$ આનાથી આગળ કંઈ પણ વિશોધનીય રહેતું નથી. તેથી અંકોનો ન્યાસ (૨૫ । ૬૬ । ૬૭) પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકત્રીસ ભાગ

મુહૂર્તસ્તેન ત્રિંશન્મુહૂર્તેભ્યઃ શોધનીયાઃ ૩૦-(૨૫ | ૫ | ૫)=(૪ | ૫ | ૫) શોધન-
ક્રિયા પૂર્વવદેવ । અતઃ અગતં હસ્તનક્ષત્રમ્ય ચન્દ્રેણ મહ યોગમુપાગતસ્ય ચતુર્પુમુહૂર્તેષુ એકસ્ય
ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચતુઃપટ્ટો મસપટ્ટિભાગેષુ શેષેષુ
સત્સુ તૃતીયામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ સિદ્ધયતિ । ગણિતક્રમેણ ચતુઃપટ્ટિઃ મસપટ્ટિભાગાઃ
સમાયાન્તિ, મૂલે ચ 'વાવટ્ટિં ચુણિયાભાગા સેસા' इत्येवं वर्त्तते अतस्तत्रापि तत्स्थाने 'चउ-
सट्टिं चुणियाभागा सैसा' इति पाठः साध्रीगान स्यादिति । अथात्रैव सूर्यविषयकं प्रश्न-
सूत्रम्-'तं समयं च णं सूर्ये केणं णक्खत्तेणं जोणइ ?' तस्मिन् समये च खण्ड सूर्यः केन
नक्षत्रेण युनक्ति ?-तस्मिन् समये-यस्मिन् समये यथोक्त शेषेण हस्तनक्षत्रेण मહ वर्त्तमान-
श्चन्द्रस्तृतीयाममावास्यां परिसमापयति तस्मिन् समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवेदिति
गौतमस्य प्रश्नं विज्ञाय भगवानाह-'ता हत्थेणं चेव, हत्थस्स जहा चंदस्स' तावद् हस्तेन

भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया तीस भाग होते हैं । हस्त
नक्षत्र रात्रि दिवस क्षेत्र व्यापि होने से उसका तीस मुहूर्त होते हैं । अतः
तीस मुहूर्तों से शोधनीय होता है ३०-(२५ | ५ | ५) = (४ | ५ | ५) ।
शोधन क्रिया पूर्व के जैसी है । इस प्रकार चंद्र के साथ रहा हुआ हस्त नक्षत्र
का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तीस भाग तथा वासठिया
एक भाग का सडसठिया चोसठ भाग शेष रहने पर तीसरी अमावास्या को
समाप्त करता है यह सिद्ध होता है । गणितक्रम से सडसठिया चोसठ भाग
आता है, मूल में भी (वावट्टिं चुणियाभागा सैसा) यह पाठ सम्यक् ही है ।

अब यहां पर सूर्य विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं-(तं समयं च णं सूर्ये केणं
णक्खत्ते णं जोणइ) जिस समय यथोक्त शेष युक्त हस्तनक्षत्र के साथ
रहा हुआ चंद्र तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है, उस समय सूर्य

તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે. હસ્ત નક્ષત્ર રાત્રિ દિવસ
ક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેના ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેથી ત્રીસ મુહૂર્તોથી શોધનીય થાય છે.
૩૦-(૨૫ | ૫ | ૫)=(૪ | ૫ | ૫) શોધન ક્રિયા પહેલાની જેમજ છે, આ રીતે ચંદ્રની સાથે
રહેલ હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસ-
ઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોસઠ ભાગો શેષ રહે ત્યારે ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.
તેમ સિદ્ધ થાય છે. ગણિત ક્રમથી સડસઠિયા ચોસઠ ભાગ આવે છે મૂલમાં પણ (વાવટ્ટિં
ચુણિયા ભાગા સેસા) આ પાઠ કહેલ છે તે સમ્યક્જ છે.

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્રના વિષયમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે-(તં સમયં ચ ણં સૂર્યે કેણં
ણક્ખત્તેણં જોણइ) જે સમયે યથોક્ત શેષ સાથે હસ્ત નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર ત્રીજી
અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે ? આ પ્રમાણે

૬૬ | ૬૭) જાતમઘાનવત્યધિકં શતં મુહૂર્તનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પશ્ચદશ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ ॥ તત્ એતસ્માદાશ્લેષાદીનિ ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તાનિ ચત્વારિ નક્ષત્રાણિ દ્વિસપ્તત્યધિકેન મુહૂર્તશતેન પદ્મચત્વારિંશતા ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વાપટ્ટિ-ભાગૈ (૧૭૨ | ૬૬) રેતન્મિતૈઃ શુદ્ધાનિ (૧૯૮ | ૬૬ | ૬૭)-(૧૭૨ | ૬૬ | ૬૭)=૨૫ | ૬૬ | ૬૭) શોધનક્રિયા પ્રાગ્વદેવ યથા-૧૯૮-૧૭૨=૨૬ અગ્રેતનક્રિયા પ્રવર્તનાર્થમસ્માદેકં નેયં, તત્ત્વ દ્વાપટ્ટિભાગં ક્રિયતે- $1 + \frac{1}{12} = \frac{13}{12} = \frac{13 \times 12}{12} = \frac{156}{12}$ મિત્ત્રાઙ્કગણિતક્રમે છેદધનરૂપેષુ લ્વા-ધનર્ણ મિત્યાદિના રૂપં દ્વાપટ્ટિયા સંગુણ્ય પશ્ચદશયુક્તં કાર્યમ્ અથૈતસ્માત્ (૬૬) પદ્મચત્વારિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગા વિશોધનીયાઃ $\frac{156}{12} - \frac{156}{12} = \frac{31}{12}$ અસ્માદગ્રે ન કિમપિ વિશોધનીયમિતિ યથાક્રમેણ ન્યાસઃ=(૨૫ | ૬૬ | ૬૭) પશ્ચવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય એકત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયઃ સપ્તપટ્ટિભાગા ઇતિ । તતો હસ્તસ્ય રાત્રિન્દિવક્ષેત્રત્વાત્ ત્રિંશ- (૬૬ | ૬૬ | ૬૭) $\times 3 = (૧૯૮ | ૬૬ | ૬૭)$ એકસો અઠાણવે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પંદ્રહ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા ત્રીન ભાગ હોતે હૈં । હસ સે આશ્લેષા સે લેકર ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્ત કે ચાર નક્ષત્ર એકસો વહત્તર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા સેંતાલીસ ભાગ (૧૭૨ | ૬૬) સે શોધિત હો જાતેહૈં (૧૯૮ | ૬૬ | ૬૭)-(૧૭૨ | ૬૬) = (૨૬ | ૬૬ | ૬૭) શોધન ક્રિયા પૂર્વ કે જૈસી હી હૈં । જૈસે કી ૧૯૮-૧૭૨=૨૬ આગે કી ક્રિયા કે લિયે હસમેં સે એક લેકર હસકા વાસઠ ભાગ કરે $1 \times \frac{1}{12} = \frac{1 \times 12}{12} = \frac{12}{12}$ મિત્ત્રાંક ગણિત પ્રક્રિયા મેં છેદધન રૂપ લ્વાધનર્ણ, હત્યાદિ પ્રકાર સે રૂપ કો વાસઠ સે ગુણા કર કે હનમેં પંદ્રહ મિલાવે હનમેં સે (૬૬ | વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગોં કે શોધિત કરે $\frac{156}{12} - \frac{156}{12} = \frac{31}{12}$ । હસસે આગે કુછ હી વિશોધનીય નહીં રહતા અતઃ ક્રમ સે અંકો કા ન્યાસ (૨૫ | ૬૬ | ૬૭) પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા હકતીસ

રાશીનેા ત્રણથી ગુણાકાર કરવો. તે ગુણન પ્રકારનેા અંક ન્યાસ આ પ્રમાણે છે-(૬૬ | ૬૬ | ૬૭)+૩=(૧૯૮ | ૬૬ | ૬૭) એકસો અઠાણ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પંદર ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે, આનાથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લધને ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના ચાર નક્ષત્રો એકસો યોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ ૧૭૨ | ૬૬ શોધિત થાય છે. (૧૯૮ | ૬૬ | ૬૭)-(૧૭૨ | ૬૬)=૨૫ | ૬૬ | ૬૭) આ રીતે થાય છે, શોધન ક્રિયા પહેલાં બતાવ્યા પ્રમાણેની જ છે, જેમકે ૧૯૮-૧૭૨=૨૬ આગળની ક્રિયા માટે આમાંથી એકલધને તેના વાસઠ ભાગ કરવા $1 \times \frac{1}{12} = \frac{1 \times 12}{12} = \frac{12}{12}$ મિત્રાંક ગણિત પ્રક્રિયામાં છેદ ૩૫(લ્વાધનર્ણ) હત્યાદિ પ્રકારથી રૂપનેા વાસઠથી ગુણાકાર કરવો. તે પ્રમાણે ગુણાકાર કરીને તેમાં પંદર ઉમેરવા તેમાંથી (૬૬) વાસઠિયા છેંતાલીસ ભાગોને શોધિત કરવા $\frac{156}{12} - \frac{156}{12} = \frac{31}{12}$ આનાથી આગળ કંઈ પણ વિશોધનીય રહેતુ નથી. તેથી અંકોનેા ન્યાસ (૨૫ | ૬૬ | ૬૭) પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા એકત્રીસ ભાગ

મુહૂર્તોસ્તેન ત્રિજાનમુહૂર્તેભ્યઃ શોધનીયાઃ ૩૦-(૨૫ | ૧૩ | ૧૭)=(૪ | ૧૩ | ૧૭) શોધન-
ક્રિયા પૂર્વવદેવ । અતઃ અગતં હસ્તનક્ષત્રસ્ય ચન્દ્રેણ મહ યોગમુપાગતસ્ય ચતુર્ધુમુહૂર્તેષુ એકસ્ય
ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિશતિ દ્વાપટ્ટિભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચતુઃપટ્ટો સપ્તપટ્ટિભાગેષુ શેષેષુ
સત્સુ તૃતીયામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ સિદ્ધયતિ । ગણિતક્રમેણ ચતુઃપટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ
સમાયાન્તિ, મૂલે ચ 'વાવટ્ટિં ચુણિયાભાગા સેસા' इत्येवं वर्तते अतस्तत्रापि तत्स्थाने 'चउ-
सट्टिं चुण्णियाभागा सेसा' इति पाठः साधीयान स्यादिति । अथात्रैव सूर्यविषयकं प्रश्न-
सूत्रम्—'तं समयं च णं सूर्ये केणं णक्खत्तेणं जोएइ?' तस्मिन् समये च म्वन्तु सूर्यः केन
नक्षत्रेण युनक्ति?—तस्मिन् समये—यस्मिन् समये यथोक्त शेषेण हस्तनक्षत्रेण सह वर्तमान-
अन्द्रस्तृतीयाममावास्यां परिसमापयति तस्मिन् समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युक्तो भवेदिति
गौतमस्य प्रश्नं विज्ञाय भगवानाह—'ता हत्थेणं चैव, हत्थस्स जहा चंदस्म' तावद् हस्तेन

भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया तीस भाग होते हैं । हस्त
नक्षत्र रात्रि दिवस क्षेत्र व्यापि होने से उसका तीस मुहूर्त होते हैं । अतः
तीस मुहूर्तों से शोधनीय होता है ३०-(२५ | १३ | १७) = (४ | १३ | १७) ।
शोधन क्रिया पूर्व के जैसी है । इस प्रकार चंद्र के साथ रहा हुआ हस्त नक्षत्र
का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तीस भाग तथा वासठिया
एक भाग का सडसठिया चौसठ भाग शेष रहने पर तीसरी अमावास्या को
समाप्त करता है यह सिद्ध होता है । गणितक्रम से सडसठिया चौसठ भाग
आता है, मूल में भी (वावट्टिं चुण्णियाभागा सेसा) यह पाठ सम्यक् ही है ।

अब यहां पर सूर्य विषयक प्रश्न सूत्र कहते हैं—(तं समयं च णं सूर्ये केणं
णक्खत्ते णं जोएइ) जिस समय यथोक्त शेष युक्त हस्तनक्षत्र के साथ
रहा हुआ चंद्र तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है, उस समय सूर्य

तथा वाસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણ ભાગ થાય છે. હસ્ત નક્ષત્ર રાત્રિ દિવસ
ક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેના ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેથી ત્રીસ મુહૂર્તોથી શોધનીય થાય છે.
૩૦-(૨૫|૧૩|૧૭)=(૪|૧૩|૧૭) શોધન ક્રિયા પહેલાની જેમજ છે, આ રીતે ચંદ્રની સાથે
રહેલ હસ્ત નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા વાસ
ઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોસઠ ભાગો શેષ રહે ત્યારે ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.
તેમ સિદ્ધ થાય છે. ગણિત ક્રમથી સડસઠિયા ચોસઠ ભાગ આવે છે મૂલમાં પણ (વાવટ્ટિં
ચુણિયા ભાગા સેસા) આ પાઠ કહેલ છે તે સમ્યક્જ છે.

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્રના વિષયમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.—(તં સમયં ચ ણં સૂર્યે કેણં
ણક્ખત્તેણં જોએइ) જે સમયે યથોક્ત શેષ સાથે હસ્ત નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર ત્રીજી
અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે? આ પ્રમાણે

ચૈવ, હસ્તસ્ય યથા ચન્દ્રસ્ય ॥—તાવત્—તદાનીંતને સમયે યસ્મિન્ સમયે યથોક્તશેષેણ હસ્ત-
નક્ષત્રેણ સહ યુક્તશ્ચન્દ્રસ્તૃતીયામાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ તસ્મિન્ ક્ષણે સૂર્યોઽપિ હસ્તનક્ષત્રે
ઔવ યુક્તઃ સન્ તૃતીયામાવાસ્યાં પરિપૂરયતિ, હસ્તનક્ષત્રસ્ય ચ યથોક્તશેષવિભાગેઽપિ યથા
ચન્દ્રસ્ય પ્રતિપાદિતસ્તથૈવ સૂર્યસ્યાપિ જ્ઞેયઃ, એતદ્વચોભયોરપિ કરણસ્ય સમાનાર્થત્વાત્ સર્વ-
સમાનમેવાવસેયમ્ । હૃત્યમેવમુત્તરસૂત્રયોરપિ દ્રષ્ટવ્યમ્, શેષપાઠવિષયેઽતિદેશમાહ—‘હૃત્યસ્સ
ળં જહા ચંદ્રસ્સ’ યથા ચન્દ્રસ્ય હસ્તનક્ષત્રવિષયે શેષઃ પ્રતિપાદિતસ્તથૈવ સૂર્યસ્ય વિષયેઽપિ
વક્તવ્યઃ, સ ચૈવમ્—‘હૃત્યસ્સ ચત્તારિ મુહુત્તા તીસં ચેવ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ, વાવટ્ટિભાગં
ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચડસટ્ઠિં ચુણિયાભાગા સેસા’ હસ્તસ્ય ચત્વારો મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂ-
ર્ત્તસ્ય ત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાપટ્ટિભાગં સપ્તપટ્ટિધા છિત્વા—સપ્તપટ્ટિવિભાગૈર્ વિભજ્ય

કૌનસે નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોતા હૈ ? હસ પ્રકાર ગૌતમસ્વામી કા પ્રશ્ન સુનકર
ઉત્તર મેં પ્રશુશ્રી કહતે હૈ—(તા હૃત્યેળં) ડસ સમય સૂર્ય ખી હસી
હસ્ત નક્ષત્ર સે યુક્ત હોકર તીસરી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ । હસી
નક્ષત્ર કા યથોક્ત શેષ વિભાગ મેં ખી જિસ પ્રકાર ચંદ્ર વિષયક પ્રતિપાદન
કિયા હૈ, ડસી પ્રકાર સૂર્ય કા ખી શેષ વિભાગ સમજલેવેં । કારણ કી યે
ડોનોં કે કરણ સમાનાર્થક હી હોતા હૈ અતઃ સખી સમાન હી જાનલેવેં । હસી
પ્રકાર આગે કે ડો સૂત્ર મેં ખી કહલેવેં । અવશિષ્ટ પાઠ વિષય મેં અતિદેશ સે
કહતે હૈ—(હૃત્યસ્સ ળં જહા ચંદ્રસ્સ) જિસ પ્રકાર ચંદ્ર કા હસ્તનક્ષત્ર કે સંબંધ
મેં શેષ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, ડસી પ્રકાર સૂર્ય કે વિષય મેં પ્રતિપાદિત કરલેવેં,
વહ હસપ્રકાર સે હૈ—(હૃત્યસ્સ ચત્તારિ મુહુત્તા તીસં ચેવ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ
વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચડસટ્ઠિં ચુણિયાભાગા સેસા) હસ્ત નક્ષત્ર કા
ચાર મુહૂર્ત, તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગ કા સડસઠ ભાગ કરકે ડનમેં સે ચૌસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ જહાં પર હો

ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં પ્રશુશ્રી કહે છે (તા હૃત્યેળં ચૈવ) એ સમયે
સૂર્ય પણ હસ્ત નક્ષત્રથી યુક્ત થઈને ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. હસ્ત નક્ષત્રના
યથોક્ત શેષ વિભાગમાં પણ જે રીતે ચંદ્રના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. એજ
પ્રમાણે સૂર્યના શેષ વિભાગ પણ સમજ લેવો, કારણકે બેઠેલા કરણ એક સરખાજ
હોય છે. તેથી સધળું કથન સરખુંજ સમજવું. આજ પ્રમાણે આગળના બે સૂત્રોમાં પણ
કહી લેવું. બાકીના પાઠના સંબંધમાં અતિદેશથી કહે છે—(હૃત્યસ્સ ળં જહા ચંદ્રસ્સ) જે પ્રમાણે
ચંદ્રનું હસ્ત નક્ષત્ર સંબંધી શેષ કથન પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યના
વિષયમાં પણ પ્રતિપાદિત કરી લેવું. તે આ પ્રમાણે છે—(હૃત્યસ્સ ચત્તારિ મુહુત્તા તીસંચેવ
વાસટ્ટિ ભાગા મુહુત્તસ્સ વાસટ્ટિ ભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચડસટ્ઠિં ચુણિયા ભાગા સેસા) હસ્ત
નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા

તસ્ય વિભક્તસ્ય વિભાગસ્ય સત્કાચતુઃપટ્ટિચ્છર્ણિકાભાગાઃ શેપાઃ યત્ર ભવન્તિ તત્રૈવ સ્થિતઃ સન્ સૂર્યસ્તાં તૃતીયામમાવાસ્થ્યાં પરિસમાપયતીતિ, અવનેયમ્ ॥-અવાપિ ગણિતપ્રક્રિયાયાં તમેવ પૂર્વોક્તં નક્ષત્રધ્રુવાઙ્કમ્ (૬૬ | ૮ | ૮) ત્રિભિર્ગુણકાઙ્કઃ સંગુણ્ય, આઠ્ઠેપાદ્યુત્તરા-ફાલ્ગુનીપર્યન્તાનાં ચતુર્ણાં નક્ષત્રાણાં ભોગ=(૧૭૨ | ૮) મિદં વિશોધ્ય-ન્યૂનીકૃત્ય યથોક્તગણિતક્રમેણ શેપં સન્ધાય તત્ત્વ હસ્તનક્ષત્રસ્ય ભોગે ત્રિશન્મુર્તપ્રમાણે વિશોધ્ય-૩૦--(૨૫ | ૮ | ૮)=(૪ | ૮ | ૮) इति यथोक्तं हस्तनक्षत्रस्य शेषप्रमाणं समुपपद्यते । उपतं च-चतुर्षु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशति द्वापट्टिभागेषु एकं च द्वापट्टिभागं सप्त-पट्टिधा छित्वा-सप्तपट्टिभागैर्विभज्य विभक्तस्य तस्य विभागस्य मत्केषु चतुःपट्टि गप्तपट्टि-भागेषु शेषेषु-(४ | ८ | ८) एतत्तुल्येषु शेषेषु सन्तु हस्तनक्षत्रस्य विभक्तप्रदेशेषु स्थितः सन् सूर्योऽपि तां तृतीयाममावास्थां परिसमापयतीति ज्ञेयम्, ज्ञात्वा च तथैव स्वशिष्येभ्य उपदिशेच्चेति ॥ अथ सम्प्रति-द्वादशीममावास्याविषयकं प्रश्नखत्रमाह-‘ता एएसि णं पंचण्हं

वही स्थित होकर सूर्य उस तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है । यहाँ पर भी गणित प्रक्रिया में वही पूर्वोक्त नक्षत्र का ध्रुवांक होता है (६६ | ८ | ८) इनको तीन गुणक अंको से गुणा करके अश्लेषा से उत्तराषाढा पर्यन्त के चार नक्षत्रों के भोग्य-(१७२ | ८) इनका विशोधन करे अर्थात् न्यून करके यथोक्त गणित क्रमसे शेष मिलाकर वह हस्त नक्षत्रभोग में तीसमुहूर्त प्रमाण से विशोधित करे (३०-१२५ | ८ | ८)=(४ | ८ | ८) इतना प्रमाण हस्त नक्षत्र का शेष रहता है, कहा भी है कि-चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका वासठिया तीस भाग तथा वासठिया एक भाग को सडसड भाग करके उनमें से सडसठिया चोसठ भाग शेष रहे तब-(४ | ८ | ८) इतना प्रमाण शेष रहे तब हस्त नक्षत्र का विभक्त प्रदेश में सूर्य स्थित होकर उस तीसरी अमावास्या को समाप्त करता है ऐसा समझलेवें । तथा समझकर वैसा ही स्वशिष्यों को उपदेश करें ।

ભાગના સડસડ ભાગો કરીને તેમાંથી ચોસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ બધાં શેષ રહે ત્યાં રહીને સૂર્ય એ ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આઠીયાં પણ ગણિત પ્રક્રિયામાં એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની ધ્રુવગણિ હોય છે. (૬૬ | ૮ | ૮) આનો ત્રણના ગુણક અંકથી ગુણાકાર કરીને અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના ચાર નક્ષત્રોના ભોગ્ય=(૧૭૨ | ૮) આનું વિશોધન કરવું. અર્થાત્ આટલું ન્યૂન કરીને યથોક્ત ગણિત ક્રમથી શેષ મેળવીને તે હસ્ત નક્ષત્રના ભાગમાં ત્રીસ મુહૂર્તપ્રમાણથી વિશોધન કરવું. (૩૦-૨૫ | ૮ | ૮)=(૪ | ૮ | ૮) આટલું પ્રમાણ હસ્ત નક્ષત્રનું શેષ રહે છે, ક્યું પણ છે, કે-ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોસઠ ભાગ શેષ રહે ત્યારે (૪ | ૮ | ૮) આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે હસ્તનક્ષત્રના વહેંચાયેલ પ્રદેશમાં સૂર્ય રહીને એ ત્રીજી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, તેમ સમજવું, તથા તે પ્રમાણે સમજીને એજ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો.

સંવત્સરાણાં દ્વાદશીમમાવાસ્યાં ચંદ્રે કેળં જનશ્ચત્તેળં જોણ્ઙ ?' તાવદેતેપાં પચ્ચાનાં સંવત્સરાણાં દ્વાદશીમમાવાસ્યાં ચંદ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥ તાવદ્-તત્ર ચંદ્રસૂર્યયોરમાવાસ્યાનક્ષત્રયોગવિચારે સ્વલુ એતેપામનન્તરોદિતાનાં યુગબોધક ચાન્દ્રાદિ પચ્ચ સંવત્સરાણાં મધ્યે દ્વાદશીમમાવાસ્યાં ચંદ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?-વસ્મિન નક્ષત્રે સ્થિતઃ સન્ ચન્દ્રો દ્વાદશીમમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતઃ મગવાનાહ-‘તા અદાહિં, અદાણં ચત્તારિ મુહુત્તા દસ ય વાવટ્ટિમાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિમાગં ચ સત્તદ્દિહા છેત્તા ચડપ્પણં ચુળ્લિયા માગા સેમા’ તાવદ્ આદ્રામિઃ, આદ્રાણાં ચત્તારો મુહૂર્ત્તાઃ દશ ચ દ્વાપટ્ટિમાગાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપટ્ટિમાગં ચ સપ્તપટ્ટિધા છિત્વા ચતુઃ પચ્ચાશ્ચર્વણિકા માગાઃ શેષાઃ ॥-તાવદ્-તત્રામાવાસ્યાનક્ષત્રયોગવિચારે આદ્રામિઃ-આદ્રાનક્ષત્રેણ સહ યુક્તશ્ચ દ્વો દ્વાદશીમમાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ, આદ્રા નક્ષત્રસ્ય ત્રિતારકત્વાદ્બહુવચનમ્ । તદાનીતિને સમયે ચ આદ્રાનક્ષત્રસ્ય ચત્તારો મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય દશદ્વાપટ્ટિમાગાઃ, એકં ચ દ્વાપટ્ટિમાગં સપ્તપટ્ટિધા છિત્વા-સપ્તપટ્ટિધાગૈ વિમજ્જય, તસ્ય વિમજ્જસ્ય વિમાગસ્ય સત્તદ્દાથતુઃપચ્ચાશ્ચર્વણિકામાગાઃ શેષા

અવચારહવીં અમાવાસ્યા કે વિષય મેં પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈં-(તા એણસિ ણં સંવત્સરાણાં દ્વાલસમં અમાવાસં ચંદે કેળં જનશ્ચત્તેળં જોણ્ઙ) ચંદ્ર સૂર્ય કે અમાવાસ્યા કી નક્ષત્ર યોગવિચારણા મેં પૂર્વોક્ત યુગ બોધક ચાન્દ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોં મેં વારહવીં અમાવાસ્યા કો ચંદ્ર કિસ નક્ષત્ર કે સાથ રત્તકર વારહવીં અમાવાસ્યા કો સમાપ કરતા હૈ ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अदाहिं अदाणं चत्तारि मुहुत्ता दस्य वावट्ठिमागा मुहुत्तस्स वावट्ठिमागं च सत्तद्विहा છેત્તા ચડપ્પણં ચુળ્લિયા માગા સેમા) અમાવાસ્યા મેં ચંદ્ર સૂર્ય કા નક્ષત્ર યોગ કી વિચારણા મેં આદ્રાનક્ષત્ર કે સાથ યોગકરકે ચંદ્ર વારહવીં અમાવાસ્યા કો સમાપ કરના હૈ, આદ્રાનક્ષત્ર ત્રીન તારા વાલા હોજે સે યહાં બહુવચન કહા હૈ । उस समय आद्रानक्षत्र का चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दस भाग तथा बासठिया एक भाग का सड़सठ भाग

હવે બારમી અમાવાસ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે-(તા એણસિ ણં સંવત્સરાણાં દ્વાલસમં અમાવાસં ચંદે કેળં જનશ્ચત્તેળં જોણ્ઙ) ચંદ્ર સૂર્યના અમાવાસ્યાના નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં આ પૂર્વોક્ત યુગબોધક ચાન્દ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં બારમી અમાવાસ્યાને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને સમાપ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન કહે છે-(તા અદાહિં અદાણં ચત્તારિ મુહુત્તા દસ ય વાવટ્ટિમાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિમાગં ચ, સત્તદ્દિહા છેત્તા ચડપ્પણં ચુળ્લિયામાગા સેમા) અમાવાસ્યામાં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં આદ્રા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને ચંદ્ર બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ કરે છે, આદ્રા નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચન કહેલ છે, એ સમયે આદ્રા નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત્ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા

યત્ર ભવન્તિ તત્રેદાર્દ્રાનક્ષત્રસ્ય પ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ ચન્દ્રો દ્વાદશીમમાવાસ્યાં પરિગણાય-
તીત્યર્થઃ । તથાહિ-ગણિતક્રિયા પ્રદર્શ્યતે--સ એવ પૂર્વોક્તો નક્ષત્રધ્રુવરાશિઃ-(૬૬ । ૮૦ ।
૧૦) પદ્મપટ્ટિમુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્મપટ્ટિપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યેકં સપ-
પટ્ટિભાગં ચેતિ । સમ્પ્રતિ દ્વાદશી અમાવાસ્યા ચિન્ત્યમાના વર્ત્તે, તેનાત્ર દ્વાદશગુણકાસ્તેથ
દ્વાદશમિર્ગુણકૈઃ, સ ચ ધ્રુવરાશિર્ગુણનીય ઇતિ તથા ગુણનાર્થ ન્યાસઃ-(૬૬ । ૮૦ । ૧૦) $\times 12$
=(૭૨ । ૧૦ । ૧૦) જાતાનિ દિનવત્યધિકાનિ સપ્તશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય
પટ્ટિદ્વાપટ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય દ્વાદશ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ-(૭૨ । ૧૦ । ૧૦) એત-
સ્માદાશ્લેષાદીનિ ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તાનિ ત્રયોદશ નક્ષત્રાણિ (૪૪ । ૦૦) દ્વિત્વા-
દિશદધિકૈશ્વતુર્ભિઃ શતૈર્મુહૂર્ત્તાનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્મચત્વારિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગૈશ્વ તાનિ

કરકે ઉનસે શે એક ચોપન ચૂળિકા ભાગ શેપ જિમ્ સ્થાન સે હોં વહીં પર
આર્દ્રાનક્ષત્ર કે પ્રદેશ સે રહા હુવા ચંદ્ર ચારહવીં અમાવાસ્યા કો સમાસ કરના
હૈ । જૈસે કિ-યહાં ગણિત ક્રિયા દિશ્વલાઈ જાતી હૈ-વહી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી
યહાં પર સી ચલી હૈ (૬૬ । ૮૦ । ૧૦) છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-
ઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ હોતે હૈ,
યહાં પર વાસઠવીં અમાવાસ્યા કી વિચારણા હોતી હૈ, અતઃ યહાં પર ચારહ
ગુણક હોતે હૈ, ઉન ચારહ ગુણક સે વહ ધ્રુવરાશી કો ગુણાકરે ઉસકા ગુણા
કરને કે લિયે અંક ન્યાસ ઇસપ્રકાર સે હોતે હૈ (૬૬ । ૮૦ । ૧૦) $\times 12$ (૭૨ । ૧૦ । ૧૦)
સાતસો ચિરાણુ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા સાઠભાગ તથા વાસ-
ઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ચારહ ભાગ હોતે હૈ-(૭૨ । ૧૦ । ૧૦)
ઇનમેં સે આશ્લેષા આદિ ઉત્તરાષાઢા પર્યન્ત કે તેરહ નક્ષત્ર (૪૪ । ૦૦)
ચારસો બચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ

૬૫ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેમાંથી એક ચોપન ચૂળિકા
ભાગ શેપ જે સ્થાનમાં રહે ત્યાં આગળ જ આર્દ્રા નક્ષત્રના પ્રદેશમાં રહેલ ચંદ્ર ખાસી
અમાવાસ્યાને સમાસ કરે છે, અહીં ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે જેમ કે-અહીં
પણ એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી હોય છે, (૬૬ । ૮૦ । ૧૦) છાસઠ મુહૂર્ત તથા મુહૂર્તના
વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ થાય છે,
અહીં ખાર અમાવાસ્યાની વિચારણા કરવામાં આવે છે, તેથી અહીં ખાર ગુણક હોય છે.
એ ખાર ગુણકથી એ ધ્રુવરાશીનો ગુણાકાર કરવો તેનો ગુણાકાર કરવા માટે અંક ન્યાસ
આ પ્રમાણે હોય છે. (૬૬ । ૮૦ । ૧૦) $\times 12$ (૭૨ । ૧૦ । ૧૦) સાતસો બાણુ મુહૂર્ત તથા એક
મુહૂર્તના વાસઠિયા સાઠ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ખાર ભાગ થાય
છે. (૭૨ । ૧૦ । ૧૦) આમાંથી અશ્લેષા વિગેરે ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના તેર નક્ષત્રો (૪૪ । ૦૦)
૦૦ ખારસો બેતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છેતાલીસ ભાગથી આ તેર

त्रयोदश नक्षत्राणि विशोध्यानीति विशोध्यते $(७९२ \mid \frac{१०}{११} \mid \frac{१३}{१३}) = (४४२ \mid \frac{४६}{११} \mid ००) =$
 $(३५० \mid \frac{१४}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ जातानि पञ्चाशदुत्तराणि त्रीणि शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य
चतुर्दशद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टिभागाश्चेति । शोधनक्रिया
यथा- $७९२-४४२=३५०$ । तथा च $\frac{१०}{११} \mid \frac{४६}{११} \mid \frac{४६}{११}$ । तृतीयखण्डस्य शोध्यङ्काभावात् तथैव
स्थिता द्वादशसप्तपष्टिभागाश्चेति- $(३५० \mid \frac{१४}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ एतस्माच्छेपराशेः पुनरपि अभिजिदा-
दीनां रोहिणी पर्यन्तानामेकादश नक्षत्राणां मानयोगैः $(३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ एभिर्नवोत्तरै-
स्त्रिभिः शतैर्मुहूर्त्तानाम् एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य
षट्पष्टिः सप्तपष्टिभागै $(३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ रेभिः परिशोधनीय इति तथा क्रियते- $(३५० \mid$
 $\frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३}) - (३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३}) = (४० \mid \frac{११}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ चत्वारिंशन्मुहूर्त्तः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य
एकपञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागाश्चेति । शोधन-
क्रिया च यथा- $३५०-३०९=४१$ । अत्रेतनक्रिया प्रवर्त्तनार्थमस्मादेकं नेयम्, ततश्चत्वारि-
से ये तेरह नक्षत्रविशोधन करे $(७९२ \mid \frac{१०}{११} \mid \frac{१३}{१३}) = (४४२ \mid \frac{४६}{११} \mid ००) = (३५० \mid \frac{१४}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ इस-
प्रकार तीनसो पचांस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया चौदह भाग तथा
बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं । शोधन क्रिया इसप्रकार
से करे $७९२-४४२=३५०$ तथा $\frac{१०}{११} \mid \frac{४६}{११} \mid \frac{४६}{११}$ तीसरे मण्डल में शोध्य अंक का अभाव
होने से वह उसी प्रकार सडसठिया बारह भाग रहते हैं । $(३५० \mid \frac{१४}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ इन
शेष राशिमें से पुनः अभिजित नक्षत्र से लेकर रोहिणी पर्यन्त के ग्यारह
नक्षत्रों के मान योग से $(३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ तीनसो नव मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का
बासठिया चौबीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ
भाग $(३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ इनसे शोधित करे तो $(३५० \mid \frac{१४}{११} \mid \frac{१३}{१३}) - (३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३}) = (४० \mid \frac{११}{११} \mid \frac{१३}{१३})$
चालीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया इक्कावन भाग तथा बासठिया
एक भाग का सडसठिया तेरह भाग होता है, शोधन क्रिया इसप्रकार है-
 $३५०-३०९=४१$ आगे की क्रिया करने के लिये इसमें से एक ग्रहण करे तो

नक्षत्रोने विशोधित करवा $(७९२ \mid \frac{१०}{११} \mid \frac{१३}{१३}) = (४४२ \mid \frac{४६}{११} \mid ००) = (३५० \mid \frac{१४}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ आ प्रभाण्डे त्रयुसो
पचीस मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना आसठिया चौदह भाग तथा आसठिया ओक भागना
सडसठिया बार भाग थाय छे. शोधन क्रिया आ प्रभाण्डे करवी $७९२-४४२=३५०$ तथा
 $\frac{१०}{११} \mid \frac{४६}{११} \mid \frac{४६}{११}$ त्रीण भागों में शोध्य अंकना अलाव छेवाथी ओ ओक प्रभाण्डे सडसठिया
बार भाग रहे छे. $(३५० \mid \frac{१४}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ आ शेष राशिमांथी इरीथी अलिखत् नक्षत्रथी दधने
रोहिणी पर्यन्तना अग्यार नक्षत्रोना मानयोगथी $(३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ त्रयुसो नव मुहूर्त्त तथा
ओक मुहूर्त्तना आसठिया चौबीस भाग तथा आसठिया ओक भागना सडसठिया छियासठ
भाग $(३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३})$ आनाथी शोधित करे तो $(३५० \mid \frac{१४}{११} \mid \frac{१३}{१३}) - (३०९ \mid \frac{१३}{११} \mid \frac{१३}{१३}) = (४० \mid \frac{११}{११} \mid \frac{१३}{१३})$
आलीस मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना आसठिया इक्कावन भाग तथा आसठिया ओक भागना

શત ૪૦ । ન ચૈકં દ્વાપટ્ટિભાગીક્રિયતે $1 + \frac{18}{12} = \frac{18+12}{12} = \frac{30}{12} = \frac{5}{2}$ પ્રથમમેકં દ્વાપટ્ટિયા સંગુણ્ય તત્ર
 ચ ચતુર્દશ ચ સંયોજ્ય પદસપ્તતિ દ્વાપટ્ટિભાગાશ્ચત્યમ્માત્ શોધકરાશિશ્ચતુર્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ
 શોધ્યન્તે $= \frac{30}{12} - \frac{24}{12} = \frac{6}{12} = \frac{1}{2}$ અસ્માદપિ એકં ગૃહીત્વા પૂર્વવત્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ કરણીયાઃ,
 અવશિષ્ટં ચૈત્ત પશ્ચાશ્દ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $= \frac{11}{12}$ । ગૃહીતસ્યૈકસ્ય સપ્તપટ્ટિભાગકરણં યથા- $1 + \frac{11}{12} = \frac{12+11}{12} = \frac{23}{12}$
 છેદદ્ધનરૂપેષુ લઘાધનર્ણ મિત્યાદિના જાતા એકોનાશીતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગા
 હિતિ । તતોઽસ્માત્ પદપટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ પરિશોધનીયાઃ $= \frac{23}{12} - \frac{11}{12} = \frac{12}{12} = 1$ શેષઃ इत्येवं
 શોધનક્રિયયા નિષ્પન્નાઙ્કાનાં યથાક્રમેણ ન્યાસઃ (૪૦ । $\frac{11}{12}$ । $\frac{11}{12}$ તતશ્ચૈતેભ્યસ્થિતતા મુહૂર્ત
 મૃગશિરા શુદ્ધા, સ્થિતાઃ પશ્ચાદ્દશમુહૂર્તાઃ, શેષાશ્ચ યથૈવેતિ $= (10 । \frac{11}{12} । \frac{11}{12})$ સ્થિતાઃ દશ-
 મુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યૈક પશ્ચાશ્દ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયોદશ
 સપ્તપટ્ટિભાગાશ્ચેતિ । તત આદ્રાનક્ષત્રસ્યાર્દ્રક્ષેત્રત્વાત્ પશ્ચદશમુહૂર્તેભ્ય એતચ્છેપમાનં વિશોધ્યમ્

૪૦ । ચાલીસ રહ જાતા હૈં । એકકા વાસઠ ભાગ નહીં કરેં । $1 \times \frac{18}{12} = \frac{18}{12} = \frac{3}{2}$
 પ્રથમ એક કા વાસઠ સે ગુણા કરકે ડનમેં ચૌદહ મિલાને સે તો વાસઠિયા
 છિહત્તર હોતે હૈં, ડનમેં સે શોધનક રાશિ વાસઠિયા ચોવીસ શોધિત કરે
 $\frac{30}{12} - \frac{24}{12} = \frac{6}{12} = \frac{1}{2}$ ડનમેં સે ખી એક અંક કો લેકર પૂર્વવત્ સડસઠ ભાગ કરે તો
 અવશિષ્ટ વાસઠિયા હક્કાવન ભાગ રહતે હૈં- $\frac{11}{12}$ એક અંક જો લિયા હૈં ડસકા સડ-
 સઠભાગ કરે જૈસે કિ $1 + \frac{11}{12} = \frac{12+11}{12} = \frac{23}{12}$ છેદદ્ધનરૂપ લઘાધનર્ણ इत्यादि से उन्नासी
 હોતે હૈં । ડનમેં સે સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ શોધિત કરે $\frac{23}{12} - \frac{11}{12} = \frac{12}{12} = 1$
 શેષ રહતા હૈં । ડસપ્રકાર શોધનક્રિયા કરને સે નિષ્પન્ન અંકો કા ન્યાસ (૪૦ ।
 $\frac{11}{12}$ । $\frac{11}{12}$) ડનમેં સે તોસ મુહૂર્ત સે મૃગશિરા નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતા હૈં, પશ્ચાત્ દસમુહૂર્ત
 રહતા હૈં, (૧૦ । $\frac{11}{12}$ । $\frac{11}{12}$) ડસ પ્રકાર દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્કા વાસઠિયા એકા-
 વન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ શેષ રહતે હૈં ।
 તદનન્તર આદ્રાનક્ષત્ર અર્દ્ર ક્ષેત્રવ્યાપિ હોને સે પંદ્રહ મુહૂર્ત સે ડસ શેષ

સડસઠિયા તેર ભાગ થાય છે. શોધન ક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. ૩૫૦-૩૦૬=૪૫
 આગળની ક્રિયા કરવા માટે આમાંથી એક અંક લઈ લેવો તો ૪૦ આલીસ રહી બાકી છે.
 એકના બાસડ કરવા નહીં, $1 + \frac{18}{12} = \frac{18+12}{12} = \frac{30}{12} = \frac{5}{2}$ પહેલા એકને બાસડથી ગુણીને તેમાં
 ચૌદ મેળવવાથી બાસડિયા છેતર થાય છે. તેમાંથી શોધનક રાશિ બાસડિયા ચોવીસને
 શોધિત કરવી. $\frac{30}{12} - \frac{24}{12} = \frac{6}{12} = \frac{1}{2}$ આમાંથી પણ એક અંકને લઈને પૂર્વવત્ સડસઠ
 ભાગ કરવા તો શેષ બાસડિયા એકાવન ભાગ રહે છે. $\frac{23}{12}$ એક અંક જે લીધેલ છે
 તેના સડસઠ ભાગ કરવા જેમકે $1 + \frac{11}{12} = \frac{12+11}{12} = \frac{23}{12}$ છેદદ્ધન પણથી લઘાધનર્ણ ઇત્યાદિથી
 આગળથી થાય છે. આમાંથી સડસઠિયા છાસઠ ભાગ શોધિત કરવા $\frac{23}{12} - \frac{11}{12} = \frac{12}{12} = 1$
 શેષ સડસઠિયા તેર રહે છે. આ પ્રમાણે શોધન ક્રિયા કરવાથી થયેલ અંકોને ન્યાસ
 (૪૦ । $\frac{11}{12}$ । $\frac{11}{12}$) આમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી મૃગશિરા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. તે પછી દસમુહૂર્ત
 રહે છે. (૧૦ । $\frac{11}{12}$ । $\frac{11}{12}$) આ રીતે દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસડિયા એકાવન ભાગ

त्रयोदश नक्षत्राणि विशोध्यानीति विशोध्यते (७९२। $\frac{६०}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)=(४४२। $\frac{४६}{१३}$ ।००)=
 (३५०। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) जातानि पञ्चाशदुत्तराणि त्रीणि शतानि मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य
 चतुर्दशद्रापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टिभागाश्चेति । शोधनक्रिया
 यथा-७९२-४४२=३५० । तथा च $\frac{६०}{१३}$ । $\frac{४६}{१३}$ । $\frac{४६}{१३}$ । तृतीयखण्डस्य शोध्याङ्काभावात् तथैव
 स्थिता द्वादशसप्तपष्टिभागाश्चेति-(३५०। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) एतस्माच्छेषराशेः पुनरपि अभिजिदा-
 दीनां रोहिणी पर्यन्तानामेकादश नक्षत्राणां मानयोगैः (३०९। $\frac{१३}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) एभिर्नवोत्तरे-
 स्त्रिभिः शतैर्मुहूर्तानाम् एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टिभागस्य
 षट्पष्टिः सप्तपष्टिभागै (३०९। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) रेभिः परिशोधनीय इति तथा क्रियते-(३५०।
 $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)-(३०९। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)=(४०। $\frac{४६}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) चत्वारिंशन्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य
 एकपञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागाश्चेति । शोधन-
 क्रिया च यथा-३५०-३०९=४१ । अग्रेतनक्रिया प्रवर्त्तनार्थमस्मादेकं नेयम्, ततश्चत्वारि-
 से ये तेरह नक्षत्र विशोधित करे (७९२। $\frac{६०}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)=(४४२। $\frac{४६}{१३}$ ।००)=(३५०। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) इस-
 प्रकार तीनसो पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौदह भाग तथा
 बासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं । शोधन क्रिया इसप्रकार
 से करे ७९२-४४२=३५० तथा $\frac{६०}{१३}$ । $\frac{४६}{१३}$ = $\frac{१४}{१३}$ तीसरे मण्डल में शोध्य अंक का अभाव
 होने से वह उसी प्रकार सडसठिया बारह भाग रहते हैं । (३५०। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) इन
 शेष राशिमें से पुनः अभिजित नक्षत्र से लेकर रोहिणी पर्यन्त के ग्यारह
 नक्षत्रों के मान योग से (३०९। $\frac{१३}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) तीनसो नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का
 बासठिया चौबीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ
 भाग (३०९। $\frac{१३}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) इनसे शोधित करे तो (३५०। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)-(३०९। $\frac{१३}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)=(४०। $\frac{४६}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)
 चालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया इक्कावन भाग तथा बासठिया
 एक भाग का सडसठिया तेरह भाग होता है, शोधन क्रिया इसप्रकार है-
 ३५०-३०९=४१ आगे की क्रिया करने के लिये इसमें से एक ग्रहण करे तो

नक्षत्रोने विशोधित करवा (७९२। $\frac{६०}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)=(४४२। $\frac{४६}{१३}$ ।००)=३५०। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$ आ प्रमाणे त्रयुसो
 पचीस मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना भासठिया चौदह भाग तथा भासठिया ओक भागना
 सडसठिया बार भाग थाय छे. शोधन क्रिया आ प्रमाणे करवी ७९२-४४२=३५० तथा
 $\frac{६०}{१३}$ । $\frac{४६}{१३}$ = $\frac{१४}{१३}$ त्रीण भागमां शोध्य अंकनो अभाव होवाथी ओ ओक प्रमाणे सडसठिया
 बार भाग रहे छे. (३५०। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) आ शेष राशिमांथी इरीथी अलिखत् नक्षत्रथी दधने
 रोहिणी पर्यन्तना अग्यार नक्षत्रोना मानयोगथी (३०९। $\frac{१३}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) त्रयुसो नव मुहूर्त तथा
 ओक मुहूर्तना भासठिया चौबीस भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया छियासठ
 भाग (३०९। $\frac{१३}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$) आनाथी शोधित करे तो (३५०। $\frac{१४}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)-(३०९। $\frac{१३}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$)=४०। $\frac{४६}{१३}$ । $\frac{१३}{१०}$
 आदीस मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना भासठिया इक्कावन भाग तथा भासठिया ओक भागना

શત ૪૦ । ન ચૈકં દ્વાપટ્ટિભાગીક્રિયતે $૧ + \frac{૧૪}{૧૬} = \frac{૨૬}{૧૬} = \frac{૧૩}{૮}$ પ્રથમમંકં દ્વાપટ્ટયા સંગુણ્ય તત્ર
 ચ ચતુર્દશ ચ સંયોજ્ય પદસમ્પતિ દ્વાપટ્ટિભાગાશ્વેત્યગમાન્ શોધકરાશિશ્વતુર્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ
 શોધ્યન્તે $= \frac{૧૩}{૮} - \frac{૧૪}{૧૬} = \frac{૧૩}{૧૬} = \frac{૧૩}{૧૬}$ અસ્માદપિ એકં ગૃહીત્વા પૂર્વવત્ સમપટ્ટિભાગાઃ કરણીયાઃ,
 અવશિષ્ટં ચૈક પશ્ચાશ્દ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $= \frac{૧૩}{૧૬}$ । ગૃહીતસ્યૈકસ્ય સમપટ્ટિભાગકરણં યથા- $૧ + \frac{૧૩}{૧૬} = \frac{૨૯}{૧૬} = \frac{૨૯}{૧૬}$
 હેદઘનરૂપેષુ લવાધનર્ણ મિત્યાદિના જાના એકોનાશીતિઃ સમપટ્ટિભાગા
 ઇતિ । તતોઽસ્માત્ પદપટ્ટિઃ સમપટ્ટિભાગાઃ પરિશોધનીયાઃ $= \frac{૨૯}{૧૬} - \frac{૧૩}{૧૬} = \frac{૧૬}{૧૬} = ૧$ -શેષઃ । ઇત્યેવં
 શોધનક્રિયાયા નિષ્પન્નાઙ્કાનાં યથાક્રમેણ ન્યાસઃ (૪૦ । $\frac{૧૩}{૧૬}$ । $\frac{૧૩}{૧૬}$ તતશ્વેતંભ્યસ્ત્રિંશતા મુહૂર્તે
 મૃગશિરા શુદ્ધા, સ્થિતાઃ પશ્ચાદ્દશમુહૂર્ત્તાઃ, શેષાશ્ચ યથૈવેતિ $= (૧૦ । \frac{૧૩}{૧૬} । \frac{૧૩}{૧૬})$ સ્થિતાઃ દશ-
 મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યૈક પશ્ચાશ્દ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયોદશ
 સમપટ્ટિભાગાશ્વેતિ । તત આદ્રાનક્ષત્રસ્યાર્દ્ધક્ષેત્રત્વાત્ પશ્ચદશમુહૂર્તેભ્ય એતચ્છેપમાનં વિશોધ્યમ્

૪૦ । ચાલીસ રહ જાતા હૈં । એકકા વાસઠ ભાગ નહીં કરેં । $૧ \times \frac{૧૪}{૧૬} = \frac{૧૪}{૧૬} = \frac{૧૪}{૧૬}$
 પ્રથમ એક કા વાસઠ સે ગુણા કરકે ડનમેં ચૌદહ મિલાને સે તો વાસઠિયા
 છિહત્તર હોતે હૈં, ડનમેં સે શોધનક રાશિ વાસઠિયા ચોવીસ શોધિત કરે
 $\frac{૧૪}{૧૬} - \frac{૧૪}{૧૬} = \frac{૦}{૧૬} = ૦$ ડનમેં સે ખી એક અંક કો લેકર પૂર્વવત્ સડસઠ ભાગ કરે તો
 અવશિષ્ટ વાસઠિયા ઇક્કાવન ભાગ રહતે હૈં- $\frac{૧૪}{૧૬}$ એક એક જો લિયા હૈં ડસકા સડ-
 સઠભાગ કરે જૈસે કિ $૧ + \frac{૧૩}{૧૬} = \frac{૨૯}{૧૬} = \frac{૨૯}{૧૬}$ હેદઘનરૂપ લવાધનર્ણ ઇત્યાદિ સે ડન્નાસી
 હોતે હૈં । ડનમેં સે સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ શોધિત કરે $\frac{૨૯}{૧૬} - \frac{૧૬}{૧૬} = \frac{૧૩}{૧૬} = \frac{૧૩}{૧૬}$
 શેષ રહતા હૈં । ડસપ્રકાર શોધનક્રિયા કરને સે નિષ્પન્ન અંકો કા ન્યાસ (૪૦ ।
 $\frac{૧૩}{૧૬} । \frac{૧૩}{૧૬}$) ડનમેં સે તીસ મુહૂર્ત સે મૃગશિરા નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતા હૈં, પશ્ચાત્ દસમુહૂર્ત
 રહતા હૈં, (૧૦ । $\frac{૧૩}{૧૬} । \frac{૧૩}{૧૬}$) ડસ પ્રકાર દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તકા વાસઠિયા એકા-
 વન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ શેષ રહતે હૈં ।
 તદનન્તર આદ્રાનક્ષત્ર અર્દ્ધ ક્ષેત્રવ્યાપિ હોને સે પંદ્રહ મુહૂર્ત સે ડસ શેષ

સડસઠિયા તેર ભાગ થાય છે. શોધન ક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. $૩૫૦ - ૩૦૮ = ૪૧$
 આગળની ક્રિયા કરવા માટે આમાંથી એક અંક લઈ લેવો તો ૪૦ ચાલીસ રહી બાકી છે.
 એકના બાસઠ કરવા નહીં, $૧ + \frac{૧૪}{૧૬} = \frac{૨૬}{૧૬} = \frac{૧૩}{૮}$ પહેલા એકને બાસઠથી ગુણીને તેમાં
 ચૌદ મેળવવાથી બાસઠિયા છાંતેર થાય છે. તેમાંથી શોધનક રાશિ બાસઠિયા ચોવીસને
 શોધિત કરવી. $\frac{૧૩}{૧૬} - \frac{૧૪}{૧૬} = \frac{૦}{૧૬} = ૦$ આમાંથી પણ એક અંકને લઈને પૂર્વવત્ સડસઠ
 ભાગ કરવા તો શેષ બાસઠિયા એકાવન ભાગ રહે છે. $\frac{૧૩}{૧૬}$ એક અંક જે લીધેલ છે
 તેના સડસઠ ભાગ કરવા જેમકે $૧ + \frac{૧૩}{૧૬} = \frac{૨૯}{૧૬} = \frac{૨૯}{૧૬}$ હેદઘન પણથી લવાધનર્ણ ઇત્યાદિથી
 એગણ્યાસી થાય છે. આમાંથી સડસઠિયા છાસઠ ભાગ શોધિત કરવા $\frac{૨૯}{૧૬} - \frac{૧૬}{૧૬} = \frac{૧૩}{૧૬} = \frac{૧૩}{૧૬}$
 શેષ સડસઠિયા તેર રહે છે. આ પ્રમાણે શોધન ક્રિયા કરવાથી થયેલ અંકોનો ન્યાસ
 (૪૦ । $\frac{૧૩}{૧૬} । \frac{૧૩}{૧૬}$) આમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી મૃગશિરા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. તે પછી દસમુહૂર્ત
 રહે છે. (૧૦ । $\frac{૧૩}{૧૬} । \frac{૧૩}{૧૬}$) આ રીતે દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાવન ભાગ

૧૫-(૧૦ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$)=(૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) અત્રાપિ શોધનક્રિયા પ્રાગુક્તવદેવજ્ઞેયા યથા-૧૫-૧૦-૫ । અસ્માદેકં સંગૃહ્ય દ્વાપટ્ટયા સાજાત્યં ક્રિયતે-૧- $\frac{11}{12}$ = $\frac{13}{12}$ = $\frac{11}{12}$ । અસ્માદપિ એકં ગૃહીત્વા સપ્તપટ્ટિભાગ સાજાત્યેન શોધનીયા યથા-૧- $\frac{13}{10}$ = $\frac{13}{10}$ = $\frac{13}{10}$ ક્રમેણાદ્રાનક્ષત્રસ્ય શેષમાનં યથા-(૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) અત ઉપપદ્યતે આદ્રાનક્ષત્રસ્ય ચન્દ્રેણ સહ વર્તમાનસ્ય ચતુર્ણુ મુહુર્તેષુ, એકસ્ય ચ મુહુર્તસ્ય દશસુ દ્વાપટ્ટિભાગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચતુઃપચ્ચાશતિ સપ્તપટ્ટિભાગેષુ શેષેષુ તિષ્ઠત્સુ-(૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) દ્વાદશી અમાવાસ્યા પરિસમાપ્તિમુપયાતીતિ સિધ્યતિ ।

અથ સમ્પ્રતિ-સૂર્યવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્રેણં જોણ્ઠ?’ તસ્મિન્ સમયે ચ સ્વલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ? યસ્મિન્ સમયે યથોક્તશેષેણ આદ્રાનક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનશ્ચન્દ્રો દ્વાદશીમમાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ તસ્મિન્ સમયે ચ્વલુ ઇતિ નિશ્ચિતં સૂર્યઃ કેન કેન નક્ષત્રેણ યુકો ભવેદિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં પરિજ્ઞાય ભગવાનાહ-‘તા અદ્રાહિં ચેવ, અદ્રાણં જહા ચંદ્રસ્મ’ તાવદાદ્રાભિથૈવ, આદ્રાણાં યથા ચન્દ્રસ્ય । ‘તા’ તદાનીતને સમયે, યસ્મિન્ સમયે યથોક્તશેષસહિતયા આદ્ર્યા યુક્તશ્ચન્દ્રો દ્વાદશીમમાવાસ્યાં પરિસમા

માન કો શોધિત કરે ૧૫-(૧૦ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$)=(૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) યહાં પર ભી શોધનક્રિયા પૂર્વકથિત પ્રકાર સે જાન લેવે, જૈસે કિ-(૧૫-૧૦-૫) હસમેં સે એક લે કર બાસઠ સે સજાતિ કરે તો ૧- $\frac{11}{12}$ = $\frac{13}{12}$ = $\frac{11}{12}$ -હનમેં સે ભી એક લેકર સડસઠ ભાગ સજાતિ સે શોધિત કરે જૈસે ૧- $\frac{13}{10}$ = $\frac{13}{10}$ = $\frac{13}{10}$ ક્રમસે આદ્રાનક્ષત્ર કા શેષ માન હસપ્રકાર સે હોતા હૈ-(૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) હસસે યહ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ ચંદ્ર કે સાથ રહા હુવા આદ્રાનક્ષત્ર કા ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ચોપન ભાગ શેષ રહે તવ (૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) બારહવીં અમાવાસ્યા સમાપ્ત હોતી હૈ યહ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અબ સૂર્ય નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્રેણં જોણ્ઠ) જિસ સમય યથોક્ત શેષ સે આદ્રા નક્ષત્ર કી સાથ રહા હુવા ચંદ્ર બારહવીં અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ઉસ સમય સૂર્ય કૌન સે

તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ભાગ શેષ રહે છે. તે પછી આદ્રા નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી પંદર મુહૂર્તથી આ શેષ માનનું શોધન કરવું. ૧૫-(૧૦ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$)=(૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) અહીં પણ શોધન ક્રિયા પહેલાં કહેલ પ્રકારથી સમજી લેવી. જેમકે-૧૫ ૧૦-૫ આમાંથી એક લઈને સખતિ કરે તો ૧ $\frac{11}{12}$ = $\frac{13}{12}$ = $\frac{11}{12}$ આમાંથી પણ એક લઈને સડસઠ ભાગ કરવા તેને સખતિથી શોધિત કરવા જેમકે-૧- $\frac{13}{10}$ = $\frac{13}{10}$ = $\frac{13}{10}$ કેમથી આદ્રા નક્ષત્રનું શેષમાન આ પ્રમાણે થાય છે. (૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-અંદ્રની સાથે રહેલ આદ્રા નક્ષત્રના ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા દસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ છે રહે ત્યારે (૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{13}{10}$) બારમી અમાવાસ્યા સમાપ્ત થાય છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્ય નક્ષત્રના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્રેણં જોણ્ઠ) બ્યારે યથોક્ત શેષથી આદ્રા નક્ષત્રની સાથે રહેલ અંદ્ર બારમી અમા

પયતિ તસ્મિન્ સમયે સ્વત્વ સૂર્યોઽપિ આર્દ્રાભિશ્વેવ=આર્દ્રાનક્ષત્રેણૈવ સહ વર્તમાનઃ સન્ તાં
દ્વાદશીમમાત્રાસ્યાં પરિભ્રમણપયતિ । આર્દ્રાનક્ષત્રસ્ય ત્રિતારકત્વાદ્વહુવચનમિતિ । શેષપાઠવિપ-
યેઽતિદેશમાહ-‘અદાણં જહા ચંદસ્મ’ યથા ચન્દ્રવિપયે આર્દ્રાનક્ષત્રસ્ય શેષઃ પ્રતિપાદિતસ્તથૈ-
વાત્રસૂર્યવિપયેઽપિ શેષવિભાગઃ પ્રતિપાદનીય ઇતિ । સ ચૈવમ્-‘તા અદાણં ચત્તારિ મુદ્દુત્તા
દસ ય વાવટ્ટિભાગા મુદ્દુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા ચડપણ્ણં તુણ્ણિયાભાગાસેસા’
તદાનીમ્ આર્દ્રાનક્ષત્રસ્ય ચત્તારોમુદ્દુર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુદ્દુર્તસ્ય દશ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાપટ્ટિ-
ભાગં સપ્તપટ્ટિયા ઢિટ્ઠા-‘સપ્તપટ્ટિવિભાગૈર્વિભજ્ય તસ્ય વિભક્તસ્ય વિભાગસ્ય રાત્કાશ્વતુઃપચ્ચા-

નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોના છે ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર
ઉત્તર મેં ખીભગવાન કહતે હૈં-(તા અદાહિં ચેવ, અદાણં જહા ચંદસ્મ)
જિસ સમય યથોક્ત શેષ સહિત ચન્દ્ર આર્દ્રા નક્ષત્ર સે યુક્ત હોકર વાગ્દર્શ
અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈં ઉસ સમય સૂર્ય મી આર્દ્રા નક્ષત્ર કે સાથ
હી રહકર ઉસ વારદર્શી અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈં । આર્દ્રા નક્ષત્ર ત્રીન
તારાવાલા હોને સે વહાં પર સૂત્ર મેં વહુવચન સે કહા હૈં । અવ અવશિષ્ટ
પાઠ કે વિષય મેં અનિદેશ સે કહતે હૈં-(અદાણં જહા ચંદસ્મ) જિસ પ્રકાર
ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગવિષય મેં આર્દ્રા નક્ષત્ર કા શેષ પ્રતિપાદિત કિયા હૈં, ઉસી
પ્રકાર વહાં પર સૂર્યનક્ષત્ર યોગવિષય મેં મી શેષ વિભાગ કા પ્રતિપાદન
કર લેવેં । વહ હસ પ્રકાર સે હૈં-(તા અદા ણં ચત્તારિ મુદ્દુત્તા દસ ય વાવટ્ટિ-
ભાગા મુદ્દુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા ચડપણ્ણં તુણ્ણિયા ભાગા
સેસા) ઉસ સમય આર્દ્રા નક્ષત્ર કા ચાર મુદ્દુર્ત તથા એક મુદ્દુર્ત કા વાસઠિયા
દસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠ ભાગ કર કે તત્સંબંધી ચોપન

વાસ્થાને સમાપ્ત કરે છે, એ સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યુક્ત રહે છે ? આ રીતે
શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સંબંધીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે. -(તા અદાહિં ચેવ
અદાણં જહા ચંદસ્મ) (તા) એ સમયે યથોક્ત શેષ સહિત ચંદ્ર આર્દ્રા નક્ષત્રની સાથે યોગ
કરીને બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, તે સમયે સૂર્ય પણ આર્દ્રા નક્ષત્રની સાથેજ
રહીને એ બારમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે. આર્દ્રા નક્ષત્ર ત્રણ તારાઓવાળું
હોવાથી અહીં સૂત્રમાં બહુવચનથી કહેલ છે. હવે બાકીના પાઠના સંબંધમાં
અતિદેશથી કહે છે-(અદાણં જહા ચંદસ્મ) એ પ્રમાણે ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં
આર્દ્રા નક્ષત્રનું શેષ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, એજ પ્રમાણે અહીંયાં આ સૂર્ય નક્ષત્રનો
યોગ વિષયમાં પણ શેષ વિભાગનું પ્રતિપાદન કરી લેવું. તે આ પ્રમાણે છે, -(તા
અદાણં ચત્તારિ મુદ્દુત્તા દસ ય વાવટ્ટિભાગા મુદ્દુત્તસ્સ, વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા ચડપણ્ણં
તુણ્ણિયા ભાગા સેસા) એ સમયે આર્દ્રા નક્ષત્રના ચાર મુદ્દુર્ત તથા એક મુદ્દુર્તના વાસઠિયા
હસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના ચોપન ચૂલ્લિકા ભાગ

શ્ચતૂર્ણિકાભાગાઃ શેષા યત્ર ભવન્તિ તત્રૈવાદ્રાનક્ષત્રસ્ય પ્રદેશે સ્થિતઃ સન્ સૂર્યોઽપિ તાં દ્વાદ-
શીમમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીત્યવસેયમ્ । અત્રાઙ્કોત્પાદને ચન્દ્રસ્ય વિષયે યા પ્રક્રિયાપ્રદર્શિતા
સૈવાત્રાપિ વિજ્ઞેયા । યતોઽત્રાપિ સ એવ પૂર્વોક્તોનક્ષત્રધ્રુવરાશિઃ=(૬૬।૬૩।૬૭) ત એવ ચ
દ્વાદશમિતાઃ ગુણકાશ્ચ । નક્ષત્રમાનશોધનાદિવાક્રિયાઽપિ ગ્રાગુક્તશ્ચન્દ્રોક્તવદેવ । ન કિમપ્ય-
ધિકં કરણીયમિતિ સર્વં યથોક્તમુપપાદનીયમિતિ ।

અથ સમ્પ્રતિ ચરમદ્વાપદિતમામાવાસ્યાવિષયકં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા એસિ ણં પંચળં સંવ-
ચ્છરાણં ચરિમં વાવટ્ટિં અમાવાસં ચંદે કેણં ણક્વત્તેણં જોણ્ઠ’ તાવદ્દેવેપાં પશ્ચાનાં સંવત્સ-
રાણાં ચરમાં દ્વાપદિમ્ અમાવાસ્યાં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? તાવત્—તત્રામાવાસ્યાચન્દ્ર-
સૂર્યનક્ષત્રયોગવિચારે, એતેપામનન્તરોદિતાનાં ચાન્દ્રચાન્દ્રાભિવદ્ધિતાદીનાં પશ્ચાનાં યુગબોધ-
કાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે સ્વકક્ષાયાં ભ્રમન્ ચન્દ્રશ્ચરમાં=સર્વાન્તિમાં=યુગાન્તમાસોદ્ભવાં દ્વાપ-
ત્તૂર્ણિકા ભાગ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ચોપન ભાગ જહાં
પર શેષ રહતા હૈ, ડસી આદ્રા નક્ષત્ર કે પ્રદેશ મેં રહ કર સૂર્ય મી ડસ બાર-
હવીં અમાવાસ્યા કો સમાસ કરતા હૈ, એસા સમજ્ઞ લેવેં । અંકોત્પાદન મેં ચંદ્ર
કે કથન પ્રસંગ મેં પ્રક્રિયા પ્રદર્શિત કી.ગઈ હૈ. ડસી પ્રકાર યહાં પર મી સમજ્ઞ
લેવેં, કારણ કી યહાં પર મી વહી પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ હોતી હૈ—(૬૬ ।
૬૩ । ૬૭) એવં વહી બારહ ગુણક અંક હોતે હૈં । તથા નક્ષત્રમાન શોધન આદિ
ક્રિયા મી પૂર્વોક્ત ચન્દ્ર નક્ષત્ર કે કથન અનુસાર હી હૈ, હસમેં કુછ મી
ન્યૂનાધિક નહીં હૈ, સમી પૂર્વોક્તાનુસાર હી ઉપપાદિત કર લેવેં ।

અવ અન્તિમ બાસઠવીં અમાવાસ્યા કે વિષય કા પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં—(તા
એસિ ણં પંચળં સંવચ્છરાણં ચરિમં વાવટ્ટિં અમાવાસં ચંદે કેણં ણક્વત્તેણં
જોણ્ઠ’ અમાવાસ્યા મેં ચંદ્ર સૂર્ય કે નક્ષત્ર યોગવિચારણા મેં યે પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર,
ચાંદ્ર અભિવદ્ધિત, ચાંદ્ર એવં અભિવદ્ધિત યે પાંચ યુગબોધક સંવત્સરોં મેં સ્વ-

અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ જ્યાં શેષ રહે એ આદ્રા નક્ષત્રના
પ્રદેશમાં રહીને સૂર્ય પણ એ બારમી અમાવાસ્યાને સમાસ કરે છે, તેમ સમજવું. અહીં
અંકોત્પાદનમાં ચંદ્ર નક્ષત્રના યોગ વિષયના કથન પ્રસંગમાં જે પ્રક્રિયા બતાવેલ છે, એજ
પ્રકારે અહીં પણ સમજ લેવું કારણ કે અહીંયાં પણ એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ હોય
છે. (૬૬।૬૩।૬૭) અને એજ બાર ગુણક અંક હોય છે, તથા નક્ષત્રમાન શોધન વિગેરે
ક્રિયા પણ પૂર્વોક્ત ચંદ્રના કથન પ્રમાણેજ છે, તેમાં કંઈ પણ ન્યૂનાધિક નથી, તમામ
કથન પૂર્વકથન પ્રમાણેજ ઉપપાદિકત કરી સમજ લેવું.

હવે છેલ્લી બાસઠમી અમાસના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે—(તા એસિણં
પંચળં સંવચ્છરાણં ચરિમં વાવટ્ટિં અમાવાસં ચંદે કેણં ણક્વત્તેણં જોણ્ઠ) અમાવાસ્યામાં
ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્ર યોગની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવદ્ધિત. ચાંદ્ર

ટિ=દ્વાપદિતમામમાવાસ્યાં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ=કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તઃ મન્=કેન-
નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનઃ સન્ તાં દ્વાપદિતમાં ચરમામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીતિ ગૌતમસ્ય
જિજ્ઞાસાવૃત્તિં વિજ્ઞાય ભગવાનાહ-‘તા પુણ્વસુણા, પુણ્વસુસ્સ વાવીસં મુહુત્તા છયાલીસં ચ
વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ સેસા’ તાવત્ પુનર્વસુના પુનર્વમો ઢાવિંશતિર્મુહર્તાઃ, પદ્ ચત્વારિંશઞ્ચ
દ્વાપદિભાગાઃ મુહુર્ત્તસ્ય શેષાઃ । ‘તા’ તદાનીંતને સમયે=યસ્મિન સમયે દ્વાપદિતમા અમાવા-
સ્યા પરિસમાપ્તિશુપગચ્છિતિ તદાનીંતને સમયે ચન્દ્રઃ પુનર્વસુનક્ષત્રેણ યુક્તો ભવતિ=પુનર્વસુન-
ક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનઃ સન્ ચરમાં દ્વાપદિતમામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ ચન્દ્ર इति સામાન્યપ્રત્તરં
દત્વા તસ્યૈવ પુનર્વસુનક્ષત્રસ્ય વિશેષવિભાગં દર્શયતિ-‘પુણ્વસુસ્સ’ તસ્મિન સમયે=ચરમ-
દ્વાપદિતમામાવાસ્યાપરિસમાપ્તિવેળાયાં પુનર્વસુનક્ષત્રસ્ય દ્વાવિંશતિર્મુહર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહુર્ત્ત-
સ્ય પદ્ચત્વારિંશ્ચ દ્વાપદિભાગાઃ શેષાઃ, યત્ર પ્રદેશે પુનર્વસુનક્ષત્રસ્ય સ્યુઃ તસ્મિન્તેવ પ્રદેશે
સ્થિતઃ સન્ ચન્દ્રશ્ચરમાં દ્વાપદિતમામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીત્યર્થઃ । તથા હિ ગણિતપ્રક્રિ-

કક્ષા મેં ભ્રમણ કરતા હુવા ચંદ્ર સર્વાન્તિમ વાસઠવીં અમાવાસ્યા કો કૌન
નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરકે યુગાન્ત માસ કી અન્તિમ અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત
કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગ-
વાન્ કહતે હૈં-(તા પુણ્વસુણા પુણ્વસુસ્સ વાવીસં મુહુત્તા છયાલીસં ચ
વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ સેસા) (તા) ઉસ સમય અર્થાત્ જિસ સમય વાસઠવીં
અમાવાસ્યા સમાપ્ત હોતી હૈ, ઉસ સમય ચંદ્ર પુનર્વસુ નક્ષત્ર કે સાથ રહ કર
અન્તિમ વાસઠવીં અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ । હસ પ્રકાર સામાન્ય
પ્રકાર સે ઉત્તર દેકર ઉસી પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા વિશેષ વિભાગ દિલ્લતે હુવે
કહતે હૈં-(પુણ્વસુસ્સ) અન્તિમ વાસઠવીં અમાવાસ્યા કે સમાપ્તિ કાલ મેં
પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા વાઈસ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા છયાલીસ ભાગ
જહાં પર જિસ પ્રદેશ મેં શેષ હો, ઉસી પ્રદેશ મેં રહા હુવા ચંદ્ર અન્તિમ વાસ-

અને અલિવર્ધિત આ પાંચ યુગ યોગક સંવત્સરોમાં પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરતો સૂર્ય
સર્વાન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યાને કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને યુગના અન્તિમ માસની
છેલ્લી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને
તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા પુણ્વસુણા પુણ્વસુસ્સ વાવીસં મુહુત્તા છયાલીસં
ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ સેસા) (તા) એ સમયે અર્થાત્ જે સમયે બાસઠમી અમાવાસ્યા
સમાપ્ત થાય છે, એ સમયે ચંદ્ર પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે રહીને છેલ્લી બાસઠમી અમાવાસ્યાને
સમાપ્ત કરે છે, આ રીતે સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર આપીને એ પુનર્વસુ નક્ષત્રનો
વિશેષ વિભાગ બતાવતા પુનઃ કહે છે-(પુણ્વસુસ્સ) છેલ્લી બાસઠમી અમાવાસ્યાના
સમાપ્તિ સમયમાં પુનર્વસુ નક્ષત્રના બાવીસ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા
છંતાલીસ ભાગ જે પ્રદેશમાં શેષ રહે, એજ પ્રદેશમાં રહેલ ચંદ્ર છેલ્લી બાસઠમી

યાપ્રદર્શનાર્થ સ એવ પૂર્વોક્તો નક્ષત્રધ્રુવરાશિગ્રાહ્યઃ=(૬૬।૬૩।૬૭) પદ્ પટ્ટિમુહર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યૈકં સપ્તપટ્ટિભાગંચેતિ । સમ્પ્રતિ-
ચરમદ્વાપટ્ટિતમામાવાસ્યાજિજ્ઞાસાયાં દ્વાપટ્ટિર્ગુણકાસ્તેન ધ્રુવરાશિર્દ્વાપટ્ટ્યા ગુણકેન ગુણનીય
इति तथा क्रियते=(६६।६३।६७) × ६२=(४०९२।३१।६७) जातानि द्विनवत्यधिकानि
चत्वारिंशतानि मुहूर्तानाम् एकस्य च मुहूर्तस्य द्वापट्टिभागानां त्रीणिशतानि दशोत्तराणि,
एकस्य च द्वापट्टिभागस्य द्वापट्टिः सप्तपट्टिभागाश्चेति । तत एतस्मात् (४४२।४६।००)
द्विचत्वारिंशदधिकैश्चतुर्भिः शतैर्मुहूर्तानाम् एकस्य च मुहूर्तस्य पदचत्वारिंशता द्वापट्टिभागः
प्रथमं शोधनकं विशोधनीयम्=(४०९२।३१।६७)-(४४२।४६।००)=(३६५०।३६।६७)
जातानि पञ्चाशदधिकानि पदत्रिंशच्छतानि मुहूर्तानाम् एकस्य च मुहूर्तस्य द्वे शते चतुः
पट्ट्याधिके द्वापट्टिभागानाम् एकस्य च द्वापट्टिभागस्य द्वापट्टिः सप्तपट्टिभागा इति ।

ઠવીં અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ-ચહાં પર ગણિતપ્રક્રિયા પ્રદર્શિત કરને
કે લિયે વહી પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશી ગૃહીત હોતી હૈ જૈસે કિ (૬૬ । ૬૩ । ૬૭)
છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગ કા સડસઠિયા એક ભાગ । ચહાં પર અન્તિમ વાસઠવીં અમાવાસ્યા કી
જિજ્ઞાસા મેં વાસઠ ગુણક હોતે હૈં, અતઃ ધ્રુવરાશિ કો વાસઠ સે ગુણા કરે
જૈસે કિ (૬૬ । ૬૩ । ૬૭) + ૬૨=(૪૦૯૨ । ૩૧ । ૬૭) હિસ પ્રકાર ચાર હજાર
બિરાન્નવે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ત્રીસો દસ તથા વાસઠિયા
એક ભાગ કા સડસઠિયા વાસઠ ભાગ હોતે હૈં । इनमें से (४४२ । ४६ । ००)
चार सो बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिका छियालीस भाग से
पहला शोधनक को विशोधित करे (४०९२ । ३१ । ६७)-(४४२ । ४६ । ००)=
(३६५० । ३६ । ६७) इस प्रकार विशोधित करने से छत्तीस सो पचास मुहूर्त
तथा एक मुहूर्त का वासठिया दो सो चौसठ भाग तथा वासठिया एक

અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે, અહીંયાં ગણિતપ્રક્રિયા પ્રદર્શિત કરવા માટે એજ પૂર્વોક્ત
નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ ગ્રહણ થાય છે, જેમ કે-(૬૬ । ૬૩ । ૬૭) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ અહીં અંતિમ
બાસઠમી અમાવાસ્યાની જિજ્ઞાસામાં બાસઠ ગુણક હોય છે, તેથી ધ્રુવરાશીનો બાસઠથી
ગુણકાર કરવો જેમ કે-(૬૬ । ૬૩ । ૬૭) + ૬૨=(૪૦૯૨ । ૩૧ । ૬૭) આ રીતે ચાર હજાર બાણ
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રણસો દસ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા
બાસઠ ભાગ થાય છે. તેમાંથી (૪૪૨ । ૪૬ । ૦૦) ચારસો બેતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
બાસઠિયા બેતાલીસ ભાગથી પહેલા શોધનકને શોધિત કરવું. (૪૦૯૨ । ૩૧ । ૬૭)-(૪૪૨ । ૪૬ । ૦૦)=
(૩૬૫૦ । ૩૬ । ૬૭) આ પ્રમાણે વિશોધિત કરવાથી છત્રીસસો પચાસ મુહૂર્ત
તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસો ચોસઠ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ

તતોઽસ્માદપિ અભિજિદાધુત્તરાષાઢાપર્યન્તાનાં સકલનક્ષત્રમણ્ડલપર્યાયાણાં શોધનક્રમ્= (૮૧૯।^{૨૪}/_{૬૬}) અઘ્તૌ જ્ઞાતાનિ એકોનવિંશત્યધિકાનિ મુહૂર્તનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્ટપટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાશ્ચેતિ । અત્ર પૂર્વરાશો શોધનક્રમો યથા-૪૦૯૨-૪૪૨=૩૬૫૦ તતઃ $\frac{૩૬૫૦}{૬૬} = \frac{૨૪}{૬૬} = \frac{૪}{૧૧}$ તૃતીયક્ષણ્ડસ્ય શોધ્યા ભાવાત્તથૈવ । ક્રમેણ ન્યાસઃ (૩૬૫૦।^{૨૪}/_{૬૬}) તતોઽસ્માદપિ સકલનક્ષત્રપર્યાયરૂપ (૮૧૯।^{૨૪}/_{૬૬}) મિદં શોધનકં વિશોધ્યતે કિન્તુ એતાદશાશ્ચત્વારઃ પર્યાયાઃ વિશુદ્ધાઃ ભવેયુસ્તેનૈતન્ ચતુર્ભિર્ગુણ્યતે, (૮૧૯।^{૨૪}/_{૬૬} × ૪ = (૩૨૭૬।^{૨૪}/_{૬૬}) એતચ્ચ પૂર્વતને શેષરાશો (૩૬૫૦।^{૨૪}/_{૬૬}) અસ્મિન્ શોધનીયમિતિ તથા ક્રિયતે (૩૬૫૦।^{૨૪}/_{૬૬}) - (૩૨૭૬।^{૨૪}/_{૬૬}) = ૩૭૪।^{૨૪}/_{૬૬} કથમેતાવાનિતિ ચેત્ દર્શયે-૩૬૫૦-૩૨૭૬=૩૭૪ । તતો દ્વિતીયક્ષણ્ડસ્ય શોધનમ્-

ભાગ કા સડસઠિયા વાસઠ ભાગ હોતે હૈં । પશ્ચાત્ इनमें से भी अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराषाढा पर्यन्त के सकल नक्षत्र मंडल पर्याय का शोधनक (८१९।^{२४}/_{६६}) आठ सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चौबीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग हुवा है । यहाँ पर पूर्वराशि का शोधन क्रम इस प्रकार से है-४०९२-४४२=३६५० तदनन्तर $\frac{३६५०}{६६} = \frac{२४}{६६} = \frac{४}{११}$ तीसरे विभाग में शोध का अभाव होने से उसी प्रकार रहता है । क्रम से अंकन्यास इस प्रकार से हैं (३६५०।^{२४}/_{६६}) इनमें से भी नक्षत्र पर्याय रूप (८१९।^{२४}/_{६६}) इस शोधनक को विशोधित करना चाहिये, परंच इसी प्रकार का चार पर्याय विशुद्ध होते हैं, अतः इस को चार से गुणा करे, (८१९।^{२४}/_{६६}) + ४ = (३२७६।^{२४}/_{६६}) इन को पूर्व की शेष राशि में (३६५०।^{२४}/_{६६}) इनमें शोधित करे तो वैसा शोधित करे तो (३६५०।^{२४}/_{६६}) - (३२७६।^{२४}/_{६६}) = (३७४।^{२४}/_{६६}) इस

ભાગ થાય છે. તે પછી આમાંથી પણ અભિજિત નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાષાઢા પર્યન્ત સમગ્ર નક્ષત્ર મંડળ પર્યાયનું શોધનક (૮૧૯।^{૨૪}/_{૬૬}) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થાય છે. આઠીયાં પહેલાની રાશીનો શોધન ક્રમ આ રીતે થાય છે, -૪૦૯૨-૪૪૨=૩૬૫૦ તે પછી $\frac{૩૬૫૦}{૬૬} = \frac{૨૪}{૬૬} = \frac{૪}{૧૧}$ ત્રીજા વિભાગમાં શોધનો અભાવ હોવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. કેમથી અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. (૩૬૫૦।^{૨૪}/_{૬૬}) આમાંથી પણ નક્ષત્ર પર્યાય રૂપ (૮૧૯।^{૨૪}/_{૬૬}) આ શોધનકને વિશોધિત કરવા બેઠ્યો. પરંતુ આ પ્રકરના ચાર પર્યાય વિશુદ્ધ થાય છે. તેથી આનો ચારથી ગુણાકાર કરવો (૮૧૯।^{૨૪}/_{૬૬}) + ૪ = (૩૨૭૬।^{૨૪}/_{૬૬}) આને પહેલાની શેષ રાશીમાં (૩૬૫૦।^{૨૪}/_{૬૬}) આમાં શોધિત કરે તો (૩૬૫૦।^{૨૪}/_{૬૬}) - (૩૨૭૬।^{૨૪}/_{૬૬}) = (૩૭૪।^{૨૪}/_{૬૬}) આ રીતે કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. ૩૬૫૦-૩૨૭૬=૩૭૪ તે પછી બીજા ખંડનું

$\frac{248}{12} - \frac{96}{12} = \frac{248-96}{12} = \frac{152}{12} = \frac{38}{3}$ अस्मात् चत्वारो ग्रहीतव्या भवेयुः । तृतीयखण्डस्य शोधनकस्याधिकत्वात्, तेन तावत् संगृह्य सप्तपष्टिभागसाजात्यं विधेयं तृतीयखण्डस्थ शोधनकस्याधिकत्वात् । पूर्वखण्डे (द्वितीय खण्डे च) स्थितं चतुःषष्ट्यधिकं शतम्— $\frac{152}{12}$ ततः साजात्यं यथा— $8 + \frac{8}{10} = \frac{248}{10} - \frac{96}{10} = \frac{380}{10} = 38$ । ततश्च $\frac{380}{10} - \frac{248}{10} = \frac{380-248}{10} = \frac{132}{10} = \frac{66}{5}$ अथैषामवशिष्टानां खण्डत्रयाणां यथा क्रमेण न्यासः—(३१४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$) जातानि चतुःसप्तत्यधिकानि त्रीणिशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुःषष्ट्यधिकं शतं द्वापष्टिभागानाम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्टिः सप्तपष्टिभागाः (३७४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$) पुनरप्येतेभ्योऽभिजिदादीनां रोहिणी पर्यन्तानामेकादश नक्षत्राणां मानयोगैरेभिः (३०९। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$) नवोत्तरैस्त्रिभिः शतैर्मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्टिभागा इति (३७४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$)—(३०९। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$)=६५। $\frac{152}{12}$ । षट्पष्टिमुहूर्त्तः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चत्वारिंशदुत्तरं शतं द्वापष्टि-

प्रकार कैसे होते हैं ? वह दिखलाते हैं—३६५०-३२७६=३७४ पश्चात् दूसरे खंड का शोधनक $\frac{248}{12} - \frac{96}{12} = \frac{152}{12} = \frac{38}{3}$ इनमें से चार ग्रहण करे । तीसरे खंड शोधनक में अधिक होने से, अतः उनको ग्रहण करके सडसठिया भाग में सजाती करे, तीसरे खंड का शोधनक अधिक होने से उस के पूर्व के खंड में अर्थात् दूसरे खंड में रहा हुआ $\frac{152}{12}$ एक सो चोसठ का साजात्य करे जैसे कि— $8 + \frac{8}{10} = \frac{248}{10} - \frac{96}{10} = \frac{380}{10} = 38$ । तत्पश्चात् $\frac{380}{10} - \frac{248}{10} = \frac{380-248}{10} = \frac{132}{10} = \frac{66}{5}$ इनमें अवशिष्ट तीन खंडों में यथाक्रम से न्यास करें—३७४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$ इस प्रकार तीनसो चुमोतेर मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया एक सो चोसठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग होते हैं (३७४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$) इन में से अभिजित नक्षत्र से लेकर रोहिणी पर्यन्त के ग्यारह नक्षत्रों के इस योग से (३०९। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$) तीनसो नव मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग (३७४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$)—(३०९। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$)=६५। $\frac{152}{12}$ पैसठ मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया एक सो चालीस भाग ।

शोधनक $\frac{248}{12} - \frac{96}{12} = \frac{152}{12} = \frac{38}{3}$ आभांथी चार ग्रहण करवा त्रीण अंशना शोधनकभां अधिक होवाथी तेना पडेवाना अंशभां ओटलेके नीला अंशभां रडेव $\frac{152}{12}$ ओकसो ओसठना सज्जतीय करवा ओमके— $8 + \frac{8}{10} = \frac{248}{10} - \frac{96}{10} = \frac{380}{10} = 38$ । ते पछी $\frac{380}{10} - \frac{248}{10} = \frac{380-248}{10} = \frac{132}{10} = \frac{66}{5}$ आभां आकीना त्रण अंशभां कमानुसार अंक न्याय करवा ३७४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$ आ रीते त्रणसो चुमोतेर मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना आसठिया ओकसो ओसठ तथा आसठिया ओक लागना सडसठिया छसठ लाग (३७४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$) आभांथी अलिखत नक्षत्रथी लछने रेडिणी पर्यन्तभा अगीयार नक्षत्रेना आयोगथी (३०९। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$) त्रणसो नव मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना आसठिया चोवीस लाग तथा आसठिया ओक लागना सडसठिया छसठ लाग (३७४। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$)—(३०९। $\frac{152}{12}$ । $\frac{66}{5}$)=६५। $\frac{152}{12}$ पांसठ मुहूर्त्त तथा

માગાનામ્ । તતોઽસ્માત્ ત્રિંશતા મુહૂર્તૈર્ મૃગશિરાનક્ષત્રં પશ્ચદશમિથ મુહૂર્તૈર્ આર્દ્રાનક્ષત્રં ચ શુદ્ધમ્
 ૬૫-૪૫=૨૦^{૧૬} તતઃ પુનર્વસુ નક્ષત્રસ્ય દ્વયર્ધક્ષેત્રત્વાત્ પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તૈર્ભ્યઃ શોધનીયાઃ
 ૪૫-^{૧૪}/_૬ (૨૦^{૧૬}/_૩)=૨૨^{૧૬} કથમેતદવસીયત્ इति चेदुच्यते-૪૫-૨૦=૨૫ । દ્વિતીય-
 ખંડસ્ય ક્રિયાપ્રવર્તનાર્થ મેતેભ્ય સ્વયો ગ્રહીતવ્યા સ્તેન પ્રથમગ્ગઢે સ્થિતા દ્વાવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ-
 ૨૨-૨૫-૩=૨૨ । ત્રયાણાં દ્વાપષ્ટિભાગસાજાત્યં ક્રિયતે-૩-^{૧૪}/_૬=^{૧૪}/_૨=^૭/_૧=^૭/_૧ છેદધન-
 રૂપેષુ લવાધનર્ણ મિત્યાદિના જાતં ૨૨^{૧૬} અત્ ઉપપદ્યતે-ચન્દ્રેણ સહ સંયુક્તં પુનર્વસુ નક્ષત્રં
 દ્વાવિંશતૌ મુહૂર્તૈષુ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ ચત્વારિંશતિ દ્વાપષ્ટિભાગેષુ ગ્રેષુ સત્સુ ચરમાં
 દ્વાપષ્ટિતમામમાવાસ્યાં પરિસમાપયતીત્યર્થઃ ॥

સમ્પ્રતિ સૂર્યવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તં સમયં ચ જં સૂરે કેળં જગત્સત્તેજં જોષ્ઠ ?’ તસ્મિન્
 સમયે ચ ચલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?’ યસ્મિન્ સમયે યથોક્તશેષરાહિતેન પુનર્વસુ

હસમેં સે તીસ મુહૂર્ત સે મૃગશિરા નક્ષત્ર, તથા પંદર મુહૂર્ત સે આર્દ્રા નક્ષત્ર શુદ્ધ
 હોતા હૈ ૬૫-૪૫=૨૦ । ^{૧૬}/_૬ પુનર્વસુ નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોને મેં પૈતાલીસ
 મુહૂર્ત સે શોધિત કરે ૪૫-^{૧૪}/_૬=૨૨ । ^{૧૪}/_૬ યહ કિસ પ્રકાર સે હોતે હૈં ? હસકે
 લિયે કહતે હૈં-૪૫-૨૦=૨૫ । દૂસરા ખંડ કી ક્રિયા પ્રવર્તન કે લિયે હનમેં સે
 તીન ગ્રહણ કરે અતઃ પ્રથમ ખંડ મેં રહા હુવા વાઈસ મુહૂર્ત-૨૨-૨૫-૩=૨૨ ।
 તીન કા વાસઠિયા ભાગ કા સજાતીય કિયા જાતા હૈ ૩-^{૧૪}/_૬=૧૮૬-^{૧૪}/_૬=^{૪૬}/_૬
 છેદધનરૂપ મેં લઘનાર્ણ ઇત્યાદિ સે ૨૨ । ^{૧૪}/_૬ હોતા હૈ, અતઃ ચંદ્ર કે સાથ યુક્ત
 પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા વાઈસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કો વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ
 શેષ હોને પર અન્તિમ વાસઠવીં અમાવાસ્યા કો સમાપ્ત કરતા હૈ ।

અબ સૂર્ય વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં-(તં સમયં ચ જં સૂરે કેળં જગત્સત્તેજં
 જં જોષ્ઠ ?’ જિસ સમય યથોક્ત શેષ કે સાથ પુનર્વસુ નક્ષત્ર સે યુક્ત ચંદ્ર અન્તિમ

એક મુહૂર્ત બાસઠિયા એકસો ચાલીસ ભાગ થાય છે. તેમાંથી ત્રીસ મુહૂર્તથી મૃગશિરા
 નક્ષત્ર તથા પંદર મુહૂર્તથી આર્દ્રા નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. ૬૫-૪૫=૨૦^{૧૬}/_૬ પુનર્વસુ
 નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેને પિસ્તાલીસ મુહૂર્તથી શોધિત કરવું.
 =૨૨^{૧૬}/_૬ આ પ્રમાણે કેવી રીતે થાય છે ? તે બજાવા કહે છે ૪૫-૨૦=૨૫ બીજા
 ખંડની ક્રિયા પ્રવર્તન માટે આમાંથી ત્રણ લેવા તેથી પહેલા ખંડમાં રહેલ બાવીસ મુહૂર્ત
 ૨૨-૨૫-૩=૨૨ ત્રણના બાસઠિયા ભાગના સજાતીય કરવામાં આવે છે ૩-^{૧૪}/_૬=૧૮૬-^{૧૪}/_૬=^{૪૬}/_૬
 છેદન રૂપથી લઘમાણું ઇત્યાદિથી ૨૨^{૧૬}/_૬ થાય છે. તેથી ચંદ્રની સાથે યુક્ત
 થયેલ પુનર્વસુ નક્ષત્રના બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ
 શેષ રહે ત્યારે અન્તિમ બાસઠમી અમાવાસ્યાને સમાપ્ત કરે છે.

હવે સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (તં સમયં ચ જં સૂરે કેળં જગત્સત્તેજં
 જોષ્ઠ ?) જે સમયે યથોક્ત શેષની સાથે પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર છેલ્લી બાસઠથી

નક્ષત્રેણ સહિત ચન્દ્ર શ્રમમાં દ્વાપદિતમામાવાસ્યાં પરિસમાપયતિ તસ્મિંશ્ચ સમયે સ્વલુ સૂર્યઃ
 કેન નક્ષત્રેણ યુક્તો ભવેદિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નજિજ્ઞાસાં વિજ્ઞાય ભગવાનાહ-‘તા પુણવ્વસુણા ચેવ,
 પુણવ્વસુસ્સ બાવીસં મુહુત્તા છયાલીસં ચ બાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ્સ સેસા’ તાન્ન પુનર્વસુના ચેવ,
 પુનર્વસોર્ધાવિંશતિ મુહૂર્ત્તાઃ, ચતુઃશ્વત્વારિંશ્ચ દ્વાપદિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય શેષાઃ॥-અત્ર સર્વાં વ્યાખ્યાં
 ગણિતક્રિયાં ચ ચન્દ્રયોગવદેવ પરિચીલનીયા । પુનરત્રલેષપ્રયાસેનાલમિતિ ॥ સૂ. ૬૮॥

સમ્પ્રતિ સૂર્યચન્દ્રયોર્ભૂયો નક્ષત્રયોગમાહ-‘તા જે ણં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-તા જે ણં ણક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્હ, જંસિ દેસંસિ સે ણં
 ઇમાણિ અટ્ટ ઇમૂણવોસાણિ મુહુત્તસયાઈં ચડવીસં ચ બાવદ્વિભાગં મુહુ-
 ત્તસ્સ બાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા છાવદ્વિં ચુણિયા ભાગેડવાઈણા-
 વેત્તા પુણરવિ સે ચંદે અળ્ળેણં સરિસણં ચેવ ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્હ
 અળ્ળંસિ દેસંસિ, તા જેણં અજ્જ ણક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્હ, જંસિ
 દેસંસિ સે ણં ઇમાઈં સોલસ અટ્ટતીસે મુહુત્તસયાઈં અડ્ડણાપળ્ળં ચ
 બાવદ્વિભાગે મુહુત્તસ્સ બાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા પળ્ળણ્ણિચુણિયા
 ભાગે ડવાઈણાવેત્તા પુણરવિ સે ણં ચંદે તેણં ચેવ ણક્ષત્રેણં જોયં
 જોણ્હ, અળ્ળંસિ દેસંસિ, તા જે ણં અજ્જ ણક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્હ
 જંસિ દેસંસિ સેણં ઇમાઈં ચડપ્પળ્ળં મુહુત્તસહસ્સાઈં ણવ ય મુહુત્તસયાઈં

બાસઠવીં અમાવાસ્યા કો સમાસ કરતા હૈ, उस समय सूर्य किस नक्षत्र से
 युक्त होता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर के श्रीभग-
 वान कहते हैं-(ता पुणव्वसुणा चैव पुणव्वसुस्स बावीसं मुहुत्ता छायालीसं च
 बावद्विभागा मुहुत्तस्स सेसा) पुनर्वसु नक्षत्र के साथ सूर्य का योग रहता है,
 पुनर्वसु नक्षत्र का बाईस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चुमालीस भाग
 शेष होता है । यहां पर समस्त व्याख्या तथा गणितप्रक्रिया भी चंद्र योग
 के समान ही भावित कर लें, यहां पर पुनः पिष्टपेषण नहीं करते ॥सू. ६८॥

અમાવાસ્યાને સમાસ કરે છે, તે સમયે સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહેલ હોય છે ? આ
 પ્રશ્નને શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ ઉત્તરમાં કહે છે-(તા પુણવ્વસુણા
 ચેવ પુણવ્વસુસ્સ બાવીસં મુહુત્તા છયાલીસં ચ બાવદ્વિ ભાગા મુહુત્તસ્સ સેસા) પુનર્વસુ નક્ષત્રની
 સાથે સૂર્યનો યોગ હોય છે. પુનર્વસુ નક્ષત્રના બાવીસ મુહૂર્ત્ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા
 ચુમલીસ ભાગ શેષ હોય છે. અહીં સઘળી વ્યાખ્યા ગણિતપ્રક્રિયા પણ ચંદ્ર યોગની
 સમાન જ ભાવિત કરી દેવી. અહીં તેનું ફરીથી પિષ્ટપેષણ કરતા નથી. ॥ સૂ. ૬૮ ॥

उवाङ्णावेत्ता पुनरवि से चंदे अण्णेणं तारिसणं जोयं जोएइ, तंसि
 देसंसि, ता जे णं अज्ज णक्खत्तेणं चंदे जोयं जोएइ जंसि जंसि देसंसि
 (से णं इमाइं एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ट य मुहुत्तसए उवाङ्णा-
 वेत्ता पुनरवि से चंदे तेणं णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) ता
 जे णं अज्ज णक्खत्तेणं सूरि जोयं जोएइ, जंसि देसंसि से णं इमाइं
 तिण्णि छावट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाङ्णावेत्ता पुनरवि से सूरिए
 अण्णेणं तारिसणं चैव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ जंसि देसंसि । ता
 जे णं णक्खत्तेणं सूरि जोयं जोएइ जंसि णं देसंसि से णं इमाइं
 सत्तदूतीसं राइंदियसयाइं उवाङ्णावेत्ता पुनरवि से सूरि तेणं च
 णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि णं देसंसि । ता जे णं अज्ज-
 णक्खत्तेणं सूरि जोयं जोएइ जंसि देसंसि से णं इमाइं अट्टारसतीसाइं
 राइंदियसयाइं उवाङ्णावेत्ता पुनरवि सूरि अण्णेणं चैव णक्खत्तेणं जोयं
 जोएइ, तंसि देसंसि, ता जे णं अज्ज णक्खत्तेणं सूरि जोयं जोएइ जंसि
 देसंसि ते णं इमाइं छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाङ्णावेत्ता पुन-
 रवि से सूरि तेणं चैव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि ॥सू० ६९॥

छाया-तावद् येन अद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि अष्टौ
 एकोनविंशानि मुहूर्त्तशतानि चतुर्विंशतिं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्त-
 षष्टिधा छित्वा पट्षष्टिं चूर्णिकाभागान् उपादाय पुनरपि स चन्द्रः अन्येन सदृशेनैव नक्षत्रेण
 योगं युनक्ति अन्यस्मिन् देशे, तावद् येन अद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे
 स खलु इमानि शोडशाष्टविंशानि मुहूर्त्तशतानि एकोनपञ्चाशत्तं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य
 द्वापष्टिभागं च सप्तषष्टिधा छित्वा पञ्चषष्टिं चूर्णिकाभागान् उपादाय पुनरपि स खलु चन्द्रः
 तेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति अन्यस्मिन् देशे । तावद् येनाद्य नक्षत्रेण चन्द्रो योगं युनक्ति
 यस्मिन् देशे स खलु इमानि चतुःपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि नव च मुहूर्त्तशतानि उपादाय
 पुनरपि स चन्द्रोऽन्येन तादृशेन योगं युनक्ति तस्मिन् देशे । तावद् येनाद्य नक्षत्रेण चन्द्रो
 योगं युनक्ति यस्मिन् यस्मिन् देशे, (स खलु इमानि एकं लक्षं नव च सहस्राणि अष्टौ च
 मुहूर्त्तशतानि उपादाय पुनरपि स च चन्द्र स्तेन नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे) तावद्
 येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि त्रीणि पट्षष्टिं रात्रिन्दि-
 व-शतानि उपादाय पुनरपि स सूर्योऽन्येन तादृशेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति यस्मिन् देशे ।

તાવદ્ યેનાઘ નક્ષત્રેણ સૂર્યો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ દેશે સ ખલુ ઇમાનિ સપ્તદ્વાત્રિંશાનિ રાત્રિન્દિવશતાનિ ઉપાદાય પુનરપિ સ સૂર્ય સ્તેનૈવ નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ તસ્મિન્ દેશે । તાવદ્ યેનાઘ નક્ષત્રેણ સૂર્યો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ દેશે, સ ખલુ ઇમાનિ અષ્ટાદશવિંશાનિ રાત્રિન્દિવશતાનિ ઉપાદાય પુનરપિ સૂર્યોઽન્યેનૈવ નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ તસ્મિન્ દેશે । તાવદ્ યેનાઘ નક્ષત્રેણ સૂર્યો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ દેશે તેન ઇમાનિ પદ્ત્રિંશત્ પષ્ટાનિ રાત્રિન્દિવશતાનિ ઉપાદાય પુનરપિ સ સૂર્ય સ્તેનૈવ નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ તસ્મિન્ દેશે ॥ સૂ.૦૬૯॥

ટીકા-અષ્ટપષ્ટિતમે સૂત્રે ચન્દ્રસૂર્યયો રમાવાસ્યાનક્ષત્રયોગં વિવિચ્ય સમ્પ્રત્યેકોન-સપ્તતિતમેઽસ્મિન્નર્થાધિકારસૂત્રે યાદશનામકં યન્નક્ષત્રં તદેવ વા તસ્મિન્નેવ દેશેઽન્યસ્મિન્ વા ભૂયો યાવતા કાલેન ચન્દ્રેણ સહ યોગમુપાગચ્છતિ તાવન્તં કાલં નિર્દિદિશુ રાહ-‘તા જેળં અજ્જ’ इत्यादि ।

‘તા જેળં અજ્જ ણક્ખત્તે ણં ચંદે જોયં જોણ્હ જંસિ દેસંસિ’ તાવદ્ યેનાઘ નક્ષત્રેણ ચન્દ્રો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ દેશે ॥-તાવત્-તત્ર ચન્દ્રસૂર્યયોર્નક્ષત્રયોગવિચારે યેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનચન્દ્રોઽથ-વિવક્ષિતે દિને-વિચાર્યમાણે દિવસે યોગં યુનક્તિ-યેન નક્ષત્રેણ સાર્દે યોગં કરોતિ-યસ્મિન્નક્ષત્રે તિષ્ઠતિ, યસ્મિન્ દેશે-યસ્મિન્ મંડલપ્રદેશે “સે ણં ઇમાણિ અદ્દુણ્ણવીસાણિ મુહુત્તસયાઈં ચઽવીસં ચ વાવઢિભાગે મુહુત્તસ્સ, વાવઢિભાગં ચ

અવ સૂર્ય ચંદ્ર કા પુનઃ નક્ષત્ર યોગ કા કથન કરતે હૈં-(તા જેળં) इत्यादि ।

ટીકાર્થ-અડસઠવે સૂત્ર મેં ચંદ્ર સૂર્ય કા અમાવાસ્યા નક્ષત્ર યોગ કી વિચારના કરકે અવ ઉનસિત્તેરવેં હસ અર્થાધિકાર સૂત્ર મેં જિસ નામવાલા જો નક્ષત્ર વહી નક્ષત્ર યા ઉસી પ્રદેશ મેં અથવા અન્યત્ર પુનઃ જિસ કાલ મેં ચંદ્ર કે સાથ યોગ કરતા હૈ, ઉનના કાલ દિખલાને કે હેતુ સે શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા જેળં ણક્ખત્તેણં ચંદે જોયં જોણ્હ જંસિ દેસંસિ) ચંદ્ર સૂર્ય કે નક્ષત્ર યોગ વિચારના મેં જિસ નક્ષત્ર કે સાથ રહા હુવા ચંદ્ર વિવક્ષિત દિવસ મેં જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં રહકર યોગ કરતા હૈ (સે ણં ઇમાણિ અદ્દુણ્ણવીસાણિ મુહુત્તસયાઈં ચઽવીસં ચ વાવઢિભાગં મુહુત્તસ્સ, વાવઢિભાગં ચ સત્તઢિહા

હવે સૂર્ય ચંદ્રના નક્ષત્ર યોગનું ફરીથી કથન કરવામાં આવે છે-(તા જેળં) इत्यादि

ટીકાર્થ-અડસઠમાં ચંદ્ર સૂર્યના અમાવાસ્યા સંબંધી નક્ષત્રયોગની વિચારણા કરીને હવે આ યોગણુસિત્તેરમા અર્થાધિકાર સૂત્રમાં જે નામવાળું જે નક્ષત્ર હોય એજ નક્ષત્ર અથવા એજ પ્રદેશમાં અથવા અન્યત્ર ફરીથી જે કાળે ચંદ્રની સાથે યોગ કરે છે, એટલો કાળ બતાવવાના હેતુથી શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા જેળં ણક્ખત્તેણં ચંદે જોયં જોણ્હ, જંસિ દેસંસિ) ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રયોગની વિચારણામાં જે નક્ષત્રની સાથે રહેલ ચંદ્ર વિવક્ષિત દિવસમાં જે મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરે છે, (સે ણં ઇમાણિ અદ્દુણ્ણવીસાણિ મુહુત્તસયાઈં ચઽવીસં ચ વાવઢિભાગં

સત્ત્વદ્વિહા છેત્તા છાવટ્ઠિં ચુણિયા ભાગે ઉવાઙ્ગાવેત્તા પુનરવિ સે ચંદે અળ્ળેણં સરિસણં
 ચેવ ણક્ષત્તેણં જોયં જોણ્ઘ અળ્ળંસિ દેસંસિ' સ સ્વન્દુ ઇમાનિ અપ્પટ્ટો ઇકોનવિંશાનિ મુહૂર્ત-
 શતાનિ ચતુર્વિંશતિં ચ દ્વાપણ્ટિભાગાન્ મુહૂર્તસ્ય, દ્વાપણ્ટિભાગં ચ સપ્તપણ્ટિધા છિત્વા પદ્-
 પણ્ટિ ચૂર્ણિકાભાગાન્ ઉપાદય પુનરપિ સ ચન્દ્રોઽન્યેન સદૃશેનૈવ નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ
 અન્યસ્મિન્ દેશે ॥-સ:-પ્રથમોક્તનક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનચન્દ્ર: 'જં' ઇતિ વાક્યાલક્ષ્ણે 'ઇમાણિ'
 ઇમાનિ-વક્ષ્યમાણસંખ્યકાનિ 'અદ્વુદ્ગૂણવીસાણિ' અપ્પટ્ટો ઇકોનવિંશાનિ-અપ્પટ્ટો મુહૂર્તશતાનિ
 ઇકોનવિંશાનિ-ઇકોનવિંશત્યધિકાનિ-ઇકોનવિંશત્યધિકાનિ અપ્પટ્ટોશતાનિ મુહૂર્તનામ્-
 ૮૧૯ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિં દ્વાપણ્ટિભાગાન્-૬૬, એકસ્ય ચ દ્વાપણ્ટિભાગસ્ય પદ્-
 પણ્ટિ સપ્તપણ્ટિભાગાન્, અર્થાત્ એકં ચ દ્વાપણ્ટિભાગં સપ્તપણ્ટિધા છિત્વા-સપ્તપણ્ટિભાગૈ
 વિભજ્ય તસ્ય છિન્નસ્ય વિભાગસ્ય સત્કા: પદ્પણ્ટિ: સપ્તપણ્ટિભાગ इत्यर्थ: (૮૧૯।૬૬।૬૬)
 इत्येवं विभागान् नक्षत्रभागान् 'उवाङ्गावेत्ता' उपादाय-गृहीत्वा-तावत्तुल्यप्रदेशमतिक्रम्य
 'पुनरवि' पुनरपि=भूयोऽपि स एव चन्द्रोऽन्येन-द्वितीयेन 'सरिसण' सदृशेन-तुल्यार्थ-
 प्रतिपादकनाम्ना नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति-तेन नक्षत्रेण सह निवासमुपागच्छति 'अण्णंसि
 देसंसि' अन्यस्मिन् देशे-अन्यमण्डप्रदेशे ॥-

अथात्र भावनया युक्तिरुच्यते-यतोहि शीघ्राणि शीघ्रतराणि मध्यानि मन्दानि मन्द-

છેત્તા છાવટ્ઠિં ચુણિયા ભાગે ઉવાઙ્ગાવેત્તા પુનરવિ સે ચંદે અળ્ળેણં સરિ-
 સણં ચેવ ણક્ષત્તેણં જોયં જોણ્ઘ અળ્ળંસિ દેસંસિ) પૂર્વોક્ત નક્ષત્રોં કે સાથ
 વર્તમાનચંદ્ર (ઇમાણિ) યે વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપ વાલી (અદ્વુદ્ગૂણવીસાણિ) આઠ
 સો ઊઝીસ મુહૂર્ત ૮૧૯ । તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ ૬૬ તથા
 બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ અર્થાત્ બાસઠિયા એક
 ભાગ કા સડસઠ ભાગ કરકે ઊનમેં સે છિયાસઠ ભાગ (૮૧૯ । ૬૬ । ૬૬) હસ
 પ્રકાર સે નક્ષત્રોં કા વિભાગ (ઉવાઙ્ગાવેત્તા) કરકે (પુનરવિ) ફિર સે વહી
 ચંદ્ર દૂસરા (સરિસણ) તુલ્ય અર્થ બોધક નામ વાલે નક્ષત્ર કે સાથ નિવાસ
 કરતા હૈ, (અળ્ળંસિ દેસંસિ) અન્ય મંડલ પ્રદેશ મેં ।

મુહુર્તસ્ય ચાવટ્ઠિભાગં ચ સત્ત્વદ્વિહા છેત્તા છાવટ્ઠિ ચુણિયાભાગે ઉવાઙ્ગાવેત્તા પુનરવિ સે
 ચંદે અળ્ળેણં ચેવ ણક્ષત્તેણં જોયં જોણ્ઘ અળ્ળંસિ દેસંસિ) પૂર્વોક્ત નક્ષત્રોની સાથે રહેલ
 ચંદ્ર (ઇમાણિ) આ વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપ (અદ્વુદ્ગૂણવીસાણિ) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત ૮૧૯
 તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ ૬૬ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા
 છાસઠ ભાગ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગો કરીને તેમાંથી છાસઠ ભાગ
 (૮૧૯।૬૬।૬૬) આ રીતે નક્ષત્રોના વિભાગ (ઉવાઙ્ગાવેત્તા) કરીને (પુનરવિ)
 ફરીથી એજ ચંદ્ર બીજા (સરિસણ) સમાન અર્થબોધક નામવાળા નક્ષત્રની સાથે
 નિવાસ કરે છે. (અળ્ળંસિ દેસંસિ) અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં હોયે આ કથનની ભાવના યુક્તિ

તરાણીતિ પશ્ચગતિભેદાનિ નક્ષત્રાણિ ભવન્તિ યોગવિચારાવસરે । તત્ર ચન્દ્રસૂર્યનક્ષત્રાણાં મધ્યે નક્ષત્રાણિ ચલુ સર્વશીઘ્રાણિ તેભ્યો મન્દગતયઃ સૂર્યા સ્તેભ્યોઽપિ મન્દગતયશ્ચન્દ્રમસઃ, એત-
ન્નાગ્રે સ્વયમેવ પ્રપશ્ચયિષ્યતે । દ્વિગુણિતાનિ પદ્મશ્ચાશન્નક્ષત્રાણિ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ, તાનિ
ચ પ્રતિનિયતાપાન્તરાલદેશાનિ-ભ્રમિમણ્ડલાનિ=ચક્રવાલમણ્ડલતયા વ્યવસ્થિતાનિ-સદૈવ
એકરૂપતયા પરિભ્રમન્તિ તત્ર કિલ યુગસ્યાદૌ અભિજિતા નક્ષત્રેણ સહ ચન્દ્રો યોગ મધિ-
ગચ્છતિ । સ ચ ચન્દ્રો યોગ મુપાગતઃ સન્ શનૈઃ શનૈઃ પશ્ચાદતિક્રમતિ, તસ્ય ચ મણ્ડલસ્ય
નક્ષત્રેભ્યોઽતીવ મન્દગતિત્વાત્, તતો નવાનાં મુહૂર્ત્તાનામ્ એકસ્ય મુહૂર્ત્તસ્ય ચતુર્વિંશતે દ્વાષ્ટિ-
ભાગાનામેકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્ય પદ્મષ્ટેઃ સપ્તષ્ટિભાગાના મતિક્રમે (૧૧^{૧૬}/_{૬૦}) એતત્તુલ્ય-
પ્રદેશાતિક્રમે સતિ પુરતઃ શ્રવણેન સહ યોગ માયાતિ । તત સ્તતોઽપિ શનૈઃ શનૈઃ પશ્ચાદતિ-

અબ હસકી ભાવના સયુક્તિક દિશ્વલાઈ જાતી હૈ-યહાં નક્ષત્રોં કે યોગ
વિચાર પ્રસંગ મેં શીઘ્ર, શીઘ્રતા, મધ્ય, મન્દ, એવં મંદતર હસ પ્રકાર ચાંચ
ગતિભેદ હોતે હૈં, ડનમેં ચંદ્ર સૂર્ય એવં નક્ષત્રોં મેં, નક્ષત્ર સર્વ સે શીઘ્ર ગતિવાલે
હોતે હૈં ? ડનસે મન્દ ગતિવાલા સૂર્ય હૈ એવં ડનસે મી મંદગતિ ચંદ્ર કી હોતી
હૈ, યહ સચ આગે સૂત્રકાર હી કહેંગે । દુગુને રૂપન નક્ષત્ર પૂર્વ મેં પ્રતિપાદિત
કિયે હૈં । વે પ્રતિનિયત અપાન્તરાલપ્રદેશ મેં અર્થાત્ ચક્રવાલપને સે ભૂમિપ્રદેશ
મેં સદા એક રૂપ સે પરિભ્રમણ કરતે હૈં । ડનમેં યુગ કો આદિ મેં અભિજિત
નક્ષત્ર કે સાથ ચંદ્ર યોગ કરતા હૈ, યોગ પ્રાપ્ત વહ ચંદ્ર, ધીરે ધીરે ડસ મંડલ
કે નક્ષત્રોં સે અત્યંત મંદ ગતિવાલા હોને સે ગતિ કરતા હૈ તત્પશ્ચાત્ નવ
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ
કા સઢસઠિયા છિયાસઠ ભાગ અતિક્રમણ કરે તો (૧૧^{૧૬}/_{૬૦}) હતના પ્રમાણ
અતિક્રમણ કરને પર આગે શ્રવણ નક્ષત્ર કે સાથ યોગ આતા હૈ, વહાં સે મી

પૂર્વક ખતાવવામાં આવે છે. અહીં આ નક્ષત્રોના યોગ વિચાર પ્રસંગમાં શીઘ્ર શીઘ્રતર,
મધ્ય, મંદ અને મંદતર આ રીતે પાંચ પ્રકારના ગતિલેહ થાય છે. તેમાં ચંદ્ર, સૂર્ય અને
નક્ષત્રોમાં નક્ષત્રો સૌથી શીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે, તેનાથી મંદ ગતિવાળો સૂર્ય છે અને
તેનાથી પણ મંદગતિ ચંદ્રની હોય છે. આ તમામ આગળ સૂત્રકાર જ કહેશે ખમણ
નક્ષત્રો છપ્પન નક્ષત્ર પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે પ્રતિનિયત અપાન્તરાલ પ્રદેશમાં અર્થાત્
ચક્રવાલ પણાથી ભૂમિપ્રદેશમાં સદા એકરૂપથી પરિભ્રમણ કરે છે. તેમાં યુગની આદિમાં
અભિજિત નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર યોગ કરે છે. યોગ પ્રાપ્ત કરેલ તે ચંદ્ર ધીરે ધીરે તે
મંદગતના નક્ષત્રોથી અત્યંત મંદ ગતિવાળા હોવાથી ગતિ કરે છે. તે પછી નવમુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા છાસઠ
ભાગ અતિક્રમણ કરે તો (૧૧^{૧૬}/_{૬૦}) આટલું પ્રમાણ અતિક્રમણ કરે ત્યારે આગળ શ્રવણ
નક્ષત્રની સાથે યોગ થાય છે. ત્યાંથી પણ ધીરે ધીરે અતિક્રમણ કરતાં કરતાં ત્રીસ મુહૂર્તમાં

ક્રમમાણશ્ચિંશતા મુહૂર્તૈઃ શ્રવણનક્ષત્રેણ સહ યોગં પરિસમાપ્ય પુરતો ધનિષ્ઠાનત્રેણ સહ યોગ મુપગચ્છતિ, ઇવમનેનૈવ ક્રમેણ શનૈઃ શનૈઃ રતિક્રમમાણશ્ચન્દ્રઃ સ્વં સ્વં કાલમાચક્ષ્ય સર્વેરપિ નક્ષત્રૈઃ સહ યોગસ્તાવદ્ વક્તવ્યો યાવદુત્તરાપાદાનક્ષત્રયોગમુપગચ્છેત્-અભિજિતાદ્યુત્તરા-પાદાનક્ષત્રપર્યન્ત મિત્થમેવ સ્વસ્વ કાલપરિમાણેન યોગો વક્તવ્ય इत्यर्थः एतावता च कालेन-चक्रवालमण्डस्थितसमस्तनक्षत्रमण्डलपर्यायभोगकालेन-समयेन अष्टौ મુહૂર્તૈશ્ચતાનિ એક-સ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્મપષ્ટિઃ સપ્તપષ્ટિ-ભાગા અભવન્ । તથાહિ-પણ્ણનક્ષત્રાણિ પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તાનીતિ પદ્ પશ્ચચત્વારિંશતા ગુણ્યતે $84 \times 6 = 270$ જાતે સપ્તત્યધિક્રે દ્વે શતે । પદ્ ચ નક્ષત્રાણિ પશ્ચદશમુહૂર્તાનીતિ ભૂયો ષટ્ પશ્ચદશમિર્ગુણ્યતે- $14 \times 6 = 90$ જાતા નવતિઃ । પશ્ચદશત્રિંશન્મુહૂર્તાનીતિ પશ્ચ-દશ ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે- $30 \times 14 = 420$ જાતાનિ ચત્વારિંશતાનિ પચ્ચાશદધિકાનિ- 840 ।

ધીરે ધીરે અતિક્રમણ કરતે કરતે ત્રીસ મુહૂર્ત મેં શ્રવણ નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કો સમાપ્ત કરકે આગે ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । इसी प्रकार के क्रम से धीरे धीरे अतिक्रमण करता हुआ चंद्र स्व स्व काल के अनुसार सभी नक्षत्रों के साथ का योग उत्तराषाढा नक्षत्र पर्यन्त कह लेवें अर्थात् अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराषाढा नक्षत्र पर्यन्त इसी प्रकार स्वस्व कालानुरूप योग का कथन कर लेवें । इतने काल में अर्थात् चक्रवाल मंडल स्थित समस्त नक्षत्र मंडल पर्याय भोग समय में आठसो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चौईस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग होते हैं । वह इस प्रकार से हैं-छ नक्षत्र पैंतालीस मुहूर्तवाले होते हैं, अतः पैंतालीस को छह से गुणा करे $84 \times 6 = 270$ तो इस प्रकार दोसो सत्तर होते हैं । छह नक्षत्र पंदर मुहूर्तवाले होते हैं, अतः फिरसे पंद्रह को छ से गुणा करे $14 \times 6 = 90$ तो नव्वे होते हैं । पंद्रह नक्षत्र त्रिस मुहूर्त-

શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે યોગ સમાપ્ત કરીને આગળ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. આજ પ્રમાણેના ક્રમથી ધીરે ધીરે અતિક્રમણ કરતા કરતા ચંદ્રનો પોતપોતાના કાળ પ્રમાણે બધા નક્ષત્રોની સાથે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પર્યન્તનો યોગ કહી લેવો. અર્થાત્ અભિજિત્ નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પર્યન્ત આજ પ્રમાણે પોતપોતાના કાળ પ્રમાણે યોગ સંબંધી કથન કરી લેવું. આઠલા કાળમાં અર્થાત્ ચક્રવાલ મંડળ સ્થિત સઘળો નક્ષત્ર મંડળપર્યાય ભોગ સમયમાં આઠસો મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે-છ નક્ષત્ર પિસ્તાલીસ મુહૂર્તવાળા હોય છે. તેથી પિસ્તાલીસનો છથી ગુણાકાર કરવો $84 \times 6 = 270$ તો આ રીતે બસો સીતેર થાય છે. છનક્ષત્રો પંદર મુહૂર્તવાળા હોય છે, તેથી ફરીથી પંદરનો છથી ગુણાકાર કરવો $14 \times 6 = 90$ તો નેવું થાય છે, પંદર નક્ષત્રો ત્રીસ મુહૂર્તવાળા

તાવદ્ ભાવનીયા યાવદુત્તરાષાઢા નક્ષત્રેણ સહ યોગ મુપાગચ્છેદિતિ । એવં સકલકાલમપીતિ
ભાવના ભાવિતાક્ષરાર્થઃ । તતો વિવક્ષિતે દિને યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે દેશે યેન નક્ષત્રેણ
સહ યોગમગમચ્ચન્દ્રમાઃ સ યથોક્તમુહૂર્તસંખ્યાતિક્રમે સતિ ભૂયોઽપિ તાદૃશૈર્નૈવ સદૃશનામ્ના
અપરેણ નક્ષત્રેણ સહ અન્યસ્મિન્ ચક્રવાલમળ્ડલસ્થિતેઽસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે દેશે યોગમાદત્તે,
અર્થાત્ સદૃશનામ્ના નક્ષત્રેણ સહ યોગમશ્નુતે, ન ચ તેનૈવ નક્ષત્રેણ, ન ચાપિ તસ્મિન્ મળ્ડલ-
પ્રદેશે દેશે ચેતિ । અતો વક્ષ્યતિ—‘જે ણં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્હ જંસિ દેસંસિ
સેણં હમાઈં સોલસ અઢ્ઢતીસે મુહુત્તસયાઈં અઝણાપણ્ણં ચ વાવઢિભાગે મુહુત્તસ વાવઢિભાગં
ચ સત્તઢિહા હેત્તા પ્ણ્ણઢિં ચુણિયા ભાગે ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે ણં ચંદે તેણં ચેવ
ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્હ અણ્ણંસિ દેસંસિ’ યેનાથ નક્ષત્રેણ ચન્દ્રો યોગં યુનતિ યસ્મિન્ દેશે
સ સ્થલુ હમાનિ પોહ્ણ અઢ્ઢાવિશાનિ મુહૂર્તશતાનિ ઇકોનપચ્ચાશતં ચ દ્વાપઢિભાગાન્ મુહૂર્તસ્ય

ભાવિત કર લેવે, વહ ભાવના ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પર્યન્ત ભાવિત કર સમજ
લેવે હસ પ્રકાર સકલ કાલ પર્યન્ત ભાવના ભાવિત કરકે વિવક્ષિત દિન મેં
જિન મંડલપ્રદેશ મેં જિન નક્ષત્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત ચન્દ્ર યથોક્ત મુહૂર્ત
સંખ્યાતિક્રમણ હો જાને કે બાદ ફિર સે હસી પ્રકાર કે સમાન નામવાલે અન્ય
નક્ષત્ર કે સાથ અન્ય ચક્રવાલ મંડલ મેં રહ કર અન્ય મંડલ પ્રદેશ મેં યોગ
કરતા હૈ । અર્થાત્ સમાન નામ વાલે નક્ષત્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત કરતા હૈ ।
વહી નક્ષત્ર કે સાથ યા હસી મંડલ પ્રદેશ મેં યોગ નહીં કરતા હૈ, અતઃ કહતે
હૈં કિ (જે ણં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્હ, જંસિ દેસંસિ સે ણં હમાઈં
સોલસ અઢ્ઢતીસે મુહુત્તસયાઈં, અઝણાપણ્ણં ચ વાવઢિભાગે મુહુત્તસ વાવઢિ-
ભાગં ચ સત્તઢિહા હેત્તા પ્ણ્ણઢિં ચુણિયા ભાગે ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે ણં
ચંદે તેણં ચેવ ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્હ અણ્ણંસિ દેસંસિ) (અજ્ઞ) વિવક્ષિત
દિન મેં ચંદ્ર જિસ નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરતા હૈ, જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં હસ

લેવી. તે ભાવના ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના કથન પર્યન્ત ભાવિત કરી સમજ લેવી. આ પ્રમાણે
સપૂર્ણ કાળ પર્યન્ત ભાવના ભાવિત કરીને વિવક્ષિત દિવસમાં જે મંડળ પ્રદેશમાં જે
નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત થયેલ ચંદ્ર યથોક્ત મુહૂર્ત સંખ્યાતુ અતિક્રમણ થઈ ગયા પછી
ફરીથી એજ પ્રકારના સમાન નામવાળા અન્ય નક્ષત્રોની સાથે બીજા ચક્રવાલ મંડળમાં
રહીને અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરે છે. અર્થાત્ સરળા નામવાળા નક્ષત્રોની સાથે યોગ
પ્રાપ્ત કરે છે. એજ નક્ષત્રની સાથે અથવા એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરતા નથી.
તેથીજ કહે છે—(જેણં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્હ, જેસિ દેસંસિ સેણં હમાઈં સોલસ
અઢ્ઢતીસે મુહુત્તસયાઈં, અઝણાપણ્ણં ચ વાવઢિભાગે મુહુત્તસ વાવઢિભાગં ચ સત્તઢિહા હેત્તા
પ્ણ્ણઢિં ચુણિયાભાગે ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સેણં ચંદે તેણં ચેવ ણક્ષત્રેણં જોયં
જોણ્હ અણ્ણંસિ દેસંસિ) (અજ્ઞ) વિવક્ષિત દિવસમાં ચંદ્ર જે નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે.

દ્વાપદિભાગં ચ સપ્તપદિધા છિત્વા પશ્ચપદિં ચૂર્ણિકાભાગાન્ ઉપાદાય પુનરપિ સંચલ્ય ચન્દ્ર
સ્તેનૈવ ચ નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ અન્યસ્મિન્ દેશે ॥

‘અજ્ઞ’ અઘ-વિવક્ષિતે દિને યેન નક્ષત્રેણ સહ યોગં યુનક્તિ-યોગં કરોતિ ચન્દ્રો
યસ્મિન્-યસ્મિન્ દેશે-યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે સઃ-એવંવિધં યોગાદિ કાર્યં કુર્વન્ ચલ્ય ચન્દ્ર
ઇમાનિ-વક્ષ્યમાણસંખ્યાકાનિ ‘સોલસ અઢતીસે મુહુત્તસયાઈ’ પોઢશ અષ્ટાત્રિંશાનિ મુહુર્ત-
શતાનિ-પોઢશમુહુર્તશતાનિ-અષ્ટાત્રિંશદધિકાનિ-૧૬૩૮ ‘અઝનાપણ્ણં ચ’ એકોનપચ્ચાશતં
ચ દ્વાપદિભાગાન્ મુહુર્તસ્ય એકં ચ દ્વાપદિભાગં સપ્તપદિધા છિત્વા-સપ્તપદિધિભાગૈ વિભજ્ય
વિભક્તસ્ય તસ્ય મળ્ડલપ્રદેશસ્ય સત્કાન્ “પણ્ણટ્ટિ” પશ્ચપદિ ચૂર્ણિકાભાગાન્ ‘ઉવાઙ્ણાવેત્તા’
ઉપાદાય-ગૃહીત્વા-તાવન્માત્રપ્રદેશમતિક્રમ્ય પુનરપિ સ એવ ઇમન ચન્દ્ર સ્તેનૈવ નક્ષત્રેણ સહ
યોગં યુનક્તિ-યોગમશ્નુતે કિન્ત્વન્યસ્મિન્ દેશે-અન્યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે, ન તુ તસ્મિન્નેવ
પૂર્વોક્તમળ્ડલપ્રદેશે યોગં કુર્યાદિત્યભિપ્રાયઃ । કથમિત્થં સંપદ્યતે ઇતિ ચેદુચ્યતે-યતોઽત્ર
ભૂયસ્તસ્મિન્નેવ દેશે તેનૈવ નક્ષત્રેણ સહ યોગો યુગદ્વયકાલાતિક્રમે સમયે યથાર્થકેવલજ્ઞાન
વેદસા ડ્યોતિશ્ચક્રગતે રૂપલઘ્વઃ । જમ્બૂદ્વીપે ચ પદ્ પચ્ચાશદેવ નક્ષત્રાણિ, તતો વિવક્ષિત
નક્ષત્ર યોગે સતિ તત આરભ્ય પદ્ પચ્ચાશનક્ષત્રાતિક્રમે કાલે પુનસ્તેન નક્ષત્રેણ સહ યોગ-

પ્રકાર યોગાદિકાર્ય કરતા ચંદ્ર યે વક્ષ્યમાણ પ્રકાર કે (સોલસ અઢતીસે
મુહુત્તસયાઈ) સોલહ સો અઢતીસ મુહુર્ત તથા (અઝનાપણ્ણં ચ) એક મુહુર્ત
કા વાસઠિયા ડનવાસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કો સડસઠ ભાગ
કરકે વિભક્ત કિયે હુવે ડન મંડલ પ્રદેશ કા (પણ્ણટ્ટિ) પૈસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ
કો (ઉવાઙ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરકે ડતને પ્રમાણવાલે પ્રદેશ કો અતિક્રમણ
કરકે પુનઃ ઇમણ કરતા હુવા ચંદ્ર ડસી નક્ષત્ર કે સાથ યોગ પ્રાસ કરતા હૈ,
ડસી પૂર્વોક્ત મંડલ પ્રદેશ મેં યોગ નહીં કરતા હૈ । યહ કિસ પ્રકાર સે હોતા
હૈ ? ઇસકે લિયે કહતે હૈ-કારણ કી ફિર સે ડસી પ્રદેશ મેં ડસી નક્ષત્ર કે
સાથ ડો યુગ કે કાલાતિક્રમ કે સમય મેં યથાર્થ કેવલ જ્ઞાન કે વલ સે ડ્યોતિ-
શ્ચક્ર ગતિ કી ડપલઘ્વિ હોતી હૈ । જમ્બૂદ્વીપ મેં છપ્પન હી નક્ષત્ર હોતે હૈ,

તથા જે મંડળ પ્રદેશમાં આ રીતે યોગાદિ કાર્ય કરતો ચંદ્ર આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારના
(સોલસ અઢતીસે મુહુત્તસયાઈ) સોળસે આઠત્રીસ મુહુર્ત તથા (અઝનાપણ્ણં ચ) એક
મુહુર્તના વાસઠિયા યોગાણુપચાસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ
કરીને વિભાગ કરવામાં આવેલ એ મંડળ પ્રદેશના (પણ્ણટ્ટિ) પાંસઠ ચૂર્ણિકા ભાગને
(ઉવાઙ્ણાવેત્તા) અઢણુ કરીને એટલા પ્રમાણવાળા પ્રદેશનું અતિક્રમણ કરીને ફરીથી ઇમણ
કરતો ચંદ્ર એજ નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. એજ પૂર્વોક્ત મંડળ પ્રદેશમાં યોગ
કરતા નથી. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવવા કહે છે. કારણકે ફરીથી એજ પ્રદેશમાં
એજ નક્ષત્રની સાથે એ યુગના કાલાતિક્રમના સમયમાં યથાર્થ કેવળજ્ઞાનના બળથી

મુપાદત્તે, પદ્મપશ્ચાન્નક્ષત્રાતિક્રમથ પૂર્વોક્તાષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રમુહૂર્તસંખ્યાયા દ્વિગુણસંખ્યાયા તુલ્યતા ભવેત્ । અષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણાં મુહૂર્તપરિમાણં તુ ઇકોનવિંશત્યધિકાન્યઘૃષ્ટાશતાનિ મુહૂર્તાનામ્-૮૧૯ । એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિ દ્વાપષ્ટિભાગા, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્મપષ્ટિઃ સપ્તપષ્ટિભાગાશ્ચેતિ-(૮૧૯।૧૬।૧૬) इदमष्टाविंशतिनक्षत्राणां मूहूर्तपरिमाणं द्विगुणं कार्यम्-(८१९।१६।१६) × २ = (१६३८।३२।३२) अत उक्तम्-‘सोलस अद्वतीसे मुहुत्तसयाइ’ अष्टात्रिंशदधिकानि षोडशशतानि मूहूर्तानाम्, एकस्य च मूहूर्तस्यैकोनपञ्चाशद्द्वापष्टि-भागः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पञ्चपष्टिः सप्तपष्टिभागश्चेति सर्वथोपपद्यते । तदेवं ताद-शेन-तत्सदृशेन तेन नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् देशे-अन्यस्मिन् मण्डलप्रदेशे यावता कालेन पुनरपि-भूयोऽपि योग उपजायते तावान् कालविशेष उक्तः ॥

तदनन्तर विवक्षित नक्षत्र યોગ મેં ખી વહાં સે આરંભ કરકે છપ્પન નક્ષત્ર કા અતિક્રમણ કાલ મેં ફિર સે ડસી નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરતા હૈ । છપ્પન નક્ષત્રોં કો છોડ કરકે પૂર્વોક્ત અઢાઈસ નક્ષત્ર કી મુહૂર્ત સંખ્યા સે તુલ્યતા હોતી હૈ । અઢાઈસ નક્ષત્રોં કા મુહૂર્ત પરિમાણ આઠ સો ડત્રીસ મુહૂર્ત ૮૧૯ । તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ હોતે હૈ । (૮૧૯ । ૧૬ । ૧૬) અઢાઈસ નક્ષત્રોં કે ઇસ મુહૂર્ત પરિમાણ કો દુગુના કરે (૮૧૯ । ૧૬ । ૧૬) + ૨ (૧૬૩૮ । ૩૨ । ૩૨) અતએવ કહા હૈ કિ (સોલસ અઢત્રીસમુહુત્તસયાઈ) સોલહ સો અડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ડનચાસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડ-સઠિયા પૈસઠ ભાગ ઇસ પ્રકાર સર્વથા હોતા હૈ । તત્સમાન નક્ષત્ર ડસ નક્ષત્ર કે સાથ અન્ય મંડલપ્રદેશ મેં જિતને કાલ મેં ફિર સે યોગ હોતા હૈ, ડતના કાલ વિશેષ કહા હૈ ।

જ્યોતિષકની ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ'બુદ્ધીપમાં છપ્પનજ નક્ષત્રો હોય છે, તે પછી વિવક્ષિત નક્ષત્રયોગમાં પણ ત્યાંથી આરંભ કરીને છપ્પન નક્ષત્રના અતિક્રમણ કાળમાં ફરીથી એજ નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે. છપ્પન નક્ષત્રોને છોડીને પૂર્વોક્ત અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોની મુહૂર્ત સંખ્યાથી સમાનતા થાય છે. અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોનું મુહૂર્ત પરિમાણ આઠસો ઓગણીસ ૮૧૬ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થાય છે. (૮૧૬।૧૬।૧૬) આઠસો ઓગણીસ નક્ષત્રોના આ મુહૂર્ત પરિમાણને બમણા કરે તો (૮૧૬।૧૬।૧૬) + ૨ = (૧૬૩૮।૩૨।૩૨) થાય છે. તેથીજ કહ્યું છે કે-(સોલસઅઢત્રીસે મુહુત્તસયાઈ) સોળસો આડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગણ પચાસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પાંસઠ ભાગ આ પ્રમાણે સર્વથા થાય છે. તેની સમાન નક્ષત્ર એ નક્ષત્રની સાથે અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં જેટલા કાળમાં ફરીથી યોગ કરે છે. એટલો કાળ વિશેષ કહેણ છે,

અથ સમ્પ્રતિ તસ્મિન્નેવ દેશે તાદૃશેન તેન વા નક્ષત્રેણ સહ ધ્રુવોઽપિ યોગો યાવતા કાલેન ભવતિ તાવન્તં કાલવિશેષં પ્રતિપાદયતિ—‘તા જેળં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણ ણં ચંદ્રે જોયં જોણ્ઠ જંસિ દેસંસિ સે ણં હમાઈં ચડપણ્ણ મુહુત્તસહસ્સાઈં ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે ચંદ્રે અણ્ણેણં તારિસણ્ણં જોયં જોણ્ઠ તંસિ દેસંસિ’ તાવદ્ યેનાદ્ય નક્ષત્રેણ ચન્દ્રો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ દેશે સ ખલુ હમાનિ ચતુઃપશ્ચાશ્ચતાનિ મુહૂર્ત્તસહસ્તાણિ નવ ચ મુહૂર્ત્તશતાનિ ઉપાદાય પુનરપિ સ ચન્દ્રોઽન્યેન તાદૃશેન યોગં યુનક્તિ તસ્મિન્ દેશે ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ અથ—વિવક્ષિતે દિને યેન નક્ષત્રેણ સહ ચન્દ્રો યોગં યુનક્તિ—યોગમશ્નુતે યસ્મિન્ દેશે—યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે સ એવ સ્વકક્ષાયાં ભ્રમન્ ચન્દ્રઃ હમાનિ—વક્ષ્યમાણસંખ્યાકાનિ ચતુઃ પશ્ચાશ્ચન્દ્રમુહૂર્ત્તસહસ્તાણિ નવ ચ મુહૂર્ત્તશતાનિ=૫૪૯૦૦ ‘ઉવાહ્ણાવેત્તા’ ઉપાદાય—ગૃહીત્વા—અતિક્રમ્ય પુનરપિ ભ્રમન્ સ એવ ચન્દ્રોઽન્યેન તાદૃશેનૈવ—તત્સદૃશેનૈવ નક્ષત્રેણ સહ યોગં યુનક્તિ—સહયોગમશ્નુતે તસ્મિન્નેવ—મળ્ડલપ્રદેશે ॥—ઋથમેતદવસીયત્ત્વમિતિ ચેત્ અત્ર ભાવના પ્રોચ્યતે—વિવક્ષિતે યુગે વિવક્ષિતાનામ્ અષ્ટાવિંશતેર્મુહૂર્ત્તાનાં મધ્યે યેન નક્ષ-

અવ ઉસ મંડલપ્રદેશ મેં ઉસકે સમાન અથવા ઉસ નક્ષત્ર કે સાથ ફિર સે જિતને કાલ મેં યોગ પ્રાપ્ત હોતા હૈ, ઉસ કાલવિશેષ કા પ્રતિપાદન કરતા હૈ—(તા જે ણં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણ ચંદ્રે જોયં જોણ્ઠ જંસિ દેસંસિ સે ણં હમાઈં ચડ-પણ્ણમુહુત્તસહસ્સાઈં ણવ ય મુહુત્તસયાઈં ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ ચંદ્રે અણ્ણેણં તારિસણ્ણં જોયં જોણ્ઠ તંસિ દેસંસિ) હસ વિવક્ષિત દિન મેં જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં જિસ નક્ષત્ર કે સાથ ચંદ્ર યોગ પ્રાપ્ત કરતા હૈ, ઉસી મંડલ પ્રદેશ મેં વહી સ્વકક્ષા મેં ભ્રમણ કરતા હુવા ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ સંખ્યા વાલે ચોપન હજાર નવસો મુહૂર્ત્ત કો ૫૪૯૦૦ (ઉવાહ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરકે અર્થાત્ અતિક્રમણ કરકે ફિર સે ભ્રમણ કરતા હુવા વહ ચંદ્ર દૂસરે ઉસી પ્રકાર કે નક્ષત્ર કે સાથ ઉસી મંડલપ્રદેશ મેં યોગ પ્રાપ્ત કરતા હૈ । યહ કિસ પ્રકાર સે હોતા હૈ સો કહતે હૈ—અવ હસકી ભાવના દિશ્વલાતે હૈ—વિવક્ષિત યુગ મેં વિવક્ષિત અઠાઈસ

હવે આ મંડળપ્રદેશમાં તેની સરખા અથવા એ નક્ષત્રની સાથે ફરીથી બેટલા કાળમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, એ કાળવિશેષનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે—(તા જેળં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણ ચંદ્રે જોયં જોણ્ઠ જંસિ દેસંસિ સે ણં હમાઈં ચડપણ્ણમુહુત્તસહસ્સાઈં ણવ ય મુહુત્ત-સહસ્સાઈં ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે ચંદ્રે અણ્ણેણં તારિસણ્ણં જોયં જોણ્ઠ તંસિ દેસંસિ) આ વિવક્ષિત દિવસમાં જે મંડળ પ્રદેશમાં જે નક્ષત્રની સાથે ચંદ્ર યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. એજ મંડળમાં એજ સ્વકક્ષામાં ભ્રમણ કરતા વક્ષ્યમાણ સંખ્યાવાળી ચોપન હજાર નવસો ૫૪૯૦૦ મુહૂર્ત્ત (ઉવાહ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ અતિક્રમણ કરીને ફરીથી ભ્રમણ કરતા ચંદ્ર ખીબા એજ પ્રકારના નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, આ ફેવી ફીતે થાય છે ? તે બતાવવામાં આવે છે,

ત્રેણ સહ યસ્મિન્ દેશે-યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે યદા ચન્દ્રમસો યોગો જાતો ભૂયસાઽસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે દેશે તદૈવ તેનૈવ નક્ષત્રેણ સહ યોગો વિવક્ષિતયુગાદારમ્બ્ય તૃતીયે યુગે ભવતિ નતુ દ્વિતીયે યુગે યોગઃ સ્યાત્ કુત ઇતિ ચેત ? ઉચ્યતે-ઇદ્ધ યુગાદિત આરમ્બ્ય પ્રથમે નક્ષત્રમાસે યાનિ એકાનિ અષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણિ સમતિક્રામન્તિ દ્વિતીયેન નક્ષત્રમાસેન તેઘ્યાઽપરાણિ-દ્વિતીયાનિ, તતો ભૂયસ્તૃતીયેન, તતોઽપરાણિ તૃતીયાનિ, તતશ્ચ ચતુર્થેન નાક્ષત્રમાસેનૈવં ક્રમેણ ભૂયો ભૂયશ્ચક્રવાલમળ્ડલક્રમેણ તાન્યેવ પ્રથમાનિ અષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણિ દ્વિતીય તૃતીયચતુર્થાદિમળ્ડલભ્રમણસકલકાલં પૂરયતિ ચન્દ્રઃ । યુગે ચ નક્ષત્રમાસાઃ સપ્તપટ્ટિઃ, સા ચ સપ્તપટ્ટિ સંખ્યા વિપમા તેન વિવક્ષિતયુગપરિસમાપ્તો અન્યસ્ય યુગસ્ય પ્રારમ્ભે યાનિ વિવક્ષિતયુગસ્યાદૌ શુક્તાનિ નક્ષત્રાણિ તેભ્યાઽપરાણ્યેવ-દ્વિતીયાન્યેવ ભોગમાયાન્તિ, નતુ

સુહૃતો મેં જિસ નક્ષત્ર કે સાથ જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં જવ ચંદ્રમા કા યોગ હુવા હો ફિર સે ડસી મંડલપ્રદેશ મેં ડસી સમય મેં ડસી નક્ષત્ર કે સાથ યોગ વિવક્ષિત યુગ સે તીસરે યુગ મેં હોતા હૈ । દૂસરે યુગ મેં યોગ નહીં હોતા હૈ । યહ કિસ પ્રકાર હોતા હૈ ? સો કહતે હૈ-યહાં યુગ કી આદિ સે આરમ્ભ કરકે પહલા નક્ષત્ર માસ મેં જો એક અઠાઈસ નક્ષત્ર અતિક્રમણ કરતે હૈ, દૂસરે નક્ષત્ર માસ મેં બે દૂસરે, તત્પશ્ચાત્ તીસરે કો, ચતુર્થ નક્ષત્રમાસ મેં ચૌથે કો હસ પ્રકાર કે પુનઃ પુનઃ ચક્રવાલ મંડલ ક્રમ સે વહી પહલે અઠાઈસ નક્ષત્રોં દૂસરે, તીસરે, એવં ચૌથે આદિ મંડલ મેં ભ્રમણ ક્રમ સે સંપૂર્ણ કાલ પૂરિત કરતે હૈ । એક યુગ કે નક્ષત્ર માસ સહસ્રહ હોતે હૈ બે સહસ્રહ કી સંખ્યા વિપમ હોતી હૈ, અતઃ વિવક્ષિત યુગ કી સમાપ્તિ મેં તથા અન્ય યુગ કે પ્રારમ્ભ મેં જો વિવક્ષિત યુગ કી આદિ મેં શુક્ત કિયે નક્ષત્ર હોતે હૈ, ડનસે અન્ય હી ઉપભોગ મેં આતે હૈ । વહી નક્ષત્ર પુનઃ નહીં આતે હૈ । કારણ કી અઠાઈસ નક્ષત્રોં કી

હવે તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે-વિવક્ષિત યુગમાં વિવક્ષિત અઠ્યાવીસ શુદ્ધતોમાં જે નક્ષત્રની સાથે જે મંડળ પ્રદેશમાં જ્યારે ચંદ્રમાનો યોગ થયો હોય ફરીથી એજ મંડળ પ્રદેશમાં એજ સમયે એજ નક્ષત્રની સાથે વિવક્ષિત યુગના ત્રીજા યુગમાં યોગ થાય છે. બીજા યુગમાં યોગ થતો નથી. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે. અહીં યુગની આદિથી આરંભ કરીને પહેલા નક્ષત્રમાસમાં જે એક અઠ્યાવીસ નક્ષત્રો અતિક્રમણ કરે છે, બીજા નક્ષત્રમાસમાં એ બીજા તે પછી ત્રીજા અને ચોથા નક્ષત્રમાસમાં ચોથા આ રીતના ફરી ફરીને ચક્રવાલમંડળ ક્રમથી એજ પહેલા અઠ્યાવીસ નક્ષત્રો બીજા, ત્રીજા અને ચોથા વિગેરે મંડળમાં ભ્રમણ ક્રમથી સંપૂર્ણ કાળ પૂર્ણ કરે છે. એક યુગમાં નક્ષત્ર માસ સહસ્રહ હોય છે. સહસ્રહની સંખ્યા વિપમ હોય છે. તેથી વિવક્ષિત યુગની સમાપ્તિમાં તથા અન્ય યુગના પ્રારંભમાં જે વિવક્ષિત યુગની આદિમાં ભોગવેલા નક્ષત્ર હોય છે. તેનાથી બીજા ઉપભોગમાં આવે છે. એજ નક્ષત્ર ફરી આવતા નથી. કારણકે અઠ્યાવીસ

તાનેવે । ‘અષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણાં સંખ્યાયાઃ સમત્વાત્, સપ્તપટ્ટિ નાક્ષત્રમાસાનાં સંખ્યાયાઃ વિપત્તવાચ્ચેતિ’ અથ યુગદ્વયં ચ ચતુર્વિંશત્ત્રયમાસશતં ભવતિ, ત્વા ચ ચતુર્વિંશત્ત્રયમાસ-સંખ્યા સમેતિ દ્વિતીયયુગપરિગમાપ્તૌ ચ પદ્ પચ્ચાશદપિ નક્ષત્રાણિ સમાપ્તિશ્ચુપયાન્તિ, તતો વિવક્ષિતયુગાદારમ્બ્ય તૃતીયે યુગે તેનૈવ નક્ષત્રેણ તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે તદા ચન્દ્રમસો યોગઃ સ્યાદિતિ નિશ્ચય પ્રચયઃ । યુગે ચ અહોરાત્રાણામ્ અષ્ટાદશશતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ ભવન્તિ, એકૈકસ્મિન્શ્વાહોરાત્રે મુહુર્ત્ત્રિંશત્તત્તોઽષ્ટાદશાનાં શતાનાં ત્રિંશદધિકાનાં ત્રિંશતા ગુણિતાનાં ભવતિ યથોક્તા મુહુર્ત્તસંખ્યા । યથા- $1૮૩૦ + ૩૦ = ૫૪૯૦૦$ જાતાનિ નવશતાધિકાનિ ચતુઃ પચ્ચાશત્ સહસ્રાણિ- ૫૪૯૦૦ યથોક્તં ચ મૂલે-(ચડવ્વણમુહુત્તસહસ્સાઈ ણવય મુહુત્તસયાઈ) ઇતિ યથોક્તશ્ચુપપદ્યતે ॥ તેન યથોક્તમુહુર્ત્તસંખ્યાતિક્રમે ચ તાદૃશેનૈવ-તત્સદૃશેનૈવ નક્ષત્રેણ સહ યોગમુપાગતસ્ય ચન્દ્રમસ સ્તસ્મિન્નેવ દેશે-તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે સ્યાત્, નતુ

સંખ્યા સમાન હી હોતી હૈ । તથા નાક્ષત્રમાસ સહસ્રઠ વિષમ સંખ્યાવાલે હોતે હૈં । અબ દોનોં યુગ મેં નક્ષત્ર માસ ચોતીસસો હોતે હૈં, વહ ચોતીસસો નાક્ષત્ર માસ કી સંખ્યા સમ હૈ અતઃ દૂસરે યુગ કી સમાપ્તિ મેં છપ્પન નક્ષત્ર ભી સમાપ્ત હો જાતે હૈં અતઃ વિવક્ષિત યુગ સે આરમ્ભ કારકે તીસરે યુગ મેં ડસી નક્ષત્ર કે સાથ ડસી મંડલ પ્રદેશ મેં ડસ સમય મેં ચંદ્રમા કા યોગ હોતા હૈ યહ નિશ્ચિત હૈ । એક યુગ મેં અઠારહ સો તીસ અહોરાત્ર હોતે હૈં, એક એક અહોરાત્ર મેં તીસ મુહૂર્ત્ત હોતે હૈં અતઃ અઠારહ સો તીસ કો તીસ સે ગુણા કરે જૈસે કિ- $1૮૩૦ \times ૩૦ = ૫૪૯૦૦$ ચોપન હજાર નવ સો ૫૪૯૦૦ હો જાતા હૈ । મૂલ મેં કહા ભી હૈ-(ચડવ્વણમુહુત્તસહસ્સાઈ ણવ ય મુહુત્તસયાઈ) ઇસ કથન કે અનુસાર યથોક્ત પ્રમાણ મિલ જાતા હૈ । અતઃ યથોક્ત મુહૂર્ત્ત સંખ્યા કા અતિક્રમણ કરને પર ડસી પ્રકાર કે નક્ષત્રોં કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત ચંદ્રમા કા ડસી મંડલ પ્રદેશ મેં યોગ હોતા હૈ । ડસ નક્ષત્ર કે સાથ

નક્ષત્રોની સંખ્યા સરખીજ છે તથા નક્ષત્રમાસ વિામ સંખ્યાવાળા હોય છે અને યુગમાં નક્ષત્રમાસ ચોતીસ હોય છે. એ ચોતીસે નક્ષત્રમાસની સંખ્યા સમ છે. તેથી બીજા યુગની સમાપ્તિમાં છપ્પન નક્ષત્રો સમાપ્ત થઈ જાય છે. તેથી વિવક્ષિત યુગથી આરંભ કરીને ત્રીજા યુગમાં એજ નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં એ સમયે ચંદ્રમાનો યોગ થાય છે. એ નિશ્ચિત છે. એક યુગમાં અઠારસોત્રીસ અહોરાત્ર હોય છે. એક એક અહોરાત્રમાં ત્રીસત્રીસ મુહૂર્તો હોય છે. તેથી અઠારસો ત્રીસનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો જેમકે- $1૮૩૦ + ૩૦ = ૫૪૯૦૦$ । ચોપન હજાર નવસો થઈ જાય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે. (ચડવ્વણ મુહુત્તસહસ્સાઈ ણવ ય મુહુત્તસયાઈ) આકથન પ્રમાણે યથોક્ત પ્રમાણ મળી જાય છે. તેથી યથોક્ત મુહૂર્ત્ત સંખ્યાનું અતિક્રમણ કરવાથી એજ પ્રદારના નક્ષત્રોની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરેલા ચંદ્રમાનો એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ થાય છે. એ નક્ષત્રની સાથે

તેન નક્ષત્રેણ, તન્ના ચ અન્યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશેષેનિ યથોક્તં ભાવનયા સિદ્ધયતીતિ ॥—‘ના જોળં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્ઝ જંસિં જંસિં દેસંસિં સે ણં ઇમાઈં ઇગં લક્ષ્ણં ણવ ય સહસ્સે અટ્ટ ય મુહુત્તસણ્ ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે ચંદે તેણં ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્ઝ તંસિં દેસંસિં’ તાવદ્ યેનાદ્ નક્ષત્રેણ ચન્દ્રો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ યસ્મિન્ દેશે સ સ્ખલ્લુ ઇમાન્યેકં લક્ષ્ણં નવ ચ મુહૂર્ત્તસહસ્રાણિ અટ્ટો ચ મુહૂર્ત્તશતાનિ ઉપાદાય પુનરપિ રા ચન્દ્ર સ્તેન નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ તસ્મિન્ દેશે ॥—તાવદિતિ પ્રગ્વન્ અથ—વિવક્ષિતે દિને યેન નક્ષત્રેણ યસ્મિન્ તસ્મિન્ વા મળ્ડલપ્રદેશે ચન્દ્રો યોગં યુનક્તિ—યેન નક્ષત્રેણ સહ વર્ત્તમાનઃ સન્ યસ્મિન્ દેશે તં તં કાલં પરિપૂરયતિ, સ એવ ભ્રમન્ ચન્દ્રઃ સ્ખલ્લુ ઇતિ વાક્યાલ્લઙ્કારે ઇમાનિ—વક્ષ્યમાણાં સંખ્યાક્રાન્તિ લક્ષ્યમેકં નવ ચ સહસ્રાણિ અટ્ટો શતાનિ ચ મુહૂર્ત્તાન્ ‘ઉવાહ્ણાવેત્તા’ ઉપાદાય—ગૃહીત્વા=અતિક્રમ્ય પુનરપિ—ભૂયોઽપિ મળ્ડલં પૂરયન્ સ એવ ચન્દ્ર સ્તેનૈવ પૂર્વોક્તિન નક્ષત્રેણ સહ યોગં યુનક્તિ તસ્મિન્નૈવ મળ્ડલપ્રદેશે’ અત્રાપિ ભાવના તુ પૂર્વપ્રતિદિતક્રમેણૈવ જ્ઞેયા, યુગ-દ્વયકાલઃ પટ્ટવિંશત્છતાનિ પટ્ટચધિકાનિ—૩૬૬૦ અહોરાત્રાણામ્, ઇકંકસ્મિન્નહોરાત્રે ચ

અથવા અન્ય મંડલપ્રદેશ મેં નહીં હોતા હૈ। યહ યથોક્ત ભાવના સે મિદ્ધ હોતા હૈ। (તા જે ણં અજ્ઞ નક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્ઝ જંસિં જંસિં દેસંસિં સે ણં ઇમાઈં ઇગં લક્ષ્ણં ણવ ય સહસ્સે અટ્ટ ય મુહુત્તસણ્ ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે ચંદે તે ણં ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્ઝ તંસિં દેસંસિં) વિવક્ષિત દિન મેં જિસ નક્ષત્ર કે સાથ, જિસ કિસી મી મંડલ પ્રદેશ મેં ચંદ્ર યોગ કરતા હૈ, અર્થાત્ જિસ નક્ષત્ર કે સાથ રહ કર જિસ મંડલ પ્રદેશ મેં ઉસ ઉસ કાલ કો પૂરિત કરતા હૈ. ભ્રમણ કરતા હુવા વહી ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ સંખ્યા અર્થાત્ એક લાખ નવ હજાર આઠ સો મુહૂર્ત્ત કો (ઉવાહ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરકે ફિર સે મંડલ પ્રદેશ કો પૂરિત કરતા હુવા વહી ચંદ્ર વહ પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર કે સાથ ઉસી મંડલ પ્રદેશ મેં યોગ કરતા હૈ। યહાં પર મી પૂર્વ પ્રતિપાદિતક્રમ સે ભાવના હોતી હૈ। દોનો યુગ કા કાલમાન છત્તીસ સો સાઠ ૩૬૬૦। અહોરાત્ર પરિમાણ કા

અથવા અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં થતો નથી, આ યથોક્ત ભાવનાથી સિદ્ધ થાય છે. (તા જેણં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણં ચંદે જોયં જોણ્ઝ જંસિં જંસિં દેસંસિં સે ણં ઇમાઈં ઇગં લક્ષ્ણં ણવ ય સહસ્સે અટ્ટ ય મુહુત્તસણ્ ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે ચંદે તેણં ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્ઝ તંસિં દેસંસિં) વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની સાથે જે કોઈ મંડળ પ્રદેશમાં ચંદ્રયોગ કરે છે. અર્થાત્ જે નક્ષત્રની સાથે રહીને જે મંડળ પ્રદેશમાં તે તે કાળને પૂર્ણ કરે છે, ભ્રમણ કરતો એજ ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ સંખ્યા અર્થાત્ એક લાખ નવહજાર આઠસો મુહૂર્ત્તને (ઉવાહ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરીને ફરીથી મંડળ પ્રદેશને પૂરિત કરીને એજ ચંદ્ર એ પૂર્વોક્ત નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરે છે. અહીં પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત કમથી ભાવના થાય છે. બન્ને યુગના કાળમાન છત્રીસસો સાઠ ૩૬૬૦ અહોરાત્ર પરિ-

ત્રિંશન્મુહૂર્તા ભવન્તિ, તેન પૃથ્વિકાનિ પદ્મત્રિંશચ્છતાનિ ત્રિંશતા ગુણનીયાનિ-૩૬૬૦ × ૩૦=૧૦૯૮૦૦ જાતાનિ લક્ષમેકં નવસહસ્રાણિ અષ્ટૌશતાનિ ચ મુહૂર્તાનામ્ । इत्येवं यथोक्ता मुहूर्तसंख्या भवति । अत एवोक्तं मूले-‘एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ट य मुहुत्तसए’ इति तदेवं तादृशेन तेन वा नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् तस्मिन् वा मण्डलप्रदेशे चन्द्रमसो योग लक्षप्रमाणं प्रतिपादितमिति ॥

अथ सम्प्रति सूर्यविषये तदाह-‘ता जेणं अज्ज णक्खत्ते णं सूरें जोयं जोएइ, जंसि देसंसि से णं इमाइं तिणि छावट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरिए अण्णेणं तारिसएणं चेव णक्खत्ते णं जोयं जोएइ तंसि देसंसि’ तावद् येनाद्य नक्षत्रेण सूर्यो-योगं युनक्ति यस्मिन् देशे स खलु इमानि त्रीणि पद पष्ठानि रात्रिन्दिवशतानि उपादाय पुनरपि स सूर्योऽन्येन तादृशेनैव नक्षत्रेण योगं युनक्ति तस्मिन् देशे ॥-तावदिति पूर्ववत् अद्य-विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह सूर्यो यस्मिन् देशे-यस्मिन् मण्डलप्रदेशे योगं युनक्ति-योग मश्नुते स एव स्वमण्डले भ्रमन् सूर्यः खलु-इति वाक्यालङ्कारे, इमानि-वक्ष्यमाण-

होता है । एक एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं उसको छत्तीस सो साठ का गुणा करे तो ३६६० × ३०=१०९८०० । एक लाख नव हजार आठ सो होते हैं । इस प्रकार यथोक्त मुहूर्त परिमाण हो जाता है । अतएव कहा है- (एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ट य मुहुत्तसए) इस प्रकार उसी प्रकार के अथवा उसी नक्षत्र के साथ अन्य अन्य मंडलप्रदेश में अथवा उसी मंडल-प्रदेश में चंद्रमा का योग लक्ष प्रमाण प्रतिपादित किया है ।

अब सूर्य नक्षत्र योग विषय में कथन किया जाता है-

(ता जे णं अज्ज णक्खत्ते णं સૂરે જોયં જોएइ जंसि देसंसि से णं इमाइं तिनि छावट्ठाइं राइंदियसयाइं उवाइणावेत्ता पुणरवि से सूरिए अण्णेणं तारि-सएणं चेव णક્खत्तेणं જોયં જોएइ તંસિ દેસંસિ) વિવક્ષિત દિવસ મેં જિસ નક્ષત્ર કે સાથ સૂર્ય જિસ મંડલપ્રદેશ મેં યોગ પ્રાપ્ત કરતા હૈ, સ્વમંડલ મેં

માણુ' થાય છે. એક એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેનાથી છત્રીસસો સાઠઠનો ગુણાકાર કરવો ૩૬૬૦+૩૦=૧૦૯૮૦૦ એક લાખ નવહજારનો આઠસો થાય છે. આ રીતે યથોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણ થઈ જાય છે તેથીજ કહ્યું છે-(एगं लक्खं णव य सहस्से अट्ट य मुहुत्तसए) આ રીતે એ પ્રકારના અથવા એજ નક્ષત્રની સાથે બીજા મંડળ પ્રદેશમાં અથવા એજ મંડળ પ્રદેશમાં ચંદ્રમાનો યોગ લક્ષ પ્રમાણનો પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. (તા જેણં અજ્જ ણક્ખત્તેણં સૂરે જોયં જોएइ जंसि देसंसि सेणं इमाइं तिनि छावट्ठाइं राइं दियसयाइं उवाइणवेत्ता पुणरवि से सूरिए अण्णेणं तारिसएणं चेव णक्खत्तेणं जोयं जोएइ तंसि देसंसि) વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની સાથે સૂર્ય જે મંડળ પ્રદેશમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, સ્વ

સંખ્યકાનિ ત્રીણિ પદ્ પૃથ્વિકાનિ રાત્રિન્દિવશતાનિ-૩૬૬ એતન્મિતાનિ અહોરાત્રાણિ 'ઉવા-
 ણાવેત્તા' ઉપાદાય-ગૃહીત્વા-અતિક્રમ્ય પુનરપિ-ભૂયોઽપિ ભ્રમન્ સ એવ સૂર્ય સ્તસ્મિન્નેવ
 મળ્ડલપ્રદેશે તાદૃશેનૈવ-તત્સદૃશેનૈવ અન્યેન નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ ચક્રવાલમળ્ડલપૂરણાન્તે
 સમયે, નતુ તેનૈવ નક્ષત્રેણ કુત્ત્વમિતિ ચેન્ ? ઉચ્યતે-ઇહ મળ્ડલભ્રમક્રમે ચન્દ્રો ભ્રમન્નેકેન
 નાક્ષત્રમાસેન અષ્ટાવિંશતિં નક્ષત્રાણિ ભુજ્કે, સૂર્યસ્તુ તાનિ નક્ષત્રાણિ અષ્ટાવિંશતિ સંખ્યાકાનિ
 પદ્ પૃથ્વિકૈસ્ત્રિભિરહોરાત્રશતૈ ભુજ્કે । પદ્ પૃથ્વિકૈસ્ત્રિભિરહોરાત્રશતૈરેકઃ સૂર્યસમ્વત્સરો
 ભવતિ પૂર્વોક્તિનિયમેન, તતોઽન્યૈસ્ત્રિભિરહોરાત્રશતૈઃ પદ્પૃથ્વિકૈરન્યાનિ-દ્વિતીયાનિ
 અષ્ટાવિંશતિં નક્ષત્રાણિ પરિભુજ્કે, તદનન્તરં ભૂયસ્તાન્યેવ પ્રથમાનિ અષ્ટાવિંશતિં નક્ષત્રાણિ
 તાવત્યા અહોરાત્રસંખ્યયા શનૈઃ શનૈઃ ગચ્છન્ ક્રમેણ યુનક્તિ । તતઃ પદ્ પૃથ્વિકારાત્રિ-
 ન્દિવશતત્રયાતિક્રમેણ સૂર્યસ્ય તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે તાદૃશેનૈવ અપરેણ નક્ષત્રેણ સહ યોગ

ભ્રમણ કરતા હુવા વહી સૂર્ય, જે વક્ષ્યમાણ ત્રીણ સો છિયાસઠ સંખ્યક ૩૬૬ ।
 અહોરાત્ર કો (ઉવાણાવેત્તા) ગ્રહણ કરકે અર્થાત્ અતિક્રમણ કરકે ફિર સે
 પરિભ્રમણ કરતા હુવા સૂર્ય ઉસી મંડલપ્રદેશ મેં ઉસી કે સમાન અન્ય નક્ષત્ર
 કે સાથ યોગ કરતા હૈ, ચક્રવાલ મંડલ કે પૂર્ણ હોને કે સમય મેં, અન્ય નક્ષત્ર
 કા યોગ કરતા હૈ ઉસી નક્ષત્ર કા નહીં । યહ કિસ પ્રકાર હોતા હૈ સો કહતે
 હૈ-યહાં મંડલ કે પરિભ્રમણક્રમ મેં ભ્રમણ કરતા હુવા ચંદ્ર એક માસ મેં અઠા-
 હસ નક્ષત્રોં કા ઉપભોગ કરતા હૈ । ઉન નક્ષત્રોં કો સૂર્ય અઠાઈસ હજાર ત્રીણ
 સો છિયાસઠ અહોરાત્ર મેં ભોગતા હૈ । ત્રીણ સો છિયાસઠ અહોરાત્ર કા એક
 સૂર્ય સંવત્સર હોતા હૈ । પૂર્વોક્ત નિયમાનુસાર અન્ય ત્રીણ સો છિયાસઠ અહો-
 રાત્ર દૂસરે અઠાઈસ નક્ષત્રોં કા ઉપભોગ કરતા હૈ, તત્પશ્ચાત્ ફિર સે વહી
 પૂર્વ કે અઠાઈસ નક્ષત્રોં કો ઉતની હી અહોરાત્ર સંખ્યા સે ધીરે ધીરે ગમન
 કરકે યોગ કરતા હૈ । પશ્ચાત્ ત્રીણસો છિયાસઠ અહોરાત્ર કો વ્યતીત કરકે

મંડળમાં ભ્રમણ કરતો એજ સૂર્ય આ વક્ષ્યમાણ ત્રણસો છાસઠ ૩૬૬ અહોરાત્રને
 (ઉવાણાવેત્તા) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ અતિક્રમણ કરીને ફરીથી પરિભ્રમણ કરીને સૂર્ય એજ
 મંડળ પ્રદેશમાં તેનાજ જેવા બીજા નક્ષત્રોની સાથે યોગ કરે છે. ચક્રવાળ મંડળ પૂર્ણ
 થવાના સમયે અન્ય નક્ષત્રનો યોગ કરે છે. એજ નક્ષત્રનો નહીં આ કઈ રીતે થાય છે ?
 તે બતાવે છે. અહીં મંડળના પરિભ્રમણ ક્રમમાં ભ્રમણ કરતો ચંદ્ર એક માસમાં અઠ્યા-
 વીસ નક્ષત્રોનો ઉપભોગ કરે છે. એ નક્ષત્રોને સૂર્ય અઠ્યાવીસ હજાર ત્રણસો છાસઠ
 અહોરાત્રમાં ભોગવે છે. ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રીનું એક સૂર્ય સંવત્સર થાય છે. પૂર્વોક્ત
 નિયમાનુસાર બીજા ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્ર બીજા અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોનો ઉપભોગ કરે છે.
 તે પછી ફરીથી એજ પહેલાના અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોને એટલીજ અહોરાત્ર સંખ્યાથી ધીરે
 ધીરે ગમન કરીને યોગ કરે છે. તે પછી ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્રને વીતાવીને એજ મંડળ

મુપયાતિ । નતુ તેનૈવ નક્ષત્રેણેતિ ॥ ‘તા જેળં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણં સૂરે જોયં જોણ્ઝ જંસિ દેસંસિ સે ણં હમાઈં સત્ત દુતીસં રાઈંદિયસયાઈં ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે સૂરે તેણં ચેવ ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્ઝ તંસિં દેસંસિ’ તાવત્ યેનાઘ નક્ષત્રેણ સૂર્યો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ દેસે સ સ્વલ્લુ હમાનિ સમ્પદ્ધાત્રિંશાનિ રાત્રિન્દિવશતાનિ ઉપાદાય પુનરપિ સ સૂર્ય સ્તેનૈવ ચ નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ તસ્મિન્ દેશે ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ અઘ-વિવક્ષિતે દિને યેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનઃ સૂર્યો યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે દેશે યોગં યુનક્તિ-યોગમુપાગતો ભવતિ-યોગ મશ્નુતે, તદનન્તરં શનૈઃ શનૈઃ સ્વકક્ષાયાં ભ્રમન્ સ એવ સૂર્ય સ્વલ્લુ તેનૈવ નક્ષત્રેણ તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે પુનરપિ-ભૂયોઽપિ દ્વિતીયસૂર્યસંવત્સરાન્તે યોગ મશ્નુતે, તદાનીં ચાહોરાત્ર સંખ્યાપ્રમાણાનિ હમાનિ-વક્ષ્યમાણસંખ્યાકાનિ ભવન્તિ યથા-સમ્પદ્ધતાનિ દ્વાત્રિંશાનિ-દ્વાત્રિંશદધિકાનિ રાત્રિન્દિવાનાં સંખ્યાપ્રમાણાનિ ભવન્તિ ॥ કથમેતાવતી સંખ્યા ભવતિ ચેત્ ? ઉચ્યતે યતો હિ એકસ્મિન્ સૂર્યસંવત્સરે સ્વલ્લુ રાત્રિન્દિવાનાં પ્રમાણાનિ ત્રીણિ શતાનિ પદ્મ પટ્ટચધિકાનિ-૩૬૬ ભવન્તિ, તર્હિ દ્વિતીયવર્ષાન્તે કિયન્તીતિ પદ્મપટ્ટચધિકં શતત્રયં દ્વાભ્યાં

સૂર્ય ઉસી મંડલપ્રદેશ મેં ઉસી પ્રકાર કે દૂસરે નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરતા હૈ । ઉસી નક્ષત્ર કે સાથ નહીં । (તા જે ણં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણં સૂરે જોયં જોણ્ઝ જંસિ દેસંસિ, સે ણં હમાઈં સત્ત દુતીસં રાઈંદિયસયાઈં ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે સૂરે તે ણં ચેવ ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્ઝ તંસિં દેસંસિ) વિવક્ષિત દિવસ મેં જિસ નક્ષત્ર કે સાથ રહા હુવા સૂર્ય જિસ મંડલપ્રદેશ મેં યોગ કરતા હૈ, તત્પશ્ચાત્ ધીરે ધીરે સ્વકક્ષા મેં ભ્રમણ કરતા વહી સૂર્ય ઉસી નક્ષત્ર કે સાથ ઉસી મંડલપ્રદેશ મેં ફિર સે દૂસરે સૂર્યસંવત્સર કે અંત મેં યોગ પ્રાપ્ત કરતા હૈ, ઉસ સમય અહોરાત્ર કા સંખ્યા કા પ્રમાણ વક્ષ્યમાણ પ્રકાર કા હોતા હૈ । જૈસે કિ સાતસો બત્તીસ અહોરાત્ર સંખ્યાપ્રમાણ હોતા હૈ । યહ સંખ્યા કિસ પ્રકાર સે હોતી હૈ ? સો કહતે હૈ—એક સૂર્ય સંવત્સર મેં રાત્રિદિવસ કા પ્રમાણ ત્રીસો છિયાસઠ હોતે હૈ ૩૬૬ । તો દૂસરે વર્ષ કે અન્ત મેં કિતની હોતી હૈ ?

પ્રદેશમાં એ પ્રકારના બીજા નક્ષત્રોની સાથે સૂર્ય યોગ કરે છે. એજ નક્ષત્રની સાથે નહીં, (તા જેળં અજ્ઞ ણક્ષત્રેણં સૂરે જોયં જોણ્ઝ જંસિ દેસંસિ, સે ણં હમાઈં સત્ત દુતીસં રાઈંદિયસયાઈં ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સે સૂરે નેણ ચેવ ણક્ષત્રેણં જોયં જોણ્ઝ તંસિં દેસંસિ) વિવક્ષિત દિવસમાં એ નક્ષત્રની સાથે રહેલ સૂર્ય એ મંડળપ્રદેશમાં યોગ કરે છે. તે પછી ધીરે ધીરે સ્વ કક્ષામાં ભ્રમણ કરતો એજ સૂર્ય એજ નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળ પ્રદેશમાં ફરીથી બીજા સૂર્ય સંવત્સરના અંતમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે તે સમયે અહોરાત્રીની સંખ્યાનું પ્રમાણ વક્ષ્યમાણ પ્રકારનું થાય છે. જેમકે—સાતસો બત્તીસ અહોરાત્ર સંખ્યા જેટલું પ્રમાણ થાય છે, આ સંખ્યા કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે— એક સૂર્ય સંવત્સરમાં રાત્રિ દિવસનું પ્રમાણ ત્રણસો છાસઠ થાય છે. ૩૬૬ તો બીજા વર્ષના અંતમાં

ગુણયતે-૩૬૬ × ૨=૭૩૨ જાતાનિ દ્વાવિંશદધિકાનિ સસગ્રતાનિ રાત્રિન્દિવપ્રમાણાનીતિ ॥
 'તા જેણં અજ્ઞ ણક્ષત્તેણં સૂરે જોયં જોણ્ઘં જંસિ દેસંસિ સેણં હમાઈં અટ્ટરસતીસાઈં રાઈંદિયસયાઈં
 ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સૂરે અણ્ણેણં ચેવ ણક્ષત્તેણં સૂરે જોયં જોણ્ઘં તંસિ દેસંસિ'
 તાવદ્ યેનાથ નક્ષત્રેણ સૂર્યો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ દેશે, સ સ્વલુ હમાનિ અષ્ટાદશત્રિંશાનિ
 રાત્રિન્દિવગ્રતાનિ ઉપાદાય પુનરપિ સૂર્યોઽન્યેનૈવ નક્ષત્રેણ સૂર્યોયોગં યુનક્તિ તસ્મિન્ દેશે ॥-
 તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ અથ-વિવક્ષિતે દિને યેન નક્ષત્રેણ સદ્ સૂર્યો યોગં યુનક્તિ-યોગમશ્નુતે
 યસ્મિન્ દેશે-યસ્મિન્ મંડલપ્રદેશે સ એવ સ્વમંડલેષુ સ્વકક્ષાયાં ભ્રમન્ સૂર્યઃ હમાનિ-
 વક્ષ્યમાણસંહ્યાકાનિ અષ્ટાદશત્રિંશાનિ-ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશગ્રતાનિ રાત્રિન્દિવાનિ-
 અહોરાત્રપ્રમાણાનિ 'ઉવાહ્ણાવેત્તા' ઉપાદાય-ગૃહીત્વા-અતિક્રમ્ય પુનરપિ-ભૂયોઽપિ દ્વિતીય-
 યુગારમ્ભકાલે સ એવ સૂર્યોઽન્યેન-દ્વિતીયેન-અપરેણ નક્ષત્રેણ તસ્મિન્નેવ મંડલપ્રદેશે યોગં
 યુનક્તિ-યોગ સુપગચ્છતિ ॥ કથમેતદવસીયત્ત્વમ્ એતિ ચેત્ ॥ ઉચ્યતે-યતોહિ એકસ્મિન્ યુગે
 ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશગ્રતાનિ રાત્રિન્દિવપ્રમાણાનિ ભવન્તિ, યુગે ચ સૂર્યસંવત્સરાણિ પશ્ચ

યહ જાનને કે લિયે તીનસો છિયાસઠ કો દોસે ગુણાકરે ૩૬૬ + ૨=૭૩૨ તો
 સાતસો વત્તીસ અહોરાત્ર કા પ્રમાણ હોતા હૈ । 'તા જેણં અજ્ઞ ણક્ષત્તેણં
 સૂરે જોયં જોણ્ઘં, જંસિ દેસંસિ સેણં હમાઈં અટ્ટરસતીસાઈં રાઈંદિયસયાઈં
 ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સૂરે અણ્ણેણં ચેવ ણક્ષત્તેણં સૂરે જોયં જોણ્ઘં તંસિ
 દેસંસિ' હસ વિવક્ષિત દિન મેં જિસ નક્ષત્ર કે સાથ જિસ ચંદ્ર કે પ્રદેશ મેં
 સૂર્ય યોગ કરતા હૈ, ડસી મંડલ પ્રદેશ મેં સ્વકક્ષા મેં ભ્રમણ કરતા હુવા સૂર્ય
 યહ વક્ષ્યમાણ અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ કો (ઉવાહ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ
 કરકે અર્થાત્ વ્યતીત કરકે ફિરસે દૂસરે યુગારમ્ભકાલ મેં વહી સૂર્ય અન્ય
 નક્ષત્ર કે સાથ ડસી મંડલપ્રદેશ મેં યોગ કરતા હૈ । યહ કિસ પ્રકાર સે હોતા
 હૈ । હસકે લિયે કહતે હૈ-એક યુગ મેં અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર કા પ્રમાણ
 હોતા હૈ । એક યુગમેં સૂર્ય સંવત્સર પાંચ હોતે હૈ । ડનમેં પ્રથમવર્ષારંભ મેં નક્ષત્ર

કેટલી સંખ્યા થાય ? આ બાબુવા માટે ત્રણસો છાસઠનો બેથી ગુણાકાર કરવો ૩૬૬+૨= ૭૩૨ આ રીતે સાતસો બત્તીસ અહોરાત્રનું પ્રમાણ થઈ જાય છે. (તા જેણં અજ્ઞ ણક્ષત્તેણં સૂરે જોયં જોણ્ઘં, જંસિ દેસંસિ સેણં હમાઈં અટ્ટરસતીસાઈં રાઈંદિયસયાઈં ઉવાહ્ણાવેત્તા પુણરવિ સૂરે અણ્ણેણં ચેવ ણક્ષત્તેણં સૂરે જોયં જોણ્ઘં તંસિ દેસંસિ) આ વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની સાથે જે મંડળ પ્રદેશમાં સૂર્ય યોગ કરે છે, એજ મંડળ પ્રદેશમાં સ્વ કક્ષામાં ભ્રમણ કરતો સૂર્ય આ વક્ષ્યમાણ સંખ્યાવાળા અઠારસો ત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણને (ઉવાહ્ણાવેત્તા) ગ્રહણ કરીને અર્થાત્ વીતાવીને ફરીથી બીજા યુગારંભ કાળમાં એજ સૂર્ય બીજા નક્ષત્રની સાથે એજ મંડળપ્રદેશમાં યોગ કરે છે, આ કેવી રીતે થાય છે ? તે બાબુવા માટે કહે છે-એક યુગમાં અઠારસો ત્રીસ અહોરાત્રનું પ્રમાણ હોય છે. એક યુગમાં સૂર્ય

भवन्ति, तेषु प्रथमवर्षादौ नक्षत्रभोगक्रमे सूर्यस्य यादृशी परिस्थिति भवति, अर्थात् प्रथम-वर्षादौ विवक्षिते दिने सूर्यो येन नक्षत्रेण सह यस्मिन् मण्डलप्रदेशे युनक्ति-योगमुपगच्छति तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे तृतीयवर्षादौ योगमश्नुते, तथा च यादृशी स्थिति स्तृतीयवर्षादौ तादृश्येव स्थितिः पञ्चमवर्षादावपि भवति, नतु द्वितीयचतुर्थ-वर्षादौ तादृशी परिस्थिति दृश्यते इत्येवं भूयो भूय परिक्षणदृशापि प्रत्यक्ष मुपलभ्यते । अर्थाद् विषमवर्षाणामादौ-प्रथम-तृतीय-पञ्चमवर्षाणां प्रारम्भकाले समाना स्थिति रूप-लभ्यते, नतु द्वितीयचतुर्थयोः समवर्षयोः प्रारम्भे दृश्यते, तत्र तु अन्येन तत्सदृशेन नक्ष-त्रेण सह अन्यस्मिन् मण्डलप्रदेशे दृश्यते । अत्र कारणमपि प्रत्यक्षमेव यतो हि जम्बूद्वीपे द्वौ सूर्यौ द्वौ च चन्द्रमसौ द्वयोरपि सूर्याचन्द्रमसोर्मध्ये एकैकस्य भिन्नो भिन्न एव ग्रहादिकः

भोग क्रम में सूर्य की जिस प्रकार की परिस्थिति होती है, अर्थात् प्रथम वर्ष की आदि में विवक्षित दिन में सूर्य जिस नक्षत्र के साथ जिस मंडलप्रदेश में योग करता है, उसी नक्षत्र के साथ उसी मंडल प्रदेश में तीसरे वर्ष की आदि में योग करता है । तथा जिस प्रकार की स्थिति तीसरे वर्ष की आदि में होती है, उसी प्रकार की स्थिति पांचवें वर्ष की आदि में भी होती है । दूसरे या चतुर्थ वर्ष की आदि में उस प्रकार की स्थिति नहीं होती है । इस प्रकार बारबार परीक्षणदृष्टि से भी प्रत्यक्षसे ज्ञात होता है । अर्थात् विषम वर्ष की आदि में अर्थात् प्रथम, तीसरे, एवं पांचवें वर्ष के प्रारम्भकाल में समानस्थिति प्राप्त होती है, दूसरे या चौथे समवर्ष के प्रारम्भ में ऐसा नहीं दिखता है, यहां पर तो अन्य उसी प्रकार के नक्षत्र के साथ अन्य मंडल प्रदेश में दिखता है यहां परतो कारण भी प्रत्यक्ष ही है, कारण की जंबूद्वीप में दो सूर्य एवं दो चंद्र तथा दोनों सूर्य चंद्र के मध्य में एक एक का भिन्न

સંવત્સર પાંચ હોય છે. તેમાં પહેલા વર્ષારંભમાં નક્ષત્ર ભોગ ક્રમમાં સૂર્યની જે રીતની પરિસ્થિતિ હોય છે અર્થાત્ પ્રથમ વર્ષની આદિમાં વિવક્ષિત દિવસમાં સૂર્ય જે નક્ષત્રની સાથે જે મંડળ પ્રદેશમાં યોગ કરે છે એજ નક્ષત્રની સાથે અને એજ મંડળ પ્રદેશમાં ત્રીજા વર્ષની આદિમાં યોગ કરે છે. તથા જે પ્રકારની સ્થિતિ ત્રીજા વર્ષની આદિમાં હોય છે, એજ પ્રમાણેની સ્થિતિ પાંચમા વર્ષની આદિમાં પણ હોય છે. બીજા કે ચોથા વર્ષની આદિમાં એ પ્રમાણેની સ્થિતિ હોતી નથી. આ રીતે વારંવાર પરિક્ષણ દૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષથી પણ જણાય છે. અર્થાત્ વિષમ વર્ષની આદિમાં અર્થાત્ પહેલા ત્રીજા અને પાંચમા વર્ષના પ્રારંભકાળમાં સમાન સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા કે ચોથા સમ વર્ષના પ્રારંભમાં તેવું જણાતું નથી. અહીં તો બીજા એજ પ્રકારના નક્ષત્રની સાથે અન્ય મંડળ પ્રદેશમાં દેખાય છે. અહીં તેવું કારણ પણ પ્રત્યક્ષજ છે. કારણકે જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય અને બે ચંદ્ર તથા બેઠ સૂર્ય ચંદ્રની મધ્યમાં એક એકને અલગ અલગ ગૃહાદિ પરિવાર હોય છે. એ સૂર્ય

પરિવારોઽસ્તિ । તૌ સૂર્યૌ ચન્દ્રમસૌ ચ વર્ષદ્વયેન મળ્ડલપ્રદેશં સમ્પૂર્ણતયા પૂરયતઃ 'તયોરે-
કાન્તરેણોદયાસત્ત્વાત્) એકસ્મિન્ યુગે ચ વર્ષસંખ્યા પાંચૈવ । એકસ્મિન્ સૂર્યસંવત્સરે ચ
રાત્રિન્દિવપ્રમાણં સમાનમેવ પદ્મપૃષ્ઠધિકં શતત્રયમિતિ । તેન પ્રથમવર્ષાન્તા સંખ્યા દ્વિગુણા
સતિ દ્વિતીયવર્ષાન્તે સ્યાત્, ત્રિગુણા ચ તૃતીયવર્ષાન્તોદ્ભવા સંખ્યા સ્યાત્, ચતુર્ગુણા ચતુર્થ
વર્ષાન્તે ભવેત્, પચ્ચગુણા ચ પચ્ચમવર્ષાન્તોદ્ભવાસંભવેદિતિ તુ ગણિતક્રિયાપ્રસ્ફુટૈવ ।
યથા-૩૬૬-પ્રથમવર્ષાન્તે રાત્રિન્દિવાનિ ૩૬૬ × ૨ = ૭૩૨ દ્વિતીયવર્ષાન્તોદ્ભવાનિ
રાત્રિન્દિવપ્રમાણાનિ । ૩૬૬ × ૩ = ૧૦૯૮ તૃતીયવર્ષાન્તોત્પન્નાન્યહોરાણિ । ૩૬૬ × ૪ =
૧૪૬૪-ચતુર્થવર્ષાન્તે રાત્રિન્દિવપ્રમાણાનિ ૩૬૬ × ૫ = ૧૮૩૦ = પચ્ચમવર્ષાન્તે રાત્રિન્દિ-

ભિન્ન ગ્રહાદિ પરિવાર હોતા હૈ । વે સૂર્ય એવં ચંદ્ર દો વર્ષ મેં સંપૂર્ણ મંડલપ્રદેશ
કો પૂર્ણ કરતા હૈ । કારણ કી દોનોં કા એકાંતર સે ઉદયાસ્ત હોતા હૈ ।
એક યુગ મેં વર્ષ કી સંખ્યા પાંચ હી હોતી હૈ । એક સૂર્ય સંવત્સર મેં રાત્રિ
દિવસકા પ્રમાણ ૩૬૬ ત્રીસોછિયાસઠ દિનકા સમાન નહી હોતા હૈ । અતઃ
પ્રથમ વર્ષ કે અન્ત કી સંખ્યા દૂસરે વર્ષકે અંત મેં દુગુની હોતી હૈ, એવં ત્રીસરે
વર્ષ કે અંત મેં ત્રીન ગુની સંખ્યા હોતી હૈ । ચતુર્થ વર્ષ કે અંત મેં ચૌગુની હોતી
હૈ તથા પાંચવે વર્ષ કે અન્ત કી સંખ્યા પાંચ ગુની હોતી હૈ । ઇસ પ્રકાર ગણિત
ક્રિયા સે સ્પષ્ટ હી હૈ । જૈસે કિ-૩૬૬ પ્રથમ વર્ષ કે અન્ત મેં હોતે હૈં
૩૬૬ + ૨ = ૭૩૨ સાતસો વત્તીસ યહ દૂસરે વર્ષાન્તકી રાત્રિદિનપ્રમાણ
સંખ્યા હૈ । ૩૬૬ + ૩ = ૧૦૯૮ ત્રીસરે વર્ષ કે અન્ત કી અહોરાત્ર સંખ્યા
એક હજાર અઠાણવે રાત્રિ દિનકી હૈ ૩૬૬ + ૪ = ૧૪૬૪ ચૌદહસૌ ચોસઠ
યહ ચૌથે વર્ષ કી રાત્રિ દિન સંખ્યા હોતી હૈ ૩૬૬ + ૫ = ૧૮૩૦ યહ
પાંચવે વર્ષ કે અન્ત કી અહોરાત્ર પ્રમાણસંખ્યા અઠારહ સો ત્રીસ કી

અંદ્ર એ વર્ષમાં સંપૂર્ણ મંડળ પ્રદેશને પૂર્ણ કરે છે. કારણકે બેઉનો એકાંતરથી ઉદય
થાય છે. એક યુગમાં વર્ષની સંખ્યા પાંચ જ હોય છે. એક સૂર્ય સંવત્સરમાં રાત્રિદિવસનું
પ્રમાણ ૩૬૬ ત્રણસો છાસઠનું દિવસ સરખું જ હોય છે. તેથી પહેલા વર્ષના અંતમાં બે
સંખ્યા હોય તે બીજા વર્ષના અંતમાં બમણી થાય છે. અને ત્રીજા વર્ષના અંતમાં ત્રણ
ગણી સંખ્યા થાય છે. ચોથા વર્ષના અંતમાં ચાર ગણી થાય છે. તથા પાંચમા વર્ષના અંતમાં
પાંચ ગણી સંખ્યા થાય છે. આ રીતે ગણિત ક્રિયાથી સ્પષ્ટ જ છે, જેમકે-૩૬૬+૫ પહેલા
વર્ષના અંતમાં ત્રણસો છાસઠ થાય છે. બીજા વર્ષના અંતમાં ૩૬૬+૨=૭૩૨ સાતસો
બત્રીસ થાય છે આ બીજા વર્ષની અંતના રાત્રિ દિવસના પ્રમાણની સંખ્યા છે.
૩૬૬+૩=૧૦૯૮ ત્રીજા વર્ષના અન્તની રાત્રિ દિવસ પ્રમાણની સંખ્યા એક હજારને
અઠાણ રાત્રિ દિવસની છે. ૩૬૬+૪=૧૪૬૪ ચૌદસો ચોસઠ આ ચોથા વર્ષની રાત્રિ
દિવસની સંખ્યા થાય છે. ૩૬૬+૫=૧૮૩૦ આ પાંચમા વર્ષના અન્તની અહોરાત્ર
પ્રમાણની સંખ્યા અઠારસો ત્રીસ થાય છે. મૂળ ગ્રંથમાં પણ આજ પ્રમાણે કહ્યું છે,

વાનીતિ । મૂલગ્રન્થેऽપિ એવમેવ યથા—‘તિણિ છાવટ્ટાઈ રાઈંદિયસયાઈ’ દ્વિતીયે—‘સત્તદુ-
ત્તીસ રાઈંદિયસયાઈ’ ટ્રાન્નિશદધિ ક્રાનિ સપ્તશતાનિ રાત્રિન્દિવાનિ ત્રિતીયવર્ષાન્તે ભવન્તીતિ ।
તતશ્ચ તૃતીયવર્ષાન્તે—‘ચોદસ ચડણટ્ટિરાઈંદિયસયાઈ’ ચતુઃ પટ્ટચધિકાનિ ચતુર્દશશતાનિ
રાત્રિન્દિવાનિ ચતુર્થવર્ષાન્તે ભવન્તિ, ॥ પશ્ચમવર્ષાન્તે ચ ‘અટ્ટારસતીસાઈ રાઈંદિયસયાઈ’
ત્રિન્નિશદધિકાનિ રાત્રિન્દિવાનામષ્ટાદશશતાનિ પશ્ચમવર્ષાન્તે ભવન્તીતિ પ્રતીતિરુત્પાદનીયા ॥
‘તા જેણં અજ્જ ણક્કલ્લેણં સૂરે જોયં જોણ્હ જંસિ ણં દેસંસિ તેણં હમાઈં છત્તીસં સટ્ટાઈં રાઈં-
દિયસયાઈં ઉવાઙ્ણાવેત્તા પુણરપિ સે સૂરે તેણં ચેવ ણક્કલ્લેણં જોયં જોણ્હ તંસિ ણં દેસંસિ’
તાવદ્ યેનાદ્વ નક્ષત્રેણ સૂર્યો યોગં યુનક્તિ યસ્મિન્ દેશે તેનં હમાનિ પટ્ટત્રિન્નિશદ્ પટ્ટિઃ રાત્રિ-
ન્દિવશતાનિ ઉપાદાય પુનરપિ સ સૂર્ય સ્તંનૈવ ચ નક્ષત્રેણ યોગં યુનક્તિ તસ્મિન્ સ્વલ્લુ દેશે ॥
—તાવદિતિ પૂર્વવન્ અથ—વિવક્ષિતે દિને યેન નક્ષત્રેણ સહ સૂર્યો યોગં યુનક્તિ—યોગ મુપ-
ગચ્છતિ યસ્મિન્ સ્વલ્લુ દેશે સ્વલ્લુ ઇતિ વાવચાલકારે યસ્મિન્ મળ્ડલપ્રદેશે યોગ મશ્નુતે તત્ર
પ્રદેશે હમાનિ—વક્ષ્યમાણસંખ્યાકાનિ “છત્તીસં સટ્ટાઈં રાઈંદિયસયાઈં” પટ્ટચધિકાનિ પટ્ટ-
હોતી હૈ । મૂલ ગ્રન્થ મેં મીં હસી પ્રકાર સે કહા હૈ—‘તિણિ છાવટ્ટાઈં રાઈંદિય-
સયાઈં’ પ્રથમ વર્ષાન્તે ત્રીસો છિયામઠ અહોરાત્ર દૂસરે મેં ‘સત્તદુત્તીસ રાઈંદિય
સયાઈં’ દૂસરે વર્ષ કે અંત મેં સાત સો બત્તીસ અહોરાત્ર હોતે હૈં । તદનન્તર
ત્રીસરે વર્ષ કે અન્ત મેં એક હજાર અઠાણવેં અહોરાત્ર હોતા હૈં તથા (ચોદસ-
ચડસટ્ટિ રાઈંદિયસયાઈં) ચૌદહસો ચૌસઠ અહોરાત્ર ચૌથે વર્ષ કે અંત મેં
હોતે હૈં । પાંચવેં વર્ષ કે અંતમેં (અટ્ટારસતીસાઈં રાઈંદિયસયાઈં) અઠારહસો
ત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ પાંચવેં વર્ષ કે અંત મેં હોતા હૈ, એસી પ્રતીતિ હોતી હૈં
(તા જેણં ણક્કલ્લેણં સૂરે જોયં જોણ્હ, જંસિ દેસંસિ તેણં હમાઈં છત્તીસં સટ્ટાઈં
રાઈંદિયસયાઈં ઉવાઙ્ણાવેત્તા પુણરપિ સે સૂરે તેણં ચેવ ણક્કલ્લેણં જોયં જોણ્હ
તંસિ ણં દેસંસિ) વિવક્ષિત દિન મેં જિસ નક્ષત્ર કે સાથ સૂર્ય યોગ પ્રાપ્ત કરતા
હૈ, હસ મળ્ડલ પ્રદેશ મેં યે વક્ષ્યમાણસંખ્ય (છત્તીસં સટ્ટાઈં રાઈંદિયસયાઈં)

(તિણિ છાવટ્ટાઈં રાઈંદિયસયાઈં) પહેલા વર્ષના અંતમાં ત્રણસોછાસઠ અહોરાત્ર ણીળ
વર્ષાન્તરમાં (સત્ત દુત્તીસ રાઈંદિયસયાઈં) ણીળ વર્ષના અંતમાં સાતસો બત્તીસ અહોરાત્ર
થાય છે. તે પછી ત્રીજા વર્ષના અંતમાં એઠ્ઠાઠાર અઠાણ અહોરાત્ર થાય છે, તથા
(ચોદસ ચડસટ્ટિ રાઈંદિયસયાઈં) ચૌદસો ચૌસઠ અહોરાત્ર ચૌથા વર્ષના અંતમાં થાય છે.
પાંચમા વર્ષના અંતમાં (અટ્ટારસ ત્રીસાઈં રાઈંદિયસયાઈં) અઠારસો ત્રીસ અહોરાત્ર
પ્રમાણ પાંચમા વર્ષના અંતમાં થાય છે; તેમ પ્રતીતિ થાય છે. (તા જેણં ણક્કલ્લેણં સૂરે
જોયં જોણ્હ, જંસિ દેસંસિ તેણં હમાઈં છત્તીસં સટ્ટાઈં રાઈંદિયસયાઈં ઉવાઙ્ણાવેત્તા પુણરપિ
સે સૂરે તેણં ચેવ ણક્કલ્લેણં જોયં જોણ્હ તંસિ ણં દેસંસિ) વિવક્ષિત દિવસમાં જે નક્ષત્રની
સાથે સૂર્ય યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, એ મળ્ડલ પ્રદેશમાં જે વક્ષ્યમાણ સંખ્યાવાળા (છત્તીસં

ત્રિંશચ્છતાનિ રાત્રિન્દિવપ્રમાણાનિ ભવન્તિ, અતઃ એવોક્તસંખ્યાકાનિ '૩૬૬૦' પ્તાદન્તિ રાત્રિન્દિવપ્રમાણાનિ 'ઉવાઙ્ણાવેત્તા' ઉપાદાય-ગૃહીત્વા-અતિક્રમ્ય પુનરપિ-ભૂયોઽપિ દ્વિતીય-યુગાન્તે સ એવ સ્વલક્ષ્યાયાં ભ્રમન્ સૂર્ય સ્તેનૈવ નક્ષત્રેણ તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે ચ યોગં યુનક્તિ-યોગમુપશચ્છતીતિ કથમત્ર પ્રતીતિરિતિ ચેદુચ્યતે-

યતો હિ અત્રોક્તાન્યહોરાત્રપ્રમાણાનિ દ્વિતીયયુગાન્તોદ્ભવાનિ સન્તિ? યુગદ્વયે ચ દશ સૂર્ય રામ્વત્સરાણિ ભવન્તિ । તતો યુગદ્વયાતિક્રમે एकादશે વર્ષે સૂર્યસ્ય ભૂયોઽપિ સૂર્યસ્વ નૈનૈવ નક્ષત્રેણ સહ તસ્મિન્નેવ મળ્ડલપ્રદેશે યોગ ઉપપદ્યતે ॥ પૂર્વપ્રદર્શિતગણિતદિશા પચ્ચમ-વર્ષાન્તે ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશાનિ રાત્રિન્દિવપ્રમાણાનિ સિદ્ધાનિ સન્તિ-૧૮૩૦ । તેન દ્વિતીયયુગાન્તે તાન્યેવ દ્વિગુણિતાનિ યદિ કૃતાનિ સ્યુસ્તદા ભવન્ત્યેવ ભવેયુરેવ । યથા- $1830 \times 2 = 3660$ અતઃ ઉક્તમ્-'છત્તીસં સદ્ઘાઈં રાઈંદિવસયાઈં' પદત્રિંશચ્છતાનિ પૃથ્ચ-ધિકાનિ રાત્રિન્દિવાનિ ભવન્તીતિ સર્વથા સમુપપદ્યતે इति ॥ સૂ. ૬૯ ॥

છત્તીસસો સાઠ રાત્રિદિન પ્રમાણ હોતા હૈ । અતઃ એવ ઉક્ત સંખ્યા (૩૬૬૦) વાલે રાત્રિદિન પ્રમાણકો (ઉવાઙ્ણાવેત્તા) અતિક્રમણ કરકે ફિરસે બી દુસરે યુગ કે અંત મેં વહી સ્વલક્ષ્યા મેં ભ્રમણ કરતા સૂર્ય ઉસી નક્ષત્ર કે સાથ ઉસી મળ્ડલ પ્રદેશ મેં યોગ પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ઇસમેં કયા પ્રતીતિ હૈ? ઇમકે લિયે કહતે હૈ-યહાં પર કહે હુવે અહોરાત્ર પ્રમાણ દુસરે વર્ષ કે અન્ત કા કહા હૈ; દો યુગ મેં સૂર્ય સંવત્સર દસ હોતે હૈ । તત્પશ્ચાત્ દો યુગ સમાપ્ત હોને પર ગ્યારહવે વર્ષ મેં સૂર્ય કા પુનઃ ઉસી નક્ષત્ર કે સાથ ઉસી મળ્ડલપ્રદેશ મેં યોગ હોતા હૈ । પૂર્વ કહી હુઈ ગણિત પ્રક્રિયા સે પાંચવે વર્ષ કે અંત મેં અર્થાત્ પ્રથમ યુગ કે અન્ત મેં અઠારહ સો ત્રીસ ૧૮૩૦ અહોરાત્ર કા પ્રમાણ સિદ્ધ હોતા હૈ । અતઃ દુસરે યુગ કે અંત મેં વહી પ્રમાણ દુગુના હોતા હૈ અર્થાત્ ઉસ સમય $1830 \times 2 = 3660$ ઇસ પ્રકાર છત્તીસ સો સાઠ હોતે હૈ, અતઃ એવ કહા હૈ

સદ્ઘાઈં રાઈંદિવસયાઈં છત્તીસસો સાઠ રાત્રિ દિવસ પ્રમાણ થાય છે. અતઃ એવ ત્રણસો સાઠઠ એ રીતે કહું છે ૩૬૬૦ ઉક્ત સંખ્યાવાળા રાત્રિ દિવસ પ્રમાણને (ઉવાઙ્ણાવેત્તા) અતિક્રમણ કરીને ફરીથી પણ બીજા યુગના અંતમાં એજ સ્વ લક્ષ્યામાં ભ્રમણ કરતો સૂર્ય એજ નક્ષત્રની સાથે એજ મળ્ડલ પ્રદેશમાં યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. આમાં શું પ્રતીતિ છે? તે માટે કહે છે-અહીં કહેલ અહોરાત્રનું પ્રમાણ બીજા વર્ષના અંતનું કહેલ છે. બે યુગમાં સૂર્ય સંવત્સર દસ થાય છે. તે પછી બે યુગ સમાપ્ત થાય ત્યારે અગીયારમા વર્ષમાં સૂર્યની ફરીથી એજ નક્ષત્રની સાથે અને એજ મળ્ડલ પ્રદેશમાં યોગ થાય છે પહેલાં કહેલ ગણિતપ્રક્રિયાથી પાંચમા વર્ષના અંતમાં અર્થાત્ પહેલા યુગના અંતમાં અઠારસો ત્રીસ અહોરાત્રનું પ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે. તેથી બીજા યુગના અંતમાં એજ પ્રમાણ બમણું થય છે. અર્થાત્ એ વખતે $1830 + 2 = 3660$ આ રીતે છત્તીસો સાઠ થાય છે. તેથી

અથ સમ્પ્રતિ-દ્વયો દ્વયો શ્વન્દ્ર સૂર્યયોઃ સમકાલે નક્ષત્રયોગૌ કથમિતિ શક્તાં પરિહર-
ન્નાહ-‘તા જયા ણં’ इत्यादि ।

મૂળમ્-તા જયા ણં इमे चंदे गइ समावण्णए भवइ तथा णं इतरे
वि चंदे गइ समावण्णए भवइ, जया णं इतरे वि चंदे गइ समावण्णए
भवइ तथा णं इमे वि चंदे गइ समावण्णए भवइ, ता जया णं इमे
सूरिए गइ समावण्णए भवइ तथा णं इतरे वि सूरिए गइ समावण्णे
भवइ, जया णं इतरे सूरिए गइ समावण्णे भवइ तथा णं इमे वि
सूरिए गइ समावण्णे भवइ । एवं गहे वि णक्खत्ते वि । ता जया णं
इमे चंदे जुत्ते जोगेणं भवइ तथा णं इतरे वि चंदे जुत्ते जोगे णं भवइ,
जया णं इतरे चंदे जुत्ते जोगे णं भवइ तथा णं इमे वि चंदे जुत्ते
जोयणं भवइ, एवं સૂરે વિ ગહે વિ ણક્ખત્તે વિ, સયા વિ ણં ચંદા જુત્તા
જોણ્હિં સયા વિ ણં સૂરા જુત્તા જોણ્હિં સયા વિ ણં ગહા જુત્તા જોગેહિં
સયા વિ ણં ણક્ખત્તા જુત્તા જોણ્હિં દુહયો વિ ણં ચંદા જુત્તા જોગેહિં
દુહયો વિ ણં સૂરા જુત્તા જોણ્હિં દુહયો વિ ણં ગહા જુત્તા જોણ્હિં
દુહયો વિ ણં ણક્ખત્તા જુત્તા જોણ્હિં, મંડલં સયસહસ્સેણં અટ્ટાણડત્તાણ
સણ્હિં છેત્તા ઇચ્ચેસ ણક્ખત્તે પરિભાગે ણક્ખત્તવિજણ પાહુડે
આહિણ્તિ વેમિ ॥સૂ૦ ૭૦॥

॥ इति दसमस्त पाहुडस्त बावीसइमं पाहुडपाहुडं समप्तं ॥

છાયા-તાવદ્ યદા खलु अयं चन्द्रो गतिसमापन्नो भवति तदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो
गतिसमापन्नो भवति । यदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो गतिसमापन्नो भवति तदा खलु अयमपि
चन्द्रो गति समापन्नो भवति । यदा खलु अयं सूर्यः गतिसमापन्नो भवति तदा खलु
इतरोऽपि सूर्यः गतिसमापन्नो भवति यदा खलु इतरोऽपि सूर्यो गतिसमापन्नो भवति,
तदा खलु अयमपि सूर्यः गति समापन्नो भवति । एवं ग्रहोऽपि, नक्षत्रमपि ।

(छत्तीसं सट्ठाइं राइंदियसयाइं) छत्तीस सो साठ अहोरात्र होते हैं सर्वथा
समुचित सप्रमाण होता है ॥ सू० ६९ ॥

કહ્યું છે-(છત્તીસં સટ્ઠાઈં રાઈંદિયસયાઈં) છત્તીસસો સાઠઠ અહોરાત્ર પ્રમાણ થાય છે. આ
કથન સર્વથા સમુચિત સપ્રમાણ થાય છે. ॥ સૂ. ૬૯ ॥

તાવત્ યદા खलु अयं चन्द्रो युक्तो योगेन भवति तदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो युक्तो योगेन भवति । यदा खलु इतरश्चन्द्रो युक्तो योगेन भवति, तदा खलु अयमपि चन्द्रो युक्तो योगेन भवति । एवं सूर्योऽपि, ग्रहोऽपि, नक्षत्रमपि । सदापि खलु चन्द्रो युक्तो योगैः, सदापि खलु सूर्यो युक्तो योगैः, सदापि खलु ग्रहा युक्ताः योगैः, सदापि खलु नक्षत्राणि युक्तानि योगैः, उभयतोऽपि खलु चन्द्रो युक्तो योगैः, उभयतोऽपि खलु सूर्यो युक्तो योगैः, उभयतोऽपि खलु ग्रहा युक्ताः योगैः, उभयतोऽपि नक्षत्राणि युक्तानि योगैः ॥ मण्डलं शतसहस्रेण अष्टनवत्या शतैश्छित्त्वा इत्येषः नक्षत्रक्षेत्रविभागो नक्षत्रविचये प्राभृते आख्यात-इति ब्रवीमि ॥ सू. ७० ॥

इति दशमस्य प्राभृतस्य द्वाविंशतितमं प्राभृतप्राभृतं समाप्तम् ।

ટીકા-एकोनसप्ततितमे सूत्रे यादृशनामकं यन्त्रक्षेत्रं यस्मिन् मण्डलप्रदेशे चन्द्रेण सह योग मुपागच्छति तदेव नक्षत्रं तादृशमन्य द्वा नक्षत्रं तस्मिन्नेव मण्डलप्रदेशे चन्द्रेण सूर्येण वा योग मुपागच्छतीति-प्रतिपादितम् । किन्तु इह जम्बूद्वीपे द्वौ सूर्यौ द्वौच चन्द्रमसौ, तौ चैकान्तरेणोदयं गच्छतः, तयोश्चैकैकस्य भिन्न भिन्न एव ग्रहादिकः परिवार-इति श्रुत्वाऽपि कश्चिद् यदि एवं मन्येत यथा भिन्न काल मण्डलेषु, चन्द्रादीनां गतिरपि भिन्नकालोत्पन्नत्वाद् भिन्नेव, नक्षत्रादिभिः सह योगोऽपि तेषां चन्द्रसूर्याणां भिन्न एव, तर्हि कथं सम-

अथ दो दो चंद्र सूर्य का समकाल में किस प्रकार नक्षत्र योग होता है ? इस शंका को दूर करते हुवे कहते हैं-

ટીકાર્થ-उनसठवें सूत्र में जिस नामवाला जो नक्षत्र हो एवं जिस मंडल प्रदेश में चंद्र के साथ योग प्राप्त करता है वही नक्षत्र उसी प्रकार से या अन्य नक्षत्र उसी मंडल प्रदेश में चंद्र के साथ या सूर्य के साथ योग प्राप्त करता है इस प्रकार प्रतिपादन किया है । परंतु इस जंबूद्वीप में दो सूर्य एवं दो चंद्र एकान्तर से उदय को प्राप्त होते हैं । उन दोनों के एक एक का भिन्न भिन्न गृहादि परिवार होता है, इस प्रकार सुनकर भी यदि कोई इस प्रकार से मान लेवे कि भिन्नकाल वाले मंडलों में चंद्रादि की गति भी भिन्नकाल में उत्पन्न

હવે અખે ચંદ્ર સૂર્યનાં સમકાળમાં કેવી રીતે નક્ષત્રયોગ થાય છે ? આ શંકાનું નિવારણ કરતાં કહે છે.

ટીકાર્થ-એગણસાઠમા સૂત્રમાં જે નામવાળું જે નક્ષત્ર હોય અને જે મંડળ પ્રદેશમાં ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે એજ નક્ષત્ર એજ પ્રમાણે અથવા અન્ય નક્ષત્ર એજ મંડળ પ્રદેશમાં ચંદ્રની સાથે અથવા સૂર્યની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરેલ છે. પરંતુ આ જમ્બૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય અને બે ચંદ્ર એકાન્તરથી ઉદયને પ્રાપ્ત કરે છે. એ બન્નેમાં એક એકનો ગ્રહાદિ પરિવાર અલગ અલગ હોય છે. આ પ્રમાણે સાંભળીને પણ જો કોઈ એવી રીતે માની લેકે ભિન્ન કાળવાળા મંડળોમાં ચંદ્રાદિની ગતિ પણ ભિન્ન કાળમાં ઉત્પન્ન થવાથી અલગજ હોય છે.

કાલે સમમણ્ડલમુક્તમિતિ શઙ્કાપનોદાર્થમાહ—‘તા જયા ણં’ इत्यादिना—‘ता जया णं इमे चंदे गइसमावण्णे भवइ तथा णं इयरेवि चंदे गइसमावण्णे भवइ’ तावद् यदा खलु अयं चन्द्रो गति समापन्नो भवति तदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो गति समापन्नो भवति ॥—तावत्—एकोन सप्ततिसूत्रे प्रतिपादितविषयश्रवणोद्भवशङ्कापरिहारं श्रूयतां तावत्, ‘जया णं—यदा खलु यस्मिन् काले—यस्मिन् समये खलु—इति निश्चयेन अयं—पुनरुक्तो वर्तमानः—प्रत्यक्ष उपलभ्यमानो भरतक्षेत्रं प्रकाशयन् विवक्षितं श्वैकचन्द्रो विवक्षिते मण्डलप्रदेशे गच्छन् गतिसमापन्नो भवति—गतियुक्तो भवति तदा—तस्मिन्नेव काले—तस्मिन्नेव समये ‘इयरे वि’ इतरोऽपि—अपरोऽपि—द्वितीयोऽपि चन्द्रः ऐरवतक्षेत्रं प्रकाशयन् विवक्षितो द्वितीयोऽपि चन्द्रस्तस्मिन्नेव विवक्षिते मण्डले ‘गइसमावण्णए भवइ’ गतिसमापन्नको भवति—गतियुक्तो भवति । ‘जया णं इयरे वि चंदे गइ समावण्णए भवइ तथा णं इमे वि चंदे गइसमावण्णए भवइ’ यदा खलु इतरोऽपि चन्द्रो गति समापन्नको भवति तदा खलु अयमपि चन्द्रो गति समापन्नको होने से भिन्न ही होती है । उन सूर्य चंद्र का नक्षत्र के साथ योग भी भिन्न ही होता है, तो समकाल में सममंडल किस प्रकार से कहा है ? इस शंका को दूर करने के लिये कहते हैं (ता जया णं) इत्यादि ।

(ता जया णं इमे चंदे गइसमावण्णे भवइ तथा णं इયરે વિ ચંદે ગइસમાવણ્ણે ભવइ) उनसत्तरवें सूत्र में प्रतिपादित विषय के श्रवण से उत्पन्न हुई शंका का परिहार इस प्रकार से है सो सुनिये—(जया णं) जिस समय में यह प्रत्यक्ष से उपलभ्यमान भरतक्षेत्र को प्रकाशित करता हुआ विवक्षित एकचंद्र विवक्षित मंडल में गमन करता हुआ गति युक्त होता है, उस समय (इयरे वि) दूसरा चंद्र भी ऐरवतक्षेत्र को प्रकाशित करता हुआ उसी विवक्षित मंडल में (गइसमावण्णए भवइ) गतियुक्त होता है, (जया णं इયરે વિ ચંદે ગइસમાવણ્ણે ભવइ तथा णं इमे વિ ચંદે ગइસમાવણ્ણए भवइ) जिस समय में एवं जिस मंडलप्रदेश में अन्य अर्थात् ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र गतिवाला

એ સૂર્ય ચંદ્રનો નક્ષત્રો સાથેનો યોગ પણ જિનનજ હોય છે. તો સમકાળમાં સમમંડળ કેવી રીતે કહેલ છે ? આશંકાને દૂર કરવા માટે કહે છે—(તા જયા ણં) ઇત્યાદિ

(તા જયા ણં इमे चंदे गइसमावण्णे भवइ तथा णं इयरे वि चंदे गइसमावण्णए भवइ) યોગણુ સિત્તેરમા સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલ વિષયના શ્રવણથી ઉત્પન્ન થયેલ શંકાનું નિવારણ આ પ્રમાણે છે—તે સાંભળો (જયા ણં) જે સમયે આ પ્રત્યક્ષથી ઉપલભ્ય માન ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતો વિવક્ષિત એક ચંદ્ર વિવક્ષિત મંડળમાં ગમન કરીને ગતિયુક્ત થાય છે. એ સમયે (इयरेवि) બીજો ચંદ્રમા ઐરવત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરીને એજ વિવક્ષિત મંડળમાં (गइसमावण्णए भवइ) ગતિયુક્ત થાય છે, (जया णं इयरे वि चंदे गइ समावण्णे भवइ तथा णं इमेवि चंदे गइसमावण्णए भवइ) જે સમયે અને જે મંડળ પ્રદેશમાં

भवति ॥—तावदिति पूर्ववत् यस्मिन् काले यस्मिन् मण्डलप्रदेशे च, इतरोऽपि—अन्योऽपि—
ऐरवतक्षेत्रप्रकाशकोऽपि चन्द्रः गतिममापन्नो भवति—गति युक्तो भवति तस्मिन्नेव काले
तस्मिन्नेव समये अयमपि—भरतक्षेत्रप्रकाशकचन्द्रो विवक्षिते काले विवक्षिते मण्डलप्रदेशे
च गतिसमापन्नो भवति । इत्योश्चन्द्रयोर्मण्डलगतिममानत्वादिति ॥

सम्प्रति—सूर्यगतिविषयमाह—‘ता जया णं इमे सूरिण गइसमावण्णे भवइ तथा णं इयरे
वि सूरिण गइसमावण्णे भवइ, जया णं इयरे सूरिण गइसमावण्णे भवइ तथा णं इमेवि
सूरिण गइसमावण्णे भवइ’ तावत् यदा खलु अयं सूर्यो गतिममापन्नो भवति तदा खलु इत-
रोऽपि सूर्यो गतिममापन्नो भवति । यदा खलु इतरः सूर्यः गतिममापन्नो भवति तदा खलु
अयमपि सूर्यः गतिममापन्नो भवति—तावदिति प्राग्बत् यदा—यस्मिन् कालेऽयं प्रत्यक्षोप-
लभ्यमानो भरतक्षेत्रं प्रकाशयन् विवक्षितः सूर्यो विवक्षिते मण्डलप्रदेशे गति युक्तो भवति
तस्मिन्नेव विवक्षिते काले विवक्षिते मण्डलप्रदेशे च इतरोऽपि—अपरोऽपि—ऐरवतक्षेत्र-
प्रकाशकोऽपि सूर्यः गतियुक्तो भवति । एवमेव यस्मिन् विवक्षिते काले यस्मिन् विवक्षिते
मण्डलप्रदेशे ऐरवतक्षेत्रप्रकाशकोऽपरोऽन्यः सूर्यः गतिसमापन्नो भवति, तस्मिन्नेव विव-
होता हैं, उसी समय यह भरतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र भी विवक्षितकाल में एवं
विवक्षित मंडलप्रदेश में गति समापन्नक होता है । कारण की दोनों चंद्र की
मंडलगति समान ही होती है ।

अब सूर्य की गति विषय में कहते हैं—(ता जयाणं इमे सूरिण गइसमा-
वण्णे भवइ, तथा णं इयरे वि सूरिण गइसमावण्णे भवइ, जया णं इयरे
सूरिण गइसमावण्णे भवइ, तथा णं इमे वि सूरिण गइसमावण्णे भवइ’ जिस
काल में यह प्रत्यक्ष दृश्यमान विवक्षित सूर्य भरतक्षेत्र को प्रकाशित करता
हुवा विवक्षित मंडलप्रदेश में गति युक्त होता है, उसी विवक्षित काल में
तथा विवक्षित मंडलप्रदेश में दूसरा ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक सूर्य भी गति युक्त
होता है । इसी प्रकार विवक्षित काल में तथा जिस विवक्षित मंडलप्रदेश में
ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक अन्य सूर्य गति युक्त होता है, उसी विवक्षित काल में

अन्य अर्थात् ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र પણ ગતિયુક્ત થાય છે, એ સમયે આ ભરતક્ષેત્ર
પ્રકાશક ચંદ્ર પણ વિવક્ષિત ક્ષણમાં અને વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં ગતિ સમાપન્નક થાય
છે, કારણકે બેઉ ચંદ્રની મંડળ ગતિ સરખીજ હોય છે.

હવે સૂર્યની ગતિના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે—(તા જયા ણં ઇમે સૂરિણ ગइसमा-
वण्णे भवइ, तथा णं इयरे वि सूरिण गइसमावण्णे भवइ, जया णं इयरे सूरिण गइसमावण्णे
भवइ, तथा णं इमे वि सूरिण गइसमावण्णे भवइ) બે કાળે આ પ્રત્યક્ષ દશ્યમાન વિવક્ષિત
સૂર્ય ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરીને મંડળ પ્રદેશમાં ગતિ યુક્ત થાય છે. એજવિવ-
ક્ષણમાં તથા વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં બીજો ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક અન્ય સૂર્ય

ક્ષિતે મળ્ડલપ્રદેશે ચાયં પ્રત્યક્ષત ઉપલભ્યમાનો ભરતક્ષેત્ર પ્રકાશકઃ પ્રથમોઽપિ સૂર્યઃ ગતિ સમાપન્નો ભવતિ । દ્વયોરેકસૂત્રગતયોઃ પદ્માન્તરયોઃ સમ્મુખસ્થયોઃ સ્થિતત્વાદિતિ ॥ સમ્પ્રતિ-ગ્રહગતિમાહ-‘(એવં ગદેવિ ણક્ષત્તે વિ) ગ્રહોઽપિ, નક્ષત્રમપિ ॥-એવં-પૂર્વોક્તપ્રકારેણ ગ્રહેઽપિ દ્વૌ આલાપકૌ યોજનીયૌ, તથા નક્ષત્રેઽપિ દ્વાવાલાપકૌ વક્તવ્યૌ, તદ્વથા ગ્રહે-‘જયા ણં ઇમે ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્ તયા ણં ઇયરે વિ ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ હવદ્ । જયા ણં ઇયરે ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્ તયાણં ઇમે વિ ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ હવદ્’ યસ્મિન્ કાલે પ્રત્યક્ષોપલભ્યમાનોઽયં ગ્રહો જમ્બૂદ્વીપગતભરતક્ષેત્રં પ્રકાશયન્ ભ્રમન્નયં ગ્રહપરિવારો ગતિયુક્તો ભવતિ તદા-તસ્મિન્નેવ મળ્ડલે-મળ્ડલપ્રદેશે ઇતરોઽપિ-અપરોઽપિ ઐરવતક્ષેત્રપ્રકાશકસ્ય ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા ગ્રહપરિવારોઽપિ ગતિસમાપન્નઃ-ગતિયુક્તો ભવતીત્યર્થઃ ॥ નક્ષત્રે યથા-

તથા વિવક્ષિત મંડલપ્રદેશ મેં યહ પ્રત્યક્ષ સે ઉપલભ્યમાન ભરતક્ષેત્ર પ્રકાશક પ્રથમ સૂર્ય મી ગતિ સમાપન્નક હોતા હૈ, કારણ કી દોનોં એક સૂત્રગત તથા છહ ભાન્તર કે સન્મુખ હોને સે ઇસ પ્રકાર હોતા હૈ ।

અવ ગ્રહગતિ કે વિષય મેં કહતે હૈં-(એવં ગદે વિ ણક્ષત્તે વિ) ઇસ પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે ગૃહ કે વિષય મેં મી દો આલાપક યોજિત કર લેવેં તથા નક્ષત્ર કે વિષય મેં મી દો આલાપક કહ લેને ચાહિયે । જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-(જયાણં ઇમે ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્, તયાણં ઇયરે વિ ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્ । જયાણં ઇયરે ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્, તયાણં ઇમે વિ ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્) જિસ સમય પ્રત્યક્ષ દૃશ્યમાન યહ ગ્રહ જંબૂદ્વીપ મેં વર્તમાન ભરતક્ષેત્ર કો પ્રકાશિત કર ભ્રમણ કરતા હુવા યહ ગ્રહ પરિવાર ગતિ યુક્ત હોતા હૈ, ડસ સમય ડસી મંડલપ્રદેશ મેં દૂસરા ઐરવતક્ષેત્ર પ્રકાશક ચંદ્ર કા અથવા સૂર્ય કા ગ્રહ પરિવાર મી ગતિ યુક્ત હોતા હૈ । નક્ષત્ર કે વિષય મેં ઇસ

ગતિયુક્ત થાય છે, એજ પ્રમાણે વિવક્ષિત કાળમાં તથા જે વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક સૂર્ય પણ ગતિયુક્ત થાય છે. એજ વિવક્ષિત કાળમાં તથા વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં આ પ્રત્યક્ષથી ઉપલબ્ધમાન ભરતક્ષેત્ર પ્રકાશક પહેલો સૂર્ય પણ ગતિ સમાપન્નક થાય છે. કારણકે બન્ને એક સૂત્ર ગત તથા છબાન્તરની સન્મુખ હોવાથી આ પ્રમાણે થાય છે.

હવે ગ્રહની ગતિના વિષયમાં કહેવામાં આવે છે-(એવં ગદે વિ ણક્ષત્તેવિ) આ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ગ્રહના વિષયમાં પણ જે આલાપકો યોજીત કરી લેવા તથા નક્ષત્રના વિષયમાં પણ જે આલાપકો કહી લેવા જે આ પ્રમાણે છે-(જયા ણં ઇમે ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્ તયા ણં ઇયરે વિ ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્, જયા ણં ઇયરે ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્, તયા ણં ઇમે વિ ગદે ગદ્સમાવળ્ણણ ભવદ્) જે સમયે આ પ્રત્યક્ષ દૃશ્યમાન આ ગ્રહ જંબૂદ્વીપમાં વર્તમાન ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરીને ભ્રમણ કરતો આ ગ્રહ પરિવાર ગતિયુક્ત થાય છે, એ સમયે એજ મંડળ પ્રદેશમાં ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક બીજા ચંદ્રને

‘જયા ણં ઇમે ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે હવઈ તયા ણં ઇયરે વિ ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ । જયા ણં ઇયરે ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ તયા ણં ઇમે વિ ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ’ યસ્મિન્ વિવક્ષિતે કાલે યસ્મિન્ વિવક્ષિતે મળ્હલપ્રદેશે ચ સ્ખલ્હુ ઇતિ વાક્યાલક્ષ્ણે ઇદં-પુરોદ્દશ્યમાનં નક્ષત્રમળ્હલં ગતિસમાપન્નકં-ગતિ યુક્તં ભવતિ, તસ્મિન્નેવ વિવક્ષિતે કાલે તસ્મિન્નેવ વિવક્ષિતે મળ્હલપ્રદેશે ચ ઇતરમપિ-અન્યદપિ-એરવતક્ષેત્રગતમપિ નક્ષત્રમળ્હલં ગતિયુક્તં ભવતિ ? એવમેવ યસ્મિન્ વિવક્ષિતે સમયે યસ્મિન્ વિવક્ષિતે મળ્હલપ્રદેશે ચ ઇતરમ્-એરવતક્ષેત્રગતં નક્ષત્રમળ્હલં ગતિયુક્તં ભવતિ, તસ્મિન્નેવ વિવક્ષિતે કાલે તસ્મિન્નેવ વિવક્ષિતે મળ્હલપ્રદેશે ઇદમપિ-પુરોદ્દશ્યમાનમપિ-ભરતક્ષેત્રગતં નક્ષત્રમળ્હલં સ્ખલ્હુ ‘ગઈસમાવણ્ણે હવઈ’ ગતિસમાપન્નકં ભવતિ-ગતિયુક્તં ભવતીત્યેવમાલાપકદ્વયં ગ્રહનક્ષત્રયોઃ સંયોજ્ય ઉવતં વ્યાખ્યાતં ચ,

સમ્પ્રતિ-ચન્દ્રસૂર્યયો નક્ષત્રયોગવિષયમધિકૃત્ય કથયતિ-‘તા જયા ણં ઇમે ચંદે જુત્તે જોગેણં હવઈ તયા ણં ઇયરે વિ ચંદે જુત્તે જોગેણં હવઈ, જયા ણં ઇયરે ચંદે જુત્તે જોગેણં પ્રકાર સે કહા હૈ’-(જયા ણં ઇમે ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે હવઈ, તયા ણં ઇયરે વિ ણક્ષત્તે ગઈ સમાવણ્ણે ભવઈ, જયા ણં ઇયરે ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ, તયા ણં ઇમે વિ ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ) જિસ વિવક્ષિતકાલ મેં તથા જિસ વિવક્ષિત મંડલપ્રદેશ મેં યહ આગે દ્રશ્યમાન નક્ષત્ર મંડલગતિ સમાપન્નક માને ગતિયુક્ત હોતા હૈ । ડસી વિવક્ષિત કાલ મેં એવં ડસી વિવક્ષિત મંડલપ્રદેશ મેં એરવતક્ષેત્ર મેં રહા હુવા નક્ષત્રમંડલ ભી ગતિયુક્ત હોતા હૈ । ડસી વિવક્ષિત કાલ મેં એવં ડસી વિવક્ષિત મંડલપ્રદેશ મેં યહ પુરઃ દ્રશ્યમાન ભરતક્ષેત્ર ગત નક્ષત્રમંડલ ભી (ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ) ગતિ યુક્ત હોતા હૈ ઇસ પ્રકાર ડો આલાપક ગ્રહ નક્ષત્ર કે વિષય મેં કહા ભી હૈ એવં વ્યાખ્યાત કિયા હૈ ।

અબ ચંદ્ર સૂર્ય કા નક્ષત્ર યોગ વિષય કો અધિકૃત કરકે કથન કિયા

અથવા સૂર્યના ગ્રહ પરિવાર પણ ગતિયુક્ત થાય છે.

નક્ષત્રના સંબંધમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. (જયા ણં ઇમે ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ) તયા ણં ઇયરે વિ ણક્ષત્તે ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ, જયા ણં ઇયરે ણક્ષત્તે ગઈ સમાવણ્ણે ભવઈ, તયા ણં ઇમે વિ ણક્ષત્તે ગઈ સમાવણ્ણે ભવઈ,) જે સમયે અને જે વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં આ સન્નુબ દ્રશ્યમાન નક્ષત્રમંડળ ગતિ સમાપન્નક એટલેકે ગતિયુક્ત હોય છે, એજ વિવક્ષિત કાળમાં અને એજ વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં એરવતક્ષેત્રમાં રહેલ નક્ષત્ર મંડળ પણ ગતિયુક્ત થાય છે. એજ વિવક્ષિત કાળમાં અને એજ વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં આ આગળ દ્રશ્યમાન ભરતક્ષેત્ર ગત નક્ષત્ર મંડળ પણ (ગઈસમાવણ્ણે ભવઈ) ગતિયુક્ત થાય છે. આ રીતે બન્ને આલાપકો ગ્રહ નક્ષત્રના વિષયમાં કહેલા છે અને વ્યાખ્યાત પણ કરેલા છે.

હવે ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રયોગ વિષયને અધિકૃત કરીને કથન કરવામાં આવે

હવ્હ તયા ણં હમે વિ ચંદે જુત્તે જોગેણં હવ્હ' તાવદ્ યદા સ્ખલુ અયં ચન્દ્રો યુક્તો યોગેન ભવતિ તદા સ્ખલુ ઇતરોઽપિ ચન્દ્રો યુક્તો ભવતિ યોગેન । યદા સ્ખલુ ઇતરશ્ચન્દ્રો યુક્તો યોગેન ભવતિ તદા સ્ખલુ અયમપિ ચન્દ્રો યુક્તો યોગેન ભવતિ ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ યદા-યસ્મિ વિવક્ષિતે કાલે યસ્મિશ્ચ વિવક્ષિતે મળ્ડલપ્રદેશે અયં ભરતક્ષેત્રપ્રકાશક શ્ચન્દ્રો યોગેન યુક્તઃ નક્ષત્રાદિપરિવારૈઃ સઠ વર્તમાનો ભવતિ તદા-તસ્મિન્નેવ વિવક્ષિતે કાલે તસ્મિન્નેવ વિવક્ષિત મળ્ડલપ્રદેશે તસ્મિન્નેવ ચ વિવક્ષિતે કાલે અયમપિ પુરોદ્દશ્યમાનો ભરતક્ષેત્ર પ્રકાશક શ્ચન્દ્રોઽપિ ગ્રહનક્ષત્રાદિ પરિવારૈર્યુક્તો ભવતિ યોગેનેતિ । 'एवं गहे वि सूर्ये वि णक्खत्ते वि' एवं ग्रहोऽपि, सूर्योऽपि, नक्षत्रमपि, ॥-एवं-पूर्वोक्तप्रकारेण-चन्द्रयोगोक्तवदालापकवदेव ग्रहविषये, सूर्यविषये नक्षत्रविषये च द्वौ द्वौ आलपकौ स्वयमूहनीयाविति । यथा-'ता जया णं इमे सूर्ये जुत्ते जोगेणं हवइ तया णं इयरे वि सूर्ये जुत्ते जोगे णं हवइ जया णं इयरे

જાતા હૈ-(તા જયા ણં હમે ચંદે જુત્તે જોગેણં હવ્હ, તયા ણં હયરે વિ ચંદે જુત્તે જોગેણં હવ્હ, જયા ણં હયરે ચંદે જુત્તે જોગેણં હવ્હ, તયા ણં હમે વિ ચંદે જુત્તે જોગેણં હવ્હ) जिस विवक्षितकाल में तथा जिस विवक्षित मंडलप्रदेश में इस भरतक्षेत्र को प्रकाशित करनेवाला चंद्र नक्षत्रादि परिवार के साथ योग युक्त होता है, उसी समय तथा उसी विवक्षित मंडलप्रदेश में दूसरा ऐरवतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र भी ग्रह नक्षत्रादि परिवार से योग युक्त होता है । तथा अन्य ऐरवत प्रकाशक चंद्र जिस विवक्षित मंडलप्रदेश में तथा जिस विवक्षितकाल में ग्रह नक्षत्रादि परिवार से युक्त होता है, तब उसी मंडलप्रदेश में एवं उसी विवक्षितकाल में यह पुरोवर्ति भरतक्षेत्र प्रकाशक चंद्र भी ग्रह नक्षत्रादि परिवार से युक्त होता है । (एवं गहे वि सूर्ये वि णक्खत्ते वि) इस पूर्वोक्त प्रकार से अर्थात् चंद्र योग के विषय में कहे गए आलापक के जैसे ही, ग्रह के विषय

છે (તા જયા ણં હમે ચંદે જુત્તે જોગેણં હવ્હ, તયા ણં હયરે વિ ચંદે જુત્તે જોગેણં હવ્હ, જયા ણં હયરે ચંદે જુત્તે જોગેણં હવ્હ, તયા ણં હમે ચંદે વિ જુત્તે જોગેણં હવ્હ) જે વિવક્ષિત સમયમાં તથા જે વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં આ ભરતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરવાવાળો ચંદ્ર નક્ષત્રાદિ પરિવારની સાથે યોગ યુક્ત થાય છે, એજ સમયે તથા એજ વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં બીજો ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક ચંદ્ર પણ અહીં નક્ષત્રાદિ પરિવારની સાથે યોગ યુક્ત થાય છે. તથા બીજો ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકાશક ચંદ્ર જે વિવક્ષિત મંડળ પ્રદેશમાં તથા જે વિવક્ષિત કાળમાં અહીં નક્ષત્રાદિ પરિવારની સાથે યોગ યુક્ત થાય છે, ત્યારે એજ મંડળ પ્રદેશમાં તથા એજ વિવક્ષિતકાળમાં આ પુરોવર્તિ ભરત પ્રકાશક ચંદ્ર પણ અહીં નક્ષત્રાદિ પરિવારથી યુક્ત થાય છે. (एवं गहे वि सूर्ये वि णक्खत्ते वि) આ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અર્થાત્ ચંદ્ર યોગના વિષયમાં કહેવામાં આવેલા આલાપકોની જેમજ અહીંના વિષયમાં, સૂર્યના વિષયમાં અને નક્ષત્રોના વિષયમાં બધાં આલાપકો

સૂરે જુત્તે જોયેણં હવઙ તયા ણં ઇમે વિ સૂરે જુત્તે જોયેણં હવઙ તા જયા ણં ઇમે ગહે જુત્તે જોગેણં હવઙ તયા ણં ઇયરે વિ ગહે જુત્તે જોણં હવઙ, । તા જયાણં ઇયરે ગહે જુત્તે જોણં હવઙ તયા ણં ઇમે વિ ગહે જુત્તા જોગેણં હવઙ ॥ તા જયા ણં ઇમે ણક્ષત્તે જુત્તા જોણં હવઙ તયા ણં ઇયરે વિ ણક્ષત્તે જુત્તા જોણં હવઙ, જયા ણં ઇયરે ણક્ષત્તે જુત્તા જોણં હવઙ તયા ણં ઇમે વિ ણક્ષત્તે જુત્તા જોણં હવઙ ઇતિ” ॥ “સયા વિ ણં ચંદા જુત્તા જોણં, સયાવિણં સૂરા જુત્તા જોણં, સયા વિ ણં ગહા જુત્તા જોણં, દુહઓ વિ ણં સૂરા જુત્તા જોણં, દુહઓ વિ ણં ગહા જુત્તા જોણં, દુહઓ વિ ણં ણક્ષત્તા જુત્તા જોણં” સદાપિ સ્વલુ ચન્દ્રો યુક્તો યોગૈઃ, સદાપિ સ્વલુ સૂર્યો યુક્તો યોગૈઃ, સદાપિ સ્વલુ ગ્રહાઃ યુક્તા યોગૈઃ સદાપિ સ્વલુ નક્ષત્રાણિ યુક્તાનિ યોગૈઃ । ઉભયતોઽપિ ચન્દ્રો

મેં, સૂર્ય કે વિષય મેં એવં નક્ષત્ર કે વિષય મેં દો દો આલાપક સ્વયં ઉદ્ભાવિત કરકે કહ લેવેં । જો હસ પ્રકાર સે હૈં—(તા જયા ણં ઇમે સૂરે જુત્તે જોગે ણં હવઙ, તયા ણં ઇયરે વિ સૂરે જુત્તે જોગે ણં હવઙ, જયા ણં ઇયરે સૂરે જુત્તે જોણં હવઙ, તયા ણં ઇમે વિ સૂરે જુત્તે જોણં હવઙ, તા જયા ણં ઇમે ગહે જુત્તે જોગેણં હવઙ, તયા ણં ઇયરે વિ ગહે જુત્તે જોણં હવઙ, તા જયા ણં ઇયરે ગહે જુત્તે જોણં હવઙ તયા ણં ઇમે વિ ગહે જુત્તે જોગેણં હવઙ, તા જયા ણં ઇમે ણક્ષત્તે જુત્તે જોણં હવઙ, તયા ણં ઇયરે વિ ણક્ષત્તે જુત્તે જોણં હવઙ, જયા ણં ઇયરે ણક્ષત્તે જુત્તે જોણં હવઙ, તયા ણં ઇમે વિ ણક્ષત્તે જુત્તે જોણં હવઙ) ઇતિ (સયા વિ ણં ચંદા જુત્તા જોણં સયાવિ ણં સૂરા જુત્તા જોણં સયાવિ ણં ગહા જુત્તા જોણં, સયા વિ ણં ણક્ષત્તા જુત્તા જોણં, દુહઓ વિ ણં ચંદા જુત્તા જોણં, દુહઓ વિ ણં સૂરા જુત્તા જોણં, દુહઓ વિ ણં ગહા જુત્તા જોણં દુહઓ વિ ણં ણક્ષત્તા જુત્તા જોણં) જબ દો ચંદ્ર યોગ યુક્ત હોતે હૈ, ડસ સમય દો સૂર્ય ણી યોગ યુક્ત હોતે હૈ । સદા ગ્રહ યોગ યુક્ત હોતે હૈ,

સ્વયં ઉદ્ભાવિત કરીને કહી લેવા જે આ પ્રમાણે છે—(તા જયા ણં ઇમે સૂરે જુત્તે જોગેણં હવઙ, તયા ણં ઇયરે વિ સૂરે જુત્તે જોગેણં હવઙ, જયા ણં ઇયરે સૂરે જુત્તે જોણં હવઙ, તયા ણં ઇમે વિ સૂરે જુત્તે જોણં હવઙ, તા જયા ણં ઇમે ગહે જુત્તે જોગેણં હવઙ, તયા ણં ઇયરે વિ ગહે જુત્તે જોણં હવઙ તા જયા ણં ઇયરે ગહે જુત્તે જોણં હવઙ તયા ણં ઇમે વિ ગહે જુત્તે જોણં હવઙ તા જયા ણં ઇમે ણક્ષત્તે જુત્તે જોણં હવઙ, તયા ઇમે વિ ણક્ષત્તે જુત્તે જોણં હવઙ જયા ણં ઇયરે ણક્ષત્તે જુત્તે જોણં હવઙ, તયા ણં ઇયરે વિ ણક્ષત્તે જુત્તે જોણં હવઙ) ઇતિ સયા વિ ણં ચંદા જુત્તા જોણં સયા વિ ણં સૂરા જુત્તા જોણં સયા વિ ણં ગહા જુત્તા જોણં સયા વિ ણં ણક્ષત્તા જુત્તા જોણં, દુહઓ વિ ણં ગહા જુત્તા જોણં, દુહઓ વિ ણં ણક્ષત્તા જુત્તા જોણં) ન્યારે ણે ચંદ્રયોગ યુક્ત હોય છે ત્યારે ણે સૂર્યો પણ યોગ યુક્ત થાય છે, સદાગ્રહો યોગ યુક્ત હોય છે, સદા નક્ષત્ર યોગ યુક્ત હોય છે, ણને તરફ ચંદ્ર યોગ યુક્ત હોય છે. ણને તરફ ણે સૂર્ય યોગ યુક્ત

યુક્તૌ યોગૈઃ ઉભયતોઽપિ સૂર્યૌ યુક્તૌ યોગૈઃ ઉભયતોઽપિ ગ્રહા યુક્તાઃ યોગૈઃ,
 ઉભયતોઽપિ નક્ષત્રાણિ યુક્તાનિ યોગૈઃ ॥-અત્રોભયતોઽપિ-પૂર્વપશ્ચિમયોઃ, દક્ષિણો
 ત્તરયોર્વેતિ । અન્યત્ સુગમમિતિ । અથ-મંડલવિભાગં દર્શયતિ-‘મંડલં સયસહસ્તે
 ણં અઢાણઉતાઐ સપ્તદ્વિં શ્ચેત્તા ઇચ્ચેસ-ળક્ષ્વત્તે શ્વેત્તપરિભાગે ણક્ષત્તવિજ્ઞે પાહુડેત્તિ
 આહિષ્તિવેમિ’ મંડલં શતસહસ્ત્રેણ અઢનવત્યા શતૈ શિચ્ચત્વા ઇત્યેપઃ નક્ષત્રપરિભાગો નક્ષત્ર-
 વિચયે પ્રાભૃતે આરુયાત ઇતિ બ્રવીમિ ॥-મંડલં-વિવક્ષિતમંડલં શતસહસ્ત્રેણ-લક્ષેણ, અઢ-
 નવત્યા શતૈશ્ચ-૧૦૯૮૦૦ એતત્તુલ્યવિભાગૈ શિચ્ચત્વા-વિભજ્ય-તાવન્મિતાન્ ભાગાન્ વિધાય,
 અર્થાત્ અસ્મિન્ નક્ષત્રવિચયે-નક્ષત્રવિચયનામ્નિ દ્વાવિંશતિતમે પ્રાભૃતપ્રાભૃતે, ઇત્યેપઃ-
 પ્રતિપાદિતરૂપો નક્ષત્રપરિભાગઃ-નક્ષત્રક્ષેત્રવિભાગઃ આરુયાતઃ-ઉપદિષ્ટઃ, મંડલં ચ સ્વેન
 સ્વેન કાલેન પટ્પશ્ચાશતા નક્ષત્રૈર્યાવન્માત્રં ક્ષેત્રં વ્યાપ્યમાનં સંભાવ્યતે તાવન્માત્રં બુદ્ધિપરિ-
 કલ્પિતમ્ અઢનવત્યા શતૈરધિકેન લક્ષેણ-૧૦૯૮૦૦ વિભજ્ય આરુયાત ઇત્યર્થઃ । ‘ઇતિ વેમિ’

સદા નક્ષત્ર યોગ યુક્ત હોતે હૈં, દોનોં ઓર ચંદ્ર યોગ યુક્ત હોતે હૈં, દોનોં ઓર
 દો સૂર્ય યોગ યુક્ત હોતે હૈં । દોનો ઓર ગ્રહ યોગ યુક્ત હોતે હૈં, એવં દોનોં
 ઓર નક્ષત્ર યોગ યુક્ત હોતે હૈં । યહાં પર ઉભયતઃ માન પૂર્વ પશ્ચિમ મેં એવં
 દક્ષિણ ઉત્તર મેં એસા સમજના ચાહિયે । ઓર સબ કથન સુગમ હી હૈ ।

અવ મંડલ વિભાગ કે વિષય મેં કથન કરતે હૈં-(મંડલં સયસહસ્ત્રેણ
 અઢાણઉતાઐ સપ્તદ્વિં શ્ચેત્તા ઇચ્ચેસ ણક્ષ્વત્તે શ્વેત્તપરિભાગે ણક્ષત્તવિજ્ઞે
 પાહુડેત્તિ આહિષ્તિ વેમિ) વિવક્ષિત મંડલ કો એક લાખ અઠાળવેં હજાર
 હતને પ્રમાણ કે વિભાગ સે વિભક્ત કરકે અર્થાત્ ઉતને પ્રમાણ ભાગ કરકે
 અર્થાત્ ઇસ નક્ષત્ર વિચય માને નક્ષત્ર વિચય નામ કે વાઈસવેં પ્રાભૃતપ્રાભૃત
 મેં યહ પ્રતિપાદિત કિયા હુવા નક્ષત્રક્ષેત્ર વિભાગ ઉપદિષ્ટ કિયા હૈ, તથા મંડલ
 કો અપને અપને કાલ મેં છપ્પન નક્ષત્ર સે જિતના પ્રમાણવાલા ક્ષેત્ર કો વ્યાપ્ય-
 માન સંભવિત હોતા હૈ, ઉતને પ્રમાણ ક્ષેત્ર કો બુદ્ધિ સે કલ્પિત કરકે એક

હોય છે, બન્ને તરફ થોડો યોગ યુક્ત હોય છે, અને બન્ને તરફ નક્ષત્રો યોગ યુક્ત
 હોય છે, અહીં ઉભયત એટલેકે પૂર્વ પશ્ચિમમાં અને દક્ષિણ ઉત્તરમાં તેમસમજવું. અન્ય
 સ્થળે કથન સરલ છે.

હવે મંડળ વિભાગના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. (મંડલં સયસહસ્ત્રેણં અઢાણ
 ઉતાઐ સપ્તદ્વિં શ્ચેત્તા ઇચ્ચેસ ણક્ષ્વત્તે શ્વેત્તપરિભાગે ણક્ષત્તવિજ્ઞે પાહુડેત્તિ આહિયેતિ વેમિ)
 વિવક્ષિત મંડળને એક લાખ અઠાણ હજાર આટલા પ્રમાણના નિમિત્તે વિભાગ કરીને
 અર્થાત્ એટલા પ્રમાણના ભાગ કરીને અર્થાત્ આ નક્ષત્ર વિ
 નામના બાવીસમા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં આ પ્રતિપાદન કરેલ
 આપેલ છે. તથા મંડળને પોત પોતાના કાળમાં છપ્પન
 ક્ષેત્રને વ્યાપ્યમાન સંભવિત થાય છે. એટલા પ્રમાણવાળા
 એક લાખ અઠાણહજાર વિભાગ કરીને કહેલ છે. (તિવેમિ)

इति ब्रवीमि, इति एतद् अनन्तरोक्तं विभागं भगवदुपदेशेन ब्रवीमि इत्येवं ग्रन्थकारवचनमेतत् ॥ यद्वा भगवद्वचनमेतत् शिष्याणां—प्रत्ययदाढर्थोत्पादनार्थं यथा अनन्तरोक्तमिदं वचनमहं ब्रवीमि अतः सर्वमेतत् सत्यमिति प्रत्येतव्यमिति ॥ सू. ७० ॥

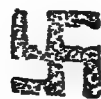
इति श्री विश्वविख्यात—जगद्वल्लभ—प्रसिद्धवाचक—पञ्चदशभाषाकलित—ललितकलापालापक—
प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक—वादिमानमर्दक—श्री—शाह छत्रपतिकोल्हापुर—
राजप्रदत्त—‘जैनशास्त्राचार्य’—पदविभूषित—कोल्हापुरराजगुरु—बालब्रह्मचारी
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर—पूज्यश्री—घासीलाल—व्रतिविरचितायां
श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां
द्वाविंशतितम प्राभृतप्राभृतेन सहितं दशमं प्राभृतं समाप्तम् ॥२२-१०॥

લાલ અઠાણવે હજાર વિભાગ કરકે કહા હૈ (તિ વેમિ) હસ પ્રકાર અર્થાત્ યહ પૂર્વોક્ત પ્રકાર કા વિભાગ કો ભગવાન્ શ્રી કે ઉપદેશાનુસાર કહતા હું । યહ ગ્રન્થકાર કા વચન હૈ, અથવા યહ ભગવાન્ કા વચન શિષ્યોં કે પ્રતિ કહા હૈ, વિશેષ પ્રતીતિ કો દઢ કરને કે લિયે યહ પૂર્વોક્ત વચન મેં કહતા હું અતઃ યહ સર્વથા સત્ય હૈ એસા વિશ્વાસ કરે ॥ સૂ. ૭૦ ॥

શ્રીજૈનાચાર્ય—જૈનધર્મદિવાકર—પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ
વિરચિત સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રકી સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકા મેં
બાઈસ પ્રાભૃતપ્રાભૃત સહિત દસવાં પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૨૨-૧૦ ॥

થિત પ્રકારના વિભાગને શ્રીભગવાનના ઉપદેશ અનુસાર કહું છું આ પ્રમાણે આ ગ્રન્થકારનું વચન છે. અથવા આ શિષ્યોના પ્રત્યે શ્રીભગવાનનું વચન છે. વિશેષ પ્રતીતિને દઢ કરવા માટે આ પૂર્વોક્ત વચન કહું છું તેથી તે સર્વથા સત્ય છે. તેમ વિશ્વાસ કરવો ॥સૂ.૭૦॥

શ્રી જૈનાચાર્ય—જૈનધર્મદિવાકર—પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં બાવીસ પ્રાભૃતપ્રાભૃત સાથે દસમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥૨૨-૧૦॥

યુક્તૌ યોગૈઃ ઉભયતોઽપિ સૂર્યૌ યુક્તૌ યોગૈઃ ઉભયતોઽપિ ગ્રહા યુક્તાઃ યોગૈઃ, ઉભયતોઽપિ નક્ષત્રાણિ યુક્તાનિ યોગૈઃ ॥-અત્રોભયતોઽપિ-પૂર્વપશ્ચિમયોઃ, દક્ષિણોત્તરયોર્વેતિ । અન્યત્ સુગમમિતિ । અથ-મંડલવિભાગં દર્શયતિ-‘મંડલં સયસહસ્સેપં અઢ્ઢાણઉતાણ સણ્હિં છેત્તા ઇચ્ચેસ-ળક્ષત્તે સ્વેત્તપરિભાગે ળક્ષત્તવિજણ પાહુઢેત્તિ આહિણ્ણત્તિવેમિ’ મંડલં શતસહસ્સેણ અઢ્ઢનવત્યા શતૈ ડિહ્ત્વા હત્યેપઃ નક્ષત્રપરિભાગો નક્ષત્રવિચયે પ્રાભૃતે આરુયાત્ ઇતિ વ્રવીમિ ॥-મંડલં-વિવક્ષિતમંડલં શતસહસ્સેણ-લક્ષેણ, અઢ્ઢનવત્યા શતૈશ્ચ-૧૦૯૮૦૦ એતત્તુલ્યવિભાગે ડિહ્ત્વા-વિભજ્ય-તાવન્મિતાન્ ભાગાન્ વિધાય, અર્થાત્ અસ્મિન્ નક્ષત્રવિચયે-નક્ષત્રવિચયનામ્નિ ઢાવિંશતિતમે પ્રાભૃતપ્રાભૃતે, હત્યેપઃ-પ્રતિપાદિતરૂપો નક્ષત્રપરિભાગઃ-નક્ષત્રક્ષેત્રવિભાગઃ આરુયાતઃ-ઉપદિષ્ટઃ, મંડલં ચ સ્વેન સ્વેન કાલેન પટ્પશ્ચાશતા નક્ષત્રૈર્યાવન્માત્રં ક્ષેત્રં વ્યાપ્યમાનં સંભાવ્યતે તાવન્માત્રં બુદ્ધિપરિકલ્પિતમ્ અઢ્ઢનવત્યા શતૈરધિકેન લક્ષેણ-૧૦૯૮૦૦ વિભજ્ય આરુયાત્ હત્યર્થઃ । ‘ઇતિ વેમિ’

સદા નક્ષત્ર યોગ યુક્ત હોતે હૈં, દોનોં ઓર ચંદ્ર યોગ યુક્ત હોતે હૈં, દોનોં ઓર દો સૂર્ય યોગ યુક્ત હોતે હૈં । દોનો ઓર ગ્રહ યોગ યુક્ત હોતે હૈં, એવં દોનોં ઓર નક્ષત્ર યોગ યુક્ત હોતે હૈં । યહાં પર ઉભયતઃ માન પૂર્વ પશ્ચિમ મેં એવં દક્ષિણ ઉત્તર મેં એસા સમજના ચાહિયે । ઓર સબ કથન સુગમ હી હૈ ।

અવ મંડલ વિભાગ કે વિષય મેં કથન કરતે હૈં-(મંડલં સયસહસ્સેણ અઢ્ઢાણઉતાણ સણ્હિં છેત્તા ઇચ્ચેસ ળક્ષત્તે સ્વેત્તપરિભાગે ળક્ષત્તવિજણ પાહુઢેત્તિ આહિણ્ણત્તિ વેમિ) વિવક્ષિત મંડલ કો એક લાખ અઢાળવેં હજાર હતને પ્રમાણ કે વિભાગ સે વિભક્ત કરકે અર્થાત્ ઉતને પ્રમાણ ભાગ કરકે અર્થાત્ ઇસ નક્ષત્ર વિચય માને નક્ષત્ર વિચય નામ કે બાઈસવેં પ્રાભૃતપ્રાભૃત મેં યહ પ્રતિપાદિત કિયા હુવા નક્ષત્રક્ષેત્ર વિભાગ ઉપદિષ્ટ કિયા હૈ, તથા મંડલ કો અપને અપને કાલ મેં છપ્પન નક્ષત્ર સે જિતના પ્રમાણવાલા ક્ષેત્ર કો વ્યાપ્યમાન સંભવિત હોતા હૈ, ઉતને પ્રમાણ ક્ષેત્ર કો બુદ્ધિ સે કલ્પિત કરકે એક

હોય છે, ળન્ને તરફ ગ્રહો યોગ યુક્ત હોય છે, અને ળન્ને તરફ નક્ષત્રો યોગ યુક્ત હોય છે, અહીં ઉભયત એટલેકે પૂર્વ પશ્ચિમમાં અને દક્ષિણ ઉત્તરમાં તેમસમજવું. અન્ય સઘળું કથન સરલ છે.

હવે મંડળ વિભાગના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. (મંડલં સયસહસ્સેણ અઢ્ઢાણ ઉતાણ સણ્હિં છેત્તા ઇચ્ચેસ ળક્ષત્તે સ્વેત્તપરિભાગે ળક્ષત્તવિજણ પાહુઢેત્તિ આહિયેતિ વેમિ) વિવક્ષિત મંડળને એક લાખ અઠાણ હજાર આટલા પ્રમાણના વિભાગથી વિભક્ત કરીને અર્થાત્ એટલા પ્રમાણના ભાગ કરીને અર્થાત્ આ નક્ષત્ર વિચય એટલેકે નક્ષત્ર વિચય નામના બાવીસમા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં આ પ્રતિપાદન કરેલ નક્ષત્રક્ષેત્રવિભાગમાં ઉપદેશ આપેલ છે. તથા મંડળને પોત પોતાના કાળમાં છપ્પન નક્ષત્રથી એટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રને વ્યાપ્યમાન સંભવિત થાય છે. એટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રને બુદ્ધિથી કલ્પના કરીને એક લાખ અઠાણહજાર વિભાગ કરીને કહેલ છે. (તિવેમિ) આ પ્રમાણે અર્થાત્ આ પૂર્વક-

इति ब्रवीमि, इति एतद् अनन्तरोक्तं विभागं भगवदुपदेशेन ब्रवीमि इत्येवं ग्रन्थकारवचनमेतत् ॥ यद्वा भगवद्वचनमेतत् शिष्याणां-प्रत्ययदाढर्योत्पादनार्थं यथा अनन्तरोक्तमिदं वचनमहं ब्रवीमि अतः सर्वमेतत् सत्यमिति प्रत्येतव्यमिति ॥ सू. ७० ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां द्वाविंशतितम प्राभृतप्राभृतेन सहितं दशमं प्राभृतं समाप्तम् ॥२२-१०॥

लाख अठाणवे हजार विभाग करके कहा है (त्ति वेमि) इस प्रकार अर्थात् यह पूर्वोक्त प्रकार का विभाग को भगवान् श्री के उपदेशानुसार कहता हूं । यह ग्रन्थकार का वचन है, अथवा यह भगवान् का वचन शिष्यों के प्रति कहा है, विशेष प्रतीति को दृढ करने के लिये यह पूर्वोक्त वचन में कहता हूं अतः यह सर्वथा सत्य है ऐसा विश्वास करें ॥ सू. ७० ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज
विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में
बाईस प्राभृतप्राभृत सहित दसवां प्राभृत समाप्त ॥ २२-१० ॥

થિત પ્રકારના વિભાગને શ્રીભગવાનના ઉપદેશ અનુસાર કહું છું આ પ્રમાણે આ ગ્રન્થકારનું વચન છે. અથવા આ શિષ્યોના પ્રત્યે શ્રીભગવાનનું વચન છે. વિશેષ પ્રતીતિને દૃઢ કરવા માટે આ પૂર્વોક્ત વચન કહું છું તેથી તે સર્વથા સત્ય છે. તેમ વિશ્વાસ કરવો ॥સૂ.૭૦॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં બાવીસ પ્રાભૃતપ્રાભૃત સાથે દસમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥૨૨-૧૦॥

॥ अथ एकादशं प्राभृतम् प्रारभ्यते ॥

संवत्सरादीज्ञाने प्रश्नोत्तरसूत्रम् ॥

मूलम्—ता कंहं ते संवच्छराणादी आहिण्ति वण्जा ?, तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरे पणत्ते, तं जहा—चंदे चंदे अभिवट्ठिण् चंदे अभिवट्ठिण्, ता एणसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स संवच्छरस्स के आदि आहिण्ति वण्जा ?, ता जे णं पंचमस्स अभिवट्ठियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं पढमस्स चंदस्स संवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए, ता से णं किं पज्जवसिण् आहिण्ति वण्जा ?, ता जे णं दोच्चस्स आदी चंदसंवच्छरस्स से णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाक्खडे समए । तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता चउपणं चुणिया भागा सेसा, तं समयं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ !, ता पुणव्वसुणा पुणव्वसुस्स सोलसमुहुत्ता अट्ठ य बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुणिया भागा सेसा । ता एणसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स के आदी आहिण्ति वण्जा !, ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं दोच्चस्स णं चंदसंवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए । ता से णं किं पज्जवसिण् आहिण्ति वण्जा !, ता जे णं तच्चस्स अभिवट्ठियसंवच्छरस्स आदी से णं दोच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे, अणंतरपच्छाक्खडे समए । तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुव्वाहि आसाढाहिं, पुव्वाणं आसाढाणं सत्तमुहुत्ता तेवणं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता इगतालीसं चुणिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ? ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुत्ता पणतीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं =

सत्तट्टिहा छेत्ता सत्त चुणिया भागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संव-
 च्छराणं तच्चस्स अभिवट्टियसंवच्छरस्स के आदी आहिण्ति वएज्जा ?
 ता जे णं दोच्चस्स संवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं तच्चस्स अभिवट्टिय-
 संवच्छरस्स आदी अणंतरपुरक्खडे समए, ता से णं किं पज्जवसिए
 आहिण्ति वएज्जा ? ता जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं
 तच्चस्स अभिवट्टियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए । तं
 समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं,
 उत्तराणं आसाढाणं तेरसमुहुत्ता तेरस य बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बाव-
 ट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता सत्तावीसं चुणिया भागा सेसा, तं समयं
 च णं सूरु केणं णक्खत्तेणं जोएइ ? ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स दो
 मुहुत्ता छप्पणं बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता
 सट्ठी चुणिया भागा सेसा, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स
 चंदसंवच्छरस्स के आदी आहिण्ति वएज्जा !, ता जे णं तच्चस्स अभि-
 वट्टियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं चउत्थचंदसंवच्छरस्स आदी अणंत-
 रपुरक्खडे समए, ता से णं किं पज्जवसिए आहिण्ति वएज्जा ?, ता जे-
 णं चरिमस्स अभिवट्टियसंवच्छरस्स आदी से णं चउत्थस्स चंदसंव-
 च्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए, तं समयं च णं चंदे केणं
 णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं
 चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च
 सत्तट्टिहा छेत्ता चउसट्ठी चुणिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरु केणं
 णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुणव्वसुणा, पुणव्वसुस्स अउणतीसं मुहुत्ता एक-
 वीसं बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता सीतालीसं
 चुणिया भागा सेसा । ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभि-
 वट्टियसंवच्छरस्स के आदी अणंतरपुरक्खडे समए, ता से णं पज्जवसिए
 आहिण्ति वएज्जा !, ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं

पंचमस्स अभिवद्धियसंवच्छरस्स पञ्चवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए, तं समयं च णं चंदे के णं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं, आसाढाहिं उत्तराणं चरिमसमए, तं समयं च णं सूरै केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुस्सेणं पुस्सस्स णं एक्कवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा ॥सू० ७१॥

॥ एक्कारसमं पाहुडं समत्तं ॥

छाया—तावत् कथं ते संवत्सराणामादिराख्यात इति वदेत् ? तत्र खलु इमे पञ्च सम्बत्सराः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—चन्द्रश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितः, । तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमस्य सम्बत्सरस्य क आदिराख्यात इति वदेत् ?, तावद् यत् खलु पञ्चमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं स खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्बत्सरस्य आदिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः, तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ? । तावत् यः खलु द्वितीयस्य आदिश्चान्द्रसम्बत्सरस्य तत् खलु प्रथमस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात् कृतः समयः । तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् उत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां षड्विंशति मुहूर्ताः षड्विंशतिश्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा चतुःपञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेपाः, तस्मिन् समये सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः षोडशमुहूर्ताः, अष्टौ च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा विंशतिश्चूर्णिका भागाः शेपाः । तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ? । तावत् यत् खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्बत्सरस्य पर्यवसानम्, स खलु द्वितीयस्य खलु चान्द्रसंवत्सरस्य आदिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः, । तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ?, तावद् यः खलु तृतीयस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य आदि स्तत् खलु द्वितीयस्य संवत्सरस्य पर्यवसानम् अनन्तरपश्चात्कृतः समयः, । तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? । तावत् पूर्वाभिराषाढाभिः, पूर्वाणामाषाढानां सप्तमुहूर्ताः त्रिपञ्चाशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा एकचत्वारिंशच्चूर्णिका भागाः शेपाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः खलु द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्ताः पञ्चत्रिंशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा सप्तचूर्णिका भागाः शेपाः । तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य क आदिराख्यात इति वदेत् ! । तावद् यत् खलु द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं स खलु तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः । तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ?, तावद् यः खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादि

स्तत् खलु तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः । तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिरापाढाभिः, उत्तराणामापाढानां त्रयोदशमुहूर्त्ताः, त्रयोदश च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा सप्त-विंशतिचूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः द्वौ मुहूर्त्तौ पट्पञ्चाशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्त-पष्टिधा छित्वा पष्टिचूर्णिका भागाः शेषाः । तावद् एतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां चतुर्थस्य चान्द्रसम्बत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ?, तावत् यत् खलु तृतीयस्याभिवर्द्धित-संवत्सरस्य पर्यवसानं, स खलु चतुर्थस्य चान्द्रसम्बत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः, । तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ? । तावद् यः खलु चरमस्या-भिवर्द्धितसंवत्सरस्य आदि स्तत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानम् अनन्तर-पश्चात्कृतः समयः, तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् उत्तराभि-रापाढाभिः, उत्तराणामापाढानां चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्टि-भागं च सप्तपष्टिधा छित्वा चतुःपष्टिचूर्णिकाभागाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुनर्वसुना, पुनर्वसोः ऊनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकविंशति द्वापष्टि-भागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा सप्तचत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमस्याभिवर्द्धितसम्बत्सरस्य क आदि राख्यात इति वदेत् ? । तावद् यत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं स खलु पञ्चमस्या-भिवर्द्धितसम्बत्सरस्यादिः, अनन्तरपुरस्कृतः समयः । तावत् स खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ? । तावत् यः खलु प्रथमस्य चान्द्रसम्बत्सरस्यादि स्तत् खलु पञ्च-मस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः । तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिरापाढाभिः, उत्तराणामापाढानां चरमः समयः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् पुष्येण, पुष्यस्य खलु एकविंशति मुहूर्त्ताः त्रिचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रि-शच्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥सू० ७१॥

एकादशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

टीका—द्वाविंशतिभिः प्राभृतप्राभृतैः सह साङ्गं योगविषयकं दशमं प्राभृतं सम्यग्विविच्य सम्प्रति—‘किं ते संवच्छराणादी’ संवत्सराणामादि र्वक्तव्यः, इत्येत द्विषयकमेकादशं प्राभृतं

ग्यारहवें प्राभृत का प्रारंभ

टीकार्थ—बाह्यस प्राभृतप्राभृतों से सांग योग संबंधी दसवां प्राभृत की सम्यक् विचारणाकरके अब (किं ते संवच्छराणादी) संवत्सरो के आदि के

अगीयारमा प्राभृतनो प्रारंभ

टीकार्थ—भावीस प्राभृतप्राभृतोधी अंगसहित योग विषय संबंधी इसभा प्राभृतनी
सू० ४४

વિવૃણોતિ-‘તા કહં તે સંવચ્છરાણાદી’ इत्यादिना-

‘તા કહં તે સંવચ્છરાણાદી આહિણ્તિ વણ્જા’ । તાવત્ કથં તે સંવત્સરાદિરાખ્યાત इति वदेत् ॥-તાવત્-ચન્દ્રસૂર્યાણાં નક્ષત્રયોગવિષયકો વિચારઃ શ્રુતો મયા સમ્પ્રતિ-સમ્વત્સરાણામાદિ વિષયકઃ પ્રશ્નઃ શ્રોતવ્યસ્તાવત્, કથં-કેન પ્રકારેણ-કેન નિયમેન-કેનોપાયેન કયા વા ઉપપત્યા ભગવન્ ! તે-ત્વયા સંવત્સરાણાં-ચાન્દ્રસૌરાદિ વર્ણાણામાદિઃ-પ્રારમ્ભ સમયઃ, આખ્યાતઃ-પ્રતિપાદિતઃ-કથિત इति वदेत्-કથયેત્ ? ભગવાનાહ-‘તત્થ खलु इमे पंचसंवच्छरे पण्णत्ते’ તત્ર खलु इमे पञ्चसंवत्सराः प्रज्ञप्ताः । तत्र-संवत्सरविचारे, खलु इति वाक्यालङ्कारे इमे-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च-पञ्चप्रकाराः-नामधेयाः संवत्सराः-चान्द्र सवत्सराः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिता सन्ति । ‘तं जहा-चंदे चंदे अभिवड्ढिए चंदे अभिवड्ढिए’ चन्द्रश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितः ॥ पञ्चसंवत्सरात्मके युगे पञ्चसंवत्सराणां नामानि चान्द्रः चान्द्रः अभिवर्द्धितः चान्द्रः अभिवर्द्धितश्चेति । एतेषां स्वरूपाणि लक्षणानि च प्रागेव

विषय का यह ग्यारहवें प्राभृतन का विवेचन करते हैं ।

(તા કહં તે સંવચ્છરાણાદી આહિણ્તિ વણ્જા) શ્રીગૌતમસ્વામી કહતે હૈં-ચંદ્ર સૂર્ય કે નક્ષત્ર યોગ વિષયક વિચાર સમ્યક્ પ્રકાર સે મૈને સુના હૈ । અવ સંવત્સરકે આદિ કે વિષય મેં જિજ્ઞાસા હૈ કિ કૌન સે નિયમ કે આધાર સે કિસ ઉપાય સે અથવા કિસ ઉપપત્તિસે હે ભગવન્ આપને ચાંદ્ર, સૌર આદિ સંવત્સરોંકા પ્રારમ્ભસમય પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? સો આપ કહિયે । ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કી જિજ્ઞાસા જાનકર ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તત્થ खलु इमे पंच संवच्छरे पण्णत्ते) સંવત્સર કે વિચાર મેં યે વક્ષ્યમાણ પ્રકારકે પાંચ નામવાલે ચાંદ્રાદિ સંવત્સર પ્રતિપાદિત કિયે ગયે હૈ । (તં જહા ચંદે ચંદે અભિવડ્ઢિયે ચંદે અભિવડ્ઢિયે) પાંચ સંવત્સરવાલે યુગ મેં પાંચ સંવત્સરોં કે નામ ઇસ પ્રકાર સે હૈં-ચાંદ્ર, ચાંદ્ર આભિવર્દ્ધિત, ચાંદ્ર એવં

સારી રીતે વિચારણા કરીને હવે (કિં તે સંવચ્છરાણાદી) સંવત્સરોના આરંભ સંબંધી આ અગીયારમા પ્રાભૃતનું વિવેચન કરવામાં આવે છે.

(તા કહં તે સંવચ્છરાણાદી આહિણ્તિ વણ્જા) શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્ર યોગના સંબંધનો વિચાર સારી રીતે મારા બાણવામાં આવ્યો, હવે સંવત્સરના આરંભના સંબંધમાં બાણવાની ધૃત્તિ છે કે કેવા પ્રકારના નિયમથી અને આધારથી કયા ઉપાયથી અથવા કઈ ઉપપત્તિથી હે ભગવન્ આપે ચાંદ્ર અને સૌર વિગેરે સંવત્સરોનો આરંભ સમય પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તત્થ खलु इमे पंच संवच्छरे पण्णत्ते) સંવત્સરના વિચાર સંબંધમાં આ કથ્યમાન પ્રકારથી પાંચ નામવાળા ચંદ્ર સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. (તં જહા-ચંદે, ચંદે અભિવડ્ઢિયે, ચંદે અભિવડ્ઢિયે) પાંચ સંવત્સરવાળા

દશમપ્રાભૃતે સમ્યક્ પ્રતિપાદિતાનિ વર્તન્તે । તતો ભૂયઃ પૃચ્છતિ-‘તા એસિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં પદમસ્સ સંવચ્છરસ્સ કે આદી આહિએત્તિ વણ્જા’ તાવદેતેપાં પશ્ચાનાં સંવત્સ-
રાણાં પ્રથમસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય ક આદિ રાખ્યાત્તિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ એતેપાં-
પૂર્વોદિતાનાં પશ્ચાનાં-ચાન્દ્રચાન્દ્રાભિવર્દિતચાન્દ્રાભિવર્દિતાનાં સંવત્સરાણં મધ્યે પ્રથમસ્ય-
સર્વાદિમસ્ય ચાન્દ્રસ્ય-ચન્દ્રસંવન્ધિનઃ સંવત્સરસ્ય ક આદિઃ-પ્રારમ્ભસમયઃ આખ્યાતઃ-
પ્રતિપાદિત્તિ વદેત્-કથયેત્તિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નનન્તરં મગવાન્ કથયતિ-‘તા જેણં પંચ-
મસ્સ અભિવર્દિયસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણં સેણં પદમસ્સ ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ આદી અણંતર-
પુરવ્વઠે સમણ’ તાવદ્ યત્તુ પશ્ચમસ્યાભિવર્દિતસમ્ભવસરસ્ય પર્યવસાનં સ ત્તુ પ્રથમસ્ય
ચન્દ્રસ્ય સમ્ભવત્સરસ્યાદિઃ, અનન્તરપુરસ્કૃતઃ સમયઃ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ ત્તુ ઇતિ વાક્યા-
લક્ષારે, યત્ પાશ્ચાત્યયુગવર્તિન શ્વક્રનેમિક્રમે સ્થિતસ્ય પશ્ચમસ્ય અભિવર્દિતાસ્ય સંવત્સરસ્ય

અભિવર્દિત । इनका स्वरूप एवं लक्षण इस प्राभृत से पहलेका दसवें प्राभृत
में सम्यक् प्रकार से प्रतिपादित किया है । फिरसे श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते
हैं-‘ता एसि णं पंचणं संवच्छराणं पदमस्स संवच्छरस्स के आदी आहि
एत्ति वण्ज्जा) ये पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र, अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभिवर्द्धित इन
पांच संवत्सरों में प्रथम चांद्र संवत्सरका आदि अर्थात् प्रारम्भ काल कौनसा
कहा है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न के उत्तर में श्रीमगवान् कहते
हैं-(ता जे णं पंचमस्स अभिवर्द्धियसंवच्छरस्स पज्जवसाणं से णं पदमस्स चंद-
स्स संवच्छरस्स आदी अणंतरपुर्ववठे समण) पाश्चात्य युग में रहा हुआ
चक्र के परिभ्रमण के क्रम से रहा हुवे पांचवें अभिवर्द्धित नामके संवत्सर का
समाप्तिकाल के अनन्तर आगे रहा हुआ अर्थात् भावि अनन्तर रहा हुआ जो
समय वही सर्वादि चांद्र संवत्सर का आदि होता है । चक्र के नेमि के क्रम

શુભાં પાંચ સંવત્સરોના નામ આ પ્રમાણે છે. ચાંદ્ર ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત । આતું સ્વરૂપ અને લક્ષણ આ પ્રાભૃતની પહેલાના દસમા પ્રાભૃતમાં સારી રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા એસિણં પંચઠં સંવચ્છરાણં પદમસ્સ સંવચ્છ-
રસ્સ કે આદી આહિએત્તિ વણ્જ્જા) આ પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત
આ પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરનો આદિ એટલે કે પ્રારંભ કાળ કયો કહેલ
છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીમગવાન્ કહે છે-(તા જે ણં પંચમસ્સ
અભિવર્દિયસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણં સે ણં પદમસ્સ ચંદસ્સ સંવચ્છરસ્સ આદી અણંતરપુરવ્વઠે
સમણ) પાછલા શુભાં રહેલ ચંદ્રના ભ્રમણક્રમથી રહેલ પાંચમા અભિવર્દિત નામના
સંવત્સરના સમાપ્તિ કાળ પછી આગળ રહેલ અર્થાત્ ભાવી પછીનો રહેલ જે સમય તેજ
સર્વાદિ ચાંદ્ર સંવત્સરનો આદિ થાય છે. ચક્રના નેમી ના ક્રમથી પ્રારંભ અને સમાપ્તિની

પર્યવસાનં-પર્યવસાનસમયઃ-સમાપ્તિકાલ સ્તસ્માદનન્તરપુરસ્કૃતઃ-અગ્રે સ્થિતઃ-ભાવ્યવહિ-
તેऽન્તરે વર્તમાનો યઃ સમયઃ સ એવ પ્રથમસ્ય-સર્વાદિમસ્ય ચાન્દ્રસ્ય સંવત્સરસ્યાદિ ભવતિ ।
ચક્રનેમિક્રમે પ્રારમ્ભપર્યવસાનયોરેકત્રૈવ સ્થિતિ ભવત્યેવેતિ પ્રત્યક્ષોપલબ્ધિરેવાત્ર યુક્તિઃ,
કિમન્યયા યુક્ત્યેતિ ? ॥ તદેવં પ્રથમસમ્વત્સરસ્યાદિજ્ઞાતઃ । સમ્પ્રતિ-તસ્યૈવ પ્રથમસમ્વત્સરસ્ય
પર્યવસાનસમયં પૃચ્છતિ-‘તા સેળં કિં પજ્જવસિણ આહિણ્ણિ વણ્ણા’ તાવત્ સ ખલુ કિં
પર્યવસિત આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ-પૂર્વવત્ સઃ-પ્રથમાખ્યશ્ચાન્દ્રસમ્વત્સરઃ કિં
પર્યવસિતઃ ?-કિં પર્યવસાનમાખ્યાતમિતિ વદેત્-પ્રથમશ્ચાન્દ્રસમ્વત્સરઃ કથં પર્યવસિતો
ભવતીતિ કથય ભગવન્ ! ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા જેળં દોઢ્ઢસ્સ આદી
ચંદસંવચ્છરસ્સ સેળં પઢમસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપચ્છાકઢે સમણ’ તાવદ્
યઃ ખલુ દ્વિતીયસ્યાદિ શ્ચાન્દ્ર સંવત્સરસ્ય તત્ ખલુ પ્રથમસ્ય ચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય પર્યવસાનમ્,
અનન્તરપશ્ચાત્કૃતઃ સમયઃ ॥-તાવદિતિ ગ્રાગ્વત્ પૂર્વપ્રતિપાદિતયુક્ત્યૈવ વૃત્તપરિધૌ ચક્રારે
સ્થિતસ્ય દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય યઃ ખલુ આદિઃ-પ્રારમ્ભકાલસ્તસ્માદવ્યવહિતે-
ऽન્તરે યઃ પશ્ચાત્કૃતઃ-અતીતઃ-પૂર્વમવ્યવહિતેऽન્તરે સ્થિતો યઃ સમયઃ સઃ-સ એવ

મેં પ્રારમ્ભ એવં સમાપ્તિ કી સ્થિતિ એક હી હોતી હૈ યહ પ્રત્યક્ષ સે હી ઉપલબ્ધિ
હોતી હૈ યહી યહાં પર યુક્તિ કહી હૈ । ઇસસે ભિન્ન યુક્તિ કા કયા પ્રયોજન
હૈ ? ઇસ પ્રકાર પ્રથમ સંવત્સર કે આરમ્ભ વિષય મેં જાનકર અવ શ્રી
ગૌતમસ્વામી પ્રથમ સંવત્સર કે અન્ત વિષય મેં પ્રશ્ન કરતા હૈ-(તા સે ણં કિં
પજ્જવસિણ આહિણ્ણિ વણ્ણા) વહ પહલા ચાંદ્ર સંવત્સર કિસ પ્રકાર સમાપ્ત
હોતા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન
કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા જે ણં દોઢ્ઢસ્સ ચંદસંવચ્છ-
રસ્સ આદી સે ણં પઢમસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપચ્છાકઢે
સમણ) પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિ સે હી વૃત્તપરિધિ મેં ચક્રાકાર સે રહા હુવા
દૂસરા ચાંદ્ર સંવત્સર કા જો પ્રારમ્ભ કાલ હોતા હૈ, ઇસસે અવ્યવહિત રહા
હુવા જો સમય વહી કાલ પહલા ચાંદ્ર સંવત્સર કા અર્થાત્ પ્રથમ સંવત્સર કા

સ્થિતિ એકજ પ્રકારની થાય છે. એજ અહીંયા યુક્તિ કહેલ છે. આનાથી બુદ્ધી યુક્તિયું
શું પ્રયોજન છે ? આ પ્રમાણે પહેલા સંવત્સરના આરંભના સંબંધમાં સમ્યક રીતે બાણીને
હેવે શ્રીગૌતમસ્વામી પહેલા સંવત્સરના અંતના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સેળં કિં
પજ્જવસિણ આહિણ્ણિ વણ્ણા) આ પહેલું ચાંદ્ર સંવત્સર કય રીતે સમાપ્ત થાય છે ? તે
હે ભગવન્ આપ કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં
શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા જેળં દોઢ્ઢસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ આદી સે ણં પઢમસ્સ ચંદસંવચ્છ-
રસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપુરસ્કઢે સમણ) પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિથીજ વૃત્ત પરિધિમાં ચંદ્રા-
કારથી રહેલ બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો જે આરંભ કાળ હોય છે, તેનાથી વગર વ્યવધાનથી

કાલઃ પ્રથમસ્ય ચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય પર્યવસાનં-પર્યવસાન કાલઃ-પ્રથમસમ્વત્સરસ્ય સમાપ્તિ-સમય ઇતિ ॥ તતો મૂયોઽન્યં પ્રશ્નયતિ-‘તં સમયં ચ ણં ચંદ્રે કેળં ણક્ષત્તે ણં જોણ્હ’ તસ્મિન્ સમયે ચ ચલુ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥-તસ્મિન્ સમયે-પ્રથમ ચાન્દ્ર સમ્વ-ત્સરપર્યવસાનભૂતે સમયે ચલુ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ-કેન નક્ષત્રેણ સહ યોગમધિ-ગચ્છતીતિ કૃપયા કથય ભગવન્નિતિ ॥ તતો ભગવાનાહ-‘તા ઉત્તરાર્દ્ધિ આસાઢાર્દ્ધિ તાવદુત્ત-રાશિરાપાઢાભિઃ, અત્રોત્તરાપાઢા નક્ષત્રસ્ય ત્રિતારકત્વાદ્ વહુવચનમ્, તેન પ્રથમચાન્દ્રસંવ-ત્સરસ્ય પર્યવસાનકાલે ચન્દ્રઃ ઉત્તરાપાઢાનક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતીતિ ભગવતઃ સમીચીનોત્તરે યુક્તિરુચ્યતે-યતો હિ દ્વાદશભિઃ પૌર્ણમાસીભિ આન્દ્રઃ સંવત્સરો ભવતિ, માસશ્ચ કૃષ્ણાદિ ગ્ણયતે, યુગાદિશ્ચ શ્રાવણકૃષ્ણપ્રતિપદાદિતો ભવતિ, તેન યદેવ પ્રાક્ દ્વાદશ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં ચન્દ્રનક્ષત્રયોગપરિમાણં સૂર્યનક્ષત્રયોગપરિમાણં ચ સ્યાત્ તદેવ અન્યૂનાતિરિક્તક્રમેણ અત્રાપિ

સમાપ્તિ કાલ હોતા હૈ । ફિર સે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તં સમયં ચ ણં ચંદ્રે કેળં ણક્ષત્તે ણં જોણ્હ) ડસ પહલા ચાંદ્ર સંવત્સર કે સમાપ્તિ સમય મેં ચંદ્ર કૌન સે નક્ષત્ર કે સાથ યોગવાલા હોતા હૈ ? યહ હે ભગવન્ કૃપા કરકે કહિયે । ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા ઉત્તરાર્દ્ધિ આસાઢાર્દ્ધિ) યહાં પર ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્ર ત્રીન તારા વાલા હોને સે વહુવચન કહા હૈ । અતઃ પહલા ચાંદ્ર સંવત્સર કે અંત કાલ મેં ચંદ્ર ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત હોતા હૈ, ઇસ પ્રકાર શ્રી ભગવાન્ કા સમ્યક્ પ્રકાર કે ઉત્તર મેં યુક્તિ કહતે હૈં-કારણ કી વારહ પૂર્ણિમા સે ચાંદ્ર સંવત્સર હોતા હૈ અતઃ જો પહલે તથા માસ કૃષ્ણ પક્ષ સે પ્રથમ ગિના જાતા હૈ । યુગ કા આરમ્ભ શ્રાવણ કૃષ્ણ પ્રતિપદા સે હોતા હૈ, અતઃ જો પહલે વારહર્વી પૂર્ણિમાસ્થા મેં ચંદ્ર નક્ષત્ર કા યોગ પરિમાણ તથા સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ કા પરિમાણ હોતા હો, વહી અન્યૂનાધિક કે ક્રમ સે યહાં પર મી

જે સમય એજ કાળ પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરનો અર્થાત્ પ્રથમ સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ હોય છે. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-‘(તં સમયં ચ ણં ચંદ્રે કેળં ણક્ષત્તે ણં જોણ્હ) એ પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે ? તે હે ભગવન્ આપ કૃપા કરીને કહે, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (તા ઉત્તરાર્દ્ધિ આસાઢાર્દ્ધિ) અહીં ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે, તેથી પહેલાં ચાંદ્ર સંવત્સરના અંત સમયમાં ચંદ્ર ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાન્ સમ્યક્ પ્રકારથી ઉત્તરમાં યુક્તિ કહે છે-કારણકે બાર પૂર્ણિમાથી ચાંદ્ર સંવત્સર થાય છે. તેથીજ માસ પહેલાં કૃષ્ણ પક્ષથી ગણવામાં આવે છે. યુગનો આરંભ શ્રાવણ વદ એકમથી થાય છે. તેથી જે પહેલાં બારમી પૂર્ણિમામાં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગનું પરિમાણ તથા સૂર્ય

ભવિતવ્યમ્ । તથૈવ ગણિતભાવનાપિ પ્રકર્તવ્યા । इत्थमेव शेषसंवत्सरगतान्यपि सूत्राणि प्रारम्भपर्यवसानानि प्राभृतपरिसमाप्तिं यावत् भावनीयानीति ॥ सम्प्रति-प्रतिपादित नक्षत्रस्य घटीविभागं करोति-‘उत्तराणं आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावद्विभागा मुहुत्तस्स बावद्विभागं च सत्तद्विहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा’ उत्तराणामा- षाढानां षड्विंशति मुहुर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा चतुःपञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥-अर्थात् प्रथमचन्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तोत्तराषाढानक्षत्रस्य २६ षड्विंशतिमुहुर्त्ताः एकस्य च मुहुर्त्तस्य षड्विंशति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुः पञ्चाशत्सप्तपष्टिभागाः-(२६। $\frac{2}{3}$ । $\frac{1}{3}$) एतावन्तो भागा व्यतीता भवन्ति, अवशिष्टेषु भागेषु सत्सु प्रथमचान्द्रसंवत्सरः परिसमाप्तिं मुपगच्छति ॥ कथमेतावन्तो भागाः समुत्प- द्यन्त इति शङ्कापरिहारार्थं गणितप्रक्रियामत्रैवाग्रे वक्ष्ये ॥ अथात्रैव सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति- ‘तं समयं च सूर्ये केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?’ तस्मिन् समये च सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥-

होता है । उसी प्रकार से गणित भावना भी कह लेना । इसी प्रकार शेष संवत्सरगत सूत्र भी प्रारम्भ से लेकर अंत पर्यन्त अर्थात् प्राभृत की समाप्ति पर्यन्त भावित कर कह लें ।

अब प्रतिपादित नक्षत्रों का घटिका विभाग के विषय में कथन करते हैं- (उत्तराणं आसाढाणं छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावद्विभागा मुहुत्तस्स बावद्विभागं च सत्तद्विहा छेत्ता चउपण्णं चुण्णिया भागा सेसा) प्रथम चान्द्र संवत्सर के समाप्ति काल में चंद्र के साथ युक्त उत्तराषाढा नक्षत्र का छाईस २६ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छाईसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोपन भाग (२६। $\frac{2}{3}$ । $\frac{1}{3}$) इतना भाग बीत चुकने के बाद अवशिष्ट भागों में प्रथम चान्द्र संवत्सर समाप्त होता है । इतने भाग किस प्रकार से होते हैं ? इस शंका के निवारणार्थ यहां पर आगे गणित प्रक्रिया कहेंगे ।

નક્ષત્ર યોગનું પરિભાષુ હોય છે તેજ ન્યૂનાધિક પણાના ક્રમથી અહીંયાં પણ થાય છે. એજ પ્રકારથી ગણિત ભાવના પણ કરી લેવી એ પ્રમાણે બાકીના સંવત્સર સંબંધી સૂત્ર પણ પ્રારંભથી લઈને અંતપર્યન્ત એટલેકે પ્રાભૃતની સમાપ્તિ પર્યન્ત કહી લેવું.

હવે પ્રતિપાદન કરેલ નક્ષત્રોની ઘટિકા વિભાગના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે- (ઉત્તરા ણં આસાઢાણં છ દુવીસં મુહુત્તા છ દુવીસં ચ બાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ્સ બાવદ્વિભાગં ચ સત્ત- દ્વિહા છેત્તા ચઉપણ્ણં ચુણ્ણિયાભાગા સેસા) પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્રની સાથે રહેલ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના છઠ્ઠીસ મુહૂર્ત ૨૬ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છઠ્ઠીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોપન ભાગ (૨૬। $\frac{2}{3}$ । $\frac{1}{3}$) આટલો ભાગ વીતી ગયા પછી બાકીના ભાગોમાં પહેલું ચાંદ્ર સંવત્સર સમાપ્ત થાય છે, આટલા ભાગો કઈ રીતે થાય છે ? આ શંકાના નિવારણ માટે અહીં આગળ ગણિતપ્રક્રિયા કહેવામાં આવશે.

तस्मिन् समये-प्रथमचान्द्रसम्बत्सरपरिसमाप्तिकाले सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥-
केन नक्षत्रेण युक्तो भवतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह-‘ता पुणव्वसुणा’ तावत् पुनर्व-
सुना ॥-तावत्-तस्मिन् समये-प्रथम-चान्द्रसम्बत्सरपर्यवसानसमये सूर्यः पुनर्वसुनक्षत्रेण युक्तो
भवति ॥ अथास्यैव मुहूर्तपरिमाणं विवृणोति-“पुणव्वसुस्स सोलस मुहुत्ता अट्टय बावट्ठिभागा
मुहुत्तस्स बावट्ठि भागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा’ पुनर्वसोः षोडशमुहूर्ताः
अष्टौ च द्वापट्ठिभागा मुहूर्तस्य द्वापट्ठिभागं च सप्तपट्ठिधा छित्वा विंशतिश्चूर्णिका भागाः
शेषाः ॥-प्रथमचान्द्रसंवत्सरपरिसमाप्तिवेलायां सूर्यः पुनर्वसुनक्षत्रस्य १६ षोडशमुहूर्ताः,
एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टौ द्वापट्ठिभागाः-६ एकं च द्वापट्ठिभागं सप्तपट्ठिधा छित्वा विंशति-
श्चूर्णिका भागाः ६-६ शेषाः । अर्थात् पुनर्वसु नक्षत्रस्य १६ । ६ । ६-६ एतावतो भागा-
नतीत्य शेषेषु भागेषु सत्सु स्थितो भवति प्रथम चान्द्रसंवत्सर परिसमाप्त्यवसर इति ।

अब यहां पर सूर्य नक्षत्र योग के विषय में प्रश्न करते हैं-(तं समयं च
सूरे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?) पहला चान्द्र संवत्सर की समाप्ति काल में सूर्य
कौन से नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न
को सुन कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता पुणव्वसुणा) पहला चान्द्र
संवत्सर के समाप्ति काल में सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता
है । अब इसका मुहूर्त परिमाण कहते हैं-(पुणव्वसुस्स सोलस मुहुत्ता अट्ट य
बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा
सेसा) पहला चान्द्र संवत्सर परिसमाप्ति काल में सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र का १६
सोलह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया आठ भाग ६ तथा बासठिया
एक भाग का सरसठ भाग कर के वीस चूर्णिका भाग ६-६ शेष रहे अर्थात्
पुनर्वसु नक्षत्र का १६ । ६ । ६-६ इतना भाग बीत चुकने के बाद शेष भाग
में प्रथम चान्द्रसंवत्सर समाप्त होता है ।

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્રના યોગ સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે,-(તં સમયં ચ
સૂરે કેણં ણક્ખત્તે ણં જોએઈ ?) પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની
સાથે યોગ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ન સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં
શ્રી ભગવાન કહે છે-(તા પુણવ્વસુણા) પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં સૂર્ય પુનર્વસુ
નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે, હવે આનું મુહૂર્ત પરિમાણ કહેવામાં આવે છે-
(પુણવ્વસુસ્સ સોલસ મુહુત્તા અટ્ટય બાવટ્ઠિભાગા સેસા) પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ
સમયમાં સૂર્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૧૬ સોળ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા આઠ
ભાગ ૬૬ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગો કરીને વીસ ચૂર્ણિકા ભાગ ૬૬-૬
શેષ રહે એટલે કે પુનર્વસુ નક્ષત્રના ૧૬।૬૬।૬૬-૬૬ આટલા ભાગ વીતી ગયા બાદ
બાકીના ભાગમાં પહેલું ચાંદ્ર સંવત્સર સમાપ્ત થાય છે.

અથ દ્વિતીય સમ્વત્સરસ્યારમ્ભસમયં પૃચ્છતિ-‘તા એસિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં દોચ્ચસ્ય ચંદસંવચ્છરસ્સ કે આદી આહિંચિ વણ્જા ?’ તાવદેતેપાં પશ્વાનાં સંવત્સરાણાં દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય ક આદિ રાખ્યાત્ત્વમિતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એતેપાં પ્રથમોદિતાનાં પશ્વાનાં-ચાન્દ્રચાન્દ્રાભિવર્દિતચાન્દ્રાભિવર્દિતાનાં સંવત્સરાણામ્-યુગવોધકવર્ષાણાં મધ્યે દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય ક આદિઃ-પ્રારમ્ભસમય આખ્યાતઃ-પ્રતિપાદિત્વમિતિ વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નવાક્યં શ્રુત્વા ભગવાનાહ-‘તા જેણં પઢમસ્સ ચંદ સંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે સેણં દોચ્ચસ્સ ણં ચંદસંવચ્છરસ્સ આદી, અણંતરપુરવ્વલ્લે સમણ’ તાવત્ત્વમિતિ પ્રથમસ્ય ચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય પર્યવસાનં સઃ સ્વલ્લુ દ્વિતીયસ્ય સ્વલ્લુ ચાન્દ્રસંવત્સરસ્યાદિઃ, અનન્તરપુરસ્કૃતઃ સમયઃ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ત્વમિતિ પ્રારમ્ભપર્યવસાનયોરેકત્રેવ સ્થિતિ ભવતીતિ પ્રત્યક્ષોપલબ્ધા યુક્તિસ્તેન યત્ત્વમિતિ પ્રથમસ્ય ચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય પર્યવસાનમ્-સમાસિકાલઃ સણ્ણ દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્યાદિઃ-સ્યાદિત્યત્ર કિં ચિત્રમ્ ? । સમયોડપિ, સણ્ણાનન્તર પુરસ્કૃતઃ-અવ્યવહિતેડન્તરે અગ્રે ધૃતઃ કાલણ્ણ-પર્યવસાન-પ્રારમ્ભયો

અવ દૂસરે સંવત્સર કે આરમ્ભ સમય કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા એસિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં દોચ્ચસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ કો આદી આહિંચિ વણ્જા) યે પૂર્વ કથિત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર અભિવર્ધિત ચાંદ્ર એવં અભિવર્ધિત યે પાંચ સંવત્સરોં મેં દૂસરા ચાંદ્ર સંવત્સર કા પ્રારમ્ભ કાલ કૌન સા કહા હૈ ? સો કહિયે હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કા પ્રશ્ન કો સુન કરકે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન કહતે હૈં-(તા જેણં પઢમસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે સે ણં દોચ્ચસ્સ ણં ચંદસંવચ્છરસ્સ આદિ અણંતરપુરવ્વલ્લે સમણ) ચક્રનેમિ કે ક્રમ સે આરમ્ભ એવં અંત કી એક હી સ્થિતિ હોતી હૈ યહ પ્રત્યક્ષ સે દૃશ્યમાન યુક્તિ હૈ, અતઃ જો પહલા ચાંદ્ર સંવત્સર કા સમાસિકાલ હોતા હૈ વહી દૂસરા ચાંદ્ર સંવત્સર કા આરમ્ભકાલ હોતા હૈ, હસમેં ક્યા આશ્ચર્ય હૈ ? સમય મી વહી અવ્યવહિત માને વિના વ્યવધાન વાલા કાલ હોતા હૈ કારણ કી અન્ત

હવે ખીજ સંવત્સરના આરંભ સમયના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (તા એસિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં દોચ્ચસ ચંદસંવચ્છરસ કો આદી આહિંચિ વણ્જા) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલા ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં ખીજ ચાંદ્ર સંવત્સરનો આરંભકાળ કયો કહેલ છે ? તે કહેલ આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન કહે છે-(તા જે ણં પઢમસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે સે ણં દોચ્ચસ્સ ણં ચંદસંવચ્છરસ્સ આદી અણંતરપુરવ્વલ્લે સમણ) ચક્રનેમીના ક્રમથી આરંભ અને અંતની એક જ સ્થિતિ હોય છે. આ પ્રત્યક્ષથી દેખાનાર યુક્તિ છે, તેથી જ પહેલા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાસિકાળ હોય છે એજ ખીજ ચાંદ્ર સંવત્સરનો આરંભકાળ હોય છે. આમાં શું આશ્ચર્ય છે ? સમય પણ

યુગપદેવ પ્રવૃત્તિરિત્યર્થઃ ॥—અથાસ્યૈવ પર્યવસાનકાલં પૃચ્છતિ—‘તા સે ણં કિં પજ્જવસિણ આહિણ ત્તિ વણ્ણા ?’ તાવત્ સ યલ્લુ કિં પર્યવસિતઃ આરુયાત ઇતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ સઃ—દ્વિતીયશ્ચાન્દ્રસંવત્સરઃ યલ્લુ ઇતિ નિશ્ચયે કિં પર્યવસિતઃ ?—કથં પર્યવસિત આરુયાતઃ—પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્ કથયેત્ ॥ તતો ભગવાનાહ—‘તા જે ણં તચ્ચસ્સ અભિવહ્ધિયસંવચ્છરસ્સ આદી સે ણં દોચ્ચસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે, અણંતરપચ્છાકઢે સમણ’ તાવત્ યઃ યલ્લુ તૃતીયસ્ય અભિવહ્ધિતસંવત્સરસ્યાદિસ્તદેવ યલ્લુ દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય પર્યવસાનમ્, અનન્તરપશ્ચાત્કૃતઃ સમયઃ, તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, યલ્લુ ઇતિ વાક્યાલક્ષારે અત્રાપિ પૂર્વોક્તવદેવ પ્રારમ્ભપર્યવસાનયો રેકત્ર સ્થિતત્વાત્ યઃ યલ્લુ તૃતીયસ્યાભિવહ્ધિતસંવત્સરસ્યાદિઃ—પ્રારમ્ભસમયઃ તદેવ દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય પર્યવસાનં—પરિસમાપ્તિકાલઃ અનન્તરપશ્ચાત્કૃતઃ પૂર્વે ધૃતો યઃ કાલઃ સ ઇવેતિ ॥

અથ તસ્મિન્ સમયે ચન્દ્રનક્ષત્રયોગં પૃચ્છતિ—‘તં સમયં ચ ણં ચંદે કેણં ણક્ખત્તે ણં જોણ્ઠ’ તસ્મિન્ સમયે ચ યલ્લુ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનત્તિ ? ॥—તસ્મિન્ સમયે—દ્વિતીય-
 એવં પ્રારંભ દોનોં સાથ હી પ્રવૃત્ત હોતા હૈ । અવ હસકા અન્તકાલ કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈ—(તા સે ણં કિં પજ્જવસિણ આહિણ ત્તિ વણ્ણા) દૂસરા ચાંદ્ર સંવત્સર કિસ પ્રકાર સમાપ્ત હોતા હૈ ? સો કહિણ હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ—(તા જે ણં તચ્ચસ્સ અભિવહ્ધિયસંવચ્છરસ્સ આદી સે ણં દોચ્ચસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપચ્છાકઢે સમણ) યહાં પર મી પૂર્વકથનાનુસાર પ્રારમ્ભ એવં સમાપ્તિકાલ એક હી હોને સે જો તીસરા અભિવહ્ધિત સંવત્સર કા પ્રારમ્ભ સમય હૈ વહી દૂસરા ચાંદ્ર સંવત્સર કા સમાપ્તિ કાલ કહા હૈ । અર્થાત્ અનન્તર પશ્ચાત્ કૃત પૂર્વસ્થિત જો કાલ વહી કાલ હોતા હૈ । અવ ઉસ સમય કે ચાંદ્ર નક્ષત્ર યોગ કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈ—(તં સમયં ચ ણં ચંદે કે ણં ણક્ખત્તે ણં જોણ્ઠ) દૂસરે ચાંદ્ર સંવત્સર કે સમાપ્તિ કાલ

એજ અવ્યવહિત એટલે કે વ્યવધાન વિનાનો કાળ હોય છે. કારણ કે અંત અને પ્રારંભ બન્ને સાથે જ પ્રવૃત્ત થાય છે.

હવે તેના અંતકાળના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે, (તા સે ણં કિં પજ્જવસિણ આહિણ ત્તિ વણ્ણા) બીજો ચાંદ્ર સંવત્સર કેવી રીતે સમાપ્ત થાય છે ? તે કહેા આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા જે ણં તચ્ચસ્સ અભિવહ્ધિયસંવચ્છરસ્સ આદી સે ણં દોચ્ચસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપચ્છાકઢે સમણ) અહીં પણ પૂર્વકથન પ્રમાણે પ્રારંભ અને સમાપ્તિકાળ એક જ હોવાથી ત્રીજા અભિવહ્ધિત સંવત્સરનો જે પ્રારંભ સમય છે એજ બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ કહેલ છે, અર્થાત્ અનન્તર પશ્ચાત્ કૃત પૂર્વ-સ્થિત જે કાળ એજ કાળ હોય છે.

હવે તે સમયના ચાંદ્ર નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.—(તં સમયં

ચાન્દ્રસંવત્સરપરિસમાપ્તિકાલે ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?—કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતીતિ ગૌતમવચનાનન્તરં ભગવાનાહ—‘તા પુવ્વાર્હિ આસાઢાર્હિ’ તાવત્ પૂર્વાભિરાપાઢાભિઃ—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ પૂર્વાપાઢાનક્ષત્રસ્ય ત્રિતારકત્વાદ્ बहुवचनम्, તેન દ્વિતીયચાન્દ્રસંવત્સરપરિસમાપ્ત્ય-વસરે ચન્દ્રઃ પૂર્વાપાઢાનક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતિ ॥—અથાસ્યૈવ મુહૂર્તવિભાગં કરોતિ—‘તા પુવ્વાર્ણ આસાઢાર્ણ સત્તમુહુત્તા તેવર્ણં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા ઇગતાલીસં ચુણિયા ભાગા સેસા’ તાવત્ પૂર્વાણામાપાઢાનાં સપ્તમુહૂર્તાઃ ત્રિપશ્ચાશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્તસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગં ચ સપ્તપટ્ટિથા છિત્વા એકચત્વારિંશ્ચર્ણિકા ભાગાઃ શેષાઃ ॥—દ્વિતીયચાન્દ્રસંવત્સરપરિસમાપ્તિકાલે ચન્દ્રયુક્તસ્ય પૂર્વાપાઢા નક્ષત્રસ્ય સપ્તમુહૂર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિપશ્ચાશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ—૧૩ એકં ચ દ્વાપટ્ટિભાગં સપ્તપટ્ટિથા છિત્વા તસ્ય ચૈકચત્વારિંશ્ચર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ । અર્થાત્ તસ્મિન્ સમયે પૂર્વાપાઢા નક્ષ-મેં ચંદ્ર કૌન સે નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત રહતા હૈ ? इस प्रकार श्री गौतम-स्वामी के प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता पुव्वार्हि आसाढार्हि) यहां पर पूर्वाषाढा नक्षत्र तीन तारावाला होने से बहुवचन से कहा है । दूसरे चांद्र संवत्सर के समाप्तिकाल में चन्द्र पूर्वाषाढा नक्षत्र के साथ योगवाला होता है । अब इसका मुहूर्त विभाग पूर्वक कहते हैं—(ता पुव्वार्ण आसाढार्ण सत्तमुहुत्ता तेवर्णं च वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तद्विहा छेत्ता इगतालीसं चुणिया भागा सेसा) दूसरा चांद्र संवत्सर के समाप्तिकाल में चन्द्र के साथ रहा हुवा पूर्वाषाढा नक्षत्र का सात मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया त्रिपनभाग १३ तथा वासठिया एक भाग का सडसठ भाग करके उसका इकतालीस चूर्णिकाभाग अर्थात् वासठिया एक भाग का सडसठिया इकतालीस भाग १३-१४ शेष रहे अर्थात् जिस समय पूर्वाषाढा नक्षत्र का ७ ।

चणं चंदे के णं णक्खत्ते णं जोणइ) भीष्म चांद्र संवत्सरना समाप्ति समयमां चंद्र कथा नक्षत्रनी साथे योग युक्त रहे छे ? आ प्रमाणे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नना उत्तरमां श्री भगवान् कहे छे—(ता पुव्वार्हि आसाढार्हि) अही पूर्वाषाढा नक्षत्र त्रिषु तारावाणुं ढोवाथी णहुवचनने प्रयोग करेव छे. भीष्म चंद्र संवत्सरनी समाप्ति कालमां चंद्र पूर्वा-षाढा नक्षत्रनी साथे योग युक्त होय छे.

હવે તેના મુહૂર્ત વિભાગ પૂર્વક કથન કરવામાં આવે છે—(તા પુવ્વાર્ણ આસાઢાર્ણ સત્તમુહુત્તા તેવર્ણં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા ઇગતાલીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) બીષ્મ ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્રની સાથે રહેલ પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રના સાત મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ત્રેપન ભાગ ૧૩ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ભાગ કરીને તેના એકતાલીસ ચૂર્ણિકા ભાગ અર્થાત્ વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકતાલીસ ભાગ ૧૩-૧૪ શેષ રહે અર્થાત્ જે સમયે પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રના ૭ મુહૂર્ત

તસ્ય ૭ । ^{૫૩}/_{૬૨} । ^{૫૧}/_{૬૨-૬૦} એતાવન્તો ભાગાઃ વ્યતીતા ભવન્તિ, અવશિષ્ટાશ્ચ ભાગાઃ શેષાઃ-
શેષરૂપેણ તિપ્ત્વતીત્યર્થઃ ॥-

અસ્યાપિ ગણિતપ્રક્રિયાં સૂત્રસ્યાસ્ય વ્યાખ્યાનતે દર્શયિષ્યે । અથ તસ્મિન્ સમયે સૂર્ય-
નક્ષત્રયોગં પૃચ્છતિ-‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કે ણં ણક્ષત્રે નં જોણ્?’ તસ્મિન્ સમયે ચ
ચલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥-તસ્મિન્ સમયે-દ્વિતીયચાન્દ્રસંવત્સરપરિસમાપ્તિકાલે
ચલુ ઇતિ વાક્યાલઙ્કારે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?-કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતિ-પ્રવર્ત-
માનઃ સ્યાદિતિ પ્રશ્નનાન્તરં ભગવાનાહ-‘તા પુણવ્વસુણા’ તાવત્ પુનર્વસુના ॥-તાવદિતિ
પ્રાગ્વત્ પુનર્વસુના-પુનર્વસુ નક્ષત્રેણ સહ પ્રવર્તમાનો ભવતિ ॥-અથાસ્યૈવ પુનર્વસુનક્ષત્રસ્ય
મુહૂર્તવિભાગં કરોતિ-‘પુણવ્વસુસ્સ ણં વાયાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ્સ
વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા સત્ત ચુણિયા ભાગા સેસા’ પુનર્વસોઃ ચલુ દ્વાચત્વારિંશન્મુ-
હૂર્ત્તાઃ પશ્ચત્ત્રિંશન્મુ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગં ચ સપ્તપટ્ટિધા ઋત્વા સપ્તચૂર્ણિકા
ભાગાઃ શેષાઃ ॥-દ્વિતીયચાન્દ્રસંવત્સરપર્યવસાનભૂતે કાલે સૂર્યયુક્તસ્ય પુનર્વસુનક્ષત્રસ્ય

^{૫૩}/_{૬૨} । ^{૫૧}/_{૬૨-૬૦} ઇતના પ્રમાણ વીત ચુકને પર તથા અવશિષ્ટ ભાગ શેષ રહે તવ
દૂસરા ચાંદ્ર સંવત્સર સમાપ્ત હોતા હૈ । ઇસકી ગણિતપ્રક્રિયા ઇસ સૂત્ર કી
વ્યાખ્યા કે અન્ત મેં દિખલાઈ જાયગી ।

અવ ઉસ સમય સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે
હૈં-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કે ણં ણક્ષત્રે નં જોણ્) દૂસરે ચાંદ્ર સંવત્સર કે
સમાપ્તિકાલ મેં સૂર્ય કૌન સે નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત હોતા હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન
કે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન કહતે હૈં-(તા પુણવ્વસુણા) ઉસ સમય સૂર્ય પુનર્વસુ
નક્ષત્ર કે સાથ યોગ વાલા હોતા હૈ । અવ પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા મુહૂર્ત વિભાગ
પૂર્વક કથન કરતે હૈં-(પુણવ્વસુસ્સ ણં વાયાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાવદ્વિ-
ભાગા મુહુત્તસ્સ વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા સત્ત ચુણિયા ભાગા સેસા)
દૂસરા ચાંદ્ર સંવત્સર કે સમાપ્તિ સમય મેં સૂર્ય યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા વાયા-

૫૩/૬૨ આટલું પ્રમાણ વીતી ગયા પછી અવશિષ્ટ ભાગ શેષ રહે ત્યારે બીજું ચંદ્ર
સંવત્સર સમાપ્ત થાય છે, આની ગણિતપ્રક્રિયા આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સમાપ્ત થયા પછી
ખતાવવામાં આવશે.

હવે તે સમયે સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તં
સમયં ચ ણં સૂરે કે ણં ણક્ષત્રે નં જોણ્) બીજા ચંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય
કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન કહે છે.
(તા પુણવ્વસુણા) એ સમયે સૂર્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. હવે તેમના
પુનર્વસુ નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગ પૂર્વક કથન કરે છે-(પુણવ્વસુસ્સ ણં વાયાલીસં મુહુત્તા
પળતીસં ચ વાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા સત્તચુણિયાભાગા સેસા) બીજા

खलु द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वापष्टि-
भागस्य सप्त सप्तपष्टिभागाः-४२ । ३५ । ३३-६७ एतावन्तो भागा व्यतीताः, अवशिष्टाश्चभागाः
शेषाः-शेषरूपेण स्थिता भवन्ति ॥ अस्यापि गणितप्रक्रियामग्रे वक्ष्ये ॥-तदेवं द्वितीयचान्द्र-
संवत्सरस्यारम्भपर्यवसानसमयं सविशेषं ज्ञात्वा तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य आरम्भ-
समयं पृच्छति-‘ता एएसि णं पंचण्हं संवत्सराणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के आदी
आहिण् ति वएज्जा’ तावदेतेपां पञ्चानां सम्वत्सराणां तृतीयस्याभिवर्द्धितसम्वत्सरस्य क
आदि राख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति प्राग्वत् एतेपां प्रथमोदितानां पञ्चानां चान्द्रचान्द्रा-
भिवर्द्धितचान्द्राभिवर्द्धितानां सम्वत्सराणां मध्ये खलु तृतीयस्याभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्स-
रस्य क आदिः-प्रारम्भसमयः, आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति प्रश्ना-
नन्तरं भगवानाह-‘ता जे णं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं तच्चस्स अभिवड्ढिय-
संवच्छरस्स आदी, अर्णतरपुरक्खडे समए’ तावत् यत् खलु द्वितीयचान्द्रसंवत्सरस्य
लीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया पैतीस भाग तथा वासठिया एक
भाग का सडसठिया सान भाग ४२ । ३५ । ३३-६७ इतना भाग बीत चुकने पर
तथा अवशिष्ट भाग शेष रूप रहे तब दूसरा चांद्र संवत्सर समाप्त होता है ।
इसकी भी गणित प्रक्रिया आगे कहेंगे ।

इस प्रकार दूसरा चांद्रसंवत्सर का समाप्ति समय जान कर तीसरा
अभिवर्द्धितसंवत्सर के आरम्भ समय के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते
हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स के
आदी आहिण् ति वएज्जा) ये पूर्वोक्त चांद्र, चांद्र अभिवर्द्धित चांद्र एवं अभि-
वर्द्धित पांच संवत्सरों में तीसरे अभिवर्द्धित संवत्सर का प्रारम्भ काल कौन
सा कहा है ? सो हे भगवन् आप कहीये, इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी
के पूछने पर श्री भगवान् कहते हैं-(ता जे णं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स

ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્યના યોગવાળા પુનર્વસુ નક્ષત્રના બેતાલીસ મુહૂર્ત
તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સાત ભાગ ૪૨।૩૫।૩૩-૬૭ આટલા ભાગ વીત્યા પછી અને
બાકીના ભાગ શેષરૂપ રહે ત્યારે બીજું ચાંદ્રસંવત્સર સમાપ્ત થાય છે. એની ગણિત-
પ્રક્રિયા આગળ કહેવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિ સમય બાણીને ત્રીજા અભિવર્ધિત
સંવત્સરના આરંભ સમયના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા એસિ ણં
પંચણ્હં સંવચ્છરાણં તચ્ચસ્સ અભિવડ્ઢિયસંવચ્છરસ્સ કે આદી આહિણ્તિ વણ્જ્જા) આ
પૂર્વોક્ત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજા
અભિવર્ધિત સંવત્સરનો પ્રારંભકાળ કયો કહેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ મને કહો આ
પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી શ્રીભગવાન કહે છે. (તા જેણં દોચ્ચસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ

પર્યવસાનં સ ચલુ તૃતીયસ્ય અભિવર્દિતસંવત્સરસ્યાદિઃ, અનન્તરપુરસ્કૃતઃ સમયઃ ॥—
તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ પૂર્વપ્રતિપાદિતયુક્ત્યૈવ પ્રારમ્ભપર્યવસાનયોરેકત્ર સ્થિતત્વાત્ યત્ ચલુ
દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય પર્યવસાનપરિસમાપ્તિકાલઃ સ એવાન્યુનાધિકઃ સમય-
સ્તૃતીયસ્યાભિવર્દિતસંવત્સરસ્યાદિઃ—પ્રારમ્ભકાલઃ સ્યાત્ અનન્તરપુરસ્કૃતઃ સમયઃ—અવ્ય-
વહિતોત્તરકાલરૂપ ઇતિ ॥—અથાસ્યૈવ પર્યવસાનકાલં પૃચ્છતિ—‘તા સે ણં કિં પજ્જવ-
સિણ આહિણ્ણેત્તિ વણ્ણા’ તાવત્ સ ચલુ કિં પર્યવસિત આરુયાત ઇતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ
પૂર્વવત્ સઃ—તૃતીયોઽભિવર્દિતાશ્રયઃ સમ્વત્સરઃ કિં પર્યવસિતઃ ? ॥—કથં પરિસમાપ્તિ મધિ-
ગચ્છતિ ?—તસ્ય પરિસમાપ્તિકાલઃ ક આરુયાત ઇતિ વદેત્—કથયેત્ તતોઽસ્યોત્તરં પ્રતિ-
પાદયન્ ભગવાનાહ—‘તા જેણં ચઉત્થસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ આદી સે ણં તચ્ચસ્સ અભિવહ્ણિય-
સંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે, અણંતરપચ્છાકઢે સમણ’ તાવદ્ યઃ ચલુ ચતુર્થસ્ય ચાન્દ્રસમ્વ-
પજ્જવસાણે સે ણં તચ્ચસ્સ અભિવહ્ણિયસંવચ્છરસ્સ આદી અણંતરપુરસ્કૃતઢે
સમણ) પૂર્વકથિત યુક્તિ કે અનુસાર પ્રારંભ એવં સમાપ્તિ કા કાલ એક હી
હોને સે જો દૂસરા ચાંદ્ર સંવત્સર કા સમાપ્તિ કાલ હૈ, વહી અન્યૂન અધિક
સમય તીસરા અભિવર્દિતસંવત્સર કા પ્રારમ્ભ કાલ હોતા હૈ, અનન્તર પુર-
સ્કૃત અર્થાત્ અવ્યવહિત માને વ્યવધાન રહિત ઉત્તરકાલ રૂપ હોતા હૈ ।
અવ્વ ઇસકા સમાપ્તિ કાલ કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા
સે ણં કિં પજ્જવસિણ આહિણ્ણેત્તિ વણ્ણા) તીસરા અભિવર્દિત સંવત્સર કિસ
પ્રકાર સે સમાપ્ત હોતા હૈ ? અર્થાત્ ડસકા સમાપ્તિકાલ કૌન સા કહા હૈ ?
સો હે ભગવન્ આપ કહિણ્ણે ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પૂછને સે ઇસ કે
ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(તા જે ણં ચઉત્થસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ આદી
સે ણં તચ્ચસ્સ અભિવહ્ણિયસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપચ્છાકઢે સમણ)

પજ્જવસાણે સેણં તચ્ચસ્સ અભિવહ્ણિયસંવચ્છરસ્સ આદી અણંતરપુરસ્કૃતઢે સમણ) પહેલાં
કહેલ યુક્તિ અનુસાર પ્રારંભ અને સમાપ્તિનો સમય એકજ હોવાથી બીજા ચાંદ્ર સંવ-
ત્સરનો જે સમાપ્તિ સમય છે એજ ન્યૂનાધિક પણા વગરનો સમય ત્રીજા અભિવર્દિત
સંવત્સરનો પ્રારંભ કાળ હોય છે. અનંતર પુરસ્કૃત અર્થાત્ અવ્યવહિત એટલેકે વ્યવધાન
વગરના ઉત્તરકાળ રૂપ હોય છે.

હવે આના સમાપ્તિકાળના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સેણં કિં
પજ્જવસિણ આહિણ્ણેત્તિ વણ્ણા) ત્રીજું અભિવર્દિત સંવત્સર કેવી રીતે સમાપ્ત થાય છે ?
અર્થાત્ તેનો સમાપ્તિ સમય કયો કહેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી
ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા જેણં ચઉત્થસ્સ ચંદ-
સંવચ્છરસ્સ આદી સેણં તચ્ચસ્સ અભિવહ્ણિયસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપચ્છાકઢે
સમણ) પ્રારંભ અને સમાપ્તિ સમય એક સાથેજ રહેવાથી એથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો જે

ત્સરસ્યાદિસ્તત્ खलु तृतीयस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः ? ॥-तावदिति प्राग्वत् प्रारम्भावसानयोरेकत्र स्थितत्वात् यः खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादिः-प्रारम्भसमयः स्यात् तदेव तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं-परिसमाप्तिकालः स्यात्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः-एकत्रैव युगपदेव पूर्वापरक्रमेण परिसमाप्ति-प्रारम्भयोः समयो ज्ञेय इति ॥-अथ तस्मिन् समये चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति-‘तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ’ तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥-तस्मिन् समये-तृतीयाभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति-केन नक्षत्रेण सह योगमधिगच्छतीति गौतमस्य प्रश्नानन्तरं भगवानाह-‘ता उत्तराहिं आसाढाहिं’ तावदुत्तराभिराषाढाभिः ॥-तावदिति प्राग्वत्, उत्तराषाढा नक्षत्रस्य पञ्चतारकत्वाद्वहुवचनम्, तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिसमाप्तिकाले चन्द्रः उत्तराषाढा नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ॥ अथास्यैवोत्तराषाढानक्षत्रस्य मुहूर्तविभागं करोति-

प्रारम्भ एवं समाप्ति समय एक ही साथ रहने से जो चौथे चांद्रसंवत्सर का प्रारम्भ काल वही तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का समाप्ति समय होता है । अनन्तर पश्चात् कृत समय अर्थात् एक ही साथ पूर्वापर क्रम से परिसमाप्ति एवं प्रारम्भ का समय समझ लें ।

अब उस समय के चंद्रनक्षत्र योग के विषय में गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का समाप्ति काल में चंद्र किस नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) उत्तराषाढा नक्षत्र पांच तारावाला होने से बहुवचन कहा है । तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर के समाप्ति समय में चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है । अब इस उत्तराषाढा नक्षत्र का मुहूर्त विभाग दिखलाते हैं-

પ્રારંભકાળ હોય છે એજ ત્રીજા અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનો સમાપ્તિ સમય હોય છે, અનન્તર પશ્ચાત્ કૃત સમય અર્થાત્ એક સાથેજ પૂર્વાપરના ક્રમથી સમાપ્તિ અને પ્રારંભનો સમય સમજી લેવો.

હવે તે સમયના ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (તં સમયં ચ ણં ચંદે કેણં ણક્ખત્તેણં જોણ્હ) ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં) ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પાંચ તારાવાળું હોવાથી અહીં બહુવચન કહેલ છે. ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે યોગયુક્ત રહે છે. હવે આ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો મુહૂર્ત વિભાગ બતાવવામાં આવે છે.-(ઉત્તરાણં આસાઢાણં ત્રેરસમુહુતા ત્રેરસ ચ વાવઢિમા-

‘उत्तराणं आसाढाणं तेरसमुद्भुत्ता तेरस य वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा’ उत्तराणामापाढानां त्रयोदशमुहूर्त्तास्त्रयोदश च द्वापट्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिभा छित्वा सप्तविंशतिश्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥ तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तस्योत्तरापाढानक्षत्रस्य त्रयोदश-मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयोदश द्वापट्टिभागाः, एकस्य च द्वापट्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तपट्टिभागा व्यतीता भवन्ति, अवशिष्टाश्चूर्णिकाभागाः शेषास्तिष्ठन्तीति ॥ अथात्रैव सूर्य-नक्षत्रयोगं पृच्छति—‘तं समयं च णं सूरं केणं णक्खत्तेणं जोणइ ?’ तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युज्यते ? ॥ तस्मिन् समये—तृतीयस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसान-काले सूर्यः केन नक्षत्रेण युज्यते ?—केन नक्षत्रेण सह योगमधिगच्छतीति गौतमस्य प्रश्ना-नन्तरं भगवानाह—‘ता पुणव्वसुणा’ तावत् पुनर्वसुना ॥—तृतीयसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले सूर्यः पुनर्वसुनक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति ॥

अथास्यैव मुहूर्त्तस्य परिमाणं विवृणोति—‘पुणव्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पणं वावट्टिभागा (उत्तराणं आसाढाणं तेरसमुद्भुत्ता तेरस य वावट्टिभागा मुहुत्तस्स वावट्टि-भागं च सत्तट्टिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णियाभागा सेसा) तीसरा अभि-वर्द्धितसंवत्सर का समाप्तिकाल में चंद्र से युक्त उत्तरापाढा नक्षत्रका तेरह मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का वासठिया तेरहभाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया सताईसभाग वीतजाता है एवं अवशिष्ट चूर्णिका भाग शेष रहता है । अब इस प्रारम्भ समाप्ति काल में सूर्य नक्षत्रयोग के विषय में श्रीगौतम-स्वामी प्रश्न करते हैं—(तं समयं च णं सूरं केणं णक्खत्तेणं जोणइ) तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का समाप्ति काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योगयुक्त होकर रहता है । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता पुणव्वसुणा) तीसरे संवत्सर के समाप्ति काल में सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ योग वाला होता है । अब इसका मुहूर्त्त परिमाण

मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता सत्तावीसं चुण्णियाभागा सेसा) त्रीज्ज् अभिवर्द्धित संवत्सरना समाप्ति समयमां अंद्रथी युक्त उत्तरापाढा नक्षत्रना तेर मुहुर्त्त तथा ओक्क मुहुर्त्तना वासठिया तेर भाग तथा वासठिया ओक्क भागना सडसठिया सत्तावीस भाग वीती न्थ अने भाडीना चूर्णिका भाग शेष रहे छे.

इवे आ प्रारंभ अने समाप्ति काणमां सूर्य नक्षत्र येणना संणधमां श्रीगौतम-स्वामी प्रश्न पूछे छे—(तं समयं च णं सूरं केणं णक्खत्तेणं जोणइ) त्रीज्ज् अभिवर्द्धित संव-त्सरना समाप्ति काणमां सूर्य कथा नक्षत्रनी साथे येणयुक्त थधने रहे छे ? आ रीते श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांखणीने तेना उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे—(ता पुणव्वसुणा) त्रीज्ज् संवत्सरना समाप्ति समयमां सूर्य पुनर्वसु नक्षत्रनी साथे येण युक्त होय छे. इवे

મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા સટ્ટી ચુણિયાભાગા સેસા' પુનર્વસો દ્વૌ મુહુત્તૌ
 ષડ્ પશ્ચાશ્વદ્ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહુર્ત્તસ્ય, દ્વાપટ્ટિભાગં ચ સપ્તપટ્ટિધા છિત્ત્વા પટ્ટિચ્છૂર્ણિકાભાગાઃ
 શેષાઃ તૃતીયસ્યાભિવર્દ્ધિતસંવત્સરસ્ય પર્યવસાનસમયે સૂર્યયુક્તસ્ય પુનર્વસુનક્ષત્રસ્ય દ્વૌ
 મુહુત્તૌ એકસ્ય ચ મુહુર્ત્તસ્ય પદ્મપશ્ચાશ્વદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકં ચ દ્વાપટ્ટિભાગં સપ્તપટ્ટિધા
 છિત્ત્વા-સપ્તપટ્ટિધા વિભજ્ય ચલ્લબ્ધં ભવેત્ તાદૃશાઃ પટ્ટિચ્છૂર્ણિકાભાગાઃ-(૨૧:૬૦:૬૦)
 એતાવતો ભાગાન્ વ્યતીત્ય અવશિષ્ટાશ્ચ ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ યદા તિષ્ઠન્તિ તદૈવ તૃતીય-
 સમ્વત્સરસ્ય પરિસમાપ્તિર્ભવતીતિ ॥ અસ્યાપિ ગણિતપ્રક્રિયા સૂત્રસ્ય વ્યાખ્યાન્તે દર્શ-
 યિષ્યે ॥-તદેવં તૃતીયસંવત્સરસ્ય સાઢ્યં પ્રારમ્ભપર્યવસાનવિચારં જ્ઞાત્વા ચતુર્થસ્ય ચાન્દ્ર
 સંવત્સરસ્ય પ્રારમ્ભસમયં પૃચ્છતિ-'તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં ચઉત્થસ્સ ચંદ સંવ-

કા વિવરણ કરતે હૈં-(પુણ્ણવ્વસુસ્સ દો મુહુત્તા છપ્પણં વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ
 વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા સટ્ટી ચુણિયાભાગા સેસા) ત્રીસરા અભિવ-
 ર્દ્ધિત સંવત્સરકા સમાપ્તિકાલ મેં સૂર્ય કે સાથ યોગયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા
 દો મુહૂર્ત તથા એકમુહૂર્તકા વાસઠિયા છપ્પનભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા
 સડસઠ ભાગ કરકે જો લબ્ધ હોતા હૈ, ઇતના ચૂર્ણિકા ભાગ (૨૧:૬૦:૬૦)
 ઇતનાભાગ વીતકર જો અવશિષ્ટ ચૂર્ણિકાભાગ શેષ રહે હૈ ઉસસમય ત્રીસરા
 સૂર્યસંવત્સર કો સમાપ્તિ હોતી હૈ । ઇસકી ભી ગણિતપ્રક્રિયા સૂત્ર કે
 અન્ત મેં દિશ્લાવેંગે ।

હસ પ્રકાર ત્રીસરે સંવત્સરકા આરંભ એવં સમાપ્તિ વિષયક વિચાર જાન-
 કર અબ ચૌથા ચાંદ્ર સંવત્સરકા પ્રારંભ કાલકે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન
 કરતે હૈં (તા એસિણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં ચઉત્થસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ કે આદી

તેના મુહૂર્ત પરિમાણનું વિવરણ કરવામાં આવે છે (પુણ્ણવ્વસુસ્સ દો મુહુત્તા છપ્પણં વાવટ્ટિ-
 ભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા સટ્ટી ચુણિયાભાગા સેસા) ત્રીજા અભિવર્દ્ધિત
 સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં પુનર્વસુ નક્ષત્ર સૂર્યની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. હવે તેના મુહૂર્ત
 પરિમાણનું વિવરણ કરવામાં આવે છે. (પુણ્ણવ્વસુસ્સ દો મુહુત્તા છપ્પણં વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ
 વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા સટ્ટી ચુણિયાભાગા સેસા) ત્રીજા અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરના
 સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્યના સાથે યોગ યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
 વાસઠિયા છપ્પન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને બે લબ્ધ થાય
 છે, એટલા ચૂર્ણિકા ભાગ (૨૧:૬૦:૬૦) આટલા ભાગ વીતી ગયા પછી બે અવશેષ
 ચૂર્ણિકાભાગ શેષ રહે છે, એ સમયે ત્રીજા સૂર્ય સંવત્સરની સમાપ્તિ થાય છે. આની
 પણ ગણિત પ્રક્રિયા સૂત્રના અંતમાં બતાવવામાં આવશે.

આ રીતે ત્રીજા સંવત્સરના આરંભ અને સમાપ્તિના સંબંધમાં વિચાર બાળીને હવે
 ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના આરંભ કાળના વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (તા એસિણં

आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्व कथित पांच संवत्सरों में चौथा चांद्र संवत्सर का प्रारम्भकाल कौनसा प्रतिपादिन किया है ? सो कहिये इस प्रकार श्रीगौतम-स्वामी के पूछने पर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता जेणं तच्चस्स अभि-वड्ढियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं चउत्थस्स चंदस्स संवच्छरस्स आदी, अणंतरपुरक्खडे समए) तीसरा अभिवर्द्धित संवत्सरका जो समाप्तिकाल यही चौथा चांद्र संवत्सर का आरम्भकाल होता है, अनन्तर पुरस्कृत समय है । अर्थात् पूर्वप्रतिपादित युक्ति के अनुसार चक्रनेमि क्रमानुसार प्रारम्भ एवं समाप्तिकाल एक ही साथ होने से जो तीसरा अभिवर्द्धितसंवत्सर का समाप्ति काल वही अन्यूनाधिक समय चौथा चांद्रसंवत्सरका प्रारम्भकाल होता है, अनन्तर पुरस्कृतसमय अर्थात् विना व्यवधान उत्तरक्षण स्थित समय । इस प्रकार चौथा संवत्सरका प्रारम्भकाल को जानकर उसका

પંચળ સંવચ્છરણ ચતુરસ્ર ચંદસંવચ્છરસ કે આદી આદિ (વિજ્ઞા) આ પૂર્વકથિત પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો પ્રારંભકાળ કયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે—(તા જે નં તત્ત્વસ્સ અભિવદ્ધિયસંવચ્છરસ પઞ્ચવસાણે સેણં ચતુરસ્ર સંવચ્છરસ આદી, અણંતરપુરવ્વલ્લે સમય) ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો જે સમાપ્તિકાળ એજ ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરના પ્રારંભ કાળ હોય છે. અનંતર પુરસ્કૃત સમય છે, અર્થાત્ પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિ અનુસાર ચક્રનેમી ક્રમ પ્રમાણે પ્રારંભ અને સમાપ્તિ કાળ એક જ સાથે હોવાથી જે ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો સમાપ્તિ કાળ છે એજ અન્યૂનાધિક સમય ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો પ્રારંભકાળ હોય છે. અનંતર પુરસ્કૃત સમય અર્થાત્ વ્યવધાન વગર ઉત્તરક્ષણ સ્થિત સમય આ પ્રમાણે ચોથા સંવત્સરના પ્રારંભકાળને જાણીને તેના સમાપ્તિકાળના સંબંધમાં પ્રશ્ન

સુ ૪૬

આહિણ્તિ વણ્જા ?' તાવત્ સઃ खलु किं पर्यवसित आख्यात इति वदेत् ? ॥-
 तावदिति प्राग्वत् सः-चतुर्थश्चान्द्रसंवत्सरः किं पर्यवसितः ?-कदा कुत्रस्थाने पर्यवसितो
 भवति ?-कस्मिन् प्रदेशे परिसमाप्ति मधिगच्छति, इति आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-
 कथय भगवन्निति गौतमस्योक्तिं श्रुत्वा भगवान् कथयति-'ता जे णं चरिमस्स अभिवड्ढिय-
 संवच्छरस्स आदी से णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे, अणंतरपच्छाकडे समए'
 तावद् यः खलु चरमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादि स्तत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य-
 पर्यवसानम्, 'अनन्तरपश्चात्कृतः समयः ॥-तावदिति पूर्वदन् खलु इति वाक्यालङ्कारे
 प्रारम्भपर्यवसानयो रेकत्र स्थितत्वात् यः खलु चरमस्य-सर्वांन्तिमस्य-युगान्तस्थितस्य
 अभिवर्द्धितसंवत्सरस्यादिः स्यात् तदेव खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं-परि-
 समाप्तिकालः स्यादित्यत्र किं चित्रम् ? केवलमनन्तरपश्चात्कृतः समयः-अव्यवहितेऽन्तरे
 पूर्वक्षणे धृतः काल इत्येतावानेव भेद इति ॥ अथ-तस्मिन् काले चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति-
 'तं समयं च णं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ' तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण

समाप्तिकाल के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता सेणं किं पज्जवसिए अहिण्ति
 वण्ज्जा) वह चौथा चान्द्र संवत्सर किस स्थान में और कब समाप्त होता है ।
 अर्थात् किस प्रदेश में समाप्त होता है ? हे भगवन् वह आप कहिये । इस
 प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् उत्तर में कहते हैं-
 (ता जे णं चरिमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी से णं चउत्थस्स चंदसंव-
 च्छरस्स पज्जवसाणे, अणंतरपुरक्खडे समए) प्रारम्भ एवं समाप्ति काल एक
 ही साथ होने से जो युग के अन्त में रहा हुआ अभिवर्द्धित संवत्सर का
 आदिकाल होता है वही चौथा चान्द्रसंवत्सर का समाप्ति काल होता है इसमें
 क्या आश्चर्य केवल अनन्तर पश्चात्कृत समय अर्थात् अव्यवहित अनन्तर के
 पूर्व क्षण में रहा हुआ काल इतना ही भेद रहता है । उस काल में चंद्र नक्षत्र
 के योग विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(तं समयं च णं चंदे केणं णक्ख-

પૂછે છે. (તા સેણં કિં પજ્જવસિણ આહિણ્તિ વણ્જ્જા) એ એથુ' ચાંદ્રસંવત્સર કયા
 સ્થાનમાં અને કયારે સમાપ્ત થાય છે? અર્થાત્ કયા પ્રદેશમાં સમાપ્ત થાય છે? હે
 ભગવન્ તે આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ તેના
 ઉત્તરમાં કહે છે, (તા જેણં ચરિમસ્સ અભિવડ્ઢિયસંવચ્છરસ્સ આદી સેણં ચઉત્થસ્સ ચંદ્ર
 સંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપુરક્કહે સમણ) આરંભ અને સમાપ્તિકાળ એકજ સાથે
 થવાથી જે યુગના અંતમાં રહેલ અભિવર્ધિત સંવત્સરનો આદિ કાળ હોય છે, એજ
 એથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિ કાળ હોય છે. એમાં આશ્ચર્ય શું છે? કેવળ અનંતર
 પશ્ચાત્ કૃતગ્રમય અર્થાત્ અવ્યવહિત અંતરના પૂર્વક્ષણમાં રહેલ કાળ એટલેજ છે.
 એ કાળમાં ચંદ્ર નક્ષત્રના યોગ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે (તં સમયં ચ ણં

युनक्ति ?-तस्मिन् समये-चतुर्थचान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये 'णं' इति वाक्यालङ्कारे चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति-केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ? ॥ इत्येवं गौतमस्य जिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह-‘ता उत्तराहिं आसाढाहिं तावदुत्तराभिराषाढाभिः ॥-तावदिति पूर्ववत् उत्तराषाढानक्षत्रस्य पञ्चतारकत्वाद् बहुवचनम् । तेन चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसान-काले चन्द्र उत्तराषाढा नक्षत्रेण युक्तो भवतीति सामान्यमुत्तरं दत्त्वापि तस्यैव उत्तरा-षाढा नक्षत्रस्य पुनः सविशेषं सूक्ष्मातिसूक्ष्मरूपं मुहूर्त्तादि विभागं विवृणोति स्वयमेव भगवान्-‘उत्तराणं आसाढाणं चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स, बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता चउसट्टी चुण्णिग्या भागा सेसा’ उत्तराणामाषाढानां चतु-श्चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापट्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिधा छित्त्वा चतुःपट्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः ॥-चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्रयुक्तोत्तराषाढानक्षत्रस्य चतुश्चत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुश्चत्वारिंशद् द्वापट्टिभागाः, एकस्य च द्वापट्टिभागस्य चतुःपट्टिः सप्तपट्टिभागाः-४४। १६। १६-८०

तेणं जोएइ) चौथे चांद्र संवत्सरके अन्तिम समयमें चंद्र कौनसे नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) उत्तराषाढा नक्षत्र पांच तारावाला होने से बहुवचन कहा है । चौथे चांद्रसंवत्सर के समाप्ति काल में चंद्र उत्तराषाढा नक्षत्रसे युक्त रहता है, इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तरदेकर उसी उत्तराषाढा नक्षत्र का सविशेष सूक्ष्मातिसूक्ष्म रूप मुहूर्त्तादि विभाग का श्री भगवान् विवरण करते हैं-(उत्तराणं आसाढाणं चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता चउसट्टी चुण्णिग्या भागा सेसा) चौथा चांद्र संवत्सर का अन्तिम समय में चंद्र के साथ रहा हुआ उत्तराषाढा नक्षत्र का चुमालीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त की बासठिया चुमालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चौसठ भाग=४४

चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ) येथा चांद्र संवत्सरना अंतना समयमां चांद्र कथा नक्षत्रनी साथे योग करे छे ? आ प्रभाण्णे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नने सांखणीने उत्तरमां श्री भगवान् उडे छे-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) उत्तराषाढा नक्षत्र पांच तारावाला छे वाथी बहुवचन उडे छे. येथा चांद्रसंवत्सरना समाप्तिअणमां चांद्र उत्तराषाढा नक्षत्रनी साथे योग करीने उडे छे, आ प्रभाण्णे सामान्य रीते उत्तर आणीने अेअ उत्तराषाढा नक्षत्रना सविशेष सूक्ष्माति सूक्ष्म रूप मुहूर्त्तादि विभागवुं श्री भगवान् पियारण्णा करे छे. (उत्तराणं आसाढाणं चत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता चउसट्टी चुण्णिग्याभागा सेसा) येथा चांद्र संवत्सरना अंतना समयमां चांद्रनी साथे उडे छे उत्तराषाढा नक्षत्रना चुमालीस मुहूर्त्त तथा अेअ मुहूर्त्तना बासठिया चुमालीस

एतावतो भागानतीत्य अवशिष्टा भागाः शेषास्तिष्ठन्ति यदा तदैव चतुर्थस्य चान्द्र-
संवत्सरस्य परिसमाप्ति भवतीत्यर्थः ॥ गणितप्रक्रिया व्याख्यान्ते दर्शयिष्यते ॥ अथात्रैव
सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति—‘तं समयं च णं सूर्ये केण णक्खत्तेणं जोएइ’ तस्मिन् समये
च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥—तस्मिन् समये—चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य
परिसमाप्तिकाले सूर्यः खलु केन नक्षत्रेण युनक्ति ?—केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवतीति
गौतमस्य जिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह—‘पुणव्वसुणा’ तावत् पुनर्वसुना ॥—तावदिति प्राग्बत्,
तस्मिन् समये खलु सूर्यः पुनर्वसु नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ॥ अथास्यैव मुहूर्तविभागं
विभजते—‘पुणव्वसुस्स उणतीसं मुहुत्ता एकवीसं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च
सत्तट्ठिहा छेत्ता सीतालीसं चुण्णियाभागा सेसा’ पुनर्वसो रूनत्तिशन्मुहूर्ता एकविंशति
द्रावट्ठिभागा मुहूर्तस्य द्रावट्ठिभागं च सप्तपट्ठिधा छित्वा सप्त चत्वारिंशच्चूर्णिका भागाः

૪૪।૧૪-૧૭ इतना भाग बिता कर अवशिष्ट भाग शेष रहे उस समय चौथे चांद्र
संवत्सर की समाप्ति होती है । इसकी गणित प्रक्रिया टीका के अन्तमें
दिखाई जायगी । अब यहां सूर्यनक्षत्रयोग विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न
करते हैं—(तं समयं च णं सूर्ये के णं णक्खत्तेणं जोएइ) चौथा चांद्रसंवत्सर
के समाप्ति काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रकार श्री
गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(पुणव्व-
सुणा) उस समय सूर्य पुनर्वसु नक्षत्र के साथ योग युक्त होता है । अब
इसका मुहूर्त विभाग दिखलाते हैं—(पुणव्वसुस्स उणतीसं मुहुत्ता एकवीसं
बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता सीतालीसं चुण्णिया
भागा सेसा) चौथा चांद्र संवत्सर की समाप्ति बेला में सूर्य के साथ योग
युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का उन्तीस मुहूर्त एवं एक मुहूर्त का बासठिया इक्कीस

ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા થોસડ ભાગ=૪૪ ૬૬/૬૬,૧૭ આટલો
ભાગ વીતાવીને બાકીનો ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ થાય છે,
આની ગણિતપ્રક્રિયા ટીકાના અંતભાગમાં બતાવવામાં આવશે.

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી શ્રી ભગવાનને પ્રશ્ન
પૂછે છે—(તં સમયં ચ ણં સૂર્યે કે ણં ણક્ખત્તેણં જોએ) ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ
કાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને
સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન કહે છે, (પુણવ્વસુણા) એ સમયે સૂર્ય પુનર્વસુ
નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે, હવે તેના મુહૂર્ત વિભાગ બતાવવામાં આવે છે,
(પુણવ્વસુસ્સ ઊણતીસં મુહુત્તા એકવીસં બાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ બાવટ્ઠિભાગં સત્તટ્ઠિહા હેત્તા
સીતાલીયં ચુણ્ણિયાભાગા સેસા) ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિકાળમાં સૂર્યની સાથે યોગ
યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકવીસ

शेषाः ॥-चतुर्थचान्द्रसंवत्सरपरिसमाप्तिवेत्यायां सूर्ययुक्तपुनर्वगुनश्चस्यैकोनत्रिंशन्मुहूर्ताः, एक-
स्य च मुहूर्तस्यैकविंशति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत् सप्त-
पष्टिभागाः-(२९।^{३१}/_{६३}।^{४७}/_{६३-६७}) एतावतो भागान् व्यतीत्य अवशिष्टाश्च चूर्णिकाभागाः
शेषास्तिष्ठन्ति यदा तदैव चतुर्थचान्द्रसंवत्सरस्य परिसमाप्तिर्भवतीत्यर्थः ॥-तदेवं चतुर्थ-
पर्यन्तानां युगसंवत्सराणां प्रारम्भपर्यवसानयोः साङ्गमुत्तरं श्रुत्वा पञ्चमस्य प्रारम्भकालं
जिज्ञासु गौतमः पृच्छति-‘ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छ-
रस्स के आदी आहिण्त्ति वण्जा ?’ तावदेतेषां पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमस्याभिवर्द्धित-
संवत्सरस्य क आदि आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् एतेषां-पूर्वप्रतिपादितानां
युगबोधकपञ्चानां संवत्सराणां मध्ये पञ्चमस्य सर्वान्तिमस्य अभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य
क आदिः-प्रारम्भसमय आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथयेत्, ततो भगवानाह-‘ता
जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी,
अणंतरपुरक्खडे समए’ तावद् यत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं स खलु

भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया संतालीस भाग (२९।^{३१}/_{६३}।^{४७}/_{६३-६७})
इतना भाग बीता कर के अवशिष्ट चूर्णिका भाग जब शेष रहे उसी समय
चौथा चान्द्रसंवत्सर समाप्त होता है। इस प्रकार चतुर्थ संवत्सर पर्यन्त के
युग संवत्सरो के आरम्भ एवं समाप्ति समय के विषय में सयुक्तिक उत्तर
सुनकर के श्री गौतमस्वामी पांचवें संवत्सर के प्रारम्भकाल के विषय में प्रश्न
करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स
के आदी आहिण्त्ति वण्जा) ये पूर्वप्रतिपादित युगबोधक पांच संवत्सरो में
सर्वान्तिम पांचवां जो अभिवर्द्धित संवत्सर है, उसका प्रारम्भकाल कौनसा
प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये। इस प्रकार से श्री गौतम-
स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जे णं चउत्थस्स
चंद संवच्छरस्स पज्जवसाणे से णं पंचमस्स अभिवड्ढियसंवच्छरस्स आदी,

तथा वासठिया ओक लाग बाणना सडसठिया सुठतादीस लाग (२९।^{३१}/_{६३}।^{४७}/_{६३-६७}) आटला
लाग बीतावीने भाकीने चूर्णिका लाग शेष रहे ओण समये चोथुं चान्द्र संवत्सर समाप्त
थाय छे, आ रीते चोथा संवत्सर सुधीना युग संवत्सरोना आरंभ अने समाप्ति सम-
यना संबंधमां सयुक्तिक उत्तर सांखणीने श्री गौतमस्वामी पांचमां अभिवर्द्धित संवत्सरना
प्रारंभकाणना संबंधमां प्रश्न पूछे छे-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्ढि-
यसंवच्छरस्स के आदी आहिण्त्ति वण्जा) आ पूर्वप्रतिपादित युगबोधक पांच संवत्सरोमां
सर्वान्तिम पांचवुं ने अभिवर्द्धित संवत्सर छे, तेना प्रारंभकाण कये। प्रतिपादित करेद
छे ? ते छे भगवान् आप कहो आ प्रमाणे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नने सांखणीने तेना
उत्तरमां श्री भगवान् कहो छे-(ता जे णं चउत्थस्स चंदसंवच्छरस्स पज्जवसाणे से ७

પશ્ચમસ્ય અભિવર્દિતસંવત્સરસ્યાદિઃ, અનન્તરપુરસ્કૃતઃ સમય ઇતિ, વૃત્તપરિધૌ વિભક્તાનાં વિभागानां मध्ये प्रारम्भपर्यवसानयो रेकत्रस्थितत्वात् यत् खलु चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं-पर्यवसानकालः स एव खलु अन्यूनाधिकरूपः समयः पश्चमस्याभिवर्दितसंवत्सरस्यादિः-प्रारम्भसमयो भवत्येव । अनन्तरपुરस्कृतः समयः-अव्यवहितोत्तरकाले धृतः समयः स्यात् ॥-अथास्यैव पर्यवसानकालं पृच्छति-‘ता से णं किं पज्जवसिए ?’ तावत् स खलु किं पर्यवसितः ? ॥-तावदिति प्राग्वत् सः-पश्चमोऽभिवर्दिताख्यः संवत्सरः खलु इति वाक्यालङ्कारे किं पर्यवसितः ?-कदा कुत्र वा परिसमाप्तिमधिगच्छतीति गौतमस्य जिज्ञासां श्रुत्वा भगवानाह-‘ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं पंचमस्स अभिवद्धियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपच्छाकडे समए’ तावद् यः खलु प्रथमस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादिस्तदेव पश्चमस्याभिवर्दितसंवत्सरस्य पर्यवसानम्, अनन्तरपश्चात्कृतः समयः ॥-तावदिति प्राग्वत्, पूर्वप्रतिपादितयुक्त्यैव प्रारम्भपर्यवसानयो रेकत्र स्थितत्वात् अणंतरपुરस्कृतसमए) वृत्तपरिधि में विभाग किये हुवे विभागों में प्रारम्भ एवं समाप्ति समय एक ही साथ होने से चौथे चांद्र संवत्सर का जो समाप्ति काल होता है, वही अन्यूनाधिक पनेसे पांचवें अभिवर्दितसंवत्सर का प्रारम्भ काल होता है, अनन्तर पुरस्कृत समय अर्थात् अव्यवहित उत्तरकाल में रहा हुवा समय ।

अब पांचवें संवत्सर का समाप्ति काल के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता से णं किं पज्जवसिए ?) पांचवां अभिवर्दितसंवत्सर कब एवं कहाँ पर समाप्त होता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता जे णं पढमस्स चंदसंवच्छरस्स आदी से णं पंचमस्स अभिवद्धियसंवच्छरस्स पज्जवसाणे अणंतरपुરस्कृतसमए) पूर्वप्रतिपादित युक्ति के अनुसार प्रारम्भ एवं समाप्ति काल एक ही साथ होने से जो पहला चांद्र-

પંચમસ્સ અભિવર્દિતસંવત્સરસ્સ આદી, અણંતરપુરસ્કૃતસમए) વૃત્તપરિધિમાં વિભાગ કરવામાં આવેલ ભાગોમાં પ્રારંભ અને સમાપ્તિનો સમય એક સાથે જ હોવાથી ચોથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો જે સમાપ્તિ સમય હોય છે, એ જ ન્યૂનાધિકપણા વગર પાંચમા અભિવર્દિત સંવત્સરનો પ્રારંભકાળ હોય છે. અનન્તર પુરસ્કૃત સમય અર્થાત્ અવ્યવહિત ઉત્તરકાળમાં રહેલ સમય.

હવે પાંચમા અભિવર્દિત સંવત્સરના સમાપ્તિકાળના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સે ણં કિં પજ્જવસિએ) પાંચમું અભિવર્દિત સંવત્સર ક્યારે અને ક્યાં સમાપ્ત થાય છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા જે ણં પઢમસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ આદી સે ણં પંચમસ્સ અભિવર્દિતસંવચ્છરસ્સ પજ્જવસાણે અણંતરપુરસ્કૃતસમए) પૂર્વપ્રતિપાદિત યુક્તિ પ્રમાણે પ્રારંભ અને સમાપ્તિકાળ એક સાથે જ હોવાથી પહેલા ચાંદ્રસંવત્સરનો જે પ્રારંભકાળ હોય છે, એ જ

यः खलु प्रथमस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादिः स्यात् स एवान्यूनाधिकरूपः कालः पञ्चमस्याभि-
वर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानकालो भवेत् । अनन्तरपश्चात्कृतः समयः—अव्यवहित
पूर्वक्षणे धृतः समयः स्यादिति ॥—अथात्रैव चान्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति—‘तं समयं च णं चंदे
केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?’ तस्मिन् समये च खलु चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥—तस्मिन्
समये—पञ्चमस्याभिवर्द्धिताख्यस्य सम्बत्सरस्य पर्यवसानकाले, चेति पादपूरणे, खल्विति-
वाक्यालङ्कारे, चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?—केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवति ? ॥ ततो भग-
वानाह—‘ता उत्तराहिं आसाढाहिं’ तावदुत्तराभिरापाढाभिः ॥—तावदिति पूर्ववत् उत्तरापाढा
नक्षत्रस्य पञ्चतारकत्वाद् बहुवचनम् । तेन पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले
चन्द्र उत्तरापाढा नक्षत्रेण युक्तो भवति ॥—अथास्यैव नक्षत्रस्य भुवर्त्तविभागं विस्फोटयति—
‘उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमण’ उत्तराणामापाढानां चरिमसमयः ॥—पञ्चमस्याभिवर्द्धि-
तस्य संवत्सरस्य पर्यवसानकाले चन्द्रयुक्तस्योत्तरापाढा नक्षत्रस्यान्तिमो भागस्तिष्ठेदिति भग-

संवत्सर का प्रारम्भ काल होता है वही काल न्यूनाधिक पने सिवाय पांचवें
अभिवर्द्धित संवत्सर का समाप्ति काल होता है । अनन्तर पश्चात् कृत समय
अर्थात् अव्यवहित पूर्वक्षण युक्त समय होता है ।

अब यहां पर चान्द्र नक्षत्र योग के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते
हैं—(तं समयं च णं चंदे के णं णक्खत्ते णं जोएइ) पांचवें अभिवर्द्धित संवत्सर
का समाप्ति काल में चंद्र किस नक्षत्र के साथ योग करता है ? इस प्रश्न के
उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता उत्तराहिं आसाढाहिं) उत्तरापाढा नक्षत्र
पांच तारावाला होने से यहां बहुवचन कहे हैं । पांचवें अभिवर्द्धितसंवत्सर के
समाप्तिकाल में चंद्र उत्तरापाढा नक्षत्र के साथ योग युक्त होता है । अब इस
उत्तरापाढा नक्षत्र का सुहूर्त विभाग स्पष्ट करते हैं—(उत्तराणं आसाढाणं
चरिमसमण) पांचवां अभिवर्द्धित संवत्सर की समाप्ति काल में चंद्र योग
युक्त उत्तरापाढा नक्षत्र का अन्तिम समय होना है । कारण युग की समाप्ति

न्यूनाधिकपण्य रक्षित पांचमा अक्षिवर्द्धित संवत्सरना समाप्तिक्षण डोय छे, अनंतर
पश्चात्कृत समय अर्थात् अव्यवहित पूर्व क्षण युक्त समय डोय छे.

इसे अही चान्द्र नक्षत्र योगना संबंधमां श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे—(तं समयं
च णं चंदे के णं णक्खत्तेणं जोएइ) पांचमां अक्षिवर्द्धित संवत्सरना समाप्तिक्षणमां चंद्र कथा
नक्षत्रनी साथे योग युक्त डोय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां श्री भगवान् कहे छे—(ता उत्तराहिं
आसाढाहिं) उत्तरापाढा नक्षत्र पांच तारावाणुं डोवाथी अहीं बहुवचन कहेल छे, पांचमा
अक्षिवर्द्धित संवत्सरना समाप्ति समयमां चंद्र उत्तरापाढा नक्षत्रनी साथे योगयुक्त डोय
छे. इसे आ उत्तरापाढा नक्षत्रना सुहूर्त विभाग स्पष्ट करे छे.—(उत्तराणं आसाढाणं चरिम
समण) पांचमा अक्षिवर्द्धित संवत्सरना समाप्ति क्षणमां चंद्रयोगयुक्त उत्तरापाढा नक्षत्रना

વતોઽભિપ્રાયઃ ॥ યુગસમાપ્તિકાલે ચન્દ્રયુક્તનક્ષત્રસ્ય પરિશેપાસમ્ભવાત્ ॥-

અથાત્રૈવ સૂર્યનક્ષત્રયોગં પૃચ્છતિ-‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્?’ તસ્મિન્ સમયે ચ खलु सूर्यः केण नक्षत्रेण युनक्ति? ॥-तस्मिन् समये-पञ्चमस्याभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य परिसमाप्तिकाले सूर्यः खलु केन नक्षत्रेण युनक्ति?—केन नक्षत्रेण सह युक्तो भवति? । ततो भगवानाह-‘ता पुस्से णं’ तावत् पुष्येण ॥-तावदिति प्राग्वत् पुष्येण-पञ्चमस्याभिवर्द्धिताख्यसंवत्सरस्य पर्यवसानकाले सूर्यः खलु पुष्यनक्षत्रेण सह युक्तो भवति ॥

अथ मुहूर्तविभागं करोति-‘पुस्सस्स णं एकवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा’ पुष्यस्य खलु एक-विंशति मुहूर्ता त्रिचत्वारिंशद् द्वापट्ठिभागा मुहूर्तस्य द्वापट्ठिभागं च सप्तपट्ठिधा छित्वा त्रय-स्त्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेपाः ॥-युगान्तपूर्णस्य पञ्चमस्याभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य पर्यवसानकाले सूर्ययुक्तस्य पुष्यनक्षत्रस्य खलु एकविंशति मुहूर्ताः २१ । एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वापट्ठिभागाः-^{५३} । एकस्य च द्वापट्ठिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपट्ठि-

કાલ મેં ચંદ્ર યુક્ત નક્ષત્ર કા વિશેષ હોના અસંભવિત હોતા હૈ ।

અવ યહાં પર સૂર્ય નક્ષત્ર કે યોગ વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કે ણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્) પાંચવેં અભિવર્દ્ધિત સંવત્સર કે સમાપ્તિ કાલ મેં સૂર્ય કૌન નક્ષત્ર કે સાથ રહકર યોગ પ્રાપ્ત કરંતા હૈ? ઉસકે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા પુસ્સે ણં) પાંચવેં અભિવર્દ્ધિત સંવત્સર કા સમાપ્તિ કાલ મેં સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત હોતા હૈ । અવ હસકા મુહૂર્ત વિભાગ નિર્દિષ્ટ કર કે કહતે હૈં-(પુસ્સસ્સ ણં એકવીસં મુહુત્તા તેતાલીસં ચ બાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ બાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા) યુગાન્ત પૂરક પાંચવેં અભિવર્દ્ધિત સંવત્સર કા અન્તિમ સમય મેં સૂર્ય યુક્ત પુષ્ય નક્ષત્ર કા હકીસ મુહૂર્ત ૨૧ તથા એક મુહૂર્ત કા બાસટિયા

અન્તિમ સમય હોય છે, કારણકે યુગના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્રયુક્ત નક્ષત્રનું વિશેષ હોવું અસંભવિત હોય છે.

હવે અહીં સૂર્ય નક્ષત્રના યોગ સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.-‘(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્)’ પાંચમા અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને યોગ પ્રાપ્ત કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે (તા પુસ્સે ણં) પાંચમા અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરના સમાપ્તિ કાળમાં સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે.

હવે આનો મુહૂર્ત વિભાગ બતાવવામાં આવે છે.-‘(પુસ્સસ્સ ણં એકવીસં મુહુત્તા તેતાલીસં ચ બાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ બાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા) યુગાન્ત પૂરક પાંચમા અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરના અન્તિમ સમયમાં સૂર્ય યુક્ત પુષ્ય નક્ષત્રના એકવીસ ૨૧ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસટિયા તેતાલીસ ભાગ ૫૩ તથા બાસટિયા એક

ભાગાઃ— $\frac{33}{13-10}$ અર્થાત્—(૨૧ $\frac{33}{13-10}$) એનાવતો ભાગાનતીત્ય શેષેષુ ચૂર્ણિકાભાગેષુ ચત્તુર પશ્ચમમભિવદ્ધિતારુચં સંવત્સરં પરિસમાપ્તિગધિગચ્છનીત્યભિપ્રાયઃ । કથમત્ર સૂર્યનક્ષત્રં સાવયયં તિષ્ઠતીતિ ચેત્ ? ઉચ્યતે—યુગાન્તઃ સ્વત્તુ ચાન્દ્રસમ્વત્સરેણ પરિપૂર્ણો ભવતિ તેન ચન્દ્રયુક્ત-નક્ષત્રં યુગાન્તે સર્વાત્મના પરિસમાપ્તિ મુખગચ્છેત્ સૂર્યયુક્તનક્ષત્રં તુ સાવયયં તિષ્ઠત્યેવ, (સૌર વર્ષાન્તાભાવાત્) ॥ તદેવમ્ એકસમ્પતિ (૭૧) તમ સૂત્રસ્ય વ્યાખ્યાનં પરિપૂર્ણમ્ ॥

સમ્પ્રતિ—ગણિત ક્રમસ્યદિગ્દર્શનં પ્રારમ્ભ્યતે—

તત્ર દ્વિતીયચાન્દ્રસમ્વત્સરપરિસમાપ્તિકાલે ગણિતભાવના ક્રિયતે યથાત્ર દ્વિતીય-ચાન્દ્રસમ્વત્સરપરિસમાપ્તિ શ્વતુર્વિંશતિતસર્પોર્ણાસીપરિસમાપ્તો ભવતિ । તેનાત્ર ગુણક શ્વતુ-ર્વિંશતિઃ ૨૪ સ્યાત્ । સર્વત્ર નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિસ્તુ ૬૬ $\frac{33}{13-10}$ પદપદ્મિર્મુદ્ધર્તાઃ એકસ્ય ચ મુદ્ધર્તસ્ય પશ્ચદ્વાપદ્મિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપદ્મિભાગસ્ય એકઃ સમ્પદ્મિભાગાઃ, इत्येवं प्रमाणो

તિયાલીસ ભાગ $\frac{33}{13}$ । તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા તેત્તીસ ભાગ $\frac{33}{13-10}$ અર્થાત્ (૨૧ $\frac{33}{13-10}$) હતના ભાગ વ્યતીત કર કે ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહને પર પાંચવેં અભિવદ્ધિત સંવત્સર કો સમાપ્ત કરતા હૈ । યહાં પર સૂર્ય નક્ષત્ર સાવયવ કિસ પ્રકાર હોતા હૈ ? સો કહતે હૈં—યુગ કા અન્ત ચાંદ્ર સંવત્સર સે પૂર્ણ હોતા હૈ । અતઃ ચંદ્ર યુક્ત નક્ષત્ર યુગ કે અન્ત મેં સમાપ્ત હો જાતા હૈ । સૂર્ય યુક્ત નક્ષત્ર તો સાવયવ રહતા હી હૈ, કારણ કી સૌર વર્ષ કા અન્ત નહીં હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ઇકોતરવેં સૂત્ર કી વ્યાખ્યા પરિપૂર્ણ હોતી હૈ ।

અથ ગણિતક્રમ કા દિગ્દર્શન પ્રારમ્ભ કરતે હૈં—દૂસરે ચાંદ્ર સંવત્સર કે સમાપ્તિકાલ કી ગણિત પ્રક્રિયા દિશલાઈ જાતી હૈ—દૂસરા ચાંદ્રસંવત્સર કી સમાપ્તિ ચોવીસવીં પૂર્ણિમા સમાપ્ત હોને પર હોતી હૈ । અતઃ યહાં પર ચોવીસ ગુણક હોતે હૈં—સર્વત્ર નક્ષત્ર કી ધ્રુવરાશિ તો ૬૬ $\frac{33}{13-10}$ છિયાસઠમુદ્ધર્ત તથા એક મુદ્ધર્ત કા વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા

ભાગના સઢસઠિયા તેત્રીસ ભાગો $\frac{33}{13-10}$ અર્થાત્ ૨૧ $\frac{33}{13-10}$ આટલા ભાગ વીત્યા પછી ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે પાંચમા અભિવદ્ધિત સંવત્સરને સમાપ્ત કરે છે. અહીં સૂર્ય નક્ષત્ર સાવયવ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. યુગનો અંત ચાંદ્રસંવત્સરમાં પૂર્ણ થાય છે. તેથી ચંદ્રયુક્ત નક્ષત્ર યુગના અંતમાં સમાપ્ત થાય છે. સૂર્યયુક્ત નક્ષત્ર તો સાવ થઈ જ રહે છે. કારણકે સૌરવર્ષનો અંત થતો નથી. આ રીતે આ એકોતરમા સૂત્રની વ્યાખ્યા પરિપૂર્ણ થાય છે.

હવે ગણિતક્રમનું દિગ્દર્શન પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. બીજા ચાંદ્રસંવત્સરના સમાપ્તિકાળની ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે.—બીજા ચાંદ્ર સંવત્સરની સમાપ્તિ ચોવીસમી પૂર્ણિમા સમાપ્ત થાય ત્યારે થાય છે. તેથી અહીં ચોવીસ ગુણક હોય છે. બધે નક્ષત્રની ધ્રુવરાશિ તો ૬૬ $\frac{33}{13-10}$ છાસઠ મુદ્ધર્ત તથા એક મુદ્ધર્તના વાસઠિયા પાંચ ભાગ

સવતિ । તેનાયં ધ્રુવરાશિઃ પૂર્વોક્તેન ચતુર્વિંશત્યા ગુણકેન ગુણ્યતે—(૬૧૬૩૧૬) × ૨૪ = (૧૫૮૪૧૬૩૧૬૩) જાતાનિ ચતુર્ગતિયધિકાનિ પશ્ચદશશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, મુહૂર્ત્તગતાનાં ચ દ્વાપદિભાગાનાં વિંશત્યધિકં શતમેકમ્ । એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય ચતુર્વિંશતિ સપ્તપદિ-
ભાગા—૧૫૮૪૧૬૩૧૬૩ તતોઽસ્માત્ એકોનવિંશત્યધિકૈ રદ્ધાભિર્મુહૂર્ત્તશતૈઃ—૮૧૯૧ । એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ચતુર્વિંશત્યા દ્વાપદિભાગૈઃ—૬૩૧ । એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય પદ્મપદ્યા સપ્તપદિભાગૈઃ—
૬૩૧ એકઃ પરિપૂર્ણો નક્ષત્રપર્યાયઃ શુદ્ધચતિ । યથા (૧૫૮૪૧૬૩૧૬૩)—(૮૧૯૧૬૩૧૬૩)—પૂર્વોક્ત-
વત્ યથાસ્થાનક્રમેણ શોધનક્રિયાયા શોધિતે સતિ પશ્ચાત્તિષ્ઠતિ—(૭૬૫૧૬૩૧૬૩) તતઃ સ્થિ-
તાનિ તદ્વપદ્યધિકાનિ સપ્તમુહૂર્ત્તશતાનિ—૭૬૫૧ મુહૂર્ત્તગતાનાં ચ દ્વાપદિભાગાનાં પશ્ચ-
નવતિઃ—૬૩૧ । એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય પશ્ચવિંશતિઃ સપ્તપદિભાગાઃ—૬૩૧ તતઃ (સત્તેવ ચોચાલા)
इत्यादि मूलोक्त वचनात् (७४३१६३१६३) त्रिचत्वारिंशदधिकैः सप्तभिर्मुहूर्तशतैः ७४३ । एकस्य

एक भाग इतना प्रमाण होता है । अतः इस ध्रुवराशि को पूर्वोक्त चौबीस से गुणाकरे (६६३१६३) + २४ = १५८४१६३१६३ इस प्रकार पंद्रहसो चौरासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्तगत बासठिया भाग का एक सो बीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सड़सठिया चौबीस भाग = १५८४१६३१६३ होते हैं इनमें से आठ सो उन्नीस मुहूर्तों से ८१९१ तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौबीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सड़सठिया छियासठ भाग ६३१ से एक परिपूर्ण नक्षत्र पर्याय शुद्ध होता है, जैसे कि (१५८४१६३१६३) - ८१९१ ६३१ पूर्व कथित प्रकार से यथास्थान क्रमानुसार शोधन क्रिया से शोधित करने पर पश्चात् (७६५ ६३१) सात सो पैसठ मुहूर्त ७६५ तथा मुहूर्तगत बासठिया पंचाणु भाग ६३१ तथा बासठिया एक भाग का सड़सठिया पच्चीस भाग = ६३१ तत्पश्चात् (सत्तैव चोचाला) इत्यादि मूलोक्त वचनानुसार (७४३१६३१६३) सातसो तियालीस

તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ આટલું પ્રમાણ હોય છે. તેથી આ ધ્રુવરાશિને પૂર્વોક્ત ચોવીસથી ગુણાકાર કરવે ૬૬૩૧૬૩ + ૨૪ = ૧૫૮૪૧૬૩૧૬૩ આ રીતે પંદરસો ચોવીસી મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા ભાગના એકસોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોવીસ ભાગ ૧૫૮૪૧૬૩૧૬૩ થાય છે, આટલામાંથી આઠસો બોગણીસ ૮૧૯ મુહૂર્ત્તોથી તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ ૬૩૧થી એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય શુદ્ધ થાય છે. જેમકે—(૧૫૮૪૧૬૩૧૬૩) - ૮૧૯૧ ૬૩૧ પૂર્વકથિત પ્રકારથી યથાસ્થાન ક્રમાનુસાર શોધન ક્રિયાથી શોધિત કરવાથી પછીથી (૭૬૫૧૬૩૧૬૩) સાતસો પાંસઠ મુહૂર્ત્ત ૭૬૫ તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા પંચાણુ ભાગ ૬૩૧ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પચ્ચીસ ભાગ ૬૩૧ રહે છે. તે પછી (સત્તેવ ચોચાલા) ઇત્યાદિ મૂલોક્ત વચન પ્રમાણે (૭૪૩૧૬૩૧૬૩) સાતસો તેતાલીસ મુહૂર્ત્ત ૭૪૩ તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા ચોવીસ

च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः ॥ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्ट्या सप्तपष्टिभागैः—
॥ अभिजिदादीनि मूलपर्यन्तानि परिशोधनीयानि (७६५।३३।३३)-(७४३।३३।३३)-पूर्वोक्त
क्रमेण स्थानाङ्गशोधननियमेन परिशोधिते सति स्थिताः पश्चात् (२२।३३।३३) द्वाविंशति-
मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टौ द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदविंशतिः सप्त-
पष्टिभागाः—२२।३३। ततः पूर्वाषाढानक्षत्रस्य सम्पूर्णक्षेत्रत्वात् तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्तसमं भवति ।
तेन त्रिंशन्मुहूर्त्तैः परिशोध्यते यथा—३०—(२२।३३।३३) शोधन क्रियया शोधिते सति
सति द्वितीय चान्द्रसम्बत्सरस्य पर्यवसानकाले समागते पूर्वाषाढानक्षत्रस्य सप्तमुहूर्त्ताः,
एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिपञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः—५३। एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैक चत्वारिंशत्सप्त-
पष्टिभागाः—५३ अर्थात् ७।३३।३३ एवं भूताः शेषास्तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ उक्तं च मूले 'पुन्वाणं
आसाढाणं सत्तमुहुत्ता तेवणं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता इग-

मुहूर्त्त ७४३। तथा एक-मुहूर्त्त का बासठिया चौवीस भाग ३३। बासठिया एक
भाग का सडसठिया छियासठभाग ३३ से अभिजित से लेकर मूल पर्यन्त के
नक्षत्रों को शोधित करे (७६५।३३।३३)-(७४३।३३।३३) पूर्वोक्त क्रम से
स्थानांग शोधन नियम से शोधित करे तो पश्चात् (२२।३३।३३) बाईस मुहूर्त्त
तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया आठ भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-
सठिया छईस भाग—२२।३३।३३ तदनन्तर पूर्वाषाढा नक्षत्र संपूर्ण क्षेत्रवाला
होने से उसका मान तीस मुहूर्त्त प्रमाण होता है। अतः तीस मुहूर्त्त से उसको
शोधित करे—३०—(२२।३३।३३) शोधनक्रिया से शोधित करे तो दूसरा
चान्द्र संवत्सर का समाप्ति काल आने पर पूर्वाषाढा नक्षत्र का सात मुहूर्त्त
तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया तिरपन भाग ३३ तथा बासठिया एक भाग का
सडसठिया इकतालीस भाग ३३ अर्थात् ७।३३।३३ इतना शेष रहता है।
मूल में कहा भी है—(पुन्वाणं आसाढाणं सत्त मुहुत्ता, तेवणं च बावट्टिभागा
मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता इगलातीसं चुण्णियाभागा सेसा)

भाग ३३ तथा बासठिया एक भागना सडसठिया छसठ भाग ३३।३३।३३ अलिखितथी लक्ष्मि
भूणपर्यन्ताना नक्षत्राने शोधित करवा (७६५।३३।३३)-(७४३।३३।३३) पूर्वोक्त क्रम
स्थानांग शोधन नियमथी शोधित करे तो पछी २२।३३।३३ बावीस मुहूर्त्त तथा एक
मुहूर्त्तना बासठिया आठ भाग तथा बासठिया एक भागना सडसठिया छवीस भाग
२२।३३।३३ रहे छे. ते पछी पूर्वाषाढा नक्षत्र संपूर्ण क्षेत्रवाला होवाथी तेनुं प्रमाण
तीस मुहूर्त्तनुं थाय छे. तेथी तीस मुहूर्त्तथी तेने शोधित करवुं. ३०—(२२।३३।३३)
शोधन क्रियाथी शोधित करे तो भीन चान्द्र संवत्सरने समाप्तिक्षण आवे तयारे पूर्वाषाढा
नक्षत्रना आत मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्तना बासठिया तिरपन भाग ३३ तथा बासठिया
एक भागना सडसठिया एकतालीस भाग ३३ अर्थात् ७।३३।३३, आठवा शेष रहे छे.

તાલીસં ચુણિયામાગા સેસા' इति ॥ अथात्रैव सूर्येण युक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वाचत्वारिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चत्रिंशद् द्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्त सप्तपष्टिभागाः शेषाः—(४२।^{१३}_{१३}) इति साध्यते—तथाहि—स एव पूर्वोक्तो ध्रुवराशिः—(६६।^{१३}_{१३}) पट्पष्टिमुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चद्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकः सप्तपष्टिभागश्चेति पूर्वोक्तेन चतुर्विंशत्या गुणकेन गुण्यते—(६६।^{१३}_{१३}) × २४=(१५८४।^{१३}_{१३}) जातानि चतुरशीत्यधिकानि पञ्चदशशतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तानां च द्वापष्टिभागानां विंशत्युत्तरं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंशतिः सप्तपष्टिभागा इति । तत एतस्मात् संपूर्ण एको नक्षत्रपर्यायः परिशोधनीयः । स चैवमस्ति—(८१९।^{१३}_{१३}) एकोनविंशत्यधिकै रष्टभिः शतै र्मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्पष्ट्या सप्तपष्टिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः शुद्धः—(१५८४।^{१३}_{१३})—(८१९।^{१३}_{१३})=७६५।^{१३}_{१३} पूर्वोक्तवत् स्थाननियम-

अब यहां पर सूर्य के साथ योग युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का बायालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सात भाग शेष रहता है—(४२।^{१३}_{१३}) इस प्रकार रहता है । अब पूर्वोक्त जो ध्रुवराशि—(६६।^{१३}_{१३}) छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग है उनको पूर्वोक्त चौबीस गुणक से गुणा करे तो (६६।^{१३}_{१३}) + २४ = (१५८४।^{१३}_{१३}) इस प्रकार पंद्रह सौ चौराशी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सौ बीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चौबीस भाग होते हैं । इनमें से संपूर्ण एक नक्षत्र पर्याय को शोधित करे वह इस प्रकार से होता है—(८१९।^{१३}_{१३}) आठ सौ उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौबीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया

મૂળમાં કહ્યું પણ છે. (પુન્વાળં આસાઢાળં સત્ત મુહુત્તા. તેવળ્ળંચ બાસઢિભાગા મુહુત્તસ્ય બાસઢિભાગં ચ સત્તઢિહા હેત્તા ઇગતાલીસં ચુણિયામાગા સેસા)

હવે આહીં સૂર્યની સાથે યોગયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાત ભાગ શેષ રહે છે. (૪૨।^{૧૩}_{૧૩})

હવે પૂર્વેકિત ધ્રુવરાશિ=(૬૬।^{૧૩}_{૧૩}) છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ છે. તેને પૂર્વેકિત ચોવીસ ગુણકથી ગુણવા બેમકે—(૬૬।^{૧૩}_{૧૩}) + ૨૪ = (૧૫૮૪।^{૧૩}_{૧૩}) આ રીતે પંદરસો ચોરાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોવીસ ભાગ થાય છે. આમાંથી સંપૂર્ણ એક નક્ષત્ર પર્યાયને શોધિત કરવું. તે આ પ્રકારે થાય છે.—(૮૧૯।^{૧૩}_{૧૩}) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી એક પુરેપુરું

ક્રમેણ પરિશોધિતે સતિ સ્થિતાનિ પશ્ચાત્ પશ્ચપટ્ટચધિકાનિ સપ્તશતાનિ ૭૬૫ મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પશ્ચનવતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ- $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પશ્ચવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ-(૭૬૫। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$) इत्येवं परिशोधनाच्छेषा स्तिष्ठन्ति, तत एतेभ्यः पुण्यस्य शोधनकः परिशोधनीयः, स च शोधनक एकोनविंशति मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य त्रि चत्वारिंशद् द्वापट्टिभागाः एकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशद् सप्तपट्टिभागाः-(१९। $\frac{१११}{१११}$) एभिर्भागैः पुण्यः शुद्धस्तथा क्रियते (७६५। $\frac{१११}{१११}$)-(१९। $\frac{१११}{१११}$)=(७४६। $\frac{१११}{१११}$) स्थितानि पश्चात् मुहूर्तानां सप्तशतानि पट्चत्वारिंशदधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्यैक-पञ्चाशद् द्वापट्टिभागाः, एकस्य च द्वापट्टिभागस्यैकोनपट्टिः सप्तपट्टि भागाः-(७४६। $\frac{१११}{१११}$) ततो भूयोऽप्येतस्मात् (७४४। $\frac{१११}{१११}$) सप्तभिर्मुहूर्तशतैश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैः, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैः, एकस्य च द्वापट्टिभागस्य पट्पट्ट्या सप्तप-

છિયાસઠ ભાગ સે એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ હોતા હે । (૧૫૮૪ । $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$)-(૮૧૯ । $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$)=(૭૬૫ । $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$) પૂર્વોક્તાનુસાર સ્થાન નિયમ કે ક્રમ સે શોધિત કરે તો પશ્ચાત્ સાત સો પેંસઠ ૭૬૫ । મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા પંચાણું ભાગ $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડ-સઠિયા પચીસ ભાગ-(૭૬૫ । $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$) इस प्रकार शोधन करने से इतना शेष रहता है, अतः इनमें से पुण्यनक्षत्र का शोधनक को शोधित करे । वह शोध-नक उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तियालीस भाग तथा बास-ठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग (१९। $\frac{१११}{१११}$) इतना भाग से पुण्य नक्षत्र को शुद्ध करे जो इस प्रकार (७६५। $\frac{१११}{१११}$)-(१९। $\frac{१११}{१११}$)=(७४६। $\frac{१११}{१११}$) शोधित करने से पश्चात् सातसो छियालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बास-ठिया इक्कावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनसठ भाग-(७४६। $\frac{१११}{१११}$) रहते हैं अतः फिर से इनमें से (७४४। $\frac{१११}{१११}$) सातसो चुयालीस

નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થઈ બચ છે. (૧૫૮૪। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$)-(૮૧૯। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$)=૭૬૫। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સ્થાન નિયમના ક્રમથી શોધિત કરે તો પછિથી સાતસો પાંસઠ ૭૬૫ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પંચાણું ભાગ $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પચીસ ભાગ=(૭૬૫। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$) આ રીતે શોધન કરવાથી આટલા શેષ રહે છે. તેથી તેમાંથી પુણ્ય નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવા. તે શોધનક ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ (૧૯। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$) આટલા ભાગથી પુણ્ય નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવા. જે આ પ્રમાણે (૭૬૫। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$)-(૧૯। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$)=(૭૪૬। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$) આ રીતે શોધિત કરવાથી પછીથી સાતસો છેંતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઓગણસાઠ ભાગ (૭૪૬। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$) રહે છે, તેથી ફરીથી આમાંથી (૭૪૪। $\frac{૧૧૧}{૧૧૧}$)

ષ્ટિભાગૈ રાશ્લેષાદીનિ આદ્રાં પર્યન્તાનિ શુદ્ધાનિ, તથા ક્રિયતે-(૭૪૬ | $\frac{૩૩}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)-(૭૪૪ | $\frac{૩૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)-(૨ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$) સ્થિતૌ પશ્ચાત્ દ્વૌ મુહૂર્તૌ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્વિંશતિ દ્વાપષ્ટિ-
ભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પષ્ટિઃ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ । તતઃ પુનર્વસુનક્ષત્રસ્ય દ્વયર્ધક્ષેત્ર-
ત્વાત્ તન્માનં પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તૌ, તેન પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તેભ્યઃ પરિશોધનેન ૪૫-(૨ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)-(૪૨ | $\frac{૩૫}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$) અથાત્ર શોધનક્રિયા પ્રદર્શ્યતે-પશ્ચચત્વારિંશદ્મુહૂર્તેભ્યઃ દ્વૌ
મુહૂર્તૌ શોધિતૌ ૪૫-૨=૪૩ । સ્થિતાસ્ત્રિચત્વારિંશદ્મુહૂર્તૌ । અગ્રેતનક્રિયાપ્રચારાર્થં
તેભ્ય એકો મુહૂર્તો ગૃહીતસ્તેન તત્ર સ્થિતા દ્વાચત્વારિંશન્મુહૂર્તૌ ૪૨ । તતઃ સાવયવાંકસ્ય
યોગવિયોગાદૌ પાઠ્યોક્તનિયમેન ક્રિયા યથા-૧- $\frac{૩૬}{૬૨}$ = $\frac{૬૨-૩૬}{૬૨}$ = $\frac{૨૬}{૬૨}$ અવશિષ્ટાઃ પદ્ત્રિંશદ્
દ્વાપષ્ટિભાગાઃ । અસ્માદપ્યેકં ગૃહીતમ્, તેન સ્થિતાઃ પશ્ચત્રિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ $\frac{૩૫}{૬૨}$ । તત્પશ્ચ

મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ
કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ સે અશ્લેષા સે લેકર આદ્રાં પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં
કો શોધિત કરે (૭૪૬ | $\frac{૩૩}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)-(૭૪૪ | $\frac{૩૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)=(૨ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$) ઇસપ્રકાર શોધિત કરને
સે પશ્ચાત્ દો મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ત્રાઈસ ભાગ તથા વાસઠિયા
એક ભાગ કા સડસઠિયા સાઠ ભાગ રહતે હૈં । તદનન્તર પુનર્વસુ નક્ષત્ર દ્વય-
ર્ધક્ષેત્રવાલા હોને સે ડસકા માન પૈતાલીસ મુહૂર્ત કા હોના હૈ, અતઃ પૈતાલીસ
મુહૂર્ત મેં સે શોધન કરને સે ૪૫-(૨ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)=(૪૨ | $\frac{૩૫}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$) અથ યહાં પર શોધન-
ક્રિયા દિખલાતે હૈ-પૈતાલીસ મુહૂર્તમેં સે દો મુહૂર્ત શોધિત કરને સે ૪૫-૨=૪૩
તયાવીસ મુહૂર્ત વચતે હૈં, આગે કી ક્રિયા કરને કે હેતુ સે ડનમેં સે એક મુહૂર્ત
ગ્રહણ કરે અતઃ વહાં પર વયાલીસ મુહૂર્ત રહતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ સાવયવ યોગ-
વિયોગાદિ સે પાઠોક્ત નિયમ સે ઇસપ્રકાર સે ક્રિયા કી જાતી હૈ-૧- $\frac{૩૬}{૬૨}$ = $\frac{૬૨-૩૬}{૬૨}$ -
= $\frac{૨૬}{૬૨}$ અવશિષ્ટ વાસઠિયા છત્તીસ ભાગ રહતે હૈં, ડનમેં સે બી એક ગ્રહણ કરે

સાતસો ચુંભાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા
એક ભાગના સડસઠિયા વાસઠ ભાગથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઈને આદ્રાં પર્યન્તના નક્ષત્રોને
શોધિત કરવા (૭૪૬ | $\frac{૩૩}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)-(૭૪૪ | $\frac{૩૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)=(૨ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$) આ રીતે શોધિત કરવાથી પાછ-
ળથી બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના
સડસઠિયા સાઠ ભાગ રહે છે. તે પછી પુનર્વસુ નક્ષત્ર દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું માન
પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું થાય છે. તેથી પિસ્તાલીસ મુહૂર્તમાંથી શોધન કરવાથી ૪૫-(૨ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)=(૪૨ | $\frac{૩૫}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૦}$)

હવે અહીં શોધનક્રિયા બતાવે છે, પિસ્તાલીસ મુહૂર્તમાંથી બે મુહૂર્ત શોધિત
કરવાથી ૪૫-૨=૪૩ પૈતાલીસ મુહૂર્ત બચે છે. આગળની ક્રિયા કરવાના હેતુથી એક
મુહૂર્ત ગ્રહણ કરવું. તેથી ત્યાં પૈતાલીસ મુહૂર્ત રહે છે, તે પછી સાવયવ યોગ વિયોગા-
દિથી પાઠોક્ત નિયમથી આ રીતે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, -(૧ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬૨-૩૬}{૬૨}$ = $\frac{૨૬}{૬૨}$) અવશેષ

૧- $\frac{૬૦}{૬૦}$ - $\frac{૬૦-૬૦}{૬૦}$ - $\frac{૬૦}{૬૦}$ અતઃ આગતં દ્વિતીયચાન્દ્રસમ્વત્સરસ્ય પર્યવસાનકાલે પુનર્વસુ નક્ષત્રસ્ય દ્વાચત્વારિંશન્મુહર્ત્તાઃ-૪૨ । એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય પશ્ચત્ત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $\frac{૬૦}{૬૦}$ । એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સપ્ત સપ્તપટ્ટિભાગાઃ $\frac{૬૦}{૬૦}$ શેષાઃ-૪૨ । $\frac{૬૦}{૬૦}$ । $\frac{૬૦}{૬૦}$ ઇતિ ઉક્તં ચ મૂલે-‘પુણવ્વસુસ્સ ણં વાયાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા સત્ત ચુણિયા ભાગા સેસા’ ઇતિ ॥

અથ-તૃતીયસ્યાભિવર્દિતાખ્યસ્ય સંવત્સરસ્ય પર્યવસાનસમયે ગણિતપ્રક્રિયા પ્રદર્શ્યતે-યતો દ્વિ અભિવર્દિતાખ્યઃ સંવત્સરસ્યયોદશભિર્માસૈઃ પરિપૂર્ણો ભવતિ, તેન તૃતીયસ્યાભિવર્દિતાખ્યસ્ય સંવત્સરસ્ય પરિસમાપ્તિઃ સપ્તત્રિંશતા પોર્ણમાસી ભિર્ભવેત્ તેનાત્ર ગુણકરાશિઃ-૩૭ સપ્તત્રિંશત્ સ્યાત્ । તતશ્ચ સ એવ પૂર્વોક્તો ધ્રુવરાશિઃ-(૬૬ । $\frac{૬૦}{૬૦}$ । $\frac{૬૦}{૬૦}$) પદપટ્ટિર્મુહર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્ય પશ્ચદ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યેકઃ સપ્તપટ્ટિભાગઃ, સોડ્યં ધ્રુવરાશિઃ સપ્તત્રિંશતા ગુણકેન ચેદ્ ગુણ્યતે તદા જાતાનિ પશ્ચાત્ દ્વાચત્વારિંશદધિકાનિ તો વાસટિયા પૈતીસ ભાગ રહ્યાં હૈ । $\frac{૬૦}{૬૦}$ । તત્પશ્ચાત્ ૧- $\frac{૬૦}{૬૦}$ - $\frac{૬૦-૬૦}{૬૦}$ - $\frac{૬૦}{૬૦}$ અથ દૂસરા ચાન્દ્ર સંવત્સર કા અંતકાલ મેં પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા વાયાલીસ મુહર્ત્ત ૪૨ તથા એક મુહર્ત્ત કા વાસટિયા પૈતીસ ભાગ $\frac{૬૦}{૬૦}$ તથા વાસટિયા એક ભાગ કા સડસટિયા સાત ભાગ $\frac{૬૦}{૬૦}$ શેષ રહતા હૈ ૪૨। $\frac{૬૦}{૬૦}$ । $\frac{૬૦}{૬૦}$ મૂલમેં કહાં ખી હૈ-(પુણવ્વસુસ્સ ણં વાયાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાસટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાસટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા સત્ત ચુણિયા ભાગા સેસા) ઇતિ ।

અથ ત્રીસરા અભિવર્દિત સંવત્સર કી સમાપ્તિ સમય કી ગણિત પ્રક્રિયા દિશ્વલાતે હૈં-અભિવર્દિત સંવત્સર તેરહમાસ સે પૂર્ણ હોતા હૈ, અતઃ ત્રીસરે અભિવર્દિત સંવત્સર કી સમાપ્તિ સૈતીસ પૂર્ણમા સે હોતી હૈ, અતઃ યહાં પર ગુણક રાશિ ૩૭ સૈતીસ હોતી હૈ । તત્પશ્ચાત્ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ (૬૬। $\frac{૬૦}{૬૦}$ । $\frac{૬૦}{૬૦}$) ટિયાસટ મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્ત કા વાસટિયા પાંચ ભાગ તથા વાસટિયા એક ભાગ કા સડસટિયા એક ભાગ વહ ધ્રુવરાશિ કો સૈતીસ ૩૭ ગુણક સે

વાસટિયા છત્રીસભાગ રહે છે, તેમાંથી પણ એક ગ્રહણ કરે તો વાસટિયા પાંત્રીસ ભાગ રહે છે. $\frac{૩૫}{૬૦}$ તે પછી (। $\frac{૬૦}{૬૦}$ = $\frac{૬૦-૬૦}{૬૦}$ = $\frac{૬૦}{૬૦}$) હવે ત્રીજા ચાન્દ્ર સંવત્સરના એતાલીસ ૪૨ મુહર્ત્ત તથા એક મુહર્ત્તના વાસટિયા પાંત્રીસ ભાગ $\frac{૩૫}{૬૦}$ તથા વાસટિયા એક ભાગના સડસટિયા સાત ભાગ $\frac{૬૦}{૬૦}$ શેષ રહે છે. ૪૨। $\frac{૬૦}{૬૦}$ । $\frac{૬૦}{૬૦}$ મૂલમાં કહું પણ છે, (પુણવ્વસુસ્સ ણં વાયાલીસં મુહુત્તા પળતીસં ચ વાસટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાસટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા સત્ત ચુણિયાભાગા સેસા) ઇતિ

હવે ત્રીજા અભિવર્દિત સંવત્સરની સમાપ્તિ સમયની ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે, અભિવર્દિત સંવત્સર તેર મહીનામાં પૂર્ણ થાય છે, તેથી ત્રીજા અભિવર્દિત સંવત્સરની સમાપ્તિ સાડત્રીસ પૂર્ણિમાથી થાય છે, તેથી અહીં શુભક રાશિ ૩૭ સાડત્રીસ થાય છે, તે

मुहूर्त्तानां चतुर्विंशतिः शतानि, द्वापष्टिभागानां च पञ्चाशीत्यधिकं शतम्, सप्तपष्टिभागाः सप्तत्रिंशच्चेति— $(२४४२ \mid \frac{164}{12} \mid \frac{39}{10}) = (६६ \mid \frac{1}{12} \mid \frac{1}{10}) \times ३७$ तत एतेभ्योऽष्टौ मुहूर्त्त-
शतानि एकोनविंशत्यधिकानि— ८१९ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः,
एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्पष्टिः सप्तपष्टिभागाः— $(८१९ \mid \frac{24}{12} \mid \frac{11}{10})$ इत्येकनक्षत्रपर्याय-
परिमाणं द्वाभ्यां यदि गुण्यते तदा जातानि $(८१९ \mid \frac{24}{12} \mid \frac{11}{10}) \times २ = (१६३८ \mid \frac{48}{12} \mid \frac{22}{10})$
जातानि अष्टत्रिंशदधिकानि मुहूर्त्तानां षोडश शतानि, एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टाचत्वारिंशद्
द्वापष्टिभागाः । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिभागाः द्वात्रिंशदधिकं शतम् । पूर्वस्माद्
गुणनकलादिकं शोध्यते— $(२४४२ \mid \frac{164}{12} \mid \frac{39}{10}) - (१६३८ \mid \frac{48}{12} \mid \frac{22}{10}) = (८०४ \mid \frac{116}{12} \mid \frac{17}{10})$
स्थितानि पञ्चादष्टौ शतानि चतुरुत्तराणि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वापष्टिभागानां पञ्च-
त्रिंशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य एकोनचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः— $(८०४ \mid \frac{116}{12} \mid \frac{17}{10})$
पुनश्चैतेभ्यः सप्तभिर्मुहूर्त्तशतैश्चतुः सप्तत्यधिकैः— ७७४ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतु-

गुणा करे तो चौबीससो च्यालीस मुहूर्त्त तथा बासठिया एकसो पचासी
भाग तथा सडसठिया सैंतीस भाग होते हैं, $(२४४२ \mid \frac{164}{12} \mid \frac{39}{10}) = (६६ \mid \frac{1}{12} \mid \frac{1}{10})$
+ ३७ इनमें से आठसो उन्नीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया
चौबीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग—
 $(८१९ \mid \frac{24}{12} \mid \frac{11}{10})$ यह एक नक्षत्रपर्याय परिमाण को दो से गुणा करे तो
 $(८१९ \mid \frac{24}{12} \mid \frac{11}{10}) + २ = (१६३८ \mid \frac{48}{12} \mid \frac{22}{10})$ सोलहसो अडत्तीस मुहूर्त्त तथा एक
मुहूर्त्त का बासठिया अडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-
सठिया एकसो बत्तीस भाग होते हैं, इनसें पूर्वके गुणन कलादि को शोधित
करे $(२४४२ \mid \frac{164}{12} \mid \frac{39}{10}) - (१६३८ \mid \frac{48}{12} \mid \frac{22}{10}) = (८०४ \mid \frac{116}{12} \mid \frac{17}{10})$ इस प्रकार शोधित करने
से पञ्चात् आठसो चार मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया एकसो पैतीस
भाग $\frac{17}{10}$ । तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनचालीस भाग $\frac{39}{10}$ ।

पछी पूर्वोक्त ध्रुवराशि (६६ इहै इहै) छासठ मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना भासठिया पांच भाग
तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया ओक भाग ओ ध्रुवराशिनो ३७ साठत्रीस शुलुकथी
शुलुकादर करेवो, तो येवीससो गेताली च मुहूर्त्त तथा भासठिया ओकसो पंचाशी भाग तथा
सडसठिया साठत्रीस भाग थाय छे. $(२४४२ \mid \frac{164}{12} \mid \frac{39}{10}) = (६६ \mid \frac{1}{12} \mid \frac{1}{10}) \times ३७$ आभांथी आठसो
ओगणीस मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना भासठिया येवीस भाग तथा भासठिया ओक भागना
सडसठिया छासठ भाग— $(८१९ \mid \frac{24}{12} \mid \frac{11}{10})$ आ ओक नक्षत्र पर्याय परिमाणने ओ गेथी शुलुवाभा
आवे तो $(८१९ \mid \frac{24}{12} \mid \frac{11}{10}) + २ = (१६३८ \mid \frac{48}{12} \mid \frac{22}{10})$ सोणसो आठत्रीस मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना
भासठिया अडतालीस भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया ओकसो गत्रीस भाग थाय छे.
आनाथी पडेलानी शुलुन कलाथी शोधित करे $(२४४२ \mid \frac{164}{12} \mid \frac{39}{10}) - (१६३८ \mid \frac{48}{12} \mid \frac{22}{10}) = (८०४ \mid \frac{116}{12} \mid \frac{17}{10})$
शोधित करवाथी पछीथी आठसो चार मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना भासठ भागना ओकसो
पांत्रीस भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया ओगणीस भाग $(८०४ \mid \frac{116}{12} \mid \frac{17}{10})$

વિંશત્યા દ્વાપટ્ટિભાગૈઃ- $\frac{1}{11}$ । એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્પટ્ટ્યા સપ્તપટ્ટિભાગૈઃ- $\frac{1}{11}$ । ક્રમેણ (૭૭૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$) અભિર્ભાગૈઃ અભિજિદાદીનિ પૂર્વાષાઢાપર્યન્તાનિ નક્ષત્રાણિ પરિશોધ-
નીયાનિ-(૮૦૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)=(૭૭૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)-૩૦ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$ સ્થિતાઃ પશ્ચાત્ ત્રિશન્મુ-
હૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય અષ્ટચત્વારિંશદ્દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચત્વા-
રિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા ઇતિ, તત ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રસ્ય દ્વયર્ધક્ષેત્રત્વાત્ તન્માનં પશ્ચચત્વારિંશ-
ન્મુહૂર્ત્તાઃ, અતસ્તેભ્યઃ પરિશોધનેન શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ-૪૫-(૩૧ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)=(૧૩ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)
અત આગતં તૃતીયસ્યાભિવર્દિતાખ્યસંવત્સરસ્ય પર્યવસાનસમયે ચન્દ્રયુક્તસ્યોત્તરાષાઢાનક્ષ-
ત્રસ્ય ત્રયોદશ મુહૂર્ત્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયોદશ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ । એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિ-
ભાગસ્ય સપ્તવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ-૧૩ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$ શેષાસ્તિષ્ઠન્તીતિ સમુપધન્તે । ઉક્તં ચ
મૂળે 'ઉત્તરાણં આસાઢાણં તેરસ મુહૂત્તા તેરસ ય વાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ વાવદ્વિભાગં ચ સત્ત-

(૮૦૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$) ઇનમેં સે સાતસો ચુમોતેર ૭૭૪ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-
ઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{1}{11}$ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ
ભાગ $\frac{1}{11}$ ક્રમસે (૭૭૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$) ઇન ભાગોં સે અભિજિદાદિ પૂર્વાષાઢા પર્યન્ત
કે નક્ષત્રોં કો શોધિત કરેં (૮૨૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)-(૭૭૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)-૩૦ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$ પશ્ચાત્
ત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અડતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા
એક ભાગ કા સડસઠિયા ચાલીસ ભાગ રહ જાતે હૈં । ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર દ્વયર્ધ-
ક્ષેત્રવ્યાપી હોને સે ડનકા માન પૈંતાલીસ મુહૂર્ત હોતા હૈ । અતઃ ડસકા શોધન
કરને સે હસપ્રકાર હોતા હૈ ૪૫-(૩૧ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)=(૧૩ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$) હસપ્રકાર ત્રીસરા
અભિવર્દિત સંવત્સર કા સમાસિ કાલ મેં ચંદ્ર કે યોગ યુક્ત ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર
કા તેરહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તેરહ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગ કા સડસઠિયા સતાઈસ ભાગ-૧૩ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$ શેષ રહતા હૈ । મૂલ મેં
કહા ખી હૈ-(ઉત્તરાણં આસાઢાણં તેરસ મુહુત્તા તેરસ ય વાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ

આમાંથી ૭૭૪ સાતસો ચુમોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા
વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{1}{11}$ ક્રમથી ન્યાસ (૭૭૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$) આ ભાગોથી
અભિજિદાદિ પૂર્વાષાઢા પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા. (૮૦૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)-(૭૭૪ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)
૩૦ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$ પશ્ચાત્ ત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા અડતાલીસ ભાગ શેષ રહે
છે. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેનું માન પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું થાય છે.
તેથી તેનું શોધન કરવાથી આ રીતે થાય છે. ૪૫-(૩૧ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$)=(૧૩ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$) આ રીતે
ત્રીજા અભિવર્દિત સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્રના યોગયુક્ત ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના
તેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેર ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડ-
સઠિયા સત્તાવીસ ભાગ=(૧૩ । $\frac{1}{11}$ । $\frac{1}{11}$) શેષ રહે છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે. (ઉત્તરાણં આસાઢાણં
તેરસ મુહુત્તા તેરસ ય વાવદ્વિભાગા મુહુત્તસ વાવદ્વિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા સત્તાવીંશ

દ્વિહા છેત્તા સત્તાવીસં ચુણિયા ભાગા સેસા' इति ।।

अथ सूर्यनक्षत्रपरिमाणं साध्यते-तदानीं च सूर्येण सम्प्रयुक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्तौ एकस्य च मुहूर्तस्य षट्पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः ॥ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षष्टिः सप्तषष्टिभागाः, शेषाः-(२॥३॥३॥) इत्येवं भूताः शेषास्तिष्ठन्ति । इत्यस्याङ्कस्योत्पादनं यथा-अत्रापि स एव पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशिः-षट्पष्टिमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चद्वापष्टि-भागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकः सप्तषष्टिभागः-(६६॥३॥३॥) स एव सप्तत्रिंशन्मितो गुणनश्च । तेनायं ध्रुवराशिः सप्तत्रिंशता गुणकेन गुणनार्थं यथाक्रमेण न्यस्यते-(६६॥३॥३॥)=(२४४२॥१॥३॥) जातानि मुहूर्तानां चतुर्विंशतिः शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त-सत्कानां च द्वापष्टिभागानां पञ्चाशीत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तत्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः(२४४२॥१॥३॥) तत एतेभ्यः पूर्ववत् सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं द्विगुणं

बावद्विभागं च सत्तद्विहा છેત્તા સત્તાવીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) इति ।।

अब सूर्य नक्षत्र परिमाण के विषय में कहते हैं-उस समय सूर्य के साथ योग युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छप्पन भाग ॥^{१६} तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया साठ भाग (२ । ^{१६} । ^{३७}) शेष रहता है । इस का अंकोत्पादन इस प्रकार से है-यहां पर भी पूर्व कथित नक्षत्र ध्रुवराशि छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग (६६ । ^{३३} । ^{३३}) वही सड-तीस परिमित गुणक है । अतः इस ध्रुवराशि को सडतीस गुणक से गुणा करने के लिये यथाक्रम अंकन्यास करे जैसे की-(६६ । ^{३३} । ^१) + ३७=(२४-४२ । ^{१६५} । ^{३७}) चोवीस सो बयालीस मुहूर्त तथा बासठिया एक सो पचासी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सडतीस भाग (२४४२ । ^{१६५} । ^{३७}) होते हैं । इनमें से पूर्ववत् सकल नक्षत्रपर्याय परिमाण को दुगुना

ચુણિયાભાગા સેસા) इति.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર પરિમાણના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. તે સમયે સૂર્યની સાથે યોગયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છપ્પન ભાગ ^{૧૬} તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઠ ભાગ (૨^{૧૬} | ^{૩૭}) શેષ રહે છે. આપું અંકોત્પાદન આ રીતે થાય છે, અહીં પણ પૂર્વકથિત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ (૬૬ | ^{૩૩} | ^{૩૩}) છે તેમજ તેના ગુણક સાડત્રીસ પરિમિત છે, તેથી આ ધ્રુવરાશીનો સાડત્રીસ ગુણકથી ગુણાકાર કરવા માટે યથાક્રમ અંક ન્યાસ કરવો જોમકે-(૬૬ | ^{૩૩} | ^૧) + ૩૭ = (૨૪૪૨ | ^{૧૬૫} | ^{૩૭}) ચોવીસસો બેતાલીસ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એકસો પંચાસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ (૨૪૪૨ | ^{૧૬૫} | ^{૩૭}) થાય છે.

विधाय यथात्र सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं—(८१९।^{१११}/_{१११}) एकोनविंशत्यधिकानि अष्टोशतानि मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पद-पष्टिः सप्तपष्टिभागा इति । द्वाभ्यामिदं गुणनीयमिति गुणनार्थं न्यासः (८१९।^{१११}/_{१११}) × २ = (१६३८।^{१११}/_{१११}) जातानि अष्टत्रिंशदधिकानि मुहूर्तानामष्टौ शतानि । एकस्य च मुहूर्त-स्याष्टाचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिभागाः द्वात्रिंशदधिकं शतम् । ततः पूर्वस्माद् गुणनफलादिदं शोध्यते—(२४४२।^{१११}/_{१११})—(१६३८।^{१११}/_{१११}) = (८०४।^{१११}/_{१११}) स्थितानि पश्चात् चतुरधिकान्यष्टौ शतानि मुहूर्तानाम्, मुहूर्तसत्कानां च द्वापष्टिभागानां पञ्चत्रिंशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकोनचत्वारिंशत् सप्तपष्टि-भागाः । ततो भूय एतेभ्यः पुण्यस्य शोधनकं शोधनीयम्, तच्चैवं—१९।^{१११}/_{१११} अर्थात् एकोनविंशत्या मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वापष्टिभागैरेकस्य च द्वापष्टि-

करके जैसे की यहां पर सकल नक्षत्रपर्याय परिमाण (८१९।^{१११}/_{१११}) आठ सो उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग है इस परिमाण को दो से गुणा करे गुणकन्यास इस प्रकार से है—(८१९।^{१११}/_{१११}) + २ = (१६३८।^{१११}/_{१११}) सोलह सो अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अडतालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक सो बत्तीस भाग पूर्व का गुणक फल जो चोवीस सो बयालीस है उनमें से इसको विशोधित करे (२४४२।^{१११}/_{१११})—(१६३८।^{१११}/_{१११}) = (८०४।^{१११}/_{१११}) तो इस प्रकार आठसो चार मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया भाग का एकसो पैंतीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया उनचालीस भाग रहता है । तद-नन्तर फिर से इन से पुण्य नक्षत्र का शोधनक को शोधित करे जो इस प्रकार से है—१९।^{१११}/_{१११} उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तयालीस

पडेलांनी जेम सकल नक्षत्र पर्याय परिमाणुने अभ्युं करीने जेमके अही सकल नक्षत्र पर्याय परिमाणु (८१९।^{१११}/_{१११}) अःसो ओगणीस मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया ओक भागना छियासठ भाग छे, आ परिमाणुने जेथी शुष्कार करे ओ शुष्क न्यास आ रीते छे, (८१९।^{१११}/_{१११}) × २ = (१६३८।^{१११}/_{१११}) सोणसे आडतीस मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना बासठिया अडतालीस भाग तथा बासठिया ओक भागना सडसठिया ओकसो जत्रीस भाग पडेलाचु शुष्क इण जे चोवीससो जेतालीस छे, तेमांशी आनु विशोधन करवुं (२४४२।^{१११}/_{१११})—(१६३८।^{१११}/_{१११}) = (८०४।^{१११}/_{१११}) आ रीते आःसो आर मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना बासठिया भागना ओकसो पांतीस भाग तथा बासठिया ओक भागना सडसठिया ओगणीयालीस भाग रहे छे. ते पछी इरीथी आनाथी पुण्य नक्षत्रना शोधनकने शोधित करवुं जे आ प्रमाणु छे. (१९।^{१११}/_{१११}) ओगणीस

દ્વિદ્વા છેતા સત્તાવીસં ચુણિયા ભાગા સેસા' इति ॥

अथ सूर्यनक्षत्रपरिमाणं साध्यते-तदानीं च सूर्येण सम्प्रयुक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्तौ एकस्य च मुहूर्तस्य षट्पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः $\frac{१६५}{१६}$ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षष्टिः सप्तपष्टिभागाः, शेषाः-($\frac{२१६५}{१६}$) इत्येवं भूताः शेषास्तिष्ठन्ति । इत्यस्याङ्कस्योत्पादनं यथा-अत्रापि स एव पूर्वोक्तो नक्षत्र ध्रुवराशिः-षट्पष्टिर्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चद्वापष्टि-भागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकः सप्तपष्टिभागः-($\frac{६६१६५}{१६}$) स एव सप्तत्रिंशन्मितो गुणनश्च । तेनायं ध्रुवराशिः सप्तत्रिंशता गुणकेन गुणनार्थं यथाक्रमेण न्यस्यते-($\frac{६६१६५}{१६}$)=($\frac{२४४२११६५}{१६}$) जातानि मुहूर्तानां चतुर्विंशतिः शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त-सत्कानां च द्वापष्टिभागानां पञ्चाशीत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तत्रिंशत् सप्तपष्टिभागाः($\frac{२४४२११६५}{१६}$) तत एतेभ्यः पूर्ववत् सकलनक्षत्रपरिमाणं द्विगुणं

षावद्विभागं च सत्तद्विद्वा છેતા સત્તાવીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) इति ॥

अब सूर्य नक्षत्र परिमाण के विषय में कहते हैं-उस समय सूर्य के साथ योग युक्त पुनर्वसु नक्षत्र का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छप्पन भाग $\frac{१६५}{१६}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया साठ भाग ($\frac{२१६५}{१६}$) शेष रहता है । इस का अंकोत्पादन इस प्रकार से है-यहां पर भी पूर्व कथित नक्षत्र ध्रुवराशि छियासठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया एक भाग ($\frac{६६१६५}{१६}$) वही सड-तीस परिमित गुणक है । अतः इस ध्रुवराशि को सडतीस गुणक से गुणा करने के लिये यथाक्रम अंकन्यास करे जैसे की-($\frac{६६१६५}{१६}$) + ३७=($\frac{२४४२११६५}{१६}$) चोवीस सो बयालीस मुहूर्त तथा बासठिया एक सो पचासी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया सडतीस भाग ($\frac{२४४२११६५}{१६}$) होते हैं । इनमें से पूर्ववत् सकल नक्षत्रपरिमाण को दुगुना

ચુણિયાભાગા સેસા) इति.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર પરિમાણના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. તે સમયે સૂર્યની સાથે યોગયુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છપ્પન ભાગ $\frac{૧૬૫}{૧૬}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઠ ભાગ ($\frac{૨૧૬૫}{૧૬}$) શેષ રહે છે. આબું અંકોત્પાદન આ રીતે થાય છે, અહીં પણ પૂર્વકથિત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એક ભાગ ($\frac{૬૬૧૬૫}{૧૬}$) છે તેમજ તેના શુણક સાડત્રીસ પરિમિત છે, તેથી આ ધ્રુવરાશીનાં સાડત્રીસ શુણકથી શુણાકાર કરવા માટે યથાક્રમ અંક ન્યાસ કરવો જોમકે-($\frac{૬૬૧૬૫}{૧૬}$)+૩૭ =($\frac{૨૪૪૨૧૧૬૫}{૧૬}$) ચોવીસસો બેતાલીસ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા એકસો પંચાસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાડત્રીસ ભાગ ($\frac{૨૪૪૨૧૧૬૫}{૧૬}$) થાય છે. આ માંથી

ત્રિધાય યથાત્ર સકલનક્ષત્રપર્યાયપરિમાણ—(૮૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) એકોનવિંશત્યધિકાનિ અષ્ટોશતાનિ મુહૂર્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિ દ્વાપદિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય પદ-પદિઃ સપ્તપદિભાગા इति । દ્વાખ્યામિદં ગુણનીયમિતિ ગુણનાથં ન્યાસઃ (૮૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) × ૨ = (૧૬૩૮ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) જાતાનિ અષ્ટત્રિંશદધિકાનિ મુહૂર્તાનામષ્ટો શતાનિ । એકસ્ય ચ મુહૂર્ત-સ્યાષ્ટાચત્વારિંશદ્ દ્વાપદિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય સપ્તપદિભાગાઃ દ્વાત્રિંશદધિકં શતમ્ । તતઃ પૂર્વસ્માદ્ ગુણનફલાદિદં શોધ્યતે—(૨૪૪૨ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$)—(૧૬૩૮ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) = (૮૦૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) સ્થિતાનિ પથ્થાત્ ચતુરધિકાન્યષ્ટો શતાનિ મુહૂર્તાનામ્, મુહૂર્તસત્કાનાં ચ દ્વાપદિભાગાનાં પશ્ચત્રિંશદધિકં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્યેકોનચત્વારિંશત્ સપ્તપદિ-ભાગાઃ । તતો મૂય એતેભ્યઃ પુણ્યસ્ય શોધનકં શોધનીયમ્, તચ્ચૈવ—૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$ અર્થાત્ એકોનવિંશત્યા મુહૂર્તૈરેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશતા દ્વાપદિભાગૈરેકસ્ય ચ દ્વાપદિ-

કરકે જૈસે કી યહાં પર સકલ નક્ષત્રપર્યાય પરિમાણ (૮૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) આઠ સો ઊત્તીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ હૈ હસ પરિમાણ કો દો સે ગુણા કરે ગુણકન્યાસ હસ પ્રકાર સે હૈ—(૮૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) + ૨ = (૧૬૩૮ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) $\frac{132}{100}$ સોલહ સો અડતીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અડતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એક સો વત્તીસ ભાગ પૂર્વ કા ગુણક ફલ જો ચોવીસ સો વચ્ચાલીસ હૈ ઊનમેં સે હસકો વિશોધિત કરે (૨૪૪૨ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$)—(૧૬૩૮ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) = (૮૦૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) તો હસ પ્રકાર આઠસો ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ભાગ કા એકસો પૈતીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ઊનચાલીસ ભાગ રહતા હૈ । તદ-નન્તર ફિર સે ઊન સે પુણ્ય નક્ષત્ર કા શોધનક કો શોધિત કરે જો હસ પ્રકાર સે હૈ—૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$ — ઊત્તીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તચાલીસ

પહેલાની જેમ સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણને બમણું કરીને જેમકે આઠી સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ (૮૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) અઃસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના છાસઠ ભાગ છે, આ પરિમાણનો બેથી ગુણકાર કરવો ગુણક ન્યાસ આ રીતે છે, (૮૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) × ૨ = (૧૬૩૮ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) સોળસો આઠત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો બત્રીસ ભાગ પહેલાનું ગુણક ફળ જે ચોવીસસો બેતાલીસ છે, તેમાંથી આનું વિશોધન કરવું (૨૪૪૨ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$)—(૧૬૩૮ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) = (૮૦૪ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) આ રીતે આઠસો ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ભાગના એકસો પાંત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ઓગણચાલીસ ભાગ રહે છે. તે પછી ફરીથી આ તથી પુણ્ય નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવું જે આ પ્રમાણે છે. (૧૯ | $\frac{11}{12}$ | $\frac{11}{12}$) ઓગણીસ

ભાગસ્ય તયસ્ત્રિંશતા સપ્તષ્ટિભાગૈઃ પુણ્યઃ શુદ્ધો યથા— $(૮૦૪।\frac{134}{100}।\frac{35}{100})-(૧૯।\frac{88}{100}।\frac{23}{100})=(૭૮૫।\frac{46}{100}।\frac{12}{100})$ સ્થિતનિ પશ્ચાશીત્યધિકાનિ સપ્તશતાનિ મુહૂર્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વાનવતિ દ્વાષ્ટિભાગાઃ । તતો ભૂયોઽપ્યેતેભ્યશ્ચતુશ્ચત્વારિંશદધિકૈઃ સપ્તભિ મુહૂર્તૈશ્ચતૈરેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશત્યા દ્વાષ્ટિભાગૈઃ ૬૬ એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્ય પટ્ટષ્ટયા સપ્તષ્ટિ-ભાગૈઃ ૬૬ અર્થાત્ $(૭૪૪।\frac{134}{100}।\frac{55}{100})$ એભિર્ભાગૈરાશ્લેષાદીનિ આદ્રા પર્યન્તાનિ પરિશોધનીયાનિ, યથા— $(૭૮૫।\frac{46}{100}।\frac{12}{100})-(૭૪૪।\frac{134}{100}।\frac{55}{100})=(૪૧।\frac{10}{100}।\frac{57}{100})$ સ્થિતાઃ પશ્ચાદ્ મુહૂર્તાનામેકચત્વારિંશત્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્તષ્ટિ દ્વાષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાષ્ટિભાગસ્ય સપ્ત સપ્તષ્ટિભાગાઃ— $(૪૨।\frac{134}{100}।\frac{57}{100})$ તતઃ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય દ્વયર્ધક્ષેત્રત્વાત્ તન્માનં પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તા સ્તેન તન્માનાદ્ યદીદં પરિશોધ્યતે તદૈવં સ્યાત્ $૪૫-(૪૨।\frac{134}{100}।\frac{57}{100})=(૨।\frac{66}{100}।\frac{57}{100})$ અત આગતં તૃતીયસ્યા—

ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેતીસ ભાગ સે પુણ્ય નક્ષત્ર શોધિત હોતા હૈ । જૈસે કિ— $(૮૦૪।\frac{134}{100}।\frac{35}{100})-(૧૯।\frac{88}{100}।\frac{23}{100})=(૭૮૫।\frac{46}{100}।\frac{12}{100})$ હસપ્રકાર શોધિત કરને સે સાતસો પચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચિરા-નવે ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છ ભાગ રહતે હૈ । અતઃ ફિરસે હનમેં સે સાતસો ચુમાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ ૬૬ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગોં સે ૬૬ અર્થાત્ $(૭૪૪।\frac{134}{100}।\frac{55}{100})$ હન પ્રમાણ સે આશ્લેષા નક્ષત્ર સે લેકર આદ્રા પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કો શોધિત કરે જૈસે કિ $(૭૮૫।\frac{46}{100}।\frac{12}{100})-(૭૪૪।\frac{134}{100}।\frac{55}{100})=(૪૧।\frac{10}{100}।\frac{57}{100})$ હસ-પ્રકાર સે શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ ઇકતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-ઠિયા સડસઠ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા સાત ભાગ રહતા હૈ $(૪૧।\frac{10}{100}।\frac{57}{100})$ તદનન્તર પુણ્ય નક્ષત્રદ્વયર્ધ ક્ષેત્ર વ્યાપી હોને સે ઉસકા માન પૈતાલીસ મુહૂર્ત હૈ અતઃ ઉસ માનમેં સે જો હસ શેષ માન કો શોધિત

મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગથી પુણ્ય નક્ષત્ર શોધિત થાય છે. જેમકે— $(૮૦૪।\frac{134}{100}।\frac{35}{100})-(૧૯।\frac{88}{100}।\frac{23}{100})=(૭૮૫।\frac{46}{100}।\frac{12}{100})$ આ રીતે શોધિત કરવાથી સાતસો પચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા બાણ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છ ભાગ રહે છે. તેથી ફરીથી આમાંથી ચુમાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ ૬૬ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ૬૬ ભાગથી અર્થાત્ $(૭૪૪।\frac{134}{100}।\frac{55}{100})$ આ પ્રમાણથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી લઇને આદ્રા પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા જેમકે $(૭૮૫।\frac{46}{100}।\frac{12}{100})-(૭૪૪।\frac{134}{100}।\frac{55}{100})=૪૧।\frac{10}{100}।\frac{57}{100}$ આ રીતે શોધિત કરવાથી પછીથી એકતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા સડસઠ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાત ભાગ રહે છે. $(૪૧।\frac{10}{100}।\frac{57}{100})$ તે પછી પુણ્ય નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેનું માન પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું છે. તેથી એ માનમાંથી જો આ શેષમાન શોધિત કરે તો આ પ્રમાણે

ભિવદ્ધિતાલ્યસ્ય સંવત્સરસ્ય પર્યવસાનસમયે સૂર્યેણ સહ સંયુક્તસ્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રસ્ય દ્વો મુહૂર્તો, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્મ પચ્ચાશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાસ્તિષ્ઠન્તીતિ ॥ ઉક્તં ચ મૂલે—‘પુનર્વસુસ્સ દો મુહુત્તા છપ્પણં વાસટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાસટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા સટ્ટી ચુણિયા ભાગા સેસા’ इति ॥

અથ ચતુર્થચાન્દ્રસમ્વત્સરપર્યવસાનસમયે ચન્દ્રયુક્તનક્ષત્રં પરિસ્ફોટયતિ, યતોદ્ધિ-
ચતુર્થચાન્દ્રસમ્વત્સરપર્યવસાનસમયે એકોનપચ્ચાશત્તમપોર્ણમાસી સ્યાત્ । તેનાત્ર ગુણક
એકોનપચ્ચાશત્=૪૯ । અનેન સ એવ પૂર્વોક્તો ધ્રુવરાશિઃ પદ્મપટ્ટિર્મુહૂર્તોઃ, એકસ્ય ચ મુહૂ-
ર્તસ્ય પચ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યૈકઃ સપ્તપટ્ટિભાગઃ—(૬૬ । ૬ । ૬)
ગુણનીયઃ । (૬૬ । ૬ । ૬) × ૪૯=(૩૨૩૪ । ૬ । ૬) જાતાનિ મુહૂર્તનાં દ્વાત્રિંશચ્છ-
તાનિ ચતુર્વિંશદધિકાનિ મુહૂર્તનામ્, મુહૂર્તસત્કાનાં ચ દ્વાપટ્ટિભાગાનાં દ્વે શતે પચ્ચ ચત્વા-
કરે તો :इसप्रकार से होता है—४९—(४२।६।६)=(२।६।६) यहां पर तीसरा
અભિવર્ધિત સંવત્સર કા સમાપ્તિ કાલ આ જાતા હૈ उस समय सूर्य के साथ
રહા હુવા પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા દો મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસટિયા છપ્પન
ભાગ તથા વાસટિયા એક ભાગ કા સડસટિયા સાઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહ
જાતા હૈ । મૂલ મેં કહા ઓ હૈ—(पुनर्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पणं वासट्टि भागा
મુહુત્તસ્સ વાસટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા સટ્ટીચુણિયા ભાગા સેસા)

અથ ચતુર્થ ચાન્દ્રસંવત્સર કે સમાપ્તિ સમય મેં ચન્દ્રયુક્ત નક્ષત્ર કા સ્ફોટ
કરતે હૈ—ચતુર્થ ચાન્દ્રસંવત્સર કે સમાપ્તિ કાલ મેં उनपचास पूर्णिमा होती है ।
અતઃ યહાં પર उनपचास गुणक होता है ४९, इस संख्या से पूर्वोक्त ध्रुवराशि
જો છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસટિયા પાંચ ભાગ તથા વાસટિયા
એક ભાગ કા સડસટિયા એક ભાગ કો (६६।६।६) ગુણા કરે જૈસે કિ (६६।
६।६) + ४९=३२३४।६।६) इसप्रकार गुणा करने से बत्तीससो चोत्तीस मुहूर्त

થાય છે, ૪૫—(४२।६।६)=(२।६।६) અહીં ત્રીજા અભિવર્ધિત સંવત્સરનો સમાપ્તિ
કાળ આવી બંધ છે, તે સમયે સૂર્યની સાથે રહેલ પુનર્વસુ નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક
મુહૂર્તના વાસટિયા છપ્પન ભાગ તથા વાસટિયા એક ભાગના સડસટિયા સાઠ ચૂર્ણિકા
ભાગ શેષ રહે છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે, (पुनर्वसुस्स दो मुहुत्ता छप्पणं वासट्टि भागा
મુહુત્તસ્સ વાસટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા સટ્ટી ચુણિયાભાગા સેસા)

હવે ચોથા ચાન્દ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચન્દ્રયુક્ત નક્ષત્રની સ્પષ્ટતા કરવામાં
આવે છે.—ચોથા ચાન્દ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિકાળમાં ઓગણપચાસ પુનર્વસુ થાય છે. તેથી
અહીંયાં ઓગણપચાસ ગુણક હોય છે. ૪૯ આ સંખ્યાથી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી કે બે
છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસટિયા પાંચ ભાગ તથા વાસટિયા એક ભાગના
સડસટિયા એક ભાગના ગુણકાર કરવો (६६।६।६)+४९=३२३४।६।६ આ રીતે

રિંશદધિકે, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્યૈકોનપચ્ચાશત્ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ-(૩૨૩૪ । $\frac{૨૪૫}{૬૨}$ । $\frac{૪૯}{૬૦}$) તત્ એતસ્માત્ ગ્રાગુત્તં સકલનક્ષત્રપર્યાયપરિમાણં ત્રિભિર્ગુણયિત્વા સ્થાનક્રમેણ શોધનીયમ્ । યથાત્ર સકલનક્ષત્રપર્યાયપરિમાણમ્-(૮૧૯ । $\frac{૬૪}{૬૩}$) એકોનવિંશત્યધિકાન્યઘૃૌ શતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ચતુર્વિંશતિ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ । એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્મપષ્ટિઃ સપ્તપષ્ટિભાગા ઇતિ ॥ ઇદં ચ ત્રિભિર્ગુણનીયમ્ (૮૧૯ । $\frac{૬૪}{૬૩}$ । $\frac{૬૬}{૬૦}$) $\times ૩=(૨૪૫૭ । \frac{૧૭૦}{૬૨} । \frac{૧૯૦}{૬૦})$ સપ્ત પચ્ચાદધિકાનિ ચતુર્વિંશતિ શતાનિ મુહૂર્ત્તાનાં, મુહૂર્ત્તાનાંચ દ્વાપષ્ટિભાગાનાં દ્વાસપ્તતિઃ । દ્વાપષ્ટિભાગાનાંચ સપ્તપષ્ટિઘા છિન્નાના મઘાનવત્યધિકં શતમિતિ । ઇદં ચ પૂર્વસ્માદ્રાણોઃ પરિશોધનીયમ્-(૩૨૩૪ । $\frac{૨૪૫}{૬૨}$ । $\frac{૪૯}{૬૦}$)- $૨૪૫૭ । \frac{૧૭૦}{૬૨} । \frac{૧૯૦}{૬૦})=(૭૭૭ । \frac{૧૭૦}{૬૨} । \frac{૪૯}{૬૦})$ સ્થિતાનિ સપ્તશતાનિ સપ્તસપ્તત્યધિકાનિ મુહૂર્ત્તાનાં, મુહૂર્ત્તસત્કાનાં ચ દ્વાપષ્ટિભાગાનાં સપ્તત્યધિકં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય દ્વિપચ્ચાશત્ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ-(૭૭૭ । $\frac{૧૭૦}{૬૨} । \frac{૪૯}{૬૦})$ પુનરપિ સપ્તભિઃ શતૈરેકસપ્તત્યધિકૈ ૭૭૧ મુહૂર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય

તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા દોસો પૈતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ડનપચાસ ભાગ હોતે હૈં, (૩૨૩૪ । $\frac{૨૪૫}{૬૨}$ । $\frac{૪૯}{૬૦}$) ઇનમૈં સે પૂર્વકથિત સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ કો ત્રીન સે ગુણા કરકે સ્થાનક્રમસે શોધિત કરે । જૈસે કી યહાં પર સકલ નક્ષત્રપર્યાય પરિમાણ (૮૧૯ । $\frac{૬૪}{૬૩}$ । $\frac{૬૬}{૬૦}$) આઠસો ડવીસ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગ કહા હૈ । ઇસ પરિમાણ કો ત્રીનસે ગુણા કરે (૮૧૯ । $\frac{૬૪}{૬૩}$ । $\frac{૬૬}{૬૦}$)+૩=(૨૪૫૭ । $\frac{૧૭૦}{૬૨}$ । $\frac{૧૯૦}{૬૦}$) ચોવીસસો સતાવન મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા વહત્તર ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા એકસો અઠાણુ ભાગ હોતે હૈં । ઇસ પરિમાણ કો પૂર્વ રાશિમૈં સે શોધિત કરે (૩૨૩૪ । $\frac{૨૪૫}{૬૨}$ । $\frac{૪૯}{૬૦}$)-(૨૪૫૭ । $\frac{૧૭૦}{૬૨}$ । $\frac{૧૯૦}{૬૦})=(૭૭૭ । \frac{૧૭૦}{૬૨} । \frac{૪૯}{૬૦})$ તો ઇસ પ્રકાર સાતસો સત્યોતર મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા એકસો સત્તર ભાગ

ગુણાકાર કરવાથી બત્રીસસો બોત્રીસ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા બસો પિસ્તાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બોગણુપચાસ ભાગ થાય છે. (૩૨૩૪ । $\frac{૨૪૫}{૬૨}$ । $\frac{૪૯}{૬૦}$) આમાંથી પહેલાં કહેલ સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણને ત્રણથી ગુણાકાર કરીને સ્થાનક્રમથી શોધિત કરવા જેમકે-અહીં સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ (૮૧૯ । $\frac{૬૪}{૬૩}$ । $\frac{૬૬}{૬૦}$) આઠસો બોગણુથી મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા બોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગ કહેલ છે. આ પરિમાણને ત્રણથી ગુણાકાર કરવો (૮૧૯ । $\frac{૬૪}{૬૩}$ । $\frac{૬૬}{૬૦}$)+૩=(૨૪૫૭ । $\frac{૧૭૦}{૬૨}$ । $\frac{૧૯૦}{૬૦}$) બોવીસસો સતાવન મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા બોતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસો અઠાણુ ભાગ થાય છે. આ પરિમાણને પૂર્વ રાશીમાંથી શોધિત કરવા (૩૨૩૪ । $\frac{૨૪૫}{૬૨}$ । $\frac{૪૯}{૬૦}$)-(૨૪૫૭ । $\frac{૧૭૦}{૬૨}$ । $\frac{૧૯૦}{૬૦})=(૭૭૭ । \frac{૧૭૦}{૬૨} । \frac{૪૯}{૬૦})$ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી સાતસો સત્યોતર મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા

चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः $\frac{24}{12}$ । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पद पट्ट्या सप्तपष्टिभागैः $\frac{16}{12}$ अभि-
जिदादीनि पूर्वाषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शोधनीयानि-(७७७। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$)-(७७१।
 $\frac{24}{12}$ । $\frac{12}{12}$)=(५। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$) स्थिताः पश्चात् पञ्चमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्यैकविंशति द्वापष्टि-
भागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागा इति । तत् उत्तराषाढा नक्षत्रस्य
द्वयर्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं पञ्च चत्वारिंशन्मुहूर्तास्तेन तस्मादिदं परिशोधनीयम्-४५-(५।
 $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$)=(३९। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$) अत आगतं चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये चन्द्र-
युक्तस्योत्तराषाढानक्षत्रस्यैकोनचत्वारिंशन्मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशद् द्वापष्टि-
भागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तपष्टिभागाः, शेषास्तिष्ठन्तीति मिद्व्यति ॥
उक्तं च मूले-‘उत्तराणं आसाढाणं ओणचत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स,
बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता चोदस चुण्णिया भागा सेसा’ इति ।

अथ तदानी मेव सूर्येण सह युक्तस्य पुनर्वसु नक्षत्रस्य मुहूर्तविभागं दर्शयति-यथा-
तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बावन भाग (७७७। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$) होते हैं ।
इनको सातसो इकहत्तर ७७१, मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौबीस
भाग $\frac{12}{12}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अभि-
जित से लेकर पूर्वाषाढा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे (७७७। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$)-
(७७१। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$)=(५। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$)=(३९। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$) होते हैं । अब चतुर्थ चान्द्रसंवत्सर के
समाप्ति समय में चंद्रयुक्त उत्तराषाढा नक्षत्र का उनचालीस मुहूर्त तथा एक
मुहूर्त का बासठिया चालीसभाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया
चौदह भाग शेष रहता है । मूल में कहा भी है-(उत्तराणं आसाढाणं
ओणचत्तालीसं मुहुत्ता चत्तालीसं च बासट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च
सत्तट्टिहा छेत्ता चोदस चुण्णियाभागा सेसा)

अब उस समय सूर्य के साथ रहा हुआ पुनर्वसु नक्षत्र का मुहूर्त विभाग

એકસો સિતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાવન ભાગ (૭૭૭। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$) થાય છે. આને સાતસો એકેતેર ૭૭૧। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{12}{12}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાસઠ ભાગથી અભિજિતથી લઈને પૂર્વાષાઢા પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા (૭૭૭। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$)-(૭૭૧। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$)=(૫। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$)= થાય છે. (૩૯। $\frac{12}{12}$ । $\frac{12}{12}$) હવે એથા ચાંદ્ર સંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર યુક્ત ઉત્તરા-
ષાઢા નક્ષત્રના એગણચાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચૌદ ભાગ શેષ રહે છે. મૂલમાં કહ્યું પણ છે-(ઉત્તરાણં આસાઢાણં ઓણચત્તાલીસં મુહુત્તા ચત્તાલીસં ચ બાસટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ બાસટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચોદસ ચુણ્ણિયાભાગા સેસા)

હવે તે સમયે સૂર્યની સાથે રહેલ પુનર્વસુ નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગના સંબંધમાં

ચતુર્થસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય પર્યવસાનસમયે સૂર્યેણ યુક્તસ્ય પુનર્વસુ નક્ષત્રસ્ય એકોનત્રિશન્મુ-
હૂર્ત્તાઃ, એકવિંશતિ દ્વાપદિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય, એકં ચ દ્વાપદિભાગં સપ્તપદિધા છિત્વા
સપ્તચત્વારિંશચ્ચૂર્ણિકા ભાગાઃ શેષા ઇતિ સાધનાર્થે પ્રવૃત્તિઃ—તથાદિ—એકોન પચ્ચાશત્તમ-
પૌર્ણમાસ્યાઃ પરિસમાપ્તૌ ચતુર્થસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય પર્યવસાનત્વાત્ સ એવ પૂર્વોક્તવત્ એકોન-
પચ્ચાશદ્ગુણકઃ સ્યાત્ । તથા ચ સ એવ પૂર્વોક્તો નક્ષત્રધ્રુવઃ (૬૬ । ૬૬ । ૬૬) પદ્મપદિ-
મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પચ્ચ દ્વાપદિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્યૈકઃ સપ્તપદિ-
ભાગઃ । અયં ચ ધ્રુવરાશિરૂપ પચ્ચાશતાગુણનાર્થે સ્થાનક્રમેણ ન્યસ્યતે—(૬૬ । ૬૬ । ૬૬) ×
૪૯=(૩૨૩૪ । ૬૬ । ૬૬) જાતાનિ ચતુસ્ત્રિંશદધિકાનિ દ્વાત્રિંશચ્છતાનિ મુહૂર્ત્તાનાં, મુહૂર્ત્ત
સત્કાનાં ચ દ્વાપદિભાગાનાં પચ્ચ ચત્વારિંશદધિકે દ્વે શતે, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્યોન-
પચ્ચાશત્ સપ્તપદિભાગા ઇતિ । તત્ એભ્યઃ પૂર્વોક્તં સકલનક્ષત્રપર્યાયપરિમાણમ્ (૮૧૯ ।

કે વિષય મેં કથન કરતે હૈં—ચૌથા ચાંદ્રસંવત્સર કે સમાપ્તિ સમય મેં સૂર્ય કે
સાથ યોગ યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્ર કા ઝનીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા
ઇકીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કો (સત્તદ્વિહા છેત્તા) સડસઠ ભાગ
કરકે ડસકા સેંતાલીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ હોતા હૈ । ઇસકી ગણિતપ્રક્રિયા
ઇસપ્રકાર સે હૈ—ડનચાલીસવીં પૂર્ણિમા કે સમાપ્તિ કાલ મેં ચૌથા ચાંદ્રસંવ-
ત્સર કા સમાપ્તિ કાલ હોને સે પૂર્વોક્તાનુસાર વહી ડનપચાસ ગુણક હોતે હૈ—
તથા વહી પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશિ હોતી હૈ—(૬૬।૬૬।૬૬) છિયાસઠ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા
એક ભાગ ઇસ ધ્રુવરાશિ કો ડનપચાસ સે ગુણા કરને કે લિયે યથાક્રમ અંક
ન્યાસ ઇસ પ્રકાર સે હોતે હૈ—(૬૬।૬૬।૬૬)+૪૯=(૩૨૩૪।૬૬।૬૬) વત્તીસસો
ચોતીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ડોસો પૈંતાલીસ ભાગ તથા વાસ-
ઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ડનપચાસ હોતે હૈ । ઇનમેં સે પૂર્વોક્ત સકલ

કથન કરવામાં આવે છે. ચૌથા ચાંદ્રસંવત્સરના સમાપ્તિ સમયમાં સૂર્યની સાથે યોગ
યુક્ત પુનર્વસુ નક્ષત્રના ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા એકવીસ
ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગને (સત્તદ્વિહા છેત્તા) સડસઠ ભાગ કરીને તેના સુડતાલીસ
ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ વધે છે, આની ગણિતપ્રક્રિયા આ પ્રમાણે છે—ઓગણપચાસની પુનરના
સમાપ્તિ કાળમાં ચૌથા ચાંદ્ર સંવત્સરનો સમાપ્તિકાળ હોવાથી પૂર્વકથનાનુસાર એ
ઓગણપચાસ ગુણક થાય છે. અને એજ પૂર્વોક્ત નક્ષત્ર ધ્રુવરાશી હોય છે. (૬૬।૬૬।૬૬)
છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના
સડસઠિયા એક ભાગ આ ધ્રુવરાશીનો ઓગણપચાસથી ગુણાકાર કરવા માટે યથાક્રમ
અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે—(૬૬।૬૬।૬૬)+૪૯=(૩૨૩૪।૬૬।૬૬) બત્તીસસો ચોત્રીસ
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ડોસો પિંતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના

१३। १६०) एकोनविंशत्यधिकानि अष्टौशतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति
 द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदपष्टिः सप्तपष्टिभागा इत्येवं प्रमाणं त्रिभिर्गुण-
 यित्वा परिशोधनीयम्—(८१९। १३। १६०) $\times ३ = (२४५७। १३। १६०)$ जातानि सप्त पञ्चा-
 शदधिकानि चतुर्विंशति शतानि मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वासप्तति द्वापष्टिभागाः,
 एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सप्तपष्टिधाविभक्तस्याष्टानवत्यधिकं शतमिति पूर्वराशिभ्यः परि-
 शोधनीयम्—(३२३४। १३। १६०)—(२४५७। १३। १६०) = (७७७। १३। १६०) स्थितानि
 सप्त सप्तत्यधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानाम्, मुहूर्त्तसत्कानां च द्वापष्टिभागानां सप्तत्यधिकं
 शतम्, एकस्य द्वापष्टिभागस्य द्विपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः—(७७७। १३। १६०) पुनरेतेभ्यः
 (१९। १३। १६०) एकोनविंशत्या मुहूर्त्तै रेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वापष्टिभागे
 रेकस्य च द्वापष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशता सप्तपष्टिभागैः पुण्यः परिशोधनीयः, तथा कृते सति

नक्षत्र पर्याय परिमाण (८१९। १३। १६०) आठसो उन्नीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का
 बासठिया चौबीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ
 भाग है इस परिमाण को तीनसे गुणा करके शोधित करे जैसे कि (८१९।
 १३। १६०) $+ ३ = (२४५७। १३। १६०)$ इस प्रकार चौबीससो सतावन मुहूर्त्त तथा एक
 मुहूर्त्त का बासठिया बहत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया
 एकसो अठाणवे भाग को पूर्वराशिमें से शोधित करे (३२३४। १३। १६०)—(२४५७।
 १३। १६०) = (७७७। १३। १६०) तो इस प्रकार सातसो सितोतेर मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त
 का बासठिया एकसो सत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया
 बांवन भाग रहता है (७७७। १३। १६०) इनमें से (१९। १३। १६०) उन्नीस मुहूर्त्त तथा एक
 मुहूर्त्त का बासठिया तियालीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया
 तेतीस भाग से पुण्य नक्षत्र को शोधित करे। इस प्रकार शोधित करने से

सडसठिया ओगण्णियास भाग थाय छे. आमांथी पूर्वोक्त सडस नक्षत्र पर्याय परिमाण
 (८१९। १३। १६०) आठसो ओगण्णिस मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना आसठिया चौबीस भाग
 तथा आसठिया ओक भागना सडसठिया छियासठ भाग छे आ परिमाणनो त्रण्णथी शुष्णाकार
 करीने तेने शोधित करवा जेमके (८१९। १३। १६०) $+ ३ = (२४५७। १३। १६०)$ आ रीते चौबीससो
 सतावन मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना आसठिया ओतेर भाग तथा आसठिया ओक भागना
 सडसठिया ओकसो आठण्ण भागने पडेढानी राशिमांथी शोधित करवा (३२३४। १३। १६०)—
 (२४५७। १३। १६०) = (७७७। १३। १६०) तो आ प्रमाणे सातसो सतियोतेर मुहूर्त्त तथा ओक
 मुहूर्त्तना आसठिया ओकसो सित्तर भाग तथा आसठिया ओक भागना सडसठिया तथा
 ओक मुहूर्त्तना आसठिया तेतादीस भाग तथा आसठिया ओक भागना सडसठिया
 भावन भाग (७७७। १३। १६०) रहे छे. आमांथी (१९। १३। १६०) ओगण्णिस मुहूर्त्त
 तेतीस भागथी पुथ नक्षत्रने शोधित करवुं. आ रीते तेने शोधित करवाथी

(७७७ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) - (१९ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) स्थितानि अष्टादशशतदधिकानि सप्तशतानि मुहूर्तानां, मुहूर्तसत्कानां च द्वापष्टिभागानां नक्षत्रिंशत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकोनविंशतिः सप्तपष्टिभागाः (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) तत एतेभ्यः सप्तभिः शतैश्चतुश्चत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागे रेकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट् षट्चा सप्तपष्टिभागे राश्लेषादीनि आर्द्रा पर्यन्तानि नक्षत्राणि परिशोधनीयानि (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) - (७४४ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (१५ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) पश्चात् स्थिताः पञ्चदश मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य विंशतिः सप्तपष्टिभागा इति, ततः पुनर्वसु नक्षत्रस्य द्वयर्धक्षेत्रव्याप्तं तन्मानं पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्तप्रमाणं, तेन पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्तेभ्य इदं शोध्यते, स्थानक्रमेण न्यासः-४५-(१५ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (२९ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) तत आगतं चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानतमथे सूर्य

(७७७ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) - (१९ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) पश्चात् सातसो अठावन मुहूर्त यथा एक मुहूर्त का वासठिया एकसो सताईस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया उधीस भाग (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) होते हैं। इनमें सातसो चुमालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चौवीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भागों से आश्लेषा नक्षत्र से लेकर आर्द्रा पर्यन्त के नक्षत्रों को शोधित करे जैसे कि- (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) - (७४४ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (१५ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् पंद्रह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चालीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया बीस भाग रहता है, तत्पश्चात् पुनर्वसु नक्षत्र द्वयर्धक्षेत्रव्यापी होने से उसका मान पैतालीस मुहूर्त प्रमाण है अतः पैतालीस मुहूर्तमें से इसको शोधित करे स्थान क्रमसे इसका न्यास इसप्रकार से हैं-४५-(१५ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (२९ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) इससे चौथा चान्द्रसंवत्सर का समाप्तिकाल के समय में सूर्य के साथ पुनर्वसु नक्षत्र का उन्तीस मुहूर्त

(७७७ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) - (१९ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) सातसो अठावन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया ओकसो सत्यावीस भाग तथा वासठिया ओक भागना सडसठिया ओगणीस भाग (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) थाय छे. आभांथी सातसो चुमालीस मुहूर्त तथा ओक मुहूर्त का वासठिया चौवीस भाग तथा वासठिया ओक भागना सडसठिया छियासठ भागोथी आश्लेषा नक्षत्रथी लछने आर्द्रा पर्यन्तना नक्षत्रो शोधित करवा जेभके- (७५८ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) - (७४४ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (१५ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) आ रीते शोधित करवाथी पछीथी पंद्रह मुहूर्त तथा ओक मुहूर्त का वासठिया चालीस भाग तथा वासठिया ओक भागना सडसठिया बीस भाग रहे छे: ते पछी पुनर्वसु नक्षत्र द्वयर्धक्षेत्रव्यापी होवाथी तेनुं मान पिस्तालीस मुहूर्त प्रमाण छे. तेथी पिस्तालीस मुहूर्तभांथी आनुं शोधन करवुं स्थान क्रमथी आने न्यास आ प्रमाणे थाय छे.-४५-(१५ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) = (२९ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{1}{10}$) आथी ओथा चान्द्रसंवत्सरना

યુવતસ્યપુનર્વસુ નક્ષત્રયૈકોનવિંશત્પ્રહૃત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય એકવિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સપ્તચત્વારિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ શેષા ઇતિ ॥ ઉક્તચ્ચ મૂલગ્રન્થે યથા-‘પુણવ્વસુસ્સ અડગતીસં મુહુત્તા એકવીસં વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્ત-ટ્ટિહા છેત્તા સિતાલીસં તુણ્ણિયા ભાગા સેસા’ ઇતિ ।

અથ પશ્ચમસ્યાભિવર્દિતસ્ય સંવત્સરસ્ય પર્યવસાનં ચ દ્વાપટ્ટિનમર્પોર્ણમાસી પરિસમાપ્તિ-સમયે ભવેત્, તેન તત્ર ગુણકો દ્વાપટ્ટિઃ=૬૨ સ્યાત્ । ધ્રુવરાશિશ્ચ સ ગ્ર્ય પૂર્વોક્તઃ (૬૬ । ૬૬ । ૬૬) તેન પૂર્વવદેવ અત્રાપિ ગુણનાદિ ક્રિયાં કૃત્વા અઙ્કા ઉત્પાદનીયાઃ । ચન્દ્રનક્ષત્રયોગ-પરિમાણં, સૂર્યનક્ષત્રયોગપરિમાણં ચ મૂલે યદુક્તં તદેવાન્યૂનાતિરિક્તક્રમેણાત્રાપિ જ્ઞેયમ્, કિમત્રાધિકલેખવિસ્તરેणेતિ ॥ સૂ. ૭૧ ॥

॥ એકાદશં પ્રાપ્તં ચ સમાપ્તમ્ ॥

તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ઇકીસ ભાગ તથા વાત્તઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા સેતાલીસ ભાગ શેષ રહના હૈ । મૂલમેં કહા ખી હૈ-(પુણવ્વસુસ્સ અડગતીસં મુહુત્તા એકવીસં વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા સિતાલીસં તુણ્ણિયાભાગા સેસા) ઇતિ

અવ પાંચવે અભિવર્દિત સંવત્સર કી સમાપ્તિ વાસઠવીં પૂર્ણમાસી કા સમાપ્તિ કાલમેં હોતી હૈં । અતઃ યહાં પર વાસઠ ગુણક હોતા હૈ-૬૨ તથા પૂર્વવત્ ધ્રુવરાશિ પૂર્વવત્ (૬૬।૬૬।૬૬) વહી હૈ અતઃ પૂર્વ કથનાનુસાર યહાં પર ખી ગુણનાદિ ક્રિયા કરકે અંકન્યાસ કર લેવેં । ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ પરિમાણ તથા સૂર્ય નક્ષત્ર યોગ પરિમાણ મૂલમેં જો કહા હૈ ઉસી પ્રકાર સે અન્યૂના-તિરિક્ત કે ક્રમસે યહાં પર ખી જ્ઞાત કરલેવેં અધિક લેખ વિસ્તાર સે કયા પ્રયોજન હૈ ? પ્રયોજનાભાવ સે અધિક નહિં કહતે ॥ સૂ. ૭૧ ॥

ગ્યારહવાં પ્રાપ્ત સમાપ્ત ॥૧૧॥

સમાપ્તિકાળના સમયમાં સૂર્યની સાથે પુનર્વસુ નક્ષત્રના યોગણત્રીસ મુહૂર્તના આસઠિયા એકવીસ ભાગ તથા આસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ શેષ રહે છે. મૂલમાં કહ્યું પણ છે- (પુણવ્વસુસ્સ અડગતીસં મુહુત્તા એકવીસં વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા સિતાલીસં તુણ્ણિયાભાગા સેસા) ઇતિ

હવે પાંચમા અભિવર્દિત સંવત્સરની સમાપ્તિ આસઠમી પૂર્ણિમાના સમાપ્તિ કાળમાં થાય છે. તેથી અહીં આસઠ ગુણક હોય છે. ૬૨ તથા પૂર્વવત્ ધ્રુવરાશિ (૬૬।૬૬।૬૬) છે. તેથી પૂર્વકથનાનુસાર અહીં પણ ગુણકાર વિગેરે ક્રિયા કરીને અંકન્યાસ કરી લેવા. ચંદ્ર નક્ષત્ર યોગ પરિમાણ તથા સૂર્ય નક્ષત્રયોગ પરિમાણ મૂળમાં જે કહેલ છે. એજ પ્રમાણે ન્યૂનાધિક વિના કમથી અહીં પણ સમજ લેવા, વધારે લેખ વિસ્તાર નિર્વર્થક છે. જેથી પ્રયોજનનો અભાવ હોવાથી અધિક કહેતા નથી. ॥સૂ. ૭૧॥

અગીયારમું પ્રાપ્ત સમાપ્ત ॥ ૧૧ ॥

अथ द्वादशं प्राभृतं प्रारभ्यते

‘कइ संवच्छराइय’ कति संवत्सराश्चेत्येतद्द्विपयं प्रथमसूत्रमाह—‘ता कइ णं संवच्छरा’ इत्यादि ।

मूलम्—ता कइ णं संवच्छरा आहियात्ति वएज्जा ?, तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरा पणत्ता, तं जहा—णक्खत्ते चंदे उडु आदिच्चे अभिवट्ठिए, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्स णक्खत्तसंवच्छरस्स णक्खत्त मासे तीसइ तीसइ मुहुत्तेणं अहोरेत्तेणं मिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता सत्तावीसं राइंदियाइं एकवीसं च सत्तट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा !, ता अट्ठसए एकूणवीसे मुहुत्ताणं सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ? ता एएसि णं अट्ठा दुवालसक्खुत्तकडा णक्खत्ते संवच्छरे ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता तिणिण सत्तावीसे राइंदियसए एक्कावणं च सत्तट्ठिभागे राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता णव मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंदवच्छरस्स चंदे मासे तीसइमुहुत्तेणं तीसइमुहुत्तेणं अहोरेत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एगूणतीसं राइंदियाइं बत्तीसं बावट्ठिभागा राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता अट्ठपंचासीए मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एस णं अट्ठा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे, ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता तिणिण चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय बावट्ठिभागा राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता सेणं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता दसमुहुत्तसहस्साइं

छच्च पणवीसे मुहुत्तसए पण्णासं च बावट्टिभागे मुहुत्तेणं आहिएत्ति
वएज्जा, ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं तच्चस्स उडुसंवच्छरस्स
उडुमासे तीसतीसमुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति
वएज्जा ?, ता तीसं राइंदियाणं राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता
से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता णव मुहुत्तसयाइं
मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एस णं अच्चा दुवालसक्खुत्तकडा
उडुसंवच्छरे, ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?,
ता तिण्णि सट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता सेणं
केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता दसमुहुत्तसहस्साइं अट्ठ य
सयाइं मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं
चउत्थस्स आदिच्चसंवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसइ तीसइ मुहुत्तेणं अहो-
रत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता तीसं
राइंदियाइं अवट्ठभागं च राइंदियस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा,
ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता णव पण्णरस
मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता एस णं अच्चा दुवालस-
क्खुत्तकडा आइच्चे संवच्छरे, ता से णं केवइए राइंदियग्गेणं आहि-
एत्ति वएज्जा, ता तिण्णि छावट्ठे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति
वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता दसमुहुत्त-
स्स सहस्साइं णव असीते मुहुत्तसए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ।
ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवट्ठियसंवच्छरस्स
अभिवट्ठिए मासे तीसइ मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं
आहिएत्ति वएज्जा ?, एकतीसं राइंदियाइं एकूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरस
बावट्टिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए
मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ?, ता णव एकूणसट्ठे मुहुत्तसए सत्तरस
बावट्टिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता एस णं अच्चा-

दुवालसक्युत्तकडा अभिवर्द्धियसंश्चलरे, ता सेणं केवइए राइंदियग्गेणं
आहिएत्ति वएज्जा? ना तेणिम तेतीसे राइंदियसए एक्कवीसं च सुहुत्ता
अट्टारवावट्ठिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं
केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहि-
एत्ति वएज्जा, ना एक्कायस्स मुहुत्तसहस्साइं पंच य एक्कायस्समुहुत्तसए
अट्टार न वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा ॥सू० ७२॥

छाया—तावत् कति खलु संवत्सरा आख्याता इति वदेत्, तत्र खलु इमे पञ्च संवत्सराः
प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—नाक्षत्रश्चान्द्रः, ऋतुः, आदित्यः, अभिवर्द्धितः, तावत् एतेषां खलु पञ्चानां
संवत्सराणां प्रथमस्य नाक्षत्रं सम्वत्सरस्य नाक्षत्रमासः त्रिंशन्मुहूर्तेन अहोरात्रेण मीयमानः
क्रियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् सप्तविंशतिः रात्रिन्दिवानि एक-
विंशतिश्च सप्तपट्टिभागा रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् स खलु
क्रियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावदष्टौ शतानि एकोनविंशानि मुहूर्त्ताणां सप्त-
विंशतिश्च सप्तपट्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एतेषां खलु अद्धा
द्वादश कृत्वो नाक्षत्रः संवत्सरः, तावत्सः खलु क्रियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्,
तावत् त्रीणि सप्तविंशति रात्रिन्दिवशतानि एक पञ्चाशच्च सप्तपट्टिभागाः रात्रिन्दिवस्य रात्रि-
न्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् सः खलु क्रियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्?,
तावद्—नवमुहूर्त्तसहस्राणि अष्टौ च द्वा....मुहूर्त्त शतानि पद् पञ्चाशच्च सप्तपट्टिभागा
मुहूर्त्तस्यमुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां द्वितीयस्य
चान्द्रसंवत्सरस्य चान्द्रो मासः त्रिंशन्मुहूर्तेन २ अहोरात्रेण गण्यमानः क्रियता रात्रिन्दिवाग्रेण
आख्यात इति वदेत् । तावदेकोनत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि द्वात्रिंशद्द्वापट्टिभागाः रात्रिन्दिवस्य
रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् स खलु क्रियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति
वदेत्?, तावद् अष्ट०....मुहूर्त्ताः....त्रिंशच्च द्वापट्टिभागाः मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात
इति वदेत् । तावद् एष खलु अद्धा द्वादशकृत्वश्चान्द्रः संवत्सरः, तावत् स खलु क्रियता
रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्?, तावत् त्रीणि चतुः पञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि
द्वादश च द्वापट्टिभागा रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्?, तावत्
स खलु क्रियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् दशमुहूर्त्तसहस्राणि पद् च
पञ्च....मुहूर्त्त शतानि पञ्चाशच्च द्वापट्टिभागा मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद्
एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां तृतीयस्य ऋतु संवत्सरस्य ऋतुमासस्त्रिंशत् त्रिंशन्मुहूर्तेन
गण्यमानः क्रियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्?, तावत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानां रात्रि-
न्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् स खलु क्रियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्?,
तावन्नवमुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एषः खलु अद्धा द्वादशकृत्वः

कलु संवत्सरः, तावत् सः खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावत् त्रीणि पष्टिः—रात्रिन्दिवागतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावद् दशमुहूर्त्तसहस्राणि अष्टौ च शतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां चतुर्थस्य आदित्यसंवत्सरस्य आदित्यो मासस्त्रिंशन्मुहूर्त्तेन अहोरात्रेण गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ? तावत् त्रिंशद्रात्रिन्दिवानि अर्द्धमासं च रात्रिन्दिवास्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावद् नवपञ्चदशमुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावद् एष खलु अर्द्धा द्वादशकृत्वः आदित्यः संवत्सरः, तावत् स खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तावत् त्रीणि पष्टिः रात्रिन्दिवागतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ? तावद् दशमुहूर्त्तस्य सहस्राणि नवाशीतिर्मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावदेतेषां पञ्चानां सम्बत्सराणां पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य अभिवर्द्धितो मासस्त्रिंशन्मुहूर्त्तेन गण्यमानः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावदेकत्रिंशद्रात्रिन्दिवानि एकोनत्रिंशच्चमुहूर्त्ताः सप्तदश द्वापष्टिभागाः, मुहूर्त्तस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावत् नवैकोन पष्टिर्मुहूर्त्तशतानि सप्तदश द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावद् एष खलु अर्द्धा द्वादशकृत्वः अभिवर्द्धितसंवत्सरः, तावत् स खलु कियता रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति ?, तावत् त्रीणि त्रयस्त्रिंशद्रात्रिन्दिवागतानि एकविंशतिश्च मुहूर्त्ता अष्टादश द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् । तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ?, तावदेकादशमुहूर्त्तसहस्राणि पञ्च च एकादश मुहूर्त्तशतानि अष्टादश द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ सू० ७२ ॥

टीका—एकादशप्राभृते युगसंवत्सराणामादिं ज्ञात्वा सम्प्रति द्वादशे प्राभृते 'कइ संवच्छाड्य' कति संवत्सराश्चेत्येत द्विपयं विचारं विवृण्वन् 'ता कइ णं संवच्छरा' इत्यादिना सामान्यसंवत्सरस्वरूपं प्रथमं प्रश्न सूत्रमाह—'ता कइ णं संवच्छरा आहियात्ति वण्जा ?'

बारहवें प्राभृत का प्रारंभ

संवत्सर कितने होते हैं इस विषय विषयक प्रथम सूत्र कहते हैं—(ता कइ णं संवत्सरा) इत्यादि

टीकार्थ—ग्यारहवें प्राभृत में युगसंवत्सरों का प्रारंभ संबंधी विचार को जानकर अब बारहवें इस प्राभृत में (कइ संवच्छराइया) संवत्सर कितने होते

बारमा प्राभृतना प्रारंभ

संवत्सर केटला होय छे आ विषयना संबंधमां पड़ेलां सूत्र कहे छे—(ता कइ णं संवच्छरा) इत्यादि

टीकार्थ—अग्यारमा प्राभृतमां युग संवत्सरोना प्रारंभकण विषे विचार जाबूनि छे

તાવત્ કતિ સંવત્સરા આख्याતા इति वदेत् ॥—‘ता’ तावत्-भगवन् ! संवत्सरादिस्तु ज्ञातः सम्प्रति संवत्सराणां संख्यां ज्ञातुम् अभिलषामि तावत् तावत्, कति-कति संख्यकाः किं नामधेयाः संवत्सराः खलु-इति निश्चयेन भगवन् ! त्वया आख्याताः-प्रतिपादिता इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह-‘तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरा पणत्ता’ तत्र खलु इमे पञ्च संवत्सराः प्रज्ञप्ताः ॥-तत्र-संवत्सरविचारविषये खलु इति निश्चये इमे-वक्ष्यमाणाः पञ्च-पञ्च प्रकाराः-पञ्च नामधेया संवत्सराः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिताः सन्ति ॥ अथ तेषामेव पञ्चानां संवत्सराणां नामानि कथयामि-‘तं जहा-णक्खत्ते चंदे उड्ड आइच्चे अभिवड्ढिए’ तद्यथा-नाक्षत्रः, चान्द्रः, ऋतुः, आदित्यः, अभिवर्द्धितः ॥

यथा तेषां नामानि-तत्र पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् तेषां नामानि यथा-नाक्षत्रः-नाक्षत्रसंवत्सरः, चान्द्रः-चान्द्रसंवत्सरः, ऋतुः-ऋतुसंवत्सरः, आदित्यः-आदित्यसंवत्सरः, हैं इस विचार को प्रकट करने के हेतु से (ता कइ णं संवच्छरा) इसप्रकार सामान्य संवत्सर के स्वरूप को जानने के लिये प्रथम प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता कइ णं संवच्छरा आहियात्ति वणज्जा) श्री गौतमस्वामी प्रश्न करता हैं-हे भगवन् ! संवत्सर के प्रारंभ के विषय को जाना अब संवत्सरों की संख्या को जानने के लिये प्रश्न करना हूं की हे भगवन् आपने कितने एवं कौन से नाम वाले संवत्सर प्रतिपादित किये हैं ? सो कहिए, इस प्रकार श्रीगौतम-स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(तत्थ खलु इमे पंच संवच्छरा पणत्ता) संवत्सर के विचार विषय में ये वक्ष्यमाण पांच प्रकार के नाम वाले पांच संवत्सर प्रतिपादित किये हैं । अब उन पांच संवत्सरों के नाम कहते हैं (तं जहा-णक्खत्ते चंदे उड्ड आइच्चे अभिवड्ढिए) उनके नाम इस प्रकार से हैं-पद के एक देशका कथन करने से पदसमुदाय का ग्रहण होता है अब उपचार से उनके नाम इस प्रकार से हैं-नाक्षत्रसंवत्सर, चांद्रसंवत्सर

આરભા આ પ્રાણતમાં (કઈ સંવચ્છરાઈયા) સંવત્સરો કેટલા હોય છે ? આ સંબંધી વિચાર પ્રગટ કરવાના હેતુથી (તા કઈ ણં સંવચ્છરા) આ રીતે સામાન્ય સંવત્સરના સ્વરૂપને જાણવા માટે પહેલાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.-(તા કઈ ણં સંવચ્છરા આહિયત્તિ વણજ્જા) શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભગવન્ સંવત્સરના આરંભ વિષયમાં જાણવામાં આવ્યું હવે સંવત્સરોની સંખ્યા જાણવા માટે પ્રશ્ન પૂછું છું કે આપે કેટલા અને કયા નામવાળા સંવત્સરો કહ્યા છે ? તે કહેા, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તત્થ ચલુ ઇમે પંચસંવચ્છરા પણત્તા) સંવત્સર સંબંધી વિચાર વિષયમાં આ કથ્યમાન પાંચ નામવાળા પાંચ સંવત્સરો પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે એ પાંચ સંવત્સરોના નામ કહે છે-(તં જહા-ણક્ખત્તે, ચંદે, ઉડ્ડ અભિવડ્ઢિયે) તેના નામ આ પ્રમાણે છે. પદના એક દેશનું કથન કરવાથી પદસમૂહ ગ્રહણ થઈ બધ

અભિવર્દિતઃ—અભિવર્દિતાશ્ચ સંવત્સરશ્ચેતિ વિભિન્નપરિભાષાભિઃ પરિભાષિતાઃ વિભિન્ન-
નામધેયાઃ પશ્ચ સંખ્યકાઃ પશ્ચનામધેયાશ્ચ પ્રજ્ઞાતાઃ—પ્રતિપાદિતા વર્તન્તે । એતેપાં પશ્ચાના-
મપિ સંવત્સરાણાં સ્વરૂપં પરિભાષાશ્ચ પ્રાગેવોપવર્ણિતાઃ સન્તિ, કિમત્ર પુનર્લેશ્યપ્રયાસેન પિષ્ટ-
પેપણેન ચેતિ ॥ અથ પુનર્ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ—‘તા એસિ ણં પંચણ્ઠં સંવચ્છરાણં પદમસ્સ
ણક્ખત્તસંવચ્છરસ્સ ણક્ખત્તમાસે તીસઈ મુહુત્તેણં તીસઈ મુહુત્તેણં અહોરત્તેણં મિજ્જમાણે
કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંણે ત્તિ વણ્ણા ?’ તાવદ્ એતેપાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં પ્રથમસ્ય
નાક્ષત્રસંવત્સરસ્ય નાક્ષત્રમાસઃ ત્રિંશન્મુહૂત્તેન ત્રિંશન્મુહૂત્તેન અહોરાત્રેણ મીયમાનઃ ક્રિયતા
રાત્રિન્દિવાત્રેણ આખ્યાત્ત્વમ્ ઇતિ વદેત્ ? ॥—તાવદિતિ પ્રાગૂત્ત્વ એતેપાં—પૂર્વોદિતાનાં પશ્ચાનાં—

ઋતુસંવત્સર આદિત્યસંવત્સર એવં અભિવર્દિતસંવત્સર, હસપ્રકાર ભિન્ન પરિ-
ભાષા સે કહા હુવા વિભિન્ન નામવાલે પાંચ પ્રકાર કે નામ વાલે સંવત્સર પ્રતિ-
પાદિત કિયે હૈં । યે પાંચોં સંવત્સરોં કે સ્વરૂપ એવં પરિભાષા પહેલે હિ વર્ણિત
કિયા હૈ, અતઃ પુનઃ પિષ્ટપેષણ અનુપયોગી હોને સે ફિર સે ઉસકો નિર્દિષ્ટ
નહીં કરતે હૈં ।

અવ ફિરસે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં (તા એસિ ણં પંચણ્ઠં સંવચ્છરા
ણં પદમસ્સ ણક્ખત્તસંવચ્છરસ્સ નક્ખત્તમાસે તીસઈમુહુત્તે ણં તીસઈમુહુત્તેણં
અહોરત્તેણં મિજ્જમાણે કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંણે ત્તિ વણ્ણા) યે પૂર્વકથિત
પાંચ નાક્ષત્રાદિ સંવત્સરોં મેં પહેલા નાક્ષત્રસંવત્સર અર્થાત્ત્વ એક નક્ષત્ર કે
ઉદય સે દૂસરા નક્ષત્ર કા ઉદય પર્યન્ત કા માને સાઠ ઘટિકા પર્યન્ત કા કાલ
સે મીયમાન નક્ષત્ર સંબંધી નાક્ષત્ર યા નક્ષત્ર સંવત્સર કહા જાતા હૈ । ઉસ
નાક્ષત્ર સંવત્સર કા જો નાક્ષત્રમાસ હોતા હૈ વહ તીસ મુહૂર્ત પ્રમાણવાલે
અહોરાત્ર સે (મિજ્જમાણે) ગિનતી કરે તો કિતને રાત્રિદિન પરિમાણ વાલા

છે, તેથી ઉપચારથી તેના નામે આ પ્રમાણે છે. (૧) નક્ષત્ર સંવત્સર, (૨) આંદ્ર સંવત્સર
(૩) ઋતુ સંવત્સર (૪) આદિત્ય સંવત્સર અને (૫) અભિવર્દિત સંવત્સર આ રીતે ભિન્ન
પરીભાષાથી કહેલ જુદા જુદા નામવાળા પાંચ પ્રકારના અને પાંચ નામવાળા સંવત્સર
પ્રતિપાદિત કરેલ છે, એ પાંચે સંવત્સરોનું સ્વરૂપ અને પરીભાષા પહેલાંજ વર્ણિત કરેલ
છે. તેથી પુનઃપિષ્ટપેષણ નિરૂપયોગી હોવાથી તે કહેતા નથી.

દ્વિતીયી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા એસિ ણં પંચણ્ઠં સંવચ્છરાણં પદમસ્સ ણક્ખત્ત
સંવચ્છરસ્સ ણક્ખત્તમાસે તીસઈમુહુત્તેણં તીસઈમુહુત્તેણં અહોરત્તેણં મિજ્જમાણે કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં
આહિંણે ત્તિ વણ્ણા) આ પહેલાં કહેલ પાંચ નક્ષત્રાદિ સંવત્સરોમાં પહેલું નક્ષત્ર સંવત્સર
અર્થાત્ત્વ એક નક્ષત્રના ઉદયથી બીજા નક્ષત્રના ઉદય પર્યન્તના એટલેકે સાઠ ઘડિ પર્યન્તના કાળથી
મીયમાન નક્ષત્ર સંબંધી નાક્ષત્ર યા નક્ષત્રસંવત્સર કહેવાય છે. એ નક્ષત્રસંવત્સરના બે નક્ષત્ર
માસ હોય છે. તે ત્રીસ મુહૂર્ત પ્રમાણવાળા અહોરાત્રથી (મિજ્જમાણે) ગણતરી કરવામાં આવે

નાક્ષત્રાદિ પશ્ચસંખ્યકાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે પ્રથમસ્ય-આદ્યસ્ય નાક્ષત્રસંવત્સરસ્ય-નક્ષત્રો-
 દયાન્નક્ષત્રોદયં યાવદિતિ પટ્ટિઘટિકાત્નકકાલેન મીયમાનો નક્ષત્રસમ્બન્ધિનો નાક્ષત્રઃ
 નક્ષત્રો વા સંવત્સરસ્તસ્ય નાક્ષત્રસંવત્સરસ્ય યો નાક્ષત્રો માસઃ સ ચ ત્રિંશત્ ત્રિંશન્મુહૂર્ત-
 પ્રમાણેન અહોરાત્રેણ-દિનરાત્રિપ્રમાણેન માનેન 'મિજ્જમાણે' મીયમાનઃ-ગણ્યમાનઃ સન્
 કિયતા-કતિ સંખ્યકેન રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-રાત્રિન્દિવપરિમાણેન આખ્યાતઃ-પ્રતિપાદિત્વમિતિ
 વદેત્-કથય ભગવન્ ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા સત્તાવીસં રાઈંદિયાઈં ઇક્-
 વીસં ચ સત્તદ્વિભાગા રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્ણા’ તાવત્ સપ્તવિંશતિઃ રાત્રિ-
 ન્દિવાનિ એકવિંશતિશ્ચ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ રાત્રિન્દિવસ્ય રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આખ્યાત્વમિતિ વદેત્ ॥-
 તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ રાત્રિન્દિવપ્રમાણં કથયતિ । સપ્તવિંશતિઃ-૨૭ રાત્રિન્દિવાનિ-અહોરાત્રાઃ,
 એકસ્ય ચ રાત્રિન્દિવસ્યેકવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, એવંભૂતેન રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-સાવયવ
 રાત્રિન્દિવપ્રમાણેન એકો નાક્ષત્રમાસ આખ્યાત્વમિતિ વદેત્-પ્રતિપાદિત્વમિતિ વદેત્-કથયેત્
 સ્વશિષ્યેભ્ય એવં પ્રતિપાદયેદિત્યર્થઃ ॥-અઞ્જોત્પાદનક્રિયા યથા-યુગે હિ નાક્ષત્રમાસાઃ
 સપ્તપટ્ટિમિતા ભવન્તીતિ પૂર્વમેવ ભાવિતાઃ । તથા ચૈકસ્મિન્ યુગે અહોરાત્રપ્રમાણં ચ અષ્ટાદશ-
 શતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ-૧૮૩૦ તેનેદં ભાજ્યં વિધાય સપ્તપટ્ટિશ્ચ હરં પ્રકલ્પ્ય ભાગક્રિયા

પ્રતિપાદિત્વમિતિ ક્રિયા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે । હસ પ્રકાર સે શ્રી ગૌતમ-
 સ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉસકે ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તા સત્તાવીસં
 રાઈંદિયાઈં, ઇક્તીસં ચ સત્તદ્વિભાગા રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ
 વણ્ણા) શ્રીભગવાન્ રાત્રિદિવસ કા પ્રમાણ કહતે હૈં-સત્તાઈસ ૨૭ અહોરાત્ર
 તથા એક અહોરાત્ર કા સડસઠિયા ઇક્કીસ ભાગ હસપ્રકાર, કે સાવયવ રાત્રિ
 દિવસ કે પ્રમાણ સે એક નાક્ષત્ર માસ પ્રતિપાદિત્વમિતિ ક્રિયા હૈ, એસા સ્વશિષ્યોં કો
 ઉપદેશ કરેં । યહાં પર અંજોત્પાદન પ્રક્રિયા હસપ્રકાર સે હૈ-એક યુગમેં નાક્ષત્ર
 માસ સરસઠ હોતે હૈં, યહ પહેલે હી કહ દિયા હૈ । તથા એકયુગ મેં અહોરાત્ર
 પ્રમાણ અઠારહ સો તીસ ૧૮૩૦ હોતે હૈં । અતઃ હસકો ભાજ્ય કરકે સડ-

તો કેટલા અહોરાત્ર પરિમાણવાળા પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો, આ
 પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે (તા સત્તાવીસં
 રાઈંદિયાઈં એકતીસં ચ સત્તદ્વિભાગા રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્ણા) શ્રીભગવાન્
 રાત્રિ દિવસના પરિમાણ વિષે કહે છે કે સત્તાવીસ ૨૭ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના
 સડસઠિયા એકવીસ ભાગ આ રીતે સાવયવ રાત્રિ દિવસના પ્રમાણથી એક નક્ષત્ર માસ
 પ્રતિપાદિત કરેલ છે તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો, અહીં અંજોત્પાદક ગણિત પ્રક્રિયા
 આ પ્રમાણે છે. એક યુગમાં નક્ષત્ર માસ સડસઠ થાય છે. એ પહેલાંજ કહેલ છે. તથા
 એક યુગમાં અહોરાત્રનું પ્રમાણ અઠારસોતીસ ૧૮૩૦, થાય છે. તેથી તેને ભાજ્ય કરીને
 સડસઠને હર સ્થાનમાં રાખીને ભાગ દિયા કરવી આવે. અનુપાત આ રીતે થાય છે. જો

પ્રકર્તવ્યા । યતોડનાનુપાતો યથા-યદિ સપ્તપટ્ટિમાસૈરેતાવન્તોડહોરાત્રાસ્તદૈકેન માસેન ક
 इति त्रैराशिकगणितप्रवृत्तिः- $\frac{16 \times 1}{16} = \frac{16}{16} = 27$ । ॥ સપ્તવિંશતિરહોરાત્રાઃ, એકસ્ય ચાહો-
 रात्रस्यैकविंशतिः सप्तपट्टिभागा इत्युपपद्यत इति ।

अथ पुनर्मुहूर्ताग्रज्ञानाय गौतमः प्रश्नयति-‘ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा’ तावत् सः खलु कियता मुहूर्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदित प्राग्बत् सः-
 पूर्वोक्तो नाक्षत्रमासः कियता-कियत्परिमाणेन मुहूर्ताग्रेण-मुहूर्तपरिमाणेन आख्यातः-
 प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-‘ता अट्ठसए
 एकूणवीसे मुहुत्ताणं सत्तावीसं सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा’ तावद्
 अष्टौ शतानि एकोनविंशानि मुहूर्ताणां सप्तविंशतिश्च सप्तपट्टिभागा मुहूर्तस्य मुहूर्ताग्रेण
 आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् मुहूर्तसत्कानामेकोनविंशत्यधिकानि अष्टौ शतानि
 -८१९ एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तपट्टिभागाः ॥ अर्थादेकस्मिन् नाक्षत्रमासे साग्रं

સઢ કે હર સ્થાન મેં રગ્ગ કર ભાગ ક્રિયા કરેં । ઇસકા અનુપાત ઇસ પ્રકાર સે
 હોતા હૈ । જો સઢસઢ માસો સે ઇતને અહોરાત્ર હોતે હૈં, તો એકમાસ સે કિતને
 અહોરાત્ર હો સકતે હૈં । ઇસકે લિયે ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રક્રિયા કી જાતી હૈ-
 $16 \times \frac{1}{16} = \frac{16}{16} = 27$ ॥ તો ઇસ પ્રકાર સતાઈસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર
 કા સઢસઠિયા ઇક્કીસ ભાગ હોતા હૈ ।

अब श्री गौतमस्वामी मुहूर्ताग्र को जानने के लिये प्रभुश्री से प्रश्न करते
 हैं-(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) पूर्वोक्त नक्षत्रमास कितने
 परिमाण वाले मुहूर्ताग्र से अर्थात् मुहूर्तपरिमाण वाला प्रतिपादिन किया है ?
 सो हे भगवन् आप कहिए, इसप्रकार से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर
 इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता अट्ठसए एकूणवीसे मुहुत्ताणं
 सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) आठसो
 उन्नीस मुहूर्त-८१९ । तथा एक मुहूर्त का सडसठिया सताईस भाग अर्थात्

સડસઢ મહીનાથી આઠલા અહોરાત્ર થાય તો એક માસના કેટલા અહોરાત્ર થાય છે ?
 આ માટે ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે. $16 \times \frac{1}{16} = \frac{16}{16} = 27$ ॥ આ
 રીતે સત્યાવીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ થાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી મુહૂર્તાગ્રને જાણવા માટે પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સેણં
 કેવइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) पूर्वोक्त नक्षत्र मास કેटલા परिमाणवाणो मुहूर्ताग्रथी
 अर्थात् मुहूर्त परिमाणवाणो प्रतिपादित करेला છે ? તે હે ભગવન્ ! આપ કહો આ
 પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા અટ્ઠસए
 एकूणवीसे मुहुत्ताणं सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा)
 આઠસો આગણીય મુહૂર્ત ૮૧૯ । તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ અર્થાત્

મુહૂર્તપરિમાણ ૮૧૯ । $\frac{1600}{100}$ મેતત્તુલ્યં ભવતીતિ ॥ અઙ્કોત્પાદનં ચાત્ર યથા-અનન્તરોદિતં નક્ષત્ર-
માસપરિમાણં સપ્તવિંશતિરઘોરાત્રાઃ, એકસ્ય ચ અઘોરાત્રસ્ય એકવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગા इति,
તતશ્ચૈતેપાં સર્વર્ણનાર્થં ન્યાસઃ- $27 + \frac{1600}{100} = \frac{1600+2700}{100} = \frac{4300}{100}$ અર્થાત્ સપ્તવિંશતિ રઘોરાત્રાઃ સપ્ત-
પટ્ટ્યા ગુણ્યન્તે ગુણયિત્વા ચોપરિતના એકવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે, તતો જાતાનિ
સપ્તપટ્ટિભાગાનાં ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ- $\frac{1600}{100}$ એતાનિ ચ મુહૂર્તકરણાર્થં ત્રિંશતા
ગુણનીયાનિ, યથા- $\frac{1600}{100} + 30 = \frac{16300}{100}$ જાતાનિ ચતુઃ પચ્ચાશત્ સઢસ્રાણિ નવશતાનિ મુહૂર્તગત-
સપ્તપટ્ટિભાગાનામ્ । તત એતેપાં સપ્તપટ્ટ્યા ભાગહરણાર્થં ન્યાસઃ- $\frac{4300}{100} = \frac{4300}{100} \times \frac{30}{100} = 129 \frac{30}{100}$ હતે
ચ ભાગે લઘ્વાનિ એકોનવિંશત્યધિકાન્યષ્ટૌશતાનિ-મુહૂર્તના મેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્તવિંશતિઃ
સપ્તપટ્ટિભાગા इति યથોક્તમુપપદ્યતે ધૂલીકર્મણા ॥ અથાન્યદુચ્યતે-‘તા એસિ ણં

એક નાક્ષત્રમાસ મેં સમગ્ર મુહૂર્ત પરિમાણ ૮૧૯। $\frac{1600}{100}$ । ઇતના પ્રમાણ કા હોતા
હૈ । યહાં પર ગણિતક્રિયા સે અંકોત્પાદન ઇસપ્રકાર સે હોતા હૈ-પૂર્વ કથિત
નક્ષત્રમાસ પરિમાણ સતાઈસ અઘોરાત્ર તથા એક અઘોરાત્ર કા સઢસઠિયા
ઈક્કોસ ભાગ હોતે હૈં ઇસકા અંક ન્યાસ- $27 + \frac{1600}{100} = \frac{1600+2700}{100} = \frac{4300}{100}$ અર્થાત્ સતાઈસ
અઘોરાત્ર કો સઢસઠ સે ગુણા કરે ગુણા કરકે ઉપર કે સઢસઠિયા ઇક્કોસ
ભાગોં કો ઇસકે સાથ જોડે તો સઢસઠિયા અઠારહ સો ત્રીસ હોતે હૈં । ઇસકા
મુહૂર્ત કરને કે લિયે ત્રીસસે ગુણા કરે જૈસે કિ- $\frac{1600}{100} + 30 = 16300$ ઇસપ્રકાર
સઢસઠિયા ચોપન હજાર એવં નવસો હોતે હૈં, તદનન્તર ઇસકા સઢસઠિયા
ભાગ હરણ કે લિયે ઇસપ્રકાર અંકન્યાસ કરે- $\frac{43000}{100} = \frac{43000}{100} \times \frac{30}{100} = 129 \frac{30}{100}$ હરણ કરને
સે આઠસો ડન્નીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા સઢસઠિયા સતાઈસ ભાગ
રૂપસે મિલ જાતા હૈ-

અવ દૂસરે પ્રકાર સે કહતે હૈં-(તા એસિ ણં અઢા દુવાલસક્ષુત્તકઢા

એક નક્ષત્ર માસતુ સમગ્ર મુહૂર્તપરિમાણ ૮૧૯। $\frac{1600}{100}$ આ રીતતુ પ્રમાણ થાય છે. અહીં
ગણિત પ્રક્રિયાથી અંકોત્પાદન આ પ્રમાણે છે-પહેલાં કહેલ નક્ષત્ર માસતુ પરિમાણ
સત્યાવીસ અઘોરાત્ર તથા એક અઘોરાત્રના સઠસઠિયા એકવીસ ભાગ થાય છે. તેના
અંકન્યાસ- $27 + \frac{1600}{100} = 1600 + 2700 = 4300$ અર્થાત્ સત્યાવીસ અઘોરાત્રનો સઠસઠથી ગુણાકાર
કરવાથી ઉપરના સઠસઠિયા એકવીસ ભાગને આની સાથે મેળવે તો સઠસઠિયા અઠારસો
ત્રીસ થાય છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો જોએ $16300 + 30 =$
 16330 આ રીતે સઠસઠિયા ચોપન હજાર અને નવસો થાય છે. તે પછી આના સઠ-
સઠિયા ભાગ કરવા માટે આ રીતે અંકન્યાસ કરવો $163300 = 163300 \div 100 = 1633$ ન્યૂન
કરવાથી આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સઠસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ યથોક્ત
રીતે મળી જાય છે.

હવે બીજી રીતે કહેવામાં આવે છે-(તા એસિ ણં અઢા દુવાલસક્ષુત્તકઢા ગક્ષતે

અદ્વા દુવાલસવ્વત્ કડા ણક્ષત્તે સંવચ્છરે' તાવત્ તાવત્ એતેપાં સ્વલુ અદ્વા દ્વાદશકૃત્વઃ નાક્ષત્રઃ સંવત્સરઃ ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, એતેપાં-પૂર્વોદિતાનાં નાક્ષત્રમાસગતમુહૂર્ત્તાનાં સ્વલુ ઇતિ વાક્યાલક્ષારે, એવાનન્તર મુક્તા નાક્ષત્રમાસરૂપા અદ્વા-નાક્ષત્રમાસગતમુહૂર્ત્તપરિમાણ-રૂપમન્તરમ્, દ્વાદશકૃત્વઃ-દ્વાદશધા સર્વર્ણિતા, અર્થાત્ દ્વાદશભિર્વાર્ગુણિતા ઇત્યર્થઃ, નાક્ષત્ર-માસો દ્વાદશભિર્ગુણિતો નાક્ષત્રસમ્વત્સરો ભવતીત્યર્થઃ ॥ અથ સમ્પ્રતિ સકલનાક્ષત્રસંવ-ત્સરગતરાત્રિન્દિવપરિમાણમુહૂર્ત્તપરિમાણવિષયપ્રશ્નનિર્વચનસૂત્રાણ્યાહ-'તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈં-દિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ વણ્ણજ્જા?' તાવત્ સઃ સ્વલુ ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આરુયાત ઇતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, સઃ-પ્રથમોદિતો નાક્ષત્રસમ્વત્સરઃ સ્વલુ ઇતિ નિશ્ચયેન ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-રાત્રિન્દિવપરિમાણેન આરુયાતઃ-પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્-કથય ભગ-વન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં શ્રુત્વા તદુત્તરં પ્રયચ્છન્ ભગવાનાહ-'તા તિણિ સત્તાવીસે રાઈંદિય-સણ્ણે એકાવન્નં ચ સત્તઢ્ઠિભાગે રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ વણ્ણજ્જા' તાવત્ ત્રીણિ સપ્તવિંશતિઃ રાત્રિન્દિવશતાનિ એકપચ્ચાશચ સપ્તપટ્ટિભાગા રાત્રિન્દિવસ્ય રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આરુયાત ઇતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ નાક્ષત્રસમ્વત્સરપરિમાણં સ્વલુ તાવત્ ત્રીણિ શતાનિ સપ્તવિંશતિ-સપ્તવિંશત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ રાત્રિન્દિવાનામ્, એકસ્ય ચ રાત્રિન્દિવસ્ય એકપચ્ચાશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ-૩૨૭^૧ એતાવતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ નાક્ષત્રસંવત્સર આરુયાતઃ-પ્રતિ-ણક્ષત્તે સંવચ્છરે) યે પૂર્વ કથિત નાક્ષત્ર માસ ગત મુહૂર્ત પરિમાણરૂપ અન્તર કો ચારહ સે ગુણા કરને સે નાક્ષત્ર સંવત્સર કા પરિમાણ હોતા હૈ ।

અવ સકલ નાક્ષત્ર સંવત્સર ગત રાત્રિ દિવસ કે મુહૂર્ત પરિમાણ વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ વણ્ણજ્જા) યહ પૂર્વ કથિત નાક્ષત્ર સંવત્સર કિતને રાત્રિ દિવસ કે પરિમાણ સે કહા હૈ ? વહ હે ભગવન્ આપ કહિણ, હસપ્રકાર સે શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કાહતે હૈં-(તા તિણિ સત્તાવીસે રાઈંદિયસણ્ણે એકા-વન્નં ચ સત્તઢ્ઠિભાગે રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ વણ્ણજ્જા) નાક્ષત્ર સંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીનસો સત્તાવીસ રાત્રિ દિવસ તથા એક અહોરાત્ર કા

સંવચ્છરે) આ પહેલાં કહેલ નક્ષત્ર માસ સંબંધી મુહૂર્ત પરિમાણ ૩૫ અંતરનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી નક્ષત્રસંવત્સરનું પરિમાણ થઈ બીય છે.

હવે સકલ નક્ષત્ર સંવત્સર સંબંધી રાત્રિદિવસના મુહૂર્ત પરિમાણ વિષયમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે-(તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ વણ્ણજ્જા) આ પહેલાં કહેલ નક્ષત્ર સંવત્સર કેટલા રાત્રિદિવસના પરિમાણવાળું કહેલ છે ? તે હે ભગવન્ ! આપ કહો આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા તિણિ સત્તાવીસે રાઈંદિયસણ્ણે એકાવન્નં ચ સત્તઢ્ઠિભાગે રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ વણ્ણજ્જા) નક્ષત્ર સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો સત્તાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા એકાવન્

પાદિતો વર્તેતે इति वदेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् । कथमेतत्तुल्यं रात्रिन्दिवप्रमाणं सम्पद्यत इति चेदुच्यते नाक्षत्रो मासः खलु=२७^{११}/_{६०} सप्तविंशत्यहोरात्रै रेकस्य च अहोरात्रस्यैकविंशत्या सप्तपष्टिभागैः सम्पद्यते इत्युक्तं प्राक् द्वादशभिश्च मासैरेको नाक्षत्रसम्बत्सरो भवति, तेनेदं नाक्षत्रमासपरिमाणं द्वादशभिर्गुणनीयम्-(२७ + ^{११}/_{६०}) × १२=३२४ + ^{११२}/_{६०} अत्र ^{११२}/_{६०}=३ + ^{१२}/_{६०} तेन (३२४ + ^{११२}/_{६०})=३२४ + ३^{१२}/_{६०}=३२७^{१२}/_{६०} सप्तविंशतिर्यदि द्वादशभिर्गुण्यते तदा जातानि चतुर्विंशत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम्, एकविंशतिः सप्तपष्टिभागाः यदि द्वादशभिर्गुण्यते तदा सप्तपष्टिभागानां द्विपञ्चाशदुत्तरं शतद्वयं भवति, तच्च सप्तपष्ट्या यदि ह्रियते तदा लब्धास्त्रयोऽहोरात्रास्ते च चतुर्विंशत्यधिकशतत्रये योज्या स्तदा जाताः सप्त-विंशत्यधिकशतत्रय महोरात्राणाम्, पश्चात् स्थिताश्च शेषाः एकपञ्चाशत् सप्तपष्टिभागा अहो-रात्राणाम् । यथाक्रमेण न्यस्तं नाक्षत्रसम्बत्सरपरिमाणम्-३२७^{१२}/_{६०} इत्युपपन्नानि-सप्त-बासठिया इक्कावन भाग ३२७ + ^{१२}/_{६०} । इतने रात्रि दिवस से नाक्षत्र संवत्सर प्रतिपादित किया है । ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । रात्रि दिवस का इतना प्रमाण किस प्रकार से होता है ? इस शंका के निवारणार्थ कहते हैं-नाक्षत्र मास २७^{११}/_{६०} सताईस अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का सडसठिया इक्कीस भागों से सम्पन्न होता है, अतः नाक्षत्रमास का इस परिमाण को बारह से गुणा करे २७ + ^{११}/_{६०} + १२=३२४ + ^{११२}/_{६०} यहां ^{११२}/_{६०}=३ + ^{१२}/_{६०} अतः ३२४ + ^{११२}/_{६०}=३२४ + ३^{१२}/_{६०}=३२७^{१२}/_{६०} सत्ताईस को जो बारह से गुणा करे तो तीनसो चोवीस अहोरात्र होते हैं, सडसठिया इक्कीस भागों को जो बारह से गुणा करे तो सडसठिया भाग का दोसो बावन होता है, इसको जो सडसठ से हरण करे तो तीन अहोरात्र लब्ध होते हैं उसको तीनसो चोवीस के साथ मिलावे तो तीनसो सताईस अहोरात्र होते हैं, तथा पश्चात् सडसठिया इक्कावन भाग शेष बचता है, यथा क्रमसे अंक रखने से नाक्षत्रसंवत्सर का परिमाण ३२७^{१२}/_{६०} तीनसो

ભાગ ૩૨૭^{૧૨}/_{૬૦} આટલા રાત્રિદિવસથી નક્ષત્ર સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે, આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદેશ કરવો રાત્રિદિવસનું આ રીતનું પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે ? આ શંકાના નિવારણ માટે કહે છે.-નક્ષત્ર માસ ૨૭^{૧૧}/_{૬૦} સત્યાવીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકવીસ ભાગેથી થાય છે. તેથી નક્ષત્ર માસના આ પરિમાણને બારથી ગુણાકાર કરવો ૨૭×^{૧૧}/_{૬૦}+૧૨=૩૨૪+^{૧૧૨}/_{૬૦} અહીં ^{૧૧૨}/_{૬૦}=૩+^{૧૨}/_{૬૦} તેથી ૩૨૪+^{૧૧૨}/_{૬૦}=૩૨૪+૩^{૧૨}/_{૬૦}=૩૨૭^{૧૨}/_{૬૦} સત્યાવીસનો બે બારથી ગુણાકાર કરે તો ત્રણસો ચોવીસ અહોરાત્ર થાય છે. સડસઠિયા એકવીસ ભાગેને બે બારથી ગુણાકાર કરે તો સડસઠિયા ભાગના બેસો બાવન થાય છે. તેને બે સડસઠથી હરણ કરે તો ૩ ત્રણ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તેને ત્રણસો ચોવીસની સાથે મેળવવામાં આવે તો ત્રણસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર થાય છે. તથા સડસઠિયા એકાવન ભાગ શેષ રહે છે, યથાક્રમથી અંક રાખવાથી નક્ષત્ર સંવત્સરનું

વિંશત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ અહોરાત્રાણામ્, એકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય ણ્ક પચ્ચાશત્ સપ્ત-
પષ્ટિભાગાશ્ચેતિ ॥ એતાવતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-સાવયવ રાત્રિન્દિવપરિમાણેન એકો નાક્ષત્રસંવ-
ત્સરો ભવતીતિ આખ્યાતઃ-પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેદિતિ ॥

અથૈકસ્મિન્ નાક્ષત્રસંવત્સરે મુહૂર્તપરિમાણં પૃચ્છતિ-‘તા સે ણં કેવદ્દણ મુહુત્તગ્ગેણ
આહિણ્તિ વણ્જ્જા’ તાવત્ સઃ સ્વલ્લ ક્રિયતા મુહૂર્તગ્રેણ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ? । તાવદિતિ
પ્રાગ્વત્ સઃ-પ્રથમોદિતો નાક્ષત્રસંવત્સરઃ સ્વલ્લિતિ વાક્યાલ્લઙ્કારે ક્રિયતા મુહૂર્તગ્રેણ-કિયન્મુ-
હૂર્તપરિમાણેન પરિપૂર્ણો ભવતીત્યાખ્યાતઃ-પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌત-
મસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા ણંવ મુહુત્તસહસ્સા અદ્દય વત્તીસે મુહુત્તસણ્ છપ્પણં
ચ સત્તઢિભાગે મુહુત્તસસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિણ્તિ વણ્જ્જા’ તાવત્ નવમુહૂર્તમહસ્સાણિ અષ્ઠૌ
ચ દ્વાત્રિશન્મુહૂર્તશતાનિ પદ્ પચ્ચાશચ્ચ સપ્તપષ્ટિભાગા મુહૂર્તસ્ય મુહૂર્તગ્રેણ આખ્યાત ઇતિ
વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ તસ્ય-પ્રથમોદિતસ્ય નાક્ષત્રસંવત્સરસ્ય પરિમાણં સ્વલ્લ મુહૂર્તાનાં
નવ સહસ્સાણિ અષ્ઠૌ દ્વાત્રિશત્-દ્વાત્રિશદધિકાનિ અષ્ઠૌ શતાનિ-૯૮૩૨ । એકસ્ય ચ મુહૂ-
ર્તસ્ય પદ્ પચ્ચાશત્ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ=૬૦ અર્થાત્ ૯૮૩૨૬૦ એતત્તુલ્યેન મુહૂર્તગ્રેણ-મુહૂર્તપરિ-
સતાઈસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા સહસ્રઠિયા ઇકાવન ભાગ હોતે હૈં,
ઇતને સાવયવ રાત્રિ દિવસ કે પરિમાણ સે એક નાક્ષત્રસંવત્સર પ્રતિપાદિત
કિયા હૈ એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરેં ।

અવ એક નાક્ષત્ર સંવત્સર કે મુહૂર્ત પરિમાણ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી
પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા સે ણં કેવદ્દણ મુહુત્તગ્ગેણ આહિણ્તિ વણ્જ્જા) યહ પૂર્વ
‘કથિત નાક્ષત્રસંવત્સર કિતને મુહૂર્ત પરિમાણ સે પરિપૂર્ણ હોતા પ્રતિપાદિત
કિયા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે ઇસપ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો
સુનકર શ્રી ભગવાન્ ઉસકે ઉત્તર મેં કહતે હૈં-(તા ણવ મુહુત્તસહસ્સા અદ્દય
વત્તીસે મુહુત્તસણ્ છપ્પણં ચ સત્તઢિભાગે મુહુત્તસસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિણ્તિ
વણ્જ્જા) પૂર્વ કથિત નાક્ષત્ર સંવત્સર કા પરિમાણ નવ હજાર આઠસો વત્તીસ

પરિમાણુ ૩૨૭૫૬ ત્રણસો સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સહસ્રઠિયા એકાવન
ભાગ થાય છે. આટલા સાવયવ અહોરાત્રના પરિમાણથી એક નક્ષત્રસંવત્સર પ્રતિપાદિત
કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વ શિષ્યોને ઉપદેશ કરવો.

હવે એક નક્ષત્રસંવત્સરના મુહૂર્તપરિમાણના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન
પૂછે છે-(તા સે ણં કેવદ્દણ મુહુત્તગ્ગેણ આહિણ્તિ વણ્જ્જા) આ પૂર્વોક્તિ નક્ષત્રસંવત્સર કેટલા
મુહૂર્ત પરિમાણથી પરિપૂર્ણ થતું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? હે ભગવન્ તે આપ કહો ! આ
પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ તેના ઉત્તરમાં કહે છે-(તા ણવ
મુહુત્તસહસ્સા અદ્દયવત્તીસે મુહુત્તસણ્ છપ્પણં ચ સત્તઢિભાગે મુહુત્તસસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિણ્તિ
વણ્જ્જા) પૂર્વકથિત નક્ષત્ર સંવત્સરનું પરિમાણ નવ હજાર આઠસો વત્તીસ ૬૮૩૨ મુહૂર્ત

માણેન ઇકો નાક્ષત્રસંવત્સર આખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિતો વર્ત્તેતે ॥ કથમેતાવાનિતિચેત્ ઉચ્યતે
 —ઇકસ્મિન્ નાક્ષત્રમાસે મુહૂર્તપરિમાણં સ્વલુ ઇકોનવિંશત્યધિકાનિ અષ્ટૌ શતાનિ મુહૂર્તાનામ્
 ઇકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્તવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ ૮૧૯^{૩૦} ઇત્યુક્તં પ્રાક્ । ઇતાદશાશ્ચ માસા
 ઇકસ્મિન્ નાક્ષત્રસંવત્સરે દ્વાદશ ભવન્તિ, તેનૈતદ્ દ્વાદશભિર્ગુણ્યતે—(૮૧૯^{૩૦}) × ૧૨ = ૯૮૨૮
^{૩૪૪}/_{૬૭} જતાનિ મુહૂર્તાનાં નવ સહસ્રાણિ અષ્ટૌ શતાનિ અષ્ટાવિંશત્યધિકાનિ, મુહૂર્તસત્કાનાં ચ
 સપ્તપટ્ટિભાગાનાં ચતુર્વિંશત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ, તાનિ ચ સપ્તપટ્ટિયા ભક્તાનિ $\frac{૩૪૪}{૬૭} = ૪\frac{૪૬}{૬૭}$
 લઘ્વાશ્ચત્વારો મુહૂર્તસ્તે ચ પ્રથમસ્થાને યોજ્યા સ્તદેત્યં જાતાઃ ૯૮૨૮ + $\frac{૩૪૪}{૬૭} = ૯૮૨૮ +$
 $૪\frac{૪૬}{૬૭} = ૯૮૩૨\frac{૪૬}{૬૭}$ અતઃ સિદ્ધયતિ ઇકસ્મિન્ નાક્ષત્રસંવત્સરે મુહૂર્તપરિમાણં નવ સહસ્રાણિ
 દ્વાત્રિંશદધિકાન્યષ્ટૌ શતાનિ મુહૂર્તાનામ્, ઇકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્ પચ્ચાશત્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ—
 ૯૮૩૨^{૪૬}/_{૬૭} એવં ભૂતેન મુહૂર્તાગ્રેણ—મુહૂર્તપરિમાણેન ઇકો નાક્ષત્રસંવત્સરઃ પરિપૂર્ણો ભવતિ ।

૯૮૩૨ । મુહૂર્ત તથા ઇક મુહૂર્ત કા સડસઠિયા છપ્પન ભાગ ^{૪૬}/_{૬૭} અર્થાત્ ૯૮૩૨
^{૪૬}/_{૬૭} ઇતને મુહૂર્ત પરિમાણ સે ઇક નાક્ષત્રસંવત્સર પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । યહ
 પરિમાણ કિસ પ્રકાર સે હોતા હૈ ? ઇસ કે લિયે કહતે હૈં ? ઇક નાક્ષત્ર માસ
 કા મુહૂર્તપરિમાણ આઠસો ડઘીસ મુહૂર્ત તથા ઇક મુહૂર્ત કા સડસઠિયા
 સતાઈસ ભાગ હોતે હૈં, ૮૧૯^{૩૦} એસા પહલે કહા હૈ । ઇક સંવત્સર મેં ઇસપ્રકાર
 કે વારહ માસ હોતે હૈં, અતઃ ઇસકો વારહ સે ગુણા કરે (૮૧૯^{૩૦} + ૧૨ = ૯૮૨૮
^{૩૪૪}/_{૬૭} નવ હજાર આઠસો અઠાવીસ મુહૂર્ત તથા ઇક મુહૂર્ત કા સડસઠિયા
 તીનસો ચોવીસ ભાગ હોતે હૈં ડન કો સડસઠ સે ભાગ કરે તો $\frac{૩૪૪}{૬૭} = ૪\frac{૪૬}{૬૭}$ ચાર
 મુહૂર્ત લઘ્વ હોતે હૈં પૂર્વ કે અંકો કે સાથ ડસકો જોડે તો ઇસપ્રકાર સે હોતે
 હૈં—૯૮૨૮ + $\frac{૩૪૪}{૬૭} = ૯૮૨૮ + ૪\frac{૪૬}{૬૭} = ૯૮૩૨\frac{૪૬}{૬૭}$ ઇસપ્રકાર સે ઇક નાક્ષત્રસંવત્સર મેં
 મુહૂર્ત પરિમાણ નવ હજાર આઠસો વત્તીસ મુહૂર્ત તથા ઇક મુહૂર્ત કા સડ-
 સઠિયા છપ્પન ભાગ ૯૮૩૨^{૪૬}/_{૬૭} ઇસપ્રકાર સે મુહૂર્ત પરિમાણ સે ઇક નક્ષત્ર

તથા ઇક મુહૂર્તના સડસઠિયા છપ્પન ભાગ ^{૪૬}/_{૬૭} અર્થાત્ ૯૮૩૨ ^{૪૬}/_{૬૭} આટલા મુહૂર્ત
 પરિમાણથી ઇક નક્ષત્ર સંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ પરિમાણ કેવી રીતે થાય છે ?
 તે જાણવા કહે છે—ઇક નક્ષત્ર માસનું મુહૂર્ત પરિમાણ આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા
 ઇક મુહૂર્તના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ થાય છે. ૮૧૯^{૩૦} આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ
 છે. ઇક સંવત્સરમાં આ રીતના બાર માસ થાય છે. તેથી તેનો બારથી ગુણાકાર કરવો
 (૮૧૯^{૩૦} × ૧૨ = ૯૮૨૮^{૩૪૪}/_{૬૭} નવહજાર આઠસો અઠ્યાવીસ મુહૂર્ત તથા ઇક મુહૂર્તના સડ-
 સઠિયા ત્રણસો ચોવીસ ભાગ થાય છે તેનો સડસઠથી ભાગ કરે તો $\frac{૩૪૪}{૬૭} = ૪\frac{૪૬}{૬૭}$ ચાર
 મુહૂર્ત લઘ્વ થાય છે. પહેલાના અંકોની સાથે આને મેળવે તો આ પ્રમાણે થાય છે.
 ૯૮૨૮ + $\frac{૩૪૪}{૬૭} = ૯૮૨૮ + ૪\frac{૪૬}{૬૭} = ૯૮૩૨\frac{૪૬}{૬૭}$ આ પ્રમાણે ઇક નક્ષત્ર સંવત્સરમાં મુહૂર્ત પરિમાણ
 તથા નવહજાર આઠસો બત્રીસ મુહૂર્ત ઇક મુહૂર્તના સડસઠિયા છપ્પન ભાગ ૯૮૩૨^{૪૬}/_{૬૭} = આ

એવં સાગ્રઃ પ્રથમો નાક્ષત્રસંવત્સરઃ પરિપૂર્ણો જાતઃ ॥

અથ દ્વિતીયં ચાન્દ્રસંવત્સરં પૃચ્છતિ—‘તા એસિ ણં પંચપદં સંવચ્છરાણં દોચ્ચસ્સ ચંદ-
સંવચ્છરસ્સ ચંદે માસે તીસહ મુહુત્તેણં તીસહ મુહુત્તેણં અહોરત્તેણં ગણિજ્જમાણે કેવહ્ણે રાહંદિય-
ગ્ગેણં આહિણ્ણતિ વણ્ણજ્જા ?’ તાવદેતેપાં પચ્ચાનાં સંવત્સરાણાં દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય ચાન્દ્રો
માસસ્ત્રિશન્મુહૂત્તેન ત્રિશન્મુહૂત્તેન અહોરાત્રેણ ગણ્યમાનઃ ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાત્રેણ આરુહ્યાત્ત્વમિતિ
વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ એતેપાશ્વ—પૂર્વપ્રતિપાદિતાનાં પચ્ચાનાં—નાક્ષત્રાદિ પચ્ચસંખ્યકાનાં
સંવત્સરાણાં મધ્યે ‘દોચ્ચસ્સ’ દ્વિતીયસ્ય ચાન્દ્રારુહ્યસ્ય—ચન્દ્રસમ્બન્ધિનઃ સમ્વત્સરસ્ય ત્રિશત્
ત્રિશન્મુહૂત્તર્તાત્મકેન અહોરાત્રેણ ‘ગણિજ્જમાણે’ ગણ્યમાનઃ—મીયમાનઃ સન્ ક્રિયતા રાત્રિન્દિવા-
ત્રેણ—રાત્રિન્દિવપરિમાણેન આરુહ્યાત્ત્વમિતિ વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય
પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘તા એકૂળતીસં રાહંદિયાહં વત્તીસં વાવહ્ણિમાગા રાહંદિયસ્સ રાહંદિયગ્ગેણં
આહિણ્ણતિ વણ્ણજ્જા’ તાવદ્ એકોનત્રિશદ્વાત્રિન્દિવાનિ, દ્વાત્રિશદ્ દ્વાપટ્ટિમાગા રાત્રિન્દિવસ્ય

સંવત્સર પરિપૂર્ણ હોતા હૈં । इस प्रकार सांग नाक्षत्रसंवत्सर पूर्ण होता है ।

अब दूसरा चांद्रसंवत्सर के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—
(ता एसि णं पंचपदं संवच्छराणं दोच्चस्स चंदसंवच्छरस्स चंदे मासे
तीसह मुहुत्तेणं तीसह मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवह्णै र्हाइंदि-
यग्गेणं आहिण्णति वण्णज्जा) ये पूर्व प्रतिपादित नाक्षत्रादि पांच संख्यावाले
युग में (दोच्चस्स) दूसरा चांद्र नाम वाले संवत्सर का तीस तीस मुहूर्त
प्रमाणवाले अहोरात्र से (गणिज्जमाणे) गिनति करे तो कितने रात्रि दिवस
के परिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये । इस
प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् कहते हैं—(ता एकूण-
तीसं र्हाइंदियाहं वत्तीसं च वावह्णिमागा र्हाइंदियस्स र्हाइंदियग्गेणं आहिण्णति
वण्णज्जा) यह चांद्र मास यदि तीस मुहूर्त परिमाण से नीयमान अहोरात्र से

રીતના મુહૂર્ત પરિમાણથી એક નક્ષત્ર સંવત્સર પરિપૂર્ણ થાય છે, આ રીતે સાંગ
નાક્ષત્રસંવત્સર પૂર્ણ થાય છે.

હવે બીજા ચાંદ્રસંવત્સરના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા એસિ ણં
પંચપદં સંવચ્છરાણં દોચ્ચસ્સ ચંદસંવચ્છરસ્સ ચંદે માસે તીસહ મુહુત્તેણં તીસહ મુહુત્તેણં
અહોરત્તેણં ગણિજ્જમાણે કેવહ્ણે રાહંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણતિ વણ્ણજ્જા) આ પહેલાં પ્રતિપાદન
કરેલ નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરવાળા યુગમાં (દોચ્ચસ્સ) બીજા ચાંદ્ર નામવાળા સંવત્સરને
ત્રીસત્રીસ મુહૂર્ત પ્રમાણવાળી અહોરાત્રથી (ગણિજ્જમાણે) ગણવામાં આવે તો કેટલા
અહોરાત્રના પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો, આ પ્રમાણે
શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા એકૂળતીસં રાહંદિયાહં
વત્તીસં ચ વાવહ્ણિમાગા રાહંદિયસ્સ રાહંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણતિ વણ્ણજ્જા) આ ચાંદ્રમાસ બે

રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આख्याત इति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत्, स च चान्द्रमासो यदि त्रिंशन्मु-
हूर्त्ताग्रेण—मुहूर्त्तपरिमाणेन मीयमानोऽहोरात्रस्तेनाहोरात्रेण गण्यमानो भवति तदा तत्रैकस्मिन्
चान्द्रमासे एकोनत्रिंशद्वात्रिन्दिवानि—अहोरात्राः भवन्ति, तथा एतस्य च रात्रिन्दिवस्य
द्वात्रिंशद् द्वापष्टिभागाः अर्थात् $29\frac{3}{4}$ एवं प्रमाणेन सावयवेन रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातः—
प्रतिपादित इति वदेत्—स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् ॥—अथैतस्य गणितान्वयना यथा—युगेहि—
चान्द्रमासाः द्वापष्टि संख्यका भवन्तीत्युक्तं भावितं च प्राक् । ततो युगमन्तानामष्टादश-
शतानां त्रिंशदधिकाना महोरात्राणां द्वापष्ट्या भागो द्वियते—अत्र त्रैराशिकगणितस्य प्रवृत्ति-
र्यथा—यदि द्वापष्टिमासै त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि अहोरात्राणां लभ्यन्ते तदैकेन
चान्द्रमासेन कइत्यनुपातो यथा— $\frac{1680+1}{12} = \frac{1680}{12}$ एकेन गुणि तो राशिस्तथैव तिष्ठतीति निय-
मात् । $\frac{1680}{12} = 29\frac{3}{4}$ एकोनत्रिंशद् रात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वात्रिंशद् द्वाप-
ष्टिभागाः, इत्युपपद्यते यथोक्तं मूलस्थं सर्वमिति ॥

गिने तो एक ચાંદ્રમાસ મેં ૩૦ ટીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા
વત્તીસ ભાગ અર્થાત્ $29\frac{3}{4}$ હસપ્રકાર કે સાવયવ રાત્રિ દિવસ પરિમાણ વાલા
પ્રતિપાદિત કિયા છે । હસપ્રકાર સ્વશિષ્યોં કો ઉપદિષ્ટ કરેં ।

અવ હસતો ગણિત પ્રક્રિયા દિશ્વલાતે હૈં—એક યુગમેં ચાંદ્રમાસ વાસઠ હોતે
હૈં યહ પહેલે કહ હી દિયા હૈ, અતઃ એક યુગ કે અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર
કા વાસઠ સે ભાગ કરે યહાં પર ત્રૈરાશિકગણિત પ્રવૃત્તિ હસપ્રકાર સે હોતી હૈ
કિ જો વાસઠ માસ સે અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર લઘ્વ હોતા હૈ તો એક
ચાંદ્રમાસ સે કિતને અહોરાત્ર હો સકતે હૈં ? હસકો જાનને કે લિયે હસપ્રકાર સે
અનુપાત કરેં જૈસે કિ— $\frac{1680+1}{12} = \frac{1680}{12}$ એક સે ગુણિત રાશિ ડસી પ્રકાર રહતી હૈં
હસ નિયમ સે $\frac{1680}{12} = 29\frac{3}{4}$ ૩૦ ટીસ રાત્રિ દિવસ તથા એક રાત્રિ દિવસ કા વાસ-
ઠિયા વત્તીસ ભાગ હોતા યથોક્ત મૂલ કે કથનાનુસાર પરિમાણ હો જાતા હૈ ।

ત્રીસ મહૂર્ત પ્રમાણથી નીચમાન અહોરાત્રથી ગણવામાં આવે તો એક ચાંદ્રમાસમાં
ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર અને એક અહોરાત્રના વાસઠિયા બત્રીસ ભાગ અર્થાત્ $29\frac{3}{4}$ આ
પ્રમાણે સાવયવ રાત્રિ દિવસના પરિમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને
ઉપદેશ કરવો, હવે આની ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. એક યુગમાં ચાંદ્રમાસ
બાસઠ થાય છે. એ પ્રમાણે પહેલાં કહેવાઈ ગયેલ છે. તેથી એક યુગના અઠારસો ત્રીસ
અહોરાત્રનો વાસઠથી ભાગ કરવા અહીં ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રવૃત્તિ આ પ્રમાણે કરવામાં
આવે છે. કે જે બાસઠ માસથી અઠારસોતેર અહોરાત્ર થાય છે તો એક ચાંદ્રમાસના
કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ બહુવા માટે તેનો અનુપાત આવી રીતે કરવો જેમકે—
 $\frac{1680+1}{12} = \frac{1680}{12}$ એકથી ગણવામાં આવેલ રાશિ એજ પ્રમાણે રહે છે. એ નિયમથી
 $\frac{1680}{12} = 29\frac{3}{4}$ ઓગણત્રીસ રાત્રિદિવસ તથા એક રાત્રિદિવસના વાસઠિયા બત્રીસ ભાગ
યથોક્ત મૂળમાં કહ્યા પ્રમાણેનું પરિમાણ થઈ જાય છે.

અથ મુહૂર્તપરિમાણજ્ઞાનાર્થ પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા સે ણં કેવદ્દુએ મુહુત્તગ્ગેણ આહિંતિ વણ્જા’ તાવત્ સ સ્વલુ ક્રિયતા મુહૂર્તગ્રેણ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વન્ સઃ—પ્રથમોદિતશ્ચાન્દ્રમાસઃ ક્રિયતા મુહૂર્તગ્રેણ—મુહૂર્તપરિમાણેન આખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—‘તા અટ્ટ પંચાસીતે મુહુત્તસણ્ તીસં ચ વાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિંતિ વણ્જા’ તાવદ્ અટ્ટો પચ્ચાસીતાનિ મુહૂર્તશતાનિ ત્રિંશચ્ચ દ્વાપટ્ઠિભાગા મુહૂર્તસ્ય મુહૂર્તગ્રેણ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ તસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે અટ્ટો પચ્ચાસીતાનિ—પચ્ચાસીત્યધિકાનિ અટ્ટો શતાનિ મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ઠિભાગાશ્ચ ભવન્તીત્યેવં પ્રમાણેન મુહૂર્તગ્રેણ સચ્ચેકશ્ચાન્દ્રમાસઃ પ્રપૂર્ણો ભવતીત્યાખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્—સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેન્, કથમેતાવતા મુહૂર્તગ્રેણ ચાન્દ્રમાસઃ પ્રપૂર્ણો ભવતીત્યેવં ચેત્તદાત્ર ગણિતક્રિયા પ્રદર્શયતે—યતો હિ પૂર્વં ચાન્દ્રમાસપરિમાણમેકોનત્રિંશદહોરાત્રા એકસ્યાહોરાત્રસ્ય દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ઠિભાગા ઇત્યેવં

અવ મુહૂર્ત પરિમાણ કો જાનને કે લિયે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં—(તા સે ણં કેવદ્દુએ મુહુત્તગ્ગેણ આહિંતિ વણ્જા) વહ પૂર્વ કથિત ચાંદ્ર માસ કિતને મુહૂર્ત પરિમાણવાલા પ્રતિપદિત કિયા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઇસકે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(તા અટ્ટપંચાસીતે મુહુત્તસણ્ તીસં ચ વાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિંતિ વણ્જા) ઇસ ચાંદ્ર માસ મેં આઠસો પચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તીસ ભાગ હોતે હૈં, ઇસ પ્રકાર કે પ્રમાણવાલે મુહૂર્ત પરિમાણ સે વહ એક ચાંદ્ર માસ પરિપૂર્ણ હોતા હૈ, ઇસ પ્રકાર સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરેં । ઇતને મુહૂર્તાગ્ર સે ચાંદ્ર માસ કિસ પ્રકાર સે પૂરા હોતા હૈ, યહ જાનને કે લિયે ઇસ વિષય મેં ગણિતપ્રક્રિયા દિશ્વલાઢ જાતી હૈ । પ્રથમ ચાંદ્ર માસ કા પરિમાણ ડન્તીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા બત્તીસ ભાગ

હવે મુહૂર્ત પરિમાણને જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સેજં કેવદ્દુએ મુહુત્તગ્ગેણ આહિંતિ વણ્જા) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચાંદ્રમાસ કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો ! આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે—(તા અટ્ટપંચાસીતે મુહુત્તસણ્ તીસં ચ વાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિંતિ વણ્જા) એ ચાંદ્ર સંવત્સરમાં આઠસો પચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ થાય છે. આ રીતના પ્રમાણવાળા મુહૂર્ત પરિમાણથી તે એક ચાંદ્રમાસ પરિપૂર્ણ થાય છે. આ પ્રમાણે સ્વ શિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આટલા મુહૂર્તાગ્રથી ચાંદ્રમાસ કેવી રીતે પૂર્ણ થાય છે ? તે જાણવ માટે આ વિષયમાં ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. પહેલા ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ—એકાદશ-

પ્રતિપાદિતમ્ । ચાન્દ્રમાસ:-૨૯ $\frac{33}{11}$ તતોઽત્ર સર્વર્ણનાર્થમેકોનત્રિશદ્દહોરાત્રાઃ દ્વાપૃથ્યા
 ગુણ્યન્તે ગુણયિત્વાચોપરિતના દ્વાત્રિશદ્ દ્વાપૃથિભાગાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે ચ, તથા કર્ણાર્થ ન્યાસઃ
 -૨૯ । $\frac{33}{11} = \frac{100 + 33}{11} = \frac{133}{11}$ જાતાનિ ત્રિશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ દ્વાપૃથિભાગાનામ્ ।
 તતો મુહૂર્ત્તકરણાર્થ ત્રિશતા ગુણ્યન્તે- $\frac{133}{11} \times 30 = \frac{3990}{11}$ જાતાનિ ચતુઃ પચ્ચાશત્ મહત્સાણિ
 નવશતાનિ મુહૂર્ત્તગતદ્વાપૃથિભાગાનામિતિ । તત એતેપાં દ્વાપૃથ્યા ભાગો દ્વિયતે- $\frac{3990}{11} = 362\frac{8}{11}$
 $\frac{8}{11}$ લઘ્વાનિ અષ્ટૌ શતાનિ પચ્ચાશીત્યધિકાનિ મુહૂર્ત્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રિશદ્
 દ્વાપૃથિભાગા इत्येवं यथोक्तं मूलोक्तमुपपद्यते ॥

अथ चान्द्रसंवत्सरपरिमाणं कथयति-‘ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संव-
 च्छरे’ तावत् एषा खलु अद्धा द्वादशकृत्वश्चान्द्रः संवत्सरः ॥-तावदिति प्राग्वत् एषा-मुहूर्त-
 रूपा अहोरात्ररूपा च अद्धा-परिगणितपरिमाणं खलु इति वाक्यालङ्कारे द्वादशकृत्वः-
 द्वादशभिर्गुणनीय स्तदा चान्द्रः संवत्सरो भवेत्-चान्द्रवर्षपरिमाणं स्यात् ॥ ततस्तदेव प्रश्न-
 इतना प्रतिपादित किया है । चांद्र मास-२९ $\frac{33}{11}$ यहां पर उन्तीस अहोरात्रों को
 बासठ से गुणा करे, गुणा करके उपर के बासठिया बत्तीस भागों को जोड़े ।
 वह बताने के लिये अंक न्यास इस प्रकार से है-२९। $\frac{33}{11} = \frac{100 + 33}{11} = \frac{133}{11}$ इसप्रकार
 बासठिया अठारहसो तीस होते हैं, इसका मुहूर्त करने के लिये तीस से
 गुणा करे $\frac{133}{11} + 30 = \frac{3990}{11}$ तो बासठिया चोपन हजार एवं नवसो होते हैं ।
 इन संख्या का बासठ भाग करे $\frac{3990}{11} = 362\frac{8}{11}$ तो इस प्रकार से अठसो
 पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग इसप्रकार यथोक्त
 मूलोक्त प्रमाण मिल जाता है ।

अब चांद्रसंवत्सर परिमाण का कथन करते हैं-(ता एस णं अद्धा दुवा-
 लसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे) यह मुहूर्तरूप एवं अहोरात्ररूप अद्धा अर्थात्
 परिगणित परिमाण को बारह से गुणा करे तो चांद्रसंवत्सर का परिमाण

ત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ આટલું પ્રતિપાદિત કરેલ
 છે. ચાંદ્રમાસ=૨૯ $\frac{33}{11}$ અહીં ઓગણત્રીસ અહોરાત્રનો બાસઠથી ગુણાકાર કરીને ઉપરના
 બાસઠિયા બત્રીસ ભાગોને મેળવવા તે બતાવવા માટે અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે.
 ૨૯। $\frac{33}{11} = 100 + 33 = \frac{133}{11}$ આ રીતે બાસઠિયા અઠારસોત્રીસ થાય છે. આના મુહૂર્ત
 કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{133}{11} + 30 = \frac{3990}{11}$ આ રીતે બાસઠિયા ચોપનહારને
 નવસો થાય છે. આ સંખ્યાને બાસઠથી ભાગ કરે તો $\frac{3990}{11} = 362\frac{8}{11}$ આ રીતે
 આઠસો પંચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ આ રીતે મૂલમાં
 કહ્યા પ્રમાણે યથોક્ત પ્રમાણ મળી બાકી છે.

હવે ચાંદ્ર સંવત્સરના પરિમાણનું કથન કહે છે. (તા एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा
 चंदे संवच्छरे) આ મુહૂર્ત્ત રૂપ અને અહોરાત્રરૂપ અદ્ધા અર્થાત્ પરિગણિત પરિમાણને

યતિ-‘તા સે ણં કેવદ્દુ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંતિ વણ્જા ?’ તાવત્ સઃ સ્વલુ ક્રિયતા રાત્રિ-
ન્દિવાગ્રેણ આરુયાત્તિત્તિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ-પૂર્વવત્ સઃ-પૂર્વોદિતશ્ચાન્દ્રસંવત્સરઃ સ્વલુ-ઈતિ
નિશ્ચયે ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-રાત્રિન્દિવપ્રમાણેન આરુયાત્તિત્તિ વદેત્-કથય
ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, તતો ભગવાનાહ-‘તા તિણિ ચડપ્પણે રાઈંદિયસણ્ દુવાલસ ય
વાવદ્દિમાગા રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંતિ વણ્જા’ તાવત્ ત્રીણિ ચતુઃપચ્ચાશદ્વાત્રિ-
ન્દિવશ્ચત્તાનિ દ્વાદશ ચ દ્વાપટ્ટિમાગાઃ રાત્રિન્દિવસ્ય રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આરુયાત્તિત્તિ વદેત્ ॥-
તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ સ ચ ચાન્દ્રસંવત્સરઃ ચાન્દ્રસંવત્સરપરિમાણં સ્વલુ ચતુઃ પચ્ચાશદધિકાનિ
ત્રીણિ શ્ચત્તાનિ રાત્રિન્દિવાનામ્-૩૫૪ અહોરાત્રાણામ્, એકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય દ્વાદશ દ્વાપટ્ટિ-
માગા ઇત્યેવં પ્રમાણેન ૩૫૪^{૩૩} રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-રાત્રિન્દિવપરિમાણેન પરિપૂર્ણો ભવતીત્યા-
રુયાત્તિત્તિ વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્યઃ કથયેત્ ॥ અથાત્રાપિ અહોત્પાદનં યથા-પૂર્વં સ્વલુ ચાન્દ્ર-
માસપરિમાણમેકોનત્રિંશદહોરાત્રાઃ, એકસ્ય ચાહોરાત્રસ્ય દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિમાગાઃ ૨૯^{૩૩}
ઇત્યેવં પ્રતિપાદિતાઃ । અયં ચ દ્વાદશભિર્ગુણનીયઃ । યતોઽત્રાનુપાતઃ-યદ્યેકેન ચાન્દ્રમાસેન

નિકલ આતા હૈ । ફિરસે ઇસી વિષય કે સંબંધ મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે
હૈં-(તા સે ણં કેવદ્દુ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંતિ વણ્જા) પૂર્વ કથિત ચાંદ્ર
સંવત્સર કિતને રાત્રિ દિવસ કે પ્રમાણ સે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? અર્થાત્ ચાંદ્ર
સંવત્સર મેં કિતને અહોરાત્ર હોતે હૈં ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે ઇસ પ્રકાર
શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન કર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા
તિણિ ચડપ્પણે રાઈંદિયસણ્ દુવાલસ ય વાવદ્દિમાગા રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિય-
ગ્ગેણં આહિંતિ વણ્જા) ડસ ચાંદ્રસંવત્સર ત્રીસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્ર
પરિમાણ સે પરિપૂર્ણ હોતા હૈ, એસા સ્વશિષ્યોં કે કહે ।

અબ યહાં પર અંકોત્પાદન પ્રક્રિયાદિલ્લાતે હૈં-પહેલે ચાંદ્રમાસ પારિમાણ
ઉન્તીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા બત્તીસ ભાગ ૨૯^{૩૩} પ્રતિ-
પાદિત કિયા હૈ । ઇસકો વારહ સે ગુણાકરે, ગુણા કરકે અનુપાત કરે કિ એક

બારથી ગુણાકાર કરે તો ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ નીકળી આવે છે. ફરીથી આજ વિષયના
સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સેણં કેવદ્દુ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંતિ વણ્જા)
પહેલાં કહેલા ચાંદ્રસંવત્સર કેટલા અહોરાત્રના પ્રમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલા છે ? અર્થાત્
ચાંદ્રસંવત્સરમાં કેટલા અહોરાત્ર થાય છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહે । આ પ્રમાણે શ્રીગૌ-
તમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા તિણિ ચડપ્પણે રાઈંદિયસણ્
દુવાલસ ય વાવદ્દિમાગા રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંતિ વણ્જા) એ ચાંદ્રસંવત્સર
ત્રણસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્રના પરિમાણથી પરિપૂર્ણ થાય છે તેમ સ્વ શિષ્યોને કહેવું.

હવે અહીં અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે- પહેલા ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ
ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા બત્તીસ ભાગ ૨૯^{૩૩} પ્રતિપાદિત

પ્રતિપાદિતમ્ । ચાન્દ્રમાસઃ-૨૯ $\frac{33}{64}$ તતોઽત્ર સર્વર્ણનાર્થમેકોનત્રિશદ્દહોરાત્રાઃ દ્વાપટ્થ્યા ગુણ્યન્તે ગુણયિત્વાચોપરિતના દ્વાત્રિશદ્ દ્વાપટ્થિભાગાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે ચ, તથા કરણાર્થ ન્યાસઃ-૨૯ । $\frac{33}{64} = \frac{100}{64} + \frac{33}{64} = \frac{133}{64}$ જાતાનિ ત્રિશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ દ્વાપટ્થિભાગાનામ્ । તતો મુહૂર્ત્તકરણાર્થ ત્રિશતા ગુણ્યન્તે- $\frac{133}{64} \times 30 = \frac{3990}{64}$ જાતાનિ ચતુઃ પચ્ચાશત્ મહસ્રાણિ નવશતાનિ મુહૂર્ત્તગતદ્વાપટ્થિભાગાનામિતિ । તત એતેપાં દ્વાપટ્થ્યા ભાગો દ્વિયતે- $\frac{3990}{64} = 62\frac{54}{64}$ લઘ્વાનિ અષ્ટૌ શતાનિ પચ્ચાશીત્યધિકાનિ મુહૂર્ત્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રિશદ્ દ્વાપટ્થિભાગા इत्येवं यथोक्तं मूलोक्तमुपपद्यते ॥

अथ चान्द्रसंवत्सरपरिमाणं कथयति-‘ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे’ तावत् एषा खलु अद्धा द्वादशकृत्वश्चान्द्रः संवत्सरः ॥-तावदिति प्राग्वत् एषा-मुहूर्तरूपा अहोरात्ररूपा च अद्धा-परिगणितपरिमाणं खलु इति वाक्यालङ्कारे द्वादशकृत्वः-द्वादशभिर्गुणनीय स्तदा चान्द्रः संवत्सरो भवेत्-चान्द्रवर्षपरिमाणं स्यात् ॥ ततस्तदेव प्रश्न-इतना प्रतिपादित किया है । चान्द्र मास-२९ $\frac{33}{64}$ यहां पर उन्तीस अहोरात्रों को वासठ से गुणा करे, गुणा करके उपर के वासठिया घत्तीस भागों को जोड़े । वह बताने के लिये अंक न्यास इस प्रकार से है-२९ । $\frac{33}{64} = \frac{100}{64} + \frac{33}{64} = \frac{133}{64}$ इसप्रकार वासठिया अठारहसो तीस होते हैं, इसका मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{133}{64} + 30 = \frac{3990}{64}$ तो वासठिया चोपन हजार एवं नवसो होते हैं । इन संख्या का वासठ भाग करे $\frac{3990}{64} = 62\frac{54}{64}$ तो इस प्रकार से अठसो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तीस भाग इसप्रकार यथोक्त मूलोक्त प्रमाण मिल जाता है ।

अथ चान्द्रसंवत्सर परिमाण का कथन करते हैं-(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे) यह मुहूर्तरूप एवं अहोरात्ररूप अद्धा अर्थात् परिगणित परिमाण को बारह से गुणा करे तो चान्द्रसंवत्सर का परिमाण

ત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ આટલું પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ચાન્દ્રમાસ=૨૯ $\frac{33}{64}$ અહીં ઓગણત્રીસ અહોરાત્રનો બાસઠથી ગુણાકાર કરીને ઉપરના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગોને મેળવવા તે બતાવવા માટે અંક-ન્યાસ આ પ્રમાણે છે. $29\frac{33}{64} = 100\frac{33}{64} + \frac{33}{64} = \frac{133}{64}$ આ રીતે બાસઠિયા અઠારસોત્રીસ થાય છે. આના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{133}{64} + 30 = \frac{3990}{64}$ આ રીતે બાસઠિયા ચોપનહજારને નવસો થાય છે. આ સંખ્યાને બાસઠથી ભાગ કરે તો $\frac{3990}{64} = 62\frac{54}{64}$ આ રીતે આઠસો પંચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ આ રીતે મૂલમાં કહ્યા પ્રમાણે યથોક્ત પ્રમાણ મળી જાય છે.

હવે ચાન્દ્ર સંવત્સરના પરિમાણનું કથન કહે છે. (તા एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा चंदे संवच्छरे) આ મુહૂર્ત્ત રૂપ અને અહોરાત્રરૂપ અદ્ધા અર્થાત્ પરિગણિત પરિમાણને

યતિ—‘તા સે ણં કેવદ્દે રાહંદિયગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ઞા ?’ તાવત્ સઃ સ્વલુ ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આરુયાત્તિત્તિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ—પૂર્વવત્ સઃ—પૂર્વોદિતશ્ચાન્દ્રસંવત્સરઃ સ્વલુ—ઈતિ નિશ્ચયે ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ—રાત્રિન્દિવપ્રમાણેન આરુયાત્તિત્તિ વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, તતો ભગવાનાહ—‘તા તિણ્ણિ ચડપણ્ણે રાહંદિયસે દુવાલસય વાવટ્ઠિભાગા રાહંદિયસ્સ રાહંદિયગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ઞા’ તાવત્ ત્રીણિ ચતુઃપચ્ચાશદ્ધાત્રિન્દિવશતાનિ દ્વાદશ ચ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ રાત્રિન્દિવસ્ય રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આરુયાત્તિત્તિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ સ ચ ચાન્દ્રસંવત્સરઃ ચાન્દ્રસંવત્સરપરિમાણં સ્વલુ ચતુઃ પચ્ચાશદ્ધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ રાત્રિન્દિવાનામ્—૩૫૪ અહોરાત્રાણામ્, એકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય દ્વાદશ દ્વાપટ્ટિભાગા ઇત્યેવં પ્રમાણેન ૩૫૪ રાત્રિન્દિવાગ્રેણ—રાત્રિન્દિવપરિમાણેન પરિપૂર્ણો ભવતીત્યારુયાત્તિત્તિ વદેત્—સ્વશિષ્યેભ્યઃ કથયેત્ ॥ અથાત્રાપિ અક્કોત્પાદનં યથા—પૂર્વ સ્વલુ ચાન્દ્રમાસપરિમાણમેકોત્રિંશદ્દહોરાત્રાઃ, એકસ્ય ચાહોરાત્રસ્ય દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ ૨૯ ઇત્યેવં પ્રતિપાદિતાઃ । અયં ચ દ્વાદશભિર્ગુણનીયઃ । યતોઽત્રાનુપાતઃ—યદ્યેકેન ચાન્દ્રમાસેન

નિકલ આતા હૈ । ફિરસે હસી વિષય કે સંબંધ મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—(તા સે ણં કેવદ્દે રાહંદિયગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ઞા) પૂર્વ કથિત ચાંદ્રસંવત્સર કિતને રાત્રિ દિવસ કે પ્રમાણ સે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? અર્થાત્ ચાંદ્રસંવત્સર મેં કિતને અહોરાત્ર હોતે હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન કર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ—(તા તિણ્ણિ ચડપણ્ણે રાહંદિયસે દુવાલસય વાવટ્ઠિભાગા રાહંદિયસ્સ રાહંદિયગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ઞા) હસ ચાંદ્રસંવત્સર ત્રીસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્ર પરિમાણ સે પરિપૂર્ણ હોતા હૈ, ંસા સ્વશિષ્યોં કે કહે ।

અબ યહાં પર અંકોત્પાદન પ્રક્રિયાદિસ્વલાતે હૈ—પહેલે ચાંદ્રમાસ પરિમાણ હન્તીસ અહોરાત્ર તથા ંક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા બત્તીસ ભાગ ૨૯ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । હસકો વારહ સે ગુણાકરે, ગુણા કરકે અનુપાત કરે કિ ંક

આરથી ગુણાકાર કરે તો ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ નીકળી આવે છે. ફરીથી આજ વિષયના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સેણં કેવદ્દે રાહંદિયગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ઞા) પહેલાં કહેલા ચાંદ્રસંવત્સર કેટલા અહોરાત્રના પ્રમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? અર્થાત્ ચાંદ્રસંવત્સરમાં કેટલા અહોરાત્ર થાય છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહે । આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા તિણ્ણિ ચડપણ્ણે રાહંદિયસે દુવાલસય વાવટ્ઠિભાગા રાહંદિયસ્સ રાહંદિયગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ઞા) ંક ચાંદ્રસંવત્સર ત્રણસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્રના પરિમાણથી પરિપૂર્ણ થાય છે તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

હવે આહીં અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે— પહેલા ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ ંગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા ંક અહોરાત્રના વાસઠિયા બત્તીસ ભાગ ૨૯ પ્રતિપાદિત

एतावन्तोऽहोरात्रा लभ्यन्ते तदा द्वादशभिश्चान्द्रमासैः कियन्तोऽहोरात्रा लभ्यन्ते इत्येवं
न्यस्यते— $(२९\frac{३३}{६४}) \times १२ = ३४८$ । $\frac{२४८}{६४} = ३४८ + ६\frac{१३}{६४} = ३५४\frac{१३}{६४}$ प्रथमं जातानि गुणन-
फलानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम् अहोरात्रसत्त्वानां द्वापष्टि-
भागानां चतुरशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि तानि च द्वापष्ट्या विभक्तानि लब्धाः पडहो-
रात्राः ते चाहोरात्रस्थाने युक्ताः, पश्चान्तिष्ठन्ति शेषाश्च द्वादश द्वापष्टिभागाश्च $३५४\frac{१३}{६४}$ अत-
श्चतुःपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवाना मेकस्य च रात्रिन्दिवास्य द्वादश द्वापष्टि-
भागा इति मूलोक्तं सर्वमुपपद्यत इति ॥ अथ मुहूर्त्ताग्रं पृच्छति—‘ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं
आहिए त्ति वएज्जा’ तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदन् ॥—तावदिति
पूर्ववत् सः—पूर्वोदितश्चान्द्रसंवत्सरः खलु इति निश्चये कियता मुहूर्त्ताग्रेण—मुहूर्त्तपरिमाणेन
आख्यातः—प्रतिपादित इति वदेत्—कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता

चांद्र मास से इतना अहोरात्र होते हैं तो बारह चांद्र माससे कितने अहो-
रात्र लब्ध हो सकते हैं ? तो इसके लिये अंकन्यास इस प्रकार से करे $(२९\frac{३३}{६४})$
 $+ १२ = ३४८\frac{३३}{६४} = ३४८ + ६\frac{१३}{६४}$ इस प्रकार गुणा करने से प्रथम गुणक फल तीन
सो अड़तालीस अहोरात्र होता है, तथा अहोरात्र संबंधी वासठिया तीन सो
चौरासी के वासठ से भाग करे तो छ अहोरात्र लब्ध होते हैं । वे अहोरात्र
के स्थान में युक्त होते हैं । तथा पश्चात् वासठिया बारहभाग शेष रहते हैं ।
इस प्रकार $३५४\frac{१३}{६४}$ तीन सो चोपन अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का वासठिया
बारह भाग मूल में कहे अनुसार सर्व प्रमाण मिल जाता है ।

अब श्रीगौतमस्वामी मुहूर्त्ताग्रके विषय में प्रश्न करते हैं—(ता से णं केवइए
मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्व कथित चांद्रसंवत्सर कितने मुहूर्त्त
परिमाणवाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार

કરેલ છે. તેના બારથી ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરીને અનુપાત કરે કે એક ચાંદ્રમાસથી
આટલા અહોરાત્ર થાય છે, તો બાર ચાંદ્રમાસના કેટલા અહોરાત્ર લખ્ય થઈ શકે ? આ
બાબુવા માટે અંકન્યાસ આ પ્રમાણે કરવા $(29\frac{33}{64}) \div 12 = 348\frac{33}{64} = 348 + 6\frac{13}{64} = 354\frac{13}{64}$
ફેરે આ રીતે ગુણાકાર કરવાથી પહેલાં ગુણકફલ ત્રણસો અઠતાલીસ અહોરાત્ર થાય છે.
તથા અહોરાત્ર સંબંધી બાસઠિયા ત્રણસો ચોરાસીના બાસઠથી ભાગ કરે તો છ અહોરાત્ર
લખ્ય થાય છે. તેને અહોરાત્રની સાથે જોડે તથા પાંચીથી બાસઠિયા બાર ભાગ શેષ રહે
છે. આ રીતે $354\frac{13}{64}$ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર
ભાગ મૂળમાં કહ્યા પ્રમાણે તમામ પ્રમાણ મળી જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી મુહૂર્તાગ્રના સંબંધમાં પ્રશ્નશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સે ણં કેવઇએ
મુહુત્તગ્ગેણં આહિએત્તિ વએજ્જા) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચાંદ્ર સંવત્સર કેટલા મુહૂર્ત
પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ-

दसमुहुत्तसहस्राई छच्च पणुवीसे मुहुत्तसए पण्णासं च बावट्टिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं
आहिएत्ति वएज्जा ? तांदद् दशमुहुत्तसहस्राणि पट् च पञ्चविंशतिः मुहुत्तशतानि पञ्चाशच्च
द्वापट्टिभागा मुहुत्तस्य मुहुत्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् चान्द्रसम्बत्सरस्य
मुहुत्तपरिमाणं खलु दशमहस्राणि पञ्चविंशत्यधिकानि पट्शतानि च—१०६२५ मुहुत्ताना-
मेकस्य च मुहुत्तस्य पञ्चाशद् द्वापट्टिभागाः ६६ अर्थात् १०६२५६६ एवं प्रमाणेन मुहुत्ताग्रेण
मुहुत्तपरिमाणेन एकचान्द्रसम्बत्सरः परिपूर्णो भवति ॥ अत्रापि अङ्कोत्पादनोपपत्तिः पूर्ववदेव
करणीया, यतो हि पूर्वमत्रैव एकस्मिन् चान्द्रमासे मुहुत्तपरिमाणाम् ८८५६६ खलु पञ्चा-
शीत्यधिकानि अष्टौ शतानि मुहुत्तानाम्, एकस्य च मुहुत्तस्य त्रिंशद् द्वापट्टिभागा इत्येव-
मुक्तम् । ततो यद्येकेन चान्द्रमासेन एतावन्तो मुहुर्ता लभ्यन्ते तदा द्वादशभिर्मासैः क
इत्यनुपातेनेदं द्वादशभिर्गुणनीयम् । $(८८५६६) \times १२ = १०६२८००० = १०६२० + ५६६ =$
 १०६२५६६ पञ्चाशीत्यधिकानि अष्टौ शतानि द्वादशभिर्गुणितानि जातानि दशसहस्राणि

श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न करने से उसका उत्तर देते हुवे कहते हैं—(ता दस
मुहुत्तसहस्राई छच्चपणवीसे मुहुत्तसए पण्णासं च बासट्टिभागे मुहुत्तस्स
मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) चान्द्रसंवत्सरका मुहुत्तपरिमाण दसहजार छसो
पच्चीस १०६२५ मुहुर्त तथा एक मुहुर्त का बासठिया पचास भाग ६६ अर्थात्
१०६२५६६ इतने प्रमाणवाले मुहुत्तपरिमाण से एक चान्द्रसंवत्सर पूर्ण होता
है । यहाँ पर भी अंकोत्पादन प्रक्रिया पूर्वके अनुसार करलेवें जैसे कि पहले
एक चान्द्र मास का मुहुर्त परिमाण ८८५६६ आठसो पचासी मुहुर्त तथा एक
मुहुर्तका बासठिया तीस भाग इतना कहा है तो जो एक चान्द्र मास का
इतना मुहुर्त होते हैं, तो बारह मास से कितने होते हैं । इस प्रकारके अनुपात
से आठ सो पचासी को बारह से गुणा करे जैसे कि— $८८५६६ + १२ = १०६२०$
 $\frac{१६६}{६६} = १०६२० + ५६६ = १०६२५६६$ आठसो पचासी को बारह से गुणा करने से

स्वामीना पूछवाथी तेने। उत्तर आपतां कडे छे—(ता दस मुहुत्तसहस्राई छच्च पणवीसे
मुहुत्तसए पण्णासं च बासट्टिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) चान्द्रसंवत्सरनुं
मुहुर्त परिमाण दसहजार छसो पच्चीस १०६२५, मुहुर्त तथा एक मुहुर्तना बासठिया
पचास भाग ६६ अर्थात् १०६२५६६ आठसो प्रमाणवाला मुहुर्त परिमाणवाथी एक चान्द्र
संवत्सर पूर्ण थाय छे, आडीं पणु अंकोत्पादन प्रक्रिया पड़ेलांनी नेमन करी लेवी, नेमके-
पड़ेलां एक चान्द्रमासनुं मुहुर्त परिमाण ८८५६६ आठसो पचासी मुहुर्त तथा एक
मुहुर्तना बासठिया तीस भाग ६६ कडेल छे, तो ने एक चान्द्र मासना आठसो
मुहुर्त थाय छे, तो बार मासना केटला मुहुर्त थाय ? आ प्रमाणेना अनुप तथा
आठसो पचासीने। बारथी गुणाकार करवे नेमके— $(८८५६६) + १२ = १०६२०$
 $\frac{१६६}{६६} = १०६२५६६$ आठसो पचासीने। बारथी गुणाकार करवाथी दसहजार छसोपच्चीस

વિંશત્યધિકાનિ પદ્શતાનિ ચ મુહૂર્ત્તાનામ્, મુહૂર્ત્સત્કાલ્પિશદ્ દ્વાપદ્શિભાગા દ્વાદશભિર્ગુણિતા-
સ્તદા જાતાનિ પદ્શધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ દ્વાપદ્શિભાગાનામ્, તાનિ ચ દ્વાપદ્શ્યા હ્રિયન્તે
લઘ્વાઃ પશ્ચમુહૂર્ત્તાઃ તે ચ પૂર્વસ્થાને યોજ્યા સ્તદા જાતાનિ દશસહસ્રાણિ પશ્ચવિંશત્યધિ-
કાનિ પદ્શતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, પશ્ચાચ્ચતિષ્ઠન્તિ શેષાઃ પશ્ચાશદ્ દ્વાપદ્શિભાગાઃ ૧૦૬૨૫^{૬૬}
इत्येवं यथोक्तं मूलोक्तमुपपद्यते ॥-

તદેવં સાગ્રં ચાન્દ્રસંવત્સરં શ્રુત્વા સમ્પ્રતિ ઋતુસંવત્સરવિષયકં ગ્રન્થસ્ત્રમાહ-‘તા એસિ
ણં પંચળ્હં સંવચ્છરાણં તચ્ચસ્સ ઉડ્ડુસંવચ્છરસ્સ ઉડ્ડુમાસે તીસઈ તીસઈ મુહુત્તેણં ગણિજ્જમાણે
કેવઈણ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ વણ્ણા’ તાવદેતેપાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં તૃતીયસ્ય ઋતુ-
સંવત્સરસ્ય ઋતુમાસસ્થિન્નમુહૂર્ત્તાગ્રેણ ગણ્યમાનઃ કિયતા મુહૂર્ત્તાગ્રેણ આરુયાત ઇતિ વદેત્ ॥-
તાવદિતિ પૂર્વવત્, એતેપાં-પૂર્વગ્રતિપાદિતાનાં નાક્ષત્રાદિ પશ્ચસંવત્સરાણાં મધ્યે તૃતીયસ્ય
તૃતીયસ્થાને નિર્દિષ્ટસ્ય ઋતુ સંવત્સરસ્ય-તદારુચ્યસ્ય સંવત્સરસ્ય ઋતુમાસસ્થિન્નત્ ત્રિન્નમુહૂ-
ર્ત્તાગ્રેણ-મુહૂર્ત્તપરિમાણેન ગણ્યમાનઃ-મીયમાનઃ સન્ યાદશો ભવતિ તાદૃશેન માસેન ભાપિતઃ

દસ હજાર છસો વીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તકા વાસઠિયા તીસ ભાગ હોતે હૈં
ઉસકો વારહ સે ગુણા કરે તો વાસઠિયા તીનસો સાઈઠ હોતે હૈં ઉસકો વાસઠ
સે ભાગ કરેતો પાંચ મુહૂર્ત લઘ્વ હોતે હૈં । ઉસકો પૂર્વકે સાથ યોજિત કરે તો
દસ હજાર છહસો પચીસ મુહૂર્ત હો જાતે હૈં તથા પશ્ચાત્ વાસઠિયા પચાસ
ભાગ શેષ રહતા હૈ । ૧૦૬૨૫^{૬૬} હસ પ્રકાર યથોક્ત મૂલ મેં કથિત્ પ્રમાણ
મિલ જાતા હૈ ।

હસ પ્રકાર સમગ્ર ચાન્દ્રસંવત્સર કા કથન સુનકરકે અવ શ્રીગૌતમસ્વામી
ઋતુસંવત્સરકે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈ-(તા એસિણં પંચળ્હં સંવચ્છરાણં
તચ્ચસ્સ ઉડ્ડુ સંવચ્છરસ્સ ઉડ્ડુમાસે તીસઈ તીસઈમુહુત્તેણં ગણિજ્જમાણે કેવ-
ઈણ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ વણ્ણા) યે પૂર્વ પ્રતિપાદિત નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવ-
ત્સરોં મેં તીસરા જો ઋતુ સંવત્સર કા જો ઋતુમાસ તીસ મુહૂર્ત પરિમાણ સે

મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ થાય છે, તેનો બારથી ગુણાકાર
કરવાથી બાસઠિયા ત્રણસો સઘઈ થાય છે. તેનો બાસઠથી ભાગ કરે તો પાંચ મુહૂર્ત
લઘ્વ થાય છે. તેને પહેલાંની સંખ્યા સાથે મેળવવામાં આવે તો દસહજાર છસો
પચીસ મુહૂર્ત થઈ જાય છે, તથા બાસઠિયા પચાસ ભાગ શેષ રહે છે. ૧૦૬૨૫^{૬૬} આ
રીતે મૂળમાં કહેલ યથોક્ત પ્રમાણ મળી જાય છે.

આ રીતે સંપૂર્ણ ચાન્દ્રસંવત્સર સંબંધી કથન સાંભળીને હવે શ્રીગૌતમસ્વામી
ઋતુસંવત્સરના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા એસિણં પંચળ્હં સંવચ્છરાણં તચ્ચસ્સ ઉડ્ડુ
સંવચ્છરસ્સ ઉડ્ડુમાસે તીસઈ તીસઈ મુહુત્તેણં ગણિજ્જમાણે કેવઈણ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણત્તિ
વણ્ણા) આ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજા ઋતુ સંવત્સરને

ऋतु संवत्सरः कियता रात्रिन्दिवाग्रेण-रात्रिन्दिवापरिमाणेन आख्यातः=प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-‘ता तीसं राइंदियाणं राइंदियगणेणं आहिण्त्ति वण्ज्जा’ तावत् त्रिंशद्वात्रिन्दिवानां रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् भगवान् कथयति-स च ऋतुमासत्रिंशद्दिनात्मको भवति, त्रिंशता परिमाणेन रात्रिन्दिवेन रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः उपदिशेत् ॥-कथमेतावानिति चेदुच्यते-यतो हि युगे एकपष्टिऋतुमासा भवन्ति, ततो युगसत्कानाम् अष्टादशशतसंख्यानां त्रिंशदधिकानां महोरात्राणामेकपष्ट्या भागो द्वियते-यदि युगसत्कैरेकपष्टिमासैस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतमिता अहोरात्रा लभ्यन्ते तदैकेन मासेन कति अहोरात्रा लभ्यन्ते इत्यनुपातप्रवृत्त्या त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि एकपष्ट्या द्वियन्ते- $\frac{1}{12} = 30$ लब्धा त्रिंशदहोरात्रा इति । अथ मुहूर्त्तपरिमाणं पृच्छति-‘ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिण्त्ति

जितना होता है इस प्रकार के ऋतु मास से कथित ऋतु संवत्सर कितने रात्रि दिवस परिमाण से प्रतिपादित किया है । सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके उसके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता तीसं राइंदियाणं राइंदियगणेणं आहिण्त्ति वण्ज्जा) है वह ऋतु मास तीस दिवस प्रमाणवाला होता है । तीस अहोरात्र से मास पूर्ण होता है ऐसा स्वशिष्यों को कहिए । इस प्रकार कैसे होते हैं ? वह कहते हैं-एक युग में इकसठ ऋतुमास होते हैं । एक युग का अठारह सो तीस अहोरात्र का इकसठसे भागकरे तो एक युगका इकसठमास से अठारह सो तीस अहोरात्र लभ्य होते हैं तो एक मास के कितने अहोरात्र हो सकते हैं ? इस प्रकार अनुपात प्रवृत्तिसे अठारह सो तीस को इकसठ से भाग करे तो $\frac{1}{12} = 30$ तीस अहोरात्र होते हैं ?

वे ऋतुमास छे, ते तीस मुहूर्त्त परिमाण्णी केटवो थाय छे, आ प्रधारना ऋतुमासन्धी कडेव ऋतुसंवत्सर केटवो अहोरात्र परिमाण्णी प्रतिपादित करेव छे ? ते छे भगवन् आप कडेव आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांखणीने तेना उत्तरभां श्रीभगवान् कडे छे-(ता तीसं राइंदियाणं राइंदियगणेणं आहिण्त्ति वण्ज्जा) ओक ऋतु मास तीस अहोरात्र प्रमाण्णेनो डोय छे. तीस अहोरात्रन्धी मास पूर्ण थाय छे, तेम स्वशिष्येने कडेवुं. आ प्रमाणे श्री रीते थाय छे ? ते बतावे छे-ओक युगभां ओकसठ ऋतुमास थाय छे. ओक युगना अठारहसोतीस अहोरात्रने ओकसठन्धी लाग करेवो तो ओक युगना ओकसठ मासन्धी अठारहसोतीस अहोरात्र लभ्य थाय तो ओक मासना केटवो अहोरात्र थाय आ रीते अनुपात करीने अठारहसो तीसने ओकसठन्धी लाग करेवो $\frac{1}{12} = 30$ तो तीस अहोरात्र

વણ્જા ?' તાવત્ સંખલુ ક્રિયતા મુહૂર્તગ્રેણ આરુયાત્ इति વદેત્ ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ સઃ-
-પૂર્વોદિત ઋતુમાસઃ ક્રિયતા મુહૂર્તગ્રેણ-મુહૂર્તપરિમાણેન આરુયાતઃ-પ્રતિપાદિત્ इति
વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, તતો ભગવાનાદ્-‘તા ણવ મુહુત્તસયાઈ મુહુ-
ત્તગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જા’ તાવત્ નવમુહૂર્તશતાનિ મુહૂર્તગ્રેણ આરુયાત્ इति વદેત્ ॥-
તાવદિતિ પૂર્વવત્ તસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે મુહૂર્તાનાં નવશતાનિ ભવન્તિ નવશતમુહૂર્તગ્રેણ-મુહૂર્ત-
પરિમાણેન આરુયાતઃ-પ્રતિપાદિત્ इति વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્યઃ પ્રતિપાદયેત્ ॥-અન્ન ગણિત-
ક્રિયા યથા-એકસ્મિન્ ઋતુમાસે ત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ ભવન્તિ, એકૈકસ્મિન્ રાત્રિન્દિવે ત્રિંશ-
ન્મુહૂર્તાશ્ચ ભવન્તિ, તેન ત્રિંશતસ્ત્રિંશતા ગુણે નવશતાનિ ભવન્તિ- $30 \times 30 = 900$ અતઃ
ઉપપદ્યતે ઋતુમાસો મુહૂર્તાનાં નવશતૈઃ પ્રપૂર્યત્ इति ॥-અથ ઋતુસંવત્સરં પૃચ્છતિ-‘તા સે
ણં અદ્ધા દુવાલસકલ્લુત્તકઢા ઉહુસંવચ્છરે’ તાવત્ સાંખલુ અદ્ધા દ્વાદશકૃત્વઃ ઋતુસવત્સરઃ ॥

અંબ હસકે મુહૂર્તપરિમાણ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-
(તા સે ણં કેવહિણ્ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જા) યહ પૂર્વ કથિત ઋતુમાસ
કિતને મુહૂર્ત પરિમાણ વાલા કહા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે, હસ પ્રકાર
શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં (તા ણવ
મુહુત્તસયાઈ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જા) હસ ચાંદ્રમાસ કો નવસો મુહૂર્ત
પરિમાણવાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, એસા સ્વશિષ્યોં કો કહે હસકી ગણિત
ક્રિયા હસ પ્રકાર હોતી હૈ-એક ઋતુમાસ મેં તીસ તીસ રાત્રિ દિવસ હોતે હૈ
એક એક અહોરાત્ર મેં તીસ તીસ મુહૂર્ત હોતે હૈ । અતઃ તીસકો તીસસે ગુણા
કરને સે નવસો હો જાતે હૈ । $30 + 30 = 600$ અતઃ કહ જાતા હૈ કિ ઋતુમાસ
નવસોમુહૂર્ત પરિમાણવાલા હોતા હૈ ।

અંબ ઋતુસંવત્સર કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા સે ણં
અદ્ધા દુવાલસકલ્લુત્તકઢા ઉહુસંવચ્છરે) પૂર્વોક્ત અદ્ધા અર્થાત્ રાત્રિ દિવસ કા

થઈ જાય છે. હવે આના મુહૂર્ત પરિમાણના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-
(તા સે ણં કેવહિણ્ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જા) આ પૂર્વકથિત ઋતુમાસ કેટલા મુહૂર્ત
પરિમાણવાળો કહેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહે । આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને
સંબંધીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા ણવ મુહુત્તસયાઈ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જા)
એ ચાંદ્રમાસ નવસો મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.
આંની ગણિતપ્રક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. એક ઋતુમાસમાં ત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે
અને એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેથી ત્રીસનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો
જોઈ તો નવસો થાય છે. $30 + 30 = 600$ તેથી કહેવામાં આવે છે કે એક ઋતુમાસ નવસો
મુહૂર્ત પરિમાણવાળો હોય છે.

હવે ઋતુસંવત્સરના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સે ણં અદ્ધા

-તાવદિતિ પૂર્વવત્ સ્વલુપ્તિ નિશ્ચયે સા-પૂર્વોક્તા અદ્ધા-રાત્રિન્દિવપ્રમાણં મુહૂર્તપરિમાણં ચ દ્વાદશકૃત્ન:-દ્વાદશભિર્ગુણનીયસ્તદા ઋતુસંવત્સરો ભવેદર્થાત્ માસોક્તમહોરાત્રપરિમાણં દ્વાદશભિર્ગુણનેન સંવત્સરસ્યાહોરાત્રા ભવેયુસ્તથા ચ માસોક્તં મુહૂર્તપરિમાણં દ્વાદશભિર્ગુણિતં સંવત્સરગતં મુહૂર્તપરિમાણં સ્યાદિત્યર્થઃ, તદેવ ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ-‘તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈં-દિયગ્ગેણં આહિણ્ણે ત્તિ વણ્ણા’ તાવત્ સ સ્વલુ ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આખ્યાત્તિતિ વદેત્ ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, સ:-પૂર્વોક્તિ ઋતુસંવત્સરઃ ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-રાત્રિન્દિવપરિમાણેન પ્રપૂર્ણ આખ્યાતઃ-પ્રતિપાદિત્તિતિ વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, તતો ભગવાનાહ-‘તા તિણ્ણિ સદ્દે રાઈંદિયસણ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણે ત્તિ વણ્ણા’ તાવત્ ત્રીણિ ષઠી રાત્રિન્દિવશતાનિ રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આખ્યાત્તિતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ તસ્ય ઋતુ-સમ્વત્સરસ્ય પરિમાણં સ્વલુ રાત્રિન્દિવાનામ્-અહોરાત્રાણાં પઠ્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ-૩૬૦ એતત્તુલ્યેન રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-રાત્રિન્દિવપરિમાણેન આખ્યાત્તિતિ વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેત્ ॥-તથા હિ-એકસ્મિન્માસે ત્રિંશદહોરાત્રા ભવન્તિ, તાદૃશૈ દ્વાદશભિર્માસૈરેક-

પ્રમાણ એવં મુહૂર્ત પ્રમાણરૂપ કાલ કો વારહ સે ગુણા કરે તો ઋતુસંવત્સર હોતા હૈ અર્થાત્ માસોક્ત અહોરાત્ર પરિમાણ કો વારહ સે ગુણા કરને સે સંવત્સર કા અહોરાત્ર હો જાતે હૈ, તથા માસોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણ કો વારહ સે ગુણા કરને સે સંવત્સર કા મુહૂર્ત પરિમાણ આજાતા હૈ । વહી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈ-(તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણે ત્તિ વણ્ણા) વહ પૂર્વોક્ત ઋતુ-સંવત્સર કિતને રાત્રિ દિવસ પરિમાણ વાલા કહા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈ-(તા તિણ્ણિસદ્દે રાઈંદિયસણ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણે ત્તિ વણ્ણા) ઋતુ-સંવત્સર કે અહોરાત્ર કા પરિમાણ ત્રીસો સાઠ ૩૬૦ રાત્રિ દિવસ કે પરિમાણ વાલા પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈ, એસા સ્વ શિષ્યોં કો ઉપદેશ કરે, એક માસ મેં ત્રીસ અહોરાત્ર હોતે હૈ, એસે વારહ માસ સે એક ઋતુસંવત્સર હોતા હૈ ।

દુવાલસક્લુત્તકઢા લહુસંવચ્છરે) પૂર્વોક્ત અદ્ધા. અર્થાત્ રાત્રિદિવસના પ્રમાણ અને મુહૂર્તના પ્રમાણરૂપકાળનો બારથી ગુણાકાર કરે તો ઋતુસંવત્સર થાય છે. અર્થાત્ માસોક્ત અહોરાત્ર પરિમાણનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી સંવત્સરના અહોરાત્ર આવી જાય છે. તથા માસોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી સંવત્સરનું મુહૂર્ત પરિમાણ આવી જાય છે. એજ શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે-(તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણે ત્તિ વણ્ણા) આ પૂર્વોક્ત ઋતુસંવત્સર કેટલા અહોરાત્ર પરિમાણવાળું કહેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (તા તિણ્ણિસદ્દે રાઈંદિયસણ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણે ત્તિ વણ્ણા) ઋતુસંવત્સરના અહોરાત્રનું પરિમાણ ત્રણસોસાઠ ૩૬૦ રાત્રિ દિવસના પરિમાણવાળું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેમ

ઋતુસંવત્સરો ભવતિ, અતસ્ત્રિંશતો દ્વાદશમિર્ગુણનેન જાતાનિ $૩૦ \times ૧૨ = ૩૬૦$ પૃથ-
ધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ રાત્રિન્દિવાના મિત્યુપપદ્યતે ॥—અથ મુહૂર્ત્ત્રિપયં પ્રશ્નયતિ—‘તા
સે ણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આદિદે ત્તિ વણ્જા ?’ તાવત્ સઃ સ્વલુ ક્રિયતા મુહૂર્ત્ત્રિગ્રેણ
આરુયાત્તિતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ સઃ—પૂર્વોદિત ઋતુસંવત્સરઃ ક્રિયતા મુહૂર્ત્ત્રિગ્રેણ—
મુહૂર્ત્તપરિમાણેન આરુયાત્તિ—પ્રતિપાદિત્તિતિ વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો
ભગવાનાહ—‘તા દસમુહુત્તસહસ્સાઈં અદ્દ ય સયાઈં મુહુત્તગ્ગેણં આદિદે ત્તિ વણ્જા’ તાવદ્
દશમુહૂર્ત્તસહસ્સાણિ અદ્દૌ ચ શતાનિ મુહૂર્ત્ત્રિગ્રેણ આરુયાત્તિતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્
તસ્મિન્ ઋતુસંવત્સરે મુહૂર્ત્તનાં દશસહસ્સાણિ અદ્દૌશતાનિ ચ—અદ્દશતોત્તરદશસહસ્સાણિ—
૧૦૮૦૦ ભવન્તિ । એતત્તુલ્યેન મુહૂર્ત્તપરિમાણેન એકઃઋતુસંવત્સરઃ પ્રપૂર્ણો ભવતીતિ
આરુયાત્તિ—પ્રતિપાદિત્તિતિ વદેત્—સ્વશિષ્યેભ્યઃ પ્રતિપાદયેત્ ॥—યતોહિ એકસ્મિન્ ઋતુમાસે
અતઃ તીસ કો ચારહ સે ગુણા કરને સે $૩૦ \times ૧૨ = ૩૬૦$ તીનસો સાઠ અહોરાત્ર
પરિમાણ હો જાતા હૈ ।

અવ ળ્રીગૌતમસ્વામી મુહૂર્ત્ત કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હેં—(તા સે ણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આદિદેત્તિ વણ્જા) યહ પૂર્વકથિત ઋતુ સંવત્સર કિતના મુહૂર્ત્ત પરિમાણ યુક્ત પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈ, હે ભગવન્ આપ કહિયે ? ઈસ પ્રકાર ળ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં ળ્રીભગવાન્ કહતે હેં—(તા દસ મુહુ-
ત્તસહસ્સાઈં અદ્દ ય સયાઈં મુહુત્તગ્ગેણં આદિદેત્તિ વણ્જા) ઈસ ઋતુ સંવત્સર
મેં દસ હજાર એવં આઠસો ૧૦૮૦૦ । મુહૂર્ત્તપરિમાણ હોતે હેં । અર્થાત્ ઈતને મુહૂર્ત્તપરિમાણવાલા પરિપૂર્ણ એક ઋતુસંવત્સર પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈ, એસા સ્વશિષ્યોં કો કહેં । જૈસે કિ એકઋતુમાસ મેં નવસો મુહૂર્ત્ત હોતે હેં એસા પહેલે પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈ, અતઃ યદિ એકઋતુમાસ મેં ઈતને મુહૂર્ત્ત હોતે હેં તો ચારહ

સ્વશિષ્યેને ઉપદેશ કરવો. એક માસમાં ત્રીસ અહોરાત્ર થાય છે તો એવા બાર માસથી એક ઋતુ સંવત્સર થાય છે તેથી ત્રીસનો બારથી ગુણાકાર કરવાથી $૩૦ \times ૧૨ = ૩૬૦$ ત્રણસોસાઠ અહોરાત્રનું પરિમાણ થઈ જાય છે.

હવે ળ્રીગૌતમસ્વામી મુહૂર્ત્તના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સે ણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આદિદેત્તિ વણ્જા) આ પૂર્વકથિત ઋતુ સંવત્સર કેટલા મુહૂર્ત્ત પરિમાણવાળું કહેલ છે ? હે ભગવન્ આપ તે કહેા. આ પ્રમાણે ળ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં ળ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા દસમુહુત્તસહસ્સાઈં અદ્દ ય સયાઈં મુહુત્તગ્ગેણં આદિદેત્તિ વણ્જા) એ ઋતુ સંવત્સરમાં દસ હજાર અને આઠસો ૧૦૮૦૦ મુહૂર્ત્ત પરિમાણ હોય છે. અર્થાત્ આટલા મુહૂર્ત્તપરિમાણવાળું પરિપૂર્ણ એક ઋતુસંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યેને કહેવું. જેમ કે—એક ઋતુ સંવત્સરમાં નવસો મુહૂર્ત્ત થાય છે. તે પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. તેથી જો એક ઋતુમાસમાં આટલા મુહૂર્ત્ત થાય છે, તો ચાર

મુહૂર્તનાં નવશતાનિ ભવન્તીત્યુત્તં પ્રાક્, તતો યદ્યેકસ્મિન્ માસે एतावन्तो મુહૂર્તાસ્તદા દ્વાદશસુ માસેષુ કિયન્ત્વેતિ ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્ત્યા નવશતાનિ દ્વાદશભિર્ગુણ્યન્તે- $900 \times 12 = 10800$ જાતાનિ દશસહસ્રાણિ અષ્ટૌ શતાનિ ચ મુહૂર્તનામ્-અષ્ટશતોત્તરદશસહસ્રાણિ મુહૂર્તનામિત્યર્થઃ ॥ તતો યથોક્તમુપપદ્યતે ઋતુસંવત્સરે મુહૂર્તપરિમાણમિતિ ॥-તથૈવં સાગ્રમ્ ઋતુસંવત્સરં શ્રુત્વા સમ્પ્રતિ ચતુર્થમાદિત્ય સમ્વત્સરવિપયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા एएसि णं पंचण्हं संवत्सराणं चउत्थस्स आइच्चसंवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्ज-माणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा’ તાવદેતેપાં પચ્ચાનાં સંવત્સરાણાં ચતુર્થસ્ય આદિત્યસંવત્સરસ્ય આદિત્યો માસત્તિશન્મુહૂર્તેન અહોરાત્રેણ ગણ્યમાનઃ ક્રિયતા રાત્રિન્દિવા-ગ્રેણ આહ્યાત્વેતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્, एतेपां प्रथमोदितानां नाक्षत्रादि पञ्चसंवत्स-राणां मध्ये ‘चउत्थस्स’-ચતુર્થસ્ય-ચતુર્થસંખ્યાકસ્ય આદિત્યસંવત્સરસ્ય-સૌરસંવત્સરસ્ય આદિત્યો માસઃ-સૌરો માસત્તિશન્મુહૂર્તેન-ત્રિશન્મુહૂર્તપરિમાણેન અહોરાત્રણ-રાત્રિન્દિવેન ગણ્યમાનઃ-મીયમાનઃ સન્ ક્રિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ-અહોરાત્રપરિમાણેન આહ્યાત્વઃ-પ્રતિ-પાદિત્વેતિ વદેત્-કથમ્ ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, તતો ભગવાનાહ-‘તા तीसं राइं-मास में कितने मुहूर्त हो सकते हैं ? इसके लिये त्रैराशिक प्रक्रिया से नवसो को बारह से गुणाकरे जैसे कि $900 + 12 = 10800$ इस प्रकार दस हजार आठसौ मुहूर्तप्रमाण यथार्थ ऋतुसंवत्सर का मुहूर्त परिमाण मिल जाता है ।

इस प्रकार समग्र ऋतुसंवत्सर संबंधी कथन को सुनकर अब चौथा आदि-त्य संवत्सर के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रभु से प्रश्न करते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स आइच्चसंवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्वोक्त नाक्षत्रादि पांच संवत्सरो में चौथा आदित्यसंवत्सर का आदित्य मास तीस मुहूर्त परिमाणवाले अहोरात्र से गिनने से कितने अहोरात्र परि-माण से प्रतिपादित किया है । सो हे भगवन् आप कहिये । इस प्रकार श्री

भासना કેટલા મુહૂર્ત થાય ? આ બાબુવા માટે ત્રૈરાશિક પ્રક્રિયાથી નવસોનો બારથી ગુણાકાર કરવો જેમ કે- $900 \times 12 = 10800$ આ પ્રમાણે દસ હજાર અને આઠસો મુહૂર્તનું પ્રમાણ યથાર્થ રીતે ઋતુ સંવત્સરનું મળી બન્ય છે.

આ રીતે સંપૂર્ણ ઋતુસંવત્સર સંબંધી કથનને સાંભળીને હવે ચોથા આદિત્ય સંવત્સ-રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स आइच्चसंवच्छरस्स आइच्चे मासे तीसइ मुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए, राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત નાક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં ચોથું જે આદિત્ય સંવત્સર છે તેનો આદિત્ય માસ ત્રીસ મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં

દિયાઈ અવદ્ભાગં ચ રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણં તિ વણ્ણા' તાવત્ ત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ અપાર્દ્ધભાગં ચ રાત્રિન્દિવસ્ય રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આરુયાત્તિતિ વદેત્, -તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ ત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ પૂર્ણાનિ એકમપાર્દ્ધભાગમ્-એકમર્દ્ધં ચેત્યર્થઃ-સાર્દ્ધત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ, અર્થાત્ સાર્દ્ધત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાગ્રેણ એતાવત્પ્રમાણેન રાત્રિન્દિવાગ્રેણૈકઃ સૂર્યમાસઃ-આદિત્યમાસઃ સૌરમાસો વા આરુયાત્તિતિ વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્યઃ કથયેત્ ॥-કથમેતાવત્ પ્રમાણં ઇતિ ચેત્ ઉચ્યતે-એકસ્મિન્ પચ્ચવર્ષાત્મકે યુગે સૂર્યમાસાઃ પઠ્ઠિતુલ્યાઃ-૬૦ ભવન્તિ, તતો યુગસત્કાનાં ત્રિંશદધિકાષ્ટાદશશતસંખ્યકાના મહોરાત્રાણાં યદિ પઠ્ઠ્યા ભાગો દ્વિયતે તદા સાર્દ્ધત્રિંશદહોરાત્રાઃ લબ્ધા ભવન્તિ- $\frac{1}{16} \times 30 = 30 + \frac{1}{16} = 30 + \frac{1}{16}$ અતઃ ઉપપદ્યતે સાર્દ્ધત્રિંશત્પ્રમાણેન રાત્રિન્દિવાગ્રેણૈકઃ સૌરમાસઃ પ્રપૂર્યત્તિતિ ॥ અથ મુહૂર્ત્તપ્રમાણં પૃચ્છતિ-'તા સે ણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્ણં તિ વણ્ણા' તાવત્ સંખલુ કિયતા મુહૂર્ત્તગ્રેણ આરુયાત્તિતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ સઃ-પ્રથમોદિતઃ આદિત્યમાસઃ સંખલુ કિયતા મુહૂર્ત્તગ્રેણ-મુહૂર્ત્તપરિમાણેન આરુયાત્તિતિ-પ્રતિપાદિત્તિ વદેત્-કથય ભગવન્ ! ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, તતો ભગવાનાહ-

ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઇસકે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા તીસં રાઈંદિયાઈ અવદ્ભાગં ચ રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણં તિ વણ્ણા) તીસ અહોરાત્ર પૂરા તથા એક રાત્રિ દિવસકા આધા અર્થાત્ સાડે તીસ અહોરાત્ર વાલે રાત્રિદિવસ કે પરિમાણ સે એક સૂર્ય માસ અર્થાત્ સૌર માસ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરેં । યહ પ્રમાણ કિસ પ્રકાર સે હોતે હૈં ? સો કહતે હૈં-પાંચ વર્ષ પ્રમાણ વાલે એક યુગ મેં સાઠ ૬૦ સૂર્યમાસ હોતે હૈં એક યુગ સંબંધી અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર કે યદિ સાઠ સે ભાગ કરે તો સાડે તીસ અહોરાત્ર લબ્ધ હોતે હૈં જૈસે કિ- $16 \times \frac{1}{16} = 30 + \frac{1}{16} = 30 \times \frac{1}{16}$ ઇસ પ્રકાર સાડેતીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ વાલા સૌર માસ પૂર્ણ હોતા હૈ ।

અવ ઇસકે મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા સેણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્ણં તિ વણ્ણા) યહ પૂર્વ કથિત આદિત્યમાસ

શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા તીસં રાઈંદિયાઈ અવદ્ભાગં ચ રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણં તિ વણ્ણા) તીસ અહોરાત્ર પૂરા તથા એક રાત્રિદિવસનો અર્ધભાગ અર્થાત્ સાડી તીસ અહોરાત્રવાળા રાત્રિદિવસના પરિમાણથી એક સૂર્યમાસ અર્થાત્ સૌરમાસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આ પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમાં સાઠ ૬૦ સૂર્યમાસ હોય છે. એક યુગસંબંધી અઠારસો તીસ અહોરાત્રને જો સાઠથી ભાગ કરે તો સાડીતીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે, જેમ કે- $16 \times \frac{1}{16} = 30 \times \frac{1}{16} = 30 + \frac{1}{16}$ આ રીતે સાડાતીસ અહોરાત્ર પ્રમાણવાળો સૌરમાસ પૂર્ણ થાય છે.

હવે આના મુહૂર્ત્તપરિમાણના સંબંધ : શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સેણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્ણં તિ વણ્ણા) એવામાં આવેલ આદિત્ય માસ કેટલા

‘તા ણવ પળ્લરસમુહત્તસપ્ મુહુત્તગ્ગેણ આહિપ્પત્તિ વણ્ણજા ?’ તાવત્ નવપચ્ચદશ મુહૂર્તશતાનિ મુહૂર્તાગ્ગેણ આખ્યાત્ત્વમ્મિત્તિ વદેત્ ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એકસ્મિન્ સૂર્યમાસે સ્વલ્લ નવમુહૂર્ત-શતાનિ પચ્ચદશાધિકાનિ અવન્તિ=૯૧૫ એતત્તુલ્યેન મુહૂર્તાગ્ગેણ-મુહૂર્તપરિમાણેન આખ્યાત્ત્વમ્મિત્તિ વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્ય, ઉપદિશેત્ ॥ કથમેતાવતા મુહૂર્તાગ્ગેણ આખ્યાત્ત્વમ્મિત્તિ વેદુચ્ચતે-યતોહિ-સૂર્યમાસપરિમાણં-૩૦ ૧/૩ ત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ, એકસ્ય ચ રાત્રિન્દિવસ્ય અર્ધમ્, તચ્ચ મુહૂર્તચ્ચરણાર્થં ત્રિંશતા ગુણ્યતે-(૩૦+૧/૩) × ૩૦=૯૦૦+૧૦૦=૧૦૦૦+૧૫=૧૦૧૫ જાતાનિ પચ્ચદશાધિકાનિ નવશતાનિ મુહૂર્તાનામિત્યુપપદ્યતે ॥ અથ-સમ્વત્સરવિષયકમુત્તર-સૂત્રમાહ-‘તા એસ ણં અદ્ધા દુવાલસક્કલ્લકકા આદિચ્ચે સંવચ્છરે’ તાવત્ એવા સ્વલ્લ અદ્ધા દ્વાદશકૃત્વઃ આદિત્યઃ સમ્વત્સરઃ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ એવા-પૂર્વોદિતા રાત્રિન્દિવાત્મિકા મુહૂર્તાત્મિકા વા અદ્ધા-અન્તરં પ્રમાણમાપકં દ્વાદશકૃત્વઃ-દ્વાદશભિર્ગુણનીયં તદા આદિત્યઃ-

કિતને મુહૂર્તપરિમાણ વાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? સો હે ભગવન્ ! આપ કહિયે इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता णवपण्णरसमुहत्तसप्प मુહુત્તગ્ગેણ આહિપ્પત્તિ વણ્ણજા) એક સૂર્ય માસ નવસો પંદર ૯૧૫ મુહૂર્તપરિમાણવાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ એસા સ્વશિષ્યોં કો કહે । इतने मुहूर्ताग्रपरिमाण से किस प्रकार कहा है ? सो कहते हैं-सूर्यमास का परिमाण = ३० + १/३ साडेतीस अहोरात्र होता है । इसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणाकरे-(३० + १/३) + ३० = ९०० + १०० + १५ = १०१५ तो इस प्रकार नवसो पंदरह मुहूर्त हो जाते हैं ।

अब संवत्सरके विषय में उत्तरसूत्र कहते हैं-(ता एस्स णं अद्धा दुवालस क्खुत्तकका आदिच्चे संवच्छरे) यह पूर्व कथित रात्रि दिवस परिमाणवाला या मूहूर्त परिमाणवाला अद्धा काल को बारह से गुणाकरे तो सूर्य संबंधी सौर

મુહૂર્ત પરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહે । આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને આંભણીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા ણવ પળ્લરસ મુહુત્તસપ્ મુહુત્તગ્ગેણ આહિપ્પત્તિ વણ્ણજા) એક સૂર્યમાસ નવસો પંદર મુહૂર્તપરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યેને કહેવું. આટલા મુહૂર્તાગ્રપરિમાણ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે-સૂર્યમાસનું પરિમાણ ૩૦ ૧/૩ સાડત્રીસ અહોરાત્રનું હોય છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો (૩૦ ૧/૩) × ૩૦ = ૯૦૦ + ૧૦૦ + ૧૫ = ૧૦૧૫ આ પ્રમાણે નવસો પંદર મુહૂર્ત થઈ જાય છે.

હવે સંવત્સરના સંબંધમાં ઉત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(તા એસ ણં અદ્ધા દુવાલસ-ક્કલ્લકકા આદિચ્ચે સંવચ્છરે) આ પૂર્વકથિત રાત્રિ દિવસના પરિમાણવાળા કે મુહૂર્ત પરિમાણવાળા અદ્ધા અર્થાત્ કાળનો બારથી ગુણાકાર કરે તો સૂર્ય સંબંધી સૌર સંવત્સર

દિયાઈ અવદુભાગં ચ રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંષ્તિ વણ્જા' તાવત્ ત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ અપાર્દ્ધભાગં ચ રાત્રિન્દિવસ્ય રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આરુયાત્તિતિ વદેત્, -તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ પૂર્ણાનિ એકમપાર્દ્ધભાગમ્-એકમર્દ્ધં ચેત્યર્થઃ-સાર્દ્ધત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ, અર્થાત્ સાર્દ્ધત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાગ્રેણ એતાવત્પ્રમાણેન રાત્રિન્દિવાગ્રેણૈકઃ સૂર્યમાસઃ-આદિત્યમાસઃ સૌરમાસો વા આરુયાત્તિતિ વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્યઃ કથયેત્ ॥-કથમેતાવત્ પ્રમાણં ઇતિ ચેત્તુચ્યતે-એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે સૂર્યમાસાઃ પઠિતુલ્યાઃ-૬૦ ભવન્તિ, તતો યુગસત્કાનાં ત્રિંશદધિકાષ્ટાદશશતસંખ્યકાના મહોરાત્રાણાં યદિ પઠ્યા ભાગો દ્વિયતે તદા સાર્દ્ધાત્રિંશદહોરાત્રાઃ લબ્ધા ભવન્તિ- $1\frac{1}{2} = 30 + \frac{1}{2} = 30 + \frac{1}{2}$ અત્તુપપદ્યતે સાર્દ્ધત્રિંશત્પ્રમાણેન રાત્રિન્દિવાગ્રેણૈકઃ સૌરમાસઃ પ્રપૂર્યત્તિતિ ॥ અથ મુહૂર્ત્તપ્રમાણં પૃચ્છતિ-‘તા સે ણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિંષ્તિ વણ્જા’ તાવત્ સ ખલુ કિયતા મુહૂર્ત્તગ્રેણ આરુયાત્તિતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ સઃ-પ્રથમોદિતઃ આદિત્યમાસઃ ખલુ કિયતા મુહૂર્ત્તગ્રેણ-મુહૂર્ત્તપરિમાણેન આરુયાત્તિતિ-પ્રતિપાદિત્તિ વદેત્-કથય ભગવન્ ! ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, તતો ભગવાનાહ-

ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઇસકે ઉત્તર મેં શ્રી અગવાન્ કહતે હૈં-(તા તીસં રાઈંદિયાઈ અવદુભાગં ચ રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંષ્તિ વણ્જા) તીસ અહોરાત્ર પૂરા તથા એક રાત્રિ દિવસકા આધા અર્થાત્ સાડે તીસ અહોરાત્ર વાલે રાત્રિદિવસ કે પરિમાણ સે એક સૂર્ય માસ અર્થાત્ સૌર માસ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરેં । યહ પ્રમાણ કિસ પ્રકાર સે હોતે હૈં ? સો કહતે હૈં-પાંચ વર્ષ પ્રમાણ વાલે એક યુગ મેં સાઠ ૬૦ સૂર્યમાસ હોતે હૈં એક યુગ સંબંધી અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર કે યદિ સાઠ સે ભાગ કરે તો સાડે તીસ અહોરાત્ર લબ્ધ હોતે હૈં જૈસે કિ= $1\frac{1}{2} = 30 + \frac{1}{2} = 30 \times \frac{1}{2}$ ઇસ પ્રકાર સાડેતીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ વાલા સૌર માસ પૂર્ણ હોતા હૈ ।

અવ ઇસકે મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા સેણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિંષ્તિ વણ્જા) યહ પૂર્વ કથિત આદિત્યમાસ

શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા તીસં રાઈંદિયાઈ અવદુભાગં ચ રાઈંદિયસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંષ્તિ વણ્જા) તીસ અહોરાત્ર પૂરા તથા એક રાત્રિદિવસનેા અધોભાગ અર્થાત્ સાડી તીસ અહોરાત્રવાળા રાત્રિદિવસના પરિમાણથી એક સૂર્યમાસ અર્થાત્ સૌરમાસ પ્રતિપાદિત કરેલા છે, તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આ પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમાં સાઠ ૬૦ સૂર્યમાસ હોય છે. એક યુગસંબંધી અઠારસો તીસ અહોરાત્રને બે સાઠથી ભાગ કરે તો સાડીતીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે, જેમ કે- $1\frac{1}{2} = 30 \times \frac{1}{2} = 30 + \frac{1}{2}$ આ રીતે સાડાતીસ અહોરાત્ર પ્રમાણવાળો સૌરમાસ પૂર્ણ થાય છે.

હવે આના મુહૂર્ત્તપરિમાણના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સેણં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિંષ્તિ વણ્જા) આ પહેલા કહેવામાં આવેલ આદિત્ય માસ કેટલા

‘ता णव पण्णरसमुहुत्तसए मुहुत्तगणेण आहिएत्ति वएज्जा ?’ तावत् नवपञ्चदश मुहूर्तशतानि मुहूर्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् सूर्यमासे खलु नवमुहूर्तशतानि पञ्चदशाधिकानि भवन्ति=९१५ एतत्तुल्येन मुहूर्ताग्रेण-मुहूर्तपरिमाणेन आख्यात इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः, उपदिशेत् ॥ कथमेतावता मुहूर्ताग्रेण आख्यात इति चेदुच्यते-यतोहि-सूर्यमासपरिमाणं-३०। $\frac{३}{४}$ त्रिंशद्वात्रिन्दिवानि, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य अर्द्धम्, तच्च मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यते-(३० + $\frac{३}{४}$) $\times$ ३०=९०० + $\frac{९०}{४}$ =९०० + १५=९१५ जातानि पञ्चदशाधिकानि नवशतानि मुहूर्तानामित्युपपद्यते ॥ अथ-संवत्सरविषयकमुत्तरसूत्रमाह-‘ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा आदिच्चे संवच्छरे’ तावत् एषा खलु अद्धा द्वादशकृत्वः आदित्यः संवत्सरः ॥-तावदिति पूर्ववत् एषा-पूर्वोदिता रात्रिन्दिवात्मिका मुहूर्तात्मिका वा अद्धा-अन्तरं प्रमाणमापकं द्वादशकृत्वः-द्वादशभिर्गुणनीयं तदा आदित्यः-

कितने मुहूर्तपरिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् ! आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकरके इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता णवपण्णरसमुहुत्तसए मुहुत्तगणेण आहिएत्ति वएज्जा) एक सूर्य मास नवसो पंद्रह ९१५ मुहूर्तपरिमाणवाला प्रतिपादित किया है ऐसा स्वशिष्यों को कहे । इतने मुहूर्ताग्रपरिमाण से किस प्रकार कहा है ? सो कहते हैं-सूर्यमास का परिमाण = ३० + $\frac{३}{४}$ साडेतीस अहोरात्र होता है । इसको मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणाकरे-(३० + $\frac{३}{४}$) + ३०=९०० + $\frac{९०}{४}$ =९०० + १५=९१५ तो इस प्रकार नवसो पंद्रह मुहूर्त हो जाते हैं ।

अब संवत्सरके विषय में उत्तरसूत्र कहते हैं-(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा आदिच्चे संवच्छरे) यह पूर्व कथित रात्रि दिवस परिमाणवाला या मुहूर्त परिमाणवाला अद्धा काल को बारह से गुणाकरे तो सूर्य संबंधी सौर

मुहूर्त परिमाणवाला प्रतिपादित करेला छे ? ते छे भगवन् आप छेला आ प्रभाषे श्री गौतमस्वामीना प्रश्नने सांभणीने तेना उत्तरमां श्री भगवान् छेला छे-(ता णव पण्णरस मुहुत्तसए मुहुत्तगणेण आहिएत्ति वएज्जा) ओक सूर्यमास नवसो पंद्रह मुहूर्तपरिमाणवाला प्रतिपादित करेला छे. तेम स्वशिष्येने कहेवुं. आटला मुहूर्ताग्रपरिमाण केवी रीते थाय छे ? ते भतावे छे-सूर्यमासनुं परिमाण ३० $\frac{३}{४}$ साडीतीस अहोरात्रनुं होय छे. तेना मुहूर्त करवा भाटे तीसथी गुणाकार करवा (३० $\frac{३}{४}$) $\times$ ३०=९०० + $\frac{९०}{४}$ =९०० + १५=९१५ आ प्रभाषे नवसो पंद्रह मुहूर्त थय जाय छे.

हवे संवत्सरना संबंधमां उत्तर सूत्र छेलामां आवे छे-(ता एस णं अद्धा दुवालसक्खुत्तकडा आदिच्चे संवच्छरे) आ पूर्वकथित रात्रि दिवसना परिमाणवाला के मुहूर्त परिमाणवाला अद्धा अर्थात् क्षणनो पारथी गुणाकार करे तो सूर्य संबंधी सौर संवत्सर

સૂર્યસમ્બન્ધી સૌરઃ સમ્વત્સરઃ સ્યાત્ ॥ તત્ સ્તત્સમ્બન્ધિપ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા સે ણં કેવદ્દે
રાઈંદિયગ્ગેણ આહિંસિ વણ્ણા’ તાવત્ સંખલુ કિયતા રાત્રિન્દિવાગ્ગેણ આખ્યાત્તિત્તિ
વદેત્ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ સઃ—પ્રથમોદિત આદિત્ય સંવત્સરઃ સંખલુ ઇતિ વાક્યાલક્ષ્ણે ચ
કિયતા—કિયત્પ્રમાણેન રાત્રિન્દિવાગ્ગેણ—રાત્રિન્દિવપરિમાણેન આખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિત ઇતિ
વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા તિણિ છાવદ્દે રાઈંદિયસે
રાઈંદિયગ્ગેણ આહિંસિ વણ્ણા’ તાવત્ ત્રીણિ પટ્ટપટ્ટિઃ રાત્રિન્દિવશતાનિ રાત્રિન્દિવાગ્ગેણ
આખ્યાત્તિત્તિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ પટ્ટપટ્ટિઃ—પટ્ટપટ્ટ્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ રાત્રિ-
ન્દિવાનામ્—અહોરાત્રાણા મિત્યેતાવતા રાત્રિન્દિવાગ્ગેણ—રાત્રિન્દિવપરિમાણેન આદિત્યઃ
સંવત્સર આખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્—સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેદિતિ ભગવતઃ સમુત્તરમ્,
કથમેતત્ સિદ્ધયતીતિ ચેદુચ્યતે—આદિત્યમાસપરિમાણં સંખલુ ત્રિંશદહોરાત્રાઃ, એકસ્ય ચાહો-
રાત્રસ્યાર્દ્ધમિતિ—^{૩૦}૩ સાર્દ્ધત્રિંશદહોરાત્રા ઇતિ । એતે દ્વાદશભિર્ગુણનીયાઃ, અત્રાનુપાતો યથા—

સંવત્સર હોતા હૈ । અબ્ હસ વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુ સે પૂછતે હૈં (તા
સે ણં કેવદ્દે રાઈંદિયગ્ગેણ આહિંસિ વણ્ણા) યહ પૂર્વ કથિત આદિત્યસંવત્સર
કિતને પ્રમાણવાલે રાત્રિદિવસ કે પરિમાણવાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? સો હૈ
ભગવન્ આપ કહિંસે હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર હસકે
ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં—(તા તિણિ છાવદ્દે રાઈંદિયસે રાઈંદિયગ્ગેણ
આહિંસિ વણ્ણા) ત્રીણ સો છિયાસઠ અહોરાત્ર પરિમાણવાલા આદિ-
ત્ય સંવત્સર પ્રતિપાદિત કિયા હૈ એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરેં । યહ કિસ
પ્રકાર સે સિદ્ધ હોતા હૈ ? હસકે લિયે કહતે હૈ—આદિત્યમાસકા પરિમાણ ત્રીસ
અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા આધા ૩૦૩ અર્થાત્ સાઢેત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ
કા કહા હૈ । હસકો બારહ સે ગુણાકરે । હસકા અનુપાત હસ પ્રકાર સે હૈં કિ
એક માસસે હતને અહોરાત્ર હોતે હૈં તો બારહ માસ સે કિતને અહોરાત્ર હો

થાય છે, હવે આ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે—(તા સે ણં કેવદ્દે રાઈંદિયગ્ગેણ
આહિંસિ વણ્ણા) આ પૂર્વકથિત આદિત્ય સંવત્સર કેટલા પ્રમાણવાળા રાત્રિ દિવસના પરિમાણ-
વાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના
પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા તિણિ છાવદ્દે રાઈંદિયસે રાઈં-
દિયગ્ગેણ આહિંસિ વણ્ણા) ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્ર પરિમાણવાળું આદિત્ય સંવત્સર
પ્રતિપાદિત કરેલ છે તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ?
તે ભણવા કહે છે—આદિત્ય માસનું પરિમાણ ત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રનો અર્ધો
ભાગ અર્થાત્ સાડાત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણનું કહેલ છે, તેનો બારથી ગુણાકાર કરવો. તેનો
અનુપાત આ પ્રમાણે છે કે—એક માસથી આટલા અહોરાત્ર થાય છે, તો બાર માસથી
કેટલા અહોરાત્ર થઈ શકે છે ? $(30\frac{1}{2}) \times 12 = 360\frac{1}{2} = 360 + \frac{1}{2} = 360\frac{1}{2}$ આ રીતે ત્રણસો

યથેકેન માસેન एतावन्तोऽहोरात्रा भवन्ति तदा द्वादशभि मासैः कियन्तः स्युरिति-(३०३)
 $\times 12 = 360 \times \frac{1}{2} = 360 + 6 = 366$ अहोरात्राः, इत्युपपद्यते यथोक्तम्-‘तिणि छावट्टे
 राइंदियसए’ इत्यादिकं मूलोक्तमिति । अथ मुहूर्त्तविषयकं प्रश्नसूत्रमाह-‘ता से णं केवइए
 मुहुत्तगणेणं आहिए त्ति वएज्जा ?’ तावत् स खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥
 तावदिति पूर्ववत् सः-प्रथमोदित आदित्यसम्बत्सरः कियता मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन
 आख्यातः-प्रतिपादित इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह-
 ‘ता दसमुहुत्तसहस्साइं णव आसीते मुहुत्तसए मुहुत्तगणेणं आहिए त्ति वएज्जा’ तावद् दश
 मुहूर्त्तसहस्राणि नव अशीतानि मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति
 प्राग्वत् तस्य आदित्यसंबत्सरस्य मुहूर्त्तपरिमाणं खलु दश सहस्राणि अशीत्युत्तराणि नव-
 शतानि च मुहूर्त्तानाम्-१०९८० एतत्परिमाणेन मुहूर्त्ताग्रेण-मुहूर्त्तपरिमाणेन एव आदित्य
 सम्बत्सर आख्यात इति वदेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् ॥ अत्राप्यङ्कोत्पादनप्रक्रिया यथा-
 एकस्मिन् सौरमासे मुहूर्त्तपरिमाणं पञ्चदशोत्तराणि नवशतानि-९१५ भवन्तीत्युक्तं प्राक्,

सकते हैं ? $303 + 12 = 360 \times \frac{1}{2} = 360 + 6 = 366$ तीनसो छियासठ अहोरात्र
 मिल जाते हैं । कहा भी है-(तिणि छावट्टे राइंदियसए) इत्यादि । मूलोक्त
 प्रमाण संगत हो जाता है ।

अब इसके मुहूर्त्त विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता सेणं केवइए
 मुहुत्तगणेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित आदित्यसंबत्सर कितने मुहूर्त्त
 परिमाण से प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवान् आप कहिए । इस प्रकार
 से श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न करने से इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता
 दस मुहुत्तसहस्साइं णवअसीते मुहुत्तसए मुहुत्तगणेणं आहिएत्ति वएज्जा)
 आदित्य संबत्सर का मुहूर्त्तपरिमाण दस हजार नवसो अस्सी १०९८० मुहूर्त्त
 इतने मुहूर्त्तपरिमाणवाला आदित्यसंबत्सर कहा है ऐसा स्वशिष्यों को कहे
 यहां पर भी अंकोत्पादन प्रक्रिया इस प्रकार से हैं-एक सौर मास का मुहूर्त्त
 परिमाण नवसो पंद्रह ९१५ होते हैं ऐसा पहले कहा ही है, तो यदि एक

છાસઠ અહોરાત્ર મળી નાચ છે. કહ્યું પણ છે,-(તિણિ છાવટ્ટે રાઈંદિયસર) ઇત્યાદિ મૂલોક્ત
 પ્રમાણુ સંગત થઈ નાચ છે.

હવે આના મુહૂર્તના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સે ણં કેવइए
 મુહુત્તગેણં આહિપત્તિ વएज्जा) આ પૂર્વકથિત આદિત્યસંવત્સર કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણવાળું
 પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ મને કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી
 તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા દસ મુહુત્તસહસ્સાઈં ણવ ચ તીસે મુહુત્તસए મુહુત્તગેણં
 આહિપત્તિ વएज्जा) આદિત્યસંવત્સરનું મુહૂર્તપરિમાણ દસ હજાર નવસો એંસી ૧૦૯૮૦
 મુહૂર્ત પરિમાણવાળું આદિત્યસંવત્સર કહેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. અહીંયાં પણ
 અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા આ પ્રમાણે છે-એક સૌર માસનું મુહૂર્તપરિમાણ નવસો ૫૬૨

તતો યદેકસ્મિન્નાદિત્યમાસે एतावन्तो મુહૂર્તાસ્તદા દ્વાદશમાસેષુ કિયન્તો મુહૂર્તા ભવેયુ-
રિતે ત્રૈરાશિકાનુપાતેન પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ દ્વાદશભિર્યદિર્ગુણ્યન્તે તદા-૧૧૫×
૧૨=૧૦૯૮૦ જાતાનિ મુહૂર્તાનાં દશસહસ્રાણિ આશીત્યધિકાનિ નવશતાનીતિ 'દસમુહુત્ત
સહસ્સાઈં નવ આસીતે મુહુત્તસણ મુહુત્તગ્ગેણં' इत्यादि મૂલોક્તં યથોક્તમુપપદ્યતે ॥-एवं साग्र-
मादित्यसंवत्सरविषयकं श्रुत्वा सम्प्रति युगान्तस्थितस्य सर्वान्तिमस्य अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य
प्रश्नसूत्रमारभते-‘ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्डिए मासे तीसइ २
मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिए त्ति वएज्जा ?’ ताવદેતેપાં પશ્ચાનાં
સંવત્સરાણાં પશ્ચમસ્ય અભિવર્દ્ધિતસંવત્સરસ્ય અભિવર્દ્ધિતો માસસ્ત્રિંશત્ ત્રિંશન્મુહૂર્તાગ્રેણ ગણ્ય-
માનઃ કિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ एतेपां-प्रथमो-
दितानां नाक्षत्रादि पश्चानां संवत्सराणां मध्ये पश्चमस्य-पश्चमसंख्यकस्य-युगान्तस्थितस्य
सर्वान्तिमस्य अभिवर्द्धिताख्यस्य संवत्सरस्य योऽभिवर्द्धिताख्यो मासस्त्रिंशत् त्रिंशन्मुहूर्ताग्रेण
आदित्य मास में इतने मुहूर्त होते हैं तो बारह मास में कितने मुहूर्त होते हैं ?
इसको त्रैराशिक गणितानुपात से नवसो पंद्रह को बारह से गुणाकरे तो-
११५+१२=१०९८० दस हजार नवसो अस्सी मुहूर्त हो जाते हैं । (दस मुहुत्त
सहस्साईं नव असीते मुहुत्तसए मुहुत्तगगेणं) इत्यादि प्रकार से मूलोक्त
प्रमाण हो जाता है ।

इस प्रकार समग्र आदित्यसंवत्सर के विषय में कथन सुनकर अब युग
के अन्तिम अभिवर्द्धितसंवत्सर के विषय में श्रीगौतमस्वामी श्री भगवान्
को प्रश्न करते हैं-(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्डियसंव-
च्छरस्स अभिवड्डियमासे तीसइ मुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं
आहिएत्ति वएज्जा) ये पूर्व कथित नाक्षत्रादि पांच संवत्सरो में युग के अंतका
पांचवां अभिवर्द्धितसंवत्सरका जो अभिवर्द्धितमास को तीस मुहूर्त परि-

૯૧૫ થાય છે, તેમ પહેલાં કહ્યું જ છે, તો બે એક આદિત્ય માસમાં આટલા મુહૂર્ત થાય
તો બાર માસમાં કેટલાક મુહૂર્ત થાય છે ? આને ત્રૈરાશિક ગણિતાનુપાતથી નવસો
પંદરનો બારથી ગુણાકાર કરે તો ૯૧૫×૧૨=૧૦૯૮૦ દસ હજાર નવસો એસી મુહૂર્ત
થઈ જાય છે, (દસ મુહુત્તસહસ્સાઈં નવ અસીતે મુહુત્તસણ મુહુત્તગગેણં) इत्यादि પ્રકારથી
મુલોક્ત પ્રમાણ થઈ જાય છે, આ રીતે સમગ્ર આદિત્યસંવત્સરના સંબંધમાં કથન
સાંભળીને હવે યુગના અંતિમ અભિવર્દ્ધિતસંવત્સરના સંબંધમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી શ્રી
ભગવાન્ને પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवड्डियसंवच्छरस्स
अभिवड्डियमासे तीसइमुहुत्तेणं गणिज्जमाणे केवइए राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा)
આ પૂર્વકથિત નાક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં યુગના અંતના અભિવર્દ્ધિત સંવત્સરનો જે
અભિવર્દ્ધિત માસ છે તેને ત્રીસ ત્રીસ મુહૂર્ત પરિમાણથી ગણવામાં આવે તો કેટલા રાત્રિ

—મુહૂર્તપરિમાણેન ગણ્યમાનઃ—મીયમાનઃ—માપિતઃ સન્ કિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ—રાત્રિન્દિવ-
પરિમાણેન આખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો
ભગવાનાહ—‘તા એકતીસં રાઈંદિયાઈં એગૂળતીસં ચ મુહુત્તા સત્તરસ વાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ
રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંદિ વણ્ણજ્જા’ તાવત્ એકત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ એકોનત્રિંશચમુહૂર્તીઃ સપ્ત-
દશ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્તસ્ય રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આખ્યાત ઇતિ વદેત્—તાવદિતિ પૂર્વવત્ તસ્યાભિ-
વદ્ધિતાખ્યસ્ય માસસ્ય પરિમાણં’ સ્વલુ રાત્રિન્દિવાનામેકત્રિંશત્ મુહૂર્તાનામેકોનત્રિંશચ્ચ,
એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્તદશ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ—૩૧।૨૯।^{૧૬} એતત્તુલ્યેન—રાત્રિન્દિવાગ્રેણ—
રાત્રિન્દિવપરિમાણેન આખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્—સ્વશિષ્યેભ્યઃ કથયેત્ ઇતિ ભગવતઃ
સમુત્તરમ્ ગણિતપ્રક્રિયયા પ્રદર્શયતે—યતોહિ ત્રયોદશમિશ્વાન્દ્રમાસૈ રેકોઽભિવદ્ધિતાખ્યઃ
સમ્વત્સરો ભવતિ, એકસ્ય ચ ચાન્દ્રમાસસ્ય પરિમાણમેકોનત્રિંશત્ રાત્રિન્દિવાનિ, એકસ્ય
ચ રાત્રિન્દિવસ્ય દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાશ્ચેતિ ૨૯।^{૧૬} ઇત્યુક્તં, ભાવિતં ચ અત્રૈવ સૂત્રે પ્રાક્ ।
તેનેદં ત્રયોદશમિર્ગુણ્યતે—(૨૯।^{૧૬}) × ૧૩ = ૩૭૭ + ^{૪૬} = ૩૭૭ + ૬^{૪૬} = ૩૮૩^{૪૬} ત્રયોદશ-
મિર્ગુણિતા એકોનત્રિંશત્ સપ્તસપ્તત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ ભવન્તિ, દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાશ્ચ

માણ સે ગિને તો કિતને રાત્રિ દિવસ કે પરિમાણવાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ?
સો હે ભગવન્ આપ કહિયે । હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકરકે
ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈ—(તા એકતીસં રાઈંદિયાઈં એગૂળતીસં ચ મુહુત્તા
સત્તરસ વાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંદિ વણ્ણજ્જા) ઉસ અભિ-
વદ્ધિત માસ કા મુહૂર્તપરિમાણ ઇકતીસ અહોરાત્ર તથા ઉન્તીસ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્તકા વાસઠિયા સત્રહ ભાગ ૩૧।૨૯।^{૧૬} ઇતને પ્રમાણવાલે રાત્રિ દિવસ
કે પરિમાણ સે યુક્ત પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । એસા સ્વશિષ્યોં કો કહે ।

અબ હસકી ગણિતપ્રક્રિયા દિખલાઈ જાતી હૈ—તેરહ ચાંદ્રમાસ સે એક
અભિવદ્ધિતસંવત્સર હોતા હૈ । એક ચાંદ્ર માસ કા પરિમાણ ઉન્તીસ અહોરાત્ર
તથા એક અહોરાત્રકા વાસઠિયા વાત્તીસભાગ ૨૯।^{૧૬} હોતે હૈ એસા પહેલે હસી

દિવસના પરિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહેા આ પ્રમાણે
શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા એકતીસં રાઈંદિયાઈં
એગૂળતીસં ચ મુહુત્તા સત્તરસવાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિંદિ વણ્ણજ્જા) એ
અભિવદ્ધિતમાસનું મુહૂર્તપરિમાણ એકતીસ અહોરાત્ર તથા એગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્તના વાસઠિયા સત્તર ભાગ ૩૧।૨૯।^{૧૬} આટલા પ્રમાણવાળા રાત્રિદિવસના
પરિમાણથી યુક્ત પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

હવે આની ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે તેર ચંદ્રમાસથી એક અભિવદ્ધિત
સંવત્સર થાય છે, એક ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ એગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના
વાસઠિયા બત્રીસ ભાગ ૨૯।^{૧૬} થાય છે, તેમ પહેલાં આજ સૂત્રમાં કહેલ છે, તેથી આને

ત્રયોદશભિર્ગુણિતાઃ સન્તો દ્વાપદ્ધિભાગાનાં પોઢશોત્તરાણિ ચત્વારિંશતાનિ ભવન્તિ, તાનિ ચ દ્વાપદ્ધિયા દ્વિયન્તે તદા લઘ્વાઃ પદ્મ અહોરાત્રાસ્તે ચ અહોરાત્રસ્થાને યોજ્યાસ્તદા જાતાનિ ત્ર્યશીત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ અહોરાત્રાણામ્, શેપાસ્તિષ્ઠન્તિ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપદ્ધિભાગા ઇતિ, તતો જાતમભિવદ્ધિતસમ્વત્સરપરિમાણં સ્વલ્લુ ત્ર્યશીત્યધિકાનિ ત્રીણિશતાનિ અહોરાત્રાણામ્ એકસ્ય ચ અહોરાત્રસ્ય ચતુશ્ચત્વારિંશદ્ દ્વાપદ્ધિભાગાઃ=૩૮૩^{૩૩}/_{૧૨} ઇતિ, તતોડસ્ય દ્વાદશાંશોડમ્ભિવદ્ધિતસમ્વત્સરસ્ય માસઃ સ્યાદિત્યતોડસ્ય દ્વાદશભિર્ભાગો દ્વિયતે-(૩૮૩^{૩૩}/_{૧૨})÷૧૨=(૩૧।૧^૧/_{૧૨}।^{૧૧}/_{૧૨}) અત્ર ત્રયાણામહોરાત્રશતાનાં ત્ર્યશીત્યધિકાનાં દ્વાદશભિર્ભાગો દ્વિયતે લઘ્વા એકત્રિંશદહોરાત્રાઃ, શેપાસ્તિષ્ઠન્તિ એકાદશ। તે ચ મુહૂર્ત્તકરણાર્થં ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે તથા કૃતે $\frac{11}{12} + 30 = \frac{330}{12}$ જાતાનિ દ્વાદશભાગાનાં ત્રિંશદધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ। યે ચૈકસ્ય

સૂત્ર મેં કહા હી હૈ। અતઃ ઇસકો તેરહ સે ગુણાકરે-(૨૯।^{૩૩}/_{૧૨})+૧૩=૩૭૭+^{૪૧૬}/_{૧૨}=૩૭૭÷ $\frac{416}{12}$ =૩૮૩^{૩૩}/_{૧૨} તેરહ સે ગુણાકરને સે ત્રીન સો સત્યોતર હોતે હૈ તથા વાસઠિયા બત્તીસ ભાગ કો તેરહ સે ગુણા કરને સે વાસઠિયા ચારસો સોલહ ^{૪૧૬}/_{૧૨} હોતે હૈં ઉસકા વાસઠ સે ભાગ કરે તો છ અહોરાત્ર આતા હૈં ઉસકો અહોરાત્ર કે સાથ જોડે તો ત્રીનસો તિરાસી અહોરાત્ર હોતે હૈં એવં વાસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ શેષ રહતા હૈં। ઇસ પ્રકાર અભિવદ્ધિતસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીન સો તિરાસી અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ (૩૮૩^{૩૩}/_{૧૨}) તદનન્તર વારહ અંશાત્મક અભિવદ્ધિત સંવત્સરકા વારહ માસ હોતા હૈં। અતઃ ઇસકો વારહ સે ભાગ કરે (૩૮૩^{૩૩}/_{૧૨})÷૧૨=(૩૧।૧^૧/_{૧૨}।^{૧૧}/_{૧૨}) યહાં પર ત્રીન સો તિરાસિ અહોરાત્ર કો વારહ સે ભાગ કરે તો ઇકતીસ અહોરાત્ર આતા હૈં। એવં ગ્યારહ શેષ વચતા હૈં। ઉસકો મુહૂર્ત્ત કરને કે લિયે ત્રીસ સે ગુણા કરે તો $\frac{11}{12} + 30 = \frac{330}{12}$ વારહ ભાગાત્મક ત્રીનસો ત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ હોતે હૈં। ઇસકો મુહૂર્ત્ત-કરને કે લિયે

તેરથી ગુણાકાર કરવો. (૨૯^{૩૩}/_{૧૨})×૧૩=૩૭૭× $\frac{416}{12}$ =૩૭૭×૬^{૪૧૬}/_{૧૨}=૩૮૩^{૩૩}/_{૧૨} તેરથી ગુણાકાર કરવાથી ત્રણસો સત્યોતેર થાય છે, તથા વાસઠિયા બત્તીસ ભાગ ને તેરથી ગુણવાથી વાસઠિયા ચારસો સોળ ^{૪૧૬}/_{૧૨} થાય છે તેનો વાસઠથી ભાગ કરે તો છ અહોરાત્ર થાય છે. તેને અહોરાત્રની સાથે મેળવે તો ત્રણસો ત્રાસી અહોરાત્ર થાય છે, અને વાસઠિયા ચુમાળીસ ભાગ શેષ રહે છે. આ રીતે અભિવદ્ધિતસંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસોત્રાસી અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા ચુમાલીસભાગ (૩૮૩^{૩૩}/_{૧૨}) છે તે પછી બાર અંશવાળા અભિવદ્ધિત સંવત્સરના બારમાસ થાય છે. તેથી આનો બાર થી ભાગ કરવો (૩૮૩ ^{૪૧૬}/_{૧૨}÷૧૨=(૩૧।૧^૧/_{૧૨}।^{૧૧}/_{૧૨}) અહીં ત્રણસો ત્રાસી અહોરાત્ર ને બારથી ભાગ કરે તો એકત્રીસ અહોરાત્ર આવે છે. અને ગ્યાર શેષ રહે છે. તેના મુહૂર્ત્ત કરવા માટે ત્રીસ થી ગુણાકાર કરવો $\frac{11}{12} + 30 = \frac{330}{12}$ બાર ભાગવાળા ત્રણસો ત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા

રાત્રિન્દિવસ્ય ચતુશ્ચત્વારિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગા સ્તેऽપિ ચ ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે મુહૂર્ત્તકરણાર્થમ્,
 યથા- $(\frac{88}{11}) \times 30 = \frac{1320}{11}$ જાતાનિ દ્વાપષ્ટિભાગાનાં વિંશત્યધિકાનિ ત્રયોદશ શતાનિ । તાનિ
 ચ દ્વાપષ્ટ્યા યદિ ભાગો દ્વિયતે તદા લબ્ધા એકવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ અષ્ટાદશ
 દ્વાપષ્ટિભાગાઃ- $\frac{1320}{11} = 21\frac{10}{11}$ અત્ર લબ્ધા એકવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ મુહૂર્ત્તસ્થાને ત્રિંશત્યધિકશતત્રયે
 મુહૂર્ત્તરાશૌ યોજ્યા સ્તદા જાતાનિ મુહૂર્ત્તાનાં ત્રીણિ શતાનિ એકપચ્ચાશદધિકાનિ દ્વાદશભાગાનાં
 મુહૂર્ત્તાનામિતિ $\frac{241}{11} = 29 + \frac{1}{11}$ દ્વાદશમિ ભાગો દ્વિયતે લબ્ધા એકોનત્રિંશન્મુહૂર્તાઃ, શેષાસ્તિ-
 ષ્ઠન્તિ ત્રયો દ્વાદશભાગાઃ । તે ચ દ્વાપષ્ટિભાગકરણાર્થ સર્વર્ણનપ્રક્રિયાયા દ્વાપષ્ટ્યા ગુણ્યન્તે
 $\frac{11}{11} + \frac{16}{11} = \frac{27}{11}$ ગુણનેન જાતં પડશીત્યધિકં શતમ્-૧૮૬, તત્ર ચ પ્રાગુક્તાઃ શેષી-
 ભૂતા મુહૂર્ત્તસ્યાષ્ટાદશ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે, તદા જાતે દ્વાપષ્ટિભાગાનાં દ્વે શતે ચતુરત્તરે-
 $\frac{208}{11}$ અથાયં દ્વાદશમિ ભાગો દ્વિયતે- $\frac{208}{11} = 19\frac{1}{11}$ લબ્ધાઃ મુહૂર્ત્તસ્ય સપ્તદશ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ ।
 સર્વેષાં યથાક્રમેણ ન્યાસો યથા ૩૧ । ૨૯ । $\frac{10}{11}$ એકત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ, એકોનત્રિંશન્મુહૂર્તાઃ,

તીસસે ગુણાકરે જૈસે કિ $(\frac{88}{11}) + 30 = \frac{1320}{11}$ ઇસ પ્રકાર બાસઠિયા તેરહસોવીસ
 હોતે હૈં, ઉસકો બાસઠ સે જો ભાગકરે તો ઇક્કીસ મુહૂર્ત લબ્ધ હોતે હૈં । તથા
 બાસઠિયા અઠારહ શેષ રહતા હૈ । $\frac{1320}{11} = 21\frac{10}{11}$ યહાં ઇક્કીસ મુહૂર્ત લબ્ધ હોતે હૈં
 ઉસકો ત્રીન સો તીસ મુહૂર્ત સ્થાન મેં જોડે તો બારહ ભાગ વાલે ત્રીનસૌ ઇક્કા-
 વન મુહૂર્ત હોતે હૈં $\frac{241}{11} = 29 + \frac{1}{11}$ ઇસકા બારહ સે ભાગ કરે તો ઉન્તીસ મુહૂર્ત
 લબ્ધ હોતે હૈં તથા બારહ ભાગ કા ત્રીન ભાગ શેષ રહતા હૈ । ઉસકા બાસઠ
 ભાગ કરને કેલિયે સર્વર્ણન પ્રક્રિયા સે બાસઠ સે ગુણા કરે જૈસે કિ $\frac{11}{11} + \frac{16}{11} =$
 $\frac{27}{11}$ ઇસ પ્રકાર ગુણા કરને સે એક સો છિયાસી હોતે હૈં ૧૮૬,
 ઉસમેં પ્રાગુક્ત શેષ રૂપ મુહૂર્ત કા બાસઠિયા અઠારહ કો પ્રક્ષિપ કરે તો બાસ-
 ઠિયા ભાગ કા દો સો ચાર $\frac{208}{11}$ હોતે હૈં ઇસકા બારહ સે ભાગ કરે $\frac{208}{11} = 19\frac{1}{11}$
 તો બાસઠિયા સત્રહ મુહૂર્ત લબ્ધ હોતા હૈ । ઇન સબકા યથાક્રમ ન્યાસ ઇસ

ચુંભાલીસભાગ થાય છે. આના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. જેમ કે-
 $(\frac{88}{11}) + 30 = \frac{1320}{11}$ આરીતે બાસઠિયા તેરસો વીસ થાય છે. તેનો બાસઠથી ભાગ કરે તો
 એકવીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા બાસઠિયા અઠાર શેષ રહે છે. $\frac{1320}{11} = 21\frac{10}{11}$ અહીં.
 એકવીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને ત્રણસો ત્રીસ મુહૂર્તની સાથે મેળવે તો બારભાગ
 વાળા ત્રણસો એકાવન મુહૂર્ત થાય છે. $\frac{241}{11} = 29 + \frac{1}{11}$ આને બાર થી ભાગવામાં આવે
 તો એકાવનત્રીસ મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા બાર ભાગના ત્રણ ભાગ શેષ રહે છે. તેના
 બાસઠભાગ કરવા માટે સારથુંન પ્રક્રિયાથી બાસઠથી ગુણાકાર કરવો જેમ કે-
 $\frac{11}{11} + \frac{16}{11} = \frac{27}{11}$ આરીતે ગુણાકાર કરવાથી એકસો છાશી ૧૮૬ થાય છે, તેમાં પહેલાં
 કહેલ શેષ ૩૫ મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠારને બેડે તો બાસઠિયા ભાગના બસો ચાર
 $\frac{208}{11}$ થાય છે. તેનો બારથી ભાગ કરે તો $\frac{208}{11} = 19\frac{1}{11}$ આરીતે બાસઠિયા સત્ર

एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तदश द्वापष्टिभागाः । अत उपपद्यते मूलोक्तस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणम् 'ता एकतीसइराइंदियाइं एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरसवावट्टिभागे मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' इति ॥ अथ मुहूर्त्ताग्रं पृच्छति—'ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् सः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् सः—पूर्वोदितोऽभिवर्द्धिताख्यो मासः खलु कियता मुहूर्त्ताग्रेण—मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यात इति वदेत्—कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—'ता णव एगूणसट्ठे मुहुत्तसए सत्तरसवावट्टिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् नव—एकोनपष्टिमुहूर्त्तशतानि सप्तदशद्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य मुहूर्त्ताग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् अभिवर्द्धिताख्यो मासः खलु नवैकोनपष्टिमुहूर्त्तशतानि—एकोनपष्ट्यधिकानि नव शतानि मुहूर्त्तानाम् (९५९) एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वापष्टिभागाः—^{११} एत-

प्रकार है—३१ । २९ । ^{११} इकतीस अहोरात्र उन्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग होते हैं । इस प्रकार अभिवर्द्धितसंवत्सर का मूल में कथित परिमाण हो जाता है । मूल में कहा है—(ता एकतीसइराइंदियाइं एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरस बासट्टिभागा मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) इत्यादि ।

अब इसके मुहूर्त परिमाण के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता से णं केवइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) यह पूर्व कथित अभिवर्द्धित मास कितना मुहूर्त परिमाणवाला कहा है ? सो हे भगवन् आप कहिये । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता णव एगूणसट्ठे मुहुत्तसए सत्तरस बासट्टिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) नव सो उनसठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया सत्रह भाग

મુહૂર્ત લખ્ય થાય છે. આ બધાને ક્રમનુસાર—ગયાસ આ પ્રમાણે છે—૩૧।૨૯।૧૧ એક ત્રીસ અહોરાત્ર ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તર ભાગ થાય છે. આ પ્રમાણે અભિવર્ધિતસંવત્સરનું મૂળમાં કહેલ પરિમાણ થઈ જાય છે. મૂળમાં કહ્યું છે. (તા એકતીસ રાંદિયાઈ એગૂણતીસં ચ મુહુત્તા સત્તરસવાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ રાંદિયગ્ગેણં આહિએત્તિ વએજ્જા) ઇત્યાદિ.

હવે આના મુહૂર્તપરિમાણના સંબંધ માં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સેણં કેવइए मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) આ પૂર્વકથિત અભિવર્ધિત માસ કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણ વાળો કહેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછ વાથી ઉત્તર માં શ્રી ભગવાન્ કહે છે. (તા ણવએગૂણસટ્ઠે મુહુત્તસए सत्तरसबासट्टिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) નવસો ઓગણસાઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તરભાગ વાળો કહેલ છે. અર્થાત્ આ અભિવર્ધિત માસ નવસો ઓગણસાઠ ૯૫૯ મુહૂર્ત

અથ સંવત્સરપરિભાષાં ભગવાન્ કથયતિ—‘તા એસ ણં અદ્ધા દુવાલસક્કલુત્તકઢા અભિવહ્ધિયસંવચ્છરે’ તાવત્ એપા સ્ખલુ અદ્ધા દ્વાદશકૃતા અભિવહ્ધિતસમ્વત્સરઃ ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એપા—પૂર્વોદિતા રાત્રિન્દિવાત્મિકા મુહુર્ત્તાત્મિકા વા અદ્ધા—પરિભાષારૂપેણ સિદ્ધા દ્વાદશકૃતા—દ્વાદશધા ગુણિતા—દ્વાદશભિર્ગુણિતા સતી, ગુણનફલરૂપોઽભિવહ્ધિતાખ્યઃ સમ્વત્સરો ભવતીતિ ॥ અથ સ એવ ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ—‘તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિ-
 એત્તિ વણ્ણા ?’ તાવત્ સઃ સ્ખલુ કિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ સઃ—પ્રથમોદિતોઽભિવહ્ધિતાખ્યઃ સમ્વત્સરઃ સ્ખલુ કિયતા રાત્રિન્દિવાગ્રેણ—રાત્રિન્દિવ પરિમાણેન આખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ના-
 નન્તરં ભગવાનાહ—‘તા તિણ્ણિ તેતીસે રાઈંદિયસે એકવીસં ચ મુહુત્તા અદ્ધારસવાવહ્ધિમાગે

મુહૂર્ત પરિમાણ વાલા એક અભિવહ્ધિત માસ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ।

અબ શ્રી ભગવાન્ સંવત્સરપરિભાષા કે વિષય મેં કહતે હૈં—(તા એસ ણં અદ્ધા દુવાલસક્કલુત્તકઢા અભિવહ્ધિયસંવચ્છરે) યહ પૂર્વકથિત રાત્રિદિવસ કા પરિમાણ વાલા યા મુહૂર્તપરિમાણ વાલા અદ્ધા અર્થાત્ પરિભાષા રૂપ સે સિદ્ધ કાલ વિશેષ કો બારહ સે ગુણા કરે તો ગુણનફલ જો આવે ઉતને પરિમાણવાલા અભિવહ્ધિતસંવત્સર કહા ગયા હૈ । અબ ઉસી વિષય કો શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈં—(તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિએત્તિ વણ્ણા) વહ પૂર્વ મેં કહા હુવા અભિવહ્ધિતસંવત્સર કિતને અહોરાત્ર પરિમાણ વાલા કહા ગયા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે હસ પ્રકાર સે શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પૂછને પર હસકે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(તા તિણ્ણિ તેતીસે રાઈંદિયસે એકવીસં ચ મુહુત્તા અદ્ધારસ વાવહ્ધિમાગે મુહુત્તસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિ-
 એત્તિ વણ્ણા) વહ અભિવહ્ધિતસંવત્સર તોન સો તિરાસી ૩૮૩ અહોરાત્ર

સત્તર ભાગ આટલા મુહૂર્ત પરિમાણવાળો એક અભિવહ્ધિત માસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

હવે શ્રીભગવાન્ સંવત્સરપરિભાષાના સંબંધમાં કથન કરે છે—(તા એસ ણં અદ્ધા દુવાલસક્કલુત્તકઢા અભિવહ્ધિયસંવચ્છરે) આ પૂર્વ કથિત રાત્રિદિવસના પરિમાણવાળી કે મુહૂર્ત પરિમાણવાળી અદ્ધા અર્થાત્ પરિભાષા રૂપથી સિદ્ધ કાળ વિશેષ નો બાસ્તી શુભકાર કરે તો શુભન કાળ જે આવે એટલા પરિમાણ વાળું અભિવહ્ધિત સંવત્સર કહેલ છે.

હવે એજ વિષયને શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે—(તા સે ણં કેવહ્ણે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિ-
 એત્તિ વણ્ણા) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ અભિવહ્ધિતસંવત્સર કેટલા અહોરાત્ર પરિ-
 માણવાળું કહેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહે । આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા તિણ્ણિ તેતીસે રાઈંદિયસે એકવીસં ચ મુહુત્તા અદ્ધારસવાવહ્ધિમાગે મુહુત્તસ્સ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિએત્તિવણ્ણા) આ અભિવહ્ધિત સંવ-

मुहुत्तस्स राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा' तावत् त्रीणि त्र्यशीतानि रात्रिन्दिवशतानि
एकविंशतिश्च मुहूर्त्ताः अष्टादश द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यात इति वदेत् ॥—
तावदिति प्राग्भूत् स चाभिवर्द्धितारुयः सम्बत्सरः खलु त्रीणि त्र्यशीतानि—त्र्यशीत्यधि-
कानि त्रीणि शतानि ३८३ रात्रिन्दिवानाम् । एकविंशतिश्च मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्त-
स्याष्टादश द्वापष्टिभागाः—३८३ । २१ । १६ एतत्तुल्येन रात्रिन्दिवाग्रेण—रात्रिन्दिवपरिमा-
णेनैकोऽभिवर्द्धितारुयः सम्बत्सरो भवतीति आख्यातः—प्रतिपादितः, इति वदेत्—स्व-
शिष्येभ्यः प्रतिपादयेदिति भगवत् उक्तिं समर्थयामि गणितेन यथा—यतोहि अभिवर्द्धि-
तारुयो मासः अभिवर्द्धितारुयमासस्य परिमाणम् ३१ । २९ । १६ एकत्रिंशद् अहोरात्राः,
एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तदश द्वापष्टिभागाः, एतत्तुल्येन सावयवेन
रात्रिन्दिवपरिमाणेनैकोऽभिवर्द्धितारुयो मासः प्रार्यत इत्युक्तं भावितं च प्राक् । ततोऽनु-
पातो यथा—यद्येकेनाभिवर्द्धितारुयेन मासेन एतावन्तः सावयवा अहोरात्रा लभ्यन्ते तदा
द्वादशमासात्मकस्याभिवर्द्धित संवत्सरस्य द्वादशभिर्मासैः कियन्तः सावयवा अहोरात्रा लभ्यन्ते
इति त्रैराशिकगणितेन मासोक्ता अहोरात्राः द्वादशभिर्गुण्यते (३१ । २९ । १६) × १२ =

तथा इक्कीस मुहूर्त्त एवं एक मुहूर्त्त का बासठिया इक्कीस भाग—३८३ । २१ । १६
इतना रात्रि दिवस के परिमाण वाला अभिवर्द्धित संवत्सर प्रतिपादित किया
है, ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । भगवान् के इस कथन को गणित
प्रक्रिया से समर्थन करते हैं—अभिवर्द्धित मास का अहोरात्र प्रमाण ३१ । २९ ।
१६ इक्कीस अहोरात्र एवं उन्तीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया सत्रह
भाग इतने सावयव रात्रि दिवस के परिमाण से एक अभिवर्द्धित मास होता
है ऐसा पहले कहा है । उसका अनुपात इस प्रकार से है कि—जो एक अभि-
वर्द्धित मास का इतने सावयव अहोरात्र होते हैं तो बारह मास वाले अभि-
वर्द्धितसंवत्सर का बारह मासों के कितने सावयव अहोरात्र होते हैं ? इस
को जानने के लिये त्रैराशिक गणित पद्धति से एक मास के अहोरात्र को
बारह से गुणा करे (३१ । २९ । १६) + १२ = ३७२ । ३४८ । १०४ यहाँ पर इक-

त्सर त्रिंशत्सो आशी ३८३ अहोरात्र तथा ऐकवीस मुहूर्त्त अने ऐक मुहूर्त्तना बासठिया
अदार भाग=३८३ । २१ । १६ आटला रात्रि दिवसना परिमाणवाणुं अलिबर्द्धित संवत्सर
प्रतिपादित करेव छे. ये प्रमाणे स्वशिष्येने उपदेश करेवो. भगवानना आ कथनने गणित
प्रक्रियाथी समर्थन करवामां आवे छे—अलिबर्द्धित मासनुं अहोरात्र प्रमाणे ३१ । २९ । १६ ऐकवीस
अहोरात्र अने आगणुत्रीस 'मुहूर्त्त' तथा ऐक मुहूर्त्तना बासठिया सत्तर भाग आटला
सावयव रात्रि दिवसना परिमाणथी ऐक अलिबर्द्धित मास थाय छे तेम पड़ेलां कहुं छे. तेने
अनुपात आ प्रमाणे छे के—जे ऐक अलिबर्द्धित मासना आटला सावयव अहोरात्र
थाय तो बार मासवाणा अलिबर्द्धितसंवत्सरना डेटला सावयव अहोरात्र थाय ?
ते जणुवा भाटे त्रैराशिक गणित पद्धतिथी ऐक मासना अहोरात्रने आरथी शुष्कार करेवो।

૩૭૨ । ૩૪૮ । $\frac{208}{12}$ અત્રૈકત્રિંશદહોરાત્રા દ્વાદશભિર્ગુણિતાઃ સન્તો જાતાનિ દ્વિસપ્તત્ય-
ધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ અહોરાત્રાણામ્ । એકોનત્રિંશન્મુહર્ત્તાશ્ચ દ્વાદશભિર્ગુણિતાઃ જાતાનિ-
અષ્ટ ચત્વારિંશદધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ મુહર્ત્તાનાં, સપ્તદશઢાપટ્ટિભાગાશ્ચ દ્વાદશભિર્ગુણિતાઃ
સન્તો જાતે ચતુરધિકે દ્વે શતે ઢાપટ્ટિભાગાનામેકસ્ય ચ મુહર્ત્તસ્યેતિ । તત્ચતુરધિકે દ્વે શતે
ઢાપટ્ટયા ભાગો દ્વિયતે, લબ્ધાશ્ચયઃ ૩, તે ચ મુહર્ત્તસ્થાને યોજ્યન્તે તદા-મુહર્ત્તાનામ્
એકપશ્ચાશદધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ ભવન્તિ । શેષાશ્ચ તિષ્ઠન્તિ અષ્ટાદશ ઢાપટ્ટિભાગા મુહ-
ર્ત્તસ્ય- $\frac{208}{12}=૩+1\frac{8}{3}$ । તતઃ ૩૪૮+૩=૩૫૧ મુહર્ત્તાઃ । ઇમે ચ ત્રિંશતા મુહર્ત્તે ભાગો દ્વિયતે
 $\frac{208}{3}=૧૧+૨૧$ લબ્ધા એકાદશ અહોરાત્રાઃ, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ એકવિંશતિ મુહર્ત્તાઃ । લબ્ધા અહો-
રાત્રાશ્ચૈકાદશ ૧૧ અહોરાત્રસ્થાને-દ્વિસપ્તત્યધિકે શતત્રયે યોજ્યન્તે-૩૭૨+૧૧=૩૮૩
જાતાનિ ત્ર્યશીત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ અહોરાત્રાણામ્ આગ્રે યથાક્રમેણ ન્યાસઃ ૩૮૩ ।

તોસ અહોરાત્ર કો વારહ સે ગુણા કરને સે ત્રીન સો ચહત્તર ૩૭૨ અહોરાત્ર
હોતે હૈં । તથા ઉન્તીસ મુહર્ત કો વારહ સે ગુણા કરને સે ત્રીન સો અઢતાલીસ
મુહર્ત હોતે હૈં । તથા વાસઠિયા સત્રહ કો વારહ સે ગુણા કરને સે એક મુહર્ત
કા વાસઠિયા દો સો ચાર હોતે હૈં । તત્પશ્ચાત્ દો સો ચાર કો વાસઠ સે ભાગ
કરે તો ત્રીન મુહર્ત લબ્ધ હોતે હૈં । સ્કાવન મુહર્ત કે સાથ જોડને સે ત્રીન સો
સ્કાવન મુહર્ત હોતે હૈં તથા એક મુહર્ત કા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ શેષ રહતા
હૈં । $\frac{208}{12}=૩+1\frac{8}{3}$ તત્પશ્ચાત્ ૩૪૮+૩=૩૫૧ ત્રીન સો સ્કાવન મુહર્ત હોતે હૈં ।
સ્કાવન મુહર્ત સે ભાગ કરે- $\frac{208}{3}=૧૧+૨૧$ તો ગ્યારહ અહોરાત્ર લબ્ધ
હોતા હૈં તથા સ્કાવન મુહર્ત શેષ રહતા હૈં । ગ્યારહ ૧૧ અહોરાત્ર જો લબ્ધ
હુવા હૈં સ્કાવન જો ત્રીન સો ચહત્તર અહોરાત્ર હૈં સ્કાવન સાથ યોજિત કરે
૩૭૨+૧૧=૩૮૩ તો ત્રીન સો ત્રિસી અહોરાત્ર હો જાતે હૈં । સ્કાવન ક્રમાનુ-
સાર અંકન્યાસ સ્કાવન પ્રકાર સે હૈં-૩૮૩ । ૨૧ । ૬ । સ્કાવન પ્રકાર સે અભિવર્ધિત

। ૩૭। ૨૬। ૧૧। ૧૨=૩૭૨। ૩૪૮। $\frac{208}{12}$ અહીં એકત્રીસ અહોરાત્રને બારથી ગુણવાથી ત્રણસો
બોતેર ૩૭૨ અહોરાત્ર થાય છે. તથા બોગણત્રીસ મુહર્તનો બારથી ગુણકાર કરવાથી
ત્રણસો અઠતાલીસ મુહર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા સત્રરને બારથી ગુણવાથી એક મુહર્ત
ના બાસઠિયા બસો ચાર થાય છે. તે પછી બસો ચારનો બાસઠથી ભાગકરે તો ત્રણ
મુહર્ત આવે છે. તેને મુહર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવાથી ત્રણસો એકાવન મુહર્ત થાય
છે. તથા એક મુહર્તના બાસઠિયા અઠાર ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{208}{3}=૩+1\frac{8}{3}$ તે પછી ૩૪૮
+૩=ત્રણસો એકાવન ૩૫૧ મુહર્ત થાય છે તેનો ત્રીસ મુહર્તથી ભાગ કરવામાં આવે
 $\frac{208}{3}=૧૧+૨૧$ તો અગીયાર અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા એકવીસમુહર્ત શેષ રહે છે.
અગીયાર અહોરાત્ર ને લબ્ધ થાય છે. તેને ને ત્રણસો બોતેર અહોરાત્ર છે તેની સાથે
મેળવવા ૩૭૨+૧૧=૩૮૩ તો ત્રણસોચાલીસ અહોરાત્ર થઈ બચે છે. તેનો યથાક્રમ

૨૧^{૧૬} ઇત્યુપપન્નમ્ અભિવર્દિતસંવત્સરસ્ય યથોક્તં પરિમાણં ત્ર્યશીત્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ રાત્રિન્દિવાનામ્, એકવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય અષ્ટાદશ દ્વાપદિભાગા इति । અથ મુહૂર્તસમ્બન્ધિપ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા સે નં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિંદિ વણ્જા ?’ તાવત્ સઃ સ્વલુ કિયતા મુહૂર્તગ્રેણ આખ્યાત इति વદેત્ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ સઃ—પ્રથમોદિતોઽભિવર્દિતાખ્યઃ સંવત્સરઃ સ્વલુ કિયતા મુહૂર્તગ્રેણ—મુહૂર્તપરિમાણેન આખ્યાતઃ—પ્રતિપાદિત इति વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા એકારસ મુહુત્તસહસ્સાઈ પંચ ય એકારસ મુહુત્તસે અદ્ધારસ વાવદ્દિભાગા મુહુત્તસ મુહુત્તગ્ગેણં આહિંદિ વણ્જા’ તાવદેકાદશમુહૂર્તસહસ્સાણિ પંચ ચ એકાદશમુહૂર્તશતાનિ અષ્ટાદશ દ્વાપદિભાગા મુહૂર્તસ્ય મુહૂર્તગ્રેણ આખ્યાત इति વદેત્ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ તસ્યાભિવર્દિતાખ્ય સમ્વત્સરસ્ય મુહૂર્તપરિમાણં સ્વલુ એકાદશ મુહૂર્તસહસ્સાણિ, પચ્ચેકાદશમુહૂર્તશતાનિ—એકાદશાધિકપચ્ચશતાનિ મુહૂર્તાનામર્થાત્ ૧૧૫૧૧ એકાદશાધિકપચ્ચશતોત્તરાણિ એકાદશસહસ્સાણિ મુહૂર્તાનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યાષ્ટાદશ દ્વાપદિભાગાશ્ચેતિ ૧૧૫૧૧ + ^{૧૬}૬ એતત્તુલ્યં મુહૂર્તપરિમાણં ભવતિ એકસ્મિન્ન-સંવત્સર કા યથોક્ત પરિમાણ તીન સો તિરાસી અહોરાત્ર તથા ઇક્કીસ મુહૂર્ત એવં એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ હો જાતા હૈ । અવ શ્રી ગૌતમસ્વામી મુહૂર્ત કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈ—(તા સે નં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિંદિ વણ્જા) યહ પૂર્વોક્ત અભિવર્દિતસંવત્સર કિતને મુહૂર્તપરિમાણ વાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પૂછને સે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ—(તા એકારસમુહુત્તસહસ્સાઈ પંચ ય એકારસ મુહુત્તસે અદ્ધારસ વાવદ્દિભાગા મુહુત્તસ મુહુત્તગ્ગેણં આહિંદિ વણ્જા) ડસ અભિવર્દિતસંવત્સર કા મુહૂર્ત પરિમાણ ગ્યારહ હજાર પાંચ સો ગ્યારહ ૧૧૫૧૧ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ ૧૧૫૧૧ + ^{૧૬}૬ ઇતના મુહૂર્તપરિમાણ એક અભિવર્દિતસંવત્સર કા હોતા હૈ ।

અંક-ચાસ આ પ્રમાણે છે—૩૮૩૨૧ ^{૧૬}૬ આરીતે અભિવર્ધિત સંવત્સરનું યથોક્ત પરિમાણ ત્રણસો ત્રાશી અઠારાત્ર તથા એકવીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાર ભાગ થઈ બાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી મુહૂર્તનાં સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સેનં કેવદ્દે મુહુત્તગ્ગેણં આહિંદિવણ્જા) આ પૂર્વોક્ત અભિવર્ધિતસંવત્સર કેટલા મુહૂર્તપરિમાણ વાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવા થી શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા એકારસમુહુત્તસહસ્સાઈ પંચ ય એકારસમુહુત્તસે વાવદ્દિભાગા મુહુત્તસ મુહુત્તગ્ગેણં આહિંદિ વણ્જા) એ અભિવર્ધિતસંવત્સરનું મુહૂર્તપરિમાણ અગીયાર હજાર પાંચસો અગ્યાર ૧૧૫૧૧ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાર ભાગ ૧૧૫૧૧ + ^{૧૬}૬ આટલું મુહૂર્ત પરિમાણ એક અભિવર્ધિત સંવત્સરનું થાય છે. ભગવાન્ શ્રી

૩૭૨ । ૩૪૮ । $\frac{2}{3}$ અત્રૈકત્રિંશદહોરાત્રા દ્વાદશભિર્ગુણિતાઃ સન્તો જાતાનિ દ્વિમસત્ય-
ધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ અહોરાત્રાણામ્ । एकोनत्रिंशन्मुहूर्त्ताश्च द्वादशभिर्गुणिताः जातानि-
अष्ट चत्वारिंशदधिकानि त्रीणि शतानि मुहूर्त्तानां, सप्तदशद्रापष्टिभागाश्च द्वादशभिर्गुणिताः
सन्तो जाते चतुर्गधिके द्वे शते द्वापष्टिभागानामेकस्य च मुहूर्त्तस्येति । ततश्चतुर्गधिके द्वे शते
द्वापष्ट्या भागो द्वियते, लब्धास्त्रयः ३, ते च मुहूर्त्तस्थाने योज्यन्ते तदा-मुहूर्त्तानाम्
एकपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि भवन्ति । शेपाश्च तिष्ठन्ति अष्टादश द्वापष्टिभागा मुह-
र्त्तस्य- $\frac{2}{3}=३+\frac{1}{३}$ । ततः $३४८+३=३५१$ मुहूर्त्ताः । इमे च त्रिंशता मुहूर्त्तैः भागो द्वियते
 $\frac{2}{3}=११+२१$ लब्धा एकादश अहोरात्राः, शेपास्तिष्ठन्ति एकत्रिंशति मुहूर्त्ताः । लब्धा अहो-
रात्राश्चैकादश ११ अहोरात्रस्थाने-द्विमसत્યधिके शतत्रये योज्यन्ते- $३७२+११=३८३$
जातानि त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणाम् अ० यथाक्रमेण न्यायः ३८३ ।

તીસ અહોરાત્ર કો વારહ સે ગુણા કરને સે ત્રીન સો વહત્તર ૩૭૨ અહોરાત્ર
હોતે હૈં । તથા ડગ્તીસ મુહૂર્ત કો વારહ સે ગુણા કરને સે ત્રીન સો અડતાલીસ
મુહૂર્ત હોતે હૈં । તથા વાસઠિયા સત્રહ કો વારહ સે ગુણા કરને સે એક મુહૂર્ત
કા વાસઠિયા દો સો ચાર હોતે હૈં । તત્પશ્ચાત્ દો સો ચાર કો વાસઠ સે ભાગ
કરે તો ત્રીન મુહૂર્ત લબ્ધ હોતે હૈં । ઇસકો મુહૂર્ત કે સાથ જોડને સે ત્રીન સો
ઇક્કાવન મુહૂર્ત હોતે હૈં તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ શેષ રહતા
હૈં । $\frac{2}{3}=३+\frac{1}{३}$ તત્પશ્ચાત્ $૩૪૮+૩=૩૫૧$ ત્રીન સો ઇક્કાવન મુહૂર્ત હોતે હૈં ।
ઇસકો ત્રીસ મુહૂર્ત સે ભાગ કરે- $\frac{2}{3}=११+२१$ તો ગ્યારહ અહોરાત્ર લબ્ધ
હોતા હૈં તથા ઇક્કીસ મુહૂર્ત શેષ રહતા હૈં । ગ્યારહ ૧૧ અહોરાત્ર જો લબ્ધ
હુવા હૈં ડસકો જો ત્રીન સો વહત્તર અહોરાત્ર હૈં ડસકે ભાથ યોજિત કરે
 $૩૭૨+११=૩૮૩$ તો ત્રીન સો નિરાસી અહોરાત્ર હો જાતે હૈં । ઇસકા ક્રમાનુ-
સાર અંકન્યાસ ઇસ પ્રકાર સે હૈં-૩૮૩ । ૨૧ । $\frac{1}{3}$ । ઇસ પ્રકાર સે અભિવર્દિત

(૩૧।૨૬। $\frac{1}{3}$) + ૧૨ = ૩૭૨।૩૪૮। $\frac{2}{3}$ અહીં એકત્રીસ અહોરાત્રને બારથી ગુણવાથી ત્રણસો
બોતેર ૩૭૨ અહોરાત્ર થાય છે. તથા એકાગ્રત્રીસ મુહૂર્તનો બારથી ગુણકાર કરવાથી
ત્રણસો અઠતાલીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા સત્રરને બારથી ગુણવાથી એક મુહૂર્ત
ના બાસઠિયા બસો ચાર થાય છે. તે પછી બસો ચારનો બાસઠથી ભાગકરે તો ત્રણ
મુહૂર્ત આવે છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવાથી ત્રણસો એકાવન મુહૂર્ત થાય
છે. તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાર ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{2}{3}=३+\frac{1}{३}$ તે પછી ૩૪૮
+ ૩ = ત્રણસો એકાવન ૩૫૧ મુહૂર્ત થાય છે તેનો ત્રીસ મુહૂર્તથી ભાગ કરવામાં આવે
 $\frac{2}{3}=११+२१$ તો અગીયાર અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા એકવીસમુહૂર્ત શેષ રહે છે.
અગીયાર અહોરાત્ર બે લબ્ધ થાય છે. તેને બે ત્રણસો બોતેર અહોરાત્ર છે તેની સાથે
મેળવવા ૩૭૨+૧૧=૩૮૩ તો ત્રણસોચારી અહોરાત્ર થઈ જાય છે. તેનો યથાક્રમ

૨૧^૬ ઇત્યુપપન્નમ્ અભિવર્દિતસંવત્સરસ્ય યથોક્તં પરિમાણં ત્ર્યશીત્યધિકાનિ ત્રીણિ જ્ઞતાનિ રાત્રિન્દિવાનામ્, એકવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય અષ્ટાદશ દ્વાપદિભાગા इति । અથ મુહૂર્તસમ્બન્ધિપ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા સે ણં કેવદ્દેવ મુહુત્તગ્ગેણં આહિવેત્તિ વણ્જા ?’ તાવત્ સઃ સ્વલુ ક્રિયતા મુહૂર્તગ્રેણ આશ્રયાત इति વદેત્ ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્બત્ સઃ-પ્રથમોદિતોઽભિવર્દિતાશ્રયઃ સંવત્સરઃ સ્વલુ ક્રિયતા મુહૂર્તગ્રેણ-મુહૂર્તપરિમાણેન આશ્રયાતઃ-પ્રતિપાદિત इति વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા એકારસ મુહુત્તસહસ્રાઈ પંચ ય એકારસ મુહુત્તસે અઢારસ વાવદિભાગા મુહુત્તસ મુહુત્તગ્ગેણં આહિવેત્તિ વણ્જા’ તાવદેકાદશમુહૂર્તસહસ્રાણિ પંચ ચ એકાદશમુહૂર્તજ્ઞતાનિ અષ્ટાદશ દ્વાપદિભાગા મુહૂર્તસ્ય મુહૂર્તગ્રેણ આશ્રયાત इति વદેત્ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ તસ્યાભિવર્દિતાશ્રય સમ્વત્સરસ્ય મુહૂર્તપરિમાણં સ્વલુ એકાદશ મુહૂર્તસહસ્રાણિ, પચ્ચેકાદશમુહૂર્તજ્ઞતાનિ-એકાદશાધિકપચ્ચજ્ઞતાનિ મુહૂર્તાનામર્થાત્ ૧૧૫૧૧ એકાદશાધિકપચ્ચજ્ઞતાનિ એકાદશસહસ્રાણિ મુહૂર્તાનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યાષ્ટાદશ દ્વાપદિભાગાથેતિ ૧૧૫૧૧ + ૬ એતત્તુલ્યં મુહૂર્તપરિમાણં ભવતિ એકસ્મિન્ન-સંવત્સર કા યથોક્ત પરિમાણ ત્રીણ સો તિરાસી અહોરાત્ર તથા ઇક્વીસ મુહૂર્ત એવં એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ હો જાતા હૈ । અથ શ્રી ગૌતમસ્વામી મુહૂર્ત કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા સે ણં કેવદ્દેવ મુહુત્તગ્ગેણં આહિવેત્તિ વણ્જા) યહ પૂર્વોક્ત અભિવર્દિતસંવત્સર કિતને મુહૂર્તપરિમાણ વાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પૂછને સે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા એકારસમુહુત્તસહસ્રાઈ પંચ ય એકારસ મુહુત્તસે અઢારસ વાવદિભાગા મુહુત્તસ મુહુત્તગ્ગેણં આહિવેત્તિ વણ્જા) ડસ અભિવર્દિતસંવત્સર કા મુહૂર્ત પરિમાણ ગ્યારહ હજાર પાંચ સો ગ્યારહ ૧૧૫૧૧ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ ૧૧૫૧૧ + ૬ ઇતના મુહૂર્તપરિમાણ એક અભિવર્દિતસંવત્સર કા હોતા હૈ ।

અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે-૩૮૩૨૧ ૬૬૬ આરીતે અભિવર્દિત સંવત્સરનું યથોક્ત પરિમાણ ત્રણસો ત્રાશી અહોરાત્ર તથા એક્વીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાર ભાગ થઈ બચ છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી મુહૂર્તનાં સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સે ણં કેવદ્દેવ મુહુત્તગ્ગેણં આહિવેત્તિવણ્જા) આ પૂર્વોક્ત અભિવર્દિતસંવત્સર કેટલા મુહૂર્તપરિમાણ વાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવાન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવા થી શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા એકારસમુહુત્તસહસ્રાઈ પંચ ય એકારસમુહુત્તસે વાવદિભાગા મુહુત્તસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિવેત્તિ વણ્જા) એ અભિવર્દિતસંવત્સરનું મુહૂર્તપરિમાણ અગીયાર હજાર પાંચસો અગ્યાર ૧૧૫૧૧ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાર ભાગ ૧૧૫૧૧ + ૬ આટલું મુહૂર્ત પરિમાણ એક અભિવર્દિત સંવત્સરનું થાય છે. ભગવાન્ શ્રી

ભિવર્દિતાશ્ચ સમ્વત્સરે इति भगवतोक्तमुत्तरं संवर्द्धयामि गणितेन यथा—एकस्मिन्-
 भिवर्द्धिताश्वये मासे मुहूर्तपरिमाणम् ९५९ + $\frac{1}{12}$ एकोनपष्ट्यधिकानि नवशतानि मुहूर्ताना
 मेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तदश द्वापष्टिभागा इति पूर्वमत्रैव प्रतिपादितं भावितं चेति ॥ तत
 एकस्मिन् मासे एतावन्तः सावयवा मुहूर्ता लभ्यन्ते तदा द्वादशमासात्मकस्याभिर्वर्द्धित-
 संवत्सरस्य द्वादभिर्मासैः कियन्तः सावयवा मुहूर्ताः स्युरिति त्रैराशिकानुपातेन यथोक्ता
 मुहूर्ता द्वादशभिर्गुणनीयाः— $(९५९ + \frac{1}{12}) + १२ = ११५०८ + \frac{१}{६} = ११५०८ + ३\frac{१}{३} =$
 $११५११ + \frac{१}{३}$ एकोनपष्ट्यधिकानि नवशतानि द्वादशभिर्गुणितानि जातानि एकादश
 सहस्राणि अष्टोत्तराणि पञ्चशतानि मुहूर्तानाम् । सप्तदश द्वापष्टिभागाश्च द्वादशभिर्गुणिताः
 सन्तश्चतुरस्रे द्वे शते जाते, ते च द्वापष्ट्या भागे हते लब्धास्त्रयो मुहूर्तास्ते च मुहूर्तस्थाने
 योज्यास्तदा जातानि एकादश सहस्राणि एकादशोत्तराणि पञ्चशतानि मुहूर्तानाम्, अव-
 शिष्टाः शेषाश्च तिष्ठन्ति अष्टादश द्वापष्टिभागास्तेनोपपद्यन्ते—११५११ $\frac{१}{३}$ अभिर्वर्द्धितसंव-

भगवान् के इस उत्तरवाक्य कथन को गणित प्रक्रिया से समर्थित करते हैं,
 जैसे की एक अभिर्वर्धित मास का मुहूर्तपरिमाण $९५९ + \frac{1}{12}$ नव सो उनसठ
 मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया सत्रह भाग होते हैं—यह पहले इसी
 सूत्र में प्रतिपादित किया है—तो एक मास में इतने सावयव मुहूर्त होते हैं तो
 बारह मास वाले अभिर्वर्द्धित संवत्सर के बारह मास का कितना सावयव
 मुहूर्तपरिमाण होता है ? इसको जानने के लिये त्रैराशिक पद्धति से उक्त
 मुहूर्त संख्या को बारह से गुणा करे $(९५९ + \frac{1}{12}) + १२ = ११५०८ + \frac{१}{६} = ११५०८ +$
 $३\frac{१}{३} = ११५११ + \frac{१}{३}$ नव सो उनसठ को बारह से गुणा करने से ग्यारह हजार
 पांच सो आठ मुहूर्त होता है तथा वासठिया सत्रह भाग को बारह से गुणा
 करने से दो सो चार होते हैं, उसका वासठ से भाग करने से तीन मुहूर्त
 लब्ध होता है, उसको मुहूर्त संख्या के साथ योजित करने से ग्यारह हजार

ના ઉત્તરવાક્યકથનને ગણિતપ્રક્રિયાથી સમર્થિત કરે છે-એમ કે-એક અભિવર્ધિત
 માસનું મુહૂર્ત પરિમાણ $९५९ + \frac{1}{12}$ નવસો એગણસાઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના માસ-
 ઠિયા સત્તરભાગ થાય છે. એ પહેલાં આજ સૂત્રમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તો બે એક
 માસમાં આટલા સાવયવ મુહૂર્ત થાય તો બારમાસ વાળા અભિવર્ધિત સંવત્સરના બાર
 માસના કેટલા સાવયવ મુહૂર્ત પરિમાણ થાય છે, તે બાળવા માટે ત્રૈરાશિક પદ્ધતિથી કહેલ
 મુહૂર્ત સંખ્યાનો બારથી ગુણકાર કરવો એમકે $(९५९ + \frac{1}{12}) + 12 = 11508 + \frac{1}{6} = 11508$
 $+ 3\frac{1}{3} = 11511 + \frac{1}{3}$ નવસો એગણસાઠ ને બારથી ગુણવાથી અગ્યારહબાર
 પાંચસો આઠ મુહૂર્ત થઈ બચે છે. તથા માસઠિયા સત્તર ભાગનો બારથી ગુણકાર
 કરવાથી બસોચાર થાય છે. તેનો માસઠથી ભાગ કરવાથી ત્રણ મુહૂર્ત આવે છે. તેને
 મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવાથી અગ્યાર હબાર પાંચસો અગ્યાર મુહૂર્ત થાય છે. તથા

ત્સરસ્ય પરિમાણમેકાદશસહસ્રાણિ પશ્ચશતાનિ એકાદશોત્તરાણિ મુહૂર્તાનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યાષ્ટાદશદ્વાપટ્ટિભાગા इत्युक्तं मूलसूत्रे—‘एकारसमुद्भुत्सहस्रसाहं पंच य एकारसमुद्भुत्सहस्रस ए अद्वारस बावट्टिभागे मुहुत्तसस मुहुत्तग्गेण आहिपत्ति वएज्जा’ इति ॥—अथवा अन्यथा मुहुर्त्तपरिमाणमुच्यते—यतोहि अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणं मूलं त्रीण्यहोरात्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि ३८३ अहोरात्राणाम्, एकविंशतिमुहूर्ताः २१, एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टादश द्वापट्टिभागाश्चेति=३८३।=२१। ॥ अत्रैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्ता इति त्रीण्यहोरात्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि त्रिंशता गुण्यन्ते—३८३+३०=११४९० जातानि एकादश सहस्राणि चत्वारि शतानि नवत्यधिकानि। अत्रैकविंशतिमुहूर्ताः प्रक्षिप्यन्ते ११४९०+२१=११५११ जातानि एकादश सहस्राणि पञ्चशतानि एकादशोत्तराणि मुहूर्ताना मेकस्य

પાંચ સો ગ્યારહ મુહૂર્ત હોતે હેં તથા અવશિષ્ટ બાસઠિયા અઠારહ ભાગ શેષ રહતા હે અતઃ અભિવર્ધિતસંવત્સર કા મુહૂર્તપરિમાણ ૧૧૫૧૧ ॥ ગ્યારહ હજાર પાંચ સો ગ્યારહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા અઠારહ ભાગ મૂલોક્ત પ્રમાણ હો જાતે હેં। મૂલ મેં કહા મી હે—(એકારસમુદ્ભુત્સહસ્રસાહં પંચ ય એકારસમુદ્ભુત્સહસ્રસ એઢારસ બાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિપત્તિ વણ્જા) અથવા અન્ય પ્રકાર સે મુહૂર્તપરિમાણ કહા જાતા હે—જેસે કિ અભિવર્ધિતસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીસ સો તિરાસી અહોરાત્ર તથા ઇકીસ મુહૂર્ત ૨૧, તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા અઠારહ ભાગ ૩૮૩। ૨૧। ॥ હોતે હેં। યહાં પર એક અહોરાત્ર મેં ત્રીસ મુહૂર્ત હોતે હેં તો ત્રીસ સો તિરાસી અહોરાત્ર કો ત્રીસ સે ગુણા કરે—૩૮૩+૩૦=૧૧૪૯૦ તો હસ પ્રકાર ગ્યારહ હજાર ચાર સો નવ્વે હોતે હેં। હનમેં ઇકીસ મુહૂર્ત કા પ્રક્ષેપ કરે તો ૧૧૪૯૦+૨૧=૧૧૫૧૧ ગ્યારહ હજાર પાંચ સો ગ્યારહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા અઠારહ

ખાઠી રહેલ ખાસઠિયા અઠાર ભાગ શેષ રહે છે. તેથી અભિવર્ધિત સંવત્સરનું મુહૂર્ત પરિમાણ ૧૧૫૧૧ ॥ અગ્યાર હજાર પાંચસો અગ્યાર મુહૂર્ત થાય છે. તથા એક મુહૂર્તના ખાસઠિયા અઠાર ભાગ મૂળમાં કહેલ પ્રમાણ થઈ નય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે—(એકારસ મુહુત્તપહસ્રસાહં પંચય એકારસ મુહુત્તસ એઢારસબાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ મુહુત્તગ્ગેણ આહિપત્તિ વણ્જા) અથવા બીજી રીતે મુહૂર્ત પરિમાણ કહેવામાં આવે છે. જેમકે અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્ર તથા એકવીસ મુહૂર્ત ૨૧ તથા એક મુહૂર્તના ખાસઠિયા અઠાર ભાગ ૩૮૩+૨૧ ॥ થાય છે. અહીં એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય તો ત્રણસો ત્યાશી અહોરાત્રને ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો=૩૮૩+૩૦=૧૧૪૯૦ તો આ રીતે અગ્યારહજાર ચારસો નેવું થાય છે. તેમાં એકવીસ મુહૂર્ત ઉમેરે તો ૧૧૪૯૦+૨૧=૧૧૫૧૧ અગ્યાર હજાર પાંચસો અગ્યાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના ખાસઠિયા અઠાર ભાગ આઠલા પ્રમાણવાળા મુહૂર્ત પરિમાણથી અભિવર્ધિત સંવત્સર

ચ મુહૂર્તસ્યાષ્ટાદશ દ્વાપદિભાગાશ્ચેત્યેવં પ્રમાણેન મુહૂર્તગ્રેણ ઇકોઽભિવર્દિતાશ્ચયઃ સમ્વત્સરઃ પ્રપૂર્ણો ભવતીતિ યથોક્તમુપપદ્યતે ॥ इत्येवं पञ्च संवत्सराणां परिमाणं ज्ञातमिति ॥ सू० ७२॥

एकत्र मिलिता एते पञ्चसंवत्सरा यावत्प्रमाणा रात्रिन्दिचपरिमाणेन भवन्ति तावतो निर्दिदिक्षुः प्रथमतः प्रश्नसूत्रमाह—‘ता केवइयं’ इत्यादि ॥

મૂલમ્—તા કેવઇયં તે નો જુગે રાઈંદિયગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા ? તા સત્તરસણકાળઉત્તે રાઈંદિયસણ એકૂળબોસં ચ મુહુત્તં ચ સત્તાવળે બાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ બાવટ્ટિભાગં ચ સત્તત્તટ્ટિહા છેત્તા ષળપળં ચુણિયા ભાગે રાઈંદિયગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા ? તા સે ણં કેવઇણ મુહુત્તગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા ?, તા તેપળમુહુત્તસહસ્સાઈં સત્ત ય ડળાપળે મુહુત્તસણ સત્તાવળં બાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ બાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ષળપળં ચુણિયા ભાગા મુહુત્તગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા, તા કેવઇણં તે જુગપ્પત્તે રાઈંદિયગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા ?, તા અટ્ટતીસં રાઈંદિયાઈં દસ ય મુહુત્તા ચત્તારિ ય બાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ બાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા દુવાલસચુણિયાભાગે રાઈંદિયગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા, । તા સે ણં કેવઇણ મુહુત્તગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા ?, તા એક્કારસ પળાસમુહુત્તસણ ચત્તારિ ય બાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ બાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા દુવાલસ ચુણિયાભાગે મુહુત્તગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા । તા કેવઇયં જુગે રાઈંદિયગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા ?, તા અટ્ટારસતીસે રાઈંદિયસણ રાઈંદિયગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા, તા સે ણં કેવઇણ મુહુત્તગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા ?, તા ચડપળં મુહુત્તસયાઈં મુહુત્તગ્ગેળં આહિણ્તિ વણ્જા, તા સે ણં કેવઇણ બાવટ્ટિભાગમુહુત્તગ્ગેળં આહિણ્તિ

भाग इतने प्रमाण वाले मुहूर्तपरिमाण से अभिवर्धितसंवत्सर यथोक्त परिमाण से परिपूर्ण होता है । इस प्रकार पांचों संवत्सरों का परिमाण कहा गया है ॥ सू० ७२ ॥

યથોક્ત પરિમાણથી પરિપૂર્ણ થાય છે. આ રીતે પાંચે સંવત્સરોનું પરિમાણ કહેવામાં આવેલ છે. ॥સૂ. ૭૨॥

वण्जा ? ता चउत्तीसं सयसहससाइं अट्टतीसं च वावट्टिभागमुहुत्तसए
वावट्टिभागमुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वण्जा, ॥सू० ७३॥

छाया-तावत् कियत् ते नो युगं रात्रिन्दिवाग्नेण आख्यातमिति वदेत् ? तावत् सप्त-
दश एकनवति रात्रिन्दिवशतानि एकोनविंशतिश्च मुहूर्त्तश्च सप्तपञ्चाशद् द्वापट्टिभागा मुहूर्-
त्तस्य द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिधा छित्वा पञ्च पञ्चाशच्चूर्णिकाभागा रात्रिन्दिवाग्नेण आख्यात
इति वदेत् । तावत् तत् खलु कियता मुहूर्त्ताग्नेण आख्यातमिति वदेत् ? तावत् त्रिपञ्चा-
शन्मुहूर्त्तसहस्राणि सप्त च ऊन पञ्चाशन्मुहूर्त्तशतानि सप्तपञ्चाशद् द्वापट्टिभागा मुहूर्त्तस्य
द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिधा छित्वा पञ्चपञ्चाशच्चूर्णिकाभागा मुहूर्त्ताग्नेण आख्यातमिति
वदेत् । तावत् कियता खलु ते युगोत्पत्तिः रात्रिन्दिवाग्नेण आख्याता इति वदेत् ? तावद्
अष्टात्रिंशद् रात्रिन्दिवानि दश च मुहूर्त्ताश्चत्वारश्च द्वापट्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापट्टिभागं च सप्त-
पट्टिधा छित्वा द्वादशचूर्णिकाभागा रात्रिन्दिवाग्नेण आख्यात इति वदेत्, तावत् स खलु
कियता मुहूर्त्ताग्नेण आख्यात इति वदेत् ? तावदेकादश पञ्चाशत् मुहूर्त्तशतानि चत्वारो
द्वापट्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिधा छित्वा द्वादशचूर्णिकाभागा मुहूर्त्ताग्नेण
आख्यात इति वदेत् । तावत् कियद् युगं रात्रिन्दिवाग्नेण आख्यातमिति वदेत् ? तावद्
अष्टादशत्रिंशद् रात्रिन्दिवशतानि रात्रिन्दिवाग्नेण आख्यातमिति वदेत्, तावत् स खलु
कियता मुहूर्त्ताग्नेण आख्यात इति वदेत् ? तावच्चतुःपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि नव च
मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्नेण आख्यात इति वदेत् । तावत् सः खलु कियता द्वापट्टिभागमुहु-
त्ताग्नेण आख्यात इति वदेत् ? तावच्चतुस्त्रिंशत् शतसहस्राणि अष्टात्रिंशच्च द्वापट्टिभागा
मुहूर्त्तशतानि द्वापट्टिभागमुहूर्त्ताग्नेण आख्यात इति वदेत् ॥ सू० ७३ ॥

टीका-द्विसप्ततितमे सूत्रे नाक्षत्रादि पञ्च सम्बत्सराणां नामानि तेषामहोरात्र-मुहूर्त्त-
परिमाणं च सम्यग् ज्ञात्वा सम्प्रति त्रिसप्ततितमेऽस्मिन् सूत्रे एते पञ्चसम्बत्सरा एकत्र
संमीलिता यावत्प्रमाणा भवन्ति रात्रिन्दिवपरिमाणेन तावतः सम्यग् विवृण्वन् प्रश्नोत्तर

एकत्र मिले हुवे ये पांचों संवत्सर यावत्माण वाले अहोरात्र परि-
माण वाला होता है, वह बताने के उद्देश से प्रथम प्रश्नसूत्र कहते हैं-(ता
केवइयं) इत्यादि

टीकार्थ-बहतरवें सूत्र में नाक्षत्रादि पांच संवत्सरो के नाम उनके अहो-
रात्र एवं मुहूर्त का परिमाण सम्यक् प्रकार से जानकर अब इस तिहत्तरवें
सूत्रमें ये पांचों संवत्सर इकट्ठे मिलने पर जितने रात्रि दिवस के परिमाण

अेकठा भणेदा पांचे संवत्सर यावत्प्रमाणवाणा अहोरात्र परिमाणवाणा होय छे. ते
जताववा भाटे पडेलां प्रश्नसूत्र कडेवाभां आवे छे. (ता केवइयं इत्यादि

टीकार्थ-आंतरभा सूत्रभां नाक्षत्रादि पांच संवत्सरोना नामो तेना अहोरात्र अने
मुहूर्तनुं परिमाण सारी रीते जाणीने हुवे आ तोंतरभा सूत्रभां आ पांचे संवत्सरो

સૂત્રમાહ—‘તા કેવદ્યં’ इत्यादिना । ‘ता केवद्यं ते नो जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा’ तावत् कियत् ते नो युगं रात्रिन्दिवाग्गेण आख्यातमिति वदेत् ॥—‘ता’—तावत्—भवतां कृपया भगवन् युगसंवत्सराणां पृथक् २ परिमाणं ज्ञात्वा सम्प्रति एतेषां समुदायपरिमाणं श्रोतुं मिच्छामि तावत्, अत्र नो शब्दो देशनिषेधवाचकस्तेन नो युगं—न किञ्चिदपि ऊनं युगं—पञ्चसंवत्सरैः साग्रैः सम्मिलितं सम्पूर्णं युगं कियत्—किं प्रमाणं भवतीति ते—त्वया भगवन् ! रात्रिन्दिवाग्गेण—रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्यातम्—प्रतिपादितमिति वदेत्—कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता सत्तरस एकाणउत्ते राइंदियसए एगूणवीसं च मुहुत्तं च सत्तावण्णे वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपणं चुण्णिआभागे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा’ तावत् सप्तदश एकवतिः रात्रिन्दिवशतानि एकोनविंशतिश्च मुहुर्त्ताश्च सप्तपञ्चाशद् द्वापट्ठिभागाः मुहुर्त्तस्य द्वापट्ठिभागं च सप्तपट्ठिधा छित्वा पञ्च पञ्चाशच्चूर्णिका भागा रात्रिन्दिवाग्गेण आख्यातमिति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् नो युगं—न किञ्चिदपि ऊनं युगं—सम्पूर्णयुगपरिमाणं खलु सप्तदश एकवतिः रात्रिन्दिवशतानि—एकवत्यधिकसप्तदशरात्रिन्दिवशतानि—१७९१ तत्रैतत्तुल्यं

वाले होते हैं, उनको सम्यक् प्रकार से वर्णन करते हुए प्रश्नोत्तरसूत्र कहते हैं (ता केवद्यं ते नो जुगे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) श्रीगौतमस्वामी कहते हैं कि (ता) हे भगवन् आप की कृपा से युगसंवत्सरो का पृथक् पृथक् परिमाण जाना अब इन पांचों संवत्सरो के समुदाय का परिमाण जानना चाहता हूं, इस में कुछ भी न्यून नहीं अर्थात् समस्त पांचों संवत्सरो का मिलित संपूर्ण युग कितना रात्रि दिवस के प्रमाणवाला कहा है ? वह हे भगवन् आप कहिये । इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता सत्तरस एकाणउत्ते राइंदियसए एगूणवीसं च मुहुत्तं च सत्तावण्णे वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपणं चुण्णिआभागे राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) (नो युगं) संपूर्ण

એકઠા ભગવાથી બેટલા રાત્રિદિવસના પરિમાણવાળા થાય છે, તેનું યથોચિત રીતે વર્ણન કરતાં પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહે છે—(તા કેવદ્યં તે નો જુગે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિયેત્તિ વએજ્જા) શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે કે—હે ભગવન્ ! આપની કૃપાથી યુગસંવત્સરોનું અલગ અલગ પરિમાણ જાણવામાં આવ્યું, હવે આ પાંચે સંવત્સરોના સમુદાયરૂપ યુગનું પરિમાણ જાણવા ઇચ્છું છું. તેમાં કંઈ પણ ન્યૂનતા ન રહે અર્થાત્ સઘળા પાંચે સંવત્સરોથી મળેલ સંપૂર્ણ યુગ કેટલા રાત્રિદિવસના પરિમાણવાળો કહેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહેા, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા સત્તરસ એકાણઉત્તે રાઈંદિયસએ એગૂણવીસં ચ મુહુત્તં ચ સત્તાવણ્ણે વાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા હેત્તા પણપણં ચુણ્ણિઆભાગે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિયેત્તિ વએજ્જા)

रात्रिन्दिवानां भवति, तथा च एकानविंशतिश्च-१९. मुहुर्ना भवन्ति, एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वापष्टिभागा भवन्ति-२०। एकं च द्वापष्टिभागं सप्तपष्टिधा छित्त्वा-सप्तपष्ट्या विभज्य तस्य च पञ्चपञ्चाशत् चूर्णिताभागाः-२१ अर्थात् सम्पूर्णस्यैकस्य युगस्य साव-यवपरिमाणं खलु-१७९१।१९।६६-१६६६ एतच्चुल्येन सावयवेन रात्रिन्दिवपरिमाणेन संपूर्णमेकं युगं परिपूर्णं भवतीति भगवतः सोपपत्तिकं कथनं तावद् गणितप्रक्रियया दर्श-यामि-यतोहि-सम्पूर्णं युगं नाक्षत्रादि पञ्चसंवत्सरपरिमाणतः सम्पद्यते इत्युक्तं प्राक् तेन नाक्षत्रादि पञ्चानां संवत्सराणां मेकत्र मिलनेन यथावतं युगपरिमाणं समुत्पद्यते, इत्यनया युवत्या तेषामेव नाक्षत्रादि पञ्चानां संवत्सराणां पृथक् पृथक् परिमाणं संकलनीयमिति पूर्व-सूत्रे तेषां परिमाणं परिभाषितं वर्त्तते-यथा प्रथमस्य नाक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं खलु सप्त-विंशत्यधिकानि त्रीणि शताणि-३२७ रात्रिन्दिवानाम्, एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एक-पञ्चाशत् सप्तपष्टिभागाः-२२ अर्थात् नाक्षत्रसंवत्सरपरिमाणम्-३२७ + २२ ततो द्वितीयस्य

युग का परिमाण सत्रह सौ हक्काणवें १७९१ अहोरात्र तथा उन्नीस मुहूर्त एवं एकमुहूर्त का वासठिया सतावन भाग $\frac{49}{17}$ होता है। तथा वासठिया एक भाग का सड़सठ भाग करके उसका पचपन चूर्णिका भाग $\frac{44}{17+17}$ अर्थात् संपूर्ण एक युग का सावयव परिमाण=१७९१।१९। $\frac{44}{17+17}$ इतना सावयव अहोरात्र परिमाण से संपूर्ण एक युग का परिमाण होता है। श्री भगवान के सोपपत्तिक कथन को गणितप्रक्रिया से दिखलाते हैं—जैसे कि—संपूर्ण युग नाक्षत्रादि पांच संवत्सरो के परिमाण से संपन्न होता है, इसप्रकार पहले कहा ही है। अतः नाक्षत्रादि पांचों संवत्सरो का परिमाण को एकत्र करने से यथोक्त युग का परिमाण हो ही जायगा, इसप्रकार की इस युक्ति से उन नाक्षत्रादि पांचों संवत्सरो का पृथक् पृथक् परिमाण का संकलन करलेना चाहिये। पूर्वसूत्र में उनका परिमाण कह ही दिया है। जैसे कि—पहला नाक्षत्रसंवत्सर का परि-

(નો યુગ) સંપૂર્ણ યુગનું પરિમાણ સત્તરસો એકાણુ ૧૭૯૧, અહોરાત્ર તથા ઓગણીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સત્તાવન ભાગ ફેર થાય છે તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના પંચાવન ચૂણિકા ભાગ ફરફેર અર્થાત એક યુગનું સાતયવ પરિમાણ ૧૭૯૧૧૬૧૬૧૬૧૬૧૬ આટલા સાવયવ અહોરાત્ર પરિમાણથી સંપૂર્ણ એક યુગનું પરિમાણ થાય છે. શ્રીભગવાનના સોપપત્તિક કથનનું સમર્થન ગણિત પ્રક્રિયાથી બતાવેછે-જેમકે-સંપૂર્ણ યુગ નક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોના પરિમાણથી સંપન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલા કહેવામાં આવેલજ છે. તેથી નક્ષત્રાદિ પાંચે સંવત્સરનું પરિમાણ મેળવાથી યથોક્ત રીતે યુગનું પરિમાણ થઈ જાય છે. આ રીતની આ યુક્તિથી જો નાક્ષત્રાદિ પાંચે સંવત્સરોના અલગ અલગ પરિમાણને મેળવી લેવું જોઈએ. પૂર્વસૂત્રમાં તેમનું પરિમાણ કહેલજ છે. જેમકે-પહેલા નાક્ષત્રસંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો સત્યાવીસ ૩૨૭ અહોરાત્ર

સં ૫૫

ચાન્દ્રસંવત્સરસ્ય પરિમાણં ચતુઃ પચાશદધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ રાત્રિન્દિવાનામ્, એકસ્ય ચ રાત્રિન્દિવસ્ય દ્વાદશ દ્વાપટ્ટિભાગા इत्येवं चान्द्रसंवत्सरस्य परिमाणं— $354 + \frac{1}{4}$ (२) । ततस्तृतीयस्य ऋतु सम्यक्स्य परमाणं तत्रैव—पष्ट्यधिकानि त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि— 360 —रात्रिन्दिवतुल्यं ऋतु संवत्सरस्य परिमाणम्— 360 —(३) । ततश्चतुर्थस्य सौर (सूर्य) संवत्सरस्य परिमाणं षट् पष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि— 366 रात्रिन्दिवानाम् (४) । ततः पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणं खलु त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि त्र्यशीत्यधिकानि— 363 रात्रिन्दिवानाम्, एकविंशतिश्च— 21 मुहूर्त्ताः । एकस्य च मुहूर्त्तस्य अष्टादश द्वापट्टि-भागः $\frac{1}{16}$ अर्थात् $363 + \frac{1}{16}$ । $21 + \frac{1}{16}$ इत्येवंभूतमभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणमिति (५) । अत एतेषां पञ्चसंवत्सरपरिमाणानां मेकत्र मेकनार्थम् यथाक्रमेण न्यामो विधेय इति तथा क्रियते यथा—

माण तीनસો સતાર્હસ ૩૨૭ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા સડસઠિયા એકાવન ભાગ $\frac{1}{16}$ (૧) અર્થાત્ નાક્ષત્ર સંવત્સર કા પરિમાણ $327 + \frac{1}{16}$ કહા ગયા હૈ । દૂસરા ચાંદ્રસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીનસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક રાત્રિ દિવસ કા વાસઠિયા ચારહ ભાગ હસપ્રકાર સે ચાંદ્રસંવત્સર કા પરિમાણ— $354 + \frac{1}{4}$ (૨) ત્રીસરા ઋતુસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીનસો સાઠ રાત્રિ 360 । પરિમાણવાલા કહા હૈ (૩) તથા ચૌથા સૌર (સૂર્ય) સંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીનસો છિયાસઠ અહોરાત્ર 366 । પ્રમાણ કા કહા હૈ (૪) પાંચવેં અભિવર્ધિતસંવત્સર કા પરિમાણ ત્રીનસો તિરાસી અહોરાત્ર 363 તથા ફકીસ મુહૂર્ત 21 । એવં એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ $\frac{1}{16}$ અર્થાત્ $363 + \frac{1}{16}$ હસપ્રકાર પાંચવેં અભિવર્ધિતસંવત્સર કા પરિમાણ કહા ગયા હૈ (૫) અતઃ ઇન પાંચોં સંવત્સરોં કે પરિમાણ કો એક સાથ જોડને કે લિયે યથા-ક્રમ અંક ન્યાસ કરતે હૈ—

તથા એક અહોરાત્રના સડસઠિયા એકાવન ભાગ $\frac{1}{16}$ અર્થાત્ નાક્ષત્રસંવત્સરનું પરિમાણ $327 + \frac{1}{16}$ કહેલ છે. (૧) બીજા ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક રાત્રિદિવસના વાસઠિયા બાર ભાગ આ રીતે ચાંદ્રસંવત્સરનું પરિમાણ $354 + \frac{1}{4}$ (૨) ત્રીજા ઋતુ સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસોસાઠ રાત્રિદિવસ ૩૬૦ના પરિમાણવાળું કહેલ છે. (૩) ચોથા સૌર (સૂર્ય) સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો છાસઠ અહોરાત્ર ૩૬૬ પ્રમાણનું કહેલ છે. (૪) પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ ત્રણસો ત્રાશી ૩૬૩ અહોરાત્ર તથા એકવીસ મુહૂર્ત ૨૧ અને એક મુહૂર્તના વાસઠિયા અઠાર ભાગ $\frac{1}{16}$ અર્થાત્ ૩૬૩ + $\frac{1}{16}$ આ રીતે પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરનું પરિમાણ કહેવામાં આવેલ છે (૫) આ પાંચ સંવત્સરોના પરિમાણને એક સાથે મેળવીને બતાવવા માટે યથાક્રમ અંકન્યાસ કરવામાં આવે છે.

(૧) નાક્ષત્રસમ્વત્સરપરિમાણમ્	- ૩૨૭ ૧૬ ૦૦
(૨) ચાન્દ્રસંવત્સરપરિમાણમ્	- ૩૫૪ ૧૬ ૦૦
(૩) ઋતુસંવત્સરપરિમાણમ્	- ૩૬૦ ૦૦ ૦૦
(૪) સૂર્યસમ્વત્સરપરિમાણમ્	- ૩૬૬ ૦૦ ૦૦
(૫) અભિવર્દિતસમ્વત્સરપરિમાણમ્	- ૩૮૩ ૨૧ ૧૬
૧૭૯૦ સાવયવાનિ રાત્રિન્દિવાનિ ।	

જાતાનિ સમ્પૂર્ણાનાં રાત્રિન્દિવાનાં નવત્યધિકાનિ સપ્તદશશતાનિ । તત્તથ સાવયવાના-
મહ્કાનાં યોગે કૃત્તવ્યે સતિ પ્રથમં યે ચ એકપશ્ચાશત્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ રાત્રિન્દિવસ્ય તે ચ
મુહૂર્તકરણાર્થં ત્રિશતા ગુણ્યન્તે $\frac{1}{16} \times 30 = \frac{30}{16}$ જાતાનિ સપ્તપટ્ટિભાગાનાં ત્રિશદધિકાનિ પશ્ચ-
દશશતાનિ, તાનિ ચ સપ્તપટ્ટયા દ્વિચન્તે $-\frac{30}{16} = 22 + \frac{14}{16}$ લઘ્વા દ્વાવિંશતિર્મુહૂર્તાઃ, એકસ્ય
ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્ પશ્ચાશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા इति । તત્ત एते દ્વાવિંશતિર્મુહૂર્તા, અભિવર્દિત-
સંવત્સરસ્ય એકવિંશતી મુહૂર્તેષુ યોજ્યાઃ $= 21 + 22 = 43$ જાતાસ્તિ ચત્વારિન્મુહૂર્તાઃ । અત્ર

(૧) નાક્ષત્રસંવત્સર કા પરિમાણ-	૩૨૭ ૧૬ ૦૦
(૨) ચાન્દ્રસંવત્સર કા પરિમાણ-	૩૫૪ ૧૬ ૦૦
(૩) ઋતુ સંવત્સર કા પરિમાણ-	૩૬૦ ૦૦ ૦૦
(૪) સૂર્યસંવત્સર કા પરિમાણ-	૩૬૬ ૦૦ ૦૦
(૫) અભિવર્દિતસંવત્સર કા પરિમાણ-	૩૮૩ ૨૧ ૧૬

૧૭૯૦ | સાવયવ અહોરાત્ર

इसप्रकार संपूर्ण अहोरात्र सत्रहसो नब्बे होते हैं, तत्पश्चात् सावयव
अंको का योग करे तो पहला जो सडसठिया इकावन अहोरात्र का भाग है,
उनका मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे $\frac{1}{16} + 30 = 16 \frac{14}{16}$ सडसठिया
पंद्रहसो तीस होते हैं, उन को सडसठ से भाग करे $-\frac{14}{16} = 22 + \frac{14}{16}$ तो बावीस
मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का सडसठिया छप्पन भाग आता है । इन बाईस

(૧) નાક્ષત્રસંવત્સરનું પરિમાણ=૩૨૭   ૧૬   ૦૦
(૨) ચાન્દ્રસંવત્સરનું પરિમાણ=૩૫૪   ૧૬   ૦૦
(૩) ઋતુ સંવત્સરનું પરિમાણ=૩૬૦   ૦૦   ૦૦
(૪) સૂર્યસંવત્સરનું પરિમાણ=૩૬૬   ૦૦   ૦૦
(૫) અભિવર્દિતસંવત્સરનું પરિમાણ=૩૮૩   ૨૧   ૧૬

આ રીતે સંપૂર્ણ અહોરાત્ર સત્તરસોનેવું થાય છે. તે પછી સાવયવ અકોનો યોગ કરવામાં
આવે તો પહેલું જે સડસઠિયા એકાવન અહોરાત્ર છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી
ગુણાકાર કરવો $\frac{1}{16} + 30 = 16 \frac{14}{16}$ આ રીતે સડસઠિયા પંદરસો ત્રીસ થાય છે. તેને
સડસઠથી ભાગ કરે તો $-\frac{14}{16} = 22 + \frac{14}{16}$ બાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયા
છપ્પન ભાગ આવે છે. આ બાવીસ મુહૂર્તોને અભિવર્દિત સંવત્સરના એકવીસ મુહૂર્તોની

ત્રિંશતા મુહૂર્તૈરેકોઽહોરાત્રો ભવતીતિ નિયમદર્શનાત્ સ ચૈકોઽહોરાત્રઃ પૂર્વસંકલિતેષુ નવત્ય-
ધિકસપ્તદશશતપરિમિતેષુ ૧૭૦૦ અહોરાત્રેષુ પ્રક્ષિપ્યતે ૧૭૦૦ + ૧ = ૧૭૦૧ જાતાન્યહો-
રાત્રાણાં સપ્તદશ શતાનિ એકનવત્યધિકાનિ, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ ત્રયોદશમુહૂર્તાઃ - $\frac{૧૩}{૨૦}$ - ૧ અહોરાત્ર
+ ૧૩ મુહૂર્તા ઇતિ । તતો યે ચ ચાન્દ્રસમ્વત્સરે દ્વાદશ દ્વાપદિભાગા અહોરાત્રસ્ય તેઽપિ
મુહૂર્તકરણાર્થં ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે $\frac{૧૩}{૨૦} = ૩૦ = \frac{૩૬૦}{૧૨} = ૫ + \frac{૬}{૨}$ પ્રથમં ત્રિંશતા ગુણનેન જાતં ગુણનફલં
દ્વાપદિભાગાનાં પદ્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ, દ્વાપદ્યા ચ ભાગે હતે લઘ્વાઃ પચ્ચમુહૂર્તાઃ
એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પચ્ચાશદ્ દ્વાપદિભાગાઃ । તે ચ લઘ્વાઃ પચ્ચમુહૂર્તાઃ પૂર્વાવશિષ્ટેષુ ત્રયો-
દશસુ મુહૂર્તેષુ પ્રક્ષિપ્યન્તે - ૧૩ + ૫ = ૧૮ જાતા અઘ્રાદશ મુહૂર્તાઃ । શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પચ્ચાશદ્
દ્વાપદિભાગાઃ $\frac{૬}{૨}$ મુહૂર્તસ્ય । યે ચ પૂર્વ પદ્ પચ્ચાશત્ સપ્તપદિભાગા મુહૂર્તસ્ય $\frac{૬}{૨}$ તેઽપિ ત્રૈરા-

મુહૂર્તોં કો અભિવર્ધિતસંવત્સર કે ઇકીસ મુહૂર્તોં કે સાથ મિલાવે - ૨૧ + ૨૨ =
૪૩ તો ઇસપ્રકાર ત્રયાલીસ મુહૂર્ત હોતે હૈં, અબ તીસ મુહૂર્ત સે એક અહોરાત્ર
હોતા હૈ, ઇસ નિયમાનુસાર ડસ એક અહોરાત્ર કો પૂર્વ કહે હુવે સત્રહસો
નવ્વે ૧૦૯૦ અહોરાત્ર કે સાથ જોડે તો ૧૭૦૦ + ૧ = ૧૭૦૧ સત્રહસો ઇકાળવે
અહોરાત્ર હોતે હૈં । તથા તેરહ મુહૂર્ત શેષ રહતા હૈ - $\frac{૧૩}{૨} = ૧$ અહોરાત્ર + ૧૩
મુહૂર્ત । તત્પશ્ચાત્ જો ચાંદ્ર સંવત્સર કા વાસઠિયા વારહ ભાગ અહોરાત્ર
સંબંધી હૈ, ડનકા મુહૂર્ત કરને કે લિયે તીસ સે ગુણા કરે $\frac{૧૩}{૨} + ૩૦ = \frac{૩૬૦}{૧૨} = ૫ + \frac{૬}{૨}$
પ્રથમ તીસ સે ગુણા કરને સે ગુણન ફલ વાસઠિયા તીનસો સાઠ હોતે હૈં ડસ
કા વાસઠ સે ભાગ કરને સે પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પચાસ
ભાગ હોતા હૈ । યે જો પાંચ મુહૂર્ત આયે હૈ ડસકો પહેલે કે અવશેષ જો તેરહ
મુહૂર્ત હૈ ડસકે સાથ જોડે - ૧૩ + ૫ = ૧૮ તો અઠારહ મુહૂર્ત હોતે હૈં । તથા એક
મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પચાસ ભાગ શેષ વચતા હૈ $\frac{૬}{૨}$ । પ્રથમ જો એક મુહૂર્ત કા
સઢસઠિયા છપ્પન ભાગ $\frac{૬}{૨}$ હૈ, ડનકા ત્રૈરાશિક પદ્ધતિ સે વાસઠ ભાગ કરે

સાથે મેળવે = ૨૧ × ૨૨ = ૪૩ તો આ રીતે તેંતાલીસ મુહૂર્ત થાય છે. હવે ત્રીસ મુહૂર્તથી
એક અહોરાત્ર થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે એ એક અહોરાત્રને પહેલાં કહેલ સત્તરસો
નેવું ૧૭૬૦ અહોરાત્રની સાથે મેળવે તો ૧૭૬૦ ÷ ૧ = ૧૭૬૧ સત્તરસો એકાણુ અહોરાત્ર
થાય છે. તથા તેર મુહૂર્ત શેષ રહે છે. $\frac{૧૩}{૨} = ૧$ અહોરાત્ર + ૧૩ મુહૂર્ત તે પછી ચાંદ્ર
સંવત્સરના જે અહોરાત્ર સંબંધી વાસઠિયા બાર ભાગ છે તેના મુહૂર્ત કરવા માટે
ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૧૩}{૨} + ૩૦ = \frac{૩૬૦}{૧૨} = ૫ + \frac{૬}{૨}$ પહેલાં ત્રીસથી ગુણવાથી ગુણનફલ વાસઠિયા
ત્રણસો સાઠ થાય છે. તેનો વાસઠથી ભાગ કરવાથી પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
વાસઠિયા પચાસ ભાગ થાય છે, જે આ પાંચ મુહૂર્ત આવેલ છે તેને પહેલાના બાકી
જે તેર મુહૂર્ત રહ્યા છે. તેની સાથે મેળવવા = ૧૩ + ૫ = ૧૮ જેથી અઠાર મુહૂર્ત થાય છે.
તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પચાસ ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{૬}{૨}$ પહેલાના જે એક મુહૂર્તના

શિકેન દ્વાપટ્ટિભાગાઃ ક્રિયન્તે યથા—યદિ સપ્તપટ્ટ્યા દ્વાપટ્ટિભાગા લભ્યન્તે તદા પદ્ પચ્ચા-
શતા સપ્તપટ્ટિભાગૈઃ ક્રિયન્તો દ્વાપટ્ટિભાગા લભ્યન્તે ઇતિ ત્રૈરાશિકસ્થાપનાય યથા $\frac{16}{16} \times \frac{16}{16} =$
 $\frac{256}{256}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના મધ્યરાશેગુણનં, જાતાનિ ચતુર્વિંશચ્છતાનિ ટ્રાસપ્ત્યધિકાનિ
૩૪૭૨ એતેષામાદિરાશિના સપ્તપટ્ટ્યા ભાગો દ્વિયતે યથા— $\frac{256}{16 \times 16} = \frac{16}{16}$ લબ્ધ્યા એકપચ્ચા-
શદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ । તે ચ પ્રાગુક્તેષુ પચ્ચાશતિ દ્વાપટ્ટિભાગેષુ અન્તઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે $\frac{16}{16} + \frac{16}{16} = \frac{32}{16}$
જાતમેકોત્તરશતં દ્વાપટ્ટિભાગાનામ્— $\frac{32}{16}$ એતન્મધ્યે અભિવર્ધિતસંવત્સરસત્કા ઉપરિતના અષ્ટા-
દશ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે— $\frac{32}{16} + \frac{16}{16} = \frac{48}{16}$ જાતમ્ એકોનવિંશત્યધિકં શતં દ્વાપટ્ટિભાગા-
નામ્ । એતેષાં દ્વાપટ્ટ્યા ભાગો દ્વિયતે $\frac{48}{16 \times 16} = 1 + \frac{16}{16 \times 16}$ લબ્ધ્ય એકો મુહૂર્તઃ સ ચ પૂર્વોક્તેષુ
સંગૃહીતેષુ અષ્ટાદશ મુહૂર્તેષુ પ્રક્ષેપ્યઃ $16 + 1 = 17$ જાતા એકોનવિંશતિ મુહૂર્તઃ । શેષા-
સ્તિષ્ઠન્તિ સપ્તપચ્ચાશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાનાં સપ્તપટ્ટિભાગા ઇતિ । તતો યથાક્રમેણ સર્વેષાં ન્યાસઃ

જૈસે કિ—જો સડસઠ સે વાસઠ ભાગ લબ્ધ હો તો સડસઠિયા છપ્પન ભાગ
સે કિતને વાસઠિયા ભાગ લબ્ધ હો સકતે હૈં ? ઇસકિ ત્રૈરાશિક સ્થાપના ઇસ
પ્રકાર સે હૈં— $\frac{16 + 16}{16 \times 16} = \frac{32}{256}$ યહાં અન્ત્ય રાશિ સે મધ્ય રાશિ કા ગુણા કરેને સે
ચોતીસસૌ વહત્તર ૩૪૭૨ હોતે હૈં । ઇનકા પ્રથમ કો રાશિ જો સડસઠ હૈ
ઇસસે ભાગ કરે, જૈસે કિ $\frac{32}{16 \times 16} = \frac{16}{16 \times 16}$ ઇસપ્રકાર વાસઠિયા ઇક્કાવન ભાગ
લબ્ધ હોતે હૈં । ઇનકો પૂર્વકથિત વાસઠિયા પચાસ ભાગ મેં પ્રક્ષિપ્ત કરે $\frac{16}{16} +$
 $\frac{16}{16} = \frac{32}{16}$ તો ઇસપ્રકાર વાસઠિયા એકસો એક ભાગ હોતે હૈં $\frac{32}{16}$ । ઇનમેં અભિ-
વર્ધિતસંવત્સર કા ડપર કહા હુવા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ કો જોડે— $\frac{32}{16} +$
 $\frac{16}{16} = \frac{48}{16}$ તો ઇસપ્રકાર વાસઠિયા એકસો ડત્રીસ ભાગ હોતે હૈં । ઇસ સંખ્યા કા
વાસઠ સે ભાગ કરે $\frac{48}{16 \times 16} = 1 + \frac{16}{16 \times 16}$ તો એક મુહૂર્ત લબ્ધ હોતા હૈ, ડસકો
પૂર્વોક્ત અઠારહ મુહૂર્ત હૈ ડસકે સાથ જોડે તો $16 + 1 = 17$ ડત્રીસ મુહૂર્ત

સડસઠિયા છપ્પન ભાગ છે $\frac{32}{16}$ તેના ત્રૈરાશિક પદ્ધતિથી બાસઠ ભાગ કરે જેમકે બે
સડસઠથી બાસઠ ભાગ લબ્ધ થાય તો સડસઠિયા છપ્પન ભાગથી કેટલા બાસઠિયા ભાગ
લબ્ધ થઈ શકે ? આ માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના આ રીતે છે.— $16 + 16 = \frac{32}{16 \times 16}$ અહીં
અન્ત્ય રાશિથી મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરવાથી ચોત્રીસસો બોતેર ૩૪૭૨ થાય છે. તેના
પહેલાંની સંખ્યા બે સડસઠ છે તેનાથી ભાગ કરવો જેમકે— $\frac{32}{16 \times 16} = \frac{16}{16 \times 16}$ આ રીતે
બાસઠિયા એકાવન ભાગ લબ્ધ થાય છે. તેને પહેલાં કહેલ બાસઠિયા પચાસ ભાગની
સાથે મેળવવાથી $\frac{16}{16} + \frac{16}{16} = \frac{32}{16}$ આ રીતે બાસઠિયા એકસો એક ભાગ થાય છે. $\frac{32}{16}$
આમાં અભિવર્ધિતસંવત્સરના ડપર કહેલ બાસઠિયા અઠાર ભાગને મેળવવા— $\frac{32}{16} + \frac{16}{16} =$
 $\frac{48}{16}$ થી આ રીતે બાસઠિયા એકસો બોગણીસ ભાગ થાય છે. આ સંખ્યાનો બાસઠથી
ભાગ કરવો $\frac{48}{16 \times 16} = 1 + \frac{16}{16 \times 16}$ જેથી એક મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને પૂર્વ કથિત અઠાર
મુહૂર્ત છે તેની સાથે મેળવવામાં આવે તો $16 + 1 = 17$ બોગણીસ મુહૂર્ત થાય છે.

૭૯૧ | ૧૯ | $\frac{૫૭}{૬૨+૬૭} = ૧૭૯૧ | ૧૯ | \frac{૫૭}{૬૨} | \frac{૫૫}{૬૨ \times ૮૦}$ અર્થાદેકસ્ય સંપૂર્ણયુગસ્ય પરિમાણં સ્વલુ
 એકનવત્યધિકાનિ સપ્તદશશતાનિ રાત્રિન્દિવાનામ્, એકોનવિંશતિશ્ચ મુહૂર્તાઃ, એકસ્ય
 ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્તપશ્ચાશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પશ્ચપશ્ચાશદ્ સપ્તપટ્ટિ-
 ભાગાઃ, એતત્તુલ્યેન સાવયવેન રાત્રિન્દિવાગ્રેણૈકં યુગં પ્રપૂર્યતેતિ ॥ ઉક્તં ચ મૂળે—‘સત્તરસ
 એકાણડતે રાઈંદિયસે એગૂણવીસં ચ મુહૂર્તં સત્તાવળ્ણે વાવટ્ટિભાગે મુહૂર્તસસ વાવટ્ટિભાગં ચ
 સત્તટ્ટિહા છેત્તા પળપળ્ણં ચુળ્ણિયાભાગા રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણતિ’ એતિ ॥

અથ પૂર્ણયુગસ્ય મુહૂર્તપરિમાણં જિજ્ઞાસુસ્તાવન્મુહૂર્તાગ્રનિર્વચનરૂપં સૂત્રં પ્રશ્નયતિ....
 ગૌતમઃ—‘તા સેળં કેવદ્દે મુહૂર્તગ્ગેણં આહિણ્ણતિ વણ્ણજ્ઞા ?’ તાવત્ તત્ સ્વલુ ક્રિયતા મુહૂ-
 ર્તાગ્રેણ આખ્યાત એતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ તત્—સમ્પૂર્ણયુગપરિમાણં સ્વલુ એતિ
 વાક્યાલક્ષારે ક્રિયતા મુહૂર્તાગ્રેણ—મુહૂર્તપરિમાણેન આખ્યાતમ્—પ્રતિપાદિતમ્ એતિ વદેત્—
 કથય ભગવન્નિતિ પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા તેપળ્ણમુહૂર્તસસસાઈં સત્ત ય ડળા પળ્ણે
 હોતે હૈં । તથા $\frac{૫૭}{૬૨}$ વાસઠિયા સત્તાવળ્ણ ભાગ રહતા હૈં ઇન મ્બ વા યથાક્રમ સે
 અંક ન્યાસ ૧૭૯૧ | ૧૯ | $\frac{૫૭}{૬૨+૬૭} = ૧૭૯૧ | ૧૯ | \frac{૫૭}{૬૨} | \frac{૫૫}{૬૨+૬૭}$ અર્થાત્ સંપૂર્ણ એક યુગ વા
 પરિમાણ સત્રહસો ઇકાણવેં અહોરાત્ર તથા ડગ્ગીમ મુહૂર્તં એવં એક મુહૂર્ત વા
 વાસઠિયા સતાવળ્ણ ભાગ તથા વામઠિયા એક ભાગ વા સડસઠિયા પચપળ
 ભાગ હોતે હૈં । એતના પ્રમાણ વાલે સાવયવ રાત્રિ દિવસ પરિમાણ સે સંપૂર્ણ
 એક યુગ હોતા હૈં ॥ મૂલ મેં કહા મી હૈં—(સત્તરસ એકાણડતે રાઈંદિયસે, એગૂણવીસં ચ મુહૂર્તં સત્તાવળ્ણે વાસટ્ટિભાગે મુહૂર્તસસ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા
 છેત્તા પળપળ્ણં ચુળ્ણિયા ભાગા રાઈંદિયગ્ગે ણં આહિણ્ણતિ)

અવ શ્રીગૌતમસ્વામી સંપૂર્ણ યુગ વા મુહૂર્ત પરિમાણ વો જાનને વે લિયે
 મુહૂર્તાગ્રનિર્વચન રૂપ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા સેળં કેવદ્દે મુહૂર્તગ્ગેણં
 આહિણ્ણતિ વણ્ણજ્ઞા) હે ભગવન્ સંપૂર્ણ યુગ પરિમાણ કિતને મુહૂર્ત પરિમાણ સે
 પ્રતિપાદિત કિયા હૈં ? સો કહિયે ઇસપ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી વે પ્રશ્ન વો સુનકર

તથા વાસઠિયા સત્તાવળ્ણ $\frac{૫૭}{૬૨}$ ભાગ શેષ રહે છે. આ બધાનો કમાનુસાર અંકન્યાસ
 ૧૭૯૧ | ૧૯ | $\frac{૫૭}{૬૨+૬૭} = ૧૭૯૧ | ૧૯ | \frac{૫૭}{૬૨} | \frac{૫૫}{૬૨+૬૭}$ અર્થાત્ સંપૂર્ણ એક યુગનું પરિમાણ
 સત્તરસો એકાણુ અહોરાત્ર તથા એગણીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના
 વાસઠિયા સતાવળ્ણ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પંચાવળ ભાગ થાય છે.
 આટલા પ્રમાણવાળા સાવયવ રાત્રિદિવસના પરિમાણથી સંપૂર્ણ એક યુગ થાય છે. મૂલમાં
 કહ્યું પણ છે.—(સત્તરસ એકાણડતે રાઈંદિયસ, એગૂણવીસં ચ મુહૂર્તં સત્તાવળ્ણે વાસટ્ટિભાગે
 મુહૂર્તસસ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા પળપળ્ણં ચુળ્ણિયાભાગા રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્ણતિ)

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી સંપૂર્ણ યુગના મુહૂર્ત પરિમાણને બાળવા માટે મુહૂર્તાગ્ર
 નિર્વચનરૂપ સૂત્રદ્વારા પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સેળં કેવદ્દે મુહૂર્તગ્ગેણં આહિણ્ણતિ વણ્ણજ્ઞા) હે
 ભગવન્ સંપૂર્ણ યુગ પરિમાણ કેટલા મુહૂર્ત પરિમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે કહો ?

गुह्यतसए सत्तावण्णं वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया
भागा मुहुत्तगणेण आहिणत्ति वएज्जा' तावत् त्रिपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि सप्तचोन पञ्चाशन्मु-
हूर्त्तशतानि सप्तपञ्चाशद् द्वापट्ठिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापट्ठिभागं च सप्तपट्ठिधा छित्त्वा पञ्चपञ्चा-
शच्चूर्णिकाभागा मुहूर्त्ताग्रिण आग्न्यातमिति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् तत् सम्पूर्णयुगपरि-
माणं खलु मुहूर्त्तपरिमाणेन मापितं सति मुहूर्त्तानां त्रिपञ्चाशत् सहस्राणि सप्तचोनपञ्चाशन्मुह-
र्त्तशतानि—अन पञ्चाशदधिकानि सप्तशतानि च मुहूर्त्तानामर्थात्—५३७४९ तत्रैतन्मुहूर्त्त परि-
माणम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वापट्ठिभागाः— $\frac{53749}{2}$ । एकस्य द्वापट्ठिभागस्य पञ्च-
पञ्चाशत् सप्तपट्ठिभागाः— $\frac{53749}{2}$ समग्रेण स्थापना मुहूर्त्तादीनां यथाक्रमेण न्यासः ५३७४९ ।
 $\frac{53749}{2}$ एतत्तुल्येन मुहूर्त्ताग्रिण—मावयव मुहूर्त्तपरिमाणेन आख्यातम्—प्रतिपादितं—स्व-
शिष्येभ्य उपदेष्टव्यमिति ध्येयम् ॥ कथमेतावन्तोमुहूर्त्ता इति चेदुच्यते—अत्रैव सूत्रे प्रथमं
युगपरिमाणमुक्तं खलु एकनवत्यधिकानि सप्तदशशतानि रात्रिन्दिवानाम्—१७९१ एकोन-
विंशतिश्च मुहूर्त्ताः—१९ । एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वापट्ठिभागाः— $\frac{53749}{2}$ एकस्य च

उसके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं (ता तेवण्णमुहुत्तसहस्साहं सत्ताय उणापण्णे
मुहुत्तसए सत्तावण्णं वासट्ठिभागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया
भागा मुहुत्तगणे णं आहिणत्ति वएज्जा) हे गौतम ! संपूर्ण
युग का परिमाण मुहूर्त्तपरिमाण से नापे तो तिरपन हजार सातसो उनचास
मुहूर्त्त ५३७४९ तथा एक मुहूर्त्त का वासठिया सतावन भाग $\frac{53749}{2}$ एवं वासठिया
एक भाग का सहसठिया पचपन भाग $\frac{53749}{2}$ होते हैं । मुहूर्त्तादि का समग्ररूप
से स्थापना क्रमानुसार अंकन्यास इसप्रकार से हैं—५३७४९। $\frac{53749}{2}$ इतने
परिमाण वाले सावयव मुहूर्त्तपरिमाण से युग का मुहूर्त्तपरिमाण प्रतिपादित
किया है, ऐसा स्व शिष्यों को उपदेश करें । इतना मुहूर्त्त परिमाण किस
प्रकार से होता है ? इसके लिये कहते हैं—इसी सूत्र में पहले एक युग का परि-
माण सत्रहसो इक्काणवें १७९१ अहोरात्र तथा उन्नीस मुहूर्त्त १९ । एवं एक

आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वाग्मीना प्रश्नने सांलणीने तेना उत्तरमां कडे छे—(ता तेवण्ण-
मुहुत्तसए सत्तावण्णं वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया
भागा मुहुत्तगणे णं आहिणत्ति वएज्जा) हे गौतम ! संपूर्ण युगतुं परिमाणु मुहूर्त्त परि-
माणुथी मापवामां आवे तो त्रिपनहजार सातसो आणवुपयास मुहूर्त्त ५३७४९ तथा
अेक मुहूर्त्तना आसठिया सतावन भाग $\frac{53749}{2}$ तथा आसठिया अेक भागना सहसठिया पयावन
भाग $\frac{53749}{2}$ आठला परिमाणुवाणा सावयव मुहूर्त्त परिमाणुथी युगतुं मुहूर्त्त परिमाणु
प्रतिपादित करेळ छे तेम स्वशिष्याने उपदेश करवो, आठल मुहूर्त्तपरिमाणु केवी रीते
थाय छे ? ते आणुवा कडे छे—पडेला आ सूत्रना कथनपां अेक युगतुं परिमाणु सत्तरसो
अेकालु १७९१ अहोरात्र तथा आणवुथीस मुहूर्त्त १९। अने अेक मुहूर्त्तना आसठिया

દ્વાપદિભાગસ્ય પञ्च पञ्चाशत् सप्तपद्विभागाः $\frac{5}{2+10}$ एतत्तुल्येन सावयवेन रात्रिन्दिवाग्रेण सम्पूर्णयुगपरिमाणं प्रतिपादितं भावितं चेति । अत्रोक्तस्यैव रात्रिन्दिवापरिमाणभ्य मुहूर्त्त-
करणार्थं त्रिंशता गुणनेन तदुपरि शेषमुहूर्त्तप्रक्षेपेण च यथोक्तं मुहूर्त्तपरिमाणं समुत्पद्येत,
यथा- $1091 \times 30 = 42730$ अत्रोपरितनाः शेषमुहूर्त्ताः प्रक्षिप्यन्ते $42730 + 19 =$
 42749 अवशिष्टभागाश्च तथैव तिष्ठन्ति, तेन यथाक्रमपूर्वकं सर्वेषां न्यासः 42749 ।
 $\frac{5}{2}$ । $\frac{5}{2+10}$ इत्युपपद्यते-त्रिपञ्चाशन्मुहूर्त्तसहस्राणि सप्तशतानि एकोनपञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्त-
ानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तपञ्चाशद् द्वापद्विभागाः, एकस्य च द्वापद्विभागस्य पञ्च-
पञ्चाशत् सप्तपद्विभागा इति ॥ उक्तं च भूले-‘ता तेपण्णमुहुत्तसहस्साइं सत्त य उणापण्णे
मुहुत्तसए सत्तावण्णं वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णिया-
भागा मुहुत्तग्गेण आहिएत्ति वएज्जा’ इत्येवमुपपद्यते ॥ अथ युगक्षेपपरिमाणं पृच्छति-‘ता

मुहूर्त का वासठिया सतावन भाग $\frac{5}{2}$ तथा वासठिया एक भाग का सड-
सठिया पचपन भाग $\frac{5}{2+10}$ इतने परिमाण वाले सावयव रात्रिदिन से संपूर्ण
युग का परिमाण प्रतिपादित किया है । यहां पर कहे हुवे अहोरात्र के परि-
माण का मुहूर्त करने के लिए इसको तीस से गुणा करने से तथा उसमें शेष
मुहूर्त का प्रक्षेप करने से यथोक्त मुहूर्तपरिमाण हो जाता है । जैसे कि- 1091
 $+ 30 = 42730$ यहां ऊपर के शेष मुहूर्त को उसके साथ जोड़े तो $42730 +$
 $19 = 42749$ तथा शेष भाग उसी प्रकार रहता है । अतः यथाक्रम इन सब
संख्याओं का न्यास इसप्रकार से है- 42749 । $\frac{5}{2+10}$ इसप्रकार तिरपन हजार
सातसो उनचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया सतावन भाग तथा
वासठिया एक भाग का सडमठिया पचपन भाग होते हैं । भूल में कहा भी
है-(ता तेपण्णमुहुत्तसहस्साइं सत्तय उणापण्णे मुहुत्तसए सत्तावण्णं वावट्ठि
भागे मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता पणपण्णं चुण्णियाभागा मुहु-

સતાવન ભાગ $\frac{5}{2}$ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા પંચાવન ભાગ $\frac{5}{2+10}$ આઠલા
પરિમાણવાળા સાવયવ રાત્રિદિવસથી સંપૂર્ણ યુગનું પરિમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

અહીં કહેલ અહોરાત્રના પરિમાણના મુહૂર્ત કરવા માટે આને ત્રીસથી ગુણાકાર
કરવાથી તથા તેમાં શેષ મુહૂર્તનો પ્રક્ષેપ કરવાથી યથોક્ત મુહૂર્ત પરિમાણ થઈ નાય છે.
જેમકે- $1091 + 30 = 42730$ અહીં ઉપરના શેષ મુહૂર્તને આ સંખ્યાની સાથે મેળવેતો
 $42730 + 19 = 42749$ તથા શેષ ભાગ એજ રીતે રહે છે. તેથી ક્રમાનુસાર આ સમગ્રની
સંખ્યાનો ન્યાસ આ પ્રમાણે છે- 42749 આ રીતે ત્રેપન હજાર સાતસો
ઓગણપચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા સતાવન ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગના સડસઠિયા પંચાવન ભાગ થાય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે-(તા તેવણ્ણ મુહુત્તસહસ્સાઈં
સત્ત ય ઉણાપણ્ણે મુહુત્તસए સત્તાવણ્ણં વાસઠિયા ભાગે મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા

કેવદ્વિષ્ણં તે જુગપ્પત્તે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જ્જા' તાવત્ કિયતા સ્વત્તુ તે યુગક્ષેપો રાત્રિન્દિવાગ્ગેણ આરુયાત્તિત્તિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ કિયતા—કિં પ્રમાણેન સ્વત્તુ તે—ત્વયા ભગવન્ રાત્રિન્દિવાગ્ગેણ—રાત્રિન્દિવપરિમાણેન 'જુગપ્પત્તે' યુગક્ષેપઃ—યોજ્યવિષયઃ અર્થાત્ તદેવ નો યુગં—પરિપૂર્ણ યુગં કિયત્મુ રાત્રિન્દિવેષુ પ્રક્ષિપ્તેષુ સત્ત્વુ તન્ યુગં પરિપૂર્ણં ભવતીતિ કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમપ્રશ્નસ્યાશયઃ, તતો ભગવાનાદ્—'તા અટ્ટતીસં રાઈંદિયાઈં દસ ય મુહુત્તા ચત્તારિ ય વાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા દુવાલસ ચુણિયાભાગા રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જ્જા' તાવત્ અષ્ટાત્રિશદ્ રાત્રિન્દિવાનિ દશ ચ મુહૂર્ત્તાઃ ચત્તારો દ્વાપટ્ઠિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપટ્ઠિભાગં ચ સપ્તપટ્ઠિયા છિત્વા દ્વાદશ ચુર્ણિકા-ભાગા રાત્રિન્દિવાગ્ગેણ આરુયાત્તિત્તિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ તન્નોયુગં—પરિપૂર્ણ યુગં કિયતા રાત્રિન્દિવાગ્ગેણ પ્રક્ષિપ્તેન પરિપૂર્ણં ભવતીત્યુચ્યતે—તત્ર સ્વત્તુ અષ્ટાત્રિશદ્ રાત્રિન્દિવાનિ, દશ ચ મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ચત્તારો દ્વાપટ્ઠિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ઠિભાગસ્ય દ્વાદશ ત્તગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જ્જા) ઇસીપ્રકાર હોતા હૈ ।

અવ ઓગૌતમસ્વામી યુગક્ષેપ કે પરિમાણ વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા કેવદ્વિષ્ણં તે જુગપ્પત્તે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જ્જા) હે ભગવન્ કિતના પરિમાણ વાલે અહોરાત્ર પરિમાણ સે (જુગપ્પત્તે) યુગક્ષેપ—યોજ્ય વિષય અર્થાત્ વહી પરિપૂર્ણ યુગ કિતને અહોરાત્ર પ્રક્ષિપ્ત કરને સે પરિપૂર્ણ હોતા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે । ઇસપ્રકાર ઓગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં ઓભગવાન્ કહતે હૈં—(તા અટ્ટતીસં રાઈંદિયાઈં દસ ય મુહુત્તા ચત્તારિ ય વાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા દુવાલસ ચુણિયાભાગા રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જ્જા) નો યુગ અર્થાત્ સંપૂર્ણ યુગ કિતને અહોરાત્ર પ્રક્ષિપ્ત કરને સે પરિપૂર્ણ હોતા હૈ ? ઇસકે લિયે કહતે હૈં—વહાં અટ્ટતીસ અહો-રાત્ર દસમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચાર ભાગ એવં વાસઠિયા એક

પણપણં ચુણિયાભાગા મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જ્જા) આજ પ્રમાણે થાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી યુગક્ષેપના પરિમાણના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા કેવદ્વિષ્ણં તે જુગપ્પત્તે રાઈંદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જ્જા) હે ભગવન્ કેટલા પરિમાણવાળા અહોરાત્ર પરિમાણથી (જુગપ્પત્તે) યુગક્ષેપ યોજ્ય વિષય અર્થાત્ એ પરિપૂર્ણ યુગ કેટલા અહોરાત્ર પ્રક્ષેપ કરવાથી પરિપૂર્ણ થાય છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામી ના પૂછવાથી ઉત્તરમાંથી શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા અટ્ટતીસં રાઈંદિયાઈં દસ ય મુહુત્તા ચત્તારિય વાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા દુવાલસચુણિયાભાગા રાઈં-દિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જ્જા) નો યુગ અર્થાત્ સંપૂર્ણ યુગ કેટલા અહોરાત્ર મેળવવાથી પરિપૂર્ણ થાય છે ? તે માટે કહે છે. આટ્ટતીસ અહોરાત્ર દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચાર ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સહસ્રઠિયા બાર ભાગ=૩૮૧૦૧૬૩!

अब उसी प्रक्षेप का सुहृत् परिमाण पूछने के हेतु से प्रश्नसूत्र कहते हैं—
(ता से णं केवइए सुहुत्तग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्वोक्त क्षेप कितने सुहृत्
परिमाण वाला प्रतिपादित किया है ? वह हे भगवन् आप कहिये ? इसप्रकार
श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता

હવે આ પ્રશ્નેપત્તિ ગુહ્ય પર્વિમાણ પૂજવાના હેતુથી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે—(તા સેણ કેવલ મુદ્ધતગેણ આહિષ્તિ વણ્ણ) એ પૂર્વોક્ત ક્ષેપ કેટલા ગુહ્ય પર્વિમાણવાળું પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે લગવન્ આપ કહેા આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને

મુહુત્તસ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા દુવાલસ ચુળિયા ભાગા મુહુત્તગ્ગેણં આહિપ્તિ વણ્જા' તાવદેકાદશ પચ્ચાશનુહૂત્તશતાનિ ચત્તારો દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂત્તસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગં ચ સપ્પટ્ટિયા ઝિત્વા દ્વાદશ ચૂળિકાભાગા મુહૂત્તગ્રિણ આરુયાત્ત ઇતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ સ ચ પ્રક્ષેપો મુહૂત્તપરિમાણેનૈતાદશો ભવતિ—एकादश पञ्चाशन्मुहूर्तशतानि—पञ्चाशदधिकानि एकादशशतानि—११५० मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारो द्वापट्टिभागाः $\frac{1}{16}$ एकस्य च द्वापट्टिभागस्य द्वादश सप्पट्टिभागाश्चेति ११५० । $\frac{1}{16}$ । $\frac{1}{16} \times 10$ મુહૂત્તગ્રિણ—સાવયવમુહૂત્તપરિમાણેન આરુયાત્—પ્રતિપાદિત ઇતિ વદેત્—સ્વશિષ્નેભ્યઃ પ્રતિપાદયેત્ ॥=અત્રોપપત્તિસ્તુ સુગમૈવ, યતોહિ પૂર્વમત્રૈવ યો રાત્રિન્દિવાત્મકઃ ક્ષેપઃ પ્રતિપાદિતઃ સોપપત્તિકઃ સાધિતશ્ચ, સ એવ મુહૂત્તકરણાર્થ ત્રિંશતા ગુણનીયો મુહૂત્તાદિમિશ્ચ યોજ્યસ્તદા યથોક્તં મુહૂત્તાદિ પરિમાણં સિદ્ધયેત્, યથાત્ર સાધિતો—રાત્રિન્દિવાત્મકઃ ક્ષેપઃ—૩૮ । ૧૦ । $\frac{1}{16}$ । $\frac{1}{16} \times 10$ અષ્ટાત્રિંશદ્રાત્રિન્દિવાનિ, દશમુહૂત્તાઃ, एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारो द्वापट्टिभागाः,

एकारसपण्णासे मुहुत्तसए चत्तारिय वावट्टिभागे मुहुत्तसस वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता दुवालसचुण्णियाभागा मुहुत्तगगेणं आहिपत्ति वण्ज्जा) वह प्रक्षेप मुहूर्त परिमाण से इसप्रकार का होता है—ग्यारहसो पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चार भाग $\frac{1}{16}$ तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया बारहभाग ११५० $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16} \times 10$ सावयव इतने मुहूर्तपरिमाण से प्रतिपादित किया है ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । यहां पर उपपत्ति सुगमहीं है, कारण की पहले यहां पर ही रात्रि दिवस वाला जो क्षेप प्रतिपादित किया है, तथा उपपत्ति सहित सिद्ध किया है, उसको ही मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे तथा मुहूर्तादि के साथ योजित करे तो यथोक्त मुहूर्तपरिमाण सिद्ध हो जाता है । यहां पर साधित किया हुआ अहोरात्रवाला क्षेप—३८।१०। $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16} \times 10$ अडतीस रात्रि दिवस, दसमुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चार

ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા એકારસપણ્ણાસે મુહુત્તસર ચત્તારિય વાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા દુવાલસ ચુળિયાભાગા મુહુત્તગ્ગેણં આહિપ્તિ વણ્જ્જા) એ પ્રક્ષેપ મુહૂત્તપરિમાણથી આ રીતે થાય છે.—અગીયારસો પચાસ મુહૂત્ત તથા એક મુહૂત્તના બાસઠિયા ચાર ભાગ $\frac{1}{16}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ ૧૧૫૦ $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16} \times 10$ સાવયવ આટલા મુહૂત્ત પરિમાણથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે, એ પ્રમાણે સ્વશિષ્ને ઉપદેશ કરવો, અહીંયાં ઉપપત્તિ સરળ છે. કારણકે પહેલાં અહીંજ રાત્રિદિવસનો જે ક્ષેપ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, તથા ઉપપત્તિ સહિત સિદ્ધ કરેલ છે. તેનોજ મુહૂત્ત કરવા માટે ત્રીસથી શુભાકાર કરવો તથા મુહૂત્તાદિની સાથે તેને જોડવાથી યથોક્ત મુહૂત્ત પરિમાણ સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહિં સિદ્ધ કરેલ અહોરાત્રવાળો ક્ષેપ=૩૮।૧૦। $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{16} \times 10$ આડતીસ અહોરાત્ર, દસ મુહૂત્ત તથા એક મુહૂત્તના બાસઠિયા ચાર ભાગ તથા બાસઠિયા એક

एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश सप्तपष्टिभागा इति । अत्राष्टात्रिंशद्वात्रिन्दिवानि मुहूर्त-
करणार्थं त्रिंशन्ता गुण्यन्ते- $36 \times 30 = 1080$ जातानि चत्वारिंशदधिकानि एकादश-
शतानि मुहूर्तानाम् । अत्र चाग्रस्थाः दशमुहूर्ताः प्रक्षिप्यन्ते- $1080 + 10 = 1090$
जातानि पञ्चाशदधिकानि एकादशशतानि मुहूर्तानाम्, अग्रतनाश्च मुहूर्तादिभागास्तथैव
स्थापनीया स्थाकृते सति यथोक्तमुपपद्यते मुहूर्तपरिमाणं मेकादशशतानि पञ्चाशदधि-
कानि मुहूर्ताना मेकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारो द्वापष्टिभागाः एकस्य च द्वापष्टिभागस्य द्वादश
सप्तपष्टिभागाः- 1090 । $\frac{1090}{11}$ एतत्तुल्येन मुहूर्ताग्रेण क्षेपः-आख्यात इति वदेत्
अर्थात् एतावति-मुहूर्तपरिमाणे प्रक्षिप्ते सति नो युग मुहूर्तपरिमाणं परिपूर्णयुगमुहूर्त-
परिमाणं भवतीति भावार्थः ॥-यथात्र नो युगमुहूर्तपरिमाणं पूर्वमुक्तम्- 93789 । $\frac{1090}{11}$
 $\frac{1090}{11}$ इदं मुहूर्तपरिमाणं च पूर्वं भावितमेव । तेनात्र यदि प्रागुक्तः क्षेपो योज्यते तदैवं

भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग होते हैं । यहां
पर अडतीस अहोरात्र का मुहूर्त करने के लिये तीस से गुणा करे- $36 + 30 =$
 1080 तो इसप्रकार ग्यारहसो चालीस मुहूर्त होते हैं, यहां पर पहले का
दस मुहूर्त को जोडे तो $1080 + 10 = 1090$ । ग्यारहसो पचास मुहूर्त होते
हैं, तथा आगे का मुहूर्तादि भाग उसी प्रकार रक्खे ऐसा करे तो यथोक्त मुहूर्त
परिमाण ग्यारहसो पचास मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चार भाग
तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया बारह भाग- 1090 । $\frac{1090}{11}$ इतने
मुहूर्ताग्र से क्षेप कहा है ऐसा स्व शिष्यों को उपदेश करें, अर्थात् इतना मुहूर्त
परिमाण प्रक्षिप्त करे तो नो युग का मुहूर्तपरिमाण अर्थात् परिपूर्ण युग का
मुहूर्तपरिमाण हो जाता है, जिस प्रकार यहां नो युग का मुहूर्त परिमाण
पहले कहा है- 93789 । $\frac{1090}{11}$ यह, मुहूर्तपरिमाण पहले भावित किया हि
है । अतः यहां जो पहले कहा हुवा क्षेप योजित करे तो इसप्रकार से परिपूर्ण

ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. અહીં આડત્રીસ અહોરાત્રના મુહૂર્ત કરવા માટે
તેને ત્રીસથી ગુણવા, $36+30=1080$ જેથી આ રીતે અગીયારસોઆઠીસ મુહૂર્ત થઈ
જાય છે. તેમાં પહેલાના દસમુહૂર્ત મેળવવા જેથી $1080+10=1090$ અગીયારસોપચાસ
મુહૂર્ત થઈ જાય છે. તથા આગળના મુહૂર્તાદિભાગને એજ રીતે રાખવા, આ પ્રમાણે
કરવાથી યથોક્ત મુહૂર્તપરિમાણ અગ્યારસો પચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા
એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ 1090 $\frac{1090}{11}$ જેટલો આવડેલો મુહૂર્તથી ક્ષેપ કહેલ છે.
આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ આપવો અર્થાત્ આવડેલો મુહૂર્ત પરિમાણનો પ્રક્ષેપ કરે તો
નો યુગનું મુહૂર્ત પરિમાણ અર્થાત્ પરિપૂર્ણ યુગનું મુહૂર્ત પરિમાણ થઈ જાય છે. જે
પ્રમાણે અહીં નો યુગનું મુહૂર્તપરિમાણ પહેલાં કહ્યું છે જેમકે- 93789 $\frac{1090}{11}$ જેટલો આવડેલો
મુહૂર્તપરિમાણ પહેલાં ભાવિત કરેલજ છે. તેથી અહીં પહેલાં કહેલ ક્ષેપ જો થોડોત કરે

પરિપૂર્ણસંવત્સરમુહૂર્તપરિમાણં સ્યાત્—(૫૩૭૪૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$) + (૧૧૫૦ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$)
 ૫૪૮૯૯ + ૧ = ૫૪૯૦૦ અત્ર પૂર્ણાઢ્ઞાનાં પ્રથમસ્થાનસ્થિતાનાં મુહૂર્તાઢ્ઞાનાં યોગઃ ચતુઃ
 પચ્ચાશત્સહસ્રાણિ અષ્ટૌશતાનિ નવનવત્યધિકાનિ મુહૂર્તાનામિતિ ૫૪૮૯૯ ભવતિ, દ્વિતીય-
 તૃતીયસ્થાનસ્થિતયો યોજ્યયોજકયો ($\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$) + ($\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$) રનયો યથાક્રમેણ
 સજાતીયાઢ્ઞયોગનિયમેન યોગે કૃતે લઘ્વ ઈકો મુહૂર્તઃ, સ ચ મુહૂર્તયોગપરિમાણે પ્રક્ષેપ્યઃ
 ૫૪૮૯૯ + ૧ = ૫૪૯૦૦ ઇતિ યથોક્તં યુગપૂર્ણમુહૂર્તપરિમાણમુપપદ્યતે—ચતુઃ પચ્ચાશત્
 સહસ્રાણિ નવ શતાનિ—નવશતાધિકાનિ ચતુઃપચ્ચાશત્સહસ્રાણિ મુહૂર્તાનામિતિ પરિપૂર્ણયુગ-
 સત્કરાત્રિન્દિવાનાં ત્રિંશદધિકાના મહાદશશતસંખ્યકાનાં મુહૂર્તપરિમાણેન તુલ્યમિતિ
 ૧૮૩૦ × ૩૦ = ૫૪૯૦૦ ઇત્યુપપદ્યતે ॥ અથ પરિપૂર્ણયુગસ્ય સૌરરાત્રિન્દિવપરિમાણં
 પૃચ્છતિ—‘તા કેવદ્યં જુગે રાઈદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જા’ તાવત્ કિયદ્ યુગં રાત્રિન્દિવા-
 ગ્રેણ આખ્યાતમિતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ ‘કેવદ્યં’ કિયત્—કિયત્પ્રમાણં યુગં—
 સંવત્સર કા મુહૂર્તપરિમાણ હોતા હૈ—(૫૩૭૪૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$) + ૧૧૫૦ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ =
 ૫૪૮૯૯ + ૧ = ૫૪૯૦૦ યહાં પર પ્રથમ સ્થાન મેં રહા હુવા મુહૂર્ત કા પૂર્ણક
 ચૌપન હજાર આઠમો નન્નાણુ મુહૂર્ત ૫૪૮૯૯ હોતા હૈ । દૂસરે ંવં તીસરે
 સ્થાન મેં રહા હુવા યોજ્ય યોજન કા ($\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$) + ($\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$) ઇસ સંખ્યા કા
 ક્રમાનુસાર સજાતીય અંક કે યોગ કા નિયમાનુસાર યોગ કરે તો ઈક મુહૂર્ત
 આતા હૈ । ઁસકો મુહૂર્ત યોગ કે સાથ પ્રક્ષેપ કરે તો ૫૪૮૯૯ + ૧ = ૫૪૯૦૦
 ઇસપ્રકાર યથોક્ત યુગ કા પૂર્ણ મુહૂર્તપરિમાણ ચૌપન હજાર નવસો મુહૂર્ત હો
 જાતા હૈ । ઇસપ્રકાર પરિપૂર્ણ યુગ કે અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર કા મુહૂર્ત કે
 તુલ્ય હો જાતા હૈ . ૧૮૩૦ + ૩૦ = ૫૪૯૦૦

અવ પરિપૂર્ણ યુગ કે સૌર રાત્રિ દિવસ કે પરિમાણ વિષય શ્રીગૌતમ-
 સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—(તા કેવદ્યં જુગે રાઈદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જા) (તા

તો આ રીતે પરિપૂર્ણ સંવત્સરનું મુહૂર્તપરિમાણ થઈ જાય છે. = (૫૩૭૪૯ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$)
 + ૧૧૫૦ | $\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ = ૫૪૮૯૯ + ૧ = ૫૪૯૦૦ અહીં પ્રથમ સ્થાનમાં રહેલ મુહૂર્તના
 પૂર્ણક ચૌપન હજાર આઠસો નવ્વાણુ મુહૂર્ત ૫૪૮૯૯ થાય છે. બીજા અને ત્રીજા
 સ્થાનમાં રહેલ યોજ્ય યોજકના ($\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$) + ($\frac{1}{12}$ | $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$ $\frac{1}{12}$) આ સંખ્યાના ક્રમાનુસાર
 સજાતીય અંકના યોગના નિયમાનુસાર યોગ કરે તો ઈક મુહૂર્ત થાય છે. તેને મુહૂર્તની
 સંખ્યાની સાથે મેળવે તો ૫૪૮૯૯ + ૧ = ૫૪૯૦૦ આ રીતે યથોક્ત યુગનું મુહૂર્તપરિમાણ
 ચૌપન હજાર નવસો મુહૂર્ત થઈ જાય છે. આ રીતે પરિપૂર્ણ યુગના અઠારસો ત્રીસ
 અહોરાત્ર મુહૂર્ત ંરોળર થઈ જાય છે. ૧૮૩૦ × ૩૦ = ૫૪૯૦૦)

હવે પરિપૂર્ણ યુગના સૌર રાત્રિદિવસના પરિમાણ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન
 પૂછે છે—(તા કેવદ્યં જુગે રાઈદિયગ્ગેણં આહિણ્તિ વણ્જા) તો કેટલા પ્રમાણવાળો

परिपूर्ण युगं रात्रिन्दिवाग्रेण-रात्रिन्दिवपरिमाणेन-अहोरात्रमानेन आख्यातं-प्रतिपादितमिति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह-‘ता अट्टारमतीसे राइंदियग्गेणं आहिण्ति वण्जा’ तावत् अष्टादश त्रिंशद्रात्रिन्दिवशतानि रात्रिन्दिवाग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥ तावदिति-प्राग्वत् सौरदिवसपरिमाणेन तन्मोयुगं खलु परिपूर्णयुगपरिमाणं तावद् अष्टादशत्रिंशद्रात्रिन्दिवशतानि-त्रिंशदधिकानि अष्टादशशतानि रात्रिन्दिवानाम्-१८३० रात्रिन्दिवपरिमाणेन-एतत्तुल्याहोरात्रपरिमाणेन तत् परिपूर्ण युगम् आख्यातं-प्रतिपादितमिति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ अत्राङ्कोत्पादनप्रक्रिया सुगमा-यथैकस्मिन् सूर्यसंवत्सरे रात्रिन्दिवपरिमाणम्-३६६ पद पृथ्यधिकानि त्रीणि शतानि रात्रिन्दिवानामित्युक्तं भावितं च प्राक् । तत एकस्मिन् युगे पञ्चसंवत्सरा भवन्ति, तेनैतत् पञ्चभिर्गुणनेन यथोक्तं रात्रिन्दिवपरिमाणं समुत्पद्येत, यथा-३६६ × ५ = १८३० जातं परिपूर्णयुगपरिमाणं त्रिंशदधिकमष्टादशशतमित महोरात्राणाम् इति ॥ अथात्रैव मुहूर्त्ताग्रं पृच्छति-‘ता

केवइयं) तो कितने प्रमाणवाले परिपूर्ण युग अहोरात्र के परिमाणवाला प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् आप कहिये । इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अट्टारमतीसे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिण्ति वण्जा) सौर दिवस के परिमाण से वह नो युग का परिपूर्ण युगपरिमाण अठारहसो तीस अहोरात्र १८३०। के परिमाण से वह परिपूर्ण युग प्रतिपादित किया गया है, ऐसा स्वशिष्यों को कहे । यहां पर अंकोत्पादन प्रक्रिया सुगम है, जैसे कि सूर्यसंवत्सर में अहोरात्र का परिमाण ३६६ तीससो छियासठ रात्रि दिवस का पहले कहकर भावित किया है । एक युग में पांच संवत्सर होते हैं, अतः इस संख्या को पांच से गुणा करने से यथा कथित रात्रि दिवस का परिमाण निकल आता है । जैसे कि ३६६ + ५ = १८३०। इसप्रकार परिपूर्ण युग का परिमाण अठारहसो तीस अहोरात्र होते हैं ।

परिपूर्णयुग अहोरात्रना परिमाणवाणे प्रतिपादित करेव छे ? ते छे भगवन् आप कहो ! आ प्रमाणे श्री गौतमस्वामीना प्रश्ने सांख्यीने उत्तरमां श्री भगवान् कहे छे-(ता अट्टारमतीसे राइंदियसए राइंदियग्गेणं आहिण्ति वण्जा) सौर दिवसना परिमाणवाणी ते नो युगनुं पुरेपुरं युगपरिमाण अठारसोतीस अहोरात्र १८३०।ना परिमाणवाणी अे परिपूर्ण युग प्रतिपादित करवामां आवेव छे. अे रीते स्वशिष्याने समजववुं अही अंकोत्पादक प्रक्रिया सुगम छे. जेमके-अेक सूर्य संवत्सरमां अहोरात्रनुं परिमाण ३६६। त्रिंशसो छियासठ रातदिवसनुं पहेलां कहीने भावित करेव छे, अेक युगमां पांच संवत्सर होय छे. तेथी आ संख्याने पांचथी गुणाकर करवाथी यथोक्त रातदिवसनुं परिमाण नीकणी आवे छे. जेमके-३६६+५=१८३० आ रीते पुरेपुरा युगनुं परिमाण अठारसो तीस अहोरात्रनुं थय जाय छे,

સે ણં કેવદ્દુ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્ણિ વણ્ણા' તાવત્ તત્ સ્વલુ કિયતા મુહુર્ત્તગ્ગેણ આગ્ગ્યાત-
મિતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ તદેવ સૌરં પરિપૂર્ણં યુગં કિયતા મુહુર્ત્તગ્ગેણ—મુહુર્ત્તપરિમાણેન
આગ્ગ્યાતં—પ્રતિપાદિતમિતિ વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાદ્—'તા
ચડપ્પણં મુહુત્તસહસ્સાઈ ણય ય મુહુત્તસયાઈ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્ણિ વણ્ણા' તાવચ્ચતુઃ
પચ્ચાશદ્ મુહુર્ત્તસહસ્સાણિ નવ ચ મુહુર્ત્તશતાનિ મુહુર્ત્તગ્ગેણ આગ્ગ્યાતમિતિ વદેત્ ॥—તાવદિતિ
પ્રાગ્વત્ પરિપૂર્ણં યુગં સ્વલુ—યુગપરિમાણં કિલ સૌરમુહુર્ત્તગ્ગેણ—સૌરમુહુર્ત્તપરિમાણેન કિલ ચતુઃ
પચ્ચાશત્ સહસ્સાણિ નવ ચ શતાનિ—નવશતાધિક ચતુઃપચ્ચાશત્ સહસ્સાણિ મુહુર્ત્તનાં ભવતિ,
અર્થાત્ ૫૪૯૦૦ એતાવત્પરિમાણેન મુહુર્ત્તગ્ગેણ તત્ પરિપૂર્ણં યુગં પરિપૂર્ણં પ્રપૂર્યત્તિતિ આગ્ગ્યાતં
—પ્રતિપાદિતમિતિ વદેત્—સ્વશિષ્યેભ્યઃ પ્રતિપાદયેદિતિ ભગવત્ ઉક્તિઃ ॥ અત્ર ત્રિંશદધિકાના
મષ્ટાદશશતપરિમાણાનાં યુગપરિમાણાનાં મહોરાત્રાણાં મુહુર્ત્તકરણાર્થં ત્રિંશતા ગુણિતાના
મેતાવન્તો મુહુર્ત્તાઃ સમુત્પદ્યન્તે, યથા— $1૮૩૦ \times ૩૦ = ૫૪૯૦૦$ જાતાનિ નવશતાધિકાનિ
ચતુઃ પચ્ચાશત્સહસ્સાણિ મુહુર્ત્તનામિતિ ॥

અથ મુહુર્ત્તાગ્ર કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હેં—(તા સે ણં
કેવદ્દુ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્ણિ વણ્ણા) સંપૂર્ણ સૌર યુગ કિતને મુહુર્ત્ત પરિમાણ
વાલા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિણ્ણે । હમ્પ્રકાર શ્રીગૌત-
મસ્વામી કે પ્રશ્નકો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હેં—(તા ચડપ્પણં
મુહુત્તસહસ્સાઈ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્ણિ વણ્ણા) પરિપૂર્ણ યુગ કા પરિમાણ સૌર
મુહુર્ત્તપરિમાણ સે ચોપન હજાર નવસો મુહુર્ત્ત હોતા હૈ । અર્થાત્ હતને પરિમાણ
વાલે મુહુર્ત્તાગ્રપરિમાણ સે વહ સંપૂર્ણ યુગ પરિપૂર્ણ પૂર્ણ હોતા હૈ હસપ્રકાર
પ્રતિપાદિત કિયા હૈ એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરે, યહાં પર અઠારહસો
ત્રીસ અહોરાત્ર પરિમાણ વાલે યુગ કા મુહુર્ત્ત કરને કે લિયે ત્રીસ સે ગુણા
કરને સે હતને મુહુર્ત્ત નિકલ આતા હૈ જૈસે કિ— $1૮૩૦ + ૩૦ = ૫૪૯૦૦$ ચોપન
હજાર નવસો મુહુર્ત્ત હો જાતે હેં ।

હવે મુહુર્ત્તાગ્રના વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા સે ણં કેવદ્દુ મુહુત્તગ્ગેણં
આહિણ્ણિ વણ્ણા) સંપૂર્ણ સૌરયુગ કેટલા મુહુર્ત્તપરિમાણવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે ?
તે હે ભગવન્ આપ કહેા આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી
ભગવાન્ કહે છે—(તા ચડપ્પણં મુહુત્તસહસ્સાઈ મુહુત્તગ્ગેણં આહિણ્ણિ વણ્ણા) પરિપૂર્ણ
યુગનું પરિમાણ સૌર મુહુર્ત્તપરિમાણથી ચોપનહજાર નવસો ૫૪૯૦૦ મુહુર્ત્તનું થાય છે.
અર્થાત્ આટલા પરિમાણવાળા મુહુર્ત્તાગ્ર પરિમાણથી તે સંપૂર્ણ યુગ પરિપૂર્ણ થાય છે.
આ પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને સમજાવવું.

અહીં અઠારસોત્રીસ અહોરાત્ર પરિમાણના યુગનું મુહુર્ત્તપરિમાણ કરવા માટે તેને
ત્રીસથી ગુણાકાર કરવાથી નીકળી આવે છે. $1૮૩૦ \times ૩૦ = ૫૪૯૦૦$ આ રીતે ચોપનહજાર
નવસો મુહુર્ત્ત થાય છે.

अथाधुना समस्तयुगविषये मुहूर्तगत द्वापट्टिभागपरिज्ञानार्थं प्रश्नसूत्रमाह—‘ता मे णं केवइए वावट्टिभागमुहुत्तगणेणं आहिएत्ति वएज्जा’ तावत् तत् खलु कियता द्वापट्टिभाग-मुहूर्ताग्रेण आख्यातमिति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् तत्-प्रथमोदितं नो युगं-परिपूर्णं युगं खल्विति वावचालङ्कारे कियता-कियत्परिमाणेन द्वापट्टिभागमुहूर्ताग्रेण आख्यातं-प्रतिपादितमिति वदेत्—कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता चउत्तीसं मय-सहस्साइं अट्ठीतीसं च वावट्टिभागमुहुत्तसए वावट्टिभागमुहुत्तगणे आहिएत्ति वएज्जा’ ताव-चतुर्विंशच्छतसहस्राणि अष्टात्रिंशच्च द्वापट्टिभागमुहूर्तशतानि द्वापट्टिभागमुहूर्ताग्रमाख्यात-मिति वदेत् ॥—तावदिति प्राग्वन् परिपूर्णयुगपरिमाणे द्वापट्टिभागमुहूर्ताग्रं खलु चतुर्विं-शच्छतसहस्राणि-चतुर्विंशलक्षानि अष्टात्रिंशच्च द्वापट्टिभागमुहूर्तशतानि-अष्टात्रिंशच्छताधि-कानि चतुर्विंशलक्षानि—३४०३८०० एतत्तुल्यानि द्वापट्टिभागमुहूर्तपरिमाणानि भवन्तीति परिपूर्णं युगमेतत्तुल्येन मुहूर्ताग्रेण परिपूर्णं भवतीत्याख्यातम्—प्रतिपादितमिति वदेत्—अ-शिष्येभ्य उपदिशेदिति भगवदुक्तिं गणितेन साधयामि—यथाऽत्र परिपूर्णयुगे मुहूर्तपरिमाणम्

अब समग्र युगविषयक मुहूर्त का वासठिया भाग को जानने के हेतु में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता से णं केवइए वासठिभागमुहुत्तगणेणं आहिएत्ति वएज्जा) वह पूर्वकथित संपूर्ण युग कितने परिमाण से वासठिया भागवाले मुहूर्ताग्र से प्रतिपादित किया है? सो हे भगवन् आप कहिये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्नको सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता चउत्तीसं मयसहस्साइं अट्ठीतीसं च वावट्टिभागा मुहुत्तसए वावट्टिभागमुहुत्तगणे आहिएत्ति वएज्जा) परिपूर्ण युगपरिमाण में वासठिया भाग मुहूर्ताग्र चोतीसलाख आठतीससो ३४०३८०० मुहूर्त इतने प्रमाण वाले वासठिया भाग का मुहूर्तपरिमाण होता है। इसप्रकार परिपूर्ण युग इतने मुहूर्ताग्र में परिपूर्ण होता प्रतिपादित किया है, ऐसा स्व शिष्योंको उपदेश करें। श्रीभगवान् के इस कथन को गणितप्रक्रिया से सिद्ध करते हैं—यहां पर परिपूर्ण

हुये संपूर्ण युग संख्या मुहूर्तना वासठिया भागने आधुवा भाटे श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे—(ता सेणं केवइए वासठिभागमुहुत्तगणेणं आहिएत्ति वएज्जा) ते पड़ेला कंदेस संपूर्णयुग डेटेला परिमाणथी वासठिया भागवाणा मुहूर्ताग्रथी प्रतिपादित करेले छे? तं छे भगवन् आप कहे, आ रीते श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांखणीने उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे—(ता चउत्तीसं मयसहस्साइं अट्ठीतीसं च वावट्टिभागमुहुत्तसए वावट्टिभागमुहुत्तगणे आहिएत्ति वएज्जा) परिपूर्ण युगना परिमाणमां वासठिया भाग मुहूर्ताग्र ओतीस लाख आठतीससो ३४०३८०० मुहूर्त आटेला प्रमाणवाणा वासठिया भागहुं मुहूर्तपरिमाण थाय छे. आ रीते पुरेपुरेयुग आटेला मुहूर्ताग्रथी परिपूर्ण थाय छे तेम प्रतिपादन करेले छे. आ प्रमाणे स्वशिष्याने उपदेश करेले. श्री भगवानना आ कथनने गणितप्रक्रिया

અથાધુના સમસ્તયુગવિષયે મુહૂર્તગત દ્વાપટ્ટિભાગપરિજ્ઞાનાર્થે પ્રઠનસૂત્રમાહ-‘તા મે ણં કેવદ્દે વાવટ્ટિભાગમુહુત્તગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ણા’ તાવત્ તત્ સ્વલુ ક્રિયતા દ્વાપટ્ટિભાગ-મુહૂર્તગ્રેણ આરુયાતમિતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ તત્-પ્રથમોદિતં નો યુગં-પરિપૂર્ણં યુગં સ્વલ્લિતિ વાવચાલક્કારે ક્રિયતા-ક્રિયત્પરિમાણેન દ્વાપટ્ટિભાગમુહૂર્તગ્રેણ આરુયાતં-પ્રતિ-પાદિતમિતિ વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રઠનસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા ચડત્તીસં સય-સહસ્સાઈં અટ્ટતીસં ચ વાવટ્ટિભાગમુહુત્તરુણ વાવટ્ટિભાગમુહુત્તગ્ગે આહિદ્દિ વણ્ણા’ તાવ-ચતુસ્તિશ્ચછતસહસ્રાણિ અટ્ટત્રિશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગમુહૂર્તશતાનિ દ્વાપટ્ટિભાગમુહૂર્તગ્રમારુયાત-મિતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ પરિપૂર્ણયુગપરિમાણે દ્વાપટ્ટિભાગમુહૂર્તગ્રં સ્વલુ ચતુસ્તિ-શ્ચછતસહસ્રાણિ-ચતુસ્તિશ્ચલક્ષાણિ અટ્ટત્રિશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગમુહૂર્તશતાનિ-અટ્ટત્રિશ્ચછતાધિ-કાનિ ચતુસ્તિશ્ચલક્ષાણિ-૩૪૦૩૮૦૦ એતત્તુલ્યાનિ દ્વાપટ્ટિભાગમુહૂર્તપરિમાણાનિ ભવન્તીતિ પરિપૂર્ણં યુગમેતત્તુલ્યેન મુહૂર્તગ્રેણ પરિપૂર્ણં ભવતીત્યારુયાતમ્-પ્રતિપાદિતમિતિ વદેત્-સ્વ-શિષ્યેભ્ય ઉપદિશેદિતિ ભગવદુક્તિ ગણિતેન સાધયામિ-યથાઽત્ર પરિપૂર્ણયુગે મુહૂર્તપરિમાણમ્

અવ સમગ્ર યુગવિષયક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ભાગ કો જાનને કે હેતુ સે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા સે ણં કેવદ્દે વાસટ્ટિભાગમુહુત્તગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ણા) વહ પૂર્વકથિત સંપૂર્ણ યુગ કિતને પરિમાણ સે વાસઠિયા ભાગવાલે મુહૂર્તગ્ર સે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્નકો સુનકર ઉત્તર મૈં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તા ચડત્તીસં સયસહસ્સાઈં અટ્ટતીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસણ વાવટ્ટિભાગમુહુ-ત્તગ્ગે આહિદ્દિ વણ્ણા) પરિપૂર્ણ યુગપરિમાણ મૈં વાસઠિયા ભાગ મુહૂર્તગ્ર ચોતીસલાખ આઢતીસસો ૩૪૦૩૮૦૦ મુહૂર્ત હતને પ્રમાણ વાલે વાસઠિયા ભાગ કા મુહૂર્તપરિમાણ હોતા હૈ । હસપ્રકાર પરિપૂર્ણ યુગ હતને મુહૂર્તગ્ર સે પરિપૂર્ણ હોતા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, એસા સ્વ શિષ્યોંકો ઉપદેશ કરૈ । શ્રીભગવાન્ કે હસ કથન કો ગણિતપ્રક્રિયા સે સિદ્ધ કરતે હૈં-યહાં પર પરિપૂર્ણ

હવે સંપૂર્ણ યુગ સંબંધી મુહૂર્તના બાસઠિયા ભાગને બાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા સેણં કેવદ્દે વાસટ્ટિભાગમુહુત્તગ્ગેણં આહિદ્દિ વણ્ણા) તે પહેલા કહેલ સંપૂર્ણયુગ કેટલા પરિમાણથી બાસઠિયા ભાગવાળા મુહૂર્તગ્રથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો, આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા ચડત્તીસં સયસહસ્સાઈં અટ્ટતીસં ચ વાવટ્ટિભાગમુહુત્તસણ વાવટ્ટિભાગમુહુત્તગ્ગે આહિદ્દિ વણ્ણા) પરિપૂર્ણ યુગના પરિમાણમાં બાસઠિયા ભાગ મુહૂર્તગ્ર ચોતીસ લાખ આઢતીસસો ૩૪૦૩૮૦૦ મુહૂર્ત આટલા પ્રમાણવાળા બાસઠિયા ભાગનું મુહૂર્તપરિમાણ થાય છે. આ રીતે પુરેપુરોયુગ આટલા મુહૂર્તગ્રથી પરિપૂર્ણ થાય છે તેમ પ્રતિપાદન કરેલ છે, આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. શ્રી ભગવાનના આ કથનને ગણિતપ્રક્રિયાથી

-૫૪૯૦૦ નવશતાધિકાનિ ચતુઃપચ્ચાશત્સહસ્રાણિ મુહુર્ત્તનામિતિ પ્રતિપાદિતં ભાવિતં ચ ।
તેનૈતે દ્વાપષ્ટયા ગુણ્યન્તે-૫૪૯૦૦ × ૬૨=૩૪૦૩૮૦૦ જાતાનિ ચતુર્વિંશત્લક્ષાણિ અષ્ટા-
ત્રિંશચ્છતાનિ દ્વાપષ્ટિભાગાના મિત્યુપપદ્યતે ॥ ઉક્તં ચ મૂલે-‘તા ચઉતીસં સયસહસ્સાઈ
અટ્ટતીસં ચ વાવટ્ટિભાગમુહુત્તસણ વાવટ્ટિભાગમુહુત્તગ્ગે આહિણ્તિ વણ્જા’ इति ॥ સૂ. ૭૩ ॥

કદાસો ચાન્દ્રાદિ સમ્વત્સરઃ સૂર્યાદિ સંવત્સરેણ સહ સમાદિઃ પ્રવર્ત્તે સમપર્જવસાનથ
ભવતીત્યેતદ્વિપયં જિજ્ઞાસિષુઃ પ્રશ્નોત્તરસૂત્રાણ્યાહ-‘તા કયા ણં’ इत्यादि ।

મૂલ્ય-તા કયા ણં એણ આદિચ્ચંદસંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવ-
સિયા આહિણ્તિ વણ્જા ?, તા સટ્ઠિં એણ આઈજ્જમાસા વાવટ્ઠિં એણ
ચંદમાસા, એસ ણં અઘ્ઠા લક્ખુત્તકઢા દુવાલસમથિતા તીસં એણ
આઈચ્ચસંવચ્છરા એક્કતીસં એણ ચંદસંવચ્છરા, તયા ણં એણ આઈચ્ચ-
ચંદસંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્તિ વણ્જા । તા કયા ણં
એણ આઈચ્ચઉહુચંદણવલ્લતા સંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા
આહિણ્તિ વણ્જા ? તા સટ્ઠિં એણ આઈચ્ચા માસા એગટ્ઠિં એણ ઉહુ-
માસા વાવટ્ઠિં એણ ચંદમાસા સત્તટ્ઠિં એણ ણવલ્લતા માસા એસ ણં
અઘ્ઠા દુવાલસલ્લુત્તકઢા દુવાલસ મથિતા સટ્ઠિં એણ આઈચ્ચસંવચ્છરા
એગટ્ઠિં એણ ઉહુસંવચ્છરા વાવટ્ઠિં એણ ચંદસંવચ્છરા સત્તટ્ઠિં એણ ણવલ્લતા
સંવચ્છરા, તયા ણં એણ આઈચ્ચઉહુચંદણવલ્લતા સંવચ્છરા સમાદીયા
સમપજ્જવસિયા આહિણ્તિ વણ્જા, ॥ તા કયા ણં એણ અભિવટ્ઠિય

યુગ કા મુહૂર્ત પરિમાણ ૫૪૯૦૦ ચોપન હજાર નવસો મુહૂર્ત પ્રતિપાદિત ક્રિયા
હૈ । અતઃ ઇસકો બાસઠ સે ગુણા કરે તો ૫૪૯૦૦ + ૬૨=૩૪૦૩૮૦૦ ચોતીસ
લાખ ત્રીન હજાર આઠસો બાસઠિયા ભાગ હો જાતા હૈ । મૂલ મેં કહા બી હૈ-
(તા ચઉતીસં સયસહસ્સાઈ અટ્ટતીસં ચ વાવટ્ટિભાગમુહુત્તસણ વાવટ્ટિભાગ-
મુહુત્તગ્ગે આહિણ્તિ વણ્જા) ॥ સૂ. ૭૩ ॥

સમર્થિત કરવામાં આવે છે.-અહીં પરિપૂર્ણ યુગનું મુહૂર્તપરિમાણ ૫૪૯૦૦૧ ચોપન
હજાર નવસો મુહૂર્ત પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેથી આ સંખ્યાનો બાસઠથી ગુણાકાર કરવો
 $૫૪૯૦૦+૬૨=૩૪૦૩૮૦૦૧$ ચોત્રીસલાખ ત્રણહજાર આઠસો બાસઠિયા ભાગ થઈ બાકી
છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે-(તા ચઉતીસં સયસહસ્સાઈ અટ્ટતીસં ચ વાવટ્ટિભાગમુહુત્તગ્ગે
આહિણ્તિ વણ્જા) ॥ સૂ. ૭૩ ॥

आइच्चउडुचंदणक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहि-
एत्ति वएज्जा ?, ता सत्तावणं मासा सत्त य अहोरत्ता एकारस य
मुहुत्ता तेवीसं वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स एए अभिवड्ढिया मासा, सट्ठि
एए चंदमासा सत्तट्ठी एए णक्खत्तमासा, एस णं अट्ठा छप्पण
सत्तक्खत्तकडा दुवालस भयिता सत्तसया चोत्ताला, एए णं अभिव-
ड्ढिया, संवच्छरा, सत्तसया असीता एएणं आइच्चा संवच्छरा सत्तसया
तेणउता एएणं उडुसंवच्छरा, अट्ठसया छलुत्तरा एएणं चंदा संवच्छरा
एकसत्तरी अट्ठसया, एए णं णक्खत्ता संवच्छरा, तथा णं एए
अभिवड्ढियआइच्चउडुचंदणक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया
आहिएत्ति वएज्जा, ता णयट्ठुताए णं चंदे संवच्छरे तिणिण चउपण्णे
राइंदियसए दुवालस य वावट्ठिभागे राइंदियस्स आहिएत्ति वएज्जा, ता
अहातच्चे णं चंदे संवच्छरे तिणिण चउपण्णे राइंदियसए पंच य मुहुत्ते
पण्णासं च वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा ॥सू० ७४॥

छाया-तावत् कदा खलु एते आदित्य-चान्द्रसंवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता
इति वदेत् ?, तावत् पण्डिरेते आदित्यमासाः द्वापण्डिरेते चान्द्रमासाः, एषा खलु अद्धा
पदकृत्वा द्वादश भक्ता त्रिंशत् एते आदित्यसंवत्सराः, एकत्रिंशदेते चान्द्रसंवत्सराः, तदा
खलु एते आदित्य-चान्द्रसंवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् । तावत्
कदा खलु एते आदित्य-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता
इति वदेत् ? । तावत् पण्डिरेते आदित्या मासाः, एकपण्डिरेते ऋतुमासाः, द्वापण्डिरेते
चान्द्रमासाः, सप्तपण्डिरेते नाक्षत्रमासाः, एषा खलु अद्धा द्वादशकृता द्वादशभक्ताः, पण्डिरेते
आदित्याः संवत्सराः, एकपण्डिरेते ऋतु संवत्सराः, द्वापण्डिरेते चान्द्रसंवत्सराः, सप्तपण्डि-
रेते नाक्षत्रसंवत्सराः, तदा खलु एते आदित्य-उडु-चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः
समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ॥ तावत् कदा खलु एए अभिवड्ढित-आदित्य-ऋतु-
चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ? । तावत् सप्त-
पञ्चाशन्मासाः सप्त च अहोरात्राः एकादश च मुहूर्त्तस्योर्विंशति द्वापण्डिभागा मुहूर्त्तस्य
एते अभिवड्ढितामासाः, पण्डिरेते आदित्यमासाः, एकपण्डिरेते ऋतुमासाः, द्वापण्डिरेते
चान्द्रमासाः, सप्तपण्डिरेते नाक्षत्रमासाः, एषा खलु अद्धा पद् पञ्चाशत् सप्तकृता द्वादशभक्ता
सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशत्, एते खलु अभिवड्ढिताः संवत्सराः सप्तशतानि अशीतिः एते
खलु आदित्याः, संवत्सराः, सप्तशतानि त्रिनवतिरेते खलु ऋतुसंवत्सराः, अष्टौ शतानि

ષટ્તરાણિ एते खलु चान्द्रसंवत्सराः, एकसप्तति रण्टीशतानि एते खलु नाक्षत्राः संवत्सराः । तदा खलु एते अभिवर्द्धित-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् । तावत् नयार्थतया खलु चान्द्रः संवत्सरः त्रीणि चतुः पञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि द्वादश च द्वापष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य आख्याता इति वदेत् । तावद् याथा-तथ्येन चान्द्रः संवत्सरस्त्रीणि चतुःपञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि पञ्च च मुहूर्त्ताः, पञ्चाशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्याख्यात इति वदेत् ॥ सू० ७४ ॥

टीका-त्रिसप्ततितમે સૂત્રે નાક્ષત્રાદિ પંચ સંવત્સરાણામેકત્ર મિલિતાનાં પરિમાણં રાત્રિન્દિવાદિકં, તત્ર ક્ષેપકપરિમાણં પરિપૂર્ણયુગપરિમાણં ચ સમ્યગ્ વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ ચતુઃ સપ્તતિતમેઽસ્મિન્ સૂત્રે તેષામેવ પંચાનાં નાક્ષત્રાદિ સમ્વત્સરાણાં પરસ્પરં યુગપદેવ પ્રવર્તનં નિવર્તનં ચ જ્ઞાતુમિચ્છન્ ‘તા કયા ણં’ ઇત્યાદિના પ્રથમં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-

‘તા કયા ણં એ એ આઈચ્ચંદસંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્તિ વણ્જા’ તાવત્ કદા ખલુ એતે આદિત્ય ચાન્દ્રસંવત્સરાઃ સમાદયઃ સમપર્યવસિતા આખ્યાતા ઇતિ વદેત્ ? ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ કદા-કસ્મિન્ સમયે ખલુ-ઇતિ નિશ્ચિતમ્ ‘એ’ એતે-પ્રથમો-દિતા આદિત્યસંવત્સરાશ્ચાન્દ્રસમ્વત્સરાશ્ચ સમાદયઃ-સમપ્રારમ્ભાઃ=યુગપત્ પ્રવૃત્તાઃ, સમ-

યહ ચાંદ્રસંવત્સર સૂર્યાદિ સંવત્સર કે સાથ સાથ પ્રવૃત્ત હોતા હૈ ? તથા સમાસિ મો સાથ હી હોતા હૈ ? ઇસ વિષય કો જાનને કે લિયે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કહતે હૈ (તા કયાણં) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-તિહત્તરવે સૂત્ર મેં નાક્ષત્રાદિ પાંચો સંવત્સરોં કે એકસાથ કા અહોરાત્રાદિ કા પરિમાણ તથા વહાં કા ક્ષેપક પરિમાણ તથા સંપૂર્ણ યુગ કા પરિમાણ કા સમ્યક્ પ્રકાર સે નિરૂપણ કરકે અબ ઇસ ચુવોત્તરવે સૂત્ર મેં ડસી નાક્ષત્રાદિ પાંચ સંવત્સરોં કા પરસ્પર મેં એકસાથ પ્રવર્તન તથા એકસાથ નિવર્તન હોને કા ક્રમ કો જાનને કી ઇચ્છા સે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી સે પ્રશ્ન કરતે હૈ-(તા કયા ણં એ એ આઈચ્ચંદસંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્તિ વણ્જા) કિસ સમય (એ) યે પૂર્વકથિત અદિત્યસંવત્સર તથા

આ ચાંદ્રસંવત્સર સૂર્યાદિ સંવત્સરની સાથે સાથેજ પ્રવૃત્ત થાય છે. અને સમાપ્ત પણ સાથેજ થાય છે. આ વિષયને બાજુવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે-(તા કયાણં) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ-તોતેરમા સૂત્રમાં નાક્ષત્રાદિ પાંચે સંવત્સરોનું એક સાથેનું અહોરાત્રાદિનું પરિમાણ તથા ત્યાંનું ક્ષેપક પરિમાણ અને સંપૂર્ણ યુગનું પરિમાણ સારી રીતે નિરૂપણ કરીને હવે આ ચુવોતેરમા સૂત્રમાં એ નાક્ષત્રાદિ પાંચે સંવત્સરોનું પરસ્પરનું એક સાથે પ્રવર્તન અને એક સાથે નિવર્તન થવાના ક્રમને બાજુવા માટે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા કયાણં એ એ આઈચ્ચંદસંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્તિ વણ્જા) કયા સમયે (એ) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ આદિત્યસંવત્સર સાથેજ પ્રારંભિત

પર્યવસિતા:-સમપર્યવસાના:-યુગપન્નિવૃત્તા આરુચ્યાતા:-પ્રતિપાદિતા: સન્તીતિ વદેત્-કથય
 ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા સદ્વિંદિ એ આરુચ્યામાસા, વાવદ્વિંદિ એ ચંદ-
 માસા’ તાવત્ પદ્ધિરેતે આદિત્યમાસા:, દ્વાપદ્ધિરેતે ચાન્દ્રમાસા: ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એક-
 સ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે પદ્ધિ:-પદ્ધિસંખ્યકા આદિત્યમાસા:-સૌરમાસા ભવન્તિ, તથા દ્વાપદ્ધિ
 પ્રમિતાશ્ચાન્દ્રમાસાશ્ચ ભવન્તીત્યુક્તં ભાવિતં ચ પ્રાક્, એતે એકયુગાન્તર્વર્તિન એવ આદિત્યા-
 શ્ચાન્દ્રશ્ચેતિ । ‘એસ ણં અદ્ધા છક્કલુત્તકકડા દુવાલસમયિતા તીસં એ આરુચ્યસંવચ્છરા
 એકતીસં એ ચંદસંવચ્છરા’ એવા સલુ અદ્ધા પદ્ કૃતા દ્વાદશભક્તા ત્રિશદેતે આદિત્ય-
 સંવત્સરા:, એકત્રિશદેતે ચાન્દ્રસંવત્સરા: ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ એવા-એતાવતી સલુ અદ્ધા-
 સમય:-માર્ગ: ‘છક્કલુત્તકકડા’ પદ્ કૃતા-પદ્ કૃત્વ:-પદ્ધિર્ગુણનીયસ્તતો દ્વાદશ ભક્તા-
 દ્વાદશભિર્ભાજ્ય:, દ્વાદશમિથ્ ભાગે હતે ત્રિશત્-ત્રિશત્પ્રમાણા એતે આદિત્યસંવત્સરા:-
 સૂર્યસંવત્સરા ભવન્તિ, તથા એકત્રિશત્-એકત્રિશત્પ્રમાણા એતે ચાન્દ્રસંવત્સરાશ્ચ ભવન્તિ ॥

ચાંદ્રસંવત્સર સાથ હી પ્રારમ્ભ હોતે હૈં એવં સાથ હી સમાપ્ત હોતે હૈં ? સો હે
 ભગવન્ આપ કહિયે । ઇસપ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્નકો સુનકર કે ઉત્તર
 મૈં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા સદ્વિંદિ એ આરુચ્યામાસા, વાવદ્વિંદિ એ ચંદમાસા)
 પાંચ વર્ષ વાલે એકયુગ મૈં સાઠ સૌર માસ હોતે હૈં । તથા ચાંદ્રમાસ વાસઠ
 પ્રમિત હોતે હૈં, ઇસપ્રકાર પહેલે કહા હૈં એવં ભાવિત મી કિયા હૈ । યે પ્રમાણ
 એક યુગાન્તર્વર્તિ આદિત્ય એવં ચાંદ્રસંવત્સરકા હી હોતા હૈ । (એસ ણં અદ્ધા
 છક્કલુત્તકકડા દુવાલસમયિતા તીસં એ આરુચ્યસંવચ્છરા એકતીસં એ ચંદ-
 સંવચ્છરા) ઇતના પ્રમાણવાલા અદ્ધા અર્થાત્ સમય કો (છક્કલુત્તકકડા) છહ સે
 ગુણા કરે પશ્ચાત્ વારહ સે ભાગ કરે, વાર સે ભાગ કરને પર તીસ આદિત્ય
 સંવત્સર હોતે હૈં । તથા ઇકતીસ પ્રમાણ કા ચાંદ્રસંવત્સર હોતે હૈં । યહાં પર

થાય છે અને સાથેજ સમાપ્ત થાય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહેા આ પ્રમાણે શ્રી
 ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા સદ્વિંદિ એ
 આરુચ્ય માસા, વાવદ્વિંદિ એ ચંદ માસા) પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં સાઠઠ સૌર માસ
 થાય છે. અને ચાંદ્રમાસ બાસઠ જેટલા થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ છે અને
 ભાવિત કરેલ છે. આ એક યુગાન્તમાં રહેલ આદિત્ય અને ચાંદ્ર સંવત્સરનાજ થાય છે.
 (એસ ણં અદ્ધા છક્કલુત્તકકડા દુવાલસમયિતા તીસં એ આરુચ્યસંવચ્છરા એકતીસં એ ચંદ
 સંવચ્છરા) આટલા પ્રમાણવાળી અદ્ધા અર્થાત્ સમયનો (છક્કલુત્તકકડા) છથી ગુણાકાર કરવો
 તે પછી બારથી તેનો ભાગ કરે તો ત્રીસ આદિત્ય સંવત્સર થાય છે. તથા એકત્રીસ
 પ્રમાણના ચાંદ્રસંવત્સર થાય છે. અહીંયાં ગુણન અને ભાજન પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે.

યથાત્ર ગુણનભાજનપ્રક્રિયા ક્રિયતે- $૬૦ \times ૬ = ૩૬૦$ । તતઃ $\frac{૩૬૦}{૧૨} = ૩૦$ લઘ્વા આદિત્ય-સંવત્સરાઃ । એવમ્ $૬૨ \times ૬ = ૩૭૨$ । તતઃ $\frac{૩૭૨}{૧૨} = ૩૧$ લઘ્વાઃ યથોક્તા ચાન્દ્રસંવત્સરા-શ્ચેતિ ॥-અતસ્તયોઃ પ્રારમ્ભાવસાનં પ્રતિપાદયતિ-‘તયા ણં એ એ આહચ્ચંદસંવચ્છરા સમા-દીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્ણિ વણ્ણા’ તદા સ્વલુ એતે આદિત્ય-ચાન્દ્રસંવત્સરાઃ સમાદયઃ સમપર્યવસિતા આરુયાતા ઇતિ વદેત્ ॥-તદા-તસ્મિન્નેવ સમયે-એવાવતિ કાલેઽતિક્રાન્તે સતિ એતે-પ્રથમોદિતા આદિત્યચાન્દ્રસંવત્સરાઃ-આદિત્યસંવત્સરાશ્ચાન્દ્રસંવત્સરાશ્ચ સમા-દયઃ-સમપ્રારમ્ભાઃ-યુગપત્ પ્રવૃત્તાસ્તથા ચ સમપર્યવસિતાઃ-સમપર્યવસાનાઃ-યુગપદેવ નિવૃ-ત્તાશ્ચ ભવન્તીતિ આરુયાતાઃ-પ્રતિપાદિતા ઇતિ વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્યઃ પ્રતિપાદયેત્ ॥

અથાત્ર યુક્તિરૂપોપપત્તિરુચ્યતે-એતે આદિત્ય-ચાન્દ્રસંવત્સરા વિવિક્ષિતસ્યાદૌ સમાઃ-સમપ્રારમ્ભપ્રારમ્ભા ભવન્તઃ રાન્તસ્તત આરમ્ભપષ્ટિયુગપર્યવસાને કાલે સમપર્યવસાના ભવન્તિ, યતોદિ એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે કાલે દ્વાદશમાસાત્મકાસ્ત્રયશ્ચાન્દ્રસમ્વત્સરા ભવન્તિ,

ગુણન ભાજન પ્રક્રિયા દિશ્વલાઙ્ગા જાતી હૈ- $૬૦ + ૬ = ૩૬૦$ તત્પશ્ચાત્ $\frac{૩૬૦}{૧૨} = ૩૦$ ત્રીસ આદિત્યસંવત્સર લઘ્વ હોતે હૈં, તથા $૬૨ + ૬ = ૩૭૨$ પશ્ચાત્ $\frac{૩૭૨}{૧૨} = ૩૧$ યથોક્ત પ્રમાણ સે ચાંદ્રસંવત્સર લઘ્વ હોતા હૈ । અવ ડનકે પ્રારમ્ભ એવં અવ-સાન કાલ કા પ્રતિપાદન કરતે હૈ-(તયા ણં એ એ આહચ્ચસંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્ણિ વણ્ણા) ઇતના કાલ વીત જુકને પર આદિત્ય સંવત્સર એવં ચાંદ્રસંવત્સર સમાદિ અર્થાત્ એક હી સાથ પ્રવૃત્ત હોતે હૈં તથા એક હી સાથ પર્યવસિત અર્થાત્ સમાસ હોતે હૈં, એસા સ્વ શિષ્યોં કો કહેં, હસ વિષય મેં યુક્તિરૂપ ઉપપત્તિ કહતે હૈં । યે આદિત્ય એવં ચાંદ્રસંવત્સર વિવિક્ષિત સમય કી આદિ મેં સાથ હી પ્રારમ્ભ હોતે હૈં । પ્રારમ્ભ હોકર કે છઠ્ઠે યુગ કે સમાસિ કાલ મેં સાથ હી સમાસ હોતે હૈં । કારણ કી પાંચવર્ષ પ્રમાણ વાલે કાલ મેં બારહ માસ પ્રમાણવાલે ત્રીસ ચાંદ્રસંવત્સર હોતે હૈં । તથા તેરહ

$૬૦ + ૬ = ૩૬૦$ તે પછી $\frac{૩૬૦}{૧૨} = ૩૦$ ત્રીસ આદિત્ય સંવત્સર લઘ્વ થાય છે. તથા $૬૨ + ૬ = ૩૭૨$ તે પછી ત્રણસો બેતેરને બારથી ભાગવા $\frac{૩૭૨}{૧૨} = ૩૧$ યથોક્ત પ્રમાણવાળા એકત્રીસ ચાંદ્રસંવત્સર લઘ્વ થાય છે. હવે તેના પ્રારંભ અને સમાપ્તિકાળનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. (તયા ણં એ એ આહચ્ચસંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્ણિ વણ્ણા) આટલો કાળ વીત્યા પછી આદિત્યસંવત્સર અને ચાંદ્રસંવત્સર સમાદિ અર્થાત્ એક સાથેજ પ્રવૃત્ત થાય છે અને એક સાથેજ પર્યવસિત અર્થાત્ સમાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું.

આ વિષયમાં યુક્તિરૂપ ઉપપત્તિ કહેવામાં આવે છે. આ આદિત્ય અને ચાંદ્રસંવત્સર વિવિક્ષિત સમયની પહેલાં સાથેજ પ્રારંભ થાય છે, અને પ્રારંભ થઈને છઠ્ઠા યુગના સમાપ્તિ કાળમાં સાથેજ સમાપ્ત થાય છે. કારણકે-પાંચ વર્ષના પ્રમાણવાળા કાળમાં બાર માસના પ્રમાણવાળા ત્રણ ચાંદ્રસંવત્સર થાય છે. તથા તેરમાસ પ્રમાણવાળા બે અભિવર્દિત

તથા ચ ત્રયોદશમાસાત્મકો દ્વો અભિવર્ધિતાભ્યો સંવત્સરો ભવતસ્તેનેદં મિદ્ધયતિ યત્
 એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે યુગાન્તર્વર્તિનો દ્વાદશમાસાત્મકાઃ પશ્ચચાન્દ્રસંવત્સરાઃ પ્રપૂર્ણા
 ભવન્તિ, દ્વો ચ ચાન્દ્રમાસો ઊર્વરિતો ભવત્ત્વમિતિ । ગતશ્ચ દ્વિતીયયુગપર્યવમાને દશમવર્ષાન્તે
 દશચાન્દ્રસંવત્સરાશ્ચત્યારશ્ચાન્દ્રમાસાશ્ચોર્વરિતાઃ, તતસ્તુતીયયુગપર્યવમાને પશ્ચદશવર્ષાન્તે પશ્ચ-
 દશ ચાન્દ્રસંવત્સરાઃ, પદ્ ચાન્દ્રમાસાશ્ચોર્વરિતાઃ, અનયા રીત્યા પ્રતિયુગં માસદ્વયવૃદ્ધ્યા પદ્-
 યુગપર્યવસાને કાલે પરિપૂર્ણા દ્વાદશમાસા ભવેયુઃ, દ્વાદશમિથ માસૈરેકઃ સંવત્સરો
 ભવતિ । પશ્ચવર્ષાત્મકપદ્મયુગપરિમાણસંવત્સરાસ્તુ ત્રિંશદાદિત્યસંવત્સરા ભવન્તિ- $4 \times 6 = 30$
 આદિત્યસંવત્સરપૂર્તી-પદ્મયુગપર્યવન્તે પરિપૂર્ણા એકત્રિંશદ્ ચાન્દ્રસંવત્સરા ભવન્તિ । એતેનૈવ
 સિદ્ધયન્તેન પદ્મગુણિતો દ્વાદશમિર્ભક્તશ્ચેતિ પ્રતિપાદિતં વર્ત્તે ॥ અથાન્યેષાં પ્રવૃત્તિ પૃચ્છતિ
 -‘તા કયા ણં એ આદ્ય-ઉદ્-ચંદ-ગવચ્ચતા સંવચ્છરા સમાદીયા સપ્તપ્તવગિયા આદિ-

માસ પ્રમાણવાલા દો અભિવર્ધિતસંવત્સર હોતે હૈં । હમ સે યહ સિદ્ધ હોતા
 હૈં કિ પાંચ વર્ષવાલે એક યુગ મેં યુગ કે અન્તર્વર્તિ બારહ માસ પ્રમાણવાલે પાંચ
 ચાંદ્ર સંવત્સર પૂર્ણ હોતે હૈં । તથા દો માસ ડપર રહતા હૈં । તદનન્તર દસરે
 યુગ કી સમાપ્તિ સમય મેં અર્થાત્ દસવેં વર્ષ કે અન્ત મેં દસ ચાંદ્રસંવત્સર
 તથા ડપર કે ચાર ચાંદ્ર માસ રહતા હૈં । તત્પશ્ચાત્ તીસરે યુગકે અન્ત કે સમય
 મેં પંદ્રહવેં વર્ષ કે અન્ત મેં પંદ્રહ ચાંદ્રસંવત્સર તથા ડપર કે છ ચાંદ્ર માસ રહતે
 હૈં । હમ રીતિ સે પ્રત્યેક યુગ મેં દો માસ કી વૃદ્ધિ સે છઠે વર્ષ કે અન્ત મેં પૂરા
 બારહ માસ હોતે હૈં, બારહ માસ સે એક સંવત્સર હોતા હૈં । પાંચ વર્ષવાલે
 છહ યુગ કા પરિમાણ તીસ આદિત્યસંવત્સર હોતે હૈં । $4+6=30$ આદિત્ય
 સંવત્સર કી પૂર્તિ મેં છહ યુગ કે અન્ત મેં પરિપૂર્ણ ફક્તીસ ચાંદ્ર સંવત્સર હોતે
 હૈં, હમી સિદ્ધાંત સે છહ સે ગુણિત એવં બારહ સે ભાગ કરકે પ્રતિપાદિત કિયા
 હૈં । અબ અન્ય સંવત્સરોં કી પ્રવૃત્તિ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે

સંવત્સર થાય છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં
 યુગના અંતર્વર્તિ બાર માસ પ્રમાણવાળા પાંચ ચાંદ્રસંવત્સર પૂર્ણ થાય છે. એ એ
 માસ વધે છે. તે પછી બીજા યુગની સમાપ્તિ સમયમાં અર્થાત્ દસમા વર્ષની અંતમાં દસ
 ચાંદ્રસંવત્સર અને ડપર ચાર ચાંદ્રમાસ રહે છે. તે પછી ત્રીજા યુગના અન્તમાં પંદરમાં
 વર્ષની અન્તમાં પંદર ચાંદ્રસંવત્સર તથા ડપર છ ચાંદ્રમાસ વધે છે. આ રીતે દરેક યુગમાં એ
 માસના વધારાથી છઠા સંવત્સર વર્ષના અંતમાં બારમાસ પૂરા થઈ જાય છે. બાર માસથી
 એક સંવત્સર થાય છે. પાંચ વર્ષવાળા છ યુગનું પરિમાણ ત્રીસ આદિત્ય સંવત્સર થાય છે.
 $4+6=30$ આદિત્ય સંવત્સરની પૂર્તિમાં છ યુગના અંતમાં પુરેપૂરા એકત્રીસ ચાંદ્રસંવત્સર થાય
 છે. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે છથી શુદ્ધ અને બારથી ભાગ કરીને પ્રતિપાદિત કરેલ છે.
 હવે અન્ય સંવત્સરોની પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા

एत्ति वएज्जा ?'—तावत् कदा खलु एते आदित्य-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् कदा-कस्मिन् समये खलु-इति वाक्यालङ्कारे एते-प्रथमोदिताः स्वस्वपरिभाषाभिः परिभाषिताः, आदित्य-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः-तत्तन्नामधेयाः समादयः-समप्रारम्भाः-युगपत्प्रवृत्ताः समपर्यवसिताः-समपर्यवसानाः-युगपदेव निवृत्ताश्च भवन्तीति आख्याताः-प्रतिपादिताः सन्तीति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-‘ता सट्ठि एए आइच्चा मासा, एगट्ठि एए उडु-मासा, बावट्ठि एए चंदमासा, सत्तट्ठि एए णक्खत्ता मासा, एए णं अट्ठा दुवालसक्खुत्तकडा दुवालस भाविता, सट्ठि एए आइच्चा संवच्छरा, एगट्ठि एए उडुसंवच्छरा, बावट्ठि एए चंदा संवच्छरा, सत्तट्ठि एए णक्खत्ता संवच्छरा, तयाणं एए आइच्च-उडु-चंद-णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा’ तवत् पट्टिरेते आदित्या मासाः, एक-पट्टिरेते ऋतुमासाः, द्वापट्टिरेते चान्द्रमासाः सप्तपट्टिरेते नाक्षत्रमासाः, एषा खलु अट्ठा द्वादशकृता द्वादशभक्ता पट्टिरेते आदित्याः संवत्सराः, एकपट्टिरेते ऋतुसंवत्सराः, द्वापट्टि-

हैं—(ता कया णं एए आइच्च उडुचंद-णक्खत्ता संवच्छरा समादीया समपज्ज-वसिया आहिएत्ति वएज्जा) किस समय ये पूर्वोक्त स्वस्व परिभाषा से परि-भाषित आदित्य-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्र संवत्सर उस उस नामवाले संवत्सरों के साथ प्रारम्भ अर्थात् एक ही साथ प्रवृत्त तथा एक साथ ही निवृत्त होते हैं, सो हे भगवन् आप कहीए । इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन-कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता सट्ठि एए आइच्चा मासा, एगट्ठि एए उडुमासा, बावट्ठि एए चंदमासा, सत्तट्ठि एए णक्खत्तमासा, एस णं अट्ठा दुवालसक्खुत्तकडा दुवालस भाविता, सट्ठि एए आइच्चा संवच्छरा, एगसट्ठि एए उडु संवच्छरा, बावट्ठि एए चंदा संवच्छरा, सत्तट्ठि एए णक्खत्ता संव-च्छरा, तया णं एए आइच्च-उडु-चंद-णक्खत्ता संवच्छरा, समादीया सम-पज्जवसिया आहिएत्ति वएज्जा) पांच वर्षवाले एक युग में साठ आदित्य मास

કયા ણં એ આઈચ્ચ ઉડુ-ચંદ-ણક્ખત્તા સંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિએત્તિ વએજ્જા) કયા સમયે આ પૂર્વકથિત સ્વ સ્વ પરિભાષાથી પરિભાષિત આદિત્ય ઋતુ ચાંદ્રનાક્ષત્ર સંવત્સર તેતે નામવાળા સંવત્સરોની સાથે પ્રવૃત્ત અને નિવૃત્ત થાય છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે (તા સટ્ઠિ એએ આઈચ્ચામાસા, એગટ્ઠિ એએ ઉડુમાસા, બાવટ્ઠિ એએ ચંદમાસા, સત્તટ્ઠિ એએ ણક્ખત્તા માસા એસ ણં અટ્ઠા દુવાલસક્ખુત્તકડા દુવાલસ ભાવિતા, સટ્ઠિ એએ આઈચ્ચા સંવચ્છરા એગટ્ઠિ એએ ઉડુસંવચ્છરા બાવટ્ઠિ એએ ચંદા સંવચ્છરા સત્તટ્ઠિ એએ ણક્ખત્તા સંવચ્છરા તયા ણં એએ આઈચ્ચ ઉડુ-ચંદ-ણક્ખત્તા સંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જ-વસિયા આહિએત્તિ વએજ્જા) પાંચ વર્ષના એક યુગમાં સાઠ આદિત્યમાસ હોય છે. એકસ્રં

रेते चान्द्रसंवत्सराः, सप्तपट्टिरेते नाक्षत्रसंवत्सराः, तदा खलु एते आदित्य-ऋतु-चान्द्र-
नाक्षत्राः संवत्सराः समादयः समपर्यवसिता आग्याता इति वदेत् ॥—तावदिति प्राग्वत्
एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे पट्टिरादित्यमासा भवन्ति, एकपट्टिः—ऋतुमासाः, षापट्टिचान्द्र-
मासाः, सप्तपट्टिश्च नाक्षत्रमासा भवन्तीत्युक्तं भावितं च प्राक्, अतएव एषा प्रतिपादिता
अद्धा-तत्तन्मापिका कालगतिः द्वादशकृता-द्वादशभिर्गुणिता, ततश्च द्वादशभक्ता-द्वादशभि-
र्विभाज्या, तदा गुणहरयोस्तुल्यत्वात् तयोर्भागे कृते सति जाता एते एव पट्टिरादित्याः
संवत्सराः, एकपट्टिरेते ऋतुसंवत्सराः, षापट्टिरेते चान्द्रसंवत्सराः, सप्तपट्टिरेते नाक्षत्रसंव-
त्सराश्च अवशिष्यन्ते, सर्वे एते एकयुगान्तर्वर्तिन एवोक्ताः, संवत्सरानयनार्थमेव द्वादशभि-
र्भक्ताः, एवमुक्ताः सर्वे संवत्सराः द्वादशयुगातिक्रमे समुत्पद्यन्त इत्यर्थः । अतस्तत्रैव-द्वादश-
युगान्तकाले एव एते प्रथमोदिताः आदित्य ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादिकाः—
समादयः—समप्रारम्भाः—युगपत् प्रवृत्ता भवन्ति, तथा च समपर्यवसिताः—समपर्यवसानाः
युगपन्निवृत्ताश्च भवन्तीत्याख्याताः—प्रतिपादिता इति वदेत्—स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥—

होते हैं, एकसठ ऋतुमास होते हैं, बासठ चांद्रमास होते हैं, सडसठ नाक्षत्र
मास होते हैं, इसप्रकार पहले कहा है एवं भावित किया है । अत एव यह
प्रतिपादित अद्धा—उस उस नापक काल गति का बारह से गुणा करे तत्पश्चात्
बारह से भाग करे, तब गुणक एवं हर राशि की समानता से उसका नाश
करे तो ये साठ आदित्य संवत्सर होते हैं । तथा इकसठ ऋतु संवत्सर, बासठ
ये चांद्रसंवत्सर, तथा सडसठ ये नाक्षत्रसंवत्सर अवशिष्ट रहते हैं । ये सब
एक युगान्तर्वर्ति ही कहे हैं । संवत्सर करने के लिये बारह से भाग किया है,
इसप्रकार सभी संवत्सर बारह युग के समाप्त होने पर होते हैं, अतः बारह
युगान्त काल में ही ये पूर्वोक्त आदित्य-ऋतु-चांद्र-नाक्षत्र संवत्सर साथ ही
प्रारम्भवाले साथ ही प्रवृत्त होते हैं, तथा साथ ही समाप्त होते हैं । इसप्रकार
स्व शिष्यों को प्रतिपादित करके कहें । यहां पर इसप्रकार कहा जाता है—

ऋतुमास होय छे आसठ आंद्र मास होय छे. सडसठ नाक्षत्रमास होय छे. आ प्रभाषे
पडेवां कहुं छे. अने भावित करेव छे. तेथीन आ प्रतिपादित करेव अद्धा ते ते नापवाणी
काणगतिने आरथी गुणुआर करेवो ते पछी तेना आरथी भाग करेवो त्थारे गुणुके अने
भाग राशीना सडभापवाणी तेना नाश करे तो साठ आदित्यसंवत्सर थाय छे. तथा
ऐकसठ ऋतुसंवत्सर आसठ आंद्रसंवत्सर तथा सडसठ नाक्षत्रसंवत्सर आडी रडे छे. आ
अधा ऐकन युगमां रडेवावाणा कहुवा छे. संवत्सर करवा माटे आरथी भाग करेव
छे. ओ प्रभाषे अधान संवत्सरो आर युग समाप्त थया पछी थाय छे. तेथी आर
युगान्तकाणमां न आ पूर्वोक्त आदित्य-ऋतु-आंद्रनाक्षत्र संवत्सरो साथेन प्रारंभ थनार
आ साथेन समाप्त थाय छे. आ प्रभाषे स्वशिष्याने प्रतिपादित करीने कहेवुं,

અથાત્રૈતદુક્તં ભવતિ-વિવક્ષિતયુગસ્યાદૌ એતે આદિત્ય-ઋતુ-ચાન્દ્ર-નાક્ષત્રાશ્ચત્વારોઽપિ સંવત્સરાઃ સમાદિકાઃ-સમારંભપ્રારમ્ભાઃ સન્તસ્તતઃ આરમ્ભ્ય દ્વાદશયુગપર્યવસાનકાલે પુનશ્ચ સમપર્યવસાનાઃ-યુગપન્નિવૃત્તા ભવન્તિ, યુગાન્તાદર્વાક્ તુ ચતુર્ણાં સંવત્સરાણાં મધ્યે કસ્યાપિ અન્યતમસ્યાન્યતમયોરન્યતમાનાં વા અવશ્યં ભાવેન કતિપયમાસાનાં ન્યૂનાધિકતયા યુગપત્ સમેષાં પ્રવૃત્તિર્નિવૃત્તિર્વા ન સમ્ભાવ્યતે । યતોદ્ધિ. એક સંવત્સરાન્તર્વર્તિન, સર્વેષાં સંવત્સરાણાં માસાસ્તુ સાવયત્રા એવ ભવન્તિ, સાવયવાનામઙ્કાનાં યુગપત્ પ્રાર્ત્તનં યુગપન્નિવર્તનં વા સૂર્યસ્ય દ્વાદશ ભગણકાલ એવ-દ્વાદશ યુગાન્તકાલ એવ સમ્ભાવ્યતે નાન્યત્રેતિ પૂર્વોક્તકથનં સર્વથા યુક્તિ યુક્તિશ્ચુપપદ્યતે ॥ એતદેવાગ્રે ભાવયિષ્યતે-તદ્વિપયકમેવ પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા કયા ણં એ અભિવદ્ધિય આહચ્ચ ઉદ્ધુ ચંદ ણક્ષત્તા સંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્તિ

વિવક્ષિત યુગ કી આદિ મેં યે આદિત્ય-ઋતુ-ચાન્દ્ર-એવં નાક્ષત્ર યે ચારો સંવત્સર સમાદિ અર્થાત્ સાથ હિ આરંભ-પ્રારમ્ભ હોકર બારહ યુગ કી સમાપ્તિ કાલ મેં સમપર્યવસાન વાલે અર્થાત્ સાથ હી સમાપ્ત હોને વાલે હોતે હૈં । યુગ કે સમાપ્ત હોને સે પહેલે ચારોં સંવત્સરોં મેં કોઈ અન્યતમ કા યા દો અન્યતમ કા યા અન્યતમોં કા અવશ્યંભાવિ કતિચિત્ માસ કે ન્યૂનાધિકપને સે એક સાથ સમી કી પ્રવૃત્તિ યા નિવૃત્તિ સંભવિત નહીં હોતી હૈ । કારણ કી એક સંવત્સર કે અંદર રહે હુએ સમી સંવત્સરોં કે માસ સાવયવ હી હોતે હૈં । સાવયવ અંકોં કા એકસાથ પ્રવર્તન એવં એકસાથ નિવર્તન સૂર્ય કે બારહ ભગણ કાલ અર્થાત્ બારહ યુગાન્ત કાલ મેં હી સંભવિત હોતા હૈ । અન્યત્ર નહીં યહ પૂર્વોક્ત કથન સર્વથા યુક્તિયુક્ત હી સમજા જાતા હૈ । યહી આગે ભાવિત કરેંગે ડસ વિષયસંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈં-(તા કયા ણં એ અભિવદ્ધિય આહચ્ચ ઉદ્ધુ ચંદ ણક્ષત્તા સંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્તિ વણ્જા) કિમ

આહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે- વિવક્ષિત યુગના પ્રારંભમાં આ આદિત્ય-ઋતુ-ચાન્દ્ર અને નાક્ષત્ર આ ચાર સંવત્સર સમાપ્તિ એટલે કે-સાથેજ પ્રારંભ થઈને બાર યુગની સમાપ્તિ સમયે સાથેજ પર્યવસાનવાળા અર્થાત્ સાથેજ સમાપ્ત થનારા હોય છે. યુગના સમાપ્ત થતાં પહેલાં ચારે સંવત્સરોમાં કોઈ અન્યતમની અથવા બે અન્યતમોની કે અન્યતમોની અવશ્યંભાવી કેટલાક માસના ન્યૂનાધિકપણથી બધાની એક સાથે પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ સંભવિત થતી નથી. કારણકે એક સંવત્સરમાં રહેલા બધા સંવત્સરોના માસ સાવયવજ હોય છે. સાવયવ અંકોનું એક સાથે પ્રવર્તન અને એક સાથે નિવર્તન સૂર્યના બાર ભાગણકાળ અર્થાત્ બાર યુગાન્તકાળમાંજ સંભવિત થાય છે બીજે નહીં આ પૂર્વોક્ત કથન સર્વથા યુક્તિયુક્તજ સમજવામાં આવે છે. એજ આગળ ભાવિત કરવામાં આવશે તે વિષય સંબંધિ પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે-(તા કયા ણં એ અભિવદ્ધિય આહચ્ચ-ઉદ્ધુ-ચંદ ણક્ષત્તા સંવચ્છરા સમાદીયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્તિ વણ્જા) ક્યારે આ પૂર્વોક્ત પોત પોતાની

वएजा ?' तावत् कदा खलु एते अभिवर्द्धित-आदित्य-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः संवत्सराः समादिक्ताः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेन् ? ॥-तावदिति पूर्ववत् कदा-कस्मिन् समये खलु-इति वाक्चालङ्कारे एते-पूर्वोदिताः स्वस्वपरिभाषाभिः परिभाषिताः, अभिवर्द्धिता-दित्य-ऋतु-चान्द्र-नाक्षत्राः पञ्चापि सम्वत्सराः समादिक्ताः-समादयः-समप्रारम्भाः-युग-पत्प्रवृत्तास्तथा समपर्यवसिताः-समपर्यवसानाः-युगपदेव परिपूर्णाश्च भवन्तीत्याख्याताः-प्रतिपादिता इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानुत्तरयति-'ता सत्ता-वर्णं मासा सत्त य अहोरत्ता एकारस य मुहुत्ता तेवीसं बावट्टिभागा मुहुत्तस्स एए अभि-वड्डिया मासा, सट्ठि एए आइच्चमासा, एगट्ठि एए उड्डमासा, बावट्ठी एए चंदमासा, सत्तट्ठी एए णक्खत्तमासा' तावत् सप्तपञ्चाशन्मासाः सप्तचाहोरात्राः एकादश च मुहूर्त्तास्त्रयोविंशति द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एते अभिवर्द्धितामासाः, पष्टिरेते आदित्यमासाः, एकपष्टिरेते ऋतु-मासाः, द्वापष्टिरेते चान्द्रमासाः, सप्तपष्टिरेते नाक्षत्रमासाः ॥-तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे युगान्तर्वर्त्तिनः पञ्चानामपि संवत्सराणां परिपूर्णमासप्रमाणं प्रतिपादितं वर्त्तते-यथा अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य युगान्तःपाति सावयवमासपरिमाणं खलु सप्तपञ्चा-शन्मासाः ५७ सप्तचाहोरात्राः-७, एकादश च मुहूर्त्ताः-११, एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रयो-

समय ये पूर्वोक्त स्वस्व परिभाषा से परिभाषित अभिवर्द्धित आदित्य-ऋतु-चान्द्र-एवं नाक्षत्र ये पांचो संवत्सर सम प्रारम्भवाले एवं सम पर्यवसानवाले अर्थात् साथ ही समाप्त होने वाले प्रतिपादित किये हैं । सो हे भगवन् आप कहीए इसप्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता सत्तावर्णं मासा सत्तय अहोरत्ता एकारसय मुहुत्ता तेवीसं बावट्टिभागा मुहुत्तस्स एए अभिवड्डिया मासा, सट्ठि एए आइच्चमासा एगट्ठि एए उड्डमासा, बावट्ठी एए चंद मासा सत्तट्ठी एए णक्खत्तमासा) पांच वर्ष-प्रमाण वाले एक युग में युग के अन्तवर्त्ति पांचों संवत्सरां के परिपूर्ण मास-प्रमाण प्रतिपादित किया ही है । जैसे कि-अभिवर्द्धित संवत्सर का युग के अन्त में सावयव मास परिमाण सत्तावन मास, सात अहोरात्र ७ ग्यारह

परिभाषा थी कहेल अलिबर्द्धित-आदित्य-ऋतु-चान्द्र अने नाक्षत्र आ पांच संवत्सरा साथे प्रारंभ थनारा अने साथे पर्यवसानवाणा अर्थात् साथे समाप्त थनारा प्रतिपादित करेला छे ? ते हे भगवन् आप कहेला आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांख्यीने उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे-(ता सत्तावर्णं मासा सत्तय अहोरत्ता एकारसय मुहुत्ता तेवीसं बावट्टिभागा मुहुत्तस्स एए अभिवड्डियामासा सट्ठि एए आइच्चमासा एगट्ठि एए उड्डमासा बावट्ठी एए चंदमासा सत्तट्ठी एए णक्खत्तमासा) पांच वर्षना प्रमाणवाणा ओके युगमां युगानी अंदरना पांचे संवत्सरेना परिपूर्ण मासनुं प्रमाण प्रतिपादित कयुं छे. जेभडे-अलिबर्द्धित संवत्सरनुं युगना अंतमां सावयव मास परिभाषा सत्तावन ५७ मास सात ७ अहोरात्र अगीयार

એતે-સમુત્પાદિતાઙ્ગતુલ્યાઃ સ્વલુ અભિવર્દિતસંવત્સરા ભવન્તિ । યથાત્રોદિતમભિવર્દિત-
સંવત્સરપરિમાણમ્-(૫૭ । ૭ । ૧૧ । ૬) સપ્તપચ્ચાશન્માસાઃ, સપ્તાહોરાત્રાઃ, એકાદશ-
મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયોવિંશતિ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એવા સંખ્યા પદ્ પચ્ચાશદધિકશત
સંખ્યાભિર્ગુણ્યતે દ્વાદશભિર્વિભજ્યતે ચ (૫૭ । ૭ । ૧૧ । ૬) $\times ૧૫૬ = (૮૮૯૨ । ૧૦૯૨ । ૧૭૧૬ । ૩૫૮૮)$ સર્વર્ણનેન-(૮૭૩૦ । ૧૧ । ૪ । ૬) એતે દ્વાદશભિર્યદિ
વિભજ્યન્તે તદા સ્વલ્પાન્તરાત્ સ્થૂલતયા સાવયવમાસદ્વયસ્ય ત્યાગેન ૭૪૪ ચતુશ્ચત્વારિ-
શદધિકાનિ સપ્તશતાનિ ભવન્તિ, એતાવન્ત એવાભિવર્દિતાઃ સંવત્સરા ભવન્તિ ધૂલીકર્મણા ॥
તત આદિત્યમાસાઃ-૬૦ પષ્ટિરેતે પદ્ પચ્ચાશદધિકશતસંખ્યાભિર્ગુણિતા દ્વાદશભિર્ભક્તાશ્ચ-
 $\frac{૬૦ \times ૧૫૬}{૧૨} = ૫ \times ૧૫૬ = ૭૮૦$ જાતાન્યશીત્યધિકાનિ સપ્તશતાનિ, એતે આદિત્યસંવત્સરાઃ-
૭૮૦ ॥ તતઃ ઋતુમાસસંખ્યા એકપષ્ટિઃ પદ્ પચ્ચાશદધિકશતસંખ્યાભિર્ગુણિતા દ્વાદશભિ-

(સત્તસયા ચોત્તારા) સાતસો ચુમાલીસ ૭૪૪ । અભિવર્દિતસંવત્સર હોતે હૈં ।
જેસે કી યહાં પર કહા હુવા અભિવર્દિતસંવત્સર કા પરિમાણ (૫૭।૭।૧૧।૬)
સતાવન માસ, સાત અહોરાત્ર, ગ્યારહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા
તેહસ ભાગ હોતા હૈં । હસ સંખ્યા કો એકસો છપ્પન સે ગુણા કરે એવં ગુણા
કરકે વારહ સે ભાગ કરે (૫૭।૭।૧૧।૬)+૧૫૬=(૮૮૯૨।૧૦૯૨।૧૭૧૬।૩૫૮૮)
સર્વર્ણન સે (૮૯૩૦।૧૧।૪।૬) હસ કા વારહ સે ભાગ કરે તબ સ્વલ્પ અન્તર સે
સ્થૂલ માસ હોને સે સાવયવ દો માસ કે ત્યાગ સે ૭૪૪ । સાતસો ચુંવાલીસ
હોતે હૈં, હતના હી અભિવર્દિત-સંવત્સર હોતે હૈં. ધૂલિકર્મ સે આદિત્ય માસ
૬૦ સાઠ હૈં હનકો એકસો છપ્પન સે ગુણા કરકે વારહ સે ભાગ કરે-૬૦+
૧૫૬=૫+૧૫૬=૭૮૦ । હસપ્રકાર સાતસો અસ્સી હોતે હૈં । યહ આદિત્ય-
સંવત્સર ૭૮૦ । હોતે હૈં । પચ્ચાત્ ઋતુમાસ કી સંખ્યા હકસઠ હૈં હસકો એક

કરવો ત્યારે (સત્તસયા ચોત્તારા) સાતસો ચુંમાલીસ ૭૪૪ અભિવર્દિત સંવત્સર થાય છે.
જેમકે અહીં કહેવામાં આવેલ અભિવર્દિત સંવત્સરનું પરિમાણ (૫૭।૭।૧૧।૬)
સતાવન માસ, સાત અહોરાત્ર અગીયાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેવીસ
ભાગ થાય છે. આ સંખ્યાને એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરવો અને ગુણાકાર કરીને
તેનો બારથી ભાગ કરવો જેમકે-(૫૭।૭।૧૧।૬)+૧૫૬=૮૮૯૨।૧૦૯૨।૧૭૧૬।૩૫૮૮
સર્વર્ણનથી (૮૯૩૦।૧૧।૪।૬) આ સંખ્યાનો બારથી ભાગાકાર કરવો તો સ્વલ્પ અંતરથી
સ્થૂલમાસ થવાથી સાવયવ બે માસ છેડી દેવાથી ૭૪૪ સાતસો ચુંમાલીસ થાય છે.
આટલુંજ અભિવર્દિતસંવત્સરનું પ્રમાણ હોય છે. ધૂલી કર્મથી આદિત્ય માસ ૬૦
સાઠ થાય છે તેનો એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરીને બારથી ભાગ કરવો ૬૦+૧૫૬=૫+
૧૫૬=૭૮૦ આ રીતે ૭૮૦ સાતસોઅેસી થાય છે. આ આદિત્યસંવત્સર થાય છે. તે
પછી ઋતુમાસની સંખ્યા એકસઠ છે. તેનો એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરીને બારથી ભાગ

ર્મકાશ્ર જાતાનિ $\frac{૬૧ \times ૧૩}{૧૨} = ૬૧ \times ૧૩ = ૭૯૩$ ત્રિનવત્યધિકાનિ સપ્તશતાનિ, એતે ઋતુમાસાઃ - ૭૯૩ ॥ તતશ્ચાન્દ્રમાસસંખ્યા દ્વાપષ્ટિઃ પદ્મ પશ્ચાશ્વદધિકશતસંખ્યાભિર્ગુણિતા દ્વાદશભિર્મકાશ્ર $\frac{૬૨ \times ૧૩}{૧૨} = ૬૨ \times ૧૩ = ૮૦૬$ જાતાનિ પઙ્ચત્રાણિ અષ્ટૌશતાનિ, એતે ચાન્દ્રસંવત્સરાઃ ૮૦૬ ॥ તતો નાક્ષત્રમાસસંખ્યા સપ્તપષ્ટિઃ પદ્મ પશ્ચાશ્વદધિકશતસંખ્યાભિર્ગુણિતા દ્વાદશભિર્મકાશ્ર $\frac{૬૭ \times ૧૩}{૧૨} = ૬૭ \times ૧૩ = ૮૭૧$ જાતાનિ એકસપ્તત્યધિકાન્યષ્ટૌ શતાનિ, એતે નાક્ષત્ર સંવત્સરાઃ ૮૭૧ ॥ -અત એતેષાં સમાહારેણ સમાદિ સમપર્યવસાનં પ્રતિપાદયતે- 'તયા ણં એ એ અભિવદ્ધિય આદિચ્ચ-ઉદુ-ગવસ્વત્તા સંવચ્છરા સમાદિયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્ણેત્તિ વણ્ણા' તદા સ્વલુ એતે અભિવદ્ધિતા-દિત્ય-ઋતુ-ચાન્દ્ર-નાક્ષત્રાઃ સંવત્સરાઃ સમાદિકાઃ સમપર્યવસિતા આખ્યાતા इति વદેત્ ॥ -તદા-તસ્મિન્ સમયે-સ્વસ્વોક્ત પરિપૂર્ણસંવત્સરપરિમાણ પરિપૂર્તિકાલેઽર્થાત્ ૭૪૪ । ૭૮૦ । ૭૯૩ । ૮૦૬ । ૮૭૧ એષુ સંવત્સરેષુ-૩૬, ૧૩, ૧૩, ૬૫, ૧૨૭ એષુ સમ્વત્સરાન્તેષુ અભિવદ્ધિતા-ઽઽદિત્ય-ઋતુ-ચાન્દ્ર-નાક્ષત્રાઃ પશ્ચાપિ સંવત્સરાઃ સમાદિકાઃ-સમાદય-યુગપદારમ્ભાઃ, સમપર્યવસિતાઃ-સમપર્યવસાનાઃ-યુગપદેવ-

સો છપ્પન સે ગુણા કરકે ચારહ સે ભાગ કરે તો- $\frac{૬૧+૧૩}{૧૨} = ૬૧+૧૩ = ૭૯૩$ । इस प्रकार सातसो तिराणवे होते हैं । ७९३ । ऋतुमास । चांद्रमास की संख्या वासठ है इनको एकसो छप्पन से गुणा करके वासठ से भाग करने से $६२ + \frac{१३}{१२} = ६२ + १३ = ८०६$ आठसो छह होते हैं ये चांद्रसंवत्सर ८०६ मास वाला होता हैं । तदनन्तर नाक्षत्रमास जो सडसठ है उनको एकसो छप्पन से गुणा करके चारह से भाग करे $६७ + \frac{१३}{१२} = ६७ + १३ = ८७१$ आठसो इकहत्तर होते हैं ८७१ । इन सब का एक साथ समादि एवं समपर्यवसान का प्रतिपादन करते हैं- (तया णं ए ए अभावद्धिय-आदित्य-उदु-गवस्वत्ता संवच्छरा समादीयां समपज्जवसिયા आहिण्णैत्ति वण्ण्णा) अपना अपना कहा हुआ परिपूर्ण संवत्सर का परिमाण पूर्तिकाल में अर्थात् ७४४।७८०।७९३।८७१ इतने संवत्सरों में ३६, १३, १३, ६५, १२७ ये संवत्सरों के अंत में अभिवर्द्धित, आदित्य, -ऋतु-चांद्र-

કરવે ૬૧+ $\frac{૧૩}{૧૨}$ =૬૧+૧૩=૭૯૩ આ રીતે સાતસો ત્રાણ થાય છે. ૭૯૩ ઋતુમાસ ચાંદ્ર માસની સંખ્યા બાસઠની છે. તેના એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને બારથી ભાગ કરવો $૬૨+\frac{૧૩}{૧૨}=૬૨+૧૩=૮૦૬$ આઠસો છ થાય છે. તે પછી નક્ષત્રમાસ પણ સડસઠ છે તેના એકસો છપ્પનથી ગુણાકાર કરીને બારથી ભાગ કરવો $૬૭+\frac{૧૩}{૧૨}=૬૭+૧૩=૮૭૧$ આઠસો એકોતેર થાય છે. ૮૭૧ આ બધાના એક સાથે સમાદિ અને સમપર્યવસાનનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. (તયા ણં એ એ અભિવદ્ધિય આદિચ્ચ-ઉદુ-ગવસ્વત્તા સંવચ્છરા સમાદિયા સમપજ્જવસિયા આહિણ્ણેત્તિ વણ્ણા) પોતપોતાનું કહેલ પરિપૂર્ણ સંવત્સરપરિમાણની પૂર્તિકાળમાં અર્થાત્ ૭૪૪।૭૮૦।૭૯૩।૮૭૧ આટલા સંવત્સરોમાં ૩૬, ૧૩, ૧૩, ૬૫, ૧૨૭ આ સંવત્સરોની અંતમાં અભિવર્ધિત આદિત્ય-ઋતુ-ચાંદ્ર-નાક્ષત્ર

प्रपूर्णाश्च-भवन्ति, एतेषां युगान्तर्वर्तिनां पञ्चानामपि संवत्सराणां सदैव प्रवृत्तिः सदैव निवृत्तिश्च भवतीत्याख्याताः-प्रतिपादिता इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ यतोहि प्रतिपादित वर्षेभ्योऽर्वाक् पश्चाद्वा कस्यापि संवत्सरस्य कतिपय मासाधिकत्वेन युगपत् सर्वेषां संवत्सराणां युगपत्प्रवृत्तिर्युगपन्निवृत्तिर्वा न सम्भाव्यते, उक्तेष्वपि वर्षेषु अहोरात्र-घट्यादौ कियती स्थूलतातु भवत्येव, गणितस्यैकरूपानुपातत्वात् मध्यमानत्वाच्चेति ॥-अथ सम्प्रति यथोक्तमेव चान्द्रसंवत्सरपरिमाणं गणितभेदमधिकृत्य प्रकाराभ्यन्तरं प्रतिपादयति भगवान्-'ता णयट्ठयाए णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालम य वावट्ठिभागे राइंदियस्स आहिएत्ति वएज्जा' तादत्त नयार्थतया खलु चान्द्रः संवत्सरः त्रीणि चतुःपञ्चाशत् रात्रिन्दिबशतानि द्वादश च द्वापष्टिभागा रात्रिन्दिबस्य आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् 'णयट्ठया'-नयार्थतया-अन्येषामपि परतीर्थिज्ञानाभाचार्याणां सम्मतस्य नयस्य चिन्तया-

नाक्षत्र पांचों संवत्सर समादि अर्थात् एक साथ आरम्भवाले एवं समपर्यवसान माने एकसाथ ही समाप्त होने वाले होते हैं। ये युगान्तर्वर्ति पांचों संवत्सरों की एक साथ ही प्रवृत्ति एवं एक साथ ही निवृत्ति होती है, ऐसा प्रतिपादित किया है। ऐसा स्व शिष्यों को कहें। कारण की प्रतिपादिन वर्षों के पहले या पश्चात् कोई भी संवत्सरों के कितनेक अधिकमास होने से सभी संवत्सरों की एक साथ प्रवृत्ति या एक साथ निवृत्ति की सम्भावना नहीं रहती है। कथित वर्षों में अहोरात्र-घटीकादि में कितनिक स्थूलता तो होती ही है। कारण की गणित का एक रूप का अनुपात से तथा मध्यमान होने से ऐसा होता है।

अब यथोक्त चान्द्रसंवत्सर परिमाण को गणित के भेद को अधिकृत करके प्रकारान्त से प्रतिपादित करते हैं-(ता णयट्ठयाए णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय वावट्ठिभागे राइंदियस्स आहि-

ये पांचे संवत्सरे समादि अर्थात् एक साथ आरंभ थनारा अने समपर्यवसान अटले के एक साथे समाप्त थवावाणा होय छे आ युगान्तर्वर्ति पांचे संवत्सरेनी एक साथे प्रवृत्ति अने एकसाथे निवृत्ति थाय छे. तेम प्रतिपादन करेल छे आ प्रमाणे स्वशिष्येने कहेवुं. कारणके प्रतिपादन करेल वर्षेनी पहेलां अथवा पछीथी कोइ संवत्सरेना केटलीक अधिकमास अधिक होवाथी पणु जधा संवत्सरेनी एक साथे प्रवृत्ति के एकसाथे निवृत्तिनी संभावना रहेती नथी कहेलां वर्षेमां अहोरात्र, घटीआदिमां केटलीक स्थूलतातो. रहेज छे. कारणके गणितना एकइपना अनुपातथी तथा मध्यमान होवाथी तेम थाय छे.

इवे यथाकथित चान्द्रसंवत्सरना परिमाणुने गणितना लेहने अधिकृत करीने प्रकारान्तरथी प्रतिपादित करवामां आवे छे-(ता णयट्ठयाए णं चंदे संवच्छरे तिण्णि चउपण्णे राइंदियसए दुवालसय वावट्ठिभागे राइंदियस्स आहिएत्ति वएज्जा) गीला परतीर्थिक आचार्येने सम्भूत

વિચારાશ્રયીભૂતતયા પરતીર્થિકાનામપિ વિચારેણ સમ્મતશ્ચાન્દ્રસંવત્સરઃ खलु त्रीणि चतुःपञ्चा-
 शद् रात्रिन्दिवशतानि-चतुःपञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणां-रात्रिन्दिवानाम्,
 एकस्य च रात्रिन्दिवस्य द्वादश द्वापष्टिभागाः ३५४।^६ एतत्तत्तुल्यं श्चान्द्रसंवत्सर आख्यातः-
 प्रतिपादित इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत्-परतीर्थिकानां मतमपि श्रावयेत् स्वमत
 समर्थकतयेत्यभिप्रायः ॥-अथ-याथातथ्येन पुन श्रित्यमानानामन्येषामपि परतीर्थिकाना-
 माचार्याणां मतं दर्शयति-‘ता अहातच्चे णं चंदे संवच्छरे तिणि चउपण्णे राइंदियसए
 पंच य मुहुत्ते पण्णासं च वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा’ ॥-तावद् याथातथ्येन
 खलु चान्द्रः संवत्सरः त्रीणि चतुःपञ्चाशद्रात्रिन्दिवशतानि पञ्च च मुहूर्ताः पञ्चाशच्च द्वाप-
 ष्टिभागा मुहूर्तस्य आख्यात इति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् ‘अहातच्चे णं’ याथातथ्येन-
 वास्तविकतया विचार्यमाणेन अन्येषामपि परतीर्थिकानां मतानुसारेण खलु-इति निश्चये
 चान्द्रः सम्बत्सरः खलु त्रीणि चतुः पञ्चाद्रात्रिन्दिवशतानि-त्रीणि अहोरात्रशतानि चतुः
 पञ्चाशदधिकानि-३५४ चतुः पञ्चाशदधिकानि त्रीणि शतानि अहोरात्राणां, पञ्च च मुहूर्ताः,
 एस्ति वएज्जा) (ता णयट्ठतया) अन्य परतीर्थिक आचार्यों के सम्मत नय की
 विचारणा से अर्थात् परतीर्थिकों के अभिप्राय से भी सम्मत चांद्रसंवत्सर
 तीनसो चोपन अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का वासठिया बारह भाग इतना
 प्रमाणवाला चांद्रसंवत्सर प्रतिपादित किया है, ऐसा अपने मत के समर्थन में
 स्व शिष्यों को अन्यतीर्थिक के मत भी कह सुनावें ।

अब यथार्थता से फिर से विचारणीय अन्य परतीर्थिक आचार्यों के मत
 को दिखलाते हैं-(ता अहातच्चे णं चंदे संवच्छरे तिणि चउपण्णे राइं-
 दियसए पंचय मुहुत्ते पण्णासं च वावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति
 वएज्जा) (ता अहातच्चे णं) वास्तविकता से विचार्यमाण अन्य परती-
 र्थिकों के मतानुसार चांद्रसंवत्सर तीनसो चोपन ३५४ । अहोरात्र
 तथा पांच मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया पचास भाग ५ । ^६ अर्थात्

નયની વિચારણાથી અર્થાત્ પરતીર્થિકાના અભિપ્રાયથી પણ સમ્મત ચાંદ્રસંવત્સર ત્રણસો
 ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર ભાગ આટલા પ્રમાણથી યુક્ત
 ચાંદ્રસંવત્સર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે પોતાના મતના સમર્થનમાં સ્વશિષ્યોને
 અન્યતીર્થિકોના મત પણ કહી સંભળાવવો.

હવે યથાર્થપણાથી ફરીથી વિચારણીય અન્યપરતીર્થિક આચાર્યોના મતને બતાવે છે.
 -(તા અહાતચ્ચે ણં ચંદે સંવચ્છરે તિણિ ચઉપ્પણ્ણે રાઈંદિયસए પંચ ય મુહુત્તે પ્ણાસં
 ચ વાસટ્ઠિભાગે મુહુત્તસ્સ આહિયત્તિ વણ્જ્જા) (તા અહાતચ્ચે ણં) વાસ્તવિકપણાથી વિચાર્ય
 માન અન્ય પરતીર્થિકોના મતાનુસાર ચાંદ્રસંવત્સર ત્રણસો ચોપન ૩૫૪। અહોરાત્ર
 તથા પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ ૫^૬ અર્થાત્ અન્ય

एकस्य च मुहूर्त्तस्य पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः—५।^{१३} अर्थादन्येषामाचार्याणां मतेन तु चान्द्र-
संवत्सरस्य परिपूर्णं प्रमाणम् ३५४।५।^{१३} एतत् तुल्यं महोरात्रादिकं भवतीत्याख्यात इति
वदेत्—प्रतिपादितो वर्तते इति स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ परमत्रोभयोः सादृश्यमेव दृश्यते
यतो हि अहोरात्रपरिमाणं तूभयत्र समानमेवास्ति चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रयपरिमित महो-
रात्राणां (३५४) मिति । ये चोपरितनेषु अङ्केषु वैषम्यं प्रतिभाति याथातथ्येन विचार्यमाणे
सति समानत्वमेव भवति, यथात्र प्रथमाचार्यमते तूपरितना द्वादश द्वापष्टिभागाः $\frac{१३}{१३}$ रात्रि-
न्दिबस्य तेऽपि मुहूर्त्तकरणार्थं यदि त्रिंशता गुण्यन्ते तदेवम् $\frac{१३}{१३} \times ३० = \frac{३९०}{१३}$ जातानि द्वापष्टि-
भागानां पष्ट्यधिकानि त्रीणि शतानि मुहूर्त्तानामिति । तेऽपि द्वापष्ट्या यदि भागो द्वियते
तदा लब्धाः पञ्चमुहूर्त्ताः—५ शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः $\frac{३९०}{१३} = ५ + \frac{१३}{१३}$ अतो
द्वितीयमपि मतं प्रथमाचार्यमतेनैव सादृश्यं सुपपद्यते—(३५४।^{१३})—प्रथमाचार्यमतेन चान्द्र-
संवत्सरस्तथा द्वितीयाचार्यमतेन चान्द्रसम्बत्सरः—३५४।५।^{१३} अर्थात् (३५४)=(३५४)

अन्य आचार्य के मतानुसार चांद्रसंवत्सर का परिपूर्ण प्रमाण ३५४ ।
५।^{१३} इतना अहोरात्रादि प्रमाण प्रतिपादित किया है ऐसा स्व शिष्यों को
कहें । परंतु यहां पर दोनों की समानता दिखति हैं—कारण की अहो-
रात्र का परिमाणतो दोनों ओर समान ही है । ३५४ । जो दोनों ओर एक ही
प्रकार तीन सो चोपन अहोरात्र कहा है । ऊपरके अंकों में विषमता दिखती
है, सो यथार्थता से विचार किया जाय तो समान ही होता है । जैसे की यहां
पर प्रथम आचार्य के मत से ऊपर के अहोरात्र के बासठिया बारह $\frac{१३}{१३}$ भाग
को मुहूर्त करने के लिये यदि तीस से गुणा करे तो इस प्रकार $\frac{१३}{१३} + ३० = \frac{३९०}{१३}$
बासठिया तीनसो साठ मुहूर्त होते हैं । उसका यदि बासठ से भागकरे तो
पांच ५ मुहूर्त लब्ध होते हैं । तथा बासठिया पचास भाग शेष रहता है ।
 $\frac{३९०}{१३} = ५ + \frac{१३}{१३}$ अतः दूसरा मत भी प्रथम आचार्य के मत के समान ही दिखता

આચાર્યના મત પ્રમાણે ચાંદ્ર સંવત્સરનું પરિપૂર્ણ પરિમાણ ૩૫૪।૫।^{૧૩} આટલા અહો-
રાત્રાદિથી યુક્ત પ્રમાણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. પરંતુ અહીં
બન્નેના સમાનપણાને બતાવે છે. કારણકે અહોરાત્રનું પરિમાણ તો બન્ને પક્ષમાં સરખું જ
છે, ૩૫૪। બન્ને તરફ એકજ પ્રકારથી ત્રણસોચોપન અહોરાત્ર કહેલ છે. ઉપરના અંકોમાં
ફેરફાર જણાય છે. તેનો યથાર્થપણાથી વિચાર કરવામાં આવે તો સરખું જ પરિમાણ
થઈ જાય છે. જેમકે—અહીં પ્રથમ આચાર્યના મતથી ઉપરના અહોરાત્રના બાસઠિયા બાર
ભાગ ફેરના મુહૂર્ત કરવા માટે તેનો બે ત્રીસથી ગુણાકાર કરે તો આ રીતે $\frac{૧૩}{૧૩} + ૩૦ =$
 $\frac{૩૯૦}{૧૩}$ બાસઠિયા ત્રણસો સાઠ મુહૂર્ત થાય છે. તેનો બે બાસઠથી ભાગ કરે તો પાંચ ૫
મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા બાસઠિયા પચાસ ભાગ શેષ વધે છે. $\frac{૩૯૦}{૧૩} = ૫ + \frac{૧૩}{૧૩}$ આ રીતે
બીજો મત પણ પ્રથમ આચાર્યના મત અનુસારજ છે. (૩૫૪।^{૧૩}) પહેલા આચાર્ય

અહોરાત્રા સ્તુલ્યાઃ । એવમ્ $(\frac{13}{12}) \times 30 = \frac{390}{12} = 32\frac{6}{12}$ અતઃ $(353\frac{13}{12}) = (3581\frac{1}{12})$ इति
 अतः अन्येषामपि परतीर्थिकानामाचार्याणां मतेन सादृश्यात् स्वमतं दृढत्वं भजते । अत
 एव स्वमतस्य दाढ्यं स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेदिति भगवतोऽभिप्रायः इति ॥सू० ७४॥

अत्र ऋतुवक्तव्यतामाह—

મૂળમ્-તત્થ ચ્ચલુ ઇમે છ ડહૂ પળ્લત્તા, તં જહા-પાડસે વારિસારત્તે
 સરતે હેમંતે વસંતે ગિમ્હે, તા સઠ્વે વિ ણં ણ્ણ ચંદ ડહુ દુવે દુવે માસા
 તિ ચડપળ્લેણં તિ ચડપળ્લેણં આદાણેણં ગણિજ્જમાણા સાતિરેગાઈં
 ણ્ણસઠ્ઠિ ણ્ણસઠ્ઠિ રાઈંદિયાઈં રાઈંદિયમ્મેણં આહિણ્ણિ વણ્ણા, તત્થ
 ચ્ચલુ ઇમે છ ઓમરત્તા પળ્લત્તા, તે જહા-તત્થિ પઠ્ઠે સત્તમે પઠ્ઠે ણ્ણ-
 રસમે પઠ્ઠે પળ્ણરસમે પઠ્ઠે ણ્ણવીસઇમે પઠ્ઠે તેવીસઇમે પઠ્ઠે, તત્થ
 ચ્ચલુ ઇમે છ આઠરત્તા પળ્લત્તા, તં જહા-ચડત્થે પઠ્ઠે અઢ્ઢમે પઠ્ઠે વારસમે
 પઠ્ઠે સોલસમે પઠ્ઠે વીસઇમે પઠ્ઠે ચડવીસઇમે પઠ્ઠે । છચ્ચેવ ચ
 અઠરત્તા આઠ્ઠાઓ હવંતિ માણાઈં, છચ્ચેવ ઓમરત્તા ચંદાહિ
 હવંતિ માણાઈં ॥સૂ० ૭૫॥

है,—(३५४। $\frac{1}{12}$) प्रथम आचार्य के मत से चांद्रसंवत्सरका अहोरात्र तीन सो
 चोपन अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का बासठिया बार भाग कहा है । तथा
 दूसरे आचार्य के मत से चांद्रसंवत्सर=३५४। $\frac{1}{12}$ तीनसो चोपन अहोरात्र
 पांच मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया पचासभाग अर्थात् (३५४। $\frac{1}{12}$)=(३५४)
 अहोरात्र दोनों के कथनानुसार समान ही है । तथा $\frac{13}{12} + 30 = \frac{390}{12} = 32\frac{6}{12}$ अतः
 (३५४। $\frac{1}{12}$)=(३५४। $\frac{1}{12}$) इस प्रकार अन्य परतीर्थिकों के आचार्य के मत की
 समानता से स्वमत दृढीभूत होता है । अतः स्वमत की दृढता दिखलाने के लिये
 अन्य के मत स्वशिष्यों को प्रतिपादित करके दिखलावे वही भगवन्श्री का
 अभिप्राय है ॥सू० ७४॥

નામતથી ચાંદ્રસંવત્સરના અહોરાત્ર ત્રણસો ચોપન અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસ-
 ઠિયા બાર ભાગ કહ્યા છે. અને બીજા આચાર્યના મતથી ચાંદ્રસંવત્સર=૩૫૪। $\frac{1}{12}$ ત્રણસો
 ચોપન અહોરાત્ર પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા પચાસ ભાગ અર્થાત્ (૩૫૪)
 =(૩૫૪) અહોરાત્ર બંનેના કથન પ્રમાણે સરખું છે. તથા $\frac{13}{12} + 30 = \frac{390}{12} = 32\frac{6}{12}$ તેથી
 (૩૫૪। $\frac{1}{12}$)=(૩૫૪। $\frac{1}{12}$) આ પ્રમાણે અન્ય પરતીર્થિકોના આચાર્યના મતના સરખા-
 પણાથી સ્વમતનું સમર્થન થાય છે. તેથી સ્વમતની દૃઢતા બતાવવા માટે અન્યના મતને
 પ્રતિપાદિત કરીને સ્વશિષ્યોને કહી બતાવેલો એજ શ્રી ભગવાનનો અભિપ્રાય છે. ॥સૂ. ૭૪॥

છાયા-તત્ર खलु इमे पट् ऋतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रावृद्ध-वर्षारात्रः-शरत्-हेमन्तो ग्रीष्मः, तावत् सर्वेऽपि खलु एते चन्द्र ऋतवः द्वौ द्वौ मासाविति त्रिचतुः पञ्चाशता त्रिचतुः पञ्चाशता आदानेन गण्यमानौ सानिरेकाणि एकोनपट्त्रेकोनपट्त्रि रात्रिन्दिवानि रात्रिन्दिवाग्ने आख्यातौ इति वदेत् । तत्र खलु इमे पट् अवमरात्राः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तृतीये पर्वणि सप्तमे पर्वणि एकादशे पर्वणि पञ्चदशे पर्वणि एकोनविंशतितमे पर्वणि, त्रयोविंशतितमे पर्वणि तत्र खलु इमे पट् अतिरात्राः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-चतुर्थे पर्वणि अष्टमे पर्वणि द्वादशे पर्वणि षोडशे पर्वणि विंशतितमे पर्वणि चतुर्विंशतितमे पर्वणि पट्चैव च अतिरात्रा आदित्यानि भवन्ति मानानि । पट् चैव च अवमरात्रा आन्द्राणि भवन्ति मानानि ॥ सू. ७५ ॥

टीક-ચતુઃ સપ્તતિતમે સૂત્રે પચ્ચાનાં સંવત્સરાણાં યુગપત્ પ્રવર્તનં યુગપન્નિવર્તનં ચ સંવત્સરાણાં વક્તવ્યતાં સપ્રપશ્ચયુક્ત્યા સમ્પ્રતિ ઋતુ વક્તવ્યતામાહ-‘તત્થ खलु’ इत्यादिना,- ‘तत्थ खलु इमे छ उड्ढ पणत्ता’ तत्र खलु इमे पट् ऋतवः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र-अस्मिन् मनुष्य-लोके जम्बूद्वीपे प्रतिसूर्यसंवत्सरे प्रतिचान्द्रसंवत्सरे च खलु इति नियतरूपेण इमे-वक्ष्यमाण स्वरूपाः पट् संख्यका ऋतवः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिताः सन्ति ॥-‘तं जहा-पाउसे वरिसारत्ते सरत्ते हेमन्ते वसन्ते गिम्हे’ तद्यथा-प्रावृद्ध वर्षारात्रः शरत् हेमन्तो वसन्तो ग्रीष्मः ॥-तद्यथा-ऋतूनां नामानि-प्रथम ऋतुः प्रावृद्ध संज्ञकः, द्वितीयो वर्षारात्रः-वर्षारात्रिः-वर्षा-ऋतुरिति वा, तृतीयः शरदृऋतुः, चतुर्थो हेमन्तः, पञ्चमो वसन्तः, षष्ठो ग्रीष्मश्चेति पट् ऋतवः

અવ ઋતુઓંકા કથન કરતે હૈં

ટીકાર્થ-ચુમોતર વૈં સૂત્ર મેં પાંચોં સંવત્સરોં કા એક સાથ કા પ્રવર્તન તથા એક સાથ કા નિવર્તન તથા સંવત્સરોં કા કથન વિસ્તૃતરૂપ સે કહ કર અવ ઋતુઓંકા કથન કરતે હૈં-(તત્થ खलु इमे छ उड्ढ पणत्ता) इस मनुष्यलोक में जम्बूद्वीप में प्रतिसूर्यसंवत्सर में एवं प्रति चांद्रसंवत्सर में निश्चित प्रकार से ये कथ्यमान प्रकार से छ ऋतुएं प्रतिपादित की गई हैं । (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(पाऊ से वारिसारत्ते सरत्ते हेमन्ते गिम्हे) प्रथम ऋतु का नाम प्रावृद्ध है, दूसरी वर्षारात्र अर्थात् वर्षाऋतु तीसरी शरदृऋतु, चौथी हेमन्त ऋतु, पांचवी वसन्त ऋतु एवं छठी ग्रीष्मऋतु इस प्रकार छह ऋतुएं प्रज्ञप्त

હવે ઋતુઓંકા કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-ચુમોતરમા સૂત્રમાં પાંચે સંવત્સરોંકા એક સાથે પ્રવર્તન તથા એક સાથે નિવર્તન તથા સંવત્સરોંકા કથન સવિસ્તર રીતે કહીને હવે ઋતુઓં સંખ્યા કથન કરવામાં આવે છે. (તત્થ खलु इमे छ उड्ढ पणत्ता) આ મનુષ્ય લોકમાં જમ્બૂદ્વીપમાં પ્રત્યેક સૂર્ય સંવત્સરમાં અને પ્રત્યેક ચંદ્રસંવત્સરમાં નિશ્ચયરૂપે આ કહેવામાં આવનાર છ ઋતુઓં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (તં જહા) જે આ પ્રમાણે છે-(પાઉસે વરિસારત્તે સરત્તે હેમંતે વસંતે ગિમ્હે) પહેલી ઋતુનું નામ પ્રાવૃદ્ધ છે, બીજી ઋતુનું નામ વર્ષારાત્ર અર્થાત્ વર્ષાઋતુ છે. ત્રીજી શરદ્ઋતુ, ચોથી હેમન્તુ, પાંચમી વસંતઋતુ અને છઠી ગ્રીષ્મઋતુ છે. આ રીતે

પ્રજ્ઞાતાઃ સન્તિ । પરમત્ર ઋતુક્રમવિન્યાસે કાચિદ્ વ્યત્યયતા દૃશ્યતે—યતો હિ લોકે અન્ય-
થાભિધાના ઋતવઃ પ્રસિદ્ધાઃ સન્તિ, તદ્યથા—પ્રાવૃદ્ શરદ્ હેમન્તઃ શિશિરો વસન્તો ગ્રીષ્મ-
શ્ચેતિ । ઉક્તં ચાન્યત્ર—(મૃગાદિરાશિદ્વયભોગકાલઃ પઢર્ત્તવઃ સ્યુઃ શિશિરો વસન્તઃ ? ગ્રીષ્મશ્ચ
વર્ષા ચ શરચ્ચ તદ્વદ્ હેમન્તનામ્નઃ કથિતા મુનીન્દ્રૈઃ) સૂર્યસ્ય મકરાદિ રાશિદ્વયભોગ
ક્રમેણ આદિત્યા એવ પદ્ ઋતવઃ કથિતાઃ સન્તિ, તત્ર ક્રમૌડ્પ્યયં યથા—શિશિરઃ (૧)
વસન્તઃ (૨) ગ્રીષ્મઃ (૩) વર્ષાઃ (૪) શરત્ (૫) હેમન્તશ્ચેતિ (૬) ક્રમેણ પ્રતિપાદિતાઃ
વર્તન્તે । ભવતુ નામ માયા તુ જૈનસિદ્ધાન્તમેવાવલમ્બ્ય વ્યાખ્યેયમિતિ દિશા યથોક્તાભિ-
ધાના એવ ઋતવો ભવન્તિ, યથાચોક્ત મન્યત્રાપિ—‘પાઠસવાસારત્તો સરઓ હેમંત વસંત
ગિમ્હો ય । એ એ સ્વલુ છપ્પિ ઉઝ જિણવરદિદ્ધા મણ સિદ્ધા’ ॥૧॥ છાયા—પ્રાવૃદ્ વર્ષારાત્ર
શરદ્હેમન્તવસન્તગ્રીષ્મશ્ચ । એતે સ્વલુ પઢપિ ઋતવો જિણવરદિદ્ધા મતે સૃષ્ટાઃ ॥—એતે
પ્રાવૃદ્—વર્ષા—શરદ્હેમન્ત વસન્ત ગ્રીષ્માભિધાઃ પઢપિ ઋતવઃ સ્વલુ જિણવરદિદ્ધાઃ—જિનવરૈઃ—

કી ગઈ છે । પરંતુ, યહાં પર ઋતુ ક્રમન્યાસ મેં કુછ ફિર ફાર દિશ્વતા છે ।
કારણ કી લોક મેં અન્ય નામ સે ઋતુએ પ્રસિદ્ધ છે । જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં—
પ્રાવૃદ્ શરદ્ હેમન્ત શિશિર વસન્ત એવં ગ્રીષ્મ । અન્યત્ર કહા બી છે—

મૃગાદિરાશિદ્વયભોગકાલઃ, પઢર્ત્તવઃ સ્યુ શિશિરો વસન્તઃ

ગ્રીષ્મશ્ચ વર્ષા ચ શરચ્ચ તદ્વદ્ હેમન્તનામ્નઃ કથિતા મુનીન્દ્રૈઃ ॥૧॥

સૂર્ય કા મકારાદિ દો રાશિ કે ભોગક્રમ સે આદિત્યાદિ છ ઋતુએ કહી
ગઈ છે । ડસકા ક્રમ ઇસ પ્રકાર સે હૈં—શિશિર (૧) વસન્ત (૨) ગ્રીષ્મ (૩)
વર્ષા (૪) શરત્ (૫) હેમન્ત (૬) ઇસ પ્રકાર ક્રમ સે કહી છે । જૈસે બી હો
હમકો તો જૈન સિદ્ધાન્તાનુસાર હી કહના છે ઇસ દિશા મેં યથોક્ત નામવાલી
હી ઋતુએ કહી ગઈ છે । અન્યત્ર બી કહા છે । (પાઠસ વાસારત્તો સરઓ
હેમંતવસંતગિમ્હો ય । એ એ સ્વલુ છપ્પિઉઝ જિણવરદિદ્ધા મણ સિદ્ધા ॥૧॥ યે

છઋતુઓ કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહીં ઋતુક્રમન્યાસમાં ફેરફાર જણાય છે. કારણકે
લોકમાં બીજા નામથી ઋતુઓ પ્રસિદ્ધ છે. જે આ પ્રમાણે છે—પ્રાવૃદ્, શરદ્, હેમન્ત,
શિશિર, વસંત અને ગ્રીષ્મ અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

મૃગાદિ રાશિદ્વયભોગકાલઃ પઢર્ત્તવઃ સ્યુ શિશિરો વસન્તઃ ।

ગ્રીષ્મશ્ચ, વર્ષા ચ, શરચ્ચ તદ્વદ્ હેમન્તનામ્નઃ કથિતા મુનીન્દ્રૈઃ ॥૧॥

સૂર્યનો મકારાદિ બેરશિના ભોગ ક્રમથી આદિત્યાદિ છઋતુઓ કહેલ છે. તેનો ક્રમ આ
પ્રમાણે છે—શિશિર (૧) વસંત (૨) ગ્રીષ્મ (૩) વર્ષા (૪) શરદ્ (૫) હેમન્ત (૬) આ
પ્રકારના ક્રમથી કહેલ છે. ગમે તેમ હોય અમારે તો જૈનસિદ્ધાંતાનુસારેજ કહેવાતું છે
એથી આ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે યથોક્ત નામ પ્રમાણેજ ઋતુઓના નામ કહ્યા છે. કહ્યું પણ છે—
(પાઠસ વાસારત્તો સરઓ હેમંત વસંતગિમ્હો ય, એ એ સ્વલુ છપ્પિ ઉઝ જિણવરદિદ્ધા
મણ સિદ્ધા) ॥૧॥ આપ્રાવૃદ્ વર્ષા; શરદ્ હેમંત, વસંત અને ગ્રીષ્મ નામવાળી છએ ઋતુઓ

જૈનાચાર્યૈઃ દિષ્ટાઃ-ઉપદિષ્ટાઃ-કથિતાઃ સન્તિ । મતે-જૈનાચાર્યાણાં મતે તુ સિદ્ધા-અનેન ક્રમેણૈવ પદ ઋતવઃ પ્રતિપાદિતાઃ જૈનશાસ્ત્રસમ્મતાશ્ચ સન્તિ ॥ અર્થાત્ ઋતવો દ્વિવિધાઃ-સૂર્યત્તૈવ શ્વાન્દ્રત્તૈવશ્ચ, તત્ર પ્રથમોદિતસ્ય સૂર્યત્તોર્વિકતવ્યતા પ્રસ્તૂયતે-એકૈકસ્ય સૂર્યત્તોઃ પરિમાણં સ્વલુ ઢ્રૌ સૌરમાસૌ, સૌરમાસદ્વયસ્ય પરિમાણં સ્વલુ મધ્યમમાનેનૈકપટ્ટિરહોરાત્રાઃ ભવન્તિ, યતો હિ એકૈકસ્ય સૌરમાસસ્ય પરિમાણં મધ્યમમાનેનૈવ સાર્દઽત્રિંશદહોરાત્રા સ્તેન માસ-દ્વયસ્ય પરિમાણમ્-૩૦+૩૩=૬૩ એક પટ્ટિરહોરાત્રા इति સિદ્ધયતિ । ઉક્તચાન્યત્રાપિ-‘વે આહૃચ્ચા માસા એગટ્ટી તે ભવંતહોરત્તા । એયં ઉડ પરિમાણં અવગમ્યમાણા જિણાવિતિ’ ॥૧॥ છાયા-ઢ્રૌ આદિત્યૌ માસૌ એકપટ્ટિસ્તે ભવન્ત્યહોરાત્રાઃ । એતદ્ ઋતુ પરિમાણમ્ અવ-ગમ્યમાના જિના બ્રુવન્તિ ॥૧॥ इति,

અર્થાદ્ દ્વાવાદિત્યમાસા વેકપટ્ટિરહોરાત્મકૌ ભવતઃ-આદિત્યમાસદ્વયસ્ય પરિમાણમેક-પટ્ટિરહોરાત્રા ભવન્તિ । ‘એયં’ એતત્-પ્રતિપાદિતપ્રમાણમેવ ‘ઉડ પરિમાણં’-ઋતુપરિમાણમ્-

પ્રાવૃદ્-વર્ષા શરદ હેમન્ત, વસન્ત એવં ગ્રીષ્મ નામચાલી છઠ્ઠો ઋતુએ જૈના-ચાર્યોને ઉપદિષ્ટ કી હૈ જિનસિદ્ધાન્તાનુસાર इसी क्रम से छठों ऋतुएं प्रतिपादित की है, एवं ये ही ऋतुएं जैनशास्त्रों से सम्मत है । अर्थात् ऋतुएं दो प्रकार की कही है सूर्य ऋतुएं एवं चांद्र ऋतुएं उनमें प्रथम कही हुई सूर्य ऋतुओं का कथन किया जाता है-एक एक सूर्यऋतुका परिमाण दो सौरमास होता है दो सौरमास का परिमाण मध्यम मानसे इकसठ अहोरात्र होते हैं, कारण की एक एक सौरमास का परिमाण मध्यममानसे साडे तीस अहोरात्रका सिद्धकिया है । अन्यत्र कहा भी है-

वे आहृच्चा मासा एगट्टी ते भवंतहोरत्ता ।

एवं उडपरिमाणं अवगम्यमाणा जिणाविति ॥१॥

અર્થાત્ દો આદિત્યમાસ ઇકસઠ અહોરાત્ર પરિમાણવાલા હોતે હૈ । (એવં) યહ પ્રતિપાદિત પ્રમાણ હી (ઉડપરિમાણં) ઇકસઠ અહોરાત્ર પરિમાણ હી ઋતુ-

જૈનોચાર્યોએ ઉપદેશેલ છે. અને જૈન સિદ્ધાન્તાનુસાર આજ પ્રમાણેના ક્રમથી છએ ઋતુઓ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અને આજ ઋતુઓ જૈનશાસ્ત્રોથી સમ્મત છે અર્થાત્ ઋતુઓ બે પ્રકારની કહેલ છે. સૂર્ય ઋતુ અને ચાંદ્ર ઋતુ તેમાં પહેલાં સૂર્ય ઋતુનું કથન કરવામાં આવે છે. એક એક સૂર્ય ઋતુનું પ્રમાણ બે સૌરમાસનું છે બે સૌરમાસનું પરિમાણ મધ્યમાનથી એકસઠ અહોરાત્રનું હોય છે, કારણકે એકએક સૌરમાસનું પ્રમાણ મધ્યમાનથી સાડીત્રીસ અહોરાત્રનું સિદ્ધ કરેલ છે અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

वे आहृच्चा मासा, एगट्टी ते भवंत होरत्ता ।

एवं उड परिमाणं अवगम्यमाणा जिणविति ॥१॥

અર્થાત્ બે સૂર્યમાસ એકસઠ અહોરાત્ર પ્રમાણના હોય છે, (એવં) આ પ્રતિપાદિત પ્રમાણજ

एकपट्टिरहोरात्र-परिमाणमेव ऋतुपरिमाणमपि भवतीत्यवगमयन्तः-गणितदिशा प्रमाण-
यन्तो जिनाः-जैनाचार्याः-जैनशास्त्रकर्तारो विदन्ति-जानन्ति-प्रतिपादयन्तीत्यर्थः ॥ अथ
इहैव पुनरन्यत्रापि पूर्वाचार्यै रीप्सित सूर्यर्चनयने करणगाथा प्रतिपादिता वर्त्तते, साऽपि
करणगाथा त्रिनयविनीतान् शिष्यान् अनुग्रहीतु मुपदर्श्यते-‘सूर उउस्साणयणे पव्वं पण्णरस
संगुणं णियमा । तर्हि संखितं संतं वावद्विभागपरिहीणं ॥१॥ दुगुणेकट्ठीइजुयंवावीस-
सण्ण भाइए णियमा । जं लद्धं तस्स पुणो छहि हियसेसं उउ होइ ॥२॥ सेसाणं अंसाणं
वे हि उ भागो हि तेसिं जं लद्धं । ते दिवसा नायव्वा होंति पवत्तस्स अयणस्स’ ॥३॥

छाया-सूर्य ऋतोरानयने पर्वपञ्चदश संगुणं नियमात् । तत्र संक्षिप्तं सत् द्वापट्टिभाग-
परिहीनम् ॥१॥ द्विगुणमेकपट्ट्यायुतं द्वाविंशतिशतेन भाजितं नियमात् । यल्लब्धं तस्य
पुनः पद्मभिहृतशेषम् ऋतु भवति ॥ २ ॥ शेषाणामंशानां द्वाभ्यां तु भागाभ्यां तेषां
यल्लब्धम् । ते दिवसा ज्ञातव्या भवन्ति प्रवर्तकस्यायनस्य ॥३॥

अथैतासां करणगाथानां व्याख्यामुखेनाक्षरार्थगमनिका क्रियते सूर्यस्य-सूर्यसम्बन्धिनः
ऋतोरानयने ज्ञानार्थं, पर्व-पर्वसंख्यां नियमात्-निश्चयेन-निश्चयरूपेण पञ्चदश संगुणं
कर्त्तव्यं-पञ्चदशभिर्गुणनीयम् यतोहि पञ्चदशतिथिभिरेकं पर्व भवति अतः पर्वाणां पञ्चदश
तिथ्यात्मकत्वात् पर्वसंख्यानं पञ्चदशभिर्गुणनीयम् ॥ इयमत्र भावना-यद्यपि ऋतव आपा-
दादि प्रभवास्तथापि युगप्रवर्त्तने श्रावणबहुलपक्षस्यादेः प्रतिपद आरभ्य विधीयते, ततो
परिमाण कहा गया है । अर्थात् गणितप्रक्रिया से जैनाचार्यों ने प्रमाणभूत
माना है । इस विषय में पूर्वाचार्यों ने अन्यत्र इच्छित सूर्य लाने के हेतु से
करणगाथा प्रतिपादित कि है-(सूर उउस्साणयणे) इत्यादि

इस करण गाथा का व्याख्या रूप से अक्षरार्थ कहा जाता है-सूर्य संबंधी
ऋतुओं को जानने के लिये पर्व संख्या को नियम से-निश्चितपने से पंद्रह से
गुणा करे कारण की पंद्रह तिथियों का एक पर्व होता है, अतः पर्वो पंद्रह
तिथ्यात्मक होने से पर्वसंख्या को पंद्रह से गुणा करना चाहिये । इसकी
भावना इस प्रकार से हैं-यद्यपि ऋतुएं आपादादि से लीजाती हैं तो भी युग
का आरंभ श्रावण कृष्णपक्ष की प्रतिपदा से आरम्भ करके होता है । अतः

(उक्त परिमाण) એકસઃ અહોરાત્ર પરિમાણજ ઋતુપરિમાણ કહેલ છે. અર્થાત્ ગણિત પ્રક્રિયાથી
જૈનાચાર્યોએ પ્રમાણભૂત માનેલ છે. આ સંબંધમાં પૂર્વાચાર્યોએ અન્યત્ર ઇચ્છિત સૂર્ય લાવવાના
હેતુથી કારણગાથા પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (સૂર ઉઝસ્સાણયણે) ઇત્યાદિ આ કારણ ગાથાનો વ્યા-
ખ્યારૂપ અર્થ અહીં કહેવામાં આવે છે-સૂર્ય સંબંધી ઋતુઓને જાણવા માટે પર્વસંખ્યાને
નિયમથી એટલે કે નિશ્ચિતપણાથી પંદરથી ગુણાકાર કરવો કારણકે પંદર તિથીયોતું એક પર્વ
થાય છે. તેથી પર્વ પંદર તિથીરૂપ હોવાથી પર્વસંખ્યાનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો જોઈએ
તેની લાવના આ પ્રમાણે છે-એકે ઋતુઓ અપાઠાદિમાત્રથી લેવામાં આવે છે. તે પણ

युगादितः प्रवृत्तानि यानि युगानि-पर्वणि तत्संख्या पञ्चदश गुणा क्रियते, कृत्वा च तत्र-
पर्वणामुपरि विवक्षितं दिनमभिव्याप्य यास्तिथयस्ताः संक्षिप्तं तत्-संक्षिप्यन्ते इत्यर्थः
ततः 'वावद्विभागपरिहीणं' द्वार्पाष्टभाग परिहीनं, यतोहि प्रत्यहोरात्रयेकैकेन द्वार्पाष्टभागेन
परिहीयमानेन निष्पन्ना ये अवमरात्रास्तेऽपि उपचारादत्र द्वार्पाष्टभागास्तैः परिहीनं कर्त्तव्यं
पर्वसंख्यानमिति । तत 'दुगुणेकद्वीद्विजुयं' द्विगुणमेकपट्या युतं-प्रथमं तत्संख्यानं द्वाभ्यां
गुणनीयं, गुणयित्वा च एकपट्या युतं क्रियते । ततः 'बावीससण भाइए'-द्वार्विंशति
शतेन भक्ते, नियमात्-निश्चयात् द्वार्विंशेन शतेन भाजिते सति 'जं लद्धं तस्म पुणो छहि
हियसेसं उऊ होई' यल्लब्धं तस्य पुनः पट्टभिर्हृतशेषम् ऋतु भवति ॥ अर्थात् द्वार्विंशेन
शतेन विभाजिते सति यल्लब्धं भवेत् तस्य पुनः-तस्मिन् पुनः पट्टभिर्भागेहृते सति
यच्छेषं सः-शेषरूपो राशिरनन्तरानीतः ऋतु भवति । 'सेसा णं अंसाणं'-शेषाणां मंशानाम्-
येऽपि उर्वरिताश्चांशाः शेषा उद्धरिता स्तेषां शेषाणाम् अंशानामित्यर्थः 'वेहि उ भागेहिं'-

युग की आदि से प्रवर्त्तमान जो पर्व है उसकी संख्या को पंद्रह से गुणा करके
उन पर्वों के ऊपर विवक्षित दिवस मिला कर जो तिथि आवे वे संक्षिप्त करके
(वावद्विभागपरिहीणं) प्रति अहोरात्र में एक एक वासठिया भाग कम करके
जो अहोरात्र निष्पन्न होते हैं वे भी यहां पर उपचार से वासठिया भाग
कहते हैं अतः उतनी पर्वसंख्या को कम करें तत्पश्चात् (दुगुणेकद्वीद्विजुयं) प्रथम
उस संख्या को दोसे गुणा करे गुणा करके उसके साथ इकसठको जोड़े तत्प-
श्चात् (बावीससण भाइए) एकसो बावीस से भाग करे (जं लद्धं तस्म पुणो
छहिहिय सेसं उऊ होई) जो लब्ध होता है छह से उसको हरण करे तत्पश्चात्
जो शेष रहे वह ऋतु संख्या होती है । अर्थात् एकसो बावीस से भाग करने
से जो भाग आवे उसका फिरसे छह से भाग करे पश्चात् जो शेष रूप राशि
आवे उसको ऋतु संख्या जाने, (सेसाणं अंसाणं) जो ऊपर के अंश होते हैं

युगानो आरंभ श्रावणवह ऐकमथी थाय छे. तेथी युगानी आदिथी प्रवर्त्तमान ने पर्व छे,
ते संख्याने पंद्रथी शुष्काकार करवो पछी ओ पर्वमां विवक्षित दिवस भेजवीने ते पछी ने
तिथि आवे तेने संक्षिप्त करीने (वावद्विं भागपरिहीणं) प्रत्येक अहोरात्रमां ओक ओक वासठिया
भाग ओछो करीने ने अहोरात्र आवे तेने पछु अछी उपचारथी वासठिया भाग कहे छे.
तेथी ओटली पर्वसंख्याने कम करवी ते पछी (दुगुणेकद्वीद्विजुयं) पछेलां ओ संख्याने तेथी
शुष्काकार करवो शुष्काकार करीने तेमां ओकसठ उभेखां ते पछी (बावीससण भाइए) ओकसे
बावीसथी भाग करवो (जं लद्धं तस्म पुणो छहिइय सेसं उऊ होई) ने लब्ध थाय छे तेने
छथी भाग करवो ते पछी ने शेष रहे ते ऋतु संख्या जाणवी अर्थात् ओकसे बावीसथी
भाग करवाथी ने भाग इव आवे तेने इरीथी छथी भाग करवो ते पछी शेष इय ने

દ્વાભ્યાંતુ ભાગાભ્યામ્-દ્વાભ્યાં ભાગે હતે સતિ ચલ્લબ્ધં તે દિવસાઃ 'ણાયવ્વા' જ્ઞાતવ્યાઃ 'હોંતિ' ભવન્તિ 'પવત્તસ્સ અયણસ્સ' પ્રવર્ત્તકસ્યાયનસ્ય-પ્રવર્ત્તમાનસ્ય ઋતો દિવસાઃ જ્ઞાતવ્યા ઇત્યર્થઃ ॥ ઇત્યેવં કરણગાથાક્ષરાર્થઃ ॥ અનેનૈવ કરણગાથાક્ષરાર્થાધારેણ સમ્પ્રતિ કરણ-ભાવના ક્રિયતે-તત્ર યુગે પ્રથમે દીપોત્સવે કેનાપિ પૃષ્ટં યત્-કઃ સૂર્યર્તુરનન્તરાનીત ઇતિ પ્રોચ્યતામ્ કો વા સમ્પ્રતિ ઋતુઃ પ્રવર્ત્તે ?, સર્વમેતત્ સોપપત્તિકં કરણગાથાદિશા પ્રોચ્યતા-મિતિ । પ્રતિપક્ષાન્તોદ્ભવ પર્વસંખ્યા તાવદ્ ગણનીવા ભવેત્, તત્ર યુગાદિતઃ શ્રાવણકૃષ્ણ-પ્રતિપદાદિત આરમ્ભ્ય દીપોત્સવં યાવત્ સપ્તપર્વાણ્યતિક્રાન્તાનિ યાતાનિ, તેન પર્વસંખ્યાઃ સપ્ત ધ્રિયન્તે, તાનિ ચ પશ્ચદશભિર્ગુણ્યન્તે- $૭ \times ૧૫ = ૧૦૫$ જાતં પશ્ચોત્તરં શતમ્ । તત્ એતાવતિ કાલેડતિક્રાન્તે દ્વૌ અવમરાત્રાવભૂતામ્, તેનાત્ર દ્વાભ્યાં પરિહીનં કર્ત્તવ્યમિતિ તથા-ક્રિયતે- $૧૦૫ - ૨ = ૧૦૩$ સ્થિતં પશ્ચાત્ ત્ર્યુત્તરં શતમિતિ । એતત્પુનર્દ્વાભ્યાં ગુણ્યતે- $૧૦૩ \times$

उन शेष अंशों के (वेहि उ भागेहिं) दोसे भाग करे तो जो लब्ध आवे उनको दिवस (णायव्वा) जाने । (पवत्तस्स अयणस्स) प्रवर्तमान ऋतु का दिवस (होति) होते हैं, इस प्रकार करणगाथा का अक्षरार्थ कहा है ।

इस करण गाथा के अक्षरार्थ के आधार से अब करण भावना दिखलाई जाती है-युग के प्रथम दीपोत्सव में कोई पूछता है कि इस समय कौनसी सूर्य ऋतु चलती है सो कहिये अथवा कौन ऋतु प्रवर्तमान है ? यह सब उपपत्ति माने सप्रमाण करण गाथा में कहे प्रकार से कहिये । तो यहां पर प्रत्येक पक्ष के अन्त की पर्व संख्या को गिननी चाहिये । वहां युग के आदि श्रावण कृष्ण प्रतिपदा से आरम्भ करके दीपोत्सव पर्यन्त सात पर्व व्यतीत होते हैं, अतः पर्वसंख्या सात होती है । उन सात को पंद्रह से गुणा करे $७ \times १५ = १०५$ तो एकसो पांच होते हैं, तदनन्तर इतना काल बीत जाने पर दो अवमरात्र

રાશિ આવે તેને ઋતુ સંખ્યા બાણવી (સેસાણં અંસાણં) જે ઉપરના અંકશેષ રહે છે. એ શેષ અંશોનો (વેહિ ઉ ભાગેહિં) બેથી ભાગ કરવો તે પછી જે લબ્ધ આવે તેને દિવસ (ણયવ્વા) બાણવા (પવત્તસ્સ અયણસ્સ) પ્રવર્તમાન ઋતુના દિવસ (હોંતિ) હોય છે. આ રીતે કરણગાથાનો અક્ષરાર્થ કહેલ છે.

આ કરણગાથાના અક્ષરાર્થના આધારથી હવે તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે-યુગના પહેલા દીપોત્સવમાં કોઈ પૂછે કે આ વખતે કઈ ઋતુ ચાલે છે ? તે કહો અથવા કઈ ઋતુ પ્રવર્તિત થાય છે ? આ સંબંધમાં ઉપપત્તિ અર્થાત્ સપ્રમાણ કરણગાથામાં કહેલા પ્રકારથી કહો તો અહીં દરેક પક્ષના અંતની પર્વસંખ્યાને બાણવી બોધાવે. અહીં યુગનો આરંભ શ્રાવણવદ એકમથી દીપોત્સવ પર્યન્ત ચાત પર્વો વીતી ગયા હોય છે. તેથી પર્વસંખ્યા સાત થાય છે. એ સાતનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો. $૭ \times ૧૫ = ૧૦૫$ આ રીતે એકસો પાંચ થાય છે. તે પછી આટલો કાળ વીત્યા પછી બે અહોરાત્ર થાય છે. તેથી બે

૨=૨૦૬ જાતે પદ્મચરે દ્વે શતે । અત્રૈકપષ્ટિઃ પ્રક્ષિપ્યતે-૨૦૬+૬૧=૨૬૭ જાતે દ્વે શતે સપ્તષષ્ટ્યધિકે=૨૬૭ પુનરત્ર દ્વાવિંશેન શતેન ભાગો દ્વિયતે- $\frac{267}{2}=133\frac{1}{2}$ દ્વાવિંશેન શતેન-દ્વાવિંશત્યધિકેન શતેન યુક્તે સતિ લબ્ધો દ્વૌ, તૌ પદ્મભિર્ભાગં ન સહેતે, અતસ્તયોર્ને પદ્મભિર્ભાગહારઃ સ્યાત્, શેષા અંશાસ્તિષ્ઠન્તિ ત્રયોવિંશતિઃ તેષામદ્વે કૃતે સ્વલ્પાન્તરાદેકાદશ અર્દ્ધ ચ $\frac{1}{2}=11\frac{1}{2}$ સૂર્યત્તુથ આપાઢાદિકસ્તેનાગતં યત્ દ્વૌ ઋતુ અતિક્રાન્તૌતૃતીયથ્ચ ઋતુઃ સમ્પ્રતિ પ્રવર્તેતે । તસ્ય ચ પ્રવર્તમાનસ્ય ઋતોઃ એકાદશ દિવસા અતિક્રાન્તા દ્વાદશો વર્તેતે । ઇતિ સિદ્ધયતિ ॥ અથાન્યદુદાહરણં યથા-કેનાડપિ પૃષ્ઠં-યુગે પ્રથમાયામક્ષય તૃતીયાયાં કે ઋતુવઃ પૂર્વમતિક્રાન્તાઃ ? કો વા ઋતુઃ સમ્પ્રતિ પ્રવર્તેતે ? અત્રોચ્યતે-યતઃપ્રથમ પ્રથમાયા અક્ષયતૃતી-

હોતે હૈં । અતઃ દો ક્રમ કરે તો $104-2=102$ પશ્ચાત્ 102 એકસો ત્રીન રહતે હૈં । इनको फिर दो से गुणा करे $102 \times 2 = 204$ तो दोसो छ होते हॆं । उस संख्या में इकसठ का प्रक्षेप करे $204 \times 61 = 267$ तो दोसो सडसठ होते हॆं ? उन दोसो सडसठ का एकसो बावीस से भाग करे $\frac{267}{21} = 12\frac{5}{7}$ एकसो बावीस से भाग करे तो दो लब्ध होता है । उसका छह से भाग नहीं चल सकता है अतः छह से भाग नहीं करते हॆं, शेष अंश तेईस रहता है, उसका आधा करे तो स्वल्पान्तर होने से साडे ग्यारह $11\frac{1}{2}$ होता है । सूर्य ऋतु आषाढ आदि से है, अतः यहां दो ऋतु वीत कर तीसरी ऋतु प्रवर्तित होती है ऐसा कहा जाता है, उस प्रवर्तमान तीसरी ऋतु का ग्यारह दिन वीतकर बारहवां दिन चल रहा है यह सिद्ध होता है ।

अब दूसरा उदाहरण दिखलाते हॆं-कोई प्रश्न करता है-युग की प्रथम अक्षय तृतीया के समय कितनी ऋतु पहले वीत चुकी है ? या इस समय कौनसी ऋतु प्रवर्तित होती है ? इस के लिये कहते हॆं -यहां प्रथम अक्षय

આછા કરવા $104-2=102$ તે પછી એકસો ત્રણ રહે છે. તેને ફરી બેથી ગુણાકાર કરવા $102 \times 2 = 204$ એ રીતે ગુણવાથી બસોને છ ૨૦૬ થાય છે. એ સંખ્યામાં એકસઠ ઉમેરવા $204+61=267$ તો બસો સઠસઠ થાય છે. એ બસો સઠસઠને એકસો બાવીસથી ભાગ કરવા $\frac{267}{21}=12\frac{5}{7}$ એકસો બાવીસથી ભાગ કરવાથી બે લબ્ધ થાય છે. તેને છથી ભાગ આલી શકતો નથી. તેથી તેને છથી ભાગ કરતા નથી શેષ અંશ તેવીસ રહે છે, તેના અર્ધા કરે તો સ્વલ્પાન્તર હોવાથી સાડા અગીયાર $11\frac{1}{2}$ થાય છે. સૂર્યઋતુ અષાઢથી આરંભીને થાય છે. તેથી અહીં બેઋતુ વીતીને ત્રીજીઋતુ પ્રવર્તિત થઈ છે. તેમ કહેવામાં આવે છે. એ ચાલુ ત્રીજીઋતુના અગીયાર દિવસ વીતીને બારમો દિવસ ચાલે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે બીજું ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. કોઈ પ્રશ્ન કરે કે યુગની પહેલી અક્ષય ત્રીજીના દિવસે પહેલાં કેટલી ઋતુ વીતી ગઈ છે ? અગર આ સમયે કયું ઋતુ પ્રવર્તિત છે ? આ બાબતે માટે કહે છે. અહીં પહેલાં અક્ષય ત્રીજીની પહેલાં યુગના આરંભથી

યાયાઃ પ્રાક્ યુગસ્યાદિત આરમ્ભ્ય પર્વાણ્યતિક્રાન્તાનિ ઇકોનવિંશતિઃ-૧૯ । અતઃ ઇકોન-
વિંશતિઃ પૃથક્ સ્થાપનીયા, પચ્ચદશમિઃ પૂર્વવદ્ ગુણનીયા ચ-૧૯×૧૫=૨૮૫ જાતે
પચ્ચાશીત્યધિકે દ્વે શતે-૨૮૫ ॥ અત્રાક્ષયતૃતીયાયાં પૃષ્ઠમિતિ પર્વણામુપરિતિસસ્થિતયો
ભવન્તિ, તાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે-૨૮૫+૩=૨૮૮ જાતે અષ્ટાશીત્યધિકે દ્વે શતે-૨૮૮ ॥ દ્વાપ-
ષ્ઠયા ઇકોઽવમરાત્રો ભવતિ, તેનૈતાવતિ કાલેઽતિક્રાન્તે મધ્યમાનેન પચ્ચ અવમરાત્રાઃ
ભવન્તિ । અતસ્તત્ર પચ્ચપાત્યન્તે-૨૮૮-૫=૨૮૩ જાતે દ્વે શતે ત્ર્યશીત્યધિકે-૨૮૩ ॥ એતે
પુનર્દ્વાભ્યાં ગુણ્યન્તે ૨૮૩×૨=૫૬૬, જાતાનિ પદ્મ પૃષ્ઠ્યધિકાનિ પચ્ચશતાનિ-૫૬૬ ।
એતાનિ પુનરેકપષ્ઠિસહિતાનિ ક્રિયન્તે-૫૬૬+૬૧=૬૨૭ જાતાનિ સપ્તવિંશત્યધિકાનિ
પદ્મશતાનિ-૬૨૭ । પુનરેતેષાં દ્વાવિંશત્યધિકેન શતેન ભાગો દ્વિયતે- $\frac{૬૨૭}{૧૨૨}=૫+\frac{૧૭}{૧૨૨}$ અત્ર
લઘ્વાઃ પચ્ચ, તે ચ ષડત્પત્વાત્ ષડ્ભિર્ભાગં ન સહન્તે, તેન તેષાં ન ષડ્ભિર્ભાગહારઃ । શેષા-

તૃતીયા સે પહેલે યુગ કા આરમ્ભકરકે ડન્નીસ પર્વ ૧૯ વીત ચુકે હૈં । અતઃ
ડન્નીસકો પ્રથક્ રખે, તથા ડસકો પૂર્વવત્ પંદ્રહ સે ગુણાકરે=૧૯+૧૫=૨૮૫
દોસો પચાસી હોતે હૈં । યહાં પર અક્ષય તૃતીયા વિષયક પ્રશ્ન કિયા હૈ, અતઃ
પર્વ કે ડપર ત્રીનતિથિ હોતી હૈ । ડસકો ડસકે સાથ જોડે તો ૨૮૫+૩=૨૮૮
દો સો અઠાસી હોતે હૈ ૨૮૮ । વાસઠ તિથિ સે ઇક અવમરાત્ર હોતા હૈ, અતઃ
હતને કાલ મેં મધ્યમાન સે પાંચ અવમરાત્ર હોતે હૈં । અતઃ ડસમેં સે પાંચ
છોડદેવે=૨૮૮-૫=૨૮૩ તો દોસો તિરાસી હોતે હૈં ૨૮૩ । ડનકો ફિર દો સે
ગુણાકરે ૨૮૩+૨=૫૬૬ । તો પાંચ સો છિયાસઠ ૫૬૬ હોતે હૈં । ડનકે સાથ
હકસઠ જોડે-૫૬૬+૬૧=૬૨૭ તો છસો સત્તાઈસ હોતે હૈં । ડસ ૬૨૭ । છસો
સત્તાઈસ કો ઇકસો વાઈસ સે ભાગ કરે $\frac{૬૨૭}{૧૨૨}=૫+\frac{૧૭}{૧૨૨}$ યહાં પાંચ લઘ્વ હોતે હૈં ।
વહ છહ સે ન્યૂન હોને સે છહ સે ભાગ નહીં કર સકતે અતઃ ડસકા છહ સે

ઓગણીસ ૧૯ પર્વો વીતેલા હોય છે. તેથી ઓગણીસને અલગ રાખવા તથા તેનો
પૂર્વની જેમ પંદરથી ગુણાકાર કરવો ૧૯+૧૫=૨૮૫ તો બસો પંચાશી થાય છે. અહીં
અક્ષયત્રીજના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલ છે. તેથી પર્વના ઉપર ત્રણ તિથી થાય છે. તેને આ
સંખ્યાની સાથે મેળવવી તો ૨૮૫+૩=૨૮૮ બસો અઠ્યાશી થાય છે. ૨૮૮ બાસઠ
તિથીથી એક અવમરાત્ર (ક્ષયતિથિ) થાય છે તેથી આટલા કાળમાં મધ્યમાનથી પાંચ અવ-
મરાત્ર (ક્ષયતિથિ) થાય છે. તેથી તેમાંથી પાંચ છોડી દેવા ૨૮૮-૫=૨૮૩ જેથી આ
રીતે બસોત્રાશી થાય છે. ૨૮૩ આનો ફરીથી બેથી ગુણાકાર કરવો ૨૮૩+૨=૫૬૬
જેથી આ રીતે પાંચસો છાસઠ થાય છે. ૫૬૬ આની સાથે એકસઠની સંખ્યાને મેળવવી
૫૬૬+૬૧=૬૨૭ જેથી છસો સત્યાવીસ થાય છે આ ૬૨૭ છસોસત્યાવીસને એકસો
બાવીસથી ભાગ કરવા $\frac{૬૨૭}{૧૨૨}=૫+\frac{૧૭}{૧૨૨}$ તો અહીં પાંચ આવે છે. તે છથી ઓછા હોવાથી
છથી ભાગ થઈ શકતો નથી. તથા સત્તર શેષ રહે છે એ સત્તર અંશને લેવા એને

સ્તિષ્ઠન્તિ સપ્તદશ તેત્વંશા ઉદ્ધરન્તિ સપ્તદશ-૧૭ । એતેપામર્દે કૃતે= $\frac{1}{2}$ = $\frac{1}{2}$ જાતાઃ સાર્દા અઘૌ
અત આગતં યત્ પશ્ચ ઋતવોડતિક્રાન્તાઃ, પૃથ્વ્ય ચ ઋતોઃ પ્રવર્તમાનસ્યાઘૌ દિવસા ગતાઃ,
નવમો દિવસઃ સમ્પ્રતિ પ્રવર્તતે, તસ્યાપ્યર્દ્ધ ગતમિતિ સર્વમત્ર ધૂલીકર્મણા સ્ફુટમુપપદ્યતે ॥
અથાન્યદુદાહરણમ્-યથા કેનાપિ પૃષ્ઠં યત્ યુગે દ્વિતીયે દીપોત્સવે કિયન્ત ઋતવોડતિક્રાન્તા
સ્તથા ચ કોવા ઋતુઃ સમ્પ્રતિ પ્રવર્તતે ? इति । અવોચ્યતે-એતાવતિ કાલેડતિક્રાન્તે સતિ
પર્વાણ્યતિક્રાન્તાન્યેકત્રિંશત્-૩૧ યતોહિ એકસ્મિન્ વર્ષે પર્વણાં ચતુર્વિંશતિ ભવતિ, યુગે ચ
ચતુર્વિંશત્યધિકં શતમિતિ સર્વં પ્રાક્ પ્રતિપાદિતં ભાવિતં ચ । તેનાત્રૈકત્રિંશત્ પશ્ચદશભિ-
ર્ગુણ્યન્તે- $31 \times 14 = 434$ જાતાનિ પશ્ચપૃથ્વ્યધિકાનિ ચત્વારિંશતાનિ-૪૬૫ એતાવતિ
કાલેડતિક્રાન્તે ચ દ્વાપૃથ્વાનુપાતેન અવમાન્ય નિષ્ક્રાન્તાન્યઘૌ મધ્યમમાનેન । તતોડસ્માદઘૌ

ભાગ નહીં હોતા સત્રહ શેષ રહતા હૈ । उन सत्रह अंश को लेवें १७। लेकर
सत्रह का आधाकरे $\frac{1}{2}$ = $\frac{1}{2}$ तो साडे आठ होते हैं । इससे यह निर्णित होता
है कि पांच ऋतुएं व्यतीत होकर तथा प्रवर्तमान छट्ठिऋतुका आठ दिनपूर्ण
होकर नववां दिन प्रवर्तित होता है । नववें दिनका भी आधा बीत चुका है
यह सब धूलिकर्म से स्पष्ट होजाता है ।

અવ દૂસરા ઉદાહરણ દિઁલ્લાતે હૈ-કોઈ પૂછે કી યુગ કી દૂસરી દીપો-
ત્સવીમૈં કિતની ઋતું વ્યતીત હુઁ હૈ ? એવં ઇસ સમય કૌન સી ઋતુ ઇસ
સમય પ્રવર્તિત હો રહી હૈ ? તો ઇસકે લિયે કહતે હૈં ઇતના કાલ વીતનેપર
ઇકતીસ પર્વ ૩૧ વીતચુકે હૈં । કારણકી એક વર્ષ મૈં ચોવીસ પર્વ હોતે હૈં । એવં
એક યુગમૈં એકસો ચોવીસ પર્વ હોતે હૈં, ઇત્યાદિ સર્વ સચિસ્તૃત કથન પહલે
પ્રતિપાદિત કરકે ભાવિત કિયા હી હૈ । અતઃ યહાં ઇકતીસકો પંદ્રહ સે ગુણા-
કરે $31 + 14 = 45$ તો ચાર સો પૈસઠ હોતે હૈં ૪૬૫। ઇતના કાલ વીત જાનેપર
બાસઠ કે અનુપાત સે અર્થાત્ બાસઠતિથિકા એક અવમકે હિસાબ સે આઠ

લઘને સત્તરના અર્ધા કરવા $\frac{1}{2}$ = $\frac{1}{2}$ જેથી સાઠ આઠ થાય છે. આનાથી એ નિર્ણિતથાય
છે કે પાંચ ઇતુઓ વીતીને ચાલુ છટ્ટી ઇતુના આઠ દિવસો પુરા થઈને નવમો દિવસ ચાલુ
છે. તથા નવમો દિવસ પણ અર્ધો વીતી ચૂકેલ છે. આ તમામ ધૂલિકર્મથી સ્પષ્ટ થાય છે.

હવે બીજું ઉદાહરણ એતાવવામાં આવે છે. કોઈ પૂછે કે યુગની બીજી દીપોત્સવીમાં
કેટલી ઇતુઓ વીતી ચુકેલ છે ? અને આ સમયે કઈ ઇતુ પ્રવર્તિત હોય છે ? તો આ
બાબુવા માટે કહેવામાં આવે છે. આટલો કાળ વીતતાં ૩૧ એકત્રીસ પર્વ પુરા થયેલ છે.
કારણકે એક વર્ષમાં ચોવીસ પર્વ હોય છે. અને એક યુગમાં એકસો ચોવીસ પર્વ થાય
છે. વિગેરે બધું જ વિસ્તાર પૂર્વકતું કથન પહેલાં પ્રતિપાદિત કરીને ભાવિત કરેલજ છે.
તેથી અહીં ૩૧ એકત્રીસનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો. $31 + 14 = 45$ તેથી ચારસો પાંસડ
થાય છે. ૪૬૫ આટલો કાળ વીત્યા પછી બાસઠના અનુપાતથી અર્થાત્ બાસઠ તિથિનો

પાત્યન્તે-૪૬૫=૮=૪૫૭ સ્થિતાનિ-સપ્તશ્ચાશદધિકાનિ ચત્વારિશતાનિ=૪૫૭ ॥ એતાનિ
 ચ પૂર્વયુક્ત્યા દ્વિગુણિતાનિ ક્રિયન્તે-૪૫૭+૨=૯૧૪ જાતાનિ ચતુર્દશોત્તરાણિ નવ-
 શતાનિ-૯૧૪ પુનરત્રૈકપષ્ટિઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે-૯૧૪+૬૧=૯૭૫ જાતાનિ પચ્ચસપ્તત્યધિ-
 કાનિ નવશતાનિ । પુનરેતેષાં દ્વાવિંશત્યધિકેન શતેન ભાગો દ્વિયતે- $\frac{975}{12} = 81 + \frac{3}{4}$ અત્ર
 લઘ્વાઃ સપ્ત, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ ઉપરિષ્ટાદંશા ઉદ્ધરન્તિ એકવિંશત્યધિકં શતમ્-૧૨૧ । અસ્મિન્
 શેષરાશૌ દ્વાભ્યાં ભાગે હૃતે સતિ- $\frac{121}{2} = 60\frac{1}{2}$ લઘ્વાઃ સાર્દ્ધાઃ પષ્ટિઃ, લઘ્વરાશિ તુલ્યાનાં સપ્તાનાં
 ચ ઋતૂનાં પૃથ્વીભાગે હૃતે સતિ $\frac{121}{2} = 60\frac{1}{2}$ અત્ર લઘ્વ એક સ્તેનૈકઃ સંવત્સરોઽતિક્રાન્તઃ ।
 ઉપરિષ્ટાચ્ચ તિષ્ઠત્યેકસ્તેનૈકસ્ય સંવત્સરસ્યોપરિ પ્રથમઃ પ્રાવૃદ્ નામા ઋતુરપ્યતિક્રાન્તઃ ।
 પ્રવર્તમાનસ્ય દ્વિતીયસ્ય શરદ્દતોઃ પષ્ટિ દિનાન્યતિક્રાન્તાનિ, એકપષ્ટિતમં દિનં ચ સમ્પ્રતિ
 પ્રવર્તમાન સ્તિષ્ઠતીતિ ॥-એવ મનયૈવ યુક્ત્યા અન્યત્રાપિ સ્વબુદ્ધિવૈશદ્યેન ભાવના વિધેયેતિ ॥

અવમ મધ્યમાન સે વ્યતીત હોગયે હૈં । અતઃ હસમેં આઠકો કમ કરે-૪૬૫=૮
 =૪૫૭ તો ચારસો સતાવન હોતે હૈં ૪૫૭ । હસ સંખ્યાકો પૂર્વકી યુક્તિ કે અનુ-
 સાર દુગુનાકરે ૪૫૭+૨=૯૧૪ તો નવસો ચૌદહ હોતે હૈં । હનમેં હકસઠકા
 પ્રક્ષેપકરે ૯૧૪+૬૧=૯૭૫ નવસો પંચહત્તર હોતે હૈં । હસકો એકસો
 બાવીસ સે ભાગકરે $\frac{975}{12} = 81\frac{3}{4}$ યહાં સાત લઘ્વ હોતે હૈં એવં ઉપરકે અંશ
 એકસો હક્કીસ લાવે ૧૨૧ । હસ શેષ રાશિકા દોસે ભાગકરે $\frac{121}{2} = 60\frac{1}{2}$ તો સાડે
 સાઠ લઘ્વ હોતે હૈં । લઘ્વરાશિ જો સાત હૈં હસ સાત ઋતુઓં કો છહ
 સે ભાગ કરે તો $\frac{121}{2} = 60\frac{1}{2}$ એક લઘ્વ હોતા હૈં । વહ એક સંવત્સર વ્યતીત
 હો ગયા હૈં । ઉપર જો એક રહતા હૈં હસસે એક સંવત્સરે ઉપર પ્રથમ પ્રાવૃદ્
 નામ વાલી ઋતુ વીત ગઈ એવં પ્રવર્તમાન દૂસરી શરદ્દતુકા સાઠ દિવસવીતકર
 હકસઠવાં દિવસ હસ સમય પ્રવૃત્ત હોતા હૈં । હસો યુક્તિ સે અન્યત્ર ભી અપને
 મનસે ભાવના ભાવિત કરલેવેં ।

એક અવમ એ હિસાબે મધ્યમાનથી આઠ અવમ વીતી ચુકેલ હોય છે. તેથી ઉપરની
 સંખ્યામાં આઠ એછા કરવા ૪૬૫+૮=૪૫૭ જેથી ચારસો સતાવન રહે છે. ૪૫૭ આ
 સંખ્યાને પહેલાની યુક્તિ અનુસાર બમણી કરવી. ૪૫૭+૨=૯૧૪ તો નવસોચૌદ થાય છે.
 તેમાં ૬૧ એકસઠ ઉમેરવા ૯૧૪+૬૧=૯૭૫ જેથી નવસો પંચોતેર થાય છે. આ સંખ્યાનો
 એકસો બાવીસથી ભાગાકાર કરવો $\frac{975}{12} = 81\frac{3}{4}$ જેથી સાત આવે છે. તથા ઉપરના એકસો
 એકવીસ ૧૨૧ અંશ લાવે આ શેષ રાશિનો જેથી ભાગ કરવો $\frac{121}{2} = 60\frac{1}{2}$ તો સાડીસાઠ
 લઘ્વ થાય છે. લઘ્વરાશી જે સાત છે. તે સાતઋતુનો છથી ભાગ કરવો $\frac{121}{2} = 60\frac{1}{2}$ જેથી
 એક આવે છે. આથી એક સંવત્સર વીતી ગયું છે. તેમજ ઉપર જે એક રહે છે તેથી
 એક સંવત્સર ઉપર પહેલી પ્રાવૃદ્ નામની રતુ વીતિ ગઈ અને આઠ બીજી શરદ્દરતુના
 સાઠ દિવસ વીતીને એકસઠમે દિવસ આ વખતે આઠ હોય છે. આજ યુક્તિથી બીજે પણ

અથાન્યત્ પ્રતિપાદ્યતે-પૂર્વોદિતાનામ્ ઋતૂનાં મધ્યેક ઋતુઃ કસ્યાં તિથીં સમાપ્તિ મુપયાતીતિ પરેષાં પ્રશ્નાવકાશમાશંક્ય તત્ પરિજ્ઞાનાય પૂર્વાચાર્યોપદિષ્ટાં કરણગાથા મુપસ્થાપયતિ યથા-

‘ઈચ્છા ઉઝ વિગુણિઓ રૂવૂળો વિગુણિઆઝ પન્વાણિ ।

તસ્સદ્દં હોઈ તિહી જત્થ સમત્તા ઉઝ તીસં’ ॥૧॥

છાયા-ઈચ્છર્તુ દ્વિગુણિતો રૂપોનો દ્વિગુણિતસ્તુ પર્વાણિ ।

તસ્યાદ્દં ભવતિ તિથિર્યત્ર સમસ્તા ઋતવઃ ત્રિંશત્ ॥૧॥

વ્યાખ્યામુખેનાસ્યા ગાથાયા અક્ષરગમનિકા યથા-ઈચ્છર્તુઃ-યસ્મિન્ ઋતૌ જ્ઞાતું મિચ્છા સ્યાત્ સ ઇચ્છર્તુઃ સ ચ ઋતુત્રિયતે, તતશ્ચ સા ઋતુ સંખ્યા ‘વિગુણિઆ’ દ્વિગુણિતા-દ્વાભ્યાં ગુણનીયા, તસ્માન્ન ગુણનફલાત્ ‘રૂવૂળો’ રૂપોનઃ-એકેન રહિતઃ કાર્યઃ, તતશ્ચ સ રૂપોનો રાશિઃ ‘વિગુણિઓ’ દ્વિગુણિતઃ-પુનરપિ દ્વાભ્યાં ગુણનીયઃ, ગુણયિત્વા ચ સ્થાનદ્વયે સ્થાપનીયઃ તતઃ એકત્ર સ્થાપિતો દ્વિગુણિતાઙ્કો યાવાન ભવતિ તાવન્ત્યેવ પર્વાણિ પ્રતિભાવની-

અબ અન્ય વિષયકા પ્રતિપાદન ક્રિયા જાતા હૈ-પૂર્વ કથિત ઋતુમેં કૌનસી ઋતુ કૌનસી નિથિ મેં સમાપ્ત હોતી હૈ ।

હસ પ્રકાર અન્ય કે પ્રશ્નાવકાશ કી આશંકા કરકે ડસકો જાનને કે લિયે પૂર્વાચાર્ય કથિત કરણગાથા કહતે હૈ-

ઈચ્છા ઉઝ વિગુણિઓ રૂવૂળો વિગુણિઆઝ પન્વાણિ ।

તસ્સદ્દં હોઈ તિહી જત્થ સમત્તા ઉઝતીસં ॥૧॥

વ્યાખ્યા કે વહાને સે હસ ગાથાકા અક્ષરાર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ । જિસ ઋતુકો જાનના ઇચ્છે વહ ઇચ્છર્તુ કહાજાતા હૈ । ડસ ઋતુકો લેકર ડસઋતુ કી સંખ્યાકો (વિગુણિયા) ડોસે ગુણાકરે ડસ ગુણનફલસે (રૂવૂળો) એકન્યૂન કરે તો વહ રૂપોનરાશિ (વિગુણિઓ) ફિરસે ડોસે ગુણાકરે એવં ગુણા કરકે ડો સ્થાન મેં રક્ષે તત્પશ્ચાત્ એકરક્ષા હુવા દ્વિગુણતાઙ્ક જિતના હોતા હૈ, ડતને

સ્વ કલ્પનાથી ભાવના કરી સમજી લેવું.

હવે બીજા વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. પહેલાં કહેલ રૂતુમાં કઈ રૂતુ કઈ તિથિમાં સમાપ્ત થાય છે? આ રીતના અન્યના પ્રશ્નાવકાશની શંકા કરીને તે બાબત માટે પૂર્વાચાર્યે કહેલ કરણ ગાથા કહેવામાં આવે છે.

ઈચ્છા ઉઝ વિગુણિઓ રૂવૂળો વિગુણિઆઝ પન્વાણિ ।

તસ્સદ્દં હોઈતિહી જત્થ સમત્તા ઉઝતીસં ॥૧॥

વ્યાખ્યાના બહાનાથી આગાથાને અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે. જે રૂતુને બાબતી હોય તે ઇચ્છર્તુ કહેવાય છે. એ રૂતુને લઈને એ રૂતુની સંખ્યાનો (વિગુણિયા) બેથી ગુણાકાર કરવો અને એ ગુણન ફળથી (રૂવૂળો) એક બાંહે કરવા તો એ રૂપોનરાશિનો (વિગુણિઓ) ફરીથી બેથી ગુણાકાર કરવો અને ગુણાકાર કરીને એ સ્થાનમાં રાખવા તે પછી એક તરફ

યાનિ-દ્રઘ્વ્યાનિ-અવગન્તવ્યાનિ ॥ દ્વિતીય સ્થાને સ્થાપિતસ્ય તસ્ય દ્વિગુણીકૃતસ્ય પ્રતિ-
રાશિ તસ્ય રાશેરર્દ્ધ કરણીયં તચ્ચાર્દ્ધ યાવદ્ભવતિ તાવત્ય સ્તિથયઃ પ્રતિપત્તવ્યાઃ-પરિભાવ-
નીયાઃ જ્ઞાતવ્યા इत्यર્થઃ 'તસ્સદ્ધં હોઈ તિહી' તસ્યાર્દ્ધં ભવતિ તિથિરિત્યુક્તત્વાત્ ॥ 'જત્ય'
યત્ર-યાસુ તિથિષુ 'સમત્તા ડઝ તીસં' સમસ્તા ઋતવર્ત્તિશત્ ॥ અર્થાત્ સમાગતાસુ તિથિષુ
યુગભાવિન વર્ત્તિશદપિ ઋતવઃ સમાપ્તિ મુપગચ્છન્તીતિ કરણગાથાક્ષરાર્થં इતિ, ઉદાહરણમ્-
સમ્પ્રતિ ભાવના ક્રિયતે યથા ક્લિલ-પ્રથમ ઋતુ જ્ઞાતુમિષ્ટો વર્ત્તતે, યુગે કસ્યાં તિથૌ પ્રથમ
ઋતુઃ પ્રવૃદ્ધલક્ષણરૂપઃ સમાપ્તિમુપગચ્છેદિતિ કથિત્ પૃચ્છેત્તદા તત્રૈકં ધ્રુવાઙ્કં ધ્યેયં, ધૃત્વા ચ
સ ધ્રુવાઙ્કો દ્વાભ્યાં ગુણનીયઃ- $1+2=2$ ગુણિતે ચ જાતે દ્વે રૂપે, તે ચ દ્વે રૂપોને ક્રિયેતે-
 $2-1=1$ જાતમેકં રૂપમ્, इदં ચ ભૂયોઽપિ દ્વાભ્યાં ગુણનીયમ્- $1+2=2$ ગુણિતે ચ જાતે
દ્વે રૂપે, તે પ્રતિરાશ્યેતે-સ્થાનદ્વયે સ્થાપયિતવ્યે, પુનશ્ચ તયોરર્દ્ધં કરણીયે, કૃતે ચાર્દ્ધં ૧
હી પર્વ જાનનાં ચાહિયે ॥ દૂસરે સ્થાન મેં રક્ષાહુવા એવં દુગુનાકિયા હુવા
ઉસકો પ્રતિરાશિકો ઉસરાશિ સે આધાકરે તો વહ અર્ધાં જિતના હોતા હૈ,
(તસ્સદ્ધં હોઈ તિહી) યહ કથન સે ઉતની તિથિયાં જાનની ચાહિયે ॥
(જત્ય) જિનતિથિયોં મેં (સમત્તા ડઝ તીસં) સમસ્ત ઋતુએં તીસ હોતી હૈ અર્થાત્
સમાગત તિથિયોં મેં યુગભાવિની તીસ ઋતુએં સમાપ્ત હોતી હૈ, ઇસ પ્રકાર
કરણગાથા કા અક્ષરાર્થ કહા હૈ ॥

અવ ઉદાહરણ પૂર્વક ભાવના કરતે હૈં જૈસે કિ-પહલે ઋતુજાનલેની ચાહિયે
યુગકી કૌન તિથિમેં પહલી ઋતુ પ્રાવૃટ્ સમાપ્ત હોતી હૈ? ઇસ પ્રકાર કોઈ પૂછે
તો એક ધ્રુવાઙ્ક રક્ષે, રક્ષકર ઉસ ધ્રુવાંકકો દોસે ગુણા કરે- $1+2=2$ ગુણા
કરને સે દો હોતે હૈં, ઉન દોમેં સે એકન્યૂનકરે- $2-1=1$ તો એક રહતા હૈ ॥
ઇસકો ફિરસે=દોસે ગુણાકરે $1+2=2$ તો દો હોતે હૈં ॥ ઉનકો દોસ્થાન મેં
રક્ષે ॥ પશ્ચાત્ ઉસકા આધાકરે અર્ધાં કરને સે ૧ એક હોતા હૈ ॥ ઇસ પ્રકાર

રાખેલ દ્વિગુણિતાંક જેટલા થાય એટલા પર્વ સમજવા બીજા સ્થાનમાં રાખેલ અને બમણાં
કરેલ તેને પ્રત્યેક રાશિને એ સંખ્યાના અર્ધાં કરવા તો તે અર્ધાં કેટલા થાય (તસ્સદ્ધં
હોઈ તિહી) આ કથનથી એટલી તિથિયો સમજવી. (જત્ય) જે તિથિઓમાં (સમત્તા ડઝ
તીસં) બધી રૂતુઓ ત્રીસ હોય છે. અર્થાત્ આવેલ તિથિઓમાં યુગ સંખ્યાધિની ત્રીસ
રૂતુઓ સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ કરણગાથાનો અક્ષરાર્થ થાય છે. હવે તેની ઉદાહરણ
પૂર્વક ભાવના કહેવામાં આવે છે.-જેમકે પહેલાં રૂતુઓ બાણી લેવી બેઠાં યુગની
કઈ તિથિમાં પહેલી પ્રાવૃટ્ ઋતુ સમાપ્ત થાય છે? આ રીતે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો એક
ધ્રુવાંક રાખવો અને બધી એ ધ્રુવાંકનો બેથી ગુણાકાર કરવો- $1+2=2$ ગુણાકાર કરવાથી
બે થાય છે. એ બેમાંથી એક ઓછો કરવો- $2-1=1$ જેથી એક રહે છે. આનો ફરીથી
બેથી ગુણાકાર કરવો $1+2=2$ તેથી બે થાય છે. તેને બે સ્થાનમાં રાખવા તો બધી તેના

જાતમેકં રૂપમ્, અતઆગતં યુગાદૌ દ્વે પર્વણી અતિક્રમ્ય પ્રથમાયાં તિથૌ-પ્રતિપદિતિથૌ-
કૃષ્ણપ્રતિપદિ તિથૌ પ્રથમ ઋતુઃ-પ્રાવૃદ્ નામા ઋતુઃ પરિસમાપ્તિમગમત ॥ તથા ચ દ્વિતીયે
ઋતૌ તિથિં જ્ઞાતુ મિચ્છતિ ચેત્તદા ધ્રુવાઙ્કો દ્વૌ પરિગુણીયૌ સ ચ સ્થાપિતો ધૃતશ્ચ ધ્રુવાઙ્કો
દ્વાભ્યાં ગુણનીયઃ $2 \times 2 = 4$ ગુણિતે ચ જાતા શ્વત્વાર સ્તે ચ રૂપોના વિધેયાઃ- $4-1=3$
ઋતે ચ રૂપોને જાતાસ્ત્રય સ્તે ચ ભૂયોઽપિ દ્વાભ્યાં ગુણનીયાઃ- $3 \times 2 = 6$ ગુણિતાશ્ચ જાતાઃ
પદ-૬, एते प्रतिराश्यन्ते-स्थानद्वये स्थाप्यन्ते-६।६ प्रतिराशिगतानां पण्णाञ्चाद्ध विधेयम्
 $= 3$ लब्धास्त्रयः-३ अत आगतं युगादितः पद पर्वण्यतिक्रम्य तृतीयायां तिथौ-कृष्ण
पक्षस्य तृतीयायां तिथौ (मासानां कृष्णादित्वात्) द्वितीय ऋतुः शरद्रूपः परिसाप्तिमुप-
गच्छेत् ॥ इति । तथा तृतीये ऋतौ तिथेर्ज्ञानमिच्छा चेत् तदा तत्र त्रयो ध्रुवाङ्काः परि-
कल्पनीयाः, धृताश्च ते त्रयो ध्रुवाङ्काः द्वाभ्यां गुणनीयाः- $3 \times 2 = 6$ गुणिते च ज्ञाताः

यह ज्ञात होता है कि युग की आदि में दो पर्व वीत के पहली प्रतिपदा तिथि में अर्थात् कृष्ण प्रतिपदातिथिमें पहली प्रावृद् नामकी ऋतु समाप्त होती है । तथा जो दूसरी ऋतुकी तिथि जानना चाहे तो ध्रुवाङ्क दो को गुणा करे तथा वह स्थापित एवं धृत ध्रुवांक दोसे गुणितकरे $2+2=4$ तो चार होते हैं । उनमें से एकन्यून करे $=4-1=3$ रूपोन करने से तीन रहता है । उसको फिरसे दोसे गुणाकरे $=3+2=6$ गुणाकरनेसे छह होते हैं ६ । उनके प्रतिराशिके अंतमें दो स्थानमें रक्खे $=६।६$ । प्रतिराशि गत उससंख्याका आधाकरे $=३$ तो तीन होते हैं ३ । इससे यह ज्ञात होता है कि युगकी आदिसे छ पर्वको वीता-कर, तीसरीतिथि में अर्थात् कृष्णपक्षकी तीसरीतिथि में (मासकृष्णादि होने से) दूसरी शरदृतु समाप्त होती है ।

तृतीय ऋतु की समाप्ति तिथिको जानना चाहेतो यहां पर तीन ध्रुवांक

અર્ધા કરવા. ૩ ૧ અર્ધા કરવાથી એક રહે છે. આથી એ જાણાય છે કે-યુગની આદિમાં બે પર્વ વીતાવીને પહેલી એકમની તિથિમાં અર્થાત્ કૃષ્ણ પ્રતિપદા તિથિમાં પહેલી પ્રાવૃદ્ નામની રૂતુ સમાપ્ત થાય છે તથા બે બીજી રૂતુની તિથિને જાણવી હોય તો ધ્રુવાંકને બેથી ગુણાકાર કરવો. તથા એ સ્થાપિત અને ધ્રુત ધ્રુવાંકને બેથી ગુણાકાર કરવો. $2 \times 2 = 4$ ચાર થાય છે. તેમાંથી એક ઓછો કરવો. $=4-1=3$ રૂપોન કરવાથી ત્રણ બચે છે. તેને ફરીથી બેથી ગુણાકાર કરવો. $3 \times 2 = 6$ ગુણાકાર કરવાથી છ થાય છે. ૬। તેને દરેક રાશિના અંતમાં બે સ્થાનમાં રાખવા $=૬।૬$ પ્રતિ રાશિગત તે સંખ્યાના અર્ધા કરવા. $=3$ બેથી ત્રણ થાય છે. આનાથી એમ જાણાય છે કે-યુગના આરંભથી છ પર્વ પુરા કરીને ત્રીજી તિથિમાં અર્થાત્ કૃષ્ણ પક્ષની ત્રીજી તિથિમાં (કારણ કે માસને આરંભ કૃષ્ણપક્ષથી હોવાથી) બીજી શરદરૂતુ સમાપ્ત થાય છે.

ત્રીજી રૂતુની સમાપ્તિ તિથિને જાણવી હોય તો ત્યાં ત્રણ ધ્રુવાંકની કલ્પના કરવી

ષટ્ । તે ચ રૂપોના વિધેયાઃ ૬-૧=૫ રૂપોને કૃતે સ્થિતાઃ પચ્ચ=૫ એતે ભૂયોઽપિ દ્વાભ્યાં ગુણનીયાઃ ૫ × ૨=૧૦ ગુણિતાશ્ચ જાતાદશ તે પ્રતિરાશ્યન્તે=સ્થાનદ્વયે સ્થાપ્યન્તે- ૧૦।૧૦। એકત્ર પ્રતિરાશિગતાનાશ્ચાર્દ કરણીયમ્ $\frac{1}{2}$ =૫ અત્ર લઘ્વાઃ પચ્ચ । અત આગતં યત્ર યુગાદિત આરમ્ભ્ય દશાનાં પર્વણામતિક્રમે સતિ કૃષ્ણપચ્ચમ્યાં તિથૌ તૃતીય ઋતુઃ=હેમન્ત લક્ષણરૂપો હેમન્તનામા ઋતુઃ પરિસમાસિ મુપગચ્છેદિતિ સર્વ ધૂલીકર્મણા પ્રત્યક્ષ મુપપદ્યતે ॥ અથ પષ્ઠે ઋતૌ જ્ઞાતુ મિષ્યમાણે ધ્રુવાઙ્કાઃ પદ્ધિવિજ્ઞેયા સ્તે ચ પૂર્વોક્તપ્રક્રિયાયા ગાથોક્તાદિશા દ્વાભ્યાં ગુણનીયાઃ-૬+૨=૧૨ ગુણિતાશ્ચ જાતા દ્વાદશ-૧૨ તે ચ રૂપોના વિધેયાઃ ૧૨-૧=૧૧ કૃતે ચ રૂપોને પચ્ચાત્તિષ્ઠન્તિ એકાદશ તે પુન દ્વાભ્યાં ગુણનીયાઃ-૧૧+૨=૨૨ ગુણિતાશ્ચ તે જાતા દ્વાવિંશતિઃ ૨૨ સા પ્રતિરાશ્યન્તે=સ્થાનદ્વયે સ્થાપ્યન્તે ૨૨ । ૨૨

કી કલ્પના કરની ચાહિયે । તથા ઉસ ધ્રુવાંકકો દોસે ગુણાકરે ૩+૨=૬ ગુણા કરનેસે છ હોતે હૈં-ઉનમૈં સે રૂપ હીન કરે ૬-૧=૫ રૂપોનકરને સે પાંચ ૫ રહતે હૈં, इनको फिरसे दोसे गुणाकरे ૫+૨=૧૦ ગુણાકરને સે દસ હોતે હૈ । ઉનકી પ્રત્યેકરાશિકે અન્તમૈં દો સ્થાનમૈં રક્ષે-૧૦।૧૦ પશ્ચાત્ ઉનકા આધાકરે $\frac{1}{2}$ =૫ તો પાંચ હોતે હૈં । હસસે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ યુગકી આદિ સે આરમ્ભકરકે દસપર્વ વીતચુકને કે બાદ કૃષ્ણપક્ષકી પંચમીતિથિ મૈં હેમન્ત નામકી તીસરી ઋતુ સમાસ હોતી હૈ યહ ધૂલિકર્મ સે પ્રત્યક્ષ હોતા હૈ ।

અબ છઠીઋતુ વિષયક તિથિજાનને કૈલિયે વિચારકરે તો વહાં પર ધ્રુવાઙ્ક છ હોતા હૈ । ઉનકો ગાથા મૈં કહે અનુસાર કી પ્રક્રિયા સે દોસે ગુણાકરે- ૬+૨=૧૨ તો બારહ હોતે હૈં ઉન બારહ ૧૨ કો રૂપસે ન્યૂનકરે ૧૨-૧=૧૧ તો પશ્ચાત્ ગ્યારહ રહતે હૈં ઉન ગ્યારહ કો દોસે ગુણાકરે ૧૧+૨=૨૨ ગુણાકરનેસે વાર્દસ હોતે હૈ, ઉસકો પ્રત્યેકરાશિકે અન્ત મૈં દોસ્થાન મૈં સ્થાપિત કરે ૨૨ । ૨૨ ।

જોઇએ તથા એ ધ્રુવાંકનો જેથી ગુણાકાર કરવો ૩×૨=૬ ગુણાકાર કરવાથી ૬ થાય છે. તેમાંથી એક ન્યૂન કરવો ૬-૧-૫ રેષોન કરવાથી પાંચ રહે છે, તેનો ફરીથી જેથી ગુણાકાર કરવો ૫×૨=૧૦ ગુણાકાર કરવાથી દસ થાય છે. તેને પ્રત્યેક રાશિના અંતમાં એ સ્થાનમાં રાખવા ૧૦।૧૦ પશ્ચાત્ તેના અર્ધા કરવા $\frac{1}{2}$ =૫ અર્ધા કરવાથી પાંચ રહે છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-યુગની આદિથી આરંભ કરીને દસ પર્વ વીતી ગયા છે. અને તે પછી કૃષ્ણપક્ષની પાંચમની તિથિમાં હેમન્ત નામવાળી ત્રીજી રતુ સમાપ્ત થાય છે. આ ધૂલીકર્મથી પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

હવે છઠી રતુની સમાપ્તિ તિથિ જાણવા માટે વિચાર કરવામાં આવે તો તે વખતે ધ્રુવાંક છ હોય છે, તેને ગાથામાં કહેલ પ્રકારથી તમામ પ્રક્રિયા કરવી જેમ કે-જેથી ગુણાકાર કરવો. ૬+૨=૧૨ તો બાર થાય છે એ બારમાંથી એક ન્યૂન કરવો ૧૨-૧=૧૧ તો ગ્યારહ રહે છે. એ ગ્યારહનો જેથી ગુણાકાર કરવો ૧૧+૨=૨૨ ગુણાકાર કરવાથી

પ્રતિરાશિતાયાઃ-સ્થાનદ્વયે સ્થાપિતાયા સ્તસ્યા અદ્ધ વિવેચમ્-૨૨+૧૧ કૃતે ચાર્દે જાતા
 એકાદશ-૧૧ અતઃ સિદ્ધયતિ યત્ યુગાદિત આરમ્ભ દ્વાવિશતિ પર્વણામતિક્રમે સતિ એકાદશ્યાં
 તિથી પૃષ્ઠઋતુઃ પરિસમાપ્તિ મિયાય, સમસથ ઋતુઃ પ્રવૃત્તોઽભાવાદિતિ ॥ એકમેવ
 પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે નવમે ઋતૌ જ્ઞાતુ મિચ્છેચ્ચેત્ નવધ્રુવાઙ્કાઃ સ્થાપનીયાઃ ગૃહીતાશ્ચ તે
 ધ્રુવાઙ્કાઃ પૂર્વ પ્રતિપાદિતગાથોક્તદિશા દ્વાભ્યાં ગુણનીયાઃ-૯×૨=૧૮ ગુણિતાશ્ચ તે જાતા
 અષ્ટાદશ-૧૮ એતે ચ રૂપોનાઃ કર્તવ્યાઃ-૧૮-૧-૧૭ કૃતે ચ રૂપોને જાતાઃ સમદશ,
 પુનરેતે દ્વાભ્યાં ગુણનીયાઃ-૧૭×૨=૩૪ ગુણિતાશ્ચેતે જાતા શ્રતુસ્ત્રિશત્-૩૪ સા પ્રતિ-
 રાશ્યતે-સ્થાનદ્વયે સ્થાપ્યતે-૩૪ । ૩૪ એકત્ર સ્થિતા દ્વાભ્યાં વિભાજ્યાઃ $\frac{૩૪}{૨}=૧૭$ લઘ્વાઃ
 સમદશ । અતઃ સિદ્ધયતિ યત્ યુગાદિતઃ ચતુસ્ત્રિશત્ પર્વણામતિક્રમે સતિ અર્થાત્-દ્વિતીયે
 સંવત્સરે પૌષમાસે સમદશ્યાં તિથી અર્થાત્ કૃષ્ણાદિમાસગણનાક્રમાત્ પૌષશુક્લદ્વિતીયાયાં

પ્રતિરાશિકે દો સ્થાન મેં સ્થાપિત ઉનસંખ્યાકા આધાકરે-૨૨+૨=૧૧ તો
 બાઈસકા આધા ગ્યારહ હોતે હૈં ૧૧ । ઇસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈં કી યુગકે આદિ
 સે આરમ્ભકરકે બાઈસપર્વ વીતને કે બાદ ગ્યારહવીંતિથિ મેં છટ્ઠિઋતુ સમાપ્ત
 હોતી હૈં, એવં સાતવીં ઋતુ પ્રવૃત્ત હોતી હૈં । ઇસી પ્રકાર પાંચવર્ષવાલેયુગમેં નવવીં
 ઋતુકો જાનના ચાહે તો નવધ્રુવાઙ્ક સ્થાપિતકરે એવં ડસ ધ્રુવાઙ્કો પૂર્વ કથિત
 ગાથોક્તક્રમ સે દોસેગુણાકરે ૯+૨=૧૮ ગુણાકરને સે અઠારહ હોતે હૈં ડસમેં
 સે એક ન્યૂનકરે ૧૮-૧=૧૭ રૂપોન કરને સે સત્રહ હોતે હૈં । ડન સત્રહકો
 પુનઃ દોસે ગુણાકરે ૧૭+૨=૩૪ ગુણાકરને સે ચોતીસ હોતે હૈં ૩૪ । ડનકો
 દો સ્થાનમેં રચસે-૩૪ । ૩૪ । ડસમેં સે એક સ્થાન સ્થિતકો દોસે ભાગકરે $\frac{૩૪}{૨}=૧૭$
 ભાગકરને પર સત્રહ હોતે હૈં । ઇસસે યહ ફલિત હોતા હૈં કિ યુગકે આદિ સે
 ચોતીસપર્વ વ્યતીત હોનેપર અર્થાત્ દૂસરેસંવત્સરકે પૌષમાસ કો સસમીતિથિ

ખાવીસ થાય છે. તેને દરેક રાશિના અંતમાં જે સ્થાનમાં રાખવા. ૨૨+૨૨ દરેક રાશિમાં
 રાખેલ એ સંખ્યાને અર્ધા કરવી-૨૨-૧૧ તો ખાવીસના અર્ધા અગીયાર ૧૧ થાય છે,
 આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-યુગની આદિથી આરંભ કરીને ખાવીસ પર્વ વીત્યા પછી
 અગ્યારમી તિથિએ છટ્ઠિ ઇતુ સમાપ્ત થાય છે. અને સાતમી ઇતુ પ્રવર્તિત થાય છે, આ રીતે
 પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં નવમી ઇતુની સમાપ્તિ તિથી બાણવી હોય તો નવ ધ્રુવાંક રાખવા
 અને એ ધ્રુવાંકને પહેલાં કહેલ ગાથામાં કહેલ પ્રકારથી બેથી શુભાકાર કરવો ૬+૨=૧૮
 શુભાકાર કરવાથી અઠાર થાય છે તેમાંથી એક ન્યૂન કરે ૧૮-૧=૧૭ રૂપોન કરવાથી
 સત્તર થાય છે. એ સત્તરને ફરી બેથી શુભાકાર કરવો. ૧૭×૨=૩૪ શુભાકાર કરવાથી
 ચોતીસ થાય છે. ૩૪ તેને જે સ્થાનમાં રાખવા ૩૪ । ૩૪ તે પૈકી એક સ્થાનમાં રહેલને
 બેથી ભાગાકાર કરવો $\frac{૩૪}{૨}=૧૭$ ભાગ કરવાથી સત્તર થાય છે. આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે
 છે કે-યુગની આદિથી ચોતીસ પર્વ વીત્યા પછી અર્થાત્ બીજા સંવત્સરના પૌષ માસની

તિથી નવમઋતુઃ પરિસમાપ્તિ મુપયાયાત્, દશમશ્ચ પ્રારંભ્યમિતિ ॥

અથ ત્રિંશત્તમે ઋતૌ જિજ્ઞાસિતે સતિ ધ્રુવાઙ્કાશ્ચિંશત્ કલ્પનીયાઃ-૩૦ તે ચ પૂર્વવત્ દ્વિગુણા વિધેયાઃ-૩૦ × ૨ = ૬૦ દ્વાંભ્યાં ગુણિતાશ્ચ જાતા, પષ્ટિઃ, સા રૂપોના વિધેયા ૬૦-૧=૫૯ કૃતે ચ રૂપોને જાતા ઇકોનપષ્ટિઃ, સા પુનઃ દ્વાંભ્યાં ગુણનીયા-૫૯ × ૨ = ૧૧૮ જાતમષ્ટાદશોત્તરં શતમ્, તત્ પ્રતિરાશ્યતે-સ્થાનદ્વયે સ્થાપ્યતે-૧૧૮।૧૧૮ એકત્ર સ્થાપિતસ્ય પુનરર્ધ વિધેયમ્ $\frac{118}{2} = ૫૯$ લઘ્યમેકોનપષ્ટિઃ । અતઃ સિદ્ધયતિ યત્ પશ્ચવર્ષાત્મકસ્ય યુગસ્યાદિતોઽષ્ટાદશોત્તરં પર્વશતમતિક્રમ્ય અર્થાત્ વર્ષ ચતુષ્ટયમતિક્રમ્ય પશ્ચમવર્ષસ્યેકોનપષ્ટિતમાયાં તિથી ત્રિંશત્તમ ઋતુઃ પરિસમાપ્તિ મુપયાયાત્ । અત્રૈતદુક્તં ભવતિ પશ્ચમે અભિવર્ધિતાખ્યે સમ્વત્સરે આષાઢમાસોઽધિમાસો ભવેત્ તેન આષાઢમાસસ્યેકોન પષ્ટિતમાયાં તિથી અર્થાત્ પ્રથમે આષાઢે માસે શુક્લપક્ષે ચતુર્દશ્યાં તિથી કૃષ્ણાદિમાસગણનયા પ્રથમમા-મેં અર્થાત્ કૃષ્ણાદિમાસ ગણનાક્રમસે પૌષ શુક્લ દ્વસરી (દૂજ) તિથિ મેં નવવીં ઋતુ સમાપ્તિ થોતી હૈ એવં દસવીં ઋતુકા પ્રારંભ થોતા હૈ ।

અથ ત્રીસવીં ઋતુકી જિજ્ઞાસા કરે તો ધ્રુવાંક ત્રીસ થોતે હૈં । ૩૦। ઉસકો પૂર્વવત્ દુગુનાકરે ૩૦ + ૨ = ૬૦ દોસે ગુણાકરનેસે સાઠ થોતે હૈં । ઉનમેં સે એક રૂપન્યૂનકરે ૬૦-૧-૫૯ તો ઉનસઠ રહતે હૈં । ઉનકો દોસે ગુણાકરે ૫૯ + ૨ = ૧૧૮ તો એકસો :અઠારહ થોતે હૈં । ઉનકો પ્રતિરાશિકે અંત મેં દો સ્થાનમેં રવચ્ચે-૧૧૮।૧૧૮ એકત્ર સ્થાપિત કરકે ઉસકા આધાકરે $\frac{118}{2} = ૫૯$ તો ઉનસઠ થોતે હૈં । હમસે યહ ફલિત થોતા હૈં કિ પાંચ વર્ષવાલે યુગ કિ આદિ સે એકસો અઠારહ પર્વવતી ચુકને કે બાદ અર્થાત્ ચારવર્ષ વીતકર પાંચવેં વર્ષ કી ઉકસઠવીં તિથિમેં ત્રીસવીં ઋતુ સમાપ્તિ થોતી હૈં । યહાં પર યહ કહા જાતા હૈં કિ પાંચવેં અભિવર્ધિત સંવત્સરમેં આષાઢ માસ અધિક માસ થોતા હૈં અતઃ

સાતમની તિથિચ્ચે અર્થાત્ કૃષ્ણપક્ષથી માસગણના કમથી પૌષ શુદ્ધ બીજ તિથિમાં નવમી રતુ સમાપ્તિ થાય છે. અને દસમી રતુનો પ્રારંભ થાય છે.

હવે ત્રીસમી રતુની સમાપ્તિ વિષે કહેવામાં આવે છે. ત્રીસમી રતુની સમાપ્તિની જિજ્ઞાસા કરે તો ધ્રુવાંક ત્રીસ થાય છે. ૩૦। તેને પૂર્વ કથનાનુસાર બમણા કરવા, ૩૦ × ૨ = ૬૦ એથી ગુણવાથી સાઠ થાય છે. તેમાંથી એક અંક બાકી કરવો તો ૬૦-૧=૫૯ આ રીતે બોગણસાઠ રહે છે. તેને એથી ગુણવાથી ૫૯ + ૨ = ૧૧૮ એકસો અઠાર થાય છે. તેને પ્રત્યેક રાશિના અંતમાં બે સ્થાનમાં રાખવા ૧૧૮-૧૧૮ એ પ્રમાણે રાખીને તેના અર્ધા કરવા $\frac{118}{2} = ૫૯$ તો બોગણસાઠ થાય છે. તેનાથી એ ફલિત થાય છે કે-પાંચ વર્ષના યુગની આદિથી એકસો અઠાર પર્વ વીત્યા પછી અર્થાત્ ચાર વર્ષ વીતીને પાંચમા વર્ષની બોગણસાઠમી તિથિએ ત્રીસમી રતુ સમાપ્તિ થાય છે. આહીં એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે કે-પાંચમા અભિવર્ધિત સંવત્સરમાં આષાઢ માસ અધિકમાસ થાય છે તેથી આષાઢમાસની

ષાઢશુલ્લચતુર્દશ્યાં ત્રિંશત્તમ ઋતુઃ પરિસમાપ્તિ મુપાયાસીત્, વ્યવહારદિશા પ્રથમાષાઢા-
પર્યન્તે ત્રિંશત્તમ ઋતુઃ પરિસમાપ્તિ મુપગચ્છેદિત્યર્થઃ । એતસ્યૈવાર્થસ્ય મુખપ્રતિપત્યર્થં પૂર્વા-
ચાર્યોપદર્શિતેયં ગાથા વિનેયજનાનુગ્રહાયોપદર્શ્યતે-‘એકંતરિયા માસા તિહીય જાસુ તા
ઉઝ સમપ્પંતિ । આસાઢાઈ માસા મહવચાઈ તિહી નેયા ॥૧૧॥’

છાયા-એકાન્તરિતા માસાઃ તિથયશ્ચ યાસુ તે ઋતવઃ સમાપ્નુવન્તિ । આષાઢાઘા માસાઃ
માદ્રપદાઘાસ્તિથયો જ્ઞેયાઃ ॥૧૧॥

અથાસ્યા ભાવાર્થગમનિકા વ્યાખ્યા-યતોહિ સૂર્ય ચારાદૃતવઃ સંભવન્તિ અતઃ સૂર્યેત્તુ-
ચિન્તાયામ્ આષાઢાદયોમાસાઃ પ્રવર્ત્તવ્યાઃ, આષાઢમાસાદારમ્બ્ય ઋતૂનાં પ્રથમતઃ પ્રવર્ત્ત-
માનત્વાત્ આષાઢાદયો માસા દ્રષ્ટવ્યાઃ, ‘એકંતરિયા માસા’ એકાન્તરિતા માસાઃ-તેઽપિ
આષાઢાદયો માસાઃ એકાન્તરિતાઃ-એકાન્તરક્રમેણૈવ પ્રતિવોધ્યાઃ-આષાઢ-માદ્રપદ-કાર્તિક

આષાઢ માસકી ૫૯ ઉનસઠવીં તિથિમેં અર્થાત્ પ્રથમઆષાઢમાસ શુક્લપક્ષકી
ચતુર્દશીતિથિ મેં કૃષ્ણપક્ષસે માસ ગણનાસે પ્રથમઆષાઢ ચૌદશકો ત્રીસવીં
ઋતુ સમાસ હતી હૈ । વ્યવહારદૃષ્ટિસે પ્રથમઆષાઢ કે અન્તભાગમેં ત્રીસવીં
ઋતુ સમાસ હતી હૈ । ઇસી ભાવકો સરલતા સે સમજ્ઞને કેલિયે પૂર્વાચાર્ય
કથિત યહગાથા શિષ્યજનોંકા ઉપકારાર્થ યહાં પર કહતે હૈ-

(એકંતરિયામાસા તિહીય જાસુ તા ઉઝ સમપ્પંતિ ।

આસાઢાઈ માસા મહવચાઈ તિહી નેયા ॥૧૧॥

અબ ઇસકી ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા કહી જાતી હૈ-સૂર્યકે સંચરણસે ઋતુએ
હોતી હૈ અતઃ સૂર્ય ઋતુકી વિચારણા મેં આષાઢાદિ માસ સે ઋતુઓંકા પ્રવર્ત્ત-
માન પ્રથમ પ્રારંભકાલ હોને સે આષાઢાદિ માસ સે પ્રવૃત્તિકરેં (એકંતરિયા
માસા) વે આષાઢાદિમાસમી એકાન્તરક્રમસે સમજ્ઞના ચાહિયે । જૈસે કિ-

ઓગણસાઠક પદ્મી તિથિએ એટલેકે પહેલા અષાઢમાસના શુક્લપક્ષની ચૌદશની તિથિએ
કૃષ્ણપક્ષથી માસ ગણત્રીથી પહેલા અષાઢની ચૌદશે ત્રીસમી રતુ સમાપ્ત થાય છે. વ્યવહાર
દૃષ્ટિથી પહેલા અષાઢના અંતભાગમાં ત્રીસમીરતુ સમાપ્ત થાય છે. આ ભાવને સરળતાથી
સમજવા માટે પૂર્વાચાર્યે કહેલ આ નિમ્નોક્ત ગાથા શિષ્યજનોના ઉપકાર માટે અહીં
કહેવામાં આવે છે.

(એકંતરિયામાસા તિહીય જાસુ તા ઉઝ સમપ્પંતિ ।

આસાઢાઈમાસા મહવચાઈ તિહી નેયા ॥૧૧॥

હવે આની ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે. સૂર્યના સંચરણથી રતુઓ
થાય છે. તેથી સૂર્ય રતુની વિચારણામાં અષાઢાદિ મહીનાથી રતુઓને પ્રવર્ત્તમાન પહેલો
પ્રારંભકાળ હોવાથી અષાઢાદિમાસથી પ્રવૃત્ત થાય છે. (એકંતરિયામાસા) એ અષાઢાદિમાસ
પણ એકાન્તરના ક્રમથી સમજવા જોઈએ જેમકે-અષાઢ, ભાદરવો, કાર્તિક, પોષ, ફાગણ,

—પૌષ—ફાલ્ગુન—વૈશાખ इत्येवं क्रमेण षड्ऋतूनां प्रारम्भमासा भवन्तीति विज्ञेयाः, ततश्च सर्वा अपि तिथयो भाद्रपदाद्याः द्रष्टव्या भवन्ति, भाद्रपदादिषु मासेषु प्रथमादीना मृतूनां परिसमाप्तत्वात् । तत्र येषु मासेषु यासु च तिथिषु ऋतवः—प्रावृडादयः सूर्यसत्काः परिसमाप्नुवन्ति ते आपाढादयो मासास्तथा भाद्रपदाद्यास्ताश्च तिथयो भाद्रपदादि मासानुगताः सर्वा अप्येकान्तरिताः वेदितव्या इत्यर्थः । यथात्र प्रथमऋतुः प्रावृड् रूपो भाद्रपदमासे परिसमाप्तिमुपयाति । तत एकं मासगन्धयुग् लक्षणमपान्तराले गृह्यत्वा द्वितीये कार्तिके मासे द्वितीयऋतुः वर्षालक्षणरूपः परिसमाप्तिमुपगच्छेत् । एव मेकान्तरक्रमेण तृतीयऋतुः शरद्रूपः पौषमासे परिसमाप्तिमुपगच्छेत् । चतुर्थो हेमन्तलक्षणऋतुः फाल्गुनमासे परिसमाप्तिमियत्ति, पञ्चमो वसन्तरूपः ऋतुः वैशाखमासे समाप्तिमुपगच्छेत् । षष्ठो ग्रीष्मलक्षण ऋतुः आपाढमासे परिसमाप्तिमुपयायात् ॥ एवं शेषा अपि ऋतव एष्वेव पदसु मासेषु एकान्तरितेषु परि-

આષાઢ, ભાદ્રપદ, કાર્તિક, પૌષ, ફાલ્ગુન, વૈશાખ હસ પ્રકાર કે ક્રમસે છઠ્ઠો ઋતુઓંકા પ્રારમ્ભમાસ હોતે હૈં । તદનન્તર સભી તિથિયાં ભાદ્રપદાદિમાસ મેં પ્રથમાદિ ઋતુઓંકા સમાપ્તિ હોને સે સભી તિથિયાં ભાદ્રપદાદિ કહી ગઈ હૈ । ઉનમેં જિસમાસ મેં એવં જિસતિથિ મેં સૂર્ય સંબંધિ પ્રાવૃઢાદિ ઋતુએં સમાપ્ત હોતી હૈ વે આષાઢાદિમાસ તથા ભાદ્રપદાદિતિથિ ભાદ્રપદાદિ માસાનુવર્તિત હોકર સભી એકાન્તરિત હોતે હૈં । જૈસે યહાં પર પહલી પ્રાવૃટ્ઋતુ રૂપભાદ્રપદ માસમેં સમાપ્ત હોતી હૈ । તત્પશ્ચાત્ :એકમાસ અશ્વયુક્ લક્ષણ અપાન્તરાલ કો છોડકર દૂસરે કાર્તિકમાસ મેં વર્ષારૂપ દૂસરી ઋતુ સમાપ્ત હોતી હૈ । તદન્તર એકાન્તરકે ક્રમ સે શરદ ઋતુ રૂપ તીસરી ઋતુ પૌષમાસ મેં સમાપ્ત હોતી હૈ । ચૌથી હેમન્ત ઋતુ ફાલ્ગુનમાસ મેં સમાપ્ત હોતી હૈ । પાંચવીં વસંતર્તુ વૈશાખ-માસ મેં સમાપ્ત હોતી હૈ । છઠીગ્રીષ્મઋતુ આષાઢમાસ મેં સમાપ્ત હોતી હૈ । હસી પ્રકારશેષ ઋતુએં હસી છઠ્ઠમાસોં મેં એકાન્તરિત હોકર સમાપ્ત હોતી હૈ । વ્ય-

વૈશાખ આ પ્રમાણેના ક્રમથી છએ ઋતુઓના પ્રારંભમાસ થાય છે. તે પછી બધી તિથિયો ભાદ્રપદાદિ માસમાં પ્રથમાદિ ઋતુઓ સમાપ્ત થવાથી બધી તિથિયો ભાદ્રપદાદિ કહેવાય છે. તેમાં જે માસમાં અને જે તિથિના સૂર્ય સંબંધિ પ્રાવૃઢાદિ ઋતુઓ સમાપ્ત થાય છે તે આષાઢાદિમાસ તથા ભાદ્રપદાદિ તિથિયો ભાદ્રપદાદિ માસાનુવર્તિત થઇને બધીજ એકાન્તરીત થાય છે જેમકે—અહીં પહેલી પ્રાવૃટ્ઋતુ ભાદ્રપદમાસમાં સમાપ્ત થાય છે. તે પછી એક માસ આસોરૂપ અપાન્તરાલને છોડીને બીજા કાર્તિક માસમાં વર્ષારૂપ બીજી ઋતુ સમાપ્ત થાય છે. તે પછી એકાન્તરના ક્રમથી શરદઋતુરૂપ ત્રીજી ઋતુ પૌષમાસમાં સમાપ્ત થાય છે. ચોથી હેમન્તઋતુ ફાલ્ગુ માસમાં સમાપ્ત થાય છે. પાંચમી વસંતઋતુ વૈશાખ માસમાં સમાપ્ત થાય છે. છઠી ગ્રીષ્મઋતુ આષાઢમાસમાં સમાપ્ત થાય છે એજ પ્રમાણે બાકીની ઋતુઓ આજ છમાસમાં એકાન્તરિત થઇને સમાપ્ત થાય છે. વ્યાવહારથી આ

સમાપ્તિમુપગચ્છેયુઃ—વ્યવહારતઃ પરિસમાપ્તિમાપ્નુવન્તિ, ન શેષેષુ માસેષુ ॥ એવમેવ તિથિ-
વિષયેઽપિ નિયમો વર્તેતે, યથાહિ—પ્રથમઋતુઃ પ્રતિપદિતિથૌ પરિસમાપ્તિમેતિ, દ્વિતીયઋતુ
સ્તૃતીયાયાં તિથૌ પરિસમાપ્તિમુપગચ્છતિ । તૃતીયઋતુઃ પશ્ચમ્યાં તિથૌ પરિપૂર્ણતામેતિ ।
ચતુર્થઋતુઃ સપ્તમ્યાં તિથૌ પરિસમાપ્તિમુપગચ્છતિ । પશ્ચમઋતુર્નવમ્યાં તિથૌ પરિપૂર્ણતામેતિ,
પૃથઋતુઃ એકાદશ્યાં તિથૌ સમ્પૂર્ણતામુપગચ્છતિ, સપ્તમઋતુસ્ત્રયોદશ્યાં તિથૌ પરિપૂર્ણતા-
મેતિ । અષ્ટમઋતુરમાવાસ્યાયાં તિથૌ પર્ગ્ગિમાપ્તિમિયત્તિ । એતે સર્વેઽપિ ઋતવો વહુલપક્ષે—
કૃષ્ણપક્ષે પરિસમાપ્તિમાપ્નુવન્તિ । તતશ્ચ નવમાદયોઽષ્ટૌ ઋતવઃ શુક્લપક્ષે પરિસમાપ્તિમુપ-
યાન્તિ, તત્ર કૃષ્ણપક્ષે પ્રતિપદાદ્યા વિષમાસ્તિથયો ભવન્તિ, શુક્લપક્ષે ચ દ્વિતીયાદ્યાઃ સમા-
સ્તિથયો જ્ઞેયાઃ । યથાત્ર નવમઋતુઃ શુક્લપક્ષસ્ય દ્વિતીયાયાં તિથૌ સમાપ્તિમુપગચ્છેત્ ।
દશમશ્વતુર્થ્યામ્, એકાદશઃ પૃથ્વા, દ્વાદશોઽષ્ટમ્યામ્, ત્રયોદશો દશમ્યામ્, ચતુર્દશો દ્વાદશ-

વહાર સે ઇસી પ્રકાર એક એક માસકો છોડકર સમાપ્ત होती है शेषमासों
में नहीं होती । इसी प्रकार तिथिके विषयमें नियम कहा है जैसे की पहली
ऋतु प्रतिपदातिथि में समाप्त होती है । दूसरी ऋतु तृतीया तिथिमें समाप्त
होती है, तीसरी ऋतु पांचवीं तिथि में परिपूर्ण होती है, चौथी ऋतु सातवीं
तिथि में समाप्त होती है, पांचवीं ऋतु नवमी तिथि में समाप्त होती है.
छठी ऋतु ग्यारहवीं तिथि में समाप्त होती है, सातवीं ऋतु त्रयोदशि तिथि
में समाप्त होती है, आठवीं ऋतु अमावास्या में समाप्त होता है । ये सभी
ऋतुएं कृष्णपक्ष में समाप्त होता है, तथा नवमी से लेकर आठ ऋतुएं शुक्ल-
पक्ष में समाप्त होती है । कृष्णपक्ष में प्रतिपदादि विषम तिथि होती है, एवं
शुक्लपक्ष में द्वितीया वगैरह समतिथियां होती है, जैसे कि यहां पर नवमी
ऋतु शुक्लपक्ष की द्वितीया तिथि में समाप्त होती है, दशमी चतुर्थी तिथि में
ग्यारहवीं छट्टी तिथि में, बारहवीं अष्टमी तिथि में तेरहवीं ऋतु दशमी तिथि

પ્રમાણે એક એક માસને છોડીને સમાપ્ત થાય છે. બાકીના માસોમાં સમાપ્ત થતી નથી
એજ પ્રમાણે તિથિના સંબંધમાં નિયમ કહેલ છે જેમકે—પહેલી રતુ પ્રતિપદા તિથિએ
સમાપ્ત થાય છે. બીજીરતુ ત્રીજીને દિવસે સમાપ્ત થાય છે. ત્રીજીરતુ પાંચમે
પૂર્ણ થાય છે. ચોથી રતુ સાતમે સમાપ્ત થાય છે. પાંચમી રતુ નોમને દિવસે
સમાપ્ત થાય છે. છઠ્ઠી રતુ અગ્યારમી તિથિએ સમાપ્ત થાય છે. સાતમી
રતુ તેરશે સમાપ્ત થાય છે. આઠમીરતુ અમાસને દિવસે સમાપ્ત થાય છે.
આ તમામ રતુઓ કૃષ્ણપક્ષમાં સમાપ્ત થાય છે. તથા નોમથી લઈને તેા આઠ
રતુઓ શુક્લપક્ષમાં સમાપ્ત થાય છે. કૃષ્ણપક્ષમાં એકમ ત્રીજ એમ વિષમ તિથિઓ
હોય છે. અને શુક્લપક્ષમાં બીજ ચોથ વિગેરે સમતિથિઓ હોય છે. જેમકે અહીં નવમી
રતુ શુક્લપક્ષની બીજના દિવસે સમાપ્ત થાય છે. દશમીરતુ ચોથના દિવસે અગ્યારમીરતુ
છઠ્ઠે દિવસે બારમીરતુ આઠમના દિવસે તેરમીરતુ દશમના દિવસે ચૌદમીરતુ બારશના

મ્યાં મિત્યેતે સપ્તઋતવઃ શુક્લપક્ષે સમાસુ તિથિષુ પરિસમાપ્તિમાપ્નુવન્તિ ચ । કૃષ્ણશુક્લપક્ષ-
ભાવિન એતે પચ્ચદશ ઋતવો યુગસ્ય પૂર્વાર્દે પ્રભવન્તિ પરિસમાપ્નુવન્તિ ચ । તતઃ પુનઃ
પ્રતિપાદિતક્રમેણૈવ શેષા અપિ પચ્ચદશ ઋતવો યુગસ્ય પશ્ચિમાર્દે ભવન્તિ, તદ્યથા-પોહશી
ઋતુર્ભાદ્રપદમાસસ્ય કૃષ્ણપક્ષસ્ય પ્રતિપદિ તિથૌ પરિસમાપ્તિમુપગચ્છતિ । સપ્તદશી ઋતુ-
સ્તૃતીયાં કાર્ત્તિકકૃષ્ણસ્ય, અષ્ટાદશઃ પૌષકૃષ્ણપચ્ચમ્યામ્, એકોનવિંશતિતમઃ ફાલ્ગુનકૃષ્ણ
સપ્તમ્યાં, વિંશતિતમા વૈશાખકૃષ્ણનવમ્યામ્, એકવિંશતિતમા આષાઢકૃષ્ણૈકાદશ્યાં, દ્વાવિંશતિ-
તમા ભાદ્રપદમાસસ્ય ત્રયોદશ્યાં, ત્રયોવિંશતિતમા કાર્ત્તિકકૃષ્ણામાવાસ્યાયાં તિથૌ પરિ-
સમાપ્તિમુપગચ્છતિ । એવમેતે પોહશાદયસ્ત્રયોવિંશતિ પર્યન્તા અઘૌ ઋતવો બહુલપક્ષે પરિ-
સમાપ્તિમાપ્નુવન્તિ । તતઃ પરં શુક્લપક્ષે યથા પૌષશુક્લદ્વિતીયાયાં તિથૌ ચતુર્વિંશતિતમ

મેં, ચૌદહવીં દ્વાદશિ તિથિ મેં, યે સાત ઋતું શુક્લપક્ષકી સમતિથિ મેં
સમાસ હતી કહી ગઈ છે । કૃષ્ણપક્ષ એવં શુક્લપક્ષ મેં હોને વાલી યે પંદ્રહ
ઋતું યુગ કે પૂર્વાર્દે મેં આરંભ હતી છે, પશ્ચાત્ પુનઃ પ્રતિપાદિત ક્રમ સે શેષ
પંદ્રહ ઋતુ યુગ કે પશ્ચિમાર્ધ મેં પ્રારંભિત હતી છે જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-સોલ-
હવીં ઋતુ ભાદ્રપદ માસ કી કૃષ્ણપક્ષ કી પ્રતિપદા તિથિ મેં સમાસ હતી છે, એવં
સત્રહવીં ઋતુ કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષ કી તૃતીયા તિથિ મેં, અઠારહવીં પૌષ માસ કી
કૃષ્ણપક્ષ કી પંચમી તિથિ મેં, ડહીસવીં ફાલ્ગુન કૃષ્ણ પક્ષ કી સપ્તમી
તિથિ મેં વીસવીં વૈશાખ કૃષ્ણપક્ષ કી નવમી તિથિ મેં, ઇકીસવીં આષાઢ
કૃષ્ણ એકાદશી મેં, બાર્હસવીં ભાદ્રપદ માસ કી ત્રયોદશી મેં, તેર્હસવીં કાર્તિક
માસ કે કૃષ્ણપક્ષ કી અમાવાસ્યા તિથિ મેં સમાસ હતી છે । ઇસ પ્રકાર યે
સોલહ સે લેકર તેર્હસ પર્યન્ત કી આઠ ઋતું કૃષ્ણપક્ષ મેં સમાપ્ત હતી છે ।
તથા અન્ય સમી શુક્લપક્ષ મેં સમાસ હતી છે, જૈસે કી-પૌષ શુક્લ વૂજ

દિવસે સમાપ્ત થાય છે. આ સાતરૂતુઓ શુક્લપક્ષની સમતિથિઓમાં સમાપ્ત થાય છે.
કૃષ્ણપક્ષ અને શુક્લ પક્ષમાં થવાવાળી આ પંદર રૂતુઓ પક્ષના પહેલા અર્ધભાગમાં
આરંભ થાય છે. અને સમાપ્ત પણ યુગના પૂર્વાર્ધ ભાગમાંજ થાય છે. તે પછી ફરીથી
પ્રતિપાદિત કરેલ ક્રમથી બાકીની પંદરરૂતુઓ યુગના પાછલા અર્ધ ભાગમાં પ્રારંભિત થાય
છે. જે આ પ્રમાણે છે. સોળમીરૂતુ ભાદ્રવા માસના કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા તિથિએ સમાસ
થાય છે. અને સત્તરમી રૂતુ કાર્તિક વદ ત્રીજના દિવસે, અઠારમી પૌષમાસના
કૃષ્ણપક્ષની પાંચમે ઓગણીસમી ફાગણમાસના કૃષ્ણપક્ષની સાતમને દિવસે
વીસમી આષાઢ માસના કૃષ્ણપક્ષની અગીયારસે બાવીસમી ભાદ્રવા માસની તેરશના દિવસે
તેવીસમી કાર્તિક માસના કૃષ્ણપક્ષની અમાસને દિવસે સમાસ થાય છે. આ રીતે આ
સોળમીથી લઈને તેવીસ સુધીની આઠ રૂતુઓ કૃષ્ણપક્ષમાં સમાસ થાય છે. તે શિવાયની
બધી જ રૂતુઓ અજવાળીયામાં સમાસ થાય છે. જેમ કે-પૌષ શુદ્ધ બીજને દિવસે ચોવી-

ઋતુઃ પરિસમાપ્તિપયાયાત્ । ફાલ્ગુનશુક્લચતુર્થ્યાં પચ્ચવિંશતિતમઃ । વૈશાખશુક્લપૃથ્વાં પદ્મવિંશતિતમઃ, સપ્તવિંશતિતમાઽષ્ટમ્યામ્ અષ્ટાવિંશતિતમા દશમ્યામ્, એકોનવિંશતિતમા દ્વાદશ્યાં, ત્રિંશતિતમશ્ચતુર્દશ્યામિત્યેવમેતે સર્વેઽપિ યુગોક્તાશ્ચિદ્વત્તો યુગસ્યૈકાન્તરિતેષુ માસેષુ તિથિષુ ચ :એકાન્તરિતાસુ પરિસમાપ્તિપ્રપયાન્તિ । એતેષાં ચ ઋતૂનાં ચન્દ્રનક્ષત્રયોગપરિજ્ઞાનાર્થ સૂર્યનક્ષત્રયોગપરિજ્ઞાનાર્થ ચ પૂર્વાચાર્યૈ ર્યાનિ કરણાન્યુક્તાનિ તાન્યપ્યત્ર વિનેયજનાનુગ્રહાયાત્ર દર્શિતવ્યાનીતિ દર્શ્યન્તે—

“તિણિ સયા પંચહિયા અંસા છેઓ સયં ચ ચોત્તીસં
 એગાઈ વિ ઉત્તરગુણો ધ્રુવરાસી હોઈ નાયવ્વો ॥ ૧ ॥
 સત્તદ્વિ અદ્ધ સિત્તે દુગ તિગ ગુણિયા સમે વિદદ્ધ સ્વેત્તે ।
 અઢાસીઈ પુસો મોજ્ઞા અભિઙ્મિ વાયાલા ॥ ૨ ॥
 એયાણિ સોહઈત્તા જં સેસં તંતુ હોઈ ણક્કચત્તં ।
 રવિ સોમાણં ણિયમા તીસઈ ઉક્ક સમત્તીસુ ॥” ॥ ૩ ॥

છાયા—ત્રીણિ શતાનિ પચ્ચાધિકાનિ અંશાશ્ચેદઃ શતં ચતુસ્વિંશત્ ।
 એકાદિશ્ચુત્તરગુણો ધ્રુવરાશિ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧ ॥
 સપ્તષષ્ટિ રર્દ્ધક્ષેત્રં દ્વિકત્રિક ગુણિતં સમં દ્વચર્દ્ધક્ષેત્રમ્ ।
 અષ્ટાશીતિઃ પુષ્યે શોધ્યા અભિજિતિ દ્વાચત્ત્વારિંશત્ ॥ ૨ ॥

તિથિ મેં ચૌવીસવી ઋતુ સમાપ્ત હોતી હૈ, ફાલ્ગુન શુક્લ ચૌથ કો પચીસવીં તિથિ, વૈશાખ માસ શુક્લ છઠ કો છાઈસવીં ઋતુ, સત્તાઈસવીં આઠમ કી તિથિ મેં, અઠાઈસવીં દશમી તિથિ મેં, ઉન્તીસવીં ઋતુ દ્વાદશી તિથિ મેં, તીસવી ઋતુ ચૌદશવીં તિથિ મેં સમાપ્ત હોતી હૈ, ઇસ પ્રકાર યે સમી યુગોક્ત તીસ ઋતુએ યુગ કે એકાન્તરિક માસ મેં એવં એકાન્તરિત તિથિ મેં સમાપ્ત હોતી હૈ । યે ઋતુઓં કા ચંદ્ર નક્ષત્રયોગ કે જ્ઞાન કે લિએ તથા સૂર્યનક્ષત્રયોગ કે જ્ઞાન કે લિએ પૂર્વાચાર્યોને જો કરણગાથા કહી હૈ હે યહાં પર શિષ્યજનોં કે ઉપકારાર્થ દિશ્વલાતે હૈ—

(તિણિસયા પંચહિયા) ઇત્યાદિ યે સંપૂર્ણ કરણગાથા સંસ્કૃત ટીકા વિભાગ

સમી રતુ સમાપ્ત થાય છે. ફાલ્ગુ શુદ્ધ ચૈત્રના દિવસે પચીસમી તિથિ વૈશાખ માસના અજવાળીયામાં છૂંને .દિવસે છવીસમી રતુ સત્યાવીસમી આઠમના દિવસે અઠ્યાવીસમી દશમી તિથિએ આગણત્રીસમી ;રતુ બારસના દિવસે ત્રીસમી રતુ ચૌદશના દિવસે સમાપ્ત થાય છે, આ પ્રમાણે આ તમામ યુગમાં થનારી ત્રીસ રતુઓ યુગના એકાંતરા મહીનામાં અને એકાંતરી તિથિએ સમાપ્ત થાય છે. આ રતુઓના ચંદ્રનક્ષત્રયોગ જ્ઞાનને માટે તથા સૂર્યનક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પૂર્વાચાર્યોએ જે કરણગાથા કહેલ છે તે અહીંયાં શિષ્યજનાનુગ્રહાર્થ જતાવવામાં આવે છે,

एतानि शोधयित्वा यत् शेषं तत्तु भवति नक्षत्रं ।

रवि सोमयोः खलु नियमात् त्रिंशद्वत्तु समाप्तिषु ॥ ३ ॥

અથાસંભાવાર્થગમનિકા વ્યાખ્યા યથા—ત્રીણિશતાનિ પશ્ચોત્તરાણિ—૩૦૫ અંશાઃ ક્ષેત્રાણાં વિભાગાઃ સન્તિ, અથૈવામેવ વિભાગાનાં સ્પષ્ટાર્થ પ્રતિપાદયન્નાહ—‘છેઓસયં ચ ચોત્તીસં’ છેદઃ શતં ચતુસ્વિંશં—છેદશ્ચતુસ્વિંશં શતમ્—ચતુસ્વિંશદધિકેન શતચ્છેદેન ભાગેન છિન્નં—ચતુસ્વિંશદધિકેન શતેન વિભક્તં યદહોરાત્રં તસ્ય સત્કાનિ પશ્ચોત્તરાણિ ત્રીણિશતાનિ અંશાનામિત્યર્થઃ અયમેવ નિષ્પન્નોઽઙ્કો ધ્રુવરાશિર્વૌદ્રવ્યઃ, એપ ચ ધ્રુવરાશિઃ ‘એગાઈ વિઉત્તરગુણો’ એકાદિદ્યુત્તરગુણોઽર્થાત્ ઈપ્સિતેન ઋતુના એકાદિના ત્રિંશત્પર્યન્તેન (એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે ત્રિંશત્પર્યન્તેન (એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે ત્રિંશદ્વતોઃ પ્રવર્તનાત્) દ્યુત્તરેણ—અઙ્કદ્વયવૃદ્ધ્યા, એકસ્માદ્વતો રારમ્ય તતઃ પરં દ્યુત્તરવૃદ્ધેન ગુણેન ગુણ્યતે સ્મ ઇતિ ગુણઃ—ગુણયિતવ્યઃ તત એતસ્માદ્ ગુણનફલાત્ શોધનકાનિ—પૂર્વોદિતક્રમેણ નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ શોધયિતવ્યાનિ ।—અસ્યૈવ શોધનકસ્ય પ્રતિપાદનાર્થ દ્વિતીયાગાથા—‘સત્તદ્વિ અદ્વિચ્છત્તે દુગતિગ ગુણિયા સમે વિદ્વચ્છત્તે’ । સપ્તપષ્ટિર્દ્વક્ષેત્રં દ્વિક ત્રિક ગુણિતં સમં દ્વચર્દ્ધ-

મેં દી ગઈ હૈ, અતઃ જિજ્ઞાસુ જન વહાં દેખલેવે । યહાં પર હસકી ભાવાર્થ રૂપ વ્યાખ્યા કહી જાતી હૈ, જો હસ પ્રકાર હૈ—ત્રીસો પાંચ ૩૦૫ અંશ ક્ષેત્રોં કા વિભાગ હૈ, અબ હન વિભાગોં કો સ્પષ્ટ સમજાને કે લિયે કહતે હૈ— (છેઓસયં ચ ચોત્તીસં) એકસો ચોત્તીસ સે ભાગ કરકે જો આવે હસ અંશોં કા ત્રીસૌ પાંચ ભાગ યહ નિષ્પન્ન ધ્રુવ રાશી સમજે । હસ ધ્રુવ રાશિ કો (એગાઈ વિઉત્તરગુણો) એકાદિ સે લેકર ત્રીસ પર્યન્ત કી ઋતુ સે કારણ કી પાંચ વર્ષ વાલા એક યુગ મેં ત્રીસ ઋતુએ પ્રવર્તિત હોતી હૈ, દો અંક કી વૃદ્ધિ સે એક ઋતુ સે આરંભ કરકે તદનન્તર દો કી વૃદ્ધિ સે ગુણા કરના ચાહિયે હસ ગુણન ફલ સે પૂર્વોક્ત ક્રમ સે નક્ષત્રોં કે શોધનક કો શોધિત કરે । હસ શોધનક કા પ્રતિપાદન કરને કે લિયે દૂસરી ગાથા કહતે હૈ—(સત્તદ્વિ અદ્વિચ્છત્તે દુગતિગ

(ત્રિણિશતા પંચહિયા) ઈત્યદિ આ રાંપણું કરણગાથા સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે, તેથી છતાંમુખેએ ત્યાં તે બેઈ લેવી. આહી તેની ભાવાર્થ રૂપ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે, જે આ પ્રમાણે છે—ત્રણે પાંચ ૩૦૫ અંશ ક્ષેત્રોને વિભાગ છે. એ વિભાગોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા માટે કહે છે—(છેઓ સયં ચ ચોત્તીસં) એકસો ચોત્તીસથી ભાગ કરીને જે આવે એ અંશોના ત્રણે પાંચ ભાગ એને નિષ્પન્ન ધ્રુવરાશિ સમજવી આ ધ્રુવરાશિનો (એગાઈ વિ ઉત્તરગુણો) એકાદિથી લઈને ત્રીસ સુધીની રૂતુઓને (કારણ કે પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં ત્રીસ રૂતુઓ પ્રવર્તિત થાય છે,) એ અંકની વૃદ્ધિથી એક રૂતુથી આરંભીને તે પછી બેના વધારાથી ગુણાકાર કરવો આ ગુણન કલથી પૂર્વોક્ત ક્રમથી નક્ષત્રોના શોધનક ને શોધિત કરવા. આ શોધનકનું પ્રતિપાદન કરવા માટે

ક્ષેત્રમ્ । અર્થાદ્ યન્નક્ષત્રમ્ અર્દ્ધક્ષેત્રં તત્ સપ્તપષ્ટ્યા શોધનકેન શોધ્યં, યચ્ચ નક્ષત્રં સમં સમ-
ક્ષેત્રં તત્ દ્વિગુણ્યા સપ્તપષ્ટ્યા- $૬૭ \times ૨ = ૧૩૪$ ચતુર્સ્તિશદધિકેન શતેન-एतत् तुल्येन शोध-
नकेन शोधयमित्यर्थः । द्वयर्द्ध-द्वयर्द्धક્ષેત્રં-द्वितीयमर्द्ध द्वयर्द्ध-सार्द्धकाहोरात्रपरिमितक्षेत्रं
નક્ષત્રે તત્ ત્રિગુણ્યા સપ્તપષ્ટ્યા- $૬૭ \times ૩ = ૨૦૧$ -एकौत्तराभ्यां द्वाभ्यां शताभ्यां शोधयते-
૨૦૧ एतत्तुल्येन शोधनकेन शोधयमित्यर्थः ॥ अथ सूर्यस्य पुष्यादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि
भवन्ति, चन्द्रस्य च अभिजिदादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि भवन्तीत्युक्तं प्राक् । तत्र सूर्य-
नक्षत्रयोगचिन्तायां पुष्ये-पुष्यविषयाऽष्टाशीतिः ८८ शोध्या भवन्ति । एवमेव चन्द्रनक्षत्र-
योगचिन्ताया मभिजिति द्वाचत्वारिंशत्-४२ शोधनकमुक्तमस्ति 'अट्टासीईपुस्से सोज्झा
अभिइम्मि बायाला' अष्टाशीतिः पुष्ये शोध्या अभिजिति द्वाचत्वारिंशदित्युक्तिश्चेति ।
एवं द्वितीयगाथोक्तदिशा निष्पन्नमर्थं तृतीयया गाथया प्रतिपादयति-‘एयाणि सोहइत्ताए
गुणिया समे विद्धक्खेत्ते) जो नक्षत्र अर्द्ध क्षेत्रवाला है उसको सरसठ शोध-
नक से शोधित करे तथा जो नक्षत्र समक्षेत्र वाला है उनकी सडसठ को
दुगुना करके शोधित करे ६७×१३४ तो एकसो चोतीस होते हैं । इतने
शोधनक से शोधित करे, द्वयर्द्ध अर्थात् देढ अहोरात्र परिमित क्षेत्रवाले
नक्षत्र को त्रिगुणित सडसठ से शोधित करे $६७ \times ३ = २०१$ अर्थात् (२०१)
दोसो एक से शोधित करें । सूर्य के पुष्यादि नक्षत्र शोधित किये
जाते हैं । तथा चंद्र के अभिजिदादि नक्षत्र शोधित करना चाहिये यह
पहले कहा ही है । उनमें सूर्यनक्षत्र योगचिन्ता में पुष्य नक्षत्र संबंधि
८८ अठासी नक्षत्र शोध्य होते हैं । इसी प्रकार चंद्रनक्षत्रयोग विचा-
रणा में अभिजिदादि बयालीस ४२ नक्षत्र शोध्य होते हैं, वही कहा
है-(अट्टासीई पुस्से सोज्झा अभिइम्मि बायाला) अठासी पुष्य नक्षत्र संबंधी
एवं बयालीस अभिजिदादि नक्षत्र शोध्य होते हैं । इस प्रकार दूसरी गाथा

કહે છે-(સત્તદ્ધિ અદ્ધક્ષિત્તે દુગતિગુણિયા સમે વિદ્ધક્ષેત્તે) જે નક્ષત્રે અર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણવાળા
હોય તેને સડસઠ શોધનકથી શોધિત કરવા તથા જે નક્ષત્રે સમક્ષેત્રવાળો હોય તે નક્ષત્રેને
સડસઠના બમણા કરીને શોધિત કરવા. $૬૭ \times ૨ = ૧૩૪$ એકસો ચોતીસ થાય છે. આટલા
શોધનકથી શોધિત કરવા. દ્વયર્ધ એટલે કે દેઢ અહોરાત્ર ક્ષેત્ર પ્રમાણવાળા નક્ષત્રેને ત્રણ
ગણા કરેલ સડસઠથી શોધિત કરવા. $૬૭ \times ૩ = ૨૦૧$ અર્થાત્ બસો એકથી શોધિત કરવા.
સૂર્યના પુષ્યાદિ નક્ષત્રે શોધિત કરવામાં આવે છે. તથા ચંદ્રના અભિજિત વિગેરે નક્ષત્રે
શોધિત કરવા એઈએ એ પહેલાં કહ્યું જ છે, તેમાં સૂર્યનક્ષત્રયોગની વિચારણામાં પુષ્ય
નક્ષત્ર સંબંધી ૮૮ અઠ્યાસી નક્ષત્રે શોધ્ય હોય છે, એજ પ્રમાણે ચંદ્રનક્ષત્રયોગની
વિચારણામાં અભિજિત વિગેરે બેતાલીસ ૪૨ નક્ષત્રે શોધ્ય હોય છે એજ કહે છે-
(અટ્ટાસીઈ પુસ્સે સોજ્ઝા અભિઈમ્મિ બાયાલા) અઠ્યાસી પુષ્યનક્ષત્ર સંબંધી અને બેતાલીસ
અભિજિત વિગેરે નક્ષત્રે શોધ્ય હોય છે. આ પ્રમાણેના બીજી ગાથાના નિષ્પન્ન અર્થો

एतानि शोधयित्वा यत् शेषं तत्तु भवति नक्षत्रं ।

रवि सोमयोः खलु नियमात् त्रिंशद्वत्तु समाप्तिषु ॥ ३ ॥

अथासंभावार्थगमनिका व्याख्या यथा—त्रीणिशतानि पञ्चोत्तराणि—३०५ अंशाः क्षेत्राणां विभागाः सन्ति, अथैषामेव विभागानां स्पष्टार्थं प्रतिपादयन्नाह—‘छेओसयं च चोत्तीसं’ छेदः शतं चतुस्त्रिंशं—छेदश्चतुस्त्रिंशं शतम्—चतुस्त्रिंशदधिकेन शतच्छेदेन भागेन छिन्नं—चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन विभक्तं यदहोरात्रं तस्य सत्त्वानि पञ्चोत्तराणि त्रीणिशतानि अंशानामित्यर्थः अयमेव निष्पन्नोऽङ्को ध्रुवराशिर्बौद्धव्यः, एष च ध्रुवराशिः ‘एगाइ विउत्तरगुणो’ एकादिद्युत्तरगुणोऽर्थात् ईप्सितेन ऋतुना एकादिना त्रिंशत्पर्यन्तेन (एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे त्रिंशत्पर्यन्तेन (एकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे त्रिंशद्वत्तोः प्रवर्त्तनात्) द्युत्तरेण—अङ्कद्वयवृद्ध्या, एकस्माद्वत्तो रारभ्य ततः परं द्युत्तरवृद्धेन गुणेन गुण्यते स्म इति गुणः—गुणयितव्यः तत एतस्माद् गुणनफलात् शोधनकानि—पूर्वोदितक्रमेण नक्षत्राणां शोधनकानि शोधयितव्यानि ।—अस्यैव शोधनकस्य प्रतिपादनार्थं द्वितीयागाथा—‘सत्तट्टि अद्धक्खित्ते दुगतिग गुणिया समे विद्धक्खित्ते’ । सप्तपट्टिर्दक्षेत्रं द्विक त्रिक गुणितं समं द्व्यर्द्ध-

में दी गई है, अतः जिज्ञासु जन वहां देखलेवें । यहां पर इसकी भावार्थ रूप व्याख्या कही जाती है, जो इस प्रकार है—तीनसौ पांच ३०५ अंश क्षेत्रों का विभाग है, अब इन विभागों को स्पष्ट समझाने के लिये कहते हैं— (छेओसयं च चोत्तीसं) एकसौ चोत्तीस से भाग करके जो आवे उस अंशों का तीनसौ पांच भाग यह निष्पन्न ध्रुव राशी समझें । इस ध्रुव राशि को (एगाई विउत्तरगुणो) एकादि से लेकर तीस पर्यन्त की ऋतु से कारण की पांच वर्ष वाला एक युग में तीस ऋतुएं प्रवर्तित होती है, दो अंक की वृद्धि से एक ऋतु से आरंभ करके तदनन्तर दो की वृद्धि से गुणा करना चाहिये इस गुणन फल से पूर्वोक्त क्रम से नक्षत्रों के शोधनक को शोधित करे । इस शोधनक का प्रतिपादन करने के लिये दूसरी गाथा कहते हैं—(सत्तट्टि अद्धक्खित्ते दुगतिग

(ત્રિણિસયા પંચહિયા) ઈત્યદિ આ રાંપણું કરણુગાથા સંસ્કૃત ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે, તેથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાં તે બેઈ લેવી. અહીં તેની ભાવાર્થ રૂપ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે, જે આ પ્રમાણે છે—ત્રણુઓ પાંચ ૩૦૫ અંશ ક્ષેત્રોનો વિભાગ છે. એ વિભાગોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા માટે કહે છે—(છેઓ સયં ચ ચોત્તીસં) એકસો ચોત્તીસથી ભાગ કરીને જે આવે એ અંશોના ત્રણુસો પાંચ ભાગ એને નિષ્પન્ન ધ્રુવરાશિ સમજવી આ ધ્રુવરાશિનો (એગાઈ વિ ઉત્તરગુણો) એકાદિથી લઈને ત્રીસ સુધીની રીતુઓને (કારણ કે પાંચ વર્ષવાળા યુગમાં ત્રીસ રીતુઓ પ્રવર્તિત થાય છે,) જે અંકની વૃદ્ધિથી એક રીતુથી આરંભીને તે પછી બેના વધારાથી ગુણાકાર કરવો આ ગુણન ફલથી પૂર્વોક્ત ક્રમથી નક્ષત્રોના શોધનકને શોધિત કરવા. આ શોધનકનું પ્રતિપાદન કરવા માટે બીજી ગાથા

ક્ષેત્રમ્ । અર્થાદ્ યન્નક્ષત્રમ્ અર્દ્ધક્ષેત્રં તત્ સપ્તપષ્ટ્યા શોધનકેન શોધ્યં, યચ્ચ નક્ષત્રં સમં સમ-
ક્ષેત્રં તત્ દ્વિગુણ્યા સપ્તપષ્ટ્યા- $૬૭ \times ૨ = ૧૩૪$ ચતુસ્ત્રિંશદધિકેન શતેન-એતત્ તુલ્યેન શોધ-
નકેન શોધ્યમિત્યર્થઃ । દ્વચર્દ્ધ-દ્વચર્દ્ધક્ષેત્રં-દ્વિતીયમર્દ્ધ દ્વચર્દ્ધ-સાર્દ્ધકાઠોરાત્રપરિમિતક્ષેત્રં
નક્ષત્રે તત્ ત્રિગુણ્યા સપ્તપષ્ટ્યા- $૬૭ \times ૩ = ૨૦૧$ -એકોત્તરામ્યાં દ્વામ્યાં શતામ્યાં શોધ્યતે-
૨૦૧ એતતુલ્યેન શોધનકેન શોધ્યમિત્યર્થઃ ॥ અથ સૂર્યસ્ય પુણ્યાદીનિ નક્ષત્રાણિ શોધ્યાનિ
ભવન્તિ, ચન્દ્રસ્ય ચ અભિજિદાદીનિ નક્ષત્રાણિ શોધ્યાનિ ભવન્તીત્યુક્તં પ્રાક્ । તત્ર સૂર્ય-
નક્ષત્રયોગચિન્તાયાં પુણ્યે-પુણ્યવિપયાઽષ્ટાશીતિઃ ૮૮ શોધ્યા ભવન્તિ । એવમેવ ચન્દ્રનક્ષત્ર-
યોગચિન્તાયા મભિજિતિ દ્વાચત્વારિંશત્-૪૨ શોધનકમુક્તમસ્તિ 'અઢાસીઈપુસ્સે સોજ્ઞા
અમિઙ્મિ વાયાલા' અષ્ટાશીતિઃ પુણ્યે શોધ્યા અભિજિતિ દ્વાચત્વારિંશદિત્યુક્તિશ્ચેતિ ।
એવં દ્વિતીયગાથોક્તદિશા નિષ્પન્નમર્થ તૃતીયયા ગાથયા પ્રતિપાદયતિ-'એયાણિ સોઠ્ઠાપ
ગુણિયા સમે વિદ્વક્ષેત્તે) જો નક્ષત્ર અર્દ્ધ ક્ષેત્રવાલા હૈં ઉસકો સરસઠ શોધ-
નક સે શોધિત કરે તથા જો નક્ષત્ર સમક્ષેત્ર વાલા હૈં ઉનકી સડસઠ કો
દુગુના કરકે શોધિત કરે ૬૭×૧૩૪ તો એકસો ચોતીસ હોતે હૈં । ઇતને
શોધનક સે શોધિત કરે, દ્વચર્દ્ધ અર્થાત્ દેઢ અહોરાત્ર પરિમિત ક્ષેત્રવાલે
નક્ષત્ર કો ત્રિગુણિત સડસઠ સે શોધિત કરે $૬૭ \times ૩ = ૨૦૧$ અર્થાત્ (૨૦૧)
દોસો એક સે શોધિત કરે । સૂર્ય કે પુણ્યાદિ નક્ષત્ર શોધિત કિયે
જાતે હૈં । તથા ચંદ્ર કે અભિજિદાદિ નક્ષત્ર શોધિત કરના ચાહિયે યહ
પહેલે કહા હી હૈં । ઉનમેં સૂર્યનક્ષત્ર યોગચિન્તા મેં પુણ્ય નક્ષત્ર સંબંધિ
૮૮ અઠાસી નક્ષત્ર શોધ્ય હોતે હૈં । ઇસી પ્રકાર ચંદ્રનક્ષત્રયોગ વિચા-
રણા મેં અભિજિદાદિ વયાલીસ ૪૨ નક્ષત્ર શોધ્ય હોતે હૈં, વહી કહા
હૈં-(અઢાસીઈ પુસ્સે સોજ્ઞા અમિઙ્મિ વાયાલા) અઠાસી પુણ્ય નક્ષત્ર સંબંધી
એવં વયાલીસ અભિજિદાદિ નક્ષત્ર શોધ્ય હોતે હૈં । ઇસ પ્રકાર દૂસરી ગાથા

કહે છે-(સત્તટ્ઠિ અદ્ધક્ષિત્તે દુગતિગુણિયા સમે વિદ્વક્ષેત્તે) જે નક્ષત્રો અર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણવાળા.
હોય તેને સડસઠ શોધનકથી શોધિત કરવા તથા જે નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળા હોય તે નક્ષત્રોને
સડસઠના બમણા કરીને શોધિત કરવા. $૬૭ \times ૨ = ૧૩૪$ એકસો ચોતીસ થાય છે. આટલા
શોધનકથી શોધિત કરવા. દ્વચર્દ્ધ એટલે કે દેઢ અહોરાત્ર ક્ષેત્ર પ્રમાણવાળા નક્ષત્રોને ત્રણ
ગણા કરેલા સડસઠથી શોધિત કરવા.- $૬૭ \times ૩ = ૨૦૧$ અર્થાત્ બસો એકથી શોધિત કરવા.
સૂર્યના પુણ્યાદિ નક્ષત્રો શોધિત કરવામાં આવે છે. તથા ચંદ્રના અભિજિત વિગેરે નક્ષત્રો
શોધિત કરવા બોધએ એ પહેલાં કહ્યું જ છે, તેમાં સૂર્યનક્ષત્રયોગની વિચારણામાં પુણ્ય
નક્ષત્ર સંબંધી ૮૮ અઠાસી નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે, એજ પ્રમાણે ચંદ્રનક્ષત્રયોગની
વિચારણામાં અભિજિત વિગેરે બેતાલીસ ૪૨ નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે એજ કહે છે-
(અઢાસીઈ પુસ્સે સોજ્ઞા અમિઙ્મિ વાયાલા) અઠાસી પુણ્યનક્ષત્ર સંબંધી અને બેતાલીસ
અભિજિત વિગેરે નક્ષત્રો શોધ્ય હોય છે. આ પ્રમાણેના બીજી ગાથાના નિષ્પન્ન અર્થનું

જં સેસં તં તુ હોઙ્ નક્ષત્રં' એતાનિ શોધયિત્વા યચ્છેપં તત્તુ ભવતિ નક્ષત્રમ્ । એતાનિ-
 પૂર્વોદિતાનિ શોધનકાનિ-અર્ધક્ષેત્ર-સમક્ષેત્ર-દ્વચર્ધક્ષેત્રવિપયકાણિ પૃથક્ પૃથક્ પ્રતિપાદિ-
 તાનિ શોધનકાનિ નક્ષત્રસ્ય ચતુર્વિંશદધિકંશતપ્રમાણં શોધનકં શુદ્ધયતીતિ તતઃ શોધ્યતે
 શોધનક્રિયા-૭૩૯-૧૩૪=૬૦૫ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ પશ્ચોત્તગાણિ પદ્મશતાનિ, એભ્યઃ
 પુનરપિ શતભિપા નક્ષત્રસ્ય સપ્તપષ્ટિપરિમિતં શોધનકં શુદ્ધયેદિતિ સપ્તપષ્ટ્યા શતભિપક્
 શોધ્યતે-૬૦૫-૬૭=૫૩૮ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ અષ્ટાત્રિંશદધિકાનિ પશ્ચશતાનિ । એભ્યઃ
 પુનરપિ પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્રસ્ય ચતુર્વિંશદધિકંશતપ્રમાણં શોધનકં પરિશુદ્ધયેદિતિ તથા-
 ક્રિયતે-૫૩૮-૧૩૪=૪૦૪ સ્થિતાનિ પશ્ચાત્ ચતુરધિકાનિ ચત્વારિં શતાનિ-૪૦૪ ।
 પુનરપ્યેભ્ય ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રસ્યૈકોત્તરં શતદ્વયપરિમિતં શોધનકં પરિશુદ્ધયેદિતિ તેભ્યો-
 ઽપિ દ્વાભ્યાં શતાભ્યામેકોત્તરા ભાદ્રપદા શોધ્યતે-૪૦૪-૨૦૧=૨૦૩ પશ્ચાત્ સ્થિતે શેષે
 વ્યુત્તરે દ્વે શતે-૨૦૩ એભ્યોઽપિ ચતુર્વિંશદધિકં શતં રેવતીનક્ષત્રસ્ય શોધનકં પરિશુદ્ધયેદિતિ
 ત્રતુર્વિંશેન શતેન શોધ્યતે ૨૦૩-૧૩૪=૬૯ પશ્ચાત્ સ્થિતા એકોનસપ્તતિઃ । અસ્માન્છેપ-

કા નિષ્પન્ન અર્થ કો ત્રીસરી ગાથા સે પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(એયાણિ સોહૃત્તા
 જં સેસં તં તુ હોઙ્ નક્ષત્રં) પૂર્વકથિત શોધનક અર્ધક્ષેત્રવાલે સમક્ષેત્રવાલે
 દ્વચર્ધ ક્ષેત્રવાલે પૃથક્ પૃથક્ પ્રતિપાદિત શોધનક નક્ષત્ર કા એકસો ચોતીસ
 નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતે હૈં । શોધનક્રિયા સે હસ પ્રકાર શોધિત ક્રિયા જાતા હૈ-
 ૭૩૯-૧૩૪=૬૦૫ હસ પ્રકાર શોધન કરને સે છહસો પાંચ બચતે હૈ । હનમેં
 સેં ફિર સે સડસઠ સે શતભિષક્ કો શોધિત કરે ૬૦૫-૬૭= ૫૩૮ :તો
 પાંચસો અડતીસ રહતે હૈં । હનમેં સે પુનઃ પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર કા એકસો
 ચોતીસ શોધનક કો શોધિત કરે-૫૩૮-૧૩૪=૪૦૪ ચારસો ચાર બચતે હૈં-
 હનમેં સે ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર કો દો સો એક સે શોધિત કરે-૪૦૪-૨૦૧=
 ૨૦૩ તો દોસો ત્રીન પશ્ચાત્ રહતે ૨૦૩। હન મેં સે એકસો ચોતીસ સે રેવતી
 નક્ષત્ર કે શોધનક કો શોધિત કરે-૨૦૩-૧૩૪= ૬૯ તો પશ્ચાત્ ૬૯ હન

ત્રીજી ગાથાથી પ્રતિપાદન કરે છે-(એયાણિ સોહૃત્તા જં સેસં તં તુ હોઙ્ નક્ષત્રં) 'પૂર્વ' કથિત
 શોધનક અર્ધક્ષેત્રવાળા, સમક્ષેત્રવાળા દ્વચર્ધક્ષેત્રવાળા અલગ અલગ શોધનક નક્ષત્રોના
 એકસો ચોત્રીસ નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. શોધન ક્રિયાથી આ પ્રમાણે શોધિત કરવામાં આવે
 છે. ૭૩૯-૧૪૪=૬૦૫ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી છસો પાંચ ૬૦૫ બચે છે, તેમાંથી
 ફરીથી સડસઠથી શતભિષક નક્ષત્રને શોધિત કરવા ૬૦૫-૬૭=૫૩૮ આ રીતે પાંચસો
 આડત્રીસ રહે છે તેમાંથી ફરીથી ભાદ્રપદા નક્ષત્રના એકસો ચોત્રીસ શોધનકને શોધિત કરવા,
 ૫૩૮-૧૩૪=૪૦૪ ચારસો ચાર બચે છે. આમાંથી ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રને બસો એકથી
 શોધિત કરવાથી ૪૦૪-૨૦૧=૨૦૩ આ રીતે બસો ત્રણ બચે છે. ૨૦૩ આમાંથી એકસો
 ચોત્રીસથી રેવતી નક્ષત્રના શોધનકને શોધનક કરવા. ૨૦૩-૧૩૪=૬૯ શોધિત કરવાથી

राशेरश्विनी नक्षत्रस्य शोधनकं न शुद्ध्यति । अतआगतमश्विनी नक्षत्रस्य एकोनसप्ततिं चतु-
स्त्रिंशदधिकशतभागानवगाह्य अर्थात् १३३ एतत्प्रमाण मश्विनी नक्षत्रस्य भागमुपमुज्य चन्द्रो
द्वितीयं सूर्यर्तुं परिसमापयतीति सिद्ध्यति ॥ एवमेव शेषेष्वपि ऋतुषु तत्तज्जिज्ञासित
ऋतु संख्या तुल्यान् गुणकान् परिकल्प्य तेभ्य स्तेभ्य एव गुणकंभ्यः स एव पूर्वोदितो
ध्रुवराशिः-३०५ पञ्चोत्तरशतत्रयरूपो गुणनीयः गुणनफलाद्राशे चन्द्रनक्षत्रयोगचिन्ता-
यामभिजिदादीनां नक्षत्राणां यथासम्भवानि शोधकानि परिशोध्यानि । सर्वान्तिमे अशुद्ध
शोधनकरूपस्य नक्षत्रस्य सर्वान्तिमशेषस्याधस्तननक्षत्रस्य शोधनकरूपमङ्कं संस्थाप्य यद्भवेत्
तत्तुल्यान् भागानवगाह्य चन्द्रस्तत् संख्यकं सूर्यर्तुं परिसमापये दित्यवधेयमिति ॥—यथात्र
सत्तर बचते हैं इन शेष राशि से अश्विनी नक्षत्र के शोधनक शोधित नहीं
होता । अतः अश्विनी नक्षत्र का उनसत्तर को एकसो चोतीस भागों में
अवगाहन कर के माने भोग कर के अर्थात् १३३ इतने प्रमाणवाले अश्विनी
नक्षत्र का भागों का उपभोग कर के चन्द्र दूसरी सूर्य ऋतु को समाप्त करता
है यह सिद्ध होता है । इसी प्रकार शेष ऋतुओं के विषय में उस उस
जिज्ञासित ऋतु को जानने के लिये ऋतु संख्या तुल्य गुणक को कल्पित कर के
उन गुणकों में से वह पूर्वकथित ध्रुवराशि ३०५ तीनसो पांच को गुणा करे ।
गुणन फल से राशि से चन्द्रनक्षत्र योग विचारणा में अभिजिदादि नक्षत्रों
का यथासंभव शोधनकों को शोधित कर लेना चाहिये । सर्व के अन्त में
अशुद्ध शोधनक रूप नक्षत्र का सर्वान्तिम शेष के अर्धा उस नक्षत्र का
शोधनक रूप अंक स्थापित कर के जो फलित हो उतने तुल्य भागों का उप-
भोग कर के चन्द्र उतनी संख्यावाली :सूर्य ऋतु को समाप्त करता है इस
प्रकार समझ लेवें ।

आगणुसीत्तेर ६६ वधे छे. आ शेष राशिथी अश्विनी नक्षत्रतुं शोधनक शोधित थतुं
नथी तेथी अश्विनी नक्षत्रना आगणुसित्तेरने ओकसो ओत्रीस भागोथी अवगाहन करीने
ओटलेके आगणीने अर्थात् १३३ आटला प्रमाणवाणा अश्विनी नक्षत्रना भागोने उपभोग
करीने अंद्र भील सूर्यइतुने समाप्त करे छे. तेम सिद्ध थाय छे. ओण प्रमाणे पाकिनी
इतुओना संभ'धमां तेते लज्ञासित इतुओने आणुवा भाटे इतुओनी संभ्या भराभर
शुणुकी कल्पना करीने ओ शुणुकेमांथी ओ पडेलां कडेल ध्रुवराशि ३०५ त्रणुसो पांचने
शुणुकार करवे। शुणुन इलथी राशिना अंद्रनक्षत्र योगनी विचारणुमां अबिल्लत् विगेरे
नक्षत्रोना यथायोगसंभव शोधनकेने शोधित करी लेवुं ओधओ अधाना अंतमां अशुद्ध
शोधनकइय नक्षत्रना सर्वान्तिम शेषनी नीचे ओ नक्षत्रना शोधनक ३५ अंकने स्थापित
करीने ओ इल आवे ओटला भागोने उपभोग करीने अंद्र ओटली संभ्यावाणी सूर्यइतुने
समाप्तकरे छे, तेम समझवुं.

ત્રિંશત્તમસૂર્યત્તુજિજ્ઞાસાયાં ગુણકરાશિર્ત્રિંશત્ પરિકલ્પનીયઃ-૩૦ અર્થાત્ એકોનદ્વિગુણ ત્રિંશદેકોનષષ્ઠિઃ-(૩૦×૨)-૧=૬૦-૧=૫૯ અયમેવ એકોનષષ્ઠિરુપોગુણઃ પરિકલ્પ્યઃ (एगाइ वि उत्तरगुणो ध्रुवरासी होइ नायव्वो) इत्युक्तत्वात् । अतोऽनेन गुणकराशिना एकोनषष्ठिरूपेण स एव पूर्वोदितो ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयसंख्यरूपो गुणनीयः-३०५ × ५९=गुणिते च जातानि सप्तदशसहस्रानि नवशतानि पञ्चनवत्यधिकानि-१७९९५, अत्र खलु षष्ठ्यधिकः पट्त्रिंशच्छतपरिमाणः ३६६० एको नक्षत्रपर्यायो भवति तादृश-श्चत्वारः पर्यायाः पूर्वोदितगुणनफलरूपाद्राशेः पञ्चनवत्याधिकनवशतोत्तरसप्तदशसहस्र-तुल्याच्छुद्धयन्ति, अतस्तथा क्रियते-३६६०×४=१४६४० जातानि चतुर्दशसहस्राणि पट्शतानि चत्वारिंशदधिकानि-१४६४० एतानि शोधनकानि पूर्वोदिताद् गुणनफलाद्राशे १७९९५ रस्माच्छोधनीयानीति तथा क्रियते-१७९९५-१४६४०=३३५५ शोधिते च पश्चात् स्थितानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि-३३५५ पुनरेतेभ्यो द्वात्रिंशता

अब यहां पर तीसवीं ऋतु जानने के हेतु से गुणकराशि तीस होती है ऐसीकल्पनाकरें ३०। अर्थात् एक कम तीसका दुगुना उनसठ=(३०+२)-१=६०-१=५९ यही उनसठरूपको गुणकरूप कल्पनाकरे कारण की कहा भी है- (एगाइ वि उत्तरगुणो ध्रुवरासी होई नायव्वो) अतः इस गुणकराशि जो उनसठ है उससे पूर्वोक्त ध्रुवराशि जो तीनसो पांच है उसको गुणाकरे ३०५+५९=१७९९५ इस प्रकार गुणाकरने से सत्रह हजार नवसो पचाणवे १७९९५ होते हैं। यहां पर तीन हजार छसो साठ ३६६० परिमाण से एक नक्षत्रपर्याय होता है। इस प्रकार का चार नक्षत्रपर्याय पूर्वकथित गुणनफलरूपराशि से सत्रह हजार नवसो पचाणवें शुद्ध होते हैं, अतः वह दिखलाया जाता है ३६६०+४=१४६४० इस प्रकार चौदह हजार छहसो चालीस १४६४० होते हैं। इतने शोधनक को पूर्वकथित गुणनफलरूपराशि १७९९५। जो सत्रहहजार नवसो

હવે અહીં ત્રીસમીઋતુ જાણવા માટે ગુણક રાશી ત્રીસ હોય છે તેમ કલ્પના કરવી ૩૦। અર્થાત્ એક ઓછા ત્રીસના બમણા ઓગણસાઠિ=૩૦+૨-૧=૬૦-૫૯ આ ઓગણસાઠ ૩૫ રાશિને ગુણકની કલ્પના કરવી કારણકે કહ્યું પણ છે-(एगाइ वि उत्तरगुणो ध्रुवरासी होई नायव्वो) તેથી આ ગુણક રાશિ જે ઓગણસાઠિ છે તેનાથી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી જે ત્રણસો પાંચ છે, તેનો ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૫૯=૧૭૯૯૫ આ પ્રમાણે ગુણાકાર કરવાથી સત્તરહજાર નવસો પંચાણ ૧૭૯૯૫ થાય છે અહીં ત્રણહજાર છસોસાઠિ ૩૬૬૦ પ્રમાણથી એક નક્ષત્રપર્યાય પહેલાં કહેલા ગુણનફલરૂપ રાશિથી સત્તરહજાર નવસો પંચાણ શુદ્ધ થાય છે તેથી અહીં તે બતાવવામાં આવે છે. ૩૬૬૦+૪=૧૪૬૪૦ આ રીતે ચૌદહજાર છસો ચાલીસ ૧૪૬૪૦ થાય છે. આટલા શોધનકને પૂર્વકથિત ગુણન ફલરૂપ રાશિ ૧૭૯૯૫ સત્તરહજાર નવસો પંચાણ છે તેમાંથી શોધિત કરવા ૧૭૯૯૫-૧૪૬૪૦=૩૩૫૫

શતૈઃ પચ્ચવિંશત્યધિકૈઃ-૩૨૨૫ અભિજિતાદીનિ મૂલપર્યન્તાનિ શોધનકાનિ શુદ્ધયન્તીતિ
તથા શોધનક્રિયા ક્રિયતે-૩૩૫૫-૩૨૨૫=૧૩૦ સ્થિતં પચ્ચાત્રિંશદધિકં શતમ્-૧૩૦
તેન ચ અસ્માચ્છેપરાશેઃ પૂર્વાષાઢાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ન શુદ્ધયતિ । અતઃ આગતં ત્રિંશદધિકં
શતં ચતુર્વિંશદધિકશતભાગાનામ્-^{૧૩૩}/_{૩૩૩} પૂર્વાષાઢાનક્ષત્રસત્કમવગાહ્ય ચન્દ્રસ્ત્રિંશત્તમં સૂર્યંતુ
પરિસમાપયતીતિ ધૂલીકર્મણા પ્રત્યક્ષમુપપદ્યતે । ઇતિ ।

અથ સમ્પ્રતિ સૂર્યનક્ષત્રયોગસ્યોદાહરણરૂપા ભાવના પ્રદર્શ્યતે યથા-પ્રથમસૂર્ય-
જિજ્ઞાસાયાં દ્વિગુણમેકં રૂપોનમેકમેવ-(૧×૨)-૧-૨-૧=૧ અયમેવ ગુણકરાશિ
સ્તેનાનેન ગુણકેન સ એવ પૂર્વોદિતો ધ્રુવરાશિઃ પચ્ચોત્તરશતત્રયપ્રમાણો ગુણનીયઃ-
૩૦૫×૧=૩૦૫ એકેન ગુણિતોઽપિ રાશિરવિકૃત એવ તિષ્ઠતીતિ ગુણિતોઽપ્યેકેન-

પચાણવે હૈં ઉસમેં સે શોધિત કરે-૧૭૯૯૫-૧૪૬૪૦=૩૩૫૫ હસપ્રકાર શોધિત
કરને સે પચ્ચાત્ તેતીસસો પચપન રહતે હૈં ૩૩૫૫। ઇનકો ફિરસે વત્તીસ સો
પત્તીસ ૩૨૨૫ સંખ્યક અભિજિત સે લેકર મૂલ પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કે શોધનક કો
શુદ્ધ કરે જો હસ પ્રકાર શોધનક ક્રિયા કી જાતી હૈં-૩૩૫૫-૩૨૨૫=૧૩૦ હસ
પ્રકાર શોધિક કરને સે પચ્ચાત્ ૧૩૦ એકસો તીસ વચતે હૈં। ઉસ શેપ રાશિસે
પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર કા શોધનક શોધિત નહીં હોતા। અતઃ એકસો ચોતીસ
ભાગોંકા એકસો તીસ ^{૧૩૩}/_{૩૩૩} યહ પૂર્વાષાઢાનક્ષત્રકા હતના પરિમાણ કો ભોગ કરકે
ચંદ્ર તીસવોં સૂર્ય ઋતુકો સમાપ કરતા હૈ યહ ધૂલિકર્મ સે પ્રત્યક્ષ હો જાતા હૈ।

અચ સૂર્યનક્ષત્ર યોગ કા ઉદાહરણ રૂપ ભાવના પ્રદર્શિત કી જાતી હૈ-જેસે
કી-પહલી સૂર્ય ઋતુ જાનને કી વિચારણામેં દોસે ગુણા કિયા ગયા એકકો
રૂપોન કરને સે એક હી રહતા હૈ। (૧+૨)-૧=૨-૧=૧ યહી ગુણક રાશિ હૈ
હૈ અતઃ હસ ગુણક સે યહ પૂર્વ કથિત ધ્રુવરાશિ જો તીનસો પાંચ હૈ ઉસકો

આ રીતે શોધિત કરવાથી તેત્રીસસો પચાવન રહે છે. ૩૩૫૫। આ સંખ્યાને ફરીથી
બત્રીસસો પચીસ ૩૨૨૫ સંખ્યાવાળા અલિણત નક્ષત્રથી લઈને મૂલ નક્ષત્ર પર્યન્તના
નક્ષત્રોના શોધનકને શુદ્ધ કરવા જે આ રીતે શોધનકિયા કરવામાં આવે છે.
૩૩૫૫-૩૨૨૫=૧૩૦ આ રીતે શોધિત કરવાથી પાછળથી ૧૩૦। એકસોત્રીસ વધે છે.
એ શેષરાશિથી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રનું શોધનક શોધિત થઈ શકતું નથી તેથી એકસોચોત્રીસ
ભાગોવાળા એકસોત્રીસ ^{૧૩૩}/_{૩૩૩} પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રના આટલા પરિમાણને ઉપભોગ કરીને
ચંદ્ર ત્રીસમી સૂર્યઋતુને સમાપ કરે છે. એ ધૂલિકર્મથી પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્રયોગના ઉદાહરણરૂપ ભાવના બતાવવામાં આવે છે. જેમકે પહેલા
સૂર્યઋતુ જાણવાનો વિચાર કરવામાં આવે તો બેથી ગુણવામાં આવેલા એકને રૂપોન
કરવાથી એકજ રહે છે. (૧+૨)-૧=૨-૧=૧ આજ ગુણકરાશી છે. તેથી આ ગુણકરાશીથી

જાતસ્તાવાનેવ પશ્ચોત્તરશતત્રયરૂપ:-૩૦૫ । તત: 'અઢાસીઈ પુસ્સો સોજ્ઞા' અઢા-
શીતિ: પુણ્યે શોધ્યા । इत्युक्तत्वात् पुण्यनक्षत्रसत्का अष्टाशीति:-अष्टाशितिप्रमाणं
पुण्यस्य शोधनकं परिशोधनीयमिति तथा क्रियते-३०५-८८=२१७ शोधिते च
पश्चात् स्थिते शेषे सप्तदशोत्तरे द्वे शते । अस्माच्च शेषरूपाद्राशे: पुनरपि सप्तपष्टिरूप-
माश्लेषा नक्षत्रस्य शोधनकं शुद्धयेदिति सप्तपष्ट्या शोध्यते-२१७-६७=१५० शोधिते च
पश्चात् स्थितं शेषं सार्द्धं शतम्-१५० । अस्मादपि शेषराशे: पुनरपि चतुस्त्रिंशदधिकं शतम्-
१३४ एतत्तुल्यं मघानक्षत्रस्य शोधनकं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशच्छतेन मघा शोधनीया-
-१५०-१३४=१६ शोधिते च पश्चात् स्थिता: षोडश । अत आगतं यत् पूर्वाफाल्गुनी
नक्षत्रस्य षोडशचतुस्त्रिंशदधिकशतभागान्-^{१६}/_{१३४} सूर्योऽवगाह्य प्रथमं स्वकीयमृतुं परिसमा-
पयेत्-परिसमापयतीति सिद्ध्यति गणितोक्तोदाहरणदिशेति ॥

गुणा करे ३०५+१=३०६ एकसे गुणितराशि विना विकृत ही उसी प्रकार
रहता है इस नियम से एक से गुणित उतनी संख्यावाला ३०६ तीनसो पांच
ही रहता है । तत्पश्चात् (अष्टासाई पुस्सो सोज्झा) इस कथनानुसार पुण्य-
नक्षत्र संबंधी अठासी प्रमाणका शोधनकको परिशोधित करे जैसे ३०५-८८=
२१७ शोधित करने पर दोसो सत्रह शेष रहता है इस शेषरूप राशि में से
पुनः सरसठरूप अश्लेषानक्षत्र का शोधनक शुद्ध होता है, अतः इस प्रकार
सरसठ से शोधित करे. २१७-६७=१५० शोधित करने से पश्चात् एकसो
पचास १५०। शेष रहता है । इस शेषराशि में से पुनः एकसो चोतीस १३४
मघानक्षत्रका शोधनकको शुद्धकरे इस प्रकार एकसो चोतीससे मघा ४३
शोधित होता है जैसे कि-१५०-१३४=१६ शोधित करने से पश्चात् सोलह
शेष रहता है इससे यह ज्ञात होता है कि पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रका एकसो

પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશી જે ત્રણસો પાંચ છે તેના ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૧=૩૦૬ એકથી
ગુણવામાં આવેલ રાશી ફેરફાર વગર એજ પ્રમાણે રહે છે. આ નિયમાનુસાર એકથી
ગુણવામાં આવેલ ૩૦૫ એટલી સંખ્યાથી રહે છે. અર્થાત્ ૩૦૬ ત્રણસોપાંચજ રહે છે.
તે પછી (અઢાસીઈ પુસ્સો સોજ્ઞા) આ કથન પ્રમાણે પુણ્ય નક્ષત્ર સંબંધી અઠ્યાસી
પ્રમાણવાળા શોધનકને શોધિત કરવા જેમકે-૩૦૫-૮૮=૨૧૭ આ રીતે શોધિત કરવાથી
બસોસત્તર શેષ રહે છે. આ શોધનકરૂપ સંખ્યામાંથી ફરીથી સડસઠ રૂપ અશ્લેષાનક્ષત્રનું
શોધનક શુદ્ધ થાય છે. આ રીતે સડસઠથી શોધિત કરવું ૨૧૭-૬૭=૧૫૦ શોધિત કરવાથી
એકસોપચાસ શેષ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી ફરીથી એકસોચોત્રીસ ૧૩૪ મધાનક્ષત્રના
શોધનકને શુદ્ધ કરવા આ પ્રમાણે એકસોચોત્રીસથી મધાનક્ષત્ર શોધિત થાય છે. જેમકે-
૧૫૦-૧૩૪=૧૬ શોધિત કર્યા બાદ સોળ શેષ રહે છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-
પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એકસો ચોત્રીસ અધિક સોળલાગે ^{૧૬}/_{૧૩૪} ને સૂર્ય લોગવીને પહેલી

અથ દ્વિતીયસૂર્યચુજિજ્ઞાસાયાં દ્વિગુણિતે દ્વે રૂપોને ત્રયો ભવન્તીતિ ત્રયો ગુણિકા
 મવેયુ ચૈયા- $(2 \times 2) - 1 = 4 - 1 = 3$ અનેન ગુણકરાશિના સ ઇવ પૂર્વોદિતો ધ્રુવરાશિઃ
 પશ્ચોત્તરશતત્રયરૂપો ગુણનીયઃ- $305 \times 3 = 915$ ગુણિતે ચ જાતાનિ પચ્ચદશોત્તરાણિ
 નવશતાનિ । અસ્માદ્ ગુણનફલરૂપાદ્રાશેઃ 'અઠાસીઈ પુસ્સો સોજ્ઞા' અઠાશીતિઃ પુણ્યે
 શોદ્યેતિ નિયમદર્શનાત્ પુણ્યનક્ષત્રસ્યાઠાશીતિ રૂપં શોધનકં પરિશોધનીયમ્- $915 - 11 =$
 127 શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ શેષાણિ સપ્તવિંશત્યધિકાનિ અઠો શતાનિ- 127 । એત-
 સ્માદ્રાશેઃ પુનરપિ સપ્તપટ્ટિ પરિમિતમાશ્લેષાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં પરિશોધનીયમિતિ સપ્તપટ્ટયા
 આશ્લેષા શુદ્ધા- $127 - 67 = 60$ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ શેષાણિ પટ્ટયધિકાનિ
 સપ્તશતાનિ । એતેભ્યઃ શેષરાશિભ્યઃ પુનરપિ ચતુર્વિંશદધિકં શતં મધાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં
 પરિશુદ્યેદિતિ ચતુર્વિંશેન શતેન મધા શુદ્ધા- $60 - 138 = 626$ શોધિતે ચ પશ્ચાત્
 ચોતીસ અધિક સોલહ ભાગોં કો સૂર્ય ઉપમુક્તકરકે પહલી સ્વકીય માને
 સૂર્ય ઋતુકો સમાપ્ત કરતા હૈ ।

અવ દૂસરી સૂર્ય ઋતુ કી જિજ્ઞાસા મેં દોસે ગુણાકરકે રૂપોનકરને સે ત્રીન
 રહતા હૈ અતઃ ત્રીન ગુણક રહતે હૈં જૈસે કી- $(2 + 2) - 1 = 4 - 1 = 3$ હસ ગુણક
 રાશિ સે વહ પૂર્વકી ધ્રુવરાશિ ત્રીન સો પાંચ કા ગુણાકરે $305 + 3 = 915$
 ગુણાકરને સે નવસો પંદરહ હોતે હૈં । હસ ગુણનફલરૂપરાશિ મેં સે (અઠાસી
 પુસ્સો સોજ્ઞા) અઠાસીસે પુણ્ય નક્ષત્રકો શોધિત કરે હસ નિયમાનુસાર પુણ્ય
 નક્ષત્રકો અઠાસી રૂપશોધનક કો શોધિતકરે- $915 - 11 = 127$ શોધિત કરને
 સે પશ્ચાત્ આઠસો સતાવીસ 127 શેષ રહતા હૈ । હસ સંખ્યા મેં સે ફિરસે
 સરસઠ પરિમિત અશ્લેષા નક્ષત્રકા શોધનકકો શોધિતકરે જો હસ પ્રકાર સે
 હૈ- $127 - 67 = 60$ શોધિત કરને પર શેષ સાતસો સાઠ રહતે હૈં । હન શેષ
 રાશિસે ફિર સે એકસો ચોતીસ સે મધા નક્ષત્રકા શોધનક શુદ્ધ હોતા હૈ

પોતાની એટલે કે સૂર્યઋતુને સમાપ્ત કરે છે.

હવે બીજી સૂર્યઋતુની વિચારણામાં બેથી ગુણાકાર કરીને રૂપોન કરવાથી ત્રણ રહે
 છે. તેથી ત્રણ ગુણક રહે છે. જેમકે $(2+2)-1=1+1=2$ આ ગુણક સંખ્યાથી પહેલા
 ધ્રુવરાશી ૩૦૫ ત્રણસો પાંચનો ગુણાકાર કરવાથી નવસો પંદર થાય છે. આ ગુણન ફેલ
 ૩૫ રાશિમાંથી (અઠાસીઈ પુસ્સો સોજ્ઞા) અઠાસીથી પુણ્ય નક્ષત્રને શોધિત કરવું. આ
 નિયમ પ્રમાણે પુણ્ય નક્ષત્રના અઠાસીથી ૩૫ શોધનકને શોધિત કરવું. $915 - 11 = 127$
 શોધિત કરવાથી પાછળથી આઠસો સત્તાવીસ 127 શેષ રહે છે. આ સંખ્યામાંથી ફરીથી
 સડસડ સંખ્યાવાળા અશ્લેષા નક્ષત્રના શોધનક ને શોધિત કરવું. જે આ પ્રમાણે છે- 127
 $- 67 = 60$ શોધિત કરવાથી શેષ સાતસો સાઠ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી ફરીથી
 એકસોચોત્રીસથી મધાનક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. તેથી એકસો ચોત્રીસથી મધા નક્ષત્રનું
 શોધનક શુદ્ધ થાય છે. તેથી એકસો ચોત્રીસથી મધા નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવું $60 - 138$

જાતસ્તાવાનેવ પશ્ચોત્તરશતત્રયરૂપ:-૩૦૫ । તત: 'અઠાસીઈ પુસ્સો સોઝ્જા' અઠા-
શીતિ: પુણ્યે શોધ્યા । इत्युक्तत्वात् पुण्यनक्षत्रसत्का अष्टाशीति:-अष्टाशितिप्रमाणं
पुण्यस्य शोधनकं परिशोधनीयमिति तथा क्रियते-३०५-८८=२१७ शोधिते च
पश्चात् स्थिते शेषे सप्तदशोत्तरे द्वे शते । अस्माच्च शेषरूपाद्वाशे: पुनरपि सप्तपष्ठिरूप-
माश्लेषा नक्षत्रस्य शोधनकं शुद्धयेदिति सप्तपष्ठ्या शोध्यते-२१७-६७=१५० शोधिते च
पश्चात् स्थितं शेषं सार्द्धं शतम्-१५० । अस्मादपि शेषराशे: पुनरपि चतुस्त्रिंशदधिकं शतम्-
१३४ एतत्तुल्यं मघानक्षत्रस्य शोधनकं परिशुद्धयेदिति चतुस्त्रिंशच्छतेन मघा शोधनीया-
-१५०-१३४=१६ शोधिते च पश्चात् स्थिता: षोडश । अत आगतं यत् पूर्वाफाल्गुनी
नक्षत्रस्य षोडशचतुस्त्रिंशदधिकशतभागान्- $\frac{16}{38}$ सूर्योऽवगाह्य प्रथमं स्वकीयमृतुं परिसमा-
पयेत्-परिसमापयतीति सिद्ध्यति गणितोक्तोदाहरणदिशेति ॥

ગુણા કરે $305 + 1 = 306$ એકસે ગુણિતરાશિ વિના વિકૃત હી ઉસી પ્રકાર
રહતા હૈ इस नियम से एक से गुणित उतनी संख्यावाला ३०५ तीनसो पांच
ही रहता है । तत्पश्चात् (अष्टासीई पुस्सो सोऽज्जा) इस कथनानुसार पुण्य-
नक्षत्र संबंधी अठ्ठासी प्रमाणका शोधनकको परिशोधित करे जैसे $305 - 88 =$
 217 शोधित करने पर दोसो सत्रह शेष रहता है इस शेषरूप राशि में से
पुनः सरसठरूप अश्लेषानक्षत्र का शोधनक शुद्ध होता है, अतः इस प्रकार
सरसठ से शोधित करे. $217 - 67 = 150$ शोधित करने से पश्चात् एकसो
पचास १५०। शेष रहता है । इस शेषराशि में से पुनः एकसो चोतीस १३४
मघानक्षत्रका शोधनकको शुद्धकरे इस प्रकार एकसो चोतीससे मघा ४३
शोधित होता है जैसे कि- $150 - 134 = 16$ शोधित करने से पश्चात् सोलह
शेष रहता है इससे यह ज्ञात होता है कि पूर्वाफाल्गुनी नक्षत्रका एकसो

પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશી જે ત્રણસો પાંચ છે તેના ગુણાકાર કરવો $305 + 1 = 306$ એકથી
ગુણવામાં આવેલ રાશી ફેરફાર વગર એજ પ્રમાણે રહે છે. આ નિયમાનુસાર એકથી
ગુણવામાં આવેલ ૩૦૫ એટલી સંખ્યાથી રહે છે. અર્થાત્ ૩૦૫ ત્રણસો પાંચજ રહે છે.
તે પછી (અઠાસીઈ પુસ્સો સોઝ્જા) આ કથન પ્રમાણે પુણ્ય નક્ષત્ર સંબંધી અઠ્યાસી
પ્રમાણવાળા શોધનકને શોધિત કરવા જેમકે- $305 - 88 = 217$ આ રીતે શોધિત કરવાથી
બસોસત્તર શેષ રહે છે. આ શોધનકરૂપ સંખ્યામાંથી ફરીથી સડસઠ ૬૫ અશ્લેષાનક્ષત્રનું
શોધનક શુદ્ધ થાય છે. આ રીતે સડસઠથી શોધિત કરવું $217 - 67 = 150$ શોધિત કરવાથી
એકસોપચાસ શેષ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી ફરીથી એકસોચોત્રીસ ૧૩૪ મધાનક્ષત્રના
શોધનકને શુદ્ધ કરવા આ પ્રમાણે એકસોચોત્રીસથી મધાનક્ષત્ર શોધિત થાય છે. જેમકે-
 $150 - 134 = 16$ શોધિત કર્યા બાદ સોળ શેષ રહે છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-
પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના એકસો ચોત્રીસ અધિક સોળભાગો $\frac{16}{38}$ ને સૂર્ય ભોગવીને પહેલી

અથ દ્વિતીયસૂર્યેત્તુજિજ્ઞાસાયાં દ્વિગુણિતે દ્વે રૂપોને ત્રયો ભવન્તીતિ ત્રયો ગુણિકા
 ભવેયુ ર્યથા— $(2 \times 2) - 1 = 4 - 1 = 3$ અનેન ગુણકરાશિના મ એવ પૂર્વોદિતો ધ્રુવરાશિઃ
 પશ્ચોત્તરશતત્રયરૂપો ગુણનીયઃ— $304 \times 3 = 912$ ગુણિતે ચ જાતાનિ પશ્ચદશોત્તરાણિ
 નવશતાનિ । અસ્માદ્ ગુણનફલરૂપાદ્રાશેઃ ‘અઠાસીઈ પુસ્સો સોજ્ઞા’ અઠાશીતિઃ પુણ્યે
 શોદ્યેતિ નિયમદર્શનાત્ પુણ્યનક્ષત્રસ્યાઘાશીતિ રૂપં શોધનકં પરિશોધનીયમ્— $912 - 68 =$
 844 શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ શેષાણિ સપ્તવિંશત્યધિકાનિ અષ્ટો શતાનિ— 844 । એત-
 સ્માદ્રાશેઃ પુનરવિ સપ્તપટ્ટિ પરિમિતમાશ્લેષાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં પરિશોધનીયમિતિ સપ્તપટ્ટયા
 આશ્લેષા શુદ્ધા— $844 - 68 = 776$ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ શેષાણિ પટ્ટયધિકાનિ
 સપ્તશતાનિ । એતેભ્યઃ શેષરાશિભ્યઃ પુનરપિ ચતુર્વિંશદધિકં શતં મધાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં
 પરિશુદ્ધ્યેદિતિ ચતુર્વિંશતેન શતેન મધા શુદ્ધા— $776 - 138 = 638$ શોધિતે ચ પશ્ચાત્
 ચોતીસ અધિક સોલહ ભાગોં કો સૂર્ય ઉપમુક્તકરકે પહલી સ્વકીય માને
 સૂર્ય ઋતુકો સમાપ્ત કરતા હૈ ।

અવ દૂસરી સૂર્ય ઋતુ કી જિજ્ઞાસા મેં દોસે ગુણાકરકે રૂપોનકરને સે ત્રીન
 રહતા હૈ અતઃ ત્રીન ગુણક રહતે હૈં જૈસે કી— $(2 + 2) - 1 = 4 - 1 = 3$ ઇસ ગુણક
 રાશિ સે વહ પૂર્વકી ધ્રુવરાશિ ત્રીન સો પાંચ કા ગુણાકરે $304 + 3 = 912$
 ગુણાકરને સે નવસો પંદ્રહ હોતે હૈં । ઇસ ગુણનફલરૂપરાશિ મેં સે (અઠાસી
 પુસ્સો સોજ્ઞા) અઠાસીસે પુણ્ય નક્ષત્રકો શોધિત કરે ઇસ નિયમાનુસાર પુણ્ય
 નક્ષત્રકો અઠાસી રૂપશોધનક કો શોધિતકરે— $912 - 68 = 844$ શોધિત કરને
 સે પશ્ચાત્ આઠસો સતાવીસ 844 શેષ રહતા હૈં । ઇસ સંખ્યા મેં સે ફિરસે
 સરસઠ પરિમિત અશ્લેષા નક્ષત્રકા શોધનકકો શોધિતકરે જો ઇસ પ્રકાર સે
 હૈં— $844 - 68 = 776$ શોધિત કરને પર શેષ સાતસો સાઠ રહતે હૈં । ઇન શેષ
 રાશિસે ફિર સે એકસો ચોતીસ સે મધા નક્ષત્રકા શોધનક શુદ્ધ હોતા હૈ

પોતાની એટલે કે સૂર્યઋતુને સમાપ્ત કરે છે.

હવે બીજી સૂર્યઋતુની વિચારણામાં એથી ગુણાકાર કરીને રૂપોન કરવાથી ત્રણ રહે
 છે. તેથી ત્રણ ગુણક રહે છે. જેમકે $(2+2) - 1 = 1 + 1 = 2$ આ ગુણક સંખ્યાથી પહેલા
 ધ્રુવરાશી ૩૦૫ ત્રણસો પાંચનો ગુણાકાર કરવાથી નવસો પંદર થાય છે. આ ગુણન ફેર
 ૩૫ રાશિમાંથી (અઠાસીઈ પુસ્સો સોજ્ઞા) અઠાસીથી પુણ્ય નક્ષત્રને શોધિત કરવું. આ
 નિયમ પ્રમાણે પુણ્ય નક્ષત્રના અઠાસી૩૫ શોધનકને શોધિત કરવું. $912 - 68 = 844$
 શોધિત કરવાથી પાછળથી આઠસો સત્તાવીસ 844 શેષ રહે છે. આ સંખ્યામાંથી ફરીથી
 સડસડ સંખ્યાવાળા અશ્લેષા નક્ષત્રના શોધનક ને શોધિત કરવું. જે આ પ્રમાણે છે— 844
 $- 68 = 776$ શોધિત કરવાથી શેષ સાતસો સાઠ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી ફરીથી
 એકસોચોત્રીસથી મધાનક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થાય છે. તેથી એકસો ચોત્રીસથી મધા નક્ષત્રનું
 શોધનક શુદ્ધ થાય છે. તેથી એકસો ચોત્રીસથી મધા નક્ષત્રને શુદ્ધ કરવું $776 - 138$

સ્થિતાનિ શેષાણિ પદ્વિંશત્યધિકાનિ ષટ્શતાનિ-૬૨૬ । એભ્યઃ પુનરપિ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રસ્ય શોધનકં ચતુર્સ્વિંશદધિકં શતં પરિશુદ્ધયેદિતિ પરિશોધ્યતે-૬૨૬-૧૩૪=૪૯૨ શોધિતે ચ સ્થિતાનિ પશ્ચાત્ દ્વિનવત્યધિકાનિ ચત્વારિં શતાનિ એતસ્માચ્છેપરાશેઃ પુનરપિ શતદ્વય મેકોત્તરં-૨૦૧ ઉત્તરાફાલ્ગુનીનક્ષત્રસ્ય શોધનકં પરિશોધનીય મિત્યેકોત્તરાભ્યાં દ્વાભ્યાં શતાભ્યામુત્તરાફાલ્ગુની શોધ્યતે-૪૯૨-૨૦૧=૨૯૧ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતે શેષે દ્વે-શતે એકનવત્યધિકે । એતસ્માદપિ શેપરાશેઃ પુનરપિ હસ્તનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ચતુર્સ્વિંશદધિકં શતં પરિશુદ્ધયેદિતિ ચતુર્સ્વિંશેન શતેન શોધ્યતે-૨૯૧-૧૩૪=૧૫૭ શોધિતે ચ સ્થિતં પશ્ચાત્ સપ્તપચ્ચાશદધિકં શતમ્ । અસ્માદપિ શેપરાશે ચિત્રાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ચતુર્સ્વિંશદધિકં શતં પરિશુદ્ધયેદિતિ ચતુર્સ્વિંશેન શતેન શોધ્યતે-૧૫૭-૧૩૪=૨૩ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાઃ શેષાસ્ત્રયોર્વિંશતિઃ-૨૩ । અસ્માદ્રાશેઃ સ્વાતીનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ન પરિ-

અતઃ એકસો ચોતીસ સે મઘાકો શુદ્ધકરે-૭૬૦-૧૩૪=૬૨૬ હસપ્રકાર શોધિત કરનેસે પશ્ચાત્ છહ સો છાઈસ ૬૨૬ શેષ રહતા હૈ । હનમેં સે ફિરસે પૂર્વા-ફાલ્ગુની નક્ષત્રકા શોધનક જો એકસો ચોતીસરૂપ હૈ હનકો શોધિતકરે ૬૨૬-૧૩૪=૪૯૨ શોધન કરને કે પશ્ચાત્ ચારસો વિરાળવે શેષ રહતા હૈ ૪૯૨ । હનમેં સે ફિરસે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર કો શોધનક જો દોસો એક રૂપ હૈ હનકો શોધિતકરે હસ પ્રકાર દોસો એકસે શોધિત કિયા જાતા હૈ ૪૯૨-૨૦૧=૨૯૧ શોધિત કરનેકે પશ્ચાત્ દોસો હકાવળવેં શેષચચતા હૈ હન શેષરાશિ મેં સે ફિરસે હસ્તનક્ષત્રકા શોધનકજો એકસો ચોતીસ હૈ વહ શુદ્ધ કિયા જાતા હૈ ૨૯૧-૧૩૪=૧૫૭ શોધિત હોને પર એકસો સતાવન શેષ રહતે હૈ । હનશેષ રાશિ મેં સે બી ચિત્રાનક્ષત્રકા શોધનક જો એકસો ચોતીસરૂપ હૈ હનકો શોધિત કરતે હૈ-૧૫૭-૧૩૪=૨૩ હસ પ્રકાર શોધિત કરને પર તેઈસશેષ રહતા હૈ ૨૩ હસ સંખ્યા મેં સે સ્વાતીનક્ષત્રકા શોધનક શુદ્ધ નહીં

=૬૦૬ । આ રીતે શોધિત કરવાથી પાછળથી છસો છવીસ ૬૨૬ શેષ રહે છે, આમાંથી ફરીથી પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રનું શોધનક જે એકસોચોતીસ ૩૫ છે તેને શોધિત કરવું. ૬૨૬-૧૩૪=૪૯૨ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી ચારસો બાણ શેષ રહે છે. ૪૯૨ આમાંથી ફરીથી ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનું શોધનક જે બસો એક૩૫ છે તેને શોધિત કરવું. આ પ્રમાણે બસોએકથી શોધિત કરવામાં આવે છે. ૪૯૨-૨૦૧=૨૯૧ શોધિત કર્યા પછી બસો એકાણ શેષ રહે છે. આ શેષ સંખ્યામાંથી હસ્તનક્ષત્રનું શોધનક જે એકસોચોતીસ છે તેને શુદ્ધ કરવામાં આવે છે. ૨૯૧-૧૩૪=૧૫૭ શોધિત કર્યા પછી એકસોસતાવન શેષ વધે છે. આ શેષરાશિમાંથી પણ ચિત્રાનક્ષત્રનું શોધનક જે એકસો ચોતીસ છે તેને શોધિત કરવામાં આવે છે. ૧૫૭-૧૩૪=૨૩ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી ત્રેવીસ શેષ રહે છે. ૨૩ આ સંખ્યામાંથી સ્વાતી નક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થતું નથી તેથી શુદ્ધ રાશી

શુદ્ધયતિ, અતોऽશુદ્ધરાશિઃ સ્વાતીનક્ષત્રસ્ય શોધનકરુપસ્તેન સિદ્ધયતિ યત્ સ્વાતીનક્ષત્રસ્ય ત્રયોદ્વિંશતિં સપ્તપટ્ટિભાગાન્ ૬૬ સૂર્યોઽવગાદ્ય દ્વિતીયં સ્વકીયમૃતું પરિસમાપયતીતિ સિદ્ધયતિ ॥ એવમેવાનેનૈવ ક્રમેણ ઈપ્સિતઋતોઃ સંખ્યાં દ્વિગુણિતામેકોનાં વિધાય યદ્ભવેત્ તમેવ ગુણકં પ્રકલ્પ્ય સ એવ ગુણકરાશિઃ પશ્ચોત્તરશતત્રયરૂપો ગુણનીયઃ, પૂર્વવત્ પશ્ચાદ્ભવોઽપિ કાર્યક્રમો વિધેયસ્તદા ઈપ્સિતઋતોઃ સૂર્યનક્ષત્રયોગો ભવેદિતિ ॥ યથાત્ર ત્રિંશત્તમસૂર્યર્તુજિજ્ઞાસાયામ્ એકોન દ્વિગુણિતત્રિંશત્પ્રમાણો ગુણકઃ પરિકલ્પનીયઃ— $(૩૦ \times ૨) - ૧ = ૬૦ - ૧ = ૫૯$ એકોનપટ્ટિતુલ્યોગુણકઃ । એનેન ગુણકરાશિના સ એવ પૂર્વોક્તો ધ્રુવરાશિઃ પશ્ચોત્તરશતત્રયપરિમાણઃ— ૩૦૫ એકોનપટ્ટયા ગુણનીય ઇતિ ગુણ્યતે $૩૦૫ \times ૫૯ = ૧૭૯૯૫$ ગુણિતે ચ જાતાનિ ગુણનફલાનિ સપ્તદશ સદસ્રાણિ નવશતાનિ પશ્ચનવત્યધિકાનિ । તતશ્ચૈકઃ પરિપૂર્ણો નક્ષત્રપર્યાયઃ સ્વલુ પટ્ટયધિક પદત્રિંશચ્છતપરિમાણો ૩૬૬૦ ભવતિ । પૂર્વસ્માદ્

હોતા હૈ । અતઃ શુદ્ધ રાશિ જો સ્વાતિ નક્ષત્ર કી શોધનકરાશી હૈ વહ હૈ । હસસે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ સ્વાતીનક્ષત્રકા સડસઠિયા તેહસભાગો કો ૬૬ સૂર્ય ઉપમુક્ત કરકે દૂસરી સ્વકીય ઋતુકો સમાપ કરતા હૈ ।

હસી પ્રકારકે ક્રમ સે ઈપ્સિત ઋતુ કી સંખ્યાકો દો સે ગુણિતકરકે એક રૂપોનકરે પશ્ચાત્ જો લબ્ધ હો ડનકો ગુણકકરકે પૂર્વોક્ત ગુણકરાશિરૂપ ત્રીન સૌ પાંચ કો ગુણાકરે ગુણાકરકે પૂર્વકથિત પ્રકાર સે ડસકેપશ્ચાત્ કા સમી કાર્યક્રમ યથારીતિસે કરે હસ પ્રકાર કરને સે ઈપ્સિતઋતુકા સૂર્યનક્ષત્રયોગ આજાતા હૈ ।

જૈસેકી યહાં પર ત્રીસવીં ઋતુકો જાનના ચાહે તો ત્રીસકો ઢુગુના કરકે રૂપોન કરે કરકે ડસ ડનસઠ કો ગુણક કરે $(૩૦+૨) - ૧ = ૬૦ - ૧ = ૫૯$ હસ ગુણક રાશિ સે વહ ત્રીનસો પાંચ ૩૦૫ રૂપ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ કો ડનસઠ સે ગુણા કરે તો $૩૦૫+૫૯=૧૭૯૯૫$ ગુણા કરને સે સત્રહ હજાર નવસૌ પચાળવે

જે સ્વાતી નક્ષત્રની શોધનક ૩૫ રાશિ છે તે છે. આનાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સ્વાતિ નક્ષત્રના સડસઠિયા તેવીસ ભાગોને ૬૬ સૂર્ય ભોગવીને બીજી પોતાની સૂર્યરૂતુને સમાપ્ત કરે છે.

આજ પ્રમાણેના ક્રમથી ઇપ્સિતઋતુની સંખ્યાનો બેથી ગુણાકાર કરીને એક રૂપોન કરવો તે પછી જે લબ્ધ થાય તેને ગુણક કરીને પૂર્વોક્ત ગુણકરાશિ ૩૫ ત્રણસો પાંચને ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને પહેલાં કહેવામાં આવેલ પ્રકારથી તેની પછીની તમામ પ્રક્રિયા યથાકથિત રીતે કરવી આ પ્રમાણે કરવાથી ઇપ્સિત ઋતુનો સૂર્ય નક્ષત્રયોગ આવી બંધ છે

જેમકે અહીંયાં ત્રીસમી ઋતુને બાણવી હોય તો ત્રીસને બમણા કરીને રૂપોન '૨૫' રૂપોન કરીને એ ઓગણસાઠકે ને ગુણક બનાવવા $(૩૦+૨) - ૧ = ૬૦ - ૧ = ૫૯$ આ ગુણક સંખ્યાથી ત્રણસો પાંચ ૩૦૫ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશીનો ઓગણસાઠકથી ગુણાકાર કરવો $૩૦૫+૫૯=૧૭૯૯૫$ ગુણાકાર કરવાથી સત્તરહજાર નવસો પંચાણ ગુણનક્ષ આપે છે,

ગુણનફલરૂપાદ્રાશે રેતાદશાશ્વત્વારઃ પર્યાયાઃ શુદ્ધચેયુરિતિ પદત્રિશ્ચ્છતાનિ પૃથ્વિધિકાનિ ચતુર્ધિગુણ્યન્તે $૩૬૬૦ \times ૪ = ૧૪૬૪૦$ ગુણિતે ચ જાતાનિ ગુણનફલાનિ ચતુર્દશસહસ્રાણિ પદ શતાનિ ચત્વારિંશદધિકાનિ । એતાનિ ચ પશ્ચનવત્યુત્તરનવશતાધિકમ્પદશમ્પદસેભ્યઃ પરિશોધનીયાનિ- $૧૭૯૯૫-૧૪૬૪૦=૩૩૫૫$ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ ત્રયસ્ત્રિંશ્ચ્છતાનિ પશ્ચ પશ્ચાશદધિકાનિ । તત્તથૈતેભ્યઃ પુનરપિ 'અઢાસીઈ પુસ્સો સોઝ્જા' અઠાશીતિઃ પુષ્યે શોધ્યેતિ નિયમદર્શનાદઘ્ટાશીતિપ્રમાણં પુષ્યનક્ષત્રસ્ય શોધનકં પરિશોધનીયમ્- $૩૩૫૫-૮૮=૩૨૬૭$ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ દ્વાત્રિંશ્ચ્છતાનિ સપ્તપૃથ્વિધિકાનિ- ૩૨૬૭ પુનરેતેભ્ય આશ્લેષાદિ મૃગશિરાપર્યન્તાનાં નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ શુદ્ધયન્તિ, તાનિ ચ દ્વાત્રિંશ્ચ્છતાનિ અઠાપશ્ચાશદધિકાનિ ૩૨૫૮ , એતત્ પ્રમાણાનિ ભવન્તિ, તાનિ શોધ્યન્તે- $૩૨૬૭-૩૨૫૮=૯$ પશ્ચાત્ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ નવ । અસ્માદ્રાશેઃ આદ્રાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ન શુદ્ધયતિ તેનાત્ર

ગુણન ફલ લઘ્વ હોતા હૈ, પશ્ચાત્ એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય છત્તીસ સો સાઠ ૩૬૬૦ હોતા હૈ, પૂર્વ કે ગુણન ફલ રૂપ સંખ્યા મેં સે ઇસ પ્રકાર કે ચાર પર્યાય શુદ્ધ હો સકતે હૈં અનઃ છત્તીસસો સાઠ કો ચાર સે ગુણા કરે $૩૬૬૦ \times ૪ = ૧૪૬૪૦$ ગુણા કરને સે ચૌદ હજાર છસો ચાલીસ ગુણન ફલ આતા હૈ, ઇસ સંખ્યા કો સત્રહ હજાર નવસો પચાણુ સે શોધિત કરે $૧૭૯૯૫-૧૪૬૪૦ = ૩૩૫૫$ શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ તેતીસસો પચપન વચતે હૈં । ઇનમેં સે ફિરસે (અઢાસીઈ પુસ્સો સોઝ્જા) અઠાસી સે પુષ્ય નક્ષત્ર કો શોધિત કરે ઇસ નિયમ સે અઠાસી પ્રમાણવાલા પુષ્ય નક્ષત્ર કા શોધનક કો શોધિત કરે $૩૩૫૫-૮૮ = ૩૨૬૭$ ઇસ પ્રકાર શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ વત્તીસસો સડસઠ રહતે હૈં, ૩૨૬૭ ઇનમેં સે અશ્લેષા નક્ષત્ર સે મૃગશિરા પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કે શોધનક કો શોધિત કરે વે વત્તીસસો અઠાવન હૈ ૩૨૫૮ । ઇતને પ્રમાણ સે શોધિત કરે $૩૨૬૭-૩૨૫૮=૯$ ઇનકો શોધિત કરને પશ્ચાત્ નવ શેષ રહતા હૈ, ઇસ રાશિમેં

તે પછી એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય છત્તીસસો સાઠ ૩૬૬૦ થાય છે પહેલાંની ગુણનફલ રૂપ સંખ્યામાંથી આ પ્રમાણેના ચાર નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થઈ શકે છે, તેથી છત્તીસસો સાઠને ચારથી ગુણાકાર કરવો $૩૬૬૦+૪=૪૬૪૦$ ગુણાકાર કરવાથી ચૌદહજાર છસો ચાલીસ ગુણનફલ આવે છે આ સંખ્યાને ત્રત્તરહજાર નવસો પચાણુમાંથી શોધિત કરવી $૧૭૯૯૫-૧૪૬૪૦=૩૩૫૫$ શોધિત કરવાથી તેત્રીસસો પચાવન શેષ વધે છે આમાંથી ફરીથી (અઢાસીઈ પુસ્સો સોઝ્જા) અઠ્યાશીથી પુષ્ય નક્ષત્ર તે શોધિત કરવું આ નિયમ પ્રમાણે અઠ્યાશી પ્રમાણવાળા પુષ્ય નક્ષત્રનાં શોધનકને શોધિત કરવું $૩૩૫૫-૮૮=૩૨૬૭$ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી બત્રીસસો સડસઠ ૩૨૬૭ શેષ રહે છે. આમાંથી અશ્લેષા નક્ષત્રથી મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર સુધીના નક્ષત્રોના શોધનકોને શોધિત કરવા તે બત્રીસસો અઠાવન છે. ૩૨૫૮ આવતા પ્રમાણથી શોધિત કરવા $૩૨૬૭-૩૨૫૮=૯$ આ રીતે

આદ્રાં નક્ષત્રમશુદ્ધં સ્યાત્ । અતઃ સિદ્ધયતિ યત્ નવચતુર્થિશદધિક્કશતભાગાન્ આદ્રાં નક્ષત્ર-
સત્કાન્ સૂર્યોઽવગાહ્ય ત્રિશત્તમં સ્વકીયમૃતં પરિસમાપયતીત્યુપપદ્યત્ इति ॥ એવમત્ર પ્રતિસૂર્ય-
પરિસમાપ્તૌ ચન્દ્રનક્ષત્રયોગં સૂર્યનક્ષત્રયોગં ચ પરિજ્ઞાય સમ્પ્રતિ ચન્દ્રર્તુપરિજ્ઞાનાર્થં પૂર્વમત્રચન્દ્રર્તુનાં
ચત્વારિ શતાનિ દ્યુત્તરાણિ-૪૦૨ એતાવન્તો યુગે ચન્દ્રસ્ય ઋતવો ભવન્તિ । તથાદ્દિ-પદ્મસ્મિન-
નક્ષત્રપર્યાયે ચન્દ્રસ્ય પદ્મ ઋતવો ભવન્તિ । એકસ્મિન્ પદ્મવર્ષાત્મકે યુગે ચ ચન્દ્રસ્ય નક્ષત્ર-
પર્યાયાશ્ચ સપ્તપટ્ટિ ભવન્તિ, તેન સપ્તપટ્ટિઃ પદ્મિર્ગુણ્યતે $૬૭ \times ૬ = ૪૦૨$ જાતાનિ દ્યુત્તરાણિ
ચત્વારિ શતાનિ, એતાવન્તો યુગે ચન્દ્રસ્ય ઋતવો ભવન્તિ । ઉક્તં ચ ગ્રન્થાન્તરે-

‘ચત્તારિ ઉડ સયાઈં વિડત્તરાઈં જુગંમિ ચંદ્રસ’

છાયા-ચત્વારિ ઋતુશતાનિ દ્યુત્તરાણિ યુગે ચન્દ્રસ્ય ॥ એકસ્મિન્ પદ્મવર્ષાત્મકે યુગે સ્વત્તુ
ચન્દ્રસ્ય દ્યુત્તરાણિ ચત્વારિ શતાનિ ઋતવો ભવન્તીત્યર્થઃ । એકૈકસ્ય ચન્દ્રર્તોઃ પરિમાણં
પરિપૂર્ણં ચત્વારોઽહોરાત્રાઃ પદ્મસ્ય ચાહોરાત્રસ્ય સપ્તત્રિશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા इति ૪૧૬૬૬૬ તથા-
સે આદ્રાં નક્ષત્ર કા શોધનક શોધિત નહીં હો સકતા હૈ. અતઃ યદ્દાં પર આદ્રાં
નક્ષત્ર વિના શોધિત રહતા હૈ, ઇસસે યદ્દ સિદ્ધ હોના હૈ કિ-આદ્રાં નક્ષત્ર
સંબંધી એકસો ચોતીસ અધિક નવ ભાગોં કો સૂર્ય ઉપશુક્ત કરકે ત્રીસવીં
સૂર્ય ઋતુ કો સમાપ્ત કરતા હૈ, ઇસી પ્રકાર યદ્દાં પર પ્રત્યેક સૂર્ય ઋતુ કી
સમાપ્તિ મેં ચંદ્રનક્ષત્રયોગ એવં સૂર્યનક્ષત્ર કા યોગ જાનકર અથ ચંદ્ર ઋતુ કો
જાનને કે લિયે પ્રથમ ચારસો દો ચંદ્ર ઋતુ ૪૦૨ એક યુગ મેં ચંદ્ર કી ઋતુએ
હોતી હૈ । જૈસે કી-એક નક્ષત્ર પર્યાય મેં ચંદ્ર કી છ ઋતુએ હોતી હૈ, પાંચ વર્ષ
વાલે એક યુગ મેં ચંદ્ર નક્ષત્ર પર્યાય સરસઠ હોતે હૈ, અતઃ સઢસઠ કો છહ સે
ગુણા કરે $૬૭ \times ૬ = ૪૦૨$ તો ચારસો દો ઇતનો એક યુગ મેં ચંદ્ર કી ઋતુએ હોતી
હૈ, ગ્રન્થાન્તર મેં કહા ખી હૈ-(ચત્તારી ઉડ સયાઈં વિડત્તરાઈં જુગંમિ ચંદ્રસ)
હમ પ્રકાર એક યુગ મેં ચંદ્ર કી ચારસો દો ઋતુએ હોતી હૈ એક એક ચંદ્રઋતુ

શોધિત કરવાથી નવ શેષ રહે છે. આ સંખ્યામાંથી આદ્રાં નક્ષત્રતુ શોધનક શુદ્ધ થઈ
શકતું નથી તેથી અહીં આદ્રાં નક્ષત્ર શુદ્ધ થયા વિનાનું રહે છે. આનાથી એ દ્વિતિ થાય
છે કે આદ્રાં નક્ષત્રના એકસોચોતીસ અધિક નવ ભાગોનો સૂર્ય ઉપલોગ કરીને ત્રીસમી
ઋતુને સમાપ્ત કરે છે. એજ પ્રમાણે અહીં દરેક સૂર્યઋતુની સમાપ્તિમાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગ
અને સૂર્યનક્ષત્રયોગ બાણીને હવે ચંદ્ર ઋતુઓને બાણવા માટે પહેલાં ૪૦૨ ચારસો જે
એકયુગમાં ચંદ્રની રૂતુઓ થાય છે. એક નક્ષત્ર પર્યાયમાં ચંદ્રની છ રૂતુઓ થાય
છે. પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં ચંદ્રના નક્ષત્ર પર્યાય સઢસઠ થાય છે તેથી સઢસઠનો
છથી ગુણકાર કરવો $૬૭ \times ૬ = ૪૦૨$ ગુણકાર કરવાથી ચારસોજે એક યુગમાં ચંદ્રની રૂતુઓ
થાય છે. અન્યગ્રન્થમાં કહ્યું પણ છે-(ચત્તારો ઉડસયાઈં વિડત્તરાઈં જુગંમિ ચંદ્રસ) આ કથન
પ્રમાણે એક યુગમાં ચંદ્રની ઋતુઓ ૪૦૨ ચારસો જે થાય છે. એક એક ચંદ્રરૂતુ

ગુણનફલરૂપાદ્રાશે રેતાદશાશ્વત્વારઃ પર્યાયાઃ શુદ્ધચેયુરિતિ પદ્ત્રિંશચ્છતાનિ પૃથ્વિકાનિ
 ચતુર્ભિર્ગુણ્યન્તે $૩૬૬૦ \times ૪ = ૧૪૬૪૦$ ગુણિતે ચ જાતાનિ ગુણનફલાનિ ચતુર્દશસહસ્રાણિ
 પદ્ શતાનિ ચત્વારિંશદધિકાનિ । એતાનિ ચ પદ્મનવત્યુત્તરનવશતાધિકમ્પદ્મદશસહસ્રંભ્યઃ
 પરિશોધનીયાનિ- $૧૭૯૯૫-૧૪૬૪૦=૩૩૬૫$ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ ત્રયસ્ત્રિંશચ્છ-
 તાનિ પશ્ચ પશ્ચાશ્વદધિકાનિ । તત્તથૈતેભ્યઃ પુનરપિ 'અઢાસીઈ પુસ્સો સોઝ્જા' અઠાશીતિઃ
 પુણ્યે શોધ્યેતિ નિયમદર્શનાદઘાશીતિપ્રમાણં પુણ્યનક્ષત્રસ્ય શોધનકં પરિશોધનીયમ્- ૩૩૫૫
 $૮૮=૩૨૬૭$ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ દ્વાત્રિંશચ્છતાનિ સપ્તપૃથ્વિકાનિ- ૩૨૬૭ પુન-
 રેતેભ્ય આશ્લેષાદિ મૃગશિરાપર્યન્તાનાં નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ શુદ્ધયન્તિ, તાનિ ચ દ્વાત્રિં-
 શચ્છતાનિ અઠાપશ્ચાશ્વદધિકાનિ ૩૨૫૮ , એતત્ પ્રમાણાનિ ભવન્તિ, તાનિ શોધ્યન્તે- ૩૨૬૭
 $-૩૨૫૮=૯$ પશ્ચાત્ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ નવ । અસ્માદ્રાશેઃ આદ્રાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ન શુદ્ધયતિ તેનાત્ર

ગુણન ફલ લબ્ધ હોતા હૈ, પશ્ચાત્ એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય છત્તીસ સો સાઠ
 ૩૬૬૦ હોતા હૈ, પૂર્વ કે ગુણન ફલ રૂપ સંખ્યા મેં સે હસ પ્રકાર કે ચાર પર્યાય
 શુદ્ધ હો સકતે હૈં અનઃ છત્તીસસો સાઠ કો ચાર સે ગુણા કરે $૩૬૬૦ \times ૪ =$
 ૧૪૬૪૦ ગુણા કરને સે ચૌદ હજાર છસો ચાલીસ ગુણન ફલ આતા હૈ, હસ
 સંખ્યા કો સત્રહ હજાર નવસો પચાણુ સે શોધિત કરે $૧૭૯૯૫-૧૪૬૪૦ =$
 ૩૩૬૫ શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ તેતીસસો પચપન બચતે હૈં । હનમેં સે ફિરસે
 (અઢાસીઈ પુસ્સો સોઝ્જા) અઠાસી સે પુણ્ય નક્ષત્ર કો શોધિત કરે હસ નિયમ
 સે અઠાસી પ્રમાણવાલા પુણ્ય નક્ષત્ર કા શોધનક કો શોધિત કરે $૩૩૫૫-૮૮ =$
 ૩૨૬૭ હસ પ્રકાર શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ બત્તીસસો સડસઠ રહતે હૈં,
 ૩૨૬૭ । હનમેં સે અશ્લેષા નક્ષત્ર સે મૃગશિરા પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કે શોધનક કો
 શોધિત કરે વે બત્તીસસો અઠાવન હૈ ૩૨૫૮ । હતને પ્રમાણ સે શોધિત કરે
 $૩૨૬૭-૩૨૫૮=૯$ હનકો શોધિત કરને પશ્ચાત્ નવ શેષ રહતા હૈ, હસ રાશિમેં

તે પછી એક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય છત્તીસસો સાઠ ૩૬૬૦ થાય છે પહેલાંની ગુણનફલ
 ૩૫ સંખ્યામાંથી આ પ્રમાણેના ચાર નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થઈ શકે છે, તેથી છત્તીસસો
 સાઠકેને ચારથી ગુણાકાર કરવો $૩૬૬૦ \times ૪ = ૧૪૬૪૦$ ગુણાકાર કરવાથી ચૌદહજાર છસો
 ચાલીસ ગુણનફલ આવે છે આ સંખ્યાને સત્રહજાર નવસો પંચાણુમાંથી શોધિત કરવી
 $૧૭૯૯૫-૧૪૬૪૦=૩૩૬૫$ શોધિત કરવાથી તેત્રીસસો પંચાવન શેષ વધે છે આમાંથી
 ફરીથી (અઢાસીઈ પુસ્સો સોઝ્જા) અઠ્યાશીથી પુણ્ય નક્ષત્ર તે શોધિત કરવું આ નિયમ
 પ્રમાણે અઠ્યાશી પ્રમાણવાળા પુણ્ય નક્ષત્રનાં શોધનકને શોધિત કરવું $૩૩૫૫-૮૮=૩૨૬૭$
 આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી બત્તીસસો સડસઠ ૩૨૬૭ શેષ રહે છે. આમાંથી અશ્લેષા
 નક્ષત્રથી મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર સુધીના નક્ષત્રોનાં શોધનકોને શોધિત કરવા તે બત્તીસસો
 અઠાવન છે, ૩૨૫૮ । આટલા પ્રમાણથી શોધિત કરવા $૩૨૬૭-૩૨૫૮=૯$ આ રીતે

આર્દ્રાનક્ષત્રમશુદ્ધં સ્યાત્ । અતઃ સિદ્ધયતિ યત્ નવચતુર્સ્ત્રિશદધિકશતભાગાન્ આર્દ્રાનક્ષત્ર-
સત્કાન્ સૂર્યોઽવગાહ્ય ત્રિંશતમં સ્વકીયમૃતં પરિસમાપયતીત્યુપપદ્યત્ત્વમત્ર પ્રતિસૂર્યર્તુ-
પરિસમાપ્તૌ ચન્દ્રનક્ષત્રયોગં સૂર્યનક્ષત્રયોગં ચ પરિજ્ઞાય સમ્પ્રતિ ચન્દ્રર્તુપરિજ્ઞાનાર્થં પૂર્વમત્રચન્દ્રર્તુનાં
ચત્વારિ શતાનિ દ્યુત્તરાણિ-૪૦૨ એતાવન્તો યુગે ચન્દ્રસ્ય ઋતવો ભવન્તિ । તથાહિ-એકસ્મિન-
નક્ષત્રપર્યાયે ચન્દ્રસ્ય પદ્ ઋતવો ભવન્તિ । એકસ્મિન પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે ચ ચન્દ્રસ્ય નક્ષત્ર-
પર્યાયાશ્ચ સપ્તપટ્ટિ ભવન્તિ, તેન સપ્તપટ્ટિઃ પદ્મિર્ગુણ્યતે $૬૭ \times ૬ = ૪૦૨$ જાતાનિ દ્યુત્તરાણિ
ચત્વારિ શતાનિ, એતાવન્તો યુગે ચન્દ્રસ્ય ઋતવો ભવન્તિ । ઉક્તં ચ ગ્રન્થાન્તરે-

‘ચત્વારિ ઉડ સયાઈં વિડત્તરાઈં જુગંમિ ચંદ્રસ’

છાયા-ચત્વારિ ઋતુશતાનિ દ્યુત્તરાણિ યુગે ચન્દ્રસ્ય ॥ એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે સ્વત્તુ
ચન્દ્રસ્ય દ્યુત્તરાણિ ચત્વારિ શતાનિ ઋતવો ભવન્તીત્યર્થઃ । એકસ્ય ચન્દ્રર્તુઃ પરિમાણં
પરિપૂર્ણાં શત્વારોઽહોરાત્રાઃ પશ્ચમસ્ય ચાહોરાત્રસ્ય સપ્તત્રિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા इति ૪૧૦૦૦ તથા-
સે આર્દ્રા નક્ષત્ર કા શોધનક શોધિત નહીં હો સકતા હૈ. અતઃ યહાં પર આર્દ્રા
નક્ષત્ર વિના શોધિત રહતા હૈ, ઇસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ-આર્દ્રા નક્ષત્ર
સંબંધી એકસો ચોતીસ અધિક નવ ભાગોં કો સૂર્ય ઉપશુક્ત કરકે તીસવીં
સૂર્ય ઋતુ કો સમાપ્ત કરતા હૈ, ઇસી પ્રકાર યહાં પર પ્રત્યેક સૂર્ય ઋતુ કી
સમાપ્તિ મેં ચંદ્રનક્ષત્રયોગ એવં સૂર્યનક્ષત્ર કા યોગ જાનકર અવ ચંદ્ર ઋતુ કો
જાનને કે લિયે પ્રથમ ચારસો દો ચંદ્ર ઋતુ ૪૦૨ એક યુગ મેં ચંદ્ર કી ઋતુએ
હોતી હૈ । જૈસે કી-એક નક્ષત્ર પર્યાય મેં ચંદ્ર કી છ ઋતુએ હોતી હૈ, પાંચ વર્ષ
વાલે એક યુગ મેં ચંદ્ર નક્ષત્ર પર્યાય સરસઠ હોતે હૈ, અતઃ સડસઠ કો છહ સે
ગુણા કરે $૬૭ \times ૬ = ૪૦૨$ તો ચારસો દો ઇતનો એક યુગ મેં ચંદ્ર કી ઋતુએ હોતી
હૈ, ગ્રન્થાન્તર મેં કહા બી હૈ-(ચત્તારી ઉડ સયાઈં વિડત્તરાઈં જુગંમિ ચંદ્રસ)
ઇમ પ્રકાર એક યુગ મેં ચંદ્ર કી ચારસો દો ઋતુએ હોતી હૈ એક એક ચંદ્રઋતુ

શોધિત કરવાથી નવ શેષ રહે છે. આ સંખ્યામાંથી આર્દ્રા નક્ષત્રનું શોધનક શુદ્ધ થઈ
શકતું નથી તેથી અહીં આર્દ્રા નક્ષત્ર શુદ્ધ થયા વિનાનું રહે છે. આનાથી બે ફલિત થાય
છે કે આર્દ્રા નક્ષત્રના એકસોચોતીસ અધિક નવ ભાગોનો સૂર્ય ઉપલોગ કરીને ત્રીસમી
ઋતુને સમાપ્ત કરે છે. એજ પ્રમાણે અહીં દરેક સૂર્યઋતુની સમાપ્તિમાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગ
અને સૂર્યનક્ષત્રયોગ બાણીને હવે ચંદ્ર ઋતુઓને બાણવા માટે પહેલાં ૪૦૨ ચારસો બે
એકયુગમાં ચંદ્રની રૂતુઓ થાય છે. એક નક્ષત્ર પર્યાયમાં ચંદ્રની છ રૂતુઓ થાય
છે. પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં ચંદ્રના નક્ષત્ર પર્યાય સડસઠ થાય છે તેથી સડસઠનો
છથી ગુણાકાર કરવો $૬૭ \times ૬ = ૪૦૨$ ગુણાકાર કરવાથી ચારસોબે એક યુગમાં ચંદ્રની રૂતુઓ
થાય છે. અન્યગ્રન્થમાં કહ્યું પણ છે-(ચત્તારો ઉડસયાઈં વિડત્તરાઈં જુગંમિ ચંદ્રસ) આ કથન
પ્રમાણે એક યુગમાં ચંદ્રની ઋતુઓ ૪૦૨ ચારસો બે થાય છે. એક એક ચંદ્રઋતુ

ચંદ્રની એક રૂતુનું પરિમાણ ચાર અહોરાત્ર અને પાંચમા અહોરાત્રના સહસ્રઠિયા સાઠત્રીસ અંશ હોય છે. એટલેકે-પાંચમા અહોરાત્રના સહસ્રઠિયા સાઠત્રીસ ભાગ ઠાણું થાય છે. આટલું પ્રમાણ એક ચંદ્ર ઋતુનું કહેલ છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવવા માટે કહે છે-એક ચંદ્ર નક્ષત્રપર્યાયમાં છઠ્ઠતુઓ હોય છે? આ પ્રમાણે પહેલાંજ પ્રતિપાદન કરેલ છે. નક્ષત્રપર્યાયનું ચંદ્ર સંબંધી પદ્ધિમાણ સત્યાવીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના સહસ્રઠિયા એકવીસ ભાગ રણફંદે પરિપૂર્ણ જે સત્યાવીસ અહોરાત્ર છે. તેનો છથી ભાગ

ह्रियते $\frac{3}{4} = \frac{8}{4} = \frac{8}{4}$ अत्र लब्धा श्रुत्वारोऽहोरात्राः, अेषास्तिष्ठन्ति त्रयः पद्मभागाः । ते च सप्तपट्टिभागकरणार्थं सप्तपट्ट्या गुण्यन्ते $\frac{3}{4} + \frac{3}{4} = 3 \times \frac{3}{4 \times 4} = \frac{9}{4}$ जाते द्वे शते एकोत्तरे, तत्र चोपरितना एकविंशतिः सप्तपट्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वाविंशत्यधिके द्वे शते । तेषां पद्मभिर्भागे हृते $\frac{9}{4} = \frac{9}{4}$ लब्धाः सप्तत्रिंशत् सप्तपट्टिभागाः $\frac{9}{4}$ एतेषां च चन्द्रर्त्तनामानय-
नार्थं श्री पूर्वाचार्यैरिदं करणमुक्तं यथा—

‘चंद्र उऊ आणयणे पव्वं पण्णरस संगुणं णियमा ।

तिहि संखित्तं संतं चावट्ठिभागपरिहीणं’ ॥१॥

चोत्तीससयाभिहयं पंचुत्तरतिसय संजुयं विमए ।

छहि उ दसुत्तरेहिय सएहिं लद्धा उऊ होइ’ ॥२॥

छाया—चन्द्रर्त्तनयने पर्व पञ्चदशसंगुणं नियमात् ।

तिथि संक्षिप्तं सद् द्वापट्टिभागपरिहीनम् ॥१॥

चतुर्विंशच्छतैरभिहतं पञ्चोत्तरत्रिंशतसंयुतं विभजेत् ।

पद्मभिस्तु दशोत्तरैश्च शतं लब्धा ऋतवो भवन्ति ॥२॥

अथानयो भावार्थगमनिका व्याख्या यथा—‘चन्द्र उऊ आणयणे’ चन्द्रऋत्वानयने—
विवक्षितस्य चन्द्रर्त्तोरानयने—परिज्ञाने कर्त्तव्यं युगादितो यत् पर्व—पर्वसंख्यानमतिक्रान्तं तत्
सताईस है उसका छह से भाग करे $\frac{3}{4} = \frac{8}{4} = \frac{8}{4}$ तो चार अहोरात्र लब्ध
होते हैं तथा तीन छह भाग शेष बचता है $\frac{3}{4}$ उसका सड़सठिया भाग
करने के लिये सड़सठ से गुणाकरे $\frac{3}{4} \times \frac{3}{4} = 3 + \frac{9}{4} \times \frac{3}{4} = \frac{9}{4}$ इस प्रकार
गुणा करने से दोसो एक होते हैं उस में ऊपर के सड़सठिया इक्कीस भाग का
प्रक्षेप करे तो दोसो बाईस हो जाते हैं । उनका छह से भाग करे $\frac{9}{4} = \frac{9}{4}$ तो
सड़सठिया सैंतीस लब्ध होते हैं $\frac{9}{4}$ इन चन्द्र ऋतु को लाने के लिये पूर्वा-
चार्योंने यह करण गाथा कही है जैसे कि—(चंद्र उऊ आणयणे पव्वं पण्णरस
संगुणं णियमा) इत्यादि

इन दो गाथाओं का भावार्थ बोधिका व्याख्या इस प्रकार है—(चंद्र उऊ
आणयणे) विवक्षित चंद्र ऋतु के ज्ञान के लिये युग की आदि से जितनी पर्व

करवो $\frac{3}{4} = \frac{8}{4} = \frac{8}{4}$ भाग करवाथी बार अहोरात्र लब्ध थाय छे, तथा तब छ भाग शेष
रहे छे, $\frac{3}{4}$ आना सड़सठिया भाग करवा भाटे सड़सठथी गुणाकार करवो $\frac{3}{4} + \frac{3}{4} = 3 + \frac{9}{4} \times \frac{3}{4}$
 $= 3 + \frac{9}{4}$ आ रीते गुणाकार करवाथी भसो ओक थाय छे, तेभां उपरना सड़सठिया ओकवीस
भाग उमेरवाभां आवे तो भसो भावीस थर भय छे, तेना छथी भागाकार करवो
 $\frac{9}{4} = \frac{9}{4}$ भाग करवाथी सड़सठिया साठवीस लब्ध थाय छे, $\frac{9}{4}$ आ चंद्रऋतु लाववा
भाटे पूर्वाचार्योआ आ करवागाथा कहेल छे, जेभडे—(चंद्र उऊ आणयणे पव्वं पण्णरस
संगुणं णियमा) इत्यादि आ गाथाओना भावार्थने जखुवती व्याख्या आ प्रभावे छे—

‘પળ્લરસસંગુળ’ પશ્ચદશસંગુળ—પશ્ચદશભિર્ગુળનીયં કર્તવ્યં નિયમાત્—નિશ્ચયતસ્તતોડનન્તરં તત્ર ‘તિહિ સંસ્થિતં’ તિથિ સંસ્થિતં—પર્વણામુપરિ વિવક્ષિતાદ્ દિનાત્ પ્રાક્ યાસ્તિથયોડતિ-
ક્રાન્તાઃ તાસ્તત્ર સંસ્થિપ્યન્તે । એવં કૃતે સતિ તત્ર ‘વાવદ્વિભાગપરિહીળ’ દ્વાપદ્વિભાગપરિ-
હીળ—દ્વાપદ્વિભાગૈઃ—દ્વાપદ્વિભાગનિષ્પન્નૈઃ અવમરાત્રૈઃ પરિહીળ વિધેયં, તત એવં ભૂતં સત્
‘ચોત્તીસસયામિહયં’ ચતુસ્થિશ્ચછતૈ રમિહતં, ચતુસ્થિશેન શતેન—ચતુસ્થિશ્ચદધિકેન શતેન—
૧૩૪ અમિહતં—ગુણિતં—ગુણનં કર્તવ્યમ્, તદનન્તરં ચ ‘પંચુત્તરતિસયસંજુયં’ પશ્ચોત્તર-
ત્રિશતસંયુતમ્—પશ્ચોત્તરૈ સ્થિભિઃ શતૈઃ ૩૦૫ સંયુતં સત્ ‘વિમષ છહિં ઉ દસુત્તરેહિ ય સપહિં
લદ્ધા ઉઝ હોઈ’ વિમજેત્ પદ્મિસ્તુ દશોત્તરૈશ્ચ શતૈ લઘ્વા ઋતવો ભવન્તિ, પદ્મિર્દશોત્તરૈઃ
શતૈઃ—દશોત્તરૈઃ પદ્મિઃ શતૈઃ—૩૧૦ વિમજેત્ । વિમતો સતિ યે લઘ્વા અઙ્કા ભવેયુ સ્તે
ચન્દ્રસ્યેપ્સિતા ઋતવો વિજ્ઞાતવ્યાઃ એપ એવ કરણગાથાદ્વયાક્ષરાર્થો વિજ્ઞેયઃ ॥ અથૈતયોઃ
સમ્પ્રતિ—ઉદાહરણરૂપા ભાવના ક્રિયતે—યથા કોડપિ પૃચ્છતિ યત્ યુગાદિતઃ પ્રથમે પર્વણિ
પશ્ચમ્યાં તિથી કશ્ચન્દ્રર્તુઃ પ્રવર્તેત ? ઇતિ તત્ર નાદ્યાપ્યભૂદેકમપિ પર્વ પરિપૂર્ણમદ્યાપિ તેન
સંખ્યા વીત ચુકી હો ડનકો (પળ્લરસસંગુળ) પંદ્રહ સે ગુણા કરે તત્પશ્ચાત્
(તિહિસંસ્થિતં) પર્વ કે ડપર વિવક્ષિત દિન સે પહેલે જો તિથિયાં વીત ચુકી
હો વે ડન મેં મિલાવે । ઇસ પ્રકાર કરને સે (વાવદ્વિભાગપરિહીળ) વાસઠ
ભાગ સે નિષ્પન્ન અવમરાત્ર કો ન્યૂન કરે તો ઇસ પ્રકાર (ચોત્તીસ સયામિ-
હયં) એકસો ચોતીસ ૧૩૪ સે ગુણાકરે તત્પશ્ચાત્ (પંચુત્તરતિસયસંજુયં)
તોનસો પાંચ સે સંયુક્ત કર કે (વિમષ છહિં ઉદસુત્તરેહિય સપહિં લદ્ધા ઉઝ
હોઈ) છસો દસ સે ભાગ કરે । ભાગ કરને સે જો અંક લઘ્વ હોતે હૈં વે ચન્દ્ર
કી ઇચ્છિત ઋતુએ જાને । યહી દો કરણ ગાથા કા અક્ષરાર્થ હૈ । અવ ઇસકી
ઉદાહરણ રૂપ ભાવના કી જાતી હૈ—કોઈ પ્રશ્ન કરે કી યુગ કી આદિ કે પ્રથમ
પર્વ મેં પંચમી તિથિ મેં ચન્દ્ર કી કૌન ઋતુ પ્રવર્તિત હોતી હૈ ? તો અદ્યાપિ

(વંદુઝઝાળયળે) વિવક્ષિત ચંદ્રરતુના જ્ઞાન માટે યુગના આરંભથી જેટલી પર્વ સંખ્યા
વીતી ગઈ હોય તેના (પળ્લરસસંગુળ) પંદરથી શુભાકાર કરવો તે પછી (તિહિં સંસ્થિતં)
પર્વની ઉપર વિવક્ષિત દિવસમા પહેલા જે તિથિયો વીતી ગઈ હોય તે તેમાં મેળવવી આ
રીતે કરવાથી (વાવદ્વિભાગપરિહીળ) બાસઠ ભાગથી નિષ્પન્ન અવમરાત્ર અર્થાત્ ક્ષયતિથીને
ન્યૂન કરવી ન્યૂન કરીને (ચોત્તીસસયામિહયં) એકસો ચોતીસ ૧૩૪થી શુભાકાર કરવો તે
તે પછી (પંચુત્તરતિસયસંજુયં) ત્રણસો પાંચ તેમાં મેળવવા તથા (વિમષ છહિં ઉ દસુત્તરે
હિય સપહિંલદ્ધા ઉઝ હોઈ) છસો દસથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી જે સંખ્યા આવે તેને
ચંદ્રની ઇચ્છિત રતુ બાણવી આ પ્રમાણે એ કરણ ગાથાનો અક્ષરાર્થ છે. હવે આની
ઉદાહરણ રૂપ ભાવના બતાવવા આવે છે. કોઈ પૂછે કે—યુગના આરંભના પહેલા પર્વમાં
પાંચમી તિથિમાં ચંદ્રની કઈ રતુ પ્રવર્તિત થાય છે ? તો હજી સુધી એક પણ પર્વ પૂર્ણ

યુગાદિતો દિવસા રૂપોનાઃ કર્તવ્યાસ્તે ચૈક્રત્ર ધ્રિયન્તે, તે ચ ચત્વાર સ્તતસ્તે 'ચોત્તીસ-
સયા મિહયં' ચતુર્વિંશચ્છતૈરમિદંત-ચતુર્વિંશદધિકેન શતેન ગુણનીયા इति ગુણ્યન્તે-૪ +
૧૩૪=૫૩૬ ગુણિતાથ ગાનાનિ પદ ત્રિંશદધિકાનિ પચ્ચશતાનિ । તતીડત્ર 'પંચુત્તરતિસય-
સંજુયં' પચ્ચોત્તરત્રિંશતસંયુતમિતિ ભૂય સ્ત્રીણિશતાનિ પચ્ચોત્તરગણિ-૩૦૫ પ્રક્ષેપ્યાનિ તથા
પ્રક્ષિપ્યન્તે-૫૩૬ + ૩૦૫-૮૪૧ પ્રક્ષેપણાદ્ જાતાનિ અષ્ટોશતાનિ એકચત્વાર્વિંશદધિકાનિ,
એતેષાં ચ પુનઃ 'વિમષ છહિં ઉ દસુરેત્તરેહિય સપહિં' વિમજેત્ પદ્મિસ્તુ દશોત્તરેશ્ચ શતૈઃ-
પદ્મિઃ શતૈર્દશોત્તરૈ વિમજેત્-પદ્મિઃ શતૈર્દશોત્તરૈ ભાગો દ્વિયતે- $\frac{૧૩૪}{૨૩૧}=૧+\frac{૧૩૪}{૨૩૧}$ લઘ્વઃ
પ્રથમ ક્રતુઃ શેષાસ્તિષ્ઠન્યંશાઃ દ્વે શતે એકત્રિંશદધિકે=૨૩૧ પુનરેતેષાં ચતુર્વિંશશેન શતેન
ભાગહરણમ્ $\frac{૧૩૪}{૨૩૧}=૧+\frac{૧૩૪}{૨૩૧}$ અત્ર લઘ્વ એકઃ મ ચ દિવસઃ, યતોદિ અંશાનાં ચતુર્વિંશશેન
શતેન ભાગહરણેન ચલ્લભ્યતે તે દિવસામવન્તીતિ નિયમાત્ અત્રાપિ શેષા ઉદરન્યંશાઃ
સમ્પન્નવતિઃ-૯૭ પુનરેતેષામંશાનાં દ્વિકેનાપચર્ત્તનાયાં લઘ્વાઃ સાર્દા અષ્ટાચત્વાર્વિંશત્ સમપષ્ટિ-
પર્યન્ત એક મ્હી પર્વ પરિપૂર્ણ નહીં હુવા હૈ । અતઃ યુગ કી આદિ દિનોં કા રૂપોન
કરે એવં કર કે उनको एक तरफ रखे वे चार होते हैं । तदनन्तर उनको
(चोत्तीस सयामिहयं) एकसो चोत्तीस से गुणा करे जैसे की $४ \times १३४ = ५३६$
गुणा करने से इस प्रकार पांचसो छत्तीस होते हैं । (पंचुत्तरतिसयसंजुयं) उन
संख्या में तीनसो पांच ३०५ का प्रक्षेप करे । प्रक्षिप्त करने से $५३६ + ३०५ =$
 ८४१ इस प्रकार आठसो इकतालीस होते हैं । इनको फिर से (विमष छहिं
उ दसुत्तरेहिय सपहिं) छहसो दस से भाग करे $\frac{८४१}{२३१} = १ + \frac{१३४}{२३१}$ तो इस प्रकार
पहली कृतु लब्ध होती है एवं शेष दोसो इकतीस अंश रहते हैं २३१ । इनका
एकसो चोत्तीस से भाग करे $\frac{१३४}{२३१} = १ + \frac{१३४}{२३१}$ यहां पर एक दिवस लब्ध होता है ।
कारण की अंशों का एकसो चोत्तीस से भाग करने से जो फल लब्ध होता है
उतने दिवस कहे जाते है ऐसा नियम है । यहां पर भी शेष सत्ताणवें ९७

થયેલ નથી તેથી યુગના આરંભ દિવસોને રૂપોન કરવા એ પ્રમાણે કરીને તેને એક બાબુ
રાખવા એ ચાર હોય છે. તે પછી તેનો (ચોત્તીસ સયામિહયં) એકસોચોત્તીસથી ગુણાકાર
કરવો જેમકે- $4 + 134 = 536$ ગુણાકાર કરવાથી પાંચસોછત્તીસ થાય છે. (પંચુત્તરતિસય-
સંજુયં) એ મંખ્યામાં ત્રણસોપાંચ ૩૦૫નો પ્રક્ષેપ કરવો એટલેકે તેમાં મેળવવા તેમ
પ્રક્ષેપ કરવાથી $536 + 305 = 841$ આ રીતે આઠસો એકતાલીસ થાય છે. તેનો ફરીથી
(વિમષ છહિં ઉ દસુત્તરેહિયસપહિં) છસોદસથી ભાગ કરવો $\frac{841}{231} = 1 + \frac{134}{231}$ તો આ રીતે
પ્રથમક્રતુ લબ્ધ થાય છે. અને શેષ બસોએકત્રીસ અંશ રહે છે ૨૩૧. આનો એકસો
ચોત્તીસથી ભાગાકાર કરવો $\frac{134}{231} = 1 + \frac{134}{231}$ ભાગ કરવાથી એક દિવસ આવે છે. કારણકે
અશોનો એકસોચોત્તીસથી ભાગાકાર કરવાથી જે ફલ આવે એટલા દિવસો કહેવાય છે.
એવો નિયમ છે. અહીં પણ ૯૭ સત્તાણુ અંશ શેષ રહે છે. તેથી ફરી એ અશોને

માગાઃ- $\frac{૬૦}{૨}=૪૮=\frac{૧}{૨}$ એતેપાં ક્રમેણ ન્યાસો યથા-૧૧૧૪૮ $\frac{૧}{૨}$ અત આગતં યુગાદિતઃ પશ્ચમ્યાં તિથૌ પ્રથમઃ પ્રાવૃદ્ લક્ષણ ઋતુરતિક્રાન્તો દ્વિતીયસ્ય ઋતોઃ એકો દિવસો ગતો દ્વિતીયસ્ય દિવસસ્ય ચ સાદ્ધાં અષ્ટાચત્વાર્શિશ્વ સપ્તપટ્ટિમાગાઃ ગતા इति સિદ્ધયતિ ॥ इति,

अथ यदि कोऽपि पृच्छति यत् युगादितो द्वितीये पर्वणि एकादश्यां तिथौ कश्चन्द्रर्तुः प्रभवेदिति, तदात्र द्वितीये पर्वणि पृच्छति-तेनैकं पर्व अतिक्रान्त मित्येको गुणो ध्रियते, स च गुणः-‘चंद उऊ आणयणे पव्व पण्णरससंगुणं णियमा’-चन्द्रऋत्वानयने पर्व-पञ्चदशसंगुणं नियमात्-चन्द्रस्य ऋतो ज्ञानाय पर्वसंख्या पञ्चदशभिर्गुणनीया तथा गुण्यते पर्वसंख्या-१ + १५ कोऽप्यङ्को रूपगुणित स्तथैव तिष्ठतीति गुणिते च जाताः पञ्चदश । अत्रैकादश्यांकिल पृष्टमित्यतस्तस्याः पाश्चात्या दशसंख्यका स्तिथयो गता इति, ‘तिहि

અંશ રહતે હૈં । પુનઃ इन अंशों की दो से अपवर्तना करने से सडसठिया साडे अडतालीस अंश रहते हैं- $\frac{६०}{२}=४८$; इनका क्रम से अंकन्यास इस प्रकार है- १११४८ $\frac{१}{२}$ इस प्रकार यह फलित हुवा की युग के आरंभ से पंचमी तिथि में प्रथम प्रावृड ऋतु पूर्ण होकर दूसरी ऋतु का एक दिस पूरा होकर दूसरा दिवस का सडसठिया साडे अडतालीस भाग बीत चुका यह सिद्ध होता है ।

अब कोई पूछे की युग की आदि से दूसरे पर्व में ग्यारहवीं तिथि में कौनसी चंद्र ऋतु प्रचलित होती है ? तो यहां पर दूसरे पर्व के विषय में प्रश्न किया है, अतः एक पर्व बीतने से एक गुणक लिया जाता है । वह गुणक (चंद उऊ आणयणे पव्वं पण्णरससंगुणं णियमा) चंद्र ऋतु जानने के लिये पर्व संख्या को पंद्रह से गुणा करे उस प्रकार गुणा करने से पर्व संख्या १×१५ कोई भी एक रूप से गुणित करने से उसी प्रकार रहता है अतः गुणा करने से पंद्रह रहता है, यहां पर एकादशी के विषय में प्रश्न किया है,

એથી અપવર્તના કરવાથી સડસઠિયા સાડીઅડતાલીસ અંશ રહે છે. $\frac{૬૦}{૨}=૪૮$; આનો કંમથી અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૧૧૧૪૮ $\frac{૧}{૨}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે યુગના આરંભથી પાંચમી ૬૭ તિથિમાં પહેલી પ્રાવૃડરતુ પૂરી થઈને બીજી રતુનો એક દિવસ પૂરો થઈને બીજા દિવસના સડસઠિયા સાડી અડતાલીસ ભાગ વીતિ ગયા છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે કોઈ પૂછે કે યુગની આદિથી બીજા પર્વતમાં ગ્યારમી તિથિએ કઈ ચંદ્રરતુ પ્રચલિત હોય છે ? તે અહીં બીજા પર્વ વિષે પ્રશ્ન પૂછેલ છે. તેથી એક પર્વ વીતવાથી એક ગુણક લેવામાં આવે છે તે ગુણક (ચંદ ચઠ આણયણે પવ્વં પણ્ણરસસંગુણં ણિયમા) ચંદ્રનીરતુ જાણવા માટે પર્વની સંખ્યાનો પંદરથી ગુણાકર કરવો એ રીતે ગુણાકર કરવાથી પર્વસંખ્યા ૧+૧૫ અહીં એકથી ગુણવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી ગુણાકર કરવાથી પંદરજ રહે છે અહીં અગિયારશના વિષયમાં પૂછેલ છે. તેથી તેનાં પહેલાની દસ તિથિએ વીતિ ચૂકેલ છે, તેથી (તિહિસંચિત્તં) ગતિથી સુક્ત કરવી

સંસ્થિતં' તિથિ સંક્ષેપ્ય-ગતતિથિયુતં કાર્યમિતિ દશ પ્રશ્નિપ્યન્તે-૧૫ + ૧૦ = ૨૫ પ્રક્ષેપણાદ યાતાઃ પશ્ચવિંશતિઃ । ઇયં ચ પુનઃ 'ચોત્તીસસયામિહયં' ચતુસ્વિંશચ્છતૈરભિદ્યત-ચતુસ્વિંશેન શતેન ગુણનીય-ચતુસ્વિંશદધિકેન શતેન ગુણ્યતે $૧૩૪ \times ૨૫ = ૩૩૫૦$ જાતાનિ ગુણન-ફલાનિ ત્રયસ્વિંશચ્છતાનિ પશ્ચાશ્વદધિકાનિ । એપુ પુનઃ 'પંચુત્તરતિસયસંજુયં' પશ્ચોત્તર-ત્રિંશતસંયુતમ્-પશ્ચોત્તરૈ સ્ત્રિભિઃ શતૈઃ ૩૦૫ સંક્ષેપ્યમિતિ તથા ક્રિયતે-૩૩૫૦ + ૩૦૫ = ૩૬૫૫ પ્રક્ષેપણાદ જાતાનિ પશ્ચપશ્ચાશ્વદધિકાનિ પદ ત્રિંશચ્છતાનિ, એતેપાં પુનઃ 'વિમજ્જ છહિં ઉ દસુત્તરેહિય સપહિં લદ્ધા ઉઝ હાંતિ' વિમજ્જેત્ પદ્મિસ્તુ દશો-ત્તરૈશ્વ શતૈર્લઘ્વા કૃતવો ભવન્તિ ॥ દશોત્તરૈઃ પદ્મિઃ શતૈઃ ભાગો દર્શવ્ય સ્તથા દ્વિયતે- $\frac{૩૬૫૫}{૧૩૪} = ૫ + \frac{૬૦૫}{૧૩૪}$ અત્ર લઘ્વાઃ પશ્ચ કૃતવો ગતાઃ, અંશાઃ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પશ્ચોત્ત-રાણિ પદ્મશતાનિ દશોત્તરપદ્મશતાનામ્ । પુનરંશાસ્તુ ચતુસ્વિંશેન શતેન વિભાજ્યા ઇતિ ચતુસ્વિંશદધિકેન શતેન ભાગો દ્વિયતે $\frac{૬૦૫}{૧૩૪} = ૪ + \frac{૬૦}{૧૩૪ \times ૧૩૪}$ લઘ્વાશ્વત્વારો દિવસાઃ, ઉદ્દરન્તિ, શેષાસ્ત્વંશાઃ એકોનસપ્તતિઃ । એતસ્યાઃ દ્વિકેનાપવર્તનાયાં કૃતાયાં લઘ્વાશ્વતુસ્વિંશત્ સાર્દ્ધાઃ

અતઃ અનેકે પહેલે કી દસ તિથિયાં ગત હો ચુકી અતઃ (તિહિ સંસ્થિતં) ગત તિથિ સે યુક્ત કરે અતઃ અને પંદ્રહ મેં દસ કા પ્રક્ષેપ કરે $૧૫ \times ૧૦ = ૨૫$ હસ પ્રકાર પ્રક્ષેપ કરને સે પચીસ હોતે હૈં અનેકો (ચોત્તીસસયામિહયં) એકસો ચોત્તીસ સે ગુણા કરે $૧૩૪ \times ૨૫ = ૩૩૫૦$ તો ગુણક ફલ તેતીસસો પચાસ હોતે હૈં, અનેકો ફિરસે (પંચુત્તરતિસયસંજુયં) તીનસો પાંચ ૩૦૫ સે જોડે $૩૩૫૦ + ૩૦૫ = ૩૬૫૫$ હસ પ્રકાર પ્રક્ષેપ કરને સે છત્તીસસો પચપન હોતે હૈં, અનેકો ફિરસે (વિમજ્જ છહિં ઉ દસુત્તરેહિય સપહિં લદ્ધા ઉઝ હાંતિ) છહસો દસસે ભાગ કરે $\frac{૩૬૫૫}{૧૩૪} = ૫ + \frac{૬૦૫}{૧૩૪}$ તો ભાગ કરને સે પાંચ કૃતુ સમાસ હોકર છહસો દસ કે છહસો પાંચ અંશ શેષ રહતે હૈં અને અંશોં કા એકસો ચોત્તીસ સે ભાગ કરે $\frac{૬૦૫}{૧૩૪} = ૪ + \frac{૬૦}{૧૩૪ \times ૧૩૪}$ હસ પ્રકાર ચાર દિવસ લઘ્વ હોતે હૈં એવં અનેકોત્તર અંશ શેષ રહતે હૈં, હસકો આધા કરે તો સાહે

એ પંદ્રમાં હસ ઉમેરવા- $૧૫ + ૧૦ = ૨૫$ આ રીતે ઉમેરવાથી પચીસ થાય છે. તેને (ચોત્તીસસયામિહયં) એકસો ચોત્તીસથી ગુણાકાર કરવો $૧૩૪ \times ૨૫ = ૩૩૫૦$ ગુણાકાર કરવાથી ગુણકફળ તેતીસસો પચાસ થાય છે. તેમાં ફરીથી (પંચુત્તરતિસય સંજુયં) ત્રણસો પાંચ ૩૦૫ ઉમેરવા $૩૩૫૦ + ૩૦૫ = ૩૬૫૫$ આ રીતે ઉમેરવાથી છત્તીસસો પચપન થાય છે. તેના ફરીથી (વિમજ્જ છહિં ઉ દસુત્તરેહિય સપહિં લદ્ધા ઉઝ હાંતિ) છસો દસથી ભાગ કરવો $\frac{૩૬૫૫}{૧૩૪} = ૫ + \frac{૬૦૫}{૧૩૪}$ ભાગ કરવાથી પાંચરૂતુ સમાસ થઇને છસોદસના છસોપાંચ અંશ શેષ રહે છે. આ અંશોનો એકસો ચોત્તીસથી ભાગાકાર કરવો $\frac{૬૦૫}{૧૩૪} = ૪ + \frac{૬૦}{૧૩૪ \times ૧૩૪}$ ભાગ કરવાથી આ રીતે ચાર દિવસ લઘ્વ થાય છે. તથા એકગુણ-સિતર અંશ શેષ રહે છે, તે અંશોને અર્ધાં કરે તો ત્રાડી ચોત્તીસ રહે છે. $\frac{૬૦}{૧૩૪} = ૩૪\frac{૧}{૩૪}$

-૬=૩૪૬ ક્રમેણૈતેપાં ન્યાસઃ ૫ । ૪ । ૩૪૬ અતઃ સિદ્ધયતિ યદ્ દ્વિતીયે પર્વણિ એકા-
દશ્યાં તિથૌ પશ્ચ ઋતવોડતિક્રાન્તાઃ, પૃથ્વ્ય ચ ઋતોશ્ચત્વારઃ પરિપૂર્ણાં દિવસા ગતાઃ, પશ્ચ-
મસ્ય ચ દિવસસ્ય સાદર્શાશ્ચતુસ્ત્રિંશત્ સપ્તપૃષ્ઠિભાગા અતિક્રાન્તાઃ, इत्येवमन्यस्मिन्नपि દિવસે
ચન્દ્રર્તુરવગન્તવ્ય ઇતિ ॥ અથ સમ્પ્રતિ-ચન્દ્રર્તુપરિસમાપ્તિદિવસાનયનાય પૂર્વાચાર્યે યત્
કરણયુક્તં તદ્વ વિનેયજનાનુગ્રહાય-અભિધીયતે-‘પુવ્વં પિવ ધ્રુવરાસી ગુણિષ્ ભદ્રે સગેણ
છેષ્ણં । જં લઘ્વં સો દિવસો સોમસ્સ ડઙ્ગ સમત્તીષ્ ॥૧॥ છાયા-પૂર્વમિવ ધ્રુવરાશિ ગુણિતો
મત્તઃ સ્વકેન છેદેન । યલ્લઘ્વં સ દિવસઃ સોમસ્ય.. ઋતુસમાપ્તૌ ॥૧॥ અથાસ્યા ગાથાયાઃ
ભાવાર્થગમનિકા વ્યાખ્યા યથા-‘પુવ્વં પિવ’ પૂર્વમિવ-પૂર્વવત્-પૂર્વં યથોક્તં તથૈવ-પૂર્વ
સૂર્યર્તુપ્રતિપાદનાવસરે યો ધ્રુવરાશિરગિદ્ધિતઃ-પ્રતિપાદિતોડર્થાત્ ચતુસ્ત્રિંશદધિકશતભાગાનાં
પશ્ચોત્તરાણિ ત્રીણિ શતાનિ ૩૦૫ એતસ્મિન્ પૂર્વમિવગુણિતો ધ્રુવરાશિઃ । અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-
ચોતીસ રહતે હૈં । ૬=૩૪૬ ક્રમપૂર્વક ઇસકા અંકન્યાસ ઇસ પ્રકાર હૈ-
૫।૪।૩૪૬ ઇસ સે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કી દૂસરે પર્વ મેં ગ્યારહ તિથિ મેં પાંચ
ઋતુ વીતકર છઠી ઋતુ કા પરિપૂર્ણ ચાર દિવસ હો ચુકા હૈ એવં પાંચવાં દિવસ
કા સડસઠિયા સાઢે ચોતીસ ભાગ સમાપ્ત હુવા હૈ । ઇસ પ્રકાર અન્ય દિવસ
મેં ભી ચંદ્ર ઋતુ કે વિષય મેં સમજા લેવેં ।

અવ ચન્દ્ર ઋતુ કા સમાપ્તિ દિવસ જાનને કે લિયે પૂર્વાચાર્યોને જો કરણ
ગાથા કહી હૈ વહ વિનેયજનાનુગ્રહાર્થ યહાં પર કહી જાતી હૈ-

પુવ્વં પિવ ધ્રુવરાસી ગુણિષ્ ભદ્રે સગેણ છેષ્ણં ।

જં લઘ્વં સો દિવસો સોમસ્સ ડઙ્ગ સમત્તીષ્ ॥૧॥

ઇસ ગાથા કી ભાવાર્થ રૂપ વ્યાખ્યા કહી જાતી હૈ-(પુવ્વંપિવ) પહલે
સૂર્ય ઋતુ કા પ્રતિપાદન સમયે જો ધ્રુવરાસી કહી હૈ અર્થાત્ એકસો ચોતીસ
ભાગોં કા ત્રીન સો પાંચ ૩૦૫ ઇસ ધ્રુવરાશિ કો પૂર્વ કે સમાન ગુણા કરે ।

ક્રમપૂર્વક આને અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. પાઠા ડઙ્ગ આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે
બીજા પર્વમાં અગીયારમી તિથિએ પાંચરતુ વીતીને છઠી રતુના ચારદિવસ પુરા થઈ
ગયા છે અને પાંચમા દિવસના સડસઠિયા સાડીચોત્રીસ ભાગ સમાપ્ત થયેલ છે. આ રીતે
બીજા દિવસોમાં પણ ચંદ્રરતુના સંબંધમાં સમજા લેવું.

હવે ચંદ્રરતુના સમાપ્તિ દિવસ બહુવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ જે કરણગાથા કહી છે તે
શિષ્ય જનાનુગ્રહને માટે અહીયાં કહેવામાં આવે છે.

(પુવ્વં પિવ ધ્રુવરાસી ગુણિષ્ ભદ્રે સગેણ છેષ્ણં ।

જં લઘ્વં સો દિવસો સોમસ્સ ડઙ્ગ સમત્તીષ્ ॥૧॥

આ ગાથાની ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે. (પુવ્વંપિવ) પહેલાં સૂર્યરતુના પ્રતિપાદન
સમયે જે ધ્રુવરાશિ કહી છે અર્થાત્ એકસોચોત્રીસ ભાગોના ત્રણચોપાંચ ૩૦૫ આ ધ્રુવરાશિને

ईप्सितेन एकादिना द्युत्तरचतुःशतपर्यन्तेन ४०२-द्युत्तरवृद्धेन-एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वं
 द्युत्तरवृद्ध्या प्रवर्द्धमानेन-१।३।५।७ इत्यादि क्रमेण ध्रुवराशि गुणनीयः-ध्रुवराशौ गुणिते
 सति इत्यर्थः । ततो गुणितराशौ 'सगेण छेपणं' स्वकेन छेदेन स्वकेन-स्वकीयेन-आत्मी-
 येन छेदेन-छेदराशिना-पूर्वोदितभागहारराशिना-चतुस्त्रिंशदधिकशत-१३४ रूपेण 'भइए'
 भक्तः-विभक्ते सति यल्लब्धं सः-स एव लब्धराशिः सोमस्य-चन्द्रस्य ऋतोः समाप्ता
 वेदितव्य इति गाथाया भावार्थबोधिका व्याख्या ॥-अथात्रोदाहरणरूपा भावना प्रदर्श्यते
 यथा-कश्चित् पृच्छति-यत् चन्द्रस्य प्रथमऋतुः कस्यां तिथौ परिसमाप्तिमुपयायादिति-ततो-
 ऽत्र पूर्वोदितो ध्रुवराशिः-३०५ पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणः, एकेन गुणकराशिना गुण्यते
 (प्रश्ने प्रथमर्त्तो जिज्ञासितत्वादेक एव गुणकराशिः) एकेन गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति पञ्चो-
 त्तरशतत्रयरूपः-३०५ × १ = ३०५ ततश्चैतत् गुणनफलम् 'भइए सगेण छेपणं' भक्तः स्व-

यहां पर इस प्रकार होता है-इच्छित एक आदि से दो से लेकर चारसो दो
 पर्यन्त ४०२ अर्थात् एकसे लेकर तत्पश्चात् द्युत्तर दो को छोड़ कर वृद्धि से
 प्रवर्द्धमान होने से १-३-५-७ इत्यादि क्रम से ध्रुवराशी का गुणाकरे । ध्रुव-
 राशी का गुणा करने के पश्चात् गुणराशि में (सगेण छेपण) स्वकीय छेद राशि
 से अर्थात् पूर्व कथित भागहारराशि से माने एकसो चोतीस रूप राशि से
 (भइए) विभाग करे तो जो लब्ध होता है, वह लब्धराशी ही चन्द्र की ऋतु
 समाप्ति में जाने । अब इसका उदाहरण रूप भावना दिखलाइ जाती है-कोई
 प्रश्न करे की चन्द्र की पहली ऋतु कौन तिथि में समाप्त होती है ? तो पूर्व
 कथित ध्रुवराशि ३०५ तीनसो पांच रूप राशि को एक गुणक राशि से गुणा
 करे प्रश्न कर्त्ताने पहली ऋतु के लिये प्रश्न करने से गुणकराशि एक होती है,
 एक से गुणित उसी प्रकार रहता है अर्थात् $३०५ \times १ = ३०५$ इस प्रकार

पड़ेवानी संख्या साथे शुष्कांश करवो अर्द्धियां आ रीते थाय छे, छच्छित ओक आदिथी
 जेथी लधने चारसो जे ४०२ सुधी अर्थात् ओकथी लधने ते पछी द्युत्तर जेने
 छोडीने जेना वधाराथी वधारे थतो डोवाथी १-३-५-७ विगेरे कभथी ध्रुवराशिने
 शुष्कांश करवो ध्रुवराशिने शुष्कांश करीने ते पछी शुष्कशिमां (सगेण छेपणं)
 पोतानी छेदराशिथी अर्थात् पड़ेवां छेदल लागहार राशिथी ओटलेके ओकसोचोत्रीस ३५राशिथी
 (भइए) लाग करवो तो ते पछी जे लब्ध आवे जे लब्धराशीज चंद्रनी ऋतु समाप्तिमां
 जलुवी, हुवे आना उदाहरण रूप भावना गताववामां आवे छे, केध प्रश्न करे के
 चंद्रनी पड़ेवी इतु कंछ तिथिजे समाप्त थाय छे ? तो ते जलुवा माटे पड़ेवां छेदल
 ध्रुवराशि ३०५ त्रयसो पांचरूप राशिने ओक शुष्क राशिथी शुष्कांश करवो प्रश्न पूछनारे
 पड़ेवीइतु विषे प्रश्न करेव छे तेथी शुष्कराशि ओक रहे छे, ओकथी शुष्कल ओज रीते
 रहे छे, अर्थात् $३०५ + १ = ३०५$ आ रीते त्रयसो पांचज रहे छे, छष्टिशुष्कन इलने।

કેન છેદેન-સ્વકીયેન-આત્મીયેન ચતુર્વિંશદધિકશતરૂપેણ ભક્તઃ-ભાગો હર્તવ્ય સ્તથા દ્વિયતે- $\frac{304}{128}=2 + \frac{32}{128}$ અત્ર લબ્ધૌ દ્વૌ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ સપ્તત્રિંશન્, તસ્યાઃ દ્વિકેનાપવર્તના કૃતા તદા જાતાઃ $\frac{32}{128}=1\frac{1}{4}$ સાર્દાષ્ટાદશ, અનયો યથા ક્રમેણ ન્યાસઃ ૨।૧૮ $\frac{1}{4}$ અત આગતં યત્ યુગાદિતો દ્વૌ દિવસૌ પરિપૂર્ણૌ તૃતીયસ્ય ચ દિવસસ્ય સાર્દાનૈષ્ટાદશ સપ્તપૃષ્ઠિભાગાનતિ-ક્રમ્ય પ્રથમશ્ચન્દ્રર્તુઃ પરિસમાપ્તિમુપયાતીતિ સિદ્ધયતિ ॥ એવમેવ દ્વિતીયશ્ચન્દ્રર્તુઃજિજ્ઞાસાયાં સ એવ પૂર્વોદિતો ધ્રુવરાશિઃ પશ્ચોત્તરશતત્રય ૩૦૫ રૂપો યુત્તરેણ ગુણકેનાર્થાત્ $1+2=3$ ત્રિમિર્ગુણકૈર્ગુણનીય ઇતિ ગુણ્યતે- $305+3=308$ ગુણિતે ચ જાતાનિ ગુણનફલાનિ પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ । પુનરેતેષાં ચતુર્વિંશદધિકેન શતેન ભાગો દ્વિયતે- $\frac{308}{128}=2 + \frac{11}{64}$ લબ્ધાઃ ૫૮ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ એકાદશોત્તરમેકશતં પ્રમાણાઃ । તેષાં ચ દ્વિકેનાપવર્તનાયાં કૃતાયામ્ $\frac{11}{64}=1\frac{1}{8}$ લબ્ધાઃ સાર્દાઃ પશ્ચપચ્ચાશત્ । ક્રમેણ ન્યાસઃ-૬।૫૫ $\frac{1}{8}$ અત આગતં ત્રીનસો પાંચ હી રહતા હૈ, ઇસ ગુણન ફલ કો (ભદ્રે સગેણ છેષણ) એકસો ચોતીસ સે ભાગ કરે $\frac{308}{128}=2 \times \frac{308}{128}$ ભાગ કરને સે દો લબ્ધ હોતા હૈ તથા સેતીસ શેષ રહતા હૈ । ઇસકો દ્વિક સે અપવર્તના કરે તો $\frac{32}{128}=1\frac{1}{4}$ સાડે અઠારહ હોતે હૈ । ઇનકા યથાક્રમન્યાસ ઇસ પ્રકાર હૈ ૨।૧૮ $\frac{1}{4}$ ઇસ સે યહ ફલિત હુવા કી યુગ કી આદિ કે દો દિવસ સમાપ્ત હોકર તીસરે દિવસ કા સડસઠિયા સાડે અઠારહ ભાગ કો વ્યતીત કર કે પહલી ચન્દ્ર ઋતુ સમાપ્ત હોતી હૈ યહ સિદ્ધ હુવા ।

ઇસી પ્રકાર દૂસરી ચન્દ્ર ઋતુ કી વિચારણા મેં વહી પૂર્વ કથિત ધ્રુવરાશિ ત્રીનસો પાંચ ૩૦૫ રૂપ યુત્તરરૂપ ગુણક સે અર્થાત્ $1+2=3$ ત્રીન ગુણક સે ગુણા કરે $305 \times 3=915$ ગુણા કરને સે ગુણન ફલ નવસો પંદ્રહ હોતે હૈ । ઇસકા એકસો ચોતીસ સે ભાગ કરે $\frac{915}{128}=7 + \frac{11}{128}$ ભાગ કરને સે છહ લબ્ધ હોતે હૈ એવં એકસો ગ્યારહ શેષ રહતે હૈ ઇન સંખ્યા કા દ્વિક સે અપવર્તના કરે $\frac{11}{128}=1\frac{1}{8}$ તો સાડે પચપન લબ્ધ હોતે હૈ । ઇન સબ કા યથાક્રમ સે અંકન્યાસ ઇસ પ્રકાર

(ભદ્રે સગેણ છેષણ) એકસો ચોતીસથી ભાગ કરવો $\frac{308}{128}=2 + \frac{32}{128}$ ભાગ કરવાથી બે લબ્ધ થાય છે, તથા સાઠત્રીસ શેષ વધે છે, તેને બેથી અપવર્તના કરવી, અર્થાત્ અર્ધા કરવા, $\frac{32}{128}=1\frac{1}{4}$ સાડાઅઠાર થાય છે, આનો કમપૂર્વક અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે, ૨।૧૮ $\frac{1}{4}$ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-યુગની આદિથી બે દિવસ પુરા થઇને ત્રીજા દિવસના સડસઠિયા સાડા અઠાર ભાગોને વીતાવીને પહેલી ચંદ્રરતુ સમાપ્ત થાય છે, તેમ સિદ્ધ થાય છે.

આજ પ્રમાણે બીજી ચંદ્રરતુની વિચારણામાં એજ પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિ ત્રણસો પાંચ ૩૫ યુત્તર ગુણકથી એટલેકે $1+2=3$ આ રીતે ત્રણના ગુણકથી ગુણાકાર કરવો $305+3=308$ ગુણાકાર કરવાથી ગુણનફલ નવસો પંદ્રહ થાય છે, તેનો એકસોચોતીસથી ભાગ કરવા $\frac{308}{128}=2 + \frac{11}{64}$ ભાગ કરવાથી છ લબ્ધ રહે છે, અને એકસો અગીયાર શેષ વધે છે, એ સંખ્યાની બેથી અપવર્તના કરવી, $\frac{11}{64}=1\frac{1}{8}$ તો સાડી પચાવન થાય છે, આ

યુગાદિતઃ પદ્મ દિવસેષુ અતિક્રાન્તેષુ સપ્તમસ્ય ચ દિવસસ્ય સાર્દેષુ પચ્ચપચ્ચાશત્ સપ્તપટ્ટિ-
માગેષુ ગતેષુ દ્વિતીયશ્ચન્દ્રર્તુઃ પરિસમાપ્તિમુપગચ્છેદિતિ સિદ્ધયતિ ॥ એવમેવ ક્રમેણ યુત્તર-
ચતુઃશતતમર્તો જિજ્ઞાસાયાં ગુણકરાશિસ્તુ યુત્તરક્રમેણાર્થાત્ જિજ્ઞાસિતઋતુસંખ્યાં દ્વિગુણિતાં
રૂપોનાં વિધાય યદ્ ભવેત્ તાવત્પ્રમાણો ગુણકરાશિઃ સ્યાદિતિ તથા ક્રિયતે-(૪૦૨+૨)-
૧=૮૦૪-૧=૮૦૩ યુત્તરાણિ અષ્ટૌ શતાનિ ભવન્તીતિ, એતાવત્પ્રમાણો ગુણકરાશિ-
જ્ઞાતવ્યઃ । અતએવ સ એવ પૂર્વોદિતો ધ્રુવરાશિઃ પચ્ચોત્તરશતત્રયપ્રમાણોઽષ્ટમિઃ શતૈસ્ત્રયુત્તરૈ
ગુણનીય ઇતિ ગુણ્યતે-૩૦૫ × ૮૩૦=૨૪૪૯૧૫ ગુણિતે ચ જાતે દ્વે લક્ષે ચતુશ્ચત્વારિંશ-
ત્સહસ્રાણિ પચ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ ચ ॥ અત્ર ગુણકરાશિચિન્તાયાં યા યુક્તિર્મયા
પ્રતિપાદિતા તત્રોપપત્તિસ્ત્વીદશી-મૂલે-‘એગાઈ વિઉત્તરગુણો ધ્રુવરાસી હોઈ નાયવ્વો’

હૈ-૬૫૫૩; ઇસ સે યહ ફલિત હુવા કિ યુગ કી આદિ સે છહ દિવસ ચીત કર
સાતવે દિવસ કા સહસઠિયા સાહે પચપન ભાગ જાને પર દૂસરી ચન્દ્ર ઋતુ
સમાપ્ત હોતી હૈ । ઇસી પ્રકાર ક્રમ સે ચારસો દો સંખ્યાત્મક ઋતુ કિ વિચા-
રણ મેં ગુણક રાશિ યુત્તર કે ક્રમ સે અર્થાત્ જિજ્ઞાસિત ઋતુ સંખ્યા કો દોસે
ગુણાકરે રૂપોન કરે પશ્ચાત્ જો લબ્ધ હો ઉતને પ્રમાણ કી ગુણક રાશિ રક્ષે
જૈસે કિ-(૪૦૨ × ૨)-૧=૮૦૪-૧=૮૦૩ આઠસો ત્રીન હોતે હૈં । ઇતના પ્રમાણ
વાલા ગુણક રાશિ સમજે । અતઃ વહી પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશિ જો ત્રીનસો પાંચ
પ્રમાણ રૂપ હૈ ઉસકો આઠસો ત્રીન સે ગુણા કરે જૈસે કિ ૩૦૫ × ૮૦૩=
૨૪૪૯૧૫ ગુણા કરને સે દો લાખ ચુમાલીસ હજાર નવસો પંદર હોતે હૈં ।
યહાં ગુણક રાશિ કી વિચારણા મેં મૈને જો યુક્તિ પ્રતિપાદિત કી હૈ મૂલ મેં
ઉસકી ઉપપત્તી ઇસ પ્રકાર કહી હૈં-(એગાઈ વિઉત્તરગુણો ધ્રુવરાસી હોઈ
નાયવ્વો) યહાં પર યુત્તર વૃદ્ધિ સે એસા કહને સે દો દો ગુણક કે અન્તર મેં

ખધાનો કમાતુસાર અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. ૬૫૫૩ આનાથી એ ફલિત થાય છે
કે-યુગના આદિથી છ દિવસ પુરા થઈને સાતમા દિવસના સહસઠિયા સાડી પંચાવન ભાગ
વીત્યા પછી બીજી ચંદ્રરૂતુ સમાપ્ત થાય છે. આજ પ્રમાણેના કમથી ચારસો બે સંખ્યાવાળી
રૂતુની વિચારણામાં ગુણકરાશિ યુત્તરના કમથી એટલેકે જિજ્ઞાસિતરૂતુ સંખ્યાનો બેથી
ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને તેમાંથી એક ન્યૂન કરવા તે પછી બે લબ્ધ થાય એટલા
પ્રમાણવાળી ગુણકરાશિ રાખવી જેમકે-(૪૦૨+૨)-૧=૮૦૪-૧=૮૦૩ આ રીતે આઠસો
ત્રણ થાય છે. આટલા પ્રમાણની ગુણકરાશિ સમજવી. તે એજ પૂર્વોક્ત ધ્રુવરાશી
કે બે ત્રણસો પાંચ ૩૦૫ પ્રમાણની છે તેનો આઠસો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો જેમકે
૩૦૫ × ૮૦૩=૨૪૪૯૧૫ ગુણાકાર કરવાથી બે લાખ ચુમાલીસ હજાર નવસો પંદર
થાય છે. અહીં ગુણકરાશિની વિચારણામાં મેં બે યુક્તિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. મૂલમાં
તેનો નિર્દેશ આ પ્રમાણે છે.-(એગાઈ વિઉત્તરગુણો ધ્રુવરાસી હોઈ નાયવ્વો) અહીં ઉત્તરની

एकादिद्युत्तरगुणो ध्रुवराशि भवति ज्ञातव्यः । अत्र द्युत्तरवृद्ध्या-द्युत्तरवृद्ध्या इत्युक्तत्वात्
 द्वयोर्द्वयोर्गुणकयोरन्तरे सर्वत्र एकमापतति । अतः सिद्ध्यति यत् एकस्माद् गुणकराशे रुध्वं
 द्युत्तरवृद्ध्या गुणकराशौ चिन्त्यमाने तस्य राशे द्विगुणो रूपोनो भवति यथा एकस्यैकः
 द्विकस्य त्रीणि, त्रिकस्य पञ्च, चतुष्कस्य सप्त- $1 \times 2-1=1$ $2+2-1=3$ । $3+2-1=5$ । $4 \times 2-1=7$ । $5 \times 2-1=9$ एवं क्रमेणोपपत्तौ चिन्त्यमानायां द्युत्तरचतुःशत-
 प्रमाणस्य राशेर्द्युत्तरवृद्ध्या अष्टौ शतानि त्र्युत्तराण्येव भवन्ति यथा- $(802+2)-1=804$
 $-1=803$ इत्येवं गुणकराशि रूपपाद्यः । अतएव पूर्वोदितो गुण्यगुणकयो र्धातरूपो
 राशिः पञ्चदशोत्तर नवशताधिक चतुश्चत्वारिंशत् सहस्रोर्वरित लक्षद्वयप्रमाणः- 288915
 चतुर्विंशदधिकेन शतेन विभाज्य इति भागो द्वियते- $\frac{288915}{12}=24076\frac{1}{4}$ लब्धानि भाग-
 फलान्यष्टादशशतानि सप्तविंशत्यधिकानि, शेषास्तिष्टन्त्यंशाः सप्तनवतिः, एतस्याः सप्त-
 नवत्याः द्विकेनापवर्तनायां कृतायाम् $\frac{1}{2}=84\frac{1}{2}$ जाताः सार्द्धा अपचत्वारिंशत् सप्तपट्टिभागाः ।

सर्वत्र एक को छोड़ कर के कहें । इस से यह फलित होता है एक गुणक
 राशि के पश्चात् द्युत्तर वृद्धि से गुणक राशि के विचार में उस राशि का
 दुगुन रूपोन होता है जैसे एक का एक, दोका तीन, तीन का पांच चार का
 सात $1+2-1=1$ $2+2-1=3$ । $3+2-1=5$ । $4+2-1=7$ । $5+2-1=9$
 इस प्रकार के क्रम से उपपत्ति की विचारणा में चारसो दो प्रमाणवाली राशि
 का दुगुनी वृद्धि से आठसो तीन ही होते हैं जैसे की $(802 \times 2-1=804-1=$
 803 इस प्रकार गुणक राशि का उपपादन करें । अतः पूर्वकथित गुण्य गुणक
 काधानरूप राशि दो लाख चुमालीस हजार नवसो पंद्रह 288915 । प्रमाण
 को एकसो चोतीस से भाग करे जैसे की- $\frac{288915}{12}=24076\frac{1}{4}$ इस प्रकार भाग
 करने से भाग फल अठारहसो सत्ताइस लब्ध होता है एवं सत्ताणवें अंश शेष
 रहता है । इन सत्ताणवें को दो से अपवर्तना करे $\frac{1}{2}=84\frac{1}{2}$ तो सडसठिया

વૃદ્ધિથી એમ કહેવાથી બખે ગુણના અંતરમાં બધે એકને છોડીને કહેવું. આનાથી એ
 સિદ્ધ થાય છે કે-એક ગુણકરાશિની પછી દ્યુત્તરની વૃદ્ધિથી ગુણકરાશિના વિચારમાં એ
 રાશિનો બમણો રૂપોન થાય છે જેમકે-એકનો એક બેના ત્રણ ત્રણના પાંચ, ચારના
 સાત- $1+2-1=1$ $2+2-1=3$ $3+2-1=5$ $4+2-1=7$ $5+2-1=9$ આ પ્રમાણેના ક્રમથી
 ઉપપત્તિની વિચારણામાં ચારસો બે પ્રમાણવાળી રાશીનો બમણા વધારાથી આઠસો ત્રણજ
 થાય છે. જેમકે- $(802+2-1=804-1=803$ આ પ્રમાણે ગુણકરાશિને ઉદ્દભાવિત કરીને
 સમજવી તેથી પહેલાં કહેલ ગુણ્ય ગુણકના ઘાત રૂપરાશિ બેલાખ ચુમલીસ હજાર નવસો
 પંદર- 288915 ના એકસો ચોત્રીસથી ભાગ કરવો. જેમકે- $\frac{288915}{12}=24076\frac{1}{4}$ આ
 પ્રમાણે ભાગ કરવાથી ભાગફળ અઠારસો સત્તાવીસ લખ્થ થાય છે. અને સત્તાણું અંશ શેષ
 રહે છે. આ સત્તાણુને બેથી અપવર્તના કરવી $\frac{1}{2}=84\frac{1}{2}$ હજી તે સડસઠિયા સાડાઅડતાલીસ.

અથૈતયોઃ ક્રમેણ ન્યાસો યથા-૧૮૨૭।૪૮૬ અત આગતં યદ્ યુગાદિતોઽષ્ટાદશમુ દિવસશતેષુ સપ્તવિંશત્યધિકેષુ અતિક્રાન્તેષુ, તતઃ પરસ્ય ચ દિવસસ્ય સાર્દેષુ અષ્ટાચત્વારિંશત્સંખ્યેષુ સપ્તષ્ટિભાગેષુ ગતેષુ દ્યુત્તરચતુઃશતતમસ્ય ૪૦૨ ચન્દ્રર્ત્તોઃ પરિસમાપ્તિર્ભવેદિતિ ॥ અથૈતેષુ ચન્દ્રર્ત્તુષુ ચન્દ્રનક્ષત્રયોગપરિજ્ઞાનાર્થં પૂર્વાચાર્યોપદિષ્ટા યા ગાથા સાપ્યત્ર વિનેયજનાનુગ્રહાયો-પન્યસ્ય પ્રસ્તૂયતે યથા-

‘સા ચૈવ ધ્રુવોરાસી ગુણરાસીવિઅ હવંતિ તે ચૈવ ।

ળક્ષ્મત્ત સોઢગાણિઅ પરિજાણમુ પુવ્વમણિયાણિ’ ॥૧॥

છાયા-સ ચૈવ ધ્રુવોરાશિ ગુણરાશયોપિ ચ ભવન્તિ તે ચૈવ ।

નક્ષત્રશોધનાનિ ચ પરિજાનીહિ પૂર્વમણિતાનિ ॥૧॥

અથાસ્યા ગાથાયાઃ ભાવાર્થગમનિકા વ્યાખ્યા યથા-સ ચૈવ પૂર્વોદિત એવ-પ્રથમપ્રતિપાદિત એવ પશ્ચોત્તરશતત્રયપ્રમાણો ધ્રુવરાશિ ચન્દ્રર્ત્તુનાં ચન્દ્રનક્ષત્રયોગપરિજ્ઞાનાર્થમપિ વેદિતવ્યઃ, ગુણરાશયોઽપિ-एकादि द्युत्तरवृद्ध्या ते एव गुणका अपि भवन्तीति वेदितव्याः । यानि च पूर्वमुपदिष्टानि-द्वाचत्वारिंशत् प्रभृतीनि-४२ नक्षत्रशोधनानि-नक्षत्रशोधनकानि ‘पुव्व

।।ઢે અડતાલીસ હોતે હૈં । इसका यथाक्रमन्यास इस प्रकार से हैं-१८२७।८६ इससे यह फलित हुवा की युग की आदि से अठारहसो सताईस दिवस यतीत होने पर तत्पश्चात्त्वर्ति दिवस का सडसठिया साडे अडतालीस भाग बीत जाने पर चारसो दो चंद्र ऋतु समाप्त होती है ।

અવ્વ હન ચંદ્ર ઋતુ મેં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગ કો જાનને કે લિયે પૂર્વાચાર્યકથિત ગાથા શિષ્યજનાનુગ્રહાર્થ યહાં પર કહી જાતી હૈં-(સા ચૈવ ધ્રુવોરાસી વિ અ) હ.

અવ્વ હસ ગાથા કી ભાવાર્થ ગમક વ્યાખ્યા કહી જાતી હૈં-વહ પૂર્વકથિત તોનસો પાંચ સંખ્યાત્મક ધ્રુવરાશિ ચંદ્ર મુહૂર્ત કા ચંદ્ર નક્ષત્ર-યોગ કો જાનને કે લિયે બી વહી ધ્રુવરાશિ સમજોં । ગુણક રાશિ બી ઇકાદિ દ્યુત્તરવૃદ્ધિ સે વહી ગુણક બી હોતે હૈં । जो पहले कही गई बया-

યાય છે. આનો ક્રમાનુસાર અંકન્યાસ આ પ્રમાણે છે. ૧૮૨૭।૪૮૬ જુઠ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે યુગની અદિથી અઠારસો ૨૭ સત્યાવીશ દિવસ વીતી ગયા બાદ તે પછિના દિવસના સડસઠિયા, સાડાઅડતાલીસ ભાગ વીતિ ગયા પછી ચારસો બે ચંદ્રઋતુ સમાપ્ત થાય છે.

હવે આ ચંદ્રઋતુમાં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગને બાણુવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ ગાથા શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે અહીં કહેવામાં આવે છે. (સા ચૈવ ધ્રુવોરાસીવિઅ) ઇત્યાદિ

હવે આ ગાથાની ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. તે પહેલાં કહેલ ત્રણસો પાંચ સંખ્યાવાળી ધ્રુવરાશિ ચંદ્રમુહૂર્તના ચંદ્રનક્ષત્રયોગને બાણુવા માટે પણ એજ ધ્રુવ-રાશિ સમજવી શુભકરાશિ પણ એકથી આરંભીને દ્યુત્તરના વધારાથી એજ શુભક પણ ફોય છે. જે પહેલાં કહેવામાં આવેલ બેતાલીસ ૪૨ વિગેરે નક્ષત્ર શોધનક (પુવ્વ મણિયાણિ)

મણિયાણિ' પૂર્વમણિતાનિ-પ્રથમોપદિષ્ટાનિ તાન્યપિ તાન્યેવ 'પરિજાણસુ' પરિજાનીહિ-
જ્ઞાતવ્યાનીત્યર્થઃ ॥ અથાસ્યા ઉદાહરણરૂપા ભાવના યથા-વ્યાખ્યોદિતપ્રકારેણ વિવિક્ષિતે
ચન્દ્રતૌ નિયતનક્ષત્રયોગપરિજ્ઞાનાય પ્રથમમુદાહરણં તાવદુપન્યસ્યતે-યદિ કશ્ચિત્ પૃચ્છેત્-
પ્રથમે ચન્દ્રતૌ કશ્ચન્દ્રનક્ષત્રયોગ ઇતિ જિજ્ઞાસાયાં ગુણકરાશિરેકરૂપઃ સ્યાત્, પ્રથમસ્ય
ચન્દ્રતૌઃ પ્રતિપાદનાત્ । ધ્રુવરાશિશ્ચ સ એવ પૂર્વોદિતઃ પશ્ચોત્તરશતત્રયપ્રમાણઃ-૩૦૫
અયં ચ ધ્રુવરાશિરેકરૂપેણ ગુણકરાશિના ગુણિતોઽપિ તથૈવ પશ્ચોત્તરશતપ્રમાણ સ્તિષ્ઠતિ
૩૦૫+૧=૩૦૬ સર્વેઽપિ રાશયઃ એકગુણિતા ભવન્ત્યેવેતિ નિયમાત્ । તતોઽસ્માદભિજિ-
ન્નક્ષત્રસ્ય શોધનકં દ્વાચત્વારિંશતપ્રમાણં પરિશોધનીયમિતિ શોધ્યતે-૩૦૫-૪૨=૨૬૩ શેષ-
મુર્વરિતં ત્રિષષ્ટ્યધિકં શતદ્વયમ્ । તતોઽસ્માચ્છેપરાશેઃ પુનરપિ ચતુસ્ત્રિંશદધિકં શતમ્-૧૩૪
ચતુસ્ત્રિંશદધિકશતપ્રમાણં શ્રવણનક્ષત્રસ્ય શોધનકં પરિશોધનીયમિતિ શોધ્યતે-૨૬૩-૧૩૪

લીસ આદિ ૪૨ નક્ષત્ર શોધનક (પુન્વમણિયાણિ) પહેલે કહી ગઈ હૈ વહ બી
વહી (પરિજાણસુ) કહી હૈ એસા-જાને । અચ્છે હસકા ઉદાહરણરૂપ ભાવના દિશ્વ-
લાતે હૈ-વ્યાખ્યા મેં કથિત પ્રકાર સે વિવિક્ષિત ચંદ્ર ઋતુ મેં નિયત નક્ષત્રયોગ
કા જ્ઞાન કે લિયે પહેલા ઉદાહરણ કહા જાતા હૈ-યદિ કદાચિત્ કોઈ પૂછે કી
પહેલી ચંદ્ર ઋતુ મેં કૌનસા ચંદ્ર નક્ષત્રયોગ રહતા હૈ ? હસ પ્રકાર કી જિજ્ઞાસા
મેં ગુણક રાશિ એક હોતી હૈ, પહેલી ચંદ્ર ઋતુ રહને સે । તથા ધ્રુવરાશી વહી
પૂર્વકથિત ત્રીસો પાંચ રૂપ હોતી હૈ ૩૦૫, હસ ધ્રુવરાશિ કો એક રૂપ ગુણક
રાશિ સે ગુણા કરે તો બી ત્રીસો પાંચ રૂપ હી રહતા હૈ ૩૦૫+૧=૩૦૬ કારણ
કી સબી રાશિયાં એક સે ગુણિત વૈસી હી હોતી હૈ હસ નિયમસે વહ ત્રીસો
પાંચ હી રહતા હૈ । હનમેં સે અભિજિત નક્ષત્રકા શોધનક વચાલીસ પ્રમાણકો
શોધિત કરે-૩૦૫-૪૨=૨૬૩ શોધિત કરને પર દોસો તિરસઠ શેષ બચતા હૈ ।
હસ શેષરાશિ મેં સે પુનઃ એકસો ચોતીસ ૧૩૪ પ્રમાણવાલે શ્રવણ નક્ષત્રકા

પહેલાં કહેલ છે. એ પણ એજ-(પરિજાણસુ) કહેલ છે તેમ બાણુ. હવે આના
ઉદાહરણરૂપ ભાવના બતાવવામાં આવે છે. વ્યાખ્યામાં કહેલ પ્રકારથી વિવિક્ષિત ચંદ્રઋતુમાં
નિયત નક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પહેલું ઉદાહરણ કહેવામાં આવે છે. જો કદાચ કોઈ પૂછે
કે-પહેલી ચંદ્રઋતુમાં કયો ચંદ્રનક્ષત્રયોગ રહે છે? આ પ્રમાણેની જિજ્ઞાસામાં ગુણકરાશિ
એક હોય છે. પહેલી ચંદ્રઋતુ કહેવાથી તથા ધ્રુવરાશિ પહેલા કહેલ ત્રણસોપાંચ રૂપ
હોય છે. ૩૦૫+૧=૩૦૬ કારણકે બધી રાશિયો એકથી ગુણેલ એજ પ્રકારે રહે છે. આ પ્રમાણે
ના નિયમને લઈએ ત્રણસો પાંચજ રહે છે. આમાંથી અભિજિત નક્ષત્રનું શોધનક બેતાલીસ
પ્રમાણને શોધિત કરવું. ૩૦૫-૪૨=૨૬૩ શોધિત કરવાથી બસો ત્રેસઠ શેષ વધે છે. આ
શેષ રાશિમાંથી ફરીથી એકસોચોતીસ ૧૩૪ પ્રમાણવાળા શ્રવણ નક્ષત્રના શોધનકને

=૧૨૯ પશ્ચાત્ સ્થિતમેકોનત્રિંશદધિકશતમ્-૧૨૯। અસ્ય રાશેદ્વિકેનાપવર્તના વિધેયા-
 $\frac{129}{2} = 64\frac{1}{2}$ અપવર્તનેન જાતાઃ સાર્દા ચતુઃપટ્ટિઃ ૬૪ $\frac{1}{2}$ સપ્તપટ્ટિભાગાથેતિ । અત આગતં
 યત્ પ્રથમચન્દ્રર્તુપરિપૂર્તિકાલે ચન્દ્રો ધનિષ્ઠાનક્ષત્રસ્ય સાર્દા ચતુઃપટ્ટિ સપ્તપટ્ટિભાગા નવ-
 ગાહ્ય ચન્દ્રઃ પ્રથમં સ્વકીયમૃતું પરિસમાપયતીતિ સિદ્ધયતિ ॥-ઇત્યમેવ દ્વિતીયચન્દ્રર્તુજિજ્ઞા-
 સાયાં દ્વિગુણિતે દ્વે રૂપોને સતિ ત્રયો ભવન્તિ (૨+૨)-૧=૪-૧=૩-ગુણકરાશિઃ ।
 યુત્તરવૃદ્ધ્યાપિ સ એવ ગુણકો ભવેદિત્યનેન ગુણકરાશિના સ એવ પૂર્વોદિતો ધ્રુવરાશિઃ
 પશ્ચોત્તરશતપ્રમાણઃ-૩૦૫ ગુણનીય ઇતિ ગુણ્યતે ૩૦૫+૩=૯૧૫ જાતાનિ ગુણનફલાનિ
 પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ । અસ્માદ્ ગુણનફલરૂપાદ્રાશેરભિજિન્નક્ષત્રસ્ય દ્વાવત્વારિંશત્
 પ્રમાણં શોધનકં પરિશોધનીયમિતિ પરિશોધ્યતે-૯૧૫-૪૨=૮૭૩ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ શેષાણિ

શોધનક કો શોધિતકરે-૨૬૩-૧૩૪=૧૨૯ ઉસકોશોધિત કરને પર પશ્ચાત્
 એકસો ડનતીસ રહતા હૈ । ઇસરાશિકો દોસે અપવર્તનાકરે $\frac{129}{2} = 64\frac{1}{2}$ હસ
 પ્રકાર અંપવર્તિત કરને સે સડસઠિયા સાડેચોસઠ ૬૪ $\frac{1}{2}$ હોતે હૈં । હસસે
 યહ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ પ્રથમ ચંદ્ર ઋતુકે સમાપ્તિકાલ મેં ચંદ્ર ધનિષ્ઠાનક્ષત્રકે
 કે સાથ સડસઠિયા સાડે ચોસઠ ભાગ કો ભોગ કરકે ચંદ્ર પહલીસ્વકીય ચંદ્ર
 ઋતુકો સમાપ્ત કરતા હૈ ।

હસી પ્રકાર દૂસરી ચંદ્ર ઋતુકી વિચારણા મેં દોકો દોસે ગુણાકરે પશ્ચાત્
 રૂપેન કરને સે ત્રીન હોતે હૈં-(૨+૨)-૧=૪-૧=૩ હસ પ્રકાર ગુણકરાશિ
 ત્રીન હોતી હૈ । યુત્તર કી વૃદ્ધિ સે બી વહી ગુણક હોતા હૈ અતઃ હસગુણકરાશિ
 સે વહી પૂર્વ કથિત ત્રીનસો પાંચ ૩૦૫ રૂપ ધ્રુવરાશિ કો ગુણાકરે ૩૦૫+૩=
 ૯૧૫ ગુણા કરને સે ગુણનફલ નવસો પંદ્રહ હોતે હૈં । હસ ગુણન ફલ રૂપરાશિ
 સે અભિજિત્ નક્ષત્રકા વાયાલીસ પ્રમાણ કે શોધનક કો શોધિત કરે જૈસે કી

શોધિત કરવું. ૨૬૪-૧૩૪=૧૨૯ આને શોધિત કરવાથી એકસો એગણત્રીસ રહે છે,
 આ રાશિને બેથી અપવર્તિત કરવી. $\frac{129}{2} = 64\frac{1}{2}$ આ પ્રમાણે અર્ધા કરવાથી સડસઠિયા સાડી
 એસડ ૬૪ $\frac{1}{2}$ હજ થાય છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-પહેલી ચંદ્રરૂતુના સમાપ્તિ સમયમાં
 ચંદ્ર ધનિષ્ઠા નક્ષત્રની સાથે સડસઠિયા સાડીએસઠ અહૂર્તને ભોગવીને ચંદ્ર પહેલી પોતાની
 રૂતુને સમાપ્ત કરે છે.

આજ પ્રમાણે બીજી ચંદ્રરૂતુની વિચારણામાં બેનો બેથી ગુણાકાર કરવો. તે પછી
 તેમાંથી એક ન્યૂન કરવાથી ત્રણ રહે છે. (૨+૨-૧=૪-૧=૩ આ પ્રમાણે ગુણકરાશિ ત્રણ
 થાય છે. યુત્તરના વધારાથી પણ એજ ગુણકરાશિ થાય છે. તેથી આ ગુણકરાશિમાંથી એ
 પહેલાં કઢેલ ૩૦૫ ત્રણસો પાંચ રૂપ ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો ૩૦૫+૩=૯૧૫ ગુણાકાર
 કરવાથી ગુણકરણ નવસોપંદર થાય છે. આ ગુણન કરણરૂપ રાશિમાંથી અભિજિત નક્ષત્રના
 બેતાલીસ પ્રમાણના શોધનકને શોધિત કરવા જેમકે-૯૧૫-૪૨=૮૭૩ શોધન કરવાથી
 સૂ. ૬૫

ત્રિ સપ્તત્યધિકાનિ અષ્ટૌ શતાનિ । અસ્માચ્છેપરાશેઃ પુનરપિ શ્રવણનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ચતુ-
 સ્ત્રિંશદધિકશતપ્રમાણં પરિશોધનીયમિતિ-૮૭૩-૧૩૪=૭૩૯ શોધિતે ચ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ
 સપ્તશતાનિ ઇકોનચત્વારિંશદધિકાનિ । તતોઽસ્માદ્રાશેઃ પુનરપિ ધનિષ્ઠાનક્ષત્રસ્ય ચતુસ્ત્રિં-
 શદધિકશતપ્રમાણં શોધનકં પરિશોધનીયમિતિ શોધ્યતે ૭૩૯-૧૩૪=૬૦૫ પશ્ચાન્નિષ્ઠન્તિ
 શેષાણિ પશ્ચોત્તરાણિ પદ્મશતાનિ । અસ્માદ્રાશેઃ પુનરપિ સપ્તપષ્ટિપરિમાણં શતભિષા નક્ષત્રસ્ય
 શોધનકં પરિશોધનીયમ્ ૬૦૫-૬૭=૫૩૮ સ્થિતાનિ પશ્ચાત્ પશ્ચશતાનિ અષ્ટાત્રિંશદધિકાનિ
 ઇમ્યોઽપિ પૂર્વાભાદ્રપદાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ચતુસ્ત્રિંશદધિકશતપ્રમાણં પરિશુદ્ધયતિ-૫૩૮-
 ૧૩૪=૪૦૪ સ્થિતાનિ પશ્ચાચ્છેપાણિ ચતુરધિકાનિ ચત્વારિ શતાનિ-૪૦૪ । ઇમ્યઃ
 પુનરપિ ઇકોત્તરં શતદ્વયપરિમાણમુત્તરાભાદ્રપદાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં પરિશોધનીયમિતિ
 શોધ્યતે-૪૦૪-૨૦૧=૨૦૩ પશ્ચાત્ સ્થિતે શેષે દ્વે શતે ત્ર્યુત્તરે । અસ્માદપિ શેષરાશે શ્વતુ-
 સ્ત્રિંશેન શતેન રેવતી શુદ્ધા-૨૦૩-૧૩૪=૬૯ સ્થિતા પશ્ચાદેકોનસપ્તતિઃ । ઇયં ચૈકોન

-૨૧૫-૪૨=૮૭૩ શોધન કરને સે પશ્ચાત્ આઠસો તિહત્તર રહતેં હૈં । ઇસ
 સંખ્યા મેં સે શ્રવણનક્ષત્ર કા શોધનક ઇકસો ચોતીસ પ્રમાણ કો શોધિત કરે-
 ૮૭૩-૧૩૪=૭૩૯ શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ સાતસો ડનચાલીસ વચતે હૈં ।
 ઇસ સંખ્યમેં સે ફિરસે ધનિષ્ઠા નક્ષત્રકા ઇકસો ચોતીસ પ્રમાણશોધનકકો
 શોધિતકરે-૭૩૯-૧૩૪=૬૦૫ શોધિતકરને પર છહ્ સો પાંચ ૬૦૫ રહતા હૈ
 ઇસરાશિમેં સે પુનઃ સહસ્ર ૬૭ પ્રમાણાલે શતભિષા નક્ષત્રકા શોધનકકો
 શોધિતકરે ૬૦૫-૬૭=૫૩૮ શોધન કરને પર પાંચસો અડતીસ વચતા હૈ ।
 ઇસ મેં સે પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્રકા ઇકસો ચોતીસ પ્રમાણવાલે શોધનક કો
 શોધિનકરે-૫૩૮-૧૩૪=૪૦૪ । પશ્ચાત્ ચારસો ચાર રહતા । ઇસમેં સે પુનઃ
 દોસો ઇક પરિમાણવાલે ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રકા શોધનકકો શોધિતકરે
 ૪૦૪-૨૦૧=૨૦૩ ઇસ પ્રકાર શોધનકરને સે દોસો ત્રીન રહતે હૈં । ઇસ શેષ-
 રાશિ મેં સે ઓ ઇકસો ચોતીસ । પરિમાણવાલે રેવતી નક્ષત્રકા શોધનકો

આઠસોતોતેર રહે છે. આ સંખ્યામાંથી શ્રવણ નક્ષત્રનું શોધનક એકસોચોત્રીસ પ્રમાણને
 શોધિત કરવું. ૮૭૩-૧૩૪=૭૩૯ શોધિત કરવાથી સાતસો આઠગણ્યાલીસ વધે છે. આ
 સંખ્યામાંથી ફરીથી ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના એકસો ચોત્રીસ પ્રમાણના શોધનકને શોધિત કરવું.
 ૭૩૯-૧૩૪=૬૦૫ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી છસોપાંચ ૬૦૫ વધે છે. બીજી રાશિમાંથી
 ફરીથી સહસ્રક પ્રમાણવાળા શતભિષા નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવું ૬૦૫-૬૭=૫૩૮
 શોધન કરવાથી પાંચસો આઠત્રીસ વધે છે. આમાંથી પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્રના એકસોચોત્રીસ
 પ્રમાણવાળા શોધનકને શોધિત કરવા ૫૩૮-૧૩૪=૪૦૪ તે પછી આરસોચાર વધે છે.
 આમાંથી બસોએક પ્રમાણવાળા ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રના શોધનકનું શોધન કરવું. ૪૦૪-૨૦૧=
 ૨૦૩ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી બસોત્રણ રહે છે. આ શેષ રાશિમાંથી એકસોચોત્રીસ

સપ્તિ ચતુર્થિશદધિકેન શતેન દ્વિયતે- $\frac{૬૧}{૨૩૪}$ અત આગતં યદ્ દ્વિતીયચન્દ્રર્તુપરિસમાપ્ત્યવરે ચન્દ્રોઽશ્વિનીનક્ષત્રસ્યૈકોનસપ્તિ ચતુર્થિશદધિકશતભાગાનવગાદ્ય દ્વિતીયં સ્વકીયમૃતું પરિ-સમાપયતીતિ સિદ્ધયતિ ॥ અનેનૈવ ક્રમેણાન્યેવામપિ ઋતૂનાં પરિસમાપ્ત્યવરે ચન્દ્રનક્ષત્ર-યોગપરિજ્ઞાનમતિસારલ્યેન સ્યાત્ ॥

યથાત્ર ધુત્તરચતુઃશતતમ ૪૦૨ ચન્દ્રર્તુપરિસમાપ્તિકાલે ચન્દ્રનક્ષત્રયોગજિજ્ઞામાયાં પૂર્વપ્રતિપાદિતક્રમેણ ધુત્તરવૃદ્ધયા ગુણકરાશિઃ કિલ ત્ર્યુત્તરણિ અષ્ટોશતાનીતિરૂપોન દ્વિગુ-ળર્તુસંખ્યાતુલ્યો ભવેદ્યથા-(૪૦૨+૨) ૧=૮૦૪-૧=૮૦૩ અનેન ગુણકરાશિના સ-૧૩૦૫ X ૮૦૩=૨૪૪૯૧૫ ગુણિતે ચ જાતે ચ દ્વે લક્ષે ચતુશ્ચત્વાર્શિશ્ત્ સહસ્રાણિ નવ-શોધિતકરે-૨૦૩-૧૩૪=૬૯, પશ્ચાત્ ડનસિત્તેર વચ્ચતા હૈ । इन उनसत्तरको एकसो चोतीस से भागकरे वह भाग चलता नहीं इससे यह फलित हुवा की दूसरी चंद्र ऋतु के समाप्ति काल में चन्द्र अश्विनी नक्षत्रका एकसो चोती-सीया उनसत्तर भाग को भोगकर के चंद्र दूसरी स्वकीय ऋतु को समाप्त करता है । इसी प्रकार के क्रम से अन्य ऋतुओं के समाप्ति समयमें चंद्र नक्षत्रयोग का ज्ञान अत्यंत सरलता से हो जाता है ।

અબ ચારસો દો ૪૦૨ પ્રમાણવાલી ચંદ્ર ઋતુકે સમાપ્તિ કાલ મેં ચંદ્રનક્ષત્ર યોગકી વિચારણા મેં પૂર્વપ્રતિપદિત ક્રમ સે ધુત્તર કી વૃદ્ધિ સે ગુણક રાશિ આઠસો ત્રીન દ્વિગુણિત ઋતુ સંખ્યા મેં સે રૂપોન કરને સે હોતી હૈ । જૈસે કી (૪૦૨÷૨)૧=૮૦૪-૧=૮૦૩ હિસ ગુણકરાશિ સે વહી પૂર્વ કથિત ત્રીનસો પાંચરૂપ ધ્રુવરાશિ કો ગુણા કરે । ગુણાકરને કે લિયે ક્રમન્યાસ હિસ પ્રકાર સે હૈ-૩૦૫+૮૦૩=૨૪૪૯૧૫ । હિસ પ્રકાર ગુણા કરને સે દો લાખ ચુંબાલીસ

પ્રમાણવાળા રેવતી નક્ષત્રના શોધનઋતુ શોધન કરવું. ૨૦૩-૧૩૪=૬૯ પછીથી ઓગણ-સિત્તેર વધે છે. આ ઓગણસિત્તેરનો એકસોચોત્રીસથી ભાગ કરવો $\frac{૬૯}{૩}$ પણ ભાગ આવી શકે તેમ નથી તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે બીજી ચંદ્રઋતુના સમાપ્તિ સમયમાં ચંદ્ર અશ્વિની નક્ષત્રના એકસોચોત્રીસથી ઓગણસિત્તેર ભાગનો ઉપયોગ કરીને બીજી પોતાની રૂતુને સમાપ્ત કરે છે. આજ પ્રમાણેના ક્રમથી બીજી રૂતુઓના સમાપ્તિકાળમાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગનું જ્ઞાન ઘણીજ સરળતાથી થઈ જાય છે.

હવે ૪૦૨ના ચારસો બે પ્રમાણની ચંદ્રઋતુના સમાપ્તિ કાળમાં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગની વિચારણામાં પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ ક્રમથી ધુત્તરના વધારાથી ગુણકરાશિ આઠસો ત્રણ બમણી કરેલ ઋતુ સંખ્યામાંથી રૂપોન કરવાથી થાય છે. જેમકે-(૪૦૨+૨) ૧=૮૦૪-૧=૮૦૩ આ ગુણકરાશિથી એ પહેલાં કહેલ ત્રણસો પાંચરૂપ ધ્રુવરાશિને ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરવા માટે ક્રમન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. ૩૦૫+૮૦૩=૨૪૪૯૧૫ આ રીતે

શતાનિ પશ્ચદશોત્તરાણિ-૨૪૪૯૧૬ અથાત્ર સકલનક્ષત્રપર્યાયપરિમાણં કિલ ૩૬૬૦
 ષષ્ઠ્યધિકાનિ ષટ્ ત્રિંશચ્છતાનિ ભવન્તિ । કથમેતદવસીયતે-સકલનક્ષત્રપર્યાયપ્રમાણપ્રતા-
 વાનિતિ ચેદુચ્યતે-અષ્ટાવિંશતિનક્ષત્રાણાં ચત્વારો ભેદાઃ સન્તિ, તેષુ યુગાદિબોધકમભિ-
 જિન્નક્ષત્રં સ્વાતન્ત્ર્યેણૈવ તિષ્ઠતીતિ, અભિજિતો ભોગપરિમાણં કિલ દ્વાચત્વારિંશત્-૪૨ ।
 તથા ચ ષણ્ણક્ષત્રાણિ અર્ધક્ષેત્રાણિ સન્તિ તેષુ ચ ષટ્સુ અર્ધક્ષેત્રેષુ નક્ષત્રેષુ પ્રત્યેકં સપ્તપષ્ટિ-
 રંશાઃ ભોગપરિમાણં પરિકલ્પિતં પ્રવર્તતે-૬૭ ॥ एवं च षट् नक्षत्राणि द्व्यर्धक्षेत्राणि सन्ति,
 षट्सु द्व्यर्धक्षेत्रेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं द्वे शते एकोत्तरे अंशानामिति २०१ भोगपरिमाणं प्रक-
 ल्पितं प्रवर्तते एवमेव पञ्चदश नक्षत्राणि समक्षेत्राणि, तेषु पञ्चदशसु समक्षेत्रेषु नक्षत्रेषु
 प्रत्येकं चतुस्त्रिंशशतमिति चतुस्त्रिंशदधिकशतपरिमाणं प्रकल्पितमिति क्रमेणैकत्र षट् सप्त-
 षष्ठ्या गुणनीयस्तथान्यत्र षट् एकोत्तरशतद्वयेन गुणनीयः, एवं च पञ्चदशचतुस्त्रिंशेन शतेन

હજાર નવસો પંદ્રહ હોતે હૈં । અવ યહાં સકલ નક્ષત્ર પર્યાય કા પરિમાણ
 ૩૬૬૦ છત્રીસસો સાઠ હોતા હૈં । યહ સકલ નક્ષત્રપર્યાય પરિમાણ ઇતના કિસ
 પ્રકાર સે હોતા હૈં ? ઇસકે લિયે કહતે હૈં-અઠાઈસ નક્ષત્રોં કા ચાર ભેદ કહા
 ગયા હૈં-અનમેં યુગકા આદિ બોધક અભિજિત્ નક્ષત્ર સ્વતંત્રરૂપ સે હી રહતા
 હૈં, અતઃ અભિજિત્ નક્ષત્ર કા ભોગપરિમાણ બયાલીસ ૪૨ મુહૂર્ત હોતા હૈં । તથા
 છે નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રવાલે હોતે હૈં અન અર્ધક્ષેત્રવાલે નક્ષત્રોં પ્રત્યેક કા ભોગ પરિ-
 માણ સરસઠ અંશ પરિકલ્પિત કિયા હૈં ૬૭ । તથા છ નક્ષત્ર દ્વ્યર્ધક્ષેત્રવાલે કહે
 હૈં । દ્વ્યર્ધક્ષેત્રવાલે નક્ષત્રોં મેં પ્રત્યેકકા દોસો એક ૨૦૧ અંશ ભોગ પરિ-
 માણ કલ્પિત કિયા ગયા હૈં ઇસી પ્રકાર પંદ્રહ નક્ષત્ર સમક્ષેત્ર વાલે કહે હૈં ।
 અન પંદ્રહ સમક્ષેત્રવાલે નક્ષત્રોં મેં એકસો ચોતીસ અંશ પરિમાણ કલ્પિત કિયા
 હૈં ઇનકો યથાક્રમ એકસાથે છહ કો સરસઠ સે ગુણાકરે દૂસરે છહ કો દોસો

ગુણાકાર કરવાથી એ લાખ ચુંભાલીસ હજાર નવસો પંદર થાય છે. હવે અહીં સકળ
 નક્ષત્ર પરિમાણ ૩૬૬૦૧ છત્રીસસો સાઠ થાય છે. આ સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ
 આટલું શી રીતે થાય છે? તે માટે કહેવામાં આવે છે. અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોના ચાર ભેદ
 કહેવામાં આવેલ છે. તેમાંથી યુગના આદિ બોધક અભિજિત નક્ષત્ર સ્વતંત્ર રીતેજ રહે છે.
 તેથી અભિજિત નક્ષત્રનું ભોગ પરિમાણ ૪૨ જેંતાલીસ મુહૂર્ત થાય છે તથા છ નક્ષત્રો
 અર્ધ ક્ષેત્રવાળા હોય છે. એ અર્ધક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રો દરેકનું ભોગ પરિમાણ સડસડ અંશ
 ૬૭ કલ્પિત કરેલ છે. તથા છ નક્ષત્રો દ્વ્યર્ધ ક્ષેત્ર પરિમાણવાળા કહેલ છે. છ દ્વ્યર્ધ
 ક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રોમાં દરેકના ૨૦૧ ખસો એક અંશ ભોગ પરિમાણ કલ્પિત કરેલ છે.
 એજ પ્રમાણે પંદર નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળા કહેલ છે. એ પંદર સમક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રોમાં એકસો
 ચોત્રીસ અંશ બેટલું પરિમાણ કલ્પિત કરેલ છે. આને ક્રમાનુસાર એક સાથે છએનો
 સડસડથી ગુણાકાર કરવો બીજા છનો ખસોએકથી ગુણાકાર કરવો તથા પંદર નક્ષત્રોનો

વ ગુણનીય इति गुणितानां त्रयाणां गुणनफलानां योगराशौ अभिजितो भोगपरिमाणं
 द्वाचत्वारिंशन्मितं परिक्षेपणीयमिति कृते पृथ्यधिक पट्त्रिंशच्छतपरिमाणः सकलनक्षत्र
 पर्यायपरिमाणः समुत्पद्येत । यथात्र प्रथमं पद सष्टपृथ्या गुण्यन्ते $६ \times २०१ = १२०६$
 जातानि षडुत्तराणि द्वादश शतानि, तथा च पञ्चदश चतुर्विंशेन शतेन गुण्यन्ते- $१५ \times$
 $१३४ = २०१०$ जातानि विंशतिः शतानि दशोत्तराणि ॥ अथैते त्रयोऽपि राशय एकत्र
 मील्यन्ते $४०२ + १२०६ + ३६१८$ जातानि अष्टादशोत्तराणि पट्त्रिंशच्छतानि । योग-
 राशावस्मिन् द्वाचत्वारिंशदभिजितो मानं प्रक्षिप्यते- $३६१८ + ४२ = ३६६०$ जातानि पट्-
 त्रिंशच्छतानि पृथ्यधिकानि सकलानामष्टाविंशते नक्षत्राणां भोगयोगपरिमाणम्, अत एता-
 वता सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणेन पूर्वराशौ २४४९१५ अस्मिन् पञ्चदशधिक नवशतोत्तर-

एक से गुणाकरे तथा पंद्रह नक्षत्रों को एकसो चोतीससे गुणाकरे इसप्रकार
 गुणित किये गये तीनों के गुणनफल समुदाय में अभिजित् नक्षत्र का भोग-
 परिमाण ४२ बयालीसका प्रक्षेप करे इस प्रकार प्रक्षेप करने से छत्तीससो
 साठ रूपपरिमाण सकलनक्षत्रपर्याय का यथार्थ रूप से हो जाता है अब यहां
 पर पहले छह नक्षत्रको सरसठ से गुणा किया जाता है। $६ + ६७ = ४०२$
 गुणाकरने चारसो दो होते हैं। इसी प्रकार दूसरे छह को दोसो एक से गुणा-
 करे $६ + २०१ = १२०६$ तो बारह सो छह होते हैं। तथा पंद्रह को एकसो
 चोतीस से गुणाकरे $१५ + १३४ = २०१०$ तो बीससोदस होते हैं। अब इन तीनों
 गुणितफल समुदाय को एक साथ जोड़े $४०२ + १२०६ + २०१० = ३६१८$ तो
 छत्तीससो अठारह होते हैं। इस योगराशि में अभिजित् नक्षत्रका बयालीस
 परिमाणवाले मानका प्रक्षेपकरे- $३६१८ \times ४२ = ३६६०$ तो छत्तीस सो साठ
 सकल अठारह नक्षत्रों का भोग योगका परिमाण हो जाता है। इतने प्रमाणवाले

એકસોચોત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. આ પ્રમાણે ગુણાકાર કરવામાં આવેલ ત્રણે ગુણન ફલ
 સમુદાયમાં અભિજિત નક્ષત્રનું ભોગ પરિમાણ ૪૨ બેતાલીસને ઉમેરવા આ પ્રમાણે
 ઉમેરવાથી છત્રીસસો સાઠરૂપ પરિમાણ સકલનક્ષત્રપર્યાયનું યથાર્થ પણાથી થઈ જાય છે.
 હવે અહીંયાં પહેલા છ નક્ષત્રોનો સહસઠથી ગુણાકાર કરવામાં આવે છે. $૬ + ૬૭ = ૪૦૨$
 ગુણાકાર કરવાથી ચારસો બે થાય છે. એજ પ્રમાણે બીજા છનો ૨૦૧ બસો એકથી
 ગુણાકાર કરવો $૬ + ૨૦૧ = ૧૨૦૬$ ગુણાકાર કરવાથી બારસો છ થાય છે. તથા પંદરનો
 એકસોચોત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $૧૫ + ૧૩૪ = ૨૦૧૦$ ગુણાકાર કરવાથી બેહજારને દસ
 થાય છે. હવે આ ત્રણે ગુણાકારના ફલ સમુદાયને એકઠા કરવા $૪૦૨ + ૧૨૦૬ + ૨૦૧૦$
 ૩૬૧૮ એકઠા કરવાથી છત્રીસસો અઠાર થાય છે. આ સમુદાય રાશિમાં અભિજિત નક્ષત્રના
 બેતાલીસ પરિમાણવાળી સંખ્યાને ઉમેરવામાં આવે $૩૬૧૮ + ૪૨ = ૩૬૬૦$ તો ત્રણ હજાર છસો
 સાઠ સમગ્ર અઠ્યાવીસે નક્ષત્રોના ભોગયોગનું પરિમાણ થઈ જાય છે. આટલા પ્રમાણવાળા

ચતુશ્ચત્વારિંશત્ સહસ્રોર્વરિતલક્ષદ્વયપરિમાણે ભાગો હર્ત્તવ્ય इति હિયતે— $\frac{288994}{3330} = 66 + \frac{2344}{3330}$ લઘ્વાઃ પટ્ટપટ્ટિનક્ષત્રપર્યાયાઃ, પશ્ચાચ્છેપાણ્યવતિપ્રુત્તે પશ્ચપશ્ચાશદધિકાનિ ત્રયત્વિંશચ્છ-
તાતિ । તતોડસ્માચ્છેપરાશે રભિજિતો દ્વાચત્વારિંશચ્છો-ધ્યતે— $3355-82=3273$ પશ્ચાત્
સ્થિતાનિ શેષાણિ ત્રયોદશાધિકાનિ ત્રયત્વિંશચ્છતાનિ । તતોડસ્માચ્છેપરાશે ભૂયોડપિ શ્રવ-
ણાદીનિ અનુરાધાપર્યન્તાનિ ત્રયોવિંશતિ નક્ષત્રાણાં ભોગપરિમાણાનિ 3002 ત્રીણિ સહ-
સ્રાણિ દ્વયશીત્યધિકાનિ પરિશોધનીયાનિ 3273-3002=271 શેષે તિપ્પતો દ્વે શતે
એકત્રિંશદધિકે એમ્યઃ પુનરપિ સપ્તપટ્ટ્યા જ્યેષ્ઠા પરિશોધનીયા— $271-67=204$ શોધ-
નાચ્છેપમવતિપ્રુતે ચતુઃ પટ્ટ્યધિકં શતમ્ । એતસ્માચ્છેપરાશે ભૂયોડપિ ચતુત્વિંશેન શતેન મૂલ-
નક્ષત્રં પરિશોધનીયમિતિ તથા શોધ્યતે $204-138=66$ શોધનાત્ સ્થિતા પશ્ચાત્ ત્રિંશત્ ।
અસ્માચ્ચ પૂર્વાષાઢાનક્ષત્રં ન શુદ્ધયતિ યતો હિ પૂર્વાષાઢાનક્ષત્રસ્ય ભોગપરિમાણમ્ 138

સકલ નક્ષત્ર પર્યાય પરિમાણ સે પૂર્વ કા જો દો લાખ ચુમાલીસ હજારનવસો
પંદ્રહ હૈ—288994। ઉસકા ભાગકરે $\frac{288994}{3330} = 66 + \frac{2344}{3330}$ તો છિયાસઠ નક્ષત્ર
પર્યાય લઘ્વ હોતા હૈ તથા તેતીસ સો પચપન શેષ રહતા હૈ । હિસ શેષરાશિ
મેં અભિજિત્ નક્ષત્રકા વયાલીસ કો શોધિતકરે $3355-82=3273$ તો પશ્ચાત્
તેતીસ સો તેરહ શેષ વચતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ હિસ શેષરાશિમેં સે ફિર સે શ્રવણ
નક્ષત્ર સે લેકર અનુરાધા પર્યન્તકે તેઈસ નક્ષત્રોં કા ભોગપરિમાણ 3002।
ત્રીનહજાર વિયાસી કો શોધિતકરે $3273-3002=271$ હિસપ્રકાર શોધિન
કરને સે એકસો ચોસઠ શેષ રહતા હૈ, હિસ શેષ રાશિ મેં સે ફિરસે બી એક
સો ચોતીસ સે મૂલ નક્ષત્ર કો શોધિત કરે જૈસે કિ— $271-67=204$ હિસ-
પ્રકાર શોધિત કરને સે ત્રીસ શેષ રહતે હૈ, હિનમેં સે પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર શોધિત
નહીં હો સકતા, કારણ કી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર કા ભોગ પરિમાણ એકસો ચોતીસ

સકલનક્ષત્રપર્યાય પરિમાણથી પહેલાના જે બેલાખ ચુમાલીસહજાર નવસો પંદર 288994
છે. તેનો ભાગ કરવો. $\frac{288994}{3330} = 66 + \frac{2344}{3330}$ ભાગ કરવાથી છાસઠ નક્ષત્ર પર્યાય લઘ્વ થાય
છે. તથા તેત્રીસસો પચાવન શેષ રહે છે. આ શેષ રાશિમાંથી અભિજિત્ નક્ષત્રના બેતા-
લીસ શોધનકરતું શોધન કરવું 3355-82=3273 તો તેત્રીસસો તેર શેષ બચે છે. તે
પછી આશેષ રાશિમાંથી ફરીથી શ્રવણ નક્ષત્રથી લઈને અનુરાધા પર્યન્તના ત્રેવીશ નક્ષત્રોનું
ભોગ પરિમાણ 3002 ત્રણ હજાર બાશીને શોધિત કરવું. 3273-3002=271 આ
પ્રમાણે શોધિત કરવાથી બેસાએકત્રીસ શેષ રહે છે. એમાંથી ફરીથી સડસઠથી જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રને
શોધિત કરવા 271-67=204 આ રીતે શોધન કરવાથી એકસોચોસઠ શેષ વધે છે. આ
શેષ રાશિમાંથી ફરીથી પણ એકસો ચોત્રીસથી મૂળનક્ષત્રનું શોધન કરવું જેમ કે—204-
67=138 આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી ત્રીસ શેષ રહે છે. આમાંથી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર શોધિત
થઈ શકતું નથી. કારણ કે પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રનું ભોગ પરિમાણ એકસો ચોત્રીસ 138 થાય છે.

ચતુર્વિંશદધિકં શતં, સમક્ષેત્રત્વાત્ અતઃ આગતં ચત્ યુત્તરચતુઃશતતમચન્દ્રર્તુપરિમાપ્ત્ય-
વસરે-પૂર્વાષાઢાનક્ષત્રસ્ય ત્રિંશતં ચતુર્વિંશદધિકજનમાગાનવગાઘ ચન્દ્રો યુત્તરચતુઃશતતમં
સ્વકીયમૃતું પરિસમાપયતીતિ ॥

તદેવમુક્તં સૂર્યર્તુપરિમાણં ચન્દ્રર્તુપરિમાણં સૂર્યાચન્દ્રમસોઃ ઋતુ પરિસમાપ્તિકાલે સૂર્ય-
ચન્દ્રનક્ષત્રયોગપરિમાણં ચ સત્તિસ્તરં સંદાહરણં ચ । સમ્પ્રતિ લોકરુદ્ધિયા યાવદેકેકસ્ય
ચન્દ્રર્ત્તોઃ પરિમાણં ભવતિ તાવદાદ-‘તા સવ્વેવિ ણં’ इत्यादिना यथा-‘ता सव्वेवि णं एए
चंद उऊ दुवे दुवे मासा तिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं आदाणेणं गणिज्जमाणा सातिरे-
गाई एगूणसट्ठी एगूणसट्ठी राइंदियाई राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा’ तावत् सर्वेऽपि
खलु एते चन्द्रर्तव्यः द्वौ द्वौ मासाविति त्रिचतुः पञ्चाशता त्रिचतुःपञ्चाशता आदानेन भण्य-
मानौ सातिरेकाणि एकोनपट्टिरेकोनपट्टी रात्रिन्दिवानि रात्रिन्दिवाग्नेण आग्याताविति
वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् सर्वेऽप्येते पदसंख्यका ऋतवः प्रावृढादयः प्रत्येकं यदि चन्द्रर्तव्यो
भवेयु स्तदा तथा सन्त स्तेषु सर्वत्र द्वौ द्वौ माराँ वेदितव्यौ । यद्यपि सूर्यर्तावपि सर्वत्र
१३४) होता है । कारण की वह समक्षेत्र वाला कहा है । इससे यह फलित
होता है कि चारसो दो परिमाणवाली चंद्र ऋतु की समाप्ति के अवसर में
पूर्वाषाढा नक्षत्र का एकसो चोतीस भागवाला तीस भाग को भोग करके चंद्र
चारसो दो ४०२ वालो स्वकीय ऋतु को परिसमाप्त करता है ।

इसप्रकार सूर्य ऋतु का परिमाण एवं चंद्र ऋतु का परिमाण तथा सूर्य
चंद्र का ऋतु समाप्ति काल का सूर्य चंद्र का नक्षत्र योग का परिमाण सविस्तर
उदाहरण पूर्वक कहा है । अब लोकरुद्धि से एक एक चंद्र ऋतु का जितना
परिमाण होता है उसको कहते हैं-(ता सव्वे वि णं एए चंदउऊ दुवे दुवे
मासातिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं आदाणेणं गणिज्जमाणा सातिरेगाई एगूण-
सट्ठी एगूणसट्ठी राइंदियाई राइंदियग्गेणं आहिएत्ति वएज्जा) ये सभी
प्रावृद्ध आदि ऋतुएं प्रत्येक यदि चंद्र ऋतुएं हो तो उन सभी ऋतु में दोदो मास

કારણ કે આ પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાળું છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-ચારસો બેના
પરિમાણવાળી ચંદ્ર ઋતુના સમાપ્તિકાળમાં પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર એકસો ચોતીસ ભાગવાળા ત્રીસ
ભાગને ભોગવીને ચંદ્ર ચારસો બે ૪૦૨ વાળી પોતાની ઋતુને સમાપ્ત કરે છે.

આ પ્રમાણે સૂર્ય ર્તુનું પરિમાણ અને ચંદ્ર ર્તુનું પરિમાણ તથા સૂર્ય ચંદ્રની
ર્તુની સમાપ્તિકાળનું અને સૂર્ય ચંદ્રના નક્ષત્રયોગના પરિમાણનું સવિસ્તર ઉદાહરણ સાથે
કથન કરેલ છે. હવે લોકરુદ્ધિથી એક એક ચંદ્ર ર્તુનું બેટુનું પરિમાણ થાય છે. તેનું
કથન કરે છે. (તા સવ્વે વિ ણં એ એ ચંદઉઝુ દુવે દુવે માસા તિચઉપણ્ણેણં તિચઉપણ્ણેણં
આદાણેણં ગણિજ્જમાણા સાતિરેગાઈ ઇગૂણસટ્ઠિ ઇગૂણસટ્ઠિ રાઈંદિયાઈ રાઈંદિયગ્ગેણં આહિએત્તિ
વએજ્જા) આ પ્રાવૃદ્ધ વિગેરે બધી ર્તુઓ ફરેક બે ચંદ્ર ર્તુ થતી હોય તો એ બધી

एकश्चांद्रसम्बत्सरस्तु चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रयप्रमाणो भवति । अतएव त्रयाणां चतुः-
पञ्चाशदधिकानां रात्रिन्दिशतानां पङ्क्तिर्भागो हर्त्तव्य इति ह्रियते $\frac{२५८}{५९}$ लब्धा एकोन-
षष्टिरहोरात्राः । चान्द्रसंवत्सरपरिमाणे ये चाधिकाः द्वादश द्वापष्टिभागास्तेऽपि पङ्क्तिर्भागो
हरणीय इति तथा क्रियते $\frac{१३५८}{५९} = २३$ अतो द्वादशानां द्वादशानां द्वापष्टिभागानां पङ्क्ति-
र्भागहारे कृते लब्धौ द्वौ द्वापष्टिभागाविति अत उपपद्यते चन्द्रऋतुपरिमाणम्-५९ $\frac{२५८}{५९}$ एकोन
षष्टिरहोरात्राः द्वौ च द्वापष्टिभागाविति । एवं कृते सति कर्ममासापेक्षया एकैकस्मिन् ऋतौ
लौकिकमेकैकं चन्द्रऋतुमधिकृत्य व्यवहारतः एकैकोऽवमरात्रो भवति । साग्रद्वापष्टि-द्वापष्ट्य-
होरात्रान्तरे एकैकस्यावमरात्रस्य-न्यूनरात्रस्य प्रतिपादनादेकैकस्मिन् चन्द्रऋतौ एकैकस्यावम-
रात्रस्यावश्यं सम्भावनेति । एकस्मिन् सम्बत्सरे तादृशाः पट्क्रतवो भवन्ति, तेन सकले
च कर्मसम्बत्सरे पट् अवमरात्रा भवेयु रिति तथैव प्रतिपादयति-‘तत्थ खलु इमे छ ओम-
रत्ता पणत्ता’ तत्र खलु इमे पङ्क्तिः अवमरात्राः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र-तस्मिन् कर्मसंवत्सरे चन्द्र-

लिये कहते हैं जैसे कि-दो दो मास वाली छह ऋतुएं होती हैं । एक चांद्र
संवत्सर तीनसो चोपन ३५४ अहोरात्र प्रमाण का होता है । अतः तीनसो
चोपन अहोरात्र का छह से भाग करे तो इस प्रकार $\frac{२५८}{५९} = ५९$ भाग करने से
उनसठ अहोरात्र लब्ध होते हैं, चांद्र संवत्सर के परिमाण में जो बासठिया
बारह भाग अधिक है उस का भी छह से भाग करे $\frac{१३५८}{५९} = २३$ बासठिया बारह
भाग छह से भाग करने से बासठिया दो भाग लब्ध होते हैं । इससे यह
जान पड़ता है कि चंद्र ऋतु का परिमाण ५९ $\frac{२५८}{५९}$ उनसठ अहोरात्र तथा बास-
ठिया दो भाग होता है । इस प्रकार करने से कर्ममास की अपेक्षा से एक एक
ऋतु में लौकिक एकएक चंद्र ऋतु को अधिकृत करके व्यवहार से एक एक
अवमरात्र होता है । साग्र बासठिया अहोरात्र के अन्तर से एक एक अवम-
रात्र का अर्थात् न्यून रात्र का प्रतिपादन से एक एक चंद्र ऋतु में एक २

त्रयसो चोपन ३५४ अहोरात्र प्रमाणं होय छे. तेथी त्रयसो चोपन अहोरात्रनो छ थी,
भाग करवो. जे आ प्रमाणे छे- $\frac{२५८}{५९} = ५९$ भाग करवाथी ओगणुसाठि अहोरात्र लब्ध थाय
छे. चांद्र संवत्सरना परिमाणमां जे बासठिया बार भाग वधारे छे. तेनो पणु छथी भाग
करवो $\frac{१३५८}{५९} = २३$ बासठिया बार भागनो छ थी भाग करवाथी बासठिया जे भाग लब्ध
थाय छे. आनाथी ओम जणाय छे के-चांद्र इतुनं परिमाण ५९ $\frac{२५८}{५९}$ ओगणुसाठि अहोरात्र
तथाबासठिया जे भाग जेटहुं थाय छे. आ प्रमाणे करव.थी कर्ममासनी अपेक्षाथी ओक
ओक इतुमां लौकिक ओक ओक चांद्र इतुने अधिकृत करीने व्यवहारथी ओक ओक अवमरात्र
अर्थात् क्षय दिवस थाय छे. साग्र बासठिया अहोरात्रना अन्तरथी ओक ओक अवमरात्रना
ओटवे के न्यून अहोरात्रना प्रतिपादनथी ओक ओक चांद्र इतुमां ओक अवमरात्रनी नवश्य
संभवना होय छे. ओक संवत्सरमां आ प्रमाणेनी छ इतुओ होय छे. तेथी संपूर्ण

દ્વાવેવ માસૌ ભવતઃ, તથાऽપ્યત્ર પૃથક્ પ્રતિપાદનાદ્ માસપ્રમાણં દૃઢી કરોતિ । તૌ ચ કિં પ્રમાણા વિત્યત આહ-‘તિચુપ્પણેણં તિચુપ્પણેણં’ ત્રિચતુઃપચ્ચાશતા ત્રિચતુઃપચ્ચાશતા-ત્રીણિશતાનિ ચતુઃપચ્ચાશદધિકાનિ-૩૫૪ રાત્રિન્દિવાનાં દ્વાદશં ચ દ્વાપષ્ટિભાગા રાત્રિન્દિવ-વસ્યેતિ-૩૫૪।^{૧૬} इत्येवं रूपेण आदानेन-एतच्चुल्येनसंवत्सरपरिमाणपरिज्ञानेन-इत्येवं रूपं चन्द्रसम्बत्सर प्रमाणमादाय गण्यमानौ द्वौमासौ ‘सातिरेगाइं एगूणसट्ठी २ राइंदियाइं’ सातिरेकाणि एकोनषष्टिरेकोनषष्टी रात्रिन्दिवानि । सातिरेकाणि- किञ्चिदधिकानि-मनागधिकानि द्वाभ्यां रात्रिन्दिवस्य द्वापष्टिभागाभ्या मधिकानीति तात्पर्यार्थः । एकोनषष्टिरेकोनषष्टिः-
-५९। ५९ रात्रिन्दिवानि सातिरेकाणि-किञ्चिदधिकैकोनषष्टिपरिमाणं रात्रिन्दिवाना-मित्यर्थः एतच्चुल्येन रात्रिन्दिवाग्रेण-रात्रिन्दिवपरिमाणेन आख्याता वितिवदेत्-कथयेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेत् ॥ मासद्वयात्मकस्य चन्द्रर्त्तोः परिमाणं चान्द्रसंवत्सरपरिमाणानुसार-मेव भवेदिति-हेतोस्तदानयनं प्रदर्श्यते-तथाहि-द्वि द्वि मासप्रमाणाः षड् ऋतवो भवन्ति ।

જાને । યદ્યપિ સૂર્ય ઋતુ મેં બી સર્વત્ર દોહી માસ હોતે હૈં તથાપિ યહાં પર પૃથક્ પ્રતિપાદિત કરને સે માસકા પ્રમાણ કો દૃઢ કરતે હૈં । વે કિસ પ્રમાણવાલે કહે હૈં ? હસકે લિયે કહતે હૈં (તિચુપ્પણેણં તિચુપ્પણેણં) ત્રીનસો ચોપન ત્રીનસો ચોપન ૩૫૪ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા બાર ભાગ= ૩૫૪।^{૧૬} इसप्रकार के संवत्सर परिमाण परिज्ञान से अर्थात् इसप्रकार के चांद्र संवत्सर के प्रमाण को लेकर गण्यमान दो मास (सातिरेगाइं एगूणसट्ठी २ राइंदियाइं) कुछ अधिक वासठिया दो रात्रि दिवस से अधिक । ५९। ५९ अहोरात्र से अर्थात् कुछ अधिक उनसठ परिमाणवाले अहोरात्र परिमाण से कहा गया है ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । दो मासवाली चंद्र ऋतु का परिमाण चांद्र संवत्सर के परिमाण समान ही होता है इस हेतु से उसको बताने के

इतुभ्यामां णष्णे मास समञ्वा. जे के सूर्य इतुमां पञ्च ण्णे भेज मास थाय छे. ते पञ्च अहीयां जुहुं प्रतिपादन करवाथी मासना प्रमाणुने दृढिभूत करवा तेम कहेल छे. ते केवा प्रमाणु युक्त कहे छे ? ते भाटे कहे छे. (तिचउपण्णेणं तिचउपण्णेणं) त्रषुसे। योपन ३५४ त्रषुसे। योपन अहोरात्र तथा जेक अहोरात्रना मासठिया बार लाग ३५४ १/३ आ प्रमाणु संवत्सर परिमाणुना परिज्ञानथी अर्थात् आ प्रमाणुना चांद्र संवत्सरना प्रमाणुने लधने गणुवामां आवता जे मास (सातिरेगाइं एगूणसट्ठी २ राइंदियाइं) कंछक वधारे मासठिया जे रात्रि दिवसथी कंछक वधारे ५८-५८ आगणुसाठ आगणुसाठ अहोरात्रथी जेट्ठे के कंछक वधारे आगणुसाठना परिमाणुवाणा अहोरात्रना परिमाणुथी कहेवामां आवेल छे. तेम स्वशिष्येने उपदेश कहेवा.

जे मासवाणी चांद्र इतुनुं परिमाणु चांद्र संवत्सरना परिमाणु जेट्ठुं छे. आ जेतुथी ते भताववा भाटे कथन करे छे-जेम के-जे जे मासवाणी छ इतुभ्यां होय छे. जेक चांद्र

एकचान्द्रसम्बत्सरस्तु चतुःपञ्चाशदधिकशतत्रयप्रमाणो भवति । अतएव त्रयाणां चतुः-
पञ्चाशदधिकानां रात्रिन्दिशतानां पट्टभिर्भागो हर्त्तव्य इति द्रियते $\frac{354}{4} = 88\frac{1}{2}$ लब्धा एकोन-
षष्टिरहोरात्राः । चान्द्रसंवत्सरपरिमाणे ये चाधिकाः द्वादश द्वापष्टिभागास्तेऽपि पट्टभिर्भागो
हरणीय इति तथा क्रियते $\frac{354}{4} = 88\frac{1}{2}$ अतो द्वादशानां द्वादशानां द्वापष्टिभागानां पट्टभि-
र्भागहारे कृते लब्धौ द्वौ द्वापष्टिभागाविति अत उपपद्यते चन्द्रर्तुपरिमाणम् $59\frac{1}{2}$ एकोन
षष्टिरहोरात्राः द्वौ च द्वापष्टिभागाविति । एवं कृते सति कर्ममासापेक्षया एकैकस्मिन् ऋतौ
लौकिकमेकैकं चन्द्रर्तुमधिकृत्य व्यवहारतः एकैकोऽवमरात्रो भवति । साग्रद्वापष्टि-द्वापष्ट्य-
होरात्रान्तरे एकैकस्यावमरात्रस्य-न्यूनरात्रस्य प्रतिपादनादेकैकस्मिन् चन्द्रर्तौ एकैकस्यावम-
रात्रस्यावश्यं सम्भावनेति । एकस्मिन् सम्बत्सरे तादृशाः पट्टक्रतवो भवन्ति, तेन सकले
च कर्मसम्बत्सरे पट्ट अवमरात्रा भवेयु रिति तथैव प्रतिपादयति-‘तत्थ खलु इमे छ ओम-
रत्ता पणत्ता’ तत्र खलु इमे पट्ट अवमरात्राः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र-तस्मिन् कर्मसंवत्सरे चन्द्र-

लिये कहते हैं जैसे कि-दो दो मास वाली छह ऋतुएं होती हैं । एक चांद्र
संवत्सर तीनसो चोपन ३५४ अहोरात्र प्रमाण का होता है । अतः तीनसो
चोपन अहोरात्र का छह से भाग करे तो इस प्रकार $\frac{354}{6} = 59$ भाग करने से
उनसठ अहोरात्र लब्ध होते हैं, चांद्र संवत्सर के परिमाण में जो वासठिया
चारह भाग अधिक है उस का भी छह से भाग करे $\frac{354}{6} = 59$ वासठिया चारह
भाग छह से भाग करने से वासठिया दो भाग लब्ध होते हैं । इससे यह
जान पड़ता है कि चंद्र ऋतु का परिमाण ५९ $\frac{1}{2}$ उनसठ अहोरात्र तथा वास-
ठिया दो भाग होता है । इस प्रकार करने से कर्ममास की अपेक्षा से एक एक
ऋतु में लौकिक एकएक चंद्र ऋतु को अधिकृत करके व्यवहार से एक एक
अवमरात्र होता है । साग्र वासठिया अहोरात्र के अन्तर से एक एक अवम-
रात्र का अर्थात् न्यून रात्र का प्रतिपादन से एक एक चंद्र ऋतु में एक २

त्रयसो चोपन ३५४ अहोरात्र प्रमाणुं होय छे, तेथी त्रयसो चोपन अहोरात्रनो छ थी,
भाग करयो, जे आ प्रमाणु छे $354 = 59\frac{1}{2}$ भाग करवाथी ओगणुसाधठि अहोरात्र लब्ध थाय
छे, चांद्र संवत्सरना परिमाणुमां जे वासठिया पार भाग वधारे छे, तेनो पणु छथी भाग
करयो $59\frac{1}{2} = 59$ वासठिया पार भागनो छ थी भाग करवाथी वासठिया जे भाग लब्ध
थाय छे, आनाथी ओम नणाय छे के-चांद्र इतुनुं परिमाणु ५९ $\frac{1}{2}$ ओगणुसाधठि अहोरात्र
तथावासठिया जे भाग जेटहुं थाय छे, आ प्रमाणु करवथी कर्ममासनी अपेक्षाथी ओक
ओक इतुमां लौकिक ओक ओक चांद्र इतुने अधिकृत करीने व्यवहारथी ओक ओक अवमरात्र
अर्थात् क्षय दिवस थाय छे, साथ वासठिया अहोरात्रना अंतरथी ओक ओक अवमरात्रना
जेटवे के न्यून अहोरात्रना प्रतिपादनथी ओक ओक चांद्र इतुमां ओक अवमरात्रनी नवस्थ
संभावना होय छे, ओक संवत्सरमां आ प्रमाणुनी छ इतुओ होय छे, तेथी संपूर्ण

સમ્વત્સરમધિકૃત્ય વ્યવહારતો વ્યવહારદશા खल्विति वाक्यालङ्कारे इमे-वक्ष्यमाणस्वरूपाः-
 वक्ष्यमाणक्रमाश्च षट्-षट्संख्यका अवमरात्राः-क्षयदिनानि-तिथिक्षया इत्यर्थः प्रज्ञप्ताः-
 प्रतिपादिता वर्त्तन्ते, तेषां नामानि क्रमाश्च प्रतिपाद्यन्ते-‘तं जहा-तति ए पञ्चे सत्तमे पञ्चे
 एकारसमे पञ्चे पण्णरसमे पञ्चे एगूणवीसइमे पञ्चे तेवीसइमे पञ्चे’ तद्यथा-तृतीये पर्वणि
 सप्तमे पर्वणि एकादशे पर्वणि पञ्चदशे पर्वणि एकोनविंशतितमे पर्वणि त्रयोविंशतितमे
 पर्वणि ॥-एकस्मिन् कर्मसम्वत्सरे खलु चतुर्विंशति संख्यकानि पर्वाणि भवन्ति, संवत्स-
 रस्य द्वादश मासात्मकत्वात्, प्रतिमासे पर्वद्वयस्यामावास्या पूर्णिमासीति रूपस्य प्रवर्त्तना-
 च्चेति । तेषु चतुर्विंशति संख्यकेषु पर्वसु कदा कदा-कस्मिन् कस्मिन् पर्वणि क्षयरাত্রस्य
 सम्भावनेति परिगणयति-तृतीये पर्वणि, सप्तमे पर्वणि, एकादशे पर्वणि, एकोनविंशतितमे
 पर्वणि, त्रयोविंशतितमे पर्वणि अवमरात्रस्य संभावनेति षट्-अवमरात्रा भवन्तीति सिद्ध्यति ॥
 -परमत्र वस्तुतत्त्वजिज्ञासायां-सूर्यादि क्रियोपलक्षितस्य कालस्य अनादि प्रवाहपतित-

અવમરાત્ર કી અવશ્ય સમ્ભાવના હોતી હૈ, એક સંવત્સર મેં ઇસપ્રકાર કી છહ
 ઋતુએં હોતી હૈ, અતઃ સમગ્ર કર્મસંવત્સર મેં છહ અવમરાત્ર હોતી હૈ । વહી
 અવ પ્રતિપાદિત કરતે હૈં-(તત્થ खलु इमे छ ओमरत्ता पण्णत्ता) કર્મ સંવત્સર
 મેં ચંદ્રસંવત્સર કો અધિકૃત કરકે વ્યવહાર દષ્ટિ સે યે વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપ છહ
 અવમરાત્ર-ક્ષય દિવસ અર્થાત્ તિથિક્ષય પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । ઉનકે નામ એવં
 ક્રમ કા કથન કરતે હૈં-(તં જહા-તતિએ પવ્વે સત્તમે પવ્વે એકારસમે પવ્વે
 પણ્ણરસમે પવ્વે એગૂણવીસइમે પવ્વે તેવીસइમે પવ્વે) એક કર્મ સંવત્સર મેં
 ચોવીસ પર્વ હોતે હૈં, કારણ કી સંવત્સર બારહ માસ પ્રમાણ કા હોતા હૈ ।
 પ્રત્યેક માસ મેં દો પર્વ આમાવસ્યા એવં પૂર્ણિમારૂપ હોતા હૈ । ઉન ચોવીસ પર્વો
 મેં કિસ કિસ પર્વ મેં ક્ષયતિથિ કી સંભાવના હોતી હૈ ડસકો ગિનકર કહતે
 હૈ-તીસરે પર્વ મેં, સાતવેં પર્વમેં, ગ્યારહવેં પર્વમેં, પંદ્રહવેં પર્વ મેં, ડહીસવેં પર્વ મેં
 તેહસવેં પર્વ મેં ક્ષયતિથિ કી સંભાવના હોને સે છહ અવમરાત્ર હોતે કહે

કર્મસંવત્સરમાં છ અવમરાત્ર-ક્ષયદિવસ હોય છે. તેજ સૂત્રકાર ખતાવે છે-(તત્થ खलु इमे
 छ ओमरत्ता पण्णत्ता) કર્મસંવત્સરમાં ચાંદ્રસંવત્સરને અધિકૃત કરીને વ્યવહાર દષ્ટિથી આ
 કથ્યમાન સ્વરૂપની છ અવમરાત્ર-ક્ષયતિથિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તેના નામ અને ક્રમ
 કહેવામાં આવે છે. (તં જહા-તતિએ પવ્વે સત્તમે પવ્વે એકારસમે પવ્વે પણ્ણરસમે પવ્વે એગૂણ-
 વીસइમે પવ્વે તેવીસइમે પવ્વે) એક કર્મસંવત્સરમાં ચોવીસ પર્વ હોય છે. કારણ કે
 સંવત્સરમાસ માસપ્રમાણનો હોય છે. દરેક માસમાં બે પર્વ અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમારૂપ
 હોય છે એ ચોવીસ પર્વોમાં કયા કયા પર્વમાં ક્ષય તિથિની સંભાવના હોય છે તેની
 ગણતરી કરીને કહે છે-ત્રીન્ન પર્વમાં, અગીયારમાં પર્વમાં પંદરમા પર્વમાં એગણીસમાં
 પર્વમાં ત્રેવીસમાં પર્વમાં ક્ષય તિથિની સંભાવના હોવાથી છ અવમરાત્ર-ક્ષય દિવસ કહેલા

પ્રતિનિયતસ્વભાવસ્ય સ્વરૂપતો ન કાપિ કદાચિદપિ હાનિ રૂપજાયતે, નવા કદાચિત્ કશ્ચિદપિ સ્વરૂપોપચયો ભવતિ તર્હિ કથમેતદવમરાત્ર ક્ષયરાત્ર-અતિરાત્ર વૃદ્ધિરાત્રે નિ પ્રતિ-
પાદનમિતિચેત્, પ્રતિપાદ્યતે-સૌર-ચાન્દ્ર-સાવન-નાક્ષત્રાણાં માસાનાં સંવત્સરાણાં ચ પરસ્પરં
માસચિન્તાપેક્ષયા સર્વમેતત્ પ્રભવતિ । તથાહિ કર્મમાસમપેક્ષ્ય ચાન્દ્રમાસસ્ય ચિન્તાયામવમ-
રાત્રસ્ય સમ્ભવઃ, એવમેવ કર્મમાસમપેક્ષ્ય સૂર્યમાસચિન્તાયામતિરાત્રસ્ય કલ્પના ભવતિ ॥
તથાચોક્તં ગ્રન્થાન્તરે—

“કાલસ્સ જેવહાણી ણવિ વુડ્ઢી વા અવદ્ધિઓ કાલો ।

જાયહ વડ્ઢો વડ્ઢી માસાણં એકમેક્કાઓ ॥ ૧ ॥”

છાયા-કાલસ્ય નૈવહાનિર્નાપિ વૃદ્ધિર્વા અવસ્થિતઃ કાલઃ ।

જાયતે વૃદ્ધિરવૃદ્ધિર્માસાના મેકૈકસ્માત્ ॥ ૧ ॥

અસ્યા ભાવાર્થગમનિકા વ્યાખ્યા યથા-કાલસ્ય-સમયસ્ય હાનિર્વૃદ્ધિર્વા કદાચિદપિ
હૈં । પરંતુ યહાં પર વસ્તુતત્ત્વ કો જાનને કે લિયે સૂર્યાદિ ક્રિયા સે ઉપલક્ષિત
કાલ કા અનાદિ પ્રવાહ સે પ્રતિનિયત સ્વભાવ કો સ્વરૂપતઃ કદાપિ કિસી મી
પ્રકાર સે હાની નહીં હોતી હૈ, એવં કદાપિ કિસી પ્રકાર સે સ્વરૂપ કા ઉપચય
મી નહીં હોતા હૈ । તો હસ અવમરાત્ર-ક્ષયરાત્રી યા વૃદ્ધિ રાત્રિ કિસ પ્રકાર
પ્રતિપાદિત કી હૈ ? સો કહતે હૈ-સૌર સાવન એવં નાક્ષત્ર માસોં કા એવં
સંવત્સરોં કા પરસ્પર માસ કી વિચારણા કી અપેક્ષા સે યહ સવ હો જાતા હૈ ।
જેસે કી કર્મ માસ કો અપેક્ષિત કરકે સૂર્ય માસ કી વિચારણા મેં અતિરાત્રિ
કી કલ્પના હોતી હૈ । ગ્રન્થાન્તર મેં કહા મી હૈ-

કાલસ્સ નેવ હાણી ણવિવુડ્ઢી અવદ્ધિઓ કાલો ।

જાયહ વડ્ઢો વડ્ઢી માસાણં એકમેક્કાઓ ॥ ૧ ॥

હસકી ભાવાર્થ રૂપ વ્યાખ્યા હસ પ્રકાર હૈ-કાલ કી હાની યા વૃદ્ધિ

છે. પરંતુ અહીંયાં વસ્તુતત્ત્વને જાણવા માટે સૂર્યાદિ ક્રિયાથી જાણાતા કાળને અનાદિ પ્રવાહ
પ્રતિનિયત સ્વભાવને વાસ્તવિકપણથી કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારથી હાની થતી નથી અને
કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારથી સ્વરૂપને ઉપચય પણ થતો નથી. તો આ અવમરાત્ર-ક્ષયતિથિ
અગર વૃદ્ધિ તિથિ કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે બતાવે છે. સૌર, સાવન, અને
નાક્ષત્ર મહીનાઓના અને સંવત્સરોના પરસ્પરના માસના વિચારની અપેક્ષાથી આ સઘળું
થઈ જાય છે. જેમ કે-કર્મમાસને અપેક્ષિત કરીને સૂર્ય સૂર્યમાસની વિચારણામાં અતિ
રાત્રિની અર્થાત્ વૃદ્ધિ તિથિની કલ્પના થાય છે. ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું પણ છે-

કાલસ્સ નેવહાણી ણ વિ વુદ્ધિ અવદ્ધિઓ કાલો ।

જાયહ વડ્ઢો વડ્ઢિ માસાણં એકમેક્કાઓ ॥ ૧ ॥

આ કથનની ભાવાર્થરૂપ વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે-કાળની હાની અથવા વૃદ્ધિ કોઈ

નૈવ ભવતિ, યતોહિ કાલોઽવસ્થિતઃ-સ્થિરઃ-અનાદિમાનેપકાલ इत्यर्थः । तर्हि कथं वृद्धि-
रवृद्धिर्वा प्रतिपाद्यते ? अत्रोच्यते-या खलु वृद्धिः-उपचयः, अवृद्धिः-अपचयः-क्षयः-
अवमौवा लोकव्यवहारे दृश्यते कथ्यते च सा किल मासानां सौर-चान्द्र-नाक्षत्रादि
मासानाम् एकैकस्मात्-परस्परापेक्षया मासचिन्ताया मेतत् सर्वं कल्पना मात्रमेवेति ॥-

अथात्र अवमरात्र भावनाकरणार्थं पूर्वाचार्यै रुपदर्शितं गाथाद्वयमत्रोपन्यस्यते-

‘चंद उऊ मासाणं अंसा जे विसेसंमि ।

ते ओमरत्तभागा हवंति मासस्स नायव्वा ॥१॥

बावट्टिभागमेगं दिवसे संजायइ ओमरत्तस्स ।

बावट्टिण दिवसेहिं ओमरत्तं तओ हवइ’ ॥२॥

छाया-चन्द्र-ऋतुमासाना मंशा ये दृश्यन्ते विश्लेषे ।

ते अवमरात्रभागा भवन्ति मासस्य ज्ञातव्याः ॥१॥

द्वाषष्टિभागमेकं दिवसः संजायते अवमरात्रस्य ।

द्वाषष्ठ्या दिवસૈરવમરાત્રસ્તતો ભવતિ ॥૨॥

अथानयो रक्षरार्थगमनिका व्याख्या यथा-ऋतुमासः-कर्ममासः, चन्द्रर्तुमासानां-
चान्द्रमासकर्ममासयोः परस्परम् ‘विसेसंमि’ विश्लेषे-अन्तरे कृते सति ये अंशा-परस्प-
कदापि होती नहीं है । कारण की काल अवस्थित होता है अर्थात् स्थिर एक-
रूप रहता है, तो वृद्धि या क्षय किस प्रकार प्रतिपादित करते हैं ? इसके लिये
कहते हैं जो वृद्धि या अपचय-क्षय लोकव्यवहार में दिखता है एवं कहा जाता
है वह केवल सौर चान्द्र एवं नाक्षत्रादि मासों का परस्पर की अपेक्षा से मास
विचारणा में ये सब कल्पना मात्र ही होती है ।

अब यहां पर अवमरात्र की भावना कहने के हेतु से पूर्वाचार्यने कही हुई
दो गाथा यहां पर प्रदर्शित की जाती है-(चंद उऊ मासाणं) इत्यादि इसकी
अक्षरार्थ गमनिका व्याख्या दिखलाई जाती है-ऋतुमास अर्थात् कर्ममास
एवं चान्द्रमास परस्पर में (विसेसंमि) विश्लेष अर्थात् अंतर करे तो जो अंश

વખતે થતી નથી કારણ કે કાળ અવસ્થિત હોય છે. એટલે કે સ્થિર એક રૂપ હોય છે.
આ વૃદ્ધિ અથવા ક્ષય કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કરેલ છે? આ બાબુવા માટે કહે છે, જે
વૃદ્ધિ કે ક્ષય લોકવ્યવહારમાં દેખાય છે, અને કહેવામાં આવે છે તે કેવળ સૌર ચાંદ્ર અને
નાક્ષત્રાદિ માસોના પરસ્પરની માસવિચારણામાં આ બધી કલ્પના માત્ર જ હોય છે.

હવે અહીં અવમરાત્રની ભાવના કહેવાના હેતુથી પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ બે ગાથા
બતાવવામાં આવે છે-(ચંદુઝમાસાણં) ઇત્યાદિ આની અક્ષરાર્થગમનિકા વ્યાખ્યા બતાવવામાં
આવે છે-ઋતુમાસ અર્થાત્ કર્મમાસ અને ચાંદ્રમાસ પરસ્પર (વિસેસંમિ) વિશ્લેષ અર્થાત્
અંતર કરે તો જે અંશ પરસ્પરના અંતરનો ભાગ અર્થાત્ અંતરના અંશ કે જે માસ-

રાન્તરોદ્ભવા ભાગા દૃશ્યન્તે-અન્તરાંશા અવતિષ્ઠન્તે-ત્રિંશત્ દ્વાપટ્ટિભાગરૂપા અન્તરાંશા ભવન્તિ, તે એવ 'માસસ્સ' માસસ્ય-એકમાસપરિમિતકાલસ્ય 'ઓમરત્તભાગા હવંતિ' અવમરાત્રભાગા ભવન્તિ ॥૧॥ યથાત્ર કર્મમાસપ્રમાણઃ પરિપૂર્ણત્રિંશદહોરાત્રતુલ્યો ભવતિ, ચાન્દ્રમાસપરિમાણં તુ એકોનત્રિંશદહોરાત્રાઃ, દ્વાત્રિંશચ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગા અહોરાત્રસ્યેતિ । અતએવ ચાન્દ્રમાસસ્ય-ચાન્દ્રમાસપરિમાણસ્ય, તથા ઋતુમાસસ્ય-કર્મમાસપરિમાણસ્ય ચ પરસ્પરં વિશ્લેષઃ ક્રિયતે ૩૦-(૨૯। $\frac{25}{32}$)=૦૦। $\frac{25}{32}$ । એવં વિશ્લેષે કૃતે સતિ ઉદ્ધરિતા અંશાઃ દૃશ્યન્તે ત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગરૂપાઃ । એતે એવ અવમરાત્રસ્ય ભાગાઃ સ્યુરિતિ । એતદ્ધિ અવમરાત્રસ્ય પરિપૂર્ણ માસપર્યન્તે ભવતિ । અતસ્તસ્ય સત્કાસ્તેભાગાઃ મસસ્યાવસાને દ્રષ્ટવ્યાઃ । અતોડનુપાતેન એકસ્મિન્ દિનેડપિ અવમભાગાનામાનયનં કર્તું પાર્યતે, અત્રાનુપાતપ્રવર્તનં યથા-યદિ ત્રિંશતિ દિવસેષુ ત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગા અવમરાત્રસ્ય લભ્યન્તે તદા એકસ્મિન્ દિવસે અવમ-

પરસ્પર કે અન્તર કા ભાગ અર્થાત્ અંતર કે અંશ જો કી વાસઠિયા તીસ ભાગ રૂપ અન્તરાંશ હોતે હૈં વહી (માસસ્સ) એક માસ પરિમિત કાલ કા (ઓમરત્તભાગા હવંતિ) અવમરાત્ર કે ભાગ હોતે હૈં ॥૧॥ જૈસે કી કર્મમાસ કા પ્રમાણ પરિપૂર્ણ તીસ અહોરાત્ર તુલ્ય હોતા હૈ, ચાંદ્રમાસ કા પરિમાણ ડન્તીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા વત્તીસ ભાગ કા હોતા હૈ, અતએવ ચાંદ્રમાસ પરિમાણ કા તથા કર્મમાસ પરિમાણ કા પરસ્પર વિશ્લેષ કિયા જાતા હૈ ૩૦-(૨૯। $\frac{25}{32}$)=૦૦। $\frac{25}{32}$ ઇસ પ્રકાર વિશ્લેષ કરને સે રહા હુવા અંશ વાસઠિયા તીસ ભાગ રૂપ હોતે હૈં । યહી અવમરાત્ર કે ભાગ હોતે હૈં । યહી અવમરાત્ર કા પરિપૂર્ણ માસ પર્યન્ત હોતા હૈ, અતઃ ડસકે સંબંધ કે વે ભાગ માસ કે અન્ત મેં દિશ્વલાતે હૈં, અનુપાત સે એક દિન કે બી અવમભાગોં કો લાસકતે હૈ, યહાં અનુપાત ઇસ પ્રકાર સે હોતા હૈ-જો તીસ દિન મેં અવમરાત્ર કા વાસઠિયા તીસ ભાગ લબ્ધ હો સકતે હૈં તો એક દિવસ મેં કિતને ભાગ

ઢિયા તીસ ભાગરૂપ અંતરાંશ હોય છે. એજ (માસસ્સ) એક માસ પ્રમાણવાળા કાળના (ઓમરત્ત ભાગા હવંતિ) અવમરાત્રના ભાગ હોય છે ॥૧॥ જેમ કે-કર્મમાસનું પ્રમાણ પૂરેપૂરા ત્રીસ અહોરાત્ર તુલ્ય હોય છે. ચાંદ્રમાસનું પ્રમાણ ચોગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા બત્રીસ ભાગ હોય છે, અતએવ ચાંદ્રમાસના પરિમાણનો અને કર્મમાસના પરિમાણનો પરસ્પર વિશ્લેષ કરવામાં આવે છે. ૩૦-(૨૯। $\frac{25}{32}$)=૦૦। $\frac{25}{32}$ આવી રીતે વિશ્લેષ કરવાથી રહેલ અંશ વાસઠિયા ત્રીસ ભાગરૂપ હોય છે. આજ અવમરાત્રના ભાગ હોય છે. આજ પ્રમાણે અવમરાત્રનો માસપૂર્ણ થતા સુધી હોય છે. તેથી તેના સંબંધના એ ભાગો માસના અંતમાં બતાવે છે. અનુપાતથી એક દિવસમાં પણ અવમભાગો લાવી શકે છે. અહીં અનુપાત આ પ્રમાણે હોય છે. જે ત્રીસ દિવસમાં અવમરાત્રના વાસઠિયા ત્રીસ ભાગ લબ્ધ થઈ શકે તો એક દિવસમાં અવમરાત્રના કેટલા ભાગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે? આ બાણવા માટે ત્રણ રાશીની

રાત્રસ્ય કતિભાગાઃ પ્રાપ્યન્તે इति राशित्रयस्य स्थापना यथा— $\frac{30}{12} \times \frac{30}{30} = \frac{30}{12} \times \frac{30}{30} = \frac{1}{12}$ अत्रान्त्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यस्य राशेस्त्रिंशद् द्वापष्टिभागरूपस्य गुणनं कृतम्, एकेन गुणितं तथैव तिष्ठतीति जातास्त्रिंशद् द्वापष्टिभागरूपा एव । तत्राधराशिना त्रिंशता भागे हते हरांशयोस्तुल्यत्वान्नाशे कृते लब्ध एकरूपः, अत आगतं प्रतिदिवसमेकैको द्वापष्टिभागो लभ्यते । एतदेव प्रतिपादयति च द्वितीयया गाथयापि—‘बावट्टिभागमेगं दिवसे संजायइ ओमरत्तस्स’ द्वापष्टिभागमेकं दिवसः संजायते अवमरात्रस्य ॥ अर्थादेकैको द्वापष्टिभागदिवसः—दिवसे दिवसे—प्रतिदिवसं संजायतेऽवमरात्रस्य—क्षयदिवसस्येत्यर्थः ॥ अत्र गाथायामेकशब्दो दिवसशब्दश्चागृहीतवीप्सोऽपि सामर्थ्याद् वीप्सां गमयति । नपुंसकनिर्देशश्च प्राकृतलक्षणवशादवगन्तव्यः । तदैवं निष्पन्नार्थो भवति यद् एकैकस्मिन् दिवसे एकैको द्वापष्टिभागोऽवमरात्रस्य सम्बन्धी प्राप्यते ततो द्वापष्ट्या दिवसैः कःस्यादित्यनुपातेन एकोऽवम-

પ્રાસ હો સકતે હૈં ? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है जैसे कि— $\frac{30}{12} \times \frac{30}{30} = \frac{30}{12} \times \frac{30}{30} = \frac{1}{12}$ यहां पर अन्त्य राशि एक से मध्य राशि बासठिया तीस भाग का गुणा करे एक से गुणित उसी प्रकार रहता है अतः बासठिया तीस भागरूप ही रहता है । उसका पहली राशि जो तीस है उस से भाग करे तो हरांश समान होने से नाश करने से एकरूप रहता है इससे प्रतिदिवस एक एक बासठिया भाग लब्ध होता है । इसी को दूसरी गाथा से प्रतिपादित करते हैं (बावट्टिभागमेगं दिवसे संजायइ ओमरत्तस्स) एक बासठिया भाग अवमरात्र का दिवस होता है । अर्थात् एक एक बासठिया भाग—क्षयदिवस प्रत्येक दिवस में होता है । इस गाथा में एक शब्द एवं दिवस शब्द विप्सा से ग्रहण न करने पर भी सामर्थ्य से वीप्सा का बोधक होता है, तथा नपुंसक निर्देश प्राकृत होने से किया गया समझे, अतः इसका निष्कर्षार्थ इसप्रकार से होता है—जो एक एक अवमरात्र का एक एक बास-

સ્થાપના કરવામાં આવે છે, જેમકે— $\frac{30}{12} \times \frac{30}{30} = \frac{30}{12} \times \frac{30}{30} = \frac{1}{12}$ અહીં અન્ત્યની એકરૂપ રાશી થી મધ્યનીરાશિ બાસઠિયા ત્રીસ ભાગનો ગુણાકાર કરવો, એકથી ગુણેલ એજ પ્રકારથી રહે છે. તેથી બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ રૂપજ રહે છે. તેનો પહેલીરાશિ જે ત્રીસ છે તેનાથી ભાગ કરવો તો હરાંશ સમાન હોવાથી તેનો નાશ કરવાથી એકરૂપ રહે છે. આથી પ્રત્યેક દિવસે એક એક બાસઠિયા ભાગ લખ્ધ થાય છે. આને બીજી ગાથાથી પ્રતિપાદિત કરે છે. (બાસટ્ટિભાગમેગં દિવસે સંજાયઈ ઓમરત્તસ્સ) એક બાસઠિયા ભાગ અવમરાત્ર-ક્ષય તિથિનો દિવસ થાય છે. અર્થાત્ એક એક બાસઠિયા ભાગ ક્ષય દિવસના દરેક દિવસમાં હોય છે. આ ગાથામાં એક શબ્દ અને દિવસ શબ્દ વીપ્સાથી ગ્રહણ કરેલા ન હોવા છતાં પણ સામર્થ્યથી વીપ્સાદ્વિજ્ઞાના બોધક થાય છે. તથા નપુંસકનિર્દેશ પ્રાકૃત હોવાથી કરવામાં આવેલ છે તેમ સમજવું. આનો નિષ્કર્ષાર્થ આ પ્રમાણે છે. જે એક એક અવમરાત્રનો

રાત્રો ભવતિ । યથાત્ર રાશિત્રયસ્ય સ્થાપના— $\frac{૬૩}{૧} = ૬૩ \times \frac{૧}{૬૩} = ૧$ ગુણનભજનક્રિયા પૂર્વ-
વદેવ કૃતા, અતઃ સિદ્ધયતિ યત્ દ્વાપટૃયા દિવસૈરેકોઽવમરાત્રો ભવતિ । અત્રૈતદુક્તં ભવતિ—
દિવસે ૨ અવમરાત્રસ્તૈકૈકદ્વાપટ્ટિભાગવૃદ્ધ્યા દ્વાપટ્ટિતમો ભાગઃ સઽઙ્ગાયમાનો દ્વાપટ્ટિતમ-
દિવસે મૂલતઃ સિદ્ધયતિ યત્ ત્રિપટ્ટિતમા તિથિઃ પ્રવર્તતેતિ । એવં સતિ એકપટ્ટિતમો યોઽ-
હોરાત્રસ્તસ્મિન્ એકપટ્ટિતમા દ્વાપટ્ટિતમા ચ તિથિઃ ક્ષયત્વમુપગતેતિ દ્વાપટ્ટિતમા તિથિર્લોકે
પતિતેતિ વ્યવહ્રિયતે, ઉક્તં ચ ગ્રન્થાન્તરે યથા—‘એકંસિ અહોરત્તે દોવિ તીહી જત્ય ણિહણ
મેજ્ઞાસુ । સોત્ય તિહી પરિહાયઈ’ ॥

છાયા—એકસ્મિન્ અહોરાત્રે દ્વેઽપિ તિથી યદા નિધનમેયાતામ્ । સાઽત્ર તિથિઃ પરિ-
હીયતે....॥ એકસ્મિન્ એવ અહોરાત્રે યદા તિથિદ્વયસ્ય પાતો દૃશ્યતે પશ્ચાન્ને તદા તત્ર
ઠિયા ભાગ પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ તો વાસઠ દિન મેં કિતના ભાગ પ્રાપ્ત હો
સકતા હૈ ? હસપ્રકાર કે અનુપાત સે એક અવમરાત્ર હોતા હૈ । હસકો જાનને
કે લિયે યહાં પર ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના $\frac{૬૩}{૧} + ૬૨ = \frac{૧+૬૨}{૬૩+૧} = ૧$ ગુણન ભાજન
ક્રિયા પૂર્વકથિતાનુસાર કર લેવેં । હસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ વાસઠ દિનમેં
એક અવમરાત્ર અર્થાત્ ક્ષયદિવસ હોતા હૈ, યહાં પર હસપ્રકાર કહા જાતા હૈ—
પ્રત્યેક દિવસ મેં અવમરાત્ર સંબંધી એક એક વાસઠિયા ભાગ કી વૃદ્ધિ સે
વાસઠવેં દિવસ મેં વાસઠ ભાગ હોતા હૈ । યહ કથન મૂલ સે મી સિદ્ધ હોતા
હૈ જૈસે કિ તિરસઠ તિથિ પ્રવર્તિત હોતી હૈ । હસપ્રકાર હોને સે હકસઠવાં જો
અહોરાત્ર હૈ હસમેં હકસઠવીં યા વાસઠવીં તિથિ ક્ષય કો પ્રાપ્ત હોને સે વાસઠ
તિથિ લોક વ્યવહાર મેં પ્રનીત હોતી હૈ । ગ્રન્થાન્તર મેં કહા મી હૈ—(એકંસિ અહો-
રત્તે દો વિ તિહી જત્ય ણિહણમેજ્ઞાસુ, સોત્ય તિહી પરિહાયઈ) એક અહોરાત્ર મેં
જો દો તિથિકાપાત પંચાંગ મેં દિશ્વતા હૈ, હસમેં પ્રથમ તિથિ અપને હી સ્વરૂપ સે

એક એક બાસઠિયા ભાગ પ્રાપ્ત થય તો બાસઠ દિવસમાં કેટલા ભાગ પ્રાપ્ત થઈ શકે ?
આ પ્રકારના અનુપાતથી એક અવમરાત્ર થાય છે. તે બાબુવા માટે અડ્ડીયાં ત્રણ રાશિની
સ્થાપના $\frac{૬૩}{૧} + ૬૨ = \frac{૬૩+૬૨}{૧+૬૨} = ૧$ કરવી અને તેની ગુણન ભાજનક્રિયા કહેલ પ્રકારથી કરી લેવી.
આનાથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે બાસઠિયા દિવસમાં એક અવમરાત્ર એટલેકે ક્ષય દિવસ
થાય છે. અડ્ડીયાં આ રીતે કહેવામાં આવે છે. દરેક દિવસમાં અવમરાત્ર સંબંધી એક
એક બાસઠિયા ભાગની વૃદ્ધિ થવાથી બાસઠિયા દિવસમાં બાસઠ ભાગ થાય છે, આ કથન
મૂલના કથનથી પણ સિદ્ધ થાય છે. જેમકે—ત્રેસઠ તિથિ પ્રવર્તિત થાય છે. આ પ્રમાણે
હોવાથી એકસઠમાં અહોરાત્રમાં એકસઠમી તિથિ અગર બાસઠમી તિથિનો ક્ષય થવાથી
લોકવ્યવહારમાં બાસઠતિથિ પ્રતીત થાય છે. ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું છે—(એકંસિ અહોરત્તે દો
વિ તિહી જત્ય ણિહણમેજ્ઞાસુ સોત્ય તિહી પરિહાયઈ) એક અહોરાત્રમાં જે જે તિથિનો
પાત પંચાંગમાં દેખાય છે તેમાં પહેલી તિથિ હીયમાન હોય છે. એટલે કે ક્ષય થાય છે.

પ્રથમા તિથિઃ સ્વસ્વરૂપા તિષ્ઠતિ, દ્વિતીયા ચ પરિહીયતે-ક્ષયલક્ષણરૂપા લોકે કથ્યતે ।
 एवं द्वापष्ट्या द्वापष्ट्या दिवसै रेकैको दिवसः परिहीयते, एकैकस्मिन् संवत्सरे षट् ऋतवो
 भवन्ति । प्रत्येकस्मिन् ऋतौ एकैको दिवसः क्षयत्वमुपयाति । तेनैकस्मिन् सम्बत्सरे षट्
 अवमरात्रा भवेयुस्ते च कस्मिन् पर्वणि परिसमापयन्तीति जिज्ञासा निवृत्त्यर्थमाह मूले-
 तृतीये पर्वणि, सप्तमे पर्वणि, एकादशे पर्वणि, पञ्चदशे पर्वणि, एकोनविंशतितमे पर्वणि,
 त्रयोविंशतितमे पर्वणि, एवमेतेषां अवमरात्राणां ग्रन्थान्तरेण सम्मेलनं यथा स्यात् तथा
 समन्वयो विधीयते-ग्रन्थान्तरे तु वर्षाकालस्य-चातुर्मासप्रमाणस्य श्रावणादेस्तृतीये पर्वणि
 सति भाद्रशुक्ले-प्रथमोऽवमरात्रः समापतति, (१) पुनस्तस्यैव वर्षाकालस्य सम्वन्धिनि
 सप्तमे पर्वणि सति कार्तिकशुक्ले द्वितीयोऽवमरात्रः समागच्छति (२) । तदनन्तरं खलु
 शीतकालस्य तृतीये पर्वणि मूलापेक्षया एकादशे पर्वणि सति पौषकृष्णे तृतीयोऽवमरात्रः

રહતી હૈ, તથા દૂસરી તિથિ હીયમાન હોતી હૈ અર્થાત્ ક્ષય હોતા હૈ એસા લોક
 મેં કહા જાતા હૈ, હસી પ્રકાર વાસઠ વાસઠ દિવસ સે એક એક દિવસ હીન
 હોતા હૈ । એક સંવત્સર મેં છઠ્ઠ ઋતુએં હોતી હૈ । પ્રત્યેક ઋતુ મેં એક એક દિવસ
 કા ક્ષય હોતા હૈ । અતઃ એક સંવત્સર મેં છઠ્ઠ અવમરાત્ર હોતી હૈ વે કિસ કિસ
 પર્વમેં સમાપ્ત હોતી હૈ । યહ જિજ્ઞાસા કી નિવૃત્તિ કે લિયે મૂલ મેં કહતે હૈ-
 તીસરે પર્વમેં, સાતવેં પર્વમેં, ગ્યારવેં પર્વમેં, પંદ્રહવેં પર્વમેં, ઉનાસવેં પર્વમેં, તેહસવેં
 પર્વમેં હસ પ્રકાર યે અવમરાત્ર કા ગ્રન્થાન્તર સે જિસ પ્રકાર મિલાવ હો ઉસ
 પ્રકાર સે સમન્વય કિયા જાતા હૈ-ગ્રન્થાન્તર મેં ચાતુર્માસ પ્રમાણ વર્ષાકાલ
 કા શ્રાવણાદિ સે તીસરા પર્વ હોને પર ભાદ્રપદ શુક્લપક્ષ મેં પ્રથમ અવમરાત્ર
 આતા હૈ (૧) પુનઃ ઉસી વર્ષાકાલ સંબંધી સાતવાં પર્વ હોને પર કાર્તિક શુક્લ
 દૂજકો અવમરાત્ર આતા હૈ (૨) તત્પશ્ચાત્ શીતકાલ કે તીસરે પર્વમેં મૂલ કે
 કથનાનુસાર ગ્યારહવાં પર્વ હોને પર પૌષકૃષ્ણ તીજ કો અવમરાત્ર હોતા હૈ (૩)

તેમ લોકઅવહારમાં કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે બાસઠ બાસઠ દિવસમાં એક એક દિવસ
 હીન-ઓછો થાય છે. એક સંવત્સરમાં છઠ્ઠતુઓ હોય છે. દરેક ઋતુમાં એક એક દિવસનો
 ક્ષય થાય છે. તેથી એક સંવત્સરમાં છ અવમરાત્ર ક્ષય દિવસ આવે છે. તે કયા કયા
 પર્વમાં. સમાપ્ત થાય છે? આ પ્રકારની જિજ્ઞાસાનિવૃત્તિ માટે મૂલમાં કહેલ છે. ત્રીજા
 પર્વમાં સાતમા પર્વમાં, અગીયારમા પર્વમાં, પંદરમા પર્વમાં, એગણીસમા પર્વમાં
 ત્રેવીસમા પર્વમાં આ પ્રમાણે આ અવમરાત્રનો ગ્રન્થાન્તરથી જે રીતે મેળ આવે તે રીતે
 સમન્વય કરવામાં આવે છે, ગ્રન્થાન્તરમાં ચારમાસ પ્રમાણવાળા વર્ષા કાળના શ્રાવણાદિથી
 ત્રીજા પર્વ થાય ત્યારે ભાદરવા માસના શુકલ પક્ષમાં પડેલી અવમરાત્રિ આવે છે, (૧)
 ફરીથી એજ વર્ષાકાળનું સાતમું પર્વ થાય ત્યારે કાર્તિક શુદ્ધ બીજના દિવસે બીજી
 અવમરાત્રિ આવે છે. (૨) તે પછી કૃતિકાના ત્રીજા શીતકાળના ત્રીજા

સ્યાત્ (૩) । પુનસ્તસ્યૈવ શીતકાલસ્ય સપ્તમે પર્વણિ-મૂલાપેક્ષયા પચ્ચદશે પર્વણિ સતિ ફાલગુનકૃષ્ણે ચતુર્થોઽવમરાત્રો ભવતિ (૪) । પુનસ્તદનન્તરં ગ્રીષ્મકાલસ્ય તૃતીયે પર્વણિ મૂલદિશા ઇકોનવિંશતિતમે પર્વણિ સતિ વૈશાખકૃષ્ણે પચ્ચમોઽવમરાત્રઃ પરિસમાપ્તિમુપયાયાત્ (૫) । પુનસ્તસ્યૈવ ગ્રીષ્મકાલસ્ય સપ્તમે પર્વણિ મૂલાપેક્ષયા ત્રયોવિંશતિતમે પર્વણિ આષાઢ-શુક્લે સતિ षष्ठોઽવમરાત્રઃ સમાપતતીતિ (૬) ॥ ગાથોક્તિરન્યત્રાપ્યુપલભ્યતે-

“તદ્યમ્મિ ઓમરત્તં કાયવ્વં સત્તમંમિ પવ્વંમિ ।

વાસહિમગિમ્હકાલે ચાઠમાસે વિહીયંતે” ॥૧॥

છાયા-તૃતીયે અવમરાત્રઃ કર્તવ્યઃ સપ્તમે પર્વણિ ।

વર્ષા-હેમન્ત-ગ્રીષ્મકાલે ચાતુર્માસે વિધીયતે ॥૧॥

इह खलु चतुर्भिश्चतुर्भिर्मासैः ख्य एव ऋतवः प्रकल्पिताः सन्ति, तेऽपि च आपाढाद्याः प्रकल्पिता वर्त्तन्ते, प्रत्येकस्य ऋतोस्तृतीये पर्वणि सप्तमे च पर्वणि अवमरात्राः समापतन्ति । एवमत्र त्रिषु चतुर्मासात्मकेषु ऋतुषु अवमरात्रद्वयस्य पातात् एकस्मिन् संवत्सरे षट् अवम-पुनः उसी शीतकाल का सातवें पर्व में मूल का कथनानुसार पंद्रहवें पर्व होने पर फालगुन कृष्ण चतुर्थी को अवमरात्र होता है (४) तत्पश्चात् ग्रीष्मकाल के तीसरे पर्वमें मूलोक्तानुसार उन्नीसवें पर्व होने पर वैशाख कृष्ण में पंचवां अवमरात्र समाप्त होता है (५) तत्पश्चात् उसी ग्रीष्मकाल के सातवें पर्व एवं मूलोक्तानुसार तेईसवें पर्वमें आषाढ शुक्लपक्ष में छठा अवमरात्र समाप्त होता है (६) अन्यत्र भी इस विषय में गाथा द्वारा कहा है-(तद्वयम्मि ओमरत्तं) इत्यादि अर्थात् यहां पर चार चार मासमें तीन ही ऋतुएं कल्पित की गई है । वे भी आषाढादि से कल्पित की है । प्रत्येक ऋतु के तीसरे पर्वमें सातवें पर्वमें अवमरात्र होता है । इसप्रकार यहां पर चार मास प्रमाणवाली तीन ऋतु में दो अवमरात्र होने से एक संवत्सर में छह अवमरात्र हो ही जाती है, वे

પર્વમાં મૂળના કહ્યા પ્રમાણે અગીયારમું પર્વ આવે ત્યારે પોષ વદ ત્રીજા અવમરાત્ર હોય છે. (૩) ફરીથી એજ શીત કાળના સાતમા પર્વમાં મૂળના કથન પ્રમાણે પંદરમા પર્વમાં ફાલગુ વદ ચોથા અવમરાત્ર થાય છે. (૪) તે પછી ગ્રીષ્મ રતુના ત્રીજા પર્વમાં મૂલકથન પ્રમાણે ઓગણીસમા પર્વમાં વૈશાખ વદ પાંચમે પાંચમું અવમરાત્ર સમાપ્ત થાય છે, તે પછી એજ ગ્રીષ્મકાળના સાતમા પર્વમાં અને મૂલના કથન પ્રમાણે તેવીસમાં પર્વમાં અષાઢ શુદ્ધમાં છઠ્ઠી અવમરાત્ર સમાપ્ત થાય છે. અન્યત્ર પણ આ સંબંધમાં ગાથા દ્વારા કહ્યું છે. (તદ્વયમ્મિ ઓમરત્તં) ઇત્યાદિ અર્થાત્ અહીં ચાર ચાર માસમાં ત્રણ જ રતુઓ કલ્પિત કરવામાં આવેલ છે. તે પણ અષાઢથી આરંભીને કહેલ છે. દરેક રતુના ત્રીજા પર્વમાં સાતમા પર્વમાં અવમરાત્ર આવે છે. એ રીતે અહીંયાં ચારમાસ પ્રમાણવાળી ત્રણ રતુમાં જો અવમરાત્ર થવાથી એક સંવત્સરમાં છ અવમરાત્ર આવી જ જાય છે. એ પણ

રાત્રા ભવન્ત્યેવ, તેઽપિ ચ મૂલોક્તૈરવમરાત્રૈઃ સહ તુલ્યત્વં મજન્ત્યેવેત્યુભયોઃ સમન્વયઃ ।
 इह च ये त्रयऋतव आपाढाद्याः प्रकल्पितास्ते च लोके प्रसिद्धिमाप्नुयुः । ततो लौकिक-
 व्यवहारमपेक्ष्य आपाढादारभ्य प्रतिदिवसमेकैक द्वापष्टिभागहान्या वर्षाकालादिगतेषु तृती-
 यादिषु पर्वसु मूले यथोक्ता अवमरात्राः प्रतिपद्यन्ते । परमार्थतस्तु पुनः श्रावणमासस्य
 कृष्णपक्षस्यारम्भकालादर्थात् प्रतिपल्लक्षणाद् युगादित आरभ्य चतुश्चतुः पर्वातिक्रमे काले
 अवमरात्रा वेदितव्या इति ॥

અથાત્ર યુગાદિતઃ કતિપર્વાતિક્રમે સતિ કસ્યાં તિથૌ અવમરાત્રી ભૂતાયાં તયા સહ કા
 तिथिः परिसमाप्तिं यास्यतीति चिन्तायां खलु इमास्तिस्रो गाथाः पूर्वाचार्यै रूपदर्शिताः
 प्रश्ननिर्वचनरूपाः विनेयजनानुग्रहाय अत्रोपनिवेश्यन्ते यथा—

“पाडिवय ओमरत्ते कइया विइया समप्पिहीइ तिही ।

विइयाए वा तइया તइયાए વા ચઉત્થી ૩ ॥૧॥

भा मूलोक्त अवमरात्र के साथ तुल्य ही होती है । इसप्रकार दोनों कथन का
 सरखापना होता है । यहां पर जो आपाढादि तीन ऋतुएं कथित की हैं वे
 लोक में प्रसिद्ध हैं, अतः लौकिकव्यवहार को अपेक्षित करके आपाढ से
 लेकर प्रतिदिन एक एक बासठिया भाग की हानी से वर्षाकाल के गत तृती-
 यादि पर्वमें मूल में यथोक्त प्रकार से अवमरात्र प्रतिपादित किये हैं । वास्त-
 विकता से तो श्रावण मास के कृष्णपक्ष के आरम्भ काल से अर्थात् प्रतिपदा
 से युगादि से आरम्भ करके चार चार पर्व का अतिक्रम काल में अवम-
 रात्र समझ लें ।

અવ યહાં પર યુગ કે આરમ્ભ સે કિતને પર્વ વીત જાને કે બાદ એવં કિસ
 तिथि में अवमरात्र रूप तिथि के साथ कौनसी तिथि समाप्त होती है ? इस
 प्रकार के विचार में ये वक्ष्यमाण तीन गाथाएं पूर्वाचार्यने प्रश्न निर्वचनरूप
 कही हैं वे शिष्यजनानुग्रह के लिये यहां पर कही जाती हैं—(पडिवय ओमरत्ते

મૂલમાં કહેલ અવમરાત્રની સમાન જ હોય છે, આ પ્રમાણે બન્ને કથનનું સરખાપણું
 થાય છે, અહીંયાં જે અપાઢાદિ ત્રણ ઋતુઓ કહેલ છે એ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથી લૌકિક
 વ્યવહારને અપેક્ષિત કરીને અપાઢથી લઇને દરરોજ એક એક બાસઠિયા ભાગની ન્યૂનતાથી
 વર્ષાકાળના વીતેલા તૃતીયાદિ પર્વમાં મૂલોક્ત પ્રકારે અવમરાત્રનું પ્રતિપાદન કરેલ છે,
 વાસ્તવિકપણથી તો શ્રાવણમાસના કૃષ્ણપક્ષના આરંભકાળથી એટલે કે એકમથી યુગના
 આદિથી આરંભીને ચાર ચાર પર્વના અતિક્રમ કાળમાં અવમરાત્રિ સમજી લેવી.

હવે અહીં યુગના આરંભથી કેટલા પર્વ વીત્યા બાદ અને કઈ તિથિમાં અવમરાત્ર
 રૂપ તિથિની સાથે કઈ તિથિ સમાપ્ત થાય છે ? આ પ્રમાણેના વિચારમાં આ વક્ષ્યમાણ
 ત્રણ ગાથાઓ પૂર્વાચાર્યે પ્રશ્નના સમાધાન રૂપે કહેલ છે, તે શિષ્યજનાનુગ્રહ માટે અહીંયાં

सेसासु चैव काहिद् तिहिमु ववहार गणिय दिद्वासु ।
 सुहुमेण परिल्लतिही संजायद् कंमि पव्वंमि ॥२॥
 रूवाहिगा उऊया विगुणा पव्वा हवंति कायव्या ।
 एमेव हवद् जुम्मे एकत्तीसा जुया पव्वा' ॥३॥
 छाया-प्रतिपदि अवमरात्रः कदा द्वितीया समाप्यते तिथिः ।
 द्वितीयया वा तृतीया तृतीयया वा चतुर्थी तु ॥१॥
 शेषासु चैव काचित्सु तिथिषु व्यवहारगणितदृष्टासु ।
 सूक्ष्मेण परिलक्ष्यते हि संजायते कस्मिन् पर्वणि ॥२॥
 रूपाधिकाः ऋतुना द्विगुणाः पर्वाणि भवन्ति कर्त्तव्याः ।
 एवमेव भवति युग्मे एकत्रिंशद् युजानि पर्वाणि ॥३॥

अथासामक्षरगमनिका व्याख्या-एकस्मिन् संवत्सरे द्वादशमासा भवन्ति, प्रत्येकस्मिन् मासे कृष्णशुक्लात्मकौ द्वौ पक्षौ भवतः, प्रत्येकस्मिन् पक्षे च प्रतिपद आरभ्यामावास्यां पञ्चदशीं वा यावत् पञ्चदश तिथयो भवन्ति, तासां मध्ये प्रतिपदि अवमरात्री भूतायां सत्यां पुनः कस्मिन् पर्वणि-कस्मिन् पक्षे द्वितीया समाप्यते तिथिः-द्वितीया तिथिः समाप्स्यति-प्रतिपदा सह एकस्मिन्नहोरात्रे द्वितीयापि तिथिः समाप्तिमुपयास्यति, द्वितीयायां वा तिथौ अवमरात्री भूतायां कस्मिन् पर्वणि द्वितीयया सह तृतीयातिथिः समाप्ति मेप्यति, अथवा तृतीयायां तिथौ अवमरात्री भूतायां कस्मिन् पर्वणि चतुर्थी तिथिस्तृतीयया सह

कइया विइया समप्पि ही इति ही) इत्यादि

इन गाथाओं का अक्षरार्थ पूर्वक व्याख्या कही जाती है-एक संवत्सर में बारह मास होते हैं, प्रत्येक मास में कृष्ण एवं शुक्ल इसप्रकार दो पक्ष होते हैं, तथा प्रत्येक पक्ष में प्रतिपदा से आरम्भ करके अमावास्या पर्यन्त पंद्रह तिथियां होती हैं । उनमें प्रतिपदा अवमरात्र होने पर पुनः किस पर्व में द्वितीया तिथि समाप्त होती है अर्थात् प्रतिपदा के साथ एक अहोरात्र में द्वितीया तिथि भी समाप्त होती है अथवा द्वितीया तिथि अवमरात्र हो तो द्वितीयातिथि किस पर्व में समाप्त होती है ? अथवा तृतीया तिथि अवमरात्र हो तो किस पर्वमें चतुर्थी तिथि तृतीया के साथ समाप्त होती है ? तथा चतुर्थी

कडेवाभां आवे छे, (पडिवय ओमरत्ते कइया विइया समप्पिही इतिही) इत्यादि आ गाथा-
 ओना अक्षरार्थ पूर्वक व्याख्या कडेवाभां आवे छे-एक संवत्सरमां बार मास होय छे,
 दरेक मासमां कृष्ण ओ शुक्ल आ प्रभाछे ओ पक्षो होय छे, तथा दरेक पक्षमां पडवाथी
 आरंभ करीने अमास पर्यन्त पंदर तिथियो होय छे, तेमां ओकम अवमरात्र थाय त्यारे
 इरी कया पर्वमां जीजनी तिथि समाप्त थाय छे ? अथवा जीजनी तिथि अवमरात्र थाय
 तो जीजनी साथे त्रीजनी तिथि कया पर्वमां समाप्त थाय छे ? अगर त्रीज तिथि

નિધનમુપયાસ્યતિ । તથા ચ ચતુર્થ્યાં તિથૌ અવમરાત્રી સમ્પન્નાયાં કસ્મિન્ પક્ષે-પર્વણિ ચતુર્થ્યાં સહ પञ્ચમીતિથિઃ ક્ષયત્વમુપયાસ્યતીત્યેવં શેષાસ્વપિ તિથિષુ વ્યવહારગણિતદૃષ્ટાસુ-લોકપ્રસિદ્ધવ્યવહારગણિતપરિભાવિતાસુ-પञ્ચમી ષષ્ઠી સપ્તમી અષ્ટમી નવમી દશમી એકાદશી દ્વાદશી ત્રયોદશી ચતુર્દશી પञ્ચદશીત્યેવં રૂપાસુ કાસ્વપિ તિથિષુ યદા કદાચિત્ શિષ્યઃ પ્રશ્નં કરિષ્યતિ ચેત્તદા યથોદિતોપપત્તિસિદ્ધ દ્વાપષ્ટિદિનાન્તરાલક્રમેણ લોકપ્રસિદ્ધવ્યવહારગણિતપરિપાટયા યથોદિતં સર્વમપિ પ્રતિપાદયેત્ । 'સુહુમેણ પરિલ્લતિહી સંજાયઙ્ કસ્મિ પવ્વંમિ' સૂક્ષ્મેણ પરિલક્ષ્યતે હિ સંજાયતે કસ્મિન્ પર્વણિ । સૂક્ષ્મેણ-સૂક્ષ્મગણિત-ક્રમેણ-પ્રતિદિવસમેકૈકેન દ્વાપષ્ટિમાગરૂપેણ લક્ષણેન-લક્ષ્યમાણેન ભાગેન પરિહીયમાનાયાં તિથૌ પૂર્વસ્યાઃ પૂર્વસ્યાઃ અવમરાત્રી ભૂતાયાસ્તિથે રાન્તર્યેણ પરાપરાતિથિઃ કસ્મિન્ પર્વણિ સંજાયતે સમાપ્તિરિતિ સર્વમુપપદ્યેત્ ॥૨॥ અર્થાત્ ચતુર્થ્યાં તિથૌ અવમરાત્રી ભૂતાયાં કસ્મિન્ પર્વણિ પञ્ચમી તિથિશ્ચતુર્થ્યાં સહ નિધનમુપયાસ્યતીતિ, વા પञ્ચમ્યાં ષષ્ઠી પૃષ્ઠ્યાં સપ્તમી

તિથિ અવમરાત્રી હોને પર કિસ પર્વમેં ચતુર્થિ કે સાથ પંચમી તિથિ કા ક્ષય હોતા હૈ ? હસી પ્રકાર અવશિષ્ટ તિથિયોં કે સંબંધમેં મી લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહાર એવં ગણિત-દૃષ્ટિ સે પંચમી, ષષ્ઠી સપ્તમી, અષ્ટમી, નવમી, દશમી, એકાદશી, દ્વાદશી, ત્રયોદશી, ચતુર્દશી એવં પંચદશી હસપ્રકાર કી કિસી મી તિથિમેં યદિ કમી શિષ્ય પ્રશ્ન કરે તો યથાકથિત ઉપપત્તિ યુક્ત વાસઠ દિનાન્તરાલ કે ક્રમ સે લોક પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર એવં ગણિતપરિપાટિસે યથાકથિત સવ પ્રતિપાદિન કરલેવેં । (સુહુમેણ પરિલ્લતિહી સંજાયઙ્ કસ્મિ પવ્વંમિ) સૂક્ષ્મગણિત પ્રક્રિયા કે ક્રમ સે પ્રતિદિવસ એકએક વાસઠિયા ભાગરૂપ લક્ષ્યમાન ભાગસે પરિહીયમાન તિથિ મેં પૂર્વ પૂર્વ કી અવમરાત્રી ભૂત તિથિકા આન્તર્ય સે પર પર કી તિથિ કિસ પર્વ મેં સમાપ્ત હોતી હૈ હસપ્રકાર સવ સંપન્ન હો જાતા હૈ । અર્થાત્ ચતુર્થિ તિથિ મેં અવમરાત્રીરૂપ કિસ પર્વ મેં પાંચવીં તિથિ ચતુર્થિ કે સાથ સમાપ્ત હોતી

અવમરાત્રી હોય તો કયા પર્વમાં ચોથ તિથિ ત્રીજની સાથે સમાપ્ત થાય છે ? તથા ચોથ બે અવમરાત્રી થાય તો કયા પર્વમાં ચોથની સાથે પાંચમ તિથિનો ક્ષય થાય છે ? આ પ્રમાણે બાકીની તિથિઓના સંબંધમાં પણ લોક પ્રસિદ્ધ વ્યવહારથી અને ગણિતદૃષ્ટિથી પાંચમ, છઠ, સાતમ, આઠમ, નેામ, દશમ, અગીયારમ, બારમ, તેરમ, ચૌદશ અને પંદરમી આ પ્રકારે કોઈ પણ તિથિના સંબંધમાં યદિ ક્યારેક શિષ્ય પ્રશ્ન કરે તો યથોક્ત ઉપપત્તિ પ્રમાણે બાસઠ દિવસના અંતરાલના ક્રમથી લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહાર અને ગણિતની પરિપાટિ પ્રમાણે યથાકથિત તમામ રીતે પ્રતિપાદન કરી લેવું, (સુહુમેણ પરિલ્લતિહી સંજાયઙ્ કસ્મિ પવ્વંમિ) સૂક્ષ્મ ગણિત પ્રક્રિયાના ક્રમથી દરરોજ એક એક બાસઠિયા ભાગ રૂપ લક્ષ્યમાન ભાગથી હીયમાન તિથિમાં પૂર્વ પૂર્વની અવમરાત્રીરૂપ તિથિના આંતર્યથી ષષ્ઠી ષષ્ઠીની તિથિ કયા પર્વમાં સમાપ્ત થાય છે ? આ તમામ સંપન્ન થઈ બાક છે. અર્થાત્ ચતુર્થિ

સપ્તમ્યામષ્ટમી-એવં યાવત્ પચ્ચદશ્યાં તિથીં અવમરાત્રી પ્રતિપન્નાયાં કસ્મિન્ પર્વણિ પ્રતિ-
પદ્રૂપા તિથિઃ ક્ષયત્વ મુપયાસ્યતીતિ શિષ્યસ્ય પ્રશ્નમવધાર્ય સ્વયમેવોત્તરયત્યાચાર્યસ્તતીયયા
ગાથયા યથા-‘રૂવાહિગા ડઙ્ગયા વિગુણા પન્વા હવંતિ કાયન્વા’ રૂપાધિકાઃ ઋતુના દ્વિગુણાઃ
પર્વાણિ ભવન્તિ કર્તવ્યાઃ પ્રશ્નં કુર્વતા શિષ્યેણ યાસ્તિથયઃ પ્રતિપાદિતાસ્તાઃ દ્વિવિધા
સ્તદ્વથા-યુગ્મા અયુગ્માશ્ચ-સમાખ્યાઃ વિપમાખ્યાશ્ચેતિ, ઓજોવિષમં સમં યુગ્મમિતિ । તત્ર
યા ઓજોરૂપાસ્તિથયસ્તાઃ પ્રથમતો રૂપાધિકાઃ-એકેનાધિકાઃ કર્તવ્યા સ્તતો દ્વિગુણાશ્ચ
વિધેયાઃ, એવં સતિ તસ્યા સ્તસ્યાસ્તિથે યુગ્મપર્વાણિ નિર્વચનરૂપાણિ સમાગતાનિ ભવન્તિ
‘એવમેવ હવઙ્ગ જુમ્મે’ એવમેવ ભવતિ યુગ્મે । એવમેવ યા અપિ યુગ્મરૂપા સ્તિથયસ્તાસ્વપિ
એવમેવ-પૂર્વોદિતપ્રકારેણૈવ સર્વમપિ કાર્યં કરણીયં નાધિકં કિમપિ કર્તવ્યમિતિ, કેવલમેત-
દેવવરં યત્ દ્વિગુણી કરણાનન્તરમ્ એકત્રિંશદ્યુતાઃ સત્યઃ ‘એકતીસા જુયા પન્વા’ એક-
હૈ । અથવા પાંચમી મેં ષષ્ઠીતિથિ ષષ્ઠી મેં સસગી, સસમી મેં અષ્ટમી ઇસપ્રકાર
યાવત્ પાંચવીં તિથિમેં અવમરાત્રી રૂપ કિસ પર્વ મેં પ્રતિપદ્રૂપતિથિ ક્ષય કો
પ્રાપ્ત હોતી હૈ, ઇસ પ્રકાર શિષ્યકા પ્રશ્નકા વિચાર કરકે સ્વયં હી આચાર્ય
-તીસરી ગાથા સે કહા હૈ-(રૂવાહિગા ડઙ્ગયા પન્વા હવંતિ કાયન્વા) રૂપા-
ધિક ઋતુસે દુગુને પર્વ હોતે હૈ, યા દ્વિગુણિત કરના ચાહિયે । પ્રશ્ન કરનેવાલે
શિષ્ય ને જો તિથિ પ્રતિપાદિત કો હૈ, વે દો પ્રકારકી હોતી હૈ-જૈસે કિ યુગ્મ
એવં અયુગ્મ તથા સમ એવં વિષમ ઓજ વિષમ એવં સમયુગ્મ હોતા હૈ । ડનમેં
સે ઓજરૂપતિથિ હોતી હૈ ડસકો પ્રથમ રૂપાધિક કરે તત્પશ્ચાત્ ડસકો દુગુના
કરે ઇસ પ્રકાર કરને સે ડસ ડસ તિથિ કે યુગ્મ પર્વ નિવર્તરૂપ હોતે હૈ (એમેવ
હવઙ્ગ જુમ્મે) ઇસપ્રકાર જો યુગ્મરૂપ હોતી હૈં વે મી પૂર્વકથિત પ્રકારસે હી સર્વ
પ્રકાર કી પ્રક્રિયા કરલેવેં અધિક કુછ નકરે કેવલ યહી શ્રેષ્ઠ હૈ । દુગુના કરને

તિથિમાં અવમરાત્રરૂપ કયા પર્વમાં પાંચમ તિથિ ચેતની સાથે સમાપ્ત થાય છે? અથવા
પાંચમમાં છઠ તિથિ, છઠમાં સાતમ તિથિ, સાતમમાં આઠમ એ રીતે યાવત્ પાંચમી
તિથિમાં અવમરાત્ર રૂપતિથિ કયા પર્વમાં પ્રતિપદ્રૂપ તિથિનો ક્ષય થાય છે? આ પ્રમાણેના
શિષ્યના પ્રશ્નનો વિચાર કરીને આચાર્ય સ્વયં ત્રીજી ગાથાથી કહે છે. (રૂવાહિગા ડઙ્ગ ણાયન્વા
હવંતિ કાયન્વા) રૂપાધિક રૂપથી બમણા પર્વ હોય છે. અને તેને બમણા કરવા બેઠાએ
પ્રશ્ન કરનાર શિષ્યે જે તિથિ પ્રતિપાદિત કરીને કહેલ છે, તે જે પ્રકારની હોય છે.
જેમકે-યુગ્મ અને અયુગ્મ તથા સમ અને વિષમ ઓજ તિથિ વિષમ હોય છે અને
સમતિથિ યુગ્મ હોય છે. તેમાં ઓજરૂપ જે તિથિ હોય છે, તેને પહેલાં રૂપાધિક કરવી.
એટલે કે જે સંજ્યાવાળી તિથિ હોય તેમાં એક ઉમેરીને કહેવી તે પછી તેને બમણા
કરવાથી તે તે તિથિના યુગ્મ પર્વ નિવર્તન રૂપ થાય છે. (એમેવ હવઙ્ગ જુમ્મે) આ પ્રમાણે
જે યુગ્મરૂપ થાય છે તે પણ પહેલાં કહેલ પ્રકારથીજ નવા પ્રકારની પ્રક્રિયા કરી લેવી

ત્રિંશદ્ યુતા इत्युक्तत्वात् । एवं कृते सति निर्वचनरूपाणि पर्वाणि भवन्ति ॥३॥ इयमत्र गाथात्रयस्याक्षरार्थगमनिकाव्याख्या । अथासामुदाहरणरूपा भावना विधीयते—यथा कश्चित् पृच्छति यत् कस्मिन् पर्वणि प्रतिपदि अवमरात्री रात्रीप्रपन्नायां सत्यां द्वितीया समापयतीति । अत्र किलोद्दिष्टा तिथिः प्रतिपद् इयं च प्रथमा तिथिरित्येको ध्रियते । सचैको धृतोऽङ्को रूपाधिको विधेयः $१ + १ = २$ । जाते द्वे रूपे, ते च द्विगुणीक्रियेते— $२ + २ = ४$ जाताश्चत्वारस्तेनागतानि चत्वारि पर्वाणि, ततोऽयमर्थः सिद्ध्यति यत् युगादितश्चतुर्थे पर्वणि अर्थात् आश्विन कृष्णप्रतिपदि अवमरात्री भूतायां द्वितीया परिसमाप्तिमुपयातीति समायाति, युक्तं चैतत् यतोहि द्वापष्ट्या द्वापष्ट्या दिवसैरवमरात्राः समागच्छन्तीति सोपपत्तिका युक्तिः प्रतिपादिता वर्तते । अत्र च प्रतिपद्युद्दिष्टायां चत्वारि पर्वाणि समागतानि, एकैकं च पर्व पञ्चदशतिथ्यात्मकं भवति । अतोऽत्र समागतानि चत्वारि पर्वाणि

के बाद (एकतीसा जुया पढ्वा) इसप्रकार इकतीस से जोड़कर निर्वचन रूप पर्व होते हैं ॥३॥ इसप्रकार तीनों गाथा का अक्षरार्थ कहा गया है । अब इनकी उदाहरण रूप भावना प्रकट की जानी है—जैसे कोई पूछे की किस पर्व में प्रतिपदा अवमरात्रि हो तो दूज समाप्त होती है ? यहाँ पर उद्दिष्टतिथि प्रतिपदा है, यह पहली तिथि है अतः एकका अंक रखे उस एकके अंक को रूपाधिक करे $१ + १ = २$ रूपाधिक करने से दो होते हैं इसको दुगुनाकरे— $२ + २ = ४$ तो चार होते हैं, अतः चार पर्व आते हैं । इससे यह फलित होता है की—युग की आदि से चौथे पर्व में अर्थात् आश्विन कृष्ण प्रतिपदा अवमरात्र भूत होने से दूज को समापित करता है अर्थात् दूज समाप्त होती है । यह युक्त ही है, कारण की बासठ बासठ दिन से अवमरात्र आता है यह सोपपत्तिक युक्ति पहले प्रतिपादित की है । यहाँ पर प्रतिपद् उद्दिष्ट होने से चार पर्व आते हैं ।

વિશેષ કંઈપણ કરવું નહીં. કેવળ આટલુંજ શ્રેષ્ઠ છે. ખમણા કયાં પછી (એકતીસા જુયા પઢ્વા) આ કથન પ્રમાણે એકત્રીસ ઉમેરીને નિર્વચનરૂપ પર્વ થાય છે. આ પ્રમાણે ત્રણે ગાથાને અક્ષરાર્થ કહેવામાં આવેલ છે. હવે આના ઉદાહરણરૂપ ભાવના બતાવવામાં આવે છે. જેમકે—કોઈ પ્રશ્ન કરેકે—કયા પર્વમાં એકમ ક્ષય તિથિ હોય તો બીજા સમાપ્ત થાય છે ? અહીં ઉદ્દિષ્ટ તિથિ પ્રતિપદા છે. આ પહેલી તિથિ છે. તેથી એક અંક રાખવો એ એક અંકને રૂપાધિક કરવો. અર્થાત્ એકમાં એક ઉમેરવો $૧ + ૧ = ૨$ રૂપાધિક કરવાથી બે થાય છે. તેને ખમણા કરવા $૨ + ૨ = ૪$ તો ચાર થાય છે. તેથી ચાર પર્વ આવે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે—યુગની આદિથી ચોથા પર્વમાં અર્થાત્ આસોવદ ૩ ક્ષયરૂપ હોવાથી બીજાને સમાપ્ત કરે છે. એટલે કે બીજા સમાપ્ત થાય છે. આ ઠીકજા કહેલ છે, કારણ કે બાસઠ બાસઠ દિવસે અવમરાત્ર ક્ષય તિથિ આવે છે, આ કરણ સહિત પહેલાં યુક્તિ પૂર્વક પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અહીંયાં પ્રતિપદા ઉદ્દિષ્ટ હોવાથી ચારપર્વ આવે છે. દરેક પર્વ પંદર તિથિરૂપ હોય છે.

પચ્ચદશમિ ગુણ્યન્તે=૪×૧૫=૬૦ જાતાપટ્ટિઃ, અતો યુગાદિતઃ શ્રાવણકૃષ્ણપ્રતિપદાતઃ પટ્ટિ દિવસાનતીત્ય ચતુર્થ પર્વમાદ્રશુક્લપૂર્ણિમારૂપં ગતમ્ । તદનન્તરં દ્વાપટ્ટિતમો દિવસસ્તુ આશ્વિનકૃષ્ણપ્રતિપદિ દ્વિતીયારૂપઃ પરિસમાપયતીત્યાયાતિ, દ્વિરૂપે તત્રાધિકે પ્રક્ષિપ્તે-
 ૬૦+૨=૬૨ જાતા દ્વાપટ્ટિઃ । ઇયં ચ દ્વાપટ્ટિર્યદિ દ્વાપટ્ટયા ભાગ્યમાનાસ્યાત્તદા નિરંશં ભાગં પ્રચ્છતિ- $\frac{62}{2}=૩૧$ લઘ્વ એકકડત્યાગતઃ પ્રથમોઽવમરાત્ર ઇત્યવિસંવાદિકરણમિતિ ॥-
 અથાન્યઃ પ્રશ્નોયથા-કશ્ચિત્ પૃચ્છેદ્ યન્ કસ્મિન્ પર્વણિ દ્વિતીયાયામવમરાત્રીભૂતાયાં તયા દ્વિતીયયા સહ કદા તૃતીયાતિથિઃ પરિસમાપ્નોતીતિ પ્રશ્નકર્ત્રા દ્વિતીયા સ્વલ્પ ઉદ્દિષ્ટા વર્ત્તેતે અતોઽત્ર ગુણકો દ્વિકો ગ્રિયતે, સ ચ દ્વિકો રાશિઃ રૂપાધિકો વિધેયઃ ૨+૧=૩ જાતાનિ ત્રીણિ રૂપાત્મકાનિ તાનિ ચ દ્વિગુણી કર્તવ્યાનીતિ દ્વાભ્યાં ગુણ્યન્તે-૩+૨=૬ જાતાઃ પદ્, પદ્ ચ દ્વિતીયા તિથિઃ સમેતિ । પદ્ ચૈકત્રિશદ્યુતાઃ ક્રિયન્તે-૬+૩૧=૩૭

પ્રત્યેક પર્વ પંદ્રહ તિથ્યાત્મક હોતા હૈ । અતઃ યહાં પર આયે હુવે ચાર પર્વ કો પંદ્રહ સે ગુણા કરે-૪+૧૫=૬૦ તો સાઠ હોતે હૈ । અતઃ યુગકી આદિ શ્રાવણ કૃષ્ણ પ્રતિપદા સે સાઠ દિન કો વીતાકર ચતુર્થ પર્વ ભાદ્રપદ શુક્લ પૂર્ણિમા રૂપ સમાસ હુવા । તત્પશ્ચાત્ વાસઠવાં દિવસ અશ્વિનકૃષ્ણ પ્રતિપદા કી દૂજ કો સમાસ કરતા હૈ યહ સમજા જાતા હૈ । દો રૂપ અધિક કરને સે ૬૦+૨=૬૨ વાસઠ હોતે હૈ । ઇસ વાસઠ કો યદિ વાસઠ સે વિભાજિતકરે તવ નિરંશભાગ લઘ્વ હોતા હૈ- $\frac{62}{2}=૩૧$ ઇસ પ્રકાર ભાગ કરને સં એક લઘ્વ હોતા હૈ, અતઃ પ્રથમ અવમરાત્ર આતા હૈ યહ અવિસંવાદિ કરણતિથિ હૈ ।

અવ દૂસરા પ્રશ્ન કરતે હૈ જૈસે કી કોઈ પૂછે કી અવમરાત્ર રૂપ દૂજ ઉસ દૂજ કી સાથ ત્રીજ કી તિથિ સમાસ હોતી હૈ ? ઇસ પ્રકાર પ્રશ્ન કરતાંને દૂજકો ઉદ્દિષ્ટ કી હૈ અતઃ યહાં પર ગુણકરાશિ દો હોતી હૈ । ઉસ દો રાશિ કો રૂપાધિક કરે ૨+૧=૩ તો ત્રીન હોતે હૈ, ઉનકો દુગુનાકરે ૩+૨=૬ તો છહ હોતે

તેથી અહીં આવેલા આર પર્વને પંદરથી ગુણકાર કરવો=૪+૧૫=૬૦ તો સાઠ થાય છે. તેથી ગુણને આરંભ શ્રાવણ વદ એકમથી સાઠઠ દિવસ વીતાવીને ચોથુપર્વ ભાદરવા શુદ્ધ પુનમે સમાપ્ત થાય છે. તે પછી બાસઠમે દિવસ આસોવદ એકમે બીજ સમાપ્ત થાય છે તેમ સમજાય છે. એરૂપ અધિક કરવાથી ૬૦+૨=૬૨ બાસઠ થાય છે. આ બાસઠને બે બાસઠથી ભાગ કરવામાં આવે તો નિરંશ ભાગ લઘ્વ થાય છે. તેથી પહેલી ક્ષય તિથિ આવે છે. આ અવિસંવાદિ કરણ તિથિ છે.

હવે બીજે પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે. કોઈ પૂછે કે-અવમરાત્ર રૂપ બીજની સાથે ત્રીજની તિથિ સમાપ્ત થાય છે? આ પ્રમાણે પ્રશ્નકર્તાએ બીજને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન કરેલ છે. તેથી અહીંયા ગુણકરાશિ બે રહે છે. એ બે રૂપ સંખ્યાને રૂપાધિક કરવી ૨+૧=૩ તે ત્રણ થાય છે. તેને બમણા કરવા ૩+૨=૬ તો છ થાય છે. છ દ્વિતીયા તિથિ હોય છે. આ છમાં

જાતાઃ સપ્તત્રિંશત્, અતોઽન્નાગતાનિ નિર્વનરૂપાણિ સપ્તત્રિંશત્ પર્વાણિ ॥ અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-
યુગાદિતઃ સપ્તત્રિંશત્ તમે પર્વણિ ગતે સતિ અષ્ટાત્રિંશત્તમે પર્વણિ પ્રવર્તમાનેન દ્વિતીયાયા
મવમરાત્રી ભૂતાયાં તૃતીયાતિથિઃ પરિસમાપ્નોતીતિ સિદ્ધયતિ ॥ इदमपि वरणं समीचीन
मित्युदाहरणदिशा प्रदर्श्यते-यतोऽत्र द्वितीयायामुद्दिष्टायां सप्तत्रिंशत् पर्वाणि समागतानि
वर्तन्ते । एकं च पर्व पञ्चदश तिथ्यात्मकं भवति, तेन पञ्चदश सप्तत्रिंशता गुण्यन्ते $१५ \times$
 $३७ = ५५५$ जातानि गुणनफलानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि पञ्चशतानि । अत्र च द्वितीया
नष्टा तृतीया च जातेति तत्र त्रीणि रूपाणि प्रक्षिप्यन्ते $५५५ + ३ = ५५८$ जातानि पञ्च-
शतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि- ५५८ ततश्च द्वापष्टया द्वापष्टया दिवसैरेकोऽवमरात्रो भवतीति
नियमादेवराशिः द्वापष्टया विभाज्यते, भाज्यमानः सन् निरंशत्वमुपगच्छति, यथाऽत्र विधि
विधीयते $\frac{५५८}{१६} = ९$ अत्र लब्धाश्च नव । एतेन सिद्ध्यति यत् नवमोऽवमरात्रः सप्तत्रिंशत्तमे

है, छह द्वितीया तिथि होती है । इस छह को इकतीससे युक्त करे $६ + ३१ =$
 ३७ सैंतीस होते हैं अतः जाना जाता है कि निवर्तनरूप सैंतीस पर्व होता है ।
इससे यह सिद्ध होता है कि-युग के आदि से सैंतीस पर्व गत होने पर एवं
अडतीसवे पर्व प्रवर्तित होता है तब अवमरात्रि भूत द्वितीयाको तृतीया
तिथि समाप्त होती है । यह करण भी सम्यक् होने से अतः उदाहरण पूर्वक
कहा जाता है-अतः यहां पर उद्दिष्ट द्वितीया में सैंतीस पर्व आये होते हैं ।
एक पर्व पंद्रह तिथ्यात्मक होता है अतः पंद्रह को सैंतीस से गुणाकरे $१५ + ३७$
 $= ५५५$ तो गुणनफल पांच सो पचपन होता है । यहां पर दूज का क्षय होकर
तृतीया आती है अतः तीनरूप प्रक्षिप्त करे $५५५ + ३ = ५५८$ तो पांचसो अठा-
वन होता है ५५८ तत्पश्चात् बासठ दिनमें एक अवमरात्र होता है इस नियम
इस संख्याका बासठ से भाग करे भाग करने से निरंश हो जाता है । जैसे
की $\frac{५५८}{१६} = ९$ पांचसो अठावन को बासठ से भाग करने पर नव लब्ध होता है ।

એકત્રીસ ઉમેરવા $૬+૩૧=૩૭$ સાડત્રીસ થાય છે. તેથી જાણવામાં આવે છે કે નિવર્તનરૂપ
સાડત્રીસ પર્વ હોય છે. આ કથનથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-યુગના આરંભથી સાડત્રીસ
પર્વ વીત્યા પછી અને સાડત્રીસમું પર્વ ચાલુ હોય ત્યારે અવમરાત્રીરૂપ બીજમાં તૃતીયા
તિથિ સમાપ્ત થાય છે. આ કરણ પણ સમ્યક્ હોવાથી ઉદાહરણ પૂર્વક કહેવામાં આવે છે.
આહી ઉદિષ્ટ બીજમાં સાડત્રીસ પર્વ આવેલા હોય છે. એકપર્વ પંદર તિથિ પ્રમાણમાં
હોય છે. તેથી પંદરનો સાડત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $૧૫+૩૭=૫૫૫$ ગુણાકાર કરવાથી
ગુણનફલ પાંચસો પચાવન આવે છે. આહી બીજનો ક્ષય કરીને ત્રીજ આવે છે. તેથી
ત્રણ સંખ્યા તેમાં ઉમેરવી $૫૫૫+૩=૫૫૮$ તે પાંચસો અઠાવન થાય છે. ૫૫૮ તે પછી
બાસઠ બાસઠ દિવસમાં એક અવમરાત્ર થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે આ સંખ્યાનો
બાસઠથી ભાગ કરવા ભાગ કરવાથી નિરંશ થઈ જાય છે. જેમકે- $\frac{૫૫૮}{૧૬}=૩૫$ પાંચસો અઠાવન

પર્વણિ પરિસમાપ્તે સતિ સમાપતતીતિ ॥ એવમેવાન્યપ્રશ્નો વિધીયતે-યથા કથિન્ પૃચ્છેદ્
યત્ દ્વાદશ્યામવમરાત્રીપ્રપન્નાયાં તયા દ્વાદશ્યા સહ ત્રયોદશી તિથિઃ કસ્મિન્ પર્વણિ પરિ-
સમાપ્તિમુપયાયાદિતિ । અત્ર પ્રશ્નકર્તા કિલ દ્વાદશી ઉદિષ્ટા વર્ત્તન્તે અતોડત્ર દ્વાદશત્રિયતે,
સ ચ દ્વાદશરૂપો રાશિઃ રૂપાધિકો વિધેય इति વિધીયતે- $12 + 1 = 13$ જાતાસ્યયોદશ ।
અયં ચ ત્રયોદશરૂપો રાશિઃ દ્વાંધ્યાં ગુણનીય इति તથા ગુણ્યતે- $13 \times 2 = 26$ જાતા પદ્-
વિંશતિઃ, પદ્ વિંશતિ દ્વાંદશી સમેતિ । પદ્વિંશતિશ્ચૈકત્રિશદ્વિપ્રુતા ક્રિયતે- $26 + 31 = 57$
જાતા સપ્તપચ્ચાશત્, અતોડત્ર નિર્વચનરૂપાણિ સપ્તપચ્ચાશત્ પર્વાણિ સમાગતાનિ । અત્રૈતદુક્તં
ભવતિ-યુગાદિતઃ સપ્તપચ્ચાશત્તમે પર્વણિ પરિસમાપ્તે સતિ, પ્રવર્ત્તમાને ચાષ્ટાપચ્ચાશત્તમે
પર્વણિ દ્વાદશ્યામવમરાત્રીભૂતાયાં ત્રયોદશી તિથિઃ પરિસમાપ્નોતિ ॥ કરણમિદં સમીચીન
મિત્યુદાહરણપ્રક્રિયા પ્રદર્શ્યતે-પચ્ચદશકિલ સપ્તપચ્ચાશતા ગુણ્યન્તે- $16 \times 57 = 912$

इससे यह फलित होता है कि सैनीसवां पर्व समाप्त होने पर नवमां अवमरात्र
समाप्त होता है । इस प्रकार अन्य प्रश्न भी किया जाता है जैसे की कोई प्रश्न
करे की बारहवीं तिथि में अवमरात्रि आने पर उस चारस के साथ त्रयोदशी
तिथि कौन पर्व में समाप्त होती है ? यहां प्रश्न कर्ताने द्वादशि को उदिष्ट की
है, अतः यहां पर बारह लिया जाता है । वह बारह रूप राशि को रूपाधिक
करे $12 + 1 = 13$ तो तेरह होते हैं । यह तेरह रूप राशि को दोसे गुणा करे
 $13 \times 2 = 26$ तो छईस होते हैं । इस प्रकार छईसवां द्वादशी आती है ।
छाईस में इकतीस जोड़े $26 + 31 = 57$ तो सत्तावन होता है । इस प्रकार यहां
सत्तावन पर्व आता है । इससे यह फलित होता है की युग की आदिसे सत्ता-
वनवां पर्व समाप्त होने पर तथा अठावनवां पर्व प्रवर्तित रहने पर अवम-
रात्र भूत द्वादशी को त्रयोदशी तिथि समाप्त होती है । यह करण समीचीन

નનો બાસઠથી ભાગ કરવાથી નવ લખ્થ થાય છે. આનાથી એ નિર્ણય થાય છે કે-સાડ-
ત્રીસમું પર્વ સમાપ્ત થયા બાદ નવમી ક્ષય તિથિ સમાપ્ત થાય છે. એજ પ્રમાણે બીજો
પણ પ્રશ્ન કરી શકાય છે કે-કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-બારમી તિથિમાં અવમરાત્ર ક્ષયતિથિ આવે
તો એ બારશની સાથે તેરશની તિથિ કયા પર્વમાં સમાપ્ત થાય છે ? અહીં પ્રશ્ન
કર્તાએ બારમી તિથિને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન કરેલ છે. તેથી અહીંયાં બાર લેવામાં આવે છે. આ
બાર ૩૫ સંખ્યાને રૂપાધિક કરવી અર્થાત્ તેમાં એક ઉમેરે છે. $12 + 1 = 13$ તો તેર થાય
છે. એ તેર ૩૫ સંખ્યાનો બેથી ગુણાકાર કરવો $13 \times 2 = 26$ તો છબીસ થાય છે. આ
પ્રમાણે છબીસમી બારશ આવે છે. એ છબીસમાં એકત્રીસ ઉમેરવા $26 + 31 = 57$ તો
સત્તાવન થાય છે. આ પ્રમાણે અહીંયાં સત્તાવન પર્વ આવે છે આનાથી એ ફલિત થાય
છે કે-યુગની આદિથી સત્તાવનમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી અને અઠાવનમું પર્વ પ્રવર્ત્તમાન
રહે ત્યારે અવમરાત્રભૂત બારશે તેરશ તિથિ સમાપ્ત થાય છે, આકરણ યોગ્યજ છે તેથી

જાતાનિ પચ્ચપચ્ચાશદધિકાનિ અષ્ટૌ શતાનિ । અત્ર ચ દ્વાદશી નષ્ટા ત્રયોદશી ચ જાતેતિ ત્રયોદશ પ્રક્ષિપ્યન્તે- $૮૫૫+૧૩=૮૬૮$ જાતાનિ અષ્ટપષ્ટ્યધિકાનિ અષ્ટૌ શતાનિ । તતો દ્વાપષ્ટ્યા દ્વાપષ્ટ્યા દિવસૈરેકોઽવમરાત્રો ભવતીતિ દ્વાપષ્ટ્યા ભાગો દ્વિયતે- $\frac{૮૬૮}{૨}=૪૩૪$ અત્રાપિ ભાજ્યમાનો રાશિ નિરંશત્વમુપયાતિ, લબ્ધાશ્ચતુર્દશ, તેનેદં સિદ્ધયતિ યત્ ચતુર્દશતમોઽવમરાત્રઃ સપ્તપચ્ચાશત્તમે પર્વણિ પરિસમાપ્તે સતિ પરિસમાપ્નોતીતિ કરણગાથોક્તાં ભાવનાં પરિપોષયતિ દાઢ્યર્થત્વપ્રતિપાદને इति । એવમેવ સર્વાસ્વપિ તિથિષુ કરણભાવના કરણ-સમીચીનત્વસ્થાપના અવમરાત્રસંખ્યા ચ સ્વયં ભાવનીયા इति । પર્વનિર્દેશમાત્રં ત્વત્ર ક્રિયતે, યથા-તૃતીયાયાં ચતુર્થી સમાપયતિ અષ્ટમે પર્વણિ ગતે સતિ । ચતુર્થ્યાં પચ્ચમી પરિસમાપયતિ એકચત્વારિંશત્તમે પર્વણિ ગતે સતિ । પચ્ચમ્યાં પષ્ઠી પરિસમાપયતિ દ્વાદશે હૈ અતઃ ઉદાહરણ પૂર્વક દિવસલાઠ્યા જાતા હૈ પંદ્રહ કો સત્તાવન સે ગુણા કરે- $૧૫+૫૭=૮૫૫$ તો આઠ સો પચ્ચપન હોતે હૈ । યહાં દ્વાદશી કા ક્ષય હોને સે ત્રયોદશી આઈ હૈ અતઃ તેરહ પ્રક્ષિપ કરે $૮૫૫+૧૩=૮૬૮$ તો આઠસો અઢસઠ હોતે હૈ । તત્પચ્ચાત વાસઠ વાસઠ દિવસ કા એક અવમરાત્ર હોતા હૈ અતઃ વાસઠ સે ભાગ કરે $\frac{૮૬૮}{૨}=૪૩૪$ યહાં પર ભો ભાજ્યમાન રાશિ નિરંશ આતા હૈ હસ પ્રકાર ભાગ કરને સે ચૌદહ ૧૪ લબ્ધ હોતા હૈ । હસ સે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કી ચૌદહવાં અવમરાત્ર સત્તાવનવાં પર્વ સમાસ હોને પર સમાસ હોતા હૈ હસ પ્રકાર કરણ ગાથોક્ત ભાવના કો દઢકરતા હૈ । હસી પ્રકાર સ્ખમી તિથિ મેં કરણ કી ભાવના, કરણ કી સમ્યક્ પ્રકાર સે સ્થાપના એવં અમરાત્ર કી સંખ્યા કા સ્વયં ભાવના ભાવિત કર સમજલેવે । યહાં પર કેવલ પર્વ કા નિર્દેશ માત્ર કિયા જાતા હૈ । જૈસે કિ=તૃતીયા મેં, ચતુર્થિતિથિ સમાસ હોતી હૈ, આઠવાં પર્વ સમાસ હોને પર । ચતુર્થિ મેં પંચમીતિથિ સમાસ હોતી હૈ

તેને ઉદાહરણ પૂર્વક જતાવવામાં આવે છે. પંદરનો સત્તાવનથી ગુણાકાર કરવો $૧૫+૫૭=૮૫૫$ તો આઠસો પંચાવન થાય છે. અહીં ગારશનો ક્ષય થવાથી તેરશ આવેલ છે. તેથી તેર તે સંખ્યામાં ઉમેરવા $૮૫૫+૧૩=૮૬૮$ તો આઠસો અઢસઠ થાય છે. તે પછી બાસઠ બાસઠ દિવસમાં એક અવમરાત્ર થાય છે. તેથી બાસઠથી તેનો ભાગ કરવો $\frac{૮૬૮}{૨}=૪૩૪$ અહીં પણ લાભ્ય રાશિ નિરંશજ આવે છે. આ રીતે ભાગાકાર કરવાથી ચૌદ લબ્ધ થાય છે. આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-ચૌદમી અવમરાત્રે સત્તાવન પર્વ સમાસ થાય ત્યારે સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે કરણ ગાથામાં દેહલ ભાવનાને દઢ કરે છે. આજ પ્રમાણે સઘળી તિથિઓમાં કરણની ભાવના, કરણની સારી રીતે સંસ્થાપના અને અવમરાત્રની સંખ્યાની ભાવના સ્વયં ભાવિત કરી લેવી અહીં કેવળ પર્વનો નિર્દેશ માત્ર દર્શવામાં આવે છે. જેમકે-તૃતીયામાં એથી તિથિ સમાસ થાય છે. આઠમું પર્વ સમાસ થાય ત્યારે, એકત્વાવિંશ પર્વ પુરા થાય ત્યારે ચતુર્થિમાં પાંચમી તિથિ સમાસ થાય છે.

પર્વણિ ગતે સતિ । પૃથ્વાં સપ્તમી પશ્ચત્ત્વારિંશત્તમે પર્વણિ ગતે સતિ । સપ્તમ્યામષ્ટમી પોઢજે પર્વણિ ગતે સતિ । અષ્ટમ્યાં નવમી એકોનપશ્ચાશત્તમે પર્વણિ ગતે ગતિ । નવમ્યાં દ્વિતીયાં વિંશતિતમે પર્વણિ ગતે સતિ । દશમ્યાં મેકાદશી પરિસમાપયતિ ત્રિપશ્ચાશત્તમે પર્વણિ ગતે સતિ । એકાદશ્યાં દ્વાદશી ચતુર્વિંશતિતમે પર્વણિ ગતે સતિ । દ્વાદશ્યાં ત્રયોદશી સમાપયતિ સપ્તપશ્ચાશત્તમે પર્વણિ ગતે સતિ । ત્રયોદશ્યાં ચતુર્દશી સમાપયતિ અષ્ટાવિંશતિતમે પર્વણિ ગતે સતિ । ચતુર્દશ્યાં પશ્ચદશી પરિસમાપયતિ એકપષ્ટિતમે પર્વણિ ગતે સતિ । પશ્ચદશ્યાં પ્રતિપત્તિથિઃ સમાપયતિ દ્વાવિંશત્તમે પર્વણિ ગતે સતિ । એવમેતા યુગપૂર્વાર્ધે પ્રતિભાવિતાઃ વિજેયાઃ । એવમનયૈવ યુક્ત્યા ઉપપત્ત્યા ચ યુગોત્તરાર્દ્ધેષ્વપિ ભાવનીયા इति ॥ એવમત્ર સદિસ્તરતોઽવમ-

ઇકતાલીસ પર્વ પૂર્ણ હોને પર । પંચમી મેં છટ્ટીતિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ તારહ પર્વ વીતને પર । પૈતાલીસ પર્વ સમાપ્ત હોને પર છટ્ટી મેં સપ્તમી તિથી સમાપ્ત હોતી હૈ । સોલહ પર્વ સમાપ્ત હોને પર સપ્તમી મેં અષ્ટમીતિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ । અષ્ટમી પર્વ ગત હોને પર અષ્ટમી કો નવમી તિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ । નવમી પર્વ પૂર્ણ હોને પર નવમી મેં દસમી તિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ । ત્રિપદ પર્વ ગત હોને પર દશમી મેં ગ્યારહવીતિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ । ચોવીસ પર્વ વીત ચુકને પર એકાદશી મેં દ્વાદશી તિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ । સત્તાવન પર્વ વીત જાને પર દ્વાદશી મેં ત્રયોદશી તિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ, અઠાઈસ પર્વ વીત જાને પર ત્રયોદશી મેં ચતુર્દશી તિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ । ઇકસઠ પર્વ પૂર્ણ હોને પર ચતુર્દશી મેં પંદ્રહવી તિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ । બત્તીસ પર્વ વીતને પર પંદ્રહવી તિથિ મેં પ્રતિપદાતિથિ સમાપ્ત હોતી હૈ । ઇસ પ્રકાર યે યુગ કે પૂર્વાર્ધ મેં ભાવિત ક્રિયા ગયા હૈ । ઇસીપ્રકાર કી યુક્તિ સે એવં ઉપપત્તિ સે યુગ કે ઉત્તરાર્દ્ધ મેં ભી ભાવિત કર સમજલેવે' ઇસ પ્રકાર યહાં પર વિસ્તાર પૂર્વક અવમરાત્ર કા પ્રતિ-

બાર પર્વ વીત્યા પછી પાંચમે છટ્ટી તિથિ સમાપ્ત થાય છે, પિસ્તાલીસ પર્વ સમાપ્ત થયા પછી છઠ્ઠાં સાતમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. સોળ પર્વ વીત્યા પછી સાતમમાં આઠમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. આગણપચાસમું પર્વ પૂરું થયા પછી આઠમમાં નવમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. વીસ પર્વ પુરા થયા પછી નવમીમાં દસમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. ત્રેપન પર્વ પુરા થયા પછી દસમમાં અગીયારમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. ચોવીસ પર્વ પુરા થયા પછી અગીયારમમાં બારમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. સત્તાવન પર્વ પુરા થયા પછી બારમમાં તેરમની તિથિ સમાપ્ત થાય છે. અઠ્યાવીસ પર્વ વીતી ગયા પછી તેરમમાં ચૌદશની તિથિ સમાપ્ત થાય છે. એકસઠ પર્વ પુરા થયા પછી ચૌદશમાં પંદરમી તિથિ સમાપ્ત થાય છે. બત્તીસ પર્વ પુરા થયા પછી પંદરમી તિથિમાં એકમની તિથિ સમાપ્ત થાય છે. આ રીતે આ યુગના પૂર્વાર્ધમાં ભાવિત કરેલ છે. આજ પ્રમાણેની યુક્તિથી અને ઉપપત્તિથી યુગના ઉત્તરાર્ધમાં પણ ભાવિત કરીને સમજ લેવું. આ રીતે

રાત્રાઃ પ્રતિપાદિતાઃ સોદાહરણં ચ વ્યાખ્યાતાશ્ચ ॥ સમ્પ્રતિ અતિરાત્રપ્રતિપાદનાર્થમાહ—‘તત્થ
 खलु इमे छ अतिरत्ता पणत्ता तं जहा चउत्थे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे, सोल-
 समे पव्वे, वीसइमे पव्वे, चउवीसइमे पव्वे’ तत्र खलु इमे पट् अतिरात्राः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—
 चतुर्थे पर्वणि, अष्टमे पर्वणि, द्वादशे पर्वणि, षोडशे पर्वणि, विंशतितमे पर्वणि, चतुर्विंशतितमे
 पर्वणि ॥—तत्र—अतिरात्रजिज्ञासाया मेकस्मिन् संवत्सरे खलु—इतिवाक्यालङ्कारे इमे—वक्ष्यमाण-
 प्रकाराः—वक्ष्यमाणस्वरूपाः पट् २ संख्यका अतिरात्राः—वृद्धिदिवसाः प्रज्ञप्ताः—प्रतिपादिताः
 सन्ति । तद्यथा—यथाक्रमेण प्रतिसंख्यायन्ते पर्वणि—चतुर्थे पर्वणि गते सति प्रथमोऽति-
 रात्रः । अष्टमे पर्वणि गते सति द्वितीयोऽतिरात्रः परिपतति । द्वादशे पर्वणि गते सति
 तृतीयोऽतिरात्रः समागच्छति । षोडशे पर्वणि गते सति चतुर्थोऽतिरात्रः प्रतिपत्स्यते ।
 विंशतितमे पर्वणि गते सति पञ्चमोऽतिरात्रः प्रत्यायाति । चतुर्विंशतितमे पर्वणि गते सति
 षष्ठोऽतिरात्रः प्राद्युणिकायते इति ॥ यथात्र भावना इह कर्ममासमपेक्ष्य सूर्यमासचिन्तायां

પાદન કર ઉદાહરણ કે સાથ વ્યાખ્યાત કિયા હૈ ।

અવ અતિરાત્રકા પ્રતિપાદન કરને કે લિયે કહતે હૈ—

(તત્થ खलु इमे छ अतिरत्ता पणत्ता तं जहा चउत्थे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे, सोलसमे पव्वे, वीसइमें पव्वे, चउवीसइमे पव्वे) अतिरात्र की जिज्ञासा करे तो एक संवत्सर में ये वक्ष्यमाण प्रकार की छहछह संख्यक अतिरात्र अर्थात् वृद्धि दिवस प्रतिपादित किये गये हैं । जो इस प्रकार से हैं—चौथा पर्व वीतजाने के बाद प्रथम वृद्धेतिथि आती है । आठवां पर्व समाप्त होने पर दूसरा अतिरात्र आता है । बारहवां पर्व वीतजाने पर तीसरा अतिरात्र आता है । सोलह पर्व वीतने पर चौथा अहोरात्र आता है । बीस पर्व वीत जाने पर पांचवां अतिरात्रि आता है चोवीस पर्व समाप्त होने पर छठा अति रात्र आता है ।

અવ इसकी भावना दिखलाई जाती है—यहां पर कर्म मास की अपेक्षा

અહિંયા વિસ્તાર પૂર્વક અવમરાત્રતુ પ્રતિપાદન કરીને ઉદાહરણ સાથે વ્યાખ્યાત કરેલ છે

હવે અતિરાત્રતુ પ્રતિપાદન કરવા માટે કહેવામાં આવે છે.—(તત્થ खलु इमे छ अतिरत्ता पणत्ता तं जहा—चउत्थे पव्वे, अट्ठमे पव्वे, बारसमे पव्वे, सोलसमे पव्वे, वीसइमे पव्वे, चउवी-सइमे पव्वे) अतिरात्रની જિજ્ઞાસા કરવામાં આવે તો એક સંવત્સરમાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારની છ છ સંખ્યાવાળી અતિરાત્ર એટલેકે વૃદ્ધિનો દિવસ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે. ચોથું પર્વ વીત્યા પછી પહેલી વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. આઠમું પર્વ પૂરું થયા પછી બીજી વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. બારમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી ત્રીજી વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. સોળમું પર્વ પૂરું થયા પછી ચોથી અતિરાત્ર—વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. વીસમું પર્વ વીતી ગયા પછી પાંચમી વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે. ચોવીસમું પર્વ વીત્યા પછી છઠ્ઠી વૃદ્ધિ તિથિ આવે છે.

કૃતાયાં સત્યામેકૈકસૂર્યર્તુપરિસમાપ્તૌ એકૌઽધિકોઽહોરાત્રઃ પ્રત્યક્ષત ઉપલભ્યતે । યતોહિ -કર્મમાસઃ સાવનાત્મકઃ, સાવનમાસોહિ ત્રિંશદિનાત્મકો ભવતીત્યુક્તં પ્રાક્ । (ત્રિંશદિનં સાવનમાસસંજ્ઞઃ) તેનાત્ર ત્રિંશતાઽહોરાત્રૈરેકૈકઃ કર્મમાસો ભવતિ મધ્યમમાનેન, તથૈવ મધ્યમ-માનેન સાર્દત્રિંશતાઽહોરાત્રૈરેકઃ સૂર્યમાસો ભવતિ । एवं च मासद्वयात्मकश्च ऋतुर्भवतीत्यपि भावितमुक्तं च प्राक् । तेनैकકः सूर्यर्तुरेकपट्याऽहोरात्रैः स्यात्-(३० $\frac{१}{२}$) × (३० + $\frac{१}{२}$) = ($\frac{६०+१}{२}$ + $\frac{६०+१}{२}$) = $\frac{६१}{२}$ + $\frac{६१}{२}$ = $\frac{१२२}{२}$ = ६१ = एकः सूर्यर्तुः ॥ एवमेव कर्ममासद्वयेन कर्मऋतुः स्यात् ? ३० + ३० = ६० । अनयोरन्तरेणातिरात्रो भवति-६१-६० = १ अतिरात्रः । तेन सिद्ध्यति यत् एकसૂर्यर्तुપરિસમાપ્તૌ કર્મમાસદ્વયમપેક્ષ્ય એકોઽધિકોઽહોરાત્રો જાયતે । સૂર્યર્તુશ્ચ આષાઢાદિકો ભવતિ તેન આષાઢમાસાદારભ્ય ચતુર્થ પર્વણિ ગતે સતિ એકોધિકો-

કરકે સૂર્ય માસ કી વિચારણા કરે તો એક એક સૂર્ય ઋતુ સમાપ્તિ મેં એક એક અધિક અહોરાત્ર પ્રત્યક્ષ સે હો જાતા હૈ । કારણ કી કર્મમાસ સાવન માસ રૂપ હૈ સાવન માસ તીસ દિન પ્રમાણવાલા હોતા હૈ એસા પહેલે કહા હૈ, અતઃ યહાં પર મધ્ય માન સે તીસ અહોરાત્ર સે એક કર્મમાસ હોતા હૈ, ઉમી પ્રકાર મધ્ય માન સે સાઢે તીસ અહોરાત્ર સે એક સૂર્ય માસ હોતા હૈ, તથા દો માસ સે એક ઋતુ હોતી હૈ યહ પહેલે કહકર ભાવિત કિયા ગયા હૈ । અતઃ એક એક સૂર્ય ઋતુ એકસઠ અહોરાત્ર સે હોતી હૈ-(૩૦ $\frac{૧}{૨}$) × $\frac{૬૦+૧}{૨}$ ($\frac{૬૦+૧}{૨}$ = $\frac{૬૧}{૨}$ + $\frac{૬૧}{૨}$ = ૬૧) । એક સૂર્ય ઋતુ કા પ્રમાણ ઇકસઠ અહોરાત્ર કા હૈ, ઇસી પ્રકાર દો કર્મ માસ સે કર્મ ઋતુ હોતી હૈ । ૩૦ + ૩૦ = ૬૦ । ઇસ અન્તર સે અતિરાત્ર-વૃદ્ધિતિથિ હોતી હૈ । ૬૧-૬૦ = ૧ અતિરાત્ર । ઇસ સે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ એક સૂર્ય ઋતુ કી સમાપ્તિ મેં, દો કર્મમાસ કી અપેક્ષા સે એક અધિક અહો-રાત્ર હોતા હૈ, સૂર્ય ઋતુ આષાઢાદિ સે હોતા હૈ, અતઃ આષાઢ માસ સે આર-

હવે આ કથનની ભાવના બતાવે છે. અહીં કર્મમાસની અપેક્ષાથી સૂર્યમાસની વિચારણા કરવામાં આવે તો એક એક સૂર્યરતુની સમાપ્તિમાં એક એક અધિક અહોરાત્ર પ્રત્યક્ષથી જ થઈ જાય છે. કારણકે કર્મમાસ સાવન માસરૂપ છે. સાવનમાસ ત્રીસ દિવસ પ્રમાણનો કહેલ છે. તેથી અહીંયાં મધ્ય માનથી ત્રીસ અહોરાત્રથી એક કર્મમાસ થાય છે. એજ પ્રમાણે મધ્ય માનથી સાર્દત્રીસ અહોરાત્રથી એક સૂર્ય માસ થાય છે. અને બે માસથી એક રતુ થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં કહીને ભાવિત કરેલ છે. તેથી એક એક સૂર્ય રતુ એકસઠ અહોરાત્રથી થાય છે. (૩૦ $\frac{૧}{૨}$) + $\frac{૬૦+૧}{૨}$ = $\frac{૬૧}{૨}$ + $\frac{૬૧}{૨}$ = ૬૧ । એક સૂર્ય રતુનું પ્રમાણ એકસઠ અહોરાત્રનું છે. એજ પ્રમાણે બે કર્મમાસથી રતુ થાય છે. ૩૦ + ૩૦ = ૬૦ આટલા અંતરથી અતિરાત્ર વૃદ્ધિ તિથિ થાય છે. ૬૧-૬૦ = ૧ અતિરાત્ર આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-એક સૂર્ય રતુની સમાપ્તિમાં બે કર્મ માસની અપેક્ષાથી એક અધિક અહોરાત્ર થાય છે. સૂર્યરતુ આષાઢ માસથી થાય છે. તેથી આષાઢ માસથી આરંભ કરીને

અહોરાત્રો ભવતિ અર્થાત્ ભાદ્રકૃષ્ણપક્ષેઽધિકોઽહોરાત્રઃ સ્યાત્ । તતશ્ચાષ્ટમે પર્વણિ ગતે સતિ દ્વિતીયોઽધિકરાત્રસ્તૃતીયશ્ચાતિરાત્રો દ્વાદશે પર્વણિ ગતે સતિ, પોઢશે પર્વણિ ગતે ચ ચતુર્થોઽતિરાત્રઃ સમુત્પદ્યેત્ । વિંશતિતમે પર્વણિ પરિસમાપ્તે ચ પશ્ચમોઽધિકરાત્રઃ સમાપતેત્ । પશ્ચાતિરાત્રઃ ચતુર્વિંશતિતમે પર્વણિ ગતે સતિ સમાગચ્છેત્ । ઉક્તશ્ચમૂલે—‘ચઉત્યે પઞ્ચે અદ્વમે પઞ્ચે, વારસમે પઞ્ચે, સોલસમે પઞ્ચે, વીસઙ્મે પઞ્ચે, ચઉવીસ ઙ્મે પઞ્ચે’ इति । અવમરાત્રાશ્ચ કર્મમાસદ્વયમપેક્ષ્ય ચાન્દ્રમાસચિન્તાયાં ભવન્તિ, અર્થાત્ અવમરાત્રાઃ કર્મમાસસજાતીયાઃ—સાવનાત્મકા ભવન્તીતિ સિદ્ધયતિ, ચાન્દ્રસાવનાન્તરમવમાનીતિનિયમદર્શનાત્, ચાન્દ્રમાસાશ્ચ શ્રાવણાદ્યાઃ ભવન્ત્યતો વર્ષાકાલસ્ય શ્રાવણાદેરિત્યુક્તં ભાવિતં ચ પ્રાક્ । સમ્પ્રતિ—યમપેક્ષ્ય અતિરાત્રો ભવતિ, યંચાપેક્ષ્ય અવમરાત્રશ્ચ સંજાયતે તદેતત્ પ્રતિપાદયતિ અન્ય-

મ્મ કરકે ચૌથા પર્વગત હોને પર એક અહોરાત્ર અધિક હોતા હૈ । અર્થાત્ ભાદ્ર કૃષ્ણપક્ષ મેં અધિક અહોરાત્ર હોતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ આઠવાં પર્વ સમાપ્ત હો જાને પર દૂસરા અધિક અહોરાત્ર એવં ત્રીસરા અધિક અહોરાત્ર બારહવાં પર્વ સમાપ્ત હોને પર હોતા હૈ । સોલહવાં પર્વ થીત ચુકને કે પશ્ચાત્ ચતુર્થ અધિક અહોરાત્ર હોતા હૈ, વીસવાં પર્વ સમાપ્ત હોને પર પાંચવાં અધિક અહોરાત્ર સમાપ્ત હોતા હૈ । ચોવીસવાં પર્વ સમાપ્ત હોજાને પર છઠા અહોરાત્ર અધિક હોતા હૈ । મૂલ મેં કહા બી હૈ—(ચઉત્યે પઞ્ચે, અદ્વમે પઞ્ચે, વારસમે પઞ્ચે સોલસમે પઞ્ચે, વીસઙ્મે પઞ્ચે, ચઉવીસઙ્મે પઞ્ચે) इति અવમાત્ર-ક્ષય તિથિ દો કર્મમાસ કી અપેક્ષા સે ચાન્દ્રમાસ કી વિચારણા મેં હોતા હૈ । અર્થાત્ અવમરાત્ર કર્મમાસ કે સજાતીય અર્થાત્ સાવન માસ રૂપ હોતે હૈં યહ સિદ્ધ હોતા હૈ । ચાન્દ્ર એવં સાવન કા અન્તર અવમ હોતા હૈ યહ નિયમ કહા ગયા હૈ ।

ચાન્દ્રમાસ શ્રાવણ સે હોતે હૈં, અતઃ વર્ષાકાલ કે શ્રાવણાદિ સે ઇસ પ્રકાર

ચોથુ પર્વ પુરૂં થાય ત્યારે એક અહોરાત્ર અધિક થાય છે. અર્થાત્ બાહરવા વહમાં અધિક અહોરાત્ર આવે છે તે પછી આઠમું પર્વ સમાપ્ત થાય ત્યાર પછી બીજો અધિક અહોરાત્ર અને ત્રીજું અધિક અહોરાત્ર બારમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી આવે છે. અને સોળમું પર્વ વીત્યા પછી ચોથું અધિક અહોરાત્ર આવે છે. વીસમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી પાંચમું અધિક અહોરાત્ર સમાપ્ત થાય છે. ચોવીસમું પર્વ સમાપ્ત થયા પછી છઠું અહોરાત્ર અધિક હોય છે. મૂળમાં કહ્યું પણ છે.— (ચઉત્યે પઞ્ચે, અદ્વમે પઞ્ચે, વારસમે પઞ્ચે, સોલસમે પઞ્ચે, વીસઙ્મે પઞ્ચે, ચઉવીસઙ્મે પઞ્ચે) इति અવમરાત્ર-ક્ષયતિથિ બેકર્મમાસની અપેક્ષાથી ચાન્દ્રમાસમાં થાય છે. અર્થાત્ અવમરાત્રકર્મમાસની સજાતીય અર્થાત્ સાવન માસરૂપ હોય છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે. ચાન્દ્ર અને સાવનનું અંતર અવમ હોય છે. આ પ્રમાણે નિયમ કહેલ છે.

ચાન્દ્રમાસ શ્રાવણથી થાય છે. તેથી વર્ષાકાળના શ્રાવણાદિથી તેમ પહેલાં કહેવામાં

ત્રાપિ પ્રતિપાદિતયા ગાથયા—

‘છચ્ચેવ ય અહરત્તા આહચ્ચા ડ હવંતિ માણાહિ ।

છચ્ચેવ ઓમરત્તા ચંદા ડ હવંતિ માણાહિ ॥ ૧ ॥

છાયા—પદ્ ચૈવ ચ અતિરાત્રા આદિત્યા સ્તુ ભવન્તિ માનૈઃ ।

પદ્ ચૈવ અવમરાત્રાચ્ચાન્દ્રાસ્તુ ભવન્તિ માનૈઃ ॥ ૧ ॥

અસ્યા ગાથાયાઃ ભાવાર્થસ્તુ અયમેવ યત્ જે પદ્ અતિરાત્રાઃ પ્રતિપાદિતાઃ એકસ્મિન્ સંવત્સરે, તે સ્તુ આદિત્યાઃ—સૌરાત્મકા ભવન્તિ (સૌર સાવનાન્તરમતિરાત્રા ઇતિ) પરિભાષિતત્વાત્ । અત્રાપિ ચ કર્મમાસમપેક્ષ્ય સૂર્યમાસચિન્તાયા મતિરાત્રો ભાવિતઃ ॥ અયમેવ જે ચ પદ્ અવમરાત્રાઃ પ્રતિપાદિતાસ્તેતુ ચાન્દ્રાઃ—ચાન્દ્રજાતીયા ભવન્તિ (ચાન્દ્રસાવનાન્તરમવમાની) તિ પ્રતિપાદિતત્વાત્ । અત્રાપિ ચાન્દ્રમાસમપેક્ષ્ય કર્મમાસચિન્તાયાં ભાવિતો વર્તન્તે । તેનાતિરાત્રઃ સૌરાત્મકોઽવમરાત્રશ્ચ ચાન્દ્રાત્મકઃ ઇતિ ભાવનીયઃ અતિરાત્રા ભવન્ત્યાદિત્યાત્—આદિત્ય-

પહેલે કહા હૈ, અવ જિસકી અપેક્ષા કરકે અધિક અહોરાત્ર હોતા હૈ એવં જિસકી અપેક્ષા કર ક્ષય તિથિ હોતી હૈ, ડસકા પ્રતિપાદન કરતે હૈ ડસકો પ્રતિપાદ કરનેવાલી અન્યત્ર કહી ગઈ ગાથા ડસ પ્રકાર હૈ—

છચ્ચેવ અહરત્તા આહચ્ચા ડ હવંતિ માણાહિ ।

છચ્ચેવ ઓમરત્તા ચંદા ડ હવંતિ માણાહિ ॥૧॥

ડસ ગાથા કા ભાવાર્થ ડસ પ્રકાર હૈ—જે છ અતિરાત્ર—અધિક તિથિ એક સંવત્સર મેં પ્રતિપાદિત કી હૈ । જે સંવત્સર સૌર હોતે હૈ । કારણ કી સૌર સાવન કે અંતર મેં અવમરાત્ર હોતે હૈ યહ પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ, યહાં પર ખી ચાંદ્રમાસ કી અપેક્ષા સે કર્મમાસ કી વિચારણા ભાવિત કી હૈ । અતઃ અતિરાત્ર—વૃદ્ધિ સૌરસંવત્સરાત્મક એવં અવમરાત્ર—ક્ષયતિથિ ચાંદ્રસંવત્સરાત્મક હોતા હૈ એસી ભાવના કરલેવે । આદિત્ય કી અપેક્ષા સે કર્મમાસ કી વિચા-

આવેલ છે. હવે જેની અપેક્ષા કરીને અધિક અહોરાત્ર થાય છે. અને જે અપેક્ષાથી ક્ષય તિથિ થાય છે, તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાવાળી અન્યત્ર કહેવામાં આવેલ ગાથા આ પ્રમાણે છે.

છચ્ચેવ અહરત્તા આહચ્ચા ડ હવંતિ માણાહિ ।

છચ્ચેવ ઓમરત્તા ચંદા ડ હવંતિ માણાહિ ॥૧॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. આ છ અતિરાત્ર—અર્થાત્ અધિક તિથિ એક સંવત્સરમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે સંવત્સર સૌરસંવત્સર છે. કારણકે સૌર, સાવનના અંતરમાં અવમરાત્ર આવે છે. આ રીતે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે. અહીંયાં પણ ચાંદ્રમાસની અપેક્ષાથી કર્મમાસની વિચારણા ભાવિત કરેલ છે. તેથી અતિરાત્ર—વૃદ્ધિ સૌર સંવત્સરમાં અને અવમરાત્ર ક્ષયતિથિ ચાંદ્રસંવત્સરમાં થાય છે. તેમ ભાવના કરી સમજી

મપેક્ષ્ય કર્મમાસચિન્તાસાં પ્રતિવર્ષ પદ્ અતિરાત્રા ભવન્તિ, 'માણાહિ' જાનીહિ । તથા ચ પદ્ અવમરાત્રા ભવન્તિ ચાન્દ્રાત્-ચાન્દ્રમપેક્ષ્ય-ચાન્દ્રમાસાન્ અધિકૃત્ય કર્મમાસચિન્તાયાં પ્રતિ-સંવત્સરં પદ્ અવમરાત્રા ભવન્તીતિ 'માણાહિ' જાનીહિ, અતઃ સિદ્ધયતિ યત્-યે અતિરાત્રાસ્તે સૌરાત્મકાઃ, તથા ચ યે અવમરાત્રાસ્તે ચાન્દ્રાત્મકાશ્ચેતિ જાનીહિ,-
 ઉક્તશ્ચ મૂળેऽપિ-'છચ્ચેવ ય અઙ્રત્તા આઙ્ચા ઉ હવંતિ માણાહિ ।

છચ્ચેવ ઓમરત્તા ચંદાહિ હવંતિ માણાહિ ॥૧॥'

છાયા-પદ્ ચૈવ ચ અતિરાત્રા આદિત્યાસ્તુ ભવન્તિ માનૈઃ ।

પદ્ ચૈવ અવમરાત્રાશ્ચાન્દ્રાહિ ભવન્તિ માનૈઃ ॥૧॥

एकस्मिन् सम्बत्सरे ये पद् संख्यका अतिरात्राः-अधिकरात्राश्चतुर्थं चतुर्थपर्वान्तरे प्रति-पादितास्ते मानैः-परिमाणैः-सजातीयत्वेन आदित्याः-आदित्यसंज्ञकाः-सौरा भवन्ति । एवं च एकस्मिन् संवत्सरान्तराले ये पद् संख्यका अवमरात्रा-क्षयरात्राः प्रतिपादितास्ते च मानैः-प्रमाणै-सजातीयलक्षणैश्चान्द्राः-चान्द्रसजातीया भवन्ति । सौरात्मकान्यधिकानि,

રણા મેં પ્રતિવર્ષ મેં છહ અતિરાત્ર હોતે હૈં । (માણાહિં) એસા જાને, ચાંદ્રમાસ કો અધિકૃત કરકે કર્મમાસ કી વિચારણા મેં પ્રત્યેક સંવત્સર મેં છહ અવમ-રાત્ર ક્ષય હોતે હૈં એસા (માણાહિં) જાન લેવેં । ઇસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કી જો અતિરાત્ર હોતે હૈં વે સૌરસંવત્સરાત્મક હોતે હૈં । તથા જો અવમરાત્ર-ક્ષય તિથિ હોતે હૈં વે ચાંદ્રસંવત્સરાત્મક હોતે હૈં એસા જાને । મૂળ મેં કહા ખી હૈ-
 (છચ્ચેવ અઙ્રત્તા આઙ્ચા ઉ) ઇત્યાદિ

एक संवत्सर में जो छ संख्यात्मक अतिरात्र अर्थात् अधिक रात्र चार चार पर्व के अंत में प्रतिपादित किये हैं, वे सजातीयत्वेन सौरसंवत्सर के अंत-राल में जो छ संख्यक अवमरात्र-क्षयरात्र प्रतिपादित किये हैं, वे प्रमाण से चांद्र जातीय होते हैं, सौरात्मक अधिक होते हैं एवं चांद्रात्मक क्षयात्मक

લેવું. સૂર્યની અપેક્ષાથી કર્મમાસની વિચારણામાં પ્રત્યેક વર્ષમાં છ અતિરાત્ર આવે છે. (માણાહિં) તેમ સમજવું. ચંદ્રમાસને અધિકૃત કરીને કર્મમાસની વિચારણામાં દરેક સંવ-ત્સરમાં છ અવમરાત્ર-ક્ષય આવે છે. તે પ્રમાણે (માણાહિં) જાણવું આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-જે અતિરાત્ર હોય છે તે સૌરસંવત્સમાં હોય છે. તથા જે અવમરાત્ર-ક્ષયતિથિ આવે છે તે ચાંદ્રસંવત્સરમાં આવે છે. તેમ સમજવું મૂળમાં કહ્યું પણ છે-(છચ્ચેવ અઙ્રત્તા આઙ્ચા) ઇત્યાદિ એક સંવત્સરમાં જે છ અતિરાત્ર અર્થાત્ અધિક દિવસ ચાર ચાર પર્વના અંતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે સજાતીયપણાથી સૌરસંવત્સરના હોય છે. તથા એક સંવત્સરના અંતરાલમાં જે છ અવમરાત્ર ક્ષયતિથિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે પ્રમાણથી ચાંદ્ર જાતની હોય છે. સૌરાત્મક અધિક હોય છે, અને ચાંદ્રાત્મક ક્ષયરૂપ હોય છે, આ

चान्द्रात्मकान्यवमानीत्यर्थः ॥ तदेवं सविस्तरतोऽतिरात्राः अवमरात्राश्च प्रतिपादिताः प्रति-
भाविताश्चेति ॥ सू० ७५ ॥

॥ सम्प्रति-सूर्याचन्द्रमसोरयनमावृत्तिं प्रतिपादयति ॥

मूलम्-तत्थ खलु इमाओ पंच वासिकीओ पंच हेमंताओ आउ-
ट्टिओ षण्णत्ताओ, ता एसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं वासिकिं
आउट्टि चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता अभीयिणा अभीयिस्स
पढमसमएणं, तं समयं च णं सूरै केणं नक्खत्तेणं जोएइ ।, ता
पूसेणं, पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स
बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा, ता एसि
णं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं वासिकिं आउट्टि चंदे केणं णक्खत्तेणं
जोएइ ?, ता संठाणाहिं संठाणाणं एक्कारसमुहुत्ते ऊणतालीसं च बाव-
ट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता तेपणं चुण्णिया-
भागा सेसा, तं समयं च सूरै केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पूसेणं
पूसस्स णं तं चेव जं पढमया, ता एसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं
वासिकिं आउट्टि चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता विसाहाहिं विसा-
हाणं तेरसमुहुत्ता चउपणं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च
सत्तट्टिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णियाभागा सेसा, तं समयं च णं सूरै
केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पूसेणं पूसस्स तं चेव, ता एसि णं
पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थं वासिकिं आउट्टि चंदे केणं णक्खत्तेणं
जोएइ ?, ता रेवतीहिं, रेवतीणं पणवीसं मुहुत्ता बावट्टिभागा मुहुत्तस्स
बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता वत्तीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं
समयं च णं सूरै केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, पूसेणं पूसस्स तं चेव ॥

होते हैं, इस प्रकार विस्तारपूर्वक अतिरात्र एवं अवमरात्र विषयक कथन प्रति-
पादित करके भावित किये हैं ॥ सू० ७५ ॥

प्रमाणे विस्तारपूर्वक अतिरात्र आने अवमरात्र-क्षयवृद्धि द्विस संभंधी कथन प्रतिपादित
करीने भावित करेव छे. ॥ सू. ७५ ॥

મપેક્ષ્ય કર્મમાસચિન્તાસાં પ્રતિવર્ષ પદ્ અતિરાત્રા ભવન્તિ, 'માણાહિ' જાનીહિ । તથા ચ પદ્ અવમરાત્રા ભવન્તિ ચાન્દ્રાત્-ચાન્દ્રમપેક્ષ્ય-ચાન્દ્રમાસાન્ અધિકૃત્ય કર્મમાસચિન્તાયાં પ્રતિ-સંવત્સરં પદ્ અવમરાત્રા ભવન્તીતિ 'માણાહિ' જાનીહિ, અતઃ સિદ્ધયતિ યત્-યે અતિરાત્રાસ્તે સૌરાત્મકાઃ, તથા ચ યે અવમરાત્રાસ્તે ચાન્દ્રાત્મકાશ્ચેતિ જાનીહિ,-
 ઉક્તશ્ચ મૂલેऽપિ-'છચ્ચેવ ય અઙ્રત્તા આઙ્ચા ડ હવંતિ માણાહિ ।

છચ્ચેવ ઓમરત્તા ચંદાહિ હવંતિ માણાહિ ॥૧૧॥'

છાયા-પદ્ ચૈવ ચ અતિરાત્રા આદિત્યાસ્તુ ભવન્તિ માનૈઃ ।

પદ્ ચૈવ અવમરાત્રાશ્ચાન્દ્રાહિ ભવન્તિ માનૈઃ ॥૧૧॥

एकस्मिन् सम्बत्सरे ये पद् संख्यका अतिरात्राः-अधिकरात्राश्चतुर्थ चतुर्थपर्वान्तरे प्रति-पादितास्ते मानैः-परिमाणैः-सजातीयत्वेन आदित्याः-आदित्यसंज्ञकाः-सौरा भवन्ति । एवं च एकस्मिन् संवत्सरान्तराले ये पद् संख्यका अवमरात्रा-क्षयरात्राः प्रतिपादितास्ते च मानैः-प्रमाणै-सजातीयलक्षणैश्चान्द्राः-चान्द्रसजातीया भवन्ति । सौरात्मकान्यधिकानि,

રણા મેં પ્રતિવર્ષ મેં છહ અતિરાત્ર હોતે હૈં । (માણાહિં) એસા જાને, ચાંદ્રમાસ કો અધિકૃત કરકે કર્મમાસ કી વિચારણા મેં પ્રત્યેક સંવત્સર મેં છહ અવમ-રાત્ર ક્ષય હોતે હૈં એસા (માણાહિં) જાન લેવેં । ઇસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કી જો અતિરાત્ર હોતે હૈં વે સૌરસંવત્સરાત્મક હોતે હૈં । તથા જો અવમરાત્ર-ક્ષય તિથિ હોતે હૈં વે ચાંદ્રસંવત્સરાત્મક હોતે હૈં એસા જાને । મૂલ મેં કહા બી હૈ-
 (છચ્ચેવ અઙ્રત્તા આઙ્ચા ડ) ઇત્યાદિ

एक संवत्सर में जो छ संख्यात्मक अतिरात्र अर्थात् अधिक रात्र चार चार पर्व के अंत में प्रतिपादित किये हैं, वे सजातीयत्वेन सौरसंवत्सर के अंत-राल में जो छ संख्यक अवमरात्र-क्षयरात्र प्रतिपादित किये हैं, वे प्रमाण से चांद्र जातीय होते हैं, सौरात्मक अधिक होते हैं एवं चांद्रात्मक क्षयात्मक

લેવું. સૂર્યની અપેક્ષાથી કર્મમાસની વિચારણામાં પ્રત્યેક વર્ષમાં છ અતિરાત્ર આવે છે. (માણાહિં) તેમ સમજવું. ચંદ્રમાસને અધિકૃત કરીને કર્મમાસની વિચારણામાં દરેક સંવ-ત્સરમાં છ અવમરાત્ર-ક્ષય આવે છે. તે પ્રમાણે (માણાહિં) બાણવું આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-જે અતિરાત્ર હોય છે તે સૌરસંવત્સમાં હોય છે. તથા જે અવમરાત્ર-ક્ષયતિથિ આવે છે તે ચાંદ્રસંવત્સરમાં આવે છે. તેમ સમજવું મૂળમાં કહ્યું પણ છે-(છચ્ચેવ અઙ્રત્તા આઙ્ચા) ઇત્યાદિ એક સંવત્સરમાં જે છ અતિરાત્ર અર્થાત્ અધિક દિવસ ચાર ચાર પર્વના અંતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે સજાતીયવસ્તુથી સૌરસંવત્સરના હોય છે. તથા એક સંવત્સરના અંતરાલમાં જે છ અવમરાત્ર ક્ષયતિથિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે પ્રમાણથી ચાંદ્ર જાતની હોય છે. સૌરાત્મક અધિક હોય છે. અને ચાંદ્રાત્મક ક્ષયરૂપ હોય છે. આ

ચાન્દ્રાત્મકાન્યવમાનીત્યર્થઃ ॥ તદેવં સવિસ્તરતોઽતિરાત્રાઃ અવમરાત્રાશ્ચ પ્રતિપાદિતાઃ પ્રતિ-
ભાવિતાશ્ચેતિ ॥ સૂ. ૭૫ ॥

॥ સમ્પ્રતિ-સૂર્યાચન્દ્રમસોરયનમાવૃત્તિ પ્રતિપાદયતિ ॥

મૂલમ્-તત્થ ચલુ ઇમાઓ પંચ વાસિકીઓ પંચ હેમંતાઓ આઝ-
ઢિઓ પગ્ગત્તાઓ, તા એસિ ણં પંચળં સંવચ્છરાણં પઢમં વાસિકિં
આઝઢિં ચંદે કેળં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ ? , તા અભીયિણા અભીયિસ્સ
પઢમસમણં, તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં નક્કલ્લેણં જોણ્હ ।, તા
પૂસેણં, પૂસસ્સ ઇમૂળવીસં મુહુત્તા તેત્તાલીસં ચ વાવઢિભાગા મુહુત્તસ્સ
વાવઢિભાગં ચ સત્તઢિહા હેત્તા તેત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા, તા એસિ
ણં પંચળં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં વાસિકિં આઝઢિં ચંદે કેળં ણક્કલ્લેણં
જોણ્હ ? , તા સંઠાળાહિં સંઠાળાણં એકારસમુહુત્તે ઝળતાલીસં ચ વાવ-
ઢિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવઢિભાગં ચ સત્તઢિહા હેત્તા તેપ્પણં ચુણિયા-
ભાગા સેસા, તં સમયં ચ સૂરે કેળં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ ? , તા પૂસેણં
પૂસસ્સ ણં તં ચેવ જં પઢમયા, તા એસિ ણં પંચળં સંવચ્છરાણં તચ્ચં
વાસિકિં આઝઢિં ચંદે કેળં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ ? , તા વિસાહાહિં વિસા-
હાણં તેરસમુહુત્તા ચપ્પણં ચ વાવઢિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવઢિભાગં ચ
સત્તઢિહા હેત્તા ચત્તાલીસં ચુણિયાભાગા સેસા, તં સમયં ચ ણં સૂરે
કેળં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ ? , તા પૂસેણં પૂસસ્સ તં ચેવ, તા એસિ ણં
પંચળં સંવચ્છરાણં ચઉત્થં વાસિકિં આઝઢિં ચંદે કેળં ણક્કલ્લેણં
જોણ્હ ? , તા રેવતીહિં, રેવતીણં પળવીસં મુહુત્તા વાવઢિભાગા મુહુત્તસ્સ
વાવઢિભાગં ચ સત્તઢિહા હેત્તા વત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા, તં
સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ ? , પૂસેણં પૂસસ્સ તં ચેવ ॥

હોતે હૈં, ઇસ પ્રકાર વિસ્તારપૂર્વક અતિરાત્ર એવં અવમરાત્ર વિષયક કથન પ્રતિ-
પાદિત કરકે ભાવિત કિયે હૈં ॥સૂ. ૭૫॥

પ્રમાણે વિસ્તારપૂર્વક અતિરાત્ર અને અવમરાત્ર-ક્ષયવૃદ્ધિ દિવસ સંબંધી કથન પ્રતિપાદિત
શ્રીને ભાવિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૭૫ ॥

ता एषसि णं पंचणहं संवच्छराणं पंचमं वासिक्किं आउट्ठिं चंदे केणं
णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता पुठ्वाहिं फग्गुणीहिं, पुठ्वाफग्गुणीणं बारस-
मुहुत्ता सत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं सत्तट्ठिहा
छेत्ता तेरस चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च सूरे केणं णक्खत्तेणं
जोएइ ?, ता पूसेणं पूसस्स तं चेव ॥सू० ७६॥

छाया-तत्र खलु इमाः पञ्चवार्षिक्यः पञ्चहेमन्त्य आवृत्तयः प्रज्ञप्ताः तावत् एतेषां खलु
पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् अभि-
जिता, अभिजितः प्रथमसमयः खलु, तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?,
तावत् पुष्येण, पुष्यस्य एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः त्रिचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्टि-
भागं च सप्तपष्टिधा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः ॥ तावदेतेषां खलु पञ्चानां
संवत्सराणां द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् मृगशिराभिः,
मृगशिरसामेकादशमुहूर्ता एकोनचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्त-
पष्टिधा छित्वा त्रिपञ्चाशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च सूर्यः केन नक्षत्रेण
युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्य खलु तथैव यथा प्रथमया ॥ तावदेतेषां खलु पञ्चानां
संवत्सराणां तृतीयां वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् विशाखाभिः विशा-
खानां त्रयोदशमुहूर्ताः चतुःपञ्चाशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा
छित्वा चत्वारिंशच्च चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण
युनक्ति ?, तावत् पुष्येण पुष्यस्य तथा चेव ॥३॥ तावत् एतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां
चतुर्थी वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् रेवतीभिः, रेवतीनां पञ्चविंशति-
र्मुहूर्ता द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा द्वात्रिंशच्चूर्णिकाभागाः
शेषाः, तस्मिन् समये खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्य तथा चेव
॥४॥ तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमीं वार्षिकीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण
युनक्ति ?, तावत् पूर्वाभिः फाल्गुनीभिः, पूर्वाफाल्गुनीनां द्वादशमुहूर्ताः सप्तचत्वारिंशच्च
द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा त्रयोदशचूर्णिकाभागाः शेषाः ।
तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्य तथा चेव ॥सू० ७६॥

टीका-पञ्चसप्ततितमे सूत्रे पट्टतूनां पडवमरात्राणां पडतिरात्राणां च विचारविनिवेशं
सविस्तरं सप्रपञ्चं सोदाहरणं च विविच्य सम्प्रति पदसप्ततितमेऽस्मिन् अर्थाधिकारसूत्रे सूर्या-

टीकार्थ-पचहत्तरवे सूत्र में छह ऋतुओं के छह अवमरात्र-क्षय तिथि की
छह अतिरात्र-वृद्धि तिथि की विचारणा सविस्तर सयुक्तिक उदाहरण पूर्वक

टीकार्थ-पचोत्तरमा सूत्रमां छ ऋतुओंनी छ अवमरात्र-क्षय तिथिनी अने छ अतिरात्र-
वृद्धि तिथिनी विचारणा विस्तारपूर्वक युक्ति अने उदाहरण साथे विवेचन करीने हवे

ચન્દ્રમસો યુગસત્કાનામયનાનાં સંખ્યાસ્તદ્યુક્તનક્ષત્રયોગપરિમાણાનિ ચ પ્રતિપાદયિષુઃ
'તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ પંચ વાસિકીઓ' इत्यादिना प्रश्नोत्तरसूत्राणि कथयति- 'तत્थ સ્વલુ
इमाओ पंच वासिकीओ पंच हेमंताओ आउट्टिओ पण्णत्ताओ' तत्र स्वलु इमाः पञ्चवार्षिक्यः
पञ्चहेमन्त्य आवृत्तयः प्रज्ञप्ताः ॥-तत्र-तस्मिन्-पञ्चवर्षात्मके युगे स्वलु-इति निश्चितम् इमाः
वक्ष्यमाणप्रकाराः-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च-पञ्चसंख्यकाः वार्षिक्यः-वर्षाकालोद्भवाः-वर्षा-
कालभाविन्य इत्यर्थः, तथा च पञ्चसंख्यका हेमन्त्यः-हेमन्तकालोद्भवाः-शीतकालभाविन्यः,
एवं सर्वसंख्यया दश आवृत्तयः-आवर्तनानि-भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपाः प्रवृत्तयः-
संचलनानि-अयनसंज्ञका गतयः प्रज्ञप्ताः प्रतिपादिताः सन्ति, कस्यायनरूपा गतय इति
जिज्ञासायां प्रथमं सूर्यस्य प्राधान्यात् सूर्यस्यायनरूपा गतयो भवन्तीत्यर्थतः सिद्ध्यति,
ताश्चायनगमनरूपा गतयो द्विविधा आवृत्तयो भवन्ति तद्यथा-एकाः सूर्यस्यावृत्तयो भवन्ति
अन्याश्च चन्द्रमसो गतय आवृत्तिरूपा भवन्ति, तत्रैकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे सूर्यस्य दश

विवेचन करके अब छिहोत्तरवें इस अर्थाधिकार सूत्र में सूर्य चंद्र का युग-
संबंधी अयनों की संख्या एवं सूर्य चंद्र के योगयुक्त नक्षत्रयोग परिमाण को
प्रतिपादित करने के हेतु से प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-(तत्थ स्वलु इमाओ पंच-
वासिकीओ पंचहेमंताओ आउट्टिओ पण्णत्ताओ) पांच वर्षवाले युग में कथ्य-
मान प्रकारवाली पांच वर्षाकालभावि तथा पांच हेमन्त काल में होनेवाली इस
प्रकार दस आवर्तन रूप अर्थात् वारंवार दक्षिण उत्तर गमन रूप संचलन
अर्थात् अयनरूप गति प्रतिपादित की गई है । किसकी अयनरूप गति इस
प्रकार की जिज्ञासा में प्रथम सूर्य का प्राधान्य होने से सूर्य की अयनरूप गति
होती है यह सिद्ध होता है, वे अयनगमनरूप गतियां दो प्रकार की आवृत्ति-
रूप होती है वह इस प्रकार से है-एक सूर्य की गतिरूप आवृत्ति होती है ।
अन्य चंद्र की गति रूप आवृत्ति होती है । उनमें एक पांच वर्षवाले युग में सूर्य
की दस आवृत्तिमां होती है तथा एकसो चोतीस चंद्रमा की आवृत्ति होती है

છોતેરમા આ સૂત્રમાં સૂર્ય ચંદ્રના યુગ સંબંધી અયનોની સંખ્યા અને સૂર્ય ચંદ્રના
યોગ યુક્ત નક્ષત્રયોગના પરિમાણનું પ્રતિપાદન કરવા માટે તે સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.
(તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ પંચવાસિકીઓ પંચ હેમંતાઓ આઉટ્ટિઓ પણ્ણત્તાઓ) પાંચ વર્ષવાળા
યુગમાં આ કહેવામાં આવનાર પ્રકારવાળી પાંચ વર્ષકાળમાં થનારી અને પાંચ હેમંતકાળમાં
થવાવાળી આ પ્રમાણે દસ આવર્તનરૂપ એટલેકે વારંવાર દક્ષિણ ઉત્તરના ગમનરૂપ
સંચલન અર્થાત્ અયન રૂપ ગતિ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. કોની અયનરૂપ ગતિ આ પ્રમાણેની
જિજ્ઞાસામાં પહેલાં સૂર્યનું પ્રાધાન્ય હોવાથી સૂર્યની અયનરૂપ ગતિ થાય છે. તેમ સિદ્ધ
થાય છે. અયન-ગમનરૂપ ગતિ બે પ્રકારની આવૃત્તિરૂપ હોય છે. તે આ પ્રમાણે થાય છે.
એક સૂર્યની આવૃત્તિ થાય છે. અને બીજી ચંદ્રની ગતિરૂપ આવૃત્તિ થાય છે. તેમાં પાંચ

આવૃત્તયો ભવન્તિ ચતુર્વિંશં ચ શતમાવૃત્તીનાં ચન્દ્રમસો ભવતીત્યુક્તં ગ્રન્થાન્તરે યથા—

‘સૂરસ્સ ય અયણસમા આઠઢિઓ જુગં દસ હોંતિ ।

ચંદસ્સ ય સયં ચ ચોત્તીસં ચેવ ॥૧૧॥’

છાયા-સૂર્યસ્ય ચ અયનસમા આવૃત્તયો દશ ભવન્તિ ।

ચન્દ્રસ્ય ચ શતં ચ ચતુર્વિંશચ્ચૈવ ॥૧૧॥ અર્થાદેકસ્મિન્ પञ્ચવર્ષાત્મકે યુગે સૂર્યસ્ય દશ આવૃત્તયો ભવન્તિ ચન્દ્રમસશ્ચાવૃત્તીનાં ચતુર્વિંશં શતં-ચતુર્વિંશદધિકં શતમિતિ । કથમેતદવસીયતે ? અત્રોચ્યતે-અત્રોક્તા આવૃત્તયો નામ ભૂયો ભૂયો દક્ષિણોત્તર-ગમનરૂપા ભવન્તિ, તેનાં સૂર્યસ્ય ચન્દ્રમસો વા યાવન્ત્યયનાનિ ભવેયુ સ્તાવત્ય એવ આવૃત્તયો ભવેયુરિતિ નિશ્ચયપ્રચયમ્, એકસ્મિન્ સમ્વત્સરે પદ્મપૃષ્ઠધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ ૩૬૬ દિવસાનાં ભવન્તિ, તથા ચૈક્રમંડલભ્રમણપરિમાણં ત્ર્યશીત્યધિકં શતમેકમ્ ૧૮૩ ભવતિ દિવસાનામ્, એકસ્મિન્ યુગે ચ દિવસાનાં ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ ભવન્તીત્યાદિકં સર્વં પૂર્વમેવ પ્રતિપાદિતં ભાવિતં ચ । તેનાં ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્તિર્યથા-યદિ દિવસાનાં

હસપ્રકાર ગ્રન્થાન્તર મેં ખી કહા હૈ-

સૂરસ્સ ય અયણસમા આઠઢિઓ જુગંમિ દસહોંતિ ।

ચંદસ્સ ય સયં ચ ચોત્તીસં ચેવ ॥૧૧॥

અર્થાત્ એક પાંચ વર્ષવાળે યુગ મેં સૂર્ય કી દસ આવૃત્તિયાં હોતી હૈ । યહ કિસ પ્રકાર હોતા હૈ ? સો કહતે હૈં-યહાં પર આવૃત્તિયાં માને વારંવાર દક્ષિણોત્તર ગમનરૂપ ગતિ હોતી હૈ । અતઃ યહાં પર સૂર્ય કે અથવા ચંદ્ર કે જિતને અયન હોતે હૈં. ઉતની આવૃત્તિયાં હોતી હૈ યહ નિશ્ચિત હૈ, એક સંવત્સર મેં ત્રીનસો છિયાસઠ ૩૬૬ દિવસ હોતે હૈં, તથા એક મંડલભ્રમણ કા પરિમાણ એકસો તિરાસિ ૧૮૩ અહોરાત્ર હોતે હૈં, એક યુગ મેં અઠારહસો ત્રીસ ૧૮૩૦ દિવસ હોતે હૈં, હત્યાદિ સર્વ કથન પહેલે પ્રતિપાદિત કરકે ભાવિત કિયા હૈ । અતઃ

વર્ષવાળા એક યુગમાં સૂર્યની દસ આવૃત્તિ થાય છે. અને એકસોચોત્રીસ ચંદ્રમાની આવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રન્થાન્તરમાં પણ કહેલ છે.

(સૂરસ્સ ય અયણસમા આઠઢિઓ જુગંમિ દસ હોંતિ ।

ચંદસ્સ ય સયં ચ ચોત્તીસં ચેવ ॥૧૧॥

અર્થાત્ પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં સૂર્યની દસ આવૃત્તિયો થાય છે. તથા ચંદ્રની એકસોચોત્રીસ આવૃત્તિયો થાય છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે. અહીં આવૃત્તિ એટલે વારંવાર દક્ષિણ અને ઉત્તરના ગમન રૂપ ગતિ હોય છે. તેથી અહીંયાં સૂર્યના અને ચંદ્રના જેટલા અયન હોય છે, તેટલી આવૃત્તિ થાય છે. એ નિશ્ચિત છે. એક સંવત્સરમાં ત્રણસોછાસઠ ૩૬૬ દિવસ હોય છે, તથા એક મંડલભ્રમણ પરિમાણ એકસો ત્રીસ ૧૮૩ અહોરાત્ર હોય છે. એક યુગમાં અઠારસોત્રીસ ૧૮૩૦ દિવસો હોય છે.

ત્ર્યશીત્યધિકેન શતેન ૧૮૩ એકમયનં લબ્યતે તદા ત્રિંશદધિકૈરષ્ટાદશભિઃ શતૈ ૧૮૩૦
કતિ અયનાનિ લબ્યેરન્ હત્યેવં રાશિત્રયસ્થાપના યથા $\frac{1+1830}{183} = \frac{1830}{183} = 10$ અયનાનિ,
અત્રાન્ત્યેન રાશિના મધ્યમસ્ય રાશેરેકરૂપસ્ય ગુણનમ્, તત્રૈકેન ગુણિતોઽપિ અન્ત્યરાશિસ્ત-
થૈવ તિષ્ઠતિ, અતો જાતાનિ તથૈવ ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ, એતેપામાઘેન રાશિના
ત્ર્યશીત્યધિકેન શતેન ૧૮૩ ભાગહરણં કૃતં, લબ્ધાં દશ । અત આગતં યત્ એકસ્મિન્ યુગે
દશ અયનાનિ ભવન્તિ સૂર્યસ્ય આવૃત્તયોઽપિ દશ ભવન્તીતિ ગણિતદશા સિદ્ધયતિ । એવમેવ
ચન્દ્રાયનાનયનં યથા-ચન્દ્રસ્યૈકાયનપૂર્તિકાલઃ સાવયવત્રયોદશ દિનાત્મકો ભવત્યર્થાત્
ત્રયોદશ દિનાનિ ચતુશ્ચત્વારિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગાશ્ચૈકસ્ય દિવસસ્ય-૧૩ । $\frac{13}{100}$ અતોઽત્રાપિ
ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવૃત્તિર્યથા-યદિ ત્રયોદશભિ દિવસૈશ્ચતુશ્ચત્વારિંશતા સપ્તપટ્ટિભાગૈશ્ચૈકં ચન્દ્ર-

યહાં પર ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ દિશ્વલાઈ જાતી છે-જૈસે કી-જો ૧૮૩ એકસોતિરાશિ
દિવસોં સે એક અયન હોતા છે, તો અઠારહસો તીસ ૧૮૩૦ ॥ દિનોં સે કિતને
અયન હોતે હૈં ? હિસકો જાનને કે લિયે તીન રાશિ કી સ્થાપના કરે $\frac{1 \times 1830}{183} =$
 $\frac{1830}{183} = 10$ અયન યહાં પર અન્ત્ય રાશિ સે મધ્ય રાશિ જો એક છે .ઉસકા ગુણા
કરે તો એક સે ગુણિત સભી રાશિ ઉસી પ્રકાર હોતી છે । અતઃ અઠારહસો
તીસ ઉસી પ્રકાર રહતા છે । હિનકો આઘરાશિ જો ૧૮૩ એકસો તિરાસી છે
ઉસસે ભાગ કરે । તો દસ લબ્ધ હોતે હૈં । હિસસે યહ ફલિત હોતા છે કિ-એક
યુગમેં દસ અયન હોતે હૈં, સૂર્ય કી આવૃત્તિ ભી દસ હોતી હૈં હિસ પ્રકાર ગણિત
પ્રક્રિયા સે સિદ્ધ હોતા છે ।

હિસી પ્રકાર ચંદ્ર કા અયન લાને કે લિયે કહતે હૈં-

ચંદ્ર કા એક અયન કા પૂર્તિકાલ સાવયવ તેરહ દિન કા હોતા છે, અર્થાત્
તેરહ દિવસ એવં એક દિવસ કા સરસઠિયા ચુવાલીસ ભાગ = $13\frac{13}{100}$ હોતા છે ।
યહાં પર ભી ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ કી જાતી છે જો હિસ પ્રકાર છે-યદિ

વિગેરે તમામ પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેમજ તેની લાવના પણ કહેલ છે. તેથી
અહીંયાં ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ બતાવવામાં આવે છે. જો ૧૮૩ એકસોઆશી દિવસમાં એક
અયન થાય તો અઠારસોત્રીસ ૧૮૩૦ દિવસમાં કેટલા અયન થાય છે? આ બાબુવા
માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{1 \times 1830}{183} = \frac{1830}{183} = 10$ અહીં છેલ્લી રાશિથી મધ્યની
રાશિ જે એક છે તેનો ગુણાકાર કરવો એકથી ગુણેલ દરેક રાશિ એજ પ્રમાણે રહે છે.
જેથી અઠારસોત્રીસજ રહે છે. આનો પહેલી રાશી જે ૧૮૩ એકસોઆશી છે તેનાથી
ભાગ કરવો તો દસ આવે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે. કે-એક યુગમાં દસ
અયન આવે છે. સૂર્યની આવૃત્તિ દસ હોય છે. આ પ્રમાણે ગણિત પ્રક્રિયાથી સિદ્ધ છે.

આજ પ્રમાણે ચંદ્રના અયન લાવવા માટે કહે છે ચંદ્રના એક અયનનો પૂર્તિકાળ
સાવયવ તેર દિવસનો હોય છે. અર્થાત્ તેર દિવસ અને એક દિવસના સહસઠિયા ચુમા-

સ્યાયનં ભવતિ તદા ત્રિંશદધિકૈરષ્ટાદશમિ દિવસશતૈઃ કતિચન્દ્રાયનાનિ સ્યુરિતિ રાશિત્રયસ્ય સ્થાપના યથા— $\frac{1+1630}{13-48} = \frac{1+1630}{13} = \frac{1631}{13}$ (તલસ્થહારેણ હરં નિહન્યા) દિત્યાદિ ભિન્નગણિત

પરિપાટયા સરલત્વં વિહિતમ્ । આઘરાશે રેકજાતિત્વં વિહિતમ્, અર્થાત્ ત્રયોદશ સપ્તપૃષ્ઠયા ગુણ્યન્તે $13 \times 67 = 871$ જાતાનિ એકસપ્તયધિકાનિ અષ્ટૌ શતાનિ । અત્રોપરિતનાશ્ચતુશ્ચત્વારિંશત્ સપ્તપૃષ્ઠિભાગાઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે $871 + 88 = 959$ જાતાનિ પચ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ, યાનિ ચોપરિતનાનિ અષ્ટાદશશતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ તાન્યપિ એકેન ગુણિતાન્યપિ તથૈવ તથાભૂતાનિ તિષ્ઠન્તિ, પુનશ્ચ તાનિ સપ્તપૃષ્ઠયા ગુણ્યન્તે— $959 + 67 = 1026$ જાતાન્યેકં લક્ષં દ્વાવિંશતિઃ સહસ્રાણિ દશોત્તરાણિ પદ્મશતાનિ ચ । એવં ભૂતેનાન્ત્યેન રાશિના મધ્યસ્ય રાશેરેકરૂપસ્ય ગુણનં કૃતમ્, એકસ્ય ચ ગુણને તથૈવ તિષ્ઠતિ, અતઃપ્રતાવાન્ રાશિ રાધેન રાશિના વિભાજ્યઃ, સચાદ્યો રાશિઃ સ એવ પચ્ચદશોત્તરનવશતરૂપસ્તેન ભાગહરણાર્થ

તેરહ દિન એવં એક દિન કા સડસઠિયા ચુવાલીસ ભાગ સે એક ચંદ્ર કા અયન હોતા હૈ તો અઠારહસો તીસ દિનોં સે કિતને ચંદ્રાયન હોસકતા હૈ ? હસકે લિયે તીન રાશિ કી સ્થાપના કી જાતી હૈ— $\frac{1}{13} + \frac{1630}{48} = \frac{1+1630}{13} = \frac{1631}{13}$ (તલસ્થ હારેણ

હરં નિહન્યા) ઇત્યાદિ ભિન્ન ગણિત પરિપાટિ સે સરલત્વ કહા હૈ । આઘ રાશિકા અર્થાત્ તેરહ કા સરસઠ સે ગુણા કરે $13 + 67 = 871$ । ગુણા કરને સે આઠસો ઇકહત્તર હોતા હૈ । હસ મેં ડપર કા ચુમાલીસ કા પ્રક્ષેપ કરે $871 + 88 = 959$ તો નવસો પંદ્રહ હોતે હૈ, તથા ડપર કે અઠારહસો તીસ હૈ ડનકો એક સે ગુણિત કરને પર મો ડસો પ્રકાર રહતે હૈ । ફિર ડસકો સડસઠ સે ગુણા કરે $959 + 67 = 1026$ તો એક લાખ બાઈસ હજાર છહસો દસ હોતે હૈ । હસ પ્રકાર અન્ત્ય રાશિ સે મધ્ય રાશિ જો એક રૂપ હૈ ડસકા ગુણા

લીસ ભાગ—૧૩૬૬૬ થાય છે. અહીંયા પણ ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે જે આ પ્રમાણે છે. જે તેર દિવસ અને એક દિવસના સડસઠિયા ચુંબાલીસ ભાગથી એક ચંદ્રનું અયન થાય તો અઠારસોત્રીસ દિવસોથી ચંદ્રના કેટલા અયન થાય છે ? આ બાબુવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. $\frac{1}{13} + \frac{1630}{48} = \frac{1+1630}{13} = \frac{1631}{13}$ (તલસ્થ હારેણ

હરં નિહન્યા) ઇત્યાદિ ભિન્ન ગણિત પરિપાટિથી સરલતા કહેલ છે. આ રાશિનો એટલે કે તેરનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો $13 + 67 = 871$ ગુણાકાર કરવાથી આઠસોઈકોતેર થાય છે. તેમાં ઉપરના ચુંબાલીસને ઉમેરવા $871 + 88 = 959$ તો નવસો પંદર આવે છે. તથા ઉપર અઠારસોત્રીસ છે. તેનો એકથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરે તો પણ એકથી ગુણેલ હોવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી તેનો સડસઠથી ગુણાકાર કરવો $959 + 67 = 1026$ ૬૧૦૧ ગુણાકાર કરવાથી એક લાખ બાવીસ હજાર છસો દસ થાય છે. આ પ્રમાણે

ન્યાસ:- $\frac{12345}{111} = 112$ કૃતે ચ ભાગહારે લઘ્વં ચતુર્વિંશદધિકં શતમ્ ૧૩૪ એતાવન્ત્યેવ
ચાયનાનિ યુગમધ્યે ભવન્તીત્યુપપદ્યન્તે ધૂલીકર્મણા, એતાવન્ત્ય એવ ચન્દ્રમસ આવૃત્તયોઽપિ
ભવન્તીતિ ॥-અથ સમ્પ્રતિ-કસ્યાં તિથૌ કા આવૃત્તિર્ભવતિ સૂર્યસ્યેતિ ચિન્તાયાં યત્ પૂર્વા-
ચાર્યોપદિષ્ટં કરણમસ્તિ તદત્રોપન્યસ્યતે-

‘આઉટ્વિહિં એગૂણિયાહિં ગુણિયં સયંતુ તેસીયં ।

જેગ ગુણં તં તિગુણં રૂવહિયં પવિસ્ત્રવે તત્થ ॥૧॥

પણ્ણરસ માઈયંમિ ઉ જં લઘ્વં તં તદ્દસુ હોઈ પવ્વેસુ ।

જે અંસા તે દિવસા આઉટ્વી તત્થ બોદ્ધવ્વા ॥૨॥

છાયા-આવૃત્તિભિ રેકોનકાભિર્ગુણિતં શતં તુ ત્ર્યશીતિઃ ।

યેન ગુણં તત્ ત્રિગુણં રૂપાધિકં પ્રક્ષિપેત્ત્ર ॥૧॥

પચ્ચદશભક્તે તુ ચલ્લલઘ્વં તાસુ તિથિષુ પર્વસુ ।

યે અંશાસ્તે દિવસા આવૃત્તિ સ્તત્ર બોદ્ધવ્વાઃ ॥૨॥

અથાનયો ભાવાર્થબોધિકા વ્યાખ્યા-સૂર્યસ્યા વૃત્તેસ્તિથે જિજ્ઞાસાયાં વિશિષ્ટતિથિયુક્તા
યા આવૃત્તિર્જાતુમિપ્યતે તત્ સંખ્યા એકોના વિધેયા, તતસ્તયા સંખ્યયા ત્ર્યશીત્યધિકં શતં
કરે, એકકા ગુણા કરનેસે ડસી પ્રકાર રહતા હૈ । અતઃ ઇસ રાશિકો પ્રથમ રાશિ
સે ભાગ કરે, યહ આઘ રાશિ વહી નવસો પંદ્રહ રૂપ હૈ । ડસસે ભાગ કરે ભાગ
કરને કે લિયે અંકન્યાસ $\frac{12345}{111} = 112$ ઇસ પ્રકાર સે ભાગ કરને સે એકસો
ચોતીસ લઘ્વ હોતા હૈ ૧૩૪ એક યુગ મેં ઇતને હી અચન હોતે હૈં । ઇતના હી
ચંદ્રમા કી આવૃત્તિયાં મીહોતી હૈ વહ પૂર્વકથિત ધૂલીકર્મ સે સમજ લેવેં ।

અબ કૌન તિથિ મેં સૂર્ય કી કિતની આવૃત્તિયાં હોતી હૈ ઇસ પ્રકાર કી
વિચારણા મેં પૂર્વાચાર્યોપદિષ્ટ કરણગાથા યહાં પર દિખલાઈ જાતી હૈ-(આઉ-
ટ્વિહિં એગૂણિયાહિં ગુણિયં સયંતુ તેસીયં) ઇત્યાદિ ઇસકી ભાવાર્થ બોધક
વ્યાખ્યા કહી જાતી હૈ-સૂર્ય કી આવૃત્તિ મેં તિથિ કી જિજ્ઞાસા કરે તો વિશિષ્ટ
તિથિયુક્ત જો આવૃત્તિ જાનના ચાહે ડસ સંખ્યા મેં સે એક ન્યૂન કરે । તદ-

અન્ત્યની રાશિથી મધ્યની રાશી જે એક છે તેના ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી એજ
પ્રમાણે રહે છે. તેથી આ રાશીનો પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવો તે આઘ રાશિ નવસો
પંદર રૂપ છે તેનાથી ભાગ કરવા મ.ટ. $\frac{12345}{111} = 112$ આ પ્રમાણે ભાગ કરવાથી
એકસો ચોતીસ આવે છે, ૧૩૪ એક યુગમાં આવેલા જ અથવા હોય છે, અને એટલી જ
ચંદ્રમાની આવૃત્તિયો પણ હોય છે, તે પં.લાં કહેલ ધૂલિકર્મથી સમજ લેવું.

હવે કઈ તિથિમાં સૂર્યની કેટલી આવૃત્તિયો હોય છે ? આ પ્રમાણેની વિચારણામાં
પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ કરણગાથા અહીં યતાવવામાં આવે છે. (આઉટ્વિહિં એગૂણિયાહિં ગુણિયં
સયંતુ તેસીયં) ઇત્યાદિ આની ભાવાર્થબોધઃ વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે. સૂર્યની આવૃ-
ત્તિમાં તિથિ જાણવી હોય તો વિશેષ તિથિ યુક્ત જે આવૃત્તિ જાણવી હોય એ સંખ્યા-

ગુણનીયમ્ इत्येवम् (आउटट्रिहिं एगूणियाहिं गुणियं सयंतु तेसीयं)-आवृत्तिभिरेकोनकाभि-
 गुणितं शतं त्र्यशीत्यधिक मित्यस्याक्षरार्थः । गुणयित्वा च येनाङ्केन गुणितं त्र्यशीत्यधिकं
 शतम्, येन गुणं तत् त्रिगुणं-येन गुणितं तत् त्रिगुणं त्रिवेयं-तदङ्कस्थानं त्रिगुणं त्रिवेयं,
 गुणयित्वा च रूपाधिकं कृत्वा यद् भवेत् तत्र-पूर्वगाशौ प्रक्षिपेत्-योजयेत् ततश्च 'पण्णरस
 भाइयंमि' पञ्चदश भक्ते-पञ्चदशभिर्भागे हृते सति तु यल्लब्धं-हृते च भागे यल्लब्धं
 भागफलमागच्छेत् तासु तिथिषु-तत्संख्याकेषु पर्वसु अतिक्रान्तेषु सत्सु सा-विवक्षिता
 आवृत्तिः-अयनगतिरूपा परावृत्ति भवति । ये च अंशाः-पश्चादुद्धरिताः शेषरूपास्ते दिवसा
 बोद्धव्याः-ज्ञातव्याः, तत्र-तेषु दिवसेषु मध्ये-चरमदिवसे, आवृत्ति भवतीति भावः ॥ इहा
 वृत्तीनां क्रमस्त्वेवं वर्त्तते-यथात्र युगे प्रथमा आवृत्तिः-दक्षिणायनचलनरूपा प्रवृत्तिः श्रावणे
 मासे भवति । द्वितीया आवृत्तिश्च-उत्तरायणरूपा गतिर्माघमासे भवति । तृतीया पुनः

नन्तर उस संख्या से एकसो तिरासी को गुणा करे वही कहा है-(आउटट्रिहिं
 एगूणियाहिं गुणियं सयंतु तेसीयं) एकसो तिरासी को एक न्यून की हुई
 आवृत्ति से गुणा करे, गुणा करके जिस अंक से एकसो तिरासी का गुणा
 किया हो उसको तिगुना करे अर्थात् उस अंक स्थान को तीन से गुणा करे
 गुणा करके रूपाधिक करे करके जितनी संख्या हो उस को पूर्व राशि में
 मिलावे तदनन्तर (पण्णरस भाइयंमि) पंद्रह से भाग करे भाग करने से जो
 फल आवे उस तिथि में उतनी संख्यावाले पर्व व्यतीत हो जाने पर वह विव-
 क्षित अयन गति रूप आवृत्ति परावर्तित होती है, तथा जो अंश पश्चात् शेष
 रूप होते हैं, उतना दिस समझें । उतने दिनों के अन्त के दिन में आवृत्ति
 होती है । यहां पर आवृत्ति का क्रम इस प्रकार होता है-यहां पर युग में प्रथम
 आवृत्ति दक्षिणायन चलन रूप प्रवृत्ति श्रावण मास में होती है । दूसरी

માંથી એક કમ કરવો, તે પછી એ સંખ્યાથી એકસો ત્રાશીનો શુભાકાર કરવો (આઉટટ્રિહિં
 ઇગૂણિયાહિં ગુણિયં સયંતુ તેસીયં) એકસો ત્રાશીમાંથી એક ન્યૂન કરેલ આવૃત્તિથી શુભા-
 કાર કરવો. શુભાકાર કરીને જે સંખ્યાથી એકસો ત્રાશીનો શુભાકાર કરેલ હોય તેને
 ત્રણગણા કરવા, અર્થાત એ અંકનો ત્રણથી શુભાકાર કરવો શુભાકાર કરીને
 રૂપાધિક કરવું અર્થાત તેમાં એક ઉમેરવો. રૂપાધિક કરીને જેટલી સંખ્યા થાય તે
 સંખ્યાને આગળની સંખ્યામાં મેળવવી. તે પછી (પણ્ણરસ ભાઈયંમિ) પંદરથી તેનો
 ભાગ કરવો. ભાગ કરવાથી જે ફલ આવે એ તિથિમાં એટલી સંખ્યાના પર્વ વીત્યા
 પછી તે વિવક્ષિત અયનગતિરૂપ આવૃત્તિ પરાવર્તિત થાય છે. અને જે અંશ શેષ
 રહે છે. એટલા દિવસ સમજવા. એટલા દિવસના પછીના દિવસમાં આવૃત્તિ
 થાય છે, અહીં આવૃત્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે થાય છે-અહીં યુગમાં પહેલી આવૃત્તિ
 દક્ષિણાયન ચલનરૂપ પ્રવૃત્તિ શ્રાવણ માસમાં થાય છે. બીજી આવૃત્તિ ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ

શ્રાવણે માસે, ચતુર્થી આવૃત્તિર્ભૂયો માઘમાસે, પञ्चमीભૂયઃ શ્રાવણે માસે પૃષ્ઠી ચ પુનઃ માઘમાસે, સપ્તમી ચ પુનઃ શ્રાવણે માસે, અષ્ટમી ચ માઘમાસે, નવમી ચાવૃત્તિર્ભૂયઃ શ્રાવણે માસે દશમી ચાવૃત્તિઃ પુનર્માઘમાસે, इत्येवं दशावृत्त्या युगपूर्तिर्भवति, अतो दशसूर्यस्येत्युक्तिः सर्वथा सत्यायते । अत्रोदाहरणं यथात्र कश्चित् पृच्छति यत् प्रथमा आवृत्तिः किलसूर्यस्य कस्यां तिथौ भवेदिति जिज्ञासा निवृत्तये-प्रथमा किल आवृत्तिरित्युक्तत्वात् आवृत्तिस्थाने एको ध्रियते, स च गार्थोक्त्या रूपो नो विधेयः १-१=० पश्चात् किमपि रूपं न तिष्ठति । तेनात्र पश्चात्ययुगभाविनी या दशमી किल आवृत्तिस्तत् संख्या दशकरूपा ध्रियते, तथा दशकरूपया संख्यया त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते-१८३ + १०=१८३० गुणिते च जातानि गुणनफलानि त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि-१८३० अत्र दशकरूपेण गुणकेन गुणितं किल-

આવૃત્તિ ઉત્તરાયણ ગતિ રૂપ માઘ માસ મેં હોતી હૈ । તીસરી આવૃત્તિ પુનઃ શ્રાવણમાસ મેં હોતી હૈ । ચોથી આવૃત્તિ પુનઃ માઘમાસ મેં, પાંચવી ફિર સે શ્રાવણમાસ મેં છટ્ટી ફિર સે માઘમાસ મેં, સાતવીં ફિર સે શ્રાવણમાસ મેં, આઠવીં માઘમાસ મેં, નવવીં આવૃત્તિ ફિર સે શ્રાવણમાસ મેં, દસવીં આવૃત્તિ ફિર સે માઘમાસ મેં इस प्रकार दस आवृत्ति से युग की समाप्ति होती है, अतः सूर्य की दश आवृत्ति ऐसा जो कहा है वह सर्वथा सत्य ही है, अब इस विषय में उदाहरण कहते हैं-कोई प्रश्न करे की सूर्य की पहली आवृत्ति किस तिथि में होती है ? इस का समाधान के लिये कहते हैं-यहां प्रथम आवृत्ति के विषय में प्रश्न करने से आवृत्ति के स्थान में एक अंक रखे उसको गाथा में कहे अनुसार रूपोन करे १-१=० तो कुछ रहता नहीं है, अतः यहां पर पिछले युग में होने वाली जो दसवीं आवृत्ति है, उस दस रूप संख्या रखे उस दस रूप संख्या से एकसो तिरासी को गुणा करे-१८३ + १०=१८३०,

માઘમાસમાં થાય છે. ત્રીજી આવૃત્તિ ફરીથી શ્રાવણમાસમાં થાય છે ચોથી આવૃત્તિ ફરીથી માઘમાસમાં પાંચમી આવૃત્તિ ફરીથી શ્રાવણ માસમાં છટ્ટી ફરીથી માઘમાસમાં, સાતમી પાછી શ્રાવણ માસમાં આઠમી ફરીથી માઘમાસમાં નવમી આવૃત્તિ ફરીથી શ્રાવણ માસમાં દસમી આવૃત્તિ ફરીથી માઘમાસમાં આ પ્રમાણે દસ આવૃત્તિથી યુગની સમાપ્તિ થાય છે. તેથી સૂર્યની દસ આવૃત્તિ છે તેમ જ કહ્યું છે તે સર્વથા સત્ય જ છે.

હવે આ વિષયમાં ઉદાહરણ બતાવે છે-કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-સૂર્યની પહેલી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે ? આનાં સમાધાન માટે કહેવામાં આવે છે-અહીં પહેલી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવાથી આવૃત્તિના સ્થાનમાં એક અંક રાખવો તેને ગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે રૂપોન કરવો. ૧-૧=૦ તો કંઈ રહેતું નથી તેથી અહીંયાં પાછલા યુગમાં થનારી જે દસમી આવૃત્તિ છે તે દસ રૂપ સંખ્યા રાખવી. એ દસની સંખ્યાથી એકસો ત્રાશી ૧૮૩ નો ગુણાકાર કરવો, ૧૮૩×૧૦=૧૮૩૦ ગુણાકાર કરવાથી અહારસો ત્રીસ ૧૮૩૦

ત્ર્યશીત્યધિકં શતમિત્યતસ્તે દશત્રિગુણાઃ ક્રિયન્તે- $10 \times 3 = 30$ જાતા ત્રિંશત્, સા ચ રૂપાધિકા વિધેયા- $30 + 1 = 31$ જાતા એકત્રિંશત્ । इयं च संख्या पूर्वगुणितराशौ त्रिंश-
 दधिकाष्टादशशतरूपे प्रक्षेप्या- $1030 + 31 = 1061$ જાતાન્યષ્ટાદશશતાન્યેકપટ્ટયધિ-
 કાનિ । अयं च भाज्यराशिः, स च 'पण्णरसभाइयंमि' पञ्चदश भक्ते इत्युक्त्वा पञ्च-
 दशरूपेण हरेण स चायं भाज्यराशिर्भाज्यः- $1061 \div 14 = 75\frac{11}{14} = 75\frac{11}{14}$ हते च भागे
 जातं चतुर्विंशत्यधिकं शतं, पश्चाच्छेषं तिष्ठति एकं रूपम्, 'जं लद्धं तं तइसु होइ पव्वेसु'
 यत्तलब्धं तत् तत्संख्यकेषु-तावत्संख्या केषु पर्वसु अतिक्रान्तेषु सा विवक्षिता आवृत्तिर्भव-
 तीत्युक्त्वाऽत्र आगतं यत् चतुर्विंशत्यधिकपर्वशतात्मके पश्चात्ये युगेऽतिक्रान्ते सति अभि-
 नवे वर्त्तमाने प्रवर्त्तमाने प्रथमा आवृत्तिः किल प्रथमायां तिथौ प्रतिपदिरूपे भवतीति
 सिद्धयति ॥ अथान्यदुदाहरणम् ।-

यदि कश्चित् पृच्छेद् यत् कस्यां तिथौ माघमासभाविनी द्वितीया आवृत्तिर्भवेदिति
 गुणा करने से अठारहसो तीस 1030 गुणन फल आता है । यहां परदस रूप
 गुणक से एकसो तिरासी को गुणा किया है अतः उस दस को तीन गुना
 करे $10 + 3 = 30$ तो तीस होता है, उसे भी रूपाधिक करे $30 + 1 = 31$ तो
 इकतीस होता है । यह संख्या पहले गुणित संख्या में अर्थात् अठारह सो
 तीस में जोड़े $1030 + 31 = 1061$ जोड़ने से अठारहसो इकसठ होता है ।
 यह भाज्य राशि को (पण्णरसभाइयंमि) पंद्रह से भाग करे- $1061 \div 14 =$
 $75\frac{11}{14}$ भाग करने पर एकसो चोवीस आता है तथा एक शेष रहता है ।
 (जं लद्धं तं तइसु होइ पव्वेसु) जो फल लब्ध हो उतने पर्व व्यतीत होने पर
 विवक्षित आवृत्ति होती है, इस युक्ति से यहां पर एकसो चोवीस पर्व पिछले
 युग में गत हो जाने पर प्रवर्तमान प्रथम आवृत्ति प्रतिपदा रूप प्रथम तिथि में
 होती है यह निश्चित होता है ।

अब उदाहरण दिखलाते हैं-जो कदाचित् कोई पूछे की कौन सी तिथि में

શુભન ફલ આવે છે, અહીં દસ રૂપ શુભથી એકસો ત્ર્યાશીનો શુભાકાર કરેલ છે, તેથી
 એ દસને ત્રણગણા કરવા $10 \times 3 = 30$ શુભાકાર કરવાથી તે ત્રીસ થાય છે, તેને રૂપાધિક
 કરવા. $30 + 1 = 31$ તે એકત્રીસ થાય છે, આ સંખ્યાને પહેલા શુભેલ સંખ્યામાં અર્થાત્
 અઠારસો ત્રીસમાં ઉમેરવા. $1030 + 31 = 1061$ મેળવવાથી અઠારસો એકસઠ થાય છે.
 આ લાભ્ય રાશિનો (પણ્ણરસભાઈયમ્મિ) પંદરથી ભાગ કરવા $1061 \div 14 = 75\frac{11}{14}$ રૂપ
 ભાગ કરવાથી એકસો ચોવીસ આવે છે અને એક શેષ રહે છે. (જં લદ્ધં તં તેસં તइસુ હોઈ
 પવ્વેસુ) જે ફલ લબ્ધ થાય એટલા પર્વ વીત્યા પછી વિવક્ષિત આવૃત્તિ થાય છે. આ
 યુક્તિથી અહીં એકસો ચોવીસ પર્વ પાછલા યુગમાં ગત થયા પછી પર્વર્તમાન પહેલી
 આવૃત્તિ પ્રતિપદારૂપ પહેલી તિથિમાં થાય છે તેમ નિશ્ચય થાય છે.

જિજ્ઞાસાયામ્ આવૃત્તિઃ કિલ દ્વિતીયેતિ દ્વિકો ધ્રિયતે, સ ચ 'આઉટ્ટીર્હિં ઇગૂણિયાર્હિં ગુણિયં સયં તુ તેસીયં' આવૃત્તિભિરેકોનકાભિર્ગુણિતં શતં ત્ર્યશીત્યધિકમિત્યુક્ત્યા સ ચ દ્વિક-રૂપો રાશિઃ રૂપોનો વિધેયઃ $૨-૧=૧$ જાત એકકઃ, અનેન ત્ર્યશીત્યધિકં શતં ગુણ્યતે- $૧૮૩ \times ૧=૧૮૩$ એકેન ગુણિતો રાશિસ્તથૈવ તિષ્ઠતીતિ જાતં તદેવ ત્ર્યશીત્યધિકં શતમ્ । અત્ર એકેન ગુણિતં કિલ ત્ર્યશીત્યધિકં શતમિત્યતઃ 'જેણ ગુણં તં તિગુણં સ્વાહિયં પક્ષિસ્વે તત્થ' યેન ગુણં તત્ ત્રિગુણં રૂપાધિકં પ્રક્ષિપેત્તત્ર । ઇત્યુક્ત્યા એકકસ્ત્રિગુણો વિધેયઃ $૧ \times ૩=૩$ જાતસ્ત્રિક એવ, એકેન ગુણિતં તદેવ ભવતીતિ નિયમાત્ । સ ચ રૂપાધિકો વિધેયઃ $૩+૧=૪$ જાતાશ્ચત્વારઃ । એતે પૂર્વરાશૌ ત્ર્યશીત્યધિકશતરૂપાઃ પ્રક્ષેપ્તવ્યા ઇતિ પ્રક્ષિપ્યન્તે

માઘમાસ કી દ્વિતીયા આવૃત્તિ હોતી હૈ ? હસ પ્રકાર કી જિજ્ઞાસા મેં દૂસરી આવૃત્તિ હોને સે દો કા અંક લિયા જાતા હૈ, ડસકો (આઉટ્ટીર્હિં ઇગૂણિયાર્હિં ગુણિયં સયં તુ તેસીયં) આવૃત્તિ કો એક સે ન્યૂન કરકે રહી હુઝ સંખ્યા સે એકસો તિરાસી કો ગુણા કરે હસ કથનાનુસાર વહ દ્વિક રૂપ રાશિ કો રૂપોન કરે $૨-૧=૧$ તો એક રહતા હૈ, હસ સે એકસો તિરાસી કો ગુણા કરે $૧૮૩ \times ૧=૧૮૩$ એક સે ગુણિત રાશિ ડસી રૂપ સે રહતો હૈ હસ નિયમાનુસાર એકસો તિરાસી ૧૮૩ રહતા હૈ । યહાં પર એક સે ગુણિત એકસો તિરાસી હોને સે (જેણ ગુણં તં તિગુણં સ્વાહિયં પક્ષિસ્વે તત્થ) જિસ સે ગુણા કિયા ડસકા તિન ગુના કરકે રૂપાધિક કરે હસ કથનાનુસાર એક કો- $૧ \times ૩=૩$ તિન ગુણા કરે તો તિન હી રહતા હૈ । કારણ કી એક સે ગુણિત ડતના હી રહતા હૈ એસા નિયમ હૈ । પશ્ચાત્ તિન કો રૂપાધિક કરે $૩+૧=૪$ તો ચાર હોતે હૈ, હન કો ૧૮૩ એકસો તિરાસી મેં પ્રક્ષેપ કરે- $૧૮૩+૪=૧૮૭$ પ્રક્ષેપ

હવે આ વિષયમાં ઉદાહરણ બતાવે છે, -જે કદાચ કેઈ પૂછે કે, કેઈ તિથિમાં માઘમાસની બીજી આવૃત્તિ થાય છે ? આ પ્રમાણેની જિજ્ઞાસામાં બીજી આવૃત્તિ હોવાથી બેને અંક લેવામાં આવે છે. તેને (આઉટ્ટીર્હિં ઇગૂણિયાર્હિં ગુણિયં સયં તુ તેસીયં) આવૃત્તિમાંથી એક એછા કરવો પછી રહેલ સંખ્યાથી એકસો ગુણાકાર કરવો. આ કથન પ્રમાણે એ દ્વિકરૂપ રાશિમાંથી રૂપોન કરવો. $૧-૨=૧$ રૂપોન કરવાથી એક રહે છે, આનાથી એકસો ગુણાકાર કરવો $૧૮૩ \times ૧=૧૮૩$ એકથી ગુણેલ રાશિ એજ પ્રમાણે રહે છે, આ નિયમ પ્રમાણે એકસો ગુણાકાર કરવો ૧૮૩ રહે છે. અહીં એકથી ગુણેલ એકસો ગુણાકાર કરવાથી (જેણ ગુણં તં તિગુણં સ્વાહિયં પક્ષિસ્વે તત્થ) બેનાથી ગુણાકાર કરેલ હોય એ સંખ્યાને ત્રણ ગણી કરવી તે પછી રૂપાધિક કરવી આ કથન પ્રમાણે આ એકને ત્રણ ગણા કરવા $૧+૩=૩$ ત્રણગણા કરવાથી ત્રણ થાય છે. કારણ એકથી ગુણેલ એજ પ્રમાણે રહે છે. એવો નિયમ છે. તે પછી ત્રણને રૂપાધિક કરવા $૩+૧=૪$ તો ચાર થાય છે. આને એકસો ગુણાકારમાં ઉમેરવા $૧૮૩+૪=૧૮૭$ ઉમેરવાથી એકસો સત્તાશી થાય છે. (પણરસ

-૧૮૩ + ૪ = ૧૮૭ પ્રક્ષેપણાજ્ઞાતં સપ્તાશીત્યધિકં શતમ્, 'પળ્લરસ માહ્યંમિ' પશ્ચદશભક્તે, દ્વિયુક્ત્યા તસ્ય પશ્ચદશભિર્ભાગો હરણીય ઇતિ $\frac{16}{100} = 12 + \frac{8}{100}$ લઘ્વાઙ્કા દશ, શેપાસ્તિષ્ઠન્તિ સપ્ત, અત આગતં વર્તમાનયુગે દ્વાદશસુ પર્વસુ અતિક્રાન્તેષુ સત્સુ માધે માસે વહુલપક્ષે સપ્તમ્યાં તિથૌ માધમાસભાવિનીનાં મધ્યે સમષ્ટિતો દ્વિતીયા, સ્વતન્ત્રતઃ પ્રથમા આવૃત્તિર્ભવિવિપ્યતીતિ સિદ્ધયતિ, । અથ તૃતીયા આવૃત્તિર્દક્ષિણાયનગતિરૂપા કસ્યાં તિથૌ ભવિવિપ્યતીતિ જિજ્ઞાસાયાં તૃતીયાવૃત્તે જિજ્ઞાસિતત્વાત ત્રિકો ધ્રિયતે, સ ચ પૂર્વોક્તવદેવ રૂપોનો વિધેયઃ-૩-૧ = ૨ જાતો દ્વિકઃ, અનેન દ્વિકરૂપેણ ગુણકેન ત્ર્યશીત્યધિકં શતં ગુણનીયમિતિ ગુણ્યતે-
 ૧૮૩ × ૨ = ૩૬૬ જાતાનિ પદ્ પદ્યધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ । અત્ર ગુણકઃ કિલદ્વિકરૂપ-
 સ્ત્ર્યશીત્યધિકસ્ય શતસ્યેતિ પૂર્વપ્રતિપાદિતનિયમેન કરણોક્ત્યા સચ દ્વિકસ્ત્રિગુણો વિધેયઃ-
 ૨ × ૨ = ૬ જાતાઃ પદ્ । એતે ચ રૂપાધિકાઃ કરણીયા ઇતિ તથા ક્રિયતે- + ૧ = ૭ જાતાઃ

કરને સે એકસો સતાસી હોતે હૈં, (પળ્લરસ માહ્યંમિ) પંદ્રહ સે ભાગ કરે ઇસ કથનાનુસાર ડસકો પંદ્રહ સે ભાગ કરે $\frac{16}{100} = 12 + \frac{8}{100}$ તો ચારહ લઘ્વ હોતે હૈં, તથા સાત શેષ રહતા હૈ । ઇસ સે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ વર્તમાન યુગ મેં ચારહ પર્વ વીત જાને પર માધમાસ કા કૃષ્ણ પક્ષ કી સસમી તિથિ મેં માધમાસ આવિની તિથિ મેં સમષ્ટિ સે દ્વિતીયા, સ્વતન્ત સે પ્રથમા આવૃત્તિ હોતી હૈ ।

અવ તીસરી આવૃત્તિ વિષય મેં કહતે હૈં-દક્ષિણાયન રૂપ તોસરી આવૃત્તિ કિસ તિથિ મેં હોતી હૈ ? ઇસ પ્રકાર કી જિજ્ઞાસા મેં તીસરી આવૃત્તિ કે વિષય મેં જિજ્ઞાસા કરને સે ત્રણ રક્ષા જાતા હૈ, ડસકો પૂર્વ કથનાનુસાર રૂપોન કરે ૩-૧=૨ રૂપોન કરને સે દો હોતા હૈ, ઇસ દો રૂપ ગુણક સે એકસો તિરાસિ કો ગુણા કરે-૧૮૩ × ૨ = ૩૬૬ ગુણા કરને સે ત્રીસો છિયાસઠ હોતે હૈ । યહાં પર કરણગાથોક્ત પૂર્વ પ્રતિપાદિત નિયમાનુસાર એકસો તિરાસી કા દો રૂપ ગુણક હોતા હૈ, ડસ દો કો તિગુના કરે ૨ × ૩ × ૬ તો છ હોતા હૈ ।

માહ્યંમિ) પંદરથી ભાગ કરવો આ કથન પ્રમાણે તેનો પંદરથી ભાગ કરવો. $\frac{16}{100} = 12 + \frac{8}{100}$ ભાગ કરવાથી બાર લઘ્વ થાય છે. અને સાતશેષ રહે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-વર્તમાન યુગમાં બાર પર્વ વીત્યા પછી માધમાસના કૃષ્ણ પક્ષની સાતમની તિથિમાં માધમાસ ભાવિની સમષ્ટિથી બીજી અને સ્વતંત્ર રૂપથી પહેલી આવૃત્તિ થાય છે.

હવે ત્રીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. દક્ષિણાયનરૂપ ત્રીજી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે ? આ પ્રમાણેની જિજ્ઞાસામાં ત્રીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં જિજ્ઞાસા કરવાથી ત્રણનો અંક રાખવામાં આવે છે. અને પૂર્વના કથન પ્રમાણે રૂપોન કરવા ૩-૧ = ૨ રૂપોન કરવાથી બે થાય છે. આ બે રૂપ ગુણકથી એકસોત્રાસીનો ગુણાકાર કરવો ૧૮૩ + ૨ = ૩૬૬ ગુણાકાર કરવાથી ત્રણસોછાસઠ થાય છે. અહીંયા કરણગાથામાં પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ નિયમાનુસાર એકસોત્રાસીના બે રૂપ ગુણક થાય છે એ બેને ત્રણ ગણા

सप्त, पुनरेते पूर्वराशौ षट् षष्ठ्यधिकशतत्रयरूपे प्रक्षेप्तव्या इति प्रक्षिप्यन्ते- $३६६+७=३७३$ जातानि त्रिसप्तत्यधिकानि त्रीणि शतानि, एतेषां पञ्चदशभिर्भागो द्वियते $\frac{३७३}{१५}=२४\frac{१३}{१५}$ लब्धा चतुर्विंशतिः, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदशांशाः, अत आगतं प्रवर्तिते युगे तृतीया आवृत्तिर्दक्षिणायनगतिरूपा द्वितीयावृत्तिः=श्रावणमासभाविनीनामावृत्तीनां मध्ये द्वितीयावृत्तिः किल चतुर्विंशति पक्षात्मके प्रथमे संवत्सरेऽतिक्रान्ते सति श्रावणमासे कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां तिथौ भवतीति सिद्ध्यति ॥ एवमेव यदि कश्चित् पृच्छेद् यत् चतुर्थी आवृत्तिर्माघमासभाविनीनामावृत्तीनां द्वितीयावृत्तिरुत्तरायणगतिरूपा कस्यां तिथौ भविष्यतीति जिज्ञासायां चतुर्थी आवृत्तिः किल उक्ता तेन चत्वारो ध्रियन्ते ते च पूर्ववत् रूपोना विधेयः $४-१=३$ जाता स्वयः, एभिर्गुणकै र्व्यशीत्यधिकशतं गुण्यते यथा- $१८३ \times ३=५४९$ जातानि एकोनपञ्चाशदधिकानि पञ्चशतानि, अत्र गुणकः किल त्रिक

इनको रूपाधिक करे $६+१=७$ तो सात होता है । इनको पूर्वराशि जो तीनसो छियासठ है इस के साथ जोड़े- $३६६+७=३७३$ प्रक्षेप करने से तीनसो तिहतर होते हैं, । इन का पंद्रह से भाग करे $\frac{३७३}{१५}=२४\frac{१३}{१५}$ भाग करने से चोवीस लब्ध होते हैं, तथा तेरह अंश शेष बचते हैं । इससे यह ज्ञात होता है कि प्रवर्तमान युग में दक्षिणायन की तीसरी आवृत्ति चौवीसवें पक्षात्मक प्रथम संवत्सर बीत जाने पर श्रावण मास के कृष्ण पक्ष में तेरहवी तिथि में होती है यह सिद्ध होता है ।

इस प्रकार यदि कोई पूछे की चौथी आवृत्ति माघमास भाविनी की उत्तरायण गति रूप दूसरी आवृत्ति किस तिथि में होती है ? इस प्रकार की जिज्ञासा से चौथी आवृत्ति कही है अतः चार का अंक रक्खे, उसको पूर्व कथन के अनुसार रूपोन करे $४-१=३$ तो तीन होता है, इन गुणक से एकसो तिरासी को गुणा करे जैसे की $१८३ \times ३=५४९$ गुणा करने से पाँचसो उन-

करवा $२+३=५$ तो ५ थाय छे. तेने इपाधिक करवा $६-१=७$ तो सात थाय छे. ओ सातने पूर्वराशि ७ त्रयुसोछासठ छे तेनी साथे उमेरवा $३६६+७=३७३$ मेणववाथी त्रयुसोतोतेर थाय छे. तेनो पंदरथी लागुआर करवा $\frac{३७३}{१५}=२४\frac{१३}{१५}$ लाग करवाथी चोवीस आवे छे. तथा तेर अंश शेष रहे छे. आनाथी ओम नानुवाभां आवे छे-प्रवर्तमान युगमां दक्षिणायनइय त्रीण आवृत्ति थाय छे. श्रावणमास भाविनी आवृत्तिमां भीण आवृत्ति चोवीसमा पक्षात्मक पड़ेछु संवत्सर बीती गया पछी श्रावणमासना कृष्णपक्षमां तेरभीतिथीमां थाय छे तेम सिद्ध थाय छे.

ओम प्रमाणे यदि कोई पूछे माघमास भाविनी चौथी आवृत्तिनी उत्तरायण गतिइय भीण आवृत्ति कछ तिथिमां थाय छे ? आ प्रमाणेनी जिज्ञासाथी चौथी आवृत्ति कछी छे. तेथी आरनो अंक राखवे तेने पूर्व कथनानुसार रूपोन करवा. $४-१=३$ रूपोन करवाथी

રૂપ સ્ત્રયશીત્યધિકસ્ય શતસ્યેતિ, પૂર્વોક્ત્યા કરણોક્ત્યા સ ચ ત્રિકસ્ત્રિગુણો વિધેયઃ ૩ × ૩=૯ જાતા નવ, એતે ચ રૂપાધિકાઃ કરણીયાઃ ૯+૧=૧૦ જાતા દશ । પુનરેતે પૂર્વ ગુણિતરાશીં એકોન પચ્ચાશદધિકશતરૂપે પ્રક્ષેપત્વ્યાઃ ૫૪૯+૧૦=૫૫૯ જાતાનિ એકોન-પષ્ટ્યધિકપચ્ચશતાનિ, પુનરેતેપાં પચ્ચદશભિર્ભાગો દ્વિયતે- $\frac{૫૫૯}{૧૦}=૩૭+\frac{૯}{૧૦}$ લઘ્વાઃ સપ્ત-ત્રિંશત્, શેષા સ્તિઘ્નન્તિ ચત્વાર સ્તેનાગતં યત્ ચતુર્થિંશતિ પર્વાત્મકે પ્રથમે સમ્વત્સરેऽતિક્રાન્તે સતિ દ્વિતીયસમ્વત્સરસ્ય ત્રયોદશસુ ચ પર્વસુ ગતેષુ સત્સુ માઘમાસે શુક્લપક્ષે ચતુર્થી આવૃત્તિ માઘમાસભાવિનીનાં પચ્ચાનાં મધ્યે તુ દ્વિતીયા આવૃત્તિઃ કિલ માઘશુક્લચતુર્થ્યાં સમ્ભવિષ્યતીત્યાયાતિ ॥—અથ યદિ કશ્ચિત્ પૃચ્છેઘત્ પચ્ચમી આવૃત્તિઃ સ્વલ્લુ કસ્યાં તિથૌ ભવિષ્યતીતિ જિજ્ઞાસા નિવૃત્યર્થમપ્યુચ્યતે—અત્ર પચ્ચમી આવૃત્તિઃ કિલ પ્રશ્ને પ્રતિપાદિતા

ચાસ હોતે હૈં । યહાં પર એકસો તિરાસી કી ગુણકરાશી ત્રીન રૂપ હૈં । ઉનકો પૂર્વકથિત કરણ ગાથા મેં કહે અનુસાર ત્રીન કો તિગુણા કરે ૩ × ૩=૯ તો નવ હોતે હૈં । ઇન નવ કો રૂપાધિક કરે ૯+૧=૧૦ તો દસ હોતે હૈં । પુનઃ ઇસકો પહેલે ગુણિત કી ગઈ સંખ્યા જો પાંચસો ઉનચાસ રૂપ હૈં ઉનમેં જોડે ૫૪૯+૧૦=૫૫૯ પ્રક્ષેપ કરને સે પાંચસો ઉનસઠ હોતે હૈં । ઇસ સંખ્યા કા પંદ્રહ સે ભાગ કરે $\frac{૫૫૯}{૧૦}=૩૭\frac{૯}{૧૦}$ ભાગ કરને સે સૈંતીસ લઘ્વ હોતા હૈં એવં ચાર શેષ રહતા હૈં ઇસ સે યહ જાના જાતા હૈં કી ચોવીસ પર્વ રૂપ પ્રથમ સંવત્સર વ્યતીત હો જાને પર દૂસરે સંવત્સર કે તેરહવાં પર્વ સમાપ્ત હોને પર માઘમાસ કે શુક્લ પક્ષ મેં ચોર્થી આવૃત્તિ માઘમાસ ભાવિની પાંચ આવૃત્તિ મેં દૂસરી આવૃત્તિ માઘ શુક્લ ચૌથ કો સંભવિત હોતી હૈં ।

ત્રણ થાય છે. આ ગુણકથી એકસોચાશીનો ગુણકાર કરવો. જેમકે-૧૮૩+૩=૫૪૬ ગુણકાર કરવાથી પાંચસોચોગણપચાસ આવે છે. અહીં એકસોચાશીની ગુણકરાશી ત્રણ છે. તેને પહેલા કરેલા કરણગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણને ત્રણ ગણા કરવા, ૩+૩=૬ તો નવ થાય છે. આ નવને રૂપાધિક કરવા ૬+૧=૭ રૂપાધિક કરવાથી દસ થાય છે. ફરીથી આને પહેલાં ગુણેલા સંખ્યા જે પાંચસો ચોગણપચાસ રૂપ છે. તેની સાથે મેળવવા. ૫૪૬+૧૦=૫૫૬ તો પાંચસોચોગણસાઠ થાય છે. આ સંખ્યાને પંદરથી ભાગાકાર કરવો તો $\frac{૫૫૬}{૧૦}=૩૭\frac{૬}{૧૦}$ ભાગ કરવાથી સાડત્રીસ લઘ્વ થાય છે. તથા ચાર શેષ વધે છે. આનાથી એ રીતે જાણવામાં આવે છે કે—ચોવીસ પર્વરૂપ પહેલું સંવત્સર વીતી ગયા બાદ બીજા સંવત્સરનું તેરમું પર્વ સમાપ્ત થાય ત્યારે માઘમાસના શુક્લ પક્ષમાં ચોર્થી આવૃત્તિ માઘમાસભાવિની પાંચ આવૃત્તિમાં બીજી આવૃત્તિ માઘ શુદ્ધ ચોથના દિવસે થાય છે.

જે કોઈ પ્રશ્ન કરે કે—પાંચમી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે ? આ પ્રમાણે જણાસા

वर्तन्ते, अतः पञ्चत्रिंशन्ते, ते च प्राग्वत् रूपोना विधेयाः ५-१=४ जाता श्रन्वारः, एभि-
गुणकै स्त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यन्ते $१८३ \times ४ = ७३२$ जातानि द्वात्रिंशदधिकानि सप्तश-
तानि । अत्र त्र्यशीत्यधिकस्य शतस्य गुणका श्रत्वारस्तेन ते त्रिभिर्गुण्यन्ते- $४ \times ३ = १२$
जाता द्वादश, एते च रूपाधिका विधेयाः $१२ + १ = १३$ जातास्त्रयोदश, एते च पूर्व-
गुणितराशौ द्वात्रिंशदधिकसप्तशतरूपे प्रक्षेप्तव्याः- $७३२ + १३ = ७४५$ जातानि सप्तशतानि
पञ्चचत्वारिंशदधिकानि, एते च पुनः पञ्चदशभि र्विमाज्याः $\frac{७४५}{१०} = ७४ + \frac{५}{१०}$ अत्र लब्धा
एकोन पञ्चाशत्, शेषास्तिष्ठन्ति दश, तेनागतं यत् अष्टाचत्वारिंशत्पर्वात्मके चान्द्रसम्बत्सर-
द्वयेऽतिक्रान्ते सति, तृतीयाख्यस्याभिवृद्धिसंज्ञकस्यापि संवत्सरस्यैकं पर्वगतं, ततोऽनन्तरं
श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशम्यां तिथौ पञ्चमी आवृत्तिः किन्तु श्रावणमासभाविनीनां मध्येतु

यदि कोई प्रश्न करे की-पांचवी आवृत्ति किस तिथि में होगी ? इसप्रकार की
जिज्ञासा करे तो उसके निवारणार्थ कहते हैं-यहां पर प्रश्न में पांचवीं आवृत्ति
कही गई है, अतः पांच का अंक रखे, उसको पूर्व कथित प्रक्रिया के अनुसार
रूपोन करे- $५-१=४$ तो चार होते हैं, इस गुणक से एकसौ निरासी को गुणा
करे- $१८३ \times ४ = ७३२$ तो सातसौ बत्तीस होते हैं । यहां पर एकसौ निरासी
का गुणक चार है, अतः उस का तिगुना करे- $४ \times ३ = १२$ तो बारह होते हैं,
इन को रूपाधिक करे $१२ + १ = १३$ तो तेरह होते हैं । इन को पूर्व गुणित संख्या
जो सातसौ बत्तीस रूप है उसके साथ जोड़े- $७३२ + १३ = ७४५$ तो सातसौ
पैंतालीस होते हैं । इनको पंद्रह से भाग करे $\frac{७४५}{१५} = ४९ + \frac{५}{१५}$ भाग करने से उन-
चास लब्ध होते हैं, तथा दस शेष बचता है । अतः यह फलित होता है कि
अडतालीस पर्व वाला दो चान्द्रसंवत्सर गत हो जाने पर तीसरा अभिवर्द्धित
संवत्सर का एक पर्व पूर्ण होने पर श्रावण मास के शुक्लपक्ष की दशवीं
तिथि में पांचवी आवृत्ति, किन्तु श्रावणमास में होने वाली में तीसरी आवृत्ति

करे तो तेना समाधान भाटे कहे छे-अही प्रश्नमां पांचमी आवृत्ति विषे पूछेद छे. तेथी
पांचनो अंक राणवो तेने पछेलां कहेवामां आवेद प्रक्रिया प्रमाणे इपोन करवा $५-१=४$
इपोन करवाथी बार रहे छे. आ बारइय गुणकथी ओकसोऽयाशीनो गुणाकार करवो. $१८३ + ४$
 $= ७३२$ गुणवाथी सातसो गत्रीस आवे छे. अही ओकसोऽयाशीनो गुणक ४ बार छे.
तेथी ओ बारना त्रिगुणा करवा. $४ \times ३ = १२$ तो बार थाय छे. आने इपाधिक करवा.
 $१२ \times १ = १३$ तो तेर थाय छे, आने पछेलां गुणक संख्या ओ सातसो गत्रीस छे तेनी
साथे भेजववा. $७३२ \times १३ = ७४५$ भेजववाथी सातसो पिस्तालीस थाय छे. आनो पंद्रथी
भाग करवो. $\frac{७४५}{१५} = ४९ + \frac{५}{१५}$ भाग करवाथी ओगणुपथास आवे छे, तथा दस शेष रहे
छे, आनाथी ओ सिद्ध थाय छे हे-अडतालीस पर्ववाणा ओ चान्द्रसंवत्सर वीती गया
पछी त्रीन अभिवर्द्धितसंवत्सरनु ओक पर्व पुड़ थया पछी श्रावणमासना शुक्लपक्षनी
दशमी तिथिमां पांचमी आवृत्ति परंतु श्रावणमासमां थवावाणी आवृत्तिमां त्रीण आवृत्ति

રૂપ સ્ત્રયશીત્યધિકસ્ય શતસ્યેતિ, પૂર્વોક્ત્યા કર્ણોક્ત્યા સ ચ ત્રિકસ્ત્રિગુણો વિધેયઃ $3 \times 3 = 9$ જાતા નવ, એતે ચ રૂપાધિકાઃ કર્ણનીયાઃ $9 + 1 = 10$ જાતા દશ । પુનરેતે પૂર્વ ગુણિતરાશીં એકોન પચ્ચાશદધિકશતરૂપે પ્રક્ષેપ્તવ્યાઃ $589 + 10 = 599$ જાતાનિ એકોન-ષષ્ઠ્યધિકપચ્ચશતાનિ, પુનરેતેપાં પચ્ચદશભિર્ભાગો દ્વિયતે- $\frac{599}{10} = 59 + \frac{9}{10}$ લઘ્વાઃ સપ્ત-ત્રિંશત્, શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ ચત્વાર સ્તેનાગતં યત્ ચતુર્વિંશતિ પર્વાત્મકે પ્રથમે સમ્વત્સરેઽતિક્રાન્તે સતિ દ્વિતીયસમ્વત્સરસ્ય ત્રયોદશસુ ચ પર્વસુ ગતેષુ સત્સુ માઘમાસે શુક્લપક્ષે ચતુર્થી આવૃત્તિ માઘમાસભાવિનીનાં પચ્ચાનાં મધ્યે તુ દ્વિતીયા આવૃત્તિઃ કિલ માઘશુક્લચતુર્થ્યાં સમ્ભવિષ્યતીત્યાયાતિ ॥—અથ યદિ કશ્ચિત્ પૃચ્છેદ્યત્ પચ્ચમી આવૃત્તિઃ સ્વલ્લુ કસ્યાં તિથીં ભવિષ્યતીતિ જિજ્ઞાસા નિવૃત્ત્યર્થમપ્યુચ્યતે—અત્ર પચ્ચમી આવૃત્તિઃ કિલ પ્રશ્ને પ્રતિપાદિતા

ચાસ હોતે હૈં । યહાં પર એકસો તિરાસી કી ગુણકરાશી ત્રીન રૂપ હૈં । ડનકો પૂર્વકથિન કરણ ગાથા મૈં કહે અનુસાર ત્રીન કો ત્રિગુણા કરે $3 \times 3 = 9$ તો નવ હોતે હૈં । ઇન નવ કો રૂપાધિક કરે $9 + 1 = 10$ તો દસ હોતે હૈં । પુનઃ ઇસકો પહેલે ગુણિત કી ગઈ સંખ્યા જો પાંચસો ડનચાસ રૂપ હૈં ડનમૈં જોડે $589 + 10 = 599$ પ્રક્ષેપ કરને સે પાંચસો ડનસઠ હોતે હૈં । ઇસ સંખ્યા કા પંદ્રહ સે ભાગ કરે $\frac{599}{10} = 59 + \frac{9}{10}$ ભાગ કરને સે સૈંતીસ લઘ્વ હોતા હૈં એવં ચાર શેષ રહતા હૈં ઇસ સે યહ જાના જાતા હૈં કી ચોવીસ પર્વરૂપ પ્રથમ સંવત્સર વ્યતીત હો જાને પર દૂસરે સંવત્સર કે તેરહવાં પર્વ સમાપ્ત હોને પર માઘમાસ કે શુક્લ પક્ષ મૈં ચોથી આવૃત્તિ માઘમાસ ભાવિની પાંચ આવૃત્તિ મૈં દૂસરી આવૃત્તિ માઘ શુક્લ ચૌથ કો સંભવિત હોતી હૈં ।

ત્રણ થાય છે. આ શુભકથી એકસોત્રાશીનો શુભાકાર કરવો. જેમકે- $103+3=106$ શુભાકાર કરવાથી પાંચસોઓગણપચાસ આવે છે. અહીં એકસોત્રાશીની શુભકરાશી ત્રણ છે. તેને પહેલા કડેલ કરણગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે ત્રણને ત્રણ ગણા કરવા, $3+3=6$ તો નવ થાય છે. આ નવને રૂપાધિક કરવા $9+1=10$ રૂપાધિક કરવાથી દસ થાય છે. ફરીથી આને પહેલાં શુભેલ સંખ્યા જે પાંચસો ઓગણપચાસ રૂપ છે. તેની સાથે મેળવવા. $589+10=599$ તો પાંચસોઓગણસાઠક થાય છે. આ સંખ્યાને પંદરથી ભાગાકાર કરવો તો $\frac{599}{10} = 59 + \frac{9}{10}$ ભાગ કરવાથી સાડત્રીસ લઘ્વ થાય છે. તથા ચાર શેષ વધે છે. આનાથી એ રીતે જાણવામાં આવે છે કે—ચોવીસ પર્વરૂપ પહેલું સંવત્સર વીતી ગયા બાદ બીજા સંવત્સરનું તેરમું પર્વ સમાપ્ત થાય ત્યારે માઘમાસના શુક્લ પક્ષમાં ચોથી આવૃત્તિ માઘમાસભાવિની પાંચ આવૃત્તિમાં બીજી આવૃત્તિ માઘ શુદ્ધ ચોથના દિવસેથાય છે.

જે કોઈ પ્રશ્ન કરે કે—પાંચમી આવૃત્તિ કઈ તિથિમાં થાય છે? આ પ્રમાણે જણાસા

વર્તન્તે, અતઃ પશ્ચદ્વિયન્તે, ને ચ પ્રાગ્વત્ રૂપોના વિધેયાઃ ૫-૧=૪ જાતા શ્રવ્ત્વારઃ, એમિ-
ગુણકૈ સ્વયશીત્યધિકં શતં ગુણ્યન્તે $૧૮૩ \times ૪ = ૭૩૨$ જાતાનિ દ્વાત્રિંશદધિકાનિ સપ્તશ-
તાનિ । અતઃ ત્ર્યશીત્યધિકસ્ય શતસ્ય ગુણકા શ્રવ્ત્વારસ્તેન ને ત્રિભિર્ગુણ્યન્તે-૪ $\times ૩ = ૧૨$
જાતા દ્વાદશ, એતે ચ રૂપાધિકા વિધેયાઃ $૧૨ + ૧ = ૧૩$ જાતાસ્ત્રયોદશ, એતે ચ પૂર્વ-
ગુણિતરાશૌ દ્વાત્રિંશદધિકસપ્તશતરૂપે પ્રક્ષેપ્તવ્યાઃ- $૭૩૨ + ૧૩ = ૭૪૫$ જાતાનિ સપ્તશતાનિ
પશ્ચચત્વારિંશદધિકાનિ, એતે ચ પુનઃ પશ્ચદશભિર્વિભાજ્યાઃ $\frac{૭૪૫}{૧૩} = ૫૭$ અતઃ લઘ્વા
एकोन पञ्चाशत्, शेषास्तिष्ठन्ति दश, तेनागतं यत् अष्टाचत्वारिंशत्पर्यान्मके चान्द्रसम्बत्सर-
द्वयेऽतिक्रान्ते सति, तृतीयाख्यस्याभिवृद्धिसंज्ञकस्यापि संवत्सरस्यैकं पूर्वगतं, ततोऽनन्तरं
श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशम्यां तिथौ पञ्चमी आवृत्तिः किन्तु श्रावणमासमाविनीनां मध्येतु

यदि कोई प्रश्न करे की-पांचवी आवृत्ति किस तिथि में होगी ? इसप्रकार की
जिज्ञासा करे तो उसके निवारणार्थ कहते हैं-यहां पर प्रश्न में पांचवीं आवृत्ति
कही गई है, अतः पांच का अंक रखे, उसको पूर्व कथित प्रक्रिया के अनुसार
रूपोन करे- $५-१=४$ तो चार होते हैं, इस गुणक से एकसौ तिरासी को गुणा
करे- $१८३ \times ४ = ७३२$ तो सातसौ बत्तीस होते हैं । यहां पर एकसौ तिरासी
का गुणक चार है, अतः उस का तिगुना करे- $४ \times ३ = १२$ तो बारह होते हैं,
इन को रूपाधिक करे $१२ + १ = १३$ तो तेरह होते हैं । इन को पूर्व गुणित संख्या
जो सातसौ बत्तीस रूप है उसके साथ जोड़े- $७३२ + १३ = ७४५$ तो सातसौ
पैंतालीस होते हैं । इनको पंद्रह से भाग करे $\frac{७४५}{१५} = ४९ + \frac{१०}{१५}$ भाग करने से उन-
चास लब्ध होते हैं, तथा दस शेष बचता है । अतः यह फलित होता है कि
अडतालीस पर्व वाला दो चांद्रसंवत्सर गत हो जाने पर तीसरा अभिवर्द्धित
संवत्सर का एक पर्व पूर्ण होने पर श्रावण मास के शुक्लपक्ष की दशवीं
तिथि में पांचवी आवृत्ति, किन्तु श्रावणमास में होने वाली में तीसरी आवृत्ति

करे तो तेना समाधान भाटे કહે છે-અહીં પ્રશ્નમાં પાંચમી આવૃત્તિ વિષે પૂછેલ છે. તેથી
પાંચનો અંક રાખવો તેને પહેલાં કહેવામાં આવેલ પ્રક્રિયા પ્રમાણે રૂપોન કરવા $૫-૧=૪$
રૂપોન કરવાથી ચાર રહે છે. આ ચારરૂપ ગુણકથી એકસોત્રાશીના ગુણાકાર કરવો. $૧૮૩+૪$
 $=૭૩૨$ ગુણવાથી સાતસો બત્રીસ આવે છે. અહીં એકસોત્રાશીના ગુણક ૪ ચાર છે.
તેથી એ ચારના ત્રણગણા કરવા. $૪ \times ૩ = ૧૨$ તો બાર થાય છે. આને રૂપાધિક કરવા.
 $૧૨ \times ૧ = ૧૩$ તો તેર થાય છે, આને પહેલાં ગુણેલ સંખ્યા ૭૩૨ સાતસો બત્રીસ છે તેની
સાથે મેળવવા. $૭૩૨ + ૧૩ = ૭૪૫$ મેળવવાથી સાતસો પિસ્તાલીસ થાય છે. આનો પંદરથી
ભાગ કરવો. $\frac{૭૪૫}{૧૫} = ૪૯ + \frac{૧૦}{૧૫}$ ભાગ કરવાથી એગણપચાસ આવે છે, તથા દસ શેષ રહે
છે, આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-અડતાલીસ પર્વવાળા એ ચાંદ્રસંવત્સર વીતી ગયા
પછી ત્રીજા અભિવર્ધિતસંવત્સરનું એક પર્વ પૂરું થયા પછી શ્રાવણમાસના શુક્લપક્ષની
દશમી તિથિમાં પાંચમી આવૃત્તિ પરંતુ શ્રાવણમાસમાં થવાવાળી આવૃત્તિમાં ત્રીજી આવૃત્તિ

તૃતીયા આવૃત્તિઃ કિલ દક્ષિણાયનગતિરૂપા ભવિષ્યતીતિ । एवमेव गाथोक्त्या क्रियया उदाहरणदर्शितया युक्त्या च अन्यास्वपि आवृत्तिषु करणवशाद् विवक्षितास्तथय आनेतव्याः ।
 આનીતાશ્ચતા અત્ર સ્થાપ્યન્તે યથા પઠી આવૃત્તિઃ કિલ પુનર્માઘમાસભાવિનીનાં મધ્યે તૃતીયા આવૃત્તિઃ કિલ માઘમાસે વહુલપક્ષે પ્રતિપદિ તિથૌ સંભવિષ્યતિ ૬॥ સપ્તમી આવૃત્તિઃ શ્રાવણમાસભાવનીનાં ચલુ ચતુર્થી આવૃત્તિસ્તુ શ્રાવણમાસે વહુલપક્ષે સપ્તમ્યાં તિથૌ સમ્ભવિષ્યતિ ॥૭॥ અષ્ટમી આવૃત્તિ માઘમાસભાવિનીનાં મધ્યે તુ ચતુર્થી આવૃત્તિઃ કિલ માઘમાસે વહુલપક્ષે ત્રયોદશ્યાં તિથૌ ભવિષ્યતિ ॥૮॥ નવમી આવૃત્તિઃ શ્રાવણમાસભાવિનીનાં મધ્યે દક્ષિણાયનગતિરૂપા પચ્ચમી ચલુ આવૃત્તિસ્તુ શ્રાવણમાસે શુક્લપક્ષે ચતુર્થ્યાં તિથૌ સમ્ભવિષ્યતિ ॥૯॥ દશમી આવૃત્તિઃ પુનર્માઘમાસભાવિનીનાં મધ્યે તુ પચ્ચમી આવૃત્તિરુત્તરાયણગતિરૂપા ચલુ માઘમાસે શુક્લપક્ષે દશમ્યાં તિથૌ સંભવિષ્યતીતિ સિદ્ધયતિ ॥૧૦॥

દક્ષિણાયન ગતિરૂપ હોતી હૈ ।

इसी प्रकार गाथा में कही गई क्रिया से तथा उदाहरण में कही गई युक्ति से अन्य आवृत्ति में भी करणवशात् विवक्षित तिथियों को यथासंभव जानलेवें । उस तिथि को लाकर यहां स्थापितकरे जैसे की छट्टी आवृत्ति माघ मास भाविनि में तीसरी आवृत्ती माघ मास के कृष्णपक्ष में प्रतिपदातिथि में संभवित होती है । ६। सातवीं आवृत्ति श्रावण मास भाविनी में चौथी आवृत्ति श्रावण मास के कृष्ण पक्ष में सप्तमी तिथि में संभवित होगी । ७। आठवीं आवृत्ति माघ मासके कृष्ण पक्ष में त्रयोदशि तिथि में होगी ॥ ८॥ नववीं आवृत्ति श्रावणमास भाविनी में दक्षिणायन गति रूप पांचवीं आवृत्ति श्रावण मास के शुक्ल पक्षकी चतुर्थि तिथि में होगी ॥ ९॥ दसवीं आवृत्ति पुनः माघ मास भाविनी में पांचवीं आवृत्ति उत्तरायण गतिरूप माघ मास के शुक्ल पक्षकी दसवीं तिथि में संभवित होगी । १०। इसका निश्चयके लिये पूर्वोक्त

દક્ષિણાયન ગતિરૂપ હોય છે.

આજ પ્રમાણે ગાથામાં કહેલ ક્રિયાથી તથા ઉદાહરણમાં કહેવામાં આવેલ યુક્તિથી અન્ય આવૃત્તિમાં પણ કરણ વશાત્ વિવક્ષિત તિથિયોને યથાસંભવ જાણી લેવી, એ તિથિને લઈને આઠીયાં રાખવી જેમ કે—છટ્ટી આવૃત્તિ માઘમાસમાં થનાર આવૃત્તિમાં ત્રીજી આવૃત્તિ માઘમાસના કૃષ્ણપક્ષમાં એકમની તિથિમાં સંભવિત હોય છે । ૬। સાતમી આવૃત્તિ શ્રાવણ માસ ભાવિનીમાં ચોથી આવૃત્તિ શ્રાવણમાસના કૃષ્ણપક્ષની સાતમી તિથિમાં સંભવિત થશે । ૭। આઠમી આવૃત્તિ માઘમાસ ભાવિનીમાં ચોથી આવૃત્તિ માઘમાસના કૃષ્ણપક્ષમાં ત્રયોદશીતિથિમાં થશે । ૮। નવમી આવૃત્તિ શ્રાવણમાસ ભાવિનીમાં દક્ષિણાયન ગતિ રૂપ પાંચમી આવૃત્તિ શ્રાવણમાસના શુક્લપક્ષની ચોથને દિવસે થશે । ૯। દશમી આવૃત્તિ ફરીથી માઘમાસ ભાવિનીમાં પાંચમી આવૃત્તિ ઉત્તરાયણગતિરૂપ માઘમાસના શુક્લપક્ષની દશમના દિવસે સંભવિત થાય છે. ૧૦। આનો નિશ્ચય થવા માટે પૂર્વકથિત કેમ પ્રમાણે પોતે જ ગણિત

प्रत्ययार्थं पूर्वोक्तक्रमेण स्वयमपि गणितं विधेयम् । तथा चैता एव दक्षिणायनगतिरूपाः
श्रावणमासभाविनीनां पञ्चानां माघमासभाविनीनां पञ्चानां चोत्तरायणगतिरूपास्तिथयो-
ऽन्यत्रापि प्रतिपादिताः सन्ति, ताश्चाप्यत्र उपन्यस्यन्ते-

‘पढमा बहुलपडिवए विइया बहुलस्स तेरसी दिवसे ।
सुद्धस्स य दसमीए बहुलस्स य सत्तमीए उ ॥१॥
सुद्धस्स चउत्थीए पवत्तए पंचमी उ आउट्ठी ।
एया आउट्ठीओ सव्वाओ सावणे मासे ॥२॥
बहुलस्स सत्तमीए पढमा सुद्धस्स तो चउत्थीए ।
बहुलस्स य पाडिवए बहुलस्स य तेरसी दिवसए ॥३॥
सुद्धस्स य दसमीए पवत्तए पंचमी उ आउट्ठी ।
एया आउट्ठीओ सव्वाओ माघमासंमि ॥४॥

छाया-प्रथमा बहुलप्रतिपदि द्वितीया बहुलस्य त्रयोदशे दिवसे ।
शुक्लस्य च दशम्यां बहुलस्य च सप्तम्यां तु ॥१॥
शुक्लस्य च चतुर्थ्यां प्रवर्त्तते पञ्चमी तु आवृत्तिः ।
एता आवृत्तयः सर्वाः श्रावणे मासे ॥२॥
बहुलस्य सप्तम्यां प्रथमा शुक्लस्य तु चतुर्थ्याम् ।
बहुलस्य च प्रतिपदि बहुलस्य च त्रयोदशे दिवसे ॥३॥
शुक्लस्य च दशम्यां प्रवर्त्तते पञ्चमी तु आवृत्तिः ।
एता आवृत्तयः सर्वाः माघमासे ॥४॥

एतासां सारांशस्तु यथाक्रमेण न्यस्यते-दक्षिणायनगतिरूपाणां श्रावणमासभावि-
नीनां पञ्चानामावृत्तीनां तिथयो यथा-प्रथमा आवृत्तिः श्रावणकृष्ण प्रतिपदि ॥(१)॥

क्रम से स्वयं भी गणितकर समझलें । तथा ये ही दक्षिणायन गतिरूप श्रावण-
मास भाविनी पांच तथा माघ मास भाविनी पांच उत्तरायण गतिरूप तिथियां
अन्यत्र भी प्रतिपादित की गई हैं । वे यहां पर कही जाती हैं (पढमा बहुल-
पडिवए) इत्यादि इन गाथाओं का सारांश यथाक्रम कहा जाता है-दक्षिणा-
यन गतिरूप श्रावणमास भाविनी पांच आवृत्तियों की तिथियां इस प्रकार
हैं-पहली आवृत्ति श्रावणकृष्णप्रतिपदा में ॥१॥ दूसरी आवृत्ति श्रावण कृष्ण-

प्रडिया करीने समञ्ज लेवुं, तथा आञ्ज दक्षिणायन गतिरूप श्रावणमास भाविनी पांच तथा
माघमास भाविनी पांच उत्तरायणगति रूप तिथिमां अन्यत्र पशु प्रतिपादित करवाभां आवेल
छे. ते अडीं छडेवाभां आवे छे. (पढमा बहुलपडिवए) इत्यादि आ गाथाओंको सारांश
यथाक्रम छडेवाभां आवे छे. दक्षिणायन गतिरूप श्रावणमास भाविनी पांच आवृत्तियों
तिथियो आ प्रभावे छे-पडेवी आवृत्ति श्रावण पढ ओकमे (१) थील आवृत्ति श्रावण

દ્વિતીયા આવૃત્તિઃ શ્રાવણકૃષ્ણ ત્રયોદશ્યામ્ ॥૨॥ તૃતીયા આવૃત્તિઃ શ્રાવણશુક્લ દશમ્યામ્ ॥૩॥ ચતુર્થી આવૃત્તિઃ શ્રાવણકૃષ્ણ સપ્તમ્યામ્ ॥૪॥ પશ્ચમી આવૃત્તિઃ શ્રાવણ શુક્લ ચતુર્થ્યામ્ ॥૫॥ એતાઃ સર્વાસ્તિથયો દક્ષિણાયનગતિરૂપાણા માવૃત્તીનાં જ્ઞેયાઃ ॥ અથ માઘમાસ-ભાવિનીનામુત્તરાયણગતિરૂપાણામાવૃત્તીનાં તિથયો યથા-પ્રથમા આવૃત્તિર્માઘકૃષ્ણ સપ્તમ્યામ્ ॥૧॥ દ્વિતીયા આવૃત્તિર્માઘશુક્લ ચતુર્થ્યામ્ ॥૨॥ તૃતીયા આવૃત્તિર્માઘકૃષ્ણ પ્રતિપદિ ॥૩॥ ચતુર્થી આવૃત્તિર્માઘકૃષ્ણ ત્રયોદશ્યામ્ ॥૪॥ પશ્ચમી આવૃત્તિર્માઘશુક્લ દશમ્યાં ભવતીતિ નિશ્ચયપ્રચયમ્ ॥૫॥ એવમેતાઃ સર્વાસ્તિથયો માસમાસભાવિનીનામુત્તરાયણગતિરૂપાણાં પશ્ચાન્નામાવૃત્તીનાં ભાવનીયા इत्येवं दश आवृत्तयो भवन्ति सूर्यस्येत्युपपद्यन्ते ॥-

અથૈતાસુ સૂર્યાવૃત્તિષુ ચન્દ્રનક્ષત્રયોગપરિજ્ઞાનાર્થે પૂર્વાચાર્યે ર્યાનિ કરણાનિ પ્રતિપાદિ-તાનિ તાન્યપિ અત્ર વિનેયજનાનુગ્રહાયોપન્યસ્યન્તે-તાનિ ચ યથા-

ત્રયોદશી મેં ॥૨॥ તીસરી આવૃત્તિ શ્રાવણ શુક્લ દશમીં મેં (૩) ચૌથી આવૃત્તિ શ્રાવણકૃષ્ણ સપ્તમી મેં (૪) પાંચમીં આવૃત્તિ શ્રાવણ શુક્લ ચતુર્થિ મેં (૪) યે સમી તિથિયાં દક્ષિણાયન ગતિ રૂપ આવૃત્તિકી હોતી હૈ । અબ માઘમાસ ભાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ આવૃત્તિ કી તિથિયાં કહી જાતી હૈ-પહલી આવૃત્તિ માઘ કૃષ્ણ સપ્તમી મેં ॥૧॥ દૂસરી આવૃત્તિ માઘ શુક્લ ચતુર્થિ કો (૨) તીસરી આવૃત્તિ માઘ કૃષ્ણ પ્રતિપદા કો (૩) ચોથી આવૃત્તિ માઘ કૃષ્ણ ત્રયોદશી મેં (૪) પાંચવીં આવૃત્તિ માઘશુક્લ દશમી કો હોતી હૈ યહ નિશ્ચિત હી હૈ । ઇસી પ્રકાર યે સમી તિથિયાં માઘ માસ ભાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ પાંચ આવૃત્તિયોં કી ભાવિત કરલેવેં । ઇસ પ્રકાર સૂર્ય કી દશ આવૃત્તિયાં હોતી હૈ ।

અબ યે સૂર્ય આવૃત્તિ મેં ચંદ્ર નક્ષત્રયોગ કા જ્ઞાન કે લિયે પૂર્વાચાર્યોં ને જો કરણ પ્રતિપાદિત કિયે હૈં વે યહાં પર શિષ્ય જનાનુગ્રહાર્થ કહે જાતે હૈં ।

વહ તેરશે (૨) ત્રીજી આવૃત્તિ શ્રાવણ વહ સાતમે (૩) ચોથી આવૃત્તિ શ્રાવણ વહ સાતમે (૪) પાંચમી આવૃત્તિ શ્રાવણ શુદ્ધ ચોથના દિવસે (૫) આ સઘળી તિથિયો દક્ષિણાયન ગતિરૂપ આવૃત્તિની તિથિયો છે. હવે માઘમાસભાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ આવૃત્તિની તિથિયો કહેવામાં આવે છે. પહેલી આવૃત્તિ માઘવદ સાતમે (૧) ત્રીજી આવૃત્તિ માઘશુદ્ધ ચોથના દિવસે (૨) ત્રીજી આવૃત્તિ માઘવદ બેકમે (૩) ચોથી આવૃત્તિ માઘવદ તેરશે (૪) પાંચમી આવૃત્તિ માઘશુદ્ધ દશમે થાય છે. એ નિશ્ચિત છે. આજ પ્રમાણે આ તમામ તિથિયો માઘમાસ ભાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ પાંચે આવૃત્તિયોને ભાવિત કરી દેવી આ રીતે સૂર્યની દસ આવૃત્તિયો હોય છે.

હવે આ સૂર્ય આવૃત્તિમાં ચંદ્રનક્ષત્રયોગના જ્ઞાન માટે પૂર્વાચાર્યોંએ જે કરણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે અહીં શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે કહેવામાં આવે છે. (પંચસયા પઢિપુણા) ઇત્યાદિ

‘पंच सया पडिपुण्णा ति सत्तरा णियमसो मुहुत्ताणं ।
 छत्तीस विसद्विभागा छच्चेव य चुण्णिया भागा ॥१॥
 आउट्टिहिं एगूणियाहिं गुणिओ हविज्ज धुवरासी ।
 एवं मुहुत्तगुणियं पत्तो वोच्छामि सोहणगं ॥२॥
 अभिइस्स णव मुहुत्ता विसद्विभागा य होंति चउवीसं ।
 छावट्ठी य समग्गा भागा सत्तद्वि छेयकया ॥३॥
 उगुणद्वं पोद्वयया तिसु चेव णवोत्तरेमु रोहिणिया ।
 तिसु णव णउइएसु भवे पुणव्वसु उत्तराफग्गु ॥४॥
 पंचेव एगूणपण्णा संयाइं उगुणत्तराइं छच्चेव ।
 सोज्झा हि विसाहासुं मूले सत्तेव वायाला ॥५॥
 अट्ठसय मुगूणवीसा सोहणगं उत्तरा आसाढाणं ।
 चउवीसं खलु भागा छावट्ठी चुण्णिया भागा ॥६॥
 एयाइं सोहइत्ता जं सेसं तं हवेज्ज णवसुत्तं ।
 चंदेण समाउत्तं आउट्टिए उ वोद्धुव्वं ॥७॥

छाया-पञ्चशतानि प्रतिपूर्णानि त्रिसप्तानि नियमतो मुहुत्तानाम् ।
 पट्त्रिंशद् द्वापष्टिभागाः पट्चैव च चूर्णिकाभागाः ॥१॥
 आवृत्तिभिरेकोनिकाभिर्गुणितो भवेद् ध्रुवराशिः ।
 एतन्मुहुत्तगुणितमतो वक्ष्यामि शोधनकम् ॥२॥
 अभिजितो नवमुहुत्ता द्वापष्टिभागाश्च भवन्ति चतुर्विंशतिः ।
 पट् पष्टिश्च समग्राः भागाः सप्तपष्टिच्छेदकृताः ॥३॥
 एकोनपष्टिः प्रौष्ठपदा त्रिषु चैव नवोत्तरेषु रोहिणिकाः ।
 त्रिषु नवनवतिषु भवेत् पुनर्वसु रुत्तराफाल्गुनी ॥४॥
 पञ्चैव एकोन पञ्चाशच्छतानि उत्तराफाल्गुनानि पट्चैव ।
 शोध्याहि विशाखासु मूले सप्तैव द्वाचत्वारिंशत् ॥५॥
 अष्टशतमेकोनविंशं शोधनकमुत्तराषाढानाम् ।
 चतुर्विंशतिः खलु भागाः पट्पष्टिचूर्णिकाभागाः ॥६॥
 एतानि शोधयित्वा यच्छेषस्तद् भवेन्नक्षत्रम् ।
 चन्द्रेण समायुक्तं आवृत्तौ तु वोद्धव्यम् ॥७॥

अथैतासां सप्तकरणगाथानामक्षरगमनिका व्याख्या—

‘पंचसया परिपुण्णा ति सत्तरा....’ पञ्चशतानि परिपूर्णानि त्रिसप्तानि-पञ्चशतानि
 (पंचसया पडिपुण्णा) इत्यादि ।

अब इन करणगाथाओं की अक्षरगमनिका व्याख्या कही जाती है-पंच-

ત્રિસપ્તત્તાનિ-ત્રિસપ્તત્યધિકાનિ પચ્ચશત્તાનિ-૫૭૩ પરિપૂર્ણાનિ મુહૂર્ત્તાનાં ભવન્તિ પદ્ત્રિંશચ્ચ દ્વાષષ્ટિભાગાઃ $\frac{૫૭૩}{૬૬}$, પદ્ ચૈવ ચૂર્ણિકાભાગા એકસ્ય ચ દ્વાષષ્ટિભાગસ્ય સત્કાઃ પદ્ સપ્તષષ્ટિ-ભાગાઃ $-\frac{૬૬}{૬૬}$, અર્થાત્ (૫૭૩ $\div$ $\frac{૬૬}{૬૨+૬૭}$ $\div$ ૬) એતાવાન્ વિવક્ષિતકરણે ધ્રુવરાશિ ભવતિ । અથ કથમસ્ય ધ્રુવરાશે રૂપત્તિરિતિચેત્ પ્રોચ્યતે-યુગે સૂર્યસ્ય સ્વલ્લ દશ અયનાનિ ભવન્તીતિ પ્રતિપાદિતાનિ, તત્રેયં ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્તિર્યદિ દશભિઃ સૂર્યાયનૈઃ સપ્તષષ્ટિન્દ્રનક્ષત્રપર્યાયા લભ્યન્તે તદૈકેન પર્યાયેણ સૂર્યાયનેન કિં સ્યાદિતિ ત્રૈરાશિકસ્થાપના $-\frac{૬૭ \times ૧}{૬૬} - \frac{૬૭}{૬૬} = ૬$ । $\frac{૬૭}{૬૬}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકકરૂપેણ મધ્યોરાશિઃ સપ્તષષ્ટિરૂપો ગુણિતઃ, એકેન ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ સપ્તષષ્ટિરૂપ એવ, તસ્ય દશભિઃ ભાગહારે કૃતે લબ્ધાઃ પદ્ પર્યાયાઃ, એકસ્ય ચ પર્યાયસ્ય સપ્તદશભાગાઃ । અથ તદ્ગત મુહૂર્ત્તપરિમાણમધિકૃતગાથાયા મુપન્યસ્તમ્ । કથ-

સયા પઢિપુણ્ણા તિ સત્તરા) પાંચ સૌ તિહત્તર ૫૭૩। મુહૂર્ત્ત પરિપૂર્ણ હોતે હૈં- તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા છત્તીસ $\frac{૬૬}{૬૬}$ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા છ ભાગ અર્થાત્ (૫૭૩ $\div$ $\frac{૬૬}{૬૬} + ૬૭$ । ૬।) હતની વિવ-ક્ષિત કરણ મેં ધ્રુવરાશિ હોતી હૈ । અથ યહ ધ્રુવરાશી કિસ પ્રકાર હોતી હૈં ? સો કહતે હૈં-એક યુગ મેં સૂર્ય કા દશ અયન હોતા હૈ એસા પહેલે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । યહાં પર હસ પ્રકાર ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કી જાતી હૈ-યદિ દસ સૂર્ય કે અયનસે ચંદ્ર નક્ષત્ર કા સઢસઠ પર્યાય લબ્ધ હો તો એક પર્યાય સે અર્થાત્ સૂર્ય કે અયન સે કિતને ચંદ્ર નક્ષત્ર પર્યાય હો સકતે હૈં ? હસકે લિયે ત્રૈરા-શિક સ્થાપના હસ પ્રકાર સે હૈં $-\frac{૬૭+૧}{૬૬} - \frac{૬૭}{૬૬} = ૬$ । $\frac{૬૭}{૬૬}$ યહાં પર અન્ત્યરાશિ એક સે મધ્ય રાશિ સઢસઠ રૂપ કો ગુણાકરે એક સે ગુણિત હોને સે ડસી પ્રકાર સઢસઠ રૂપ રહતા હૈ । ડસકા દસસે ભાગ કરે તો છે પર્યાય તથા એક પર્યાયકા સાત દસ ભાગ લબ્ધ હોતા હૈ અથ ડસમેં કહા હુવા મુહૂર્ત્ત-

હવે આ કરણગાથાઓની અક્ષર ગમનિકા બ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે.- (પંચસયા પઢિપુણ્ણા તિસત્તરા) પાંચસોતોતેર ૫૭૩। મુહૂર્ત્ત પરિપૂર્ણ હોય છે. તથા એક મુહૂર્ત્તના વાસઠિયા છત્તીસ $\frac{૬૬}{૬૬}$ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા છભાગ અર્થાત્ (૫૭૩ $\div$ $\frac{૬૬}{૬૬} + ૬૭$ । ૬।) આટલા વિવક્ષિત કરણમાં ધ્રુવરાશી હોય છે. હવે આ ધ્રુવરાશિ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. એક યુગમાં સૂર્યના દસ અયનો હોય છે. એ પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ત્યાં આવી રીતે ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. જો સૂર્યના દસ અયનોથી ચંદ્રનક્ષત્રના સઢસઠ પર્યાય લબ્ધ થાય તો એક પર્યાયથી અર્થાત્ સૂર્યના અયનથી કેટલા ચંદ્રનક્ષત્ર પર્યાય લબ્ધ થઈ શકે? આ બાણવા માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના આ પ્રમાણે છે- $\frac{૬૭+૧}{૬૬} - \frac{૬૭}{૬૬} = ૬$ । $\frac{૬૭}{૬૬}$ અહીં અન્ત્યનીરાશી એકથી મધ્યનીરાશી સઢસઠનો ગુણાકાર કરવો એકથી ગુણેલ હોવાથી એજ રીતે સઢસઠ રહે છે, તેનો દસથી ભાગ કરવો તો ભાગ ભાગ કરવાથી છ પર્યાય તથા એક પર્યાયના સાત દસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. હવે તેમાં

મેતાવદવસીયત્વ इति जिज्ञासामधिकृत्योच्यते त्रैराशिकगणितवन्नाद् युक्तिर्यथा-यदि दशभिर्भागैः सप्तविंशतिर्दिनानि एकस्य च दिनस्य एकविंशतिः सप्तषष्ठिभागा लभ्यन्ते तदा सप्तभिर्भागैः किं स्यादिति त्रैराशिकगणितस्थापना- $(\frac{7}{11}) \times 7 = 1 \frac{1}{11}$ अत्रान्त्येन राशिना सप्त केन मध्यस्थ राशेः सप्तविंशतिर्दिनानि गुण्यन्ते $27 \times 7 = 189$ जातमेकोननवत्यधिकं शतम्, तत्राद्येन राशिना दशकरूपेण भागे हतं लब्धा अप्रादश दिवसास्ते च मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते- $18 + 30 = 480$ जानानि चत्वारिंशदधिकानि पञ्चशतानि, ये च शेषास्तिष्ठन्त्युपरितना नवरूपा स्तेऽपि त्रिंशता गुण्यन्ते- $\frac{1}{11} \times 30 = \frac{30}{11} = 2 \frac{8}{11}$ अत्रोपरितने जाते द्वे शते सप्तत्यधिके, अधस्तनैर्दशभिर्भागे हतं लब्धाः सप्तविंशतिर्मुहूर्त्ताः, एते च पूर्वस्मिन् मुहूर्त्तराशौ चत्वारिंशदधिकपञ्चशतकरूपे योज्या इति-

परिमाण अधिकृत गाथा से कहा है, इतना परिमाण किस प्रकार से होता है ? इस प्रकार जिज्ञासा करे तो इसके लिये कहते हैं त्रैराशिक गणित से इस प्रकार युक्ति होती है जैसे की दस भागों से सताईस दिवस तथा एक दिवसका सड़सठिया इक्कीस भाग लब्ध होते हैं तो सात भागों से कितना लब्ध हो सकता है इसको जानने के लिये त्रैराशिक स्थापनाकी जानी है $(\frac{7}{11}) \times 7 = 1 \frac{1}{11} = 1 \frac{1}{11}$ यहां पर अन्त्य राशि जो सात है उससे मध्य राशि सताइस का गुणाकरे $27 \times 7 = 189$ तो एक सो नवासी होते है । उस का दस रूप आधराशि से भाग करे तो अठारह दिवस लब्ध होते हैं । उसका सुहूर्त करने के लिये तीस से गुणाकरे $18 + 30 = 480$ गुणा करने से पांच सो चालीस होते हैं, तथा ऊपर का नव जो शेष बचता है, उसका तीस से गुणा करे $\frac{1}{11} \times 30 = \frac{30}{11} = 2 \frac{8}{11}$ यहां पर ऊपर से बसोसित्तेर होते हैं । उसका नीचे के दस विभाग करने से सताईस सुहूर्त लब्ध होते हैं । इसको पूर्व की

કહેલ સુહૂર્ત પરિમાણ અધિકૃતગાથાથી કહેલ છે. આટલું પરિમાણ કેવી રીતે થાય છે ? આ પ્રમાણે વિચાર કરવામાં આવે તો તે માટે કહે છે. ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રક્રિયાથી આ પ્રમાણે યુક્તિ થાય છે. જેમ કે-દસ ભાગેથી સત્યાવીસ દિવસ તથા એક દિવસનો સહસઠિયા એકવીસ ભાગ લબ્ધ થાય છે. તો સાત ભાગેથી કેટલા ભાગ લબ્ધ થાય આ જાણવા માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના કરવામાં આવે છે. $(\frac{7}{11} \times 7) = 1 \frac{1}{11}$ $(\frac{7}{11} \times 30) = 2 \frac{8}{11}$ અહીં અન્ત્યરાશી જે સાત છે તેનાથી મધ્યરાશિ સત્યાવીસનો ગુણાકાર કરવો $27 \times 7 = 189$ તો એકસો નવાસી થાય છે. તેનો દસ રૂપ પહેલી સંખ્યાથી ભાગ કરવો તો અઠાર દિવસ લબ્ધ થાય છે. તેના સુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $18 + 30 = 480$ ગુણાકાર કરવાથી પાંચસોચાલીસ થાય છે. તથા ઉપરના નવ જે શેષ વધે છે. તેનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{1}{11} \times 30 = \frac{30}{11} = 2 \frac{8}{11}$ અહીં ઉપર જે બસોસિત્તેર થાય છે. તેનો નીચેના દસથી ભાગ કરવાથી સત્યાવીસ સુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. આને પહેલાની સુહૂર્ત

યોજ્યન્તે-૫૪૦ + ૨૭=૫૬૭ જાતાનિ સપ્તપૃષ્ઠધિકાનિ પચ્ચશતાનિ, પુનશ્ચાગ્રે યે ચ એક-
 વિંશતિઃ સપ્તપૃષ્ઠિભાગા દિનસ્ય તેઽપિ મુહૂર્ત્તકરણાર્થં ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે- $\frac{૨૧}{૬૭} \times ૩૦ = \frac{૬૩૦}{૬૭}$ જાતાનિ
 ઉપરિતને ત્રિંશદધિકાનિ પદ્મશતાનિ, અધસ્તને ચ સપ્તપૃષ્ઠિરેવ । હ્યં ચ સંખ્યા પુનઃ રાશિ
 ત્રયસ્થૈઃ સપ્તભિર્ગુણ્યતે- $\frac{૬૩૦}{૬૭} \times ૭ = \frac{૪૪૧૦}{૬૭}$ જાતાન્યુપરિતને દશોત્તરાણિ ચતુશ્ચત્વારિંશચ્છતાનિ,
 અસ્મિન્ પ્રથમં દશભિર્ભાગો વિધેયઃ $\frac{૪૪૧૦}{૧૦+૬૭} = \frac{૪૪૧}{૬૭}$ સ્થિતાનિ ઉપરિતનાનિ સપ્તપૃષ્ઠિભાગાનામેક-
 ચત્વારિંશદધિકાનિ ચત્વારિંશતાનિ, તાનિ ચ પુનઃ સપ્તપૃષ્ઠા હ્રિયન્તે- $\frac{૪૪૧}{૬૭} = ૬ + \frac{૨૧}{૬૭}$ લઘ્વાઃ
 પદ્મમુહૂર્ત્તા સ્તે ચ પૂર્વસ્મિન્ મુહૂર્ત્તરાશૌ સપ્તપૃષ્ઠધિકા પચ્ચશતરૂપે યોજનીયાઃ ૫૬૭+૬=
 ૫૭૩ જાતાનિ ત્રિસપ્તત્યધિકાનિ પચ્ચશતાનિ મુહૂર્ત્તાનાં, યે ચોપરિતનાઃ શેષા ઉદ્ધરિતા
 એકોનચત્વારિંશત્ સપ્તપૃષ્ઠિભાગા સ્તેઽપિ સાજાત્યર્થ દ્વાપૃષ્ઠા ગુણનીયા इति ગુણ્યન્તે-

મુહૂર્ત્તરાશી જો પાંચસો ચાલીસ રૂપ હૈં ઉસકે સાથ જોડે જૈસે કી ૫૪૦+૨૭
 =૫૬૭ જોડને સે પાંચ સો સડસઠ હોતે હૈં । પુનઃ આગેં કા જો એક દિવસકા
 સડસઠિયા ઇક્કીસ ભાગ હોતા હૈં ઉસકા ભી મુહૂર્ત્ત કરને કે લિયે તીસ સે
 ગુણાકરે $\frac{૬૩}{૬૭} + ૩૦ = \frac{૬૩૦}{૬૭}$ ગુણા કરને સે ડપર મેં છેસો તીસ તથા નીચે તો સર-
 સઠ હી રહતા હૈં । હસ સંખ્યા કો પુનઃ તીનરાશિ વાલે સાત સે ગુણાકરે
 $\frac{૬૩૦}{૬૭} + ૭ = \frac{૪૪૧૦}{૬૭}$ ડપર મેં ચાર હજાર ચારસો દસ હોતે હૈં । હસકા પ્રથમ તો દસ
 સે ભાગકરે $\frac{૪૪૧૦}{૧૦+૬૭} = \frac{૪૪૧}{૬૭}$ ભાગ કરને સે ડપર મેં સરસઠિયા ચાર સો ઇકતા-
 લીસ હોતે હૈં । ઉનકો પુનઃ સડસઠ સે ભાગ કરે $\frac{૪૪૧}{૬૭} = ૬ + \frac{૨૧}{૬૭}$ તો છહ મુહૂર્ત્ત
 લઘ્વ હોતે હૈં । ઉસકો પૂર્વ કી મુહૂર્ત્તસંખ્યા જો પાંચ સો સડસઠ રૂપ હૈં ઉસ
 કે સાથ યોજિતકરે ૫૬૭+૬=૫૭૩ જોડને સે પાંચ સો તિહત્તર મુહૂર્ત્ત હોતે
 હૈં । તથા ડપર કે જો શેષ રહા હુવા સડસઠિયા ઉનચાલીસ ભાગ હૈં
 ઉસકો ભી મુહૂર્ત્ત કરને કે લિયે વાસઠ સે ગુણાકરે $\frac{૨૧+૬૩}{૬૭} = ૨ + \frac{૨૧}{૬૭}$ ગુણ

સંખ્યામાં કે જે ૫૪૦ થયા છે તેમાં મેળવવા જેમકે-૫૪૦+૨૭=૫૬૭ મેળવવાથી પાંચસો
 સડસઠ થાય છે. તે પાંખી પહેલાના જે એક દિવસના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ થાય છે
 તેના પણ મુહૂર્ત્ત બનાવવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૬૩}{૬૭} + ૩૦ = \frac{૬૩૦}{૬૭}$ ગુણાકાર કરવાથી
 ઉપર છેસોત્રીસ તથા નીચે તો સડસઠજ રહે છે. આ સંખ્યાનો ફરીથી ત્રણ રાશીવાળા
 સાતથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૬૩૦}{૬૭} + ૭ = \frac{૪૪૧૦}{૬૭}$ ઉપર ચારહજાર ચારસો દસ થાય છે. તેનો પહેલા
 દસથી ભાગ કરવો $\frac{૪૪૧૦}{૧૦+૬૭} = \frac{૪૪૧}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી ઉપરના ભાગમાં સડસઠિયા ચારસો
 એકતાલીસ થાય છે. તેનો ફરીથી સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૪૪૧}{૬૭} = ૬ + \frac{૨૧}{૬૭}$ ભાગ કરવાથી છ
 મુહૂર્ત્ત લઘ્વ થાય છે. તેને પહેલાની મુહૂર્ત્ત સંખ્યા જે ચારસો સડસઠ રૂપ છે તેની
 સાથે ઉમેરવી ૫૬૭+૬=૫૭૩ મેળવવાથી પાંચસો તોતેર મુહૂર્ત્ત થાય છે. તથા ઉપરના જે
 શેષ રહેલ સડસઠિયા ઓગણચાલીસ ભાગ છે તેના પણ મુહૂર્ત્ત કરવા માટે બાસઠથી
 ગુણાકાર કરવો $\frac{૨૧+૬૩}{૬૭} = ૨ + \frac{૨૧}{૬૭}$ ગુણાકાર કરવાથી ચોવીસસો અઠાર થાય છે. તેનો સડસઠથી

$\frac{36+42}{60} = \frac{2816}{60}$ જાતાનિ અષ્ટાદશાધિકાનિ ચતુર્વિંશતિઃ શતાનિ, તાનિ ચ સપ્તપૃથ્વા વિભ-
જ્યન્તે-લઘ્વાઃ પદત્રિંશત્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $\frac{36}{60}$ શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ પદસપ્તપટ્ટિભાગા સ્તં ચ એકસ્ય
દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સન્ક્યાઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, એતે ચાતિસૂક્ષ્મવિભાગા इति ચૂર્ણિકાભાગા વ્યપ-
દિશ્યન્તે । इत्येव मुक्तो ध्रुवराशि यथाक्रमेण न्यस्यते-५७३। $\frac{2816}{60}$ अत एव 'पंचमया
पडिपुण्णा तिसत्तरा णियमसो मुहुत्ताणं छत्तीस विगट्टिभागा छच्चेव य चुण्णिया भागा'
त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य पदत्रिंशद् द्वापट्टिभागाः, एकस्य
च द्वापट्टिभागस्य पदसप्तपट्टिभागा इति ध्रुवराशि भवति सूर्यावृत्तौ चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञाने,
इति सर्वथा उपपद्यते ॥१॥-अथ 'आउट्टीहि' इत्यादि द्वितीय करणस्य भावार्थो यथा-
यस्यां यस्यामावृत्तौ नक्षत्रयोगो ज्ञातुं मिष्यते तथा तथा आवृत्तिसंख्यया एकोनिकया-
रूपरहितया गुणितोऽनन्तरप्रतिपादितो ध्रुवराशि र्यावान् भवेत् तेन गुणितं मुहूर्त्तपरि-

करने से चौबीस सो अठारह होते हैं । उस को सड़सठ से विभक्त
करे तो बासठिया छत्तीस भाग लब्ध होते हैं एवं सड़सठिया छ भाग
शेष रहता है वे भी बासठिया एक भाग का सड़सठिया भाग है
ये अति सूक्ष्म विभाग होने से चूर्णिका भाग कहे जाते हैं । इस प्रकारयुक्त
ध्रुवराशिको यथाक्रम से रखते हैं-५७३। $\frac{2816}{60}$ +६७ अतएव (पंचमया पडि-
पुण्णा तिसत्तरा णियमसो मुहुत्ताणं छत्तीसविसट्टिभागा छच्चेव य चुण्णिया
भागा) पांच सो तिहत्तर मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्तका बासठिया छत्तीस भाग,
एवं बासठिया एक भाग का सड़सठिया छ भाग रूप सूर्य आवृत्ति में चंद्र
नक्षत्र योग जानने में ध्रुवराशि होती है । ॥१॥ अब (आउट्टीहि) इत्यादि ।
दूसरी करणगाथा का भावार्थ कहा जाता है । जैसे कि जिस जिस आवृत्ति
में नक्षत्र योग जानने के लिये विचार करे, उस उस आवृत्ति संख्यासे एकोन
कर के गुणा करे गुणा करके आगे प्रतिपादित ध्रुवराशि जितनी हो सके उससे

ભાગ કરવો તો બાસઠિયા છત્રીસભાગ ફેરે લખ્ય થાય છે. અને સડસઠિયા છ ભાગ શેષ
રહે છે. તે પણ બાસઠિયા એક ભાગનો સડસઠિયો ભાગ છે. આ અતિસૂક્ષ્મ વિભાગ
હોવાથી ચૂર્ણિકા ભાગ કહેવાય છે. આ રીતે ઉક્ત ધ્રુવરાશીને યથાક્રમથી રાખવામાં આવે
છે. ૫૭૩। $\frac{2816}{60}$ અતએવ (પંચમયા પડિપુણ્ણા તિસત્તરા ણિયમસો મુહુત્તાણં, છત્રીસ
વિસટ્ટિભાગા છચ્ચેવ ચ ચુણ્ણિયા ભાગા) પાંચસોતોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા
છત્રીસ ભાગ અને બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છ ભાગ રૂપ સૂર્ય આવૃત્તિમાં ચંદ્ર
નક્ષત્ર બાણવા માટે ધ્રુવરાશી થાય છે. (૧) હવે (આઉટ્ટીહિ) ઇત્યાદિ બીજી કરણગાથાનો
ભાવાર્થ કહેવામાં આવે છે. જેમકે-જે જે આવૃત્તિમાં નક્ષત્રયોગ બાણવા માટે વિચાર કરે
તો તે તે આવૃત્તિની સંખ્યાથી એક ગોઠા કરીને શુભાકાર કરવો શુભાકાર કરીને પહેલાં
પ્રતિપાદિત ધ્રુવરાશિ જેટલી હોય તેનાથી શુભાકાર કરવો તેનાથી શુભાકાર કરેલ મુહૂર્ત

માણં યદ્ ભવતિ તાવદેવ શોધનકં વિજ્ઞેય મિતિ, અતઃ પરં તદેવ શોધનકં વક્ષ્યામીતિ ॥૨॥ તત્ર સર્વાધનક્ષત્રસ્યાભિજિતો નક્ષત્રસ્ય શોધનકમાહ—‘અમિહસ્સ ણવમુહુત્તા’ इत्यादिना तृतीयकरणेन—‘अमिहस्स’ अभिजितः—अभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं खलु नव मुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशति द्वापष्टिभागाः $\frac{24}{12}$ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य सत्काः सप्तपष्टि-च्छेदकृताः ‘समग्गा’ सामग्र्याः—परिपूर्णाः पदपष्टिभागाः $\frac{24}{12 \times 60}$ क्रमेणाभिजितः शोधन-कम्—९। $\frac{11}{12}$ । $\frac{11}{12}$ एतत्तुल्यं भवतीति । कथमेतस्योत्पत्ति रितिचेद् विचार्यते—इहा भिजि-तोऽहोरात्रसत्का एकविंशतिः सप्तपष्टिभागाः $\frac{24}{12}$ चन्द्रेण योगमुपयान्ति, एकस्मिन् अहो-रात्रे त्रिंशन्मुहूर्त्ता भवन्तीति मुहूर्त्तभागकरणार्थं सा एकविंशति त्रिंशता गुण्यते $21 \times 30 = 630$ जातानि त्रिंशदधिकानि पदशतानि । एते च पुनः सप्तपष्ट्या ह्रियन्ते $\frac{630}{60} = 10\frac{3}{10}$ लब्धा नव मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागाः एते च पुन द्वापष्टिभाग-गुणा करे उससे गुणाकिया गया मुहूर्तपरिमाण जितना हो सके उतना ही शोधनक समझें । अब उसी शोधनक के विषय में कहेंगे ॥२॥ उसमें सर्व प्रथम नक्षत्र अभिजित् का शोधनक नव ९ मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्तका बासठिया चोवीस भाग $\frac{24}{12}$ तथा बासठिया एक भाग का सात से छेदकृत (समग्ग) समग्र-परिपूर्ण छियासठ भाग $\frac{24}{12} + 1$ होता है । क्रम से अभिजित् नक्षत्र का शोधनक प्रमाण इस प्रकार से हैं ९। $\frac{11}{12}$ । $\frac{11}{12}$ इतना परिमाण होता है । यह किस प्रकार से होता है । इस के लिये कहा जाता है । यहां पर अभिजित् नक्षत्रका अहोरात्र संबंधी सडसठिया इक्कीस भाग $\frac{24}{12}$ प्रमाण चंद्र के साथ योग प्राप्त करते हैं । एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त्त होते हैं, अतः मुहूर्त्त का भाग करने के लिये उस इक्कीस को तीस से गुणा करे $21 + 30 = 630$ गुणा करने से छसो तीस होते हैं । इनको पुनः सडसठ से भाग करे $\frac{630}{60} = 10\frac{3}{10}$ भाग करने से नव मुहूर्त्त लब्ध होता है तथा सडसठिया सताईस शेष :बचता है ।

પરિમાણ જેટલું આવે એટલુંજ શોધનક સમજવું હવે એ શોધનકના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. (૨) તેમાં સર્વ પ્રથમ અભિજિત નક્ષત્રનું શોધનક નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ $\frac{24}{12}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગનો સાતથી ભાગ કરવાથી કરવાથી (સમગ્ગ) સમગ્ર પરિપૂર્ણ છાસઠ ભાગ $\frac{24}{12} + 1$ થાય છે. કમથી અભિજિત નક્ષત્રનું શોધનક પ્રમાણ આ પ્રમાણે આવે છે. ૯। $\frac{11}{12}$ । $\frac{11}{12}$ આટલું પરિમાણ આવે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે કહેવામાં આવે છે. અહીં અભિજિત નક્ષત્રના અહોરાત્ર સંબંધી સડસઠિયા એકવીસ ભાગ $\frac{24}{12}$ પ્રમાણ ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે, એક અહોરાત્રમાં ત્રીસમુહૂર્ત થાય છે. તેથી મુહૂર્તના ભાગ કરવા માટે એ એકવીસનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. $21 + 30 = 630$ ગુણાકાર કરવાથી છસોત્રીસ થાય છે. તેનો ફરીથી સડસઠથી ભાગાકાર કરવો $\frac{630}{60} = 10\frac{3}{10}$ ભાગ કરવાથી નવ મુહૂર્ત આવે છે. તથા સડસઠિયા સત્યાવીસ શેષ રહે છે. આના

કરનાર્થે દ્વાપટ્ટયા ગુણ્યન્તે- $\frac{1}{10} + ૬૨ = \frac{1}{10}$ જાતાનિ ચતુઃ સપ્તત્યધિકાનિ પોઢશશતાનિ, સપ્તપટ્ટયા ચ પુનર્ભાગે હતે $\frac{1}{10} = ૨૪ + \frac{1}{10}$ લઘ્વા શ્વતુર્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $\frac{1}{10}$ શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ ષટ્પટ્ટિ સ્તેચ્ચૈકસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સત્કાઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, ૯। $\frac{1}{10}$ $\frac{1}{10} + ૬૨ = \frac{1}{10}$ ઇતિ યથોક્ત મુપ-
પદ્યતેઽભિજિન્નક્ષત્રસ્ય શોધનક્રમિતિ ॥૩॥

इत्येवमभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं तृतीयकरणेन प्रतिपाद्य सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोध-
नकानि प्रतिपाद्यन्ते 'उगुणट्टं' इत्यादिना गाथात्रयेण-'उगुणट्टं' एकोनपट्यधिकं शतमिति
१५९० 'पोट्टवया' प्रोष्ठपदा-उत्तराभाद्रपदा, अत्रैतदुक्तं भवति एकोनपट्यधिकेन शतेन
अभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्तीति भावः । कथमेतत् प्रभवतीति
विचार्यते अभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकं नवमुद्धर्त्ताः ९ । श्रवणा नक्षत्रस्य शोधनकं त्रिंशन्मु-

इनका बासठ भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे $\frac{1}{10} + ६२ = \frac{1}{10}$ गुणा करने
से सोलह सो चुमोतर होते हैं । इनका फिरसे सडसठ से भाग करे $\frac{1}{10} = २४$
 $\frac{1}{10}$ भाग करने से बासठिया चोवीस भाग $\frac{1}{10}$ लब्ध होते हैं । तथा छियासठ
शेष बचता है, वे बासठिया एक भाग का सडसठिया भाग है । क्रम से अंक-
न्यास इस प्रकार से होता है ९। $\frac{1}{10}$ $\frac{1}{10} + ६२$ इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र का
यथोक्त प्रकार का शोधनक होता है ।

इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र का शोधनक तीसरे का द्वारा प्रतिपादित
करके अब (उगुणट्टं) इत्यादि तीन गाथाओं से शेष नक्षत्रों का शोधनक का
प्रतिपादन करते हैं-(उगुणट्टं) एकसो उनसठ १५९ (पोट्टवया) उत्तराभाद्रपदा
यहां पर इस प्रकार कहा जाता है-एकसो उनसठ से अभिजित् आदि उत्तर-
भाद्रपदा पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं । यह किस प्रकार संभवित होता है
वह विचारा जाता है-अभिजित् नक्षत्र का शोधनक नव मुहूर्त है ९, श्रवण

બાસઠ ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{1}{10} + ૬૨ = \frac{1}{10}$ ગુણાકાર કરવાથી
સોળસોચુમોતર થાય છે. અને ફરીથી સડસઠથી ભાગ કરવો. $\frac{1}{10} = ૨૪$ $\frac{1}{10}$ ભાગ કરવાથી
બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{1}{10}$ લબ્ધ થાય છે. અને છાસઠ શેષ વધે છે તે બાસઠિયા એક
ભાગનો સડસઠિયા ભાગ છે. ક્રમથી અંક-ન્યાસ આ રીતે થાય છે. ૯। $\frac{1}{10}$ $\frac{1}{10} + ૬૨ = \frac{1}{10}$ આ
પ્રમાણે અભિજિત નક્ષત્રનું યથોક્ત પ્રકારનું શોધનક થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે અભિજિત નક્ષત્રના શોધનકનું ત્રીજા કરણ દ્વારા પ્રતિપાદન કરીને હવે
(उगुणट्टं) इत्यादि त्रय गाथाया द्वारा आश्रीना नक्षत्राना शोधनकनुं प्रतिपादन કરવામાં
આવે છે. (उगुणट्टं) એકસોબેગણસાધઠ ૧૫૯ (पोट्टवया) उत्तराभाद्रपदा અહીં આ પ્રમાણે
કહેવામાં આવે છે. એકસોબેગણસાધઠથી અભિજિત વિગેરે ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રો
શુદ્ધ થાય છે. આ કેવી રીતે સંભવિત થાય છે? તે વિચારવામાં આવે છે.-અભિજિત
નક્ષત્રનું શોધનક નવમુહૂર્તનું છે ૯। શ્રવણ નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦નું છે.

પરિભાણ બેટલું આવે એટલુંજ શોધનક સમજવું હવે એ શોધનકના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે. (૨) તેમાં સર્વ પ્રથમ અભિજીત નક્ષત્રનું શોધનક નવમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ ફૂંફ તથા બાસઠિયા એક ભાગનો સાતથી ભાગ કરવાથી કરવાથી (સમગ્ર) સમગ્ર પરિપૂર્ણ છાસઠ ભાગ ફૂંફ થાય છે. કમથી અભિજીત નક્ષત્રનું શોધનક પ્રમાણ આ પ્રમાણે આવે છે. ૬૫૬૬૬૬૬૬ આટલું પરિભાણ આવે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે કહેવામાં આવે છે. અહીં અભિજીત નક્ષત્રના અહોરાત્ર સંબંધી સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ૨૧ પ્રમાણ ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. એક અહોરાત્રમાં ત્રીસમુહૂર્ત થાય છે. તેથી મુહૂર્તના ભાગ કરવા માટે એ એકવીસનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. ૨૧+૩૦= ૬૩૦ ગુણાકાર કરવાથી છસોત્રીસ થાય છે. તેનો ફરીથી સડસઠિયા ભાગાકાર કરવો ફૂંફ ૬૩૦ ૬૬૬૬ ભાગ કરવાથી નવ મુહૂર્ત આવે છે. તથા સડસઠિયા સત્યાવીશ શેષ રહે છે, આના

કરણાર્થ દ્વાપટ્ટયા ગુણ્યન્તે- $\frac{25}{100} + 62 = \frac{159}{100}$ જાતાનિ ચતુઃ સપ્તત્યધિકાનિ પોડશગતાનિ, સપ્તપટ્ટયા ચ પુનર્માગે હતે $\frac{159}{100} = 28 + \frac{15}{100}$ લઘ્વા ચતુર્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $\frac{25}{100}$ શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ પટ્ટપટ્ટિ સ્તેચ્ચક્રસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સત્કાઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, $91\frac{15}{100} = 91\frac{15}{100}$ ઇતિ યથોક્ત મુપ-
પદ્યતેઽભિજિન્નક્ષત્રસ્ય શોધનકમિતિ ॥૩॥

इत्येवमभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं तृतीयकरणेन प्रतिपाद्य सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोध-
नकानि प्रतिपाद्यन्ते 'उगुणट्टं' इत्यादिना गाथात्रयेण—'उगुणट्टं' एकोनपट्टयधिकं शतमिति
१५९० 'पोट्टवया' प्रोष्टपदा—उत्तराभाद्रपदा, अत्रैतदुक्तं भवति एकोनपट्टयधिकेन शतेन
अभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुद्ध्यन्तीति भावः । कथमेतत् प्रभवतीति
विचार्यते अगिजितो नक्षत्रस्य शोधनकं नवमुहूर्त्ताः ९ । श्रवणा नक्षत्रस्य शोधनकं त्रिंशन्मु-

इनका बासठ भाग करने के लिये बासठ से गुणा करे $\frac{25}{100} + 62 = \frac{159}{100}$ गुणा करने
से सोलह सो चुमोतर होते हैं । इनका फिरसे सडसठ से भाग करे $\frac{159}{100} = 28$
 $\frac{15}{100}$ भाग करने से बासठिया चोवीस भाग $\frac{15}{100}$ लब्ध होते हैं । तथा छियासठ
शेष बचता है, वे बासठिया एक भाग का सडसठिया भाग है । क्रम से अंक-
न्यास इस प्रकार से होता है $91\frac{15}{100} = 91\frac{15}{100}$ इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र का
यथोक्त प्रकार का शोधनक होता है ।

इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र का शोधनक तीसरे का द्वारा प्रतिपादित
करके अब (उगुणट्टं) इत्यादि तीन गाथाओं से शेष नक्षत्रों का शोधनक का
प्रतिपादन करते हैं—(उगुणट्टं) एकसो उनसठ १५९ (पोट्टवया) उत्तराभाद्रपदा
यहां पर इस प्रकार कहा जाता है—एकसो उनसठ से अभिजित् आदि उत्तर-
भाद्रपदा पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं । यह किस प्रकार संभवित होता है
वह विचारा जाता है—अभिजित् नक्षत्र का शोधनक नव मुहूर्त है ९, श्रवण

બાસઠ ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{25}{100} + 62 = \frac{159}{100}$ ગુણાકાર કરવાથી
સોળસોચુમોતર થાય છે. અને ફરીથી સડસઠથી ભાગ કરવો. $\frac{159}{100} = 28\frac{15}{100}$ ભાગ કરવાથી
બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{15}{100}$ લબ્ધ થાય છે. અને છાસઠ શેષ પધે છે તે બાસઠિયા એક
ભાગનો સડસઠિયા ભાગ છે. ક્રમથી અંકન્યાસ આ રીતે થાય છે. $91\frac{15}{100}$ આ
પ્રમાણે અભિજિત નક્ષત્રનું યથોક્ત પ્રકારનું શોધનક થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે અભિજિત નક્ષત્રના શોધનકનું ત્રીજા કરણ દ્વારા પ્રતિપાદન કરીને હવે
(उगुणट्टं) ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથાઓ દ્વારા બાકીના નક્ષત્રોના શોધનકનું પ્રતિપાદન કરવામાં
આવે છે. (उगुणट्टं) એકસોઓગણસાઈઠ ૧૫૯ (पोट्टवया) उत्तराभाद्रपदा અહીં આ પ્રમાણે
કહેવામાં આવે છે. એકસોઓગણસાઈઠથી અભિજિત વિગેરે ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રો
શુદ્ધ થાય છે. આ કેવી રીતે સંભવિત થાય છે? તે વિચારવામાં આવે છે.—અભિજિત
નક્ષત્રનું શોધનક નવમુહૂર્તનું છે હા શ્રવણ નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦નું છે.

હૂર્ત્તા: ૩૦ । ધનિષ્ઠાયા સ્ત્રિશત્ ૩૦ । શતભિષજ: પશ્ચદશ ૧૫ । પૂર્વાભાદ્રપદાયા સ્ત્રિશત્ ૩૦ । ઉત્તરાભાદ્રપદાયા: પશ્ચચત્વારિંશત્ ૪૫ । इत्येवं समेषां योग एकोनषष्ठ्यधिकं शतं भवति-९ + ३० + ३० + १५ + ३० + ४५ = १५९ इत्येवं शुद्धयन्ति एकोनषष्ठ्यधिकेन शतेन अभिजिदादीन्युत्तराभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणीत्युपपद्यन्ते ॥ तथा च-‘तिसु चैव नवोत्तरेषु रोहिण्या’-त्रिषु चैव नवोत्तरेषु रोहिणिका-रोहिणिकान्तानि-रोहिणीनक्षत्रपर्यन्तानि शोधनकानि शुद्धयन्ति, यथात्र युक्तिरुच्यते-पूर्वं खलु अभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदान्तानि शोधनम् एकोनषष्ठ्यधिकेन शतेन शुद्धयन्ति १५९ । ततः परं रेवती नक्षत्रस्य शोधनकं खलु त्रिंशत् ३० । अश्विन्यास्त्रिंशत् ३० । भरण्या: पञ्चदश १५ । कृत्तिकाया स्त्रिंशत् ३० । रोहिण्या: पञ्चचत्वारिंशत् ४५ । एतेषां योगः-१५९ + ३० + ३० + १५ + ३० + ४५ = ३०९ जातानि त्रीणि शतानि नवोत्तराणि, अत उपपद्यन्ते नवोत्तरै स्त्रिभिः

નક્ષત્ર કા શોધનક તીસ મુદ્દર્તે હૈ ૩૦, ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર કા ૩૦, જાનભિષા નક્ષત્ર કા પંદ્રહ ૧૫, પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર કા ૩૦, ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્ર કા પૈતાલીસ ૪૫, હસ પ્રકાર સબ કા જોડ એકસો ડનસઠ હોતે હૈ-૯+૩૦+૩૦+૧૫+૩૦+૪૫=૧૫૯ । હસ પ્રકાર યે નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતે હૈ । તથા (તિસુ ચૈવ નવોત્તરેસુ રોહિણિયા) તીનસો નવસે રોહિણી પર્યન્ત કે નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતે હૈ । અબ યહાં પર યુક્તિ કહી જાતી હૈ-પહેલે અભિજિત્ નક્ષત્ર સે લેકર ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્ત કે નક્ષત્રકા શોધનક એકસો ડનસઠ ૧૫૯ શોધિત કિયે ! તત્પશ્વાત્ રેવતી નક્ષત્ર કા શોધનક તીસ ૩૦, અશ્વિનીનક્ષત્ર કા ૩૦, ભરણી નક્ષત્ર કા પંદ્રહ ૧૫, કૃત્તિકા નક્ષત્ર કા ૩૦, તીસ રોહિણી નક્ષત્ર કા પૈતાલીસ ૪૫, હન સબ કા જોડ-૧૫૯+૩૦+૩૦+૧૫+૩૦+૪૫=૩૦૯ સંબ મિલકર તીનસો નવ હોતે હૈ । હસ સે યહ જ્ઞાત હોતા હૈ કી તીનસો

ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનું ૩૦ ત્રીસ મુદ્દર્ત, શતભિષા નક્ષત્રનું શોધનક પંદર ૧૫ મુદ્દર્તનું તથા પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્રનું ૩૦ ત્રીસ, ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષત્રનું પિસ્તાલીસ ૪૫ આ પ્રમાણે બધાનો સરવાળો એકસોએાગણસાઈ થાય છે. જેમકે-૯+૩૦+૩૦+૧૫+૩૦+૪૫=૧૫૯ આ પ્રમાણે આ નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તથા (તિસુ ચૈવ નવોત્તરેસુ રોહિણિયા) ત્રણસો નવથી રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે, હવે અહીંયાં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે. પહેલા અભિજિત નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક એકસોએાગણસાઈ ૧૫૯ શોધિત કરવામાં આવ્યા તે પછી રેવતી નક્ષત્રનું શોધનક ૩૦ ત્રીસ, અશ્વિની નક્ષત્રના ૩૦ ભરણી નક્ષત્રના પંદર ૧૫ કૃત્તિકા નક્ષત્રના ૩૦ ત્રીસ, રોહિણી નક્ષત્રના પિસ્તાલીસ ૪૫ આ બધાનો સરવાળો ૧૫૯+૩૦+૩૦+૧૫+૩૦+૪૫=૩૦૯ બધા મળીને ત્રણસોનવ થાય છે, આનાથી એમ બહુાય છે કે ત્રણસોનવથી રોહિણી પર્યન્તના

શતૈઃ રોહિણિકાન્તાનિ શોધનકાનિ શુદ્ધચન્તીતિ ॥ તત્તથ-‘તિસુ ણવ ણઉદ્દપ્સુ ભવે પુણ-
વ્વસુ ...’ ત્રિપુ નવનવનિપુ-નવનવત્યધિકેષુ ત્રિપુ શતેષુ-૩૦૯, પંચિઃ શોધનકૈઃ પુનર્વસુ
નક્ષત્રાન્તાનિ શુદ્ધચન્તિ । અત્ર સંગ્રહો યથા-નવોત્તરૈશ્ચિભિઃ શતૈઃ રોહિણિકા-રોહિણિ-
કાન્તાનિ શુદ્ધચન્તિ ૩૦૯ । તતો મૃગશિરા નક્ષત્રસ્ય શોધનકં ત્રિંશત્ ૩૦ । આર્દ્રા નક્ષત્રસ્ય
શોધનકં પશ્ચદશ મુહૂર્તાઃ ૧૫ । પુનર્વસોઃ પશ્ચચત્વારિંશન્મુહૂર્તાઃ શોધનક ૪૫ મિતિ સમેપાં
યોગો નવનવત્યધિકં શતત્રયં ભવતિ યથા-૩૦૯+૩૦+૧૫+૪૫=૩૯૯, इत्युपपद्यन्ते नव-
नवत્યधिकानि त्रीणि शतानि पुनर्वसु पर्यन्तानि शोधनकानि शुद्धचन्तीति ॥

अथ-‘पंचेव अऊणपण्णा उत्तराफग्गू’ पञ्चैकोनपञ्चाशदुत्तरा फाल्गुनी-पञ्चशतानि
एकोनपञ्चाशानि-एकोनपञ्चाशदधिकानि पञ्चशतानि उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि, अर्थात्
पञ्चभिः शतै रेकोनपञ्चाशदधिकै रुत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धचन्ति, ।
तद्यथा-प्रतिपाद्यते-पूर्वसंग्रहीतानि पुनर्वसुपर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकानि-नवनवत्य-

नवसे रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्र का शोधनक शोधित होते हैं, तत्पश्चात्
(तिसु णव णउद्दप्सु भवे पुणव्वसु) तीनसो नव ३०९ इन शोधनक से पुन-
र्वसु पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं । यहां इस प्रकार होता है-तीनसो नवसे
‘रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं ३०९, पश्चात् मृगशिरा नक्षत्र का शोध-
नक ३० तीस, आर्द्रा नक्षत्र का शोधनक पंद्रह १५ मुहूर्त, पुनर्वसु नक्षत्र का
पैंतालीस ४५ मुहूर्त इस प्रकार सब का जोड़ तीनसो निम्नाणु होता है ३९९ ।
जैसे की-३०९+३०+१५+४५=३९९ इससे यह फलित हुवा कि तीनसो
निम्नाणु मुहूर्त से पुनर्वसु पर्यन्त के शोधनक शुद्ध होते हैं ।

अब (पंचेव अऊणपण्णा उत्तराफग्गू) पांचसो उनचास से उत्तराफाल्गुनी
पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं । वह इस प्रकार प्रतिपादित किया जाता है-पूर्व
संग्रहीत पुनर्वसु पर्यन्त के नक्षत्रों का शोधनक तीनसो निम्नाणु ३९९ है तत्प-

नक्षत्रોના શોધનકનું શોધન થાય છે. તે પછી (તિસુ ણવ ણઉદ્દપ્સુ ભવે પુણવ્વસુ) ત્રણસો
નવ ૩૦૯ આ શોધનકથી પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. અહીં આ રીતે થાય
છે, ત્રણસોનવથી રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. ૩૦૯ તે પછી મૃગશિરા
નક્ષત્રનું શોધનક ૩૦ ત્રીસ મુહૂર્ત આર્દ્રાનક્ષત્રનું શોધનક પંદર ૧૫ મુહૂર્ત, પુનર્વસુ નક્ષત્રનું
પિસ્તાલીશ મુહૂર્ત આ રીતે બધા મેળવવાથી ત્રણસોનવવાણુ ૩૯૯ થાય છે. જેમકે-
૩૦૯+૩૦+૧૫+૪૫=૩૯૯ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-ત્રણસોનવવાણુ મુહૂર્તથી
પુનર્વસુ પર્યન્તના શોધનક શુદ્ધ થાય છે.

હવે (પંચેવ અઝણપણ્ણા ઉત્તરાફગ્ગૂ) પાંચસોએગણપચાસથી ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના
નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તે આ રીતે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવે છે પહેલાં સંગ્રહેલ પુનર્વસુ
પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક ત્રણસોનવવાણુ છે. તે પછી પુખ્ત નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ ૩૦

ધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ-૩૯૯ અતઃ કર્ધ્વં પુણ્યસ્ય શોધનકં કિલ ત્રિંશન્મુહૂર્તાઃ ૩૦। આશ્લે-
ષાર્યાઃ પંચદશ ૧૫। મધ્યાયા ત્રિંશત્ ૩૦। પૂર્વાફાલ્ગુન્યાત્રિંશત્ ૩૦। ઉત્તરાફાલ્ગુન્યાશ્ચ
પંચચત્વારિંશન્મુહૂર્તાઃ શોધનક ૪૫ મિતિ। સમેષાં યોગઃ સ્વલુ એકોનપચ્ચાશદધિકાનિ
પંચશતાનિ ભવન્તિ શોધનકાનિ ઉત્તરાફાલ્ગુનીપર્યન્તાનાં નક્ષત્રાણાં યથા-૩૯૯+૩૦+
૧૫+૩૦+૩૦+૪૫=૫૪૯ ઇતિ, તથા ચ ૫૬ શતાનિ એકોનસપ્તતાનિ-એકોન
સપ્તત્યધિકાનિ વિશાખાનાં-વિશાખાનક્ષત્રપર્યન્તાનાં નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ શોધ્યાનીતિ ભાવઃ,

યથાત્ર પૂર્વમ્ ઉત્તરાફાલ્ગુનીપર્યન્તાનાં નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ સ્વલુ એકોનપચ્ચાશ-
દધિકાનિ પંચશતાનિ ૫૪૯ ભવન્તીત્યુપદર્શિતાનિ તતઃ પરં હસ્તનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ત્રિંશન્મુ-
હૂર્તાઃ ૩૦। ચિત્રાયાત્રિંશત્ ૩૦। સ્વાતેઃ પંચદશ ૧૫। વિશાખાયાઃ પંચચત્વારિંશત્
૪૫ ઇત્યેવં સમેષાં યોગઃ-૫૪૯+૩૦+૩૦+૧૫+૪૫=૬૬૯ જાતાન્યેકોનસપ્તત્ય-
ધિકાનિ ૫૬ શતાનિ વિશાખાપર્યન્તાનાં નક્ષત્રાણાં શોધનકાનીત્યુપપદ્યન્તે। તતો 'મૂળે
સત્તેવ ચોયાલા-' મૂળે સપ્તૈવ ચતુશ્ચત્વારિંશત્-મૂળે-મૂળનક્ષત્રે શોધ્યાનિ કિલ સપ્ત-સપ્ત

શ્રાત્ પુણ્ય નક્ષત્ર કા શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦, અશ્લેષા નક્ષત્ર કા ૧૫ પંદ્રહ,
મધ્યા નક્ષત્ર કા ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦, પૂર્વાફાલ્ગુની કા ત્રીસ ૩૦, ઉત્તરાફાલ્ગુની
નક્ષત્ર કા પૈતાલીસ ૪૫ મુહૂર્ત કા શોધનક હોતા હૈ। સવ કા જોડ પાંચસો
ઉનચાસ ૫૪૯ હોતે હૈં, ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કે શોધનક હસ
પ્રકાર હૈ-૩૯૯+૩૦+૧૫+૩૦+૩૦+૪૫=૫૪૯ તથા છસો ઉનસત્તર મુહૂર્ત
વિશાખા પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કા શોધનક કો શોધિત કરે। જૈસે કી પહેલે યહાં
પર ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કા શોધનક પાંચસો ઉનચાસ ૫૪૯ હોતે
હૈં યહ પ્રદર્શિત કિયા હૈ। તત્પશ્ચાત્ હસ્ત નક્ષત્ર કા શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦,
ચિત્રા નક્ષત્ર કા ત્રીસ ૩૦, સ્વાતી નક્ષત્ર કા પંદ્રહ ૧૫, વિશાખા નક્ષત્ર કા
પૈતાલીસ ૪૫ હસ પ્રકાર સવ કા જોડ-૫૪૯+૩૦+૩૦+૧૫+૪૫=૬૬૯ છસો
ઉનસિત્તર હોતે હૈં। યહ વિશાખા પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કા શોધનક હોતા હૈ।

મુહૂર્ત અશ્લેષા નક્ષત્રનું પંદર મુહૂર્ત મધ્યાનક્ષત્રનું ત્રીસ ૩૦ મુહૂર્ત પૂર્વાફાલ્ગુનીના ૩૦
ત્રીસ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રના પિસ્તાલીસ મુહૂર્તનું શોધનક થાય છે. બધાને મેળવવાથી
પાંચસોએગણપચાસ ૫૪૯ થાય છે. ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક આ
પ્રમાણે છે. ૩૯૯+૩૦+૧૫+૩૦+૩૦+૪૫=૫૪૯ તથા છસોએગણસિત્તર મુહૂર્તથી વિશાખા
પર્યન્તના નક્ષત્રોના શોધનકને શોધિત કરવા બેમકે-પહેલાં અહીંયા ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યન્તના
નક્ષત્રોનું શોધનક પાંચસોએગણપચાસ ૫૪૯ થાય છે. તે પ્રદર્શિત કરેલ છે. તે પછી હસ્ત
નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦ ચિત્રાનક્ષત્રનું ૩૦ ત્રીસ સ્વાતી નક્ષત્રના પંદર ૧૫
વિશાખાનક્ષત્રના પિસ્તાલીસ ૪૫ આ પ્રમાણે બધાનો સરવાળો ૫૪૯+૩૦+૩૦+૧૫+૪૫=
૬૬૯ છસોએગણસિત્તર થાય છે. આ વિશાખા પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક થાય છે. તે

શતાનિ ચતુશ્ચત્વારિંશદધિકાનિ-૭૪૪ । અત્રોચ્યતે-વિશાખાપર્યન્તાનાં નક્ષત્રાણાં શોધન-
કાનિ પદ્મ શતાન્યેકોનસપ્તત્યધિકાનીતિ ૬૬૯ પૂર્વ સંગ્રહીતં કિલ, અતઃ પરમનુરાધા-
નક્ષત્રસ્ય શોધનકં ત્રિંશન્મુહૂર્તાઃ ૩૦ । જ્યેષ્ઠાયાઃ પચ્ચદશ ૧૫ । મૂલસ્ય શોધનકં ત્રિંશ-
દિતિ ૩૦ । સર્વેષાં યોગઃ ૬૬૯ + ૩૦ + ૧૫ + ૩૦ = ૭૪૪ જાતાનિ ચતુશ્ચત્વારિંશદધિ-
કાનિ સપ્તશતાનિ મૂલપર્યન્તાનાં નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ શુદ્ધચન્તીત્યુપપદ્યન્તે ॥ ગાથા-૪૫॥

તતશ્ચ-‘અદ્વસય મુગુણવીસા સોદ્દળગં ઉત્તરા આસાદાળં’-અષ્ટશત મેકોનવિંશતિઃ શોધ-
નકમુત્તરાપાદાનામ્-અત્રાષ્ટૌશતાનિ સમાહૃતાનીતિ અષ્ટશતમેકોનવિંશત્યધિકમિતિ, અત્રે
તદુક્તં ભવતિ-અષ્ટૌશતાન્યેકોનવિંશત્યધિકાનિ ઉત્તરાપાદાનામ્-ઉત્તરાપાદાપર્યન્તાનાં નક્ષ-
ત્રાણાં શોધનકાનિ શોધ્યાનીતિ । યથાત્ર સંગ્રહ્યન્તે-પૂર્વ મૂલનક્ષત્રપર્યન્તાનાં સમેષાં નક્ષત્રાણાં
શોધનકાનિ સંગ્રહીતાનિ કિલ સપ્તશતાનિ ચતુશ્ચત્વારિંશદધિકાનિ ૭૪૪ તતઃ પરં પૂર્વા-
પાદાનક્ષત્રસ્ય શોધનકં ત્રિંશન્મુહૂર્તાઃ ૩૦ । ઉત્તરાપાદાનક્ષત્રસ્ય ચ પચ્ચત્વારિંશન્મુહૂર્તાઃ

તત્પશ્યાત્ (મૂલે સત્તેજ ચોચાલા) મૂલ પર્યન્ત કે નક્ષત્ર કા શોધનક સાતસો
ચુવાલીસ ૭૪૪, હોતે હૈં । યહાં હસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ-વિશાખા પર્યન્ત કે
નક્ષત્રોં કા શોધનક હહસો ઉનસિત્તેર ૬૬૯ પહલે પ્રતિપાદિત કર કહા હી
હૈ, તત્પશ્યાત્ અનુરાધા નક્ષત્ર કા શોધનક તીસ મુહૂર્ત ૩૦, જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર કા
પંદ્રહ ૧૫, મૂલ નક્ષત્ર કા શોધનક તીસ ૩૦, યે સવ કા જોડ ૬૬૯ + ૩૦ +
૧૫ + ૩૦ = ૭૪૪ । હસ પ્રકાર સાતસો ચુમાલીસ મૂલપર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કા
શોધનક શોધિત હો જાતે હૈં । ગાથા ૪-૫ ।

તત્પશ્યાત્ (અદ્વસય મુગુણવીસા સોદ્દળગં ઉત્તરા આસાદાળં) આઠસો ઊત્તીસ
મુહૂર્ત સે ઉત્તરાપાદા પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કા શોધનક કો શોધિત કરે, જો હસ
પ્રકાર કિયા જાતા હૈ-પહલે મૂલ નક્ષત્ર પર્યન્ત કે સમી નક્ષત્રોં કા શોધનક
કો સંગ્રહીત કર કહ દિયા હૈ, યે સાતસો ચુવાલીસ હોતે હૈં ૭૪૪ । તત્પશ્યાત્
પૂર્વા નક્ષત્ર કા શોધનક તીસ મુહૂર્ત ૩૦, ઉત્તરાપાદા નક્ષત્ર કા પૈતાલીસ

પછી (મૂલે સત્તેજ ચોચાલા) મૂળ પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક સાતસોચુંમાલીસ ૭૪૪ થાય
છે. અહીંયાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે.-વિશાખા પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક છસો
ઓગણસિત્તેર ૬૬૯ પહેલાં પ્રતિપાદન કરીને કહ્યુંજ છે. તે પછી અનુરાધા નક્ષત્રનું
શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના ૧૫ પંદર મૂલ નક્ષત્રનું શોધનક ૩૦ ત્રીસ
આ બધાનો સરવાળો ૬૬૯ + ૩૦ + ૧૫ + ૩૦ = ૭૪૪ આ પ્રમાણે સાતસોચુંમાલીસ મૂળ
પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક શોધિત થઈ જાય છે. (ગાથા ૪-૫)

તે પછી (અદ્વસય મુગુણવીસા સોદ્દળગં ઉત્તરાસાદાળં) આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્તથી
ઉત્તરાપાદા પર્યન્તના નક્ષત્રોના શોધનકને શોધિત કરવું જે આ પ્રમાણે છે. પહેલાં મૂળ
નક્ષત્ર પર્યન્તના બધા નક્ષત્રોના શોધનકને એકઠા કરીને કહેલજ છે. તે બધા મળીને

૪૫ સમેષાં યોગઃ ૭૪૪ + ૩૦ + ૪૫ = ૮૧૯ જાતાનિ એકોનવિંશત્યધિકાનિ અષ્ટૌશતાનિ ઉત્તરાભાદ્રપદાનક્ષત્રપર્યન્તાનાં શોધનકાનીત્યુપપદ્યન્તે । તતશ્ચ સર્વેષામમૂનાં સંગૃહીતાનાં શોધનકાનામુપરિ અભિજિત્ત્રસમ્વન્ધિનશ્ચતુર્વિંશતિ દ્વૌપદિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય સત્કાઃ પદ્મપદિઃ સપ્તપદિભાગાશ્ચૂર્ણિકાખ્યાઃ શોદ્ધયા ઇતિ સમેષામષ્ટાવિંશતે નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ સિદ્ધાનિ- $૮૧૯ \div ૧૬ = ૫૧.૧૮$ ઇતિ અષ્ટૌશતાનિ એકોનવિંશત્યધિકાનિ મુહૂર્તનામ્ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશતિ દ્વૌપદિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય સત્કાઃ પદ્મપદિઃ સપ્તપદિભાગાશ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ સમેષાં નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ શુદ્ધચન્તીત્યુપપદ્યન્તે ॥ ઇતિ ગાથા ૬ ॥ 'एयाइं सोहइत्ता' एतानि-पूर्वोदितानि-अनन्तरोदितक्रमेण संगृहीतानि शोधनकानि यथासंभवं शोधयित्वा यच्छेषमुद्धरति तत्र-तेषु यथायोगमपान्तरालस्थितनक्षत्रेषु शोधितेषु यन्नक्षत्रं न शुद्ध्यति तन्नक्षत्रमशुद्धं विज्ञाय तदेवाशुद्धं नक्षत्रं चन्द्रेण समायुक्तं

મુહૂર્ત કા જોડ-૭૭૪+૩૦+૪૫=૮૧૯ આઠસો ઉત્ત્રીસ હોતે હૈં । યહ ઉત્તરા-ભાદ્રપદા પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કા શોધનક આઠસો ઉત્ત્રીસ મુહૂર્ત કા હોતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ યે સવ સંગ્રહીત શોધનક કે ઉપર અભિજિત્ નક્ષત્ર કા શોધનક એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શોધિત કરે હસ પ્રકાર સમી અઠાવીસોં નક્ષત્ર કા શોધનક સિદ્ધ હોતા હૈ, $૮૧૯ \div ૧૬ = ૫૧.૧૮$ હસ પ્રકાર આઠસો ઉત્ત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા સડસઠિયા છિયાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ સે સમી નક્ષત્રોં કા શોધનક શોધિત હોજાતે હૈં । ॥ગાથા ૬॥ (एयाइं सोहइत्ता) ये पूर्वकथित शोधनक यथासंभव शोधित करके जो शेष रहता है, उनका यथायोग अपान्तराल में स्थित नक्षत्रों को शोधित करने से जो नक्षत्र शोधित नहीं होता है, वह नक्षत्र को अशुद्ध जानकर उस अशुद्ध नक्षत्र को चंद्र के साथ योगयुक्त विवक्षित

સાતસોઅ્યુમાલીસ થાય છે. ૭૪૪। તે પછી પૂર્વા નક્ષત્રનું શોધનક ત્રીસ મુહૂર્ત ૩૦। ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનું પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત ૪૫। બધાને સરવાળો ૭૪૪+૩૦+૪૫=૮૧૯ આઠસો એગણીસ થાય છે. આ ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તના નક્ષત્રોનું શોધનક આઠસો એગણીસ મુહૂર્તનું થાય છે. તે પછી આ બધા એકઠા કરેલ શોધનકના ઉપર અભિજિત નક્ષત્રનું શોધનક એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગને શોધિત કરવું. આ પ્રમાણે બધા અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોનું શોધનક સિદ્ધ થઈ જાય છે. $૮૧૯ \div ૧૬ = ૫૧.૧૮$ આ પ્રમાણે આઠસો એગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ચૂર્ણિકાભાગથી બધા નક્ષત્રોના શોધનક શોધિત થઈ જાય છે. ગાથામાં (एयाइं सोहइत्ता) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ શોધનકને યથાસંભવ શોધિત કરીને જે શેષ રહે છે, એ યથાযোগ અપાન્તરાલમાં રહેલા નક્ષત્રોને શોધિત કરવાથી જે નક્ષત્ર શોધિત ન થઈ શકે તે નક્ષત્રને અશુદ્ધ સમજીને એ અશુદ્ધ નક્ષત્રને ચંદ્રની સાથે યોગયુક્ત આ વિવક્ષિત આવૃત્તિમાં સમજી

आवृत्ति में जान लेवें । इस प्रकार सातवीं गाथा का तत्पर्यार्थ है । ७ ।

यहां पर दिग्दर्शनरूप उदाहरण दिखलाया जाता है—जो कोई प्रश्न करे कि पहली आवृत्ति में अर्थात् आरंभ से प्रवर्तमान दक्षिणाधन गतिरूप प्रथम आवृत्ति में अयन गति से चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योगयुक्त होता है ? इस प्रकार की जिज्ञासा के शमनार्थ कहा जाता है—यहां प्रथम आवृत्ति विषयक प्रश्न किया है, अतः प्रथम आवृत्ति के स्थान में एकका अंक रखें=१, उसको गाथा में कहे गये क्रमानुसार रूपों करे— $1-1=0$ रूपों करने से कुछ नहीं रहता अतः आगे की क्रिया नहीं हो सकती। अतः यहां पाश्चात्य युग भाविनी आवृत्ति में जो दशवीं आवृत्ति उसकी दसरूप संख्या दो रखें १०, इस संख्या से पूर्वकथित समग्र ध्रुवरशि को गुणा करे वह पूर्व का ध्रुवरशि ५७३६६६×१० पांचसो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस

લેવા. આ પ્રમાણે સાતમી ગાથાનો તાત્પર્યર્થિ' થાય છે. ૧૭૧

અહીંયાં દિવદશનરૂપ ઉઠાડરણુ ખતાવવામાં આવે છે. જે કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-પહેલી આવૃત્તિમાં અર્થાત્ આરંભથી પ્રવર્તમાન દક્ષિણાયનગતિરૂપ પહેલી આવૃત્તિમાં અયનગતિથી ચંદ્ર કયાનક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે? આ પ્રકારની જીજ્ઞાસા નિવૃત્તિ માટે કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં પહેલી આવૃત્તિના સંખંધમાં પ્રશ્ન કરેલ છે. તેથી પહેલી આવૃત્તિની જગ્યાએ એક અંક રાખવો. ૧। તેને ગાથામાં કહેલ ક્રમ પ્રમાણે રૂપોન કરવો ૧-૧=૦ રૂપોન કરવાથી કંઇપણ વધતું નથી તેથી આગળની કોઇપણ ક્રિયા થઈ શકતી નથી. તેથી અહીં પાછળના યુગસંખંધી આવૃત્તિમાં જે દસમી આવૃત્તિ છે તેના દસ રૂપ સંખ્યાના દસને રાખવા ૧૦। આ સંખ્યાથી પહેલાં કહેલ સંપૂર્ણ ધ્રુવરાશીનો ગુણાકાર કરવો તે પહેલાંની ધ્રુવરાશી ૫૭૩૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬ પાંચસો તોતેર મુદૂર્ત અને એક મુદૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસલાગ તથા બાસઠિયા એક લાગના સડસઠિયા છ ચૂલિકા લાગ આટલા પ્રમાણવાળી ધ્રુવરાશીનો ગુણાકાર

+ ૧૦ = (૫૭૩૦ | $\frac{૩૬૦}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૨+૬૦}$) અત્ર મુહૂર્તરાશૌ દશભિર્ગુણિતે જાતાનિ પચ્ચસહસ્રાણિ સપ્ત-
શતાનિ ત્રિંશદુત્તરાણિ = ૫૭૩૦ । ये च षट्त्रिंशद् द्वापष्टिभागास्तेऽपि दशभिर्गुणिताः,
जातानि षष्ट्यधिकानि त्रीणिशतानि तत्र द्वापष्ट्या भागे हते लब्धाः पञ्चमुहूर्ताः ५ एते
पूर्वस्थितमुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते ५७३० + ५ = ५७३५ जातानि पञ्चसहस्राणि सप्तशतानि
पञ्चत्रिंशदधिकानि मुहूर्तानाम् । शेपास्तितृन्ति पञ्चाशद् द्वापष्टिभागाः $\frac{३६०}{६२} = ५ + \frac{५०}{६२}$ ये च
षट्चूर्णिकाभागास्तेऽपि दशभिर्गुणिता जाताः षष्टिः सप्तषष्टिभागाः, तत एतस्माच्छोधन-
कानि शोध्यन्ते, तत्र अभिजिदाद्युत्तराषाढापर्यन्तानां समस्तानामष्टाविंशते नक्षत्राणामेक-
पर्यायस्य शोधनकानि किल अष्टौ शतानि एकोनविंशत्यधिकानि - ८१९ भवन्ति, एतानि
किल यथोदितराशौ सप्त कृत्वः शुद्धिमाप्नुवन्तीति सप्तभिर्गुण्यन्ते - ८१९ × ७ = ५७३३

તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છઠ્ઠ ચૂર્ણિકભાગ હતને પ્રમાણવાલે
ધ્રુવરાશિ કો દસ સે ગુણા કરે - (૫૭૩ | $\frac{૩૬૦}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૨+૬૦}$ × ૧૦ = (૫૭૩૦ | $\frac{૩૬૦}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૨+૬૦}$)
इस प्रकार मुहूर्त राशि को दश से गुणा करने से पांच हजार सात सो तीस
५७३० । होते हैं । तथा जो वासठिया छत्तीस भाग है उसको भी दस से
गुणित करने से तीन सो साठ होते हैं । उसका वासठ से भाग करने से पांच
मुहूर्त लब्ध होता है ५ । इनको पूर्व की मुहूर्त राशि में प्रक्षिप्त करे ५७३० +
५ = ५७३५ । तो पांच हजार सात सो पैंतीस मुहूर्त होते हैं । तथा वासठिया
पचास भाग शेष रहता है । इसका क्रमन्यास इस प्रकार से है $\frac{३६०}{६२} = ५ + \frac{५०}{६२}$
तथा जो छ चूर्णिकाभाग है उसको भी दस से गुणा करे तो सडसठिया छिया-
सठ भाग होते हैं । इनमें से अभिजिदादि नक्षत्र के शोधनक को शोधित करे
वह इस प्रकार अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराषाढा पर्यन्त समस्त अठा-
वीसों नक्षत्रों का एक पर्याय का शोधनक आठसो उन्नीस ८१९ होता है ।
ये यथा कथित राशि में सात भाग करने से शुद्ध होते हैं अतः इनको सात से

કરવો (૫૭૩ | $\frac{૩૬૦}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૨+૬૦}$ + ૧૦ = (૫૭૩૦ | $\frac{૩૬૦}{૬૨}$ | $\frac{૬૦}{૬૨+૬૦}$) આ પ્રમાણેની મુહૂર્ત રાશીનો દસથી
ગુણાકાર કરવાથી પાંચહજાર સાતસોત્રીસ ૫૭૩૦ થાય છે. તથા જે વાસઠિયા છત્રીસ
ભાગ છે. તેનો પણ દસથી ગુણાકાર કરવાથી ત્રણસોસાઠઠ થાય છે. તેના વાસઠભાગ
કરવાથી પાંચ પા મુહૂર્ત લખ્ય થાય છે. આને પહેલાની મુહૂર્તસંખ્યા સાથે ઉમેરવા
૫૭૩૦ + ૫ = ૫૭૩૫ તે પાંચહજાર સાતસો પાંત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા વાસઠિયા પચાસ
ભાગ શેષ વધે છે. આનો ક્રમથી અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય છે. $\frac{૩૬૦}{૬૨} = ૫ + \frac{૫૦}{૬૨}$ તથા જે
છ ચૂર્ણિકાભાગ છે તેનો પણ દસથી ગુણાકાર કરવો તે સડસઠિયા છાસઠ ભાગ થાય
છે. આનાથી અભિજિતાદિ નક્ષત્રના શોધનકને શોધિત કરવા તે આ પ્રમાણે છે. અભિજિત
નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના સઘળા અઠવાવીસ નક્ષત્રોના એક પર્યાયનું શોધનક
આઠસોએગણીસ થાય છે. તેને યથાકથિત રાશિમાં સાત ભાગ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે તેથી

જાતાનિ પચ્ચસહસ્રાણિ સપ્તશતાનિ ત્રયસ્વિંશદધિકાનિ-૫૭૩૩ એતાનિ પૂર્વરાશો શોદ્યન્તે
 ૫૭૩૫-૫૭૩૩=૨ પશ્ચાત્ સ્થિતૌ દ્વૌ શેષાવિતિ તૌ ચ દ્વૌ મુહૂર્ત્તચાગ્રવાવિતિ દ્વાપટ્ટિ ભાગી-
 કરણાર્થ દ્વાપટ્ટયા ગુણ્યેતે $૨ \times ૬૨ = ૧૨૪$ જાતં ચતુર્વિંશત્યધિકં શતં :દ્વાપટ્ટિભાગાનામ્ $\frac{૧૨૪}{૧૬}$
 એતત્ પ્રાકૃતને પશ્ચાશ્વદ્ દ્વાપટ્ટિભાગરૂપે રાશૌ સાજાત્યાત્પ્રક્ષિપ્યેતે- $\frac{૧૨૪}{૧૬} + \frac{૧૨૪}{૧૬} = \frac{૨૪૮}{૧૬}$ જાતં
 ચતુઃ સપ્તત્યધિકં શતં દ્વાપટ્ટિભાગાનામિતિ $\frac{૨૪૮}{૧૬}$ । તથા ચ ચેડભિજિતઃ સમ્યન્ધિન શ્વતુ-
 વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ શોદ્યા આસન્ તેડપિ સપ્તભિર્ગુણનીયાઃ 'સમગ્રાણાં શોધનકાનાં
 સપ્તકૃત્વત્વાત્ પરિપૂર્ણા અઙ્કાઃ યથા સપ્તભિર્ગુણિતા સ્તથૈવમેડપિ ગુણનીયા इत्यर्थઃ' $\frac{૨૪૮}{૧૬} \times$
 $૭ = \frac{૧૭૩૬}{૧૬}$ જાત મટ્પટ્ટચધિકં શતં દ્વાપટ્ટિભાગાનામ્, એતત્ પ્રાકૃતનાદ્રાશે શ્વતુઃ સપ્તત્યધિ-
 કાચ્છતાદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાનામિત્યસ્માચ્છોદ્યતે $\frac{૧૭૩૬}{૧૬} - \frac{૧૭૩૬}{૧૬} = \frac{૧૭૩૬}{૧૬}$ સ્થિતાઃ પશ્ચાત્ પદ્ દ્વાપટ્ટિભાગા

ગુણા કરે ૮૧૯ $\times ૭ = ૫૭૩૩$ ગુણા કરને સે પાંચ હજાર સાત સો તેતીસ હોતા
 હૈ ૫૭૩૩ । इनको पूर्वराशि में से शोधित करे- $५७३५ - ५७३३ = २$ शोधित
 करने से दो मुहूर्त शेष रहता है उन दो मुहूर्त का बासठिया भाग करने के
 लिये बासठ से गुणा करे $२ \times ६२ = १२४$ तो बासठिया एकसो चोवीस होते
 हैं $\frac{१२४}{१६}$ इसको पूर्व के बासठिया पचास वाले भाग में सजातीय होने से प्रक्षिप्त
 करे $\frac{१२४}{१६} \times \frac{१२४}{१६} = \frac{१५५२}{१६}$ प्रक्षिप्त करने से बासठिया एक सो चुवोत्तर होते हैं $\frac{१५५२}{१६}$ तथा
 जो अभिजित् नक्षत्र का बासठिया चोवीस भाग शोध्य है उसको भी सात
 से गुणा करे कारण की समग्र शोधनक सप्तकृत्य होने से पूरिपूर्ण अंको को
 जैसे सात से गुणित किये हैं, उसी प्रकार इनको भी गुणित करे- $\frac{१५५२}{१६} \times ७ = \frac{१०८६४}{१६}$
 गुणा करने से बासठिया एक सो अडसठ होते हैं । इनको पूर्व की राशि
 बासठिया एक सो चुमोत्तर में से शोधित करे $\frac{१०८६४}{१६} - \frac{१०८६४}{१६} = \frac{१०८६४}{१६}$ शोधित करने से
 पश्चात् बासठिया छह भाग बचता है । उसका चूर्णिका भाग करने के लिये

तेना आतथी शुष्पाकार કરવો. ૮૧૬+૭=૫૭૩૩ શુષ્પાકાર કરવાથી પાંચહજારસાતસોતેત્રીસ
 થાય છે. ૫૭૩૩ આને પહેલાની સંખ્યામાંથી શોધિત કરવા ૫૭૩૫-૫૭૩૩=૨ શોધિત
 કરવાથી બે મુહૂર્ત શેષ વધે છે. તેના મુહૂર્તના બાસઠિયા ભાગ કરવા માટે બાસઠથી
 શુષ્પા. ૨+૬૨=૧૨૪ તો બાસઠિયા એકસોચોવીસ થાય છે. $\frac{૧૨૪}{૧૬}$ આને પહેલાના બાસ-
 ઠિયા પચાસ $\frac{૫૫}{૧૬}$ વાળા ભાગમાં સજાતીય હોવાથી મેળવવા $\frac{૫૫}{૧૬} + \frac{૧૨૪}{૧૬}$ એ પ્રમાણે મેળવ-
 વાથી બાસઠિયા એકસોચુમોતેર થાય છે. $\frac{૧૫૫૨}{૧૬}$ તથા બે અભિજિત નક્ષત્રના બાસઠિયા
 ચોવીસ ભાગ શોધ્ય છે તેનો પણ સાતથી શુષ્પાકાર કરવો કારણ કે સઘળું શોધનક
 સપ્તકૃત્ય હોવાથી પરિપૂર્ણ અંકોનો જેમ સાતથી શુષ્પાકાર કહેલ છે. એજ પ્રમાણે આનો
 પણ શુષ્પાકાર કરવો $\frac{૧૫૫૨}{૧૬} + ૭ = \frac{૧૦૮૬૪}{૧૬}$ શુષ્પાકાર કરવાથી બાસઠિયા એકસો અડસઠ થાય છે.
 આને પહેલાની બાસઠિયા એકસો ચુમોતેરની સંખ્યામાંથી શોધિત કરવા. $\frac{૧૦૮૬૪}{૧૬} - \frac{૧૦૮૬૪}{૧૬}$
 = $\frac{૧૦૮૬૪}{૧૬}$ શોધિત કરવાથી પાછળ બાસઠિયા છ ભાગ વધે છે, તેના ચૂર્ણિકાભાગ કરવા માટે

સો ચ ચૂર્ણિકાભાગકરણાર્થ સપ્તપટ્ટયા ગુણ્યન્તે $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭ = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ એતે ચ પ્રાકૃતને રાશૌ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગ રૂપે $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭$ પ્રક્ષિપ્યન્તે $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭ + \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ જાતાનિ ચત્વારિ શતાનિ દ્વાપટ્ટયધિકાનિ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સપ્તસપ્ટિભાગાના મિતિ । અથ ચ યે સ્વલ્લ અભિ-જિન્નનક્ષત્રસ્ય સમ્બન્ધિનઃ પટ્ટપટ્ટિચૂર્ણિકાભાગાઃ શોદ્યચા આસન્ તેઽપિ પૂર્વપ્રતિપાદિત-નિયમેન સપ્તભિર્ગુણ્યન્તે $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭ + ૭ = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ જાતાનિ ચત્વારિશતાનિ દ્વાપટ્ટયધિકાનિ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સપ્તપટ્ટિભાગાના મિતિ એતાનિ અનન્તરોદિતરાશૌ શોદ્યન્તે $\frac{૪૨૩૯}{૬૩} \times ૬૭ = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ = ૦ પશ્ચાન્ સ્થિતં શૂન્યમિતિ । અત આગતં યત્ સાકલ્યેનોત્તરાપાઢાનક્ષત્રે ચન્દ્રેણ ભુક્ટે સતિ તદનન્તરમભિજિતો નક્ષત્રસ્ય પ્રથમસમયે યુગે પ્રથમા આવૃત્તિઃ પ્રવર્ત્તે ॥ એતદેવ પ્રશ્નનિર્વચનરીત્યા પ્રતિપાદયતિ મૂલે-‘તા એસિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં પદમં વાસિકિ આઝિદ્દિં ચંદે કેણં ણક્ષત્તેણં જોણ્હ?’ તાવદેતેપાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં પ્રથમાં

સડસઠ સે ગુણા કરે $\frac{૬૩}{૬૩} + ૬૭ = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ ગુણા કરને સે સડસઠિયા ચાર સો દો હોતે હૈં । इनको पूर्व की राशि जो वासठिया भाग का सडसठिया साठ भाग है $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭$ उनमें जोड़े $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭ + \frac{૪૨૩૯}{૬૩} = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ इस प्रकार जोड़ने से वासठिया भाग का सडसठिया चार सौ वासठ भाग होते हैं ।

અવ અભિજિત્ નક્ષત્ર કા જો છિયાસઠ ચૂર્ણિકા ભાગ શોધ્ય હૈં ઉસકો ભી પ્રતિપાદિત નિયમાનુસાર સાત સે ગુણા કરે $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭ + ૭ = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ ગુણા કરને સે વાસઠિયા ભાગ કા સડસઠિયા ચાર સો વાસઠ હોતે હૈં । इनको पूर्वकथित राशि में से शोधित करे $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭ = ૦$ શોધિત કરને સે શૂન્ય રહ જાતા હૈં અર્થાત્ શેષ કુછ ભી નહીં રહતા । इस से यह फलित होता है कि समग्र उत्तराषाढा नक्षत्र का चंद्र के साथ योग होने पर तत्पश्चात् अभिजित् नक्षत्र का प्रथम समय में युग की प्रथम आवृत्ति प्रवर्तित होती है । यही प्रश्न निर्वचनरूप से मूल में प्रतिपादित किया है-(ता एएसि णं पंचहं संवच्छराणं पदमं वासिकि

સડસઠથી ગુણાકાર કરવો. $\frac{૬૩}{૬૩} + ૬૭ = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ ગુણાકાર કરવાથી સડસઠિયા ચારસો બે થાય છે. આને પહેલાની સંખ્યા જે વાસઠિયા ભાગના સડસઠિયા સાઠ ભાગ છે. તેમાં ઉમેરવા $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭ + \frac{૪૨૩૯}{૬૩} = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ આ પ્રમાણે ઉમેરવાથી વાસઠિયા ભાગના સડસઠિયા ચારસો વાસઠ ભાગ થાય છે.

હવે અભિજિત્ નક્ષત્રના જે છાસઠ ચૂર્ણિકાભાગ શોધ્ય છે તેનો પણ પ્રતિપાદિત નિયમ પ્રમાણે સાતથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૬૩}{૬૩} \times ૬૭ + ૭ = \frac{૪૨૩૯}{૬૩}$ શોધિત કરવાથી શૂન્ય રહે છે. અર્થાત્ શેષ કંઈ રહેતું નથી. આથી એમ ક્ષિત થાય છે કે સંપૂર્ણ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો ચંદ્રની સાથે યોગ થાય ત્યારે અભિજિત્ નક્ષત્રના પહેલા સમયમાં યુગની પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત થાય છે. આજ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં મૂળમાં પણ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (તા એસિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં પદમં વાસિકિ આઝિદ્દિં ચંદે કેણં ણક્ષત્તેણં

વાર્ષિકીમાવૃત્તિં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એતેપાં-પૂર્વપ્રતિપાદિતાનાં ચાન્દ્રચાન્દ્રાભિવર્દિતચાન્દ્રાભિવર્દિતાનાં સંવત્સરાણાં પચ્ચાનાં મધ્યે પ્રથમાં-સર્વાધ્યાં વાર્ષિકીં-વર્ષાકાલોદ્ભવાં-વર્ષાકાલસમ્બન્ધિનીં-શ્રાવણમાસભાવિની માવૃત્તિં-દક્ષિણાયન-ગતિરૂપાં ગતિં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?-કેન નક્ષત્રેણ સહ યોગ મુપાગતઃ સન્ પ્રવર્તયતિ ?, इत्येवं गौतमस्य प्रश्नविशेषं श्रुत्वा भगवानाह-‘ता अभीङ्गा’ तावद् अभिजिता, तावदिति प्राग्वत् सूर्यस्य प्रथमावृत्तिसमये चन्द्रोऽभिजिन्नक्षत्रेण सह प्रवर्तमानो भवतीति सामान्यमुत्तरं दत्त्वा पुनरभिजिन्नक्षत्रस्य क्षेत्रविभागं सूचयन्नाह-‘अभीङ्स्स पढम-समएणं’ अभिजितः प्रथमसमये खलु । एतदेवविशेषत आचष्टते-अभिजितः-अभिजिन्न-क्षत्रस्य प्रथमसमये-प्रारम्भक्षण एव प्रवर्तमानश्चन्द्रः सूर्यस्य प्रथमावृत्तिसमये भवतीति ॥ तदेवं चन्द्रनक्षत्रयोगं विज्ञाय पुनरपि गौतमः सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छन्नाह-‘तं समयं च णं सूरै केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?’, तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तस्मिन्

આઝઢિં ચંદ્રે કેણં ણક્ખત્તે ણં જોએइ) યે પૂર્વ પ્રતિપાદિત ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિ-વર્દિત. ચાંદ્ર એવં અભિવર્દિત નામ વાલે પાંચ સંવત્સરોં મેં પ્રથમ વર્ષાકાલ ભાવિની અર્થાત્ શ્રાવણમાસ મેં હોને વાલી આવૃત્તિ જો દક્ષિણાયન ગતિરૂપ હૈં ઉસકો ચંદ્ર કૌન નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત હોકર પ્રવર્તિત કરતા હૈં ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં- (તા અમીઙ્ગા) સૂર્ય કી પહલી આવૃત્તિ કે સમય ચંદ્ર અભિજિત્ નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત હોતા હૈં, હસ પ્રકાર સામાન્ય રૂપ સે ઉત્તર દેકર ફિર અભિ-જિત્ નક્ષત્ર કા ક્ષેત્રવિભાગ કહ કર કથન કરતે હૈં-(અમીઙ્ગસ પઢમસમ-ણં) અભિજિત નક્ષત્ર કે પ્રથમ સમય મેં અર્થાત્ પ્રારમ્ભ કાલ મેં પ્રવર્તમાન ચંદ્ર સૂર્ય કી પ્રથમ આવૃત્તિ મેં હોતા હૈં । હસ પ્રકાર ચંદ્ર યોગ કો જાન કર ફિર સે શ્રી ગૌતમસ્વામી સૂર્યનક્ષત્રયોગ કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તં સમયં

જોએइ) આ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ ચાંદ્ર, ચાંદ્ર, અભિવર્ધિત ચાંદ્ર અને અભિવર્ધિત નામના પાંચ સંવત્સરોમાં પહેલા વર્ષાકાળ ભાવિની અર્થાત્ શ્રાવણમાસમાં થનારી આવૃત્તિ જે દક્ષિણાયન ગતિ રૂપ છે તેને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે.- (તા અમીઙ્ગા) સૂર્યની પહેલી આવૃત્તિના સમયે ચંદ્ર અભિજિત નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને ફરીથી અભિજિત નક્ષત્રના ક્ષેત્ર વિભાગના કથનપૂર્વક કથન કરે છે.- (અમીઙ્ગસ પઢમસમણં) અભિજિત નક્ષત્રના પહેલા સમયમાં અર્થાત્ આરંભકાળમાં પ્રવર્તમાન ચંદ્ર, સૂર્યની પહેલી આવૃત્તિમાં હોય છે. આ પ્રમાણે ચંદ્રના યોગનું કથન બાળીને ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી સૂર્ય નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ખત્તેણે જોએइ) પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત થાય ત્યારે

સમયે—પ્રથમાવૃત્તિપ્રવર્તનસમયે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ—કેન નક્ષત્રેણ સહ યોગમુપાગતઃ સન્ તાં વાર્ષિકીં પ્રથમામાવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, અત્ર ણમિતિ વાક્યાલઙ્કારે જ્ઞેયમ્ । તતો ભગવાનુત્તરયતિ—‘તા પૂસે ણં’ તાવત્ પુણ્યેણ । તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ પુણ્યેણ—પુણ્યનક્ષત્રેણ સહ યોગમુપાગતઃ સન્ તાં પ્રથમામાવૃત્તિં યુનક્તિ—તામાવૃત્તિં પ્રવર્તયતીત્યેવં સામાન્યમુત્તરં દત્વા પુનસ્તસ્ય ક્ષેત્રવિભાગં દર્શયતિ—‘પૂસસ્સ ઇગૂળવીસં મુહુત્તા તેતાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણિયાભાગા સેસા’ પુણ્યસ્ય ઇકોનવિંશતિર્મુહૂર્ત્તાં સ્ત્રિચત્વારિંશચ્ચ દ્વાપટ્ઠિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપટ્ઠિભાગં ચ સપ્તપટ્ઠિધા છિત્વા ત્રયસ્ત્રિંશચ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ પુનરસ્યેવ વિશેષણમાચદ્ટતે—પુણ્યનક્ષત્રસ્યૈકોનવિંશતિ મુહૂર્ત્તાઃ, ઇકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રયસ્ત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ઠિભાગાઃ, ઇકં ચ દ્વાપટ્ઠિભાગં સપ્તપટ્ઠિધા છિત્વા—સપ્તપટ્ઠિયા વિભજ્ય તસ્ય સત્કાસ્રયસ્ત્રિંશચ્ચૂર્ણિકા ભાગાઃ શેષાઃ—૧૯ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{33}{12 \times 60}$ इत्येतावति शेषे सति सूर्यः प्रथमां वार्षिकीमावृत्तिं पूरयतीति भावः । कथमेतदवसीयत

च णं सूर्ये के णं णक्खत्ते णं जोएइ) प्रथम आवृत्ति प्रवर्तित होते समय सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग युक्त होकर उस वर्षाकाल भाविनी प्रथम आवृत्ति को प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता पूसे णं) उस समय सूर्य पुण्यनक्षत्र के साथ योग करके उस पहली आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर फिर इसके क्षेत्र विभाग के कथन पूर्वक कहते हैं—(पूसस्स इगूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागां च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सैसा) पुण्यनक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तेतालीस भाग, तथा वासठिया एक भाग का सट्ठ-सठ भाग करके उसका तेतीस चूर्णिकाभाग—१९ । $\frac{1}{12}$ । $\frac{33}{12 \times 60}$ इतना प्रमाण शेष रहने पर सूर्य पहली वर्षाकाल भाविनी आवृत्ति को पूर्ण करता है । यह किस प्रकार होता है ? सो दिखलाते हैं—यहां पर त्रैराशिक गणित किया जाता है जो इस प्रकार से हैं—पंच वर्षात्मक एक युग में दस अयन होते हैं,

સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત થઇને એ વર્ષાકાલ ભાવિના પહેલી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે (તા પૂસેણ) એ સમયે સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને એ પહેલી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી ઉત્તર આપીને ફરીથી તેના ક્ષેત્રવિભાગના કથન પૂર્વક કહે છે.— (પૂસસ્સ ઇગૂળવીસં મુહુત્તા તેતાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિ ભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) પુણ્ય નક્ષત્રના ઓગણત્રીસ મુહૂર્ત્ તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ કરીને તેના તેત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ ૧૯- $\frac{1}{12}$ - $\frac{33}{12 \times 60}$ આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય પહેલી વર્ષાકાલભાવિની આવૃત્તિને પૂર્ણ કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે.

ચેદુચ્યતે-અત્ર સ્વલુ ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવર્તનં પ્રવર્તતે યથા-એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે દશ અયનાનિ ભવન્તિ, તેષુ પશ્ચ વર્ષાકાલોદ્ભવાનિ-દક્ષિણાયનગતિરૂપાત્મકાનિ ભવન્તિ, પશ્ચ ચ હૈમન્તાનિ અયનાનિ-હેમન્તકાલોદ્ભવાનિ-ઉત્તરાયણગતિરૂપાત્મકાનિ અયનાનિ-આયર્ત-નાનિ ભવન્તીતિ એકસ્મિન્ સમ્વત્સરે દ્વે અયને ભવતઃ, કિન્તુ સૂર્યનક્ષત્રપર્યાયસ્તુ એક એવ ભવતિ, તેન પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે સૂર્યનક્ષત્રપર્યાયાઃ પશ્ચૈવ ભવેયુસ્તેનાત્રાનુપાતો યથા-યદિ-દશભિરયનૈઃ પશ્ચસૂર્યનક્ષત્રપર્યાયાસ્તદા એકેન અયનેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્ય સ્થાપના યથા- $\frac{10}{5} = \frac{2}{1} = 2$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકરૂપેણ મધ્યમો-રાશિઃ પશ્ચકરૂપો ગુણિતો જાતઃ પઞ્ચૈવ, એકેન ગુણિતો રાશિસ્તથૈવ તિષ્ઠતીતિ નિયમાત્ । તતો દશભિર્હતાઃ પશ્ચ જાત-મર્દ્દમિતિ । અથાત્ર સપ્તષષ્ટિરૂપો નક્ષત્રપર્યાયઃ સ્વલુ ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ ભવન્તિ

उनमें पांच अयन वर्षाकाल में होते हैं । वे दक्षिणायनगति रूप हैं । पांच अयन उत्तरायण रूप होते हैं वे हेमन्त काल में होते हैं । एक संवत्सर में दो अयन होते हैं । परंतु सूर्यनक्षत्रपर्याय एक ही होता है । अतः पांच वर्ष प्रमाणवाले युग में सूर्य नक्षत्रपर्याय पांच ही होते हैं, अतः यहां पर इस प्रकार अनुपात किया जाता है-जो दस अयनों से पांच सूर्यनक्षत्रपर्याय होते हैं तो एक अयन के कितने पर्याय हो सकते हैं ? इसके लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है, जैसे की- $\frac{10}{5} = \frac{2}{1} = 2$ यहां पर अन्त्य की राशि जो एक है उससे मध्य की राशि पांच को गुणा करे गुणा करने से पांच ही होता है । कारण की एक से गुणित उसी प्रकार रहता है, ऐसा नियम पहले कहा ही है । तत्पश्चात् उसका दस से भाग करे भाग करने से पांच अर्धभाग होते हैं । अब यहां पर सडसठ रूप नक्षत्रपर्याय अठारह सो तीस १८३० होते हैं ।

અહીંયાં ત્રૈરાશિક ગણિત કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણના એક યુગમાં દસ અયન થાય છે. તેમાં પાંચ અયન વર્ષાકાળમાં થાય છે. તે દક્ષિણાયન ગતિ. રૂપ હોય છે. પાંચ અયન ઉત્તરાયણરૂપ હોય છે. તે હેમન્તઋતુમાં આવે છે. એક સંવત્સરમાં બે અયનો હોય છે. પરંતુ સૂર્યનક્ષત્રપર્યાય એકજ હોય છે, તેથી પાંચ વર્ષ પ્રમાણના યુગમાં સૂર્યનક્ષત્રપર્યાય પાંચજ હોય છે. તેથી અહીંયાં આ રીતે અનુપાત કરવામાં આવે છે. જે દસ અયનોમાં પાંચ સૂર્યનક્ષત્રપર્યાય થાય તો એક અયનમાં કેટલા પર્યાય થઈ શકે ? આ માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. જેમકે- $\frac{10}{5} = \frac{2}{1} = 2$ અહીંયાં અયનની રાશી જે એક છે તેનાથી મધ્યની રાશી પાંચનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી પાંચજ રહે છે. કારણકે એકથી ગુણેલ એજ પ્રમાણે રહે છે. એવો નિયમ પહેલાં કહ્યો જ છે. તે પછી તેનો દસથી ભાગ કરવાથી પાંચ અર્ધ ભાગ થાય છે. હવે અહીં સડસઠરૂપ નક્ષત્રપર્યાય અઠારસોત્રીસ ૧૮૩૦ થાય છે. અહીં શતભિષા વિગેરે નક્ષત્રો

—૧૮૩૦ અત્રહિ પદ્મ નક્ષત્રાણિ શતભિષક્ પ્રમૃતીનિ અર્ધક્ષેત્રત્વાત્ અર્ધનક્ષત્રાણિ, તતસ્તેપાં મધ્યે પ્રત્યેકં સાર્દાસ્ત્રયસ્ત્રિંશત્ સપ્તપષ્ટિભાગા ભવન્તિ, અતસ્તે સાર્દાસ્ત્રયસ્ત્રિંશત્ પદ્મિર્ગુણ્યન્તે— $(૩૩\frac{૩}{૪}) \times ૬ = \frac{૬૬}{૨} \times ૬ = ૬૭ \times ૩ = ૨૦૧$ અત્ર પ્રથમં સર્વર્ણનાર્થં ત્રયસ્ત્રિંશત્ દ્વાભ્યાં સંગુણ્ય એકં ચ તત્ર ક્ષિપ્ત્વા જાતં સપ્તપષ્ટે ભાગદ્વયં, તતો દ્વાભ્યામપવર્તિતાઃ પદ્મ જાતા-સ્ત્રયઃ; તતશ્ચ સપ્તપષ્ટિસ્ત્રિભિર્ગુણ્યન્તે જાતે દ્વે શતે એકોત્તરે ૨૦૧ । તતઃ પદ્મ નક્ષત્રાણિ ઉત્તરાભાદ્રપદાદીનિ દ્વયર્ધક્ષેત્રાણિ તતસ્તેપાં મધ્યે પ્રત્યેકસ્ય માનમેકં શતં સપ્તપષ્ટિભાગાનામ્ $\frac{૧૦૦}{૬}$ । એકસ્ય ચ સપ્તપષ્ટિભાગસ્યાર્ધ $\frac{૧૦૦}{૧૨}$ અર્થાત્ $(\frac{૧૦૦+૩}{૬})$ એતત્ પદ્મિર્ગુણ્યન્તે । અત્ર સપ્ત-પષ્ટિભાગસ્તુ અન્તર્હિતો જ્ઞાતવ્યો ભવતિ, તેનૈતત્ $(૧૦૦+૩)$ પદ્મિર્ગુણ્યન્તે, તત્ર પ્રથમં સર્વર્ણનાર્થં શતં દ્વાભ્યાં સંગુણ્ય તત્રૈકં પ્રક્ષિપ્ય જાતે દ્વે શતે એકોત્તરે ભાગદ્વયસ્ય— $૧૦૦+૩ = \frac{૧૦૦+૩}{૨} = \frac{૨૦૦+૩}{૨} = ૧૦૦\frac{૩}{૨}$ તતશ્ચેદં પદ્મિર્ગુણ્યતે, ગુણનાર્થં ન્યાસઃ $\frac{૨૦૧}{૨} \times ૬ = ૨૦૧ \times ૩ = ૬૦૩$ જાતાનિ

યહાં પર શતભિષક્ આદિ છ નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર વાલે હોને સે અર્ધનક્ષત્ર કહે હૈં । તદનન્તરે ઉનમેં પ્રત્યેક કા સડસઠિયા સાડે તેતીસ ભાગ કહે હૈં । અતઃ ઉન સાડે તેતીસ કો છહ સે ગુણા કરે $(૩૩\frac{૩}{૪}) + ૬ = \frac{૬૬}{૨} + ૬ = ૬૭ \times ૩ = ૨૦૧$ યહાં પર પહેલે તેતીસ કો દો સે ગુણા કરકે ઉસમેં એક કા પ્રક્ષેપ કરે પ્રક્ષેપ કરને સે સડસઠિયા દો ભાગ હુવા ઉસકો દો સે અપવર્તિત કરે તો ત્રીન હોતે હૈં, તત્પશ્ચાત્ સડસઠ કો ત્રીન સે ગુણા કરે ગુણા કરને સે દો સો એક હોતા હૈં ૨૦૧ । તત્પશ્ચાત્ ઉત્તરાભાદ્રપદાદિ છહ નક્ષત્ર દ્વયર્ધ ક્ષેત્રવાલે હૈં, ઉન પ્રત્યેક કા માન સડસઠિયા એક સો $\frac{૧૦૦}{૬}$ તથા સડસઠિયા ભાગ કા આધા $\frac{૬૦૩}{૧૨}$ અર્થાત્ $૧૦૦+૩$ હિતના હોતા હૈં । ઇનકો છ સે ગુણા કરે । યહાં સડસઠિયા ભાગ કો અન્તર્ગત સમજા લેં । અતઃ $(૧૦૦+૩)$ ઇસ સંખ્યા કો છહ સે ગુણા કરે ઉનમેં પ્રથમ સો કો દો સે ગુણા કરકે ઉનમેં એક પ્રક્ષિપ કરે તો દો સો એક હોતે હૈં દો ભાગ કા— $૧૦૦ \times \frac{૩}{૨} = \frac{૨૦૦+૩}{૨} = \frac{૨૦૩}{૨}$ તત્પશ્ચાત્ ઇસકો છ સે ગુણા

અર્ધક્ષેત્રવાળા હોવાથી અર્ધનક્ષત્ર કહ્યા છે. તેઓ દરેકના સડસઠિયા સાડીતેત્રીસ ભાગ કહેલ છે. તેથી એ સાડીતેત્રીસનો છથી ગુણાકાર કરવો $(૩૩\frac{૩}{૪}) + \frac{૬}{૨} + ૬ = ૬૭ + ૩ = ૨૦૧$ અહીં પહેલાં તેત્રીસનો બેથી ગુણાકાર કરવો તેમાં એકને ઉમેરવો ઉમેરવાથી સડસઠિયા બે ભાગ થાય છે. તેને બેથી અપવર્તિત કરવાથી ત્રણ થાય છે. તે પછી સડસઠનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી બસો એક થાય છે. ૨૦૧ । તે પછી ઉત્તરાભાદ્રપદા વિગેરે છ નક્ષત્ર દ્વયર્ધક્ષેત્રવાળા છે તે દરેકનું પ્રમાણ સડસઠિયા એકસો $\frac{૧૦૦}{૬}$ તથા સડસઠિયા ભાગનું અર્ધ $\frac{૬૦૩}{૧૨}$ અર્થાત્ $૧૦૦+૩$ આટલું થાય છે. આનો છથી ગુણાકાર કરવો અહીં સડસઠિયા ભાગને અન્તર્ગત સમજા લેવો, તેથી $૧૦૦\frac{૩}{૨}$ આ સંખ્યાનો છથી ગુણાકાર કરવો આમાં પહેલાં સોની સંખ્યાનો બેથી ગુણાકાર કરવો બેથી ગુણાકાર કરીને તેમાં એક ઉમેરવો તો બસો એક થાય છે. બે ભાગના $૧૦૦\frac{૩}{૨} = \frac{૨૦૦+૩}{૨} = \frac{૨૦૩}{૨}$ તે પછી આનો

ત્ર્યુત્તરાણિ પદ્મશતાનિ પ્રથમત્ર હરસ્થિતાભ્યાં દ્વાભ્યાં પદ્ અપવર્તિતા જાતાસ્ત્રયસ્તતો ભૂયસ્ત્રિ-
ભિરેકોત્તરં શતદ્વયં ગુણિતં, તતો જાતાનિ ત્ર્યુત્તરાણિ પદ્ શતાનિ-૬૦૩, અવશિષ્ટાનિ ચ
પશ્ચદશ નક્ષત્રાણિ સમક્ષેત્રાણિ ત્રિંશન્ધુહર્તાત્મકાનિ સન્તિ, તેન તેપાં મધ્યે પ્રત્યેકં પરિપૂર્ણ
સપ્તષ્ટિભાગાઃ, અતઃ સપ્તષ્ટિઃ પશ્ચદશભિર્ગુણ્યતે $૬૭ \times ૧૫ = ૧૦૦૫$ જાતં પશ્ચોત્તરં
સહસ્રમ્ । અભિજિન્નક્ષત્રં તુ સમાહૃતસ્વરૂપં સર્વાધમસ્તિ, તસ્ય ચ સપ્તષ્ટિભાગા એકવિંશતિઃ
૨૧ સમેષાં મેતેષાં યોગો યથા-૨૦૧+૬૦૩+૧૦૦૫+૨૧=૧૮૩૦ જાતાનિ ત્રિંશદ-
ધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ સપ્તષ્ટિભાગાનામ્, । એ પરિપૂર્ણઃ સપ્તષ્ટિભાગાત્મકો નક્ષત્ર-
પર્યાયઃ । એતસ્યાદેં નવશતાનિ પશ્ચદશોત્તરાણિ-૯૧૫ । એભ્યોઽભિજિતઃ સમ્બન્ધિની એક-
વિંશતિઃ શુદ્ધાઃ ૯૧૫-૨૧=૮૯૪ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ અષ્ટૌશતાનિ ચતુર્નવત્યધિકાનિ । એતે

કરે ગુણા કરને કે લિયે અંકન્યાસ $\frac{૨૧}{૩} \times ૬ = ૨૦૧ \times ૩ = ૬૦૩$ છહ સો ત્રીન
હોતા હૈ । પ્રથમ યહાં પર હરસ્થાન મેં રહા હુઆ દો સે છ કા અપવર્તના કરે
અપવર્તના કરને સે ત્રીન હોતે હૈ । તત્પશ્ચાત્ ત્રીન સે દોસૌ એક કો ગુણા કરે
અતઃ છહ સૌ ત્રીન હોતે હૈ । તથા પંદ્રહ નક્ષત્ર અવશિષ્ટ રહતા હૈ જો સમક્ષેત્ર
વાલે એવં ત્રીસ સુદ્ધર્ત પ્રમાણ કે હોતે હૈ । અતઃ ડન પ્રત્યેક કા સડસઠ
ભાગ હોતા હૈ । અતઃ સડસઠ કો પંદ્રહ સે ગુણા કરે $૬૭ \times ૧૫ = ૧૦૦૫$
ગુણા કરને સે એક હજાર પાંચ હોતે હૈ । અભિજિત્ નક્ષત્ર સમાહૃત
સ્વરૂપ વાલા સબ સે અધોવર્તિ રહતા હૈ, ડસ કા સડસઠિયા ભાગ ઇક્કીસ
હોતે હૈ । ડન સબ કા યોગ-૨૦૧+૬૦૩+૧૦૦૫+૨૧=૧૮૩૦ । ડસ
પ્રકાર સડસઠિયા અઠારહ સૌ ત્રીસ હોતે હૈ । યહ સડસઠ ભાગાત્મક
પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય હોતા હૈ । ડસકા અર્ધા કરને સે નવસો પંદ્રહ ૯૧૫ હોતા
હૈ । ડનમેં સે અભિજિત્ સંબંધી ઇક્કીસ કો શોધિનકરે ૯૧૫-૨૧=૮૯૪ શોધિત
કરને સે પશ્ચાત્ આઠસો ચોરાળવેં વચતે હૈ । ડનકો સડસઠ સે વિમાજિતકરે

છથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવા માટે અંકન્યાસ $\frac{૨૧}{૩} + ૬ = ૨૦૧ + ૩ = ૬૦૩$ છસોત્રણ
થાય છે. પહેલાં અહીં હરસ્થાનમાં રહેલ બેથી છતું અપવર્તન કરવું અપવર્તન કરવાથી
ત્રણ થાય છે. તે પછી ત્રણથી બસો એકનો ગુણાકાર કરવો તેથી છસોત્રણ થાય છે. તથા
પંદર નક્ષત્ર બાકી રહે છે. જે સમક્ષેત્રવાળા અને ત્રીસ સુદ્ધર્ત પ્રમાણવાળા હોય છે.
તેથી તેમાં દરેકના સડસઠ ભાગ થાય છે. તેથી સડસઠનો પંદરથી ગુણાકાર કરવો
 $૬૭+૧૫=૧૦૦૫$ ગુણાકાર કરવાથી એકહજાર પાંચ થાય છે. અભિજિત્ નક્ષત્ર સમાહૃત
સ્વરૂપવાળું અને સૌથી નીચે રહે છે. તેના સડસઠિયા ભાગ એકવીસ થાય છે. આ બધાનો
સરવાળો $૨૦૧+૬૦૩+૧૦૦૫+૨૧=૧૮૩૦$ આ પ્રમાણે સડસઠિયા અઠારસો ત્રીસ થાય છે.
આ રીતે સડસઠ ભાગાત્મક પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય થાય છે. આના અર્ધા કરવાથી નવસો
પંદર ૯૧૫ થાય છે. આમાંથી અભિજિત્ સંબંધી એકવીસતું શોધન કરવું. ૯૧૫-૨૧

સપ્તપટ્ટયા વિભાજ્યાઃ- $\frac{120}{10}=12+\frac{120}{10}$ લઘ્વાસ્રયોદશ, શેપાષ્ટિન્તિ ત્રયોવિંશતિઃ । ત્રયોદશભિશ્ચ પુનર્વસ્વન્તાનિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધાનિ । એ ચ શેપા સ્તિષ્ઠન્તિ ત્રયોવિંશતિભાગા સ્તે ચ મુહૂર્ત્તકર-
ણાર્થે ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે $23 \times 30 = 690$ જાતાનિ પદ્મશતાનિ નવત્યધિકાનિ, એતેડપિ સપ્તપટ્ટયા દ્વિયન્તે યથા- $\frac{120}{10}=10+\frac{120}{10}$ લઘ્વા દશમુહૂર્ત્તાઃ, શેપા સ્તિષ્ઠન્તિ વિંશતિઃ, સેયં વિંશતિ દ્વાપષ્ટિભાગકરણાર્થે દ્વાપટ્ટયા ગુણ્યતે, $20 \times 62 = 1240$ જાતાનિ ચત્વારિંશદ-
ધિકાનિ દ્વાદશશતાનિ, એતેપાં પુનઃ સપ્તપટ્ટયા ભાગો દ્વિયતે- $\frac{1240}{10}=124+\frac{1240}{10}$ અત્ર લઘ્વા અષ્ટાદશ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, શેપા સ્તિષ્ઠન્તિ ચતુર્વિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, સર્વેપાં સમાહારેણ સ્થાપના યથા- $101 \frac{124}{10} \frac{124}{10}$ અત ઉપપદ્યતે-પુણ્યનક્ષત્રસ્ય દશસુ મુહૂર્ત્તેષુ ગતેષુ
એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય અષ્ટાદશસુ દ્વાપષ્ટિભાગેષુ ચ ગતેષુ પુનરેકસ્ય દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય ચતુર્વિંશતિ સપ્તપટ્ટિભાગેષુ ચ ગતેષુ । તતશ્ચ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય સમક્ષેત્રત્વાત્ તત્ પ્રમાણં ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તા ભવન્તિ,

$\frac{120}{10}=12+\frac{120}{10}$ ભાગ કરને સે તેરહ લઘ્વ હોતે હૈં એવં તેહસ શેષ રહતા હૈ । उनमें से तेरह से पुनवसु पर्यन्त के नक्षत्र शुद्ध होते हैं, तथा जो शेष रहता है ते इस भाग उसको मुहूर्त करने के लिये तीससे गुणाकरे $23+30=690$ तो छसो नव्वे होते हैं । इनका सडसठ से भागकरे $\frac{120}{10}=10+\frac{120}{10}$ भाग करने से दस मुहूर्त लब्ध होते हैं, तथा वीस शेष बचता है । इस वीसका बासठ भाग करने के लिये उसको बासठ से गुणा करे $20+62=1240$ गुणा करने से बारह सौ चालीस होते हैं इनका सडसठ से भागकरे $\frac{1240}{10}=124+\frac{1240}{10}$ सडसठ से भाग करने से बासठिया अठारह भाग लब्ध होता है, तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग शेष रहता है सबको एकट्ठा करके स्थापना इस प्रकार से है- $101 \frac{124}{10} \frac{124}{10}$ इस से यह ज्ञात होता है कि पुण्य नक्षत्रका दस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोतीस भाग सयास होने पर पुण्य नक्षत्र समक्षेत्रवाला

૮૯૧ શોધિત કરવાથી ૫છીથી આઠસો એસણું વધે છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{120}{10}=12+\frac{120}{10}$ ભાગ કરવાથી તેર લખ્વ થાય છે. અને તેવીસ શેષ રહે છે. તેમાંથી તેરથી પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તથા બે શેષ રહે છે. તેવીસ ભાગ તેના મુહૂર્ત્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $23+30=690$ ગુણાકાર કરવાથી છસોનેવું થાય છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવો $\frac{120}{10}=10+\frac{120}{10}$ ભાગ કરવાથી દસ મુહૂર્ત્ત લખ્વ થાય છે. તથા વીસ શેષ વધે છે. આ વીસના બાસઠ ભાગ કરવા માટે તેના બાસઠથી ગુણાકાર કરવો $20+62=1240$ ગુણાકાર કરવાથી બારસોચાલીસ થાય છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરે $\frac{1240}{10}=124+\frac{1240}{10}$ સડસઠથી ભાગ કરવાથી બાસઠિયા અઠાર ભાગ લખ્વ થાય છે. તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એત્રીસભાગ શેષ વધે છે. બધાની એક સાથે સ્થાપના આ પ્રમાણે છે, $101 \frac{124}{10} \frac{124}{10}$ આનાથી એમ જણાય છે કે-પુણ્ય નક્ષત્રના દસ મુહૂર્ત્ત

અત સ્તેભ્ય એતેપાં શોધનેન પરિશેષપ્રમાણં મવેત તત્ર શોધનક્રમઃ-પૂર્વપ્રતિપાદિત સચ્છેદકાઙ્ક્રમયોગત્રિયોગક્રમેણ વિધાતવ્યો યથા-૩૦-(૧૦|૬૩| $\frac{૨૪}{૬૩+૧૦}$)=(૧૯|૬૩| $\frac{૨૪}{૬૩+૧૦}$) અત્ર પ્રથમં ત્રિંશદ્ભ્યો દશ શુદ્ધા જાતા વિંશતિઃ ૨૦ ઇંભ્ય એકં ગૃહીતં જાતા એકોન-વિંશતિઃ-૧૯ એકકં ચ દ્વાપટ્ટિભાગકરણાર્થ દ્વાપટ્ટયા ગુણ્યતે, ગુણિતે ચ જાતા સૈવ દ્વાપટ્ટિઃ-૬૨ ઇંભ્યોઽષ્ટાદશ શુદ્ધા ૬૨-૧૮=૪૪ જાતા શ્વતુશ્વત્વારિંશત્, અસ્માદપિ એકકં ગૃહીતં જાતા સ્ત્રિચત્વારિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $\frac{૬૬}{૩૩}$ તદપ્યેકકં સપ્તપટ્ટિભાગકરણાર્થ સપ્તપટ્ટયા ગુણ્યતે જાતા સપ્તપટ્ટિરેવ ૬૭ પુનરેભ્ય શ્વતુસ્ત્રિંશત્ શોદ્ધયતે ૬૭-૩૪=૩૩ જાતા દ્વાપટ્ટિ-ભાગસ્ય ત્રયત્રિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા-ઇતિ શોધનક્રમઃ, અત આગતં પુણ્યસ્યૈકોનવિંશતૌ મુહૂર્તેષુ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયત્રિં-

હોને સે ડસકા પ્રમાણ તીસ મુહૂર્ત કા હૈ । અતઃ ડનમેં સે હનકા શોધન કરને સે શેષ પ્રમાણ રહતા હૈ । ડનકા શોધનક્રમ પૂર્વપ્રતિપાદિત સચ્છેદ અંક કા ક્રમ વિયોગ કે ક્રમ સે કરલેવેં જૈસે કિ-૩૦-(૧૦|૬૩| $\frac{૨૪}{૬૩+૧૦}$)=(૧૯|૬૩| $\frac{૨૪}{૬૩+૧૦}$) યહાં પર પ્રથમ તીસ મેં સે દસકો શોધિત કિયા અતઃ વીસ રહા હસ મેં સે એક લિયા અતઃ ડઝીસ હોતા હૈ ૧૯ । એક કા વાસઠ ભાગ કરને કે લિયે વાસઠ સે ગુણા કરે ગુણા કરને સે વૈસા હી વાસઠ રહતા હૈ=૬૨ હનમેં સે અઠારહ કો શોધિત કરે ૬૨-૧૮=૪૪ તો ડુમાલીસ હોતે હેં । હસ મેં સે ખી એક લેવેં તો વાસઠિયા તયાલીસ હોતે હેં $\frac{૬૬}{૩૩}$ ડસ એક કા સડસઠ ભાગ કરને કે લિયે સડસઠ સે ગુણા કરે તો સડસઠ હી હોતે હેં ૬૭ । હનમેં સે ચોતીસકો શોધિત કરે ૬૭-૩૪=૩૩ તો વાસઠિયા ભાગ કા સડસઠિયા તેતીસ ભાગ હોતે હેં યહ શોધનક્રમ ક્રમ હૈ । હસસે હસ પ્રકાર સમજા જાતા હૈ કિ પુણ્યનક્ષત્રકા

તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોતીસભાગ સમાપ્ત થાય ત્યારે પુણ્ય નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે. તેથી તેમાંથી આવું શોધન કરવાથી શેષ પ્રમાણ રહે છે. તેનો શોધન પ્રકાર પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ સચ્છેદ અંકના ક્રમ વિયોગના ક્રમથી કરી લેવો જેમકે-૩૦-(૧૦|૬૩| $\frac{૨૪}{૬૩+૧૦}$)=૧૯|૬૩| $\frac{૨૪}{૬૩+૧૦}$ અહીં પહેલાં ત્રીસમાંથી હસને શોધિત કર્યા તેથી વીસ રહ્યા તેમાંથી એક લેવાથી બોગણીસ થાય છે. એકના બાસઠ ભાગ કરવા માટે બાસઠથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી એજ પ્રમાણે બાસઠજ રહે છે. ૬૨ । આમાંથી અઠારને શોધિત કરવા ૬૨-૧૮=૪૪ તો યુ'માલીસ રહે છે. આમાંથી પણ એક લેવામાં આવે તો બાસઠિયા તેતાલીસ થાય છે. $\frac{૬૬}{૩૩}$ એ એકના સડસઠ ભાગ કરવા માટે સડસઠથી ગુણાકાર કરવો તોપણ સડસઠજ રહે છે. ૬૭ આમાંથી ચોતીસનું શોધન કરવું. ૬૭-૩૪=૩૩ શોધિત કરવાથી બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેતીસ ભાગ રહે છે. આ શોધનક્રમનો ક્રમ છે. આનાથી એ સમજવામાં આવે છે કે પુણ્ય નક્ષત્રના બોગણીસ મુહૂર્ત

શતિ સપ્તપદ્મિભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ ચ પ્રથમા શ્રાવણમાસભાવિની આવૃત્તિઃ પ્રવર્તત્તિત્તિ ઇતિ ॥
 અથ દ્વિતીય શ્રાવણમાસમાવ્યાવૃત્તિવિપયકં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા એસિ ણં પંચઞ્હં સંવચ્છ-
 રાણં દોચ્ચં વાસિક્કિં આઠઠિં ચંદે કેણં ણક્ષત્તેણં જોણ્હ?’ તાવદ્ એતેપાં પચ્ચાનાં સમ્બ-
 ત્સરાણાં દ્વિતીયાં વાર્ષિકીમાવૃત્તિં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ? ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એતેપાં—
 પૂર્વેદિતાનાં પચ્ચાનાં સમ્બત્સરાણાં મધ્યે દ્વિતીયાં વાર્ષિકી—વર્ષાકાલોદ્ભવાં—શ્રાવણ-
 માસભાવિનીં દ્વિતીયામાવૃત્તિં—દક્ષિણાયનગતિરૂપાં પ્રવૃત્તિં—સૂર્યસ્ય દ્વિતીય દક્ષિણાયનગતિ
 પ્રવૃત્તાવિત્યર્થઃ, ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ—કેન નક્ષત્રેણ સહ પ્રવર્તમાનો ભવતીતિ કથય
 ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—‘તા સંઠાણાહિં’ તાવત્ સંસ્થાનૈઃ ॥ અત્ર સંસ્થાન-
 શબ્દસ્ય પ્રસિદ્ધિઃ પ્રવચનાદૌ મૃગશિરસિ દૃશ્યતે, તેન સંસ્થાનાભિઃ—મૃગશિરોભિઃ, મૃગ-
 શિરો નક્ષત્રેણ યુક્ત ચન્દ્રો દ્વિતીયાં શ્રાવણમાસભાવિનીં સૂર્યસ્ય દક્ષિણાયનગતિરૂપામાવૃત્તિં
 ડગ્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તયાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા
 એક ભાગ કા સડસઠિયા તેતીસ ભાગ શેષ રહને પર પ્રથમ શ્રાવણ માસ
 ભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તિત્તિ હોતી હૈ ।

અવ શ્રાવણ માસભાવિની દૂસરી આવૃત્તિ કે સંબંધ મેં પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈ—
 (તા એસિ ણં પંચઞ્હં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં વાસિક્કિં આઠઠિં ચંદે કેણં ણક્ષ-
 ત્તેણં જોણ્હ) યે પૂર્વકથિત પાંચ સંવત્સરો મેં દક્ષિણાયન ગતિ રૂપ શ્રાવણ માસ-
 ભાવિની વર્ષાકાલ કી દક્ષિણાયન ગતિ રૂપ શ્રાવણ માસભાવિની વર્ષાકાલ કી
 સૂર્ય કી દૂસરી આવૃત્તિ મેં ચંદ્ર કૌન સે નક્ષત્ર કે સાથ પ્રવૃત્તિ હોકર કે રહતા
 હૈ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે ઇસપ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકરકે
 ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન કહતે હૈ—(તા સંઠાણાહિં) યહાં સંસ્થાન શબ્દ કી પ્રસિદ્ધિ
 પ્રવચનાદિ મેં મૃગશિરા નક્ષત્ર મેં દિશ્વતી હૈ, અતઃ, સંઠાણ સે એસા ઉત્તર
 ભગવાન ને સંક્ષેપ સે કહા હૈ, મૃગશિર નક્ષત્ર ત્રીન તારા વાલા હોને સે સૂત્ર

તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ
 ભાગ શેષ રહે ત્યારે શ્રાવણમાસ ભાવિની પડેલી વર્ષાકાલની આવૃત્તિ પ્રવર્તિત થાય છે.

હવે શ્રાવણમાસ ભાવિની બીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.
 (તા એસિ ણં પંચઞ્હં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં વાસિક્કિં આઠઠિં ચંદે કેણં ણક્ષત્તેણં જોણ્હ) આ
 પહેલાં કહેવામાં આવેલ પાંચ સંવત્સરોમાં દક્ષિણાયનગતિરૂપ શ્રાવણમાસ ભાવિની વર્ષાકાલની
 સૂર્યની બીજી આવૃત્તિમાં ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે પ્રવૃત્ત થઈને રહે છે? તે હે ભગવન્
 આપ કહે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.
 —(તા સંઠાણાહિં) સંસ્થાન શબ્દની પ્રસિદ્ધિ પ્રવચનાદિમાં મૃગશિરા નક્ષત્રમાં દેખાય છે.
 તેથી (સંસ્થાનથી) આ પ્રમાણેનો ઉત્તર શ્રીભગવાને સંક્ષેપથી કહેલ છે. મૃગશિરા
 નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી સૂત્રમાં બહુવચનનો નિર્દેશ કરેલ છે. તેથી મૃગશિરા

प्रवर्तयतीति सामान्यमुत्तरं दत्त्वा पुनस्तस्यैव मृगशिरोनक्षत्रस्य मुहूर्तविभागं दर्शयति—‘संठाणा
णं एकारसमुहुत्ते ऊनतालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता
तेप्पणं चुण्णिया भागा सेसा’ संस्थानाना मेकादश मुहूर्ता ऊन चत्वारिंशच्च द्वापट्टिभागा
मुहूर्तस्य, द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिधा छित्वा त्रिपञ्चाशच्चूर्णिका भागाः शेषाः ॥ अत्र संस्थान-
शब्दस्य बहुवचनत्वे कारणं प्रतिपादितम्, तेन संस्थानानां—संस्थानस्य—मृगशिरो नक्षत्रस्य
तस्मिन् समये एकादशमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनचत्वारिंशद् द्वापट्टिभागाः,
एकस्य च द्वापट्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तपट्टिभागा चूर्णिकाभागाः शेषाः, अर्थात् ११।
 $\frac{११}{६२+६७}$ द्वितीयावृत्तिप्रवर्तमानसमये चन्द्रयुक्तस्य मृगशिरो नक्षत्रस्य एतावन्तो भागाः
शेषा भवन्तीत्यर्थः । कथमेतदवसीयत इति चेदत्र युक्तिरुच्यते—इह या श्रावणमासभाविनी
द्वितीया आवृत्तिः कथ्यते सा तु पूर्वदर्शितक्रमगणनया समष्टि स्मृतीया आवृत्तिरस्ति

में बहुवचन कहा है । अतः मृगशिरनक्षत्र से युक्त चंद्र श्रावण मास भाविनी
दक्षिणायन गति रूप सूर्य की दूसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । इस
प्रकार सामान्यतया उत्तर कह करके पुनः उसी मृगशिरा नक्षत्र का मुहूर्त
विभाग दिखलाते हैं—(संठाणाणं एकारसमुहुत्ते ऊनतालीसं च बावट्टिभागा
मुहुत्तस्स बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा छेत्ता तेप्पणं चुण्णियाभागा सेसा) संस्थान
शब्द का बहुवचन विषयक कारण कह दिया है । मृगशिरा नक्षत्र का उस
समय ग्यारहमुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उनचालीस भाग तथा
बासठिया एक भाग का सडसठिया तिरपन चूर्णिका भाग शेष रहे अर्थात्
 $११।\frac{११}{६२+६७}$ सूर्य की दूसरी आवृत्ति प्रवृत्त होने पर चंद्र के साथ योग युक्त
मृगशिरा नक्षत्र का इतना भाग शेष रहता है । यह किस प्रकार से होता
है ? सो उस विषय में युक्ति प्रदर्शित करते हैं—यहां पर जो श्रावणमास
भाविनी दूसरी आवृत्ति कही जाती है उस को पूर्वप्रदर्शित क्रम से गिनने

नक्षत्राणी युक्त चंद्र श्रावणमासभाविनी दक्षिणायन गतिरूप सूर्यनी ग्रीष्म आवृत्तिने प्रवर्तित
करे छे. आ रीते सामान्य प्रकाराणी उत्तर आपीने इरीथी ओ मृगशिरा नक्षत्रना मुहूर्त
विलाग अतावे छे.—(संठाणाणं एकारसमुहुत्ते ऊनतालीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्स बावट्टि-
भागं च सत्तट्टिहा छेत्ता तेप्पणं चुण्णिया भागा सेसा) संस्थान शब्दना बहुवचन प्रयोगनु
कारणु कही दीधेव छे. ते समये मृगशिरा नक्षत्रना अगीयार मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना
भासठिया ओगाणुयालीस भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया तिरपन चूर्णिका
भाग शेष रहे अर्थात् $११।\frac{११}{६२+६७}$ सूर्यनी ग्रीष्म आवृत्ति प्रवृत्त थाय त्यारे चंद्रनी
साथे रहेव मृगशिरा नक्षत्रना आठवी भाग शेष रहे छे. आ डेवी रीते थाय छे ? ते
आगतमां युक्ति अतावे छे. अही ओ श्रावणमासभाविनी ग्रीष्म आवृत्ति कहेवाय छे तेने
पडेला अतावेव कसथी गणुनि करवाथी समग्रताथी ग्रीष्म आवृत्ती थाय छे. तेथी आवृत्तिना

અતઃ આવૃત્તિસ્થાને ત્રિકો ધ્રિયતે, સ ચ ત્રિકઃ પૂર્વપ્રતિપાદિતગાથોક્ત્યા રૂપોનો વિધેયઃ
 ૩-૧=૨ જાતે દ્વે, આખ્યાં પ્રાક્ પ્રતિપાદિતો ધ્રુવરાશિઃ $(૫૭૩।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭})$ ત્રિ સપ્તત્યધિ-
 કાનિ પશ્ચશતાનિ મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્ ત્રિશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ
 દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્ સપ્તપષ્ટિભાગા इत्येवं પ્રમાણો ગુણનીય इति $(૫૭૩।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭}) \times ૨ =$
 $(૧૧૪૬।\frac{૭૨}{૬૭}।\frac{૧૨}{૬૭ \times ૬૭})$ જાતાનિ પદ્ ચત્વારિંશદધિકાનિ એકાદશશતાનિ મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય ચ
 મુહૂર્તસ્ય સત્કાઃ દ્વાસપ્તિ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય સત્કાઃ દ્વાદશ સપ્ત-
 પષ્ટિભાગાશ્ચેતિ તત્ એખ્યો મુહૂર્તના મષ્ટભિઃ શતૈ રેકોનવિંશત્યધિકૈરેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય
 ચતુર્વિંશત્યા દ્વાપષ્ટિભાગૈરેકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્પષ્ટિયા સપ્તપષ્ટિભાગૈ $(૮૧૯।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭})$
 $(૧૧૪૬।\frac{૭૨}{૬૭}।\frac{૧૨}{૬૭ \times ૬૭}) - ૮૧૯।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭} = ૩૨૭।\frac{૭૨}{૬૭}।\frac{૧૨}{૬૭+૬૭}$ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ સપ્તવિંશત્યધિકાનિ
 ત્રીણિશતાનિ મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્તચત્વારિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ

સે સમષ્ટિ સે તીસરી આવૃત્તિ હોતી હૈ । અતઃ આવૃત્તિ કે સ્થાન પર ત્રીન કા
 અંક રક્ષે ઉસ ત્રીન કો પૂર્વકથિત પ્રકાર સે રૂપોન કરે ૩-૧=૨ તો દો હોતા
 હૈ હસસે પૂર્વ પ્રતિપાદિત ધ્રુવરાશી $(૫૭૩।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭})$ પાંચ સો તિહત્તર મુહૂર્ત તથા
 એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છત્તીસ ભાગ એવં વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસ-
 ઠિયા છ ભાગ इतना પ્રમાણ કા ગુણાકરે $(૫૭૩।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭}) + ૨ = (૧૧૪૬।\frac{૭૨}{૬૭}।\frac{૧૨}{૬૭ \times ૬૭})$
 ગુણા કરને સે ગ્યારહસો છિયાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તકા વાસઠિયા બહત્તર
 ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા વારહ ભાગ હોતે હૈ । इन મુહૂર્ત
 સંખ્યા મેં સે આઠસો ડ્વીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ
 તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠભાગ સે $(૮૧૯।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭})$ એક
 પરિપૂર્ણ નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ હોતા હૈ । उसको शोधनक के क्रमानुसार यथास्व-
 रूप अंक संख्या रख कर दिखलाते हैं $-(११४६।\frac{७२}{६७}।\frac{१२}{६७ \times ६७}) - ८१९।\frac{३६}{६७}।\frac{६}{६७+६७}$ इस

સ્થાન પર ત્રણુનો આંક રાખવો એ ત્રણુને પહેલાં કહેલ પ્રકારથી રૂપોન કરવા ૩-૧=૨
 રૂપોન કરવાથી એ થાય છે. આથી પહેલા પ્રતિપાદન કરેલ ધ્રુવરાશી $(૫૭૩।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭})$
 પાંચસો તોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છત્તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
 ભાગના સડસઠિયા છભાગ આઠલા પ્રમાણુનો ગુણાકર કરવો $(૫૭૩।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭}) \times ૨ = (૧૧૪૬।\frac{૭૨}{૬૭}।\frac{૧૨}{૬૭ \times ૬૭})$
 ગુણાકર કરવાથી અગીયાર હજાર છેંતાલી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
 વાસઠિયા ઓંતેર ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બાર ભાગ થાય છે. આ
 મુહૂર્ત સંખ્યામાંથી આઠસો ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ
 તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી $(૮૧૯।\frac{૩૬}{૬૭}।\frac{૬}{૬૭+૬૭})$ એક પરિપૂર્ણ
 નક્ષત્રપર્યાય શુદ્ધ થાય છે. તેને શોધનના ક્રમથી યથાસ્થાન અંક સંખ્યા રાખીને બતાવે
 છે $-(११४६।\frac{७२}{६७}।\frac{१२}{६७ \times ६७}) - (८१९।\frac{३६}{६७}।\frac{६}{६७+६७})$ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પછી ત્રણુસો

દ્વાષ્ટિભાગસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ । અતઃ પુનરેતેભ્યોઽભિજિદાદીનિ રોહિણિકા પર્યન્તાનિ નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ-ત્રિભિર્મુહૂર્તશતૈર્નવોત્તરેઃ-૩૦૯ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશત્યા દ્વાપષ્ટિભાગૈઃ $\frac{36}{12}$ એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્મ પષ્ટ્યા સપ્તપષ્ટિભાગૈર્નક્ષત્રાણાં શોધનકાનિ શુદ્ધાનિ ભવન્તીતિ શોદ્યતે-($327\frac{13}{12} - \frac{13}{12} \times 309$)-(૩૦૯) $\frac{36}{12} = 12(\frac{36}{12} + \frac{13}{12})$ 'તેસુ ચેવ નવોત્તરેસુ રોહિણિયા' તેપુ ચૈવ નવોત્તરેપુ રોહિણિકા, इत्यादि प्रागुक्त वचनादिति पश्चात् स्थिता अष्टादशमुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविंशतिर्द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तपष्टिभागाः । एभ्यो मृगशिरा न शुद्ध्यति, अत आगतं वर्तमानकालिकं मृगशिरानक्षत्रमेव । तच्च समक्षेत्रमिति तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्तान् स्तेन त्रिंशता एतच्छोदयम्-३०-($12\frac{36}{12} - \frac{13}{12} \times 30$)-(११) $\frac{36}{12} = 11(\frac{36}{12} + \frac{13}{12})$ अत आगतं मृगशिरो नक्षत्रम् एका-

પ્રકાર શોધન કરને સે પશ્ચાત્ ત્રીસ સો સતાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ રહતા હૈ । અતઃ इनमें से अभिजित से लेकर रोहिणी पर्यन्त के नक्षत्रों के शोधनक को तीनसोनव ३०९ मुहूर्तों तथा एक मुहूर्त का वासठिया चोवीस भाग तथा $\frac{36}{12}$ वासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भागों से शोधित करे जैसे कि-($327\frac{13}{12} - \frac{13}{12} \times 309$)- $309 \times \frac{36}{12} = (12\frac{36}{12} + \frac{13}{12} \times 30)$ (તિસુ ચેવ નવોત્તરેસુ રોહિણિયા) इन नवोत्तर से रोहिणि आदि को शोधित करे इत्यादि प्राकार से प्राक् कथित वचनानुसार इस प्रकार शोधन करने के पश्चात् अठारह मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया चाईस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया चौदह भाग शेष रहता है । इस से मृगशिरा नक्षत्र शुद्ध नहीं होता है अतः वर्तमान कालिक मृगशिरा नक्षत्र ही आता है । वह नक्षत्र समक्षेत्र वाला है, अतः उसका मान तीस मुहूर्त प्रमाण का है अतः तीससे उसको शोधितकरे- $30-(12\frac{36}{12} - \frac{13}{12} \times 30) = 11(\frac{36}{12} + \frac{13}{12})$

સત્યાવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ભાગ રહે છે, તેથી આમાંથી અભિજિતથી લઈને રોહિણી પર્યન્તના નક્ષત્રોના શોધનકને ત્રણસો નવ ૩૦૯ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ $\frac{36}{12}$ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગોથી શોધિત કરવા. જેમ કે ($327\frac{13}{12} - \frac{13}{12} \times 309$)-(૩૦૯) $\frac{36}{12} = (12\frac{36}{12} + \frac{13}{12} \times 30)$ (તિસુચેવ નવોત્તરેસુ રોહિણિયા) આ ત્રણસો નવથી રોહિણી વિગેરેને શોધિત કરવા. વિગેરે પ્રકારથી પહેલા કહેવામાં આવેલા વચન પ્રમાણે આ રીતે શોધન કર્યા પછી અઠાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચૌદ ભાગ શેષ રહે છે, આનાથી મૃગશિરા નક્ષત્ર શુદ્ધ થતું નથી, તેથી વર્તમાનકાળમાં મૃગશિરા નક્ષત્ર જ આવે છે. તે નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાળું છે, તેથી તેનું માન ત્રીસ મુહૂર્તપ્રમાણનું છે, તેથી ત્રીસમાંથી આને

દશસુ મુહૂર્તૈષુ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય એકોનચત્વારિંશતિ દ્વાપષ્ટિભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિ-
ભાગસ્ય ત્રિપચ્ચાશતિ સપ્તપષ્ટિભાગેષુ શેષેષુ દ્વિતીયાં શ્રાવણમાસભાવિની માવૃત્તિ-દક્ષિણા-
યનગતિરૂપાં પ્રવૃત્તિં પ્રવર્તયતિ સૂર્યં इति મૂલોક્તમ્—‘સંઠાણા ણં એકારસમુદ્ધુત્તે ઉનતાલીસં ચ
વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા હેત્તા તેપ્પણં ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા’ इति ।
અથ સમ્પ્રતિ—સૂર્યં નક્ષત્રવિષયકં પ્રશ્નસૂત્રં નિર્વચનસૂત્રં કથયતિ—‘તં સમયં સૂરે કેણં ણક્ષ-
ત્તેણં જોણ્ણ’ તસ્મિન્ સમયે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥—તસ્મિન્ સમયે—દ્વિતીયાવૃત્તિ-
પ્રવર્તનવેલાયાં—દ્વિતીય વાર્ષિકગતિકાલે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યોગમુપાગતઃ સન્ તાં
દ્વિતીયાં વાર્ષિકી માવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો મગવાનાહ—‘તા પૂસેણં’ તાવત્
પુણ્યેણ । તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, દ્વિતીયાવૃત્તિપ્રવર્તનવેલાયાં સૂર્યઃ પુણ્યનક્ષત્રેણ સહ યુક્તો

इस प्रकार शोधन करने से यह फलित हुआ की मृगशिरा नक्षत्र का ग्यारह
मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया उनचालीस भाग तथा बासठिया
एक भाग का सडसठिया तिरपन भाग शेष रहने पर सूर्य दक्षिणायन
गति रूप श्रावण मास भाविनी दूसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है ।
मूल में भी कहा है—(संठाणाणं एकारसमुद्घुत्ते उनतालीसं च वासट्टिभागा
मुहुत्तस्स वावट्टिभागं च सत्तट्टिहा हेट्ता तेपण्णं चुण्णिया भागा सेसा’ इति ।

अब सूर्य नक्षत्र विषयक प्रश्नोत्तर रूप सूत्र कहते हैं—(तं समयं सूरै केणं
णक्खत्तेणं जोण्ण) दूसरी आवृत्ति के प्रवृत्तिकाल में अर्थात् वर्षाकाल संबन्धी
दूसरी आवृत्ति के गति काल में सूर्य कौन नक्षत्र के साथ योग प्राप्त करके उस
दूसरी वर्षाकाल की आवृत्तिको प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्रीगौतम-
स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान कहते हैं—(ता पूसे णं) दूसरी
आवृत्ति प्रवर्तन काल में सूर्य पुण्य नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है । इस

શોધિત કરવા. ૩૦—(૧૮।૩૩।૬૪+૬૭)=(૧૧।૩૬।૫૩+૬૭) આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી એ
ફલિત થાય છે કે—મૃગશિરા નક્ષત્રના અગીયાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ઓગ-
ણચાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રેપન ભાગ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય
દક્ષિણાયન ગતિરૂપ શ્રાવણમાસ ભાવિની બીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. મૂલમાં પણ
કહ્યું છે—(સંઠાણાણં એકારસમુદ્ધુત્તે ઉનતાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા
હેત્તા તેપણ્ણં ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા) इति

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર યોગના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપ સૂત્ર કહે છે—(તં સમયં સૂરે કેણં
ણક્ખત્તેણં જોણ્ણ) બીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં અર્થાત્ વર્ષાકાળ સંબંધી બીજી આવૃ-
ત્તિના ગતિકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને એ બીજી વર્ષાકાળ સંબંધી
આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના
ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા પૂસેણં) બીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તન સમયમાં સૂર્ય પુણ્ય

ભવતીતિ સામાન્ય મુત્તરં દત્વાઽપિ પુનઃ સ્તસ્યૈવ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય મુહૂર્તવિભાગં દર્શયતિ—‘પૂસસ્સ ણં તંચેવ જં પઢમયા’ પુણ્યસ્ય સ્વલુ તથૈવ યથા પ્રથમયા । પુણ્યનક્ષત્રસ્ય મુહૂર્તવિભાગં તથૈવ જ્ઞેયં યથા પ્રથમયા—પ્રથમયા આવૃત્ત્યા—પ્રથમવાર્ષિકાવૃત્તિસમયે યથા મુહૂર્તવિભાગઃ પ્રતિ-
પાદિત સ્તથૈવાત્રાપિ જ્ઞેયઃ । અત્ર વચનસામર્થ્યાદિદમવધેયમ્—‘પૂસસ્સ એગૂણવીસં મુહુત્તા તેયાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચ ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા’ પુણ્યસ્ય એકોનવિંશતિ મુહૂર્તા સ્ત્રિચત્વારિંશચ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્તસ્ય દ્વાપટ્ટિ-
ભાગં ચ સપ્તપટ્ટિધા છિત્વા ત્રયસ્તિંશચ ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ॥ અર્થાત્ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય $(19\frac{3}{4} + \frac{3}{4})$ એતત્ તુલ્યેષુ મુહૂર્તશેષેષુ દ્વિતીયાં વાર્ષિકીમાવૃત્તિં પૂરયતિ સૂર્યે इत्यर्थः ॥
અત્રોપપત્તિરુચ્યતે—અત્ર પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે દશ અયનાનિ ભવન્તિ, તેષુ પશ્ચવાર્ષિકાનિ અય-

પ્રકાર સામાન્ય પ્રકાર સે ઉત્તર કહ કર પુનઃ ઉસ પુણ્ય નક્ષત્ર કા મુહૂર્ત વિ ભાગ કા કથન કરતા હૈ—(પૂસસ્સ ણં તં ચેવ જં પઢમયા) પુણ્ય નક્ષત્ર કા મુહૂર્ત વિભાગ જૈસા પહલી વર્ષા કાલની આવૃત્તિ કે સમય મેં મુહૂર્તવિભાગ પ્રતિ-
પાદિત કિયા હૈ, ઉસી પ્રકાર યહાં પર ખી જાનલેવેં ।

યહાં પર વચનસામર્થ્ય સે હસ પ્રકાર અવધારિત કરેં (પૂસસ્સ એગૂણવીસં મુહુત્તા તેયાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણ્ણિયાભાગા સેસા) પૂણ્યનક્ષત્ર કા ઉત્તીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસટિયા તયાલીસ ભાગ તથા વાસટિયા એક ભાગ કા સડસટિયા તેતીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે અર્થાત્ પુણ્ય નક્ષત્ર કા $(19\frac{3}{4} + \frac{3}{4})$ હતના પ્રમાણ મુહૂર્ત શેષ રહને પર સૂર્ય દૂસરી વર્ષાકાલ કો આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।

અવ હસકી ઉપપત્તિ કહી જાતી હૈ—યહાં પર પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાલે યુગ મેં દશ અયન હોતે હૈ, ઉનમેં પાંચ અયન વર્ષાકાલ સંબંધી એવં પાંચ અયન હેમન્ત

નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને રહે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને કરીથી એ પુણ્ય નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગનું કથન કરે છે. (પૂસસ્સ ણં તં ચેવ જં પઢમયા) પુણ્ય નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગ વિષે બે પ્રમાણે પહેલી વર્ષાકાળની આવૃત્તિના કથન સમયમાં મુહૂર્ત વિભાગનું પ્રતિપાદન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમજાવેલું.

અહીં વચન સામર્થ્યથી આ પ્રમાણે ધારણા કરવી, (પૂસસ્સ એગૂણવીસં મુહુત્તા તેયાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ, વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચ ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા) પુણ્ય નક્ષત્રના યોગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસટિયા તેતાલીસ ભાગ તથા વાસટિયા એક ભાગના સડસટિયા તેતીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે અર્થાત્ પુણ્ય નક્ષત્રના $(19\frac{3}{4} + \frac{3}{4})$ આટલા પ્રમાણ મુહૂર્તાદિ શેષ રહે ત્યારે સૂર્ય વર્ષાકાળની બીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તવે છે.

હવે આની ઉપપત્તિ બતાવવામાં આવે છે—અહીંયાં પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા યુગમાં

નાનિ, પશ્ચ હૈમન્તાનીતિ, એકસ્મિન્ સમ્વત્સરે એક એવ સૂર્યનક્ષત્રપર્યાયો ભવતિ, અયને ચ દ્વે ભવત સ્તેન દ્વાભ્યામયનાભ્યામેકઃ પર્યાયો લભ્યતે, તત્રોત્તરાયણં કુર્વન્ સૂર્યઃ સર્વદા અભિજિદા નક્ષત્રેણ સહ યોગ મુપાગચ્છતિ, દક્ષિણાયનં ચ કુર્વન્ પુણ્યનક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતિ, તસ્ય ચ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય એકોનવિંશતૌ મુહૂર્તેષુ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશતિ દ્વાપદિભાગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય ત્રયસ્ત્રિંશતિ સપ્તપદિભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ $(191\frac{83}{82+83})$ એતત્તુલ્યેષુ શેષેષુ સત્સુ દ્વિતીયામપ્યાવૃત્તિ-દ્વિતીયાં વાર્ષિકી માવૃત્તિ પ્રવર્તયતીત્યર્થઃ, તથાચોક્તમન્યત્રાપિ-

‘અભિમંતરાહિં નિંતો આહચ્ચો પુસ્મ જોગમુવગ્ એ સે ।

સઘ્વા આહટ્ટિઓ કરેહ સે સાવળે માસે’ ॥૧॥ ઇત્યાદિ,

અભ્યન્તરાભિર્નિત આદિત્યઃ પુણ્ય યોગમુપાગતઃ સઃ ।

સર્વા આવૃત્તીઃ કરોતિ સઃ શ્રાવળે માસે ॥૧॥-છાયા

અભ્યન્તરાભિર્દિગ્ભિર્નિતઃ-આભ્યન્તર દિક્સ્થ મળ્ડલૈરાકર્ષિતઃ, આદિત્યઃ-સૂર્યઃ પુણ્ય-

કલિક હોતે હૈં એક સંવત્સર મેં એક હી સૂર્યનક્ષત્રપર્યાય હોતા હૈ, એવં એક સંવત્સર મેં અયન દો હોતે હૈં અતઃ દો અયનોં સે એક નક્ષત્રપર્યાય લભ્ય હોતા હૈ, ઉસમેં ઉત્તરાયણ મેં સૂર્ય અભિજિત્ નક્ષત્ર કે સાથ યોગયુક્ત રહતા હૈ, એવં દક્ષિણાયન મેં પુણ્ય નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરતા હૈ । પુણ્ય નક્ષત્ર કા ડન્નીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તયાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા તેતીસ $(191\frac{83}{82+83})$ હતના પ્રમાણ શેષ રહને પર વર્ષાકાલ કી દૂસરી આવૃત્તિ કો સૂર્ય પ્રવર્તિત કરતા હૈ । અન્યત્ર કહા બી હૈ ।

“અભિમંતરાહિં નિંતો આહચ્ચો પુસ્મ જોગમુવગ્ એ સે ।

સઘ્વા આહટ્ટિઓ કરેહ સે સાવળે માસે ” ॥૧॥ ઇત્યાદિ ।

અભ્યંતર દિગ્મંડલ સે આકર્ષિત સૂર્ય પુણ્યનક્ષત્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત કરકે

હસ અયનો થાય છે, તેમાં પાંચ અયનો વર્ષાકાળ સંબંધી અને પાંચ અયન હૈમન્તકાળના હોય છે, એક સંવત્સરમાં એક જ સૂર્ય નક્ષત્ર પર્યાય હોય છે, એક સંવત્સરમાં બે અયનો હોય છે તેથી બે અયનોથી એક નક્ષત્ર પર્યાય લખ્ય થાય છે તેમાં ઉત્તરાયણમાં સૂર્ય અભિજિત્ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે, અને દક્ષિણાયનમાં પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. પુણ્ય નક્ષત્રના યોગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા તેતીસ ભાગ $(191\frac{83}{82+83})$ આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે વર્ષાકાળ સંબંધી બીજી આવૃત્તિને સૂર્ય પ્રવર્તિત કરે છે, અન્યત્ર કહું પણ છે-

અભિમંતરાહિં નિંતો આહચ્ચો પુસ્મ જોગમુવગ્ એ સે ।

સઘ્વા આહટ્ટિઓ કરેહ સો સાવળે માસે ॥૧॥ ઇત્યાદિ

અભ્યંતર મંડળથી આકર્ષિત થયેલ સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને

યોગમુપાગત:-પુણ્યનક્ષત્રેણ સહ યોગ મુપાગત: સન્ સ:-પ્રસિદ્ધ: સૂર્ય: સર્વો અપિ આવૃત્તી:-
પશ્ચાપિ દક્ષિણાયનપ્રવૃત્તી: શ્રાવણે માસે કરોતીત્યર્થ: ॥ અત્રૈકોનર્વિશત્યાદિ મુહુર્તાદિકં
કથમુપપદ્યત इति चेत्તદાઽત્રાપિ પૂર્વવદેવ, અત્રૈવ પ્રથમાવૃત્તો પ્રદર્શિતગણિતક્રમેણ ત્રૈરાશિ-
કાનુપાતેન અઢ્ઠા: સમુત્પદ્યેરન્, તત્રાનુપાતો યથા યદિ દશભિરયનૈ: પચ્ચ સૂર્ય નક્ષત્રપર્યાયા-
લભ્યન્તે તદા દ્વાભ્યાં કતિ ? इत्येव मत्र राशित्रयस्य स्थापना यथा— $\frac{1}{10} \times 3 = \frac{3}{10} = 1$ અત્રા-
ન્યેન રાશિના દ્વિકરૂપેણ મધ્યમો રશિ: પચ્ચકરૂપો ગુણિતો જાતો દશ ૧૦ । આદ્યેન રાશિના
દશકરૂપેણ ભક્તશ્ચ જાત મેકં લઘ્વિપ્રમાણમિતિ, અથાત્ર સપ્તપદ્મિભાગરૂપો નક્ષત્રપર્યાય:
(૧૮૩૦) ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ ભવન્તિ । તત્ર શતભિષા પ્રશ્રુતીનિ પદ નક્ષત્રાણિ
અર્દ્ધક્ષેત્રાણિ, તેન સપ્તપદ્મેર્દ્ધે સાર્દ્ધત્રયચ્છિંશદ્ભવન્તિ— $\frac{1}{2} = 33\frac{1}{2}$ અત એતે પદ્મિર્ગુણ્યન્તે, (૩૩

સમી અર્થાત્ દક્ષિણાયન સંબંધી પાંચો આવૃત્તિયાં શ્રાવણમાસ મેં પ્રવર્તિત
કરતા હૈ । યહાં પર ઊત્તીસ મુહુર્તાદિ પ્રમાણ કિસ પ્રકાર હોતા હૈ ? હસકે લિયે
કહતે હૈ—યહાં પર મી પહેલે પ્રથમ આવૃત્તિ મેં કહે ગયે ગણિતક્રમ સે ત્રૈરા-
શિક કી સ્થાપના કરકે અંક ઉદ્ભાવિત કરલેવેં । ઉસકા અનુપાત હસ પ્રકાર
સે હૈ—યદિ દશ અયનોં સે પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર પર્યાય લભ્ય હોતે હો તો દો અયનોં
સે કિતને લભ્ય હો સકતે હૈ ? હસકે લિયે હસ પ્રકાર સે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના
કરે જૈસે કિ $\frac{1}{10} \times 3 = 1$ યહાં પર દો રૂપ અન્યરાશિ સે પાંચ રૂપ મધ્ય કી
રાશિકા ગુણાકરે ગુણા કરને સે દસ હોતે હૈ । તત્પશ્ચાત દશ રૂપ આદ્ય રાશિ
સે ભાગ કરે તો એક લઘ્વ હોતા હૈ । અબ સડસઠ ભાગ રૂપ નક્ષત્ર પર્યાય
(૧૮૩૦) અઠારહ સો ત્રીસ હોતે હૈ, । વહાં શતભિષા આદિ છ નક્ષત્ર અર્દ્ધ
ક્ષેત્ર વાલે હૈ અત: સડસઠ કા આઘા સાઢે તેત્રીસ હોતે હૈ । $\frac{1}{2} = 33\frac{1}{2}$ હનકો
છહ સે ગુણા કરે $(33\frac{1}{2}) + 6 = 39 + 6 = 45 + 3 = 48$ । હસ પ્રકાર દોસો એક

ગંધી એટલે કે દક્ષિણાયન સંબંધી પાંચે આવૃત્તિયો શ્રાવણમાસમાં પ્રવર્તિત કરે છે,
અહીંયાં યોગણીસ મુહુર્તાતિ પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે ? તે જાણવા માટે કહેવામાં
આવે છે—અહીંયાં પચ્ચ અગાઉ પહેલી આવૃત્તિના ક્રમમાં કહેવામાં આવેલ ગણિતના
ક્રમથી ત્રૈરાશિકની સ્થાપના કરીને અંકો ઉદ્ભાવિત કરી લેવા. તેનો અનુપાત આ
પ્રમાણે છે—જો હસ અયનોથી પાંચ સૂર્ય નક્ષત્ર પર્યાય લભ્ય થાય તો બે
અયનોથી કેટલા પર્યાય લભ્ય થઈ શકે ? આ જાણવા માટે નીચે પ્રમાણે ત્રણ
રાશિની સ્થાપના કરવી જેમ કે— $\frac{1}{10} + 3 = \frac{3}{10} = 1$ અહીં અન્ય રાશિ બે થી પાંચ રૂપ
મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી હસ થાય છે. તે પછી હસરૂપ પહેલી રાશીથી
તેનો ભાગ કરવો તો એક લઘ્વ થાય છે. હવે સડસઠ ભાગ રૂપ નક્ષત્ર પર્યાય ૧૮૩૦
અઠારસોત્રીસ થાય છે. અહીં શતભિષા વિગેરે છ નક્ષત્રો અર્ધ ક્ષેત્રવાળા છે. તેથી સડ-
સઠના અર્ધા સાડીતેત્રીસ થાય છે. $\frac{1}{2} = 33\frac{1}{2}$ આનો છથી ગુણાકાર કરવો $(33\frac{1}{2}) + 6 = 45$
સૂ. ૭૫

૧) $\times ૬ = \frac{૧૦}{૨} \times ૬ = ૬૭ + ૩ = ૨૦૧$ જાત મેકોત્તરં શતદ્વયમ્ । અત્ર ગુણનક્રિયા વહુધા પ્રતિપાદિતૈવ । તત્તથોત્તરાભાદ્રપદાદીનિ પળ્લનક્ષત્રાણિ દ્વયર્ધક્ષેત્રાણિ સન્તિ, તેપાં પ્રત્યેકસ્ય માનમેકં શતં સપ્તષષ્ટિભાગાનામ્ $\frac{૧૦૦}{૬૦}$ એકસ્ય ચ સપ્તષષ્ટિભાગસ્યાર્દમ્ $\frac{૧}{૬૦ \times ૨}$ અર્થાત્ $(\frac{૧૦૦+૧}{૬૦})$

एतत्तुल्य मस्ति, अस्य सरलस्वरूपं यथा $\frac{१००+१}{६०} = \frac{२००+१}{६०} - \frac{२०१}{६०}$ सप्तषष्टिभागस्यान्तर्हिते कृते

जातानि त्र्युत्तराणि पदशतानि ॥ ततोऽवशिष्टानि च पञ्चदशनक्षत्राणि समक्षेत्राणि त्रिंशन्मुहूर्ता-
त्मकानि सन्ति, अतस्तेषां मध्ये प्रत्येकं परिपूर्ण सप्तषष्टि तुल्यानि भवन्ति । अतः सप्तषष्टिः
पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते $६७ \times १५ = १००५$ जातानि दशशतानि पञ्चोत्तराणि । अभिजिन्नक्षत्रं
तु समाहृतस्वरूपं, तस्य सप्तषष्टिभागाः एकविंशतिः २१ ॥ एतेषां समेषां समस्त
नक्षत्रपर्यायाणां योगो यथा- $२०१+६०३+१००५+२१=१८३०$ जातानि त्रिंशदधिकानि

होता है । यहां पर गुणनक्रिया बहुधा प्रतिपादित कर ही दी है । तत्पश्चात्
उत्तराभाद्रपदादि छ नक्षत्र द्व्यर्धक्षेत्र वाले हैं । उन प्रत्येक का मान सडस-
ठिया एक सो $\frac{१००}{६०}$ तथा सडसठिया एक भाग का आधा $\frac{१}{६०}$ अर्थात् $\frac{१००}{६०} + \frac{१}{६०}$
इतना होता है । इसका सरल प्रकार इस प्रकार है $\frac{१००+१}{६०} = \frac{२००+१}{६०} - \frac{२०१}{६०}$ सडस-
ठिया भाग को अंतर्हित करे तो छह सो तीन होते हैं । तत्पश्चात् अवशिष्ट
पंद्रह नक्षत्र समक्षेत्रवाले होने से तीस मुहूर्त प्रमाणवाले होते हैं । अतः उनमें
प्रत्येक को परिपूर्ण सडसठ तुल्य होता है । अतः सडसठ को पंद्रह से गुणा-
करे- $६७ + १५ = १००५$ गुणा करने से एक हजार एवं पांच होते हैं अभिजित्
नक्षत्र समाहृत स्वरूपवाला है । उसका प्रमाण सडसठिया इक्कीस भाग है २१ ।
इन सब नक्षत्रपर्याय का जोड़ इस प्रकार है- $२०१+६०३+१००५+२१=$
 १८३० सब मिल कर सडसठिया अठारह सो तीस होते हैं । यह परिपूर्ण

+૬=૬૭+૩=૨૦૧ આ પ્રમાણે ગસોએક થાય છે. અહીં ગુણનક્રિયા પહેલા પ્રતિપાદિત કરેલજ
તે પછી ઉત્તરાભાદ્રપદાદિ છ નક્ષત્રદ્વયર્ધવાળા છે. એ દરેકનું પ્રમાણ સડસઠિયા એકસો
 $\frac{૧૦૦}{૬૦}$ તથા સડસઠિયા એક ભાગના અર્ધા ફરકે અર્થાત્ $\frac{૧૦૦}{૬૦} + \frac{૧}{૬૦}$ આટલું થાય છે. આનો
સરલ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. $\frac{૧૦૦+૧}{૬૦} = \frac{૨૦૦+૧}{૬૦} - \frac{૨૦૧}{૬૦}$ સડસઠિયા ભાગને અંતર્હિત કરે તો
છસો ત્રણ થાય છે. તે પછી ગાકીના પંદર નક્ષત્રો સમક્ષેત્રવાળા હોવાથી ત્રીસ મુહૂર્ત
પ્રમાણવાળા હોય છે. તેથી તે દરેકનું પુરેપુરું સડસઠ તુલ્યમાન હોય છે. તેથી સડસઠનો
પંદરથી ગુણાકાર કરવો. $૬૭+૧૫=૧૦૦૫$ ગુણાકાર કરવાથી એક હજાર અને પાંચ થાય
છે. અભિજિત નક્ષત્ર સમાહૃત સ્વરૂપવાળું છે. તેનું પ્રમાણ સડસઠિયા એકવીસ ભાગ ફરકે
છે, આ બધા નક્ષત્ર પર્યાયનો સરવાળો $૨૦૧+૬૦૩+૧૦૦૫+૨૧=૧૮૩૦$ આ રીતે બધા

અષ્ટાદશશતાનિ સપ્તપષ્ટિભાગાનામ્ । એવઃ પરિપૂર્ણઃ સપ્તપષ્ટિભાગાત્મકો નક્ષત્રપર્યાયઃ ।
અસ્યાર્દ્ધ ૧૮૩૦÷૨=૯૧૫ પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ । એભ્યોઽભિજિત્ત્રયસ્ય શોધનક-
મેકવિંશતિઃ શોદ્ધયા-૯૧૫-૨૧=૮૯૪ પશ્ચાત્ સ્થિતાનિ ચતુર્નવત્યધિકાન્યષ્ટો શતાનિ ।
એતેષાં સપ્તપષ્ટિભાગાઃ ક્રિયન્તે, યથા $\frac{૯૧૫}{૨૦}=૧૩૩\frac{૩}{૪}$ અત્ર લઘ્વા સ્ત્રયોદશ, શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ
ત્રયોવિંશતિઃ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ, અત્ર ત્રયોદશશિશ્વ પુનર્વસ્વન્તાનિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધયન્તિ યે ચ
શેષા સ્ત્રયોવિંશતિસ્તે ચ મુહૂર્તકરણાર્થ ત્રિંશતા ગુણનીયા इति ગુણ્યન્તે $૨૩ \times ૩૦=૬૯૦$
જાતાનિ નવત્યધિકાનિ પદ્મશતાનિ । પુનરેતે સપ્તપષ્ટિયા દ્વિયન્તે $\frac{૬૯૦}{૨૦}=૩૪\frac{૩}{૪}$ લઘ્વા
દશ, શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ વિંશતિઃ સપ્તપષ્ટિભાગાનામ્ । એતેષામપિ દ્વાપષ્ટિભાગકરણાર્થ દ્વાપષ્ટિયા
ગુણ્યન્તે $૨૦ \times ૬૨=૧૨૪૦$ જાતાનિ ચત્વારિંશદધિકાનિ દ્વાદશશતાનિ, તાનિ ચ પુનઃ
સપ્તપષ્ટિયા દ્વિયન્તે $\frac{૧૨૪૦}{૨૦}=૬૨$ અત્ર લઘ્વાઃ અષ્ટાદશ દ્વાપષ્ટિભાગાનાં, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ નવકસ્ય

સડસઠિયા ભાગાત્મક નક્ષત્રપર્યાય હૈ । હસકા આધા ૧૮૩૦÷૨=૯૧૫ નવ-
સો પંદ્રહ હોતા હૈ । હનમૈં સે અભિજિત્ નક્ષત્રકા શોધનક ઇક્કોસ કો શોધિત
કરે-૯૧૫-૨૧=૮૯૪ શોધન કરને સે પશ્ચાત્ આઠસો ચોરાળવે રહતા હૈ ।
હનકા સડસઠ સે ભાગ કરે જૈસે કિ $\frac{૯૧૫}{૨૦}=૧૩૩\frac{૩}{૪}$ ભાગ કરને સે તેરહ લઘ્વ હોતે
હૈ, અતઃ તેરહ મુહૂર્ત એવં સડસઠિયા તેહસ ભાગ શેષ રહતા હૈ । યહાં પર
તેરહ સે પુનર્વસુ પર્યન્ત કૈ નક્ષત્ર શોધિત હોતે હૈ । તથા જો તેહસ શેષ રહતા
હૈ, હસકા મુહૂર્ત કરને કૈ લિયે તૈસસે ગુણા કરે $૨૩+૩૦=૬૯૦$ તો હસો
નવે હોતે હૈ । પુનઃ હનકો સડસઠ સે ભાગ કરે $\frac{૬૯૦}{૨૦}=૩૪\frac{૩}{૪}$ ભાગ કરને સે દસ
લઘ્વ હોતે હૈ, એવં સડસઠિયા વીસ શેષ રહતા હૈ । હન કા ભી વાસઠિયા
ભાગ કરને કૈ લિયે વાસઠ સે ગુણા કરે- $૨૦+૬૨=૧૨૪૦$ ગુણા કરને સે વારહ
સો ચાલીસ હોતે હૈ । હનકો સડસઠ સે ભાગ કરે $\frac{૧૨૪૦}{૨૦}=૬૨$ ભાગ કરને વાસ-
ઠિયા અઠારહ ભાગ લઘ્વ હોતા હૈ । તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા

મળીને સડસઠિયા અઠારસોત્રીસ થાય છે. આ સડસઠિયા ભાગવાળો પરિપૂર્ણ નક્ષત્રપર્યાય
છે. આના અર્થા ૧૮૩૦÷૨=૯૧૫ નવસોપંદ્ર થાય છે. આમાંથી અભિજિત્ નક્ષત્રત્રય
શોધનક એકવીસને શોધિત કરવું. ૯૧૫-૨૧=૮૯૪ શોધન કરવાથી આઠસો ચોરાળુ રહે
છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવો જેમકે- $\frac{૯૧૫}{૨૦}=૧૩૩\frac{૩}{૪}$ ભાગ કરવાથી તેર મુહૂર્ત અને
સડસઠિયા તેવીસ ભાગ શેષ રહે છે. અહીં તેરથી પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત
કરવા તથા જે તેવીસ શેષ રહે છે. તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો.
 $૨૩+૩૦=૬૯૦$ ગુણાકાર કરવાથી છસોનેવું થાય છે. આને ફરીથી સડસઠથી ભાગ કરવા
 $\frac{૬૯૦}{૨૦}=૩૪\frac{૩}{૪}$ ભાગ કરવાથી દસ આવે છે. અને સડસઠિયા વીસ શેષ રહે છે. આનો પણ
વાસઠથી ભાગ કરવા માટે પહેલાં વાસઠથી ગુણાકાર કરવો $૨૦+૬૨=૧૨૪૦$ ગુણાકાર
કરવાથી બારસોઆવીસ થાય છે. તેનો સડસઠથી ભાગ કરવો. $\frac{૧૨૪૦}{૨૦}=૬૨$ ભાગ કરવાથી

દ્વાપદિભાગસ્ય ચતુર્સ્વિંશત્ સપ્તપદિભાગાઃ, સર્વેષાં યથાક્રમેણ સ્થાપના યથા-૧૦ । $\frac{૩૪}{૬૨+૬૭}$ એતાવન્તો ભાગાઃ ગતાઃ પુણ્યનક્ષત્રસ્યેતિ । તતઃ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય સમક્ષેત્રત્વાત્ તન્માનં ત્રિંશન્મુહૂર્તો ઇતિ ત્રિંશતા શોધ્યન્તે $૩૦-(૧૦।\frac{૩૪}{૬૨+૬૭})=(૧૦।\frac{૩૪}{૬૨+૬૭})$ શોધનક્રમઃ પૂર્વ વદેવ, અતઃ ઉપપદ્યતે પુણ્યનક્ષત્રસ્યૈકોનર્વિંશતૌ મુહૂર્તેષુ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશતિ દ્વાપદિભાગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય ત્રયસ્વિંશતિ સપ્તપદિભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ તાં દ્વિતીયાં વાર્ષિકી માવૃત્તિં પ્રવર્તયતિ સૂર્ય ઇતિ દ્વિતીયાવૃત્તેઃ પ્રશ્નોત્તરાણિ પરિપૂર્ણાનિ જાતાનિ ॥

અથ સમ્પ્રતિ-તૃતીય શ્રાવણમાસભાવ્યાવૃત્તિવિષયકં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા એસિ ણં’ ઇત્યાદિના, ‘તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં તચ્ચં વાસિકિં આઉટ્ઠિં ચંદે કેણં ણક્ખત્તેણં જોણ્ઠ્ઠિ?’ તાવદ્ એતેષાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં તૃતીયાં વાર્ષિકી માવૃત્તિં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ? ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, એતેષાં-પ્રથમોદિતાનાં પશ્ચાનાં-ચાન્દ્ર-ચાન્દ્રા-ભિવ-ચોતીસ ભાગ શેષ રહતા । ઇન સબકી યથાક્રમ સ્થાપના ઇસ પ્રકાર હૈ ૧૦। $\frac{૩૪}{૬૨+૬૭}$ પુણ્ય નક્ષત્ર કા ઇતના પ્રમાણ વાલે ભાગ ગત હુવા પશ્ચાત્ પુણ્ય નક્ષત્ર સમક્ષેત્ર વાલા હોને સે ઉસકા પ્રમાણ તીસ મુહૂર્ત કા હૈ, અતઃ તીસસે શોધિત કરે $૩૦-(૧૦।\frac{૩૪}{૬૨+૬૭})=(૧૦।\frac{૩૪}{૬૨+૬૭})$ ઇતના પ્રમાણ શેષ રહતા હૈ ઇસકા શોધનક્રમ પૂર્વકથિત પ્રકાર સે હી હૈ । ઇસ સે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ પુણ્ય નક્ષત્ર કા ઉત્તીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તયાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેતીસ ભાગ શેષ વચે તવ વર્ષાકાલ કી દૂસરી આવૃત્તિ કો સૂર્ય પ્રવર્તિત કરતા હૈ । ઇસ પ્રકાર દૂસરી આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્નોત્તર સમાપ્ત હુવા ।

અવ શ્રાવણમાસભાવિની તીસરી આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈ- (તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં તચ્ચં વાસિકિં આઉટ્ઠિં ચંદે કેણં ણક્ખત્તેણં જોણ્ઠ્ઠિ) યે પૂર્વકથિત ચાન્દ્ર, ચાન્દ્ર, અભિવર્ધિત, ચાન્દ્ર એવં અભિવર્ધિત, પાંચ

ખાસઠિયા અઠાર ભાગ લખ્થ થાય છે. આને ખાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ચોતીસ ભાગ શેષ રહે છે. આ બધાની યથાક્રમથી સ્થાપના $૧૦।\frac{૩૪}{૬૨+૬૭}$ પુણ્ય નક્ષત્રના આટલા પ્રમાણ ભાગ થયા તે પછી પુણ્ય નક્ષત્ર સમક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેણું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્ત જેટલું છે. તેથી ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવા. $૩૦-(૧૦।\frac{૩૪}{૬૨+૬૭})=(૧૦।\frac{૩૪}{૬૨+૬૭})$ આટલું પ્રમાણ શેષ રહે છે. આનો શોધનક્રમ પહેલાં કહેલ પ્રકારથી છે આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-પુણ્યનક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના ખાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા ખાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ શેષ વધે ત્યારે વર્ષાકાળની બીજી આવૃત્તિને સૂર્ય પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે બીજી આવૃત્તિ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સમાપ્ત.

હવે શ્રાવણ માસભાવિની ત્રીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે- (તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં તચ્ચં વાસિકિં આઉટ્ઠિં ચંદે કેણં ણક્ખત્તેણં જોણ્ઠ્ઠિ) આ

દ્વિત-ચાન્દ્રા-ભિવર્ધિતાશ્યાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે તૃતીયાં-તૃતીયવર્ષભાવિનીં વાર્ષિકીં-
વર્ષાકાલોદ્ભવાં-દક્ષિણાયનગતિરૂપામાવૃત્તિં-પુનઃ પુનઃ પરાવર્તનસ્વરૂપાં, ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ
યુનક્તિ?—કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તઃ સન તાં તૃતીયાં વાર્ષિકી માવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય
પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનુત્તરયતિ—‘તા વિસાહા હિં’ તાવદ્ વિશાખાભિઃ ॥ અત્ર વિશાખાનક્ષત્રસ્ય
સપ્તતારકત્વાદ્ વહુવચનમ્ । તાવદિતિ પૂર્વવત્, વિશાખાભિઃ—વિશાખાનક્ષત્રેણ સહ પ્રવર્તમાન
શ્ચન્દ્રસ્તાં તૃતીયા માવૃત્તિં—શ્રાવણમાસભાવિની માવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ સામાન્યમુત્તરં દત્વાપિ
પુન વિશાખાનક્ષત્રસ્ય મુહૂર્તવિભાગં દર્શયતિ—‘તા વિસાહાણં તેરસમુહુત્તા ચઽપ્પણં ચ
વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા ચત્તાલીસં ચુણિયાભાગા સેસા’
તાવદ્ વિશાખાનાં ત્રયોદશ મુહૂર્તાઃ, ચતુઃ પચ્ચાશદ્ દ્વાપટ્ઠિભાગા મુહૂર્તસ્ય, દ્વાપટ્ઠિભાગં ચ
સપ્તપટ્ઠિધા છિત્વા ચત્વારિંશચ્છૂર્ગિકા ભાગાઃ શેષાઃ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્-તદાનીં-તૃતીયા-
વૃત્તિપ્રવર્તનસમયે, વિશાખાનાં-વિશાખાનક્ષત્રસ્ય ત્રયોદશમુહૂર્તાઃ—૧૩ પરિપૂર્ણાઃ, એકસ્ય ચ
મુહૂર્તસ્ય ચતુઃપચ્ચાશદ્ દ્વાપટ્ઠિભાગાઃ ૬૩ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ઠિભાગસ્ય ચત્વારિંશત્ સપ્તપટ્ઠિ-
ભાગાઃ $\frac{80}{82+80}$ એકં ચ દ્વાપટ્ઠિભાગં સપ્તપટ્ઠિધા છિત્વા—સપ્તપટ્ઠિધા વિભજ્ય તસ્ય સત્કા શ્ચત્વા-

સંવત્સરોં કે મધ્ય મેં તીસરે વર્ષાકાલભાવિની દક્ષિણાયન ગતિરૂપ આવૃત્તિ
કો ચંદ્ર કૌન સે નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરકે પ્રવર્તિત કરતા હૈ ? હિસ પ્રકાર શ્રી
ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્નકો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન કહતે હૈ—(તા વિસાહાહિં)
વિશાખા નક્ષત્ર સાત તારાવાલા હોને સે યહાં વહુવચન કહા હૈ । વિશાખા
નક્ષત્ર કે સાથ પ્રવર્તમાન ચંદ્ર શ્રાવણ માસભાવિની તીસરી આવૃત્તિ કો પ્રવ-
ર્તિત કરતા હૈ, હિસ પ્રકાર સામાન્ય પ્રકાર સે ઉત્તર કહકર પુનઃ વિશાખા
નક્ષત્ર કે મુહૂર્ત વિભાગપૂર્વક કથન કરતે હૈ (તા વિસાહાણં તેરસ મુહુત્તા ચઽ-
પ્પણં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા ચત્તાલીસં
ચુણિયા ભાગા સેસા) ચંદ્ર કી તીસરી આવૃત્તિ કે સમય વિશાખા નક્ષત્ર કા
તેરહ મુહૂર્ત=૧૩ પૂરા તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોપન ભાગ ૬૩ તથા વાસ-

પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચંદ્ર, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચંદ્ર અને અભિવર્ધિત આ પાંચ સંવત્સરોમાં
ત્રીજી વર્ષાકાળ સંબંધી દક્ષિણાયન ગતિરૂપ આવૃત્તિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને
પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન
કહે છે—(તા વિસાહાહિં) વિશાખા નક્ષત્રમાં અહીં બહુવચન કહેલ છે. વિશાખા નક્ષત્રની સાથે
રહેલ ચંદ્ર શ્રાવણમાસ ભાવિની ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય
રીતે ઉત્તર આપીને ફરીથી વિશાખા નક્ષત્રના મુહૂર્તવિભાગ પૂર્વક કથન કરે છે—(તા
વિસાહાણં તેરસમુહુત્તા ચઽપ્પણં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા છેત્તા
ચત્તાલીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) ચંદ્રની ત્રીજી આવૃત્તિના સમયે વિશાખા નક્ષત્રના તેર
મુહૂર્ત ૧૩ પૂરા તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોપન ભાગ ૬૩ તથા વાસઠિયા એક

રિંશચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ તસ્મિન્ સમયે इत्यर्थः ॥—કથમેતદવસીયતે इति चेदु-
 च्यते—यतो हि तृतीया श्रावणमासभाविनी वार्षिकी दक्षिणनगतिरूपा आवृत्तिः पूर्वप्रदर्शित-
 क्रमापेक्षया पञ्चमी आवृत्ति र्भवति । अतः स्तत्स्थाने पञ्चकरूपो गुणको ध्रियते । स च
 गाथाप्रदर्शितनियमेन रूपोनो विधेयः $५-१=४$ जाता श्रुतुष्क स्तेन गुणकेन स एव
 प्राकृतनो ध्रुवराशिः $(५७३।\frac{३६}{६२}।\frac{६}{६२+६७})$ त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च
 मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट् सप्तपष्टिभागा, गुणनीया
 इतिगुण्यन्ते— $(५७३।\frac{३६}{६२}।\frac{६}{६२+६७}) \times ४ = (२२९२।\frac{१४४}{६२}।\frac{२४}{६२ \times ६७})$ गुणिते जातानि द्विनवत्यधि-
 कानि द्वाविंशतिः शतानि मुहूर्त्तानाम्, चतुश्चत्वारिंशं शतं मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानामेकस्य
 च द्वापष्टिभागस्य चतुर्विंशतिः सप्तपष्टिभागाः । तत एतेभ्यः षोडशभि मुहूर्त्तशतैरष्टात्रिंश-
 दधिकैः (१६३८) अष्टाचत्वारिंशता च द्वापष्टिभागै मुहूर्त्तस्य $\frac{६६}{६२}$ द्वापष्टिभागगतानां च सप्त-

ठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग $\frac{४०}{६२+६७}$ अर्थात् वासठिया एक
 भाग को सडसठ भाग करके उसका चालीस चूर्णिका भाग शेष रहे उस
 समय चंद्र तीसरी आवृत्ति प्रवर्त्तित करता है ।

यह किस प्रकार होता है ? सो कहते हैं—तीसरी श्रावण मास भाविनी वार्षिकी
 दक्षिणायन गति रूप आवृत्ति पूर्वप्रदर्शितक्रमानुसार पांचवीं आवृत्ति होती है,
 अतः उसके स्थान में पांच रूप गुणक रखे, उसको गाथा में प्रदर्शित निय-
 मानुसार रूपोन करे $५-१=४$ तो चार होते हैं, उस गुणक से प्रथम कही
 गई ध्रुवराशि $(५७३।\frac{३६}{६२}।\frac{६}{६२+६७})$ पांच सो तिहत्तर मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का
 बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग
 को चार से गुणा करे $(५७३।\frac{३६}{६२}।\frac{६}{६२+६७}) + ४ = (२२९२।\frac{१४४}{६२}।\frac{२४}{६२ \times ६७})$ गुणा
 करने से बावीस सो नव मुहूर्त्त तथा बासठिया भाग का एक सो चुमालीस
 मुहूर्त्त तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चोवीस भाग होते हैं । इनमें
 से सोलह सौ अडतीस मुहूर्त्त १६३८ तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया अडता-

ભાગના સડસઠિયા ચાલીસ ભાગ $\frac{૪૦}{૬૨+૬૭}$ અર્થાત્ બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠ ભાગ
 કરીને તેના ચાલીસ ચૂર્ણિકા, ભાગ શેષ વધે ત્યારે ચંદ્ર ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત કરે છે.

આ કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે—ત્રીજી શ્રાવણમાસ ભાવિની વાર્ષિકી આવૃત્તિ
 પહેલાં બતાવેલ ક્રમ પ્રમાણે પાંચમી આવૃત્તિ થાય છે, તેથી તેના સ્થાનમાં પાંચ રૂપ
 ગુણક રાખવો. તેને ગાથામાં કહેલ નિયમ પ્રમાણે રૂપોન કરવો $૫-૧=૪$ રૂપોન કરવાથી
 ચાર થાય છે. એ ચાર રૂપ ગુણકથી પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિ $(૫૭૩।\frac{૩૬}{૬૨}।\frac{૬}{૬૨+૬૭})$ પાંચસો તોંતેર
 મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા
 છ ભાગનો ગુણાકાર કરવો. $(૫૭૩।\frac{૩૬}{૬૨}।\frac{૬}{૬૨+૬૭}) + ૪ = (૨૨૯૨।\frac{૧૪૪}{૬૨}।\frac{૨૪}{૬૨ \times ૬૭})$ ગુણાકાર કરવાથી
 બાવીસસો બાણ મુહૂર્ત્ત તથા બાસઠિયા ભાગના એકસો ચુમ્માલીસ મુહૂર્ત્ત તથા બાસઠિયા
 એક ભાગના સડસઠિયા ચોવીસ ભાગ થાય છે. આમાંથી સોળસો આડત્રીસ ૧૬૩૮ મુહૂર્ત્ત

પટ્ટિભાગાનાં દ્વાવિંશતેન શતેન $\frac{132}{૬૨ \times ૬૭}$ પરિપૂર્ણો દ્વો નક્ષત્રપર્યાયો શુદ્ધો $(૨૨૯.૨૧ \frac{132}{૬૨} | \frac{૬}{૬૨ \times ૬૭}) =$
 $(૧૬૩૮ | \frac{૧૬}{૬૨} | \frac{132}{૬૨ \times ૬૭})$ પૂર્વોદિતક્રમેણ યથાસ્થાનસ્થિતનિયમાનુસારેણ શોધિતે ચ પશ્ચાત્
સ્થિતાનિ $(૬૫૪ | \frac{૧૬}{૬૨} | \frac{૧૬}{૬૨ \times ૬૭})$ પટ્ટશતાનિ ચતુઃપશ્ચાશદધિકાનિ મુહૂર્તાનામેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય
ચતુર્નૈવતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પડવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગા इति । पुन-
रेतेभ्यः पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैर्मुहूर्तानाम् (५४९ ।) एकस्य च मुहूर्तस्य चतु-
विंशत्या द्वापट्टिभागैर्द्वे रेकस्य च द्वापट्टिभागस्य पट् पट्या सप्तपट्टिभागैर्द्वे रभिजिदा-
दीनि उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि भवन्तीति शोधयन्ते- $(६५४ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67})$
 $-(५४९ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67}) = (१०५ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67})$ પૂર્વોદિતક્રમેણ શોધનાત્ પશ્ચાત્ સ્થિતં
પશ્ચોત્તરં શતં મુહૂર્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યેકોનસપ્તતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ
દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સપ્તવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ । અત્ર દ્વિતીયસ્તુષ્ઠે દ્વાપટ્ટિભાગાનામેકોનસપ્તતિ

લીસ ભાગ $\frac{૧૬}{૬૨}$ તથા વાસઠ ભાગ કા મહસઠિયા એક સો વત્તીસ $\frac{132}{૬૨ + ૬૭}$ ભાગ
સે પરિપૂર્ણ દો નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ હોતા હૈ । $(૨૨૯.૨૧ \frac{132}{૬૨} | \frac{૬}{૬૨ + ૬૭}) = (૧૬૩૮ |$
 $\frac{૧૬}{૬૨} | \frac{132}{૬૨ \times ૬૭})$ હસ પ્રકાર પૂર્વ કથિત ક્રમ સે યથાકથિત સ્થાન કે નિયમાનુસાર
શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ $(૬૫૪ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67})$ છ સો ચોપન મુહૂર્ત તથા એક
મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોરાણવે ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસઠિયા
છાઈસ ભાગ રહતા હૈ । इनमें से पुनः पांच सो उनचास मुहूर्त (५४९) तथा
एक मुहूर्त का वासठिया चौबीस भाग $\frac{16}{62}$ तथा वासठिया एक भाग का सह-
सठिया छियासठ भाग से अभिजित् से लेकर उत्तराफाल्गुनी पर्यन्त के
नक्षत्र शुद्ध होते हैं उसका शोधन क्रम इस प्रकार है- $(६५४ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67}) -$
 $(५४९ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67}) = (१०५ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67})$ પૂર્વોક્ત ક્રમ સે શોધન કરને સે પશ્ચાત્
એક સો પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ડનસત્તર તથા વાસઠિયા
એક ભાગ કા સહસઠિયા સત્તાઈસ ભાગ શેષ વચતા હૈ । अब दूसरे विभाग

તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અડતાલીસ ભાગ $\frac{૧૬}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહસઠિયા
એકસો બત્તીસ $\frac{132}{૬૨ + ૬૭}$ ભાગથી પરિપૂર્ણ બે નક્ષત્રપર્યાય શુદ્ધ થાય છે. $(૨૨૯.૨૧ \frac{132}{૬૨} |$
 $\frac{૧૬}{૬૨} | \frac{132}{૬૨ \times ૬૭}) - (૧૬૩૮ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67})$ આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ ક્રમથી યથાકથિત સ્થાનના નિયમ
પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પશ્ચાત્ $(૬૫૪ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67})$ છસો ચોપન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
બાસઠિયા ચોરાણુ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહસઠિયા છબીસ ભાગ વધે છે,
આમાંથી ફરીથી પાંચસો બોગણપચાસ પદઃ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ
ભાગ $\frac{16}{62}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહસઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{16}{62}$ થી અભિજિત નક્ષત્રથી
લઇને ઉત્તરાશ્વિનુની પર્યાંતના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે, તેનો શોધન ક્રમ આ પ્રમાણે છે,
 $(૬૫૪ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67}) - (૫૪૯ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67}) = (૧૦૫ | \frac{16}{62} | \frac{16}{62 \times 67})$ પૂર્વોક્ત ક્રમથી શોધન કરવાથી પછી
એકસો પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બોગણસિત્તેર મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા

દ્વાપૃથ્વા ભક્તે સતિ લબ્ધ ઈકો મુહૂર્ત્તઃ સ ચ પૂર્વમુહૂર્ત્તેષુ યુક્તો જાતં પહુત્તરં મુહૂર્ત્તશતમ્ $\frac{11}{11} = 1$ $\frac{11}{11} = 1$ $104 + 1 = 105$ । પશ્ચાત્ સ્થિતાઃ શેષાઃ સપ્તદ્વાપૃથ્વિભાગાઃ $\frac{11}{11}$ । અતો યથાક્રમેણ ન્યાસઃ $(105 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11+10})$ પુનરેતેભ્યઃ પશ્ચસપ્તત્યા મુહૂર્ત્તૈર્દશાદીનિ સ્વાતિ પર્યન્તાનિ ત્રીણિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધાનિ ભવન્તીતિ શોદ્ધચન્તે- $105-104=1$ પશ્ચાત્ સ્થિતાઃ શેષા ઈક-ત્રિશન્મુહૂર્ત્તઃ । અતો વિશાખાનક્ષત્રસ્ય $(1 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11+10})$ ઇતન્નુલયં મુહૂર્ત્તદિકં ગતમિતિ સિદ્ધયતિ । તતો વિશાખા નક્ષત્રસ્ય દ્વ્યર્ધક્ષેત્રત્વાત્ તન્માનં પશ્ચચત્વારિશન્મુહૂર્ત્તૈસ્તેન તેભ્ય ઇતચ્છોધનેન શેષમુહૂર્ત્તઃ સ્યુઃ $84-(1 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10}) = 13$ $\frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10}$ પૂર્વપ્રદર્શિત-યથાસ્થાનક્રમેણ શોધનાન્મૂલોક્તમુપપદ્યતે યદ્ વિશાખાનક્ષત્રસ્ય ત્રયોદશસુ મુહૂર્ત્તેષુ ઈકસ્ય

મૈં વાસઠિયા ડનસત્તર ભાગ હૈ, ડસકો વાસઠ સે ભાગ કરે તો ઈક મુહૂર્ત્ત લબ્ધ હોતા હૈ, ડસકો પૂર્વ કે મુહૂર્ત્ત કે સાથ જોડે તો ઈક મો છ મુહૂર્ત્ત હોતે હૈં । $\frac{11}{11} = 1$ $\frac{11}{11} = 1$ $104 + 1 = 105$ । તથા પશ્ચાત્ વાસઠિયા સાત ભાગ શેષ રહતા હૈ । ઈસકા યથા ક્રમ અંકન્યાસ ઈસ પ્રકાર સે હૈં- $(105 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10})$ ઈનમૈં સે પચહત્તર મુહૂર્ત્ત સે હસ્ત સે લેકર સ્વાતી પર્યન્ત કે ત્રીન નક્ષત્ર શોધિત કરે જો ઈસ પ્રકાર સે હૈં- $105-104=1$ શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ ઈકતીસ મુહૂર્ત્ત રહતા હૈ । અતઃ વિશાખા નક્ષત્ર કા $(1 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10})$ ઈતને પ્રમાણ મુહૂર્ત્તદિક ગત હુવા ઈસા સિદ્ધ હોતા હૈ । તદનન્તર વિશાખા નક્ષત્ર દ્વ્યર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોને સે ડસકા પ્રમાણ પૈંતાલીસ મુહૂર્ત્ત કા હૈ અતઃ ડનમૈં સે ઈતના શોધિત કરને સે શેષ મુહૂર્ત્ત રહતે હૈં જો ઈસ પ્રકાર હૈ $84-(1 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10}) = (13 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10})$ ઈસ પ્રકાર શોધિત કરને સે પૂર્વપ્રદર્શિત યથાસ્થાન ક્રમ સે મૂલ મૈં કથિત શોધન આ જાના હૈ, જો કી વિશાખા નક્ષત્ર કા તેરહ મુહૂર્ત્ત તથા

એક ભાગના સડસઠિયા સત્યાવીસ ભાગ શેષ રહે છે, હવે બીજા વિભાગમાં જે વાસઠિયા બોગણસીતેર ભાગ છે તેનો વાસઠથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી એક મુહૂર્ત્ત લબ્ધ થાય છે, તેને મુહૂર્ત્ત સંખ્યાની ત્રણે ઉભેરવાથી એકસો છ મુહૂર્ત્ત થાય છે, $\frac{11}{11} = 1$ $\frac{11}{11} = 1$ $104 + 1 = 105$ તથા પાછળ વાસઠિયા સાત ભાગ શેષ રહે છે. આનો ક્રમ પ્રમાણે અંક-ન્યાસ આ પ્રમાણે છે. $(105 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10})$ આમાંથી પચોતેર મુહૂર્ત્તથી હસ્ત નક્ષત્રથી લઈને સ્વાતી પર્યન્તના ત્રણ નક્ષત્રોને શોધિત કરવા જે આ પ્રમાણે છે- $105-104=1$ શોધિત કરવાથી પાછળથી એકત્રીસ મુહૂર્ત્ત વધે છે, તેથી વિશાખા નક્ષત્રના $(13 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10})$ આટલા પ્રમાણ મુહૂર્ત્ત હે ગત થયા તેમ સિદ્ધ થાય છે, તે પછી વિશાખા નક્ષત્ર દ્વ્યર્ધ ક્ષેત્રવ્યાપી હોવાથી તેનું પ્રમાણ પિસ્તાલીસ મુહૂર્ત્તનું છે, તેથી તેમાંથી આ સંખ્યાને શોધિત કરવી જે શેષ રહે છે તે આ પ્રમાણે છે, $84-(13 \mid \frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10}) = 71$ $\frac{11}{11} \mid \frac{20}{11 \times 10}$ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પહેલાં બતાવેલ યથાસ્થાનના ક્રમથી મૂળમાં કહ્યા પ્રમાણે શોધન કળ આવી જાય છે. જે આ પ્રમાણે છે વિશાખા નક્ષત્રના તેર મુહૂર્ત્ત તથા એક

ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુઃપશ્ચાશતિ દ્વાપટ્ટિભાગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચત્વાર્શનિ મપ્તપટ્ટિ-
ભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ ચન્દ્રસ્તૃતીયાં શ્રાવણમાસભાવિનીં દક્ષિણાયનગતિરૂપાં વાર્ષિકી-
માવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ ॥

અથ-સમ્પ્રતિ-સૂર્યનક્ષત્રયોગવિષયકં પ્રશ્નનિર્વચનપૂર્વકં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તં સમયં ચ
ળં સૂરે કેળં ણવસ્ત્રેણ જોણ્?’ તસ્મિન્ સમયે ચ સ્વલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥-
તસ્મિન્ સમયે-વાર્ષિકીતૃતીયાવૃત્તિપ્રવર્તનસમયે ‘ળં’ इति વાક્યાલક્ષ્ણે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ
યુનક્તિ ?-કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા પૂસેળં,
પૂસસ્સ તં ચેવ જં વિતિયયા’ તાવત્ પુણ્યેણ, પુણ્યસ્ય તથૈવ યથા દ્વિતીયયા ॥ તાવદિતિ
પ્રાગ્વત્ તૃતીયાવૃત્તિસમયે સૂર્યઃ પુણ્યેણ-પુણ્યનક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતીતિ સામાન્યમુત્તરં-
દત્વાપિ મુહૂર્તવિભાગદર્શનાર્થ કથયતિ યત્ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય મુહૂર્તવિભાગસ્તથૈવ વિજ્ઞેયો યથા
દ્વિતીયાવૃત્તૌ વિભાગઃ પ્રતિપાદિતોઽસ્તિ ।

એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોપન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢ-
સઠિયા ચાલીસ ભાગ શેષ રહને પર ચંદ્ર દક્ષિણાયનગતિરૂપ શ્રાવણ માસ-
ભાવિની તીસરી વાર્ષિકી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।

અબ સૂર્યનક્ષત્રયોગ વિષયક પ્રશ્ન નિર્વચન રૂપ પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં-(તં
સમયં ચ ળં સૂરે કે ળં ણવસ્ત્રેણ ળં જોણ્) વર્ષાકાલ કી તીસરી આવૃત્તિ કે
પ્રવર્તન કાલ મેં સૂર્ય કૌન નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી
ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા પૂસે ળં,
પૂસસ્સ તં ચેવ જં વિતિયયા) તીસરી આવૃત્તિ કે સમય મેં સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્ર કે
સાથ યોગ યુક્ત રહતા હૈ, હસ પ્રકાર સામાન્ય સે ઉત્તર દેકર હસકે મુહૂર્ત
વિભાગ દૂસરી આવૃત્તિ કા કથન મેં જિસ પ્રકાર પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ,
હસી પ્રકાર સે સમજ લેવે, યહાં પર હસ પ્રકાર સે મુહૂર્ત વિભાગ હોતે હૈ-

મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોપન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા ચાલીસ ભાગ
શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર દક્ષિણાયન ગતિરૂપ શ્રાવણ માસ ભાવિની વાર્ષિકી ત્રીજી આવૃત્તિને
પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્ર સંજંધી પ્રશ્ન નિર્વચનરૂપ સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(તં સમયં
ચ ળં સૂરે કેળં ણવસ્ત્રેણ જોણ્) વર્ષાકાળની ત્રીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા
નક્ષત્રની સાથે યોગ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગ-
વાન્ કહે છે.-(તા પૂસેળં પૂસસ્સ તં ચેવ જં વિતિયયા) ત્રીજી આવૃત્તિના સમયમાં
સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. આ રીતે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને તેના
મુહૂર્તવિભાગ બતાવવાના ઉદ્દેશથી કહે છે-જે પ્રમાણે પુણ્ય નક્ષત્રના મુહૂર્ત વિભાગ
ત્રીજી આવૃત્તિના કથનમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે એજ પ્રમાણે અહીંયા પણ
સૂ. ૭૬

અત્ર વચનસામર્થ્યાદિદમવધેયમ્ 'પૂસસ્સ ઇગૂળવીસં મુહુત્તા તેત્તાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા' પુણ્યસ્યૈકોનવિંશતિ-મુહર્ત્તાસ્ત્રિચત્વારિંશચ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહર્ત્તસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગં ચ સપ્તપટ્ટિધા છિત્વા ત્રયસ્ત્રિંશચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ॥ અર્થાત્ (૧૯ । $\frac{૪૩}{૬૩}$ । $\frac{૩૩}{૬૩ \times ૬૭}$) એતત્પ્રમાણાભાગાઃ યદા પુણ્યનક્ષત્રસ્ય શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ તત્રૈવ વર્તમાનઃ સૂર્યસ્તૃતીયાં વાર્ષિકીં શ્રાવણમાસભાવિનીમાવૃત્તિં પ્રવર્તયતી-ત્યભિપ્રાયઃ । અત્રાઢ્ઢોત્પાદનપ્રકારસ્ત્રૈવસૂત્રે પ્રથમં પ્રતિપાદિત એવ, પુનઃ પિષ્ટપેપળે નાલમ્ ॥ અથ સમ્પ્રતિ-ચતુર્થ્યાવૃત્તિવિષયે પ્રશ્નસૂત્રમાદ- 'તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં ચઉત્થં વાસિકિં આઉટ્ટિં ચંદે કેણં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ ?' તાવદેતેપાં પશ્ચાનાં સમ્વત્સરાણાં ચતુર્થી વાર્ષિકીમાવૃત્તિં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ।-તાવદિતિ પૂર્વવત્ એતેપાં-પૂર્વોદિ-તાનાં ચાન્દ્ર-ચાન્દ્રાભિવર્દિતચાન્દ્રાભિવર્દિતાનાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે ચતુર્થી-ચતુર્થી-

(પૂસસ્સ ઇગૂળવીસં મુહુત્તા તેત્તાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) પુણ્ય નક્ષત્ર કા ઉત્તીસ મુહર્ત તથા એક મુહર્ત કા વાસઠિયા તયાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા વાસઠિયા તેતીસ ચૂર્ણિકા ભાગ (૧૯ । $\frac{૪૩}{૬૩}$ । $\frac{૩૩}{૬૩ \times ૬૭}$) ઇતને પ્રમાણ ભાગ પુણ્યનક્ષત્ર કા શેષ વચે વહાં વર્તમાન હોકર સૂર્ય શ્રાવણ માસ ભાવિની વર્ષા કાલ કી તીસરી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ । યહાં પર અંકોત્પાદન દૂસરી આવૃત્તિ કે કથનાવસર મેં વહાં પર પ્રતિપાદિત કર હી દિયા હૈ, અતઃ યહાં પુનઃ ડસકો નહીં કહતે ।

અત્ર ચૌથી આવૃત્તિ કે વિષય મેં પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં-(તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં ચઉત્થં વાસિકિં આઉટ્ટિં ચંદે કેણં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ) યે પૂર્વ કથિત ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોં મેં ચૌથી વર્ષા સંબંધી દક્ષિણાયન ગતિરૂપ ચૌથી

સમજ લેવું. અહીં તેના મુહૂર્ત વિભાગ આ પ્રમાણે થાય છે-(પૂસસ્સ ઇગૂળવીસં મુહુત્તા તેત્તાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા તેત્તીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) પુણ્ય નક્ષત્રના ૧૯ ઓગણીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેવીસ ચૂર્ણિકા ભાગ (૧૯ । $\frac{૪૩}{૬૩}$ । $\frac{૩૩}{૬૩ \times ૬૭}$) આટલું પ્રમાણ પુણ્ય નક્ષત્રનું શેષ રહે ત્યાં રહીને સૂર્ય શ્રાવણમાસ ભાવિની વર્ષાકાળની ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અહીંયાં અંકોત્પાદન પ્રક્રિયા બીજી આવૃત્તિના કથન પ્રસંગે ત્યાં જે પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે પ્રમાણે અહીં સમજ લેવી. અહીં તેના ફરી ઉલ્લેખ કરતા નથી.

હવે ચૌથી આવૃત્તિ વિષે પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(તા એસિ ણં પંચઠ્ઠં સંવચ્છરાણં ચઉત્થં વાસિકિં આઉટ્ટિં ચંદે કેણં ણક્કલ્લેણં જોણ્હ) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં ચૌથી વર્ષા સંબંધી દક્ષિણાયન ગતિરૂપ ચૌથી વર્ષાકાળની આવૃત્તિ

વર્ષામાવિની વાર્ષિકી-વર્ષાકાલોદ્ભવા-દક્ષિણાયનગતિરૂપામાવૃત્તિ-ભૂયો ભૂયઃ પગવર્તનસ્વ-
રૂપાં ગતિં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ?-કેન નક્ષત્રેણ સદ્ય યુક્તઃ સન્ તાં ચતુર્થી વાર્ષિકી
માવૃત્તિ પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નવિષયં જ્ઞાત્વા ભગવાનાહ-‘તા રેવતીહિ’ તાવદ્રેવતીભિઃ ।
તાવદિતિ પૂર્વવત્ રેવતીભિઃ-રેવતીનક્ષત્રેણ સદ્ય યુક્તઃ સન્ ચતુર્થીમાવૃત્તિં ચન્દ્રઃ પરિપૂરયતિ ।,
રેવતીનક્ષત્રસ્ય ત્રિતારકત્વાદ્બહુવચનમ્ । અથાસ્યેવ સમયવિભાગં દર્શયતિ-‘રેવતીણં પળવીસં
મુહુતા વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા હેત્તા વત્તીસં તુણિયા ભાગા સેસા’
રેવતીનાં પશ્ચવિંશતિમુહૂર્તાઃ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂત્તસ્ય, દ્વાપટ્ટિભાગં ચ સપ્પટ્ટિયા ઋત્વા દ્વાત્રિ-
શચ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ॥-રેવતીનાં-રેવતીનક્ષત્રસ્ય યદા પશ્ચવિંશતિમુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ
મુહૂત્તસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, તથા એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય દ્વાત્રિશત્ સપ્પટ્ટિભાગા અર્થાત્
(૨૫ । ૬ । ૬૬) એતાવન્તો મુહૂર્તાદ્યાચ્ચૂર્ણિકા ભાગા યદા અવશિષ્ટાસ્તિષ્ઠન્તિ તદા-તત્રેવ
વર્તમાનશ્ચન્દ્ર ચતુર્થી વાર્ષિકીં ગતિં પરિપૂરયતીત્યર્થઃ ॥ કથમેતદવસીયત ઇતિ ચેદુચ્યતે-

વર્ષા કાલ કી આવૃત્તિ અર્થાત્ વારંવાર પરાવર્તન રૂપ ગતિ કો ચંદ્ર કૌન સે
નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત હોકર ઉસ ચૌથે વર્ષ કી આવૃત્તી કો પ્રવર્તિત કરતા
હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્
કહતે હૈં-(તા રેવતીહિ) રેવતી નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરકે ચંદ્ર ચૌથી આવૃત્તિ
કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ । રેવતી નક્ષત્ર ત્રીન તારા વાલા હોને સે યહાં સૂત્ર મેં
બહુવચન સે નિર્દેશ કિયા હૈ । અબ ઇસકા સમય વિભાગ પ્રદર્શિત કરતે હૈં-
(રેવતીણં પળવીસં મુહુતા વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા
હેત્તા વત્તીસં તુણિયા ભાગા સેસા) જબ રેવતી નક્ષત્ર કા પચીસ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્ત કા વાસઠ ભાગ તથા એક વાસઠિયા ભાગ કા સઢસઠિયા વત્તીસ
ચૂર્ણિકા ભાગ (૨૫ ૬ । ૬૬) ઇતને પ્રમાણ મુહૂર્તાદિ ચૂર્ણિકા ભાગ જબ અબ શેષ
રહતા હૈ, તબ વહાં રહા હુવા ચંદ્ર ચૌથી વર્ષા કાલ કી આવૃત્તિ કો પૂરિત

અર્થાત્ વારંવાર જવા આવવા ૩૫ ગતિને ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને એ ચોથા
વર્ષની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને
ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘(તા રેવતીહિ) રેવતી નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને ચંદ્ર ચોથી
આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. રેવતી નક્ષત્ર ત્રણ તારાવાળું હોવાથી સૂત્રમાં બહુવચનથી
કહેલ છે. હવે તેના સમય વિભાગ પ્રદર્શિત કરે છે.-‘(રેવતીણં પળવીસં મુહુતા વાવટ્ટિ-
ભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા હેત્તા વત્તીસં તુણિયા ભાગા સેસા) બ્યારે રેવતી
નક્ષત્રના પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના
સઢસઠિયા બત્રીસ ચૂર્ણિકા ભાગ (૨૫ ૬ ૬૬) આટલા પ્રમાણના મુહૂર્તાદિ ચૂર્ણિકાભાગ
બ્યારે બાકી રહે ત્યારે ત્યાં રહેલ ચંદ્ર વષકાળની ચોથી આવૃત્તિને પૂરિત કરે છે. આ
કેવી રીતે થાય છે ? તે બતાવે છે. અહીં પહેલા બતાવેલ ક્રમ પ્રમાણે શ્રાવણ માસ

અત્ર પૂર્વપ્રદર્શિતક્રમાપેક્ષ્યા શ્રાવણમાસભાવિની ચતુર્થ્યાવૃત્તિઃ કિલ સપ્તમી પૌર્ણમાસી સ્યાત્ તેનાત્ર ગુણકઃ સપ્ત ભવેત્, સ ચ પૂર્વદર્શિતગાથાક્રમેણ રૂપોનો વિધેયઃ ૭-૧=૬ જાતઃ પદકઃ, અનેન પ્રાક્તનો ધ્રુવરાશિઃ-ત્રિસમત્યધિકાનિ પશ્ચશતાનિ મુહૂર્ત્તનામેકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્ત્રિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ-(૫૭૩ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬}{૬૨-૬૭}$) એતાવન્તોઽઙ્કાઃ પદ્ભિર્ગુણકૈર્ ગુણનીયાઃ-(૫૭૩ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬}{૬૨-૬૭}$) $\times ૬=$ (૩૪૩૮ | $\frac{૨૧૬}{૬૨}$ | $\frac{૩૬}{૬૨-૬૭}$) જાતાનિ અષ્ટત્રિંશદધિકાનિ ચતુર્ત્રિંશચ્છતાનિ મુહૂર્ત્તનામ્ । મુહૂર્ત્તગતાનાં દ્વાપષ્ટિભાગાનાં ચ પોઢશોત્તરે દ્વે શતે, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્ત્રિંશત્ સપ્તપષ્ટિભાગા इति, તત્ એતેભ્ય શ્રતુર્ણાં નક્ષત્રપર્યાયાણાં યોગો વિશુદ્ધ્યેત, સ ચ યોગ સમુદાયો યથા-પદ્ સમત્યધિકાનિ દ્વાત્રિંશચ્છતાનિ મુહૂર્ત્તનાં, મુહૂર્ત્તગતાનાં ચ દ્વાપષ્ટિભાગાનાં વળ્ણવતિઃ દ્વાપષ્ટિભાગ સત્કાનાં ચ સપ્તપષ્ટિભાગાનાં ચતુઃ પષ્ટ્યધિકે દ્વેશતે-(૩૨૭૬ | $\frac{૨૬૪}{૬૨}$ | $\frac{૨૬૪}{૬૨-૬૭}$) इति ભવતિ, એભિર્યોગસમુદાયૈઃ સ ચ પૂર્વોક્તો ગુણનફલરૂપો રાશિર્વિશોદ્ધ્યેતે

કરતા હૈ । યહ કિસ પ્રકાર હોતા હૈ ? સો દિખલાતે હૈ-યહાં પર પૂર્વપ્રદર્શિત ક્રમ કી અપેક્ષા સે શ્રાવણમાસભાવિની ચૌથી આવૃત્તિ સાતમી પૂર્ણિમા હોતી હૈ । અતઃ યહાં પર સાત ગુણક હોતે હૈ, ઉસકો પૂર્વપ્રદર્શિત ગાથા કે ક્રમ સે રૂપોન કરે ૭-૧=૬ રૂપોન કરને સે છ હોતે હૈ, ઇસ સંખ્યા સે પૂર્વ કી ધ્રુવરાશિ જો પાંચ સો તિહત્તર મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા બાસઠિયા છત્તીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છ ભાગ-(૫૭૩ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬}{૬૨-૬૭}$) ઇતને પ્રમાણ કો છ સે ગુણા કરે-(૫૭૩ | $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬}{૬૨-૬૭}$)+૬=(૩૪૩૮ | $\frac{૨૧૬}{૬૨}$ | $\frac{૩૬}{૬૨-૬૭}$) ગુણા કરને સે ઇસ પ્રકાર ચોતીસ સો અડતીસ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા બાસઠિયા દોસો સોલહ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છત્તીસ ભાગ હોતે હૈ, ઇનમેં સે ચાર નક્ષત્રપર્યાય કો શોધિત કરે । જૈસે કી-બત્તીસ સો છિહોત્તર મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા બાસઠિયા છિયાળળવે ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા દો સો ચોસઠ-(૩૨૭૬ | $\frac{૨૬૪}{૬૨}$ | $\frac{૨૬૪}{૬૨-૬૭}$) ઇતના

ભાવિની ચૌથી આવૃત્તિ સાતમી પૂર્ણિમાએ થાય છે. તેથી અહીંયાં સાત ગુણક થાય છે. તેને પહેલાં કહેલ ગાથાના ક્રમથી રૂપોન કરવા ૭-૧=૬ રૂપોન કરવાથી છ થાય છે. આ સંખ્યાથી પહેલાંની ધ્રુવરાશિ જે પાંચસોતોતેર મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ (૫૭૩| $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬}{૬૨-૬૭}$) આટલા પ્રમાણુને છથી ગુણાકાર કરવો. (૫૭૩| $\frac{૩૬}{૬૨}$ | $\frac{૬}{૬૨-૬૭}$)+૬=(૩૪૩૮| $\frac{૨૧૬}{૬૨}$ | $\frac{૩૬}{૬૨-૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી ચોવીસસો આઠત્રીસ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા બસોસોળ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છત્રીસ ભાગ થાય છે. આટલા ભાગોમાંથી ચાર નક્ષત્ર પર્યાયને શોધિત કરવા, જેમકે-બત્રીસસો છોતેર મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા છન્નુ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા બસોચોસઠ (૩૨૭૬| $\frac{૨૬૪}{૬૨}$ | $\frac{૨૬૪}{૬૨-૬૭}$) આટલા થાય છે. આ યોગ

तदा $(३४३८।\frac{११६}{६२}।\frac{३६}{६२-६७})-(३२७६।\frac{११६}{६२}।\frac{३६}{६२-६७})=(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})$ पूर्वप्रतिपादितनियमेन यथास्थानस्थिताङ्कक्रमेण विशोधनादवशिष्टमेकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})$ पुनरेतेभ्योऽभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदा पर्यन्तानि पदं नक्षत्राणि एकोनपष्ट्याधिकेन मुहूर्तशतेन १५९, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः $\frac{११}{६२}$, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पदं पष्ट्या सप्तपष्टिभागैः $\frac{११}{६२}$, एभिर्भूयो विशुद्धानि $-(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})-(१५९।\frac{११६}{६२}।\frac{१६}{६२-६७})=३।\frac{११६}{६२}।\frac{४१}{६२-६७})$ यथास्थानक्रम-विशोधनेन पश्चात् स्थितास्त्रयो मुहूर्ताः, मुहूर्तगतानां च द्वापष्टिभागानामेकं नवतिः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकं चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः। अत्र $\frac{११}{६२}=१+\frac{५}{६२}$ द्वापष्ट्या द्वापष्टिभागैरेको-मुहूर्तो लब्धः, स च मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्तं स्तदा जाता चत्वारो मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य

होता है इन योगसमुदाय से पूर्वकथित गुणनफलरूप राशि को शोधित करे जैसे की $-(३४३८।\frac{११६}{६२}।\frac{३६}{६२-६७})-(३२७६।\frac{११६}{६२}।\frac{३६}{६२-६७})=(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})$ पूर्वप्रतिपादित नियम से यथास्थानस्थित अंक के क्रम से विशोधन करने से पश्चात् एक सो बासठ तथा बासठिया एक भाग का एकसो सोलह भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})$ इतना प्रमाण अवशिष्ट रहता है। इस प्रमाण से अभिजित से लेकर उत्तरा-भाद्रपदा पर्यन्त के छ नक्षत्रों को एक सो उनसठ मुहूर्त १५९। तथा एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{११}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग $\frac{११}{६२}$ इतने प्रमाण से शोधित करे $-(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})-(१५९।\frac{११६}{६२}।\frac{१६}{६२-६७})=(३।\frac{११६}{६२}।\frac{४१}{६२-६७})$ यथाक्रम विशोधन करने से पश्चात् तीन मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया भाग का इक्काणवें भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग शेष रहता है। यहाँ पर $\frac{११}{६२}=१+\frac{५}{६२}$ बास-

समुदायना गणनक्षत्र ३५ राशीमांथी शोधित करवा जे भके $-(३४३८।\frac{११६}{६२}।\frac{३६}{६२-६७})-(३२७६।\frac{११६}{६२}।\frac{३६}{६२-६७})=(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})$ पूर्वप्रतिपादित नियमानुसार यथास्थानस्थित अङ्केना कम्पथी विशोधन करवाथी ऐकसो बासठ मुहूर्त तथा बासठिया ऐक भागना ऐकसो सोलह भाग तथा बासठिया ऐक भागना सडसठिया आलीस भाग $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})$ आटलु प्रमाण शेष रहे छे। आ प्रमाणथी अभिजितथी लघने उत्तराभाद्रपदा पर्यन्तना छ नक्षत्राने ऐकसो आगणसाम्पठ मुहूर्त १५९। तथा ऐक मुहूर्तना बासठिया आलीस भाग $\frac{११}{६२}$ तथा बासठिया ऐक भागना सडसठिया छियासठ भाग $\frac{११}{६२}$ आटलु प्रमाणथी शोधित करवा। जे आ प्रमाणे $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६७})-(१५९।\frac{११६}{६२}।\frac{१६}{६२-६७})=(३।\frac{११६}{६२}।\frac{४१}{६२-६७})$ यथाक्रम विशोधन करवाथी त्रय मुहूर्त तथा ऐक मुहूर्तना बासठिया ऐकभाग भाग $\frac{११}{६२}$ तथा बासठिया ऐक भागना सडसठिया आलीस भागशेष रहे छे। अहुँ $\frac{११}{६२}=१+\frac{५}{६२}$ बासठिया बासठ भागथी ऐक मुहूर्त लब्ध थाय छे। तेने मुहूर्त सञ्ख्यामां भेगवषामां आवे

અત્ર પૂર્વપ્રદર્શિતક્રમાપેક્ષયા શ્રાવણમાસભાવિની ચતુર્થ્યાવૃત્તિઃ કિલ સપ્તમી પૌર્ણમાસી સ્યાત્ તેનાત્ર ગુણકઃ સપ્ત ભવેત્, સ ચ પૂર્વદર્શિતગાથાક્રમેણ રૂપોનો વિધેયઃ ૭-૧=૬ જાતઃ પદ્કઃ, અનેન પ્રાક્તનો ધ્રુવરાશિઃ-ત્રિસપ્તત્યધિકાનિ પશ્ચશતાનિ મુહૂર્તનામેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્ત્રિશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ-(૫૭૩ | $\frac{૨૬૪}{૬૨-૬૭}$) એતાવન્તોડક્ષાઃ પદ્ભિર્ગુણકૈર્ ગુણનીયાઃ-(૫૭૩ | $\frac{૨૬૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$) $\times ૬ = (૩૪૩૮ | \frac{૨૬૪}{૬૨} | \frac{૬૬}{૬૨-૬૭})$ જાતાનિ અષ્ટાત્રિશદધિકાનિ ચતુત્રિશચ્છતાનિ મુહૂર્તનામ્ । મુહૂર્તગતાનાં દ્વાપટ્ટિભાગાનાં ચ પોઢશોત્તરે દ્વે શતે, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્ત્રિશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા इति, તત્ એતેભ્ય શ્રતુર્ણાં નક્ષત્રપર્યાયાણાં યોગો વિશુદ્ધ્યેત, સ ચ યોગ સમુદાયો યથા-પદ્ સપ્તત્યધિકાનિ દ્વાત્રિશચ્છતાનિ મુહૂર્તનાં, મુહૂર્તગતાનાં ચ દ્વાપટ્ટિભાગાનાં પળ્ણવતિઃ દ્વાપટ્ટિભાગ સત્કાનાં ચ સપ્તપટ્ટિભાગાનાં ચતુઃ પટ્ટયધિકે દ્વેશતે-(૩૨૭૬ | $\frac{૨૬૪}{૬૨}$ | $\frac{૨૬૪}{૬૨-૬૭}$) इति ભવતિ, એભિર્યોગસમુદાયૈઃ સ ચ પૂર્વોક્તો ગુણનફલરૂપો રાશિર્વિશોદ્યતે

કરતા હૈ । યહ કિસ પ્રકાર હોતા હૈ ? સો દિખલાતે હૈ-યહાં પર પૂર્વપ્રદર્શિત ક્રમ કી અપેક્ષા સે શ્રાવણમાસભાવિની ચૌથી આવૃત્તિ સાતમી પૂર્ણિમા હોતી હૈ । અતઃ યહાં પર સાત ગુણક હોતે હૈ, ડસકો પૂર્વપ્રદર્શિત ગાથા કે ક્રમ સે રૂપોન કરે ૭-૧=૬ રૂપોન કરને સે છ હોતે હૈ, ઇસ સંખ્યા સે પૂર્વ કી ધ્રુવરાશિ જો પાંચ સો તિહત્તર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છત્તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા છ ભાગ-(૫૭૩ | $\frac{૨૬૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$) इतने प्रमाण को छ से गुणा करे-($५७३ | \frac{२६४}{६२} | \frac{६६}{६२-६७}$)+६=($३४३८ | \frac{२६४}{६२} | \frac{६६}{६२-६७}$) गुणा करने से इस प्रकार चौतीस सो अडतीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया दोसो सोलह तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छतीस भाग होते हैं, इनमें से चार नक्षत्रपर्याय को शोधित करें । जैसे की-बत्तीस सो छिहोत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया छियाणवे भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया दो सो चोसठ-($३२७६ | \frac{२६४}{६२} | \frac{२६४}{६२-६७}$) इतना

ભાવિની ચૌથી આવૃત્તિ સાતમી પૂર્ણિમાએ થાય છે. તેથી અહીંયાં સાત ગુણક થાય છે. તેને પહેલાં કહેલ ગાથાના ક્રમથી રૂપોન કરવા ૭-૧=૬ રૂપોન કરવાથી છ થાય છે. આ સંખ્યાથી પહેલાંની ધ્રુવરાશિ જે પાંચસોતોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા છભાગ (૫૭૩| $\frac{૨૬૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$) આટલા પ્રમાણનો છથી ગુણાકાર કરવો. ($५७३ | \frac{२६४}{६२} | \frac{६६}{६२-६७}$)+૬=($३४३८ | \frac{२६४}{६२} | \frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$) ગુણાકાર કરવાથી ચોવીસસો આઠત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોસોળ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા છત્રીસ ભાગ થાય છે. આટલા ભાગોમાંથી ચાર નક્ષત્ર પર્યાયને શોધિત કરવા, જેમકે-બત્રીસસો છોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છન્નુ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા બસોચોસઠ (૩૨૭૬| $\frac{૨૬૪}{૬૨}$ | $\frac{૨૬૪}{૬૨-૬૭}$) આટલા થાય છે. આ યોગ

तदा $(३४३८।\frac{२१६}{६२}।\frac{२६}{६२-६०})-(३२७६।\frac{१६}{६२}।\frac{२६४}{६२-६०})=(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})$ पूर्वप्रतिपादननियमेन
यथास्थानस्थिताङ्कक्रमेण विशोधनादवशिष्टमेकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})$ पुनरेतेभ्योऽभिजिदादीनि उत्तराभाद्रपदा
पर्यन्तानि षट् नक्षत्राणि एकोनपष्ट्याधिकेन मुहूर्तशतेन १५९, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट् पष्ट्या सप्तपष्टिभागैः $\frac{१६}{६२-६२}$,
एभिर्भूयो विशुद्धानि- $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})-(१५९।\frac{१६}{६२}।\frac{६६}{६२-६०})=३।\frac{११६}{६२}।\frac{४१}{६२-६०})$ यथास्थानक्रम-
विशोधनेन पश्चात् स्थितास्त्रयो मुहूर्ताः, मुहूर्तगणानां च द्वापष्टिभागानामेक नवतिः, एकस्य
च द्वापष्टिभागस्यैक चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः। अत्र $\frac{१६}{६२}=१+\frac{१६}{६२}$ द्वापष्ट्या द्वापष्टिभागेरेको-
मुहूर्तो लब्धः, स च मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्त स्तदा जाता चत्वारो मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य

होता है इन योगसमुदाय से पूर्वकथित गुणनफलरूप राशि को शोधित
करे जैसे की- $(३४३८।\frac{२१६}{६२}।\frac{२६}{६२-६०})-(३२७६।\frac{१६}{६२}।\frac{२६४}{६२-६०})=(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})$
पूर्वप्रतिपादित नियम से यथास्थानस्थित अंक के क्रम से विशोधन करने
से पश्चात् एक सो बासठ तथा बासठिया एक भाग का एकसो सोलह भाग
तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चालीस भाग $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})$
इतना प्रमाण अवशिष्ट रहता है। इस प्रमाण से अभिजित से लेकर उत्तरा-
भाद्रपदा पर्यन्त के छ नक्षत्रों को एक सो उनसठ मुहूर्त १५९ तथा एक
मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया
छियासठ भाग $\frac{१६}{६२-६२}$ इतने प्रमाण से शोधित करे- $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})-(१५९।\frac{१६}{६२}।\frac{६६}{६२-६०})=(३।\frac{११६}{६२}।\frac{४१}{६२-६०})$ यथाक्रम विशोधन करने से पश्चात् तीन मुहूर्त
तथा एक मुहूर्त का बासठिया भाग का इक्काणवें भाग तथा बासठिया एक
भाग का सडसठिया चालीस भाग शेष रहता है। यहाँ पर $\frac{१६}{६२}=१+\frac{१६}{६२}$ बास-

समुदायना गणनक्षत्र ३५ राशीमांथी शोधित करवा जे भके- $(३४३८।\frac{२१६}{६२}।\frac{२६}{६२-६०})-(३२७६।\frac{१६}{६२}।\frac{२६४}{६२-६०})=(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})$ पूर्वप्रतिपादित नियमानुसार यथास्थानस्थित अंकेना कम्पथी
विशोधन करवाथी ऐकसो बासठ मुहूर्त तथा बासठिया ऐक भागना ऐकसो
सोल भाग तथा बासठिया ऐक भागना सडसठिया आलीस भाग $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})$
आटलु प्रमाण शेष रहे छे. आ प्रमाणथी अबिल्लतथी लधने उत्तराभाद्रपदा पर्यन्तना
छ नक्षत्राने ऐकसो ओगणुसाधठ मुहूर्त १५९ तथा ऐक मुहूर्तना बासठिया चोवीस
भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया ऐक भागना सडसठिया छियासठ भाग $\frac{१६}{६२-६२}$ आटला प्रमाणथी
शोधित करवा. जे आ प्रमाणे $(१६२।\frac{११६}{६२}।\frac{४०}{६२-६०})-(१५९।\frac{१६}{६२}।\frac{६६}{६२-६०})=(३।\frac{११६}{६२}।\frac{४१}{६२-६०})$
यथाक्रम विशोधन करवाथी त्रणु मुहूर्त तथा ऐक मुहूर्तना बासठिया ओकाणु भाग $\frac{२४}{६२}$
तथा बासठिया ऐक भागना सडसठिया आलीस भागशेष रहे छे. अही $\frac{१६}{६२}=१+\frac{१६}{६२}$ बास
ठिया बासठ भागथी ऐक मुहूर्त लब्ध थाय छे. तेने मुहूर्त संख्यामां भेगववामां आवे

एकोनविंशद् द्वापष्टिभागा एकस्य च द्वापष्टिभागस्यैकचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागाः-
 (४।^{३९}।^{४९}_{६२-६७}) ततो रेवतीनक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात् तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्त्तपरिमाणं भवति, अतस्त्रिंशद्-
 भ्य एतद् विशोध्यते, तद्यथा-३०-(४।^{३९}।^{४९}_{६२-६७})=(२५।^{३९}।^{२६}_{६२-६७}) अवशिष्टमुहूर्त्तानां
 पञ्चविंशतिः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वात्रिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य
 पङ्क्तिविंशतिः सप्तपष्टिभागाः । अत उपपद्यते यत् रेवतीनक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहूर्त्तेषु, एकस्य च
 मुहूर्त्तस्य द्वात्रिंशति द्वापष्टिभागेषु, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पङ्क्तिविंशतौ सप्तपष्टिभागेषु,
 शेषेषु सत्सु चतुर्थीं श्रावणमासभाविनी मावृत्तिं प्रवर्त्तयति चन्द्रः । 'मूलसूत्रे 'वत्तीसं' इति
 पाठो भ्रमाल्लिखितं वर्त्तते, गणितयुक्त्या तु पङ्क्तिविंशतिरायाति, अतस्तत्स्थाने 'छव्वीसं' इति

लिया बाસઠ ભાગ સે એક મુહૂર્ત લબ્ધ હોતા હૈ, ઉસકો મુહૂર્તરાશિ મેં જોડે
 તો ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા ઉન્તીસ ભાગ તથા બાસઠિયા
 એક ભાગ કા સડસઠિયા ઇકતાલીસ ભાગ હોતે હૈં । (૪।^{૩૯}।^{૪૯}_{૬૨×૬૭}) તત્પશ્ચાત્
 રેવતી નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોને સે ઉસકા માન તીસ મુહૂર્ત હોતા હૈ, અતઃ
 ઇન તીસ મેં સે ઇસ કો શોધિત કરે જૈસે કિ-૩૦-(૪।^{૩૯}।^{૪૯}_{૬૨×૬૭})=(૨૫।^{૩૯}।^{૨૬}_{૬૨-૬૭}) શોધન કરને સે પશ્ચાત્ પચીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા
 વત્તીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા છવ્વીસ ભાગ રહતા
 હૈ । ઇસ સે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ-રેવતી નક્ષત્ર કા પચીસ મુહૂર્ત તથા એક
 મુહૂર્ત કા બાસઠિયા વત્તીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા
 છાઈસ ભાગ શેષ રહને પર ચંદ્ર શ્રાવણ માસ ભાવિની ચૌથી આવૃત્તિ કો
 પ્રવર્તિત કરતા હૈ । મૂલ સૂત્ર મેં (વત્તીસં) એસા પાઠ ભ્રમ સે લિખા ગયા
 દિખતા હૈ । ગણિત યુક્તિ અનુસાર છાઈસ આતા હૈ । અતઃ વત્તીસ કે સ્થાન
 મેં (છવ્વીસં) ઇસ પ્રકાર કા પાઠ સમજા લેવેં ।

તો ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકાદશીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક
 ભાગના સડસઠિયા એકતાલીસ ભાગ થાય છે-(૪।^{૩૯}।^{૪૯}_{૬૨,૬૭}) તે પછી રેવતી નક્ષત્ર અર્ધ
 ક્ષેત્ર વ્યાપી હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું થાય છે તેથી એ ત્રીસમાંથી આને
 શોધિત કરવા જેમ કે-૩૦-(૪।^{૩૯}।^{૪૯}_{૬૨,૬૭})=(૨૫।^{૩૯}।^{૨૬}_{૬૨,૬૭}) શોધન કરવાથી પછીથી
 પચીસ મુહૂર્ત અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના
 સડસઠિયા છવ્વીસ ભાગ રહે છે, આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-રેવતી નક્ષત્રના પચીસ
 મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા
 છવ્વીસ ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર શ્રવણમાસની ચૌથી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે, મૂલ
 સૂત્રમાં (વત્તીસં) આ પ્રમાણે પાઠ ભ્રમથી લખેલ હોય તેમ જણાય છે. ગણિત પ્રક્રિયા
 અનુસાર છવ્વીસ આવે છે. તેથી બત્રીસને ઠેકાણે (છવ્વીસં) આ પ્રમાણેના પાઠ
 સમજવો જોઈએ.

પાઠો જ્ઞેયઃ ॥ સમ્પ્રતિ-સૂર્યનક્ષત્રવિષયકં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્ઠ ?’ તસ્મિન્ સમયે ચ ચતુર્થ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? । તસ્મિન્ સમયે-ચન્દ્રસ્ય ચતુર્થ્યાવૃત્તિપ્રવર્તનકાલે, સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં શ્રુત્વા ભગવાનાહ-‘તા પૂસેણં પૂસસ્સ તં ચેવ’ તાવત્ પુપ્પેણ પુપ્પસ્ય તથૈવ ।-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, પુપ્પેણ-પુપ્પનક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતિ સૂર્યઃ, પુપ્પનક્ષત્રસ્ય સમયવિભાગોઽપિ તથૈવ-યથા પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયપર્યાયેષુ પ્રતિપાદિત સ્તથૈવાત્રાપિ જ્ઞેયઃ, અર્થાત્ પુપ્પનક્ષત્રસ્યૈકોનવિંશતી મુહૂર્તેષુ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશતી દ્વાપદ્મિભાગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપદ્મિભાગસ્ય ત્રયત્રિંશતી સપ્તપદ્મિભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ $(19\frac{1}{12} - 1\frac{23}{12-19})$ એતન્નુલ્લેષુ શેષેષુ તિષ્ઠત્સુ સત્સુ તત્રૈવ વર્તમાનઃ સૂર્ય શ્વતુર્થી આવૃત્તિં પ્રવર્તતીતિ જ્ઞેયઃ, અત્રાપિ ગણિતપ્રક્રિયા પ્રથમાવૃત્તિ-વદેવ ભાવનીયા, અથ સમ્પ્રતિ પશ્ચમં શ્રાવણમાસભાવ્યાવૃત્તિવિષયકં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા એસિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં પંચમં વાસિકિં આડટ્ટિં ચંદે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્ઠ ?’ તાવદ્

અવ સૂર્ય નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહેતે હૈં-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્ઠ) ચંદ્ર કી ચતુર્થી આવૃત્તિ કે પ્રવર્તન કાલ મેં સૂર્ય કિન નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત રહતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન કર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન કહેતે હૈં-(તા પૂસે ણં પૂસસ્સ તં ચેવ) પુપ્પ નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત હોકર સૂર્ય રહતા હૈ । પુપ્પ નક્ષત્ર કા સમયવિભાગ મી જિસ પ્રકાર પ્રથમ, દૂસરા એવં તીસરા પર્યાય મેં પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, ડસી પ્રકાર યહાં પર સમજ લેવે । અર્થાત્ પુપ્પ નક્ષત્ર કા ઉત્તીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તગાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા મઢસઠિયા તેત્રીસ ભાગ $(19\frac{1}{12} - 1\frac{23}{12-19})$ હતને પ્રમાણ શેષ રહને પર વહાં રહકર સૂર્ય ચૌથી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ । યહાં પર મી ગણિત પ્રક્રિયા પ્રથમ આવૃત્તિ કે સમાન હી આવિત કર લેવે ।

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્ઠ) ચંદ્રની ચૌથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે-(તા પૂસેણં પૂસસ્સ તં ચેવ) પુપ્પ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત થઈને સૂર્ય તે સમયે રહે છે. પુપ્પ નક્ષત્રનો સમયવિભાગ પણ બે રીતે પહેલાં બીજા અને ત્રીજા પર્યાયમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં સમજ લેવો. અર્થાત્ પુપ્પ નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઠ-સઠિયા તેત્રીસ ભાગ $(19\frac{1}{12} - 1\frac{23}{12-19})$ આટલું પ્રમાણ શેષ રહે ત્યારે ત્યાં સ્થિત રહીને સૂર્ય ચૌથી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અહીંયાં પણ ગણિત પ્રક્રિયા પહેલી આવૃત્તિમાં કયા પ્રમાણે લખિત કરી લેવી.

એતેષાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં પશ્ચમીં વાર્ષિકીમાવૃત્તિં ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ।-તાવ-
દિતિ પ્રાગ્વત્ એતેષાં-પ્રથમોદિતાનાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે પશ્ચમીં વર્ષાકાલોદ્ભવાં
શ્રાવણમાસભાવિની માવૃત્તિં કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તઃ સન્ ચન્દ્રઃ પ્રવર્ત્તેતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન-
નિર્વચનં શ્રુત્વા ભગવાનાહ-‘તા પુન્વાર્હિં ફગ્ગુણીર્હિં’ તાવત્ પૂર્વાખ્યાં ફાલ્ગુનીખ્યામ્ ।
પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રસ્ય દ્વિતારકત્વાદ્ દ્વિવચનં, તસ્મિન્ સમયે-પશ્ચમાવૃત્તિપ્રવર્ત્તનકાલે
ચન્દ્રઃ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતિ ॥ સમ્પ્રતિ અત્યૈવ સમયવિભાગં દર્શયતિ-
‘પુન્વાફગ્ગુણી ણં વારસમુહુત્તા સત્તાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્ત-
ટ્ઠિહા હેત્તા તેરસચુણ્ણિયાભાગા સેસા’ પૂર્વાફલ્ગુન્યા દ્વાદશમુહૂર્ત્તાઃ સપ્તચત્વારિંશચ દ્વાપષ્ટિ-
ભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય, દ્વાપષ્ટિભાગં ચ સપ્તપષ્ટિઘા ઝિત્વા ત્રયોદશચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ।-

અવ પાંચવીં શ્રાવણમાસભાવિની આવૃત્તિ કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી
પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા એસિ ણં પંચણ્ઠં સંવચ્છરાણં પંચમં વાસિકિં આઉટ્ઠિં ચંદે
કેણં ણક્કલ્લેણં ણં જોણ્ઠ) યે પૂર્વ કથિત પાંચ સંવત્સરોં મેં શ્રાવણમાસભાવિની
વર્ષાકાલ કી પાંચવીં આવૃત્તિ કો ચંદ્ર કૌન નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરકે પ્રવ-
ર્તિત કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન કર ઉત્તર મેં
શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા પુન્વાર્હિં ફગ્ગુણીર્હિં) યહાં પર પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર
દો તારા વાલા હોને સે દ્વિવચન કહા હૈ । ડસ સમય અર્થાત્ પાંચવીં આવૃત્તિ
કે પ્રવર્તન કાલ મેં ચંદ્ર પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત રહતા હૈ ।
અવ હસકા સમયવિભાગ પ્રદર્શિત કરતા હૈ-(પુન્વાફગ્ગુણીણં વારસ મુહુત્તા
સત્તાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા હેત્તા તેરસ
ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા) પૂર્વા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા વારહ મુહૂર્ત, તથા એક મુહૂર્ત
કા વાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા

હવે શ્રાવણમાસ ભાવિની પાંચમી આવૃત્તિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે
છે-(તા એસિણં પંચણ્ઠં સંવચ્છરાણં પંચમં વાસિકિં આઉટ્ઠિં ચંદે કેણં ણક્કલ્લેણં જોણ્ઠ)
આ પહેલાં કહેલ પાંચ સંવત્સરોમાં શ્રાવણમાસ ભાવિની વર્ષાકાળની પાંચમી આવૃત્તિને
ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના
પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા પુન્વાર્હિં ફગ્ગુણીર્હિં) અહીં પૂર્વાફાલ્ગુની
નક્ષત્ર બે તારાવાળું હોવાથી દ્વિવચન કહેલ છે. તે સમયે અર્થાત્ પાંચમી આવૃત્તિના
પ્રવર્તન કાળમાં ચંદ્ર પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રની સાથે યોગયુક્ત રહે છે. હવે તેનો સમય
વિભાગ પ્રદર્શિત કરે છે.-(પુન્વાફગ્ગુણીણં વારસ મુહુત્તા સત્તાલીસં વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ
વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા હેત્તા તેરસ ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા) પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના બાર
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડ-

તાવદિતિ પૂર્વવત્ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રસ્ય દ્વાદશમુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્તચત્વાર્શિશ્દ્ દ્વાષ્ઠિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાષ્ઠિભાગસ્ય ત્રયોદશ સપ્તષ્ઠિભાગા શ્ચર્ણિકાભાગાઃ યદા શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ તદૈવ વર્તમાન ચન્દ્રઃ પશ્ચર્મી શ્રાવણમાસભાવિની આવૃત્તિ પ્રવર્તયતિ ॥ યથાત્ર ગણિતપ્રક્રિયા પ્રદર્શ્યતે-પશ્ચર્મી શ્રાવણમાસભાવિન્યાવૃત્તિઃ કિલ્ પ્રથમોપદર્શિતક્રમાપેક્ષયા નવમી સ્યાત્ અતોડત્ર ગુણકસ્થાને નવ ધ્રિયતે, સ ચ રૂપોનઃ કાર્યઃ-૯-૧=૮ જાતા અષ્ટૌ । અનેન ગુણકેન પ્રાગુક્તો ધ્રુવરાશિ ગુણનીયઃ, ધ્રુવરાશિમાનાનિ તુ ત્રિસપ્તત્યધિકાનિ પશ્ચશતાનિ મુહૂર્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદત્રિશ્દ્ દ્વાષ્ઠિભાગાઃ । એકસ્ય ચ દ્વાષ્ઠિ-ભાગસ્ય પદ સપ્તષ્ઠિભાગા ઇતિ । $(૫૭૩ \frac{૬૬}{૬૨} \mid \frac{૬}{૬૨+૬૭}) \times ૮ = (૪૫૮૪ \frac{૨૮}{૬૨} \mid \frac{૪૮}{૬૨+૬૭})$ જાતાનિ ગુણનફલાનિ ચતુરશીત્યધિકાનિ પશ્ચચત્વાર્શિચ્છતાનિ મુહૂર્તાનાં, મુહૂર્તગતાનાં ચ દ્વાષ્ઠિ-ભાગાનાં દ્વે શતે અષ્ટાશીત્યધિકે, એકસ્ય ચ દ્વાષ્ઠિભાગસ્ય અષ્ટાચત્વાર્શિશ્ત સપ્તષ્ઠિભાગા ઇતિ, તત્ એભ્યઃ પશ્ચનક્ષત્રપર્યાયાઃ વિશુદ્ધ્યન્તે । પશ્ચપર્યાયાનાં યોગસ્તુ $(૪૦૯૫ \mid \frac{૩૪}{૬૨})$

તેરહ ચૂર્ણિકા ભાગ જબ શેષ રહતા હૈ, उसी समय प्रवर्तमान चंद्र पांचवीं श्रावणमासभाविनी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । अब यहां पर गणित प्रक्रिया प्रदर्शित की जाती है-पांचवीं श्रावणमासभाविनी आवृत्ति प्रथम प्रदर्शित क्रम से नववीं होती है । अतः यहां पर गुणकस्थान में नव रक्खा जाता है । उसको रूपोन करे ९-१=८ रूपोन करने से आठ होते हैं । इस गुणक राशि से पूर्व कथित ध्रुवराशि को गुणा करे ध्रुवराशि का प्रमाण पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग होता है $(५७३ \mid \frac{६६}{६२} \mid \frac{६}{६२+६७}) + ८ = (४५८४ \mid \frac{२८}{६२} \mid \frac{४८}{६२+६७})$ गुणा करने से चार हजार पांच सो चोरासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया दो सो अठासी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया अडतालीस भाग होते हैं । इनमें से ये पांच नक्षत्रपर्याय शुद्ध होते

સઠિયા તેર ચૂર્ણિકા ભાગ બ્યારે શેષ રહે એ સમયે પ્રવર્તમાન ચન્દ્ર પાંચમી શ્રાવણ માસ ભાવિની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. હવે અહીં ગણિત પ્રક્રિયા પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. પાંચમી શ્રાવણ માસ ભાવિની આવૃત્તિ પહેલા પ્રદર્શિત કરેલ ક્રમથી નવમી થાય છે. તેથી અહીંયાં ગુણસ્થાનમાં નવ આવે છે. તેને રૂપોન કરવા. ૯-૧-૮ રૂપોન કરવાથી આઠ થાય છે. આ ગુણકરાશીથી પહેલાં કહેલા ધ્રુવરાશિનો ગુણાકાર કરવો ધ્રુવરાશિનું પ્રમાણ પાંચસો તોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ થાય છે. $(૫૭૩ \mid \frac{૬૬}{૬૨} \mid \frac{૬}{૬૨+૬૭}) + ૮ = (૪૫૮૪ \mid \frac{૨૮}{૬૨} \mid \frac{૪૮}{૬૨+૬૭})$ ગુણાકાર કરવાથી ચારહજાર પાંચસો ચોરાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોઅઠાસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા અડતાલીસ ભાગ થાય છે. આમાંથી આ પાંચનક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. પાંચ નક્ષત્ર પર્યાયનોયોગ

૬૭) પશ્ચનવત્યધિકાનિ ચત્વારિંશચ્છતાનિ મુહૂર્તાનાં, મુહૂર્તમત્કાનાં દ્વાપટ્ટિભાગાનાં ચ ચતુર્વિંશત્યધિકં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય દ્વાપટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ યથા-(૪૫૮૪ | $\frac{૨૮૮}{૬૨}$ | $\frac{૪૮}{૬૨-૬૭}$)-(૪૦૯૫ | $\frac{૧૨૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૩}{૬૭}$)=(૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$ |) યથાસ્થાનક્રમેણ વિશોધ-
નાજ્ઞાતાનિ એકોનવત્યધિકાનિ ચત્વારિ શતાનિ મુહૂર્તાનાં, મુહૂર્તમત્કાનાં ચ દ્વાપટ્ટિ-
ભાગાનાં ત્રિપટ્ટિયધિકં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રિપટ્ટિયશ્ચ સપ્તપટ્ટિભાગાસ્તિ-
ષ્ટન્તીતિ, (૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$ |) પુનરેતેભ્યસ્ત્રિભિઃ શતૈર્નવત્યધિકૈઃ ૩૯૦ મુહૂર્તાનામ્,
એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશત્યા દ્વાપટ્ટિભાગૈઃ $\frac{૨૪}{૬૨}$ | એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્મપટ્ટિયા
સપ્તપટ્ટિભાગૈઃ $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$ | અભિજિદાદીનિ પુનર્વસુ પર્યન્તાનિ નક્ષત્રાણિ પરિશુદ્ધાનિ ભવન્તિ,
યથા-(૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$ |)-(૩૯૦ | $\frac{૨૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$ |)=(૯૦ | $\frac{૧૩૮}{૬૨}$ | $\frac{૫૪}{૬૨-૬૭}$ |) પરિ-
શોધનાત્ પશ્ચાત્ સ્થિતા મુહૂર્તાનાં નવતિઃ, મુહૂર્તમત્કાનાં દ્વાપટ્ટિભાગાનાં ચાષ્ટાત્રિંશદધિકં
હૈં | પાંચ નક્ષત્રપર્યાય કા યોગ-(૪૦૯૫ | $\frac{૧૨૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૩}{૬૭}$) ચાર હજાર પંચાણવૈ મુહૂર્ત
તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા એક સો ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ
કા સહસ્રઠિયા વાસઠ ભાગ હોતે હૈં | ઇસ કો શોધિત કરે-જૈસે કી (૪૫૮૪ | $\frac{૨૮૮}{૬૨}$ | $\frac{૪૮}{૬૨-૬૭}$)-(૪૦૯૫ | $\frac{૧૨૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૩}{૬૭}$)=(૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$) યથાસ્થાન ક્રમ સે વિશો-
ધન કરને સે ચાર સો નવાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા એક સો
તિરસઠ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસ્રઠિયા તિરપન ભાગ રહતા હૈં |
(૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$) ઇનમૈં સે તોન સો નવે ૩૯૦ | મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા
વાસઠિયા ચોવીસ $\frac{૨૪}{૬૨}$ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસ્રઠિયા છિયા-
સઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$ ઇતને પ્રમાણ સે અભિજિદાદિ પુનર્વસુ પર્યન્ત કે નક્ષત્રોં કો
શોધિત કરે, જૈસે કિ (૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$)-(૩૯૦ | $\frac{૨૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$)=(૯૦ | $\frac{૧૩૮}{૬૨}$ | $\frac{૫૪}{૬૨-૬૭}$)
= $\frac{૫૪}{૬૨-૬૭}$ ઇસ પ્રકાર શોધન કરને સે પશ્ચાત્ નવે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા
વાસઠિયા એક સો અઢતીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસ્રઠિયા

(૪૦૯૫ | $\frac{૧૨૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૩}{૬૭}$) ચાર હજાર અને પંચાણ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા એકસો
ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સહસ્રઠિયા વાસઠ ભાગ થાય છે. તેને શોધિત
કરવા જેમકે-(૪૫૮૪ | $\frac{૨૮૮}{૬૨}$ | $\frac{૪૮}{૬૨-૬૭}$)-(૪૦૯૫ | $\frac{૧૨૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૩}{૬૭}$)=(૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$) યથાસ્થાનના
ક્રમથી તેનું શોધન કરવાથી ચારસોને નવાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા એકસો
ત્રિસઠ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સહસ્રઠિયા ત્રિપન ભાગ રહે છે. (૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$)
આમાંથી ત્રણસોનેનું ૩૯૦ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ચોવીસ $\frac{૨૪}{૬૨}$ ભાગ તથા
વાસઠિયા એક ભાગના સહસ્રઠિયા છાસઠ ભાગ $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$ આટલા પ્રમાણથી અભિજિતથી લઈને
પુનર્વસુ પર્યન્તના નક્ષત્રોને શોધિત કરવા જેમકે-(૪૮૯ | $\frac{૧૬૩}{૬૨}$ | $\frac{૫૩}{૬૨-૬૭}$)-(૩૯૦ | $\frac{૨૪}{૬૨}$ | $\frac{૬૬}{૬૨-૬૭}$)
=(૯૦ | $\frac{૧૩૮}{૬૨}$ | $\frac{૫૪}{૬૨-૬૭}$) આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પછીથી નેનું મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
વાસઠિયા એકસો આઠત્રીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સહસ્રઠિયા ચોપનભાગ શેષ

શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચતુઃપચ્ચાશત્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, $(૯૦ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)$
 અત્ર $\frac{136}{૬૨}=૨+\frac{૪૪}{૬૨}$ અર્થાત્ દ્વિતીયાઢ્ઢે ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ઢ્ઢો મુહૂર્તો લબ્ધો, તો ચ
 મુહૂર્તસ્થાને યુક્તો, તદા જાતા મુહૂર્તાનાં દ્વિનવતિઃ $૯૦+૨=૯૨$ પશ્ચાન્ન સ્થિતાથતુર્દશ
 દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, અતઃ શેષાણાં યથાક્રમેણ ન્યાસઃ— $(૯૨ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)$ અસ્માલ્પુનઃ પચ્ચ-
 સપ્તત્યા મુહૂર્તૈઃ પુષ્યાદીનિ મઘા પર્યન્તાનિ ત્રીણિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધાનિ $(૯૨ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)$ -
 $૭૫=(૧૭ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)$ પશ્ચાત્ સ્થિતાઃ સપ્તદશમુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્દશ
 દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચતુઃ પચ્ચાશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા ઇતિ । ન ચૈનાવતા
 પૂર્વાફાલ્ગુની શુદ્ધયતિ । પૂર્વાફાલ્ગુનીનક્ષત્રસ્યાર્દ્ધક્ષેત્રત્વાત્તન્માનં ત્રિશન્મુહૂર્તાઃ, અતસ્ત્રિશન્મુહૂર્ત
 એતસ્ય પરિશોધનેન શેષાચૂર્ણિકાભાગા ભવેયુર્યથા પરિશોધનાર્થે ન્યાસઃ— $૩૦-(૧૭ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)$
 $\frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)=(૧૨ \mid \frac{૪૭}{૬૨} \mid \frac{13}{૬૨-૬૭} \mid)$ અત આગતં પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રસ્ય દ્વાદશમુ મુહૂર્તેપુ,
 એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય સપ્ત ચત્વાર્વિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગેપુ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રયોદશમુ
 ચોપન ભાગ શેષ રહતે હૈં । ઇનમેં દૂસરે અંક મેં જો વાસઠિયા એક સો અઢ-
 તીસ હૈં ઇસમેં સે એક સો ચોવીસ સે દો મુહૂર્ત લબ્ધ હોતા હૈં, ડસકો મુહૂર્ત
 સ્થાન મેં જોડે તો દિરાળવે મુહૂર્ત હોતે હૈં । $૯૦+૨=૯૨$ પશ્ચાત્ વાસઠિયા
 ચૌદહ રહતે હૈં । અતઃ શેષ અંકોં કા ન્યાસ ઇસ પ્રકાર સે હૈં— $(૯૨ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)$ ઇનમેં સે પચ્ચહત્તર મુહૂર્ત સે પુષ્ય સે લેકર મઘા પર્યન્ત કૈ ત્રીન નક્ષત્ર
 શોધિત કરે $(૯૨ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)-૭૫=(૧૭ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)$ શોધિત કરને સે પશ્ચાત્
 સત્રહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચૌદહ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
 ભાગ કા સઢસઠિયા ચોપન ભાગ શેષ વચતે હૈં, ઇતને પ્રમાણ સે પૂર્વાફાલ્ગુની
 નક્ષત્ર શોધિત નહીં હો સકતા હૈં, કારણ કી પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર અર્દ્ધક્ષેત્ર
 માનવાલા હોને સે ડનકા માન તીસ મુહૂર્ત કા હોતા હૈં । અતઃ તીસ મેં સે
 ઇનકો શોધિત કરને સે શેષ ચૂર્ણિકા ભાગ રહતા હૈં । ઇનકા પરિશોધન ન્યાસ
 ઇસ પ્રકાર સે હૈં— $૩૦-(૧૭ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)=(૧૨ \mid \frac{૪૭}{૬૨} \mid \frac{13}{૬૨-૬૭} \mid)$ ઇસસે યહ જ્ઞાત

રહે છે. આમાં બીજા અંકમાં જે વાસઠિયા એકસો આઠત્રીસ છે તેમાંથી એકસોચોવીસથી જે
 મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવવા જેથી બાણ મુહૂર્ત થાય છે.
 $૯૦+૨=૯૨$ તે પછી વાસઠિયા ચૌદ રહે છે. તેથી શેષ અંકન્યાસ આ પ્રમાણે થાય
 છે. $(૯૨ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)-૭૫=(૧૭ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)$ શોધિત કરવાથી પછીથી સત્તર મુહૂર્ત તથા એક
 મુહૂર્તના વાસઠિયા ચૌદ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા ચોપન ભાગ
 શેષ વધે છે, આટલા પ્રમાણથી પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર શોધિત થઈ શકતું નથી કારણ
 કે પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્ર વ્યાપિ હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું હોય છે.
 તેથી ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવાથી શેષ ચૂર્ણિકા ભાગ રહે છે, આના શોધન ન્યાસ
 આ પ્રમાણે થાય છે, $-૩૦-(૧૭ \mid \frac{136}{૬૨} \mid \frac{૪૪}{૬૨-૬૭} \mid)=(૧૨ \mid \frac{૪૭}{૬૨} \mid \frac{13}{૬૨-૬૭} \mid)$ આનાથી એ સમજાય છે કે—

સપ્તષષ્ટિભાગેષુ ચૂર્ણિકાભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ તત્રૈવ વર્તમાનચન્દ્રઃ પશ્ચમીં વર્ષાકાલોદ્ભવાં શ્રાવણ-
માસ ભાવિનીઆવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ ગણિતદશા સિધ્યતિ ।

અથ સમ્પ્રતિ સૂર્યનક્ષત્રવિષયકં પ્રશ્નસૂત્રં નિર્દિશતિ—‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્તે
ળં જોણ્ઠ ?’ તસ્મિન્ સમયે સ્વલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥ તસ્મિન્ સમયે—પશ્ચમાવૃત્તિ-
પ્રવર્તનકાલે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તઃ સન્ તામાવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં
વિજ્ઞાય ભગવાનાહ—‘તા પૂસેળં પૂસસ્સ તં ચેવ’ તાવત્ પુણ્યેણ પુણ્યસ્ય તથૈવ ॥—તાવદિતિ
પ્રાગ્વત્, પુણ્યેણ—પુણ્યનક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતિ સૂર્યઃ । તથા ચ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય સમય
વિભાગોઽપિ તથૈવ યથા પ્રથમાવૃત્તૌ પ્રતિપાદિત સ્તથૈવાત્રાપિ જ્ઞેયઃ । અર્થાત્ પુણ્યનક્ષત્રસ્યૈકોન-
વિંશતિમુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય
હોતા હૈ કિ પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર કા ચારહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-
ઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા તેરહ ચૂર્ણિકા
ભાગ હતના પ્રમાણ શેષ રહને પર વહાં પર વર્તમાન ચંદ્ર શ્રાવણમાસભાવિની,
વર્ષાકાલ મેં હોને વાલી પાંચવીં આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ, ઇસ પ્રકાર
ગણિત પ્રક્રિયા સે સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અવ સૂર્ય નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈ—(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં
ણક્ષત્તેળં જોણ્ઠ) પાંચવીં આવૃત્તિ કે પ્રવર્તનકાલ મેં સૂર્ય કૌન નક્ષત્ર કે સાથ
યુક્ત હોકર ડસ આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ, ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી
કે પ્રશ્ન કો સુનકર ડત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈ—(પૂસે ણં પૂસસ્સ તં ચેવ) સૂર્ય
પુણ્ય નક્ષત્ર કે સાથ વર્તમાન રહતા હૈ । તથા પુણ્ય નક્ષત્ર કા સમયવિભાગ
મી જિસ પ્રકાર પ્રથમાવૃત્તિ મેં પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, ડસી પ્રકાર યહાં પર
મી જ્ઞાત કર લેવેં । અર્થાત્ પુણ્ય નક્ષત્ર કા ડત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા

પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્રના બાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ તથા
બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેર ચૂર્ણિકા ભાગ આટલું પ્રમાણુ શેષ રહે ત્યારે ત્યાં
રહેલ ચંદ્ર શ્રાવણ માસ ભાવિની વર્ષાકાલમાં થનારી પાંચમી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે,
આ પ્રમાણુ ગણિતપ્રક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્ય નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે—(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં
ણક્ષત્તેળં જોણ્ઠ) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને
એ આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણુ શ્રી ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ડત્તરમાં શ્રી
ભગવાન્ કહે છે—(પૂસે ણં પૂસસ્સ તં ચેવ) સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે વર્તમાન રહે છે,
તથા પુણ્ય નક્ષત્રનો સમય વિભાગ પણ એ પ્રમાણુ પહેલી આવૃત્તિમાં પ્રતિપાદિત કરેલ
છે એજ પ્રમાણુ અહીંયાં પણ સમજ લેવો, અર્થાત્ પુણ્ય નક્ષત્રના ઓગણીસ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્તનાં બાસઠિયા તેંતાલીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ

ત્રયસ્ત્રિંશત્ સપ્તષ્ટિભાગા શ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષા-(૧૯।^{૩૩}_{૬૩-૬૭}) એતાવન્ત શ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષા યદા તિષ્ઠન્તિ તત્રૈવ વર્તમાનઃ સૂર્યઃ પશ્ચમી વર્ષાકાલોદ્ભવાં શ્રાવણમાસભાવિની માઘત્તિ પ્રવર્તયતીતિ । અત્ર ગણિતપ્રક્રિયાણિ પ્રથમં પ્રદર્શિતૈવ, કિમત્ર પિષ્ટપેષણેતિ ॥સુ૦ ૭૬॥

તદેવં વાર્ષિકાઘૃત્તિપુ ચન્દ્રસૂર્યયો નૈક્ષત્રયોગધિપયં પ્રતિપાદ્ય સમ્પ્રતિ-દૈનન્ટિકાઘૃત્તિપુ તયોરેવ નક્ષત્રયોગં પ્રતિપાદયિતુ મિચ્છુ સ્તત્ પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ-તા એસિ ણં પંચળં' ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-તા એસિ ણં પંચળં સંવચ્છરાણં પઠમં હેમંતિ આઝટ્ઠિ ચંદે કેણં ણક્કલ્લેણં જોણ્ઠ ? , તા હત્થેણં, હત્થસ્સ ણં પંચ મુહુત્તા પળ્ણાસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ, વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા હેત્તા સટ્ઠી ચુણિયા ભાગા સેસા । તં સમયં ચ સૂરે કેણં નક્કલ્લેણં જોણ્ઠ ", ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં, ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમણ. તા એસિ ણં પંચળં સંવચ્છરાણં દોચ્ચં હેમંતિ આઝટ્ઠિ ચંદે કેણં નક્કલ્લેણં જોણ્ઠ ?, તા સત્તમિસયાહિં, સત્તમિસયાણં દુન્નિ મુહુત્તા અટ્ઠાવીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ, વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા હેત્તા છત્તાલીસં ચુણિયાભાગા સેસા, તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં નક્કલ્લેણં જોણ્ઠ ?, તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં, ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમણ । તા એસિ ણં પંચળં સંવચ્છરાણં તચ્ચં હેમંતિ આઝટ્ઠિ ચંદે કેણં નક્કલ્લેણં જોણ્ઠ ?, તા પૂસેણં, પૂસસ્સ એગૂળવીસં મુહુત્તા તેત્તાલીસં ચ વાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ઠિભાગં ચ સત્તટ્ઠિહા હેત્તા તેત્તીસં ચુણિયાભાગા સેસા । તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં નક્કલ્લેણં જોણ્ઠ ?, તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં, ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમણ । તા એસિ ણં પંચળં સંવચ્છરાણં ચઝટ્ઠિ હેમંતિ આઝટ્ઠિ ચંદે

વાસઠિયા તયાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા તેતીસ ચૂર્ણિકા ભાગ (૧૯।^{૩૩}_{૬૩-૬૭}) ઇતના ચૂર્ણિકા ભાગ જબ શેષ રહે વહાં પર સૂર્ય વર્તમાન હોકર પાંચવીં શ્રાવણમાસભાવિની વર્ષાકાલ કી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ । યહાં પર ગણિતપ્રક્રિયા બી પ્રથમ પ્રદર્શિત કી હૈ ડસી પ્રકાર હૈ । અતઃ યહાં પર પુનઃ પિષ્ટપેષણ કરકે નહીં કહતે ॥ સુ૦ ૭૬ ॥

ચૂર્ણિકા ભાગ (૧૯।^{૩૩}_{૬૩-૬૭}) આટલું પ્રમાણ બ્યાં શેષ રહે ત્યાં રહીને સૂર્ય પાંચમી શ્રાવણ માસભાવિની વર્ષાકાળ સંબંધી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે, અહીંયાં ગણિતપ્રક્રિયા પણ પહેલાં બતાવેલ છે. તે પ્રમાણે છે. તેથી અહીં તેને ફરીથી કહેતા નથી. ॥સુ૦ ૭૬॥

केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता मूलेणं, मूलस्स छ मुहुत्ता अट्ठावन्नं च
 बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता वीसं चुण्णिया
 भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्त-
 राहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए । ता एएसि णं
 पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं हेमंति आउट्ठि चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?,
 ता कत्तिथाहिं, कत्तियाणं अट्ठारसमुहुत्ता छत्तीसं च बावट्ठिभागा मुहु-
 त्तस्स, बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुण्णिया भागा सेसा । तं
 समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएइ ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं,
 उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ॥सू० ७७॥

छाया-तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां प्रथमां हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण
 युनक्ति ? तावत् हस्तेन, हस्तस्य खलु पञ्चमुहूर्ताः पञ्चाशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टि-
 भागं च सप्तपष्टिधा छित्वा पष्टिचूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन
 नक्षत्रेण युनक्ति ?, उत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः । तावदेतेषां पञ्चानां
 संवत्सराणां द्वितीयां हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावच्छतभिषाभिः, शत-
 भिषाणां द्वौ मुहूर्त्तौ अष्टाविंशतिश्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा
 षट् चत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?,
 तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः । तावद् एतेषां खलु पञ्चानां
 संवत्सराणां तृतीयां हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् पुष्येण, पुष्यस्यै-
 कोनविंशति मुहूर्त्ता, त्रिचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा
 त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?,
 तावदुत्तराभिराषाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः, । तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्स-
 राणां चतुर्थीं हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावद् मूलेन, मूलस्य षट्
 मुहूर्त्ताः, अष्टापञ्चाशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा विंशच्चूर्-
 णिकाभागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिरा-
 षाढाभिः, उत्तराणामाषाढानां चरम समयः । तावदेतेषां खलु पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमीं
 हैमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावत् कृत्तिकाभिः, कृत्तिकानामष्टादश
 मुहूर्त्ताः षट्त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा छित्वा षट् चूर्णिका-
 भागाः शेषाः । तस्मिन् समये च खलु सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति ?, तावदुत्तराभिराषाढाभिः,
 उत्तराणामाषाढानां चरमसमयः ॥ सू० ७७ ॥

ટીકા-પદ સમ્પતિતમે સૂત્રે પશ્ચનાર્પિકાવૃત્તિપુ ચન્દ્રસૂર્યયો યોગનક્ષત્રં પ્રતિપાદ્ય સમ્પ્રતિ પશ્ચ હેમન્તિકાવૃત્તિપુ ચન્દ્રસૂર્યયોર્નક્ષત્રયોગવિષયં પ્રતિપાદયિષુ સ્તદ્ગતપ્રથમાવૃત્તિવિષયં પ્રશ્નત્રસમાહ-‘તા ઇસિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં પદમં હેમંતિ આઉટ્ટિં ચંદે કેણં ણક્ષત્રેણ જોણ્હ?’ તાવદ્ એતેપાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં પ્રથમાં હેમન્તી માવૃત્તિ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્ષિત ? ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, એતેપાં-પ્રથમોદિતાનાં ચાન્દ્ર-ચાન્દ્રા-ભિર્વર્દિત-ચાન્દ્રા-ભિર્વર્દિતાનાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે પ્રથમાં હેમન્તી-હેમન્તકાલોદ્ભવામ્-ઉત્તરાયણગતિ સ્વરૂપામાવૃત્તિ-ભૂયોભૂયોગમનરૂપામાવૃત્તિ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તઃ સન્ પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ-‘તા હત્યે ણં’ તાવદ્હસ્તેન । તાવદિતિ પૂર્વવત્, હસ્તેન-હસ્તનક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનઃ સન્ પ્રવર્તયતિ ॥ પુન સ્તસ્ય સમયવિભાગં દર્શયતિ-‘હત્યસ્સ

હસ પ્રકાર વર્ષાકાલ કી આવૃત્તિ મેં ચંદ્ર સૂર્ય કે નક્ષત્રયોગવિષય કો પ્રતિપાદન કરકે અબ હેમન્ત ઋતુ કી આવૃત્તિ મેં સૂર્ય ચંદ્ર કા નક્ષત્રયોગ કો પ્રતિપાદન કરને કી ઇચ્છા સે ડસકા પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં-(તા ઇસિ ણં પંચઠં) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-છિહત્તરવેં સૂત્ર મેં પાંચ વાર્ષિકી આવૃત્તિ મેં ચંદ્ર સૂર્ય કા નક્ષત્ર યોગ કા પ્રતિપાદન કરકે અબ હેમન્ત ઋતુ સંબંધી પાંચ આવૃત્તિ મેં ચન્દ્ર સૂર્ય કા નક્ષત્ર યોગ કે વિષય મેં પ્રતિપાદન કરને કે લિગે પ્રશ્નસૂત્ર કા કથન કરતે હૈં-(તા ઇસિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં પદમં હેમંતિ આઉટ્ટિં ચંદે કેણં ણક્ષત્રેણ જોણ્હ) યે પૂર્વકથિત ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોં મેં હેમન્તકાલમાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ આવૃત્તિ અર્થાત્ પુનઃ પુનઃ ગમનરૂપ આવૃત્તિ કો ચંદ્ર કૌન નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત રહકર પ્રવર્તિત કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમ-સ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા હત્યે ણં) હસ્ત

આ પ્રમાણે વર્ષાકાળની આવૃત્તિમાં ચંદ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્રના યોગ સંબંધી પ્રતિ-પાદન કરીને હવે હેમન્ત ઋતુની આવૃત્તિમાં સૂર્ય ચંદ્રના નક્ષત્ર યોગનું પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાથી તે સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે-(તા ઇસિ ણં પંચઠં) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ :-છોતેરમા સૂત્રમાં પાંચ વર્ષની આવૃત્તિમાં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્ર યોગનું પ્રતિપાદન કરીને હવે હેમન્તઋતુ સંબંધી પાંચમી આવૃત્તિમાં ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રશ્નસૂત્રનું કથન કરવામાં આવે છે. (તા ઇસિ ણં પંચઠં સંવચ્છરાણં પદમં હેમંતિ આઉટ્ટિં ચંદે કેણં ણક્ષત્રેણ જોણ્હ) આ પૂર્વપ્રતિપાતિ ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરોમાં હેમન્તકાળની ભાવિની ઉત્તરાયણ ગતિરૂપ આવૃત્તિ અર્થાત્ પુનઃ પુનઃ ગમનરૂપ આવૃત્તિને ચંદ્ર કથા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત થઈને પ્રવર્તિત કરે છે ?

આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા હત્યે ણં) હસ્ત નક્ષત્રની સાથે રહીને પ્રવર્તિત કરે છે, હવે તેના સમયવિભાગના

ળં પંચ મુહુત્તા પળ્ળાસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છિત્તા સટ્ટી
 ચુળ્ળિયા ભાગા સેસા' હસ્તસ્ય ચલ્લ પશ્ચમુહૂર્ત્તાઃ પશ્ચાશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વાપટ્ટિ-
 ભાગં ચ સપ્તપટ્ટિધા છિત્વા પટ્ટિશ્ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ॥-‘ળં’ ઇતિ નિશ્ચયાર્થે, હસ્તનક્ષત્રસ્ય
 પશ્ચમુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પશ્ચાશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્ટિઃ
 સપ્તપટ્ટિભાગાઃ-($\frac{50}{52} \times \frac{60}{60-10}$) એતાવન્તો મુહૂર્ત્તાદ્યા યદા યદા અવશિષ્ટાસ્થિતિ, હસ્તનક્ષત્રસ્ય
 તત્રૈવ વર્તમાનઃ સન્ ચન્દ્રઃ પ્રથમાં હૈમન્તી માવૃત્તિં પ્રવર્ત્તયતીતિ । કથમેતદવસીયત ઇતિ ચેત્
 તદા ગણિતપ્રક્રિયા પ્રદર્શ્યતે ગ્રાગુવત્ક્રમાપેક્ષ્યા હૈમન્તી પ્રથમાવૃત્તિઃ કિલ્લ દ્વિતીયા સ્યાત્,
 યુગસત્કાનાં દશસંખ્યકાનામયનાનાં પ્રવર્ત્તનવેલાયામાઘસ્યોભયત્ર ગણના સ્યાત્, અતસ્ત-
 ત્થાને દ્વિકો ધ્રુવાઙ્કો ધ્રિયતે, પૂર્વોક્તગાથા ક્રમેણ સ ચ રૂપોનો વિધેયઃ ૨-૧=૧
 અનેન સ ચ પૂર્વોક્તો ધ્રુવરાશિઃ ($503 \div \frac{36}{52-10}$) ત્રિસપ્તત્યધિકાનિ પશ્ચશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્,

નક્ષત્ર કે સાથ રહકર પ્રવર્તિત કરતા હૈ । અવ ઉસકે સમયવિભાગ કે વિષય
 મેં કહતે હૈં-(હત્થસ્સ ળં પંચ મુહુત્તા પળ્ળાસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિ-
 ભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છિત્તા સટ્ટી ચુળ્ળિયા ભાગા સેસા) હસ્ત નક્ષત્ર કા પાંચ
 મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા પચાસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ
 કા સડસઠિયા સાઠ ભાગ ($\frac{50}{52} \times \frac{60}{60-10}$) ઇતને પ્રમાણ હસ્ત નક્ષત્ર કા મુહૂર્ત્તાદિ
 જવ અવશિષ્ટ રહે વહાં પર ચંદ્ર વર્તમાન હોકર હૈમન્ત ઋતુ કી પ્રથમ આવૃત્તિ
 કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।

યહ કિસ પ્રકાર હોતા હૈ ? યહ ગણિત પ્રક્રિયા સે પ્રદર્શિત ક્રિયા જાતા
 હૈ-પહલે કહે ગયે ક્રમ કી અપેક્ષા સે હૈમન્ત ઋતુ કી પહલી આવૃત્તિ વાસ્ત-
 વિક દૂસરી હોતી હૈ । યુગ સંબંધી દસ અયનોં કે પ્રવર્તન અવસર મેં પ્રથમ કી
 દોનોં ઓર ગણના હોતી હૈ, અતઃ ઉસકે સ્થાન મેં દો ધ્રુવાઙ્ક રક્ષે । ઉસકી
 પૂર્વકથિત ગાથા મેં કહે ગયે ક્રમ સે ઉસકો રૂપોન કરે ૨-૧=૧ ઇસસે વહ
 પૂર્વકથિત ધ્રુવરાશિ ($503 \div \frac{36}{52-10}$) પાંચ સો તિહત્તર મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત

સંબંધમાં કહે છે-(હત્થસ્સ ળં પંચ મુહુત્તા પળ્ળાસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ
 સત્તટ્ટિહા છિત્તા સટ્ટિ ચુળ્ળિયાભાગા સેસા) હસ્ત નક્ષત્રના પાંચ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના
 વાસઠિયા પચાસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઠ ભાગ ($\frac{50}{52} \times \frac{60}{60-10}$) આટલા પ્રમાણ હસ્ત નક્ષત્રના મુહૂર્ત્તાદિ જ્યારે અવશિષ્ટ રહે ત્યાં ચંદ્ર વર્તમાન રહીને
 હૈમન્તઋતુની પહેલી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે ગણિતપ્રક્રિયાથી
 પ્રદર્શિત કરે છે. પહેલાં કહેવામાં આવેલ ક્રમ પ્રમાણે હૈમન્ત ઋતુની પહેલી આવૃત્તિ
 વાસ્તવિક બીજી થાય છે, યુગસંબંધી દસ અયનોના પ્રવર્તનકાળમાં પ્રથમ એ બન્ને
 તરફથી ગણાય છે, તેથી તેના સ્થાનમાં બે ધ્રુવાંક રાખવા તેને પૂર્વકથિત ગાથામાં કહેલ
 ક્રમથી તેને રૂપોન કરવા. ૨-૧=૧ આનાથી પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશિ ($503 \div \frac{36}{52-10}$)

એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્ ત્રિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્ સપ્તપટ્ટિભાગા
 इति । एकेन गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, सर्वेषामेकगुणितत्वात् । अत एव गुणनफलमपि
 तदेव $(५७३।\frac{११}{६३}।\frac{६}{६३-६७})$ अत एतस्मात् $(५४९।\frac{११}{६३}।\frac{६६}{६३-६७})$ एकोन पञ्चाशदधिकः पञ्चभिः
 शतैर्मुहूर्तानाम्, एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापट्टिभागैः, एकस्य च द्वापट्टिभागस्य
 षट्पट्ट्या सप्तपट्टिभागैरभिजिदादीनि उत्तराफाल्गुनी पर्यन्तानि एकोनविंशतिनक्षत्राणि
 शोध्यानि- $(५७३।\frac{११}{६३}।\frac{६}{६३-६७})-(५४९।\frac{११}{६३}।\frac{६६}{६३-६७})=(२४।\frac{११}{६३}।\frac{७}{६३-६७})$ पश्चात् स्थिता चतुर्विंशति
 मुहूर्ताः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकादश द्वापट्टिभागाः एकस्य च द्वापट्टिभागस्य सप्त सप्तपट्टि-
 भागा इति अस्माद्धस्तनक्षत्रं न शुध्यति । हस्तनक्षत्रस्यार्द्धक्षेत्रत्वात्तन्मानं त्रिंशन्मुहूर्ताः, अत-
 स्त्रिंशद्भ्यः परिशोधनेन शेषास्तिष्ठेयुरिति शोध्यते यथा- $३०-(२४।\frac{११}{६३}।\frac{७}{६३-६७})=(५।\frac{११}{६३}।\frac{५३}{६३-६७})$

का बासठिया छत्तीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग
 रूप ध्रुवराशि को एक से गुणा करने से उसी रूप रहता है । सभी संख्या को
 एक से गुणा करने से वही रूप से रहता है, अतएव गुणनफल भी वही होता
 है $(५७३।\frac{११}{६३}।\frac{६}{६३-६७})$ इन संख्या में से $(५४९।\frac{११}{६३}।\frac{६६}{६३-६७})$ पांच सो उनचास
 मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बासठिया चौबीस भाग तथा वासठिया एक भाग का
 सडसठिया छियासठ भाग से अभिजित् नक्षत्र से लेकर उत्तराफाल्गुनी पर्यन्त
 के उन्नीस नक्षत्र को शोधित करे- $(५७३।\frac{११}{६३}।\frac{६}{६३-६७})-(५४९।\frac{११}{६३}।\frac{६६}{६३-६७})=$
 $(२४।\frac{११}{६३}।\frac{७}{६३-६७})$ शोधन करने से पश्चात् चौबीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्तका बास-
 ठिया ग्यारहभाग, तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया सातभाग रहता
 है । इस संख्या से हस्त नक्षत्र शुद्ध नहीं होता है । हस्त नक्षत्र अर्द्धक्षेत्र वाला
 होने से उसका प्रमाण तीस मुहूर्त का है । अतः तीस से शोधन करे जैसे की
 $३०-(२४।\frac{११}{६३}।\frac{७}{६३-६७})=(५।\frac{११}{६३}।\frac{५३}{६३-६७})$ इससे यह फलित होता है कि-हस्त नक्षत्र का

પાંચસો તેતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક
 ભાગના સડસઠિયા છ ભાગ રૂપ ધ્રુવરાશિને એકથી ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી
 એજ પ્રમાણે રહે છે, એકને ગુણવાથી એજ સ્થિતિમાં રહે છે, તેથી જ ગુણન ફળ પણ
 એજ $(५७३।\frac{११}{६३}।\frac{६}{६३-६७})$ રહે છે, આ સંખ્યામાંથી $(५४९।\frac{११}{६३}।\frac{६६}{६३-६७})$ પાંચસો બેગણ-
 પચાસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના
 સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી અભિજિત નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરાશ્વિની પર્યન્તના બેગણીસ
 નક્ષત્રને શોધિત કરવા. $(५७३।\frac{११}{६३}।\frac{६}{६३-६७})-(५४९।\frac{११}{६३}।\frac{६६}{६३-६७})=(२४।\frac{११}{६३}।\frac{७}{६३-६७})$ શોધન
 કરવાથી પછીથી ચોવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અગ્યાર ભાગ તથા બાસઠિયા
 એક ભાગના સડસઠિયા સાત ભાગ રહે છે. આ સંખ્યાથી હસ્ત નક્ષત્ર શોધિત થઈ શકતું
 નથી. હસ્તનક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે તેથી ત્રીસમાંથી
 શોધન કરવું જેમ કે- $30-(24।\frac{11}{63}।\frac{7}{63-67})=(5।\frac{11}{63}।\frac{53}{63-67})$ આનાથી એ દર્શિત થાય છે

($\frac{EO}{ER-EO}$) અતઃ ઉપપદ્યતે હસ્તનક્ષત્રસ્ય પચ્ચસુ મુહૂર્તેષુ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પચ્ચાશતિ દ્વાપટ્ટિ-
 માગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્ટૌ સપ્તપટ્ટિભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ, તત્રૈવ વર્તમાનશ્વન્દ્રઃ
 પ્રથમાં હૈમન્તીમાવૃત્તિ મુત્તરાયણસ્વરૂપાં પ્રવર્તયતીતિ ॥ અથાત્રૈવ સૂર્યનક્ષત્રત્રિપયકં પ્રશ્નસૂત્ર-
 માહ-‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્હ?’ તસ્મિન્ સમયે ચ ચલુ સૂર્યઃ કેન
 નક્ષત્રેણ યુનક્તિ?, તસ્મિન્ સમયે-પ્રથમાવૃત્તિપ્રવર્તનસમયે ચ ‘ણં’ इति યાવચ્ચાલક્ષારે સૂર્યઃ
 કેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં શ્રુત્વા ભગવાનાહ-‘તા ઉત્તરાહિં આસા-
 ઢાહિં’ તાવદુત્તરાભિરાપાઢાભિઃ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, તસ્મિન્ પ્રથમાવૃત્તિપ્રવર્તનસમયે સૂર્ય
 ઉત્તરાપાઢાનક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતિ, ઉત્તરાપાઢાનક્ષત્રસ્યાપિ ચરમસમય એવ સ્થિતો
 ભવતિ ઉત્તરશ્ચ-‘ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમયે’ અર્થાત્ સમકાલમેવોત્તરાપાઢાનક્ષત્રમુપ-
 મુજ્યાભિજિતો નક્ષત્રસ્ય પ્રથમસમયે-પ્રારમ્ભકાલ એવ પ્રથમાં હૈમન્તી માવૃત્તિ પ્રવર્તયતિ સૂર્ય
 इति તાત્પર્યાર્થઃ । ઉત્તરાપાઢાનક્ષત્રસ્ય ત્રિતારકત્વાદ્બહુવચનમ્ (વર્ષે પૂર્વાર્ધસ્ય પ્રપૂર્ણત્વા-
 પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તકા વાસઠિયા પચાસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
 ભાગકા સઢસઠિયા સાઠ ભાગ શેષ રહે વહાં પર ચંદ્ર વર્તમાન રહકર ઉત્તરા-
 યણ ગતિરૂપ પહલી હૈમન્ત ઋતુ કી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।

અબ યહાં પર સૂર્યનક્ષત્રયોગ સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈ-‘(તં સમયં ચ ણં
 સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્હ) પ્રથમ આવૃત્તિ કે પ્રવર્તનકાલ મેં સૂર્ય કૌન નક્ષત્ર
 કે સાથ રહતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં
 શ્રીભગવન્ કહતે હૈ-‘(તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં) પહલી આવૃત્તિ કે પ્રવર્તનકાલ
 મેં સૂર્ય ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્ર કે સાથ રહતા હૈ ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્ર કા ભો
 અન્તિમસમય મેં હી સ્થિત હોતા હૈ । કહા ભી હૈ-‘(ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમ-
 સમયે) અર્થાત્ સમકાલ મેં હી ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્ર કા ઉપભોગ કરકે અભિ-
 જિત નક્ષત્રકા પ્રારમ્ભ કાલ મેં હી સૂર્ય પ્રથમ હૈમન્ત ઋતુ સંબંધી આવૃત્તિ કો

કે હસ્તનક્ષત્રના પાંચ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પચાસ ભાગ તથા વાસઠિયા
 એક ભાગના સઢસઠિયા સાઠ ભાગ શેષ રહે ત્યાં આગળ ચંદ્ર વર્તમાન રહીને ઉત્તરાયણ
 ગતિરૂપ પહેલી હૈમન્ત ઋતુની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે અહીં સૂર્યનક્ષત્રયોગ સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-‘(તં સમયં ચ ણં
 સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્હ) પહેલી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે
 રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે
 છે-‘(તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં) પહેલી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્રની
 સાથે રહે છે, ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્રના છેલ્લા સમયમાં જ સ્થિત હોય છે, કહું પણ છે,-
 (ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમય) અર્થાત્ સમકાળમાં જ ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્રને ઉપભોગ
 કરીને અભિજિત નક્ષત્રના પ્રારંભકાળમાં જ સૂર્ય પહેલી હૈમન્ત ઋતુ સંબંધી આવૃ

દિતિ) ॥ યથાત્ર પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે દશ અયનાનિ ભવન્તિ, અત્રોડત્ર ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્તિર્યથા-
 યદિ દશમિરયનૈઃ પશ્ચ સૂર્યક્રુતાઃ પર્યાયા લભ્યન્તે તદૈકેનાયનેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રય
 સ્થાપના- $\frac{૫}{૧૦} = \frac{૧}{૨} = \frac{૧}{૨}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક રુપેણ મધ્યમોરાશિઃ પશ્ચરુપકો ગુણિતો-
 ડપિ તથૈત્ર તિષ્ઠતિ, દશમિરવર્તિતં સત્ જાતમેકમદ્વં પર્યાયસ્ય । પર્યાયસ્યાદ્વં ચ સપ્તપટ્ટિ-
 ભાગરૂપં પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ-૯૧૫ ભવન્તિ, તત્ર પાશ્ચાત્યે અયને પુખ્યનક્ષત્રસ્ય યે
 વિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ $\frac{૧૦}{૨૦}$ ગતાઃ, શેષાશ્ચ ચતુશ્ચત્વારિંશત્સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, તેડપિ સામ્પ્રતમ-
 સ્માદ્રાશેઃ શોધ્યન્તે $\frac{૧૦}{૨૦} + \frac{૧૦}{૨૦} = \frac{૨૦}{૨૦}$ । તતઃ ૯૧૫- $\frac{૨૦}{૨૦}$ =૯૧૫-૩૪=૮૭૧ પથાત્ સ્થિતાનિ એક
 સપ્તત્યધિકાનિ અષ્ટોશતાનિ ૮૭૧ । એતેપાં સપ્તપટ્ટયા ભાગે હતે લઘ્વા સ્ત્રયોદશ- $\frac{૧૩}{૨૦}$ =૧૩

પ્રવર્તિત કરતા હૈ । ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર ત્રીન તારાવાલા હોને સે સૂત્ર મેં વહુ
 બચન સે નિર્દેશ ક્રિયા હૈ । (વર્ષ કા પૂર્વાર્ધભાગ પૂર્ણ હોને સે) યહાં પર પાંચ
 વર્ષાત્મક યુગ મેં દશ અયન હોતે હૈં । અતઃ યહાં પર ત્રૈરાશિક પ્રક્રિયા કી
 જાતી હૈ-જૈસે કી યદિ દશ અયન સે પાંચ સૂર્યનક્ષત્રપર્યાય લભ્ય હોતે હૈં,
 તો એક અયન સે કિતને નક્ષત્ર પર્યાય લભ્ય હો સકતે હૈં ? ઇસકો જાનને કે
 લિયે ત્રીનરાશિ કી સ્થાપના કરની યાહિયે જો ઇસ પ્રકાર હૈ- $\frac{૫}{૧૦} = \frac{૧}{૨} = \frac{૧}{૨}$ યહાં
 પર એક રુપ અન્ત્ય રાશિ સે મધ્ય કે પાંચ કો ગુણિત કરને પર ખી ડસી
 પ્રકાર રહતા હૈ, અતઃ ડસકો ડસસે અપવર્તિત કરને સે અર્ધા પર્યાય હોતા
 હૈ, પર્યાય કા અર્ધાસડસઠિયા ભાગરૂપ નવસો પંદ્રહ હોતે હૈં । ૯૧૫ । ડસમેં
 પીછલે અયન મેં પુખ્ય નક્ષત્ર કા જો સડસઠિયા વીસ ભાગ $\frac{૧૦}{૨૦}$ વીતે હુવે હૈં
 તથા સડસઠિયા ચુમાલીસભાગ શેષ હૈ ડસકો ખી ઇસ સંખ્યા મેં સે શોધિત
 કરે $\frac{૧૦}{૨૦} + \frac{૧૦}{૨૦} = \frac{૨૦}{૨૦}$ । તત્પથાત્ ૯૧૫- $\frac{૨૦}{૨૦}$ =૯૧૫-૪૪= ૮૭૧ । આઠસો ઇકહત્તર રહતા
 હૈ । ૮૭૧ । ઇનકો સડસઠ સે ભાગ કરે $\frac{૧૩}{૨૦}$ =૧૩ ભાગ કરને સે તેરહ લઘ

ત્તને પ્રવર્તિત કરે છે. ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર ત્રણ તારાઓવાળું છે. તેથી સૂત્રમાં બહુ
 વચનનો નિર્દેશ કરેલ છે. (વર્ષનો પૂર્વાર્ધભાગ પૂર્ણ થવાથી) અહીંયાં પાંચ વર્ષાત્મક
 યુગમાં દસ અયનો હોય છે. તેથી ત્રૈરાશિક પ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે. જેમકે-જે દસ
 અયનોથી પાંચ સૂર્ય નક્ષત્રપર્યાય લેવ્ય થાય તો એક અયનથી કેટલા નક્ષત્રપર્યાય લેવ્ય
 થઈ શકે ? આ બાબવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. જોઈએ-જે આ પ્રમાણે છે.
 $\frac{૫}{૧૦} = \frac{૧}{૨} = \frac{૧}{૨}$ અહીં એક રૂપ છેલ્લી રાશિથી મધ્યની પાંચની સંખ્યાનો ગુણકાર કરવાથી
 પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તેથી તેને દસથી અપવર્તિત કરવાથી અર્ધ પર્યાય થાય છે.
 પર્યાય અર્ધા સડસઠિયા ભાગરૂપ નવસોપંદર થાય છે. (૯૧૫) તેમાં પાછલા અયનના પુખ્ય
 નક્ષત્રના જે સડસઠિયા વીસભાગ $\frac{૧૦}{૨૦}$ વીતિ ગયેલા છે. તથા સડસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ
 શેષ રહેલ છે. તેને આ સંખ્યામાંથી શોધિત કરવા. $\frac{૧૦}{૨૦} + \frac{૧૦}{૨૦} = \frac{૨૦}{૨૦}$ તે. પછી ૯૧૫- $\frac{૨૦}{૨૦}$ =
 ૯૧૫-૪૪=૮૭૧ આ પ્રમાણે આઠસોએકેતેર રહે છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવો

પશ્ચાન્ન કિમધ્યવશિષ્યતે । ત્રયોદશમિથ આશ્લેષાદીન્યુત્તરાષાઢાપર્યન્તાનિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધા-
નિ, અત ઉપપદ્યતે યદ્ અભિજિતો નક્ષત્રસ્ય પ્રથમસમયે માઘમાસભાવિની પ્રથમા આવૃત્તિઃ
પ્રવર્તતે, તેનોક્તં મૂલે—‘ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમય’ એવં સર્વા અપિ માઘમાસમધિન્ય
આવૃત્તયઃ સૂર્યનક્ષત્રસ્ય યોગ મધિકૃત્ય સર્વત્રાપિ ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્રસ્યાન્તિમભાગ એવ
વેદિતવ્યાઃ । ઉક્તંચાન્યત્રાપિ—

“વાહિરઓ પવિસંતો આહ્ચો અમિહ જોગ મુવગમ્મ ।

સન્વા આહ્વિઓ કરેહ સો માઘમાસંમિ” ॥૧॥

છાયા—વાહ્યતઃ પ્રવિશન્ આદિત્યઃ અભિજિદ્યોગમુપગમ્ય ।

સર્વા આવૃત્તીઃ કરોતિ સ માઘમાસે ॥૧॥

અથ—દ્વિતીય હેમન્તાવૃત્તિવિષયં પ્રકનસૂત્રમાહ—‘તા ઇષિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં
દોચ્ચં હેમંતિ આહ્વિ ચંદે કેણં ણવચ્ચત્તે ણં જોણ્હ’ તાવદ્ એતેપાં પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં
દ્વિતીયાં હેમન્તીમાવૃત્તિં ચન્દ્રઃકેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ? ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એતેપાં—પૂર્વોદિતાનાં
પશ્ચાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે દ્વિતીયાં હેમન્તી—હેમન્તકાલોદ્ભવાં—માઘમાસભાવિની માવૃત્તિ
હોતે હૈં શેષ કુછ વચતા નહીં હૈં । તેરહ સે આશ્લેષાદિ ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તકે
નક્ષત્ર શોધિત હોતે હૈં । અતઃ ફલિત હોતા હૈં કિ અભિજિત્ નક્ષત્ર કે પ્રથમ
સમય મેં માઘમાસ ભાવિની પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રવર્તિત હોતી હૈં । અતઃ મૂલ મેં
મી કહા હૈં—(ઉત્તરા ણં અસાઢાણં ચરિમસમય) હિસ પ્રકાર માઘમાસભાવિની
સમી આવૃત્તિયાં સૂર્યનક્ષત્રયોગકાલ મેં સર્વત્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર કે અન્ત
કે ભાગ મેં હી પ્રવર્તિત હોતા હૈં એસા સમજ લેવેં । અન્યત્ર કહા મી હૈં—

‘વાહિરઓ પવિસંતો આહ્ચો અમિહ જોગ મુવગમ્મ ।

સન્વા આહ્વિઓ કરેહ માઘમાસંમિ ॥૧॥

અબ હેમંત ક્રતુ સંબંધી દૂસરી આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં—યે પૂર્વ
કથિત પાંચ સંવત્સરોં મેં હેમન્તકાલ કી દૂસરી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ કો

૬૩૭=૧૩૮ ભાગ કરવાથી તેર લખ થાય છે. અને પાછળ શેષ કંઈ રહેલ નથી. તેર
મુહૂર્તથી આશ્લેષાથી ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. તેથી એ ફલિત
થાય છે કે અભિજિત્ નક્ષત્રના પ્રથમ સમયમાં માઘમાસભાવિની પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત
થાય છે. તેથી મૂલમાં પણ કહ્યું છે—(ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમય) આ રીતે માઘમાસ
ભાવિની બધીજ આવૃત્તિયો સૂર્ય નક્ષત્રના યોગકાલમાં બધેજ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંત-
ભાગમાંજ પ્રવર્તિત થાય છે. તેમ સમજ લેવું. બીજે કહ્યું પણ છે.

(વાહિરઓ પવિસંતો આહ્ચો અમિરજોગ મુવગમ્મ ।

સન્વા આહ્વિઓ કરેહ માઘમાસંમિ ॥૧॥

હવે હેમંતક્રતુ સંબંધી બીજી આવૃત્તિના વિષય માટે પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે. આ પહેલાં
કહેલ પાંચ સંવત્સરોમાં હેમંતકાળની બીજી માઘમાસની આવૃત્તિને ચંદ્ર કય નક્ષત્રની

ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યોગ મુપગતઃ સન્ પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ । તતો મગવા-
નાહ—‘તા સયમિસયાહિં’ તાવત્ શતભિપાઃ । શતભિપાનક્ષત્રસ્ય શતનારકત્વાદવદ્વચનમ્ ।
શતભિપાનક્ષત્રેણ યુવતો ભવતિ ચન્દ્ર ઇતિ સામાન્યગુત્તરં દત્ત્વા પુનસ્તસ્ય સમયવિભાગં દર્શયતિ
—‘સયમિસયાણં દુભિ મુહુત્તા અઢાવીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્ય વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા
છેત્તા ચત્તાલીસં તુણિયા ભાગા સેસા’ શતભિપાણાં દ્વૌ મુહૂર્તૌ અષ્ટાવિંશતિશ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગા
મુહૂર્તસ્ય, દ્વાપટ્ટિભાગં ચ રાસપટ્ટિધા છિત્ત્વા પદચત્વારિંશ્ચ ચૂર્ણિકાભાગાઃ શેષાઃ ॥—શતભિ-
પાનક્ષત્રસ્ય દ્વૌ મુહૂર્તૌ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યાષ્ટાવિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિ-
ભાગસ્ય પદ ચત્વારિંશત્ રાસપટ્ટિભાગાઃ—(૨૧ $\frac{૧૬}{૬૨-૬૭}$) એતાવન્તો મુહૂર્તાદ્યા ચૂર્ણિકારૂપાઃ
શેષાઃ યદા તિષ્ઠન્તિ શતભિપાનક્ષત્રસ્ય તત્રૈવ વર્તમાનશ્ચન્દ્રો દ્વિતીયાં હેમન્તી માઘૃત્તિપ્રવર્તયતિ
ચન્દ્ર ઇતિ ॥ કથમેતદવસીયત ઇતિ ચેદુચ્યતે—પૂર્વોક્તગાથાપ્રદર્શિતક્રમાપેક્ષયા દ્વિતીયા માઘ-

ચંદ્ર કૌન નક્ષત્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત કરકે પ્રવર્તિત કરતા હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રી
ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મૈં શ્રીમગવાન્ કહતે હૈં—(તા સયમિ-
સયાહિં) શતભિપા નક્ષત્ર સૌ તારાવાલા હોને સે યહાં પર વહુવચન કહા
ગયા હૈ । ડસ સમય ચંદ્ર શતભિપા નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત રહતા હૈ, ઇસ
પ્રકાર સામાન્ય રીતિ સે ઉત્તર દેકર પશ્ચાત્ ડસકે સમયવિભાગ પૂર્વક કહતે
હૈં—(સયમિસયાણં દુભિ મુહુત્તા અઢાવીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્ય વાવટ્ટિ
ભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચત્તાલીસં તુણિયા ભાગા સેસા) શતભિપા નક્ષત્ર
કા ડો મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠાઈસભાગ તથા વાસઠિયા
એક ભાગ કા સડસઠિયા છિયાલીસ ભાગ (૨૧ $\frac{૧૬}{૬૨-૬૭}$) ઇતને પ્રમાણ
મુહૂર્તાદિ શતભિપા નક્ષત્રકા ચૂર્ણિકાદિ ભાગશેષ જબ રહતા હૈ, વહાં પર ચંદ્ર
વર્તમાન હોકર ડૂસરી હેમન્ત કાલ કી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ । યહ
કિસ પ્રકાર હોતા હૈ ? ઇસકે લિયે કહતે હૈં—

સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને પ્રવર્તિત થાય છે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને
તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા સયમિસયાહિં) શતભિપા નક્ષત્ર સૌ તારાવાળું
હોવાથી. અહીં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. તે સમયે ચંદ્ર શતભિપા નક્ષત્રની
સાથે યોગયુક્ત રહે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને તે પછી તેના
સમય વિભાગનું કથન કરે છે. (સયમિસયાણં દુણિમુહુત્તા અઢાવીસં ચ વાવટ્ટિભાગા
મુહુત્તસ્ય વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચત્તાલીસં તુણિયા ભાગા સેસા) શતભિપાનક્ષત્રના
બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠ્યાવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના
સડસઠિયા છેતાલીસભાગ (૨૧ $\frac{૧૬}{૬૨-૬૭}$) શતભિપા નક્ષત્રના આટલા પ્રમાણ મુહૂર્તાદિભાગ
શેષ ત્યાં રહે ત્યાં ચંદ્ર વર્તમાન રહીને બીજી હેમન્ત કાળની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત
કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે માટે કહે છે— પૂર્વોક્ત ગાથામાં બતાવેલ ક્રમથી

પશ્ચાન્ન કિમપ્યવશિષ્યતે । ત્રયોદશમિથ આશ્લેષાદીન્યુત્તરાષાઢાપર્યન્તાનિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધા-
નિ, અત ઉપપદ્યતે યદ્ અભિજિતો નક્ષત્રસ્ય પ્રથમસમયે માઘમાસભાવિની પ્રથમા આવૃત્તિઃ
પ્રવર્તતે, તેનોક્તં મૂલે—‘ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમણ’ એવં સર્વા અપિ માઘમાસમિથિન્ય
આવૃત્તયઃ સૂર્યનક્ષત્રસ્ય યોગ મધિકૃત્ય સર્વત્રાપિ ઉત્તરાષાઢાનક્ષત્રસ્યાન્તિમભાગ એવ
વેદિતવ્યાઃ । ઉક્તંચાન્યત્રાપિ—

“વાહિરઓ પવિસંતો આહચ્ચો અમિહ જોગ મુવગમ્મ ।

સઠ્ઠા આહટ્ઠિઓ કરેહ સો માઘમાસંમિ” ॥૧॥

છાયા—વાહ્યતઃ પ્રવિશન્ આદિત્યઃ અભિજિધોગમુપગમ્ય ।

સર્વા આવૃત્તીઃ કરોતિ સ માઘમાસે ॥૧॥

અથ—દ્વિતીય હેમન્તાવૃત્તિવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા એસિ ણં પંચહં સંવચ્છરાણં
દોચ્ચં હેમંતિ આહટ્ઠિં ચંદે કેણં ણવસુત્તે ણં જોએહ’ તાવદ્ એતેપાં પશ્ચાન્નાં સંવત્સરાણાં
દ્વિતીયાં હેમન્તીમાવૃત્તિં ચન્દ્રકેન નક્ષત્રેણ યુત્તરિત્ ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એતેપાં—પૂર્વોદિતાનાં
પશ્ચાન્નાં સંવત્સરાણાં મધ્યે દ્વિતીયાં હેમન્તી—હેમન્તકાલોદ્ભવાં—માઘમાસભાવિની માવૃત્તિ
હોતે હૈં શેષ કુલ્લ વચના નહીં હૈં । તેરહ સે આશ્લેષાદિ ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તકે
નક્ષત્ર શોધિત હોતે હૈં । અતઃ ફલિત હોતા હૈં કિ અભિજિત્ નક્ષત્ર કે પ્રથમ
સમય મેં માઘમાસ ભાવિની પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રવર્તિત હોતી હૈં । અતઃ મૂલ મેં
મી કહા હૈં—(ઉત્તરા ણં અસાઢાણં ચરિમસમણ) હસ પ્રકાર માઘમાસભાવિની
સમી આવૃત્તિયાં સૂર્યનક્ષત્રયોગકાલ મેં સર્વત્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર કે અન્ત
કે ભાગ મેં હી પ્રવર્તિત હોતા હૈં એસા સમજ લેવેં । અન્યત્ર કહા મી હૈં—

‘વાહિરઓ પવિસંતો આહચ્ચો અમિહ જોગ મુવગમ્મ ।

સઠ્ઠા આહટ્ઠિઓ કરેહ માઘમાસંમિ ॥૧॥

અવ હેમંત ઋતુ સંબંધી દૂસરી આવૃત્તિ વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં—એ પૂર્વ
કથિત પાંચ સંવત્સરોં મેં હેમન્તકાલ કી દૂસરી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ કો

૫૫૭=૧૩૧ ભાગ કરવાથી તેર લખ્થ થાય છે. અને પાછળ શેષ કંઈ રહેલ નથી. તેર
મુહૂર્તથી આશ્લેષાથી ઉત્તરાષાઢા સુધીના નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. તેથી એ દ્રશિત
થાય છે કે અભિજિત્ નક્ષત્રના પ્રથમ સમયમાં માઘમાસભાવિની પહેલી આવૃત્તિ પ્રવર્તિત
થાય છે. તેથી મૂલમાં પણ કહ્યું છે—(ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમણ) આ રીતે માઘમાસ
ભાવિની બધીજ આવૃત્તિયો સૂર્ય નક્ષત્રના યોગકાલમાં બધેજ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંત-
ભાગમાંજ પ્રવર્તિત થાય છે. તેમ સમજ લેવું. બીજે કહ્યું પણ છે.

(વાહિરઓ પવિસંતો આહચ્ચો અમિરજોગ મુવગમ્મ ।

સઠ્ઠા આહટ્ઠિઓ કરેહ માઘમાસંમિ ॥૧॥

હવે હેમંતઋતુ સંબંધી બીજી આવૃત્તિના વિષય માટે પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે. આ પહેલાં
કહેલ પાંચ સંવત્સરોમાં હેમંતકાળની બીજી માઘમાસની આવૃત્તિને ચંદ્ર કય નક્ષત્રની

ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યોગ મુપગતઃ સન્ પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ । તતો ભગવા-
નાહ-‘તા સયમિસયાહિં’ તાવત્ શતભિપાગિઃ । શતભિપાનક્ષત્રસ્ય જ્ઞાનાસ્કન્વાદવદ્વચનમ્ ।
શતભિપાનક્ષત્રેણ યુક્તો ભવતિ ચન્દ્રઃ इति सामान्यपुत्तरं दत्त्वा पुनस्त्वस्य समयविभागं दर्शयति
-‘सयमिसयाणं दुन्नि मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्य बावट्टिभागं च सत्तट्टिहा
छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा’ शतभिपाणां द्वौ मुहूर्त्तौ अष्टाविंशतिश्च द्वापट्टिभागा
मुहूर्त्तस्य, द्वापट्टिभागं च सप्तपट्टिभागा छित्त्वा षट्चत्वारिंशच्चर्णिकाभागाः शेषाः ॥-शतभि-
पानक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्त्तौ, एकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टाविंशति द्वापट्टिभागाः, एकस्य च द्वापट्टि-
भागस्य षट् चत्वारिंशत् सप्तपट्टिभागाः-(२।१३।^{४६}_{१-१७}) एतावन्तो मुहूर्त्ताद्या चर्णिकारूपाः
शेषाः यदा तिष्ठन्ति शतभिपानक्षत्रस्य तत्रैव वर्तमानश्चन्द्रो द्वितीयां हेमन्ती मावृत्तिप्रवर्तयति
चन्द्र इति ॥ कथमेतदवसीयत इति चेदुच्यते-पूर्वोक्तगाथाप्रदर्शितक्रमापेक्षया द्वितीया माघ-

ચંદ્ર કૌન નક્ષત્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત કરકે પ્રવર્તિત કરતા હે ? इस प्रकार श्री
गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता सयमि-
सयाहिं) शतभिषा नक्षत्र सौ तारावाला होने से यहां पर बहुवचन कहा
गया है । उस समय चंद्र शतभिषा नक्षत्र के साथ योग युक्त रहता है, इस
प्रकार सामान्य रीति से उत्तर देकर पश्चात् उसके समयविभाग पूर्वक कहते
हैं-(सयमिसयाणं दुन्नि मुहुत्ता अट्ठावीसं च बावट्टिभागा मुहुत्तस्य बावट्टि
भागं च सत्तट्टिहा छेत्ता चत्तालीसं चुण्णिया भागा सेसा) शतभिषा नक्षत्र
का दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अठारहसभाग तथा बासठिया
एक भाग का सडसठिया छियालीस भाग (२।१३।^{४६}_{१-१७}) इतने प्रमाण
मुहूर्तादि शतभिषा नक्षत्रका चर्णिकादि भागशेष जब रहता है, वहां पर चंद्र
वर्तमान होकर दूसरी हेमन्त काल की आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । यह
किस प्रकार होता है ? इसके लिये कहते हैं-

સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરીને પ્રવર્તિત થાય છે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને
તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘(તા સયમિસયાહિં) શતભિષા નક્ષત્ર સો તારાવાળું
હોવાથી. અહીં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. તે સમયે ચંદ્ર શતભિષા નક્ષત્રની
સાથે યોગયુક્ત રહે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર આપીને તે પછી તેના
સમય વિભાગનું કથન કરે છે. (સયમિસયાણં દુન્નિમુહુત્તા અટ્ઠાવીસં ચ બાવટ્ટિભાગા
મુહુત્તસ્ય બાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહા છેત્તા ચત્તાલીસં ચુણ્ણિયા ભાગા સેસા) શતભિષાનક્ષત્રના
બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠ્યાવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના
સડસઠિયા છેતાલીસભાગ (૨।૧૩।^{૪૬}_{૧-૧૭}) શતભિષા નક્ષત્રના આટલા પ્રમાણ મુહૂર્તાદિભાગ
શેષ ત્યાં રહે ત્યાં ચંદ્ર વર્તમાન રહીને બીજી હેમન્ત કાળની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત
કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? તે માટે કહે છે- પૂર્વોક્ત ગાથામાં અતાવેલ ક્રમથી

માસભાવિની આવૃત્તિ શ્વતુર્થી સ્યાત્, અતોઽત્ર ચત્વારો ગુણકરાશયઃ । સ ચ ગુણરાશિઃ, રૂપોનો વિધેયઃ-૪-૧=૩ । જાતસ્ત્રિકઃ । અનેન ગુણકેન પ્રાકૃતનો ધ્રુવરાશિઃ $(૫૭૩ \frac{35}{62} | \frac{5}{62-69})$ ત્રિસપ્ત્યધિકાનિ પશ્ચશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્મત્રિશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્મસપ્તપષ્ટિભાગા ગુણનીયાઃ- $(૫૭૩ \frac{35}{62} | \frac{5}{62-69}) + ૩ = (૧૭૧૯ | \frac{106}{62-69})$ જાતાનિ સપ્તદશશતાનિ એકોનવિંશત્યધિકાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, મુહૂર્ત્તગતાનાં ચ દ્વાપષ્ટિભાગાનામષ્ટોત્તરં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય અષ્ટાદશ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ । તત્ એતેભ્યઃ પોઢશભિઃ શતૈરષ્ટાત્રિશદધિકૈઃ ૧૬૩૮, મુહૂર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્યાષ્ટાચત્વાર્વિંશતા દ્વાપષ્ટિભાગૈઃ $\frac{55}{62}$, એકસ્ય દ્વાપષ્ટિભાગસત્કાનાં સપ્તપષ્ટિભાગાનાં દ્વાત્રિશદધિકેન શતેન $\frac{132}{62-69}$ અર્થાત્ $(૧૬૩૮ | \frac{55}{62} | \frac{132}{62-69})$ એતત્તુલ્યૈ મુહૂર્ત્તાઘૈઃ દ્વૌ નક્ષત્રપર્યાયૌ ભવતઃ । યથા-(૧૭૧૯ | $\frac{106}{62-69}$ | $\frac{16}{62-69}$)-(૧૬૩૮ | $\frac{55}{62}$ | $\frac{132}{62-69}$)=(૮૧ | $\frac{51}{62}$ | $\frac{20}{62-69}$) અતઃ પશ્ચાત્ સ્થિતાઃ એકાશીતિ મુહૂર્ત્તા-

પૂર્વોક્ત ગાથા મેં પ્રદર્શિત ક્રમ કી અપેક્ષા સે દૂસરી માઘમાસ ભાવિની આવૃત્તી ચોથી હોતી હૈ । અતઃ ગુણકરાશિ કો રૂપોન કરે ૪-૧=૩ તો ત્રીન હોતે હૈં । હસ ગુણક સે પૂર્વ કી ધ્રુવરાશિ $(૫૭૩ \frac{35}{62} | \frac{5}{62-69})$ પાંચ સો તિહત્તર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છત્તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા છહ ભાગ સે ગુણા કરે $(૫૭૩ \frac{35}{62} | \frac{5}{62-69}) + ૩ = (૧૭૧૯ | \frac{106}{62-69} | \frac{16}{62-69})$ ગુણા કરને સે સત્રહ સો ડહીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા એક સો આઠ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા અઠારહ ભાગ હોતે હૈં । હનમેં સે સોલહ સો અઢતીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઢતાલીસ ભાગ $\frac{55}{62}$ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા એકસો વત્તીસ $\frac{132}{62-69}$ ભાગ $(૧૬૩૮ | \frac{55}{62} | \frac{132}{62-69})$ હતને પ્રમાણ વાલે નક્ષત્ર પર્યાય સે દો નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ હોતે હૈં । જો હસ પ્રકાર $(૧૭૧૯ | \frac{106}{62-69} | \frac{16}{62-69}) - (૧૬૩૮ | \frac{55}{62} | \frac{132}{62-69}) = (૮૧ | \frac{51}{62} | \frac{20}{62-69})$ હસ પ્રકાર શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ હક્યાસી

બીજી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ ચોથી થાય છે. તેથી ગુણકરાશી ચાર થાય છે. એ ગુણકરાશિને રૂપોન કરવી. ૪-૧=૩ રૂપોન કરવાથી ત્રણ થાય છે. આ ગુણકથી પહેલાંની ધ્રુવરાશી $(૫૭૩ \frac{35}{62} | \frac{5}{62-69})$ પાંચસોતોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છત્રીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા છભાગનો ગુણકાર કરવો. $(૫૭૩ \frac{35}{62} | \frac{5}{62-69}) + ૩ = (૧૭૧૯ | \frac{106}{62-69} | \frac{16}{62-69})$ ગુણકાર કરવાથી સત્તરસો બોગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોઆઠ ભાગ તથા બાસઠિયા એકભાગના સઢસઠિયા અઠારભાગ થાય છે. આમાંથી સોળસો આઠત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઢતાલીસ ભાગ $\frac{55}{62}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા એકસો બત્રીસભાગ $\frac{132}{62-69}$, હવે $(૧૭૧૯ | \frac{106}{62-69} | \frac{16}{62-69}) - (૧૬૩૮ | \frac{55}{62} | \frac{132}{62-69}) = (૮૧ | \frac{51}{62} | \frac{20}{62-69})$ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી

નામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યાષ્ટાપચ્ચાશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય વિગતિઃ
સપ્તપટ્ટિભાગાઃ । તતો મૂયો મૂયોઽભિજિત્ત્રયં નવમિ મુહૂર્તેઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિ-
ગત્યા દ્વાપટ્ટિભાગેઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્મપટ્ટિભાગેઃ શોધ્યમ્—(૮૧ | ૧૧ | ૧૧-૧૭)
= (૯૧ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) = (૭૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) પશ્ચાન્ સ્થિતાઃ દ્વાગમતિ મુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂ-
ર્તસ્ય ત્રયસ્વિગદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યૈકવિગતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ । અસ્માન્
પુનસ્વિગતા મુહૂર્તેઃ શ્રવણઃ શુદ્ધસ્વિગતા મુહૂર્તેઃ ધનિષ્ઠા ચ શુદ્ધા ભવેદ્ યથા—૩૦ + ૩૦ =
૬૦ તત્તથ્ (૭૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) = ૬૦ = (૧૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) અતઃ પશ્ચાદવતિષ્ઠન્તે દ્વાદશમુહૂર્તાઃ,
એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રયસ્વિગદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યૈકવિગતિઃ સપ્તપટ્ટિ-
ભાગાઃ । તતઃ જાતભિપાનક્ષત્રસ્યાર્દ્ધક્ષેત્રત્વાન્, તન્માનં પચ્ચદશમુહૂર્તાઃ, તેનેદં પચ્ચદશભિઃ
શોધ્યતે—૧૫—(૧૨ | ૧૧ | ૧૧) = (૨૧ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) અતઃ મિથ્યતિ યન્ જાતભિપાનક્ષત્રસ્ય દ્વયોમુહૂ-

મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અટાવન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ
કા સડસઠિયા વીસ ભાગ રહતા હૈ । તત્પશ્ચાન્ પુનઃ અભિજિત્ નક્ષત્ર કો
નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચોવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગ કા સડસઠિયા છિયાસઠ ભાગોં સે શોધિત કરે (૮૧ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) = (૯૧ |
૧૧ | ૧૧-૧૭) = (૭૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) શોધિત કરને કે પશ્ચાન્ વહત્તર મુહૂર્ત, તથા
એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તેતીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડ-
સઠિયા ઇક્વીસ ભાગ હોતે હૈ । इनमें से पुनः तीस मुहूर्त से श्रवण नक्षत्र को
शોધિત કરે તથા તીસ મુહૂર્ત સે ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર કો શુદ્ધ કરે (૭૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭)
= ૬૦ = (૧૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) શોધિત કરને કે પશ્ચાન્ ચારહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત
કા વાસઠિયા તેતીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા ઇક્વીસ
ભાગ રહતા હૈ । तदनन्तर जातभिषा नक्षत्र अर्द्धक्षेत्रव्यापी होने से उसका
प्रमाण पंद्रह मुहूर्त होता है । अतः पंद्रह में से इनका शोधन करे १५—(१२ |

પાછળથી એકાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અટાવન ભાગ તથા બાસઠિયા
એક ભાગના સડસઠિયા વીસ ભાગ રહે છે. તે પછી ફરીથી અભિજિત નક્ષત્રને નવ મુહૂર્ત
અને એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ
ભાગોથી શોધિત કરવા. (૮૧ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) = (૭૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી
પછીથી બાંતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેતીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના
સડસઠિયા એકવીસ ભાગ રહે છે. આમાંથી ફરીથી ત્રીસ મુહૂર્તથી શ્રવણ નક્ષત્રને શોધિત કરવું
તથા ત્રીસ મુહૂર્તથી ધનિષ્ઠા નક્ષત્રને શોધિત કરવું. (૭૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭) = ૬૦ = (૧૨ | ૧૧ | ૧૧-૧૭)
શોધિત કર્યા પછી બાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા તેતીસ ભાગ તથા બાસઠિયા
એક ભાગના સડસઠિયા એકવીસ ભાગ રહે છે, તે પછી શતભિષા નક્ષત્ર અર્ધ ક્ષેત્રવ્યાપી
હોવાથી તેનું પ્રમાણ પંદર મુહૂર્ત થાય છે. તેથી પંદરમાંથી આ સંખ્યાને શોધિત

ત્રયોરેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય અષ્ટાવિંશતો દ્વાપદિભાગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપદિભાગસ્ય પદ ચત્વા-
રિંશતિ સપ્તપદિભાગેષુ શેષેષુ-ચૂર્ણિકાભાગેષુ સત્સુ તત્રૈવ વર્તમાનશ્ચન્દ્રો દ્વિતીયાં હેમન્તી
માવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ ॥-અથાત્રૈવ સૂર્યનક્ષત્રયોગવિષયં પ્રશ્નનિર્વચનસૂત્રમાહ-‘તં સમયં ચ
ળં સૂરે કેળં ણક્ષત્તે ણં જોણ્હ’ તસ્મિન્ સમયે ચ ચલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥-
દ્વિતીયાવૃત્તિપ્રવર્તનકાલે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો
ભગવાનાહ-‘તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં, ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમયે’ તાવદુત્તરામિરા-
મિરાઢામિઃ, ઉત્તરાણામાપાઢાનાં ચરમસમયઃ ॥ અનયોઃ સૂત્રચ્છંડયો વ્યાખ્યા પૂર્વવદેવ-
જ્ઞેયા । ગણિતભાવનાઽપિ પ્રથમાવૃત્તિવદેવ ભાવનીયા, કિમત્ર પુનર્વ્યાખ્યયા ભાવનયા
ચ ? । પૂર્વ ભાવિતત્વાદિતિ ।

$\frac{૨૨}{૬૧} \mid \frac{૨૧}{૬૨-૬૭} = (૨ \mid \frac{૨૬}{૬} \mid \frac{૪૬}{૬૨-૬૭})$ અતઃ યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કી શતભિષા નક્ષત્ર
કા દો મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠાઈસ ભાગ તથા વાસઠિયા
એક ભાગ કા સઢસઠિયા છિયાલીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે તવ વહાં પર વર્ત-
માન હોકર ચંદ્ર હેમન્ત ઋતુ કી દૂસરી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।

અવ યહાં પર સૂર્યનક્ષત્રયોગ કે સંબંધ મેં જાનને કી ઇચ્છા સે શ્રી ગૌતમ-
સ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્તેણં જોણ્હ) દૂસરી
આવૃત્તિ પ્રવર્તન કાલ મેં સૂર્ય કૌન નક્ષત્ર કે સાથ વર્તમાન રહતા હૈ ? ઇસ
પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુજકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-
(તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમય) ઇસ સૂત્રાંશ કી
વ્યાખ્યા એવં ગણિતપ્રક્રિયા પ્રથમ આવૃત્તિ કે કથનાનુસાર ભાવિત કર લેવેં ।
પહેલે સવિસ્તર રૂપ સે વ્યાખ્યાત કર ભાવના ભાવિત કર કહા હી હૈ અતઃ
પુનઃ યહાં પર પિષ્ટપેષણ નહાં કરતે હૈં ।

કરવી. ૧૫-(૧૨૨ $\frac{૨૨}{૬૧}$: ૬૨ : ૬૭)=(૨૨ $\frac{૨૬}{૬}$: ૪૬ : ૬૭) તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-શતભિષા
નક્ષત્રના બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા અઠ્યાવીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક
ભાગના સઢસઠિયા છેતાલીસ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ રહે ત્યારે ત્યાં વર્તમાન રહીને ચંદ્ર
હેમન્તઋતુની બીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે ત્યાં સૂર્યનક્ષત્રયોગના સંબંધમાં જાણવાના હેતુથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન
પૂછે છે-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્તેણં જોણ્હ) બીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય
કયા નક્ષત્રની સાથે વર્તમાન રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને
ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં ઉત્તરા આસાઢાણં ચરિમસમય)
આ સૂત્રાંશની વ્યાખ્યા અને ગણિતપ્રક્રિયા પહેલી આવૃત્તિના કથન પ્રમાણે લાવના કરીને
કહેવામાં આવી ગયેલ છે. તેથી ફરીથી તેને અહીં કહેલ નથી.

સમ્પ્રતિ-તૃતીયાવૃત્તિવિષયકં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं हेमंति आउट्ठिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ?’ तावदेतेषां पञ्चानां मन्वन्तराणां तृतीयां हेमन्ती मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति? । तावदिति पूर्ववत्, एतेषां पूर्वोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये तृतीयां हेमन्ती-माघमासमाविनी मावृत्तिं केन नक्षत्रेण मह युक्तश्चन्द्रः प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नः, ततो भगवानाह-‘ता पूसेणं’ तावत्पुण्येण । तावदिति प्राग्वत् पुण्यनक्षत्रेण सह वर्त्तमानो भवति चन्द्रः स्तस्मिन् समये ॥ पुनस्तस्यैव समयविभागं दर्शयति-‘पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा’ पुण्यस्यैकोनविंशति मुहुर्त्ता त्रिचत्वारिंशच्च द्वापट्ठिभागा मुहुर्त्तस्य, द्वापट्ठिभागं च सप्तपट्ठिभा छित्वा त्रयस्त्रिंशच्चूर्णिकाभागाः शेपाः ॥-यस्मिन् समये चन्द्रः स्तृतीयामावृत्तिं प्रवर्त्तयति तस्मिन् समये पुण्यनक्षत्रस्यैकोनविंशति मुहुर्त्ताः, एकस्य च मुहुर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वापट्ठिभागाः, एकस्य च द्वापट्ठिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तपट्ठिभागाः (१९।^{४३}/_{६२}।^{३३}/_{६२-६०}) एतावन्तश्चूर्णिकाभागा यदा अवशिष्टाः भवन्ति

अब श्री गौतमस्वामी तीसरी आवृत्ति के विषय में प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं हेमंति आउट्ठिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) ये पूर्व कथित पांच संवत्सरो में हेमन्त ऋतु माविनी तीसरी माघमास की आवृत्ति चंद्र कौन से नक्षत्र के साथ योग युक्त होकर प्रवर्तित करता है? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता पूसे णं) पुण्य नक्षत्र के साथ उस समय चंद्र योग युक्त रहता है । अब उसके समयविभाग का कथन करते हैं-(पूसस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेत्तालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स, वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णियाभागा सेसा) जिस समय चंद्र तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है उस समय पुण्यनक्षत्र का उन्नीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तयालीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया तेतीस भाग (१९।^{४३}/_{६२}।^{३३}/_{६२-६०})

હવે ગૌતમસ્વામી ત્રીજી આવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે-(તા एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं हेमंति आउट्ठिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ પાંચ સંવત્સરોમાં ત્રીજી હેમંત ઋતુ માવિની આવૃત્તિ કે જે માઘમાસમાં આવે છે ત્યારે ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને તેને પ્રવર્તિત કરે છે. આ રીતના ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે-(તા पूसे णं) પૂથ્ય નક્ષત્રની સાથે તે સમયે ચંદ્ર યોગયુક્ત રહે છે. હવે તેના સમય વિભાગનું કથન કરવામાં આવે છે, (पूसस्स एगूण-वीसं मुहुत्ता तेतालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेतीसं चुण्णियाभागा सेसा) જે સમયે ચંદ્ર ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તે સમયે પુથ્ય નક્ષત્રના એગણીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા તેતાલીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક

नार्थ क्रिया यथा— $(२८६५।\frac{१८०}{६२}।\frac{३२}{६२-६७})-(२४५७।\frac{७३}{६२}।\frac{१००}{६२-६७})=(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ शोधनात् स्थितानि पश्चादष्टोत्तराणि चत्वारिंशतानि मुहूर्तानां, मुहूर्तगतानां च द्वापष्टिभागानां पञ्चोत्तरं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तपष्टिभागाः $(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ पुनरेतेभ्य स्त्रिभिः शतैर्नवनवत्यधिकै (३९९।) मुहूर्तानाम्, एकस्य मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः $\frac{२४}{६२}$ । एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्पष्ट्या सप्तपष्टिभागैः $\frac{१६}{६२}$ । अभिजिदादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि चतुर्दशनक्षत्राणि शुद्धानि भवेयुः। $(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})-(३९९।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})=(९।\frac{६०}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ स्थिताः पश्चान्नवमुहूर्ताः, मुहूर्तगतानां च द्वापष्टिभागानाम् अशीतिः। एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तपष्टिभागाः। अत्र चाशीत्या द्वापष्टिभागैरेको मुहूर्तो लब्धः $\frac{६०}{६२}=१+\frac{६०}{६२}$ शेषा स्तिष्ठन्त्यष्टादश। लब्धो मुहूर्तो, मुहूर्तस्थाने युक्तो जाता दशमुहूर्ताः। एकस्य च मुहूर्तस्याष्टादश द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत् सप्तपष्टि-

शोधन प्रकार इस प्रकार से है— $(२८६५।\frac{१८०}{६२}।\frac{३२}{६२-६७})-(२४५७।\frac{७३}{६२}।\frac{१००}{६२-६७})=(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् चार सौ आठ मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सौ पांच भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चौतीस भाग रह जाता है $(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ इनमें से पुनः तीनसौ नन्नाणु ३९९। मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया चौतीस भाग $\frac{२४}{६२}$ तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ $\frac{१६}{६२}$ भागों से अभिजिदादि पुर्वसु पर्यन्त के चौदह नक्षत्र शोधित होते हैं $(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})-(३९९।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})=(९।\frac{६०}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ इस प्रकार शोधन करने से पश्चात् नव मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया अस्सी भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया चौतीस भाग बचता है। यहां पर बासठिया अस्सी भागों से एक मुहूर्त लब्ध होता है, $\frac{६०}{६२}=१+\frac{६०}{६२}$ तथा बासठिया अठारह भाग शेष रहता है। जो एक मुहूर्त लब्ध हुवा है, उसको पूर्व के नव मुहूर्त के साथ जोड़े तो दस

शोधित थाय छे. शोधन प्रकार आ प्रभाणु छे. $(२८६५।\frac{१८०}{६२}।\frac{३२}{६२-६७})-(२४५७।\frac{७३}{६२}।\frac{१००}{६२-६७})=(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ आ प्रभाणु शोधित करवाथी पाछणथी बारसोआठ मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना भासठिया ओकसोपांच भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया योत्रीसभाग रहै छे $(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ आभांथी पुनः त्रणुसोनवाणु ३९९। मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना भासठिया योत्रीसभाग $\frac{२४}{६२}$ तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया छियासठ भागो $\frac{१६}{६२}$ थी अबिष्टत विगेरे पुनर्वसु पर्यन्तना चौदह नक्षत्रो शोधित थाय छे. $(४०८।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})-(३९९।\frac{१०५}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})=(९।\frac{६०}{६२}।\frac{२४}{६२-६७})$ आ प्रभाणु शोधन करवाथी पाछणथी नव मुहूर्त तथा ओक मुहूर्तना भासठिया ओंसी भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया योत्रीसभाग भये छे. अडी भासठिया ओंशी भागोथी ओक मुहूर्त लब्ध थाय छे. $\frac{६०}{६२}=१+\frac{६०}{६२}$ तथा भासठिया अठार भाग शेष वधे छे. ओ ओक मुहूर्त लब्ध थयेल छे तेने पडेलाना नव मुहूर्तनी साथे उमेरवा नेथी दस मुहूर्त, तथा ओक मुहूर्तना

પુણ્યસ્ય તત્રૈવ વર્તમાનો ભવતિ ચન્દ્ર इति अत्रापि गणितप्रक्रिया यथा-यतोहि प्रथमोपपा-
दितक्रमापेक्षया तृतीया माघमाराभाविनी आवृत्तिः पष्ठीस्यादतः पद् गुणकोधार्यः, स च
रूपोनो विधेय स्तेन पञ्च जाताः । अनेन पञ्चकरूपेण गुणकेन स एव प्राकृतनो ध्रुवराशि
स्त्रिसप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य पदत्रिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य
च द्वापष्टिभागस्य पद् सप्तपष्टिभागा इत्येवं रूपो गुणनीयः— $(५७३ \frac{3}{4} \mid \frac{5}{42-49}) + ५ =$
 $(२८६५ \mid \frac{16}{42} \mid \frac{30}{49})$ गुणनाज्जातानि गुणनफलानि अष्टाविंशतिः शतानि पञ्चपष्ट्यधिकानि
मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानामशीत्यधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य
त्रिंशद् सप्तपष्टिभागा इति । अत एतेभ्यः सप्तपञ्चाशदधिकं शतत्रिंशतिशतैर्मुहूर्त्तानाम्,
मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां द्वि सप्तत्या $(२४५७ \mid \frac{1}{14})$ एवस्य च द्वापष्टिभागस्य सत्कानां
सप्तपष्टिभागानाम् अष्टानवत्यधिकेन शतेन त्रयो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धा भवेयुरिति तथाशोध-

इतना प्रमाण चूर्णिकाभाग पुण्य नक्षत्र का शेष जब होते हैं, वहीं पर वर्तमान
होकर चंद्र तीसरी आवृत्ति को प्रवर्तित करता है । यहां पर गणितप्रक्रिया
इस प्रकार से होती है—प्रथम कथित क्रम की अपेक्षा से माघमासभाविनी
तीसरी आवृत्ति छठी होती है, अतः छह गुणक होता है, उसको रूपोन करे
रूपोन करने से पांच होता है । इस पांच रूप गुणक से पूर्व कथित ध्रुवराशि
जो पांच सो तिहत्तर मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया छत्तीस भाग तथा
बासठिया एक भाग का सडसठिया छ भाग है इनको गुणित करे $(५७३ \frac{3}{4} \mid \frac{5}{42-49}) + ५ = (२८६५ \mid \frac{16}{42} \mid \frac{30}{49})$ गुणा करने से अठाईस सो पैसठ मुहूर्त
तथा एक मुहूर्त का बासठिया एक सो अस्सी भाग तथा बासठिया एक भाग
का सडसठिया तीस भाग होते हैं । इनमें से चौबीस सो सत्तावन मुहूर्त तथा
एक मुहूर्त का बासठिया बहत्तर भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-
सठिया एक सो अठाणु प्रमाण से तीन नक्षत्र पर्याय शोधित होता है ।

ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસ ભાગ $(१८१ \frac{3}{4} \mid \frac{5}{42-49})$ આટલું પ્રમાણ પુણ્ય નક્ષત્રનું ન્યારે શેષ
રહે છે, ત્યાંજ વર્તમાન રહીને ચંદ્ર ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અહીં ગણિત
પ્રક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. પહેલાં કહેલ ક્રમની અપેક્ષાએ માઘમાસભાવિની ત્રીજી
આવૃત્તિ એ છઠ્ઠી થાય છે. તેથી છ ગુણક હોય છે. તેને રૂપોન કરવાથી પાંચ થાય છે.
આ પાંચ રૂપ ગુણકથી પૂર્વકથિત ધ્રુવરાશિ કે જે પાંચસોતોતેર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
બાસઠિયા છત્રીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છભાગ છે, તેના ગુણાકાર
કરવે $(५७३ \frac{3}{4} \mid \frac{5}{42-49}) + ५ = (२८६५ \mid \frac{16}{42} \mid \frac{30}{49})$ ગુણાકાર કરવાથી અઠ્યાવીસસો પાંસઠ મુહૂર્ત
તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોએસી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા
ત્રીસભાગ થાય છે. તેમાંથી ચોત્રીસસોસત્તાવન મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બોતેરભાગ
તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા એકસોઅઠાણુ ભાગના પ્રમાણથી ત્રણ નક્ષત્ર પર્યાય

નાર્થ ક્રિયા યથા— $(૨૮૬૫ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10}) - (૨૪૬૭ | \frac{100}{12} | \frac{100}{12-10}) = (૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ શોધનાન્
સ્થિતાનિ પશ્ચાદ્દ્યોત્તરાણિ ચત્વારિશતાનિ મુહૂર્તનાં, મુહૂર્તગતાનાં ચ દ્વાપટ્ટિભાગાનાં પશ્ચો-
ત્તરં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચતુર્વિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ $(૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ પુનરે-
તેભ્ય સ્થિભિઃ શતૈર્ નવનવત્યધિકૈ (૩૯૯) મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશત્યા
દ્વાપટ્ટિભાગૈઃ $\frac{30}{12}$ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્મપટ્ટિભાગૈઃ $\frac{100}{12}$ અભિજિદાદીનિ
પુનર્વસુપર્યન્તાનિ ચતુર્દશનક્ષત્રાણિ શુદ્ધાનિ ભવેયુઃ । $(૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10}) - (૩૯૯ | \frac{100}{12} | \frac{100}{12-10}) =$
 $(૯ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ સ્થિતાઃ પશ્ચાન્નવમુહૂર્તઃ, મુહૂર્તગતાનાં ચ દ્વાપટ્ટિભાગાનામ્ અશીતિઃ । એકસ્ય
ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચતુર્વિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ । અત્ર વાશીત્યા દ્વાપટ્ટિભાગૈરેકો મુહૂર્તો લબ્ધઃ
 $\frac{100}{12} = ૧ + \frac{8}{12}$ શેષા સ્તિષ્ઠન્ત્યષ્ટાદશ । લબ્ધો મુહૂર્તો, મુહૂર્તસ્થાને યુક્તો જાતા દશમુહૂર્તઃ ।
એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યાષ્ટાદશ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ચતુર્વિંશત્ સપ્તપટ્ટિ-

શોધન પ્રકાર ઇસ પ્રકાર સે હૈ— $(૨૮૬૫ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10}) - (૨૪૬૭ | \frac{100}{12} | \frac{100}{12-10}) =$
 $(૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ ઇસ પ્રકાર શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ ચાર સો આઠ મુહૂર્ત
તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા એક સો પાંચ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ
કા સહસઠિયા ચોતીસ ભાગ રહ જાતા હૈ $(૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ इनमें से पुनः
तीनसो नव्वाणु ૩૯૯ । મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ચૌવીસ ભાગ $\frac{30}{12}$
તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહસઠિયા છિયાસઠ $\frac{100}{12}$ ભાગો સે અભિજિદાદિ
પુર્વસુ પર્યન્ત કે ચૌદહ નક્ષત્ર શોધિત હોતે હૈ $(૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10}) - (૩૯૯ | \frac{100}{12} | \frac{100}{12-10}) = (૯ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ ઇસ પ્રકાર શોધન કરને સે પશ્ચાત્ નવ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અસ્સી ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સહ-
સઠિયા ચોતીસ ભાગ વચ્ચતા હૈ । યહાં પર વાસઠિયા અસ્સી ભાગો સે એક
મુહૂર્ત લબ્ધ હોતા હૈ, $\frac{100}{12} = ૧ + \frac{8}{12}$ તથા વાસઠિયા અઠારહ ભાગ શેષ રહતા હૈ ।
જો એક મુહૂર્ત લબ્ધ હુવા હૈ, ડસકો પૂર્વ કે નવ મુહૂર્ત કે સાથ જોડે તો દસ

શોધિત થાય છે. શોધન પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. $(૨૮૬૫ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10}) - (૨૪૬૭ | \frac{100}{12} | \frac{100}{12-10}) =$
 $(૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પાછળથી ચારસોઆઠ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોપાંચ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહસઠિયા
ચોતીસભાગ રહે છે $(૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ આમાંથી પુનઃ ત્રણસોનવાણુ ૩૯૯ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ $\frac{30}{12}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહસઠિયા છાસઠ
ભાગો $\frac{100}{12}$ થી અભિજીત વિગેરે પુનર્વસુ પર્યન્તના ચૌદ નક્ષત્રો શોધિત થાય છે. $(૪૦૮ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10}) - (૩૯૯ | \frac{100}{12} | \frac{100}{12-10}) = (૯ | \frac{100}{12} | \frac{30}{12-10})$ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પાછળથી
નવ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એઝી ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહ-
સઠિયા ચોતીસભાગ બચે છે. અહીં બાસઠિયા એઝી ભાગોથી એક મુહૂર્ત લબ્ધ થાય
છે. $\frac{100}{12} = ૧ + \frac{8}{12}$ તથા બાસઠિયા અઠાર ભાગ શેષ વધે છે. એ એક મુહૂર્ત લબ્ધ થયેલ
છે તેને પહેલાના નવ મુહૂર્તની સાથે ઉમેરવા બેથી દસ મુહૂર્ત, તથા એક મુહૂર્તના

ભાગાઃ $(10 \frac{1}{12} | \frac{38}{12-12})$ તતઃ પુણ્યનક્ષત્રસ્યાર્દ્ધક્ષેત્રત્વાત્ તન્માનં ત્રિશન્મુહૂર્ત્તા સ્તેન ત્રિશતા શોધનાર્થં ન્યાસઃ $30 - (10 \frac{1}{12} | \frac{38}{12-12}) = (19 \frac{1}{12} | \frac{33}{12-12})$ અતઃ ઉપપદ્યતે યત્ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય ઇકોનવિંશતિ મુહૂર્ત્તેષુ, ઇકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય ત્રિચત્વારિંશતિ દ્વાપષ્ટિભાગેષુ ઇકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિ-ભાગસ્ય ત્રયઽર્દ્ધિશતિ સપ્તપષ્ટિભાગેષુ શેષેષુ સ્થિતેષુ તત્રૈવ વર્તમાનશ્ચન્દ્ર સ્તુતીયાં હૈમન્તી માવૃત્તિ પ્રવર્ત્તયતીતિ ॥ અથાત્રૈવ સૂર્યનક્ષત્રયોગવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્તે ણં જોષ્ઠ?’ તસ્મિન્ સમયે ચ સ્વલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ । તસ્મિન્ સમયે—તૃતીયાવૃત્તિપ્રવર્ત્તનવેલાયાં સ્વલુ—ઇતિ વાક્યાલક્ષારે, ચ પાદપૂરણે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તો ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા ઉત્તરાર્દ્ધિ આસાદાર્દ્ધિ, ઉત્તરાણં આસાદાણં ચરિમસમણ’ તાવદુત્તરાભિરાપાદાભિઃ, ઉત્તરાણામાપાદાનાં ચરમસમયઃ ॥ ઉત્તરાપાદાનક્ષત્રસ્યા-

મુહૂર્ત તથા ઇક મુહૂર્ત કા ચાસઠિયા અઠારહ ભાગ તથા ચાસઠિયા ઇક ભાગ કા સડસઠિયા ચોત્તીસ ભાગ હોતે હૈં $(10 \frac{1}{12} | \frac{38}{12-12})$ તત્પશ્ચાત્ પુણ્ય નક્ષત્ર અર્દ્ધક્ષેત્ર વ્યાપી હોને સે ઉસકા પ્રમાણ તીસ મુહૂર્ત હૈ અતઃ તીસ મેં સે ઇન દસ કો શોધન કરેં શોધન ન્યાસ ક્રમ સે ઇસ પ્રકાર સે હોતા હૈ $30 - (10 \frac{1}{12} | \frac{38}{12-12}) = (19 \frac{1}{12} | \frac{33}{12-12})$ ઇસ સે યહ જ્ઞાત હોતા હૈ કો પુણ્યનક્ષત્ર કા ઉત્તીસ મુહૂર્ત તથા ઇક મુહૂર્ત કા ચાસઠિયા તયાલીસ ભાગ તથા ચાસઠિયા ઇક ભાગ કા સડસઠિયા તેતીસ ભાગ શેષ રહે તવ વહાં પર રહા હુવા ચંદ્ર હેમન્ત ઋતુ કી તીસરી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।

અવ યહાં તીસરી આવૃત્તિ કે અવસર મેં સૂર્ય નક્ષત્રયોગ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્તે ણં જોષ્ઠ) તીસરી આવૃત્તિ કે પ્રવર્તકાલ મેં સૂર્ય કૌન નક્ષત્ર કે સાથ રહતા હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈ । (તા ઉત્તરાર્દ્ધિ આસાદાર્દ્ધિ ઉત્તરાણં આસાદાણં ચરિમસમણ) ઉત્તરાપાદા નક્ષત્ર કા

ખાસઠિયા ચોત્રીસભાગ થાય છે. $(10 \frac{1}{12} | \frac{38}{12-12})$ તે પછી પુણ્ય નક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે, તેથી ત્રીસમાંથી આ દસનું શોધન કરવું શોધન ન્યાસ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. $30 - (10 \frac{1}{12} | \frac{38}{12-12}) = (19 \frac{1}{12} | \frac{33}{12-12})$ આનાથી એમ જણાય છે કે—પુણ્ય નક્ષત્રના આગળીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના ખાસઠિયા તેતાલીસભાગ તથા ખાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા તેત્રીસભાગ શેષ રહે ત્યારે ત્યાં આગળ રહેલ અંદ્ર હેમન્ત ઋતુની ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે અહીં ત્રીજી આવૃત્તિના સમયે સૂર્ય નક્ષત્રનાયોગ વિષે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્તે ણં જોષ્ઠ) ત્રીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા ઉત્તરાર્દ્ધિ આસાદાર્દ્ધિ ઉત્તરાણં આસાદાણં ચરિમસમણ) ઉત્તરાપાદા નક્ષત્રના અન્ત ભાગમાં

ન્તિમે ભાગે વર્તમાનો ભવતિ સૂર્ય સ્ત્રીયાવૃત્તિપ્રવર્તનવેલાયા મિત્યર્થઃ ॥ અત્રાપિ ગણિત-
ભાવના પ્રથમાવૃત્તિવદેવ ભાવનીયા, કિમત્ર પુનર્લેખનપ્રયાસેનેતિ ॥ અથ ચતુર્થમાઘમાસ-
માન્યાવૃત્તિવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા એસિ ણં પંચઞ્ઠં સંવચ્છરાણં ચડત્થિ હેમંતિ આડટ્ઠિ ચંદે
કેણં ણક્ષત્તેણં જોણ્ઠ?’ તાવદેતેપાં પચ્ચાનાં સંવત્સરાણાં ચતુર્થી હેમન્તી માવૃત્તિ ચન્દ્રઃ
કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ એતેપાં પ્રથમોદિતાનાં પચ્ચાનાં સંવત્સરાણાં મધ્યે
ચતુર્થી હેમન્તી—હેમન્તકાલોદ્ભવાં—માઘમાસભાવિની માવૃત્તિ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યુક્તઃ
સન્ પ્રવર્તયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—‘તા મૂલેણં’ તાવદ્ મૂલેન, ચતુર્થા-
વૃત્તિપ્રવર્તનસમયે મૂલનક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતિ ચન્દ્ર इति— સામાન્યમુત્તરં દત્ત્વાપિ
પુનસ્તસ્ય મુહૂર્ત્તવિભાગં દર્શયતિ—‘મૂલસ્સ છ મુહુત્તા અઢાવણં ચ ચાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ
અન્ત સમય મેં વર્તમાન રહકર સૂર્ય તીસરી આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।
અર્થાત્ તીસરી આવૃત્તિ કે પ્રવર્તનકાલ મેં સૂર્ય ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર કા અન્તિમ
ભાગ મેં રહતા હૈ । યહાં પર ખી ગણિતભાવના પ્રથમ આવૃત્તિ કે કથનાનુસાર
ભાવિતકર લેવે । પહેલે કથિત હોને સે પુનઃ ઉસકો નહીં કહતે ।

અબ માઘમાસભાવિની ચૌથી આવૃત્તિ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન
કરતે હૈ—(તા એસિ ણં પંચઞ્ઠં સંવચ્છરાણં ચડત્થિ હેમંતિ આડટ્ઠિ ચંદે કેણં
ણક્ષત્તેણં જોણ્ઠ) યે પૂર્વકથિત પાંચ સંવત્સરોં મેં હેમન્તકાલ કી માઘમાસ
ભાવિની ચૌથી આવૃત્તિકો ચંદ્ર કૌન નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત હોકર પ્રવર્તિત
કરતા હૈ ? હિસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી
ભગવાન્ કહતે હૈ—(તા મૂલે ણં) ચતુર્થી આવૃત્તિ કે પ્રવર્તન કાલ મેં ચંદ્ર મૂલ
નક્ષત્ર કે સાથ રહતા હૈ, હિસ પ્રકાર સામાન્ય પ્રકાર સે કહકર પુનઃ ઉસકા
મુહૂર્ત વિભાગ પ્રદર્શિત કરતે હૈ—(મૂલસ્સ છ મુહુત્તા અઢાવણં ચ ચાવટ્ઠિભાગા

વર્તમાન રહીને સૂર્ય ત્રીજી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. અર્થાત્ ત્રીજી આવૃત્તિના પ્રવર્તન
કાળમાં સૂર્ય ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંતિમ ભાગમાં રહે છે. અહીંયાં આ સંબંધી ગણિતપ્રક્રિયા
પહેલી આવૃત્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે ભાવિત કરી સમજી લેવી. પહેલાં તે કહેવાઈ ગયેલ હોવાથી
અહીં ફરીથી કહેલ નથી.

હવે માઘમાસભાવિની ચૌથી આવૃત્તિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—
(તા એસિ ણં પંચઞ્ઠં સંવચ્છરાણં ચડત્થિ હેમંતિ આડટ્ઠિ ચંદે કેણં ણક્ષત્તેણં જોણ્ઠ) આ
પહેલાં કહેવામાં આવેલ પાંચ સંવત્સરોમાં હેમંતકાળની માઘમાસ ભાવિની ચૌથી આવૃત્તિને
ચંદ્ર કયા નક્ષત્રની સાથે રહીને પ્રવર્તિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને
સંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા મૂલેણં) ચૌથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં ચંદ્ર
મૂળ નક્ષત્રની સાથે રહે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કહીને ફરી તેનો મુહૂર્તવિભાગ
પ્રદર્શિત કરે છે.—(મૂલસ્સ છ મુહુત્તા અઢાવણં ચ ચાવટ્ઠિભાગા મુહુત્તસ્સ ચાવટ્ઠિભાગં ચ

વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા વીસં ચુણિયાભાગા સેસા' મૂલસ્ય પદ્મહૂર્ત્તાઃ, અષ્ટાપચ્ચા-
શચ્ચ દ્વાપષ્ટિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય, દ્વાપષ્ટિભાગં ચ સપ્તપષ્ટિઘા છિત્વા વિંશતિશ્ચૂર્ણિકા ભાગાઃ
શેષાઃ ॥ ચતુર્થાવૃત્તિપ્રવર્તનકાલે મૂલનક્ષત્રસ્ય પદ્મહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્યાષ્ટાપચ્ચા-
શદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય વિંશતિઃ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ—(૬૧^{૧૬}/_{૬૨}—૧^{૩૦}/_{૬૭}) એત-
તુલ્યેષુ મુહૂર્ત્તાદિપુ શેષેષુ સત્સુ તત્રૈવ વર્તમાન શ્રન્દો ભવતિ ચતુર્થાવૃત્તિપ્રવર્તનકાલે इत्यर्थः ॥

અત્ર ગણિતભાવના યથા—યતો હિ ચતુર્થી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિઃ પૂર્વપ્રદર્શિતક્રમા-
પેક્ષ્યા અષ્ટમી આવૃત્તિઃ કિલ સ્યાત્ અતસ્તત્સ્થાને અષ્ટકો ધ્રિયતે સ ચ મૂલોક્તગાથા
ક્રમેણ રૂપોનો વિધેયઃ, ૮-૧=૭ જાતઃ સપ્તકરૂપો ગુણકઃ, અનેન ગુણકેન સ એવ પૂર્વોક્તો
ધ્રુવરાશિસ્ત્રિસપ્તયધિકાનિ પચ્ચશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્મત્રિશદ્ દ્વાપષ્ટિ-
ભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપષ્ટિભાગસ્ય પદ્મ સપ્તપષ્ટિભાગા ગુણનીયાઃ—(૫૭૩^{૩૬}/_{૬૨}—૧^૬/_{૬૭}) × ૭
=(૪૦૧૧^{૧૫}/_{૬૨}—૪૨^{૪૨}/_{૬૨-૬૭}) ગુણનાજ્ઞાતાનિ ગુણનફલાનિ એકાદશોત્તરાણિ ચત્વારિંશચ્છતાનિ

મુહૂર્ત્તસસ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા વીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) ચૌથી
આવૃત્તિ કે પ્રવર્તન કાલ મેં મૂલનક્ષત્ર કા છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-
ઠિયા અઠાવન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા વીસ ભાગ
(૬ ૧^{૧૬}/_{૬૭}) इतने प्रमाण के मुहूर्तादि शेष रहने पर चंद्र चौथी आवृत्ति के प्रवर्तन
કાલ મેં વહાં પર વર્તમાન રહતા હૈ ।

અવ હસકી ગણિત પ્રક્રિયા દિશ્વલાઈ જાતી હૈ—ચૌથી માઘમાસ ભાવિના
આવૃત્તિ પૂર્વપ્રદર્શિત ક્રમ કી અપેક્ષા સે આઠવીં આવૃત્તિ હોતી હૈ । અતઃ
ઉસકે સ્થાન મેં આઠ લેવેં, ઉસકો મૂલ કથિત ગાથા કે ક્રમ સે રૂપોન કરે
૮-૧=૭ રૂપોન કરને સે સાત હોતા હૈ । હસ સાત રૂપ ગુણક સે વહ પૂર્વકથિત
ધ્રુવરાશિ જો પાંચ સો તિહત્તર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છત્તીસ
ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા છ ભાગ કો ગુણા કરે (૫૭૩^{૩૬}/_{૬૨}।

સત્તદ્વિહા છેત્તા વીસં ચુણિયાભાગા સેસા) ચૌથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં મૂળનક્ષત્રના
છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા અઠાવન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના
સડસઠિયા વીસ ભાગ (૬ ૧^{૧૬}/_{૬૭}) આટલા પ્રમાણના મુહૂર્તાદિ શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર ચૌથી
આવૃત્તિના પ્રવર્તન કાળમાં ત્યાં વર્તમાન રહે છે.

હવે આની ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. ચૌથી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ
પહેલાં પ્રદર્શિત ક્રમની અપેક્ષાએ આઠમી આવૃત્તિ થાય છે. તેથી તેના સ્થાનમાં આઠ
લેવા તેને મૂળમાં કહેલ ગાથાના ક્રમથી રૂપોન કરવા ૮-૧-૭ રૂપોન કરવાથી
સાત થાય છે. આ સાતરૂપ ગુણકથી તે પૂર્વકથિત ધ્રુવરાશિ જે પાંચસો તોતેર
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છત્તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા
છભાગનો ગુણાકાર કરવો (૫૭૩^{૩૬}/_{૬૨}—૪૨^{૪૨}/_{૬૨-૬૭})+૭=(૪૦૧૧^{૧૫}/_{૬૨}—૪૩^{૪૩}/_{૬૨-૬૭}) ગુણાકાર કરવાથી

मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानां च द्विपञ्चाशदधिके द्वेशते, एकस्य द्वापष्टिभागस्य द्वाचत्वारिंत् सप्तपष्टिभागा इति ॥ $(४०११ \frac{२५२}{६३} | \frac{४२}{६३-६७})$ तत एतेभ्यः पट्सप्तत्यधिकैर् द्वात्रिंशच्छतैर्मुहूर्त्तानां, ३२७६। मुहूर्त्तगतानां च द्वापष्टिभागानां पण्यवत्या ६, द्वापष्टिभाग सत्कानां च सप्तपष्टिभागाना मष्टपष्ट्यधिकाभ्यां द्वाभ्यां शताभ्यां $\frac{१६}{६३}$ चत्वारो नक्षत्र-पर्यायाः शुद्धाः $-(४०११ \frac{२५२}{६३} | \frac{४२}{६३}) - (३२७६ \frac{६६}{६३} | \frac{३६}{६३}) = (७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३})$ पश्चात् स्थितानि शोधनफलानि पञ्चत्रिंशदधिकानि सप्तशतानि मुहूर्त्तानां, मुहूर्त्तगतानां द्वापष्टिभागानां द्विपञ्चाशदधिकं शतम्, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट्चत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागा इति $-(७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३})$ पुनरेतेभ्यः पङ्क्तिः शतैर् मुहूर्त्तानाम्, एकोनसप्तत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वापष्टिभागैः $६६९ \frac{२४}{६३} | \frac{६६}{६३}$ एकस्य च द्वापष्टिभागस्य पट् पष्ट्या सप्तपष्टिभागैरभिजिदादीनि विशाखापर्यन्तानि त्रयोविंशतिर्नक्षत्राणि $(६६९ \frac{२४}{६३} | \frac{६६}{६३})$ शुद्धानि $-(७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३}) + ७ = (४०११ \frac{२५२}{६३} | \frac{४२}{६३-६७})$ गुणा करने से चार हजार ग्यारह मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया बसो बावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया बयालीस भाग रहता है $(४०११ \frac{२५२}{६३} | \frac{४२}{६३-६७})$ इनमें से बत्तीससो छिहत्तर ३२७६। मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया छियाणवे ६ भाग तथा बासठिया एक भाग सडसठिया दोसो अडसठ से चार नक्षत्रपर्याय शुद्ध होते हैं $(४०११ \frac{२५२}{६३} | \frac{४२}{६३-६७}) - ३२७६ \frac{६६}{६३} | \frac{३६}{६३} = (७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३})$ इस प्रकार शोधन करने से पश्चात् सातसो पैतीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया एक सो बावन भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियालीस भाग रहता है $(७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३})$ इनमें से छहसो उनसित्तर मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया चौबीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से अभिजिदादि विशाखा पर्यन्त के तेईस नक्षत्र $(६६९ \frac{२४}{६३} | \frac{६६}{६३})$ शुद्ध होते हैं। जिसे की $(७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३}) - ६६९ \frac{२४}{६३} | \frac{६६}{६३} = (६६ \frac{१६०}{६३} | \frac{४६}{६३})$ शोधित होने बाद छियासठ मुहूर्त्त

आरुहणर अग्यार मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना भासठिया असोआवन भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया छेतालीसभाग रहे छे. $(४०११ \frac{२५२}{६३} | \frac{४२}{६३-६७})$ आभांथी अत्रीससो छेतेर ३२७६। मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना भासठिया छन्नु भाग $\frac{६६}{६३}$ तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया असो अडसठथी आर नक्षत्र पर्याय शुद्ध थाय छे. $(४०११ \frac{२५२}{६३} | \frac{४२}{६३-६७}) - (३२७६ \frac{६६}{६३} | \frac{३६}{६३}) = (७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३})$ आ प्रमाणे शोधन करवाथी पछीथी सातसोपात्रीस मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना भासठिया ओकसोआवन भाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया छेतालीस भाग रहे छे. $(७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३})$ आभांथी छसोअगपुयोतेर मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना भासठिया ओवीसभाग तथा भासठिया ओक भागना सडसठिया भासठभागथी अबिल्लतथी विशाखा पर्यन्तना तेवीस नक्षत्रो $(६६६ \frac{१६०}{६३} | \frac{४६}{६३})$ शुद्ध थाय छे. नेभके $-(७३५ \frac{१५२}{६३} | \frac{४६}{६३}) - (६६६ \frac{१६०}{६३} | \frac{४६}{६३}) = (६६ \frac{१६०}{६३} | \frac{४६}{६३})$

વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા વીસં ચુણિયાભાગા સેસા' મૂલસ્ય પદ્મહૂર્ત્તાઃ, અષ્ટાપચ્ચા-
શચ્ચ દ્વાપણ્ટિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય, દ્વાપણ્ટિભાગં ચ સપ્તપણ્ટિધા છિત્વા વિંશતિચૂર્ણિકા ભાગાઃ
શેષાઃ ॥ ચતુર્થાવૃત્તિપ્રવર્તનકાલે મૂલનક્ષત્રસ્ય પદ્મહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્યાષ્ટાપચ્ચા-
શદ્ દ્વાપણ્ટિભાગાઃ એકસ્ય ચ દ્વાપણ્ટિભાગસ્ય વિંશતિઃ સપ્તપણ્ટિભાગાઃ— $(\frac{61\frac{1}{2}}{12} | \frac{30}{12})$ એત-
તુલ્યેષુ મુહૂર્ત્તાદિષુ શેષેષુ સત્સુ તત્રૈવ વર્તમાન ચન્દ્રો ભવતિ ચતુર્થાવૃત્તિપ્રવર્તનકાલે इत्यर्थः ॥

અત્ર ગણિતભાવના યથા—યતો હિ ચતુર્થી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિઃ પૂર્વપ્રદર્શિતક્રમા-
પેક્ષ્યા અષ્ટમી આવૃત્તિઃ કિલ સ્યાત્ અતસ્તત્સ્થાને અષ્ટકો ધ્રિયતે સ ચ મૂલોક્તગાથા
ક્રમેણ રૂપોનો વિધેયઃ, $૮-૧=૭$ જાતઃ સપ્તકરૂપો ગુણકઃ, અનેન ગુણકેન સ એવ પૂર્વોક્તો
ધ્રુવરાશિસ્ત્રિસપ્તત્યધિકાનિ પચ્ચશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્મત્રિંશદ્ દ્વાપણ્ટિ-
ભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપણ્ટિભાગસ્ય પદ્મ સપ્તપણ્ટિભાગા ગુણનીયાઃ— $(\frac{૫૭૩\frac{3}{4}}{12} | \frac{૩}{12-૬૭}) \times ૭$
 $= (૪૦૧૧\frac{૫૫}{૬૪} | \frac{૪૨}{૬૪-૬૭})$ ગુણનાજ્ઞાતાનિ ગુણનફલાનિ એકાદશોત્તરાણિ ચત્વાર્શિચ્છતાનિ

મુહૂર્ત્તસસ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તદ્વિહા છેત્તા વીસં ચુણિયા ભાગા સેસા) ચૌથી
આવૃત્તિ કે પ્રવર્તન કાલ મેં મૂલનક્ષત્ર કા છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-
ઠિયા અઠાવન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સડસઠિયા વીસ ભાગ
($61\frac{1}{2} | \frac{30}{12}$) इतने प्रमाण के मुहूर्तादि शेष रहने पर चंद्र चौथी आवृत्ति के प्रवर्तन
કાલ મેં વહાં પર વર્તમાન રહતા હૈ ।

અવ હસકી ગણિત પ્રક્રિયા દિખલાઈ જાતી હૈ—ચૌથી માઘમાસ ભાવિનાં
આવૃત્તિ પૂર્વપ્રદર્શિત ક્રમ કી અપેક્ષા સે આઠવીં આવૃત્તિ હોતી હૈ । અતઃ
उसके स्थान में आठ लेवें, उसको मूल कथित गाथा के क्रम से रूपोन करे
 $૮-૧=૭$ રૂપોન કરને સે સાત હોતા હૈ । હસ સાતરૂપ ગુણક સે વહ પૂર્વ કથિત
ધ્રુવરાશિ જો પાંચ સો તિહત્તર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છત્તીસ
ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ સડસઠિયા છ ભાગ કો ગુણા કરે ($\frac{૫૭૩\frac{3}{4}}{12}$ |

સત્તદ્વિહા છેત્તા વીસં ચુણિયાભાગા સેસા) ચૌથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં મૂળનક્ષત્રના
છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા અઠાવન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના
સડસઠિયા વીસ ભાગ ($61\frac{1}{2} | \frac{30}{12}$) આટલા પ્રમાણના મુહૂર્તાદિ શેષ રહે ત્યારે ચંદ્ર ચૌથી
આવૃત્તિના પ્રવર્તન કાળમાં ત્યાં વર્તમાન રહે છે.

હવે આની ગણિત પ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. ચૌથી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિ
પહેલાં પ્રદર્શિત ક્રમની અપેક્ષાએ આઠમી આવૃત્તિ થાય છે. તેથી તેના સ્થાનમાં આઠ
લેવા તેને મૂળમાં કહેલ ગાથાના ક્રમથી રૂપોન કરવા $૮-૧=૭$ રૂપોન કરવાથી
સાત થાય છે. આ સાતરૂપ ગુણકથી તે પૂર્વકથિત ધ્રુવરાશિ જે પાંચસો તેતેર
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છત્તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા
છભાગનો ગુણાકાર કરવો ($\frac{૫૭૩\frac{3}{4}}{12} | \frac{૩}{12-૬૭}) + ૭ = (૪૦૧૧\frac{૫૫}{૬૪} | \frac{૪૨}{૬૪-૬૭})$ ગુણાકાર કરવાથી

મુહૂર્તનાં, મુહૂર્તગતાનાં દ્વાપટ્ટિભાગનાં ચ દ્વિપશ્ચાશદધિકે દ્વેશતે, એકસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય દ્વાચત્વારિત્ સપ્તપટ્ટિભાગા इति ॥ $(४०११।\frac{३५२}{६२}।\frac{४२}{६२-६७})$ તત એતેભ્યઃ પદસપ્તત્યધિકૈર્ઠ્ઠાત્રિ-
શ્ચછતૈર્મુહૂર્તનાં, ૩૨૭૬। મુહૂર્તગતાનાં ચ દ્વાપટ્ટિભાગનાં પળવત્યા ઠ્ઠ, દ્વાપટ્ટિભાગ
સત્કાનાં ચ સપ્તપટ્ટિભાગાના મપ્તપટ્ટચધિકાભ્યાં દ્વાભ્યાં શતાભ્યાં $\frac{૧૬}{૬૭}$ ચત્વારો નક્ષત્ર-
પર્યાયાઃ શુદ્ધાઃ- $(४०११।\frac{૩૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{६२-६७})-(३२७६।\frac{૧૬}{૬૨}।\frac{૧૬}{૬૭})=(७૩૫।\frac{૧૫૨}{६૨}।\frac{૪૨}{૬૭})$ પશ્ચાત્ સ્થિ-
તાનિ શોધનફલાનિ પશ્ચત્રિશદધિકાનિ સપ્તશતાનિ મુહૂર્તનાં, મુહૂર્તગતાનાં દ્વાપટ્ટિભાગનાં
દ્વિપશ્ચાશદધિકં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદચત્વારિશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા इति- $(७૩૫।\frac{૧૫૨}{६૨}।\frac{૪૨}{૬૭})$ પુનરેતેભ્યઃ પદ્મિઃ શતૈર્મુહૂર્તનામ્, એકોનમ્સપ્તત્યધિકૈરેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુ-
ર્વિંશત્યા દ્વાપટ્ટિભાગૈઃ ૬૬૯૧। $\frac{૧૬}{૬૨}।\frac{૧૬}{૬૭}$ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદ્ પટ્ટયા સપ્તપટ્ટિભાગૈરભિ-
જિદ્વાદીનિ વિશાખાપર્યન્તાનિ ત્રયોવિંશતિર્નક્ષત્રાણિ $(૬૬૯૧।\frac{૧૬}{૬૨}।\frac{૧૬}{૬૭})$ શુદ્ધાનિ- $(७૩૫।\frac{૧૫૨}{६૨}।\frac{૪૨}{૬૭})$
 $\frac{૬}{૬૨-૬૭})+૭=(४०११।\frac{૩૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{६२-६७})$ ગુણા કરને સે ચાર હજાર ગ્યારહ મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા વસો વાવન ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા
સહસઠિયા ચાલીસ ભાગ રહતા હૈ $(४०११।\frac{૩૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{६२-६७})$ इनमें से वत्तीससो
छिहत्तर ૩૨૭૬। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છિયાળળવે ઠ્ઠ ભાગ તથા
વાસઠિયા એક ભાગ સહસઠિયા દોસો અહસઠ સે ચાર નક્ષત્રપર્યાય શુદ્ધ હોતે હૈ
 $(४०११।\frac{૩૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{६२-६७})-(३२७६।\frac{૧૬}{૬२}।\frac{૧૬}{૬७})=(७૩૫।\frac{૧૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{૬७})$ इस प्रकार शोधन करने से
पश्चात् सातसो पैतीस मूहूर्त तथा एक मूहूर्त का वासठिया एक सो वावन
भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छियालीस भाग रहता है ।
 $(७३५।\frac{૧५२}{६२}।\frac{૪२}{६७})$ इनमें से छहसो उनसिहत्तर मूहूर्त तथा एक मूहूर्तका वासठिया
चोवीस भाग तथा वासठिया एक भाग का सडसठिया छियासठ भाग से
अभिजिदादि विशाखा पर्यन्त के तेईस नक्षत्र $(६६९१।\frac{૧६}{६२}।\frac{૧६}{६७})$ शुद्ध होते हैं । जैसे
की $(७३५।\frac{૧५२}{६२}।\frac{૪२}{६७})-(६६९१।\frac{૧६}{६२}।\frac{૧६}{६७})=(६६।\frac{૧६}{६२}।\frac{૪२}{६७})$ शोधित होने बाद छियासठ मूहूर्त

આરહત્તર અચ્ચાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બસોબાવન ભાગ તથા બાસઠિયા
એક ભાગના સહસઠિયા બેતાલીસભાગ રહે છે. $(४०११।\frac{૩૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{६२-६७})$ આમાંથી બત્રીસસો
છોતેર ૩૨૭૬। મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છન્નુ ભાગ $\frac{૬}{૬૨}$ તથા બાસઠિયા એક
ભાગના સહસઠિયા બસો અહસઠથી ચાર નક્ષત્ર પર્યાય શુદ્ધ થાય છે. $(४०११।\frac{૩૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{६२-६७})$
 $-(३२७६।\frac{૧૬}{૬२}।\frac{૧૬}{૬७})=(७૩૫।\frac{૧૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{૬७})$ આ પ્રમાણે શોધન કરવાથી પછીથી સાતસોપાત્રીસ
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોબાવન ભાગ તથા બાસઠિયા એક
ભાગના સહસઠિયા બેતાલીસ ભાગ રહે છે. $(७૩૫।\frac{૧૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{૬७})$ આમાંથી છસોઅગણ્યોતેર
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના
સહસઠિયા ઇસહસાગથી અભિજીતથી વિશાખા પર્યન્તના તેવીસ નક્ષત્રો
 $(૬૬૯૧।\frac{૧૬}{૬२}।\frac{૧૬}{૬७})$ શુદ્ધ થાય છે. જેમકે- $(७૩૫।\frac{૧૫૨}{६२}।\frac{૪૨}{૬७})-(૬૬૯૧।\frac{૧૬}{૬२}।\frac{૧૬}{૬७})=(૬૬।\frac{૧૬}{૬२}।\frac{૪૨}{૬७})$

-(૬૬૧। $\frac{૩૦}{૬૨}$)=(૬૬। $\frac{૩૦}{૬૨}$) સ્થિતાઃ પશ્ચાત્ પદપટ્ટિર્મુહૂર્તનાં, મુહૂર્તગતાનાં ચ દ્વાપટ્ટિ-
 ભાગાનાં સપ્તવિંશત્યધિકં શતમ્ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સપ્તચત્વારિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગા
 ઇતિ । અત્ર ચ $\frac{૩૦}{૬૨}=૨+\frac{૩}{૬૨}$ દ્વાપટ્ટિભાગૈ દ્વૌ મુહૂર્તૌ લબ્ધૌ, તૌ ચ મુહૂર્તસ્થાને યુક્તૌ,
 જાતા અષ્ટપટ્ટિર્મુહૂર્તનાં, શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ ત્રયો દ્વાપટ્ટિભાગા ઇત્યતો યથાક્રમેણ ન્યાસઃ (૬૮। $\frac{૩૦}{૬૨}$)
 મૂયોઽપ્યેતેભ્યઃ પશ્ચચત્વારિંશતા મુહૂર્તૈરનુરાધા જ્યેષ્ઠે શુદ્ધે (૬૮। $\frac{૩૦}{૬૨}$)-૪૫=
 (૨૩। $\frac{૩૦}{૬૨}$) શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ ત્રયોવિંશતિ મુહૂર્તઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રયો દ્વાપટ્ટિભાગાઃ,
 એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય સપ્તચત્વારિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ । તતો મૂલનક્ષત્રસ્યાર્દ્રક્ષેત્રત્વાત્
 તન્માનં ત્રિંશન્મુહૂર્તૌ સ્તેનૈતત્ ત્રિંશતા પરિશોધ્યતે-૩૦-(૨૩। $\frac{૩૦}{૬૨}$)=(૬। $\frac{૩૦}{૬૨}$)
 અત્ ઉપપદ્યતે યત્ મૂલનક્ષત્રસ્ય પદ મુહૂર્તેષુ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્યાષ્ટાપચ્ચાશતિ દ્વાપટ્ટિ-
 ભાગેષુ એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય ત્રિંશતૌ સપ્તપટ્ટિભાગેષુ શેષેષુ સત્સુ તત્રૈવ વર્તમાન-
 શ્વતુર્થી માષમાસભાવિની માઘર્ત્તિ પ્રવર્તયતીતિ સિદ્ધયતિ ॥-અથ સૂર્યનક્ષત્ર યોગ

તથા એક મુહૂર્તકા વાસઠિયા એકસો સતાવીસ ભાગ તથા એક વાસઠિયા ભાગ
 કા સહસઠિયા સેતાલીસ ભાગ વચ્ચતા હૈ । યદ્વાં પર $\frac{૩૦}{૬૨}=૨+\frac{૩}{૬૨}$ વાસઠિયા
 એકસો સતાઈસ ભાગ સે દો મુહૂર્ત લબ્ધ હોતે હૈ, ઉસકો મુહૂર્ત સંખ્યા કે સાથ
 જોડને સે અહસઠ મુહૂર્ત તથા વાસઠિયા ત્રીન ભાગ શેષ રહતા હૈ । યથા-
 ક્રમન્યાસ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-(૬૮। $\frac{૩૦}{૬૨}$) પુનઃ ઇન મેં સે પૈતાલીસ મુહૂર્ત સે
 અનુરાધા એવં જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતે હૈ । (૬૮। $\frac{૩૦}{૬૨}$)-૪૫ (૨૩। $\frac{૩૦}{૬૨}$) શોધિત
 કરને બાદ તેઇસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા ત્રીન ભાગ તથા વાસ-
 ઠિયા એક ભાગ કા સહસઠિયા સેતાલીસ ભાગ શેષ રહતા હૈ । મૂલ નક્ષત્ર
 અર્દ્રક્ષેત્ર વ્યાપી હોને સે ઉસકા પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્ત કા હૈ અતઃ ત્રીસ મેં સે ઇસ
 કો શોધિત કરે ૩૦-(૨૩। $\frac{૩૦}{૬૨}$)=(૬। $\frac{૩૦}{૬૨}$) ઇસસે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ મૂલ
 નક્ષત્ર કા છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા અઠાવન ભાગ તથા વાસઠિયા
 એક ભાગ કા સહસઠિયા વીસ ભાગ શેષ રહે વહી પર વર્તમાન રહકર

શોધિત કર્યા પછી છાસઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોસત્યાવીસભાગ
 તથા બાસઠિયા એકભાગના સુઠતાલીસ ભાગ વધે છે. અહીંયા $\frac{૩૦}{૬૨}=૨+\frac{૩}{૬૨}$ બાસઠિયા
 એકસો સત્યાવીસ ભાગથી બે મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તેને મુહૂર્ત સંખ્યાની સાથે મેળવ
 વાથી અહસઠ મુહૂર્ત તથા બાસઠિયા ત્રણ ભાગ શેષ વધે છે. તેનો યથાક્રમ ન્યાસ આ
 પ્રમાણે છે. (૬૮। $\frac{૩૦}{૬૨}$) આમાંથી ફરીથી પિસ્તાલીસ મુહૂર્તથી અનુરાધા અને જ્યેષ્ઠા
 નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે. (૬૮। $\frac{૩૦}{૬૨}$)-૪૫=(૨૩। $\frac{૩૦}{૬૨}$) શોધિત કર્યા પછી તેવીસ મુહૂર્ત
 તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રણભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહસઠિયા સુઠતાલીસ
 ભાગ શેષ રહે છે. મૂલનક્ષત્ર અર્ધક્ષેત્રવ્યાપી હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે,
 તેથી ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવા ૩૦-(૨૩। $\frac{૩૦}{૬૨}$)=(૬। $\frac{૩૦}{૬૨}$) આનાથી એમ
 જણાય છે કે-મૂલ નક્ષત્રના છ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા અઠાવન

વિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તે ણં જોણ્ઠ?’ તસ્મિન્ સમયે ચ ચલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુત્તિક્તિ? ॥—તસ્મિન્ સમયે—ચતુર્થાવૃત્તિપ્રવર્તનસમયે સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ તતો યમવાનાદ્—‘તા ઉત્તરાહિં આસાદાહિં, ઉત્તરાણં આસાદાણં ચરિમસમણ’ તાવદુત્તરાભિરાપાદાભિઃ, ઉત્તરાણામાપાદાનાં ચરમસમયે ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્, ઉત્તરાપાદાનક્ષત્રસ્યાન્તિમે ભાગે વર્તમાનઃ સૂર્યસ્તાં ચતુર્થી હૈમન્તીં માઘમાસભાવિની માવૃત્તિં પ્રવર્તયતિ, નાન્યત્ર ગચ્છતિ ચન્દ્રચારવત્ સૂર્યસ્યૈકરૂપ-ગતિવેગાત્ મન્દોચ્ચસ્યૈકરૂપગત્યા અત્યલ્પગતિવેગાચ્ચેતિ । અસ્ય ગણિતભાવનાઽપિ પ્રથ-માવૃત્તૌ ભાવિતૈવ, તદ્વદેવાત્રાપિ ભાવનીયા ॥

અથ પશ્ચમ માઘમાસભાવ્યાવૃત્તિવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમધિકારસૂત્રં દર્શયતિ—‘તા એસિ ચંદ્ર ચૌથી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિકો પ્રવર્તિત કરતા હૈ યદ્ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અવ સૂર્યનક્ષત્રયોગ વિષયક શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈ—(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તેણં જોણ્ઠ) ચૌથી આવૃત્તિ કે પ્રવર્તનકાલ મેં સૂર્ય કૌન-નક્ષત્રકે સાથ યોગ યુક્ત રહતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન કહતે હૈ—(તા ઉત્તરાહિં આસાદાહિં ઉત્તરાણં આસાદાણં ચરિમસમણ) ઉત્તરાપાદા નક્ષત્ર કે અન્ત ભાગ મેં વર્તમાન હોકર માઘમાસભાવિની હૈમન્ત કાલ કી ચૌથી આવૃત્તિકો સૂર્ય પ્રવર્તિત કરતા હૈ, ચંદ્ર ગતિ અનુસાર અન્યત્ર ગમન નહીં કરતા હૈ । કરણ કી સૂર્ય ગતિ કા વેગ ઇક રૂપ હોતા હૈ મન્દોચ્ચ રૂપ ઇક ગતિ સે અત્યન્ત અલ્પ ગતિ કા વેગ હોતા હૈ । હસ કી ગણિતભાવના મી પહલી આવૃત્તિ મેં ભાવિત કિયા હી હૈ, ઉસકે સમાન યહાં પર મી ભાવના કર લેવે ।

અવ પાંચવી માઘમાસ ભાવિની આવૃત્તિકે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન

આસાદિયા એક ભાગના સડસઠિયા વીસભાગ શેષ રહે ત્યાં વર્તમાન રહીને ચંદ્ર ચૌથી માઘમાસભાવિની આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્રયોગના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ણક્ષત્તેણં જોણ્ઠ) ચૌથી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે.—(તા ઉત્તરાહિં આસાદાહિં ઉત્તરાણં આસાદાણં ચરિમસમણ) ઉત્તરાપાદા નક્ષત્રના અન્ત-ભાગમાં વર્તમાન રહીને માઘમાસભાવિની હૈમન્તકાળની ચૌથી આવૃત્તિને સૂર્ય પ્રવર્તિત કરે છે. ચંદ્ર ગતિ અનુસાર અન્યત્ર ગમન કરતો નથી. કારણકે સૂર્યની ગતિનો વેગ એકરૂપ હોય છે. મન્દોચ્ચરૂપ એક ગતિથી અત્યન્ત અલ્પગતિનો વેગ હોય છે. આની ગણિત ભાવના પણ પહેલી આવૃત્તિમાં ભાવિત કરેલજ છે. તે પ્રમાણે અહીંયાં ભાવના કરી લેવી.

હવે માઘમાસભાવિની પાંચમી આવૃત્તિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.

णं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं हेमन्तिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्ते णं जोएइ ?' तावदेतेपां पञ्चानां संवत्सराणां पञ्चमी मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति ? ॥—तावदिति पूर्ववत् एतेषां—प्रथमोदितानां पञ्चानां—युगपुरकाणां चान्द्र—चान्द्रा—भिवर्द्धित—चान्द्रा—भिवर्द्धिता—ख्यानां पञ्चसंवत्सराणां मध्ये पञ्चमीं हेमन्तीं माघमासभाविनी मावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह वर्त्तमानः सन् प्रवर्त्तयतीति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह—‘ता कत्तियाहिं’ तावत् कृत्तिकाभिः ॥—तावदिति पूर्ववत्, कृत्तिकानक्षत्रस्य त्रितारकत्वाद् बहुवचनं, तेन कृत्तिकाभिः—कृत्तिकानक्षत्रेण सह युक्तो भवति चन्द्र इति सामान्यमुत्तरं दत्त्वाऽपि विवृत्तिविवरणतया तस्यैव कृत्तिकानक्षत्रस्य मुहूर्त्तविभागं प्रतिपादयति—‘कत्तियाणं अट्टारसमुहुत्ता छत्तीसं च वावट्ठि-भागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुणियाभागा सेसा’ कृत्तिकाना मष्टादश मुहूर्त्ताः षट्त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य, द्वापष्टिभागं च सप्तपष्टिधा ऋत्वा षट् चूर्णिका-भागाः शेषाः ॥ द्वितीयावृत्तिप्रवर्त्तनकाले कृत्तिकानक्षत्रस्य अष्टादशमुहूर्त्ताः, एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट् त्रिंशद् द्वापष्टिभागाः, एकस्य च द्वापष्टिभागस्य षट्सप्तपष्टिभागा चूर्णिका-

पूछते हैं (ता एएसिणं पंचण्हं :संवच्छराणं पंचमं हेमन्तिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) पूर्वकथित युग पूरक चांद्रादि पांच संवत्सरों में माघमास-भाविनी हेमन्त काल की पांचवीं आवृत्ति को चंद्र कौन नक्षत्र के साथ योग करके प्रवर्तित करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता कत्तियाहिं) कृत्तिका नक्षत्र तीन तारावाला होने से यहां पर सूत्र में बहुवचन से कहा है । कृत्तिका नक्षत्र के साथ चंद्र योग करता है, इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर विस्तारपूर्वक कहने के हेतु से उस कृत्तिका नक्षत्रका मुहूर्त्तविभाग का प्रतिपादन करते हैं (कत्तियाणं अट्टारसमुहुत्ता छत्तीसं च वासट्ठिभागा मुहुत्तस्स वासट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुणियाभागासेसा) पांचवीं आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में कृत्तिका नक्षत्रका अठारहमुहूर्त्त तथा एकमुहूर्त्तका वासठिया छत्तीसभाग तथा वासठिया एक भाग

—(ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमं हेमन्तिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएइ) पड़ेलां छड़ेल युगपूरक चांद्रादि पांच संवत्सरोमां माघमासभाविनी हेमन्तकालनी पांचमी आवृत्तिमां यंद्र कथा नक्षत्रनी साथे योग करीने प्रवर्तित करे छे. आ प्रमाणेना श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांख्यीने उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे—(ता कत्तियाहिं) कृत्तिका नक्षत्र त्रय तारावाणं होवाथी अहीं सूत्रमां बहुवचनथी कहेल छे. कृत्तिकानक्षत्रनी साथे यंद्रयोग करे छे. आ प्रमाणे सामान्य रीते कहीने तेने विस्तारपूर्वक कड़ेवाना उदेशथी ओ कृत्तिका नक्षत्रना मुहूर्त्तविभागनुं प्रतिपादन करे छे.—(कत्तियाणं अट्टारसमुहुत्ता छत्तीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुणियाभागा सेसा) पांचमी आवृत्तिना प्रवर्तनकालमां कृत्तिकानक्षत्रना अठार मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना वासठिया

324 58
E2 156

છત્રીસ ભાગ તથા ખાસકર્યા એકે ભાગના સહસકર્યા છ ચૂર્ણિકા ભાગ (૧૮૦ ફુટ, ૬ ઇંચ) આટલું મુહૂર્તાદિ પ્રમાણ કૃત્તિકા નક્ષત્રનું જ્યારે શેષ રહે ત્યાં આગળ વર્તમાન રહીને ચંદ્ર માઘમાસભાવિની પાંચમી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે.

હવે આની ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. હેમંતકાલભાવિની પાંચમી આવૃત્તિ પહેલા બતાવેલ ક્રમની અપેક્ષાએ દસમી થાય છે. તેથી તેના સ્થાનમાં દસનો અંક રાખવો તેને ગાથામાં કહેવામાં આવેલ નિયમ પ્રમાણે રૂપાંતર કરવા ૧૦-૧=૯ તો નવ થાય છે. આ નવરૂપ ગુણકથી પહેલાં કહેલ ધ્રુવરાશી કે જે (૫૭૭૩.૬૬૬૬૬૬૬૬) પાંચસો તોંતેર મુદ્દર્ત તથા એક મુદ્દર્તના બાસઠિયા છત્રીસભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહસ્રઠિયા છભાગ રૂપ છે તેનો ગુણાકાર કરવો (૫૭૭૩.૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬) + ૯ (૫૧૫૭.૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬) ગુણાકાર કરવાથી ગુણનફલ પાંચહજાર એકસો સત્તાવન મુદ્દર્ત તથા એક મુદ્દર્તના બાસઠિયા ઇશુસોચોવીસ ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સહસ્રઠિયા ચોપન ભાગ થાય છે.

મુહૂર્તૈઃ (૪૯૧૪) મુહૂર્તગતાનાં દ્વાપટ્ટિભાગાનાં ચતુશ્ચત્વારિંશદધિકેન શતેન $\frac{188}{12}$ દ્વાપટ્ટિ-
ભાગગતાનાં સપ્તપટ્ટિભાગાનાં ચ પળ્લવત્યધિકૈ સ્ત્રિભિઃ શતૈઃ $\frac{396}{12}$ । પળ્લવક્ષત્રપર્યાયાઃ શુદ્ધા
ભવેયુરિતિ-(૫૧૫૭। $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)- (૪૯૧૪। $\frac{188}{12}$ । $\frac{396}{12}$ ।)=૨૪૩। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।) સ્થાનક્રમેણ યથા-
વચ્છોધનાત્ સ્થિતે પશ્ચાત્ ત્રિચત્વારિંશદધિકે દ્વે શતે મુહૂર્તનાં, મુહૂર્તગતાનાં ચ દ્વાપટ્ટિ-
ભાગાનાં ચતુઃ સપ્તત્યધિકં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગા इति ।
પુનરેતેભ્યરેકોનપટ્ટ્યધિકેન મુહૂર્તશતેન ૧૫૯ એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ચતુર્વિંશત્યા દ્વાપટ્ટિભાગૈ-
રેકસ્ય દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પટ્ટ પટ્ટયા સપ્તપટ્ટિભાગૈરભિજિદાદીનિ ઉત્તરાભાદ્રપદા પર્યન્તાનિ
પળ્લવક્ષત્રાણિ (૧૫૯। $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।) પરિશુદ્ધાનિ ભવન્તીતિ પરિશોધ્યતે (૨૪૩। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)-(૧૫૯।
 $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)=૮૪। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।) સ્થિતાનિ પશ્ચાત્ મુહૂર્તનાં ચતુરશીતિઃ, મુહૂર્તગતાનાં દ્વાપટ્ટિ-
ભાગાનાં ચ એકોનપશ્ચાશ્ચદધિકં શતમ્, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યેકપટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ

ચોપન ભાગ હોતે હૈ । इनमें से चार हजार नव सो चौदह मुहूर्त तथा एक
मुहूर्त का बासठिया एक सो चुमालीस भाग $\frac{188}{12}$ तथा बासठिया एक भाग
का सडसठिया तीन सो छियाण्णवे भाग से छ नक्षत्र पर्याय शुद्ध होते हैं
जो इस प्रकार (५१५७। $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)-(४९१४। $\frac{188}{12}$ । $\frac{396}{12}$ ।)=(२४३। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।) स्थान
क्रम से यथावत् शोधन करने से पश्चात् दो सो तियालीस मुहूर्त तथा एक
मुहूर्त का बासठिया एक सो चुमोतेर भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-
सठिया साठ भाग शेष रहते हैं । इनमें से पुनः एक सो उनसठ मुहूर्त तथा
एक मुहूर्त का बासठिया चोवीस भाग तथा बासठिया एक भाग का सड-
सठिया छियासठ भाग से अभिजित् से लेकर उत्तराभाद्रपदा पर्यन्त के छे
नक्षत्र (१५९। $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।) शुद्ध होते हैं, अतः इनको शोधित करे-(२४३। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।
 $\frac{188}{12}$ ।)-(१५९। $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)=(८४। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।) इस प्रकार शोधित करने से पश्चात् चोरासी
मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का बासठिया एकसो उनचास भाग तथा बासठिया एक

આમાંથી ચારહજારનવસોચૌદ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોચુમલીસ
ભાગ $\frac{188}{12}$ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા ત્રણસોછનુ ભાગથી છનક્ષત્ર પર્યાય
શુદ્ધ થાય છે જે આ પ્રમાણે છે. (૫૧૫૭। $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)-(૪૯૧૪। $\frac{188}{12}$ । $\frac{396}{12}$ ।)=(૨૪૩। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)
સ્થાનક્રમથી યથાપ્રકાર શોધન કરવાથી પછીથી બસોતેતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના
બાસઠિયા એકસોચુમોતેર ભાગ તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા સાઠભાગ શેષ
રહે છે આમાંથી એકસોઓગણસાઠ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ચોવીસભાગ
તથા બાસઠિયા એક ભાગના સડસઠિયા છાસઠ ભાગથી અભિજિત નક્ષત્રથી લઈને ઉત્તરા-
ભાદ્રપદા પર્યન્તના છ નક્ષત્રો (૧૫૯। $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।) શુદ્ધ થાય છે. તેથી આને શોધિત કરવા
(૨૪૩। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)-(૧૫૯। $\frac{396}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।)=(૮૪। $\frac{188}{12}$ । $\frac{188}{12}$ ।) આ પ્રમાણે શોધિત કરવાથી પછીથી
ચોરાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા એકસોઓગણપચાસભાગ તથા બાસઠિયા

(૮૪।^{૧૪}_{૬૨}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) અત્ર $\frac{૧૪}{૬૨}=૨-\frac{૩૬}{૬૨}$ દ્વાપટ્ટિભાગાનાં ચતુર્વિંશત્યધિકેન ગતેન દ્વૌ મુહૂર્તો લઘ્વો, તૌ ચ મુહૂર્તસ્થાને યુક્તો જાતા મુહૂર્તાનાં પઢતીતિઃ, પથાત્ સ્થિતાઃ પચ્ચવિંશતિ દ્વાપટ્ટિ-સ્તેષાં યથાક્રમેણ ન્યાસઃ (૮૬।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) ભૂયોઽપ્યેતેભ્યો મુહૂર્તાનાં પચ્ચગમન્યા (૭૫ રેવત્યાદિ ભરણીપર્યન્તાનિ ત્રીણિ નક્ષત્રાણિ પરિશુદ્ધાનિ ભવન્તિ । (૮૬।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧)-(૭૫=(૧૧।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) સ્થિતાઃ પથાદેકાદશમુહૂર્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પચ્ચવિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્યૈકપટ્ટિઃ સપ્તપટ્ટિભાગા इति । તતઃ કૃત્તિકાનક્ષત્રસ્યાર્દ્ધક્ષેત્રન્યાન્ તન્માનં ત્રિંશન્મુહૂર્તા સ્તેન ત્રિંશતા પરિશોધ્યતે-૩૦-(૧૧।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧)-(૧૮।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) અત ઉપપદ્યતે યત્ પચ્ચમાવૃત્તિપ્રવર્તનસમયે કૃત્તિકાનક્ષત્રસ્ય અષ્ટાદશમુહૂર્તેષુ, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ ત્રિંશતિ દ્વાપટ્ટિભાગેષુ, એકસ્ય ચ દ્વાપટ્ટિભાગસ્ય પદસુ સપ્તપટ્ટિભાગેષુ ગ્રેપેષુ સત્મુ, તત્રૈવ ભાગ કા સઢસઠિયા ઇકસઠ ભાગ રહ જાના હૈ । (૮૪।^{૧૪}_{૬૨}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) યદ્વાં વામઠિયા એકસો ચોવીસ ભાગ સે દો મુહૂર્ત લઘ્વ હોતા હૈ $\frac{૧૪}{૬૨}=૨-\frac{૩૬}{૬૨}$ ડસકો મુહૂર્ત કે સાથ જોડે તો છિયાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પચીસ ભાગ એવં સઢ-સઠિયા ઇકસઠ ભાગરહતા હૈ ડસકા યથાક્રમ ન્યાસ ડસ પ્રકાર સે હૈં-(૮૬ । ^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) ઇન મુહૂર્ત સંખ્યા મેં સે ફિર સે પચ્ચહત્તર ૭૫ મુહૂર્ત સે રેવતી નક્ષત્ર સે લેકર ભરણી પર્યન્ત કે ત્રીન નક્ષત્ર શોધિત હોતે હૈં જો ડસ પ્રકાર (૮૬। ^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧)-૭૫=(૧૧।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) શોધિત કરને કે પથાત્ ગ્યારહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા પચીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા ઇકસઠ ભાગ રહતા હૈ । તદનન્તર કૃત્તિકા નક્ષત્ર અર્દ્ધક્ષેત્રવાલા હોને સે ડસકા પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્ત પ્રમાણ કા હૈ અતઃ ત્રીસ મેં સે ડનકો શોધિત કરે-૩૦-(૧૧।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧)-(૧૮।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) ડસ સે યહ ફલિત હોતા હૈં કિ પાંચવીં આવૃત્તિ કે પ્રવર્તન કાલ મેં કૃત્તિકા નક્ષત્ર કા અઠારહ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છત્તીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગ કા સઢસઠિયા છ ભાગ

એક ભાગના સઢસઠિયા એકસઠભાગ રહે છે. (૮૪।^{૧૪}_{૬૨}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) અહીં વાસઠિયા એકસોચોવીસ ભાગથી એ મુહૂર્ત આવે છે. $\frac{૧૪}{૬૨}=૨-\frac{૩૬}{૬૨}$ તેને મુહૂર્તની સાથે મેળવવાથી છાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પચીસભાગ રહે છે. યથાક્રમન્યાસ આ પ્રમાણે છે. (૮૬।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) આ મુહૂર્ત સંખ્યામાંથી પચોતેર ૭૫ મુહૂર્તથી રેવતી નક્ષત્રથી લઈને ભરણી પર્યન્તના ત્રણ નક્ષત્રો શોધિત થાય છે, જે આ પ્રમાણે છે. (૮૬।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧)-૭૫=(૧૧।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) શોધિત કરવાથી અગીયાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા પચીસ ભાગ તથા વાસઠિયા એક ભાગના સઢસઠિયા એકસઠભાગ રહે છે. તે પછી કૃત્તિકાનક્ષત્ર અર્દ્ધક્ષેત્રવાળું હોવાથી તેનું પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું છે. તેથી ત્રીસમાંથી આને શોધિત કરવા. ૩૦-(૧૧।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧)-(૧૮।^{૧૧}_{૬૧}।^{૬૧}_{૬૦} ૧) આથી એ ફલિત થાય છે કે-પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં કૃત્તિકા નક્ષત્રના અઠાર મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છત્રીસભાગ તથા વાસઠિયા

વર્તમાનઃ સન્ ચન્દ્રઃ પશ્ચમીં હૈમન્તી માવૃત્તિં પ્રવર્તયતીતિ સિદ્ધયતિ ।-અથ સૂર્યનક્ષત્રવિષયં પ્રશ્નસૂત્રનાહ-‘તં સમયં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્?’ તસ્મિન્ સમયે ચ સ્વલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ।-તસ્મિન્ સમયે-પશ્ચમાવૃત્તિપ્રવર્તનકાલે, ચ इति પાદપૂરણે, ‘જં’ इति વાક્યાલક્ષારે, સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ-‘તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં, ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમયે’ તાવદ્ ઉત્તરાભિરાપાઢાભિઃ, ઉત્તરાણામાપાઢાનાં ચરમસમયે ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ પશ્ચમાવૃત્તિપ્રવર્તનવેલાયા મુત્તરાપાઢા નક્ષત્રસ્ય અન્તિમેભાગે અભિજિદાદૌ ભવતિ સૂર્ય इति । અથ દિશેષઃ-દશાઽપિ નક્ષત્રયોગ મધિકૃત્ય સૂર્યસ્યાવૃત્તયઃ સર્વત્રૈવ સમા એવ પ્રતિપાદિતાઃ સન્તિ । સમ્પ્રતિ ચન્દ્ર નક્ષત્રયોગ-વિષયે કિમપિ અન્વેષ્ટવ્યમિતિ તત્ર યસ્મિન્નેવ નક્ષત્રે વર્તમાનઃ સૂર્યો દક્ષિણા ઉત્તરા વા આવૃત્તીઃ પ્રવર્તયતિ, તસ્મિન્નેવ નક્ષત્રે વર્તમાન ચન્દ્રોઽપિ દક્ષિણા ઉત્તરા વા આવૃત્તીઃ કુરુતે ।

શેષ રહે વહાં પર વર્તમાન હોકર ચંદ્ર હેમન્ત કાલ કી પાંચવીં આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ યહ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અવ સૂર્યનક્ષત્રવિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તં સમયં ચ જં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્) પાંચવીં આવૃત્તિ કે પ્રવર્તનસમય મેં સૂર્ય કૌન નક્ષત્ર કે સાથ રહતા હૈ ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमय) पंचवीं आवृत्ति के प्रवर्तनकाल में उत्तराषाढा नक्षत्र का अन्तिम भाग में सूर्य अभिजिदादि नक्षत्र में रहता हॆ ।

અવ इस विषय में कुछ विशेष कहते हैं-सूर्य के नक्षत्रयोगविषयक दशों आवृत्तियां सर्वत्र समान ही प्रतिपादित की है । अब चंद्रनक्षत्रयोग के विषय में कुछ विचारणीय है-उसमें सूर्य जिस नक्षत्र में रहकर दक्षिणायन रूप या उत्तरायण रूप आवृत्ति को प्रवर्तित करता है, उसी नक्षत्र में रह-

એક ભાગના સહસ્રઠિયા છભાગ શેષ રહે ત્યાં વર્તમાન રહીને ચંદ્ર હેમન્તકાળની પાંચમી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તં સમયં ચ જં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમય) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના અંતના ભાગમાં સૂર્ય અભિજિત વિગેરે નક્ષત્રની સાથે રહે હે.

હવે આ સંબંધમાં કંઈક વિશેષ કહે છે-સૂર્યના નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં હસે આવૃત્તિઓ બધેજ સરખીજ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે ચંદ્રનક્ષત્રયોગના સંબંધમાં કંઈક વિચારણીય છે. તેમાં સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં રહીને દક્ષિણાયન રૂપ અથવા ઉત્તરાયણરૂપ

તતશ્ચ યા ઉત્તરાભિમુખા આવૃત્તયઃ, એકસ્મિન્ યુગે ચન્દ્રસ્ય દ્રષ્ટાસ્નાઃ મર્ધા અપિ નિયતમેક-
રુપેણ અભિજિતા નક્ષત્રેણ સહ યોગે દ્રષ્ટવ્યાઃ ॥ યાસ્તુ દક્ષિણાભિમુખા આવૃત્તયઃ સ્યુસ્નાઃ
સર્વા અપિ આવૃત્તયઃ પુણ્યનત્રેણ સહ યોગે દ્રષ્ટવ્યા ભવન્તિ इति ગ્રન્થાન્તરે પ્રતિપાદિતં
વર્તેતે—‘ચંદ્રસ વિ નાયવ્વા આઉટ્ટિઓ જુગમ્મિ જા દિટ્ઠા, અમિણ્ણં પુસ્મેણ ય
નિયમં ણક્કલ્લત્તસેસેણં’ ॥ ચન્દ્રસ્યાપિ જ્ઞાતવ્યા આવૃત્તયો યુગે યાદૃશાઃ ॥ અભિજિતા
સ્થલ પુણ્યેણ ચ નિયમં નક્ષત્રશેષેણ ॥ इति, અસ્યા વ્યાખ્યાનુ અવતરણિકયં જાતા
‘ણક્કલ્લત્ત સેસે ણં’ નક્ષત્રાર્દ્રમાસેન હત્યવશેયં, તત્ર ચાભિજિન્નક્ષત્રે ઉત્તરાભિમુખા આવૃત્તયો
ભાવ્યન્તિ इति તથૈવાત્રાપિ ભાવનીયા इति । એકસ્મિન્ મહાયુગે સપ્તપટ્ટિવર્ષાણિ ભવન્તિ,
એકસ્મિન્ વર્ષે ચાચનદ્વયં ભવતિ, તેનૈકસ્મિન્ મહાયુગે ચતુસ્ત્રિંશદધિકં જનમયનાના-
મિત્યત્ર ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્તિર્યા-યદિ ચતુસ્ત્રિંશદધિકેનાચનજનૈન ચન્દ્રસ્ય સપ્તપટ્ટિ નૈશ્વર્યપર્યાયા

કર ચંદ્ર ભી દક્ષિણાયન યા ઉત્તરાયણ રૂપ આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।
उनमें जो उत्तराभिमुख आवृत्तियां एक युग में चंद्र की होती हैं वे सभी
नियत एक रूप से अभिजित् नक्षत्र के साथ योगवाली होती हैं । एवं जो
दक्षिणाभिमुखवाली होती हैं वे सभी आवृत्तियां पुण्यनक्षत्र के साथ योगयुक्त
देखी जाती हैं । इस प्रकार ग्रन्थान्तर में प्रतिपादित है—(चंद्रस्म वि नायव्वा
आउट्टिओ जुगमिमि जा दिट्ठा, अमिण्णं पुस्सेण य नियमं णक्कल्लत्तसेसेणं)
इसकी व्याख्या अवतरणिका से ही हो गई है (णक्कल्लत्तसेसेणं) नक्षत्रार्द्र
मास से इस प्रकार समझ लें । उनमें अभिजित नक्षत्र में उत्तराभिमुख की
आवृत्तियां भावित की हैं उसी प्रकार यहां पर भी भावित कर लें । एक महा-
युग में सड़सठ वर्ष होते हैं, एक वर्ष में दो अयन होता है । अतः एक महायुग
में एक सौ चोतीस अयन होते हैं, अतः यहां त्रैराशिक प्रवृत्ति की जाती है

આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. એજ નક્ષત્રમાં રહીને ચંદ્ર પણ દક્ષિણાયન અગર ઉત્તરાયણરૂપ
આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તેમાં જે ઉત્તરાભિમુખની આવૃત્તિયો એક યુગમાં ચંદ્રની
થાય છે. તે બધી નિયત એકરૂપથી અલિણ્ણત્ નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. અને
જે દક્ષિણાભિમુખવાળી આવૃત્તિયો હોય છે તે બધી આવૃત્તિયો પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ-
વાળી જણાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રન્થાન્તરમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે.—
‘ચંદ્રસ્મ વિ નાયવ્વા આઉટ્ટિઓ જુગમ્મિ જા દિટ્ઠા અમિણ્ણં પુસ્સેણ ય નિયમં ણક્કલ્લત્તસેસેણં’
આની વ્યાખ્યા અવતરણિકાથીજ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. (ણક્કલ્લત્તસેસેણં) નક્ષત્રના અર્ધા
માસથી આ પ્રમાણે સમજ લેવું. તેમાં અલિણ્ણત્ નક્ષત્રમાં ઉત્તરાભિમુખની આવૃત્તિયો
ભાવિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ ભાવિત કરી સમજ લેવું. એક મહાયુગમાં
સડસઠ વર્ષ થાય છે. એક વર્ષમાં બે અયનો હોય છે તેથી એક મહાયુગમાં એકસોચોતીસ
અયનો હોય છે. તેથી અહીંયાં ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે,

વર્તમાનઃ સન્ ચન્દ્રઃ પશ્ચમીં હેમન્તી માવૃત્તિ પ્રવર્તયતીતિ સિદ્ધયતિ ।-અથ સૂર્યનક્ષત્રવિષયં પ્રશ્નસૂત્રનાહ-‘તં સમયં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેત્તે ણં જોણ્ઠ્ઠ’ તસ્મિન્ સમયે ચ સ્વલુ સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ।-તસ્મિન્ સમયે-પશ્ચમાવૃત્તિપ્રવર્તનકાલે, ચ इति પાદપૂરણે, ‘ણં’ इति વાક્યાલંકારે, સૂર્યઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ-‘તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં, ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમયે’ તાવદ્ ઉત્તરાભિરાપાઢાભિઃ, ઉત્તરાણામાપાઢાનાં ચરમસમયે ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ પશ્ચમાવૃત્તિપ્રવર્તનવેલાયા મુત્તરાપાઢા નક્ષત્રસ્ય અન્તિમેભાગે અભિજિદાદૌ ભવતિ સૂર્ય इति । અથ દિગ્ગેષઃ-દશાઽપિ નક્ષત્રયોગ મધિકૃત્ય સૂર્યસ્યાવૃત્તયઃ સર્વત્રૈવ સમા એવ પ્રતિપાદિતાઃ સન્તિ । સમ્પ્રતિ ચન્દ્ર નક્ષત્રયોગ-વિષયે કિમપિ અન્વેષ્ટવ્યમિતિ તત્ર યસ્મિન્નેવ નક્ષત્રે વર્તમાનઃ સૂર્યો દક્ષિણા ઉત્તરા વા આવૃત્તીઃ પ્રવર્તયતિ, તસ્મિન્નેવ નક્ષત્રે વર્તમાન ચન્દ્રોઽપિ દક્ષિણા ઉત્તરા વા આવૃત્તીઃ કુરુતે ।

શેષ રહે વહાં પર વર્તમાન હોકર ચંદ્ર હેમન્ત કાલ કી પાંચવીં આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ યહ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અવ સૂર્યનક્ષત્રવિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેત્તે ણં જોણ્ઠ્ઠ) પાંચવીં આવૃત્તિ કે પ્રવર્તનસમય મેં સૂર્ય કૌન નક્ષત્ર કે સાથ રહતા હૈ ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान कहते हૈं-(ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमय) પાંચવીં આવૃત્તિ કે પ્રવર્તનકાલ મેં ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્ર કા અન્તિમ ભાગ મેં સૂર્ય અભિજિદાદિ નક્ષત્ર મેં રહતા હૈ ।

અવ इस विषय में कुछ विशेष कहते हैं-सूर्य के नक्षत्रयोगविषयक दशों आवृत्तियां सर्वत्र समान ही प्रतिपादित की है । अब चंद्रनक्षत्रयोग के विषय में कुछ विचारणीय है-उसमें सूर्य जिस नक्षत्र में रहकर दक्षिणायन रूप या उत्तरायण रूप आवृत्ति को प्रवर्तित करता है, उसी नक्षत्र में रह-

એક ભાગના સઠસઠિયા છભાગ શેષ રહે ત્યાં વર્તમાન રહીને ચંદ્ર હેમન્તકાળની પાંચમી આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યનક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(તં સમયં ચ ણં સૂરે કેળં ણક્ષત્રેત્તે ણં જોણ્ઠ્ઠ) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં સૂર્ય કયા નક્ષત્રની સાથે રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા ઉત્તરાહિં આસાઢાહિં ઉત્તરાણં આસાઢાણં ચરિમસમય) પાંચમી આવૃત્તિના પ્રવર્તનકાળમાં ઉત્તરાપાઢા નક્ષત્રના અંતના ભાગમાં સૂર્ય અભિજિત વિગેરે નક્ષત્રની સાથે રહે છે.

હવે આ સંબંધમાં કંઈક વિશેષ કહે છે-સૂર્યના નક્ષત્રયોગના સંબંધમાં હવે આવૃત્તિઓ બધેજ સરખીજ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે ચંદ્રનક્ષત્રયોગના સંબંધમાં કંઈક વિચારણીય છે. તેમાં સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં રહીને દક્ષિણાયન રૂપ અથવા ઉત્તરાયણરૂપ

તતશ્ચ યા ઉત્તરાભિમુખા આવૃત્તયઃ, એકસ્મિન્ યુગે ચન્દ્રસ્ય દ્રષ્ટાસ્તાઃ મર્ધા અપિ નિયતમેક-
રૂપેણ અભિજિતા નક્ષત્રેણ સહ યોગે દ્રષ્ટવ્યાઃ ॥ યાસ્તુ દક્ષિણાભિમુખા આવૃત્તયઃ મ્યુસ્તાઃ
સર્વા અપિ આવૃત્તયઃ પુણ્યનત્રેણ સહ યોગે દ્રષ્ટવ્યા ભવન્તિ इति ગ્રન્થાન્તરે પ્રતિપાદિતં
વર્તતે—‘ચંદસ્સ વિ નાયવ્વા આઉટ્વિઓ જુગમ્મિ જા દિટ્ઠા, અભિણ્ણં પુસ્સેણ ય
નિયમં ણક્કલ્લસેસેણ’ ॥ ચન્દ્રસ્યાપિ જ્ઞાતવ્યા આવૃત્તયો યુગે યાદૃશાઃ ॥ અભિજિતા
શ્ચ પુણ્યેણ ચ નિયમં નક્ષત્રશેષેણ ॥ इति, અસ્યા વ્યાખ્યાતુ અવતરણિકયં જાતા
‘ણક્કલ્લ સેસેણ’ નક્ષત્રાર્દ્ધમાસેન इत्यવધેયં, તત્ર ચાભિજિન્નક્ષત્રે ઉત્તરાભિમુખા આવૃત્તયો
ભાવ્યન્ત इति તથૈવાત્રાપિ ભાવનીયા इति । એકસ્મિન્ મહાયુગે સપ્તપટ્ટિવર્ષાણિ ભવન્તિ,
એકસ્મિન્ વર્ષે ચાયનદ્વયં ભવતિ, તેનૈકસ્મિન્ મહાયુગે ચતુસ્ત્રિંશદધિકં શતમયનાના-
મિત્યત્ર ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્તિર્યથા -યદિ ચતુસ્ત્રિંશદધિકેનાયનજાતેન ચન્દ્રસ્ય સપ્તપટ્ટિ નૈક્ષત્રવર્ષાયા

કર ચંદ્ર ભી દક્ષિણાયન યા ઉત્તરાયણ રૂપ આવૃત્તિ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ ।
उनमें जो उत्तराभिमुख आवृत्तियां एक युग में चंद्र की होती है वे सभी
नियत एक रूप से अभिजित् नक्षत्र के साथ योगवाली होती है । एवं जो
दक्षिणाभिमुखवाली होती हैं वे सभी आवृत्तियां पुण्यनक्षत्र के साथ योगयुक्त
देखी जाती है । इस प्रकार ग्रन्थान्तर में प्रतिपादित है—(चंदस्स वि नायव्वा
आउट्ठिओ जुगम्मि जा दिट्ठा, अभिण्णं पुस्सेण य नियमं णक्कल्लससेसेणं)
इसकी व्याख्या अवतरणिका से ही हो गई है (णक्कल्लससेसेणं) नक्षत्रार्ध
मास से इस प्रकार समझ लें । उनमें अभिजित नक्षत्र में उत्तराभिमुख की
आवृत्तियां भावित की है उसी प्रकार यहां पर भी भावित कर लें । एक महा-
युग में सड़सठ वर्ष होते हैं, एक वर्ष में दो अयन होता है । अतः एक महायुग
में एक सौ चोतीस अयन होते हैं, अतः यहां त्रैराशिक प्रवृत्ति की जाती है

આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. એજ નક્ષત્રમાં રહીને ચંદ્ર પણ દક્ષિણાયન અગર ઉત્તરાયણરૂપ
આવૃત્તિને પ્રવર્તિત કરે છે. તેમાં જે ઉત્તરાભિમુખની આવૃત્તિયો એક યુગમાં ચંદ્રની
ધાય છે. તે બધી નિયત એકરૂપથી અભિજિત નક્ષત્રની સાથે યોગ યુક્ત હોય છે. અને
જે દક્ષિણાભિમુખવાળી આવૃત્તિયો હોય છે તે બધી આવૃત્તિયો પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે યોગ-
વાળી જણાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રન્થાન્તરમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે.—
‘ચંદસ્સ વિ નાયવ્વા આઉટ્ઠિઓ જુગમ્મિ જા દિટ્ઠા અભિણ્ણં પુસ્સેણ ય નિયમં ણક્કલ્લસેસેણં’
આની વ્યાખ્યા અવતરણિકાથીજ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. (ણક્કલ્લસેસેણં) નક્ષત્રના અર્ધા
માસથી આ પ્રમાણે સમજ લેવું. તેમાં અભિજિત નક્ષત્રમાં ઉત્તરાભિમુખની આવૃત્તિયો
ભાવિત કરેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ ભાવિત કરી સમજ લેવું. એક મહાયુગમાં
સડસઠ વર્ષ થાય છે. એક વર્ષમાં બે અયનો હોય છે તેથી એક મહાયુગમાં એકસોચોતીસ
અયનો હોય છે. તેથી અહીંયાં ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે,

લભ્યન્તે તદા પ્રથમેનાયનેન કિં સ્યાદિતિ ત્રૈરાશિકગણિતસ્ય સ્થાપના- $\frac{૬૭ \times ૧}{૧૨૪} = \frac{૬૭}{૧૨૪} = \frac{૧}{૨}$
 અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક રૂપેણ મધ્યમો રાશિઃ સપ્તપષ્ટિરૂપો ગુણિતઃ, એકેન ગુણિતોઽપિ
 તથૈવ સપ્તપષ્ટિરૂપસ્તિષ્ઠતિ 'એકેન ગુણિતં તદેવ ભવતીતિ વચનાત્' તતશ્ચ ભાજ્યહારૌ સપ્ત-
 પષ્ટયા અપવર્તિતૌ જાતમેકમર્દ્ધ પર્યાયસ્ય । અસ્મિન્શ્ચાર્દ્ધે પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ સપ્તપષ્ટિ-
 ભાગાનાં ભવન્તિ ।- $\frac{૧૧૫}{૬૭}$ । અત્ર ચ ત્રયોવિંશતૌ સપ્તપષ્ટિભાગેષુ પુણ્યનક્ષત્રસ્ય શુક્રેષુ $\frac{૨૩}{૬૭}$ એત-
 તુલ્યેષુ પુણ્યશુક્રેષુ ચન્દ્રો દક્ષિણાયનં કૃતવાન્ । $૧ - \frac{૨૩}{૬૭} = \frac{૪૪}{૬૭} = ૨૩ = \frac{૪૪}{૬૭}$ (છેદઘનરૂપેષુ લવાધ-
 નર્ણ મિત્યાદિના) શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ ચતુશ્ચત્વાર્વિંશત્ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ । એતચ્ચાનન્તરોદિતરાશૌ
 શોધ્યન્તે $\frac{૧૧૫}{૬૭} - \frac{૪૪}{૬૭} = \frac{૮૭}{૬૭}$ શોધનાત્ સ્થિતાનિ પશ્ચાદ્ એકસપ્તત્યધિકાનિ અઘૌશતાનિ સપ્તપષ્ટિ-
 ભાગમુદ્ઘૂર્તાનામ્ । તતઃ સપ્તપષ્ટયા ભાગે હૃતે જાતા સ્ત્રયોદશમુદ્ઘૂર્તાઃ $\frac{૮૭}{૬૭} = ૧૩$ મુદ્ઘૂર્તાઃ । इह

જો હસ પ્રકાર-યદિ એક સો ચોતીસ અયન સે ચંદ્ર કા સડસઠ નક્ષત્રપર્યાય
 હોતા હૈ તો પ્રથમ અયન મેં કિતના હો સકતા હૈ? અતઃ હસકેલિયે યહાં પર
 ત્રૈરાશિક ગણિત કી સ્થાપના કરે $\frac{૬૭+૧}{૧૨૪} = \frac{૬૭}{૧૨૪} = \frac{૧}{૨}$ યહાં અન્ત્ય કી રાશી જો એક
 હૈ ડસસે મધ્ય કી રાશિ સડસઠ કો ગુણિત કરે ગુણા કરને પર એક સે ગુણિત
 હોને સે ડસી પ્રકાર રહતા હૈ । કારણ એક સે ગુણિત ડસી પ્રકાર હોતા હૈ યહ
 નિયમ હૈ । તત્પશ્ચાત્ ભાજ્ય ભાજક રાશિ અપવર્તિત કરને સે એક અર્દ્ધનક્ષત્ર
 પર્યાય હોતા હૈ । હસ અર્દ્ધપર્યાય મેં નવ સો પંદ્રહ સડસઠિયા હોતે હૈ $\frac{૧૧૫}{૬૭}$ ।
 યહાં પર પુણ્યનક્ષત્ર કા શુક્ત સડસઠિયા તેહસ ભાગ $\frac{૨૩}{૬૭}$ શુક્ત હોને પર ચંદ્ર
 દક્ષિણાયન કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ । $૧ - \frac{૨૩}{૬૭} = \frac{૪૪}{૬૭}$ । $\frac{૨૩ \times ૪૪}{૬૭}$ (છેદઘનરૂપ લવાધનર્ણ
 હત્યાદિ) સે સડસઠિયા ચુમાલીસ શેષ રહતા હૈ । હસકો પૂર્વકથિતરાશિ મેં
 સે શોધિત કરે $\frac{૧૧૫}{૬૭} - \frac{૪૪}{૬૭} = \frac{૮૭}{૬૭}$ શોધન કરને સે સડસઠિયા આઠસો હકહત્તર મુદ્ઘૂર્ત
 રહતે હૈ । હનકા સડસઠ સે ભાગ કરને સે તેરહ મુદ્ઘૂર્ત હોતે હૈ । $\frac{૮૭}{૬૭} = ૧૩$ ।

જો એકસોચોતીસ અયનોથી ચંદ્રના સડસઠ નક્ષત્રપર્યાય હોય છે તો પહેલા અયનમાં કેટલા
 નક્ષત્રપર્યાય હોઈ શકે? આ જાણવા માટે ત્રૈરાશિક ગણિતની સ્થાપના કરવી $\frac{૬૭+૧}{૧૨૪} =$
 $\frac{૬૭}{૧૨૪} = \frac{૧}{૨}$ અહીં અન્ત્યની રાશી જે એક છે તેનાથી મધ્યની રાશિ સડસઠનો ગુણાકાર કરવો
 ગુણાકાર કરવાથી એકથી ગુણેલ હોવાથી એજ પ્રમાણે રહે છે. કારણકે એકથી ગુણેલ
 એજ પ્રમાણે રહે છે એવો નિયમ છે. તે પછી જાણ્ય જાણક રાશીને અપવર્તિત કરવાથી
 એક અર્ધનક્ષત્રપર્યાય થાય છે. આ અર્ધા નક્ષત્રપર્યાયમાં સડસઠિયા નવસોપંદર ૯૧૫
 થાય છે. અહીંયાં પુણ્ય નક્ષત્રના ભુક્ત થયેલ સડસઠિયા તેવીસ ભાગ $\frac{૨૩}{૬૭}$ ભોગવાઈ ગયા
 પછી ચંદ્ર દક્ષિણાયન પ્રવર્તિત કરે છે. $૧ - \frac{૨૩}{૬૭} = \frac{૪૪}{૬૭} = ૩૩ + \frac{૧૧}{૬૭}$ છેદકર લખાધનર્ણ હત્યાદિથી
 સડસઠિયા ચુમાલીસ શેષ રહે છે, તેને પહેલાં કહેલ રાશિમાંથી શોધિત કરવા $\frac{૧૧૫}{૬૭} - \frac{૪૪}{૬૭}$
 $= \frac{૮૭}{૬૭}$ શોધન કરવાથી સડસઠિયા આઠસોપંદર મુદ્ઘૂર્ત રહે છે. આનો સડસઠથી ભાગ
 કરવાથી તેર મુદ્ઘૂર્ત થાય છે. $\frac{૮૭}{૬૭} = ૧૩$ અહીં કેટલાક નક્ષત્રો અર્ધક્ષત્રવાળા હોય છે.

કાનિ ચિન્નક્ષત્રાણિ અર્દ્ધક્ષેત્રાણિ તાનિ ચ $\frac{૬૩}{૨} = ૩૧\frac{૧}{૨}$ સાર્દઽત્રયત્રિંશત્ સપ્તપટ્ટિભાગપ્રમાણાનિ ભવન્તિ, કાનિચિચ દ્વ્યર્દ્ધક્ષેત્રાણિ, તાનિ ચ અર્દ્ધભાગાધિક સપ્તસંખ્ય સપ્તપટ્ટિભાગપ્રમાણાનિ $\frac{૭૩}{૨} + ૬૭ = \frac{૧૪૪ + ૧૩૪}{૨} = \frac{૨૭૮}{૨} = ૧૩૯$ । અત્ર ચ ગાત્રં ત્વધિકૃત્ય સપ્તપટ્ટયા શુદ્ધયન્તીતિ, સપ્તપટ્ટયા ભાગહારેણ લબ્ધાઃ પૂર્વોક્તા સ્ત્રયોદશ મુહૂર્ત્તાં ઇતિ । ઉપરિતનો રાશિશ્ચ નિર્લેપતઃ શુદ્ધ ઇતિ, તૈશ્ચ ત્રયોદશમિર્મુહૂર્તૈરાશ્લેષાદીનિ ઉત્તરાષાઢાપર્યન્તાનિ નક્ષત્રાણિ શુદ્ધાનિ ભવન્તિ । અતઃઆગતમભિજિતો નક્ષત્રસ્ય પ્રથમસમયે ચન્દ્રઃ ઉત્તરાયણં કરોત્યર્થઃ । एवं सर्वाण्यपि चन्द्रस्योत्तरायणानि अनयैवोपपत्त्या वेदितव्यानीति । उक्तञ्च ग्रन्थान्तरे—

‘‘પળરસે ચ મુહુત્તે જોડતા ઉત્તરા આસાઢાઓ ।

એકં ચ અહોરત્તં પવિસઈ અર્ધિમતરે ચંદો ॥૧॥

છાયા-પશ્ચદશ ચ મુહૂર્ત્તાઃ ભુવત્વા ઉત્તરાષાઢાયાઃ ।

એકં ચાહોરાત્રં પ્રવિશતિ અભ્યન્તરે ચન્દ્રઃ ॥૧॥

યહાં કિતનેક નક્ષત્ર અર્દ્ધક્ષેત્ર વાલે હૈં વે $\frac{૬૩}{૨} = ૩૧\frac{૧}{૨}$ સાઢે તેતીસ ભાગ પ્રમાણ-વાલે હોતે હૈં । કિતનેક નક્ષત્ર દ્વ્યર્દ્ધક્ષેત્ર પ્રમાણવાલે હોતે હૈં વે અર્ધભાગ અધિક સાત $૭૩ + ૬૭$ સડસઠ ભાગ વાલે હોતે હૈં, $૭૩ + ૬૭ = \frac{૧૪૪ + ૧૩૪}{૨} = \frac{૨૭૮}{૨} = ૧૩૯$ । યહાં પર ગાત્ર કો અધિકૃત કરકે સડસઠ સે શુદ્ધ હોતે હૈં અતઃ સડસઠ સે ભાગ કરને સે પૂર્વોક્ત તેરહ મુહૂર્ત લબ્ધ હોતે હૈં । ઉપર કી રાશિ નિર્લેપ હોને સે શુદ્ધ હી હૈં । ડન તેરહ મુહૂર્ત સે અશ્લેષા સે ઉત્તરાષાઢા પર્યન્ત કે નક્ષત્ર શુદ્ધ હોતે હૈં, અતઃ યહ ફલિત હોતા હૈ કી અભિજિત નક્ષત્ર કા પ્રથમ સમય મેં ચંદ્ર ઉત્તરાયણ કો પ્રવર્તિત કરતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ચંદ્ર કા સમ્બો ઉત્તરાયણ આવૃત્તિયાં ઇસી પ્રકાર જાન લેવે । ગ્રન્થાન્તર મેં કહા બી હૈ—

‘પળરસેવ મુહુત્તે જોડતા, ઉત્તરા આસાઢાઓ’ ।

એકં ચ અહોરત્તં પવિસઈ, અર્ધિમતરે ચંદો ॥ ૧ ॥

તેઓ $\frac{૬૩}{૨} = ૩૧\frac{૧}{૨}$ સાડીતેત્રીસ ભાગ પ્રમાણના હોય છે. કેટલાક નક્ષત્રો દ્વ્યર્ધક્ષેત્ર પ્રમાણ-વાલા હોય છે. તે અર્ધા ભાગ અધિક $૭૩ + ૬૭$ સડસઠિયા સાત ભાગોવાળા હોય છે. $૭૩ + ૬૭ = ૧૪૪ + ૧૩૪ = ૨૭૮ = \frac{૨૭૮}{૨} = ૧૩૯$ । અહીંયાં ગાત્રને અધિકૃત કરીને સડસઠથી શુદ્ધ થાય છે. તેથી સડસઠથી ભાગ કરવાથી પૂર્વોક્ત તેર મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. ઉપરની રાશી નિર્લેપ હોવાથી શુદ્ધ થાય છે. તેર મુહૂર્તથી અશ્લેષાથી ઉત્તરાષાઢા પર્યન્તના નક્ષત્રો શુદ્ધ થાય છે. તેથી એ ફલિત થાય છે કે—અભિજિત નક્ષત્રના પહેલા સમયમાં ચંદ્ર ઉત્તરાયણ પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે ચંદ્રની બધી ઉત્તરાયણ આવૃત્તિઓ આજ પ્રમાણે બાબવી ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું પણ છે.

(પળરસેવ મુહુત્તે જોડતા, ઉત્તરા આસાઢાઓ ।

એકં ચ અહોરત્તં પવિસઈ અર્ધિમતરે ચંદો ॥૧॥

અર્થાત્ ઉત્તરાષાઢાયા શ્રુત્યઃ પાદઃ પશ્ચદશમુદ્દર્તપ્રમાણોઽભિજિન્નક્ષત્રસ્ય ભોગકાલો જ્ઞેયઃ હિતિ તાત્પર્યાર્થઃ ॥-અધુના પુષ્યનક્ષત્રે દક્ષિણાયનપ્રવૃત્તા આવૃત્તયો ભાગ્યતે-અત્રાપિ ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્તિસ્તુ પ્રથમોક્તવદેવ-યદિ ચતુર્વિંશદધિકેન અયનશતેન સપ્તપટ્ટિ શ્વન્દ્રસ્ય પર્યાયા લભ્યન્તે તદૈકેનાયનેન કિં સ્યાદિતિ ત્રૈરાશિકસ્થાપના યથા- $\frac{૬૭+૧}{૧૨૪}-\frac{૬૭}{૧૨૪}=1$ અત્રા-
ન્ટ્યેન રાશિના એકકરૂપેણ મધ્યમોરાશિઃ સપ્તપટ્ટિરૂપો ગુણિતોઽપિ તથૈવ સપ્તપટ્ટિરૂપ સ્તિ-
ષ્ઠિતિ, ભાજ્યહારૌ ચ સપ્તપટ્ટયા અપવર્તિતૌ જાતમેકમદ્દે પર્યાયસ્ય, તચ્ચ સપ્તપટ્ટિભાગરૂપાણિ
પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ $\frac{૧૧૫}{૬૦}$ તત્ એતેભ્યોઽભિજિન્નક્ષત્રસમ્બન્ધિન, એકવિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિ-
ભાગાઃ શોધ્યન્તે- $\frac{૧૧૫}{૬૦}-\frac{૨૧}{૬૦}=\frac{૯૪}{૬૦}$ સ્થિતાનિ પશ્ચાત્ ચતુર્નવત્યધિકાન્યઘૃષ્ટાશતાનિ સપ્તપટ્ટિ-
ભાગાનામ્ । એતેષાં સપ્તપટ્ટયા ભાગદરણેન લઘ્વાસ્રયોદશમુદ્દર્તાઃ પરિપૂર્ણાઃ- $\frac{૯૪}{૬૦}=1૩+$

અર્થાત્ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર કા ચૌથા ભાગ પંદ્રહ મુદ્દર્તપ્રમાણવાલે અભિજિત્ નક્ષત્ર કા ભોગકાલ સમર્થેન યહ તાત્પર્યાર્થઃ હૈ ।

અવ પુષ્યનક્ષત્ર મેં દક્ષિણાયન પ્રવૃત્ત આવૃત્તિયોં કો ભાવિત કરતે હૈં-યહાં પર ભી ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ પૂર્વ કથનાનુસાર હી હૈ । યદિ એક સો ચોતીસ અયનોં સે ચંદ્ર કા સરસઠ પર્યાય લભ્ય હોતે હૈં, તો એક અયન સે કિતના લભ્ય હો સકતે હૈં ? હસકો જાનને કે લિયે યહાં પર ત્રૈરાશિક કી સ્થાપના કરે જો હસ પ્રકાર- $\frac{૬૭+૧}{૧૨૪}-\frac{૬૭}{૧૨૪}=1$ યહાં પર એક રૂપ અન્ટ્ય રાશિ સે મધ્ય કી રાશિ સડસઠ કો ગુણા કરે ગુણા કરને પર ભી ડસી પ્રકાર સડસઠ રૂપ રહતા હૈં । ભાજ્યભાજક રાશિ કી અપવર્તના કરને સે એક પર્યાય કા આધા હોતા હૈં, વહ સડસઠ ભાગ રૂપ નવસો પંદ્રહ હૈં $\frac{૧૧૫}{૬૦}$ હન ઝેં સે અભિજિત્ નક્ષત્ર સંબંધી સડસઠિયા હકીસ ભાગ શોધિત કરે $\frac{૧૧૫}{૬૦}-\frac{૨૧}{૬૦}=\frac{૯૪}{૬૦}$ શોધિત કરને સે પશ્ચાત્ સડસઠિયા આઠ સો ચોરાણવે ભાગ રહતે હૈં, હનકા સડસઠ સે ભાગ

અર્થાત્ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો ચોથો ભાગ પંદર મુદ્દર્ત પ્રમાણવાળા અભિજિત નક્ષત્રનો ભોગકાળ સમજવો આવ તત્પર્ય છે.

હવે પુષ્યનક્ષત્રમાં દક્ષિણાયનમાં પ્રવૃત્ત આવૃત્તિયોને ભાવિત કરવામાં આવે છે. અહીં પણ ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. જે એકસોચોતીસ અયનોથી ચંદ્રના સડસઠ પર્યાય લભ્ય થાય તો એક અયનથી કેટલા લભ્ય થાય છે ? આ જાણવા માટે અહીં ત્રૈરાશિકની સ્થાપના કરવી. જે આ પ્રમાણે છે. $\frac{૬૭+૧}{૧૨૪}$ અહીં એકરૂપ અન્ટિમ રાશિથી મધ્યની સડસઠ રૂપ રાશિનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી એજ પ્રમાણે સડસઠજ રહે છે. બાકી બાજકરાશીનું અપવર્તન કરવાથી એક પર્યાયનો અર્ધો પર્યાય થાય છે. તે સડસઠભાગરૂપ નવસો પંદર છે. $\frac{૧૧૫}{૬૦}$ આમાંથી અભિજિત નક્ષત્ર સંબંધી સડસઠિયા એકવીસ ભાગ શોધિત કરવા $\frac{૧૧૫}{૬૦}-\frac{૨૧}{૬૦}=\frac{૯૪}{૬૦}$ શોધિત કરવાથી પછીથી સડસઠિયા આઠસો ચોરાણુ ભાગ થાય છે. આનો સડસઠથી ભાગ કરવાથી પુરેપૂરા તેર મુદ્દર્ત લબ્ધ થાય

३३ शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः सप्तपष्टिभागाः । एतैश्च त्रयोदशभिः पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि परिशुद्धानि भवन्ति, अत्रापि शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः सप्तपष्टिभागाः, एते च किल सप्तपष्टिभागा अहोरात्रस्य । ततो मुहूर्त्तभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते यथा— $\frac{१०}{१०} \times ३० = \frac{३००}{१०}$ जातानि नवत्यधिकानि पट्शतानि सप्तपष्टिभागानाम्, एतेषां सप्तपष्ट्या भागे हते लब्धा दश-मुहूर्त्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति विंशतिः सप्तपष्टिभागाः । $\frac{३००}{१०} = ३० + \frac{०}{१०}$ अत इदमागतं यत् पुनर्वसु नक्षत्रं सर्वात्मना भुक्ते पुष्यस्य च दशसु मुहूर्त्तेषु एकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिंशतो सप्तपष्टिभागेषु भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरमण्डलाद् बहिर्निष्क्रमति चन्द्र इति सिद्ध्यति । इत्यमेव सर्वाण्यपि दक्षिणायनानि भावनीयानि ग्रन्थाप्तरोक्तसमन्वयकरणात् ॥ उक्तञ्चान्यत्र ग्रन्थान्तरे यथा—

‘दस य मुहुत्ते सगले मुहुत्तभागेय वीसई चेव ।

पुस्स विसयमभिगओ अभिणिक्खमइ चंदो ॥१॥

छाया-दश च मुहूर्त्ताः सकला मुहूर्त्तभागाश्च विंशतिश्चैव ।

पुष्य विषयमभिगतो बहिरभिनिष्क्रमति चन्द्रः ॥१॥

करे तो परिपूर्ण तेरह मुहूर्त्त लब्ध होते हैं— $\frac{३००}{१०} = ३० + \frac{०}{१०}$ तथा सडसठिया तेइस शेष रहता है । इन तेरह से पुनर्वसु पर्यन्त के नक्षत्र शोधित होते हैं, यहां पर भी शेष सडसठिया तेइस रहते हैं । ये एक अहोरात्र का सडसठिया भाग है । इनका सडसठ से भाग करे तो दस मुहूर्त्त आते हैं, तथा सडसठिया वीस शेष रहता है । $\frac{३००}{१०} = ३० + \frac{०}{१०}$ इस से यह फलित हुवा की सर्वात्मना पुनर्वसु नक्षत्र भुक्त हो जाने पर पुष्य नक्षत्र का दस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का सडसठिया वीस भाग भुक्त करके सर्वाभ्यन्तर मंडल से चंद्र बाहर निकलता है ।

इसी प्रकार सभी दक्षिणायनगति के विषय में भावित कर लेवें । अन्यत्र ग्रन्थान्तर में कहा भी है—

‘दस य मुहुत्ते सगले मुहुत्तभागे य वीसई चेव ।

पुस्सविसयमभिगओ, अभिणिक्खमइ चंदो ॥१॥

छे. $\frac{३००}{१०} = ३० + \frac{०}{१०}$ तथा सडसठिया तेवीस शेष वधे छे. आ तेवीसभांथी पुनर्वसु पर्यन्ताना-नक्षत्रे शोधित थाय छे. अहींथां पणु शेष सडसठिया तेवीस रहे छे. ते ओक अहोरात्रने। सडसठियाभाग छे. आने। सडसठ्या भाग करवो तो दस मुहुर्त्त आवे छे. तथा सडसठिया वीस शेष रहे छे. $\frac{३००}{१०} = ३० + \frac{०}{१०}$ आनाथी ओ इलित थाय छे के-संपूर्ण पुनर्वसु नक्षत्र लोगवाध गया पछी पुष्य नक्षत्रना दस मुहुर्त्त आने ओक मुहुर्त्तना सडसठिया वीसभाग लोगवीने सर्वाभ्यन्तर मंडलभांथी चंद्र अडार निकणे छे. आन् प्रमाणे तमाभ दक्षिणायन गतिना संप्रधमां लावित करी देवुं. अन्यत्र ग्रन्थान्तरमां कहुं पणु छे.

(दस य मुहुत्तेसगले मुहुत्तभागे य वीसई चेव ।

पुस्स विसय मभिगओ, अभिणिक्खमइ चंदो ॥१॥

અર્થાદ્ યદા સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલાદ્ બહિર્નિષ્ક્રામતિ ચન્દ્રસ્તદા દશમુહૂર્ત્તાઃ સકલાઃ—સમ્પૂર્ણાઃ—
પૂરિપૂર્ણ દશમુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય વિંશતિઃ સપ્તષ્ટિભાગાઃ—૧૦ + ૧૦ એતત્તુલ્યં પુણ્ય
વિષયમભિગતઃ—પુણ્યનક્ષત્રક્ષેત્રં ગતઃ સન્—તત્રૈવ વર્ત્તમાનઃ સન્ ચન્દ્રો બહિર્ગચ્છતિ—સર્વાભ્ય-
ન્તરમણ્ડલાદ્ બહિર્નિષ્ક્રામતીત્યર્થઃ ॥ इत्येव गाथातात्पर्यार्थः ॥ सू० ७७ ॥

ચન્દ્રસ્ય નક્ષત્રયોગમધિકૃત્ય સૂર્યસ્યાપિ નક્ષત્રયોગે દશ આવૃત્તયઃ પ્રતિપાદિતાઃ,
સમ્પ્રતિ સામાન્યતઃ યોગમેવ પ્રરૂપયતિ—

મૂલમ્—તત્થ ખલુ ઇમે દસવિહે જોણ પળણત્તે, તં જહા—વસમાણુ-
જોણ વેણુયાણુજોણ મંચે મંચાઈમંચે છત્તે છત્તાઈછત્તે જુયણદ્દે ધળસમ્મદે
પીણિણ મંડુપ્પુણ નામં દસમે, તા ણ્ણસિ ણં પંચણં સંવચ્છરાણં છત્તાઈ
છત્તં જોયં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોણ્ણ ? તા જંબુદ્વીવસ્સ દીવસ્સ પાઈણ-
પડિણી આયયાણ ઉદીણ દાહિણાયયાણ જીવાણ મંડલં ચઉત્તીસેણં
સણ્ણં છિત્તા દાહિણપુરચ્છિમિલ્લંમિ ચઉભાગમંડલંમિ સત્તાત્તીસં ભાગે
ઉવાદિણાવેત્તા અટ્ટાવીસઈભાગં વીસહા છેત્તા અટ્ટારસભાગે ઉવાદિણા-
વેત્તા તિહિં ભાગેહિં દોહિં કલાહિં દાહિણપુરચ્છિમિલ્લં ચઉભાગમંડલં
અસંપત્તે, એત્થ ણં સે ચંદે છત્તાઈછત્તં જોયં જોણ્ણ । ઉપિં ચંદો મજ્જે
ળવ્વત્તે હેટ્ઠા આઈચ્ચે તં સમયં ચ ણં ચંદે કેણં ળવ્વત્તેણં જોણ્ણ ?
તા ચિત્તાહિં ચરિમસમણ ॥ સૂ૦ ૭૮ ॥

॥ बारसमं पाहुडं सप्तत्तं ॥

જબ ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તરમંડલ સે બાહર નિકલતા હૈ, તબ દસ મુહૂર્ત સંપૂર્ણ
અર્થાત્ પરિપૂર્ણ દસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા સડસઠિયા વીસ ભાગ—૧૦ +
૧૦ પુણ્યનક્ષત્ર કા ઇતના પ્રમાણ પુણ્યનક્ષત્ર કા ક્ષેત્ર મેં જાકર વહાં પર સ્થિત
હોકર ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તર મંડલ સે બાહર નિકલતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ગાથા કા
તાત્પર્યાર્થ હૈ ॥ સૂ૦ ૭૭ ॥

અથારે ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી બહાર નીકળે છે, ત્યારે દસ મુહૂર્ત પૂરા અર્થાત્
પુરેપૂરા દસમુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના સડસઠિયાવીસ ભાગ ૧૦+૧૦ પુણ્ય નક્ષત્રના
આટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રમાં જઈને ત્યાં સ્થિત રહીને ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી બહાર
નીકળે છે. આ પ્રમાણે ગાથાનું તાત્પર્ય છે. ॥સૂ. ૭૭॥

છાયા-તત્ર સ્વલુ અયં દશવિધો યોગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા-વૃષભાનુજાતઃ (૧) વેણુકાનુ-
જાતઃ (૨) મશ્ચઃ (૩) મશ્ચાતિમશ્ચઃ (૪) છત્રમ્ (૫) છત્રાતિચ્છત્રમ્ (૬) યુગનદ્રઃ (૭)
ધનસમ્મર્દઃ (૮) પ્રીણિતઃ (૯) માણ્ઢકપ્લુતો નામ દશમઃ (૧૦) । તાવદંતેપાં પશ્ચાનાં
સમ્વત્સરાણાં છત્રાતિચ્છત્રં યોગં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્ દેશે યુનક્તિ ?, તાવદ્ જમ્વદ્વીપસ્ય દ્વીપસ્ય
પ્રાચીનપ્રતિચીનાયતયા ઉદગદક્ષિણાયતયા જીવયા મળ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા
દક્ષિણપૌરસ્ત્યે ચતુર્ભાગમળ્ડલે સપ્તવિંશતિ ભાગાન્ ઉપાદાય ત્રિભિર્ભાગેદ્વાભ્યાં કલ્યાભ્યાં
દક્ષિણપશ્ચિમં ચતુર્ભાગમળ્ડલમ્ અસંપ્રાપ્તઃ, इत्थं સ્વલુ સ ચન્દ્રઃ છત્રાતિચ્છત્રંયોગં યુનક્તિ,
ઉપરિ ચન્દ્રો મધ્યે નક્ષત્રમ્ અથ આદિત્યઃ । તસ્મિન્ સમયે ચ સ્વલુ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ
યુનક્તિ ? તાવત્ ચિત્રાભિઃ ચરમસમયે ॥ સુ૦ ૭૮ ॥

દ્વાદશં પ્રામૃતં સમાપ્તમ્ ॥

ટીકા-સપ્ત સપ્તતિતમે સૂત્રે ચન્દ્રસૂર્યયો દેશાવૃત્તિ પર્યાયેષુ નક્ષત્રયોગં પ્રતિપાદ્ય
સમ્પ્રતિ કેવલં તયો યોગમેવ સામાન્યતઃ પ્રતિપાદયતિ, -‘તત્થ’ इत्यादिना, ‘તત્થ સ્વલુ હમે
દસવિદ્દે જોઈ પળ્ણત્તે’ તત્ર સ્વલુ અયં દશવિધો યોગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । તત્ર-તસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે
યુગે સ્વલુ-इति निश्चये अयं-वक्ष्यमाणस्वरूपो दशविधो-दशप्रकारको योगः प्रज्ञप्तः-प्रति-
पादितो-वर्त्तते, ‘તં જહા’ તદ્યથા-તત્પ્રકારવિવરણં યથા-‘વસમાણુજોઈ’ ધૃષભાનુજાતઃ-
વૃષભ સદશઃ, વૃષભાકારેણ ચન્દ્રદ્વયનક્ષત્રાણિ તયોરેવ યસ્મિન્ યોગેઽવતિષ્ઠન્તે સ વૃષભાનુ

અવ ચંદ્ર કા નક્ષત્રયોગ કો અધિકૃત કરકે સૂર્ય કે નક્ષત્રયોગ મેં મી
દશ આવૃત્તિયાં પ્રતિપાદિત કી હૈ । અવ સામાન્યતઃ યોગ કા હી પ્રરૂપણ
કરતે હૈ-(તત્થ સ્વલુ હમે) इत्यादि ।

ટીકાર્થ-સિતોતેરહવે સૂત્ર મેં સૂર્ય ચંદ્ર કી દશ આવૃત્તિ પર્યાય મેં નક્ષત્ર
યોગ કા પ્રતિપાદન કરકે અવ કેવલ ચંદ્ર સૂર્ય કે યોગ કે વિષય મેં હી સામાન્ય
સે પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(તત્થ સ્વલુ હમે દસવિદ્દે જોઈ પળ્ણત્તે) પાંચ વર્ષ પ્રમાણ
વાલે યુગ મેં યહ દશ પ્રકાર કા યોગ પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ । (તં જહા)
જો હસ પ્રકાર હૈ-(વસમાણુજોઈ) વૃષભ કે સમાન અર્થાત્ વૃષભાકાર સે ચંદ્ર

હવે ચંદ્રના નક્ષત્રયોગને અધિકૃત કરીને સૂર્યના નક્ષત્રયોગમાં પણ હસ આવૃત્તિયો
પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે સામાન્યતઃ યોગનું જ પ્રરૂપણ કરવામાં આવે છે. (તા સ્વલુ
હમે) इत्यादि.

ટીકાર્થ-સૂત્યોતેરમા સૂત્રમાં સૂર્ય ચંદ્રની હસ આવૃત્તિયોના પર્યાયમાં નક્ષત્રયોગનું
પ્રતિપાદન કરીને હવે કેવળ ચંદ્ર સૂર્યના યોગના સંબંધમાં સામાન્ય રીતે પ્રતિપાદન
કરવામાં આવે છે.-(તત્થ સ્વલુ હમે દસવિદ્દે જોઈ પળ્ણત્તે) પાંચ વર્ષના પ્રમાણવાળા યુગમાં
આ હસ પ્રકારના યોગ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (તં જહા) જે આ પ્રમાણે છે. (વસમાણુજોઈ)
વૃષભની સમાન અર્થાત્ વૃષભાકારથી ચંદ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્રો જે યોગમાં રહે છે, તે વૃષભાનુ

અર્થાદ્ વદા સર્વાભ્યન્તરમંડલાદ્ બહિર્નિષ્ક્રામતિ ચન્દ્રસ્તદા દશમુદ્ઘર્ત્તાઃ સકલાઃ-સમ્પૂર્ણાઃ-
પૂરિપૂર્ણ દશમુદ્ઘર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુદ્ઘર્ત્તસ્ય વિંશતિઃ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ-૧૦ + ૧૦ એતત્તુલ્યં પુણ્ય
વિપયમભિગતઃ-પુણ્યનક્ષત્રક્ષેત્રં ગતઃ સન્-તત્રૈવ વર્તમાનઃ સન્ ચન્દ્રો બહિર્ગચ્છતિ-સર્વાભ્ય-
ન્તરમંડલાદ્ બહિર્નિષ્ક્રામતીત્યર્થઃ ॥ इत्येव गाथातात्पर्यार्थः ॥ सू० ७७ ॥

ચન્દ્રસ્ય નક્ષત્રયોગમધિકૃત્ય સૂર્યસ્યાપિ નક્ષત્રયોગે દશ આવૃત્તયઃ પ્રતિપાદિતાઃ,
સમ્પ્રતિ સામાન્યતઃ યોગમેવ પ્રરૂપયતિ-

મૂલમ્-તત્થ ચ્વલુ ઇમે દસવિહે જોણ પળણત્તે, તં જહ્વા-વસમાણુ-
જોણ વેણુયાણુજોણ મંચે મંચાઈમંચે છત્તે છત્તાઈછત્તે જુયણદ્દે ધળસમ્મદે
પીણિણ મંડુપ્પુણ નામં દસમે, તા ણ્ણસિ ણં પંચણં સંવચ્છરાણં છત્તાઈ
છત્તં જોયં ચંદે કંસિ દેસંસિ જોણ્ણ ? તા જંબુદ્વીવસ્સ દીવસ્સ પાર્ણ-
પડિણી આયયાણ ઉદીણ દાહિણાયયાણ જીવાણ મંડલં ચત્તરીસેણં
સણં છિત્તા દાહિણપુરચ્છિમિલ્લંમિ ચત્તમાગમંડલંમિ સત્તારીસં ભાગે
ઉવાદિણાવેત્તા અટ્ટારીસઈભાગં વીસહા છેત્તા અટ્ટારસમાગે ઉવાદિણા-
વેત્તા તિહિં ભાગેહિં દોહિં કલાહિં દાહિણપુરચ્છિમિલ્લં ચત્તમાગમંડલં
અસંપત્તે, એત્થ ણં સે ચંદે છત્તાઈછત્તં જોયં જોણ્ણ । ઉપ્પિ ચંદો મજ્ઞે
ળક્ખત્તે હેટ્ઠા આઈચ્ચે તં સમયં ચ ણં ચંદે કેણં ળક્ખત્તેણં જોણ્ણ ?
તા ચિત્તાહિં ચરિમસમણ ॥ सू० ७८ ॥

॥ बारसमं पाहुडं समत्तं ॥

જાણે ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તરમંડલ સે બાહર નિકલતા હૈ, તબ દસ મુદ્ઘર્ત સંપૂર્ણ
અર્થાત્ પરિપૂર્ણ દસ મુદ્ઘર્ત તથા એક મુદ્ઘર્ત કા સડસઠિયા વીસ ભાગ-૧૦+
૧૦ પુણ્યનક્ષત્ર કા ઇતના પ્રમાણ પુણ્યનક્ષત્ર કા ક્ષેત્ર મેં જાકર વહાં પર સ્થિત
હોકર ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તર મંડલ સે બાહર નિકલતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ગાથા કા
તાત્પર્યાર્થ હૈ ॥ सू० ७७ ॥

જ્યારે ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી બહાર નીકળે છે, ત્યારે દસ મુદ્ઘર્ત પૂરા અર્થાત્
પુરેપૂરા દસમુદ્ઘર્ત તથા એક મુદ્ઘર્તના સડસઠિયાવીસ ભાગ ૧૦+૧૦ પુણ્ય નક્ષત્રના
આટલા પ્રમાણવાળા ક્ષેત્રમાં જઈને ત્યાં સ્થિત રહીને ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તર મંડળમાંથી બહાર
નીકળે છે. આ પ્રમાણે ગાથાનું તાત્પર્ય છે. ॥સૂ. ૭૭॥

છાયા-તત્ર ચલુ અયં દશવિધો યોગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા-વૃષમાનુજાતઃ (૧) વેણુકાનુ-
જાતઃ (૨) મશ્ચઃ (૩) મશ્ચાતિમશ્ચઃ (૪) છત્રમ્ (૫) છત્રાતિચ્છત્રમ્ (૬) યુગનદ્ધઃ (૭)
ધનસમ્મર્દઃ (૮) પ્રીણિતઃ (૯) માણ્દૂકપ્લુતો નામ દશમઃ (૧૦) । તાવદેતેષાં પશ્ચાનાં
સમ્વત્સરાણાં છત્રાતિચ્છત્રં યોગં ચન્દ્રઃ કસ્મિન્ દેશે યુનક્તિ ?, તાવદ્ જમ્વદ્વીપસ્ય દ્વીપસ્ય
પ્રાચીનપ્રતિચીનાયતયા ઉદગ્દક્ષિણાયતયા જીવયા મળ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન ચિત્વા
દક્ષિણપૌરસ્ત્યે ચતુર્ભાગમળ્ડલે સપ્તવિંશતિં ભાગાન્ ઉપાદાય ત્રિભિર્ભાગિદ્વાભ્યાં કલાભ્યાં
દક્ષિણપશ્ચિમં ચતુર્ભાગમળ્ડલમ્ અસંપ્રાપ્તઃ, इत्थं ચલુ સ ચન્દ્રઃ છત્રાતિચ્છત્રંયોગં યુનક્તિ,
ઉપરિ ચન્દ્રો મધ્યે નક્ષત્રમ્ અથ આદિત્યઃ । તસ્મિન્ સમયે ચ ચલુ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ
યુનક્તિ ? તાવત્ ચિત્રાભિઃ ચરમસમયે ॥ સુ. ૭૮ ॥

દ્વાદશ પ્રાપ્તં સમાપ્તમ્ ॥

ટીકા-સપ્ત સપ્તતિતમે સૂત્રે ચન્દ્રસૂર્યયોર્દશાવૃત્તિ પર્યાયેષુ નક્ષત્રયોગં પ્રતિપાદ્ય
સમ્પ્રતિ કેવલં તંયો યોગમેવ સામાન્યતઃ પ્રતિપાદયતિ, -‘તત્થ’ इत्यादिना, ‘तत्थ ચલુ इमे
દસવિદ્દે જોણ પળ્ણત્તે’ તત્ર ચલુ અયં દશવિધો યોગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । તત્ર-તસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે
યુગે ચલુ-इति निश्चये अयं-वक्ष्यमाणस्वरूपो दशविधो-दशप्रकारको योगः प्रज्ञप्तः-प्रति-
पादितो-वर्त्तते, ‘तं જહા’ તદ્યથા-તત્પ્રકારવિવરણં यथा-‘वसभाणुजोए’ वृषभानुजातः-
वृषभ सदृशः, वृषभाकारेण चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि तयोरेव यस्मिन् योगेऽवतिष्ठन्ते स वृषभानु

અવ ચંદ્ર કા નક્ષત્રયોગ કો અધિકૃત કરકે સૂર્ય કે નક્ષત્રયોગ મેં મી
દશ આવૃત્તિયાં પ્રતિપાદિત કી હૈ । અવ સામાન્યતઃ યોગ કા હી પ્રરૂપણ
કરતે હૈ-(તત્થ ચલુ इमे) इत्यादि ।

ટીકાર્થ-સિતોતેરહવે સૂત્ર મેં સૂર્ય ચંદ્ર કી દશ આવૃત્તિ પર્યાય મેં નક્ષત્ર
યોગ કા પ્રતિપાદન કરકે અવ કેવલ ચંદ્ર સૂર્ય કે યોગ કે વિષય મેં હી સામાન્ય
સે પ્રતિપાદન કરતે હૈ-(તત્થ ચલુ इमे दसविदे जोए पण्णत्ते) પાંચ વર્ષ પ્રમાણ
વાલે યુગ મેં યહ દશ પ્રકાર કા યોગ પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ । (તં જહા)
જો હસ પ્રકાર હૈ-(वसभाणुजोए) વૃષભ કે સમાન અર્થાત્ વૃષભાકાર સે ચંદ્ર

હવે ચંદ્રના નક્ષત્રયોગને અધિકૃત કરીને સૂર્યના નક્ષત્રયોગમાં પણ હસ આવૃત્તિયો
પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે સામાન્યતઃ યોગનું જ પ્રરૂપણ કરવામાં આવે છે. (તા ચલુ
इमे) इत्यादि.

ટીકાર્થ-સત્યોતેશ્મા સૂત્રમાં સૂર્ય ચંદ્રની હસ આવૃત્તિયોના પર્યાયમાં નક્ષત્રયોગનું
પ્રતિપાદન કરીને હવે કેવળ ચંદ્ર સૂર્યના યોગના સંબંધમાં સામાન્ય રીતે પ્રતિપાદન
કરવામાં આવે છે.-(तत्थ ચલુ इमे दसविदे जोए पण्णत्ते) પાંચ વર્ષના પ્રમાણવાળા યુગમાં
આ હસ પ્રકારનો યોગ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. (તં જહા) જે આ પ્રમાણે છે. (वसभाणुजोने)
વૃષભની સમાન અર્થાત્ વૃષભાકારથી ચંદ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્રો જે યોગમાં રહે છે, તે વૃષભાનું

જાત, इति समासवचनात् प्रकृतार्थो विज्ञेयः । एवमेव सर्वत्रापि प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः संसृतिं वशादन्वर्थवाचिका भावना विधेया, ततः 'वेणुयाणुजोये' वेणुकानुजातः, वेणुसदृशो योगो द्वितीयः, वेणुः-वंशस्तदनुजातः-तत्सदृशः, वेणुकानुजातो-वेणुसदृशो योगो द्वितीयारूपो वेणुकानुजातनामा विज्ञेयः । ततः तृतीयो योगः खलु मञ्चः-मञ्चसदृशः, द्वित्रादि भूमिका भावतोऽतिशायिवस्तु मञ्च इति व्यवहारे प्रसिद्ध एव शब्द स्तेन तृतीयो योगो मञ्चसदृश इति विज्ञेयः । चतुर्थो योगः 'मंचाइमंचे' मञ्चातिमञ्चः-मञ्चमतिशेते यो द्वितीयो मञ्चो द्वित्र्यादिभूमिका रूपो मञ्चातिमञ्चः कथ्यते, तत्सदृशो योगः श्रुतार्थो योगः । 'छत्ते' छत्रं-छत्रसदृशो योगः पञ्चमः, वर्षाऽऽतपादिवारणार्थं चक्राकारं वस्तु लोकप्रसिद्धं नाम छत्रं कथ्यते, तत्सदृशो योगः पञ्चम इति । ततश्च षष्ठो योगः 'छत्तातिछत्ते' छत्रातिछत्रः-पूर्वोक्तलक्षणरूपात् छत्रात् उपरि अन्य छत्रभावतोऽतिशायि यच्छत्रं तत् छत्राति-

સૂર્ય નક્ષત્ર જિસ યોગ મેં રહતે હૈં વહ વૃષમાનુજાત કહા જાતા હૈ । ઇસ પ્રકાર સમાસ વચન સે યહ સામાન્ય અર્થ જાને । ઇસી પ્રકાર સર્વત્ર પ્રકૃતિ પ્રત્યય કી સંસૃતિ સે યોગ્ય અર્થ કી ભાવના કર લેવૈં । તદનન્તર (વેણુયાણુ-જોઈ) વેણુ સમાન દૂસરા યોગ કહા હૈ । વેણુ માને વાંસુરી ડસકે સમાન જો યોગ વહ વેણુકાનુજાત નામ કા દૂસરા યોગ હોતા હૈ । તીસરા યોગ (મંચે) મંચ કે સમાન દો યા ત્રીન હસ્ત ભૂમિ ભાગ સે ડપર રહને વાલી વસ્તુ કો મંચ કહતે હૈં । મંચ યહ વ્યવહાર મેં પ્રસિદ્ધ હી હૈ, અતઃ તીસરા યોગ કા નામ મંચ કહા જાતા હૈ । ચતુર્થ યોગ (મંચાઈમંચે) મંચ કે ડપર જો દૂસરા મંચ હો દો ત્રીન ભૂમિકા રૂપ વહ મંચાતિમંચ કહા જાતા હૈ, ડસકે સમાન જો યોગ વહ મંચાતિમંચ નામકા ચૌથા યોગ હોતા હૈ । (છત્તે) છત્ર કે સમાન જો યોગ હો, વર્ષા યા ધૂપ સે રક્ષણ કે લિયે જો ચક્રાકાર રૂપ વસ્તુ હોતી હૈ જો લોક મેં છત્ર ઇસ પ્રસિદ્ધ નામ સે કહતે હૈ ડસકે સમાન જો યોગ વહ છત્ર નામકા પાંચવાં યોગ કહા હૈ । (છત્તાઈછત્તે) પૂર્વકથિત છત્ર કે ડપર

જાત યોગ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સમાસના વચનથી આ સામાન્ય અર્થ સમજવો એજ પ્રમાણે બધેજ પ્રકૃતિપ્રત્યયના સમન્વયથી યોગ્ય અર્થની ભાવના કરી લેવી. તે પછી (વેણુયાણુ જોઈ) વેણુની સમાન બીજો યોગ કહ્યો છે. વેણુ, એટલે વાંસળી તેની સમાન જે યોગ તે વેણુકાનુજાત નામનો બીજો યોગ (મંચે) મંચની સમાન બે અગર ત્રણ હાથ ભૂમિ ભાગથી ડપર રહેનાર વસ્તુને મંચ કહે છે. મંચ એ વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેથી ત્રીજા યોગનું નામ મંચ કહેલ છે. ચોથો યોગ (મંચાઈમંચે) મંચની ડપર જે બીજો મંચ હોય બે ત્રણ પાના રૂપ તે મંચાતિમંચ કહેવાય છે. તેની સરખો જે યોગ તે મંચાતિ-મંચ નામનો ચોથો યોગ કહેવાય છે. (છત્તે) છત્રના સરખો જે યોગ છે તે વરસાદ કે તડકામાં રક્ષણ માટે જે ગોળાકારરૂપ વસ્તુ હોય છે જેને લોકમાં છત્ર એ પ્રમાણે નામ છે

छत्रम्-उपर्युपरिन्यस्त छत्राकारो योगः छत्रातिछत्रनामा योगः पृष्ठः ? 'जुगणद्धे' युग-
नद्धः-युगसदृश स्तदाकारः-युगमिव नद्धो युगनद्धः, हलशकटादौ युक्तयो वृषभयोः स्कन्ध-
योरारोपितं काष्ठं युगमिति कथ्यते, 'जुआ' इति भाषा तद्वद् यो योगोऽपि प्रतिभाति स
युगनद्धनामा योगः सप्तमो योगः प्रोच्यते । ततश्च 'धनसम्मर्दे' धनसम्मर्दः-धनसम्मर्द-
रूपो योगोऽष्टमाख्यो योगः कथ्यते, यत्रतत्रापि चन्द्रः सूर्यो वा ग्रहनत्रयो मध्ये
गच्छति, पृथक् पृथक् ग्रहस्य नक्षत्रस्य वा चन्द्रः सूर्यो वा मध्ये गच्छति तदा धनसम्मर्दो
भवति-चन्द्र-सूर्यग्रह-नक्षत्राणामेकत्र सम्मेलनं धनसम्मर्दः-तुमुलसंघर्षरूपो योगः खलु
धनसम्मर्दारूपो योगः कथ्यते । 'पीणिते' प्रीणितः-उपचयं गतो योगः प्रीणिताख्यो
योगो नवमः, उपचयं नीतो यः प्रथमतः चन्द्रमसः सूर्यस्य वा एकतरस्य ग्रहेण नक्षत्रेण वा
एकतरेण योगो जातः, तदनन्तरं द्वितीयेन सूर्यादिना सहोपचयं गतो यो योगः स
प्रीणितः-प्रीणिताख्यनामा योगः कथ्यत इति भावः । ततो दशमाख्यो योगो-मंहुपुण-

रखा दूसरा छत्र के समान आकार वाला जो योग वह छत्रातिछत्र नामका
छठा योग कहा है । (जुगणद्धे) युगनद्ध अर्थात् हल शकटादि में युक्त जो वैल
उसके स्कंधा पर रखे गये काष्ठ को युग कहते हैं जिसे भाषा में (जुआ)
कहते हैं उसके आकार का जो योग प्रतिभासित होता है, वह युग नद्ध
नामका सातवां योग कहा जाता है । (धनसम्मर्दे) धनसंमर्दरूप योग
आठवां योग है । चंद्र या सूर्य जहां कहीं नक्षत्र के मध्य में जाता है, अथवा
ग्रह में या नक्षत्र के मध्य जाता है तब धनसम्मर्द नामका योग होता है ।
चंद्र-सूर्य, ग्रह एवं नक्षत्र का एकत्र होना धनसंमर्द अर्थात् तुमुल संघर्षरूप
धनसंमर्द नामका योग कहा जाता है । (पीणिते) प्रीणित नामका नववां योग
होता है । अर्थात् उपचय को प्राप्त होकर प्रथम चंद्र या सूर्य एक ग्रह के
साथ एक तरफ से योग करके तत्पश्चात् दूसरे सूर्यादि से प्राप्त होकर जो

तेना समान जे योग ते छत्र नामनो पांचमो योग कडेवाय छे. (छत्रातिछत्रे) पडेलां कडेल
छत्रनी उपर राखेल भीजु छत्र डोय तेना जेवा आपारवाणो जे योग ते छत्रातिछत्र
नामनो छट्टोयोग छे. (जुगणद्धे) युगनद्ध अर्थात् ढण के गाडा विंगरेमां जेडेला भणवना
शंध उपर राखेल धुंसरीने युग कडे छे. जेने भाषामां (धुंसरी) कडे छे. तेना जेवा
आकारनो जे योग प्रतिभासित थाय छे, ते युगनद्ध नामनो सातमो योग कडेवाय छे.
(धनसम्मर्दे) धनसंमर्दरूप आठमोयोग छे. चंद्र सूर्य ज्यां कोर्ध नक्षत्रमां जय अजर
ग्रहमां के नक्षत्रमां जय तयारे धनसंमर्द नामनो योग थाय छे. अर्थात् तुमुल संघर्षरूप
धनसंमर्द नामनो योग कडेवाय छे. (पीणिते) प्रीणित नामनो नवमोयोग डोय छे. अर्थात्
उपशमने प्राप्त करीने प्रथम चंद्र के सूर्य ओक ग्रहनी साथे ओक तरक्थी योग करीने
ते पछी भीज सूर्यादिने प्राप्त थछने जे योग करे ते प्रीणित नामनो नवमोयोग

જામં દસમે' મંડૂકપ્લુતો નામ દશમઃ-દશમો યોગો મંડૂકપ્લુતાખ્યઃ-મંડૂકપ્લુત્યા જાતો યોગો મંડૂકપ્લુતઃ કથ્યતે, સ ચ યોગો ગ્રહેણ સહ વેદિતવ્યઃ, અન્યસ્ય માંડૂકપ્લુતિ ગમનાસમ્ભવાત્, ઉક્તશ્ચ ગ્રન્થાન્તરે-‘ચંદ્રસૂર્યનક્ષત્રાણિ પ્રતિનિયતગતાનિ, ગ્રહાસ્તુ અનિયત-ગતયઃ’ इति’ તદેવ યથાવબોધમન્વર્થનામ્નાં દશાનામપિ યોગાનાં સ્વરૂપમાત્ર ભાવનાકૃતા વેદિતવ્યા इति । યથાસમ્પ્રદાયમન્યથા વા ભાવના ભાવિતુ મર્હતિ । દશાનામપિ યોગનામ્નાં યથાક્રમેણ સંગ્રહઃ-વૃષભાનુજાતઃ (૧) । વેણુકાનુજાતઃ (૨) । મંચઃ (૩) । મંચાતિમંચઃ (૪) । છત્રમ્ (૫) । છત્રાતિછત્રમ્ (૬) । યુગનદ્ધઃ (૭) । ધનસંમર્દઃ (૮) । પ્રીણિતઃ (૯) । મંડૂકપ્લુતઃ (૧૦) । इति दशविधा योगा-भवन्ति सूर्याचन्द्रमसोः । तत्रैकस्मिन् पञ्चवर्षात्मके युगे छत्रातिछत्रभिन्ना नवापि शेषा योगाः प्रायशो बहुषु देशेषु भवन्ति । किन्तु छत्रातिछत्रनामा षष्ठो योगस्तु कदाचिदपि कस्मिंश्चिदेव देशे भवति, तस्य योगस्य

યોગ કરે વહ પ્રીણિત નામકા નવવાં યોગ કહા જાતા હૈ । દસવાં યોગ (મંડુકપ્લુત જામં દસમે) મંડૂકપ્લુત નામ કા દસવાં યોગ હોતા હૈ । મંડૂકપ્લુત સે જો યોગ હો વહ મંડુકપ્લુત કહા જાતા હૈ । વહ યોગ ગ્રહ કે સાથ હોતા હૈ, કારણ કો અન્ય કો મંડૂક પ્લુતગતિ નહીં હો સકતી હૈ । ગ્રન્થાન્તર મેં કહા ખી. હૈ-(ચંદ્રસૂર્યનક્ષત્રાણિ પ્રતિનિયત ગતાનિ ગ્રહાસ્તુ અનિયતગતયઃ) ચંદ્ર સૂર્ય એવં નક્ષત્ર પ્રતિનિયત ગતિ વાલે હોતે હૈ, એવં ગ્રહ અનિયત ગતિવાલે હોતે હૈ । હસ પ્રકાર યથાસંભવ અન્વર્થ નામ વાલે દસોં યોગ કા સ્વરૂપ કા કથન કિયા ગયા હૈ । સંપ્રદાય-નુસાર અન્ય પ્રકાર ખી ભાવના હો સકતી હૈ । દસોં યોગ કા ક્રમાનુસાર સંગ્રહ હસ પ્રકાર હૈ-વૃષભાનુજાત (૧) વેણુકાનુજાત (૨) મંચ (૩) મંચાતિમંચ (૪) છત્ર (૫) છત્રાતિછત્ર (૬) યુગનદ્ધ (૭) ધનસંમર્દ (૮) પ્રીણિત (૯) મંડૂક-પ્લુત (૧૦) હસ પ્રકાર સૂર્ય ચંદ્ર કા દસ પ્રકાર કા યોગ કહા ગયા હૈ । ઉનમેં પંચ વર્ષાત્મક એક યુગ મેં છત્રાતિછત્ર સે ભિન્ન શેષ નવ યોગ બહુત કરકે

કહેવાય છે. હસમેયોગ (મંડુકપ્લુતે જામં દસમે) મંડૂકપ્લુત નામનો હસમેયોગ થાય છે. મંડૂકપ્લુતથી જે યોગ થાય તે મંડૂકપ્લુત કહેવાય છે. તે યોગ ગૃહની સાથે થાય છે. કારણકે અન્યની મંડૂકપ્લુત ગતિ હોતી નથી. ગ્રન્થાન્તરમાં કહ્યું પણ છે. (ચંદ્ર સૂર્ય નક્ષત્રાણિ પ્રતિનિયતગતાનિ ગ્રહાસ્તુ અનિયતગતયઃ) ચંદ્ર સૂર્ય અને નક્ષત્ર પ્રતિનિયત ગતિવાળા હોય છે. અને ગ્રહો અનિયતગતિવાળા હોય છે. આ પ્રમાણે યથાસંભવ યોગ્ય નામવાળા હસે યોગના સ્વરૂપનું કથન કરેલ છે. સંપ્રદાયानુસાર અન્ય પ્રકારથી પણ ભાવના થઈ શકે છે. હસે યોગનો કમપ્રમાણે સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે. વૃષભાનુજાત (૧) વેણુકાનુજાત (૨) મંચ (૩) મંચાતિમંચ (૪) છત્ર (૫) છત્રાતિછત્ર (૬) યુગનદ્ધ (૭) ધનસંમર્દ (૮) પ્રીણિત (૯) મંડૂકપ્લુત (૧૦) આ પ્રમાણે સૂર્ય ચંદ્રનો હસ પ્રકારનો યોગ કહેલ છે. તેમાં પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં છત્રાતિછત્ર વિના બાકિના નવયોગો ઘણ

नियतैकरूपयोगसंदर्शनात् । अतस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘ता एएसि णं पंचणं संवच्छराणं
छत्तातिछत्तं जोयं चंदे कंसि देसंसि जोएइ’ तावद् एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां छत्तातिछत्तं
योगं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति ?, तावदिति प्राग्वद् एतेषां—प्रथमोदितानां पञ्चानां
संवत्सराणां मध्ये यो हि पृष्ठसंख्यकः छत्तातिछत्तनामा योग स्तं योगं चन्द्रः कस्मिन् देशे=
कस्मिन् प्रदेशविशेषे वा युनक्ति ?—योगं करोतीति गौतमस्य प्रश्नविशेषं श्रुत्वा भगवा-
नाह—यथा—“ता जंबूद्वीवस्स दीवस्स पाईणपडिणीआयताए उदीणदाहिणायताए जीवाए
मंडलं चउवीसेणं सएणं छित्ता दाहिणपुरत्थिमिल्लंसि चउवभागमंडलंसि सत्तावीसं भागे
उवादिणावेत्ता अट्ठावीसइभागे वीसधा छेत्ता अट्ठारसभागे उवादिणावेत्ता तिहिं भागेहिं
दोहिं कलाहिं दाहिणपुरच्छिमिल्लं चउवभागमंडलं असंपत्तं एत्थ णं से चंदे छत्ताइछत्तं
जोयं जोएइ’ तावद् जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य प्राचीनप्रतिचीनायतया उदग्दक्षिणायतया

अनेक देशों में होते हैं । परंतु छत्तातिछत्त नाम का छठा योग तो कदचित्
कोईक देश में होता है, कारण की वह योग नियत एक रूप ही रहता है ।
अतः उसके विषय में श्री गौतमस्वामी भगवान् को पूछते हैं—(ता एएसि णं
पंचणं संवच्छराणं छत्तातिछत्तं जोयं चंदे कंसि देसंसि जोएइ) ये पूर्वकथित
पांच संवत्सरों में जो छत्तातिछत्त नामका छठा योग है, उसको चंद्र कौन से
प्रदेश विशेष में रहकर योग करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न
को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता जंबूद्वीवस्स दीवस्स पाईण-
पडिण आयताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छित्ता
दाहिणपुरत्थिमिल्लंसि चउवभागमंडलंसि सत्तावीसं भागे उवादिणावेत्ता
अट्ठावीसइभागे वीसधा छेत्ता अट्ठारसभागे उवादिणावेत्ता तिहिं भागेहिं
दोहिं कलाहिं दाहिणपुरच्छिमिल्लं चउवभागमंडलं असंपत्ते एत्थ णं से चंदे
छत्ताइछत्तं जोयं जोएइ) जंबूद्वीप नामके द्वीप का पूर्वपश्चिम तथा उत्तरदक्षिण

अनेक देशों में होय छे. परंतु छत्तातिछत्त नामने छट्ठोयोग तो कदाय कदाय देशों में
थाय छे. कारणके ते योग नियत ऐक्यरूप रह्ये छे. तेथी तेना संबंधमें श्रीगौतमस्वामी
श्रीभगवान्ने पूछ्ये छे—(ता एएसिणं पंचणं संवच्छराणं छत्तातिछत्तं जोयं चंदे कंसि
देसंसि जोएइ) आ पड़ेलां कडेलां पांच संवत्सरोंमें जे छत्तातिछत्त नामने छट्ठो योग छे
तेने अंद्र क्या प्रदेश विशेषमें रह्येने योग करे छे ? आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना
प्रश्नने सांख्यीने उत्तरमें श्री भगवान् कहे छे.—(ता जंबूद्वीवस्स दीवस्स पाईणपडिणायताए
उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसेणं सएणं छित्ता दाहिणपुरत्थिमिल्लंसि चउ-
वभागमंडलंसि सत्तावीसं भागे उवाइणवेत्ता अट्ठावीसइभागे वीसधा छेत्ता अट्ठारसभागे
उवाइणावेत्ता तिहिं भागेहिं दोहिं कलाहिं दाहिणपुरत्थिमिल्लं चउवभागमंडलं असंपत्ते
एत्थ णं से चंदे छत्तातिछत्तं जोयं जोएइ) जंबूद्वीप नामना द्वीपना पूर्व पश्चिम
तथा उत्तर दक्षिणना कंभरी लांणायमान एवा अर्थात् दोरीथी मंडलना ऐक्ये-

જીવયા મળ્ડલં ચતુર્વિંશતિકેન શતેન છિત્વા દક્ષિણપૌરસ્ત્યે ચતુર્ભાગમળ્ડલે સપ્તવિંશતિં ભાગાન્ ઉપાદાય અષ્ટાવિંશતિં ભાગાન્ વિંશતિઘા છિત્વા અષ્ટાદશભાગાન્ ઉપાદાય ત્રિભિર્ભાગૈર્દ્વાભ્યાં કલાભ્યાં દક્ષિણપશ્ચિમં ચતુર્ભાગમળ્ડલમ્ અસંપ્રાપ્તઃ, इत्थं खलु स चन्द्रः छत्रातिच्छत्रं योगं युनक्ति ॥-छत्रातिच्छत्रयोगस्य देशं विवृणोति-तावदिति-पूर्ववत् जम्बूद्वीपस्य द्वीपद्वीपस्य प्राचीनप्रतिचीनायतया-पूर्ववपश्चिमायतया उदग्दक्षिणायतया च-दक्षिणोत्तरक्रमतया च जीवया-प्रत्यञ्चया-अर्द्धज्यायतया-दवरिक्रिया इत्यर्थः मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा-विभज्य दक्षिणपौरस्त्ये-दक्षिणपश्चिमायोर्मध्ये दिग्विभागे-नैऋत्यकोणे, चतुर्भागमण्डले-मण्डलस्य चतुर्थांशप्रदेशे सप्तविंशतिं भागान्-अंशान् उपादाय-ग्रहीत्वा, तस्य सत्कैः त्रिभिर्भागैर्द्वાભ્યાં કલાભ્યાં ચ-કલાદ્વયાધિકૈ સ્ત્રિભિરંશૈરિત્યર્થઃ, અષ્ટાવિંશતિતમં ભાગં ચ વિંશતિઘા છિત્વા-વિંશત્યા વિભાગૈર્વિભજ્ય તસ્ય સત્કેષુ અષ્ટાદશભાગાન્-અંશાન્ ઉપાદાય તસ્મિન્ ખલુ કલાદ્વયાધિકૈ સ્ત્રિભિરંશૈઃ દક્ષિણપશ્ચિમં દક્ષિણપશ્ચિમયોર્મધ્ય-ભાગં-નૈઋત્યકોણમ્ અસંપ્રાપ્તઃ-નૈઋત્યકોણાસન્ને સ્થિતો ભવતિ ચન્દ્ર इत्यर्थः । अनेन प्रकारेण खलु भ्रमन् स चन्द्रः छत्रातिच्छत्रं योगं युनक्ति-तन्नामकं षष्ठं योगं परिपूरयतीत्यर्थः, ।

अत्र विशेषः-मूले यद्यपि च शब्दोऽनुक्त स्तथापि द्रष्टव्यः, यदि वा चित्रविभक्ति के क्रम से लंबायमान जीवा अर्थात् दोरी से मंडल के एक सो चोवीस विभाग करके दक्षिणपश्चिम में अर्थात् नैऋत्य कोण में मंडल के चतुर्थांश प्रदेश में सत्तावीस अंशों को भोग करके अर्थात् तत्संबंधी तीन भाग एवं दो कला अर्थात् तीन अंश एवं दो कला ग्रहीत करके तथा अठाईसवां भाग को वीस से विभाजित करके उसका अठारह अंशों को ग्रहण करके वह तीन अंश एवं दो कला से दक्षिणपश्चिम के मध्य भाग में अर्थात् नैऋत्यकोण को विना प्राप्त किये अर्थात् नैऋत्यकोण के समीप में चंद्र रहता है । इस प्रकार से भ्रमण करता हुआ वह चंद्र छत्रातिच्छत्र नाम का छद्वा योग को पूरित करता है ।

यहां पर विशेष कहते हैं-मूल में यद्यपि च शब्द नहीं कहा है तो भी समझ लें। अथवा चित्र विभक्ति के निर्देश से ही समुच्चय आ जाता है

ચોવીસ વિભાગ કરીને દક્ષિણ પશ્ચિમમાં એટલેકે નૈઋત્ય ખુણામાં મંડળના ચતુર્થાંશ પ્રદેશમાં સત્યાવીસ અંશોને લોગવીને અર્થાત્ તેના ત્રણ ભાગ અને એક કલા અર્થાત્ ત્રણ અંશ અને એકલા ગ્રહણ કરીને તથા અઠ્યાવીસમા ભાગને વીસથી ભાગીને તેના અઠાર અંશોને ગ્રહણ કરીને તે ત્રણ અંશો અને બે કલાથી દક્ષિણ પશ્ચિમના મધ્ય ભાગમાં અર્થાત્ નૈઋત્ય કોણને પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં અર્થાત્ નૈઋત્ય કોણની નજીક ચંદ્ર રહે છે, આ પ્રમાણે ભ્રમણ કરતો એ ચંદ્ર છત્રાતિ છત્ર નામના છદ્વા યોગને પૂરિત કરે છે.

અહીં વિશેષ કહે છે. મૂલમાં યદ્યપિ ચ શબ્દ કહેલ નથી તો પણ તે સમજી લેવો. અથવા ચિત્ર વિભક્તિના નિર્દેશથીજ સમુચ્ચય આવી જાય છે. તેથી ચ શબ્દ કહેલ નથી.

નિર્દેશાદેવ સમુચ્ચયો લબ્ધ इति च शब्दो नोक्तो भवेदिति ज्ञायते, यथा—‘अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं पशुं वैवस्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदी’ इत्यत्र चादयोहि पदान्तराभिहितमेव अर्थ स्पष्टयति, नान्यत् नवा पुनः स्वातन्त्र्येण कमप्यर्थमभिदधति । इत्येवं प्रकारेण निर्णीतमेतत् स्वशब्दानुशासने इति ।

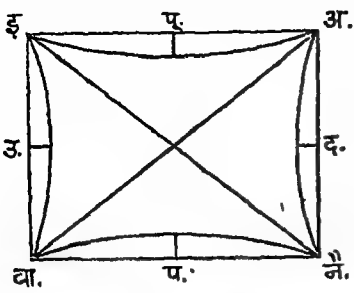
अथात्र भावना प्रदर्श्यते—एकया दवरिकया—बुद्ध्या परिकल्पितया जीवया पूर्वापराय-तया, एकया च बुद्ध्या परिकल्पितया जीवया दक्षिणोत्तरायतया च मण्डलं समकालं विभज्य, विभक्तं च तच्चतुर्भागतया जातं भवेत् । तद्यथा—एकोभाग उत्तर पूर्वस्याम्—ईशानकोणे, एकश्चभागो दक्षिणपूर्वस्याम्—आग्नेयकोणे, एकश्च दक्षिणापरस्यां—नैऋत्य-कोणे, एकश्च भागोऽपरोत्तरस्यां—वायव्यकोणे । यथाऽत्रदिग्दर्शिका प्रतिकृतिः

अतः च शब्द कहा नहीं है, ऐसा ज्ञात होता है । जैसा कि—(अहरहर्नयमानं गामश्वं पुरुषं पशुं वैवस्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदी) यहां पर चादि पदान्तर में रहकर अर्थ को स्पष्ट करता है, अन्य कुछ नहीं कहता अथवा स्व-तंत्र रूप से भी कुछ अर्थ नहीं कहता । इसी प्रकार से शब्दानुशासन में यह निर्णीत है ।

अब यहां इसकी भावना दिखलाते हैं—एक बुद्धि से कल्पित कि गई दध-रिका—रस्सी से पूर्वपश्चिम में लंबायमान एवं एक बुद्धिकल्पित दक्षिण उत्तर में लंबायमान दवरिका से मंडल को एक ही काल में विभक्त करे विभक्त करने से चार भाग रूप होता है । वह इस प्रकार एक भाग उत्तरपूर्व का माने ईशानकोण में तथा एक भाग दक्षिणपूर्व का अर्थात् आग्नेयकोण में तथा एक भाग दक्षिणपश्चिम अर्थात् नैऋत्यकोण में, एक भाग पश्चिमउत्तर में, अर्थात् वायव्यकोण में होता है । उसकी दिक् प्रदर्शित आकृति संस्कृत टीका में प्रदर्शित की है अतः जिज्ञासु वहां पर देख लें ।

તેમ સમજાય છે. જેમકે—(અહરહર્નયમાનં ગામશ્વં પુરુષં પશું વૈવસ્વતો ન તૃપ્યતિ સુરાયા ઇવ દુર્મદી) અહીંયાં આદિ પદાન્તરમાં રહીને અર્થને સ્પષ્ટ કરે છે, અન્ય કંઈ જણાવતા નથી. તથા સ્વતંત્ર પણાથી પણ કંઈ અર્થનો બોધ કરાવતા નથી. એજ પ્રમાણે શબ્દાનુ-શાસનમાં આ નિર્ણીત થયેલ છે.

હવે અહીંયાં તેની ભાવના બતાવવામાં આવે છે. એક બુદ્ધિથી કલ્પિત દોરીથી પૂર્વપશ્ચિમમાં લાંબી અને એક બુદ્ધિથી કલ્પિત દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં લાંબી દોરીથી મંડળમાં એકજ સમયે વિભક્ત કરવી વિભક્ત કરવાથી ચાર ભાગ થાય છે. તે આવી રીતે કે એક ભાગ ઉત્તરપૂર્વ એટલેકે ઈશાન ખુણામાં તથા એક ભાગ દક્ષિણ પૂર્વનો અર્થાત્ અગ્નિ ખુણામાં તથા એકભાગ દક્ષિણ પશ્ચિમ અર્થાત્ નૈઋત્ય ખુણામાં એક ભાગ પશ્ચિમ ઉત્તરમાં અર્થાત્ વાયવ્ય ખુણામાં હોય છે. તેની દિશા બતાવનારી આકૃતિ સંસ્કૃત ટીકામાં બતાવેલ છે. તેથી જિજ્ઞાસુએ તેમાં બેઠા સમજી લેવું.

અત્ર દક્ષિણપૌરસ્ત્યે-દક્ષિણપૂર્વે-આગ્નેયકોણે
ચતુર્ભાગમણ्डले-ચતુર્ભાગમાત્રમણ्डलપ્રદેશે - મણ्डलચતુ-
ર્ભાગે इत्यर्थः, एकत्रिंशद् भागप्रमाणे, सप्तविंशति
भागानुपादाय-गृहीत्वा-आक्रम्य अष्टाविंशतितमं भागं
विंशतिधा छित्वा तस्य सत्कान् अष्टादशभागानुपादाय-
आक्रम्य शेषैस्त्रिभिरेकत्रिंशत् सत्कैर्भागै द्वાભ્યાં કલા-

ભ્યાં ચૈકસ્ય एकत्रिंशत् सत्कस्य भागस्य सत्काभ्यां द्वाभ्यां विंशतितमाभ्यां
भागभ्यां दक्षिणपश्चिमं चतुर्भागमण्डलं-मण्डलचतुर्भागम्, असम्प्राप्तोऽप्यस्मिन् प्रदेशे
वर्तमानः स एव चन्द्रः छात्रातिछत्ररूपं योगं युनक्ति-करोति- तं योगं प्रवर्त्तयति
भ्रमन् चन्द्र इत्यर्थः । कथमेतदिति स्वयमेव स्पष्टयति-‘उर्षि चंदो’ इत्या-
दिना-‘उर्षि चंदो मज्जे णक्खत्ते हेट्ठा आइच्चे’ उपरि चन्द्रो मध्ये नक्षत्रम् अध आदि-
त्यः ।-सूर्य-चन्द्र-नक्षत्राणां कक्षक्रमस्त्वेवमस्ति यत् सर्वोपरि चन्द्र कक्षा भवति तदधोऽ-

यहां पर दक्षिणपूर्व में माने आग्नेयकोण में, चतुर्भाग मात्र मंडलप्रदेश
में अर्थात् मंडल के चतुर्थ भाग में, इकतीस भाग प्रमाण में से सताईस भाग
को लेकर तथा अठाईसवां भाग का बीस भाग करके उसमें से अठारह भाग
को लेकर शेष इकतीसिया तीन भाग तथा दो कला से इकतीसिया एक भाग
का बीसिया दो भागों से दक्षिणपश्चिम के चतुर्भाग मंडल को प्राप्त किये
बिना ही इस प्रदेश में रहा हुवा वही चंद्र छात्रातिछत्र रूप योग को प्राप्त
करता है । अर्थात् उस योग को भ्रमण करता चंद्र प्रवर्तित करता है ।

यह किस प्रकार होता है ? वह स्वयं ही स्पष्ट करते हैं-(उर्षि चंदो मज्जे
णक्खत्ते हेટ્ટા આઈચ્છે) સૂર્ય, ચંદ્ર एवं નક્ષત્ર કા કક્ષાક્રમ હસ પ્રકાર હોતા
હૈ-સર્વોપરિ ચંદ્ર કક્ષા હોતી હૈ । ઉસકે નીચે અર્થાત્ મધ્ય મેં નક્ષત્રકક્ષા હોતી
હૈ । ઉસકે નીચે અર્થાત્ સબ સે નીચે સૂર્ય કક્ષા હોતી હૈ । આદિત્ય સબકા

અહીં દક્ષિણપૂર્વમાં એટલે અગ્નિખુણામાં ચતુર્ભાગ માત્ર મંડળ પ્રદેશમાં અર્થાત્
મંડળના ચોથા ભાગમાં એકવીસ ભાગ પ્રમાણમાંથી સત્તાવીસ ભાગને લઈને તથા અઠ્યા-
વીસમા ભાગના વીસ ભાગ કરીને તેમાંથી અઠાર ભાગોને લઈને બાકીના એકત્રિસા ત્રણ
ભાગ અને બે કળાથી એકત્રીસા એક ભાગના વીસીયા બે ભાગોથી દક્ષિણ પશ્ચિમમાં
ચતુર્ભાગ મંડળને પ્રાપ્ત કર્યા વિનાજ આ પ્રદેશમાં રહેલ એજ ચંદ્ર છાત્રાતિછત્ર રૂપ
યોગને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ એ યોગમાં ભ્રમણ કરતો ચંદ્ર તેને પ્રવર્તિત કરે છે.

આ કેવી રીતે થાય છે ? તે સ્વયં બતાવે છે. (ઉર્ષિ ચંદો મજ્જે ણક્ખત્તે હેટ્ઠા આઈચ્છે)
સૂર્ય ચંદ્ર અને નક્ષત્રનો કક્ષાક્રમ આ પ્રમાણે થાય છે. સૌથી ઉપર ચંદ્ર કક્ષા
હોય છે. તેની નીચે અર્થાત્ મધ્યમાં નક્ષત્રની કક્ષા હોય તેની નીચે અર્થાત્

ર્થાન્મધ્યે નક્ષત્રકક્ષા વર્તતે, તદ્ધોડ્યર્થાત્ સર્વાધઃ સૂર્યકક્ષા તિષ્ઠતિ સર્વેષાં પ્રકાશકન્વાદિત્ય-
તશ્છત્રોપરિ ન્યસ્ત છત્રવત્ પ્રતિભાસતે, અતए છત્રાતિછત્રનામા યોગોડન્વર્થરૂપો જાયતે ।
एवમેव ગતિવૈલક્ષણ્યાત્ સ્વસ્વકક્ષાયાં ભ્રમન્તસ્તે ચન્દ્ર-નક્ષત્ર-સૂર્યાઃ વૃષભાનુજાતાદિ દશ-
વિધયોગાન્ અન્વર્થરૂપાન્ કુર્વન્તિ । અત્ર ચ મધ્યે નક્ષત્રમિત્યુક્તં વર્તતે, અતए નક્ષત્રવિશેષ
પ્રતિપત્યર્થ પુનઃ પ્રશ્નયતિ ગૌતમઃ-‘તં સમયં ચ ણં ચંદે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્ઙ ?’ તસ્મિન્
સમયે ચ સ્વલુ ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ યુનક્તિ ? ।-તસ્મિન્ સમયે-છત્રાતિછત્રનામકયોગોત્પ-
ત્તિકાલે, ચન્દ્રઃ કેન નક્ષત્રેણ સહ યોગં કરોતિ-કેન નક્ષત્રેણ સહ વર્તમાનો ભવતિ ? । તતો
ભગવાનાહ-‘તા ચિત્તાર્હિ, ચરિમસમए’ તાવન્ ચિત્રાભિઃ, ચરમસમયે । ચિત્રાનક્ષત્રસ્યાન્તિમે
ભાગે વર્તમાનો ભવતિ ચન્દ્ર ઇતિ ભગવાનુત્તરયતિ ॥ અસ્ય ગણિતભાવનાપૂર્વં પ્રદર્શિતૈવ ।
અલમત્ર પુનર્ભાવનયેતિ ॥ સૂ. ૭૮ ॥

દ્વાદશ પ્રાશ્નતઃ સમાપ્તમ્ ॥

પ્રકાશક હોને સે છત્ર કે ઉપર રક્ષા હુવા છત્ર કે સમાન પ્રતિભાસિત હોતા
હૈ અતઃ છત્રાતિછત્ર યોગ કા યથાયોગ્ય નામ હોતા હૈ । ઇસી પ્રકાર ગતિ કી
વિલક્ષણતા સે સ્વ સ્વ કક્ષા મેં ભ્રમણ કરતે હુવે વે ચંદ્ર-નક્ષત્ર ઇવં સૂર્ય વૃષ-
ભાનુજાત આદિ અન્વર્થ રૂપ દશવિધ યોગ કરતે હૈં । યહાં મધ્ય મેં નક્ષત્ર
હોતા હૈ એસા કહા હૈ, અતઃ નક્ષત્ર વિશેષ કી પ્રતિપત્તિ કે લિયે શ્રી ગૌતમ-
સ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તં સમયં ચ ણં ચંદે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્ઙ) છત્રાતિછત્ર
નામકા યોગ કે ઉત્પત્તિકાલ મેં ચંદ્ર કૌન સે નક્ષત્ર કે સાથ યોગ યુક્ત રહતા
હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા ચિત્તાર્હિ ચરિમસમए)
ચિત્રા નક્ષત્ર કે અન્ત કે ભાગ મેં ચંદ્ર વર્તમાન રહતા હૈ । ઇસકી ગણિત ભાવના
પહેલે પ્રદર્શિત કર કહ દી હૈ અતઃ ઇસકો પુનઃ ભાવિત નહીં કરતે હૈં ॥સૂ. ૭૮॥

બારહવાં પ્રાશ્નત સમાપ્ત ॥ ૧૨ ॥

સૌથી નીચે સૂર્યકક્ષા હોય છે. સૂર્ય સૌને પ્રકાશક હોવાથી છત્રની ઉપર રાખેલ
છત્રની જેમ પ્રતિભાસિત થાય છે, તેથી છત્રાતિછત્રયોગનું યથાયોગ્ય નામ થાય
છે. એજ પ્રમાણે ગતિની વિલક્ષણતાથી પોતપોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરતા એ ચંદ્ર નક્ષત્ર
અને સૂર્ય વૃષભાનુજાત વિગેરે અન્વર્થ પણાથી દશ પ્રકારના યોગ કરે છે. એમાં વચમાં
નક્ષત્ર હોય છે. તેમ કહેલ છે. તેથી નક્ષત્ર વિશેષની ખાત્રિ માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે
છે-(તં સમયં ચ ણં ચંદે કેળં ણક્ષત્રેણ જોણ્ઙ) છત્રાતિછત્ર નામના યોગના ઉત્પત્તિ કાળમાં ચંદ્ર
કયા નક્ષત્રની સાથે યોગ કરીને રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘તા
ચિત્તાર્હિ ચરિમસમए’ ચિત્રા નક્ષત્રના અંત ભાગમાં ચંદ્ર વર્તમાન રહે છે. આ વિષે ગણિત
ભાવના પહેલાં પ્રદર્શિત કરીને કહેલ છે. તેથી અહીં તેને ફરી કહેલ નથી. ॥સૂ. ૭૮॥

બારશુ પ્રાશ્નત સમાપ્ત ॥ ૧૨ ॥

अथ त्रयोदशं प्राभृतं प्रारभ्यते

द्वादशं प्राभृतं प्रतिपाद्य सम्प्रति-तत्र चन्द्रमसो वृद्ध्यापवृद्धि विषये प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-
'ता कहं ते' इत्यादि ।

मूलम्-ता कहं ते चंद्रमसो वढ्ढो वढ्ढी आहिएत्ति वणज्जा ?, ता अट्ठपंचासीए मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स, ता दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ, तं जहा-पढमाए पढमं भागं विइयाए विइयं भागं जाव पणरसीए पणरससं भागं चरिमसमए चंदे भवइ अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, इयणां अमा-वासा, एत्थ णं पढमे पढ्वे अमावासे, ता अंधारपक्खो, तओ णं दो-सिणा पक्खमयमाणे चंदे चत्तारे बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ, तं जहा-पढमाए पढमं भागं विइयाए विइयं भागं जाव पणरसीए पणरससं भागं चरिमसमए चंदे विरत्ते भवइ, अवसेससमए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, अयणं पुणिमासीणी, एत्थ णं दोच्चे पढ्वे पुणिमासीणी ॥सू० ७९॥

छाया-तावत् कथं ते चन्द्रमसो वृद्ध्यापवृद्धी आख्याता इति वदेत् । तावदष्टौ पञ्चा-शीतानि मुहूर्त्तशतानि त्रिंशत् च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य ज्योत्स्नापक्षतोऽन्धकारपक्षमयमान-श्चन्द्रश्चत्वारि द्विचत्वारिंशानि शतानि, षट् चत्वारिंशत् च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावच्चन्द्रो राज्यते । तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं चरमसमये चन्द्रः रक्तो भवति । अवशेषे समये चन्द्रो रक्तश्च विरक्तश्च भवति, इयं खलु अमावास्या, अत्र खलु प्रथमं पर्व अमावास्या, तावदन्धकारपक्षः, ततः खलु ज्योत्स्ना पक्षमयमानश्चन्द्र-श्चत्वारि द्विचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि षट् चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावच्चन्द्रो विरज्यते, तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं चरमः समयश्चन्द्रो विरक्तो भवति, अवशेषसमये चन्द्रो रक्तश्च विरक्तश्च भवति । इयं खलु पूर्णिमासी, अत्र खलु द्वितीयं पर्व पूर्णिमासी ॥ सू० ७९ ॥

तेरहवां प्राभृत प्रारंभ-

बारहवां प्राभृत का प्रतिपादन करके अब तेरहवां प्राभृत प्रारंभ किया

तेरमा प्राभृतनो प्रारंभ

बारमा प्राभृतनुं प्रतिपादन करीने हवे आ तेरमुं प्राभृत प्रारंभ करवाभां आवे

ટીકા—દ્વાદશ પ્રાશ્નતસ્યાઽન્તિમેઽપ્સસતિતમે સૂત્રે ચન્દ્રસૂર્યયો દેશવિધયોગવિવરણં સમ્યક્ પ્રતિપાદ્ય સમ્પ્રતિ ત્રયોદશં પ્રાશ્નતં પ્રારંભ્યતે તત્રાદૌ ચન્દ્રમસો વૃદ્ધ્યપવૃદ્ધી વક્તવ્યે, इत्यतस्तद्वિषयं પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ—‘તા કહં તે’ इत्यादिना—‘તા કહં તે ચંદ્રમસો વૃદ્ધો વૃદ્ધી આહિણ્તિ વણ્જા ?’ તાવત્ કથન્તે ચન્દ્રમસો વૃદ્ધ્યપવૃદ્ધી આખ્યાતે इति વદેત્ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્, કથં—કેન પ્રકારેણ—કયા રીત્યા તે—ત્વયા ભગવન્ ! ચન્દ્રમસો વૃદ્ધ્યપવૃદ્ધી—ક્ષયવૃદ્ધી આખ્યાતે—પ્રતિપાદિતે इति વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં શ્રુત્વા ભગવાનાહ—‘તા અદ્વ પંચાસીણ મુહુત્તસણ તીસં ચ વાવદ્વિભાગે મુહુત્તસ’ તાવત્ અઘ્રો પશ્ચાશીતાનિ મુહૂર્ત-શતાનિ ત્રિંશતં ચ દ્વાપદ્વિભાગાન્ મુહૂર્તસ્ય ।—તાવદિતિ પૂર્વવત્ કિયન્તં કાલં યાવત્ ચન્દ્રમસો વૃદ્ધિઃ, કિયન્તં કાલં યાવત્ ચન્દ્રમસોઽપવૃદ્ધિઃ—ક્ષય इत्येवंભૂતસ્ય ગૌતમસ્યાભિપ્રેતસ્યોત્તરં દદદ્ ભગવાનાહ—યત્ અઘ્રો પશ્ચાશીતાનિ—અઘ્રો મુહૂર્તશતાનિ—પશ્ચાશીત્યધિકાનિ—પશ્ચા-શીત્યધિકાનિ અઘ્રોશતાનિ (૮૮૫) મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિંશતં દ્વાપદ્વિભાગાન્ ૩૩ યાવત્, ચન્દ્રમસો વૃદ્ધ્યપવૃદ્ધી—વૃદ્ધિક્ષયો સમુદાયેનાખ્યાતૌ—પ્રતિપાદિતાધિતિજ્ઞેયમ્ ।

જાતા હૈ, उसमें चंद्रमा की वृद्धि एवं क्षय के विषय में कहा जाता है अतः उस विषय संबंधी प्रश्नसूत्र कहा जाता है—(ता कहं ते) इत्यादि ।

ટીકાર્થ—બારહવે પ્રાશ્નત કે અન્તિમ સૂત્ર મેં સૂર્ય એવં ચંદ્ર કા દશ પ્રકાર કા યોગ કા સમ્યક્ પ્રકાર સે પ્રતિપાદન કરકે અબ તેરહવે પ્રાશ્નત કા પ્રારંભ કરતે હૈં—उसमें प्रथम चंद्रमा की वृद्धिक्षय कहने के हेतु से उस विषय विष-यक श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं—(ता कहं ते चंद्रमसो वृद्धो वृद्धी आहिएत्ति वण्ज्जा) હે ભગવન્ આપને કિસ રીતિ સે ચંદ્રમા કી ક્ષયવૃદ્ધી પ્રતિપાદિત કી હૈ ? સો કહિણ । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता अद्व पंचासीण मुहुत्तसण तीसं च वावद्विभागे मुहु-त्तस) આઠ સો પચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા તીસ ભાગ

છે. આ પ્રાશ્નતમાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અને ક્ષયના વિષયમાં કહેવામાં આવે છે. તેથી આ વિષય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (તા કહં તે) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ— બારમા પ્રાશ્નતના અંતિમસૂત્રમાં સૂર્ય અને ચંદ્રના દસ પ્રકારના યોગનું સારી રીતે પ્રતિપાદન કરીને હવે તેરમા પ્રાશ્નતનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેમાં પહેલાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અને ક્ષયના સંબંધમાં કહેવાના હેતુથી તે વિષય સંબંધી શ્રીગૌતમ-સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (તા કહં તે ચંદ્રમસો વૃદ્ધો વૃદ્ધી આહિણ્તિ વણ્જ્જા) હે ભગવન્ આપે કેવા પ્રકારથી ચંદ્રમાની ક્ષયવૃદ્ધી પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. —(તા અદ્વપંચાસીણ મુહુત્તસણ તીસંચ વાવદ્વિભાગે મુહુત્તસ) આઠસોપંચાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ ચંદ્રમાનો વૃદ્ધિક્ષય પ્રતિપાદિત કરેલ

एकस्य सम्पूर्णस्य चान्द्रमासस्येयं व्यवस्थेति विज्ञेयं, यतो हि एकस्मिन् चान्द्रमासे सावन-
दिनादिकं किल (२९।१५।^{१३}) एतत्तुल्यं भवति । अस्यैव मुहूर्त्ताः (८८५।^{१३}) एतत्तुल्याः
स्युस्तन्मध्य एव चन्द्रमसः क्षयवृद्धी भवत इति आख्याते ॥ एतदेव स्पष्टयति—‘ता दोसिणा
पक्खाओ अंधगारपक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहु-
त्तस्स जाइं चंदे रज्जइ’ तावद् ज्योत्स्ना पक्षतोऽन्धकारपक्षमयमानश्चन्द्रश्चत्वारि द्विचत्वारिं-
शानि शतानि पट् चत्वारिंशतं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावच्चन्द्रोरज्यते ॥ तावदिति पूर्व-
वत् ज्योत्स्नापक्षतः—ज्योत्स्नाप्रधानः पक्षो ज्योत्स्नापक्षः—शुक्लपक्ष इति तस्मात् शुक्लपक्ष-
तोऽन्धकारपक्षं—कृष्णपक्षमयमानो—गच्छन् चन्द्रः खलु चत्वारिमुहूर्त्तशतानि द्विचत्वारिंशानि—
द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारि शतानि (४४२) मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पट् चत्वा-
रिंशतं द्वापष्टिभागान् ^{१३} यावद् अपवृद्धिं गच्छतीति वाक्यशेषः । अर्थादमान्तात् पूर्णान्तं
यावच्चन्द्रो वृद्धिं गच्छति । पूर्णान्तादमान्तं यावच्चापवृद्धिं गच्छतीति तात्पर्यार्थो विज्ञेय
इति ॥—(४४२।^{१३}) इत्युक्तमुहूर्त्तं यावच्चन्द्रो राहुविमानप्रभया रज्यते, कथं रज्यते इति प्रकार-

चंद्रमा का वृद्धिक्षय प्रतिपादित किया है । यह सम्पूर्ण चांद्रमास की व्यवस्था
कही गई है । कारण की एक चांद्र मास में सावनादिक (२९।१५।^{१३}) इतना
प्रमाण होता है । इनका मुहूर्त (८८५।^{१३}) इतना होता है इनके बीच में ही
चंद्रमा की क्षयवृद्धी होती है । इसको ही स्पष्ट रूप से कहते हैं (ता दोसिणा
पक्खाओ अंधगार पक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठि-
भागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ) ज्योत्स्ना पक्ष से अर्थात् शुक्लपक्ष से अंधकार
पक्ष माने कृष्णपक्ष में गमन करता चंद्र चार सो बयालीस मुहूर्त तथा एक
मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग यावत् अपवृद्धि क्षय करता है । अर्थात्
अमास से पूर्णिमा पर्यन्त यावत् चंद्र वृद्धि प्राप्त करता है । तथा पूर्णिमा से
अमावास्या पर्यन्त अपवृद्धि करता है । (४४२।^{१३}) इतना मुहूर्त प्रमाण में चंद्र
राहु की विमान प्रभा से रंजित होता है । किस प्रकार रंजित होता है ? वह

છે. આ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસની વ્યવસ્થા કહેલ છે. કારણકે એક ચાંદ્રમાસમા સાવનાદિકે (૨૯।
૧૫।^{૧૩}) આટલું પ્રમાણ થાય છે. આના મુહૂર્ત (૮૮૫।^{૧૩}) આટલા થાય છે. આમાંજ
ચંદ્રમાના વૃદ્ધિ-ક્ષય થાય છે. આનેજ સ્પષ્ટ પણથી કહે છે. (તા દોસિણા પક્ખાઓ
અંધગારપક્ખમયમાણે ચંદે ચત્તારિ બાયાલસએ છત્તાલીસંચ બાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસ્સ જાઈ
ચંદે રજ્જઈ) જ્યોત્સ્ના પક્ષથી અર્થાત્ શુક્લપક્ષથી અંધકારપક્ષ એટલેકે કૃષ્ણપક્ષમાં
ગમન કરીને ચંદ્ર ચારસો બેતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ
ભાગ યાવત્ અપવૃદ્ધિ-ક્ષય કરે છે. અર્થાત્ અમાસથી પૂર્ણિમા પર્યન્ત યાવત્ ચંદ્ર વૃદ્ધિ
પ્રાપ્ત કરે છે. તથા પૂર્ણિમાથી અમાવાસ્યા પર્યન્ત અપવૃદ્ધિ કરે છે. (૪૪૨।^{૧૩}) આટલા
મુહૂર્ત પ્રમાણમાં ચંદ્ર રાહુના વિમાનની પ્રભાથી રંજિત થાય છે. કેવી રીતે રંજિત થાય

મગ્ને વક્ષ્યતે । પ્રથમં તાવત્ પૂર્વોક્ત વૃદ્ધ્યપવૃદ્ધયોરુપપત્તિઃ પ્રસાદ્યતે-એકસ્ય ચાન્દ્રમાસસ્ય મધ્યે દ્વૌ પક્ષો ભવત સ્ત્ર ચૈકસ્મિન્ પક્ષે ચન્દ્રમસો વૃદ્ધિર્ભવતિ, અન્યસ્મિન્ પક્ષે ચાપવૃદ્ધિર્ભવતિ । ચાન્દ્રમાસસ્ય ચ પરિમાણમેકોનત્રિશદ્ રાત્રિન્દિવાનિ (૨૯) એકસ્ય ચ રાત્રિન્દિવસ્ય દ્વાત્રિશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગા ઇત્યુક્તં પ્રાકગ્રન્થોક્તાનુસારમિતિ । રાત્રિન્દિવં ચ ત્રિશન્મુહૂર્ત્ત-કરણાર્થ મેકોનત્રિશતા ગુણ્યતે $29 \times 30 = 870$ જાતાન્યદ્વૌ ગત્તાનિ સપ્તત્યધિકાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્ । યે ચ દ્વાત્રિશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગા રાત્રિદિવસ્ય તેઽપિ મુહૂર્ત્તમત્કભાગકરણાર્થ ત્રિશતા ગુણ્યન્તે- $(\frac{29}{3}) \times 30 = \frac{290}{3}$ જાતાનિ નવગત્તાનિ પટ્ટ્યધિકાનીતિ એતેષાં દ્વાપટ્ટ્યા-ભાગો દ્વિયતે, લઘ્વાઃ પચ્ચદશમુહૂર્ત્તાઃ । શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ ત્રિશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $\frac{290}{3} = 96 + \frac{2}{3}$ લઘ્વમુહૂર્ત્તાઃ પૂર્વોક્તેષુ સપ્તત્યધિકાષ્ટશતેષુ મુહૂર્ત્તસ્થાનેષુ પ્રક્ષિપ્યન્તે- $870 + 96 = 966$ મુહૂર્ત્તાઃ, શેષાશ્ચ ત્રિશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ $(870 + \frac{2}{3})$ જાતાન્યદ્વૌ ગત્તાનિ પચ્ચાશીત્યધિકાનિ

પ્રકાર આગે કહા જાયગા । યહાં પ્રથમ વૃદ્ધિક્ષય કા કથન કિયા જાતા હૈ-
એક ચાંદ્રમાસ મેં દો પક્ષ હોતા હૈ, ડનમેં એક પક્ષ મેં, ચંદ્રમા કી વૃદ્ધિ હોતી
હૈ । દુસરે પક્ષ મેં અપવૃદ્ધિ હોતી હૈ । ચાંદ્રમાસ કા પરિમાણ ડન્તીસ અહો-
રાત્ર કા હોતા હૈ (૨૯) એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા વત્તીસ ભાગ હોતે હૈં યહ
પહલે ગ્રન્થોક્તાનુસાર પ્રતિપાદિત કિયા હી હૈ । અહોરાત્ર કા તીસ મુહૂર્ત કરને
કે લિયે ડન્તીસ કો તીસ સે ગુણા કરે $29 \times 30 = 870$ । ગુણા કરને સે આઠ
સો સિત્તેર મુહૂર્ત હોતે હૈં । તથા જો અહોરાત્ર કા વાસઠિયા વત્તીસ ભાગ હૈ;
ડસકા મી મુહૂર્તાત્મક ભાગ કરને કે લિયે તીસ સે ગુણા કરે $(\frac{29}{3}) \times 30 = \frac{290}{3}$
ગુણા કરને સે નવ સો સાઠ હોતે હૈં । ડનકા વાસઠ સે ભાગ કરે તો પંદ્રહ
મુહૂર્ત લઘ્વ હોતે હૈં । તથા વાસઠિયા તીસ ભાગ શેષ રહતા હૈ । $\frac{290}{3} = 96 + \frac{2}{3}$
જો પંદ્રહ મુહૂર્ત લઘ્વ હુવે હૈં ડનકો પૂર્વ કથિત આઠ સો સિત્તેર કે સાથ જોડે
 $-870 + 96 = 966$ જોડને સે આઠ સો પચાસી મુહૂર્ત હોતે હૈં । તથા વાસ-

છે ? તે પ્રકાર આગળ કહેવામાં આવશે. અહીંયાં પહેલાં વૃદ્ધિ અને ક્ષય સંબંધી કથન કરવામાં આવે છે. એક ચાંદ્રમાસમાં બે પક્ષો હોય છે. તેમાં એક પક્ષમાં ચાંદ્રમાસની વૃદ્ધિ થાય છે. અને બીજા પક્ષમાં અપવૃદ્ધિ-ક્ષય થાય છે. ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર સુધીનું હોય છે. (૨૯) એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસભાગ થાય છે. આ પહેલાં ગ્રન્થોક્તાનુસાર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અહોરાત્રના ત્રીસ મુહૂર્ત કરવા માટે ઓગણત્રીસનો ત્રણથી ગુણકાર કરવો $27 + 3 = 870$ ગુણકાર કરવાથી આઠસોત્રીસે મુહૂર્ત થાય છે. તથા બે અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ છે. તેના પણ મુહૂર્તાત્મક ભાગ કરવા માટે ત્રીસથી ગુણકાર કરવો $\frac{29}{3} = 96 + \frac{2}{3}$ ગુણકાર કરવાથી નવસોસાઠિ આવે છે. તેને બાસઠથી ભાગાકાર કરવાથી પંદર મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{290}{3} = 96 + \frac{2}{3}$ બે પંદર મુહૂર્ત થાય છે તેને પહેલાં કહેલ આઠસોસિત્તેરની સાથે મેળવવા $870 + 96 = 966$ મેળવવાથી આઠસોપચાસી મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા ત્રીસભાગ શેષ વધે છે. $(870 + \frac{2}{3})$ આ રીતે

एकस्य सम्पूर्णस्य चान्द्रमासस्येयं व्यवस्थेति विज्ञेयं, यतो हि एकस्मिन् चान्द्रमासे सावन-
दिनादिकं किल (२९।१५।^{६६}) एतत्तुल्यं भवति । अस्यैव मुहूर्त्ताः (८८५।^{६६}) एतत्तुल्याः
स्युस्तन्मध्य एव चन्द्रमसः क्षयवृद्धी भवत इति आख्याते ॥ एतदेव स्पष्टयति—‘ता दोसिणा
पक्खाओ अंधगारपक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहु-
त्तस्स जाइं चंदे रज्जइ’ तावद् ज्योत्स्ना पक्षतोऽन्धकारपक्षमयमानश्चन्द्रश्चत्वारि द्विचत्वारिं-
शानि शतानि पद् चत्वारिंशतं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावच्चन्द्रोरज्यते ॥ तावदिति पूर्व-
वत् ज्योत्स्नापक्षतः—ज्योत्स्नाप्रधानः पक्षो ज्योत्स्नापक्षः—शुक्लपक्ष इति तस्मात् शुक्लपक्ष-
तोऽन्धकारपक्ष—कृष्णपक्षमयमानो—गच्छन् चन्द्रः खलु चत्वारिमुहूर्त्तशतानि द्विचत्वारिंशानि—
द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारि शतानि (४४२) मुहूर्त्तानाम्, एकस्य च मुहूर्त्तस्य पद् चत्वा-
रिंशतं द्वापष्टिभागान् ^{६६} यावद् अपवृद्धिं गच्छतीति वाक्यशेषः । अर्थादमान्तात् पूर्णान्तं
यावच्चन्द्रो वृद्धिं गच्छति । पूर्णान्तादमान्तं यावच्चापवृद्धिं गच्छतीति तात्पर्यार्थो विज्ञेय
इति ॥—(४४२।^{६६}) इत्युक्तमुहूर्त्तं यावच्चन्द्रो राहुविमानप्रभया रज्यते, कथं रज्यते इति प्रकार-

चंद्रमा का वृद्धिक्षय प्रतिपादित किया है । यह सम्पूर्ण चांद्रमास की व्यवस्था
कही गई है । कारण की एक चांद्र मास में सावनादिक (२९।१५।^{६६}) इतना
प्रमाण होता है । इनका मुहूर्त (८८५।^{६६}) इतना होता है इनके बीच में ही
चंद्रमा की क्षयवृद्धी होती है । इसको ही स्पष्ट रूप से कहते हैं (ता दोसिणा
पक्खाओ अंधगार पक्खमयमाणे चंदे चत्तारि बायालसए छत्तालीसं च बावट्ठि-
भागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे रज्जइ) ज्योत्स्ना पक्ष से अर्थात् शुक्लपक्ष से अंधकार
पक्ष माने कृष्णपक्ष में गमन करता चंद्र चार सो बयालीस मुहूर्त तथा एक
मुहूर्त का बासठिया छियालीस भाग यावत् अपवृद्धि क्षय करता है । अर्थात्
अमास से पूर्णिमा पर्यन्त यावत् चंद्र वृद्धि प्राप्त करता है । तथा पूर्णिमा से
अमावास्या पर्यन्त अपवृद्धि करता है । (४४२।^{६६}) इतना मुहूर्त प्रमाण में चंद्र
राहु की विमान प्रभा से रंजित होता है । किस प्रकार रंजित होता है ? वह

છે. આ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસની વ્યવસ્થા કહેલા છે. કારણકે એક ચાંદ્રમાસમા સાવનાદિક (૨૯।
૧૫।^{૬૬}) આટલું પ્રમાણ થાય છે. આના મુહૂર્ત (૮૮૫।^{૬૬}) આટલા થાય છે. આમાંજ
ચંદ્રમાના વૃદ્ધિક્ષય થાય છે. આનેજ સ્પષ્ટ પણાથી કહે છે. (તા દોસિણા પક્ખાઓ
અંધગારપક્ખમયમાણે ચંદે ચત્તારિ બાયાલસએ છત્તાલીસંચ બાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસ્સ જાઈ
ચંદે રજ્જઈ) જ્યોત્સ્ના પક્ષથી અર્થાત્ શુકલપક્ષથી અંધકારપક્ષ એટલેકે કૃષ્ણપક્ષમાં
ગમન કરીને ચંદ્ર ચારસો બેતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ
ભાગ યાવત્ અપવૃદ્ધિ-ક્ષય કરે છે. અર્થાત્ અમાસથી પૂર્ણિમા પર્યન્ત યાવત્ ચંદ્ર વૃદ્ધિ
પ્રાપ્ત કરે છે. તથા પૂર્ણિમાથી અમાવાસ્યા પર્યન્ત અપવૃદ્ધિ કરે છે. (૪૪૨।^{૬૬}) આટલા
મુહૂર્ત પ્રમાણમાં ચંદ્ર રાહુના વિમાનની પ્રભાથી રંજિત થાય છે. કેવી રીતે રંજિત થાય

મગ્રે વક્ષ્યતે । પ્રથમં તાવત્ પૂર્વોક્ત વૃદ્ધ્યપવૃદ્ધયોરુપપત્તિઃ પ્રકાશ્યતે-એકસ્ય ચાન્દ્રમાસસ્ય મધ્યે દ્વૌ પક્ષૌ ભવત સ્તત્ર ચૈકસ્મિન્ પક્ષે ચન્દ્રમસો વૃદ્ધિર્ભવતિ, અન્યસ્મિન્ પક્ષે ચાપવૃદ્ધિર્ભવતિ । ચાન્દ્રમાસસ્ય ચ પરિમાણમેકોનત્રિશદ્ રાત્રિન્દિવાનિ (૨૯) એકસ્ય ચ રાત્રિન્દિવસ્ય દ્વાત્રિશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગા इत्युक्तं પ્રાક્ગ્રન્થોક્તાનુસારમિતિ । રાત્રિન્દિવં ચ ત્રિશન્મુહૂર્ત-કરણાર્થ મેકોનત્રિશતા ગુણ્યતે $29 \times 30 = 870$ જાતાન્યઘૃૌ શતાનિ સમત્યધિકાનિ મુહૂર્તાનામ્ । યે ચ દ્વાત્રિશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગા રાત્રિદિવસ્ય તેઽપિ મુહૂર્તસત્કભાગકરણાર્થ ત્રિશતા ગુણ્યન્તે- $(\frac{29}{3}) \times 30 = \frac{290}{3}$ જાતાનિ નવશતાનિ પૃથ્વધિકાનીતિ એતેષાં દ્વાપૃથ્વા-ભાગો હ્રિયતે, લઘ્વાઃ પશ્ચદશમુહૂર્તાઃ । શેષા સ્તિષ્ઠન્તિ ત્રિશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ $\frac{10}{3} = 14 + \frac{2}{3}$ લઘ્વમુહૂર્તાઃ પૂર્વોક્તેષુ સમત્યધિકાષ્ટશતેષુ મુહૂર્તસ્થાનેષુ પ્રક્ષિપ્યન્તે- $870 + 14 = 884$ મુહૂર્તાઃ, શેષાશ્ચ ત્રિશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ $(884 \frac{2}{3})$ જાતાન્યઘૃૌ શતાનિ પચ્ચાશીત્યધિકાનિ

પ્રકાર આગે કહા જાયગા । યહાં પ્રથમ વૃદ્ધિક્ષય કા કથન કિયા જાતા હૈ- એક ચાંદ્રમાસ મેં દો પક્ષ હોતા હૈ, ઉનમેં એક પક્ષ મેં, ચંદ્રમા કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ । દૂસરે પક્ષ મેં અપવૃદ્ધિ હોતી હૈ । ચાંદ્રમાસ કા પરિમાણ ઉન્તીસ અહો-રાત્ર કા હોતા હૈ (૨૯) એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા વત્તીસ ભાગ હોતે હૈં યહ પહેલે ગ્રન્થોક્તાનુસાર પ્રતિપાદિત કિયા હી હૈ । અહોરાત્ર કા તીસ મુહૂર્ત કરને કે લિયે ઉન્તીસ કો તીસ સે ગુણા કરે $29 \times 30 = 870$ । ગુણા કરને સે આઠ સો સિત્તેર મુહૂર્ત હોતે હૈં । તથા જો અહોરાત્ર કા વાસઠિયા વત્તીસ ભાગ હૈ; ઉસકા બી મુહૂર્તાત્મક ભાગ કરને કે લિયે તીસ સે ગુણા કરે $(\frac{29}{3}) \times 30 = \frac{290}{3}$ ગુણા કરને સે નવ સો સાઠ હોતે હૈં । હનકા વાસઠ સે ભાગ કરે તો પંદર મુહૂર્ત લઘ્વ હોતે હૈં । તથા વાસઠિયા તીસ ભાગ શેષ રહતા હૈ । $\frac{10}{3} = 14 + \frac{2}{3}$ જો પંદર મુહૂર્ત લઘ્વ હુવે હૈં ઉનકો પૂર્વ કથિત આઠ સો સિત્તેર કે સાથ જોડે $-870 + 14 = 884$ જોડને સે આઠ સો પચાસી મુહૂર્ત હોતે હૈં । તથા વાસ-

છે ? તે પ્રકાર આગળ કહેવામાં આવશે. અહીંયાં પહેલાં વૃદ્ધિ અને ક્ષય સંબંધી કથન કરવામાં આવે છે. એક ચાંદ્રમાસમાં બે પક્ષો હોય છે. તેમાં એક પક્ષમાં ચાંદ્રમાસની વૃદ્ધિ થાય છે. અને બીજા પક્ષમાં અપવૃદ્ધિ-ક્ષય થાય છે. ચાંદ્રમાસનું પરિમાણ આગળ ત્રીસ અહોરાત્ર મુધીનું હોય છે. (૨૯) એક અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસભાગ થાય છે. આ પહેલાં ગ્રન્થોક્તાનુસાર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. અહોરાત્રના ત્રીસ મુહૂર્ત કરવા માટે આગળ ત્રીસનો ત્રણથી ગુણાકાર કરવો $29 \times 3 = 870$ ગુણાકાર કરવાથી આઠસોસિત્તેર મુહૂર્ત થાય છે. તથા જે અહોરાત્રના બાસઠિયા બત્રીસ ભાગ છે. તેનો પણ મુહૂર્તાત્મક ભાગ કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{290}{3} = 96 \frac{2}{3}$ + ગુણાકાર કરવાથી નવસોસાઠી આવે છે. તેનો બાસઠથી ભાગાકાર કરવાથી પંદર મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા ત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. $\frac{20}{3} = 6 \frac{2}{3}$ જે પંદર મુહૂર્ત થાય છે તેને પહેલાં કહેલ આઠસોસિત્તેરની સાથે મેળવવા $870 + 14 = 884$ મેળવવાથી આઠસોપચાસી મુહૂર્ત થાય છે. તથા બાસઠિયા ત્રીસભાગ શેષ વધે છે. $(884 \frac{2}{3})$ આ રીતે

મુહૂર્તનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય ત્રિંશદ્ દ્વાપદિભાગા इति । एवमप्युपपद्यते पूर्वोक्तं सूत्रखण्डम्
'ता अट्टपंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावद्विभागे मुहुत्तस्स' इत्यादि, एतदेव प्रतिविशेषा-
वबोधार्थं वैधिव्येन विवेचितम्—'ता दोसिणा पक्खाओ' इत्यादिना इति । अथ च रागप्रकारं
राहुविमानप्रभाया यत् समुत्पद्यते तद् विशिनष्टि—'तं जहा—पढमाए पढमं भागं वितियाए
वितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं' तद्यथा—प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां
द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागम् । प्रथमायां—पक्षाद्यभूतायां प्रतिपल्लक्षणायां
तिथौ परिसमाप्तवत्यां सत्यां प्रथमं भागं—परिपूर्णं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते—रक्तो भवति ।
द्वितीयायां तिथौ परिसमाप्तवत्यां सत्यां परिपूर्णं द्वितीयं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते,
तृतीयायां तिथौ परिसमाप्तवत्यां सत्यां परिपूर्णं तृतीयं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते....। एवं
क्रमेण यावत् पञ्चदश्यां तिथौ परिसमाप्तवत्यां परिपूर्णं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते । तस्याश्च

ठिया तीस भाग शेष रहता है । (८८५ ३) इस प्रकार आठ सो पचासी मुहूर्त
तथा एक मुहूर्त का बासठिया तीस भाग होते हैं, यह प्रकार सूत्रांश द्वारा
कहा है—(ता अट्ट पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावद्विभागे मुहुत्तस्स) इसको
ही स्पष्टतया ज्ञात होने के लिये विवेक पूर्वक विवेचित किया है । (ता दोसिणा
पक्खाओ) इत्यादि से कहा है ।

अब राहु विमान की प्रभा से जो राग प्रकार होता है, उसको कहते हैं
(तं जहा पढमाए पढमं भागं वितियाए वितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्ण-
रसं भागं) प्रथम अर्थात् पक्ष का आदि प्रतिपदा तिथि में समाप्त हो तो परि-
पूर्ण पंद्रहवां भाग रक्त होता है । द्वितीया तिथि समाप्त हो तो दूसरा पंद्रहवां
भाग परिपूर्ण रक्त होता है, तृतीया तिथि समाप्त हो तो तीसरा पंद्रहवां भाग
रक्त होता है । इस प्रकार के क्रम से यावत् पंद्रहवीं तिथि समाप्त हो तो

આઠસોપંચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસભાગ થાય છે. તે આ સૂત્રાંશ
દ્વારા કહેલ છે. (તા અટ્ટપંચાસીતે મુહુત્તસએ તીસં ચ બાવદ્વિભાગે મુહુત્તસ્સ) આ કથનને
સ્પષ્ટ રીતે જાણવા માટે વિવેકપૂર્વક ઉપર પ્રમાણે વિવેચન કરેલ છે. (તા દોસિણા
પક્ખાઓ ઇત્યાદિથી કહેલ છે.

હવે રાહુના વિમાનની પ્રભાથીજ રાગનો પ્રકાર થાય છે. તે બતાવવામાં આવે છે.
—(તં જહા પદમાએ પદમં ભાગં વિતિયાએ વિતિયંભાગં જાવ પણ્ણરસીએ પણ્ણરસં ભાગં) પહેલાં
એટલેકે પક્ષની આદિ પ્રતિપદાતિથી સમાપ્ત થાય તો પુરેપુરો પંદરમો ભાગ રક્ત થાય છે.
બીજીની તિથિ સમાપ્ત થાય તો બીજો પંદરમો ભાગ પુરેપુરો લાલ થાય છે. ત્રીજી તિથિ
છ સમાપ્ત થાય તો ત્રીજો પંદરમો ભાગ લાલ થાય છે આ પ્રમાણે ક્રમથી યાવત્ પંદરમી
તિથિ સમાપ્ત થાય તો પંદરમો ભાગ લાલ થાય છે, આ પંદરમી તિથિના અંતના સમયમાં

પશ્ચદશ્યા સ્તિથેશ્વરમસમયે ચન્દ્રઃ સર્વાત્મના રાહુવિમાનપ્રભયા રક્તો ભવતિ કૃષ્ણપક્ષે તિરો-
હિતો ભવતિ, શુક્લપક્ષે ચ પ્રકાશિતો ભવતીતિ ભાવઃ । ઉક્તં ચ મૂળે—‘ચરિમસમયે ચંદ્રે રક્તે
ભવઈ’ ચરમસમયે ચન્દ્રો રક્તો ભવતિ । પ્રતિપક્ષાન્તે કૃષ્ણશુક્લભાગભેદેનાનુરક્તો ભવતીત્યર્થઃ ॥
યસ્તુ ષોડશોભાગો દ્વાપદ્ધિભાગદ્વાયાત્મકોઽનાવૃત્ત સ્તિષ્ઠતિ સ ચાલ્પત્વાદ્ દૃશ્યત્વાચ્ચ ન પરિ-
ગણ્યતે, દૃશ્યાર્ધચન્દ્રભાગસ્થ ષોડશ કલાત્મકત્વાત્ તિથીનાં પશ્ચદશત્વાચ્ચ પરિશેષો
ભાગો દૂરત્વાદ્દૃશ્યત્વાચ્ચ ન પરિગણ્યતે इत्यર્થઃ । અથ પરિશેષામવસ્થાં પ્રતિપાદયતિ—‘અવસેસે
સમયે ચંદ્રે રક્તે ય વિરક્તે ય ભવઈ’ અવશેષેષુ સમયેષુ ચન્દ્રો રક્તો ભવતિ વિરક્તશ્ચ ભવતિ ॥—
અવશેષેષુ—અવશિષ્ટેષુ—પશ્ચદશ્યાસ્તિથેઃ ચરમસમયં વિદ્યાય અન્ધકારપક્ષપ્રથમસમયાદારમ્બ્ય
શેષેષુ સર્વેષ્વપિ સમયેષુ ચન્દ્રો રક્તોઽપિ ભવતિ, વિરક્તશ્ચાપિ ભવતિ, કિયાનંશશ્ચન્દ્રસ્યાન્ધ-
કારરૂપેણ રાહુણા આવૃત્તોઽપ્રકાશિતો ભવતિ, કિયાનંશશ્ચ અનાવૃત્તત્વાદ્ દૃશ્યભાગગતત્વાચ્ચ

પંદ્રહવાં ભાગ રક્ત હોતા હૈ । ઉસ પંદ્રહવીં તિથિ કે અન્ત કે સમય મેં ચંદ્ર
સર્વાત્મના રાહુ વિમાન કી પ્રભા સે રક્ત હોતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ—કૃષ્ણ-
પક્ષ મેં તિરોહિત હોતા હૈ એવં શુક્લપક્ષ મેં પ્રકાશિત હોતા હૈ । મૂલ મેં કહા
મી હૈ—(ચરિમસમયે ચંદ્રે રક્તે ભવઈ) પ્રતિપક્ષ કે અન્ત ભાગ મેં ચંદ્ર રક્ત હોતા
હૈ । જો બાસઠિયા દો ભાગ રૂપ જો સોલહવાં ભાગ હૈ, વહ અનાવૃત્ત હી રહતા
હૈ । ઉસકો અલ્પ એવં અદૃશ્ય હોને સે પરિગણિત નહીં કરતે । કારણ કી
દૃશ્યમાન ચંદ્ર ભાગ કા સોલહવીં કલા રૂપ હોને સે તથા તિથિયાં પંદ્રહ હોને
સે શેષ ભાગ દૂર હોને સે એવં અદૃશ્ય હોને સે ગિના નહીં જાતા હૈ ।

અવ શેષ અવસ્થા વિષય મેં પ્રતિપાદન કરતે હૈ—(અવસેસે સમયે ચંદ્રે રક્તે
ય વિરક્તે ય ભવઈ) પંદ્રહ તિથિ કા અન્ત કા સમય કો છોડકર કૃષ્ણપક્ષ કા
પ્રથમ સમય સે આરંભ કરકે શેષ સમી સમય મેં ચંદ્ર રક્ત હોતા હૈ તથા
વિરક્ત મી હોતા હૈ રાહુ સે આવૃત્ત ચંદ્ર કા કિતનેક અંશ અંધકાર રૂપ સે

પંદર ચંદ્ર સર્વાત્મના રાહુ વિમાનની પ્રભાથી લાલ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—
કૃષ્ણપક્ષમાં ઢંકાઈ જાય છે. અને શુક્લ પક્ષમાં પ્રકાશિત થાય છે. મૂલમાં કહ્યું પણ છે.
—(ચરિમસમયે ચંદ્રે રક્તે ભવઈ) દરેક પક્ષના અંત ભાગમાં ચંદ્ર લાલ થાય છે; જે બાસઠિયાં જે
ભાગરૂપ જે સોળમો ભાગ છે તે અનાવૃત્ત—વિના ઢંકાયેલ રહે છે. તે અલ્પ અને અદૃશ્યમાન
હોવાથી ગણેલ નથી. કારણકે દેખાતા ચંદ્ર ભાગની સોળમી કળારૂપ હોવાથી તથા તિથિયો
પંદર હોવાથી અને શેષ ભાગ દૂર હોવાથી અને અદૃશ્ય હોવાથી ગણવામાં આવતો નથી.
હવે બાકીની અવસ્થાના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.—(અવસેસે સમયે
ચંદ્રે રક્તે ય વિરક્તે ય ભવઈ) પંદર તિથિના અંતના સમયને છોડીને કૃષ્ણપક્ષના પ્રથમ સમયથી
આરંભ કરીને બાકીના બધા સમયમાં ચંદ્ર રક્ત થાય છે. તથા વિરક્ત પણ થાય છે,
રાહુથી ઢંકાયેલ ચંદ્રનો કેટલોક અંશ અંધકારરૂપે રાહુથી ઢંકાઈને વિના પ્રકાશિત રહે.

પ્રકાશિતો ભવતીતિ ભાવઃ ॥ અથાન્ધકારપક્ષસ્ય વક્તવ્યતોપસંહારમાહ—‘इयणं अमावासा, एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे, ता अंधारपक्खो’ इयं खलु अमावास्या, इत्थं खलु प्रथमं पर्व अमावास्या, तावद् अन्धकार पक्षः’ ।—इयं पञ्चदशी तिथिरन्धकारपक्षे—कृष्णपक्षे, अमावास्या—अमावास्यानाम्नीतिथिः प्रोच्यते । णमिति वाक्यालङ्कारे, इत्थं खलु अत्र युगे प्रथमं पर्व अमावास्या भवति । (कृष्णादि मासप्रवृत्तत्वात् ।) इह खलु मुख्यवृत्त्या पर्वशब्दस्याभिधेय-ममावास्या पौर्णमासी च व्यवहारेऽपि दृश्येते, शास्त्रेऽपि तथैव, तर्हि कथमत्र प्रथमं पर्व अमावास्या इत्युक्तं भवेत् ?, अत्रोच्यते—एकस्मिन् चान्द्रमासे शुक्लकृष्णाभिधौ द्वौ पक्षौ भवतः, पक्षान्तस्य नाम पर्व इति व्यवह्रियते (तत्रैव चन्द्रस्य क्षयवृद्धयोः परमत्वादिति) अत एवोक्तं भवेत्, ‘एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे’ इत्थं खलु प्रथमं पर्व अमावास्येति । अयममावास्यान्तः पक्षः अन्धकारपक्षो भवति—कृष्णपक्षपदेन लोके व्यवह्रियते ॥—अथ कथं चत्वारि मुहूर्तश-

राहु से आवृत्त होकर अप्रकाशित होता है । अर्थात् कितनेक अंश अनावृत्त होने से तथा दृश्यभाग गत होने से प्रकाशित होता है ।

अब अंधकार पक्ष की वक्तव्यता का उपसंहार कहते हैं—(इयणं अमावासा, एत्थणं पढमे पव्वे अमावासे, ता अंधकारपक्खो) यह पंद्रहवीं तिथि कृष्णपक्ष में अमावास्या नाम की तिथि होती है । इस प्रकार इस युग में प्रथम पर्व अमास होती है, कृष्णादि मास प्रवृत्त होने से । यहां पर मुख्यवृत्ति से पर्व शब्द का अभिधेय अमावास्या एवं पूर्णिमा व्यवहार में भी दिखी जाती है । शास्त्र में भी उसी प्रकार है, तो यहां पर प्रथम पर्व अमावास्या को कहा है, इसके लिये कहते हैं—इस चांद्रमास में शुक्ल पक्ष एवं कृष्णपक्ष इस प्रकार दो पक्ष होते हैं । पक्षान्त का नाम पर्वरूप से व्यवहार होता है । (उसमें ही चंद्र का क्षय एवं वृद्धि होने से) अतएव कहा भी है—(एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे) यह अमान्तपक्ष कृष्णपक्ष होता है ।

छे. अर्थात् કેટલોક અંશ અનાવૃત હોવાથી તથા દૃશ્યમાન હોવાથી પ્રકાશિત થાય છે.

હવે અંધકાર પક્ષની વક્તવ્યતાનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.—(इयणं अमावासा एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे, ता अंधकारपक्खो) આ પંદરમી તિથિ કૃષ્ણપક્ષમાં અમાવાસ્યા નામની તિથિ હોય છે. આ પ્રમાણે આ યુગમાં પહેલું પર્વ અમાસજ હોય છે. કૃષ્ણાદિમાસ આવૃત્ત હોવાથી અહીંયાં મુખ્ય વૃત્તિથી પર્વ શબ્દનું નામ અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમા વ્યવહારમાં પણ દેખવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં પણ એજ પ્રમાણે છે. અહીંયાં પહેલું પર્વ અમાસને કહેલ છે. તે માટે કહેવામાં આવે છે. આ ચાંદ્રમાસમાં શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ એ રીતે બે પક્ષો હોય છે. પક્ષની અંતિમ તિથિના નામનો પર્વરૂપે વ્યવહાર થાય છે. તેમાંજ ચંદ્રનો ક્ષય અને વૃદ્ધિ થાય છે.) તેથીજ કહ્યું છે.—(एत्थ णं पढमे पव्वे अमावासे) આ અમાસ સુધીનો પક્ષ કૃષ્ણપક્ષ કહેવાય છે.

તાનિ દ્વિચત્વારિંશદધિકાનિ પદ્મચત્વારિંશચ દ્વાપષ્ટિભાગા મુહૂર્તસ્યેત્યુપપદ્યતે ?' અત્રાપિ ગણિત-
પ્રક્રિયા પ્રદર્શ્યતે-ઈહૈકસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે શુક્લપક્ષઃ કૃષ્ણસો વા ચાન્દ્રમાસસ્યાર્દ્ધ સ્યાત્ અત
એવ પૂર્વપ્રતિપાદિત ચાન્દ્રમાસપ્રમાણસ્ય (૨૧ $\frac{૩૩}{૬૬}$) અસ્યાર્દ્ધપ્રમાણં પક્ષમાનં ભવેત્ તચ્ચ પક્ષપ્રમાણં
ચતુર્દશરાત્રિન્દિવં સપ્તચત્વારિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગા રાત્રિન્દિવસ્યેતિ, તત્ર રાત્રિન્દિવસ્ય પરિમાણં
ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તાં ઇત્યતશ્ચતુર્દશત્રિંશતા ગુણ્યન્તે યથા- $૧૪ \times ૩૦ = ૪૨૦$ જાતાનિ વિંશત્યધિકાનિ
ચત્વારિંશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, અથ ચ યેઽપિ સપ્તચત્વારિંશદ્ દ્વાપષ્ટિભાગા $\frac{૧૧}{૨૨}$ સ્તેઽપિ મુહૂર્ત્ત-
કરણાર્થે ત્રિંશતા ગુણનીયા ઇતિ ગુણ્યન્તે- $(\frac{૧૧}{૨૨}) \times ૩૦ = \frac{૧૬૫}{૨} = ૮૨ + \frac{૧૫}{૨}$ જાતાનિ દશોત્તરાણિ ચતુર્દશ-
શતાનિ દ્વાપષ્ટિભાગાનામ્ । દ્વાપષ્ટિભાગો દ્વિયતે $\frac{૧૬૫}{૨} = ૨૨ + \frac{૧૫}{૨}$ લઘ્વાઃ દ્વાવિંશતિ
મુહૂર્ત્તાસ્તે ચ વિંશત્યધિકશતચતુષ્ટાત્મકે મુહૂર્ત્તરાશૌ પ્રક્ષેપ્યાઃ $૪૨૦ + ૨૨ = ૪૪૨$ જાતાનિ
દ્વાચત્વારિંશદધિકાનિ ચત્વારિંશતાનિ મુહૂર્ત્તાનાં, યે ચ શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પદ્મ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપ-

અબ ચારસો વગાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ
હોતે હૈં ? હસકે લિયે ગણિતપ્રક્રિયા દિખલાઈ જાતી હૈ-યહાં એક ચાંદ્રમાસ મેં
શુક્લપક્ષ યા કૃષ્ણપક્ષ મેં અર્થાત્ એક પક્ષ મેં ચાંદ્રમાસ આધા હોતા હૈ । અત
એવ પૂર્વપ્રતિપાદિત ચાંદ્રમાસ પ્રમાણકા (૨૧ $\frac{૩૩}{૬૬}$) હતને પ્રમાણ સે આધા માન એક
પક્ષ કા હોતા હૈ । વહ પક્ષકા પ્રમાણ ચૌદહ અહોરાત્રિ પરિમાણ કા તથા એક
અહરાત્ર કા વાસઠિયા તૈતાલીસ ભાગ હોતા હૈ રાત્ર દિવસકા પરિમાણ ત્રીસ
મુહૂર્તકા હોતા હૈ અતઃ ચૌદહ કો ત્રીસસે ગુણાકરે જૈસે કી- $૧૪ + ૩૦ = ૪૨૦$
ગુણા કરને સે ચારસો વીસ મુહૂર્ત હોતે હૈં । તથા જો વાસઠિયા સૈતાલીસ
ભાગ હૈં ઉસકો મુહૂર્ત કરને કે લિયે ત્રીસ સે ગુણાકરે $(\frac{૧૧}{૨૨}) + ૩૦ = \frac{૧૬૫}{૨}$ ગુણા
કરને સે વાસઠિયા ચૌદહ સો દસ હોતે હૈં ઉસકા વાસઠ સે ભાગકરે $\frac{૧૬૫}{૨} =$
 $૨૨ + \frac{૧૫}{૨}$ ભાગ કરને સે વાઈસ મુહૂર્ત લઘ્વ હોતા હૈં, ઉસકો ચારસો વીસ કી જો
મુહૂર્ત સંખ્યા કહી ગઈ હૈં ઉસકે સાથ જોડે $૪૨૦ + ૨૨ = ૪૪૨$ જોડને સે ચાર

હવે ચારસોબેતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ થાય છે
તે માટે ગણિતપ્રક્રિયા બતાવવામાં આવે છે. અહીં એક ચાંદ્રમાસમાં શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષમાં
અર્થાત્ એક પક્ષમાં ચાંદ્રમાસ અર્ધો થાય છે. તેથીજ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલા ચાંદ્રમાસના
પ્રમાણ (૨૧ $\frac{૩૩}{૬૬}$) આટલા પ્રમાણથી અર્ધું પ્રમાણ એક પક્ષનું હોય છે. તે પક્ષનું પ્રમાણ
ચૌદ રાત્રિવસ તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ થાય છે. રાત્રિવસનું
પ્રમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું હોય છે. તેથી ચૌદનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો જોઈએ- $૧૪ + ૩૦ = ૪૨૦$
ગુણાકાર કરવાથી ચારસોવીસ મુહૂર્ત થાય છે. તથા જે વાસઠિયા સુડતાલીસ ભાગ છે
તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{૧૧}{૨૨} + ૩૦ = \frac{૧૬૫}{૨}$ ગુણાકાર કરવાથી વાસઠિયા
ચૌદસોદસ થાય છે. તેનો વાસઠથી ભાગ કરવો $\frac{૧૬૫}{૨} = ૨૨ + \frac{૧૫}{૨}$ ભાગ કરવાથી વાસઠિયા
મુહૂર્ત આવે છે. તેને ચારસોવીસની જે મુહૂર્ત સંખ્યા કહી છે તેની સાથે મેળવવા

ષ્ટિભાગોસ્તે મુહૂર્તભાગાઃ । તદેવં યાવન્તં કાલં ચન્દ્રમસોઽપવૃદ્ધિઃ-ક્ષય સ્તાવત્કાલપર્યન્તં ભાગસ્ય કૃષ્ણપક્ષરૂપસ્ય પરિમાણં-(૪૪૨।૬) મુહૂર્ત્તાત્મકં વિવેચિતમ્ । અથ ચ યાવન્તં કાલં ચન્દ્રમસો વૃદ્ધિસ્તાવન્તં કાલમભિધિત્સુરાહ-‘તા ણં દોસિણા પક્ષં અયમાણે ચંદે ચત્તારે વાયાલે મુહુત્તસં છત્તાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસસ જાઈં ચંદે વિરજ્જઈ’ તાવત્ સ્વલ્પ જ્યોત્સ્ના પક્ષમયમાન ચન્દ્રશ્ચત્વારિ દ્વાચત્વારિશાનિ મુહૂર્ત્તશતાનિ પદ્ ચત્વારિશતં ચ દ્વાપષ્ટિભાગાન્ મુહૂર્ત્તસ્ય યાવચ્ચન્દ્રો વિરજ્યતે ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ સ્વલ્પિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે તસ્માદન્ધકારપક્ષાત્ જ્યોત્સ્નાપક્ષ-શુક્લપક્ષમ્, અયમાનઃ-આદદાનઃ-શુક્લપક્ષાભિમુખં ગચ્છન્ ચન્દ્રઃ સ્વલ્પ દ્વાચત્વારિશાનિ-દ્વાચત્વારિશદધિકાનિ ચત્વારિશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામ્, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય પદ્ ચત્વારિશતં ચ દ્વાપષ્ટિભાગાન્ યાવત્ ૪૪૨।૬ એતત્કાલપર્યન્તં વૃદ્ધિમુપગચ્છતિ ચન્દ્ર इति વાક્ય-શેષઃ । યથોક્તસંખ્યકાનિ મુહૂર્ત્તપરિમાણાનિ યાવચ્ચન્દ્રઃ શનૈઃ શનૈઃ ગચ્છન્ વિરક્તો ભવતિ-પ્રકાશવૃદ્ધિમુપયાતિ, રાહુવિમાનેન અનાવૃતો ભવતિ, અત્રાપિ ગણિતભાવના કૃષ્ણપક્ષોત્કવદેવ

સો વચલીસ મુહૂર્ત્ત હોતે હૈં તથા જો એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ શેષ રહતા હૈં એ મુહૂર્ત્તકા અંશ ભાગ હૈં । ઇસ પ્રકાર જિતને કાલ મેં ચંદ્રમા કી અપવૃદ્ધિ માને ક્ષય રહતા હૈં ઉતને કાલ પર્યન્ત કે કૃષ્ણપક્ષ રૂપ ભાગ કા પરિમાણ (૪૪૨।૬) ઇતને મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ કા પ્રતિપાદિત હોતા હૈં ।

અંબ જિતને કાલ મેં ચંદ્રમા કી વૃદ્ધિ હોતી હૈં ઉસકા નિર્દેશ કરને કે હેતુ સે કહેતે હૈં-(તા દોસિણા પક્ષં અયમાણે ચંદે ચત્તારે વાયાલે મુહુત્તસં છત્તાલીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસસ જાઈં ચંદે વિરજ્જઈ) કૃષ્ણપક્ષ સે શુક્લપક્ષ ગમન કરતા હુવા ચંદ્ર ચારસો વચલીસ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્ત કા વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ યાવત્ ૪૪૨।૬ ઇતને કાલપર્યન્ત ચંદ્ર વૃદ્ધિ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈં ।

અથોક્ત સંખ્યાવાલે મુહૂર્ત્ત મેં ચંદ્ર ધીમેધીમે ગમન કરકે વિરક્ત અર્થાત્ પ્રકાશ કી વૃદ્ધિ કરતા હૈં । અર્થાત્ રાહુ વિમાન સે અનાવૃત્ત રહતા હૈં । યહાં પરં મી

૪૨૦+૨૨=૪૪૨ મેળવવાથી ચારસોબેતાલીસ મુહૂર્ત્ત થાય છે. તથા એ એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા છેતાલીસભાગો શેષ વધે છે, તે મુહૂર્ત્તના અંશ ભાગો છે. આ પ્રમાણે એટલા સમયમાં ચંદ્રમાની અપવૃદ્ધિ એટલેકે ક્ષય થાય છે. એટલા કાળ પર્યન્તના કૃષ્ણપક્ષ રૂપ ભાગમાં પરિમાણ (૪૪૨।૬) આટલા મુહૂર્ત્ત પ્રમાણમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે એટલા કાળમાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ થાય છે. તે બતાવવાના હેતુથી કહે છે.-(તા દોસિણા પક્ષં અયમાણે ચંદે ચત્તારે વાયાલે મુહુત્તસં છત્તાલીસં વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસસ જાઈં ચંદે વિરજ્જઈ) કૃષ્ણપક્ષથી શુક્લપક્ષમાં ગમન કરતો ચંદ્ર ચારસોબેતાલીસ મુહૂર્ત્ત તથા એક મુહૂર્ત્તના બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ યાવત્ (૪૪૨।૬) આટલા કાળ પર્યન્ત ચંદ્ર વધે છે. યથોક્ત સંખ્યાવાળા મુહૂર્ત્તમાં ચંદ્ર ધીમે ધીમે ગમન કરવાથી વિરક્ત એટલેકે પ્રકાશની વૃદ્ધિ કરે છે. અર્થાત્ રાહુ વિમાનથી અનાવૃત્ત રહે છે. અહીં પણ ગણિત ભાવના કૃષ્ણપક્ષના સંબંધમાં કહ્યા

भावनीया (२९^{१३}) एतस्यैवार्द्ध (१४^{१३}) ज्योत्स्नापक्षस्यापि मानमतः पूर्ववदेव क्रियेति ॥
 अथ तमेव विरागप्रकारमाह—‘तं जहा—पढमाए पढमं भागं वितियाए वितियं भागं
 जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं चरिमे समए चंदे विरत्ते भवइ’ तद्यथा—प्रथमायां प्रथमं
 भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं चरमे समये चन्द्रो विरक्तो
 भवति ॥ तद्यथा—विरक्तस्य प्रकारो यथा—प्रकाशवृद्धिक्रमो यथा—प्रथमायां—शुक्लपक्षारम्भ-
 भूतायां—प्रतिपल्लक्षणायां तिथौ प्रथमं भागं—परिपूर्ण—पञ्चदशं भागं यावत्प्रकाशितो भवति,
 ततश्च द्वितीयायां तिथौ द्वितीयं भागं—परिपूर्णद्वितीयपञ्चदशं भागं यावत् प्रकाशितो
 भवति । एवमेव तृतीयादिषु तिथिषु तत्तद् भागवृद्धिक्रमेणानुरक्तो भवति, यावत् पञ्चदश्यां
 तिथौ पञ्चदशं भागं यावच्चन्द्रः प्रकाशितो भवति—परिपूर्णदृश्यभागश्चन्द्रस्य प्रकाशितो
 भवतीत्यर्थः । तस्याश्च पञ्चदश्याः—घूर्णमासीरूपायास्तित्थे श्रमसमये चन्द्रो विरक्तो भवति—
 छाया रहितत्वात् प्रकाशितो भवति, सर्वात्मना राहुविमानेन अनावृत्तो भवतीति भावः ॥

गणित भावना कृष्णपक्ष में कहे अनुसार भावित करलेवें । (२९^{१३}) इस प्रमाण
 का आधा (१४^{१३}) शुक्ल पक्षका प्रमाण पूर्व कथनानुसार ही किया जाता है ।
 अब चंद्रका विराग प्रकार कहते हैं—(तं जहा पढमाए पढमं भागं वितियाए
 वितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसमं भागं चरिमे समए चंदे विरत्ते भवइ)
 विरक्तका प्रकार इस प्रकार अर्थात् प्रकाश वृद्धिका क्रम इस प्रकार से है—
 शुक्लपक्ष के आरम्भ रूप प्रतिपदा तिथि में प्रथम भाग अर्थात् परिपूर्ण पंद्रहवां
 भाग प्रकाशित होता है । तदनन्तर द्वितीया तिथि में दूसरा भाग परिपूर्ण
 दूसरा पंद्रहवां भाग यावत् प्रकाशित होता है । इसी प्रकार तृतीयादि तिथि
 में तत् तत् भाग की वृद्धि के क्रम से रक्त होता है । यावत् पंद्रहवीं तिथि में
 पंद्रह भाग यावत् चंद्र प्रकाशित होता है । अर्थात् परिपूर्ण चंद्र का दृश्य भाग
 प्रकाशित होता है । पूर्णिमारूप पंद्रहवें भाग रूप अन्त समय में चंद्र छाया

प्रमाणे लावित करी लेनी. (२९^{१३}) आ प्रमाणना अर्धा (१४^{१३}) शुक्ल पक्षनु प्रमाणे पड़ेलां
 कहा प्रमाणे ज करवाभां आवे छे.

छे यंद्रनो विराग प्रकार गतावे छे—(तं जहा—पढमाए पढमं भागं वितियाए वितियं भागं
 जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं चरिमे समए चंदे विरत्ते भवइ) विरक्तनो प्रकार आ प्रमाणे
 छे—अर्थात् प्रकाश वृद्धिनो कम आ प्रमाणे थाय छे शुक्लपक्षना आरंभनी. अकमनी
 तिथिमे पड़ेला भाग अटले के पूरेपूरे पंद्रहो भाग प्रकाशित थाय छे, ते पछी भीजने
 द्विसे भीजे पुरेपुरे पंद्रहो भाग यावत् प्रकाशित थाय छे. अज प्रमाणे त्रीजना द्विसे
 ते ते भागना वृद्धिना कमथी लाव थाय छे, यावत् पंद्रहमी तिथिमे पंद्रे भागथी
 यावत् यंद्र प्रकाशित थाय छे. अर्थात् पुरेपुरा यंद्रनो देणातो भाग प्रकाशित थाय छे.
 पूर्णिमादय पंद्रहमा भागना अंतना समयमां यंद्र छाया रहित होवाथी प्रकाशित थाय

અર્થે શેષાસુ તિથિષુ વિરક્તપરિમાણમાહ—‘અવસેસસમયે ચંદ્રે રક્તે ય વિરક્તે ય ભવદ્, ઇયણં પુણિમાસિણી, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी’ અવશેષસમયે ચન્દ્રો રક્તશ્ચ વિરક્તશ્ચ ભવતિ, ઇયં ક્ષલુ પૌર્ણમાસી, અત્ર ક્ષલુ દ્વિતીયં પર્વ પૌર્ણમાસી ॥—અવશેષસમયે—પૌર્ણમાસી-રૂપાયા સ્થિત્યે શ્વરમસમયં વિહાય શુક્લપક્ષસ્ય પ્રથમસમયાદારમ્ય શેષેષુ ચન્દ્રો રક્તશ્ચ ભવતિ વિરક્તશ્ચ ભવતિ—દેશતોરકો ભવતિ દેશતો વિરક્તશ્ચ ભવતિ, મુહૂર્તસંખ્યાભાવના તુ પ્રાગ્-વંદેવ ભાવનીયા । તતશ્ચ શુક્લપક્ષ વત્કવ્યતોપસંહારમાહ—‘ઇયણં’ ઇતિ, ઇયમ્—અનન્તરોદિતા પૌર્ણમાસીરૂપા તિથિઃ—પશ્ચદશી ઇત્યાખ્યા તિથિઃ ક્ષલુ પર્ણમાસી ઇત્યુચ્યતે એવં ચાત્ર યુગે દ્વિતીયં પર્વ પૌર્ણમાસીત્યુચ્યતે વ્યવહારેઽપિ, કૃષ્ણાદિમાસત્વાત્ । શુક્લપક્ષસ્યાપિ પરિમાણં સંપૂર્ણચાન્દ્રમાસસ્ય (૨૧।૬) અસ્ય રાત્રિન્દિવસ્ય અર્ધભોગપરિમાણમેવ, તેનાસ્યાર્ધ (૧૪।૧) રહિત હોને સે પ્રકાશિત હોતા હૈ । અર્થાત્ સર્વ પ્રકાર સે રાહુ વિમાન સે અનાવૃત્ત હોતા હૈ ।

અથ શેષ તિથિ મેં વિરક્ત પરિમાણ કહતે હૈ—(અવસેસસમયે ચંદ્રે રક્તે ય વિરક્તે ય ભવદ્ ઇયણં પુણિમાસિણી, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी) પૂર્ણિમા તિથિ કા અન્તિમ સમય કો છોડ કર કે શુક્લપક્ષ કા પ્રથમ સમય સે આરંભ કરકે શેષ સમય મેં ચંદ્ર રક્ત બી હોતા હૈ વિરક્ત બી હોતા હૈ । દેશતઃ રક્ત હોતા હૈ દેશતઃ વિરક્ત હોતા હૈ । મુહૂર્ત સંખ્યા કી ભાવના પૂર્વ કથનાનુસાર બી ભાવિત કર લેવેં । તત્પશ્ચાત્ શુક્લપક્ષ કે કથન કા ઉપસંહાર કહતે હૈ—(ઇયણં) પૂર્વ કથિત પૂર્ણિમારૂપ તિથિ અર્થાત્ પંદ્રવી તિથિ પૂર્ણિમા કહી જાતી હૈ । તથા યુગ મેં દૂસરા પર્વ પૂર્ણિમા કહી જાતી હૈ । વ્યવહાર મેં બી કૃષ્ણપક્ષાદિ માસકા આરંભ હોતા હૈ । શુક્લ પક્ષ કા પરિમાણ સંપૂર્ણ ચાન્દ્ર માસ કા (૨૧।૬) હસ પ્રકાર હૈ । હસકા અહોરાત્ર કા આઘા ભોગપરિમાણ હસ પ્રકાર હૈ—અતઃ હસકા આઘા (૧૪।૧) ચૌદહ રાત્રિ દિવસ તથા એક

છેઃ એટલે કે સર્વ પ્રકારથી રાહુવિમાનથી ખુલ્લો હોય છે.

બાકીની તિથિઓમાં વિરક્તતાનું પરિમાણ બતાવે છે—(અવસેસસમયે ચંદ્રે રક્તે ય વિરક્તે ય ભવદ્, ઇયણં પુણિમાસિણી, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी) પૂર્ણિમા તિથિના અંતના સમયને છોડીને શુક્લપક્ષના પ્રથમ સમયથી આરંભ કરીને બાકીના સમયમાં ચંદ્ર લાલ પણુ થાય છે અને વિરક્ત પણુ થાય છે. દેશતઃ રક્ત થાય છે અને દેશતઃ વિરક્ત થાય છે. મુહૂર્ત સંખ્યાની ભાવના પૂર્વકથનાનુસાર પણુ ભાવિત કરી લેવી. તે પછી શુક્લપક્ષના કથનને ઉપસંહાર કરે છે. (ઇયણં) પૂર્વકથિત પૂર્ણિમારૂપ તિથિ અર્થાત્ પંદ્રવી તિથિ પૂર્ણિમા કહેવાય છે, તથા યુગમાં બીજી પર્વતિથિ પૂર્ણિમા કહેવાય છે. વ્યવહારમાં પણુ કૃષ્ણપક્ષાદિમાસનો આરંભ થાય છે. શુક્લપક્ષનું પરિમાણ સંપૂર્ણ ચાન્દ્રમાસ (૨૧।૬) છે અને પ્રભાતે છે, આના અહોરાત્રનું અર્ધ ભોગપરિમાણ આ પ્રમાણે છે—તેથી આના

૪૨) ચતુર્દશરાત્રિન્દવં, સપ્તચત્વારિંશ્ચ દ્વાપદિભાગા ગત્રિન્દિવસ્ય । એકસ્ય ચ રાત્રિન્દિવસ્ય મુહૂર્તપરિમાણં કિલ ત્રિંશન્મુહૂર્તૌ સ્તેન ચતુર્દશત્રિંશતા ગુણ્યન્તે- $18 \times 30 = 820$ જાતાનિ વિંશત્યધિકાનિ ચત્વારિંશતાનિ મુહૂર્તનામ્ । સપ્તચત્વારિંશદ્ દ્વાપદિભાગાશ્ચ ત્રિંશતા સંગુણ્ય દ્વાપદ્યા વિમજ્જયતે $\frac{820}{12} = 22 + \frac{8}{12}$ લઘ્વા મુહૂર્તૌ મુહૂર્તસ્થાને સંયોજ્ય શેષાશ્ચ શેષસ્થાને નિવેશ્યન્તે તદા- $(820 + 22 + \frac{8}{12}) = 842\frac{2}{3}$ અતઃ શુક્લપક્ષસ્ય મુહૂર્તપરિમાણં દ્વિચત્વારિંશદધિકાનિ ચત્વારિંશતાનિ મુહૂર્તના મેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્ત્વાશિદ્ દ્વાપદિભાગા મુહૂર્તસ્ય ભવતીતિ સમ્યગુપપદ્યત્ત્વમ્ ઇતિ ॥ સૂ. ૭૯ ॥

એકસ્મિન્ ગુને ક્રિયત્યોઽમાવાસ્યાઃ ક્રિયત્યથ પૌર્ણમાસ્યા ઇતિ તદગતાં સર્વસંખ્યાં કથયતિ-‘તત્થ સ્ખલુ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-તત્થ સ્ખલુ હમાઓ બાવટ્ટિ પુણિમાસિણીઓ બાવટ્ટિ અમાવાસાઓ પળ્લન્તાઓ, બાવટ્ટિ એ કસિણા રાગા બાવટ્ટિ એ કસિણા વિરાગા, એ ચડવીસે પઠ્ઠસણ એ ચડવીસે કસિણા રાગવિરાગસણ, જાવડ્યાણં પંષ્ણહં સંવચ્છરાણં સમયા એગેણં ચડવીસેણં સમયસણ પૂળગા એવડ્યા પરિત્તા અસંખેજ્ઞા દેસરામવિરાગસમયા ભવંતીતિ મક્કલાયા અમાવાસાઓ ણં પુણિમાસિણી ચત્તારિ વાયાલે મુહુત્તસણ રાત્રિ દિવસકા બાસઠિયા સૈતાલીસ ભાગ હોતા હૈ । એક અહોરાત્રકા મુહૂર્ત પરિમાણ ત્રીસ મુહૂર્ત હોતા હૈ । અતઃ ચૌદહ કો ત્રીસસે ગુણાકરે- $18 + 30 = 840$ ગુણા કરને સે ચારસો વીસ મુહૂર્ત હોતે હૈ તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા સૈતાલીસ ભાગ કો ત્રીસ સે ગુણા કરકે બાસઠ સે ભાગ કરે $\frac{840}{12} = 22 + \frac{8}{12}$ લઘ્વ મુહૂર્ત કો મુહૂર્ત કે સ્થાનમેં રલ્લકર શેષ કો શેષ સ્થાન મેં રલ્લકે । તો $(820 + 22 + \frac{8}{12}) = 842\frac{2}{3}$ । હસ પ્રકાર શુક્લપક્ષ કા મુહૂર્ત પરિમાણ ચારસો બયાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ હોતે હૈ ॥ સૂ. ૭૯ ॥

અર્થા (૧૪૧૫૬) ચૌદ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના બાસઠિયા સુઠતાલીસ ભાગ થાય છે, એક અહોરાત્રનું મુહૂર્તપરિમાણ ત્રીસ મુહૂર્તનું થાય છે, તેથી ચૌદને ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $18 + 30 = 840$ ગુણાકાર કરવાથી ચારસોવીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા સુઠતાલીસ ભાગનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરીને બાસઠથી ભાગ કરવા. $\frac{840}{12} = 22 + \frac{8}{12}$ શબ્દ થયેલ મુહૂર્તને મુહૂર્તના સ્થાનમાં રાખીને બાકીના ભાગને શેષ સ્થાનમાં રાખવા તો $(820 + 22 + \frac{8}{12}) = 842\frac{2}{3}$ આ પ્રમાણે શુક્લપક્ષના મુહૂર્તપરિમાણ ચારસો બેતાલીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ થાય છે. ॥ સૂ. ૭૯ ॥

અથ શેષાસુ તિથિષુ વિરક્તપરિમાણમાહ—‘અવસેસસમય ચંદ્રે રક્તે ય વિરક્તે ય ભવદ્, ઇયણ્ણ પુણ્ણિમાસિણી, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी’ અવશેષસમયે ચન્દ્રો રક્તશ્ચ વિરક્તશ્ચ ભવતિ, ઇયં સ્વલ પૌર્ણમાસી, અત્ર સ્વલ દ્વિતીયં પર્વ પૌર્ણમાસી ॥—અવશેષસમયે—પૌર્ણમાસી-રૂપાયા સ્થિતિયે શ્રમસમયં વિહાય શુક્લપક્ષસ્ય પ્રથમસમયાદારમ્ય શેષેષુ ચન્દ્રો રક્તશ્ચ ભવતિ વિરક્તશ્ચ ભવતિ—દેશતોરક્તો ભવતિ દેશતો વિરક્તશ્ચ ભવતિ, મુહૂર્તસંખ્યાભાવના તુ પ્રાગ્-વંદેવ ભાવનીયા । તતશ્ચ શુક્લપક્ષ વક્તવ્યતોપસંહારમાહ—‘ઇયણ્ણ’ ઇતિ, ઇયમ્—અનન્તરોદિતા પૌર્ણમાસીરૂપા તિથિઃ—પશ્ચદશી ઇત્યાશ્રયા તિથિઃ સ્વલ પર્ણમાસી ઇત્યુચ્યતે એવં ચાત્ર યુગે દ્વિતીયં પર્વ પૌર્ણમાસીત્યુચ્યતે વ્યવહારેઽપિ, કૃષ્ણાદિમાસત્વાત્ । શુક્લપક્ષસ્યાપિ પરિમાણં સંપૂર્ણચાન્દ્રમાસસ્ય (૨૯।^{૧૬}) અસ્ય રાત્રિન્દિવસ્ય અર્દ્ધભોગપરિમાણમેવ, તેનાસ્યાર્દ્ધ (૧૪। રહિત હોને સે પ્રકાશિત હોતા હૈ । અર્થાત્ સર્વ પ્રકાર સે રાહુ વિમાન સે અનાવૃત્ત હોતા હૈ ।

અથ શેષ તિથિ મેં વિરક્ત પરિમાણ કહતે હૈ—(અવસેસસમય ચંદ્રે રક્તે ય વિરક્તે ય ભવદ્ ઇયણ્ણ પુણ્ણિમાસિણી, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी) પૂર્ણિમા તિથિ કા અન્તિમ સમય કો છોડ કર કે શુક્લપક્ષ કા પ્રથમ સમય સે આરંભ કરકે શેષ સમય મેં ચંદ્ર રક્ત બી હોતા હૈ વિરક્ત બી હોતા હૈ । દેશતઃ રક્ત હોતા હૈ દેશતઃ વિરક્ત હોતા હૈ । મુહૂર્ત સંખ્યા કી ભાવના પૂર્વ કથનાનુસાર બી ભાવિત કર લેવેં । તતપશ્ચાત્ શુક્લપક્ષ કે કથન કા ઉપસંહાર કહતે હૈ—(ઇયણ્ણ) પૂર્વ કથિત પૂર્ણિમારૂપ તિથિ અર્થાત્ પંદ્રવી તિથિ પૂર્ણિમા કહી જાતી હૈ । તથા યુગ મેં દૂસરા પર્વ પૂર્ણિમા કહી જાતી હૈ । વ્યવહાર મેં બી કૃષ્ણપક્ષાદિ માસકા આરંભ હોતા હૈ । શુક્લ પક્ષ કા પરિમાણ સંપૂર્ણ ચાંદ્ર માસ કા (૨૯।^{૧૬}) હસ પ્રકાર હૈ । હસકા અહોરાત્ર કા આધા ભોગપરિ-માણ હસ પ્રકાર હૈ—અતઃ હસકા આધા (૧૪।^{૧૬}) ચૌદહ રાત્રિ દિવસ તથા એક

છે, એટલે કે સર્વ પ્રકારથી રાહુવિમાનથી ખુલ્લો હોય છે.

બાકીની તિથિઓમાં વિરક્તતાનું પરિમાણ બતાવે છે—(અવસેસસમય ચંદ્રે રક્તે ય વિરક્તે ય ભવદ્, ઇયણ્ણ પુણ્ણિમાસિણી, एत्थ णं दोच्चे पव्वे पुण्णिमासिणी) પૂર્ણિમા તિથિના અંતના સમયને છોડીને શુક્લપક્ષના પ્રથમ સમયથી આરંભ કરીને બાકીના સમયમાં અંદ્ર લાલ પણ થાય છે અને વિરક્ત પણ થાય છે. દેશતઃ રક્ત થાય છે અને દેશતઃ વિરક્ત થાય છે. મુહૂર્ત સંખ્યાની ભાવના પૂર્વકથનાનુસાર પણ ભાવિત કરી લેવી. તે પછી શુક્લપક્ષના કથનનો ઉપસંહાર કરે છે. (ઇયણ્ણ) પૂર્વકથિત પૂર્ણિમારૂપ તિથિ અર્થાત્ પંદ્રવી તિથિ પૂર્ણિમા કહેવાય છે, તથા યુગમાં બીજી પર્વતિથિ પૂર્ણિમા કહેવાય છે. વ્યવહારમાં પણ કૃષ્ણપક્ષાદિમાસનો આરંભ થાય છે. શુક્લપક્ષનું પરિમાણ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસ (૨૯।^{૧૬}) નું છે. આના અહોરાત્રનું અર્ધ ભોગપરિમાણ આ પ્રમાણે છે—તેથી આના

१३) चतुर्दशरात्रिन्दवं, सप्तचत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य । एकस्य च रात्रिन्दिवस्य मुहूर्त्तपरिमाणं किल त्रिंशन्मुहूर्त्ता स्तेन चतुर्दशत्रिंशता गुण्यन्ते- $१४ \times ३० = ४२०$ जातानि विंशत्यधिकानि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्तानाम् । सप्तचत्वारिंशद् द्वापष्टिभागाश्च त्रिंशता संगुण्य द्वापष्टया विभज्यते $\frac{४२०}{१६} = २६\frac{१०}{१६} = २६ + \frac{१०}{१६}$ लब्धः मुहूर्त्तः मुहूर्त्तस्थाने संयोज्य शेषाश्च शेषस्थाने निवेश्यन्ते तदा- $(४२० + २६ + \frac{१०}{१६}) = ४४६\frac{१०}{१६}$ अतः शुक्लपक्षस्य मुहूर्त्तपरिमाणं द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्ताना मेकस्य च मुहूर्त्तस्य पट्त्वारिंशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्त्तस्य भवतीति सम्यगुपपद्यत इति ॥ सू० ७९ ॥

एकस्मिन् युगे कियत्योऽभावास्याः कियत्यश्च पूर्णमास्या इति तद्गतां सर्वसंख्यां कथयति-‘तत्थ खलु’ इत्यादि ।

मूलम्-तत्थ खलु इमाओ वावट्टि पुण्णिमासिणीओ वावट्टि अमावासाओ पण्णत्ताओ, वावट्टि एए कसिणा रागा वावट्टि एए कसिणा विरागा, एए चउवीसे पव्वसए एए चउवीसे कसिणा रागविरागसए, जावइयाणं पंषण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउवीसेणं समयसए पूणगा एवइया परित्ता असंखेज्जा देसरागविरागसमया भवन्तीति मक्खाया अमावासाओ णं पुण्णिमासिणी चत्तारि वायाले मुहुत्तसए रात्रि दिवसका वासठिया सैंतालीस भाग होता है । एक अहोरात्रका मुहूर्त परिमाण तीस मुहूर्त होता है । अतः चौदह को तीससे गुणाकरे- $१४ + ३० = ४५०$ गुणा करने से चारसो बीस मुहूर्त होते हैं तथा एक मुहूर्त का वासठिया सैंतालीस भाग को तीस से गुणा करके वासठ से भाग करे $\frac{४५०}{१६} = २८ + \frac{६}{१६}$ लब्ध मुहूर्त को मुहूर्त के स्थानमें रखकर शेष को शेष स्थान में रखे । तो $(४२० + २८ + \frac{६}{१६}) = ४४८\frac{६}{१६}$ । इस प्रकार शुक्लपक्ष का मुहूर्त परिमाण चारसो ब्यालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया छियालीस भाग होते हैं ॥ सू० ७९ ॥

अर्था (१४।५७) यौह अहोरात्र तथा ऐक अहोरात्रना आसठिया सुउतावीस भाग थाय छे, ऐक अहोरात्रनुं सुहूर्तपरिमाण त्रीस सुहूर्तनुं थाय छे, तेथी यौहने त्रीसथी गुणुआकर करवा १४+३०=४२० गुणुआकर करवाथी आरसोवीस सुहूर्त तथा ऐक सुहूर्तना आसठिया सुउतावीस भागने त्रीसथी गुणुआकर करीने आसठथी भाग करवा. $\frac{४५०}{१६} = २८ + \frac{६}{१६}$ शब्द थयेह सुहूर्तने सुहूर्तना स्थानमां राभीने आकीना भागने शेष-स्थानमां राभवा तो $(४२० + २८ + \frac{६}{१६}) = ४४८\frac{६}{१६}$ आ प्रभाथे शुक्लपक्षना सुहूर्तपरिमाण आरसो जेतावीस सुहूर्त तथा ऐक सुहूर्तना आसठिया छेतावीस भाग थाय छे ॥ सू० ७९ ॥

છત્તાલીસં વાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ આહિણ્તિ વણ્ણા, તા પુણિમાસિ-
 ણીઓ ણં અમાવાસા ચત્તારિ વાયાલે મુહુત્તસણ્ણ છત્તાલીસં વાવટ્ટિભાગે
 મુહુત્તસ્સ આહિણ્તિ વણ્ણા, તા અમાવાસાઓ ણં અમાવાસા અટ્ટ
 પંચાસીણ મુહુત્તસણ્ણ તીસં ચ વાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ આહિણ્તિ વણ્ણા,
 તા પુણિમાસિણીઓ ણં પુણિમાસિણી અટ્ટ પંચાસીણ મુહુત્તસણ્ણ તીસં
 ચ વાવટ્ટિભાગે મુહુત્તસ્સ આહિણ્તિ વણ્ણા, એસ ણં એવહણ્ણ ચંદે માસે
 એસ ણં એવહણ્ણ સગલે જુગે ॥સૂ. ૮૦॥

છાયા-તત્ર ચલુ ઇમા દ્વાપટ્ટિઃ પૌર્ણમાસ્યઃ, દ્વાપટ્ટિરમાવાસ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । દ્વાપટ્ટિરેતે
 કૃત્સ્ના રાગાઃ, દ્વાપટ્ટિરેતે કૃત્સ્ના વિરાગાઃ । એતાનિ ચતુર્વિંશતિઃ પર્વશતાનિ, એતાનિ ચતુ-
 ર્વિંશતિઃ કૃત્સ્નાનિ રાગવિરાગશતાનિ, યાવન્તઃ ચલુ પશ્ચાન્નાં સંવત્સરાણાં સમયાઃ એકેન
 ચતુર્વિંશત્યા સમયશતેનોનકાઃ, એતાવન્તઃ પરિમિતા અસંખ્યાતા દેશરાગવિરાગસમયા ભવન્તી-
 ત્યાખ્યાતાઃ । અમાવાસ્યાતઃ ચલુ પૌર્ણમાસી ચત્વારિ દ્વિચત્વારિંશાનિ મુહૂર્ત્તશતાનિ પદ્-
 ચત્વારિંશચ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય આખ્યાતા ઇતિ વદેત્, તાવત્ પૌર્ણમાસીતઃ ચલુ અમા-
 વાસ્યા ચત્વારિ દ્વિચત્વારિંશાનિ મુહૂર્ત્તશતાનિ પદ્ ચત્વારિંશદ્ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્ત્તસ્યાખ્યાતા
 ઇતિ વદેત્, તાવત્ અમાવાસ્યાતઃ ચલુ અમાવાસ્યા અઠ્ઠૌ પશ્ચાશીતાનિ મુહૂર્ત્તશતાનિ ત્રિંશચ્ચ
 દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય આખ્યાતા ઇતિ વદેત્, તાવત્ પૌર્ણમાસીતઃ ચલુ પૌર્ણમાસી અઠ્ઠૌપશ્ચા-
 શીતાનિ મુહૂર્ત્તશતાનિ ત્રિંશચ્ચ દ્વાપટ્ટિભાગા મુહૂર્ત્તસ્ય આખ્યાતા ઇતિ વદેત્, એપઃ ચલુ એતા-
 વાન્ ચાન્દ્રમાસઃ, એતત્ ચલુ એતાવત્ સકલં યુગમ્ ॥સૂ. ૮૦॥

ટીકા-એકોનાશીતિતમે ૭૯ સૂત્રે ચન્દ્રમસો વૃદ્ધ્યપવૃદ્ધિ વિષયકં વિચારસારં સમ્યક્
 વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ એકસ્મિન્ યુગે અમાવાસ્યા પૂર્ણિમાસ્યોઃ સંખ્યાસ્તયોઃ પરસ્પરમન્તરાણિ ચ

એક યુગ મેં કિતની અમાવાસ્યા એવં કિતની પૂર્ણિમાએં હોતી હૈ, ઉસકા
 સંપૂર્ણ સંખ્યા કહતે હૈં-(તત્થ ચલુ) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-ઉન્નાસીવેં ૭૯ સૂત્ર મેં ચંદ્રમા કી વૃદ્ધી એવં અપવૃદ્ધી અર્થાત્ ક્ષય
 વૃદ્ધિ કે વિષય મેં સમ્યક્ પ્રકાર સે વિવચન કરકે અબ એક યુગ મેં અમા-
 વાસ્યા એવં પૂર્ણિમા કી સંખ્યા તથા ઉનકા પરસ્પર કા અંતર કા કથન કરને

એક યુગમાં કેટલી અમાવાસ્યા અને કેટલી પુનઃ થાય છે તે સંપૂર્ણ સંખ્યાનું
 કથન કરે છે, (તત્થ ચલુ) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ :-ઓગણ્યાશીમાં સૂત્રમાં ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અને અપવૃદ્ધિ અર્થાત્ ક્ષયના
 સંબંધમાં સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે એક યુગમાં અમાસ અને પુનઃની સંખ્યા તથા
 તેમના પરસ્પરના અંતરનું કથન કરવાના હેતુથી પહેલા તેની યુગગત સંખ્યાનું પ્રતિ-

વિવશ્વરાદૌ તયોર્યુગગતસંખ્યાં કથયતિ-‘તત્થ સ્ખલુ ઇમાઓ’-ઇત્યાદિના-

‘તત્થ સ્ખલુ ઇમાઓ વાવટ્ઠિં પુણિમાસીણીઓ વાવટ્ઠિં અમાવાસાઓ પળ્લણ્ણાઓ’ તત્ર સ્ખલુ ઇમા દ્વાપટ્ઠિઃ પૌર્ણમાસ્યઃ દ્વાપટ્ઠિરમાવાસ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ॥ તત્ર-એકસ્મિન્ યુગે, સ્ખલિવતિ નિશ્ચયેન ઇમાઃ-પૂર્વોક્ત સ્વરૂપાઃ દ્વાપટ્ઠિઃ-દ્વાપટ્ઠિ સંખ્યકાઃ પૌર્ણમાસ્યો ભવન્તિ, તથા ચ દ્વાપટ્ઠિસંખ્યા અમાવાસ્યાશ્ચ ભવન્તિ, ઇતિ પ્રજ્ઞપ્તાઃ પ્રતિપાદિતાઃ, । યતોદિ એકસ્મિન્ યુગે ચાન્દ્ર-ચાન્દ્રા-ભિવદ્ધિત-ચાન્દ્રા-ભિવદ્ધિત સ્વરૂપાઃ પશ્ચસમ્વત્સરાઃ ભવન્તિ, તેપુ ત્રયશ્ચાન્દ્રસંવત્સરાઃ દ્વાદશમાસાત્મકાઃ દ્વૌ ચાભિવદ્ધિતાખ્યૌ સંવત્સરૌ ત્રયોદશમાસાત્મકાવિતિ $૩ \times ૧૨ = ૩૬$ તથા $૧૩ \times ૨ = ૨૬$ । દ્વયોરૈક્યેન- $૩૬ + ૨૬ = ૬૨$ સર્વસંખ્યયા દ્વાપટ્ઠિર્માસાઃ ભવન્તિ, એકસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે કૃષ્ણશુક્લપક્ષો દ્વૌ પક્ષો ભવતઃ, પશ્ચદ્વયાન્તે અમાવાસ્યા પૌર્ણમાસીતિ દ્વે પર્વણી ભવતસ્તેનૈકસ્મિન્ યુગે દ્વાપટ્ઠિરમાવાસ્યાઃ દ્વાપટ્ઠિશ્ચ પૌર્ણમાસ્યા ઇત્યુપપદ્યતે ॥ અથ સમ્પ્રતિ તાસુ ચન્દ્રમસો વર્ણવિષયં વિવિનક્તિ-‘વાવટ્ઠિં એતે કસિણા રાગા વાવટ્ઠિં એતે કસિણા વિરાગા’ દ્વાપટ્ઠિરેતે કૃત્સ્નાઃ રાગાઃ, દ્વાપટ્ઠિરેતે કૃત્સ્ના વિરાગાઃ ॥-ચન્દ્રમસ એતે-

કે હેતુ સે પ્રથમ ડનકી યુગગત સંખ્યા કા કથન કરતે હૈં-(તત્થ સ્ખલુ ઇમાઓ વાવટ્ઠિં પુણિમાસીણીઓ વાવટ્ઠિં અમાવાસાઓ પળ્લણ્ણાઓ) એક યુગ મેં પૂર્વ કથનાનુસાર વાસઠ પૂર્ણિમા હોતી હૈં, એવં વાસઠ અમાવાસ્યાં હોતી હૈ । કારણ કી એક યુગ મેં ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સર કહે ગયે હૈં, ડનમેં તીન ચાંદ્ર સંવત્સર હોતે હૈં તથા ડો અભિવદ્ધિત સંવત્સર હૈ વે તેરહ માસ પ્રમાણ કા કહા હૈ । અતઃ $૩ \times ૧૨ = ૩૬$ તથા $૨ \times ૧૩ = ૨૬$ ડોનોં કો જોડને સે $૩૬ + ૨૬ = ૬૨$ સવ મિલકર વાસઠ હોતે હૈં । એક ચાંદ્રમાસ મેં કૃષ્ણપક્ષ એવં શુક્લપક્ષ હસ પ્રકાર કે ડો પક્ષ હોતે હૈં । ડોનોં પક્ષ કે અન્ત મેં અમાસ એવં પૂર્ણિમા હસ પ્રકાર ડો પર્વણી હોતી હૈ । અતઃ એક યુગ મેં વાસઠ અમાવાસ્યા એવં વાસઠ પૂર્ણિમાં હોતી કહી ગઈ હૈ ।

અવ ડનમેં ચંદ્રમાકા વર્ણ કે વિષય મેં વર્ણન કરતે હૈં-(વાવટ્ઠિં એતે કસિણા

પાઠન કરે છે.-તત્થ સ્ખલુ ઇમાઓ વાવટ્ઠિં પુણિમાસિણીઓ વાવટ્ઠિં અમાવાસાઓ પળ્લણ્ણાઓ) એક યુગમાં પહેલાના કથન પ્રમાણે બાસઠ પૂર્ણિમા હોય છે, અને બાસઠ અમાસ હોય છે, કારણ કે-એક યુગમાં ચાંદ્રાદિ પાંચ સંવત્સરો કહ્યા છે. તેમાં ત્રણ ચાંદ્ર સંવત્સર અને બે અભિવદ્ધિત સંવત્સર હોય છે, બે અભિવદ્ધિત સંવત્સર તેર માસપ્રમાણવાળા કહ્યા છે. તેથી $૩+૧૨=૩૬$ તથા $૨+૧૩=૨૬$ આ બન્નેને મેળવવાથી $૩૬+૨૬=૬૨$ બધા મળીને બાસઠ થઈ જાય છે. એક ચાંદ્રમાસમાં કૃષ્ણપક્ષ અને શુક્લપક્ષ આ રીતે બે પક્ષો હોય છે. બેઉ પક્ષના અંતમાં અમાસ અને પૂર્ણિમા આ પ્રમાણે બે પર્વો હોય છે, તેથી એક યુગમાં બાસઠ અમાસ અને બાસઠ પુનર્મા હોવાનું કહ્યું છે.

હવે તેમાં ચંદ્રમાના વર્ણના સંબંધમાં વર્ણન કરે છે-(વાવટ્ઠિં એતે કસિણા રાગા

પૂર્વોદિતસ્વરૂપાઃ કૃત્સ્નાઃ વિરાગાઃ ॥ ચન્દ્રમસ एते-પૂર્વોદિતસ્વરૂપાઃ કૃત્સ્નાઃ-સમગ્રા-
પરિપૂર્ણાઃ રાગાઃ દ્વાપદ્ધિરમાવાસ્યાનાં, યુગે અમાવાસ્યાનાં દ્વાપદ્ધિ સંખ્યાપ્રમાણત્વાત્
તાસ્વેવ ચન્દ્રમસઃ સમ્પૂર્ણદૃશ્યભાગસ્ય રાહુવિમાનેનાવૃતત્વાત્ પરિપૂર્ણરાગ સમસ્તે-
નોવતં-કૃત્સ્નાઃ રાગાઃ દ્વાપદ્ધિરમાવાસ્યાનામિતિ । તથા ચ एते અનન્તરોદિતસ્વરૂપાઃ
યુગે ચન્દ્રમસઃ કૃત્સ્ના-સમગ્રાઃ-સર્વાત્મના વિરાગાઃ-સ્વચ્છા-રાગાંભાવાઃ દ્વાપદ્ધિઃ પૌર્ણમા-
સીનાં દ્વાપદ્ધિસંખ્યાત્વાત્ તાસ્વેવ ચન્દ્રમસઃ સમ્પૂર્ણદૃશ્યભાગસ્ય પ્રકાશિતત્વાત્ સંપૂર્ણવિરાગ-
ભાવાત્ । તથા ચૈકસ્મિન્ યુગે તાસામમાવાસ્યાપૌર્ણમાસીનાં દ્વાપદ્ધિસંખ્યકાનાં પૃથક્
પૃથક્ એકત્ર મિલનેન પર્વણા સંખ્યા ચતુર્વિંશત્યધિકં શતં સ્યાત્ અમાવાસ્યાં પૌર્ણમાસીનામેવ
પર્વશબ્દવાચ્યત્વાત્ । અત एव યુગ મધ્યે સર્વ સંકલનયા કૃત્સ્નરાગવિરાગશતં-ચતુર્વિંશત્ય-

રાગા બાવદ્દિ एते કસિણા વિરાગા) ચંદ્રમા કે યે પૂર્વ કથિત સમગ્ર વિરાગ
અર્થાત્ રાગ કા અભાવ અર્થાત્ સ્વચ્છતા યાનિ નિર્મલપના હૈ । યહાં ચંદ્રમાકા
પૂર્વકથિત સ્વરૂપાત્મક રાગરક્તપના કહા ગયા હૈ । બાસઠ અમાવાસ્યા કે
યુગ મેં ચંદ્રમાકા સંપૂર્ણ દૃશ્ય ભાગ રાહુ વિમાન સે આવૃત હોને સે પરિપૂર્ણ યહ
સમસ્તપના સે કૃત્સ્ન એસા કહા હૈ અર્થાત્ સંપૂર્ણ રાગયુક્ત બાસઠ અમાવાસ્યા
મેં હોતા હૈ । તથા યે પૂર્વકથિત સ્વરૂપવાલે યુગ મેં ચંદ્રમા કા સર્વ પ્રકાર રાગ
રહિતતા માને વિરાગ પના બાસઠ પૌર્ણમાસી મેં હોતે હૈ । બાસઠ સંખ્યાત્મક
હોને સે ડનમેં હી ચંદ્રમા કા સંપૂર્ણ દૃશ્યભાગ પ્રકાશિત હોને સે સંપૂર્ણ વિરાગ
કા અભાવ હોતા હૈ । તથા એક યુગ મેં યે અમાવાસ્યા એવં પૂર્ણિમા કી બાસઠ
બાસઠ સંખ્યા કા અલગ અલગ કા જોડ કરને સે પર્વ કી સંખ્યા એક સો
ચોવીસ હોતી હૈ । કારણ કી અમાવાસ્યા એવં પૂર્ણિમા કો હી પર્વ શબ્દ સે
કહા જાતા હૈ । અતઃ એક યુગ મેં સબ કા જોડ કરને સે સંપૂર્ણ રાગ વિરાગ

બાવદ્દિ एते કસિણા વિરાગા) ચંદ્રમાના પૂર્વકથિત સંપૂર્ણ વિરાગ એટલે કે રાગનો અભાવ
છે, આજ ચંદ્રમાનું પૂર્વકથિત સ્વરૂપાત્મક રાગપણ કહેવામાં આવેલ છે. બાસઠ
અમાવાસ્યાવાળા યુગમાં ચંદ્રનો સમગ્ર દેખાતો ભાગ રાહુ વિમાનથી ઢંકાઈ જવાથી
પરિપૂર્ણ અર્થાત્ સમસ્ત પ્રકારથી કૃત્સ્ન એ શબ્દથી કહેલ છે. એટલે કે સંપૂર્ણ રાગ
યુક્ત બાસઠ અમાવાસ્યામાં થાય છે, તથા આ પહેલાં કહેલ સ્વરૂપવાળા યુગમાં ચંદ્રમાનું
સર્વપ્રકારનું રાગરહિતપણું એટલેકે વિરાગપણું બાસઠ પૂર્ણિમામાં હોય છે. બાસઠ
સંખ્યાત્મક હોવાથી તેમાંજ ચંદ્રમાનો સંપૂર્ણ દૃશ્યભાગ પ્રકાશિત થવાથી સંપૂર્ણ
વિરાગપણાનો અભાવ થાય છે. તથા એક યુગમાં આ અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાની
બાસઠ બાસઠની સંખ્યાને મેળવવાથી પર્વની સંખ્યા એકસોચોવીસ થાય છે.
કારણકે અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાનેજ પર્વ શબ્દથી કહેવાય છે. તેથી એક યુગમાં
બધાનો સરવાળો કરવાથી સમગ્રરાગ વિરાગનું પ્રમાણ એકસોચોવીસ થાય છે.

धिकं । तेनोक्तं—‘एते चउव्वीसे पञ्चसए, एते चउव्वीसे कसिणा रागविरागसए’ एतानि चतुर्विंशतिः पर्वशतानि, एतानि चतुर्विंशतिः कृत्स्नानि रागविरागशतानि ॥ एतानि—अनन्तरोदितानि अमावास्या—पूर्णिमासी स्वरूपाणि . पर्वणि चतुर्विंशत्यधिकं शतसंख्यकानि भवन्ति । एतानि—अनन्तरोदितस्वरूपाणि रागविरागरूपाणि—समस्त रक्त—स्वच्छ योग-भूतान्यपि चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यकानि भवन्ति । एतदेव विशेषरूपेण स्पष्टयति—‘यावति याणं पंचण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउव्वीसेणं समयसते णूणका एवतिया परिता असंखेज्जा देसरागविरागसता भवंतीतिमक्खाता’ यावन्तः खलु पञ्चानां संवत्सराणां समयाः एकेन चतुर्विंशत्या समयशतेन ऊनकाः, एतावन्तः परिमिताः असंख्याताः देशरागविराग-समयाः भवन्तीत्याख्यातम् । यावन्तः—यत्संख्यकाः खल्विति यावत्कालद्वारे पञ्चानां संवत्सराणां—चान्द्र—चान्द्रा—भिवर्द्धित—चान्द्रा—भिवर्द्धितस्वरूपाणां समयाः एकेन चतुर्विंशत्यधिकेन समयशतेन यावत् कालमूना—एकतत्त्वयोर्विंशत्यधिकशतं यावदित्यर्थः, एतावन्तं परीताः—परिमिताः—इयन्तं यावत्समयाः असंख्याताः—अपरिमिताः—देशरागविरागसमया—चन्द्रमसो बिम्बस्यैकादि चतुर्दशं यावत् बिम्बप्रदेशस्य कृष्णपक्षे रागवृद्धिः शुक्लपक्षे विरागवृद्धिः—

एक सो चोवीस होते हैं । अतः कहा है की—(एते चउव्वीसे पञ्चसए, एते चउव्वीसे कसिणा रागविरागसए) ये पूर्व कथित अमावास्या पूर्णिमारूप पर्व एक सो चोवीस होते हैं । ये अनन्तर कथित स्वरूप समस्त रागविराग स्वरूप रक्त—स्वच्छ योग भी एक सो चोवीस होते हैं । इसको ही विशेष प्रकार से कहते हैं—(यावतियाणं पंचण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउव्वीसेणं समयसते णूणका एवतिया परिता असंखेज्जा देस रागविरागसता भवंतीति मक्खाता) पांच संवत्सरो के जितनी संख्यात्मक समय अर्थात् एक सो चोवीस प्रमाण समय से यावत् काल न्यून अर्थात् एक सो तेईस से कुछ अधिक समय इतना परिमित समय असंख्याता अर्थात् अपरिमित देश राग-विराग समय होता है । चंद्रमा के बिम्ब का एक से लेकर चौदह पर्यन्त बिम्ब-प्रदेश का कृष्णपक्ष में रागवृद्धि होती है, एवं शुक्लपक्ष में विराग की वृद्धि

तेथी कहुं छे—(एते चउव्वीसे पञ्चसए, एते चउव्वीसे कसिणा रागविरागसए) आ पूर्वकथित अमास आने पूर्णिमाइय पर्वो ऐकसोचोवीस थाय छे. आ पड़ेला कड़ेल सधणुं रागविरागनुं स्वइय रक्त—स्वच्छयोग पणु ऐकसोचोवीस थाय छे. आनेज विशेष प्रकारथी कहे छे. (यावतियाणं पंचण्हं संवच्छराणं समया एगेणं चउव्वीसेणं समयसते णूणका एवतिया परिता असंखेज्जा देसरागविरागसता भवंतीति मक्खाता) पांच संवत्सरोनो जेटही संख्यावाणो समय अर्थात् ऐकसोचोवीस प्रमाण समयथी यावत् काल न्यून अर्थात् ऐकसोतेवीसथी कंछि वधारे समय आटवो परिमित समय असंख्याता अर्थात् अपरिमित देशराग विराग समय डोय छे. चंद्रमाना जिनना ऐकथी लघने चौद पर्यन्त जिनप्रदेश जेटहुं कृष्ण-

રિત્યેવંસ્વરૂપાઃ રાગવિરાગસમયાઃ દેશરાગવિરાગસમયાઃ અપરિમિતાઃ ભવન્તીત્યર્થઃ, एषु सर्वेष्वपि चन्द्रमसो देशतो रागविरागभावात् । यत्तु चतुर्विंशत्यधिकं समयशतं तत्र तत्र द्वापष्टिसमयेषु कृष्णपक्षे कृत्स्नो रागः, शुक्लपक्षे च द्वापष्टौ समयेषु कृत्स्नो विरागस्तेन तद्वर्जनं वक्तव्यमित्याख्यातं मयेतिवाक्यपूर्तिः । एतच्च भगवद्वचनमतः सर्वथा सम्यक् श्रद्धेयमिति ॥—अथ सम्प्रति कियत्सु मुहूर्तेषु गतेषु अमावास्यातोऽनन्तरं पौर्णमासी, कियत्सु च मुहूर्तेषु गतेषु पौर्णमास्याः अनन्तरममावास्येत्यादि विषयं प्रतिपादयति—‘अमावासातो णं पुणिमासिणी चत्तारिवायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा’ अमावास्यातः खलु पौर्णमासी चत्वारि द्विचत्वारिंशानि मुहूर्तशतानि पद चत्वारिंशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्तस्य आख्याताः इति वदेत् । अमावास्या पौर्णमास्योरन्तरे खलु चत्वारि-मुहूर्तशतानि द्विचत्वारिंशानि—द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारि शतानि (४४२) मुहूर्तानामे-

होती है । इस प्रकार स्वरूप वाले रागविराग समय होते हैं । देश रागविराग का समय अपरिमित होते हैं । कारण की ये सब में चंद्रमा का देश से राग-विरागपना होता है । जो एक सो चोवीस समय वहां बासठ समय में कृष्ण-पक्ष में संपूर्ण राग तथा शुक्लपक्ष में बासठ समय में संपूर्ण विराग होता है अतः उसको वर्जित करने के लिये मैंने कहा है । यह भगवान का वचन होने से सम्यक् प्रकार से सर्वथा श्रद्धा करनी चाहिये ।

अब कितने मुहूर्त जाने पर अमावास्या के पश्चात् पूर्णिमा होती है ? तथा कितने मुहूर्त जाने पर पूर्णिमा के पश्चात् अमावास्या होती है ? इस विषय का प्रतिपादन करते हैं—(अमावासातो णं पुणिमासिणी चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) अमावास्या एवं पूर्णिमा का अंतर चार सो बयालीस मुहूर्त ४४२ । तथा एक मुहूर्त का

પક્ષમાં રાગવૃદ્ધિ થાય છે, અને શુકલપક્ષમાં વિરાગની વૃદ્ધિ થાય છે. આ પ્રકારના સ્વરૂપ વાળા રાગવિરાગ સમય હોય છે. દેશરાગ વિરાગનો સમય અપરિમિત થાય છે. કારણકે આ બધામાં ચંદ્રમાનું દેશથી રાગવિરાગપણું થાય છે. જે એકસોચોવીસ સમયમાં બાસઠ સમયમાં કૃષ્ણપક્ષમાં સંપૂર્ણ રાગ અને શુકલપક્ષમાં બાસઠ સમયમાં સંપૂર્ણ વિરાગ હોય છે. તેથી તેને છોડી દેવા માટે મેં કહેલ છે. આ ભગવાનનું વચન હોવાથી સમ્યક્ પ્રકારથી સર્વથા શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ.

હવે કેટલા મુહૂર્ત ગયા પછી અમાસની પછી પુનઃ આવે છે ? તથા કેટલા મુહૂર્ત ગયા પછી પુનઃની પછી અમાસ આવે છે ? આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે.—(અમાવાસા તો ણં પુણિમાસિણી ચત્તારિ બાયાલે મુહુત્તસએ છત્તાલીસં ચ બાવટ્ઠિભાગે મુહુત્તસ આહિંતિ વએજ્જા) અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાનું અંતર ચારસોબેતાલીસ મુહૂર્ત ૪૪૨ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા છેતાલીસ ભાગ થાય છે. કારણકે એક ચંદ્રમાસમાં સાવન અહોરાત્રનું પ્રમાણ

કસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય પદ્મચત્વારિંશત્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ ધવન્તીત્યાગ્યાતાઃ-પ્રતિપાદિતા ઇતિ વદેત્-
કથયેત્ ॥ યતોહિ એકસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે સાવનાનિ રાત્રિન્દિવાનિ સ્વત્વ એકોનત્રિંશદ્દ્વોરાત્રાઃ,
એકસ્ય ચાહોરાત્રસ્ય દ્વાત્રિંશત્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ(૨૯^{૩૩}/_{૬૬}) ઇતિ ભવન્તિ । એકસ્મિન્નહોરાત્રે ત્રિંશ-
ન્મુહૂર્ત્તાઃ ભવન્તિ તેનૈતેપાં ત્રિંશતા ગુણનેન જાતાનિ (૨૯^{૩૩}/_{૬૬}) × ૩૦ = (૮૭ + ^{૫૦}/_{૬૬}) = (૮૭૦
+ ૧૫^{૩૩}/_{૬૬}) = (૮૮૫^{૩૩}/_{૬૬}) પચ્ચાશીત્યધિકાન્યઘૃતૌ શતાનિ મુહૂર્ત્તાનામેકસ્ય ચ મુહૂર્ત્સ્ય ત્રિંશત્
દ્વાપટ્ટિભાગાઃ સમ્પૂર્ણસ્ય ચાન્દ્રમાસસ્ય મુહૂર્ત્તાઃ, અસ્યાર્દ્ધે પશ્ચપરિમાણં ભવેદિતિ તથા ક્રિયતે
(૮૮૫^{૩૩}/_{૬૬}) ÷ ૨ = (૪૪૨^{૩૩}/_{૬૬}) ઇત્યુપપદ્યતે યત્ અમાવાસ્યા પોર્ણમાસ્યોરન્તરે દ્વાચત્વારિંશદ્-
ધિકાનિ ચત્વારિંશતાનિ મુહૂર્ત્તાનામેકસ્ય ચ મુહૂર્ત્સ્ય પદ્મ ચત્વારિંશત્ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ ભવ-
ન્તીતિ ॥ એવં પોર્ણમાસીતોઽઽમાવાસ્યાપિ-‘તા પુણિમાસીનીતો ણં અમાવાસા ચત્તારિવા-
યાલે મુહુત્તસૅ છત્તાલીસં ચ વાવદ્વિભાગે મુહુત્તસસ આદિૅત્તિ વૅજ્ઞા’ તાવત્ પોર્ણમાસીતઃ
સ્વલ્લ અમાવાસ્યા ચત્વારિ દ્વાચત્વારિંશાનિ મુહૂર્ત્તશતાનિ પદ્મ ચત્વારિંશત્ચ દ્વાપટ્ટિભાગાઃ

વાસઠિયા છિયાલીસ ભાગ હોતા હૈ । કારણ કી એક ચાંદ્રમાસ મેં સાવન અહો-
રાત્ર કા પ્રમાણ ડન્તીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્ર કા વાસઠિયા વત્તીસ
ભાગ (૨૯ ^{૩૩}/_{૬૬}) હોતે હૈં । એક અહોરાત્ર મેં તીસ મુહૂર્ત હોતે હૈં । અતઃ इनको
તીસ સે ગુણા કરને સે (૨૯ ^{૩૩}/_{૬૬}) + ૩૦ = (૮૭ + ^{૫૦}/_{૬૬}) = (૮૭૦ + ૧૫^{૩૩}/_{૬૬}) = (૮૮૫^{૩૩}/_{૬૬})
ગુણા કરને સે આઠ સો પચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસઠિયા તીસ
ભાગ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસ કી મુહૂર્ત સંખ્યા હોતી હૈ । इसका आधा करने से एक
पक्षका परिमाण होता है-अतः वह दिखलाते हैं-(८८५ ^{३३}/_{६६}) ÷ २ = (४४२ ^{३३}/_{६६})
इस से यह ज्ञात होता है कि अमावास्या एवं पूर्णिमा का अंतर चार सौ
बयालीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया छियालीस भाग होते हैं । इसी
प्रकार पूर्णिमा से अमावास्या का प्रमाण होता है वही सूत्रकार कहते हैं-(ता
पुणिमासीणीतो णं अमावासा चत्तारि वायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च वाव-
द्विभागे मुहुत्तसस आदिॅत्ति वॅज्जा) इसकी व्याख्या एवं गणित भावना पूर्व

ઓગણત્રીસ અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના વાસઠિયા બત્રિસભાગ (૨૯^{૩૩}/_{૬૬}) થાય છે.
એક અહોરાત્રમાં તીસ મુહૂર્ત હોય છે. તેથી આનો ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. (૨૯^{૩૩}/_{૬૬})
+ ૩૦ = ૮૭ + ^{૫૦}/_{૬૬} = (૮૭૦ + ૧૫^{૩૩}/_{૬૬}) = ૮૮૫^{૩૩}/_{૬૬} ગુણાકાર કરવાથી આઠસો પચાસી મુહૂર્ત તથા
એક મુહૂર્તના વાસઠિયા ત્રીસભાગ સંપૂર્ણ ચાંદ્રમાસની મુહૂર્ત સંખ્યા થાય છે. આનો
અર્ધભાગ કરવાથી એક પક્ષનું પરિમાણ થાય છે. તેથી તે બતાવે છે. (૮૮૫^{૩૩}/_{૬૬}) ÷ ૨ =
(૪૪૨^{૩૩}/_{૬૬}) આનાથી એમ જણાય છે કે-અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાનું અંતર ચારસોબેતા
લીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના વાસઠિયા છતાલીસભાગ થાય છે. એજ પ્રમાણે પૂર્ણિ-
માથી અમાસનું પ્રમાણ થાય છે. એજ સૂત્રકાર કહે છે.-(તા પુણિમાસિનીતો ણં અમાવાસા
ચત્તારિ વાયાલે મુહુત્તસૅ છત્તાલીસં ચ વાવદ્વિભાગે મુહુત્તસસ આદિૅત્તિ વૅજ્ઞા) આની

મુહૂર્ત્તસ્ય આख्याતા इति वदेत्' प्राग्वदेव व्याख्या गणितभावना च भावनीया, न कश्चित् विशेषः । 'ता अमावासातो णं अमावासा अट्ट पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा' तावत् अमावास्यातः खलु अमावास्या अष्टौपञ्चाशीतानि मुहूर्त-
शतानि त्रिंशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्तस्य आख्याताः इति वदेत् । अमावास्यातोऽऽमावास्या
किलैकः शुक्लादि चान्द्रमासो भवति तत्रैकोनत्रिंशत् रात्रिन्दिवानि एकस्य च रात्रिन्दिवस्य
द्वात्रिंशत् द्वापष्टिभागाः (२९।^{१३}) भवन्तीत्युक्तम्—अस्यैव पूर्वोक्तरीत्या मुहूर्तकरणेनाष्टौश-
तानि पञ्चाशीत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशत् द्वापष्टिभागाः भवन्तीत्या-
ख्याताः इति वदेत् ॥ एवमेव—'ता पुण्णिमासिणीतो णं पुण्णिमासि अट्ट पंचासीते
मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा' तावत् पौर्णमासीतः खलु
पौर्णमासी अष्टौ पञ्चाशीतानि मुहूर्तशतानि त्रिंशच्च द्वापष्टिभागाः मुहूर्तस्य आख्याता
इति वदेत् । पौर्णमासीतः पौर्णमासी पर्यन्तः समयोऽपि कृष्णादि चान्द्रमासो भवति,
तेनात्रापि मुहूर्तपरिमाणं तथैवस्यादिति । 'एस णं एवइए चंदे मासे एस णं एवइए
सगळे जुगे' एषः खलु एतावान् चान्द्रमासः, एतत् खलु एतावत् शकलं युगं ॥ एषः—पूर्व-

कथनानुसार ही है इस में कुछ भी विशेषता नहीं है, (ता अमावासातो णं अमावासा अट्ट पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) अमावास्या से अमावास्या एक शुक्लादि चान्द्रमास होता है । उस का प्रमाण उन्तीस रात्रि दिवस तथा एक अहोरात्र का वासठिया बत्तीस भाग (२९।^{१३}) होते हैं । इसका पूर्वकथित रीति से मुहूर्त संख्या करे तो इसी प्रकार आठ सो पचासी मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का वासठिया तीस भाग होते हैं । इसी प्रकार (पुण्णिमासिणीतो णं पुण्णिमासि अट्ट पंचासीते मुहुत्तसए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) पूर्णिमा से पूर्णिमा पर्यन्त का समय भी कृष्णादि चान्द्रमास होता है । अतः यहां पर भी मुहूर्त परिमाण उसी प्रकार होता है । (एस णं एवइए चंदे मासे एस णं एवइए सगळे जुगे) पूर्व

વ્યાખ્યા અને ગણિતભાવના પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમાં કંઈજ વિશેષતા નથી.—

(તા અમાવાસા તો ણં અમાવાસા અટ્ટપંચાસીતે મુહુત્તસए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) અમાવાસ્યાથી અમાવાસ્યા એક શુકલાદિ ચાંદ્રમાસ થાય છે તેનું પ્રમાણ એગણત્રીસ રાતદિવસ તથા એક રાતદિવસના બાસઠિયા બત્રીસભાગ (૨૯-^{૧૩}) થાય છે. આની પહેલાં કહેલ રીતથી મુહૂર્તસંખ્યા કરે તો આજ પ્રમાણે આઠસો-પંચાશી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા ત્રીસભાગ થાય છે એજ પ્રમાણે —(પુણિમાસિણીતો ણં પુણિમાસિ અટ્ટપંચાસીતે મુહુત્તસए तीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स आहिएत्ति वएज्जा) પુનમથી પુનમ પર્યન્તનો સમય પણ કૃષ્ણાદિ ચાંદ્રમાસ હોય છે, તેથી અહીંયાં પણ મુહૂર્તપરિમાણ એજ પ્રમાણે થાય છે, (एस णं एवइए

પ્રતિપાદિતમુહૂર્તપરિમાણ:-પચ્ચાશીત્યધિકાન્યઘૌશતાનિ મુહૂર્તાનામેકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વાત્રિ-
શત્ દ્વાપષ્ટિભાગાઃ (૮૮૪।૩) એતાવત્ પ્રમાણશ્ચાન્દ્રમાસો ભવતિ, સ ચ શુકલાદિઃ કૃષ્ણાદિર્વા-
સ્યાત્ સર્વત્ર મુહૂર્તસંખ્યા સમૈવ । યતોદ્ધિ અમાવાસ્યાયા અનન્તરં ચાન્દ્રમાસસ્યાર્દ્ધેન પૌર્ણ-
માસી પતતિ, પૌર્ણમાસ્યાથ અનન્તરં ચાન્દ્રમાસસ્યાર્દ્ધેન અમાવાસ્યા આયાતિ । અમાવાસ્યાયા
અમાવાસ્યા પરિપૂર્ણઃ શુકલાદિ શ્ચાન્દ્રમાસો ભવતિ । એવમેવ પૌર્ણમાસ્યાઃ પૌર્ણમાસ્યાપિ
પરિપૂર્ણઃ કૃષ્ણાદિ શ્ચાન્દ્રમાસઃ પરિગ્ણયતે । અત એવ સર્વત્ર પરિપૂર્ણે ચાન્દ્રમાસે આર્દ્ધેવા
ચાન્દ્રમાસે યથોક્તા મુહૂર્તસંખ્યા સમુપપદ્યતે ॥ એતાત્-એતાવત્ પ્રમાણં શકલં-સ્વળ્ડરૂપં યુગં
ચાન્દ્રમાસપ્રમિતં-યુગશકલમેતદિત્યર્થઃ ॥ સર્વેઽપિ ચાન્દ્રપક્ષાશ્ચાન્દ્રમાસા અપિ યુગૈકદેશ-
સ્વરૂપા એવ ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥ સુ. ૮૦ ॥

મૂલમ્-તા ચંદે ણં અદ્ધમાસેણં ચંદે કઙ મંડલાઈં ચરઙ ? તા ચોદસ
ચડભાગમંડલાઈં ચરઙ એગં ચ ચડવીસસયભાગં મંડલસ્સ, તા
આઙ્ચેણં અદ્ધમાસેણં ચંદે કઙ મંડલાઈં ચરઙ ? તા સોલસ મંડલાઈં

પ્રતિપાદિત મુહૂર્ત પરિમાણ આઠ સો પચાસી મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા વાસ-
ઠિયા વત્તીસ ભાગ (૮૮૫ । ૩) ઇતના મુહૂર્ત પ્રમાણ કા એક ચાંદ્રમાસ હોતા
હૈ । વહ શુકલપક્ષાદિ હો યા કૃષ્ણપક્ષાદિ હો સર્વત્ર મુહૂર્ત સંખ્યા સમાન હી
હોતી હૈ । કારણ કી અમાવાસ્યા કે પચ્ચાત્ ચાંદ્રમાસ કે અર્દ્ધભાગ મેં પૂર્ણિમા
હોતી હૈ । એવં પૂર્ણિમા કે પચ્ચાત્ ચાંદ્રમાસ કે અર્દ્ધભાગ મેં અમાવાસ્યા આતી
હૈ । એક અમાસ સે અમાસ પર્યન્ત પરિપૂર્ણ શુકલાદિ ચાંદ્રમાસ હોતા હૈ । હસી
પ્રકાર પૂર્ણિમા સે પૂર્ણિમા પર્યન્ત કા પરિપૂર્ણ કૃષ્ણાદિ ચાંદ્રમાસ હોતા હૈ ।
અતએવ સર્વત્ર પરિપૂર્ણ ચાંદ્રમાસ યા અર્દ્ધ ચાંદ્રમાસ મેં યથોક્ત પ્રકાર મુહૂર્ત
સંખ્યા હો જાતી હૈ । ઇતના પ્રમાણ સ્વળ્ડરૂપ એક યુગ કા ચાંદ્રમાસ કા હૈ ।
સમી ચાંદ્રપક્ષ એવં ચાંદ્રમાસ યુગ કા એક દેશ સ્વરૂપ હી હોતે હૈ ॥ સુ. ૮૦ ॥

ચંદે માસે એસ ણં એવઙ્ગ સગલે જુતે) પૂર્વપ્રતિપાદિત મુહૂર્તપરિમાણ આઠસો પચાસી
મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના આસઠિયા બત્તીસ ભાગ (૮૮૫ ૩) આટલા મુહૂર્તપ્રમાણનો
એક ચાંદ્રમાસ થાય છે. તે શુકલપક્ષાદિથી હોય કે કૃષ્ણપક્ષાદિથી હોય, બધે મુહૂર્ત સંખ્યા
સરખી જ થાય છે. કારણ કે અમાવાસ્યાની પછી ચાંદ્રમાસના અર્ધા ભાગમાં પૂર્ણિમા
આવે છે. અને પૂર્ણિમાની પછી ચાંદ્રમાસના અર્ધા ભાગમાં અમાસ આવે છે. એક
અમાસથી અમાસ પર્યન્ત પરિપૂર્ણ શુકલાદિ ચાંદ્રમાસ થાય છે, એજ પ્રમાણે પૂર્ણિમાથી
બીજી પૂર્ણિમા પર્યન્તનો પરિપૂર્ણ કૃષ્ણાદિ ચાંદ્રમાસ હોય છે. અતએવ સર્વત્ર પરિપૂર્ણ
ચાંદ્રમાસમાં અગર અર્ધા ચાંદ્રમાસમાં યથોક્ત પ્રકારથી મુહૂર્ત સંખ્યા થઈ જાય છે.
આટલું પ્રમાણ બંડરૂપ એક યુગના ચાંદ્રમાસનું છે, બધા ચાંદ્રપક્ષ અને ચાંદ્રમાસ યુગના
એક દેશ સ્વરૂપ જ હોય છે. ॥સુ. ૮૦॥

चरइ सोलसमंडलचारी तदा अवराइं खलु दुवे अट्टकइं जाइं चंदे
केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ कयराइं खलु दुवे
अट्टकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता
चारं चरइ, इमाइं खलु ते वे अट्टगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं
सयमेव पविट्ठित्ता २, चारं चरइ, तं जहा णिक्खममाणे चेव अमावासं-
तेण पविसमाणे चेव पुण्णिमासितेणं, एताइं खलु दुवे अट्टगाइं चंदे
केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, ता ता
पढमायणगए चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे सत्त अद्धमंडलाइं
जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ, कतराइं खलु
ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं
चरइ, इमाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए
पविसमाणे चारं चरइ, तं जहा-वित्तिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले
छट्ठे अद्धमंडले अट्ठमे अद्धमंडले दसमे अद्धमंडले बारसमे अद्धमंडले
चउद्दसमे अद्धमंडले एयाइं खलु ताइं सत्त अद्धमंडलाइं चंदे
दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ ता पढमायणगए चंदे
उत्तराए भागाए पविसमाणे छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं
अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ कयराइं
खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे
उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ ? इमाइं खलु ताइं छ अद्धमंड-
लाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पवि-
समाणे चारं चरइ तं जहा-तईए अद्धमंडले पंचमे अद्धमंडले सत्तमे
अद्धमंडले णवमे अद्धमंडले एक्कारसमे अद्धमंडले तेरसमे अद्धमंडले
पण्णरसमंडलस्स तेरससत्तट्ठिभागाइं एयाइं खलु ताइं छ अद्धमंडलाइं
तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविस-
माणे चारं चरइ एयावया च पढमे चंदायणे समत्ते भवइ, ता णक्खत्ते

अद्धमासे नो चंदे अद्धमासे नो चंदे अद्धमासे णक्खत्ते अद्धमासे, ता
 णक्खत्ताओ अद्धमासाओ चंदे चंदेणं अद्धमासेणं किमधियं चरइ ?,
 एगं अद्धमंडलं चरइ चत्तारि य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं
 एकतीसाए छेत्ता णव भागाइं, ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए
 भागाए णिक्खममाणे सचउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिच-
 रइ, सत्त तेरसगाइं जाइं चंदे अप्पण्णा चिण्णं चरइ ता दोच्चायणगए
 चंदे पच्चत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स
 चिण्णं पडिचरइ छ तेरसगाइं चंदे अप्पण्णो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं
 खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असमण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता
 पविट्ठित्ता चारं चरइ कयराइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ
 असमण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ ? इमाइं खलु
 ताइं दुवे तेरस भागाइं जाइं चंदो केणइ असमण्णगाइं सयमेव पवि-
 ट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, सब्भंतरे चेव मंडले सब्बबाहिरे चेव मंडले,
 एयाणि खलु ताणि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ एया-
 वया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ ता णक्खत्ते मासे णो चंदे मासे चंदे
 मासे णो णक्खत्ते मासे, ता णक्खत्ताए मासाए चंदेणं मासेणं किमधियं
 चरइ ?, ता दो अद्धमंडलाइं चरइ अट्ठ य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स
 सत्तट्ठिभागं च एकतीसधा छेत्ता अट्ठारसभागाइं, ता तच्चायणगए
 चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिराणंतरस्स पच्चत्थि-
 मिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्प-
 ण्णो परस्स य चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स
 चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं चंदे अप्पण्णो परस्स चिण्णं
 पडिचरइ, एयावया व बाहिराणंतरे पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले सम्मत्ते
 भवइ तच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरतच्चस्स
 पुरच्छिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्प-

चरइ सोलसमंडलचारी तदा अवराइं खलु दुवे अट्टकइं जाइं चंदे
केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ कयराइं खलु दुवे
अट्टकाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णकाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता
चारं चरइ, इमाइं खलु ते वे अट्टगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं
सयमेव पविट्ठित्ता २, चारं चरइ, तं जहा णिक्खममाणे चेव अमावास-
तेण पविसमाणे चेव पुण्णिमासितेणं, एताइं खलु दुवे अट्टगाइं चंदे
केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, ता ता
पढमायणगए चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे सत्त अट्टमंडलाइं
जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ, कतराइं खलु
ताइं सत्त अट्टमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं
चरइ, इमाइं खलु ताइं सत्त अट्टमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाए भागाए
पविसमाणे चारं चरइ, तं जहा-वित्तिए अट्टमंडले चउत्थे अट्टमंडले
छट्ठे अट्टमंडले अट्टमे अट्टमंडले दसमे अट्टमंडले बारसमे अट्टमंडले
षउहसमे अट्टमंडले एयाइं खलु ताइं सत्त अट्टमंडलाइं चंदे
दाहिणाए भागाए पविसमाणे चारं चरइ ता पढमायणगए चंदे
उत्तराए भागाए पविसमाणे छ अट्टमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं
अट्टमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ कयराइं
खलु ताइं छ अट्टमंडलाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अट्टमंडलस्स जाइं चंदे
उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं चरइ? इमाइं खलु ताइं छ अट्टमंड-
लाइं तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अट्टमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पवि-
समाणे चारं चरइ तं जहा-तईए अट्टमंडले पंचमे अट्टमंडले सत्तमे
अट्टमंडले णवमे अट्टमंडले एक्कारसमे अट्टमंडले तेरसमे अट्टमंडले
पण्णरसमंडलस्स तेरससत्तट्ठिभागाइं एयाइं खलु ताइं छ अट्टमंडलाइं
तेरस य सत्तट्ठिभागाइं अट्टमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाए पविस-
माणे चारं चरइ एयावया च पढमे चंदायणे समत्ते भवइ, ता णक्खत्ते

अद्धमासे नो चंदे अद्धमासे नो चंदे अद्धमासे णक्खत्ते अद्धमासे, ता
 णक्खत्ताओ अद्धमासाओ चंदे चंदेणं अद्धमासेणं किमधियं चरइ ?,
 एगं अद्धमंडलं चरइ चत्तारि य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स सत्तट्ठिभागं
 एकतीसाए छेत्ता णव भागाइं, ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए
 भागाए णिक्खममाणे सचउप्पण्णाइं जाइं चंदे परस्स चिन्नं पडिच-
 रइ, सत्त तेरसगाइं जाइं चंदे अप्पण्णा चिण्णं चरइ ता दोच्चायणगए
 चंदे पच्चत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउपण्णाइं जाइं चंदे परस्स
 चिण्णं पडिचरइ छ तेरसगाइं चंदे अप्पण्णो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं
 खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असमण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता
 पविट्ठित्ता चारं चरइ कयराइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ
 असमण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ ? इमाइं खलु
 ताइं दुवे तेरस भागाइं जाइं चंदो केणइ असमण्णगाइं सयमेव पवि-
 ट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ, सञ्भंतरे चेव मंडले सव्वबाहिरे चेव मंडले,
 एयाणि खलु ताणि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ एया-
 वया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ ता णक्खत्ते मासे णो चंदे मासे चंदे
 मासे णो णक्खत्ते मासे, ता णक्खत्ताए मासाए चंदेणं मासेणं किमाधियं
 चरइ ?, ता दो अद्धमंडलाइं चरइ अट्ठ य सत्तट्ठिभागाइं अद्धमंडलस्स
 सत्तट्ठिभागं च एकतीसधा छेत्ता अट्ठारसभागाइं, ता तच्चायणगए
 चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिराणंतरस्स पच्चत्थि-
 मिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्प-
 ण्णो परस्स य चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स
 चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं चंदे अप्पण्णो परस्स चिण्णं
 पडिचरइ, एयावया व बाहिराणंतरे पच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले सम्मत्ते
 भवइ तच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरतच्चस्स
 पुरच्छिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स ईतालीसं सत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्प-

णो परस्स चिण्णं पडिचरइ, तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ तेरससत्तट्ठिभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरइ, एयावया बाहिरतच्चे पुरच्छिमिल्ले अद्धमंडले सम्मत्ते भवइ, ता तच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरचउत्थस्स पच्चत्थिमिल्लस्स अद्धमंडलस्स अद्धसत्तट्ठिभागाइं सत्तट्ठिभागं च एकतीसहा छेत्ता अट्टारसभागाइं जाइं चंदे अप्पणो परस्स य चिण्णं परिचरइ एयावया व बाहिरचउत्थपच्चत्थिमिल्ले अद्धमंडले सम्मत्ते भवइ । एवं खलु चंदेणं सासेणं चंदे तेरस चउण्णगाइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे चिण्णं परस्स पडिचरइ तेरस तेरसगाइं जाइं चंदे अप्पणणा चिण्णं पडिचरइ, दुवे ईतालीसगाइं, अट्टसत्तट्ठिभागाइं सत्तट्ठिभागं च एकसहा छेत्ता अट्टारसभागाइं जाइं चंदे अप्पणणा परस्स य चिण्णं परिचरइ, अवराइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ अस्सामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ, इच्चेसो चंदमासोऽभिगमणणिक्खमणबुट्ठिणिबुट्ठि अणवट्ठितसंठाणसंठितीविउव्वणगिडिपत्ते लुवी चंदे देवे देवे आहिते त्ति वएज्जा ॥सू० ८१॥

छाय-तावत् चान्द्रेण अर्द्धमासेन चन्द्रः, कतिमण्डलानि चरति ? तावत् चतुर्दश चतुर्भागमण्डलानि चरति एकं च चतुर्विंशतिं शतभागं मण्डलस्य । तावत् आदित्येन अर्द्धमासेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति, तावत् षोडशमण्डलानि चरति, षोडशमण्डलचारी तदा अपरे खलु द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति । कतरे खलु द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, एते खलु ते द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, तद्यथा-निष्क्रामन्नेव अमावास्यान्ते खलु प्रविशन्नेव पौर्णमास्यन्ते खलु, एते खलु द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्ये स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, तावत् प्रथमायनगते चन्द्रे दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति, कतराणि खलु तानि सप्तार्द्धमण्डलानि चन्द्रो दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति, तद्यथा-द्वितीये अर्द्धमण्डले चतुर्थे अर्द्धमण्डले षष्ठे अर्द्धमण्डले अष्टमे अर्द्धमण्डले दशमे अर्द्धमण्डले द्वादशे अर्द्धमण्डले चतुर्दशे अर्द्धमण्डले, एतानि खलु सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति, तावत् प्रथमायनगते चन्द्रे उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन्

षट् अर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तपष्टिभागाः—अर्द्धमण्डलस्य यानि उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति, कतराणि खलु तानि षट् अर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तपष्टिभागान् अर्द्धमण्डलस्य यानि चन्द्रः उत्तरस्मात् भागात् प्रविश्य चारं चरति, इमानि खलु तानि षट् अर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तपष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य, यानि चन्द्रः उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति । तद्यथा—तृतीये अर्द्धमण्डले पञ्चमे अर्द्धमण्डले सप्तमे अर्द्धमण्डले नवमे अर्द्धमण्डले एकादशे अर्द्धमण्डले त्रयोदशे अर्द्धमण्डले पञ्चदशे मण्डलस्य त्रयोदश सप्तपष्टिभागाः एतानि खलु तानि षडर्द्धमण्डलानि त्रयोदश च सप्तपष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य यानि खलु चन्द्रः उत्तरस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति, एतावन्तश्च प्रथमे चान्द्रायणे समाप्ताः भवन्ति । तावत् नाक्षत्रे अर्द्धमासे न चन्द्रः अर्द्धमासे न चन्द्रः अर्द्धमासे नाक्षत्रे अर्द्धमासे, तावत् नक्षत्रार्द्धमासात् स चन्द्रः चान्द्रेण अर्द्धमासेन कियदधिकं चरति । एकमर्द्धमण्डलं चरति, चत्वारश्च सप्तपष्टिभागाः अर्द्धमण्डलस्य सप्तपष्टिभागं च एकत्रिंशत्धा—छित्वा नवभागाः, तावत् द्वितीयायनगतश्चन्द्रः पौरस्त्याद् भागात् निष्क्रममाणः स चतुः पञ्चाशत्तानि यानि चन्द्रः परस्य चीर्णानि परिचरति, सप्तत्रयोदशकानि यानि चन्द्रः आत्मना चीर्णानि चरति, तावत् द्वितीयायनगतश्चन्द्रः पाश्चात्याद् भागात् निष्क्रममाणः चतुः पञ्चाशत्तानि यानि चन्द्रः परस्य चीर्णानि परिचरति, षट् त्रयोदशकानि चन्द्रः आत्मना चीर्णानि परिचरति, अपरौ खलु द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति ? इमौ खलु तौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, सर्वाभ्यन्तरे चैव मण्डले सर्वबाह्ये च मण्डले, इमौ खलु तौ द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि यावत् चारं चरति, एतावता द्वे चान्द्रायणे समाप्ते भवतः, तावत् नाक्षत्रे मासेन चान्द्रमासे चान्द्रमासेन नाक्षत्रे मासे, तावत् नाक्षत्रोमासः चान्द्रेण मासेन कियदधिकं चरति ?, तावत् द्वे अर्द्धमण्डले चरति, अष्टौ च सप्तपष्टिभागात् मण्डलस्य सप्तपष्टिभागाश्च एकत्रिंशत्धा छित्वा अष्टादशभागान् तावत् तृतीयायनगतश्चन्द्रः पाश्चात्याद् भागात् प्रविशन् बाह्यानन्तरस्य पाश्चात्यस्य अर्द्धमण्डलस्य एकचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागं यावत् चन्द्रः आत्मना परस्य च चीर्णं परिचरति, त्रयोदश सप्तपष्टिभागं यावत् चन्द्रः परस्य चीर्णं परिचरति, त्रयोदश सप्तपष्टिभागान् चन्द्रः आत्मनः परस्यचीर्णं परिचरति, एतावता च बाह्यानन्तरं पाश्चात्यं अर्द्धमण्डलं समाप्तं भवति, तृतीयायन गतश्चन्द्रः पौरस्त्याद् भागात् प्रविशन् बाह्यस्य तृतीयस्य अर्द्धमण्डलस्य एकचत्वारिंशत् सप्तपष्टिभागं यावत् चन्द्रः आत्मनो परस्य चीर्णं परिचरति, त्रयोदश सप्तपष्टिभागं यावत् चन्द्रः परस्य चीर्णं परिचरति, त्रयोदश सप्तपष्टिभागं यावत् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णं परिचरति, एतावता च बाह्यं तृतीयं पौरस्त्यमर्द्धमण्डलं समाप्तं भवति, तावत् तृतीयायनगतश्चन्द्रः पाश्चात्याद् भागात् प्रविशन् बाह्यस्य चतुर्थस्य पाश्चात्यस्य अर्द्धमण्डलस्य अर्द्धसप्तपष्टिभागं सप्तपष्टिभागं च एकत्रिंशत्धा छित्वा अष्टादशभागं यावत् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णं परिचरति, एतावता बाह्यं चतुर्थं पाश्चात्यमर्द्धमण्डलं समाप्तं

भवति । एवं खलु चान्द्रेण मासेन चन्द्रः त्रयोदश चतुः पञ्चाशद् भागान् द्वौ त्रयोदशभागौ यावत् चन्द्रः परस्य चीर्णं परिचरति त्रयोदश त्रयोदशभागं यावत् चन्द्रः आत्मन श्रीर्णं परिचरति, द्वौ एकचत्वारिंशद्भागौ अष्टौ सप्तपष्टिभागान् सप्तपष्टिभागं च एकत्रिंशधा छित्वा अष्टादशभागं यावत् चन्द्रः आत्मनः परस्य च चीर्णं परिचरति, अपरौ खलु द्वौ त्रयोदशभागौ यौ चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति । एत्येष आन्द्र-मासोऽभ्यन्तरगमनकं निष्क्रममाणकं बुद्ध्वा बुद्ध्वा अनवस्थितसंस्थानसंस्थितावपि उच्च-गिरिपाते रुढौ चन्द्रौ द्वौ द्वौ आख्यातौ इति वदेत् ॥ सू० ८१ ॥

टीका—त्रयोदश प्राभृतस्य ८० अशीतितमसूत्रे युगगतानामावास्या पौर्णमासीनां संख्या-स्तासां परस्परमन्तराणि च सम्यक् विविच्य—सम्प्रत्येकाशीतितमेऽन्तिमेऽस्मिन्नर्थाधिकार-सूत्रे चान्द्रार्द्धमासैर्यावन्ति मण्डलानि चरति चन्द्रस्तन्निरूपयति—‘ता चंदे णं अद्धमासे णं’ इत्यादि—‘ता चंदे णं अद्धमासे णं चंदे कतिमंडलाइं चरइ ?’ तावत् चान्द्रेण अर्द्धमासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?’ तावदिति प्राग्वत् चन्द्रेण—पूर्वोक्तलक्षणविशिष्टेन चान्द्रेणार्द्धमा-सेन—पक्षैकेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति ?,—कतिमण्डलानि पूरयति चन्द्र इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता चोद्दस चउव्भागमंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयभागं મંડલસ્સ’ तावत् चतुर्દશ ચતુર્ભાગમણ્ડલાનિ ચરતિ એકં ચ ચતુર્વિંશં શતભાગં મણ્ડલસ્ય ।

टीकार्थ—तेरहवें प्राभृत के ८० अस्सीवें सूत्र में युग में रही हुई अमा-वास्याएं एवं पूर्णिमास्याओं की संख्या एवं उनका परस्पर का अंतर का सम्यक् प्रकार से विवेचन करके अब इक्कासीवें अन्तिम इस अधिकार सूत्र में चांद्रादि अर्द्धमास में जितने मंडल में चंद्र भ्रमण करते हैं उसका निरूपण करते हैं—(ता चंदेणं अद्धमासेणं चंदे कति मंडलाइं चरइ) पूर्व कथित चांद्र के अर्द्ध-मास अर्थात् एक पक्ष में चंद्र कितने मंडल को पूरित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता चोद्दस चउव्भागमंडलाइं चरइ एगं च चउवीससयभागं મંડલસ્સ) चौदह मंडल में चंद्र गमन करता है । किस प्रकार के वे मंडल होते हैं ? सो कहते

टीકાર્થ :-તેરમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતના એઁસીમા સૂત્રમાં યુગમાં આવતી અમાવાસ્યાઓ અને પૂર્ણિમાઓની સંખ્યા અને તેમનું પરસ્પરના અંતરનું સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે એકાશીમા આ છેલ્લા અધિકાર સૂત્રમાં ચાંદ્રાદિ અર્ધમાસમાં જેટલા મંડળમાં ચંદ્ર ભ્રમણ કરે છે, તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે,—(તા ચંદેણં અદ્ધમાસેણં ચંદે કતિમંડલાઈં ચરइ) પહેલાં કહેલા ચાંદ્રમાનો અર્ધો ભાગ અર્થાત્ એક પક્ષમાં ચંદ્ર જેટલા મંડળને પુરે છે. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન કહે છે,—(તા ચોદ્દસ ચવ્વભાગમંડલાઈં ચરइ એગં ચ ચઉવીસસયભાગં મંડલસ્સ) ચૌદ મંડળોમાં

તાવદિતિ પૂર્વવત્ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ વ્રજતિ કિં ભૂતાનિ તાનીતિ જિજ્ઞાસાયા મુચ્યતે-ચતુર્ભાગમળ્ડલાનિ-સચતુર્ભાગ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ-ચતુર્ભાગેન સહિતાનિ પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ અર્થાત્ પશ્ચદશસ્ય મળ્ડલસ્ય ચતુર્ભાગસહિતાનિ મળ્ડલાનિ ચરતિ, કિં ભૂતં ચ તત્ચતુર્ભાગ મિત્યુચ્યતે એકં ચ ચતુર્વિંશ શતભાગં-ચતુર્વિંશત્યધિકમેકં શતભાગં મળ્ડલસ્ય $\frac{૧૧}{૨૪}$ એકસ્મિન્ માસે દ્વાત્રિંશન્મળ્ડલાનિ ભવન્તીત્યુક્તરીત્યા એતદુક્તં ભવતિ-પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ચતુર્ભાગં-ચતુર્વિંશત્યધિકશતસત્કૈકત્રિંશદ્ભાગ પ્રમાણમેકં ચ ચતુર્વિંશશતભાગં મળ્ડલસ્યેતિ સર્વસંખ્યયા દ્વાત્રિંશતં પશ્ચદશસ્ય મળ્ડલસ્ય ચતુર્વિંશત્યધિક શતભાગાન ચરતીત્યર્થઃ ॥-કથમેતદવસીયત-इति चेदुच्यते ત્રૈરાશિકગણિત-પ્રવૃત્ત્યા યથા-એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે ચતુર્વિંશત્યધિકં પર્વશતં ભવતિ, માસાશ્ચ દ્વાપદ્ધિ-રિત્યુક્તં ભાવિતં ચ પ્રાક્ તથા ચૈકસ્મિન્ યુગે અષ્ટપદ્ધ્યધિકાનિ સપ્તદશશતાનિ મળ્ડલાનાં ચ

હૈં-સ ચતુર્ભાગ ચતુર્દશ મંડલ અર્થાત્ ચૌદહ મંડલ પૂર્ણ તથા પંદ્રહવે મંડલ કા ચૌથા ભાગ માને સવા ચૌદ મંડલ મેં ભ્રમણ કરતા હૈં । વહ ચતુર્ભાગ કિસ પ્રકાર સે હોતા હૈં ? સો કહતે હૈં-એક મંડલ કા એક સો ચોવીસ ભાગ અર્થાત્ એક માસ મેં બત્તીસ મંડલ હોતે હૈં, ઇસ પ્રકાર સે ઉક્ત રીતિ સે યહ કહા જાતા હૈં-પરિપૂર્ણ ચૌદહ મંડલ તથા પંદ્રહવે મંડલ કા ચતુર્થ ભાગ અર્થાત્ એક સો ચોવીસ ભાગ કા ચતુર્થ માને ઇકતીસ ભાગ પ્રમાણ એક એકસો ચોવીસ કા ચૌથા ભાગ મંડલ કા સર્વ જોડ સે પંદ્રહવે મંડલ કે બત્તીસવે ભાગ મેં ચંદ્ર ગમન કરતા હૈં । યહ કિસ પ્રકાર સે હોતા હૈં ? સો કહતે હૈં-ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રક્રિયા સે જિસ પ્રકાર પાંચ વર્ષવાલે એક યુગ મેં એક સો ચોવીસ પર્વ હોતે હૈં । તથા માસ બાસઠ હોતે હૈં યહ પહેલે કહે હૈં એવં ભાવિત કિયે હૈં । તથા એક યુગ મેં સત્રહ સો અઢસઠ મંડલ હોતે હૈં । અતઃ ઇસકા અનુપાત ઇસ

ચંદ્ર ગમન કરે છે, તે મંડળો કેવા હોય છે? તે કહે છે. સચતુર્ભાગ ચતુર્દશ મંડળ એટલે કે ચૌદ મંડળો પુરા અને પંદરમા મંડળના ચોથા ભાગ અર્થાત્ સવા ચૌદ મંડળમાં ભ્રમણ કરે છે. આ ચતુર્ભાગ કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. એક મંડળના એકસો ચોવીસ ભાગ અર્થાત્ એક માસમાં ૩૨ ગત્રીસ મંડળો હોય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. પરિપૂર્ણ ચૌદ મંડળ અને પંદરમા મંડળના ચોથો ભાગ એટલે કે એકસો ચોવીસ ભાગના ચોથો ભાગ એટલે કે એકત્રીસ ભાગ પ્રમાણ-એકસો ચોવીસનો ચોથો ભાગ મંડળનો થાય છે. આ બધાને મેળવવાથી પંદરમા મંડળના ગત્રીસમા ભાગમાં ચંદ્ર ગમન કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે? તે કહે છે. ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રક્રિયાથી જે પ્રમાણે પાંચ વર્ષના એક યુગમાં એકસો ચોવીસ પર્વો થાય છે. તથા માસ બાસઠ થાય છે. આ પ્રમાણે પહેલાં કહેલ છે અને સમજાવેલ છે. તથા એક યુગમાં સત્તરસો અઠસઠ મંડળો હોય છે, તેથી આનો અનુપાત આ પ્રમાણે થાય છે-જે એકસો ચોવીસ પર્વથી સત્તરસો

भवन्ति । अतोऽनुपातो यथा-यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन मण्डलानामष्टपष्ट्यधिकानि सप्तदश शतानि लभ्यन्ते तदैकेन पर्वणा किं स्यादिति राशित्रयस्थापना यथा- $\frac{7056+1}{128} = \frac{7056}{128} = 18 + \frac{82}{128} = 18 + \frac{11}{16}$ अत्रान्त्येन राशिना एककरूपेण मध्यमोराशिः अष्टपष्ट्यधिक सप्तदश-शतरूपो गुणितोऽपि तथैव तिष्ठति, ततो हरस्थेन राशिना चतुर्विंशत्यधिक शतरूपेण भक्तो लब्धाश्चतुर्दश, शेषास्तिष्ठन्ति द्वात्रिंशत् चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः, ततोहराशौ द्वाभ्याम-पवर्त्तितौ जाताः षोडश चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः । तेनेदमागच्छति-यत् चतुर्दश मण्ड-लानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य मण्डलस्य षोडश द्वापष्टिभागाः- $18 + \frac{11}{16}$ । इदमेवोक्त मन्य-त्रापि-‘चोदस य मंडलाइं विसट्टिभागा य सोलस हविज्जा मासद्वेण उडुवई एत्तियमित्तं चरइ खित्तं ॥१॥-छाया-चतुर्दश च मण्डलानि द्विपष्टिभागाश्च षोडशभवेयुः । मासाद्वेन उडुपतिरेतन्मितं चरति क्षेत्रम् ॥१॥ इति अथादित्यमासविषयः प्रश्नः-‘ता आहच्चेणं अदमासेणं चंदे कति मंडलानि चरइ ?’ तावत् आदित्येन अर्द्धमासेन चन्द्रः कति मण्डलानि

प्रकार से होता है-यदि एकसो चौबीस पर्व से सत्रह सो अडसठ मंडल लब्ध होते हैं, तो एक पर्व से कितना लब्ध होते हैं ? इस को जानने के लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है जो इस प्रकार से हैं- $\frac{7056+1}{128} = \frac{7056}{128} = 18 + \frac{82}{128} = 18 + \frac{11}{16}$ यहां पर अन्त्य राशि एक से मध्य की राशि सत्रह सो अडसठ को गुणा करे तो भी उसी प्रकार रहता है । तत्पश्चात् हरस्थान में रहा हुवा एक सो चौबीस से दस का भाग करे तो चौदह लब्ध होते हैं तथा एक सो चौवि-सिया बत्तीस भाग शेष रहते हैं । तत्पश्चात् इस राशि को दो से अपवर्तित करे तो एक सो चौबीसिया सोलह भाग होते हैं । इससे यह फलित होता है कि चौदह मंडल पूरा तथा पंद्रहवें मंडल का बासठिया सोलह भाग $18 + \frac{11}{16}$ । अन्यत्र भी यही कहा है-(चोदस य मंडलाइं विसट्टिभागा य सोलस हविज्जा मासद्वेण उडुवई एत्तियमित्तं चरइ खित्तं ॥ १ ॥ चौदह मंडल तथा बासठिया

અડસઠ મંડળ લબ્ધ થાય છે, તો એક પર્વથી કેટલા મંડળ લભ્ય થાય છે. આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે, જે આ પ્રમાણે છે- $(\frac{7056+1}{128} = \frac{7056}{128} = 18 + \frac{82}{128} = 18 + \frac{11}{16})$ અહીં અંતિમ રાશિ એકથી મધ્યની રાશિ સત્તરસો અડસઠનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી હરસ્થાનમાં રહેલ એકસો ચોવીસથી આના ભાગ કરવા તો ચૌદ આવે છે. અને એકસો ચોવીસિયા બત્રીસ ભાગ શેષ રહે છે. તે પછી આ રાશિને બેથી અપવર્તિત કરે તો એકસો ચોવીસિયા સોળ ભાગ થાય છે. આનાથી એમ જણાય છે કે-ચૌદ મંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના બાસઠિયા સોળ ભાગ $18\frac{11}{16}$ થાય છે. અન્યત્ર પણ આજ પ્રમાણે કહેલ છે,-

ચોદસ ય મંડલાઈં વસટ્ટિ ભાગા ય સોલસ હવિજ્જા,
માસદ્વેણ ઉડુવઈ એત્તિયમિત્તં ચરइ खित्तं ॥१॥

ચૌદ મંડળ અને બાસઠિયા સોળ ભાગ એક પક્ષમાં ચંદ્ર આટલું પ્રમાણે ક્ષેત્રમાં

ચરતિ ?, । તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ આદિત્યેન-સૌરેણ-સૂર્યસંક્રાન્ત્યવધિકેન અર્ધમાસેન-માસાર્ધ-પરિમિતસમયેન ચન્દ્રઃ ક્રતિ સંખ્યકાનિ મળ્ડલાનિ ચરતિ ?-કતિ મળ્ડલપ્રદેશાન્ ભ્રમતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા સોલસ મંડલાઈ ચરહ સોલસમંડલચારી તદા અવરાઈં ચલુ દુવે અટ્કાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામળ્ળકાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરહ’ તાવત્ પોડશ મળ્ડલાનિ ચરતિ પોડશ મળ્ડલચારી તદા અપરે ચલુ દ્વે અટ્કયો ચન્દ્રઃ કેનાપિ અસામાન્યે સ્વયમેવ પ્રવિશ્ય-પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ આદિત્યેનાર્ધ માસેન ચન્દ્રઃ પોડશ મળ્ડલાનિ ચરતિ, પોડશ મળ્ડલચારી ચ સ એવ ચન્દ્રોદય ભવતિ તદા અપરે ચલુ દ્વે અટ્કે-ચતુર્વિંશત્યધિક શતસત્કભાગાટ્કતુલ્યે ૧૬૫ યે ચલુ ભાગાટ્કે કેનાપ્ય સામાન્યે-કેનાપિ અનાચીર્ણં પૂર્ણ પૂર્વે-કેનાપ્યન્યેન ચન્દ્રેણાશુક્તપૂર્વે, સ એવ ચન્દ્રઃ સ્વયમેવ પ્રવિશ્ય પ્રવિશ્ય-પૌનઃ પૌન્યેન તત્ર ગત્વા ચારં ચરતિ ॥ અથાન્યો ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ-‘કય-રાઈં ચલુ દુવે અટ્કાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામળ્ળકાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં

સોલહ ભાગ એક પક્ષ મેં ચંદ્ર ઇતના પરિમિત ક્ષેત્ર મેં સંચરણ કરતા હૈ ॥

અવ સૂર્યમાસ સંબંધી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા આહચ્ચેળં અર્ધમાસે ણં ચંદે કતિ મંડલાનિ ચરહ) સૌર સંક્રાંતિ કા અવધિરૂપ અર્ધમાસ પરિમિત સમય મેં ચંદ્ર કિતને મંડલ મેં સંચરણ કરતા હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા સોલસ મંડલાઈં ચરહ સોલસ મંડલચારી તદા અવરાઈં ચલુ દુવે અટ્કાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામળ્ળકાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરહ) આદિત્ય અર્ધમાસ સે ચંદ્ર સોલહ મંડલ મેં ભ્રમણ કરતા હૈ । સોલહ મંડલચારી વહી ચંદ્રોદય હોતા હૈ । તથા દૂસરા દો અટ્ક એક સો ચોવીસ ભાગ કા આઠ ૧૬ ભાગ તુલ્ય જો કિસી ને અન્ય ચંદ્ર ને શુક્ત પૂર્વ હો વહી ચંદ્ર સ્વયં અર્થાત્ વારંવાર વહાં જાકર ગતિ કરતા હૈ ।

સંચરણ કરે છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી સૂર્યમાસ સંબંધી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા આહચ્ચેળં અર્ધમાસેળં ચંદે કતિમંડલાનિ ચરહ) સૌર સંક્રાંતિની અવધિરૂપ અર્ધમાસ પ્રમાણવાળા સમયમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં સંચરણ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા સોલસ મંડલાઈં ચરહ સોલસ મંડલચારી તદા અવરાઈં ચલુ દુવે અટ્કાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામળ્ળકાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરહ) આદિત્ય અર્ધમાસથી ચંદ્ર સોળ મંડળમાં ભ્રમણ કરે છે. સોળ મંડળચારી એજ ચંદ્રનો ઉદય થાય છે. અને બીજા બે અટ્ક એકસો ચોવીસભાગ ૧૬૫ આઠભાગ તુલ્ય કે બેને કોઈ બીજા ચંદ્રે ભોળવેલ હોય એજ ચંદ્ર સ્વયં પ્રવેશ કરીને અર્થાત્ વારંવાર ત્યાં જઈને ગતિ કરે છે.

ચરહ ?' કતરે સ્વલુ દ્વે અષ્ટકે યાનિ ચન્દ્રઃ કેનાપ્ય સામાન્યેસ્વયમેવ પ્રવિશ્ય પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ ॥ એતાદૃશે અન્યેઽપિ દ્વે અષ્ટકે વર્તેતે ! યે સ્વલુઅષ્ટકે કેનાપ્યસામાન્યે-કેનાપ્યના-ચીર્ણે ચન્દ્રઃ સ્વયમેવ તત્ર પૌનઃ પૌન્યેન ગત્વા ચારં ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવા-નાહ-'ઈમાં સ્વલુ તે વે અટ્ટકાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામણગાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરહ' એતે સ્વલુ તે દ્વે અષ્ટકે યે ચન્દ્રઃ કેનાપ્ય સામાન્યે સ્વયમેવ પ્રવિશ્ય પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ ॥ એતે-વક્ષ્યમાણસ્વરૂપે તે દ્વે અષ્ટકે-ચતુર્વિંશત્યધિ-શતસત્કાષ્ટભાગપ્રમાણે, યે સ્વલુ કેનાપ્યનાચીર્ણપૂર્વે-અશુક્તે, તત્ર ચન્દ્રઃ સ્વયમેવ પ્રવિશ્ય ચારં ચરતીતિ । 'તં જહા-ણિવલ્લમમાણે ચેવ અમાવાસંતેણં પવિસમાણે ચેવ પુણ્ણિમાસિંતેણં' તદ્વથા-નિષ્ક્રામન્નેવ અમાવાસ્યાન્તે સ્વલુ, પ્રવિશન્નેવ પૌર્ણમાસ્યન્તે સ્વલુ ॥-તત્તથા-તદષ્ટકસમયપ્રતિપાદનં યથા-સર્વાભ્યન્તરાન્મણ્ડલાત્ શનૈઃ શનૈર્વહિ નિષ્ક્રામન્ ચન્દ્રો યદા અમાવાસ્યાન્તે ગચ્છતિ તદા સ્વલુ એકમષ્ટકં તાદૃશં ભવતિયત્ કિલ કેનાપ્યન્યેન અનાચીર્ણપૂર્વં ભવતિ, તત્ર ચન્દ્રઃ સ્વયમેવ પ્રવિશ્ય

અવ ગૌતમસ્વામી દૂસરા પ્રશ્ન કરતે હૈં-(કયરાઈં સ્વલુ દુવે અટ્ટકાઈં ચંદે કેળહ અસામણગાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરહ) હસ પ્રકાર કે દૂસરા ઓ દો અષ્ટક હોતે હૈં । જો અષ્ટક કિસીને ઓ ઉપશુક્ત નહીં કિયા દુવા એસે અષ્ટક મેં ચંદ્ર સ્વયં હી ચારંવાર ગમન કરકે ગતિ કરતા હૈં ? હસ પ્રકાર ઓ ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર કે ઉત્તર મેં ઓ ભગવાન્ કહતે હૈં-(ઈમાં સ્વલુ તે વે અટ્ટકાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામણગાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરહ) યે દો અષ્ટક એક સો ચોવીસ કા આઠવાં ભાગ પ્રમાણ કે કિસીને ઓ ઉપભોગ નહીં કિયે ગયે મેં ચંદ્ર સ્વયં પ્રવિષ્ટ હોકર ગતિ કરતા હૈં । (તં જહા-ણિવલ્લમમાણે ચેવ અમાવાસંતેણં પવિસમાણે ચેવ પુણ્ણિમાસિંતેણં) ઉસ અષ્ટક કા સમય કા પ્રતિપાદન હસ પ્રકાર સે હૈં-સર્વાભ્યન્તર મંડલ સે ધીરે ધીરે બાહર નિકલતા ચંદ્ર જવ અમાવાસ્યા કે અન્ત મેં ગમન કરતા હૈં, તવ એક અષ્ટક હસ પ્રકાર સે હોતા હૈં, જો કિસીને ઓ પૂર્વ મેં ઉપ-

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી ઓળે પ્રશ્ન પૂછે છે-(કયરાઈં સ્વલુ દુવે અટ્ટકાઈં ચંદે કેળહ અસામણગાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરહ) આ પ્રમાણેના ઓળ પછુ યે અષ્ટકો હોય છે. જે અષ્ટકનો કોઈએ ઉપભોગ કર્યો ન હોય તેવા અષ્ટકમાં ચંદ્રસ્વયં વારંવાર ગમન કરીને ગતિ કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(ઈમાં સ્વલુ તે વે અટ્ટકાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામણગાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરહ) આ યે અષ્ટકો એકસોચોવીસના આઠમાભાગ પ્રમાણેનો કોઈએ પહેલાં ઉપભોગ ન કરેલમાં ચંદ્ર સ્વયં પ્રવેશિને ગમન કરે છે. (તં જહા ણિવલ્લમમાણે ચેવ અમાવાસંતેણં પવિસમાણે ચેવ પુણ્ણિમાસિંતેણં) એ અષ્ટકના સમયનું પ્રતિપાદન આ પ્રમાણે છે. સર્વાભ્યંતર મંડળથી ધીરેધીરે બહાર નિકળતો ચંદ્ર ત્યારે

ચારં ચરતિ । एवं च सर्ववाह्यान्मण्डलादन्तराभिमुखं शनैः शनैः प्रविशन्नेव चन्द्रो यदा पूर्णि-
मास्यन्ते याति तदा द्वितीयमष्टकं केनाप्यनाचीर्णपूर्वं प्रविश्य चारं चरति । एवमत्र द्वे अष्टके
एतादृशे जाते । एतदेवोपसंहरति—‘एताइं खलु दुवे अट्टगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं
सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ’ एते खलु द्वे अष्टके ये चन्द्रः केनापि असामान्यके
स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति ॥ एते—अनन्तरोदिति—अमान्त—पूर्णान्तिस्थिते द्वे
अष्टके तादृशे वर्त्तते ये खलु केनाप्यन्येन अनाचीर्णपूर्वं स्याताम् । यत्र चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य
चारं चरतीति प्रश्नोपसंहाराः ॥ अथात्रैव विशेष विशेषाभिन्वयक्तिर्यथा—‘ता पढमायणगए
चंदे दाहिणाए भागाए पविसमाणे सत्त अट्ठमंडलाइं जाइं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे
चारं चरइ’ तावत् प्रथमायनगते चन्द्रे दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् सप्तार्द्धमण्डलानि यानि

भोग ન ક્રિયા હો તબ ચંદ્ર સ્વયં હી વહાં પ્રવિષ્ટ હોકર સંચરણ કરતા હૈ ।
इसी प्रकार सभी बाह्यमंडल से अंतराभिमुख धीरे धीरे प्रवेश करके चंद्र
जब पूर्णिमा के अन्त में आता है तब किसीने उपभोग न किया हो ऐसा
दूसरा मंडल में प्रवेश करके गमन करता है । इसी प्रकार दो अष्टक होते हैं ।
अब इसका उपसंहार करते हुवे कहते हैं—(एताइं खलु दुवे अट्टगाइं जाइं चंदे
केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठित्ता चारं चरइ) ये पूर्व कथित
अमास के अंत में तथा पूर्णिमा के अंत में रहे हुवे दो अष्टक ऐसे होते हैं कि
जो अन्य किसीने पहले उसका उपभोग नहीं किया हो, कि जहां चंद्र स्वयं
प्रविष्ट होकर गति करता है यह प्रश्न का उपसंहार है ।

अब यहां विशेष कथन इस प्रकार से होता है—(ता पढमायणगए चंदे
दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) प्रथम अयन में प्रविष्ट चंद्र दक्षिण
भाग से अभ्यन्तर की ओर प्रवेश करे तब सात अर्धमंडल होते हैं जिस को

અમાસના અંતમાં ગમન કરે છે. ત્યારે એક અષ્ટક આ રીતે થાય છે. જેનો પહેલાં
કોઈએ ઉપભોગ કહેલ ન હોય ત્યારે ચંદ્ર સ્વયં ત્યાં પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે. આ
પ્રમાણે બધા બાહ્ય મંડળથી ધીરેધીરે અંદરની તરફ પ્રવેશ કરીને ચંદ્ર જ્યારે પૂર્ણિમાના
અંતમાં આવે છે. ત્યારે કોઈએ ઉપભોગ ન કરેલ હોય એવા બીજા મંડળમાં પ્રવેશ
કરીને ગમન કરે છે. આ પ્રમાણે બે અષ્ટકો હોય છે. હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં કહે
છે.—(एताइं खलु दुवे अट्टगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ)
આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ અમાસની અંતમાં તથા પૂર્ણિમાની અંતમાં રહેલા બે
અષ્ટકો એવા હોય છે કે—જેને બીજા કોઈએ પહેલા ભોગવેલ ન હોય કે જ્યાં ચંદ્ર પોતે
પ્રવેશ કરીને ગતિ કરે છે. આ પ્રમાણે આ પ્રશ્નનો ઉપસંહાર છે.

હવે અહીંયાં વિશેષ કથન આ પ્રમાણે હોય છે.—(ता पढमायणगए चंदे दाहिणाते
भागाते पविसमाणे चारं चरइ) પહેલાં અયનમાં પ્રવેશેલ ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર

ચન્દ્રઃ દક્ષિણસ્માત્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ પ્રથમાયગતે—પ્રથમમયને પ્રવિષ્ટે ચન્દ્રે દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાદભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિશતિ,—તત્ર સપ્તઅર્ધમણ્ડલાનિ ભવન્તિ, યાનિ કિલ ચન્દ્રો દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાત્ અભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિશન્ આક્રમ્ય તેપુ તેપુ ચ મણ્ડલેષુ ચારં ચરતિ, ॥ વસ્તુ તસ્તુ દ્વૌ ચન્દ્રૌ એકેન ચાન્દ્રેણાર્ધમાસેન ચતુર્દશમણ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મણ્ડલસ્ય દ્વાત્રિંશતં ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાન્ સ્વ-સ્વભ્રમણેન પરિપૂરયતઃ, કિન્તુ લોકરુઢયા વ્યક્તિભેદમનપેક્ષ્ય કેવલં જાતિભેદમેવ આશ્રિત્ય પ્રતિપાદયતિ યત્ ચન્દ્રશ્ચતુર્દશમણ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મણ્ડલસ્ય દ્વાત્રિંશતં ચતુર્વિંશત્યધિકશત ભાગાન્ યાવત્ ચરતીત્યુક્તમ્ । અનેન સૂત્રસ્વખંડેન તુ એક શ્ચન્દ્રમા એકસ્મિન્નયને કતિ અર્ધમણ્ડલાનિ દક્ષિણભાગે ભવન્તિ, કતિ ચોત્તરભાગે ભવન્તિ, તાનિ ચ મણ્ડલાનિ કેન ક્રમેણ ચન્દ્રો ભ્રમન્ શુનક્તીતિ પ્રતિપાદિતં વર્ત્તે । અથાન્યત્ પ્રશ્નસૂત્રમાહ—“કયરાઈં યલુ તાઈં સત્ત અદ્ધ મંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાળે ચારં ચરઈ ?”

ચંદ્ર દક્ષિણભાગ સે આભ્યન્તરાભિમુખ પ્રવિષ્ટ હોકર આક્રમિત કરતા હૈ । ઉન મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ । વાસ્તવિક રીતિ સે દો ચંદ્ર એક ચાંદ્ર અર્ધમાસ સે ચૌદહ મંડલ પૂર્ણ કરકે પંદ્રહવેં મંડલ કા એક સો ચોવીસ કા વત્તિસવાં ભાગ કો અપને અપને ભ્રમણ સે પૂરિત કરતે હૈ । પરંતુ લોકરુઢિ સે વ્યક્તિ ભેદ કી અપેક્ષા નહીં કરકે કેવલ જાતિભેદ કો હી આશ્રય કરકે પ્રતિપાદન કરતે હૈ—જો કિ ચંદ્ર ચૌદહ મંડલ પરિપૂર્ણ તથા પંદ્રહવેં મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા વત્તીસ ભાગ મેં સંચરણ કરતા હૈ, યહ કહા હૈ । હસ સૂત્રાંશ સે તો એક ચંદ્ર કા એક અયન મેં કિતનેક અર્ધમંડલ દક્ષિણ ભાગ મેં હોતે હૈ, એવં કિતનેક મંડલ ઉત્તરભાગ મેં હોતે હૈ । વે મંડલ કિસ ક્રમ સે ચંદ્ર ભ્રમણ કરકે ભોગતા હૈ યહ પ્રતિપાદિત કિયા હી હૈ । અબ શ્રી ગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન કરતે હૈ—(કયરાઈં યલુ તાઈં સત્ત અદ્ધ મંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે

મંડળની તરફ પ્રવેશ કરે ત્યારે સાત અર્ધમંડળો થાય છે. જેને ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને આક્રમિત કરે છે. એ મંડળમાં ગમન કરે છે. વાસ્તવિક રીતે બે ચંદ્ર એક ચાંદ્રમાસથી ચૌદમંડળો પૂરા કરીને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા બત્રિસિયાભાગને પોત પોતાના ભ્રમણથી પૂરિત કરે છે. પરંતુ લોકરુઢિથી વ્યક્તિભેદની અપેક્ષા કર્યા વિના કેવળ બતિભેદનેજ આશ્રય કરીને પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. કે જેને ચંદ્ર ચૌદમંડળ પુરા અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા બત્રીસ ભાગોમાં સંચરણ કરે છે. તેમ કહ્યું છે. આ સૂત્રાંશથીતો એક અયનમાં કેટલાક અર્ધમંડળો અને કેટલાક મંડળો ઉત્તર ભાગમાં હોય છે. એ મંડળોમાં કેવી તેનો ઉપલોગ કરે છે. એ પ્રતિપાદિત કરેલજ છે. હવે શ્રીગૌતમ.

છે.—(કયરાઈં યલુ તાઈં સત્ત અદ્ધ મંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ।

કતરાણિ खलु तानि सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागात् प्रविशन् चारं चरति ॥—खल्विति वाक्यालङ्कारे, कतराणि कानि कानि चैतादृशानि सप्तार्द्धमण्डलानि सन्ति, यानि किल दक्षिणस्मात् भागाद् अन्तराभिमुखं प्रविशन्-उत्तराभिमुखं गच्छन् चन्द्र स्तेषु तेषु च मण्डलेषु भ्रमन् चारं चरतीति गौतमस्य प्रश्नवाक्यं भगवानाह—‘इमां खलु तां सत्त अद्धमंडलां जां चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ’ इमानि खलु तानि सप्तार्द्धमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्मात् भागात् प्रविशन् चारं चरति । इमानि—वक्ष्य-माणस्वरूपाणि खलु तान्येव सप्तार्द्धमण्डलानि सन्ति यानि किल चन्द्रोऽभ्यन्तराभिमुखं गच्छन् मण्डलानां दक्षिणस्माद् भागात् तेषु तेषु मण्डलेषु प्रविशन् चारं चरति अथ तान्येव मण्डलानि प्रतिपादयति—‘तं जहा-वितिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले छट्टे अद्धमंडले अट्टमे अद्धमंडले दसमे अद्धमंडले वारसगे अद्धमंडले चउदसमे अद्धमंडले’ तद्यथा—द्वितीये अद्धमंडले चतुर्थे अद्धमंडले षष्ठे अद्धमंडले, अष्टमे अद्धमंडले, दशमे अद्धमंडले द्वादशे अद्धमंडले चतुर्दशे अद्धमंडले ॥—तद्यथा—दक्षिणस्माद् भागादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशत

भागाते पविसमाणे चારં ચરइ) કૌન સે કૌન સે એવં કિતને હસ પ્રકાર કે સાત અર્ધમંડલ હોતે હૈં કિ જો દક્ષિણ ભાગ સે અંતરાભિમુખ મેં પ્રવેશ કરકે અર્થાત્ ઉત્તરકી ઓર ગમન કરકે ઉસ ઉસ મંડલ મેં ચંદ્ર ભ્રમણ કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર સે શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન કહતે હૈં—(इमां खलु तां सत्त अद्धमंडलां जां चंदे दाहिणाते भागाते पविस-माणे चारं चरइ) ये वक्ष्यमाण स्वरूप वाले वही सप्त अर्द्धमंडल होंते हैं की जिसको चंद्र अभ्यन्तराभिमुख गमन करके मंडलों के दक्षिणभाग से उन उन मंडलों में प्रवेश करके संचरण करता है । अब उसी मंडलों को दिखलाते हैं—(तं जहा-वितिए अद्धमंडले चउत्थे अद्धमंडले छट्टे अद्धमंडले अट्टमे अद्ध-मंडले दसमे अद्धमंडले वारसगे अद्धमंडले चउदसमे अद्धमंडले) दक्षिणभाग से अभ्यन्तर मंडलाभिमुख प्रविष्ट होता हुआ चंद्र का यही सात अर्द्ध मंडलों

ચરइ) કયા કયા અને કેટલા આ પ્રકારથી અર્ધમંડળો હોય છે ? કે જેમાં દક્ષિણભાગથી અંદરની તરફ પ્રવેશ કરીને અર્થાત્ ઉત્તરની તરફ ગમન કરીને તેતે મંડળમાં ચંદ્ર ભ્રમણ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે. (इमां खलु तां सत्त अद्धमंडलां जां चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं चरइ) આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારના એજ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. કે જેમાં ચંદ્ર અભ્યંતરાભિમુખ ગમન કરીને મંડળોના દક્ષિણભાગથી તેતે મંડળોમાં પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે. હવે એજ મંડળોને બતાવે છે.—(तं जहा वितिए अद्धमंडले, चउत्थे अद्धमंडले, छट्टे अद्धमंडले, अट्टमे अद्धमंडले, दसमे अद्धमंडले, वारसगे अद्धमंडले, चउदसमे अद्धमंडले) દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતર મંડલાભિમુખ પ્રવિષ્ટ થયેલ ચંદ્રના એજ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. કે

ચન્દ્રઃ દક્ષિણસ્માત્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ પ્રથમાયગતે-પ્રથમમયનં પ્રવિષ્ટે ચન્દ્રે દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાદભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિશતિ, -તત્ર સપ્તઅર્દ્ધમણ્ડલાનિ ભવન્તિ, યાનિ કિલ ચન્દ્રો દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાત્ અભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિશન્ આક્રમ્ય તેપુ તેપુ ચ મણ્ડલેષુ ચારં ચરતિ, ॥ વસ્તુ તસ્તુ દ્વૌ ચન્દ્રૌ એકેન ચાન્દ્રેણાર્દ્ધમાસેન ચતુર્દશમણ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મણ્ડલસ્ય દ્વાત્રિંશતં ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાન્ સ્વ-સ્વભ્રમણેન પરિપૂરયતઃ, કિન્તુ લોકરૂઢ્યા વ્યક્તિભેદમનપેક્ષ્ય કેવલં જાતિભેદમેવ આશ્રિત્ય પ્રતિપાદયતિ યત્ ચન્દ્રશ્ચતુર્દશમણ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મણ્ડલસ્ય દ્વાત્રિંશતં ચતુર્વિંશત્યધિકશત ભાગાન્ યાવત્ ચરતીત્યુક્તમ્ । અનેન સૂત્રસ્વખંડેન તુ એક શ્વન્દ્રમા એકસ્મિન્નયને કતિ અર્દ્ધમણ્ડલાનિ દક્ષિણભાગે ભવન્તિ, કતિ ચોત્તરભાગે ભવન્તિ, તાનિ ચ મણ્ડલાનિ કેન ક્રમેણ ચન્દ્રો ભ્રમન્ ધ્રુવતીતિ પ્રતિપાદિતં વર્તતે । અથાન્યત્ પ્રશ્નસૂત્રમાહ-
“કયરાઈં ખલુ તાઈં સત્ત અદ્ધ મંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાળે ચારં ચરદ ?”

ચંદ્ર દક્ષિણભાગ સે આભ્યન્તરાભિમુખ પ્રવિષ્ટ હોકર આક્રમિત કરતા હૈ । ઉન મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ । વાસ્તવિક રીતિ સે દો ચંદ્ર એક ચાંદ્ર અર્ધમાસ સે ચૌદહ મંડલ પૂર્ણ કરકે પંદ્રહવેં મંડલ કા એક સો ચોવીસ કા વત્તિસર્વા ભાગ કો અપને અપને ભ્રમણ સે પૂરિત કરતે હૈં । પરંતુ લોકરૂઢિ સે વ્યક્તિ ભેદ કી અપેક્ષા નહીં કરકે કેવલ જાતિભેદ કો હી આશ્રય કરકે પ્રતિપાદન કરતે હૈં-જો કિ ચંદ્ર ચૌદહ મંડલ પરિપૂર્ણ તથા પંદ્રહવેં મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા વત્તીસ ભાગ મેં સંચરણ કરતા હૈ, યહ કહા હૈ । હસ સૂત્રાંશ સે તો એક ચંદ્ર કા એક અયન મેં કિતનેક અર્દ્ધમંડલ દક્ષિણ ભાગ મેં હોતે હૈં, એવં કિતનેક મંડલ ઉત્તરભાગ મેં હોતે હૈં । વે મંડલ કિસ ક્રમ સે ચંદ્ર ભ્રમણ કરકે ભોગતા હૈ યહ પ્રતિપાદિત કિયા હી હૈ । અવ શ્રી ગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન કરતે હૈં-(કયરાઈં ખલુ તાઈં સત્ત અદ્ધ મંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે

મંડળની તરફ પ્રવેશ કરે ત્યારે સાત અર્ધમંડળો થાય છે. જેને ચંદ્ર દક્ષિણ ભાગથી અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને આક્રમિત કરે છે. એ મંડળમાં ગમન કરે છે. વાસ્તવિક રીતે બે ચંદ્ર એક ચાંદ્રમાસથી ચૌદમંડળો પૂરા કરીને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા બત્રિસિયાભાગને પોત પોતાના ભ્રમણથી પુરિત કરે છે. પરંતુ લોકરૂઢિથી વ્યક્તિભેદની અપેક્ષા કર્યા વિના કેવળ જાતિભેદનેજ આશ્રય કરીને પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. કે જેને ચંદ્ર ચૌદમંડળ પુરા અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા બત્રીસ ભાગોમાં સંચરણ કરે છે. તેમ કહ્યું છે. આ સૂત્રાંશથીતો એક અયનમાં કેટલાક અર્ધમંડળો દક્ષિણ ભાગમાં હોય છે. અને કેટલાક મંડળો ઉત્તર ભાગમાં હોય છે. એ મંડળોમાં કેવી રીતે ચંદ્ર ભ્રમણ કરીને તેનો ઉપભોગ કરે છે. એ પ્રતિપાદિત કરેલજ છે. હવે શ્રીગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન પૂછે છે.-કયરાઈં ખલુ તાઈં સત્ત અદ્ધ મંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાળે ચારં

કતરાણિ સ્વલુ તાનિ સપ્તાર્દમણ્ડલાનિ યાનિ ચન્દ્રો દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં
ચરતિ ॥—સ્વલ્લિવિતિ વાક્યાલક્ષારે, કતરાણિ કાનિ કાનિ ચૈતાદૃશાનિ સપ્તાર્દમણ્ડલાનિ
સન્તિ, યાનિ કિલ દક્ષિણસ્માત્ ભાગાદ્ અન્તરાભિમુખં પ્રવિશન્—ઉત્તરાભિમુખં ગચ્છન્ ચન્દ્ર
સ્તેપુ તેપુ ચ મણ્ડલેપુ ભ્રમન્ ચારં ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નવાક્યં ભગવાનાહ—‘ઈમાઈ સ્વલુ
તાઈ સત્ત અદ્ધમંડલાઈ જાઈ ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરહ’ ઇમાનિ સ્વલુ તાનિ
સપ્તાર્દમણ્ડલાનિ યાનિ ચન્દ્રો દક્ષિણસ્માત્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ । ઇમાનિ—વક્ષ્ય-
માણસ્વરૂપાણિ સ્વલુ તાન્યેવ સપ્તાર્દમણ્ડલાનિ સન્તિ યાનિ કિલ ચન્દ્રોઽભ્યન્તરાભિમુખં
ગચ્છન્ મણ્ડલાનાં દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાત્ તેપુ તેપુ મણ્ડલેપુ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ અથ તાન્યેવ
મણ્ડલાનિ પ્રતિપાદયતિ—‘તં જહા—વિતિષ્ણે અદ્ધમંડલે ચઉત્થે અદ્ધમંડલે છટ્ઠે અદ્ધમંડલે
અટ્ઠમે અદ્ધમંડલે દસમે અદ્ધમંડલે વારસમે અદ્ધમંડલે ચઉદ્ધસમે અદ્ધમંડલે’ તથા—દ્વિતીયે
અર્દ્ધમંડલે ચતુર્થે અર્દ્ધમંડલે પચ્ચે અર્દ્ધમંડલે, અષ્ટમે અર્દ્ધમંડલે, દશમે અર્દ્ધમંડલે દ્વાદશે
અર્દ્ધમંડલે ચતુર્દશે અર્દ્ધમંડલે ॥—તથા—દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાદ્ભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિશત

ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરહ) કૌન સે કૌન સે એવં કિતને હસ પ્રકાર કે
સાત અર્દ્ધમંડલ હોતે હૈં કિ જો દક્ષિણ ભાગ સે અંતરાભિમુખ મેં પ્રવેશ કરકે
અર્થાત્ ઉત્તરકી ઓર ગમન કરકે ઉસ ઉસ મંડલ મેં ચંદ્ર ભ્રમણ કરતા હૈ ?
હસ પ્રકાર સે શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે
હૈં—(ઈમાઈ સ્વલુ તાઈ સત્ત અદ્ધમંડલાઈ જાઈ ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસ-
માણે ચારં ચરહ) યે વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપ વાલે વહી સસ અર્દ્ધમંડલ હોતે હૈં કી
જિસકો ચંદ્ર અભ્યન્તરાભિમુખ ગમન કરકે મંડલોં કે દક્ષિણભાગ સે ઉન ઉન
મંડલોં મેં પ્રવેશ કરકે સંચરણ કરતા હૈ । અવ ઉસી મંડલોં કો દિશલાતે
હૈં—(તં જહા—વિતિષ્ણે અદ્ધમંડલે ચઉત્થે અદ્ધમંડલે છટ્ઠે અદ્ધમંડલે અટ્ઠમે અદ્ધ-
મંડલે દસમે અદ્ધમંડલે વારસમે અદ્ધમંડલે ચઉદ્ધસમે અદ્ધમંડલે) દક્ષિણભાગ
સે અભ્યન્તર મંડલાભિમુખ પ્રવિષ્ટ હોતા હુવા ચંદ્ર કા યહી સાત અર્દ્ધ મંડલોં

ચરહ) કયા કયા અને કેટલા આ પ્રકારથી અર્ધમંડળો હોય છે? કે જેમાં દક્ષિણભાગથી
અંદરની તરફ પ્રવેશ કરીને અર્થાત્ ઉત્તરની તરફ ગમન કરીને તેતે મંડળમાં ચંદ્ર ભ્રમણ
કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.
(ઈમાઈ સ્વલુ તાઈ સત્ત અદ્ધમંડલાઈ જાઈ ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરહ)
આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારના એજ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. કે જેમાં ચંદ્ર અર્થતરણિમુખ
ગમન કરીને મંડળોના દક્ષિણભાગથી તેતે મંડળોમાં પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે. હવે
એજ મંડળોને બતાવે છે.—(તં જહા વિતિષ્ણે અદ્ધમંડલે, ચઉત્થે અદ્ધમંડલે, છટ્ઠે અદ્ધમંડલે,
અટ્ઠમે અદ્ધમંડલે, દસમે અદ્ધમંડલે, વારસમે અદ્ધમંડલે, ચઉદ્ધસમે અદ્ધમંડલે) દક્ષિણ
ભાગથી અર્થતર મંડલાભિમુખ પ્રવિષ્ટ થયેલ ચંદ્રના એજ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. કે

શ્વન્દ્રસ્ય એતાન્યેવ સપ્તાર્દ્ધમણ્ડલાનિ સન્તિ યાનિ કિલાત્ર પ્રતિપાદિતાનિ સમસંખ્યકાનિ-
સપ્તાર્દ્ધમણ્ડલાનિ, કિમત્ર પૃથક્ ૨ નામોદ્ઘૂકને નેતિ ।

इयमत्र भावनां प्रोच्यते—एकस्मिन् पक्षे पञ्च दिवसाः भवन्ति एकैकेन दिवसेनैकैकं
मण्डलं पूरयन् चन्द्रः पञ्चदशमण्डलानि पूरयति, तत्र सर्वबाह्ये पञ्च दशे मण्डले
परिभ्रमणेन पूरणमधिकृत्य परिपूर्णं सति पाश्चात्य युगसमाप्ति भवति । तदनन्तरं अपर-
युगप्रथमायन प्रवृत्तौ युगस्य प्रथमेऽरात्रे एक श्वन्द्रो दक्षिणभागादारभ्य अन्तराभिमुखं
प्रविशन् द्वितीयमण्डलमाक्रम्य तत्रैव—सम्पूर्णमहोरात्रं चारं चरति स च पाश्चात्य युगपरिसमाप्ति
दिवसे उत्तरस्यां दिशि चारं चरति, चारं चरितवानिति वेदितव्यः । ततश्च स एव चन्द्रस्तस्मात्
द्वितीयात् मण्डलात् शनैःशनैरभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् द्वितीयेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि सर्व-
होते हैं । कि जो मंडलों का यहां प्रतिपादन किया है एवं युग्म सात अर्द्ध-
मंडल होते हैं उनके नाम इस प्रकार हैं—दूसरा अर्ध मंडल, चौथा अर्धमंडल
छठा अर्धमंडल आठवां अर्धमंडल, दसवां अर्धमंडल बारहवां अर्धमंडल एवं
चौदहवां अर्धमंडल इस प्रकार के सात अर्धमंडल होते हैं ।

यहां पर इस की भावना इस प्रकार से है—एक पक्ष में पंद्रह दिवस होते हैं
तथा एक एक दिन में एक एक मंडल को चंद्र पूरित करे तो पंद्रह दिन में
पंद्रह मंडल को पूरित करता है । उनमें पंद्रहवां सर्वबाह्यमंडल में परिभ्रमण
से पूर्ण करे तब पिछले युग की समाप्ति होती है । तत्पश्चात् दूसरे युग का पहला
अयन में प्रवृत्त होकर युग के प्रथम दिन में एक चंद्र दक्षिण भाग से आरम्भ
करके अंतराभिमुख प्रवेश करके दूसरे मंडल को आक्रमित करके वहीं पर
संपूर्ण अहोरात्र गमन करता है ऐसा जान लें । तत्पश्चात् वही चंद्र उस
दूसरे मंडल से धीरे धीरे अभ्यन्तराभिमुख प्रविष्ट होकर दूसरे अहोरात्र में

જે મંડળોનું અહીં પ્રતિપાદન કરેલ છે. અને યુગ્મ સાત અર્ધમંડળો હોય છે. તેના
નામો આ પ્રમાણે છે. બીજું અર્ધમંડળ, ચોથું અર્ધમંડળ છઠ્ઠું, અર્ધમંડળ આઠમું
અર્ધમંડળ દસમું અર્ધમંડળ, બારમું અર્ધમંડળ, અને ચૌદમું અર્ધમંડળ આ પ્રમાણે
સાત અર્ધમંડળો હોય છે.

અહીં આની ભાવના આ પ્રમાણે છે. એક પક્ષમાં પંદર દિવસ હોય છે. તથા એક એક
દિવસમાં એક એક મંડળને ચંદ્રપૂરિત કરે તો પંદર દિવસ માંપંદરમાં મંડળને પૂરિત કરે
છે. તેમાં પંદરમા સર્વ બાહ્યમંડળને પરિભ્રમણથી પૂર્ણ કરે ત્યારે પાછલા યુગની સમાપ્તિ
થાય છે. તે પછી બીજા યુગનું પહેલું અયન પ્રવૃત્ત થઇને યુગના પહેલા દિવસે એક ચંદ્ર
દક્ષિણભાગથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને બીજા મંડળને આક્રમિત કરીને
ત્યાંજ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર ગમન કરે છે. તેમ સમજવું. તે પછી એજ ચંદ્ર બીજા મંડળથી
ધીરે ધીરે અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને બીજા અહોરાત્રમાં ઉત્તર દિશામાં સર્વબાહ્ય

વાહ્યાન્મળલાદભ્યન્તરં તૃતીયમર્દ્ધમળલમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ । નનશ્ચ પ્રવર્તમાનસ્ય યુગસ્ય તૃતીયેઽહોરાત્રે દક્ષિણસ્યાં દિશિ ચતુર્થમર્દ્ધમળલં ચ ચતુર્થેઽહોરાત્રે ઉત્તરસ્યાં દિશિ પશ્ચમ-મર્દ્ધમળલમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ । પુનશ્ચ પશ્ચમેઽહોરાત્રે દક્ષિણસ્યાં દિશિ પૃથ્વમર્દ્ધમળલમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ । પૃથ્વે ચાહોરાત્રે પુનઃ સપ્તમર્દ્ધમળલમુત્તરસ્યાં દિશિ સમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ । સપ્તમે ચાહોરાત્રે અષ્ટમર્દ્ધમળલં દક્ષિણસ્યાં દિશિ પુનરાક્રમ્ય ચારં ચરતિ । પુનરષ્ટમે અહોરાત્રે નવમર્દ્ધમળલમુત્તરસ્યાં દિશિ સમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ, નવમે અહોરાત્રે દક્ષિણસ્યાં દિશિ દશમર્દ્ધમળલમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ, દશમે અહોરાત્રે ઉત્તરસ્યાં દિશિ એકાદશમર્દ્ધ-મળલમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ, એકાદશે અહોરાત્રે દ્વાદશમર્દ્ધમળલં દક્ષિણસ્યાં દિશિ સમા-ક્રમ્ય ચારં ચરતિ, દ્વાદશે અહોરાત્રે ઉત્તરસ્યાં દિશિ ત્રયોદશમર્દ્ધમળલમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ,

ઉત્તર દિશા મેં સર્વવાહ્ય મંડલ સે અભ્યંતર તીસરે અર્દ્ધમંડલ કો આક્રમિત કરકે ગતિ કરતા હૈ । તદનન્તર પ્રવર્તમાન યુગ કે તીસરે અહોરાત્ર મેં ઉત્તર દિશા મેં ચૌથે અર્ધમંડલ મેં ચતુર્થ અહોરાત્ર મેં, ઉત્તરદિશા મેં પાંચવેં અર્ધ મંડલ કો ગમન કરકે ભ્રમણ કરતા હૈ । પુનઃ પાંચવે અહોરાત્ર મેં દક્ષિણદિશા મેં છઠે અર્ધમંડલ કો આક્રમિત કરકે ગમન કરતા હૈ । તથા છઠે અહોરાત્ર મેં સાતવેં અર્ધમંડલ કો ઉત્તર દિશા મેં આક્રમિત કરકે ગતિ કરતા હૈ । તથા સાતવેં અહોરાત્ર મેં આઠવેં અર્ધમંડલ કો દક્ષિણ દિશા મેં આક્રમિત કરકે ગમન કરતા હૈ । પુનઃ આઠવેં અહોરાત્ર મેં નવવેં અર્ધમંડલ મેં જાકર ઉત્તર દિશા મેં આક્રમિત કરકે ગમન કરતા હૈ । નવવેં અહોરાત્ર મેં દક્ષિણદિશા મેં દસવેં અર્દ્ધમંડલ કો આક્રમિત કરકે ગમન કરતા હૈ । દસવેં અહોરાત્ર મેં ઉત્તરદિશા કો ગ્યારહવાં અર્દ્ધમંડલ કો આક્રમિત કરકે ગતિ કરતા હૈ । ગ્યારહવેં અહોરાત્ર મેં ચારહવેં અર્ધમંડલ કો દક્ષિણ દિશા સે આક્રમિત કરકે ગમન કરતા હૈ । ચારહવેં અહોરાત્ર મેં ઉત્તરદિશા સે તેરહવેં અર્દ્ધમંડલ કો

મંડળથી અભ્યંતર ત્રીજા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગતિ કરે છે. તે પછી પ્રવર્તમાન યુગમાં ત્રીજા અહોરાત્રે ઉત્તર દિશામાં પાંચમા અર્ધમંડળમાં ગમન કરીને ભ્રમણ કરે છે. ફરી પાંચમી અહોરાત્રીમાં દક્ષિણ દિશામાં છઠા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. તથા છઠી અહોરાત્રે સાતમા અર્ધમંડળને ઉત્તરદિશાને આક્રમિત કરીને ગતિ કરે છે. તથા સાતમી અહોરાત્રે આઠમા અર્ધમંડળને દક્ષિણદિશાને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. ફરીથી આઠમી અહોરાત્રે નવમા અર્ધમંડળમાં જઈને ઉત્તરદિશાને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. નવમી અહોરાત્રે દક્ષિણદિશામાં દસમા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. દસમી અહોરાત્રે ઉત્તરદિશામાં અગીયારમાં અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગતિ કરે છે. અગીયારમી અહોરાત્રે બારમા અર્ધમંડળને દક્ષિણદિશાથી આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે. બારમી અહોરાત્રે ઉત્તરદિશાથી તેરમા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે

ત્રયોદશે અહોરાત્રે દક્ષિણસ્યાં દિશિ ચતુર્દશમર્દ્દમળ્ડલમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ, ચતુર્દશે અહો-
રાત્રે ઉત્તરસ્યાં દિશિ પશ્ચદશસ્યાર્દ્દ મળ્ડલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટી ભાગાનાક્રમ્ય ચારં ચરતિ ।
ઘટાવતા અન્તરરૂપેણ સમયેન ચન્દ્રસ્યાયનં પરિસમાપ્તં ભવતિ, અયનં નામગતિ, અયગતા
વિતિધાતો રયનં સિદ્ધયતિ, ચાન્દ્રાયનનામ નાક્ષત્રાર્દ્દમાસપ્રમાણં ભવતિ, અતएव નાક્ષત્રાર્દ્દ-
માસેન ચન્દ્રચારે કિલ સામાન્યતશ્ચતસ્રો યાદશમળ્ડલાનિ ભવન્તિ પરિપૂર્ણાનિ, ચતુર્દશસ્ય ચ
મળ્ડલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ ભવન્તિ તદ્વથાત્ર ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્ત્યા ગણિતપ્રક્રિયા પ્રીચ્યતે-
યતોહિ એકસ્મિન્ યુગે ચતુસ્ત્રિંશદધિકં શતમયનાનાં ભવન્તીત્યતોઽનુપાતઃ-ચતુસ્ત્રિંશદધિકે
નાયનશતેન અષ્ટપટ્ટ્યધિકાનિ સપ્તદશ શતાનિ મળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદૈકેનાયનેના કિં સ્યાદિતિ
રાશિત્રયસ્થાપના- $\frac{1086 \times 1}{128} = \frac{1086}{128} = 13\frac{26}{128} = 13 + \frac{13}{64}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક રૂપેણ

આક્રમિત કરકે ગતિ કરતા હૈ, તેરહવેં અહોરાત્ર મેં દક્ષિણ દિશા સે ચૌદહવેં
મંડલ કો આક્રમિત કરકે ગમન કરતા હૈ । ચૌદહવેં અહોરાત્ર મેં ઉત્તરદિશા મેં
પંદ્રહવેં અર્ધમંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ કો આક્રમિત કરકે ગમન કરતા
હૈ । ઇતને અંતરવાલે સમય સે ચંદ્ર કા અયન સમાપ્ત હોતા હૈ । અયન નામ
ગતિ કા હૈ । (અયન ગતૌ) ઇસ ધાતુ સે અયન શબ્દ સિદ્ધ હોતા હૈ । ચાંદ્રાયન
નામ નાક્ષત્ર અર્દ્દમાસ પ્રમાણ કા હોતા હૈ । અતएव નાક્ષત્ર અર્ધમાસ સે ચંદ્ર
કે ગમન મેં સામાન્ય સે તેરહ મંડલ પરિપૂર્ણ હોતે હૈ, તથા ચૌદહવેં મંડલ કા
સડસઠિયા તેરહ ભાગ હોતે હૈ । જો ઇસ પ્રકાર સે હૈ-યહાં પર ત્રૈરાશિક
ગણિત પ્રવૃત્તિ સે કહા જાતા હૈ-એક યુગ મેં એક સો ચોતીસ અયન હોતે હૈ ।
અતઃ ઇસ પ્રકાર અનુપાત કરે કી એક સો ચોતીસ અયનોં સે સત્રહ સો અડસઠ
મંડલ હોતે હૈ તો એક અયન સે કિતને મંડલ હો સકતે હૈ-ઇસકે લિયે ત્રૈરાશિક
સ્થાપના કી જાતી હૈ- $\frac{1086 \times 1}{128} = \frac{1086}{128} 13 = \frac{26}{128} 13 \times \frac{13}{64}$ યહાં પર અન્ત્ય રાશિ જો એક
હૈ ડસસે મધ્ય કી રાશી કો ગુણા કરે તો ખી ડસી પ્રકાર રહતા હૈ, કારણ

છે. તેરમા અહોરાત્રમાં દક્ષિણદિશાથી ચૌદમા મંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે.
ચૌદમી અહોરાત્રે ઉત્તરદિશામાં પંદરમાં અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરમાલાગને આક્રમિત
કરીને ગમન કરે છે. આટલા અંતરવાળા સમયથી ચંદ્રની અયનગતિ સમાપ્ત થાય છે.
અયન એટલે ગતિ (અયનગતૌ) એ ધાતુથી અયન શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. ચાંદ્રાયન નાક્ષત્ર
અર્ધમાસ પ્રમાણનું હોય છે. તેથીજ નાક્ષત્ર અર્ધમાસથી ચંદ્રના ગમનમાં સામાન્ય રીતે
પુરા તેરમંડળ થાય છે. તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા તેરમાગ થાય છે. જે આ પ્રમાણે
છે. અહીંયાં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિથી કહેવામાં આવે છે. એક યુગમાં એકસોચોત્રીસ
અયનો હોય છે. તેથી આવી રીતે અનુપાત કરવો કે એકસોચોત્રીસ અયનોથી સત્તરસો અડસઠ
મંડળ થાય તો એક અયનથી કેટલા મંડળ થઈ શકે? આ માટે ત્રૈરાશિક સ્થાપના કરવામાં
આવે છે. $\frac{1086 \times 1}{128} = \frac{1086}{128} 13 = \frac{26}{128} 13 + \frac{13}{64}$ અહીં અંતિમરાશિ જે એક છે તેનાથી

મધ્યમો રાશિર્ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ (એકેન ગુણિતા એવ સર્વે રાશયો ભવન્તીતિ, નિયમાત્ । તતશ્ચાદ્યેન રાશિના ચતુર્લિંગદધિકશતરૂપેણ ભક્તો લઘ્વાસ્રયોદશ, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પદ્વિંશઃ તિશ્ચતુર્લિંગદધિકશતભાગાઃ, તતશ્ચ હરાંશી દ્વાભ્યામપવર્તિતૌ— $\frac{25}{128} = \frac{13}{64}$ જાતાસ્રયોદશ સપ્ત-ષષ્ઠિભાગા इति ॥ ઉત્તં ચાન્યત્રાપિ—‘તેરસ ય મંડલાણિ ય તેરસ સત્તદ્વિ ચેવ ભાગા ય । અયણેણ ચરહ્ સોમો ણક્ષત્તેણ અદ્વમાસેણ’ ।

છાયા-ત્રયોદશ ચ મળ્ડલાણિ ચ ત્રયોદશ સપ્તષષ્ઠિશ્ચૈવ ભાગાશ્ચ । અયનેન ચરતિ સોમો નાક્ષત્રેણાર્દમાસેન ॥ ૧ ॥ इत्यस्याः गाथायाः व्याख्या पूर्वमेवात्रैव कृतैवेति ॥ एतच्च सामान्यतः प्रतिपादितं विशेषरूपचिन्तायां तु एकस्य चन्द्रमसो युगस्य प्रथमे अयने पूर्वोक्त प्रकारेण दक्षिणस्माद् भागादारभ्य अभ्यन्तराभिमुखं प्रवेशे सति द्वितीयादीनि एकान्तरितानि चतुर्दश पर्यन्तानि सप्तार्द्धमण्डलानि लब्धानि भवन्ति, उत्तरस्माद् भागादभ्यन्तरप्रवेशे च

एक से गुणि सभी संख्या उसी प्रकार रहती है, ऐसा नियम है, तत्पश्चात् एकसो चोवीस रूप प्रथम राशि से उसका भाग करे तो तेरह लब्ध होते हैं । तथा एकसो चोतिसिया छईस भाग शेष रहता है, तत्पश्चात् हरांश को दोसे अपवर्तित करे $\frac{25}{128} = \frac{13}{64}$ तो सडसठिया तेरह भाग हो जाता है । कहा भी है—
‘तेरस य मंडलाणि य तेरस सत्तद्वि चैव भागा य ।

अयणेण चरह् सौमो णक्खत्तेण अद्वमासे णं ॥ १ ॥

तेरह મંડલ તથા ચૌદહવે મંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ

एक अयन में नक्षत्र अर्धमास में चंद्र गमन करता है ॥ १ ॥

इस गाथा की व्याख्या यहां पर पहले ही कथित हुई है, तथा यह सामान्यरूप से प्रतिपादित किया है । विशेष प्रकार की विचारणा में तो एक चांद्र युग के प्रथम अयन में पूर्वोक्त प्रकार से दक्षिण भाग से आरंभ करके अभ्यन्तराभिमुख प्रविष्ट होवे तब द्वितीयादि एकान्तरित चौदह पर्यन्त के पर्व

મધ્યની રાશીના ગુણાકર કરવામાં આવે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. કારણકે એકથી ગુણેલ સંખ્યા એજ પ્રમાણે રહે છે તેવો નિયમ છે. તે પછી એકએચોવીસરૂપ પહેલી રાશિથી તેનો ભાગ કરે તો તેર આવે છે. તથા એકસોચોત્રિસ છબીસીયાભાગ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને બેથી અપવર્તિત કરવા. $\frac{25}{128} = \frac{13}{64}$ તો સડસઠિયા તેરભાગ થઈ બાકી છે. કહ્યું પણ છે.

(તેરસ મંડલાણિય તેરસ સદ્વિ ચેવ ભાગા ય ।

અયણેણ ચરહ્ સોમો ણક્ષત્તેણ અદ્વમાસેણ ॥ ૧ ॥

તેર મંડળ અને ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા તેરભાગ એક અયનમાં નાક્ષત્ર અર્ધમાસમાં ચંદ્ર ગમન કરે છે. ॥૧॥ આ ગાથાની વ્યાખ્યા અહીંયાં પહેલાંજ કહેવાઈ ગઈ છે. તથા આ સામાન્ય પ્રતિપાદન કરેલ છે વિશેષ પ્રકારની વિચારણામાં તો એક ચાંદ્ર યુગમાં પહેલા અયનમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારથી દક્ષિણભાગથી આરંભ કરીને અભ્યંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરે

તૃતીયાદીનિ એકાન્તરિતાનિ ત્રયોદશમળપર્યન્તાનિ પદ પરિપૂર્ણાનિ અર્દ્ધમળલોનિ ભવન્તિ, સપ્તમસ્યાર્દ્ધમળલસ્ય પશ્ચદશમળલગતસ્ય અર્દ્ધમળલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ ભવન્તિ, એતેનૈવ કારણેન યદ્ વક્ષ્યતિ-ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાદભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવેશચિન્તાયાં પૂર્વોક્ત-મેવોપસંહરતિ-‘એતાઈં ઁલ્લુ તાઈં સત્ત અદ્ધમંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિ-સમાણે ચારં ચરઈ’ એતાનિ ઁલ્લુ તાનિ સપ્તાર્દ્ધમળલોનિ યાનિ ચન્દ્રો દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ।-એતાનિ-પૂર્વોદિતાનિ દ્વિતીયચતુર્થાદીનિ યુગ્માન્યર્દ્ધમળલોનિ સપ્ત-સંખ્યકાનિ સન્તિ, યાનિ મળલોનિ ચન્દ્રઃ સર્વવાહ્યાત્ પશ્ચદશમળલોદભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિ-શન્ ચારં ચરતિ । અથોત્તરસ્માદ્ ભાગાદભ્યન્તરાભિમુખપ્રવેશવિષય મુત્તરયતિ-‘તા પઢમાય-ળગણ ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડ-લસસ જાઈં ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ’ તાવત્ પ્રથમાયનગતે ચન્દ્રે ઉત્તર-સ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ પઢર્દ્ધમળલોનિ ત્રયોદશ ચ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ અર્દ્ધમળલસ્ય, યાનિ

સાત અર્ધમંડલ લબ્ધ હોતે હૈં, ઉત્તરભાગ સે આરમ્ભ કરકે અંદર પ્રવેશ કરે તો તૃતીયાદિ એકાન્તરિત તેરહ મંડલ પર્યન્ત કે છ પૂરે અર્ધમંડલ હોતે હૈં, તથા સાતવે અર્ધમંડલ કા પંદ્રહવે મંડલગત અર્ધમંડલકા સડસઠિયા તેરહ ભાગ હોતે હૈં, ઇસ કારણ સે જો કહતે હૈં કિ ઇસ મંડલ સે આરમ્ભ કરકે અન્તરાભિમુખ પ્રવેશ વિચારણા મેં ઇસ પૂર્વોક્ત કથન કા હી ઉપસંહાર કરતે હૈં-(એયાઈં ઁલ્લુ તાઈં સત્ત અદ્ધમંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) પૂર્વકથિત દૂસરે, ચૌથે ઇત્યાદિ યુગ્મ અર્ધમંડલ સે આરમ્ભ કરકે અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરકે ગમન કરતા હૈ, અવ ઉત્તરભાગ સે અભ્યન્તરાભિમુખ પ્રવેશ કરને કે વિષય મેં ઉત્તર કહતે હૈં-(તા પઢમાયળગણ ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસસ જાઈં ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) પહલે અઘન મેં ગમન કરતા ચંદ્ર

ત્યારે દ્વિતીયાદિ એકાન્તરિત ચૌદ પર્યન્તના પર્વમાં સાત અર્ધમંડળો લબ્ધ થાય છે. ઉત્તરભાગથી આરંભ કરીને અંદર પ્રવેશ કરે તો તૃતીયાદિ એકાન્તરિત તેર પર્યન્તના મંડળ પુરા છ મંડળો થાય છે. તથા સાતમું અર્ધમંડળ પંદરમા મંડળગત અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ થાય છે. આ કારણથી જ કહે છે કે-આ મંડળથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત કથનનો જ ઉપસંહાર કરે છે.-(એયાઈં ઁલ્લુ તાઈં સત્ત અદ્ધમંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) પહેલાં કહેલ બીજુ ચોથા ઇત્યાદિ યુગ્મ અર્ધમંડળો સાત થાય છે. જે મંડળોમાં ચંદ્ર સર્વ બાહ્ય નામના પંદરમા મંડળથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે.

હવે આરંભ ભાગથી અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરવાના સંબંધમાં ઉત્તર કહે છે.-(તા પઢમાયળગણ ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં જાઈં

ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવદેવજ્ઞેયમ્ પ્રથમાયનગતે-
પ્રથમચારપ્રાપ્તે ચન્દ્રે પૂર્વોક્તિષુ મળ્ડલેષુ ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાદ્ અન્તરાભિમુખં પ્રવિશન ચન્દ્રે
વક્ષ્યમાણાનિ પર્દ્દમળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ તથા ચ સપ્તમસ્ય મળ્ડલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિભાગા
શ્ચાર્દ્ધમળ્ડલસ્ય યાવન્તો ભવન્તિ તાવન્તઃ પ્રદેશાશ્ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્મદ્ ભાગાદ્ અન્તરાભિમુખં પ્રવિશન
ચારં ચરતિ ॥ અર્થેતાન્યેવ મળ્ડલાનિ પુનઃ પ્રશ્નરૂપેણ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કતરાઈં ચલુ તાઈં
છ અર્દ્ધમળ્ડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અર્દ્ધમળ્ડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે
ચારં ચરઈ ?’ કતરાણિ ચલુ તાનિ પર્દ્દમળ્ડલાનિ ત્રયોદશ ચ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ અર્દ્ધમળ્ડલસ્ય
યાનિ ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ? ॥-પ્રશ્નસૂત્રસ્યાસ્ય સુગમત્વાત્ છાયા-
માત્રેણૈવ વ્યાખ્યા અવગન્તવ્યેતિ ॥ તતો મગવાનાઢ-‘ઈમાઈં ચલુ તાઈં છ અર્દ્ધમળ્ડલાઈં તેરસ ય
સત્તટ્ટિભાગાઈં અર્દ્ધમળ્ડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાણ ભાગાણ પવિસમાણે ચારં ચરઈ’ એતાનિ ચલુ

પૂર્વોક્ત મંડલોં મેં ઉત્તર ભાગ સે આરંભ કરકે અન્તરાભિમુખ પ્રવેશ કરતા
હુવા ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ પ્રકાર કે છ અર્દ્ધમંડલ પૂરા તથા સાતવેં અર્દ્ધમંડલ કા
સડસઠિયા તેરહવાં ભાગ જિતના પ્રદેશ હોતે હેં ઉતને પ્રદેશ મેં ચંદ્ર ઉત્તર
ભાગ સે અન્તરાભિમુખ પ્રવેશ કરકે સંચરણ કરતા હૈ ।

અવ ઉસી મંડલ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હેં-(કતરાઈં
ચલુ તાઈં છ અર્દ્ધમળ્ડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અર્દ્ધમળ્ડલસ્સ ચંદે ઉત્તરાતે
ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) કિતને વે છ અર્ધમંડલ તથા અર્ધમંડલ કા
સડસઠિયા તેરહ ભાગ મેં કિ જિનમેં ચંદ્ર ઉત્તર ભાગ સે પ્રવેશ કરકે ગમન
કરંતા હૈ ? વે કિતને હોતે હેં, યહ પ્રશ્ન સરલ હોને સે અર્થમાત્ર સે વ્યાખ્યા
સમજ લેવેં । ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રીમગવાન કહતે હેં-(ઈમાઈં ચલુ તાઈં
છ અર્દ્ધમળ્ડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અર્દ્ધમળ્ડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાણ ભાગાણ

ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) પહેલા અથનમાં ગમન કરતો ચંદ્ર પૂર્વોક્ત
મંડળોમાં ઉત્તર ભાગથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ પ્રકારના
છ અર્ધમંડળ પૂરા અને સાતમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરમા ભાગ જેટલો પ્રદેશ હોય
છે. એટલા પ્રદેશમાં ચંદ્ર ઉત્તર ભાગથી અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે.

હવે એ મંડળના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન પૂછે છે.-‘(કતરાઈં ચલુ તાઈં
છ અર્દ્ધમળ્ડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અર્દ્ધમળ્ડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં
ચરઈ) કેટલા તે છ અર્ધમંડળો તથા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરમા ભાગ છે, કે જેમાં ચંદ્ર
ઉત્તરભાગથી પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. અને તે કેટલા હોય છે ? આ પ્રશ્ન સરળ
હોવાથી અર્થમાત્રથી વ્યાખ્યા સમજવી. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીમગવાન કહે છે.-‘(ઈમાઈં
ચલુ તાઈં છ અર્દ્ધમળ્ડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અર્દ્ધમળ્ડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાણ ભાગાણ

તૃતીયાદીનિ એકાન્તરિતાનિ ત્રયોદશમળલપર્યન્તાનિ પદ્ પરિપૂર્ણાનિ અર્ધમળલનિ ભવન્તિ, સપ્તમસ્યાર્ધમળલસ્ય પશ્ચદશમળલગતસ્ય અર્ધમળલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ ભવન્તિ, એતેનૈવ કારણેન યદ્ વક્ષ્યતિ-ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાદભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવેશચિન્તાયાં પૂર્વોક્ત-મેવોપસંહરતિ-‘એતાઈં યલ્લુ તાઈં સત્ત અદ્ધમંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિ-સમાણે ચારં ચરઈ’ એતાનિ યલ્લુ તાનિ સપ્તાર્ધમળલનિ યાનિ ચન્દ્રો દક્ષિણસ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ।-એતાનિ-પૂર્વોદિતાનિ દ્વિતીયચતુર્થાદીનિ યુગ્માન્યર્ધમળલનિ સપ્ત-સંખ્યકાનિ સન્તિ, યાનિ મળલનિ ચન્દ્રઃ સર્વવાહ્યાત્ પશ્ચદશમળલાદભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિ-શન્ ચારં ચરતિ । અથોત્તરસ્માદ્ ભાગાદભ્યન્તરાભિમુખપ્રવેશવિષય મુત્તરયતિ-‘તા પદમાય-ગગણ ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તદ્વિભાગાઈં અદ્ધમંડ-લસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ’ તાવત્ પ્રથમાયનગતે ચન્દ્રે ઉત્તર-સ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ પદ્ધર્ધમળલનિ ત્રયોદશ ચ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ અર્ધમળલસ્ય, યાનિ

સાત અર્ધમંડલ લબ્ધ હોતે હૈં, ઉત્તરભાગ સે આરમ્ભ કરકે અંદર પ્રવેશ કરે તો તૃતીયાદિ એકાન્તરિત તેરહ મંડલ પર્યન્ત કે છ પૂરે અર્ધમંડલ હોતે હૈં, તથા સાતવે અર્ધમંડલ કા પંદ્રહવે મંડલગત અર્ધમંડલકા સડસઠિયા તેરહ ભાગ હોતે હૈં, ઇસ કારણ સે જો કહતે હૈં કિ ઇસ મંડલ સે આરમ્ભ કરકે અન્તરાભિમુખ પ્રવેશ વિચારણા મેં ઇસ પૂર્વોક્ત કથન કા હી ઉપસંહાર કરતે હૈં-(એયાઈં યલ્લુ તાઈં સત્ત અદ્ધમંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) પૂર્વકથિત દૂસરે, ચૌથે ઇત્યાદિ યુગ્મ અર્ધમંડલ સે આરમ્ભ કરકે અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરકે ગમન કરતા હૈં, અબ ઉત્તરભાગ સે અભ્યન્તરાભિમુખ પ્રવેશ કરને કે વિષય મેં ઉત્તર કહતે હૈં-(તા પદમાયગગણ ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તદ્વિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) પહેલે અયન મેં ગમન કરતા ચંદ્ર

ત્યારે દ્વિતીયાદિ એકાન્તરિત ચૌદ પર્યન્તના પર્વમાં સાત અર્ધમંડળો લબ્ધ થાય છે. ઉત્તરભાગથી આરંભ કરીને અંદર પ્રવેશ કરે તો તૃતીયાદિ એકાન્તરિત તેર પર્યન્તના મંડળ પુરા છ મંડળો થાય છે. તથા સાતમું અર્ધમંડળ પંદરમા મંડળગત અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ થાય છે. આ કારણથી જ કહે છે કે-આ મંડળથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશની વિચારણામાં આ પૂર્વકથિત કથનનો જ ઉપસંહાર કરે છે.-(એયાઈં યલ્લુ તાઈં સત્ત અદ્ધમંડલાઈં જાઈં ચંદે દાહિણાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) પહેલાં કહેલ ખીજુ એથા ઇત્યાદિ યુગ્મ અર્ધમંડળો સાત થાય છે. જે મંડળોમાં ચંદ્ર સર્વ બાહ્ય નામના પંદરમા મંડળથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે.

હવે આરંભ ભાગથી અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરવાના સંબંધમાં ઉત્તર કહે છે.-(તા પદમાયગગણ ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે છઅદ્ધમંડલાઈં તેરસય સત્તદ્વિભાગાઈં જાઈં

ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવદેવજ્ઞેયમ્ પ્રથમાયનગતે-
પ્રથમચારગ્રાપ્તે ચન્દ્રે પૂર્વોક્તિષુ મળ્ડલેષુ ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાદભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિશન્ ચન્દ્રે
વક્ષ્યમાણાનિ પદ્મમળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ તથા ચ સપ્તમસ્ય મળ્ડલસ્ય ત્રયોદશ ગતપટ્ટિભાગા
શ્રાર્દ્ધમળ્ડલસ્ય યાવન્તો ભવન્તિ તાવન્તઃ પ્રદેશાશ્ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્મદ્ ભાગાદન્તરાભિમુખં પ્રવિશન્
ચારં ચરતિ ॥ અથૈતાન્યેવ મળ્ડલાનિ પુનઃ પ્રશ્નરૂપેણ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કતરાઈં ચ્લુ તાઈં
છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે
ચારં ચરઈ?’ કતરાણિ ચ્લુ તાનિ પદ્મમળ્ડલાનિ ત્રયોદશ ચ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ અર્દ્ધમળ્ડલસ્ય
યાનિ ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ? ॥-પ્રશ્નસૂત્રસ્યાસ્ય મુગમન્વાન્ છાયા-
માત્રેણૈવ વ્યાખ્યા અવગન્તવ્યેતિ ॥ તતો ભગવાનાહ-‘ઈમાઈં ચ્લુ તાઈં છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય
સત્તટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાણ્ ભાગાણ્ પવિસમાણે ચારં ચરઈ’ એતાનિ ચ્લુ

પૂર્વોક્ત મંડલોં મેં ઉત્તર ભાગ સે આરમ્ભ કરકે અન્તરાભિમુખ પ્રવેશ કરતા
હુવા ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ પ્રકાર કે છ અર્દ્ધમંડલ પૂરા તથા સાતવેં અર્દ્ધમંડલ કા
સડસઠિયા તેરહવાં ભાગ જિતના પ્રદેશ હોતે હેં ઉતને પ્રદેશ મેં ચંદ્ર ઉત્તર
ભાગ સે અન્તરાભિમુખ પ્રવેશ કરકે સંચરણ કરતા હૈ ।

અવ ઉસી મંડલ કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હેં-(કતરાઈં
ચ્લુ તાઈં છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ ચંદે ઉત્તરાતે
ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) કિતને વે છ અર્ધમંડલ તથા અર્ધમંડલ કા
સડસઠિયા તેરહ ભાગ મેં કિ જિનમેં ચંદ્ર ઉત્તર ભાગ સે પ્રવેશ કરકે ગમન
કરતા હૈ ? વે કિતને હોતે હેં, યહ પ્રશ્ન સરલ હોને સે અર્થમાત્ર સે વ્યાખ્યા
સમજ્ઞ લેવેં । ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન કહતે હેં-(ઈમાઈં ચ્લુ તાઈં
છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાણ્ ભાગાણ્

ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં ચરઈ) પહેલા અથનમાં ગમન કરતો ચંદ્ર પૂર્વોક્ત
મંડળોમાં ઉત્તર ભાગથી આરંભ કરીને અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ચંદ્ર વક્ષ્યમાણ પ્રકારના
છ અર્ધમંડળ પુરા અને સાતમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરમા ભાગ જેટલો પ્રદેશ હોય
છે. એટલા પ્રદેશમાં ચંદ્ર ઉત્તર ભાગથી અંતરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે.

હવે એ મંડળના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃપ્રશ્ન પૂછે છે.-‘(કતરાઈં ચ્લુ તાઈં
છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાતે ભાગાતે પવિસમાણે ચારં
ચરઈ) કેટલા તે છ અર્ધમંડળો તથા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ છે, કે જેમાં ચંદ્ર
ઉત્તરભાગથી પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. અને તે કેટલા હોય છે ? આ પ્રશ્ન સરળ
હોવાથી અર્થમાત્રથી વ્યાખ્યા સમજવી. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે.-‘(ઈમાઈં
ચ્લુ તાઈં છ અદ્ધમંડલાઈં તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ જાઈં ચંદે ઉત્તરાણ્ ભાગાણ્

તાનિ ષડર્ધમળ્ડલાનિ ત્રયોદશ ચ સપ્તપટ્ટિભાગા અર્ધમળ્ડલસ્ય યાનિ ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્માદ્
ભાગાદ્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ॥—एतानि—वक्ष्यमाणस्वरूपाणि किल पट्ट संख्यकानि परि-
पूर्णान्यर्धमण्डलानि सप्तमस्य चार्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तपट्टिभागाश्चेति प्रदेशान् चन्द्रः
सर्वबाह्यात् पञ्चदश मण्डलादभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् उत्तरस्मात् भागात् तेषु वक्ष्यमाण-
स्वरूपमण्डलेषु प्रविशन् चारं चरति ।

અથ તન્નામાન્યાહ—‘તં જહા—તદ્દે અર્ધમંડલે પંચમે અર્ધમંડલે સત્તમે અર્ધમંડલે ણવમે
અર્ધમંડલે એકારસમે અર્ધમંડલે તેરસમે અર્ધમંડલે પળ્ળરસ મંડલસ્સ તેરસ સત્તટ્ટિભાગાઈ’
તદ્યથા—તૃતીયે અર્ધમંડલે પંચમે અર્ધમંડલે સપ્તમે અર્ધમંડલે નવમે અર્ધમંડલે એકાદશે
અર્ધમંડલે ત્રયોદશે અર્ધમંડલે પંચદશ મળ્ડલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ ॥ સુગમાનિ
ભાવિતાનિ ચૈતાનિ ઉદાહરણસૂત્રખંડાનીતિ એતદેવોપસંહરતિ—‘एयाई खलु ताई छ अर्ध-
मंडलाइं तेरस य सत्तट्टिभागाईं अर्धमंडलस्स जाईं चंदे उत्तराए भागाए पविसमाणे चारं

પવિસમાસે ચારં ચરહ) યે વક્ષ્યમાણ છ પરિપૂર્ણ અર્ધ મંડલ તથા સાતવે અર્ધ
મંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ જિતને પ્રદેશોં મેં ચંદ્ર પંદ્રહવેં સર્વબાહ્યમંડલ
સે આરંભ કરકે અન્દર કી ઓર પ્રવેશ કરકે ઉત્તર ભાગ સે ડન વક્ષ્યમાણ સ્વ-
રૂપવાલે મંડલોં મેં પ્રવિષ્ટ હોકર ગમન કરતા હૈ । અબ ડન મંડલોં કે નામ
કહતે હૈ—(તં જહા—તદ્દે અર્ધમંડલે, પંચમે અર્ધમંડલે, સત્તમે અર્ધમંડલે, ણવમે
અર્ધમંડલે, એકારસમે અર્ધમંડલે, તેરસમે અર્ધમંડલે પળ્ળરસ મંડલસ્સ તેરસ
સત્તટ્ટિભાગાઈ) તીસરે અર્ધમંડલ મેં, પાંચવેં અર્ધમંડલ મેં, સાતવેં અર્ધ મંડલ મેં
નવવેં અર્ધ મંડલ મેં ગ્યારહવેં અર્ધ મંડલ મેં તેરહવેં અર્ધ મંડલ મેં તથા પંદ્રહવેં
અર્ધ મંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ મેં ગમન કરતા હૈ । યે ઉદાહરણ અંશ
સુગમ હોને સે એવં આગે ભાવિત કર દિયે હોને સે યહાં વિશેષ કહતે નહાં હૈ ।

અબ હસ કા ઉપસંહાર કરતે હુવે કહતે હૈ—(एताई खलु ताई छ अर्ध-

પવિસમાણે ચારં ચરહ) આ કહેવામાં આવનારા છપરિપૂર્ણ અર્ધમંડળ તથા સાતમા અર્ધ
મંડળના સડસઠિયા તેરભાગ બેટલા પ્રદેશોમાં ચંદ્ર પંદ્રમા સર્વબાહ્ય મંડળમાંથી આરંભ
કરીને અંદરની તરફ પ્રવેશ કરીને ઉત્તરભાગથી એ વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપવાળા મંડળોમાં પ્રવેશ
કરીને ગમન કરે છે.

હવે એ મંડળોના નામો કહેવામાં આવે છે.—(તં જહા—તદ્દે અર્ધમંડલે, પંચમે
અર્ધમંડલે, સત્તમે અર્ધમંડલે ણવમે અર્ધમંડલે એકારસમે અર્ધમંડલે, તેરસમે અર્ધમંડલે,
પળ્ળરસમંડલસ્સ તેરસ સત્તટ્ટિભાગાઈ) ત્રીજા અર્ધમંડળમાં પાંચમા અર્ધમંડળમે, સાતમા
અર્ધમંડળમાં નવમાં અર્ધમંડળમાં અગીયારમા અર્ધમંડળમાં તેરમા અર્ધમંડળમાં તથા
પંદરમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગમાં ગમન કરે છે. આ ઉદાહરણ અંશ સરળ
હોવાથી અને આગળ ભાવિત કરેલ હોવાથી અહીં વિશેષ કહેવામાં આવતું નથી.

હવે આનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.—(एयाई खलु ताई छ अर्धमंडलाईं तेरसय सत्त-

ચરહ' એતાનિ સ્વલુ તાનિ પદ્ અર્દ્ધમળ્ડલાનિ ત્રયોદશ ચ સપ્તપટ્ટિભાગાઃ અર્દ્ધમળ્ડલસ્ય યાનિ ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્માત્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ॥-એતાનિ-પૂર્વોદિતાનિ-તૃતીયાદિ વિષમસંખ્યકાનિ પદ્ અર્દ્ધમળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ સપ્તમસ્ય ચાર્દ્ધમળ્ડલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિ-ભાગાશ્ચેતાનિ સર્વવાહ્યાન્મળ્ડલાદભ્યન્તરાભિમુખં પ્રવિશન્ ચન્દ્રઃ ઉત્તરસ્માદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ ચારં ચરતિ ॥ અથાયનસમાપ્તિં દર્શયતિ-‘એવાવયા ચ પદમે ચંદાયણે સમત્તે ભવહ' એતા-વતા ચ પ્રથમં ચાન્દ્રાયનં સમાપ્તં ભવતિ ॥-એતાવતા-એતત્તુલ્યેન પૂર્વોદિતપ્રમાણેન સમયે ચન્દ્રસ્ય પ્રથમમયનં-પ્રથમચલનં-સર્વવાહ્યાન્મળ્ડલાત્ અભ્યન્તરાભિમુખગમનપ્રવૃત્તિરૂપં પ્રથમ-મયનં ચન્દ્રસ્ય પરિસમાપ્તં ભવતિ-એતાવતા કાલેનૈકસ્ય પક્ષસ્ય પરિસમાપ્તિ ભવતીત્યર્થઃ અથ નાક્ષત્રચાન્દ્રયોરન્તરં પ્રતિપાદયતિ-‘તા ણક્ષત્તે અદ્ધમાસે ણો ચંદે અદ્ધમાસે ણો ચંદે અદ્ધ-માસે ણક્ષત્તે અદ્ધમાસે' તાવત્ નાક્ષત્રોડ્ધમાસો ન ચાન્દ્રોડ્ધમાસઃ ન ચાન્દ્રોદ્ધમાસો નાક્ષ-

મંડલાઈં તેરસ ય સત્તાટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસસ જાઈં ચંદે ઉત્તરાણ ભાગાણ પવિ-સમાણે ચારં ચરહ) યે પૂર્વ કથિત તૃતીયાદિ વિષમ સંખ્યાવાલે છ અર્ધમંડલ પરિપૂર્ણ તથા સાતવે અર્ધમંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ હતને પ્રદેશોં મેં ચંદ્ર સર્વવાહ્યામંડલ સે અભ્યન્તરાભિમુખ પ્રવિષ્ટ હોકર ઉત્તરભાગ સે પ્રવેશ કરકે ગમન કરતા હૈ ।

અબ અયન સમાપ્તિ કે વિષય મેં કહતે હૈં-(એવાવયા ચ પદમે ચંદાયણે સમત્તે ભવહ) યહ પૂર્વ કથિત પ્રમાણ વાલે સમય મેં ચંદ્ર કા પહલા અયન અર્થાત્ સર્વવાહ્યામંડલ સે અભ્યન્તરાભિમુખ ગમન પ્રવૃત્તિરૂપ અયન સમાપ્ત હોતા હૈ । અર્થાત્ હતને કાલ મેં એક પક્ષ સમાપ્ત હોતા હૈ ।

અય નક્ષત્ર એવં ચંદ્ર કા અંતર કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(તા ણક્ષત્તે અદ્ધ-માસે ણો ચંદે અદ્ધમાસે ચંદે અદ્ધમાસે ણક્ષત્તે અદ્ધમાસે) જિતના પ્રમાણ કા નાક્ષત્ર અર્દ્ધમાસ હોતા હૈ, ઉતના હી ચાંદ્ર અર્ધમાસ નહીં હોતા હૈ । તથા

ટ્ટિભાગાઈં અદ્ધમંડલસસ જાઈં ચંદે ઉત્તરાણ ભાગાણ પવિસમાણે, ચારં ચરહ) આ પહેલાં કહેલ ત્રીજા વિગેરે વિષમ સંખ્યાવાળા છઅર્ધમંડળ પુરા તથા સાતમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગ એટલા પ્રદેશોમાં ચંદ્ર સર્વવાહ્યા મંડળથી અભ્યન્તરાભિમુખ પ્રવેશ કરીને ઉત્તર-ભાગથી પ્રવેશીને ગમન કરે છે.

હવે અયન સમાપ્તિના વિષયમાં કહે છે.-(એવાવયા ચ પદમે ચંદાયણે સમત્તે ભવહ) આ પહેલાં કહેલ પ્રમાણવાળા સમયમાં ચંદ્રનું પહેલું અયન અર્થાત્ સર્વવાહ્યા મંડળથી અભ્યન્તરાભિમુખ ગમન પ્રવૃત્તિરૂપ અયન સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ એટલા કાળમાં એક પક્ષ સમાપ્ત થાય છે. હવે નક્ષત્ર અને ચંદ્રના અંતરનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.-(તા ણક્ષત્તે અદ્ધમાસે ણો ચંદે અદ્ધમાસે ણો ચંદે અદ્ધમાસે ણક્ષત્તે અદ્ધમાસે) એટલા પ્રમાણનું નાક્ષત્ર અર્ધમાસ થાય છે, એટલાજ ચંદ્રમાસ હોતા નથી

ત્રોડ્ઘમાસઃ ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ યાવાન્ નાક્ષત્રોડ્ઘમાસો ભવતિ, તાવાનેવ ચાન્દ્રોડ્ઘમાસો ન ભવતિ । एवं च युगे यावान् चान्द्रोऽर्द्धमासस्तवानेव नाक्षत्रोऽर्द्धमासश्चापि न भवति तयोर्मध्ये अन्तरं पततीति भावनीयम् । अत्रैतदुक्तं भवति यद्यैकस्मिन्नयने नाक्षत्रार्द्धमासरूपे सामान्यतश्चन्द्रस्य त्रयोदश मण्डलानि चतुર્दશस्य च मण्डલस्य त्रयोदश सप्तपट्टिभागाः भवन्ति, चान्દ્રરूपेऽर्द्धमासे तु पाश्चात्ययुगपरिसमाप्ति दिवसे उत्तरस्यां दिशि सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरितवान् चन्द्रस्ततश्च तस्य अभिनवयुगप्रवृत्तौ प्रथमे अयने यावन्ति दक्षिण-भागात् अभ्यन्तरપ્રવેશેऽર્द्धમણ્ડલાનિ યાવન્તિ ભવન્તિ ઉત્તરભાગાદપિ અભ્યન્તરપ્રવેશે તાવન્ત્યેવાર્દ્ધ મણ્ડલાનિ ભવન્તીત્યુક્તં ભાવિતં ચ પ્રાક્ એતદનુસારેણ દ્વિતીયસ્યાપિ ચન્દ્રસ્ય તસ્મિન્નેવ પ્રથમે ચાન્દ્રાયણે અર્ધમણ્ડલાનિ પ્રાગ્ ભાવિતરીત્યા ભવન્તિ, અર્થાત્ પાશ્ચાત્ય યુગપરિસમાપ્તિદિવસે દક્ષિણદિગ્વિભાગે સર્વવાહ્યે મણ્ડલે ચારં ચરિત્વા અભિનવસ્ય યુગસ્ય પ્રથમે અયને પ્રથમે અહોરાત્રે ઉત્તરસ્યાં દિશિ દ્વિતીયમર્દ્ધમણ્ડલં પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ, દ્વિતી-

एक युग में जितना चांद्र अर्द्धमास होता है, उतना ही नाक्षत्र अर्द्धमास भी नहीं होता है । उन दोनों में अंतर रहता है ऐसा समझ लेवें । यहां पर यह कथनीय रहता है—जो एक अयन में अर्थात् नाक्षत्र अर्द्धमास में सामान्यतया चंद्र का तेरह मंडल एवं चौदहवें मंडल का सड़सठिया तेरह भाग होते हैं । चांद्र अर्द्धमास में तो पाश्चात्य युग परिसमाप्ति दिवस उत्तरदिशा के सर्वाभ्यन्तरमंडल में गमन करता हुआ चंद्र तत्पश्चात् नूतन युग में प्रवृत्ति में प्रथम अयन में जितने अर्द्धमंडल दक्षिणभाग से अभ्यन्तर मंडल में प्रवेश होते हैं उत्तर भाग से अभ्यन्तर प्रवेश में भी उतने ही अर्द्धमंडल होते हैं, ऐसा पहले कह कर भावित किया है । उस कथन के अनुसार दूसरे चंद्र का भी उसी प्रथम चंद्र के अयन में अर्द्ध मंडल पहले भावित की गई रीति से होते हैं, अर्थात् पीछले युग की परिसमाप्ति के दिन में दक्षिण दिशा में सर्वबाह्य

તથા એક યુગમાં જેટલા ચાંદ્ર અર્ધમાસ હોય છે, એટલાજ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ હોતા નથી એ બંનેમાં અંતર રહે છે. તેમ સમજવું. અહીંયાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. જો એક અયનમાં અર્થાત્ નાક્ષત્ર અર્ધમાસમાં સામાન્ય રીતે ચંદ્રના તેરમંડળ અને ચૌદમા મંડળનો સડસઠિયા તેરમોભાગ થાય છે. ચાંદ્ર અર્ધમાસમાંતો પાશ્ચાત્ય યુગપરિસમાપ્તિ દિવસ ઉત્તરદિશામાં સર્વાભ્યંતરમંડળમાં ગમન કરીને તે પછી ચંદ્ર નવા યુગમાં પ્રવૃત્તિ કરીને પહેલા અયનમાં જેટલા અર્ધમંડળોના દક્ષિણભાગથી આભ્યંતર મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે. ઉત્તરભાગોથી આભ્યંતર પ્રવેશમાં પણ એટલાજ અર્ધમંડળો હોય છે. તેમ કહીને ભાવિત કરેલ છે. તે કથન પ્રમાણે બીજો ચંદ્ર પણ એજ પહેલા ચંદ્રના અયનમાં અર્ધમંડળો પહેલા બતાવેલ રીત પ્રમાણે થાય છે. અર્થાત્ પાછલા યુગની સમાપ્તિ દિવસમાં દક્ષિણ દિશામાં સર્વબાહ્ય મંડળમાં ગમન કરીને નવાયુગના પહેલા અયનના પહેલા અહો-

યેઽહોરાત્રે દક્ષિણસ્યાં દિશિ સર્વવાહ્યાન્મળડલાત્ તૃતીયમર્દ્દમળડલં પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ, તત-
સ્તૃતીયેઽહોરાત્રે ઉત્તરસ્યાં દિશિ ચતુર્થમર્દ્દમળડલમાક્રમ્ય ચારં ચરતિ, इत्येवं पूर्वप्रतिपादित-
प्रकारेणैव चन्द्रमसः प्रथमे अयने उत्तरभागात् अभ्यन्तरप्रवेशचिन्तायां द्वितीयादीन्ये-
कान्तरितानि चतुर्दशपर्यन्तानि युग्मानि सप्तार्द्धमળडलानि भवन्ति । तथा च दक्षिणस्माद्
भागादभ्यन्तरप्रवेशेऽपि तृतीयादीन्येकान्तरितानि त्रयोदश पर्यन्तानि अयुग्मानि पद
अर्द्धमળडलानि परिपूर्णानि भवन्ति तथा च पञ्चदशस्य अर्द्धमળडलस्य त्रयोदश सप्त-
षष्टिभागैरपि युक्तानि भवन्ति, एवमत्र युग्मयुग्मसंख्ययोर्मेलनेन दक्षिणस्माद् भागा-
दभ्यन्तरप्रवेशे पक्षपूर्तिं यावत् त्रयोदशसप्तषष्टिभागाधिकानि चतुर्दशार्द्धमળडलानि
भवन्ति, तेन यावत् चन्द्रस्याર્द्धमासस्तावान् नक्षत्रस्याર્द्धमासो न भवति, किन्तु ततो

મંડલ મેં ગમન કરકે નવીન યુગ કે પહેલે અયન કે પ્રથમ અહોરાત્ર મેં ઉત્તર-
દિશા મેં દૂસરે અર્ધમંડલ મેં પ્રવિષ્ટ હોકર ગમન કરતા હૈ । દૂસરે અહોરાત્ર મેં
દક્ષિણદિશા મેં સર્વવાહ્ય મંડલ સે તીસરે અર્ધમંડલ મેં પ્રવેશ કરકે સંચરણ
કરતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ તીસરે અહોરાત્ર મેં ઉત્તરદિશા મેં ચૌથે અર્ધમંડલ કો
આક્રમિત કરકે ગમન કરતા હૈ, ઇસપ્રકાર પૂર્વ પ્રતિપાદિત ક્રમસે ચંદ્રમા કા
પ્રથમ અયન મેં ઉત્તરભાગ સે અભ્યન્તર પ્રવેશ વિચારણા મેં દૂસરા આદિ એકા-
ન્તરિત ચૌદહ પર્યન્ત કે યુગમરૂપ સે સાત અર્ધમંડલ હોતે હૈ । તથા દક્ષિણભાગ
સે અભ્યન્તર મંડલ કે પ્રવેશમેં મો તૃતીયાદિ એકાન્તરિત તેરહ પર્યન્ત કે અ-
યુગમક છ અર્ધમંડલ પરિપૂર્ણ હોતે હૈ. તથા પંદ્રહવે અર્ધમંડલ કા સડસઠિયા
તેરહભાગ સે યુક્ત હોતે હૈ, ઇસપ્રકાર યહાં યુગમ યુગમ સંખ્યા કો મિલાને સે
દક્ષિણભાગ સે અભ્યન્તર પ્રવેશ મેં પક્ષપૂર્તિ પર્યન્ત સડસઠિયા તેરહ ભાગ સે
અધિક ચૌદહ અર્ધમંડલ હોતે હૈ, અતઃ જિતના ચંદ્ર કા અર્ધમાસ હોતા હૈ
ઉતના નક્ષત્ર કા અર્ધમાસ નહીં હોતા હૈ । પરંતુ ઉસ સે ન્યૂન હી હોતા હૈ ।

રાત્રમાં ઉત્તરદિશામાં બીજા અર્ધમંડળમાં પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. બીજા અહોરાત્રીમાં
દક્ષિણ દિશામાં સર્વવાહ્ય મંડળથી ત્રીજા અર્ધમંડળમાં પ્રવેશ કરીને સંચરણ કરે છે. તે
પછી ત્રીજા અહોરાત્રીમાં ઉત્તર દિશામાં ચોથા અર્ધમંડળને આક્રમિત કરીને ગમન કરે છે.
આ પ્રમાણે પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ ક્રમથી બીજા વિગેરે એકાન્તરિત ચૌદ પર્યન્તના
યુગમરૂપથી સાત અર્ધમંડળો થાય છે. તથા દક્ષિણ ભાગથી અભ્યન્તર મંડળ પ્રવેશમાં
પણ ત્રીજા વિગેરે એકાન્તરિત તેરપર્યન્તના અયુગમ છ અર્ધમંડળો પરિપૂર્ણ થાય છે.
તથા પંદરમા અર્ધમંડળના સડસઠિયા તેરભાગથી યુક્ત હોય છે. એ રીતે આઠી યુગમ
યુગમ સંખ્યા મેળવવાથી દક્ષિણભાગથી અભ્યન્તર પ્રવેશમાં પક્ષપૂર્તિપર્યન્ત સડસઠિયા
તેરભાગથી અધિક ચૌદ અર્ધમંડળો થાય છે. તેથી બેટલો ચંદ્રનો અર્ધમાસ થાય છે,
એટલો નક્ષત્રનો અર્ધમાસ હોતો નથી. પણ તેનાથી ન્યૂન જ હોય છે. આ રીતે નક્ષત્ર

ન્યૂન એવ બવતિ, એવમેકસ્મિન્નયને નાક્ષત્રાર્ધમાસરૂપે સામાન્યતઃચન્દ્રસ્ય ત્રયોદશ મળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તષષ્ટિભાગાશ્ચેતિ. મળ્ડલાનાં સમુત્પદ્યતે, અતએવોક્તં યત્—નાક્ષત્રોર્ધમાસશ્ચાન્દ્રોર્ધમાસો ન ભવતિ, ચાન્દ્રેર્ધમાસે ચતુર્દશાનામર્ધમળ્ડલાનાં પશ્ચદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય દ્વાત્રિંશતશ્ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાનાં પ્રાપ્યમાણત્વાત્ । ઇદ ચ નાક્ષત્રોર્ધમાસ શ્ચાન્દ્રોર્ધમાસો ન ભવતીત્યુક્તૌ નાક્ષત્રોર્ધમાસશ્ચાન્દ્રોર્ધમાસો ન ભવતિ । યસ્તુ ચાન્દ્રોર્ધમાસઃ સ કદાચિત્ નાક્ષત્રોર્ધમાસઃ સ્યાત્ યથા—‘પરમાણુપ્રદેશઃ’ ઇત્યુક્તૌ પરમાણુપ્રદેશ એવ, યસ્તુ પરમાણુપ્રદેશઃ સ પરમાણુરપિ ભવતિ અપરમાણુશ્ચ ભવતિ, ક્ષેત્રપ્રદેશાદિતિશઙ્કાસ્યાત્ અત એવ તદપનોદાર્થમાહ—ચાન્દ્રોર્ધમાસો નાક્ષત્રોર્ધમાસો ન ભવતિ, તથા નાક્ષત્રોર્ધમાસ શ્ચાન્દ્રોર્ધમાસો ન ભવતિ, એવ મુક્તે ભગવતિ, ભગવાન્ ગૌતમો નાક્ષત્રર્ધમાસશ્ચાન્દ્રર્ધમાસ યોર્વિશેષપરિજ્ઞાનાર્થપરિપૃચ્છન્નાહ—‘તા ણવલ્લતાઓ

હસ પ્રકાર નાક્ષત્રાર્ધમાસ રૂપ એક અયન મેં સામાન્યતઃ ચંદ્ર કા તેરહ મંડલ પરિપૂર્ણ તથા ચૌદહવેં મંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ હોતા હૈ, અતએવ કહા હૈ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ નહીં હોતા હૈ । ચાંદ્ર અર્ધમાસ મેં ચૌદહ અર્ધમંડલોં એવં પંદ્રહવેં મંડલ કા એકસો ચોવીસીયા વત્તીસ ભાગ કા પ્રમાણ હોને સે યહાં પર નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ નહીં હોતા હૈ, જો ચાંદ્રઅર્ધમાસ હૈ વહ કદાચિત્ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ હોતા હૈ । જૈસે કિ (પરમાણુપ્રદેશ) એસા કહને સે પરમાણુ પ્રદેશ હી લિયા જાતા હૈ, જો પરિમાણ કા અપ્રદેશ હૈ, વહ પરમાણુ ભો હોતા હૈ, અપરમાણુ ભી હોતા હૈ । ક્ષેત્ર પ્રદેશ સે હસપ્રકાર કી શંકા હો સકતી હૈ, અતઃ ડસકા નિરાસ કરને કે હેતુ સે કહતે હૈં, ચાંદ્રઅર્ધમાસ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ નહીં હોતા હૈ, તથા નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ નહીં હોતા હૈ । હસપ્રકાર શ્રીભગવાન કે કહને સે શ્રીગૌતમસ્વામી નાક્ષત્ર અર્ધમાસ તથા ચાંદ્ર અર્ધમાસ કો વિશેષરૂપ સે જાનને કે લિયે પ્રશ્ન કરતે હુવે

અર્ધમાસરૂપ એક અયનમાં સામાન્યતઃ ચંદ્રના તેરમંડળો પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા તેરભાગ થાય છે. તેથીજ કહ્યું છે. નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ થતો નથી ચાંદ્ર અર્ધમાસમાં ચૌદ અર્ધમંડળો અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસના બત્તીસભાગ પ્રમાણ હોવાથી અહીં નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ થતો નથી. જે ચાંદ્ર અર્ધમાસ છે તે કદાપિ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ થાય છે. જેમકે—પરમાણુ પ્રદેશ એમ કહેવાથી પરમાણુ પ્રદેશજ અહણ થાય છે. જે પરિમાણુનો આ પ્રદેશ છે. તે પરમાણુ પણ થાય છે. અને આ પરમાણુ પણ થાય છે. ક્ષેત્ર પ્રદેશથી આ પ્રમાણુની શંકા થઇ શકે છે. તેથી તેનો પરિહાર કરવા માટે કહે છે. ચાંદ્ર અર્ધમાસ નાક્ષત્ર અર્ધમાસ થતો નથી તથા નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ચાંદ્ર અર્ધમાસ નથી થતો, આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનના કહેવાથી શ્રીગૌતમસ્વામી નાક્ષત્ર અર્ધમાસ અને ચાંદ્ર અર્ધમાસને વિશેષરૂપે બહુવા માટે પ્રશ્ન કરતાં કહે છે.—(તા ણવલ્લતાઓ અદ્ધ-

અર્ધમાસાઓ તે ચંદ્રે ચંદ્રેણં અર્ધમાસેણ કિમધિકં ચરઈ' તાવન્ નાક્ષત્રાર્ધમાસાત્ તે ચન્દ્ર-
શ્ચાન્દ્રેણ અર્ધમાસેન કિમધિકં ચરતિ ? ॥-તાવદિતિ પૂર્વવન્ તે-તવ મતે ભગવન્ ! નાક્ષત્રાત્-
પૂર્વપ્રતિપાદિતલક્ષણવિશિષ્ટનાક્ષત્રાર્ધમાસાત્-માસાર્ધપ્રમાણાન્ ચાન્દ્રેણાર્ધમાસેન-તિથ્યાત્મકેન
પક્ષસ્વરૂપેણ ચન્દ્રઃ કિમધિકં-ક્રિયદધિકં મળ્ડલં ચરતિ-ભુનક્તિ ? इति कथय भगवन् !
તતો ભગવાનાહ-‘તા એગં અર્ધમંડલં ચરઈ ચત્તારિય સત્તટ્ટિમાગાઈં અર્ધમંડલસ સત્તટ્ટિ-
માગં ચ એકતીસાણ છિત્તા ણવમાગાઈં’ તાવત્ એકમર્દમળ્ડલં ચરતિ ચતુરશ્ચ સપ્પટ્ટિમાગાન્
અર્ધમળ્ડલસ્ય સપ્પટ્ટિમાગં ચ એકત્રિંશથા છિત્ત્વા નવમાગાન્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ ચન્દ્રઃ એક-
સ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે નાક્ષત્રાર્ધમામાન્ એકં સમ્પૂર્ણમર્દમળ્ડલમધિકં ચરતિ, તથા ચ દ્વિતીયસ્યા-
ર્ધમળ્ડલસ્ય ચ ચતુરઃ સપ્પટ્ટિમાગાન્ ૧૬, એકસ્ય ચ સપ્પટ્ટિમાગસ્ય એકત્રિંશથા વિભક્તસ્ય
સત્કાન્ નવમાગાન્ અધિકં ચરતિ-(૧૬:૧૦-૩૩) એતાવત્પ્રમાણમધિકં ચરતીત્યર્થઃ ॥ કથમેત-
દવસીયત્ इति चेत् ? ગણિતપ્રક્રિયા પ્રદર્શ્યતે-અત્રાપિ પ્રથમપ્રતિપાદિતપર્વમળ્ડલસંખ્યાબલા-
દેવ ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવૃત્તિર્યથા-યદિ ચતુર્વિંશત્યધિકેન પર્વશતેન ચન્દ્રસ્ય અપ્પટ્ટયધિ-

કહતે હૈં-(તા ણક્ષત્રાત્તાઓ અર્ધમાસાઓ તે ચંદ્રે ચંદ્રેણં અર્ધમાસેણં કિમધિકં
ચરઈ) હે ભગવન્ આપકે મત સે પૂર્વ પ્રતિપાદિત લક્ષણ વાલે નાક્ષત્ર અર્ધમાસ
સે એવં તિથ્યાત્મક પક્ષ સ્વરૂપ ચાંદ્રાર્ધમાસ સે ચંદ્ર કિતને અધિક મંડલ કા
ઉપભોગ કરતા હૈ, સો કહિણ ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તા એગં અર્ધ-
મંડલં ચરઈ ચત્તારિય સત્તટ્ટિમાગાઈં અર્ધમંડલસ સત્તટ્ટિમાગં ચ એકતીસાણ
છિત્તા ણવમાગાઈં) ચંદ્ર એક ચાંદ્રમાસ મેં નાક્ષત્ર અર્ધમાસ સે સંપૂર્ણ એક અર્ધ-
મંડલ અધિક ગમન કરતા હૈ, તથા દૂસરા અર્ધમંડલ સે સડસઠિયા ચાર ભાગ
૧૬ તથા સડસઠિયા એક ભાગ કા ઇકતીસ ભાગ કા નવભાગ અધિક જાતા
હૈ, (૧૬:૧૦-૩૩) इतना प्रमाण अधिक संचरण करता है। यह किस प्रकार से
होता है ? इस के लिये गणित प्रक्रिया कहते हैं-यहां पर भी प्रथम प्रतिपादित
पर्वमंडल की संख्या के बलसे ही त्रैराशिक गणित प्रवृत्ति इसप्रकार होती है-

માસાઓ તે ચંદ્રે ચંદ્રેણં અર્ધમાસેણં કિમધિકં ચરઈ) હે ભગવન્ ! આપનામતથી પૂર્વ
પ્રતિપાદિત લક્ષણવાળા નાક્ષત્ર અર્ધમાસથી અને તિથ્યાત્મક પક્ષસ્વરૂપ ચાંદ્રાર્ધમાસથી ચંદ્ર
કેટલા અધિક મંડળને ઉપભોગ કરે છે ? તે કહેા, આના ઉત્તરમાંશ્રીભગવાન્ કહે છે.-
(તા એગં અર્ધમંડલં ચરઈ ચત્તારિય સત્તટ્ટિમાગાઈં અર્ધમંડલસ સત્તટ્ટિમાગં ચ એકતીસાણ
છિત્તા ણવમાગાઈં) ચંદ્ર એક ચાંદ્રમાસમાં નાક્ષત્ર અર્ધમાસથી સંપૂર્ણ એક અર્ધમંડળ
વધારે ગમન કરે છે, તથા બીજા અર્ધમંડળથી સડસઠિયા ચારભાગ ૧૬ તથા સડસઠિયા
એક ભાગના એકતીસ ભાગના નવભાગ વધારે જાય છે. ૧૬:૧૦-૩૩ આટલું પ્રમાણ
વધારે સંચરણ કરે છે. આ કેવી રીતે થાય છે ? આ માટે ગણિતપ્રક્રિયા કહે છે. અહીં
પણ પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ પર્વમંડળની સંખ્યાના બળથી જ ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ

કાનિ સપ્તદશશતાનિ મળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદા એકેન પર્વણા કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના-
 $\frac{1056 \times 1}{128} = \frac{1056}{128} = \frac{84}{1} = 18 + \frac{1}{2}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકકરૂપેણ મધ્યમો રાશિરષ્ટપૃષ્ઠચધિક
 સપ્તદશશતરૂપો ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ (એકેન ગુણિતાઃ-સર્વેઽપિ રાશ્યો ભવન્ત્યેવેતિ
 નિયમાત્) તતો ભાજ્યહારૌ ચતુર્ભિરપવર્તિતૌ તદા ભાજ્યસ્થાને દ્વાચત્વારિંશદધિકાનિ-
 ચત્ત્વારિંશતાનિ હરસ્થાને ચૈકત્રિંશતઃ તતો હરણે ભવતે ભાજ્યે લઘ્વાઃ મળ્ડલાનાં ચતુર્દશ
 શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ અઘૌ એકત્રિંશદ્ભાગા इति । તત એતસ્માત્ મળ્ડલસમૂહાત્ નાક્ષત્રાર્ધમાસ-
 ગમ્યં ક્ષેત્રં ત્રયોદશ મળ્ડલાનિ, એકસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ત્રયોદશ સપ્તપૃષ્ઠિભાગાઃ $13 + \frac{1}{2}$ इत्येवं
 પ્રમાણં પરિશોધ્યતે ચેત્ તદા- $(18 + \frac{1}{2}) - (13 + \frac{1}{2}) = 1 + \frac{1}{2} - \frac{1}{2}$ અત્ર ચતુર્દશભ્યઃ
 ત્રયોદશમળ્ડલાનિ શુદ્ધાનિ, એકમવશિષ્ટં ભવતિ । સમ્પ્રતિ અષ્ટમ્ય એકત્રિંશદ્ભાગેભ્યઃ
 ત્રયોદશ સપ્તપૃષ્ઠિભાગાઃ પરિશોધ્યાઃ, તત્ર (અન્યોઽન્યહારાભિહતૌ હરાંશૌ રાશ્યોઃ સમં ચ્છેદ

यदि एकसो चोवीस पर्वों से चंद्रका सत्रहसो अडसठ मंडल लभ्य होते हैं
 तो एक पर्व से कितने लभ्य हो सकते हैं ? इसके लिये तीनराशि की स्थापना
 इसप्रकार होती है- $\frac{1056 \times 1}{128} = \frac{1056}{128} = \frac{84}{1} = 18 + \frac{1}{2}$ यहां पर अन्त्यराशि एक से
 मध्य की संख्या सत्रहसो अडसठ का गुणा करे तो भी एक से गुणित होने
 से उसीरूप रहता है । तत्पश्चात् भाज्य भाजक चार से अपरिवर्तित करे तो
 भाज्य स्थान में चारसो बयालीस तथा हरस्थान में इकतीस होते हैं । उसका
 भाग करने से चौदह मंडल लब्ध होते हैं तथा इकतीसिया आठ शेष
 रहता है । इन मंडलसमूह में से नाक्षत्र अर्धमास गम्य क्षेत्र तेरह मंडल तथा
 एक मंडल का सडठिया तेरह भाग $13 + \frac{1}{2}$ इतने प्रमाण को शोधित करे
 तो $(18 + \frac{1}{2}) - (13 + \frac{1}{2}) = (1 + \frac{1}{2} - \frac{1}{2})$ हां पर यतेरह मंडल शुद्ध होते हैं ।
 एक शेष रहता है । अब इकतीसिया आठभागों में से सडसठिया तेरह भाग
 को शोधित करे उसमें (अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समं च्छेदविधान

આ પ્રમાણે થાય છે. જો એકસોચોવીસ પર્વથી ચંદ્રના સત્તરસો અડસઠ મંડળ લભ્ય થાય
 તો એક પર્વથી કેટલા પર્વલભ્ય થઈ શકે છે ? તે જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના આ પ્રમાણે
 કરવી જોઈએ. $\frac{1056 \times 1}{128} = \frac{1056}{128} = \frac{84}{1} = 18 + \frac{1}{2}$ અહીં આંતિમરાશિ એકથી મધ્યનીરાશી
 સત્તરસો અડસઠનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી
 ભાજ્ય ભાજકને ચારથી અપવર્તિત કરવા તો ભાજ્ય સ્થાનમાં ચારસોબેતાલીસ તથા
 ભાજક સ્થાનમાં એકત્રીસ થાય છે. આનો ભાગ કરવાથી ચૌદ મંડળ લભ્ય થાય છે. અને
 એકત્રીસ આઠ શેષ વધે છે. આ મંડળ સમૂહમાંથી નાક્ષત્ર અર્ધમાસ ગમ્યક્ષેત્ર તેરમંડળ
 તથા એક મંડળના સડસઠિયા તેરભાગ $13 + \frac{1}{2}$ આટલા પ્રમાણનું શોધન કરે તો $18 + \frac{1}{2} - 13 + \frac{1}{2} = 1 + \frac{1}{2} - \frac{1}{2}$ અહીં તેરમંડળ શુદ્ધ થાય છે. અને એક શેષ રહે છે, હવે
 એકત્રીસ આઠ ભાગોમાંથી સડસઠિયા તેરભાગને શોધિત કરવા તેમાં (અન્યોન્યહારાભિહતૌ

વિધાનમેવ) મિત્યાદિ રીત્યા સમચ્છેદી ક્રિયતે $\frac{૫૩૬-૪૦૩}{૧૦} = \frac{૫૩૬-૪૦૩}{૧૦} = \frac{૧૩૩}{૧૦}$ । અત્ર સપ્તપટ્ટિપ્ર-
ભિર્ગુણિતા જાતાનિ પદ ત્રિંશદધિકાનિ પઞ્ચશતાનિ ૫૩૬ એકત્રિંશતા ચ ત્રયોદશગુણિતા
ત્ર્યુત્તરાણિ ચત્વારિંશતાનિ ૪૦૩ એતાનિ ચ પદ ત્રિંશદધિકેભ્યઃ પઞ્ચશતેભ્યઃ પરિજોધિતા-
સ્તદા પરિશિષ્ટં સ્થિતં ત્રયત્વિંશદધિકં શતં-૫૩૬-૪૦૩=૧૩૩ । તત એતન્ સપ્તપટ્ટિભાગા-
નયનાર્થ સપ્તપટ્ટયા ગુણ્યતે ૧૩૩ × ૬૭=૮૯૧૧ જાતાન્યેકાદશાધિકાનિ નવાશીતિ શતાનિ ।
પૂર્વોક્ત હરયો (૩૧।૬૭) રંતયો ગુણનેન ૬૭ × ૩૧=૨૦૭૭ જાતે સપ્તસપ્ત્યધિકે દ્વેનદ્વયે ।
અર્થાત્ પૂર્વોદિતઃ શેષઃ સપ્તપઃ સપ્તપટ્ટિભાગકરણાર્થ સપ્તપટ્ટયા ગુણિતઃ સન્નંતાહરાંશો રૂપો
ભવતિ યથા $\frac{૧૩૩ \times ૬૭}{૩૧ \times ૬૭} = \frac{૮૯૧૧}{૩૧ \times ૬૭} = ૪ + \frac{૧૦૩}{૩૧ \times ૬૭} = ૪ + \frac{૧૦૩}{૨૦૭૭}$ અત્ર છેદ્ય છેદકયોર્મિથો ભજનેન લઘ્વા શ્રત્વારઃ
સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, શેષાણિ ચ તિષ્ઠન્તિ ત્ર્યુત્તરાણિ પદ શતાનિ સપ્તપટ્ટયધિક સદ્વદ્વયભાગાનિ
 $\frac{૧૦૩}{૨૦૭૭}$ અત્ર છેદ્ય છેદકરાશ્યોઃ સપ્તપટ્ટયા અપવર્તને કૃતે જાતાઃ ભાજ્યસ્થાને નવ, હરસ્થાને

મેવ) ઇત્યાદિ પ્રકાર સે સમચ્છેદ કરે $\frac{૫૩૬-૪૦૩}{૧૦} = \frac{૫૩૬-૪૦૩}{૧૦} = \frac{૧૩૩}{૧૦}$ । યદ્વાં પર સડસઠ
કો આઠ સે ગુણિત કરને સે પાંચસો છત્તીસ હોતે હૈં ૫૩૬ । ઇકતીસ સે ગુણા
કરને સે ચારસો ત્રીન હુવે ૪૦૩ । ઇન કો પાંચસો છત્તીસમેં સંજોધિત
કરે તો એકસો તેત્રીસ શેષ રહતા હૈં-૫૩૬-૪૦૩=૧૩૩ । ઇસ્કો સડસઠિયા
ભાગ કરને કે લિયે સડસઠ સે ગુણિત કરે ૧૩૩ + ૬૭=૮૯૧૧ તો આઠ હજાર
નવસો ગ્યારહ હોતે હૈં । પૂર્વોક્ત હરરાશિ (૩૧ । ૬૭) ઇસપ્રકાર હૈં ઇસ્કા ગુણા
કરને સે ૬૭ + ૩૧=૨૦૭૭ દો હજાર સિતોતેર હોતે હૈં; અર્થાત્ પૂર્વકથિત
શેષ સડસઠિયા સાત ભાગ કરને કે લિયે સડસઠ સે ગુણિત કરને સે ઇસ-
પ્રકાર કે અંશ હોતે હૈં જૈસે કિ $\frac{૧૩૩ \times ૬૭}{૩૧ \times ૬૭} = \frac{૮૯૧૧}{૩૧ \times ૬૭} = ૪ + \frac{૧૦૩}{૩૧ \times ૬૭} = ૪ + \frac{૧૦૩}{૨૦૭૭}$ યદ્વાં પર છેદ્ય છેદક
સંખ્યા કા પરસ્પર ભાગ કરને સે સડસઠિયા ચાર ભાગ લઘ્વ હોતા હૈં । તથા
છહસો ત્રીન તથા દો હજાર સિતોતેર ભાગ અધિક હોતે હૈં । $\frac{૧૦૩}{૨૦૭૭}$ । યદ્વાં પર
છેદ્ય છેદક રાશિ કા સડસઠ સે અપવર્તના કરને સે ભાજ્ય સ્થાને મેં નવ તથા

હરાંશો રાશ્યોઃ સમચ્છેદવિધાનમેવ) ઇત્યાદિ પ્રકારથી સમચ્છેદ કરવા $\frac{૫૩૬-૪૦૩}{૧૦} = \frac{૫૩૬-૪૦૩}{૧૦} = \frac{૧૩૩}{૧૦}$
= ૪૦૩ = $\frac{૧૩૩}{૧૦}$ અહીં સડસઠને આઠથી ગુણવાથી પાંચસો છત્રીસ થાય છે. ૫૩૬ એકત્રીસનો
તેરથી ગુણાકાર કરવાથી ચારસોત્રણ ૪૦૩ થાય છે. આને પાંચસો છત્રીસથી શોધિત કરે
તો એકસોતેત્રીસ શેષ વધે છે. ૫૩૬-૪૦૩=૧૩૩ આના સડસઠિયા ભાગ કરવા માટે
સડસઠથી ગુણાકાર કરવો ૧૩૩+૬૭=૮૯૧૧ તો આઠહજારનવસો અગ્યાર થાય છે. પૂર્વોક્ત
હરરાશિ (૩૧।૬૭) આ પ્રમાણેની છે, આનો ગુણાકાર કરવાથી ૬૭+૩૧=૨૦૭૭ બેહજાર
સત્યોતેર થાય છે. અર્થાત્ પહેલાં કહેલા શેષના સડસઠિયા સાતભાગ કરવા માટે સડસઠથી
ગુણવાથી આ પ્રમાણે અંશો થાય છે. જેમકે $\frac{૧૩૩+૬૭}{૩૧+૬૭} = \frac{૨૦૦}{૯૮} = ૪ + \frac{૮}{૯૮} = ૪ + \frac{૧}{૧૨}$ અહીં
છેદ્ય છેદક અંખ્યાનો પરસ્પર ભાગ કરવાથી સડસઠિયા ચારભાગ લઘ્વ થાય છે. તથા છસો
ત્રણ તથા બેહજાર સત્યોતેર ભાગ વધારે થાય છે. $\frac{૧૦૩}{૨૦૭૭}$ અહીં છેદ્ય છેદક રાશિનું

ચૈકત્રિંશત્ $\frac{૬૦૩}{૧૭} = ૩૫$ લઘ્વા એકસ્ય ચ સપ્તપટ્ટિભાગસ્ય નવ એકત્રિંશત્ છેદકૃતાં : ભાગા इति ।
 $\frac{૨૦૭૭}{૬૦}$

અત एवોપपद्यते यत् एकमर्द्धमण्डलं चतुश्च सप्तपट्टिभागान् द्वितीयस्य अर्द्धमण्डलस्य, तथा चैकस्य सप्तपट्टिभागस्य नव एकत्रिंशद्भागः (१। $\frac{૬૦૩}{૧૭}$) एतत् तुल्यमन्तरं पतत्येकस्मिन् चान्द्रमासे नाक्षत्रेणार्द्धमासेनेति । उक्तं चान्यत्रापि यथा 'एगं च मंडलं मंडलस्स सत्तट्टि-भाग चत्तारि । णवचेव चुण्णियातो इगतीसकएण छेएण'

છાયા-એકં ચ મણ્ડલં મણ્ડલસ્ય સપ્તપટ્ટિ ભાગાશ્ચત્વારઃ ।

નવ ચૈવ ચૂર્ણિકાતઃ એકત્રિંશત્કૃતેન છેદેન ॥૧॥

મૂલોક્ત પ્રતિપાદિતસમમેવાન્તરમત્રાપીતિ, અધિકયા વ્યાખ્યયાલમ્ ॥ इह भावनां कुर्वता आचार्येण मण्डलं मण्डलमिति पुनरुक्तं-यद् दृश्यते तत् सामान्यतो ग्रन्थान्तरे प्रसिद्धा या

હરસ્થાન મેં ઇકતીસ આતા હૈ । $\frac{૬૦૩}{૧૭} = ૩૫$ એક સડસઠિયા ભાગ કા નવ તથા
 $\frac{૨૦૭૭}{૬૦}$

इकतीस छेद कृत भाग लब्ध होता है । अत एव कहा जाता है कि एक अर्ध मंडल चार सडसठिया भाग दूसरे अर्धमंडल का तथा सडसठिया एक भाग का इकतीसिया नव भाग (१। $\frac{૬૦૩}{૧૭}$) इतना प्रमाण अंतर एक चांद्रमास में नाक्षत्र अर्धमास का होता है । अन्यत्र कहा भी है-

‘एगं च मंडलं मंडलस्स सत्तट्टिभाग चत्तारि

णव चेव चुण्णियातो इकतीस कएण छेएण ॥ १ ॥

મૂલ મેં કહે અનુસાર હી યહાં પર મી અંતર કહા હૈ અતઃ દોનોં કા કથન સમાન રૂપ હોને સે અધિક વ્યાખ્યા નહીં કરતે ।

યહાં પર ભાવના કરતે હુવે આચાર્ય ને મંડલં મંડલં ઇસ પ્રકાર પુનરુક્ત ક્રિયા હો એસા દિલ્લતા હૈ, સો સામાન્ય સે અન્ય ગ્રન્થ મેં પ્રસિદ્ધ જો ભાવના

સડસઠી અપવર્તન કરવાથી લાગ્ય સ્થાનમાં નવ તથા હરસ્થાનમાં એકત્રીસ આવે છે.
 $\frac{૬૦૩}{૧૭} = ૩૫$ એક સડસઠિયા લાગના નવ એકત્રીસ છેદ કૃતભાગ લખ્થ થાય છે.
 $\frac{૨૦૭૭}{૬૦}$

અતએવ કહેવામાં આવે છેકે-એક અર્ધમંડળના ચાર સડસઠિયાભાગ બીજા અર્ધમંડળના તથા સડસઠિયા એક ભાગના એકત્રીસિયા નવભાગ (૧। $\frac{૬૦૩}{૧૭}$) આટલા પ્રમાણનું અંતર એક ચાંદ્રમાસમાં નાક્ષત્ર અર્ધમાસનું થાય છે. અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.-‘(एगं च मंडलं मंडलस्स सत्तट्टिभाग चत्तारि, णवचेव चुण्णियातो इकतीसकएण छेएण ॥१॥ મૂલમાં કહ્યા પ્રમાણેજ અહીંયાં પણ અંતર કહ્યું છે. તેથી બન્નેનું કથન સરખી રીતે હોવાથી વિશેષ વ્યાખ્યા કહેલ નથી.

અહીંયાં ભાવના કરતાં આચાર્યે ‘મંડલં મંડલં’ આ પ્રમાણે પુનરુક્તિ કરેલ છે તેમ જણાય છે. તેા સામાન્ય રીતે અન્ય ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ જે ભાવના છે, તેના ઉપસાધથીજ

भावना तदुपरोधादेवाचार्येणाप्युक्तं भवेदित्यवसेयमत्र । परमार्थतस्तु सर्वत्र अर्द्धमण्डलमेव-
ज्ञातव्यं, एतेनापि सूत्रभावनयोर्न कश्चित् विरोधो भवेत् । एतेन खलु एकचान्द्रायण-
वक्तव्यता परिपूर्णा भवति । सम्प्रति द्वितीयचान्द्रायणमभिधीयते तत्रायं विशेषोऽवश्यः—
प्रथमे चान्द्रायणे यो दक्षिणस्माद् भागात् अभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् सप्तार्द्धमण्डलानि
उत्तरस्माद् भागाच्चाभ्यन्तराभिमुखं प्रविशन् चन्द्रः पट् अर्द्धमण्डलानि परिपूर्णानि सप्तमस्य
चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तपट्टिभागान् चरितवान् तमधिकृत्य द्वितीयायनभावनापि कर्त्तव्या,
यथात्र भावना क्रियते—तत्रायनस्य मण्डलक्षेत्रपरिमाणं त्रयोदश अर्द्धमण्डलानि परिपूर्णानि
चतुर्दशस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तपट्टिभागाः सन्तीत्यवधार्य भावना कर्त्तव्या, यथा प्राक्त-
नमयनं उत्तरस्यां दिशि सर्वाभ्यन्तरे पञ्चदशे मण्डले त्रयोदश सप्तपट्टिभागपर्यन्तं प्रदेशे परि-
समाप्तं भवति, तदनन्तरं द्वितीयायनप्रवेशे चतुः पञ्चाशता सप्तपट्टिभागैः सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं

इसका उपरोध से ही आचार्य ने भी कहा है, इस प्रकार समझ लेवें । वास्त-
विकता से तो अर्धमंडल ही जानना चाहिये, इस से सूत्र भावना में कुछ
विरोध नहीं आता है । इस कथन से एक चान्द्रायण वक्तव्यता पूर्ण होती है ।
अब दूसरा चान्द्रायण के विषय में कथन करते हैं—उसमें इस प्रकार विशेषता
रहती है—प्रथम चान्द्रायण में जो दक्षिणभाग से अभ्यन्तराभिमुख प्रविष्ट होता
हुवा सात अर्द्ध मंडलों को तथा उत्तरभाग से अभ्यन्तराभिमुख प्रवेश करता
चंद्र छ अर्द्ध मंडल परिपूर्ण तथा सातवें अर्धमंडल का सड़सठिया तेरह भाग
में संचरण करता है, उसको अधिकृत करके दूसरे अयन की भावना भी कर
लेवें । जो यहां पर की जाती है—यहां अयन का मंडलक्षेत्र परिमाण तेरह अर्ध
मंडल पूरा एवं चौदहवें अर्धमंडल का सड़सठिया तेरह भाग होते हैं इस
प्रकार अवधारण करके भावना करें । जैसे की—पूर्व कथित अयन उत्तरदिशा
में पंद्रहवें सर्वाभ्यन्तर मंडल में सड़सठिया तेरह भाग पर्यन्त प्रदेश में समाप्त

आचार्ये पण्डितोऽयम् । ते प्रभाषे समञ्ज लेवुं । वास्तविक रीते तो अर्धमंडल समञ्ज
तेथी सूत्रनी भावनामां कंठपण्डित विरोध आवतो नथी । आ कथनथी ओक चान्द्रायण वक्तव्यता
पूर्ण थाय छे । हवे भीन चान्द्रायणना संयन्धमां कथन करे छे । तेमां विशेषता रहे छे ।
पडेला चान्द्रायणमां जे दक्षिणभागथी अभ्यन्तराभिमुख प्रवेश करीने सात अर्धमंडलो
तथा उत्तरभागथी अभ्यन्तराभिमुख प्रवेश करतो चंद्र छ अर्धमंडल पुरा तथा सातमा
अर्धमंडलना सड़सठिया तेरभागमां संचरण करे छे, तेने अधिकृत करीने भीन अयननी
भावना पण्डित लेवी । जे अही करणमां आवे छे । अही अयननुं मंडलक्षेत्र परिमाण
तेर अर्धमंडल पुरा आने चौदहमा अर्धमंडलना सड़सठिया तेरभाग थाय छे । आ प्रभाषे
अवधारण करीने भावना करवी । जेभके—पडेलां कडेले अयन उत्तरदिशां पंद्रहमा सर्वाभ्यन्तर
मंडलमां सड़सठिया तेरभाग पर्यन्तना प्रदेशमां समाप्त थाय छे । ते पछी भीन अयनमां

પરિસમાપ્ય તતો દ્વિતીયે અર્ધમંડલે ચારં ચરતિ, તત્ર ત્રયોદશભાગપર્યન્તે એકમર્ધમંડલં દ્વિતીયસ્થાયનસ્ય પરિસમાપ્તં ભવતિ, દ્વિતીયમર્ધમંડલં ઉત્તરસ્યાં દિશિ સર્વાભ્યન્તરાન્મંડલાત્ તૃતીયે અર્ધમંડલે ત્રયોદશભાગપર્યન્તે તૃતીયમર્ધમંડલં દક્ષિણસ્યાં દિશિ સ્પૃશેત્ ચતુર્થે અર્ધમંડલે ચતુર્થમર્ધમંડલં ચોત્તરસ્યાં દિશિ પશ્ચમે અર્ધમંડલે પશ્ચમં ચાર્દમંડલં દક્ષિણસ્યાં દિશિ પાંચ્મેચાર્દમંડલે, પાંચ્મચાર્દમંડલગુત્તરસ્યાં દિશિ સપ્તમે અર્ધમંડલે સપ્તમમર્ધમંડલં દક્ષિણસ્યાં દિશિ અષ્ટમેર્ધમંડલે, અષ્ટમમર્ધમંડલં ઉત્તરસ્યાં દિશિ નવમે અર્ધમંડલે, નવમમર્ધમંડલં દક્ષિણસ્યાં દિશિ દશમેર્ધમંડલે, દશમમર્ધમંડલં ઉત્તરસ્યાં દિશિ એકાદશે અર્ધમંડલે, એકાદશમર્ધમંડલં દક્ષિણસ્યાં દિશિ દ્વાદશેર્ધમંડલે, દ્વાદશમર્ધમંડલં ઉત્તરસ્યાં દિશિ ત્રયોદશેર્ધમંડલે, ત્રયોદશમર્ધમંડલં દક્ષિણસ્યાં દિશિ ચતુર્દશેર્ધમંડલે ચતુર્દશમર્ધમંડલં તત્ર ત્રયોદશભાગપર્યન્તે પ્રદેશે પરિસમાપ્તં ભવતિ, તદનન્તરં ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિભાગાન્

હોતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ દૂસરે અયન મેં પ્રવેશ કરતા હુવા સડસઠિયા ચોપન ભાગોં સે સર્વાભ્યન્તર મંડલ કો સમાસ કરકે તત્પશ્ચાત્ દૂસરે અર્ધમંડલ મેં સંચરણ કરતા હૈ । ઉસમેં તેરહ ભાગ પર્યન્ત મેં દૂસરા અયન કા એક અર્ધમંડલ સમાસ હોતા હૈ । દૂસરા અર્ધમંડલ ઉત્તરદિશા મેં સર્વાભ્યન્તર મંડલ સે તોસરે અર્ધમંડલ મેં તેરહ ભાગ પર્યન્ત મેં તોસરા અર્ધમંડલ દક્ષિણદિશા મેં સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ । ચૌથા અર્ધમંડલ મેં, ચૌથા અર્ધમંડલ ઉત્તરદિશા મેં પાંચવેં અર્ધમંડલ મેં, પાંચવાં અર્ધમંડલ દક્ષિણદિશા મેં છઠે અર્ધમંડલ મેં, છઠા અર્ધમંડલ ઉત્તરદિશા મેં સાતવેં અર્ધમંડલ મેં । સાતવાં અર્ધમંડલ દક્ષિણદિશા મેં આઠવેં અર્ધમંડલ મેં, આઠવાં અર્ધમંડલ ઉત્તરદિશા મેં નવવેં અર્ધમંડલ મેં, નવવાં અર્ધમંડલ દક્ષિણદિશા મેં દસવેં અર્ધમંડલ મેં, દસવાં અર્ધમંડલ ઉત્તરદિશા મેં ગ્યારહવેં અર્ધમંડલ મેં, ગ્યારહવાં અર્ધમંડલ દક્ષિણદિશા મેં બારહવેં અર્ધમંડલ મેં, બારહવાં અર્ધમંડલ ઉત્તરદિશા મેં તેરહવેં અર્ધમંડલ મેં, તેરહવાં અર્ધમંડલ દક્ષિણદિશા

પ્રવેશ કરતો સડસઠિયા ચોપન ભાગમાંથી સર્વાભ્યંતર મંડળને સમાપ્ત કરીને તે પછી બીજા અર્ધમંડળમાં સંચરણ કરે છે. તેમાં તેરભાગ પર્યન્તમાં બીજા અયનનું એક અર્ધ મંડળ સમાપ્ત થાય છે. બીજું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં સર્વાભ્યંતર મંડળથી ત્રીજા અર્ધમંડળમાં તેરભાગ પર્યન્તમાં ત્રીજું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં સ્પૃષ્ટ થાય છે. ચોથા અર્ધમંડળમાં ચોથું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં પાંચમા અર્ધમંડળમાં પાંચમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં છઠા અર્ધમંડળમાં, છઠું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં સાતમા અર્ધમંડળમાં સાતમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં આઠમા અર્ધમંડળમાં, આઠમું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં નવમા અર્ધમંડળમાં, નવમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં દસમા અર્ધમંડળમાં, દસમું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં અગ્યારમા અર્ધમંડળમાં, અગ્યારમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં બારમા અર્ધમંડળમાં, બારમું અર્ધમંડળ ઉત્તરદિશામાં તેરમા અર્ધમંડળમાં તેરમું અર્ધમંડળ દક્ષિણદિશામાં ચૌદમા અર્ધમંડળમાં ચૌદમું

अन्यान् चारान्-चरति एतावता कालेन द्वितीयमयनं परिसमाप्तं भवति, चतुर्दशे च मण्डले संक्रान्तः सन् चन्द्रः प्रथमक्षणादूर्ध्वं सर्ववाद्यमण्डलाभिमुखं गच्छन् चारं चरति, तेन परमार्थतः कतिपय भागातिक्रमे पञ्चदश एव सर्ववाद्यमण्डले वेदितव्यः तदेवमस्मिन्नयने पूर्वभागे-नार्द्धे द्वितीयादिनि-एकान्तरितानि चतुर्दश पर्यन्तानि युग्मानि समार्द्धमण्डलानि चन्द्रमया-चीर्णानि भवन्ति पूर्वस्माद् भागादिति वेदितव्यानि, ततः पश्चिमभागे च तृतीयादीन्ये-कान्तरितानि त्रयोदश पर्यन्तानि अयुग्मानि षडर्द्धमण्डलानि चन्द्रमसा चीर्णानि भवन्ति ।

तत्र पूर्वभागे पश्चिमभागे वा यत् प्रतिमण्डलं स्वयंचीर्णमन्यचीर्णं वा चरति चन्द्रस्तन्नि-
रूपयति, 'ता दोच्चायणगए' इत्यादिना—'ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए
णिकखममाणे स चउप्पणाइं जाइं चंदे परस्म चिणं पडिचइ सत्तेरसगाइं चंदे अप्पणा
में चौदहवें अर्धमंडल में, चौदहवां अर्धमंडल तेरहवां भाग पर्यन्त के प्रदेश में
समाप्त होता है। तत्पश्चात् अन्य सड़सठिया तेरह भागों में गमन करता है।
इतने काल में दूसरा अयन समाप्त होता है। चौदहवें मंडल में संक्रमण करता
हुवा चंद्र प्रथम क्षण के बाद सर्ववाह्यमंडलाभिमुख गमन करता करता संव-
रण करता है। अतः वास्तविकता से कितनेक भागों का अतिक्रमण करके
पंद्रहवें सर्ववाह्य मंडल में ही जाता है। इस प्रकार इस अयन में पूर्व भाग से
द्वितीयादि एकान्तरित चौदह पर्यन्त के युगभावि सात अर्धमंडल चंद्रमा से
गमन किया होता है पूर्वभाग से ऐसा समझना चाहिये। तदनन्तर पश्चिम
भाग में भी तीसरे आदि एकान्तरित तेरह पर्यन्त के अयुग्म छ अर्धमंडल
चंद्र ने व्याप्त किया होता है।

उसमें पूर्वभाग में या पश्चिम भाग में जो प्रतिमंडल स्वयं संचरित या अन्य संचरित में चंद्र गमन करता है उसको कहते हैं—(ता दोच्चायणगए चंदे पुरच्छिमाए भागाए णिक्खममाणे सच्चउप्पणाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं

અર્ધમંડળ તેરભાગના પર્થનંતના પ્રદેશમા સમાપ્ત થાય છે. તે પછી બીજા સડસક્રિયા તેરભાગોમાં ગમન કરે છે. આટલા કાળમાં બીજું અથન સમાપ્ત થાય છે. ચૌદમામંડળમાં સંક્રમણ કરતો ચંદ્ર પહેલીક્ષણની પછી સર્વળાઘ્ય મંડળાભિમુખ ગમન કરતો કરતો સંચરણ કરે છે. તેથી વાસ્તવિક પશુાથી કેટલાક ભાગોનું અતિક્રમણ કરીને પંદરમા સર્વળાઘ્ય મંડળમાંજ ન્થ છે. આ રીતે આ અથનમાં પહેલાભાગથી બીજા વિગેરે ઐકાન્તરિત ચૌદ સુધીના યુગલાવી સાત અર્ધમંડળ ચંદ્રમાથી ગમન કરેલ હોય છે. પૂર્વભાગથી એમ સંમજવું. તે પછી પશ્ચિમભાગમાં પણ ત્રીજા વિગેરે ઐકાન્તરિત તેર પર્થનંતના અયુગમ છઅર્ધમંડળ, ચંદ્રથી વ્યાપ્ત થયેલ હોય છે. તેમાં પૂર્વભાગમાં અગર પશ્ચિમભાગમાં જે પ્રતિમંડળ સ્વયંસંચરિત અથવા અન્ય દ્વારા સંચરિતમાં ચંદ્રગમન કરે છે. તે કહે છે.-(તા દોઢ્વાયણગંગે ચંદ્રે પુરચ્છિમાય ભાગાય ણિક્ષમમાણે સવડપ્પણાહ્નઃ

ચિણ્ણં ચરહ' તાવત્ દ્વિતીયાયનગતે ચન્દ્રે પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ નિષ્ક્રામતિ સ ચતુઃ પચ્ચશતાનિ યાનિ ચન્દ્રઃ પરસ્ય ચીર્ણાનિ પરિચરતિ સપ્તત્રયોદશકાનિ યાનિ ચન્દ્રઃ આત્મના ચીર્ણાનિ ચરતિ, તાવદિતિ પૂર્વવત્ દ્વિતીયાયનગતે-દ્વિતીયચારં પ્રાપ્તે-પક્ષયોઃ સન્ધૌ સ્થિતે ચન્દ્રે પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્-સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલસ્ય પૂર્વભાગાત્ નિષ્ક્રામતિ-વહિર્ગન્તું પ્રવૃત્તો ભવતિ, અર્થાત્ સર્વાભ્યન્તરમણ્ડલસ્ય પૌરસ્ત્યે ભાગે ચારં ચરતીત્યર્થઃ તત્ર સપ્તચતુઃપચ્ચાશત્કાનિ મણ્ડલસ્ય ભવન્તિ યાનિ ચન્દ્રઃ પરેણ સૂર્યાદિગ્રહેણ ચીર્ણાનિ પ્રતિચરતિ, પરસ્યેતિ તૃતીયાર્થે ષષ્ઠીવર્ત્તે, અતઃ પરેણ ચીર્ણાનીત્યવધેયમ્ । તથ્ચ સપ્તત્રયોદશકાનિ તાદૃશાનિ ભવન્તિ યાનિ ચન્દ્ર આત્મનૈવ-સ્વકીયેનૈવ ચીર્ણાનિ પ્રતિચરતિ । અત્ર ભાવના પ્રોચ્યતે-મેરોઃ પૂર્વસ્યાં દિશિ યો ભાગઃ સ પૌરસ્ત્યઃ પૂર્વભાગો વા કથ્યતે યથાપરસ્યાં દિશિ ગતો ભાગઃ સ પાશ્ચાત્યઃ પશ્ચિમભાગો વા પરિગીયતે, તત્ર પૂર્વભાગે સપ્તસ્વપિ દ્વિતીયાદિષુ એકાન્તરિતેષુ મણ્ડલેષુ ચતુર્દશ પર્યન્તેષુ સપ્તપષ્ટિભાગપ્રવિભક્તેષુ પ્રત્યેકં ચતુઃપચ્ચાશતં સપ્તપષ્ટિભાગાન્ ચન્દ્રઃ

પઢિચરહ સત્ત તેરસ ગાહં ચંદે અપ્પણો ચિણ્ણં ચરહ) દૂસરે અયન કો પ્રાસ અર્થાત્ દૂસરા ચાર કો પ્રાસ કરતા હુવા માને પક્ષ કી સન્ધિ મેં રહા હુવા ચંદ્ર સર્વાભ્યન્તરમંડલ કે પૂર્વ ભાગ સે બાહર જાને કે લિયે પ્રવૃત્ત હોતા હૈ । અર્થાત્ સર્વાભ્યન્તરમંડલ કે પૂર્વભાગ મેં ગમન કરતા હૈ । વહાં પર મંડલ કા સડ-સઠિયા ચોપન ભાગ મંડલ કા હોતા હૈ । જિનકો ચંદ્ર સૂર્યાદિ ગ્રહ સે ભુક્ત કો ભોગતે હૈ । પરસ્ય યહાં તૃતીયા કે અર્થ મેં ષષ્ઠી કહી હૈ । અતઃ દૂસરોં સે ઉપભુક્ત એસા સમજોં । તથા સાત તેરહ ભાગ એસે હોતે હૈં જિસકો ચંદ્ર સ્વયં હી ચીર્ણ કરતે હૈં ।

અબ્ હસકી ભાવના દિખલાઈ જાતી હૈ-મેરુ કી પૂર્વ દિશા મેં જો ભાગ હૈ, વહ પૂર્વ ભાગ કહા જાતા હૈ, જો ભાગ પશ્ચિમદિશા મેં રહા હુવા હૈ, વહ પશ્ચિમ ભાગ કહા જાતા હૈ । ડસમેં પૂર્વ ભાગ મેં દ્વિતીયાદિ સાતોં એકાન્તરિત

જાહં ચંદે પરસ્ય ચિણ્ણં પઢિચરહ સત્તતેરસગાહં ચંદે અપ્પણો ચિણ્ણં પઢિચરહ) બીજા અયનને પ્રાપ્ત થયેલ એટલેકે બીજા ચારને પ્રાપ્ત કરતો એટલેકે પક્ષની સંધીમાં રહેલ ચંદ્ર સર્વાભ્યંતર મંડળના પૂર્વભાગથી બહાર જવા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે. અર્થાત્ સર્વાભ્યંતર મંડળના પૂર્વભાગમાં ગમન કરે છે. ત્યાં મંડળના સડસઠિયા ચોપનભાગ મંડળના થાય છે. જેને ચંદ્ર સૂર્યાદિગ્રહોએ ભોગવેલને ફરી ભોગવે છે. પરસ્ય અહીં તૃતીયાના અર્થમાં છટ્ટીવિભક્તિ કહેલ છે. તેથી બીજાઓએ ઉપભુક્ત ભોગવેલ એમ સમજવું તથા સાત તેરભાગ એ રીતે થાય છે. જેને ચંદ્ર સ્વયં ચીર્ણ કરે છે.

હવે આની ભાવના બતાવવામાં આવે છે. મેરુની પૂર્વ દિશામાં જે ભાગ છે તે પૂર્વભાગ કહેવાય છે. જે ભાગ પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ છે. તે પશ્ચિમભાગ કહેવાય છે. તેમાં પૂર્વભાગમાં દ્વિતીયાદિ સાતે એકાન્તરિત ચૌદ પર્યન્તના મંડળમાં સડસઠિયા ભાગથી

परेण सूर्यादिना ग्रहेण चीर्णान् मण्डलभागान् प्रतिचरति, त्रयोदश त्रयोदश मन्त्रपट्टभागान् स्वकीयेनैवात्मना चीर्णान् प्रतिचरति ।-एतदेव पुनः स्पष्टयति-‘ता दोच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउप्पणाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं परिचरइ, छतेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठिता चारं चरइ’ तावत् द्वितीयायनगते चन्द्रे पाश्चात्याद् भागात् निष्क्रामन् चतुः पञ्चाशत्तानि यानि चन्द्रः परस्य चीर्णानि प्रतिचरति, पट् त्रयोदशकानि चन्द्रः आत्मनश्चीर्णानि प्रतिचरति, अपरी खलु द्वौ त्रयोदशकौ यां चन्द्रः केनापि असामान्यकौ स्वयमेव प्रविश्य प्रविश्य चारं चरति, ॥ तावदिति पूर्ववत् तस्मिन्नेव चन्द्रमसि द्वितीयायनगते सति पाश्चात्याद् भागान्निष्क्रामति सति पश्चिमभागे चारं चरति पट् चतुःपञ्चाशत्कानि भवन्ति यानि चन्द्रः परस्येति-परेण सूर्यादिना ग्रहेण चीर्णानि-भुक्तानि मण्डलानि प्रतिचारं चरति चन्द्रः ॥ पट् त्रयोदशकानि यानि चन्द्रः आत्मनैव चीर्णानि प्रति-

चौदह पर्यन्त के मंडल में सडसठिया भाग से विभक्त प्रत्येक में सडसठिया चोपन भागों में चंद्र सूर्यादि ग्रहों ने उपभुक्त किये हुवे मंडलभागों को प्रतिचरित करते हैं । तथा तेरह तेरह सडसठिया भागों को अपने द्वारा व्याप्त किये को पुनः प्रतिचरित करता है । इसको ही पुनः विशेष स्पष्ट करते हैं- (ता दोच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउप्पणाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं परिचरइ छ तेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता पविट्ठिता चारं चरइ) वही चंद्र दूसरे अयन में गमन करे तब पाश्चात्य भाग से निकल कर पश्चिम भाग में संचार करता है । जो पर से अर्थात् सूर्यादि ग्रह से चीर्ण भाग होता है, वह चोपन भाग का छह भाग होता है । अर्थात् सूर्यादि से उपभुक्त मंडल को चंद्र पुनः भुक्त करते हैं । तथा छह तेरह भाग जो चंद्र स्वयमेव उपभुक्त किये हुवे को पुनः भुक्त करते हैं ।

विभक्ता इरेकभां सडसठिया चोपन भागोभां चंद्र सूर्यादि ग्रहोअे उपभुक्ता इरेक मंडल भागोअे प्रतिचरित इरे छे. तथा तेर तेर सडसठिया भागोअे पोतानाथी व्याप्त इरेक ने. इरीथी प्रतिचरित इरे छे. आ कथननेज इरी विशेष स्पष्ट इरे छे.-(ता दोच्चायणगए चंदे पच्चत्थिमाए भागाए णिक्खममाणे चउप्पणाइं जाइं चंदे परस्स चिण्णं परिचरइ छ तेरसगाइं चंदे अप्पणो चिण्णं पडिचरइ, अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविट्ठित्ता चारं चरइ) अेज चंद्र जीअ् अयनभां गमन इरे त्यारे पाश्चात्य भागथी नीक्खणीने पश्चिम भागभां संचार इरे छे. जे पर थी अेटवेके सूर्यादिग्रहोथी च्छिण्णं भाग थाय छे. ते चोपन भागना छभाग थाय छे. अर्थात् सूर्यादिथी उपभुक्ता मंडलने चंद्र इरीथी भागवे छे. तथा छ तेर भागने चंद्र स्वयमेव भागवेक ने इरीथी भागवे छे.

ચરતિઃ । અત્રાપીયં ભાવના ભાવનીયા યથા-મેરોઃ પશ્ચિમે દિગ્વિભાગે પદ્ સ્વપિ તૃતીયાદિપુ વિષયેષુ એકાન્તરિતેષુ મળ્ડલેષુ ત્રયોદશ પર્યન્તેષુ અર્દ્ધમળ્ડલેષુ સપ્તપટ્ટિભાગપ્રવિભક્તેષુ પ્રત્યેકં ચતુઃ પશ્ચાશતં ચતુઃ પશ્ચાશતં સપ્તપટ્ટિમાગાન્ પરેણ ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ ત્રયોદશ પટ્ટિભાગાંશ્ચ સ્વકીયેનૈવ ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ । અપરો ચ સ્વલુ દ્વૌ ત્રયોદશકૌ-ત્રયોદશ સપ્ત-પટ્ટિભાગરૂપૌ તસ્મિન્નેવ દ્વિતીયાયનેસ્તો યૌ સ્વલુ ચન્દ્રઃ કેનાપ્યસામાન્યૌ-કેનાપ્યનાચીર્ણૌ-અનાચીર્ણપૂર્વૌ તૌ કિલ સ્વયમેવ તત્ર પ્રવિશ્ય પ્રવિશ્ય-પૌનઃ પૌન્યેન તત્ર ગત્વા ચારં ચરતિ । અથાનયોઃ ત્રયોદશકયોઃ પ્રદેશપરિજ્ઞાનાર્થં ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કયરાઈં સ્વલુ તાઈં દુવે તેરસ-ગાઈં જાઈં ચંદે કેળઈ અસામળ્ળગાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરઈ’ કતરો સ્વલુ તૌ દ્વૌ ત્રયોદશકૌ યૌ ચન્દ્રઃ કેનાપિ અસામાન્યકૌ સ્વયમેવ પ્રવિશ્ય પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ ॥-કતરો-કુત્રત્યૌ તૌ સ્વલુ દ્વૌ ત્રયોદશકૌ-ત્રયોદશ સપ્તપટ્ટિભાગાત્મકૌ યૌ કિલ કેનાપ્ય સામાન્યકૌ-કેનાપિ સૂર્યાદિના ગ્રહેણ અનાચીર્ણૌ તત્ર તત્ર સ્વયમેવ ચન્દ્રઃ પ્રવિશ્ય પ્રવિશ્ય-

યહાં પર ભી હસ પ્રકાર ભાવના કરના ચાહિયે-જૈસે કિ મેરુ કી પશ્ચિમ દિશા મેં તૃતીયાદિ વિષમ એકાન્તરિત તેરહ પર્યન્ત કે છહો અર્ધમંડલોં મેં સડ-સઠિયા ભાગ સે વિભક્ત મંડલ મેં પ્રત્યેક મેં ચોપન ચોપન સડસઠિયા ભાગ અન્ય દ્વારા ચીર્ણ કિયે કો પુનઃ પ્રતિચરિત કરતે હૈં, તથા તેરહવાં છ ભાગ અપને સ્વયં ઉપશુક્ત કિયે કો પુનઃ પ્રતિચરિત કરતા હૈં । તથા દૂસરા સડ-સઠિયા તેરહ ભાગ રૂપ દો ભાગ ઉસ દૂસરે અયન મેં રહતા હૈં । જિસકો ચંદ્ર કિસી ને ભી ઉપશુક્ત ન કિયા હો ઉસકો સ્વયં વહાં પ્રવિષ્ટ હોકર અર્થાત્ વારંવાર વહાં જાકર સંચરણ કરતા હૈં ।

અવ્વે ઇન તેરહ કા પ્રદેશ કા જ્ઞાન કે નિમિત્ત શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(કયરાઈં સ્વલુ તાઈં દુવે તેરસગાઈં જાઈં ચંદે કેળઈ અસામળ્ળગયાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરઈ) યે વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપ વાલે સડસઠિયા તેરહ ભાગ રૂપ હોતે હૈં એવં જો કોઈ સૂર્યાદિ ગ્રહ દ્વારા આચીર્ણ ન કિયા હો

‘અહીં’ પણ આ રીતે ભાવના કરવી જોઈએ-જેમકે મેરુની પશ્ચિમદિશામાં તૃતીયાદિ વિષમ એકાન્તરિત તેર પર્યન્તના છએ અર્ધમંડળોમાં સડસઠિયા ભાગથી વહેંચાયેલ મંડળોમાં દરેકમાં ચોપનચોપન સડસઠિયા ભાગ બીજાઓએ ભોગવેલને ફરીથી પ્રતિચરિત કરે છે. તથા તેરમે છભાગ પોતેજ ભોગવેલને ફરીથી પ્રતિચરિત કરે છે. તથા બીજા સડસઠિયા તેરભાગ રૂપ બે ભાગ એ બીજા અયનમાં રહે છે. જેને ચંદ્ર કોઈએ ભોગવેલ ન હોય તેવા તે ભાગોનો સ્વયં ત્યાં પ્રવેશ કરીને ભોગવે છે, અર્થાત્ વારંવાર ત્યાં જઈને સંચરણ કરે છે.

હવે તેરના પ્રદેશ જ્ઞાનને નિમિત્તે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(કયરાઈં સ્વલુ તાઈં દુવે તેરસગાઈં જાઈં ચંદે કેળઈ અસામળ્ળગયાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા ચારં ચરઈ) આવશ્યકભાણુ સ્વરૂપના સડસઠિયા તેરભાગ રૂપ હોય છે. અને જે કોઈ સૂર્યાદિગ્રહ દ્વારા આચીર્ણ કરેલ

પૌનઃ પૌન્યેન તત્ર ગત્વા ચારં ચરતીતિ કથય ભગવન્નિતિ ગોંતમસ્ય પ્રશ્નં શ્રુત્વા ભગવાનાઃ—
‘ઇમાઈં સ્વલુ તાઈં દુવે તેરસગાઈં જાઈં ચંદે કેળઈં અસામણગાઈં સયમેવ પવિટ્ટિત્તા પવિટ્ટિત્તા
ચારં ચરહ’ ઇમાં સ્વલુ તૌ દ્વૌ ત્રયોદશકૌ યૌ ચન્દ્રઃ કેનાપિ અસામાન્યકૌ સ્વયમેવ પ્રવિશ્ય
પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ ॥—ઈમૌ—વક્ષ્યમાણસ્વરૂપૌ કિલ દ્વૌ ત્રયોદશકૌ—ત્રયોદશ સપ્તપદ્મિભાગ-
રૂપૌ સ્તઃ યૌ કિલ કેનાપિ સૂર્યાદિના ગ્રહેણ અસામાન્યકૌ—અનાવીર્ણૌ ચન્દ્રઃ સ્વયમેવ તત્ર
તત્ર પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ ॥ તૌ ચ કાવિતિ દર્શયતિ—‘સવ્વઘ્મંતરે ચેવ મંડલે સવ્વવાહિરે ચેવ
મંડલે’ સર્વાભ્યંતરે ચ મંડલે સર્વવાહ્યે ચેવ મંડલે ॥ નિર્વચનવાક્યમેતત્, एतच्च प्रायो
निगमसिद्धं नाधिकं किमपि, एको य स्रयोदशकः स सर्वाभ्यन्तरे मण्डले भवति, योहि तत्
पाश्चात्यायनगतत्रयोदशका दूर्ध्वं वेदितव्यः, तत्रैव सम्भवास्पदत्वात् । उत्तराभिमुखगमने
प्रविष्टश्चन्द्रो यदा प्रथमपर्वान्ते—प्रवर्तमानयुगस्यामान्ते सर्वाभ्यन्तरमण्डले प्रथमायाः गतेः
रुद्धत्वेऽन्य गतौ प्रवृत्तायां सत्यां प्रथम त्रयोदशकः समुत्पद्यते इत्यर्थः ॥ द्वितीयश्च त्रयो-
दशकः सर्ववाह्ये मण्डले द्वितीयायने दक्षिणायनगतिसमाप्तौ सन्धिरे युगस्य द्वितीयपर्व-
समाप्तौ पौर्ણાન્તે તત્ત્વ પર્યન્તવર્તી પ્રતિપન્નો જ્ઞાતવ્ય इति ॥ अथ वाक्यमुपसंहाराह, ‘एयाणि

उसको चंद्र स्वयं ही वहां प्रविष्ट होकर गमन करता है । वे दो कौन से हैं
सो कहते हैं—(सव्वव्मंतरे चैव मंडले सव्ववाहिरे चैव मंडले) यह निर्वचन
वाक्य है । यह प्रायः निगम सिद्ध है, अधिक कुछ नहीं कहा है । एक जो
तेरहवां भाग है, वह सर्वाभ्यंतर मंडल में होता है । जो उसके पीछे रहा
हुवा तेरह से पश्चात् जान लें । वहां ही संभवास्पद होता है । उत्तराभिमुख
गमन में प्रविष्ट चंद्र जब प्रथम प्रवर्तमान युग के अंत में सर्वाभ्यंतर मंडल में
प्रथम गति के रुद्ध होने से अन्य गति प्रवर्तित होने पर प्रथम तेरह भाग होता
है । दूसरा तेरह भाग सर्ववाह्य मंडल में दूसरे अयन के दक्षिणायन गति
समाप्त होने के सन्धियुग के दूसरा पर्व समाप्ति काल में पूर्णिमा के अन्त में
वह पर्यन्तवर्त्ति होता हुआ जान लें । अब इसका उपसंहार करते हुवे कहते

ન હોય તેને ચંદ્ર પોતેજ ત્યાં પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. એ બે કયા કયા છે ? તે...કહે
છે. (સવ્વઘ્મંતરે ચેવ મંડલે સવ્વવાહિરે ચેવ મંડલે) આ નિર્વચન વાક્ય છે, આ પ્રાયઃ
નિગમ સિદ્ધ છે. વિશેષ કંઈપણ કહેલ નથી, એક જે તેરમો ભાગ છે તે સર્વાભ્યંતર
મંડળમાં થાય છે. જે તેની પાછળ રહેલ તેરથી પછી સમજવો ત્યાંજ સંભાવનારૂપ થાય
છે. ઉત્તરાભિમુખ ગમનમાં પ્રવેશેલ ચંદ્ર જ્યારે પહેલાં પ્રવર્તમાન યુગની અંતમાં સર્વા-
ભ્યંતર મંડળમાં પ્રથમ ગતિના રોકાઈ જવાથી અન્ય ગતિથી પ્રવર્તિત થાય ત્યારે પહેલો
તેરમો ભાગ થાય છે. બીજો તેરમો ભાગ સર્વાબાહ્ય મંડળમાં બીજા અયનની દક્ષિણાયન
ગતિ સમાપ્ત થવાના સંધી યુગના બીજા પર્વના સમાપ્તિકાળમાં પૂર્ણિમાના અંતમાં એ
પર્યન્તવર્તિ થાય છે. તેમ સમજવું. હવે આનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.—‘एयाणि खलु

खलु तानि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ' इमौ खलु तौ द्वौ त्रयोदशकौ यौ चन्द्रः केनापि यावत् चारं चरति ॥ इमौ-पूर्वोक्तौ सर्वाभ्यन्तर-सर्वबाह्यमंडलगतौ पक्षान्त-समुद्भवौ तावेव द्वौ त्रयोदशकौ-त्रयोदश सप्तपट्टिभागौ यौ खलु चन्द्रः केनापि सूर्यादिना जाव-यावद् प्रविष्टौ-अनाचीणौ स्वयमेव तत्र प्रविश्य चारं चरति । वाक्यमेतद्निगम सूत्रा-त्मकं तेनेदमुपसंहारात्मकमवधेयमिति तदेवमेकं चन्द्रमसमधिकृत्य द्वितीयायनवक्तव्यता प्रोक्ता एतदनुसारेणैव द्वितीयमपि चन्द्रमसमधिकृत्य द्वितीयायनवक्तव्यता भावनीया, एवं तस्य मेरोः पश्चिमे दिग्बिभागे सप्तचतुः पञ्चासत्कानि परचीर्णाचरणीयानि सप्त च त्रयो-दशकानि स्वयं चीर्णाचरणीयानि वक्तव्यतानि मेरोः पूर्वोदिग्बिभागे च पट् चतुः पञ्चा-सत्कानि परचीर्णाचरणीयानि पट् त्रयोदशकानि स्वयं चीर्णप्रतिचरणीयानि वक्तव्यानीति भावनीयानीति ॥ अथोपसंहारः-‘एयावया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ’ एतावता द्वितीयं चान्द्रायणं समाप्तं भवति ॥-एतावता-एतत्तुल्येन पूर्वोदितप्रमाणेन समयेन द्वितीयं-दक्षि-

हैं (एयाणि खलु तानि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ) ये पूर्वोक्त सर्वाभ्यन्तर एवं सर्वबाह्य मंडलगत पक्ष के अंत में उत्पन्न वे सडसठिया तेर-हवां दो भाग जिसको चंद्र सूर्यादि किसी ग्रह से अनुपभुक्त में स्वयं ही वहां प्रविष्ट होकर गमन करता है । यह वाक्य निगमसूत्रात्मक है । अतः इसको उपसंहारात्मक समझना चाहिये । इस प्रकार एक चंद्रमा को अधिकृत करके दूसरा अयन की वक्तव्यता कही है । इस कथन के अनुसार ही दूसरा चंद्र को अधिकृत करके दूसरे अयन की वक्तव्यता को भावित करें । इस प्रकार उस मेरु के पूर्व दिग्बिभाग में छ चोपन संबंधी अन्य के द्वारा उपभुक्त छ तेरह मंडल को स्वयं चीर्ण एवं प्रतिचीर्ण कहे गये हैं ऐसी भावना कर लें ।

अब उपसंहार करते हुवे कहते हैं-(एयावया दोच्चे चंदायणे समत्ते भवइ) इसके समान पूर्व कथित प्रमाण वाले समय से दूसरा दक्षिणाभिमुख गमन-

तानि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाव चारं चरइ) આ પૂર્વોક્ત સર્વાભ્યંતર અને સર્વ-બાહ્ય મંડળગત પક્ષના અંતમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે સડસઠિયા તેરના બે ભાગ બેને ચંદ્ર સૂર્યાદિ કોઈપણ ગ્રહોએ નહીં ભોગવેલ હોય તેવાને સ્વયં ત્યાં પ્રવેશ કરીને ગમન કરે છે. આ વાક્ય નિગમ સૂત્ર જેવું છે. તેથી તેને ઉપસંહારાત્મક સમજવું જોઈએ આ પ્રમાણે એક ચંદ્રમાને અધિકૃત કરીને બીજા અયન સંબંધી વક્તવ્યતા કહેલ છે. આ કથન અનુસારજ બીજા ચંદ્રને અધિકૃત કરીને બીજા અયનની વક્તવ્યતાને ભાવિત કરી લેવી. આ રીતે એ મેરુના પૂર્વદિશાના દિગ્વિભાગમાં છ ચોપન સંબંધી અન્ય દ્વારા ભોગવેલ છતેર મંડળને પોતેજ ચીર્ણ અને પ્રતિચીર્ણ કહેલ છે. તેમ ભાવના કરીને સમજ લેવું.

હવે ઉપસંહાર કરતો કહે છે. (એયાવયા દોચ્છે ચંદાયણે સમત્તે ભવઈ) આની જેમ પૂર્વ કથિત પ્રમાણવાળા સમયથી બીજા દક્ષિણાભિમુખ ગમનરૂપ સર્વાભ્યંતર મંડળથી

ળાભિમુખગમનસ્વરૂપં સર્વાભ્યન્તરાન્મળ્ડલાદ વહ્નિર્નિષ્ક્રમણરૂપં ગમનં ચાન્દ્રાયણં ચન્દ્રચારં સમાપ્તં ભવતિ ॥—અથ નાક્ષત્રં પ્રશ્નસૂત્રમન્તરરૂપં પ્રતિપાદયતિ—‘તા ણવક્ષત્તે માસે ણો ચંદે માસે, ચંદે માસે ણો ણવક્ષત્તે માસે’ તાવત્ નાક્ષત્રો માસો ન ચાન્દ્રો માસઃ, ચન્દ્રો માસો ન નક્ષત્રો માસઃ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ યથેવં દ્વિતીયમપ્યયનં ઇત્યાવત્પ્રમાણં તર્હિ નાક્ષત્રો માસો ન ચાન્દ્રો માસો ભવતિ, નાપિ ચ ચાન્દ્રો માસો નાક્ષત્રો માસો ભવતિ. કિન્તુ ચાન્દ્ર માસાન્નાક્ષત્રો માસોઽધિકો ભવતિ તર્હિ દ્વયોઃ કાલસામ્યં કથં સમ્ભવેદિતિ જિજ્ઞાસાનિવૃત્ત્યર્થં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા ણવક્ષત્તાઽ માસાઽ ચંદેણં કિમધિયં ચરઈ ?’ તાવત્ નાક્ષત્રાન્માસાન્ ચન્દ્રેણ માસેન કિમધિકં ચરતિ ? ॥—તાવત્ તત્ર સમયભેદસ્થલે નાક્ષત્રાન્માસાત્ ચન્દ્રઃ ચાન્દ્રેણ માસેન કિમધિકં—કિયત્પ્રમાણમધિકં ચારં ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તનો ભગવાનાહ—‘તા દો અદ્ધમંડલાઈં ચરઈ અદ્ધય સત્તદ્ધિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ સત્તદ્ધિભાગં ચ એક્કતીસહા છેત્તા અદ્ધારસભાગાઈં’ તાવત્ દ્વે અદ્ધમંડલે ચરતિ અઘ્ઠીં ચ સપ્તપટ્ટિભાગાન્ અદ્ધમંડલસ્ય સપ્તપટ્ટિભાગં ચ એકરૂપ સર્વાભ્યન્તર મંડલ સે વાહર નિષ્ક્રમણરૂપ ચાન્દ્રાયણ યાનિ ચંદ્ર ચાર સમાપ્ત હોતા હૈ ।

અવ નાક્ષત્ર સંવંધો પ્રશ્ન સૂત્ર અંતરરૂપ પ્રતિપાદિત કરતે હૈં—(તા ણવક્ષત્તે માસે ણો ચંદે માસે ચંદે માસે ણો ણવક્ષત્તે માસે) યહી દ્વિતીય અગ્રમ ભી હતના પ્રમાણ વાલા હૈ તો નાક્ષત્રમાસ ચાન્દ્રમાસ નહીં હોતા હૈ । તથા ચાન્દ્રમાસ નાક્ષત્રમાસ નહીં હોતા હૈ । પરંતુ ચાન્દ્રમાસ સે નાક્ષત્રમાસ અધિક હોતા હૈ, તો દોનોં કૈ કાલ કી સમાનતા કિસ પ્રકાર હોતી હૈ ? હિસ પ્રકાર કી જિજ્ઞાસા કૈ શમનાર્થ શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા ણવક્ષત્તાઽ માસાઽ ચંદેણં કિમધિયં ચરઈ) સમય ભેદ સ્થલ મૈં નાક્ષત્રમાસ સે ચંદ્ર ચાન્દ્રમાસ મૈં કિતના પ્રમાણ અધિક ગમન કરતા હૈ ? હિસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કૈ પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(તા દો અદ્ધમંડલાઈં ચરઈ અદ્ધય સત્તદ્ધિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ સત્તદ્ધિભાગં ચ એક્કતીસહા છેત્તા અદ્ધારસ ભાગાઈં) અધિક પ્રમાણ કહતા હૈં—

ખહાર નીક્કળવારૂપ ચાન્દ્રાયણ ઐટલેકે ચાન્દ્ર ચાર સમાપ્ત થાય છે.

હવે નાક્ષત્ર સંવંધો પ્રશ્ન સૂત્ર અંતરરૂપ પ્રતિપાદિત કરે છે—(તા ણવક્ષત્તે માસે ણો ચંદેમાસે, ચંદે માસે ણો ણવક્ષત્તે માસે) જો ખીજું અગ્રમ પણ આટલા પ્રમાણનું છે. તો નાક્ષત્રમાસ હોતા નથી. પરંતુ ચાન્દ્રમાસથી નાક્ષત્રમાસ વધારે હોય છે. તો બન્નેના કાળનું સરખાપણ કેવી રીતે થાય છે ? આ પ્રમાણની જિજ્ઞાસાના સમાધાન માટે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા ણવક્ષત્તાઽ માસાઽ ચંદેણં કિમધિયં ચરઈ) સમય ભેદસ્થળમાં નાક્ષત્રમાસથી ચંદ્ર, ચાન્દ્રમાસથી કેટલા પ્રમાણ વધારે ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા દો અદ્ધમંડલાઈં ચરઈ અદ્ધય સત્તદ્ધિભાગાઈં અદ્ધમંડલસ્સ સત્તદ્ધિભાગં ચ એક્કતીસહા છેત્તા અદ્ધારસ ભાગાઈં) વધારે

ત્રિંશદા છિત્વા અષ્ટાદશભાગાન્-તાવત્-અધિકપ્રમાણં કથયામિ તાવત્ યથા દ્વે અર્ધમંડલે પરિપૂર્ણેઽધિકે ચરતિ, તથા તૃતીયસ્યાર્ધમંડલસ્ય અષ્ટો સપ્તપષ્ટિભાગાન્ $\frac{16}{60-31}$ એકં ચ સપ્ત-પષ્ટિભાગં એકત્રિંશદા છિત્વા-એકત્રિંશતા વિભજ્ય તસ્ય સત્કાન્ અષ્ટાદશભાગાન્ $\frac{16}{60-31}$ અધિકં ચરતિ-(૨। $\frac{16}{60-31}$) એતતુલ્યમધિકં ચરતિ ચન્દ્રો નાક્ષત્રાન્માસાત્ ચન્દ્રેણ માસેનેતિ ॥-અસ્ય ભાવના તુ પ્રાગુક્તપ્રમાણેન એકાયનગતેનાધિકરૂપેણ ભાવનીયા । પ્રાગુક્તમેકાયનેઽધિકમેકમંડલ મિત્યાદિ દ્વિગુણં કૃત્વા પરિભાવનીયમિતિ ॥-અથ સમ્પ્રતિ યાવતાકાલેન ચાન્દ્ર-માસઃ પરિપૂર્ણો ભવતિ તાવન્માત્ર તૃતીયાયનવક્તવ્યતામાહ-‘તા તચ્ચાયનગણે ચંદે પચ્ચત્થિ-માણે ભાગાણે પવિસમાણે બાહિરાણંતરસસ પચ્ચત્થિમિલ્લસસ અર્ધમંડલસસ ઈત્તાલીસં સત્તદ્વિ-ભાગાઈં જાઈં ચંદે અપ્પણો પરસસ ય ચિણ્ણં પહિચરહ’ તાવત્ તૃતીયાયનગતે ચન્દ્રે પાશ્ચા-ત્યાદ્ ભાગાત્ પ્રવિશન્ બાહ્યાનન્તરસ્ય પાશ્ચાત્યસ્ય અર્ધમંડલસ્ય એકચત્વારિંશત્ સપ્તપષ્ટિ-ભાગાઃ યાન્ ચન્દ્રઃ આત્મનઃ પરસ્ય ચ ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્, ઇહ દ્વિતી-યાયનપર્યન્તે ચતુર્દશેઽર્ધમંડલે તદભિમુખં ગતત્વાત્ । તદનન્તરં પર્વતપ્રદેશે સાક્ષાત્ પશ્ચદશ-

જિસ પ્રકાર દો અર્ધમંડલ મેં પરિપૂર્ણ અધિક હોતા હૈ । તથા તીસરે અર્ધમંડલ કા સડસઠિયા આઠ ભાગ $\frac{16}{60-31}$ તથા એક સડસઠિયા ભાગ કો ઇકીસ સે વિભક્ત કરકે અઠારહ ભાગોં સે $\frac{16}{60-31}$ અધિક ગમન કરતા હૈ (૨। $\frac{16}{60-31}$) । $\frac{16}{60-31}$ હતા પ્રમાણ તુલ્ય ચંદ્ર ચાંદ્રમાસ મેં નાક્ષત્રમાસ સે અધિક ગમન કરતા હૈ । ઇસકી ભાવના પૂર્વકથિત પ્રમાણ સે એક અયનગતિ મેં અધિકતા સે ભાવિત કરે । પૂર્વકથિત એક અયન મેં અધિક એક મંડલ કો દુગુના કરકે ભવિત કર લેવે । અબ જિતને કાલ મેં ચાંદ્રમાસ પૂર્ણ હોતા હૈ, ઉતને પ્રમાણ તીસરે અયન કી વક્તવ્યતા કહતે હૈ-(તા તચ્ચાયનગણે ચંદે પચ્ચત્થિમાણે ભાગાણે પવિસમાણે બાહિરાણંતરસસ પચ્ચત્થિમિલ્લસસ અર્ધમંડલસસ ઇત્તાલીસં સત્તદ્વિભાગાઈં જાઈં ચંદે અપ્પણો પરસસ ય ચિણ્ણં પહિચરહ) યહાં પર દૂસરે અયન કે અન્ત મેં ચૌદ-

પ્રમાણ કહેલું છે. જે પ્રમાણે જે અર્ધમંડળમાં પરિપૂર્ણ અધિક હોય છે, તથા ત્રીજા અર્ધમંડળના સડસઠિયા આઠભાગ $\frac{16}{60-31}$ તથા એક સડસઠિયા ભાગને એકત્રીસથી વિભક્ત કરીને તેના અઠાર ભાગોને $\frac{16}{60-31}$ વધારે ગમન કરે છે. (૨) $\frac{16}{60-31}$ હતા પ્રમાણતુલ્ય ચંદ્ર, ચાંદ્રમાસમાં નાક્ષત્ર માસથી વધારે ગમન કરે છે. આની ભાવના પહેલાં કહેલ પ્રમાણથી વધારે એક અયન ગતિમાં અધિકતાથી ભાવિત કરવી. પહેલાં કહેલ એક અયનમાં વધારે એક મંડળને ખમણા કરીને ભાવિત કરી લેવા. હવે જેટલા કાળમાં ચાંદ્રમાસ પૂર્ણ હોય છે. એટલા પ્રમાણમાં ત્રીજા અયનની વક્તવ્યતા કહે છે-(તા તચ્ચાયનગણે ચંદે પચ્ચત્થિમાણે ભાગાણે પવિસમાણે બાહિરાણંતરસસ પચ્ચત્થિમિલ્લસસ અર્ધમંડલસસ ઇત્તાલીસં સત્તદ્વિભાગાઈં જાઈં ચંદે અપ્પણો પરસસ ય ચિણ્ણં પહિચરહ) અહીં બીજા અયનના અંતમાં ચૌદમા અર્ધમંડળમાં તેની સન્નિધિ ગત હોવાથી તે પછી પર્વત

પ્રદેશમાં સાક્ષાત્ ચંદ્રમા અર્ધમંડળમાં પ્રવેશ કરીને કેટલોક સમય ત્યાં રહીને ફરીથી બીજીવાર પ્રવેશ કરીને પહેલીજાણની પછી સર્વબાહ્યનંતરના સમીપરથી બીજા મંડળની સન્મુખ ચંદ્ર ગમન કરે છે. તે પછી એજ સર્વબાહ્ય મંડળના પછીના બીજા અર્ધમંડળમાં ગમન કરતો વિવક્ષિત થાય છે. તેથી અધિકૃત સૂત્ર કહે છે. જે પ્રમાણે ચંદ્ર ત્રીજા અયનમાં ગમન કરે ત્યારે પહેલાં મેરુની પશ્ચિમ દિશામાં પ્રવેશ કરે છે. તે પછી બાહ્યાનંતર મંડળના વ્યવધાન વિનાના પૂર્વભાગમાં રહીને પાછલા અર્ધમંડળના સહસંઠિયા એકતાલીસભાગ થાય છે. જેને ચંદ્ર પોતે કે બીજાએ (આત્મનઃ પરસ્પર) આ ઠેકાણે ત્રીજી વિભક્તિના અર્થમાં છઠ્ઠી વિભક્તિ થઈ છે. ભોગવેલાને ફરીથી ઉપભુક્ત કરે છે. અર્થાત્ જે સહસંઠિયા તેરભાગને સૂર્યાદિએ ભોગવેલા હોય તેને ચંદ્ર ફરીથી ભોગવે છે. (પ્રવેશ પરાવર્તન હોવાથી) બીજો સહસંઠિયા તેરમા ભાગ છે કે જેને સ્વયં ચંદ્રે વ્યાપ્ત કરેલ

સત્તદ્વિભાગાઈં જાઈં ચંદે પરસ્સ ચિણ્ણં પઢિચરઈં તેરસ સત્તદ્વિભાગાઈં ચંદે અપ્પણો પરસ્સ ચિણ્ણં પઢિચરઈં' ત્રયોદશ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ યાન્ ચન્દ્રઃ પરસ્ય ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ, ત્રયોદશ સપ્તપષ્ટિભાગાઃ યાન્ ચન્દ્રઃ આત્મનઃ પરસ્ય ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ, અસ્ય વ્યાખ્યા પ્રથમત્ એવ પ્રતિપાદિતૈવ, આત્મનઃ પરસ્યેત્યત્ર તૃતીયાર્થે પષ્ટિભાવ્યા, કૃષ્ણ-શુક્લયોઃ પક્ષયોરાદ્યન્તયો-રેકત્રૈવ સ્થિત્યા પશ્ચદશમણ્ડલે ત્રયોદશ સપ્તાષ્ટિભાગસ્યોભયત્ર વર્તમાન્ત્રાચ્ચ પ્રવેશ-નિર્ગ-માવસરે એકં ત્રયોદશ સપ્તપષ્ટિભાગપ્રદેશં અન્યેન ચીર્ણે પ્રતિચરતિ, દ્વિતીયં ચ ત્રયોદશ સપ્ત-પષ્ટિભાગપ્રદેશં સ્વેન-પરેણ ચ ચીર્ણે પ્રતિચરતિ । અથ સમાપ્તિકાલમાહ-‘એવાવયાવ વાહિરાણં-તરે પચ્ચત્થિમિલ્લે અદ્ધમંડલે સમત્તે ભવઈ’ એતાવતા ચ વાહ્યાનન્તરં પાશ્ચાત્યમર્દ્દમણ્ડલં સમાપ્તં ભવતિ ॥ એતાવતા પરિભ્રમણેન વાહ્યાનન્તરં-સર્વવાહ્યાત્ પશ્ચદશમણ્ડલાદનન્તરમર્વાક્તનં દ્વિતીયં પાશ્ચાત્યં-પશ્ચિમભાગગતમર્દ્દમણ્ડલં પરિસમાપ્તં ભવતિ-તન્મણ્ડલચારનિવૃત્તિર્ ભવતીતિ ।

उसको पुनः भोग करता है । उसको ही प्रतिपादित करते हैं-(तेरस सत्तद्वि-भागाईं जाईं चंदे परस्स चिण्णं पडिचरइ) इसकी व्याख्या प्रथम ही कह दी गई है । कृष्णपक्ष एवं शुक्लपक्ष आदि एवं अंत में एक ही स्थान में रहकर पंद्रहवें मंडल में सड़सठिया तेरहवां भाग दोनों तरफ वर्तमान होने से प्रवेश एवं निर्गमन के समय में सड़सठिया तेरहवां एक भाग प्रदेश को अन्य के द्वारा भुक्त किया हुवे को पुनः आचीर्ण करता है । तथा दूसरा सड़सठिया तेरह भाग प्रदेश को अपने द्वारा या अन्य के द्वारा व्याप्त किये हुवे को पुनः संचरित करता है, अब समाप्ति काल का कथन करता है-(एयावया व वाहिरा-णंतरे पचचत्थिमिल्ले अद्धमंडले समत्ते भवइ) इस प्रकार के परिभ्रमण से सर्ववाह्य नाम के पंद्रहवें के पश्चात् पश्चिम भाग में रहा हुवा दूसरा अर्धमंडल समाप्त होता है । अर्थात् उस मंडल संचार से चंद्र निवृत्त होता है ।

હોય છે. તેનો ફરીથી ભોગ કરે છે. તેનું જ પ્રતિપાદન કરે છે.-(તેરસ સત્તદ્વિભાગાઈં જાઈં ચંદે પરસ્સ ચિણ્ણં પઢિચરઈ, તેરસ સત્તદ્વિભાગાઈં ચંદે અપ્પણો પરસ્સ ચિણ્ણં પઢિચરઈ) આની વ્યાખ્યા પહેલાં જ કહી દીધેલ છે. કૃષ્ણપક્ષમાં અને શુક્લપક્ષમાં પહેલાં અને પછી એક જ સ્થાનમાં રહીને પંદરમા મંડળના સડસઠિયા તેરભાગાળ બન્ને તરફ વર્તમાન હોવાથી પ્રવેશ અને નિર્ગમનના સમયમાં સડસઠિયા તેરમા એક ભાગ-પ્રદેશને બીજાએ ભોગવેલને ફરી ભોગવે છે. તથા બીજા સડસઠિયા તેરભાગ પ્રદેશને પોતે અથવા બીજાએ વ્યાપ્ત કરેલ ને ફરીથી વ્યાપ્ત કરે છે.

હવે સમાપ્તિ કાળનું કથન કરે છે.-(એવાવયાવ વાહિરાણંતરે પચ્ચત્થિમિલ્લે અદ્ધમંડલે સમત્તે ભવઈ) આ પ્રકારના પરિભ્રમણથી સર્વવાહ્ય નામના પંદરમા મંડળની પછીના પશ્ચિમ ભાગમાં રહીને બીજા અર્ધમંડળ સમાપ્ત થાય છે. અર્થાત એ મંડળના સંચારથી ચંદ્ર નિવૃત્ત થાય છે.

યથાનન્તરપ્રવૃત્તિમાહ—‘તત્ત્વાયનગણ ચંદ્રે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ પવિસમાણે વાહિરતચ્ચસ્સ પુરચ્છિમિલ્લસ્સ અદ્ધમંડલસ્સ ફતાલીસં સત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે અપ્પણો પરસ્સ ચિણ્ણં પહિચરહ’ તૃતીયાયનગણે ચંદ્રે પૌરસ્ત્યે ભાગે પ્રવિશતિ, ત્રાઘાતૃતીયસ્ય પૌરસ્ત્યસ્ય અર્ધ-મણ્ડલસ્ય એકચત્વારિંશત્ સપ્તષટ્ઠિભાગાઃ યાન્ ચન્દ્રઃ આત્મનઃ, પરસ્ય ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ ॥ પશ્ચિમભાગગતચારચરણાનન્તરં તસ્મિન્નેવ તૃતીયાયનગણં ચંદ્રે પશ્ચિમભાગભોગાનન્તરં પૌરસ્ત્યે ભાગે—મેરોઃ પૂર્વભાગે પ્રવિશતિ, તત્ર ચ વાઘાત્—સર્વવાઘાન્મણ્ડલાત્ અર્વાક્તનસ્ય પૌરસ્ત્યસ્ય અર્ધમણ્ડલસ્ય એકચત્વારિંશત્ સપ્તષટ્ઠિભાગાઃ યે ભવન્તિ—યાન્ ચન્દ્રઃ આત્મનો પરસ્યેતિ તૃતીયાર્થે પટ્ટીતિ અત્મના પરેણ ચ ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ । અતઃ પરસ્ય પ્રવૃત્તિમાહ—‘તેરસ સત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે પરસ્સ ચિણ્ણં પહિચરહ તેરસ સત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે અપ્પણો પરસ્સ ય ચિણ્ણં પહિચરહ’ ત્રયોદશ સપ્તષટ્ઠિભાગાન્ યાન્ ચન્દ્રઃ પરસ્ય ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ ત્રયોદશ સપ્તષટ્ઠિભાગાન્ યાન્ ચન્દ્રઃ આત્મનઃ પરસ્ય ચ ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ, તતઃ પરં અન્યે તે ત્રયોદશ સપ્તષટ્ઠિભાગાઃ યાન્ ચન્દ્રઃ પરંજૈવ ચીર્ણાન્

અવ તત્પશ્ચાત્ તીસરે મંડલવર્તિ પ્રવૃત્તિ કા કથન કરતે હૈં—(તત્ત્વાયનગણ ચંદ્રે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ પવિસમાણે વાહિરતચ્ચસ્સ પુરચ્છિમિલ્લસ્સ અદ્ધમંડલસ્સ ફતાલીસં સત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે અપ્પણો પરસ્સ ચિણ્ણં પહિચરહ) પશ્ચિમ ભાગગત ચાર ચરણ કે પશ્ચાત્ ડસી તીસરે અયનગત ચંદ્ર પશ્ચિમ ભાગ કા ઉપભોગ કરકે મેરુ કે પૂર્વ ભાગ મેં પ્રવેશ કરતા હૈ । વહાં પર સર્વવાઘમંડલ સે પીછે કે પૂર્વભાગ કે અર્ધમંડલ કા જો સડસઠિયા ફકતાલીસ ભાગ હોતે હૈં જિનકો ચંદ્ર અપને સે યા અન્ય કે દ્વારા મુક્ત કિયે કો પુનઃ પ્રતિચરિત કરતા હૈ । અતઃ અન્ય કો પ્રવૃત્તિ કે વિષય મેં કહતે હૈં—(તેરસ સત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે પરસ્સ ચિણ્ણં પહિચરહ, તેરસ સત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે અપ્પણો પરસ્સ ય ચિણ્ણં પહિચરહ) તત્પશ્ચાત્ અન્ય જો સડસઠિયા તેરહ ભાગ હૈ, કિ જિન કો ચંદ્ર અન્ય દ્વારા મુક્ત કિયે કો પુનઃ ભોગ કરતા હૈ,

હવે તે પછીના ત્રીજા મંડળમાં રહેલ પ્રવૃત્તિનું કથન કરે છે.—(તત્ત્વાયનગણ ચંદ્રે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ પવિસમાણે વાહિરતચ્ચસ્સ પુરચ્છિમિલ્લસ્સ અદ્ધમંડલસ્સ ફતાલીસં સત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે અપ્પણો પરસ્સ ચિણ્ણં પહિચરહ) પશ્ચિમભાગ ગત ચાર—ગતિની પછી એજ ત્રીજા અયનમાં રહેલ ચંદ્ર પશ્ચિમભાગનો ઉપભોગ કરીને મેરુના પૂર્વભાગમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં આગળ સર્વવાઘ મંડળથી પછીના પૂર્વભાગના અર્ધમંડળના જે સડસઠિયા એકતાલીસભાગ હોય છે, કે જેને ચંદ્રે પોતે કે અન્ય કોઈ બીજાએ ભોગવેલને ફરીથી પ્રતિચરિત કરે છે. તેથી અન્યની પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં કહે છે.—(તેરસસત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે પરસ્સ ચિણ્ણં પહિચરહ તેરસ સત્તટ્ઠિભાગાઈં જાઈં ચંદ્રે અપ્પણો પરસ્સ ય ચિણ્ણં પહિચરહ) તે પછી અન્ય જે સડસઠિયા તેરમો ભાગ છે. કે જેને ચંદ્ર અન્યે ભોગવેલને ફરીથી ભોગવે છે.

પ્રતિચરતિ, અન્યે ચ તે ત્રયોદશસપ્તપષ્ટિભાગાઃ યાન્ ચન્દ્રઃ આત્મના પરેણ ચ ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ । અથાસ્ય સમયં પ્રતિપાદયતિ—‘(એવાવયા ય બાહિરતચ્ચે પુરચ્છિમિલ્લે અદ્ધ-મંડલે સમત્તે ભવઈ)’ એતાવતા ચ બાહ્યાત્ તૃતીયં પૌરસ્ત્યમર્દ્ધમંડલં પરિસમાપ્તં ભવતિ ।—એતાવતા કાલેન બાહ્યાત્—સર્વબાહ્યાન્મંડલાદર્વાક્તનં તૃતીયં અર્દ્ધમંડલં—પૌરસ્ત્યં અર્દ્ધમંડલં પરિસમાપ્તં ભવતિ, સપ્તપષ્ટેરપિ ભાગાનાં પરિપૂર્ણતયા જાતત્વાદિતિ । અથ ચતુર્થમંડલગત-વિચારં પ્રસ્તૌતિ—‘તા તચ્ચાયણગણે ચંદ્રે પચ્ચત્થિમાણે ભાગાણે પવિસમાણે બાહિરચઉત્થસ્સ પચ્ચત્થિમિલ્લસ્સ અદ્ધમંડલસ્સ અદ્ધ સત્તટ્ઠિભાગાઈ સત્તટ્ઠિભાગં ચ એકતીસહા હેત્તા અદ્ધારસ ભાગાઈ જાઈ ચંદ્રે અપ્પણો પરસ્સ ય ચિણ્ણં પહિચરઈ’ તાવત્ તૃતીયાયનગતે ચન્દ્રે પાશ્ચાત્યે ભાગે પ્રવિશતિ બાહ્યસ્ય ચતુર્થસ્ય પાશ્ચાત્યસ્ય અર્દ્ધમંડલસ્ય અઘ્ઠો સપ્તપષ્ટિભાગાઃ સપ્તપષ્ટિભાગં ચ એકત્રિંશથા છિત્ત્વા અષ્ટાદશભાગાઃ યાન્ ચન્દ્રઃ આત્મનઃ પરસ્ય ચ ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ તતઃ પૌરસ્ત્યસ્ય તૃતીયાર્દ્ધમંડલસ્ય સમાપ્ત્યનન્તરં તસ્મિન્નેવ તૃતીયાયન-ગતે ચન્દ્રે પશ્ચિમે દિગ્વિભાગે પ્રવિશતિ સતિ સર્વબાહ્યસ્ય પશ્ચદશમંડલસ્ય અર્વાક્તનસ્ય ચતુ-

દૂસરા જો સડસઠિયા તેરહ ભાગ હૈ જિન કો ચંદ્ર અપને સે સુક્ત કિયે કો પ્રતિચરિત કરતા હૈ । અબ્ હસકા સમય કા પ્રતિપાદન કરતે હૈ—(એવાવયા ય બાહિરતચ્ચે પુરચ્છિમિલ્લે અદ્ધમંડલે સમત્તે ભવઈ) इतने प्रमाण काल से अर्थात् सर्वबाह्यमंडल से अर्वाक्तन तीसरा पूर्वभाग के अर्धमंडल समाप्त होता है । सडसठिया भाग भी पूर्ण होने से तीसरा मंडल का संचार समाप्त होता है ।

अब चतुर्थ मंडल संबंधि विचार प्रगट करते हैं—(ता तच्चायणगणे चंद्रे पचचत्थिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरचउत्थस्स पचचत्थिमिल्लस्स अद-मंडलस्स अद्वसत्तट्ठिभागाई सत्तट्ठिभागं च एकतीसहा हेट्ता अद्वारस भागाई जाई चंद्रे अप्पणो परस्स य चिण्णं पडिचरई) पूर्वदिशा के तीसरे अर्धमंडल के समाप्ति के पश्चात् उसी तीसरे अयन में चंद्र जाने पर पश्चिमदिशा में प्रवेश करे तब सर्वबाह्य नामके पंद्रहवें मंडल के पश्चात् वर्ति चौथे पाश्चात्य अर्धमंडल

બીજો જે સડસઠિયા તેરમા ભાગ છે. કે જેને ચંદ્રે પોતે લોગવેલને પ્રતિચરિત કરે છે. હવે આના સમયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.—(એવાવયા ય બાહિરતચ્ચે પુરચ્છિમિલ્લે અદ્ધમંડલે સમત્તે ભવઈ) આટલા પ્રમાણુવાળા કાળથી અર્થાત્ સર્વબાહ્ય મંડળથી પછીનું ત્રીજું પૂર્વભાગનું અર્ધમંડળ સમાપ્ત થાય છે. સડસઠિયાભાગ પછુ પૂર્ણ થવાથી ત્રીજા મંડળનો સંચાર સમાપ્ત થાય છે.

હવે ચોથા મંડળ સંબંધી વિચાર પ્રગટ કરવામાં આવે છે.—(તા તચ્ચાયણગણે પચ્ચત્થિમાણે ભાગાણે પવિસમાણે બાહિર ચઉત્થસ્સ પચ્ચત્થિમિલ્લસ્સ અદ્ધમંડલસ્સ અદ્ધસત્તટ્ઠિભાગાઈ જાઈ ચંદ્રે અપ્પણો પરસ્સ ય ચિણ્ણં પહિચરઈ) પૂર્વદિશાના ત્રીજા અર્ધમંડળની સમાપ્તિની પછી એજ ત્રીજા અયનમાં ચંદ્રગમન કરે ત્યારે અર્થાત્ પશ્ચિમદિશામાં પ્રવેશ કરે

ર્થસ્ય પાશ્ચાત્યસ્ય અર્ધમંડલસ્ય અષ્ટૌસપ્તપટ્ટિભાગાઃ ૮૬ એકં ચ સપ્તપટ્ટિભાગં એકત્રિંશદ્વા
છિત્વા-એકત્રિંશતા વિભજ્ય તસ્ય સત્કા અષ્ટાદશભાગાત્તે વર્તન્તે યાન્ સ્વલુ ચન્દ્રઃ આત્મના
પરેણ ચ ચીર્ણાન્ પ્રતિચરતિ ॥ અથ ચતુર્થમંડલસ્ય સમાપ્તિર્દર્શયતિ 'એવાવયા ય વાહિર
ચલત્થપચ્ચત્થિમિલ્લે અદ્ધમંડલે સમત્તે ભવઈ' એતાવતા ચ વાહ્યાત્ ચતુર્થે પાશ્ચાત્યમર્ધમંડલં
સમાપ્તં ભવતિ ॥-એતાવતા ચ પરિભ્રમણેન સર્વવાહ્યાન્મંડલાદર્વાક્તનં ચતુર્થમર્ધમંડલં પરિ-
સમાપ્તં ભવતિ, એકચન્દ્રોમાસથ પરિપૂર્ણો ભવતિ । અથ સમ્પ્રતિ પૂર્વોક્તમેવ સ્મરયન્ ચાન્દ્ર-
માસગતમુપસંહારમાહ-'એવં સ્વલુ ચંદેણં માસેણં ચંદે તેરસચલ્પ્પણગાઈં દુવે તેરસગાઈં
જાઈં ચંદે પરસ્સ ચિણ્ણં પહિચરઈ' એવં સ્વલુ ચાન્દ્રેણ માસેન ચન્દ્રસ્વયોદશચતુઃપચ્ચાશત્કાનિ
દ્વે ત્રયોદશકે યાનિ ચન્દ્રઃ પરેણ ચીર્ણાનિ પ્રતિચરતિ ॥ એવં-પૂર્વોક્તિતેન પ્રકારેણ સ્વલ્લિતિ
નિશ્ચિતં ચાન્દ્રેણ માસેન-યુગસત્ક ચાન્દ્રમાસેન ચતુઃ પચ્ચાસત્કાનિ ત્રયોદશ ભવન્તિ, દ્વે ત્રયો-
દશકે ચ ભવતઃ, ૮૬ ત્રયોદશ ભવન્તિ તથા ૮૬ દ્વૌ ભવતઃ એવં સર્વ સંખ્યયા ૧૫ પચ્ચદશ-

કા સહસ્રઠિયા આઠ ભાગ ૮૬ તથા સહસ્રઠિયા એક ભાગ કો ઇક્કીસ ભાગ સે
વિભક્ત કરકે ઉસકે અઠારહ ભાગ હોતે હૈં । જિનકો ચંદ્ર અપને સ્વયં તથા
અન્ય દ્વારા ભુક્ત કિયે કો પુનઃ ઉપભુક્ત કરતે હૈં ।

અબ ચૌથે મંડલ કી સમાપ્તિ કા કથન કરતે હૈં-(એવાવયા ય વાહિર-
ચલત્થ પચ્ચત્થિમિલ્લે અદ્ધમંડલે સમત્તે ભવઈ) હસ પ્રકાર પરિભ્રમણ કરને
સે સર્વવાહ્ય મંડલ કે પશ્ચાત્વર્તિ ચૌથા અર્ધમંડલ સમાપ્ત હોતા હૈં । તથા
એક ચાંદ્રમાસ પરિપૂર્ણ હોતા હૈં ।

અબ પૂર્વોક્ત કો સ્મરણ કરકે ચાંદ્રમાસ કા ઉપસંહાર કહતે હૈં-(એવં સ્વલુ
ચંદે ણં માસેણં ચંદે તેરસ ચલ્પ્પણગાઈં દુવે તેરસગાઈં જાઈં ચંદે પરસ્સ
ચિણ્ણં પહિચરઈ) પૂર્વકથિત પ્રકાર સે ચાંદ્રમાસ સે અર્થાત્ યુગ સંબંધી ચાંદ્રમાસ
સે ચોપન ભાગ સંબંધી તેરહ ભાગ હોતા હૈં । તથા તેરહવાં દો ભાગ હોતે હૈં

ત્યારે સર્વબાહ્ય નામના પંદરમા મંડળની પછીના ચૌથા પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડળના સહસ્રઠિયા
૮૬ આઠ ભાગ તથા સહસ્રઠિયા એકભાગના એકવીસભાગોથી વિભક્ત કરીને તેના અઠાર
ભાગો થાય છે, જેને ચંદ્ર પોતે તથા બીજાઓએ ભોગવેલાનો ફરીથી ઉપભોગ કરે છે.

હવે ચૌથા મંડળની સમાપ્તિનું કથન કરવામાં આવે છે.-(એવાવયા ય વાહિરચલત્થે
પચ્ચત્થિમિલ્લે અદ્ધમંડલે સમત્તે ભવઈ) આ રીતે પરિભ્રમણ કરવાથી સર્વબાહ્ય મંડળથી
પછીનું ચૌથું અર્ધમંડળ સમાપ્ત થાય છે. તથા એક ચાંદ્રમાસ પરિપૂર્ણ થાય છે.

હવે પૂર્વોક્તનું સ્મરણ કરીને ચાંદ્રમાસનો ઉપસંહાર કરે છે.-(એવં સ્વલુ ચંદેણં
માસેણં ચંદે તેરસ ચલ્પ્પણગાઈં દુવે તેરસગાઈં જાઈં પરસ્સ ચિણ્ણં પહિચરઈ) પૂર્વકથિત
પ્રકારથી ચાંદ્રમાસથી અર્થાત્ યુગસંબંધી ચાંદ્રમાસથી ચોપન ભાગ સંબંધી તેર ભાગ
થાય છે. તથા તેના બે ભાગો થાય છે. ૬૬ તેર થાય છે. ૬૬ બે થાય છે. આ પ્રમાણે

મળ્ડલાનાં ભવન્તિ, યાનિ-પ્તાનિ ચન્દ્રઃ પરેણૈવ ચીર્ણાનિ પ્રતિચરતિ ॥ અથ વર્તમાનકાલ-
નિર્દેશઃ-‘તેરસ તેરસ ગાઈં જાઈં ચંદે અપ્પણો ચિણ્ણં પઢિચરહ, દુવે ર્તાલીસગાઈં અટ્સત્તદ્ધિ-
માગાઈં સત્તદ્ધિમાગં ચ એક્કતીસહા છેત્તા અટ્ઠારસમાગાઈં જાઈં ચંદે અપ્પણો પરસ્સ ચ ચિણ્ણં
પઢિચરહ અવરાઈં ર્લલુ દુવે તેરસગાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામણ્ણગાઈં સયમેવ પવિટ્ઠિત્તા
પવિટ્ઠિત્તા ચારં ચરહ’ ત્રયોદશ ત્રયોદશકાનિ યાનિ ચન્દ્રઃ આત્મનશ્ચીર્ણં પ્રતિચરતિ, દ્વે
એકચત્વારિંશત્કે, અઠ્ઠૌ સપ્તપટ્ટિમાગં ચ એકત્રિંશધા છિત્ત્વા અઘ્ઠાદશ માગાન્ યાનિ ચન્દ્રઃ
આત્મનઃ પરસ્ય ચ ચીર્ણાનિ પ્રતિચરતિ । અપરે ર્લલુ દ્વે ત્રયોદશકે યે ચન્દ્રઃ કેનાપિ
અસામાન્યકે સ્વયમેવ પ્રવિશ્ય પ્રવિશ્ય ચારં ચરતિ ॥ સમ્પૂર્ણસ્ય પશ્ચવર્ષાત્મ-
કસ્ય યુગસ્ય પ્રથમે ચાન્દ્રમાસે પૂર્વોક્તં સર્વં દ્રષ્ટવ્યમિતિજ્ઞાપનાર્થઃ, ત્રયોદશ ત્રયોદશકાનિ
ત્રયોદશ ચતુઃપચ્ચાશત્કાનિ, ત્રયોદશ અઠ્ઠૌ સપ્તપટ્ટિમાગા એકસ્ય ચ સપ્તપટ્ટિમાગસ્યૈક-

૫૦ તેરહ હોતે હૈં ૫૦ દો હોતે હૈં । ર્સ પ્રકાર સર્વ સંખ્યા સે પંદ્રહ મંડલ હોતે
હૈં । ર્ન મંડલોં કો ચંદ્ર અન્ય દ્વારા ચીર્ણ કિચે કો ર્હી પ્રતિચરિત કરતે હૈં, અવ
વર્તમાન કાલ કા નિર્દેશ કરકે કહતે હૈં-(તેરસ તેરસગાઈં જાઈં ચંદે અપ્પણો
ચિણ્ણં પઢિચરહ, દુવે ર્તાલીસગાઈં અટ્સત્તદ્ધિમાગાઈં સત્તદ્ધિમાગં ચ એક્કતીસહા
છેત્તા અટ્ઠારસ માગાઈં જાઈં ચંદે અપ્પણો પરસ્સ ચિણ્ણં પઢિચરહ અવરાઈં
ર્લલુ દુવે તેરસગાઈં જાઈં ચંદે કેળહ અસામણ્ણગાઈં સયમેવ પવિટ્ઠિત્તા પવિટ્ઠિત્તા
ચારં ચરહ) પાંચવર્ષાત્મક સંપૂર્ણ યુગ કે પ્રથમ ચાંદ્રમાસ કે સમ્બન્ધ મેં પૂર્વકથિત
સમગ્ર કથન સમજના યહ જ્ઞાપિત કરને કે ઉદ્દેશ્ય સે તેરહ તેરહ માગાત્મક
તથા તેરહ ચોપન માગાત્મક તેરહ સડસઠિયા આઠ માગ તથા સડસઠિયા
એક માગ કા ર્ક્કીસ માગ કરકે અઠારહ માગ સે મિલાવે તો ર્નચાલીસ
માગ હોતે હૈં । વહાં પર ર્હી સાત ચોપન માગ પૂર્વદિશા મેં હોતે હૈં । તથા જો

સર્વસંખ્યાથી પંદર મંડળ થાય છે. આ મંડળોને ચંદ્ર અન્ય દ્વારા ભોગવેલનેજ ક્ષરીથી
ભોગવે છે. હવે વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ કરીને કહે છે.-‘તેરસ તેરસગાઈં જાઈં ચંદે
અપ્પણો ચિણ્ણં પઢિચરહ, દુવે ર્તાલીસગાઈં અટ્સત્તદ્ધિમાગાઈં સત્તદ્ધિમાગં એક્કતીસધા છેત્તા
અટ્ઠારસમાગાઈં જાઈં ચંદે અપ્પણો પરસ્સ ચિણ્ણં પઢિચરહ અવરાઈં ર્લલુ દુવે તેરસગાઈં
જાઈં ચંદે કેળહ અસામણ્ણગાઈં સયમેવ પાવિટ્ઠિત્તા પવિટ્ઠિત્તા ચારં ચરહ’ પાંચ વર્ષવાળા
સંપૂર્ણ યુગ સંબંધી પહેલા ચાંદ્રમાસમાં પહેલાં કહેલ સમગ્ર કથન સમજવું એ બતાવવા
માટે તેર તેર ભાગવાળા તથા તેર ચોપન ભાગવાળા તેર સડસઠિયા આઠ ભાગ તથા
સડસઠિયા એક ભાગના એકવીસ ભાગ કરીને અઠાર ભાગોમાં મેળવે તો એભાગુચાલીસ
ભાગો થાય છે. ત્યાં પણ સાત ચોપન ભાગો પૂર્વદિશામાં થાય છે. તથા જે બીજા અથન

ત્રિંશદા વિભક્તસ્યાષ્ટાદશભાગૈ મિશ્રિતાશ્ચેતિ એકોનચત્વારિંશદ્ વિભાગાઃ જાયન્તે । તત્ર-
ત્રયોદશાપિ ચતુઃપશ્ચાશત્કાનિ દ્વિતીયેऽયને જાયન્તે, તત્રાપિ સપ્તચતુઃપશ્ચાશત્કાનિ
પૌરસ્ત્યે દિગ્વિભાગે ભવન્તિ પદ્ ચ પાશ્ચાત્યે ભાગે ભવન્તિ । યે ચ દ્વે ત્રયોદશકે તે દ્વિતી-
યસ્યાયનસ્યોપરિ ચાન્દ્રમાસાવધેર્વાક્ર ભવત્ત્વમ્મિતિ વેદિતવ્યે, તત્રૈકં ત્રયોદશકં સર્વવાહ્યાત્
પશ્ચદશમણ્ડલાન્ અર્વાક્તને દ્વિતીયે પાશ્ચાત્યે અર્ધમણ્ડલે પૂર્યન્, દ્વિતીયં ચ ત્રયોદશકં મેરોઃ
પૌરસ્ત્યે સર્વવાહ્યમણ્ડલાદર્વાક્તને તૃતીયે અર્ધમણ્ડલે ભવતિ, ત્રયોદશકાનિ યાનિ ચન્દ્રઃ
આત્મનૈવ ચીર્ણાનિ પ્રતિચરતિ । એતાનિ સર્વાણ્યપિ ક્ષેત્રાણિ દ્વિતીયેऽયને ભવન્તીતિ વેદિત-
વ્યાનિ, તત્રાપિ સપ્તત્રયોદશકાનિ મેરોઃ પૂર્વભાગે પદ્ ચ મેરોઃ પશ્ચિમભાગે જ્ઞાતવ્યાનિ, તથા
'દુવે' ઇત્યાદિ-દ્વે એવશ્ચત્વારિંશત્કે દ્વે ચ ત્રયોદશકં અષ્ટો સપ્તપષ્ટિભાગાઃ એકં ચ સપ્ત-
પષ્ટિભાગં એકત્રિંશદા છિત્વા તસ્ય સત્કા અષ્ટાદશભાગાઃ, યાન્યેતાનિ ક્ષેત્રાણિ તાનિ ચન્દ્રઃ
આત્મનાઃ પરેણ ચીર્ણાનિ પ્રતિચરતિ, તત્ર ચ એકં એકચત્વારિંશત્કં એકં ચ ત્રયોદશકં
દ્વિતીયાયનોપરિ સર્વવાહ્યાન્મણ્ડલાદર્વાક્તને દ્વિતીયે પાશ્ચાત્યે અર્ધમણ્ડલે ભવતઃ દ્વિતીયં ચ
એકચત્વારિંશત્કં દ્વિતીયં ચ ત્રયોદશકં સર્વ વાહ્યાત્પશ્ચદશમણ્ડલાદર્વાક્તને તૃતીયે અર્ધમણ્ડલે
દૂસરે અયન કે ઉપર ચાન્દ્રમાસ કી અવધિ સ્વે પશ્ચાત્ હોતે હૈં, ડનમેં એક તેર-
હવાં ભાગ પંદરહવાં સર્વવાહ્યમંડલ સે પીછે કે દૂસરે પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડલ મેં
પૂરિત હોતા હૈ । દૂસરા તેરહવાં ભાગ મેરુ કી પૂર્વદિશા મેં સર્વવાહ્ય મંડલ કે
પશ્ચાત્ વર્તિ તોસરે અર્ધમંડલ મેં હોતા હૈ । જો તેરહ ભાગ ચંદ્ર સ્વયં અપને
દ્વારા ભુક્ત કિયે કો પુનઃ ઉપભુક્ત કરતે હૈં, યે સમી ક્ષેત્રોં કા દૂસરે અયન મેં
હોતે હૈં । ડનમેં મી સાત તેરહ મેરુ કી પૂર્વદિશા મેં છ મેરુ કી પશ્ચિમદિશા
મેં સમજ્જ લેવેં । તથા (દુવે) ચુમાલીસવાં દો તેરહ તથા સડસઠિયા આઠ ભાગ
તથા સડસઠિયા એક ભાગ કો ઇકતીસ સે વિભક્ત કરકે ડસકે સંબંધી અઠા-
રહ ભાગ ઇતના ક્ષેત્ર કો ચંદ્ર સ્વયં તથા અન્ય દ્વારા વ્યાસ કિયે દુવે કો પુનઃ
વ્યાસ કરતે હૈં । ડનમેં એક ઇકતાલીસ કા તથા એક તેરહ કા દૂસરે અયન મેં
સર્વવાહ્ય મંડલ કે સમીપસ્થ દૂસરે પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડલ મેં હોતા હૈ । દૂસરા

ઉપર ચાન્દ્રમાસની અવધિ કરીને પછીથી થાય છે. તેમાં એક તેરનો ભાગ પંદરમા સર્વ-
વાહ્ય મંડળથી પછીના બીજા પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડળમાં પૂરિત થાય છે. અને બીજો તેરનો
ભાગ મેરુની પૂર્વદિશામાં સર્વવાહ્ય મંડળની પછીના ત્રીજા અર્ધમંડળમાં થાય છે. જે
તેરભાગ ચંદ્ર સ્વયં પોતે ભોગવેલને ફરીથી ભોગવે છે. એ તમામ ક્ષેત્રો બીજા અયનમાં
થાય છે. તેમાં પણ સાતેર મેરુની પૂર્વ દિશામાં છ મેરુની પશ્ચિમ દિશામાં સમજવાં
તથા (દુવે) ચુમાલીસમા બોતરભાગ તથા સડસઠિયા આઠભાગ તથા સડસઠિયા એક ભાગ
ને એકત્રીસથી વિભક્ત કરીને તેના અઠાર ભાગ આઠલા ક્ષેત્રને ચંદ્ર પોતે તથા અન્ય
દ્વારા વ્યાપ્ત કરેલને ફરીથી વ્યાપ્ત કરે છે. તેમાં એક એકતાલીસનો અને એક તેરનોભાગ

મેરોઃ પૌરસ્ત્યે દિગ્વિભાગે વેદિતવ્યે, પરિશેષં ચ સર્વં ક્ષેત્રં પાશ્ચાત્યે સર્વવાહ્યાત્ અર્વાક્તને ચતુર્થે અર્દ્ધમંડલે વેદિતવ્યમિતિ પ્રસ્ફોટઃ ।

સમ્પ્રતિ સર્વેષામુપસંહારમાહ—‘इच्चेसो चंदमासो अभिगमणनिष्क्रमणवुद्धिणिवुद्धि अणवद्वित-संठिती विउव्वणरिद्धिपत्ते रूवी चंदे देवे देवे आहिएत्ति वएज्जा’ इत्येषा चन्द्र-मसः अभिगमन-निष्क्रमण वृद्धिः-निर्वृद्धि-अनवस्थित संस्थान संस्थितिः-विकुर्वणा ऋद्धि-प्राप्ता रूपी चन्द्रो देव देवः, आख्यात इति वदेत ॥ इत्येषा-पूर्वोदिता चन्द्रमसः संस्थिति भवतिः, किं विशिष्टां अवस्थानमित्याह—(१) अभिगमनं-सर्वबाह्यान्मण्डलाद्भ्यन्तराभिमुखं प्रस्थानं भवति । (२) निष्क्रमणं-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्गमने निष्क्रमणं । (३) वृद्धिः-चन्द्र प्रकाशस्योपचयो वृद्धिः (४) निर्वृद्धिः-चन्द्रप्रकाशस्यापचयो निर्वृद्धिः । (५) अनव-स्थितं-एताभिश्चतसृभिरनवस्थितं संस्थानं (६) संस्थिति-अभिगमननिष्क्रमणे अधिकृत्या-

इकतालीसिया तथा दूसरा तेरहवां भाग पंद्रहवें सर्वबाह्य मंडल से पीछे के तीसरे अर्द्धमंडल में मेरु की पूर्वदिशा में समझें । अवशिष्ट सभी क्षेत्र पाश्चात्य सर्वबाह्य मंडल के पीछे के चतुर्थ अर्द्धमंडल में समझना चाहिये । अब सबका उपसंहार करते हुवे कहते हैं—(इच्चेसो चंदमासो अभिगमणनिष्क्रमणवुद्धि-णिवुद्धि अणवद्विय संठिती विउव्वण रिद्धिपत्ते रूवी चंदे देवे देवे आहिएत्ति वएज्जा) पूर्वकथित प्रकार की चंद्र की संस्थिति होती है । सर्व अवस्थान होता है, वह अवस्थान किस प्रकार से होता है वह कहते हैं—(१) अभिगमन-सर्व-बाह्य मंडल से अभ्यन्तराभिमुख प्रस्थान होता है । (२) निष्क्रमण-सर्वबाह्य मंडल से बाहर निर्गमन होता है । (३) संस्थिति-अभिगमन निष्क्रमण को अधिकृत करके अवस्थान अर्थात् रहना संस्थिति कही जाती है । वृद्धिक्षय को अपेक्षित कर के जो संस्थान अर्थात् आकार जिनका हो उस प्रकार की

ખીબા અથવાના સર્વબાહ્ય મંડળની સમીપના ખીબા પાશ્ચાત્ય અર્ધમંડળમાં થાય છે. ખીબા એકતાલીસિયા ભાગ તથા ખીબા તેરમો ભાગ પંદરમો સર્વબાહ્ય મંડળની પછીના ત્રીજા અર્ધમંડળમાં મેરુની પૂર્વ દિશામાં સમજવા. બાકીના બધા ક્ષેત્રો પાશ્ચાત્ય સર્વબાહ્ય મંડળની પછીના ચોથા અર્ધમંડળમાં સમજવા બોધ્યો. હવે બધાનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.—(इच्चेसो चंदमासो अभिगमणनिष्क्रमणवुद्धिणिवुद्धि अणवद्विय संठिती विउव्वण रिद्धिपत्ते रूवीचंदे देवे आहिएत्ति वएज्जा) પહેલા કહેલા પ્રકારની ચંદ્રની સંસ્થિતિ હોય છે. સર્વ અવસ્થાન થાય છે. એ અવસ્થાન કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે. (૧) અભિગમન-સર્વબાહ્ય મંડળથી અભ્યંતરાભિમુખ પ્રસ્થાન થાય છે.

(૨) નિષ્ક્રમણ-સર્વબાહ્ય મંડળથી બહાર નિર્ગમન થાય છે.

(૩) સંસ્થિતિ-અભિગમન નિષ્ક્રમણને અધિકૃત કરીને અવસ્થાન અર્થાત્ રહેવું તે સંસ્થિતિ કહેવાય છે. વૃદ્ધિ ક્ષયને અપેક્ષિત કરીને જે સંસ્થાન અર્થાત્ આકાર બેટલો

નવસ્થાનં સંસ્થિતિઃ । વૃદ્ધિનિવૃદ્ધી અપેક્ષ્ય સંસ્થાનં-આકારો યસ્યાઃ સા તથા રૂપા સંસ્થિતિરિતિ । તથા પરિદૃશ્યમાનચંદ્ર વિમાનસ્યાધિષ્ઠાતા વિકુર્વણઋદ્ધિપ્રાપ્તો રૂપી-રૂપવાન્-અતિસુંદરશ્વન્દ્રો દેવ इति આખ્યાતઃ, ન તુ પરિદૃશ્યમાનવિમાનમત્રશ્વન્દ્ર इति જ્ઞાતવ્યઃ । દેવ સા તુ ઇવ, इति સ્વશિષ્યેભ્યો વદેત્ ॥ સૂ. ૮૧ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां १३ त्रयोदशं प्राप्यतं समाप्तमिति ॥

સંસ્થિતિ હોતી હૈ । તથા દૃશ્યમાન ચંદ્ર વિમાન કા અધિષ્ઠાતા વિકુર્વણા ઋદ્ધિ કો પ્રાપ્ત રૂપવાન્ ચંદ્ર દેવ કહા જાતા હૈ, પરિદૃશ્યમાન વિમાન ચંદ્ર નહીં હૈ, વહ દેવ હી હૈ એસા સ્વશિષ્યોં કો કહેં ॥ સૂ. ૮૧ ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज
विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में
तेरहवां प्राप्यत समाप्त ॥ १३ ॥

હોય એવા પ્રકારની સંસ્થિતિ હોય છે. તથા દેખાતા ચંદ્ર વિમાનના અધિષ્ઠાતા વિકુર્વણા ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને રૂપવાન્ ચંદ્રદેવ દેવ કહેવાય છે. પરિદૃશ્યમાન વિમાન ચંદ્ર નથી. તે દેવજ છે. એમ પોતાના શિષ્યોને કહેવું. ॥ સૂ. ૮૧ ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज रचेल
सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीकाમાં
तेरहवां प्राप्यत समाप्त ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशं प्राभृतं प्रारभ्यते

॥ अथ कदा ज्योत्स्ना प्रादुर्भूता भवतीत्येत-द्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रम्

मूलम्—ता कया ते दोसिणा बहू आहिण्ति वण्जा ! ता दोसिणा पक्खेणं दोसिणा बहू आहिण्ति वण्जा ता क्हं ते दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिण्ति वण्जा, ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणा बहू आहिण्ति वण्जा, ता क्हं ते अंधगारपक्खाओ दोसिणा पक्खे बहू आहिण्ति वण्जा ! ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणा पक्खं अयमाणे वंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं वंदे विरज्जइ, तं जहा—पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं खलु अंधगारपक्खाओ दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिण्ति वण्जा, ता केवतियाणं दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिण्ति वण्जा ! ता परित्ता असंखेज्जा भागा, ता कया ते अंधगारे बहू आहिण्ति वण्जा ! ता अंधगारपक्खेण बहू अंधगारे आहिण्ति वण्जा ! ता क्हं ते अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिण्ति वण्जा ! ता दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिण्ति वण्जा, ता क्हं ते दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिण्ति वण्जा !, ता दोसिणा पक्खाओ णं अंधगारपक्खं अयमाणे वंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए बायालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं वंदे रज्जइ, तं जहा—पढमाए पढमं भागं बितियाए बितियं भागं जाव पण्णरसीए पण्णरसं भागं एवं खलु दोसिणा पक्खाओ अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिण्ति वण्जा, ता केवइएणं अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिण्ति वण्जा ! परित्ता असंखेज्जा भागा ॥सू० ८२॥

छाया—तावत् कदा ते ज्योत्स्ना बह्व्य आख्याता इति वदेत् तावत् ज्योत्स्नापक्षे खलु ज्योत्स्ना बह्व्य आख्याता इति वदेत् तावत् कथं ते ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना बह्व्य आख्याता इति वदेत् तावत् अन्धकारपक्षतः खलु ज्योत्स्ना बह्व्य आख्याता इति वदेत् तावत् अन्धकारपक्षतः ज्योत्स्ना पक्षे बह्व्य आख्याता इति वदेत् तावत् अन्धकारपक्षतः

खलु ज्योत्स्ना पक्षमयमान श्रन्द्र श्रत्वारि द्वाचत्वारिंशानि महर्तशतानि पद् चत्वारिंशं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावत् चन्द्रो विरज्यते, तद्यथा—प्रथमायां प्रथमं भागं द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागं । एवं खलु अन्धकारपक्षतः ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना वाह्यः आख्यात इति वदेत् तावत् कियत्यः खलु ज्योत्स्ना पक्षे ज्योत्स्ना बह्व्यः आख्याता इति वदेत्, तावत् परिमिता असंख्याताः भागाः, तावत् कदा ते अन्धकारो बहु-
राख्यात इति वदेत् । तावत् अन्धकारपक्षे खलु बहुरन्धकार आख्यात इति, वदेत्, तावत् कथं ते अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहुराख्यात इति वदेत् । तावत् ज्योत्स्ना पक्षतः अन्धकार-
पक्षे अन्धकारो बहुराख्यात इति वदेत् तावत् ज्योत्स्ना पक्षतः खलु अन्धकारपक्षमयमान श्रन्द्र श्रत्वारि द्वाचत्वारिंशानि मुहूर्त्तशतानि द्वाचत्वारिंशं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावत् चन्द्रो रज्यते तद्यथा—प्रथमायां प्रथमं भागं, द्वितीयायां द्वितीयं भागं यावत् पञ्चदश्यां पञ्च-
दशं भागं, एवं खलु ज्योत्स्नापक्षतः अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहुराख्यात इति वदेत् तावत् कियन्तः खलु अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहुराख्यात इति वदेत् तावत् परिमिताः असंख्येयाः भागा इति वदेत् । इति ॥सू० ८२॥

टीका—त्रयोदश प्राभृतस्यान्तिमे एकाशीतितमे सूत्रे चान्द्रादित्यनाक्षत्रार्द्धमासेषु चन्द्रस्य मण्डलचारसंख्या सम्यक् विविच्य सम्प्रति चतुर्दशं प्राभृतं 'कया ते दोसिणा बहू !' कदा ते ज्योत्स्ना बह्वी ।, इत्याख्यं प्रारभ्यते तत्र द्वायशीतितमेऽस्मिन्नधीकारसूत्रे चन्द्रमसो ज्योत्स्नाविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—'ता कया ते' इत्यादि । 'ता कया ते दोसिणा बहू आहिणति वण्जा' तावत् कदा ते ज्योत्स्ना बह्वी आख्याता इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत्

चौदहवें प्राभृत का प्रारंभ

टीकार्थ—तेरहवें प्राभृत के अन्तिम इक्यासीवें सूत्र में चंद्र, आदित्य एवं नाक्षत्र अर्द्धमास में चंद्र की मंडलगति का सम्यक् प्रकार से विवेचन करके अब चौदहवां प्राभृत (कया ते दोसिणा बहू) इस अधिकार सूत्र विषय का कथन करने के लिये प्रारंभ किया जाता है । उनमें विरासीवें इस अधिकार सूत्र में चंद्र की ज्योत्स्ना विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं—(ता कया ते दोसिणा बहू आहिणति वण्जा) हे भगवन् ! किस समय चंद्रमा का प्रकाश अधिकरूप से

चौदहमा प्राभृतनो प्रारंभ

टीकार्थ—तेरमा प्राभृतना छेव्वा ओकासीमा सूत्रमां यांद्र, आदित्य अने नाक्षत्र अर्धमासमां यंद्रनी मंडलगतिनी सारी रीते विचारणा करीने छेवे आ चौदहमा प्राभृतमां (कया ते दोसिणा बहू) आ अधिकार सूत्र विषयमां कथन करवा भाटे चौदहमा प्राभृत प्रारंभ करवामां आवे छे. तेमां आसीमा अधिकार सूत्रथी यंद्रमाना प्रकाश संजधी प्रश्नोत्तर सूत्र छे छे.—(ता कया ते दोसिणा बहू आहिणति वण्जा) छे भगवन् आपनामतथी कये सभये यंद्रमानो प्रकाश वधारे प्रमाणमां प्रतिपादित करेव छे ? अर्थात् यंद्रमानो प्रकाश
सू० ९१

કદા કસ્મિન્ સમયે તે-તવ મતે-ત્વયા ભગવન્ ચન્દ્રમસો જ્યોત્સ્ના-જ્યોતિઃ-પ્રકાશઃ
 વહ્ની-અધિકા-પ્રભૂતા જ્યોત્સ્ના આખ્યાતા-પ્રતિપાદિતા इति વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌત-
 મસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તો દોસિણા પક્ષે ણં દોસિણા બહૂ આહિણ્ણત્તિ વણ્ણા’
 તાવત્ જ્યોત્સ્નાપક્ષે સ્વજ્યોત્સ્ના વહ્ની આખ્યાતા इति વદેત્ ॥ તાવદિતિ પ્રાગવત્
 જ્યોત્સ્નાપક્ષે-પ્રકાશપક્ષે-શુક્લપક્ષે સ્વજ્યોત્સ્ના વહ્ની-પ્રભૂતા જ્યોત્સ્ના
 આખ્યાતા, શુક્લપક્ષે ચન્દ્રસ્યાધિકઃ પ્રકાશો ભવતીતિ વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેત્ । પુન
 ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ‘તા કહં તે દોસિણા પક્ષે દોસિણા બહૂ અહિણ્ણત્તિ વણ્ણા’ તાવત્ કથં
 તે જ્યોત્સ્નાપક્ષે જ્યોત્સ્ના વહ્ની આખ્યાતા इति વદેત્ । તાવદિતિ પૂર્વવત્ કથં-કેનાધારેણ
 કેન નિયમેન તે-ત્વયા ભગવન્ ! જ્યોત્સ્ના પક્ષે-શુક્લપક્ષે, જ્યોત્સ્ના વહ્ની-પ્રભૂતા જ્યોત્સ્ના
 આખ્યાતા इति વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ-‘તા અંધગાર-
 પક્ષાઓ ણં દોસિણા બહૂ’ તાવત્ અન્ધકારપક્ષતઃ સ્વજ્યોત્સ્ના વહ્ની ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્
 અન્ધકારપક્ષતઃ-અન્ધકારપક્ષાપેક્ષયા જ્યોત્સ્ના પ્રભૂતા ભવતીત્યાખ્યાતા इति વદેત્-સ્વ-

આપકે મત સે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? અર્થાત્ ચંદ્રમા કા પ્રકાશ આપકે મત સે
 કવ અધિક પ્રકાશિત હોતા હૈ ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन
 कर श्री भगवान् कहते हैं-(ता दोसिणा पक्खेणं दोसिणा बहू आहिण्णत्ति वण्णजा) ज्योत्स्नापक्ष अर्थात् शुक्लपक्ष में चंद्र का अधिक प्रकाश होता है,
 ऐसा स्वशिष्यों को कहें । श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते हैं-(ता कंहं ते दोसिणा
 पक्खे दोसिणा बहू आहिण्णत्ति वण्णजा) किस प्रकार के आधार से आपके मत
 से शुक्लपक्ष में अत्यधिक प्रकाश होता है ? सो हे भगवन् आप कहिए, इस
 प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अंधगार-
 पक्खाओ णं दोसिणा बहू) कृष्णपक्ष की अपेक्षा से शुक्लपक्ष में अत्यधिक
 प्रकाश होता है । ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । श्रीगौतमस्वामी पुनः पूछते
 हैं-(ता कंहं ते अंधगारपक्खाओ दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहिण्णत्ति वण्-

આપના મતથી ક્યારે વધારે પ્રકાશિત થાય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી
 તેના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘(તા કહં તે દોસિણાપક્ષે દોસિણા બહૂ આહિણ્ણત્તિ વણ્ણા)
 જ્યોત્સ્ના પક્ષ અર્થાત્ શુક્લપક્ષમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ વધારે હોય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.
 શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે.-‘(તા દોસિણા પક્ષે દોસિણા બહૂ આહિણ્ણત્તિ વણ્ણા)
 કયા પ્રકારના અંધકારથી આપનામતથી શુક્લપક્ષમાં વધારે પ્રમાણમાં પ્રકાશ હોય છે ? તે
 હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના ફરીથી પૂછવાથી શ્રીભગવાન્ કહે છે.
 (તા અંધગારપક્ષાઓ દોસિણા બહૂ) કૃષ્ણપક્ષ કરતાં શુક્લપક્ષમાં વધારે પ્રમાણમાં પ્રકાશ
 હોય છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે.-‘(તા
 કહં તે અંધગારપક્ષાઓ દોસિણાપક્ષે દોસિણા**બહૂ** આહિણ્ણત્તિ વણ્ણા) હે ભગવન્ અંધકાર

शिष्येभ्य उपदिशेत् ॥ पुन गौतमः प्रश्नयति—‘ता कं ते अंधगारपक्खाओ दोसिणा पक्खे दोसिणा बहू आहिएति—वएज्जा’ तावत् कथं ते अन्धकारपक्षतो ज्योत्स्ना पक्षे ज्योत्स्ना बह्वी आख्याता इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् कथं—केन प्रकारेण ते—त्वया भगवन् ।, अन्धकारपक्षतः—अन्धकारपक्षापेक्षया ज्योत्स्ना पक्षे प्रभूता ज्योत्स्ना आख्याता इति कथय ! ॥ ततो भगवानाह—‘ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणा पक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ’ तावत् अन्धकारपक्षतः खलु ज्योत्स्नापक्षमयमान श्रन्द्रश्चत्वारि द्वाचत्वारिंशतानि मुहूर्त्तशतानि पट् चत्वारिंशं च द्वापष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य यावत् चन्द्रो विरज्यते ॥—तावदिति पूर्ववत् यदा खलु चन्द्रोऽन्धकारपक्षतो ज्योत्स्नापक्षमयमानः—अन्धकारपक्षमुपभुज्य ज्योत्स्ना पक्षमाददानो भवति तदा खलु चत्वारि मुहूर्त्तशतानि द्वाचत्वारिंशानि द्विचत्वारिंशदधिकानि—द्विचत्वारिंशदधिकानि चत्वारिंशतानि मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य पट्चत्वारिंशत् द्वापष्टिभागान् यावत् ज्योत्स्ना शनैः शनैः निरन्तरं प्रवर्द्धते अत आह—यानि—यावत् चन्द्र विरज्यते—प्रकाशितो भवति, शनैः शनैः राहुविमानेन अनावृतस्वरूपो भवति—क्रमशः प्रकाशितो भवति, अत्र मुहूर्त्तसंख्या गणितभावना च पूर्वोक्तवदेव भावनीया, किमत्र पिष्टपेषणेन, कथमनावृतो भवतीत्यत आह—‘तं जहा—पढमाए पढमं भागं वितीयाए वितीयं भागं जाव पण्णरसीए

ज्जा) हे भगवन् ! अन्धकार पक्ष की अपेक्षा से शुक्लपक्ष में अधिक प्रकाश किस प्रकार से कहा है ? सो कहिये । उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणापक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ) जब चंद्र अन्धकार पक्ष से शुक्लपक्ष में प्रवेश करे तब चार सो बयालीस मुहूर्त्त तथा एक मुहूर्त्त का बासठिया छियालीस भाग ज्योत्स्ना धीरे धीरे निरन्तर प्रवृद्ध होती है । अतएव कहते हैं—जितना काल चंद्र प्रकाशित होता है, उतना धीरे धीरे राहु विमान से अनावृत होकर क्रमशः प्रकाशित होता है । यहां पर मुहूर्त्त संख्या एवं गणितभावना पूर्वकथित प्रकार से समझ लेवें । यहां पर पुनः पिष्टपेषण नहीं करते ।

पक्ष कस्तां शुक्लपक्षमां वधारे प्रकाश केवी रीते कडेल छे ? ते कडे। उत्तरमां श्रीभगवान् कडे छे.—(ता अंधगारपक्खाओ णं दोसिणापक्खं अयमाणे चंदं चत्तारि बायाले मुहुत्तसए छत्तालीसं च बावट्ठिभागे मुहुत्तस्स जाइं चंदे विरज्जइ) न्याये चंद्र कृष्णपक्षमांथी शुक्लपक्षमां प्रवेश करे त्यारे आरसे। भेतालीस मुहूर्त्त तथा ओक मुहूर्त्तना बासठिया छेतालीसभाग प्रकाश धीरे धीरे निरंतर वधते। नय छे. तेथीज् कडे छेके—लेटवो। समय चंद्र प्रकाशित रहे छे, तेटवो। धीमे धीमे राहु विमानथी उधाओ थधने कमपूर्वक प्रकाशमान थाय छे. आलीयां मुहूर्त्त संख्या अने गणित भावनापूर्वे कडेल प्रकाशथी समय लेवुं. ते संजधी अही इरीथी

પળ્ળરસં ભાગં' તથથા-પ્રથમાયાં પ્રથમં ભાગં દ્વિતીયાયાં દ્વિતીયં ભાગં યાવત્ પશ્ચદશ્યાં પશ્ચદશં ભાગં ॥-તથથા-જ્યોત્સ્ના વૃદ્ધેઃ સ્થાનં યથા પ્રથમાયાં-શુક્લપક્ષસ્ય પ્રતિપલ્લક્ષણાયાં તિથૌ પ્રથમં પશ્ચદશં ભાગં-દ્વાષ્ટિભાગસત્કભાગચતુષ્ટચપ્રમાણં (૪ । ૬૨) યાવત્ રાહુવિમા-
નેન અનાવૃતો ભવતિ-ચન્દ્રમણ્ડલસ્યૈતાવાન્ પ્રદેશઃ પ્રકાશિતો ભવતિ, તતો દ્વિતીયાયાં તિથૌ દ્વિતીયં પંચદશં ભાગં યાવત્ (૮ + ૬૨) એતતુલ્યં વિમ્બપ્રદેશં યાવત્ રાહુવિમાને-
નાનાવૃતં ભવતિ-કલાદ્વયં યાવત્ પ્રકાશિતો ભવતિ ચન્દ્રઃ, એવં તાવદ્ વિભાવનીયં યાવત્ પશ્ચ-
દશ્યાં-પૂર્ણિમાલક્ષણાયાં તિથૌ પશ્ચદશં ભાગં યાવત્ રાહુવિમાનેનાનાવૃત્તઃ સમ્પૂર્ણ પ્રકા-
શિતો ભવતિ-સર્વાત્મના રાહુવિમાનેનાનાવૃત્તો ભવતીતિ ભાવઃ । અથાત્રોપહસંહારમાહ-
'એવં સ્વલ્લુ અંધગારપક્ષાતો દોસિણાપક્ષે દોસિણા વહુ આહિણ્તિ વણ્જા' એવં સ્વલ્લુ
અન્ધકારપક્ષતો જ્યોત્સ્નાપક્ષે જ્યોત્સ્ના વહુ રાહુયાતા ઇતિ વદેત્ ॥ એવં-પૂર્વ પ્રતિપાદિતેન

કિસ પ્રકાર સે અનાવૃત્ત હોતા હૈ સો કહતે હૈં-(તં જહા-પદમાએ પદમં ભાગં
ચિતિયાએ ચિતિયં ભાગં જાવ પળ્ળરસીએ પળ્ળરસં ભાગં) જ્યોત્સ્ના વૃદ્ધિ સ્થાન
હસ પ્રકાર સે હોતા હૈ-શુક્લ પક્ષ કી પ્રતિપદાતિથિ મેં પહલા પંદ્રહવાં ભાગ
અર્થાત્ વાસઠિયા ભાગ કા ચોથા ભાગ પ્રમાણ (૪ । ૬૨) યાવત્ રાહુ વિમાન
સે ચંદ્રમંડલ કા ઇતના પ્રદેશ પ્રકાશિત હોતા હૈ । દૂજ તિથિ મેં દૂસરા પંદ્રહવાં
ભાગ યાવત્ (૮+૬૨) ઇતના પ્રમાણવાલા વિમ્બ પ્રદેશ રાહુવિમાન સે અનાવૃત્ત
હોતા હૈ, અર્થાત્ દો કલા જિતના ચંદ્ર પ્રકાશિત હોતા હૈ, હસ પ્રકાર ઇતને
પર્યન્ત સમજે કિ યાવત્ પંદ્રહવી પૂર્ણિમા તિથિ મેં પંદ્રહવાં ભાગ રાહુવિમાન સે
અનાવૃત્ત અર્થાત્ સંપૂર્ણ રૂપ સે પ્રકાશિત હોતા હૈ । અબ હસકા ઉપસંહાર કરતે
હૈં (એવં સ્વલ્લુ અંધગારપક્ષાતો દોસિણાપક્ષે દોસિણા વહુ આહિણ્તિ વણ્જા)
પૂર્વપ્રતિપાદિત પ્રકાર સે કૃષ્ણપક્ષ કી અપેક્ષા સે શુક્લપક્ષ મેં અધિક પ્રકાશ

ચિષ્ટપેષણ કરતા નથી. ઠેવી રીતે ઉઘાડો થાય છે તે બતાવે છે.-(તં જહા-પદમાએ પદમં
ભાગં ચિતિયાએ ચિતિયં ભાગં જાવ પળ્ળરસીએ પળ્ળરસં ભાગં) પ્રકાશનો વધારો આવી રીતે
થાય છે. શુક્લપક્ષની એકમ તિથિએ પહેલો પંદરમો ભાગ એટલેકે-વાસઠિયાભાગ સંબંધી
ચોથાભાગ પ્રમાણ (૪।૬૨) યાવત્ રાહુ વિમાનથી ચંદ્રમંડળનો આટલો પ્રદેશ પ્રકાશિત
થાય છે. બીજના દિવસે બીજે પંદરમો ભાગ યાવત્ (૮+૬૨) આટલો પ્રમાણનો બિંબ
પ્રદેશ રાહુ વિમાનથી ઉઘાડો થાય છે. એટલેકે બે કળા જેટલો ચંદ્ર પ્રકાશિત થાય છે.
આ રીતે એટલા સુધી સમજવું કે યાવત્ પંદરમી પૂર્ણિમા તિથિમાં પંદરમોભાગ રાહુ
વિમાનથી ખુલ્લો થાય છે. અર્થાત્ સંપૂર્ણપણથી પ્રકાશિત થાય છે. હવે આનો ઉપસંહાર
કરવામાં આવે છે.-(એવં સ્વલ્લુ અંધગારપક્ષાતો દોસિણાપક્ષે દોસિણા વહુ આહિણ્તિ
વણ્જા) પૂર્વ પ્રતિપાદિત પ્રકારથી કૃષ્ણપક્ષ કરતાં શુક્લપક્ષમાં વધારે પ્રકાશ હોય છે.
તેમ સ્વશિષ્ટોને ઉપદેશ કરવો.

પ્રકારેણ ચલિતિ નિશ્ચિતં અન્ધકારપક્ષતઃ-અન્ધકારપક્ષાપેક્ષયા જ્યોત્સ્નાપક્ષે-શુક્લપક્ષે જ્યોત્સ્ના વહુ-પ્રભૂતા જ્યોત્સ્ના ભવતીતિ આશ્રયાતા-પ્રતિપાદિતા इति ददेत्-कथयेत् । अत्र युक्तिरुच्यते-अत्र शुक्लपक्षे प्रतिपत् प्रथमक्षणादारभ्य प्रतिमुहूर्त्तं यावन्मात्रं यावन्मात्रं क्रमशः शनैः शनैश्चन्द्रः प्रकाशितः-प्रकारो भवति, तथैव अन्धकारपक्षे प्रतिपत्प्रथमक्षणा-दारभ्य प्रतिमुहूर्त्तं तावन्मात्रं तावन्मात्रं शनैः शनैश्चन्द्रो राहुविमानेनावृतः सन् अदृश्यत्वम् प्रकटत्वमुपजायते, एवं सति यावत्येव शुक्लपक्षे ज्योत्स्ना तावत्येवान्धकारपक्षेऽपि ज्योत्स्ना भवति, किन्तु प्रदेशभेदात् दृश्यादृश्ये वैलक्षण्यमुपजायते, तथा च प्रकाशान्ध-कारयोः प्रतिविम्बस्वरूपा दृश्या छायापि भवतीति नियमदर्शनात् शुक्लपक्षस्य पञ्चदश्यां यादृशी ज्योत्स्ना परिदृश्यते न तादृशी ज्योत्स्ना-प्रदेशविषयेऽपि कृष्णपक्षस्य पञ्च-दश्याममालक्षणायां परिदृश्यो भवतीति नियमात् अन्धकारपक्षान् ज्योत्स्नापक्षे प्रभूता ज्योत्स्ना भवतीत्याश्रयाता....॥

अथ ज्योत्स्नापरिमाणविषयकः प्रश्न-‘ता केवइया णं दोसिणा पक्खे दोसिणा बहु होता है, ऐसा स्वशिष्यों को उपदेश करें । अब यहां पर इस विषय में युक्ति कही जाती है-यहां शुक्लपक्ष के प्रतिपदा तिथि के प्रथम क्षण से आरंभ कर के प्रतिमुहूर्त में यावन्मात्र क्रम से धीरे धीरे चंद्र का प्रकाश होता है, उसी प्रकार कृष्णपक्ष में प्रतिपदा की प्रथम क्षण से आरंभ करके प्रत्येक मुहूर्त में उतना उतना धीरे धीरे क्रमशः चंद्र राहुविमान से आवृत होकर अदृश्य होता जाता है, इस प्रकार जितना प्रमाण शुक्लपक्ष में प्रकाश होता है, उतना ही प्रमाण कृष्णपक्ष में भी प्रकाश होता है, परंतु प्रदेश भेद से दृश्यादृश्य में विलक्षणता आ जाती है । तथा प्रकाश एवं अन्धकार का प्रतिविम्ब स्वरूप अपने अपने प्रमाण की छाया भी रहती है इस नियम से शुक्लपक्ष की पंद्रहवी तिथि में जितना प्रकाश दिखता है, उतना प्रकाश प्रदेश विषय में कृष्ण पक्ष की पंद्रहवीं अमावास्यारूप तिथि में नहीं दिखता है, इस नियम से कृष्ण पक्ष से शुक्लपक्ष में अधिक प्रकाश रहता है इस प्रकार कहा जाता है ।

હવે અહીં આ વિષયમાં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે. અહીં શુક્લપક્ષની એકમ તિથિના પહેલા ક્ષણથી આરંભ કરીને દરેક મુહૂર્તમાં યાવન્માત્રકમથી ધીરે ધીરે ચંદ્રનો પ્રકાશ થાય છે. એજ પ્રમાણે કૃષ્ણપક્ષમાં એકમની પ્રથમ ક્ષણથી આરંભીને દરેક મુહૂર્તમાં ધીરે ધીરે એટલો એટલો ક્રમશઃ ચંદ્ર રાહુવિમાનથી ઢંકાઈને અદૃશ્ય થતો જાય છે. આ રીતે જેટલા પ્રમાણમાં શુક્લપક્ષમાં પ્રકાશ થાય છે. એટલાજ પ્રમાણમાં કૃષ્ણપક્ષમાં પણ પ્રકાશ હોય છે. પરંતુ પ્રદેશભેદથી દૃશ્યાદૃશ્યમાં વિલક્ષણપણું આવે છે. તથા પ્રકાશ અને અંધકારના પ્રતિબિંબ સ્વરૂપ ચોતપોતાના પ્રમાણની છાયા પણ રહે છે. આ નિયમથી કૃષ્ણપક્ષ કરતાં શુક્લપક્ષમાં વધારે પ્રકાશ રહે છે. તેમ કહેવાય છે.

આહિણ્ણિ વણ્ણા' તાવત્ કિયતી સ્વલુ જ્યોત્સ્નાપક્ષે જ્યોત્સ્ના વહુ રાખ્યાતાં ઇતિ વદેત્ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ જ્યોત્સ્નાપક્ષે સ્વલ્લિતિ નિયતરૂપેણ કિયતી-કિયન્મિતા-કિં પ્રમાણા જ્યોત્સ્ના વહુરધિકા-કિયત્યધિકા જ્યોત્સ્ના પ્રતિપાદિતેતિ કથય ભગવન્ તતો ભગવાનાહ- 'તા પરિત્તા અસંખેજ્જા ભાગા' તાવત્ પરિમિતા અસંખ્યેયા ભાગાઃ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ પરિ-મિતા-જ્યોત્સ્ના પરિમાણાનિ અસંખ્યેયાઃ-અસંખ્યાતાનિ જ્યોત્સ્ના પરિમાણાનિ ભવન્તી-ત્યાખ્યાતાનીતિ વદેત્-નિર્વિભાગાઃ ભાગા ભવન્તિ જ્યોત્સ્નાપ્રભૂતાનામિત્યર્થઃ ॥ અથાન્ધકાર-સમ્બન્ધી પ્રશ્નઃ 'તા કયા તે અંધગારે વહુ આહિણ્ણિ વણ્ણા' તાવત્ કદા તે અન્ધકારો વહુ રાખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ કદા-કસ્મિન્ સમયે તે-ત્વયા ભગવન્ ! અન્ધકારો વહુ રાખ્યાતઃ-કદા અન્ધકારવાહુલ્યં ભવતીત્યાખ્યાત ઇતિ વદેત્-કથય ભગ-વન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ-'તા અંધગારપક્ષેણ વહુ અંધગારે આહિણ્ણિ વણ્ણા' તાવત્ અન્ધકારપક્ષે સ્વલુ વહુરન્ધકારઃ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્

અવ જ્યોત્સ્ના કે પરિમાણવિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા કેવ-હ્યા ણં દોસિણા પક્ષે દોસિણા વહુ આહિણ્ણિ વણ્ણા) જ્યોત્સ્ના પક્ષ મેં અર્થાત્ શુક્લપક્ષ મેં નિશ્ચિતરૂપ સે કિતને પ્રમાણ કી જ્યોત્સ્ના અધિક પ્રતિપા-દિત કી ગઈ હૈ સો હે ભગવન્ આપ કહિણે । હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પૂછને સે ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા પરિત્તા અસંખેજ્જા ભાગા) જ્યોત્સ્ના કા પરિમાણ અસંખ્યાત હોતા હૈ એસા પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ । એસા સ્વ-શિષ્યોં કો ઉપદેશ કરેં । અર્થાત્ પ્રભૂત જ્યોત્સ્ના કા નિર્વિભાગ ભાગ હોતે હૈં ।

અવ અન્ધકાર કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા કયા તે અંધગારે વહુ આહિણ્ણિ વણ્ણા) હે ભગવન્ ! કિસ સમય અન્ધકાર કી અધિકતા આપને પ્રજ્ઞસ કી હૈ ? સો કહિયે, હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તા અંધગારપક્ષેણ વહુ

હવે જ્યોત્સ્નાના પરિમાણના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા કેવહ્યાણં દોસિણા વહુ આહિણ્ણિ વણ્ણા) શુક્લપક્ષમાં નિશ્ચયપણીથી કેટલા પ્રમાણની જ્યોત્સ્ના વધારે પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા પરિત્તા અસંખેજ્જા ભાગા) જ્યોત્સ્નાનું પ્રમાણ સંખ્યાતીત હોય છે. તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. અર્થાત્ અધિક જ્યોત્સ્નાનો નિર્વિભાગ ભાગ હોય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી અંધકારના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા કયા તે અંધગારે વહુ આહિણ્ણિ વણ્ણા) હે ભગવન્ કયા સમયે અંધકારનું અધિકપણ આપે પ્રતિપાદિત કરેલ છે? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા અંધગારપક્ષેણ વહુ અંધગારે આહિણ્ણિ વણ્ણા) કૃષ્ણપક્ષમાં વધારે પ્રમાણમાં

अन्धकारपक्षे—कृष्णपक्षे किल बहु—प्रभूतः अन्धकारः आख्यातः—कृष्णपक्षे अन्धकार-
वाहुल्यं भवतीति स्वशिष्येभ्यः उपदिशेत् । पुनः प्रश्नयति गौतमः—‘ता कंहं ते अंधगार-
पक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा’ तावत् कथं ते अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहू राख्यात
इति वदेत् ॥ तावदिति पूर्ववत् कथं—केन नियमेन ते—त्वया भगवन् अन्धकारपक्षे अन्धकार-
वाहुल्यं आख्यातमिति कथय । ततो भगवानाह—‘ता दोसिणा पक्खातो अंधगारे बहू आहि-
एत्ति वएज्जा’ तावत् ज्योत्स्नापक्षतः अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहू राख्यात इति वदेत् ॥—
तावदिति प्राग्वत् ज्योत्स्नापक्षतः—शुक्लपक्षापेक्षया अन्धकारपक्षे—कृष्णपक्षे अन्धकारो
बहु—निविडः—अधिकः—सघनः—प्रभूतो भवतीत्याख्यातः—प्रतिपादित इति ज्ञायताम् । पुन-
गौतमः प्रश्नयति—‘ता कंहं ते दोसिणापक्खातो अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति
वएज्जा ?,’ तावत् कथं ते ज्योत्स्नापक्षतः अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहू राख्यता इति वदेत् ॥
ज्योत्स्नापक्षापेक्षया अन्धकारपक्षे अन्धकारवाहुल्यं भवतीत्यत्र को हेतुरितिकारणं कथय
भगवन्निति । ततो भगवानाह—‘ता दोसिणापक्खातो णं अंधगारपक्खं अयमाणे चंदे चत्तारि-
अंधगारे आहिएत्ति वएज्जा) कृष्णपक्ष में अधिक अंधकार होता है ऐसा स्व-
शिष्यों को कहें । श्री गौतमस्वामी फिर से प्रश्न करते हैं (ता कंहं ते अंधगार-
पक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) कौन से नियम के आधार से हे
भगवन् अपने कृष्णपक्ष में अन्धकार की अधिकता कही है ? सो कहिये । श्री
गौतमस्वामी के इस प्रश्न के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता दोसिणा
पक्खातो अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) शुक्लपक्ष की अपेक्षा से कृष्णपक्ष
में अधिक अंधकार गाढ़ होता है ऐसा प्रतिपादित किया है । श्री गौतमस्वामी
फिर से प्रश्न करते हैं—(ता कंहं ते दोसिणा पक्खातो अंधगारपक्खे अंधगारे
बहू आहिएत्ति वएज्जा) शुक्लपक्ष की अपेक्षा से कृष्णपक्ष में अन्धकार का
अधिकपना किस प्रकार से होता है ? इस में कौन सा कारण है ? सो हे भग-
वन् आप कहिये । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में
श्री भगवान् कहते हैं—(ता दोसिणा पक्खातो णं अंधगारपक्खं अयमाणे चंदे

अंधकार डोय छे. तेम स्वशिष्येने कडेवुं. श्रीगौतमस्वामी इरीथी प्रश्न पूछे छे—(ता कंहं ते
अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) कथा नियमना आधारथी डे भगवन् आपे
कृष्णपक्षमां अंधकारनुं अधिकपाखुं कडेव छे ? ते कडे। श्रीगौतमस्वामीना आ प्रश्नना उत्तरमां
श्रीभगवान् कडे छे.—(ता दोसिणा पक्खातो अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा)
शुक्लपक्षनी अपेक्षाअे कृष्णपक्षमां पधारे पडतो अंधकार डोय छे. तेम प्रतिपादित करेव
छे. श्रीगौतमस्वामी इरीथी प्रश्न पूछे छे. (ता कंहं ते दोसिणा पक्खातो अंधगारपक्खे
अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) शुक्लपक्षना करतां कृष्णपक्षमां अंधकारनुं अधिकपाखुं
डेवी रीति थाय छे ? तेम थवामां शुं कारवु छे ? ते डे भगवन् आप कडे। आ प्रभाणु

બાયાલે મુહુત્તસૈ બાયાલીસં ચ વાવદ્વિભાગે મુહુત્તસસ જાઈ રજ્જઈ' તાવત્ જ્યોત્સ્ના પક્ષતઃ સ્વલ્ભ અન્ધકારપક્ષમયમયમાન શ્વન્દ્ર શ્વત્વારિ દ્વાચત્વારિંશાનિ મુહૂર્તશતાનિ દ્વાચત્વારિંશન્ચ દ્વાપદ્વિભાગાન્ મુહૂર્તસ્ય યાવત્ રજ્યતે ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ જ્યોત્સ્ના પક્ષાત્ સ્વલ્ભિતિ નિશ્ચિતં અન્ધકારપક્ષમયમાનશ્વન્દ્રઃ-શુક્લપક્ષં પ્રપૂર્ય કૃષ્ણપક્ષાભિમુખં ગચ્છન્ ચન્દ્રઃ ચત્વારિ-મુહૂર્તશતાનિ દ્વાચત્વારિંશાનિ-દ્વાચત્વારિંશદધિકાનિ-દ્વાચત્વારિંશદધિકાનિ ચત્વારિંશતાનિ-મુહૂર્તાનાં (૪૪૨) એકસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વાચત્વારિંશત્ દ્વાપદ્વિભાગાન્ યાવત્ (૪૪૨।^{૧૩}) એતત્તુલ્ય મુહૂર્ત યાવત્ ચન્દ્રો રજ્યતે- રાહુવિમાનેનાવૃતો ભવતિ-તાવાન્ પ્રદેશઃ કૃષ્ણો ભવતીતિ-એતદેવોદાહરણેન દર્શયતિ-'તં જહા-પદમાય પદમં ભાગં ચિતિયાય ચિતિયં ભાગં જાવ પળ્ળરસીય પળ્ળરસમં ભાગં' તદ્વથા-પ્રથમાયાં પ્રથમં ભાગં દ્વિતીયાયાં દ્વિતીયં ભાગં યાવત્ પશ્ચદશ્યાં પશ્ચદશં ભાગં, ॥ તદ્વથા-કૃષ્ણોપચયસ્ય ક્રમો યથા-પ્રથમાયાં-પ્રતિ-પલ્લક્ષણાયાં તિથૌ પ્રથમં પશ્ચદશં ભાગં દ્વાચત્વારિંશદધિકાનિ ચત્વારિંશતાનિ મુહૂર્તાનામે-કસ્ય ચ મુહૂર્તસ્ય દ્વાચત્વારિંશત દ્વાપદ્વિભાગં-(૪૪૨।^{૧૩}) યાવત્ ચન્દ્રો રાહુવિમાનેનાવૃત-ત્વાત્ રજ્યતે-તાવાન્ ભાગઃ કૃષ્ણો ભવતિ ચન્દ્રસ્યેતિ, એવમેવ દ્વિતીયાયાં તિથૌ દ્વિતીયં

ચત્વારિ બાયાલે મુહુત્તસૈ બાયાલીસં ચ વાવદ્વિભાગે મુહુત્તસસ જાઈ ચંદ્રે રજ્જઈ) શુક્લપક્ષ સે કૃષ્ણપક્ષ સે ગમન કરતા ચંદ્ર ચાર સો બાયાલીસ મુહૂર્ત (૪૪૨) તથા એક મુહૂર્ત કા બાસઠિયા બાયાલીસ ભાગોં કો (૪૪૨।^{૧૩}) ઇતના મુહૂર્ત પ્રમાણ ચંદ્ર રાહુ વિમાન સે આવૃત્ત હોતા હૈ । અર્થાત્ ઇતના પ્રદેશ મેં અન્ધકાર હોતા હૈ । યહ વિષય કો ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કરતે હૈં-(તં જહા પદમાય પદમં ભાગં ચિતિયાય ચિતિયં ભાગં જાવ પળ્ળરસીય પળ્ળરસમં ભાગં) અન્ધકાર કી અધિકતા કા ક્રમ ઇસ પ્રકાર સે હોતા હૈ-પ્રતિપદા નામ કી પ્રથમ તિથિ મેં પહ્લા પંદ્રહવાં ભાગ ચાર સો બાયાલીસ ભાગ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્ત કા બાસ-ઠિયા બાયાલીસ ભાગ (૪૪૨।^{૧૩}) યાવત્ ચંદ્ર રાહુવિમાન સે આવૃત્ત હોને સે ઉતને પ્રમાણવાલા ભાગ ચંદ્ર કા કૃષ્ણ હોતા હૈ । ઇસી પ્રકાર સે દ્વિતીયાતિથિ

શ્રીગીતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ ઉત્તર-(તા દોસિણા પક્ષાતો ણં અન્ધકારપક્ષં અયમાણે ચંદ્રે ચત્વારિ બાયાલે મુહુત્તસૈ બાયાલીસંચ વાવદ્વિભાગે મુહુત્તસસ જાઈ ચંદ્રે રજ્જઈ) શુક્લપક્ષ કરતાં કૃષ્ણપક્ષમાં ગમન કરતો ચંદ્ર ચારસો બેતાલીસ મુહૂર્ત (૪૪૨) તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બેતાલીસભાગોને (૪૪૨।^{૧૩}) આટલા મુહૂર્ત પ્રમાણ ચંદ્ર રાહુવિમાનથી ઢંકાઈ જાય છે. એટલેકે-આટલા પ્રદેશમાં અન્ધકાર વ્યાપ્ત હોય છે. આ વિષયને ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે છે-(તં જહા-પદમાય પદમં ભાગં ચિતિયાય ચિતિયં ભાગં જાવ પળ્ળરસીય પળ્ળરસમં ભાગં) અન્ધકારના વધારે પણાને ક્રમ આ પ્રમાણે છે. પ્રતિપદા નામની પહેલી તિથિમાં પહેલા પંદરમે ભાગ ચારસોબેતાલીસ મુહૂર્ત ભાગ તથા એક મુહૂર્તના બાસઠિયા બેતાલીસભાગ (૪૪૨।^{૧૩}) યાવત્ ચંદ્ર રાહુ વિમાનથી ઢંકાઈ જવાથી

पञ्चदशं भागं यावत् कृष्णो भवति अनेनैव क्रमेण तृतीया-चतुर्थ्यादितयावपि तृतीय-चतुर्थभागं यावत् शनैः शनैः राहुविमानेन आवृतत्वात् चन्द्रमण्डलस्य कृष्णो भागो विवर्द्धते, अनुक्षणं कृष्णवृद्धिं प्राप्तश्चन्द्रो यदा पक्षान्ते पञ्चदश्यां तिथौ-अमावास्यालक्षणायां तिथौ प्राप्तो भवति तथा सम्पूर्णं पञ्चदशभागं यावत् कृष्णो भवति-सम्पूर्णं चन्द्रोऽन्धकारावृतो भवतीत्यर्थः ॥

एतदेवोपसंहरति-‘एवं खलु जोसिणा पक्खातो अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहि-एत्ति वएज्जा’ एवं खलु ज्योत्स्नापक्षतः अन्धकारपक्षे अन्धकारो बहू राग्यात इति वदेत् ॥ एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण खल्विति निश्चितं ज्योत्स्नापक्षात् अन्धकारपक्षे अन्धकारबाहुल्यं भवतीत्याख्यातमिति वदेत् । अथान्धकारपरिमाणं पृच्छति ‘ता केवतिए णं अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा?’ तावत् कियान् खलु अन्धकारपक्षे

में दूसरा पंद्रहवां भाग यावत् कृष्ण याने अंधकारमय होता है । इसी प्रकार के क्रम से तृतीया चतुर्थी आदि तिथीओं में भी तीसरा चौथा भाग यावत् धीरे धीरे राहुविमान से आवृत्त होने से चंद्रमंडल का अंधकारवाला भाग बढ़ता जाता है, प्रतिक्षण अंधकार की वृद्धि प्राप्त चंद्र पक्ष के अंत में पंद्रहवीं अमावास्या तिथि को प्राप्त करता है, तब सम्पूर्ण पंद्रहवां भाग यावत् कृष्ण हो जाता है अर्थात् सम्पूर्ण चंद्र अंधकार से व्याप्त हो जाता है ।

अब इसका उपसंहार करते हुवे कहते हैं-(एवं खलु जोसिणा पक्खातो अंधकारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) इस पूर्वकथित प्रकार से शुक्लपक्ष से अन्धकार-कृष्णपक्ष में अंधकार की अधिकता कही गई है ऐसा स्वशिष्यों को कहें ।

अब अंधकार के परिमाण विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता केवतिए णं अंधगारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् किस

अटला प्रमाणवाणे लाग् अंद्रो कृष्णवर्णवाणे थाय छे. ओज प्रमाणे जीज्जनी तिथिमां जीजे पंद्रहोलाग यावत् कृष्ण अर्थात् अंधकार युक्त थाय छे. आज प्रमाणेना कमथी त्रीज्ज, ओथ विगेरे तिथियोमां पणु त्रीजे ओथो लाग् यावत् धीरे धीरे राहु विमानथी ठंकाध ज्जाथी अंद्रमंडलणे अंधकारवाणे लाग् पधतो जय छे. प्रतिक्षणे अंधकारनी वृद्धि प्राप्त करेल अंद्र पक्षना अंतमां पंद्रमी अमावास्या तिथिने प्राप्त करे छे. त्यारे पुरेपूरे पंद्रहो लाग् यावत् कृष्णवर्णवाणे थध जय छे. अर्थात् संपूर्ण अंद्र अंधकारथी छवाध जय छे.

हुवे आने उपसंहार करतां कहे छे-(एवं खलु जोसिणा पक्खातो अंधकारपक्खे अंधगारे बहू आहिएत्ति वएज्जा) आ पूर्व कथित प्रकारथी शुक्लपक्ष करतां कृष्णपक्षमां अंधकारनुं अधिकपणुं कहेल छे. तेम स्वशिष्येने कहेवुं.

हुवे अंधकारना परिमाण विषे श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे-(ता केवतिए णं अंधगार-

અન્ધકારો બહુ રાખ્યાત્ इति वदेत्' ॥ तावदिति पूर्ववत् खल्विति वाक्यालंकारे अन्धकार-
 પક્ષે ક્રિયાનન્ધકારોઽધિકઃ પ્રતિપાદિત ત્વયેતિવદ્ ભગવન્નિતિ-ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગ-
 વાનાહ-‘પરિત્તા અસંખેજ્ઞા ભાગા’ પરિમિતા અસંખ્યેયાઃ ભાગાઃ ॥-પરીત્તા-પરિમિતા-
 પરિચ્છિન્નાઃ-વિભાગાર્હાઃ, તથા ચ અસંખ્યેયાઃ-અપરિચ્છિન્નાઃ-નિર્વિભાગાશ્ચ ભાગાઃ ભવ-
 ન્તીત્યાખ્યાતાઃ, इति वदेत् स्वशिष्येभ्यः उपदिशेदिति, ॥ શુક્લપક્ષસ્ય પ્રતિપદાદૌ
 જ્યોત્સ્ના પરિચ્છિન્ના ભવતિ, કૃષ્ણપક્ષસ્ય પ્રતિપદાદૌ અન્ધવારઃ પરિચ્છિન્નો ભવતિ, તથા
 ચ શુક્લપક્ષસ્યાન્તભૂતાયાં પશ્ચદશ્યાં પૂર્ણિમાખ્યાયાં જ્યોત્સ્ના-અપરિચ્છિન્ના-નિર્વિભાગા
 જ્ઞેયા, કૃષ્ણપક્ષસ્યાન્તે સ્થિતાયાં પશ્ચદશ્યાં અમાવાસ્યા રૂપાયાં તિથૌ અન્ધકોઽપરિચ્છિન્નો-
 નિર્વિભાગો ભવતીત્યવધેયઃ । एवमत्र शुक्लपक्षे ज्योत्स्ना ग्रभूता भवति, कृष्णपक्षे च
 અન્ધકારગ્રભૂતો ભવતીતિ ભાવઃ ॥ સૂત્ર-૮૨ ॥

चतुर्दशं प्राभृतं च समाप्तमिति ।

પ્રકાર કૃષ્ણપક્ષ મેં કિતના પ્રમાણ સે અંધકાર અધિક આપને પ્રતિપાદિત કિયા
 હૈ ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान्
 कहते हैं-(परित्ता असंखेज्ज्ञा भागा) विभाग के योग्य परिमित निर्विभाग
 અસંખ્યાત ભાગ કહા હૈ એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદિષ્ટ કરેં । शुक्लपक्ष की प्रति-
 પદાદિ તિથિયોં મેં જ્યોત્સ્ના-પ્રકાશ પરિચ્છિન્ન કહા હૈ । तथा कृष्णपक्ष की
 પ્રતિપદાદિ મેં અન્ધકાર પરિચ્છિન્ન હોતા હૈ । तथा शुक्लपक्ष की अन्त की
 પૂર્ણિમા તિથિ મેં પ્રકાશ અપરિચ્છિન્ન-નિર્વિભાગ હોતા હૈ । तथा कृष्णपक्ष की
 અન્તિમ અમાવાસ્યા તિથિ મેં અન્ધકાર અપરિચ્છિન્ન-નિર્વિભાગ રૂપ હોતા હૈ
 એસાં સમજેં । इसी प्रकार यहां पर शुक्लपक्ष में प्रकाश अधिक होता है । तथा
 કૃષ્ણપક્ષ મેં અંધકાર અધિક હોતા હૈ ॥ સૂ. ૮૨ ॥

॥ चौदहवां प्राभृत समाप्त ॥ १४ ॥

પક્ષે અંધકારે બહુ આહિવૃત્તિ વણ્જા) હે ભગવન્ આ રીતે કૃષ્ણપક્ષમાં કેટલા પ્રમાણમાં
 અંધકારનું અધિકપણું આપે પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને
 સાંભળીને જતરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘(પરિત્તા અસંખેજ્ઞા ભાગા) વિભાગ કરવાને યોગ્ય
 પરિમિત, નિર્વિભાગ અસંખ્યાત ભાગ કહેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. શુક્લપક્ષની
 પ્રતિપદા તિથિમાં જ્યોત્સ્ના પ્રકાશ પરિચ્છિન્ન કહેલ છે. तथा कृष्णपक्षની
 અંધકાર પરિચ્છિન્ન હોય છે. तथा शुक्लपक्षના અંતની પુનઃમાં પ્રકાશ અપરિચ્છિન્ન-
 નિર્વિભાગ હોય છે. तथा कृष्णपक्षની અંતિમ અમાવાસ્યા તિથિમાં અંધકાર અપરિચ્છિન્ન
 નિર્વિભાગ રૂપ હોય છે તેમ સમજવું એજ પ્રમાણે અહીંયાં શુક્લપક્ષમાં પ્રકાશ વધારે
 હોય છે तथा कृष्णपक्षમાં અંધકાર વધારે હોય છે. ॥ સૂ. ૮૨ ॥

ચૌદસું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૪ ॥

अथ पञ्चदशं प्राभृतं प्रारभ्यते

अथ 'कः शीघ्रगतिराख्यातः' इत्येतद्विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रं कथयति ॥

मूलम्—ता कहां ते सिग्घगई वत्थू आहिणत्ति वण्जा !, ता एणत्ति
णं चंदिमसूरियगहणक्खत्ततारारूपाणं चंदेहिंतो सूरि सिग्घगई
सूरिहिंतो गहा सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई णक्खत्तेहिंतो तारा
सिग्घगई सव्वप्पगई चंदा सव्वसिग्घगई तारा, ता एगमेगेणं
मुहुत्तेणं चंदे केवतियाइं भागसताइं गच्छइ ?, ता जं जं मंडलं उव-
संकमिन्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स सत्तरस्स अट्ठसट्ठिं
भागसए गच्छइ, मंडलं सत्तसहस्सेणं अट्ठाणउतिसतेहिं छेत्ता, ता
एगमेगेणं मुहुत्तेणं सूरि केवतियाइं भागसयाइं गच्छइ !, ता जं जं
मंडलं उवसंकमिन्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स अट्ठारस्स
तीसे भागसए गच्छइ, मंडलं सत्तसहस्सेणं अट्ठाणउति सतेहिं छेत्ता,
ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं णक्खत्ते केवतियाइं भागसताइं गच्छइ ?, ता
जं जं मंडलं उवसंकमिन्ता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलस्स परिक्खेवस्स
अट्ठारस्स पणतीसे भागसए गच्छइ, मंडलं सत्तसहस्सेणं अट्ठाणउ-
तिसतेहिं छेत्ता ॥सू० ८३॥

छाय—तावत् कथं ते शीघ्रगति वस्तु आख्यातमिति वदेत् ? तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-
ग्रहगणनक्षत्र-तारारूपाणां चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीति नक्ष-
त्रेभ्यस्ताराः शीघ्रगतयः सर्वाल्पगतयश्चन्द्राः सर्वशीघ्रगतयस्ताराः, तावत् एकैकेन मुहुत्तेण
चन्द्रः कियन्ति भागशतानि गच्छति ?, तावत् यत् यत् मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, तस्य
तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य सप्तदश अष्टषष्टिभागशतानि गच्छति, मण्डलं शतसहस्रेण अष्टा-
नवत्या शतैश्छित्त्वा, तावत् एकैकेन मुहुत्तेन सूर्यः कियन्ति भागशतानि गच्छति ?, तावत्
यत् यत् मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तस्य तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य अष्टादश त्रिंशद् भाग-
शतानि गच्छति, मण्डलं शतसहस्रेण अष्टानवत्या शतैश्छित्त्वा, तावत् एकैकेन मुहुत्तेन नक्ष-
त्राणि कियन्ति भागशतानि गच्छन्ति ?, तावत् यत् यत् मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरन्ति
तस्य तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य अष्टादश पञ्चत्रिंशत् भागशतानि गच्छन्ति, मण्डलं शतसहस्रेण
अष्टानवत्या छित्त्वा ॥ इति सू० ८३ ॥

टीका-चतुर्दशे प्राभृते द्वयशीतितमे सूत्रे चन्द्रमंसो ज्योत्स्नान्धकारयो वृद्धयपवृद्धि विषयकं विचारं सम्यक् विविच्य-सम्प्रति पञ्चदशं प्राभृतं 'के सिग्घगईबुत्ते' कः शीघ्रगतिरुक्तः । इत्येतद्विषयकं विचारं 'ता कहां ते सिग्घगई' इत्यादिना-प्रस्तौति 'ता कहां ते सिग्घगई बत्थू आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते शीघ्रगति वस्तु आख्यातमिति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् कथं-केन प्रकारेण ते-त्वया भगवन् ! चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारादिकं वस्तु शीघ्रगति आख्यातं एतेषां गतिषु स्वल्पाधिकत्वं प्रतिपादितामिति कथय भगवन् !, । ततो भगवानाह-'ता एएसिणं चंदिमसूरियग्रहगणणक्खत्ततारारूपाणं चंदेहिंतो सुरे सिग्घगई सुरेहिंतो गहा सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई' तावत् एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपाणां चन्द्रेभ्यः सूर्यां शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो ग्रहगणाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि नक्षत्रेभ्यस्ताराः शीघ्रगतयः ॥ तावदिति पूर्ववत् एतेषां-चन्द्रसूर्य-

पंद्रहवां प्राभृत का प्रारंभ-

शीघ्र गतिवाला कौन है ? इस विषय संबंधी प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-(ता कहां ते सिग्घगई) इत्यादि ।

टीकार्थ-चौदहवें प्राभृत के बिरासीवें सूत्र में चंद्रमा की ज्योत्स्ना एवं अंधकार की वृद्धि एवं अपवृद्धि विषय में सम्यक् प्रकार से विचार प्रकट करके अब पंद्रहवें प्राभृत में शीघ्रगति विषयक विचार प्रकट करते हैं-(ता कहां ते सिग्घगई बत्थू आहिएत्ति वएज्जा) किस प्रकार से हे भगवन् आपने चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र ताराओं की गति में किसकी गति अल्प या अधिक होती है ? सो कहिए । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं चंदिमसूरियग्रहगणणक्खत्ततारारूपाणं चंदेहिंतो सुरे सिग्घगई, सुरे हिंतो गहा सिग्घगई, गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई) ये चंद्र सूर्य ग्रह नक्षत्र एवं तारा की गतिक्रम

ગ્રહનક્ષત્રતારકાણાં પચ્ચાનાં મધ્યે ગતિક્રમવિચારે ચન્દ્રેભ્યઃ—ચન્દ્રગતિક્ષેત્રપ્રમાણેભ્યઃ સૂર્યાઃ શીઘ્રગતયઃ—સૂર્યગતિક્ષેત્રાણ્યધિકાનિ સર્વત્રાપ્યેવમેવ ક્રમેણોદ્દનીયાઃ, કાચ્છગ્ગનાક્રમે ગતીનાં પ્રયોજકત્વાત્ કાલસ્ય નિરવધિકત્વાચ્ચ સર્વત્ર ચન્દ્રાદિપુ વહુવચનપ્રયોગ इत्यपि भावनीयः। સૂર્યેભ્યો ગ્રહગણાઃ શીઘ્રગતયઃ ગ્રહગણેભ્યોઽપિ નક્ષત્રાણિ શીઘ્રગતીનિ, નક્ષત્રેભ્યોઽપિ તારાઃ શીઘ્રગતયઃ પ્રતિપાદિતઃ। અથૈતાન્ સંગ્રહયતિ—‘સન્વપ્પગઈ ચંદા સન્વસિગ્ધગઈ તારા’ સર્વાલ્પગતયશ્ચન્દ્રાઃ સર્વશીઘ્રતયસ્તારાઃ ॥ એવમેતેપાં પૂર્વોદિતગતિક્રમાણાં પચ્ચાનાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં મધ્યે સર્વાલ્પગતયશ્ચન્દ્રાઃ સન્તિ-સર્વાપેક્ષયા અલ્પગતય શ્ચન્દ્રમસઃ સન્તિ, (સમીપગતત્વાત્) તથા ચ સર્વેભ્યઃ શીઘ્રગતયઃ—અધિકક્ષેત્રચારિણ્યસ્તારાસન્તિ। (દ્રસ્થિતત્વાત્)। અથૈતસ્યૈવાર્થસ્ય સવિશેષપરિજ્ઞાનાર્થે પુનઃ પ્રશ્નયતિ ગૌતમઃ—‘તા એગમેગેણં મુહુત્તેણં ચંદે કેવતિયાઈં ભાગસતાઈં ગચ્છહ ?’ તાવત્ એકૈકેન મુહુત્તેણ ચન્દ્રઃ કિયન્તિ

કે વિચાર મેં ચંદ્રની ગતિક્ષેત્ર પ્રમાણ સે સૂર્યની ગતિક્ષેત્ર અધિક હોતે હૈં। સર્વત્ર હસી પ્રકાર કે ક્રમ સે વિચાર કર લેવેં। કાલ કે ગણના ક્રમ મેં ગતિ પ્રયોજક હોને સે તથા કાલ નિરવધિ હોને સે ચંદ્રાદિ સબ મેં વહુવચન કા પ્રયોગ હોતા હૈં એસા ભાવિત કર લેવેં। સૂર્ય સે ગ્રહગણ શીઘ્ર ગતિવાલે હોતે હૈં। ગ્રહગણ સે બી નક્ષત્ર શીઘ્ર ગતિવાલે હોતે હૈં, નક્ષત્રો સે બી તારાણં શીઘ્ર ગતિવાલે હોતે હૈં એસા પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈં। અબ હસ વિષય કો સંગ્રહ કરકે કહતે હૈં—(સન્વપ્પગઈ ચંદા, સન્વસિગ્ધગઈ તારા) હસ પ્રકાર પૂર્વ કથિત ગતિ ક્રમવાલે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ, નક્ષત્ર, એવં તારા યે પાંચોં મેં સર્વ સે સમીપ હોને સે સબ સે અલ્પ ગતિવાલા ચંદ્ર હૈં। તથા સબ સે દૂર હોને સે સબ સે શીઘ્ર ગતિવાલે અર્થાત્ અધિક ક્ષેત્ર ચારિ તારા ગણ હોતે હૈં। અબ હસી વિષય કો સવિશેષ જાનને કે લિયે શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા એગમેગેણં

સૂર્યના ગતિ ક્ષેત્ર અધિક હોય છે. બધેજ આ પ્રકારના ક્રમથી વિચાર કરી લેવો. ગણના કાળની ક્રમથી ગતિ પ્રયોજક હોવાથી તથા કાલ નિરવધિ હોવાથી ચંદ્રાદિ બધામાં બહુવચનનો પ્રયોગ થાય છે તેમ સમજી લેવું સૂર્ય કરતાં એકો શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. એકોથી નક્ષત્રો શીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે. નક્ષત્રોથી પણ તારાઓ શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે આ વિષયનો અંગ્રહ કરીને કહેવામાં આવે છે—(સન્વપ્પગઈ ચંદા, સન્વસિગ્ધગઈ તારા) આ રીતે પહેલાં કહેલ ગતિ ક્રમવાળા ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એ પાંચેમાં સૌથી નજીક હોવાથી સૌથી અલ્પગતિવાળો ચંદ્ર છે તથા સૌથી દૂર હોવાથી બધાથી શીઘ્રગતિવાળા અર્થાત્ અધિકક્ષેત્ર ચારી તારાગણ હોય છે હવે આ વિષયને વિશેષ પ્રકારથી જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે—(તા એગમેગેણં મુહુત્તેણં ચંદે કેવતિયાઈં ભાગસતાઈં ગચ્છહ) ગમન કરતો ચંદ્ર એક એક મુહૂર્તમાં મંડ-

ટીકા-ચતુર્દશે પ્રાભુતે દ્વયશીતિતમે સૂત્રે ચન્દ્રમસો જ્યોત્સ્નાન્ધકારયો વૃદ્ધયપવૃદ્ધિ વિષયકં વિચારં સમ્યક્ વિવિચ્ય-સમ્પ્રતિ પચ્ચદશં પ્રાભુતં 'કે સિઘ્વગઈયુત્તે' કઃ શીઘ્રગતિરુક્તઃ । इत्येतद्विषयकं विचारं 'ता कहां ते सिग्घगई' इत्यादिना-प्रस्तौति 'ता कहां ते सिग्घगई वत्थू आहिएत्ति वएज्जा' तावत् कथं ते शीघ्रगति वस्तु आख्यातमिति वदेत् ॥-तावदिति पूर्ववत् कथं-केन प्रकारेण ते-त्वया भगवन् ! चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारादिकं वस्तु शीघ्रगति आख्यातं एतेषां गतिषु स्वल्पाधिकत्वं प्रतिपादितमिति कथय भगवन् !, । ततो भगवानाह-"ता एएसिणं चंदिमसूरियग्रहगणनक्खत्ततारारूपाणं चंदेहिंतो सुरे सिग्घगई सुरेहिंतो गहा सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई' तावत् एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपाणां चन्द्रेभ्यः सूर्या शीघ्रगतयः सूर्येभ्यो ग्रहगणाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि नक्षत्रेभ्यस्ताराः शीघ्रगतयः ॥ तावदिति पूर्ववत् एतेषां-चन्द्रसूर्य-

પંદરહવાં પ્રાભુત કા પ્રારંભ-

શીઘ્ર ગતિવાળા કૌન હૈ ? इस विषय संबंधी प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-(ता कहां ते सिग्घगई) इत्यादि ।

ટીકાર્થ-ચૌદહવે પ્રાભુત કે બિરાસીવે સૂત્ર મેં ચંદ્રમા કી જ્યોત્સ્ના એવં અંધકાર કી વૃદ્ધિ એવં અપવૃદ્ધિ વિષય મેં સમ્યક્ પ્રકાર સે વિચાર પ્રકટ કરકે અબ પંદરહવે પ્રાભુત મેં શીઘ્રગતિ વિષયક વિચાર પ્રગટ કરતે હૈં-(તા કહં તે સિઘ્વગઈ વત્યૂ આહિએત્તિ વએજ્જા) કિસ પ્રકાર સે હે ભગવન્ આપને ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર તારાઓં કી ગતિ મેં કિસકી ગતિ અલ્પ યા અધિક હોતી હૈ ? સો કહિએ । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के पूछने से उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता एएसि णं चंदिमसूरियग्रहगणनक्खत्ततारारूपाणं चंदेहिंतो सुरे सिग्घगई, सुरे हिंतो गहा सिग्घगई, गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई) ये चंद्र सूर्य ग्रह नक्षत्र एवं तारा ये पांचों की गतिक्रम

પંદરમા પ્રાભુતનો પ્રારંભ

શીઘ્ર ગતિવાળું કોણ છે ? આ વિષયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે-(તા કહં તે સિઘ્વગઈ) ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-ચૌદમા પ્રાભુતના બાશીમા સૂત્રમાં ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના અને અંધકારની વધ-ઘટના સંબંધમાં સારી રીતે વિચારણા પ્રગટ કરીને હવે આ પંદરમા પ્રાભુતમાં શીઘ્રગતિ વિષયક વિચાર પ્રગટ કરે છે-(તા કહં તે સિઘ્વગઈ વત્યૂ આહિએત્તિ વએજ્જા) હે ભગવન્ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓની ગતિમાં કોની ગતિ કોના કરતાં અલ્પકે અધિક હોય છે ? તે કહે આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે. (તા એસિ ણં ચંદિમસૂરિયગ્રહગણનક્ખત્તતારારૂપાણં ચંદેહિંતો સુરે સિઘ્વગઈ, સુરેહિંતો ગહા સિઘ્વગઈ, ગહેહિંતો ણક્ખત્તા સિઘ્વગઈ, ણક્ખત્તેહિંતો તારા સિઘ્વગઈ) આ ચંદ્ર સૂર્યગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા એ પાંચેના ગતિના ક્રમના વિચારમાં ચંદ્રગતિ ક્ષેત્ર પરિમાણુર્થ-

ગ્રહનક્ષત્રતારાકાળાં પચ્ચાનાં મધ્યે ગતિક્રમવિચારે ચન્દ્રેભ્યઃ—ચન્દ્રગતિક્ષેત્રપ્રમાણેભ્યઃ સૂર્યાઃ શીઘ્રગતયઃ—સૂર્યગતિક્ષેત્રાણ્યધિકાનિ સર્વત્રાપ્યેવમેવ ક્રમેણોઢનીયાઃ, કાલગણનાક્રમે ગતીનાં પ્રયોજકત્વાત્ કાલસ્ય નિરવધિકત્વાચ્ચ સર્વત્ર ચન્દ્રાદિપુ વહુવચનપ્રયોગ इत्यपि भावनीयः। સૂર્યેભ્યો ગ્રહગણાઃ શીઘ્રગતયઃ ગ્રહગણેભ્યોઽપિ નક્ષત્રાણિ શીઘ્રગતીનિ, નક્ષત્રેભ્યોઽપિ તારાઃ શીઘ્રગતયઃ પ્રતિપાદિતઃ। અથૈતાન્ સંગ્રાહયતિ—‘સન્વપ્પગઈ ચંદા સન્વસિગ્ધગઈ તારા’ સર્વાલ્પગતયશ્ચન્દ્રાઃ સર્વશીઘ્રતયસ્તારાઃ॥ એવમેતેપાં પૂર્વોદિતગતિક્રમાણાં પચ્ચાનાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં મધ્યે સર્વાલ્પગતયશ્ચન્દ્રાઃ સન્તિ-સર્વાપેક્ષયા અલ્પગતય શ્ચન્દ્રમસઃ સન્તિ, (સમીપગતત્વાત્) તથા ચ સર્વેભ્યઃ શીઘ્રગતયઃ—અધિકક્ષેત્રચારિણ્યસ્તારાસ્સન્તિ। (દ્રસ્થિતત્વાત્)। અથૈતસ્યૈવાર્થસ્ય સવિશેષપરિજ્ઞાનાર્થં પુનઃ પ્રશ્નયતિ ગૌતમઃ—‘તા ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં ચંદે કેવતિયાઈં ભાગસતાઈં ગચ્છઈ ?’ તાવત્ એકૈકેન મુહૂર્તેણ ચન્દ્રઃ કિયન્તિ

કે વિચાર મેં ચંદ્ર કી ગતિક્ષેત્ર પ્રમાણ સે સૂર્ય કા ગતિક્ષેત્ર અધિક હોતે હૈં। સર્વત્ર ઇસી પ્રકાર કે ક્રમ સે વિચાર કર લેવેં। કાલ કે ગણના ક્રમ મેં ગતિ પ્રયોજક હોને સે તથા કાલ નિરવધિ હોને સે ચંદ્રાદિ સબ મેં વહુવચન કા પ્રયોગ હોતા હૈ એસા ભાવિત કર લેવેં। સૂર્ય સે ગ્રહગણ શીઘ્ર ગતિવાલે હોતે હૈં। ગ્રહગણ સે બી નક્ષત્ર શીઘ્ર ગતિવાલે હોતે હૈં, નક્ષત્રોં સે બી તારાં શીઘ્ર ગતિવાલે હોતે હૈં એસા પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ। અબ ઇસ વિષય કો સંગ્રહ કરકે કહતે હૈં—(સન્વપ્પગઈ ચંદા, સન્વસિગ્ધગઈ તારા) ઇસ પ્રકાર પૂર્વ કથિત ગતિ ક્રમવાલે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ, નક્ષત્ર, એવં તારા યે પાંચોં મેં સર્વ સે સમીપ હોને સે સબ સે અલ્પ ગતિવાલા ચંદ્ર હૈ। તથા સબ સે દૂર હોને સે સબ સે શીઘ્ર ગતિવાલે અર્થાત્ અધિક ક્ષેત્ર ચારિ તારા ગણ હોતે હૈં। અબ ઇસી વિષય કો સવિશેષ જાનને કે લિયે શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા ઇગમેગેણં

સૂર્યના ગતિ ક્ષેત્ર અધિક હોય છે. બધેજ આ પ્રકારના ક્રમથી વિચાર કરી લેવો. ગણના કાળની ક્રમથી ગતિ પ્રયોજક હોવાથી તથા કાલ નિરવધિ હોવાથી ચંદ્રાદિ બધામાં બહુવચનનો પ્રયોગ થાય છે તેમ સમજી લેવું સૂચ્ય કરતાં એહો શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. એહોથી નક્ષત્રો શીઘ્ર ગતિવાળા હોય છે. નક્ષત્રોથી પણ તારાઓ શીઘ્રગતિવાળા હોય છે. તેમ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. હવે આ વિષયનો સંગ્રહ કરીને કહેવામાં આવે છે—(સન્વપ્પગઈ ચંદા, સન્વસિગ્ધગઈ તારા) આ રીતે પહેલાં કહેલ ગતિ ક્રમવાળા ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એ પાંચેમાં સૌથી નજીક હોવાથી સૌથી અલ્પગતિવાળો ચંદ્ર છે તથા સૌથી દૂર હોવાથી બધાથી શીઘ્રગતિવાળા અર્થાત્ અધિકક્ષેત્ર ચારી તારાગણ હોય છે હવે આ વિષયને વિશેષ પ્રકારથી બજાવવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે—(તા ઇગમેગેણં મુહુત્તેણં ચંદે કેવતિયાઈં ભાગસતાઈં ગચ્છઈ) ગમન કરતો ચંદ્ર એક એક મુહૂર્તમાં મંડ-

भागशतानि गच्छति ?, ॥ तावदिति पूर्ववत् व्रजन् चन्द्रो मण्डलस्यैकैकेन मुहूर्त्तेन कियन्ति भागशतानि गच्छति-मण्डलस्य कियन्ति भागशतानि क्षेत्राणि एकैकेन मुहूर्त्तेन व्याप्तानि भवन्तीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भागवानाह-‘ता जं जं मंडलं उवसंकमिता चारं चरइ तस्स-तस्स मंडलपरिक्खेवस्स सत्तरस अडसट्ठि भागसए गच्छइ’ तावत् यत्-यत् मण्डलमुप-संक्रम्य चारं चरति तस्य-तस्य मण्डलपरिक्षेपस्य सप्तदश अष्टपष्टिभागशतानि गच्छति ॥ -तावदिति पूर्ववत् उत्तरतो दक्षिणतो वा व्रजन् चन्द्रो यत्-यत् मण्डलमुपसंक्रम्य-समुपा-दाय चारं चरति तस्य-तस्य मण्डलस्य सम्बन्धिनः परिक्षेपस्य-परिक्षेः अष्टपष्ट्यधिकानि सप्तदशशतानि (१७६८) भागानां-एतत्तुल्यांशप्रदेशं यावत्-गच्छति । ततश्च-‘मंडलं सत-सहस्सेणं अट्टाणउतिसतेहिं छेत्ता’ मण्डलं शतसहस्त्रेण अष्टानवत्या शतैश्छित्त्वा-॥-ततश्च तदेव मण्डलं-मण्डलपरिक्षेपं-मण्डलपरिधिं, एकेन शतसहस्त्रेण-लक्षेण, अष्टानवत्याशतैश्च (१०९८००) छित्त्वा-एभिर्विभज्य यद् भवेत् तदधिकं भागं यावत् गच्छति चन्द्र इति ॥ अथात्र भावना प्रोच्यते-प्रथमं तावत् चन्द्रस्य मण्डलको निरूपणीय स्तदनन्तरं तदाधारेण

मुहुत्सेणं चंदे केवतियाइं भागसताइं गच्छइ) गमन करता हुवा चन्द्र एक एक मुहूर्त में मंडल के कितने सो भाग क्षेत्रों का व्याप्त करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् कहते हैं-(ता जं मंडलं उवसंक-मिता चारं चरइ तस्स तस्स मंडलपरिक्खेवस्स सत्तरस अडसट्ठि भागसए गच्छइ) उत्तरदिशा से या दक्षिणदिशा से गमन करता हुवा चन्द्र जिस मंडल को प्राप्त करके गमन करता है, उस उस मंडल संबंधि परिधि का सत्रहसो अडसठ १७६८ भागों को अर्थात् इनने प्रमाणवाले अंश प्रदेश में यावत् गमन करता है । तदनन्तर (मंडलं सतसहस्सेणं अट्टाणउतिसतेहिं छेत्ता) मंडल परिधि को एक लाख नव हजार आठ सो से विभक्त कर के जितना भाग आवे उतने प्रमाण भागों में यावत् चंद्र गमन करता है ।

अब इसकी भावना दिखलाते हैं-पहले चंद्र का मंडल का निरूपण करें

ળના કેટલામાં ભાગ ક્ષેત્રોને વ્યાપ્ત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘તા જં જં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરइ તસ્સ તસ્સ મંડલપરિક્ખેવસ્સ સત્તરસ અડસટ્ઠિભાગસए ગચ્છइ’ ઉત્તરદિશાથી અથવા દક્ષિણ દિશાથી ગમન કરતો ચંદ્ર જે જે મંડળને પ્રાપ્ત કરીને ગમન કરે છે, તે તે મંડળ સંબંધી પરિધિના સત્તરસોઅડસઠ ૧૭૬૮ ભાગોને અર્થાત્ આટલા પ્રમાણવાળા અંશ પ્રદેશમાં યાવત્ ગમન કરે છે. તે પછી (મંડલં સત્ત સહસ્સેણં અટ્ટાણઉતિસતેહિં છેત્તા) મંડલ પરિધિને એક લાખ નવહજાર આઠસોથી ભાગ કરીને જેટલો ભાગ આવે એટલા પ્રમાણવાળા ભાગોમાં યાવત્ ચંદ્રગમન કરે છે.

હવે આની ભાવના બતાવવામાં આવે છે. પહેલાં ચંદ્રમંડળનું નિરૂપણ કરવું તે

મુહૂર્તગતિપરિમાણં પરિભાવનીયમ્ । તત્ર મંડલકાલનિરૂપણે ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવૃત્તિ ર્થથા
 એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે ચન્દ્રસ્યાષ્ટપૃથ્વિકાનિ સપ્તદશશતાનિ (૧૭૬૮) મંડ-
 લાર્દ્ધાનિ ભવન્તિ, તથા ચ ત્રિંશદધિકાનિ અષ્ટાદશશતાનિ (૧૮૩૦) રાત્રિન્દિવાનિ ભવન્તીતિ
 પૂર્વં પ્રતિપાદિતં વર્ત્તે, અતોઽનુપાતો યથા-યથાષ્ટપૃથ્વિકૈઃ સપ્તદશભિઃ શતૈઃ સકલ યુગ-
 વર્ત્તિભિરર્દ્ધમંડલૈરષ્ટાદશશતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ રાત્રિન્દિવાનિ લભ્યન્તે તદૈકેન સમ્પૂર્ણમંડ-
 લેન ક્રતિ રાત્રિન્દિવાનિ સ્ફુરિત્યત્ર દ્વાભ્યામર્દ્ધમંડલાભ્યામેકં મંડલં ભવતીતિ મનસિ નિધાય
 ગણિતપ્રવૃત્તિર્વિધેયા યથા- $(\frac{1830}{1062} + 2 = \frac{3660}{1062} = 2 + \frac{1830}{1062})$ અન્નાત્યેન રાશિના દ્વિકલક્ષણેન
 મધ્યમો રાશિત્રિંશદધિકાષ્ટાદશશતરૂપો ગુણિત સ્તદા જાતાનિ પૃથ્વિકાનિ પદ્ ત્રિંશદ્ધ-
 તાનિ (૩૬૬૦) હરસ્થેન રાશિના અષ્ટપૃથ્વિકસપ્તદશશતરૂપેણ ભક્તાનિ જાતે લબ્ધે દ્વે
 રાત્રિન્દિવે શેષં તિષ્ઠતિ ચતુર્વિંશત્યધિકં શતં અષ્ટપૃથ્વિકસપ્તદશશતભાગાનામિતિ । તતથ

તત્પશ્ચાત્ ઉસકે આધાર સે મુહૂર્તગતિ પરિમાણ કા નિરૂપણ કરના ચાહિયે ।
 ઉસમેં મંડલ કાલ કે નિરૂપણ મેં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ કરની ચાહિયે, જૈસે
 કિ-પાંચ વર્ષ વાલે એક યુગ મેં ચંદ્ર કા સત્રહ સો અડસઠ ૧૭૬૮। અર્દ્ધમંડલ
 હોતે હૈં । તથા અઠારહ સો તીસ ૧૮૩૦। અહોરાત્ર હોતે હૈં । ઇસ પ્રકાર પહેલે
 પ્રતિપાદિત કિયા હી હૈ । અતઃ ઇસકા અનુપાત ઇસ પ્રકાર સે કરે-જો સત્રહ
 સો અડસઠ સે સકલ યુગવર્તિ અર્દ્ધમંડલ સે અઠારહ સો તીસ અહોરાત્ર લભ્ય
 હોતે હૈં તો સંપૂર્ણ એક મંડલ સે કિતને અહોરાત્ર હોસકતે હૈં ? ઇસ પ્રકાર કી
 વિચારણા મેં દો અર્દ્ધ મંડલોં સે એક મંડલ હોતા હૈ, ઇસ પ્રકાર યન મેં વિચાર
 કરકે ગણિત પ્રવૃત્તિ કરની ચાહિયે-જૈસે કિ- $\frac{1830}{1062} + 2 = \frac{3660}{1062} = 2 + \frac{1830}{1062}$ યહાં પર દો
 રૂપ અન્ત્ય રાશિ સે મધ્યરાશિ અઠારહ સો તીસ કા ગુણા કરે તો છત્તીસસો
 સાઠ (૩૬૬૦) હોતા હૈ ઇસ કા હરસ્થાન મેં રહી હુઈ સત્રહસો અડસઠ રૂપ
 રાશિ સે ભાગ કરે તો દો અહોરાત્ર લબ્ધ હોતે હૈં તથા સત્રહસો અડસઠિયા

પછી તેના આધારથી મુહૂર્ત ગતિપરિમાણનું નિરૂપણ કરવું જોઈએ તેમાં મંડળકાળના
 નિરૂપણમાં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જેમકે-પાંચ વર્ષવાળા એક યુગમાં
 ચંદ્રના સત્તરસોઅડસઠ ૧૭૬૮, અર્ધમંડળો હોય છે. તથા અઠારસોત્રીસ ૧૮૩૦, અહોરાત્ર
 હોય છે. આ રીતે પહેલાં પ્રતિપાદિત કર્યું છે, તેથી આનો અનુપાત આ પ્રમાણે કરવો
 જે સત્તરસોઅડસઠથી સકલ યુગવર્તિ અર્ધમંડળથી અઠારસોત્રીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય તો
 સંપૂર્ણ એક મંડળથી કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ પ્રમાણેની વિચારણામાં જે અર્ધ-
 મંડળથી એક મંડળ થાય છે. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને ગણિત પ્રવૃત્તિ કરવી
 જોઈએ. જેમકે- $\frac{1830}{1062} + 2 = \frac{3660}{1062} = 2 + \frac{1830}{1062}$ અહીં જે રૂપ અંતિમ રાશિથી અઠારસોત્રીસ
 રૂપ મધ્યરાશિના શુભાકાર કરવાથી છત્રીસસોસાઠ (૩૬૬૦) થાય છે. તેનો હરસ્થાનમાં
 રહેલ સત્તરસોઅડસઠરૂપ રાશિથી ભાગ કરવાથી બે અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે, તથા સત્તરસો

एकैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्ता भवन्तीत्यतस्त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{128 \times 80}{1024} = \frac{8080}{1024}$ जातानि
 विंशत्यधिकानि सप्तत्रिंशच्छतानि एतेषां अष्टपष्ट्यधिक सप्तदशशतरूपेण हरेण भागहरणं-
 $\frac{8080}{1024} = (2 + \frac{168}{1024} = 2 + \frac{21}{128})$ लब्धौ द्वौ मुहूर्तौ, शेषं तिष्ठति चतुरशीत्यधिकं शतं । तत्र च
 हारभाज्यौ अष्टधिरपवर्तितौ जाताः भाज्यस्थाने त्रयोविंशतिः, हरस्थाने च एकविंशत्य-
 धिकं शतद्वयमिति सर्वेषामेकत्रन्यासे-(२ । २ । $\frac{21}{128}$) अत आगतं द्वे रात्रिन्दिवे, द्वौमुहूर्तौ
 एकस्य मुहूर्तस्य त्रयोविंशतिरेकविंशत्यधिकशतद्वयभागा इति ॥ एतावता कालेन चन्द्रः
 द्वे अर्द्धमण्डले परिपूर्णं चरति ॥ अत्रैतदुक्तं भवति-एतावता कालेन परिपूर्णमेकं मण्डलं
 चरति चन्द्रः इति एतदेवमेकमण्डलस्य कालपरिमाणं परिज्ञातं (२ । २ । $\frac{21}{128}$) साम्प्रत
 मेतदाधारेण मुहूर्तगतिपरिमाणं विचार्यते-तत्र प्रथमे तेषामेव सवर्णनं क्रियते (२ । २ । $\frac{21}{128}$)
 अत्र ये द्वे रात्रिन्दिवे ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्येते जाताः पष्टिमुहूर्ताः ६०-२ × ३०

एक सो चोतीस राशि शेष बचता है । तत्पश्चात् एक एक अहोरात्र में तीस
 मुहूर्त होते हैं अतः इसको तीस से गुणा करे जैसे कि- $\frac{128+80}{1024} = \frac{8080}{1024}$ गुणा करने
 से तीन हजार सात सो बीस होते हैं, इस संख्या का सत्रहसो अडसठ हर
 स्थानवाली राशि से भाग करे $\frac{8080}{1024} = (2 + \frac{168}{1024} = 2 + \frac{21}{128})$ भाग करने से दो
 मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा एक सो चौराशि शेष रहता है । उसमें हर एवं
 भाज्यराशि को आठ से अपवर्तित करे तो भाज्य स्थान में तेईस तथा हरस्थान
 में दो सो इक्कीस होते हैं । सब को इकट्ठा करने से (२ । २ । $\frac{21}{128}$) इस प्रकार दो
 अहोरात्र एवं दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का दो सो इक्कीसिया तेईस भाग होते
 हैं । इतने काल में चंद्र दो अर्ध मंडलपुरा गमन करता है । यहां पर इस प्रकार
 से कहा जाता है-इतने काल में चंद्र परिपूर्ण एक मंडल का संचार करता है ।
 इस प्रकार एक मंडल का कालपरिमाण का विचार किया जाता है-प्रथम इन
 का ही सवर्णन करें (२ । २ । $\frac{21}{128}$) इनमें दो अहोरात्र का मुहूर्त करने के लिये

અડસઠિયા એકસોચોવીસ શેષ રહે છે. તે પછી એક એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય
 છે. તેથી આને ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો. જેમકે- $\frac{128+80}{1024} = \frac{8080}{1024}$ ગુણાકાર કરવાથી ત્રણ
 હજારસાતસોવીસ થાય છે. આ સંખ્યાનો સત્તરસો અડસઠવાળી હરસ્થાનની સંખ્યાથી
 ભાગ કરવો $\frac{8080}{1024} = (2 + \frac{168}{1024} = 2 + \frac{21}{128})$ ભાગ કરવાથી બે મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા
 એકસોચોવીસી શેષ રહે છે તેમાં હર અને ભાજ્ય રાશિને આઠથી અપવર્તિત કરે તો
 ભાજ્ય સ્થાનમાં તેવીસ તથા હરસ્થાનમાં બસોએકવીસ થાય છે. બધાને મેળવવાથી (૨।૨।
 $\frac{21}{128}$) આ રીતે બે અહોરાત્ર અને બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બસોએકવીસા તેવીસ
 ભાગ થાય છે આટલા કાળમાં ચંદ્ર બે અર્ધમંડળ પુરા ગમન કરે છે. અહીયાં આ પ્રમાણે
 કહેવાય છે. આટલા કાળમાં ચંદ્ર પરિપૂર્ણ એક મંડળનો સંચાર કરે છે. આ રીતે એક
 મંડળના કાળ પરિમાણનો વિચાર કરવામાં આવે છે. પહેલાં આતુંજ સવર્ણન કરવું

૬૦ । અત્રોપરિતનો દ્વૌ મુહૂર્તૌ પ્રક્ષિપ્તૌ ૬૦ + ૨ = ૬૨ જાતા દ્વાપદિર્મુહૂર્તાઃ = ૬૨ અતસ્વાત્ સ્વરૂપમેવં જાતં (૬૨ + $\frac{૩૩}{૨૨૧}$) પુનરત્ર (હેદઘન રૂપેષુ લવાઘનર્ણ) મિત્યાદિના-૬૨ + $\frac{૩૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૭૦૨+૨૪}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૭૨૬}{૨૨૧}$ । અત્ર દ્વાપદિઃ એકવિંશત્યધિકશતદ્વયેન ગુણિતાઃ જાતાનિ ત્રયોદશ-સહસ્રાણિ સપ્તશતાનિ દ્વચધિકાનિ । તત્ર ચ ત્રયોવિંશતિઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે જાતાનિ ત્રયોદશ સહ-સ્રાણિ સપ્તશતાનિ પચ્ચવિંશત્યધિકાનિ- $\frac{૧૩૭૨૬}{૨૨૧}$ એકવિંશત્યધિકશતદ્વયભાગાનામિતિ એતત્ સ્વલુ એકમણ્ડલકાલગતમુહૂર્તસત્ક એકવિંશત્યધિકશતદ્વયભાગાનાં પરિમાણમિત્યર્થઃ ॥ તતશ્ચાત્ર ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવૃત્તિર્યથા યદ્યેભિસ્ત્રયોદશભિઃ સહસ્રૈઃ પચ્ચવિંશત્યધિકૈઃ સપ્તભિઃ શતૈ શતદ્વયભાગાનાં મણ્ડલભાગાઃ એકં શતસહસ્રમણનવતિઃ શતાનિ લભ્યન્તે તદા એકેન મુહૂર્તેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના $\frac{૧૦૮૦૦ \times ૧}{૧૩૭૨૬} = \frac{૧૦૮૦૦ \times ૧ \times ૨૨૧}{૧૩૭૨૬} = \frac{૨૪૨૬૫૮૦૦}{૧૩૭૨૬} =$

૧૭૬૮ અત્ર (હેદં લવં ચ પરિવર્ત્ય હરસ્ય શેષ) इत्यादिना नियमेन હેદરાશેહેદસ્ય એકવિંશ-તીસ સે ગુણા કરે, તો સાઠ મુહૂર્તે હોતે હૈં । ૨ × ૩૦ = ૬૦ યહાં ઝપર કા દો મુહૂર્ત કો પ્રક્ષિપ કરે ૬૦ + ૨ = ૬૨ તો બાસઠ મુહૂર્ત હોતે હૈં । ૬૨ । અતઃ હસ કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હોતે હૈં-(૬૨ + $\frac{૩૩}{૨૨૧}$) પુનઃ યહાં પર (હેદઘન રૂપેષુ લવા-ઘનર્ણ) इत्यादि સે ૬૨ + $\frac{૩૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૭૦૨+૨૪}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૭૨૬}{૨૨૧}$ યહાં પર બાસઠ કો દો સો ઇક્કીસ સે ગુણા કરને સે તેરહ હજાર સાત સો દો હોતે હૈં । હસમેં તેહસ કા પ્રક્ષેપ કરે તો દો સો ઇક્કીસિયા તેરહ હજાર સાત સો પચીસ હોતે હૈં $\frac{૧૩૭૨૬}{૨૨૧}$ । યહ એક મંડલ કાલ મેં રહે હુવે મુહૂર્ત કા દો સો ઇક્કીસ ભાગ પરિમાણ હોતા હૈં । યહાં પર ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ હસ પ્રકાર સે હૈં-યહ તેરહ હજાર સાતસો પચીસ સે દો સો ભાગ કા મંડલ ભાગ એક લાખ અઠાણવેં સૌ લભ્ય હોતા હૈં તો એક મુહૂર્ત સે કિતના લભ્ય હોતે હૈં । હસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે $\frac{૧૦૮૦૦ \times ૧}{૧૩૭૨૬} = \frac{૧૦૮૦૦ \times ૧ \times ૨૨૧}{૧૩૭૨૬} = \frac{૨૪૨૬૫૮૦૦}{૧૩૭૨૬} = ૧૭૬૮$ યહાં પર (હેદં લવં ચ પરિવર્ત્ય

(રા.રા.૨૩૬૬) આમાં બે બે અહોરાત્ર છે તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવાથી સાઠઠ મુહૂર્ત થાય છે. ૨+૩૦=૬૦ આમાં ઉપરના બે મુહૂર્તનો પ્રક્ષેપ કરવો ૬૦+૨=૬૨ તો બાસઠ મુહૂર્ત થાય છે. (૬૨) તેથી આનું સ્વરૂપ આ રીતે થાય છે. (૬૨+ $\frac{૩૩}{૨૨૧}$) ફરીથી અહીં (હેદઘનરૂપેષુ લવાઘનર્ણ) ઈત્યાદિથી ૬૨+ $\frac{૩૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૭૦૨}{૨૨૧}$ = ૨૨ $\frac{૩૩૭૨૬}{૨૨૧}$ અહીં બાસઠનો બસોએક વીસથી ગુણાકાર કરવાથી તેરહબર સાતસો બે થાય છે. તેમાં તેવીસ ભેળવે તો બસોએકવીસ તેરહબરસાતસોપચીસ થાય છે. $\frac{૧૩૭૨૬}{૨૨૧}$ આ એક મંડળ કાળમાં રહેલ મુહૂર્તના બસો એકવીસ ભાગ પરિમાણ થાય છે. અહીં ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રવૃત્તિ આ રીતે થાય છે, આ તેરહબરસાતસોપચીસથી બસોમા ભાગના મંડળ ભાગ એક લાખ અઠાણ સો લભ્ય થાય છે, તો એક મુહૂર્તથી કેટલા મુહૂર્ત ભાગ લભ્ય થાય ? આ બાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી, $\frac{૧૦૮૦૦ \times ૧}{૧૩૭૨૬} + ૧ = \frac{૧૦૮૦૦ \times ૧ \times ૨૨૧}{૧૩૭૨૬} + ૧ + ૨૨૧ = \frac{૨૪૨૬૫૮૦૦}{૧૩૭૨૬} = ૧૭૬૮$ અહીં (હેદં લવં ચ

एकैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्ता भवन्तीत्यतस्त्रिंशता गुण्यन्ते $\frac{128 \times 80}{1080} = \frac{8080}{1080}$ जातानि विंशत्यधिकानि सप्तत्रिंशच्छतानि एतेषां अष्टपष्ट्यधिक सप्तदशशतरूपेण हरेण भागहरणं-
 $\frac{8080}{1080} = (2 + \frac{128}{1080} = 2 + \frac{32}{270})$ लब्धौ द्वौ मुहूर्तौ, शेषं तिष्ठति चतुरशीत्यधिकं शतं । तत्र च हारभाज्यौ अष्टभिरपवर्तितौ जाताः भाज्यस्थाने त्रयोविंशतिः, हरस्थाने च एकविंशत्यधिकं शतद्वयमिति सर्वेषामेकत्रय्यासे- $(2 \mid 2 \mid \frac{32}{270})$ अत आगतं द्वे रात्रिन्दिवे, द्वौमुहूर्तौ एकस्य मुहूर्तस्य त्रयोविंशतिरेकविंशत्यधिकशतद्वयभागा इति ॥ एतावता कालेन चन्द्रः द्वे अर्द्धमण्डले परिपूर्णं चरति ॥ अत्रैतदुक्तं भवति-एतावता कालेन परिपूर्णमेकं मण्डलं चरति चन्द्रः इति एतदेवमेकमण्डलस्य कालपरिमाणं परिज्ञातं $(2 \mid 2 \mid \frac{32}{270})$ साम्प्रत मेतदाधारेण मुहूर्तगतिपरिमाणं विचार्यते-तत्र प्रथमे तेषामेव सवर्णनं क्रियते $(2 \mid 2 \mid \frac{32}{270})$ अत्र ये द्वे रात्रिन्दिवे ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्येते जाताः पष्टिर्मुहूर्ताः $60 - 2 \times 30$

एक सो चोतीस राशि शेष बचता है । तत्पश्चात् एक एक अहोरात्र में तीस मुहूर्त होते हैं अतः इसको तीस से गुणा करे जैसे कि- $\frac{128+80}{1080} = \frac{8080}{1080}$ गुणा करने से तीन हजार सात सो बीस होते हैं, इस संख्या का सत्रहसो अड़सठ हर स्थानवाली राशि से भाग करे $\frac{8080}{1080} = (2 + \frac{128}{1080} = 2 + \frac{32}{270})$ भाग करने से दो मुहूर्त लब्ध होते हैं तथा एक सो चौराशि शेष रहता है । उसमें हर एवं भाज्यराशि को आठ से अपवर्तित करे तो भाज्य स्थान में तेईस तथा हरस्थान में दो सो इक्कीस होते हैं । सब को इकट्ठा करने से $(2 \mid 2 \mid \frac{32}{270})$ इस प्रकार दो अहोरात्र एवं दो मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का दो सो इक्कीसिया तेईस भाग होते हैं । इतने काल में चंद्र दो अर्ध मंडलपुरा गमन करता है । यहां पर इस प्रकार से कहा जाता है-इतने काल में चंद्र परिपूर्ण एक मंडल का संचार करता है । इस प्रकार एक मंडल का कालपरिमाण का विचार किया जाता है-प्रथम इन का ही सवर्णन करें $(2 \mid 2 \mid \frac{32}{270})$ इनमें दो अहोरात्र का मुहूर्त करने के लिये

અડસઠિયા એકસોચોવીસ શેષ રહે છે. તે પછી એક એક અહોરાત્રમાં ત્રીસ મુહૂર્ત થાય છે. તેથી આનો ત્રીસથી શુભાકાર કરવો. જેમકે- $\frac{128+80}{1080} = \frac{8080}{1080}$ શુભાકાર કરવાથી ત્રણ હજારસાતસોવીસ થાય છે. આ સંખ્યાનો સત્તરસો અડસઠવાળી હરસ્થાનની સંખ્યાથી ભાગ કરવો $\frac{8080}{1080} = (2 + \frac{128}{1080} = 2 + \frac{32}{270})$ ભાગ કરવાથી બે મુહૂર્ત લબ્ધ થાય છે. તથા એકસોચોવીસથી શેષ રહે છે તેમાં હર અને ભાજ્ય રાશિને આઠથી અપવર્તિત કરે તો ભાજ્ય સ્થાનમાં તેવીસ તથા હરસ્થાનમાં બસોએકવીસ થાય છે. બધાને મેળવવાથી $(2 \mid 2 \mid \frac{32}{270})$ આ રીતે બે અહોરાત્ર અને બે મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના બસોએકવીસા તેવીસ ભાગ થાય છે આટલા કાળમાં ચંદ્ર બે અર્ધમંડળ પુરા ગમન કરે છે. અહીંયાં આ પ્રમાણે કહેવાય છે. આટલા કાળમાં ચંદ્ર પરિપૂર્ણ એક મંડળનો સંચાર કરે છે. આ રીતે એક મંડળના કાળ પરિમાણનો વિચાર કરવામાં આવે છે. પહેલાં આવું જ સવર્ણન કરવું

૬૦ । અત્રોપરિતનો દ્વૌ મુહૂર્તૌ પ્રક્ષિપ્તૌ ૬૦ + ૨ = ૬૨ જાતા દ્વાપદિર્મુહૂર્તૌ = ૬૨ અતસ્વાત્ સ્વરૂપમેવં જાતં (૬૨ + $\frac{૨૩}{૨૨૧}$) પુનરત્ર (હેદઘન રૂપેષુ લવાઘનર્ણ) મિત્યાદિના-૬૨ + $\frac{૨૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૦૦૨+૨૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૦૨૫}{૨૨૧}$ । અત્ર દ્વાપદિઃ એકવિંશત્યધિકશતદ્વયેન ગુણિતાઃ જાતાનિ ત્રયોદશ-સહસ્રાણિ સપ્તશતાનિ દ્વચધિકાનિ । તત્ર ચ ત્રયોવિંશતિઃ પ્રક્ષિપ્યન્તે જાતાનિ ત્રયોદશ સહ-સ્રાણિ સપ્તશતાનિ પચ્ચવિંશત્યધિકાનિ- $\frac{૧૩૦૨૫}{૨૨૧}$ એકવિંશત્યધિકશતદ્વયભાગાનામિતિ ષત્ સ્વલુ એકમણ્ડલકાલગતમુહૂર્તસત્ક એકવિંશત્યધિકશતદ્વયભાગાનાં પરિમાણમિત્યર્થઃ ॥ તતશ્ચાત્ર ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવૃત્તિર્યથા યદ્યેભિસ્ત્રયોદશભિઃ સહસ્રૈઃ પચ્ચવિંશત્યધિકૈઃ સપ્તભિઃ શતૈ શતદ્વયભાગાનાં મણ્ડલભાગાઃ એકં શતસહસ્રમણ્ડાનવતિઃ શતાનિ લભ્યન્તે તદા એકેન મુહૂર્તેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના $\frac{૧૦૫૮૦૦ \times ૧}{૧૩૦૨૫} = \frac{૧૦૫૮૦૦ \times ૧ \times ૨૨૧}{૧૩૦૨૫} = \frac{૨૪૨૬૫૮૦૦}{૧૩૦૨૫} =$

૧૭૬૮ અત્ર (હેદં લવં ચ પરિવર્ત્ય દરસ્ય શેપ) ઇત્યાદિના નિયમેન હેદરાશેચ્છેદસ્ય એકવિંશ-તીસ સે ગુણા કરે, તો સાઠ મુહૂર્ત હોતે હૈં । ૨ × ૩૦ = ૬૦ યહાં ડપર કા દો મુહૂર્ત કો પ્રક્ષિપ કરે ૬૦ + ૨ = ૬૨ તોં બાસઠ મુહૂર્ત હોતે હૈં । ૬૨ । અતઃ ઇસ કા સ્વરૂપ ઇસ પ્રકાર સે હોતે હૈં-(૬૨ + $\frac{૨૩}{૨૨૧}$) પુનઃ યહાં પર (હેદઘન રૂપેષુ લવા-ઘનર્ણ) ઇત્યાદિ સે ૬૨ + $\frac{૨૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૦૦૨+૨૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૦૨૫}{૨૨૧}$ યહાં પર બાસઠ કો દો સો ઇક્કીસ સે ગુણા કરને સે તેરહ હજાર સાત સો દો હોતે હૈં । ઇસમેં તેઇસ કા પ્રક્ષેપ કરે તો દો સો ઇક્કીસિયા તેરહ હજાર સાત સો પચીસ હોતે હૈં $\frac{૧૩૦૨૫}{૨૨૧}$ । યહ એક મંડલ કાલ મેં રહે હુવે મુહૂર્ત કા દો સો ઇક્કીસ ભાગ પરિમાણ હોતા હૈ । યહાં પર ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-યહ તેરહ હજાર સાતસો પચીસ સે દો સો ભાગ કા મંડલ ભાગ એક લાખ અઠાણવેં સૌ લભ્ય હોતા હૈ તો એક મુહૂર્ત સે કિતના લભ્ય હોતે હૈં । ઇસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે $\frac{૧૦૫૮૦૦ \times ૧}{૧૩૦૨૫} = \frac{૧૦૫૮૦૦ \times ૧ \times ૨૨૧}{૧૩૦૨૫} = \frac{૨૪૨૬૫૮૦૦}{૧૩૦૨૫} = ૧૭૬૮$ યહાં પર (હેદં લવં ચ પરિવર્ત્ય

(રા.રા.૩૩૩૩) આમાં બે બે બે બે હોરાશત્ર છે તેના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણવાથી સાઠ મુહૂર્ત થાય છે. ૨+૩૦=૬૦ આમાં ઉપરના બે મુહૂર્તનો પ્રક્ષેપ કરવો ૬૦+૨=૬૨ તો બાસઠ મુહૂર્ત થાય છે. (૬૨) તેથી આતું સ્વરૂપ આ રીતે થાય છે. (૬૨+ $\frac{૨૩}{૨૨૧}$) ફરીથી અહીં (હેદઘનરૂપેષુ લવાઘનર્ણ) ઇત્યાદિથી ૬૨+ $\frac{૨૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૦૦૨+૨૩}{૨૨૧}$ = $\frac{૧૩૦૨૫}{૨૨૧}$ અહીં બાસઠનો બસોએક વીસથી ગુણાકાર કરવાથી તેરહબર સાતસો બે થાય છે. તેમાં તેવીસ ભેળવે તો બસોએકવીસ તેરહબરસાતસોપચીસ થાય છે. $\frac{૧૩૦૨૫}{૨૨૧}$ આ એક મંડળ કાળમાં રહેલ મુહૂર્તના બસો એકવીસ ભાગ પરિમાણ થાય છે. અહીં ત્રૈરાશિક ગણિતપ્રવૃત્તિ આ રીતે થાય છે. આ તેરહબરસાતસોપચીસથી બસોભા ભાગના મંડળ ભાગ એક લાખ અઠાણ સો લભ્ય થાય છે, તો એક મુહૂર્તથી કેટલા મુહૂર્ત ભાગ લભ્ય થાય ? આ બાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી, $\frac{૧૦૫૮૦૦ \times ૧}{૧૩૦૨૫} + ૧ = \frac{૧૦૫૮૦૦ \times ૧ + ૧૨૨૧}{૧૩૦૨૫} = \frac{૨૪૨૬૫૮૦૦}{૧૩૦૨૫} = ૧૭૬૮$ અહીં (હેદં લવં ચ

ત્યધિકશતદ્વયરૂપસ્ય પરિવર્તનેનોપરિતનસ્ય ભાજ્યરાશેર્ગુણકસ્થાને નિવેશો જાતસ્તે-
 નાન્ત્યેન રાશિના એકકરૂપેણ મધ્યમો રાશિર્ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ, તતશ્ચોપરિતનગતેન
 સર્વાધસ્થિતહરસ્વરૂપેણ એકવિંશત્યધિકશતદ્વયરૂપેણ સ એવ મધ્યમો રાશિર્ગુણિતઃ જાતે
 દ્વે કોટયૌ દ્વિચત્વારિંશલ્લક્ષાઃ પશ્ચપષ્ટિઃ સહસ્રાણિ અષ્ટૌશતાનિ ઇતિ-૨૪૨૬૫૮૦૦ એતેપાં
 ત્રયોદશભિઃ સહસ્રૈઃ સપ્તભિઃ શતૈઃ પશ્ચવિંશત્યધિકૈર્ ભાગહરણેન લઘ્વાનિ અષ્ટપષ્ટ્યધિકાનિ
 સપ્તદશશતાનિ ૧૭૬૮ । એતાવતો ભાગાન્ યત્ર તત્ર વા મળ્ડલે મુહૂર્તૈકેન ચન્દ્રો ગચ્છતીતિ
 સિદ્ધયતિ ॥—અથ સૂર્યસ્ય મુહૂર્તચારસમ્બન્ધી પ્રશ્નઃ—‘તા એગમેગેણ મુહુત્તેણ સૂરિએ કેવતિ-
 યાઈ ભાગસયાઈ ગચ્છઈ’ તાવત્ એકૈકેન મુહૂર્તેણ સૂર્યઃ કિયન્તિ ભાગશતાનિ ગચ્છતિ !
 તાવદિતિ પૂર્વવત્ ભ્રમન્ સૂર્યઃ સ્વકીયસ્ય મળ્ડલસ્ય કિયન્તિ ભાગશતાનિ ગચ્છત્યેકેન
 મુહૂર્તેનેતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા જં જં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરઈ તસ્સ

હરસ્ય શેષ) ઇત્યાદિ નિયમ સે છેદ રાશિ કા છેદ કરકે દો સો ફક્કીસ
 કા પરિવર્તન કરને સે ઉપર કી ભાજ્ય રાશિ કો ગુણકસ્થાન મેં રગ્તને સે
 અન્ત્ય રાશિ એક સે મધ્ય કી રાશિ કા ગુણા કરે તો ખી ઉસી પ્રકાર રહતા
 હૈ । તત્પશ્ચાત્ ઉપર મેં રહે હુવે સંખ્યા કા સબ કે નીચે કે સ્થાન મેં હરસ્થાન
 રૂપ દો સો ફક્કીસ સે વહ મધ્ય કી રાશિ કો ગુણા કરે તો દો કરોડ બયાલીસ
 લાખ પૈસઠ હજાર એવં આઠ સો હોતે હૈં । ૨૪૨૬૫૮૦૦ । ઇનકો તેરહ હજાર
 સાત સો પચીસ સે ભાગ કરને સે સત્રહ સો અડસઠ હોતે હૈં । ઇતને ભાગોં મેં
 જિસ કિસી મંડલ મેં એક મુહૂર્ત મેં ચંદ્ર ગમન કરતા હૈ એસા સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અબ સૂર્ય કે મુહૂર્તચાર કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા
 એગમેગેણ મુહુત્તેણ સૂરિએ કેવતિયાઈ ભાગસયાઈ ગચ્છઈ) ભ્રમણ કરતા હુવા
 સૂર્ય અપને મંડલ કે કિતને સો ભાગોં મેં એક મુહૂર્ત મેં ગમન કરતા હૈ ? ઇસ
 પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—

પરિવર્ત્ય હરસ્ય શેષ:) ઇત્યાદિ નિયમથી છેદરાશિનો છેદ કરવાથી બસોએકવીસના પરિવર્તન
 કરવાથી ભાજ્યરાશિને ગુણક સ્થાનમાં રાખવાથી અંતિમ રાશિ એકથી મધ્યની રાશિનો
 ગુણાકાર કરે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી ઉપર રહેલી સંખ્યાનો સૌથી નીચેના
 સ્થાનમાં હરસ્થાનમાં રહેલ બસોએકવીસવાળી સંખ્યાથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરવાથી
 બે કરોડ બેતાલીસ લાખ પાંસઠહજાર અને આઠસો થાય છે. ૨૪૨૬૫૮૦૦) આનો તેર
 હજારસાતસો પચીસથી ભાગ કરવાથી સત્તરસોઅડસઠ થાય છે. આટલા ભાગોમાં મંડળમાં
 એક મુહૂર્તમાં ચંદ્ર ગમન કરે છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે સૂર્યના મુહૂર્તચાર વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા એગમેગેણ
 મુહુત્તેણ સૂરિએ કેવતિયાઈ ભાગસયાઈ ગચ્છઈ) ભ્રમણ કરતો સૂર્ય પોતાના મંડળના કેટલા
 સોભાગોમાં એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને

તસ્સ મંડલપરિક્ષેવસ્સ અટ્ટારસ તીસે ભાગસણ ગચ્છહ, મંડલં સતસહસ્રેણં અટ્ટાણતી-
સતેહિં છેત્તા' તાવત્ યત્ યત્ મળ્ડલમુપસંક્રમ્ય ચારં ચરતિ તસ્ય-તસ્ય મળ્ડલપરિક્ષેપસ્ય
અષ્ટાદશત્રિંશત્ ભાગશતાનિ ગચ્છતિ-મળ્ડલં શતસહસ્રેણ અટ્ટાનવતિ શતૈશ્ચિત્વા ॥-તાવદિતિ
પૂર્વવત્ યત્ યત્ મળ્ડલં સમુપાદાય ગચ્છતિ સૂર્યસ્તસ્ય તસ્ય મળ્ડલસ્ય-મળ્ડલસમ્બન્ધિનઃ
પરિક્ષેપસ્ય-પરિધેઃ અષ્ટાદશભાગશતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ (૧૮૩૦) ગચ્છતિ । અત્રોદાહરણં
પ્રતિપાદયતિ-મળ્ડલં શતસહસ્રેણ અટ્ટાનવત્યા ચ છિત્વા એતદુપપદ્યેત, ઇતિ સંકેતઃ ॥ અત્રાપિ
ગણિતપ્રક્રિયાયમાપયતઃ સૂર્યઃ એકેનાહોરાત્રેણૈકમર્દ્દમળ્ડલં ગચ્છતિ દ્વાભ્યાં ચાહોરાત્રાભ્યાં
સમ્પૂર્ણ મળ્ડલં ચરતિ, અહોરાત્ર દ્વયે પૃથિમુહૂર્તાઃ ભવન્તિ, એકસ્મિન્ મળ્ડલે ચૈકં શતસહસ્રં
અટ્ટાનવતિઃ શતાનિ મળ્ડલભાગાનાં ભવન્તિ, તેનાત્ર ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્તિ ર્થયા-યદિ પૃથ્વા
મુહૂર્તૈરેકં શતસહસ્રં અટ્ટાનવતિઃ શતાનિ મળ્ડલભાગાનાં લભ્યન્તે તદા એકેન મુહૂર્તેન કિં
સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના- $\frac{10000 \times 1}{11} = 1830$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના મધ્યો રશિ ગુણિતઃ

(તા જં જં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ તસ્સ તસ્સ મંડલપરિક્ષેવસ્સ
અટ્ટાણતી સતેહિં છેત્તા) સૂર્ય જો જો મંડલ કો પ્રાપ્ત કરકે ગમન કરતા હૈ,
ઉસ મંડલ કી પરિધિ કા અઠારહ સો તીસ ૧૮૩૦ ભાગોં મેં ગમન કરતા હૈ ।
હસ વિષય મેં ઉદાહરણ દિશ્વલાતે હૈ-મંડલ કો એક લાખ નવ હજાર આઠ
સો સે છેદ કરકે યહ હોતા હૈ । યહાં પર ભી ગણિતપ્રક્રિયા કી જાતી હૈ ।
સૂર્ય એક અહોરાત્ર મેં એક અર્દ્ધ મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ, તથા દો અહોરાત્ર મેં
સંપૂર્ણ મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ । દો અહોરાત્ર કે સાઠ મુહૂર્ત હોતે હૈ એક
મંડલ મેં એક લાખ નવ હજાર આઠ સો મંડલ કે ભાગ હોતે હૈ, અતઃ યહાં
પર ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કી જાતી હૈ જો હસ પ્રકાર સે હૈ-જો સાઠ મુહૂર્ત સે એક
લાખ નવ હજાર આઠ સો મંડલ ભાગ લભ્ય હોતે હૈ તો એક મુહૂર્ત મેં કિતને
ભાગ લભ્ય હોતે હૈ ? યહ જાનને કે લિયે તીન રાશિ કી સ્થાપના કી જાતી

ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.- (તા જં જં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરહ તસ્સ તસ્સ મંડલ-
પરિક્ષેવસ્સ અટ્ટારસતીસે ભાગસણ ગચ્છહ, મંડલં સતસહસ્રેણં અટ્ટાણતીસતેહિં છેત્તા)
સૂર્ય જેને મંડળોને પ્રાપ્ત કરીને ગમન કરે છે, તેમાં મંડળની પરિધિના અઠારસોત્રીસ
૧૮૩૦ ભાગોમાં ગમન કરે છે. આ સંબંધમાં ઉદાહરણ બતાવવામાં આવે છે. મંડળને
એક લાખ નવહજાર આઠસોથી છેદીને આ પ્રમાણ થાય છે અહીંયાં પેણ ગણિતપ્રક્રિયા
કરવામાં આવે છે. સૂર્ય એક અહોરાત્રમાં એક અર્ધમંડળમાં ગમન કરે છે. અને જે
અહોરાત્રમાં સંપૂર્ણ મંડળમાં ગમન કરે છે. જે અહોરાત્રના સાઠ મુહૂર્તો થાય છે. એક
મંડળમાં એક લાખ નવહજાર આઠસો મંડળના ભાગો હોય છે. તેથી ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ
કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે. જે સાઠ મુહૂર્તથી એકલાખ નવહજારઆઠસો
મંડળ ભાગો લખ્ય થાય તો એક મુહૂર્તમાં કેટલા મંડળ ભાગો લખ્ય થઈ શકે ?

પૃથ્વ્યમ્ન ક્ષેત્ર્યુપપદ્યતે-અષ્ટાદશશતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ (૧૮૩૦) એતાવતો ભાગાન્ મળ્ડ-
લસ્ય એકૈકેન મુહુર્તેન સૂર્યો ગચ્છતિ ॥ અથ નક્ષત્રચારસમ્બન્ધી પ્રશ્ન:-‘તા એગમેગેળં
મુહુર્તેણં ણક્ષત્રે કેવદ્વયાઈ ભાગસયાઈ ગચ્છદ્ ?’ તાવત્ એકૈકેન મુહુર્તેન નક્ષત્રં કિયન્તિ
ભાગશતાનિ ગચ્છતિ ? ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ નક્ષત્રમેકૈકેન મુહુર્તેન મળ્ડલસ્ય ક્રિયતો ભાગાન્
ગચ્છતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા જં જં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરદ્ તસ્સ-
તસ્સ મંડલસ્સ પરિક્ષેવસ્સ અદ્ધારસ પળતીસે ભાગસએ ગચ્છદ્, મંડલં સતસહસ્સેણ અદ્ધાણ-
ઉતિસએહિં છેત્તા’ તાવત્ યત્ યત્ મળ્ડલમુપસંક્રમ્ય ચારં ચરતિ તસ્ય-તસ્ય મળ્ડલસ્ય પરિ-
ક્ષેપસ્ય અષ્ટાદશ પશ્ચત્રિંશાનિ ભાગશતાનિ ગચ્છતિ, મળ્ડલં શતસહસ્સેણ અદ્ધાનવત્યા શતૈ-
શ્ચિત્વા ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ યત્ યત્ મળ્ડલં-આત્મીય પરિભોગકાલાવિધિ પ્રતિનિયતં
ક્ષેત્રં-મળ્ડલમુપસંક્રમ્ય ચારં ચરતિ તસ્ય તસ્ય આત્મીયસ્ય મળ્ડલસ્ય સમ્બન્ધિનઃ પરિક્ષે-
પસ્ય-પરિધેરષ્ટાદશભાગશતાનિ પશ્ચત્રિંશતાનિ-પશ્ચત્રિંશદધિકાનિ ૧૮૩૫ ગચ્છતિ । મળ્ડલં

હૈ- $\frac{109400+1}{10}=10940$ યહાં પર અન્તરરાશિ સે મધ્ય કી રાશિ કા ગુણા કરકે
ઉસકો સાઠ સે ભાગ કરને સે અઠારહ સો તીસ ૧૮૩૦ આતે હૈં । મંડલ કે
હતના ભાગોં મેં સૂર્ય એક મુહૂર્ત મેં જાતા હૈ ।

અથ શ્રી ગૌતમસ્વામી નક્ષત્રચાર વિષયક પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા એગમેગેળં
મુહુર્તેણં ણક્ષત્રે કેવદ્વયાઈ ભાગસયાઈ ગચ્છદ્) હે ભગવન્ એક એક મુહૂર્ત મેં
નક્ષત્ર કિતને સો ભાગોં મેં ગમન કરતા હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે
પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા જં જં મંડલં ઉવસંકમિત્તા
ચારં ચરદ્ તસ્સ તસ્સ મંડલસ્સ પરિક્ષેવસ્સ અદ્ધારસ પળતીસે ભાગસએ ગચ્છદ્
મંડલં સતસહસ્સેણ અદ્ધાણઉતિસએહિં છેત્તા) જો જો મંડલ અર્થાત્ અપને પરિ-
ભોગ કાલ પર્યન્ત કા પ્રતિનિયત ક્ષેત્ર મેં ગમન કરતા હૈ ઉસ ઉસ અપને મંડલ
સંબંધિ પરિધિ કા અઠારહ સો પૈતીસ ભાગોં મેં ગમન કરતા હૈ । મંડલ કો

આ બાબુવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. $109400+1=109401$ અહીં
અંતિમ રાશીથી મધ્ય રાશીને ગુણાકાર કરીને તેને સાઈઠથી ભાગ કરવાથી અઠારસોત્રીસ
૧૮૩૦ આવે છે. મંડળના આઠલા ભાગોમાં સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી નક્ષત્ર ચાર સંબંધી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા એગમેગેળં મુહુર્તેણં
ણક્ષત્રે કેવદ્વયાઈ ભાગસયાઈ ગચ્છદ્) હે ભગવન્ એક એક મુહૂર્તમાં નક્ષત્ર કેટલા
સો ભાગોમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં
શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા જં જં મંડલં ઉવસંકમિત્તા ચારં ચરદ્ તસ્સ તસ્સ મંડલસ્સ પરિ-
ક્ષેવસ્સ અદ્ધારસપળતીસે ભાગસએ ગચ્છદ્, મંડલં સતસહસ્સેણ અદ્ધાણઉતિસએહિં છેત્તા)
ને ને મંડળ અર્થાત્ પોતાના પરિભોગ કાળ પર્યન્તના પ્રતિનિયત ક્ષેત્રમાં ગમન કરે છે.
તેતે પોતાના મંડલ સંબંધી પરિધિના અઠારસો પાંત્રીસ ભાગોમાં ગમન કરે છે. મંડળને

શતસહસ્રેણ અષ્ટાનવત્યાશતૈશ્ચિત્વા-૧૦૯૮૦૦ એભિર્વિમજ્યેતિ०

અત્રાસ્મિન્વિષયે ક્રિયન્માત્રં ગણિતભાગં પ્રદર્શયતે

પૂર્વોદિત પ્રકારવદત્રાપિ પ્રથમતો કાલો નિરૂપણીયસ્તદનન્તરં તદાધારેણૈવ મુહુર્તગતિપરિ-
માણભાવના ભાવનીયા સ્યાત્ તત્ર ચ મળ્ડલકાલપ્રમાણચિન્તાયાં ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવૃત્તિ-
ર્યથા-યદષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ પચ્ચત્રિશદધિકૈઃ સમ્પૂર્ણયુગભાવિભિર્દ્વમળ્ડલૈઃ અષ્ટાદશશતાનિ
ત્રિશદધિકાનિ રાત્રિન્દિવાનાં લભ્યન્તે તદા દ્વાભ્યામર્દ્વમળ્ડલાભ્યાં-પરિપૂર્ણનૈકેન મળ્ડલે-
નેતિ યાવત્ કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના- $\frac{1030 \times 2}{1030} = \frac{2060}{1030} = 2$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના
દ્વિકકરુપેણ મધ્યમો રાશિ ત્રિશદધિકાષ્ટાદશશતરુપો ગુણિતસ્તદા જાતાનિ પૃથ્થધિકાનિ
ષટ્ ત્રિશચ્છતાનિ ૩૬૬૦ એતાનિ ચ હરસ્થેન રાશિના પચ્ચત્રિશદધિકાષ્ટાદશશતરુપેણ
મક્તાનિ જાતં એકં રાત્રિન્દિવં, શેપાસ્તિષ્ઠન્તિ પચ્ચવિંશત્યધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ પચ્ચત્રિશદ-

એક લાખ નવ હજાર આઠ સો સે છેદ કરકે ૧૦૯૮૦૦। હસ સંખ્યા કા ભાગ
કરે તો પૂર્વોક્ત સંખ્યા મિલ જાતી હૈ ।

પૂર્વ કથિત પ્રકાર કે અનુસાર યહાં પર પ્રથમ કાલ કા નિરૂપણ કરે, તત્પ-
શ્ચાત્ ઉસકે આધાર સે મુહુર્તગતિપરિમાણ કી ભાવના ભાવિત કરની ચાહિય ॥
ઉસમેં મંડલકાલપ્રમાણ વિચારણા મેં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ કરની ચાહિયે
જૈસે કિ-યદિ સંપૂર્ણ યુગ ભાવિ અર્દ્ધ મંડલ કા અઠારહ સો પૈતીસ ભાગોં સે
અઠારહ સો તૈસ અહોરાત્ર લભ્ય હોતે હૈ, તો દો અર્ધ મંડલ અર્થાત્ પરિપૂર્ણ
એક મંડલ સે કિતના અહોરાત્ર હોતે હૈ ? હસકો જાનને કે લિયે યહાં પર તૈન
રાશિ કી સ્થાપના કી જાતી હૈ- $\frac{1030 \times 2}{1030} = \frac{2060}{1030} = 2$ યહાં પર દો રૂપ અન્ત્ય
રાશિ સે મધ્ય કી રાશિ અઠારહ સો તૈસ કા ગુણા કરે તો છત્તીસ સો સાઠ
હોતે હૈ ૩૬૬૦। હસ સંખ્યા કા હરસ્થાન કી રાશિ જો અઠારહ સો પૈતીસરૂપ
હૈ ઉસ સે ભાગ કરે તો એક અહોરાત્ર હોતા હૈ તથા અઠારહ સો પૈતીસ

એક લાખ નવહજાર આઠસોથી છેદીને ૧૦૬૮૦૦। આ સંખ્યાથી ભાગ કરવો જોયો
પૂર્વોક્ત સંખ્યા મળી જાય છે.

પૂર્વકથિત પ્રકાર અનુસાર અહીં પહેલાં કાળનું નિરૂપણ કરવું. તે પછી તેના
આધારથી મુહુર્તગતિ પરિમાણની ભાવના ભાવિત કરવી તેમાં મંડળકાળ પ્રમાણની વિચા-
રણામાં ત્રૈરાશિક ગણિતની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જેમકે-યદિ સંપૂર્ણ યુગભાવી અર્ધ-
મંડળના અઠારસોપાંત્રીસ ભાગથી અઠારસોત્રીસ અહોરાત્ર લબ્ધ થાય તો બે અર્ધમંડળ
અર્થાત્ પુરા એક મંડળથી કેટલા અહોરાત્ર થાય ? આ જાણવા માટે અહીં ત્રણ રાશિની
સ્થાપના કરવી જોઈએ. $\frac{1030 \times 2}{1030} = \frac{2060}{1030} = 2$ અહીં એક અંતિમરાશીથી મધ્યની
અઠારસોત્રીસવાળી રાશીનો ગુણકાર કરવાથી છત્રીસોસાઠક થાય છે ૩૬૬૦। આ સંખ્યાનો
હરસ્થાનની રાશિ બે અઠારસો પાંત્રીસ છે. તેનાથી ભાગ કરવો, ભાગ કરવાથી એક

ધિકાષ્ટાદશશતભાગાનાં $\frac{1234}{1284}$ તતો મુહૂર્ત્તકરણાર્થમેતાનિ ત્રિંશતા ગુણ્યન્તે $\frac{1234}{1284} \times 30 =$
 $\frac{48040}{1284} = 29 + \frac{1434}{1284} = 29 + \frac{309}{321}$ ગુણનાજ્ઞાતાનિ ચતુઃ પચ્ચાશત્ સહસ્રાણિ સપ્તશતાનિ પચ્ચા-
 શદધિકાનિ, એતાનિ ચાષ્ટાદશશતૈઃ પચ્ચત્રિંશદધિકૈર્ મેતાનિ લબ્ધાઃ એકોનત્રિંશન્મુહૂર્ત્તાઃ,
 શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પચ્ચત્રિંશદધિકાનિ પચ્ચદશશતાનિ પચ્ચત્રિંશદધિકાષ્ટાદશશતભાગાનાં $\frac{1234}{1284}$
 અત્ર ભાજ્યહારો પચ્ચભિરપવર્તિતૌ, જાતાનિ ભાજ્યસ્થાને સપ્તાધિકાનિ ત્રીણિ શતાનિ, હર
 સ્થાને ચ સપ્તપષ્ટ્યધિકાનિ ત્રીણિશતાનિ, સર્વેપામેકત્ર સંગ્રહેણ (૧ | ૨૯ + $\frac{309}{321}$) અત આગતં
 એકં રાત્રિન્દિવં, એકસ્ય ચ રાત્રિન્દિવસ્યૈકોનત્રિંશન્મુહૂર્ત્તાઃ, એકસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય સપ્તપષ્ટ્ય-
 ધિકશતત્રય ભાગાનાં ત્રીણિશતાનિ સપ્તોત્તરાણિ । इदमेकैकस्मिन् मण्डले रात्रिन्दिवपरिमाणं
 (૧ | ૨૯ + $\frac{309}{321}$) । इदानीमेतदाधारेण मुहूर्तगतिपरिमाणमानीयते—यथैकं रात्रिन्दिवं
 त्रिंशता संगुण्य तत्र मुहूर्तान् प्रक्षिप्य जाताः एकोनपष्टिर्मुहूर्ताः १ × ३० = ३० । ३० + २९

ભાગાત્મક અઠારહ સો પચ્ચીસ શેષ રહતા હૈ $\frac{1234}{1284}$ इसका मुहूर्त करने के लिये
 तीस से गुणा करे $\frac{1234}{1284} + 30 = \frac{48040}{1284} = 29 + \frac{1434}{1284} = 29 + \frac{309}{321}$ गुणा करने से चौपन
 हजार सात सो पचास होते हैं । उनका अठारह सो पैतीस से भाग करे तो
 उन्तीस मुहूर्त लब्ध होते हैं, तथा अठारह सो पैतीस भागात्मक पंद्रह सो
 पैतीस शेष रहता है । $\frac{1234}{1284}$ यहां पर भाज्य राशि एवं हर राशि को पांच से
 अपवर्तित करे तो भाज्य स्थान में तीन सो सात एवं हरस्थान में तीन सो
 सडसठ होते हैं । इन सबको एक साथ करने से (१ | २९ + $\frac{309}{321}$) इस प्रकार एक
 अहोरात्र तथा एक अहोरात्र का उन्तीस मुहूर्त तथा एक मुहूर्त का तीन सो
 सडसठ भागों का तीन सो सात भाग इस प्रकार एक एक मंडल में रात्रि
 दिवस का परिमाण (१ | २९ + $\frac{309}{321}$) होता है । अब इस आधार से मुहूर्त गति का
 परिमाण कहते हैं—जैसे एक अहोरात्र को तीस से गुणा करके उसमें उन्तीस

અહોરાત્ર થાય છે. તથા અઠારસોપાંત્રીસ ભાગવાળા અઠારસોપચીસ શેષ રહે છે. $\frac{1234}{1284}$
 આના મુહૂર્ત કરવા માટે ત્રીસથી ગુણાકાર કરવો $\frac{1234}{1284} + 30 = \frac{48040}{1284} = 29 + \frac{1434}{1284} = 29 + \frac{309}{321}$
 ગુણાકાર કરવાથી એપનહજારસાતસોપચાસ થાય છે. તેનો અઠારસોપાંત્રીસથી
 ભાગ કરવાથી એગણત્રીસ મુહૂર્ત આવે છે. તથા અઠારસોપાંત્રીસ ભાગવાળા પંદરસો
 પાંત્રીસ શેષ રહે છે. $\frac{1234}{1284}$ અહીં ભાજ્ય રાશિ અને હરરાશિને પાંચથી અપવર્તિત
 કરવાથી ભાજ્ય સ્થાનમાં ત્રણસોસાત અને હરસ્થાનમાં ત્રણસોસડસઠ થાય છે. આ બધાને
 એક સાથે બતાવે તો (૧ | ૨૯ + $\frac{309}{321}$) આ રીતે એક અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના
 એગણત્રીસ મુહૂર્ત તથા એક મુહૂર્તના ત્રણસો સડસઠ ભાગોના ત્રણસો સાત ભાગ આ
 રીતે એક એક મંડળમાં રાત્રિ દિવસનું પરિમાણ (૧ | ૨૯ + $\frac{309}{321}$) થાય છે. હવે આ
 આધારથી મુહૂર્તગતિનું પરિમાણ કહેવામાં આવે છે. જેમકે એક અહોરાત્રનો ત્રીસથી
 ગુણાકાર કરીને તેમાં એગણત્રીસ મુહૂર્ત ઉમેરવાથી એગણસાડસ મુહૂર્ત આવી બધ છે.

=५९। अतः स्तत्स्वरूपमीह-(५९ + $\frac{300}{860}$) = $\frac{51443+300}{860}$ = $\frac{51743}{860}$ । अत्र (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण) मित्यादिना सप्तपट्यधिकानि त्रीणिशतानि, एकोनपट्या संगुण्य सप्तोत्तररात्रि त्रीणिशतानि तत्र संयोज्य जातानि एकविंशतिः सहस्राणि नवशतानि पट्यधिकानि, सप्तपट्यधिकशतत्रयभागानां- $\frac{51743}{860}$ अतोऽनुपातो यथा-यद्येभिः मुहूर्तगत सप्तपट्यधिकशतत्रयभागानां एकविंशत्या सहस्रैर्नवभिः शतैः पट्यधिकैर्यदि एकं शतसहस्रं अष्टानवतिः शतानि मण्डलभागानां लभ्यन्ते तदैकेन मुहूर्तेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना - $\frac{100000+51743}{860}$

= $\frac{100000 \times 1 \times 860}{51743} + 360 = \frac{860000}{51743} = 16.4$ अत्रापि (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण) मित्यादिना छेदराशेऽछेदं परिवर्त्य तेन च मध्यमोराशि गुणितः तदा जाता श्रतस्रः कोटयो द्वे लक्षे षण्णवतिः सहस्राणि पट् शतानि च-४०२९६६०० एतेषामाद्येन राशिना एकविंशतिः सहस्राणि नव-

मुहूर्त का प्रक्षेप करने से उनसठ मुहूर्त का होते हैं-१+३०=३०।३०+२९=५९। इस प्रकार यहां (५९ + $\frac{300}{860}$) = $\frac{51443}{860}$ + ३०७ = $\frac{51743}{860}$ यहां (छेदघ्नरूपेषु लवाधनर्ण) इत्यादि प्रकार से तीन सो सडसठ को उनसठ से गुणा करके उसमें तीन सो सात को मिलावे तो तान सो साठ भाग वाले इक्कीस हजार नव सो साठ भाग होते हैं- $\frac{51743}{860}$, अतः इस प्रकार अनुपात होता है-यदि मुहूर्तगत तीन सो सडसठ भागों का इक्कीस हजार नव सो साठ भागों से जो एक लाख नव हजार आठ सो मंडल भाग लभ्य होते हैं तो एक मुहूर्त से कितना मंडल भाग लभ्य हो सकते हैं? इसको समझने के लिये तीन राशि की स्थापना करें- $\frac{100000+1}{51743} = \frac{100000+1}{51743} + 360 = \frac{860000}{51743} = 16.4$ यहां पर भी (छेदघ्नरूपेषु लवाध-

नर्णः) इत्यादि से छेदराशि से छेद को परिवर्तित करके उससे मध्य की राशि को गुणित करे तो चार करोड दो लाख छियाणवे हजार छह सो होते हैं ४०२९६६००। इनको आद्यराशि जो इक्कीस हजार नव सो साठ है उससे भाग

१+३०=३०।३०+२९=५९ आ रीते अह्नी (५९ + $\frac{300}{860}$) = $\frac{51443}{860}$ + ३०७ = $\frac{51743}{860}$ अह्नी (छेदघ्न रूपेषु लवाधनर्ण) इत्यादि प्रकार्थी त्रयसो सदसठेन आगणुसाध्तिथी शुष्कार करीने तेमां त्रयसोसात मेणवेतो त्रयसो सदसठे भागवाणा ऐकवीसहजार नवसोसाध्ति भाग थाय छे, $\frac{51743}{860}$ तेथी आ प्रमाणे अनुपात थाय छे के-ने मुहूर्तगत त्रयसोसदसठ भागोना ऐकवीस हजार नवसो साध्ति भागोथी ने ऐक लाख नव हजार आसो मंडल भाग लभ्य थाय तो ऐक मुहूर्तथी केटदा भाग लभ्य थर्ध शके? आ समज्वा माटे त्रय राशि री स्थापना करवी. $\frac{100000+1}{51743} = \frac{100000+1}{51743} + 360 = \frac{860000}{51743} = 16.4$ अह्नी

पण् (छेदघ्न रूपेषु लवाधनर्ण) इत्यादि प्रकार्थी छेदराशिथी छेदने परिवर्तित करीने तेनाथी मध्यनी राशिने शुष्कार करे तो चारकरोड दो लाख छहसुहजार छसो थाय छे,

શતાનિ ષષ્ટ્યધિકાનિ इत्येवं रूपेण भागो ह्रियते तदा लब्धानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अष्टादश-
 शतानि १८३५ एतावतो भागान् प्रतिमुहूर्तं नक्षत्रं गच्छति ॥ तदेवं यत श्रन्द्रो यत्र-तत्र वा
 मण्डले एकैकेन मुहूर्तेन मण्डलपरिक्षेपस्य-परिधेः सप्तदशशतानि अष्टपष्ट्यधिकानि १७६८
 भागानां गच्छति, सूर्यश्च अष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि-१८३० नक्षत्रं च अष्टादशशतानि
 पञ्चत्रिंशदधिकानि १८३५ । यथाक्रमेण चन्द्र-सूर्य-नक्षत्राणामेकमुहूर्तगतमण्डलभागाः
 यथा-चन्द्रस्य-१७६८ । सूर्यस्य-१८३० । नक्षत्रस्य-१८३५ अतः सिद्ध्यति यत् सर्वालप-
 गतय श्रन्द्राः, चन्द्रेभ्यः शीघ्रगतयः सूर्याः, सूर्येभ्यः शीघ्रगतिनि नक्षत्राणि, पञ्चतारा
 ग्रहास्तु वक्रानुवक्रा कुटिलाऋज्वी इत्यादिभिः अष्टविधगतिभेदैः अनियतगतिप्रस्थापनाः
 सन्ति, तेन तेषामुक्तप्रकारेण मुहूर्तगतिप्रमाणप्ररूपणं कर्तुं न शक्यत, उक्तंचान्यत्र 'चंदेहि

करे तो अठारह सो पैतीस १८३५ भाग लब्ध होते हैं । इतने भागों में नक्षत्र
 प्रत्येक मुहूर्त में गमन करता है । इससे यह फलित होता है कि चंद्र जिस
 किसी मंडल में एक मुहूर्त में मंडल की परिधि का सत्रह सो अड़सठ १७६८
 भागों में जाता है । सूर्य अठारह सो तीस १८३० भागों में तथा नक्षत्र अठा-
 रह सो पैतीस १८३५ भागों में गमन करता है ।

चंद्र, सूर्य एवं नक्षत्र का एक मुहूर्तगत मंडल भाग यथाक्रम से इस प्रकार
 होता है-चंद्र का-१७६८ । सूर्य का-१८३० । तथा नक्षत्र का-१८३५ । इस से
 यह सिद्ध होता है कि-सर्व से अल्पगति वाला चंद्र है, चंद्र से शीघ्रगति वाला
 सूर्य है तथा सब से शीघ्रगति वाला नक्षत्र होते हैं । पांच तारा ग्रह वक्र,
 अनुवक्र, कुटिल एवं ऋजु इस प्रकार आठ प्रकार की गति भेद से अनियत
 गति से गमन करने वाले होते हैं, अतः उनका उक्त प्रकार से मुहूर्तगति
 प्रमाण का प्ररूपण करना शक्य नहीं है । अन्यत्र कहा भी है-

४०२६-૬૬૦૦। આને આઠ રાશિ જે એકવીસહજાર નવસોસાઈ છે તેનાથી ભાગ કરે તો
 અઠારસોપાંત્રીસ ૧૮૩૫) ભાગ લખ્ય થાય છે. આટલા ભાગોમાં નક્ષત્ર દરેક મુહૂર્તમાં
 ગમન કરે છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે-ચંદ્ર ગમે તે મંડળમાં એક મુહૂર્તમાં
 મંડળની પરિધિના સત્તરસો અઠસડ ૧૭૬૮) ભાગોમાં જાય છે. સૂર્ય અઠારસોત્રીસ ૧૮૩૦
 ભાગોમાં તથા નક્ષત્ર અઠારસોપાંત્રીસ ૧૮૩૫) ભાગોમાં ગમન કરે છે.

ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રના એક મુહૂર્તના મંડળ ભાગો યથાક્રમથી આ પ્રમાણે
 થાય છે. ચંદ્રના ૧૭૬૮। સૂર્યના ૧૮૩૦। તથા નક્ષત્રના ૧૮૩૫) આનાથી એ સિદ્ધ
 થાય છે કે-સૌથી થોડી ગતીવાળો ચંદ્ર છે. ચંદ્રથી શીઘ્રગતિવાળો સૂર્ય છે. તથા સૌથી
 વધારે ગતીવાળો નક્ષત્રો હોય છે. પાંચ તારાઋજુ વક્ર, અનુવક્ર, કુટિલ અને ઋણુ આ
 રીતે આઠ પ્રકારની ગતિભેદથી અનિયતગતિથી ગમન કરવાવાળા હોય છે. તેથી તેમની
 ઉક્તપ્રકારથી મુહૂર્ત ગતિ પ્રમાણની પ્રરૂપણ કરવી શક્ય નથી અન્યત્ર કહ્યું પણ છે,

સિઘયરા સૂરા સૂરેહિં હોંતિ ણક્ષત્તા । અણિયયગઈ પત્થાણા હવંતિ સેસા ગહા સવ્વે ॥૧॥
અદ્ધારપણતીસે ભાગસણ ગચ્છઈ મુહુત્તેણં । ણક્ષત્તં ચંદો પુણ સત્તરસસણ અહસદ્દે ॥૨॥
અદ્ધારસભાગસણ તીસે ગચ્છઈ રવીમુહુત્તેણ । ણક્ષત્તસીમચ્છેદ સોચેવ હંપિ ણાયવ્વો ॥૩॥

છાયા-ચન્દ્રેભ્યઃ શીઘ્રગતયઃ સૂર્યાઃ સૂર્યેભ્યો ભવન્તિ નક્ષત્રાણિ । અનિયત ગતિપ્રસ્થાનાઃ
ભવન્તિ શેષાઃ ગ્રહા સર્વે ॥૧॥ અષ્ટાદશ પચ્ચત્રિશાનિ ભાગશતાનિ મુહૂર્તેન-નક્ષત્રં ચન્દ્રઃ પુનઃ
સપ્તદશશતાનિ તુ અષ્ટપદ્ધિઃ ॥૨॥ અષ્ટાદશભાગશતાનિ ત્રિશાનિ ગચ્છતિ રવિર્મુહૂર્તેન । નક્ષત્ર-
સીમાચ્છેદઃ સ ચૈવ હાપિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥૩॥ એતેષાં ગાથાત્રયાણામર્થો વ્યાખ્યાત એવ સુગમા-
ર્થશ્ચ ॥ નાક્ષત્ર-સીમાચ્છેદઃ સ એવ અત્રાપિ મણ્ડલપરિધિરેવ સીમા તેન મણ્ડલમેકેન શત-
સહસ્રેણ અષ્ટાનવત્યા ચ શતૈઃ પ્રવિભક્ત મિત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૮૩ ॥

સમ્પ્રતિ પ્રતિપાદિતસ્વરૂપમેવ ચન્દ્રસૂર્યનક્ષત્રાણાં મણ્ડલભાગવિપયં સવિશેષં કથયતિ-
મૂલમ્-‘તા જયા ણં ચંદં ગઈસમાવણં સૂરે ગઈસમાવણે ભવઈ,
સેણં ગઈમાયાણ કેવઈયં વિસેસેઈ ? વાર્વાટ્ટિભાગે વિસેસેઈ, તા જયા ણં
ચંદં ગઈસમાવણં ણક્ષત્તે ગઈસમાવણે ભવઈ સે ણં ગઈમાયાણ

‘ચંદેહિં સિઘયરા સૂરા સૂરેહિં હોંતિ ણક્ષત્તા ।

અણિયયગઈ પત્થાણા હવંતિ સેસા ગહા સવ્વે ॥ ૧ ॥

અદ્ધારસ પણતીસે ભાગસણ ગચ્છઈ, મુહુત્તેણં ।

ણક્ષત્તં ચંદો પુણ સત્તરસસણ ડ અહસદ્દે ॥ ૨ ॥

અદ્ધારસ ભાગસણ તીસે ગચ્છઈ રવી મુહુત્તેણ ।

ણક્ષત્ત સીમચ્છેદ સો ચેવ હંપિ ણાયવ્વો ॥ ૩ ॥

इन तीनों गाथाओं का अर्थ कथित हो ही गया है एवं सुगम भी हैं ।
नक्षत्र सीमा छेद वही यहां पर मंडल परिधि ही सीमा है, अतः एक लाख
नव हजार आठ सो से विभक्त करना चाहिये ॥ सू. ८३ ॥

ચંદેહિં સિઘયરા સૂરા સૂરેહિં હોંતિ ણક્ષત્તા ।

અણિયય ગઈ પત્થાણા હવંતિ સેસા ગહા સવ્વે ॥૧॥

અદ્ધારસ પણતીસે ભાગસણ ગચ્છઈ મુહુત્તેણં ।

ણક્ષત્તં ચંદો પુણ સત્તરસસણ ડ અહસદ્દે ॥૨॥

અદ્ધારસ સણતીસે ગચ્છઈ રવી મુહુત્તેણ ।

ણક્ષત્તસીમચ્છેદ સોચેવ હંપિ ણાયવ્વો ॥૩॥

આ ત્રણે ગાથાઓનો અર્થ ઉપર કહેવાઈ જાયેલ છે અને સરળ છે બેથી ફરી
કહેલ નથી.

નક્ષત્ર સીમા છે એજ અહીં મંડળ પરિધિ સીમા છે, તેથી એકલાખ નવહજાર
આઠસોથી ભાગ કરવા બોધાયે. ॥સૂ. ૮૩॥

केवइयं विसेसेइ ता, सत्तट्ठि भागे विसंसेइ ता जया णं सूरं गइसमा-
 वणं णक्खत्ते गइसमावणं भवइ, से णं गइमायाए केवइयं विसेसेइ ?
 ता पंचभागे विसेसेइ, ता जया णं चंदं गइसमावणं अभीयी णक्खत्तेणं
 गइसमावणं पुरच्छिमाए भागाए समासाएइ पुरच्छिमाए भागाए
 समासादित्ता णव मुहुत्ते सत्तावीसं च सत्तट्ठिभागे मुहुत्तस्स चंदेण सद्धि
 जोएइ, जोअं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्ठइ. जोयं अणुपरियट्ठित्ता विप्पज-
 हाइ विगतजोई यावि भवइ, ता जया णं चंदं गइ समावणं सवणे णक्खत्ते
 गइसमावणं पुरच्छिमाए भागाए समासाएइ पुरच्छिमाए भागाए समा-
 सादेत्ता तीसं मुहुत्ते चंदेण सद्धि जोअं जोएइ जोअं जोएत्ता जोयं अणु-
 परियट्ठइ, जोअं अणुपरियट्ठित्ता विप्पजहइ विगतजोई यावि भवइ एवं
 एएणं अभिलावेणं णेतव्वं, पण्णरस मुहुत्ताइ तीसमुहुत्ताइ पणयालीस
 मुहुत्ताइ भाणितव्वाइ जाव उत्तरासाढा ॥ ता जया णं चंदं गइसमावणं
 गहे गइसमावणं पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ पुरच्छिमाए भागाए
 समासादेत्ता चंदे णं सद्धि जोगं जुंजति, जोगं जोएत्ता जोगं अणुवरि-
 यट्ठइ जोगं अणुवरियट्ठित्ता विप्पजहइ विगतजोई यावि भवइ । ता जया
 णं सूरं गइसमावणं अभीयी णक्खत्ते गइसमावणं पुरच्छिमाए भागाए
 समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता चत्तारि अहोरत्ते छच्च मुहुत्ते
 सूरं णं सद्धि जोयं जोएइ० जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्ठइ जोयं
 अणुपरिट्ठित्ता विजेई विगतजोगी यावि भवइ, एवं अहोरत्ता छ एक्कवीसं
 मुहुत्ता य तेरस अहोरत्ता वारस मुहुत्ता य वीसं अहोरत्ता तिण्णि मुहुत्ता
 य सव्वे भणियव्वा जाव जया णं सूरं गइसमावणं उत्तरासाढा
 णक्खत्ते गइसमावणं पुरच्छिमाए भागाए समासादेई पुरच्छिमाए
 भागाए समासादेत्ता वीसं अहोरत्ते तिण्णि य मुहुत्ते सूरं सद्धि
 जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्ठइ, जोयं अणुपरियट्ठित्ता
 विजेइ विजहइ विप्पजहइ विगतजोगी यावि भवइ, ता जया णं सूरं

गइसमावपणं णक्खत्ते गहे, गइसमावण्णे पुरच्छिमाए भागाए समा-
सादेइ पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता सूर्येण सद्धिं जोयं जुंजइ
जोयं जुंजेत्ता जोयं अणुपरियट्ठइ, अणुपरियट्ठित्ता जाव विजेइ विगत-
जोगी यावि भवइ : सू० ८४॥

छाया-तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं सूर्यो गति समापन्नो भवति, स खलु गति-
मात्रया कियतो विशेषयति ? द्वापष्टिभागान् विशेषयति, तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं
नक्षत्रं गतिसमापन्नं भवति, तत् खलु गतिमात्रया कियतो विशेषयति ! तावत् सप्तपष्टि-
भागान् विशेषयति । तावत् यदा खलु सूर्य गतिसमापन्नं नक्षत्रं गतिसमापन्नं भवति, स खलु
गतिमात्रया कियतो विशेषयति ? तावत् पञ्चभागान् विशेषयति, तावत् यदा खलु चन्द्रं
गतिसमापन्नं भवति अभिजिन्नक्षत्रं खलु गतिसमापन्नं पौरस्त्यात् भागात् समासादयति
पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य नवमुहूर्त्तां सप्तविंशतिं च सप्तपष्टिभागान् मुहूर्त्तस्य चन्द्रेण सार्द्ध-
योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति योगमनुपरिवर्त्य विप्रजहाति विगतयोगी
चापि भवति । तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं भवति श्रवणनक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद्
भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य त्रिंशन्मुहूर्त्तान् चन्द्रेण सार्द्ध योगं
युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति योगमनुपरिवर्त्य विजहाति, विगतयोगी-चापि
भवति । एवं एतेन अभिलापेण नेतव्यं पञ्चदशमुहूर्त्तान् त्रिंशन्मुहूर्त्तान् पञ्चचत्वारिंशन्मुहूर्त्तान्
भणितव्याः यावत् उत्तराषाढा । तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं ग्रहाः गतिसमापन्नाः पौर-
स्त्याद् भागात् समासादयति पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य चन्द्रेण सार्द्ध योगं युनक्ति, योगं
युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य विजहाति, विगतयोगी चापि भवति । तावत्
यदा खलु सूर्य गतिसमापन्नं अभिजिन्नक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति,
पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य चतुरः अहोरात्रान् पदं च मुहूर्त्ताः सूर्येण सार्द्ध योगं युनक्ति
योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य योगं विजहाति, विगतयोगी चापि
भवति, । एवं अहोरात्रान् पदं एकविंशतिमुहूर्त्तांश्च, त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादशमुहूर्त्तांश्च,
विंशतिरहोरात्रान् त्रयोमुहूर्त्तांश्च सर्वे भणितव्याः यावत् यदा खलु सूर्य गतिसमापन्नं उत्तरा-
षाढा नक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य
विंशतिरहोरात्रान् त्रयश्च मुहूर्त्ताः सूर्येण सार्द्ध योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्त-
यति, योगमनुपरिवर्त्य विजुज्यते विजहाति विप्रजहाति विगतयोगी चापि भवति । तावत्
यदा खलु सूर्य गतिसमापन्नं नक्षत्राणि ग्रहा गतिसमापन्नाः पौरस्त्याद् भागात् समासाद-
यन्ति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य सूर्येण सार्द्ध योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरि-
वर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य यावत् विजुज्यते विगतयोगी चापि भवति ॥ सू० ८४॥

टीका-चन्द्र-सूर्य-नक्षत्राणां परस्परं मण्डलभागभोगकालं परिगणयन् पूर्णतायाः सवि-

શેષં સ્થાનં ચ 'તા જયા ણં ચંદ' મિત્યાદિના પ્રતિપ્રાદયતિ ॥

ટીકા—'તા જયા ણં ચંદ' ગતિસમાવર્ણં સૂરે ગતિસમાવર્ણે ભવઈ' તાવત્ યદા સ્ખલે ચન્દ્રં ગતિસમાવર્ણં સૂર્યો ગતિસમાવર્ણો ભવતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ નમિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે યદા—યસ્મિન્ સમયે ચન્દ્રં ગતિસમાવર્ણં—ગતિપૂર્ણતામપેક્ષ્ય સૂર્યો ગતિસમાવર્ણો વિવક્ષિતો ભવતિ—ચન્દ્રગતિસાપેક્ષા સૂર્યગતિરપેક્ષાસ્વાદર્થાત્ પ્રતિમુહૂર્તે ચન્દ્રગતિમપેક્ષ્ય સૂર્યગતિ-શ્ચિન્ત્યતે ચેત્ તદા 'સે ણં ગતિમાતાઁ કેવતિયં વિસેસેતિ?' સ સ્ખલુ ગતિમાત્રયા ક્રિયતો વિશેષયતિ ॥ તસ્મિન્ સમયે સ સ્ખલુ સૂર્યો ગતિમાત્રયા એકમુહૂર્તગત્યા—એકમુહૂર્તગતગતિ-પરિમાણેન ક્રિયતો ભાગાન્ વિશેષયતિ, —અધિકો ભવતિ ?—એકેન મુહૂર્તેન ચન્દ્રાક્રમિતેભ્યો ભાગેભ્યઃ ક્રિયતોઽધિકાન્ ભાગાન્ આક્રમતિ સૂર્યઃ ઇતિ ભાવઃ ॥ એવં ગૌતમસ્ય પ્રશ્નાનન્તરં ભગવાનાહ—'વાવટ્ટિભાગે વિસેસેઈ' દ્વાપટ્ટિભાગાન્ વિશેષયતિ ॥ કેવલં દ્વાપટ્ટિભાગાન્

પૂર્વે પ્રતિપાદિત સ્વરૂપાત્મક ચંદ્ર સૂર્ય એવં નક્ષત્રોં કે મંડલ ભાગ વિષય મેં વિશેષ કથન કરતે હૈં—(તા જયા ણં ચંદં ગઈ સમાવર્ણં) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ચંદ્ર—સૂર્ય—એવં નક્ષત્રોં કા પરસ્પર કા મંડલ ભાગ કા ભોગકાલ કો કહ કર ઉસકી પૂર્ણતા કા સવિશેષ સ્થાન કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં—(તા જયા ણં ચંદં ગતિસમાવર્ણં સૂરે ગતિસમાવર્ણે ભવઈ) જિસ સમય ચંદ્ર કો ગતિ પૂર્ણતા ચાલા દેશ્વ કર સૂર્યગતિ સમાવર્ણક વિવક્ષિત હોતા હૈ । અર્થાત્ ચંદ્રગતિ સાપેક્ષ સૂર્યગતિ કી અપેક્ષા હોતી હૈ કહને કા ભાવ યહ હૈ કિ—પ્રતિ-મુહૂર્તે ચંદ્રગતિ કી અપેક્ષા કરકે સૂર્યગતિ કા વિચાર કરે તો (સે ણં ગતિ-માતાઁ કેવતિયં વિસેસેતિ) ઉસ સમય વહ સૂર્ય એક મુહૂર્ત ગતગતિ પરિમાણ સે કિતને ભાગોં કો વિશેષિત કરતે હૈં ? અર્થાત્ એક મુહૂર્ત મેં ચંદ્ર સે આક્ર-મિત ભાગોં સે કિતને અધિક ભાગોં કો સૂર્ય આક્રમિત કરતે હૈં । ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(વાવટ્ટિ-

પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ સ્વરૂપાત્મક ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોના મંડળ ભાગ વિષયમાં વિશેષ કથન કહેવામાં આવે છે. (તા જયા ણં ચંદં ગઈ સમાવર્ણં) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—ચંદ્ર, સૂર્ય, અને નક્ષત્રોના પરસ્પરના મંડળ ભાગના ભોગકાળને કહીને તેની પૂર્ણતાના સવિશેષસ્થાનનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. (તા જયા ણં ચંદં ગતિસમાવર્ણં સૂરે ગતિસમાવર્ણે ભવઈ) એ સમયે ચંદ્રને ગતિપૂર્ણતાવાળો બોધને સૂર્ય ગતિસમાવર્ણક વિવક્ષિત થાય છે, અર્થાત્ ચંદ્રગતિ સાપેક્ષ સૂર્યગતિની અપેક્ષા રહે છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે—પ્રત્યેક મુહૂર્તમાં ચંદ્રની ગતિની અપેક્ષા કરીને સૂર્યની ગતિને વિચાર કરવામાં આવે તો (સે ણં ગતિમાતાઁ કેવતિયં વિસેસેતિ) તે સમયે એ સૂર્યના એક મુહૂર્તગત ગતિ પરિમાણથી કેટલા ભાગો વિશેષિત કરવામાં આવે છે ? અર્થાત્ એક મુહૂર્તમાં ચંદ્રથી આ આ ક્રમિત ભાગોથી કેટલા વધારે ભાગોને સૂર્ય આક્રમિત કરે છે ? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમ.

યાવત્ વિશેષયતિ-અધિકપ્રદેશમાક્રમતિ દ્વાપટ્ટિભાગમાત્રમધિકં ગચ્છતીત્યર્થઃ ॥ યથાત્રૈવ પૂર્વ પ્રતિપાદિતરીત્યા ચન્દ્રઃ खल्वेकेन मुहूर्त्तेन सप्तदशभागशतान्यष्टपट्टयधिकानि (१७६८) गच्छति । सूर्यश्चैकेन मुहूर्त्तेन त्रिंशदधिकान्यष्टादशशतानि (१८३०) भागानां गच्छतीत्य-
नयोरेकमुहूर्त्तगतगतिभागानामन्तरमेवानयोर्गति वैशिष्ट्यं स्यादिति तथा क्रियते १८३०-
१७६८=६२ इत्युपपद्यते द्वापट्टिभागकृतः परस्परं विशेष इति ॥ अथ चन्द्रगत्या नक्षत्र-
गतिं विशेषयति-‘ता जया णं चंदं गतिसमावर्णं णक्खत्ते गतिसमावर्णे भवई से णं गति-
मायाए केवइयं विसेसेइ’ तावत् यदा खलु चन्द्रं गतिसमापन्नं नक्षत्रं गतिसमापन्नं भवति,
तत् खलु गतिमात्रया क्रियतो विशेषयति ? यदा-यस्मिन् समये किं चन्द्रं गतिसमापन्नम-
पेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमापन्नं विवक्षितं भवति तस्मिन् समये खलु नक्षत्रं गतिमात्रया-मुहूर्त्त-
गतगतिपरिमाणेन क्रियतो भागान् विशेषयति ?-अधिकं भवति ?-चक्राक्रमितेभ्यो

भागे વિસેસેઈ) કેવલ વાસઠ ભાગ અધિક પ્રદેશ કો આક્રમિત કરતા હૈ ।
અર્થાત્ વાસઠ ભાગ માત્ર અધિક જાતા હૈ । જૈસે યહાં પર પૂર્વ પ્રતિપાદિત
રીતિ સે ચંદ્ર એક મુહૂર્ત મેં સત્રહ સો અઢસઠ મંડલ ૧૭૬૮ ભાગ ગમન કરતા
હૈ । સૂર્ય એક મુહૂર્ત મેં અઠારહ સો તોસ મંડલ ભાગો મેં ગમન કરતા હૈ । ઇન
દોનોં કા એક મુહૂર્ત ગનગતિ ભાગ કા અંતર હી ઇનકી ગતિ વિશેષતા હોતી
હૈ, અતઃ ઇસકો દિખલાતે હૈ-૧૮૩૦-૧૭૬૮=૬૨ ઇસ પ્રકાર વાસઠ ભાગ પર-
સ્પર કી ગતિ કી વિશેષતા રહતી હૈ ।

અવ ચંદ્ર કી ગતિ સે નક્ષત્ર કી ગતિ કી વિશેષતા દિખલાતે હૈ-(તા
જયા ણં ચંદં ગતિસમાવર્ણં ણક્ખત્તે ગતિસમાવર્ણે ભવઈ સે ણં ગતિમાયાए
કેવइयं વિસેસેઈ) જિસ સમય ચંદ્ર કો ગતિ સમાપન્નક દેખકર નક્ષત્ર
ગતિ સમાપન્નક વિવક્ષિત હોતા હૈ, ડસ સમય વહ નક્ષત્ર મુહૂર્તગત ગતિ
પરિમાણ સે કિતને ભાગ અધિક હોતા હૈ ? અર્થાત્ ચંદ્રાક્રમિત ભાગ સે નક્ષત્રા-

સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે.- (વાસટ્ટિભાગે વિસેસેઈ) કેવળ
બાસઠભાગ અધિક પ્રદેશને આક્રમિત કરે છે. અર્થાત્ બાસઠ ભાગ માત્ર અધિક ગય છે.
જેમ અહીંયાં પૂર્વપ્રતિપાદિત રીતથી ચંદ્ર એક મુહૂર્તમાં સત્તરસોઅઢસઠ ૧૭૬૮ ભાગ
ગમન કરે છે. સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં અઠારસોત્રીસ મંડળ ભાગોમાં ગમન કરે છે.
બન્નેનું એક મુહૂર્ત ગતગતિ ભાગનું અંતરજ તેમની ગતિ વિશેષતા થાય છે. તેથી
આને બતાવે છે. ૧૮૩૦-૧૭૬૮=૬૨ આ રીતે બાસઠભાગ પરસ્પરની ગતિની વિશેષતા રહે છે.

હવે ચંદ્રની ગતિની વિશેષતા બતાવે છે.- (તા જયાણં ચંદં ગતિસમાવર્ણં ણક્ખત્તે
ગતિસમાવર્ણે ભવઈ સેણં ગતિમાયાए કેવइयં વિસેસેઈ) બ્યારે ચંદ્રને ગતિસમાપન્નક
જોઇને નક્ષત્ર ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત થાય છે. તે સમયે તે નક્ષત્ર મુહૂર્ત ગતગતિ
પરિમાણથી કેટલાં ભાગ વધારે હોય છે ? અર્થાત્ ચંદ્રાક્રમિતભાગથી નક્ષત્રાક્રમિતભાગ

ભાગેભ્યોઃ નક્ષત્રાક્રમિતભાગાઃ કિયન્તોઽધિકાઃ ભવન્તીતિ ભાવઃ, ॥ તતો ભગવાનાહ—‘તા સત્તદ્વિં ભાગે વિસેસેઈ’ તાવત્ સપ્તપદ્ધિભાગાન્ વિશેષયતિ ॥ સપ્તપદ્ધિભાગાનધિકાન્ ગચ્છતિ ॥ યથાત્રાપિ પૂર્વપ્રતિપાદિતરીત્યૈવ નક્ષત્રં કિલૈકેન મુહૂર્ત્તેન પશ્ચન્નિદધિકાન્ અષ્ટાદશ શત-ભાગાન્ (૧૮૩૫) ગચ્છતિ । ચન્દ્ર આષ્ટપદ્ધયધિકાન્ સપ્તદશશતભાગાન્ (૧૭૬૮) ગચ્છ-ત્યનયોરેકમુહૂર્ત્તગતગતિપરિમાણયોરન્તરમેવ વિશેષાક્રમિતગતિભાગક્ષેત્રપરિમાણં સ્યાદિતિ તથા ક્રિયતે ૧૮૩૫-૧૭૬૮=૬૭ અત ઉપપદ્યતે યત્ ચન્દ્રાક્રમિતેભ્યો ભાગેભ્યઃ સ્વલુ નક્ષત્રાક્રમિતભાગા કિલ સપ્તપદ્ધિ પરિમિતાનધિકાન્ ભાગાન્ નક્ષત્રમધિકં ક્ષેત્રમભિવ્યાપ્ય ગચ્છતીતિ ભાવઃ ॥

અથ સૂર્યનક્ષત્રયો વિશેષમાહ—‘તા જયા ણં સૂરં ગતિસમાવર્ણં ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે ભવઈ સે ણં ગતિમાયાણ કેવતિયં વિસેસેઈ’ તાવત્ યદા સ્વલુ સૂર્ય ગતિસમાવર્ણં નક્ષત્રં ગતિસમાવર્ણં ક્રમિત ભાગ કિતના અધિક હોતા હૈ ? સો કહિયે । ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમ-સ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(તા સત્તદ્વિં-ભાગે વિસેસેઈ) સડસઠ ભાગ અધિક ગમન કરતા હૈ । યહાં પર મી પૂર્વ પ્રતિ-પાદિત રીતિ કે અનુસાર નક્ષત્ર એક મુહૂર્ત મેં અઠારહ સો પૈંતીસ ૧૮૩૫ ભાગ મેં ગમન કરતા હૈ ચંદ્ર સત્રહ સો અડસઠ ૧૭૬૮ ભાગ મેં ગમન કરતા હૈ । ઇન દોનોં કા એક મુહૂર્તગત ગતિ પરિમાણ કા અંતર હી વિશેષ આક્રમિત ગતિ ભાગ ક્ષેત્ર પરિમાણ હોતા હૈ સો દિસલાતે હૈં—૧૮૩૫-૧૭૬૮=૬૭ ઇસસે યહ ફલિત હોતા હૈ કી ચંદ્રાક્રમિત ભાગ સે નક્ષત્રાક્રમિત ભાગ સડસઠ પરિ-મિત અધિક હોતા હૈ । અર્થાત્ ચંદ્ર સે નક્ષત્ર સડસઠ પરિમિત ભાગ જિતના અધિકક્ષેત્ર કો વ્યાપ્ત કરકે ગમન કરતા હૈ ।

અબ સૂર્ય એવં નક્ષત્ર કી વિશેષતા કો કહતે હૈં—(તા જયા ણં સૂરં ગતિસમા-વર્ણં ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે ભવઈ, સે ણં ગતિમાયાણ કેવતિયં વિસેસેઈ) જિસ

કેટલો વધારે હોય છે ? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા સત્તદ્વિંભાગે વિસેસેઈ) સડસઠ ભાગ વધારે ગમન કરે છે. અહીંયાં પણ પૂર્વપ્રતિપાદિત રીત અનુસાર નક્ષત્ર એક મુહૂર્તમાં અઠારસોપાંત્રીસ ૧૮૩૫ ભાગમાં ગમન કરે છે. ચંદ્ર સત્તરસોઅડસઠ ૧૭૬૮ ભાગમાં ગમન કરે છે. આ બન્નેના એક મુહૂર્તગત ગતિપરિમાણનું અંતરજ વિશેષ આક્રમિત ગતિભાગ ક્ષેત્ર પરિમાણ થાય છે. તે બતાવે છે. ૧૮૩૫-૧૭૬૮=૬૭ આથી એ ફલિત થાય છે કે—ચંદ્રાક્રમિત ભાગથી નક્ષત્રાક્રમિત ભાગ સડસઠ જેટલું હોય છે. અર્થાત્ ચંદ્રથી નક્ષત્ર સડસઠ ભાગ જેટલા અધિક ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરીને ગમન કરે છે.

હવે સૂર્ય અને નક્ષત્રની વિશેષતા બતાવવામાં આવે છે.—(તા જયા ણં સૂરં ગતિસમા-વર્ણં ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે ભવઈ, સે ણં ગતિમાયાણ કેવતિયં વિસેસેઈ) બધારે સૂર્યને

भवति, स खलु गतिमात्रया क्रियतो विशेषयति ?' तावदिति पूर्ववत् यस्मिन् समये सूर्य गतिसमाप्नमपेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमापन्नं विवक्षितं भवति-प्रतिमुहूर्तं सूर्यगतिसमापेक्ष्य नक्षत्र- गतिश्चिन्त्यते चेत्तदा स सूर्यः खलु गतिमात्रया-एकमुहूर्तगतपरिमाणेन क्रियतो भागान् विशेषयति ?-एकेन मुहूर्तेन नक्षत्राक्रमितेभ्योः भागेभ्यः सूर्य क्रियतोऽधिकान् भागान् आक्र- मतीति भावः ॥ ततो भगवानाह-'ता पंच भागे विसेसेइ' तावत् पञ्चभागान् विशेषयति- सूर्याक्रान्तभागेभ्यो नक्षत्राक्रान्तभागानां पञ्चभिरधिकत्वात् ॥ यतोहि सूर्यः किलैकेन मुहूर्तेन त्रिंशदधिकान्यष्टादशभागशतानि (१८३०) गच्छति, नक्षत्रं चैकेन मुहूर्तेन पञ्चत्रिंशदधि- कान्यष्टादशभागशतानि (१८३५) पूरयति । तेनानयोरन्तरं भाग पञ्चकमेवावशिष्यते । १८३५-१८३०=५ । इत्युपपद्यते पञ्चभागान् विशेषयतीति ॥

अथ चन्द्रेण सहाभिजिन्नक्षत्रस्य योगविचारः-‘ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं अभीयी समय सूर्य को गति समापन्न देख कर नक्षत्र गति समापन्न विवक्षित होता है, अर्थात् प्रतिमुहूर्त में सूर्य को गतियुक्त देख करके नक्षत्र गति का विचार करे तो वह सूर्य एक मुहूर्तगतपरिमाण से कितने भागों को विशेषित करते हैं ? अर्थात् एक मुहूर्त में नक्षत्राक्रमित भाग से सूर्य कितने अधिक भागों को आक्रमित करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता पंचभागे विसेसेइ) सूर्य से आक्रमित भाग से नक्षत्राक्रमित भाग पांच भाग अधिक होता है । कारण की सूर्य एक मुहूर्त में अठारह सो तीस १८३० भाग में गमन करता है, एवं नक्षत्र एक मुहूर्त में अठारह सो पैंतीस १८३५ भाग को पूरित करता है । अतः इन दोनों का अंतर पांच भाग मात्र ही न्यूनाधिक होता है १८३५-१८३०=५ इस प्रकार पांच भाग अधिक होता है ।

अब चंद्र के साथ अभिजित् नक्षत्र का योग विचार किया जाता है-(ता

ગતિસમાપન્નક જોઈને નક્ષત્રને ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત કરે છે. અર્થાત્ પ્રત્યેક મુહૂર્તમાં સૂર્યને ગતિયુક્ત જોઈને નક્ષત્રની ગતિનો વિચાર કરવામાં આવે તો એ સૂર્ય એક મુહૂર્ત ગતિપરિમાણથી કેટલા ભાગોને વિશેષિત કરે છે ? અર્થાત્ એક મુહૂર્તમાં નક્ષત્રાક્રમિત ભાગથી સૂર્ય કેટલા વધારે ભાગોને આક્રમિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને માંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા પંચભાગે વિસેસેઈ) સૂર્યથી આક્રમિત ભાગથી નક્ષત્રાક્રમિતભાગ પાંચ ભાગ વધારે હોય છે. કારણકે સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં અઠારસો ત્રીસ ૧૮૩૦ ભાગમાં ગમન કરે છે. અને નક્ષત્ર એક મુહૂર્તમાં અઠારસોપાંત્રીસ ૧૮૩૫ ભાગને પૂરિત કરે છે. તેથી આ બન્નેનું અંતર પાંચભાગ જેટલું જ હોય છે. ૧૮૩૫-૧૮૩૦=૫ આ રીતે પાંચભાગ વધારે હોય છે તે સ્પષ્ટ થાય છે.

હવે ચંદ્રની સાથે અભિજિત નક્ષત્રનોયોગ વિચાર કરવામાં આવે છે.-(તા જયા ણં

ળવક્ષત્તેજં ગતિસમાવળે પુરચ્છિમાઽ ભાગાઽ સમાસાદેહ, પુરચ્છિમાઽ ભાગાઽ સમાસાદિત્તા ળવ મુહુત્તે સત્તાવીસં ચ સત્તદ્વિભાગે મુહુત્તસ્સ ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોણ્હ જોયં જોણ્હ જોયં અણુપરિવટ્ઠિ, જોયં અણુપરિવટ્ઠિત્તા વિપ્પજહાતિ વિગતજોઈ યાવિ ભવઈ' તાવત્ યદા ચલ્લ ચંદ્રં ગતિસમાપન્નં અભિજિન્નક્ષત્રં ચલ્લ ગતિસમાપન્નં પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ સમાસાદયતિ, પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ સમાસાદ્ય નવ મુહૂર્તાન્ સપ્તપટ્ટિભાગાન્ મુહૂર્ત્તસ્ય ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યુનક્તિ, યોગં યુક્ત્વા યોગમનુપરિવર્તયતિ, યોગમનુપરિવર્ત્ય વિપ્રજહાતિ વિગતયોગી ચાપિ ભવતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ ણમિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે યસ્મિન્ સમયે ચંદ્રં ગતિસમાપન્નમપેક્ષ્ય અભિજિન્નક્ષત્રં ગતિ-સમાન્નં વિવક્ષિતં ભવતિ તસ્મિન્ સમયે પ્રથમતોઽભિજિન્નક્ષત્રં મેરોઃ પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ ચન્દ્ર-મસં સમાદયતિ, સમાસાદ્ય ચ નવમુહૂર્તાન્ દશમસ્ય ચ મુહૂર્ત્તસ્ય સપ્તવિંશતિં સપ્તપટ્ટિભાગાન્ (૯ । ૩૭) ઇતત્તુલ્યપ્રદેશં યાવત્ ચન્દ્રેણ સાકં યોગં યુનક્તિ-યોગં કરોતિ, ઇતત્ પ્રમાણં સમયં યાવત્ ચન્દ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુક્ત્વા પર્યન્તસમયે ચન્દ્રેણ સહ યોગમનુપરિવર્તયતિ-શ્રવણનક્ષત્રેણ યોગં કરોતિ સમર્પયતીતિ ભાવઃ । પુનશ્ચ તત્રૈવ યોગમનુપરિવર્ત્ય સ્વેન સહ યોગં વિજહાતિ

જયા ણં ચંદં ગતિસમાવળં અમીયી ળવક્ષત્તેજં ગતિસમાવળે પુરચ્છિમાઽ ભાગાઽ સમાસાદેહ, પુરચ્છિમાઽ ભાગાઽ સમાસાદિત્તા ળવ મુહુત્તે સત્તાવીસં ચ સત્તદ્વિભાગે મુહુત્તસ્સ ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોણ્હ, જોયં જોણ્હ જોયં અણુપરિવટ્ઠિ, જોયં અણુપરિવટ્ઠિત્તા વિપ્પજહાતિ વિગતજોઈ યાવિ ભવઈ) જિસ સમય ચંદ્ર કો ગતિ યુક્ત દેશ કર અભિજિત્ નક્ષત્ર કો ગતિ સમાપન્ન વિવક્ષિત ક્રિયા જાતા હૈ, ડસ સમય પ્રથમ અભિજિત્ નક્ષત્ર મેરુ કી પૂર્વદિશા કે ભાગ સે ચંદ્રમા કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ, પ્રાપ્ત કરકે નવ મુહૂર્ત તથા દસવે મુહૂર્ત કા સહસઠિયા સત્તાવીસ ભાગોં (૯ । ૩૭) કોં માને ઇતને ભાગ તુલ્ય પ્રદેશ મેં ચંદ્ર કે સાથ યોગ પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ઇતના કાલ પર્યન્ત ચંદ્ર કે સાથ યોગ કરકે અન્ત કે સમય મેં ચંદ્ર કે સાથ કે યોગ કા અનુપરિવર્તન કરતા હૈ અર્થાત્ શ્રવણ નક્ષત્ર કે સાથ યોગ સમર્પિત કરતા હૈ । ફિર વહાં યોગ કા અનુપરિવર્તન કરકે અપને સાથ

ચંદં ગતિસમાવળં અમીયી ળવક્ષત્તેજં ગતિસમાવળે પુરચ્છિમાઽ સમાસાદેહ પુરચ્છિમાઽ ભાગાઽ સમાસાદિત્તા ળવ મુહુત્તે સત્તાવીસં ચ સત્તદ્વિભાગમુહુત્તસ્સ ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોણ્હ જોયં જોણ્હ જોયં અણુપરિવટ્ઠિ, જોયં અણુપરિવટ્ઠિત્તા વિપ્પજહાતિ, વિગતજોઈ યાવિ ભવઈ) જ્યારે ચંદ્રને ગતિયુક્ત ભેદને અભિજિત્ નક્ષત્રને ગતિસમાપન્ન વિવક્ષિત કરવામાં આવે એ વખતે પ્રથમ અભિજિત્ નક્ષત્ર મેરુની પૂર્વદિશાના ભાગથી ચંદ્રમાને પ્રાપ્ત કરે છે, પ્રાપ્ત કરીને નવમુહૂર્ત તથા દસમા મુહૂર્તના સહસઠિયા સત્તાવીસ ભાગોને (૯-૩૭) એટલેકે એટલા ભાગ બરાબરના પ્રદેશમાં ચંદ્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત કરે છે. આટલાકાળ પર્યન્ત ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને અંતસમયમાં ચંદ્રની સાથેના યોગને અનુપરિવર્તિત કરે છે, અર્થાત્ શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે યોગ સમર્પિત કરે છે. આ રીતે ત્યાં યોગનું

જાતે કિમધિકેન? વિગતયોગી चापि भवति अभिजिन्नक्षत्रमिति सर्वं पूर्वमेव भावितमिति ॥

‘તા જયા ણં ચંદ્રં ગતિસમાવર્ણં સવળે ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે પુરચ્છિમાર્ ભાગાઈ સમાસાદેહ, પુરચ્છિમાર્ ભાગાઈ સમાસાદેત્તા તીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોઈ, જોયં જોઈ જોયં અણુપરિયટ્ટહ, જોયં અણુપરિયટ્ટિતા વિપ્પજહાતિ, વિગતજોગી યાવિ ભવઈ’ તાવત્ યદા ચલ્લુ ચંદ્રં ગતિસમાવર્ણં શ્રવણનક્ષત્રં ગતિસમાવર્ણં પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ સમાસાદયતિ પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ સમાસાદ્ય ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તાન્ ચંદ્રેણ સાર્દ્ધં યોગં યુનક્તિ, યોગં યુક્ત્વા યોગ-મનુપરિવર્તયતિ, યોગમનુપરિવર્ત્ય વિપ્રજહાતિ વિગતયોગી યાતિ ભવતિ. ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ યસ્મિન્ સમયે ચંદ્રં ગતિસમાવર્ણમપેક્ષ્ય શ્રવણનક્ષત્રં ગતિસમાવર્ણં વિવક્ષિતં ભવેત્, તસ્મિન્ સમયે તત્ શ્રવણનક્ષત્રં મેરોઃ પૂર્વસ્માત્ પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્-પૂર્વેણ ભાગેન પ્રથમતઃચંદ્રમસં સમા-સાદયતિ, ચંદ્રં સમાસાદ્ય ચ પશ્ચાત્ ચંદ્રેણ સાર્કં ત્રિંશતં મુહૂર્ત્તાન્ યાવત્કાલં યોગં કરોતિ ઇતત્તુલ્યં સમયં યાવત્ ચંદ્રેણ સહ યોગં યુક્ત્વા પર્યન્તસમયે યોગમનુપરિવર્તયતિ-ધનિષ્ઠા-નક્ષત્રસ્ય યોગં સમર્પયિતુ મારમત્ત ઇતિ ભાવઃ. ॥ એવં ક્રમેણ યોગમનુપરિવર્ત્ય અત્મના સહ યોગં કે યોગ કો છોડ દેતા હૈ. ॥ અબ અધિક કયા કહેં? અભિજિત્ નક્ષત્ર વિગત-યોગ વાલા હોતા હૈ. ॥ યહ સબ પહેલે ભાવિત કિયા હૈ, અતઃ વિશેષ નહીં કહતે હૈં. ॥

(તા જયા ણં ચંદ્રં ગતિસમાવર્ણં સવળે ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે પુરચ્છિ-માર્ ભાગાઈ સમાસાદેહ, પુરચ્છિમાર્ ભાગાઈ સમાસાદેત્તા તીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોઈ, જોયં જોઈ જોયં અણુપરિયટ્ટહ, જોયં અણુપરિયટ્ટિતા વિપ્પજહાતિ, વિગત જોગીયાવિ ભવઈ) જિસ સમય ચંદ્ર કો ગતિ સમાવર્ણક જાન કર શ્રવણ નક્ષત્ર કો ગતિ સમાવર્ણક વિવક્ષિત કરે, ડસ સમય વહ શ્રવણ નક્ષત્ર મેરુ કી પૂર્વદિશા સે અર્થાત્ પૂર્વભાગ સે પ્રથમ ચંદ્રમા કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ. ॥ ચંદ્ર કો પ્રાપ્ત કરકે પશ્ચાત્ ચંદ્ર કે સાથ તીસ મુહૂર્ત પર્યન્તકાલ યોગ કરતા હૈ, ઇતના સમય ચંદ્ર કે સાથ યોગ કરકે પર્યન્ત કે સમય મેં યોગ કા

અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથેના યોગને છોડી દે છે, વધારે શું કહે? અભિજિત્ નક્ષત્ર વિગત યોગવાળું થાય છે. આ તમામ પહેલાં ભાવિત કરેલ છે. તેથી વિશેષ કહેતા નથી.

(તા જયા ણં ચંદ્રં ગતિસમાવર્ણં સવળે ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે પુરચ્છિમાર્ ભાગાઈ સમાસાદેહ, પુરચ્છિમાર્ ભાગાઈ સમાસાદેત્તા તીસં મુહુત્તે ચંદ્રેણ સદ્ધિં જોયં જોઈ, જોયં જોઈ જોયં અણુપરિયટ્ટહ, જોયં અણુપરિયટ્ટિતા વિપ્પજહાતિ, વિગતજોગી યાવિ ભવઈ) ત્યારે ચંદ્રને ગતિ સમાવર્ણક બાણીને શ્રવણ નક્ષત્રને ગતિસમાવર્ણક વિવક્ષિત કરે, ત્યારે તે શ્રવણ નક્ષત્ર મેરુની પૂર્વદિશાથી અર્થાત્ પૂર્વભાગથી પહેલાં ચંદ્રમાને પ્રાપ્ત કરે છે. ચંદ્રને પ્રાપ્ત કરીને તે પછી ચંદ્રની સાથે ત્રીસ મુહૂર્ત પર્યન્ત કાળ સુધી યોગ કરે છે. આટલો સમય ચંદ્રની સાથે યોગ કરીને અંતના સમયે યોગનું અનુપરિવર્તન કરે છે.

વિજહાતિ, કિમધિકેન ? વિગતયોગી ચાપિ ભવતિ ॥ ‘એવં એણં અભિલાવેણં જેતવ્વં, પળ્લરસ-
મુહુત્તાઈં તીસમુહુત્તાઈં પળ્યાલીસમુહુત્તાઈં માણિયવ્વાઈં જાવ ઉત્તરાસાદા’ એવં એતેન અભિલા-
પેનં નેતવ્વં પચ્ચદશમુહૂર્ત્તાઃ ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તાઃ પચ્ચત્ત્વારિંશન્મુહૂર્ત્તાઃ માણતવ્વાયાઃ યાવત્ ઉત્તરાપાદા ॥
એવં પૂર્વોદિતેન પ્રકારેણ, એતેન-અનન્તરોદિતેનાભિલાપેન-નક્ષત્રયોગાદિક્રમેણ યાનિ શત-
ભિષક્ પ્રમૃતીનિ નક્ષત્રાણિ પચ્ચદશ મુહૂર્ત્તાત્મકાનિ, યાનિ ત્રિંશન્મુહૂર્ત્તાત્મકાનિ ધનિષ્ઠા-
પ્રમૃતીનિ નક્ષત્રાણિ, યાનિ પચ્ચત્ત્વારિંશન્મુહૂર્ત્તપ્રમાણાનિ ઉત્તરાભાદ્રપદાદીનિ નક્ષત્રાણિ
તાનિ સર્વાણ્યપિ નક્ષત્રાણિ પૂર્વોદિતેનૈવ ક્રમેણ તાવત્ મણિતવ્વાયાનિ યાવત્ ઉત્તરાપાદા નક્ષત્રં
સમાગચ્છેત્ । અત્રાભિલાપાનાં મુગમત્વાત્ ગ્રન્થગૌરવમયાચ્ચાત્ર ન ભાવ્યતે, સ્વયમેવ
ભાવનીયોઽભિલાપા इति ॥-અથ સમ્પ્રતિ ગ્રહમધિકૃત્ય યોગં વિવૃણોતિ ‘તા જયા ણં ચંદં
ગતિસમાવણં ગહે ગતિસમાવણે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સગાસાદેઈ, પુરચ્છિમાણ ભાગાણ

અનુપરિવર્તન કરતા હૈ । અર્થાત્ ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર કો યોગ સમર્પિત કરના પ્રારં-
ભિત કરતા હૈ । હસ પ્રકાર કે ક્રમ સે યોગ કા અનુપરિવર્તન કરકે અપને
સાથ કે યોગ કા ત્યાગ કરતા હૈ । વિગત યોગવાલા હોતા હૈ । (એવં એણં
અભિલાવેણં જેતવ્વં, પળ્લરસમુહુત્તાઈં તીસમુહુત્તાઈં પળ્યાલીસમુહુત્તાઈં
માણિયવ્વાઈં જાવ ઉત્તરાસાદા) હસ પૂર્વ કથિત પ્રકાર સે અર્થાત્ યહ પૂર્વકથિત
અભિલાપ સે માને નક્ષત્ર યોગાદિ ક્રમ સે શતભિષક્ આદિ પંદ્રહ મુહૂર્ત્તાત્મક
નક્ષત્ર તથા જો ધનિષ્ઠા આદિ તીસ મુહૂર્ત પરિમાણવાલે નક્ષત્ર તથા ઉત્તરા-
ભાદ્રપદાદિ નક્ષત્ર પૈતાલીસ મુહૂર્ત પરિમાણ વાલે હોતે હૈં વે સઘી નક્ષત્ર પૂર્વ
કથિત ક્રમાનુસાર કહ્ લેવેં । વહ કથન ઉત્તરાસાદા નક્ષત્ર પર્યન્ત કરેં । યહાં
અભિલાપ સરલ હોને સે એવં ગ્રન્થગૌરવ મય સે વહ નહીં કહતે સ્વયમેવ ઉન
અભિલાપોં કો ભાવિત કર લેવેં ।

અવ ગ્રહ કો અધિકૃત કરકે યોગ કા વિચાર કિયા જાતા હૈ-(તા જયા ણં

અર્થાત્ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રને યોગ સમર્પિત કરવાનો પ્રારંભ કરે છે. આ પ્રમાણે ક્રમથી યોગનું
અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથેના યોગને ત્યાગ કરે છે. વિગત યોગવાળા થાય છે.
(એવં એણં અભિલાવેણં જેતવ્વં પળ્લરસ મુહુત્તાઈં તીસમુહુત્તાઈં પળ્યાલીસમુહુત્તાઈં
માણિયવ્વાઈં જોય ઉત્તરાસાદા) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી અર્થાત્ આ પૂર્વકથિત અભિલાપથી
એટલેકે નક્ષત્ર યોગાદિના ક્રમથી શતભિષક્ વિગેરે પંદર મુહૂર્ત્તાત્મક નક્ષત્ર તથા જે ધનિષ્ઠા
વિગેરે ત્રીસ મુહૂર્ત પરિમાણવાળા નક્ષત્રો તથા ઉત્તરાભાદ્રપદા વિગેરે નક્ષત્રો ચિસ્તાલીસ
મુહૂર્ત પરિમાણવાળા થાય છે. એ બધા નક્ષત્રો પહેલાં કહેલ ક્રમાનુસાર કહી લેવા આ
કથન ઉત્તરાસાદા નક્ષત્ર પર્યન્ત કરવું. આના અભિલાપો સરલ હોવાથી અને ગ્રન્થગૌરવ
ભયથી તે અહીં કહેતા નથી. સ્વયમેવ તે અભિલાપો ભાવિત કરી લેવા.

હવે ગ્રહોને અધિકૃત કરીને યોગને વિચાર કરવામાં આવે છે. (તા જયા ણં ચંદં

સમાસાદેતા ચંદેણ સદ્ધિં જોયં, જુંજહ, જોયં જોણ્તા જોયં અણુપરિયદ્દહ, જોયં અણુપરિ-
યદ્દિતા વિપ્પજહહ વિગતજોઈ યાવિ ભવહ' તાવત્ત યદા સ્વલ્લ ચન્દ્રં ગતિસમાપન્નં ગ્રહા
ગતિસમાપન્નાઃ પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ સમાસાદયન્તિ, પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ સમાસાદ્ય ચન્દ્રેણ સદ્ધિં
યોગં યુજ્જન્તિ, યોગં યુક્ત્વા યોગમનુપરિવર્તયન્તિ, યોગમનુપરિવર્ત્ય વિજહતિ, વિગતયોગિ-
નશ્ચાપિ ભવન્તિ ॥-તાવદિ પૂર્વવત્ત યસ્મિન્ સમયે ચન્દ્રં ગતિ સમાપન્નમપેક્ષ્ય ગ્રહાઃ ગતિ-
સમાપન્નાઃ વિવક્ષિતાઃ ભવન્તિ તદા કિલ તે ગ્રહાઃ પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્-મેરોઃ પૂર્વેણ ભાગેન
પ્રથમતઃ ચન્દ્રં સમાસાદયન્તિ પ્રાપ્નુવન્તિ ચન્દ્રં સમાસાદ્ય ચ યથાસમ્ભવં સ્વસ્વભોગ્યાનુકૂલં
યોગં યુજ્જન્તિ, યથાસમ્ભવં યોગં યુક્ત્વા પર્યન્તે યથાસમ્ભવં યોગમનુપરિવર્તયન્તિ તન્મક્ષત્રં
ત્યજન્તિ યથાસમ્ભવમન્યેપાં ગ્રહાણાં યોગં સમર્પયિતું સમારભન્તે યોગમનુસમર્પ્ય ચ સ્વેન
સહ યોગં વિપ્રજહન્તિ । કિમધિકેનાભિલાપેન વિગતયોગિનશ્ચાપિ ભવન્તીત્યેવં ક્રમેણ સર્વે-
ગ્રહાશ્ચન્દ્રેણ સાકં યોગાદિક મનુકુર્વન્તીતિ ॥ અથ સમ્પ્રતિ સૂર્યેણ સહ નક્ષત્રાણાં યોગચિન્તાં

ચંદ્રં ગતિસમાવર્ણં ગહે ગતિસમાવર્ણે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમાસાદેઈ પુર-
ચ્છિમાણ ભાગાણ સમાસાદેતા ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જુંજહ, જોયં જોણ્તા જોયં
અણુપરિયદ્દહ, જોયં અણુપરિયદ્દિતા વિપ્પજહહ વિગતજોઈ યાવિ ભવહ) જિસ
સમય ચંદ્ર કો ગતિસમાપન્નક જાન કર ગ્રહોં કો ગતિ સમાપન્નક વિવક્ષિત કરે
તો ડસ સમય વે ગ્રહ મેરુ કે પૂર્વ ભાગ સે પ્રથમ ચંદ્ર કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં, ચંદ્ર
કો પ્રાપ્ત કરકે યથાસંભવ અપને અપને ભોગ્યાનુકૂલ યોગ કરતે હૈં, યથાસંભવ
યોગ કરકે અન્ત મેં યથાસંભવ યોગ કા અનુપરિવર્તન કરતે હૈં, અર્થાત્ ડસ
નક્ષત્ર કા ત્યાગ કરતા હૈ । યથાસંભવ અન્ય ગ્રહોં કો યોગ દેને કો આરંભ
કરતા હૈ, યોગ અનુસમર્પિત કરકે અપને સાથ કે યોગ કા ત્યાગ કરતા હૈ ।
અધિક અભિલાપ સે ક્યા વિગત યોગવાલા હોતા હૈ, ડસ પ્રકાર કે ક્રમ સે
સમી ગ્રહ ચંદ્ર કે સાથ યોગાદિ કરતે હૈ ।

ગતિસમાવર્ણં ગહે ગતિસમાવર્ણે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમાસાદેઈ, પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમા
સાદેતા ચંદેણ સદ્ધિં જોયં જુંજહ, જોયં જોણ્તા જોયં અણુપરિયદ્દહ, જોયં અણુપરિયદ્દિતા
વિપ્પજહહ વિગતજોઈ યાવિ ભવહ) જ્યારે ચંદ્રને ગતિસમાપન્નક જાણીને ગ્રહોને ગતિસમાપન્નક
વિવક્ષિત કરે તો એ સમયે એ ગ્રહ મેરુના પૂર્વભાગથી પહેલાં ચંદ્રને પ્રાપ્ત કરે છે. ચંદ્રને પ્રાપ્ત
કરીને યથા સંભવ પોતપોતાના ભોગ્યાનુકૂળયોગ કરે છે. યથાસંભવ યોગકરીને અંતમાં યથા-
સંભવ યોગનું અનુપરિવર્તન કરે છે. અર્થાત્ એ નક્ષત્રનો ત્યાગ કરે છે. યથાસંભવ અન્ય
ગ્રહોને યોગ આપવાનો આરંભ કરે છે. યોગનું અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથેના
યોગનો ત્યાગ કરે છે. વધારે અભિલાષોથી શું ? વિગતયોગવાળા થાય છે. આ રીતના
ક્રમથી બધા ગ્રહો ચંદ્રની સાથે યોગ વિગેરે કરે છે.

હવે સૂર્યની સાથે નક્ષત્રોના યોગનો વિચાર કરવામાં આવે છે.—(તા જણાવે સૂર્ય ગતિસ

કરોતિ—‘તા જયા ણં સૂરં ગતિસમાવર્ણં અભીયી ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમાસાદેહ, પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમાસાદેત્તા ચત્તારિ અહોરત્તે છચ્ચ મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોણ્હ, જોયં જોણ્હ જોયં અણુપરિયટ્ટહ, જોયં અણુપરિયટ્ટેત્તા વિજેહ વિગતજોગી યાવિ ભવહ’ તાવત્ યદા સ્વલ્લ સૂર્યે ગતિસમાપન્નં અભિજિન્નક્ષત્રં ગતિસમાપન્નં પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ સમાસાદયન્તિ, પૌરસ્ત્યાત્ ભાગાત્ સમાસાદ્ય ચ ચતુરો અહોરાત્રા પદ્ ચ મુહૂર્ત્તાન્ સૂર્યેણ સાર્દ્ધં યોગં યુનક્તિ, યોગં યુક્ત્વા યોગં અનુપરિવર્તયતિ, યોગમનુપરિવર્ત્ય વિજહાતિ, વિગતયોગી ચાપિ ભવતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ યસ્મિન્ સમયે સ્વલ્લ સૂર્યે ગતિસમાપન્નમપેક્ષ્ય અભિજિન્ન-ક્ષત્રં ગતિસમાપન્નં વિવક્ષિતં ભવતિ, તદા કિલ અભિજિન્નક્ષત્રં પ્રથમતો મેરોઃ પૌરસ્ત્યાદ્ ભાગાત્ સૂર્યે સમાસાદયતિ, સૂર્યે સમાસાદ્ય ચ, ચતુરઃ પરિપૂર્ણાન્ અહોરાત્રાન્ પશ્ચમસ્ય ચાહો-રાત્રસ્ય પદ્ મુહૂર્ત્તાન્ યાવત્ સૂર્યેણ સાકં યોગં યુનક્તિ, ઇતત્ પ્રમાણં કાલં યાવત્ યોગં યુક્ત્વા પર્યન્તસમયે યોગમનુપરિવર્તયતિ—શ્રવણનક્ષત્રસ્ય યોગં સમર્પયિતુ મારમ્ભતે, યોગ-મનુપરિવર્ત્ય ચ સ્વેન સહ યોગં વિજહાતિ, કિં બહુના ? વિગતયોગી ચાપિ ભવતિ ॥ અથો-

અબ સૂર્ય કે સાથ નક્ષત્રોં કે યોગ કા વિચાર કિયા જાતા હૈ—(તા જયા ણં સૂરે ગતિસમાવર્ણં અભીયી ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમા-સાદેહ, પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમાસાદેત્તા ચત્તારિ અહોરત્તે છચ્ચ મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોણ્હ, જોયં જોણ્હ જોયં અણુપરિયટ્ટહ, જોયં અણુપરિયટ્ટેત્તા વિજેહ વિગતજોગી યાવિ ભવહ) જિસ સમય સૂર્ય કો ગતિ યુક્ત દેશ કરકે અભિજિત નક્ષત્ર કો ગતિ સમાપન્નક વિવક્ષિત કરે તબ અભિજિત નક્ષત્ર પ્રથમ મેરુ કે પૂર્વ ભાગ સે સૂર્ય કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ, સૂર્ય કો પ્રાપ્ત કરકે પરિપૂર્ણ ચાર અહોરાત્ર તથા પાંચવેં અહોરાત્ર કા છ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્ય કે સાથ યોગ કરતા હૈ । ઇન્ને પ્રમાણ કાલ પર્યન્ત યોગ કરકે અન્ત સમય મેં શ્રવણ નક્ષત્ર કો યોગ સમર્પિત કરના આરંભ કરતા હૈ, યોગ કા અનુપરિવર્તન કરકે અપને સાથ કે યોગ કા ત્યાગ કરતા હૈ અર્થાત્ વિગત યોગવાલા હોતા હૈ । અબ ઇસકા ઉપ-

માવર્ણં અભીયી ણક્ષત્તે ગતિસમાવર્ણે પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમાસાદેહ, પુરચ્છિમાણ ભાગાણ સમા-સાદેત્તા ચત્તારિ અહોરત્તે છચ્ચ મુહુત્તે સૂરેણ સદ્ધિં જોયં જોણ્હ જોયં જોણ્હ જોયં અણુપરિયટ્ટહ, જોયં અણુપરિયટ્ટેત્તા વિજેહ વિગતજોગી યાવિભવહ) ન્યારે સૂર્યને ગતિયુક્ત ભેદને અભિજિત નક્ષત્રને ગતિસમાપન્નક વિવક્ષિત કરે ત્યારે અભિજિત નક્ષત્ર પહેલા મેરુના પૂર્વભાગથી સૂર્યને પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્યને પ્રાપ્ત કરીને પુરેપૂરા ચાર અહોરાત્ર તથા પાંચમી અહોરાત્રીના છ મુહૂર્ત પર્યન્ત સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. આટલા પ્રમાણ કાળ પર્યન્ત યોગ કરીને અંતસમયમાં શ્રવણ નક્ષત્રને યોગનું સમર્પણ કરવાનો આરંભ કરે છે. યોગનું અનુપરિવર્તન કરીને પોતાની સાથેના યોગનો ત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ વિગતયોગી બને છે.

હવે આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.—(એવં અહોરત્તા છ એકવોસં

पसंहरति—‘एवं अहोरत्ता छ एकवीसं मुहुत्ता य, तेरस अहोरत्ता बारस मुहुत्ता य, वीसं अहोरत्ता तिणिण मुहुत्ता य सव्वे भणितव्वा जाव जया णं सूरं गतिसमावणं उत्तरासाढा णक्खत्ते गतिसमावणं पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता वीसं अहोरत्ते तिणिण य मुहुत्ते सरेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्ठइ, जोयं अणुपरियट्ठेत्ता विजेइ विजहइ विप्पजहइ विगतजोगी यावि भवइ’ एवं अहोरात्राः पट् एक विंशति मुहुर्त्ताश्च, त्रयोदश अहोरात्राः द्वादशमुहुर्त्ताश्च, विंशतिरहोरात्रास्त्रयोमुहुर्त्ताश्च, सर्वे भणितव्याः, यावत् यदा खलु सूर्यं गतिसमापन्नं उत्तराषाढानक्षत्रं गतिसमापन्नं पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य विंशतिरहोरात्रास्त्रयोमुहुर्त्ताश्च सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति, योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्त्य नियुज्य विजहाति, विप्रजहाति विगत योगी चापि भवति ॥—एवं—पूर्वोदितेन प्रकारेण पञ्चदशमुहुर्त्तानां शत-भिषक् प्रभृतीनां पट्—अहोरात्राः सप्तमस्य चाहोरात्रस्यैकविंशतिमुहुर्त्ताः, त्रिंशन्मुहुर्त्तानां श्रवणादीनां त्रयोदश अहोरात्रा चतुर्दशस्य चाहोरात्रस्य द्वादशमुहुर्त्ताः पञ्चचत्वारिंशन्मुहुर्त्तानां उत्तराभाद्रपदादीनां पुष्यपर्यन्तानां विंशतिरहोरात्राः, एक विंशतितमस्य चाहो-

संहार करते हुवे कहते हैं—(एवं अहोरत्ता छ एकवीसं मुहुत्ता य सव्वे भणि-तव्वा जाव जया णं सूरं गतिसमावणं उत्तरासाढा णक्खत्ते गतिसमावणं पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता वीसं अहो-रत्ते तिणिण य मुहुत्ते सरेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरि-यट्ठइ, जोयं अणुपरियट्ठित्ता विजेइ विजहइ विप्पजहइ, विगत जोगीयावि भवइ) पूर्वकथित प्रकार से पंद्रह मुहूर्त से शतभिषा आदि नक्षत्र छ अहोरात्र एवं सातवें अहोरात्र का इक्कीस मुहूर्त, तथा तीस मुहूर्तवाले श्रवणादि के तेरह अहोरात्र तथा चौदहवें अहोरात्र का बारह मुहूर्त तथा पैतालीस मुहूर्त प्रमाण वाले उत्तराभाद्रपदादि से पुष्य पर्यन्त के वीस अहोरात्र तथा इक्कीसवें अहोरात्र का तीन मुहूर्त इस प्रकार के क्रम से सब नक्षत्र का काल यावत् कह लेवें वह उत्तराषाढा नक्षत्र आवे वहां तक का कालमान कह लेवें तथा

मुहुत्ता य सव्वे भणितव्वा जाव जया णं सूरं गतिसमावणं उत्तरासाढा णक्खत्ते गतिसमावणं पुरच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरच्छिमाए भागाए समासादेत्ता वीसं अहोरत्ते तिणिण य मुहुत्ते सरेण सद्धिं जोयं जोएइ, जोयं जोएत्ता जोयं अणुपरियट्ठइ, जोयं अणुपरियट्ठित्ता विजहइ विप्पजहइ विगतजोगी याविभवइ) पूर्वकथित प्रकार्थी पं० २ मुहूर्तार्थी शतभिषा विजेरे नक्षत्र छ अहोरात्र अने सत्तमा अहोरात्रना ऐकवीस मुहूर्त तथा तीस मुहूर्तवाणा श्रवणादिना तेर अहोरात्र तथा चौदशी अहोरात्रना बार मुहूर्त तथा पिस्तालीस मुहूर्त प्रमाणवाणा उत्तराभाद्रपदादिथी पुष्य पर्यन्तना नक्षत्रो वीसअहोरात्र तथा ऐकवीसमा अहोरात्रना त्रय मुहूर्त आ प्रमाणेना कभथी मधानक्षत्रनो कण यावत्

રાત્રસ્ય ત્રયો મુહૂર્ત્તાં इत्येवं क्रमेण सर्वे तावत् कालं यावद् भणितव्याः यावदुत्तराषाढा नक्षत्रं समागच्छेत् तत्रत्यमभिलापं च समुपपद्येत, तत्रोत्तराषाढा नक्षत्रगतमभिलापं साक्षादेव दर्शति—‘ता जया ण’ मित्यादिना पूर्ववदेव भावनीयम् । एतदनुसारेणैव शेषा अप्यालापाः स्वयमेवोहनीयाः, सुगमत्वाद् नोपदर्श्यन्ते....। अथ सम्प्रति सूर्येण सह ग्रहस्य योगमुपवृहयति—‘ता जया णं सूरं गतिसमावर्णं णक्खत्ते गतिसमावर्णे गहे गति-समावर्णे पुरिच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरिच्छिमाए भागाए समासादेत्ता सूर्रेण सद्धिं जोयं जुंजइ, जोयं जुंजेत्ता जोयं अणुपरियट्ठइ, जोयं अणुपरियट्ठेत्ता जाव विजेइ, विगतजोगी यावि भवइ’ तावत् यदा खलु सूर्य गतिसमापन्नं नक्षत्रं गतिसमापन्नं, ग्रहो गति समापन्नः पौरस्त्याद् भागात् समासादयति, पौरस्त्याद् भागात् समासाद्य सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति योगं युक्त्वा योगमनुपरिवर्त्तयति, योगमनुपरिवर्त्य यावत् वियुज्यते, विगतयोगी चापि भवति ॥—तावदिति पूर्ववत् यस्मिन् समये सूर्य गतिसमापन्नमपेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमापन्नं विवक्षितं, ग्रहो वा गतिसमापन्नो विवक्षितो भवेत् तदा मेरोः पौरस्त्याद् दिग्बिभागात् सूर्य समासादयति सूर्य समासाद्य सूर्येण सह योगं युनक्ति, योगं युक्त्वापि योगमनुपरिवर्त्तयति—

वहां का अभिलाप यथासंभव उत्पादित कर कह लें । उत्तराषाढा नक्षत्रगत अभिलाप स्वयं सूत्रकार कहते हैं—(ता जया णं) इत्यादि प्रकार से पूर्ववत् भावित कर लें । इस के अनुसार शेष आलापक भी स्वयमेव कह लें सुगम होने से यहां पर कहे नहीं हैं ।

अब सूर्य के साथ के ग्रहों के योग का उपसंहार करते हैं—(ता जया णं सूरं गतिसमावर्णं णक्खत्ते गतिसमावर्णे गहे गतिसमावर्णे पुरिच्छिमाए भागाए समासादेइ, पुरिच्छिमाए भागाए समासादेत्ता सूर्रेण सद्धिं जोयं जुंजइ, जोयं जुंजेत्ता जोयं अणुपरियट्ठइ, जोयं अणुपरियट्ठेत्ता जाव विजेइ विगतजोगी यावि भवइ) जिस समय सूर्य को गतियुक्त जानकर नक्षत्र को गतिसमापन्न विवक्षित करे अथवा ग्रह को गतियुक्त विवक्षित करे तो मेरु की पूर्वदिशा से

કહી દેવો એ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર આવે ત્યાં સુધીના કાળમાન કહી દેવો તથા ત્યાંના અભિલાપ યથાસંભવ ઉત્પાદિત કરીને કહી દેવો ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રને અભિલાપ સ્વયં સૂત્રકાર કહે છે. (તા જયા ણં) ઇત્યાદિ પ્રકારથી પૂર્વવત્ ભાવિત કરી દેવું. આ આલાપક પ્રમાણે બાકીના આલાપકો પણ સ્વયમેવ કહી દેવા સરળ હોવાથી અહીં કહ્યા નથી.

હવે સૂર્યની સાથેના ગ્રહોના યોગનો ઉપસંહાર કરે છે. (તા જયા ણં સૂરં ગતિસમાવર્ણં ણક્ખત્તે ગતિસમાવર્ણે ગહે ગતિસમાવર્ણે પુરિચ્છિમાએ ભાગાએ સમાસાદેઇ, પુરિચ્છિમાએ ભાગાએ સમાસાદેત્તા સૂર્રેણ સદ્ધિં જોયં જુંજઇ, જોયં જુંજેત્તા જોયં અણુપરિયટ્ઠઇ, જોયં અણુપરિયટ્ઠિત્તા જાવ વિજેઇ વિગતજોગી યાવિ ભવઇ) બીજાં સૂર્યને ગતિયુક્ત બાણીને નક્ષત્રને ગતિસમાપન્ન વિવક્ષિત કરે અથવા ગ્રહને ગતિયુક્ત વિવક્ષિત કરે તો મેરુની પૂર્વદિશાથી સૂર્યને

અન્યેવામગ્રે સ્થિતાનાં સમર્પયિતુમારમતે एवं क्रमेण सर्वमप्यभिलापं तावत् योज्यं यावत्
वियुज्यते—सर्वथा विमुक्तो भवेत् विगतयोगी चापि भवेत् ॥ सू. ८४ ॥

સમ્પ્રતિ ચન્દ્રાદયો ગ્રહાઃ નાક્ષત્રેણ માસેન ક્રતિ મળ્ડલાનિ ચરન્તીત્યેતદ્વિપયં નિરૂપયિતું
પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ—

મૂલમ્—તા ણક્ષત્રેણ માસેણં ચંદે કહ મંડલાઈં ચરહ ? તા તેરસ
મંડલાઈં ચરહ, તેરસ ય સત્તદ્વિભાગે મંડલસ્સ, તા ણક્ષત્રેણં માસેણં
સૂરે કહ મંડલાઈં ચરહ ?, તા તેરસ મંડલાઈં ચરહ, ચોત્તાલીસં ચ
સત્તદ્વિભાગે મંડલસ્સ તા ણક્ષત્રેણં માસેણં ણક્ષત્રે કહ મંડલાઈં
ચરહ ?, તા તેરસ મંડલાઈં ચરહ, અઢ્ઢસીતાલીસં ચ સત્તદ્વિભાગે મંડલ
સ્સ તા ચંદેણં માસેણં ચંદે કહ મંડલાઈં ચરહ ? ચોદસ ચઉભાગાઈં
મંડલાઈં ચરહ, ઇગં ચ ચઉઠ્ઠવીસસયં ભાગં મંડલસ્સ, તા ચંદે ણં માસેણં
સૂરે કહ મંડલાઈં ચરહ ? તા પળ્ળરસ ચઉભાગૂળાઈં મંડલાઈં ચરહ, ઇગં
ચ ચઉઠ્ઠવીસસયભાગં મંડલસ્સ, તા ચંદેણં માસેણં ણક્ષત્રે કહ મંડલાઈં
ચરહ ? તા પળ્ળરસ ચઉભાગૂળાઈં મંડલાઈં ચરહ ? છઞ્ચ ચઉવીસસયભાગે
મંડલસ્સ, તા ઉડુળા માસેણં ચંદે કહ મંડલાઈં ચરહ, તા ચોદસ મંડલાઈં
ચરહ, તીસં ચ ઇગદ્વિભાગે મંડલસ્સ, તા ઉડુળા માસેણં સૂરે કહ મંડ-
લાઈં ચરહ ? તા પળ્ળરસ મંડલાઈં ચરહ, તા ઉડુળા માસેણં ણક્ષત્રે
કહ મંડલાઈં ચરહ ? તા પળ્ળરસ મંડલાઈં ચરહ પંચ ય બાવીસસય-
ભાગે મંડલસ્સ, તા આઈચ્ચે ણં માસેણં ચંદે કહ મંડલાઈં ચરહ ?, તા

સૂર્ય કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । સૂર્ય કો પ્રાપ્ત કરકે સૂર્ય કે સાથ યોગ કરતા હૈ, સૂર્ય
કે સાથ યોગ કરકે યોગ કા અનુપરિવર્તન કરતા હૈ અર્થાત્ સમિપસ્થ અન્ય
કો સમર્પિત કરતા હૈ । હસ પ્રકાર કે ક્રમ સે સમી અભિલાપક વહાં પર્યન્ત
યોજિત કરકે કહ લેવેં કિ જહાં તક યાવત્ સર્વથા વિમુક્ત હોતા હૈ, અર્થાત્
વિગત યોગવાલા હોતા હૈ ॥ સૂ. ૮૪ ॥

પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્યને પ્રાપ્ત કરીને સૂર્યની સાથે યોગ કરે છે. સૂર્યની સાથે યોગ કરીને
યોગનું અનુપરિવર્તન કરે છે. એટલેકે નજીકના પીગને સમર્પિત કરે છે. આ પ્રમાણેના
કમથી બધા અભિલાપો ત્યાં સુધી યોગીત કરીને કહી લેવા કે બધાં સુધી યાવત્ સર્વથા
વિમુક્ત થાય છે. એટલેકે વિગત યોગવાળા થાય છે. ॥સૂ. ૮૪॥

चोदस मंडलाइं चरइ एक्कारस भागे मंडलस्स, ता आइच्चेणं मासेणं
 सुरे कइ मंडलाइं चरइ ? ता पण्णरस चउभागाहिगाइं मंडलाइं चरइ
 पण्णतीसं च वीससयभागमंडलाइं चरइ, ता अभिवड्ढिणं मासेणं
 चंदे कइ मंडलाइं चरइ ? ता पण्णरस मंडलाइं तेसीतिं छलसीयसय
 भागे मंडलस्स, ता अभिवड्ढिणं मासेणं सुरे कइ मंडलाइं चरइ ?,
 ता सोलसमंडलाइं चरइ तिहिं भागेहिं ऊणगाइं दोहिं अडयालेहिं
 सएहिं मंडलं छेत्ता, अभिवड्ढिणं मासेणं णक्खत्ते कइ मंडलाइं चरइ ?
 ता सोलसमंडलाइं चरइ, सीतालससएहिं भागेहिं अहियाइं चोदस
 अट्ठासीएहिं मंडलं छेत्ता ॥सू० ८५॥

छाया-तावत् नाक्षत्रेण मासेन चन्द्रः कतिमण्डलानि चरति ?, तावत् त्रयोदश मण्डलानि
 चरति, त्रयोदश च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य तावत् नाक्षत्रेण मासेन सूर्यः कति मण्डलानि
 चरति ?, त्रयोदशमण्डलानि चरति, चतुश्चत्वारिंशं च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य । तावत्
 नाक्षत्रेण मासेन नक्षत्रं कति मण्डलानि चरति ?, तावत् त्रयोदश मण्डलानि चरति अर्द्ध-
 सप्तचत्वारिंशं च सप्तषष्टिभागान् मण्डलस्य । तावत् चान्द्रेण मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि
 चरति ?, चतुर्दश चतुर्भागाणि मण्डलानि चरति एकं च चतुर्विंशं शतं भागं मण्डलस्य ।
 तावत् चान्द्रेण मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् पञ्चदश चतुर्भागोनानि मण्ड-
 लानि चरति एकं च चतुर्विंशं शतभागं मण्डलस्य । तावत् चान्द्रेण मासेन नक्षत्रं कति मण्ड-
 लानि चरति ?, तावत् पञ्चदश चतुर्भागोनानि मण्डलानि चरति षट् च चतुर्विंशं शतभागान्
 मण्डलस्य । तावत् ऋतुना मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् चतुर्दश मण्डलानि
 चरति त्रिंशं च एकषष्टिभागान् मण्डलस्य । तावत् ऋतुना मासेन सूर्यः कति मण्डलानि
 चरति ?, तावत् पञ्चदश मण्डलानि चरति । तावत् ऋतुना मासेन नक्षत्रं कति मण्डलानि
 चरति ?, तावत् पञ्चदश मण्डलानि चरति पञ्च च द्वाविंशतिशतभागान् मण्डलस्य । तावत्
 आदित्येन मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् चतुर्दश मण्डलानि चरति एका-
 दश भागान् मण्डलस्य । तावत् आदित्येन मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, तावत्
 पञ्चदशचतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति । तावत् आदित्येन मासेन नक्षत्रं कति मण्ड-
 लानि चरति ?, तावत् पञ्चदश चतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति पञ्चत्रिंशं च चतुर्विंश-
 शतभागमण्डलानि चरति । तावत् अभिवर्द्धितेन मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?,
 तावत् पञ्चदश मण्डलानि त्र्यशीतिः पडशीति शतभागान् मण्डलस्य । तावत् अभिवर्द्धितेन
 मासेन सूर्यः कति मण्डलानि चरति ?, तावत् षोडश मण्डलानि चरति त्रिभिर्भागैरुनानि

દ્વાભ્યામષ્ટચત્વારિંશદ્ભ્યાં શતાભ્યાં મળ્ડલં છિત્વા । તાવત્ અભિવર્ધિતેન માસેન નક્ષત્રં કતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ ?, તાવત્ પોઢશ મળ્ડલાનિ ચરતિ સપ્તચત્વારિંશચ્છતૈર્ભાગૈરધિક્કાનિ ચતુર્દશ-મિરછાશીત્યા મળ્ડલં છિત્વા ॥ સુ. ૮૫ ॥

ટીકા--ચતુરાશીતિતમે સૂત્રે ચન્દ્ર-સૂર્ય નક્ષત્રાણાં પરસ્પરં મળ્ડલભાગભોગકાલં ગતિપૂર્ણ-તાયાશ્ચ સવિશેષં વિચારં વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ-તાન્યેવ ચન્દ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્રાણિ નાક્ષત્રાદિમાસેષુ કતિ કતિ મળ્ડલાનિ વ્રજન્તીત્યેતદ્ વિપયવિચારં વિવૃણોતિ 'તા નક્ષત્રેણ' મિત્યાદિના ।

'તા નક્ષત્રેણ માસેણં ચંદ્રે કહ મંડલાઈં ચરહ ?' તાવત્ નાક્ષત્રેણ માસેન ચન્દ્રઃ કતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ ? ॥-તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ નાક્ષત્રેણ માસેન-એકેન નાક્ષત્રમાસેન-એક-સ્મિન્નાક્ષત્રમાસે इत्यर्थः चन्द्रः कति मण्डलानि व्रजति, इत्येवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवान्-नाह--'ता तेरसमंडलाईं चरह, तेरस य सत्तट्टिभागे मंडलस्स' તાવત્ ત્રયોદશ મળ્ડલાનિ ચરતિ, ત્રયોદશ ચ સપ્તપટ્ટિભાગાન મળ્ડલસ્ય ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ એકસ્મિન્નાક્ષત્રમાસે ચન્દ્રઃ खलु त्रयोदश मण्डलानि परिपूर्णानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तपट्टिभागान्

अब चंद्रादि ग्रह, नाक्षत्र मास से कितने मंडल में संचरण करते हैं इस विषय को निरूपण करने के उद्देश्य से प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-

ટીકાર્થ-ચૌરાસીવે સૂત્ર મેં ચંદ્ર, સૂર્ય એવં નક્ષત્રોં કા પરસ્પર કે મંડલ ભાગ કે ભોગકાલ કા તથા ગતિપૂર્ણતા કા સવિશેષ વિચાર કો પ્રકટ કરકે અબ ડસી ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, નાક્ષત્રાદિ માસ મેં કિતને કિતને મંડલ મેં ગમન કરતે હૈં હસ વિષય સંબંધી વિચાર પ્રકટ કરતે હુવે કહતે હૈં-(તા નક્ષત્રેણ) ૬૦

શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈં (તા નક્ષત્રેણ માસેણં ચંદ્રે કહ મંડલાઈં ચરહ) . એક નાક્ષત્ર માસ મેં ચંદ્ર કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુત્રકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા તેરસ મંડલાઈં ચરહ, તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગે મંડલસ્સ) એક નક્ષત્રમાસ મેં ચંદ્ર તેરહ

હવે ચંદ્રાદિગ્રહ નક્ષત્રમાસથી કેટલા મંડળમાં સંચરણ કરે છે ? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવાના ઉદ્દેશથી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ-ચૌરાસીમા સૂત્રમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, અને નક્ષત્રોના પરસ્પરના મંડળ ભાગના ભાગ કાળનું તથા ગતિપૂર્ણતાનો સવિશેષ વિચાર પ્રગટ કરીને હવે એજ ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, નાક્ષત્રાદિ માસમાં કેટલા કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આ વિષય સંબંધી વિચાર પ્રગટ કરતાં કહે છે. (તા નક્ષત્રેણ) ઇત્યાદિ

શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે-(તા નક્ષત્રેણ માસેણં ચંદ્રે કહ મંડલાઈં ચરહ) એક નાક્ષત્રમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા તેરસ મંડલાઈં ચરહ તેરસ ય સત્તટ્ટિભાગે મંડલસ્સ) એક નાક્ષત્રમાસમાં ચંદ્ર તેર મંડળ પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસડિયા તેર ભાગ

(૧૩ | $\frac{13}{10}$) યાવત્ પરિપૂરયતિ ।

અત્ર યુક્તિરુચ્યતે—અત્ર ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવૃત્તિ ર્થથા—એકસ્મિન્ પञ्चवर्षात्मके युगे सप्त-
पष्टि नाक्षत्रमासाः भवन्ति, चतुराशीत्यधिकान्यष्टौ शतानि मण्डलानां च भवन्तीत्यतोऽनु-
पातो यदि सप्तपष्ट्या नाक्षत्रमासैरष्टौ शतानि चतुराशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते तदै-
केन नाक्षत्रमासेन किं स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{66 \times 1}{10} = \frac{66}{10} = 13 + \frac{13}{10}$ अत्रान्त्येन राशिना
एकरूपेण मध्यमो राशिश्चतुराशीत्यधिकाष्टशतरूपो गुणितः प्रथमेन राशिना सप्तपष्टिरूपेण
भक्त्येत्युपपद्यते—त्रयोदश मण्डलानि त्रयोदश सप्तपष्टिभागान् मण्डलस्येति ॥ अथ सूर्य-
विषयं पृच्छति—‘ता णक्खत्तेणं मासेणं कह मंडलाइं चरइ?’ तावत् नाक्षत्रेण मासेन सूर्यः
कति मण्डलानि चरति ?, । व्याख्या सुगमैव, ततो भगवानाह—‘ता तेरह मंडलाइं, चरइ,
मंडल पूरे तथा चौदहवें मंडल के सडसठिया तेरह भाग (१३ | $\frac{13}{10}$) यावत्
पूरित करते हैं ।

अब यहां पर युक्ति प्रदर्शित की जाती है—यहां पर त्रैराशिक गणित
प्रवृत्ति इस प्रकार से हैं—पांच वर्ष प्रमाणवाले एक युग में नाक्षत्रमास सडसठ
होते हैं तथा आठ सो चौरासी मंडल होते हैं अतः इस प्रकार अनुपात करे
कि यदि सडसठ नाक्षत्रमास से आठ सो चौरासी मंडल लभ्य होते हैं तो
एक नाक्षत्रमास से कितने मंडल लभ्य हो सकते हैं इसको जानने के लिये
तीन राशि की स्थापना करनी चाहिये जैसे कि— $\frac{66 \times 1}{10} = \frac{66}{10} = 13 + \frac{13}{10}$ यहां पर
एक रूप अन्त्य राशि से मध्य की आठ सो चौरासी वाली राशि को गुणित
करे तदनन्तर सडसठरूप प्रथम राशि से भाग करे तो तेरह मंडल तथा एक
मंडल का सडसठिया तेरह भाग होते हैं ।

अब सूर्य के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता णक्खत्तेणं
मासेणं कह मंडलाइं चरइ) नाक्षत्रमास में सूर्य कितने मंडल में गमन करता
(૧૩| $\frac{13}{10}$) યાવત્ પૂરિત કરે છે.

હવે અહીં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે. અહીંયાં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ આ પ્રમાણે
કરવામાં આવે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમાં નાક્ષત્રમાસ સડસઠ થાય છે. તથા
આઠસોચોરાસી મંડળો હોય છે. તેથી આવી રીતે અનુપાત કરવો કે જો સડસઠ નાક્ષત્ર
માસથી આઠસોચોવીસ મંડળો લભ્ય થાય છે તો એક નાક્ષત્રમાસથી કેટલા મંડળો લભ્ય
થઈ શકે? આ બાબત માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જોઈએ જેમકે— $\frac{66 \times 1}{10} =$
 $\frac{66}{10} = 13 + \frac{13}{10}$ અહીં એક ૩૫ અંતિમ રાશિથી મધ્યની આઠસોચોરાસીવાળી રાશિના
ગુણાકાર કરીને તે પછી સડસઠ૩૫ પહેલી રાશિથી તેના ભાગ કરવાથી તેર મંડળ તથા
એક મંડળના સડસઠિયા તેર ભાગ થઈ જાય છે.

હવે સૂર્યના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા ણક્ખત્તે ણં માસે ણં

ચોત્તાલીસં ય સત્તદ્વિભાગે મંડલસ્સ' તાવત્ ત્રયોદશ મળ્ડલાનિ ચરતિ, ચત્વારિંશતં ચ સપ્ત-
ષષ્ઠિભાગાન્ મળ્ડલસ્ય । તાવદિતિ પૂર્વવત્ એકેન નાક્ષત્રમાસેન સૂર્યસ્યયોદશ મળ્ડલાનિ પરિ-
પૂર્ણાનિ ચતુર્દશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ચત્વારિંશતં ચ સપ્તષષ્ઠિભાગાન્-($13+\frac{1}{10}$) યાવત્ ગત્યા
પરિપૂરયતીતિ । અત્રાપિ યુક્તિરુચ્યતે-એકસ્મિન્ યુગે પંચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ મળ્ડલાનાં
સૂર્યસ્ય ભવન્તિ, તેનાત્રાપ્યનુપાતો યદિ સપ્તષષ્ઠ્યા નાક્ષત્રમાસૈર્નવશતાનિ પંચદશોત્તરાણિ
મળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદૈકેન નાક્ષત્રમાસેન કિંસ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના- $\frac{114+1}{10}=13+\frac{1}{10}$
અત્રાપિ પૂર્વવદન્ત્યેન રાશિના એકકરૂપેણ મધ્યમૌરાશિઃ પંચદશોત્તર નવશતરૂપો ગુણિતઃ
આદ્યેન રાશિના સપ્તષષ્ઠિરૂપેણ ભક્તશ્ચેતિ યથોક્તમુપપદ્યતે ત્રયોદશમળ્ડલાનિ ચતુર્દશસ્ય ચ
મળ્ડલસ્ય ચતુશ્ચત્વારિંશત્ સપ્તષષ્ઠિભાગા इति ॥ અથ નક્ષત્રવિષયઃ પ્રશ્નઃ-

હૈ ? इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता तेरस मंडलाइं चरइ, चोत्ता-
लीसं य सत्तद्विभागे मंडलस्स) एक नाक्षत्रमास में सूर्य तेरह मंडल पूरा तथा
चौदहवें मंडल का सडसठिया चुवालीस भाग ($13+\frac{1}{10}$) अपनी गति से पूरित
करते हैं, यहां पर भी युक्ति कही जाती है-एक युग में नव सो पंद्रह सूर्य के
मंडल होते हैं, अतः यहां पर भी इस प्रकार अनुपात करें कि यदि सडसठ
नाक्षत्रमास से नव सो पंद्रह मंडल लभ्य होते हैं तो एक नाक्षत्रमास में कितने
मंडल लभ्य हो सकते हैं ? इसके लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है,
जैसे की- $\frac{114+1}{10}=13+\frac{1}{10}$ यहां पर भी पूर्व कथनानुसार अंतिम एक रूप राशि से
नव सो पंद्रह रूप मध्य की राशि का गुणा करे तथा प्रथम सडसठ रूप राशि
से भाग करे तो यथोक्त प्रमाण तेरह मंडल तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया
चुवालीस भाग हो जाता है ।

अब श्री गौतमस्वामी नक्षत्रविषय में प्रश्न पूछते हैं-(ता णक्खत्तेणं

સૂરે કહ મંડલાઈં ચરइ) નાક્ષત્રમાસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આના ઉત્તરમાં
શ્રીભગવાન્ કહે છે. (તા તેરસ મંડલાઈં ચરइ, ચોત્તાલીસં ય સત્તદ્વિભાગે મંડલસ્સ) એક
નાક્ષત્રમાસમાં સૂર્ય તેરમંડળ પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ
($13+\frac{1}{10}$) પોતાની ગતિથી પૂરિત કરે છે. અહીંયાં યુક્તિ કહેવામાં આવે છે. એક યુગમાં
નવસોપંદર સૂર્યના મંડળો હોય છે. તેથી અહીં પણ આ રીતે અનુપાત કરવો. જેમકે-
યદિ સડસઠ નાક્ષત્રમાસથી નવસોપંદર મંડળ લભ્ય થાય તો એક નાક્ષત્રમાસમાં કેટલા
મંડળો લભ્ય થઈ શકે ? આ માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જેમકે- $\frac{114+1}{10}=13+\frac{1}{10}$
અહીં પણ પૂર્વકથનનુસાર અંતિમ એકરૂપ રાશિથી નવસોપંદરરૂપ મધ્યની રાશિનો
ગુણાકાર કરવો તથા પહેલી સડસઠ રૂપ રાશિથી ભાગ કરે તો યથોક્ત પ્રમાણ તેરમંડળ
તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા ચુમાલીસ ભાગ થઈ જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી નક્ષત્રના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(તા ણક્ખત્તેણં માસેણં

(૧૩। $\frac{13}{10}$) યાવત્ પરિપૂરયતિ ।

અત્ર યુક્તિરુચ્યતે—અત્ર ત્રૈરાશિકગણિતપ્રવૃત્તિ ર્થથા—એકસ્મિન્ પશ્ચવર્ષાત્મકે યુગે સપ્ત-
પષ્ટિ નાક્ષત્રમાસાઃ ભવન્તિ, ચતુરાશીત્યધિકાન્યષ્ટૌ શતાનિ મળ્ડલાનાં ચ ભવન્તીત્યતોઽનુ-
પાતો યદિ સપ્તષષ્ટઘા નાક્ષત્રમાસૈરષ્ટૌ શતાનિ ચતુરાશીત્યધિકાનિ મળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદૈ-
કેન નાક્ષત્રમાસેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના $\frac{૬૬૪ \times ૧}{૬૦} = \frac{૬૬૪}{૬૦} = ૧૩ + \frac{૧૩}{૬૦}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના
એકરૂપેણ મધ્યમો રાશિશ્ચતુરાશીત્યધિકાદૃશતરૂપો ગુણિતઃ પ્રથમેન રાશિના સપ્તપષ્ટિરૂપેણ
મક્તશ્ચેત્યુપપદ્યતે—ત્રયોદશ મળ્ડલાનિ ત્રયોદશ સપ્તપષ્ટિભાગાન્ મળ્ડલસ્યેતિ ॥ અથ સૂર્ય-
વિષયં પૃચ્છતિ—‘તા ણક્ષત્તેણં માસેણં કહ મંડલાઈં ચરહ?’ તાવત્ નાક્ષત્રેણ માસેન સૂર્યઃ
કતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ ?, । વ્યાખ્યા સુગમૈવ, તતો ભગવાનાહ—‘તા તેરહ મંડલાઈં, ચરહ,
મંડલ પૂરે તથા ચૌદહવેં મંડલ કે સડસઠિયા તેરહ ભાગ (૧૩। $\frac{13}{10}$) યાવત્
પૂરિત કરતે હૈં ।

અથ યહાં પર યુક્તિ પ્રદર્શિત કી જાતી હૈ—યહાં પર ત્રૈરાશિક ગણિત
પ્રવૃત્તિ હસ પ્રકાર સે હૈં—પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાલે એક યુગ મેં નાક્ષત્રમાસ સડસઠ
હોતે હૈં તથા આઠ સો ચૌરાસી મંડલ હોતે હૈં અતઃ હસ પ્રકાર અનુપાત કરે
કિ યદિ સડસઠ નાક્ષત્રમાસ સે આઠ સો ચૌરાસી મંડલ લભ્ય હોતે હૈં તો
એક નાક્ષત્રમાસ સે કિતને મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં હસકો જાનને કે લિયે
તીન રાશિ કી સ્થાપના કરની ચાહિયે જૈસે કિ— $\frac{૬૬૪+૧}{૬૦} = \frac{૬૬૪}{૬૦} = ૧૩ + \frac{૧૩}{૬૦}$ યહાં પર
એક રૂપ અન્ત્ય રાશિ સે મધ્ય કી આઠ સો ચૌરાસી વાલી રાશિ કો ગુણિત
કરે તદનન્તર સડસઠરૂપ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો તેરહ મંડલ તથા એક
મંડલ કા સડસઠિયા તેરહ ભાગ હોતે હૈં ।

અથ સૂર્ય કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા ણક્ષત્તેણં
માસેણં કહ મંડલાઈં ચરહ) નાક્ષત્રમાસ મેં સૂર્ય કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા
(૧૩। $\frac{13}{10}$) યાવત્ પૂરિત કરે છે.

હવે અહીં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે. અહીંયાં ત્રૈરાશિક ગણિત પ્રવૃત્તિ આ પ્રમાણે
કરવામાં આવે છે. પાંચ વર્ષ પ્રમાણવાળા એક યુગમાં નાક્ષત્રમાસ સડસઠ થાય છે. તથા
આઠસોચૌરાસી મંડળો હોય છે. તેથી આવી રીતે અનુપાત કરવો કે જો સડસઠ નાક્ષત્ર
માસથી આઠસોચૌવીસ મંડળો લભ્ય થાય છે તો એક નાક્ષત્રમાસથી કેટલા મંડળો લભ્ય
થઈ શકે? આ બાબવા માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જોઈએ જેમકે— $\frac{૬૬૪}{૬૦} + ૧ =$
 $\frac{૬૬૪}{૬૦} = ૧૩ + \frac{૧૩}{૬૦}$ અહીં એક ૩૫ અંતિમ રાશિથી મધ્યની આઠસોચૌરાસીવાળી રાશીનો
શુભાકાર કરીને તે પછી સડસઠ૩૫ પહેલી રાશીથી તેનો ભાગ કરવાથી તેર મંડળ તથા
એક મંડળના સડસઠિયા તેર ભાગ થઈ બચે છે.

હવે સૂર્યના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા ણક્ષત્તે નં માસે નં

ચોત્તાલીસં ય સત્તદ્વિભાગે મંડલસ્સ' તાવત્ ત્રયોદશ મળ્ડલાનિ ચરતિ, ચત્વારિંશતં ચ સપ્ત-
પષ્ટિભાગાન્ મળ્ડલસ્ય । તાવદિતિ પૂર્વવત્ એકેન નાક્ષત્રમાસેન સૂર્યત્રયોદશ મળ્ડલાનિ પરિ-
પૂર્ણાનિ ચતુર્દશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ચત્વારિંશતં ચ સપ્તપષ્ટિભાગાન્— $(13 + \frac{1}{10})$ યાવત્ ગત્યા
પરિપૂરયતીતિ । અત્રાપિ યુક્તિરુચ્યતે—એકસ્મિન્ યુગે પચ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ મળ્ડલાનાં
સૂર્યસ્ય ભવન્તિ, તેનાત્રાપ્યનુપાતો યદિ સપ્તપષ્ટયા નાક્ષત્રમાસૈ નવશતાનિ પચ્ચદશોત્તરાણિ
મળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદૈકેન નાક્ષત્રમાસેન કિંસ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના— $\frac{114}{10} = 11 + \frac{4}{10}$
 $\frac{114}{10}$ અત્રાપિ પૂર્વવદન્ત્યેન રાશિના એકકરૂપેન મધ્યમૌરાશિઃ પચ્ચદશોત્તર નવશતરૂપો ગુણિતઃ
આદ્યેન રાશિના સપ્તપષ્ટિરૂપેન ભક્તશ્ચેતિ યથોક્તમુપપદ્યતે ત્રયોદશમળ્ડલાનિ ચતુર્દશસ્ય ચ
મળ્ડલસ્ય ચતુશ્ચત્વારિંશત્ સપ્તપષ્ટિભાગા इति ॥ અથ નક્ષત્રવિષયઃ પ્રશ્નઃ—

હૈ ? इसके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता तेरस मंडलाइं चरइ, चोत्ता-
लीसं य सत्तद्विभागे मंडलस्स) एक नाक्षत्रमास में सूर्य तेरह मंडल पूरा तथा
चौदहवें मंडल का सडसठिया चुवालीस भाग $(13 + \frac{1}{10})$ अपनी गति से पूरित
करते हैं, यहां पर भी युक्ति कही जाती है—एक युग में नव सो पंद्रह सूर्य के
मंडल होते हैं, अतः यहां पर भी इस प्रकार अनुपात करें कि यदि सडसठ
नाक्षत्रमास से नव सो पंद्रह मंडल लभ्य होते हैं तो एक नाक्षत्रमास में कितने
मंडल लभ्य हो सकते हैं ? इसके लिये तीन राशि की स्थापना की जाती है,
जैसे की— $\frac{114}{10} = 11 + \frac{4}{10}$ यहां पर भी पूर्व कथनानुसार अंतिम एक रूप राशि से
नव सो पंद्रह रूप मध्य की राशि का गुणा करे तथा प्रथम सडसठ रूप राशि
से भाग करे तो यथोक्त प्रमाण तेरह मंडल तथा चौदहवें मंडल का सडसठिया
चुमालीस भाग हो जाता है ।

अब श्री गौतमस्वामी नक्षत्रविषय में प्रश्न पूछते हैं—(ता णक्खत्तेणं

સૂરે કઈ મંડલાઈં ચરઈ) નાક્ષત્રમાસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આના ઉત્તરમાં
શ્રીભગવાન્ કહે છે. (તા તેરસ મંડલાઈં ચરઈ, ચોત્તાલીસં ય સત્તદ્વિભાગે મંડલસ્સ) એક
નાક્ષત્રમાસમાં સૂર્ય તેરમંડળ પુરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ
 $(13 + \frac{1}{10})$ પોતાની ગતિથી પૂરિત કરે છે. અહીંયાં યુક્તિ કહેવામાં આવે છે. એક યુગમાં
નવસોપંદર સૂર્યના મંડળો હોય છે. તેથી અહીં પણ આ રીતે અનુપાત કરવો. જેમકે—
યદિ સડસઠ નાક્ષત્રમાસથી નવસોપંદર મંડળ લભ્ય થાય તો એક નાક્ષત્રમાસમાં કેટલા
મંડળો લભ્ય થઈ શકે ? આ માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી જેમકે— $\frac{114}{10} \times 1 = 11 + \frac{4}{10}$
અહીં પણ પૂર્વકથનનાનુસાર અંતિમ એકરૂપ રાશિથી નવસોપંદરરૂપ મધ્યની રાશિનો
ગુણાકાર કરવો તથા પહેલી સડસઠ રૂપ રાશિથી ભાગ કરે તો યથોક્ત પ્રમાણ તેરમંડળ
તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા ચુંમાલીસ ભાગ થઈ જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી નક્ષત્રના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા ણક્ખત્તેણં માસેણં

‘તા નક્ષત્રેણ માસેણ નક્ષત્રે કહ મંડલાઈં ચરહ?’ તાવત્ નાક્ષત્રેણ માસેન નક્ષત્રે કતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ ? । એકસ્મિન્નાક્ષત્રમાસે નક્ષત્રં કતિ મળ્ડલાનિ પૂરયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નानन्तरं भगवानाह-‘ता तेरस मंडलाईं चरह अर्द्धसीतालीसं च सत्तद्विभागे मंडलस्स’ તાવત્ ત્રયોદશ મળ્ડલાનિ ચરતિ, અર્દ્ધસપ્તચત્વારિંશતં ચ સપ્તપષ્ટિભાગાન્ મળ્ડલસ્ય ।-તાવ-દિતિ પૂર્વવત્ એકસ્મિન્નાક્ષત્રમાસે નક્ષત્રં કિલ ત્રયોદશમળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય અર્દ્ધસપ્તચત્વારિંશતં-સપ્તચત્વારિંશતોઽર્દ્ધ સપ્તચત્વારિંશતં-સાર્દ્ધ પદ ચત્વારિંશતં સપ્ત-પષ્ટિભાગાન્ (૧૩।^{૫૬}_{૧૦}) યાવત્ મળ્ડલાનિ નક્ષત્રં પરિપૂરયતિ ॥ અત્રાપિ યુક્તિરુચ્યતે-એકસ્મિન્ યુગે નક્ષત્રાણિ અર્દ્ધમળ્ડલાનિ કિલ પચ્ચત્રિંશદધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ ભવન્તીત્યતોઽનુપાતો યદિ સપ્તપષ્ટ્યા નાક્ષત્રૈર્ માસૈરષ્ટાદશશતાનિ પચ્ચત્રિંશદધિકાનિ અર્દ્ધમળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદૈકેન નાક્ષત્રેણ માસેન કિં સ્વાદિતિ રાશિત્રય સ્થાપના- $\frac{1284 \times 1}{10} = 27 + \frac{25}{10}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક રૂપેણ મધ્યમો રાશિઃ પચ્ચત્રિંશદધિકાષ્ટાદશશતરૂપો ગુણિત આઘેન રાશિના સપ્તપષ્ટિરૂપેણ

માસેણ નક્ષત્રે કહ મંડલાઈં ચરહ) એક નાક્ષત્ર માસ મેં નક્ષત્ર કિતને મંડલ કો પૂરિત કરતા હૈ ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर के उत्तर में श्री भगवान कहते हैं-(ता तेरस मंडलाईं चरह अर्द्ध सीतालीसं च सत्तद्विभागे मंडलस्स) એક નાક્ષત્રમાસ મેં નક્ષત્ર તેરહ મંડલ પૂરા તથા ચૌદહવેં મંડલ કા સડસઠિયા સાડે છિયાલીસ ભાગોં કો (૧૩।^{૫૬}_{૧૦}) યાવત્ નક્ષત્ર પૂરિત કરતા હૈ । यहां पर भी युक्ति प्रदर्शित की जाती है, एक युग में नक्षत्र अर्द्ध मंडल अठारह सो पैंतीस होते हैं । अतः इस प्रकार अनुपात करे की जो सड-सठ नक्षत्रमास से अठारह सो पैंतीस अर्द्धमंडल होते हैं, तो एक नक्षत्र-मास में कितने अर्द्धमंडल हो सकते हैं ? इसको जानने के लिये तीन राशि की स्थापना करे- $\frac{1284+1}{10} = 27 + \frac{25}{10}$ यहां पर अन्त्य एकरूप राशि से अठारह सो पैंतीस रूप मध्य की राशि का गुणा करे गुणा करके सडसठ रूप आद्य राशि

નક્ષત્રે કહ મંડલાઈં ચરહ) એક નાક્ષત્રમાસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળોને પૂરિત કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘તા તેરસ મંડલાઈં ચરહ અર્દ્ધસીતાલીસં ચ સત્તદ્વિભાગે મંડલસ્સ’ એક નાક્ષત્રમાસમાં નક્ષત્ર તેર મંડળ પૂરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા સાડી છેતાલીસ ભાગોને (૧૩।^{૫૬}_{૧૦}) યાવત્ નક્ષત્ર

પૂરિત કરે છે. અહીં પણ યુક્તિ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. એક યુગમાં નક્ષત્ર અર્ધ-મંડળો અઠારસો પાંત્રીસ થાય છે. તેથી આવી રીતે અનુપાત કરવો કે બે સડસઠ નાક્ષત્ર માસથી અઠારસો પાંત્રીસ અર્ધમંડળો થાય તો એક નાક્ષત્રમાસમાં કેટલા અર્ધમંડળો થઈ શકે ? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. જેમકે- $\frac{1284 \times 1}{10} = 27 + \frac{25}{10}$ અહીં એકરૂપ છેલ્લી રાશીથી અઠારસો પાંત્રીસરૂપ મધ્યની રાશીને ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને સડસઠરૂપ પહેલી રાશીથી તેના ભાગ કરે તો સત્યાવીસ અર્ધમંડળ તથા અઠ્યાવીસમા

મક્તથેતિ લઘ્વાનિ સપ્તવિંશતિરર્દ્ધમણ્ડલાનિ, અષ્ટાવિંશતિતમસ્ય ચાર્દ્ધમણ્ડલસ્ય પદ્ વિંશતિઃ-
સપ્તપટ્ટિભાગાઃ, તતો દ્વાભ્યામર્દ્ધમણ્ડલાભ્યામેકં પરિપૂર્ણ મણ્ડલં ભવતીત્યતો દ્વાભ્યાં ભાગે હતે
સતિ $(૨૭ \frac{૧૬}{૧૦}) \div ૨ = (૧૩ \frac{૧૬}{૧૦}) = (૧૩ \frac{૮+૮}{૧૦}) = (૧૩ \frac{૧૬}{૧૦})$ સર્વર્ણનેન તતો હરાંશૌ દ્વાભ્યા-
મપર્વર્તિતો જાતો $\frac{૧૬}{૧૦}$ યથાક્રમેણ ન્યાસઃ $(\frac{૧૩૧૬}{૧૦})$ અત્રાન્ત્યો ભાગયોઃ (અન્યોઽન્યહારાભિ-
હતૌ હરાંશા વિત્યાદિના ગણિતપ્રક્રિયા કૃતાસ્તિ, તેનેદમુપપદ્યતે યદેકેન નાક્ષત્રેણ માસેન
નક્ષત્રં કિલ ત્રયોદશ મણ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશસ્ય ચ મણ્ડલસ્ય સાર્દ્ધ પદ્ ચત્વારિંશતં
સપ્તપટ્ટિભાગાન યાવન્નક્ષત્રં પૂરયતીતિ ।

અથ સમ્પ્રતિ ચાન્દ્રમાસમધિકૃત્ય ચન્દ્રાદીનાં મણ્ડલનિરૂપણાં પ્રશ્નોત્તરક્રમેણ નિરૂપયતિ-
'તા ચંદેણ માસેણં ચંદે કઢ મંડલાઈં ચરહ ?' તાવત્ ચાન્દ્રેણ માસેન ચન્દ્રઃ કતિ મણ્ડલાનિ
ચરતિ ?, તાવદિતિ પૂર્વવત્ ચાન્દ્રેણ માસેન-પૂર્વોદિતલક્ષણવિશિષ્ટેન ચન્દ્રમાસે ચન્દ્રઃ કતિ
સે ભાગ કરે તો સતાર્દ્ધસ અર્ધમંડલ તથા અઠાર્દ્ધસર્વે અર્દ્ધ મંડલ કા સડઠિયા
હાર્દ્ધસ ભાગ લઘ્વ હોતે હૈં । દો અર્ધમંડલ સે એક પરિપૂર્ણ મંડલ હોતા હૈ, અતઃ દો સે ભાગ કરે તો $(૨૭ \frac{૧૬}{૧૦}) \div ૨ = (૧૩ \frac{૧૬}{૧૦}) = (\frac{૧૩}{૧૦} + ૨૬) = ૧૩ \frac{૧૬}{૧૦}$
સર્વર્ણન સે હરાંશ કો દો સે અપર્વર્તિત કરે તો $\frac{૧૬}{૧૦}$ હોતે હૈં, ઇસકા યથાક્રમ
ન્યાસ ઇસ પ્રકાર હૈ-(૧૩ $\frac{૧૬}{૧૦}$) યહાં પર અન્ત્ય ભાગ કા (અન્યોન્યાહારાભિ-
હતૌ હરાંશૌ ઇત્યાદિ) ગણિતપ્રક્રિયા કી ગઈ હૈ, અતઃ ઇસ પ્રકાર ફલિત
હોતા હૈ કિ એક નાક્ષત્રમાસ સે નક્ષત્ર તેરહ મંડલ પૂરા તથા ચૌદહર્વે મંડલ
કા સડસઠિયા સાડે છિયાલીસ ભાગોં કો યાવત્ નક્ષત્ર પૂરિત કરતા હૈ ।

અબ ચાન્દ્રમાસ કો અધિકૃત કરકે ચંદ્રાદિ કે મંડલોં કા નિરૂપણ પ્રશ્નોત્તર
ક્રમ સે કરતે હૈં-(તા ચંદેણ માસેણં ચંદે કઢ મંડલાઈં ચરહ) પૂર્વ કથિત લક્ષણ
વાલે ચાન્દ્ર માસ મેં ચંદ્ર કિતને મંડલોં કો પૂરિત કરતે હૈં ? ઇસ પ્રકાર શ્રી

અર્ધમંડળના સડસઠિયા છબીસભાગ લઘ્વ થાય છે. જે અર્ધમંડળથી પરિપૂર્ણ એક મંડળ
થાય છે. તેથી બેથી ભાગ કરે તો $(૨૭ \frac{૧૬}{૧૦}) \div ૨ = (૧૩ \frac{૧૬}{૧૦}) = (\frac{૧૩}{૧૦} + ૨૬) = ૧૩ \frac{૧૬}{૧૦}$ સર્વર્ણ
નથી હરાંશને બેથી અપર્વર્તિત કરે ૪૬ $\frac{૧૬}{૧૦}$ થાય છે. આનો ક્રમપૂર્વકન્યાસ આ પ્રમાણે છે.
૪૬ $\frac{૧૬}{૧૦}$ (૧૩ $\frac{૧૬}{૧૦}$) અહીં અંતિમ ભાગનો (અન્યોન્ય હારાભિહતૌ હરાંશૌ) ઇત્યાદિ ગણિત
ક્રિયા કરવામાં આવેલ છે. તેથી આ રીતે ફલિત થાય છે કે-એક નક્ષત્રમાસમાં નક્ષત્ર
તેર મંડળ પૂરા તથા ચૌદમા મંડળના સડસઠિયા સાડીછતાલીસ ભાગોને યાવત્ નક્ષત્ર
પૂરિત કરે છે.

હવે ચાન્દ્રમાસને અધિકૃત કરીને ચંદ્રાદિના મંડળોનું નિરૂપણ પ્રશ્નોત્તરના ક્રમથી
કરે છે. (તા ચંદેણ માસેણં ચંદે કઢ મંડલાઈં ચરહ) પૂર્વકથિત લક્ષણવાળા ચંદ્રમાસમાં
ચંદ્ર કેટલા મંડળોને પૂરિત કરે છે ? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના

મળ્ડલાનિ પૂરયતીતિ ગૌતમસ્ય-પ્રશ્નસ્તતો મગવાનાહ-‘તા ચોદસ ચઢભાગાઈ મંડલાઈ ચરહ્ એગં ચ ચઢવીસસયં ભાગં મંડલસ્સ’ તાવત્ ચતુર્દશ ચતુર્ભાગમળ્ડલાનિ ચરતિ એકં ચ ચતુર્વિંશતિશતં ભાગં મળ્ડલસ્ય ॥ ચતુર્દશ સચતુર્ભાગમળ્ડલાનિ-ચતુર્ભાગસહિતાનિ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ એકં ચ ચતુર્વિંશતભાગં મળ્ડલસ્યાર્થાત્ પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ચતુર્ભાગં-ચતુર્વિંશત્યધિકશતસત્ક મેકરિંશદ્ ભાગપ્રમાણમેકં ચ ચતુર્વિંશત્યધિકશતસ્ય ભાગં-દ્વાત્રિંશતં પશ્ચદશસ્ય મળ્ડલસ્ય ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાન્-ચરતિ (૧૪ + $\frac{32}{128}$) એતત્તુલ્યપ્રદેશાન્ પૂરયતિ । યથાત્ર ભાવના એકસ્મિન્ યુગે ચતુર્વિંશત્યધિકં શતં પર્વણાં ભવતિ, ચતુરાશીત્યધિકાનિ અષ્ટૌશતાનિ મળ્ડલાનાં ચ ભવન્તિ, એકસ્મિન્ ચાન્દ્ર-માસે ચ દ્વે પર્વણી ભવત શ્ચેતિ ત્રૈરાશિકપ્રવૃત્તિર્યદિ ચતુર્વિંશત્યધિકેન પર્વશતેનાષ્ટૌશતાનિ ચતુરાશીત્યધિકાનિ મળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદા દ્વાભ્યાં પર્વભ્યાં કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થા-પના $\frac{૬૬૪ \times ૨}{૧૨૪} = \frac{૧૩૧૨}{૧૨૪} = ૧૪ + \frac{૩૨}{૧૨૪}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના દ્વિકલક્ષણેન મધ્યમો રાશિ શ્ચતુરાશીત્ય-

ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી મગવાન્ કહતે હૈં-(તા ચોદસ ચઢભાગાઈ મંડલાઈ ચરહ્ એગં ચ ચઢવીસસયં ભાગં મંડલસ્સ) ચતુર્થાંશ સહિત ચોદહ મંડલ અર્થાત્ સવાચોદહ મંડલ યાનિ પૂર્ણ ચોદહ મંડલ તથા પંદ્રહવે મંડલ કા ચૌથા ભાગ માને એક સો ચોવીસ ભાગ સંબંધી હકતીસ ભાગ પ્રમાણ એક સો ચોવીસ કા ચતુર્થ ભાગ-પંદ્રહવે મંડલ કા એક સો ચોવિસિયા બત્તીસ ભાગ મેં સંચરણ કરતા હૈ । (૧૪ + $\frac{૩૨}{૧૨૪}$) હતને પ્રમાણ પ્રદેશ કો પૂરિત કરતા હૈ । હસકી ભાવના હસ પ્રકાર સે હૈ-એક યુગ મેં એક સો ચોવીસ પર્વ હોતે હૈં, તથા આઠ સો ચૌરાસી મંડલ હોતે હૈં, એક ચાન્દ્રમાસ મેં દો પર્વણી હોતી હૈ અતઃ ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરે કિ-ચદિ એક સો ચોવીસ પર્વ સે આઠ સો ચૌરાસી મંડલ લભ્ય હોતે હૈં તો દો પર્વ સે કિતને મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં ? હસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે-

પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘તા ચોદસ ચઢભાગ મંડલાઈ ચરહ્ એગં ચ ચઢવીસસયં ભાગં મંડલસ્સ, ચતુર્થાંશ સહિત ચોદહમંડળ અર્થાત્ સવાચોદહમંડળ એટલે કે પુરેપુરા ચોદહમંડળ અને પંદરમા મંડળને ચોથો ભાગ એટલે કે એકસોચોવીસ ભાગ સંબંધી એકત્રીસ ભાગ પ્રમાણ એકસોચોવીસનો ચોથો ભાગ પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા બત્તીસ ભાગમાં સંચરણ કરે છે. (૧૪ + $\frac{૩૨}{૧૨૪}$) આટલા પ્રમાણ-વાળા પ્રદેશને પૂરે છે. આની ભાવના આ રીતે છે. એક યુગમાં એકસોચોવીસ પર્વો હોય છે. તથા આઠસોચોરાસી મંડળો હોય છે. એક ચાન્દ્રમાસમાં બે પર્વણી હોય છે. તેથી ત્રૈરાશિક પ્રવૃત્તિ કરવી કે ચદિ એકસોચોવીસ પર્વોથી આઠસોચોરાસી મંડળ લભ્ય થાય તો બે પર્વથી કેટલા મંડળ લભ્ય થઈ શકે છે ? તેને જાણવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી.

ધિકાષ્ટશતરૂપો ગુણિતો જાતાનિ સપ્તદશશતાન્યષ્ટપૃથધિકાનિ, તાનિ ચાથ્રેન રાશિના ચતુર્વિંશત્યધિકેન શતેન ભક્ત્વા લબ્ધાનિ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય દ્વાત્રિંશત્ ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાઃ—(૧૪ $\frac{23}{24}$) હત્યુપપન્નં ગ્રન્થોક્તં સર્વમિતિ ।

અથ સૂર્યવિષયકં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા ચંદેણં માસેણં સૂરે કહ મંડલાઈં ચરહ ?, તાવત્ ચાન્દ્રેણ માસેન સૂર્યઃ કતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ ? ॥ એકસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે સૂર્યઃ કતિ મળ્ડલાનિ પૂરયતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—‘તા પળ્ળરસ ચઝભાગૂનાઈં મંડલાઈં ચરહ, ઇગં ચ ચઝઘ્વીસસયભાગં મંડલસસ’ તાવત્ પશ્ચદશ ચતુર્ભાગોનાનિ મળ્ડલાનિ ચરતિ, એકં ચ ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગં મળ્ડલસ્ય ॥—તાવદિતિ પૂર્વઘત્ ચતુર્ભાગન્યૂનાનિ પશ્ચદશ મળ્ડલાનિ ચરતિ, તથા ચ મળ્ડલસ્ય ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગં ચ ચરતિ । અર્થાત્ પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ચતુર્નવતિ ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાન્ ચરતીતિ

$\frac{668+2}{128} = \frac{1086}{128} = 14 + \frac{23}{24}$ યહાં પર દો રૂપ અંતિમ રાશિ સે મધ્ય કી રાશિ આઠ સો ચોરાસી કો ગુણા કરે તો સત્રહ સો અડસઠ હોતે હૈં, ડસકો એક સો ચોવીસ રૂપ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો પૂરા ચૌદહ મંડલ લબ્ધ હોતે હૈં, તથા પંદ્રહવેં મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા વત્તીસ ભાગ (૧૪ $\frac{23}{24}$) ઇસ પ્રકાર ગ્રન્થોક્ત સર્વ પ્રમાણ મિલ જાતા હૈ ।

અબ સૂર્ય વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં—(તા ચંદેણં માસેણં સૂરે કહ મંડલાઈં ચરહ) એક ચાન્દ્રમાસ મેં સૂર્ય કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(તા પળ્ળરસ ચઝભાગૂનાઈં મંડલાઈં ચરહ, ઇગં ચ ચઝઘ્વીસસયભાગં મંડલસસ) ચતુર્ભાગન્યૂન પંદ્રહ મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ । તથા મંડલ કા એક સો ચોવીસ ભાગોં મેં ભી સંચરણ કરતા હૈ અર્થાત્ ચૌદહ મંડલ પૂરા તથા પંદ્રહવેં મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા ચોરાણુ ભાગ મેં ગમન કરતા હૈ । જૈસે કી એક યુગ મેં

$\frac{668 \times 2}{128} = \frac{1086}{128} = 14 + \frac{23}{24}$ અહીં જે રૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની આઠસો ચોરાસીનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરે તો સત્તરસોઅડસઠ થાય છે. તેનો એકસોચોવીસ રૂપ પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરે તો પુરા ચૌદમંડળ લબ્ધ થાય છે, તથા પંદરમા મંડળનો એકસો ચોવીસિયા બત્તીસભાગ આવે છે. (૧૪ $\frac{23}{24}$) આ પ્રમાણે ગ્રન્થોક્ત તમામ પ્રમાણ મલી નાય છે.

હવે સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—(તા ચંદેણં માસેણં સૂરે કહ મંડલાઈં ચરહ) એક ચાન્દ્રમાસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે. આ પ્રમાણે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા પળ્ળરસ ચઝભાગૂનાઈં મંડલાઈં ચરહ ઇગં ચ ચઝઘ્વીસસયભાગં મંડલસસ) ચતુર્ભાગન્યૂન પંદર મંડળમાં ગમન કરે છે. તથા મંડળના એકસોચોવીસ ભાગોમાં પણ સંચરણ કરે છે. અર્થાત્ ચૌદ મંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા ચોરાણુ ભાગોમાં ગમન કરે છે. જેમકે—એક

નાનિ પશ્ચદશમણ્ડલાનિ તથા ચ પદ્ ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાન્ મણ્ડલસ્ય ચરતિ । અર્થાન્ પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશ મણ્ડલાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મણ્ડલસ્ય નવનવતિ ચતુર્વિંશત્યધિક શત ભાગાન્ યાવન્મણ્ડલં ચરતિ $18\frac{19}{24}$ इति । अत्राप्यनुपातो यथा—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्व-
शतेनाष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानां लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं
स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{1634 \times 1}{128} = \frac{3100}{128} = 29 + \frac{68}{128}$ अत्राप्यन्त्येन राशिना द्विकक रूपेण
मध्यरासो राशि गुणितो जातानि सप्तत्यधिकानि पद त्रिंशच्छतानि, आधेन राशिना चतु-
र्विंशत્યधिकशतेन भक्तानि लब्धा एकोनत्रिंशत्, शेषास्तिष्ठन्ति चतुः सप्तति श्रुतुर्विंशत્યधिक
शतभागा इति । इदं चार्द्धमण्डलगतं परिमाणं द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यामेकं परिपूर्ण मण्डलं
भवतीत्यतो द्वाभ्यां विभक्तेन लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि परिपूर्णानि पश्चदशस्य च मण्ड-
लस्य नवनवति श्रुतुर्विंशत્યधिकशतभागाः $(29 + \frac{68}{128}) \div 2 = (18 + \frac{19}{24})$ इत्युपपन्नं सर्वं

છઠા ભાગ મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ । અર્થાત્ પૂરા ચૌદહ મંડલ એવં પંદ્રહવે
મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા નજાણુ ભાગ જિતના મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ
 $18\frac{19}{24}$ । યહાં પર ખી ઇસ પ્રકાર અનુપાત કિયા જાતા હૈ કિ—યદિ એક સૌ
ચોવીસ પર્વ સે અઠારહ સો પૈતીસ અર્ધ મંડલ લભ્ય હોતે હૈં તો દો પર્વ સે
કિતને મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં ? ઇસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થા-
પના કરે જૈસે કી $\frac{1634 \times 2}{128} = \frac{3100}{64} = 29 + \frac{68}{64}$ યહાં દો રૂપ અન્ત્ય રાશિ સે મધ્ય કી
રાશિ કો ગુણા કરે તો છત્તીસ સો સિત્તેર હોતે હૈં ઇસ કો એકસો ચોવીસ
રૂપ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો ડનતીસ લબ્ધ હોતાં હૈ તથા એકસો ચોવી-
સિયા ચુમોતેર ભાગ શેષ રહતા હૈ । યહ અર્ધમંડલ કા પરિમાણ હૈ, દો અર્ધ-
મંડલ સે એક પૂરા મંડલ હોતા હૈ, અતઃ દો સે ભાગ કરે તો ચૌદહ મંડલ પૂરા
તથા પંદ્રહવે મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા નજાણુ ભાગ લબ્ધ હોતે હૈં । $(29 + \frac{68}{128}) \div 2 = (18 + \frac{19}{24})$ ઇસ પ્રકાર મૂલોક્ત સર્વપ્રમાણ હો જાતા હૈ ।

પુરા અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા નવાણુ ભાગ જેટલા મંડળમાં ગમન કરે
છે. $18\frac{19}{24}$ અહીં પણ આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો જોઈએ. યદિ એકસોચોવીસ પર્વથી
અઠારસોપાત્રીસ અર્ધમંડળ લભ્ય થાય તો બે પર્વથી કેટલા અર્ધમંડળ લભ્ય થઈ શકે ?
આ બાણુવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી જેમકે— $\frac{1634 \times 2}{128} = \frac{3100}{64} = 29 + \frac{68}{64}$ અહીં
બે રૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની રાશિનો શુણાકાર કરે તો છત્રીસસોસીત્તેર થાય છે.
આને એકસોચોવીસ રૂપ પહેલી રાશિથી ભાગ કરે તો ઓગણત્રીસ લબ્ધ થાય છે. તથા
એકસોચોવીસિયા ચુમોતેર ભાગ શેષ રહે છે. આ અર્ધમંડળનું પરિમાણ છે. બે અર્ધ-
મંડળથી એક સંપૂર્ણ મંડળ થાય છે. તેથી બેથી ભાગ કરે તો પુરા ચૌદમંડળ તથા
પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા નવાણુ ભાગ લબ્ધ થાય છે, $(29 + \frac{68}{128}) \div 2 = 18 + \frac{19}{24}$
અહીં આ રીતે મૂળમાં કહેલ તમામ પ્રમાણ થઈ જાય છે.

યથા એકસ્મિન્ યુગે પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ મળ્ડલાનાં સૂર્યસ્ય ભવન્તિ, તેનાત્રાપ્યનુપાતો
 યથા—યદિ ચતુર્વિંશત્યધિકેન પર્વશતેન—પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ મળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદા
 દ્વાભ્યાં કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના— $\frac{99 \times 2}{928} = \frac{1980}{928} = 18 + \frac{180}{928}$ અત્રાપ્યન્ત્યેન રાશિના
 મધ્યમો રાશિઃ સંગુણ્યાદ્યેન ભક્ત્વા લઘ્વાનિ ચતુર્દશમળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશસ્ય
 ચ મળ્ડલસ્ય ચતુર્નવતિં ચતુર્વિંશત્યધિક શતભાગાની ત્યુપપદ્યતે ગ્રન્થોક્તં સર્વમિતિ (૧૪; $\frac{180}{928}$) ।
 અથ નક્ષત્રવિપયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા ચંદેણં માસેણં ણક્ષત્તે કહ મંડલાઈં ચરહ ?’ તાવત્
 ચાન્દ્રેણ માસેન—એકસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે નક્ષત્રં સ્વલુ ક્રતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ—વ્રજતીતિ ગૌત-
 મસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—‘તા પળ્ણરસ ચઽભાગૂણાઈં મંડલાઈં ચરહ, છ્ચ્ચ ચઽવીસસય-
 સયભાગે મંડલસ્સ’ તાવત્ પશ્ચદશ ચતુર્ભાગોનાનિ મળ્ડલાનિ ચરતિ, પદ્ ચ ચતુર્વિંશતિ-
 શતભાગાન્ મળ્ડલસ્ય ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એકસ્મિન્ ચાન્દ્રમાસે સ્વલુ નક્ષત્રં ચતુર્ભાગો-

સૂર્ય કે નવ સો પંદ્રહ મંડલ હોતે હૈં । અતઃ યહાં પર અનુપાત કરે કી—યદિ એક
 સો ચોવીસ પર્વ સે નવ સો પંદ્રહ મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં, તો દો પર્વ સે કિતને
 મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં ? ઇસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના
 કરે— $\frac{99 \times 2}{928} = \frac{1980}{928} = 18 + \frac{180}{928}$ યહાં પર અંતિમ રાશિ સે ગુણા કરકે પ્રથમ રાશિ સે
 ભાગ કરે તો ચૌદહ મંડલ પૂરા તથા પંદ્રહવે મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા
 ચૌરાણુ ભાગ પ્રાપ્ત હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ગ્રન્થોક્ત સર્વ પ્રમાણ આ જાતા હૈ ।

અવ નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા ચંદેણં માસેણં ણક્ષત્તે કહ મંડ-
 લાઈં ચરહ) એક ચાંદ્રમાસ મેં નક્ષત્ર કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ ? ઇસ
 પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકરં ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ—
 (તા પળ્ણરસ ચઽભાગૂણાઈં મંડલાઈં ચરહ, છ્ચ્ચ ચઽવીસસયભાગે મંડલસ્સ)
 એક ચાંદ્રમાસ મેં નક્ષત્ર ચતુર્ભાગન્યૂન પંદ્રહ મંડલ તથા એક સો ચોવીસ કા

યુગમાં સૂર્યના નવસોપંદર મંડળો હોય છે. તેથી અહીં અનુપાત કરવો કે—જો એકસો
 ચોવીસ પર્વોથી નવસોપંદર મંડળ લાભ્ય થાય, તો બે પર્વોથી કેટલા મંડળ લાભ્ય થઈ
 શકે છે ? આ જાણવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{99 \times 2}{928} = \frac{1980}{928} = 18 + \frac{180}{928}$ અહીં
 અંતિમ રાશિથી ગુણાકાર કરીને પ્રથમ રાશિથી લાગ કરવાથી ચૌદમંડળ પૂરા તથા
 પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા ચોરાણુ ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે ગ્રન્થોક્ત
 બધું જ પ્રમાણ મળી જાય છે.

હવે નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.—(તા ચંદેણં માસેણં ણક્ષત્તે કહ
 મંડલાઈં ચરહ) એક ચાંદ્રમાસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રી
 ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા પળ્ણરસ ચઽભાગૂણાઈં
 મંડલાઈં ચરહ, છ્ચ્ચ ચઽવીસસયભાગે મંડલસ્સ) એક ચાંદ્રમાસમાં નક્ષત્ર ચતુર્ભાગન્યૂન
 પંદરમંડળ તથા એકસોચોવીસિયા છઠ્ઠાભાગ મંડળમાં ગમન કરે છે અર્થાત્ ચૌદમંડળ

નાનિ પંચદશમણ્ડલાનિ તથા ચ પદ્ ચતુર્વિંશત્યધિકશતભાગાન્ મણ્ડલસ્ય ચરતિ । અર્થાન્ પરિપૂર્ણાનિ ચતુર્દશ મણ્ડલાનિ પંચદશસ્ય ચ મણ્ડલસ્ય નવનવતિ ચતુર્વિંશત્યધિક શત ભાગાન્ યાવન્મણ્ડલં ચરતિ ૧૪^{૧૦}/_{૨૪} इति । अत्राप्यनुपातो यथा—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्व-
शतेनाष्टादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानां लभ्यन्ते तदा द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं
स्यादिति राशित्रयस्थापना $\frac{1624 \times 1}{24} = \frac{3560}{24} = 29 + \frac{8}{3}$ अत्राप्यन्त्येन राशिना द्विकक रूपेण
मध्यरामो राशि गुणितो जातानि सप्तत्यधिकानि पद त्रिंशच्छतानि, आधेन राशिना चतु-
र्विंशत्यधिकशतेन भक्तानि लब्धा एकोनत्रिंशत्, शेषास्तिष्ठन्ति चतुः सप्तति श्रुतुर्विंशत्यधिक
शतभागा इति । इदं चार्द्धमण्डलगतं परिमाणं द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यामेकं परिपूर्ण मण्डलं
भवतीत्यतो द्वाभ्यां विभक्तेन लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि परिपूर्णानि पञ्चदशस्य च मण्ड-
लस्य नवनवति श्रुतुर्विंशत्यधिकशतभागाः $(29 + \frac{8}{3}) \div 2 = (18 + \frac{10}{3})$ इत्युपपन्नं सर्व

છઠા ભાગ મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ । અર્થાત્ પૂરા ચૌદહ મંડલ એવં પંદ્રહવેં
મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા નન્નાણુ ભાગ જિતના મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ
૧૪^{૧૦}/_{૨૪} । યહાં પર યી હસ પ્રકાર અનુપાત કિયા જાતા હૈ કિ—યદિ એક સૌ
ચોવીસ પર્વ સે અઠારહ સો પૈતીસ અર્ધ મંડલ લભ્ય હોતે હૈં તો દો પર્વ સે
કિતને મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં ? હસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થા-
પના કરે જૈસે કી $\frac{1624 \times 2}{24} = \frac{3560}{12} = 29 + \frac{8}{3}$ યહાં દો રૂપ અન્ત્ય રાશિ સે મધ્ય કી
રાશિ કો ગુણા કરે તો છત્તીસ સો સિત્તેર હોતે હૈં હસ કો એકસો ચોવીસ
રૂપ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો ડનતીસ લબ્ધ હોતાં હૈ તથા એકસો ચોવી-
સિયા ચુમોતેર ભાગ શેષ રહતા હૈ । યહ અર્ધમંડલ કા પરિમાણ હૈ, દો અર્ધ-
મંડલ સે એક પૂરા મંડલ હોતા હૈ, અતઃ દો સે ભાગ કરે તો ચૌદહ મંડલ પૂરા
તથા પંદ્રહવેં મંડલ કા એક સો ચોવીસિયા નન્નાણુ ભાગ લબ્ધ હોતે હૈં । $(29 + \frac{8}{3}) \div 2 = (18 + \frac{10}{3})$ હસ પ્રકાર સૂલોક્ત સર્વપ્રમાણ હો જાતા હૈ ।

પુરા અને પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા નન્નાણુ ભાગ જેટલા મંડળમાં ગમન કરે
છે. ૧૪^{૧૦}/_{૨૪} અહીં પણ આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો જોઈએ. યદિ એકસોચોવીસ પર્વથી
અઠારસોપાંત્રીસ અર્ધમંડળ લભ્ય થાય તો બે પર્વથી કેટલા અર્ધમંડળ લભ્ય થઈ શકે ?
આ જાણવા માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી જેમકે— $\frac{1624 \times 2}{24} = \frac{3560}{12} = 29 + \frac{8}{3}$ અહીં
બે રૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરે તો છત્રીસસોસીતેર થાય છે.
આને એકસોચોવીસ રૂપ પહેલી રાશિથી ભાગ કરે તો આગણત્રીસ લબ્ધ થાય છે. તથા
એકસોચોવીસયા ચુમોતેર ભાગ શેષ રહે છે. આ અર્ધમંડળનું પરિમાણ છે. બે અર્ધ-
મંડળથી એક સંપૂર્ણ મંડળ થાય છે. તેથી બેથી ભાગ કરે તો પુરા ચૌદમંડળ તથા
પંદરમા મંડળના એકસોચોવીસિયા નન્નાણુ ભાગ લભ્ય થાય છે, $(29 + \frac{8}{3}) \div 2 = 18 + \frac{10}{3}$
આ રીતે મૂળમાં કહેલ તમામ પ્રમાણ થઈ જાય છે.

મૂલોકમિતિ ॥ અથ સમ્પ્રતિ ઋતુમાસમધિકૃત્ય ચન્દ્રાદીનાં મળ્ડલનિરૂપણાં પ્રતિપાદયતિ-
'તા ઉઝળા માસેણં ચંદે કઙ મંડલાઈં ચરઈ' ? તાવત્ ઋતુના માસેન ચન્દ્રઃ કતિમળ્ડલાનિ
ચરતિ ? । તાવદિતિ ગ્રાગ્યત્ ઋતુના માસેન-કર્મમાસેન-પરિપૂર્ણેનૈકેન કર્મમાસેન ચન્દ્રઃ
કતિ મળ્ડલાનિ ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રકનસ્તતો ભગવાનાહ-'તા ચોદસ મંડલાઈં ચરઈ, તીસં
ચ એગઢિભાગે મંડલસ્સ' તાવત્ ચતુર્દશમળ્ડલાનિ ચરતિ ત્રિંશતં ચ એકપટ્ટિભાગાન્ મળ્ડ-
લસ્ય ॥-તાવદિતિ ગ્રાગ્યત્ ચતુર્દશમળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ત્રિંશત-
મેકપટ્ટિભાગાન્-(૧૪ $\frac{૧}{૧૧}$) યાવત્ ચરતિ ચન્દ્રઃ ॥

અનાપ્યનુપાતો યથા-યદિ યુગગતૈરેકપટ્ટયા કર્મમાસૈરષ્ઠૌ શતાનિ ચતુરાશીત્યધિકાનિ
મળ્ડલાનાં લભ્યન્તે તદા એકેન કર્મમાસેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના- $\frac{૮૮૪ \times ૧}{૧૧} = \frac{૮૮૪}{૧૧} =$
 $૧૪ + \frac{૧૦}{૧૧}$ અનાન્ત્યેન રાશિના એક લક્ષણેન મધ્યમો રાશિ શ્વતુરશીત્યધિકાષ્ટશતરૂપો
ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ, તતશ્ચાદ્યેન રાશિના એકપટ્ટિરૂપેણ ભાગહરણમિતિ લઘ્વાનિ પરિ-

અવ ઋતુ માસ કો અધિકૃત કરકે ચંદ્રાદિ કે મંડલ કા નિરૂપણ કરતે
હૈં-(તા ઉઝળા માસેણં ચંદે કઙ મંડલાઈં ચરઈ) એક ઋતુમાસ મેં ચંદ્ર કિતને
મંડલ મેં અર્થાત્ પરિપૂર્ણ એક કર્મમાસ મેં ચંદ્ર કિતને મંડલ મેં ભ્રમણ કરતા હૈ ?
હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે
હૈં-(તા ચોદસ મંડલાઈં ચરઈ, તીસં ચ એગઢિભાગે મંડલસ્સ) ચૌદહ મંડલ પૂરા
તથા પંદ્રહવેં મંડલ કા ઇકસઠિયા તીસ ભાગ મેં (૧૪ $\frac{૧૦}{૧૧}$) ચંદ્ર ભ્રમણ કરતા હૈ ।

યહાં પર ખી હસ પ્રકાર અનુપાત હોતા હૈ-યદિ યુગવર્તિ ઇકસઠ કર્મમાસ
સે આઠ સો ચૌરાસી મંડલ હોતે હૈં તો એક કર્મમાસ મેં કિતને મંડલ હો
સકતે હૈં ? હસકો જાનને કે લિયે તીન રાશિ કી સ્થાપના કરે- $\frac{૮૮૪ \times ૧}{૧૧} = \frac{૮૮૪}{૧૧} =$
 $૧૪ + \frac{૧૦}{૧૧}$ યહાં પર એક રૂપ અંતિમ રાશિ સે આઠ સો ચૌરાસી રૂપ મધ્ય કી
રાશિ કા ગુણા કરે તો ડસી પ્રકાર રહતા હૈ । ડસકો ઇકસઠ રૂપ પ્રથમ

હવે ઋતુમાસને અધિકૃત કરીને ચંદ્રાદિના મંડળતુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.-તા
રૂઝળા માસેણં ચંદે કઙ મંડલાઈં ચરઈ) એક ઋતુમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં અર્થાત્
પરિપૂર્ણ એક કર્મમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં ભ્રમણ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ-
સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા ચોદસ મંડલાઈં ચરઈ તીસંચ
એગઢિભાગે મંડલસ્સ) ચૌદ મંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના એકસઠિયા ત્રીસ ભાગ
(૧૪ $\frac{૧૦}{૧૧}$) ચંદ્ર ભ્રમણ કરે છે.

અહીં પણ આ પ્રમાણે અનુપાત થાય છે. જો યુગવર્તિ એકસઠ કર્મમાસોથી આઠસો
ચૌરાસી મંડળ થાય છે, તો એક કર્મમાસમાં કેટલા મંડળો થઈ શકે ? આ બાબુવા
માટે ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી. $\frac{૮૮૪ \times ૧}{૧૧} = \frac{૮૮૪}{૧૧} = ૧૪ + \frac{૧૦}{૧૧}$ અહીં એક રૂપ અંતિમરાશિથી
આઠસોચૌરાસી રૂપ મધ્યની રાશીના ગુણાકાર કરવો, ગુણાકાર કરવાથી એજ પ્રમાણે રહે

પૂર્ણાંનિ ચતુર્દશમંડલાનિ, પચ્ચદશસ્ય ચ મંડલસ્ય ત્રિંશદેકપટ્ટિભાગાઃ (૧૪ + $\frac{૧૪}{૨૨}$) ઇન્દુ-
પપન્નં સર્વમ્ । અંથાત્રૈવ સૂર્યમંડલવિપયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા ઉડુણા માસે નં સૂરે કઙ્ મંડ-
લાઈં ચરઈ’ તાવત્ ઋતુના માસેન સૂર્યઃ કતિ મંડલાનિ ચરતિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગ-
વાનાહ—‘તા પળ્ણરસમંડલાઈં ચરઈ’ તાવત્ પચ્ચદશ મંડલાનિ ચરતિ । તાવદિત્યાદિ મુગમં,
અત્રાપ્યનુપાતો યથા યથેકપટ્ટયા કર્મમાસૈ નવશતાનિ પચ્ચદશોત્તરાણિ સૂર્યમંડલાનાં
લભ્યન્તે તદૈકેન કર્મમાસેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના $\frac{૧૪+૧}{૨૨} = \frac{૧૫}{૨૨} = ૧૫$ અત્રાપિ
પૂર્વવત્ ક્રિયાકરણેન લઘ્યાનિ પરિપૂર્ણાનિ પચ્ચદશ મંડલાનીતિ । અથ ઋતુમાસેન નક્ષત્ર-
વિપયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા ઉડુણા માસેણ નવસ્વત્તે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ’ તાવત્ ઋતુના માસેન—
કર્મમાસેન નક્ષત્રં કતિ મંડલાનિ ચરતિ ? इति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता पण्ण-

રાશિ સે ભાગ કરે તો ચૌદહ મંડલ પૂરા તથા પંદ્રહવે મંડલ કા ઇકસઠિયા
તીસ ભાગ (૧૪ + $\frac{૧૪}{૨૨}$) હોતે હૈં ।

અવ યહાં પર સૂર્યમંડલ વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈં—(તા ઉડુણા માસેણ
સૂરે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ) એક ઋતુ માસ મેં સૂર્ય કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા
હૈં ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન કરકે ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્
કહતે હૈં—(તા પળ્ણરસ મંડલાઈં ચરઈ) પંદ્રહ મંડલ મેં ગમન કરતા હૈં । યહાં પર
હસ પ્રકાસ સે અનુપાત કરે કિ યદિ ઇકસઠ કર્મ માસોં સે નવસૌ પંદ્રહ સૂર્ય
મંડલ લભ્ય હોતે હૈં ? તો એક કર્મમાસ સે કિતને મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં ?
હસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કી જાતી હૈ— $\frac{૧૪+૧}{૨૨} = \frac{૧૫}{૨૨} = ૧૫$ યહાં
પર પૂર્વવત્ ગુણન ભાજન ક્રિયા કરને સે પરિપૂર્ણ પંદ્રહ મંડલ લઘ્ય હોતે હૈં ।

અવ ઋતુ માસ સે નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં—(તા ઉડુણા માસેણ
નવસ્વત્તે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ) હે ભગવન્ ઋતુમાસ—કર્મમાસ સે નક્ષત્ર કિતને

છે. તેને એકસઠ ૩૫ પહેલી રાશીથી ભાગ કરે તો ચૌદ મંડળ પુરા તથા પંદરમા મંડળના
એકસઠિયા ત્રીસભાગ (૧૪ + $\frac{૧૪}{૨૨}$) થાય છે.

હવે અહીં સૂર્યમંડળના સંબંધમાં પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—(તા ઉડુણામાસેણ
સૂરે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ) એક ઋતુમાસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આ
પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા પળ્ણરસ
મંડલાઈં ચરઈ) પંદર મંડળોમાં ગમન કરે છે. અહીં પણ આ રીતે અનુપાત કરવો કે-
ને એકસઠ કર્મમાસોથી નવસોપંદર સૂર્ય મંડળ લખ્ય થાય ? તો એક કર્મમાસમાં કેટલા
લખ્ય થઈ શકે ? આ બાબતે માટે અહીં ત્રણરાશીની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. $\frac{૧૪+૧}{૨૨} = \frac{૧૫}{૨૨} = ૧૫$ અહીં પૂર્વવત્ ગુણન ભાજનક્રિયા કરવાથી પુરેપુરા પંદર મંડળો લખ્ય થાય છે.

હવે ઋતુમાસથી નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—(તા ઉડુણામાસેણ
નવસ્વત્તે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ) હે ભગવન્ ઋતુમાસ—કર્મમાસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળમાં

રસમંડલાઈં ચરઈ પંચ ય વાવીસસયમાગે મંડલસ્સ' તાવત્ પશ્ચદશ મળ્ડલાનિ ચરતિ પશ્ચ
 ચ દ્વાવિંશતિ શતભાગાન્ મળ્ડલસ્ય, તાવદિતિ પૂર્વવત્ એકસ્મિન્ કર્મમાસે નક્ષત્રં કિલ પશ્ચ-
 દશમળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ ચરતિ, પોઢશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય પશ્ચદ્વાવિંશત્યધિકશતભાગં યાવત્
 (૧૫ + $\frac{1}{128}$) ચરતીત્યત્રાપ્યનુપાતો યથા યદિ દ્વાવિંશત્યધિકેન કર્મમાસશતેન પશ્ચત્રિંશદ-
 ધિકાન્યઘ્ટાદશશતાનિ મળ્ડલાનાં નક્ષત્રસ્ય લભ્યન્તે તદૈકેન કર્મમાસેન કિં સ્યાદિતિ રાશિ-
 ત્રયસ્થાપના— $\frac{1284+1}{128} = \frac{1285}{128} = 10 + \frac{5}{128}$ અત્રાપ્યન્ત્યેન રાશિના એકક રૂપેણ મધ્યમો
 રાશિઃ પશ્ચત્રિંશદધિકાઘ્ટાદશશતરૂપો ગુણિતઃ, આઘેન રાશિના દ્વાવિંશત્યધિકશતરૂપેણ
 મત્કોલબ્ધાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશમળ્ડલાનિ પોઢશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય પશ્ચદ્વાવિંશશત-
 ભાગાઃ (૧૫ $\frac{5}{128}$) ઇતિ ।

અથ સમ્પ્રતિ સૂર્યમાસમધિકૃત્ય ચન્દ્રાદીનાં મળ્ડલાનિ પ્રતિપાદયતિ—‘તા આઈચ્ચેણ
 મંડલ મેં ગતિ કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર
 ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં—(તા પળ્ળરસ મંડલાઈં ચરઈ પંચ ય વાવીસસય-
 માગે મંડલસ્સ) એક કર્મમાસ મેં નક્ષત્ર પંદ્રહ મંડલ પરિપૂર્ણ તથા સોલહવેં મંડલ
 કા એકસો વાવીસિયા પાંચ ભાગ (૧૫ + $\frac{1}{128}$) ગમન કરતા હૈ । યહાં પર અનુ-
 પાત હસ પ્રકાર સે હોતા હૈ—યહિ એકસો વાવીસ કર્મમાસ સે અઠારહસો પૈતીસ
 મંડલ લભ્ય હોતે હૈં તો એક કર્મમાસ મેં કિતને મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં ?
 હસ કો જાનને કે લિયે યહાં પર ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરેં $\frac{1284+1}{128} = \frac{1285}{128} = 10 + \frac{5}{128}$ યહાં પર એક રૂપ અંતિમ રાશિ સે મધ્ય કી અઠારહ સો પૈતીસ વાલી
 રાશિ કા ગુણા કરેં તત્પશ્ચાત્ એકસો વાવીસ રૂપ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો
 પરિપૂર્ણ પંદ્રહ મંડલ એવં સોલહવેં મંડલ કા એકસો વાવીસિયા પાંચ ભાગ
 (૧૫ $\frac{5}{128}$) લભ્ય હોતે હૈં ।

અવ સૂર્ય માસ કો અધિકૃત કરકે ચન્દ્રાદિ કે મંડલોં કો પ્રતિપાદિત કરતે
 ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે
 છે.—(તા પળ્ળરસ મંડલાઈં ચરઈ પંચ ય વાવીસસયમાગે મંડલસ્સ) એક કર્મમાસમાં નક્ષત્ર
 પંદર મંડલ પુરા તથા સોળમા મંડળના એકસોબાવીસિયા પાંચ ભાગ (૧૫ + $\frac{1}{128}$) ગમન
 કરે છે. અહીં અનુપાત આ પ્રમાણે થાય છે. જો એકસોબાવીસ કર્મમાસથી અઠારસો
 પાંત્રીસ મંડળ થાય, તો એક કર્મમાસમાં કેટલા મંડળો લભ્ય થઈ શકે ? આ બાબુવા
 માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{1284+1}{128} = \frac{1285}{128} = 10 + \frac{5}{128}$ અહીં એકરૂપ અંતિમ
 રાશિથી મધ્યની અઠારસોપાંત્રીસવાળી રાશીનો ગુણકાર કરવો તે પછી એકસોબાવીસ ૩૫
 પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવામાં આવે તો પુરેપૂરા પંદર મંડળ અને સોળમા મંડળના
 એકસોબાવીસિયા પાંચ ભાગ (૧૫ $\frac{5}{128}$) લભ્ય થાય છે.

હવે સૂર્યમાસને અધિકૃત કરીને ચન્દ્રાદિના મંડળોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.

માસેળં ચંદે કઢ મંડલાઈં ચરઈ' તાવત્ આદિત્યેન માસેન ચન્દ્રઃ મળ્ડલાનિ ચરતિ ? । તાવ-
દિતિ પૂર્વવત્-આદિત્યેન માસેન-સંક્રાન્તિભોગકાલાવધિકસૌરમાસેન ચન્દ્રઃ કતિમળ્ડલાનિ
ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા ચોદસ મંડલાઈં ચરઈ એકારસભાગે મંડલસ્સ’
તાવત્ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ ચરતિ એકાદશભાગાન્ મળ્ડલસ્ય, તાવદિતિ પૂર્વવત્ એકસ્મિન્
સૌરમાસે ચન્દ્રો હિ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પञ्ચદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્યેકાદશ પञ્ચદશ-
ભાગાન્ (૧૪^૧/_૨) યાવત્ પરિપૂરયતીતિ । યથાન્નાપ્યનુપાતો યથા-યદિ પઠ્યા સૂર્ય માસૈરઘૌ-
શતાનિ ચતુરશીત્યધિકાનિ મળ્ડલાનાં ચન્દ્રસ્ય લભ્યન્તે તદૈવેન સૌરમાસેન કિં સ્યાદિતિ
રાશિત્રયસ્થાપના યથા- $\frac{૬૬ \times ૧}{૨} = ૩૩ = (૧૪ + \frac{૧૫}{૨}) = (૧૪ + \frac{૧૧}{૨})$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક
રૂપેણ મધ્યમો રાશિ શ્વતુરશીત્યધિકાઘૌશતરૂપો ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ, આદ્યેન રાશિના
પઠિરૂપેણ ભક્તો લઘ્યાનિ ચતુર્દશ મળ્ડલાનિ, ઝેપાસ્તિષ્ઠન્તિ ચતુશ્ચારિશત્ પઠિભાગા સ્તતો-
હરાંશૌ ચતુર્ભિરપર્વતિતો જાતા એકાદશ પञ્ચદશભાગાઃ, અતઃ ૧૪+^{૧૧}/_૨ ઇત્યુપપદ્યતે ચતુર્દશ-

હૈં-(તા આઢ્ઞ્વેળં માસેળં ચંદે કઢ મંડલાઈં ચરઈ) આદિત્ય માસ મેં ચંદ્ર
કિતને મંડલોં મેં ગમન કરતા હૈં ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન
કરકે ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તા ચોદસ મંડલાઈં ચરઈ એકારસભાગે
મંડલસ્સ) એક સૌર માસ મેં ચંદ્ર ચૌદહ મંડલ પુરા તથા પંદ્રહવેં મંડલ કા
પંદ્રહ ભાગાત્મક ગ્યારહ ભાગ (૧૪^૧/_૨) પૂરિત કરતા હૈં, યહાં પર હસ પ્રકાર
અનુપાત કરેં કિ સાઠ સૌર માસ સે આઠસૌ ચૌરાશી ચંદ્ર મંડલ લભ્ય હોતે હોં
તો એકસૌર માસ મેં કિતને મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈં ? હસકો જાનને કે લિયે
ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે જેસે કિ $\frac{૬૬ \times ૧}{૨} = ૩૩ = (૧૪ + \frac{૧૫}{૨}) = (૧૪ + \frac{૧૧}{૨})$ યહાં એક
રૂપ અંતિમ રાશિ સે મધ્ય કી રાશી આઠસો ચૌરાસી કા ગુણા કરને પર મી
હસી પ્રકાર રહતા હૈં । તત્પશ્ચાત્ પ્રથમ સાઠ રૂપ રાશિ સે ભાગ કરે તો ચૌદહ
મંડલ તથા સાઠિયા ચુમાલીસ ભાગ લભ્ય હોતે હૈં, તત્પશ્ચાત્ હરાંશ કો ચાર

-તા આઢ્ઞ્વેળં માસેળં ચંદે કઢ મંડલાઈં ચરઈ સૌરમાસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન
કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-
(તા ચોદસ મંડલાઈં ચરઈ એકારસભાગે મંડલસ્સ) એક સૌરમાસમાં ચંદ્ર ચૌદમંડળ પુરા
તથા પંદરમા મંડળના પંદર ભાગાત્મક ગ્યારમા ભાગ (૧૪^૧/_૨) ને પૂરિત કરે છે.
અહીં આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો કે-સાઠકે સૌરમાસથી આઠસોચૌરાશી ચંદ્ર મંડળ લભ્ય
થતા હોય તો એક સૌરમાસમાં કેટલા મંડળ લભ્ય થઈ શકે છે ? આ જાણવા માટે ત્રણ
રાશિની સ્થાપના કરવી જેમકે- $\frac{૬૬ \times ૧}{૨} = ૩૩ = (૧૪ + \frac{૧૫}{૨}) = (૧૪ + \frac{૧૧}{૨})$ અહીં એકરૂપ છેલ્લી
રાશીથી મધ્યની રાશી આઠસોચૌરાશીના ગુણાકાર કરે તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે
પછી સાઠકરૂપ રાશીથી ભાગ કરવો ભાગ કરવાથી ચૌદ મંડળ આવે છે. તથા સાઠિયા
ચુમાલીસ ભાગ લભ્ય થાય છે. તે પછી હરાંશને ચારથી અપવર્તિત કરવાથી પંદર

મળ્ડલાનિ પશ્ચદશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય એકાદશ પશ્ચદશભાગા इति । અથાત્રૈવ સૂર્યવિષયં પ્રશ્ન-
સૂત્રમાહ-‘તા આહચ્ચેળં માસેળં સૂરે કઙ મંડલાઈં ચરઈ’ તાવત્ આદિત્યેન માસેન સૂર્યઃ કતિ
મળ્ડલાનિ ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ-‘તા પળ્ળરસ ચઙભાગાહિગાઈં મંડલાઈં
ચરઈ’ તાવત્ પશ્ચદશ ચતુર્ભાગાધિકાનિ મળ્ડલાનિ ચરતિ । તાવદિતિ પૂર્વવત્ પશ્ચદશ મળ્ડ-
લાનિ પરિપૂર્ણાનિ ષોડશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ચતુર્ભાગં યાવત્ ચરતિ । અત્રાપ્યનુપાતો યથા-
યદિ ષષ્ટ્યા સૂર્યમાસૈ નવશતાનિ પશ્ચદશોત્તરાણિ મળ્ડલાનાં સૂર્યસ્ય લભ્યન્તે તદ્દેકેન સૂર્ય-
માસેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના- $\frac{61^4 \times 1}{60} = \frac{61^4}{60} = 15 + \frac{14}{60} = 15 + \frac{1}{4}$ અત્રાપ્યન્યેન રાશિના
મધ્યમો રાશિઃ સંશુન્યાધેન ભવત્ત્વા લઘ્વાનિ પરિપૂર્ણાનિ પશ્ચદશમળ્ડલાનિ શેષાસ્તિઘ્નિ
પશ્ચદશ ષષ્ટિભાગાસ્તતો હરાંશૌ પશ્ચદશભિરપવર્તિતૌ ૧૫ $\frac{1}{4}$ જાતાનિ ચતુર્ભાગાધિકાનિ
સે અપવર્તિત કરે તો પંચદશાત્મક ગ્યારહ ભાગ લઘ્વ હોતે હૈં । ૧૪ + $\frac{1}{4}$ ઇસ
પ્રકાર ચૌદહ મંડલ તથા પંદ્રહવેં મંડલ કા પંદ્રહવાં ગ્યારહ ભાગ હો જાતે હૈં ।

અવ યહાં પર સૂર્યવિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈં-(તા આહચ્ચેળં માસેળં
સૂરે કઙ મંડલાઈં ચરઈ) સૌર માસ મેં સૂર્ય કિતને મંડલોં મેં ગમન કરતા હૈં ?
ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકરકે ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે
હૈં-(તા પળ્ળરસ ચઙભાગાહિગાઈં મંડલાઈં ચરઈ) પંદ્રહમંડલપુરા તથા સોલહવેં
મંડલકા ચૌથા ભાગ સૂર્ય ગમન કરતા હૈં । યહાં પર ઇસ પ્રકાર અનુપાતકરે-
યદિ સાઠ સૂર્ય માસમેં નવસો પંદ્રહ મંડલ મેં સૂર્ય ગમન કરે તો એક સૌર
માસ મેં સૂર્ય કિતને મંડલ મેં ગમન કર સકતા હૈં । ઇસ કો જાનને કે લિયે
ત્રીનરાશિ કી સ્થાપનાકરે $\frac{61^4 + 1}{60} = \frac{61^4}{60} = \frac{61^4 + 1}{60} = \frac{61^4}{60}$ યહાં પર અંતિમરાશિ સે
મધ્ય કી રાશિકા શુનાકરે પશ્ચાત્ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો પરિપૂર્ણ પંદ્રહ
મંડલ હોતે હૈં તથા સાઠિયા પંદ્રહ ભાગ શેષ રહતા હૈં । તત્પશ્ચાત્ હરાંશકો

ભાગાત્મક અગીયાર ભાગ લઘ્વ થાય છે. (૧૪ + $\frac{1}{4}$) આ રીતે ચૌદમંડળ તથા પંદરમાં
મંડળના પંદર ભાગવાળા અગીયાર ભાગ થઈ જાય છે.

હવે અહીં સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(તા આહચ્ચેળં માસેળં સૂરે
કઙ મંડલાઈં ચરઈ) સૌર માસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે
શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા પળ્ળરસ ચઙભાગા-
હિયાઈં મંડલાઈં ચરઈ) પંદર મંડળ પુરા તથા સોળમા મંડળના ચોથા ભાગ સૂર્ય ગમન
કરે છે. અહીં આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો-જો સાઠક સૌર માસમાં નવસો પંદર મંડળમાં
સૂર્ય ગમન કરે તો એક સૌર માસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે ? આ બાજુવા માટે
ત્રણ રાશીની સ્થાપના કરવી. $\frac{61^4 \times 1}{60} = \frac{61^4}{60} = 15 + \frac{14}{60} = 15 + \frac{1}{4}$ અહીં અંતની રાશીથી મધ્યની
રાશીનો શુશાકાર કરવો તે પછી પહેલી રાશીથી ભાગ કરવાથી પુરેપુરા પંદર મંડળ થઈ જાય
છે. તથા સાઠિયા પંદરમાગ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને પંદરથી અપવર્તિત કરવાથી

પચ્ચદશમળ્ડલાનીતિ । અથ નક્ષત્રવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા આહચ્ચેણં માસેણં ણવગ્ગત્તે કઙ્ઘ મંડ-
લાઈં ચરહ્’ તાવત્ આદિત્યેન માસેન નક્ષત્રં કતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ । ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો
મગવાનાહ—‘તા પળ્ળરસ ચડમાગાહિગાહિં મંડલાઈં ચરહ્ પળ્ળતીસં ય વીસતિસયમાગે
મંડલસ્સ’ તાવપચ્ચદશ ચતુર્માગાધિકાનિ મળ્ડલાનિ ચરતિ પચ્ચત્રિશત્ વિંશતિશતમાગાન્ મળ્ડ-
લસ્ય । તાવદિતિ પૂર્વવત્ પચ્ચદશ મળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ પોહસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય પચ્ચત્રિશત્
વિંશત્યાધિકશતમાગાન્ ($15\frac{3}{4}$) યાવત્ ચરતિ । અત્રાપ્યનુપાતો યથા—યદિ વિંશત્યધિકશતે
ન સૂર્યમાસેનાષ્ટાદશશતાનિ પચ્ચત્રિશદધિકાનિ મળ્ડલાનાં નક્ષત્રસ્ય લભ્યન્તે તદૈકેન સૂર્યમાસેન
કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના— $\frac{15\frac{3}{4}}{12} = 15 + \frac{3}{4}$ અત્રાપ્યન્ત્યેન રાશિના એકકલક્ષણેન મધ્યમો
રાશિઃ પચ્ચત્રિશદધિકાષ્ટાદશશતરૂપો ગુણિત આઘેન રાશિના વિંશત્યધિકશતરૂપેણ ભક્ત-
શ્ચેતિ લઘ્વાનિ પરિપૂર્ણાનિ પચ્ચદશમળ્ડલાનિ પોહસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય પચ્ચત્રિશત્ વિંશત્ય-
પંદ્રહ સે અપવર્તિતકરે તો $15\frac{3}{4}$ ચતુર્માગાધિક પંદ્રહ મંડલ હો જાતે હૈં ।
અથ નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં—(તા આહચ્ચેણં માસેણં ણવગ્ગત્તે
કઙ્ઘ મંડલાઈં ચરહ્) એક આદિત્ય માસ મેં નક્ષત્ર કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા
હૈં, ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીમગવાન્ કહતે
હૈં—(તા પળ્ળરસ ચડમાગાહિગાહિં મંડલાઈં ચરહ્, વીસતિસયમાગે મંડલસ્સ)
પરિપૂર્ણ પંદ્રહ મંડલ તથા સોલહવેં મંડલ કા એક સો વીસ માગાત્મક પૈતીસ
માગ ($15\frac{3}{4}$) યાવત્ ગમન કરતે હૈં । યહાં પર મી ઇસ પ્રકાર અનુપાત કરે—
યદિ એકસોવીસ સૌર માસ સે અઠારહ સો પૈતીસ મંડલ મેં નક્ષત્ર ગમનકરે
તો એક સૌર માસ મેં કિતને મંડલ મેં ગમન કર સકતે હૈં ? ઇસકો જાનને કે
લિયે યહાં પર ત્રીસ રાશિ કી સ્થાપના કરે— $\frac{15\frac{3}{4}}{12} + 1 = \frac{15\frac{3}{4}}{12} = 15 + \frac{3}{4}$ યહાં પર એક
રૂપ અંતિમરાશિ સે મધ્ય કી રાશિ અઠારહ સો પૈતીસકો ગુણાકરકે એકસો
વીસ રૂપ પ્રથમ રાશિસે માગકરે તો પંદ્રહ મંડલ પૂરા તથા સોલહવેં મંડલકા

૧૫૧૬ ચાર ભાગ અધિક પંદર મંડળ થઈ જાય છે.

હવે નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહે છે.—(તા આહચ્ચેણં માસેણં ણવગ્ગત્તે કઙ્ઘ મંડલ ઇં
ચરહ્) એક આદિત્ય માસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌ-
તમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીમગવાન્ કહે છે.—(તા પળ્ળરસ ચડમાગાહિયાઈં
મંડલાઈં ચરહ્ વીસતિસયમાગે મંડલસ્સ) પુરેપુરા પંદર મંડળ અને સોળમા મંડળના
એકસોવીસ ભાગવાળા પાંત્રીસભાગ ($15\frac{3}{4}$) યાવત્ ગમન કરે છે. અહીં પણ આ પ્રમાણેના
અનુપાત કરવો જો એકસોવીસ સૌર માસથી અઠારસોપાંત્રીસ મંડળમાં નક્ષત્ર ગમન કરે
તો એક સૌરમાસમાં કેટલા મંડળમાં ગમન કરી શકે ? આ જાણવા માટે અહીં ત્રણ
રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{15\frac{3}{4}}{12} + 1 = \frac{15\frac{3}{4}}{12} = 15 + \frac{3}{4}$ અહીં એકરૂપ અંતિમ રાશિથી
મધ્યની રાશી અઠારસોપાંત્રીસનો ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરીને એકસોવીસ રૂપ પ્રથમ

एकसो बीस भागवाले पैंतीस भाग रूप ग्रन्थोक्त प्रमाण सिद्ध हो जाता है।

अब अभिवर्द्धित मास को लेकर चंद्रादिके मंडलों का प्रतिपादन करते हैं— (ता अभिवर्द्धिणं मासेणं चंदे कइ मंडलाइं चरह) अभिवर्द्धित मास में चंद्र कितने मंडलों में गमन करता है? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् कहते हैं—(ता पण्णरस मंडलाइं तेसीतिं छलसीयसयभागे मंडलस्स) एक अभिवर्द्धित मास में चंद्र पंद्रह मंडलका एक सो छियासीभाग वाले तिरासी भाग गमन करता है। १५^{६६} यहां पर त्रैराशिक प्रवृत्ति में इस प्रकार विशेषता होती है एक युग में अभिवर्द्धित मास का मान सत्तावन मास सात अहोरात्र, ग्यारह सुहूर्त तथा एक सुहूर्त का वासठिया तेईस भाग बारहवें प्राभृत में प्रतिपादित किये हैं। (५७।७।११^{६६}) यह संख्या सावयव होने से यहां पर त्रैराशिक प्रवृत्ति नहीं होती है। अतः परिपूर्ण मास की

રાશિથી તેનો ભાગ દરવો તો પંદર મંડળ પૂરા તથા સોળમા મંડળના એકસોવીસ ભાગવાળા પાંત્રીસ ભાગ રૂપ ગ્રન્થોક્ત પ્રમાણુ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

હવે અભિવર્ધિત માસને લઇને ચંદ્ર વિગેરેના મંડળોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે -((તા અભિવર્ધિત માસેનું ચંદ્ર કદ મંડલાઈ ચરદ્ધ) એક અભિવર્ધિત માસમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણેના શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે.-(તા પળ્લરસ મંડલાઈ તેસીતિં છલસીય સયમાને મંદહરસ) એક અભિવર્ધિતમાસમાં ચંદ્ર પંદર મંડળ પુરા તથા સોળમા મંડળના એકસોછયાસીવાળા ગ્રાશી ભાગમાં ગમન કરે છે. ૧૫૬૬૬ અહીં ત્રૈશિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આ પ્રમાણેની વિશેષતા છે. એક યુગમાં અભિવર્ધિતમાસ સતાવન, સાત અહોરાત્ર અગ્યાર સુદૂર્ત તથા એક સુદૂર્તના બાસકિયા તેવીસ ભાગ થાય છે તે પ્રમાણે બારમા પ્રાભૃતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે, (પળાળા૧૧૬૬૬ આ સંખ્યા સત્તાવન હોવાથી અહીં ત્રૈશિક પ્રવૃત્તિ થતી નથી,

પચ્ચાશદધિકેન ગુણ્યને, ગુણનાજ્ઞાતાનિ પરિપૂર્ણાનિ નવાશીતિઃ શતાનિ અષ્ટાવિંશત્યધિકાનિ ૮૯૨૮ અભિવર્દિતમાસાનાં, અર્થાત્ પદ પચ્ચાશદધિકેષુ શતસંખ્યેષુ યુગેષુ પતાવન્તાઃ પરિપૂર્ણાઃ અભિવર્દિતમાસાઃ લભ્યન્તે, સર્વમેતત્ દ્વાદશે પ્રાભૃતે સૂત્રકૃતૈવ સાક્ષાદભિહિતં । અતોઽત્ર ત્રૈરાશિકગણિતાવતારો યથા—યદ્યષ્ટાવિંશત્યધિકૈરભિવર્દિતમાસૈર્નવાશીતિશર્તઃ પદ પચ્ચાશદધિકશતસંખ્યયુગભાવિમિથન્દ્રમણ્ડલાનામેકં લઘ્વં સપ્તત્રિંશન્ સહસ્રાણિ નવશતાનિ ચતુરુત્તરાણિ (૧૩૭૯૦૪) લભ્યન્તે તદા એકેનાભિવર્દિતેન માસેન કિં સ્થાદિતિ રાશિત્રય-સ્થાપના— $\frac{130908 \times 1}{1372} = \frac{130908}{1372} = (14 + \frac{368}{1372}) = (14 + \frac{1}{11})$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક લઘ્વેન મધ્યમો રાશિર્ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ, તત આદ્યેન રાશિના ભક્ત શ્વેતિ લઘ્વાનિ પરિ-પૂર્ણાનિ પચ્ચદશમણ્ડલાદિ । શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ એકોનચત્વારિંશચ્છતાનિ ચતુરશીત્યધિકાનિ, અષ્ટાવિંશત્યધિકનવાશીતિ શતભાગાનાં, તતો હરાંશૌ અષ્ટાચત્વારિંશતા અપવર્તિતૌ જાત

પ્રતિપત્તિ કે લિયે હસ રાશિકો છપ્પન સે ગુણાકરે, ગુણાકરને સે પરિપૂર્ણ આઠ હજાર નવસો અઠાવીસ ૮૯૨૮ અભિવર્દિત માસ હોતે હૈં । અર્થાત્ એક સો છપ્પન સંખ્યાવાલે યુગ મેં પરિપૂર્ણ इतने અભિવર્દિત માસ હોતે હૈં । યહ સત્ર વિષય બારહવે પ્રાભૃત મેં સૂત્રકારને હી સાક્ષાત્ રૂપ સે કહા હૈં । અતઃ યહાં પર ત્રૈરાશિક ગણિત કરને કે લિયે અનુપાત કરે કી—યદિ આઠ હજાર નવસો અઠા-ઈસ અભિવર્દિત માસ સે એકસો છપ્પન યુગ ભાવિ ચંદ્રમંડલ એકલાખ સૈંતીસ હજાર નવસો ચાર, લઘ્વ હોતે હૈં, તો એક અભિવર્દિત માસ સે કિતને મંડલ લઘ્વ હો સકતે હૈં ? હસકો જાનને કે લિયે ત્રીનરાશિ કી સ્થાપના કરે જૈસે કી— $\frac{130908 + 1}{1372} = \frac{130909}{1372} = (14 + \frac{368}{1372}) (14 + \frac{1}{11})$ યહાં પર અંતિમરાશિસે મધ્ય કી રાશિકા ગુણા કરે તો ઘી ડહી પ્રકાર રહના હૈં । તત્પશ્ચાત્ પ્રથમરાશિ સે ભાગ કરને સે પંદ્રહ મંડલ પૂરા લઘ્વ હોતે હૈં । એવં આઠ હજાર નવસો અઠા-ઈસ ભાગ કા ત્રીન હજાર નવસો ચોરાસી શેષ વચ્ચતા હૈં । તત્પશ્ચાત્ હરાંશ

તેથી પુરેપુરા માસની ખાત્રી માટે આ સંખ્યાનો છપ્પનથી ગુણાકાર કરવો ગુણાકાર કરવાથી પુરપુરા આઠહજાર નવસોઅઠ્યાવીસ ૮૯૨૮ અભિવર્દિત માસ થાય છે. અર્થાત્ એકસોછપ્પન સંખ્યાત્મક યુગમાં પુરેપુરા આઠલા અભિવર્દિતમાસ થાય છે. આ તમામ વિષય ખારમા પ્રાભૃતમાં સૂત્રકારે સ્વયં સાક્ષાત્ પ્રકારથી કહેલ છે. તેથી અહીં ત્રૈરાશિક ગણિત કરવા અનુપાત કરવો કે—જો આઠહજાર નવસોઅઠ્યાવીસ અભિવર્દિત માસથી એકસો છપ્પન યુગલાવી ચંદ્ર મંડળ એકલાખ સાઠત્રીસહજાર નવસોચાર મંડળ લખ્થ થાય છે. તો એક અભિવર્દિતમાસમાં કેટલા મંડળ લખ્થ થઈ શકે ? આ બાબુવા મટે ત્રણરાશીની સ્થાપના કરતી જેમકે— $\frac{130908 + 1}{1372} = \frac{130909}{1372} = (14 + \frac{368}{1372}) (14 + \frac{1}{11})$ અહીં અંતિમ રાશીથી મધ્યની રાશીનો ગુણાકાર કરવો તો પણ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી પ્રથમની રાશીથી તેનો ભાગ કરવાથી પંદ્ર મંડળ પુરા લખ્થ થાય છે અને આઠહજારનવસોઅઠ્યાવીસ ભાગના

ઉપરિતનો રાશિ સ્વશીતિરધસ્તનથ પડશીત્યધિકં શતં $15 + \frac{22}{60}$ અત ઉપપદ્યતે પચ્ચદશ-
મળ્ડલાનિ પરિપૂર્ણાનિ, પોડશસ્ય ચ મળ્ડલસ્ય ત્ર્યશીતિઃ પડશીત્યધિકશતભાગાઃ $(15 + \frac{22}{60})$ इति । अथ सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘ता अभिवद्धिणं मासेणं सूर्ये कइ मंडलाइं चरइ?’
તાવત્ અભિવદ્ધિતેન માસેન સૂર્યઃ કતિમળ્ડલાનિ ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—
‘તા સોલસ મંડલાઈં ચરइ तिहिं भागेहिं उणगाइं दोहिं अडयालेहिं सएहिं मंडलं छित्ता’
તાવત્ પોડશ મળ્ડલાનિ ચરતિ, ત્રિભાગૈરૂનાનિ, દ્વાભ્યાં અષ્ટાચત્વારિંશચ્છતાચ્છતાભ્યાં
મળ્ડલં છિત્વા । તાવદિતિ પૂર્વવત્ ત્રિભિર્ભાગૈર્ન્યૂનાનિ પોડશ મળ્ડલાનિ ચરતિ—મળ્ડલં ચ
દ્વાભ્યામષ્ટાચત્વારિંશદધિકાભ્યાં શતાભ્યાં છિત્વા $(15 + \frac{22}{60})$ इत्येतत् प्रमाणं चरती-
त्यर्थः । यथात्रानुसन्धानमाह—यदि पट् पञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविमष्टाविंशत्यधिकैरभि-
वद्धितमासैर्नवाशीतिः शतैः सूर्यमण्डलानां एकं लक्षं द्विचत्वारिंशत् सहस्राणि सप्तशतानि
કો અડતાલીસ સે અપવર્તિત કરે તો ઉપર કી રાશિ તિરાસી તથા નીચેવાલી
રાશિ એક સો છિયાસી હોતે હૈં । $15 + \frac{22}{60}$ અતઃ યહ ફલિત હોતા હૈં કિ પંદ્રહ
મંડલ પુરા તથા સોલહવેં મંડલકા એકસો છિયાસી ભાગાત્મક તિરાસી ભાગ
હોતે હૈં $(15 + \frac{22}{60})$

अथ सूर्य संबंधी प्रश्नसूत्र कहते हैं—(ता अभिवद्धिणं मासेणं सूर्ये कइ मंडलाइं चरइ) एक अभिवर्धित मास में सूर्य कितने मंडल में गमन करता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता सोलस मंडलाइं चरइ तिहिं भागेहिं उणगाइं दोहिं अडयालेहिं सएहिं मंडलं छित्ता) तीन भाग न्यून सोलह मंडल सूर्य गमन करता है । मंडल को दो सो अडतालीस से छेद करके $(15 + \frac{22}{60})$ इतना प्रमाण भाग में गमन करता है ।

अब यहां अनुपात कहते हैं—छप्पन सो अठाइस युग भावि मास से एक

ત્રણહજાર નવસોચોરાશી શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને અડતાલીસથી અપવર્તિત કરવાથી
ઉપરની સંખ્યા ત્રાશી અને નીચેની સંખ્યા એકસોછાશી $(15 + \frac{22}{60})$ થઈ જાય છે. તેથી
એ ફલિત થાય છેકે—પંદર મંડળ પુરા તથા સોળમા મંડળના એકસોછાશી ભાગવાળા
ત્રાશી ભાગ $(15 + \frac{22}{60})$ થાય છે.

હવે સૂર્ય મંડળ સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—(તા અભિવદ્ધિણં માસેણં
સૂરે કइ મંડલાइ ચરइ) એક અભિવર્ધિતમાસમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ?
આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા સોલસ
મંડલાઈં ચરइ तिहिं भागेहिं उणगाइं दोहिं अडयालेहिं सएहिं मंडलं छित्ता) ત્રણભાગ
ન્યૂન સોળ મંડળમાં સૂર્યગમન કરે છે. મંડળને બસો અડતાલીસથી છેદીને $(15 + \frac{22}{60})$
આટલા પ્રમાણ ભાગમાં ગમન કરે છે.

હવે અહીં અનુપાત કહે છે—છપ્પ તો અઠ્યાવીસ યુગભાવી માસથી એક વાર

ચત્વારિંશદધિકાનિ લભ્યન્તે તદૈકેનાભિવદ્ધિતેન માસેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના-
 $\frac{182080 \times 1}{2928} = 14 + \frac{160}{2928} = 14 + \frac{25}{468}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક લક્ષણેન મધ્યમો રાશિ
 ગુણિતોડપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ આદ્યેન રાશિના ભક્તેન લઘ્વાનિ પરિપૂર્ણાનિ પંચદશ મળ્ડલાનિ,
 શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ વિંશત્યધિકાન્યઘ્નાશીતિઃ શતાનિ અષ્ટાવિંશત્યધિકૈકૌનનવતિશતાનાં । તતો
 હરાંશૌ ષડવિંશતા અપવર્ત્તેનેનોપરિતનો રાશિઃ પંચચત્વારિંશદધિકૈ દ્વે શતે, અધસ્તનો દ્વે
 શતે અષ્ટાચત્વારિંશદધિકે $(14 + \frac{25}{468})$ અત ઉપપદ્યતે પોડશં મળ્ડલં ત્રિભિર્ભાગૈન્યૂનં, દ્વાભ્યાં
 અષ્ટાચત્વારિંશદધિકાભ્યાં શતાભ્યાં પ્રવિભક્તં મળ્ડલં ચેતિ ।

અથ નક્ષત્રવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ-‘તા અભિવદ્ધિષ્ણં માસેણ ણક્ષત્તે કહ મંડલાઈં
 ચરહ?’ તાવત્ અભિવદ્ધિતેન માસેન નક્ષત્રં કતિ મળ્ડલાનિ ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો

લાઘ્વ ચ્યાલીસ હજાર સાતસો ચાલીસ સૂર્ય મંડલ લભ્ય હોતે હૈ તો એક
 અભિવદ્ધિત માસ સે કિતના મંડલ લભ્ય હો સકતે હૈ? હિસ કો જાનને કે
 લિયે યહાં પર તોન રાશિ કી સ્થાપના કરે- $\frac{182080 + 1}{2928} = \frac{182081}{2928} = 14 + \frac{160}{2928} = 14 + \frac{25}{468}$
 યહાં પર અંતિમ રાશિ એક સે મધ્ય કી રાશી કા ગુણા કરે તો મી ડસી
 પ્રકાર રહતા હૈ । પુનઃ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો પરિપૂર્ણ પંદ્રહ મંડલ લઘ્વ
 હોતે હૈ તથા આઠ હજાર નવસો અઠાઈસ ભાગાત્મક આઠ હજાર આઠસો
 વીસ શેષ રહતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ હરાંશ કો છાઈસ સે અપરિવર્તિત કરે તો ઉપર
 કી રાશી દો સો પૈતાલીસ તથા નીચે કી રાશી દો સો અડતાલીસ હો જાતી
 હૈ $(14 + \frac{25}{468})$ હિસ સે યહ ફલિત હોતા હૈ કી સોલહવા મંડલ ત્રીન ભાગ
 ન્યૂન દો સો અડતાલીસ સે વિભક્ત રહતા હૈ ।

અથ નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈ-‘(તા અભિવદ્ધિષ્ણં માસેણ
 ણક્ષત્તે કહ મંડલાઈં ચરહ) એક અભિવદ્ધિત માસ મેં નક્ષત્ર કિતને મંડલોં
 મેં ગમન કરતા હૈ હિસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન કર ઉત્તર મેં

એંતાલીસહજાર સાતસોચાલીસ સૂર્યમંડળ લભ્ય થાય તો એક અભિવદ્ધિતમાસમાં કેટલા
 મંડળ લભ્ય થઈ શકે? આ બાબુવા માટે અહીં ત્રણરાશીની સ્થાપના કરવી. $\frac{182080}{2928} = 14 + \frac{160}{2928} = 14 + \frac{25}{468}$ અહીં અંતિમરાશી એકથી મધ્યની રાશીનો ગુણાકાર કરે
 તો પશુ એજ પ્રમાણે રહે છે. તે પછી પ્રથમની રાશિથી તેનો ભાગ કરે તો પુરેપુરા
 પંદર મંડળ લખ્ય થાય છે. આઠહજાર નવસો અઠવાવીસ ભાગવાળા આઠહજારઆઠસોવીસ
 શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને છબીસથી અપવર્તિત કરે તો ઉપરની સંખ્યા બસો
 પીતાલીસ અને નીચેની સંખ્યા બસોઅડતાલીસ થાય છે આનાથી એમ નક્કી થાય છે
 કે-સોળમા મંડળના ત્રણ ભાગ ન્યૂન બસોઅડતાલીસથી વિભક્ત થયેલ રહે છે.

હવે નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-‘(તા અભિવદ્ધિષ્ણં માસેણ
 ણક્ષત્તે કહ મંડલાઈં ચરહ) એક અભિવદ્ધિત માસમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે

મગવાનાહ—‘તા સોલસ મંડલાઈં ચરઈ સીતાલીસસર્ણિં ભાગેઈં અહિયાઈં ચોદસઈં અઢા-
સીર્ણિં મંડલં છેતા’ તાવત્ પોઢશ મળ્ડલાનિ ચરતિ, સમ્પત્તવારિંશતભાગૈરધિકાનિ ચતુ-
ર્દશભિરષ્ટાશીતિશતૈર્મળ્ડલં છિત્વા । તાવદિતિ પૂર્વવત્ સમ્પત્તવારિંશતા ભાગૈરધિકાનિ પોઢશ-
મળ્ડલાનિ ચરતિ, તથા ચ અષ્ટાશીત્યધિકૈ શ્વતુર્દશભિઃ શતૈઃ મળ્ડલં છિત્વા । इत्यत्रापि
गणितप्रक्रिया यथा—यदि पद् पञ्चाशदधिकशतसंख्ययुगभाविभिरभिवर्द्धितमासैर् नवाशीति
शतैरष्टाविंशत्यधिकैर् नक्षत्रमण्डलानां एकं लक्षं त्रिचत्वारिंशत् सदस्राणि शतमेकं त्रिंश-
दधिकं लभ्यन्ते तदा एकेनाभिवर्द्धितेन मासेन किं स्यादिति त्रैराशिकप्रवृत्तौ राशित्रय
स्थापना— $\frac{183130 \times 1}{2932} = \frac{183130}{2932} = 16 + \frac{362}{2932}$ अत्रान्त्येन राशिना एकक लक्षणेन मध्यमो राशि
गुणितोऽपि तथैव तिष्ठन्ति, आद्येन राशिना भक्तेन च लब्धानि परिपूर्णानि पौडशमण्डलानि,
शेषमुद्धरति द्वे शते द्व्यशीत्यधिके $\frac{362}{2932}$ अत्र हरांशौ पङ्क्तिरपवर्त्तितौ जाता उपरि सप्तचत्वा-
रिंशत् ४७ । अधस्तने च अष्टाशीत्यधिकानि चतुर्दशशतानि १४८८ अतोऽत्र स्वरूपमीदृक्

શ્રીમગવાન્ કહતે હૈં—(તા સોલસ મંડલાઈં ચરઈ સીતાલીસસર્ણિં ભાગેઈં
અહિયાઈં ચોદસઈં અઢાસીર્ણિં મંડલં છેતા) ચૌદહસો અઠાસી સે મંડલ કો
છેદ કર સોલહ મંડલ એવં સૈતાલીસ ભાગ મેં નક્ષત્ર ગમન કરતા હૈ, યહાં પર
મી ગણિતપ્રક્રિયા હસ પ્રકાર સે હોતી હૈ—એકસો છપ્પન અધિક નવાસીસો
અઠાઈસ યુગભાવિ અભિવર્ધિત માસ સે એક લાખ તયાલીસ હજાર એકસો
ત્રીસ નક્ષત્ર મંડલ લભ્ય હોતા હૈ તો એક અભિવર્ધિત માસ સે કિતના લભ્ય
હો સકતે હૈં ? હસકો જાનને કે લિયે યહાં પર ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે—
 $\frac{183130 + 1}{2932} = \frac{183130}{2932} = 16 + \frac{362}{2932}$ યહાં પર અંતિમ રાશિ એક સે મધ્ય કી રાશિ કા
ગુણા કરને પર મી વૈસા હી રહતા હૈ તત્પશ્ચાત્ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો
પરિપૂર્ણ સોલહ મંડલ લબ્ધ હોતે હૈં તથા દો સો વિરાસિ ૨૮૨ શેષ બચતા હૈ
 $\frac{362}{2932}$ યહાં હરાંશ કો છ સે અપરિવર્તિત કરે તો ઊપર મેં સૈતાલીસ તથા નીચે

છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા સોલસ
મંડલાઈં ચરઈ સીતાલીસસર્ણિં ભાગેઈં અહિયાઈં ચોદસઈં અઢાસીર્ણિં મંડલ
છેતા) ચૌદસોઅઠ્યાસીથી મંડળને છેદીને સોળ મંડળ અને સુડતાલીસ ભાગમાં નક્ષત્ર
ગમન કરે છે. અહીં પણ ગણિતપ્રક્રિયા આ પ્રમાણે થાય છે. એકસોછપ્પન અધિક
નેવ્યાસીસો અઠ્યાવીસ યુગભાવિ અભિવર્ધિત માસથી એકલાખ તેંતાલીસહજાર એકસોત્રીસ
નક્ષત્ર મંડળ લભ્ય થાય છે. તો એક અભિવર્ધિત માસમાં કેટલામંડળ લભ્ય થઈ શકે ?
આ જાણવા માટે અહીં પણ રાશીની સ્થાપના કરવી. $\frac{183130 + 1}{2932} = \frac{183130}{2932} = 16 + \frac{362}{2932}$
આંહીયાં અંતિમ રાશી એકથી મધ્યની રાશીનો ગુણકાર કરે તો પણ એની એજ સંખ્યા
રહે છે. તે પછી પ્રથમ રાશીથી ભાગ કરવાથી પરિપૂર્ણ સોળમંડળ લબ્ધ થાય છે. તથા
અસોખ્યાશી શેષ વધે છે. $\frac{362}{2932}$ અહીં હરાંશને છથી અપવર્તિત કરે તો ઉપર સુડતાલીસ

$\frac{૧૪૩૧૩૦}{૮૧૨૮} = ૧૬ + \frac{૨૮૨}{૮૧૨૮} = ૧૬ + \frac{૪૭}{૧૪૮૮}$ એતેનોયગ્ગતે સપ્તચત્વારિંશન્ અઘાશીત્યધિકચતુર્દશ શત-
ભાગૈ મંડલં છિત્વેતિ ॥ સૂ. ૮૫ ॥

અથાત્ર ચન્દ્રાદય એકૈકનાદોરાત્રેણ પ્રત્યેકં કતિ મંડલાનિ ચરન્તીત્યેતદ્ વિષય
નિરૂપણં કરોતિ-

મૂલમ્-તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં ચંદ્રે કઙ્ મંડલાઈં ચરઙ્ ?, તા
એગં અદ્ધમંડલં ચરઙ્ એકતીસાએ ભાગેહિં ઝુણં ણવ્વહિં પળ્લરસેહિં અદ્ધ-
મંડલં છેત્તા, તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં સૂરિએ કઙ્ મંડલાઈં ચરઙ્ ?,
તા એગં અદ્ધમંડલં ચરઙ્, તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં ણવ્વલ્લત્તે કઙ્ મંડ-
લાઈં ચરઙ્ ?, તા એગં અદ્ધમંડલં ચરઙ્, દોહિં ભાગેહિં અહિયં સત્તહિં
વત્તીસેહિં સપ્પહિં અદ્ધમંડલં છેત્તા । તા એગમેગં મંડલં ચંદ્રે કઙ્હિં
અહોરત્તેહિં ચરઙ્ ? તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરઙ્, એકતીસાએ ભાગેહિં
અહિયંહિં ચરઙ્હિં વેયાલેહિં સપ્પહિં રાઈંદિએહિં છેત્તા, તા એગમેગં મંડલં
સૂરે કઙ્હિં અહોરત્તેહિં ચરઙ્ ?, તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરઙ્, તા એગમેગં
મંડલં ણવ્વલ્લત્તે કઙ્હિં અહોરત્તેહિં ચરઙ્ ?, તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરઙ્,
દોહિં ઝુણેહિં તિહિં સત્તસદ્દેહિં સપ્પહિં રાઈંદિએહિં છેત્તા । તા ઝુગેણં
ચંદ્રે કઙ્ મંડલાઈં ચરઙ્ ? તા અદ્ધ ચુલ્લસીએ મંડલસપ્પ ચરઙ્, તા
ઝુગેણં સૂરે કઙ્ મંડલાઈં ચરઙ્ ? તા ણવ્વ પળ્લરસં મંડલસપ્પ ચરઙ્, તા
ઝુગેણં ણવ્વલ્લત્તે કઙ્ મંડલાઈં ચરઙ્ !, તા અદ્ધારસ પળ્લતીસે દુભાગમંડ-
લસપ્પ ચરઙ્ । ઇચ્છેસા સુદુત્તગઈ રિક્ખાતિ સાસરારાઈંદિયઝુગમંડલ-
પવિભત્તા સિગ્ધગઈ વત્થું આહિએ ત્તિવેમિ । સૂ. ૮૬ ॥

પળ્લરસમં પાહુડં સમત્તં ॥ ૧૫ ॥

ચૌદહ સો અઠાસી ૧૪૮૮ । હોતે હૈં । અતઃ યહાં પર હસ પ્રકાર હોતા હૈ-
 $\frac{૧૪૩૧૩૦}{૮૧૨૮} = ૧૬ + \frac{૨૮૨}{૮૧૨૮} = ૧૬ + \frac{૪૭}{૧૪૮૮}$ હસ સે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ ચૌદહ સો
અઠાસી ભાગાત્મક સૈતાલીસ ભાગોં સે મંડક કો છેદકર નક્ષત્ર મંડલ મેં
ગમન કરતા હૈ ॥ સૂ. ૮૫ ॥

તથા નીચે ચૌદસોઅઠ્યાસી ૧૪૮૮ થાય છે. તેથી અહીં આ રીતે થાય છે. $\frac{૧૪૩૧૩૦}{૮૧૨૮} = ૧૬ + \frac{૨૮૨}{૮૧૨૮} = ૧૬ + \frac{૪૭}{૧૪૮૮}$ આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-ચૌદસો અઠ્યાસી ભાગવાળા ચુડતાલીસ
ભાગોથી મંડળને છેદીને નક્ષત્ર મંડળમાં ગમન કરે છે. ॥ સૂ. ૮૫ ॥

છાયા-તાવત્ એકૈકેન અહોરાત્રેણ ચન્દ્રઃ કતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ ?, તાવત્ એકમર્દ્ધ-મળ્ડલં ચરતિ, એકત્રિંશતાભાગૈઃ ઝનં, નવમિઃ પશ્ચદશૈર્મર્દ્ધમળ્ડલં છિત્વા, તાવત્ એકૈકેન અહોરાત્રેણ સૂર્યઃ કતિમળ્ડલાનિ ચરતિ ?, તાવત્ એકમર્દ્ધમળ્ડલં ચરતિ તાવત્ એકૈકેનાહો-રાત્રેણ નક્ષત્રં કતિમળ્ડલાનિ ચરતિ ?, તાવદેકમર્દ્ધમળ્ડલં ચરતિ દ્વાભ્યાં ભાગાભ્યામધિકં, સપ્તમિ દ્વાત્રિંશચ્છતૈર્મર્દ્ધમળ્ડલં છિત્વા, તાવત્ એકૈકં મળ્ડલં ચન્દ્રઃ કતિભિરહોરાત્રૈ શ્વરતિ ?, તાવત્ દ્વાભ્યાં અહોરાત્રાભ્યાં ચરતિ એકત્રિંશતાભાગૈરધિકાભ્યાં ચતુર્મિ દ્વિચત્વારિંશચ્છતૈઃ રાત્રિન્દિવં છિત્વા । તાવત્ એકૈકં મળ્ડલં સૂર્યઃ કતિભિરહોરાત્રૈ શ્વરતિ ?, તાવત્ દ્વાભ્યામહો-રાત્રાભ્યાં ચરતિ । તાવત્ એકૈકં મળ્ડલં નક્ષત્રં કતિભિરહોરાત્રૈ શ્વરતિ ?, તાવત્ દ્વાભ્યામહો-ત્રાભ્યાં ચરતિ, દ્વાભ્યામૂનાભ્યાં ત્રિમિઃ સપ્તપૃથ્વાશતૈઃ રાત્રિન્દિવં છિત્વા । તાવત્ યુગેન ચન્દ્રઃ કતિમળ્ડલાનિ ચરતિ ? તાવત્ અષ્ટૌ ચતુરાશીતાનિ મળ્ડલશતાનિ ચરતિ । તાવત્ યુગેન સૂર્યઃ કતિ મળ્ડલાનિ ચરતિ ?, તાવત્ નવ પશ્ચદશમળ્ડલશતાનિ ચરતિ । તાવત્ યુગેન નક્ષત્રં કતિમળ્ડલાનિ ચરતિ ?, તાવત્ અષ્ટાદશ પશ્ચત્રિંશત્ દ્વિભાગમળ્ડલશતાનિ ચરતિ ।

इत्येषा मुहूर्त्तगतिः, ऋक्षाधिमास रात्रिन्दिव युगमण्डलप्रविभक्तशीघ्रगति वस्तु आख्या-तमिति वच्मि ॥ सू० ८६ ॥

॥ पञ्चदशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

ટીકા-પચ્ચાશીતિતમે સૂત્રે નાક્ષત્રાદિ માસેષુ ચન્દ્રાદીનાં મળ્ડલગતિં પ્રતિપાદ્ય સમ્પ્રતિ ષડ્.શીતિતમેઽસ્મિન્નર્થાધિકારસૂત્રે તેપામેવ ચન્દ્રાદીનામેકૈકસ્મિન્નહોરાત્રે મળ્ડલગતિં પ્રતિ-પાદયતિ-‘તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં ચંદે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ ?’ તાવત્ એકૈકેનાહોરાત્રેણ ચન્દ્રઃ કતિમળ્ડલાનિ ચરતિ ? । તાવદિતિ પ્રાગ્વત એકૈકસ્મિન્નહોરાત્રે કતિ મળ્ડલચારી ચન્દ્રો

अब यहां पर चंद्रादि एक एक अहोरात्र में प्रत्येक कितने मंडल में गमन करते हैं उसका निरूपण किया जाता है—(ता एगमेगेणं अहोरत्तेणं) इत्यादि

ટીકાર્થ-પચાસીવેં સૂત્ર મેં નક્ષત્રાદિ માસ મેં ચંદ્રાદિ કી મંડલગતિ કા પ્રતિપાદન કરકે અબ ઇસ છયાસીવેં સૂત્ર મેં ઝન ચંદ્રાદિ કા એક અહોરાત્ર મેં કિતને મંડલ મેં ગમન હોતા હૈ ઝસકા પ્રતિપાદન કરતે હૈં, ઇસ વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈં કિ—(તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં ચંદે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ) હે ભગવન્ એક એક અહોરાત્ર મેં ચંદ્ર કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ ? ઇસ

હવે અહીંયાં ચંદ્ર વિગેરે એકએક અહોરાત્રમાં કેરેક કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે ? તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—(તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ-પચાસીમા સૂત્રમાં નાક્ષત્રાદિમાસમાં ચંદ્રાદિની મંડળ ગતિનું પ્રતિપાદન કરીને હવે આ છાસીમા સૂત્રમાં એ ચંદ્રાદિ એક અહોરાત્રમાં કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે ? એ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. આ વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છેકે—(તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં ચંદે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ) હે ભગવન્ એક એક અહોરાત્રમાં

મવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તવો મગવાનાહ—‘તા એગં અદ્ધમંડલં ચરહ્ એકતીસાણ ભાગેહિં ઝળં ણવહિં પળ્ણરસેહિં સણ્હિં અદ્ધમંડલં છેત્તા’ નાવદેકમર્દ્ધમંડલં ચરતિ, એકત્રિંશતાભાગે ન્યૂનમેકમર્દ્ધમંડલં ચરતિ (૧- $\frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦}$) તથા ચ પશ્ચદશોત્તરૈ નવભિઃ શતૈરર્દ્ધમંડલં છિત્વા । અત્રાનુપાતો યથા—યદિ ત્રિંશદધિચૈરષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ રાત્રિન્દિવાનાં અષ્ટપૃથ્વિકાનિ સપ્ત-
દશશતાનિ અર્દ્ધમંડલાનાં ચન્દ્રસ્ય લભ્યન્તે તદૈકેન રાત્રિન્દિવેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રય-
સ્થાપના— $\frac{૧૯૬૮ \times ૧}{૧૮૩૦} = \frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક લક્ષણેન મધ્યમો રાશિ ગુણિતોઽપિ તથૈવ
તિષ્ઠતિ, આદ્યેન રાશિના ભાગહરણં, કિન્તુ ભાજ્ય રાશેસ્તોકત્વાદ્ ભાગફલં નાયાતિ । તતો
ભાજ્યહારૌ દ્વાભ્યામપવર્તિતૌ $\frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦} \div ૨ = \frac{૯૮૪}{૧૮૩૦} = (૧ - \frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦})$ ઉપરિતનો રાશિ શ્વતુરાશીત્યધિ-
કાન્યષ્ઠૌ શતાનિ, અધસ્તનશ્ચ પશ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ અસ્યૈવ રૂપાન્તરકરણેન (૧- $\frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦}$)

પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રી મગવાન્ કહતે હૈં—(તા એગં અદ્ધમંડલં ચરહ્ એકતીસાણ ભાગેહિં ઝળં ણવહિં પળ્ણરસેહિં સણ્હિં અદ્ધમંડલં છેત્તા) એક અહોરાત્ર મેં ચંદ્ર નવ સો પંદ્રહ સે અર્દ્ધમંડલ કો વિભક્ત કરકે
હકતીસ ભાગન્યૂન એક અર્દ્ધમંડલ મેં ગમન કરતા હૈ (૧- $\frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦}$) યહાં પર હસ પ્રકાર
અનુપાત હોતા હૈ—યદિ અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર સે સત્રહસો અઢસઠ ચંદ્ર કા
અર્દ્ધમંડલ લભ્ય હોતે હૈ, તો એક અહોરાત્ર સે કિતને મંડલ લબ્ધ હો સકતે હૈ—
હસકો સમજ્ઞને કે લિએ યહાં પર તીન રાશિ કી સ્થાપના કી જાતી હૈ જૈસે
કી— $\frac{૧૯૬૮+૧}{૧૮૩૦} = \frac{૧૯૬૯}{૧૮૩૦}$ —યહાં પર અંતિમ એક રૂપરાશિ સે મધ્ય કી રાશિ કા ગુણા
કરે તો મી ડસી પ્રકાર રહતા હૈ અતઃ ગુણા કરકે પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરના
ચાહિયે પરંતુ ભાજ્ય રાશિ અલ્પ હોને સે ભાગફલ આતા નહીં હૈ અતઃ ભાજ્ય
હાર રાશિ કો દો સે અપવર્તિત કરે— $\frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦} \div ૨ = \frac{૯૮૪}{૧૮૩૦} = (૧ - \frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦})$ હસ પ્રકાર ડપર
કી રાશિ આઠ સો ચૌરાસી તથા નીચે વાલી રાશિ નવ સો પંદ્રહ હોતે હૈ ।

ચંદ્ર કેટલા મંડળેમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને
ઉત્તરમાં શ્રીમગવાન્ કહે છે—(તા એગં અદ્ધમંડલં ચરહ્ એકતીસાણ ભાગેહિં ઝળં ણવહિં
પળ્ણરસેહિં સણ્હિં અદ્ધમંડલં છેત્તા) એક અહોરાત્રમાં ચંદ્ર નવસો પંદ્રથી અર્ધમંડળને
વિભક્ત કરીને એકત્રીસ ભાગ ન્યૂન એક અર્ધમંડળમાં ગમન કરે છે. (૧- $\frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦}$) અહીંયાં
આ રીતે અનુપાત થાય છે—જો અઠારસોત્રીસ અહોરાત્રથી સત્રસો અઢસઠ ચંદ્રના અર્ધ-
મંડળ લભ્ય થાય તો એક અહોરાત્રથી કેટલા મંડળ લભ્ય થઈ શકે ? આને સમજવા
માટે અહીં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. જેમકે— $\frac{૧૯૬૮+૧}{૧૮૩૦} = \frac{૧૯૬૯}{૧૮૩૦}$ —અહીં અંતિમ એકરૂપ
રાશિથી મધ્યની રાશિનો ગુણાકાર કરે તો પણ એજ રીતે રહે છે. તેથી ગુણાકાર કરીને
પ્રથમ રાશિથી ભાગ કરવો જોઈએ પણ ભાગ્ય રાશિ ઓછી હોવાથી ભાગ કળ આવતું
નથી તેથી ભાગ્ય હાર રાશિને જેથી અપવર્તિત કરવા $\frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦} \div ૨ = \frac{૯૮૪}{૧૮૩૦} = (૧ - \frac{૧૯૬૮}{૧૮૩૦})$ આ
પ્રમાણે ડપરની સંખ્યા આઠસોચૌરાસી તથા નીચેની સંખ્યા નવસોપંદ્ર થાય છે, આનું

અતઃ ઉપપદ્યતે યત્ એકત્રિંશતા ભાગે ન્યૂન મેઘમર્દમણ્ડલં નવગિઃ શતૈઃ પચ્ચદશોત્તરૈઃ પ્રત્રિ-
મક્તમિતિ । અથ સૂર્ય વિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં સૂરે કઢ મંડલાઈં
ચરઈ?’ તાવત્ એકૈકેનાહોરાત્રેણ સૂર્યઃ કતિ મણ્ડલાનિ ચરનીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો
મગવાનાહ—‘તા એગં અદ્વમંડલં ચરઈ’ તાવત્ એકમર્દમણ્ડલં ચરતિ । અત્રૈકસ્મિન્ યુગે
ત્રિંશદધિકાન્યષ્ટાદશશતાન્યર્દમણ્ડલાનાં સ્વન્તિ, તાવન્ત એશહોરાત્રાશ્ચ સ્વન્તિ, તેનાત્ર
હરાંશયોસ્તુલ્યત્વાલ્લબ્ધમેકમર્દમણ્ડલ $\frac{1630}{1230}$ મિતિ ।

અથ નક્ષત્રવિષયં પ્રશ્નસૂત્રમાહ—‘તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં ણક્ષત્રે કઢ મંડલાઈં ચરઈ?’
તાવત્ એકૈકેનાહોરાત્રેણં નક્ષત્રં કતિ મણ્ડલાનિ ચાતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો મગવાનાહ—
‘તા એગં અદ્વમંડલં ચરઈ દોહિં ભાગેઈં અદિયં સત્તદિં પત્તીસેઈં સર્દઈં અદ્વમંડલં છેત્તા’
હસકા રૂપાન્તર કરને સે હસ પ્રકાર (૧- $\frac{1630}{1230}$) હોતે હૈં । હસ સે યહ ફલિત
હોતા હૈ કિ હકતીસ આગન્યૂન એક અર્દ્ધમંડલ નવ સો પંદ્રહ સે વિભક્ત કિયા
હુવા હોતા હૈ ।

અથ સૂર્ય વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં—(તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં સૂરે કઢ
મંડલાઈં ચરઈ) એક એક અહોરાત્ર મેં સૂર્ય કિતને મંડલોં મેં ગમન કરતા હૈ ?
હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી મગવાન્ કહતે
હૈં—(તા એગં અદ્વમંડલં ચરઈ) એક અર્દ્ધમંડલ મેં જાતા હૈ । યહાં પર એક યુગ મેં
અઠારહ સો તીસ અર્દ્ધમંડલ હોતે હૈં, અહોરાત્ર આ ઉતને હી હોતે હૈં અતઃ યહાં
હરાંશ તુલ્ય હોને સે એક અર્દ્ધમંડલ લબ્ધ હોતા હૈ $\frac{1630}{1230}$ ।

અથ નક્ષત્ર વિષયક પ્રશ્ન સૂત્ર કહતે હૈં—(તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં ણક્ષત્રે
કઢ મંડલાઈં ચરઈ) એક એક અહોરાત્ર મેં નક્ષત્ર કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા
હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી મગવાન્

રૂપાન્તર કરવાથી આ રીતે થાય છે. (૧- $\frac{1630}{1230}$) આનાથી એ ફલિત થાય છે કે એકત્રીસ
ભાગ ન્યૂન એક અર્ધમંડળ નવસોપંદરથી વિભક્ત કરેલ હોય છે.

હવે સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—(તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં સૂરે
કઢ મંડલાઈં ચરઈ) એક એક અહોરાત્રમાં સૂર્ય કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આ
પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીમગવાન્ કહે છે.—(તા એગં અદ્વ-
મંડલં ચરઈ) એક અર્ધમંડળમાં જાય છે. અહીંયાં એક યુગમાં અઠારસોત્રીસ અર્ધમંડળો
થાય છે અહોરાત્ર પણ એટલાજ હોય છે. તેથી અહીં હરાંશ સરખાજ હોવાથી એક
અર્ધમંડળ લખ્ય થાય છે. $\frac{1630}{1230}$)

હવે નક્ષત્ર સંબંધી પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—(તા એગમેગેણં અહોરત્તેણં ણક્ષત્રે
કઢ મંડલાઈં ચરઈ) એક એક અહોરાત્રમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળોમાં ગમન કરે છે ? આ
પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીમગવાન્ કહે છે.—(તા એગં અદ્વ-

તાવત્ એકમર્દમણ્ડલં ચરતિ દ્વાભ્યાં ભાગાભ્યામધિકં, સપ્તભિ દ્વાત્રિંશચ્છતૈર્દમણ્ડલં
છિત્વા। એકસ્મિન્નહોરાત્રે નક્ષત્રં કિલ દ્વાભ્યાં ભાગાભ્યામધિકમેકમર્દમણ્ડલં ચરતિ,
દ્વાત્રિંશદધિકૈઃ સપ્તભિઃ શતૈર્દમણ્ડલં છિત્વા ચેતિ। અત્રાપ્યનુપાતો યથા—યદિ ત્રિંશદ-
ધિકૈરષ્ટાદશભિઃ શતૈરહોરાત્રાણા પચ્ચત્રિંશદધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ નક્ષત્રાણાં મણ્ડલાનિ
લભ્યન્તે તદૈકેનાહોરાત્રેણ કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના— $\frac{1234 \times 1}{1230} = \frac{1234}{1230} = 1 + \frac{4}{1230} = 1$
+ $\frac{4}{1230}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એકક રૂપેણ મધ્યમો રાશિઃ સંગુણ્ય આદ્યેન ભવત્વા
લબ્ધમેકમર્દમણ્ડલં, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પચ્ચ, ત્રિંશદધિકાષ્ટાદશશતભાગાનાં। તતો હરાંશૌ
(૬) અનેન ગુણિતૌ તત્ર હરાંશયોસ્તુલ્યત્વાન્નાશે ચ કૃતે જાતાવુપરિ દ્વૌ, અધસ્તાઞ્ચ
દ્વાત્રિંશદધિકાનિ સપ્તશતાનિ, લબ્ધૌ દ્વૌ દ્વાત્રિંશદધિકસપ્તશતભાગૌ $1 + \frac{4}{1230}$ इति सर्वमुप-
पद्यते। अथ सम्प्रति एकैकं परिपूर्णं मण्डलं चन्द्रादयः प्रत्येकं कतिभिरहोरात्रैश्चर-

કહતે હૈં—(તા એગં અર્દ્રમંડલં ચરઈ દોહિં ભાગેહિં અહિયં સત્તહિં વત્તીસેહિં
સપહિં અર્દ્રમંડલં છેત્તા) એક અહોરાત્ર મેં નક્ષત્ર સાત સો વત્તીસ સે
એક અર્ધમંડલ કો છેદ કરકે દો ભાગ અધિક એક અર્દ્રમંડલ મેં ગમન કરતા
હૈ। યહાં પર હસ પ્રકાર અનુપાત કરેં—યદિ અઠારહસો તીસ અહોરાત્ર સે
અઠારહ સો પૈતીસ નક્ષત્રોં કે મંડલ લભ્ય હોતે હૈં તો એક અહોરાત્ર સે કિતને
મંડલ લબ્ધ હો સકતે હૈં? હસકે લિયે તીન રાશિ કો સ્થાપન કરે— $\frac{1234+1}{1230} =$
 $\frac{1234}{1230} = 1 + \frac{4}{1230} = 1\frac{4}{1230}$ યહાં પર અંતિમરાશિ એક સે મધ્ય કી રાશિ કા ગુણા કરકે
આદ્ય રાશિ સે ભાગ કરે તો એક અર્ધમંડલ લબ્ધ હોતા હૈ। તથા અઠારહસો
પૈતીસ ભાગોં કા પાંચ શેષ વચતા હૈ, તત્પશ્ચાત્ હરાંશ ૬ કો ગુણિત કરે તો
હરાંશ સમાન હોનેસે કુછ શેષ રહતા નહીં હૈ। અતઃ હરાંશ નષ્ટ હોને સે ડપર
મેં દો એવં નીચે સાત સો વત્તીસ રહતા હૈ। હસ પ્રકાર સાત સો વત્તીસ ભાગ
વાલે દો લબ્ધ હોતે હૈં $1 \times \frac{4}{1230}$ હસ પ્રકાર સર્વ પરિમાણ હો જાતા હૈ।

મંડલં ચઈ દોહિં ભાગેહિં અહિયં સત્તહિં વત્તીસેહિં સપહિં અર્દ્રમંડલં છેત્તા)
એક અહોરાત્રમાં નક્ષત્ર સાતસો બત્રીસથી એક અર્ધમંડળને છેદીને બે ભાગ અધિક
એક અર્ધમંડળમાં ગમન કરે છે. અહીં આ રીતે અનુપાત કરવો. બે અઠારસો
ત્રીસ અહોરાત્રથી અઠારસોપાંત્રીસ નક્ષત્રોના મંડળો લબ્ધ થાય તો એક અહોરાત્રમાં
કેટલા મંડળો લભ્ય થઈ શકે? આ બાબુવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી $\frac{1234 \times 1}{1230} =$
 $\frac{1234}{1230} = 1 + \frac{4}{1230} = 1\frac{4}{1230}$ અહીં અંતિમ રાશી એકથી મધ્યની રાશીના ગુણ કરીને
પ્રથમ રાશીથી ભાગ કરે તો એક અર્ધમંડળ લબ્ધ થાય છે. તથા અઠારસોપાંત્રીસ ભાગોના
પાંચ શેષ વધે છે. તે પછી હરાંશ ૬નો ગુણાકાર કરે તો હરાંશ સરખા હોવાથી કંઈજ
શેષ રહેતું નથી તેથી હરાંશનો નાશ થવાથી ઉપર બે અને નીચે સાતસોબત્રીસ રહે છે,
૧+કેટલું આ રીતે ઉક્ત પ્રમાણ થઈ જાય છે,

ન્તીત્યેતદ્ વિષયનિરૂપણાર્થમાહ-‘તા એગમેગં મંડલં ચંદે કઢહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્?’ તાવત્ એકૈકં મળ્ડલં ચન્દ્રઃ કતિમિરહોરાત્રૈશ્વરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્, એકતીસાણ ભાગેહિં અહિણિં, ચઢહિં વેચાલેહિં સણિં રાહિંદિણિં છેત્તા’ તાવત્ દ્વાભ્યા મહોરાત્રાભ્યાં ચરતિ, એક ત્રિંશતાભાગૈરધિકાભ્યાં ચતુર્ભિર્દ્વાચત્વારિંશચ્છતૈઃ રાત્રિન્દિવૈચ્છિત્વા । તાવદિતિ પૂર્વધત્ એકત્રિંશતા ભાગૈરધિકાભ્યાં દ્વાભ્યામહોરાત્રાભ્યામેકં મળ્ડલં ચરતિ ચન્દ્ર સ્તથા ચ દ્વાચત્વારિંશદધિકૈશ્ચતુર્ભિઃ શતૈઃ રાત્રિન્દિવં છિત્વા-વિભજ્ય પૂર્વોક્તપ્રુપપથેત । અત્રાપ્યનુપાતો યથા યદિ ચન્દ્રસ્ય મળ્ડલાનામષ્ટાભિઃ શતૈશ્ચતુરશીત્યધિકૈરહોરાત્રાણા મષ્ટાદશશતાનિ ત્રિંશદધિકાનિ લભ્યન્તે તદૈકેન મળ્ડલેન કતિ રાત્રિન્દિવાનિ લમેયુરિતિ રાશિત્રયસ્થાપના- $\frac{1680 \times 9}{668} = 2 + \frac{52}{668} = 2 + \frac{13}{167}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના મધ્યમો રાશિ ગુણિતઃ અઘેન ભક્તઃ લઘ્વો દ્વાવહોરાત્રૌ

અવ પરિપૂર્ણ એક એક મંડલ મેં ચંદ્રાદિ કિતને અહોરાત્ર મેં ગમન કરતે હૈં, હસ વિષય કા નિરૂપણ કરને કે લિયે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા એગમેગં મંડલં ચંદે કઢહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્) એક એક મંડલ મેં ચંદ્ર કિતને અહોરાત્ર મેં ગમન કરતા હૈ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્, એકતીસાણ ભાગેહિં અહિણિં, ચઢહિં વેચાલેહિં સણિં રાહિંદિણિં છેત્તા) ચારસો વચાલીસ અહોરાત્ર કો વિભક્ત કરકે દો અહોરાત્ર એવં એક અહોરાત્ર કા હકતોસ ભાગ સે ચંદ્ર એક મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ ।

યહાં પર હસ પ્રકાર સે અનુપાત કરે-યદિ આઠ સો ચૌરાસી ચંદ્રમંડલ સે અઠારહ સો તોસ અહોરાત્ર હોતે હૈં, તો એક મંડલ સે કિતને અહોરાત્ર લભ્ય હો સકતે હૈં? હસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે $\frac{1680 \times 9}{668} = 2 + \frac{52}{668} = 2 + \frac{13}{167}$ યહાં પર અંતિમ રાશિ સે મધ્ય કી રાશિ કા ગુણા કરકે

હવે પુરેપુરા એક એક મંડળમાં ચંદ્રાદિ કેટલા અહોરાત્રમાં ગમન કરે છે? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-(તા એગમેગં મંડલં ચંદે કઢહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્) એક એક મંડળમાં ચંદ્ર કેટલા અહોરાત્રમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્, એકતીસાણ ભાગેહિં અહિણિં ચઢહિં વેચાલેહિં સણિં રાહિંદિણિં છેત્તા) ચારસો વચાલીસ અહોરાત્રને વિભક્ત કરીને બે અહોરાત્ર તથા એક અહોરાત્રના એકત્રીસ ભાગથી ચંદ્ર એક મંડળમાં ગમન કરે છે. અહીં આ રીતે અનુપાત કરવો બે આઠસોચોરાશિ ચંદ્રમંડળથી અઠારસોત્રિસ અહોરાત્ર થાય છે, તો એક મંડળથી કેટલા અહોરાત્ર લભ્ય થાય છે? આ બાબતના માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{1680 \times 9}{668} = 2 + \frac{52}{668} = 2 + \frac{13}{167}$ અહીં અંતિમરાશિથી મધ્યની રાશિને ગુણાકાર કરીને

શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ દ્વાપદિ ચતુરશીત્યધિકાષ્ટશતભાગાનાં, તતો હરાંશૌ દ્વાખ્યામપવર્તિતૌ જાત ઉપરિતનો રાશિરેકત્રિશદ્વૃષોઽધસ્તનો રાશિશ્ચ દ્વાચત્વારિંશદધિકાનિ ચત્વારિ શતાનિ-(૨ + $\frac{૬૯}{૧૧૨}$) इत्युपपद्यते एकत्रिंशत् द्विचत्वारिंशदधिक चतुःशतभागा इति । अथ :सूर्यविषयः प्रश्नः-‘ता एगमेगं मंडलं सूर्ये कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ?’ तावत् एकैकं मण्डलं सूर्यः कतिभिर-होरात्रै श्रुतीति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह-‘ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ’ तावत् द्वाभ्या महोरात्राभ्यां चरति । यथात्राप्यनुपातः यदि सूर्यस्य मण्डलानां नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरै-रष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि अहोरात्राणां लभ्यन्ते तदैकेन मण्डलेन कति अहोरात्रान् लभामहे ? राशित्रयस्थापना- $\frac{१८३० \times १}{११२} = \frac{१८३०}{११२} = २$ इत्येवं लब्धौ द्वौ परिपूर्णौ अहोरात्राविति । अथ नक्षत्रविषयः प्रश्नः-‘ता एगमेगं मंडलं णक्खत्ते कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ?’ तावत् एकैकं

પ્રથમ રાશિ સે આગ કરે તો દો અહોરાત્ર લબ્ધ હોતે હૈં એવં આઠ સો ચૌરાસી કા વાસઠ ભાગ શેષ રહતા હૈં । તત્પશ્ચાત્ હરાંશ કો દો સે અપવર્તિત કરે તો ઉપર કી રાશી ઇકતીસ તથા નીચે કી રાશિ ચાર સો વચાલીસ (૨ + $\frac{૬૯}{૧૧૨}$) । इस प्रकार चारसो वचालीस भागात्मक इकतीस भाग होते हैं । अब सूर्य विषय श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता एगमेगं मंडलं सूर्ये कइहिं अहोरत्तेहिं चरइ) सूर्य एक एक मंडल में कितने अहोरात्र में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरइ) एक मंडल में दो अहोरात्र में गमन करता है । यहां पर भी इस प्रकार से अनुपात करे-यदि सूर्य नव सौ पंद्रह मंडलों में अठारह सौ तीस अहोरात्र में गमन करता है तो एक मंडल में गमन करने में कितने अहोरात्र होते हैं ? इसको समझने के लिये तीन राशि की स्थापना करें- $\frac{१८३०+१}{११२} = \frac{१८३०}{११२} = २$ । इस प्रकार दो अहोरात्र पुरा लब्ध होते हैं । अब नक्षत्र के विषय

પ્રથમની રાશિથી ભાગ કરે તો બે અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. અને આઠસોચૌરાશીના બાસઠ ભાગ શેષ રહે છે. તે પછી હરાંશને બેથી અપવર્તિત કરે તો ઉપરની રાશિ એકત્રીસ તથા નીચેની રાશિ ચારસોવેતાલીસ (૨ + $\frac{૬૯}{૧૧૨}$) આ રીતે ચારસોવેતાલીસ ભાગાત્મક એકત્રીસ ભાગ થાય છે.

હવે સૂર્ય સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(તા એગમેગં મંડલં સૂર્યે કઈહિં અહોરત્તેહિં ચરઈ) સૂર્ય એક એક મંડળમાં કેટલા અહોરાત્રીમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરઈ) બે અહોરાત્રથી એક મંડળમાં ગમન કરે છે. અહીં પણ આ પ્રમાણે અનુપાત કરવો કે-જો સૂર્ય નવસોપંદર મંડળોમાં અઠારસોત્રીસ અહોરાત્રમાં ગમન કરે તો એક મંડળમાં ગમન કરવામાં કેટલા અહોરાત્ર થાય ? આ સમજવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી. $\frac{૧૮૩૦ \times ૧}{૧૧૨} = \frac{૧૮૩૦}{૧૧૨} = ૨$ આ રીતે બે અહોરાત્ર પુરા લબ્ધ થાય છે.

મળડલં નક્ષત્રં કતિભિરહોરાત્રૈ શ્વરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—‘તા દોહિં
અહોરત્તેહિં ચરહ્ દોહિં ઝળેહિં તિહિં સત્તસદ્દેહિં સપ્હિં રાઈદિપ્હિં છેત્તા’ તાવત્ દ્વાભ્યાં
અહોરાત્રાભ્યાં ચરતિ દ્વાભ્યામૂનાભ્યાં, ત્રિભિઃ સપ્તપટ્ટૈઃ શતૈ રાત્રિન્દિવૈશ્ચિત્વા ।
તાવદિતિ પૂર્વવત્ દ્વાભ્યાં ભાગાભ્યાં ન્યૂનાભ્યાં દ્વાભ્યામહોરાત્રાભ્યાં ચરતિ, ત્રિભિઃ સપ્તપટ્ટૈઃ
સપ્તપટ્ટયધિકૈશ્ચિત્ત્રિભિઃ શતૈઃ રાત્રિન્દિવં શ્ચિત્વા વિભજ્ય ચેતિ । યથાત્રાપ્યનુપાતઃ—યદિ
નક્ષત્રસ્ય મળડલાનામષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ પશ્ચત્રિંશદધિકૈઃ પદ્ ત્રિંશચ્છતાનિ પટ્ટયધિકાનિ રાત્રિ-
ન્દિવાનાં લભ્યન્તે તદ્દેકેન મળડલેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના— $\frac{8100 \times 1}{1234} = \frac{8100}{1234} = 1 + \frac{1234}{1234}$
 $= 1 + \frac{814}{1234}$ અશાન્ત્યેન રાશિના એકલ લક્ષણેન મધ્યમો રાશિ ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ,
આધેન રાશિના ભક્ત્યેતિ લબ્ધમેકં રાત્રિન્દિવં, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પશ્ચત્રિંશત્યધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ,

મેં ઓ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં—(તા એગમેગં મંડલં ણક્ષત્તે કહ્હિં અહો-
રત્તેહિં ચરહ્) એક એક મંડલ મેં નક્ષત્ર કિતને અહોરાત્ર મેં ગમન કરતે હૈં? ઇસ
પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં—(તા
દોહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્ દોહિં ઝળેહિં તિહિં સત્તસદ્દેહિં સપ્હિં રાઈદિપ્હિં છેત્તા)
દો ભાગન્યૂન દો અહોરાત્ર મેં નક્ષત્ર એક મંડલ મેં ગમન કરતા હૈં । ત્રીનસો
સહસઠ સે અહોરાત્ર કા વિભાગ કરકે । યહાં પર ભી ઇસ પ્રકાર અનુપાત કરે
કી યદિ અઠારહસો પૈતીસ મંડલોં મેં નક્ષત્ર છત્તીસસો સાઠ અહોરાત્ર મેં ગમન
કરે તો એક મંડલ મેં ગમન કરને મેં કિતને અહોરાત્ર હોતે હૈં? ઇસકો
જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે— $\frac{8100 \times 1}{1234} = \frac{8100}{1234} = 1 + \frac{1234}{1234} = 1 + \frac{814}{1234}$ યહાં
પર એક રૂપ અંત્યરાશિ સે મધ્ય કી રાશિ કા ગુણા કરે તો ડસી પ્રકાર
રહતા હૈં, તત્પશ્ચાત્ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો એક અહોરાત્ર લબ્ધ હોતા હૈં,
તથા અઠારહ સો પૈતીસ ભાગાત્મક અઠારહ સો પૈતીસ શેષ રહતા હૈં । તત્પ-

હવે નક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (તા એગમેગં મંડલં ણક્ષત્તે કહ્હિં
અહોરત્તેહિં ચરહ્) એક એક મંડળમાં નક્ષત્ર કેટલા અહોરાત્રમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે
શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. —(તા દોહિં અહોરત્તેહિં
ચરહ્ દોહિં ઝળેહિં તિહિં સત્તસદ્દેહિં સપ્હિં રાઈદિપ્હિં છેત્તા) બે ભાગ ન્યૂન બે અહો-
રાત્રમાં નક્ષત્ર એક મંડળમાં ગમન કરે છે. ત્રણસોસહસ્ર અહોરાત્રનો વિભાગ કરીને અહીંયાં
પણ આ રીતે અનુપાત કરવો કે—બે અઠારસોપાંત્રીસ મંડળોમાં નક્ષત્ર છત્તીસસો સાઠ
અહોરાત્રીથી ગમન કરે તો એક મંડળમાં ગમન કરવા માટે કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ
સમજવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી $\frac{8100 \times 1}{1234} = \frac{8100}{1234} = 1 + \frac{1234}{1234} = 1 + \frac{814}{1234}$ અહીં એકરૂપ
અંતિમ રાશિથી મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરે તો પણ એજ રીતે રહે છે, તે પછી પ્રથમ
રાશિથી તેનો ભાગ કરે તો એક અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા અઠારસોપાંત્રીસ ભાગા-
ત્મક અઠારસોપાંત્રીસ શેષ રહે છે. તે પછી હરશને પાંચથી અપવર્તિત કરે તો ઉપરની

પચ્ચત્રિશદધિકાષ્ટાદશશતભાગાનાં, તતો હરાંશો પચ્ચભિરપવર્તિતૌ જાત ઉપરિતનો રાશિસ્ત્રીણિ શતાનિ પચ્ચપૃથ્વિકાનિ, છેદરાશિ સ્ત્રીણિશતાનિ સમપૃથ્વિકાનીતિ- $1 + \frac{365}{360}$ સર્વમુપપદ્યતે દ્વાભ્યાં સમપૃથ્વિકાત્રિશતભાગાભ્યાં ન્યૂનં દ્વિતીયં રાત્રિન્દિવમિતિ અથૈકસ્મિન્ યુગે ચન્દ્રાદયઃ પ્રત્યેકં કતિમળ્હલાનિ ચરન્તીત્યેતદ્વિપયનિરૂપણાર્થમાહ-‘તા જુગેળં ચંદ્રે કહ્ મંડલાઈં ચરહ્?’ તાવત્ યુગેન ચન્દ્રઃ કતિ મળ્હલાનિ ચરતિ?, इत्येवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह-‘ता अट्टचुलसीए मंडलसए चरह्’ તાવત્ અટ્ટોચતુરશીતાનિ મળ્હલશતાનિ ચરતિ । તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ એકસ્મિન્ યુગે ચન્દ્રઃ સ્વલુ અટ્ટોચતુરશીતાનિ-ચતુરશીત્યધિ-કાન્યઘૃષ્ટીશતાનિ મળ્હલાનાં ચરતિ । અત્ર યુક્તિરુચ્યતે-ચન્દ્રઃ એકેન શતસહસ્રેણ અષ્ટાનવત્યા-શતૈઃ (૧૦૯૮૦૦) પ્રવિભક્તસ્ય મળ્હલસ્ય અષ્ટપૃથ્વિકાસમ્પદશશતસંખ્યાન (૧૭૬૮) ભાગાન્ એકેન મુહૂર્તેન ગચ્છતિ । એકસ્મિન્ યુગે ચ સર્વસંખ્યયા મુહૂર્ત્તાઃ ચતુઃપચ્ચાશત્ સહસ્રાણિ નવશતાનિ (૫૪૯૦૦) ભવન્તિ । અતોઽત્ર સમ્પદશશતાનિ અષ્ટપૃથ્વિકાનિ

આત્ હરાંશ કો પાંચ સે અપવર્તિત કરે તો ડપરવાલી રાશિ ત્રીન સો પૈસઠ તથા છેદ રાશિ ત્રીન સો સડસઠ હોતે હૈં । $1 + \frac{365}{360}$ હસ પ્રકાર સર્વ પ્રમાણ યથોક્ત પ્રકાર સે હો જાતા હૈ ।

અબ એક યુગ મેં ચંદ્રાદિ પ્રત્યેક કિતને મંડલ મેં ગમન કરતે હૈં-હસ વિષય નિરૂપણ કરને કે લિયે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા જુગેળં કહ્ મંડલાઈં ચરહ્) તાવત્ એક યુગ મેં ચંદ્ર કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા અટ્ટ ચુલસીએ મંડલસએ ચરહ્) એક યુગ મેં ચંદ્ર આઠ સો ચૌરાસી મંડલોં મેં ગમન કરતા હૈ । યહાં પર યુક્તિ દિસલાઈ જાતી હૈ-ચંદ્ર એક લાખ નવ હજાર આઠસો (૧૦૯૮૦૦) ભાગ મેં વિભક્ત મંડલ કા સત્રહસો અડસઠ (૧૭૬૮) ભાગોં મેં એક મુહૂર્ત મેં ગમન કરતા હૈ । એવં એક યુગ મેં સમગ્ર મુહૂર્તસંખ્યા ચોપન હજાર નવ સો (૫૪૯૦૦) હોતે હૈં । અતઃ યહાં પર (૧૭૬૮) સત્રહસો અડસઠ

રાશિ ત્રણસોપાંસઠ તથા છેદરાશિ ત્રણસોસડસઠ થાય છે. $1 + \frac{365}{360}$ આ પ્રમાણે તમામ પ્રમાણ યથોક્ત પ્રકારથી થઇ જાય છે.

હવે એક યુગમાં ચંદ્રાદિ પ્રત્યેક કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-(તા જુગેળં ચંદ્રે કહ્ મંડલાઈં ચરહ્) તાવત્ એક યુગમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા અટ્ટચુલસીએ મંડલસએ ચરહ્) એક યુગમાં ચંદ્ર આઠસોચૌરાસી મંડળોમાં ગમન કરે છે? અહીંયાં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે.-ચંદ્ર એક લાખ નવહજાર આઠસો (૧૦૯૮૦૦) ભાગમાં વિભક્ત થયેલ મંડળના સત્તરસોઅડસઠ (૧૭૬૮) ભાગોમાં એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે. અને એક યુગમાં સમગ્ર

મળ્ડલં નક્ષત્રં કતિમિરહોરાત્રૈ શ્રવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો મગવાનાહ-‘તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્ દોહિં ઝળેહિં તિહિં સત્તસદ્દેહિં સપ્હિં રાહ્દિપ્હિં છેત્તા’ તાવત્ દ્વાભ્યાં અહોરાત્રાભ્યાં ચરતિ દ્વાભ્યામૂનાભ્યાં, ત્રિભિઃ સપ્તપટ્ટૈઃ શતૈ રાત્રિન્દિવૈશ્છિત્વા । તાવદિતિ પૂર્વવત્ દ્વાભ્યાં ભાગાભ્યાં ન્યૂનાભ્યાં દ્વાભ્યામહોરાત્રાભ્યાં ચરતિ, ત્રિભિઃ સપ્તપટ્ટૈઃ સપ્તપટ્ટયધિકૈસ્ત્રિભિઃ શતૈઃ રાત્રિન્દિવં છિત્વા વિમજ્ય ચેતિ । યથાત્રાપ્યનુપાતઃ-યદિ નક્ષત્રસ્ય મળ્ડલાનામષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ પશ્ચત્રિંશદધિકૈઃ પટ્ટ ત્રિંશચ્છતાનિ પટ્ટયધિકાનિ રાત્રિન્દિવાનાં લભ્યન્તે તદૈકેન મળ્ડલેન કિં સ્યાદિતિ રાશિત્રયસ્થાપના- $\frac{810 \times 1}{1284} = \frac{810}{1284} = 1 + \frac{1294}{1284} = 1 + \frac{84}{849}$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના એક લક્ષણેન મધ્યમો રાશિ ગુણિતોઽપિ તથૈવ તિષ્ઠતિ, આદ્યેન રાશિના મત્તથેતિ લબ્ધમેકં રાત્રિન્દિવં, શેષાસ્તિષ્ઠન્તિ પશ્ચત્રિંશત્યધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ,

મેં ઓ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા એમગં મંડલં ણક્ષત્તે કહ્હિં અહોરત્તેહિં ચરહ્) એક એક મંડલ મેં નક્ષત્ર કિતને અહોરાત્ર મેં ગમન કરતે હૈં? ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીમગવાન્ કહતે હૈં-(તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્ દોહિં ઝળેહિં તિહિં સત્તસદ્દેહિં સપ્હિં રાહ્દિપ્હિં છેત્તા) દો ભાગન્યૂન દો અહોરાત્ર મેં નક્ષત્ર એક મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ । ત્રીનસો સંઢસઠ સે અહોરાત્ર કા વિભાગ કરકે । યહાં પર ભી ઇસ પ્રકાર અનુપાત કરે કી યદિ અઠારહસો પૈતીસ મંડલોં મેં નક્ષત્ર છત્તીસસો સાઠ અહોરાત્ર મેં ગમન કરે તો એક મંડલ મેં ગમન કરને મેં કિતને અહોરાત્ર હોતે હૈ ? ઇસકો જાનને કે લિયે ત્રીન રાશિ કી સ્થાપના કરે- $\frac{810+1}{1284} = \frac{810}{1284} = 1 + \frac{1294}{1284} = 1 + \frac{84}{849}$ યહાં પર એક રૂપ અંશ્યરાશિ સે મધ્ય કી રાશિ કા ગુણા કરે તો ડસી પ્રકાર રહતા હૈ, તત્પશ્ચાત્ પ્રથમ રાશિ સે ભાગ કરે તો એક અહોરાત્ર લબ્ધ હોતા હૈ, તથા અઠારહ સો પૈતીસ ભાગાત્મક અઠારહ સો પૈતીસ શેષ રહતા હૈ । તત્પ-

હવે નક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.(તા એમગં મંડલં ણક્ષત્તે કહ્હિં અહોરત્તેહિં ચરહ્) એક એક મંડળમાં નક્ષત્ર કેટલા અહોરાત્રમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘(તા દોહિં અહોરત્તેહિં ચરહ્ દોહિં ઝળેહિં તિહિં સત્તસદ્દેહિં સપ્હિં રાહ્દિપ્હિં છેત્તા) યે ભાગ ન્યૂન યે અહોરાત્રમાં નક્ષત્ર એક મંડળમાં ગમન કરે છે. ત્રણસોસડસઠ અહોરાત્રનો વિભાગ કરીને અહીંયાં પણ આ રીતે અનુપાત કરવો કે-જો અઠારસોપાંત્રીસ મંડળોમાં નક્ષત્ર છત્તીસસો સાઠ અહોરાત્રીથી ગમન કરે તો એક મંડળમાં ગમન કરવા માટે કેટલા અહોરાત્ર થાય છે? આ સમજવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી $\frac{810+1}{1284} = \frac{810}{1284} + \frac{1}{1284} = 1 + \frac{1294}{1284}$ અહીં એકરૂપ અંતિમ રાશિથી મધ્યરાશિનો ગુણાકાર કરે તો પણ એજ રીતે રહે છે, તે પછી પ્રથમ રાશિથી તેનો ભાગ કરે તો એક અહોરાત્ર લબ્ધ થાય છે. તથા અઠારસોપાંત્રીસ ભાગાત્મક અઠારસોપાંત્રીસ શેષ રહે છે. તે પછી હરાશને પાંચથી અપવર્તિત કરે તો ઉપરની

પશ્ચત્રિશદધિકાષ્ટાદશશતભાગાનાં, તતો હરાંશો પશ્ચભિરપવર્તિતૌ જાત ઉપરિતનો રાશિસ્ત્રીણિ શતાનિ પશ્ચપૃષ્ઠધિકાનિ, છેદરાશિ સ્ત્રીણિશતાનિ સપ્તપૃષ્ઠધિકાનીતિ- $1 + \frac{3}{4}$ સર્વમુપપદ્યતે દ્વાભ્યાં સપ્તપૃષ્ઠધિકત્રિશતભાગાભ્યાં ન્યૂનં દ્વિતીયં રાત્રિન્દિવમિતિ અથૈકસ્મિન્ યુગે ચન્દ્રાદયઃ પ્રત્યેકં કતિમણ્ડલાનિ ચરન્તીત્યેતદ્વિપયનિરૂપણાર્થમાહ-‘તા જુગેળં ચંદે કહ મંડલાઈં ચરઈ?’ તાવત્ યુગં ચન્દ્રઃ કતિ મણ્ડલાનિ ચરતિ?, इत्येवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह-‘ता अट्टचुलसीए मंडलसए चरइ’ तावत् अष्टौचतुरशीतानि मण्डलशतानि चरति । तावदिति प्राग्वत् एकस्मिन् युगे चन्द्रः खलु अष्टौचतुरशीतानि-चतुरशीत्यधि-कान्यष्टौशतानि मण्डलानां चरति । अत्र युक्तिरुच्यते-चन्द्रः एकेन शतसहस्रेण अष्टानवत्या-शतैः (१०९८००) प्रविभक्तस्य मण्डलस्य अष्टपृष्ठधिकसप्तदशशतसंख्यान (१७६८) भागान् एकेन मुहूर्त्तेन गच्छति । एकस्मिन् युगे च सर्वसंख्यया मुहूर्त्ताः चतुःपञ्चाशत् सहस्राणि नवशतानि (५४९००) भवन्ति । अतोऽत्र सप्तदशशतानि अष्टपृष्ठधिकानि

આત્ હરાંશ કો પાંચ સે અપવર્તિત કરે તો ઊપરવાલી રાશિ ત્રીન સો પૈસઠ તથા છેદ રાશિ ત્રીન સો સડસઠ હોતે હૈં । $1 + \frac{3}{4}$ इस प्रकार सर्व प्रमाण यथोक्त प्रकार से हो जाता है ।

अब एक युग में चंद्रादि प्रत्येक कितने मंडल में गमन करते हैं-इस विषय निरूपण करने के लिये श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता जुगेणं कइ मंड-लाईं चरइ) तावत् एक युग में चंद्र कितने मंडल में गमन करता है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता अट्ट चुलसीए मंडलसए चरइ) एक युग में चंद्र आठ सो चौरासी मंडलों में गमन करता है । यहां पर युक्ति दिखलाई जाती है-चंद्र एक लाख नव हजार आठसो (१०९८००) भाग में विभक्त मंडल का सत्रहसो अडसठ (१७६८) भागों में एक मुहूर्त में गमन करता है । एवं एक युग में समग्र मुहूर्तसंख्या चोपन हजार नव सो (५४९००) होते हैं । अतः यहां पर (१७६८) सत्रहसो अडसठ

રાશિ ત્રણસોપાંસઠ તથા છેદરાશિ ત્રણસોઅડસઠ થાય છે. $1 + \frac{3}{4}$ આ પ્રમાણે તમામ પ્રમાણુ યથોક્ત પ્રકારથી થઈ જાય છે.

હવે એક યુગમાં ચંદ્રાદિ પ્રત્યેક કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે ? આ વિષયનું નિરૂપણ કરવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-(તા જુગેળં ચંદે કહ મંડલાઈં ચરઈ) તાવત્ એક યુગમાં ચંદ્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે ? આ રીતે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા અટ્ટચુલસીસ મંડલસए चरइ) એક યુગમાં ચંદ્ર આઠસોચોરાસી મંડળોમાં ગમન કરે છે ? અહીંયાં યુક્તિ બતાવવામાં આવે છે.-ચંદ્ર એક લાખ નવહજાર આઠસો (૧૦૯૮૦૦) ભાગમાં વિભક્ત થયેલ મંડળના સત્તરસોઅડસઠ (૧૭૬૮) ભાગોમાં એક મુહૂર્તમાં ગમન કરે છે. અને એક યુગમાં સમગ્ર

(૧૭૬૮), ચતુઃપચ્ચાશતા સહસ્રૈર્નવમિશ્ચ શતૈર્ગુણ્યન્તે જાતાઃ (૧૭૬૮), ચતુઃ પચ્ચાશતા સહસ્રૈર્નવમિશ્ચ શતૈર્ગુણ્યન્તે જાતાઃ $૧૭૬૮ \times ૫૪૯૦૦ = ૯૭૦૬૩૨૦૦$ નવકોટયઃ સપ્તતિર્લક્ષા સ્ત્રિપટ્ટિઃ સહસ્રાણિ દ્વે શતે । તતોડસ્ય રાશેરેકેન શતસહ- સ્રેણ અષ્ટાનવત્યાશતૈ (૧૦૯૮૦૦) મળ્ડલાનયનાય ભાગો દ્વિયતે— $\frac{૯૭૦૬૩૨૦૦}{૧૦૯૮૦૦} = ૮૮૪$ લઘ્વાન્યષ્ઠૌ શતાનિ ચતુરશીત્યધિકાનિ મળ્ડલાનામિતિ । અથ સૂર્યવિષયઃ પ્રશ્નઃ ‘તા જુગેળં સૂરે કહ મંડલાઈં ચરહ?’ તાવત્ યુગે સૂર્યઃ કતિ મળ્ડલાનિ ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા ણવપળ્ણરસમંડલસણ ચરહ’ તાવત્ નવ પચ્ચદશમળ્ડલશતાનિ ચરતિ—પચ્ચ- દશોત્તરાણિ નવશતાનિ મળ્ડલાનાં ચરતિ ૯૧૫ । અત્રાપિ યુક્તિરુચ્યતે—યદિ દ્વાભ્યા મહો- રાત્રાભ્યામેકં સૂર્યમળ્ડલં લભ્યતે તદા સકલયુગભાવિરષ્ટાદશમિહોરાત્રશતૈ ત્રિંશદધિકૈઃ કતિમળ્ડલાનિ સ્યુરિતિ રાશિત્રયસ્થાપના— $\frac{૧ \times ૧૮૩૦}{૫} = \frac{૧૮૩૦}{૫} = ૯૧૫$ અત્રાન્ત્યેન રાશિના ત્રિંશદ-

કો ચોપન હજાર નવ સો સે ગુણા કરે— $૧૭૬૮ \times ૫૪૯૦૦ = ૯૭૦૬૩૨૦૦$ । તો હસ પ્રકાર નવ કરોડ સત્તર લાખ તિરસઠ હજાર એવં દો સો હોતે હૈં, હસકી મંડલ સંખ્યા લાને કે લિયે—(૧૦૯૮૦૦) એક લાખ નવ હજાર આઠસો સે ભાગ કરે— $\frac{૯૭૦૬૩૨૦૦}{૧૦૯૮૦૦} = ૮૮૪$ તો હસ પ્રકાર આઠ સો ચોરાસી મંડલ હો જાતે હૈં ।

અવ સૂર્ય વિષયક શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં—(તા જુગેળં સૂરે કહ મંડલાઈં ચરહ) હે ભગવન્ ! એક યુગ મેં સૂર્ય કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(તા ણવ પળ્ણરસ મંડલસણ ચરહ) નવ સો પંદ્રહ મંડલોં ૯૧૫ । મેં ગમન કરતા હૈ । યહાં પર મી હસ પ્રકાર યુક્તિ હોતી હૈ—યદિ દો અહોરાત્ર મેં એક સૂર્ય મંડલ લભ્ય હોતા હૈ, તો સકલ યુગવર્તિ અઠારહ સો તોસ અહોરાત્ર સે કિતને મંડલ લઘ્વ હો સકતે હૈં ? હસકો સમજ્ઞને કે લિયે ત્રીન રાશિ કો સ્થા-

મુદૂર્ત સંખ્યા ચોપનહંબરનવસો (૫૪૯૦૦) થાય છે. તેથી અહીં (૧૭૬૮) સત્તરસોઅડસઠ મે ચોપનહંબરનવસોથી ગુણાકાર કરવો $૧૭૬૮ + ૫૪ ૯૦૦ = ૯૭૦૬૩૨૦૦$ ગુણાકાર કરવાથી નવકરોડસતેરલાખ ત્રેસઠહંબર અને બસો થાય.છે. આની મંડળ-સંખ્યા લાવવા માટે (૧૦૯૮૦૦ એકલાખ નવહંબરઆઠસોથી ભાગ કરવો જેથી $\frac{૯૭૦૬૩૨૦૦}{૧૦૯૮૦૦} = ૮૮૪$ આ રીતે આઠસોચોરાસી મંડળ થઈ જાય છે.

હવે સૂર્ય સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા જુગેળં સૂરે કહ મંડલાઈં ચરહ) હે ભગવન્ એક યુગમાં સૂર્ય કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા ણવ પળ્ણરસમંડલસણ ચરહ) નવસોપંદર મંડળ ૯૧૫માં ગમન કરે છે. અહીં પણ આ પ્રમાણે યુક્તિ બતાવે છે—જો બે અહોરાત્રમાં એક સૂર્યમંડળ લભ્ય થાય તો સંપૂર્ણ યુગવર્તિ અઠારસોત્રીસ અહો- રાત્રથી કેટલા મંડળ લખ્ય થઈ શકે? આ સમજવા માટે ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરવી.

ધિકાષ્ટાદશશતરૂપેણ મધ્યસો રાશિરૈકઋરૂપો ગુણિત સ્તાવાનેવ જાનઃ સ ચાઘેન રાશિના દ્વિકકલક્ષણેન ભક્તો લઘ્વાનિ પચ્ચદશોત્તરાણિ નવશતાનિ ૯૧૫ । ઇત્યુપપન્નં સર્વં । અથ નક્ષત્રવિષયઃ પ્રશ્નઃ—‘તા જુગેણં ણક્ષત્તે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ?’ તાવત્ યુગે નક્ષત્રં કતિ મળ્ડલાનિ ચરતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્વતો ભગવાનાહ—‘તા અટ્ટારસ પળતીસે દુભાગ મંડલ સળ ચરઈ’ તાવદષ્ટાદશ પચ્ચત્રિંશતાનિ દ્વિભાગમળ્ડલશતાનિ ચરતિ । તાવદિતિ પૂર્વવત્ પચ્ચત્રિંશતાનિ—પચ્ચત્રિંશદધિકાન્યષ્ટાદશશતાનિ દ્વિભાગમળ્ડલાનિ—અર્દ્ધમળ્ડલાનિ ચરતિ । અત્ર યુક્તિરુચ્યતે—નક્ષત્રં કિલ્લ એકેન શતસહસ્રેણ અષ્ટાનવત્યાશતૈઃ પ્રવિભક્તસ્ય મળ્ડલસ્ય સત્કાન્ પચ્ચત્રિંશદધિકાષ્ટાદશશતસંખ્યાન્ ભાગાન્ એકેન મુહૂર્તેન ગચ્છતિ, યુગે ચ સર્વસંખ્યયા મુહૂર્ત્તાઃ ચતુઃ પચ્ચાશત્ સહસ્રાણિ નવશતાનિ ભવન્તિ । તેનાત્ર ચતુઃ પચ્ચાશતાસહસ્રૈર્ નવભિઃ શતૈરષ્ટાદશશતાનિ પચ્ચત્રિંશદધિકાનિ ગુણ્યન્તે— 48000×1234 પના કરે । જૈસે કી— $1 + \frac{1234}{4} = \frac{1234}{4} = 308.5$ અહાં પર અઠારહ સો તોસ રૂપ અંતિમ રાશિ સે એક રૂપ મધ્ય કી રાશિ કા ગુણા કરે તો વૈસા હી રહતા હૈ । ડસકો દો રૂપ પ્રથમ રાશિ સે વિભક્ત કરે તો ૯૧૫, નવ સો પંદ્રહ લઘ્વ હો જાતે હૈ । હસ પ્રકાર યથોક્ત પ્રમાણ હો જાતા હૈ ।

અવ નક્ષત્ર કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—(તા જુગેણં ણક્ષત્તે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ) એક યુગ મેં નક્ષત્ર કિતને મંડલ મેં ગમન કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ—(તા અટ્ટારસ પળતીસે દુભાગમંડલસળ ચરઈ) અઠારહ સો પૈતીસ અર્દ્ધ મંડલ મેં ભ્રમણ કરતા હૈ । યહાં પર યુક્તિ હસ પ્રકાર સે હૈ—એક લાખ નવ હજાર આઠ સો સે વિભક્ત મંડલ કે અઠારહ સો પૈતીસ ભાગો મેં એક મુહૂર્ત મેં ગમન કરતા હૈ । એક યુગ કી સંપૂર્ણ મુહૂર્તસંખ્યા ચોપન હજાર નવ સો હોતે હૈ । અતઃ યહાં પર ચોપન હજાર નવ સો સે અઠારહ સો પૈતીસ કો

જેમકે— $1 + \frac{1234}{4} = \frac{1234}{4} = 308.5$ અહીં અઠારસોત્રીસ રૂપ અંતિમ રાશીથી એકરૂપ મધ્યની રાશિનો શુભાકાર કરવો શુભાકાર કરવાથી એજ રીતે રહે છે. તેને બે રૂપ પ્રથમ રાશીથી ભાગ કરવાથી ૯૧૫ના નવસોપંદર લઘ્વ થાય છે. આ રીતે યથોક્ત પ્રમાણ થઈ જાય છે.

હવે નક્ષત્રના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા જુગેણં ણક્ષત્તે કઙ્ મંડલાઈં ચરઈ) એક યુગમાં નક્ષત્ર કેટલા મંડળમાં ગમન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (તા અટ્ટારસપળતીસે દુભાગ-મંડલસળ ચરઈ) અઠારસોપાંત્રીસ અર્ધમંડળમાં ભ્રમણ કરે છે. અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે. એકલાખ નવહજાર આઠસોથી વિભક્ત મંડળના અઠારસોપાંત્રીસ ભાગોમાં એકમુહૂર્તમાં ગમન કરે છે. એક મુહૂર્તની સંપૂર્ણ સંખ્યા ચોપનહજારનવસો થાય છે. તેથી અહીં ચોપન હજારનવસોથી અઠારસોપાંત્રીસનો શુભાકાર કરવો $48000 \times 1234 = 59616000$ શુભા.

= ૧૦૦૭૪૧૫૦૦ જાતા દશકોટયઃ સમ્પલક્ષ્યાઃ એકચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ પચ્ચશતાનિ, અર્દ્ધમણ્ડલાનિ ચેહ જ્ઞાતુમિષ્ટાનિ, અત એકસ્ય શતસહસ્રસ્ય અષ્ટાનવતેશ્ચ શતાનામર્દે યાનિ ચતુઃ પચ્ચાશત સહસ્રાણિ નવશતાનિ તૈ ભાગો દ્વિયતે- $\frac{૧૦૦૭૪૧૫૦૦}{૫૪૦૦૦}$ -૧૮૩૫ લઘ્વાનિ પચ્ચત્રિંશદધિકાન્યષ્ટાદશશતાન્યર્દ્ધમણ્ડલાનામિતિ । અથ સમ્પ્રતિ સકલ પ્રાભૃતમુપસંહરતિ-‘ઇચ્ચેસા મુહુત્તર્ગઈ રિક્ષાતિમાસ રાઈંદિય જુગ મંડલ પવિમત્તા સિગ્ધર્ગઈ વત્થુ આહિણ્તિવેમિ’ इत्येषा मुहूर्तगतिः ऋक्षादिमास रात्रिन्दिव युगमण्डलप्रविभक्तशीघ्रगतिवस्तु आख्यातमिति ब्रवीमि । इति-इत्येवं पूर्वोदितेन प्रकारेण एषा-पूर्वोदिता मुहूर्तगतिः-प्रतिमुहूर्तं चन्द्र-सूर्य-नक्षत्राणां गतिपरिमाणं, तथा च ऋक्षादिमासान्-नाक्षत्रमासं चान्द्रमासं सूर्यमासं अभिवर्द्धितमासश्चेति स्वरूपान्, रात्रिन्दिवं-अहोरात्रप्रमाणं, युगं चाधिकृत्य मण्डलप्रविभक्तिः-मण्डलप्रविभागो-वैविक्येन मण्डलसंख्याप्ररूपणा, तथा शीघ्रगति-शीघ्रगतिरूपं वस्तु

ગુણા કરે-૫૪૯૦૦ + ૧૮૩૫ = ૧૦૦૭૪૧૫૦૦ । તો ઇસ પ્રકાર દસ કરોડ સાત સાત લાખ ઇકતાલીસ હજાર પાંચસો અર્દ્ધમંડલ હોતે હૈં । અતઃ એક લાખ નવ હજાર આઠ સો કા આધા ચોપન હજાર નવસો સે ભાગ કરે તો- $\frac{૧૦૦૭૪૧૫૦૦}{૫૪૯૦૦}$ = ૧૮૩૫ । અઠારહ સો પૈંતીસ અર્ધમંડલ લઘ્વ હોતે હૈં ।

અવ પ્રાભૃત કા ઉપસંહાર કરતે હુવે કહતે હૈં-(ઇચ્ચેસા મુહુત્તર્ગઈ રિક્ષાતિમાસ રાઈંદિય જુગમંડલં પવિમત્તા સિગ્ધર્ગઈ વત્થુ આહિણ્તિવેમિ) यह पंद्रहवें प्राभृत में इस पूर्व कथित प्रकार से पूर्वकथित मुहूर्त गति अर्थात् प्रत्येक मुहूर्त में चंद्र-सूर्य एवं नक्षत्रों का गति परिमाण तथा नाक्षत्रमास, चान्द्रमास सूर्यमास एवं अभिवर्द्धित मासों का अहोरात्र प्रमाण तथा युग को अधिकृत करके मंडल के विभाग अर्थात् विवेक पूर्वक मंडल संख्या की प्ररूपणा तथा

કાર કરવાથી આ રીતે દસકરોડ સાતલાખ એકતાલીસહજાર પાંચસો અર્ધમંડળ થાય છે. તેથી તેને એકલાખ નવહજાર આઠસોના અર્ધા ચોપનહજાર નવસોથી ભાગ કરવો. $\frac{૧૦૦૭૪૧૫૦૦}{૫૪૯૦૦}$ = ૧૮૩૫ આ રીતે ભાગ કરવાથી અઠારસોપાંત્રીસ અર્ધમંડળ લઘ્વ થાય છે.

હવે પ્રાભૃતને ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.-(ઇચ્ચેસા મુહુત્તર્ગઈ રિક્ષાતિમાસરાઈંદિય જુગમંડલં પવિમત્તા સિગ્ધર્ગઈ વત્થુ આહિણ્તિ વેમિ) આ પંદરમા પ્રાભૃતમાં આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પૂર્વકથિત મુહૂર્ત ગતિ અર્થાત્ દરેક મુહૂર્તમાં ચંદ્ર, સૂર્ય અને નક્ષત્રોના ગતિ પરિમાણ તથા નાક્ષત્રમાસ, ચાંદ્રમાસ સૂર્યમાસ અને અભિવર્ધિત માસોનું અહોરાત્ર પ્રમાણ તથા યુગને અધિકૃત કરીને મંડળના વિભાગ એટલેકે-વિવેકપૂર્વક મંડળ સંખ્યાની પ્રરૂપણા તથા શીઘ્રગતિરૂપ ગમન પ્રકાર આ પંદરમા પ્રાભૃતમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે. આ

आख्यातं-प्रतिपादितमस्मिन् पञ्चदशे प्राभृते, इत्येतद् ब्रवीमि-कथयाम्यहं । इदं च
भगवद् वचनमतः सम्यक्त्वेन पूर्वोक्तं सकलप्राभृतोक्तं वस्तु श्रद्धेयमित्याशयः । ॥ सू० ८६ ॥
इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-
प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-
राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां
श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां
पञ्चदशं प्राभृतं च समाप्तम् ॥ १५ ॥

शीघ्रगति रूप गमन प्रकार इस पंद्रहवें प्राभृत में प्रतिपादित किया है । ऐसा
मैं कहता हूँ, यह भगवान् का वचन है, अतः सम्यक् प्रकार से पूर्वोक्त संपूर्ण
प्राभृत में कही हुई वस्तु को श्रद्धा पूर्वक ग्रहण करें ॥ सू० ८६ ॥

श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज
विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में
पंद्रहवां प्राभृत समाप्त ॥ १५ ॥

प्रभाषे छूं कहुं छुं आ रीते श्रीभगवान्‌चुं वचन छे. तेथी सारी रीते पूर्वोक्तित
संपूर्ण प्राभृतमां कहेल वस्तुने श्रद्धापूर्वक ग्रहण करवी. ॥ सू० ८६ ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालजी महाराज
विरचित सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रकी सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिका टीका में
॥ पंद्रहवां प्राभृत समाप्त ॥ १५ ॥

अथ षोडशं प्राभृतं प्रारभ्यते-

तत्र ज्योत्स्ना लक्षणविषयमधिकृत्य प्रश्नोत्तराण्याह-यथा-

मूलम्-ता कहां ते दोसिणा लक्खणे आहिणत्ति वण्जा ! ता चंद-
लेसादी य दोसिणादीय दोसिणाईय चंदलेसादीय के अट्टे किं लक्खणे ?
ता एगट्टे एगलक्खणे ता सूरलेस्सादीय आयवेइ य आयवेइय सूर-
लेस्सादीय के अट्टे किं लक्खणे ता एगट्टे एगलक्खणे ता अंधगारेइय
छायाइय छायाति य अंधगारेइ य के अट्टे किं लक्खणे ? ता एगट्टे
एगलक्खणे ॥सू० ८७॥

सोलसमं पाहुडं समत्तं । १६॥

छाया-तावत् कथं ते ज्योत्स्ना लक्षणं आख्यातमिति वदेत् ? । तवत् चन्द्रलेख्या इति
च ज्योत्स्ना इति च, ज्योत्स्ना इति च चन्द्रलेख्या इति च किं अस्ति किं लक्षणं ! तवत्
सूर्यलेख्या इति च आतप इति च, आतप इति च सूर्यलेख्या इति च किं अस्ति किं लक्षणं
तावत् एकस्थं एक लक्षणं । तवत् अन्धकार इति च छाया इति च, छाया इति च अन्धकार
इति च किं एकलक्षणं, तवत्-एकस्थं एकलक्षणं, इति षोडशं प्राभृतं समाप्तम् ॥ इति सू० ८७॥

टीका-पञ्चदशे प्राभृते सूर्य-चन्द्र-नक्षत्राणां मण्डलगतिविषयकं बहुविधं विचारं सम्यक्
विविच्य सम्प्रति 'ता कहां ते दोसिणा लक्खणं' तवत् किं ज्योत्स्ना लक्षणं, मित्येतद्
विषयं प्रश्नोत्तरसूत्रं विवक्षुरादौ प्रश्नसूत्रमाह-'ता कहां ते दोसिणा लक्खणे आहिणत्ति
वण्जा ?' तवत् कथं ते ज्योत्स्ना लक्षणमाख्यातमिति वदेत् ?' तावदिति प्राग्बत् कथं-

सोलहवें प्राभृत का प्रारंभ-

टीकार्थ-पंद्रहवें प्राभृत में सूर्य चंद्र ग्रह एवं नक्षत्रों के मंडलगति विषयक
अनेक प्रकार का विचार सम्यक् प्रकार से विवेचित करके अब (कहां ते दोसिणा
लक्खणं) प्रकाश का क्या लक्षण है ? इस विषय को कहने के हेतु से श्री
गौतमस्वामी प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता कहां ते दोसिणा लक्खणे आहिणत्ति
वण्जा) हे भगवन् ! किस प्रकार से आपने प्रकाश का स्वरूप प्रतिपादित किया

सोणभा प्राभृतने प्रारंभ

टीकार्थ-पंद्रहवा प्राभृतमां सूर्य, चंद्र, ग्रह अने नक्षत्रांना मंडलगतिना संबंधमां
अनेक प्रकारची विचार सारी रीते विवेचित करीने हवे-(कहां ते दोसिणा लक्खणं) प्रकाशनुं
लक्षणं शुं छे ? आ विषयने कडेवाना हेतुची श्रीगौतमस्वामी प्रश्न सूत्र कडे छे-(ता
कहां ते दोसिणा लक्खणे आहिणत्ति वण्जा) हे भगवन् क्या प्रकारची आपने प्रकाशनुं

કયા રીત્યા—કેન પ્રકારેણ ભગવન્ ? તે—ત્વયા જ્યોત્સ્ના લક્ષણં—પ્રકાશસ્વરૂપં આખ્યાતં—
પ્રતિપાદિતમિતિ વદેત્—કથય ભગવન્નિતિ સામાન્યતઃ પ્રશ્નં પૃષ્ઠ્વાપિ વિવક્ષિતપ્રવૃત્યર્થ-
પ્રકાશનાય પુનર્વિશેષરૂપેણ જિજ્ઞાસયિષુ વિશેષપ્રશ્નં કરોતિ—‘તા ચંદ્રલેસાદીય દોસિણા-
દીય દોસિણાઈ ય ચંદ્રલેસાદીય કે અટ્ટે કિં લક્ષણે ?’ તાવત્ ચંદ્રલેશ્યા इति च ज्योत्स्ना
इति च, ज्योत्स्ना इति च लेश्या इति च किं अस्ति किं लक्षणं ? ॥—तावदिति पूर्ववत्
चંદ્રલેश्या इति—ज्योत्स्ना इत्यनयोः पदयोरथवा ज्योत्स्ना इति चंद्रलेश्या इत्यनयोः
पदयो एक एवार्थः अर्थभेदोवेति प्रश्नार्थः, अर्थात् अक्षराणामानुपूर्वीभेदेन अर्थभेदो
दृष्टः, एकार्थो वा दृष्टः यथा नदी दीन इत्यनयोः पदयोरानुपूर्वी दर्शनादर्थभेदोऽपि
दृश्यते, अथवा पुत्रस्य गुरु, गुरोः पुत्र इत्यनयोरपि वाक्ययोः कदाचित् आनुपूर्वी भेद-
दर्शनादर्थभेदोऽपि प्रत्यक्षतो दृश्यते, इत्याशङ्कावशात् चंद्रलेश्या इति, ज्योत्स्ना इत्युक्त्या,
अथवा ज्योत्स्ना इति चंद्रलेश्या इत्युक्तं भवेच्चेत्तदा अनयोः पदयो आनुपूर्व्या अनानुपूर्व्या
वा व्यवस्थितयोः कोऽर्थो भवेत् ?, किं परस्परं भिन्नार्थप्रतिपादकोऽभिन्नार्थप्रतिपादको वा

है ? सो आप कहिये इस प्रकार सामान्य से प्रश्न करके विवक्षित विषय को
प्रकाशित करने के लिये पुनः विशेषरूप से जिज्ञासा करके प्रश्न करते हैं—(ता
चंद्र लेसादीय दोसिणादीय दोसिणादी य चंद्रलेसादी य के अट्टे किं लक्खणे)
चंद्र लेश्या—ज्योत्स्ना इन दोनों पद का अथवा ज्योत्स्ना तथा चंद्रलेश्या इन
दोनों पद का एक ही अर्थ होता है ? अर्थभेद नहीं है ? अर्थात् अक्षरों के आनु-
पूर्वी के भेद से अर्थभेद होता है ? अथवा एकार्थ होता है ? जैसे नदी, दीन ए
दो पद का आनुपूर्वी होने से अर्थभेद भी होता है । अथवा पुत्र का गुरु एवं
गुरु का पुत्र इन दो वाक्य का कदाचित् आनुपूर्वी के भेद दर्शन से अर्थभेद
भी प्रत्यक्ष ही दिखता है, इस प्रकार की शंकावकाश से चंद्रलेश्या ज्योत्स्ना
है ? इस युक्ति से या ज्योत्स्ना चंद्र लेश्या होती है ? इस प्रकार हो तो इन
दो पदों का आनुपूर्वी से या अनानुपूर्वी से व्यवस्थित रहे हुवे का क्या अर्थ

સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરેલ છે ? તે કહો આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે પ્રશ્ન કરીને વિવક્ષિત
વિષયને પ્રકાશિત કરવાના ઉદ્દેશથી ફરીથી વિશેષ રીતે જિજ્ઞાસા કરીને પ્રશ્ન કરે છે.—

(તા ચંદ્રલેસાદીય દોસિણાદીય દોસિણાઈય ચંદ્રલેસાદીય કે અટ્ટે કિં લક્ખણે) ચંદ્રલેશ્યા
જ્યોત્સ્ના આ બે પદોનો અથવા જ્યોત્સ્ના તથા ચંદ્રલેશ્યા આ બે પદોનો એકજ અર્થ
થાય છે ? અર્થ ભેદ થતો નથી ? અર્થાત્ અક્ષરોના આનુપૂર્વીનાભેદથી અર્થભેદ થાય છે ?
અથવા એકાર્થ હોય છે ? જેમ નદી, દીન, એ બે પદોનો આનુપૂર્વી હોવાથી અર્થભેદ
થાય છે. અથવા પુત્રના ગુરુ અને ગુરુના પુત્ર આ બે વાક્યનો કદાચ આનુપૂર્વીના ભેદ
દર્શનથી અર્થભેદ પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. આ પ્રકારની શંકા ટી સંભાવનાથી ચંદ્રલેશ્યાએ
જ્યોત્સ્ના છે ? આ યુક્તિથી અગર જ્યોત્સ્ના ચંદ્રલેશ્યા હોય છે ? આ પ્રમાણે હોય તો
આ બે પદોનો આનુપૂર્વીથી અગર અનુપૂર્વીથી વ્યવસ્થિત રહેલો શું અર્થ થાય છે ?

ભવેત્ સ ચ પદાર્થઃ કિં લક્ષણઃ—કિં સ્વરૂપો લક્ષ્યતે ? અર્થાત્ તદન્યવ્યવચ્છેદેન જ્ઞાયતે
 ઉત અભિન્નત્વેન જ્ઞાયતે ! યેન તલ્લક્ષણં અસાધારણસ્વરૂપં સાધારણસ્વરૂપં વા કિં લક્ષણં—
 અસાધારણં સ્વરૂપં સાધારણં સ્વરૂપં વેતિ ગૌતમેન પ્રશ્ને કૃતે ભગવાનાહ—‘તા એગટ્ટે એગ-
 લક્ષણે’ તાવત્ એકસ્થં એકલક્ષણં ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ એકસ્થં—એકસ્વરૂપં—અભિન્નાર્થપ્રતિ-
 પાદકત્વં ભવતિ, એકલક્ષણં—સ્વરૂપભેદેપ્યર્થસામ્યત્વમ્ અર્થાત્ ચન્દ્રલેશ્યા इति ज्योत्स्ना
 इत्यनयोः पदयोः आनुपूर्व्या अनानुपूर्व्या वा व्यवस्थितयोरेक एव—अभिन्न एवार्थो—
 भवति, य एव एकस्य पदस्य लेश्या रूपस्य वाच्योऽर्थः स एवान्यस्य पदस्य ज्योत्स्ना
 रूपस्याप्यर्थो ज्ञातव्यः, वेददेव इत्यनयोः पुत्रस्य गुरुः—गुरुपुत्र इत्यनयोर्वा स्वरूप-
 भेदे वाच्यार्थभेदवत् ज्ञातव्य इत्यर्थः, ‘एगलक्खणे’ इति एकं—अभिन्नं—असाधारणस्वरूपं
 लक्षणं यस्य स एकलक्षणं अर्थात् यदेव चन्द्रलेश्या इत्यनेन पदेन वाच्यस्य असाधारणं
 होता है ? क्या अन्योन्य भिन्न अर्थ प्रतिपादक है ? या अभिन्नार्थ का प्रतिपाद
 का होता है ? यह किस प्रकार होता है ? अर्थात् वह अन्यावच्छेद से जाना
 जाता है ? या अभिन्नत्वेन जाना जाता है ? जिस से असाधारण या साधारण
 जान सके वह असाधारण स्वरूप या साधारण स्वरूप है ? इस प्रकार श्री
 गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता एगट्टे
 एग लक्खणे) एक स्वरूप अभिन्नत्व प्रतिपादक होता है । एक लक्षण अर्थात्
 स्वरूप से भिन्न होने पर भी अर्थ से समानता वाला होता है । अर्थात् चंद्र
 लेश्या एवं ज्योत्स्ना इन दो पदों का आनुपूर्वी से अथवा अनानुपूर्वी से व्यव-
 स्थित एक रूप अभिन्न अर्थ ही होता है । जो लेश्या पद वाच्य का अर्थ होता
 है वही दूसरा ज्योत्स्ना शब्द का अर्थ होता है, वेद, देव इन दो शब्द का
 अथवा पुत्र का गुरु अथवा गुरुपुत्र इन शब्दों का स्वरूप भेद से वाच्यार्थ के
 भेद के समान अर्थ भेद समझना चाहिये (एग लक्खणे) एक असाधारण स्व-

શું પરસ્પર ભિન્ન અર્થને બતાવનાર છે ? અથવા અભિન્નાર્થકનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા છે ?
 આ શી રીતે થાય છે ? અર્થાત્ અન્યાવચ્છેદથી બાણવામાં આવે છે ? કે અભિન્નપણથી
 બાણી શકાય છે ? જેનાથી અસાધારણ કે સાધારણ બાણી શકાય તે અસાધારણ સ્વરૂપ
 અગર સાધારણ સ્વરૂપ છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી
 ભગવાન્ કહે છે.—(તા એગટ્ટે એગલક્ખણે) એક સ્વરૂપથી ભિન્ન હોવા છતાં પણ અર્થથી
 સમાનતાવાળા હોય છે. અર્થાત્ ચંદ્રલેશ્યા અને જ્યોત્સ્ના એ બે પદોનો આનુપૂર્વીથી
 અથવા અનાનુપૂર્વીથી વ્યવસ્થિત એકરૂપ અભિન્ન અર્થજ થાય છે. જે લેશ્યાપદવાચ્યનો
 અર્થ થાય છે એજ બીજા જ્યોત્સ્ના શબ્દનો અર્થ થાય છે. વેદ, દેવ આ બે શબ્દોનો
 અથવા પુત્રનો ગુરુ અથવા ગુરુપુત્ર આ શબ્દોનો સ્વરૂપભેદથી વાચ્યના ભેદની જેમ અર્થભેદ
 સમજવો જોઈએ. (એગલક્ખણે) એક અસાધારણ સ્વરૂપવાળું લક્ષણ જેનું હોય તે એક

સ્વરૂપ પ્રતીયતે તદેવ જ્યોત્સ્ના इत्यनेनापि पदेन वाच्यार्थो-भवति, तथैव यदेव च ज्यो-
त्स्ना इत्यनेन पदेन वाच्यार्थो भवति तदेव चन्द्रलेख्या इत्यनेनापि पदेन वाच्यार्थो
भवतीति भावः ॥-अथ सूर्यविषयकः प्रश्नः-‘ता सूरलेस्सादीय आयवेइ य, आयवेइ य
सूरलेस्सादीय के अट्टे किं लक्खणे ।’ तावत् सूर्यलेख्या इति च आतप इति च, आतप इति
च सूर्यलेख्या इति च किं अस्ति किं लक्षणं ? तावदिति प्राग्वत् सूर्यलेख्या इति, आतप इत्य-
नयोः पदयोस्तथा आतप इति सूर्यलेख्या इत्यनयोः पदयोर्वा आनुपूर्व्या, अनानुपूर्व्या
वा व्यवस्थितयोः एक एव-अभिन्न एवार्थो भवति ? भिन्नार्थो वा भवतीति गौतमेन प्रश्ने
कृते भगवानाह-‘ता एगट्टे एग लक्खणे’ तावत् एकस्य एकलक्षणं तावदिति पूर्ववत् सूर्य-
लेख्या आतप इत्यनयोः पदयो, आतप-सूर्यलेख्या इत्यनयोः पदयोर्वा-क्रमन्यस्त योर्व्युत्क-
मन्यस्तयोर्वा एक एव वाच्यार्थो भवति, अर्थात् सूर्यलेख्या इति पदस्य यो हि वाच्यार्थः

રૂપ લક્ષણ જિતકા હો વહ એક લક્ષણ વાલા કહા જાતા હૈ । અર્થાત્ જિસ
પ્રકાર ચંદ્ર લેખ્યા હસ પદ સે વાચ્ય કા અસાધારણ સ્વરૂપ પ્રતીત હોતા હૈ ।
વહી જ્યોત્સ્ના હસ પદ સે વાચ્યાર્થ હોતા હૈ, ડસી પ્રકાર જો જ્યોત્સ્ના હસ
પદ સે વાચ્યાર્થ હોતા હૈ વહી ચંદ્ર લેખ્યા હસ પદ સે બી વાચ્યાર્થ હોતા હૈ હસ
પ્રકાર કા આશય સ્પષ્ટ હોતા હૈ ।

અબ શ્રી ગૌતમસ્વામી સૂર્ય કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા સૂરલેસ્સાદીય
આયવેઇય, આયવેઇય સૂરલેસ્સાદીય કે અટ્ટે કિં લક્ખણે) સૂર્ય લેખ્યા યહ તથા
આતપ યે દો પદ તથા આતપ એવં સૂર્ય લેખ્યા યે દો પદ કા આનુપૂર્વી સે
અથવા અનાનુપૂર્વી સે વ્યવસ્થિત હોને પર કયા અભિન્ન હી અર્થ હોતા હૈ ?
અથવા ભિન્ન અર્થ હોતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પૂછને સે ઉત્તર મેં
શ્રીભગવાન કહતે હૈં-(તા એગટ્ટે એગ લક્ખણે) સૂર્ય લેખ્યા એવં આતપ યે દો પદોં
કા તથા આતપ એવં સૂર્ય લેખ્યા યે દો શબ્દ ક્રમન્યસ્ત હો યા વ્યુત્ક્રમન્યસ્ત
હો જિસ કિસી પ્રકાર હો પરંતુ એક સમાન હી દોનોં કા અર્થ હોતા હૈ ।

લક્ષણવાળા કહેવાય છે. એટલેકે જે પ્રમાણે ચંદ્રલેખ્યા આ પદથી વાચ્યનું અસાધારણ
સ્વરૂપ જણાય છે. એજ જ્યોત્સ્ના આ પદથી વાચ્યાર્થ થાય છે એજ ચંદ્રલેખ્યા આ
પદથી પણ વાચ્યાર્થ થાય છે. આ પ્રમાણેનો આશય સ્પષ્ટ થાય છે. હવે શ્રીગૌતમસ્વામી
સૂર્યના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-‘(તા સૂરલેસ્સાદીય આયવેઇય, સૂરલેસ્સાદીય કે અટ્ટે
કિંલક્ખણે) સૂર્યલેખ્યા આપદ અને આતપ-તડકો આ જે પદ તથા આતપ અને સૂર્ય
લેખ્યા આ જે પદનો આનુપૂર્વીથી અથવા અનાનુપૂર્વીથી વ્યવસ્થિત હોય ત્યારે શું અભિ-
ન્ન અર્થ થાય છે ? અથવા ભિન્ન અર્થ થાય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના
પ્રશ્ને સંબંધીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે.-‘(તા એગટ્ટે એગલક્ખણે) સૂર્યલેખ્યા અને
આતપ આ જે પદોનો તથા આતપ અને સૂર્યલેખ્યા આ જે શબ્દ ક્રમથી રાખેલ હોય

સ એવ આતપ્ત્વમ્મિતિ પદસ્યાપિ વાચ્યાર્થો ભવતિ, ન મનાગપિ વાચ્યાર્થે ભેદોઽવગન્તવ્યમિતિ ॥
અથાન્ધકારવિષયઃ પ્રશ્નઃ—‘તા અંધગારેઽય છાયાઈ ય, છાયાઈ, ય અંધગારેઽય, કે અદ્દે કિં
લક્ષણે ?’ તાવત્ અન્ધકારમિતિ ચ છાયામિતિ ચ, છાયામિતિ ચ અન્ધકારમિતિ ચ. કિં
અસ્તિ કિં લક્ષણં ? ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ અન્ધકાર—છાયામિત્યનયોઃ, છાયા, અન્ધકારમિત્યન-
યોર્વા ક્રમોચ્ચરિતયોઃ વ્યુત્ક્રમોચ્ચરિતયોર્વા એક એવ વાચ્યાર્થઃ, ભિન્નવાચ્યાર્થો વા ભવતીતિ
ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—‘તા એગદ્દે એગ લક્ષણે’ તાવત્ એકસ્થં—એક સ્વરૂપં—અભિ-
ન્નાર્થપ્રતિપાદકં, એકલક્ષણં—અભિન્નવાચ્યાર્થપ્રતિપાદકં, છાયાન્ધકારયોરેક એવાર્થઃ, છાયા-
ન્ધકાર અન્ધકાર છાયામિતિ ક્રમોચ્ચારણે વ્યુત્ક્રમોચ્ચારણેઽપિ એક એવાર્થમિતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ૮૭ ॥

॥ મિતિ પોઢશં પ્રાપ્તં સમાપ્તમ્ ॥

અર્થાત્ સૂર્ય લેહ્યા ઇસ પદ કા જો વાચ્યાર્થ હોતા હૈ વહી આતપ્ત્વમ્મિતિ પદ કા
મી વાચ્યાર્થ હોતા હૈ, સ્વરૂપ મી વાચ્યાર્થ મૈ ભેદ નહીં હોતા હૈ ।

અવ અંધકાર કે વિષય મૈ શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈ—(તા અંધગારેઽય
છાયાઈ ય, છાયાઈય અંધગારેઽય કે અદ્દે કિં લક્ષણે) અંધકાર એવ છાયા
ઇન દો શબ્દો કા એવ છાયા એવ અંધકાર ઇન દો શબ્દ ક્રમ સે ઉચ્ચરિત
હો અથવા વ્યુત્ક્રમ સે ઉચ્ચરિત હો એક હી પ્રકાર કા વાચ્યાર્થ હોતા હૈ ? યા
ભિન્ન પ્રકાર કા વાચ્યાર્થ હોતા હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો
સુનકર ઉત્તર મૈ શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ—(તા એગદ્દે એગ લક્ષણે) એક સ્વ-
રૂપાત્મક અર્થાત્ અભિન્નાર્થ પ્રતિપાદક છાયા એવ અંધકાર કા એક હી અર્થ
હોતા હૈ । છાયા એવ અંધકાર અથવા અંધકાર એવ છાયા ઇસ પ્રકાર ક્રમ સે
ઉચ્ચારણ કરે તો મી એક હી પ્રકાર કા અર્થ હોતા હૈ । ॥ સૂ. ૮૭ ॥

સોલહવાં પ્રાપ્ત સમાપ્ત ॥ ૧૬ ॥

કે વ્યુત્ક્રમથી રાખેલ હોય ગમે તે પ્રમાણે હોય પરંતુ એક સરખોજ બન્નેનો અર્થ
થાય છે. અર્થાત્ સૂર્ય લેહ્યા આ પદનો જે વાચ્યાર્થ થાય છે. એજ આતપ્ત્વ આ પદનો
પણ વાચ્યાર્થ થાય છે. થોડો પણ વાચ્યાર્થમાં ભેદ થતો નથી.

હવે અંધકારના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા અંધગારેઽય છાયા
ઈય, છાયાઈય અંધગારેઽય કે અદ્દે કિં લક્ષણે) અંધકાર અને છાયા આ બે શબ્દ અને
છાયા અને અંધકાર આ બે શબ્દો ક્રમથી ઉચ્ચારેલ હોય કે વ્યુત્ક્રમથી ઉચ્ચારેલ હોય
એકજ પ્રકારનો વાચ્યાર્થ થાય છે ? કે બુદ્ધ પ્રકારથી વાચ્યાર્થ થાય છે ? આ પ્રમાણે
શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા એગદ્દે એગ લક્ષણે)
એક સ્વરૂપાત્મક અર્થાત્ અભિન્નાર્થ પ્રતિપાદક છાયા અને અંધકારનો એકજ અર્થ થાય
છે. છાયા અને અંધકાર અથવા અંધકાર અને છાયા આ પ્રમાણે ક્રમથી ઉચ્ચારણ કરે
તો પણ એકજ પ્રકારનો અર્થ થાય છે. ॥ સૂ. ૮૭ ॥

સોળસું પ્રાપ્ત સમાપ્ત ॥ ૧૬ ॥

अथ सप्तदशं प्राभृतं प्रारभ्यते

पोडशं प्राभृतं प्रतिपाद्य सम्प्रति सप्तदशं प्राभृतं प्रारभ्यते-तव 'च्यवनोपपातो वक्तव्या-
वित्येतद् विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-

मूलम्-ता कंहं ते चयणोववाया आहिएत्ति वएज्जा ? तत्थ खलु
इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ पणत्ताओ, तत्थ एगे एवमाहंसु ता अणु-
समयमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति एगे एव-
माहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमुहुत्तमेव चंदिमसूरिया अण्णे
चयंति अण्णे उववज्जंति २, एवं जहेव जाव, ता एगे पुण एवमाहंसु
ता अणुओसप्पिणी उत्सप्पिणीमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे
उववज्जंति एगे एवमाहंसु ? वयं पुण एवं वयामो-ता चंदिमसूरिया
देवा महिद्धिआ महाजुइया महाबला महाजसा महासोक्खा महाणुभावा
वरवत्थधरा वरमल्लधरा वरगंधधरा वराभरणधरा अबोछित्ति णयट्ठयाए
काले अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति ॥सू० ८८॥

सत्तरसमपाहुडं समत्तं ॥१७॥

छाया-तावत् कथं ते च्यवनोपपातो आख्याता विति वदेत् ? तत्र खलु इमा पञ्चविं-
शतिः प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः, तत्र एके एवमाहुः तावत् अनुसमयमेव चन्द्रसूर्याः अन्ये च्यवन्ते
अन्ये उत्पद्यन्ते, एके एवमाहुः ? एके पुनरेवमाहुः-तावत् अनुमुहूर्त्तमेव चन्द्रसूर्याः अन्ये
च्यवन्ते, अन्ये उत्पद्यन्ते ? एके एवमाहुः २ ॥ एवं यथा अधस्तात् तथैव यावत् तावत्
एके पुनरेवमाहुः तावत् अनुअवसर्पिणी उत्सर्पिणीमेव चन्द्रसूर्या अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्प-
द्यन्ते ? एके एवमाहुः । वयं पुन एवं वदामः तावत् चन्द्रसूर्या देवाः महर्द्धिका महाद्युतयः
महाबलाः महायशसः महासौख्याः महानुभावाः वरस्रधरा वरमाल्यधराः वरगन्धधराः
वराभरणधरा अव्यवच्छिन्ननयार्थतया काले अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥ सू० ८८ ॥

सप्तदशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

सत्रहवां प्राभृतं प्रारंभ-

सोलहवें प्राभृत का प्रतिपादन करके अब सत्रहवां प्राभृत का प्रारंभ करते
हैं-(ता कंहं ते चयणोववाया आहिएत्ति) च्यवन एवं उपपात के विषय में

सत्तरमा प्राभृतो प्रारंभ-

सोणमां प्राभृतनुं प्रतिपादन करीने डवे सत्तरमा प्राभृतो प्रारंभ करे छे-(ता
कंहं ते चयणोववाया आहिएत्ति वएज्जा) च्यवन अने उपपातना विषयमां श्रीगौतमस्वामी

ટીકા-પોહશે પ્રાપ્તે સત્તાશીતિતમે સૂત્રે જ્યોત્સ્ના-લેશ્યા-આતપ-અન્ધકાર-છાયાનાં પરસ્પરમર્થસામ્યં સમ્યક્ વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ-સપ્તદશે પ્રાપ્તે (ચયવણોવવાય) ચંદ્રાદીનાં ચ્યવનોપપાતવિષયે પરમતનિરાકરણપૂર્વકં સ્વમતસ્થાપનં ચ વિવૃણોતિ-‘તા કહં તે ચયણોવવાયા આહિણ્તિ વણ્જા?’ તાવત્ કથં તે ચ્યવનોપપાતૌ આશ્રયાતૌ इति વદેત્ । તાવદિતિ પૂર્વવત્ કથં-કેન પ્રકારેણ તે-ત્વયા ભગવન્ ચંદ્રાદીનાં ચ્યવનોપપાતૌ જ્યોત્સ્ના ચયોપચયૌ આશ્રયાતાવિતિ વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ તતો ભગવાન્ एतद्-विषये यावत्तयः प्रतिपत्तयः प्रतिपादिताः सन्ति तावती रूपदर्शयति-‘तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ पणत्ताओ’ तत्र खलु इमाः पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र-चन्द्रादीनां च्यवनोंपपातविषयविचारे खल्विति निश्चयेन इमाः-वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च-विंशति संख्यकाः प्रतिपत्तयः-परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-‘तत्थ एगे एव

श्रीगौतमस्वामी प्रश्न सूत्र कहते हैं-

ટીકાર્થ-સત્તાસીવે સૂત્ર મેં જ્યોત્સ્ના એવં પ્રકાશ તથા લેશ્યા એવં આતપ તથા અન્ધકાર-એવં છાયા કે પરસ્પર કે અર્થ કી સમાનતા કા સમ્યક્ પ્રકાર સે કથન કરકે અવ સત્રહવે પ્રાપ્ત મેં (ચયણોવવાય) ચંદ્રાદી કે ચ્યવન એવં ઉપપાત કે વિષય મેં પરમત નિરાકરણ પૂર્વક સ્વમત કા પ્રતિષ્ઠાપન પૂર્વક કથન કરતે હૈં-इसमें श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता कंहं ते चयणोववाया आहिएसि वण्जा) हे भगवन् आपके मत से चंद्रादी का च्यवन एवं उपपात अर्थात् ज्योत्स्ना का क्षयवृद्धि कहा है ? सो कहिये । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर इस विषय में जितनी प्रतिपत्तियां प्रतिपादित की गई है उनको दिखलाते हैं (तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तिओ पणत्ताओ) चंद्रादि के च्यवन एवं उपपात विषयक विचारणा में ये वक्ष्यमाण प्रकार की पचीस प्रतिपत्ति अर्थात् परतीर्थिकों की मान्यताएं कही गई हैं । जो इस प्रकार हैं-(तत्थ एगे

प्रश्नसूत्र કહે છે.

ટીકાર્થ-સત્યાશીમા સૂત્રમાં જ્યોત્સ્ના અને લેશ્યા તથા આતપ અને લેશ્યા તથા અન્ધકાર અને છાયાના પરસ્પરના અર્થની સમાનતાનું સાગી રીતે કથન કરીને હવે આ સત્તરમાં પ્રાપ્તમાં (ચયણોવવાય) ચંદ્રાદિના ચ્યવન અને ઉપપાતના સંબંધમાં પરમતના નિરાકરણ પૂર્વક અને સ્વમતના પ્રતિષ્ઠાપન પૂર્વક કથન કરે છે. આમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા કહં તે ચયણોવવાયા આહિણ્તિ વણ્જા) હે ભગવન્ આપના મતથી ચંદ્રાદીનું ચ્યવન અને ઉપપાત અર્થાત્ જ્યોત્સ્નાના ક્ષય વૃદ્ધી કહેલ છે, તે કહેલ આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને આ વિષયમાં બેટલી પ્રતિપત્તિઓ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે, તે બતાવે છે.-(તત્થ ખલુ ઇમાઓ પણવીસં પડિવત્તિઓ પણત્તાઓ) ચંદ્રાદિના, ચ્યવન અને ઉપપાત સંબંધી વિચારણામાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારની પચીસ પ્રતિ-

માહંસુ તા અણુસમયમેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ 'એગે એવમાહંસુ' તત્ત્વ
એકે એવમાહુઃ-તાવત્ અણુસમયમેવ ચન્દ્રસૂર્યાઃ અન્યે ચ્યવન્તે અન્યે ઉત્પદ્યન્તે, એકે એવ-
માહુઃ ॥-તત્ત્વ-તેષાં પશ્ચવિંશતેઃ પરતીર્થિકાનાં મધ્યે એકે-પ્રથમાઃ પરતીર્થિકાઃ એવં-
વક્ષ્યમાણપ્રકારકં સ્વમતમાહુઃ-પ્રતિપાદયન્તિ-તા ઇતિ તેષાં પ્રથમં સ્વશિષ્યં પ્રતિ અનેક-
વક્તવ્યોપક્રમે ક્રમોપદર્શનાર્થઃ, ચન્દ્રસૂર્યાઃ અણુસમયમેવ-પ્રતિક્ષણમેવ અન્યે-પૂર્વોત્પન્નાઃ-
પ્રથમમાગતાઃ ચ્યવન્તે-ચ્યવમાનાઃ-અલક્ષિતાઃ સન્તઃ, અન્યે-અપૂર્વાઃ-નવીનાઃ ઉત્પદ્યન્તે-
ઉત્પદ્યમાનાઃ-દૃગ્ગોચરી ભૂતાઃ આલ્યાતા ઇતિ વદેત્, પ્રતિક્ષણં પૂર્વાઃ પૂર્વાઃ વિલીનાઃ, અપૂર્વાઃ
અપૂર્વાઃ દૃશ્યાઃ ભવન્તીતિ સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેદિતિ પ્રથમસ્ય મતસારાંશઃ । અત્રોપસંહાર
વાક્યં-એકે એવમાહુરિતિ ॥-અથ દ્વિતીયસ્ય મતમાહ-‘એગે પુણ એવ માહંસુ-તા અણુમુહુત્ત-
મેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ, એગે એવમાહંસુ’ એકે એવમાહુ સ્તાવત્

એવમાહંસુ, તા અણુસમયમેવ ચંદિમ સૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ
એગે એવમાહંસુ) ડન પચીસ પરતીર્થિકોં મેં પ્રથમ પરતીર્થિક ઇસ વખ્યમાણ
પ્રકાર સે અપના મત પ્રગટ કરતા હૈ-વહ પ્રથમ મતાવલમ્બી કહતા હૈ કી-ચંદ્ર
સૂર્ય પ્રત્યેક ક્ષણ મેં પૂર્વોત્પન્ન અર્થાત્ પ્રથમ આયે હુવા કા ચ્યવન અર્થાત્ અલ-
ક્ષિત હોકર નવીન સ્વરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હુવે દૃષ્ટિગોચર હોતે હૈં એસા સ્વ-
શિષ્યોં કો કહેં । કહને કા ભાવ યહ હૈ કિ પ્રતિક્ષણ મેં પૂર્વ પૂર્વ કે વિલીન
હોતે હૈં એવં પશ્ચાત્ પશ્ચાત્ વર્તિત દૃષ્ટિગોચર હોતે હૈં એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ
કરેં । હસ વિષય કા (એગે એવમાહંસુ) યહ ઉપસંહાર વાક્ય હૈ અર્થાત્ પ્રથમ
મતવાલા ઇસ પ્રકાર કહતા હૈ ॥ ૧ ॥

અવ દૂસરે મતાવલમ્બી કે મત કો કહતે હૈં-(એગે પુણ એવમાહંસુ-તા અણુ-
મુહુત્તમેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ) દૂસરા મતવાલા

પાત્તિ અર્થાત્ પરતીર્થિકોની માન્યતાઓ કહેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે.-(તત્ત્વ એગે એવમાહંસુ
તા અણુસમયમેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ એગે એવમાહંસુ) એ
પચીસ પરતીર્થિકોમાં પહેલાં પરતીર્થિક આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી પોતાનો મત પ્રગટ કરે છે.
એ પહેલો મતાવલમ્બી કહે છે કે-ચંદ્ર સૂર્ય દરેક ક્ષણમાં પૂર્વોત્પન્ન અર્થાત્ પહેલાં આવેલું
ચ્યવન થાય છે. એટલેકે અલક્ષિત થઈને નવા સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે.
તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું કહેવાનો ભાવ એ છે કે-દરેક ક્ષણમાં પહેલા પહેલાના વિલીન થાય
છે. અને પછી પછીના દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. આ વિષયનું
(એગે એવમાહંસુ) એ ઉપસંહાર વાક્ય છે. અર્થાત્ પ્રથમમતાવલમ્બી આ પ્રમાણે પોતાનો
મત દર્શાવે છે. ॥૧॥

હવે બીજામતાવલમ્બીના અભિપ્રાયનું કથન કરે છે.-(એગે પુણ એવમાહંસુ-તા અણુ-
મુહુત્તમેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ) બીજા મતાવલમ્બીની નીચે જણાવ્યા

અનુમુહૂર્તમેવ ચન્દ્રસૂર્યાઃ અન્યે ચ્યવન્તે અન્યે ઉત્પદ્યન્તે એકે એવમાહુઃ ॥ એકે-દ્વિતીયાઃ પરતીર્થિકાઃ એવં-વક્ષ્યમાણપ્રકારં સ્વમતં કથયન્તિ-યથા-ચન્દ્ર સૂર્યાઃ અનુમુહૂર્તમેવ-પ્રતિ-મુહૂર્તમેવ પરિવર્તનશીલાઃ અર્થાત્ પ્રતિક્ષણમન્યે-પ્રથમમાગતા-પૂર્વોત્પન્ના શ્યવન્તે-ચ્યવમાનાઃ-અદૃશ્યાઃ અન્યે-અપૂર્વાઃ.ઉત્પદ્યન્તે ઉત્પદ્યમાનાઃ સમાગચ્છન્તિ-પ્રતિમુહૂર્ત પરિવર્તમાનાઃ ચન્દ્ર સૂર્યા સમાયાન્તિ, યાન્તિ ચેતિ આખ્યાતા इति વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્ય ઉપદિશેદિતિ એકે એવ-માહુરિત્યુપસંહારવાક્યમિતિ ॥ ‘એવં જહેવ હેઢા તહેવ જાવ’ એવં યથૈવ અધસ્તાત્ તથૈવ યાવત્ ॥-એવં-પૂર્વોદિતેન પ્રકારેણ યથા અધસ્તાત્-પ્રથમોદિતાન્-પૃષ્ઠ પ્રાભૃતોક્તદિશા, અર્થાત્ પૃષ્ઠે પ્રાભૃતે ઓજઃ સંસ્થિતૌ ચિન્ત્યમાનાયાં યથા પશ્ચવિંશતિઃ પ્રતિપત્તયઃ પરતીર્થિકાનાં મતાન્તરાણિ પ્રતિપાદિતાનિ તૈવાત્રાપિ પ્રતિપત્તયો વક્તવ્યા इति ॥ કિયન્તં વક્તવ્યા इति પ્રતિપાદયતિ સ્વયમેવ ‘તા એગે પુણ એવમાહંસુ-તા અણુઓસપ્પિણી ઉસ્સપ્પિણીમેવ ચંદિમ-સૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ, એગે એવમાહંસુ’ તાવત્ એકે પુનરેવમાહુસ્તાવત્ અનુ નિમ્નોક્ત પ્રકાર સે વહ અપને મત કા કથન કરતા હૈ-વહ કહતા હૈ કિ-ચંદ્ર એવં સૂર્ય પ્રતિમુહૂર્ત મેં પરિવર્તનશીલ હોતે હૈં અર્થાત્ પ્રત્યેક ક્ષણ મેં પૂર્વોત્પન્નકા ચ્યવન હોતા હૈ અર્થાત્ અદૃશ્ય હોતે હૈં એવં અનુત્પન્ન ઉત્પન્ન હોતે હૈં-અર્થાત્ પ્રત્યેક મુહૂર્ત મેં પરિવર્તનશીલ ચંદ્ર, સૂર્ય આતે જાતે રહતે હૈં, એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરેં કોઈ એક અર્થાત્ દૂસરા મતાવલમ્બી હસ પ્રકાર અપના મત કહતા હૈ ॥ ૨ ॥

(એવં જહેવ હેઢા તહેવ જાવ) હસ પૂર્વકથિત પ્રકાર સે જૈસે પ્રથમોત્પન્ન અર્થાત્ છટે પ્રાભૃત મેં ઓજ કી સંસ્થિતિ કી વિચારણા મેં જિસ પ્રકાર પચીસ પ્રતિપત્તિયાં યાનિ અન્યતીર્થિકોં કે મતાન્તર કા પ્રતિપાદન કિયા હૈ ઉસી પ્રકાર યહાં પર ભી વહી પ્રતિપત્તિયાં કહ લેવેં । વે પ્રતિપત્તિયાં કહાં તક્ર કહે હસકે લિયે સ્વયમેવ કહતે હૈં-(તા એગે પુણ એવમાહંસુ તા અણુઓસપ્પિણી

પ્રમાણે પોતાના મતનું કથન કરે છે. તે કહે છેકે-ચંદ્ર અને સૂર્ય દરેક મુહૂર્તમાં પરિવર્તનશીલ હોય છે. અર્થાત્ દરેક ક્ષણમાં પૂર્વોત્પન્નનું ચ્યવન થાય છે. અર્થાત્ અદૃશ્ય થાય છે. અને અનુત્પન્ન ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ દરેક મુહૂર્તમાં પરિવર્તનશીલ ચંદ્ર, સૂર્ય આવતા જતા રહે છે. તેમ સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો કેહ એક અર્થાત્ બીજેમતાવલમ્બી આ પ્રમાણે પોતાનો મત જણાવે છે. ૧૨।

(એવં જહેવ હેઢા તહેવ જાવ) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી જે રીતે પ્રથમોત્પન્ન અર્થાત્ છઠા પ્રાભૃતમાં ઓજની સંસ્થિતિની વિચારણામાં જે પ્રમાણે પચીસ પ્રતિપત્તિયો એટલેકે અન્યતીર્થિકોના મતાંતરે કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ એ તમામ પ્રતિપત્તિયો કહી લેવી. એ પ્રતિપત્તિયો કયાં સુધી કહેવી તે માટે સ્વયં સૂત્રકાર કહે છે.- (તા એગે પુણ એવમાહંસુ તા અણુઓસપ્પિણી ઉસ્સપ્પિણીમેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે

અવસર્પિણીં ઉત્સર્પિણીમેવ ચન્દ્રસૂર્યાઃ અન્યે ચ્યવન્તે અન્યે ઉત્પદ્યન્તે, એકે એવમાહુઃ ॥-इत्येवं चरमसूत्रं व्याख्या च सुगमैव । ताश्चैवं भणितव्याः-‘एगे पुण एवमाहंसु ता अणुराहंदियमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु (३)’ एगे पुण एवमाहंसु-ता एव अणुपक्खमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा, -एगे एवमाहंसु (४) । एगे पुण एवमाहंसु-ता अणुमासमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु (५) एगे पुण एवमाहंसु-ता अणु उउमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा, एगे एवमाहंसु (६) । एगे पुण एवमाहंसु-ता अणु अयणमेव (७) ता अणुसंवच्छरमेव (८) ता अणुजुगमेव (९) ता अणुवाससयमेव (१०) ता अणुवाससहस्समेव (११) ता अणुवाससयसहस्समेव (१२) ता अणुपुव्वमेव (१३) ता अणुपुव्वसयमेव (१४) । ता अणुपुव्वसहस्समेव (१५) ता अणुपुव्वसयसहस्समेव (१६) ता अणुपलिओवममेव (१७) ता अणुपलिओवमसयमेव (१८) ता अणुपलिओवम सहस्समेव (१९) । ता अणुपलिओवमसयसहस्समेव (२०) ता अणुसागरोवममेव (२१) । ता अणुसागरोवमसयमेव (२२) ता अणुसागरोवमसहस्समेव (२३) ता अणुसागरोवमसयसहस्समेव (२४) ॥ छाया-एके पुनरेवमाहुस्तावत् अनुरात्रिन्दिवमेव चन्द्र सूर्याः अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते इत्याख्याता इति वदेत्, एके एवमाहुः (३) एके पुनरेवमाहुस्तावत् अनुपक्षमेव चन्द्र-

उत्सर्पिणी मेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) कोई एक इस प्रकार कहता है कि अनुअवसर्पिणी उत्सर्पिणी में चंद्र सूर्य पूर्वोत्पन्न का च्यवन होता है एवं नवीज ही उत्पन्न होते हैं । इस प्रकार अन्तिम सूत्र पर्यन्त कह लें । व्याख्या सुगम होने से विशेष रूप से नहीं कहते । ॥ २ ॥

वे प्रतिपत्तियां इस प्रकार कहते हैं-(एगे पुण एवमाहंसु ता अणुराहंदिय मेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति आहिएत्ति वएज्जा एगे एवमाहंसु) ॥३॥ कोई एक इस प्रकार से कहते हैं कि प्रत्येक अहोरात्र में चंद्र सूर्य पूर्वोत्पन्न का च्यवन होता है एवं नूतन उत्पन्न होते हैं (३) (एगे पुण एव माहंसु ता एवं अणुपक्खमेव चंदिमसूरिया अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति

उવવજ્જંતિ) કેઈ એક એ રીતે કહે છે કે-અનુઅવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીમાં ચંદ્ર સૂર્ય પૂર્વોત્પન્નનું ચ્યવન થાય છે અને નવાળ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે અંતિમ સૂત્રપર્યન્ત કહી લેવું. સુગમ હોવાથી વિશેષરૂપે કહેલ નથી. ૧૨।

તે પ્રતિપત્તિયા આ પ્રમાણે કહેલ છે.-‘(એગે પુણ એવમાહંસુ તા અણુરાહંદિયમેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ આહિયેત્તિ વણ્ણા એગે એવમાહંસુ) કેઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે કે-હરેક આહોરાત્રમાં ચંદ્ર સૂર્ય પહેલા ઉત્પન્ન થયેલનો નાશ થાય છે અને નવાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. (૩) (એગે પુણ એવમાહંસુ તા એવં અણુપક્કમેવ ચંદિમ-

સૂર્યાઃ અન્યે ચ્યવન્તે અન્યે ઉત્પદ્યન્તે इति આખ્યાતા इति વદેત્ (૪) । એકે પુનરેવમાહુ-
સ્તાવત્ અનુમાસમેવ ચન્દ્રસૂર્યા અન્યે ચ્યવન્તે અન્યે ઉત્પદ્યન્તે इत्याખ્યાતા इति વદેત્ એકે
એવમાહુઃ (૫) । એકે પુનરેવમાહુઃ તાવત્ અનુક્રતુમેવ ચન્દ્રસૂર્યાઃ અન્યે ચ્યવન્તે અન્યે ઉત્પ-
દ્યન્તે इत्याખ્યાતા इति વદેત્ એકે એવમાહુઃ (૬) । એવં તાવત્ અનુઅયનમેવ (૭) । તાવત્
અનુસંવત્સરમેવ (૮) । તાવત્ અનુયુગમેવ (૯) । તાવત્ અનુવર્ષશતમેવ (૧૦) । તાવત્ અનુ-

આહિણિતિ વણ્જા એગે એવમાહંસુ) કોઈ એક ચતુર્થમતવાદી પ્રતિપક્ષ મેં ચંદ્ર
સૂર્ય પૂર્વોત્પન્ન અદૃશ્ય હોતે હૈં એવં નવીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં, કોઈ એક ચોથા મત
વાદી હસ પ્રકાર સે કહતા હૈં (૪) (એગે પુણ એવમાહંસુ તા અણુમાસમેવ ચંદિમ
સૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ આહિણિતિ વણ્જા એગે એવમાહંસુ) કોઈ
એક હસ પ્રકાર સે કહતા હૈં કી પ્રત્યેક માસ મેં સૂર્ય ચંદ્ર પૂર્વોત્પન્ન વિલીન
હોતે હૈં એવં પશ્ચાત્ વર્તિ ઉત્પન્ન હોતે હૈં, કોઈ એક પાંચવાં મતવાદી હસ પ્રકાર
કહતા હૈં (૫) (એગે પુણ એવમાહંસુ અણુઉત્તમેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ
અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ આહિણિતિ વણ્જા એગે એવમાહંસુ) કોઈ એક હસ પ્રકાર
કહતા હૈં કી પ્રતિક્રતુ મેં ચંદ્ર સૂર્ય પૂર્વોત્પન્ન નષ્ટ હોતે હૈં એવં નવીન કા પ્રાદૂ-
ર્ભાવ હોતા હૈં એસા સ્વશિષ્યોં કો કહેં હસ પ્રકાર છઠા મતાવલંબી કા કથન
હૈં (૬) (એગે પુણ એવમાહંસુ તા અણુઅયનમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક અયન મેં સૂર્ય
ચંદ્ર પૂર્વોત્પન્ન કા વિનાશ એવં નવીન કા પ્રાદૂર્ભાવ કહતે હૈં (૭) (તા અણુ-
સંવચ્છરમેવ) કોઈ અનુસંવત્સર કહતા હૈં (૮) (તા અણુયુગમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક
યુગ કહતા હૈં (૯) (તા અણુવાસસયમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક સૌ વર્ષ મેં કહતા

સૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ આહિણિતિ વણ્જા એગે એવ માહંસુ) કોઈ એક ચોથા
મતાવલંબી હરેક પક્ષમાં ચંદ્ર સૂર્ય પૂર્વોત્પન્ન અદૃશ્ય થાય છે. અને નવાનો જન્મ થાય
છે. કોઈ એક ચતુર્થમતાવલંબી આ પ્રમાણે કહે છે. (૪) (એગે પુણ એવમાહંસુ તા અણુમાસ
મેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ આહિણિતિ વણ્જા એગે એવમાહંસુ) કોઈ
એક એ રીતે કહે છે—હરેક માસમાં ચંદ્ર, સૂર્ય પૂર્વોત્પન્ન વિલીન થાય છે. અને પશ્ચાત્
વર્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ એક પાંચમે મતાવલંબી આ રીતે કહે છે. (૫) (એગે પુણ
એવમાહંસુ અણુઉત્ત મેવ ચંદિમસૂરિયા અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ આહિણિતિ વણ્જા
એગે એવમાહંસુ) કોઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે. કે હરેક ઋતુમાં ચંદ્ર સૂર્ય પહેલાં ઉત્પન્ન
થયેલા નષ્ટ થાય છે. અને નવાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું આ
પ્રમાણે છઠા મતાવલંબીનું કથન છે. (એગે પુણ એવમાહંસુ તા અણુઅયનમેવ) કોઈ એક
પ્રત્યેક અયનમાં સૂર્ય ચંદ્ર પૂર્વોત્પન્નનો વિનાશ અને નવાનો પ્રાદુર્ભાવ કહે છે. (૭) (તા
અણુસંવચ્છર મેવ) કોઈ એક હરેક સંવત્સરમાં કહે છે. (૮) (તા અણુયુગ મેવ) કોઈ એક
હરેક યુગમાં કહે છે. (૯) (તા અણુવાસસય મેવ) કોઈ એક હરેક સો વર્ષમાં કહે છે, (૧૦)

વર્ષસહસ્રમેવ (૧૧) । તાવત્ અનુવર્ષશતસહસ્રમેવ (૧૨) । તાવત્ અનુપૂર્વમેવ (૧૩) । તાવત્ અનુપૂર્વશતમેવ (૧૪) તાવત્ અનુપૂર્વસહસ્રમેવ (૧૫) । તાવત્ અનુપૂર્વશતસહસ્રમેવ (૧૬) । તાવત્ અનુપલ્યોપમમેવ (૧૭) । તાવત્ અનુપલ્યોપમશતમેવ (૧૮) । તાવત્ અનુપલ્યોપમસહસ્રમેવ (૧૯) । તાવત્ અનુપલ્યોપમશતસહસ્રમેવ (૨૦) । તાવત્ અનુસાગરોપમમેવ (૨૧) તાવત્ અનુસાગરોપમશતમેવ (૨૨) । તાવત્ અનુસાગરોપમસહસ્રમેવ (૨૩) । તાવત્ અનુસાગરોપમશતસહસ્રમેવ (૨૪) ॥ ઇત્યાસાં પ્રતિપત્તીનાં જ્ઞાયામાત્રેણૈવ વ્યાખ્યા અપ્યૂહનીયાઃ ।

હૈ (૧૦) (તા અણુવાસસહસ્સમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક હજાર વર્ષ મેં કહતા હૈ (૧૧) (તા અણુવાસસયસહસ્સમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક લાખ વર્ષ મેં કહતા હૈ (૧૨) (તા અણુપુન્વમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક પૂર્વ મેં કહતા હૈ (૧૩) (તા અણુપુન્વસયમેવ) કોઈ એક સો પૂર્વ મેં કહતા હૈ (૧૪) (તા અણુપુન્વસહસ્સમેવ) કોઈ એક હજાર પૂર્વ મેં કહતા હૈ (૧૫) (તા અણુપુન્વસયસહસ્સમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક લાખ પૂર્વ મેં કહતા હૈ (૧૬) (અણુપલિઓવમ મેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક પલ્યોપમ મેં કહતા હૈ (૧૭) (તા અણુપલિઓવમસયમેવ) કોઈ એક સૌ પલ્યોપમ મેં કહતા હૈ (૧૮) (તા અણુપલિઓવમસહસ્સમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક હજાર પલ્યોપમ મેં કહતા હૈ (૧૯) (તા અણુપલિઓવમસયસહસ્સમેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક લાખ પલ્યોપમ મેં કહતા હૈ (૨૦) (તા અણુસાગરોવમ મેવ) કોઈ એક પ્રત્યેક સાગરોપમ મેં કહતા હૈ (૨૧) (તા અણુસાગરોવમસયમેવ) કોઈ એક સૌ સાગરોપમ મેં કહતા હૈ (૨૨) (તા અણુસાગરોવમસહસ્સમેવ) કોઈ એક હજાર સાગરોપમ મેં કહતા હૈ (૨૩) (તા અણુસાગરોવમસયસહસ્સમેવ) કોઈ એક લાખ સાગરોપમ કહતા હૈ (૨૪) इन प्रतिपत्तियों का अर्थ मात्र से ही

(તા અણુવાસસહસ્સ મેવ) કોઈ એક દરેક હજાર વર્ષમાં કહે છે. (૧૧) (તા અણુવાસસયસહસ્સ મેવ) કોઈ એક દરેક લાખ વર્ષમાં કહે છે. (૧૨) (તા અણુપુન્વ મેવ) કોઈ એક દરેક પૂર્વમાં કહે છે. (૧૩) (તા અણુપુન્વસયમેવ) કોઈ એક સૌ પૂર્વમાં કહે છે (૧૪) (તા અણુ પુન્વસહસ્સ મેવ) કોઈ એક હજાર પૂર્વમાં કહે છે. (૧૫) (તા અણુપુન્વસયસહસ્સ મેવ) કોઈ એક દરેક લાખ પૂર્વમાં કહે છે. (૧૬) (અણુપલિઓવમ મેવ) કોઈ એક દરેક પલ્યોપમમાં કહે છે. (૧૭) (તા અણુપલિઓવમસય મેવ) કોઈ એક સૌ પલ્યોપમમાં કહે છે. (૧૮) (તા અણુપલિઓવમસહસ્સ મેવ) કોઈ એક દરેક હજાર વર્ષમાં કહે છે. (૧૯) (તા અણુ પલિઓવમસયસહસ્સ મેવ) કોઈ એક દરેક લાખ પલ્યોપમમાં કહે છે. (તા અણુસાગરોવમ મેવ) કોઈ એક દરેક સાગરોપમમાં કહે છે. (૨૧) (તા અણુસાગરોવમસય મેવ) કોઈ દરેક સૌ સાગરોપમમાં કહે છે. (૨૨) (તા અણુસાગરોવમસહસ્સ મેવ) કોઈ એક દરેક હજાર સાગરોપમમાં કહે છે. (૨૩) (તા અણુસાગરોવમસયસહસ્સ મેવ) કોઈ એક દરેક લાખ સાગરોપમ કહે છે. (૨૪) આ પ્રતિપત્તિઓના અર્થ માત્રથીજ વ્યાખ્યા

પૃથક્ વ્યાખ્યાલમ્ । પશ્ચવિંશતિતમપ્રતિપત્તિસૂત્રં તુ સાક્ષાદેવ સૂત્રકૃતા સમુપદર્શિતં વ્યા-
ખ્યાતં चेति परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः प्रतिपादिताः । किन्त्वेताः सर्वा अपि भ्रमोत्पादकाः
मिथ्यारूपाश्च तेनैताभ्यः पृथक् भूतं स्वकीयं मत भगवानुपदर्शयति-

‘वयं पुण एवं वयामो-ता चંदिमसूरियाणं देवा महिङ्गीआ महज्जुइया महाबला महा-
जसा महासोक्खा महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा वरगंधधरा वराभरणधरा अवोछित्तिण-
यट्ठाए काले अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति’ वयं पुनरेवं वदामस्तावत् चन्द्रसूर्याः खलु देवाः
महर्द्धिकाः, महाद्युतयः, महाबलाः, महायशसः, महासौख्याः, महानुभावाः, वरवत्तधराः
वरमाल्यधराः, वरगन्धधराः वराभरणधराः, अव्यवच्छिन्ननयार्थतया, काले अन्ये
च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥-वयं पुनरुत्पन्न केवलज्ञानाः, एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव
प्रकारमाह-तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालंकारे-चन्द्रसूर्याः देवाः-महर्द्धिकाः-महती
ऋद्धिः-विमानपरिवरादिका येषां ते महर्द्धिकाः भवन्तीति शेषः महाद्युतयः-महाद्युतिः-
शरीराभरणाश्रिता-येषां ते महाद्युतयः-महत्क्रान्ति युक्ताः, महाबला-महत् बलं शरीरः प्राणी
व्याख्या समझ लेवें । पृથક્ વ્યાખ્યા સરલ હોને સે નહીં કી હૈ । પચ્ચીસવીં
પ્રતિપત્તિ કા સૂત્ર સ્વયં સૂત્રકારને હી પ્રદર્શિત ક્રિયા હૈ એવં વ્યાખ્યાત મી હો
ગયા હૈ । ઇસ પ્રકાર અન્ય મતાવલમ્બિયોં કે મતાન્તરરૂપ પ્રતિપત્તિયાં પ્રતિ-
પાદિત કી હૈ । પરંતુ યે સમી ભ્રમોત્પાદક એવં મિથ્યા રૂપ હૈ, અતઃ ઇન સબ સે
અલાવા અપના સ્વકીય સિદ્ધાંત કો શ્રી ભગવાન્ પ્રદર્શિત કરતે હૈં-(વયં પુણ
એવં વયામો-તા ચંદિમસૂરિયાણં દેવા મહિઙ્ગીઆ મહાજુઈયા મહાબલા મહાજસા
મહાસોક્ખા મહાણુભાવા વરવત્થધરા વરમલ્લધરા, વરગંધધરા, વરાભરણધરા
આવોછિત્તિ ણયટ્ઠાએ કાલે અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ) ઉત્પન્ન કેવલ-
જ્ઞાન સંપન્ન મૈં ઇસ વિષય મૈં ઇસ વક્ષ્યમાણ પ્રકાર સે કહતા હૂં વહીં પ્રકાર
કો કહતે હૈં-ચંદ્ર સૂર્ય દેવ મહાન વિમાનાદિ ઋદ્ધિ વાલે હોતે હૈં, મહાદ્યુતિ
માને શરીરાભરણાદિ યુક્ત હોતે હૈં । અર્થાત્ મહાન્ ક્રાન્તિવાલે હોતે હૈં ।

સમજવી. સરલ હોવાથી વિશેષ વ્યાખ્યા અલગ કરેલી નથી. પચ્ચીસમી પ્રતિપત્તિનું સૂત્ર
સ્વયં સૂત્રકારેજ કહેલ છે. તથા વ્યાખ્યાત પણ કરેલ છે. આ પ્રમાણે અન્ય મતાવલંબીયોના
મતાંતરરૂપ પ્રતિપત્તિયોનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. પરંતુ આ સઘળી પ્રતિપત્તિયો ભ્રમો-
ત્પાદક અને મિથ્યારૂપ છે. તેથી આ બધાથી અલગ પોતાના સિદ્ધાંતને શ્રીભગવાન
પ્રદર્શિત કરે છે.-‘વયં પુણ એવં વયામો તા ચંદિમસૂરિયાણં દેવા મહિઙ્ગીઆ મહાજુઈયા મહાબલા
મહાજસા મહાસોક્ખા મહાણુભાવા વરવત્થધરા, વર મલ્લધરા વર ગંધધરા, વરાભરણધરા
અવોછિત્તિયટ્ઠાએ કાલે અણ્ણે ચયંતિ અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ) ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાન યુક્ત
હું આ વિષયમાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી કહું છું. તે પ્રકાર બતાવે છે. ચંદ્ર સૂર્યદેવ
મહાન વિમાનાદિ ઋદ્ધિવાળા છે. મહાદ્યુતિ એટલેકે શરીર આભરણ વિગેરેથી યુક્ત હોય

येषां ते महाबलाः । तथा महायशसः—महत्-विस्तीर्णं सर्वस्मिन्नपि जगति विस्तृतत्वात् यशः—श्लाघा येषां ते महायशसः । तथा महासौख्याः—महत्-भवनपति व्यन्तरेभ्योऽति प्रभूतं तदपेक्षया तेषां प्रशान्तवान् सौख्यं येषां ते महासौख्याः । महानुभावाः—महान् अनुभावो वैक्रियकरणादि । विषयोऽचिन्त्यः शक्तिविशेषो येषां ते महानुभावाः । वरवस्त्रधराः—शोभनानि वराणि—दिग् विभाषितानि तदनुरूपाणि वस्त्राणि येषां ते वरवस्त्रधराः । तथा च वरमाल्यधराः । वरगन्धधरा—वराणि दिग् विभाषितानि चन्द्रतारा सौरभाणि दधन्ति ये ते वरगन्धधराः । महासौख्याः—महत् भवनपति व्यन्तरेभ्योऽति प्रभूतं तदपेक्षया तेषां प्रशान्तत्वात् सौख्यं येषां ते महासौख्याः, वरामरणधराः—शोभनालङ्काराः अव्यवच्छिन्ननयार्थतया—द्रव्यास्तिकनयमतेन, काले—वक्ष्यमाणप्रमाण स्वस्वायुर्व्यवच्छेदे समये, अन्ये—पूर्वोत्पन्नाः, च्यवन्ते—च्यवमानाः अन्ये—अपूर्वा—जगत् स्वाभाव्यात् पणमासादागतो नियमनः उत्पद्यन्ते—

महाबल—शारीरिक एवं मानसिक अधिक बल जिनका हो ऐसे होते हैं । महायशवाले—संपूर्ण जगत में विस्तृत यशवाले होते हैं, तथा महासौख्य अर्थात् भवनपति व्यन्तरदेव से अधिक सुख संपन्न, एवं महानुभाव—अर्थात् वैक्रिय करणादि विषयक अचिन्त्य शक्ति संपन्न होते हैं । एवं वरवस्त्र को धारण करने वाले अर्थात् सुंदर एवं श्रेष्ठ दिग्बिभाषित—दिशाओं को प्रकाशित करे इस प्रकार के वस्त्र को धारण करने वाले होते हैं । तथा श्रेष्ठ मालाओं को धारण करने वाले होते हैं । उत्तम प्रकार के गंध को धारण करने वाले होते हैं । महासुखशाली माने भवनपति व्यन्तर देव से भी अधिक उत्तम सुखवाले होते हैं । तथा सुंदर उत्तम प्रकार के अलंकारों को धारण करनेवाले होते हैं । ऐसे वे सूर्य चंद्र अव्यवच्छिन्न नयानुसार अर्थात् द्रव्यास्तिक नय के मत से वक्ष्यमाण प्रकार के अपनी अपनी आयु का क्षय होने पर अन्य अर्थात् पूर्वोत्पन्न च्यवित होते हैं । तथा अन्य माने नहीं उत्पन्न हुवे उत्पन्न होते हैं ऐसा स्वशिष्यों को

छे. अर्थात् महान् अत्यधिक शक्तिवाला होय छे. महाबल शारीरिक अने मानसिक अधिक गण जेनुं होय जेवा होय छे. महायशवाला संपूर्ण जगतमां विस्तृत यशवाला होय छे. तथा महा सौख्य अर्थात् भवनपति व्यन्तर देवथी पदारे सुग संपन्न अने महानुभाव अर्थात् वैक्रिय करणादि संपन्धी अचिन्त्य शक्तिथी युक्त होय छे. तथा वरवस्त्रने धारण करवावाला होय छे. श्रेष्ठेके सुंदर अने श्रेष्ठ दिग्बिभाषित दिशाओने प्रकाशित करे तेवा वस्त्रने धारण करना होय छे. तथा उत्तम भाणाओने धारण करना होय छे. उत्तम प्रकारना गंधने धारण करवावाला होय छे. महा सुखशाली श्रेष्ठेके भवनपति व्यन्तर देवथी पणु उत्तम प्रकारना सुभवाला होय छे. तथा सुंदर उत्तम प्रकारना अलंकारने धारण करवावाला होय छे. जेना ते सूर्य चंद्र अव्यवच्छिन्न नयानुसार अर्थात् द्रव्यास्तिक नयनामतथी वक्ष्यमाण प्रकारना पोतपोतानी आयुथ्यने क्षय थाय तयारे अन्य

ઉત્પદ્યમાનાઃ સન્તઃ આખ્યાતાઃ પ્રતિપાદિતાઃ, इति वदेत्-स्वशिष्येभ्यः उपदिशेत् ॥ इत्येवं सर्वसम्मतं कालविशेषे स्थानविशेषे च चन्द्रादीनां च्यवनोपपातयोर्विश्लेषणं व्याख्यातमिति मम मतमपि ध्येयमिति भगवद् वाक्यत्वात् श्रद्धेयम् इति ॥ सू० ८८ ॥

॥ इति सप्तदशं प्राभृतं समाप्तम् ॥

अथाष्टादशं प्राभृतं प्रारभ्यते

तस्य चायमर्थाधिकारस्तत्र 'उच्चते' चन्द्रादीનામુચ્ચત્વમિતિ વિપયકં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ-

મૂલમ્-તા કહં તે ઉચ્ચત્તે આહિણિ વણ્જા !, તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ પળવીસં પહિવત્તિઓ, તત્થેગે એવમાહંસુ-તા એગં જોયણસહસ્સં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેણ દિવઢું ચંદે એગે એવમાહંસુ ૧ । એગે પુણ એવમાહંસુ-તા દો જોયણસહસ્સાઈં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં અઢ્ઢાઈજાઈં ચંદે, એગે એવમાહંસુ ૨ । એગે પુણ એવમાહંસુ તા તિણિણ જોયણસહસ્સાઈં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં અઢ્ઢાઈં ચંદે એગે એવમાહંસુ ૩ । એગે પુણ એવમાહંસુ-તા ચત્તારિ જોયણસહસ્સાઈં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં અઢ્ઢપંચમાઈં ચંદે, એગે એવમાહંસુ ૪ । એગે પુણ એવમાહંસુ-તા પંચ જોયણસહસ્સાઈં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં અઢ્ઢછટ્ટાઈં ચંદે એગે એવમાહંસુ ૫ । એગે પુણ એવમાહંસુ-તા છ જોયણસહસ્સાઈં, સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં અઢ્ઢસત્તમાઈં ચંદે એગે એવમાહંસુ ૬ । એગે પુણ એવમાહંસુ-તા સત્ત જોયણસહસ્સાઈં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેણં અઢ્ઢઢમાઈં ચંદે એગે એવમાહંસુ ૭ । એગે પુણ એવમાહંસુ-તા અઢ્ઢ જોયણસહસ્સાઈં સૂરે

ઉપદેશ કરે. । इस प्रकार सर्वसम्मत काल विशेष से एवं स्थान विशेष से चंद्रादि के च्यवन एवं उपपात का विश्लेषण मैंने जिस प्रकार कहा है वही मेरा मत है ऐसा समझें यह भगवद्वाक्य होने से इसी प्रकार श्रद्धा करे ॥ सू० ८८ ॥

સત્તરહવાં પ્રાભૂત સમાપ્ત ॥ ૧૭ ॥

અર્થાત્ પૂર્વોત્પન્ન વ્યવિત થાય છે. તથા અન્ય એટલેકે ઉત્પન્ન ન થયેલા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

આ પ્રમાણે સર્વ સમ્મત કાલ વિશેષથી અને સ્થાન વિશેષથી ચંદ્રાદિના ચ્યવન અને ઉપપાતનું વિશ્લેષણ મેં જે પ્રમાણે કરેલ છે. એજ મારો મત છે. તેમ સમજવું. આ ભગવાનનું વચન હોવાથી આજ પ્રમાણે શ્રદ્ધા કરવી. ॥ સૂ. ૮૮ ॥

સત્તરમું પ્રાભૂત સમાપ્ત ॥ ૧૭ ॥

उङ् उच्चत्तेणं अद्ध णवसाइं चंदे एगे एवमाहंसु ८ । एगे पुण एवमा-
हंसु-ता णव जोयणसहस्साइं सूरे उङ् उच्चत्तेणं अद्धदससाइं चंदे एगे
एवमाहंसु ९ । एगे पुण एवमाहंसु-ता दस जोयणसहस्साइं सूरे उङ्
उच्चत्तेणं अद्धएक्कारस चंदे एगे एवमाहंसु १० । एगे पुण एवमाहंसु-
ता एक्कारस जोयणसहस्साइं सूरे उङ् उच्चत्तेणं अद्धचारस चंदे ११ ।
एषां अभिलावेणं णेयव्वं वारससूरे अद्धतेरस चंदे १२ । तेरस सूरे
अद्धचोदस चंदे १३ । चोदस सूरे अद्धपण्णरस चंदे १४ । पण्णरस सूरे
अद्धसोलस चंदे १५ । सोलस सूरे अद्धसत्तरस चंदे १६ । सत्तरस सूरे
अद्ध अट्ठारस चंदे १७ । अट्ठारस सूरे अद्धएगूणवीसं चंदे १८ । एगूण-
वीसं सूरे अद्धवीसं चंदे १९ । वीसं सूरे अद्ध एकवीसं चंदे २० । एक-
वीसं सूरे अद्धवावीसं चंदे २१ । वावीसं सूरे अद्धतेवीसं चंदे २२ ।
तेवीसं सूरे अद्धचउवीसं चंदे २३ । चउवीसं सूरे अद्ध पणवीसं चंदे
२४ । एगे एवमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु-ता पणवीसं जोयणसहस्साइं
सूरे उङ् उच्चत्तेणं अद्ध छव्वीसं चंदे एगे एवमाहंसु २५ ॥ वयं पुण
एवं दयामो-ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीजाओ भुमि
भागाओ सत्त णउइ जोयणसए उङ् उप्पइत्ता हेट्ठिल्ले ताराविमाणे
चारं चरइ, अट्ठ जोयणसए उङ् उप्पइत्ता सूरविमाणे चारं चरइ, अट्ठ-
असीए जोयणसए उङ् उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ, णव जोयण-
सयाइं उङ् उप्पइत्ता उवरिं तारा विमाणे चारं चरइ, हेट्ठिल्लाओ तारा
विमाणाओ दस जोयणाइं उङ् उप्पइत्ता सूरविमाणा चारं चरइ,
णउतिं जोयणाइं उङ् उप्पइत्ता चंदविमाणा चारं चरइ, दसोत्तरं जोयण-
सयं उङ् उप्पइत्ता उवरिल्ले तारा चारं चरइ, सूरविमाणाओ असीतिं
जोयणाइं उङ् उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं चरइ रूवे, जोयणसयं उङ्
उप्पइत्ता उवरिल्ले तारा रूवे चारं चरइ, ता चंदविमाणाओ णं वीसं
जोयणाइं उङ् उप्पइत्ता उवरिल्ले तारा रूवे चारं चरइ, एवामेव सपुव्वा-

वरेणं दसुत्तरजोयणसयं बाह्वले तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए जोइसं
चारं चरइ आहिएत्ति वएज्जा ॥ सू० ८९ ॥

छाया-तावत् कथं ते उच्चत्वं आख्यातमिति वदेत्, 'तत्र खलु इमाः पञ्चविंशतिः प्रति-
पत्तयः प्रज्ञप्ताः तत्र एके एवमाहुः-तावत् एकं योजनसहस्रं सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धे चन्द्रः,
एके एवमाहुः १ । एके पुनरेवमाहुस्तावत् द्वे योजनसहस्रे सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धतृती-
यानि चन्द्रः एके एवमाहुः २ । एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रीणि योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं
उच्चत्वेन अर्द्धे चत्वारि चन्द्रः, एके एवमाहुः ३ । एके पुनरेवमाहुस्तावत् चत्वारि योजन-
सहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धपञ्चमानि चन्द्रः एके एवमाहुः ४ । एके पुनरेवमाहु-
स्तावत् पञ्चयोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धषष्ठा चन्द्रः एके एवमाहुः ५ । एके
पुनरेवमाहुस्तावत् षट् योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन अर्द्धसप्तमानि चन्द्रः, एके
एवमाहुः ६ । एके पुनरेवमाहुस्तावत् सप्तयोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं उच्चत्वेन, अर्द्धाष्ट-
मानि चन्द्रः, एके एवमाहुः ७ । एके पुनरेवमाहुस्तावत् अष्टौ योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वं
उच्चत्वेन, अर्द्धनवमानि चन्द्रः, एके एवमाहुः ८ ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् नवयोजन-
सहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धदशमानि चन्द्रः एके एवमाहुः ९ ॥ एके पुनरेवमाहु-
स्तावत् दशयोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धमेकादशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः
१० ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् एकादश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धद्वादशानि
चन्द्रः एके एवमाहुः ११ ॥ एतेन अभिलाषेण नेतव्यं द्वादश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्व-
मुच्चत्वेन अर्द्धत्रयोदशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १२ ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रयोदश-
योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धचतुर्दशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १३ ॥ एके पुन-
रेव माहुस्तावत् चतुर्दश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धपञ्चदशानि चन्द्रः, एके
एवमाहुः १४ ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् पञ्चदश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन,
अर्द्धषोडशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १५ ॥ एके पुनरेव माहुस्तावत् षोडशयोजन-
सहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धसप्तदशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः १६ ॥ एके पुनरेव-
माहुस्तावत् सप्तदश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धमष्टादशानि चन्द्रः एके
एवमाहुः १७ ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् अष्टादश योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन
अर्द्धमेकोनविंशानि चन्द्रः एके एवमाहुः १८ ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् एकोनविंशति योजन
सहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धविंशानि चन्द्रः एके एवमाहुः १९ ॥ एके पुनरेवमाहु-
स्तावत् विंशति योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धमेकविंशतिश्चन्द्रः एके एवमाहुः
२० ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् एकविंशतियोजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धद्वाविं-
शानि चन्द्रः एके एवमाहुः २१ ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् द्वाविंशतियोजनसहस्राणि सूर्यः
ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धत्रयोविंशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः ॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रयो-

વિંશતિર્યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ ऊर्ध्वमुच्चत्वेत, अर्द्धचतुर्विंशानि चन्द्रः एके एवमाहुः २३ ।
 एके पुनरेवमाहुस्तावत् चतुर्विंशतિर्योजनसहस्राणि सूर्यः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धपञ्चविंशानि
 चन्द्रः, एके एवमाहुः २४ । एके पुनरेवमाहुस्तावत् पञ्चविंशति र्योजनसहस्राणि सूर्यः
 ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्ध षड्विंशानि चन्द्रः, एके एवमाहुः २५ । त्रयं पुनरेवं वदामस्तावत्
 अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् सप्तनवति योजनशतानि
 ऊर्ध्वं उत्प्लुत्य अधस्तनं ताराविमानं चारं चरति, अष्टौ योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य सूर्य-
 विमानं चारं चरति, अष्टाशीतानि योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य चन्द्रविमानं चारं चरति,
 नव योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरि ताराविमानं चारं चरति, अधस्तात् ताराविमानात्
 दशयोनानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य सूर्यविमानं चारं चरति, नवति र्योजनानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य चन्द्र-
 विमानं चारं चरति, दशोत्तरं योजनशतं ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरितने तारारूपे चारं चरति, सूर्य-
 विमानात् अशीति र्योजनानि ऊर्ध्वं उत्प्लुत्य चन्द्रविमानं चारं चरति योजनशतं ऊर्ध्व-
 मुत्प्लुत्य उपरितने तारा रूपे चारं चरति । तावत् चन्द्रविमानात् खलु विंशति र्योजनानि
 ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य उपरितने तारा रूपे चारं चरति, एव मेव सपूर्वापरेण दशोत्तरयोजनशतं
 बाह्व्ये तीर्थक् संख्येये ज्योतिषविषये ज्योतिषं चारं चरति, इत्याख्यातं इति वदेत् । ॥ ०८९ ॥

ટીકા-સપ્તદશ પ્રાશ્નત્રયાષ્ટાશીતિતમે સૂત્રે ચન્દ્રાદીનાં ચ્યવનોપપાતૌ સમ્યગ્ વિવિચ્ય
 સમ્પ્રત્યષ્ટાદશં પ્રાશ્નં પ્રારંભ્યતે-તસ્ય ચાયમર્થાધિકારસ્તત્ર 'ઉચ્ચત્તે' ઉચ્ચત્વં ચન્દ્રા-
 દીનાં સમતલાદ્ ભૂભાગાત્ ऊर्ध्वमुच्चत्वं યાવત્ તિપ્રદેશે વ્યવસ્થિતત્વં તત્ સ્વરૂપં સ્વમતં

અઠારહવે પ્રાશ્ન ત કા પ્રારંભ-

અબં અઠારહવાં પ્રાશ્નત પ્રારંભ કિયા જાતા હૈ-હસ પ્રાશ્નત મેં ચંદ્રાદિ કે
 ઉચ્ચત્વ વિષય કા પ્રતિપાદન કિયા જાતા હૈ-અતઃ હસ વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તર
 સૂત્ર કહતે હૈ-(તા કહં તે ઉચ્ચત્તે) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-સત્રહવે પ્રાશ્નત કે અઠાસીવે સૂત્ર મેં ચંદ્રાદી કે ચ્યવન એવં ઉપપાત
 કા સમ્યક્ પ્રકાર સે વિવેચન કરકે અબ અઠારહવાં પ્રાશ્નત પ્રારંભ કિયા જાતા
 હૈ । હસકા અધિકાર સૂત્ર હસ પ્રકાર હૈ (ઉચ્ચત્તે) ચંદ્રાદિ કે સમતલ ભૂભાગ
 સે ઉપર મેં ઉચ્ચત્વ જિતને પ્રદેશ મેં વ્યવસ્થિત રહતા હૈ ઉસકા સ્વરૂપ સ્વમત

અઠારમા પ્રાશ્નતનો પ્રારંભ

હવે અઠારમું પ્રાશ્નત પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ પ્રાશ્નતમાં ચંદ્રાદિના ઉચ્ચત્વના
 સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. તેથી આ વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં
 આવે છે.-(તા કહં તે ઉચ્ચત્તે) ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ-સત્તરમા પ્રાશ્નતના અઠ્યાસીમા સૂત્રમાં ચંદ્રાદિના ચ્યવન અને ઉપપાતનું
 સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે આ અઠારમું પ્રાશ્નત પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આનું
 અધિકાર સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.-(ઉચ્ચત્તે) ચંદ્રાદિનું સમતલ ભૂભાગથી ઉપરનું ઉચ્ચત્વ
 જેટલા પ્રદેશમાં વ્યવસ્થિત રહે તેનું સ્વરૂપ સ્વમત પરમતથી પ્રતિપાદન કરવાના હેતુથી

પરમતાપેક્ષ્યા પ્રતિપાદયિષુઃ પ્રશ્નોત્તરસ્તુ આહ-‘તા કહં તે ઉચ્ચત્તે અહિંદિ વણ્જા’
 તાવત્ કથં તે ઉચ્ચત્તમારુયાતમિતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ કથં-કેન પ્રકારેણ તે ત્વયા
 ભગવન્ ઉચ્ચત્ત્વં-ભૂમેરુર્ધ્વં ચન્દ્રાદીનાં ઉચ્ચત્ત્વં-દૂરત્વં આરુયાતમિતિ વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ
 ગૌતમેન પ્રશ્ને કૃતે ભગવાનેતદ્વિષયે યાવત્તયઃ પ્રતિપત્તયઃ તાવતી રૂપદર્શયતિ ક્રમેણ-‘તત્થ
 સ્વલુ ઇમાઓ પળવીસં પઢિવત્તિઓ આહિયાતિ વણ્જા’ તત્ર સ્વલુ ઇમાઃ પશ્ચવિંશતિઃ
 પ્રતિપત્તયઃ આરુયાતા ઇતિ વદેત્ ॥-તત્ર-ચન્દ્રાદીનાં ભૂમેરુર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વવિષયવિચારે સ્થિતિ
 નિશ્ચયેન ઇમા-વક્ષ્યમાણસ્વરૂપાઃ પશ્ચવિંશતિ સંખ્યકાઃ પ્રતિપત્તયઃ-પરતીર્થિકાભ્યુપગમ-
 રૂપાઃ પ્રજ્ઞાપ્તાઃ-પ્રતિપાદિતાઃ સન્તિ, તા એવ પ્રતિપત્તયઃ ‘તત્થેગે’ ઇત્યાદિના ક્રમેણ દર્શયતિ-
 ‘તત્થેગે એવમાહંસુ-તા એગં જોયણસહસ્સં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેગં દિવઢું ચંદે, એગે એવમાહંસુ’ તત્ર
 એકે એવમાહુસ્તાવત્ એકં યોજનસહસ્સં સૂર્યઃ ઝર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન, દ્વચર્ધ્વં ચન્દ્રઃ, એકે એવમાહુઃ ।
 તત્ર-તેષાં પશ્ચવિંશતેઃ પરતીર્થિકાનાં મધ્યે એકે-પ્રથમાઃ પરતીર્થિકાઃ એવં તાવદાહુર્યત્ એકં
 યોજનસહસ્સં સૂર્યો ભૂમેરુર્ધ્વં ઉચ્ચત્ત્વેન વ્યવસ્થિતોઽસ્તિ, તથા દ્વચર્ધ્વં-દ્વિતીયસ્ય અર્ધં યસ્મિન્

પરમત કે અનુસાર પ્રતિપાદન કરને કે હેતુ સે પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહતે હૈં-(તા
 કહં તે ઉચ્ચત્તે આહિંદિ વણ્જા) હે ભગવન્ આપને ચંદ્રાદિ કા ભૂમિ કે ઉપર
 મેં કિતની ઝંચાઈ કહી હૈ ? સો કહિયે; ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન
 કો સુનકર ઇસ વિષય મેં જિતની પ્રતિપત્તિયાં કહી ગઈ હૈ ઇસકો પ્રદર્શિત
 કરતે હૈં-(તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ પળવીસં પઢિવત્તિઓ આહિંદિ વણ્જા) ચંદ્રાદિ
 કે ભૂમિ સે ઉપર ઉચ્ચત્ત્વ વિષયક વિચારણા મેં યે વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપવાલી પચીસ
 પ્રતિપત્તિયાં પરતીર્થિકોં કે મતાવલમ્બનરૂપ પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈં યે પ્રતિપત્તિયાં
 (તત્થેગે) ઇત્યાદિ પ્રકાર સે ક્રમ સે દિસલાતે હૈં-(તત્થેગે એવમાહંસુ તા એગં
 જોયણસહસ્સં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેગં દિવઢું ચંદે એગે એવમાહંસુ) યે પચીસ પર-
 તીર્થિકોં મેં પહલા પરતીર્થિક ઇસ પ્રકાર સે કહતા હૈ-ભૂમિ સે ઉપર એક હજાર
 યોજન સૂર્ય ઉપર મેં વ્યવસ્થિત રહતા હૈ । તથા દ્વચર્ધ્વં અર્થાત્ દૂસરા કા આઘા

પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.- (તા કહં તે ઉચ્ચત્તે આહિંદિ વણ્જા) હે ભગવન્ આપે ચંદ્રાદિની
 ભૂમિથી ઉપર કેટલી ઉંચાઈ કરેલ છે ? તે કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને
 સાંભળીને આ વિષયમાં જેટલી પ્રતિપત્તિયો કહેવામાં આવેલ છે, તેને બતાવવામાં આવે
 છે.- (તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ પળવીસં પઢિવત્તિઓ આહિંદિ વણ્જા) ચંદ્રાદિ ભૂમિની ઉપર
 ઉંચાઈ સંબંધી વિચારણામાં આ વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપની પચીસ પ્રતિપત્તિયો અર્થાત્ પરતીર્થિકાના
 મતાંતરે પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે પ્રતિપત્તિયો (તત્થેગે) ઇત્યાદિ પ્રકારથી બતાવવામાં આવે
 છે. (તત્થેગે એવમાહંસુ તા એગં જોયણસહસ્સં સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેગં દિવઢું ચંદે એગે
 એવમાહંસુ) એ પરતીર્થિકામાં પહેલો પરતીર્થિક આ પ્રમાણે કહે છે-ભૂમિની ઉપર એક
 હજાર યોજન સૂર્ય સ્થિત રહે છે. તથા દ્વચર્ધ્વં અર્થાત્ બીજાનું અર્ધું એટલેકે દોઢ હજાર

તત્ દ્વચર્દ્ધ-સાર્દ્ધમેકમિતિ સર્વથૈવ યોજ્યં, અતઃ સાર્દ્ધં ચ યોજનસહસ્રે ગતે ચન્દ્રો ભૂમેરુપરિ-
વ્યવસ્થિતો ભવતિ સર્વત્ર સૂત્રે યોજનસંખ્યાપદસ્ય સૂર્યાદિપદસ્ય ચ તુલ્યાધિકારણત્વનિર્દે-
શોઽભેદત્વોપચારાદ્દૃશ્યતે, યથા પ્રયાગાત્ કાશીક્ષેત્રં દ્વાદશ યોજનાનીત્યાદો પ્રયોગદર્શના-
દિતિ, એવ મન્યેષ્વપિ સૂત્રેષુ જ્ઞાતવ્ય મિત્યત્રોપસંહારવાક્યમાહ-એકં એવમાહુરિતિ ॥૧॥

અથ દ્વિતીયસ્ય મતનાહ-‘એગે પુણ એવમાહંસુ-તા દો જોયણસહસ્સાઈ સૂરે ડહું ઉચ્ચત્તેણં
અહ્હાતિજ્ઞાઈં ચંદે એગે એવ માહંસુ’ એકં ડુનરેવમાહુ સ્તાવત્ દ્વે યોજનસહસ્રે સૂર્યઃ
ઊર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન, અર્દ્ધતૃતીયાનિ ચન્દ્રઃ, એકં એવમાહુઃ ૨॥ એકે-દ્વિતીયાસ્તીર્થાન્તરીયા
સ્તાવત્ એવં કથયન્તિ યત્ ભૂમેરુર્ધ્વે દ્વે યોજનસહસ્રે સૂર્યો વ્યવસ્થિતઃ, અર્દ્ધતૃતીયાનિ
યોજનસહસ્રાણિ-સાર્દ્ધયોજનસહસ્રદ્વયં ભૂમેરુર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન ચન્દ્રો વ્યવસ્થિત इति દ્વિતી-
યાસ્તીર્થાન્તરીયાઃ કથયન્તિ ॥ એવમેવ શેષાણ્યપિ સૂત્રાણિ ભાવનીયાનિ સર્વત્ર એકૈકં

માને હેઠ હજાર યોજન ભૂમિ સે ડપર ચંદ્ર વ્યવસ્થિત રહતા હૈ । સૂત્ર મેં સર્વત્ર
યોજન સંખ્યાપદ કા તથા સૂર્યાદિ પદ કા સમાનાધિકરણ હોને સે અભેદોપચાર
દિશ્વતા હૈ । જૈસે કી પ્રયાગ સે કાશિ ક્ષેત્ર વારહ યોજન હૈ, ઇત્યાદિ મેં અભેદો-
પચાર કા પ્રયોગ દિશ્વતા હૈ । ઇસી પ્રકાર અન્ય સૂત્રોં મેં ભી સમજ લેવેં અવ
ઉપસંહાર કહતે હૈં કોઈ એક ઇસ પ્રકાર સે કહતા હૈ (૧)

અવ દૂસરા પરતીર્થિક કા ભત કહતે હૈં-(એગે પુણ એવમાહંસુ તા દો જોયણ-
સહસ્સાઈ સૂરે ડહું ઉચ્ચત્તેણં અહ્હાતિજ્ઞાઈં ચંદે એગે એવમાહંસુ) દૂસરા
તીર્થાન્તરીય ઇસ પ્રકાર કહતા હૈ કિ-ભૂમિ સે ડપર દો હજાર યોજન સૂર્ય
વ્યવસ્થિત હોના હૈ, તથા અઢાઈ હજાર યોજન ભૂમિ સે ડપર ડહું ઉચ્ચત્ત્વ મેં ચંદ્ર
વ્યવસ્થિત રહતા હૈ, ઇસ પ્રકાર દૂસરા તીર્થિક કા અભિપ્રાય હૈ (૨) ઇસી પ્રકાર
અન્ય મતવાદિયોં સે કથન પ્રકાર સે સૂત્રભાવિત કર લેવેં, એક એક હજાર
યોજન કી વૃદ્ધિ સે સૂર્ય સે વિષય મેં એવં સૂર્ય સે આઘા હજાર યોજન ડ્યાદા

યોજન જમીનના ઉપર ચંદ્ર વ્યવસ્થિત રહે છે. સૂત્રમાં બધે યોજન સંખ્યા પદનું અને સૂર્યાદિ-
પદનું સમાનાધિકરણ હોવાથી અલેહોપચાર જણાય છે. જેમકે-પ્રયાગથી કાશિક્ષેત્ર ખાર યોજન
છે. ઇત્યાદિમાં અલેહોપચારનો પ્રયોગ દેખાય છે. એજ પ્રમાણે અન્ય સૂત્રોમાં પણ
સમજ લેવું. હવે ઉપસંહાર કહે છે કેઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે. ૧૧।

હવે બીજા પરતીર્થિકનો મત કહે છે- (એગે પુણ એવ માહંસુ તા દો જોયણસહસ્સાઈ
સૂરે ડહું ઉચ્ચત્તેણં અહ્હાતિજ્ઞાઈં ચંદે એવમાહંસુ) બીજો કેઈ તીર્થાન્તરીય આ પ્રમાણે
કહે છેકે-જમીનની ઉપર બેહજાર યોજન સૂર્ય વ્યવસ્થિત રહે છે. તથા અઢીહજાર યોજન
જમીનની ઉપર બેચાઈએ ચંદ્ર વ્યવસ્થિત રહે છે. આ રીતે બીજા તીર્થાન્તરીયનો મત છે.
(૨) એજ પ્રમાણે બીજા મતવાદિયોના કથન પ્રકારના સૂત્રો ભાવિત કરી લેવા એક એક
હજાર યોજનના વધારાથી સૂર્ય સંબંધી અને સૂર્યથી પાંચસો યોજન વધારે ઉપર ચંદ્ર

યોજનસહસ્રં વૃદ્ધિઃ સૂર્યે, સૂર્યાચ્ચાર્દ્ધયોજનસહસ્રમુપરિ ચન્દ્રશ્ચેત્યવધેયમ્ । (૩ । ૪ । ૧ । ૬ । ૭ । ૮ । ૯ । ૧૦ । ૧૧ ।) इत्यन्तानां मतान्तराणि एवमेव व्याख्येयानि ॥ ततः 'एएणं अभिलावेणं नेतव्वं वारस सूरे अद्धतेरसयं चंदे २' एतेनाभिलापेन नेतव्यं द्वादश सूर्यः, अर्द्धत्रयोदशं चन्द्रः ॥—एतेन—पूर्वप्रतिपादितक्रमेण अभिलापेन शेष-प्रतिपत्तिगतमपि सूत्रजातं नेतव्यं—भावनीयं । यथा—त्रीणि योजनसहस्राणि भूमेरूपरि सूर्यः, सार्द्धत्रीणि योजनानि चन्द्रः ३ ॥ चत्वारि योजनानि सूर्यः, सार्द्धचत्वारि योजनानि चन्द्रः ४ ॥ पञ्च योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धपञ्चयोजनसहस्राणि चन्द्रः ५ ॥ षट् योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्ध षट् योजनानि चन्द्रः ६ । सप्त योजनसहस्राणि सूर्यः सार्द्ध सप्तयोजनसहस्राणि चन्द्रः ७ ॥ अष्टौ योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्धाष्टौ योजनसहस्राणि चन्द्रः ८ ॥ नव योजनसहस्राणि सूर्यः, सार्द्ध नव योजनसहस्राणि चन्द्रः ९ ॥ दश योजनसहस्राणि सूर्यः सार्द्ध दशयोजनानि चन्द्रः १० ॥ एकादश योजनानि सूर्यः,

पांच सो योजन ऊपर में चंद्र होता है इस प्रकार समझ लेवें, (३।४।५।६।७।८।९।१०।११) इतने पर्यन्त के मतान्तर इसी प्रकार से व्याख्यात कर लेवें । तत्पश्चात् (एएणं अभिलावेणं नेतव्वं वारस सूरे अद्धतेरससयं चंदे) ये पूर्वप्रतिपादित क्रम से अभिलाप प्रकार से शेष प्रतिपत्तियों के विषय के सूत्र प्रकार भावित कर लेवें । जैसे की-भूमि के ऊपर तीन हजार योजन सूर्य एवं साडे तीन हजार योजन चंद्र इस प्रकार तीसरे मतावलम्बी का कथन है (३) चार हजार योजन ऊपर में सूर्य एवं साडे चार हजार चंद्र (४) पांच हजार योजन ऊपर में सूर्य एवं साडे पांच योजन चंद्र (५) छ हजार योजन सूर्य एवं साडे छ हजार योजन चंद्र (६) सात हजार योजन सूर्य एवं साडे सात हजार योजन चंद्र (७) आठ हजार योजन ऊपर में सूर्य एवं साडे आठ हजार योजन चंद्र (८) नव हजार योजन सूर्य एवं साडे नव हजार योजन चंद्र (९) दस हजार योजन

હોય છે તેમ સમજવું (૩।૪।૫।૬।૭।૮।૯।૧૦।૧૧ આટલા પર્યન્તના મતાન્તરો આજ પ્રમાણે વ્યાખ્યાત કરી લેવા તે પછી (एएणं अभिलावेणं नेतव्वं वारससूरे अद्धतेरससयं चंदे) આ પૂર્વપ્રતિપાદિત ક્રમના અભિલાપ પ્રકારથી બાકીની પ્રતિપત્તિઓના સંબંધમાં સૂત્ર પ્રકાર ભાવિત કરી લેવો જેમકે-જમીનની ઉપર ત્રણહજાર યોજન સૂર્ય અને સાડા ત્રણહજાર યોજન ચંદ્ર આ પ્રમાણે ત્રીજા મતાવલંબીનું કથન છે. (૩) ચારહજાર યોજન ઉપર સૂર્ય અને સાડાચાર હજાર યોજન ચંદ્ર (૪) પાંચહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડાપાંચહજાર યોજન ચંદ્ર (૫) છહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડાછહજાર યોજન ચંદ્ર (૬) સાતહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડાસાતહજાર યોજન ચંદ્ર (૭) આઠહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડાઆઠહજાર યોજન ચંદ્ર (૮) નવહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડાનવહજાર યોજન ચંદ્ર (૯) દસહજાર યોજનની

સાર્દ્ધેકાદશયોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૧૧ ॥ દ્વાદશ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધેદ્વાદશ યોજનાનિ ચન્દ્રઃ ૧૨ ॥ ત્રયોદશ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધેત્રયોદશયોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૧૩ ॥ ચતુર્દશ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધેચતુર્દશયોજનસહસ્રાણિચન્દ્રઃ ૧૪ ॥ પશ્ચદશ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધેપશ્ચદશયોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૧૫ ॥ પોડશ-યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધેપોડશયોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૧૬ ॥ સપ્તદશયોજન-સહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધેસપ્તદશયોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૧૭ ॥ અષ્ટાદશ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ સાર્દ્ધાષ્ટાદશ યોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૧૮ ॥ એકોનવિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ સાર્દ્ધેકોનવિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૧૯ ॥ વિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધે-વિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૨૦ ॥ એકવિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધેકવિંશતિ યોજનાનિ ચન્દ્રઃ ૨૧ ॥ દ્વાવિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધે દ્વાવિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ

સૂર્ય એવં સાઢે દસ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૦) ગ્યારહ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે ગ્યારહ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૧) ચારહ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે ચારહ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૨) તેરહ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે તેરહ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૩) ચૌદહ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે ચૌદહ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૪) પંદ્રહ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે પંદ્રહ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૫) સોલહ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે સોલહ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૬) સત્રહ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે સત્રહ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૭) અઠારહ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે અઠારહ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૮) ઉન્નીસ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે ઉન્નીસ હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૯) વીસ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે વીસ હજાર યોજન ચંદ્ર (૨૦) ઇક્કીસ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે ઇક્કીસ હજાર યોજન ચંદ્ર (૨૧) બાર્દસ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે બાર્દસ હજાર યોજન ચંદ્ર

ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠાઠમ્હજાર યોજન ચંદ્ર (૧૦) અગ્યારહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠાઅગીયારહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૧) બારહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠાબારહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૨) તેરહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠાતેરહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૩) ચૌદહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠા ચૌ હજાર યોજનચંદ્ર (૧૪) પંદરહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠાપંદરહજાર યોજનચંદ્ર (૧૫) સોળહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠાસોળહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૬) સત્તરહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠાસત્તરહજાર યોજનચંદ્ર (૧૭) અઠારહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાઠા અઠારહજાર યોજનચંદ્ર (૧૮) એગણીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડીએગણીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૧૯) વીસહજાર યોજન સૂર્ય અને સાઠાવીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૨૦) એકવીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય સાડીએકવીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૨૧) બાવીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડીબાવીવીસહજાર યોજન

ચન્દ્રઃ ૨૨ ॥ ત્રયોવિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધં ત્રયોવિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૨૩ ॥ ચતુર્વિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ, સાર્દ્ધં ચતુર્વિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ ચન્દ્રઃ ૨૪ ॥ અથ પશ્ચવિંશતિતમપ્રતિપત્તિસૂત્રં સ્વયમેવ ભગવાન્નુપદર્શયતિ—‘એગે એવમાહંસુ એગે પુળ એવમાહંસુ—તા પળવીસં જોયળસહસ્તાઈ સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેળં અદ્ધ છઞ્વીસં ચંદે, એગે એવમાહંસુ ૨૫ ॥’ એકે એવમાહુઃ, એકે પુનરેવમાહુસ્તાવત્ પશ્ચવિંશતિ યોજનસહસ્રાણિ સૂર્યઃ ઉર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન, અર્દ્ધપદ્ધવિંશતિચન્દ્રઃ એકે એવમાહુઃ ૨૫ । એકે—ચતુર્વિંશતિપર્યન્તાસ્તીર્થાન્તરીયાઃ, એવં—પૂર્વોદિતક્રમેણ એકેકયોજનસહસ્રવૃદ્ધ્યા સ્વસ્વમતાન્યાહુઃ, પશ્ચવિંશતિતમા અપિ તીર્થાન્તરીયાસ્તથૈકયોજનસહસ્રવૃદ્ધ્યા સ્વમતં કથયન્તિ—ભૂમેરુર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન સૂર્યઃ પશ્ચવિંશતિયોજનસહસ્રાણિ—તાવતિ દૂરે ભૂમેરુપરિ વ્યવસ્થિતો ભવતિ સૂર્યઃ, ચન્દ્રશ્ચ પુનઃ ‘અદ્ધ છઞ્વીસં’ પદ્ધવિંશતેરર્દ્ધ—પદ્ધવિંશતેરર્દ્ધભાગેન સહિતા પશ્ચવિંશતિ—સાર્દ્ધંપંચવિંશતિ યોજન-

(૨૨) તેહસ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે તેહસ હજાર યોજન ચંદ્ર (૨૩) ચોવીસ હજાર યોજન સૂર્ય એવં સાઢે ચોઈસ હજાર યોજન ચંદ્ર (૨૪) અવ પચીસવેં મતવાદી કે કથન પ્રકાર સ્વયં ભગવાન્ કહતે હૈં (એગે એવમાહંસુ એગે પુળ એવમાહંસુ—તા પળવીસં જોયળસહસ્તાઈ સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેળં અદ્ધ છઞ્વીસં ચંદે, એગે એવમાહંસુ) કોઈ એક હસ પ્રકાર કહતા હૈં—પચીસ હજાર યોજન સૂર્ય ડપર મેં વ્યવસ્થિત હોતા હૈં એવં સાઢે પચીસ હજાર યોજન ચંદ્ર ડપર મેં વ્યવસ્થિત હોતા હૈં હસ પ્રકાર કોઈ એક પચીસવાં અન્યતીર્થિક કહતા હૈં (૨૫) કહને કા ભાવ યહ હૈં કી ચૌવીસ પર્યન્ત કે તીર્થાન્તરીય પૂર્વકથિત પ્રકાર સે એક એક હજાર યોજન કી વૃદ્ધિ સે અપને અપને મત કો કહા હૈં, પચીસવાં તીર્થાન્તરીયને ભી ડસી પ્રકાર સે એક હજાર યોજન કી વૃદ્ધિ સે અપના મત પ્રગટ કિયા હૈં, ભૂમિ કે ડપર મેં ડંચે સૂર્ય પચીસ હજાર યોજન દૂર ભૂમિ કે ડપર વ્યવસ્થિત હોતા હૈં, એવં ચંદ્ર (અદ્ધ છઞ્વીસં) છઞ્વીસ કા આધા ભાગ

ચંદ્ર (૨૨) તેવીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડીતેવીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૨૩) ચોવીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય અને સાડીચોવીસહજાર યોજન ચંદ્ર (૨૪) હવે પચીસમા મતાવલંબીના કથનાત્મક સૂત્ર સ્વયં ભગવાન્ કહે છે—(એગે એવમાહંસુ એગે પુળએવ માહંસુ—તા પળવીસં જોયળસહસ્તાઈ સૂરે ઉઢું ઉચ્ચત્તેળં અદ્ધછઞ્વીસં ચંદે એગે એવ માહંસુ) કોઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે. પચીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ સૂર્ય વ્યવસ્થિત રહે છે. તથા સાડીપચીસહજાર યોજનની ઉંચાઈએ ચંદ્ર વ્યવસ્થિત હોય છે. આ પ્રમાણે કોઈ એક પચીસમા અન્યતીર્થિક કહે છે. (૨૫) કહેવાનો ભાવ એ છે કે—ચોવીસ સુધીના તીર્થાન્તરી-યોએ પૂર્વકથિત પ્રકારથી એક એક હજાર યોજનના વધારાથી પોતપોતાનો મત દર્શાવ્યો છે. તથા પચીસમા તીર્થાન્તરીએ પણ એજ પ્રમાણે એકહજાર યોજનના વધારાથી પોતાનો મત જણાવ્યો છે. પૃથ્વીની ઉપર ઉંચે સૂર્ય પચીસહજાર યોજન દૂર વ્યવસ્થિત થાય છે. તથા

સહસ્રાણિ ભૂમેરૂપરિ વ્યવસ્થિતો ભવતિ ચન્દ્ર इति पञ्चविंशतिः प्रतिपत्तयः प्रतिपादिताः । सम्प्रति भगवान् स्वमतमुપદર્शयति—(वयं पुण एवं वयामो—ता, इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्तणउइ जोयणसए उड्डं उप्पइत्ता हेट्टिल्ले ताराविमाणे चारं चरइ) वयं पुनरेवं वदामस्तावत् अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमि-भागात् सप्तनवतियोजनशतानि ऊर्ध्वमुत्प्लुत्य अधस्तनं ताराविमानं चारं चरति ॥ वयं पुन-रुत्पन्नकेवलज्ञानाः किल एवं—वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः—कथयामस्तमेव प्रकारमाह—‘इमीसे’ अस्याः रत्नप्रभायाः—रत्नगर्भायाः—वसुन्धरायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात्—अधिक सम-तलादि शोभायमानात् भूमिभागात् ऊर्ध्वं सप्तयोजनशतानि नवतानि—नवत्यधिकानि—नव-त्यधिकानि सप्तशतानि (७९०) योजनानि उत्प्लुत्य—भूमेरूपरि गत्वा अत्रान्तरे अधस्तनं ताराविमानं चारं चरति—मण्डलगत्या परिभ्रमणं प्रतिपद्यते तथा अस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् ‘अट्ट जोयणसए उड्डं उप्पइत्ता सूरविमाणे चारं सहित पचीस हजार योजन अर्थात् साडे पचीस हजार योजन भूमि के ऊपर व्यवस्थित होता है, इस प्रकार पचीस अन्य मतवादीयों की प्रतिपत्तियों का प्रतिपादन किया है ।

अथ भगवान् अपना मत प्रदर्शित करता है—(वयं पुण एवं वयामो—ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्त णउइ जोयण-सए उड्डं उप्पइत्ता हेट्टिल्ले ताराविमाणे चारं चरइ) उत्पन्न केवलज्ञानवाले में इस विषयमें यह वक्ष्यमाणप्रकार से कहता हूँ—(इमीसे) यह रत्नगर्भा वसुंधरा का अधिक समतलवाले भूमिभाग से शोभायमान ऊपर में सातसो नव्वे (७९०) योजन भूमि के ऊपर में जाकर वहां पर नीचे का तारा विमान का मंडल गति से परिभ्रमण करता है तथा इसी रत्नप्रभा पृथ्वी का बहुसमरमणीय भूमि-

ચંદ્ર (અહુ છઠ્ઠીસે) ૭૦૦ીસના અર્ધા એટલે કે અર્ધા ભાગ સહિત પચીસહજાર યોજન અર્થાત્ સાડીપચીસ હજાર યોજન જમીનની ઉપર વ્યવસ્થિત થાય છે. આ રીતે પચીસે અન્ય મતાવલંબીઓની પ્રતિપત્તિનું પ્રતિપાદન કરેલ છે.

હવે શ્રીભગવાન પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે. (વયં પુણ એવં વયંમો તા ઇમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ વહુ સમરમણીજ્જાઓ ભૂમિભાગાઓ સત્ત ણહુ જોયણસએ ઉડ્ડં ઉપ્પઇત્તા હેટ્ટિલ્લે તારાવિમાણે ચારં ચરઇ) ઉત્પન્ન કેવળજ્ઞાનવાળો હું આ વિષયમાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી કહું છું (ઇમીસે) આ રત્નગર્ભા પૃથ્વીના અધિક સમતલવાળા ભૂમિ ભાગથી શોભાયમાન જમીનની ઉપરમાં સાતસોનેવું (૭૯૦) યોજન જમીન ત્યાં નીચેના તારા વિમાનનું મંડળ ગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે. તથા આ રત્નપૂર્ણ પૃથ્વીના બહુ સમ રમણીય ભૂમિ ભાગથી (અટ્ટજોયણસએ ઉડ્ડં ઉપ્પઇત્તા સૂરવિમાણે ચારં ચરઇ) ઉપર આઠસો યોજન ઉંચે જઇને સૂર્ય વિમાન ભ્રમણ કરે છે. તે પછી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી બહુ સમ-

ચરહ' ઊર્ધ્વ અષ્ટૌ યોજનશતાનિ ઉત્પ્લુત્ય-ઉપરિ ગત્વા અત્રાન્તે સૂર્યવિમાનં ચારં ચરતિ-મણ્ડલગત્યા પરિભ્રમણં પ્રતિપદ્યતે । તતશ્ચ પુનઃ અસ્યા એવ રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યાઃ વહુસમ-રમણીયાત્ ભૂમિભાગાત્ ઊર્ધ્વ 'અદ્વ અસીએ જોયણસએ ઉઢું' ઉપ્પહત્તા ચંદ્રવિમાણે ચારં ચરહ' અષ્ટૌ અશીતાનિ યોજનશતાનિ ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય ચન્દ્રવિમાનં ચારં ચરતિ ॥-અષ્ટૌ શતાનિ અશીતાનિ-અશીત્યધિકાનિ-અશીત્યધિકાન્યષ્ટૌ શતાનિ ઊર્ધ્વ ગત્વા અત્રાન્તે ચન્દ્રવિમાનં ચારં ચરતિ-મણ્ડલગત્યા પરિભ્રમણં કરોતિ ॥ તતશ્ચ પુનઃ અસ્યા એવ રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યાઃ વહુસમરમણીયાત્ ભૂમિભાગાત્ ઊર્ધ્વકિલ 'નવ જોયણસયાઈં ઉઢું' ઉપ્પહત્તા ઉવરિં તારા વિમાણે ચારં ચરહ' નવ યોજનશતાનિ ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય ઉપરિ તારાવિમાનં ચારં ચરતિ ॥-પરિપૂર્ણાનિ નવ યોજનશતાનિ (૯૦૦) ઉત્પ્લુત્ય અત્રાન્તે સર્વોપરિતનં તારાવિમાનં ચારં ચરતિ-મણ્ડલગત્યા પરિભ્રમણં પ્રતિપાદયતિ-મણ્ડલગત્યા તત્ર ગચ્છતીત્યર્થઃ । તતશ્ચ- 'હેદ્દિલ્લાઓ તારાવિમાણાઓ દસજોયણાઈં ઉપ્પહત્તા સૂરવિમાણા ચારં ચરહ' અધસ્તાત્ તારા-વિમાનાત્ દશયોજનાનિ ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય સૂર્યવિમાનં ચારં ચરતિ ॥-તતસ્તારાવિમાનાદધસ્તાત્

ભાગ સે (અદ્વ જોયણસએ ઉઢું ઉપ્પહત્તા સૂરવિમાણે ચારં ચરહ) ડપર મેં આઠસો યોજન ડપર જાકર સૂર્ય વિમાન ભ્રમણ કરતા હૈ, તત્પશ્ચાત્ હસ રત્નપ્રભા પૃથ્વી સે વહુસમરમણીય ભૂમિભાગ સે ડપર (અદ્વ અસીએ જોયણસએ ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદ્રવિમાણે ચારં ચરહ) આઠસો અસી યોજન ડપર મેં જાકર ચંદ્ર વિમાન મંડલ ગતિ સે પરિભ્રમણ કરતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ પુનઃ હસી રત્નપ્રભા પૃથ્વી કા વહુસમરમણીય ભૂમિભાગ સે ડપર મેં (નવ જોયણસયાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉવરિં તારાવિમાણે ચારં ચરતિ) નવસો યોજન પૂરા ડપર મેં જાકર સર્વોપરિતન તારાવિમાન કા મંડલ ગતિ સે પરિભ્રમણ કરતા હૈ, અર્થાત્ મંડલ ગતિ સે વહાં ગમન કરતા હૈ, તત્પશ્ચાત્ (હેદ્દિલ્લાઓ તારાવિમાણાઓ દસ જોયણાઈં ઉપ્પહત્તા સૂરવિમાણા ચારં ચરહ) તારા વિમાન સે નીચે કેવલ દસ

રમણીય ભૂમિ ભાગની ઉપર (અદ્વ અસીએ જોયણસએ ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદ્રવિમાણે ચારં ચરહ) આઠસોએસી યોજન ઉપર જઈને ચંદ્ર વિમાન મંડળ ગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે. તે પછી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી બહુસમ રમણીય ભૂમિ ભાગની ઉપર (અદ્વ અસીએ જોયણસએ ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદ્રવિમાણે ચારં ચરહ) આઠસોએસી યોજન ઉપર જઈને ચંદ્ર વિમાન મંડળ ગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે. તે પછી ફરીથી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમ રમણીય ભૂમિ ભાગની ઉપરમાં (નવજોયણસયાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉવરિં તારાવિમાણે ચારં ચરતિ) નવસો યોજનપુરા ઉપર જઈને સર્વોપરિતન તારા વિમાનનું મંડળગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે. અર્થાત્ મંડળગતિથી ત્યાં ગમન કરે છે. તે પછી (હેદ્દિલ્લાઓ તારાવિમાણાઓ દસ જોયણાઈં ઉપ્પહત્તા સૂરવિમાણા ચારં ચરહ) તારા વિમાનની નીચે કેવલ દસ યોજન ઉપર જઈને સૂર્ય વિમાન ભ્રમણ કરે છે. (નવરતિ જોયણાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદ્રા વિમાણા ચારં ચરહ)

કેવલં દશયોજનાનિ ઊર્ધ્વં ગત્વા અત્રાન્તારે સ્થિતં સૂર્યવિમાનં-સૂર્યવિમાનાશ્રિતં મણ્ડલગત્યા ચારં ચરતિ । ‘ળઁતિં જોયળાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદા વિમાળા ચારં ચરહ’ નવતિં યોજનાનિ ઊર્ધ્વં ઉત્પ્લુત્ય ચન્દ્રવિમાનં ચારં ચરતિ ॥ તત ંવ અધસ્તનાત્ તારાવિમાનાત્ નવતિં યોજનાનિ (૧૦) ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય અત્રાન્તારે ચન્દ્રવિમાનં ચારં ચરતિ ॥ તતશ્ચ ‘દસોત્તરં જોયળસયં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉવરિલ્લે તારારૂવે ચારં ચરહ’ દશોત્તરં યોજનશતં ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય ઉપરિતનં તારારૂપં ચારં ચરતિ ॥-તત ંવ સર્વોધસ્તનાત્ તારાવિમાનાત્ દશોત્તરં યોજનશતં (૧૧૦) ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય અત્રાન્તારે સર્વોપરિતનં તારાવિમાનં ચારં ચરતિ । ‘તા સૂરવિમાળાઓ અસીતિં જોયળાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદવિમાળે ચારં ચરહ’ તાવત્ સૂર્યવિમાનાત્ અશીતિં યોજનાનિ ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય ચન્દ્રવિમાનં ચારં ચરતિ । તાવદિતિ પૂર્વવત્ સૂર્યવિમાનાદૂર્ધ્વં અશીતિં યોજનાનિ (૮૦) ઉત્પ્લુત્ય અત્રાન્તારે ચન્દ્રવિમાનં ચારં ચરતિ-મંડલગત્યા ભ્રમતિ । તતશ્ચ-‘જોયળસયં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉવરિલ્લે તારારૂવે ચારં ચરહ’ યોજનશતાનિ ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય ઉપરિતનં તારારૂપં ચારં ચરતિ । તસ્માદેવ સૂર્યવિમાનાત્ ઊર્ધ્વં યોજનશતં (૧૦૦) ઉત્પ્લુત્યાત્રાન્તારે સર્વોપરિતનં તારારૂપં ડ્યોતિશ્ચક્રં આશ્રિત્ય ચારં ચરતિ ॥-‘તા ચંદવિમાળાઓ ણં વીસં જોયળાઈં

યોજન ડપર મેં જાકર સૂર્યવિમાન ભ્રમળ કરતા હૈ । (ળઁતિં જોયળાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદા વિમાળા ચારં ચરહ) ઉસ તારાવિમાન સે નીચે નઁવે યોજન ડપર મેં જાકર ચંદ્રવિમાન ભ્રમળ કરતા હૈ । તત્પશ્ચાત્ (દસોત્તરં જોયળસયં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉવરિતલે તારારૂવે ચારં ચરહ) ડસી સર્વોધસ્તન તારા વિમાન સે ંકસો દસ (૧૧૦) યોજન ડપર મેં જાકર યહાં પર સર્વોપરિતન તારાવિમાન ભ્રમળ કરતા હૈ, (તા સૂરવિમાળાઓ અસિતિં જોયળાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદવિમાળે ચારં ચરહ) સૂર્યવિમાન સે અસસી (૮૦) યોજન ડપર મેં જાકર ચંદ્રવિમાન મંડલગતિ સે ભ્રમળ કરતા હૈ, તત્પશ્ચાત્ (જોયળસયં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉપરિતલે તારા રૂવે ચારં ચરહ) ઉસ સૂર્યવિમાન સે ડપર જાકર સર્વોપરિતન તારા રૂપ વિમાન ડ્યોતિશ્ચક્ર કો આશ્રિત કરકે ગમન કરતા હૈ (તા ચંદવિમાળાઓ ણં વીસં જોયળાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉવરિલ્લે તારારૂવે ચારં ચરહ)

ં તારા વિમાનની નીચે નેવું યોજન ડપર ંધને ચંદ્ર વિમાન ભ્રમણ કરે છે. તે પછી (દસોત્તરં જોયળસયં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉવરિતલે તારારૂવે ચારં ચરહ) ં સર્વોધસ્તન તારા વિમાનથી ંકસોદસ (૧૧૦) યોજન ડપર ંધને ત્યાં સર્વોપરિતન તારાવિમાન ભ્રમણ કરે છે. (તા સૂરવિમાળાઓ અસિતિં જોયળાઈં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ચંદાવિમાળે ચારં ચરહ) સૂર્યવિમાનથી ંશી (૮૦) યોજન ડપર ંધને ચંદ્રવિમાન ભ્રમણ કરે છે. તે પછી (જોયળસયં ઉઢું ઉપ્પહત્તા ઉવરિતલે તારારૂવે ચારં ચરહ) ં સૂર્ય વિમાનની ડપર સોયોજન ડપર ંધને સર્વોપરિતન તારા રૂપવિમાન ડ્યોતિશ્ચક્રને આશ્રિત કરીને ગમન કરે છે.-(તા

ઉઠું ઉપ્પહત્તા ઉવરિલ્લે તારારૂપે ચારં ચરહ' તાવત્ ચન્દ્રવિમાનાત્ સ્વલુ વિંશતિં યોજનાનિ
 ઊર્ધ્વમુત્પ્લુત્ય ઉપરિતનં તારારૂપં ચારં ચરતિ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ તસ્માદેવ ચન્દ્રવિમાના
 દૂર્ધ્વં વિંશતિં યોજનાનિ ઉત્પ્લુત્ય અત્રાન્તરે સર્વોપરિતનં તારારૂપં જ્યોતિશ્ચક્રં ચારં
 ચરતિ ॥-‘એવામેવ સપુઞ્વાવરેણ દસુત્તરજોયણસયં વાહલ્લે તિરિયમસંઘેજ્જે જોતિસ-
 વિસણ જોતિસં ચારં ચરહ આહિણ્ણિ વણ્ણજ્જા’ એવામેવ સપૂર્વાપરેણ દશોત્તરયોજનશતાનિ
 વાહલ્યં, તિરિય્ણ અસંઘેયે જ્યોતિર્વિપયે જ્યોતિપં ચારં ચરતિ આરુયાતમિતિ વદેત્ ॥-સર્વ
 મેતદુપસંહરન્ કથયતિ ભગવાન્-એવમેવ-પૂર્વોદિતેન પ્રકારેણ, સપૂર્વાપરેણ-સહ પૂર્વેણ
 વર્તન્તે इति સપૂર્વ-સપૂર્વ ચ તત્ અપરં ચ સપૂર્વાપરં તેન પૂર્વાપરમેલનેન-પૂર્વાપરતયા
 વાહલ્યં-વ્યાસવિસ્તારો દશોત્તરયોજનશતં ચારં ચરતિ । તથાહિ પૂર્વોદિતપ્રકારેણ સર્વાધસ્ત-
 નાત્ તારારૂપાત્ જ્યોતિશ્ચક્રાત્ ઊર્ધ્વં દશભિર્યોજનૈઃ સૂર્યવિમાનં ૧૦ । તતોપ્યશીત્યા યોજનૈ
 ચન્દ્રવિમાનં ૮૦ । તતો વિંશત્યા યોજનૈ સર્વોપરિતનં તારારૂપં જ્યોતિશ્ચક્રં ૨૦ इत्येवं જ્યો-
 તિશ્ચક્રચારસ્ય ક્ષેત્રવિભાગોઽસ્તિ, અતઃ સર્વેણ મેલનેન-૧૦ + ૮૦ + ૨૦ = ૧૧૦ इत्येवं

ઉસ ચંદ્રવિમાન સે ઊપર વીસ યોજન ઊપર મેં જાકર સર્વોપરિતન તારા રૂપ
 જ્યોતિશ્ચક્ર ભ્રમણ કરતા હૈ, (એવામેવ સપુઞ્વાવરેણં દસુત્તરજોયણસયં વાહ-
 લ્લે તિરિયમસંઘેજ્જે જોતિસવિસણ જોતિસં ચારં ચરહ આહિણ્ણિ વણ્ણજ્જા)
 હસ સબ વિષય કા ઉપસંહાર કરતે હુવે શ્રીભગવાન્ કહતે હૈ-હસ પૂર્વકથિત
 પ્રકાર સે સપૂર્વાપર અર્થાત્ પૂર્વપશ્ચિમ મેં વ્યાસ વિસ્તાર એકસો દસ યોજન
 ભ્રમણ કરતા હૈ । જૈસે કી-પૂર્વકથિત પ્રકાર સે સર્વ સે નીચે કે તારા રૂપ
 જ્યોતિશ્ચક્ર સે ઊપર દસ યોજન (૧૦) સૂર્ય વિમાન રહતા હૈ, તદનન્તર ૮૦
 અસ્સી યોજન ચંદ્ર વિમાન તદનન્તર વીસ યોજન ઊપર સર્વોપરિતન તારા રૂપ
 જ્યોતિશ્ચક્ર ૨૦ । હસ પ્રકાર જ્યોતિશ્ચક્ર ચાર ગમન કા ક્ષેત્રવિભાગ હોતા હૈ,
 અતઃ સબ કો મિલ્લાને સે ૧૦ + ૮૦ + ૨૦ = ૧૧૦ । હસ પ્રકાર એકસો દસ યોજન
 પૂર્વાપર કા વાહલ્ય માને વિસ્તાર હોતા હૈ, ઉસ એકસો દસ યોજન વાહલ્ય મેં

ચંદ્રવિમાનાઓ ણં વીસં જોયણાં ઉઠું ઉવરિલ્લે તારારૂપે ચારં ચરહ) એ ચંદ્ર વિમાનની
 ઉપર વીસ યોજન જઈને સર્વોપરિતન તારા રૂપ જ્યોતિશ્ચક્ર ભ્રમણ કરે છે.- (એવામેવ
 સપુઞ્વાવરેણં દસુત્તરજોયણસયં વાહલ્લે તિરિયમસંઘેજ્જે જોતિસવિસણ જોતિસં ચારં
 ચરહ આહિણ્ણિ વણ્ણજ્જા) આ તમામ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-આ
 પૂર્વકથિત પ્રકારથી સપૂર્વાપર અર્થાત્ પૂર્વ પશ્ચિમમાં વ્યાસ વિસ્તાર એકસોદસ યોજન
 ભ્રમણ કરે છે. જેમકે પૂર્વકથિત પ્રકારથી સૌથી નીચેના તારા રૂપ જ્યોતિશ્ચક્રની ઉપર
 દસયોજન ૧૦, સૂર્ય વિમાન રહે છે, તે પછી ૮૦ એસી યોજન ઉપર ચંદ્ર વિમાન
 તે પછી વીસ યોજન ઉપર સર્વોપરિતન તારા રૂપ જ્યોતિશ્ચક્ર (૨૦) આ પ્રમાણે જ્યોતિ-
 શ્ચક્ર ચાર ગમનનો ક્ષેત્રવિભાગ હોય છે. તેથી બધાને મેળવવાથી ૧૦ + ૮૦ + ૨૦ = ૧૧૦) આ

દશોત્તરં યોજનશતં પૂર્વાપરવાહલ્યં વિસ્તારો બ્રવતિ, તસ્મિન્ દશોત્તરયોજનશતવાહલ્યે ૦ ।
પુનઃ કથંભૂતે इत्याह-તિર્યગ્ અસંખ્યેય-અસંખ્યેયયોજન કોટિકોટિપ્રમાણે જ્યોતિર્વિપયે
મનુષ્યક્ષેત્રવિષયવાહ્યં જ્યોતિશ્ચક્રં ચારં ચરતિ-ઉક્તપ્રમાણવિસ્તૃતક્ષેત્રે જ્યોતિશ્ચક્રં ભ્રમતીતિ
વદેત્-મનુષ્યક્ષેત્રાદ્ વહિશ્ચારં ચરન્ જ્યોતિશ્ચક્રં પુનરવસ્થિતં આશ્વાતમિતિ વદેત્-સ્વ-
શિષ્યેભ્ય ઉપદિશેદિતિ ભગવદ્ વાક્યત્વાચ્છ્રદ્ધયા ઉપદેષ્ટવ્યા इति ॥ સૂ. ૮૧ ॥

॥ અથાત્રૈવાધસ્તનદૂરત્વવિષયં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રં ॥

મૂલમ્-તા અતિથિ ણં ચંદિમસૂરિયાણં દેવાણં હિટ્વં પિ તારારૂવા
અણુંપિ તુલ્લા વિ સમં પિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ ઉર્ણિ પિ તારા-
રૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ ? તા અતિથિ, તા કહં તે ચંદિમસૂરિયાણં
દેવાણં હિટ્વંપિ તારારૂવા અણુંપિ તુલ્લા વિ સમં પિ તારારૂવા અણુંપિ
તુલ્લા વિ ઉર્ણિપિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ ?, તા જહા જહા ણં
તેસિ ણં દેવાણં નવણિયસવંસચેગઈં ડસિસયાઈં ભવંતિ, તહા તહા ણં
તેસિ દેવાણં એવં ભવઈ, તે જહા અણુત્તે વા, તુલ્લત્તે વા, તા એવં સ્વતુ
ચંદિમસૂરિયાણં દેવાણં હિટ્વં પિ તારારૂવા અણુંપિ તુલ્લા વિ તહેવ
જાવ ઉર્ણિ પિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ ॥ સૂ. ૯૦ ॥

કિસ પ્રકાર કે વાહલ્ય મેં સો કહતે હૈં-અસંખ્યેય યોજન કોટિકોટિ પ્રમાણ
વાલે જ્યોતિશ્ચક્ર મેં મનુષ્ય ક્ષેત્રવિષયક વાહ્ય જ્યોતિશ્ચક્ર મેં ભ્રમણ કરતા હૈ
અર્થાત્ ઉક્ત પ્રમાણવાલે વિસ્તૃત ક્ષેત્ર મેં જ્યોતિશ્ચક્ર ભ્રમણ કરતા હૈ એસા
સ્વશિષ્યોં કો કહેં માને મનુષ્ય ક્ષેત્ર સે વાહર ભ્રમણ કરતા જ્યોતિશ્ચક્ર પુનઃ
અવસ્થિત કહા ગયા હૈ, એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરેં इस प्रकार भगवच्चन
होने से श्रद्धापूर्वक ग्रहण करें इस प्रकार स्वशिष्यों को कहें ॥ સૂ. ૮૧ ॥

રીતે એકસોહસ યોજન પૂર્વાપરવું બાહલ્ય એટલેકે નિસ્તાર થાય છે. એ એકસોહસ યોજન
બાહલ્યમાં કયા પ્રકારના બાહલ્યમાં તે કહે છે-અસંખ્યેય યોજન કોટિકોટિ પ્રમાણવાળા
જ્યોતિશ્ચક્રમાં મનુષ્યક્ષેત્ર વિષયક બાહ્ય જ્યોતિશ્ચક્રમાં ભ્રમણ કરે છે. અર્થાત્ ઉક્ત પ્રમાણ-
વાળા વિસ્તૃત ક્ષેત્રમાં જ્યોતિશ્ચક્ર ભ્રમણ કરે છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું એટલેકે
મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ભ્રમણ કરવું જ્યોતિશ્ચક્ર પુનઃ અવસ્થિત કહેલ છે. આ રીતે સ્વ-
શિષ્યોને ઉપદેશ કરવો આ પ્રમાણે ભગવદ્વચન હોવાથી શ્રદ્ધાપૂર્વક ગ્રહણ કરવું તેમ
સ્વશિષ્યોને કહેવું. ॥ સૂ. ૮૬ ॥

છાયા-અસ્તિ खलु चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तना अपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि समा अपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि उपर्यपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि ?, तावत् अस्ति । तावत् कथं ते चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तना अपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि समा अपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि उपर्यपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि ? तावत् यथा खलु तेषां देवानां तपोनियमब्रह्मचर्याणि उच्छिन्नानि भवन्ति तथा खलु तेषां देवानां एवं भवन्ति । तद्यथा अणुत्वे वा तुल्यत्वे वा, तावत् एवं खलु चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तना अपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि तथैव यावत् उपर्यपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि ॥ इति ॥ सू० ९० ॥

ટીકા-एकोनवतितमे सूत्रे चन्द्रसूर्यताराणां भूमेरूर्ध्वमुच्चत्वं परस्परमन्तरं च सम्यक् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन्नवतितमे अर्थाधिकारसूत्रे चन्द्रसूर्यादीनां देवानां अणुत्वे तुल्यत्वे पृथुत्वे च कारणं विवृण्वन् 'ता अत्थिण' मित्यादिना गौतमः प्रश्नयति-'ता अत्थि णं चંदिम-सूरियाणं देवा णं हिट्ठिपि तारारूवा अणुं पि तुल्ला वि समं पि तारारूवा अणुं पि तुल्ला वि उप्पि पि तारारूवा अणुं पि तुल्ला वि ?' तावत् अस्ति खलु चन्द्रसूर्याणां देवानાં અધસ્તનાપિ તારારૂપા અણવોઽપિ તુલ્યા અપિ સમા અપિ તારારૂપા અણવોઽપિ તુલ્યા અપિ તારારૂપા અણવોઽપિ તુલ્યા અપિ સમા અપિ તારારૂપા અણવોઽપિ તુલ્યા અપિ ઉપર્યપિ તારારૂપા અણવોઽપિ તુલ્યા અપિ ? ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ અસ્ત્યેતત્ત્વં खलु भगवन् यदुत चन्द्रसूर्याणां देवानां-देवरूपाणां चन्द्रसूर्याणां क्षेत्रापेक्षया 'हिट्ठिपि' अधस्तना अपि तारारूपविमाना-

अब यहां अधस्तन दूरत्व विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-

ટીકાર્થ-નવાસીવે સૂત્ર મેં ચંદ્ર સૂર્ય એવં તારાઓં કા ભૂમિ કે ઉપર કા ઉચ્ચત્વ એવં પરસ્પર કો અંતર કા સુચારુ રૂપ સે વિવેચિત કરકે અબ્ હસ નવે સૂત્ર મેં ચંદ્ર એવં સૂર્યાદિ દેવોં કે અણુત્વ મેં તુલ્યત્વ મેં પૃથુત્વ મેં કારણ કો વિવેચિત કરકે (તા અત્થિણ) ઇત્યાદિ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા અત્થિ ણં ચંદિમસૂરિયાણં દેવાણં હિટ્ઠિપિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ સમં પિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ ઉપ્પિ પિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ) હે ભગવન્ ! ચંદ્ર સૂર્યદેવ કા ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે (હિટ્ઠિપિ) અધો ભાગ મેં

હવે અહીં અધસ્તન દૂરત્વ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ-નેવ્યાસીમા સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્ય અને તારાઓનું ભૂમિની ઉપરનું ઉચ્ચત્વ અને પરસ્પરના અંતરનું સારી રીતે વિવેચન કરીને હવે આ નેવુંમા સૂત્રમાં ચંદ્ર અને સૂર્યાદિ દેવાના અણુત્વમાં તુલ્યત્વમાં પ્રથુત્વમાં કારણનું વિવેચન કરીને-(તા અત્થિ ણં) ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા અત્થિ ણ ચંદિમસૂરિયાણં દેવાણં હિટ્ઠિપિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લાવિ સમં પિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લાવિ ઉપ્પિ પિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લાવિ) હે ભગવન્ ચંદ્ર સૂર્ય દેવના ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી (હિટ્ઠિપિ) અધોભાગમાં રહેલ તારાવિમાનના દેવ

ધિષ્ટાતારો દેવાઃ દ્યુતિવિભવલેશ્યાદિકમપેક્ષ્ય કેચિત્ અણવોઽપિ-લઘવોઽપિ-હીના અપિ ભવન્તિ? તથા ચ કેચિત્ તુલ્યા અપિ ભવન્તિ?, તથા કેચિત્ સમા અપિ-ચન્દ્રવિમાનૈઃ સૂર્યવિમાનૈશ્ચ ક્ષેત્રાપેક્ષ્યા સમશ્રેણ્યા અપિ વ્યવસ્થિતાઃ? તથા તારારૂપા-તારાવિમાનાધિષ્ટા-તારો દેવાસ્તેઽપિ ચન્દ્રસૂર્યાણાં દેવાનાં દ્યુતિવિમાદિકમપેક્ષ્ય કેચિત્ અણવોઽપિ ભવન્તિ? કેચિત્ તુલ્યા અપિ ભવન્તિ?, તથા કેચિત્ ચન્દ્રવિમાનાનાં સૂર્યવિમાનાનાં ચ ઉપર્યપિ ચે વ્યવસ્થિતાઃ, તારારૂપાઃ-તારારૂપવિમાનાધિષ્ટાતારો દેવાસ્તેઽપિ ચન્દ્રસૂર્યાણાં દેવાનાં દ્યુતિવિભવલેશ્યાદિકમપેક્ષ્ય કેચિત્ અણવોઽપિ-લઘવોઽપિ-હીના અપિ ભવન્તિ?, કેચિત્ તુલ્યા અપિ ભવન્તિ? કેચિત્ ચન્દ્રવિમાનૈઃ સૂર્યવિમાનૈશ્ચ ક્ષેત્રાપેક્ષ્યા સમશ્રેણ્યા અપિ વ્યવસ્થિતા? इत्येवं गौतमेन प्रश्ने कृते एकेनैव वाक्येन भगवानुत्तरयति 'ता अत्थि' तावत् अस्ति । तावदिति पूर्ववत् अस्त्येतत् सर्व-यदेतत् सर्वं त्वया पृष्टं सर्वं तथैवास्तीति भगवतो विशेषमपेक्ष्य पुन गौतमः प्रश्नयति-'ता क्वं ते चंदिमसूरियाणं देवाणं तिष्ठन्ति

स्थित तारा विमान के अधिष्ठाता देव द्युति, विभवलेश्यादि को लक्ष्य करके कोई अणु होते हैं, अर्थात् लघु होते हैं, तथा कोई तुल्य होते हैं एवं कोई चंद्र विमान एवं सूर्यविमान की क्षेत्र की अपेक्षा से समश्रेणी से व्यवस्थित होते हैं? तथा ताराविमान के अधिष्ठाता देव भी चंद्र सूर्य देव का द्युति विमानादिको देखकर कोई अणु-हीन भी होते हैं, कोई तुल्य भी होते हैं । तथा कोई चंद्र विमानके एवं सूर्य विमान के ऊपर में जो तारारूप विमानके अधिष्ठातादेव हैं, वे भी चंद्र सूर्यादि देवों के द्युति, विभव एवं लेश्या की अपेक्षा से कोई अणु-हीन भी होते हैं, कोई तुल्य भी होते हैं, तथा कोई चंद्र विमान एवं सूर्य विमान की क्षेत्र की अपेक्षा से समश्रेणि से व्यवस्थित होते हैं? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं-(ता अत्थि) हे गौतम ! तुमने जो पूछा है वह सब

દ્યુતિ, વિભવ લેશ્યાદિને લક્ષ્ય કરીને કોઈ અણુ હોય છે. એટલેકે કોઈ લઘુ હોય છે. તથા કોઈ તુલ્ય હોય છે, અને કોઈ ચંદ્ર વિમાન અને સૂર્ય વિમાનની ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી સમ શ્રેણીથી વ્યવસ્થિત હોય છે. તથા તારા વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ પણ ચંદ્ર સૂર્ય દેવના દ્યુતિ વિમાનાદિને જોઈને કોઈ અણુ-હીન પણ હોય છે. કોઈ તુલ્ય પણ હોય છે. તથા કોઈ ચંદ્રવિમાન અને સૂર્યવિમાનની ઉપર જે તારાવિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ છે, તેઓ પણ ચંદ્ર સૂર્યાદિ દેવોની દ્યુતિ વિભવ અને લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી કોઈ અણુ-હીન પણ હોય છે, કોઈ તુલ્ય પણ હોય છે, તથા કોઈ ચંદ્ર વિમાન અને સૂર્ય વિમાનના ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી સમશ્રેણીથી વ્યવસ્થિત હોય છે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા અત્થિ) ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! તમે જે પ્રશ્ન પૂછેલ છે, તે બધું એજ પ્રમાણે છે, આ પ્રમાણે શ્રી-ભગવાનના ઉત્તરને સાંભળીને વિશેષ પકારથી જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન

તારારૂપા અણુપિ તુલ્લાપિ સમંપિ તારારૂપા અણુપિ તુલ્લા વિ ઉર્ષિ વિ તારારૂપા અણુપિ તુલ્લાવિ ?' તાવત્ કથં તે ચન્દ્રસૂર્યાણાં દેવાનાં અધસ્તાના અપિ તારારૂપા અણવોઽપિ તુલ્યા અપિ સમા અપિ તારારૂપા અણવોઽપિ તુલ્યા અપિ ઉપર્યપિ તારારૂપા અણવોઽપિ તુલ્યા અપિ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ કથં કેન પ્રકારેણ તે-ત્વયા ભગવન્ ચન્દ્રસૂર્યાણાં દેવાનાં ક્ષેત્રાપેક્ષયા અધસ્તાના અપિ તારારૂપવિમાનાધિષ્ઠાતારો દેવાઃ ધૃતિવિભવલેશ્યાદિકમપેક્ષ્ય કેચિત્ અણવોપિ-લઘવોઽપિ ભવન્તિ કેચિત્ તુલ્યા અપિ ભવન્તિ, તથા કેચિત્ ચન્દ્રવિમાનૈઃ સૂર્યવિમાનૈશ્ચ ક્ષેત્રાપેક્ષયા સમશ્રેણ્યા અપિ વ્યવસ્થિતા સ્તારારૂપા વિમાનાધિષ્ઠાતારોદેવાઃ કેચિત્ અણવોઽપિ ભવન્તિ, કેચિત્ કેચિત્ તુલ્યા અપિ ભવન્તિ, તથા કેચિત્ ચન્દ્રવિમાનાનાં ચ ઉપરિ વ્યવસ્થિતાસ્તારારૂપા વિમાનાધિષ્ઠાતારો દેવાસ્તેઽપિ ચન્દ્રસૂર્યાણાં દેવાનાં ધૃતિ-વિભવાદિકમપેક્ષ્ય કેચિત્ અણવોઽપિ ભવન્તિ ? કેચિત્ તુલ્યા અપિ ભવન્તીતિ કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નામન્તરં ભગવાનાહ-‘તા જહા ણં તેસિ ણં દેવાણં તવણિયમવંભચેરાઈ

उसी प्रकार से होता है । इस प्रकार ओ भगवान् का उत्तर को सुनकर विशेष प्रकार से जानने के उद्देश से श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-(ता कहं ते चंदिम सूरियाणं देवाणं हिद्वं पि तारा रूपा अणुं पि तुल्ला वि समं पि तारारूपा अणुं पि तुल्ला वि उर्षि पि तारारूपा अणुं पि तुल्ला वि) किस प्रकार से हे भगवन् ! आपने चंद्र सूर्यादि देवों के क्षेत्र की अपेक्षा से अधो भाग में तारारूप विमान के अधिष्ठाता देव धृति वैभव एवं लेश्यादि की अपेक्षा से कोई अणुमाने लघु होते हैं, कोई तुल्य होते हैं, एवं कोई चंद्र एवं सूर्य विमान से क्षेत्र की अपेक्षा से समश्रेणी में व्यवस्थित होते हैं ऐसा कहा है ? अर्थात् कोई तारा विमान के अधिष्ठाता देव अणु होते हैं तथा कोई तुल्य होते हैं, तथा कोई चंद्र विमान एवं सूर्य विमान के ऊपर में व्यवस्थित तारारूप विमान के अधिष्ठाता देव भी चंद्र सूर्य की धृति विभव की अपेक्षा से कोई अणु भी होते हैं ? कोई तुल्य भी होते हैं ? वह आप कहिये । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान्

પૂછે છે,-(તા કહં તે ચંદિમસૂરિયાણં દેવાણં હિદ્વં પિ તારારૂપા અણું પિ તુલ્લાવિ સમં પિ તારારૂપા, અણું પિ, તુલ્લાપિ ઉર્ષિપિ તારારૂપા અણું પિ તુલ્લાવિ) આ પ્રમાણે હે ભગવન્ આપે ચંદ્ર સૂર્યાદિ દેવાના ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી નીચેના ભાગમાં પણ તારા રૂપ વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ ધૃતિ વિભવ અને લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી કોઈ આણુ એટલેકે લઘુ હોય છે. કોઈ તુલ્ય હોય છે. અને કોઈ ચંદ્ર અને સૂર્ય વિમાનથી સમશ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત હોય છે. તેમ કહ્યું છે. અર્થાત્ કોઈ તારા વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ આણુ હોય છે. તથા કોઈ તુલ્ય હોય છે, તથા કોઈ ચંદ્ર વિમાન અને સૂર્ય વિમાનની ઉપર વ્યવસ્થિત તારા રૂપ વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવ પણ ચંદ્ર સૂર્યની ધૃતિ વિભવની અપેક્ષાથી કોઈ આણુ પણ હોય છે. કોઈ તુલ્ય પણ હોય છે ? તે આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્ત-

ઉસ્સિતાઈ ભવંતિ, તહા તહા ણં તેસિં દેવાણં એવં ભવઈ' તાવત્ યથા યથા સ્વલુ તેપાં દેવાનાં તપ નિયમબ્રહ્મચર્યાણિ ઉચ્ચિત્તાનિ ભવન્તિ તથા તથા સ્વલુ તેપાં દેવાનાં એવં ભવતિ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ ણમિતિ વાક્યાલંકારે યથા યથા તેપાં દેવાનાં—તારારૂપવિમાનાધિષ્ઠાતૃ-દેવવિશેષાણાં પ્રાગ્ભવે—પૂર્વસૃષ્ટૌ તપો નિયમબ્રહ્મચર્યાણિ ઉચ્ચિત્તાનિ—ઉત્કટાનિ—અધિકાધિકાનિ ભવન્તિ, તથા તથા તેપાં વિમાનાધિષ્ઠાતૃદેવાનાં તસ્મિન્ તારાવિમાનાધિષ્ઠાતૃત્વે એવં—વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ ભવતિ । તમેવ પ્રકારં કથયતિ—‘તં જહા—અણુત્તે વા તુલ્લત્તે વા,’ તદ્યથા અણુત્વે વા—તુલ્યત્વે વા ॥ યથા અણુત્વં ભવતિ કસ્યચિદ્ વસ્તુનઃ, તથા તુલ્યત્વં વા ભવતિ કસ્યચિત્ । અર્થાત્ યૈઃ પ્રાગ્ભવે તપો નિયમબ્રહ્મચર્યા સ્વલ્પસ્વલ્પાદિ-રૂપેણ સમાહુતાનિ—કૃતાનીત્યર્થઃ, તે તારારૂપવિમાનાધિષ્ઠાતૃદેવભવં અનુપ્રાપ્તાઃ સન્તઃ ચન્દ્ર-સૂર્યેભ્યો દેવેભ્યો દ્યુતિવિભવલેશ્યાદિકમપેક્ષ્ય હીનાઃ ભવન્તિ—અદ્યુતિ અવિભવ અલેશ્યા-દિકાઃ ભવન્તિ । યૈસ્તુ ભવાન્તરે તપોનિયમબ્રહ્મચર્યાણિ અત્યુત્કટાન્યાસેવિતાનિ તે સ્વલુ

કહતે હૈં—(તા જહા ણં તેસિં ણં દેવાણં તવણિયમવંભચેરાઈ ઉસ્સિતાઈ ભવંતિ તહા તહા ણં તેસિં દેવાણં એવં ભવઈ) જિસ જિસ પ્રકાર ઉનદેવોં કે તારારૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવ વિશેષોં કે પૂર્વભવ મેં તપ નિયમ એવં બ્રહ્મચર્યાદિ અધિકાધિક હોતે હૈં, વૈસા વૈસા ઉન વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવોં કે ઉસ તારા વિમાન કે અધિષ્ઠાતા પને મેં ઇસ વક્ષ્યમાણ નિમ્નોક્ત પ્રકાર સે હોતા હૈ—ઉસી પ્રકાર કા કથન કરતે હૈં—(તં જહા અણુત્તે વા તુલ્લત્તે વા) જિસ પ્રકાર કિસી વસ્તુ કા અણુત્વ હોતા હૈ, ઉસી પ્રકાર કોઈ વસ્તુ કા તુલ્યત્વ ભી હોતા હૈ । અર્થાત્ જિનોંને પૂર્વજન્મ મેં તપ નિયમ બ્રહ્મચર્યાદિ સ્વલ્પ સ્વલ્પરૂપ સે કિયે હૈ, વે તારા રૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતાદેવ દેવભવકો પ્રાસ કરકે ચંદ્ર સૂર્ય દેવ કી દ્યુતિ વિભવ લેશ્યાદિ કી અપેક્ષા સે હીન હોતે હૈં । તથા જિનોંને ભવાંતર મેં તપ નિયમ બ્રહ્મચર્યાદિ અતિ ઉત્કટ પ્રમાણ મેં આચરિત કિયે હોં વે તારા રૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવત્વકો પ્રાસ કરકે ચંદ્ર સૂર્ય દેવ કી દ્યુતિ

૨માં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા જહા ણં તેસિં ણં દેવાણં તવણિયમવંભચેરાઈ ઉસ્સિતાઈ ભવંતિ તહા તહા ણં તેસિં દેવાણં એવં ભવઈ) જે જે પ્રકારે એ દેવોના તારારૂપ વિમાના-ધિષ્ઠાતા દેવવિશેષોના પૂર્વભવમાં તપ, નિયમ, અને બ્રહ્મચર્યાદિ, અધિક પ્રમાણમાં હોય છે, તેમ તેમ એ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવોના એ તારા વિમાનના અધિષ્ઠાતા પણુમાં આ વક્ષ્યમાણ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે થાય છે. તે પ્રમાણેનું કથન કરે છે.—(તં જહા અણુત્તે વા તુલ્લત્તે વા) જે પ્રમાણે કોઈ વસ્તુનું અણુપણુ હોય એજ પ્રમાણે કોઈનું તુલ્યપણુ પણ હોય છે. અર્થાત્ જેઓએ પૂર્વ જન્મમાં તપ નિયમ બ્રહ્મચર્યાદિ થોડા થોડા પ્રમાણમાં કર્યા હોય એ તારા રૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવ દેવભવને પ્રાપ્ત કરીને ચંદ્ર સૂર્ય દેવના દ્યુતિ વિભવ લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી હીન હોય છે. તથા જેઓએ ભવાંતરમાં તપ નિયમ અને બ્રહ્મચર્યાદિ અત્યંત વધારે પ્રમાણમાં આચરેલ હોય તે તારારૂપ વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવ

તારારૂપવિમાનાધિષ્ઠાતૃરૂપદેવત્વમનુપ્રાપ્તાઃ સન્તશ્ચન્દ્રસૂર્યેભ્યો દેવેભ્યો દ્યુતિવિભવલેશ્યાદિકમ-
પેક્ષ્ય ચન્દ્રસૂર્યાદિભિર્દેવૈઃ સહ સમાનાઃ ભવન્તિ ॥ દૃશ્યન્તેહિ મનુષ્યલોકેઽપિ કેચિત્
જન્માન્તરોપચિત તથાવિધ તપોનિયમબ્રહ્મચર્યાધાચરણેનામ્પુણ્યપ્રાપ્તમારાઃ રાજત્વમપ્રાપ્તા
અપિ રાજા સહ તુલ્યદ્યુતિવિભવાદિભિઃ સમાનાર્હાઃ ભવન્તીતિ દર્શનાત્, ન ચૈતત્ અનુપપન્નત્વં
પ્રતીયતે ॥ इत्येवं क्रमेण गौतमं सम्बोध्य निगमवाक्यमुपदिशति स्वयमेव भगवान् यथा-
'ता एवं खलु चंदिमसूरियाणं देवाण हिट्ठं पि तारारूवा अणुं पि तुल्ला वि तहेव जाव उप्पि पि
तारा रूवा अणुं पि तुल्ला वि' तावत् एवं खलु चन्द्रसूर्याणां देवानां अधस्तनापि तारा रूपा
अणवोऽपि तुल्या अपि तथैव यावत् उपर्यपि तारारूपा अणवोऽपि तुल्या अपि ॥ तावदिति
पूर्ववत् खल्विति वाक्यालङ्कारे, एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण चन्द्रसूर्याणां विमानाधिष्ठातृदेवानां
अधस्ता अपि तारा रूपाः अणवोऽपि-लघवोऽपि भवन्ति तुल्या अपि भवन्ति (स्व-स्व
कर्त्तव्य क्रमेणेति) एवं तावद् भावनीयं यावत् उपर्यपि तारारूपा-ताराविमानाधिष्ठातारो
देवास्तेऽपि अणवोऽपि भवन्ति, तुल्या अपि भवन्तीति । ॥ सू० ९० ॥

વિભવ લેશ્યાદિ કી અપેક્ષા સે ચંદ્ર સૂર્યાદિ દેવોં કે સમાન હોતે હૈં । મનુષ્ય
લોક મેં દિખતા હૈ કિ કોઈ જન્માન્તર સે કિયે ગયે ઉસ પ્રકાર કે તપો નિયમ
બ્રહ્મચર્યાદિ કે આચરણ કે પુણ્ય પ્રભાવ સે રાજત્વ કો પ્રાપ્ત ન કરકે મી રાજા
કે સમાન દ્યુતિ વિભવાદિ સે સમાન દિખતે હૈં । યહ્ ઇસ પ્રકાર અનુપપન્ન નહીં
હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ક્રમ સે શ્રીગૌતમસ્વામી કો સંબોધિત કરકે 'ભગવાન્
સ્વયં આગમ વાક્ય કહતે હૈં-(તા એવં ચંદિમસૂરિયાણં દેવાણં હિટ્ઠિંપિ તારા-
રૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ તહેવ જાવ ઉપ્પિ પિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લા વિ) ઇસ
પૂર્વકથિત પ્રકાર સે ચંદ્ર સૂર્ય કે વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવોં કે નીચે તારા રૂપ
વિમાન અપને અપને કૃત કર્મ સે લઘુ મી હોતે હૈં, તુલ્ય મી હોતે હૈ ।
ઇસી પ્રકાર ઉપર મેં મી તારા વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવ મી અણુ મી હોતે હૈં એવં
તુલ્ય મી હોતે હૈં ॥સૂ૦ ૯૦॥

દેવત્વને પ્રાપ્ત કરીને ચંદ્ર સૂર્ય દેવની દ્યુતિ વિભવ અને લેશ્યાદિની અપેક્ષાથી ચંદ્ર સૂર્યાદિ
દેવોની સમાન હોય છે. મનુષ્ય લોકમાં દેખાય છેકે-કોઇ જન્માન્તરમાં કરેલા એ પ્રકાર
ના તપ નિયમ અને બ્રહ્મચર્યાદિના આચરણના પુણ્ય પ્રભાવથી રાજત્વને પ્રાપ્ત ન કરીને
પણ રાજાના જેવા દ્યુતિ વિભવાદિથી સરખા દેખાય છે. આ એવી રીતે અનુપપન્ન થતા
નથી આ પ્રમાણે ક્રમથી ગૌતમસ્વામીને સંબોધિત કરીને ભગવાન્ સ્વયં આગમ વાક્ય
કહે છે.-(તા એવં ચંદિમસૂરિયાણં દેવાણં હિટ્ઠિંપિ તારા રૂવા અણું પિ તુલ્લાપિ તહેવ જાવ
ઉપ્પિ પિ તારારૂવા અણું પિ તુલ્લાપિ) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી ચંદ્ર સૂર્યના વિમાનાધિષ્ઠાતા
દેવોની નીચે તારારૂપ વિમાન પોતપોતાના કરેલા કર્મથી લઘુ પણ હોય છે, તુલ્ય પણ
હોય છે. એજ પ્રમાણે ઉપર પણ તારા વિમાનાધિષ્ઠાતા દેવ પણ આણુ પણ હોય છે,
અને તુલ્ય પણ હોય છે. ॥ સૂ. ૯૦ ॥

અમુમેવાશયં પુનર્વિસ્ફોટતિ ચન્દ્રાદીનાં પરિવારગ્રહાણાં નિરૂપણાર્થે પ્રશ્નોત્તરસૂત્રેણ—
મૂલમ્—તા એગમેગસ્સ ણં ચંદસ્સ દેવસ્સ કેવહ્યા ગહા પરિવારો
પળ્લન્તાઓ, કેવહ્યા ણક્ખત્તા પરિવારો પળ્લન્તાઓ, કેવહ્યા તારા પરિ-
વારો પળ્લન્તાઓ, તા એગમેગસ્સ ણં ચંદસ્સ દેવસ્સ અટ્ટાસીતઈ ગહા
પરિવારો પળ્લન્તાઓ, અટ્ટાત્રીસં ણક્ખત્તા પરિવારો પળ્લન્તાઓ છાવટ્ઠિ
સહસ્સાઈં ણત્ર ચેવ સયાઈં પંચુત્તરાઈં (પંચસયરાઈં) એગસસીપરિવારો
તારાગણ કોઢિકોઢિણં ॥૧૧૧ પરિવારો પળ્લન્તાઓ ॥સૂ. ૧૧॥

છાયા—તાવત્ એકૈકસ્ય યલ્લુ ચન્દ્રસ્ય દેવસ્ય કિયન્તો ગ્રહાઃ પરિવારાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, કિયન્તિ
નક્ષત્રાણિ પરિવારાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, કિયન્ત્યસ્તારાઃ પરિવારાઃ પ્રજ્ઞસાઃ ? તાવત્ એકૈકસ્ય યલ્લુ
ચન્દ્રસ્ય દેવસ્ય અષ્ટાશીતિ ગ્રહાઃ પરિવારાઃ પ્રજ્ઞસાઃ, અષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણિ પરિવારાઃ પ્રજ્ઞસાઃ
પદ પઠ્ઠિસહસ્ત્રાણિ નત્ર ચ શતાનિ પશ્ચોત્તરાણિ, એકશશિ પરિવારાસ્તારાગણ કોટિ-
કોટયઃ યલ્લુ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

ટીકા—નવતિતમે સૂત્રે ચન્દ્ર સૂર્યાદિ દેવાનામણુત્વ—પૃથુત્વ—સમત્વાનાં કારણાનિ વિવિચ્ચ
સમ્પ્રત્યસ્મિન્નેકનવતિતમે સૂત્રે ચન્દ્રવિમાનાધિષ્ઠાતૃદેવસ્ય ગ્રહાદિપરિવારાન્ નિરૂપયતિ
'તા એગમેગસ્સ ણં' इत्यादिना'

'તા એગમેગસ્સ ણં ચંદસ્સ દેવસ્સ કેવહ્યા ગહા પરિવારો પળ્લન્તાઓ, કેવહ્યા ણક્ખત્તા
પરિવારો પળ્લન્તાઓ, કેવહ્યા તારાપરિવારો પળ્લન્તાઓ' તાવત્—એકૈકસ્ય યલ્લુ ચન્દ્રસ્ય દેવસ્ય

इसी विषय को चंद्रादि के परिवार रूप गृहों के निरूपणार्थ प्रश्नोत्तर सूत्र
से विशेष स्पष्ट करते हैं ।

टीकार्थ—नन्वे सूत्र में चंद्र सूर्यादि देवों के अणुत्व, स्थूलत्व एवं समत्व
के कारणों को कह करके अब इस इकाणवे सूत्र में चंद्रविमान के अधिष्ठाता
देव के गृहादि परिवार का निरूपण करते हैं (ता एगमेगस्स णं) इत्यादि

इस विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करते हैं कि—(ता एगमेगस्स णं चंदस्स
देवस्स केवह्या गहपरिवारो पण्णत्ताओ केवह्या णक्खत्ता परिवारोपण्णत्ताओ

આજ વિષયમાં ચંદ્રાદિના પરિવારરૂપ ગ્રહોના નિરૂપણ માટે પ્રશ્નોત્તરરૂપે વિશેષ
સ્પષ્ટતા કરે છે.

ટીકાર્થ—નેવુંમા સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્યાદિ દેવાના અણુત્વ, સ્થૂલત્વ અને સમત્વના કારણોત્તર
કથન કરીને હવે આ એકાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્ર વિમાનના અધિષ્ઠતા દેવના ગ્રહાદિ પરિવારનું
નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—(તા એગમેગસ્સ ણં) ઇત્યાદિ

આ વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—કે—(તા એગમેગસ્સ ણં ચંદસ્સ દેવસ્સ

કિયન્તો ગ્રહાઃ પરિવારાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ?, કિયન્તિ નક્ષત્રાણિ પરિવારા પ્રજ્ઞપ્તાઃ ?, કિયન્ત્યસ્તારાઃ પરિવારાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? । તાવદિતિ પૂર્વવત્ અનેકેષાં ચન્દ્રાણાં મધ્યે एकैकस्य चन्द्रस्य—दृश्य-विषयप्राप्तस्य चन्द्रस्य देवस्य—देवरूपस्य चन्द्रस्य कियन्तः—कति संख्यकाः ग्रहाः परिवाराः—परिवारत्वेन समन्तात् व्याप्ताः सन्तीति प्रज्ञप्ताः—प्रतिपादिता स्तथा च तस्य चन्द्रदेवस्य कियन्ति नक्षत्राणि परिवाररूपेण स्थितानि एवमेव तस्यैव चन्द्ररूपस्य देवस्य कियन्त्य स्ताराश्च परिवारत्वेन समन्ताद् व्यवस्थिताः प्रज्ञप्ता इति गौतमस्य प्रश्न स्ततो भगवानाह—‘ता एगमेगस्स णं चंदस्स देवस्स अट्ठासीति गहा परिवारो पण्णत्ताओ’ तावत् एकैकस्य खलु चन्द्रस्य देवस्य अष्टाशीति ग्रहाः परिवाराः प्रज्ञप्ताः ॥—तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालंकारे—एकैकस्य—प्रत्येकस्य चन्द्र रूपस्य देवस्य अष्टाशीति—अष्टाशीति संख्यकाः (८८) ग्रहो-पग्रहा ग्रहत्वेन निर्वचनीयाः परिवाराः सन्ति । तथा ‘अट्ठावीसं णवखत्ता परिवारो पण्णत्ताओ’ अष्टाविंशति नक्षत्राणि परिवारा प्रज्ञप्ताः । चन्द्र रूपस्य देवस्य अष्टाविंशति नक्षत्राणि समन्ताद् व्याप्तानि परिवाररूपेण स्थितानि सन्ति । एवं च ‘छावट्ठि सहस्साइं णवचेव सयाइं पंचुत्तराइं, एगससीपरिवारो तारागणकोटिकोटी णं’ पद् पष्ठिः सहस्राणि नव चैव शतानि

કેવડ્યા તારા પરિવારો પણ્ણત્તાઓ) અનેક ચંદ્રોં મેં દ્રષ્યમાન એક એક દેવ રૂપ ચંદ્રકા ગ્રહપરિવાર કિતની સંખ્યાવાળા પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? તથા उसी चंद्र देव का कितने नक्षत्र परिवारपने से स्थित होते हैं । तथा उसी चंद्र देव का कितने तारापरिवार समन्ततः व्याप्त होकर रहते प्रतिपादित किये हैं ? सो कहिये ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुन करके उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता एगमेगस्स चंदस्स देवस्स अट्ठासीति गहा परिवारो पण्णत्ताओ) प्रत्येक चंद्र देवका अठ्ठासी (८८) ग्रहोपग्रहरूप परिवार होता है । तथा (अट्ठावीसं णवखत्ता परिवारो पण्णत्ताओ) चंद्र देवका अट्ठाईस नक्षत्र परिवार समन्ततः व्याप्त होकर परिवार रूप से स्थित रहता है । तथा (छावट्ठि सहस्साइं णवचेव सयाइं पंचुत्तराइं, एगससी परिवारो तारागणकोटि कोटीणं)

કેવડ્યા ગ્રહપરિવારો પણ્ણત્તાઓ કેવડ્યા ણવખત્તા પરિવારો પણ્ણત્તાઓ કેવડ્યા તારા પરિવારો પણ્ણત્તાઓ) અનેક ચંદ્રોમાં ઢેખાતા એક એક દેવરૂપ ચંદ્રોના ગ્રહપરિવાર કેટલી સંખ્યાવાળો પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તથા એક ચંદ્રનો નક્ષત્ર પરિવાર કેટલો હોય છે ? તથા એક ચંદ્રનો તારા પરિવાર ચારે તરફ વ્યાપ્ત થઈને કેટલો રહે છે તેમ પ્રતિપાદન કર્યું છે ? તે કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા એગમેગસ્સ ચંદસ્સ દેવસ્સ અટ્ઠાસીતિ ગહા પરિવારો પણ્ણત્તાઓ) દરેક ચંદ્રદેવનો અઠ્યાસી (૮૮) ઢેહોનો ઢેહોપગ્રહરૂપ પરિવાર હોય છે. તથા (અટ્ઠાવીસં ણવખત્તા પરિવારો પણ્ણત્તાઓ) ચંદ્રદેવનો અઠ્યાવીસ નક્ષત્ર પરિવાર સમન્તતઃ વ્યાપ્ત થઈને પરિવારરૂપે સ્થિત રહે છે. તથા (છાવટ્ઠિસહસ્સાઈ ણવ ચેવ સયાઈ પંચુત્તરાઈં એગસસીપરિવારો તારાગણ-

પશ્ચોત્તરાણિ એકશશિપરિવાર સ્તારાગણ કોટિકોટયઃ સ્વલુ ॥-એકશશિપરિવાર:-એકસ્ય ચન્દ્રસ્ય પરિવારત્વેન સ્થિતા પદ્ પટ્ટિઃ સહસ્રાણિ પશ્ચોત્તરાણિ નવશતાનિ ચ (૬૬૯૦૫) નક્ષત્રાણાં તથા ચ કોટિકોટય સ્તારા ગણાશ્ચ એકસ્યેવ શશિનઃ પરિવારત્વેન સમન્તાદ્ વ્યાપ્તાઃ-ભવન્તીત્યાશયઃ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

મન્દરપર્વતસ્ય ક્ષેત્રવિસ્તારપરિમાણવિષયજ્ઞાનાર્થ પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર મત્રોપન્યસ્યતિ-

મૂલમ્-તા મંદરસ્સ પાં પઠ્યસ્સ કેવદ્ગયં અવાધાણ (જોડસે) ચારં ચરદ્ ? તા એકારસ એકવીસે જોયણસણ અવાધાણ જોડસે ચારં ચરદ્ તા લોઅંતાઓળં કેવદ્ગયં અવાધાણ જોડસે પળળત્તે । તા એકારસ એકારે જોયણસણ અવાધાણ જોડસે પળળત્તે । સૂ. ૧૨ ॥

છાયા-તાવત્ મન્દરસ્ય સ્વલુ પર્વતસ્ય ક્રિયત્-અવાધયા જ્યોતિષં ચારં ચરતિ ? । તાવત્ એકાદશ એકવિંશાનિ યોજનશતાનિ અવાધયા જ્યોતિષં ચારં ચરતિ । તાવત્ એકાદશ એકવિંશાનિ યોજનશતાનિ અવાધયા જ્યોતિષં ચારં ચરતિ । તાવત્ લોકાન્તાત્ સ્વલુ ક્રિયત્ અવાધયા જ્યોતિષં પ્રજ્ઞપ્તં ? તાવત્ એકાદશાનિ યોજનશતાનિ અવાધયા જ્યોતિષં પ્રજ્ઞપ્તં ॥

ટીકા-તાવદિતિ પૂર્વવત્ સ્વલિવતિ વાક્યાલક્ષારે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય જમ્બૂદ્વીપગતસ્ય સકલતિર્યગ્લોકમધ્યવર્તિનો મન્દરપર્વતસ્ય ક્રિયત્ ક્ષેત્રં અવાધયા-સર્વતઃ કૃત્વા જ્યોતિષં-જ્યોતિશ્ચક્રં ચક્રવાલતયા ચારં ચરતિ ?-મન્દરસ્ય પ્રદક્ષિણાયાં ક્રિયત્ ક્ષેત્રં સ્વાતન્ત્ર્યેણ એક ચંદ્ર કે પરિવાર રૂપ સે છિયાસઠ હજાર નવસો પાંચ (૬૬૯૦૫) નક્ષત્ર પરિવાર તથા કોટિ કોટિ તારાગણ સમન્તાત્ વ્યાપ્ત હોકર રહતા હૈ ॥સૂ. ૧૧॥

અબ શ્રીગૌતમસ્વામી મન્દરપર્વત કા ક્ષેત્રવિસ્તાર કા પરિમાણ વિષય કે જ્ઞાનકે લિયે પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહતે હૈ ।

ટીકાર્થ-જમ્બૂદ્વીપ ગત સકલતિર્યગ્લોકમધ્યવર્તિ મંદર પર્વત કા કિતના-ક્ષેત્ર અવાધા સે અર્થાત્ વિનાવ્યવધાન જ્યોતિષક ચક્ર કો ચક્રવાલ રૂપ સે પરિભ્રમણ કરતા હૈ ? અર્થાત્ મંદર પર્વત કી પ્રદક્ષિણા મેં કિતના ક્ષેત્ર સ્વતન્ત્રઃ

કોટિ કોટીનાં એક ચંદ્રના પરિવાર રૂપ છાસઠહજાર નવસોપાંચ (૬૬૬૦૫) નક્ષત્ર પરિવાર તથા કોટી કોટી તારા ગણ સમન્તાતઃ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. ॥ સૂ. ૯૧ ॥

મંદર પર્વતના ક્ષેત્ર વિસ્તારના પરિમાણ સંબંધી જ્ઞાન માટે પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-જમ્બૂદ્વીપ ગત સકલતિર્યગ્લોક મધ્યવર્તિ મંદર પર્વતનું કેટલું ક્ષેત્ર અવાધાથી એટલેકે વ્યવધાન વગર જ્યોતિશ્ચક્રને ચક્રવાલપણાથી પરિભ્રમણ કરે છે ? અર્થાત્ મંદર પર્વતની પ્રદક્ષિણામાં કેટલું ક્ષેત્ર સ્વતંત્રપણાથી જ્યોતિશ્ચક્રને વ્યાપ્ત કરે છે ? આ.

વ્યપ્નોતિ જ્યોતિશ્ચક્રમિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ—‘તા એકારસ એકવીસે જોયણસણ અવાધાણ જોહસે ચારં ચરહ’ તાવત્—એકાદશ એકવિંશાનિ યોજનશતાનિ અવાધયા જ્યોતિપં ચારં ચરતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ મેરોઃ સમન્તાત્ એકવિંશાનિ—એકવિંશત્યધિકાનિ એકાદશશતાનિ યોજનાનાં—એકવિંશત્યધિકાન્યેકાદશયોજનશતાનિ (૧૧૨૧) મુક્ત્વા તદનન્તરં ચક્રવાલતયા જ્યોતિપં—જ્યોતિશ્ચક્રં ચારં ચરતિ ॥ પુનરન્યત્ પૃચ્છતિ ગૌતમઃ—‘તા લોઅંતાઓ ણં કેવહ્યં અવાધાણ જોહસે પળ્ણત્તે?’ તાવત્ લોકાન્તાત્ સ્થલ કિયત્ અવાધયા જ્યોતિપં પ્રજ્ઞપ્તં ? । તાવદિતિ પૂર્વવત્ લોકાન્તાત્ અર્વાક્ સ્થલિતિ પાદપૂરણે કિયત્ ક્ષેત્રં અવાધયા—સ્વાતન્ત્ર્યેણ કૃત્વા—અપાન્તરાલં કૃત્વા જ્યોતિપં—જ્યોતિશ્ચક્રં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ?, इति ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા એકારસ એકારે જોયણસણ અવાધાણ જોહસે પળ્ણત્તે’ તાવત્ એકાદશ એકાદશાનિ યોજનશતાનિ અવાધયા જ્યોતિપં પ્રજ્ઞપ્તમ્—તાવદિતિ પૂર્વવત્ એકાદશાનિ—એકાદશોત્તરાણિ એકાદશ યોજનશતાનિ, અવાધયા કૃત્વા—અપાન્તરાલં વિધાય—સ્વાતન્ત્ર્યમનુભૂય જ્યોતિશ્ચક્રં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ॥ સૂ૦ ૯૨ ॥

રૂપ સે જ્યોતિશ્ચક્ર કો વ્યાપ્ત કરતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં (તા એકારસ એકવીસે જોયણસણ અવાધાણ જોહસે ચારં ચરહ) મેરુ કી ચારોં ઓર ગ્યારહસો ઇક્કીસ યોજન (૧૧૨૧) કો છોડકર તત્પશ્ચાત્ ચક્રવાલ ગતિ સે જ્યોતિશ્ચક્ર મેં ભ્રમણ કરતા હૈ ।

ફિર સે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—(તા લોઅંતાઓ ણં કેવહ્યં અવાધાણ જોહસે પળ્ણત્તે) લોકાન્ત સે પશ્ચાત્ કિતને ક્ષેત્ર કો અવાધા સે અર્થાત્ સ્વાતન્ત્ર્યપને સે વિના અન્તર કે જ્યોતિશ્ચક્ર પ્રજ્ઞપ્ત કિયા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં—(તા એકારસ એકારે જોયણસણ અવાધાણ જોહસે પળ્ણત્તે) ગ્યારહસો ગ્યારહ (૧૧૧૧) યોજન અપાન્તરાલ કરકે અર્થાત્ સ્વાતન્ત્ર્ય રૂપ સે જ્યોતિશ્ચક્ર પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ॥સૂ૦ ૯૨॥

પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા એકારસ એકવીસે જોયણસણ અવાધાણ જોહસે ચારં ચરહ) મેરુની ચારે બાજુ અગ્યારસોએકવીસ (૧૧૨૧) યોજનને છોડીને તે પછી ચક્રવાલગતિથી જ્યોતિશ્ચક્રમાં ભ્રમણ કરે છે.

દ્વીતીયે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા લોઅંતાઓ ણં કેવહ્યં અવાધાણ જોહસે પળ્ણત્તે) લોકાન્તની પછીના કેટલા ક્ષેત્રને અવાધાથી અર્થાત્ સ્વતંત્રપણથી અંતર વિના જ્યોતિશ્ચક્ર પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા એકારસ એકારે જોયણસણ અવાધાણ જોહસે પળ્ણત્તે) અગ્યારસો અગ્યાર (૧૧૧૧) યોજનનું અપાન્તરાલ કરીને અર્થાત્ સ્વાતંત્ર્ય રૂપથી જ્યોતિશ્ચક્ર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ ૯૨ ॥

જમ્બૂદ્વીપસ્યાન્તર્વાહિ નક્ષત્રાણાં સ્થિતિવિષયકં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ—

મૂલમ્—તા જંબૂદ્વીવેળાં દીવે કયરે ણક્ષત્તે સવ્વઘ્મંતરિલ્લં ચારં ચરહ્ ?
કયરે ણક્ષત્તે સવ્વવાહિરિલ્લં ચારં ચરહ્ ? , કયરે ણક્ષત્તે સવ્વુદરિલ્લં
ચારં ચરહ્ ? , કયરે ણક્ષત્તે સવ્વહિદ્દિલ્લં ચારં ચરહ્ ? , અમ્મીહ ણક્ષત્તે
સવ્વઘ્મંતરિલ્લં ચારં ચરહ્ , મૂલે ણક્ષત્તે સવ્વવાહિરિલ્લં ચારં ચરહ્ ,
સાતી ણક્ષત્તે સવ્વુદરિલ્લં ચારં ચરહ્ , ભરણી ણક્ષત્તે સવ્વહેદ્દિલ્લં
ચારં ચરહ્ ॥ સ્વ. ૧. ૨ ॥

છાયા—તાવત્ જમ્બૂદ્વીપે સ્થલ દ્વીપે કતરાણિ નક્ષત્રાણિ સર્વાભ્યન્તરં ચારં ચરતિ, કત-
રાણિ નક્ષત્રાણિ સર્વવાહ્યં ચારં ચરતિ, કતરાણિ નક્ષત્રાણિ સર્વોપરિ ચારં ચરતિ, કતરાણિ નક્ષ-
ત્રાણિ સર્વાધસ્તાત્ ચારં ચરતિ ? । અભિજિન્નક્ષત્રં સર્વાભ્યન્તરં ચારં ચરતિ, મૂલં નક્ષત્રં સર્વવાહ્યં
ચારં ચરતિ, સ્વાતિ નક્ષત્રં સર્વોપરિ ચારં ચરતિ, ભરણીનક્ષત્રં સર્વાધસ્તાત્ ચારં ચરતિ । સ્વ. ૧. ૩ ।

ટીકા—દ્વાનવતિતમે સૂત્રે મન્દરપર્વતસ્ય ક્ષેત્રફલપરિમાણં તત્ર ચ નક્ષત્રમણ્ડલસ્ય
બાધગતિનિરૂપણં ચ સમ્યક્ વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ ત્રિનવતિતમે સૂત્રે જમ્બૂદ્વીપસ્ય અન્તર્વાહ્યા-
ધસ્તનોપરિક્ષેત્રેષુ પરિભ્રમણશીલાનાં નક્ષત્રાણાં વિષયે પ્રશ્નોત્તરક્રમેણ નિગમસૂત્રમાહ—

‘તા જમ્બૂદ્વીવેળં દીવે’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, नवरं किञ्चित् छाद्यैव सुस्पष्टं चेति ।
ततो भगवान् निगमरूपं स्वकीयमभिप्रायं कथयति ‘ता अभीयी णक्खत्ते सव्वब्धिभतरिल्लं

अब जम्बूद्वीप के अंदर एवं बाहर नक्षत्रों के स्थिति विषयक प्रश्नोत्तर
सूत्र कहते हैं—

ટીકાર્થ—ચિરાણવેં સૂત્ર મેં મંદર પર્વત કે ક્ષેત્રપરિમાણ તથા વહાં નક્ષત્ર કા
અબાધા ગતિ કા નિરૂપણ સમ્યક્ પ્રકાર સે વિવેચિત કરકે અબ તિરાણવેં સૂત્ર
મેં જમ્બૂદ્વીપ કા બાહ્ય આભ્યન્તર તથા નીચે ઊપર કે ક્ષેત્ર મેં પરિભ્રમણ શીલ
નક્ષત્રોં કે વિષય મેં પ્રશ્નોત્તર કે ક્રમ સે નિગમસૂત્ર કહતે હૈં—(તા જંબૂદ્વીવેળં
દીવે) इत्यादि जंबूद्वीप नाम के द्वीप में कितने नक्षत्र सर्वाभ्यन्तर मंडल में

હવે જંબૂદ્વીપની અંદર અને બહાર નક્ષત્રોની સ્થિતિ વિષયક પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર
કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ—ખાણુમા સૂત્રમાં મંદર પર્વતનું ક્ષેત્રફલ પરિમાણ તથા ત્યાં નક્ષત્રની અબાધા-
ગતિનું નિરૂપણ સારી રીતે કરીને હવે આ ખાણુમાં સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપના બાહ્ય આભ્યંતર
તથા નીચે ઉપરના ક્ષેત્રમાં પરિભ્રમણ શીલ નક્ષત્રોના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરના ક્રમથી નિગમ
સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. (તા જંબૂદ્વીવેળં દીવે) इत्यादि जंबूद्वीप नामના द्वीपમાં કેટલા
નક્ષત્રો સર્વાભ્યંતર મંડળમાં ગમન કરે છે? કેટલા નક્ષત્રો સર્વબાહ્ય મંડળમાં ગમન કરે

चारं चरइ....' इत्याद्युत्तराण्यपि सुगमान्येव, अर्थात् अभिजिन्नक्षत्रं जम्बूद्वीपे सर्वाभ्यन्तरं नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य चारं चरति । मूल नक्षत्रं च सर्वबाह्यं नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य चारं चरति । स्वातीनक्षत्रं जम्बूद्वीपे सर्वोपरितनं नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य चारं चरति । तथा च भरणीनक्षत्रं जम्बूद्वीपे सर्वाधस्तां नक्षत्रमण्डलिकामपेक्ष्य चारं चरतीति भगवद्वाक्यमिदमिति श्रद्धेयमिति । ॥ सू० ९३ ॥

अथ चन्द्रविमानसंस्थानमायामविस्तारविष्कम्भदेवतादि विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—

मूलम्—ता चंदविमाणेणं किं संठिते पण्णत्ते ?, ता अट्टकविट्ठग संठाणसंठिते सव्वफालियामए अवसुगयमूसित पहसिते विविधमणि-रयणभत्तिचित्ते जाव पडिरूवे, एवं सूरविमाणे गहविसाणे णक्खत्त-विमाणे तारा विमाणे । ता चंदविमाणेणं केवइयं आयामविकखंभेणं केवइयं परिकखेवेणं केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते ता छप्पणं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अट्ठावीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते । ता सूरविमाणेणं केवइयं आयामविकखंभेणं पुच्छा ?, ता अडयालीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं चउवीसं एगट्ठिभागे

गमन करते हैं ? कितने नक्षत्र सर्वोपरितन मंडल में गमन करते हैं ? कितने नक्षत्र सर्वाधस्तन मंडल में गमन करते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता अभीयी णक्खत्ते सव्वविंभतरिल्लं चारं चरइ) अभिजित् नक्षत्र जंबूद्वीप के सर्वाभ्यन्तर मंडल में गमन करता है, मूल नक्षत्र सर्वबाह्य मंडल को अपेक्षित करके गमन करता है, स्वाती नक्षत्र जंबूद्वीप के सर्वोपरितन नक्षत्र मंडल को अपेक्षित करके गमन करता है, तथा भरणी नक्षत्र जंबूद्वीप के सर्वाधस्तन नक्षत्र मंडल को अपेक्षित करके गमन करता है, इस प्रकार यह भगवद्वचन में श्रद्धा करके इस विषय को इसी प्रकार भावित करें ॥ सू० ९३ ॥

छे ? डेट्ठा नक्षत्रे सर्वोपरितन मंडलमां गमन करे छे ? डेट्ठा नक्षत्रे सर्वाधस्तन मंडलमां गमन करे छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां श्रीभगवान् कहे छे—(ता अभीयी णक्खत्ते सव्वविंभ तरिल्ले चारं चरइ) अभिजित् नक्षत्र जंबूद्वीपना सर्वाभ्यन्तर मंडलमां गमन करे छे. मूलनक्षत्र सर्वबाह्य मंडलने अपेक्षित करीने गमन करे छे. स्वाती नक्षत्र जंबूद्वीपना सर्वोपरितन नक्षत्र मंडलने अपेक्षित करीने गमन करे छे. तथा भरणी नक्षत्र जंबूद्वीपना सर्वाधस्तन नक्षत्र मंडलने अपेक्षित करीने गमन करे छे आ प्रमाणे आ भगवद्वचनमां श्रद्धा राखीने आ विषयने भावित करी लेवे. ॥ सू. ९३ ॥

जोयणस्स बाहल्लेणं पण्णत्ते, ता णक्खत्तविमाणेणं केवइयं पुच्छा ?, ता कोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अद्धकोसं बाहल्लेणं पण्णत्ते । ता ताराविमाणेणं केवइयं पुच्छा, ता अद्धकोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं पंच धणुसयाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते । ता चंदविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति ?, सोलस देवसाहस्सीओ परिवहंति, तं जहा—पुरच्छिमेणं सीह रूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, दाहिणेणं गयरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, पच्चस्थिमेणं वसभरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, एवं सूरविमाणं पि । ता गहविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति ?, ता अट्ठ देवसाहस्सीओ परिवहंति, तं जहा—पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं दो देवसाहस्सीओ परिवहंति, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं, ता णक्खत्तविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति ?, ता चत्तारि देवसाहस्सीओ परिवहंति, तं जहा—पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं एक्का देवसाहस्सी परिवहइ, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं देवाणं एक्का देवसाहस्सी परिवहइ, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूवधारीणं देवाणं, ता तारा विमाणेणं कइ देव साहस्सीओ परिवहंति ?, ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति, तं जहा—पुरच्छिमेणं सिंहरूवधारीणं देवाणं पंच देवसया परिवहंति, एवं जावुत्तरेणं तुरगरूवधारीणं ॥सू० ९४॥

छाया—तावत् चन्द्रविमानं खलु किं संस्थितं प्रज्ञप्तं ?, तावत् अर्द्धकपित्थसंस्थानं संस्थितं सर्वं स्फटिकमयं अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं विविधमणिरत्नचित्रं यावत् प्रतिरूपं एवं सूर्यविमानं ग्रहविमानं नक्षत्रविमानं ताराविमानं । तावत् चन्द्रविमानं खलु कियत् आयामविष्कम्भं, कियत् परिक्षेपं, कियत् बाहल्यं प्रज्ञप्तम् । तावत्—षट् पञ्चाशत् एकषष्टिभागाः योजनस्य आयामविष्कम्भः खलु तं त्रिगुणं सविशेषं परिरयः, अष्टाविंशति एकषष्टिभागाः योजनस्य बाहल्येन प्रज्ञप्तं । तावत् सूर्यविमानं खलु कियत् आयामविष्कम्भं पृच्छा, तावत् अष्टाचत्वारिंशत् एकषष्टिभागाः योजनस्य आयामविष्कम्भः, तत् त्रिगुणं सविशेषं परिरयं सू० १०५

ચતુર્વિંશત્ એકપદ્ધિભાગાઃ યોજનસ્ય વાહલ્યેન પ્રજ્ઞપ્તં । તાવત્ નક્ષત્રવિમાનં કિયત્ પૃચ્છા,
તાવત્ ક્રોશં આયામવિષ્કમ્ભઃ સ્વલુ તત્ ત્રિગુણં સવિશેષં પરિરયં અર્દ્ધક્રોશં વાહલ્યેન પ્રજ્ઞપ્તં,
તાવત્ તારાવિમાનં સ્વલુ કિયત્ પૃચ્છા, તાવત્ અર્દ્ધક્રોશં આયામવિષ્કમ્ભં તત્ ત્રિગુણં
સવિશેષં પરિરયં પશ્ચધન્નુપશતાનિ વાહલ્યેન પ્રજ્ઞપ્તાનિ ॥ તાવત્ ચન્દ્રવિમાનં સ્વલુ
કતિદેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ ?, પોડશદેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ, પૌરસ્ત્યેન સિંહરૂપ-
ધારિણા ચત્વારિ દેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ દક્ષિણેન ગજરૂધારિણા ચત્વારિ દેવ-
સહસ્રાણિ પરિવહન્તિ, પશ્ચાત્યેન હૃપમરૂપધારિણા ચત્વારિ દેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ
ઉત્તરેણ તુરગરૂપધારિણા ચત્વારિદેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ । एवं સૂર્યવિમાનમપિ ।
તાવત્ ગ્રહવિમાનં સ્વલુ કતિદેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ ?, તાવત્ અઘ્નૌ દેવસહસ્રાણિ
પરિવહન્તિ, તદ્વથા-પૌરસ્ત્યેન સિંહરૂપધારિણા દેવાનાં દ્વે દેવસહસ્રે પરિવહતઃ, एवं યાવત્
ઉત્તરેણ તુરગરૂપધારિણા । તાવત્ નક્ષત્રવિમાનં સ્વલુ કતિ દેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ ?,
તાવત્ ચત્વારિ દેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ, તદ્વથા-પૌરસ્ત્યેન સિંહરૂપધારિણા દેવાનામેકં
સાહસ્રં પરિવહન્તિ, एवं યાવત્ ઉત્તરેણ તુરગરૂપધારિણા દેવાનાં, તાવત્ તારાવિમાનં સ્વલુ
કતિ દેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ ?, તાવત્ દ્વે દેવ સહસ્રે પરિવહતઃ, તદ્વથા-પૌરસ્ત્યેન સિંહ-
રૂપધારિણા દેવાનાં પશ્ચશતાનિ પરિવહન્તિ एवं યાવત્ ઉત્તરેણ તુરગરૂપધારિણા ॥ સ્વ૦ ૧૪ ॥

ટીકા-ત્રિનવતિતમે સૂત્રે જમ્બૂદ્વીપસ્યાન્તર્ભાગાદિ ક્ષેત્રેષુ પરિભ્રમણશીલાનાં નક્ષત્રાણાં
નામાનિ નિર્દેશ્ય સમ્પ્રત્યસ્મિન્ ચતુર્નવતિતમે સૂત્રે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્રતારાણાં વિમાન-
સંસ્થિતિ, તેષામાયામવિસ્તારવિષ્કમ્ભાનિ વિમાનાધિષ્ઠાતૃણાં દેવાનાં સંખ્યાશ્ચ વિબુધ્વન્
પ્રશ્નોત્તરસૂત્રાણ્યાહ-‘તા ચંદ્રવિમાણેન’ મિત્યાદિના-‘તા ચંદ્રવિમાણેનં કિં સંઠિતે પળ્લવે’

અથ ચંદ્ર વિમાન ઉસકા સંસ્થાન આયામવિસ્તાર વિષ્કમ્ભ તથા દેવતા
સંબંધી પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહતે હૈં-

ટીકાર્થ-તિરાળવેં સૂત્ર મેં જમ્બૂદ્વીપ કે બાહ્યાભ્યન્તરક્ષેત્ર મેં પરિભ્રમણશીલ
નક્ષત્રોં કે નામ કા નિર્દેશકર કે અથ હસ ચોરાળવેં સૂત્ર મેં ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહ,
નક્ષત્ર એવં તારાઓં કે વિમાન કી સંસ્થિતિ તથા ઉસ કા આયામવિષ્કમ્ભ
વિસ્તાર વિમાન કે અધિષ્ઠાતા દેવ કી સંખ્યા કો પ્રતિપાદિત કરને કે લિયે
પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહતે હૈં-(તા ચંદ્રવિમાણેનં કિં સંઠિતે પળ્લવે) ચંદ્રવિમાન કિસ

હવે ચંદ્રવિમાન તેનું સંસ્થાન તેનો આયામ વિસ્તાર અને વિષ્કંભ તથા દેવ
સંબંધી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-ત્રાણુમા સૂત્રમાં જમ્બૂદ્વીપના બાહ્યાભ્યન્તર ક્ષેત્રમાં પરિભ્રમણ શીલ નક્ષત્રોના
નામોનો નિર્દેશ કરીને હવે આ ચોરાણુમા સૂત્રમાં ચંદ્ર સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારાઓના
વિમાનની સંસ્થિતિ તથા તેમનો આયામ વિષ્કંભ વિસ્તાર વિમાનના અધિષ્ઠાતા દેવની
સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.-(તા ચંદ્રવિમાણેનં

તાવત્ ચન્દ્રવિમાનં खलु किं संस्थानं संस्थितं ? । तावदिति पूर्ववत् णमिति वाक्यालंकारे, चन्द्रविमानं किं संस्थानसंस्थितं—किमाकारं चन्द्रविमानं दृष्टिविषयं भवतीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता अर्द्धकविट्ठगसंठाणसंठिते सव्वफालियामए अब्भुग्गयमूसित पहसिते विविधमणिरयणभत्तिचित्ते जाव पडिरूवे’ तावत् अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं सर्व स्फटिकमयं अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं विविधमणिरत्नचित्रं यावत् प्रतिरूपं ॥—तावदिति पूर्ववत् अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं—अर्द्धकपित्थफलसदृशं उत्तानीकृतं अर्द्धमात्रं कपित्थफलं यथा भवति तस्येव यत् संस्थानं तेन सदृशं संस्थितं अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितं । अत्रोच्यते—यदि चन्द्रविमानं उत्तानीकृतार्द्धमात्रकपित्थफलसंस्थानसदृशं, तर्हि उदयकाले अस्तमनकाले वा यदि यदिवा तिर्यक् परिभ्रमन् पौर्णमास्यां कथं तदर्द्धकपित्थफलाकारं नोपलभ्यन्त इत्यत्राह—शिरस उपरि वर्त्तमानं वर्त्तुलमुपलभ्यते, अर्द्धकपित्थस्योपरि दूराति दूरमुपस्थापितस्यापरभागात् अदर्शनतो वर्त्तुलतया दृश्यमानत्वात् (एकस्यापि गोलस्य वस्तुनो दृश्यप्रदेशं

प्रकार के आकार युक्त दृष्टिगोचर होता है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता अर्द्धकविट्ठग संठाणसंठिते सव्व फालियामए अब्भुग्गयमूसित पहसिते विविधमणिरयणभत्तिचित्ते जाव पडिरूवे) अर्द्धकपित्थ के फल के समान उत्तान किया गया अर्द्धमात्र कपित्थ का फल जिस प्रकार होता है उसके समान जो संस्थान उसके समान आकार युक्त होता है यहाँ पर इस प्रकार कहा जाता है—यदि चंद्र विमान ऊपर किया गया आधा कपित्थ फल के जैसे आकार वाले है तो उदय काल में तथा अस्तमन काल में अथवा तिर्यक् परिभ्रमण पूर्णिमास्या में उस अर्द्ध कपित्थ के समान क्यों नहीं दिखता है ? इसके लिये कहते हैं—मस्तक के ऊपर रहा हुवा वर्तुल होता है, अर्द्ध कपित्थ के ऊपर दूरातिदूर रखा हुवा दूसरा भाग के अदर्शन से वर्तुलाकार दिखने से ऐसा होता है कारण की एक गोल वस्तु का दृश्य

किં સંઠિતે પળ્લત્તે) ચંદ્ર વિમાન કેવા પ્રકારના સંસ્થાનવાળું એટલેકે કેવા પ્રકારના આકારવાળું દૃષ્ટિગોચર થાય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા અર્દ્ધકવિટ્ઠગસંઠાણસંઠિતે સવ્વ ફાલિયામએ અબ્ભુગ્ગય મૂસિતપહસિતે વિવિધ મણિરયણભત્તિચિત્તે જાવ પડિરૂવે) અર્ધાં કોંઠાના ફળની સમાન ચતુ કરેલ અર્ધું કોંઠાનું ફળ જેવી રીતનું હોય છે. તેની સમાન જે સંસ્થાન તેના જેવા આકારવાળું હોય છે અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. જો ચંદ્ર વિમાન ચતુ કરેલ અર્ધ કોંઠાના ફળના જેવા આકારનું છે, તો ઉદયકાળમાં અને અસ્ત સમયમાં તથા તિર્યક્ પરિભ્રમણ પુનઃમના દિવસે એ અર્ધાં કોંઠાના જેવું કેમ દેખાતું નથી ? આ સમજવા માટે કહે છે. માથાની ઉપર રહેલ વર્તુળાકાર હોય છે. અર્ધાં કપિત્થની ઉપર દૂરાતિદૂર રાખેલ બીજા ભાગના નહીં દેખાવાથી વર્તુલાકાર દેખાવાથી તેમ થાય છે. કારણકે એક ગોળ વસ્તુના દેખાતા

સ્પૃષ્ટં સ્પર્શરેખાન્તર્ગતં અર્ધાદલ્પં ભવતીતિ નિયમાત્) इहार्द्धकपित्थाकारं चन्द्रविमानं साम-
 स्त्येन न प्रतिपत्तव्यं, किन्तु तस्य चन्द्रविमानस्य पीठमात्रमेव प्रतिपत्तव्यं, पूर्वोक्तयुक्त्यैव ।
 तस्य पीठस्योपरि चन्द्रदेवस्य ज्योतिश्चक्रराजस्य प्रासादो भवति, स च प्रासादस्तथा कथं
 च नापि व्यवस्थितो भवति यथा पीठेन सहभूयान् वर्तुलाकारो भवति । स च वर्तुलप्रदेशो
 दूराभावात् एकान्ततः समवृत्ततया जनानां दृष्टिप्रदेशे प्रतिभासन्ते, तेनात्र न कश्चित् दोषो
 दृश्येत नचैतत् स्वकीय कल्पनामात्रमेव उक्तं चैतत् जिन भद्रगणिक्षमाश्रमणेन विशेषणवत्या-
 माक्षेपपुरस्सरं यथा—‘अद्भ कविट्टागारा उदयत्थमणंमि कहं न दीसंति । ससि सूरान विमाणा
 तिरियक्खेत्तद्वियाणं च ॥१॥’ उत्ताणद्धकविट्टागारं पीठं तदुवरिं च पासाओ । वट्टालेखेण
 तओ समवट्ठं दूरभावाओ ॥२॥ (इत्यनयोः भावार्थबोधकोऽर्थः प्रथमतएव प्रदर्शित इति ॥)

પ્રદેશ કો સ્પર્શ માને સ્પર્શ રેખા કે અન્તર્ગત અર્ધ સે અલ્પ હોતા હૈં इस
 नियम से यहां पर कपित्थाकार चंद्रविमान समस्त रूप से विश्वसनीय नहीं
 होता है, परंतु उस चंद्र मंडल की पीठ मात्र से विश्वसनीय होता है
 वह पूर्वोक्त युक्ति से सिद्ध होता है, उस चंद्र विमान के ऊपर ज्योतिश्चक्र-
 राज चंद्रदेव का प्रासाद होता है, वह प्रासाद उस प्रकार कथंचित् प्रकार से
 व्यवस्थित होता है, की जैसे पीठ के साथ अत्यंत वर्तुलाकार हो वह वर्तुल
 प्रदेश अधिक दूर न होने से एकान्ततः समवृत्त होने से मनुष्यों के दृष्टिपथ में
 प्रतिभासित होता है, अतः यहाँ पर कुछ दोष नहीं दिखता है, यह स्वकीय
 कल्पना मात्र से नहीं कहा है अपि तु इस प्रकार जिन भद्रगणि क्षमाश्रमणने
 विशेषणवति में आक्षेप पुरस्सर कहा है, जैसे कि—

अद्भकविट्टागारा उदयत्थमणंमि कहं न दीसंति ।

ससि सूरान विमाणा तिरियक्खेत्तद्वियाणं च ॥१॥

પ્રદેશને સ્પર્શ એટલે સ્પર્શ રેખાની અંદર રહેલ અર્ધાથી અલ્પ હોય છે. આ નિયમથી
 અહીંયાં અર્ધકપિત્થાકાર ચંદ્ર વિમાન સમસ્તરૂપે વિશ્વસનીય થતા નથી. પરંતુ એ ચંદ્ર
 મંડળના પાછળના ભાગ માત્રથી વિશ્વસનીય થાય છે. તે પૂર્વોક્ત યુક્તિથી સિદ્ધ થાય
 છે. એ ચંદ્ર વિમાનની ઉપર જ્યોતિશ્ચક્રરાજ ચંદ્રદેવનો પ્રાસાદ હોય છે. તે પ્રાસાદ એ
 રીતે કંથચિત પ્રકારથી વ્યવસ્થિત હોય છે. કે જેમ પાછવાડા ભાગની સાથે આધંત વર્તુ-
 લાકાર હોય તે વર્તુળ પ્રદેશ વધારે દૂર નહોવાથી એકાન્તતઃ સમવૃત્ત હોવાથી મનુષ્યોના
 દૃષ્ટિમાર્ગમાં પ્રતિભાસિત થાય છે. તેથી અહીં કંઈ પણ દોષ દેખાતો નથી. આ કેવળ
 પોતાની કલ્પના માત્રથી કહેલ નથી પરંતુ આ પ્રમાણે જીનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે વિશેષણ
 વતિમાં આક્ષેપ પુરસ્સર કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.

अद्भकविट्टागारा उदयत्थमणंमि कहं न दीसंति ।

ससि सूरान विमाणा तिरियक्खेत्तद्वियाणं च ॥१॥

-तथा च सर्वं स्फटिकमयं-सर्वं-समस्तं-निरवशेषं स्फटिकमयं-स्फटिकविशेषमणिमयं-
फटिकमणिमयं विमानमित्यर्थः, तथा च अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं-अभ्युद्गता आभि-
मुख्येन समन्ताद् विनिर्गता उत्सृता-प्रवलनया सर्वांगु दिक्षु प्रमृता या प्रभा-दीप्तिस्तया-
सितं-शुक्लं अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितं-मणिप्रभया सर्वतःशुभ्रं, तथा च विविधमणिरत्न-
चित्रितं-विविधाः-अनेकप्रकाराः मणयः-चन्द्रकान्तादयो मणयः, रत्नानि-कर्केतनादीनि,
तेषां भक्तयः-विच्छित्तिविशेषास्तामिश्रित्रं-अनेक रूपवत् आश्चर्यवत् वा इति विविधमणि-
रत्नचित्रं, एवं प्रकारेण विमानवर्णनं तावत् भावनीयं यावत् दर्शनीयमसाधारणरूपमित्यन्तं
नागच्छेत् । उक्तंचान्यत्र यथा विमानवर्णनं-‘वायुद्ध्युय विजयवेजयंती पडागा छत्ताइछत्त-
कलिप् तुंगे गगणतलमणुलिहंतसिहरे जालंतररयणपंजरुम्मीलियव्व मणिकणगधूमि-
यागे वियसिय सयवत्त पुंडरीय तिलयरयणद्धचंदचित्ते अंतोवट्ठि च सण्हे तवणिज्जवालुगा

उत्ताणद्धकविट्ठागारं पीठं तदुवरिं च पासाओ ।

वट्ठालेखेण तओ समवट्ठं दूर भावाओ ॥२॥

ये गाथा का भावार्थ बोधक अर्थ पूर्व में ही कह दिया गया है, तथा वह
विमान संपूर्ण रूप से स्फटिक विशेष मणिमय होता है, अभ्युद्गत एवं उत्सृत
प्रभासित अर्थात् आभिमुख्य से चारों ओर से निकलती हुई एवं समग्र दिशा
में प्रसृत जो प्रभा उससे श्वेत अर्थात् मणि की प्रभासे सब ओर शुभ्र तथा
अनेक प्रकार के चंद्रकान्तादि मणि एवं कर्केतनादि रत्नों की रचना से चित्रित
इस प्रकार का विमान का वर्णन वहां तक भावित करें की जहां तक दर्शनीय
असाधारण रूप का कथन न आजाय, अन्यत्र भी विमान का वर्णन इसी
प्रकार कहा है-(वायुद्ध्युय विजय वेजयंती पडागा छत्ताइछत्तकलिप् तुंगे
गगणतल मणुलिहंतसिहरे जालंतररयणपंजरुम्मीलियव्व मणिकणग धूमियागे
वियसिय सयवत्त पुंडरीय तिलयरयणद्धचंदचित्ते अंतो वट्ठि च सण्हे तवणिज्ज

उत्ताणद्धकविट्ठागारं पीठं तदुवरिं च पासाओ ।

वट्ठालेखेण तओ समवट्ठं दूर भावाओ ॥२॥

आ गाथाने भावार्थबोधक अर्थ पछेलांज कडेवाध गयेल छे. तथा ते विमान
संपूर्णरूपेण स्फटिक विशेष मणि मय होय छे. अभ्युद्गत अने उत्सृत प्रभासित अर्थात्
संपूर्णरूपेण आरे आनुषी नीकणती अने अधीज दिशाभां इवायेल ने प्रभा तेनाथी
सईह अर्थात् मणिनी प्रभाथी अधी तरई श्वेत अने अनेक प्रकारना चंद्रकान्तादि मणि
कर्केतनादि रत्नानी रचनाथी चित्रित आ प्रभाणेना विमाननुं वणुन त्यां सुधी भावित
करवुं के जयां सुधी दर्शनीय असाधारण रूपनुं कथन न आवे भीजे पणु विमाननुं
वणुन आण प्रभाणे कडेल छे.-(वाउट्टुत विजय वेजयंती पडागा छत्ताइछत्तकलिप्
तुंगे गगणतलमणुलिहंतसिहरे जालंतररयणपंजरुम्मीलियव्व मणिकणगधूमियागे वियसिय-

પત્થઢે સુહ્રાસે સસિસરીયરૂવે પાસાઈપ દરિસણિજ્જે' इति अस्यार्थगमनिका दीपिका-
 तत्र वातोद्धूता-त्रायुकम्पिता विजयः-अभ्युदयस्तत् संस्रचिका वैजयन्त्यभिधाना या पताका,
 अथवा विजया इति वैजयन्तीना पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत् प्रधाना वैजयन्त्यः पताकास्ता
 एव विजयवर्जिता वैजयन्त्य, छत्रातिछत्राणि च-उपर्युपरिस्थितातपत्राणि तैः कलितं
 वातोद्धूतविजयवैजयन्तीपताका छत्रातिछत्रकलितं तुङ्गं-उच्चं अतएव गगनतलं अम्बर-
 तलमनुलिखत्-अभिलङ्घयत् शिखरं यस्य तत् गगनतलानुलिखत् शिखरं, तथा जालानि-
 जालकानि तानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि
 यत्र तत् जालान्तररत्नं (सूत्रेचात्र प्रथमैकवचनलोपो ज्ञातव्यः) तथा पञ्जरात् उन्मीलितमिव-
 बहिर्निर्गच्छन्निव पञ्जरोन्मीलितं, यथाहि-किल किमपि वस्तु पञ्जरात्-वंशादिनिर्मित
 प्रच्छादनविशेषात् बहिष्कृतं-अत्यन्तमविनष्टच्छायत्वात् शोभते एवं तदपि विमानमिति भावः

बालुगा पत्थडे सुह्रાસે સસિસરીયરૂવે પાસાઈપ દરિસણિજ્જે) इसकी अर्थ-
 बोधिका दीपिका-वातोद्धूत माने वायु से कंपित जिस को सूचित करनेवाली
 वैजयन्ती नाम की जो पताका अर्थात् ध्वजा अथवा विजया यह वैजयन्ती
 की पार्श्वकर्णिका होती है वह जहां प्रधान हो ऐसी वैजयन्ती नाम पताका
 वही विजयवर्जित वैजयन्ती तथा छत्रातिछत्र अर्थात् ऊपर ऊपर जो छत्र
 उससे कलित वायु से उड़ती हुई जो विजय वैजयन्ती पताका तथा छत्राति-
 छत्रसे दृश्यमान उच्चत्ववाला अतएव आकाशतल को उल्लंघित करनेवाला
 शिखर जिसका इस प्रकार की भवनभित्ति में लोक में प्रसिद्ध ऐसे रत्नों के
 उसके अंतराल में विशेष शोभा के निमित्त खचित होने से रत्नों के जाल के
 समान (यहां पर सूत्र में प्रथमा का एक वचन का लोप हुवा समझें) तथा
 पंजर से बाहर निकलता न हो ऐसा जैसे कोई भी वस्तु वंशादि निर्मितप्रच्छा
 दनविशेष से बाहर निकलता हुवा अविनष्ट छाया के समान जिस प्रकार से

સયવત્તપુંડરીયતિલયરયણદ્વચંદચિત્તે અંતોર્બહિં ચ સળ્હે તવણિજ્જવાલુગાપત્થઢે સુહ્રાસે
 સસિસરીયરૂવે પાસાઈપ દરિસણિજ્જે) આની અર્થબોધિકી દીપિકા વાતોદ્ધૂત એટલે
 પવનથી કંપાયમાન જેને સૂચિત કરવાવાળી વૈજયન્તી નામની જે પતાકા અર્થાત્ ધ્વજ
 અથવા વિજયા એ વૈજયન્તીની ખાતુની કણ્ઠિકા હોય છે તે ન્યાં મુખ્ય હોય એવી જે
 વૈજયન્તી નામની પતાકા તેજ વિજયરહિત વૈજયન્તિ તથા છત્રાતિછત્ર અર્થાત્ ઉપર ઉપર
 જે છત્ર તેનાથી દેખાતી પવનથી ઉડતી જે વિજય વૈજયન્તી પતાકા તથા છત્રથી દેખાતી
 ઉંચાઈવાળી એટલા માટેજ આકાશતલને ઓળંગનારું શિખર જેવું આવા પ્રકારની
 ભવનભિત્તિમાં લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા રત્નો ને તેના અંતરાસામાં વિશેષ શોભાને માટે
 જડેલ હોવાથી રત્નોની જાણ જેવું, અહીં સૂત્રમાં પ્રથમાના એક વચનનો લોપ થયો છે
 તેમ સમજવું, તથા પાંજરાથી બહાર નીકળતા ન હોય એવા જેમ કોઈ પણ વસ્તુ વાંસ

તથા મણિકનકાનાં સમ્બન્ધિની સ્તૂપિકા શિખરં यस્ય તત્ મણિકનકસ્તૂપિકાકં, તથા વિકસિતાનિ યાનિ શતપત્રાણિ-પુણ્ડરીકાણિ ચ દ્વારાદૌ પ્રતિકૃતિત્વેન સ્થિતાનિ તિલકાશ્ચ ભિત્ત્યાદિપુ પુણ્ડ્રાણિ રત્નમયાશ્વાર્દ્રચન્દ્રાઃ દ્વારાગ્રાદિપુ તૈશ્ચિત્રં-વિકસિતશતપત્રપુણ્ડરીક-તિલકાર્દ્રચન્દ્રચિત્રં, તથા અન્તર્વહિશ્ચ શ્લક્ષ્ણં-મસૃણં, તથા તપનીયં-સુવર્ણવિશેષસ્તન્મય્યાઃ વાલુકાયાઃ-સિકતાયાઃ પ્રસ્તટઃ-પ્રતરો યત્ર તત્ તથા, સુખસ્પર્શ-શુભસ્પર્શ વા, સશ્રીકાનિ-સશોભનાનિ રૂપાણિ-નરયુગ્માદીનિ યત્ર તત્ સશ્રીકરૂપં, તથા પ્રાસાદીયં-મનઃ પ્રસાદહેતુઃ, અતएव दर्शनीयं-દ્રષ્ટું યોગ્યં, તદર્શનેન તૃપ્તેરસમ્ભવાત્, તથા પ્રતિવિશિષ્ટં અસાધારણં રૂપં यस્ય તત્ તથૈતત્ પ્રતિરૂપં વિમાનં સંસ્થિતમિતિ-‘एवं सूरविमाणे गहविमाणे णक्खत्तविमाणे’ एवं-પૂર્વોદિતપ્રકારવિમાનસંસ્થાનસંસ્થિતિવદેવ-ચન્દ્રવિમાનવર્ણનવદેવ સૂર્યવિમાનં ગ્રહવિમાનં નક્ષત્રવિમાનં તારાવિમાનમપિ વર્ણનીયમ્, પ્રાયઃ સર્વેપામપિ જ્યોતિર્વિમાનાનાં એકસ્વ-

શોભિત હોતા હૈ, વૈસા હી વહ વિમાન ભી શોભિત હોતા હૈ, તથા મણિ ંવં કનક સંવંધી સ્તૂપિકા માને શિખર જિસ કા હો વહ મણિ કનક સ્તૂપિકા કહા જાતા હૈ, તથા વિકસિત જો શતપત્ર તથા પુંડરીક (કમલ) ઢારાદિ મેં પ્રતિકૃતિ રૂપ સે રહતે હૈં, તથા ભિત્ત્યાદિ મેં રત્નમય અર્દ્ર ચંદ્ર તથા ઢારાદિ મેં વિકસિત શતપત્ર પુંડરીક તિલક ંવં અર્દ્ર ચંદ્ર કે ચિત્રવાલા તથા વાહર ંવં અંદર શ્લક્ષણ તથા તપનીય સુવર્ણ વિશેષ સે ંવં મણિમય વાલુકા યુક્ત તથા સુખ સ્પર્શવાલા શુભ સ્પર્શવાલા શોભાયમાન નર યુગ્માદિરૂપ યુક્ત પ્રસન્નતા-જનક અતएव दर्शनीय તથા અસાધારણ રૂપ વાલા વિમાન કા આકાર હોતા હૈ, (એવં સૂરવિમાણે ગહવિમાણે ણક્ખત્તવિમાણે) હિસ પ્રકાર ચંદ્ર કે વિમાન કે વર્ણન કે જૈસે હી સૂર્ય કા વિમાન, ગ્રહ કા વિમાન, નક્ષત્ર કા વિમાન ંવં તારા વિમાન કા ભી વર્ણન કરલેવેં, પ્રાયઃ, સભી જ્યોતિષ્કોં કે વિમાન એક

વિગેરેના બનાવેલા ઢાંકણુ વિશેષથી બહાર નીકળતી અવિનષ્ટ છાયાની જેમ જે પ્રમાણે શોભે એજ પ્રમાણે એ વિમાન પણ શોભિત થાય છે. તથા મણી અને કનકની જે સ્તૂપિકા એટલેકે શિખર જેને હોય તે મણિકનક સ્તૂપિકા કહેવાય છે. તથા ખીલેલા જે શતપત્ર પુંડરીક (કમળ) દ્વારાદિમાં પ્રતિકૃતિ રૂપે રહે છે. તથા ભીત વિગેરેમાં રત્નમય અર્ધચંદ્ર અને દ્વારાદિમાં ખીલેલા શતપત્રો પુંડરીકો, તિલક અને અર્ધા ચંદ્રના ચિત્રવાળા તથા બહાર અને અંદર શ્લક્ષણુ તથા તપનીય સુવર્ણુ વિશેષથી અને મણિમય વાલુકાવાળા તથા સુખ સ્પર્શવાળા શુભસ્પર્શવાળા શોભાયમાન નર યુગ્માદિના રૂપવાળા પ્રસન્નતાજનક અતએવ દર્શનીય તથા અસાધારણ રૂપવાળો વિમાનનો આકાર હોય છે.- (એવં સૂરવિમાણે ગહવિમાણે ણક્ખત્તવિમાણે) આ પ્રમાણે ચંદ્રના વિમાનના વર્ણનની જેમજ સૂર્યના વિમાનનો આકાર હોય છે. તેજ પ્રમાણે ગ્રહવિમાન નક્ષત્રના વિમાન અને તારા વિમાનોનું વર્ણન પણ કરી લેવું. પ્રાય બધા જ્યોતિષકોના વિમાનો એક પ્રકારના સ્વરૂપવાળા હોય છે.

રૂપત્વાત્ ઉક્તં ચ સમવાયાગ્ને-‘કેવહ્યા ણં મંતે જોહસિયાવાસા પળ્ણત્તા ? , ગોયમા !
 इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्त नउयाइं जोयण-
 सयाइं उहुं उप्पइत्ता दसुत्तरजोयणसयबाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए जोइसियाणं
 असंखेज्जा जोइसिय विमाणावासा पण्णत्ता, ते णं जोइसिय विमाणावासा अब्भुगगय समु-
 सिय पहसिया विविह मणिरयणभित्तिचित्ता तं चेव जाव पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा
 पडिरूवा ?’ इत्यासामर्थाः पूर्वं प्रतिपादिता एव ॥-अथ विमानानां विष्कम्भादिविषयं
 पृच्छति-‘ता चंद्रविमाणे णं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिकखेवेणं केवइयं बाहल्लेणं
 पण्णत्ते’ तावत् चन्द्रविमानं खलु कियत् आयामविष्कम्भं, कियत् परिक्षेपं कियत् बाहल्यं
 प्रज्ञप्तम् ?, ॥-तावदिति पूर्ववत् चन्द्रविमानं कियत् परिमाणं आयामविष्कम्भं-विस्तारव्या-
 सकं-कियत् व्यासात्मकं चन्द्रविमानमित्यर्थः, तथा कियत् परिक्षेपं ?-कियान परिधिश्चन्द्र-

प्रकार के स्वरूप वाले होते हैं, समवायांग सूत्र में कहा भी है-(केवइयाणं
 મંતે જોહસિયાવાસા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसम-
 रमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्तनउयाइं जोयणसयाइं उहुं उप्पइत्ता दसुत्तर-
 जोयणसयबाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए जोइसियाणं असंखेज्जा जोइ-
 सियविमाणावासा पण्णत्ता ते णं जोइसियविमाणावासा अब्भुगगय समूसिय
 पहसिया विविहमणिरयणभत्तिचित्ता तं चेव जाव पासाइया दरिसणिज्जा
 अभिरू वा पडिरू वा) इस का अर्थ पूर्व में कथित हो ही गया है ।

अब विमानों के विष्कम्भादि विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-
 (ता चंद्रविमाणे णं केवइयं आयामविक्खंभेणं केवइयं परिकखेवेणं केवइयं
 बाहल्लेणं पण्णत्ते) चंद्र का विमान कितने प्रमाण का आयाम विष्कम्भ अर्थात्
 कितने व्यासवाला है ? तथा उसका परिक्षेप माने परिधि कितना है ? तथा उस

સમવાયાંગ સૂત્રમાં કહ્યું પણ છે.-‘(કેવહ્યાણં મંતે જોહસિયાવાસા પળ્ણત્તા ? ગોયમા ! इमीसे
 रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणीज्जाओ भूमिभागाओ सत्त नउयाइं जोयणसयाइं उहुं
 उप्पइत्ता दसुत्तरजोयणसयबाहल्ले तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए जोयसियाणं असंखेज्जा
 जोइसियविमाणावासा पण्णत्ता तेणं जोइसियविमाणावासा अब्भुगगयसमुसिय पहसिया
 विविहमणिरयणभत्तिचित्ता जाव पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा) आने। अर्थ
 पड़ेवां कड़ेवां गयेवां છે.

હવે વિમાનોના વિષ્કંભ વિગેરેના વિષયમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-‘(તા ચંદ્ર-
 વિમાણેણં કેવહ્યં આયામવિક્કલ્લભેણં કેવહ્યં પરિકલ્લેવેણં કેવહ્યં બાહલ્લેણં પળ્ણત્તે)
 ચંદ્રનું વિમાન કેટલા પ્રમાણના આયામ વિષ્કંભ એટલેકે કેટલા વ્યાસવાળા કહ્યા છે ?
 -થા તેનો પરિક્ષેપ એટલેકે પરિધિ કેટલો છે ? તથા તેનું ક્ષેત્રફલ કેટલા પ્રમાણનું પ્રજ્ઞપ્ત

વિમાનસ્યેતિ, एवं च कियद् बाहल्यं-कियत् क्षेत्रफलत्वं च प्रज्ञप्तमिति सर्वं कथय भग-
वन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-‘ता छप्पणं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखं-
भेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अट्ठावीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पणत्ते’ तावत्
पञ्चाशत् एकपट्ठिभागाः योजनस्य आयामविष्कम्भः खलु, तं त्रिगुणं सविशेषं परिरयः
खलु, अष्टाविंशतिः एकपट्ठिभागाः योजनस्य बाहल्यं खलु प्रज्ञप्तम् ॥—तावदिति प्राग्वत्
चन्द्रविमानस्य खलु व्यासः एकपट्ठिभागाधिकानि पट् पञ्चाशत् योजनानि (५६८) एतत्
परिमितो व्यासः । तथा अयमेव व्यासस्त्रिगुणः परिधिर्भवति (१६८) एतन्मितः परिधि-
रस्ति चन्द्रविमानस्य । एवं चाष्टाविंशतिरेकपट्ठिभागाः योजनस्य (२८) ति बाहल्यं-
विस्तारमानं एवमेव सर्वत्रापि विष्कम्भमानान् त्रिगुणासन्नः परिधिर्भवति, परिधिव्यास घातः
फलं भवति, उक्तं चान्यत्र-‘विकखंभवग्गदहगुणकरणी वट्टस्स परिरयो होई’ छाया-विष्कम्भ-
वर्गदशगुणकरणिः वृत्तस्य परिरयो भवति ॥ अर्थात् व्यासवर्गात् किञ्चिन्न्यूनदशगुणात्
पदं परिधि भवतीति-इत्येवं करणवशात् सर्वत्र स्वयमूहनीयम् ॥ अथ सूर्यविमानाश्रयः प्रश्नः

क्षेत्रफल कितने प्रमाण का प्रज्ञप्त किया है ? वह सर्व हे भगवन् कहिये इस
प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहता है-
(ता छप्पणं एगट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं तिगुणं सवि-
सेसं परिरएणं अट्ठावीसं एगट्ठिभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पणत्ते) चंद्र-
विमानका व्यास (५६८) एक योजन का इकसठिया भाग अधिक छप्पन-
भाग होता है । इस व्यास को तिगुना करे तो परिधि होती है (१६८) चंद्रविमान की इतनी परिधि होती है । तथा अठाईस योजन एवं एक
योजन का इकसठिया भाग (२८) बाहल्यमाने विस्तार मान होता है । इसी
प्रकार सर्वत्र विष्कम्भ मान से तीन गुना मान परिधि का होता है । परिधि
व्यास का घात फल होता है अन्यत्र कहा भी है-विकखंभवग्ग दह गुण करणी
वट्टस्स परिरयो होई) व्यासवर्ग से कुछन्यून दशगुनी परिधि होती है । इस

કરેલ છે ? તે સર્વ હે ભગવન્ મને કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી તેના
ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘તા છપ્પણં એગટ્ઠિભાગે જોયણસ્સ આયામવિક્કખંભેણં તં તિગુણં
સવિસેસં પરિરણં અટ્ઠાવીસં એગટ્ઠિભાગે જોયણસ્સ બાહલ્લેણં પણત્તે’ ચંદ્ર વિમાનના વ્યાસ
(૫૬૮) એક યોજનના એકસઠિયા ભાગ અધિક છપ્પન ભાગ યોજન થાય છે.
આ વ્યાસને ત્રણ ગણા કરે તો પરિધિ થાય છે. (૧૬૮) ચંદ્ર વિમાનની આટલી
પરિધિ થાય છે. તથા અઠ્યાવીસ યોજન અને એક યોજનના એકસઠ ભાગ (૨૮) નેટલું
બાહલ્ય એટલેકે વિસ્તાર હોય છે. આજ પ્રમાણે બધે વિષ્કંભના માપથી ત્રણ ગણું
માપ પરિધિનું થાય છે. પરિધિ વ્યાસનો ઘાત ફલ થાય છે. અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.-વિક્ક-
ખવગ્ગદહગુણકરણી વટ્ટસ્સ પરિરયો હોઈ) વ્યાસ વર્ગથી કંઈક ન્યૂન દશગણી પરિધિ

‘તા સૂર્યવિમાણેણં કેવદ્યં આયામવિક્ષંભેણં પુચ્છા’ તાવત્ સૂર્યવિમાનં ચલુ કિયત્ આયામ-
વિષ્કમ્ભં ચલુ પૃચ્છા ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ સૂર્યવિમાનસ્ય કિયાન્ વ્યાસઃ કિયાન્ પરિધિઃ,
કિયન્ત્ વાહલ્યં ચેતિ મમ પૃચ્છા-પ્રશ્નેતિ ગૌતમોક્તિસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા અડયાલીસં એગટ્ટિ-
ભાગે જોયણસ્સ આયામવિક્ષંભેણં તં તિગુણં સવિસેસં પરિરેણં ચડવીસં એગટ્ટિભાગે જોય-
ણસ્સ વાહલ્લેણં પળ્લણ્ણે’ તાવત્ અષ્ટાચત્વારિંશત્ એકપટ્ટિભાગાઃ યોજનસ્ય આયામવિષ્કમ્ભઃ
ચલુ, તં ત્રિગુણં સવિશેષં પરિરયઃ ચલુ ચતુર્વિંશતિઃ એકપટ્ટિભાગાઃ યોજનસ્ય વાહલ્યં
પ્રજ્ઞપ્તં । અષ્ટાચત્વારિંશદ્યોજનાનિ, એકસ્ય ચ યોજનસ્ય એકપટ્ટિભાગાઃ (૪૮૬) ઇતિ સૂર્ય-
વિમાનસ્ય વ્યાસઃ । સવિશેષં-કિંચિદધિકં ત્રિગુણમેતત્ પરિધિરસ્તિ, વાહલ્યં ચ ચતુર્વિંશતિ-
યોજનાનિ એકસ્ય ચ યોજનસ્ય એકપટ્ટિભાગાઃ (૨૪૬) ઇતિ વાહલ્યં ચેતિ ॥-અથ નક્ષત્ર-
વિમાનાશ્રયઃ પ્રશ્નઃ-‘તા ણક્ષત્રવિમાણેણં કેવદ્યં પુચ્છા’ તાવત્ નક્ષત્રવિમાનં ચલુ કિયત્

પ્રકાર કરણવશાત્ સર્વત્ર સ્વયં હી સમજાલેવે ।

અવ સૂર્ય વિમાનકે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા સૂર વિ-
માણેણં કેવદ્યં આયામવિક્ષંભેણં પુચ્છા) સૂર્યવિમાનકા આયામ એવં વિષ્કંભ
કિતના હોતા હૈ ? ડસકી પરિધિ કિતની હોતી હૈ ? એવં ડસકા વાહલ્ય
કિતના હોતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ડત્તર મેં
શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-(તા અડયાલીસં એગટ્ટિભાગે જોયણસ્સ આયામવિક્ષં-
ભેણં તિગુણં સવિસેસં પરિરેણં ચડવીસં એગટ્ટિભાગે જોયણસ્સ વાહલ્લેણં
પળ્લણ્ણે) અડતાલીસ યોજન તથા એક યોજનકા હકસઠભાગ (૪૮૬) સૂર્ય-
વિમાન કા વ્યાસ હોતા હૈ । હસકા કુચ્છ અધિકા ત્રીન ગુના પરિધિકા પરિ-
માણ હોતા હૈ । તથા હસકા વાહલ્ય ચોવીસ યોજન તથા એક યોજન કા
હકસઠિયા ભાગ જિતના હોતા હૈ । (૨૪૬)

અવ નક્ષત્ર વિમાન કે વિષય મેં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા ણક્ષત્રવિમા-
ણેણં કેવદ્યં આયામવિક્ષંભેણં પુચ્છા)

થાય છે. આ રીતે કરણવશાત્ ણધેજ સ્વયં સમજા લેવું.

હવે સૂર્ય વિમાનના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(તા સૂરવિમાણે ણં
કેવદ્યં આયામવિક્ષંભેણં પુચ્છા) સૂર્ય વિમાનનો આયામ અને વિષ્કંભ કેટલો થાય છે ?
આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ડત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા અડયા-
લીસં એગટ્ટિભાગે જોયણસ્સ આયામવિક્ષંભેણં તિગુણં સવિસેસં પરિરેણં ચડવીસં એગટ્ટિભાગે
જોયણસ્સ વાહલ્લેણં પળ્લણ્ણે) અડતાલીસ યોજન તથા એક યોજનના એકસઠ ભાગ (૪૮૬) સૂર્ય
વિમાનનો વ્યાસ થાય છે. આનાથી કંઈક વધારે ત્રણ ગણું પરિધિનું પરિમાણ
થાય છે. તથા આનું બાહલ્ય ચોવીસ યોજન તથા એક યોજનના એકસઠિયા ભાગ જેટલું
હોય છે. (૨૪૬)

હવે નક્ષત્ર વિમાનના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(તા ણક્ષત્રવિમા-
ણેણં કેવદ્યં આયામવિક્ષંભેણં પુચ્છા)

પુચ્છા ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ નક્ષત્રવિમાનાશ્રયો મમ પ્રશ્નો યત્ ક્રિયદાયામવિષ્કંભં ક્રિયત્ પરિધિકં ક્રિયત્ વાહલ્યં ચેતિ । તતો ભગવાનાહ—‘તા કોસં આયામવિક્ષંભેણં તં તિગુણં સવિસેસં પરિરણં અદ્વકોસં વાહલ્લેણં પળ્ણત્તે’ તાવત્ ક્રોશઃ—આયામવિષ્કંભઃ, તં ત્રિગુણં પરિધિઃ । અર્દ્ધક્રોશપરિમિતં વાહલ્યં ચેતિ ॥—અથ તારાવિમાનસમ્બન્ધી પ્રશ્નઃ—‘તારા વિમાણેણં કેવદ્વયં પુચ્છા’ તાવત્ તારાવિમાનં યલુ ક્રિયત્ વિષ્કંભાદિકમિતિ મમ પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા અદ્વકોસં આયામવિક્ષંભેણં તં તિગુણં સવિસેસં પરિરણં પંચ ધણુસયાઈ વાહલ્લેણં પળ્ણત્તે’ તારાવિમાનં યલુ અર્દ્ધક્રોશતુલ્યં વ્યાધાત્મકં, સાર્દ્ધક્રોશપરિમિતપરિ-
ધ્યાત્મકં પશ્ચશતધનુપ્રમાણાત્મકવાહલ્યમિતિ ॥ અથ તારાવિમાનસ્ય આયામવિષ્કંભ-
પરિમાણં પ્રતિપાદિતમર્દ્ધક્રોશપરિમાણમુક્તં તદર્દ્ધગવ્યૂતમુચ્ચત્વરિમાણં ક્રોશચતુર્ભાગઃ

વિમાણે ણં કેવદ્વયં પુચ્છા) હે ભગવન્ નક્ષત્ર કે વિષય મેં પૂછતા હું કી નક્ષત્ર વિમાનકા આયામ વિષ્કંભ કિતના હોતા હૈ ? उसकी परिधिका कितना प्रमाण है ? उसका वाहल्य कितना परिमाणवाला कहा गया है ? इस प्रकार श्रीगौतम-
स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता कोसं आयाम-
विक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरणं अद्वकोसं वाहल्लेणं पण्णत्ते) एक कोस आयामविक्खंभ से उससे तीन गुना परिधिसे तथा देढ कोस का वाहल्य से कहा गया है ।

अब श्रीगौतमस्वामी ताराविमान के विषय में प्रश्न पूछते हैं—(ताराविमाणे णं केवद्वयं पुच्छा) ताराविमानका विष्कंभादि कितना कहा गया है ? इसके उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता अद्वकोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरणं पंचधणुसयाई वाहल्लेणं पण्णत्ते) तारा विमानका आयाम-
विष्कंभ का परिमाण आधा कोस का कहा है तथा उससे आधा गव्यूत

णं કેવદ્વયં પુચ્છા) હે ભગવન્ નક્ષત્રોના સમ્બંધમાં હું પ્રશ્ન પૂછું છું કે નક્ષત્રોના વિમાનોના આયામવિષ્કંભ કેટલો હોય છે ? તેની પરિધિનું પ્રમાણ કેટલું હોય છે ? તેનું બાહલ્ય કેટલું પરિમાણવાળું હોય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા કોસં આયામ વિક્કંભેણં તં તિગુણં સવિસેસં પરિરણં અદ્વકોસં વાહલ્લેણં પળ્ણત્તે) એક ગાઉ આયામ વિષ્કંભથી તેનાથી ત્રણ ગણું પરિધિથી તથા દોઢ ગાઉ બાહલ્યથી કહેલ છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી તારાવિમાનના સમ્બંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તારા વિમાણેણં કેવદ્વયં પુચ્છા) તારા વિમાનના વિષ્કંભાદિ કેટલા કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા અદ્વકોસં આયામવિક્કંભેણં તં તિગુણં સવિસેસં પરિરણં પંચ ધણુસયાઈ વાહલ્લેણં પળ્ણત્તે) તારા વિમાનના આયામ વિષ્કંભનું પરિમાણ અર્ધા ગાઉનું કહેલ છે. તથા અર્ધું ગવ્યૂત ઉચ્ચત્વનું પરિમાણ કહેલ છે. એક કોસનો ચોથો ભાગ

તદુત્કૃષ્ટસ્થિતિકસ્ય તારાદેવસ્ય સમ્બન્ધિનો વિમાનસ્યેતિ જ્ઞાતવ્યં, યત્ પુનર્જઘન્યસ્થિતિ
કસ્ય તારાદેવસ્ય સમ્બન્ધિ વિમાનં તસ્ય આયામવિષ્કમ્ભપરિમાણં પञ्चधनुः शतानि उच्चत्व
परिमाणमर्द्धतृतीयानि धनुःशतानीति, उक्तं च तत्त्वार्थभाष्ये—अष्टा चत्वारिंशद्योजनैक-
षष्टिभागाः सूर्यमण्डलस्य विष्कम्भः, चंद्रमसः षट् पञ्चाशत्, ग्रहाणामर्द्धयोजनं गव्यूतं
नक्षत्राणां, सर्वोत्कृष्टायास्तारायाः अर्द्धक्रोशो जघन्यायाः पञ्चधनुः शतानि, विष्कम्भार्द्ध
बाहल्याच्च भवन्ति सर्वे सूर्यादयोऽत्र लोके’ इत्युक्तप्रमाणदर्शनात् सर्वमुपपन्नं भवतीत्यवसेयं ।

अथ चन्द्रादीनां विमानानां वाहनविषयकानि प्रश्नोत्तरसूत्राणि कथयति—‘ता चंद-
विमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति’ तावत् चन्द्रविमानं खलु कति देवसहस्राणि परि-
वहन्ति ?, तावदिति पूर्ववत् चन्द्रविमानं किल कति देवसहस्राणि परिवहन्ति । कति देवता
विशिष्टानि वाहनानि चन्द्रविमानस्य सन्ति । इह चन्द्रादीनां विमानानि तथा जगत्—स्वा-

परिमित उच्चत्वતા પરિમાણ કહા હૈ एक कोसका चतुर्थभाग उत्कृष्ट स्थिति
वाले तारा देव के विमान का होता है । तथा जघन्य स्थितिवाले तारा देव के
विमान का आयामविष्कम्भ परिमाण पांच सो धनुष का होता है । उच्चत्वका
परिमाण अढाइसो धनुष का कहा गया है । तत्त्वार्थसूत्र के भाष्य में कहा है—
(अष्टाचत्वारिंशद्योजनैकषष्टिभागाः सूर्यमंडलस्य विष्कम्भः चंद्रमसः षट्
पञ्चाशत् ग्रहाणामर्द्धयोजनं गव्यूतं नक्षत्राणां सर्वोत्कृष्टायास्तारायाः अर्द्ध
क्रोशो जघन्यायाः पञ्चधनुःशतानि । विष्कम्भार्द्ध बाहल्यं भवन्ति, सर्वे
सूर्या दयोऽत्रलोके) इस प्रमाणानुकूल सर्व हो जाता है ।

अब चंद्रादिके विमान के वाहन विषयक श्री गौतमस्वामी प्रश्नोत्तरसूत्र
कहते हैं (ता चंदविमाणेणं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति) चंद्र विमानको
कितने हजार देव वहन करते हैं अर्थात् चंद्र विमान कितने देव विशिष्ट के
वाहनवाला कहा गया है ? यहां चंद्रादिके विमान तथाप्रकार जगत् स्वभाव

કેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તારાદેવના વિમાનની હોય છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિવાળા તારા
દેવના વિમાનનો આયામ વિષ્કમ્ભ પરિમાણ પાંચસો ધનુષનું હોય છે ઉચ્ચત્વનું પરિમાણ
અઢીસો ધનુષનું કહેલ છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રના ભાષ્યમાં કહ્યું છે.—(અષ્ટાચત્વારિંશદ્યોજનૈ-
કષષ્ટિભાગાઃ સૂર્યમંડલસ્ય વિષ્કમ્ભઃ ચંદ્રમસઃ ષટ્પજ્ઞાશત્ પ્રહાણામર્ધયોજનં ગવ્યૂતે
નક્ષત્રાણાં સર્વોત્કૃષ્ટાયાસ્તારાયાઃ અર્ધક્રોશો જઘન્યાયાઃ પજ્ઞવનુઃશતાનિ વિષ્કમ્ભાર્ધ બાહલ્યં
ભવન્તિ સર્વે સૂર્યાદયોઽત્રલોકે) આ કથનના પ્રમાણ પ્રમાણે સર્વ મળી જાય છે.

હવે ચંદ્રાદિના વિમાનના વહન સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.—
(તા ચંદવિમાણે નં કइ देवसाहस्सीओ परिवहंति) ચંદ્રવિમાનને કેટલા હજાર દેવ વહન
કરે છે ? અર્થાત્ ચંદ્રવિમાન કેટલા દેવ વિશેષના વાહનવાળા કહેલ છે ? અહીં ચંદ્રાદિના
વિમાન તથા પ્રકારના જગત્ સ્વભાવથી જે અભિયોગિક દેવ છે. તેઓ કેવળ નિરાલંબજ

માવ્યાત્ નિરાલમ્વાનિ વહન્તિ इत्येवं तिष्ठन्ते, केवलं ये आभियोगिका देवास्ते तथाविध-
नामकर्मोदयवशात् समानजातीयानां हीनजातीयानां वा देवानां निजस्फूर्तिं विशेष दर्श-
नार्थमात्मानं बहुमन्यमानं बहुमन्यमानाः प्रसादभृतः सततं वहनशीलेषु विमानेषु अधः-
स्थित्वा स्थित्वा केचित् सिंहरूपाणि केचित् गजरूपाणि केचित् वृषभरूपाणि केचित् तुरग-
रूपाणि कृत्वा तानि विमानानि वहन्ति, न चैतदनुपपन्नं, तथाहि-यथेह-कोऽपि तथाविध-
आभियोग्यनामकर्मोपभोगभागी दासोऽन्येषां समानजातीयानां हीनजातीयानां वा पूर्व-
परिचितानां एवमहं नायकस्यास्य सुप्रसिद्धस्य सम्मतः इति निजस्फूर्तिं विशेषप्रदर्शनार्थं
सर्वमपि स्वोचितं कर्म नायकसमक्षं प्रमुदितः करोति, तथाभियोगिका अपि देवास्तथावि-
धाभियोग्यनामकर्मोपभोगभाजः समानजातीयानां हीनजातीयानां वा देवानां अन्येषामेव
वयं समृद्धं यत् सकललोकप्रसिद्धानां चन्द्रादीनां विमानानि ग्रहाम इत्येवं निजस्फूर्तिं विशेष-

સે જો આભિયોગિક દેવ હૈ વે કેવલ નિરાલમ્બ વહન કરતે હૈં । તથાવિધનામ
કર્મોદય કે ઉદયવશાત્ સમાન જાતી વાલે યા હીન જાતી વાલે દેવ અપની
શક્તિવિશેષ કો દિગ્ગલને કે હેતુ સે અપને કો વહુમાનતે હુવે સતત વહનશીલ
વિમાનકે નીચે રહ કર કોઈ સિંહ કે રૂપ કો ધારણ કરકે કોઈ હાથી કે રૂપ
કો ધારણ કરકે કોઈ બૈલ કે રૂપ કો ધારણ કરકે કોઈ ઘોડે કે રૂપ કો ધારણ
કરકે ડન વિમાનોં કા વહન કરતે હૈં, યહ અનુપપન્ન નહીં હૈ જૈસે કી જિસ
પ્રકાર યહાં પર કોઈ તથાવિધ આભિયોગ્ય નામકર્મોદયભોગભોગી અન્ય
સમાનજાતો વાલે યા હીન જાતી વાલે કા યા પૂર્વ પરિચિતકા યા હિસ પ્રસિદ્ધ
નાયકકા હમ દાસ હૈ હિસ પ્રકાર સમ્મત હોકર નિજસ્ફૂર્તિ વિશેષકો દિગ્ગ-
લને કે હેતુ સે સભી અપને યોગ્ય કર્મનાયક સમક્ષ આનંદિત હોકર કરતા
હૈ, ડસી પ્રકાર આભિયોગિક દેવ ભી તથાવિધ આભિયોગ્ય નામ કર્મો
દયકે ભોગ કો ઝુગને વાલે સમાન જાતો વાલે યા હીન જાતી વાલે દેવોં કે

વહન કરે છે. તથાવિધનામકર્મોદયના ઉદયથી સમાન જાતીવાળા અથવા હીન જાતીવાળા
દેવો પોતાની શક્તિ વિશેષને બતાવવા માટે પોતાને અધિક માનીને સતત વહનશીલ
વિમાનની નીચે રહીને કોઈ સિંહના રૂપને ધારણ કરીને કોઈ હાથીના રૂપને ધારણ કરીને
કોઈ બળદના રૂપને ધારણ કરીને તથા કોઈ ઘોડાના રૂપને ધારણ કરીને એ વિમાનનું
વહન કરે છે. આ અભિયોગ્ય નથી જેમ અહીં કોઈ તથાવિધ અભિયોગ્ય નામકર્મોદયના
ભોગને ભોગવીને બીજા સરખી જાતવાળાનું અથવા હીન જાતીવાળાનું અથવા પૂર્વપરિ-
ચિતના અગર આ સુપ્રસિદ્ધ નાયકના અમે દાસ છીએ આ પ્રમાણે સમ્મત થઈને પોતાની
સ્ફૂર્તિ વિશેષ બતાવવાના ઉદ્દેશથી બધા પોતાને યોગ્ય કર્મ નાયકોની સામે આનંદિત
થઈને કરે છે. એજ પ્રમાણે અભિયોગિક દેવ પણ તે પ્રકારના અભિયોગ્ય નામ કર્મોદયના
ભોગને ભોગવવાવાળા સમાન જાતીવાળા કે હીન જાતીવાળા દેવોને કે બીજાને અમે

પ્રદર્શનાર્થ આત્માનં વહુમન્યમાનાઃ, ઉક્તપ્રકારેણ ચન્દ્રાદિ વિમાનાનિ વહન્તિ, તેષાં ચ ચન્દ્રાદિ વિમાનવહનશીલાનાં આભિયોગિકદેવાનામિમે સંખ્યાસંગ્રાહિકે જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિતૃસૂત્રકે ગાથે ।
 —(સોલસ દેવસહસ્સા વહન્તિ ચંદેસુ ચેવ સૂરેસુ । અદ્રેવ સહસ્સાઈં એકેકમ્મી ગહવિમાણે ॥૧॥ ચત્તારિ સહસ્સાઈં ણક્કલ્લમ્મિ ય વહન્તિ એકેકે । દો ચેવ સહસ્સાઈં તારા રૂવેક-મેકમ્મિ) ॥૨॥ પોહસસહસ્સાણિ વહન્તિ ચન્દ્રેષુ ચેવ સૂર્યેષુ । અષ્ઠૌ ચ સહસ્સાણિ એકં ન્યૂનં ગ્રહવિમાનં ॥૧॥ ચત્તારિ સહસ્સાણિ નક્ષત્રે ચ વહન્તિ એકૈકં । દ્વે ચેવ સહસ્સે તારારૂપે એકૈકે ॥૨॥ એતદેવ સ્પષ્ટયતિ ભગવાન—‘સોલસદેવ સાહસ્સીઓ પરિવહન્તિ’ પોહસ દેવસહસ્સાણિ પરિવહન્તિ ચન્દ્રવિમાનમિતિ ॥—‘તં જહા—પુરચ્છિમેણં સિંહરૂવધારીણં ચત્તારિ દેવસાહસ્સીઓ પરિવહન્તિ, દાહિણેણં ગયરૂવધારીણં ચત્તારિ દેવસાહસ્સીઓ પરિવહન્તિ, પચ્ચત્થિમેણં વસમ-રૂવધારીણં ચત્તારિ દેવસાહસ્સીઓ પરિવહન્તિ, ઉત્તરેણં તુરગરૂવધારીણં ચત્તારિ દેવસાહ-સ્સીઓ પરિવહન્તિ’ તદ્યથા—પૌરસ્ત્યેન સિંહરૂપધારિણિ સ્વલુ ચત્તારિ દેવસહસ્સાણિ પરિ-વહન્તિ, દક્ષિણેન ગજરૂપધારીણિ ચત્તારિ દેવસહસ્સાણિ પરિવહન્તિ, પાશ્ચાત્યેન વૃષભરૂપ-ધારીણિ ચત્તારિ દેવસહસ્સાણિ પરિવહન્તિ, ઉત્તરેણ તુરગરૂપધારીણિ ચત્તારિ દેવસહસ્સાણિ

યા અન્ય કો હી હમ સમૃદ્ધ હૈ અતઃ સકલ લોક પ્રસિદ્ધ ચંદ્રાદી કે વિમાનોં કો વહન કરતે હૈં । સ્વ પ્રકાર અપની શક્તિ વિશેષ કો દિશ્વલાને કે લિયે અપને કો અધિક માનતે હુવે ઉક્ત પ્રકારસે ચંદ્રાદિ કે વિભાગ કા વહન કરતે હૈં । ડન ચંદ્રાદિકે વિમાનકો વહન કરને વાલે આભિયોગિક દેવોં કી યે સંખ્યા બતાને વાલી જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિ મેં કહી હુઈ યે દો ગાથાં હૈ—

સોલસ દેવ સહસ્સા વહન્તિ ચંદેસુ ચેવ સૂરેસુ ।

અદ્રેવ સહસ્સાઈં એકેકમ્મી ગહવિમાણે ॥૧॥

ચત્તારિ સહસ્સાઈં ણક્કલ્લમ્મિ ય વહન્તિ એકેકે ।

દો ચેવ સહસ્સાઈં તારારૂવે કમેકમ્મિ ॥૨॥

સૂર્ય એવં ચંદ્ર વિમાન કો સોલહ હજાર દેવ વહન કરતે હૈં । આઠ હજાર

સમૃદ્ધ છિએ તેથી સકલલોક પ્રસિદ્ધ ચંદ્રાદિના વિમાનોને વહન કરીએ છિએ આ પ્રમાણે પોતાની શક્તિ વિશેષ બતાવવા માટે પોતાને વધારે માનતા થઈને કહેલ પ્રકારથી ચંદ્રાદિના વિમાનનું વહન કરે છે. એ ચંદ્રાદિના વિમાનને વહન કરવાવાળા અભિયોગિક દેવોની સંખ્યા અ.વ.વ.વ.ની જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિ સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ આ નીચે પ્રમાણેની બે ગાથાઓ છે.

સોલસ દેવસહસ્સા વહન્તિ ચંદેસુ ચેવ સૂરેસુ ।

અદ્રેવ સહસ્સાઈં એકેકમ્મી ગહવિમાણે ॥૧॥

ચત્તારિ સહસ્સાઈં ણક્કલ્લમ્મિ ય વહન્તિ એકેકે ।

દો ચેવ સહસ્સાઈં તારારૂવેક મેકમ્મિ ॥૨॥

સૂર્ય અને ચંદ્ર વિમાનને સોળહજાર દેવો વહન કરે છે. આઠહજારમાં એક ઓછા

પરિવહન્તીતિ સર્વસંગ્રહેણ પોડશ દેવસહસ્રાણિ ચન્દ્રવિમાનં વહન્તીતિ સિદ્ધયતિ ॥ ‘एवं सूरविमाणं वि’ एवं सूर्यविमानमपि एवं-चन्द्रविमानवहनक्रमवदेव-पूर्व-दक्षिण-पश्चिमोत्तर-क्रमेण चत्वारि चत्वारि देवसहस्राणि सर्वमिलित्वा पોડશદેવસહસ્રાણિ સૂર્યવિમાનમપિ વહન્તિ, સૂર્યવિમાનવાદકાન્યપિ પોડશ દેવસહસ્રાણિ સન્તીત્યવસેયાનિ ગમ્યપ્રતિ ગ્રહવિમાનં મેં એક ન્યૂન ગ્રહ વિમાન કો વહન કરના હૈ નક્ષત્ર વિમાન કો ચાર હજાર દેવ વહન કરતે હૈં । તારા વિમાન કો દો હજાર દેવ વહન કરતે હૈં । इसी को ही भगवान् स्पष्ट करते हैं-(सोलस देव साहस्रीओ परिवहन्ति) चंद्रविमान को सोलह हजार देव वहन करते हैं, (तं जहा-पुरच्छिमेणं सीहरूपधारिणं चत्वारि देवसाहस्रीओ परिवहन्ति, दाहिणेणं गयरूपधारिणं चत्वारि देवसाहस्रीओ परिवहन्ति, पच्चत्थिमेणं वसभरूपधारिणं चत्वारि देवसाहस्रीओ परिवहन्ति, उत्तरेणं तुरगरूपधारिणं चत्वारि देवसाहस्रीओ परिवहन्ति) जो इस प्रकार है-पूर्व दिशामें सिंह रूपधारी चार हजार देव वहन करते हैं, दक्षिण दिशा में गजरूप धारी चार हजार देव वहन करते हैं, वृषभ रूपधारी चार हजार देव पश्चिम दिशा में वहन करते हैं उत्तर दिशा में अश्वरूपधारी चार हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार सब का जोड़ करने से सोलह हजार देव चंद्रविमान को वहन करतें हैं यह सिद्ध हो जाता है ।

(एवं सूरविमाणं वि) चंद्रविमान के वहन क्रमानुसार पूर्व दक्षिण, पश्चिम, उत्तर दिशा के क्रमसे चार चार हजार देव के क्रमसे सब का जोड़ सोलह हजार देव सूर्य विमान को वहन करते हैं यह निश्चित हो जाता है ।

अब गृहविमान के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता गृहवि-

દેવ ગ્રહવિમાનને વહન છે. કરે છે. નક્ષત્ર વિમાનને ચારહજાર દેવ વહન કરે છે તારા વિમાનને બે હજાર દેવો વહન કરે છે. આ વિષયનેજ ભગવાન્ સ્પષ્ટ કરે છે.-(સોલસ દેવ સાહસ્રીઓ પરિવહન્તિ) ચંદ્ર વિમાનને સોળહજાર દેવો વહન કરે છે.-(તં જહા-પુરિ-ચ્છિમેણં સીહરૂપધારિણં ચત્તારિ દેવસાહસ્રીઓ પરિવહન્તિ, દાહિણેણં ગયરૂપધારિણં ચત્તારિ દેવ-સાહસ્રીઓ પરિવહન્તિ પચ્ચત્થિમેણં વસમરૂપધારિણં ચત્તારિ દેવસાહસ્રીઓ પરિવહન્તિ, ઉત્તરેણં તુરગરૂપધારિણં ચત્તારિ દેવસાહસ્રીઓ પરિવહન્તિ) જે આ પ્રમાણે છે. પૂર્વદિશામાં સિંહના રૂપ ધારણ કરીને ચારહજાર દેવો વહન કરે છે. દક્ષિણ દિશામાં ગજના રૂપો ધારણ કરીને ચારહજાર દેવો વહન કરે છે. વૃષભના રૂપો ધારણ કરીને ચાર હજાર દેવો પશ્ચિમ દિશામાં વહન કરે છે. ઉત્તર દિશામાં અશ્વનારૂપો ધારણ કરીને ચાર હજાર દેવો વહન કરે છે. આ રીતે બધાને મેળવવાથી સોળહજાર દેવો ચંદ્ર વિમાનનું વહન કરે છે. તેમ સિદ્ધ થાય છે.

(एवं सूरविमाणे वि) चंद्र विमानना कम प्रमाणे पूर्व, दक्षिण पश्चिम અને ઉત્તર દિશાના કમ પ્રમાણે ચાર ચાર હજાર દેવના કમથી બધા મળીને સોળહજાર દેવો સૂર્ય વિમાનનું વહન કરે છે તેમ નિશ્ચય થાય છે.

પૃચ્છતિ—‘તા ગ્રહવિમાણેણં કઙ્ઠ દેવસાહસ્સીઓ પરિવહંતિ’ તાવત્ ગ્રહવિમાનં ચલુ કતિ દેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા અદ્વ દેવસાહસ્સીઓ પરિવહંતિ’ તાવત્ અઘૌ દેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ । इत्येवं सामान्यमुत्तरं दत्वापि तत् क्रमं दर्शयति—‘तं जहा पुरच्छिमेणं सिंहख्वधारीणं देवाणं दो देवसाहस्सीओ परिवहंति, एवं जाव उत्तरेणं तुरगख्वधारीणं’ तद्यथा—पौरस्त्येन सिंहख्वधारीणी देवानां द्वे सहस्रे परिवहतः, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारीणी खलु । अर्थात् पौरस्त्येन सिंहख्वधारीणी देवानां द्वे सहस्रे, दक्षिणेन गजरूपधारीणी देवानां द्वे सहस्रे चन्द्रविमानं परिवहतः, पाश्चात्येन वृषभरूपधारीणी देवानां द्वे सहस्रे परिवहतः, उत्तरेण च तुरगरूपधारीणी देवानां द्वे सहस्रे चन्द्रविमानं परिवहतः, इत्येवं अघौ दैवसहस्राणि चन्द्रविमानं परिवहन्तीति सिध्यति ॥—अथ

માણેણં કઙ્ઠ દેવ સાહસ્સીઓ પરિવહંતિ) ગ્રહવિમાન કો કિતને હજાર દેવ વહન કરતે હૈં ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुन कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता अद्वदेवसाहस्सीओ परिवहंति) आठ हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर उसका क्रम दिखलाते हैं—(तं जहा पुरच्छिमेणं सिंहख्वधारीणं देवाणं दो देव साहस्सीओ परिवहंति, एवं जाव उत्तरेणं तुरगख्वधारीणं) जो इस प्रकार है—पूर्व दिशा में सिंह के रूप को धारण करने वाले दो हजार देव वहन करते हैं उसी प्रकार यावत् उत्तर दिशा में अश्व के रूप को धारण करने वाले दो हजार देव वहन करते हैं, अर्थात् पूर्व दिशा में सिंह रूपधारी दो हजार देव, दक्षिण दिशामें गज रूपधारी दो हजार देव ग्रह विमान को वहन कहता हैं, पश्चिम दिशा में वृषभ रूपधारी दो हजार देव वहन करते हैं तथा उत्तर दिशा में अश्व रूपधारी दो

હવે અહિં વિમાનના સંગ્રંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા ગ્રહવિમાણે નં કઙ્ઠ દેવસાહસ્સીઓ પરિવહંતિ) અહિં વિમાનને કેટલા હજાર દેવો ખેંચે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા અદ્વ દેવસાહસ્સીઓ પરિવહંતિ) આઠહજાર દેવો વહન કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને તેનો ક્રમ બતાવે છે.—(તં જહા પુરચ્છિમેણં સિંહરૂપધારિણં દેવાણં દો દેવસાહસ્સીઓ પરિવહંતિ, એવં જાવ ઉત્તરેણં તુરગરૂપધારિણં) જે આ પ્રમાણે છે. પૂર્વદિશામાં સિંહના રૂપોને ધારણ કરીને બેહજાર દેવો વહન કરે છે. એજ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તર દિશામાં અશ્વ-ઘોડાના રૂપોને ધારણ કરીને બેહજાર દેવો વહન કરે છે. અર્થાત્ પૂર્વ દિશામાં સિંહરૂપ ધારી બેહજાર દેવ તથા દક્ષિણદિશામાં હાથીના રૂપોને ધારણ કરનારા બેહજાર દેવો ચંદ્ર વિમાનને વહન કરે છે. પશ્ચિમ દિશામાં બગદના રૂપો ધારણ કરનારા બેહજાર દેવો વહન કરે છે. તથા ઉત્તર દિશામાં ઘોડાના રૂપો ધારણ કરનારા બેહજાર દેવો અહિં

નક્ષત્ર વિમાનાશ્રયઃ પ્રશ્નઃ—‘તા ણક્ષત્રવિમાણેણં કહ્ દેવસાહસ્રીઓ પરિવહંતિ ?’ તાવત્ નક્ષત્રવિમાનં ચલુ કતિ દેવસહસ્રાણિ પરિવહન્તિ ? ॥ इत्येवं गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता चत्तारि देवसाहस्रसीओ परिवहन्ति’ तावत् चत्वारि देव सहस्राणि परिवहन्ति ॥ इत्थं सामान्यमुत्तरं दत्वा पुनस्तदेव स्पष्टयति—‘तं जहा-पुरच्छिमेणं सिंहरूपधारीणं देवाणं एका देवसाहस्रसी परिवहद्, एवं जाव उत्तरेणं तुरगरूपधारीणं देवाणं’ तद्यथा-पौरस्त्येन सिंह-रूपधारि खलु देवानामेकं सहस्रं परिवहति, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारि देवानाम् ॥ अर्थात् एवं-पूर्वोदितप्रकारेणैव पौरस्त्येन सिंहरूपधारि देवानामेकं सहस्रं नक्षत्र-विमानं वहति, दक्षिणेन गजरूपधारि देवानामेकं सहस्रं नक्षत्रविमानं परिवहति, पाश्चात्येन वृषभरूपधारि देवानामेकं सहस्रं परिवहति, उत्तरेण तुरगरूपधारि देवानामेकं सहस्रं परि-

હજાર દેવ ગ્રહવિમાન કો વહન કરતે હૈં, इस प्रकार आठ हजार देव ग्रह-विमान को वहन करते हैं यह सिद्ध होता है,

अब नक्षत्र विमान के विषय में प्रश्न करते हैं—(ता णक्खत्तविमाणेणं कह् देवसाहस्रसीओ परिवहन्ति) नक्षत्र विमान को कितने हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता चत्तारि देवसाहस्रसीओ परिवहन्ति) नक्षत्र विमान को चार हजार देव वहन करते हैं । इस प्रकार सामान्य रूप से उत्तर देकर पुनः उस को स्पष्ट करते हैं—(तं जहा-पुरच्छिमेणं सीहरूपधारीणं देवाणं) जो इस प्रकार है—पूर्व दिशा में सिंह के रूप को धारण करने वाले एक हजार देव वहन करते हैं । इसी प्रकार यावत् उत्तर दिशा में अश्वरूपधारी एक हजार देव वहन करते हैं । अर्थात् पूर्व कथित प्रकार से पूर्व दिशा में सिंहरूपधारी एक हजार देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं । दक्षिण दिशामें गजरूपधारी एक हजार

વિમાનનું વહન કરે છે. આ રીતે આઠહજાર દેવો ગ્રહ વિમાનનું વહન કરે છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે નક્ષત્ર વિમાનના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા ણક્ષત્રવિમાણેણં કહ્ દેવ સાહસ્રીઓ પરિવહંતિ) નક્ષત્ર વિમાનનું કેટલા હજાર દેવો વહન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા ચત્તારિ દેવસાહસ્રીઓ પરિવહંતિ) નક્ષત્ર વિમાનનું આઠહજાર દેવો વહન કરે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ઉત્તર કહીને ફરી તેને વિશેષ પ્રકારથી સ્પષ્ટ કરે છે.—(તં જહા પુરચ્છિમેણં સીહરૂપધારિણં દેવાણં) એ આ પ્રમાણે છે. પૂર્વદિશામાં સિંહના રૂપને ધારણ કરવાવાળા એક હજાર દેવો વહન કરે છે. એજ પ્રમાણે યાવત્ ઉત્તર દિશામાં અશ્વરૂપને ધારણ કરીને એક હજાર દેવો વહન કરે છે. અર્થાત્ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પૂર્વદિશામાં સિંહરૂપ ધારી એક હજાર દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે, દક્ષિણ દિશામાં હાથીના રૂપને ધારણ કરનારા

વહતિ, इत्येवं सर्वमिलनेन चत्वारि देवसहस्राणि नक्षत्रविमानं परिवहन्तीति सिद्ध्यति ॥
 अथ सम्प्रति ताराविमानाश्रयः प्रश्नः 'ता ताराविमाणे णं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति'
 तावत् ताराविमानं खलु कति देवसहस्राणि परिवहन्तीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—
 'ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् द्वे देवसहस्रे परिवहतः, इत्येवं सामान्यमुत्तरं
 दत्वापि पुनस्तदेव स्पष्टयति—'तं जहा-पुरच्छिमेणं सिंहरूपधारीणं देवाणं पंचदेवसया परि-
 वहंति, एवं जाबुत्तरेणं तुरगरूपधारीणं' तद्यथा-पौरस्त्येन सिंहरूपधारीणां देवानां पञ्च-
 शतानि परिवहन्ति, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारीणां ॥ अर्थात् पौरस्त्येन सिंहरूप-
 धारीणां देवानां पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्ति, दक्षिणेन गजरूपधारीणां देवानां
 पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्ति, पश्चिमेन वृषभरूपधारीणां देवानां पञ्चशतानि तारा-
 वेष नक्षत्र विमान को वहन करते हैं। पश्चिम दिशामें वृषभ के रूपधारी एक
 हजार देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं, तथा उत्तरदिशा में अश्व रूपधारी
 एक हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार सब का जोड़ चार हजार देव नक्षत्र
 विमान को वहन करते हैं यह सिद्ध होता है।

अब ताराविमान के विषय में प्रश्न करते हैं—(ता ताराविमाणे णं कइ
 देवसाहस्सीओ परिवहंति) श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं की ताराविमान
 को कितने हजार देव वहन करते हैं? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को
 सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति)
 दो हजार देव वहन करते हैं इस प्रकार सामान्य से कह कर पुनः उसको
 स्पष्ट करते हैं—(तं जहा पुरच्छिमेणं सिंहरूपधारीणं देवाणं पंचसया परि-
 वहंति एवं जाबुत्तरेणं तुरगरूपधारीणं) पूर्व दिशा में सिंह के रूप को धारण
 करने वाले पांचसो देव तारा विमान को वहन करते हैं दक्षिण दिशा में गज-

એકહજાર દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે. પશ્ચિમ દિશામાં બળદરૂપ ધારી એકહજાર
 દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે તથા ઉત્તરદિશામાં અશ્વના રૂપોને ધારણ કરીને એકહજાર
 દેવો વહન કરે છે. આ રીતે બધાને મેળવાથી ચારહજાર દેવ નક્ષત્ર વિમાનનું વહન
 કરે છે. તે સિદ્ધ થાય છે.

હવે તારા વિમાનના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.—(તા તારા વિમાણેણં કइ
 દેવ સાહસ્સીઓ પરિવહંતિ) શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે કે—તારા વિમાનનું કેટલા હજાર
 દેવો વહન કરે છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્
 કહે છે.—(તા દો દેવસાહસ્સીઓ પરિવહંતિ) બે હજાર દેવો વહન કરે છે. આ રીતે સામાન્ય
 પ્રકારથી ઉત્તર આપીને ફરીથી તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે.—(તં જહા પુરચ્છિમેણં સિંહરૂપ
 ધારીણં દેવાણં પંચસયા પરિવહંતિ एवं જાબુત્તરેણં તુરગરૂપધારીણં) પૂર્વ દિશામાં સિંહના રૂપોને
 ધારણ કરવાવાળા પાંચસો દેવો તારા વિમાનનું વહન કરે છે. દક્ષિણ દિશામાં ગજના

વિમાનં પરિવહન્તિ, ઉત્તરેણ તુરગરૂપધારિણાં દેવાનાં પશ્ચશતાનિ તારાવિમાનં પરિવહન્તીત્યેવં
ચન્દ્રાદીનાં વિમાનવાહનાનિ પ્રતિપાદિતાનીતિ ॥ સૂ. ૯૪ ॥

અથ સમ્પ્રતિ ચન્દ્રાદીનાં મધ્યે શીઘ્રગતિ નિરૂપણવિષયકં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ-‘તા
અસિ ણં ચંદિમિત્યાદિ-

મૂલમ્-તા અસિ ણં ચંદિમસૂરિયગહગણણક્ષત્તારારૂવાણં કચરે
કચરેહિંતો સિંઘગર્હ વા મંદગર્હ ?, તા ચંદોહિંતો સિંઘગર્હ સૂરે સૂરેહિંતો
ગહા સિંઘગર્હ ગહેહિંતો ણક્ષત્તારા સિંઘગર્હ, ણક્ષત્તેહિંતો તારા સિંઘગર્હ,
સઠ્વપ્પગર્હ ચંદા સઠ્વસિંઘગર્હ તારા । તા અસિ ણં ચંદિમસૂરિયગહ-
ગણ ણક્ષત્તારારૂવાણં કચરે કચરેહિંતો અપ્પિહ્વિયા વા !, મહિહ્વિયા વા
તારાહિંતો મહિહ્વિયા ણક્ષત્તારા ણક્ષત્તેહિંતો ગહા મહિહ્વિયા ગહે-
હિંતો સૂરા મહિહ્વિયા સૂરેહિંતો ચંદા મહિહ્વિયા, સઠ્વપ્પિહ્વિયા તારા
સઠ્વમહિહ્વિયા ચંદા ॥ સૂ. ૯૫ ॥

છાયા-તાવત્ એતેષાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં કતરેભ્યઃ કતરેભ્યઃ શીઘ્ર-
ગતયો વા મન્દગતયો વા !, તાવત્ ચન્દ્રેભ્યઃ સૂર્યાઃ શીઘ્રગતયઃ, સૂર્યેભ્યો ગ્રહાઃ શીઘ્રગતયઃ,
ગ્રહેભ્યો નક્ષત્રાણિ શીઘ્રગતીનિ, નક્ષત્રેભ્યસ્તારારૂપાઃ, શીઘ્રગતયઃ, સર્વાલ્પગતયશ્ચન્દ્રાઃ સર્વ-
શીઘ્રગતયસ્તારાઃ । તાવત્ એતેષાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં કતરેભ્યઃ કતરેભ્યઃ
અલ્પર્દિકા વા મહર્દિકા વા. તારાભ્યો મહર્દિકાનિ નક્ષત્રાણિ નક્ષત્રેભ્યો મહર્દિકાઃ ગ્રહાઃ,
ગ્રહેભ્યઃ સૂર્યાઃ મહર્દિકાઃ, સૂર્યેભ્યશ્ચન્દ્રાઃ મહર્દિકા સર્વાલ્પ ઋદ્ધયસ્તારા સર્વમહર્દયશ્ચન્દ્રાઃ
॥ इति सूत्र-९५ ॥

ટીકા-ચતુર્નવતિ તમે સૂત્રે ચન્દ્રાદીનાં વિમાનસંસ્થિતિ-તેષામાયામાદિકં-વિમાના-
ધિષ્ઠાતારો દેવાશ્ચેત્યેતેષાં વિચારં કૃત્વા સમ્પ્રત્યસ્મિન્ પશ્ચનવતિતમે સૂત્રે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-
રૂપધારી પાંચસો દેવ તારાવિમાન કો વહન કરતે હૈં, પશ્ચિમ દિશા મેં વૃષભ
રૂપધારી પાંચસો દેવ તારા વિમાન કો વહન કરતે હૈં, એવં ઉત્તર દિશા મેં
અશ્વરૂપધારી પાંચસો દેવ તારા વિમાન કો વહન કરતે હૈં । इस प्रकार चन्द्रा-
दिके विमानों के वाहको को प्रतिपादित किया है ॥ सू. ९४ ॥

अब चंद्रादि के शीघ्रगति का निरूपण करने के लिये प्रश्नसूत्र कहते हैं-

इषोने धारणु करीने पांचसो देवो- तारा विमानतुं वहन करे छे. अने उत्तरदिशाभां
घोडाना इषोने धारणु करवावाणा पांचसो देवो तारा विमानतुं वहन करे छे. अा प्रमाणे
अंद्रादिना विमानाना वाहको प्रतिपादित करे छे. ॥ सू. ९४ ॥

હવે અંદ્રાદિની શીઘ્ર ગતિનું નિરૂપણ કરવા માટે પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે. (તા અસિ ણં

વહતિ, इत्येवं सर्वमिलनेन चत्वारि देवसहस्राणि नक्षत्रविमानं परिवहन्तीति सिद्ध्यति ॥
 अथ सम्प्रति ताराविमानाश्रयः प्रश्नः 'ता ताराविमाणे णं कइ देवसाहस्सीओ परिवहंति'
 तावत् ताराविमानं खलु कति देवसहस्राणि परिवहन्तीति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-
 'ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति' तावत् द्वे देवसहस्रे परिवहतः, इत्येवं सामान्यमुत्तरं
 दत्वापि पुनस्तदेव स्पष्टयति- 'तं जहा-पुरच्छिमेणं सिंहरूपधारीणं देवाणं पंचदेवसया परि-
 वहंति, एवं जाबुत्तरेणं तुरगरूपधारीणं' तद्यथा-पौरस्त्येन सिंहरूपधारीणां देवानां पञ्च-
 शतानि परिवहन्ति, एवं यावत् उत्तरेण तुरगरूपधारीणां ॥ अर्थात् पौरस्त्येन सिंहरूप-
 धारीणां देवानां पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्ति, दक्षिणेन गजरूपधारीणां देवानां
 पञ्चशतानि ताराविमानं परिवहन्ति, पश्चिमेन वृषभरूपधारीणां देवानां पञ्चशतानि तारा-
 देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं । पश्चिम दिशामें वृषभ के रूपधारी एक
 हजार देव नक्षत्र विमान को वहन करते हैं, तथा उत्तरदिशा में अश्व रूपधारी
 एक हजार देव वहन करते हैं, इस प्रकार सब का जोड़ चार हजार देव नक्षत्र
 विमान को वहन करते हैं यह सिद्ध होता है ।

अब ताराविमान के विषय में प्रश्न करते हैं-(ता ताराविमाणे णं कइ
 देवसाहस्सीओ परिवहंति) श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं की ताराविमान
 को कितने हजार देव वहन करते हैं ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को
 सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता दो देवसाहस्सीओ परिवहंति)
 दो हजार देव वहन करते हैं इस प्रकार सामान्य से कह कर पुनः उसको
 स्पष्ट करते हैं-(तं जहा पुरच्छिमेणं सिंहरूपधारीणं देवाणं पंचसया परि-
 वहंति एवं जाबुत्तरेणं तुरगरूपधारीणं) पूर्व दिशा में सिंह के रूप को धारण
 करने वाले पांचसौ देव तारा विमान को वहन करते हैं दक्षिण दिशा में गज-

એકહજાર દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે. પશ્ચિમ દિશામાં બળદરૂપ ધારી એકહજાર
 દેવો નક્ષત્ર વિમાનનું વહન કરે છે તથા ઉત્તરદિશામાં અશ્વના રૂપોને ધારણ કરીને એકહજાર
 દેવો વહન કરે છે. આ રીતે બધાને મેળવાથી ચારહજાર દેવ નક્ષત્ર વિમાનનું વહન
 કરે છે. તે સિદ્ધ થાય છે.

હવે તારા વિમાનના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.- (તા તારા વિમાણેણં કइ
 દેવ સાહસ્તીઓ પરિવહંતિ) શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છેકે-તારા વિમાનનું કેટલા હજાર
 દેવો વહન કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્
 કહે છે.- (તા દો દેવસાહસ્તીઓ પરિવહંતિ) બે હજાર દેવો વહન કરે છે. આ રીતે સામાન્ય
 પ્રકારથી ઉત્તર આપીને ફરીથી તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે.- (તં જહા પુરચ્છિમેણં સિંહરૂપ
 ધારીણં દેવાણં પંચસયા પરિવહંતિ एवं જાબુત્તરેણં તુરગરૂપધારીણં) પૂર્વ દિશામાં સિંહના રૂપોને
 ધારણ કરવાવાળા પાંચસો દેવો તારા વિમાનનું વહન કરે છે. દક્ષિણ દિશામાં ગજના

વિમાનં પરિવહન્તિ, ઉત્તરેણ તુરગરૂપધારિણાં દેવાનાં પશ્ચશતાનિ તારાવિમાનં પરિવહન્તીત્યેવં
ચન્દ્રાદીનાં વિમાનવાહનાનિ પ્રતિપાદિતાનીતિ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

અથ સમ્પ્રતિ ચન્દ્રાદીનાં મધ્યે શીઘ્રગતિ નિરૂપણવિષયકં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ-‘તા
અસિ ણં ચંદિમિત્યાદિ-

મૂલમ્-તા અસિ ણં ચંદિમસૂરિયગ્રહગણઞ્ચત્તારારૂપાણં કયરે
કયરેહિંતો સિંઘગર્હ વા મંદગર્હ ?, તા ચંદોહિંતો સિંઘગર્હ સૂરે સૂરેહિંતો
ગ્રહા સિંઘગર્હ ગ્રહેહિંતો ઞ્ચત્તારા સિંઘગર્હ, ઞ્ચત્તેહિંતો તારા સિંઘગર્હ,
સવ્વપ્પગર્હ ચંદા સવ્વસિંઘગર્હ તારા । તા અસિ ણં ચંદિમસૂરિયગ્રહ-
ગણ ઞ્ચત્તારારૂપાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પિઢ્ઢિયા વા !, મહિઢ્ઢિયા વા
તારાહિંતો મહિઢ્ઢિયા ઞ્ચત્તારા ઞ્ચત્તેહિંતો ગ્રહા મહિઢ્ઢિયા ગ્રહે-
હિંતો સૂરા મહિઢ્ઢિયા સૂરેહિંતો ચંદા મહિઢ્ઢિયા, સવ્વપ્પિઢ્ઢિયા તારા
સવ્વમહિઢ્ઢિયા ચંદા ॥ સૂ. ૧૫ ॥

છાયા-તાવત્ એતેપાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં કતરેભ્યઃ કતરેભ્યઃ શીઘ્ર-
ગતયો વા મન્દગતયો વા !, તાવત્ ચન્દ્રેભ્યઃ સૂર્યાઃ શીઘ્રગતયઃ, સૂર્યેભ્યો ગ્રહાઃ શીઘ્રગતયઃ,
ગ્રહેભ્યો નક્ષત્રાણિ શીઘ્રગતીનિ, નક્ષત્રેભ્યસ્તારારૂપાઃ, શીઘ્રગતયઃ, સર્વાલ્પગતયશ્ચન્દ્રાઃ સર્વ-
શીઘ્રગતયસ્તારાઃ । તાવત્ એતેપાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં કતરેભ્યઃ કતરેભ્યઃ
અલ્પર્દિકા વા મહર્દિકા વા. તારાભ્યો મહર્દિકાનિ નક્ષત્રાણિ નક્ષત્રેભ્યો મહર્દિકાઃ ગ્રહાઃ,
ગ્રહેભ્યઃ સૂર્યાઃ મહર્દિકાઃ, સૂર્યેભ્યશ્ચન્દ્રાઃ મહર્દિકા સર્વાલ્પ ઋદ્યસ્તારા સર્વમહર્દયશ્ચન્દ્રાઃ
॥ इति सूत्र-१५ ॥

ટીકા-ચતુર્નવતિ તમે સૂત્રે ચન્દ્રાદીનાં વિમાનસંસ્થિતિ-તેષામાયામાદિકં-વિમાના-
ધિષ્ઠાતારો દેવાશ્ચેત્યેતેષાં વિચારં કૃત્વા સમ્પ્રત્યસ્મિન્ પશ્ચનવતિતમે સૂત્રે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-
રૂપધારી પાંચસો દેવ તારાવિમાન કો વહન કરતે હૈં, પશ્ચિમ દિશા મેં વૃષભ
રૂપધારી પાંચસો દેવ તારા વિમાન કો વહન કરતે હૈં, એવં ઉત્તર દિશા મેં
અશ્વરૂપધારી પાંચસો દેવ તારા વિમાન કો વહન કરતે હૈં । इस प्रकार चन्द्रा-
दिके विमानों के वाहको को प्रतिपादित किया है ॥ सू. १४ ॥

अव चंद्रादि के शीघ्रगति का निरूपण करने के लिये प्रश्नसूत्र कहते हैं-

इषोने धारણु करीने पांचसो देवो तारा विमाननुं वहन करे छे. अने उत्तरदिशाभां
वोशोनाइषोने धारणु करवावाणा पांचसो देवो तारा विमाननुं वहन करे छे. अ। प्रभाष्ये
अंद्रादिना विमानाना वाहके प्रतिपादित करे छे. ॥ सू. ६४ ॥

હવે અંદ્રાદિની શીઘ્ર ગતિનું નિરૂપણ કરવા માટે પ્રશ્નસૂત્ર કહે છે. (તા અસિ ણં

નક્ષત્રતારાણાં શીઘ્રમન્દગતિવિષયકં, ઋદ્ધિવિષયકં વિચારં ચ વિવૃણ્વન્—‘તા એસિ ણં’
 इत्यादिना प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—‘ता एएसि णं चंदिमसूरियगहणनक्खत्ततारारूपाणं कयरे
 कयरेहिंतो सिग्घगई वा मंदगई वा’ तावत् एतेषां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाणां
 मध्ये कतरेभ्यः कतरेभ्यः शीघ्रगतयो वा मन्दगतयो वा !, आपेक्षिकगतिविचारे केभ्यः
 केभ्यः के के शीघ्रगतयः, के के वा मन्दगतय इति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो
 भगवानाह—‘ता चंदेहिंतो सूरा सिग्घगई—सूरेहिंतो सिग्घगई गहेहिंतो णक्खत्ता
 सिग्घगई णक्खत्ते हिंतो तारा सिग्घगई, सवप्पगई चंदा सव्वसिग्घगई तारा’

(તા એસિ ણં ચંદિમ) इत्यादि

टीकार्थ—चौराण्ये सूत्र में चंद्रादि के विमान की संस्थिति एवं उनका
 आयामादि तथा विमान के अधिष्ठाता देव संबंधी विचारणा करके अब इस
 पंचाण्ये सूत्र में चंद्र-सूर्य, ग्रह, नक्षत्र एवं ताराओं के शीघ्रमंद गति विषयक
 एवं उनकी ऋद्धि के विषय में विचार प्रगट करने के उद्देश्य से (ता एएसि णं)
 इत्यादि प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं—श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता एएसि णं
 चंदिमसूरियगहणनक्खत्ततारारूपाणं कयरे कयरेहिंतो सिग्घगई वा मंदगई वा),
 ये चंद्र सूर्य, ग्रह, नक्षत्र तथा ताराओं में कौन किस से शीघ्रगमन वाले
 हैं। कौन किससे मन्दगति वाले होते हैं अर्थात् अपेक्षित गति विचारणा में
 कौन किससे शीघ्रगमन वाले हैं। तथा कौन किससे मंद गमनवाले हैं सो हे
 भगवन् ! आप कहिए इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर
 में श्री भगवान् कहते हैं—(ता चंदेहिंतो सूरा सिग्घगई, सूरेहिंतो गहा सिग्घ-
 गई गहेहिंतो णक्खत्ता सिग्घगई, णक्खत्तेहिंतो तारा सिग्घगई सव्वप्पगई

चंदिम) इत्यादि.

टीकार्थ—ચોરાણ્યમા સૂત્રમાં ચંદ્રાદિના વિમાનની સંસ્થિતિ અને તેના આયામાદિ
 તથા વિમાનના અધિષ્ઠાતાદેવ સંબંધી વિચારણા કરીને હવે આ પંચાણ્યમા સૂત્રમાં ચંદ્ર-
 સૂર્યગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓના શીઘ્રમંદ ગતિ સંબંધી તથા તેમની ઋદ્ધિના સંબંધમાં
 વિચાર પ્રગટ કરવાના ઉદ્દેશથી (તા એસિ ણં ચંદિમસૂરિયગહ ણક્ખત્તતારારૂપાણં કયરે
 કયરેહિંતો સિગ્ધગઈ વા મંદગઈ વા) આ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓમાં કોણ
 કોનાથી શીઘ્ર ગતિવાળા છે? કોણ કોનાથી મંદ ગતિવાળા છે? અર્થાત્ અપેક્ષિત ગતિ
 વિચારણામાં કોણ કોનાથી શીઘ્રગમનવાળા છે, તથા કોણ કોનાથી મંદગમનવાળા છે?
 તે હે ભગવન્ આપ કહો? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રી
 ભગવાન્ કહે છે.—(તા ચંદેહિંતો સૂરા સિગ્ધગઈ સૂરેહિંતો ગહા સિગ્ધગઈ, ગહેહિંતો ણક્ખત્તા
 સિગ્ધગઈ, ણક્ખત્તેહિંતો તારા સિગ્ધગઈ, સવ્વપ્પગઈ ચંદા સવ્વ સિગ્ધગઈ તારા) જમ્બૂદ્વીપમાં

तावत् चन्द्रेभ्यः सूर्याः शीघ्रगतयः, सूर्येभ्यो ग्रहाः शीघ्रगतयः ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्यस्ताराः शीघ्रगतयः ॥-तावदिति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-ताराणां स्थितिनिवेशवशेन चन्द्रेभ्यः शीघ्रगतयः सूर्याः सन्ति, सूर्येभ्योऽपि शीघ्रगतयो ग्रहाः सन्ति, ग्रहेभ्यो नक्षत्राणि शीघ्रगतीनि, नक्षत्रेभ्योऽपि शीघ्रगतयस्तारा इत्येवं क्रमेण कक्षायाः स्थिति क्रमेण सर्वादिसंस्थित्या सर्वालपगतयश्चन्द्राः सन्ति, तथा च सर्वान्तिमस्थित्या सर्वेभ्यः शीघ्रगतयस्ताराः सन्तीत्यर्थं अतएव सिद्ध्यन्तीति भगवतः समुत्तरवाक्यम् ॥-सम्प्रत्येतेषामेव ऋद्धिविषयकः प्रश्नः-‘ता एएसि णं चंदिमसूरिय गह-गण-णक्खत्त-तारा ख्वाणं कयरे-कयरेहिंतो अप्पिड्डिया वा महिड्डिया वा !,’ तावत् एतेषां चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपाणां कतरेभ्यः कतरेभ्यः अल्पर्द्धिकाः वा महर्द्धिकाः वा ? तावदिति पूर्ववत् एतेषां चन्द्रादीनां मध्ये कतरेभ्यः आपेक्षिकक्रमेण के अल्पर्द्धिकाः-अल्पसमृद्धयः के वा महर्द्धिकाः ?-अधिकसमृद्धयः सन्तीति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्तयो भगवानाह-‘ता ताराहिंतो महिड्डिया णक्खत्ता णक्खत्ते हिंतो महिड्डिया गहा गहे चंदा सन्वसिग्घगई तारा) जम्बूद्वीप में चंद्र, सूर्य, ग्रह नक्षत्र एवं ताराओं के स्थिति निवेशवशात् चंद्र से सूर्य शीघ्रगमन वाला होता है, सूर्य से शीघ्रगति वाले ग्रह होते हैं, ग्रहों से नक्षत्र शीघ्र गमनवाले हैं एवं नक्षत्रों से ताराएं शीघ्रगति वाले होते हैं । इस प्रकार के क्रम से सर्व से आदि स्थितिवाला चंद्र सर्व से अल्प गतिवाला है । तथा सब से अंतिम स्थितिवाले तारागण सब से शीघ्रगति वाले होते हैं ।

अब इनकी ऋद्धि के विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-‘ता एएसि णं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्त तारारूपाणां कयरे कयरेहिंतो अप्पिड्डिया वा महिड्डिया वा) इन चंद्रादिकों में आपेक्षित क्रमसे कौन किससे अल्प ऋद्धिवाले हैं एवं कौन किससे महा ऋद्धिवाले अर्थात् अधिक समृद्धि शाली होते हैं ? सो हे भगवान् मुझे कहिये इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर

चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र अने ताराओंकी स्थिति विशेषवशात् चंद्रथी सूर्य शीघ्रगमनवाणा होय छे. सूर्यथी शीघ्र गतिवाणा ग्रहो होय छे. ग्रहोथी नक्षत्रो शीघ्र गमनवाणा होय छे. अने नक्षत्रोथी ताराओ शीघ्रगतिवाणा होय छे. आ प्रकारना कमथी सौथी आदि स्थितिवाणो चंद्र सौथी अल्प गतिवाणो छे तथा सौथी अंतिम स्थितिवाणा तारा गण सौथी शीघ्र गतिवाणा होय छे.

हुवे तेमनी ऋद्धिना संबंधमां श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे-‘ता एएसिणं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूपाणां कयरे कयरेहिंतो अप्पिड्डियावा महिड्डियावा) आ चंद्रादिकोंमां आपेक्षित कमथी कोण कोनाथी अल्पऋद्धिवाणा होय छे ? अने कोण कोनाथी महाऋद्धिवाणा होय छे ? अर्थात् अधिक समृद्धिशाली होय छे ? ते हे भगवन् मने कहे

હિંતો સૂરા મહદ્વિયા સૂરેહિંતો ચંદા મહદ્વિયા, સવ્વપ્પદ્વિયા તારા સવ્વમહદ્વિયા ચંદા' તાવત્ તારાભ્યો મહદ્વિકાનિ નક્ષત્રાણિ, નક્ષત્રેભ્યો ગ્રહાઃ મહદ્વિકા, ગ્રહેભ્યઃ સૂર્યા મહદ્વિકાઃ, સૂર્યેભ્યશ્ચન્દ્રાઃ મહદ્વિકાઃ, સર્વાલ્પદ્વિકાસ્તારાઃ સર્વમહદ્વિકાશ્ચન્દ્રાઃ ॥ તાવત્ इति पूर्ववत् समृद्धिविषये खलु उत्क्रमस्थितयः सन्ति-यथा सर्वेभ्योऽल्पसमृद्धिवत्यस्ताराः सन्ति-तारा पुठजे सर्वाल्लपद्विकाः समृद्धयः सन्ति, तदपेक्षया अधिक समृद्धयो नक्षत्रसमूहेषु, ततोप्यधिकसमृद्धयो ग्रहगणेषु, ततोप्यधिकसमृद्धयः सूर्येषु ततोप्यधिकसमृद्धयः, चन्द्रेषु । एतेनेत्थं सिद्ध्यति यत् सर्वापेक्षया अल्प समृद्धिवत्यस्ताराः सन्ति, तथा च सर्वाधिक समृद्धयश्चन्द्राः सन्तीति स्वशिष्येभ्य उपदिशेदिति ॥ सू० ९५ ॥

अथ ताराविमानान्तरविषयं निरूपयति ।

મૂલમ્—તા જંબુદ્વીપેનાં દીવે તારારૂવસ્સ ય તારારૂવસ્સ ય ષ્સ ણં કેવદ્દા અવાધાણ અંતરે પળ્લણ્ણત્તે, તા દુત્તિહે અંતરે પળ્લણ્ણત્તે, તં જહા-વાધાતિમે ય ણિઠ્ઠાધાતિમે ય, તત્થ ણં એ સે વાધાતિમે સે ણં જહણ્ણેણં દોણિણ વાવટ્ટે જોયણસણ ઉક્કોસેણં વારસ જોયણસહસ્સાહં દોણિણ વાયાલે જોયણસણ તારારૂવસ્સ તારારૂવસ્સ ય અવાધાણ અંતરે પળ્લણ્ણત્તે, તત્થ

ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં—(તા તારાહિંતો મહદ્વિયા ણક્કલ્લતા, ણક્કલ્લત્તે-હિંતો મહદ્વિયા ગહા, ગહેહિંતો સૂરા મહદ્વિયા સૂરેહિંતો ચંદા મહદ્વિયા સવ્વપ્પદ્વિયા તારા સવ્વમહદ્વિયા ચંદા) શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં કિ સમૃદ્ધિ કે વારે મેં ઉત્ક્રમ સ્થિતિ હોતી હૈ—જૈસે કી સબ હે અલ્પ સમૃદ્ધિવાલે તારાગણ હોતે હૈ, ઉનસે અધિક સમૃદ્ધિવાલે નક્ષત્ર સમૂહ હોતે હૈ, નક્ષત્રોં સે અધિક સમૃદ્ધિવાલે ગ્રહગણ હોતે હૈ । ઉનસે અધિક સમૃદ્ધિવાલા સૂર્ય હોતા હૈ એવં સૂર્ય સે અધિક સમૃદ્ધિ વાલા ચંદ્ર હોતા હૈ । ઇસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કી સબ સે અલ્પ સમૃદ્ધિવાલે તારાગણ હોતે હૈ, એવં સબ સે અધિક સમૃદ્ધિવાલા ચંદ્ર હોતા હૈ, એસા સ્વશિષ્યોં કો ઉપદેશ કરે ॥ સૂ० ૯૫ ॥

આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા તારાહિંતો મહદ્વિયા ણક્કલ્લતા ણક્કલ્લત્તેહિંતો મહદ્વિયા ગહા, ગહેહિંતો સૂરા મહદ્વિયા સૂરેહિંતો ચંદા મહદ્વિયા સવ્વપ્પદ્વિયા તારા સવ્વમહદ્વિયા ચંદા) શ્રીભગવાન્ કહે છે કે સમૃદ્ધિના સંબંધમાં ઉદ્ભૂત સ્થિતિ હોય છે. જેમકે સૌથી અલ્પ સમૃદ્ધિવાળા તારાગણ હોય છે. તેનાથી અધિક સમૃદ્ધિવાળા નક્ષત્ર હોય છે. નક્ષત્રોથી અધિક સમૃદ્ધિવાળા ગ્રહગણ હોય છે. તેનાથી વધારે સમૃદ્ધિશાલી સૂર્ય હોય છે. અને સૂર્યથી પણ અધિક સમૃદ્ધિશાલી ચંદ્ર હોય છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છેકે—સૌથી ઓછી સમૃદ્ધિવાળા તારાગણ હોય છે. અને સૌથી અધિકસમૃદ્ધિશાલી ચંદ્ર હોય છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને ઉપદેશ કરવો. ॥ સૂ. ૯૫ ॥

જે સે નિર્વાધાતિમે સે જન્મણેણં પંચધનુસયાઈ ઉક્કોસેણં અદ્વજોયણં તારારૂવસ્સ તારારૂવસ્સ ચ અવાધાએ અંતરે પળ્લણ્ણત્તે ॥સૂ. ૧૬॥

છાયા-તાવત્ જમ્બૂદ્વીપે, સ્વલુ દ્વીપે, તારારૂપસ્ય ચ તારારૂપસ્ય એતત્ સ્વલુ કિયત્યા અવાધયા અન્તરં પ્રજ્ઞપ્તં । તાવત્ દ્વિવિધં અન્તરં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા-વ્યાધાતિમં ચ નિર્વ્યાધાતિમં ચ, તત્ર સ્વલુ યત્ તત્ વ્યાધાતિમં તત્ સ્વલુ જન્મ્યેન દ્વે દ્વાપટ્ટી યોજનશતે, ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશ-યોજનસહસ્રાણિ દ્વે દ્વાચત્વારિંશે યોજનશતે તારારૂપસ્ય તારારૂપસ્ય ચ અવાધયા અન્તરં પ્રજ્ઞપ્તં, તત્ર યત્ તત્ નિર્વ્યાધાતિમં તત્ જન્મ્યેન પચ્ચધનુશતાનિ ઉત્કર્ષેણ અર્દ્ધયોજનં તારારૂપસ્ય તારારૂપસ્ય અવાધયા અન્તરં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ॥સૂ. ૧૬॥

ટીકા-પશ્ચ નવતિતમે સૂત્રે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં શીઘ્રમન્દગતિવિષયકં વિચારં વિવિચ્ય સમ્પ્રત્યસ્મિન્ પળ્લવતિતમે સૂત્રે તારાવિમાનાન્તરવિષયકં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ-

‘તા જંબુદ્વીપે ણં દીવે તારારૂવસ્સ ચ ૨ એસ ણં કેવદ્દાએ અવાધાએ અંતરે પળ્લણ્ણત્તે’ તાવત્ જમ્બૂદ્વીપે સ્વલુ દ્વીપે તારારૂપસ્ય તારારૂપસ્ય ચ એતત્ સ્વલુ કિયત્યા અવાધયા અન્તરં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ॥ તાવદિતિ-પૂર્વવત્ જમ્બૂદ્વીપમધ્યે વિચરતસ્તારારૂપવિમાનસ્ય કિયદન્તરં નિર્વાધકં કિયથ્થ વાધકમન્તરં પતતીતિ કથયમ્મગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો મ્મગવાનાહ-‘તા દુવિહે

અથ તારા વિમાન કે અન્તર કા કથન કરતે હૈ-

ટીકાર્થ-પંચાણવે સૂત્ર મેં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર એવં તારાઓં કી શીઘ્ર મંદ ગતિ કે વિષય મેં વિચાર પ્રદર્શિત કિયા હૈ । અથ્ હસ છિયાણવે સૂત્ર મેં તારાવિમાન કે અનન્તર વિષય સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈ-(તા જંબુદ્વીપે ણં દીવે તારારૂવસ્સ ચ એસ ણં કેવદ્દાએ અવાધાએ અંતરે પળ્લણ્ણત્તે ?) જંબુદ્વીપ મેં વિચરણ કરતે હુવે તારારૂપ વિમાન અવાધા સે કિતના અંતર મેં હોતા હૈ ? તથા વાધક અર્થાત વ્યવધાન વાલા અંતર કિતના પડતા હૈ ? સો હે મ્મગવન્ આપ કહિયે હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી મ્મગવાન્ કહતે હૈ-(તા દુવિહે અંતરે પળ્લણ્ણત્તે, તં જહા વાધાતિમે ચ

હવે તારા વિમાનના અનન્તરનું કથન કરવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-પંચાણુમા સૂત્રમાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓની શીઘ્રમંદ ગતિના વિષયમાં વિચાર પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલ છે. હવે આ છનુમા સૂત્રમાં તારા વિમાનોની પછીના વિષય સંબંધી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા જંબુદ્વીપે ણં દીવે તારારૂવસ્સ ચ એસ ણં કેવદ્દાએ અવાધાએ અંતરે પળ્લણ્ણત્તે) જંબુદ્વીપમાં વિચરણ કરતા તારારૂપ વિમાન અવાધાથી કેટલા અંતરથી હોય છે ? તથા વાધક વ્યવધાન સહિતનું કેટલું અંતર હોય છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને તે સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા દુવિહે અંતરે પળ્લણ્ણત્તે તં જહા વાધાતિમે ચ તારા

पृष्ठी-द्राघष्ट्यधिके-२६२ एतच्च निषधकूटादिकमपेक्ष्य वेदितव्यं, यथात्र स्वभावतो निषध-
पर्वतोऽत्युच्चैश्चत्वारि योजनशतानि तस्योपरि च पञ्च योजनशतोच्चानि कूटानि, तानि च
मूले पञ्चयोजनशतानि आयामविष्कम्भाभ्यां मध्ये त्रीणि योजनशतानि तस्योपरि च
पञ्च सप्तत्यधिकानि अर्द्धतृतीये द्वे योजनशते, एतेषां चोपरितनभागसमश्रेणिप्रदेशे तथा
जगत् स्वभाव्यात् अष्टौ योजनानि उभयतोऽवाधया कृत्वा ताराविमानानि परिभ्रमन्ति,
ततो जघन्येन व्याघातिममन्तरं द्वे योजनशते द्राघष्ट्यधिके २६२ भवतः । उत्कर्षतश्च द्वादश
योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके (१२२४२) इति भवति । एतच्च
मेरूमपेक्ष्य वेदितव्यं, तथाहि-मेरो दशयोजनसहस्राणि मेरोश्चोभयतोऽवाधया एकादश
योजनशतानि एकविंशत्यधिकानि (११२१) । ततः सर्वसंख्या मिलनेन मूलोक्तानि योज-
नानि सिद्धयन्ति यथा-द्वादशयोजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके (१२-
२४२) इति । अथ निर्व्याघातिममन्तरं कथयति-‘तत्थ जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं
पंच धनुःसयाइं उक्कोसेणं अद्धजोयणं तारारुवस्स तारारुवस्स य अवाधाए अंतरे णव्वे’

અંતરે પળ્લન્તે, તં જહા-વાઘાતિમે ય ણિવ્વાઘાતિમે ય' તાવત્ત્વ દ્વિવિધં અન્તરં પ્રજ્ઞપ્તં, તદ્યથા વ્યાઘાતિમં ચ નિર્વ્યાઘાતિમં ચ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્, તારારૂપસ્ય વિમાનસ્યાન્તરં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તત્રૈકમન્તરં વ્યાઘાતિમારૂપં વ્યાઘનનં વ્યાઘાતઃ-પર્વતાદિસ્થલનં તેન નિર્વૃત્તં યત્ તત્ વ્યાઘાતિમં અન્તરમુચ્યતે । તથા નિર્વ્યાઘાતિમં-વ્યાઘાતિમાન્નિર્ગતં-સ્વાભાવિકમિત્યર્થઃ ॥ અથ અન્તરદ્વયસંખ્યાં પ્રતિપાદયતિ-‘તત્થ ણં જે સે વાઘાતિમે સે ણં જહળ્ણેણં દોણિ-વાવઢે જોયણસણ ઉક્કોસેણં વારસ જોયણસહસ્સાઈં દોણિવાયાલે જોયણસણ તારારૂવસ્સ તારારૂવસ્સ ય અવાધાણ અંતરે પળ્લન્તે’ તત્ર સ્થુલુ યત્ તત્ વ્યાઘાતિમં તત્ સ્થુલુ જઘન્યેન દ્વે દ્વાપષ્ઠિ યોજનશતે ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશયોજનસહસ્રાણિ દ્વે દ્વાવત્વારિન્નતે યોજનશતે તારારૂપસ્ય તારારૂપસ્ય ચ અવાધયા અન્તરં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ॥ તત્ર-અન્તરવિચારે સ્થલિતિ વાક્યાલંકારે યત્ વ્યાઘાતિમં-પર્વતાદિસ્થલનસહિતમન્તરં કિલ તત્ જઘન્યેન-અલ્પતરેણ દ્વે યોજનશતે દ્વા-ણિવ્વાઘાતિમેય) તારારૂપ વિમાન કા અંતર દો પ્રકાર કા કહા હૈ । પર્વતાદિ સે સ્થલન કો વ્યાઘાત કહતે હૈં ઉસ પ્રકારં કા વ્યાઘાત જિસ મેં હો વહ વ્યાઘાતિમ અંતર કહા જાતા હૈ તથા દૂસરા વ્યાઘાત રહિત અર્થાત્ સ્વાભાવિક હૈસ પ્રકાર દો પ્રકાર કા અંતર કહા હૈ ।

અવ દોનોં પ્રકાર કે અંતરોં કી સંખ્યા ભેદકા પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(તત્થ જે સે વાઘાતિમે સે ણં જહળ્ણેણં દોણિ વાવઢે જોયણસણ ઉક્કોસેણં વારસ જોયણસહ-સ્સાઈં દોણિવાયાલે જોયણસણ તારારૂવસ્સ ય અવાધાણ અંતરે પળ્લન્તે) અંતર કી વિચારણા મેં જો વ્યાઘાતિમ અર્થાત્ પર્વતાદિ સે સ્થલન વાલા અંતર હૈ વહ જઘન્ય સે દો સો બાસઠ ૨૬૨ । યોજન હોતા હૈ । યહ નિષધ કૂટ કી અપેક્ષા સે કહા જાનના ચાહિયે । જૈસે યહાં પર નિષધ પર્વત સ્વભાવ સે હી સબ સે અતિ ઝંચાં અર્થાત્ ચારસો યોજન કી ઝંચાઈ વાલા હૈ । ડસકે ડપર પાંચસો યોજન કી

૩૫ વિમાનનું અંતર બે પ્રકારથી પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે. તેમાં એક પ્રકારનું વ્યાઘાતિમ અંતર કહ્યું છે. પર્વત વિગેરેથી પડવું તેને વ્યાઘાત કહે છે. એ પ્રકારથી વ્યાઘાત જેમાં હોય તે વ્યાઘાતિમ અંતર કહેવાય છે. તથા બીજું અવ્યાત વિનાનું અર્થાત્ સ્વાભાવિક આ રીતે બે પ્રકારનું અંતર કહ્યું છે.

હવે બન્ને પ્રકારના અંતરોની સંખ્યા ભેદનું પ્રતિપાદન કરે છે. (તત્થ જે સે વાઘાતિમે સે ણં જહળ્ણેણં દોણિ વાવઢે જોયણસણ ઉક્કોસેણં વારસ જોયણસહસ્સાઈં દોણિ વાયાલે અવાધાણ ઉક્કોસેણં વારસ જોયણસહસ્સાઈં દોણિ ય વાયાલે જોયણસણ તારારૂવસ્સ ય અવાધાણ અંતરે પળ્લન્તે) અંતરની વિચારણામાં બે વ્યાઘાતિમ અર્થાત્ પર્વતાદિથી પડવારૂપ અંતર જઘન્યથી બસોબાસઠ ૨૬૨) યોજનનું હોય છે. આ નિષધ કૂટની અપેક્ષાથી કહ્યું છે તેમ સમજવું. જેમ આહી નિષધ પર્વત સ્વભાવથીજ સૌથી ઘણો ઉંચો અર્થાત્ બારસો યોજનની ઉંચાઈવાળો છે. તેની ઉપર પાંચસો યોજનની ઉંચાઈવાળા કૂટ-શિખર છે. એ કૂટો મૂળ ભાગમાં પાંચસો

पट्टी-द्राघष्ट्यधिके-२६२ एतच्च निषधकूटादिकमपेक्ष्य वेदितव्यं, यथात्र स्वभावतो निषध-
पर्वतोऽत्युच्चैश्चत्वारि योजनशतानि तस्योपरि च पञ्च योजनशतोच्चानि कूटानि, तानि च
मूले पञ्चयोजनशतानि आयामविष्कम्भाभ्यां मध्ये त्रीणि योजनशतानि तस्योपरि च
पञ्च सप्तत्यधिकानि अर्द्धतृतीये द्वे योजनशते, एतेषां चोपरितनभागममश्रेणिप्रदेशे तथा
जगत् स्वभाव्यात् अष्टौ योजनानि उभयतोऽबाधया कृत्वा ताराविमानानि परिभ्रमन्ति,
ततो जघन्येन व्याघातिममन्तरं द्वे योजनशते द्राघष्ट्यधिके २६२ भवतः । उत्कर्षतश्च द्वादश
योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके (१२२४२) इति भवति । एतच्च
मेरुमपेक्ष्य वेदितव्यं, तथाहि-मेरौ दशयोजनसहस्राणि मेरोश्चोभयतोऽबाधया एकादश
योजनशतानि एकविंशत्यधिकानि (११२१) । ततः सर्वसंख्या मिलनेन मूलोक्तानि योज-
नानि सिद्धयन्ति यथा-द्वादशयोजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्वाचत्वारिंशदधिके (१२-
२४२) इति । अथ निर्व्याघातिममन्तरं कथयति-‘तत्थ जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं
पंच धनुःसयाई उक्कोसेणं अद्धजोयणं ताराख्वस्स ताराख्वस्स य अवाधाए अंतरे पण्णत्ते’

ऊंचाई वाला कूट-शिखर है वे कूट मूल भाग में पांचसो योजन का आयाम-
विष्कम्भ वाला कहा है । मध्य भाग में तीनसो योजन का तथा उसके ऊपर में
तीनसो सतावन योजन उसके ऊपर के समश्रेणी वाले प्रदेश में तथाप्रकार के
जगत् स्वभाव से दोनों तरफ आठ योजन का अबाधा से अंतर करके तारा विमान
भ्रमण करता है । जघन्य से व्याघातिम अंतर दो सो बासठ (२६२) योजन
का होता है, यह कथन मेरु की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये, जैसे की
मेरु की ऊंचाई दस हजार योजन, मेरु के दोनों तरफ अबाधा से ग्यारहसो
इक्कीस योजन (११२१) इस प्रकार सर्व संख्या को जोड़ने से मूलोक्त योजन
प्रमाण सिद्ध होता है । जैसे की-बारह हजार दो सो बयालीस योजन (१२२४२)

अब निर्व्याघातिम अंतर का कथन करते हैं-(तत्थ जे से णिव्वाघातिमे

योजनना आयाम विष्कम्भवाणा कहा छे. मध्यभागमां त्रयुसो योजनना तथा तेनी उपरना
भागमां त्रयुसो सत्तावन योजन यथा तेनी उपरना समश्रेणीवाणा प्रदेशमां ते रीतना
जगत्स्वभावथी भन्ने तस्स आठ योजन अबाधाथी अंतर करीने तारा विमान भ्रमण करे
छे. जघन्यथी व्याघातिम अंतर असोभासठ (२६२) योजननुं थाय छे. तथा उत्कर्षथी
बारहजार असोभेतालीस योजन (१२२४२) थाय छे. आ कथन मेरुनी अपेक्षाथी कहेल
छे. तेम समज्जुं. जेमके-मेरुनी उंयाळ दसहजार योजननी छे मेरुनी भन्ने भाजु अबाधाथी
अग्यारसो अेकवीस योजन थाय छे. (११२१) आ रीते णधी संचयाने भेणववाथी
मूलमां कहेल योजन प्रमाण सिद्ध थाय छे. जे आ रीते बार हजार असो भेतालीस
योजन (१२२४२) थाय छे.

हुवे निर्व्याघातिम अंतरनुं कथन करे छे-(तत्थ जे से णिव्वाघातिमे से जहण्णेणं
सू० १०८

તત્ર યત્ તત્ નિર્વ્યાધાતિમં તત્ જવન્યેન પશ્ચધનુઃ શતાનિ ઉત્કર્ષેણ અર્દ્ધયોજનં તારારૂપસ્ય તારારૂપસ્ય ચ અવાધયા અન્તરં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ॥—તત્ર—અન્તરવિચારે યત્ તત્ નિર્વ્યાધાતિમન્તરં—સ્વાભાવિકમન્તરં તત્ જવન્યેન—ઉત્કૃષ્ટતરત્વેન કેવલં પશ્ચધનુઃ શતાનિ ભવન્તિ ઉત્કર્ષેણ ચ—અત્યધિકેન ચ કેવલં અર્દ્ધયોજનપરિમિતમેવ ભવતીતિ વેદિતવ્યમ્ । એવમત્ર તારારૂપસ્ય વિમાનસ્યાલ્પમધિકં ચાન્તરં પ્રતિપાદિતમિત્યવગન્તવ્યમિતિ ॥ સૂ. ૯૬ ॥

અગ્રમદ્વિપી વિપયકં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાઝ—

મૂલમ્—“તા ચંદસ્સ ણં જોહ્મંસિંદસ્સ જોહ્મસરણો કહ્ અગ્ગમહિ-
સીઓ પળ્લપ્પાઓ ! તા ચત્તારિ અગ્ગમહિસીઓ પળ્લપ્પાઓ, તં જહા—
ચંદપ્પમા દોસિણામા અચ્ચિમાલી પમંકરા, તત્થ ણં ઇગમેગાણ દેવીણ
ચત્તારિ દેવી સાહસ્સી પરિચારો પળ્લપ્પો પમૂ ણં તત્તો ઇગમેગા દેવી
અળ્લાઈ ચત્તારિ દેવી સહસ્સાઈ પરિવારં વિહરિત્તણ ! એવામેવ
સપુઠ્ઠાવરેણં સોલસદેવી સહસ્સા, સેત્તં તુહિણ, તા પમૂ ણં ચંદે જોહ્મંસિંદે
જોહ્મસરાથા ચંદવહિંસણ વિમાણે સમાણ સુધમ્માણ તુહિણં સહ્મિ
દિવ્વાઈ ભોગભોગાઈ ભુંજમાણે વિહરિત્તણ !, તા ચંદસ્સ ણં જોહ્મંસિ-
દસ્સ જોહ્મસરણો ચંદવહિંસણ વિમાણે સમાણ સુધમ્માણ માળવણસુ
ચેતિયલ્લંભેષુ વહ્મરામણસુ ગોલવહ્મસમુગ્ગણસુ બહવે જિણસકથા સળિણ-
લ્લિલ્લપ્પા ચિટ્ઠંતિ, તઓ ણં ચંદસ્સ જોહ્મંસિંદસ્સ જોહ્મસરણો અળ્લેસિ
ચ જોહ્મસિયાણં દેવાણ ય દેવીણં ય અચ્ચળિજ્ઞાઓ વંદળિજ્ઞાઓ પૂય-

સે જહળ્લેણં પંચ ધનુઃસયાઈ ઉક્કોસેણં અદ્ધજોયણં તારારૂવસ્સ તારારૂવસ્સ
ય અવાધાણ અંતરે પળ્લપ્પે) અંતર કે વિચાર મેં જો જો નિર્વ્યાધાતિમ—સ્વા-
ભાવિક અંતર હોતા હૈ વહ જવન્ય સે કેવલ પાંચસો ધનુષ પ્રમાણ કા હોતા
હૈ । તથા ઉત્કૃષ્ટ સે કેવલ આધા યોજન પરિમિત હી હોતા હૈ, એસા સમજ્ઞે ।
હસ પ્રકાર યહાં પર તારારૂપ વિમાન કા અલ્પ એવં અધિક અંતર કા પ્રતિ-
પાદન કિયા ગયા જાન લેવે ॥ સૂ. ૯૬ ॥

પંચ ધનુસયાઈ ઉક્કોસેણં અદ્ધજોયણં તારારૂવસ્સ તારારૂવસ્સ અવાધાણ અંતરે પળ્લપ્પે)
અંતરની વિચારણામાં જે જે નિર્વ્યાધાતિમ—સ્વાભાવિક અંતર હોય છે. તે જઘન્યથી કેવળ
પાંચસો ધનુષ પ્રમાણનું હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી કેવળ અર્ધા યોજન પરિમિત જ હોય
છે. તેમ સમજવું. આ પ્રમાણે અહીં તારારૂપ વિમાનના અલ્પ અને અધિક અંતરનું
પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે તેમ સમજવું. ॥ સૂ. ૯૬ ॥

णिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्लणं मंगलं देवयं चेइयं
पज्जुवासणिज्जाओ एवं खलु णो पभू चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंद-
वडिसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिए णं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगां
भुंजमाणे विहरित्तए । पभू णं चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिसए
विमाणे सभाए सुधम्माए चंदसि सीहासणंसि चउहिं सागाणियसाह-
स्सिहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं
अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवलीहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं
अण्णेहिं य बहूहिं जोइसिएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडेमहता-
हतणट्ठगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुङ्गपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं
भोगभोगां भुंजमाणे विहरित्तए केवलं परियारणिट्ठीए णो चेव णं मेहु-
णवत्तियाए० । ता सूरस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरणो कइ अग्गमहि-
सीओ पणत्ताओ !, ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पणत्ताओ, तं जहा-
सूरप्पभा आतवा अच्चिमाला पभंकरा, सेसं जहा चंदस्स णवरं सूर-
वडेंसए विमाणे जाव णो चेव णं मेहुणवत्तियताए ॥ सू० ९७ ॥

छाया-तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ?,
तावत् चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः-तद्यथा-चन्द्रप्रभा (१) ज्योत्स्नाभा (२) अर्चिमालिनी
(३) प्रभाकरा (४) तत्र खलु एकैकस्याः देव्याः चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः ।
प्रभुः खलु ताभ्यः एकैकादेवी, अन्यानि चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारं विकुर्वितुं
एवमेव सपूर्वापरेण षोडशदेवी सहस्राणि, तदेतावत् त्रुटिके तावत् प्रभुः खलु चन्द्रो ज्यो-
तिषेन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोग-
भोगान् भुञ्जानो विहर्तुः ?, नायमर्थः समर्थः, तावत् कथं ते न प्रभुर्ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिष-
राजः, चन्द्रावतंसे विमाणे सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो
विहर्तुः ?, तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य चन्द्रावतंसे विमाने सभायां
सुधर्मायां माणवकेषु चैत्यस्तम्भेषु वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्गकेषु बहूनि जिनशक्थीनि संनि-
क्षिप्तानि तिष्ठन्ति तानि खलु चन्द्रस्य ज्योतिषीन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य अन्येषां च बहूनां
ज्योतिष्काणां देवानां च देवीनां च अर्चनीयानि पूजनीयानि सत्करणीयानि सम्माननीयानि
कल्याणं मंगलं देवयं चैत्यं पर्युपासनीयानि, एवं खलु न प्रभुश्चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिष-
राजः, चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो
विहर्तुः । प्रभुः खलु चन्द्रो ज्योतीन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां

ચાન્દ્રે સિંહાસને ચતુર્ભિઃ સામાનિકસહસ્રૈશ્ચતુસ્ટભિરગ્રમહિપીભિઃ સપરિવારાભિસ્તિષ્ઠભિઃ પરિપદ્ભિઃ સપ્તભિરનીકૈઃ સપ્તભિરનીકાધિપતિભિઃ પોડશભિરાત્મરક્ષકદેવસહસ્રૈરન્યૈશ્ચ बहु-
મિજ્યૌતિષીન્દ્રૈ દૈવદેવીમિશ્ર સાદૃં સંપરિવૃતો મહતાહતનાટયગીતવાદિતતન્ત્રીતલતાલ-
ત્રુટિતધનમૃદઙ્ગપટુપ્રવાદિતરવેણ દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્ શુજ્ઞાનો વિહર્તુ કેવલં પરિવાર
ઋદ્ધયર્થ, ન ચૈવ खलु मैथुनवृत्तितया । તાવત્ સૂર્યસ્ય खलु ज्योतीन्द्रस्य ज्योतिपराजस्य
કતિ અગ્રમહિષ્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ !, તાવત્ ચતસ્ર અગ્રમહિષ્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા-સૂર્યપ્રમા (૧)
આતપા (૨) અર્ચિમાલિની (૩) પ્રમાકરા (૪) શેષં યથા ચન્દ્રસ્ય, નવરં સૂર્યાવતંસકે વિમાને
યાવત્ ન ચૈવ खलु मैथुनवृत्तितया ॥સૂ૦ ૧૭॥

ટીકા-પણવતિતમે સૂત્રે જમ્બૂદ્વીપે તારાવિમાનસ્ય નિર્વ્યાધાતિમસ્વરૂપવ્યાધાતિમ-
સ્વરૂપં चेति द्विविधमन्तरं सम्यक् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन् सप्तनवतितमेऽर्थाधिकारसूत्रे
ચન્દ્રાદીનામ્ અગ્રમહિપી વિષયકં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ-‘તા ચંદસસે’ ત્યાદિના ।

‘તા ચંદસસ ણં જોતિર્સીંદસસ જોતિસરણ્ણો કહ્ અગ્ગમહિસીઓ પણ્ણત્તાઓ’ તાવત્
ચન્દ્રસ્ય खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिपराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ॥૧॥ તાવદિતિ
પ્રાગ્વત્ જ્યોતિષેન્દ્રસ્ય-જ્યોતિષાં તેજઃ પુજ્ઞાનાં નક્ષત્રતારારૂપાણાં મધ્યે ઈન્દ્રોઽધિકપ્રકાશ-
રૂપો યસ્તસ્ય, તથા જ્યોતિપરાજસ્ય-જ્યોતિષપ્રધાનસ્ય-જ્યોતિષાધિપતેશ્ચન્દ્રસ્ય-ચન્દ્રરૂપ-
દેવસ્ય खल्विति निश्चयेन कति-कियत्योऽग्रमहिष्यः-पट्टराज्ञः प्रज्ञप्ताः-प्रतिपादिता इति
કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા ચત્તારિ અગ્ગમહિસીઓ પણ્ણત્તાઓ,

अथ अग्रमहिषी के विषय में प्रश्नसूत्र कहते हैं-

ટીકાર્થ-છિયાણવે સૂત્ર મેં જંબૂદ્વીપ મેં તારા વિમાન કા નિર્વ્યાધાતિમ,
एवं व्याधातिम इस प्रकार दोनों प्रकार का अंतर को सम्यक् प्रकार से कह
કર અથ્વે હસ સતાણવે સૂત્ર મેં ચંદ્રાદિક કે અગ્રમહિષિયોં કે વિષય મેં શ્રી
ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા ચંદસસ ણં જોતિર્સીંદસસ જોતિસરણ્ણો કહ્
અગ્ગમહિસીઓ પણ્ણત્તાઓ) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષકરાજ ચંદ્ર દેવ કી કિતની
અગ્રમહિષીયાં અર્થાત્ પટ્ટરાણિયાં પ્રજ્ઞસ કી ગઈ હૈ ? સો હે ભગવન્ આપ કહિયે
હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કોં જાનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે-

હવે અગ્રમહિષીના સંબંધમાં પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ-છન્નુમાસૂત્રમાં જંબૂદ્વીપમાં તારા વિમાનનું નિર્વ્યાધાતિમ અને વ્યાધાતિમ
આ રીતે બન્ને પ્રકારના અંતરનું સમ્યક્ પ્રકારથી કથન કરીને હવે આ સત્તાણુમાં સૂત્રમાં
ચંદ્રાદિની અગ્રમહિષીયાના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા ચંદસસ ણં
જોતિર્સીંદસસ જોતિસરણ્ણો કહ્ અગ્ગમહિસીઓ પણ્ણત્તાઓ) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષકરાજ ચંદ્ર
દેવની અગ્રમહિષીયા અર્થાત્ પટ્ટરાણીયા કેટલી પ્રજ્ઞપ્ત કરી છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહો

તં જહા ચંદ્રપ્રમા દોસિણામા અચ્ચિમાલી પમંકરા' તાવત્ ચતસ્રોઽગ્રમહિષ્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા -ચન્દ્રપ્રમા જ્યાત્સ્નામા અર્ચિમાલિની પ્રમંકરા ॥ તાવત્-શ્રૂયતામત્રોત્તરં તાવત્ ચન્દ્રરૂપસ્ય દેવસ્ય ચતસ્રોઽગ્રમહિષ્યઃ સન્તિ, તાથૈવં યથા ચન્દ્રપ્રમાનામ્ની પ્રથમા (૧) જ્યોત્સ્નામાનામ્ની દ્વિતીયા (૨) અર્ચિમાલિની નામ્ની તૃતીયા (૩) પ્રમાકરાનામ્ની ચતુર્થી (૪) इत्येवं चतस्र एव अग्रमहिष्यस्सन्ति चन्द्रदेवस्येति । अथैतासां परिवारान् विश्लेषयति-‘तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि देवी साहस्सी परिवारो पण्णत्तो’ तत्र खलु एकैकस्याः देव्याश्चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारः प्रज्ञप्तः । तत्र-अग्रमहिषी विषयविचारे खल्विति वाक्यालङ्कारे एकैकस्याः पट्टराज्ञाः देव्याः-अग्रमहिष्याः खलु चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि परिवारो भवत्यर्थात् एकैका अग्रमहिषी चतुर्णां चन्द्रसत्कदेवीसहस्राणां पट्टराज्ञी भवति, एकैका च सा इत्थंभूता अग्रमहिषी परिचारणावसरे तथाविधां ज्योतिष्कराजचन्द्रदेवेच्छामुपलभ्य-चन्द्रदेवस्येज्जितमनुज्ञाय प्रधुरन्यानि आत्मसमानरूपाणि चत्वारि चत्वारि देवी सहस्राणि हैं-(ता चत्तारि अग्रमहिंसीओ पण्णत्ताओ तं जह्वा चंदप्पमा दोसिणाभा अच्चि माली पमंकरा) चंद्र देव की चार अग्रमहिषियां कही गई हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं-चंद्रप्रभा प्रथम अग्रमहिषी का नाम है (१) ज्योत्स्नाभा नाम वाली दूसरी अग्रमहिषी कही है (२) अर्चिमालीनी नाम की तांसरी अग्रमहिषी कही है (३) प्रभाकरा नाम की चौथी अग्रमहिषी प्रज्ञप्त की है (४) इस प्रकार चंद्र देव की चार अग्रमहिषीयां कही है ।

अब इनके परिवार का कथक करते हैं-(तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि देवी साहस्सी परिवारो पण्णत्तो) अग्रमहिषी संबंधी विचारणा में एक एक पट्टराणी का चार चार हजार देवीयों का परिवार होता है अर्थात् एक एक अग्रमहिषी चार हजार देवियों की पट्टराणी होती है । वे एक एक देवी अग्रमहिषी की परिचारणा के समय तथाप्रकार के ज्योतिष्कराज चंद्र देव की इच्छानुसार

આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે.-‘(તા ચત્તારિ અગમહિંસીઓ પણ્ણત્તાઓ, તં જહ્વા-ચંદ્રપ્રમા, દોસિણામા, અચ્ચિમાલી પમંકરા) ચંદ્ર દેવની અગ્રમહિષીયો ચાર કહેલ છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે. ચંદ્રપ્રભા, પહેલી અગ્રમહિષીનું નામ (૧) બીજી અગ્રમહિષીનું નામ જ્યોત્સ્નાભા છે (૨) ત્રીજી અગ્રમહિષીનું નામ અર્ચિમાલિની એ પ્રમાણે છે. (૩) અને ચોથી અગ્રમહિષીનું નામ પ્રભાકરા છે (૪) આ પ્રમાણે ચંદ્ર દેવની ચાર અગ્રમહિષીયો કહેલ છે.

હવે તેમના પરિવારનું કથન કરવામાં આવે છે.-‘(તત્થ ણં-એગમેગાએ દેવીએ ચત્તારિ દેવી સાહસ્સી પરિયારો પણ્ણત્તો) અગ્રમહિષીયો સંબંધી વિચારણામાં એક એક પટ્ટરાણીને ચાર ચાર હજાર દેવિયોનો પરિવાર હોય છે. અર્થાત્ એક એક અગ્રમહિષી ચારહજાર દેવિયોની પટ્ટરાણી હોય છે. તે એક એક દેવી અગ્રમહિષીની પરિચારણના સમયે તે પ્રકાર

વિકુર્વિતું-વિકુર્વણયા શક્ત્યા અન્યાન્યપિ તથાભૂતાનિ આત્મસત્કરુપાણિ કર્તુ પ્રभवति प्रभुरित्यर्थः, इहात्र सिद्धान्तप्रसिद्धः खलु विकुर्वणशब्दः, विकुर्व इति धातुरस्ति यस्य विकुर्वणा इति प्रयोगस्तेन विकुर्वितु मित्युक्तमस्ति ।

एतदेव प्रतिपादयति-‘पभूणं ताओ एगमेगा देवी अण्णाइं चत्तारि चत्तारि देवीसहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए’ प्रभुः खलु ताभ्यः एका देवी अन्यानि चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि विकुर्वितुं ॥ चतुर्णां देवी सहस्राणां मध्येऽपि एकैका देव्यपि अन्यान्यपि चत्वारि चत्वारि देवी सहस्राणि विकुर्वणा शक्त्या तथाविधां कर्तुं प्रभुः-प्रभवति, तासां मध्ये एकैकापि देवी तथाविधशक्तिशालिनी भवतीति भावश्चन्द्रदेवे अचिन्त्या शक्तिरस्तीत्यर्थः ॥ अथ सर्वाः समुपसंख्यायते-‘एवामेव सपुब्बावरेणं सोलसदेवी सहस्सा, सेत्तं तुडिए’ एवमेव सपूर्वापरेण पोडशदेवी सहस्राणि, तदेतावत् त्रुटिके ॥ एवामेव-पूर्वोदितभावनाप्रकारेणैव, सपूर्वापरेण-पूर्वेण सह सपूर्वं पूर्वं च तदपरं च सपूर्वापरं तेन सपूर्वापरेण-पूर्वापरमिल-

अर्थात् चंद्रदेव का इंगित को जानकर अपने समान रूपवाली अन्य चार चार हजार देवियों को विकुर्वणा शक्ति से विकुर्वित करने में समर्थ होती है । यहां पर विकुर्व शब्द सिद्धांत प्रसिद्ध है । विकुर्व यह धातु है जिस का विकुर्वणा इस प्रकार प्रयोग होता है अतः विकुर्वित करने में ऐसा कहा है ।

इसी विषय को विशेष रूप से कहते हैं-(पभूणं ताओ एगमेगा देवी अण्णाइं चत्तारि चत्तारि देवीसहस्साइं परिवारं विउव्वित्तए) चार हजार देवियों में से एक एक देवी दूसरी चार चार हजार देवी को अपनी विकुर्वणा शक्ति से विकुर्वित कर सकती है एवं वे देवियां भी तथाविध शक्तिशाली होती हैं । अर्थात् चंद्र देव में अपरमित शक्ति होती है । अब सब की संख्या बतलाते हैं-(एवामेव सपुब्बावरेणं सोलस देवीसहस्सा सेत्तं तुडिए) इस पूर्व कथित प्रकार से पूर्वापर को मिलाने से अर्थात् सब को जोड़ने से चंद्र देव

ના બ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્રદેવની ઇચ્છા પ્રમાણે અર્થાત્ ચંદ્રદેવના ઇંગિતને બાણીને પોતાના સરખાફપવાળી બીજી ચારચાર હજાર દેવિયોને પોતાની વિકુર્વણા શક્તિથી વિકુર્વિત કરવામાં સમર્થ હોય છે. અહીં વિકુર્વ શબ્દ સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધ છે. વિકુર્વ એ ધાતુ છે. જેને વિકુર્વણા એ રીતે પ્રયોગ થાય છે તેથી વિકુર્વિત કરવામાં તેમ કહ્યું છે.

આજ વિષયને વિશેષ પ્રકારથી કહે છે.-‘(પમૂળં તાઓ એગમેગા દેવી અણ્ણાઈં ચત્તારિ ચત્તારિ દેવી સહસ્સાઈં પરિવારં વિઠવ્વિત્તએ) ચારહજાર દેવિયો પૈકી એક એક દેવી પણ બીજી ચાર ચારહજાર દેવિયોને પોતાની વિકુર્વણા શક્તિથી વિકુર્વિત કરી શકે છે અને તે દેવીયો પણ તે પ્રકારની શક્તિવાળી હોય છે. અર્થાત્ ચંદ્રદેવમાં અપરિમિત શક્તિ હોય છે. હવે બધાની સંખ્યા બતાવે છે.-‘(એવામેવ સપુબ્બાવરેણં સોલસદેવીસહસ્સા સેત્તં તુટ્ટિએ) આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પૂર્વાપરને મેળવવાથી એટલેકે બધાને એકઠી કરવાથી

નેન સર્વસંકલનેન ભવન્તિ સ્વાશ્વાવિકાનિ પોઢશદેવી સહસ્રાણિ ચન્દ્રરૂપસ્ય દેવસ્ય, યથાદિ-
-ચતસ્રોઽગ્રમહિષ્યઃ સન્તિ એકૈકા ચ આત્મના સહ ચતુશ્ચતુર્દેવી સહસ્રપરિવારા ચ, તેન સર્વ-
સંકલનયા ભવન્તિ પોઢશદેવી સહસ્રાણિ ચન્દ્રદેવસ્ય, 'સેત્તં તુહિણ' इति तदेतावत् चन्द्र-
દેવસ્ય ત્રુટિક-અન્તઃપુરં પરિપૂર્ણં ભવતિ અર્થાત્ પોઢશસહસ્રાગ્રમહિષીવિલસિતં ચન્દ્રદેવ-
સ્યાન્તઃપુરમિતિ સર્વસંખ્યાસંકલનેન નિશ્ચિતમિતિ । ત્રુટિકશબ્દઃ સિદ્ધાન્તપ્રસિદ્ધોઽન્તઃ-
પુરવાચકઃ, ઉક્તં ચ જીવાભિગમચૂર્ણૌ-'ત્રુટિકમન્તઃ પુરમિતિ ।' અથાન્યં પ્રદશ્નં વિવૃણોતિ-
'તા પમૂળં ચંદે જોતિસિદે જોતિસરાયા ચંદવડિંસણ વિમાણે સમાણ સુધમ્માણ તુહિણં
સદ્ધિં દિવ્વાહં ભોગભોગાહં મુંજમાણે વિહરિત્તણ' તાવત્ પ્રમુઃ ચલ્લુ ચન્દ્રો જ્યોતિષીન્દ્રો
જ્યોતિષરાજશ્ચન્દ્રાવતંસે વિમાણે સુધર્માયાં સમાયાં ત્રુટિકેન સાર્દે દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્
મુંજમાનો વિહર્તુમ્ । જ્યોતિષીન્દ્રઃ-જ્યોતિષામીશઃ જ્યોતિષરાજઃ-જ્યોતિષામધિપતિશ્ચન્દ્રઃ
ચલ્લુ ચન્દ્રાવતંસે વિમાણે-સ્વસ્થાનસ્યોર્ધ્વપ્રદેશવિમાણે યા સુધર્મા નામ્ની સમા વર્તેતં તસ્યાં
સુધર્માયાં સમાયાં ત્રુટિકેન-અન્તઃ પુરેણસાર્દે દિવ્યાન્-દિવિભવાન્ દિવ્યાન્-અલૌકિકાન્-

કી સોલહ હજાર દેવિયાં હોતી હૈં । જૈસે કી-ચાર અગ્રમહિષિયાં હોતી હૈ, ડન પ્રત્યેક કા ચાર ચાર હજાર દેવિયોં કા પરિવાર હોતા હૈ, અતઃ ઇન સબ કો મિલાને સે ચંદ્ર દેવ કી સોલહ હજાર દેવિયોં કા પરિવાર હો જાતા હૈ । (સે સં તુહિણ) યહ ચંદ્ર દેવ કા અંતઃ પુર હૈ । અર્થાત્ સોલહ હજાર અગ્રમહિ-
ષિયોં સે સુશોભિત ચંદ્ર દેવ કા અંતઃ પુર હોતા હૈ ઇસ પ્રકાર સબ સંખ્યા કો મિલાને સે નિશ્ચિત હોતા હૈ । ત્રુટિત શબ્દ સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધ અંતઃ પુર વાચક હૈ । જીવાભિગમ કી ચૂર્ણિયા મેં કહા મી હૈ-(ત્રુટિકમન્તઃપુરમિતિ) અબ શ્રી ગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન પૂછતે હૈ-(તા પમૂળં ચંદે જોતિસિદે જોતિસરાયા ચંદવડિંસણ વિમાણે સમાણ સુધમ્માણ તુહિણં સદ્ધિં દિવ્વાહં ભોગભોગાહં મુંજમાણે વિહરિત્તણ) જ્યોતિષીન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસ વિમાણ મેં અર્થાત્ અપને સ્થાન સે મી ડપર કે પ્રદેશ કે વિમાણ મેં જો સુધર્મા નામ કી

અંદ્રદેવની સોળહજાર દેવિયો થાય છે. જેમકે-ચાર અગ્રમહિષિયો હોય છે. તે દરેકનો ચારચાર હજાર દેવિયોનો પરિવાર હોય છે તેથી એ બધાને મેળવવાથી અંદ્રદેવની સોળ હજાર દેવીયોનો પરિવાર થઈ જાય છે. (સેત્તં તુહિણ) આ પ્રમાણેનું અંદ્રદેવનું અંતઃપુર છે. અર્થાત્ સોળહજાર અગ્રમહિષિયોથી શોભાયમાન અંદ્રદેવનું અંતઃપુર હોય છે. આ પ્રમાણે બધી સંખ્યા મેળવવાથી નિશ્ચિત થાય છે. ત્રુટિત શબ્દ સિદ્ધાંત પ્રસિદ્ધ અંતપુર વાચક છે. જીવાભિગમની ચૂર્ણિકામાં પણ કહ્યું છે.-ત્રુટિકમન્તપુરમિતિ)

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા પમૂળં ચંદે જોતિસિદે જોતિસરાયા ચંદવડિંસણ વિમાણે સમાણ સુધમ્માણ તુહિણં સદ્ધિં ભોગભોગાહં મુંજમાણે વિહરિત્તણ) જ્યોતિ-
ષીન્દ્ર જ્યોતિષરાજ અંદ્ર ચંદ્રાવતંસ વિમાણમાં અર્થાત્ પોતાના સ્થાનથી પણ ડપરના

ભોગભોગાન્ શુજ્યમાનો વિહર્તુ પ્રશ્ન:-પ્રભવિતું સમર્થો ભવતિ કિં ચન્દ્ર इति गौतमस्य प्रश्नः
 ततो भगवानाह-‘णो इणट्ठे समट्ठे’ नायमर्थः समर्थः ॥ नैतत् सम्भति लोके नायमर्थः समर्थः-
 लोकदृशा नायमर्थः उपपन्नो भवति केवलं चन्द्रदेव एव अलौकिकया विकुर्वणया शक्त्या
 तथा कर्तुं प्रभवितुं प्रभूरीशो भवति, अतएव न युक्तोऽयमर्थ इति भावः । अथ पुनर्गौतमः
 प्रश्नयति-‘ता कंहं ते णो पभू जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए
 तुडिणं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए !’ तावत् कथं ते न प्रभुज्योति-
 पीन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोग-
 भोगान् शुज्जमानो विहर्तु ?’ तावदिति पूर्ववत् कथं-केन हेतुना ते-तवमतेन-नायमर्थः
 समर्थ इति लौकिकार्थेनेति, किन्तु केवलं ज्योतिषीन्द्रो ज्योतिषराजश्चन्द्र एव स्वकीयस्था-
 नस्योर्ध्वप्रदेशे विमाने स्थितायां सुधर्मायां सभायां स्वकीयान्तःपुरेण-त्रुटिकेन सार्द्ध-
 दिव्यान् भोगभोगान् शुज्जानो विहर्तु प्रभवतीत्यत्र को हेतुः ?,-किं कारणमिति गौतमस्य

સભા હોતી હૈ, ડસ સુધર્મા સભા મેં અંતઃ પુરકે સાથ દિવ્ય અર્થાત્ અલૌકિક
 ભોગભોગોં કો ભોગને મેં ચંદ્ર સમર્થ હોતા હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી
 કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(ળો ઇણટ્ઠે સમટ્ઠે) યહ અર્થ
 સમર્થ નહીં હૈ । અર્થાત્ ઇસ પ્રકાર નહીં હોતા હૈ, લોક કી દૃષ્ટિ મેં ઇસપ્રકાર
 નહીં હોતા હૈ, કેવલ ચંદ્ર દેવ હી અલૌકિક વિકુર્વણાં શક્તિ સે ડસ પ્રકાર
 કરને મેં સમર્થ હોતા હૈ । અતઃવ ઇસ પ્રકાર કા યહ કથન યથાર્થ નહીં હોતા હૈ ।
 શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા કહં તે ણો પભૂ જોતિસિંદે જોતિસ-
 રાયા ચંદવડિંસઃ વિમાણે સભાઃ સુધમ્માઃ તુડિણં સદ્ધિં દિવ્વાઈં ભોગભો-
 ગાઈં ભુંજમાણે વિહરિત્તઃ) કિસ કારણ સે આપ કે મત સે યહ અર્થ લૌકિક
 અર્થ સે સમર્થ નહીં હૈ ? કિન્તુ કેવલ જ્યોતિષીન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર હી
 અપને સ્થાન કે ડપર કે પ્રદેશ મેં વિમાન મેં રહી હુઈ સુધર્મા સભા મેં અપને
 અંતઃ પુર કે સાથ દિવ્ય ભોગોં કો ભોગ કરકે વિહાર કરને મેં સમર્થ નહીં

પ્રદેશના વિમાનમાં જે સુધર્માનામની સભા હોય છે, એ સુધર્માસભામાં અંતઃપુરની સાથે
 દિવ્ય અર્થાત્ અલૌકિક ભોગ ભોગોને ભોગવવામાં ચંદ્ર સમર્થ હોય છે ? આ પ્રમાણે શ્રી-
 ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘(ળો ઇણટ્ઠે સમટ્ઠે) આ અર્થ બરાબર
 નથી. અર્થાત્ આ પ્રમાણે થતું નથી કેવળ ચંદ્ર દેવજ અલૌકિક વિકુર્વણા શક્તિથી એ રીતે
 કરવામાં સમર્થ હોય છે. તેથી આ કથન યથાર્થ નથી. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે-
 (તા કહં તે ણો પભૂ જોતિસિંદે જોતિસરાયા ચંદવડિંસઃ વિમાણે સભાઃ સુધમ્માઃ તુડિણં
 સદ્ધિં દિવ્વાઈં ભોગભોગાઈં ભુંજમાણે વિહરિત્તઃ) શા કારણથી આપના મતથી આ અર્થ
 સમર્થ નથી ? પરંતુ કેવળ જ્યોતિષીન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્રજ પોતાના સ્થાનથી ઉપરના
 પ્રદેશના વિમાનમાં રહેલ સુધર્મા સભામાં પોતાના અંતઃપુરની સાથે દિવ્ય એવા ભોગોપભોગ

પ્રશ્નસ્તતો મગવાનાહ—‘તા ચંદસ્સ ણં જોતિસિંદસ્સ જોતિસરણો ચંદવહિંસણ વિમાણે સંભાણ સુધમ્માણ માણવણસુ ચૈત્યિયલંબેસુ વહરામણસુ ગોલવટ્ઠસમુગ્ગણસુ વહવે જિણ-સકથા સંણિલ્લિલ્લતા ચિટ્ઠંતિ’ તાવત્ ચન્દ્રસ્ય ચલુ જ્યોતિષેન્દ્રસ્ય જ્યોતિષરાજસ્ય ચન્દ્રા-વતંસકે વિમાને સમાયાં સુધર્માયાં માણવકેસુ ચૈત્યસ્તમ્બેષુ વજ્રમણસુ ગોલવૃત્ત સમુદ્ગકેસુ વહૂનિ જિનસવ્થીનિ સંનિલ્લિપ્પાનિ તિણ્ઠન્તિ ॥ તાવદિતિ પ્રાગ્વત્—સલ્લિવિતિ વાવયાલ્લક્કારે જ્યોતિષેન્દ્રસ્ય જોતિષ્કરાજસ્ય ચન્દ્રાવતંસકે વિમાને સ્થિતાયાં સુધર્માયાં સમાયાં માણ-વકો નામ ચૈત્યસ્તમ્બો વર્તતે, તસ્મિંશ્ચ માણવકે ચૈત્યસ્તમ્બે ષ્ટાત્રમયંપુ—વજ્રપ્રાચૂર્યેષુ સિવથેષુ—સિક્કકેષુ—વજ્રમયસ્થાનેષુ યે ગોલાઃ—ગોલાકારાઃ વૃત્તાઃ—પરિવૃત્તાઃ સમુદ્ગકાઃ—વિન્દ-વસ્તેષુ—વિન્દુષુ વહૂનિ—સંખ્યાતીતાનિ જિનસવ્થીનિ જિનસ્થાનાનિ સંલ્લિપ્પાનિ—નિલ્લિપ્પાનિ તિણ્ઠન્તિ—વર્તમાનાનિ સન્તિ । તત્ર ચ—‘તાઓ ણં ચંદસ્સ જોહિસિંદસ્સ જોહિસરણો અણ્ણેસિં ચ વહૂણં જોહિસિયાણં દેવાણં ય દેવીણં ય અચ્ચણિજ્ઞાઓ વંદણિજ્ઞાઓ પૂયણિજ્ઞાઓ સક્કારણિજ્ઞાઓ સમ્માણણિજ્ઞાઓ કલ્લાણં મંગલં દેવયં ચેહયં પજ્જુવાસણિજ્ઞાઓ એવં પશૂ

હો સકતા હસ મેં કયા કારણ હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી મગવાન કહતે હૈ—(તા ચંદસ્સ ણં જોતિસિંદસ્સ જોતિ-સરણો ચંદવહિંસણ વિમાણે સંભાણ સુદમ્માણ માણવણસુ ચૈદ્યલંબેસુ વહ-રામણસુ ગોલવટ્ઠસમુગ્ગણસુ વહવે જિણ સકથા સંણિલ્લિલ્લતા ચિટ્ઠંતિ) જ્યોતિ-ષેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્ર કા ચંદ્રાવતંસક વિમાન મેં રહી હુઈ સુધર્મા નામ કી સમા મેં માણવક નામ કા ચૈત્યસ્તંભ રહતા હૈ । ડસ માણવક ચૈત્યસ્તમ્બ કે વજ્રમય સિકે મેં અર્થાત્ વજ્રમય સ્થાન મેં જો ગોલાકાર પરિવૃત્ત સમુદ્ગક હૈ ડન મેં સંખ્યાતીત જિનસવ્થિ અર્થાત્ જિનસ્થાન રહે હોતે હૈ । વહાં પર (તાઓ ણં ચંદસ્સ જોહિસિંદસ્સ જોહિસરણો અણ્ણેસિં ચ વહૂણં જોહિસિયાણં દેવાણં ય દેવી ણં ય અચ્ચણિજ્ઞાઓ વંદણિજ્ઞાઓ પૂયણિજ્ઞાઓ, સક્કારણિજ્ઞાઓ સમ્માણણિજ્ઞાઓ કલ્લાણં મંગલં દેવયં ચેહયં પજ્જુવાસણિજ્ઞાઓ એવં પશૂ

ભોગવીને વિહાર કરવામાં સમર્થ થતો નથી તેમાં શું કારણ છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે—(તા ચંદસ્સ ણં જોતિસિંદસ્સ જોતિ સરણો ચંદવહિંસણ વિમાણે સંભાણ સુદમ્માણ માણવણસુ ચૈદ્યલંબેસુ વહરામણસુ ગોલવટ્ઠ સમુગ્ગણસુ વહવે જિણસકથા સંનિલ્લિલ્લતા ચિટ્ઠંતિ) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્રના ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં રહેલ સુધર્મા નામની સલામાં માણવક નામનો ચૈત્ય સ્તંભ રહે છે. એ માણવક ચૈત્યસ્તંભમાં વજ્રમયશિકામાં અર્થાત્ વજ્રમય સ્થાનમાં જે ગોળ આકારનું વીંટળાયેલ સમુદ્ગક છે, તેમાં સંખ્યાતીત છનસકથિ અર્થાત્ છનસ્થાનો રહેલ હોય છે.—(તાઓ ણં ચંદસ્સ જોહિસિંદસ્સ જોહિસરણો અણ્ણેસિં ચ વહૂણં જોહિસિયાણં દેવાણં ય દેવીણં ય અચ્ચ-ણિજ્ઞાઓ વંદણિજ્ઞાઓ પૂયણિજ્ઞાઓ સક્કારણિજ્ઞાઓ સમ્માણણિજ્ઞાઓ કલ્લાણં મંગલં દેવયં

चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिणं सिद्धि दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरिचिए' तानि खलु चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिष्कराजस्य अन्येषां च बहूनां ज्योतिष्काणां देवानां च देवीनां च अर्चनीयानि वन्दनीयानि पूजनीयानि सत्करणीयानि सम्माननीयानि कल्याणं मंगलं देवयं चैत्यं पर्युपासनीयानि एवं खलु न प्रभुश्चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिष्कराजः चन्द्रावतंसे विमाने सभायां सुधर्मायां त्रुटिकेन सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम् ॥ तानि-जिनसक्थीनि (सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशोऽस्ति स च प्राकृतत्वात् क्षन्तव्यः) चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य तथा चान्येषां बहूनां-संख्यातीतानां ज्योतिष्काणां-ज्योतिर्धराणां देवानां देवीनां च अर्चनीयानि-पुष्पादिभिर्वन्दनीयानि, वन्दनीयानि-स्तोतव्यानि-विशिष्टैः स्तोत्रैः स्तोतव्यानि, पूजनीयानि-पुष्प-माल्यादिभिः वन्दनीयानि, सत्करणीयानि-वस्त्राभरणभूषणैः सत्करणीयानि, सम्माननीयानि-आदरप्रतिपत्त्या जिनोचितप्रतिपत्त्या च समादरदृशा सम्माननीयानि, कल्याणं-सार्वत्रिकं सुखहेतुभूतं, मङ्गलं-सकलदुरितोपशमनकारणं, दैवतं-परमदेवताभयं, चैत्यं-इष्ट-देवता प्रतीकं-परमप्रकाशस्वरूपस्य परमात्मनः प्रतीकं-परमप्रकाशस्वरूपस्य परमात्मनः प्रतीकस्थानीयं, अतएवेत्यं पर्युपासनीयानि-ध्यानधारणादिभिः स्मरणीयानि, इत्येवं-पूर्वो-

चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिणं सिद्धि दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरिचिए) वे जिनसक्थि । (सूत्र में स्त्रीलिङ्ग से निर्देश प्राकृत होने से किया गया जाने) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिष राज चंद्र को तथा अन्य संख्यातीत ज्योतिष्क देव एवं देवियों को अर्चनीय पुष्पादि से वंदनीय स्तोतव्य-विशिष्ट स्तोत्र से स्तुति करने योग्य, पूजनीय, पुष्प-मालादि से तथा वंदनीय, सत्कारणीय, वस्त्राभरणादि से, सम्माननीय जिनोचित समादर से, कल्याण स्वरूप अर्थात् सार्वत्रिक सुख हेतुभूत, मंगल स्वरूप अर्थात् सकल दुरितों का उपशम करने में कारण रूप, दैवत, -परम देवताभय चैत्य-इष्ट देवता प्रतीक अर्थात् परमप्रकाशक परमात्मा के प्रतीक के स्थानभूत अत एव वह पर्युपासनीय अर्थात् ध्यान धारणादि से स्मरण करने

चेइयं पञ्जुवासणिञ्जाओ एवं पभू चंदे जोइसिंदे जोइसराया चंदवडिसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिणं सिद्धि दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरिचिए) ओ लुनसक्थि (सूत्रभां स्त्रीलिङ्ग निर्देश प्राकृत होवाथी करेल छे तेम समज्जु) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज चंद्रने तथा भील संख्यातीत ज्योतिष्क देवो अने देवियेने अर्चनीय-पुष्पादिथी, वंदनीय स्तोतव्य-विशेष प्रकारना स्तोत्राथी स्तुति करवा योग्य, पूजनीय पुष्पमालादिथी तथा वंदनीय सत्कारणीय, वस्त्राभरणादिथी, सम्माननीय लुनोचित आदरभावथी, कल्याण स्वरूप अर्थात् सार्वत्रिक सुखना हेतुस्वरूप, मंगलस्वरूप अर्थात् सधना दुरितोना उपशम करवाभां कारणस्वरूप, दैवत-परमदेवताभय, चैत्य इष्ट देवतुं प्रतीक अर्थात् परम प्रकाशक परमात्माना प्रतीकना स्थान

दितेन प्रकारेण खल्विति निश्चितं, प्रभुः—कर्तुं अन्यथाकर्तुं समर्थः—सर्वशक्तिमान्—व्यापकः, चन्द्रः—चन्द्ररूपो देवः, ज्योतिषेन्द्रः ज्योतिषगणेशः ज्योतिष्कराजः—ज्योतिषामधिपतिः, चन्द्रावतंस विमाने—चन्द्रस्योर्ध्वप्रदेशस्थे विमाने, सभायां—परिषदि, सुधर्मायां—देवसभायां (स्यात् सुधर्मादेवसभा पीयूषममृतं सुधा, इत्यमरोक्तिः), त्रुटिकेन—स्वकीयान्तःपुरेण सार्द्ध—साकं दिव्यान्—दिविभवान् दिव्यान्—अलौकिकान् भोगभोगान्—स्वात्मानन्दप्रतिपत्त्यर्थं स्वोत्पादितानेवानन्दप्रदायकान् पदार्थान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभवति, स्वेच्छावशात् सर्वं कर्तुमीशो भवति ज्योतिष्कराजश्चन्द्रदेव इति ॥

‘पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिसए विमाणे सभाए सुहम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिं य बहूहिं जोइसीएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे’ प्रभुः खलु चन्द्रो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिष्कराजश्चन्द्रावतंस विमाने सभायां सुधर्मायां चान्द्रे सिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतस्रभिरग्रमहिषीभिः सपरिवारामिस्तिष्ठभिः परिषद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः

योग्य इस प्रकार पूर्व कथित प्रकार से करने में प्रभु अर्थात् कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं समर्थ माने सर्व शक्तिमान् व्यापक चंद्र देव ज्योतिषराज ज्योतिषेन्द्र चंद्र चंद्रावतंसविमान में अर्थात् चंद्र के ऊर्ध्व प्रदेश स्थित विमान में सुधर्मा देव सभा में (स्यात् सुधर्मा देव सभा पीयूषममृतं सुधा इत्यमरः) अपने अंतः पुर के साथ दिव्य अर्थात् स्वर्गीय भोगभोगों को भोग कर चंद्र देव रहने में समर्थ होता है। (पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिसए विमाणे सभाए सुहम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिं बहूहिं जोइसीएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे) चंद्र केवल परिवार ऋद्धि से अर्थात् अपनी

‘भूत अतएव ते पथुपासनीय अर्थात् ध्यान धारणादिथी स्मरण कर्त्वा योग्य आ रीते पूर्वकथित प्रकार्थी कर्त्तव्यां प्रभु अर्थात् ‘(कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं)’ समर्थ अर्थात् शक्तिमान व्यापक चंद्र देव ज्योतिषराज ज्योतिषेन्द्र चंद्र चंद्रावतंस विमान में अर्थात् चंद्रनी उपरना प्रदेश में रहने विमान में सुधर्मा देवसभा में (स्यात् सुधर्मा देवसभा पीयूषममृतं सुधा इत्यमरः) पोताना अंतःपुरनी साथ दिव्य अर्थात् स्वर्गीय भोगभोगों को भोग करने समर्थ होता है। (पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिसए विमाणे सभाए सुहम्माए चंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिं बहूहिं जोइसीएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे) चंद्र

પોદશભિરાત્મરક્ષકદેવસહસ્રૈરન્યૈશ્ચ વહુભિર્જ્યોતિષેન્દ્રૈર્દેવૈર્દેવીભિશ્ચ સાર્દ્ધં સંપરિવૃત્તઃ ॥-પ્રમુઃ
 સ્વલુ ચન્દ્રઃ કેવલં પરિચારણદ્વચાં-પરિચારણસમૃદ્ધચા-સ્વસમૃદ્ધિર્દર્શનદૃશૈવ, અર્થાત્ મમૈવ
 એ તે સર્વે પરિચારકાઃ સન્તિ અહન્ત્વેતેપાં પ્રમુઃ-સ્વામી અસ્મિ, इत्येवं निजस्फाति विशेष-
 दर्शनाभिप्रायेणैवेतान् स्वकीयान् परिवारान् देवान् देवींश्च सृजति देवश्चन्द्रो न तु लोक-
 भोगवत् भौतिकान् भोगान् इन्द्रियतृप्त्यर्थं भुनक्ति किन्तु दिव्यानलौकिकान् भोगभोगान्
 भुञ्जानો વિહત્તુ પ્રમવતિ પ્રમુશ્ચન્દ્રો જ્યોતિષેન્દ્રો જ્યોતિષરાજશ્ચન્દ્રાવતંસકે વિમાને સભાયાં
 સુધર્માસભાયાં ચાન્દ્રે-ચન્દ્રાભિધાને સિંહાસને-રાજ્યાસને ચતુર્ભિઃ સામાનિકસહસ્રૈ-દેવ-
 સેવકગણૈશ્ચતસ્રભિરગ્રમહિષીભિઃ-પટ્ટરાજીભિઃ સપરિવારાભિઃ-સ્વસ્વપરિવારૈઃ પરિવૃતાભિ-
 સ્તિસ્રભિરભ્યન્તરમધ્યમવાહ્યરૂપાભિઃ પર્યદ્ભિઃ-પાર્ષદગણૈઃ સપ્તભિરનીકૈઃ-સૈનિકૈઃ સપ્તભિર-
 નીકાધિપતિભિઃ-સેનાપતિભિઃ, પોદશભિરાત્મસંરક્ષકદેવસહસ્રૈરન્યૈશ્ચ વહુભિર્જ્યોતિષકૈઃ-
 જ્યોતિર્ગણધરૈર્દેવૈર્દેવીભિશ્ચ સાર્દ્ધં સંપરિવૃત્તઃ-સમન્તાદ્ પરિવેષ્ટિતઃ-સમન્તાત્ સમલઙ્કૃતઃ
 સન્-‘મહતાહતતણદૃગીયવાહ્યતંતીતલતાલતુડિયઘણમુર્દંગપટ્ટુપ્પવાહરવેણં ભોગભોગાઈં મુંજ-
 માણે વિહરિત્તે કેવલં પરિચારણિહ્ણે ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિયા’ મહતાહતનાટય-

સમૃદ્ધિ દિશ્વાને માત્ર સે અર્થાત્ યે સ્વ પરિવાર મેરા હૈ મૈં इन का स्वामी हूं
 इस प्रकार अपनी मोटाइ विशेष देखाने मात्र से उन अपने परिवार वाले देव
 देवियों को उत्पन्न करते हैं । चंद्र देव लोक भोग के समान भौतिक भोगों को
 इन्द्रियतृप्ति के लिये नहीं भोगता है । किन्तु दिव्य ऐसे अलौकिक भोगभोगों
 को भुक्त करके विचरता है । ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज चंद्र चंद्रावतंसक विमान
 में सुधर्मा सभा में चंद्र संबंधी सिंहासन में चार हजार सामानिक देव से
 सपरिवार चार अग्रमहिषीयों से अभ्यन्तर मध्य एवं बाह्य रूप तीन पार्षदगणों
 से सात सेनाओं से सात अनीकाधिपतियों से सोलह हजार आत्मरक्षक देवों
 से एवं अन्य बहुत से ज्योतिष्क देव एवं देवियों के साथ परिवृत्त होकर (मह-
 ताहततणदृगीयवाह्यतंतीतलतालतुडिघणमुर्दंगपट्टुप्पवाह्यरवेणं भोगभोगाईं
 मंजमाणे विहरित्ते કેવલં પરિચારણિહ્ણે ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિયા)

કેવળ પરિવાર ઋદ્ધિથી અર્થાત્ પોતાની સમૃદ્ધિ દેખાડવા માત્રથી એટલેકે આ સઘળો
 પરિવાર મારો છે. હું આનો માલિક છું આ રીતે પોતાની મોટાઈ દેખાડવામાત્રથી
 એ પોતાના પરિવારવાળા દેવદેવિયોને ઉત્પન્ન કરે છે. ચંદ્રદેવ લોકલોગની જેમ ભૌતિક
 ભોગોને ઇન્દ્રિયતૃપ્તિ માટે ભોગવતા નથી. પરંતુ દિવ્ય એવા અલૌકિક ભોગભોગોને
 ભોગવીને વિચરે છે. જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર ચંદ્રાવતંસક વિમાનની સુધર્માસભામાં
 ચંદ્રનામના સિંહાસનમાં ચારહજાર સામાનિક દેવોથી તથા સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષીયોથી
 અભ્યંતર, મધ્ય, અને બાહ્ય એવી ત્રણ પરિવ્રજાઓથી સાત સૈન્યોથી સાત અનીકાધિપતિ-
 યોગી સોલહજાર આત્મરક્ષક દેવોથી તથા અન્ય ઘણા જ્યોતિષકદેવ અને દેવિયોની સાથે
 ઘેરાઈને (મહતાહત તણદૃગીયવાહ્યતંતીતલતાલતુડિયઘણમુર્દંગ પટ્ટુપ્પવાહ્યરવેણં ભોગભોગાઈં મુંજ-

गीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितधनमृदङ्गपटुप्रवादित्ररवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जमाणे विहर्तुं केवलं परिवारत्रुद्वयर्थं न चैव खलु मैथुनवृत्तितया ॥-अत्र महतारवेणेति योगोऽस्ति, 'आह्वयति'-आख्यानक प्रसिद्धानीतिवृद्धाः, अथवा आहतानि-अव्याहता-निरन्तराणि नाट्य गीतवादित्राणि एवं च तन्त्री-वीणा, तलतालः-हस्ततालः-हस्तध्वनयः, त्रुटितानि-शेष-तूर्याणि, तथा च धनः-घनाकारः-गम्भीराध्वनि सामर्थ्यात् यो मृदङ्गो भमर्दलः, पटुना-भिज्ञेन-दक्षपुरुषेण प्रवादितः-तालद्वयतलतालनाहतः, तेषां यो रवः-समुद्भूतधनशब्दस्तेन महता रवेणेत्यर्थः प्रथमेन सहयोज्यः (सर्वेषां पदानां द्वन्द्व समासत्वान्) अतस्तेन तुमुल-शब्देन सह दिव्यान्-दिविभवान् दिव्यान्-अतिप्रधानान्-अलौकिकान् भोगभोगान्-भोगार्हा ये भोगाः-शब्दादयः कर्णेन्द्रियतृप्तिकरास्तान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुरिति योगः, न पुनर्मैथुनप्रत्ययं-मैथुननिमित्तं-सामान्यजनभोग्यं स्पर्शादिमुखभोगं भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुरिति ॥-

अथ सूर्यसम्बन्धि प्रश्नसूत्रमाह-‘ता सूरस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरणो कइ अग्ग-महिसीओ पणत्ताओ’ तावत् सूर्यस्य खलु ज्योतिपेन्द्रस्य ज्योतिपराजस्य कति अग्रमहिष्यः

यहां पर (महतारवेण) इस का योग है (आह्वयति) आख्यानक प्रसिद्ध अथवा अव्याहृत अर्थात् निरन्तर नाट्य गीतवादित्र तथा तन्त्री-वीणा तलताल-हस्त-ध्वनी त्रुटित तथा घनाकार गम्भीर ध्वनि अर्थात् मृदंग आदि को पटु-दक्ष ऐसे पुरुष द्वारा बजाये तालबद्ध हस्त ताल से ताडित उनका जो उद्भूत शब्द उस प्रकार के महान् ध्वनि से युक्त (सर्व पदों का द्वंद्व समास होता है) दिव्य-अलौकिक भोगने योग्य जो भोग कर्णेन्द्रिय तृप्ति जनक शब्दादि भोगभोगों को भोग कर विहरने में समर्थ होता है। परंतु मैथुन निमित्त सामान्य जन भोग्य स्पर्शादि भोगों को भोगने में समर्थ नहीं होता है।

अब सूर्य संबंधी प्रश्न सूत्र कहते हैं-(ता सूरस्स णं जोइसिंदस्स जोइस-

माणे विहरित्तए केवलं परिवारणिड्हिए, णो चेत्त णं मेहुणवित्तिपाए) अड्डी (महतारवेण) आने। योग छे. (आह्वयति) आख्यानक प्रसिद्ध अथवा अव्याहृत अर्थात् निरन्तर नाट्य गीत वादित्र तथा तन्त्री-वीणा तलताल-हस्तध्वनि त्रुटित तथा घनाकार गम्भीर ध्वनि अर्थात् मृदंग विगेरेने पटु-दक्ष अथवा पुरुष द्वारा पगाडेले तालबद्ध हस्ततालथी ताडित तेनाथी हुपन्न थयेले जे शब्द ते प्रकारना महान् ध्वनिथी युक्त (आ अथा पढेनोद्वंद्वसमास थाय छे) दिव्य अलौकिक भोगववा लायक जे भोगो कर्णेन्द्रिय तृप्तिजनक शब्दादि भोग भोगोने भोगवीने विचारवामां समर्थ होय छे. परंतु मैथुन निमित्त सामान्यजन भोग्य स्पर्शादि भोगोने भोगववामां समर्थयता नथी.

हुये सूर्य संबंधी प्रश्नसूत्र कहे छे-(ता सूरस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरणो कइ

પ્રજ્ઞાતાઃ ?, ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ સ્થલિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે જ્યોતિષેન્દ્રસ્ય-જ્યોતિષાધિપતેઃ જ્યોતિષરાજસ્ય-તેજસામધિરાજસ્ય સૂર્યસ્ય-પ્રકાશરૂપદેવસ્ય ક્રતિ-ક્રિયત્યઃ અગ્રમહિષ્યઃ-પટ્ટરાજઃ પ્રજ્ઞાતાઃ-પ્રતિપાદિતાઃ સન્તીતિ કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ- 'તા ચત્તારિ અગમહિસીઓ પળ્લન્તાઓ, તં જહા-સૂર્યપ્રભા આયવા અચ્ચિમાલા પમંકરા' તાવત્ ચત્તસોઽગ્રમહિષ્યઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથા-સૂર્યપ્રભા આતપા અર્ચિમાલિની પ્રભાકરા ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ જ્યોતિષેન્દ્રસ્ય જ્યોતિષરાજસ્ય સૂર્યદેવસ્ય સ્થલુ ચત્તસોઽગ્રમહિષ્યઃ સન્તિ, તાસાં નામાનિ યથા સૂર્યપ્રભાનામ્ની પ્રથમા અગ્રમહિષી-પટ્ટરાજી અસ્તિ (૧) આતપા નામ્ની ચ દ્વિતીયા પટ્ટરાજી વર્ત્તે (૨) અર્ચિમાલિનીનામ્ની તૃતીયાચાસ્તિ (૩) ચતુર્થી ચ પ્રભાકરાનામ્ની વર્ત્તે (૪) । 'સેસં જહા ચંદસ્સ' શેષં યથા ચન્દ્રસ્ય, યથા ચન્દ્રસ્ય ચત્તસાં-અગ્રમહિષીનાં મધ્યે એકૈકાગ્રમહિષી ચત્તારિ ચત્તારિ દેવીસહસ્રાણિ પરિવારં વિકુર્વિતું પ્રભવતિ, एवं ચ સર્વસંખ્યયા પોઢશસહસ્રરાજ્ઞિપરિવારૈઃ પરિવૃત્તેનાન્તઃપુરેણ સાર્દ્ધં ચન્દ્રા-

રણ્ણો કહ અગમહિસીઓ પળ્લન્તાઓ) જ્યોતિષાધિપતિ જ્યોતિષરાજ સૂર્યની અગ્રમહિષિયાં માને પટ્ટરાણિયાં કિતની કહી ગઈ છે? સો હે ભગવન્ કહિયે હમ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા ચત્તારિ અગમહિસીઓ પળ્લન્તાઓ, તં જહા-સૂર્યપ્રભા આયવા, અચ્ચિમાલા, પમંકરા) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્ય દેવની ચાર અગ્રમહિષિયાં કહી છે । ઉનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈં-સૂર્યપ્રભા નામની પહેલી અગ્રમહિષી છે (૧) આતપા નામની દૂસરી પટ્ટરાજી કહી છે (૨) અર્ચિમાલી નામની ત્રીસરી પટ્ટરાજી છે (૩) પ્રભાકરા નામની ચૌથી અગ્રમહિષી કહી છે (૪) (સેસં જહા ચંદસ્સ) શેષ કથન ચંદ્ર કે કથન કે સમાન છે જેસ પ્રકાર ચંદ્રની ચાર અગ્રમહિષિયાં મેં એક એક અગ્રમહિષી ચાર ચાર હજાર પરિવાર કો વિકુર્વિત કરને મેં શક્તિશાલી કહી છે હસ પ્રકાર સબ મિલાકર સોલહ હજાર પટ્ટરાજી કે પરિવાર સે યુક્ત અતઃ પુર કે સાથ ચંદ્રાવતંસ વિમાન મેં સુધર્મા સભા મેં ગીત,

અગમહિસીઓ પળ્લન્તાઓ) જ્યોતિષાધિપતિ જ્યોતિષરાજ સૂર્યની અગ્રમહિષિયાં એટલે કે પટ્ટરાણિયાં કેટલી કહેલ છે? તે હે ભગવન્ આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા ચત્તારિ અગમહિસીઓ પળ્લન્તાઓ તં જહા-સૂર્યપ્રભા, આયવા અચ્ચિમાલા પમંકરા) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્યદેવની ચાર અગ્રમહિષિયાં કહેલ છે. તેમના નામો આ પ્રમાણે છે. સૂર્ય પ્રભા નામની પહેલી અગ્રમહિષી છે. (૧) આતપા નામની બીજી પટ્ટરાજી કહી છે (૨) અર્ચિમાલી નામની ત્રીજી પટ્ટરાજી છે. (૩) પ્રભાકરા નામની ચૌથી અગ્રમહિષી કહી છે. (૪) (સેસં જહા ચંદસ્સ બાકીનું) સધણું કથન ચંદ્રના કથન પ્રમાણે છે. જે પ્રમાણે ચંદ્રની ચાર અગ્રમહિષિયાં દરેક અગ્રમહિષી ચાર ચાર હજાર પરિવારને વિકુર્વિત કરવામાં શક્તિવાળી કહી છે. આ પ્રમાણે બધી

વતંસે વિમાને સુધર્માયાં સભાયાં ગીતવાદિત્ર-નૃત્ય-નાટયગીતાદિભિર્દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્
વિકુર્વળયા શક્ત્યા યથૈવ ચન્દ્રો મુનક્તિ તથૈવ સૂર્યોઽપિ જ્યોતિષેન્દ્રો જ્યોતિષરાજો દેવદેવઃ
પૂર્વોદિતપ્રકારેણૈવ સર્વાન્ દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્ તથૈવ વિકુર્વળા શક્ત્યા ભોવતું પ્રભવતીત્યર્થઃ,
અતઃપ્રવૃત્ત શેષં યથા ચન્દ્રસ્યેતિ ॥-‘નવરં સૂરવર્હેસણ વિમાણે જાવ ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિ-
યાણ’ નવરં સૂર્યાવતંસકે વિમાણે યાવત ન ચૈવ સ્વલુ મૈથુનવૃત્તિતયા ॥-નવરં-અધિકં તુ
પ્રતદેવ યત્ સર્વત્ર ચન્દ્રસ્થાને સૂર્ય પરિવર્ત્ય સર્વાણિ વિશેષણવાક્યાણિ યોજ્યાણિ યથા-
સૂર્યાવતંસકે વિમાણે સુધર્માયાં સભાયાં માણવકેષુ ચૈત્યસ્તમ્ભેષુ વજ્રમયેષુ ગોલવૃત્તસમુદ્-
ગતેષુ બહૂનિ જિનસન્ધિની સંનિશ્ચિન્તાણિ તિષ્ઠન્તિ તાણિ સ્વલુ સૂર્યસ્ય જ્યોતિષેન્દ્રસ્ય જ્યો-
તિષરાજસ્ય અન્યેષાં ચ બહૂનાં જ્યોતિષ્કાણાં દેવાનાં દેવીનાં ચં અર્ચનીયાણિ વન્દનીયાણિ
પૂજનીયાણિ સત્કરણીયાણિ સમ્માનનીયાણિ કલ્યાણં મજ્જલં દેવયં ચૈત્યં પર્યુપાસનીયાણિ એવં
વાદિત્ર એવં નાટય ગીતાદિ કે સાથ દિવ્ય ભોગભોગોં કો વિકુર્વળા શક્તિ સે
જિસ પ્રકાર ચંદ્ર ભોગતા હૈ, ઉસી પ્રકાર જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ દેવાધિદેવ
સૂર્ય મી પૂર્વકથિત પ્રકાર સે સમી દિવ્ય ભોગભોગોં કો વિકુર્વળા શક્તિ સે
ભોગને મેં સમર્થ હોતા હૈ, અતઃ એવ એસા કહા હૈ કિ શેષ કથન ચંદ્ર કે કથ-
નાનુસાર સમજ લેવેં । (નવરં સૂરવર્હેસણ વિમાણે જાવ ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિ-
યાણ) વિશેષ યહી હૈ કી યહાં પર સર્વત્ર ચંદ્ર કે સ્થાન મેં સૂર્ય કહકર સમી
વિશેષણ વાક્ય યોજિત કરલેવેં જૈસે કી-સૂર્યાવતંસક વિમાણ મેં સુધર્મા
સભા મેં માણવક નામ કે ચૈત્યસ્તંભ મેં વજ્રમય ગોલ વૃત્ત સમુદ્ગકોં મેં બહુ
જિનસન્ધિ રહી હુઈ હૈ । વે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્ય કો એવં અન્ય મી
અનેક જ્યોતિષ્ક દેવ દેવિયોં કો અર્ચનીય, વન્દનીય, પૂજનીય, સત્કારણીય
સમ્માનનીય કલ્યાણ સ્વરૂપ મંગલ સ્વરૂપ દૈવત ચૈત્ય પર્યુપાસન કરને યોગ્ય

મળીને સોળહજાર પટ્ટરાણિયોના પરિવારથી યુક્ત અંતઃપુરની સાથે ચંદ્રાવતસક વિમાણમાં
સુધર્મા સભામાં ગીત, વાદિત્ર, અને નાટય ગીતાદિની સાથે દિવ્ય એવા ભોગભોગોને
વિકુર્વળાશક્તિથી જે પ્રમાણે ચંદ્ર ભોગવે છે, એજ પ્રમાણે જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ
દેવાધિદેવ સૂર્યપણ પૂર્વકથિત પ્રકારથી બધાજ દિવ્ય ભોગ ભોગોને વિકુર્વળાશક્તિથી
ભોગવવામાં સમર્થ હોય છે. એટલા માટેજ એમ કહ્યું છેકે-આકીનું કથન ચંદ્રના કથન
પ્રમાણે સમજવું.

(નવરં સૂરવર્હેસણ વિમાણે જાવ ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિયાણ) વિશેષ એજ છેકે આહીયાં
બધે ચંદ્રનાસ્થાને સૂર્ય શબ્દનો પ્રયોગ કરીને બધાજ વિશેષણ વાક્યો થોળા લેવા.
જેમકે-સૂર્યાવતંસક વિમાણમાં સુધર્મા સભામાં માણવક નામના ચૈત્યસ્તંભમાં વજ્રમયગોળ
વૃત્ત સમુદ્ગકોમાં બહુજનસંકલિત રહેલ છે. એ જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્યને અને બીજા
અનેક જ્યોતિષ્કદેવ દેવિયોને અર્ચનીય, વન્દનીય, પૂજનીય, સત્કારણીય, સમ્માનનીય,

खलु न प्रभुः सूर्यो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः सूर्यावतंसके विमाने सभायां सुधर्मायामन्तः
पुरेण सार्द्धं दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुः खलु सूर्यो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः
सूर्यावतंसके विमाने सुधर्मायां सभायां सूर्यसंज्ञके सिंहासने चतुर्भिः सामानिकसहस्रैश्चतसृ-
भिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिस्तिसृभिः परिषद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः
षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्ज्योतिषेन्द्रैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतो-महता-
हतनाट्यगीतवादितातन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान्
भुञ्जानो विहर्तुं केवलं परिवारसमृद्धयर्थं न चैव खलु सामान्यलोकभोगभुक्तिवृत्तितयेति
केवलं सूर्याधिष्ठितोदेव एव ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः सूर्येव स्वकीयया विकुर्वण्या
शक्त्या अलौकिकान् भोगभोगान् भोक्तुं प्रभवतीत्यर्थः ॥ अयमेव यावत् शब्दस्य
तात्पर्यार्थ इति ॥सू० ९७॥

है । इस प्रकार ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य सूर्यावतंसक विमान में सुधर्मा
सभा में अन्तः पुर के साथ दिव्य भोगभोगों को भोगता हुआ विहार करने में
समर्थ नहीं होता है । ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य सूर्यावतंसक विमान में
सुधर्मा सभा में सूर्य सिंहासन में चार हजार सामानिक देव चार सपरिवार
अग्रमहिषियों के साथ तीन परिषदा सात सैन्य, सात सैन्याधिपति के साथ
सोलह हजार आत्मरक्षक देव अनेक ज्योतिषेन्द्र देव देवियों के साथ परिवृत्त
होकर महान् वाद्यमान गीतवादित्र तन्त्री तलताल त्रुटित घनमृदङ्ग के दक्षपुरुष
के द्वारा वादित शब्द से युक्त दिव्य भोगभोगों को भोगने में समर्थ होता है ।
केवल सूर्याधिष्ठित देव ज्योतिषेन्द्र ज्योतिषराज सूर्य ही अपनी विकुर्वणा
शक्ति से अलौकिक भोगभोगों को भोगने में समर्थ होता है । यही सब
यावत् शब्द का तात्पर्य है ॥ सू० ९७ ॥

કલ્યાણસ્વરૂપ ભંગળ સ્વરૂપ દેવતા, ચેત્ય, પર્યુપાસના કરવા લાયક છે. આ પ્રમાણે જ્યોતિ
ષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્ય સૂર્યાવતંસક વિમાનમાં સુધર્મા સભામાં અંતઃપુરની સાથે દિવ્ય
ભોગ ભોગોને ભોગવતોથકો વિચરવાને સમર્થ થતો નથી. જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્ય
સૂર્યાવતંસક વિમાનમાં સુધર્માસભામાં સૂર્ય સિંહાસનમાં ચારહજાર સામાજિક દેવ અને
ચાર સપરિવાર અગ્રમહિષિયોની સાથે ત્રણ પરિષદા સાત સૈન્ય અને સાત સૈન્યાધિપતિઓની
સાથે સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવો અનેક જ્યોતિષેન્દ્ર દેવ દેવિયોની સાથે ઘેરાઈને મહાન્ વાદ્યમાન
ગીતવાદિત્ર તંત્રી તલતાલ ત્રુટિત અને ઘન મૃદંગના દક્ષપુરૂષ દ્વારા વગાડેલ શબ્દથી
યુક્ત દિવ્ય ભોગ ભોગોને ભોગવવામાં સમર્થ થાય છે. કેવળ સૂર્યાધિષ્ઠિત દેવ જ્યોતિષેન્દ્ર
જ્યોતિષરાજ સૂર્યજ પોતાની વિકુર્વણ શક્તિથી અલૌકિક ભોગભોગોને ભોગવવામાં સમર્થ
હોય છે. આ તમામ યાવત્ શબ્દનું તાત્પર્ય છે. ॥ સૂ. ૯૭ ॥

अथ ज्योतिषगणानामेकत्रस्थितिविषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-यथा-

मूलम्-ता जोइसियाणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? जहण्णे-
णं अट्ठभागपलिओपमं उक्कोसेणं पलिओपमं वाससयसहस्समब्भहियं,
ता जोइसिणीणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? ता जहण्णेणं अट्ठ-
भागपलिओवमं उक्कोसेणं अट्ठ पलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं
अब्भहियं, चंदविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? जहण्णेणं
चउब्भभागपलिओपमं उक्कोसेणं पलिओवमवाससयसहस्समब्भहियं, ता
चंदविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ! ता जहण्णेणं अट्ठ-
भागपलिओपमं उक्कोसेणं अट्ठ पलिओपमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं
अब्भहियं, चंदविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? जहण्णेणं
चउब्भभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवाससयसहस्समब्भहियं, ता
चंदविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ! जहण्णेणं चउब्भभाग-
पलिओपमं उक्कोसेणं अट्ठ पलिओपमं, पण्णासाए वाससहस्सेहिं
अब्भहियं, सूरविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? जहण्णेणं
चउब्भभागपलिओपमं उक्कोसेणं पलिओपमं वाससहस्समब्भहियं,
ता सूरविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? जहण्णेणं
चउब्भभाग पलिओवमं उक्कोसेणं अट्ठ पलिओवमं पंश्चहिं वाससएहिं
अब्भहियं, ता गहविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ? जह-
ण्णेणं चउब्भभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं, ता, गहविमाणेणं
देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ! जहण्णेणं चउब्भभागपलिओवमं
उक्कोसेणं अट्ठ पलिओवमं, ता णक्खत्तविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं-
ठिई पणत्ता ! जहण्णेणं चउब्भभागपलिओवमं उक्कोसेणं अट्ठ पलि-
ओवमं, ता णक्खत्तविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता ?
जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं चउब्भभागपलिवमं, ता
ताराविमाणेणं देवीणं पुच्छा, जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं

टीकाथ-सत्ताष्टुमा सूत्रमा यंद्रादिनी अथमह्विषियोना संभ्रमं विचार तथा सूत्र्यं यंद्रं तेमनी आये पौत पौताना विमानावतंसकमा आवेल सुधर्मा सलानी स्थितिनुं वषुन करीने हवे आ अष्टाष्टुमा सूत्रमा यंद्र-सूत्र्य-ग्रह अने तारा विमानमां तेते अधिष्ठाता

કાલપરિમાણજ્ઞાનવિષયકં પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ—‘તા જોડસિયાણં દેવાણં’ મિત્યાદિ ।

‘તા જોડસિયાણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લન્તા’ તાવત્ જ્યોતિષ્કાણાં દેવાનાં ક્રિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞા ૧, ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ જ્યોતિષ્કાણાં—જ્યોતિઃ પુજ્ઞાનાં દેવાનાં—વિકુર્વણયા શક્ત્યા મુધર્પાલ્યસભાયાં સમાગતાનાં દેવાનાં ક્રિયન્તં કાલં યાવત્ તત્ર સ્થિતિર્ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો મગવાનાહ—‘તા જહ્ણેણં અદ્વભાગપલ્યોવમં ઉક્કોસેણં પલ્યોવમં વાસસયસહસ્સમઘ્મહિયં’ તાવત્ જઘન્યેન અદ્વભાગપલ્યોપમં ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમં વર્ષશતસહસ્સમઘ્યધિકં ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ જ્યોતિષ્કાઃ દેવાઃ દેવ્યથ તત્સામાનિકાત્મરક્ષકાદ્યથ યે કેચન જ્યોતિષ્કાઃ ચન્દ્રવિમાને ચન્દ્રસ્ય સંવન્ધિના સૂર્યવિમાને સૂર્યસ્ય સમ્વન્ધિની, एवं ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાવિમાનેષ્વપિ તત્ તત્ સમ્વન્ધિનાં જ્યોતિષ્કાનાં સ્થિતિઃ સામાન્યેન સ્વલ્લ જઘન્યા સ્થિતિઃ અલ્પતરા સ્થિતિઃ કિલ અદ્વભાગપલ્યોપમા—એકસ્ય પલ્યાત્મકસ્ય કાલસ્ય અષ્ટમાંશ પરિમિતા સ્થિતિર્ભવતિ, તથા ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કર્ષેણ—અધિકતરેણ—અધિકાસ્થિતિશ્ચ પલ્યોપમા—પલ્યોપમકાલતુલ્યા, તત્ર ચ વર્ષશતસહસ્ત્રાધિકા—લક્ષવર્ષાધિકા પલ્યોપમા સ્થિતિર્ભવતીતિ સામાન્યમુચરં શ્રુત્વા પુનર્વિશેષજ્ઞાનાર્થં સર્વેષાં પૃથક્-પૃથક્ શ્રોતુકામો

પરિમાણ જ્ઞાન વિષયક પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહેતે હૈં—(તા જોડસિયાણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લન્તા) જ્યોતિષ્ક દેવોં કી કિતને કાલ કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी का प्रश्न सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता जह्णणेणं अद्वभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्समघ्महियं) ज्योतिष्क देव चंद्र विमान में चंद्र संबन्धि एवं सूर्यविमान में सूर्य विषयक इस प्रकार से ग्रह-नक्षत्र तारा विमान में भी उनके उनके संबन्धवाले ज्योतिष्क देवों की स्थिति सामान्य तथा जघन्य स्थिति माने अल्प स्थिति एक पल्योपम काल का अष्टमांश परिमित स्थिति होती है, तथा (उक्कोसेणं) उत्कर्ष से अर्थात् अधिकता से एक लाख वर्ष अधिक पल्योपम काल की स्थिति कही गई है । इस प्रकार सामान्य प्रकार से उत्तर को जानकर पुनः विशेष जानने के हेतु से एवं

દેવદેવિધેની સ્થિતિકાલતું પરિમાણ જ્ઞાન વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.—(તા જોડસિયાણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્લન્તા) જ્યોતિષ્ક દેવેાની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા જહ્ણેણં અદ્વભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં પલિઓવમં વાસસયસહસ્સમઘ્મહિયં) જ્યોતિષ્કદેવ ચંદ્રવિમાનમાં ચંદ્ર સંબંધી અને સૂર્ય વિમાનમાં સૂર્ય સંબંધી અને એ રીતે ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારા વિમાનોમાં પણ તેના તેના સંબંધવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્થિતિ સામાન્ય રીતે જઘન્ય સ્થિતિ એટલેકે અલ્પસ્થિતિ એક પલ્યોપમકાળના આઠમા ભાગ જેટલી સ્થિતિ હોય છે. તથા (ઉક્કોસેણં) ઉત્કર્ષથી અર્થાત્ અધિકતાથી એક લાખ વર્ષ વધારે એક પલ્યોપમ કાળની સ્થિતિ કહી છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પ્રકારના ઉત્તરને બાજીને ફરીથી વિશેષ બાજીવાના હેતુથી

ગૌતમઃ પુનઃ પૃચ્છતિ—‘તા જોહસિણીણં દેવીણં કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પળ્લન્તા !’ તાવત્ જ્યોતિષ્કિણાં દેવીનાં કિયન્તં કાલં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? । તાવદિતિ પૂર્વવત્ જ્યોતિષ્કિણાં—જ્યોતિઃ સ્વરૂપાણાં તત્ તત્ વિમાનાધિષ્ઠાત્રીણાં દેવીનાં ચ તેષુ વિમાનેષુ કિયન્તં કાલં યાવત્ તત્ર—તત્ર સ્થિતિર્ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતઃ સામાન્યમુત્તરં પ્રયચ્છન્ ભગવાનાહ—યથા—‘તા જહ્ણણેણં અદ્વભાગપલિયોવમં ઉક્કોસેણં અદ્વપલિયોવમં પળ્ણાસાપ્પ વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયં’ તાવત્ જઘન્યેન અષ્ટભાગપલ્યોપમં ઉત્કર્ષેણ અર્દ્ધપલ્યોપમં પચ્ચાશતવર્પસહસ્રૈરભ્યધિકં ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ તત્ર તત્ર તસ્ય તસ્ય વિમાનસ્યાધિષ્ઠાતૃણાં દેવીનાં તત્તદગ્રમહિષીનાં તત્પરિચારિકાનાં સામાનિકાનામઙ્ગરક્ષિકાનાં ચ સામાન્યેન જઘન્યેન—સર્વાલ્પતયા અષ્ટભાગપલ્યોપમં—એકસ્યાપિ પલ્યોપમકાલસ્યાષ્ટભાગતુલ્યકાલપરિમાણં યાવત્, તથાચોત્કર્ષેણ—સર્વાધિકતયા અર્દ્ધપલ્યોપમં કાલપરિમાણં યાવત્ તત્ર તત્ર સ્થિતિર્ભવતીતિ ભગવતઃ સામાન્યમુત્તરં શ્રુત્વા પુનર્ગૌતમઃ પૃથક્ પૃચ્છતિ—‘તા ચંદવિમાણેણં દેવાણં કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પળ્લન્તા !’

સબકી અલગ અલગ સ્થિતિ જાનને કે હેતુ સે શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન પૂછતે હૈં—(તા જોહસિણીણં દેવીણં કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પળ્લન્તા) જ્યોતિષ્ક સ્વરૂપા ડન ડન વિમાનાધિષ્ઠાત્રી દેવિયોં કી ડન વિમાનોં મેં કિતને કાલ પર્યન્ત વહાં ડસ ડસ વિમાનોં મેં સ્થિતિ હોતી હૈ ? હિસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં—(તા જહ્ણણેણં અદ્વભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્વપલિઓવમં પળ્ણાસાપ્પ વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયં) વહાં વહાં ડસ ડસ વિમાન કી અધિષ્ઠાત્રી દેવિયોં કા તથા ડન ડન અગ્રમહિષિયોં કા ડનકે પરિચારિ કા સામાનિક અઙ્ગ રક્ષિકાઓં કા જઘન્યતા સે એક પલ્યોપમ કાલ કા આઠવાં ભાગ તુલ્ય કાલ હોતા હૈ એવં ઉત્કૃષ્ટ સે અર્થાત્ અધિકતા સે આઠા પલ્યોપમ કાલ પરિમાણ યાવત્ વહાં ડન ડન વિમાનોં મેં સ્થિતિ રહતી હૈ । હિસ પ્રકાર શ્રીભગવાન્ કા સામાન્ય પ્રકાર સે ઉત્તર સુનકર પુનઃ શ્રી ગૌતમસ્વામી પૃથક્ પ્રશ્ન પૂછતે હૈં—(તા ચંદવિમાણે ણં દેવાણં કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં

તથા બધાની અલગ અલગ સ્થિતિ જાણવા માટે શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા જોહસિણીણં દેવીણં કેવદ્દયં કાલં ઠિઈં પળ્લન્તા) જ્યોતિષ્ક સ્વરૂપા તે તે વિમાનાધિષ્ઠાત્રી દેવિયોની એ વિમાનોમાં કેટલા કાલ પર્યન્તની ત્યાં તે તે વિમાનોમાં સ્થિતિ હોય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા જહ્ણણેણં અદ્વભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્વપલિઓવમં પળ્ણાસાપ્પ વાસસહસ્સેહિં અબ્ભહિયં) ત્યાં ત્યાં તે તે વિમાનની અધિષ્ઠાત્રી દેવિયોનો તથા તે તે અગ્રમહિષિયોનો તેમના પરિવારનો સામાનિક અંગરક્ષિકાઓનો જઘન્યતાથી એક પલ્યોપમના આઠમા ભાગ તુલ્ય કાલ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્થાત્ અધિકતાથી અર્ધપલ્યોપમકાળ પરિમાણ યાવત્ ત્યાં તે તે વિમાનોમાં સ્થિતિ હોય છે. આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનનો સામાન્ય પ્રકારથી ઉત્તર

તાવત્ ચન્દ્રવિમાને खलु देवानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्तेति-गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-‘ता जहण्णेणं चउवभागपलियोवमं उक्कोसेणं पलियोवमं वाससयसहस्समव्वमहियं’ तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्पेण पल्योपमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकं ॥ तावदिति प्राग्वत् सर्वालपतया एकस्यापि पल्योपमकालस्य चतुर्भागपरिमाणकालं यावन् तत्र स्थिति भवति, तथोत्कर्पेण-सर्वाधिकतया स्थित्या एकं पल्योपमं कालं वर्षशतसहस्राधिकं-लक्षवर्षाधिकं पल्योपमकालं यावत् चन्द्रविमाने चन्द्रविमानाधिष्ठातृदेवानां तत्सामानिकानामङ्गरक्षकादीनां च स्थिति भवतीति ॥ ‘ता चंदविमाणेणं देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता’ तावन् चन्द्रविमाने खलु देवीनां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ इति प्रश्नसूत्रं पूर्ववत् ततो भगवानुत्तरयति ‘ता जहण्णेणं चउवभागपलियोवमं उक्कोसेणं अद्धपलियोवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अव्वमहियं’ तावत् जघन्येन चतुर्भागपल्योपमं उत्कर्पेण अर्द्धपल्योपमं पञ्चाशतवर्ष-

પણત્તા) ચંદ્ર વિમાન મેં દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી હૈ ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता जहण्णेणं चउवभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्स मव्वमहियं) जघन्यता से एक पल्योपम काल का चतुर्भाग परिमाण काल यावत् स्थिति होती है । तथा उत्कृष्ट से माने सर्वाधिकपने से एक पल्योपम काल की अर्थात् एक लाख वर्ष से अधिक समय पर्यन्त चन्द्रविमान में चंद्र विमानाधिष्ठाता देवों की एवं उनके सामानिक अंगरक्षकादि की स्थिति होती है । पुनः श्री गौतमस्वामी पूछते हैं-(ता चंदविमाणे णं देवीणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता) चंद्र विमान में देवीयों की स्थिति किन्ने काल की कही गई है ? उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता जहण्णे णं चउवभाग पलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अव्वमहियं) जघन्य से पल्योपम का

સાંભળીને ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી અલગ પ્રશ્ન પૂછે છે.-‘(તા ચંદ્રવિમાણેણં દેવાણં કેવઇયં કાલં ઠિઈ પણત્તા) ચંદ્રવિમાનમાં દેવીની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘(તા જહણ્ણે ણં ચउवभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्समव्वमहियं) જઘન્યપલ્યુથી એક પલ્યોપમ કાળના એથા ભાગ પ્રમાણ કાળની યાવત્ સ્થિતિ હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી એટલેકે સર્વાધિકપલ્યુથી એક પલ્યોપમ કાળની અર્થાત્ એક લાખ વર્ષથી કંઈક વધારે સમય ચંદ્રવિમાનમાં ચંદ્રવિમાનાધિષ્ઠાતા દેવીની અને તેમના સામાનિક અંગરક્ષકો વિગેરેની સ્થિતિ હોય છે. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.-‘(તા ચંદ્રવિમાણેણં દેવીણં કેવઇયં કાલં ઠિઈ પણત્તા) ચંદ્રવિમાનમાં દેવીની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-‘(તા જહણ્ણેણં ચउवभागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पण्णासाए वाससहस्सेहिं अव्वमहियं) જઘન્યથી પલ્યોપમનોએથા ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યોપમથી

ઉત્કર્ષેણ અર્ધપલ્યોપમં પञ्चभिર્વર્ષતૈરભ્યધિકમ્ । તાવદિતિ પૂર્વજન્ સૂર્યવિમાનાધિષ્ઠાતૃણાં
 દેવીનાં તત્રસ્થિર્જગ્ન્યેન ચતુર્ભાગપલ્યોપમં ભવતિ ઉત્કર્ષેણ ચાર્દપલ્યોપમં પञ્ચभिર્વર્ષતૈરભ્ય-
 ધિકં ચેતિ । અથ ગ્રહવિમાનસમ્બન્ધી પ્રશ્ન:-‘તા ગ્રહવિમાણે ણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ
 પળ્ણત્તા ?’ તાવત્ ગ્રહવિમાને સ્થલુ કિયન્તં કાલં યાવત્તદધિષ્ઠાતૃણાં દેવાનાં તત્ર ગ્રહવિમાને
 કિલ સ્થિતિર્ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા જહ્ણણેણં ચરુઢ્ઢાગપલ્લિઓવમં
 ઉક્કોસેણં પલ્લિઓવમં’ તાવત્ જઘન્યેન-સર્વાલ્પતયા ચતુર્ભાગપલ્યોપમં દે, ઉત્કર્ષેણાધિક-
 તયા ચૈકપલ્યોપમં કાલં યાવત્ તત્ર ગ્રહવિમાને તધિષ્ઠાતૃદેવાનાં સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તેતિ ।
 તતો દેવીનાં સ્થિતિ વિષયકઃ પ્રશ્નઃ ‘તા ગ્રહવિમાણે ણં દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા’
 તાવત્ ગ્રહવિમાને સ્થલુ દેવીનાં કિયન્તં કાલં યાવત્ ગ્રહવિમાને સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તેતિ ગૌતમસ્ય
 પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા જહ્ણણે ણં ચરુઢ્ઢાગપલ્લિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધ પલ્લિઓવમં’ તાવત્
 ઉક્કોસેણં અદ્ધપલ્લિઓવમં પંચહિં વાસસપ્પહિં અઘ્મહિયં) સૂર્ય વિમાનાધિષ્ઠાત્રી
 દેવિયોં કી સ્થિતિ જગ્ન્ય સે પલ્યોપમ કા ચતુર્થ ભાગ કી હોતી હૈ ણં ઉત્કર્ષ
 સે અર્ધ પલ્યોપમ તથા પાંચસો વર્ષ સે કુછ અધિક કાલ કી હોતી હૈ ।

અવ ગ્રહવિમાન કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હેં (તા ગ્રહ-
 વિમાણે ણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા) ગ્રહવિમાન મેં દેવોં કી કિતને
 કાલ કી સ્થિતિ ઉનકે અધિષ્ઠાતા દેવકી કહી હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી
 શ્રી ણં સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હેં-(તા જહ્ણણેણં ચરુઢ્ઢાગપલ્લિ-
 ણં ઉક્કોસેણં પલ્લિઓવમં) જઘન્ય સે પલ્યોપમ કા ચૌધા ભાગ તથા ઉત્કર્ષ
 પળ્ણત્તા પોપમ કાલ સે કુછ અધિક કાલ કી સ્થિતિ ઉસકે અધિષ્ઠાતા દેવકી
 ઉત્તર ણં ઠિઈ હૈ । અવ દેવિયોં કી સ્થિતિ વિષયક શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હેં-
 અદ્ધપલ્લિઓવમં ગ્રહવિમાણેણં દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા) ગ્રહવિમાન મેં દેવિયોં કી
 કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો
 કર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હેં-(તા જહ્ણણેણં ચરુઢ્ઢાગપલ્લિઓવમં

સાંભળી વિમાનની અધિષ્ઠાત્રીદેવિયોની સ્થિતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલી
 હોય છે. અને ઉત્કર્ષથી અર્ધા પલ્યોપમ તથા પાંચસો વર્ષથી કર્ધક વધારે કાળની હોય છે
 હવે ગ્રહવિમાનના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(તા ગ્રહવિમાણેણં દેવાણં
 કેવદ્વયં કાલં ઠિઈ પળ્ણત્તા) ગ્રહવિમાનમાં દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? આ
 પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા જહ્ણણેણં
 ચરુઢ્ઢાગપલ્લિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલ્લિઓવમં) જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલી
 સ્થિતિ હોય છે. અને ઉત્કર્ષથી અર્ધા પલ્યોપમ કાળ જેટલી સ્થિતિ કહેલ છે. હવે દેવિયોની
 સ્થિતિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે -(તા ગ્રહવિમાણેણં દેવીણં કેવદ્વયં કાલં
 ઠિઈ પળ્ણત્તા) ગ્રહવિમાનમાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહેવામાં આવી છે ? આ

જઘન્યેન ચતુર્ભાગપલ્યોપમં કાલં યાવત્ સ્થિતિર્ભવતિ, તથા સર્વોત્કૃષ્ટતયા અર્દ્ધપલ્યોપમં કાલં યાવત્ સ્થિતિર્ભવતીતિ ॥ અથ નક્ષત્રવિમાનસમ્બન્ધી પ્રશ્નઃ—‘તા ણક્ષત્રવિમાણેણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પળ્ણત્તા’ તાવત્ નક્ષત્રવિમાને ખલુ દેવાનાં કિયન્તં કાલં યાવત્ નક્ષત્રવિમાને સ્થિતિર્ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા જહ્ણણેણં ચડ્ઢભાગ પલિ-યોવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિયોવમં’ તાવત્ જઘન્યેન ચતુર્ભાગપલ્યોપમં કાલં યાવત્ તત્ર સ્થિતિર્ભવતિ, ઉત્કર્ષેણ ચ અર્દ્ધપલ્યોપમં કાલં યાવત્ તત્ર સ્થિતિર્ભવતીતિ ॥ અથ નક્ષત્રવિમાને દેવીનાં સ્થિતિ વિષયકઃ પ્રશ્નઃ—‘તા ણક્ષત્રવિમાણેણં દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પળ્ણત્તા’ તાવત્ નક્ષત્રવિમાને ખલુ તદ્ધિષ્ટાતૃણાં દેવીનાં તત્ સહીનાં ચ તત્ર કિયન્તં કાલં યાવત્ સ્થિતિર્ભવતીતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા જહ્ણણેણં અદ્ધભાગપલિઓવમં ઉક્કો-સેણં ચડ્ઢભાગપલિયોવમં’ તાવત્ જઘન્યેન અદ્ધભાગપલ્યોપમં—એકપલ્યોપમ—૮ કાલં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં) જઘન્ય સે ચતુર્થ ભાગ પલ્યોપમ તથા ઉત્કર્ષ સે આધા પલ્યોપમ કી સ્થિતિ હોતી હૈ ।

અવ નક્ષત્ર વિમાન વિષયક પ્રશ્ન પૂછતે હૈ—(તા ણક્ષત્રવિમાણેણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પળ્ણત્તા) નક્ષત્ર વિમાન મેં દેવોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી ગઈ હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન કહતે હૈ—(તા જહ્ણણેણં ચડ્ઢભાગપલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિ-ઓવમં) જઘન્ય સે પલ્યોપમ કા ચતુર્થ ભાગ કી સ્થિતિ હોતી હૈ એવં ઉત્કૃષ્ટ આધાપલ્યોપમ કી સ્થિતિ કહી હૈ । અવ નક્ષત્રવિમાન કી દેવિયોં કી સ્થિતિ કો વિષય મેં પ્રશ્ન પૂછતે હૈ—(તા ણક્ષત્રવિમાણેણં દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પળ્ણત્તા) નક્ષત્ર વિમાન મેં ઉનકે અધિષ્ટાત્રી દેવિયોં કી સ્થિતિ કિતને કાલ કી કહી હૈ ? ઇસ પ્રકાર ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગ-

પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા જહ્ણણેણં પલિઓ-વમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં) જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યોપમ કાળની સ્થિતિ હોય છે.

હવે નક્ષત્ર વિમાન સંબંધી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા ણક્ષત્રવિમાણેણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પળ્ણત્તા) નક્ષત્ર વિમાનમાં દેવોની કેટલાકાળની સ્થિતિ કહી છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા જહ્ણણેણં ચડ્ઢભાગ-પલિઓવમં ઉક્કોસેણં અદ્ધપલિઓવમં) જઘન્યથી પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલી સ્થિતિ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધપલ્યોપમ કાળ જેટલી સ્થિતિ કહેલ છે. હવે નક્ષત્ર વિમાનની દેવિયોની સ્થિતિ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે. (તા ણક્ષત્રવિમાણેણં દેવીણં કેવદ્વયં કાલં ઠિઈં પળ્ણત્તા) નક્ષત્રવિમાનમાં તેઓની અધિષ્ટાત્રી દેવીયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—

वान् कहते हैं—(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं चउव्भागपलिओ-
वमं) जघन्य से एक पल्योपम का आठवां भाग काल की स्थिति होती है तथा
उत्कर्ष से एक पल्योपम का चतुर्थभाग काल को यावत् नक्षत्र विमान के
देवियों की स्थिति होती है। अब तारा विमान विषयक प्रश्न पूछते हैं—(ता
ताराविमाणेणं देवाणं केवइयं कालं पुच्छा) तारा विमान में उनके अधिष्ठाता
देव की स्थिति कितने काल की प्रज्ञप्त की है ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के
प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओ-
वमं उक्कोसेणं चउव्भागपलिओवमं) जघन्य से पल्योपम का आठवां भाग एवं
उत्कृष्ट से पल्योपम का चतुर्थांश भाग पर्यन्त काल की वहां स्थिति रहती है।
अब वहां पर देवियों की स्थिति विषय में प्रश्न पूछते हैं—(ता ताराविमाणेणं
देवीणं पुच्छा) ताराविमान में देवियों की स्थिति कितने काल की कही है ?
इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान्
कहते हैं—(ता जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं साइरेगअट्ठभागपलिओ-

(તા જહ્નુનેણં અદ્ભુતમાગપલિઓવમં ચક્કોસેણં ચચ્ચમાગપલિઓવમં) જઘન્યથી એક પટ્ટેપમના આઠમા ભાગ જેટલા કાળની સ્થિતિ હોય છે. અને ઉત્કર્ષથી એક પટ્ટેપમના ચોથા ભાગ જેટલા કાળની યાવત્ નક્ષત્ર વિમાનના દેવાની સ્થિતિ હોય છે. હવે તારા વિમાન વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.—(તા તારાવિમાનેણં દેવાણં કેવદ્વયં કાલં પુચ્છા) તારા વિમાનમાં તેના અધિષ્ઠાતા દેવાની સ્થિતિ કેટલાકાળની પ્રજ્ઞાત કરેલ છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા જહ્નુનેણં અદ્ભુતમાગપલિઓવમં ચક્કોસેણં ચચ્ચમાગપલિઓવમં) જઘન્યથી પટ્ટેપમના આઠમા ભાગ જેટલી અને ઉત્કૃષ્ટથી પટ્ટેપમના ચોથા ભાગ પર્યન્ત જેટલા કાળની ત્યાં સ્થિતિ રહે છે. હવે ત્યાં દેવિયોની સ્થિતિના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા તારાવિમાનેણં દેવીણં પુચ્છા) તારા વિમાનમાં દેવિયોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં

પમં કાલં યાવત્ સ્થિતિર્ભવતિ, તથા ઉત્કર્ષેણ ચ સાતિરેકાષ્ટભાગપલ્યોપમં-કિશ્ચિદધિ-
કાષ્ટભાગપલ્યોપમં કાલં યાવત્ તત્ર તારાવિમાને સ્થિતિર્ભવતીતિ ॥સૂ. ૯૮॥

મૂલમ્—एएसि णं चंदिमसूरियगहणक्खत्ततारारूपाणं कयरे कयरे-
हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा? ता चंदा य सूर्ग य
एए णं दो वि तुल्ला सबत्थोवा णक्खत्ता संखिज्जगुणा गहा संखि-
ज्जगुणा तारा संखिज्जगुणा. । सूत्र ९९ ॥

છાયા-તાવત્ એતેપાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં કતરેભ્યઃ કતરેભ્યોડલ્પા વા
બહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા !, તાવત્ ચન્દ્રૌ ચ સૂર્યૌ ચ એતૌ સ્વલ્પ દ્રાવપિ તુલ્યૌ
સર્વસ્તોકૌ વા નક્ષત્રાણિ સંખ્યેયગુણાનિ ગ્રહાઃ સંખ્યેયગુણાસ્તારા સંખ્યેયગુણાઃ ॥ઈતિ સૂ. ૯૯॥

‘અદ્વારસમં પાહુડં સમત્તં’ । અષ્ટાદશં પ્રાપ્તં સમાપ્તમ્ ॥

ટીકા-અઘાનવતિતમે સૂત્રે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં વિમાનાધિષ્ઠાતૃદેવાનાં
દેવીનાં તત્સામાનિકાનામાત્મસંરક્ષકાદીનાં ચ તત્ર-તત્ર વિમાનેષુ સ્થિતિકાલપરિમાણવિચારં
વિવિચ્ય સમ્પ્રત્યસ્મિન્ નવનવતિતમે સૂત્રે તેપામેવ ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં મધ્યે
પરસ્પરમાપેક્ષિકરૂપેણ તુલ્યત્વ-સમત્વાધિકત્વવિષયકં વિચારદર્શકં, પ્રશ્નોત્તરસૂત્રમાહ-

‘તા एएसि णं चंदिमसूरियगहणक्खत्ततारारूपाणं कयरे-कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया
वमं) जघन्य से पल्योपम के आठवां भाग की स्थिति कही है एवं उत्कर्ष कुछ
अधिक पल्योपम का आठवां भाग जितनी तारा विमान में देवियों की
स्थिति कही गई है ॥ सू. ९८ ॥

ટીકાર્થ-અઘાનવે સૂત્ર મેં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર એવં તારાઓં કે વિમાના-
ધિષ્ઠાતા દેવદેવિયાં તથા અનેક સામાનિક આત્મરક્ષક આદિ કા ઉસ ઉસ
વિમાન મેં સ્થિતિકાલ પરિમાણ કી વિચારણા કરકે અબ્હિસ નન્નાનવે સૂત્ર
મેં અને ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર એવં તારારૂપોં કે પરસ્પર કા સમાનતા એવં અધિ-
કતા વિષય કે વિચાર પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર દ્વારા કહતે હૈં-(તા एएसि णं चंदिम-

શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા જહ્ણેણં અઢ્ઢામાગપલ્લિઓમં ઉક્કોસેણં સાદરેગ અઢ્ઢામાગ પલ્લિઓવમં)
જઘન્યથી પલ્યોપમના આઠમાભાગ જેટલી સ્થિતિ કહી છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કેંઈક વધારે પલ્યો-
પમના આઠમા ભાગ જેટલી તારા વિમાનમાં દેવિયોની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. । સૂ. ૯૮ ।

ટીકાર્થ-અઢ્ઢાણુમા સૂત્રમાં ચન્દ્ર-સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓના વિમાનના અધિ-
ષ્ઠાતા દેવ દેવિયો તથા તેમના સામાનિક આત્મરક્ષક વિગેરેના તે તે વિમાનોમાં સ્થિતિકાળ
પરિમાણની વિચારણા કરીને હવે આ નવ્વાણુમા સૂત્રમાં એ ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને
તારા રૂપોની પરસ્પરની સમાનતા અને અધિકતાના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર દ્વારા
વિચાર બતાવે છે.-(તા एएसि णं चंदिमसूरियगहवा णक्खत्ततारारूपाणं कयरेकयरे हिंतो

વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા' તાવત્ એતેપાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં કતરેભ્યઃ કતરેભ્યોઽલ્પાનિ વા વહુકાનિ વા તુલ્યાનિ વા વિશેષાધિકાનિ વા'—તાવદિતિ—પ્રાગ્વત્ એતેપાં—પૂર્વોદિતાનાં ચન્દ્રસૂર્યગ્રહ-નક્ષત્ર તારારૂપાણાં મધ્યે પરસ્પરવ્યવસ્થાવિચારે આપેક્ષિકતયા વા કતરેભ્યઃ કતરેભ્યઃ કે વા કે વા અલ્પાઃ ?, કે વા કે વા વહુકાઃ—અધિકાધિકપારિવારિકાઃ, અધિકતેજસ્વિનઃ પ્રકાશાધિકાશ્ચ કે વા કે વા તુલ્યા—સમાઃ—સમાનસ્થિતિગતિકાઃ ?, કે વા કે વા વિશેષાધિકાઃ—સ્થિતિગતિપરિમાણપ્રકાશાદૌ અધિકાધિકાન્તરૂપાશ્ચેતિ કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા ચંદા ય સૂરા ય એણં દો વિ તુલ્લા સન્વત્થોવા’ તાવત્—ચન્દ્રાશ્ચ સૂર્યાશ્ચ એતે સ્વલુ દ્વે અપિ તુલ્યાઃ સર્વસ્તોકાઃ વા' તાવદિતિ પૂર્વવત્ ચન્દ્રાશ્ચ સૂર્યાશ્ચ પરસ્પરં તુલ્યા—આકારપ્રકારપરિમાણતેજપ્રકાશપ્રભાવપ્રમાણાધિકારાદૌ તુલ્યાઃ—સમાનાઃ સન્તિ, તથા ચ સર્વસ્તોકાઃ—સર્વાલ્પાઃ—ગ્રહ-નક્ષત્ર તારારૂપેભ્યોઽલ્પપરિમાણાશ્ચેત્યાહ્યાતા इति સ્વશિષ્યેભ્યઃ પ્રતિપાદનીય इति ॥ ‘एवं च णवस्वत्ता संखिज्जगुणा

સૂરિયગહ્ણજ્જલ્લત્તારારૂવાણં કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા વહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા) ये पूर्व कथित चंद्र-सूर्य ग्रह-नक्षत्र एवं ताराओं में परस्पर की व्यवस्था विचार की अपेक्षा से कौन कौन किन किन से अल्प होते हैं ? कौन किन से अधिक परिवारवाले, अधिक प्रकाशवाले होते हैं ? तथा कौन किन से समान स्थिति वाले होते हैं ? तथा कौन किससे स्थिति गति परिमाण प्रकाश आदि में अधिकाधिक रूपवाले होते हैं ? सो हे भगवन् आप कहिये । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता चंदा य सूरा य एणं दो वि तुल्ला सन्वत्थोवा) चन्द्र एवं सूर्य परस्पर में तुल्य होते हैं अर्थात् आकार प्रकार, परिमाण तेज प्रकाश प्रभाव प्रमाणाधिकारादिमें समान होते हैं तथा सर्व से स्तोक ग्रह नक्षत्र तारारूप से अल्प परिमाण वाला कहा है, ऐसा स्वशिष्यों को प्रतिपादित करके कहें । तथा (णवस्वत्ता संखिज्जगुणा गहा संखिज्जगुणा तारा संखिज्जगुणा) चंद्र सूर्य

અપ્પા વા વહુયાવા, તુલ્લા વા, વિસેસિયાહિયા વા) આ પહેલાં કહેલ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓમાં પરસ્પરની વ્યવસ્થાના વિચારમાં કોણ કોની અપેક્ષાથી અલ્પ હોય છે ? કોણ કોનાથી અધિક પરિવારવાળા અધિક પ્રકાશવાળા હોય છે ? તથા કોણ કોની બરોબરની સ્થિતિવાળા હોય છે ? તથા કોણ કોનાથી સ્થિતિ ગતિ પરિમાણ પ્રકાશ વિશેષમાં અધિકાધિકરૂપવાળા હોય છે ? તે હે ભગવન્ આપ કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા ચંદા ય સૂરા ય એણં દો વિ તુલ્લા સન્વત્થોવા) ચંદ્ર અને સૂર્ય પરસ્પર તુલ્ય હોય છે. અર્થાત્ આકાર, પ્રકાર, પરિમાણ તેજ પ્રકાશ, પ્રભાવ પ્રમાણાધિકારાદિમાં સરખા હોય છે. તથા સૌથી ઓછા ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારારૂપથી અલ્પ પરિમાણવાળા કહેલા છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને પ્રતિપાદન કરીને કહેવું.

ગ્રહા સંખિજ્જગુણા તારા સંખિજ્જગુણા' નક્ષત્રાણિ સંખ્યેયગુણાનિ ગ્રહાઃ સંખ્યેયગુણાઃ તારાઃ સંખ્યેયગુણાઃ ॥ ચન્દ્રસૂર્યાપેક્ષયા નક્ષત્રાણિ સંખ્યેયગુણાનિ અર્થાત્ ચન્દ્રસૂર્યો તુ સર્વેષ્વપિ વિષયેષુ તુલ્યાવેવ કિન્તુ તદપેક્ષયા નક્ષત્રાણિ સંખ્યેયગુણાનિ—નહિ સંખ્યાતીતાનિ ગુણાનિ—કિયત્ સંખ્યા તુલ્યાન્યધિકાનિ સન્તિ નક્ષત્રાણિ ચન્દ્રસૂર્યાપેક્ષયા इति तात्पर्यार्थः । एवं च नक्षत्रगुणापेक्षया ग्रहाश्च सંख्येयगुणा भवन्ति, नक्षत्रेभ्योप्यधिकगुणाः ग्रहा भवन्तीत्यर्थः । तथा च ग्रहापेक्षया ताराः खलु सંख्येयगुणाः—कियत् सંख्यातुल्याधिकाः भवन्ति, एतेनेत्थं सिध्यति यत् परस्परं तुल्या अपि चन्द्रसूर्याः—सर्वाल्पाः सन्ति, ततोऽधिकानि नक्षत्राणि सन्ति, ततोऽधिकाः ग्रहाः सन्ति, ततोऽप्यधिकास्ताराश्च सन्ति, अर्थात् सर्वाधिकास्ताराः सर्वाल्पाश्च चन्द्र सूर्या इति सर्वेषां स्वरूपादि विषयको विचार इति ज्ञातव्यः ॥ सू० ९९ ॥

॥ इति १૮ પ્રાબૃત્તં સમાપ્તમ્ ॥

કી અપેક્ષા સે નક્ષત્ર સંખ્યેય ગુણવાલે કહે હૈં, અર્થાત્ ચંદ્ર સૂર્ય દોનોં સમી વિષયોં મેં તુલ્ય હોતે હૈં, ઉનકી અપેક્ષા સે નક્ષત્ર સંખ્યેય ગુણવાલે કહે હૈં । સંખ્યાતીત ગુણવાલેં નહીં હોતે હૈં કુછ સંખ્યા સે તુલ્ય યા અધિક ચંદ્ર સૂર્ય કી અપેક્ષા સે નક્ષત્ર હોતે હૈં । તથા નક્ષત્ર ગણ કી અપેક્ષા સે ગ્રહ સંખ્યેય ગુણ હોતે હૈં, નક્ષત્રોં સે અધિકગુને ગ્રહ હોતે હૈં । તથા ગ્રહ કી અપેક્ષા સે તારાયેં સંખ્યેય ગુણે હોતે હૈં કુછ સંખ્યા સે તુલ્ય યા અધિક હોતે હૈં । ઇસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ ચંદ્ર સૂર્ય પરસ્પર તુલ્ય હોને પર મી સબ સે અલ્પ હોતે હૈં । ઉનસે અધિક નક્ષત્ર હોતે હૈં, ઉનસે અધિક ગ્રહ હોતે હૈં, ગ્રહોં સે અધિક તારાયેં હોતે હૈં અર્થાત્ સબ સે અધિકતાવાલે તારાં હોતે હૈં, તથા સબ સે અલ્પ ચંદ્ર સૂર્ય હોતે હૈં । ઇસ પ્રકાર સબ ય્યોતિષ્ક દેવ સંબંધી વિચાર પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ॥ સૂ૦ ૯૯ ॥

અઠારહવાં પ્રાબૃત્ત સમાપ્ત ॥ ૧૮ ॥

તથા (નક્ષત્રાણિ સંખિજ્જગુણા ગ્રહા સંખિજ્જગુણા તારા સંખિજ્જગુણા) ચંદ્ર-સૂર્ય એ બન્ને બધા વિષયોમાં સમાન હોય છે. તેમની અપેક્ષાએ નક્ષત્ર સંખ્યેયગણા કહ્યા છે. સંખ્યાતીતગણા હોતા નથી. કંઈક સંખ્યા તુલ્ય અગર અધિક ચંદ્ર સૂર્યની અપેક્ષાથી નક્ષત્રો હોય છે. તથા નક્ષત્ર ગણના કરતાં હોસંખ્યેય ગણા હોય છે. નક્ષત્રોથી ગ્રહો સંખ્યેય ગણા હોય છે. તથા ગ્રહોના કરતાં તારાઓ સંખ્યેય ગણા હોય છે. કંઈક સંખ્યાથી તુલ્ય અગર અધિક હોય છે. આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે—ચંદ્ર સૂર્ય પરસ્પર તુલ્ય હોવા છતાં સૌથી અલ્પ છે, તેમનાથી વધારે નક્ષત્રો હોય છે. તેમના કરતાં વધારે ગ્રહો હોય છે. ગ્રહોથી વધારા તારાઓ હોય છે. તથા સૌથી ઓછા ચંદ્ર અને સૂર્ય હોય છે. આ પ્રમાણે બધા બધા નિષ્ક દેવના સંબંધમાં વિચાર પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૯૯ ॥

અઠારમું પ્રાબૃત્ત સમાપ્ત ॥ ૧૮ ॥

अथ एकोनविंशतितमं प्राभृतं प्रारभ्यते-

तदेवमुक्तमष्टादशं प्राभृतं सम्प्रत्येकोनविंशतितमं प्राभृतं प्रारभ्यते तस्य चायमर्थाधिकारो यथा-‘सूरिया कइ अहिया’ कति सूर्याः सर्वलोके आख्याता इति तद्विषयकं प्रश्नोत्तरमूत्रमाह-

मूलम्-“ता कइ णं चंदिमसूरिया सव्वलोकेयं ओभासंति उज्जो
एंति तवेति पभासेंति आहिण्णत्ति वएज्जा ! तत्थ खलु इमाओ दुवालस-
पडिवत्तिओ पणत्ताओ, तरथेगे एवमाहंसु ता एगे चंदे एगे सूरि सव्व-
लोयं ओभासइ उज्जोएइ तवेइ पभासइ, एगे एवमाहंसु १ एगे पुण
एवमाहंसु-ता तिण्णि चंदा तिण्णि सूरि सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवंति
तवेति पभासेंति, एगे एवमाहंसु २ एगे पुण एवमाहंसु आउट्ठि चंदा
आउट्ठि सूरि सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवंति तवेति पभासेंति, एगे
एवमाहंसु ३ एगे पुण एवमाहंसु-एए णं अभिलावेणं णेयव्वं सत्तचंदा
सत्तसूरा, दस चंदा दस सूरि, बारस चंदा बारस सूरि, बातालीस चंदा
बातालीस सूरि, बावत्तरि चंदा बावत्तरि सूरि, बातालीस चंदसयं
बातालीस सूरसयं, बावत्तरं चंदसयं बावत्तरं सूरसयं, बायालीस चंद-
सहस्सं बायालीस सूरसहस्सं, बावत्तरं चंदसहस्सं बावत्तरं सूरसहस्सं
सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोवंति तवेति पभासेंति, एगे एवमाहंसु ॥ अयं
एवं पुण वयामो ता अयणं जंबुद्वीवे दीवे जाव परिकखेदेणं, ता जंबुद्वीवे
दीवे केवइया चंदा पभासिं सु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा ?
केवइया सूरि तविं सु वा तवेति वा तविस्संति वा, केवइया णक्खत्ता जोयं
जोइं सु वा जोएंति वा जोइस्संति वा ? केवइया गहा चारं चरिं सु वा
चरंति वा चरिस्संति वा, केवइया तारागज्जकोडिकोडिओ सोभं सोभे सु
वा सोभंति वा सोभिस्संति वा ? ता जंबुद्वीवे दीवे दो चंदा पभासें सु वा
पभासिंति वा पभासिस्संति वा, दो सूरिया तविं सु वा तविंति वा
तविस्संति वा ? छप्पणं णक्खत्ता जोयं जोएं सु वा जोयं जोएंति वा
जोयं जोइस्संति वा ? बावत्तरि गहमयं चारं चरिं सु वा चारं चरंति वा
चारं चरिस्संति वा ? एगं सयसहस्सं तेत्तीसं च सहस्सा णवसया

पण्णासा तारागण कोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभं सोभेंति वा
 सोभं सोभिस्संति वा ? ॥ (दो चंदा दोसूरा णवत्ता खलु हवति छप्पणा
 वावत्तरं गहसयं जंबुदीवे विचारिणं ॥१॥ एगं च सयसहस्सं तित्तीसं खलु
 भवे सहस्साइं । णव य सया पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं ॥२॥)
 ता जंबुदीवं णं दीवं लवणे णामं समुदे वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए
 सव्वतो समंता संपरिक्खत्ताणं चिट्ठइ, ता लवणेणं समुदे किं समचक्र-
 वालसंठिए विसमचक्रवालसंठिए ? ता लवणसमुदे समचक्रवालसंठिए
 णो विसमचक्रवालसंठिए, ता लवणसमुदे केवइयं चक्रवालविकखंभेणं
 केवइयं परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ? ता दो जोयणसयसहस्साइं
 चक्रवालविकखंभेणं पण्णरस जोयणसयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं
 सयं च उत्तालं किंचि विसेसूणं परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता
 लवणसमुदे केवइं चंदा पभासेंसु पभासेंति पभासिस्संति वा एवं पुच्छा
 जाव केवइया उ तारागण कोडिकोडीओ सभिंसु सोभिति वा सोभि-
 सिस्संति वा ! ता लवणेणं समुदे चत्तारि चंदा पभासेंसु वा पभासेंति
 वा पभासिस्संति वा चत्तारि सूरा तवइंसु वा तवेंति वा तविसिस्संति
 वा बारस णवत्तसयं जोयं जोयंसु वा जोएंति वा जोइसि-
 स्संति वा, तिणिण वावण्णा सहग्गहसया चारं चरिंसु वा चारं
 चरंति वा चारं चरिसिस्संसु वा दो सयसहस्सा वा चारं चरति वा
 चारं चरिसिस्संसु वा, दो सयसहस्सा सत्तट्ठि च सहस्सा णवय सया
 तारागणकोडिकोडीणं सोभिंसु वा सोभेंति सोभेसिस्संति वा ।
 पण्णरससयसहस्सा एक्कासीतं सत्तं चऊतालं । किंचिविसेसेणूणो
 लवणोदधिणो परिकखेवो ॥१॥ चत्तारिचेव चंदा चत्तारि य सूरिया लव-
 णतोये । बारस णवत्तसयं गहाण तिण्णेव वावण्णा ॥२॥ दोच्चेव
 सयसहस्सा सत्तट्ठि खलु भवे सहस्साइं । णवय सया लवणजले
 तारागणकोडिकोडीणं ॥३॥ ता लवणसमुदं धातईसंडे णामं दीवे

वट्टे वलयाकारसंठिए तहेव जाव णो विसमचक्रवालसंठिए धातई
संडे णं दीवे केवइयं चक्रवालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रखेवेणं आहिएत्ति
वएज्जा ? ता चत्तारि जोयणसयसहस्साइं चक्रवालविक्रंभेणं ईता-
लीसं जोयणसयसहस्साइं दस य सहस्साइं णव य एगट्टे जोयणसए
किंचि विसेसूणे परिक्रखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, धातईसंडे दीवे केवइया,
चंदा पभासैंसु वा पभासैंति वा पभासिस्संसु पुच्छा. तहेव धातई
संडेणं दीवे वारस चंदा पभासैंसु वा पभासैंति वा पभासिस्संसु
वा, वारस सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविसिस्संसु वा, तिणिण
छत्तीसा णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संसु वा, एगं-
छप्पणं महग्गहसहस्सं चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिसिस्संसु वा, अट्टेव
सयसहस्सा तिणिण सहस्साइं सत्त य सयाइं एगससीपरिवारो तारा-
गणकोडिकोडीओ । सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संसु वा,
धातईसंडपरिरओ ईतालदसुत्तरा सयसहस्सा णवय-सया एगट्टा
किंचि विसेसेण परिक्रीणा ॥१॥ चउत्तीसं ससिरविणो णक्खत्तसया य
तिणिण छत्तीसा । एगं चं गहसहस्सं छप्पणं धातई संडे ॥२॥ एट्टेव सय-
सहस्सा तिणिण सहस्साइं सत्त य सयाइं । धायइसंडे देवी तारागण
कोडिकोडीणं ॥३॥ ता धातई संडेणं दीवं कालोयणे णामं समुदे वट्टे
वळयागारसंठाणसंठिए जाव विसमचक्रवालसंठाणसंठिए, ता कालो-
यणेणं समुदे केवइयं चक्रवालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रखेवेणं आहिएत्ति
वएज्जा ? ता कालोयणेणं समुदे एट्टे जोयणसयसहस्साइं, चक्रवाल-
विक्रंभेणं पणत्ते एक्काणउत्ति जोयणसयसहस्साइं सत्तरिं च सहस्साइं
छच्च पंचुत्तरे जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्रखेवेणं आहिएत्ति
वएज्जा, ता कालोयणेणं समुदे केवइया चंदा पभासैंसु वा पभासैंति वा
पभासिस्संसु वा पुच्छा ता कालोयणे समुदे बायालीसं चंदा पभासैंसु
वा पभासैंति वा पभासिस्संसु वा, बयालीसं सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा

तविसिस्संसु वा, एकारस बावत्तरा णक्खत्तसया जोयं जोइंसु वा जोएंति
वा जोइस्संसु वा, तिण्णिस्सहस्सा छच्च छण्णउया महग्गहसया चारं चरिंसु
वा चरंति वा चरिसिस्संसु वा, अट्ठावीसं च सहस्साइं बारससयसहस्साइं
णव य सथाइं पण्णासा तारागणकोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति
वा सोभिसिस्संसंति वा, एकाणउईं सतराइं सहस्साइं परिण्यो तस्स । अहि-
याइं छच्च पंचुत्तराइं कालोदधिवरस्स ॥१॥ बयालीसं चंदा बायालीसं च
दिकशदित्ता । कालोदधिंमि एए चरंति संवद्ध लेसागा ॥२॥ णक्खत्त
सहस्सं एगमेव छावत्तरयं सयमण्णं । छच्चसया छण्णऊया महग्गहा तिण्णि
य सहस्सा ॥३॥ अट्ठावीसं कालोदधिंमि बारससहस्साइं । णवय सया
पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं ॥४॥ ता कालोयणं समुदं पुक्खस्वरे-
णामं दीवे वट्ठे वलयगास्संठाणसंठिए सव्वओ समंता संपरिकिक्खत्ताणं
चिट्ठइ ता पुक्खस्वरेणं दीवे किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवाल-
संठिए ?, ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए, ता पुक्खस्व-
रेणं दीवे केवइयं समचक्कवालविकखंभेणं ?, केवइयं परिकिक्खेवेणं ?, ता
सोलस जोयणसहस्साइं चक्कवालविकखंभेणं एगा जोयणकोडी बाणउतिं
च सयसहस्सा अऊणावण्णं च सहस्साइं अट्ठचउणउते जोयणसए पडि-
क्खेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता पुक्खस्वरे णं दीवे केवइया चंदा पभा-
सेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा पुच्छा !, तहेव ता चोत्ताल चंद-
सयं पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, चोत्तालं सूरियाणं सयं
तवइंसु वा तवेंति वा तविसिस्संसु, चत्तारि सहस्साइं बत्तीसं च णक्खत्ता
जोयं जोएंसु वा जोयं जोएंति, वा जोइसिस्संसु वा, बारससहस्साइं छच्च-
बावत्तरा महग्गहसया चारं चरिंसु वा चरति वा चरिसिस्संसु वा, छण्णउति
सयसहस्साइं चोयालीसं सहस्साइं चत्तारि य सयाइं तारागणकोडिकोडीणं
सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संसु वा, (कोडी बाणउति खलु
अउणाणउतिं भवे सहस्साइं । अट्ठसया चउणउता य परिण्यो पोक्खर-

वरस्स ॥१॥ चोत्तालं चंदमयं चोत्तालं चेव सूरियाण सयं । पोक्खरवरदीव-
 म्मि च चरंति एए पभासंता ॥२॥ चत्तारि सहस्साइं छत्तीसं चेव हुंति
 णक्खत्ता । लच्च सया वावत्तर महग्गहा वारससहस्सा ॥३॥ छण्णउत्ति-
 सयसहस्सा चोत्तालीसं खलु भवे सहस्साइं । चत्तारि य सया खलु तारा-
 गणकोडिकोडिणं ॥४॥ ता पुक्खरवरस्स णं दीवस्स बहुमज्झदेमभाए
 माणुसुत्तरे णामं पव्वए वलयागारसंअणसंठिए जे णं पुक्खरवरं दीवं दुधा
 विभज्जमाणे विभवमाणे चिड्डइ, तं जहा अविंभतरपुक्खरद्धं च बाहिरपुक्खरद्धं
 च, ता अविंभतरपुक्खरद्धे णं किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवाल
 संठिए; ता समचक्कवालसंठिए णो विसमचक्कवालसंठिए, ता अविंभतर-
 पुक्खरद्धेणं केवइयं चक्कवालविकखंभेणं केवइयं परिकखेवेणं आहिएत्ति
 वएज्जा, ता अट्ट जोयणसहस्साइं चक्कवालविकखंभेणं एका जोयण
 कोडी बायालीसं च सयसहस्साइं तीसं च सहस्साइं दो अउणापण्णे
 जोयणसए परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता अविंभतरपुक्खरद्धेणं केव-
 इया चंदा पभासंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, केवइया सूरा
 तविसु वा तवेति वा तविसिस्संसु वा पुच्छा ?, बावत्तरिं चंदा पभासिसु
 वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा, बावत्तरिं सूरिया तवइंसु वा तवेति वा
 तवेमिस्संसु वा दोण्णि सोला णक्खत्तसहस्सा जोयं जोएंसु वा जोएंति वा
 जोयं जोइसिस्संसु वा, छ महग्गसहस्सा तिण्णि य बत्तीसा चारं चरंसु वा
 चरंति वा चरिसिस्संसु, अडयालीसयसहस्सा बावीसं च सहस्सा दोण्णि
 य सया तारागणकोडिकोडीणं सोमं सोमिसु वा सोमेति वा सोमिसि-
 स्संसु वा, ता समयक्खेत्तेणं केवइयं आयामविकखंभेणं केवइयं परिकखे-
 वेणं आहिएत्ति वएज्जा !, ता पणयालीसं जोयणसए सहस्साइं आयाम-
 विकखंभेणं एगा जोयण कोडी बायालीसं च सयसहस्साइं । दोण्णि य
 अउणापण्णे जोयणसए परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता समयक्खेत्तेणं
 केवइया चंदा पभासंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संसु वा पुच्छा तहेव,
 सू० ११२

ता वत्तीसं चंदसयं पभासेंसु वा पभासेति वा पभासिस्संसु वा, वत्तीसं
 सूरियाण सयं तवइंसु वा तवेति वा तविमिस्संति वा, तिण्णि सहस्सा छच्च
 छण्णउता णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइसिस्संसु वा एका-
 रससहस्सा छच्च सोलसमहग्गहसया चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिसि-
 स्संसु वा अट्ठासीति सयसहस्साइं चत्तालीसं च सहस्सा सत्त य सया
 तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभिंसु वा सोभेति वा सोभिंसिस्संसु वा
 अट्ठेव सयसहस्सा अन्निभतरपुक्खरस्स विक्खंभो । पण्णतालसयसहस्सा
 माणुस्सखेत्तस्स विक्खंभो ॥१॥ कोडीवायालीसं सहस्सा दुसया य अउण-
 पण्णासा । माणुस्सखेत्तपरिस्यो एयेव य पुक्खरद्धस्स ॥२॥ वावत्तरिं च
 चंदा वावत्तरिमेव दिणकरादिता । पुक्खरवरदीवड्ढे चरंति एए पभा-
 सेता ॥३॥ तिण्णिसया छत्तीसा छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु । णक्खत्ताणं तु
 भवे सोलाइं दुवे सहस्साइं ॥४॥ अडयाल सयसहस्सा बावीसं खलु भवे
 सहस्साइं । दोयसयं पुक्खरद्धे तारागणकोडिकोडीणं ॥५॥ वत्तीसं चंदसयं
 वत्तीसं चेव सूरियाण सयं । सपणं माणुसलोअं चरंति एए पभासेता ॥६॥
 एकारस य सहस्सा छप्पियसोला महग्गहाणं तु । छच्चसया छण्णउया
 णक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा । ७॥ अट्ठासीई चत्ताइं सयसहस्साइं मणुस-
 लोअंमि । सत्त य सया अणूणा तारागण कोडिकोडीणं ॥८॥ एसो
 तारापिंडो सव्वसमासेणं मणु य लोयंमि । बहिया पुण ताराओ जिणेहिं
 भणिया असखेज्जाओ ॥९॥ एवइयं तारग्गं जं भणियं माणुसंमि
 लोअंमि । चारं कलुंबुया पुप्फसंठियं जोइसं चरइ ॥१०॥ रविससिगह
 णक्खत्ता एवइया आहिया मणुस्सलोए । जेसिं णामागोत्तं ण पागता
 पण्णवेहंति ॥११॥ छावट्ठि पिडगाइं चंदा दिव्वाण मणुलोयंमि । दो
 चंदा दो सूरु य हुंति एकेकए पिडए ॥१२॥ छाउट्ठि पिडगाइं णक्खत्ताणं
 तु माणुयलोयंमि । छप्पणं णक्खत्ता हुंति एकेकए पिडए ॥१३॥
 छावट्ठि पिडगाइं महागहाणं तु मणुयलोयंमि । छावत्तरं गहसयं होइ

एकेकए पिडए ॥१४॥ चत्तारि य पंतीओ चंदाइचाण मणुयलोयंमि ।
छावडि छावडि च होइ एकेकिकिया पंती ॥१५॥ छप्पणं पंतीओ
णक्खत्ताणं तु मणुयलोयंमि । छावडि छावडि हवन्ति एकेकिया पंती ॥१६॥
छावत्तरं गहाणं पंतिसयं हवइ मणुयलोयंमि । छावडि छावडि हवइय एके-
किया पंती ॥१७॥ ते मेरूयणुचरंता पदाहिणा वत्तमंडला सव्वे । अणव-
डिय योगेहिं चंदासूरा गहगणाय ॥१८॥ णक्खत्त तासगाणं अवडिया
मंडला मुणेयव्वा । ते वि य पदाहिणावत्तमेव मेरूं अणुचरंति ॥१९॥
रयणिकर दिणकराणं उद्धं च अहेव संकमो नत्थि । मंडलसंकमणं पुण
सव्वब्भंतरबाहिरतिरिए ॥२०॥ रयणिकरदिणकराणं णक्खत्ताणं महग्गहाणं
च । चारविसेसेण भवे सुहदुक्खविही मणुस्साणं ॥२१॥ तेसि पवि-
संताणं तावक्खेत्तं तु वड्डते णिययं ते णेव क्रमेण पुणो परिहायति
णिक्खमंताणं ॥२२॥ तेसि कलंबुया पुप्फसंठिया हुंति तावक्खेत्तपहा ।
अंतो य संकुडा बाहि वित्थडा चंदसूराणं ॥२३॥ सू० १००॥

छाया-तावत् कति खलु चन्द्र सूर्याः सर्वलोकं अवभासयन्ति उद्योतयन्ति तापयन्ति
प्रभासयन्ति आख्याता इति वदेत् ? तत्र खलु इमा द्वादश प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः, तत्रैके एव-
माहुस्तावत् एकश्चन्द्रः एकः सूर्यः-सर्वलोकमवभासयति उद्योतयति तापयति प्रभासयति
एके एवमाहुः ॥१॥ एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रयश्चन्द्रास्त्रयः सूर्याः सर्वलोकं अवभासयन्ति
उद्योतयन्ति तापयन्ति प्रभासयन्ति, एके एवमाहुः ॥२॥ एके पुनरेव माहुस्तावत् अर्द्ध-
चतुर्थाश्चन्द्राः अर्द्धचतुर्थाः सूर्याः सर्वलोकं अवभासयन्ति उद्योतयन्ति तापयन्ति प्रभासयन्ति,
एके एवमाहुः, ॥३॥ एके पुनरेवमाहुः, एतेनाभिलाषेन नेतव्यं सप्तचन्द्राः सप्तसूर्याः ॥४॥
दशचन्द्राः दशसूर्याः ॥५॥ द्वादशचन्द्राः द्वादशसूर्याः ॥६॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रा द्वाचत्वारिंशत्
सूर्याः ॥७॥ द्वासप्ततिश्चन्द्राः द्वासप्ततिः सूर्याः ॥८॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रशतानि द्वाचत्वारिंशत्
सूर्यशतानि ॥९॥ द्वासप्ततिश्चन्द्रशतानि द्वासप्ततिः सूर्यशतानि ॥१०॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रसह-
स्राणि द्वाचत्वारिंशत् सूर्यसहस्राणि ॥११॥ द्वासप्ततिश्चन्द्रसहस्राणि द्वासप्ततिः सूर्यसहस्राणि
सर्वलोकं अवभासयन्ति तापयन्ति प्रकाशयन्ति, एके एवमाहु ॥१२॥ वयं पुनरेवं वदामस्ता-
वत् अयं जम्बूद्वीपो द्वीपो यावत् परिक्षेपेण, तावत् जम्बूद्वीपद्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन्
वा प्रभासयन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा ? कियन्तः सूर्या अतापयन् वा तपयन्ति वा तापयिष्य-
न्ति वा ?, कियन्ति नक्षत्राणि योगं अयुजन् वा युजन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ? कियन्तो

ग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारिष्यन्ति वा ? कियत्यस्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ?, तावत् जम्बूद्वीपद्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासितवन्तौ वा प्रभासेते वा प्रभासिष्येते वा, द्वौ सूर्यौ तापितवन्तौ वा तापयतः तापयिष्यतः, पद् पञ्चाशन्नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा । द्वासप्तति-ग्रहशतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, एकं शतसहस्रं त्रयोविंशति सहस्राणि नवशतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ॥ (द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ नक्षत्राणि भवन्ति पद् पञ्चाशत् । द्वासप्तति ग्रहशतानि जम्बूद्वीपे विचरन्ति ॥१॥ एकं च शतसहस्रं त्रिंशत् खलु भवन्ति सहस्राणि । नव च शतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटिनां ॥२॥) तावत् जम्बूद्वीपः खलु द्वीपः लवणो नाम समुद्रः वृत्तः वृत्तः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति, तावत् लवणः खलु समुद्रः किं समचक्रवालसंस्थितः विपमचक्रवालसंस्थितः ?, तावत् लवणसमुद्रः समचक्रवालसंस्थितः न न विपमचक्रवालसंस्थितः, तावत् लवणसमुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् । तावत् द्वे योजनसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन पञ्चदश योजनशतसहस्राणि एकाशीति सहस्राणि शतं च ऊन चत्वारिंशत् किञ्चित् विशेषेण परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् । तावत् लवणसमुद्रे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? एवं पृच्छा, यावत् कियत्यस्तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ? तावत् लवणे खलु समुद्रे चत्वारश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, चत्वारः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, द्वादशनक्षत्रशतानि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ? त्रीणि द्वापञ्चाशत् महाग्रहशतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति, द्वे शतसहस्रे सप्तषष्टि च सहस्राणि नव च शतानि तारागण कोटिकोटिनां शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा, पञ्चदश शतसहस्राणि एकाशीति शतानि ऊन चत्वारिंशच्च, किञ्चित् विशेषेण लवणोदधेः परिक्षेपः ॥१॥ चत्वारश्चैव चन्द्राः चत्वारश्च सूर्या लवणतोये । द्वादशनक्षत्रशतानि ग्रहाणां त्रयएव द्वापञ्चाशत् ॥२॥ द्वे एव शतसहस्रे सप्तषष्टि खलु भवन्ति सहस्राणि । नव च शतानि लवणजले तारागणकोटिकोटिनां ॥३॥ तावत् लवणसमुद्रे धात्री खण्डो नाम द्वीपः वृत्तः वलयाकारसंस्थितस्तथैव यावत् न विपमचक्रवालसंस्थितः, धात्रीखण्डे खलु द्वीपे कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् ? । तावत् चत्वारि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एकचत्वारिंशद्योजनशतसहस्राणि दश च सहस्राणि नव च एकषष्टियोजनशतानि किञ्चित् विशेषेणानि परिक्षेपेण आख्यातानि इति वदेत्, धात्रिखण्डे द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ?, इति पृच्छा, तथैव धात्रिखण्डे खलु द्वीपे द्वादश चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, द्वादश सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, त्रीणि पद् त्रिंशानि नक्षत्रशतानि

योगमयुञ्जन् युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, एकं पदं पञ्चाशत् महाग्रहसहस्रं चारं अचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा अष्टौ शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त च शतानि एकशशि परिवारः । तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा, धात्रिखण्डपरिरयः एकचत्वारिंशत् दशोचराणि शतसहस्राणि, नव च शतानि, एकपट्टिः किञ्चित् विशेषेण परिहीना ॥१॥ चतुर्विंशतिः शशिर्वयः नक्षत्रशतानि च त्रीणि पद-
त्रिंशानि । एकं च महाग्रहसहस्रं पदं पञ्चाशत् धात्रिखण्डे ॥२॥ अष्टौ च शतसहस्राणि त्रीणि सहस्राणि सप्त च शतानि । धात्रिखण्डे द्वीपे तारागणकोटिकोटीनां ॥३॥ तावत् धात्रिखण्डे खलु द्वीपे कालयमनो नाम समुद्रः वृत्तः बलयाकारसंस्थितः यावत् न विपमचक्रवाल-
संस्थानसंस्थितः तावत् कालोयनः खलु समुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परि-
क्षेपेन आख्यात इति वदेत् ? तावत् कालोयनः खलु समुद्रः अष्टयोजन सहस्राणि चक्रवाल-
विष्कम्भेन प्रज्ञप्तः, एकनवतियोजनशतसहस्राणि सप्तति च सहस्राणि पदं च पञ्चोत्तराणि-
योजनशतानि किञ्चित् विशेषाधिकानि परिक्षेपेण आख्यातानि इति वदेत्, तावत् कालो-
यने खलु समुद्रे कियन्श्चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ? इति
पृच्छा, तावत् कालोयने समुद्रे द्वाचत्वारिंशत् चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभा-
सयिष्यन्ति वा, द्वाचत्वारिंशत् सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, एकादश-
द्वासप्तति नक्षत्रशतानि योगं अयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, त्रीणि सहस्राणि पदं च
पणवति महाग्रहाश्चरमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, अष्टाविंशतिश्च सहस्राणि द्वादश-
शतसहस्राणि नव च शतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति
वा शोभिष्यन्ति वा, एकनवति सप्तति सहस्राणि परिरयस्तस्य । आख्यातानि पदं पञ्चोत्त-
राणि कालोदधिवरस्य ॥१॥ द्वाचत्वारिंशच्चन्द्रा द्वाचत्वारिंशच्च दिनकरादिष्टा । कालोदधौ
एते चरति सम्बद्धलेख्याकाः ॥२॥ नक्षत्रसहस्रमेकमेव पदं सप्तति च शतमन्यानि, पदं च
शतानि पणवति महाग्रहा त्रीणि सहस्राणि ॥३॥ अष्टाविंशति कालोदधौ द्वादश च सहस्राणि ।
नव च शतानि पञ्चाशत् तारागणकोटिकोटयः ॥४॥ तावत् कालोयनः खलु समुद्रः पुष्करवरे
नामद्वीपे वृत्ते बलयाकारसंस्थानसंस्थिते सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति, ता पुष्करवरे
खलु द्वीपः किं समचक्रवालसंस्थितः विपमचक्रवालसंस्थितः ? तावत् समचक्रवालसंस्थितः न
विपमचक्रवालसंस्थितः तावत् पुष्करवरे खलु द्वीपे कियता समचक्रवालविष्कम्भेन ? कियता
परिक्षेपेण ? तावत् षोडश योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटिः
द्वानवति च शतसहस्राणि ऊन पञ्चाशच्च सहस्राणि अष्टौ चतुर्नवति योजनशतानि परिक्षेपेण
आख्यातानीति वदेत्, तावत् पुष्करवरे खलु द्वीपे कियन्श्चन्द्रा प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा
प्रभासयिष्यन्ति वा पृच्छा ? तथैव तावत् चतुश्चत्वारिंशत् चन्द्रशतानि प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति
वा प्रभासयिष्यन्ति वा, चतुश्चत्वारिंशत् सूर्याणां शतयतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति
वा, चत्वारि सहस्राणि द्वात्रिंशच्च नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा,

द्वादशसहस्राणि पट् च द्वासप्ततिर्महाग्रहतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, षण्णवतिशतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशतसहस्राणि चत्वारि च शतानि तारागणकोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ॥ 'कोटयो द्वावतिः खलु ऊनवतिः खलु भवन्ति सहस्राणि । अष्टौ शतानि चतुर्नवतिश्च परिरयः पुष्करवरस्य ॥१॥ चतुश्चत्वारिंशत् चन्द्रशतानि चतुश्चत्वारिंशच्चैव सूर्याणां शतं । पुष्करवरद्वीपे च चरन्ति एते प्रभासन्ति ॥२॥ चत्वारिसहस्राणि पट् त्रिंशच्चैव भवन्ति नक्षत्राणि । पट् शतानि द्वासप्ततिर्महाग्रहाः द्वादशसहस्राणि ॥३॥ पट् नवतिशतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशत् खलु भवन्ति सहस्राणि । चत्वारि च शतानि खलु तारागणकोटिकोटीनां ॥४॥ तावत् पुष्करवरस्य खलु द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे मानुषोत्तरो नाम पर्वतः बलयाकारसंस्थानसंस्थितः यस्मिन् खलु पुष्करवरो द्वीपो द्विधा द्विधा विभज्यमाणो द्विधा विभज्यमाणस्तिष्ठति, तद्यथा अभ्यन्तरपुष्करार्द्धश्च बाह्यपुष्करार्द्धश्च, तावत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धः खलु किं समचक्रवालसंस्थितः विषमचक्रवालसंस्थितः ? तावत् समचक्रवालसंस्थितः न विषमचक्रवालसंस्थितः, तावत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धः खलु कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् ? तावत् अष्टौ योजनशतसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन एका योजनकोटिः द्वाचत्वारिंशच्च शतसहस्राणि त्रिंशच्च सहस्राणि द्वे ऊनपञ्चाशतयोजनशते परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् । तावत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धं खलु कियन्तश्चन्द्राः प्राभासन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ! कियन्तः सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ? इति पृच्छा, तावत् द्वासप्ततिश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, द्वासप्ततिः सूर्या अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, द्वे षोडशनक्षत्रसहस्रे योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, महाग्रहसहस्राणि त्रीणि च द्वात्रिंशत् शतानि चारमचरन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, अष्टाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि द्वात्रिंशति सहस्राणि द्वे च शते तारागण कोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति वा । तावत् समयक्षेत्रं खलु कियता आयामविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेण आख्यातमिति वदेत् ? तावत् पञ्चचत्वारिंशत् योजनशतसहस्राणि आयामविष्कम्भेन एका योजनकोटिः द्वाचत्वारिंशत् च शतसहस्राणि द्वे च ऊनपञ्चाशत योजनशते परिक्षेपेण आख्यातमिति वदेत् तावत् समयक्षेत्रे खलु कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा इति पृच्छा तथैव, तावत् द्वात्रिंशत् चन्द्रशतानि प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, द्वात्रिंशत् सूर्याणां शतानि अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, त्रीणि सहस्राणि पट् च षण्णवति नक्षत्रशतानि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा, एकादश सहस्राणि पट् च षोडश महाग्रहशतानि चारमचारयन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा, अष्टाशीति शतसहस्राणि चतुश्चत्वारिंशच्च सहस्राणि सम च शतानि तारागणकोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति वा ॥ 'अष्टावेव शतसहस्राणि अभ्यन्तरपुष्करस्य विष्कम्भः । पञ्च चत्वारिंशत् शतसह-

स्राणि मनुष्यक्षेत्रस्य विष्कम्भः ॥१॥ कोटिः द्वाचत्वारिंशत् सहस्राणि द्वे शतं च ऊन-
पञ्चाशत् मनुष्यक्षेत्रपरिरयः एवमेव च पुष्करार्द्धस्य ॥२॥ द्वासप्ततिश्च चन्द्राः द्वासप्ततिरेव
दिनकरादिष्टाः । पुष्करवरद्वीपार्द्धे चरन्ति एते प्रभासन्ति ॥३॥ त्रीणि शतानि पट् त्रिंशत्
पट् च सहस्राणि महाग्रहाणां तु भवन्ति षोडश द्वे सहस्रे ॥४॥ अष्टाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि
द्वाविंशतिः खलु भवन्ति सहस्राणि । द्वे च शते पुष्करार्द्धे तारागण कोटिकोटीनां ॥५॥
द्वात्रिंशत् चन्द्रशतानि द्वात्रिंशच्चैव सूर्याणां शतं । सकले मनुष्यलोके चरन्ति एते प्रभासन्ति
॥६॥ एकादश च सहस्राणि पट् पञ्चाशत् षोडश महाग्रहाणां तु । पट् च शतानि पण्णवति
नक्षत्राणि त्रीणि च सहस्राणि ॥७॥ अष्टाशीतिश्चत्वारिंशत् सहस्राणि मनुष्यलोके । सप्त च
शतानि अन्यून तारागणकोटिकोटीनां ॥८॥ एपस्तारा पिण्ड सर्वसमासेन मनुष्यलोके ।
बाह्याः पुनस्ताराः जिनैर्भणिताः असंख्याताः, ॥९॥ एतावत् तारकं यद् भणितं मनुष्यलोके,
चारं कदम्बिका पुष्पसंस्थितं ज्योतिषं चरति ॥१०॥ रवि शारीग्रहनक्षत्राणि इयन्ति आख्या-
आख्यातानि मनुष्यलोके येषां नाम गोत्राणि न प्राकृताः प्रज्ञापयन्ति ॥११॥ पट् पष्टि
पिण्डानि चन्द्रादित्यानां नक्षत्राणां तु मनुष्यलोके । द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ च भवत एकैक-
स्मिन् पिण्डे ॥१२॥ पट् पष्टि पिण्डानि नक्षत्राणां तु मनुष्यलोके । पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणि
भवन्ति एकैकस्मिन् पिण्डे ॥१३॥ पट् पष्टिः पिण्डानि महाग्रहाणां तु मनुष्यलोके । पट्
सप्तति ग्रहशतानि भवन्ति एकैकस्मिन् पिण्डे ॥१४॥ चतस्रश्च पंक्तयश्चन्द्रादित्यानां मनुष्य-
लोके । पट् पष्टिः पट्पष्टिश्च भवन्ति एकैकस्यां पंक्तौ ॥१५॥ पट् पञ्चाशत् पंक्तयः नक्षत्राणां
तु मनुष्यलोके । पट् पष्टि पट् पष्टिश्च भवन्ति एकैकस्यां पंक्तौ ॥१६॥ पट् सप्ततिग्रहाणां
पंक्ति शतानि भवन्ति मनुष्यलोके । पट् पष्टिः पट् पष्टिश्च भवन्ति च एकैकस्यां पंक्तौ ॥१७॥
ते मेरुमनुचरन्तः प्रदक्षिणावर्तमण्डलाः सर्वे । अनवस्थितयोगैश्चन्द्राः सूर्या ग्रहगणाश्च ॥१८॥
नक्षत्रतारकानामवस्थितानि मण्डलानि ज्ञातव्यानि । तानि च प्रदक्षिणा वर्त्तयेवमेरुमनुचरन्ति
॥१९॥ रजनिकर दिनकराणां ऊर्ध्वं च अधश्च संक्रमोनास्ति । मण्डलसंक्रमणं पुनः साभ्य-
न्तरबाह्यं तिर्यक् ॥२०॥ रजनिकरदिनकराणां नक्षत्राणां महाग्रहाणां च । चारविशेषेण भव-
न्ति सुखदुःखविधयो मनुष्याणां ॥२१॥ तेषां प्रविपतां तापक्षेत्रं तु वर्द्धते नियतं । तेनैव
क्रमेण पुनः परिहीयते निष्क्रममाणः ॥२२॥ तेषां कदम्बिका पुष्पसंस्थितानि भवन्ति
तापक्षेत्रापहानि । अन्तश्च संकुचा बाह्याश्च विस्तरा चन्द्रसूर्याणाम् ॥२३॥ सू० १०० ॥

उन्नीसवां प्राश्रुत का प्रारंभ-

पूर्वकथित प्रकार से अठारहवां प्राश्रुत का प्रतिपादन करके अब उन्नीसवें प्राश्रुत का प्रारंभ किया जाता है इसका अर्थाधिकारसूत्र इस प्रकार से हैं

ओगष्ठीसभा प्राश्रुतने। प्रारंभ

पूर्वकथित प्रकारकी अठारहवां प्राश्रुतनुं प्रतिपादन करीने छेवे ओगष्ठीसभा प्राश्रुतने।
प्रारंभ करवासां आवे छे. ओनुं अर्थाधिकार सूत्र आ प्रभाषे छे. (सूरिया कह आहिया)

ટીકા—અષ્ટાદશ પ્રાપ્તે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાણામયમહિપીવિમાનસ્થિતિ-ગતિ તદધિષ્ટાત્ત્વેદાનાં પરસ્પરમાપેક્ષિકરૂપેણ તુલ્યત્વાધિષ્ટાત્ત્વેદાનાં પરસ્પરમાપેક્ષિકરૂપેણ તુલ્ય-ત્વાધિકત્વવિચારવિષયકાદિ વહુવિધં વિચારં વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ એકોનવિંશતિતમં પ્રાપ્તં પ્રારંભ્યતે તત્ર 'સૂરિયા કઙ આહિયા' કતિ સૂર્યા સર્વલોકે આખ્યાતા इत्येतद् વિષયકં વિચારં પ્રસ્તૌતિ યથા—'તા કઙ ણં ચંદિમ સૂરિસા સન્વલોયં ઓભાસંતિ ઉજ્જોવંતિ તવંતિ પમાસંતિ આહિણ્તિ વણ્જા' તાવત્ કતિ સ્વલુ ચન્દ્રસૂર્યાઃ સર્વલોકં અવમાસયન્તિ ઉદ્યોત-યન્તિ તપન્તિ પ્રમાસન્તિ આખ્યાતા इति વદેત્? તાવદિતિ પૂર્વવત્ નમિતિ વાક્યાલક્ષારે કતિ-કિયન્તઃ—કિં પ્રમાણાશ્ચ ચન્દ્રસૂર્યાઃ સર્વલોકં-સર્વલોકે (સપ્તમ્યર્થે દ્વિતીયા) અવમા-સન્તે-અવમાસમાનાસ્તિષ્ઠન્તિ, તથા ઉદ્યોતયન્તસ્તાપયન્ત-પ્રકાશયન્ત પ્રમાસયન્તઃ આખ્યાતા-પ્રતિપાદિતાઃ સન્તીતિ વદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાન્ એતદ્ વિષયે યાવત્યઃ પ્રતિપત્તયસ્તાવતી રૂપદર્શયતિ—'તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ દુવાલસ પઢિવત્તિઓ પળ્લતાઓ' (સૂરિયા કઙ આહિયા) સર્વ લોક મેં સૂર્ય કિતને કહે હૈં? હસ વિષય મેં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહતે હૈં—

ટીકાર્થ—અઠારહવે પ્રાપ્ત મેં ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર એવં તારાઓં કી અગ્ર-મહિષિયાં, વિમાન કી સંસ્થિતિ, અનેક અધિષ્ટાતા દેવોં કે પરસ્પર કા તુલ્યત્વ એવં અધિકપને કા વિચાર વિષયક આદિ અનેકવિધ વિચાર કા વિવેચન કરકે અબ ઉન્નીસવેં પ્રાપ્ત કા પ્રારંભ કિયા જાતા હૈં હસ મેં (સૂરિયા કઙ આહિયા) હસ લોક મેં સૂર્ય કિતને કહે હૈં? હસ વિષય સંબંધી વિચાર પ્રદર્શિત કરતે હૈં (તા કઙ ણં ચંદિમસૂરિયા સન્વલોયં ઓભાસંતિ ઉજ્જોવંતિ તવંતિ પમાસંતિ આહિણ્તિ વણ્જા) હે ભગવન્ કિતને એવં કિતને પ્રમાણ વાલે ચંદ્ર સૂર્ય સર્વ લોક મેં (યહાં પર સપ્તમી કે અર્થ મેં દ્વિતીયા હુઙ હૈં) અવમાસિત હોતે હૈં? તથા ઉદ્યોતિત હોતે હૈં? અર્થાત્ પ્રકાશિત એવં પ્રમાસિત હોતે હુવે પ્રતિપાદિત હોતે હૈં? હે ભગવન્ વહ કહિયે । હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે

બધા લોકમાં સૂર્ય કેટલા કહ્યા છે? આ વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તરસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ—અઠારમા પ્રાપ્તમાં ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓની અગ્રમહિષિયો, વિમાનની સ્થિતિ તેના અધિષ્ટાતા દેવોનું પરસ્પરના તુલ્યપણા અને અધિકપણાના વિચાર સંબંધી અનેક પ્રકારે વિચારોનું વિવેચન કરીને હવે આ ઓગણીસમું પ્રાપ્ત પ્રારંભ ક્રમમાં આવે છે. આ પ્રાપ્તમાં (સૂરિયા કઙ આહિયા) આ લોકમાં સૂર્યો કેટલા કહ્યા છે? આ વિષય સંબંધી વિચાર પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે.—(તા કઙ ણં ચંદિમસૂરિયા સન્વલોયં ઓભાસંતિ ઉજ્જોવંતિ તવંતિ પમાસંતિ આહિણ્તિ વણ્જા) હે ભગવન્ કેટલા અને કેટલા પ્રમાણવાળા ચંદ્ર-સૂર્ય બધા લોકમાં (અહીં સપ્તમીના અર્થમાં દ્વિતીયા થઈ છે) અવમાસિત થાય છે? તથા ઉદ્યોતિત થાય છે? અર્થાત્ પ્રકાશિત થતા પ્રતિપાદિત કરેલ છે? હે ભગવન્ તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન

તત્ર खलु इमाः द्वादश प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र सर्वलोकविषयकचन्द्रसूर्यास्तित्वविषये
खलु इमाः—वक्ष्यमाणस्वरूपाः द्वादशप्रतिपत्तयः—परतीर्थिकानां मतानि—मतान्तराणि—पर-
तीर्थिकाभ्युपगमरूपाः, तद्यथा (‘तत्थेगे एवमाहंसु—ता एगे चंदे एगे सूर्रे सव्वलोयं ओभा-
सइ उज्जोएइ तवेइ, पभासइ, एगे एवमाहंसु (१)’ तत्र एके एवमाहुस्तावत् एकश्चन्द्रः एकः
सूर्यः सर्वलोकं अवभासयति उद्योतयति तपति प्रभासयति ॥—तत्र—तेषां द्वादशानां पर-
तीर्थिकानां मध्ये एके—प्रथमाः परतीर्थिकाः एवं—वक्ष्यमाणप्रकारकं स्वमतं प्राहुः प्रवदन्ति
यत् ता इति तेषां परतीर्थिकानां प्रथमं खलु स्वशिष्यं प्रति अनेकवक्तव्यपक्रमेत्तो क्रमोप-
दर्शनार्थः एकएव चन्द्रः सर्वलोकमवभासयति उद्योतयति—अवभासयन् उद्योतयन् तिष्ठति,
तथा च एकएव सूर्यः सर्वलोकं तापयति प्रभासयति—तापयन् प्रभासयन् प्रकाशयन् आख्यात
इति वदेत्’ अत्रैवोपसंहारमाह एके एवमाहुरिति (१) ॥ ततो द्वितीयमतमाह—‘एगे एव-
माहंसु—ता तिण्णि चंदा तिण्णि सूर्रा सव्वलोयं ओभासेंति उज्जोरेंति तवेंति पभासेंति, एगे
एवमाहंसु’ एके पुनरेवमाहुस्तावत् त्रयश्चन्द्राः त्रयः सूर्याः सर्वलोकमवभासयन्ति उद्योतयन्ति

પ્રશ્ન છુનકર મગવાનુ હસ વિષય સંબંધિ જિતની અન્ય પ્રતિપત્તીયાં કહી હૈ
વે દિઁલાતે હૈં—(તત્થ खलु इमाओ दुवालसपडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) सर्व
लोक विषयक चंद्र सूर्य के अस्तित्व के संबंध में ये वक्ष्यमाणस्वरूप वाली
बारह प्रतिपत्तियां कही गई है जो इस प्रकार है—(तत्थेगे एवमाहंसु ता एगे
चंदे एगे सूर्रे सव्वलोयं ओभासइ उज्जोएइ तवेइ, पभासेइ एगे एव माहंसु)
उन बारह परतीर्थिकों में कोई एक पहला परतीर्थिक इस वक्ष्यमाण प्रकार से
अपना मत कहता है वह कहता है कि चंद्र एक ही है वह सब लोक को अव-
भासित करता है उद्योतित करता है । तथा एक ही सूर्य सब लोक को तापित
करता है प्रकाशित करता है ऐसा स्वशिष्यों को कहें कथन का उपसंहार
करते हैं कोई एक इस प्रकार से अपना मत कहता है (१)

अब दूसरे परतीर्थिक का मत को दिखलाते हैं—(एगे एवमाहंसु ता तिन्नि

આ વિષયમાં જેટલી અન્ય મતવાદીયોની પ્રતિપ્રતિયો છે તે બતાવે છે.—(તત્થ खलु इमाओ
दुवालसपडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) सर्वलोक संबंधी चंद्र सूर्यના अस्तित्वना संबंधમાં આ
વક્ષ્યમાણુ સ્વરૂપાત્મક બાર પ્રતિપત્તિયો કહેવામાં આવી છે. જે આ પ્રમાણુ છે.—(તત્થેगे
एवमाहंसु ता एगे चंदे एगे सूर्रे सव्वलोयं ओभासइ उज्जोएइ, तवेइ, पभासेइ एगे एवमाहंसु)
એ બાર પરતીર્થિકોમાં કોઈ એક પહેલો પરતીર્થિક આ વક્ષ્યમાણુ પ્રકારથી પોતાનો મત
જણાવે છે. તે કહે છે કે ચંદ્ર એકજ છે, અને તે સર્વજગતને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યો-
તીત કરે છે. તથા એકજ સૂર્ય સર્વલોકને તાપિત કરે છે. પ્રકાશિત કરે છે એ પ્રમાણુ સ્વશિષ્યોને
કહેવું. કથનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કોઈ એક આ પ્રમાણુ પોતાનો મત જણાવે છે. (૧)
હવે બીજા પરતીર્થિકના મતને બતાવે છે.—(एगे एवमाहंसु ता तिन्नि चंदा तिन्नि सूर्रा

તાપયન્તિ પ્રભાસયન્તિ એકે એવમાહુઃ ॥ પુનરેકે-દ્વિતીયાઃ પરતીર્થિકાઃ કથયન્તિ યન્ સર્વ-
લોકે ત્રયશ્ચન્દ્રાઃ અવભાસયન્તઃ ઉદ્યોતયન્તસ્તથા ત્રયઃ સૂર્યાસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તશ્ચ આરુચ્યાતા
इति वदेत् अत्रोपसंहरति-एके एवमाहुरिति ॥२॥ 'एगे पुण एवमाहंसु ता आउट्टिं चंदा
आउट्टिं सूर्या सञ्चलोयं ओभासेंति उज्जोवेति तवेति पगासेंति, एगे एवमाहंसु ॥३॥' એકે
પુનરેવમાહુસ્તાવત્ અર્દ્ધ ચતુર્થાશ્ચન્દ્રાઃ અર્દ્ધચતુર્થાઃ સૂર્યા સર્વલોકમવભાસયન્તિ ઉદ્યોતયન્તિ
તાપયન્તિ પ્રકાશયન્તિ, એકે એવમાહુઃ (૩) ॥ પુનરેકે તૃતીયા પરતીર્થિકાઃ સ્વમતં કથયન્તિ
યત્ અર્દ્ધચતુર્થાશ્ચન્દ્રાઃ-ચતુર્થસ્યાર્દ્ધેન સહિતાસ્ત્રયઃ-સાર્દ્ધત્રય ૩૩ શ્ચન્દ્રાઃ સર્વલોકે અવભાસ-
યન્તઃ ઉદ્યોતયન્તસ્તથા સાર્દ્ધત્રયઃ ૩૩ સૂર્યાશ્ચ સર્વલોકે તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તઃ આરુચ્યાતા
इति वदेत् वाक्यमुपसंहरति-एके एवमाहुरिति ॥३॥ 'एए णं अभिलावेणं णेयव्वं' एतेन
અભિલાપેન નેતવ્યં યથા ચતુર્થાઃ કથયન્તિ સપ્તચન્દ્રાઃ સપ્તસૂર્યાઃ સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ
ઉદ્યોતયન્તસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તસ્તિષ્ઠતિ ॥૪॥ પશ્ચમાઃ સ્વમતં સ્થાપયન્તિ યત્ દશચન્દ્રાઃ

चंदा तिणिण सूर्या सञ्चलोयं ओभासेंति उज्जोवेति तवेति पभासेंति एगे एव
माहंसु) कोई एक दूसरा परमतवादी इस प्रकार कहता हैं कि तीन चंद्र एवं
तीन सूर्य समस्त जगत् को अवभासित करते हैं, उद्योतीत करते हैं तापित
करते हैं; प्रभासित करते हैं कोई एक इस प्रकार कहता है (२) (एगे पुण एव-
माहंसु ता आउट्टिं चंदा आउट्टिं सूर्या सञ्चलोयं ओभासेंति उज्जोवेति, तवेति
पगासेंति एगे एवमाहंसु) कोई एक तीसरा परतीर्थिक अपने मत को प्रकाशित
करता हुवा कहता है कि-साडेतीन चंद्र ३३ समस्त लोक को अवभासित
करता है, उद्योतीत करता है तथा सोडतीत ३३ सूर्य सर्व जगत्को तापित
करता है, प्रकाशित करता है, ऐसा स्वशिष्यों को कहें, वाक्य का उपसंहार
करते हुवे कहते हैं कोई एक इस प्रकार कहता है (३) (एएणं अभिलावेणं
णेयव्वं) इसी अभिलाप प्रकार से कह लेवें जैसे की चतुर्थ मनवाला कहता हैं
कि-सात चंद्र एवं सात सूर्य सर्व जगत् को अवभासित करता है, उद्योतीत

सञ्चलोयं ओभासेंति, उज्जोवेति तवेति पगासेंति एगे एवमाहंसु) કોઈ એક બીજો મતાવલંબી
આ પ્રમાણે કહે છે. ત્રણ ચંદ્ર અને ત્રણ સૂર્ય સઘળા જગતને અવભાસિત કરે છે ઉદ્યો-
તીત કરે છે, તાપિત કરે છે, પ્રભાસિત કરે છે. કોઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે. (૨)

(एगे पुण एवमाहंसु ता आउट्टिं चंदा आउट्टिं सूर्या सञ्चलोयं ओभासेंति उज्जोवेति
तवेति पगासेंति एगे एवमाहंसु) કોઈ એક ત્રીજો પરતીર્થિક પોતાના મતને પ્રકાશિત કરતો
કહે છેકે-સાડા ત્રણ ચંદ્ર ૩૩ સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે, ઉદ્યોતીત કરે છે, તથા
સાડાત્રણ ૩૩ સૂર્ય સંપૂર્ણ જગતને તાપિત કરે છે. પ્રકાશિત કરે છે. એ પ્રમાણે સ્વ
શિષ્યોને કહેવું વાક્યનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. કોઈ એક આ પ્રમાણે પોતાનો મત
કહે છે. (૩) (एए णं अभिलावेणं णेयव्वं) આ પ્રમાણેના અભિલાપ પ્રકારથી કહેવું. જેમકે

દશસૂર્યાઃ સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ ઉદ્યોતયન્તસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તઃ આશ્વયાતા (૫) । પઠાશ્વ
સ્વમતં કથયન્તિ યત્ દ્વાચત્વારિંશચ્ચન્દ્રાઃ દ્વાચત્વારિંશત્ સૂર્યાઃ સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ ઉદ્યો-
તયન્તસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તસ્તિષ્ઠન્તીતિ વદેત્ (૬) ॥ સપ્તાશ્વ પરતીર્થિકાઃ કથયન્તિ યત્
દ્વાસપ્તતિશ્ચન્દ્રાઃ દ્વાસપ્તતિઃ સૂર્યાઃ સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ ઉદ્યોતયન્તસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તો
ભવન્તીતિ વદેત્ (૭) ॥ અષ્ટમા પ્રતિપાદયન્તિ યત્ દ્વાદશચન્દ્રાઃ દ્વાદશ સૂર્યાશ્ચ સર્વલોકેઽવ-
ભાસયન્તઃ પ્રકાશયન્તશ્ચ તિષ્ઠન્તીતિ ॥૮॥ નવમાશ્ચ કથયન્તિ યત્ દ્વાચત્વારિંશચ્ચન્દ્રશતાનિ
દ્વાચત્વારિંશત્ સૂર્યશતાનિ સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ ઉદ્યોતયન્તસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તસ્તિ-

કરતા હૈ, તાપિત કરતા હૈ પ્રકાશિત કરતા હૈ એસા સ્વશિષ્યોં કોં કહેં (૪)
પાંચવાં પરતીર્થિક અપના મત કો સિદ્ધ કરતા હુવા કહતા હૈ કિ-દસ ચંદ્ર
એવં દસ સૂર્ય સર્વ લોક કો અવભાસિત કરતા હૈ, ઉદ્યોતીત કરતા હૈં, તાપિત
કરતા હૈં, પ્રકાશિત કરતે હૈં એસા સ્વશિષ્યોં કો કહેં (૫) છઠા મતવાદી
અપના મત કે વિષય મેં કહતે હૈં કિં બયાલીસ ચંદ્ર એવં બયાલીસ સૂર્ય સમસ્ત
લોક કો અવભાસિત, ઉદ્યોતિત, તાપિત, પ્રકાશિત કરતે હુવે રહતે હૈં એસા
સ્વશિષ્યોં કો કહેં (૬) સાતવાં પરતીર્થિક કહતા હૈ કી બહત્તર ચંદ્ર એવં બહ-
ત્તર સૂર્ય સમસ્ત લોક કો અવભાસિત, ઉદ્યોતીત, તાપિત, પ્રકાશિત કરતે
રહતે હૈં, એસા સ્વશિષ્યોં કો કહે (૭) આઠવાં મતવાદી કહતા હૈ કી બારહ
ચંદ્ર એવં બારહ સૂર્ય સમસ્ત લોક કો અવભાસિત, ઉદ્યોતીત, તાપિત એવં પ્રકા-
શિત કરતે હૈં એસા સ્વશિષ્યોં કો કહેં (૮) નવવાં મતાવલમ્બી કહતા હૈ કી
બયાલીસ સો ચંદ્ર એવં બયાલીસ સો સૂર્ય સમસ્ત લોક કો અવભાસિત કરતે
હૈં, ઉદ્યોતીત કરતે હૈં-તાપિત કરતે હૈં એવં પ્રકાશિત કરતે હૈં એસા સ્વશિષ્યોં

ચોથો મતવાદી કહે છે કે સાત ચંદ્ર અને સાત સૂર્ય સર્વજગતને અવભાસિત કરે છે.
ઉદ્યોતિત કરે છે. તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે તે પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું.
(૪) પાંચમો પરતીર્થિક પોતાના મતનું સમર્થન કરતા કહે છે કે-દસચંદ્ર અને દસસૂર્ય
સર્વલોકને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે. તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે
તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું (૫) છઠો મતવાદી પોતાના મતના સંબંધમાં કહે છે કે બેતાલીસ
ચંદ્ર અને બેતાલીસ સૂર્ય સઘળા લોકને ઉદ્યોતીત કરે છે, તાપિત અને પ્રકાશિત કરીને
રહે છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૬) સાતમો પરતીર્થિક કહે છે કે-બેતેર ચંદ્ર અને
બેતેર સૂર્ય સમસ્તલોકને અવભાસિત, ઉદ્યોતીત તાપિત અને પ્રકાશિત કરે છે. એ પ્રમાણે
સ્વશિષ્યોને કહેવું (૭) આઠમો મતવાદી કહે છે કે બાર ચંદ્ર અને બાર સૂર્ય સઘળા
લોકને અવભાસિત ઉદ્યોતીત તાપિત અને પ્રકાશિત કરે છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું.
(૮) નવમો મતાવલંબી કહે છે કે-બેતાલીસસો ચંદ્ર અને બેતાલીસસો સૂર્ય સમસ્ત
લોકને અવભાસિત કરે છે, ઉદ્યોતીત કરે છે, તાપિત કરે છે અને પ્રકાશિત કરે છે. એ

ઘૃન્તીતિ ॥૯॥ દશમાઃ પુનઃ પ્રતિપાદયન્તિ યત્ દ્વાસપ્તતિશ્ચન્દ્રશતાનિ દ્વાસપ્તતિઃ સૂર્યશતાનિ સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ ઉદ્યોતયન્તસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તસ્તિઘૃન્તીતિ ॥૧૦॥ એકાદશાશ્ચ સ્વમંતં પ્રતિપાદયન્તિ યત્ દ્વાચત્વાર્શિશ્ચન્દ્રસહસ્રાણિ દ્વાચત્વાર્શિશત્ સૂર્યસહસ્રાણિ સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ ઉદ્યોતયન્તસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તસ્તિઘૃન્તીતિ ॥૧૧॥ દ્વાદશાશ્ચ સ્વકીયં મંતં સ્થાપયન્તિ યત્ દ્વાસપ્તતિશ્ચન્દ્રસહસ્રાણિ દ્વાસપ્તતિઃ સૂર્યસહસ્રાણિ સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ ઉદ્યોતયન્તઃ તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તઃ આખ્યાતા इति વદેત્ । અત્ર વાક્યમુપસંહરતિ એકે એવમાહુરિતિ ॥૧૨॥ એવમત્ર સર્વેષાં મતસંગ્રહસ્તાવદીદૃક્—

પ્રથમમતે—એકૈશ્વન્દ્રસૂર્યઃ ॥૧॥ દ્વિતીયમતે ત્રયસ્રશ્ચન્દ્ર સૂર્યાઃ ॥૨॥ તૃતીયસ્ય મતે સાદૃત્રયશ્ચન્દ્રસૂર્યાઃ ૩ઃ ॥૩॥ ચતુર્થમતે સપ્તસપ્તચન્દ્રસૂર્યાઃ ॥૪॥ પશ્ચમમતે દશદશચન્દ્ર-

કો કહે (૧) દસવાં પરતીર્થિક કા કહના હૈ કિ—બહત્તર સો ચંદ્ર એવં બહત્તર સો સૂર્ય સમસ્ત લોક કો અવભાસિત કરતે હૈ, ઉદ્યોતીત કરતે હૈ તાપિત કરતે હૈ પ્રકાશિત કરતે હૈ એસા સ્વશિષ્યો કો કહે (૧૦) ગ્યારહવાં મતાવલંબી કહતા હૈ કી બયાલીસ હજાર ચંદ્ર એવં બયાલીસ હજાર સૂર્ય સમસ્ત લોક કો અવભાસિત કરતે હૈ, ઉદ્યોતીત કરતે હૈ, તાપિત કરતે હૈ એવં પ્રકાશિત કરતે હૈ (૧૧) બારહવાં પરતીર્થિક અપને મત કો સ્થાપિત કરતા હુવા કહતા હૈ કી બહત્તર હજાર ચંદ્ર એવં બહત્તર હજાર સૂર્ય સમસ્ત લોક કો અવભાસિત કરતે હૈ, ઉદ્યોતીત કરતે હૈ, તાપિત કરતે હૈ, એવં પ્રકાશિત કરતે હૈ એસા કહે વાક્ય કા ઉપસંહાર કરતે હૈ કી કોઈ એક ઇસ પ્રકાર કહતા હૈ (૧૨)

સબ કા મતોં કા સંગ્રહ ઇસ પ્રકાર હૈ—પહેલે કે મત સે ચંદ્ર સૂર્ય એક એક હૈ (૧) દૂસરે કે મત સે ત્રીન ત્રીન ચંદ્ર સૂર્ય કહા હૈ (૨) ત્રીસરે કે મત સે સાડે ત્રીન સાડે ત્રીન ચંદ્ર સૂર્ય ૩ઃ કહે હૈ (૩) ચૌથે કે મત સે સાત સાત ચંદ્ર

પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૯) દસમે પરતીર્થિક કહે છેકે બેંતેરસો ચંદ્ર અને બેંતેરસો સૂર્ય સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે. તાપિત કરે છે પ્રકાશિત કરે છે. એમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૧૦) અગીયારમે મતાવલંબી કહે છેકે—બેંતાલીસહજાર ચંદ્ર અને બેંતાલીસહજાર સૂર્ય સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે, ઉદ્યોતીત કરે છે. તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે. (૧૧) બારમે પરતીર્થિક પોતાના મતનું સમર્થન કરતાં કહે છેકે—બેંતેરહજાર ચંદ્ર અને બેંતેરહજાર સૂર્ય સમસ્તલોકને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે, તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે. એ પ્રમાણે કહેવું. વાક્યનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છેકે—કોઈ એક આ પ્રમાણે કહે છે. (૧૨)

બધાના મતોનો સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે.—પહેલાના મતથી ચંદ્ર અને સૂર્ય એક એક છે (૧) બીજાના મતથી ત્રણ ત્રણ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૨) ત્રીજાના મતથી સાડાત્રણ સાડાત્રણ ૩ઃ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૩) ચોથાના મતથી સાત સાત ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૪)

સૂર્યાઃ ॥૫॥ પૃથ્વમતે દ્વાદશચન્દ્રસૂર્યા ॥૬॥ સપ્તમમતે ઢાચત્વારિંશત્ ઢાચત્વારિંશચન્દ્રસૂર્યા ॥૭॥ અષ્ટમમતે દ્વાસપ્તતિઃ દ્વાસપ્તતિ ૭૨, ૭૨ ચન્દ્રસૂર્યાઃ ॥૮॥ નવમમતે ઢાચત્વારિંશત્ ઢાચત્વારિંશત્ શતાનિ (૪૨૦૦-૪૨૦૦) ચન્દ્રસૂર્યાણાં ॥૯॥ દશમમતે દ્વાસપ્તતિઃ દ્વાસપ્તતિ શતાનિ (૭૨૦૦ ૧ ૭૨૦૦) ચન્દ્રસૂર્યાણાં ॥૧૦॥ એકાદશ મતે ઢાચત્વારિંશત્ ઢાચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ (૪૨૦૦ ૧ ૪૨૦૦) ચન્દ્રસૂર્યાણાં ॥૧૧॥ દ્વાદશસ્યમતે દ્વાસપ્તતિઃ દ્વાસપ્તતિ સહસ્રાણિ (૭૨૦૦ ૧ ૭૨૦૦) ચન્દ્રસૂર્યાણાં સર્વલોકેઽવભાસયન્તઃ ઉદ્યોતયન્તસ્તાપયન્તઃ પ્રકાશયન્તઃ આરુયાતા ઇતિ વદેત્ ॥૧૨॥ એતાઃ સર્વાશ્ચ પ્રતિપત્તયો મિથ્યારૂપાઃ અસંગતાશ્ચેતિ ભગવાન્ સ્વમતમેતાભ્યઃ પૃથગ્ભૂતમેવાહ-‘વયં પુણ એવં વયામો-તા અયર્ણં જંબુદ્વીવે દીવે જાવ પરિક્ષેવેણ’ વયં પુનરેવં વદામસ્તાવદયં જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપો યાવત્ પરિક્ષેપેણ ॥-વયં પુનરુત્પન્નકેવલજ્ઞાના એવં-વક્ષ્યમાણપ્રકારકં સ્વક્રીયં મતં પ્રતિપાદયામસ્તમેવ મતં પ્રતિપાદયન્તિ

સૂર્ય કહે છે (૪) પાંચવેં કે મત સે દસ દસ ચંદ્ર સૂર્ય કહે છે (૫) છઠે કે મત સે બારહ બારહ ચંદ્ર સૂર્ય કહે છે (૬) સાતવેં કે મત સે વયાલીસ વયાલીસ ચંદ્ર સૂર્ય કહે છે (૭) આઠવેં કે મત સે બહત્તર બહત્તર ચંદ્ર સૂર્ય કહે છે (૮) નવવેં કે મત સે વયાલીસ સૌ વયાલીસ સૌ ૪૨૦૦૧-૪૨૦૦૧ ચંદ્ર સૂર્ય (૯) દસવેં કે મત સે બહત્તર સૌ બહત્તરસૌ ૭૨૦૦૧ ૭૨૦૦૧ ચંદ્ર સૂર્ય (૧૦) ગ્યારહવેં કે મત સે વયાલીસ વયાલીસ હજાર ૪૨૦૦૦૧ ૪૨૦૦૦૧ ચંદ્ર સૂર્ય (૧૧) બારહવેં કે મત સે બહત્તર હજાર બહત્તર હજાર ૭૨૦૦૦૧ ૭૨૦૦૦૧ ચંદ્ર સૂર્ય સમસ્ત લોક કો અવભાસિત કરતે છે, ઉદ્યોતીત કરતે છે, તાપિત કરતે છે, એવં પ્રકાશિત કરતે છે એસા સ્વશિષ્યો કો કહે (૧૨) યે સમી મતાન્તર રૂપ પ્રતિપત્તિયાં મિથ્યા રૂપ હૈ એવં અસંગત હૈ । અતઃ ભગવાન્ ઇન સે અલાવા અપને મત કો દિખલાતે છે-(વયં પુણ એવં વયામો તા અયર્ણં જંબુદ્વીવે દીવે જાવ પરિક્ષેવેણ)

પાંચમાના મતથી દસ દસ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૫) છઠાના મતથી બાર બાર ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૬) સાતમાના મતથી બેતાલીસ બેતાલીસ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૭) આઠમાના મતથી બેતેર બેતેર ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૮) નવમાના મતથી બેતાલીસસો બેતાલીસસો ૪૨૦૦૧ ૪૨૦૦૧ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૯) દસમાના મતથી બેતેરસો બેતેરસો ૭૨૦૦૧ ૭૨૦૦૧ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૧૦) ગ્યારમાના મતથી બેતાલીસ હજાર બેતાલીસ હજાર ૪૨૦૦૦૧ ૪૨૦૦૦૧ ચંદ્ર સૂર્ય કહ્યા છે. (૧૧) બારમાના મતથી બેતેરહજાર બેતેરહજાર ૭૨૦૦૦૧ ૭૨૦૦૦૧ ચંદ્ર સૂર્ય સમસ્ત લોકને અવભાસિત કરે છે. ઉદ્યોતીત કરે છે. તાપિત કરે છે. અને પ્રકાશિત કરે છે. એમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. (૧૨) આ બધી મતાન્તરરૂપ પ્રતિપત્તિયો મિથ્યારૂપ છે. અને અસંગત છે. તેથી ભગવાન્ તેમનાથી અલગ પોતાનો મત પ્રગટ કરે છે.

(વયં પુણ એવં વયામો તા અયર્ણં જંબુદ્વીવે દીવે જાવ પરિક્ષેવેણ) ઉપનિષદ કેવળ-

‘તા અયણમિત્યાદિ, इदं वाक्यं जम्बुद्वीपपरं तच्च पूर्ववदेव परिपूर्णं पठनीयं व्याख्यातव्यं च, नात्र तद्वाक्यव्याख्यानावसर इति । संक्षेपेन जम्बुद्वीपं व्याख्याय गौतमः पृच्छति- ‘ता जंबुद्वीवे दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा’ तावत् जम्बु- द्वीपे द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा । तावदिति पूर्व- वत् जम्बुद्वीपे खलु द्वीपे इत्यादि सर्वं गौतमस्य प्रश्नपरं वाक्यं छायायैव सुबोधमिति सूर्य- विषयको गौतमस्य प्रश्नः ‘केवइया सूर्रा तविंसु वा तवेति वा तविस्संति वा ?’ कियन्तः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ? ॥ इदमपि छायायैव सुबोधमिति ॥ अथ नक्षत्रविषयकः प्रश्नः-‘केवइया णक्खत्ता जोयं जोइंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा’ कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ?’ इदमपि छायायैव सुबोधं ।

उत्पन्न. केवलज्ञानी ऐसे में इस विषय में इस वक्ष्यमाण प्रकार से मेरा मत का प्रतिपादन करता हूँ जो इस प्रकार है-(अयणं) इत्यादि यह वाक्य जम्बूद्वीप परक कहा है उसको पूर्ववद् परिपूर्ण रीति से कहकर व्याख्यात कर लें । यहां पर उस वाक्य की व्याख्या करने का प्रसंग नहीं है । संक्षेप से जंबूद्वीप को कहकर श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं (ता जंबूद्वीवे दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा पभासिंति वा पभासिस्संति वा) जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में कितने चन्द्र प्रभासित हुवे हैं? कितने चंद्र प्रभासित होते हैं? एवं कितने चंद्र प्रभासित होंगे? श्री गौतमस्वामी का प्रश्न वाक्य छाया से ही स्पष्ट हो जाता है । अब सूर्य विषयक श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(केवइया सूर्रा तविंसु वा तवेति वा तविस्संति वा) कितने सूर्य तापित हुवे हैं? वर्तमान में तापित होते हैं? एवं भविष्य में तापित करेंगे? अब नक्षत्र विषयक प्रश्न पूछते हैं । (केवइया णक्ख- त्ता जोयं जोइंसु वा जोएंति वा, जोइस्संति वा) कितने नक्षत्रने योग किया

જાની એવો હું આ વિષયમાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારથી મારા મતનું પ્રતિપાદન કરું છું. જે આ પ્રમાણે છે. (અયણં) ઇત્યાદિ આવાક્ય જંબૂદ્વીપ સંબંધી કહેલ છે. તેને પૂર્વની જેમ પૂરેપૂરી રીતે કહીને વ્યાખ્યાત કરી સમજાવેલું. અહીં એ વાક્યની વ્યાખ્યા કરવાનો પ્રસંગ નથી.

સંક્ષેપથી જંબૂદ્વીપનો ઉલ્લેખ કરીને શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે. (તા જંબૂદ્વીવે દીવે કેવઇયા ચંદા પમાસિંસુ વા પમાસિંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થયા છે? કેટલા ચંદ્ર પ્રભાસિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થશે? શ્રીગૌતમસ્વામીનું પ્રશ્નવાક્ય છાયાથીજ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી સૂર્યના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(કેવઇયા સૂર્રા તવિંસુ વા તવેતિ વા, તવિસ્સંતિ વા) કેટલા સૂર્યો તાપિત થયા છે, વર્તમાનમાં તાપિત થાય છે અને ભવિષ્યમાં તાપિત થશે? હવે નક્ષત્ર વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(કેવઇયા ણક્ખત્તા જોયં જોયંતિ વા જોઈંસુ વા,

અથ-ગ્રહવિપયકઃ-પ્રશ્નઃ-‘કેવડ્યા ગહા ચારં ચરિંસુ વા ચરંતિ વા ચરિસ્સંતિ વા ?’ કિયન્તો ગ્રહાશ્વારમચારયન્ વા ચારયન્તિ વા ચારયિપ્યન્તિ વા ? । ઇદમપિ છાયયૈવ મુવોધમિતિ । અથ તારાવિપયકઃ પ્રશ્નઃ-‘કેવડ્યા તારાગગકોટિકોટીઓ સોમં સોમંસુ વા સોમંતિ વા સોમિસ્સંતિ વા ?’ કિયત્યસ્તારાગગકોટિકોટીચઃ શોમામશોમયન્ વા શોમયન્તિ વા શોમિપ્યન્તિ વા ? ॥ ઇત્યેવં ચન્દ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્રગ્રહ-તારાગગ કોટિકોટીનાં વિપયકાન્ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નાન્ શ્રુત્વા સર્વેપામુત્તરાણિ પૃથક્ પૃથક્ પ્રયચ્છતિ ભગવાન્-‘તા જંબુદ્વીવે દીવે દો ચંદા પમાસેંસુ વા પમાસંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા’ તાવત્ જમ્બુદ્વીપે સ્થલ દ્વીપે દ્વો ચન્દ્રો પ્રમાસિતવન્તૌ વા પ્રમાસેતે વા પ્રમાસિપ્યેતે વા ॥ અત્ર દ્રવ્યાસ્તિનમતેન સકલકાલમેવં વિધાયા એવ જગત્ સ્થિતેઃ સદ્ભાવાત્ ॥ અથ સૂર્યવિપયકમુત્તરં યથા-‘દો સૂરિયા તવડંસુ વા તવંતિ વા તવિસ્સંતિ વા’ દ્વો સૂર્યો તાપિતવન્તૌ વા તાપયતઃ વા તાપયિપ્યતઃ વા । અત્રાપિ દ્રવ્યા-
હૈં ? કરતે હૈં ? એવં કરેંગે ? અથ ગ્રહ વિષય પ્રશ્ન કરતે હૈં (કેવડ્યા ગહા ચારં ચરિંસુ વા, ચરંતિ વા ચરિસ્સંતિ વા) કિનને ગ્રહોને સંચરણ કિયા હૈં ? કરતે હૈં ? એવં સંચરણ કરેંગે ? અથ તારાઓં કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-(કેવડ્યા તારાગગ કોટિકોટીઓ સોમંસુ વા સોમંતિ વા સોમિસ્સંતિ વા) કિનને તારાગગ કોટિકોટી ને શોમા કી હૈં ? શોમા કરતે હૈં ? એવં શોમા કરેંગે ? ઇસ પ્રકાર ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, એવં તારાગગ કોટિકોટી કે વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર, શ્રીભગવાન્ સબકા અલગ અલગ ઉત્તર દેતે હૈં-(તા જંબુદ્વીવે દીવે દો ચંદા પમાસેંસુ વા પમાસંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા) જંબુદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં દો ચન્દ્રોને પ્રકાશ દિયા હૈં, પ્રકાશ દેતે હૈં એવં પ્રકાશ દેંગે । યહાં પર દ્રવ્યાસ્તિક મત સે સકલકાલ ઇસી પ્રકાર કી જગત્ સ્થિતિ કા સદ્ભાવ રહને સે એસા કહા હૈં । અથ સૂર્ય વિષય પ્રશ્ન કા ઉત્તર કરતે હૈં-(દો સૂરિયા

જોઈસ્સંતિ વા) કેટલા નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો ? કરે છે અને કરશે, હવે થોડોના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-(કેવડ્યા ગહા ચારં ચરિંસુ, ચરંતિ, ચરિસ્સંતિ) કેટલા થોડોએ સંચરણ કર્યું છે, કરે છે, અને કરશે ? હવે તારાઓના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(કેવડ્યા તારાગગ કોટિકોટીઓ સોમંસુ વા, સોમંતિ વા, સોમિસ્સંતિ વા) કેટલા તારા ગણકોટી કોટીએ શોમા કરી હતી ? શોમા કરે છે ? અને શોમા કરશે ? આ પ્રમાણે ચંદ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્ર અને તારાગણ કોટિકોટીના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ બધાને અલગ અલગ ઉત્તર આપે છે.-(તા જંબુદ્વીવે દીવે દોચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા) જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં એ ચંદ્રોએ પ્રકાશ કર્યો હતો પ્રકાશ કરે છે અને પ્રકાશ કરશે અહીં દ્રવ્યાસ્તિક ના મતથી સકળકાળ આ પ્રમાણેની જગત્ની સ્થિતિને સદ્ભાવ રહેવાથી તેમ કહેલ છે.

હવે શ્રીભગવાન્ સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્નને ઉત્તર આપે છે.-(દો સૂરિયા તવડંસુ વા,

સ્તિકમતેન સકલકાલમેવં વિધાયા એવ જગત્ સ્થિતેઃ સદ્ભાવાત્ ॥ અથ નક્ષત્રવિષયક-
મુત્તરં—‘છપ્પણં ણક્ષત્તા જોયં જોએસુ વા જોએતિ વા જોહ્સંતિ વા’ પદ પચ્ચાશત્ નક્ષ-
ત્રાણિ યોગમયુજ્જન્ વા યુજ્જન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા ॥ સર્વકાલમેકૈવ સ્થિતિઃ અત્ર યુક્તિરુચ્યતે
—યતોહિ એકૈકસ્ય શશિનોઽષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણિ પરિવારોઽસ્તિ—॥ જમ્બુદ્વીપે ચ દ્વો ચન્દ્રૌ
તેન ૨૮+૨૮=૫૬ પદ પચ્ચાશન્નક્ષત્રાણિ જમ્બુદ્વીપે ચન્દ્રસૂર્યાભ્યાં સહ યોગં યુક્તવન્તિ વા
યુજ્જન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા ઇતિ ॥ એવમેવ એકૈકસ્ય ચન્દ્રસ્ય અષ્ટાશીતિ ગ્રહાઃ પરિવારસ્તેન
ચન્દ્રદ્વયસ્ય મિલનેન સર્વસંખ્યા ૮૮+૮૮=૧૭૬ પદ સપ્તત્યધિકં ગ્રહશતં ભવતિ, પ્રતિ-
પાદયતિ ચ તથૈવ ‘છાવત્તરિગહસયં ચારં ચરિંસુ વા ચરંતિ વા ચરિસ્સંતિ વા’ પદ સપ્તતિ-
ર્ગ્રહશતાનિ ચારમચારયન્ વા ચારયન્તિ ચારયિષ્યન્તિ વા જમ્બુદ્વીપે ॥ અથ તારા વિષયક-

તવહંસુ વા તવેંતિ વા, તવિસ્સંતિ વા) દો સૂર્ય ને તાપિત કિયા હૈ, તાપિત
કરતે હૈં એવં તાપિત કરેંગે। યહાં પરશ્ચી દ્રવ્યાસ્તિ ક મત સે સકલકાલ જગત્ કિ
સ્થિતિ કા સદ્ભાવ હોને સે એસા કહા હૈ। અથ નક્ષત્ર વિષયક ઉત્તર કહતે હૈં—
(છપ્પણં ણક્ષત્તા જોયં જોએસુ વા જોએતિ વા, જોહ્સંતિ વા) છપ્પન નક્ષત્રને
યોગ કિયા હૈ, યોગ કરતે હૈં એવં યોગ કરેંગે। સદાકાલ એક હી સ્થિતિ
હોતી હૈ। યહાં ઇસ વિષય મેં યુક્તિ દિખલાતે હૈં—એક એક ચંદ્ર કા અઢાઈસ
અઢાઈસ નક્ષત્ર પરિવાર હોતા હૈ। જમ્બુદ્વીપ મેં દો ચન્દ્ર હોતે હૈં અતઃ ૨૮+
૨૮=૫૬ છપ્પન નક્ષત્ર જમ્બુદ્વીપ મેં ચંદ્ર એવં સૂર્ય કે સાધ યોગ કિયા હૈ, યોગ
કરતે હૈં એવં યોગ કરેંગે। ઇસી પ્રકાર એક ચંદ્ર કા અઠાસી ૮૮ ગ્રહ પરિવાર
હોતા હૈ અતઃ દો ચન્દ્ર કો મિલાને સે સબ સંખ્યા ૮૮+૮૮=૧૭૬ એકસો
છિહત્તર ગ્રહ પરિવાર પ્રતિપાદિત હોતે હૈં। વહી કહતે હૈં—(છાવત્તરિ ગહસયં
ચારં ચરિંસુ વા, ચરંતિ વા, ચરિસ્સંતિ વા) એકસો છિહત્તર ગ્રહ ચાર કરતે થે,

તવેંતિ વા, તવિસ્મંતિ વા) જે સૂર્યોએ તાપિત કરેલ છે. તાપિત કરે છે અને તાપિત કરશે.
અહીં પણ દ્રવ્યાસ્તિક મતથી સકળકાળ જગતની સ્થિતિનો સદ્ભાવ હોવાથી એ પ્રમાણે
કહ્યું છે. હવે નક્ષત્રના સંબંધમાં ઉત્તર કહે છે.—(છપ્પણં ણક્ષત્તા જોયં જોએસુ વા, જો
એતિ વા, જોહ્સંતિ વા) છપ્પન નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હોતો યોગ કરે છે. અને યોગ
કરશે. સદા કાળ એકજ સ્થિતિ રહે છે.

અહીં આ વિષયમાં યુક્તિ બતાવે છે. એકએક ચંદ્રનો અઠ્યાવીસ અઠ્યાવીસ નક્ષત્ર
પરિવાર હોય છે. જંબૂદ્વીપમાં જે ચંદ્રો છે તેથી ૨૮+૨૮=૫૬ છપ્પન નક્ષત્રોએ જંબૂદ્વીપમાં
સૂર્ય અને ચંદ્રની સાથે યોગ કર્યો હોતો, યોગ કરે અને યોગ છે કરશે એજ પ્રમાણે એક ચંદ્રનો
અઠ્યાસી ૮૮ ગ્રહપરિવાર હોય છે. તેથી જે ચંદ્રોને મેળવવાથી બધી સંખ્યા ૮૮+૮૮
=૧૭૬ એકસો છોતેર ગ્રહપરિવાર પ્રતિપાદિત થાય છે. એજ કહે છે.—(છાવત્તરિ ગહસયં
ચારં ચરિંસુ વા, ચરંતિ વા, ચરિસ્સંતિ વા) એકસોછોતેર ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે

સુત્તરં-‘एगं सयसहस्सं तेत्तीसं च सहस्सा णव य सया पण्णासा तारागणकोटिकोटीणं सोभं
 सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा’ एकं शतसहस्रं त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि नवशतानि
 पञ्चाशच्च (१३३९५०) एकं लक्षं त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि पञ्चाशदुत्तराणि नवशतानि तारागण-
 कोटिकोटीनां शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वेति । अत्र युक्तिर्यथा एकै-
 कस्य चन्द्रस्य तारापरिवारः खलु कोटिकोटीनां पद्मपट्टिः सहस्राणि नवशतानि पञ्चसप्तत्यधि-
 कानि (६६००० + ९०० + ७५ = ६६९७५) जम्बुद्वीपे च द्वौ चन्द्रौ तेनात्रोक्तं तारापरिमाणं
 द्वाभ्यां गुणितं यथोक्तपरिमाणं भवेत् ६६९७५ × २ = १३३९५० अतउपपद्यते एकं लक्षं
 त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि पञ्चाशदधिकानि नवशतानि तारागणकोटिकोटयः खलु शोभामशोभयन्
 वा शोभयन्ति वा शोभिष्यन्तिवेति-॥ अथ सम्प्रति विनेयजनानुग्रहाय यथोक्त जम्बूद्वीप-
 गतचन्द्रादि संख्या संग्राहिके द्वे गाथे आह-‘दो चंदा दो सूरा णवखत्ता खलु हवंति छप्पण्णा ।

चार करते हैं एवं चार करेंगे । अब ताराओं के विषय में उत्तर करते हैं-(एगं
 सयसहस्सं च सहस्सा णवसया पण्णासा तारागणकोटिकोटीणं सोभं सोभेंसु
 वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा) एक लाख तेत्तीस हजार नवसो पचास (१३३
 ९५०) तारा गण कोटि कोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा
 करेंगे । यहां पर युक्ति इस प्रकार से है-एक एक चंद्र देव का तारापरिवार
 कोटिकोटी में छियासठ हजार नवसो पचहत्तर (६६००० + ९०० + ७५) =
 (६६९७५) जंबूद्वीप में दो चंद्र है, अतः यहां कहा हुआ तारा परिमाण दुगुना
 करने से यथोक्त प्रकार का परिमाण हो जाता है ६६९७५ + २ = १३३९५० ।
 इस प्रकार एक लाख तेतीस हजार नवसो पचास तारागण कोटिकोटी शोभा
 करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे ।

अब यहां पर शिष्य जनानुग्रह के लिये जम्बूद्वीप गत चंद्रादि की यथोक्त
 संख्या बताने वाली दो संग्राहिका गाथा कहते हैं-

छે, અને ચાર કરશે, હવે તારાઓના સંખંધમાં ઉત્તર વાક્ય કહે છે.-‘एगं सयसहस्सं
 तेत्तीसं च सहस्सं णव य सया पण्णासा तारागणकोटिकोटीणं सोभं सोभेंसु वा, सोभेंति वा,
 सोभिस्संति वा) એક લાખ તેત્રીસહજાર નવસોપચાસ (૧૩૩૯૫૦) તારા ગણકોટી કોટી શોભા
 કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે એક એક
 ચંદ્રદેવને તારા પરિવાર કોટિકોટિમાં છાસઠહજાર નવસો પચોતેર થાય છે (૬૬૯૭૫) જંબૂદ્વી
 પમાં બે ચંદ્ર છે, તેથી અહીં કહેલ તારાઓનું પરિમાણ બમણું કરવાથી યથોક્ત પ્રકારનું
 પરિમાણ થઈ જાય છે ૬૬૯૭૫ + ૨ = ૧૩૩૯૫૦ આ પ્રમાણે એક લાખ તેત્રીસહજાર નવસો
 પચાસ તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે અને શોભા કરશે,

હવે અહીં શિષ્યજનનુગ્રહ માટે જંબૂદ્વીપમાં આવેલ ચંદ્રાદિની યથોક્ત સંખ્યા
 બતાવવાવાળી બે સંગ્રાહિકાગાથા કહે છે.

વાવત્તરં ગહસયં જંબુદ્વીવે વિચારીણં ॥૧॥ એગં ચ સયસહસ્સં તિત્તીસં ચ ચલુ ભવે સહસ્સાઈ ।
 ણવ ય સયા પળ્ળાસા તારાગણકોઢિકોઢીણં ॥૨॥' દ્વૌ ચન્દ્રૌ દ્વૌ સૂર્યો નક્ષત્રાણિ ચલુ
 ભવન્તિ પદ પચ્ચાશત્ । દ્વાસપ્પતિ ગ્રંહશતાનિ જમ્બુદ્વીપે વિચરંતિ ॥૧॥ એકં ચ શતસહસ્સં
 ત્રયસ્ત્રિંશત્ ચલુ ભવન્તિ સહસ્રાણિ । નવ ચ શતાનિ પચ્ચાશત્ તારાગણકોટિકોટીનાં ॥૨॥
 કેવલં છાયયૈવેમે સુવોથે ન કિમ્પ્યધિકે ॥ કિન્તુ વિચારીણમિત્યત્ર ણમિતિ વાક્યાલંકારે
 તેનાત્ર વિચારીતિ વિભક્તિ પરિણામેન ચન્દ્રાદિભિઃ સહ સામાનાધિકરણ્યેન યોજિતમિતિ ॥
 અથ લવણસમુદ્રસ્વરૂપં કથયતિ—'તા જંબુદ્વીવે ણં દીવે લવણે ણામં સમુદ્દે વટ્ટે વલયાગાર-
 સંઠાણસંઠિણ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તા ણં ચિટ્ટહ' તાવત્ જમ્બુદ્વીપે ચલુ દ્વીપે લવણો
 નામ સમદ્રો વૃત્તો વલયાકારસંસ્થાનસંસ્થિતઃ સર્વતઃ સમન્તાત્ સમ્પરિક્ષિપ્ય તિષ્ઠતિ ॥ તાવ-
 દિતિ પૂર્વવત્ ણમિતિ વાક્યાલંકારે જમ્બુદ્વીપમધ્યે ચલુ લવણનામા સમુદ્રો વૃત્તાકારો વલયા-
 કારશ્ચ સર્વતઃ સમન્તાત્-સર્વાસુ દિશુવિદિશુ ચ સંપરિક્ષિપ્ય-વેષ્ટિત્વા તિષ્ઠતિ । इत्येवमुक्ते

દો ચંદા દો સૂરા ણક્ખત્તા ચલુ હવંતિ છપ્પળ્ળા ।

વાવત્તરં ગહસયં જંબુદ્વીવે વિચારીણં ॥૧॥

એગં ચ સયસહસ્સં તિત્તીસં ચચલુ ભવે સહસ્સાઈ ।

ણવ ય સયા પળ્ળાસા તારાગણ કોઢિકોઢી ણં ॥૨॥

દો ચંદ્ર દો સૂર્ય તથા નક્ષત્ર છપ્પન હોતે હૈં, ગ્રહ એકસો ચહત્તર જંબૂદ્વીપ મેં વિચરતે હૈં । તથા કોટિકોટિ તારાગણ એક લાખ તેતીસ હજાર નવસો પચાસ હોતે હૈં ।

અથ લવણ સમુદ્ર કે વિષય મેં કથન કરતે હૈં—(તા જંબુદ્વીવે ણં દીવે લવણે ણામં સમુદ્દે વટ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિણ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તાણં ચિટ્ટહ) જંબૂદ્વીપ મેં લવણ નામ કા સમુદ્ર વૃત્તવલયાકાર સમી દિશા એવં વિદિ-
 શાઓં કો વેષ્ટિત કરકે રહતા હૈ, ઇસ પ્રકાર શ્રી ભગવાન્ કા કથન સુનકર

દો ચંદા દો સૂરા, ણક્ખત્તા ચલુ હવંતિ છપ્પળ્ળા ।

વાવત્તરં ગહસયં જંબુદ્વીવે વિચારીણી ણં ॥૧॥

એગં ચ સયસહસ્સં, તિત્તીસં ચ ચલુ ભવે સહસ્સાઈ ।

ણવ ય સયા પળ્ળાસા તારાગણ કોઢિકોઢીણં ॥૨॥

બે ચંદ્રો અને બે સૂર્યો તથા છપ્પન નક્ષત્રો હોય છે તથા બેઠો એકસોબેતેર જંબૂદ્વીપમાં વિચરે છે, તથા કોટિકોટિ તારાગણ એક લાખ તેતીસહજાર નવસોપચાસ હોય છે,

હવે લવણસમુદ્રના સંબંધમાં કથન કરે છે—(તા જંબુદ્વીવે ણં દીવે લવણે ણામં સમુદ્દે વટ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિણ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તા ણં ચિટ્ટહ) જંબૂદ્વીપમાં લવણનામો સમુદ્ર વૃત્ત વલયાકાર ણધી દિશાઓ અને વિદિશાઓને વીંટળાઈને રહે છે, આ પ્રમાણે

भगवति भगवान् गौतमः प्रश्नयति—‘ता लवणे णं समुदे किं समचक्रवालसंठिए विसमचक्रवाल-
संठिए?’ तावत् लवणः खलु समुद्रः किं समचक्रवालसंस्थितः विषमचक्रवालसंस्थितः ? ॥
तावदिति प्राग्वत् णमिति वाक्यालंकारे अन्यत् सर्वं गौतमस्य प्रश्नवाक्यं मुबोधमेवेति ।
ततो भगवानाह—‘ता लवणसमुदे समचक्रवालसंठिए णो विसमचक्रवालसंठिए’ तावत् लवण-
समुद्रः समचक्रवालसंस्थितः—चक्रवालाकारसंस्थानसंस्थितः, न हि खलु विषमचक्रवालाकार-
संस्थानसंस्थित इति भगवत् उत्तरं श्रुत्वान्यत् प्रश्नयति गौतमः—‘ता लवणसमुदे केवइयं चक्र-
वालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा?’ तावत् लवणः समुद्रः कियता
चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्रंभेण आख्यात इति वदेत् ? ॥ तावदिति पूर्ववत् सर्वमपि
प्रश्नवाक्यं सुगमं, विष्कम्भो व्यासः, परिक्रंभः परिधिरिति लवणसमुद्रस्य कियान् व्यासः
कियान् परिधिश्चेति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता दो जोयणसयसहस्साइं चक्रवाल-

श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं—(ता लवणे णं समुदे किं समचक्रवालसंठिए
विसमचक्रवालसंठिए) लवणसमुद्र क्या समचक्रवाल से संस्थित है ? या
विषम चक्रवाल संस्थित है ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर
उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता लवणसमुदे समचक्रवालसंठिए णो
विसमचक्रवालसंठिए) लवण समुद्र समचक्रवाल संस्थित अर्थात् चक्रवाल
के आकार के जैसे संस्थान से संस्थित है, विषम चक्रवालसंस्थित नहीं होता
है । इस प्रकार श्री भगवान् का उत्तर सुनकर श्री गौतमस्वामी पुनः पूछते
हैं—(ता लवणसमुदे केवइयं चक्रवालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रखेवे णं आहि-
एत्ति वएज्जा) लवण समुद्र चक्रवाल विष्कम्भ से कितना परिमाण वाला कहा
है ? तथा उसकी परिधि का प्रमाण कितना होता है ? अर्थात् लवण समुद्र
का व्यास कितना है एवं उसकी परिधि कितनी होती है ? इस प्रकार श्री-
गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर के उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता दो

श्रीभगवाननुं कथन सांलणीने श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछे छे—(ता लवणे णं समुदे किं
समचक्रवालसंठिए) लवण समुद्रथी शुं समचक्रवालथी संस्थित छे ? अथवा विषम
चक्रवाल संस्थितिथी संस्थित छे ? आ प्रमाणे श्रीगौतमस्वामीना प्रश्नने सांलणीने उत्तरभां
श्रीभगवान् कहे छे—(ता लवणसमुदे समचक्रवालसंठिए णो विसमचक्रवालसंठिए) लवण-
समुद्र समचक्रवालथी संस्थित चक्रवालना आकारना जेवा संस्थानवाणे छे विषम चक्रवाल
संस्थित होतो नथी आ प्रमाणे श्रीभगवानने उत्तर सांलणीने श्रीगौतमस्वामी पुनः
पूछे छे—(ता लवणसमुदे केवइयं चक्रवालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रखेवेणं आहिएत्ति
वएज्जा) लवण समुद्र चक्रवाल विष्कम्भथी डेटवा परिमाणवाणे कहेल छे ? अर्थात् लवण
समुद्रने व्यास डेटवो छे ? जेवं तेनी परिधि डेटली होय छे ? आ प्रमाणे श्रीगौतम-
स्वामीना प्रश्नने सांलणीने उत्तरभां श्रीभगवान् कहे छे—(ता दो जोयणसहस्साइं चक्रवाल

વિવશંમેળં પળ્ળરસજોયણસયસહસ્સાઈં એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચ ઝતાલં કિંચિ-
વિસેસૂળં પરિક્ષેવેળં આહિણ્તિ વણ્જા' તાવત્ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કમ્બેન-
પશ્ચદશ યોજનશતસહસ્રાણિ એકાશીતિશ્ચ સહસ્રાણિ શતં ચ ઝનચત્વારિંશત્ કિશ્ચિત્
વિશેષોનં પરિક્ષેપેળ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ દ્વે યોજનશતસહસ્રે-દ્વે લક્ષે
(૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કમ્બેન-વ્યાસેન, તથા પશ્ચદશ યોજનશતસહસ્રાણિ (૧૫૦૦૦૦૦)
પશ્ચદશ લક્ષાણિ, એકાશીતિ: સહસ્રાણિ (૮૧૦૦૦) શતમેકોનચત્વારિંશદધિકં (૧૩૯)
કિશ્ચિદ્ વિશેષોનં પરિક્ષેપેળ-પરિધિના આખ્યાત: અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯) એતાવાન્ પરિ-
ધિશ્ચેતિ ॥ અત્ર યુક્તિરુચ્યતે-લવણસમુદ્રે એકતોડપિ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કમ્બો-
ડસ્તિ તથા અપરતોડપિ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કમ્બોડસ્તિ, મધ્યે ચ જમ્બુદ્વીપો
યોજનશતસહસ્રમિતિ સર્વસંખ્યાયોગેન=(૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦૦)
પશ્ચવિંશતિર્દશ ચ શૂન્યાનિ, દશભિર્ગુણ્યન્તે જાતાન્યેકાદશ શૂન્યાનિ-પશ્ચવિંશતિ: સર્વા-

જોયણસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિવશંમેળં પળ્ળરસ જોયણસયસહસ્સાઈં એકા-
સીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચઝતાલં કિંચિવિસેસૂળં પરિક્ષેવેળં આહિણ્તિ
વણ્જા) દો લાખ યોજન (૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલ વિષ્કંભ સે અર્થાત્ ઇતના ડસ
કા વ્યાસ માન હૈ । (૧૫૦૦૦૦૦) પંદ્રહ લાખ ઇકયાસી હજાર (૮૧૦૦૦) એક
સો ડન્ચાલીસ (૧૩૯) સે કુછ વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાલા કહા હૈ । અર્થાત્
(૧૫૮૧૧૩૯) ઇતની ડસકી પરિધિ હોતી હૈ, યહાં પર યુક્તિ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-
લવણ સમુદ્ર મેં એક તરફ દો લાખ યોજન કા ચક્રવાલ વિષ્કંભ હૈ તથા દૂસરી
ઓર ખી દો લાખ યોજન કા ચક્રવાલ વિષ્કંભ હોતા હૈ મધ્ય મેં જમ્બુદ્વીપ
એક લાખ યોજન કા હૈ સવ કો મિલાને સે (૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦
=૫૦૦૦૦૦૦) પચીસ એવં દસ શૂન્ય કો દસ સે ગુણા કરે તો ગ્યારહ શૂન્ય
હોતો હૈ-અર્થાત્ પચીસ સર્વ ૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ । ઇસ સંખ્યા કા વર્ગમૂલ

વિવશંમેળં પળ્ળરસજોયણસયસહસ્સાઈં એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચઝતાલં કિંચિવિસેસૂળં
પરિક્ષેવેળં આહિણ્તિ વણ્જા) બેલાખ યોજન (૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કંભથી અર્થાત્
આટલું તેનું વ્યાસમાન છે, (૧૫૦૦૦૦૦) પંદરલાખ એકાશીહજાર (૮૧૦૦૦) એકસો
ઓગણચાળીસ (૧૩૯)થી કંઈક વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાળો કહેલ છે. અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯)
આટલા પ્રમાણવાળી તેની પરિધી હોય છે અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે-લવણ સમુદ્રમાં
એક તરફ બે લાખ યોજનનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ છે, તથા બીજી તરફ પણ બે લાખ યોજનનો
ચક્રવાલવિષ્કંભ છે મધ્યમાં જમ્બુદ્વીપ એકલાખ યોજનનો છે, બધાને મેળવવાથી
(૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦૦) પચીસ અને દસ શૂન્યનો શૂન્ય થાય છે, અર્થાત્
પચીસ ખર્વ (૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) આ સંખ્યાનું વર્ગ મૂળ કરવા માટે સમીપસ્થ ફલ

વિક્ષંભેળં પળ્ળરસજોયણસયસહસ્સાઈં એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચ ડતાલં કિંચિ-
વિસેસૂળં પરિક્ષેવેળં આહિણ્તિ વણ્જા' તાવત્ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કંભેન-
પશ્ચદશ યોજનશતસહસ્રાણિ એકાશીતિશ્ચ સહસ્રાણિ શતં ચ ડનચત્વારિંશત્ કિશ્ચિત્
વિશેષોનં પરિક્ષેપેળ આરુયાત ઇતિ વદેત્ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ દ્વે યોજનશતસહસ્રે-દ્વે લક્ષે
(૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કંભેન-વ્યાસેન, તથા પશ્ચદશ યોજનશતસહસ્રાણિ (૧૫૦૦૦૦૦)
પશ્ચદશ લક્ષાણિ, એકાશીતિ: સહસ્રાણિ (૮૧૦૦૦) શતમેકોનચત્વારિંશદધિકં (૧૩૯)
કિશ્ચિદ્ વિશેષોનં પરિક્ષેપેળ-પરિધિના આરુયાત: અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯) ઇતાવાન્ પરિ-
ધિશ્ચેતિ ॥ અત્ર યુક્તિરુચ્યતે-લવણસમુદ્રે એકતોડપિ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કંભો-
ડસ્તિ તથા અપરતોડપિ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કંભોડસ્તિ, મધ્યે ચ જમ્બુદ્વીપો
યોજનશતસહસ્રમિતિ સર્વસંખ્યાયોગેન=(૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦૦)
પશ્ચવિંશતિર્દશ ચ શૂન્યાનિ, દશભિર્ગુણ્યન્તે જાતાન્યેકાદશ શૂન્યાનિ-પશ્ચવિંશતિ: સર્વા-

જોયણસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિક્ષંભેળં પળ્ળરસ જોયણસયસહસ્સાઈં એકા-
સીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચડતાલં કિંચિવિસેસૂળં પરિક્ષેવેળં આહિણ્તિ
વણ્જા) દો લાખ યોજન (૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલ વિષ્કંભ સે અર્થાત્ ઇતના ઉસ
કા વ્યાસ માન હૈ ।(૧૫૦૦૦૦૦) પંદ્રહ લાખ ઇકયાસી હજાર (૮૧૦૦૦) એક
સો ડન્વાલીસ (૧૩૯) સે કુછ વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાલા કહા હૈ । અર્થાત્
(૧૫૮૧૧૩૯) ઇતની ઉસકી પરિધિ હોતી હૈ, યહાં પર યુક્તિ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-
લવણ સમુદ્ર મેં એક તરફ દો લાખ યોજન કા ચક્રવાલ વિષ્કંભ હૈ તથા દૂસરી
ઓર ખી દો લાખ યોજન કા ચક્રવાલ વિષ્કંભ હોતા હૈ મધ્ય મેં જમ્બુદ્વીપ
એક લાખ યોજન કા હૈ સબ કો મિલાને સે (૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦
=૫૦૦૦૦૦૦) પચીસ એવં દસ શૂન્ય કો દસ સે ગુણા કરે તો ગ્યારહ શૂન્ય
હોતો હૈ-અર્થાત્ પચીસ સર્વ ૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ । ઇસ સંખ્યા કા વર્ગમૂલ

વિક્ષંભેળં પળ્ળરસજોયણસયસહસ્સાઈં એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચડતાલં કિંચિવિસેસૂળં
પરિક્ષેવેળં આહિણ્તિ વણ્જા) બેલાખ યોજન (૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કંભથી અર્થાત્
આટલું તેનું વ્યાસમાન છે, (૧૫૦૦૦૦૦) પંદરલાખ એકાશીહજાર (૮૧૦૦૦) એકસો
ઓગણ્યાણીસ (૧૩૯)થી કંઈક વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાળો કહેલ છે. અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯)
આટલા પ્રમાણવાળી તેની પરિધી હોય છે અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે-લવણ સમુદ્રમાં
એક તરફ બે લાખ યોજનનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ છે, તથા બીજી તરફ પણ બે લાખ યોજનનો
ચક્રવાલવિષ્કંભ છે મધ્યમાં જમ્બુદ્વીપ એકલાખ યોજનનો છે, બધાને મેળવવાથી
(૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦૦) પચીસ અને દસ શૂન્યનો શૂન્ય થાય છે, અર્થાત્
પચીસ ખર્વ (૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) આ સંખ્યાનું વર્ગ મૂળ કરવા માટે સમીપસ્થ ફલ

હવે લવણ સમુદ્રમાં ચંદ્ર-સૂર્ય આદિની સંખ્યાના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા લવણે નં સમુદ્રે કેવદ્વયં ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસિંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, एवं પુચ્છા જાવ કેવદ્વયા ચ તારાગણકોઢિકોઢીઓ સોમિંસુ વા સોમંતિ વા, સોમિસ્સંતિ વા) લવણ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થશે? આ પ્રમાણે પ્રશ્ન છે. યાવત્ કેટલા તારાગણ કેટ્ટિ કેટ્ટિ શોભા કરતા હતા? શોભા કરે છે? અને શોભા કરશે? અર્થાત્ મધ્યવર્તિ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન થાય છે. જેમકે—લવણ સમુદ્રમાં

વિક્ષંભેણં પળ્ળરસજોયણસયસહસ્સાઈં એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચ ડતાલં કિંચિ-
વિસેસૂળં પરિક્ષેવેણં આહિણ્તિ વણ્જા' તાવત્ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કંભેન-
પશ્ચદશ યોજનશતસહસ્રાણિ એકાશીતિશ્ચ સહસ્રાણિ શતં ચ ડનચત્વારિંશત્ કિશ્ચિત્
વિશેષોનં પરિક્ષેપેણ આખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ દ્વે યોજનશતસહસ્રે-દ્વે લક્ષે
(૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કંભેન-વ્યાસેન, તથા પશ્ચદશ યોજનશતસહસ્રાણિ (૧૫૦૦૦૦૦)
પશ્ચદશ લક્ષાણિ, એકાશીતિઃ સહસ્રાણિ (૮૧૦૦૦) શતમેકોનચત્વારિંશદધિકં (૧૩૯)
કિશ્ચિદ્ વિશેષોનં પરિક્ષેપેણ-પરિધિના આખ્યાતઃ અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯) ઇતાવાન્ પરિ-
ધિશ્ચેતિ ॥ અત્ર યુક્તિરુચ્યતે-લવણસમુદ્રે એકતોડપિ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કંભો-
ડસ્તિ તથા અપરતોડપિ દ્વે યોજનશતસહસ્રે ચક્રવાલવિષ્કંભોડસ્તિ, મધ્યે ચ જમ્બુદ્વીપો
યોજનશતસહસ્રમિતિ સર્વસંખ્યાયોગેન=(૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦૦)
પશ્ચવિંશતિર્દશ ચ શૂન્યાનિ, દશભિર્ગુણ્યન્તે જાતાન્યેકાદશ શૂન્યાનિ-પશ્ચવિંશતિઃ સર્વા-

જોયણસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિક્ષંભે ણં પળ્ળરસ જોયણસયસહસ્સાઈં એકા-
સીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચડતાલં કિંચિવિસેસૂળં પરિક્ષેવેણં આહિણ્તિ
વણ્જા) દો લાખ યોજન (૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલ વિષ્કંભ સે અર્થાત્ ઇતના ઉસ
કા વ્યાસ માન હૈ ॥ (૧૫૦૦૦૦૦) પંદ્રહ લાખ ઇકયાસી હજાર (૮૧૦૦૦) એક
સો ડન્ચાલીસ (૧૩૯) સે કુછ વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાલા કહા હૈ । અર્થાત્
(૧૫૮૧૧૩૯) ઇતની ઉસકી પરિધિ હોતી હૈ, યહાં પર યુક્તિ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-
લવણ સમુદ્ર મેં એક તરફ દો લાખ યોજન કા ચક્રવાલ વિષ્કંભ હૈ તથા દૂસરી
ઓર ખી દો લાખ યોજન કા ચક્રવાલ વિષ્કંભ હોતા હૈ મધ્ય મેં જમ્બુદ્વીપ
એક લાખ યોજન કા હૈ સબ કો મિલાને સે (૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦
=૫૦૦૦૦૦૦) પચીસ એવં દસ શૂન્ય કો દસ સે ગુણા કરે તો ગ્યારહ શૂન્ય
હોતો હૈ-અર્થાત્ પચીસ સર્વ ૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ । ઇસ સંખ્યા કા વર્ગમૂલ

વિક્ષંભેણં પળ્ળરસજોયણસયસહસ્સાઈં એકાસીયં ચ સહસ્સાઈં સયં ચડતાલં કિંચિવિસેસૂળં
પરિક્ષેવેણં આહિણ્તિ વણ્જા) એલાખ યોજન (૨૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કંભથી અર્થાત્
આટલું તેનું વ્યાસમાન છે, (૧૫૦૦૦૦૦) પંદરલાખ એકાશીહજાર (૮૧૦૦૦) એકસો
ઓગણચાળીસ (૧૩૯)થી કંઈક વિશેષ ન્યૂન પરિધિવાળો કહેલ છે. અર્થાત્ (૧૫૮૧૧૩૯)
આટલા પ્રમાણવાળી તેની પરિધી હોય છે અહીંયાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે-લવણ સમુદ્રમાં
એક તરફ એ લાખ યોજનનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ છે, તથા બીજી તરફ પણ એ લાખ યોજનનો
ચક્રવાલવિષ્કંભ છે મધ્યમાં જમ્બુદ્વીપ એકલાખ યોજનનો છે, બધાને મેળવવાથી
(૨૦૦૦૦૦૦+૨૦૦૦૦૦૦+૧૦૦૦૦૦૦=૫૦૦૦૦૦૦) પચીસ અને દસ શૂન્યનો શૂન્ય થાય છે, અર્થાત્
પચીસ ખર્વ (૨૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) આ સંખ્યાનું વર્ગ મૂળ કરવા માટે સમીપત્થ દેલ

હવે લવણ સમુદ્રમાં ચંદ્ર-સૂર્ય આદિની સંખ્યાના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા લવણે જ સમુદ્રે કેવદ્વયં ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસિંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, एवं पुच्छा जाव केवद्वया उ तारागणकोटिकोटीभो सोमिंसु वा सोमंति वा. सोमिस्संति वा) લવણ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રલાસિત થતા હતા કેટલા ચંદ્રો પ્રભાપિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રલાસિત થશે? આ પ્રમાણે પ્રશ્ન છે. યાવત્ કેટલા તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા? શોભ કરે છે? અને શોભા કરશે? અર્થાત્ મધ્યવર્તિ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન થાય છે. જેમકે—લવણ સમુદ્ર

વા ? કિયન્તો ગ્રહાશ્વારમચારયન્ વા ચારયન્તિ વા ચારયિષ્યન્તિ વા ? , કિયન્તિ નક્ષત્રાણિ યોગમયુજ્જન્ વા યુજ્જન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા ? , કિયત્યસ્તારાગણકોટિકોટયઃ શોભામ-શોભયન્ વા શોભન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા ? , इत्येवं चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारा विषय-कान् गौतमस्य प्रश्नान् श्रुत्वा सर्वेषां पृथगुत्तराणि प्रयच्छति भगवान् यथा 'लवणेणं समुद्रे चत्वारि चंदा पभासेंसु वा पभासिन्ति वा पभासिस्सन्ति वा' तावत् लवणे खलु समुद्रे चत्वार-श्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा, व्याख्ययालम् । 'चत्वारि सूरिया तविंसु वा तवेति वा तविस्सन्ति वा' चत्वारः सूर्याः आतापयन्ति वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ॥ तथा 'बारस णक्खत्तसयं जोयं जोएंसु वा जोएन्ति वा जोइस्सन्ति वा' द्वादश नक्षत्रशतं योगमयुज्जन् वા યુજ્જન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા ॥ અત્ર દ્વાદશનક્ષત્રં શતં-દ્વાદશોત્તરં નક્ષત્રાણાં શત ૧૧૨ મિતિજ્ઞેયં, યતોહિ એકસ્ય ચન્દ્રસ્યાષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણીત્યષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણિ ચતુ-

કી લવણ સમુદ્ર મેં કિતને સૂર્ય તાપિત હોતે થે ? તાપિત હોતે હૈ એવં તાપિત હોંગે ? કિતને ગ્રહ ગતિ કરતે થે, ગતિ કરતે હૈ એવં ગતિ કરેંગે ? કિતને નક્ષત્ર યોગ કરતે થે યોગ કરતે હૈ એવં યોગ કરેંગે ? કિતને તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતે થે શોભા કરતે હૈ ? એવં શોભા કરેંગે ? इस प्रकार चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं तारा विषयक गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री भगवान् सब का पृथक् पृथक् उत्तर देते हैं-(लवणे णं :समुद्रे चत्वारि चंदा पभासेंसु वा पभासिन्ति वा पभासिस्सन्ति वा) लवण समुद्र में चार चंद्र प्रभासित होते थे प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगें । (चत्वारि सूरिया तविंसु वा तवेति वा तविस्सन्ति वा) चार सूर्य तापित करते थे तापित करते हैं एवं तापित करेंगे । (बारस णक्खत्तसयं जोयं जोएंसु वा जोएन्ति वा जोइस्सन्ति वा) बारह सो नक्षत्र योग करते थे, योग करते हैं, एवं योग करेंगे । यहां पर द्वादश नक्षत्रशत कहने से एकसौ बारह नक्षत्र ऐसा समझें । कारण की एक

કેટલા સૂર્યો તાપિત થતા હતા ? તાપિત થાય છે. અને તાપિત થશે. કેટલા ગ્રહો ગતિ કરતા હતા ગતિ કરે છે અને ગતિ કરશે ? કેટલા નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા યોગ કરે છે અને યોગ કરશે કેટલા તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે ? આ પ્રમાણે ચંદ્ર સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓના સંબંધમાં શ્રીગૌતમ-સ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ બધાનો અલગ અલગ ઉત્તર કહે છે.-(લવણે ણં સમુદ્રે ચત્તારિ ચંદા પભાસેંસુ વા પભાસિન્તિ વા પભાસિસ્સંતિ વા) લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે અને પ્રભાસિત થશે (ચત્તારિ સૂરિયા તવિંસુ વા તવિંતિ વા તવિસ્સંતિ વા) ચાર સૂર્યો તાપિત કરતા હતા, તાપિત કરે છે. અને તાપિત કરશે (બારસ ણક્ખત્તસયં જોયં જોએંસુ વા, જોએંતિ વા, જોઈસ્સંતિ વા) બારસો નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે અહીં દ્વાદશ નક્ષત્ર શત કહેવાથી એકસોબાર

મિર્મિગુણ્યન્તે- $૨૮ \times ૪ = ૧૧૨$ નક્ષત્રાણીત્યુપપદ્યતે દ્વાદશોચરં નક્ષત્રાણાં શતમિતિ ॥ તતઃ
'તિણિ વાવળ્લા-મહમ્મહસયા ચારં ચરિંસુ વા ચરંતિ વા ચરિસ્સંતિ વા' ત્રીણી દ્વાપચ્ચાશતાનિ
મહાગ્રહશતાનિ-દ્વાપચ્ચાશદધિકાનિ ત્રીણિશતાનિ ૩૫૨ મહાગ્રહાણાં શતાનિ ચારમચારયન્
વા ચરન્તિ વા ચારયિપ્યન્તિ વા, યનાંદિ લવળસમુદ્રે અઘ્રાણીતિર્મહાગ્રહાઃ એકસ્ય શશિનઃ
પરિવાર સ્તેનાઘ્રાણીતિશ્ચતુર્મિગુણ્યન્તે- $૮૮ \times ૪ = ૩૫૨$ इत्युપपद्यन्ते દ્વાપચ્ચાશદધિકાનિ-
ત્રીણિશતાનિ મહાગ્રહાણાં ભવન્તીતિ । 'દો સયસહસ્સા સત્તદ્વિં ચ સહસ્સા ણવ ય સયા તારા-
ગણકોઢિકોઢીળં સોમં સોમૈંસુ વા સોમૈંતિ વા સોમિસ્સંતિ વા' દ્વેશતસહસ્ત્રે સપ્તપટ્ટિશ્ચ
સહસ્રાણિ નવ ચ શતાનિ (૨૬૭૯૦૦) તારાગણકોટિકોટિનાં શોભામશોભયન્તિ વા
શોભન્તિ વા શોમયિપ્યન્તિ વા ॥-લવળસમુદ્રે તારાગણકોટિકોટિનાં પદ્ પટ્ટિઃ સહસ્રાણિ
નવશતાનિ પચ્ચસત્તયધિકાનિ ભવન્તિ (૬૬૯૭૫) તેનેયં સંખ્યા ચતુર્મિર્મિગુણ્યન્તે ૬૬૯૭૫
 $\times ૪ = ૨૬૭૯૦૦$ इति यथोक्तमुपपद्यते ॥ अथ लवणसमुद्रस्य परिक्षेपादिकं तिसृभि

चन्द्र का अठार्हस नक्षत्र होते हैं । इनको चार गुना करने से $२८ + ४ = ११२$
एकसो बारह नक्षत्र होते हैं, (तिणिण वावण्णा महम्महसया चारं चरिंसु वा
चरंति वा चरिस्संति वा) तीनसो वावन महाग्रह चार करते थे चार करते हैं
एवं चार करेंगे । लवण समुद्र में अठासी महाग्रह एक चंद्र का परिवार रूप
से कहा है, अतः अठासी को चार से गुणा करे $८८ \times ४ = ३५२$ इस प्रकार
तीनसो वावन हो जाते हैं, (दो सयसहस्सा सत्तद्विं च सहस्सा णव य सया
तारागण कोडिकोडि णं सोमं सोमैंसु वा सोमैंति वा सोमिस्संति वा) दो
लाख सड़सठ हजार नवसो (२६७९००) तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे,
शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे । लवण समुद्र में कोटिकोटि तारागण
छियासठ हजार नवसो पचहत्तर होते हैं अतः इस संख्या को चार से गुणा
करे- $६६९७५ \times ४ = २६७९००$ । इस प्रकार दो लाख सरसठ हजार नवसो

नक्षत्रो अमे समन्वुं कारणुके-એક ચંદ્રના અઠ્યાવીસ નક્ષત્રો હોય છે. તેને ચાર ગણી
કરવાથી $૨૮ + ૪ = ૧૧૨$ એકસોબાર નક્ષત્રો થઈ જાય છે. (તિણિ વાવળ્લા મહમ્મહસયા
ચારં ચરિંસુવા ચરંતિ વા, ચરિસ્સંતિ વા) ત્રણસો વાવન મહાગ્રહ ચાર કરતા હતા ચાર કરે
છે, અને ચાર કરશે. લવણ સમુદ્રમાં અઠ્યાવીસ મહાગ્રહ, એક ચંદ્રના પરિવાર રૂપે કહેલ
છે. તેથી અઠ્યાવીસને ચારથી ગુણવા $૮૮ + ૪ = ૩૫૨$ આ રીતે ત્રણસો વાવન થાય છે.-(દો
સયસહસ્સા સત્તદ્વિં ચ સહસ્સા ણવયસયા તારાગણકોઢિકોઢીળં સોમં સોમૈંસુ વા, સોમૈં-
તિ વા સોમિસ્સંતિ વા) બે લાખ સડસઠ હજાર નવસો (૨૬૭૯૦૦) તારાગણ કોટિ કોટિ
શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. લવણ સમુદ્રમાં કોટિકોટિ તારાગણ
છાસઠહજાર નવસો પચોતેર થાય છે. તેથી આ સંખ્યાને ચારથી ગુણાકાર કરવો ૬૬૯૭૫
 $\times ૪ = ૨૬૭૯૦૦$ આ રીતે બેલાખ સડસઠહજાર નવસો યથોક્ત પ્રમાણ થઈ જાય છે.

ગાથા ભિન્નિરૂપયતિ-

‘પળ્ળરસ સયસહસ્સા એકાસીતં ચ સયં ચોત્તાલં ।
 કિંચિ વિસેસે પૂળ્ણો લવળોદધિળ્ણો પરિવલ્લેવો ॥૧॥
 ચત્તારિ ચેવ ચંદા ચત્તારિ ય સૂરિયા લવળતોયે ।
 વારસ ણવલ્લત્તસયં ગઘ્ઘાળ તિળ્ણેવ વાવળ્ણા ॥૨॥
 દોચ્ચેવ સયસહસ્સા સત્તલ્લિં સલ્લ ભવે સહસ્સાઈ ।
 ણવ ય સયા લવળજલે તારાગળ કોલ્લિકોલ્લીળં ॥૩॥
 પશ્ચદશ શતસહસ્રાળિ એકાસીતિઃ શતં ચોનવત્ત્વારિશત્ ।
 કિંચિદ્ વિશેષોનો લવળોદઘ્નઃ પરિલ્લેપઃ ॥૧॥
 ચત્ત્વારશ્ચેવ ચન્દ્રાશ્ચત્ત્વારશ્ચેવ સૂર્યાઃ લવળતોયે ।
 દ્વાદશ નક્ષત્રશતં ગ્રહાળાં ત્રીળ્યેવ દ્વાપશ્ચાશત્ ॥૨॥
 દ્વે એવ શતસહસ્રે સમ્પષ્ટિઃ સલ્લ ભવન્તિ સહસ્રાળિ ।
 નવ ચ શતાનિ લવળજલે તારાગળકોલ્લિકોલીનામ્ ॥૩॥

પૂર્વોક્તાનામેવ પદાર્થાનાં સંગ્રહિકા ઇમાઃ ગાથા નાધિકમત્ર કિશ્ચિત્, સંગ્રહશ્ચેત્થં-યથા લવળસમુદ્રે ચન્દ્ર સૂર્યાશ્ચત્ત્વાર શ્ચત્ત્વારઃ-૪ ॥ નક્ષત્રાળિ-૧૧૨ । ગ્રહાઃ-૩૫૨ તારાગળાશ્ચ-૨૬૭૯૦૦ દ્વેલક્ષે સમ્પષ્ટિઃ સહસ્રાળિ નવશતાનિ ચેત્યેતેપાં પ્રકાશરૂપાળાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાળામુપપત્તયઃ પ્રાગેવોક્તાઃ કેવલમત્ર પરિલ્લેપઃ-પરિધિસ્તત્ર ચ પરિધિ ગણિત-યથોક્ત પ્રમાણ હો જાતા હૈ ।

અવ લવળ સમુદ્ર કા પરિલ્લેપાદિ ત્રીન ગાથા દ્વારા નિરૂપિત કરતે હૈ- (પળ્ળરસસયસહસ્સા) ઇત્યાદિ

પૂર્વોક્ત કથન કો હી સંગ્રહ કરને વાલી યહ ગાથાં હૈ, અધિક કુલ્લ નહીં કહા હૈ । પૂર્વોક્ત સંગ્રહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-લવળ સમુદ્ર સે ૪-૪-ચાર ચાર ચન્દ્ર સૂર્ય હોતે હૈ, તથા નક્ષત્ર એકસો ચારંહ હૈ ૧૧૨ । ગ્રહગળ ત્રીનસો વાવન ૩૫૨ હોતે હૈ । એવં તારાગળ ૨૬૭૯૦૦ દો લાગ્વ સરસઠ હજાર નવસો હોતે હૈ । ઇન પ્રકાશ રૂપ ડ્યોનિષ્ક દેવ ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર એવં તારારૂપ કી ઉપપત્તિ પહેલે હી કહ દી ગઈ હૈ, યહાં પર કેવલ પરિલ્લેપ-પરિધિ કા હી કથન કરના

હવે લવળ સમુદ્રના પરિલ્લેપાદિતુ ત્રણ ગાથા દ્વારા નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.- (પળ્ળરસસયસહસ્સા) ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત કથનનેજ સંગ્રહીત કરાવાળી આ ગાથાઓ છે. તેમાં વિશેષ કંઈજ કહેલ નથી પૂર્વોક્ત સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે-લવળ સમુદ્રમાં ૪-૪ ચાર ચાર ચંદ્ર સૂર્ય હોય છે. તથા નક્ષત્રો એકસો બાર ૧૧૨ હોય છે. ગ્રહો ત્રણસોબાવન (૩૫૨) થાય છે. અને તારાગણ (૨૬૭૯૦૦) બે લાખ સહસ્રહજારને નવસો થાય છે. આ પ્રકાશરૂપ બ્યોતિષ્ક દેવ ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારારૂપની ઉપપત્તિ પહેલાંજ કહેવામાં

परिभावना इत्थं करणीया—यथा जम्बुद्वीपस्य विष्कम्भो योजनलक्षं—१००००० तथा च लवणस्योभयतो द्वे द्वे योजनलक्षे मिलिते इति ताश्चतस्रो लक्षाः यथा—व्यासमाने—१००-००० + १००००० = २०००००। तथोभयतो द्वे द्वे लक्षे—२००००० तेन २००००० + २००००० = ४०००००—एवं च धातकीखण्डस्योभयतश्चास्रश्चतस्रो लक्षा इत्यष्टौ लक्षास्तेनैतेषां योगेन ४००००० + ४००००० + ४००००० = १२००००० मध्यवर्त्तिनश्चैकलक्षस्तेन सर्वसंख्यया जातास्त्रयोदश लक्षाणि १३००००० अतोऽस्य राशेर्वर्गो जातः १६-९०००००००००० एककः पट्टकः नवकः शून्यानि च दश, भूयोप्येते दशभिर्गुणितास्तदा जातान्येकादश शून्यानि १६९००००००००००० एतेषामासन्नमूलानयनेन लब्धानि ४१-१०९६१ एकचत्वारिंशत् लक्षाणि दशसहस्राणि नवशतानि एकपट्टयधिकानि । नक्षत्रादि

हैं। परिधि की गणितपरिभावना इस प्रकार करनी चाहिये—जैसे की जंबूद्वीप का विष्कम्भ एक लाख योजन १०००००। तथा लवणसमुद्र की दोनों ओर दो दो लाख योजन मिलते हैं, इस प्रकार वे चार लाख योजन होते हैं। जिस प्रकार व्यासमान—१००००० + १००००० = २०००००, तथा दोनों ओर दो दो लाख योजन २०००००। अतः २००००० + २००००० = ४०००००। इस प्रकार धातकी खंड के दोनों पार्श्व से चार चार लाख होते हैं, इस प्रकार आठ लाख होते हैं इनको मिलाने से ४००००० + ४००००० + ४००००० = १२०००००। तथा मध्य का एक लाख होते हैं अतः सब को जोड़ने से तेरह लाख होते हैं १३०००००। इस संख्या का वर्ग एक, छ, नव तथा दश शून्य १६९०००००-००००००। फिर से इनको दस से गुणा करे तो ग्यारह शून्य होते हैं १६९००-०००००००००००। इनका आसन्न मूल करने से इकतालीस लाख दस हजार नवसो इकसठ होते हैं। नक्षत्रादि परिमाण भी अठार्विंश आदि संख्या को बारह से

आयी गये। छे. अष्टौ केवण तेना पविक्षेप-परिधितुं कथन करवानुं छे. परिधिनी गणित परिभावना आ प्रमाणे करवी जेधजे. जंबूद्वीपनो विष्कम्भ ओके लाख योजन १०००००। तथा लवण समुद्रनी भन्ने तरफ भण्जे लाख योजन भणे छे. आ रीते आर लाख योजन थाय छे. जे प्रमाणे व्यासमान १००००० + १००००० = २०००००। तथा भन्ने तरफ भण्जे लाख योजन २०००००। तेथी २००००० + २००००० = ४०००००। आ रीते धातकीखंडनी आस्थार लाखनी परिधि थाय छे ओ रीते आठ लाख थाय छे. तेने मेणववाथी ४००००० + ४००००० + ४००००० = १२०००००। तथा मध्यना ओके लाख थाय छे. तेथी प्रधाने मेणववाथी तेर लाख थाय छे. १३०००००। आ संख्याने वर्ग ओके छ, नव अने दस शून्य १६९०००००००००००। आ संख्याने दसथी गुणुकार करयो तो अस्थार शून्य आवे छे. १६९००००००००००००। आने आसन्न मूल करवाथी ओकतालीस लाख दसहजार नवसो ओकसठ थाय छे नक्षत्रादि पुरिमाण पण्ठ अठ्यावीस आदि संख्याने पारथी

પરિમાણમપિ અઘાવિશત્યાદિ સંખ્યાનિ નક્ષત્રાદીનિ દ્વાદશભિર્ગુણયિત્વા તાનિ તાનિ ચ સંખ્યાપરિમાણાનિ પૃથક્ પૃથક્ સમાનેતવ્યાનીતિ ॥

અથ લવણસમુદ્રે ધાતકીચ્છંડસ્ય સ્વરૂપં કથયતિ—‘તા લવણસમુદ્રં ધાતૈર્સંઢે ણામં દીવે વદે વલયાગારસંઠિષ્ઠે તદેવ જાવ ણો વિસમચક્રવાલસંઠિષ્ઠે’ તાવત્ લવણસમુદ્રે ધાતકી-ચ્છંડનામદ્વીપઃ વૃત્તઃ—વર્તુલાકારઃ વલયાકારસંસ્થિતઃ તથૈવ યાવત્ નો વિષમચક્રવાલસંસ્થિતઃ, इत्येतत् सर्वं पूर्वोक्तवदेव ज्ञातव्यं किमत्र पुनर्लेखेन ग्रन्थगौरवाच्चेति ॥ अथात्रैव पुनरपि प्रश्नयति—‘धातैर्સંઢેણં દીવે કેવદ્યં ચક્રવાલવિક્ષંભેણં કેવદ્યં પરિક્ષેવેણં આહિષ્ણિ વણ્જા?’ ધાતકીચ્છંડે સ્થલુ દ્વીપે કિયતા ચક્રવાલવિક્ષંભેન—વ્યાસેન, કિયતા ચ પરિક્ષેપેન—પરિધિના ચેતિ આખ્યાતમિતિ વદેત્ કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો યથાર્થ-દર્શી ભગવાનાહ—‘તા ચત્તારિ જોયણસયસહસ્સાઈ ચક્રવાલવિક્ષંભેણં, ઈતાલીસં જોયણસય-ગુણિત કરકે ઉસ ઉસ પ્રકાર કા સંખ્યા પરિમાણ પૃથક્ પૃથક્ સમજ્ઞ લેવેં ।

અવ લવણસમુદ્ર મેં ધાતકી ચ્છંડ કા કથન કરતે હેં—(તા લવણસમુદ્રં ધાતૈર્સંઢે ણામં દીવે વદે વલયાગારસંઠિષ્ઠે તદેવ જાવ ણો વિસમચક્રવાલ-સંઠિષ્ઠે’ લવણસમુદ્ર મેં ધાતકી ચ્છંડ નામ કા દ્વીપ વલયાકાર સે હોતા હૈ તથા સમચક્રવાલસંસ્થિત હોતા હૈ તથા યાવત્ વિષમચક્રવાલસંસ્થિત નહીં હોતા હૈ, યહ સંખ્યા કથન પૂર્વ કે જૈસા હી હૈ । યહાં પર ગ્રન્થ ગૌરવભય સે પુનઃ નહીં કહતે હેં । શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હેં—(ધાતૈર્સંઢેણં દીવે કેવદ્યં ચક્રવાલવિક્ષંભેણં કેવદ્યં પરિક્ષેવેણં આહિષ્ણિ વણ્જા) હે ભગ-વન્ ધાતકી ચ્છંડદ્વીપ ચક્રવાલવિક્ષંભ અર્થાત્ વ્યાસમાન સે કિતના હૈ? એવં પરિક્ષેપ અર્થાત્ ઉસ કી પરિધિ કિતની કહી ગઈ હૈ? સો કહિયે । હસ પ્રકાર શ્રી.ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ—(તા ચત્તારિ જોયણસહસ્સાઈ ચક્રવાલવિક્ષંભેણં ઈકતાલીસં જોયણસયસહસ્સાઈ ણવય

ગુણાકાર કરીને તે તે પ્રકારનું સંખ્યા પરિમાણ પૃથક્ પૃથક્ સમજવું.

હવે લવણ સમુદ્રમાં ધાતકીચ્છંડનું કથન કરવામાં આવે છે.—(તા લવણસમુદ્રં ધાતૈર્સંઢે ણામં દીવે વદે વલયાગારસંઠિષ્ઠે તદેવ જાવ ણો વિસમચક્રવાલસંઠિષ્ઠે) લવણ સમુદ્રમાં ધાતકી ચ્છંડ નામનો દ્વીપ વલયાકારથી આવેલ છે. તથા તે સમચક્રવાલ સંસ્થિત હોતો નથી. આ સઘળું કથન પૂર્વકથન પ્રમાણેજ છે. અહીં ગ્રન્થ ગૌરવ ભયથી ફરી કહેલ નથી.

શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે.—(ધાતૈર્સંઢેણં દીવે કેવદ્યં ચક્રવાલ વિક્ષંભેણં કેવદ્યં પરિક્ષેવેણં આહિષ્ણિ વણ્જા) હે ભગવન્ ધાતકી ચ્છંડ દ્વીપ ચક્રવાલ વિક્ષંભ અર્થાત્ વ્યાસમાનથી કેટલો છે? અને તેની પરિધી કેટલા પ્રમાણની છે? તે કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા ચત્તારિ જોયણસહસ્સાઈ ચક્રવાલવિક્ષંભેણં ઈતાલીસં જોયણસયસહસ્સાઈ ણવય ય યગદે જોયણસય કિંચિવિસેસૂણે

સહસ્સાઈ દસ ય સહસ્સાઈ નવ ય એકટ્ટે જોયળસણ કિંચિ વિસેસૂળે પરિવેચેવેળ આહિર્ણિ
વણ્જા' તાવત્ ચત્વારિ યોજનશતસહસ્રાણિ ૪૦૦૦૦૦ ચક્રવાલવિષ્કંભેન-વ્યાસેન, તથા ચ
એકચત્વારિંશદ્યોજનશતસહસ્રાણિ ૪૧૦૦૦૦૦ દશ ચ સહસ્રાણિ ૧૦૦૦૦, નવશતાનિ એક-
પટ્ટચધિકાનિ ૯૬૧ સર્વસંખ્યયા પૂર્વોક્તાન્યેવ ૪૧૧૦૯૬૧ યોજનાનિ ધાતકી ચ્વંડસ્ય પરિ-
ક્ષેપ:-પરિધિરિત્યર્થઃ ॥ અથાત્રૈવ ચંદ્રસૂર્યાદિ વિષયકઃ પ્રશ્ન:-'ધાતર્કસંઢે દીવે કેવહ્યા ચંદા
પમાસેસુ વા પમાસેંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા' ધાતકીચ્વંડે દ્વીપે કિયન્ત શ્વંદ્રાઃ પ્રામા-
સયન્ વા પ્રમાસયન્તિ વાપ્રમાસયિષ્યન્તિ વા, ઇતિ પૃચ્છા? અર્થાત્ તસ્મિન્નેવ ધાતકી-
ચ્વંડે દ્વીપે કિયન્તઃ સૂર્યાઃ અતાપયન્ વા તપન્તિ વા તાપયિષ્યન્તિ વા?, તથા કિયન્તિ
નક્ષત્રાણિ યોગમયુજ્ઞન્ વા યુજ્ઞન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા?, એવં કિયન્તો ગ્રહાશ્ચારમચારયન્ વા
ચરન્તિ વા ચારયિષ્યન્તિ વા?, તથા ચ કિયત્ય સ્તારાગણકોટિકોટયઃ શોભામશોભયન્ વા

એકટ્ટે જોયળસણ કિંચિવિસેસૂળે, પરિવેચેવેળ આહિર્ણિ વણ્જા) ચાર લાખ
૪૦૦૦૦૦ । યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભ સે અર્થાત્ ઉસકા વ્યાસમાન ચાર લાખ
યોજન કા હૈ । તથા ઇકતાલીસ લાખ ૪૧૦૦૦૦૦ । દસ હજાર ૧૦૦૦૦ ।
નવસો ઇકસઠ ૯૬૧ । સવ કા જોડ પૂર્વ કથનાનુસાર ૪૧૧૦૯૬૧ । ઇકતાલીસ
લાખ દસ હજાર નવસો ઇકસઠ યોજન ધાતકી ચ્વંડ કી પરિધિ કા હો જાતા હૈ ।

અબ યહાં પર ચંદ્ર સૂર્ય વિષય મેં પ્રશ્ન કરતે હૈં-(ધાતર્કસંઢે દીવે કેવહ્યા
ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા) ધાતકી ચ્વંડ દ્વીપ કો
કિતને ચંદ્ર પ્રમાસિત કરતે થે પ્રમાસિત કરતે હૈં, એવં પ્રમાસિત કરેંગે? ઇસ
પ્રકાર પ્રશ્ન હૈ, અર્થાત્ ઉસ ધાતકી ચ્વંડદ્વીપ મેં કિતને સૂર્ય તાપિત કરતે થે
તાપિત કરતે હૈં એવં તાપિત કરેંગે? તથા કિતને નક્ષત્ર યોગ પ્રાપ્ત કરતે થે
યોગ કરતે હૈં? એવં યોગ કરેંગે, એવં કિતને ગ્રહ ચાર ચરતે થે, ચાર ચરતે હૈં

પરિવેચેવેળ આહિર્ણિ વણ્જા) ચારલાખ ૪૦૦૦૦૦ । યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભથી અર્થાત્
વ્યાસમાનથી ચાર લાખ યોજન છે. તથા એકતાલીસ લાખ ૪૧૦૦૦૦૦ । દસહજાર
૧૦૦૦૦ । નવસો એકસઠ ૯૬૧ । બધાને મેળ-વવાથી પૂર્વકથનાનુસાર ૪૧૧૦ ૯૬૧ ।
એકતાલીસ લાખ દસહજાર નવસો એકસઠ યોજન ધાતકી ખંડની પરિધિ હોય છે.

હવે અહીં ચંદ્ર સૂર્યના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે. (ધાતર્કસંઢે દીવે કેવહ્યા
ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા) ધાતકી ખંડ, દ્વીપમાં કેટલા
ચંદ્રો પ્રમાસિત થતા હતા કેટલા ચંદ્રો પ્રમાસિત થાય છે? અને પ્રમાસિત થશે? આ પ્રમાણે
પ્રશ્ન છે અર્થાત્ એ ધાતકીખંડ દ્વીપને કેટલા સૂર્યો તાપિત કરતા હતા? તાપિત કરે છે?
અને તાપિત કરશે? તથા કેટલા નક્ષત્રો યોગ પ્રાપ્ત કરતા હતા? યોગ પ્રાપ્ત કરે છે અને યોગ પ્રાપ્ત
કરશે? અને કેટલા ગ્રહો ચાર ચરતા હતા, ચાર ચરે છે. અને ચાર ચરશે? તથા

શોભયન્તિ વા શોભિષ્યન્તિ વા ?, इति पञ्चप्रश्नाः गौतमस्य, एतेषां पृथगुत्तराणि प्रयच्छन् भगवानाह—‘तहेव धातईसंडे णं दीवे बारस चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा’ तथैव धातकीखण्डे द्वीपे द्वादशचन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ॥ एवं च ‘बारस सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा’ द्वादश सूर्याः अतपन् वा तपन्ति वा तापत्स्यन्ति वा ॥ एवं च ‘तिणिण छत्तीसा णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा’ त्रीणि पट् त्रिंशानि—पट् त्रिंशदधिकानि त्रीणि नक्षत्राणां शतानि $३३६ = २८ \times १२$ । पट् त्रिंशदधिकान्येव त्रीणि शतानि नक्षत्राणां धातकीखण्डद्वीपे योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा ॥ एवं च ‘एगं छप्पणं महग्गहसहस्सं चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा’ एकं पट् पञ्चाशत् महाग्रहसहस्रं—पट् पञ्चाशदधिकमेकं सहस्रं महाग्रहाणां— $१०५६ = ८८ \times १२$ एतावन्तो महाग्रहाश्चारमचरन् वा चरन्ति वा चरिष्यन्ति वा ॥ एवं ‘अट्टेव सयसहस्सा तिणिण सहस्साइं सत्त य सयाइं एग ससी परिवारो’ अष्टौ शतसह-

एवं चार चरेंगे । तथा कितने तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे । इस प्रकार श्रीगौतमस्वामीने पांच प्रश्न किये हैं । इस का पृथक् पृथक् उत्तर देते हुवे श्रीभगवान् कहते हैं—(तहेव धातईसंडेणं दीवे बारस चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) धातकी खंड द्वीप में बारह चंद्र प्रभासित होते थे, प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे । एवं (बारस सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा, तविस्संति वा) बारह सूर्य तपते थे, तपते हैं एवं तपेंगे तथा (तिणिण छत्तीसा णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा, जोएंति वा जोइस्संति वा) तीनसो छत्तीस नक्षत्र $३३६ = २८ + १२$ धातकी खंड द्वीप में योग करते थे योग करते हैं एवं योग करेंगे एवं (एगं छप्पणं महग्गहसहस्सं चारं चरिंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा) एक हजार छप्पन महाग्रह $१०५६ = ८८ + १२$ चार चरते थे, चार चरते हैं एवं चार चरेंगे । इसी प्रकार (अट्टेव

કેટલા તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા શોભા કરે છે ? અને શોભા કરશે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીએ પાંચ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. તેનો અલગ અલગ ઉત્તર શ્રીભગવાન કહે છે.—(તહેવ ધાતઈસંડેગં દીવે બારસચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા) ધાતકીખંડ દ્વીપમાં બાર ચંદ્ર પ્રભાસિત થતા હતા. પ્રભાસિત થાય છે અને પ્રભાસિત થશે. તથા (બારસસૂરિયા તવેંસુ વા તવેંતિ વા તવિસ્સંતિ વા) બાર સૂર્યો તપતા હતા તપે છે અને તપશે. (તિણિણ છત્તીસા ણક્ખત્તસયા જોયં જોએંસુ વા જોએંતિ વા જોइस्संति વા) ત્રણસોછત્તીસ ૩૩૬ નક્ષત્રો ધાતકી ખંડ દ્વીપમાં યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે (એગં છપ્પણં મહગ્ગહસહસ્સં ચારં ચરિંસુ વા, ચરંતિ વા, ચરિસ્સંતિ વા) એક હજાર છપ્પન મહાગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે. અને ચાર કરશે. એજ પ્રમાણે (અટ્ટેવ સયસહસ્સા તિણિણ સહસ્સાઈં સત્ત ય સયાઈં એગસસીપરિવારો) આઠ લાખ ત્રીસહજાર

સ્રાણિ ત્રીણિ સહસ્રાણિ સપ્ત ચ શતાનિ ૧ક શશિપરિવારઃ ॥ ૮૩૦૭૦૦૦ ૬તિ । તથા ચ
'તારાગણ કોઢિકોઢિઓ સોમં સોમંસુ વા સોમંતિ વા સોમિસંસંતિ' તારાગણ કોટિકોટયઃ
શોભામશોભયન્ વા શોભન્તિ વા શોભિપ્યન્તિ વા । અથૈતાનેવ તિમૃભિર્ગાથાભિઃ પરિવૃંહયતિ—

ધાતૈસંડપરિરઓ ઈતાલ દસુત્તરા સયસહસસા ।

ળવ ય સયા ૧ગઢ્ઠા કિંચિ વિસેસેળ પરિહીણા ॥૧॥

ચઠવીસં સસિરવિળો ળવસુત્તસયા ય તિણિ છત્તીસા ।

૧ગં ચ ગહસહસસં છપ્પણં ધાતૈ સંડે ॥૨॥

અઢેવ સયસહસસા તિણિ સહસસાઈં સત્ત ય સયાઈં ।

ધાતૈ દીવે તારાગણ કોઢિકોઢીણં ॥૩॥'

ધાતકિલ્ખણ્ડપરિરયઃ ૧કચત્વારિંશત્ દશોત્તરાણિ શતસહસ્રાણિ । નવ ચ શતાનિ
૧કપષ્ટિઃ કિશ્ચિત્ વિશેષેન પરિહીનાનિ ॥૧॥ ચતુર્વિંશતિઃ શશિરવયોઃ નક્ષત્રશતાનિ ચ
ત્રીણિ પદ્ ત્રિંશત્ । ૧કં ચ ગ્રહસહસં પદ્ પશ્ચાશત્ ધાતકી લ્ખણ્ડે ॥૨॥ અઢીં ચ શતસહ-
સ્રાણિ ત્રીણિ સહસ્રાણિ સપ્ત ચ શતાનિ । ધાતકીલ્ખણ્ડે ઢીપે તારાગણ કોટિકોટીનામ્ ॥૩॥

સયસહસસા તિણિ સહસસાઈં સત્ત ય સયાઈં ૧ગ સસી પરિવારો) આઠ લાલ્ખ
તીન હજાર સાતસો ૮૩૦૭૦૦૦। ઇતના ૧ક ચંદ્ર કા પરિવાર હોતા હૈ (તારા-
ગણ કોઢિકોઢિઓ સોમં સોમંસુ વા, સોમંતિ વા, સોમિસંસંતિ વા) તારા-
ગણ કોટિકોટિ શોભા કરતે થે, શોભા કરતે હૈ ૧વં શોભા કરેંગે,

અલ્ખ ઇસી વિષય કો તીન ગાથા ઢ્ઠારા સ્પષ્ટ કરતે હૈ—(ધાયઈસંડ પરિ-
રઓ) ઇત્યાદિ

ધાતકી લ્ખંડ કા પરિરય—પરિધિ ઇકતાલીસ લાલ્ખ દસ હજાર નવસો ઇક-
સઠ યોજન સે કુછ વિશેષાધિક હોતા હૈ ॥૧॥

ધાતકી લ્ખંડ મેં ચોવીસ ચંદ્ર સૂર્ય કા પરિવાર યુક્ત હોતે હૈ તથા નક્ષત્ર
તીનસો છત્તીસ હોતે હૈ ૧વં મહાગ્રહ ૧ક હજાર છપ્પન હોતે હૈ ॥૨॥

ધાતકી લ્ખંડ મેં કોટિકોટિ તારાગણ આઠ લાલ્ખ તીસ હજાર સાતસો

સાતસો ૮૩૦૭૦૦૦ એક ચંદ્રનો પરિવાર હોય છે.—(તારાગણકોઢિ કોઢીઓ સોમં સોમંસુ
વા, સોમંતિ વા, સોમિસંસંતિ વા) તારા ગલ્ખ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા શોભા કરે છે અને
શોભા કરશે.

હવે આ વિષયને ત્રણ ગાથા ઢ્ઠારા સ્પષ્ટ કરે છે.—(ધાયઈસંડપરિરઓ) ઇત્યાદિ.

ધાતકીખંડનો પરિરય—પરિધિ એકતાલીસ લાખ હસહજાર નવસો એકસઠ યોજનથી
કંઈક વિશેષાધિક છે. ॥૧॥ ધાતકી ખંડમાં ચોવીસ ચંદ્ર સૂર્ય પરિવારયુક્ત હોય છે. તથા
નક્ષત્રો ત્રણએછત્રીસ હોય છે. અને મહાગ્રહો એહજારને છપ્પન હોય છે (૨) ધાતકી
ખંડમાં કોટિકોટિ તારાગલ્ખ આઠલાખ ત્રીસહજાર સાતસો હોય છે. આ સઘળું કથન

एतासां गाथानां व्याख्या व्याख्याता एवेति ॥ अयं कालयवणसमुद्रसम्बन्धि उत्तरं-
 'ता धातईसंडे दीवे कालोयणे णामं समुदे वट्टवल्यागारसंठाणसंठिए जाव णो विसम-
 चक्रवालसंठाणसंठिए' तावत् धातकीखण्डे द्वीपे कालोदन नाम समुद्रो वृत्तः वलयाकार
 संस्थानसंस्थितः यावत्-क्रियान प्रदेशः नो विषमचक्रवालसंस्थानसंस्थित इति
 भगवतः उत्तरं श्रुत्वा गौतमः प्रश्नयति-'ता कालोयणेणं समुदे केवइयं चक्रवालविक्रंभेणं
 केवइयं परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा ?' तावत् कालोदशः खलु समुद्रः क्रियता चक्रवाल-
 विष्कम्भेन क्रियता परिक्षेपेण आख्यत इति वदेत्-अथ भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नं श्रुत्वा
 भगवानाह-'ता कालोयणे णं समुदे अट्ट जोयणसयसहस्साइं चक्रवालविक्रंभेणं पण्णत्ते,
 एकाणउत्तिं जोयणसयसहस्साइं सत्तरिं च सहस्साइं छच्च पंचुत्तरे जोयणसए किंचि विसेसा-
 होते हैं । यह सब कथन पहले कथित हो ही गया है ।

अब कालोदधि समुद्र विषय कथन करते हैं-'ता धायईसंडे दीवे कालोयणे
 णामं समुदे वट्ट वलयागारसंठाणसंठिए जाव णो विसमचक्रवालसंठाण
 संठिए) धातकीखंड द्वीप में कालोदधि नाम का समुद्र वृत्तवलयाकार
 संस्थान से संस्थित यावत् समचक्रवाल संस्थानसंस्थित होता है, विषम चक्र-
 वाल संस्थानसंस्थित नहीं होता है । इस प्रकार श्री भगवान् का कथन को
 सुनकर श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं-(ता कालोयणे णं समुदे केवइयं चक्र-
 वालविक्रंभेणं केवइयं परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) हे भगवन् कालोदधि
 समुद्र कितने चक्रवाल विष्कम्भ से तथा कितनी परिधिवाला कहा है ? सो
 कहिये ? इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान्
 कहते हैं-(ता कालोयणेणं समुदे अट्टजोयणसयसहस्साइं चक्रवालविक्रंभेणं
 पण्णत्ते एकाणउत्तिं जोयणसयसहस्साइं सत्तरिं च सहस्साइं छच्च पंचुत्तरे

પહેલા કહેવાઈ ગયેલ છે.

હવે કાલોદધિ સમુદ્રના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.-('તા ધાયઈસંડે દીવે કાલોયણે
 ણામં સમુદે વટ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિયે જાવ ણો વિસમચક્રવાલસંઠાણસંઠિયે) ધાતકીખંડ
 દ્વીપમાં કાલોદધિ નામનો સમુદ્ર વૃત્તવલયાકાર સંસ્થાનથી સંસ્થિત યાવત્ સમચક્રવાલ
 સંસ્થાનથી સંસ્થિત હોય છે. વિષમચક્રવાલ સંસ્થાનથી સંસ્થિત હોતો નથી. આ પ્રમાણે
 શ્રીભગવાનનું કથન સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા કાલોયણે ણં સમુદે કેવઈયં
 ચક્રવાલવિક્રંભેણં કેવઈયં પરિકલેવેણં આહિયેત્તિ વણ્જ્જા) હે ભગવન્ કાલોદધિ સમુદ્ર
 ચક્રવાલ વિષ્કંભથી કેટલા પરિમાણવાળો તથા તે કેટલી પરિધિવાળો કહેલ છે ? તે કહે
 આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે-(તા કાલોય-
 ણેણં સમુદે અટ્ટજોયણસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિક્રંભેણં પણ્ણત્તે એકાણઉત્તિં જોયણસયસહસ્સાઈં સત્ત-
 રિંચ સહસ્સાઈં છચ્ચ પંચુત્તરે જોયણસયે કિંચિવિસેસાહિયે પરિકલેવેણં આહિયેત્તિ વણ્જ્જા)

હિંદુ પરિવેશવેળાં આહિંદુત્તિ વળજા' તાવન્ કાલોદનઃ સ્વત્વ મમુદ્રઃ અઘૃ યોજનશતમદ્વાણિ
-અઘૃ લક્ષાણિ (૮૦૦૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કમ્બેન પ્રજ્ઞસઃ, તથા ઇકનવતિ યોજનશતસદ્વાણિ
-(૯૧૦૦૦૦૦) સપ્તતિશ્ચ સદ્વાણિ (૭૦૦૦૦૦) પદ્મ ચ પશ્ચોત્તરાણિ યોજનશતાનિ-પશ્ચો-
ત્તરાણિ પદ્મશતાનિ યોજનાનાં (૬૦૫) કિંચિત્ વિશેષાધિકેન ૯૧૭૦૬૦૫ એતન્ તુલ્યેન
કિંચિન્ન્યુનાધિકેન પરિક્ષેપેન-પરિધિના આસ્થાત્તિ વદેત્, અત્ર પરિક્ષેપગણિતભાવના ઇત્યં
વર્તેતે-કાલોદનસમુદ્રસ્ય ઇકતોઽપિ ચક્રવાલતયા વિષ્કમ્બોઽઘૃ યોજનલક્ષાઃ અપરતોઽપીતિ
પોઢશલક્ષાઃ ભવન્તિ, તથા ધાતકીચ્છંડસ્ય ઇકતોઽપિ ચતસ્રો લક્ષા અપરતોઽપીતિ-અઘૃ-
લક્ષાઃ । લવણસમુદ્રસ્ય ઇકતોઽપિ દ્વે લક્ષે અપરતોઽપીતિ ચતસ્રો લક્ષા, એવં ચ ઇકા લક્ષા
જમ્બૂદ્વીપસ્યેતિ સર્વસંખ્યયા ઇકોનવિંશતિલક્ષાઃ-૨૯૦૦:૦૦ એતેષાં વર્ગકરણેન (૮૪૧-
જોયણસપ્ત કિંચિ વિસેસાહિંદુ પરિવેશવેળાં આહિંદુત્તિ વળજા) કાલોદધિ સમુદ્ર
આઠ લાખ યોજન (૮૦૦૦૦૦) કા ચક્રવાલ વિષ્કમ્બ વાલા પ્રજ્ઞસ ક્રિયા હૈ, તથા
ઇક્ષાણવેં લાખ ૯૧૦૦૦૦૦૧ સત્તર હજાર ૭૦૦૦૦૧ છસો પાંચ ૬૦૫૧ યોજન
સે કુછ વિશેષાધિક ૯૧૭૦૬૦૫૧ ઇસ સે કુછ ન્યૂનાધિક પરિધિ વાલા કહા હૈ
એસા સ્વશિષ્યોં કો કહેં । યહાં પર પરિક્ષેપ કી ગણિતભાવના ઇસ પ્રકાર સે
હોતી હૈ-કાલોદધિ સમુદ્ર એક તરફ ચક્રવાલ વિષ્કમ્બ સે આઠ લાખ યોજન
હૈ તથા દૂસરી તરફ ઓ આઠ લાખ યોજન કા હૈ ઇસ પ્રકાર સોલહ લાખ
યોજન કા વિષ્કમ્બ હોતા હૈં । તથા ધાતકી ચ્છંડ કા એક તરફ કા ચક્રવાલ
વિષ્કમ્બ ચાર લાખ યોજન કા હૈ, એવં દૂસરી તરફ કા ઓ ઇતના હી હૈ અતઃ,
આઠ લાખ યોજન કા વિષ્કમ્બ હોતા હૈ । લવણ સમુદ્ર કા એક વાલુ કા દો
લાખ એવં દૂસરી ઓર કા ઓ દો લાખ મિલકર ચાર લાખ યોજન કા હોતા
હૈ । તથા એકલાખ યોજન જંબૂદ્વીપ કા હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર યે સબ કો મિલાને
સે ઇન્તીસ લાખ ૨૯૦૦૦૦૦૦ । યોજન હોતે હૈં । ઇસ કા વર્ગ કરને સે-

કાલોદધિ સમુદ્ર આઠલાખ યોજન ૮૦૦૦૦૦૦ ના ચક્રવાલ વિષ્કમ્બવાલો પ્રજ્ઞપ્ત કરેલ છે.
તથા એકાલુલાખ ૯૧૦૦૦૦૦૧સિત્તેરહજાર ૭૦૦૦૦૧ છસોપાંચ ૬૦૫૧ યોજનથી કંઈક વધારે
૯૧૭૦૬૦૫૧ આનાથી કંઈક વત્તાઓછી પરિધિવાળો કરેલ છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને
કહેવું. અહીં પરિક્ષેપની ગણિત ભાવના આ પ્રમાણે થાય છે-કાલોદધિસમુદ્ર એક તરફ
ચક્રવાલ વિષ્કમ્બથી આઠલાખ યોજનનો છે. તથા બીજી તરફ પણ આઠલાખ યોજનનો
છે. આ રીતે એકલાખ યોજનનો વિષ્કમ્બ થાય છે. તથા ધાતકી ચ્છંડની એક તરફનો
ચક્રવાલવિષ્કમ્બ ચારલાખ યોજનનો છે. અને બીજી તરફનો પણ એટલોજ છે. તેથી
આઠલાખ યોજનનો વિષ્કમ્બ થાય છે. લવણ સમુદ્રની એક બાજુનો એકલાખ અને બીજી
બાજુના એકલાખ મળીને ચારલાખ યોજનનો થાય છે. તથા એકલાખ યોજન જંબૂદ્વીપનો
હોય છે. આ રીતે આ બધાને મેળવવાથી એકાલુસલાખ ૨૯૦૦૦૦૦૧ યોજન થાય છે.

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦) જાતોઽષ્ટાચતુષ્કઃ એકકશૂન્યાનિ ચ દશ, તતો (વ્યાસવર્ગાદશગુણાત્ પદં ભૂપરિધિર્ભવે) દિત્યુક્ત્યા દશમિથ ગુણનેનૈકાદશ શૂન્યાનિ જાતાનિ (૮૪૧૦૦૦૦૦૦-૦૦૦૦૦) એતેપામાસન્નમૂલાનયનેન લઘ્વં યથોક્તં પરિધિપરિમાણં-૯૧૭૦૬૦૫ એક-નવતિલક્ષાઃ સપ્તતિઃ સહસ્રાણિ પદ્મશતાનિ પશ્ચોત્તરાણિ । મૂલાનયને (૩૯૩૩૯૭૫) इति शेषोऽवतिष्ठते एकोनचत्वारिंशल्लक्षास्त्रयस्त्रिंशत् सहस्रा नवशतानि पञ्चसप्तत्युत्तराणीति, તેનોક્તં-કિંચિત્ વિશેષાધિકેનેતિ ॥ અથાત્ર ચન્દ્રસૂર્યવિષયકઃ પ્રશ્નઃ ‘તા કાલોયણે નં સમુદ્રે કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા’ તાવત્ કાલોદને સ્વલ્લ સમુદ્રે કિયન્ત શ્રન્દ્રાઃ પ્રામાસયન્ વા પ્રમાસન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા ? इति पृच्छा-मम पश्नः- अर्थात् कियन्तः सूर्याश्च तत्र कालोदने समुद्रे अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ? तथा कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्षयन्ति वा ?’ एवं च कियन्तो

(૮૪૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦) इस प्रकार आठसौ इकतालीस तथा दस शून्य तद-नन्तर (व्यास वर्गादशगुणात् पदं परिधिर्भवेत्) इस कथनानुसार दस से गुणा करे तो ग्यारह शून्य होते हैं (८४१००००००००००) इनका आसन्न मूल से यथोक्त परिधि का प्रमाण-२१७०६०५। इक्कीस लाख सित्तर हजार छहसो पांच हो जाता है । मूलानयन में (३९३३९७५) उनचालीस लाख तेतीस हजार नवसो पचहत्तर शेष रहता है । अतः कहा है किंचित् विशेषाधिक ।

અવ કાલોદધિ સમુદ્ર મેં ચન્દ્ર સૂર્ય વિષયક પ્રશ્ન કરતે હૈં-(તા કાલોયણે નં સમુદ્રે કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા) કાલો-દધિ સમુદ્ર મેં કિતને ચંદ્ર પ્રકાશિત હુવે થે, પ્રકાશિત હોતે હૈં એવં પ્રકાશિત હોંગે ? इस विषय में मेरा प्रश्न है, अर्थात् कितने सूर्य उस कालोद समुद्र में तापित हुवे थे तापित होते हैं एवं तापित होंगे ? तथा कितने नक्षत्रने वहां

આનો વર્ગ કરવાથી ૮૪૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૧ આ રીતે આઠસો એકતાલીસ અને દસ શૂન્ય આવે છે. તે પછી (વ્યાસવર્ગાદશગુણાત્ પદં પરિધિર્ભવેત્) આ કથન પ્રમાણે દસથી તેનો ગુણાકાર કરે તો અગ્યાર શૂન્ય થાય છે. ૮૪૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૧ આનું આસન્ન મૂળથી યથેક્ત પરિધિનું પ્રમાણ=૨૧૭૦૬૦૫ એકવીસલાખ સિત્તરહજાર છસોપાંચ થઈ બન્ય છે. મૂલાનયનમાં (૩૯૩૩૯૭૫) એગણચાલીસલાખ તેત્રીસહજાર નવસોપાંચાતેર શેષ રહે છે. તેથી કહ્યું છેકે કંઈક વિશેષાધિક

હવે કાલોદધિ સમુદ્રમાં ચંદ્ર સૂર્ય સંબંધી પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.-(તા કાલોયણે નં સમુદ્રે કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુવા, પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા) કાલોદધિ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્ર પ્રકાશ આપતા હતા ? પ્રકાશ આપે છે, અને પ્રકાશ આપશે ? આ સંબંધમાં મારો પ્રશ્ન છે. અર્થાત્ કેટલા સૂર્યો કાલોદ સમુદ્રમાં તાપિત થતા હતા ? તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે ? તથા કેટલા નક્ષત્રોએ ત્યાં યોગ કર્યો હતો, યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે ?

ગ્રહાશ્વારગચારયન્ વા ચરન્તિ વા ચરિષ્યન્તિ વા ? તથા કિયત્યસ્તારાગણકોટિકોટિઘઃ શોભામશોભયન્ વા શોભયન્તિ વા શોભિષ્યન્તિ વા ? , इत्येवं गौतमस्य पञ्च प्रश्नान् श्रुत्वा यथाक्रमेण भगवानुत्तरयति—‘ता कालोयणे समुद्रे बायालीसं चंद्रा पभासेंसु वा पभासेंति पभासिस्संति’ तावत् कालोदने समुद्रे द्वाचत्वारिंशन् चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा सर्वकाले एकरूप एवेति ॥ एवमेव—‘बायालीसं सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा’ द्वाचत्वारिंशत् सूर्याः अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा । एवं च ‘एकारस छावत्तरणक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा जोइस्संति वा’ एकदश पद् सप्ततिः नक्षत्रशतानि—एकदशशानि—पद् सप्ततिनि नक्षत्राणां खलु कालोदने समुद्रे योगम-युञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्षयन्ति वा । एकस्य चन्द्रस्याष्टाविंशति नक्षत्राणि परिवारस्तेनाष्टा-विंशति द्वाचत्वारिंशता गुण्यन्ते $28 \times 42 = 1176$ इति यथोक्तं मुपपद्यते ॥ ‘तिणिण-

योग किया था, योग करते हैं एवं योग करेंगे ? तथा कितने ग्रहोंने वहां चार किया था, चार करते हैं, एवं चार करेंगे ? तथा कितने तारागण कोटिकोटि ने यहां शोभा कीथि, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे ? इस प्रकार श्री गौतम-स्वामी के पांच प्रश्नों को सुनकर श्री भगवान् यथाक्रम से इस का उत्तर कहते हैं—(ता कालोयणे समुद्रे बायालीसं चंद्रा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति) कालोदधि समुद्र में बायालीस चंद्र ने प्रकाश किया है, प्रकाश करते हैं एवं प्रकाश करेंगे । सर्व काल एकरूप ही रहता है । तथा (बायालीसं सूरिया तवेंसु वा तवेंति वा तविस्संति वा) बायालीस सूर्य वहां आतापित हुवे थे तापित होते हैं एवं तापित होंगे । तथा (एकारस छावत्तरं णक्खत्तसया जोयं जोएंसु वा जोएंति वा, जोइस्संति वा) ग्यारहसो छिहत्तर नक्षत्र ने कालोदधि समुद्र में योग किया था योग करते हैं एवं योग करेंगे । एक चंद्र का नक्षत्र परिवार अठाईस होता है, अतः अठाईस को बायालीस से गुणा करे

તથા દેટલા અઢો ત્યાં ગમન કરતા હતા ? ગમન કરે છે ? અને ગમન કરશે ? તથા કેટલા તારાગણ કોટિકોટીએ ત્યાં શોભા કરતા હતા કરે છે અને શોભા કરશે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પાંચ પ્રશ્નોને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ કમાનુસાર તેનો અલગ અલગ ઉત્તર આપે છે—(તા કાલોયણે સમુદ્રે બાયાલીસં ચંદ્રા પભાસેંસુ વા, પભાસેંતિ વા, પભાસિસ્સંતિ વા) કાલોદધિ સમુદ્રમાં બેંતાલીસ અંદ્રોએ પ્રકાશ કર્યો હતો, પ્રકાશ કરે છે અને પ્રકાશ કરશે. સર્વકાળ એક રૂપજ રહે છે. તથા (બાયાલીસં સૂરિયા તવેંસુ વા, તવેંતિ વા તવિસ્સંતિ વા) બેંતાલીસ સૂર્યો ત્યાં આતાપિત થયા હતા તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. તથા (એકારસછાવત્તરણક્ખત્તસયા જોયં જોએંસુ વા, જોએંતિ વા, જોઈસ્સંતિ વા) અગ્યારસોછેતેર નક્ષત્રોએ કાલોદધિ સમુદ્રમાં યોગ કર્યો હતો. યોગ કરે છે અને યોગ કરશે. એક અંદ્રનો નક્ષત્ર પરિવાર અઠ્યાવીસ હોય છે. તેથી અઠ્યાવીસનો બેંતાલીસથી ગુણાકાર કરવો $28 \times 42 = 1176$ આ રીતે સુ. ૧૧૬

સહસ્સા છચ્છ છળ્ણુયા મહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા ચરંતિ વા ચરિસ્સંતિ વા' ત્રીણિસહસાણિ પદ્ધ ચ પળ્ણવતાનિ-પળ્ણવત્યધિકાનિ પદ્ધશતાનિ મહાગ્રહાણાં-૩૬૯૬ ચારમાચારયન્ વા ચરન્તિ વા ચારયિણ્યન્તિ વા 'અઢ્ઢાવીસં સયસહસ્સાઈ વારસસહસ્સાઈ પળ્ણાસા તારાગણ કોઢિકોઢીઓ સોમં સોમંસુ વા સોમંતિ વા સોમિસ્સંતિ વા' અઢ્ઢાવિંશતિઃ સહસ્રાણિ-અઢ્ઢાવિંશતિર્લક્ષાઃ, દ્વાદશસઃસ્રાણિ, નવશતાનિ પચ્ચાશદધિકાનિ ૨૮૧૨૯૫૦ ઇતાવત્ય સ્તારાગણ કોટિકોટયઃ શોભામશોભયન્ વા શોભન્તિ વા શોભયિણ્યન્તિ વા । ઇયમપિ સંખ્યા એકશશિન સ્તારાગણપરિવારે દ્વાચત્વારિંશતા ગુણનેન સમુત્પદ્ધેત્ ॥ અથૈતાનેવ ચતસ્રભિર્ગાથાભિઃ પરિવૃંહયતિ-'એકાણઠઈસયરાઈં સહસ્સાઈં પરિરઓ તસ્સ । અઢિયાઈં છચ્છ પંચુત્તરાઈં કાલોદધિવરસ્સ ॥૧॥ વાયાલીસં ચંદા વાયાલીસં ચ દિણકરા દિત્તા । કાલોદધિમિ એ એ ચરંતિ, સંવદ્ધલેસ્સાગા ॥૨॥ ણવસ્સત્તસહસ્સં એગમેવ છાવત્તરં ચ સયમળ્ણં । છચ્છ સયા-છળ્ણુયા મહગ્ગહા તિણ્ણિય સહસ્સા ॥૩॥ અઢ્ઢાવીસં કાલોદધિમિ વારસયસહસ્સાઈં ।

૨૮ + ૪૨ = ૧૧૭૬ ઇસ પ્રકાર ગ્યારહસો છિહત્તર યથોક્ત સંખ્યા હો જાતી હૈ, (તિન્નિ સહસ્સા છચ્છ છળ્ણુયા મહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા, ચરંતિ વા, ચરિસ્સંતિ વા) ત્રીણ હજાર છસો છિયાણવેં ૩૬૯૬ । મહાગ્રહ ને ચાર કિયા થા ચાર કરતે હૈં એવં ચાર કરેંગે । (અઢ્ઢાવીસં સયસહસ્સાઈં વારસ સહસ્સાઈં પળ્ણાસા તારાગણ કોઢિકોઢીઓ સોમં સોમંસુ વા સોમંતિ વા સોમિસ્સંતિ વા) અઢાઈસ લાખ વારહ હજાર નવસો પચાસ ૨૮૧૨૯૫૦ । ઇતને તારાગણ કોટિકોટિ ને શોભા કીથી શોભા કરતે હૈં એવં શોભા કરેંગે યહ સંખ્યા ભી એક ચંદ્ર કા પરિવાર રૂપ હૈ, ઇસ કો વયાલીસ સે ગુણા કરને સે યથોક્ત પ્રકાર કી સંખ્યા હો જાતી હૈ ।

અવ ઇનકો હી ચાર ગથા દ્વારા કહતે હૈં-(એકાણઠઈ સય રાઈં) ઇત્યાદિ ઇન ગાથાએં સૂલ કથનાનુસાર હી હૈ, અતઃ ઇનકા અર્થ પૂર્વકથનાનુસાર હી સમજ્ઞ લેવેં ।

અગ્યારસોછોંતેર યથોક્ત સંખ્યા થઈ બન્ય છે.- (તિન્નિ સહસ્સા છચ્છ છળ્ણુયા મહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા, ચરંતિ વા, ચરિસ્સંતિ વા) ત્રણહજાર છસો છન્નુ ૩૬૯૬ । મહા ગ્રહોએ સંચરણ કર્યું હતું. સંચરણ કરે છે, અને સંચરણ કરશે. (અઢ્ઢાવીસં સયસહસ્સાઈં વારસ સહસ્સાઈં પળ્ણાસા તારાગણકોઢિકોઢીઓ સોમં સોમંસુ વા, સોમંતિ વા, સોમિસ્સંતિ વા) અઢ્ઢાવીસલાખ વારહજાર નવસોપચાસ ૨૮૧૨૯૫૦ આટલા કોટિકોટિ તારા ગણોએ શોભા કરી હતી શોભા કરે છે અને શોભા કરશે, આ સંખ્યા પણ એક ચંદ્રના પરિવાર રૂપ છે. આને ખેંતાલીસથી ગુણાકાર કરવાથી યથોક્ત પ્રકારની સંખ્યા થઈ બન્ય છે.

હવે આનેજ ચાર ગાથાઓ દ્વારા કહે છે.- (એકાણઠઈસયરાઈં) ઇત્યાદિ આ ગાથાઓ મૂળના કથન પ્રમાણેજ છે. તેથી આ

ળવય સયા પળ્ળાસા તારાગળ કોડિકોડીળ ॥૪॥'

છાયા-એકનવતિશતસહસ્રાણિ (૯૧૦૦૦૦૦) પરિરયસ્તસ્ય । અધિકાનિ પદ્ ચ પશ્ચોત્તરાણિ કાલોદધિવરસ્ય ॥૧॥ દ્વાચત્વારિંશચન્દ્રાઃ દ્વાચત્વારિંશચ્ચ દિનકરાઃ સ્થિતાઃ । કાલોદધૌ એતે ચરંતિ સંવદ્ધલેશ્યાકાઃ ॥૨॥ નક્ષત્રસહસ્રમેકમેવ પદ્ સમ્પતિશ્ચ શતમન્યત્ । પદ્ ચ શતાનિ પળ્ળવતિર્મહાગ્રહાસ્ત્રીણિ ચ સહસ્રાણિ ॥૩॥ અષ્ટાવિંશતિઃ કાલોદધૌ દ્વાદશ ચ સહસ્રાણિ । નવ ચ શતાનિ પશ્ચાશત તારાગળકોટિકોટીનામ્ ॥૪॥

એતાઃ ગાથાઃ મૂલાનુવાદિન્ય એવ તેનૈતાસાં પૃથક્ વ્યાખ્યાનેનાલમ્ ॥ અથ કાલોદધિસમુદ્રે પુષ્કરવરદ્વીપં કથયતિ-‘તા કાલોયળે સમુદ્રે પુષ્કરવરે ળામં દીવે વદ્રે વલયાગાર સંઠાળસંઠિઁ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ષિત્તાણં ચિદ્વદ્’ તાવત્ કાલોદધ્રે સમુદ્રે પુષ્કરવરો નામદ્વીપો વૃત્તઃ વલયાકારસંસ્થાનસંસ્થિતઃ સર્વતઃ સમન્તાત્ સંપરિક્ષિપ્ય સ્થલુ તિષ્ઠતિ ॥ અથાસ્મિન્ ત્રિષયે ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘તા પુષ્કરવરેળં દીવે કિં સમચક્કવાલસંઠિઁ વિસમચક્કવાલસંઠિઁ?’ તાવત્ પુષ્કરવરઃ સ્થલુ દ્વીપઃ કિં સમચક્કવાલસંસ્થિતો વા વિપમચક્કવાલસંસ્થિત ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા સમચક્કવાલસંઠિઁ ળો વિસમચક્કવાલસંઠિઁ’ તાવત્ સમચક્કવાલસંસ્થિતઃ નો વિપમચક્કવાલસંસ્થિત ઇતિ ॥ અથાસ્ય સમચક્કવાલ-

અવ કાલોદધિ સમુદ્ર મેં પુષ્કરવર દ્વીપ કા કથન કરતે હેં-(તા કાલોયળં સમુદ્રે પુષ્કરવરે ળામં દીવે વદ્રે વલયાગારસંઠાળસંઠિઁ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ષિત્તા ળં ચિદ્વદ્) કાલોદધિ સમુદ્ર મેં પુષ્કરવર નામ કા દ્વીપ વૃત્તવલયાકાર સંસ્થાન સે યુક્ત હોકર ચારોં ઓર વેષ્ટિત હોકર રહતા હૈ । પુષ્કરવર દ્વીપ કે વિષય મેં શ્રીભગવાન્ કા કથન સુનકર ઇસ વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછતે હેં-(પુષ્કરવરેળં દીવે કિં સમચક્કવાલસંઠિઁ વિસમસંઠાળસંઠિઁ) પુષ્કરવરદ્વીપ વ્યા સમચક્કવાલ સંસ્થાનવાલા હૈ? યા વિષમ ચક્કવાલ સંસ્થિત હૈ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હેં-(તા સમચક્કવાલસંઠિઁ ળો વિસમચક્કવાલસંઠિઁ) પુષ્કરવર દ્વીપ

હવે કાલોદધિ સમુદ્રમાં પુષ્કરવર દ્વીપનું કથન કરવામાં આવે છે. (તા કાલોયળં સમુદ્રે પુષ્કરવરે ળામં દીવે વદ્રે વલયાગારસંઠાળસંઠિઁ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ષિત્તાણં ચિદ્વદ્) કાલોદધિ સમુદ્રમાં પુષ્કરવર નામનો દ્વીપ વૃત્ત વલયાકાર સંસ્થાનથી યુક્ત થઈને ચારે તરફ વીંટળાઈને રહે છે. પુષ્કરવર નામનો દ્વીપવૃત્ત વલયાકાર સંસ્થાનથી યુક્ત થઈને ચારે તરફ વેષ્ટિત થઈને રહે છે. પુષ્કરવર દ્વીપના સંબંધમાં શ્રીભગવાનનું કથન સાંભળીને શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે.-(પુષ્કરવરેળં દીવે કિં સમ ચક્કવાલસંઠિઁ વિસમચક્કવાલસંઠિઁ) પુષ્કરવરદ્વીપ શું સમચક્કવાલ સંસ્થાન વાળો છે? કે વિષમચક્કવાલ સંસ્થાનવાળો છે? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્ને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા સમચક્કવાલસંઠિઁ ળો વિસમચક્કવાલસંઠિઁ) પુષ્કરવરદ્વીપ સમચક્કવાલ સંસ્થિત હોય

ક્ષેત્રસ્ય વ્યાસમાનં પૃચ્છતિ-‘તા પુષ્કરવરેણ દીવે કેવદ્યં સમચક્રવાલવિવલ્લંભેણ !’ તાદત્ પુષ્કરવરઃ સ્વલુ દ્વીપઃ ક્રિયતા સમચક્રવાલવિષ્કંભેન ?,—કિયાન્ વ્યાસઃ સમચક્રવાલ-ક્ષેત્રસ્યેતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતઃ પુનરપિ પરિક્ષેપં ચ પૃચ્છતિ-‘કેવદ્યં પરિક્ષેવેણ ?,’ ક્રિયતા પરિક્ષેપેણ ?,—ક્રિયાંશ્ચ પરિધિરિત્યપિ કથનીયમિતિ ॥ તતો ભગવાન્નાહ-‘તા સોલસજોયણ-સહસ્સાઈ ચક્રવાલવિવલ્લંભેણ, ઇગા જોયણકોડી વાણડતિં ચ સયસહસ્સાઈ અડગાપણં ચ સહસ્સાઈ અટ્ટ ચડગડતે જોયણસણ પરિક્ષેવેણ આદિણ્ણિ વણ્ણા’ તાવત્ પોડશ યોજન-સહસ્સાણિ (૧૬૦૦૦) ચક્રવાલવિષ્કંભેન-ચક્રવાલક્ષેત્રસ્ય વ્યાસઃ સ્વલુ પોડશ યોજન સહસ્સાણીત્યર્થઃ । તથા ચ પરિધિઃ એકા યોજનકોટિઃ દ્વાનવતિશ્ચ શતસહસ્સાણિ-દ્વા-નવતિલક્ષાઃ યોજનાનાં, ઝન પચ્ચાશત્ સહસ્સાણિ અઘાનવતિ યોજનશતાનિ-(૧૨૨૪-૧૦૦૦૦) ઇતાવતા પરિક્ષેપેણ-પરિધિના પુષ્કરવરો નામ દ્વીપઃ આલ્યાતમિતિ વદેત્ ॥

સમચક્રવાલસંસ્થિત હોતા હૈ, વિષમચક્રવાલસંસ્થિત નહીં હોતા હૈ । અવ હસકા સમચક્રવાલ ક્ષેત્ર કા વ્યાસ માન કૈ વિષય મૈં પૂછતે હૈં-(તા પુષ્કર-વરેણ દીવે કેવદ્યં સમચક્રવાલવિવલ્લંભેણ) પુષ્કરવર દ્વીપ કિતના ચક્ર-વાલ વિષ્કંભ સૈ અર્થાત્ ચક્રવાલ ક્ષેત્ર કા વ્યાસ માન કિતના હોતા હૈ ? હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરકે પુનઃ પરિક્ષેપ કૈ વિષય મૈં પૂછતે હૈં-(કેવદ્યં પરિક્ષેવેણ) હસ કા પરિક્ષેપ અર્થાત્ પરિધિ કિતની હોતી હૈ ? હસ પ્રકાર પ્રશ્ન સુનકર ઉત્તર મૈં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા સોલસ જોયણ સહ-સ્સાઈ ચક્રવાલવિવલ્લંભેણ ઇગા જોયણકોડી વાણડતિં ચ સયસહસ્સાઈ અડગાપણં ચ સહસ્સાઈ અટ્ટચડગડતે જોયણસણ પરિક્ષેવેણ આદિણ્ણિ વણ્ણા) સોલહ હજાર યોજન (૧૬૦૦૦) ચક્રવાલ વિષ્કંભ સૈ કહા હૈ અર્થાત્ ચક્રવાલ ક્ષેત્ર કા વ્યાસ માન સોલહ હજાર યોજન કા હોતા હૈ । તથા ઉસકી પરિધિ એક કરોડ બિરાણવૈ લાલ્લ ઉનચાસ હજાર યોજન હતના પ્રમાણ કી

છે. વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત હોતો નથી. હવે આના સમચક્રવાલ ક્ષેત્રના વ્યાસમાનના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(તા પુષ્કરવરેણ દીવે કેવદ્યં સમચક્રવાલવિવલ્લંભેણ) પુષ્કરવરદ્વીપ કેટલા ચક્રવાલ વિષ્કંભથી કહેલ છે ? અર્થાત્ ચક્રવાલ ક્ષેત્રનું વ્યાસમાન કેટલું થાય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછીને ફરીથી પરિક્ષેપના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.-(કેવદ્યં પરિક્ષેવેણ) આનો પરિક્ષેપ અર્થાત્ પરિધિ કેટલી હોય છે ? આ પ્રમાણેના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા સોલસ જોયણસહસ્સાઈ ચક્રવાલવિવલ્લંભેણ ઇગા જોયણ કોડી વાણડતિં ચ સહસ્સાઈ અડગાપણં ચ સહસ્સાઈ અટ્ટ ચડગડતે જોયણસણ પરિક્ષેવેણ આદિણ્ણિ વણ્ણા) સોળહજાર યોજન (૧૬૦૦૦) ચક્રવાલ વિષ્કંભથી કહેલ છે. અર્થાત્ ચક્રવાલ ક્ષેત્રનું વ્યાસમાન સોળહજાર યોજનનું થાય છે. તથા તેની પરિધિ એક કરોડ બાણુલાખ બાણુપચાસહજાર યોજન આટલા પ્રમાણની પરિધિવાળો પુષ્કરવર

પરિધિગણિતસ્ય ભાવનાત્વિત્યં પુષ્કરવરદ્વીપસ્ય પૂર્વતઃ પોઢશલક્ષાઃ, અપરતોઽપિ પોઢશ-
લક્ષા इति द्वात्रिंशल्लक्षा (३२), कालोदधेः पूर्वतोऽष्टौ अपरतोऽप्यष्टाविति पोडश (१६)
लक्षाः । धातकीखण्डस्य एकतोऽपि चतस्रो लक्षाः अपरतोऽपि चतस्र इत्यष्टौ (८) लक्षाः ।
लवणसमुद्रे एकतोऽपि द्वे लक्षेऽपरतोऽपि द्वे लक्षे इति चतस्रो (४) लक्षाः । तथा जम्बूद्वीपो
लक्षमिति सर्वसंख्या संकलनेन- $३२ + १६ + ८ + ४ + १ = ६१$ लक्षाः- ६१०००००
जाताः एरुषष्टिलक्षाः व्यासस्ततो (व्यासवर्गात् दशगुणा) द्वित्यादिनियमेनास्य राशेर्वर्गो
विधीयते- ३७२१०००००००००० । जातानि दशशून्याधिकानि एरुविंशत्यधिक सप्त-
त्रिंशच्छतानि, पुनश्चैवं संख्या दशभिर्गुणिता सप्तैकादश शून्यानि भवन्ति ततश्चैतेषामासन्न-
वर्गमूलानयनेन लब्धं भवति यथोक्तं परिधिप्रमाणं मित्युपपद्यत इति ॥

પરિધિવાલા પુષ્કરવર નામ કા દ્વીપ કહા હૈ એલા સ્વશિષ્યોં કો કહે, પરિધિ
ગણિત કી ભાવના હસ પ્રકાર સે હોતી હૈ-પુષ્કર દ્વીપ કે પૂર્વ ભાગ મેં સોલહ
લાખ યોજન હોતા હૈ એવં પશ્ચિમ ઁં સી ઉતના હી હોતા હૈ । અતઃ હસ પ્રકાર
ચત્તીસ લાખ યોજન હુવે, કાલોદધિ સમુદ્ર કે પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગ મેં આઠ આઠ
લાખ યોજન હોતે હૈ વહ સોલહ લાખ (૧૬) તથા ધાતકી ખણ્ડ કે એક તરફ
ચાર લાખ એવં દૂસરી ઓર મી ચાર લાખ હસ પ્રકાર આઠ લાખ લવણ સમુદ્ર
કે દોનોં તરફ દો દો લાખ હસ પ્રકાર ચાર લાખ તથા જંબૂદ્વીપ કા એક લાખ
યોજન હસ પ્રકાર સબ કો ઝિલાને સે- $૩૨ + ૧૬ + ૮ + ૪ + ૧ = ૬૧$ લાખ $૬૧૦૦-
૦૦૦$ । હકસઠ લાખ યોજન કા વ્યાસમાન હુવા । તત્પશ્ચાત્ (વ્યાસવર્ગ સે દસ
ગુના) હત્યાદિ નિયમ સે હસરાશિ કા વર્ગ ક્રિયા જાતા હૈ- $૩૭૨૧૦૦૦૦૦-
૦૦૦૦૦$ । હસ પ્રકાર દશ શૂન્યાધિક સૈતીસ સો હકીસ હોતે હૈ, પુનઃ હસ
સંખ્યા કો હસ સે ગુના કરે તો ગ્યારહ શૂન્ય હોતે હૈ । પશ્ચાત્ હસ કા આસન્ન

નામનો દ્વીપ કહ્યો છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું. પરિધિ ગણિતની ભાવના આ
પ્રમાણે થાય છે. પુષ્કરદ્વીપના પૂર્વ ભાગમાં સોળલાખ યોજન થાય છે. અને પશ્ચિમમાં
પણ એટલેાજ હોય છે. તેથી આ રીતે (૩૨) બત્રીસલાખ યોજન થાય છે. કાલોદધિ
સમુદ્રના પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગમાં આઠ આઠલાખ યોજન થાય છે. તેથી સોળલાખ (૧૬)
તથા ધાતકીખંડને એક તરફ ચાર લાખ અને બીજી તરફ પણ ચાર લાખ આ રીતે
આઠલાખ લવણ સમુદ્રની બન્ને તરફ બળે લાખ એ રીતેજ ચાર લાખ તથા જંબૂદ્વીપના
એકલાખ યોજન આ રીતે બધાને મેળવવાથી $૩૨ + ૧૬ + ૮ + ૪ + ૧ = ૬૧$ લાખ ૬૧૦૦૦૦૦
એકસઠલાખ યોજનનું વ્યાસમાન થાય છે. તે પછી (વ્યાસ વર્ગથી દસગણુ) દ્વિત્યાદિ
નિયમથી આ સંખ્યાનો વર્ગ કરવામાં આવે છે. ૩૭૨૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આ રીતે દસ
શૂન્ય અધિક સાડત્રીસસોએકવીસ થાય છે. ફરીથી આ સંખ્યાનો દસથી ગુણાકાર કરવો
તો અગ્યાર શૂન્ય થાય છે તે પછી આનું આસન્ન વર્ગમૂળ કરવાથી પરિધિનું યથોક્ત

અથ ચન્દ્રસૂર્યાદિ વિષયકઃ પ્રશ્નઃ-‘તા પુષ્કરવરેણં દીવે કેવદ્યા ચંદા પમાસેંસુ વા પમાસેંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા ?’ તાવત્ પુષ્કરવરે સ્થલુ દ્વીપે કિયન્તશ્ચન્દ્રાઃ પ્રામાસયન્ વા પ્રમાસયન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા ? इति पृच्छा-मम प्रश्नः, अर्थात् कियन्तः सूर्याश्च अतापयन् वा तपन्ति वा तापयिष्यन्ति वा ? । कियन्ति नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्ष्यन्ति वा । कियन्तो ग्रहाश्चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति ?, । कियत्यस्तारा गणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा ? । इत्येवं पञ्चानां प्रश्नानां यथाक्रमेण समुत्तरं प्रयच्छति भगवान्-‘तहेव ता चोत्तालचंदसयं पमासेंसु वा पमासेंति वा पमासिस्संति वा’ तथैव-पूर्वोक्तवदेव, तावत् चतुश्चत्वारिंशच्चन्द्रशतानि-४४०० एतावन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा इति ॥ ‘चोत्तालं सूरियाणं

वर्गसूल करने से यथोक्त परिधि का प्रमाण मिल जाता है ।

અવ ચંદ્ર સૂર્યાદિ સંબંધી પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા પુષ્કરવરેણં દીવે કેવદ્યા ચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા) પુષ્કરવર દ્વીપ મેં કિતને ચંદ્ર પ્રમાસિત હોતે થે, પ્રમાસિત હોતે હૈં એવં પ્રમાસિત હોંગે હિસ પ્રકાર કા મેરા પ્રશ્ન હૈ તથા કિતને સૂર્ય તાપિત હુવે થે, તાપિત હોતે હૈં, એવં તાપિત હોંગે ? । એવં ચ કિતને નક્ષત્રગણ યોગ કો પ્રાપ્ત હુવે થે ? યોગ પ્રાપ્ત કરતે હૈં ? એવં યોગ પ્રાપ્ત કરેંગે ? હિસી પ્રકાર કિતને ગ્રહ ને વહાં ચાર કિયા થા ? ચાર કરતે હૈં ? એવં ચાર કરેંગે ? કિતને તારાગણ કોટિકોટિને શોભા કી થી । શોભા કરતે હૈં । એવં શોભા કરેંગે ? । પાંચો પ્રશ્ન કા શ્રી ભગવાન્ ક્રમાનુસાર ઉત્તર કહતે હૈં-(તહેવ તા ચોત્તાલચંદસયં પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા) પૂર્વ કથનાનુસાર હી જુંવાલીસ સો ૪૪૦૦૧ ચંદ્ર પ્રમાસિત હુવે થે, પ્રમાસિત હોતે હૈં એવં પ્રમાસિત હોંગે । (ચોત્તાલં

પ્રમાણુ મળી આવે છે.

હવે ચંદ્ર સૂર્યાદિના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે.- (તા પુષ્કરવરેણં દીવે કેવદ્યા ચંદા પમાસેંસુ વા પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા) પુષ્કરવરદ્વીપમાં કેટલાચંદ્ર પ્રમાસિત થતા હતા, પ્રમાસિત થાય છે, અને પ્રમાસિત થશે ? આ રીતે મારો પ્રશ્ન છે. તથા કેટલા સૂર્યો તાપિત થયા હતા, તાપિત થાય છે. અને તાપિત થશે ? તથા કેટલા નક્ષત્રગણે યોગ પ્રાપ્ત કર્યો હતો, યોગ પ્રાપ્ત કરે છે અને યોગ પ્રાપ્ત કરશે ? એજ પ્રમાણુ કેટલા ગ્રહોએ ત્યાં ચાર કર્યો છે ? ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે ? કેટલા તારા ગણુ કોટિકોટિએ શોભા કરી હતી ? શોભા કરે છે અને શોભા કરશે ? આ પાંચે પ્રશ્નોના શ્રીભગવાન્ ક્રમ પ્રમાણુ ઉત્તર કહે છે.- (તહેવ તા ચોત્તાલચંદસયં પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા) પહેલા કહ્યા પ્રમાણુજ ચુંમાલીસસો ૪૪૦૦૧ ચંદ્રો પ્રમાસિત થયા હતા, પ્રમાસિત થાય છે, અને પ્રમાસિત થશે ? (ચોત્તાલં સૂરિયાણં સયં તવિંસુ વા, તવેંતિ વા,

સયં તર્વિંસુ વા તર્વેતિ વા તર્વિસિસ્સંતિ વા' ચત્વારિંશત્ સૂર્યાણાં શતાનિ-૪૪૦૦ અતાપયન્ વા તપન્તિ વા તાપયિષ્યન્તિ વા । 'ચત્તારિ સહસ્સાઈં વત્તીસં ચ ણવક્ષત્તા જોયં જોંંમુ વા જોંંંતિ વા જોઈસિસ્સંતિ' ચત્વારિ સહસ્રાણિ દ્વાત્રિંશચ્ચ-દ્વાત્રિંશદધિકાનિ ચત્વારિ સહસ્રાણિ નક્ષત્રાણાં યોગમયુજ્જન્ વા યુજ્જન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા ॥ 'વારસ સહસ્સાઈં છચ્ચ વાવત્તરા મહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા ચરન્તિ વા ચરિસિસ્સંતિ વા' દ્વાદશસહસ્રાણિ પદ્ ચ દ્વાસપ્પતિ મહાગ્રહશતાનિ ચારમચારયન્ વા ચરન્તિ વા ચારયિષ્યન્તિવેતિ ?, 'છળ્ણઉતિ સયસહસ્સાઈં ચોયાલીસં સહસ્સાઈં ચત્તારિય સયાઈં તારાગણકોઢિકોઢીણં સોમં સોમંંમુ વા સોમંંંતિ વા સોમિસ્સંતિ વા' પળ્ણવતિ શતસહસ્રાણિ ચતુશ્ચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ ચત્વારિ ચ શતાનિ-૯૬૪૪૦૦ તારાગણ કોટિકોટીનાં શોભામશોભયન્ વા શોભયન્તિ વા શોમિષ્યન્તિ વા ॥ અથૈતાનેવ ચત્તરુભિર્ગાથાભિરેકત્રોપવૃંહયતિ-

‘કોઢીવાણઉતિ સ્વલ્લુ અડ્ઢણાણઉતિ ભવે સહસ્સાઈં ।

અટ્ઢસયા અડ્ઢણઉતા ય પરિરઓ પોક્કલ્લરવરસ્સ ॥૧॥

સૂરિયાણં સયં તર્વિંસુ વા તર્વેતિ વા, તર્વિસ્સંતિ વા) ચુંવાલીસ સો ૪૪૦૦। સૂર્ય તાપિત હુવે થે તાપિત હોતે હૈં એવં તાપિત હોંગે । (ચત્તારિ સહસ્સાઈં વત્તીસં ચ ણવક્ષત્તા જોયં જોંંંમુ વા જોંંંંતિ વા જોઈસ્સંતિ વા) ચાર હજાર વત્તીસ નક્ષત્રોં ને યોગ કિયા થા યોગ કરતે હૈં એવં યોગ કરેંગે । (વારસ સહસ્સાઈં છચ્ચ વાવત્તરા મહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા ચરંતિ વા ચરિસ્સંતિ વા) ચારહ હજાર છસો વહત્તર મહાગ્રહ ને ચાર કિયા થા ચાર કરતે હૈં એવં ચાર કરેંગે । (છળ્ણઉતિ સયસહસ્સાઈં ચોયાલીસં સહસ્સાઈં ચત્તારિય સયાઈં તારાગણ કોઢિકોઢીણં સોમં સોમંંંમુ વા સોમંંંંતિ વા) છિયાણવે લાલ્લ ચુમાલીસ હજાર ચારસો તારાગણ કોટિકોટિકોટિને શોભા કીથી, શોભા કરતે હૈં, એવં શોભા કરેંગે ।

અવ્વ ઇન સવ્વ કી ચાર સંગ્રહ ગાથા કહતે હૈં-(કોઢીવાણઉતિ સ્વલ્લુ)

તર્વિસ્સંતિ વા) ચુંમાલીસસો ૪૪૦૦। સૂર્યો તાપિત થયા હતા તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે.
-(ચત્તારિ સહસ્સાઈં વત્તીસં ચ ણવક્ષત્તા જોયં જોંંંમુ વા જોંંંંતિ વા, જોઈસ્સંતિ વા) ચારહજાર બત્તીસ નક્ષત્રોં ને યોગ કર્યો હતો યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે. (વારસ સહસ્સાઈં છચ્ચ વાવત્તરા મહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા ચરેતિ વા, ચરિસ્સંતિ વા) બારહજાર છસોબોંતેર મહા ગ્રહોં ને ચાર કર્યો હતો ચાર કરે છે અને ચાર કરશે.-(છળ્ણઉતિ સયસહસ્સાઈં ચોયાલીસં સહસ્સાઈં ચત્તારિય સયાઈં તારાગણકોઢીકોઢીણં સોમં સોમંંંમુ વા સોમંંંંતિ વા, સોમિસ્સંતિ વા) છનુલાણ ચુંમાલીસહજાર ચારસો તારાગણ કોટિકોટિએ શોભા કરી હતી, શોભા કરે છે અને શોભા કરશે.

હવે આ બધાની ચાર સંગ્રહ ગાથા કહે છે.-(કોઢી વાણ વતિસ્વલ્લુ) ઇત્યાદિ આને।

ચોત્તાલં ચંદસયં ચોત્તાલં ચેવ સૂરિયાણસયં ।

પુવ્વસ્રવરદીવસ્મિ ચ ચરંતિ એ પમાસંતા ॥૨॥

ચત્તારિ સહસ્રાઈ છત્તીસં ચેવ હુંતિ ણવચ્ચા ।

છચ્ચ સયા વાવત્તર મહગ્ગહા વારસસહસ્રા ॥૩॥

છણ્ણઉતિ સયસહસ્રા ચોત્તાલીસં ચલુ ભવે સહસ્રાઈ ।

ચત્તારિ ય સયા ચલુ તરાગણકોટિકોટીણં ॥૪॥

છાયા-કોટિકોટીનતિ: ચલુ ઝનનવતિ ભવન્તિ સહસ્રાણિ । અષ્ટૌશતાનિ ઝનનવતિશ્ચ પરિરય: પુષ્કરવરસ્ય ॥૧॥ ચતુશ્ચત્વારિંશ્ચચન્દ્રશતાનિ ચતુશ્ચત્વારિંશ્ચચેવ સૂર્યાણાં શતાનિ ॥૨॥ ચત્તારિ સહસ્રાણિ પદ ત્રિંશતાનિ ચૈવ ભવન્તિ નક્ષત્રાણિ । પદ ચ શતાનિ દ્વાસપતિર્મહા ગ્રહા: દ્વાદશસહસ્રાણિ ॥૩॥ પણ્ણવતિ શતસહસ્રાણિ ચતુશ્ચત્વારિંશત્ ચલુ ભવન્તિ સહસ્રાણિ । ચત્તારિ ચ શતાનિ તરાગણકોટિકોટીનાં ॥૪॥ આસાં વ્યાખ્યા મૂલોક્તવ્યાખ્યયૈવ પરિપૂર્ણાં અઙ્કા અપિ સમુત્પાદિતા એવેતિ । અથ પુષ્કર ક્ષેત્રં વર્ણયતિ-‘તા પુવ્વસ્રવરસ્સ ણં દીવસ્સ વહુમઙ્ગદેસમાણ માણુસુત્તરે ણામં પવ્વણ વલયાગારસંઠાણસંઠિણ-જે ણં પુવ્વસ્રવરં દીવં દુધાવિભજમાણે વિભજમાણે ચિટ્ઠહ’ તાવત્ પુષ્કરવરસ્ય દ્વીપસ્ય વહુમધ્ય દેશભાગે માણુપોત્તરો નામ પર્વત: વ લયાકારસંસ્થાનસંસ્થિત: (યેન) ય: ચલુ પુષ્કરવરં દ્વીપં દ્વિધા વિભજમાનો વિભજમાનસ્તિષ્ઠતિ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ પુષ્કરવરસ્ય દ્વીપસ્ય વહુમધ્ય દેશભાગે-વહુનાં દેશાનાં મધ્યભાગે સ્થિત માણુપોત્તરો નામ પર્વત: પ્રજ્ઞપ્તોઽસ્તિ । સ ચ વૃત્તાકાર વૃત્તં

इत्यादि इसका अर्थ मूलोक्त प्रकार से कथित प्रकार का ही है एवं वहां पर परिपूर्ण अंकोत्पादन के साथ इस के पहले ही उक्त कर ही दिया है अतः सुज्ञ जन वहां से समझ लेवें ग्रन्थ विस्तार भय से उसे फिर से नहीं कहते हैं ।

अब पुष्कर क्षेत्र का वर्णन करते हैं-(ता पुव्वस्रवरस्स णं दीवस्स बहु मज्झदेसभाए माणुसुत्तरे णामं पव्वण वलयागारसंठाण संठिण जे णं पुव्वस्र-वरं दीवं दुधा विभजमाणे विभजमाणे चिट्ठह) पुष्करवर्द्वीप के बहु मध्य देश भाग में माणुषोत्तर नाम का पर्वत वलयाकार संस्थान से रहा हुआ है । अतः यह पुष्करवर्द्वीप दो भाग में विभक्त होकर रहा है । किस नाम से दो भाग

અર્થ મૂળના મ્થન અનુસાર કહેલ છે. અને ત્યાં પરિપૂર્ણ અંકોત્પાદન સાથે આને પહેલાં જ કહી જ દીધેલ છે. તેથી સુજ્ઞ જ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી સમજી લેવું. ગ્રન્થ વિસ્તાર લાયકી અહીં ફરી કહેલ નથી.

હવે પુષ્કર ક્ષેત્રનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.-(તા પુવ્વસ્રવરસ્સ ણં દીવસ્સ વહુમઙ્ગ-દેસમાણ માણુસુત્તરે ણામં પવ્વણ વલયાગારસંઠિણ જેણં પુવ્વસ્રવરં દીવં દુધા વિભજમાણે વિભજમાણે ચિટ્ઠહ) પુષ્કરવર્દ્વીપને બહુ મધ્ય દેશભાગમાં માણુપોત્તર નામનો પર્વત વલ-યાકાર સંસ્થાનથી રહેલ છે. તેથી આ પુષ્કરવર્દ્વીપ બે ભાગમાં વહેંચાઈને રહેલ છે. કયા

ચ મધ્યપૂર્ણમપિ ભવતિ યથા કૌમુદીક્ષણે શશાઙ્કમણ્ડલં અતસ્તદ્રૂપતા વ્યવચ્છેદાર્થમાદ-વન્-
યાકારસંસ્થાનસંસ્થિતઃ, યઃ પુષ્કરવરદ્વીપં દ્વિધા-સર્વામ્ શિશુ વિદિશુ ચ વિભજમાનો
વિભજમાનસ્તિષ્ઠતિ, કેનોલ્લેખેન દ્વિધા વિભજમાનસ્તિષ્ઠતિ અતઃ-‘તં જહા-અર્ધિમતર-
પુક્કરાર્દ્ધં ચ બાહિરપુક્કરાર્દ્ધં ચ’ તથા આભ્યન્તરપુક્કરાર્દ્ધં ચ બાહ્યં પુક્કરાર્દ્ધં ચ ।
આભ્યન્તરવાહ્યરૂપેણ દ્વિધા વિભક્ત ઇત્યર્થઃ, અત્ર ચ શબ્દઃ સમુચ્ચયજ્ઞાપકઃ, અત્રેતદુક્ત-
મ્ભગવાન માનુષોત્તરાત્ પર્વતાત્ અર્વાક્ યત્ પુષ્કરાર્દ્ધં વર્તતે તન્ આભ્યન્તરપુક્કરાર્દ્ધપદેનો-
ચ્યતે, તથા ચ યત્ પુનઃ સ્તસ્માન્માનુષોત્તરાત્ પર્વતાત્ પશ્ચિમે દિગ્વિભાગે પુષ્કરાર્દ્ધં વર્તતે
તદ્વાહ્યપુષ્કરાર્દ્ધપદેન વ્યવહિયતે ॥ અથ પુષ્કરાર્દ્ધદ્વયે વિષ્કંભાદિ પરિમાણં આકારં ચ
પૃચ્છતિ ગૌતમઃ-‘તા અર્ધિમતરપુક્કરાર્દ્ધે ણં કિં સમચક્રવાલસંઠિષ્ઠિ કિં વિસમચક્રવાલ-
સંઠિષ્ઠિ?’ તાવત્ અભ્યન્તરપુક્કરાર્દ્ધં કિં સમચક્રવાલસંસ્થિતં કિં વિષમચક્રવાલસંસ્થિત-

કરકે રહતા હૈ સો કહતે હૈન-(તં જહા-અર્ધિમતરપુક્કરાર્દ્ધં ચ બાહિરપુક્કરાર્દ્ધં
ચ) અભ્યન્તર એવં બાહ્ય-ઇસ પ્રકાર કે દો ભાગ સે વિભક્ત હોતા હૈ, અતઃ
આભ્યન્તર પુષ્કરાર્દ્ધ એવં બાહ્યપુષ્કરાર્દ્ધ-ઇસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ, યહાં પર ચ
શબ્દ સમુચ્ચયાર્થક હૈ । અતઃ યહાં-ઇસ પ્રકાર કહા જતા હૈ-માનુષોત્તર પર્વત
સે પૂર્વ મેં જો પુષ્કરાર્દ્ધ હૈ વહ આભ્યન્તર પુષ્કરાર્દ્ધ પદ સે કહા જાતા હૈ, તથા
પુનઃ વહ માનુષોત્તર પર્વત સે પશ્ચિમ દિશા મેં જો પુષ્કરાર્દ્ધ હૈ-ઉસકા બાહ્ય-
પુષ્કરાર્દ્ધ પદ સે વ્યવહાર હોતા હૈ ।

અબ દો પુષ્કરાર્દ્ધ કા આકાર-ઉસકા વિષ્કંભાદિ પરિમાણ કે વિષય મેં
શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈન-(તા અર્ધિમતરપુક્કરાર્દ્ધે ણં કિં સમચક્રવાલ-
સંઠિષ્ઠિ કિં વિસમચક્રવાલસંઠિષ્ઠિ) અભ્યન્તર પુષ્કરાર્દ્ધ દ્વીપ કયા સમચક્રવાલ
વિષ્કંભ સે સ્થિત હૈ ? અથવા વિષમ ચક્રવાલ સે સંસ્થિત હૈ । ઇસ પ્રકાર શ્રી
ગૌતમસ્વામી કા પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન કહતે હૈન-(તા

નામથી બેભાગ કરીને રહેલ છે ? તે કહે છે. (તં જહા અર્ધિમતર પુક્કરાર્દ્ધં ચ બાહિર
પુક્કરાર્દ્ધં ચ) અભ્યન્તર અને બાહ્ય આ રીતના બે ભાગથી વહેંચાયેલ છે. તેથી અભ્યન્તર
પુષ્કરાર્દ્ધ અને બાહ્ય પુષ્કરાર્દ્ધ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં ‘અ’શબ્દ સમુચ્ચ-
યાર્થક છે. તેથી અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. માનુષોત્તર પર્વતના પૂર્વભાગમાં
બે પુષ્કરાર્દ્ધ છે તે અભ્યન્તર પુષ્કરાર્દ્ધ પદથી કહેવાય છે. તથા માનુષોત્તર પર્વતની
પશ્ચિમ દિશામાં પુષ્કરાર્દ્ધ છે તેનો બાહ્ય પુષ્કરાર્દ્ધ પદથી વ્યવહાર થાય છે.

હવે બે પુષ્કરાર્દ્ધનો આકાર તેના વિષ્કંભાદિ પરિમાણના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી
પ્રશ્ન પૂછે છે.-(અર્ધિમતરપુક્કરાર્દ્ધે ણં કિં સમચક્રવાલસંઠિષ્ઠિ કિં વિસમચક્રવાલસંઠિષ્ઠિ)
અભ્યન્તર પુષ્કરાર્દ્ધ દ્વીપ શું સમચક્રવાલ વિષ્કંભથી રહેલ છે ? અથવા વિષમચક્રવાલથી
સંસ્થિત છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે
સૂ. ૧૧૭

મિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્ન સ્તતો ભગવાનાહ-(તા સમચક્રવાલસંઠિઍ ણો વિસમ-
ચક્રવાલસંઠિઍ' તાવત્ સમચક્રવાલસંસ્થિતઃ ન વિષમચક્રવાલસંસ્થિતઃ ॥ પુનર્ગૌતમઃ
પૃચ્છતિ-'તા અઙ્ગિમતરં પુષ્કરદ્વેપં કેવદ્વયં ચક્રવાલવિષ્કંભેણં કેવદ્વયં પરિક્ષેવેણં
આહિઍત્તિ વણ્જા?' તાવત્ અભ્યન્તરપુષ્કરાદ્વે સ્વલુ કિયતા ચક્રવાલવિષ્કંભેન કિયતા ચ
પરિક્ષેપેણ-પરિધિના આખ્યાતમિતિ વદેત્ ॥ ભગવાન્ કથયતિ-'અદ્વ જોયણસયસહસ્સાઈ
ચક્રવાલવિષ્કંભેણં એકા જોયણ કોઢી વાયાલીસં ચ સયસહસ્સાઈ તીસં ચ સહસ્સાઈ દો
અડળાપળે જોયણસણ પરિક્ષેવેણં આહિઍત્તિ વણ્જા' તાવત્ અઘૌ યોજનશતસહસ્સાણિ-
૮૦૦૦૦૦ અઘૌ લક્ષાઃ, ચક્રવાલવિષ્કંભેન-ચક્રવાલવ્યાસેન, તથા એકા યોજનકોટિઃ
દ્વાચત્વારિંશચ શતસહસ્સાણિ ત્રિંશચસહસ્સાણિ દ્વે ઉનપચ્ચાશતે યોજનશતે-એકોન પચ્ચાશદધિકે
દ્વે યોજનશતે અર્થાત્ ૧૪૨૩૦૨૪૯ એતાવાન્ પુષ્કરવરદ્વીપસ્ય પરિધિઃ સ્વલુ આખ્યાત ઇતિ
વદેત્-સ્વશિષ્યેભ્યઃ સમુપદિશેત્ । અત્ર પરિધિગણિતપરિભાવના તુ વહુધા પરિભાવિતૈવ ।

સમચક્રવાલસંઠિઍ ણો વિસમચક્રવાલસંઠિઍ) સમચક્રવાલ સે સંસ્થિત હૈ
વિષમચક્રવાલ સે સંસ્થિત નહીં હૈ । શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પૂછતે હૈં-(તા
અઙ્ગિમતરપુષ્કરદ્વે ણં કેવદ્વયં ચક્રવાલવિષ્કંભેણં કેવદ્વયં પરિક્ષેવેણં આહિ-
ઍત્તિ વણ્જા) આભ્યંતર પુષ્કરાદ્વે ચક્રવાલવિષ્કંભ સે કિતના પ્રમાણ વાલા
કહા હૈ ? એવં ઉસકી પરિધિ કિતની કહી હૈ ? સો કહિઍ ? ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌ-
તમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(અદ્વજોયણ
સયસહસ્સાઈ ચક્રવાલવિષ્કંભેણં એકા જોયણકોટી વાયાલીસં ચ સયસહ-
સ્સાઈ દો અડળાપળે જોયણસણ પરિક્ષેવેણં આહિઍત્તિ વણ્જા) આઠ લાલ
યોજન ૮૦૦૦૦૦ । ચક્રવાલ વિષ્કંભ સે અર્થાત્ વ્યાસ સે તથા એક કરોડ
વયાલીસ લાલ તીસ હજાર દોસો ઉન્ચાસ ૧૪૨૩૦૨૪૯ । ઇતના પ્રમાણ કી
પુષ્કરવર દ્વીપ કી પરિધિ કહી હૈ એસા સ્વશિષ્યો કો કહેં ।

છે.- (તા સમચક્રવાલસંઠિઍ ણો વિસમચક્રવાલસંઠિઍ) સમચક્રવાલથી સંસ્થિત છે.
વિષમ ચક્રવાલથી સંસ્થિત નથી. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે-(તા અઙ્ગિમતરપુષ્કરદ્વે
કેવદ્વયં ચક્રવાલવિષ્કંભેણં કેવદ્વયં પરિક્ષેવેણં આહિઍત્તિ વણ્જા) અભ્યંતર પુષ્કરાદ્વે
ચક્રવાલ વિષ્કંભથી બેટલા પ્રમાણનો કહેલ છે અને તેની પરિધિ કેટલી કહી છે ?
તે કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-
(અદ્વજોયણ સયસહસ્સાઈ ચક્રવાલવિષ્કંભેણં એકા જોયણકોટી વાયાલીસં ચ સયસહસ્સાઈ
દો અડળાપળે જોયણસણ પરિક્ષેવેણં આહિઍત્તિ વણ્જા) આઠલાખ યોજન ૮૦૦૦૦૦ ।
ચક્રવાલ વિષ્કંભથી અર્થાત્ વ્યાસથી તથા એક કરોડ બેતાલીસલાખ ત્રીસહજાર બસો
ઓગણપચાસ ૧૪૨૩૦૨૪૯ । આટલા પ્રમાણની પુષ્કરવર દ્વીપની પરિધી કહી છે તેમ
સ્વશિષ્યોને કહેવું.

અથ સમ્પ્રતિ પુષ્કરવરદ્વીપે ચન્દ્રસૂર્યસંખ્યા વિષયકઃ પ્રશ્નઃ । ‘તા અઽન્તરપુષ્કરદ્વેષં કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા ! કેવદ્યા સૂરા તવિંસુ વા તવેંતિ વા તવિસ્સંતિ વા !, પુચ્છા’ તાવત્ અભ્યન્તરપુષ્કરાર્દે સ્વલુ કિયન્તશ્ચન્દ્રાઃ પ્રામાસયન્ વા પ્રમાસન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા !, તથા કિયન્તઃ સૂર્યાઃ અતાપયન્ વા તપન્તિ વા તાપયિષ્યન્તિ વા !, ઇતિ પૃચ્છા-મમ પ્રશ્નઃ, અર્થાત્ કિયન્તિ નક્ષત્રાણિ યોગમયુજ્ઞન્ વા યુજ્ઞન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા !, કિયન્તો ગ્રહાશ્ચારમચારયન્ વા ચરન્તિ વા ચારયિષ્યન્તિ વા !, કિયત્યસ્તારાગણકોટિકોટયઃ શોભામશોભયન્ વા શોભન્તિ વા શોભિષ્યન્તિ વા ?, ઇતિ પશ્ચાનાં પ્રશ્નાનાં યથાક્રમેણ ભગવાનુત્તરં પ્રયચ્છતિ-‘વાવત્તરિં ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા, વાવત્તરિં સૂરિયા તવદંસુ વા તવેંતિ વા તવિસ્સંતિ વા’ દ્વાસપ્તતિશ્ચન્દ્રાઃ પ્રામાસયન્ વા પ્રમાસન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા । તથા દ્વાસપ્તતિઃ સૂર્યાઃ અતાપયન્ વા તપન્તિ વા તાપયિષ્યન્તિ

યહાં પરિધિ કી ગણિતપરિભાવના બહુધા ભાવિત કિ હૈ હી ।

અવ પુષ્કરવર દ્વીપ મેં ચંદ્ર સૂર્ય કી સંખ્યા વિષયક પ્રશ્ન પૂછતે હૈં-(તા અઽન્તરપુષ્કરદ્વેષં કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, કેવદ્યા સૂરા તવિંસુ વા, તવેંતિ વા, તવિસ્સંતિ વા પુચ્છા) અભ્યન્તર પુષ્કરાર્દે દ્વીપ મેં કિતને ચંદ્ર ને પ્રકાશ કિયા હૈ ? કરતે હૈ એવં પ્રકાશ કરેંગે ? તથા કિતને સૂર્ય આતાપિત હોતે થે, તાપિત હોતે હૈં, એવં તાપિત હોંગે હિસ પ્રકાર મેરા પ્રશ્ન હૈ તથા કિતને નક્ષત્ર ને યોગ કિયા હૈ ? યોગ કરતે હૈં ? એવં યોગ કરેંગે ? એવં ચ કિતને ગ્રહોં ને ચાર કિયા થા, ચાર કરતે હૈં એવં ચાર કરેંગે ? તથા કિતને તારાગણ કોટિકોટિ ને શોભા કી થી ? શોભા કરતે હૈ, તથા શોભા કરેંગે ? હિસ પ્રકાર યે પાંચોં પ્રશ્ન કા શ્રી ભગવાન્ ક્રમાનુસાર ઉત્તર દેતે હૈં-(વાવત્તરિં ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, વાવત્તરિં સૂરિયા, તવદંસુ વા તવેંતિ વા, તવિસ્સંતિ વા) બહત્તર ચંદ્ર પ્રમા-

અહીં પરિધિની ગણિત ભાવના બહુધા ભાવિત કરેલ છે.

હવે પુષ્કરવર દ્વીપમાં ચંદ્રસૂર્યની સંખ્યા વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે.-‘તા અઽન્તરપુષ્કરદ્વેષં કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા કેવદ્યા સૂરા તવિંસુ વા, તવેંતિ વા તવિસ્સંતિ વા પુચ્છા) અભ્યન્તર પુષ્કરાર્દે દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રોએ પ્રકાશ કર્યો હતો ? કરે છે ? અને પ્રકાશ કરશે ? તથા કેટલા સૂર્યો આતાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે ? આ પ્રમાણે મારો પ્રશ્ન છે. તથા-કેટલા નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો ? યોગ કરે છે અને યોગ કરશે ? તથા કેટલા ગ્રહોએ ચાર કર્યો હતો ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે ? તથા કેટલા તારાગણ કોટિકોટિએ શોભા કરી હતી ? શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે ? આ પ્રમાણેના આ પાંચે પ્રશ્નોના શ્રીભગવાન્ ક્રમ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે.-‘વાવત્તરિં ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા, વાવત્તરિં સૂરિયા તવદંસુ વા તવેંતિ વા તવિસ્સંતિ વા’

વા । ‘દોળિણ સોલા ણક્ષત્તસહસ્સા જોયં જોણંસુ વા જોણંતિ વા જોહસ્સંતિ વા’ દ્વે પોહશ-
 નક્ષત્રસહસ્સે-પોહશાધિકે દ્વે સહસ્સે ૨૦૧૬। નક્ષત્રાણાં યોગમયુજ્જન્ વા યુજ્જન્તિ વા યોધ્ય-
 ન્તિ વા ॥ એકસ્ય શશિનો નક્ષત્રાણામષ્ટાવિંશતિઃ પરિવાર સ્તેનાષ્ટાવિંશતિ દ્વાસપ્તત્યા ગુણ્યન્તે
 $૨૮ \times ૭૨ = ૨૦૧૬$ इत्युपपद्यते नक्षत्राणां संख्येति । ‘छ महग्गहसहस्सा तिणिण य छत्तीसा
 चारं चरेंसु वा चरंति वा चरिस्सिंसंति वा’ पट् महाग्रहसहस्राणि त्रीणि च पट् त्रिंशानि
 चारमचारयन् वा चरन्ति वा चारयिष्यन्ति वा । पट् सहस्राणि त्रीणि शतानि पट् त्रिंशानि
 -पट् त्रिंशदधिकानि त्रीणि शतानि $(६३३६) = ८८ \times ७२ = ६३३६$ महाग्रहाणामित्यर्थः ॥
 ‘अडयालीससयसहस्सा बावीसं च सहस्सा दोणिण य सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं-
 सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा’ अष्टाचत्वारिंशत् शतसहस्राणि (४८०००००) लक्षा,
 द्वाविंशतिश्च सहस्राणि (२२०००) द्वे च शते (२००) अर्थात् (४८२२२००) एतावत्य

સિત હોતે થે, પ્રભાસિત હોતે હૈં એવં પ્રભાસિત હોંગે, તથા વહત્તર સૂર્ય તાપિત
 હોતે થે તાપિત હોતે હૈં એવં તાપિત હોંગે । (દોળિણ સોલા ણક્ષત્તસહસ્સા
 જોયં જોણંસુ વા, જોણંતિ વા, જોહસ્સંતિ વા) દો હજાર સોલહ ૨૦૧૬ ।
 નક્ષત્રોં ને યોગ કિયા થા, યોગ કરતે હૈં એવં યોગ કરેંગે । એક ચંદ્ર કા અઠાઈસ
 નક્ષત્ર પરિવાર હોતા હૈ, અતઃ અઠાઈસ કો વહત્તર સે ગુણા કરે તો $૨૮ + ૭૨ =$
 ૨૦૧૬ इस प्रकार दो हजार सोलह नक्षत्रों की संख्या हो जाती है ।-छ मह-
 ग्गहसहस्सा तिणिण य छत्तीसा चारं चरेंसु वा चरंति वा चरिस्संति वा) छ
 हजार तीनसो छत्तीस (६३३६) महाग्रहों ने चार किया हैं चार करते हैं एवं
 चार करेंगे $८८ + ७२ = ६३३६$ । इस प्रकार छ हजार तीनसो छत्तीस महाग्रह
 होते हैं । (अडयालीससयसहस्सा बावीसं च सहस्सा दोणिण य सया तारा-
 गण कोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिस्संति वा) अडतालीस
 लाख ४८००००० । बाईस हजार (२२०००) दोसो (२००) अर्थात् (४८२२२००)

ખોંતેર ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા પ્રભાસિત થાય છે અને પ્રભાસિત થશે. તથા ખોંતેર સૂર્ય તપતા
 હતા તપે છે અને તપશે. (દોળિણ સોલા ણક્ષત્તસહસ્સા જોયં જોણંસુ વા જોણંતિ વા જોહસ્સંતિ વા
 બેહજાર સોળ ૨૦૧૬। નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો. યોગ કરે છે અને યોગ કરશે. એક ચંદ્રને
 અઠ્યાવીસ નક્ષત્ર પરિવાર હોય છે. તેથી અઠ્યાવીસને ખોંતેરથી ગુણાકાર કરે તો $૨૮ + ૭૨$
 ૨૦૧૬ આ રીતે બેહજારનેસોળ નક્ષત્રોની સંખ્યા થઈ જાય છે. (છ મહગ્ગહસહસ્સા તિણિય
 છત્તીસા ચારં ચરેંસુ વા, ચરંતિ વા, ચરિસ્સંતિ વા) છહજાર ત્રણસો છત્રીસ (૬૩૩૬)
 મહાગ્રહોએ ચાર કર્યો હતો ચાર કરે છે અને ચાર કરશે. $૮૮ + ૭૨ = ૬૩૩૬$ । આ રીતે
 છહજાર ત્રણસો છત્રીસ મહાગ્રહો થાય છે. (અડયાલીસસયસહસ્સા બાવીસં ચ સહસ્સા
 દો ણિય સયા તારાગણકોડિકોડીણં સોમં સોમેંસુ વા, સોમેંતિ વા, સોભિસ્સંતિ વા) અડતા-
 લીસલાખ ૪૮૦૦૦૦૦ । બાવીસહજાર (૨૨૦૦૦) બસો (૨૦૦) અર્થાત્ (૪૮૨૨૨૦૦)

સ્તારાગણકોટિકોટીનાં શોભામશોભયન્ વા શોભન્તિ વા શોભયિગ્યન્તિ વા । અથ સમ્પ્રતિ મનુષ્યક્ષેત્રવક્તવ્યતાં પ્રસ્તૌતિ-‘તા માણસકલ્પેષેણં કેવદ્યં આયામવિષ્કંભેણં કેવદ્યં પરિકલ્પેણં આહિણ્તિ વણ્જા?’ તાવત્ મનુષ્યક્ષેત્રં કલ્પિતા આયામવિષ્કંભેન કલ્પિતા ચ પરિકલ્પેન-પરિધિના આરુપ્યાતમિતિ વદેત્ ॥ તતો મગવાનાદ્-(તા પળ્યાલીસં જોયણ-સયસહસ્રાઈં આયામવિષ્કંભેણં, એકા જોયણ કોડી વાયાલીસં ચ સયસહસ્રાઈં દોળિય અડળાપળે જોયણસણ પરિકલ્પેણં આહિણ્તિ વણ્જા ।’ તાવત્ પશ્ચચત્વારિંશત્ યોજન-શતસહસ્રાણિ (૪૫૦૦૦૦૦) આયામવિષ્કંભેન-વ્યાસેન માવ્યં મનુષ્યક્ષેત્રસ્ય, તથા ચ એકા યોજન કોટિઃ-(૧૦૦૦૦૦૦૦) દ્વાચત્વારિંશચ શતસહસ્રાણિ (૪૨૦૦૦૦૦) લક્ષ્યાઃ, દ્વે ચ ડનપચ્ચાશત-એકોન પચ્ચાશદધિકે દ્વેશતે ચ (૨૪૯) એકત્ર યોગે (૧૪૨૦૦૨૪૯) પરિકલ્પેન-પરિધિના આરુપ્યાતમિતિ વદેત્-કથયેત્ । અત્ર પરિધિપરિમાણભાવનાત્વિત્થં-માનુષ્યેતના પ્રમાણ કા તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતે થે, શોભા કરતે હૈ એવં શોભા કરેમે ।

અવ મનુષ્ય ક્ષેત્ર કી વક્તવ્યતા કા કથન કરતે હૈ-(તા માણસકલ્પેષેણં કેવદ્યં આયામવિષ્કંભેણં કેવદ્યં પરિકલ્પેણં આહિણ્તિ વણ્જા) મનુષ્ય ક્ષેત્ર કિતના આયામવિષ્કંભવાલા એવં કિતને પરિકલ્પવાલા અર્થાત્ કિતની પરિધિવાલા કહા ગયા હૈ ? સો કહિયે ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રીમગવાન્ કહતે હૈં-(તા પળ્યાલીસં જોયણસયસહસ્રાઈં આયામવિષ્કંભેણં, એકા જોયણકોડી વાયાલીસં ચ સહસ્રાઈં દોળિય અડળાપળે જોયણસણ પરિકલ્પેણં આહિણ્તિ વણ્જા) પૈતાલીસ લાખ ૪૫૦૦૦૦૦ । યોજન આયામ વિષ્કંભ સે અર્થાત્ હતના વ્યાસમાન મનુષ્યક્ષેત્ર કા હોતા હૈ તથા એકકરોડ યોજન (૧૦૦૦૦૦૦૦) વાયાલીસ લાખ (૪૨૦૦૦૦૦) દો સો ડનપચાસ (૨૪૯) એકત્ર કરને સે (૧૪૨૦૦૨૪૯) હતના પ્રમાણ પરિધિવાલા કહા હૈ એસા સ્વશિષ્યોં કો કહેં ।

આટલાના તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા શોભા કરે છે અને શોભા કરશે.

હવે મનુષ્યક્ષેત્રના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. (તા માણસકલ્પેષેણં કેવદ્યં આયામવિષ્કંભેણં કેવદ્યં પરિકલ્પેણં આહિણ્તિ વણ્જા) મનુષ્યક્ષેત્ર કેટલા આયામ વિષ્કંભવાળું અને કેટલા પરિકલ્પવાળું અર્થાત્ કેટલી પરિધિવાળું કહેલ છે ? તે કહેા આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીમગવાન્ કહે છે.- (તા પળ્યાલીસં જોયણસયસહસ્રાઈં આયામવિષ્કંભેણં એકા જોયણકોડી વાયાલીસં ચ સહસ્રાઈં દોળિય અડળાપળે જોયણસણ પરિકલ્પેણં આહિણ્તિ વણ્જા) પૈતાલીસલાખ ૪૫૦૦૦૦૦ યોજન આયામ વિષ્કંભથી અર્થાત્ આટલા વ્યાસમાન મનુષ્ય ક્ષેત્રનું હોય છે. તથા એક કરોડ યોજન ૧૦૦૦૦૦૦૦ પૈતાલીસ લાખ (૪૨૦૦૦૦૦) બસોઝોગણપચાસ (૨૪૯) મેગવાથી (૧૪૨૦૦૨૪૯) આટલા પ્રમાણની પરિધિવાળું કહેલ છે. એ રીતે સ્વશિષ્યોને કહેવું. અહીં પરિધિ પરિમાણની

ક્ષેત્રસ્યાયમવિષ્કંભપરિમાણં ચલુ પશ્ચચત્વારિંશલક્ષાઃ (૪૫૦૦૦૦૦) અત્ર એકાલક્ષા જમ્બૂદ્વીપે, તતશ્ચ લવણસમુદ્રે એકતોઽપિ દ્વે લક્ષે અપરતોઽપિ-દ્વે લક્ષે इति ચતસ્રોલક્ષાઃ (૪૦૦૦૦૦) ધાતકીચ્છંદે એકતોઽપિ ચતસ્રો લક્ષાઃ, અપરતોઽપિ ચતસ્રો લક્ષા इत्यષ્ટૌ લક્ષાઃ (૮૦૦૦૦૦) તથા કાલોદધિસમુદ્રે એકતોઽપિ અષ્ટૌ લક્ષાઃ અપરતોપ્યષ્ટૌ લક્ષાઃ इति ષોડશલક્ષાઃ (૧૬૦૦૦૦૦) । તથા અભ્યન્તરપુષ્કરાર્દ્ધે એકતોઽપ્યષ્ટૌ લક્ષાઃ અપરતોઽપ્યષ્ટૌ લક્ષા इति ષોડશલક્ષાઃ-(૧૬૦૦૦૦૦) સર્વાસાં સંખ્યાનાં સંકલનેન પશ્ચ ચત્વારિંશલક્ષાઃ વિષ્કંભો મનુષ્યક્ષેત્રસ્યેતિ । તતશ્ચ (વ્યાસવર્ગોઽદશગુણાઃ પદં ભૂપરિધિર્ભવેત્) इत्यસ્ય સદ્દશેન (વિક્ષંભવગ્ગદહગુણે....) इत्याદિના કરણોક્તનિયમેન પરિધિગણિતપરિભાવના સ્વતઃ સમુત્પન્ના સ્યાત્ । યથૈવ પૂર્વમનેકથા પરિભાવિતા તથૈવાત્રાપિ પરિભાવનીયેતિ ॥

यहां परिधि परिमाण की भावना इस प्रकार से है-मानुषक्षेत्र का आयाम विष्कंभ का परिमाण पैतालीस लाख योजन (४५०००००) का है । यहां पर एक लाख जंबूद्वीप का, तत्पश्चात् लवणसमुद्र का पूर्व में भी दो लाख एवं पश्चिम में भी दो लाख इस प्रकार चार लाख (४०००००) धातकी खंड का दोनों तरफ का चार चार लाख इस प्रकार आठ लाख (८०००००) तथा कालोदधि समुद्र का दोनों बाजु का पूर्व पश्चिम में आठ आठ मिलकर सोलह लाख (१६०००००) तथा अभ्यन्तरपुष्करार्द्ध पूर्व पश्चिम का आठ आठ लाख मिलकर सोलह लाख (१६०००००) इन सभी संख्या को मिलाने से पैतालीस लाख का विष्कंभ मानुषक्षेत्र का होता है । तत्पश्चात् (व्यास वर्गोऽदशगुणाः पदंभू परिधिर्भवेत्) इस कथन के समान (विक्षंभवगदहगुणे०००) इत्यादि से करण गाथा में कहे गये नियम से परिधि की गणित भावना स्वतंत्र ही हो जाती है । जिस प्रकार पहले अनेक प्रकार से आवित किया है ऐसा ही यहां पर आवित करलेवें ।

ભાવના આ રીતે છે. માનુષક્ષેત્રના આયામ વિષ્કંભનું પરિમાણ પિસ્તાલીસ લાખ (૪૫૦૦૦૦૦) યોજનનું છે. અહીં એક લાખ જંબૂદ્વીપનું તે પછી લવણસમુદ્રનું પૂર્વનું બેલાખ અને પશ્ચિમનું બેલાખ આ રીતે ચાર લાખ (૪૦૦૦૦૦) ધાતકીખંડની બંને તરફના ચાર ચાર લાખ આ રીતે આઠ લાખ તથા કાલોદધિ સમુદ્રના પૂર્વપશ્ચિમ બંને બાજુના મેળવવાથી સોળલાખ (૧૬૦૦૦૦૦) તથા અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ પૂર્વ પશ્ચિમના આઠ આઠલાખ મેળવવાથી સોળલાખ (૧૬૦૦૦૦૦) આ બધી સંખ્યાને મેળવવાથી પિસ્તાલીસ લાખનો વિષ્કંભ માનુષક્ષેત્રનો થાય છે. તે પછી (વ્યાસવર્ગોઽદશગુણા પદં ભૂ પરિધિર્ભવેત્) આ કથન પ્રમાણે (વિક્ષંભવગ્ગદહગુણેના) इत्यादि કરણગાથામાં કહ્યા પ્રમાણેના નિયમથી પરિધિની ગણિત ભાવના સ્વતંત્ર જ થઈ જાય છે જે પ્રમાણે પહેલા અનેક પ્રકારથી ભાવિત કરેલ છે તેજ પ્રમાણે અહીં ભાવિત કરી લેવું.

અથ ચન્દ્રસૂર્યાદિ સંખ્યાજ્ઞાનવિપયકઃ પ્રશ્નઃ 'તા માણુમવચેત્તે ણં કેવદ્વયા ચંદા પમાસેંસુ
વા પમાસેંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા ?, પુચ્છા' તાવત્ મનુષ્યક્ષેત્રે સ્વત્ કિયન્તશ્ચન્દ્રાઃ પ્રામા-
સયન્ વા પ્રમાસન્તિ વા પ્રમાસયિપ્યન્તિ વા, ઇતિ પૃચ્છા-મમ પ્રશ્નઃ, અર્થાત્ કિયન્તઃ સૂર્યાઃ
અતાપયન્ વા તપન્તિ વા તાપયિપ્યન્તિ વા ? । કિયન્તિ નક્ષત્રાણિ યોગમયુજ્જન વા યુજ્જન્તિ
વા યોક્ષ્યન્તિ વા ?, કિયન્તો મહાગ્રહાશ્ચારમચારયન્ વા ચરન્તિ વા ચારયિપ્યન્તિ વા ? ।
ઇત્યેવં પશ્ચાનામપિ પ્રશ્નાનાં યથાક્રમેણ સમુત્તરં પ્રવચ્છતિ ભગવાન્-'તદેવ તા વત્તીસં ચંદ-
સયં પમાસેંસુ વા પમાસેંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા, વત્તીસં સૂરિયાણં સયં તવદંસુ વા તવેંતિ વા
તવિસ્સંતિ વા' તથૈવા-પૂર્વપ્રતિપાદિતક્રમેણૈવ તાવત્ દ્વાત્રિંશત્ ચન્દ્રગતાનિ (૧૩૨) પ્રામા-
સયન્ વા પ્રમાસન્તિ વા પ્રમાસયિપ્યન્તિ વા, તથા ચ દ્વાત્રિંશત્ સૂર્યાણાં ગતાનિ ૧૩૨
અતાપયન્ વા તપન્તિ વા તાપયિપ્યન્તિ વા ॥ 'તિણિસહસ્સા છ્વ છળ્ણગ્ગત્તા ણક્કલ્લત્તસયા

અથ ચંદ્ર સૂર્ય કી સંખ્યાજ્ઞાનવિપયક શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતે હેં-
(તા માણુસલેત્તેણં કેવદ્વયા ચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા
પુચ્છા) મનુષ્યક્ષેત્ર મેં કીતને ચંદ્ર પ્રમાસિત હોતે થે ? પ્રમાસિત હોતે હેં એવં
પ્રમાસિત હોંગે ? ઇસ પ્રકાર મેરા પ્રશ્ન હૈ તથા કિનને સૂર્ય તાપિત હોતે થે
તાપિત હોતે હેં એવં તાપિત હોંગે ? તથા કિતને નક્ષત્ર ને યોગ કિયા થા
યોગ કરતે હૈ, એવં યોગ કરેંગે ? તથા કિતને મહાગ્રહોં ચાર કરતે થે ચાર કરતે
હેં એવં ચાર કરેંગે યે પાંચોં પ્રશ્નોં કા ક્રમાનુસાર શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર દેતે હેં-
(તદેવ તા વત્તીસં ચંદસયં પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા,
વત્તીસં સૂરિયાણં સયં તવદંસુ વા તવેંતિ વા તવિસ્સંતિ વા) પૂર્વ પ્રતિપાદિત
ક્રમાનુસાર એકસો વત્તીસ ચંદ્ર પ્રમાસિત હોતે થે પ્રમાસિત હોતે હેં
એવં પ્રમાસિત હોંગે । તથા એકસો વત્તીસ સૂર્ય તાપિત હોતે થે તાપિત
હોતે હેં એવં તાપિત હોંગે । (તિણિસહસ્સા છ્વ છળ્ણગ્ગત્તા ણક્કલ્લત્ત-

હવે ચંદ્ર સૂર્યની સંખ્યાનું જ્ઞાન થવા તે સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે
છે-(તા માણુસલેત્તેણં કેવદ્વયા ચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, પુચ્છા)
મનુષ્યક્ષેત્રમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રમાસિત થતા હતા ? પ્રમાસિત થાય છે, અને પ્રમાસિત થશે ?
આ પ્રમાણે મારો પ્રશ્ન છે. તથા કેટલા સૂર્યો તપતા હતા, તપે છે અને તપશે ? તથા
કેટલા નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતો ? યોગ કરે છે અને યોગ કરશે ? તથા કેટલા મહાગ્રહો
ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે ? આ પાંચે પ્રશ્નોનો શ્રીભગવાન્ ક્રમા-
નુસાર ઉત્તર કહે છે-(તદેવ તા વત્તીસં ચંદસયં પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિવા)
પૂર્વપ્રતિપાદિત ક્રમ પ્રમાણે એકસોબત્રીસ ચંદ્ર પ્રમાસિત થતા હતા, પ્રમાસિત થાય છે
અને પ્રમાસિત થશે ? એકસોબત્રીસ સૂર્ય તપતા હતા, તપે છે અને તપશે ? (તિણિ
સહસ્સા છ્વ છળ્ણગ્ગત્તા ણક્કલ્લત્તસયા નોયં જોણેંમુ વા, જોણેંતિ વા, જોહ્સંતિ વા) ત્રથુ

જોયં જોએંસુ વા જોએંતિ વા જોઈસંતિ વા' ત્રીણિસહસ્રાણિ પદ્ ચ પળ્લવતાનિ નક્ષત્રશતાનિ-
 પળ્લવત્યધિકાનિ પદ્ શતાનિ નક્ષત્રાણાં યોગમયુજ્જન્ વા યુજ્જન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા ॥
 'એકારસ સહસ્તા છચ્ચસોલસ મહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા ચરંતિ વા ચરિસંતિ વા' એકા-
 દશસહસ્રાણિ પદ્ ચ પોઢશ મહાગ્રહશતાનિ-પોઢશોત્તરાણિ પદ્ શતાનિ મહાગ્રહાણાં
 (૧૧૬૧૬) ચારમચારયન્ વા ચરન્તિ વા ચારયિપ્યન્તિ વા ॥ નક્ષત્રગ્રહયોઃ સંખ્યોત્પાદનં તુ
 इत्थं एकस्य चन्द्रमसः सूर्यस्य वा अष्टाविंशति नक्षत्राणि परिवार स्तेन द्वात्रिंशदधिकं शतं
 અષ્ટાવિંશત્યા ગુણનીયાનિ- $132 \times 28 = 3696$, इत्युपपद्यन्ते नक्षत्राणां संख्याः । तथा च
 અષ્ટાશીતિર્ગ્રહાઃ एकस्य शशिनः परिवार स्तेन द्वात्रिंशदधिकं शतं अष्टाशीत्या गुण्यते- 132
 $\times 28 = 11616$ इति ग्रहाणां संख्या सप्तपद्यन्ते ॥ 'अट्ठासीति सयसहस्साइं चत्तालीसं च
 सहस्सा सत्त य सया तारागणकोडिकोडीणं सोमं सोमेषु वा सोમેति वा सोमिस्सन्ति वा'
 સયા જોયં જોએંસુ વા જોએંતિ વા જોઈસંતિ વા) તોન હજાર છસો છિયાળવેં
 નક્ષત્ર યોગ કરતે થે, યોગ કરતે હૈં એવં યોગ કરેંગે? (એકારસસહસ્સા છચ્ચ
 સોલસમહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા, ચરંતિ વા ચરિસંતિ વા) ગ્યારહ હજાર
 છસો સોલહ મહાગ્રહ (૧૧૬૧૬) ચાર કરતે થે, ચાર કરતે હૈં એવં ચાર કરેંગે।
 નક્ષત્ર એવં ગ્રહોં કી સંખ્યા જાનને કે લિયે એક ચંદ્ર કા અથવા સૂર્ય કા અઠા-
 ઈસ નક્ષત્ર પરિવાર હોતા હૈ અતઃ એકસો બત્તીસ કો અઠાઈસ સે ગુણા કરે
 $132 \times 28 = 3696$ ત્રીન હજાર છસો છિયાળવે નક્ષત્ર સંખ્યા હો જાતે હૈં ।
 તથા ગ્રહ અઠાસી એક ચંદ્ર કા પરિવાર રૂપ હોતે હૈ, અતઃ એકસો બત્તીસ કો
 અઠાસી સે ગુણા કરે $132 \times 28 = 11616$ ગ્યારહ હજાર છસો સોલહ હો
 જાતે હૈં । ઇસ પ્રકાર ગ્રહોં કી સંખ્યા જાની જાતી હૈ, (અટ્ઠાસીતિ સયસહસ્સાઈં
 ચત્તાલીસં ચ સહસ્સા સત્તય સયા તારાગણકોડિકોડીણં સોમં સોમેષુ વા
 સોમેતિ વા સોમિસ્સન્તિ વા) અઠાસી લાઘ ચાલીસ હજાર સાતસો (૮૮૪૦-

હજાર છસો) નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે અને યોગ કરશે.-(એકારસ સહસ્સા
 છચ્ચ સોલસ મહગ્ગહસયા ચારં ચરિંસુ વા, ચરંતિ વા, ચરિસંતિ વા) અગીયાર હજાર છસોસોળ
 (૧૧૬૧૬) મહાગ્રહો ચર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે. નક્ષત્રો અને ગ્રહોની
 સંખ્યા જાણવા માટે એક ચંદ્રને કે એક સૂર્યને અઠ્યાવીસ નક્ષત્રોને પરિવાર હોય છે
 તેથી એકસો બત્તીસને અઠ્યાવીસથી ગુણાકાર કરવો. $132 + 28 = 3696$ ત્રણહજાર છસો
 છનુની નક્ષત્ર સંખ્યા થઈ જાય છે. તથા એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ ગ્રહો અઠ્યાસી હોય
 છે તેથી એકસો બત્તીસને અઠ્યાસી થી ગુણાકાર કરવો $132 + 28 = 11616$ બેથી અગી-
 યારહજાર છસોસોળ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે ગ્રહોની સંખ્યા જાણી શકાય છે.-(અટ્ઠાસીતિ
 સયસહસ્સાઈં ચત્તાલીસં ચ સહસ્સા સત્ત ય સયા તારાગણ કોડિકોડી ણં સોમં સોમેષુ વા
 સોમેતિ વા, સોમિસ્સન્તિ વા) અઠ્યાશીલાખ ચાલીસહજારને સાતસો (૮૮૪૦૭૦૦) તારાગણ

અઘાશીતિઃ શતસહસ્રાણિ ચત્વારિંશત્ સહસ્રાણિ સપ્ત ચ શતાનિ (૮૮૪૦૭૦૦) એતાવત્ય-
સ્તારાગણકોટિકોટીનાં શોભામશોભયન્ વા શોભન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા ॥ અત્રાપિ તારા-
ગણપરિવારસંખ્યા ટ્રાવિંશદધિકૃત્તેન ગુણનીયા તદેત્થં સ્યાદિતિ ॥

इतः प्रभृति सूत्रोक्तान् सर्वानपि विषयान् त्रयोविंशति गाथाभिः सूत्रयत्याचार्यः—‘अद्वेय
सयसहस्सा अर्ध्मतरपुक्खरस्स विक्खंभो । पणयालसयसहस्सा माणुसखेत्तस्स विक्खंभो
॥१॥’ अष्टौ शतसहस्राणि (८०००००) अभ्यन्तरपुष्करस्य विष्कम्भो व्यासस्तथा पञ्च-
चत्वारिंशत् शतसहस्राणि । ४५००००) मनुष्यक्षेत्रस्य विष्कम्भो व्यास इत्येवं गाथा
पूर्वार्द्धेन अभ्यन्तरपुष्करार्द्धस्य विष्कम्भपरिमाणं प्रतिपादितं । तथा उत्तरार्द्धेन मानुष-
क्षेत्रस्य व्यासपरिमाणमुक्तमिति ॥१॥ ‘कोडीवायालीसं सहस्सा दुसया य अउणपण्णासा ।

૭૦૦) તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતે થે શોભા કરતે હૈં એવં શોભા કરેંગે ।
યહાં પર ‘મો’ તારાગણ પરિવાર કી સંખ્યા એકસો વત્તીસ સે ગુણા કરે તો
હસ પ્રકાર કી સંખ્યા નિકલ આતી હૈ ।

यहां सूत्र में कहे हुवे सभी विषयों को तेईस गाथाओं से आचार्य कहते
हैं—(अद्वेय सयसहस्सा अर्ध्मतरपुक्खरस्स विक्खंभो । पणयालसयसहस्सा
माणुसखेत्तस्स विक्खंभो ॥१॥ आठ लाख योजन (८०००००) आभ्यन्तर
पुष्करार्ध का विष्कम्भ-व्यासमान होता है तथा मनुष्यक्षेत्र का विष्कम्भ
पैंतालीस लाख (४५०००००) योजन का होता है । गाथा का पूर्वार्ध से
अभ्यन्तर पुष्करार्ध का विष्कम्भ परिमाण का प्रतिपादन किया है तथा उत्तरार्ध
से मानुषक्षेत्र का व्यास परिमाण कहा गया है ॥१॥

‘કોડી વાયાલીસં સહસ્સા દુસય અઝણપણ્ણાસા ।

મણુસલ્લેત્તપરિરઓ એમેવ ય પુક્કલરદ્ધસ્સ ॥૨॥

કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે ? અહીં પણ તારાગણ
પરિવારની સંખ્યાનો એકસોબત્તીસથી ગુણાકાર કરે તો આ પ્રમાણેની સંખ્યા થઈ જાય છે.

અહીં સૂત્રમાં કહેલા તમામ વિષયોને તેવીસ ગાથાઓ દ્વારા આચાર્ય કહે છે.

अद्वेय सय सहस्सा, अर्ध्मतरपुक्खरस्स विक्खंभो ।

पणयालसयसहस्सा, माणुसखेत्तस्स विक्खंभो ॥१॥

આઠ લાખ યોજન (૮૦૦૦૦૦)નો આભ્યંતર પુષ્કરાર્ધનો વિષ્કંભ-વ્યાસમાન થાય
છે. તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ પિસ્તાલીસ લાખ (૪૫૦૦૦૦૦) યોજનનો થાય છે.
ગાથાના પૂર્વાર્ધથી આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધના વિષ્કંભના પરિમાણનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. તથા
ઉત્તરાર્ધથી માનુષક્ષેત્રનું વ્યાસ પરિમાણ કહેલ છે. ॥૧.॥

કોડીવાયાલીસં સહસ્સા, દુસયાય અઝણપણ્ણાસા ।

માણુસલ્લેત્તપરિરઓ એમેવ પુક્કલરદ્ધસ્સ ॥૨॥

માણુસવ્લેત્ત પરિરઓ એવમેવ ય પુઞ્જરાર્દસ ॥૨॥' કોટિઃ દ્વાચત્વારિંશચ્છતસહસ્રાણિ
 દ્વેશતે ચ ઝનપચ્ચાશત્ । મનુષ્યક્ષેત્રપરિરય એવમેવ પુઞ્જરાર્દસ્ય ॥ અર્થાત્ કોટિઃ—એકા
 યોજન કોટિઃ દ્વાચત્વારિંશન્ દ્વાચત્વારિંશચ્છતસહસ્રાધિકા, ત્રિશત્ સહસ્રાણિ, દ્વેશતે ઇકોન-
 પચ્ચાશત્ અધિકે—૨૪૨૩૦૨૪૯ એતાવત્ પ્રમાણો માનુષક્ષેત્રસ્ય પરિરયો ભવતિ, ૯૫:—
 એતાવત્ પ્રમાણ એવ પુઞ્જરાર્દસ્યાપિ પરિરયો જ્ઞેય ઇતિ ॥૨॥ 'વાવત્તરિં ચ ચંદા વાવત્તરિ
 મેવ દિનકરા દિત્તા ? । પુઞ્જરાર્દસ્ય વરદીવદ્ધે ચરંતિ એ પમાસેંતા ॥૩॥ 'ઢાસસતિશ્ચન્દ્રાઃ ઢા-
 સસતિરેવ દિનકરા દિષ્ટા । પુઞ્જરાર્દસ્ય વરદીવદ્ધે ચરંતિ એતે પ્રમાસન્તિ ॥ અત્ર દિષ્ટા—ઉપદિષ્ટા-
 કથિતા ઇત્યર્થઃ । તથા પુઞ્જરાર્દસ્ય વરદીવદ્ધે ઇત્યનેન અભ્યન્તરપુઞ્જરાર્દગતચન્દ્રસૂર્યયોઃ
 સંખ્યાઃ જ્ઞાતવ્યાઃ ॥ ઇતિ ॥૩॥ 'તિણિસયા છત્તીસા છચ્ચ સહસ્સા મહગ્ગહાણં તુ ।
 ણક્ખત્તાણં તુ ભવે સોલાઈં દુવે સહસ્સાઈં ॥૪॥' ત્રીણિશતાનિ પદ્ ત્રિશદધિકાનિ ત્રીણિ-
 શતાનિ તથા ચ પદ્ સહસ્રાણિ—૬૩૩૬—૮૮ × ૭૨=૬૩૩૬ એતાવન્તો મહાગ્રહાણં તુ અભ્ય-

એક કરોડ બચાલીસ લાખ ત્રીસ હજાર દોસો ઝનચાસ સે કુછ અધિક
 (૧૪૨૩૦૨૪૯) ઇતના પ્રમાણ કા માનુષક્ષેત્ર કા પરિરય—પરિધિ હોતી હૈ ।
 ઇતના હી પ્રમાણ કા અભ્યન્તર પુઞ્જરાર્દ કા ભી પરિરય હોતા હૈ ॥૨॥

'વાવત્તરિં ચ ચંદા વાવત્તરિમેવ દિનકરા દિત્તા ।

પુઞ્જરાર્દસ્ય વરદીવદ્ધે ચરંતિ એ પમાસેંતા ॥૩॥

બહરત્તર ચંદ્ર એવં બહત્તર સૂર્ય કહે હૈં, અભ્યન્તર પુઞ્જરાર્દ મેં યે ચંદ્ર સૂર્ય
 વિચરણ કરતે હુવે પ્રકાશિત હોતે હૈ ॥૩॥

'તિણિ સયા છત્તીસા, છચ્ચ સહસ્સા મહગ્ગહાણં તુ ।

ણક્ખત્તાણં તુ ભવે, સોલાઈં દુવે સહસ્સાઈં ॥૪॥

છ હજાર ત્રીસો છત્તીસ ૬૩૩૬=૮૮+૭૨=૬૩૩૬ આભ્યન્તર પુઞ્જરાર્દ

એક કરોડ બેતાલીસ લાખ ત્રીસહજાર બસોબોગણપચાસથી કંઈક વધારે (૧૪૨
 ૩૦૨૪૯) આટલા પ્રમાણનો માનુષક્ષેત્રનો પરિરય—પરિધિ થાય છે. અને એટલાજ પ્રમાણનો
 આભ્યન્તર પુઞ્જરાર્દનો પણ પરિરય થાય છે. ॥૨॥

વાવત્તરિં ચ ચંદા વાવત્તરિ મેવ દિનકરાદિત્તા ।

પુઞ્જરાર્દસ્ય વરદીવદ્ધે, ચરંતિ એ પમાસેંતા ॥૩॥

બોંતેર ચંદ્ર અને બોંતેર સૂર્ય કહ્યા છે, આ ચંદ્ર સૂર્યો અભ્યન્તર પુઞ્જરાર્દમાં
 વિચરણ કરતા થકા પ્રકાશિત થાય છે. ॥૩॥

(તિણિસયા છત્તીસા, છચ્ચ સહસ્સા મહગ્ગહાણં તુ ।

ણક્ખત્તાણં તુ ભવે, સોલાઈં દુવે સહસ્સાઈં ॥૪॥

છહજાર ત્રણસોછત્રીસ ૬૩૬૩=૮૮+૭૨=૬૩૩૬ આભ્યન્તર પુઞ્જરાર્દમાં આટલા
 મહાગ્રહોએ ચાર કરોડ હોતો ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે. તથા બેહજારસોળ ૨૦૧૬

ન્તરપુષ્કરાદે ચારમચરન્ વા ચરન્તિ વા ચારયિષ્યન્તિ વા । નક્ષત્રાણાં તુ ભવન્તિ શોઢ-
શાનિ દ્વેસહસ્રે ચ-શોઢશોત્તરે દ્વેસહસ્રે- $૨૮ \times ૭૨ = ૨૦૧૬$ ઇયન્તિ નક્ષત્રાણિ અમ્યન્તપુષ્ક-
રાદે યોગયુજ્જન વા યુજ્જન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા ॥૪॥ ‘અઢયાલસયસહસ્સા વાવીસં સ્વલુ
ભવે સહસ્સાઈ । દો ય સયપુષ્કરદ્વે તારાગણકોઢિકોઢીળં ॥૫॥’ અષ્ટા ચત્વારિંશત્ શતસહ-
સ્રાણિ દ્વાવિંશતિઃ સ્વલુ ભવન્તિ સહસ્રાણિ દ્વે ચ શતે- ૪૮૨૨૨૦૦ , ઇતાવત્યસ્તારાગણ-
કોટિકોટીનાં શોભામશોભયન્ વા શોભન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા । અત્રૈકસ્ય ચન્દ્રમસસ્તારા-
ગણ કોટિકોટીનાં પદ્ પષ્ટિઃ સહસ્રાણિ નવશતાનિ પશ્ચસપ્તત્યધિકાનિ ૬૬૯૭૫ પરિ-
વારસ્તેન ઇતાવત્યઃ સંખ્યા દ્વાસપ્તત્યા ગુણ્યન્તે- $૬૬૯૭૫ \times ૭૨ = ૪૮૨૨૨૦૦$ ઇતિ યથો-
ક્તમુપપદ્યતે ॥૫॥ અથ મનુષ્યલોકગતાનાં સૂર્યાદીનાં સંખ્યાં પ્રતિપાદયન્નાહ-‘વત્તીસં ચંદ-
સયં વત્તીસં ચેવ સૂરિયાણસયં । સયલં માણુસલોયં ચરંતિ ઇષ પમાસેંતા ॥૬॥ દ્વાવિંશત્
મેં ઇતને મહાગ્રહ ને ચાર કિયા થા, કરતે હેં એવં કરેંગે તથા દો હજાર સોલહ
 ૨૦૧૬ નક્ષત્રોં ને આખ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ મેં યોગ કિયા થા યોગ કરતે હેં એવં
યોગ કરેંગે । $૨૮ \times ૭૨ = ૨૦૧૬$ ॥૪॥

અઢયાલસયસહસ્સા વાવીસં સ્વલુ ભવે સહસ્સાઈ ।

દોઢ સૂરે પુષ્કરદ્વે તારાગણ કોઢિકોઢીળં ॥૫॥

અઢતાલીસ લાલ્હ વાઈસ હજાર દોસો- ૪૮૨૨૨૦૦ તારાગણ કોટિકોટી
ને શોભા કી થી, શોભા કરતે હેં, શોભા કરેંગે । યહાં પર એક ચન્દ્રમા કા
કોટિકોટી મેં છિયાસઠ હજાર નવસો પચહત્તર ૬૬૯૭૫ તારાગણ કા પરિવાર
હોતા હૈ અતઃ ઇન સંખ્યા કો વહત્તર સે ગુણા કરને સે $૬૬૯૭૫ \times ૩૨ = ૪૮૨૨-
૨૦૦$ । પૂર્વ કથિત સંખ્યા હો જાતી હૈ ॥૫॥

અવ મનુષ્યલોક ગત સૂર્યાદિ કી સંખ્યા કા પ્રતિપાદન કરતે હેં-

‘વત્તીસં ચંદસયં, વત્તીસં ચેવ સૂરિયાણ સયં ।

સયલં માણુસલોયં ચરંતિ ઇષ પમાસેંતા ॥૬॥

નક્ષત્રોએ અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં યોગ કર્યો હતો યોગ કરે છે અને યોગ કરશે. $૨૮+૭૨$
 ૨૦૧૬ ॥૪॥

અઢયાલસયસહસ્સા, વાવીસં સ્વલુ ભવે સહસ્સાઈ ।

દોઢસણ પુષ્કરદ્વે, તારાગણ કોઢિકોઢીળં ॥૫॥

અઢતાલીસલાખ બાવીસહજાર બસો ૪૮૨૨૨૦૦ તારાગણ કોટિકોટીએ શોભા
કરી હતી શોભા કરે છે અને શોભા કરશે. અહીં એક ચંદ્રમાનો કોટિકોટીમાં છાસઠ
હજારનવસો પચોતેર ૬૬૯૭૫ તારાગણ પરિવાર હોય છે. તેથી આ સંખ્યા નો બોતેરથી
ગુણાકાર કરવાથી $૬૬૯૭૫+૩૨=૪૮૨૨૨૦૦$ પૂર્વકથિત સંખ્યા થઈ જાય છે. ॥૫॥

હવે મનુષ્યલોકમાં આવેલ સૂર્યાદિની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરે છે.

ચન્દ્રશતં દ્વાત્રિશચ્ચૈવ સૂર્યાણાં શતં । સકલં મનુષ્યલોકં ચરન્તિ એતે પ્રભાસન્તિ । દ્વાત્રિશ-
દધિકં શતં ૧૩૨ ચન્દ્રસૂર્યાણાં સકલં મનુષ્યલોકં પ્રકાશયન્તીત્યર્થઃ ॥૬॥ ‘एकारसय-
सहस्रा छप्पिय सोला महग्गहाणं तु । छच्च सया छण्णउया णक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा
॥७॥’ एकादश सहस्राणि पडपि च षोडशमहाग्रहाणां तु । पट् च शतानि पण्णवतानि त्रीणि
सहस्राणि ॥७॥ अर्थात् एकादश सहस्राणि पट् शतानि षोडशोत्तराणि ११६१६=१३२
 $\times ८८=११६१६$ एतावन्तो महाग्रहाः सकलेऽपि मनुष्यलोके चारमचारयन् वा चरन्ति
वा चारयिष्यन्ति वा । तथा च त्रीणि सहस्राणि पट् शतानि पण्णवत्यधिकानि नक्षत्राणां
किल १३२ $\times ३६९६$ इयन्ति नक्षत्राणि सकलेऽपि मनुष्यलोके योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति
वा योक्ष्यन्ति वा इत्यर्थः ॥७॥ ‘अट्ठासीइ चत्ताई सय सहस्साई मणुयलोगंमि । सत्त य
सया अणूणा तारागणकोडिकोडीणं ॥८॥ अट्ठासीतिश्चत्वारि शतसहस्राणि मनुष्यलोके ।
सप्तशतानि अन्यूनानि तारागण कोटिकोटीनां’ ॥८॥ अट्ठासीतिः शतसहस्राणि चत्वारिंशद्

एकसो वत्तीस चंद्र १३२ एवं एकसो वत्तीस १३२ सूर्य संपूर्ण मनुष्यलोक
को प्रकाशित करते हुवे विचरण करते हैं ॥६॥

‘एकारस सयसहस्सा छप्पिय सोला महग्गहाणं तु ।

छच्च सया छण्णउया णक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा ॥७॥

ગ્યારહ હજાર છસો સોલહ મહાગ્રહ સમગ્ર મનુષ્યલોક મેં ચાર કરતે થે
ચાર કરતે હૈં એવં ચાર કરેંગે । ૧૩૨ $\times ૮૮=૧૧૬૧૬$ તથા ત્રીન હજાર છસો
છિયાળળવે સે કુછ અધિક્ર નક્ષત્ર સંપૂર્ણ મનુષ્યલોક મેં યોગ કરતે થે, યોગ
કરતે હૈં એવં યોગ કરેંગે-૧૩૨ $\times ૨૮=૩૬૯૬$ ॥૭॥

अट्ठासीई चत्ताई सयसहस्साई मणुयलोगंमि ।

सत्तयसया अणूणा तारागण कोडिकोडीणं ॥८॥

वत्तीसं चंदसयं, वत्तीसं चैव सूरियाण सयं ।

सयलं मणुसलोयं चरन्ति एए प्रभासेता ॥६॥

એકસોબત્રીસ ચંદ્રો ૧૩૨ અને એકસો ૧૩૨ બત્રીસ સૂર્યો સંપૂર્ણ મનુષ્યલોકને
પ્રકાશિત કરીને વિચરણ કરે છે. ॥૬॥

एकारससयसहस्सा, छप्पिय सोला महग्गहाणं तु ।

छच्चसया छण्णउया, णक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा ॥७॥

અગ્યારહહજાર છસોસોળ મહાગ્રહો સમગ્ર મનુષ્યલોકમાં ચાર કરતા હતા, ચાર કરે
છે અને ચાર કરશે ૧૩૨+૮૮=૧૧૬૧૬ તથા ત્રણહજાર છસોછનુથી કંઈક વધારે નક્ષત્રો
મનુષ્ય લોકમાં યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે અને યોગ કરશે. ॥૭॥

अट्ठासीई चत्ताई सय सहस्साई मणुयलोगम्मि ।

सत्त य सया अणूणा तारागणकोडिकोडीणं ॥८॥

સહસ્રાણિ સપ્તશતાનિ અન્યૂનાનિ-પૂર્ણાનિ સપ્તશતાનિ ચેતિ ૮૮૪૦૭૦૦=૬૬૯૭૫×૧૩૨
=૮૮૪૦૭૦૦ એતાવત્યસ્તારાગગ કોટિકોટીનાં સકલેડપિ મનુષ્યલોકે શોભામશોભયન્
વા શોભન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા ॥૮૮॥ અથ સમ્પ્રતિ સકલમનુષ્યલોકગતતારાગણસ્યૈવ
ઉપસંહારમાહ-‘એસો તારાપિંડો સવ્વસમાસેગ મણુયલોયંમિ । વહિત્તા પુણ તારાઓ જિણેહિં
મણિયા અસંખેજ્જાઓ ॥૯૧॥’ એપ તારાપિંડઃ સર્વસમાસેન મનુષ્યલોકે । વાણાઃ પુનસ્તારાઃ
જિનૈર્ભણિતાઃ અસંખ્યેયાઃ ॥૯૧॥ અર્થાત્ એપ-અનન્તરોક્ત ગાથા પ્રતિપાદિત સંખ્યાકસ્તારા-
પિંડઃ સર્વ સંખ્યયા મનુષ્યલોકે આખ્યાત્ इति યાવત્ । મનુષ્યલોકાદ્વહિઃ પુનર્યાસ્તા-
રાસ્તાઃ જિનૈઃ-સર્વજ્ઞૈઃ તીર્થઙ્કરૈઃ મણિતાઃ અસંખ્યાતા સન્તિ । દ્વીપસમુદ્રાણામસંખ્યાતત્વાત્ ।
પ્રતિદ્વીપં પ્રતિસમુદ્રં ચ યથાયોગં સંખ્યેયાનાં અસંખ્યેયાનાં ચ તારાણાં સદ્ભાવાત્ इति ।
॥૯૧॥ ‘એવદ્યં તારગં જં મણિયં નાણુસંમિ લોગંમિ । ચારં કલંબુયા પુપ્પસંઠિતં જોતિસં
ચરહ ॥૧૦॥’ એતાવત્ તારકં યદ્ભણિતં મનુષ્યલોકે । ચારં કદમ્બિકા પુપ્પસંસ્થિતં જ્યોતિષં

અઠાસી લાખ ચાલીસ હજાર સાતસો ૮૮૪૦૭૦૦=૨૬૬૯૦૫+૧૩૨=૮૮૪૦૭૦૦ ।
इतने कोटिकोटि तारागण समग्र मनुष्यलोक में शोभा करते थे,
शोभा करते हैं, एवं शोभा करेंगे ॥८८॥

अब सम्पूर्ण मनुष्यलोक गत तारागण का उपसंहार कहते हैं-

एसो तारापिंडो सव्व समासेण मणुयलोकंमि ।

बहिता पुण ताराओ, जिणेहिं मणिया असंखेज्जाओ ॥९१॥

यह पूर्व कथित गाथा द्वारा प्रतिपादित संख्यात्मक तारागण सर्व संख्या
से मनुष्यलोक में कहे हैं, मनुष्यलोक से बार जो ताराएं हैं वे सर्वज्ञ जिन
भगवानने असंख्यात कहे हैं, कारण की द्वीप समुद्र असंख्यात होने से ऐसा
कहा है । प्रतिद्वीप में एवं प्रति समुद्र में यथायोग से असंख्येय तारागण का
सद्भाव रहता है ॥९१॥

અઠ્યાશીલાખ આલીસહજાર સાતસો ૮૮૪૦૭૦૦=૨૬૬૯૦૫+૧૩૨=૮૮૪૦૭૦૦ ।
આટલા કોટિકોટિ તારાગણો સંપૂર્ણ મનુષ્ય લોકમાં શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે,
અને શોભા કરશે. ॥૮૮॥

હવે સંપૂર્ણ મનુષ્ય લોકમાં રહેલ તારાગણો સંખ્યાથી ઉપસંહાર કરે છે.

એસો તારા પિંડો સમાસેગ મણુય લોયંમિ ।

વહિત્તા પુણ તારાઓ, જિણેહિં મણિયા અસંખેજ્જાઓ ॥૯૧॥

આ પહેલાં કહેલ ગાથા દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલ સંખ્યાવાળા તારાગણો બધા મનુષ્ય
લોકમાં કહેલ છે. મનુષ્યલોકની બહાર જે તારાઓ છે તે સર્વજ્ઞજન ભગવાને અસંખ્યાત
કહ્યા છે. કારણકે-દ્વીપો અને સમુદ્રો અસંખ્યાત હોવાથી તેમ કહેલ છે. દરેક દ્વીપમાં
અને દરેક સમુદ્રમાં યથાયોગથી સંખ્યેય અને અસંખ્યેય તારાગણોનો સદ્ભાવ રહે છે. ॥૯૧॥

ચરતિ ॥૧૦॥ एतावत् संख्याकं तारापरिमाणं यदनन्तरं प्रतिपादितं मनुष्यलोके तत् ज्यो-
तिष्कं-ज्योतिष्कदेवविमानरूपं कदम्बपुष्पसंस्थितं-कदम्बपुष्पवत् सर्वतो विस्तीर्णकिञ्चल्क-
व्याप्तं, अधः संकुचितं उपरि विस्तीर्णं उत्तानीकृत अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितमित्यर्थः ।
एवमाकारविशिष्टं ज्योतिष्कं चारं चरति-चारं प्रतिपद्यते, तथा जगत् स्वाभाव्यात् । तारा-
ग्रहणं चोपलक्षणं तेन सूर्यादयोऽपि यथोक्त संख्याकाः मनुष्यलोके तथा जगत्स्वाभाव्यात्
चारं प्रतिपद्यन्ते, इति ज्ञेयम् ॥१०॥

अथ सम्प्रति तद् गतेमेवोपसंहारमाह-‘रविससि गहणक्खत्ता एवइया आहिया मणुय-
लोए । जेसिं णामा गोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥११॥’ रविशशि ग्रहनक्षत्राणि इयन्ति
आख्यातानि मनुष्यलोके । येषां नामगोत्राणि न प्राकृताः प्रज्ञापयिष्यन्ति ॥११॥ अर्थात्

एवइयं तारगं जं भणियं माणुसंमि लोगंमि ।

चारं कलंबुयापुष्प संઠિતં જોતિસં ચરइ ॥१०॥

મનુષ્યલોક મેં હતનો સંખ્યા ચાલા તારા પરિમાણ જો પૂર્વ મેં પ્રતિપાદિત
ક્રિયા હૈ, વહ જ્યોતિષ્કદેવ કે વિમાન રૂપ કદમ્બ કે પુષ્પ સમાન સબ ઓર
વિસ્તૃત કિંજલ્ક સે વ્યાપ્ત અધો ભાગ મેં સંકુચિત ઉપર મેં વિસ્તૃત ઝંચા
ક્રિયા હુવા અર્ધ કપિત્થ કે જૈસે આકારવાલા હોતા હૈ । હસ પ્રકાર કે આકાર
યુક્ત હોકર ઉસ પ્રકાર કે જગત્ સ્વભાવ સે જ્યોતિષ્ક મેં ચાર કરતે હૈ, યહાં
તારાગ્રહણ ઉપલક્ષણ હૈ અતઃ યથોક્ત સંખ્યાવાલે સૂર્યાદિ ભી મનુષ્યલોક મેં
તથા જગત્ સ્વભાવ સે ચાર કરતે હૈ એસા સમજો ॥૧૦॥

अब उनकी गति का उपसंहार करते हुवे कहते हैं-

रविससिगहणक्खत्ता एवइया आहिया मणुयलोए ।

जेसिं णामागोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥११॥

एवइयं तारगं जं भणियं माणुसंमि लोयंमि ।

चारं कलंबुया पुष्पसंઠિતં જોતિસં ચરइ ॥१०॥

મનુષ્યલોકમાં આટલી સંખ્યાનું તારાઓનું પરિમાણ જે પહેલાં પ્રતિપાદન કયું છે.
તે જ્યોતિષ્ક દેવના વિમાનરૂપ કદમ્બના પુષ્પસમાન બધીજ તરફ વિસ્તારવાળું કિંજલ્કોથી
વ્યાપ્ત નીચે સંકુચિત ઉપર વિસ્તાર યુક્ત ઉંચું કરેલ અર્ધ કપિત્થ રૂપના જેવા આકાર
વાળું હોય છે. આ પ્રકારના આકાર યુક્ત થઈને તેવા પ્રકારના જગત્ સ્વભાવથી જ્યોતિષ્કમાં
ચાર કરે છે. અહીં તારાઓનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણ છે. તેથી યથોક્ત સંખ્યાવાળા સૂર્યાદિ
પણ મનુષ્ય લોકમાં તેવા પ્રકારના જગતના સ્વભાવથી ચાર કરે છે તેમ સમજવું. ॥૧૦॥

હવે તેમની ગતિને ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. ॥૧૦॥

રવિસસિગહણક્ખત્તા, એવઇયા આહિયા મણુયલોદ ।

જેસિં ણામા ગોત્તં ણ પાગયા પણ્ણવેહિંતિ ॥૧૧॥

રવિશશિ ગ્રહનક્ષત્રાણીત્યુપલક્ષણમેતત્ તારકાણિ ચ એતાવન્તિ-એતાવત્ સંખ્યકાનિ આસ્થ્યા-
તાનિ સર્વજ્ઞેસ્તીર્થઙ્કરૈર્મનુષ્યલોકે, યેપાં કિમિત્યાહ-યેપાં-ચન્દ્રસૂર્યગ્રહનક્ષત્રતારારૂપાણાં જ્યો-
તિષ્કાનાં યથોક્તસંખ્યાનામ સકલમનુષ્યલોકભાવિનાં પ્રત્યેકં નામગોત્રાણિ, ઇહાન્વર્થમુક્તં,
યથા નામ-સ્વસ્વસિદ્ધાન્તપરિભાષયા વિહિતં નાય-નામગોત્રમિત્યુચ્યને, તેનાયમર્થઃ સમા-
યાતિ નામગોત્રાણિ-અન્વર્થ યુક્તાનિ નામાનિ, અથવા નામાનિ ચ ગોત્રાણિ ચ નામગોત્રાણિ
इत्यर्थः । प्राकृताः-अनतिशयिनः पुरुषाः न कदाचनापि प्रज्ञापयिष्यन्ति, केवलं यदातदा-
वास सर्वज्ञा एव जानन्तीत्यर्थः, इदमपि सूर्यादि संख्यानां प्राकृतपुरुषा प्रमेयं सर्वज्ञोपदिष्ट-
मिति सम्यक् श्रद्धेयमिति ॥११॥ 'छावट्टि पिडगाइं चंदादिच्चाण मणुलोयंमि । दो चंदा
दो सूर्या य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥' पद पष्टिपिटकानि (पिण्डानि) चन्द्रादित्यानां
मनुष्यलोके । द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ च भवत एकैकस्मिन् पिण्डे ॥१२॥ इह द्वौ चन्द्रौ द्वौ
सूर्यौ चैकं पिटकमुच्यते, इत्थं भूतानि चन्द्रादित्यानां पिटकानि-पिण्डानि पद पष्टिर्भवन्ति

સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ એવં નક્ષત્ર એવં તારાગણ મનુષ્યલોક મેં સર્વજ્ઞને ઇતને કહે
હૈં, યથોક્ત સંખ્યાવાલે જિન ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓં કા સકલ મનુષ્ય
લોક ભાવિ નામ એવં ગોત્ર યથાયોગ્ય સ્વસ્વ સિદ્ધાન્ત પરિભાષા સે યુક્ત કહા
હુવા નામ, ગોત્ર કહા જાતા હૈં । અતઃ એસા કહા જાતા હૈં-અન્વર્થ નામ અથવા
નામ એવં ગોત્ર । પ્રાકૃત માને અનતિશાયિ પુરુષ વે કદાપિ પ્રજ્ઞાપન નહીં કરતે
હૈં । યહ સૂર્યાદિ સંખ્યાત્મક કથન પ્રાકૃત પુરુષ દ્વારા માને અપ્રમેય સર્વજ્ઞ દ્વારા
ઉપદિષ્ટ હોને સે સમ્યક્ શ્રદ્ધેય હૈં ॥૧૧॥

छावट्टि पिडगाइं चंदादिच्चाण मणुलोयंमि ।

दो चंदा दो सूर्या य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥

યહાં દો ચંદ્ર એવં દો સૂર્ય કા એક પિટક કહા જાતા હૈં, ઇસ પ્રકાર કે
ચંદ્ર સૂર્ય કા સકલ મનુષ્યલોક મેં છિયાસઠ પિટક હોતે હૈં, કારણ કી મનુષ્ય-

સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાગણ મનુષ્ય લોકમાં એટલા પ્રમાણના સર્વજ્ઞ લગવાને
કહ્યા છે યથોક્ત સંખ્યાવાળા જે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓના સકલ મનુષ્ય
લોકલાવી નામે અને ગોત્ર યથાયોગ્ય સ્વસિદ્ધાન્ત પરિભાષાથી યુક્ત કહેલ નામ ગોત્ર
કહેવાય છે તેથી તેમ કહેવામાં આવે છે. અન્વર્થનામ અથવા નામ અને ગોત્ર પ્રાકૃત
એટલેકે અનતિશાયિ પુરુષ તેઓ કોઈ વખત પ્રજ્ઞાપન કરતા નથી. આ સૂર્યાદિની સંખ્યાવાળું
કથન પ્રાકૃત પુરુષ દ્વારા એટલેકે અપ્રમેય સર્વજ્ઞ દ્વારા ઉપદેશાયેલ છે. તેથી સમ્યક્
શ્રદ્ધેય કહેલ છે. ॥૧૧॥

छावट्टि पिडगाइं, चंदादिच्चाण मणुलोयंमि ।

दो चंदा दो सूर्या य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥

અહીં જે ચંદ્ર અને જે સૂર્યોનું એક પિટક કહેવાય છે, આ પ્રમાણના

ચરતિ ॥૧૦॥ એતાવત્ સંખ્યાકં તારાપરિમાણં યદનન્તરં પ્રતિપાદિતં મનુષ્યલોકે તત્ જ્યો-
તિષ્કં-જ્યોતિષ્કદેવધિમાનરૂપં કદમ્બપુષ્પસંસ્થિતં-કદમ્બપુષ્પવત્ સર્વતો વિસ્તીર્ણકિંજલ્ક-
વ્યાપ્તં, અધઃ સંકુચિતં ઉપરિ વિસ્તીર્ણં ઉત્તાનીકૃત અર્ધકપિત્થસંસ્થાનસંસ્થિતમિત્યર્થઃ ।
એવમાકારવિશિષ્ટં જ્યોતિષ્કં ચારં ચરતિ-ચારં પ્રતિપદ્યતે, તથા જગત્ સ્વાભાવ્યાત્ । તારા-
ગ્રહણં ચોપલક્ષણં તેન સૂર્યાદયોઽપિ યથોક્ત સંખ્યાકાઃ મનુષ્યલોકે તથા જગત્સ્વાભાવ્યાત્
ચારં પ્રતિપદ્યન્તે, इति ज्ञेयम् ॥૧૦॥

અથ સમ્પ્રતિ તદ્ ગતેમેવોપસંહારમાહ--‘રવિસસિ ગ્રહણક્ષત્તા એવહ્યા આહિયા મણુય-
લોષ । જેસિં ણામા ગોત્તં ણ પાગયા પળ્લવેહિંતિ ॥૧૧॥’ રવિશસિ ગ્રહનક્ષત્રાણિ ઇયન્તિ
આલ્યાતાનિ મનુષ્યલોકે । યેપાં નામગોત્રાણિ ન પ્રાકૃતાઃ પ્રજ્ઞાપયિષ્યન્તિ ॥૧૧॥ અર્થાત્

एवह्यं तारगं जं भणियं माणुसंमि लोगंमि ।

चारं कलंबुयापुष्प संठितं जोतिसं चरइ ॥૧૦॥

મનુષ્યલોક મેં હતનો સંખ્યા વાલા તારા પરિમાણ જો પૂર્વ મેં પ્રતિપાદિત
ક્રિયા હૈ, વહ જ્યોતિષ્કદેવ કે વિમાન રૂપ કદમ્બ કે પુષ્પ સમાન સઘ ઓર
વિસ્તૃત કિંજલ્ક સે વ્યાપ્ત અધો ભાગ મેં સંકુચિત ઉપર મેં વિસ્તૃત ઝંચા
ક્રિયા હુવા અર્ધ કપિત્થ કે જૈસે આકારવાલા હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર કે આકાર
યુક્ત હોકર ડસ પ્રકાર કે જગત્ સ્વભાવ સે જ્યોતિષ્ક મેં ચાર કરતે હૈ, યહાં
તારાગ્રહણ ઉપલક્ષણ હૈ અતઃ યથોક્ત સંખ્યાવાલે સૂર્યાદિ ભી મનુષ્યલોક મેં
તથા જગત્ સ્વભાવ સે ચાર કરતે હૈ એસા સમજો ॥૧૦॥

अब उनकी गति का उपसंहार करते हुवे कहते हैं-

रविससिगहणक्खत्ता एवह्या आहिया मणुयलोए ।

जेसिं णामागोत्तं ण पागया पण्णवेहिंति ॥૧૧॥

एवह्यं तारगं जं भणियं माणुसंमि लोयंमि ।

चारं कलंबुया पुष्पसंठितं जोतिसं चरइ ॥૧૦॥

મનુષ્યલોકમાં આટલી સંખ્યાનું તારાઓનું પરિમાણ જે પહેલાં પ્રતિપાદન કર્યું છે.
તે જ્યોતિષ્ક દેવના વિમાનરૂપ કદમ્બના પુષ્પસમાન બધીજ તરફ વિસ્તારવાળું કિંજલ્કથી
વ્યાપ્ત નીચે સંકુચિત ઉપર વિસ્તાર યુક્ત ઉંચું કરેલ અર્ધ કપિત્થ રૂપના જેવા આકાર
વાળું હોય છે. આ પ્રકારના આકાર યુક્ત થઈને તેવા પ્રકારના જગત્ સ્વભાવથી જ્યોતિષ્કમાં
ચાર કરે છે. આટલી તારાઓનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણ છે. તેથી યથોક્ત સંખ્યાવાળા સૂર્યાદિ
પણ મનુષ્ય લોકમાં તેવા પ્રકારના જગત્ના સ્વભાવથી ચાર કરે છે તેમ સમજવું. ॥૧૦॥

હવે તેમની ગતિનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. ॥૧૦॥

રવિસસિગ્રહણક્ષત્તા, એવહ્યા આહિયા મણુયલોષ ।

જેસિં ણામા ગોત્તં ણ પાગયા પળ્લવેહિંતિ ॥૧૧॥

રવિશશિ ગ્રહનક્ષત્રાણીત્યુપલક્ષણમેતત્ તારકાણિ ચ એતાવન્તિ-એતાવત્ સંખ્યકાનિ આશ્વા-
તાનિ સર્વજ્ઞેસ્તીર્થઙ્કરૈર્મનુપ્યલોકે, યેષાં ક્ષિમિત્યાદ-યેષાં-ચન્દ્રસૂર્યગ્રહનક્ષત્રતારારૂપાણાં ય્યો-
તિષ્કાનાં યથોક્તસંખ્યાનામ સકલમનુપ્યલોકભાવિનાં પ્રત્યેકં નામગોત્રાણિ, ઇદાન્વર્થમુક્તં,
યથા નામ-સ્વસ્વસિદ્ધાન્તપરિભાષયા વિદ્ધિતં નામ-નામગોત્રમિત્યુચ્યતે, તેનાયમર્થઃ સમા-
યાતિ નામગોત્રાણિ-અન્વર્થ યુક્તાનિ નામાનિ, અથવા નામાનિ ચ ગોત્રાણિ ચ નામગોત્રાણિ
इत्यर्थः । प्राकृताः-अनतिशयिनः पुरुषाः न कदाचनापि प्रज्ञापयिष्यन्ति, केवलं यदातदा-
वास सर्वज्ञा एव जानन्तीत्यर्थः, इदमपि सूर्यादि संख्यानां प्राकृतपुरुषा प्रमेयं सर्वज्ञोपदिष्ट-
मिति सम्यक् श्रद्धेयमिति ॥११॥ 'छावट्टि पिडगाइं चंदादिच्चाण मणुलोयंमि । दो चंदा
दो सूर्या य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥' पट् पट्टिपिटकानि (पिण्डानि) चन्द्रादित्यानां
मनुष्यलोके । द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ च भवत एकैकस्मिन् पिण्डे ॥१२॥ इह द्वौ चन्द्रौ द्वौ
सूर्यौ चैकं पिटकमुच्यते, इत्थं भूतानि चन्द्रादित्यानां पिटकानि-पिण्डानि पट् पट्टिर्भवन्ति

સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ એવં નક્ષત્ર એવં તારાગણ મનુષ્યલોક મેં સર્વજ્ઞને ઇતને કહે
હैं, યથોક્ત સંખ્યાવાલે જિન ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓં કા સકલ મનુષ્ય
લોક ભાવિ નામ એવં ગોત્ર યથાયોગ્ય સ્વસ્વ સિદ્ધાંત પરિભાષા સે યુક્ત કહા
હુવા નામગોત્ર કહા જાતા હૈં । અતઃ એસા કહા જાતા હૈ-અન્વર્થ નામ અથવા
નામ એવં ગોત્ર । પ્રાકૃત માને અનતિશાયિ પુરુષ વે કદાપિ પ્રજ્ઞાપન નહીં કરતે
હૈં । યહ સૂર્યાદિ સંખ્યાત્મક કથન પ્રાકૃત પુરુષ દ્વારા માને અપ્રમેય સર્વજ્ઞદ્વારા
ઉપદિષ્ટ હોને સે સમ્યક્ શ્રદ્ધેય હૈં ॥૧૧॥

छावट्टि पिडगाइं चंदादिच्चाण मणुलोयंमि ।

दो चंदा दो सूर्या य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥

યહાં દો ચંદ્ર એવં દો સૂર્ય કા એક પિટક કહા જાતા હૈ, ઇસ પ્રકાર કે
ચંદ્ર સૂર્ય કા સકલ મનુષ્યલોક મેં છિયાસઠ પિટક હોતે હૈ, કારણ કી મનુષ્ય-

સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાગણ મનુષ્ય લોકમાં એટલા પ્રમાણના સર્વજ્ઞ ભગવાને
કહ્યા છે યથોક્ત સંખ્યાવાળા જે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓના સકલ મનુષ્ય
લોકલાવી નામો અને ગોત્ર યથાયોગ્ય સ્વસિદ્ધાંત પરિભાષાથી યુક્ત કહેલ નામ ગોત્ર
કહેવાય છે તેથી તેમ કહેવામાં આવે છે. અન્વર્થનામ અથવા નામ અને ગોત્ર પ્રાકૃત
એટલેકે અનતિશાયિ પુરુષ તેઓ કોઈ વખત પ્રજ્ઞાપન કરતા નથી. આ સૂર્યાદિની સંખ્યાવાળું
કથન પ્રાકૃત પુરુષ દ્વારા એટલેકે અપ્રમેય સર્વજ્ઞ દ્વારા ઉપદેશાયેલ છે. તેથી સમ્યક્
શ્રદ્ધેય કહેલ છે. ॥૧૧॥

छावट्टि पिडगाइं, चंदादिच्चाण मणुलोयंमि ।

दो चंदा दो सूर्या य हुंति एक्केक्कए पिडए ॥१२॥

અહીં જે ચંદ્ર અને જે સૂર્યોનું એક પિટક કહેવાય છે, આ પ્રમાણના

સકલે મનુષ્યલોકે । યતોહિ મનુષ્યલોકે દ્વાત્રિંશદધિકં શતં ચન્દ્રાસ્તાવન્ત એવ સૂર્યાશ્ચેતિ
 દ્વાભ્યાં દ્વાભ્યાં ચન્દ્રસૂર્યાભ્યામેકં પિટકં ભવતિ તેન દ્વાત્રિંશદધિકં શતં દ્વાભ્યાં વિભજ્યતે-
 $132 \div 2 = 66$ इत्थुपपद्यते चन्द्रसूर्यस्य यत् पिटकपरिमाणं । अथात्र किं प्रमाणं पिटकमिति
 जिज्ञासायां उत्तरार्द्धेन स्वयमेव कथयति-एकैकस्मिन्नपि पिटके द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ भवतः ।
 अत्रैतदुक्तं भवति-द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यौ चेत्येतावत् प्रमाणं एकैकं चन्द्रादित्यानां पिटकमिति,
 एवं प्रमाणं च पिटकं जम्बुद्वीपे एकमेव, यतोहि जम्बुद्वीपे द्वयोरेव चन्द्रयोः द्वयोरेव च
 सूर्ययोः सद्भावात् । तथा द्वे पिटके लवणसमुद्रे भवतः, यतोहि तत्र चतुर्णां चन्द्राणां
 चतुर्णां सूर्याणां च सद्भावात् । एवं पट् पिटकानि धातकी खण्डे भवन्ति, यतोहि तत्र
 द्वादशचन्द्राः द्वादश च सूर्याश्चेति । तथा एकत्रिंशतिः पिटकानि कालोदधौ सन्ति, यतोहि
 तत्र द्वाचत्वारिंशत् चन्द्रास्तावन्त एव सूर्याश्चेति । एवं पट् त्रिंशत् पिटकानि अभ्यन्तर-
 लोक में एकसो बत्तीस चंद्र एवं एकसो बत्तीस सूर्य होते हैं दो दो चंद्र सूर्य
 का एक पिटक होता है, अतः एकसो बत्तीस का दो से भाग करे $132 \div 2 =$
 66 इस प्रकार चंद्र सूर्य का पिटक परिमाण छियासठ होता है । अब पिटक
 कितना प्रमाणवाला कहा है ? इस प्रकार की जिज्ञासा निवृत्त्यर्थ उत्तरार्ध में
 स्वयंहि कहा है एकएक पिटक में दो चंद्र एवं दो सूर्य कहे हैं । यहां पर इस
 प्रकार कहा जाता है दो चंद्र एवं दो सूर्य इतना प्रमाण एकएक चन्द्र सूर्य का
 पिटक का होता है । इस प्रकार का पिटक जंबूद्वीप में एक ही है । कारण की
 जम्बूद्वीप में दो ही चंद्र एवं दो ही सूर्य का सद्भाव रहता है, तथा लवण
 समुद्र में दो पिटक होते हैं, कारण की वहां चार चंद्र एवं चार सूर्य का सद्-
 भाव रहता है । तथा धातकीखंड में छे पिटक होते हैं कारण की वहां पर बारह
 चंद्र एवं बारह सूर्य का सद्भाव होता है । तथा कालोदधि समुद्र में इक्कीस
 पिटक होते हैं कारण की वहां बायालीस चंद्र एवं बायालीस सूर्य होते हैं ।

છાસઠ પિટકો ચંદ્ર સૂર્યના સંપૂર્ણ મનુષ્યલોકમાં હોય છે. કારણકે મનુષ્ય-
 લોકમાં એકસો બત્તીસ ચંદ્રો અને એકસો બત્તીસ સૂર્યો હોય છે. બપોળે ચંદ્ર
 અને સૂર્યોનું એક પિટક થાય છે. તેથી એકસો બત્તીસનો બેથી ભાગ કરવો
 $132 \div 2 = 66$ તે આ પ્રમાણે છાસઠ સંખ્યાવાળું ચંદ્રસૂર્યના પિટકનું પરિમાણ થઈ જાય
 છે. હવે પિટકનું કેટલું પ્રમાણ હોય છે ? આ રીતની જિજ્ઞાસા નિવૃત્તિ માટે ઉત્તરાર્ધમાં
 સ્વયમેવ કહ્યું છે. એક એક પિટકમાં બે ચંદ્રો અને બે સૂર્યો કહ્યા છે. આડીં આ પ્રમાણે
 કહેવામાં આવે છે. બે ચંદ્ર અને બે સૂર્યો આટલું પ્રમાણ એક એક ચંદ્ર સૂર્યના પિટકનું
 થાય છે. આ રીતના પિટક જંબૂદ્વીપમાં એકજ છે. કારણકે જંબૂદ્વીપમાં બેજ ચંદ્ર અને
 બેજ સૂર્યનો સદ્ભાવ રહે છે તથા લવણ સમુદ્રમાં બે પિટકો હોય છે, કારણકે-ત્યાં
 ચાર ચંદ્રો અને ચાર સૂર્યોનો સદ્ભાવ રહે છે. તથા ધાતકીખંડમાં છ પિટકો હોય છે.
 કારણકે ત્યાં આગળ કાલોદધિ સમુદ્રમાં એકવીસ પિટકો હોય છે. કારણકે ત્યાં બેતાલીસ

પુષ્કરાદે સન્તિ, યતોદિ તત્ર દ્વાસપ્તતિશ્ચન્દ્રાઃ દ્વાસપ્તતિશ્ચ સૂર્યા ઇતિ । ઇત્યેવં સર્વાસાં સંખ્યાનામેકત્રયોગેન ભવન્તિ પિટકાનિ પદ્ પટ્ટિ સંખ્યકાનિ ચન્દ્રાદિઃયાનામિતિ ॥૧૨॥ અથ નક્ષત્રપિટકાનિ પ્રતિપાદ્યન્નાહ-‘છાવટ્ટિ પિઢગાઈ ણક્ષત્તાણં તુ મણુયલોયંમિ । છપ્પણં ણક્ષત્તા હુંતિ એકેક્કણ પિઢણ ॥૧૩॥’ પદ્ પાટ્ટિઃ પિટકાનિ નક્ષત્રાણાં તુ મણુપ્યલોકે । પદ્ પશ્ચાશત્ નક્ષત્રાણિ ભવન્તિ એકૈકસ્મિન્ પિટકે ॥૧૩॥ સર્વસ્મિન્નપિ મણુપ્યલોકે સર્વસંખ્યયા નક્ષત્રાણાં પિટકાનિ ભવન્તિ પદ્ પટ્ટિઃ, નક્ષત્રપિટકપરિમાણં ચ શશિદ્વય-સમ્બન્ધિ નક્ષત્રસંખ્યાપરિમાણં, તથાચાહ-એકૈકસ્મિન્ પિટકે નક્ષત્રાણિ ભવન્તિ પદ્ પશ્ચા-શત સંખ્યકાનિ, અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-પદ્ પશ્ચાશ્નક્ષત્રસંખ્યાકમેકૈકં નક્ષત્રપિટકં, અત્રાપિ પદ્ પટ્ટિસંખ્યા ભાવના યથા-એક-એકં નક્ષત્રપિટકં જમ્બુદ્વીપે દ્વે । લવણસમુદ્રે પદ્ । ધાતકી-લ્ખણે એકવિંશતિઃ । કાલોદધૌ પદ્ ત્રિંશત્ અભ્યન્તર પુષ્કરાદે ચૈકકમિતિ સર્વ સંખ્યયા

તથા અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ મેં છત્તીસ પિટક હોતે હૈં, કારણ કો વહાં પર વહત્તર ચંદ્ર એવં વહત્તર સૂર્ય હોતે હૈં । ઇસ પ્રકાર સબ સંખ્યા કો મિલોતે સે ચંદ્ર સૂર્ય કા છિયાસઠ પિટક હો જાતે હૈં ॥૧૨॥

અબ નક્ષત્રોં કે પિટક કા પ્રતિપાદન કરતે હુવે કહતે હૈં-

છાવટ્ટિ પિઢગાઈ ણક્ષત્તાણં તુ મણુયલોયંમિ ।

છપ્પણં ણક્ષત્તા હુંતિ એકેક્કણ પિઢણ ॥૧૩॥

સંપૂર્ણ મણુપ્ય લોક મેં સર્વ સંખ્યા સે નક્ષત્રોં કા પિટક છિયાસઠ હોતે હૈં । નક્ષત્ર કે પિટક કા પરિમાણ દો ચંદ્ર કા નક્ષત્ર સંખ્યા કા પરિમાણ તુલ્ય હોતા હૈં । એક એક પિટક મેં છપ્પન નક્ષત્ર હોતે હૈં, યહાં પર ઇસ પ્રકાર કહા જાતા હૈં-છપ્પન નક્ષત્ર સમૂહ કા એક નક્ષત્ર પિટક હોતા હૈં । યહાં પર મી છિયાસઠ સંખ્યા કી ભાવના ઇસ પ્રકાર સે હૈં-એક એક નક્ષત્ર પિટક જંબુદ્વીપ

ચંદ્રો અને એતાલીસ સૂર્યો હોય છે. તથા અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં છત્તીસ પિટકો હોય છે. કારણકે ત્યાં એતેર ચંદ્રો અને એતેર સૂર્યો હોય છે. આ રીતે બધી સંખ્યાને મેળવવાથી ચંદ્ર સૂર્યના છાસઠ પિટકો થઈ જાય છે. ॥૧૨॥

હવે નક્ષત્રોના પિટકોનું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે-

છાવટ્ટિ પિઢગાઈ ણક્ષત્તાણં તુ મણુયલોયંમિ ।

છપ્પણં ણક્ષત્તા હુંતિ એકેક્કણ પિઢણ ॥૧૩॥

સંપૂર્ણ મણુપ્યલોકમાં કુલ સંખ્યાથી નક્ષત્રોના પિટકો છાસઠ થાય છે. નક્ષત્રોના પિટકોનું પરિમાણ બે ચંદ્રની નક્ષત્ર સંખ્યાના પ્રમાણ બરાબર હોય છે. એક એક પિટકમાં છપ્પન નક્ષત્રો હોય છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. છપ્પન નક્ષત્ર સમૂહનું એક નક્ષત્ર પિટક હોય છે, અહીં છાસઠ સંખ્યાની ભાવના આ પ્રમાણે થાય છે. એક

પદ્ પટ્ટિઃ પિટકાનિ નક્ષત્રાણાં ભવન્તિ મનુષ્યલોકે ॥ ઇતિ ॥૧૩॥ ‘છાવટ્ટિપિડગાઈ મહા-
ગદાળં તુ મણુયલોયમિ । છાવત્તરં ગદસયં હોઈ એકેકકપ પિડપ ॥૧૪॥’ પદ્ પટ્ટિઃ પિટ-
કાનિ મહાગ્રહાણં તુ મનુષ્યલોકે । પદ્ સપ્તતિ ગ્રહશતં ભવતિ એકૈકસ્મિન્ પિટકે ॥૧૪॥
સર્વસ્મિન્ મનુષ્યલોકે મહાગ્રહાણામપિ સર્વસંખ્યયા પદ્ પટ્ટિઃ પિટકાનિ ભવન્તિ, ગ્રહપિટક
પ્રમાણં ચ શશિદ્વય સમ્બન્ધિ ગ્રહસંખ્યા પરિમાણં જ્ઞેયં, તથા ચાહ-ગાથોત્તરાદ્દેન-એકૈક-
સ્મિન્ ગ્રહપિટકે પદ્ સપ્તત્યધિકં ગ્રહશતં ભવતિ-સપ્તત્યધિકગ્રહશતપરિમાણમેકૈકં ગ્રહપિટક
મિત્યર્થઃ । પદ્ પટ્ટિસંખ્યા ભાવના ચાત્ર પૂર્વ પ્રતિપાદિત વદેવ કરણીયેતિ ॥૧૪॥ ‘ચત્તારિ ય
પંતીઓ ચંદાઈચ્ચાળ મણુયલોયમિ । છાવટ્ટિ છાવટ્ટિ ચ હોઈ એકિક્કિયા પંતી ॥૧૫॥’ ચતસ્રથ
પંક્તયશ્ચન્દ્રાદિત્યાનાં મનુષ્યલોકે । પદ્ પટ્ટિ પદ્પટ્ટિશ્ચ ભવતિ એકૈકા પંક્તિઃ ॥૧૫॥ इह मनु-
ष्यलोके चन्द्रादित्यानां चतस्रः पङ्क्तयो भवन्ति, तद्यथा-द्वे पंक्तिचन्द्राणं द्वे च पंक्तिसूर्याणा-
में दो होता है । लवणसमुद्र में छ, धातकीखंड में इक्कीस, कालोदधी में
छत्तीस, अभ्यन्तर पुष्करार्ध में एक इस प्रकार सर्वसंख्या जोड़ने से मनुष्य
लोक में नक्षत्रों के छियासठ पिटक हो जाते हैं ॥१३॥

છાવટ્ટિ પિડગાઈ મહાગદાળં તુ મણુયલોયમિ ।

છાવત્તરં ગદસયં હોઈ એકેકકપ પિડપ ॥૧૪॥

સંપૂર્ણ મનુષ્ય લોક મેં મહાગ્રહોં કા ખી સર્વ સંખ્યા સે છિયાસઠ પિટક
હોતે હેં । ગ્રહ કા પિટક પરિમાણ દો ચંદ્ર કી ગ્રહ સંખ્યા કે પરિમાણ જિતના
હોતા હૈ, વહી ગાથા કે ઉત્તરાર્ધ મેં કહા હૈ કિ એક એક ગ્રહ પિટક મેં એકસો
છિહત્તર ગ્રહ હોતે હેં । છિયાસઠ સંખ્યા કી ભાવના યહાં પર પૂર્વ કથના-
નુસાર કર લેવે ॥૧૪॥

ચત્તારિ ય પંતીઓ ચંદાઈચ્ચાળ મણુયલોયમિ ।

છાવટ્ટિ છાવટ્ટિ ચ હોઈ એકિક્કિયા પંતી ॥૧૫॥

એક નક્ષત્ર પિટક જ'ખૂદ્દીપમાં, લવણ સમુદ્રમાં બે હોય છે. છ, ધાતકી ખંડમાં, એકવીસ,
કાલોદધિમાં, છત્રીસ, આભ્યન્તરપુષ્કરાર્ધમાં આ પ્રમાણે બધી સંખ્યા મેળવવાથી
મનુષ્યલોકમાં નક્ષત્રોના છાસઠ પિટકો થઈ જાય છે. ॥૧૩॥

છાવટ્ટિ પિડગાઈ મહાગદાળં તુ મણુયલોયમિ ।

છાવત્તરં ગદસયં હોઈ એકેકકપ પિડપ ॥૧૪॥

સંપૂર્ણ મનુષ્યલોકમાં છાસઠ પિટકો મહાગ્રહોના હોય છે. ગ્રહના પિટકનું પરિમાણ
બે ચંદ્રની ગ્રહસંખ્યાના પરિમાણ જેટલું હોય છે. એજ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું છેકે-
એક ગ્રહ પિટકમાં એકસો છોતેર ગ્રહો હોય છે. છાસઠ સંખ્યાની ભાવના અહીં પૂર્વકથના-
નુસાર કરી લેવી. ॥૧૪॥

ચત્તારિય પંતીઓ ચંદાઈચ્ચાળમણુયલોયમિ ।

છાવટ્ટિ છાવટ્ટિ ચ હોઈ, એકેકિયા પંતી ॥૧૫॥

मिति चतस्रः पंकयो भवन्ति, एकैका च पंक्तिर्भवति पट्पट्टिः—पट्पट्टिसूर्यादि संख्या । एतद् भावना चैवं यथा—एकः किल सूर्यो जम्बुद्वीपे मेरोर्दक्षिणभागे चारं चरन् वर्त्तते, एकश्चोत्तर-भागे चारं चरन् भवति । एकश्चन्द्रमा मेरोः पूर्वभागे, एकोऽपरभागे च चारं चरन् वर्त्तते, तत्र योहि किल मेरोर्दक्षिणभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्त्तते तत् समश्रेणि व्यवस्थितौ द्वौ सूर्यौ दक्षिणभागे भवतः । पट् धातकीखण्डे । एकविंशतिः कालोदधौ पट् त्रिंशत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इत्यस्यां सूर्यपंक्तौ पट्पट्टिः सूर्याः भवन्ति, योऽपि च मेरोरुत्तरभागे सूर्यो व्यवस्थित-श्चारं चरति—चारं चरन् वर्त्तते अस्यापि समश्रेण्या व्यवस्थितौ द्वौ सूर्यावुत्तरभागे लवण-समुद्रे भवतः । धातकीखण्डे पट्, कालोदधौ एकविंशतिः, अभ्यन्तर पुष्करार्द्धे च पट् त्रिंश-दिति, इत्यस्यामपि पट्पट्टौ सर्वसंख्यया पट् पट्टिः भवन्ति । तथा च योहि मेरोः किलपूर्व-भागे चारं चरन् वर्त्तते—चन्द्रमास्तत् समश्रेणि व्यवस्थितौ द्वौ चन्द्रौ पूर्वभागे एव भवतो लवणसमुद्रे । धातकीखण्डे पट् । कालोदधौ एकविंशतिः । अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे पट्त्रिंशत् । इत्यस्यां चन्द्रपंक्तौ सर्वसंख्यया पट् पट्टिश्चन्द्रमसो भवन्ति । एवं योहि खलु चन्द्रो मेरोर-

मनुष्य लोक में चंद्र सूर्य की चार पंक्ति होती है । जो इस प्रकार है—दो पंक्ति चंद्र की तथा दो पंक्ति सूर्य की होती है । इस प्रकार चार पंक्ति कही है । एक एक पंक्ति में छियासठ छियासठ चंद्र सूर्य होते हैं, इसकी भावना इस प्रकार है—एक सूर्य जंबूद्वीप में मेरु के दक्षिण भाग में चार करता है, तथा एक उत्तर भाग में चार करता है । एक चंद्र मेरु के पूर्व भाग में संचरण करता है, तथा एक पश्चिम में संचरण करता है—उसमें जो सूर्य मेरु के दक्षिणभाग में संचरण करता है, उसकी समश्रेणी में व्यवस्थित दो सूर्य दक्षिण भाग में होते हैं । छ धातकी खंड में, इक्कीस कालोदधि में छत्तीस अभ्यन्तर पुष्करार्ध में इस प्रकार सब को जोड़ने से छियासठ हो जाते हैं । तथा जो चंद्र मेरु के पूर्व भाग में चार करता है, उसकी समश्रेणी में दो चन्द्र पूर्व भाग में ही लवणसमुद्र में होता है, धातकी खंड में छ, तथा कालोदधि में इक्कीस एवं

मनुष्यलोकमां चंद्र सूर्यानी चार पंक्तिथो थाय छे. जे आ प्रमाणे छे. जे पंक्ति चंद्रनी तथा जे पंक्ति सूर्यानी होय छे. आ रीते चार पंक्ति कहेल छे. ओके ओके पंक्तिमां छासठ छासठ चंद्र सूर्य होय छे. आनी भावना आ प्रमाणे छे. ओके सूर्य जंबूद्वीपमां मेरुनी दक्षिण भागमां चार करे छे. तथा ओके उत्तर भागमां चार करे छे. ओके चंद्र मेरुना पूर्वभागमां संचरण करे छे, तथा ओके पश्चिममां संचरण करे छे. तेमां जे सूर्य मेरुना दक्षिणभागमां संचरण करे छे, तेनी समश्रेणीमां व्यवस्थित जे सूर्यो दक्षिण भागमां होय छे, छ धातकीखंडमां, ओकेवीस कालोदधिमां, छत्तीस अभ्यन्तर पुष्करार्धमां जे रीते गजाने भेजववाथी छासठ थक जाय छे. तथा जे चंद्र मेरुना पूर्वभागमां चार करे छे. तेनी समश्रेणीमां जे चंद्रोपूर्व भागमां लवण समुद्रमां होय छे, धातकीखंडमां छ, तथा कालोदधिमां ओकेवीस अने

પરમાગે ભવતિ તન્મૂલાયમપિ પદ્મકૌ પદ્ પટિશ્ચન્દ્રમસો વેદિતવ્યાઃ ઇતિ ભાવનાઙ્ગેયા ॥૧૫॥
 ‘છપ્પણં પંતિઓ ણક્ખત્તાણં તુ મણુયલોચંમિ । છાવટ્ઠિં છાવટ્ઠિં હવંતિ એવકેક્કિયા પંતી ॥
 ૧૬॥ પદ્ પશ્ચાશત્ પંક્તયો નક્ષત્રાણાં તુ મણુપ્યલોકે । પદ્ પટિ પદ્ પટિ ભવન્તિ એકૈ-
 કસ્યાં પંતૌ ॥૧૬॥ હહ મણુપ્યલોકે સર્વસંખ્યયા પદ્ પશ્ચાશત્ પંક્તયો ભવન્તિ નક્ષત્રા-
 ણામ્ । એકૈકા ચ પંક્તિર્ભવતિ પદ્ પટિઃ પદ્ પટિર્નક્ષત્રપ્રમાણા ઇત્યર્થઃ । તથાહિ-અસ્મિન્નકલ
 જમ્બૂદ્વીપે દક્ષિણતોડર્ધમાગે એકસ્ય ચન્દ્રમસઃ પરિવારભૂતાનિ અભિજિદાદીન્યષ્ટાવિંશતિ-
 ન્નક્ષત્રાણિ ક્રમેણ વ્યવસ્થિતાનિ ચારં ચરન્તિ, ઉત્તરતોડર્ધમાગે દ્વિતીયસ્ય ચન્દ્રમસઃ
 પરિવારભૂતાનિ અભિદાદીન્યષ્ટાવિંશતિ ન્નક્ષત્રાણિ ક્રમેણ વ્યવસ્થિતાનિ ચારં ચરન્તિ, તત્ર
 દક્ષિણતોડર્ધમાગે યદભિજિન્નક્ષત્રં તત્ સમથ્રેણિ વ્યવસ્થિતે દ્વે અભિજિન્નક્ષત્રે લવણસમુદ્રે
 ભવતઃ । ધાતકી સ્ખંડે ચ પદ્ કાલોદધૌ એકવિંશતિઃ અભ્યન્તરપુષ્કરાદેં પદ્ ત્રિંશત,
 અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધ મેં છત્તીસ, હસ પ્રકાર ચંદ્ર પંક્તિ મેં સર્વ સંખ્યા કા જોડ
 છિયાસઠ ચંદ્ર હો જાતે હૈં । તથા જો ચંદ્ર મેરુ કે પશ્ચિમ ભાગ મેં હૈં ઉસકે
 સાથ છિયાસઠ ચંદ્ર પંક્તિ સમક્ષના ચાહિયે ॥૧૫॥

છપ્પણં પંતિઓ ણક્ખત્તાણં તુ મણુયલોચંમિ ।

છાવટ્ઠિં છાવટ્ઠિં હવંતિ એવકેક્કિયા પંતી ॥૧૬॥

હસ મણુપ્ય લોક મેં કુલ મિલકર છપ્પન નક્ષત્રોં કી પંક્તિયાં કહીં હૈં । એક
 એક પંક્તિ મેં છિયાસઠ છિયાસઠ નક્ષત્ર હોતે હૈં । જૈસે કી હસ જમ્બૂદ્વીપ કે
 દક્ષિણાર્ધ ભાગ મેં એક ચંદ્ર કા પરિવારરૂપ અભિજિદાદિ અઠાઈસ નક્ષત્ર ક્રમ સે
 વ્યવસ્થિત હોકર સંચરણ કરતે હૈં, ઉત્તરાર્ધભાગ મેં દૂસરે ચંદ્ર કા પરિવારભૂત
 અભિજિદાદિ અઠાઈસ નક્ષત્ર ક્રમ સે વ્યવસ્થિત હોકર સંચરણ કરતે હૈં, ઉસમેં
 દક્ષિણ કે અર્ધભાગ મેં જો અભિજિત્ નક્ષત્ર હૈ, ઉસકી સમથ્રેણી મેં વ્યવસ્થિત
 દો અભિજિત્ નક્ષત્ર લવણસમુદ્ર મેં હોતા હૈ । ધાતકીસ્ખંડ મેં છ, કાલોદધિ

અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં છત્તીસ આ રીતે ચંદ્ર પંક્તિમાં બધી સંખ્યાનો સરવાળો છાસઠ
 ચંદ્ર થઈ જાય છે. તથા-જે ચંદ્ર મેરુની પશ્ચિમ ભાગમાં છે, તેની સાથે છાસઠ ચંદ્ર
 પંક્તિ સમજ લેવી. ॥૧૫॥

છપ્પણં પંતિઓ ણક્ખત્તાણં તુ મણુયલોચંમિ ।

છાવટ્ઠિં છાવટ્ઠિં હવંતિ એવકેક્કિયા પંતી ॥૧૬॥

આ મણુપ્યલોકમાં બધામળીને છપ્પન નક્ષત્રોની પંક્તિયો હોય છે, એકએક પંક્તિમાં
 છાસઠ છાસઠ નક્ષત્રો હોય છે. જેમકે-આ જમ્બૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ ભાગમાં એક ચંદ્રના
 પરિવારરૂપ અભિજિદાદિ અઠાવીસ નક્ષત્રો ક્રમથી વ્યવસ્થિત થઈને સંચરણ કરે છે. તેમાં
 દક્ષિણના અર્ધભાગમાં જે અભિજિત નક્ષત્ર છે, તેની સમથ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત બે અભિજિત
 નક્ષત્ર લવણસમુદ્રમાં હોય છે. ધાતકીસ્ખંડમાં છ, કાલોદધિમાં એકવીસ અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં

इत्येवं सर्वसंख्यया पट् पट्टिरभिजिन्नक्षत्राणि पंक्त्या व्यवस्थितानि भवन्ति, एवं श्रवणादीन्यपि दक्षिणतोऽर्द्धभागे पंक्त्या व्यवस्थितानि पट् पट्टि संख्यकानि स्वयमेव भावनीयानि । उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे यदभिजिन्नक्षत्रं भवति तत् समश्रेण्यां व्यवस्थिते उत्तरभागे द्वे अभिन्नक्षत्रे लवणसमुद्रे भवतः, धातकीखण्डे पट्, कालोद्धो एकविंशतिः अभ्यन्तर पुष्करार्द्धे पट् त्रिंशत् । एवमेव श्रवणादि पंक्तयोऽपि प्रत्येकं पट् पट्टि संख्यका भावनीया वेदितव्याश्च भवन्ति सर्वसंख्यया पट् पञ्चाशन्नक्षत्राणां पंक्तयो भवन्ति । एकैका च पंक्तिः पट् पट्टि संख्येति ॥१६॥ 'छावत्तरं गहाणं पंति सयं हवइ मणुयलोयंमि । छावट्ठिं छावट्ठिं हवइ य एक्केक्किया पंती ॥१७॥ पट् सप्ततिग्रहाणां पंक्तिशतं भवति मनुष्यलोके । पट् पट्टिः पट् पट्टि भवति च एकैका पंक्तिः ॥१७॥ ग्रहाणां-अङ्गारक

में इक्कीस, अभ्यन्तर पुष्करार्ध में छत्तीस, इस प्रकार सब संख्या को मिलाने से छियासठ अभिजित् नक्षत्र पंक्ति में व्यवस्थित होते हैं । इसी प्रकार दक्षिणार्ध भाग में श्रवणादि नक्षत्र पंक्ति में व्यवस्थित रूप से छियासठ संख्या स्वयं भावित कर लेवें, उत्तरार्ध भाग में अभिजित् नक्षत्र होता है, उसकी समश्रेणी में व्यवस्थित उत्तरभाग में ही दो अभिजित् नक्षत्र लवणसमुद्र में होते हैं, तथा धातकी खंड में छह एवं कालोद्धि में इक्कीस तथा अभ्यन्तर पुष्करार्ध में छत्तीस होते हैं । इसी प्रकार श्रवणादि नक्षत्र की पंक्तियां भी प्रत्येक की छियासठ संख्यात्मक होती है । सबको मिलाने से छप्पन नक्षत्रों की पंक्ति होती है । एक एक पंक्ति में छियासठ छियासठ संख्या होती है ॥१६॥

छावत्तरं गहाणं पंतिसयं हवइ मणुयलोयंमि ।

छावट्ठिं छावट्ठिं हवइ य एक्केक्किया पंती ॥१७॥

મનુષ્યલોક મેં અંગારકાદિ ગ્રહોં કા સર્વ સંખ્યા સે છ સો સિત્તેર પંક્તિ

છત્રીસ આ પ્રમાણે બધી સંખ્યા મેળવવાથી છાસઠ અભિજિત નક્ષત્ર પંક્તિમાં વ્યવસ્થિત થાય છે. એજ પ્રમાણે દક્ષિણ ભાગમાં શ્રવણાદિ નક્ષત્ર પંક્તિમાં વ્યવસ્થિત રૂપથી છાસઠ સ્વયં ભાવિત કરી લેવા. ઉત્તરાર્ધભાગમાં અભિજિત નક્ષત્ર હોય છે. તેની સમશ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત ઉત્તર ભાગમાં બે અભિજિત નક્ષત્રો લવણ સમુદ્રમાં હોય છે. તથા ધાતકીખંડમાં છ, અને કાલોદધિ સમુદ્રમાં એકવીસ અને અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં છત્રીસ હોય છે. એજ પ્રમાણે શ્રવણાદિ નક્ષત્રોની પંક્તિયો પણ દરેકની છાસઠ સંખ્યાવાળી થાય છે, બધી સંખ્યાને મેળવવાથી નક્ષત્રોની છપ્પન પંક્તિયો થાય છે. એક એક પંક્તિમાં છાસઠ છાસઠ સંખ્યા હોય છે. ॥૧૬॥

छावत्तरं गहाणं पंतिसयं हवइ मणुयलोयंमि ।

छावट्ठिं छावट्ठिं हवइ य एक्केक्किया पंती ॥१७॥

મનુષ્યલોકમાં અંગારકાદિ ગ્રહોની કુલ સંખ્યાથી છસોસિત્તેર પંક્તિયો હોય છે.

પ્રમૃતીનાં સર્વસંખ્યયા મનુષ્યલોકે પદ્ સપ્તત્યધિકં પંક્તિશતં ભવતિ, એકૈકા ચ પંક્તિર્ભવતિ પદ્ પષ્ટિઃ—પદ્ પષ્ટિગ્રહ સંખ્યા તુલ્યા ॥ અત્રાપીત્યં માવના વેદિતવ્યા—ઇહ જમ્બુદ્વીપે સ્થલ દક્ષિણતોડર્દ્ધભાગે એકસ્ય ચન્દ્રમસઃ પરિવારભૂતા અઙ્ગારકપ્રમૃતયોઽષ્ટાશીતિ ગ્રહાઃ સન્તિ, ઉત્તરતોડર્દ્ધભાગેઽપિ દ્વિતીયસ્ય ચન્દ્રમસઃ પરિવારભૂતાઃ અંગારક પ્રમૃતયેવ અષ્ટાશીતિગ્રહાઃ । તત્ર ચ દક્ષિતોડર્દ્ધભાગે યોહિ અઙ્ગારકનામગ્રહસ્તત્ સમશ્રેણિ વ્યવસ્થિતૌ દ્વૌ અઙ્ગારકૌ, પુનર્દક્ષિણભાગે એવ દ્વાવઙ્ગારકૌ લવણસમુદ્રે ભવતઃ, ધાતકીઘ્નકે ચ પદ્, કાલોદધાવેકવિંશતિઃ, અભ્યન્તર પુષ્કરાદ્ધે ચ પદ્ ત્રિંશત્ इत्येवं પદ્ પષ્ટિર્ભવન્તિ, એવં શેષા અપિ સપ્તાશીતિ ગ્રહાઃ પંક્ત્યા વ્યવસ્થિતાઃ પ્રત્યેકં પદ્ પષ્ટિર્વેદિતવ્યાઃ, એવમુત્તરતોડ્પ્યર્દ્ધભાગે અઙ્ગારક પ્રમૃતીનાં અષ્ટાશીતેગ્રહાણાં પંક્તયઃ પ્રત્યેકં પદ્ પષ્ટિસંખ્યકાઃ માવનીયાઃ इत्येवं ભવતિ કિલ સર્વસંખ્યયા ગ્રહાણાં પદ્ સપ્તં પંક્તિશતં એકૈકા ચ પંક્તિઃ પદ્ પષ્ટિ સંખ્યાકા-

હોતી હૈ । એક એક પંક્તિ મેં છિયાસઠ છિયાસઠ ગ્રહ હોતે હૈં । યહાં પર હસ પ્રકાર કી માવના કરની ચાહિયે—હસ જંબૂદ્વીપ મેં દક્ષિણાર્ધ ભાગ મેં એક ચંદ્ર કા પરિવાર ભૂત અંગારકાદિ અઠાસી ગ્રહ હોતે હૈં । ઉત્તરાર્ધ ભાગ મેં ભી દૂસરે ચંદ્ર કે પરિવારભૂત અંગારકાદિ અઠાસી ગ્રહ હોતે હૈં । હસમેં દક્ષિણાર્ધ ભાગ મેં જો અંગારક નામ કા ગ્રહ હૈ હસકી સમશ્રેણી સે વ્યવસ્થિત દો અંગારક હોતે હૈં । પુનઃ દક્ષિણભાગ મેં ભી દો અંગારક લવણસમુદ્ર મેં હોતે હૈં, ધાતકી ઘંડ મેં છ, કાલોદધિ મેં ઇક્કીસ, તથા અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ મેં છત્તીસ હસ પ્રકાર છિયાસઠ હો જાતે હૈં, હસી પ્રકાર શેષ સપ્તાસી ગ્રહેં ભી પંક્તિ મેં વ્યવસ્થિત હોતે હૈં, પ્રત્યેક પંક્તિ મેં છિયાસઠ છિયાસઠ ગ્રહ હોતે હૈં એસા સમજ લેવેં । હસી પ્રકાર ઉત્તરાર્ધ ભાગ મેં ભી અંગારક આદિ અઠાસી ગ્રહોં કી પંક્તિયાં સમજની ચાહિયે એવં પ્રત્યેક મેં છિયાસઠ સંખ્યાત્મક માવિત કર લેવેં ।

એક એક પંક્તિમાં છાસઠ છાસઠ ગ્રહો હોય છે. અહીં આ પ્રમાણેની ભાવના કરવી. આ જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધ ભાગમાં એક ચંદ્રના પરિવારભૂત અંગારકાદિ અઠ્યાસીગ્રહો હોય છે. ઉત્તરાર્ધભાગમાં પણ બીજા ચંદ્રના પરિવારભૂત અંગારક વિગેરે અઠ્યાસીગ્રહો હોય છે. તેમાં દક્ષિણાર્ધભાગમાં જે અંગારક નામનો ગ્રહ છે, તેની સમશ્રેણીમાં વ્યવસ્થિત બે અંગારકો હોય છે. અને દક્ષિણભાગમાં જ બે અંગારક લવણ સમુદ્રમાં હોય છે. ધાતકી ઘંડમાં છ, કાલોદધિમાં એકવીસ અને અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં છત્તીસ આ રીતે છાસઠ થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે બાકીના સપ્તાસી ગ્રહો પણ પંક્તિમાં વ્યવસ્થિત હોય છે. દરેક પંક્તિમાં છાસઠ છાસઠ ગ્રહો હોય છે. તેમ સમજવું. એજ પ્રમાણે ઉત્તરાર્ધભાગમાં પણ અંગારક વિગેરે અઠ્યાસીગ્રહોની પંક્તિયો બાબતી અને દરેક પંક્તિમાં છાસઠથી ભાવિત કરી લેવી આ પ્રમાણે ગ્રહોની બધી મળીને છસોસિત્તેર પંક્તિયો હોય છે. અને

વેતિ ॥૧૭॥ 'તે મેરુચણુચરંતા પદાહિણાવત્તમંડલા સવ્વે । અણવદ્વિય જોગેહિં ચંદા સૂરા ગહગણા ય ॥૧૮॥' તે મેરુમનુચરંતઃ પ્રદક્ષિણાઃ આવર્તમણ્ડલા સર્વેઃ । અનવસ્થિત યોગૈ-શ્ચન્દ્રાઃ સૂર્યાઃ ગ્રહગણાશ્ચ ॥૧૮॥ તે-મનુષ્યલોકવર્તિનઃ સર્વેચન્દ્રા સર્વે સૂર્યાઃ સર્વે ગ્રહગણાશ્ચ અનવસ્થિતૈઃ-ક્રમવિહીનૈઃ-યથાયોગમન્યૈરન્યૈર્નક્ષત્રૈઃ મદ યોગૈરુપલક્ષિતાઃ (પ્રયાહિણા વત્ત-મંડલા) પ્રકર્ષેણ સર્વાસુ દિક્ષુ વિદિક્ષુ ચ પરિભ્રમતાં ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં દક્ષિણ એવ મેરુર્ભવતિ યસ્મિન્નાવર્તને-મણ્ડલપરિભ્રમણરૂપે સ પ્રદક્ષિણઃ, પ્રદક્ષિણઃ આવર્તો યેષાં મણ્ડલાનાં તાનિ તથા પ્રદક્ષિણાવર્ત્તાનિ મણ્ડલાનિ યેષાં તે તથા, મેરુમનુલક્ષીકૃત્ય ચરન્તિ, એતેનૈતદુક્તં ભવતિ-સૂર્ય-ચન્દ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્ર તારારૂપાદયઃ સર્વેઽપિ મનુષ્યલોકવર્તિનઃ પ્રકાશપુજ્ઞાઃ પ્રદક્ષિણાવર્ત મણ્ડલગત્યા પરિભ્રમન્તીતિ । હહ ચન્દ્રાદિત્ય ગ્રહાદીનાં મણ્ડલાનિ હસ પ્રકાર ગ્રહોં કી સવ મિલકર છસો સિત્તેર પંક્તિયાં હોતી હૈં । એક એક પંક્તિ છિયાસઠ છિયાસઠ સંખ્યા વાલી હોતી હૈં ॥૧૭॥

તે મેરુચણુચરંતા, પદાહિણાવત્તમંડલા સવ્વે ।

અણવદ્વિયજોગેહિં ચંદા સૂરા ગહગણા ય ॥૧૮॥

મનુષ્યલોકવર્તિ વે સભી ચંદ્ર એવં સભી સૂર્ય તથા સભી ગ્રહગણ અન-વસ્થિત અર્થાત્ ક્રમરહિત-યથાયોગ સે અન્ય નક્ષત્ર કે સાથ યોગ કરતે હુવે રહતે હૈં । (પ્રયાહિણાવત્ત મંડલા) પ્રકર્ષ સે સભી દિશા એવં વિદિશા મેં પરિ-ભ્રમણ કરતે હુવે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારા રૂપોં કી દક્ષિણ દિશામેં હી મેરુ-પર્વત હોતા હૈ । જિસ મંડલ પરિભ્રમણ મેં જિસ મંડલ કા પ્રદક્ષિણ આવર્ત હો વે પ્રદક્ષિણાવર્તમંડલ કહે જાતે હૈં । યે મેરુ કો લક્ષ કરકે પરિભ્રમણ કરતે હૈં અતઃ હસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ કિ-સૂર્ય-ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારારૂપ આદિ સભી મનુષ્યલોકવર્તિ પ્રકાશપુંજ પ્રદક્ષિણાવર્તમંડલગતિ સે પરિભ્રમણ કરતે હૈં । યહાં પર ચંદ્ર-સૂર્ય એવં ગ્રહાદિ કે મંડલ અનવસ્થિત હોતે હૈં । યથા યોગ

એક એક પંક્તિમાં છાસઠ સંખ્યા હોય છે. ॥૧૭॥

તે મેરુ અણુચરંતા, પદાહિણાવત્ત મંડલા સવ્વે ।

અણવદ્વિયા જોગેહિં, ચંદા સૂરા ગહગણા ય ॥૧૮॥

મનુષ્યલોકવર્તિ એ બધાજ ચંદ્રો અને બધા સૂર્યો અને બધા ગ્રહગણ અનવસ્થિત એટલેકે ક્રમરહિત યથાયોગથી બીજા નક્ષત્રોની સાથે યોગ કરીને રહે છે. (પ્રયાહિણાવત્ત મંડલા) પ્રકર્ષથી બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં પરિભ્રમણ કરતાં ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓની દક્ષિણદિશામાંજ મેરુ પર્વત હોય છે. જે મંડળ પરિ-ભ્રમણમાં જે મંડળનું દક્ષિણ આવર્ત હોય એ પ્રદક્ષિણાવર્તમંડળ કહેવાય છે. એ મેરુને લક્ષ્ય કરીને પરિભ્રમણ કરે છે. તેથી આમ કહેવાય છેકે-સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્રો અને તારા રૂપો વિગેરે બધા મનુષ્યલોકવર્તિ પ્રકાશપુંજ પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડળગતિથી પરિભ્રમણ કરે છે, અહીં ચંદ્ર-સૂર્ય-અને ગ્રહાદિના મંડળો અનવસ્થિત હોય છે. યથાયોગ બીજા

અનવસ્થિતાનિ ભવન્તિ-યથા યોગમન્યસ્મિન્-અન્યસ્મિન્ મળ્ડલે તેષાં તેષાં સન્ધારિત્વાત્, નક્ષત્ર તારાણાં તુ મળ્ડલાન્યવસ્થિતાન્યેવ ॥૧૮॥ તથાચાઢ-‘ળક્ષ્મત્ત તારાણં અવદ્વિયા મંડલા મુળેયવ્વા । તેઽવિય પયાહિળાવત્તમેવમેરૂં અળુચરંતિ ॥૧૯॥’ નક્ષત્રતારકાનાં અનવસ્થિતાનિ મળ્ડલાનિ જ્ઞાતવ્યાનિ । તાન્યપિ ચ પ્રદક્ષિળાવર્ત્તમેવ મેરૂમનુચરન્તિ ॥૧૯॥ નક્ષત્રાણાં તારકાનાં ચ મળ્ડલાનિ અનવસ્થિતાનિ જ્ઞાતવ્યાનિ, અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-અકાલં પ્રતિનિયતમેકૈકં નક્ષત્રાણાં તારકાનાં ચ પ્રત્યેકં મળ્ડલમિતિ । નચેત્ તદેત્યમવસ્થિતમળ્ડલત્વોક્તાવેવમાશઙ્કનીયં, યથા ઇતેષાં ગતિરેવ ન સમ્ભવતિ, યથોત્તરાર્દ્ધેન સ્વયમેવ પ્રતિપાદયતિ-‘તેઽવિય’ તાન્યપિ-નક્ષત્રાણિ તારકાણિ ચ, । અત્ર સૂત્રે પુંસ્ત્વનિર્દેશઃ પ્રાકૃત્ત્વાત્ । પ્રદક્ષિળાવર્ત્તમેવ, ઇદં ક્રિયાવિશેષળં મેરૂમનુલક્ષીકૃત્ય ચરન્તિ, ઇતચ્ચ મેઢં લક્ષીકૃત્ય પ્રદક્ષિળાવર્ત્તે તેષાં ચરળં પ્રત્યક્ષત્ ઇવોપલક્ષ્યતે ઇતિ સંવાદિ ॥૧૯॥ ‘રયળિકરદિળ-અન્ય અન્ય મંડલ મેં ડસ ડસ મંડલ મેં સંચરળ કરને સે । નક્ષત્ર ઇવં તારાઓં કા મંડલ અવસ્થિત હોતે હેં ॥૧૮॥

‘ળક્ષ્મત્ત તારાળાં અવદ્વિયા મંડલામુળેયવ્વા ।

તેઽવિય પયાહિળાવત્તમેવ મેરૂં અળુચરંતિ ॥૧૯॥

નક્ષત્ર ઇવં તારાઓં કા મંડલ અનવસ્થિત હોતે હેં । યહાં પર ઇસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ-અકાલ પ્રતિનિયત ઇક ઇક નક્ષત્ર ઇવં તારાઓં કા પ્રત્યેક કા મંડલ હોતા હેં । ઇસસે ઇસ પ્રકાર કા અવસ્થિત મંડલપને સે નહીં કહે હેં ઇસ પ્રકાર કી શંકા નહીં કરની ચાહિયે । કારળ કી ઇનકી ગતી હી સંભવિત નહીં હોતી હૈ અતઃ ડત્તરાર્ધ મેં સ્વયંહિ પ્રતિપાદિત કરતે હેં-વે નક્ષત્ર તારાં (યહાં પર સૂત્રમેં પ્રાકૃત હોને સે પુંલિંગ સે નિર્દેશ કિયા હૈ) પ્રદક્ષિળાવર્ત્ત હી હોતે હેં, યહ ક્રિયા વિશેષળ હૈ । મેરુ કો લક્ષ કરકે વિચરળ કરતે હેં યહ મેરુ કો લક્ષ કરકે પ્રદક્ષિળાવર્ત્ત ડનકા સંચરળ પ્રત્યક્ષ સે હી દૃષ્ટિગોચર હોતા હૈ ॥૧૯॥

ખીજ મંડળમાં તેતે મંડળમાં સંચરળ કરવાથી નક્ષત્રો અને તારાઓના મંડળો અવસ્થિત હોય છે. ॥૧૮॥

ળક્ષ્મત્તતારાળાં, અવદ્વિયા મંડલા મુળેયવ્વા ।

તેઽવિય પયાહિળાવત્તમેવ મેરૂં અળુચરંતિ ॥૧૯॥

નક્ષત્રો અને તારાઓના મંડળ અનવસ્થિત હોય છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. અકાળ પ્રતિનિયત ઁક ઁક નક્ષત્ર અને તારાઓનું મંડળ હોય છે. તેથી આ રીતે અવસ્થિત મંડળપણથી કહ્યા નથી. આ રીતે શંકા કરવી નહીં. કારણકે-તેમની ગતી નોજ સંભવ નથી, તેથી ડત્તરાર્ધમાં સ્વયમેવ પ્રતિપાદિત કરે છે કે-અે નક્ષત્રો અને તારાઓ (અહીં સૂત્રમાં પ્રાકૃત હોવાથી પુંલિંગથી નિર્દેશ કરેલ છે) પ્રદક્ષિળાવર્ત્ત હોય છે. આ ક્રિયાવિશેષળ છે. મેરૂને લક્ષ કરીને વિચરળ કરે છે. આ મેરૂને લક્ષ કરીને પ્રદક્ષિળાવર્ત્ત તેઓનું સંચરળ પ્રત્યક્ષથીજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ॥૧૯॥

કારણં ઉદ્ધં ચ અહેવ સંક્રમો નત્થિ । મંડલસંક્રમણં પુણ સવ્ભંતરં વાહિરંતિરિણ ॥૨૦॥ રજની-
કરદિનકારણાં ઊર્ધ્વમધ્યથૈવ સંક્રમો નાસ્તિ । મંડલસંક્રમણં પુનઃ સાભ્યન્તરં વાહ્યં તીર્યક્
॥૨૦॥ રજનિકરદિનકારણાં-ચન્દ્રાદિત્યાનાં ઊર્ધ્વ અથથ-સંક્રમણં-ગમનં નાસ્તિ-ન ભવ-
તીત્યર્થઃ, સ્વસ્વમંડલસીમામનુલક્ષીકૃત્યૈવ ચન્દ્રસૂર્યો ભ્રમતઃ ન કદાચિદપિ તૌ મંડલાદ્
બહિર્નિગત્ય ભ્રમત इत्यર્થઃ તથા જગત્ સ્વાભાવ્યાત્ । તીર્યક્ પુનર્મંડલેષુ સંક્રમણં ભવતિ,
કિં વિશિષ્ટં ચ તત્ સંક્રમણમિત્યત આદ્ય-સાભ્યન્તરવાહ્યં-અભ્યન્તરં ચ વાહ્યં ચ અભ્યન્તર-
વાહ્યં સદ્યાભ્યન્તરવાહ્યેન વર્તતે इति સાભ્યન્તરવાહ્યં, અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-સર્વાભ્યન્તરાન્મંડલાત્
પરતઃ તાદન્મંડલેષુ સંક્રમણં યાવત્ સર્વવાહ્યં મંડલં સર્વવાહ્યાચ્ચ મંડલાત્ અર્વાક્ તાવન્મંડ-
લેષુ સંક્રમણં યાવત્ સર્વાભ્યન્તરમિતિ ॥૨૦॥ ‘રયણિકરદિનકારણં ણક્કલ્લતાણં મહગ્ગહાણં
ચ । ચારવિસેસેણ ભવે સુહદુક્કલ્લવિહી મણુસ્સાણં ॥૨૧॥’ રજનિકરદિનકારણાં નક્ષત્રાણાં

રયણિયરદિનયરાણં ઉદ્ધં ચ અહેવ સંક્રમો નત્થિ ।

મંડલસંક્રમણં પુણ સવ્ભંતરં વાહિરંતિરિણ ॥૨૦॥

ચંદ્ર સૂર્ય કા ઊપર નીચે કા ગમન નહીં હોતા હૈ । અપની અપકી સીમા
કો લક્ષ્ય કરકે હી સૂર્ય ચંદ્રભ્રમણ કરતે હૈ । વે મંડલ સે વાહર નિકલકર
કદાપિ ભ્રમણ નહીં કરતે । કારણ ઉસ પ્રકાર કા જગત્સ્વભાવ હોતા હૈ ।
મંડલ મેં તીર્યક્ સંક્રમણ હોતા હૈ, વહ સંક્રમણ કિસ પ્રકાર કા હોતા હૈ ?
ઇસ કે લિયે કહતે હૈ-સાભ્યન્તર વાહ્ય માને આભ્યન્તર વાહ્ય સહિત સંક્રમણ
હોતા હૈ । યહાં પર ઇસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ-સર્વાભ્યન્તર મંડલ સે પરકે
મંડલ મેં સંક્રમણ યાવત્ સર્વવાહ્ય મંડલ પર્યન્ત હોતા હૈ તથા સર્વવાહ્ય મંડલ
સે પૂર્વ મેં ઉસ ઉસ મંડલ મેં સંક્રમણ સર્વાભ્યંતર મંડલ પર્યન્ત હોતા હૈ ॥૨૦॥

રયણિયરદિનયરાણં, ણક્કલ્લતાણં મહગ્ગહાણં ચ ।

ચારવિસેસેણ ભવે સુહદુક્કલ્લવિહી મણુસ્સાણં ॥૨૧॥

રયણિયરદિનયરાણં ઉદ્ધં ચ અહેવ સંક્રમો નત્થિ ।

મંડલસંક્રમણં પુણ, અવ્ભતરં વાહિરંતિરિણ ॥૨૦॥

ચંદ્ર સૂર્યનું ઉપર નીચેનું ગમન થતું નથી. પોતપોતાની સીમાને લક્ષ કરીનેજ
સૂર્ય ચંદ્ર એમણુ કરે છે. તે મંડળની બહાર નીકળીને કદાપિ એમણુ કરતા નથી. કારણુ
એ રીતનો જગત્સ્વભાવ હોય છે. મંડળમાં તીર્યક્ સંક્રમણુ થાય છે. એ સંક્રમણુ કેવી
રીતનું થાય છે? એ માટે કહેવામાં આવે છે. સાભ્યન્તર બાહ્ય એટલેકે આભ્યંતર બાહ્ય
સહિત સંક્રમણુ થાય છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. સર્વાભ્યંતર મંડળમાં
સંક્રમણુ યાવત્ સર્વબાહ્ય સુધી થાય છે. તથા સર્વબાહ્ય મંડળથી પૂર્વમાં તેને મંડળમાં
સંક્રમણુ અર્વાભ્યંતર મંડળ પર્યન્ત થાય છે. ॥૨૦॥

રયણિયરદિનયરાણં ણક્કલ્લતાણં મહગ્ગહાણં ચ ।

ચારવિસેસેણ ભવે સુહદુક્કલ્લવિહી મણુસ્સાણં ॥૨૧॥

મહાગ્રહાણાં ચ । ચારવિશેષેણ ભવન્તિ સુખદુઃસ્વવિધયો મનુષ્યાણાં ॥૨૧॥ રજનિકર-
 દિનકરાણાં-ચન્દ્રાદિત્યાનાં નક્ષત્રાણાં ચ મહાગ્રહાણાં ચ ચારવિશેષેણ-તેન તેન ચારેણ
 મનુષ્યાણાં સુખદુઃસ્વવિધયો ભવન્તિ, તથાન્નિ-મનુષ્યાણાં સદા દ્વિવિધાનિ કર્મમાણિ ભવન્તિ,
 તાનિ ચ-શુભવેદ્યાનિ અશુભવેદ્યાનિ ચ, સામાન્યતઃ કર્મણાં વિપાકહેતુઃ પશ્ચ સન્તિ,
 તથા-દ્રવ્યં ક્ષેત્રં કાલો ભાવો ભવશ્ચ, ઉક્તં ચાન્યત્ર-'ઉદયસ્વમો સ્વમોવસમા જં ચ કમ્પુણો
 મણિયા, દ્વં ચ સ્વેતં કાલં ભવં ચ ભાવં ચ સંપપ્પ ॥૧॥ છાયા-ઉદયસ્વમોવસમા
 યે ચ કર્મણો મણિતા । દ્રવ્યં ચ ક્ષેત્રં કાલશ્ચ ભવં ચ ભાવં ચ સમ્પ્રાપ્ય ॥૧॥ શુભ કર્મણાં
 પ્રાયઃ શુભવેદ્યાનાં કર્મણાં શુભદ્રવ્યક્ષેત્રાદિ સામગ્રી વિપાકહેતુઃ અશુભવેદ્યાનાં અશુભદ્રવ્ય-
 ક્ષેત્રાદિ સામગ્રી, તેન યદા યેષાં જન્મનક્ષત્રાદિ વિરોધી ચન્દ્રસૂર્યાદીનાં ચારો ભવતિ તદા
 તેષાં પ્રાયો યાનિ અશુભવેદ્યાનિ કર્મણિ તાનિ તાં તાં તથાવિધાં વિપાકસામગ્રીં અવાપ્ય-
 વિપાક માયાન્તિ । વિપાકમાગતાનિ ચ શરીરરોગોત્પાદનેન ધનહાનિકરણતો વા પ્રિયવિપ્ર-

ચંદ્ર સૂર્ય કા તથા નક્ષત્ર એવં મહાગ્રહોં કા ચાર વિશેષ સે અર્થાત્ ગતિ
 વિશેષ સે મનુષ્યોં કે સુખ દુઃસ્વ પ્રકાર હોતે હૈં જૈસે કી-મનુષ્યોં કે સદા દો
 પ્રકાર કે કર્મ હોતે હૈં વે કર્મ શુભ વેદ્ય એવં અશુભ વેદ્ય હોતે હૈં । સામાન્ય સે
 કર્મોં કા વિપાક કે કારણ પાંચ પ્રકાર કા હોતે હૈં જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-દ્રવ્ય,
 ક્ષેત્ર કાલ, ભાવ, એવંભવ અન્યત્ર કહા મી હૈ-

ઉદયસ્વમો સ્વમોવસમા જંચ કમ્પુણો મણિયા ।

દ્વં ચ સ્વેતં કાલં ભાવં ચ ભવં ચ સંપપ્પે ॥૧॥

પ્રાયઃ શુભકર્મ કા માને શુભ વેદ્યકર્મ કા શુભ દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ સામગ્રી
 વિપાક કા કારણ હોતા હૈ । એવં અશુભ વેદ્યકર્મ કા અશુભ દ્રવ્યક્ષેત્ર આદિ
 સામગ્રી હોતી હૈ । અતઃ જબ જિન કે જન્મ નક્ષત્રાદિ વિરોધી ચંદ્ર સૂર્યાદિ કી
 ગતિ હોતી હૈ તબ ઉનકે પ્રાયઃ જો અશુભ વેદ્યકર્મ હોતે હૈં વે ઉસ ઉસ પ્રકાર

ચંદ્ર સૂર્યના તથા નક્ષત્ર અને મહાગ્રહોના ચાર વિશેષથી અર્થાત્ ગતિ વિશેષથી
 મનુષ્યોના સુખદુઃખ પ્રકાર થાય છે. જેમકે-મનુષ્યોના સદા બે પ્રકારના કર્મો હોય છે.
 એ કર્મો શુભવેદ્ય અને અશુભવેદ્ય હોય છે. સામાન્ય પશુથી કર્મોના વિપાકને લઇને પાંચ
 પ્રકારના હોય છે. જે આ પ્રમાણે છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અને ભવ અન્યત્ર કહ્યું પણ છે.

ઉદયસ્વમોવસમા જંચ કમ્પુણો મણિયા ।

દ્વંચ સ્વેતં કાલં ભવંચ ભાવંચ સંપપ્પ ॥૧॥

પ્રાયઃ શુભ કર્મના એટલેકે શુભવેદ્ય કર્મના શુભદ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રી વિપાકનું
 કારણ હોય છે. અને અશુભવેદ્ય કર્મના અશુભ દ્રવ્યક્ષેત્ર વિગેરે સામગ્રી હોય છે. તેથી
 ન્યારે જેમના જન્મનક્ષત્રાદિ વિરોધી ચંદ્ર સૂર્યાદિની ગતિ હોય છે, ત્યારે તેમના પ્રાયઃ
 જે અશુભવેદ્ય કર્મો હોય છે તે એ એ પ્રકારની વિપાક સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને વિપાકમાં

योगजनेन वा कलहसम्पादनतो वा दुःखमुत्पादयन्ति । यदा च येषां जन्मनक्षत्राद्यनुकूल-
श्चन्द्रादीनां चारस्तदा तेषां प्रायो यानि शुभवेद्यानि कर्माणि तानि तां तां तथाविधां
विपाकसामग्रीमधिगम्य विपाकं प्रतिपद्यन्ते, प्रपन्नविपाकानि च तानि शरीरनिरोगता सम्पा-
दनतो धनवृद्धिकरेण वा वैरोपशमनतः प्रियसम्प्रयोगसम्पादनतो वा यदि वा प्रारब्धाभीष्ट-
प्रयोजननिष्पत्तिकरणतः सुखमुपजनयन्ति, अतएव महीयांसो महात्मानः परमविवेकिनो-
ऽल्पमपि प्रयोजनं शुभतिथिनक्षत्रादौ आरभन्ते, न तु यथाकथंचन अतएव जिनाना-
मप्याज्ञा प्रव्राजनादिकमधिकृत्य इत्थमवर्त्तिष्ट यथा शुभक्षेत्रे शुभां दिशमभिमुखीकृत्य शुभे-
तिथिनक्षत्रमुहूर्त्तादौ प्रव्राजन व्रतारोपणादि कर्त्तव्यं, नान्यथा, तथाचोक्तं पञ्चवस्तुके—‘एसा

की विपाक सामग्री को प्राप्त करके विपाक में आते हैं । विपाक में आकर वे
शारीरिक रोग को उत्पन्न करके या धनादि की हानी उपस्थित करके अथवा
प्रियजन का वियोग करके अगर कलह कराकर दुःख उत्पन्न करते हैं । जब उनके
जन्म नक्षत्रादि में चंद्र सूर्य का चार अनुकूल होता है, तब प्रायः जो शुभ
वेद्यकर्म होते हैं वे उस उस प्रकार की विपाक सामग्री को प्राप्त करके विपाक
को उत्पन्न करता है, वे विपाक को प्राप्त होकर शरीर की निरोगिता करके या
धनादि की वृद्धि करके या कलहशांति कराकर प्रियजन का मेल कराकर या
प्रारब्ध योग से अभिष्ट प्राप्त कराकर सुख उत्पन्न करते हैं । अतएव बड़े
महात्मा या विवेकी जन अल्प प्रयोजन वाला कार्य भी शुभ तिथि नक्षत्रादि
में आरम्भ करते हैं । जिस किसीप्रकार नहीं प्रारंभ करते हैं, अतएव जिनकी
अल्प प्रव्रजनादि को अधिकृत करके इस प्रकार शुभ क्षेत्र में शुभ दिशा को
लक्ष्य करके शुभ तिथि नक्षत्र मुहूर्त्तादि में प्रव्राजन व्रतारोपणादि करना
चाहिये । अन्य प्रकार से नहीं करना चाहिये । पंच वस्तुक में कहा भी है—

आवे छे. विपाकमां आवीने ते शरीरमां रोगो उत्पन्न करीने अगर धनादिनी हानी
उपस्थित करीने अगर प्रियजननो वियोग करीने अगर कलह करीने दुःख उत्पन्न करे छे.
न्यारे तेमना जन्म नक्षत्रादिमां चंद्र सूर्यनी गति अनुकूल थाय छे, त्यारे प्रायः शुभवेद्य
कर्म होय छे. ते ये ये प्रकारनी विपाक सामग्रीने प्राप्त करीने विपाकने उत्पन्न करे छे.
ते विपाकने प्राप्त करीने शरीरनी निरोगता करीने धनादिना वधारो करीने अथवा कंठासनी
शांती करावीने प्रियजननो मेल करावीने अगर प्रारब्ध योगथी अभीष्ट प्राप्त करावीने
सुख उत्पन्न करे छे. तेथीज मोटा महात्माओ के विवेकी भनुष्यो अल्प प्रयोजनवाणुं
कार्य पणु शुभतिथि नक्षत्रादिमां आरंभ करे छे. जेम तेम आरंभ करता नथी तेथीज
जननी अल्प प्रव्रजनादिने उद्देशीने आ रीते शुभ क्षेत्रमां शुभदिशाने लक्ष करीने शुभ
तिथि नक्षत्र मुहूर्त्तमां प्रव्रजन व्रतारोपणु विगेरे करवा जेधओ अन्य रीते करवा न
जेधओ पंचवस्तुकमां कहुं पणु छे.

જિનાણમાણા સ્વિત્તાર્થયા ય કમ્મુણો મણિયા । ઉદયાહ કારણં જં તમ્હા સવત્થ જહ્યવ્વં ॥૧॥' છાયા-एषा जिनाणामाज्ञा क्षेत्रादिकाश्च कर्मणो भणिताः । उदयादि कारणं यत् तस्मात् सर्वत्र जेतन्यं ॥१॥ अस्या अक्षरगमनिका यथा-एषा जिनाणामाज्ञा शुभक्षेत्रे शुभां दिशमभिमुखीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्तादौ प्रवाजनव्रतारोपणादि कर्त्तव्यं, नान्यथा । अपि च क्षेत्रादयोऽपि कर्मणामुदयादि कारणं भगवद्भिरुक्ताः, ततोऽशुभद्रव्यक्षेत्रादि सामग्रीं प्राप्य कदाचिदशुभवेद्यानि कर्माणि विपाकं गत्वा उदयमासादयेयुः, तदुदये च गृहीतव्रतभङ्गादि दोषप्रसंगः, शुभद्रव्यक्षेत्रादि सामग्र्यां तु प्रायो न अशुभकर्मविपाक-सम्भव इति निर्विघ्नं सामायिकपरिपालनादि, तस्मात् अवश्यं छद्मस्थेन सर्वत्र शुभक्षेत्रादौ यतितव्यं । ये तु भगवन्तोऽतिशयिनस्ते अतिशयवलादेव सविघ्नं निर्विघ्नं वा सम्यक्

एसा जिनाणमाणा स्वित्ताईया य कम्मुणो भणिया ।

उदयाह कારણં જં તમ્હા સવત્થ જહ્યવ્વં ॥૧॥

इसकी अक्षर गमनिका इस प्रकार से हैं-जिन भगवान की इस प्रकार की आज्ञा है की शुभक्षेत्र में शुभदिशा में अभिमुख करके शुभतिथि नक्षत्र मुहूर्तादि में प्रव्रजन व्रतारोपणादि करना चाहिये, अन्यथा नहीं करना चाहिये, तथा क्षेत्रादि भी कर्म के उदय का कारण भगवानने कहा है । अतः अशुभ द्रव्य क्षेत्रादि सामग्री को प्राप्त करके कदाचित् अशुभ वेद्य कर्म विपाक में आकर उदय प्राप्त करता है, उसके उदय में गृह में व्रत भंगादि दोष का प्रसंग आ जाता है । शुभ द्रव्य क्षेत्रादि सामग्री में प्रायः अशुभ कर्म का विपाक का संभव नहीं होता है अतः निर्विघ्नता पूर्वक सामायिक परिपालनादि होता है । अतः छद्मस्थों ने अवश्य ही सर्वत्र शुभक्षेत्रादि में कार्यारंभादि करने में प्रयत्नशील रहना चाहिये, जो भगवन्त अतिशयि शक्तिशाली होते हैं वे अतिशय के बल से ही सर्व विघ्नों को निर्विघ्न या सम्यक् प्रकार से हो जाता

एसा जिनाणमाणा स्वित्ताईयाय कम्मुणो भणिया ।

उदयाह कારણં જં તમ્હા સવત્થ જહ્યવ્વં ॥૧॥

આની અક્ષર ગમનિકા આ પ્રમાણે છે. જીન ભગવાનની આ રીતની આજ્ઞા છેકે-શુભક્ષેત્રમાં શુભદિશામાં અભિમુખ કરીને શુભતિથિ, નક્ષત્ર મુહૂર્તાદિમાં પ્રવ્રજન વ્રતારોપણાદિ કરવું જોઈએ ખીજી રીતે કરવું ન જોઈએ. તથા ક્ષેત્રાદિપણુ કર્મના ઉદયના કારણરૂપ ભગવાને કહેલ છે. તેથી અશુભ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને કદાચ અશુભવેદ્ય કર્મ વિપાકમાં આવીને ઉદય પ્રાપ્ત કરે છે. તેના ઉદયમાં ઘરમાં વ્રતભંગાદિ દોષનો પ્રસંગ આવી જાય છે. શુભ દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ સામગ્રીમાં પ્રાયઃ અશુભ કર્મના વિપાકનો સંભવ હોતો નથી. તેથી નિર્વિઘ્નતાથી સામાયિક પરિપાલનાદિ થાય છે તેથી છદ્મસ્થોએ અવશ્યજ બધેજ શુભક્ષેત્રાદિમાં કાર્યારંભાદિ કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ જે ભગવાન અતિશયિત

અધિગચ્છન્તિ, તેન શુભતિથિ મુહૂર્તાદિકમપેક્ષન્તે इति न तन्मार्गानुसरणं छद्मस्थानां न्याय्यं भवति, तेन ये परममुनि पर्युपासित प्रवचनविडम्बकाः अपरिमलिम-जिनशासनोपनिषद् भूतशास्त्रा गुरुपरम्परायाननिरवद्य विशदकालोचितसामाचारी प्रतिपन्थिनः स्वमति कल्पित सामाचारीका अभिदधति, यथा न प्रवाजनादिषु शुभतिथि नक्षत्रादि निरीक्षणं कर्तव्यं, न खलु भगवान् जगत् स्वामी प्रवाजनायोपस्थितेषु शुभतिथ्यादि निरीक्षणं कृतवानीति, ते अपास्ता द्रव्या ॥ इति ॥२१॥ 'तेसि पविसंताणं तावक्खेत्तं तु वड्डए णिययं । तेणेव कमेण पुणो परिहायति णिक्खमंताणं ॥२२॥' तेषां प्रविशतां तापक्षेत्रं तु वर्द्धते नियतं । तेनैव क्रमेण पुनः परिहीयते निष्क्रमतां ॥२२॥ तेषां-सूर्यचन्द्राणां सर्वबाह्यामण्डलान् अभ्यन्तरं मण्डलं प्रविशतां तापक्षेत्रं प्रतिदिवसे शनैः शनैः क्रमेण नियमात् अतिक्रममनुसृत्य नियमतः है । अतः शुभतिथि मुहूर्तादि की अपेक्षा नहीं करते हैं, अतः उनके मार्ग का अनुकरण करना छद्मस्थों के लिये न्याय्य नहीं होता, इससे जो परममुनि पर्युपासित प्रवचन की विडम्बना करने वाले होते हैं तथा जिनशासन के उप-निषद् रूप शास्त्र एवं गुरु परंपरानुकूल कार्य नहीं करते जो प्रतिपन्थि होते हैं जिससे अपनी भति से कल्पित सामाचारी आदि करते हैं एवं प्रवाजनादि में शुभ तिथि नक्षत्रादिका निरीक्षण नहीं करते एवं जगत् स्वामी भगवान् ने प्रवाजन समय में शुभ तिथि आदि नहीं देखा है ऐसा कहते हैं, वे द्रव्य से अपास्त कहे जाते हैं ॥२१॥

तेसि पविसंताणं तावक्खेत्तं तु वड्डए णिययं ।

तेणेव कमेण पुणो परिहायति णिक्खमंताणं ॥२२॥

સૂર્ય ચંદ્ર કા સર્વબાહ્ય મંડલ સે અભ્યંતર મંડલ મેં પ્રવેશ કે સમય તાપ-ક્ષેત્ર પ્રતિદિવસ ધીરે ધીરે નિયમ સે આયામ સે વઢતા હૈ । તથા જિસ પ્રકાર

શક્તિશાળી હોય છે, તેઓ અતિશયના બળથીજ સર્વવિધોને નિવિંદન એટલેકે સારી રીતે થઈ જાય છે. તેથી શુભતિથિ મુહૂર્તાદિની અપેક્ષા કરતા નથી. તેથી તેમના માર્ગનું અનુકરણ કરવું છદ્મસ્થાને માટે ન્યાય્ય હોતું નથી તેથી જેઓ પરમ મુનિ પર્યુપાસિત પ્રવચનની વિડંબના કરનારા હોય છે, તથા જનશાસનના ઉપનિષદ્ રૂપ શાસ્ત્ર અને ગુરુ પરંપર, અનુકૂળ કાર્ય કરતા નથી, જેઓ વિપથે ગમન કરનારા હોય છે તેથી સ્વપ્રુદ્ધિથી કલ્પિત સામાચારી વિગેરે કરે છે તથા પ્રવાજનાદિમાં શુભતિથિ નક્ષત્રાદિનું નિરીક્ષણ કરતા નથી તથા જગત્સ્વામી ભગવાને પ્રવાજન સમયમાં શુભ તિથિ વિગેરે બોલા નથી. તેઓ દ્રવ્યથી અપાસ્ત કહેવાય છે. ॥૨૧॥

तेसि पविसंताणं तावक्खेत्तं तु वड्डए णिययं ।

तेणेव कमेण पुणो परिहायति णिक्खमंताणं ॥२२॥

સૂર્ય ચંદ્રના સર્વબાહ્ય મંડળથી અભ્યંતર મંડળમાં પ્રવેશના સમયે તાપક્ષેત્ર

—આયામતો વર્દેતે । યેન ચ ક્રમેણ પરિવર્દેતે તેનૈવ ક્રમેણ યદા સર્વાભ્યંતરાન્મંડલાત્ બહિઃ નિષ્ક્રમતાં તેપામેવ સૂર્યચન્દ્રાણાં તાપક્ષેત્રં પુનઃ પરિહીયતે । તથાહિ—સર્વવાહ્યમંડલે ચારં ચરતાં સૂર્યચન્દ્રાણાં પ્રત્યેકં જમ્બુદ્વીપચક્રવાલસ્ય દશધા પ્રવિભક્તસ્ય દ્વૌ દ્વૌ ભાગૌ તાપક્ષેત્રં, તતશ્ચ સૂર્યસ્યાભ્યંતરં પ્રવિશતઃ પ્રતિમંડલં પૃથ્વિકપદ્મત્રિશ્ચ્છત પ્રવિભક્તસ્ય દ્વૌ-દ્વૌ ભાગૌ તાપક્ષેત્રસ્ય વર્દેતે । ચન્દ્રમસસ્તુ મંડલેષુ પ્રત્યેકં પૌર્ણમાસી સમ્ભવે ક્રમેણ પ્રતિમંડલં પદ્વિંશતિઃ પદ્વિંશતિર્ભાગાઃ સપ્તવિંશતિતમસ્ય ચ એકઃ સપ્તભાગ इति ક્રમેણ વર્દેતે । एवं ચ ક્રમેણ પ્રતિમંડલમભિવૃદ્ધૌ યદા સર્વાભ્યંતરે મંડલે ચારં ચરતસ્તદા પ્રત્યેકં જમ્બુદ્વીપ-ચક્રવાલસ્ય ત્રયઃ પરિપૂર્ણાઃ દશભાગાસ્તાપક્ષેત્રં—પ્રકાશક્ષેત્રં તતઃ પુનરપિ સર્વાભ્યંતરાન્મંડલાત્ બહિર્નિષ્ક્રમમાણે સૂર્યસ્ય પ્રતિમંડલં પૃથ્વિક પદ્મ ત્રિશ્ચ્છતપ્રવિભક્તસ્ય જમ્બુદ્વીપચક્ર-વાલસ્ય દ્વૌ-દ્વૌ ભાગૌ ક્રમેણ તાપક્ષેત્રં પરિહીયતે । ચન્દ્રમસસ્તુ મંડલેષુ પ્રત્યેકં પૌર્ણમાસી

કે ક્રમ સે વઢતા હૈ, ઉસી ક્રમ સે જબ સર્વાભ્યંતરમંડલ સે બાહર નિકલતે સમય ડન્હી સૂર્ય ચન્દ્ર કા તાપક્ષેત્ર હીન હોતા હૈ । જૈસે કી સર્વ બાહ્યમંડલ મેં ચાર કરતે હુવે સૂર્ય ચન્દ્ર કા જંબુદ્વીપ કે દશ પ્રકાર સે વિભક્ત પ્રત્યેક ચક્ર-વાલ કા દો દો ભાગ કો તાપક્ષેત્ર તદનન્તર સૂર્ય કા અભ્યંતર મંડલ મેં પ્રવેશ કરતે સમય છત્તીસ સો છિયાસઠ સે વિભક્ત પ્રતિમંડલ કા દો દો ભાગ તાપ-ક્ષેત્ર કા વઢતા હૈ । ચન્દ્રમા કે મંડલ મેં પ્રત્યેક પૂર્ણિમા કે સંભવ મેં ક્રમ સે પ્રતિમંડલ મેં છાઈસ છાઈસ ભાગ તથા સતાઈસવે ભાગ કા એક સાત ભાગ હસ પ્રકાર કે ક્રમ સે વઢતે હૈ । હસ પ્રકાર કે ક્રમ સે પ્રતિમંડલ કી વૃદ્ધિ સે જબ સર્વાભ્યંતર મંડલ મેં ચાર કરતે હૈ, તબ પ્રત્યેક જંબુદ્વીપ ચક્રવાલ કા ત્રીન પરિપૂર્ણ તથા દસ ભાગ, પ્રકાશ ક્ષેત્ર કો ફિર સે સર્વાભ્યંતર મંડલ સે બાહર નિકલતે સમય સૂર્ય કા પ્રતિમંડલ મેં છત્તીસ સો છિયાસઠ ભાગ મેં વિભક્ત

દરેક જ ધીરે ધીરે નિયમથી આયામથી વધે છે. તથા જે પ્રકારના કંમથી વધે છે, એજ કંમથી સૂર્ય ચંદ્રના સર્વાભ્યંતર મંડળથી બહાર નીકળવાને સમયે એજ સૂર્ય ચંદ્રનું તાપ-ક્ષેત્ર ન્યૂન થાય છે. જેમકે—સર્વ બાહ્યમંડળમાં ચાર કરતા સૂર્ય ચંદ્રના જંબુદ્વીપના દસ પ્રકારથી વહેંચાયેલ દરેક ચક્રવાલના બળે ભાગોને તાપક્ષેત્ર તથા તે પછી સૂર્યના અભ્યં-તર મંડળમાં પ્રવેશ કરતી વખતે છત્રીસસોછાસઠથી વિભક્ત થયેલ દરેક મંડળના બળે ભાગો તાપક્ષેત્રના વધે છે. ચંદ્રમાના મંડળમાં દરેક પૂર્ણિમાના સમયમાં કંમથી દરેક મંડળમાં છત્રીસસો છાસી ભાગ તથા સત્યાવીસમા ભાગના એક સાતભાગ આ પ્રકારના કંમથી વધે છે. આ રીતના કંમથી દરેક મંડળની વૃદ્ધિથી જ્યારે સર્વાભ્યંતર મંડળમાં ચાર કરે છે, ત્યારે દરેક જંબુદ્વીપના ચક્રવાલના ત્રણ પુરેપુરા તથા દસભાગ જેટલા પ્રકાશ ક્ષેત્રને ફરીથી સર્વાભ્યંતર મંડળની બહાર નીકળતી વખતે સૂર્યના દરેક મંડળમાં છત્રીસસો

સમ્ભવે ક્રમેણ પ્રતિમણ્ડલં પદ્મ વિંશતિર્ભાગાઃ સપ્તવિંશતિતમસ્ય ચ ભાગસ્ય એકઃ સપ્તમાગ
 ઇત્યેવં તાપક્ષેસ્ય પરિવર્દન-દ્વાસક્રમો જ્ઞેયઃ ॥૨૨॥ 'તેસિં કલંબુયાપુષ્પસંઠિયા હુંતિ તાપ-
 વલ્લેત્તપહા । અંતો ય સંકુઢા વાહિં વિત્થિઢા ચંદસૂરાણં ॥૨૩॥' તેપાં કલમ્બુકા પુષ્પસંસ્થિતા
 ભવન્તિ તાપક્ષેત્રપથાઃ । અન્તશ્ચ સંકુચિતાઃ વહિં વિસ્તૃતાશ્ચન્દ્રસૂર્યાણાં ॥૨૨॥ તેપાં-ચન્દ્ર-
 સૂર્યાદીનાં તાપક્ષેત્રપથાઃ-તાપક્ષેત્રસ્ય વર્દનદ્વાસક્રમમાર્ગાઃ । કલમ્બુકા પુષ્પસંસ્થિતા-
 નાલિકા પુષ્પાકારાઃ ભવન્તિ । એતદેવવ્યાચપ્ટતે-અન્તઃ સંકુચિતા-મેરુદિશિ કલિકાકારા,
 વહિર્વિસ્તૃતા-લવણસમુદ્રદિશિ પુષ્પિતાકારા, એવમેવ ચતુર્થપ્રાપ્તે વર્ણિતવિશેષર્ણયુક્તા
 સંસ્થાનસંસ્થિતિર્ભાવનીયાઃ, કિમત્રભૂયો ભાવનયા ગ્રન્થગૌરવેણેતિ ॥૨૩॥ સૂ૦ ૧૦૦ ॥

જમ્બૂદ્વીપ કે ચક્રવાલ કા દો દો ભાગ કે ક્રમ સે તાપક્ષેત્ર હીન હોતા જાતા
 હૈ । ચંદ્રમા કે મંડલ મેં પ્રત્યેક પૂર્ણિમા કે સંભવ મેં ક્રમ સે પ્રત્યેક મંડલ કા
 છાઈસ ભાગ તથા સતાઈસવેં ભાગ કા એક સાતવાં ભાગ વઢતા હૈ । ઇસ પ્રકાર
 તાપક્ષેત્ર કી વૃદ્ધિ એવં હાની હોતી હૈ એસા જાને ॥૨૨॥

તેસિં કલંબુયા પુષ્પસંઠિયા હુંતિ તાપવલ્લેત્તપહા ।

અંતો ય સંકુઢા વાહિં વિત્થિઢા ચંદસૂરાણં ॥૨૩॥

ચંદ્ર સૂર્ય કા તાપક્ષેત્ર કા વૃદ્ધિ એવં દ્વાસન ક્રમમાર્ગ હોતા હૈ । યહ
 કલમ્બુ કા પુષ્પ કે આકાર કા અર્થાત્ નાલિકા પુષ્પ કે આકાર કા હોતા
 હૈ, યહી કહતે હૈ-અન્તઃ સંકુચિત-મેરુ કી દિશા મેં કલિ કે આકાર કા તથા
 બાહર લવણસમુદ્ર કી દિશા મેં પુષ્પ કે આકાર કે સમાન, ઇસી પ્રકાર ચૌથે
 પ્રાપ્ત મેં કહે ગયે વિશેષર્ણો સે યુક્ત સંસ્થાન કી સ્થિતિ ભાવિત કર લેવેં ।
 યહાં પર ફિર સે ભાવના લિખને સે ગ્રન્થ ગૌરવ વઢ જાને કે ભય સે
 નહીં કહતે । ॥૨૩॥ ॥ સૂ૦ ૧૦૦ ॥

છાસઠ ભાગોમાં વહેંચાયેલ જંબૂદ્વીપના ચક્રવાલના બપ્પે ભાગના ક્રમથી તાપક્ષેત્ર ન્યૂન
 થતું બધ છે. ચંદ્રમાના મંડળમાં દરેક પૂર્ણિમાના સંભવમાં ક્રમથી દરેક મંડળના છબીસ
 ભાગો તથા સત્યાવીસમા ભાગના એક સાતમા ભાગ જેટલું વધે છે. આ રીતે તાપક્ષેત્રનો
 વધારો અને ન્યૂનતા થાય છે । ૨૨ ॥

તેસિં કલંબુયા પુષ્પસંઠિયા હુંતિ તાપવલ્લેત્તપહા ।

અંતો ય સંકુઢા વાહિં વિત્થિઢા ચંદસૂરાણં ॥૨૩॥

ચંદ્ર સૂર્યના તાપક્ષેત્રનો વધઘટનો ક્રમમાર્ગ આ રીતે હોય છે. કસંખુના પુષ્પના
 આકારનો એટલેકે નાલિકાના પુષ્પ સરખા આકારનો હોય છે. એજ કહે છે. અંદર સંકુચિત
 મેરુની દિશામાં કળીના આકાર જેવો તથા બહાર લવણ સમુદ્રની દિશામાં પુષ્પના આકાર
 જેવો એજ પ્રમાણે એથા પ્રાપ્તમાં કહેલા વિશેષણોવાળા સંસ્થાનનગી સ્થિતિ સમજ લેવી.
 અહીં પુનઃ તે ભાવના લખવાથી ગ્રન્થગૌરવ વધવાના ભયથી તે કહેલ નથી. ૨૩ ॥ સૂ. ૧૦૦ ॥

सम्प्रति चन्द्रमसमधिकृत्य तस्य क्षयवृद्ध्यादिकारणानुगत विमानदेवतादि विषयकं प्रश्नोत्तर सूत्रमाह—

मूलम्—केण वड्डुइ चंदो ! परिहाणी केण हुंति चंदस्त ! । कालो वा जोणहो वा केणाऽणुभावे ण चंदरस । ॥२४॥ किण्हं राहुविमाणं णिच्चं चंदेण होइ अविरहियं ! चतुरंगुलस संभत्तं हिच्चा चंदस्स तं चरइ ॥२५॥ बावट्ठिं बावट्ठिं दिवसे दिवसे तु सुक्खस्सत्त । जं परिवड्डुइ चंदो खवेइ तं चेव कालेणं ॥२६॥ पण्णरसइ भागे ण चंदं पण्णरसमेव तं वरइ । पण्णरसइ भागेण य पुणो वि तं चेव वक्कमइ । २७॥ एवं वड्डुइ चंदो परिहाणी एवं होइ चंदस्स । कालो वा जुणहो वा एवाऽणुभावेण चंदस्स । ॥२८॥ अंतो मणुस्सक्खेत्ते हवन्ति चारा व गातु उववण्णा । पंचविहा जोइसिया चंदा सूरा गहगणाय ॥२९॥ तेण परं जे सेसा चंदादिच्च गहतारा णक्खत्ता । णत्थि गई णवि चारो अवट्ठिया ते मुणेयत्वा ॥३०॥ एवं जंबुद्वीवे दुगुणा लवणे चउगुणा हुंति लावणगा य तिगुणिया ससिसूरा धायइसंडे ॥३१॥ दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे लवणतोए । धायइसंडे दीवे बारस चंदा य सूरा य ॥३२॥ धायइसंडप्पभितिसु उट्ठिवा तिगुणिया भवे चंदा । आदिल्ल चंदसहिया अणंतराणंतरे खेत्ते ॥३३॥ रिक्खगाहतारगं दीवसमुहे जहिच्छसि णाउं । तस्स सीहिं तग्गुणिय रिक्खग्गह तारगग्गंतु । ३४॥ बहिता तु माणुसणगस्स चंदसूराणवट्ठिया जोणहा । चंदा अभीथी जुत्ता सूरा पुण हुंति पुम्सेहिं । ३५॥ चंदा तो सूरस्स य सूरा चंदस्स अंतरं होइ । पण्णाससहस्साइं तु जोयणाणं अणूणाइं ॥३६॥ सूरस्स य सूरस्स य ससिणो य ससिणो य अंतरं होइ बाहिं तु माणुस नगस्स जोयणाणं सयसहस्सं ॥३७॥ सूरंतरिया चंदा चंदतरिया य दिणयरा दित्ता । चित्तंतरलेसागा सुहलेसा मंदलेसा य ॥३८॥ अट्ठासीतिं च गहा अट्ठावीसं च हुंति णक्खत्ता । एगससो परिवारो एत्तो तारा णव्वोच्छामि ॥३९॥ छावट्ठि सहस्साइं णव चेव सयाइं पंच सयाइं । एगससी परिवारो

तारागकोडाकोडोणं ॥४०॥ अंतोमणुस्सक्खेत्ते जे चंदिमसूरिया गह-
गणणक्खत्ततारारूवा तेणं देवा किं उड्ढोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमा-
णोववण्णगा चारोववण्णगा चारट्ठितीया गइरइया गइसमावण्णगा ? ।
ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा
चारोववण्णगा णो चारट्ठितीया गइरइया गइसमावण्णगा । उड्ढ-
मुहकलंबुआ पुप्फसंठाणसंठितेहिं जोयणसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं
साहस्सिएहिं बाहिराहिं य वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्ठगीय-
वाइय तंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइरवेणं महता उक्कट्ठिसीहणाद-
कलकलरवेणं अच्छं पव्वतरायं पदाहिणा वत्तमंडल चारं मेरुं अणुपरि-
यट्ठंति, ता तेसिं णं देवाणं जाधेइंदे चयति से कथमिदाणीं पकरेंति ?
ता चत्तारि पंचसामाणियदेवा तं ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति जाव
अण्णे इत्थ इंदे उववण्णो भवइ, ता इंदठाणेणं केवइएणं कालेणं विर-
हियं पणत्तं ।, ता जहण्णेण इक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासे. तावहि-
ताणं माणुस्सक्खेत्तस्स जे चंदिमसूरिय गह जाव तारारूवा तेणं देवा
किं उड्ढोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा, चारट्ठितीया गइ-
रइया गइसमावण्णगा ।, ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोव-
वण्णगा विमाणोववण्णगा णो चारोववण्णगा चारट्ठिइया णो गइरइया
णो गइसमावण्णगा पक्किगसंठाणसंठिएहिं जोयणसयसाहस्सिएहिं
नावक्खेत्तेहिं सयसाहस्सियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं परिसाहिं मह-
ताहत णट्ठगीयवाइ य जाव रवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ,
सुहलेस्सा मंदलेस्सा मंदायवलेस्सा चित्तंतरलेस्सा अण्णोण्ण समो-
गाढाहिं लेस्साहिं कूडाइव ठाणट्ठिया ते पदेसे सव्वतो समंता ओभा-
संति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति । ता तेसिं णं देवाणं जाहे इंदे चयइ
से कहमिदाणीं पकरेंति ?, ता जाव चत्तारि पंच सामाणिय देवा तं
ठाणं तहेव जाव छम्मासे ॥सू० १०१॥

छाया-केन वर्द्धते चन्द्रः ? परिहानिः केन भवति चन्द्रस्य !, कृष्णो वा ज्योत्स्नो वा केनानुभावेन चन्द्रस्य ? ॥२४॥ कृष्णं राहुविमानं नित्यं चन्द्रेण भवति अविरहितं ॥ चतुरङ्गुलमसंप्राप्तमधश्चन्द्रस्य तच्चरति ॥२५॥ द्वापष्टिर्द्वापष्टिर्दिवस्तु शुक्लपक्षस्य । यथा परिवर्द्धते चन्द्रः क्षपयति तथैव कृष्णेन ॥२६॥ पञ्चदशभिर्भागेन यश्चन्द्रं पञ्चदशमेव तं वृणोति । पञ्चदशतमेन भागेन यः पुनरपि तं तथैवापक्रमति ॥२७॥ एवं वर्द्धते च चन्द्रः परिहानिरेव भवति चन्द्रस्य । कृष्णो वा ज्योत्स्नो वा एवमनुभावेन चन्द्रस्य ॥२८॥ अन्तर्मुन्यक्षेत्रे भवन्ति चारोपणास्तु उपपन्नाः । पञ्चविधा ज्योतिषिकाश्चन्द्राः सूर्याः ग्रहगणाश्च ॥२९॥ तस्मात् परं यानि शेषानि चन्द्रादित्यग्रहतारानश्चत्राणि । नास्ति गतिर्नापि चारोऽवस्थितास्ते ज्ञातव्याः ॥३०॥ एवं जम्बुद्वीपे द्विगुणाः लवणे चतुर्गुणाः भवन्ति । लावणिका ये त्रिगुणिताः शशि सूर्या धातकीखण्डे ॥३१॥ द्वौ चन्द्रौ इह द्वीपे चत्वारश्च सागरे लवणतोये । धातकीखण्डे द्वीपे द्वादश चन्द्राश्च सूर्याश्च ॥३२॥ धातकीखण्डप्रभृतिषु उद्दिष्टास्त्रिगुणिताः भवन्ति चन्द्राः । आदित्यचन्द्रसहिता अनन्तरानन्तरक्षेत्रे ॥३३॥ ऋक्षग्रहतारकं द्वीपसमुद्रे यदीच्छसि ज्ञातुं । तत् शशिभिस्तद् गुणितं ऋक्षग्रहतारकं तु ॥३४॥ वहिस्तातु मनुष्यनगस्य चन्द्रसूर्याणामवस्थिता ज्योत्स्ना चन्द्र अभिजित् युक्ता सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्येहि ॥३५॥ चन्द्रात् सूर्यस्य च सूर्यात् चन्द्रस्य अन्तरं भवति । पञ्चाशत् सहस्राणि तु योजनानां अन्यूनानि ॥३६॥ सूर्यस्य च सूर्यस्य च शशिनश्च शशिनश्च अन्तरं भवति । बाह्यं तु मनुष्यनगस्य योजनानां शतसहस्रं ॥३७॥ सूर्यान्तरिताश्चन्द्राश्चन्द्रान्तरिताश्च दिनकरादिष्टाः । चित्रान्तरलेश्याकाः सुभ्रलेश्यामन्दलेश्या च ॥३८॥ अष्टाशीतिश्च ग्रहाः अष्टाविंशतिश्च भवन्ति नक्षत्राणि । एकशशिपरिवार इतस्ताराणां प्रक्षयामि ॥३९॥ पट्षष्टिः सहस्राणि नव चैव शतानि पञ्चसहितानि । एकशशि परिवारस्तारागण कोटिकोटीनां ॥४०॥ अन्तर्मुन्यक्षेत्रे ये चन्द्रसूर्याः ग्रहगणतारास्तेषां देवा किं ऊर्ध्वोपपन्नकाः कल्पोपपन्नकाः विमानोपपन्नकाः चारोपपन्नकाः चारस्थितिकाः गतिरतिकाः गतिसमापन्नकाः ? । तावत् ते खलु देवा न ऊर्ध्वोपपन्नका न कल्पोपपन्नका विमानोपपन्नकाः चारोपपन्नका न चारस्थितिकाः गतिरतिकाः गतिसमापन्नकाः, ऊर्ध्वमुखकलुम्बिकापुष्पसंस्थानसंस्थितै र्यौजनसहस्रैस्तापक्षेत्रैः सहस्रैर्बाह्यै त्रिक्रियाभिः परिपद्भिः महताहतनृत्यगीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण महता उत्कृष्टसिंहनादकलरवेण स्वच्छं पर्वतराजं पदातिनावर्त्तमण्डलचारं मेरुं अनुपर्यटन्ति, । तावत् तेषां खलु देवानां योऽध्रः इन्दुश्चरति स कथमिदानीं प्रकरोति ? । तावत् चत्वारः पञ्च सामानिकदेवास्तं स्थानं उपसंपद्य खलु विहरन्ति यावत् अन्यः इत्थं इन्दु उपपन्नो भवति, तावत् इन्दुस्थाने खलु कियता कालेन विरहितं प्रज्ञप्तम् । ताव जघन्येन एकः समयः उत्कर्षेण षण्मासाः । तावत् बाह्याः खलु मनुष्यक्षेत्रस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहाः यावत् तारारूपास्ते खलु देवाः किं ऊर्ध्वोपपन्नकाः कल्पोपपन्नकाः, विमानोपपन्नकाः चारस्थितिकाः गतिरतिताः गतिसमापन्नकाः ? । तावत् ते खलु देवाः न ऊर्ध्वोपपन्नकाः न

કલ્પોપપન્નકાઃ વિમાનોપપન્નકાઃ ન ચારોપપન્નકાઃ ચારસ્થિતિકાઃ ન ગતિરતિતાઃ ન ગતિ-
સમાપન્નકાઃ પ્રાકૃતિકસંસ્થાનસંસ્થિતૈઃ યોજનશતસહસ્રેસ્તાપક્ષેત્રૈઃ શતસહસ્રૈર્વાર્થવિક્રિ-
યાભિઃ પરિપદ્ભિઃ મહતાહતનૃત્યગીતવાદિત્ર યાવદ્રવેણ દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્ શુજ્ઞાનો
વિહરન્તિ ॥ શુભ્રલેશ્યા મન્દલેશ્યા મન્દાયાવલેશ્યા ચિત્રાન્તરલેશ્યા અન્યોઽન્ય સમુપગાદાભિ
લેશ્યાભિઃ કૂટ ઇવ સ્થાનસ્થિતાસ્તે પ્રદેશાઃ સર્વતઃ સમન્તાત્ અવભાસન્તે ઉદ્યોતન્તે તપન્તિ
પ્રભાસન્તિ । તાવત્ તેપાં સ્વલુ દેવાનાં યોદ્ધિ ચન્દ્રધરતિ સકથમિદાર્નીં પ્રકરોતિ ? । તાવત્
યાવત્ ચત્વારઃ પશ્ચ સામાનિકદેવાસ્તત્ સ્થાનં તથૈવ યાવત્ પળમાસાઃ ॥ ૬૩ ॥

ટીકા-શતતમે સૂત્રે વિવિધદ્વીપસમુદ્રેષુ ચન્દ્રસૂર્યગ્રહનક્ષત્રતારાકાળં સંખ્યાવિષયં વિચાર
વિનિમયં વિવિચ્ય સમ્પ્રતિ ચન્દ્રમસમધિકૃત્ય વિવિધવિષયવિચારમાશ્રિત્ય ગૌતમઃ પ્રશ્ન-
યતિ-‘કે ણં વઢ્ઢઈ ચંદો !, પરિહાણી કેણ હુંતિ ચંદસ્સ । કાલો વા જોણ્હો વા કેણાઽણુ-
ભાવેણ ચંદસ્સ ॥૨૪॥’ કેન વર્દ્ધતે ચન્દ્રઃ પરિહાનિઃ કેન ભવતિ ચન્દ્રસ્ય । કૃણ્ણો વા જ્યો-
ત્સનો વા કેનાનુભાવેન ચન્દ્રસ્ય ॥૨૪॥-કેન-કેન પ્રકારેણ ચન્દ્રઃ શુક્લપક્ષે વર્દ્ધતે ? કેન
વા કારણેન ચન્દ્રસ્ય કૃણ્ણપક્ષે પરિહાનિઃ-ક્ષયો ભવતિ ?, કેન વા અનુભાવેન પ્રભાવેન ચન્દ્ર-

અવ ચન્દ્રમા કો અધિકૃત કરકે ડસકી ક્ષય વૃદ્ધ્યાદિ કે કારણરૂપ વિમાન
દેવતા વિષયક પ્રશ્નસૂત્ર કહતે હૈં-(કેણં વઢ્ઢઈ ચંદો) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-સૌવં સૂત્ર મેં અનેક પ્રકાર કે દ્વીપ સમુદ્રોં મેં ચંદ્ર-સૂર્ય, ગ્રહ,
નક્ષત્ર એવં તારાઓં કી સંખ્યા વિષયક વિચાર વિનિમય કરકે અવ ચન્દ્રમા
કો અધિકૃત કરકે વિવિધ પ્રકાર કે વિચારોં કો લેકર શ્રી ગૌતમસ્વામી
પ્રશ્ન કરતે હૈં-

કેણં વઢ્ઢઈ ચંદો, પરિહાણી કેણ હુંતિ ચંદસ્સ ।

કાલો વા જોણ્હો વા, કેણાણુભાવેણ ચંદસ્સ ॥૨૪॥

કિસ પ્રકાર સે ચન્દ્ર શુક્લપક્ષ મેં વઢતા હૈ, ? તથા કિસ કારણ સે ચંદ્ર
કા કૃણ્ણપક્ષ મેં ક્ષય હોતા હૈ ? તથા કિસ કારણવશાત્ ચંદ્ર કા એક પક્ષ કૃણ્ણ

હવે ચંદ્રમાને અધિકૃત કરીને તેની ક્ષયવૃદ્ધિ આદિના કારણરૂપ વિમાનના દેવતા
સંબંધી પ્રશ્ન સૂત્ર કહેવામાં આવે છે. કેણં વઢ્ઢઈ ચંદો ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-સોમા સૂત્રમાં અનેક પ્રકારના દ્વીપસમુદ્રોમાં ચંદ્ર-સૂર્ય-અહ નક્ષત્ર અને
તારાઓની સંખ્યાના સંબંધમાં વિચાર વિનિમય કરીને હવે ચંદ્રમાને અધિકૃત કરીને
વિવિધ પ્રકારના વિચારોને લઈને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.

કેણં વઢ્ઢઈ ચંદો, પરિહાણી હુંતિ ચંદસ્સ ।

કાલો વા જોણ્હો વા, કેણાણુભાવેણ ચંદસ્સ ॥૨૪॥

શુક્લ પક્ષમાં ચંદ્ર કેવી રીતે વધે છે ? તથા કયા કારણથી ચંદ્રનો કૃણ્ણપક્ષમાં ક્ષય
થાય છે ? તથા કયા કારણથી ચંદ્રનો એક પક્ષ કૃણ્ણ અને એક પક્ષ શુક્લ હોય છે ?

સ્યૈકઃ પક્ષઃ કૃષ્ણો ભવતિ !, એકથ પક્ષો જ્યોત્સ્નઃ—શુક્લો ભવતીતિ સર્વં પ્રતિબોધય
ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘કિણ્હં રાહુવિમાણં ણિચ્ચં ચંદેણ હોઢ અવિ-
રહિતં । ચતુરંગુલમસંપત્તં હિચ્ચા ચંદસ્સ તં ચરહ ॥૨૫॥’ કણ્ણં રાહુવિમાણં નીત્યં ચન્દ્રેણ
ભવતિ અવિરહિતં । ચતુરઙ્ગુલમસંપ્રાપ્તં હિત્વા ચન્દ્રસ્ય તચ્ચરતિ ॥૨૫॥ સમ્પાતરૂપ-
શ્ચ્છાયા રૂપો વા કૃષ્ણો રાહુઃ કથ્યતે, સ ચ રાહુર્દ્વિવિધો ભવતિ તથા પર્વરાહુર્નિત્ય રાહુ-
શ્ચેતિ, તત્ર સ એવ પર્વરાહુરુચ્યતે યઃ સ્વલ્લુ કદાચિત્ કદાચિદેવ પૌર્ણાન્તે સમાગત્ય નિજ-
વિમાનેન ચન્દ્રવિમાનમન્તરિતં કરોતિ, ક્વચિદેવ અમાન્તે ચ સૂર્યવિમાનમન્તરિતં કરોતિ-
આચ્છાદયતિ—આન્તરિતે ચ કૃતે ચન્દ્રગ્રહણં સૂર્યગ્રહણં વા જાતમિતિલોકે પ્રસિદ્ધિર્જાયતે,
ઇહ શુક્લકૃષ્ણાદિ વિચારે કિં સ રાહુર્ન ગૃહ્યતે, યોહિ નિત્યો રાહુસ્તસ્ય વિમાણં કૃષ્ણં ભવતિ
તથૈવ જગત્ સ્વાભાવ્યાત્ તચ્ચ વિમાણં નિત્યં ચન્દ્રેણ સહ સર્વકાલમવિરહિતં ભવતિ તથા

હોતા હૈ ? તથા એક પક્ષ શુક્લ હોતા હૈ ? હે ભગવન્ન યહ સવ વિષય કા આપ
પ્રતિબોધ કરૈં । ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મૈં શ્રી
ભગવાન્ કહતે હૈં—

‘કિણ્હં રાહુ વિમાણં ણિચ્ચં ચંદેણ હોઢ અવિરહિતં,

ચતુરંગુલમસંપત્તં હિચ્ચા ચંદસ્સ તં ચરહ ॥૨૫॥

સમ્પાતરૂપ યા છાયારૂપ કૃષ્ણ વર્ણવાલા રાહુ હોતા હૈ, વહ રાહુ દો પ્રકાર
કા હોતા હૈ, એક પર્વ રાહુ એવં દૂસરા નિત્ય રાહુ, પર્વ રાહુ વહ કહા જાતા હૈ કિ
કદાચિત્ પૂર્ણિમા કે અન્ત મૈં આકર અપને વિમાન સે ચંદ્ર વિમાન કો અંતરિત
કરતા હૈ, ઇસી પ્રકાર અમાસ કે અન્ત મૈં સૂર્ય કે વિમાન કો અંતરિત કરતા હૈ
અર્થાત્ આચ્છાદિત કરતા હૈ । અંતરિત કરને સે ચંદ્રગ્રહણ યા સૂર્યગ્રહણ હુવા
ઇસ પ્રકાર લોક મૈં પ્રસિદ્ધિ હોતી હૈ । યહાં શુક્લપક્ષ કૃષ્ણપક્ષ કે વિચાર મૈં
કયા વહ રાહુ નહી લિયા જાતા હૈ, કિ જો નિત્ય રાહુ કૃષ્ણ વિમાનવાલા હૈ ?

હે ભગવાન્ । આ તમામ વિષયનો આપ પ્રતિબોધ કરો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના
પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.

કિણ્હં રાહુ વિમાણં ણિચ્ચં ચંદેણ હોઢ અવિરહિતં ।

ચતુરંગુલમસંપત્તં, હિચ્ચા ચંદસ્સ તં ચરહ ॥૨૫॥

સંપાતરૂપ અગર છાયારૂપ કૃષ્ણવર્ણવાળો રાહુ હોય છે, તે રાહુ બે પ્રકારનો હોય
છે. એક પર્વરાહુ અને બીજો નિત્યરાહુ પર્વરાહુ એ કહેવાય છે કે—કદાચિત પૂર્ણિમાના
અંતમાં આવીને પોતાના વિમાનથી ચંદ્ર વિમાનને ઢાંકી દે છે, ઢાંકી દેવાથી ચંદ્રગ્રહણ
અથવા સૂર્યગ્રહણ થયું તેમ લોકમાં પ્રસિદ્ધિ થાય છે. અહીં શુક્લ પક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષની
વિચારણામાં એજ રાહુ લેવાય છે, કે જે નિત્યરાહુ કૃષ્ણ વિમાનવાળો હોય છે. કારણ તે
પ્રકારનો જગત્સ્વભાવ હોય છે. તથા તે વિમાન નિત્ય ચંદ્રની સાથે તેવા અંતરવાળું

ચતુરંગુલેન-ચતુર્ભિરંગુલૈરપ્રાપ્તં-તત્તુલ્યમન્તરિતં સત્ ચન્દ્રવિમાનસ્ય અધસ્તાત્ ચારં
ચરતિ તત્ત્વેવં ચરત્ શુક્લપક્ષે શનૈઃ શનૈઃ અન્તરિતં સત્ ચન્દ્રમસં પ્રકટી કરોતિ, કૃષ્ણપક્ષે ચ
શનૈઃ શનૈસ્તમેવ ચન્દ્રસમાવૃણોતિ, इत्येवं शुक्लकृष्णस्य कारणं सामान्यतः प्रतिपाद्य पुन-
र्विश्लेषयति-‘वावट्ठिं वावट्ठिं दिवसे दिवसे तु सुक्कपक्खस्स । जं परिवड्ढइ चंदो खवेइ तं
चेव कालेणं ॥२६॥’ द्वापष्टि द्वापष्टि दिवसे दिवसे तु शुक्लपक्षस्य । यथा परिवर्द्धते चन्द्रक्षप-
यति तथा चैव कालेन ॥२६॥ इह द्वापष्टिभागीकृतस्य चन्द्रविमानस्य द्वौ भागौ उपरितनौ
अपाकृत्य शेषस्य विमानभागस्य पञ्चदशभिर्भागे हते सति ये चत्वारो भागाः लभ्यन्ते ते
द्वापष्टिशब्देनोच्यन्ते, अवयवे समुदायोपचारात् । एतच्च व्याख्यानं जीवाभिगमचूर्ण्यादि
दर्शनतः कृतं न पुनः स्वविचार दृशा, तथाहि अस्या एव गाथायाः व्याख्याने जीवा-
तथाप्रकार जगत् स्वभाव होने से तथा वह विमान नित्य चंद्र के साथ सर्व
काल अविरहित रहता है, तथा चतुरंगुल से अप्राप्त उसके समान अंतरवाला
होकर चंद्रविमान के नीचे गमन करता है । इस प्रकार संचरण करता हुआ,
शुक्लपक्ष में धीरे धीरे अंतर रहित होकर चंद्रमा को प्रगट करता है, तथा
कृष्णपक्ष में धीरे धीरे उसी चंद्र को आच्छादित करता है । इस प्रकार शुक्ल-
पक्ष एवं कृष्णपक्ष का कारण का सामान्य रूप से प्रतिपादन करके फिर से
स्पष्ट करते हैं ॥२६॥

વાવટ્ઠિં વાવટ્ઠિં દિવસે દિવસે તુ સુક્કપક્કવસ્સ ।

જં પરિવડ્ઢઈ ચંદો ખવેઈ તં ચેવ કાલેણં ॥૨૬॥

વાસઠ ભાગ કિયે ગયે ચન્દ્રવિમાન કા ડપર કે દો ભાગ કો છોડકર
શેષવિમાન કે ભાગ કા પંદરહ સે ભાગ કરને પર જો ચાર ભાગ પ્રાપ્ત હોતા હૈ
વે અવયવ મેં સમુદાય કે ઉપચાર સે વાસઠ શબ્દ સે કહા જાતા હૈ, હસ કી
વ્યાખ્યા જીવાભિગમ કી ચૂર્ણિકા આદિ કો દેખ કે કિયા હૈ, અપને વિચાર

સર્વકાળ અવિરહિતપણાથી રહે છે. તથા ચતુરંગુલ અર્થાત્ ચાર આંગળથી પ્રાપ્ત ન થાય
તેવા અંતરવાળું થઇને ચંદ્રવિમાનની નીચે ગમન કરે છે. આ રીતે સંચરણ કરતાં કરતાં
શુક્લપક્ષમાં ધીરે ધીરે અંતર વિનાનું થઇને ચંદ્રમાને પ્રગટ કરે છે. તથા કૃષ્ણપક્ષમાં ધીરે ધીરે
એજ ચંદ્રને ઢાંકે છે. આ પ્રમાણે શુક્ર પક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષના સામાન્ય રીતે કારણનું પ્રતિપાદન
કરીને ફરીથી તેને સ્પષ્ટ કરે છે. ૧૨૫ા।

વાવટ્ઠિં વાવટ્ઠિં દિવસે દિવસે તુ સુક્કપક્કવસ્સ ।

જં પરિવડ્ઢઈ ચંદો ખવેઈ તં ચેવ કાલેણં ॥૨૬॥

ખાસઠભાગ કરવામાં આવેલ ચંદ્ર વિમાનની ઉપરના બે ભાગને છોડીને બાકીના
વિમાનના ભાગના પંદરથી ભાગ કરવાથી બે ચાર ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે તે અવયવમાં
સમુદાયના ઉપચારથી ખાસઠ શબ્દથી કહેવાય છે. આની વ્યાખ્યા જીવાભિગમની ચૂર્ણિકા

ભિગમચૂર્ણો લિખિતં યથા—‘ચંદ્રવિમાનં દ્વાપટ્ટિભાગી ક્રિયતે, તતઃ પશ્ચદશભિર્ભાગો દ્વિયતે તત્ર ચત્વારો ભાગાઃ દ્વાપટ્ટિભાગાનાં પશ્ચદશ ભાગેન લભ્યન્તે શેષો દ્વૌ ભાગો એતાવદ્ દિને દિને શુક્લપક્ષસ્ય રાહુણા મુચ્યતે’ इत्यादि.... एवं च सति यत् समवायाङ्गसूत्रे शुक्लपक्षस्य दिवसे दिवसे चन्द्रो द्वापट्टिभागः परिवर्द्धते तदप्येवमेव व्याख्येयं, सम्प्रदायवशाद्विद्वत् व्याख्येयं भवति न खलु स्वस्वमनीषया सम्प्रदायश्च किल यथोक्त स्वरूप एवेति । तत्र शुक्ल-पक्षस्य दिवसे यत्—यस्मात् कारणात् चन्द्रो द्वापट्टि द्वापट्टि भागान्—द्वापट्टिभागसत्कान् चतुरश्वतुरो भागान् यावत् परिवर्द्धतेति कालेन—कृष्णेन—कृष्णपक्षेन पुनर्दिवसे दिवसे—प्रति-दिने तानेव द्वापट्टिभागसत्कान् चतुरश्वतुरो भागान् क्षपयति—परिहापयति ॥२६॥ अथ पुनरेतदेव व्याचष्टे—‘पण्णरस भागेण य चंद्रं पण्णरसमेव तं वरइ । पण्णरसइ भागेण य पुणो वि तं चेव पक्कमइ ॥२७॥’ पश्चदश भागेन च चन्द्रं पश्चदशमेव तं वृणोति । पश्चदशे

માત્ર સે નહીં કહા હૈ । તથા ઇસી ગાથા કે વ્યાખ્યાન મેં જીવાભિગમ કી ચૂર્ણિકા મેં લિખા હૈ કિ ‘ચંદ્રવિમાન કા વાસઠ ભાગ કરે તદનન્તર પંદ્રહ સે ભાગ કરે તો વાસઠિયા ભાગ કા પંદ્રહ ભાગ લબ્ધ હોતા હૈ, એવં દો ભાગ શેષ બચતા હૈ । શુક્લપક્ષ કે ઇતના દિત રાહુ કા કહા જાતા હૈ । इत्यादि.... इस प्रकार जो समवायाङ्ग सूत्र में शुक्लपक्ष में प्रति दिवस चन्द्र वासठिया भाग बढ़ता है, ऐसा कहा है उसको भी उसी प्रकार व्याख्यात करें सम्प्रदा-यानुसार सूत्र की व्याख्या की जाती है । अपनी बुद्धि के अनुકूल व्याख्या नहीं होती है । यह संप्रदाय यथोक्त प्रकार से ही है । शुक्ल पक्ष के दिन में जिस कारण से चंद्र वासठिया चार भाग जितना बढ़ता है । कृष्ण पक्ष में प्रतिदिन में उसी वासठिया चार भाग का क्षय करता है ॥२६॥

फिर से इसी को विशेष स्पष्ट करते हैं—

વિગેરેને જોધને કરેલ છે. પોતાના વિચારમાત્રથી કહેલ નથી. તથા આજ ગાથાના વ્યાખ્યાનમાં જીવાભિગમની ચૂર્ણિકામાં લખ્યું છેકે—ચંદ્રવિમાનના બાસઠ ભાગ કરવા તે પછી પંદરથી ભાગ કરવો તો બાસઠિયા ભાગના પંદર ભાગ લબ્ધ થાય છે. અને બે ભાગો શેષ વધે છે. શુક્લ પક્ષના આઠશ દિવસ રાહુના કહેવાય છે. ઇત્યાદિ આ પ્રમાણે જે સમવાયાંગ સૂત્રમાં શુક્લપક્ષના દરેક દિવસે ચંદ્ર બાસઠિયા ભાગ વધે છે. તેમ કહ્યું છે તેને પણ એજ પ્રમાણે વ્યાખ્યાત કરી લેવું. સંપ્રદાયાનુસાર સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. પોતાની બુદ્ધિને અનુકૂળ થાય તે રીતે વ્યાખ્યા થઈ શકતી નથી. આઠી સંપ્રદાય યથોક્ત પ્રકારથીજ છે. શુક્લપક્ષના દિવસમાં જે કારણથી ચંદ્ર બાસઠિયા ચાર ભાગ જેટલો વધે છે. એજ કારણથી કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રતિદિવસ એજ બાસઠિયા ચાર ભાગનો ક્ષય કરે છે. ॥૨૬॥

ફરીથી આજ વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે.

ભાગેન ચ પુનરપિ તં ચૈવ પ્રક્રામતિ ॥૨૭॥ કૃષ્ણપક્ષે પ્રતિપદિવસં રાહુદિમાનં સ્વકીયેન પશ્ચદશેન ચન્દ્રવિમાનં પશ્ચદશમેવ ભાગં પ્રાવૃણોતિ-આચ્છાદયતિ, શુકલપક્ષે તુ પુનસ્તમેવ-ભાગં-પશ્ચદશભાગં પ્રતિદિવસં આત્મીયેન પશ્ચદશભાગે ન વ્યતિક્રામતિ-મુશ્વતિ-પ્રકાશનાય ત્યજતિ, અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-કૃષ્ણપક્ષે પ્રતિપદ્ આરભ્ય સ્વકીયેન પશ્ચદશભાગેન પ્રતિદિવસ મેકૈકં પશ્ચદશભાગં ઉપરિતનભાગાદ્ આરભ્ય તેનૈવ ક્રમેણ પ્રતિદિવસમેકૈકં પશ્ચદશભાગં સમુજ્વલયતિ-પ્રકટીકરોતિ તદ્ ભાગત્યાગેનેત્યર્થઃ, તેન જગતિ ચન્દ્રમણ્ડલસ્ય વૃદ્ધિહાની પ્રતિભાસેતે । સ્વરૂપ તસ્તુચન્દ્રમણ્ડલં યથાસ્થિતમેવ ભવતિ ॥૨૭॥' ઇતદેવાહ-‘એવં વહ્નૃહ ચંદો પરિહાણી એવ હોઝ ચંદસ્સ । કાલો વા જુળ્હો તા એવઽણુભાવેણ ચંદસ્સ ॥૨૮॥' એવં

‘પણરસ ભાગેણ ચ ચંદં પળ્ણરસમેવ તં વરહ ।

પળ્ણરસહ ભાગેણ ચ પુળ્ણો વિ તં ચેવ પક્કમહ ॥૨૭॥

કૃષ્ણ પક્ષ મેં પ્રતિદિવસ રાહુ વિમાન અપના પંદ્રહવેં ભાગ સે ચંદ્ર વિમાન કા પંદ્રહવેં ભાગ કો આચ્છાદિત કરતા હૈ । એવં શુકલ પક્ષ મેં ડસી પંદ્રહવેં ભાગ કો અપને પંદ્રહવેં ભાગ સે પ્રકાશ કે લિયે છોડતા હૈ । યહાં ઇસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ-કૃષ્ણ પક્ષ મેં પ્રતિપદા સે આરંભ કરકે અપને પંદ્રહવેં ભાગ સે પ્રતિદિન એક એક પંદ્રહવાં ભાગ ઉપર કે ભાગ સે આરંભ કર કે આચ્છાદિત કરતા હૈ । એવં શુકલપક્ષ મેં પ્રતિપદા સે આરંભ કર કે ડસી ક્રમ સે પ્રતિ-દિવસ એક એક પંદ્રહવાં ભાગ કો પ્રગટ કરતા હૈ । વાસ્તવિકતા સે તો ચંદ્ર મંડલ યથાવસ્થિત હી રહતા હૈ ॥૨૭॥

યહી કહતે હૈ-

‘એવં વહ્નૃહ ચંદો પરિહાણી એવહોઝ ચંદસ્સ ।

કાલો વા, જુળ્હો વા, એવઽણુભાવેણ હોઝ ચંદસ્સ ॥૨૮॥

પળ્ણરસ ભાગેણ ચ ચંદં પળ્ણરસમેવ તં વરહ ।

પળ્ણરસ ભાગેણ ચ પુળ્ણો વિ તં ચેવ પક્કમહ ।

કૃષ્ણપક્ષમાં દરરોજ રાહુ વિમાન પોતાના પંદર ભાગોથી ચંદ્ર વિમાનના પંદરમા ભાગને ઢાંકી દે છે. અને શુકલપક્ષમાં એજ પંદરમા ભાગને પોતાના પંદરમા ભાગથી પ્રકાશ માટે ખુલ્લો કરે છે. અહીં આ રીતે કહેવામાં આવે છે. કૃષ્ણપક્ષમાં એકમથી આરંભ કરીને પોતાના પંદરમા ભાગથી દરરોજ એક એક પંદરમા ભાગ ઉપરના ભાગથી આરંભ કરીને ઢાંકી દે છે. અને શુકલ પક્ષમાં એકમથી આરંભીને એજ ક્રમથી દરરોજ એક એક પંદરમા ભાગને પ્રગટ કરે છે. વાસ્તવિક પણાથી તો ચંદ્રમંડળ યથાવસ્થિતજ રહે છે. ॥૨૭॥ એજ ફરીથી કહે છે.

એવં વહ્નૃહ ચંદો પરિહાણી એવ હોઝ ચંદસ્સ ।

કાલો વા જુળ્હો વા, એવઽણુભાવેણ હોઝ ચંદસ્સ ॥૨૮॥

વર્દ્ધતે ચન્દ્રઃ પરિહાનિરેવ ભવતિ ચન્દ્રસ્ય । કૃષ્ણો વા જ્યોત્સ્નો વા એવમનુભાવેન ચન્દ્રસ્ય ॥૨૮॥ એવં-પૂર્વોદિતેન પ્રકારેણ રાહુવિમાનેન પ્રતિદિવસંક્રમેણ અનાવરણ કારણતો વર્દ્ધતે-વર્દ્ધમાનઃ સન્ પ્રતિભાસતે ચન્દ્રઃ એવમેવ રાહુવિમાનેન પ્રતિદિવસં ક્રમેણ આવરણકાર-ણતઃ પ્રતિહાનિઃ-પ્રતિહાનિ પ્રતિભાસો ભવતિ ચન્દ્રસ્ય વિષયે, એતેનૈવ અનુભાવેન-અનેનૈવ કારણેન એકઃ પક્ષઃ કાલઃ-કૃષ્ણો ભવતિ, યત્ર ચન્દ્રસ્ય પરિહાનિઃ પ્રતિભાસતે સ એવ કૃષ્ણ-પક્ષઃ, એકસ્તુ પક્ષે જ્યોત્સ્નાઃ-શુકલો ભવતિ, યત્ર ચન્દ્રવિષયે વૃદ્ધિઃ પ્રતિભાસતે इति ॥૨૮॥ 'અંતો મણુસ્સક્ષેત્તે હવંતિ ચારોવગાતુ ઉવવણ્ણા, પંચવિહ જોતિસિયા ચંદા સૂરા ગહગણા ય ॥૨૯॥' અન્તર્મનુષ્યક્ષેત્રે ભવન્તિ ચારોપગાસ્તુ ઉપપન્નાઃ । પશ્ચવિધાઃ જ્યોતિષિકાશ્ચન્દ્રાઃ સૂર્યાઃ ગ્રહગણાશ્ચ ॥૨૯॥ અન્તઃ-મધ્યે મનુષ્યક્ષેત્રસ્ય પશ્ચવિધાઃ જ્યોતિષ્કાઃ સન્તિ, તદ્વથા -ચન્દ્રાઃ સૂર્યાઃ ગ્રહગણાશ્ચ અત્ર ચકારાત્ નક્ષત્રાણિ તારકાશ્ચ ભવન્તિ, ચારોપગા-ચારયુક્તાઃ-સશ્ચરણશીલા ભવન્તીત્યર્થઃ । 'તેણ પરં જે સેસા ચંદાદિચ્ચ ગહતારણક્ષત્તા । ણત્થિગર્હ

યહ પૂર્વકથિત પ્રકાર સે રાહુ વિમાન કે પ્રતિદિવસ સંક્રમણ સે અનાવરણ કે કારણ સે વદતા હુવા ચન્દ્ર પ્રતિભાસિત હોતા હૈ । હસી પ્રકાર રાહુવિમાન પ્રતિદિવસ ક્રમ સે આવરણ કે કારણ સે પ્રતિહાનિ કા પ્રતિભાસ હોતા હૈ । ચંદ્ર કે વિષય મેં હસી કારણ સે એક પક્ષ મેં કૃષ્ણ હોતા હૈ, જિસ મેં ચંદ્ર કો હાનિ કા પ્રતિભાસ હોતા હૈ, હસી કો કૃષ્ણપક્ષ કહા જાતા હૈ, એક પક્ષ મેં શુકલ હોતા હૈ જિસ મેં ચંદ્ર કી વૃદ્ધિ પ્રતિભાસિત હોતી હૈ । ॥૨૮॥

અંતો મણુસ્સક્ષેત્તે હવંતિ ચારોવગા તુ ઉવવણ્ણા ।

પંચવિહ જોતિસિયા, ચંદા સૂરા ગહગણાય ॥૨૯॥

મનુષ્ય ક્ષેત્ર મેં પાંચ પ્રકાર કે જ્યોતિષ્કદેવ હોતે હૈં, જો હસ પ્રકાર હૈં-ચંદ્ર સૂર્ય, ગ્રહ-નક્ષત્ર એવં તારાં યે પાંચો ચારોવગ અર્થાત્ સંચરણ શીલ હોતે હૈં ॥૨૯॥

આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી રાહુવિમાનના દરરોજ સંક્રમણથી અનાવરણના કારણથી ચંદ્ર દરરોજ વધતો પ્રતિભાસિત થાય છે. એજ પ્રમાણે રાહુવિમાનથી દરરોજ ક્રમપૂર્વક આવરણ થવાના કારણથી હાનીનો પ્રતિભાસ થાય છે. ચંદ્રના સંબંધમાં આજ કારણથી એક પક્ષમાં કૃષ્ણ અંધકાર હોય છે જેથી ચંદ્રની હાનીનો પ્રતિભાસ થાય છે. એનેજ કૃષ્ણપક્ષ કહેવાય છે, એક પક્ષમાં શુકલ હોય છે. જેમાં ચંદ્ર વધતો પ્રતિભાસિત થાય છે. ॥૨૮॥

અંતો મણુસ્સક્ષેત્તે હવંતિ ચારોવગાતુ ઉવવણ્ણા ।

પંચવિહ જોતિસિયા, ચંદાસૂરા ગહગણાય ॥૨૯॥

મનુષ્યક્ષેત્રમાં પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષ્ક હોય છે, જે આ પ્રમાણે છે. ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓ આ પાંચે ચારોવગ અર્થાત્ સંચરણશીલ હોય છે. ॥૨૯॥

णविचारो अवद्विया ते मुण्येयवा ॥३०॥' तस्मात् परं यानि शेषाणि चन्द्रादित्यग्रहतारानक्ष-
त्राणि । नास्ति गतिः नापि चारोऽवस्थितानि तानि ज्ञातव्यानि ॥३०॥ अत्र 'तेण' मिति
प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे तृतीया, अतएव तस्मात्-मनुष्यक्षेत्रात् परं-वह्निः यानि शेषाणि-अव-
शिष्टानि चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि-चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणां विमानानि, अत्र सूत्रे पुंस्त्व-
निर्देशः प्राकृतत्वात् । तेषां नास्ति गतिः-तस्मात् स्थानान्नचलनमित्यर्थः नापि चारः-न
ते मण्डलगत्या परिभ्रमन्ति, किन्तु, तानि-चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि अवस्थितान्येव ज्ञात-
व्यानीति ॥३०॥ 'एवं जंबुद्वीवे दुग्गुणा लवणे चउग्गुणा हुंति । लावणगा य तिगुणिया-
ससिसूरा धायइसंडे ॥३१॥' एवं जम्बुद्वीपे द्विगुणा लवणे चतुर्गुणा भवन्ति । लावणकाश्च
त्रिगुणिताः शशि सूर्या धातकीखण्डे ॥३१॥ एवं जम्बुद्वीपे द्विगुणैर्लवणे चतुर्गुणाः भवन्ति ।
लावणकाश्च त्रिगुणिताः शशिसूर्या धातकीखण्डे ॥३१॥ एवं-पूर्वादितेन प्रकारेण यौ शशि-
सूर्यौ प्रज्ञप्तौ तौ द्विगुणितौ अर्थात् यौ एकैको चन्द्रसूर्यौ तौ द्विगुणितौ सन्तौ जम्बुद्वीपे

‘तेण परं जे सेसा चंदादिच्च गहतारणक्खत्ता ।

नत्थि गहं ण विचारो अवद्विया ते मुण्येयवा ॥३०॥

‘तेण’ यह पद प्राकृत होने से पंचमी के अर्थ में तृतीया हुवा है । अतः इस
मनुष्य क्षेत्र से पर माने बाहर जो शेष चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं ताराओं के
विमानों (यहां प्राकृत होने से सूत्र में पुल्लिङ्ग से निर्देश किया है) की गती
नहीं होती है । एवं वे मंडल गति से परिभ्रमण नहीं करते हैं । परंतु वे चंद्र-
सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं ताराएं अवस्थित ही अवस्थित रहते हैं ऐसा समझें ॥३०॥

एवं जंबुद्वीवे दुग्गुणा लवणे चउग्गुणा हुंति ।

लावणगा य तिगुणिया ससिसूरा धायइसंडे ॥३१॥

इस पूर्वकथित प्रकार से जो चंद्र सूर्य दो दो प्रज्ञप्त किये हैं, वे द्विगुणित
अर्थात् जो एक एक चंद्र सूर्य है, वे जंबुद्वीप में दुग्गुने होते हैं । वही चंद्र सूर्य

तण परं जे सेसा चंदादिच्च गहतारणक्खत्ता ।

नत्थि गहं न वि चारो अवद्विया ते मुण्येयवा ॥३०॥

(तेण) आ पढ प्राकृत होवाथी पंचमीना अर्थमा तृतीया थयेल छे, तेथी आ
मनुष्य क्षेत्रथी पर ओटलेके जडार ने भाकीना अंद्रो-सूर्यो अहो-नक्षत्रो अने ताराओना
विमानो. (अही) प्राकृत होवाथी सूत्रमां पुल्लिङ्गथी निर्देश करेल छे) नीगति थती नथी,
अने तेओ मंडल गतिथी परिभ्रमण करता नथी. परंतु ओ अंद्र-सूर्य अह-नक्षत्र अने
ताराओ अवस्थित ज रहल छे. तेम समजवुं. ॥३०॥

एवं जंबुद्वीवे दुग्गुणा, लवणे चउग्गुणा हुंति ।

लावणगा य तिगुणिया, ससिसूरा धायइसंडे ॥३१॥

आ पूर्वकथित प्रकारथी ने अंद्र सूर्य अण्णे प्रज्ञप्त करेला छे, ते अमण्ण अर्थात्

भवतः-जम्बुद्वीपे द्वौ चन्द्रमसौ द्वौ सूर्यौ च भवतः, तावेव चन्द्रसूर्यौ चतुर्गुणौ तदा लवण-
समुद्रे भवन्ति अर्थात् लवणसमुद्रे चत्वारश्चन्द्राश्चत्वारः सूर्याश्च भवन्तीति भावः । एवं लाव-
णिकाः-लवणसमुद्रभवाः चत्वारश्चत्वारः शशिसूर्यास्त्रिगुणितास्तदा धातकीखण्डे भवन्ति,
अर्थात् धातकीखण्डे द्वादशचन्द्राः द्वादशसूर्याश्च भवन्तीति भावः ॥३१॥ 'दो चंदा इह दीवे
चत्तारि य सायरे लवणतोए । धायइसंडे दीवे बारस चंदा य सूराय ॥३२॥' द्वौ चन्द्रौ
इह द्वीपे चत्वारश्च सागरे लवणतोये । धातकीखण्डे द्वीपे द्वादश चन्द्राश्च सूर्याश्च ॥३२॥
गाथेयं एकत्रिंशद् गाथोक्तमेव समाहरति नान्यत् किञ्चित् विशेषः ॥३२॥ 'धातइसंडप्पभि-
तिसु उद्दिट्ठा तिगुणिया भवे चंदा । आदिल्ल चंदसहिया अणंतराणंतरे खेत्ते ॥३३॥' धात-
किखण्डप्रभृतिषु उद्दिष्टास्त्रिगुणिताः भवन्ति चन्द्राः, आदित्यचन्द्रसहिता अनन्तरानन्तरेक्षेत्रे
॥३३॥ धातकीखण्डः प्रभृतिः-आदिर्येषां ते धातकीखण्डप्रभृतयस्तेषु धातकीखण्डप्रभृ-

લવણ સમુદ્ર મેં ચાર ગુણે હોતે હૈં । અર્થાત્ લવણ સમુદ્ર મેં ચાર ચંદ્ર એવં ચાર
સૂર્ય હોતે હૈં । उसी प्रकार लवण समुद्र में होने वाले चार चार चंद्र सूर्य
तिगुना करे तो धातकी खंड में होते हैं अर्थात् धातकी खंड में बारह बारह
चंद्र सूर्य होते हैं ॥३१॥

दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे लवणतोए ।

धायईसंडे दीवे बारस चंदा य सूराय ॥ ३२ ॥

यह गाथा इकतीसवीं गाथा में कहे हुवे विषय को ही प्रतिपादित करती
है, इससे कुछ विशेष कथन नहीं है ॥ ३२ ॥

धायइ संडप्पभितिसु उद्दिट्ठा तिगुणिया भवे चंदा ।

आदिल्लचंदसहिया, अणंतराणंतरेखेत्ते ॥३३॥

धातकी खंडादि द्वીપોં એવં સમુદ્રોં મેં, જો જો બારહ ચન્દ્ર સૂર્ય પ્રતિપાદિત

જે એક એક ચંદ્ર સૂર્ય છે, તે જંબુદ્વીપમાં બમણા થાય છે. એજ ચંદ્ર સૂર્ય લવણ
સમુદ્રમાં ચારગણા થાય છે. અર્થાત્ લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્રો અને ચાર સૂર્યો હોય છે.
એ પ્રમાણે લવણ સમુદ્રમાં થનારા ચાર ચાર ચંદ્ર સૂર્યોને ત્રણગણા કરે તો તે પ્રમાણે
ધાતકીખંડમાં થાય છે. અર્થાત્ ધાતકીખંડમાં બાર બાર ચંદ્રસૂર્ય હોય છે. ॥૩૧॥

दो चंदा इह दीवे चत्तारि य सायरे लवणतोए ।

धायइसंडे दीवे बारस चंदा य सूराय ॥३२॥

આ ગાથા એકત્રીસમી ગાથામાં કહેલ વિષયનુંજ પ્રતિપાદન કરે છે. તેથી વિશેષ
કંઈજ કથન નથી. ॥૩૨॥

धायइ संडप्पभितिसु उद्दिट्ठा तिगुणिया भवे चंदा ।

आदिल्ल चंदसहिया अणंतराणंतरेखेत्ते ॥३३॥

ધાતકીખંડાદિદ્વીપોમાં અને સમુદ્રોમાં જે બાર બાર ચંદ્ર સૂર્યો પ્રતિપાદિત કરેલ છે,

તિષ્ઠુ દ્વીપેષુ સમુદ્રેષુ ચ યે ઉદ્દિષ્ટાઃ-પ્રતિપાદિતાશ્ચન્દ્રાઃ સૂર્યાશ્ચ દ્વાદશપ્રશ્નતયસ્તે ત્રિગુણિતાઃ સન્તસ્તદન્યદ્વીપસમુદ્રેષુ ભવેયુઃ । ન કેવલં ચન્દ્રસૂર્યા એવ ગ્રહનક્ષત્રતારારૂપા અપિ ત્રિગુણિતા એવ ભવન્તીતિ જ્ઞેયાઃ, એતદેવ વ્યાચષ્ટતે આદિષ્ટ ચન્દ્રસહિતા-ઉદ્દિષ્ટચન્દ્ર યુક્તાદ્ દ્વીપાત્ સમુદ્રાદ્વા પ્રાક્ જમ્બુદ્વીપમાદિ કૃત્વા યે પ્રાક્તતનાશ્ચન્દ્રાસ્તે આદિગચન્દ્રાસ્તૈરાદિમચન્દ્રૈરૂપલક્ષણમેતત્ આદિમસૂર્યૈશ્ચ સહિતાઃ યાવન્તો ભવન્તિ એતાવત્ પ્રમાણાઃ અનન્તરે અનન્તરે કાલોદધૌ ભવન્તિ । તત્ર ધાતકીચ્છંડે દ્વીપે ઉદ્દિષ્ટાશ્ચન્દ્રાઃ દ્વાદશ તે ત્રિગુણિતાઃ ક્રિયન્તે ચેત્તદા પદ ત્રિશદ ભવન્તિ $12 \times 3 = 36$ । આદિમચન્દ્રાઃ પદ, તદ્વથા-ઢ્યૌ ચન્દ્રૌ જમ્બુદ્વીપે, ચત્વારો લવણસમુદ્રે, એતૈરાદિમૈશ્ચન્દ્રૈઃ સહિતાઃ $36 + 6 = 42$ દ્વાચત્વારિંશદ્ ભવન્તિ । એતાવન્તશ્ચન્દ્રાઃ કાલોદધૌ સમુદ્રે ભવન્તિ । એપ એવ કરણવિધિઃ સૂર્યાણામપિ જ્ઞાતવ્યઃ, તેન તત્ર સૂર્યા અપિ તાવન્ત એવ (42) દ્વાચત્વારિંશદેવ વેદિતવ્યાઃ । તથા કાલોદસમુદ્રે દ્વાચત્વારિંશચન્દ્રાઃ ઉદ્દિષ્ટાઃ તે ત્રિગુણાસ્તદા $42 \times 3 = 126$ જાતં પદ્વિંશત્યધિકં

કિયે હૈં ડસસે તિગુના અન્ય દ્વીપ સમુદ્રો મૈં હોતે હૈં । કેવલ ચંદ્ર સૂર્ય હી નહીં અપિતુ ગ્રહ-નક્ષત્ર એવં તારા રૂપ હી તિગુને હોતે હૈં એસા સમજ લેવૈં । યહી કહતૈં હૈં-ઉદ્દિષ્ટ ચંદ્ર યુક્ત દ્વીપ સે યા સમુદ્ર સે પહલે જમ્બુદ્વીપ કો પ્રથમ કરકે જો પહલે કે ચન્દ્ર હૈ વે આદિમ ચન્દ્ર કહે જાતે હૈં, ડન આદિમ ચન્દ્ર સે યહ ચન્દ્ર પદ ડપલક્ષણ હૈ અતઃ આદિમ સૂર્ય સહિત જિતને હૈં, ડતને પ્રમાણ અનન્તર અનન્તર કાલોદધિ મૈં હોતે હૈં । તત્પશ્ચાત્ ધાતકીચ્છંડદ્વીપ મૈં ઉદ્દિષ્ટ ચન્દ્ર બારહ હોતૈં હૈં, ડનકો તિગુના કરે તો છત્તીસ હોતે હૈં $12 + 3 = 36$ । આદિ કે ચન્દ્ર છ હોતે હૈં, જો હસ પ્રકાર ડો ચન્દ્ર જંબુદ્વીપ મૈં, એવં ચાર લવણ સમુદ્ર મૈં, હન આદિ ચંદ્ર સહિત $36 + 6 = 42$ બયાલીસ ચન્દ્ર હોતે હૈં । યહી કરણ વિધિ સૂર્ય કે સંબંધ મૈં સમજની ચાહિયે । અતઃ વહાં પર સૂર્ય હી ડતને હી (42) બયાલીસ હી હોતે હૈં । તથા કાલોદ સમુદ્ર મૈં બયાલીસ ચન્દ્ર કહે ગયે

તેનાથી ત્રણગણા બીજા દ્વીપ સમુદ્રોમાં હોય છે. એવળ ચંદ્ર સૂર્યજ નહીં પરંતુ ગ્રહો-નક્ષત્રો અને તારાઓ પણ ત્રણ ગણા હોય છે. તેમ સમજવું. એજ કહે છે. ઉદ્દેશેલા ચંદ્રવાળા દ્વીપથી કે સમુદ્રથી પહેલાં જંબુદ્વીપને પ્રથમ કરીને જે પહેલાના ચંદ્ર છે, તે આદિમ ચંદ્ર કહેવાય છે. એ આદિમ ચંદ્રથી આ ચંદ્રપદ ડપલક્ષણ છે તેથી આદિમ સૂર્ય સહિત જેટલા હોય એટલા પ્રમાણના અનંતર અનંતર કાલોદધિમાં હોય છે. તે પછી ધાતકીચ્છંડદ્વીપમાં ઉદ્દિષ્ટચંદ્ર બાર હોય છે. તેને ત્રણગણા કરે તો છત્રીસ થાય છે. $12 + 3 = 36$ પહેલાંના જે ચંદ્ર હોય છે તે આ પ્રમાણે છે. જે ચંદ્ર જંબુદ્વીપમાં અને ચાર લવણ સમુદ્રમાં આ આદિના ચંદ્રસહિત $36 + 6 = 42$ બેતાલીસ ચંદ્રો થાય છે. આજ કરણ વિધિ સૂર્યના સંબંધમાં સમજવી બેઈએ. તેથી ત્યાં સૂર્ય પણ એટલાજ (42) બેતાલીસજ હોય છે. તથા કાલોદ સમુદ્રમાં બેતાલીસચંદ્ર કહ્યા છે. તેને ત્રણ ગણા કરે

શતં । તતશ્ચાદિમચન્દ્રા અષ્ટાદશ-તથથા-ઠૌ જમ્બુદ્વીપે ચત્વારો લવણસમુદ્રે, દ્વાદશ ધાતકી-
 સ્વખંડે-૨ + ૪ + ૧૨ = ૧૮ એતૈરાદિમચન્દ્રૈઃ સદ્ધિતં પદ્વિંશત્યધિકં શતં ૧૨૬ + ૧૮ =
 ૧૪૪ જાતં ચતુશ્ચત્વારિંશદધિકં શતં, એતાવન્તશ્ચન્દ્રાઃ પુષ્કરદ્વીપે ભવન્તિ, સૂર્યા અપિ એતા-
 વન્તેષ્વ । એવં સર્વેષ્વપિ દ્વીપસમુદ્રેષુ એતત્ કરણવશાન્ ચન્દ્રસૂર્યા સંખ્યા પ્રતિપત્તવ્યા ॥૩૩॥
 સમ્પ્રતિ પ્રતિદ્વીપં પ્રતિસમુદ્રં ગ્રહનક્ષત્રતારાપરિજ્ઞાનોપાયમાહ-‘રિક્ષગ્ગહતારગ્ગહ તારગ્ગં
 દીવસમુદ્રો જહિચ્છસી ણાઉં । તસ્સસીહિં તગ્ગુણિયં રિક્ષગ્ગહતારગ્ગં તુ ॥૩૪॥’ ઋક્ષગ્રહ
 તારકં દ્વીપસમુદ્રે યદીચ્છસિ જ્ઞાતું । તત્ શશિભિસ્તદ્ગુણિતં ઋક્ષગ્રહતારકં તુ ॥૩૪॥ અગ્ર-
 શબ્દઃ પરિણામવાચી, તેન યસ્મિન્ દ્વીપે સમુદ્રે વા નક્ષત્રપરિમાણં ગ્રહપરિમાણં તારાપરિમાણં
 વા જ્ઞાતુ મિચ્છસિ ચેત્તદા તસ્ય દ્વીપસ્ય સમુદ્રસ્ય વા સમ્બન્ધિભિઃ શશિભિઃ-એકસ્ય શશિનઃ

हैं, उनको तिगुना करे तो $४२ + ३ = १२६$ एकसो छाईस होते हैं । उनसे आदि
 के चन्द्र अठारह होते हैं, जैसे की दो जम्बूद्वीप का, चार लवण समुद्र का
 बारह धातकी खंड का $२ + ४ + १२ = १८$ इन आदिम चन्द्र के साथ एकसो
 छाईस को जोड़े तो $१२६ + १८ = १४४$ एकसो चुमालीस होते हैं । इतने चंद्र
 पुष्कर द्वीप में होते हैं । एवं सूर्य भी उतने ही होते हैं । इसी प्रकार सभी द्वीप
 समुद्रों में इस करणवशात् चंद्र सूर्य की संख्या का प्रतिपादन करलेवें ॥३३॥

अब प्रति द्वीप एवं प्रतिसमुद्र में ग्रह-नक्षत्र एवं ताराओं के परिज्ञान का
 उपाय कहते हैं-

रिक्खगगह तारगगह तारगगं दीवसमुद्रो जहिचछसी णाउं ।

तस्ससीहिं तग्गुणियं रिक्खगगह तारगगं તુ ॥૩૪॥

यहां पर अग्र शब्द परिमाण वाची है, अतः जिस द्वीपसमुद्र में नक्षत्र
 परिमाण, ग्रहपरिमाण, तारापरिमाण को जानना चाहे तो उस द्वीप का या

તો $४२ + ३ = १२६$ એકસો છવીસ થાય છે. તેની પહેલાંના અઠાર હોય છે. જેમકે-જે
 જંબૂદ્વીપના, ચાર લવણ સમુદ્રના અને બાર ધાતકીખંડના $२ + ४ + १२ = १८$ આ પહેલાંના
 ચંદ્રની સાથે એકસો છવીસને મેળવે તો $१२६ + १८ = १४४$ એકસોચુમ્મલીસ થાય છે.
 આટલા ચંદ્રો પુષ્કરદ્વીપમાં હોય છે, તથા સૂર્ય પણ એટલાજ હોય છે. આજ પ્રમાણે
 બધાજ દ્વીપ સમુદ્રોમાં આ કરણવશાત્ ચંદ્ર સૂર્યની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરી લેવું ॥૩૩॥
 હવે દરેક દ્વીપ અને દરેક સમુદ્રમાં ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓની સંખ્યાના જ્ઞાનનો
 ઉપાય કહે છે.

રિક્ષગગહ તારગગહ તારગગં દીવસમુદ્રો જહિચ્છસી ણાતું ।

તસ્સસીહિં તગ્ગુણિયં રિક્ષગગહ તારગગં તુ ॥૩૪॥

અહીં અગ્રશબ્દ પરિમાણ વાચી છે. તેથી જે દ્વીપ સમુદ્રમાં નક્ષત્ર પરિમાણ, ગ્રહ
 પરિમાણ, તારા પરિમાણને બાજુવા ઇચ્છે તો એ દ્વીપના કે સમુદ્રના ચંદ્રના પરિવારરૂપ

પરિવારભૂતં નક્ષત્રપરિમાણં ગ્રહપરિમાણં તારાપરિમાણં વા તદ્ ગુણિતં મન્ યાવદ્ ભવતિ તાવત્ પ્રમાણં તત્ર દ્વીપે સમુદ્રે વા નક્ષત્રપરિમાણં ગ્રહપરિમાણં તારાપરિમાણં વા ભવતીતિ યથા—લવણ-સમુદ્રે કિલ નક્ષત્રપરિમાણં જ્ઞાતુમશીઘ્રં તત્ર લવણસમુદ્રે ચત્વારઃ શશિનઃ સન્તિ, એકસ્ય ચ ચન્દ્રસ્ય પરિવારભૂતાનિ યાનિ—અષ્ટાવિંશતિ નક્ષત્રાણિ તાનિ ચતુર્ભિર્ગુણ્યન્તે $૨૮ \times ૪ = ૧૧૨$ જાતં દ્વાદશોત્તરં શતં, એતાવન્ત્યેવ લવણસમુદ્રે નક્ષત્રાણિ સન્તિ । તથા એકસ્ય શશિનઃ અષ્ટાશીતિગ્રહાઃ પરિવારઃ લવણસમુદ્રે ચત્વારશ્ચન્દ્રાસ્તેનાષ્ટાશીતિશ્ચતુર્ભિર્ગુણ્યન્તે $૮૮ \times ૪ = ૩૫૨$ જાતાનિ ત્રીણિ શતાનિ દ્વાપચ્છાશદધિકાનિ ચતુર્ણાં ચન્દ્રાણાં પરિવાર ઇતિ ॥ એતા-વન્તો લવણસમુદ્રે ગ્રહાઃ સન્તીત્યર્થઃ । એવં ચ એકસ્ય શશિનઃ પરિવારભૂતાનિ તારાગણ કોટિ-કોટીનાં પદ્મપટ્ટિઃ સહસ્રાણિ નવશતાનિ પચ્ચ સપ્તત્યધિકાનિ ૬૬૯૭૫ તાન્યપિ ચતુર્ભિ-ર્ગુણ્યન્તે— $૬૬૯૭૫ \times ૪ = ૨૬૭૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦$ જાતાનિ કોટિકોટીનાં દ્વે

સમુદ્ર કા ચંદ્ર કા પરિવાર રૂપ નક્ષત્ર પરિમાણ ગ્રહપરિમાણ એવં તારાપરિમાણ કો ઉસ સે ગુણા કરે જિતના હો ઉતના પ્રમાણ ઉસ દ્વીપ મેં યા સમુદ્ર મેં નક્ષત્ર પરિમાણ યા ગ્રહપરિમાણ યા તારાપરિમાણ હો જાના હૈ જૈસે કી-લવણ સમુદ્ર મેં નક્ષત્ર કા પરિમાણ જાનના હો તો લવણ સમુદ્ર મેં ચાર ચંદ્ર હોતે હૈં, એક ચંદ્ર કા પરિવાર રૂપ જો અઠાઈસ નક્ષત્ર હોતે હૈં, ઊન કો ચાર સે ગુણા કરે $૨૮ \times ૪ = ૧૧૨$ તો એકસો બારહ હોતે હૈં, ઇતને હી લવણ સમુદ્ર મેં નક્ષત્ર હોતે હૈં, તથા એક ચંદ્ર કા અઠાસી ગ્રહ પરિવાર હોતે હૈં, લવણ સમુદ્ર મેં ચાર ચંદ્ર હોતે હૈં, અતઃ અઠાસી કો ચાર સે ગુણા કરે $૮૮ \times ૪ = ૩૫૨$ તો ત્રીસો બાવન ચાર ચંદ્ર કા ગ્રહપરિવાર હોતા હૈં । અર્થાત્ લવણસમુદ્ર મેં ઇતને ગ્રહ હોતે હૈં, તથા એક ચંદ્ર કા પરિવારભૂત તારાગણ કોટિકોટી મેં છિયાસઠ હજાર નવસો પચ્ચહસ્ર ૬૬૯૭૫ । હોતે હૈં । ઊન કો મી ચાર સે ગુણા કરે $૬૬૯૭૫ \times ૪ = ૨૬૭૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦$ તો કોટિકોટિ મેં દો

નક્ષત્ર પરિમાણ, ગ્રહપરિમાણ અને તારા પરિમાણને તેનાથી ગુણાકાર કરવાથી જેટલા થાય તેટલા પ્રમાણના એ દ્વીપમાં કે સમુદ્રમાં નક્ષત્ર પરિમાણ કે ગ્રહ પરિમાણ અથવા તારા પરિમાણ થઈ જાય છે. જેમકે—લવણ સમુદ્રમાં નક્ષત્રનું પરિમાણ બાણુનું હોય તો લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર હોય છે. એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ અઠ્યાવીસ નક્ષત્રો હોય છે, તેનો ચારથી ગુણાકાર કરવો. $૨૮ + ૪ = ૧૧૨$ તો એકસો બાર થઈ જાય છે. લવણ સમુદ્રમાં એટલાજ નક્ષત્રો હોય છે. તથા એક ચંદ્રનો ગ્રહપરિવાર અઠ્યાસી હોય છે. લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર હોય છે. તેથી અઠ્યાશીનો ચારથી ગુણાકાર કરવો. $૮૮ + ૪ = ૩૫૨$ આ રીતે ત્રણસોબાવન ચાર ચંદ્રનો ગ્રહ પરિવાર થઈ જાય છે. અર્થાત્ લવણ સમુદ્રમાં આટલા ગ્રહો હોય છે, તથા એક ચંદ્રના પરિવાર ભૂત તારાગણ કોટિકોટિમાં છાસઠ્ઠજાર નવસોપચોતેર ૬૬૬૭૫ હોય છે. તેનો પણ ચારથી ગુણાકાર કરવો $૬૬૬૭૫ + ૪ = ૨૬૭૯૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦$

લક્ષે સપ્તષષ્ટિઃ સંહસ્રાણિ નવશતાનિ, एतावत्यो लवणसमुद्रे तारागणकोटिकोटयः । एवं
 रूपा च नक्षत्रादीनां संख्या प्रागेवोक्ता, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु नक्षत्रादि संख्यापरिमाणं
 परिभावेनीयमिति ॥३४॥ 'वाहिया तु माणुसनगस्स चंदसूराणऽवट्टिया जोण्हा । चंदा
 अभीइजुत्ता सूरा पुणहुंति पुस्सेहिं ॥३५॥' वाह्यास्तु मानुपनगस्य चन्द्रसूर्याणां अवस्थिताः
 ज्योत्स्नाः । चन्द्रा अभिजित् युक्ताः सूर्याः पुनर्भवन्ति पुण्यैः ॥३५॥ मानुपनगस्य-मानु-
 षोत्तरस्य पर्वतस्य वहिश्चन्द्रसूर्याणां ज्योत्स्नाः अविस्थिताः भवन्ति एकरूपवत् प्रतिभास-
 मानास्तिष्ठन्ति । अत्रैतदुक्तं भवति-तत्र मनुष्यलोकवत् ऋतुव्यवस्था नास्ति, सूर्याः सर्वदा
 न्त्युष्णतेजसो भवन्ति कदाचिदपि मनुष्यलोकवत् ह्रासवृद्धितां न समुपैति तेजसः । चन्द्र-
 मसोऽपि सर्वदैव अनतिशीतलेइयाकाः भवन्ति, न तु कदाचिदपि अन्तर्मनुष्यक्षेत्रस्य शिशिर-
 काले इव अतिशीततेजसो भवन्ति । तथा मनुष्यक्षेत्राद् वहिः सर्वेऽपि चन्द्राः सर्वदैव अभि-
 जिता नक्षत्रेण युक्ताः भवन्ति, तथा सूर्याश्च पुण्यनक्षत्रैः सह वर्तमाना भवन्ति, तत्रैकरूप-

લાલ્હ સરસઠ હજાર નવસો હોતે હૈં इतने लवण समुद्र में तारागण कोटिकोटि
 होते हैं, इस प्रकार की नक्षत्रादि की संख्या पूर्व में कही गई है । इस प्रकार
 सभी द्वीप समुद्रों में नक्षत्रादि की संख्या का परिमाण भावित करलेवें ॥३४॥

‘वाहियातु माणुसनगस्स चंद सूराणऽवट्टिया जोण्हा ।

चंदा अभीई जुत्ता, सूरा पुण हुंति पुस्सेहिं ॥३५॥

मानुષોત્તર પર્વત કે બાહર ચન્દ્ર સૂર્ય કા પ્રકાશ અવસ્થિત રહતા હૈ, અર્થાત્
 એકરૂપ પ્રતિભાસિત હોતા રહતા હૈ । યહાં પર इस प्रकार कहा जाता है-वहां
 पर मनुष्यलोक के समान ऋतु व्यवस्था नहीं होती है । सूर्य सदा काल
 अनति उष्ण तेजवाला होता है । मनुष्यलोक के समान कदापि तेज का क्षय
 वृद्धि नहीं होती । चंद्रमा भी सर्वदा अनति शीतलेइयावाला होता है । मनुष्य-
 लोकमें शिशिरकाल के समान अति शीत तेजवाला नहीं होता है । तथा मनुष्य

૦૦૦૦૦૦૧ આ રીતે કોટિકોટિમાં બેલાળ સહસ્રહજાર નવસો થાય છે. આટલા લવણ
 સમુદ્રમાં તારાગણ કોટિકોટિ હોય છે. આ પ્રમાણેની નક્ષત્રાદિની સંખ્યા પહેલાં કહેલા
 છે. આ પ્રમાણે બધા દ્વીપસમુદ્રોમાં નક્ષત્રાદિની સંખ્યાનું પ્રમાણ ભાવિત કરી લેવું. ॥૩૪॥

वाहिया तु माणुसनगस्स, चंदसूराणऽवट्टिया जोण्हा ।

चंदा अभीई जुत्ता, सूरा पुणहुंति पुस्सेहिं ॥३५॥

માનુષોત્તર પર્વતની બહાર ચંદ્ર સૂર્યનો પ્રકાશ અવસ્થિત રહે છે, અર્થાત્ એકરૂપ
 પ્રતિભાસિત થતો રહે છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. ત્યાં મનુષ્યલોકની માફક
 ઋતુઓની વ્યવસ્થા હોતી નથી. સૂર્ય સદાકાળ અનતિ ઉષ્ણ તેજવાળો હોય છે. મનુષ્ય-
 લોકની સમાન કદાપિ તેજની ક્ષય વૃદ્ધિ થતી નથી ચંદ્રમા પણ સર્વદા અનતિશીત
 લેશ્યાવાળો હોય છે મનુષ્યલોકમાં શિશિર કાળની જેમ અત્યંત શીત તેજવાળો હોતો

વાતાવરણત્વાદતિ દૂરત્વાચ્ચેતિ ॥૩૫॥ 'ચંદાઓ સૂરસ ય સૂરાઓ ચંદસ અંતરં હોઈ ।
પળાસસહસાઈં તુ જોયણાં અળૂણાઈં ॥૩૬॥' ચંદ્રાત્ સૂર્યસ્ય ચ સૂર્યાત્ ચંદ્રસ્ય ચ
અંતરં ભવતિ । પચાશત્ સહસ્રાણિ યોજનાનામન્યૂનાનિ ॥૩૬॥ મનુષ્યક્ષેત્રાદ્વહિચંદ્રાત્
સૂર્યસ્ય અંતરં તથા સૂર્યાત્ ચંદ્રસ્ય ચાંતરં ભવતિ અન્યૂનાનિ-પરિપૂર્ણાનિ યોજનાનાં પચા-
શત્ સહસ્રાણિ-૫૦૦૦૦૦ હત્યેવં ચંદ્રસૂર્યયોઃ પરસ્પરમંતરં વર્તેતે ॥૩૬॥ અથ સમ્પ્રતિ
ચંદ્રસ્ય ચંદ્રસ્ય સૂર્યસ્ય સૂર્યસ્ય ચ પરસ્પરમંતરં કથયતિ-‘સૂરસ ય સૂરસ ય સસિણો ય
સસિણો ય અંતરં હોઈ । વાહિં તુ માણસનગસસ જોયણાં સયસહસં ॥૩૭॥’ સૂર્યસ્ય ચ
સૂર્યસ્ય ચ શશિનથ શશિનથ અંતરં ભવતિ । વાહિં તુ મનુષ્યનગસ્ય યોજનાનાં શતસહસં
ક્ષેત્ર સે બાહર સમો ચંદ્ર સૂર્ય સર્વદા અભિજિત્ નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત રહના હૈ ।
તથા સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્ર કે સાથ વર્તમાન રહના હૈ, કારણ કી વહાં પર એક રૂપ
વાતાવરણ હોતા હૈ એવં અતિ દૂર હોને સે ઇસ પ્રકાર સે હોતા હૈ ॥૩૫॥

ચંદાઓ સૂરસ ય સૂરાઓ ચંદસ અંતરં હોઈ ।

પળાસસહસાઈં તુ જોયણાં અળૂણાઈં ॥૩૬॥

મનુષ્ય ક્ષેત્ર સે બાહર ચંદ્ર સે સૂર્ય કા અંતર તથા સૂર્ય સે ચંદ્ર કા અંતર
પરિપૂર્ણ પચાસ હજાર યોજન ૫૦૦૦૦૦ । હોતા હૈ ઇસ પ્રકાર ચંદ્ર સૂર્ય કા
પરસ્પર કા અંતર રહતા હૈ ॥૩૬॥

અબ એક ચંદ્ર સે દૂસરા ચંદ્ર કા તથા એક સૂર્ય સે દૂસરા સૂર્ય કા પરસ્પર
કે અંતર કા કથન કરતે હૈ-

સૂરસ સૂરસ ય, સસિણો ય સસિણો ય અંતરં હોઈ । ,

વાહિં તુ માણસનગસસ જોયણાં સયસહસં ॥૩૭॥

નથી તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર બધા ચંદ્ર સર્વદા અભિજિત નક્ષત્રની સાથે યુક્ત રહે
છે. તથા સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે વર્તમાન રહે છે. કારણ કે ત્યાં એક રૂપ વાતાવરણ
હોય છે. અને અતિ દૂર હોવાથી આ પ્રમાણે થાય છે. ॥૩૫॥

ચંદાઓ સૂરસ ય સૂરાઓ ચંદસ અંતરં હોઈ ।

પળાસસહસાઈં તુ જોયણાં અળૂણાઈં ॥૩૬॥

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ચંદ્રથી સૂર્યનું અંતર તથા સૂર્યથી ચંદ્રનું અંતર પુરેપુરું
પચાસહજાર યોજન ૫૦૦૦૦૦ હોય છે. આ પ્રમાણે ચંદ્ર સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર
રહે છે. ॥૩૬॥

હવે એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રનું તથા એક સૂર્યથી બીજા સૂર્યનું પરસ્પરના અંત-
રનું કથન કરવામાં આવે છે.

સૂરસ સૂરસ ય, સસિણો ય સસિણો ય, અંતરં હોઈ ।

વાહિં તુ માણસનગસસ જોયણાં સયસહસં ॥૩૭॥

લક્ષે સપ્તપષ્ટિઃ સહસ્રાણિ નવશતાનિ, एतावत्यो लवणसमुद्रे तारागणकोटिकोटयः । एवं
 रूपा च नक्षत्रादीनां संख्या प्रागेवोक्ता, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु नक्षत्रादि संख्यापरिमाणं
 परिभावनीयमिति ॥३४॥ 'वाहिया तु माणुसनगस्स चंदसूराणऽवट्टिया जोण्हा । चंदा
 अभीइजुत्ता सूरा पुणहुंति पुस्सेहिं ॥३५॥' बाह्यास्तु मानुपनगस्य चन्द्रसूर्याणां अवस्थिताः
 ज्योत्स्नाः । चन्द्रा अभिजित् युक्ताः सूर्याः पुनर्भवन्ति पुष्यैः ॥३५॥ मानुपनगस्य-मानु-
 षोत्तरस्य पर्वतस्य बहिश्चन्द्रसूर्याणां ज्योत्स्नाः अविस्थिताः भवन्ति एकरूपवत् प्रतिभास-
 मानास्तिष्ठन्ति । अत्रैतदुक्तं भवति-तत्र मनुष्यलोकावत् ऋतुव्यवस्था नास्ति, सूर्याः सदैवा-
 नत्युष्णतेजसो भवन्ति कदाचिदपि मनुष्यलोकावत् ह्रासवृद्धितां न समुपैति तेजसः । चन्द्र-
 मसोऽपि सर्वदैव अनतिशीतलेद्याकाः भवन्ति, न तु कदाचिदपि अन्तर्मनुष्यक्षेत्रस्य शिशिर-
 काले इव अतिशीततेजसो भवन्ति । तथा मनुष्यक्षेत्राद् बहिः सर्वेऽपि चन्द्राः सर्वदैव अभि-
 जिता नक्षत्रेण युक्ताः भवन्ति, तथा सूर्याश्च पुष्यनक्षत्रैः सह वर्तमाना भवन्ति, तत्रैकरूप-

લાલ સરસઠ હજાર નવસો હોતે હૈં इतने लवण समुद्र में तारागण कोटिकोटि
 होते हैं, इस प्रकार की नक्षत्रादि की संख्या पूर्व में कही गई है । इस प्रकार
 सभी द्वीप समुद्रों में नक्षत्रादि की संख्या का परिमाण भावित करलेवें ॥३४॥

‘वाहियातु माणुसनगस्स चंद सूराणऽवट्टिया जोण्हा ।

चंदा अभीई जुत्ता, सूरा पुण हुंति पुस्सेहिं ॥३५॥

मानुषोत्तर पर्वत के बाहर चन्द्र सूर्य का प्रकाश अवस्थित रहता है, अर्थात्
 एकरूप प्रतिभासित होता रहता है । यहां पर इस प्रकार कहा जाता है-वहां
 पर मनुष्यलोक के समान ऋतु व्यवस्था नहीं होती है । सूर्य सदा काल
 अनति उष्ण तेजवाला होता है । मनुष्यलोक के समान कदापि तेज का क्षय
 वृद्धि नहीं होती । चंद्रमा भी सर्वदा अनति शीतलेद्यावाला होता है । मनुष्य-
 लोकमें शिशिरकाल के समान अति शीत तेजवाला नहीं होता है । तथा मनुष्य

૦૦૦૦૦૦૧ આ રીતે કોટિકોટિમાં બેલાખ સહસ્રહજાર નવસો થાય છે. આટલા લવણ
 સમુદ્રમાં તારાગણ કોટિકોટિ હોય છે. આ પ્રમાણેની નક્ષત્રાદિની સંખ્યા પહેલાં કહેલા
 છે. આ પ્રમાણે બધા દ્વીપસમુદ્રોમાં નક્ષત્રાદિની સંખ્યાનું પ્રમાણ ભાવિત કરી લેવું. ॥૩૪॥

वाहिया तु माणुसनगस्स, चंदसूराणऽवट्टिया जोण्हा ।

चंदा अभीई जुत्ता, सूरा पुणहुंति पुस्सेहिं ॥३५॥

માનુષોત્તર પર્વતની બહાર ચંદ્ર સૂર્યનો પ્રકાશ અવસ્થિત રહે છે, અર્થાત્ એકરૂપ
 પ્રતિભાસિત થતો રહે છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. ત્યાં મનુષ્યલોકની માફક
 ઋતુઓની વ્યવસ્થા હોતી નથી. સૂર્ય સદાકાળ અનતિ ઉષ્ણ તેજવાળો હોય છે. મનુષ્ય-
 લોકની સમાન કદાપિ તેજની ક્ષય વૃદ્ધિ થતી નથી ચંદ્રમા પણ સર્વદા અનતિશીત
 લેશ્યાવાળો હોય છે મનુષ્યલોકમાં શિશિર કાળની જેમ અત્યંત શીત તેજવાળો હોતો

વાતાવરણત્વાદતિ દૂરત્વાચ્ચેતિ ॥૩૫॥ 'ચંદાઓ સૂરસ્ય ય સૂરાઓ ચંદસ્ય અંતરં હોઈ ।
પળ્ણાસસહસ્તાઈં તુ જોયળાળં અળૂળાઈં ॥૩૬॥' ચંદ્રાત્ સૂર્યસ્ય ચ સૂર્યાત્ ચંદ્રસ્ય ચ
અંતરં ભવતિ । પશ્ચાશત્ સહસ્રાણિ યોજનાનામન્યુનાનિ ॥૩૬॥ મનુષ્યક્ષેત્રાદ્વહિશ્ચંદ્રાત્
સૂર્યસ્ય અંતરં તથા સૂર્યાત્ ચંદ્રસ્ય ચાંતરં ભવતિ અન્યુનાનિ-પરિપૂર્ણાનિ યોજનાનાં પશ્ચા-
શત્ સહસ્રાણિ-૫૦૦૦૦ હત્યેવં ચંદ્રસૂર્યયોઃ પરસ્પરમંતરં વર્તેતે ॥૩૬॥ અથ સમ્પ્રતિ
ચંદ્રસ્ય ચંદ્રસ્ય સૂર્યસ્ય સૂર્યસ્ય ચ પરસ્પરમંતરં કથયતિ-'સૂરસ્ય ય સૂરસ્ય ય સસિણો ય
સસિણો ય અંતરં હોઈ । વાહિં તુ માણુસનગસ્ય જોયળાળં સયસહસ્સં ॥૩૭॥' સૂર્યસ્ય ચ
સૂર્યસ્ય ચ શશિનશ્ચ શશિનશ્ચ અંતરં ભવતિ । વાહિં તુ મનુષ્યનગસ્ય યોજનાનાં શતસહસ્સં
ક્ષેત્ર સે બાહર સમ્બો ચંદ્ર સૂર્ય સર્વદા અભિજિત્ નક્ષત્ર કે સાથ યુક્ત રહના હૈ ।
તથા સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્ર કે સાથ વર્તમાન રહના હૈ, કારણ કી વહાં પર એક રૂપ
વાતાવરણ હોતા હૈ એવં અતિ દૂર હોને સે ઇસ પ્રકાર સે હોતા હૈ ॥૩૫॥

ચંદાઓ સૂરસ્ય ય સૂરાઓ ચંદસ્ય અંતરં હોઈ ।

પળ્ણાસસહસ્તાઈં તુ જોયળાળં અળૂળાઈં ॥૩૬॥

મનુષ્ય ક્ષેત્ર સે બાહર ચંદ્ર સે સૂર્ય કા અંતર તથા સૂર્ય સે ચંદ્ર કા અંતર
પરિપૂર્ણ પચાસ હજાર યોજન ૫૦૦૦૦ । હોતા હૈ ઇસ પ્રકાર ચંદ્ર સૂર્ય કા
પરસ્પર કા અંતર રહતા હૈ ॥૩૬॥

અવ એક ચંદ્ર સે દૂસરા ચંદ્ર કા તથા એક સૂર્ય સે દૂસરા સૂર્ય કા પરસ્પર
કે અંતર કા કથન કરતે હૈ-

સૂરસ્ય સૂરસ્ય ય, સસિણો ય સસિણો ય અંતરં હોઈ । ,

વાહિં તુ માણુસનગસ્ય જોયળાળં સયસહસ્સં ॥૩૭॥

નથી તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર બધા ચંદ્ર સર્વદા અભિજિત નક્ષત્રની સાથે યુક્ત રહે
છે. તથા સૂર્ય પુણ્ય નક્ષત્રની સાથે વર્તમાન રહે છે. કારણ કે ત્યાં એક રૂપ વાતાવરણ
હોય છે. અને અતિ દૂર હોવાથી આ પ્રમાણે થાય છે. ॥૩૫॥

ચંદાઓ સૂરસ્ય ય સૂરાઓ ચંદસ્ય અંતરં હોઈ ।

પળ્ણાસસહસ્તાઈં તુ જોયળાળં અળૂળાઈં ॥૩૬॥

મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર ચંદ્રથી સૂર્યનું અંતર તથા સૂર્યથી ચંદ્રનું અંતર પુરેપુરું
પચાસહજાર યોજન ૫૦૦૦૦ હોય છે. આ પ્રમાણે ચંદ્ર સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર
રહે છે. ॥૩૬॥

હવે એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રનું તથા એક સૂર્યથી બીજા સૂર્યનું પરસ્પરના અંત-
રનું કથન કરવામાં આવે છે.

સૂરસ્ય સૂરસ્ય ય, સસિણો ય સસિણો ય, અંતરં હોઈ ।

વાહિં તુ માણુસનગસ્ય જોયળાળં સયસહસ્સં ॥૩૭॥

॥૩૭॥ મનુષ્યનગસ્ય-માનુષોત્તરપર્વતસ્ય વહિઃ સૂર્યસ્ય સૂર્યસ્ય-એકસ્ય ચ સૂર્યસ્ય અન્યેન સૂર્યેણ સહ પરસ્પરમન્તરં, તથા ચન્દ્રસ્ય ચન્દ્રસ્ય-એકસ્ય ચન્દ્રસ્ય દ્વિતીયેન ચન્દ્રેણ સહ પરસ્પરમન્તરં ભવતિ યોજનાનાં શતસહસ્રં-૧૦૦૦૦૦-એકં લક્ષં, તથાદિ-ચન્દ્રાન્તરિતાઃ સૂર્યાઃ સૂર્યાન્તરિતાઃ ચન્દ્રાશ્ચ વ્યવસ્થિતાઃ સન્તિ, ચન્દ્રસૂર્યાણાં પાસ્પરમન્તરં પચાશત્ યોજન-સહસ્રાણિ-૫૦૦૦૦ અતઃપ્ચ એતત્ દ્વિગુણતુલ્યં અન્તરં લક્ષયોજનપરિમિતં ચન્દ્રયોઃ સૂર્ય-યોશ્ચ પરસ્પરમન્તરં લક્ષયોજનપરિમિતમિતિ સિદ્ધયતિ ॥૩૭॥ સમ્પ્રતિ વહિશ્ચન્દ્રસૂર્યાણાં પંક્તૌ અવસ્થાનમાહ-'સૂરંતરિયા ચંદા ચંદંતરિયા ય દિણકરા દિત્તા । ચિત્તંતરલેસાગા સુહલેસા મંદલેસા ય ॥૩૮॥' સૂર્યાન્તરિતાશ્ચન્દ્રાશ્ચન્દ્રાન્તરિતાશ્ચ દિનકરા દીપ્તાઃ । ચિત્રાન્તર-લેશ્યાકાઃ સુહલેશ્યા મંદલેશ્યાશ્ચ ॥૩૮॥ મનુષ્યલોકાદ્વહિઃ પંચત્યા સ્થિતાશ્ચન્દ્રસૂર્યાઃ સૂર્યાન્તરિતાશ્ચન્દ્રાઃ ભવન્તિ, તથા ચન્દ્રાન્તરિતાઃ સૂર્યાઃ ભવન્તિ, એકાન્તરત્વાત્ । દિનકરાઃ

માનુષોત્તર પર્વત કે બાહર એક સૂર્ય સે દૂસરા સૂર્ય કા પરસ્પર કા અંતર તથા એક ચંદ્ર સે દૂસરા ચંદ્ર કા પરસ્પર કા અંતર એક લાખ યોજન કા હોતા હૈ । જૈસ કી-સૂર્ય ચંદ્ર સે અંતરિત હોતે હૈં એવં ચંદ્ર સૂર્ય સે અન્તરિત હોકર વ્યવસ્થિત હોતે હૈં । ચંદ્ર સૂર્ય કા પરસ્પર કા અંતર પંચાસ હજાર યોજન ૫૦૦૦૦ । કા હૈ, અત એવ ઇસ સે દુગુના અંતર માને લક્ષ યોજન પરિમિત અંતર ચંદ્ર ચંદ્ર કા એવં સૂર્ય સૂર્ય કા પરસ્પર કા હો જાતા હૈ ॥૩૭॥

અવ બારહ ચંદ્ર સૂર્ય કા પંક્તિ મેં અવસ્થાન કહતે હૈં-

સૂરંતરિયા ચંદા ચંદંતરિયા ય દિણકરાદિત્તા ।

ચિત્તંતર લેસાગા સુહલેસા મંદલેસા ય ॥૩૮॥

મનુષ્યલોક સે બાહર પંક્તિ મેં રહે હુવે ચંદ્ર સૂર્ય સૂર્યાન્તરિત ચન્દ્ર હોતે હૈં, એવં ચંદ્રાન્તરિત સૂર્ય હોતે હૈં, દિનકર-દિવસકર દેદીપ્યમાન હોતે હૈં । વે ચંદ્ર

માનુષોત્તર પર્વતની બહાર એક સૂર્યથી બીજા સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર તથા એક ચંદ્રથી બીજા ચંદ્રનું પરસ્પરનું અંતર એક લાખ યોજનનું હોય છે. જેમકે-સૂર્ય ચંદ્રથી અંતરિત હોય છે અને ચંદ્ર સૂર્યથી અંતરિત થઈને વ્યવસ્થિત રહે છે. ચંદ્ર સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર પચાસહજાર યોજન ૫૦૦૦૦નું હોય છે. અતઃપ્ચ આનાથી બીજાનું અંતર એટલેકે લાખ યોજન એટલેકે લાખ યોજન જેટલું અંતર ચંદ્ર ચંદ્રનું અને સૂર્ય સૂર્યનું પરસ્પરનું હોય છે. ॥૩૭॥

હવે બહાર ચંદ્ર સૂર્યની પંક્તિમાં અવસ્થાન કહે છે. ॥૩૭॥

સૂરંતરિયા ચંદા ચંદંતરિયા ય દિણકરાદિત્તા ।

ચિત્તંતર લેસાગા સુહલેસા મંદલેસા ય ॥૩૮॥

મનુષ્ય લોકની બહાર પંક્તિમાં રહેલા ચંદ્ર સૂર્ય સૂર્યથી અંતરિત ચંદ્ર હોય છે અને ચંદ્રથી અંતરિત સૂર્ય હોય છે. દિનકર, દિવસ કર, દેદીપ્યમાન હોય છે. એ ચંદ્ર

-દિવસકરાઃ દીપ્તાઃ-દેદીપ્યમાનાઃ-દીપ્યન્તસ્મ દીપ્તાઃ-માસ્વરાઃ-માસ્કરા इत्यर्थः । कथं भूताश्च ते चन्द्रसूर्या इत्यत आह-चित्रान्तरलेख्याकाः-चित्रं-विचित्रं-अनेकवर्णवर्णितं लेख्या च-प्रकाशरूपा येषां ते चित्रान्तरलेख्याका इत्यर्थः, तत्र चित्रमन्तरं चन्द्राणां सूर्यान्तरितत्वात्, सूर्याणां च चन्द्रान्तरितत्वात्-चित्रलेख्या चन्द्रमसां शीतरश्मित्वात्, सूर्याणां चोष्णरश्मित्वाच्च लेख्या विशेषप्रदर्शनार्थमाह-मुखलेख्याश्चन्द्रस्य भवति, तथा मन्दलेख्या सूर्यस्येति, अर्थात् शीतकालेन मनुष्यलोक इव अत्यन्त शीतरश्मयो भवन्ति चन्द्राः, मन्दलेख्याः सूर्याः न तु मनुष्यलोकं निदाघ समये इव एकान्तोष्णरश्मय इत्यर्थः । तथा चाह-तत्त्वार्थटीकाकारो हरिभद्रसूरिः-‘नात्यन्तशीताश्चन्द्रमसो नापि अत्यन्तोष्णाः सूर्याः, किन्तु साधारणा द्वयोरपि’ । अत्रैतदुक्तं भवति-इहेदमुक्तं भवति-यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रादि परिमाणं ज्ञातुमिष्यते तत्र एकशशिपरिवारभूतं नक्षत्रादिपरिमाणं तावद्भिः शशिभि-

સૂર્ય કિસ પ્રકાર કે હોતે હૈં ? હમ કે લિયે કહતે હૈં-ચિત્રાન્તરલેખ્યા કા અર્થાત્ અનેક વર્ણ સે વર્ણ વાલી પ્રકાશ રૂપ લેખ્યાવાલે । ચંદ્ર સૂર્ય સે અંતરિત હોને સે ચિત્ર અંતરવાલા કહા હૈં એવં સૂર્ય ચંદ્રાન્તરિત હોને સે ચિત્ર અંતર કહા ગયા હૈં । ચંદ્ર શીતલેખ્યા વાલા હોને સે એવં સૂર્ય ઉષ્ણલેખ્યા વાલા હોને સે ચિત્રલેખ્યા વાલે કહે જાતે હૈં, ચંદ્ર કી સુખલેખ્યા હોતી હૈ, તથા સૂર્ય કી મંદલેખ્યા હોતી હૈ, અર્થાત્ શીતકાલ મેં મનુષ્યલોક કે જૈસા અત્યંત શીત રશ્મિવાલા ચંદ્ર હોતા હૈં । એવં મંદલેખ્યા વાલે સૂર્ય હોતે હૈં । મનુષ્યલોક મેં ગ્રીષ્મકાલ કે સમાન કેવલ ઉષ્ણ રશ્મીવાલા નહીં હોતા હૈ । હસ વિષય મેં તાત્પર્ય ટીકાકાર હરિભદ્રસૂરિને કહા હૈ-

(નાત્યન્ત શીતાશ્ચન્દ્રમસો, નાપિ અત્યન્તોષ્ણાઃ સૂર્યાઃ કિન્તુ સાધારણા-દ્વયોરપિ) યહાં પર એસા કહા જાતા હૈ-જિસ દ્વીપ યા સમુદ્ર મેં નક્ષત્રાદિ પરિમાણ જાનના યાહે વહાં પર એક ચન્દ્ર કે પરિવાર રૂપ નક્ષત્રાદિ પરિમાણ

સૂર્ય કેવા પ્રકારના હોય છે ? તે માટે કહે છે. ચિત્રાન્તર લેખ્યાકા અર્થાત્ અનેક વર્ણથી વર્ણવાળા પ્રકાશરૂપ લેખ્યાવાળા ચંદ્ર સૂર્યથી અંતરિત હોવાથી ચિત્ર અંતરવાળા કહ્યા છે. અને સૂર્ય ચંદ્રાન્તરિત હોવાથી ચિત્ર અંતર એમ કહેલ છે. ચંદ્ર શીતલેખ્યાવાળો હોવાથી અને સૂર્ય ઉષ્ણલેખ્યાવાળો હોવાથી ચિત્રલેખ્યાવાળા કહેવાય છે. ચંદ્રની સુખ લેખ્યા હોય છે. તથા સૂર્યની ચંદ્ર લેખ્યા હોય છે. અર્થાત્ શીતકાળમાં મનુષ્યલોકની જેમ અત્યંત શીતરશ્મિવાળો ચંદ્ર હોય છે, અને મંદલેખ્યાવાળો સૂર્ય હોય છે. મનુષ્યલોકમાં ગ્રીષ્મકાળની જેમ કેવળ ઉષ્ણરશ્મિવાળો હોતો નથી, આ સંબંધમાં તત્ત્વર્થની ટીકાકાર હરિશ્ચંદ્રસૂરીએ કહ્યું છે કે-(નાત્યન્તશીતાશ્ચન્દ્રમસો નાપિ અત્યન્તોષ્ણાઃ સૂર્યાઃ કિન્તુ સાધારણા દ્વયોરપિ). અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે-જે દ્વાપ અગર સમુદ્રમાં નક્ષત્રાદિ પરિમાણ જાણવું હોય તો ત્યાં એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ નક્ષત્રાદિ પરિમાણને એટલા ચંદ્રથી શુદ્ધ કરવા તે ત્યાંની

ગુણયિતવ્યમિતિ ॥૩૮॥ તતઃ એકશશિપરિવારભૂતાનાં ગ્રહાદીનાં સંખ્યામાહ-‘અઢાસીઈ ચ ગહા અઢાવીસં ચ હુંતિ ણક્ષત્તા । એગસસીપરિવારો એતો તારાણ વોચ્છામિ ॥૩૯॥’ અઠાશીતિશ્ચ ગ્રહાઃ અઠાવિંશતિશ્ચ ભવન્તિ નક્ષત્રાણિ । એકશશિપરિવારઃ ઇતસ્તારાણાં પ્રવ-
ક્ષ્યામિ ॥૩૯॥ અત્ર કેવલં પૂર્વસિદ્ધાનાં સંખ્યાનામેવ કથનં નાન્યત્ કિંચિન્નાવીન્યં । અથ તારાસંખ્યામાહ-‘છાવટ્ટિ સહસ્સાઈ ણવ ચેવ સયાઈ પંચ સતરાઈ । એગસસીપરિવારો તારા-
ગણ કોઢિકોઢીણં ॥૪૦॥’ પટ્ટપટ્ટિઃ સહસ્રાણિ નવ ચેવ શતાનિ પચ્ચસપ્તત્યધિકાનિ । એક-
શશિપરિવારસ્તારાગણં કોટિકોટીનાં ॥૪૦॥ અત્ર ગાથા ઢયસ્ય સારાંશઃ એકશશિપરિવારો નક્ષત્રાણામઠાવિંશતિઃ ॥૨૮॥ ગ્રહાણામઠાશીતિઃ ૮૮, તારાગણકોટીકોટીનાં ચ-૬૬૯૭૫

ઉતને ચન્દ્ર સે ગુણા કરે તો ‘બહ હો જાના હૈ ॥૩૮॥

અવ સકલ ચંદ્ર કે પરિવાર રૂપ ગ્રહાદિ કી સંખ્યા કે વિષય મેં કહતે હૈ-

અઢાસીઈ ચ ગહા અઢાવીસં ચ હુંતિ ણક્ષત્તા ।

એગસસી પરિવારો, એસો તારાણ વોચ્છામિ ॥૩૯॥

યહાં પર કેવલ પૂર્વ કથિત સિદ્ધાંતાનુસાર સંખ્યાકા હી કથન હૈ ઇસસે અન્ય કુછ વિશેષ કથન નહીં હૈ । અવ તારા કી સંખ્યા કો કહતે હૈ-

છાવટ્ટિ સહસ્સાઈ ણવ ચેવ સયાઈ પંચ સતરાઈ ।

એગસસીપરિવારો તારાગણ કોઢિકોઢીણં ॥૪૦॥

યે દો ગાથાઓં કા સારાંશ યહ હૈ કિ-એક ચંદ્ર કે પરિવાર રૂપ નક્ષત્રોં કી સંખ્યા અઠાઈસ ૨૮ । હોતી હૈ । ગ્રહ અઠાસી હોતે હૈ ૮૮ । તથા તારાં પં કોટિકોટિ છિયાસઠ હજાર નવસો પચહત્તર ૬૬૯૭૫ । હોતે હૈ ॥૪૦॥ અવ શ્રી ગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન કરતે હૈ-(અંતો મણુસસલેત્તે ચંદિમસૂરિયા ગહ-

સંખ્યા મળી બાય છે. ॥૩૮॥

હવે સકલ ચંદ્રના પરિવાર રૂપ ગ્રહાદિની સંખ્યાના સંબંધમાં કહે છે.

અઢાસીઈ ચ ગહા અઢાવીસં હુંતિ ણક્ષત્તા ।

એગસસી પરિવારો, એતો તારાણવોચ્છામિ ॥૩૯॥

અહીં કેવળ પૂર્વકથિત સિદ્ધાંત પ્રમાણેની સંખ્યાનું કથન છે. તેનાથી બીજું કંઈપણ વિશેષકથન નથી. હવે તારાઓની સંખ્યાનું કથન કરે છે.

છાવટ્ટિ સહસ્સાઈ ણવચેવ સયાઈ પંચસતરાઈ ।

એગસસી પરિવારો તારાગણ કોઢિકોઢીણં ॥૪૦॥

આ બંને ગાથાઓનો સારાંશ એ છેકે-એક ચંદ્રના પરિવારરૂપ નક્ષત્રોની સંખ્યા અઠ્યાવીસ ૨૮ થાય છે. ગ્રહ અઠ્યાશી ૮૮ છે. ૮૮ તથા તારાઓ કોટિકોટિ છાસઠ હબર નવસો પચોતેર ૬૬૯૭૫ થાય છે. ॥૪૦॥

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી અન્ય પ્રશ્ન પૂછે છે-(અંતો મણુસસલેત્તે ચંદિમસૂરિયા ગહગણ-

પદ્મપૃષ્ઠિઃ સહસ્રાણિ પञ्चसप्तत्यधिकानि नवशतानि चेति ॥૪૦॥ અન્યત્ પૃચ્છતિ ગૌતમઃ
-‘અંતો મણુસ્સખેત્તે ચંદિમસૂરિયા ગહગણનક્ષત્તતારાસ્વા તે ણં દેવા કિં ઉઢ્ઠોવવળ્લગા
કપ્પોવવળ્લગા વિમાણોવવળ્લગા ચારોવવળ્લગા ચારદ્વિટ્થિયા ગઈરતિયા ગઈસમાવળ્લગા’ અન્ત-
ર્મનુપ્પ્યક્ષેત્રે યે ચન્દ્રસૂર્યગ્રહગણનક્ષત્તતારારૂપાસ્તે સલુ દેવાઃ કિં ઝઘ્વોપપન્નકા કલ્પોપપન્નકાઃ
વિમાણોપપન્નકાઃ ચારોપપન્નકાઃ ચારસ્થિતાઃ ગતિરતિકાઃ ગતિસમાપન્નકાઃ ॥-અન્તર્મનુપ્પ્ય-
ક્ષેત્રે-મનુપ્પ્યક્ષેત્રમધ્યે યે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણનક્ષત્તતારારૂપાઃ દેવાસ્તે કિં ઝઘ્વોપપન્નકાઃ ?,
-સૌધર્માદિભ્યો દ્વાદશભ્યઃ કલ્પેભ્યઃ ઝઘ્વોપપન્નાઃ-ઝઘ્વોપપન્નાઃ-ઝઘ્વસ્થિતાઃ કિં ?,
અથવા કલ્પોપપન્નકાઃ ?, -કલ્પેપુ-સૌધર્માદિપુ ઉપપન્નાઃ-સૌધર્માદિપુ સ્થિતાઃ કિં ?, વા
વિમાણોપપન્નકાઃ !, -વિમાણસ્થાઃ ?, -વિમાણેપુ-સામાન્યેપુપપન્નાઃ-વિમાણોપપન્નાઃ કિં ?,
અથવા ચારોપપન્નકાઃ ?, -સચ્ચરણશીલાઃ ?, મળ્લગત્યા પરિભ્રમણં ચારસ્ત્થુપપન્નાઃ-
આશ્રિતાચ્ચારોપપન્નાઃ કિં ?, અથવા ચારસ્થિતિકાઃ ?, -ચારસ્ય યથોક્તરૂપસ્ય સ્થિતિઃ-
અભાવો યેપાં તે ચારસ્થિતિકાઃ-અપગતચારાઃ-ગતિરતિકાઃ કિં !, અથવા ગતિરતિકાઃ ?, -
ગતૌ ગતિવિષયે રતિઃ-આસક્તિઃ-પ્રીતિર્યેપાં તે ગતિરતિકાઃ-ગતિરસિકાઃ કિં ?, એતેન
ગતૌ રતિમાત્રમુક્તં, સમ્પ્રતિ સાક્ષાત્ ગતિં પ્રશ્નયતિ-કિં !, ગતિસમાપન્નકાઃ ?, -સર્વથા

ગણનક્ષત્તતારાસ્વા તેણં દેવા કિં ઉઢ્ઠોવવળ્લગા કપ્પોવવળ્લગા વિમાણોવ-
વળ્લગા ચારદ્વિટ્થિયા ગઈરતિયા ગઈસમાવળ્લગા ? મનુપ્પ્યક્ષેત્ર મેં ચંદ્ર, સૂર્ય-
ગ્રહગણ-નક્ષત્ર તારારૂપ દેવ કયા ઝઘ્વોપપનન્નક અર્થાત્ સૌધર્માદિ ચારહ
કલ્પ સે ઝપર મેં રહે હોતે હેં ? અથવા સૌધર્માદિ કલ્પ મેં રહે હોતે હેં ? અગર
વિમાણોપપન્નક માને સંચરણ ઝીલ ગતિવાલે હોતે હેં ? મળ્લગતિ સે પરિભ્ર-
મણ કો ચાર કહતે હેં । અથવા ચારસ્થિતિક યથોક્ત પ્રકાર કી સ્થિતિ કે
અભાવ વાલે હોતે હેં ? યા ગતિરતિક હોતે હેં ? અથવા ગતિ મેં રસિક હોતે હેં ?
હસસે ગતિ મેં રતિમાત્ર કા પ્રશ્ન કિયાહૈ અવ સાક્ષાત્ ગતિવિષય મેં પૂછતે હેં-
કયા ગતિ સમાપન્નક હોતે હેં ? અર્થાત્ વે સર્વથા ગતિયુક્ત હોતે હેં ? યહ સવ

ગણનક્ષત્તતારાસ્વા તેણં દેવા કિં ઉઢ્ઠોવવળ્લગા, કપ્પોવવળ્લગા વિમાણોવવળ્લગા ચારોવવળ્લગા,
ચારદ્વિટ્થિયા, ગતિ રતિયા ગઈસમાવળ્લગા) મનુપ્પ્ય ક્ષેત્રમાં જે ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહગણ નક્ષત્ર તારા-
રૂપ દેવો છે તેઓ શું ઝઘ્વોપપન્નક અર્થાત્ સૌધર્માદિ ચાર કલ્પોમાંથી ઉપર રહેલ હોય
છે ? અથવા સૌધર્માદિકલ્પોમાં રહેલ હોય છે, કે વિમાણોપપન્નક હોય છે ? અથવા ચારો
પપન્નક એટલેકે સંચરણશીલ ગતિવાળા હોય છે ? મળ્લગતિથી પરિભ્રમણને ચાર કહે છે.
અથવા ચાર સ્થિતિક-યથોક્ત પ્રકારની સ્થિતિના અભાવવાળા હોય છે ? અથવા ગતિરતિક
હોય છે ? અથવા ગતિમાં રસિક હોય છે ? આથી ગતિમાં રતિમાનનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.
હવે સાક્ષાત્ ગતિ વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે-શું ગતિ સમાપન્નક હોય છે ? અર્થાત્ તેઓ

ગતિયુક્તાઃ કિં તે !, એતત્ સર્વં કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા તેણં દેવા ણો ઉઢ્ઠોવવણ્ણગા ણો કપ્પોવવણ્ણગા વિમાણોવવણ્ણગા ચારોવવણ્ણગા ણો ચારદ્વિદ્ધિયા ગઈરદ્ધિયા ગઈસમાવણ્ણગા’ તાવત્ તે સ્થલ દેવાઃ ન ઝઘ્ધ્વોપપન્નકાઃ ન કલ્પોપપન્નકાઃ વિમાનોપપન્નકાઃ ચારોપપન્નકાઃ ન ચારસ્થિતિકાઃ ગતિરતિકાઃ ગતિસમાપન્નકાઃ ॥ તાવદિતિ પૂર્વેવત્ તે ચન્દ્રાદયો દેવાઃ સ્થલ નોધ્ધ્વોપપન્નાઃ નાપિ કલ્પોપપન્નાઃ, કિન્તુ વિમાનોપપન્નાઃ ચારોપપન્નાઃ—ચારસહિતાઃ ભવન્તિ, ન ચારસ્થિતિકાઃ—ગતિરહિતાઃ ન, તથા ચ સ્વભાવતોઽપિ ગતિરતિકાઃ—સાક્ષાત્ ગતિયુક્તાશ્ચ ભવન્તિ ॥ एवं च—‘उड्ढामुह कलंबुअपुप्फसंठाणसंठितेहिं जोअणसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं साहस्सिएहिं बाहिराहिय वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्ठीगीयवाइय तंतीतलतालतुडिंयघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं महता उक्किट्ठि सीहणादकलकलरवेणं अच्छं पव्वतरायं पदाहिणावत्तमंडलचारं मेरुं अणुपरियट्ठइ’ ऊर्ध्वमुखकलम्बिकापुष्पसंस्थानसंस्थितै र्योजनसहस्रैस्तापक्षेत्रैः सहस्रैर्वाहै च विक्रियाभिः

હે ભગવન્ આપ કહિયે । હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં—(તા તેણં દેવા ણો ઉઢ્ઠોવવણ્ણગા ણો કપ્પોવવણ્ણગા વિમાણોવવણ્ણગા, ચારોવવણ્ણગા, ણો ચારદ્વિદ્ધિયા, ગઈરદ્ધિયા, ગઈસમાવણ્ણગા) વે ચન્દ્રાદિદેવ ઝઘ્ધ્વોપપન્નક નહીં હોતે હૈં એવં કલ્પોપપન્નક મી નહીં હોતે હૈં, પરંતુ વિમાનોપપન્નક હોતે હૈં તથા ચારોપપન્ન અર્થાત્ ચાર સહિત હોતે હૈં । ચાર સ્થિતિક અર્થાત્ ગતિ રહિત નહીં હોતે હૈં । તથા સ્વભાવ સે હી ગતિ રતિક અર્થાત્ સાક્ષાત્ ગતિયુક્ત હી હોતે હૈં । તથા (ઉઢ્ઠમુહકલંબુઆપુપ્ફસંઠાણસંઠિતેહિં જોઅણસાહસ્સિએહિં, તાવક્ખેત્તેહિં સાહસ્સિએહિં બાહિરાહિય વેઉવ્વિયાહિં પરિસાહિં મહતાહત ણટ્ઠીગીયવાઈયતંતીતલતાલતુડિંયઘણમુઈંગપડુપ્પવાઈયરવેણં મહતા ઉક્કિટ્ઠિ સીહણાદકલકલરવેણં અચ્છં પવ્વતરાયં પદાહિણાવત્તચારં મેરુ અણુપરિયટ્ઠइ) વે ચન્દ્રાદિ દેવ ઝપર મુલ

સર્વથા ગતિ યુક્ત હોય છે? આ તમામ હે ભગવન્ આપ કહો. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા તેણં દેવા ણો ઉઢ્ઠોવવણ્ણગા, ણો કપ્પોવવણ્ણગા, વિમાણોવવણ્ણગા, ચારોવવણ્ણગા, ણો ચારદ્વિદ્ધિયા, ગઈરદ્ધિયા, ગઈસમાવણ્ણગા) એ ચંદ્રાદિ દેવો ઝઘ્ધ્વોપપન્નક હોતા નથી. અને કલ્પોપપન્નકપણુ નથી હોતા. પરંતુ વિમાનોપપન્નક હોય છે. તથા ચારોપપન્નક અર્થાત્ ચાર સહિત હોય છે. ચાર સ્થિતિક એટલેકે ગતિરહિત હોતા નથી. તથા સ્વભાવથીજ ગતિરતિક એટલેકે સાક્ષાત્ ગતિયુક્તજ હોય છે. તથા (ઉઢ્ઠમુહકલંબુઆપુપ્પાસંઠાણસંઠિતેહિં જોઅણસહસ્સિએહિં તાવક્ખેત્તેહિં સાહસ્સિએહિં બાહિરાહિયવેઉવ્વિયાહિં પરિસાહિં મહતાહતણટ્ઠીગીયવાઈય તંતીતલતાલતુડિંયઘણમુઈંગપડુપ્પવાઈયરવેણં મહતા ઉક્કિટ્ઠિસીહણાદકલકલરવેણં અચ્છં પવ્વયરાયં પદાહિણાવત્તચારં મેરુ અણુપરિયટ્ઠइ) એ ચંદ્રાદિ દેવો ઝપરની તરફ યુજ કરેલ કલંબુકા

परिपद्भिः महताहतनृत्यगीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादिनरवेण महता-
उत्कृष्टसिंहनादकलरवेण स्वच्छं पर्वतराजं पदातिनावर्नमण्डलचारं मेरुं अनुपर्यटन्ति ॥-
ते चन्द्रादयो देवाः ऊर्ध्वमुखीकृतकलम्बुकापुष्पसंस्थानसंस्थितै र्योजनसाहस्रिकैः-
अनेकसहस्रसंख्याभिर्वाह्याभिः पर्पद्भिः, अत्र बहुवचनं क्लृप्तं व्यक्तिबाहुल्यात् ज्ञेयम् । वैकु-
र्विकाभिः-विक्रियाभिः-विकुर्वितनानारूपधारिणीभिः, महतारवेणेति योगः, अहतानि-
अक्षतानि-धारापूर्णानि-अनघानीत्यर्थः यानि नाट्यानि गीतानि वादित्राणि च याश्च तन्त्र्यः
-त्रीणाः, ये च ततालाः-स्तस्ततालाः यानि च त्रुटितानि-शेषानि-अवशिष्टानि तूर्याणि
ये च घनाः-घनाकाराः-ध्वनिसामर्थ्यात् तुमुलशब्दाः पटुप्रवादिताः-निपुणपुरुषप्रवादिताः
मृदङ्गास्तेषां रवेण-ध्वनिविशेषेण तथा स्वभावतो गतिरतिकैर्बाह्यपर्पदन्तर्गतैर्देवैर्वेगेन गच्छत्सु
विमानेषु उत्कृष्टतः-उत्कर्षवशेन ये मुच्यन्ते सिंहनादाः यश्चक्रियते बोलो 'बोलो नाम-
मुखे हस्तं दत्वा महता शब्देन फूत्करणं बोलः' यश्च कलकलो-व्याकुलः शब्दसमूहस्तद्रवेण
मेरुमिति योगः, किं विशिष्टं मेरुमिति तत् वर्णयति-अच्छं-स्वच्छं-अतीव शुभ्रं अतिनिर्मल

किया हुआ कलंबुका पुष्प के जैसे आकार से युक्त तथा हजारों योजन
प्रमाण वाले तापक्षेत्र साहस्रिकों से अनेक सहस्र संख्यावाले बाह्य पर्पदाओं
से (यहां बहुवचन व्यक्ति, बाहुल्य से किया है) विकुर्वित अनेक रूपधारियों
से किये गये अहत माने अविच्छिन्न नाट्यगीत वादित्र तथा जो तंत्री तलताल
एवं त्रुटित एवं अवशिष्ट तूर्य, घन का तुमुलशब्द जो निपुण पुरुष के द्वारा
प्रकृष्टरूप से वादित मृदंग उनकी ध्वनि से तथा स्वभाव से गति रतिवाले
बाह्यपर्पद के अंतर्गत देवों द्वारा वेग से जाते हुवे विमानों में उत्कर्ष से
किये हुवे सिंहनाद तथा बोल अर्थात् मुख में हाथ रखकर महत् शब्द से
फूंकना अर्थात् सीसोटि बजाना जो कलकल माने व्याकुलित शब्दसमूह
उसके आवाज से मेरु को किस प्रकार का मेरु सो कहते हैं-स्वच्छ अर्थात्
अतीव निर्मल जाम्बुनदवाले रत्न अधिक होने से अत्यंत, शुभ्र, पर्वतराज का

पुष्पना जेवा आशारवाणुं तथा डलरो योजन प्रमाणवाणा तापक्षेत्र साहस्रिकेथी अनेक
डलर संध्यावाणा बाह्यपर्पदाओथी (अही) गडुपयन व्यक्ति आहल्यथी कहेले छे.)
विकुर्वित अनेकइय धारियोथी करेले आहुत ओटवेके अविच्छिन्न नाट्यगीत वादित्र तथा
जे तंत्री तलताल अने त्रुटित तथा आधीनी तूर्य, घनमृदंग ना तुमुल शब्दो के जेने
निपुण पुरुषोद्वारा श्रेष्ठ प्रकारथी वगाडवामां आवेल मृदंगादिनी ध्वनिथी तथा
गतिरतिवाणा, बाह्य पर्पदनी अंतर्गतना देवो द्वारा वेगथी जता विमानोमां उत्कर्षथी
करवामां आवेल सिंहनाद तथा ओल अर्थात् मोढामां हाथ राखीने मोटा अवाजथी डूंकपुं
ओटवेके सीसोटि वगाडवी तथा कलकल ओटवेके व्याकुलित शब्दसमूह तेना अवाजथी मेइने
डेवा मेइने ते कहे छे. स्वच्छ अर्थात् अत्यंत निर्मल जम्बूनदवाणा रत्नो विशेष होवाथी

જામ્બૂનદરતનવહુલત્વાત, પર્વતરાજ-પર્વતેન્દ્રં પ્રદક્ષિણાવર્તમણ્ડલચારં યથા ભવતિ તથા મેરુ-
મનુલક્ષીકૃત્ય પર્યટન્તિ । एवं भूतायां स्थितौ ते चन्द्रादयो देवाः सन्तीति मनुष्यलोके ॥
અથ પુનર્ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ-‘તા તેસિ ણં દેવાણં જાઘે ઇંદે ચયઈ સે કથમિદાણં પકરેંતિ’
તાવત્ તેપાં યલુ દેવાનાં યદા ઇન્દ્રચ્યવતે તે કથમિદાનીં પ્રકુર્વન્તિ ? ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્
તેપાં ચન્દ્રાદીનાં જ્યોતિષ્કાણાં દેવાનાં ઇન્દ્રઃ-પ્રશ્નુઃ-સ્વામી યદાચ્યવતે-સ્વાસનાત્પતતિ તદા
તે દેવાઃ ઇદાનીં-ઇન્દ્રચ્યવનકાલે કથં પ્રકુર્વન્તિ !,-કીદશસ્થિતિકાઃ ભવન્તિ તે દેવા इति
ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા ચત્તારિ પંચ સામાણિયદેવા તં ઠાણં ઉવસંપજિત્તાણં
વિહરંતે જાવ અણ્ણે इत्थं ઇંદે ઉવવણ્ણે ભવઈ’ તાવત્ ચત્તારઃ પચ્ચ સામાનિકાઃ દેવાસ્તં
સ્થાનં ઉપસમ્પદ્ય યલુ વિહરન્તિ યાવત્ અન્યઃ इत्थं ઇન્દ્રઃ ઉપપન્નો ભવતિ । તાવદિતિ પૂર્વ-
વત્ ઇન્દ્રવિરહકાલે ચત્તારઃ પચ્ચ વા સામાનિકાઃ દેવાઃ એકત્ર સમ્ભૂય-સમુદિતીભૂય તત્
શૂન્યમિન્દ્રસ્થાનં ઉપસમ્પદ્ય-તત્ ઇન્દ્રસ્થાનમાદાય-તત્ર સ્થિત્વા વિહરન્તિ-તદિન્દ્રસ્થાનં પરિ-
પાલયન્તિ, સ આતૌ શુક્લસ્થાનાદિકં પચ્ચકુરુવત્, કિયન્તં કાલં યાવત્ તદીન્દ્રસ્થાનં પરિ-
પાલયન્તીતિ ચેત્ તદાહ-યાવત્ કાલં તાદૃશોઽન્યઃ ઇન્દ્રો ન સમાગચ્છેત્-તદિન્દ્રસદૃશયોગ્યતા

પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડલ રૂપ સે જિસ પ્રકાર ચાર હો उस प्रकाश से मेरु को लक्ष
करके परिभ्रमण करते हैं । इस प्रकार के वे चन्द्रादि देव मनुष्य लोक में होते
हैं । पुनः श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं (ता तेसिं देवाणं जाघे इंदे चयइ से
कथमिदाणिं पकरेति) उन चन्द्रादि ज्योतिष्क देवों के इन्द्र अर्थात् स्वामी जब
च्यवित होता है, अर्थात् अपने स्थान से पतित होते हैं उस समय वे देव उस
इन्द्र च्यवन काल में किस प्रकार की स्थिति वाले होते हैं ? इस प्रकार श्री
गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता चत्तारि
पंच सामाणियदेवा तं ठाणं उवसंपज्जित्ता णं विहरन्ति जाव अण्णे इत्थं इंदे
उववण्णे भवइ) इन्द्र के विरह काल में चार या पांच सामानिक देव उस
स्थान को प्राप्त करके विचरते हैं, अर्थात् उस स्थान का अन्य दूसरा इन्द्र आवे

અર્થાત ધવલ પર્વતરાજનું પ્રદક્ષિણાવર્ત મંડલરૂપથી એ રીતે ચાર થાય એ રીતે મેરુને
લક્ષ કરીને પરિભ્રમણ કરે છે. આ રીતના તે ચંદ્રાદિ દેવો મનુષ્યલોકમાં હોય છે.

પુનઃ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે-(તા તેસિં દેવાણં જાઘે ઇંદે ચયઈ સે કથમિદાણિં
પકરેંતિ) એ ચંદ્રાદિ જ્યોતિષ્ક દેવોનો ઇન્દ્ર અર્થાત્ સ્વામી ન્યારે વ્યવિત થાય છે, અર્થાત્
પોતાના સ્થાનથી પતિત થાય છે, તે સમયે તે દેવો એ ઇન્દ્રના ચ્યવન કાળમાં કેવા
પ્રકારની સ્થિતિવાળા હોય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં
શ્રીભગવાન્ કહે છે-(તા ચત્તારિ પંચ સામાણિયદેવા તં ઠાણં ઉવસંપજિત્તાણં વિહરતિ જાવ
અણ્ણે इत्थं ઇંદે ઉવવણ્ણે ભવઈ) ઇન્દ્રના વિરહકાળમાં ચાર કે પાંચ સામાનિક દેવો એ
સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને વિચરે છે. અર્થાત્ એ સ્થાનનું બીજો ઇન્દ્ર આવે ત્યાં સુધી રક્ષણ

પૂર્ણોઽન્યઃ ઇન્દ્રસ્તત્ સ્થાનાપન્નો ન ભવતીત્યર્થઃ, અથાસ્મિન્ વિષયે પુનર્ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ—
‘તા ઇંદઠાણેણં કેવદ્દણં કાલેણં વિરહિયં પળ્લત્તં !’ તાવત્ ઇન્દ્રસ્થાનં ચલુ કિયતા કાલેન
વિરહિતં પ્રજ્ઞપ્તં ?, ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ તદ્વિરહિતમિન્દ્રસ્થાનં કિયતા કાલેન—કિયત્ કાલ-
મુપપાતેન વિરહિતં—ઇન્દ્રશૂન્યં સામાનિકૈઃ પ્રતિપાલિતં ભવતીતિ પ્રજ્ઞપ્તં !, ઇતિ ગૌતમસ્ય
પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા જઘણેણં ઇક્કં સમયં ઉક્કોસેણં છમ્માસે’ તાવત્ જઘન્યેન એકં
સમયં ઉત્તર્કણેણ વળ્લાસાન્ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ જઘન્યેન—સ્વલ્પાતિ સ્વલ્પકાલેન એકં સમયં—
સમયબોધકકાલપ્રમાણેન એકં સમયં યાવત્, તથાચોત્ક્રુષ્ટેન—અધિકાધિકેન કાલેન વળ્લા-
સાત્—માસપદ્ક પર્યન્તં તદિન્દ્રસ્થાનં ઇન્દ્રવિરહિતં સામાનિકદેવૈઃ પરિપાલિતં ચ ભવતીત્યર્થઃ ॥
પુનર્ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ—‘તા વાહિયાણં માણસલ્લેક્ષસ્સ જે ચંદિમસૂરિયગ્ગહ જાવ તારારૂવા
તેણં દેવા કિં ઉદ્ધોવવળ્ણગા, કપ્પોવવળ્ણગા, વિમાણોવવળ્ણગા, ચારદ્વિદ્ધિયા ગદ્દરદ્ધિયા ગદ્દમા-
વળ્ણગા ?,’ તાવત્ વાહ્યાઃ ચલુ મનુષ્યક્ષેત્રસ્ય યે ચંદ્રસૂર્યગ્રહ યાવત્ તાગરૂપાસ્તે ચલુ દેવાઃ

વહાં તક રક્ષણ કરતે હૈં । ઇસ વિષય મેં શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પૂછતે હૈં—(તા
ઇંદઠાણેણં કેવદ્દણં કાલેણં વિરહિયં પળ્લત્તં) વહ વિરહિત ઇન્દ્રસ્થાન કિતને
કાલ પર્યન્ત ઉપપાત સે રહિત અર્થાત્ વિના ઇન્દ્ર સામાનિક દેવોં કે દ્વારા
સંરક્ષિત રહતા હૈં ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં
શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં—(તા જઘણેણં ઇક્કં સમયં ઉક્કોસેણં છમ્માસે) જઘન્ય
સે એક સમય અર્થાત્ સમય બોધક કાલ પ્રમાણ સે એક સમય પર્યન્ત એવં
યાવત્ ઉત્ક્રુષ્ટ સે અર્થાત્ અધિકાધિક કાલ સે છ માસ પર્યન્ત ડસ ઇન્દ્ર રહિત
સ્થાન સામાનિક દેવ સે પરિપાલિત રહતા હૈં । શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પૂછતે
હૈં—(તા વાહિયા ણં માણસલ્લેક્ષસ્સ જે ચંદિમસૂરિયગ્ગહ જાવ તારારૂવા તેણં
દેવા કિં ઉદ્ધોવવળ્ણગા, કપ્પોવવળ્ણગા, વિમાણોવવળ્ણગા, ચારદ્વિદ્ધિયા ગદ્દ
રદ્ધિયા, ગદ્દમાવળ્ણગા) મનુષ્યક્ષેત્ર સે બાહર રહે હુવે જો ચંદ્ર—સૂર્ય—ગ્રહ—નક્ષત્ર
એવં તારારૂપ ડ્યોતિષ્ક દેવ હૈં વે વ્યા સૌધર્માદિ બારહ કલ્પ સે ઉર્ધ્વ મેં ઉપ-

કરે છે. આ સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા ઇંદઠાણેણં કેવદ્દણં
કાલેણં વિરહિયં પળ્લત્તં) તે વિરહિત ઇન્દ્રસ્થાન કેટલાકાળ પર્યન્ત ઉપપાત વગરનું
અર્થાત્ ઇન્દ્ર વિનાનું સામાનિક દેવો દ્વારા સંરક્ષિત રહે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના
પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે—(તા જઘણેણં ઇક્કં સમયં ઉક્કોસેણં છમ્માસે)
જઘન્યથી એક સમય અર્થાત્ સમય બોધક કાલ પ્રમાણથી એક સમય પર્યન્ત અને યાવત્
ઉત્ક્રુષ્ટથી અર્થાત્ વધારેમાં વધારે છમાસ પર્યન્ત એ ઇન્દ્ર વિનાના સ્થાનની સામાનિક
દેવો રક્ષા કરે છે. શ્રીગૌતમસ્વામિ ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા વાહિયાણં માણસલ્લેક્ષસ્સ જે
ચંદિમસૂરિયગ્ગહ જાવ તારારૂવા તેણં દેવા કિં ઉદ્ધોવવળ્ણગા, કપ્પોવવળ્ણગા, વિમાણોવ-
વળ્ણગા, ચારદ્વિદ્ધિયા, ગદ્દરદ્ધિયા ગદ્દમાવળ્ણગા) મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર રહેલા જે ચંદ્ર સૂર્ય

કિં ઝદ્ધ્વોપપન્નકાઃ કલ્પોપપન્નકાઃ વિમાનોપપન્નકાઃ ચારસ્થિતિકાઃ ગતિરતિકાઃ ગતિ-
સમાપન્નકાઃ ? ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ વાહ્યાઃ—વહિસ્થિતાઃ મનુષ્યક્ષેત્રાદ્દૂરં ગતાઃ યે ચન્દ્ર-
સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાઃ જ્યોતિષ્કાઃ દેવાસ્તે સ્વલુ કિં ઝદ્ધ્વોપપન્નકાઃ—સૌધર્માદિભ્યો
દ્વાદશભ્યઃ કલ્પેભ્યઃ ઝદ્ધ્વ્યુપપન્નાઃ કિં વા કલ્પોપપન્નાઃ—સૌધર્માદિપુ ઉપપન્નાઃ, વિમા-
નોપપન્નાઃ—કિં વા ચારોપપન્નાઃ—મંડલગત્યા સમાશ્રિત ચારોપપન્નાઃ, અથવા ચારસ્થિ-
તિકાઃ—અપગતચારાઃ અથવા ગતિરતિકાઃ—ગતિમાત્રોપપન્નાઃ અથવા ગતિસમાપન્નકાઃ—ગતિ-
યુક્તાઃ ? , इत्येवं प्रश्नेकृते भगवानाह—‘ता ते णं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोव-
वण्णगा विमाणोववण्णगा णो चारोववण्णगा चारट्ठिइया णो गइरइया णो गइसमावण्णगा
पक्किट्ठगसंठाणसंठिएहिं जोयणसयसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं सयसाहस्सियाहिं बाहिराहिं
वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्ठगीयवाइय जाव रवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे
विहरइ’ तावत् ते स्वलु देवाः नोद्ध्वोपपन्नकाः न कल्पोपपन्नकाः विमानोपपन्नकाः न
चारोपपन्नकाः चारस्थितिकाः नो गतिरतिकाः नो गतिसमापन्नकाः पक्वेष्टिकासंस्थान-
संस्थितै र्योजनशतसहस्रैः तापक्षेत्रैः शतसहस्रै र्वाह्याभिर्विक्रियाभिः परिपद्भिर्महताहतवृत्त्य-

પન્ન હુવે હૈં ? અથવા કલ્પોપપન્ન માને સૌધર્માદિ કલ્પ મેં ઉત્પન્ન હુવે હૈં ? અથવા
વિમાનોપપન્ન હૈં ? અથવા મંડલગતિ કો આશ્રિત કરકે ચારોપપન્ન હૈં ?
અથવા ચાર સ્થિતિક માને ચાર રહિત હોતે હૈં ? અથવા ગતિરતિક હોતે હૈં ?
અર્થાત્ ગતિમાત્ર સે ઉપપન્નક હોતે હૈં ? અથવા ગતિ સમાપન્નક અર્થાત્ ગતિ
યુક્ત હોતે હૈં ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न करने पर उत्तर में श्री
भगवान् कहते हैं (ता तेणं देवा णो उड्ढोववण्णगा णो कप्पोववण्णगा, विमा-
णोववण्णगा, णो चारोववण्णगा चारट्ठिइया, णो गइरइया णो गइसमावण्णगा
पक्किट्ठगसंठाणसंठिएहिं जोयणसयसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं सयसाह-
स्सियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं परिसाहिं महताहतणट्ठगीयवाइय जाव
रवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ) मनुष्य क्षेत्र से बाहर के वे

ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓ જ્યોતિષ્ક દેવ છે, તે સૌધર્માદિ બાર કલ્પોની ઉપર ઉપન્ન થયા
છે ? કે કલ્પોપપન્ન એટલેકે સૌધર્માદિકલ્પોમાં ઉત્પન્ન થયા છે ? અથવા વિમાનોપપન્ન છે ?
અથવા મંડળગતિનો આશ્રય કરિને ચારોપપન્ન છે ? અથવા ચારસ્થિતિક એટલે કે ચાર
રહિત હોય છે ? અથવા ગતિરતિક હોય છે ? એટલેકે ગતિમાત્રથી ઉપપન્નક હોય છે ?
અથવા ગતિસમાપન્નક એટલેકે ગતિયુક્ત હોય છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન
પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (તા તેણં દેવા ણો ઉડ્ઢોવવણ્ણગા, ણો કપ્પોવવણ્ણગા
ણો ચારોવવણ્ણગા, ચારટ્ઠિइया, ણો ગइरइया, ણો ગइसमावण्णगा पक्किट्ठगसंठाणसंठिइहिं
जोयणसयसाहस्सिएहिं तावक्खेत्तेहिं सयसाहस्सियाहिं बाहिराहिं वेउव्वियाहिं परिसाहिं
महताहतणट्ठगीयवाइय जाव रवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ) मनुष्य क्षेत्रથી

ગીતવાદિત્ર યાવદ્રવેણ દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્ બુજ્જાનો વિહરન્તિ ॥—તાવદિતિ પ્રાગ્વત્ તે-
મનુષ્યક્ષેત્રાદ્વહિર્વર્ત્તિનશ્ચન્દ્રાદયો દેવાઃ નોદ્ધર્વોપપન્નાઃ નાપિ કલ્પોપપન્નાઃ કિન્તુ વિમાનો-
પપન્નાસ્તથા ન ચારોપપન્નાઃ—ચારયુક્તાઃ—મण्डलगत्या चारयुक्ताः किन्तु चारस्थितिकाः—
चाररहिताः, અતઃ એવ નો ગતિરતિકાઃ—ગતિરતિકાઃ નાપિ ગતિસમાપન્નકાઃ, પરન્તુ પક્વેષ્ટિકા
સંસ્થાનસંસ્થિતૈ યોજનશતસાહસિકૈસ્તાપક્ષેત્રૈઃ, યથા પક્વ ઇષ્ટિકા આયામતો દીર્ઘા ભવતિ
વિસ્તારતસ્તુ સ્તોકા ચતુરઙ્ગુલા ચ તથૈવ તેપામપિ મનુષ્યક્ષેત્રાદ્ વહિર્વ્યવસ્થિતાનાં
ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાણાં આતપક્ષેત્રાણ્યપિ આયામતોઃ અનેકયોજનશતસહસ્રપ્રમા-
ણાનિ વિસ્તરતશ્ચ એકયોજનશતસહસ્રાણિ ચતુરસ્રાણિ ચ ભવન્તીતિ, તૈરિત્થં ભૂતંતરાતપક્ષેત્રૈઃ
સાહસિકાભિઃ—અનેકસહસ્રસંખ્યાભિર્વાહ્યાભિઃ પર્ષદ્ભિઃ, અત્રાપિ વહુવચનં વ્યવત્યપેક્ષયા
જ્ઞેયમ્ । મહતાહતનૃત્યગીતવાદિત્રાદિ સર્વવિશેષણં પૂર્વવત્ દિવિભવાન્ દિવ્યાન્ ભોગભોગાન્

ચન્દ્રાદિ દેવ ઉદ્ધર્વોપપન્નક નહીં હોતે હૈં એવં કલ્પો પપન્નક ભી નહીં હોતે,
અપિ તુ વિમાનોપપન્નક હોતે હૈં । તથા ચારોપપન્નક નહીં હોતે અર્થાત્ મંડલ
ગતિ સે ચાર યુક્ત નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ ચારસ્થિતિક અર્થાત્ ચાર રહિત હોતે
હૈં અતઃ એવ વે ગતિરતિક નહીં હોતે એવં ગતિસમાપન્નક ભી નહીં હોતે પક્વ-
ઈષ્ટિકા કે આકાર સે સંસ્થિત હોકર એક લાખ યોજન વાલે તાપક્ષેત્ર સે
અર્થાત્ જિસ પ્રકાર પક્વ ઇષ્ટિકા (ઈટ) આયામ સે લંબી વિસ્તાર સે અલ્પ હોતી
હૈં અર્થાત્ ચાર અંગુલ માત્ર હોતી હૈં, ડસીં પ્રકાર મનુષ્યક્ષેત્ર સે વહિર્વર્તિ વે
ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર તારા રૂપોં કા આતપ ક્ષેત્ર ભી આયામ સે અનેક લાખ
યોજન વ્યાસ પ્રમાણવાલે એવં વિસ્તાર સે એક લાખ યોજન પરિમિત હોતે હૈં ।
અર્થાત્ ચતુરસ્રાકાર હોતે હૈં, ઇસ પ્રકાર કે ડન આતપક્ષેત્રોં સે અનેક હજાર,
યોજન સંખ્યાત્મક બાહ્ય પરિષદા સે (યહાં પર ભી વહુવચન વ્યક્તિ કી
અપેક્ષા કહા હૈં) ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે આહત અર્થાત્ અધિક રૂપ સે વાદિત નૃત્ય

બહારના એ ઇન્દ્રાદિદેવો ઉદ્ધર્વોપપન્નક હોતા નથી. તથા કલ્પોપપન્નક પણ હોતા નથી.
પરંતુ વિમાનોપપન્નક હોય છે. તથા ચારોપપન્નક નથી હોતા અર્થાત્ મંડળગતિથી ચાર
કરતા નથી. પરંતુ ચાર સ્થિતિક ચાર રહિત હોય છે. તેથીજ તેઓ ગતિરતિક હોતા
નથી. તથા ગતિસમાપન્નક પણ હોતા નથી. પાકેલ ઇંટના આકારથી સંસ્થિત થઇને એક
લાખ યોજનવાળા તાપક્ષેત્રથી એટલેકે જે પ્રમાણે પાકેલ ઇંટ આયામથી લાંબી અને
વિસ્તારથી થોડી હોય છે. અર્થાત્ ચાર આંગળ માત્રની હોય છે, એજ પ્રમાણે મનુષ્ય
ક્ષેત્રની બહાર રહેલ એ ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાઓના તાપક્ષેત્ર પણ આયામથી
અનેક લાખ યોજન પ્રમાણવાળું અને વિસ્તારથી એક લાખ યોજન પરિમિત હોય છે.
અર્થાત્ ચતુરસ્રાકાર હોય છે, એ પ્રમાણેના એ તાપક્ષેત્રોથી અનેકહજાર યોજન સંખ્યા-
વાળી બાહ્ય પરિષદાથી (અહીં પણ બહુવચન વ્યક્તિની અપેક્ષાથી કહ્યું છે) ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારથી
સૂ. ૧૨૪

મુદ્ધાનાઃ વિહરન્તિ । પુનરેતદેવ વિશદયન્ કથં ભૂતાસ્તે इत्याह—‘सुहलेसा मंदलेसा मंदाय-
वलेसा चित्तंतरलेसा अण्णोण्ण समोगाढाहिं लेसाहिं कूडाइव ठाणट्टिया ते पदेसे सव्वओ
समंता ओभासंति उज्जोवेंति तवेंति पभासेंति’ शुभलेश्याः मन्दलेश्याः मन्दातपलेश्याः
चित्रान्तरलेश्याः अन्योऽन्यसमुपगाढाभिः लेश्याभिः कूटानि इव स्थानस्थितास्तान् प्रदे-
शान् सर्वतः समन्तात् अवभासन्ति उद्योतन्ति तापयन्ति प्रभासन्ति ॥—शुभलेश्याः—सुखा-
त्यादिकाः आनन्ददायिन्यो ज्योत्स्नाः एतच्च विशेषणं चन्द्रमलः प्रति, तेन नातिशीत-
तेजसः किन्तु सुखोत्पादकहेतु परमलेश्याका इत्यर्थः, मन्दलेश्याः—नात्युष्णोत्पादिकाः
लेश्याः, एतच्च विशेषणं सूर्यान् प्रति, तथा च एतदेव व्याचष्टे—मन्दातपलेश्याः—मन्दाः—
अनत्युष्णस्वभावा आतपरूपाः लेश्याः—रश्मिसंघाताः येषां ते तथा—मन्दलेश्याकाः, पुनः

गीत વાદિત્રાદિ સમી વિશેષણ પૂર્વવત્ સમજા લેવેં इस प्रकार शब्दों के श्रवण
से स्वर्गीय भोगभोगों को भोगते हुवे विचरते हैं ।

फिर से इसको ही विशिष्ट रूप से वे किस प्रकार के होते हैं वह कहते
हैं—(सुहलेसा मंदलेसा, मंदायवलेसा चित्तंतरलेसा अण्णोण्णसमोगाढाहिं
लेसाहिं कूडाइव ठाणट्टिया ते पदेसे सव्वओ समंता ओभासंति, उज्जोवेंति,
तवेंति पभासेंति) शुभलेश्या वाला अर्थात् आनन्ददायक प्रकाशयुक्त यह
विशेषण चंद्रमा का है, अतः वह अतिशीत-तेजवाला नहीं अपितु सुखोत्पा-
दक हेतुभूत परमलेश्या वाला, मंदलेश्या, अर्थात् अति उष्णलेश्या वाला
नहीं, यह विशेषण सूर्य के प्रतिका है, वही कहते हैं—मन्दातपलेश्या, अनति
उष्णस्वभावा आतपरूप लेश्यावाला पुनः वे चंद्रादित्य कैसे होते हैं ? सो कहते
हैं—चित्रान्तरलेश्या चित्र अन्तरालवालालेश्या वाले इस प्रकार के वे चंद्र—सूर्य
अन्योन्य अवगाढ माने मिलित लेश्यावाले होते हैं । जैसे की चन्द्र एवं सूर्य

વગાડેલ નૃત્યગીત વાદિત્રાદિના (અહીં આના બધા વિશેષણો પહેલાંની જેમ સમજી લેવા)
શબ્દોના શ્રવણપૂર્વક સ્વર્ગીયભોગ ભોગોને ભોગવીને વિચરે છે.

ફરીથી આનેજ વિશેષરૂપથી તે કેવા પ્રકારના હોય છે ? તે કહે છે. (સુહલેસા,
મંદલેસા, મંદાયવલેસા, ચિત્તંતરલેસા, અણ્ણોણ્ણસમોગાઢાહિં લેસાહિં કૂડાઈવ ટાણટ્ટિયા,
તે પદેસે સવ્વઓ સમંતા ઓભાસંતિ, ઉજ્જોવેંતિ, તવેંતિ, પભાસેંતિ) શુભલેશ્યાવાળા અર્થાત્
આનંદદાયક પ્રકાશયુક્ત આ વિશેષણ ચંદ્રમાનું છે. તેથી તે અત્યંત ઠંડા તેજવાળો નહીં
પણ સુખોત્પાદક હેતુભૂત પરમલેશ્યાવાળો, મંદલેશ્યા એટલેકે અનતિ ઉષ્ણલેશ્યાવાળો નહીં.
આ વિશેષણ સૂર્ય સંબંધી છે. તેજ કહે છે. મંદાતપલેશ્યા, અનતિ ઉષ્ણ સ્વભાવની
તડકારૂપ લેશ્યાવાળો, ફરીથી તે ચંદ્ર સૂર્ય કેવા હોય છે ? તે કહે છે—ચિત્રાન્તરલેશ્યા
ચિત્ર અંતરાલવાળી લેશ્યાવાળા આ પ્રકારના તે ચંદ્ર સૂર્ય અન્યાન્ય અવગાઢ એટલેકે
મળેલી લેશ્યાવાળા હોય છે. જેમકે—ચંદ્ર અને સૂર્ય દરેકની લેશ્યા એકલાખ યોજન

કથં ભૂતાશ્ચન્દ્રાદિત્યા इत्याह—चित्रान्तरलेखाः—चित्रमन्तरं—अन्तरालं लेखा च तेषां ते तथा, पदस्यास्य भावार्थः प्रागेवोपदर्शितः किमत्र पुनर्लेखप्रयासेन ?, इत्थं भूतास्ते चन्द्रादित्याः अन्योऽन्यसमुपगाढाभिः—परस्परमवगाढाभिः—मिलिताभिः—अन्योऽन्यानुपक्ताभिर्लेखाभिः, तथाहि—चन्द्राणां सूर्याणां च प्रत्येकं लेखा योजनशतसहस्रप्रमाणविस्ताराः, चन्द्रसूर्याणां च सूचीपंक्त्या व्यवस्थितानां परस्परमन्तरं पञ्चाशत् योजनसहस्राणि, ततश्चन्द्रप्रभासम्मिश्राः सूर्यप्रभाः, सूर्यप्रभासम्मिश्राश्चन्द्रप्रभाः, इत्येव परस्परमवगाढाभिर्लेखाभिः कूटानीव पर्वतौपरि व्यवस्थितशिखराणीव स्थानस्थिता—सदैव एकत्रस्थाने स्थितास्तान् प्रदेशान्—स्वस्व प्रत्यासन्नान् प्रदेशान् उद्योतयन्ति अवभासयन्ति तापयन्ति प्रकाशयन्ति ॥ इति 'ता तेषिणं देवाणं जाहे इंदे चयइ से कहमिदाणिं पकरेंति' तावत् तेषां देवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते कथमिदानीं प्रकुर्वन्ति ?, ॥ तावदिति पूर्ववत् तेषां—पूर्वोदितानां चन्द्रादीनां देवानां इन्द्रः—प्रभुर्यदा च्यवते—स्वासनं त्यजति तदा—तस्मिन् इन्द्ररिक्ते काले ते देवाः कथं प्रकुर्वन्ति—कथमिव वर्त्तन्त इति गौतमस्य प्रश्नः ततो भगवानाह—'ता जाव चत्तारि

પ્રત્યેક કી લેખા એક લાઘ્વ યોજન પ્રમાણ વિસ્તાર વાલી હોતી હૈ । સૂચિ પંક્તિ મેં વ્યવસ્થિત ચંદ્ર સૂર્ય કે પરસ્પર કા અંતર પચાસ હજાર યોજન કા હૈ, અતઃ ચંદ્રપ્રભા સે યુક્ત સૂર્યપ્રભા હોતી હૈ એવં સૂર્યપ્રભા સે મિલિજુલિ ચંદ્રપ્રભા હોતી હૈ । ઇસ પ્રકાર પરસ્પર અવગાઢિત લેખા સે કૂટો કે જૈસે પર્વત કે ડપર વ્યવસ્થિત શિખરોં કે સમાન સદા એકત્ર સ્થાન મેં રહે હુવે ડન સ્વસ્વ પ્રત્યાસન્ન પ્રદેશોં કો ઉદ્યોતીત કરતે હૈ, અવભાસિત કરતે હૈ, તાપિત કરતે હૈ એવં પ્રકાશિત કરતે હૈ ॥ (તા તંસિં દેવાણં જાહે ઇંદે ચયઈ સે કહમિદાણિં પકરેંતિ) પૂર્વ કથિત ચંદ્રાદિ દેવોં કે ઇન્દ્ર સે રહિત કાલ મેં દેવ કયા કરતે હૈ ? ઇસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ—(તા જાવ ચત્તારિ પંચ સામાણિયદેવા તં ઠાણં તહેવ જાવ છમ્માસે) જવ તક અન્ય ઇન્દ્ર ડન સ્થાન પર નહીં આતે ડતને કાલ પર્યન્ત ચાર યા પાંચ સામા-

પ્રમાણ વિસ્તારવાળી હોય છે. સૂચિ પંક્તિમાં વ્યવસ્થિત ચંદ્ર-સૂર્યનું પરસ્પરનું અંતર ૫૫૫૫૫૫૫૫ યોજનનું છે. તેથી ચંદ્રના પ્રકાશથી યુક્ત સૂર્ય પ્રકાશ હોય છે. અને સૂર્ય પ્રકાશથી મળેલા ચંદ્ર પ્રભા હોય છે. આ રીતે પરસ્પર અવગાઢિત લેખાથી કૂટોની જેમ પર્વતની ઉપર વ્યવસ્થિત શિખરોની સમાન સદા એકત્ર સ્થાનમાં રહેલા એ સ્વસ્વ પ્રત્યાસન્ન પ્રદેશોને ઉદ્યોતીત કરે છે, અવભાસિત કરે છે, તાપિત કરે છે, અને પ્રકાશિત કરે છે.—(તા તંસિં દેવાણં જાહે ઇંદે ચયઈ સે કહ મિદાણિં પકરેંતિ) પૂર્વ કથિત ચંદ્રાદિ દેવોને ઇન્દ્ર જ્યારે વ્યવિત થાય છે, એટલેકે પોતાના સ્થાનથી અ્યુત થાય છે, ત્યારે ઇન્દ્ર વિનાના કાળમાં દેવો શું કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે.—(તા જાવ ચત્તારિ પંચ સામાણિય દેવા તં ઠાણં તહેવ જાવ છમ્માસે) જ્યાં

पंच सामाणियदेवा तं ठाणं तहेव जाव छम्मासे' तावत् यावत् चत्वारः पञ्च सामानिका देवास्तं स्थानं तथैव यावत् पण्मासान् ॥ तावदिति पूर्ववत् यावत्—यावत् कालमन्यः इन्द्रः तस्मिन् स्थाने नायाति तावत् कालपर्यन्तं चत्वारः पञ्च वा सामानिकाः—प्रधानाः देवाः परस्परं सम्भूय तं स्थानं—इन्द्रशून्यं स्थानं तथैव प्रतिपालयन्ति यथा इन्द्रः प्रतिपालयति स्म । कियत् कालं यावत् प्रतिपालयतीति जिज्ञासानिवृत्तये कथयति—पूर्ववदेव न्यूनातिन्यूनेन कालेन समबोधककालपर्यन्तं प्रतिपालयन्ति, अधिकाधिकेन कालेन पण्मासान् यावत् तदीन्द्र-शून्यं स्थानं सामानिकाः देवाः प्रतिपालयन्ति । तदन्तरे एव समये अन्यः इन्द्रः समायति तत् स्थानं प्रतिपालयति च पूर्ववदेवेति ॥ सू० १०१ ॥

पुष्करवरद्वीपसमुद्रादीनामाकारप्रकारमाश्रित्य तद्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रं प्रतिपादयिष्यन् भगवानाह—

मूलम्—ता पुक्खरवरं णं दीवं पुक्खरोदे णामं समुदे वट्टे वलयागार-संठाणसंठिए सठवओ जाव चिड्डइ, ता पुक्खरोदेणं समुदे किं समचक्क-वालसंठिए जाव णो विसमचक्कवालसंठिए, ता पुक्खरोदे णं समुदे केव-इयं चक्कवालविकखंभेणं केवइयं परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा !, ता संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविकखंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा, ता पुक्खरवरोदे णं समुदे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति पुच्छा तहेव ता पुक्खरवरोदे णं

निक देव परस्पर मिलकर इन्द्र रहित उस स्थान को जिस प्रकार इन्द्र पालित करते हो उसी प्रकार वे देव पालित करते हैं । कितने काल पर्यन्त वे देव उस स्थान की रक्षा करते हैं ? इस प्रकार की जिज्ञासा शांति के लिये कहते हैं, पूर्व कथनानुसार जघन्य से एक समय पर्यन्त पालित करते हैं एवं उत्कृष्ट से छ मास पर्यन्त यावत् उस इन्द्र रहित स्थान की सामानिक देव रक्षा करते हैं । उतने समय में अन्य इन्द्र आकर उस स्थान को पूर्ववत् पालते हैं । सू० १०१ ॥

सुधी णीणे छिन्द्र-ओ स्थान पर न आवे ओटला काण पर्यन्त थार के पांथ सामानिक देवा परस्पर मणीने छिन्द्र शून्य ओ स्थाननुं ओ प्रभाणे छिन्द्र पालन करते होय ओण प्रभाणे ओ देवा पालित करे छे । ओटलाकाण पर्यन्त ओ स्थाननुं रक्षणे करे छे ? ओ प्रकारनी जिज्ञासाना शमन भाटे कडे छे के—पूर्वकथनानुसार जघन्यथी ओक समय पर्यन्त पालित करे छे ओने उत्कृष्टथी छमास पर्यन्त यावत् ओ छिन्द्र विनाना स्थाननुं सामानिक देवा रक्षणे करे छे । ओटला समयमां अन्य छिन्द्र आवीने ओ स्थाननुं पूर्ववत् पालन करे छे । ॥सू० १०१॥

समुद्दे संखेज्जा चंदा प्रभासेंसु वा प्रभासंति वा प्रभासिस्संति जाव
संखेज्जाओ तारागणकोडिकोडिओ, सोभं सोभेसु वा सोभंति वा सोभि-
सिस्संति वा, । एएणं अभिलावेणं वरुणवरे दीवे वरुणोदे समुद्दे ४,
खीरवरे दीवे खीरवरे समुद्दे ५, घतवरे दीवे घतोदे समुद्दे ६ । खोतवरे
दीवे खोतोदे समुद्दे ७, णंदिस्सरवरे दीवे णंदिस्सरवरे समुद्दे ८, अरु-
णोदे दीवे अरुणोदे समुद्दे ९, अरुणवरे दीवे अरुणवरे समुद्दे १०,
अरुणवरोभासे दीवे अरुणवरोभासे समुद्दे ११, कुंडले दीवे कुंडलोदे
समुद्दे १२, कुंडलवरे दीवे कुंडलवरोदे समुद्दे १३, कुंडलवरोभासे दीवे
कुंडलवरोभासे समुद्दे १४, सव्वेसिं विक्खंभपरिक्खेवो जोइसाइं पुक्ख-
रोदसागरसरिसाइं ॥सू० १०२॥

छाया-तावत् पुष्करवरः द्वीपः पुष्करवरोदो नाम समुद्रः घृतो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः
सर्वतो यावत् तिष्ठति, तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः किं समचक्रवालसंस्थितः यावत् न
विपमचक्रवालसंस्थितः, तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता
परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् ! तावत् संखेयानि योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेन
संखेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेण आख्यात इति वदेत् तावत् पुष्करवरोदे खलु समुद्रे
कियन्तश्चन्द्रा प्रभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा इति पृच्छा ! तथैव तावत्
पुष्करवरोदे खलु समुद्रे संखेयाश्चन्द्राः प्रभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा, यावत्
संखेयाः तारागण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति वा । एतेन
अभिलापेन वरुणवरो द्वीपः वरुणोदः समुद्रः ४ क्षीरवरो द्वीपः क्षीरवरः समुद्रः ५ । घृतवरो-
द्वीपः घृतवरः समुद्रः ६ । स्रोतवरो द्वीपः स्रोतवरः समुद्रः ७ । नन्दीश्वरो द्वीपः-नन्दी-
श्वरवरः समुद्रः ८ ॥ अरुणोदो द्वीपः अरुणोदः, समुद्रः ९ ॥ अरुणवरो द्वीपः अरुणवरः
समुद्रः १० । अरुणोवभासो द्वीपः अरुणोवभासः समुद्रः ११ । कुण्डलो द्वीपः कुण्डलोदः
समुद्रः १२ । कुण्डलवरो द्वीपः कुण्डलवरोदः समुद्रः १३ । कुण्डलवरोवभासो द्वीपः
कुण्डलवरोवभासः समुद्रः १४ । सर्वेषां विष्कम्भपरिक्षेपाः ज्योतिषिकाः पुष्करवरोदः
सागरसदृशाः ॥ १०२ ॥

पुष्करवर द्वीप समुद्रादि का आकार प्रकार को आश्रित करके उस विषय
संबंधी प्रश्नसूत्र का प्रतिपादन करते हुवे श्री भगवान् कहते हैं (ता पुक्खर-

पुष्करवरद्वीप समुद्रादिना आकार प्रकारेण आश्रय करीने ओ विषय संबंधी प्रश्न
सूत्रसुं प्रतिपादन करतां श्रीभगवान् कहे छे.- (ता पुक्खरवरं णं) ध्यादि

ટીકા-પુષ્કરવર-ચરુણવર-ક્ષીરવર-ઘૃતવર-સ્રોતવરાદિ દ્વીપસમુદ્રાણામાયમવિષ્કમ્ભા-
દિમાનં તત્ર સૂર્યચન્દ્રગ્રહનક્ષત્રતારાણાં પરિમાણાનિ ચ જ્ઞાતુમાદૌ ભગવાન્ સ્વયમેવ પુષ્કરવરસ્ય
સ્વરૂપમુપન્યસ્યતિ-‘તા પુષ્કરવરં ણં દીવં પુષ્કરવરોદે ણામં સમુદે વટ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિષ્ઠ
સઘ્વઓ જાવ ચિદ્વહ’ તાવત્ પુષ્કરવરો દ્વીપઃ પુષ્કરવરોદઃ નામ સમુદ્રો વૃત્તઃ વલયાકારઃ
સંસ્થાનસંસ્થિતઃ સર્વતો યાવત્ તિષ્ઠતિ । તાવદિનિ પૂર્વવત્ ણમિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે પુષ્કરવર-
નામ દ્વીપઃ પુષ્કરોદનામા સમુદ્રશ્ચ વૃત્તો વર્તુલો વલયાકારસંસ્થાનસંસ્થિતઃ સર્વતઃ-સમન્તાત્
સમ્પરિક્ષિપ્ય તિષ્ઠતિ, ગ્રન્થાન્તરેષુ પુષ્કરોદસ્ય વર્ણનમિત્યં વર્ત્તે-યત્ પુષ્કરોદસમુદ્રસ્ય
જલમતીવ સ્વચ્છં સ્ફટિકમણિવદુઃસ્વલં જાત્યં તથ્યપરિણામં પથ્યં હિતકરં સુસ્વાદુ સકૃત્યા
ઉદકરસપૂર્ણં સર્વભોગ્યં વર્ત્તે, તત્ર ચ દ્વૌ દેવૌ આધિપત્યં પરિપાલયતઃ, તૌ ચ શ્રીધર શ્રી-
પ્રભાસ્ય નામાનો, તત્ર શ્રીધરઃ પૂર્વાર્ધાધિપત્યં શુનક્તિ, શ્રીપ્રભશ્ચાપરર્ધાધિપત્યં પરિપાલયતિ ।

વરં ણં) इत्यादि

ટીકાર્થ-પુષ્કરવર-ચરુણવર-ક્ષીરવર-ઘૃતવર-સ્રોતવરાદિ દ્વીપસમુદ્રોં કા
આયામ વિષ્કમ્ભાદિ માન એવં સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ-નક્ષત્ર એવં તારાઓં કા પરિમાણ
જાનને કે લિયે પ્રથમ ભગવાન્ સ્વયં પુષ્કરવર દ્વીપ કા સ્વરૂપ પ્રકટ કહતે હૈં-
(તા પુષ્કરવરં ણં દીવં પુષ્કરવરોદે ણામં સમુદે વટ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિષ્ઠ
સઘ્વઓ જાવ ચિદ્વહ) પુષ્કરવર નામ કા દ્વીપ એવં પુષ્કરોદ નામ કા સમુદ્ર વૃત્ત
વલયાકાર સંસ્થાનવાલા સર્વતઃ વ્યાપ્ત હોકર રહતા હૈ । અન્ય ગ્રન્થ મેં પુષ્ક-
રોદ સમુદ્ર કા વર્ણન હસ પ્રકાર સે હૈં-પુષ્કરોદ સમુદ્ર કા જલ અત્યંત સ્વચ્છ
એવં મણિ કે સમાન ઉજ્જ્વલ તથ્ય પરિણામ વાલા, પથ્ય, હિતકર સુસ્વાદિષ્ટ
ઉદકરસ સે પૂર્ણ એવં સર્વભોગ્ય હોતા હૈ । વહાં પર દો દેવ ઉસકા આધિપત્ય
કરતે હૈં, ઉસ કે નામ શ્રીધર એવં શ્રીપ્રભ હસ પ્રકાર સે હૈં । ઉસ મેં શ્રીધર
પૂર્વાર્ધાધિપત્ય કો ભોગતા હૈ એવં શ્રીપ્રભ પશ્ચિમાર્ધ કા આધિપત્ય કરતા હૈ,

ટીકાર્થ-પુષ્કરવર-ચરુણવર-ક્ષીરવર-ઘૃતવર સ્રોતવરાદિદ્વીપ સમુદ્રોના આયામ વિષ્કંભા
દિમાન એવં સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓના પરિમાણ જાણવા માટે પહેલાં ભગ-
વાન્ સ્વયં મેવ પુષ્કરવર દ્વીપનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે -(તા પુષ્કરવરં ણં દીવં પુષ્કરવરોદે
ણામં સમુદે વટ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિષ્ઠ સઘ્વઓ જાવ ચિદ્વહ) પુષ્કરવર નામનો દ્વીપ અને
પુષ્કરોદ નામનો સમુદ્ર વૃત્ત વલયાકાર સંસ્થાનવાળો અને સર્વતઃ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે.
અન્ય ગ્રન્થમાં પુષ્કરોદ સમુદ્રનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે. પુષ્કરોદ સમુદ્રનું જળ અત્યંત
સ્વચ્છ અને મણિના જેવું ઉજ્જ્વળ તથ્ય પરિણામવાળું પથ્ય, હિતકર સુસ્વાદિષ્ટ ઉદકરસથી
પૂર્ણ અને સર્વભોગ્ય હોય છે. ત્યાં બે દેવો તેનું આધિપતિપણું કરે છે. તેના નામ
શ્રીધર અને શ્રીપ્રભ આ પ્રમાણે છે. તેમાં શ્રીધર પૂર્વાર્ધનું આધિપતિપણું લોગવે છે.
અને શ્રીપ્રભ પશ્ચિમાર્ધનું આધિપતિપણું કરે છે. આ રીતે પુષ્કરવરદ્વીપ સમુદ્રનું સ્વરૂપ

इत्येवं पुष्करवरस्य स्वरूपं विज्ञाप्य समचक्रवालत्वं प्रतिपादयति—‘ता पुष्करोदे णं समुदे किं समचक्रवालसंठिए जाव णो विसमचक्रवालसंठिए’ तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः किं समचक्रवालसंस्थितः । यावत् नो विषमचक्रवालसंस्थितः तावदिति पूर्ववत् पूर्वार्द्धेन गौतमस्य प्रश्नस्तदोत्तरार्द्धेन भगवत् उत्तरमिति ॥ अथात्रस्य विष्कम्भपरिक्षेपविषयकः प्रश्नः—‘ता पुष्करोदेणं समुदे केवइयं चक्रवालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रवेणं आहिएत्ति वएज्जा !’ तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेन आख्यात इतिवदेत् ॥ कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता पुष्करोदे णं समुदे संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्रंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्रवेणं आहिएत्ति वएज्जा’ तावत् पुष्करोदः खलु समुद्रः संख्येयानि योजनसहस्राणि आयामविक्रंभेन (तथा) संख्ये-

इस प्रकार पुष्करवर द्वीपसमुद्र का स्वरूप कहकर अब उसके समचक्रवालपने का प्रतिपादन करते हैं—(ता पुष्करवरोदे णं समुदे किं समचक्रवालसंठिए जाव णो विसमचक्रवालसंठिए) इस में पूर्वार्ध से श्री गौतमस्वामी ने प्रश्न किया है कि पुष्करोद समुद्र क्या समचक्रवाल संस्थित है या विषम चक्रवाल संस्थित हैं? उत्तरार्ध से श्री भगवान् उत्तर देते हैं—यावत् विषम चक्रवाल संस्थित नहीं है अर्थात् समचक्रवाल विष्कंभ वाला है ।

अब उसका विष्कंभ, परिक्षेप के विषय में प्रश्न करते हैं—(ता पुष्करोदे णं समुदे केवइयं चक्रवालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रवेणं आहिएत्ति वएज्जा) पुष्करोद समुद्र का चक्रवाल विष्कंभ कितना है? एवं उसकी परिधि कितनी कही है? इस प्रकार से श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता पुष्करोदे णं समुदे संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामविक्रंभेणं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्रवेणं आहिएत्ति वएज्जा) अधि-

કહીને તેના સમચક્રવાલ પશુપુત્ર પ્રતિપાદન કરે છે.—(તા પુષ્કરવરોદે ણં સમુદે કિં સપચક્રવાલસંઠિઃ જાવ ણો વિસપચક્રવાલસંઠિઃ) આના પૂર્વાર્ધથી શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછેલ છે કે પુષ્કરોદ સમુદ્ર શું સમચક્રવાલ સંસ્થિત છે? કે વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તરાર્ધથી શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપે છે. યાવત્ વિષમ ચક્રવાલ સંસ્થિત નથી. અર્થાત્ સમચક્રવાલ વિષ્કંભવાળો છે.

હવે તેના વિષ્કંભ પરિક્ષેપના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે. (તા પુષ્કરવરોદે ણં સમુદે કેવઇયં ચક્રવાલવિક્રંભેણં કેવઇયં પરિક્રવેણં આહિયેત્તિ વણ્ણા) પુષ્કરવરોદ સમુદ્રનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ કેટલો છે? અને તેની પરિધિ કેટલી કહી છે? આ પ્રશ્નથી શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા પુષ્કરોદે ણં સમુદે સંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં આયામવિક્રંભેણં, સંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્રવેણં આહિયેત્તિ વણ્ણા) અધિકાધિક સંખ્યાવાળા હજારો યોજનના આયામ વિષ્કંભવાળો દીર્ઘવ્યાસવાળો પ્રણેત કરેલ

યાનિ યોજનસહસ્રાણિ પરિક્ષેપેન આख्यात इति वदेत् ॥—સંખ્યેયાનિ—કાનિચિત્ સંખ્યા પ્રતિપાદકાભિ—અધિકાધિક સંખ્યકાનિ યોજનસહસ્રાણિ આયામત્રિષ્કંભેન—દૈર્ઘ્યવ્યાસેન પરિજ્ઞપ્તસ્તથૈવ અધિકાધિક સંખ્યકાનિ યોજનસહસ્રાણિ—ત્રિગુણાસન્ન વ્યાસ પ્રમાણાનિ યોજનસહસ્રાણિ, પરિક્ષેપેન—પરિધિના ચ પ્રજ્ઞપ્ત इति ભગવતઃ સમુત્તરમિતિ । અથ ચન્દ્રસૂર્ય-વિષયકઃ પ્રશ્નઃ ‘તા પુક્કરવરોદે ણં સમુદે કેવદ્વ્યા ચંદા પમાસેંસુ વા પમાસેંતિ વા પ્રમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા’ તાવત્ પુષ્કરવરોદે સ્વલ્પ સમુદ્રે કિયન્તશ્ચન્દ્રા પ્રમાસયન્ વા પ્રમાસન્તિ વા પ્રમા-સિષ્યન્તિ વા પૃચ્છા ॥ इत्येवं गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘तद्देव ता पुक्खरवरोदेणं समुदे संखेज्जा चंदा पमासेंसु वा पमासेंति वा पमासिस्संति वा’ तथैव तावत् पुष्करवरोदे स्खल समुद्रे संख्येयाश्चन्द्राः प्रमासयन् वा प्रमासयन्ति वा प्रमासयिष्यन्ति वा । अत्रापि पूर्ववदेव संख्याः—संख्या प्रमाणाः—बहवश्चन्द्रा इति ज्ञेयाः ॥ एवमेव—‘जाव संखेज्जाओ तारागण कोडिकोडीओ सोमंसु वा सोमंति वा सोमिस्संति’ यावत् संख्येयास्तारागण कोटि-
 काधिक संख्यात्मक हजारों योजन के आयाम त्रिष्कंभवाले दीर्घ व्यास से प्रज्ञप्त किया है । उसी प्रकार अधिकाधिक संख्यात्मक हजारों योजन प्रमाण वाले व्यास प्रमाण वाला परिक्षेप से कहा है ।

अब चन्द्र सूर्य विषयक प्रश्न पूछते हैं—(ता पुक्खरवरोदेणं समुदे केवद्व्या चंदा पमासेंसु वा, पमासेंति वा, पमासिस्संति वा पुच्छा) पुष्करवरोद समुद्र में कितने चन्द्र प्रभासित होते थे, प्रभासित होते हैं, एवं प्रभासित होंगे ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(तद्देव पुक्खरवरोदेणं समुदे संखेज्जा चंदा पमासेंसु वा पमासेंति वा, पमासि-स्संति वा) पुष्करोद समुद्र में संख्येय चंद्र प्रभासित होते थे, प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे । यहां पर भी पूर्व के समान संख्या प्रमाण से अधिक चंद्र समझ लेवें । इसी प्रकार (जाव संखेज्जाओ तारागण कोडीकोडिओ सोमंसु वा सोमंति वा, सोमिस्संति वा) यावत् संख्येय तारागण कोटिकोटि

છે. એજ પ્રમાણે અધિકાધિક સંખ્યાવાળા હજારો યોજન પ્રમાણવાળા વ્યાસ પ્રમાણવાળા પરિક્ષેપથી કહેલ છે.

હવે ચંદ્ર સૂર્યના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા પુક્કરવરોદે ણં સમુદે કેવદ્વ્યા ચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિવા પુચ્છા) પુષ્કરવરોદ સમુદ્રમાં કેટલાં ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે. અને પ્રભાસિત થશે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તદેવ પુક્કરવરોદેણં સમુદે સંખેજ્જા ચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા) પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં સંખ્યેય ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે, અને પ્રભાસિત થશે ! અહીં પણ પૂર્વની જેમ સંખ્યાના પ્રમાણથી વધારે ચંદ્રો સમજવા. એજ પ્રમાણે (જાવ સંખેજ્જાઓ તારાગણકોડિકોડીઓ સોમેંસુ વા,

કોટયઃ શોભામશોભયન્ વા શોભયન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા ॥ અત્ર યાવત્ પદેન મધ્ય-
સ્થિતાનિ સૂર્યગ્રહ-નક્ષત્રાણ્યપિ ઇત્યમેવ સંખ્યાપદેન ભાવનીયાનિ, યથા સંખ્યેયાઃ સૂર્યા
અતાપયન્ વા તાપયન્તિ વા તાપયિષ્યન્તિ વા, તથા સંખ્યેયાઃ ગ્રહાશ્ચારમચારયન્ વા ચાર-
યન્તિ વા ચારયિષ્યન્તિ વા, એવમેવ સંખ્યેયાનિ નક્ષત્રાણિ યોગમયુજ્જન્ વા યુજ્જન્તિ વા
યોક્ષ્યન્તિ વા । ઇત્યેવં યોજ્યમ્ કેપુ કેપુ દ્વીપસમુદ્રેષુ પૂર્વોક્તા અભિલાપાઃ યોજનીયા ઇત્યેવં
વિવક્ષુરાહ-‘एएणं आलावेणं वरुणवरे दीवे वरुणोदे समुद्रे ४, खीरवरे दीवे खीरवरे समुद्रे
५, घृतवरे दीवे घृतोदे समुद्रे ६, स्रोतवरे दीवे स्रोतोदे समुद्रे ७, नन्दीश्वरवरे दीवे
नन्दीश्वरवरे समुद्रे ८, अरुणोदे दीवे अरुणोदे समुद्रे ९, अरुणवरे दीवे अरुणवरे समुद्रे १०,
अरुणवराभासे दीवे अरुणवराभासे समुद्रे ११, कुण्डले दीवे कुण्डलोदे समुद्रे १२, कुण्डलवरे
दीवे कुण्डलवरोदे समुद्रे १३, कुण्डलवरोभासे दीवे कुण्डलवरोभासे समुद्रे १४’ एतेन अभि-
लापेन-वरुणवरे द्वीपे वरुणोदे समुद्रे ४, क्षीरवरे द्वीपे क्षीरवरे समुद्रे ५, घृतवरे द्वीपे
घृतोदे समुद्रे ६, स्रोतवरे द्वीपे स्रोतोदे समुद्रे ७, नन्दीश्वरवरे द्वीपे नन्दीश्वरवरे समुद्रे ८
अरुणोदे द्वीपे अरुणोदे समुद्रे ९, अरुणवरे द्वीपे अरुणवरे समुद्रे १०, अरुणवराभासे
द्वीपे अरुणवराभासे समुद्रे ११, कुण्डले द्वीपे कुण्डलोदे समुद्रे १२, कुण्डलवरे द्वीपे कुण्डल-
वरोदे समुद्रे १३, कुण्डलवराभासे द्वीपे कुण्डलवराभासे समुद्रे १४ ॥-एतेन-पूर्वोदितेन
अभिलापेन वक्ष्यमाणाः सर्वेऽपि द्वीपसमुद्रादयो योजनीयाः । अर्थात् पुष्करे द्वीपे पुष्करोदे

શોભા કરતે થે, શોભા કરતે હૈં એવં શોભા કરેંગે । યહાં પર યાવત્પદ સે
મધ્યસ્થિત સૂર્ય-ગ્રહ નક્ષત્ર કો ભી સંખ્યાપદ સે ભાવિત કરલેવેં જૈસે કી-
સંખ્યેય સૂર્ય તાપિત હોતે થે, તાપિત હોતે હૈં એવં તાપિત હોંગે । સંખ્યેય ગ્રહોં
ને ચાર કિયા થા, ચાર કરતે હૈં એવં ચાર કરેંગે । ઇસી પ્રકાર સંખ્યેય નક્ષત્ર
યોગ કરતે થે, યોગ કરતે હૈં એવં યોગ કરેંગે । ઇસ પ્રકાર યોજિત કરલેવેં ।

અવ કિસ કિસ દ્વીપ સમુદ્ર મેં પૂર્વોક્ત અભિલાપ કો યોજિત કરેં સો કહતે
હૈં-(एएणं आलावेणं वरुणवरे दीवे, वरुणोदे समुद्रे ४ खीरवरे दीवे, खीरवरे
समुद्रे) ५ यह पूर्व कथित अभिलाप के क्रम से वक्ष्यमाण सभी द्वीप समुद्रादि

સોમેતિ વા, સોમિસ્સંતિ વા) યાવત્ સંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ શેભા કરતા હતા, શેભા
કરે છે, અને શેભા કરશે, અહીં યાવત્પદથી મધ્યમાં રહેલ સૂર્ય-ગ્રહ-અને નક્ષત્રોની
સંખ્યા ભાવિત કરી લેવી. જેમકે-સંખ્યેય સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તપે છે. અને તપશે.
સંખ્યેય ગ્રહોએ ચાર કર્યો હતા, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યેય
નક્ષત્રોએ યોગ કર્યો હતા, યોગ કરે છે. અને યોગ કરશે. આ પ્રમાણે યોજના કરી લેવી.
હવે કયા કયા દ્વીપ સમુદ્રમાં પૂર્વોક્ત અભિલાપોની યોજના કરવી તે કહે છે.-
(एएणं आलावेणं वरुणवरे दीवे, वरुणोदे समुद्रे ४ खीरवरे दीवे खीरवरे समुद्रे ५) આ
પૂર્વકથિત અભિલાપના ક્રમથી વક્ષ્યમાણ પદોજ દ્વીપ સમુદ્રાદિની યોજના કરી કહી દેવા,
સૂ. ૧૨૫

સમુદ્રે ચ અભિલાપા અભિલાપિતાસ્તથૈવ વરુણવરાદિ દ્વીપે વરુણોદાદિ સમુદ્રે ચ અભિલપ-
નીયાઃ યથાત્ર દિગ્દર્શનમાત્રમુપન્યસ્યતે—યથા વરુણવરો દ્વીપઃ વરુણવરોદઃ સમુદ્રશ્ચ વૃત્તઃ
વલયાકારસંસ્થાનસંસ્થિતઃ સર્વતઃ સમન્તાત્ સંપરિક્ષિપ્ય તિષ્ઠતિ, તસ્ય વ્યાસશ્ચ સંખ્યેય
યોજનસહસ્રપરિમાણઃ, ત્રિગુણિતવ્યાસપરિમાણાસન્નાસંખ્યેયયોજનસહસ્રાત્મિકા પરિધિશ્ચ,
સંખ્યેયાશ્ચન્દ્રાઃ પ્રભાસયન્તિ, સંખ્યેયાઃ સૂર્યાસ્તાપયન્તિ, સંખ્યેયા ગ્રહાશ્ચારયન્તિ, સંખ્યે-
યાનિ નક્ષત્રાણિ યુજ્જન્તિ, સંખ્યેયાસ્તારાગણ કોટિકોટયઃ શોભાં શોભયન્તિ, એતેષાં ક્રિયા
પદાનાં રૂપાણિ સર્વત્ર પૂર્વવદેવ પરિવર્તનીયાનીત્યેવં વદેદિતિ । इत्येवं प्रकारेण क्षीरवरादिषु
द्वीपेषु क्षीरवरोदादि चतुर्दश पर्यन्तेषु समुद्रेषु च अभिलापाः अभिलपनीया इत्यर्थः ।

કો યોજિત કર કહલેવેં । અર્થાત્ પુષ્કર દ્વીપ મેં એવં પુષ્કરોદ સમુદ્ર મેં જિસ
પ્રકાર કે અભિલાપ કહે ગયે હૈં, उसी प्रकार वरुणवरादि द्वीप में एवं वरुणो-
दादि समुद्र में अभिलाप कहना चाहिये । जैसे की दिग्दर्शन मात्र से कहा
जाता है—वरुणवर द्वीप एवं वरुणोद समुद्र, वृत्त एवं वलयाकार संस्थान से
संस्थित, सर्वतः चारों ओर से व्याप्त होकर रहता है । उसका व्यास परिमाण
असंख्येय हजार योजन प्रमाण वाला तथा तिगुना व्यास मानासन्न संख्येय
योजन सहस्र प्रमाण की परिधि होती है, संख्येय चंद्र उसको प्रभासित करते
थे ३, संख्येय सूर्य तापित करते थे, संख्येय ग्रह चार चरते हैं, संख्येय नक्षत्र
योग करते हैं, संख्येय तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, इन क्रियापदों के
अनुसार सर्वत्र पूर्व के समान परिवर्तित कर कहलें । इसी प्रकार क्षीरवरादि
द्वीप में तथा क्षीरवरोदादि चौदह समुद्रों में अभिलाप कहलें । जैसे की (घत-
वरे दीवे घतवरे समुद्रे) घृतवर नाम का द्वीप एवं घृतवर समुद्र (६) खोतवरे
दीवे खोतोदे समुद्रे) स्रोतवर द्वीप एवं स्रोतवर समुद्र (७) (णंदीस्सरवर

અર્થાત્ પુષ્કર દ્વીપમાં અને પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં આ પ્રમાણેના બે અભિલાપો કહેવાઈ ગયા
છે. એજ પ્રમાણે વરુણવરાદિ દ્વીપમાં અને વરુણોદાદિ સમુદ્રમાં અભિલાપો કહી લેવા,
જેમકે—દિગ્દર્શન માત્રથીજ કહેવાય છે—વરુણવરદ્વીપ અને વરુણોદ સમુદ્ર વૃત્ત અને વલયા-
કાર સંસ્થાનથી સંસ્થિત સર્વતઃ ચારે બાજુથી વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. તેના વ્યાસનું
પરિમાણ અસંખ્યેય હજાર યોજન પરિમાણવાળું તથા ત્રિગુણ્ય વ્યાસમાનાસન્ન સંખ્યેય
યોજન સહસ્ર પ્રમાણની પરિધિ હોય છે. સંખ્યેય ચંદ્ર તેને પ્રભાસિત કરતા હતા પ્રભા-
સિત કરે છે, અને પ્રભાસિત કરશે. સંખ્યેય સૂર્ય તાપિત કરતા હતા, સંખ્યેય ગ્રહો
ચાર ચરતા હતા સંખ્યેય નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા. સંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ શોભા
કરતા હતા. આ ક્રિયાપદો પ્રમાણે બધેજ પહેલાંની જેમ પરિવર્તિત કરીને કહી લેવું.
આજ પ્રમાણે ક્ષીરવરાદિ દ્વીપમાં તથા ક્ષીરવરોદાદિ ચૌદ સમુદ્રોના સંબંધમાં અભિલાપો
કહી લેવા. જેમકે—(ઘતવરે દીવે ઘતવરે સમુદ્રે) ઘૃતવર નામનો દ્વીપ અને ઘૃતવર સમુદ્ર

તત્ર વરુણદ્વીપે વરુણોદે સમુદ્રે ચ વરુણવરુણપ્રભો દ્વો દેવો આધિપત્યં પરિપાલયતઃ પ્રથમઃ
 પૂર્વાર્દાધિપતિર્દ્વિતીયોઽપરાર્દાધિપતિરેવં સર્વત્ર ભાવનીયમ્ એવં ચ વરુણોદે સમુદ્રે સ્વલુ
 પરમસુજાતં મૃદ્ધીકારરસાન્નિષ્પન્નરસાદપીઠ્ઠરાસ્વાદં તોયં, વારુણિઃ વારુણિપ્રભો દેવો ચ
 તત્રાસ્તામ્ । તતઃ પરં ક્ષીરવરે દ્વીપે કિલ પઞ્ડર-સુપ્રદન્તો દેવો આધિપત્યં પરિપાલયતઃ,
 પૂર્વાર્દ-પરાર્દક્રમેણાધિપત્યત્વં ચ ભજેતે । તતશ્ચ ક્ષીરોદે સમુદ્રે જાત્યપુણ્ડ્રા ઇક્ષુ ચારિણી
 દીવે ણંદીસ્સરવરે સમુદ્રે) નંદીશ્વર વરદ્વીપ એવં નંદીશ્વર વર સમુદ્ર (૮) (અરુ-
 નોદે દીવે અરુણોદે સમુદ્રે) અરુણોદ દ્વીપ એવં અરુણોદ સમુદ્ર (૯) (અરુણવરે
 દીવે અરુણવરે સમુદ્રે) અરુણવર દ્વીપ એવં અરુણવર સમુદ્ર (૧૦) (અરુણવરોભાસે
 દીવે અરુણવરોભાસે સમુદ્રે) અરુણવરભાસ દ્વીપ એવં અરુણવરભાસ સમુદ્ર (૧૧)
 (કુંડલે દીવે કુંડલોદે સમુદ્રે) કુંડલ દ્વીપ એવં કુંડલોદ સમુદ્ર (૧૨) (કુંડલ-
 વરે દીવે કુંડલવરોદે સમુદ્રે) કુંડલવર દ્વીપ એવં કુંડલવરોદ સમુદ્ર (૧૩)
 (કુંડલવરોભાસે દીવે કુંડલવરોભાસે સમુદ્રે) કુંડલવરાભાસ દ્વીપ એવં કુંડલ-
 વરાભાસ સમુદ્ર (૧૪))ન મેં વરુણ દ્વીપ એવં વરુણ સમુદ્ર મેં વરુણ એવં વરુણ-
 પ્રભ નામ કે દો દેવ આધિપત્ય કરતે હુવે રહતે હૈં । ઉનમેં પહલા વરુણ પૂર્વાર્ધ
 કા અધિપતિ હોતા હૈં । એવં દૂસરા વરુણપ્રભ પશ્ચિમાર્ધ કા અધિપતિ હૈં ।
 હસ પ્રકાર સર્વત્ર ભાવિત કરલેવેં । તથા વરુણોદ સમુદ્ર મેં પરમસુજાત
 મૃદ્ધિકાર સે નિષ્પન્નરસ સે બી ઇષ્ટતર સ્વાદીષ્ટ જલ હોતા હૈં । વારુણી
 એવં વારુણિપ્રભ નામ કે દો દેવ વહાં પર રહતે હૈં, તદનંતર ક્ષીરદ્વીપ મેં
 પંડર એવં સુપ્રદન્ત નામ કે દો દેવ અધિપત્ય કરતે હૈં । વે પૂર્વાર્ધ-અપરાર્ધ

(સ્તોતવરે દીવે સ્તોતોદે સમુદ્રે) સ્તોતવર દ્વીપ અને સ્તોતવરસમુદ્ર (ણંદીસ્સરવરદીવે ણંદી સરવરે
 સમુદ્રે) નંદીશ્વરદ્વીપ અને નંદીશ્વરવર સમુદ્ર (૮) (અરુણોદે દીવે અરુણોદે સમુદ્રે) અરુણોદ
 દ્વીપ અને અરુણોદ સમુદ્ર (૯) (અરુણવરે દીવે અરુણવરે સમુદ્રે) અરુણવરદ્વીપ
 અને અરુણવર સમુદ્ર (૧૦) (અરુણવરોભાસે દીવે અરુણવરોભાસે સમુદ્રે) અરુણવરભાસ
 દ્વીપ અને અરુણવર ભાસ સમુદ્ર (૧૧) (કુંડલે દીવે કુંડલોદે સમુદ્રે) કુંડલદ્વીપ
 અને કુંડલોદ સમુદ્ર (૧૨) (કુંડલવરે દીવે કુંડલવરોદે સમુદ્રે) કુંડલવર દ્વીપ અને કુંડલ-
 વરોદ સમુદ્ર (૧૩) (કુંડલવરોભાસે દીવે કુંડલવરોભાસે સમુદ્રે) કુંડલવર ભાસ દ્વીપ અને કુંડલ-
 વર ભાસ સમુદ્ર (૧૪) તેમાં વરુણદ્વીપ અને વરુણ સમુદ્રમાં વરુણ અને વરુણપ્રભ
 નામના બે દેવો અધિપતિપણ કરે છે. તેમાં પહેલો વરુણ પૂર્વાર્ધનો અધિપતિ છે. અને
 બીજો વરુણપ્રભ પશ્ચિમાર્ધનો અધિપતિ છે. આ રીતે બંધે ઠેકાણે સમજી લેવું. તથા
 વરુણોદ સમુદ્રમાં પરમ સુખત માટિના વિકારથી થયેલ રસથી પણ ઇષ્ટિતર સ્વાદવાળું જળ
 હોય છે ત્યાં વરુણી અને વરુણીપ્રભ નામના બે દેવો રહે છે. તે પછી ક્ષીરદ્વીપમાં
 પંડર અને સુપ્રદન્ત નામના બે દેવો અધિપતિપણ કરે છે. તેઓ પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના

પ્રમૃતીનાં ગવાં યત્ ક્ષીરં તદન્યામ્બ્યો ગોમ્બ્યો દીયતે તાસામપિ ક્ષીરં અન્યામ્બ્યઃ, પુનસ્તા-
સામપ્યન્યામ્બ્યઃ, इत्येवं चतुर्दशस्थानपर्यवसितस्य क्षीरस्य ग्रयत्नतो मन्दाग्निना कथितस्य
जात्येन खण्डेन मत्स्यण्डिकया सम्मिश्रस्य यादृशो रसस्ततोऽपि इष्टतरास्वादं तत्कालविक-
सितकर्णिकारपुष्पवर्णाभं तोयं विमलविमलप्रभौ च द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेणाधिपत्यं
च परिपालयतः । ततः परं घृतवरे द्वीपे कनक-कनकप्रभौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण
स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः, क्षीरोदे समुद्रे सद्योविस्यन्दित गोघृतास्वादं तत्कालविकसित
कर्णिकारपुष्पवर्णाभं तोयं, कान्त-सुकान्ताख्यौ द्वौ च देवौ पूर्वार्द्ध-परार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं
परिपालयतः ॥ ॥६॥ ततः परं इक्षुवरे द्वीपे सुप्रभ-महाप्रभौ द्वौ देवौ द्वीपस्य पूर्वपरार्द्ध-

કે ક્રમ સે આધિપત્ય કરતે હૈં, તત્પશ્ચાત્ ક્ષીરોદ સમુદ્ર મેં જાત્ય પુણ્ડ્ર
ઇક્ષુ ચારિણી ગાયોં કે જો ક્ષીર હો, વહ અન્ય ગાયોં કો દેતે હૈં, इनका भी
दूध अन्य को देते हैं, उनका भी अन्य को पिलाते हैं, इस प्रकार चौदह
स्थान का दूध को मंद अग्नि से उमाल कर के जात्य सकार मत्स्यण्डिका
से मिश्रित करने से उसका जो रस होता है, उस से भी अधिक इष्टतर
स्वादवाला तथा तत्काल विकसित कर्णिकार पुष्प के वर्ण के समान वर्णवाला
जलका विमल एवं विमल प्रभ दो देव पूर्वार्ध पश्चिमार्ध के क्रम से आधिपत्य
करते हुवे रक्षण करते हैं । तत्पश्चात् घृतवर द्वीप में कनक एवं कनक प्रभ नाम
के दो देव पूर्वार्द्ध एवं अपरार्ध के क्रम से अपना अपना आधिपत्य करते हैं ।
क्षीरोद समुद्र में तत्काल उत्पन्न गाय के घी के समान स्वादवाला तत्काल विक-
सित कर्णिका के पुष्प के वर्ण के समान वर्णवाला तोय को कान्त एवं सुकान्त
नाम का दो देव पूर्वार्द्ध एवं अपरार्ध के क्रम से अपना अपना आधिपत्य से
पालन करते हैं । (६) तत्पश्चात् इक्षुवर द्वीप में सुप्रभ एवं महाप्रभ नामका

કંમથી અધિપત્યું કરે છે. તે પછી ક્ષીરોદ સમુદ્રમાં જાત્યપુણ્ડ્ર ઇક્ષુચારિણી ગાયોનું જે
દૂધ હોય તેને ખીણ ગાયોને પાય છે. તેનું દૂધ પણ ખીણ ગાયોને પાય છે. તેનું પણ
ખીણ ગાયોને પાય છે. આ પ્રમાણે ચૌદ સ્થાનોના દૂધને ધોમા અગ્નિથી ઉકાળીને સારી
સાકર મત્સ્યંડિકાને મેળવવાથી તેનો જે રસ હોય તેનાથી પણ વધારે ઇષ્ટતર સ્વાદવાળું
તથા તરતના ખીલેલા કરેણના પુષ્પના સરળા વર્ણવાળા જળનું વિમળ અને વિમલપ્રભ
નામના જે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના કંમથી અધિપતિપત્યું કરીને તેનું રક્ષણ કરે
છે. તે પછી ઘૃતવરદ્વીપમાં કનક અને કનકપ્રભ નામના જે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના
કંમથી પોતપોતાનું અધિપતિપત્યું કરે છે. ક્ષીરોદ સમુદ્રમાં તાળ ગાયના ઘીના જેવા
સ્વાદવાળા તાળ ખીલેલા કરેણના પુષ્પ જેવા વર્ણવાળા જળનું કાન્ત અને સુકાન્ત નામના
જે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના કંમથી પોતપોતાના અધિપતિપત્યુથી પાલન કરે છે.
(૬) તે પછી ઇક્ષુવર દ્વીપમાં સુપ્રભ અને મહાપ્રભ નામના જે દેવો દ્વીપના પૂર્વાર્ધ અને

વિભાગેન સ્વસ્વાધિકારં પરિપાલયતઃ ઇક્ષુવરે સમુદ્રે ચ જાત્યવરપુણ્ડ્રાણાં ઇક્ષૂણાં અપનીતમૂલો-
પરિત્રિભાગાનાં વિશિષ્ટગન્ધપરિવાસિતાનાં યો રસઃ શ્લક્ષ્ણવસ્ત્રપરિપૂતસ્તસ્માદપીઘ્ટરાસ્વાદં
તોયં, તથા ચ પૂર્ણપૂર્ણપ્રભૌ ચ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વાપરવિભાગાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યત્વં ચ પરિ-
પાલયતઃ ॥૭॥ તતઃ પરં નન્દીશ્વરે દ્વીપે કૈલાસ-હસ્તિવાહનાશ્ચૌ દ્વૌ દેવૌ તથૈવ પૂર્વાપર-
વિભાગાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં યથાવત્ પરિપાલયતઃ તથા નન્દીશ્વરે સમુદ્રે ઇક્ષુરસાસ્વાદં
તોયં, સુમનઃ-સૌમનસૌ દ્વૌ દેવૌ તથૈવ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિકારં પરિપાલયતઃ ૮ ॥
એતે અષ્ટાવપિ દ્વીપાઃ અષ્ટૌ ચ સમુદ્રાઃ એકપ્રત્યવતારાઃ સન્તિ એકૈકરૂપાશ્ચેત્યર્થઃ । અતઃ
ઉર્ધ્વં યે દ્વીપાઃ યે ચ સમુદ્રાસ્તે ત્રિપ્રત્યવતારાઃ સન્તિ, યથા ચાત્રોપસંહરતિ-‘સન્વેસિં
દો દેવ દ્વીપ કે પૂર્વાર્ધ પશ્ચિમાર્ધ કે વિભાગ પૂર્વક અપના અપના આધિપત્ય
કો પાલિત કરતે હૈં । ઇક્ષુવર સમુદ્ર મેં જાત્યવર પુંડ્રો કા ઇક્ષુઓં કા દૂર કિયે
હુવે મૂલ ભાગ કે ઉપર કા ત્રિભાગ મેં ગન્ધ દ્રવ્ય કે સમાન સુગન્ધવાલા
જો રસ કિ જિસકો બારીક વસ્ત્ર સે પરિપૂત કિયા હો ઉસ સેમી ઇઘ્ટર
સ્વાદ વાલા જલ કો પૂર્ણ એવં પૂર્ણપ્રભ નામ કા દો દેવ પૂર્વાપર વિભાગાર્ધ કે
ક્રમ સે અપના અપના આધિપત્ય કરતે હૈં ॥૭॥ તત્પશ્ચાત્ નન્દીશ્વર દ્વીપ મેં કૈલાસ
એવં હસ્તિવાહન નામ કે દો દેવ ઉસી પ્રકાર પૂર્વાપર વિભાગ કે ક્રમ કે અપના
અપના અધિપતિપને કો યથાવત્ પાલન કરતા હૈં । તથા નન્દીશ્વર સમુદ્ર મેં
ઇક્ષુ રસ કે સમાન સ્વાદવાલે જલ કો સુમન એવં સુમનસ નામ કે દો દેવ ઉસી
પ્રકાર પૂર્વાર્ધ એવં ઉત્તરાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિકાર કા પાલન કરતે
હૈં ॥૮॥ યે આઠોં દ્વીપ એવં સમુદ્ર એક પ્રત્યવતાર વાલે હોતે હૈં માને એક એક
પ્રકાર કે હૈં । ઇસકે અનન્તર જો દ્વીપ એવં સમુદ્ર હૈં, વે ત્રીન પ્રત્યવતારવાલે
હોતે હૈં, અવ ઇસકા ઉપસંહાર કરતે હૈં-(સન્વેસિં વિક્લંભપરિક્લેવો જોહ-

પશ્ચિમાર્ધના વિભાગ પૂર્વક પોત પોતાના અધિપતિપણુનું પાલન કરે છે. ઇક્ષુવર સમુદ્રમાં
જાત્યવર પુંડ્રના અર્થાત્ ઇક્ષુઓના કંઠાડી નાખેલા મૂળ ભાગથી ઉપરના ત્રિભાગમાં સુગંધ
દ્રવ્યના જેવો સુગંધવાળો જે રસ કે જેને બારીક વસ્ત્રથી ઝાળીને પૂત કરેલ હોય તેનાથી
પણ ઇઘ્ટર સ્વાદવાળા જળનું પૂર્ણ અને પૂર્ણપ્રભ નામના બે દેવો પૂર્વાપર વિભાગાર્ધના
ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણુથી રક્ષણ કરે છે. (૭) તે પછી નન્દીશ્વર દ્વીપમાં કૈલાસ
અને હસ્તિવાહન નામના બે દેવો એજ રીતે પૂર્વાપર વિભાગના ક્રમથી પોતપોતાના
અધિપતિપણુનું યથાવત્ પાલન કરે છે. તથા નન્દીશ્વર સમુદ્રમાં ઇક્ષુરસના જેવા સ્વાદ
વાળા જળનું સુમન અને સુમનસ નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધના ક્રમથી પોત
પોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. (૮) આ આઠે દ્વીપો અને સમુદ્રો એક પ્રત્યવતારવાળા
હોય છે. એટલેકે એક એક પ્રકારના હોય છે. આની પછી જે દ્વીપો અને સમુદ્રો છે એ
ત્રણ પ્રત્યવતારવાળા હોય છે. હવે આનો ઉપસંહાર કરવામાં આવે છે.-(સન્વેસિં વિક્લંભ-

વિવિધભપરિક્ષેવો જોડસિયાઈ પુલ્કરોદસાયરસરિસાઈ' સર્વેપાં વિષ્કમ્ભ-પરિક્ષેપાઃ જ્યોતિષિકાનિ પુલ્કરવરોદસાગરસદ્દશાનિ ॥-સર્વેપાં વરુણરાદિ ચતુર્થસંખ્યાપ્રમૃતીનાં દ્વીપાનાં તથૈવ વરુણોદાદિ ચતુર્થપ્રમૃતીનાં અષ્ટપર્યન્તાનાં સાગરાણાં વિષ્કમ્ભપરિક્ષેપાઃ વ્યાસપરિધયઃ તથા ચ જ્યોતિષિકાનિ ચ પુલ્કરોદસમુદ્રપ્રતિપાદિતસદ્દશાન્યેવ જ્ઞેયાનિ, સર્વત્રેત્યં યોજ્યં યથા-વૃત્તો વલયાકારસંસ્થાનસંસ્થિતઃ, સંખ્યેયયોજનસહસ્રપરિમિતો વ્યાસાશ્ચિત્તિગુણિતાસન્નવ્યાસપરિમાણા પરિધિઃ, તત્ર તત્ર ચ સંખ્યેયાશ્ચન્દ્રાઃ પ્રમાસયન્તિ સંખ્યેયાઃ સૂર્યાસ્તાપયન્તિ, સંખ્યેયાઃ ગ્રહાશ્ચારયન્તિ સંખ્યેયાનિ નક્ષત્રાણિ યોગં યુક્ષન્તિ, સંખ્યેયાસ્તારાગણકોટિકોટયઃ શોભામશોભયન્ વા શોભયન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા इत्थं सर्वत्र परिभावनीयमिति ।

અતઃ પરં ત્રિપ્રત્યવતારાણં દ્વીપસમુદ્રાણાં સ્થિતીઃ પ્રતિપાદયિષ્યતીતિ ॥

અત્ર ત્રિપ્રત્યવતારાણાં દ્વીપસમુદ્રાણાં યથા-અરુણઃ અરુણવરઃ અરુણવરાવભાસઃ ૩, કુણ્ડલઃ સિયાઈ પુલ્કરોદ સાયરસરિસાઈ) યે સર્વ વરુણવરાદિ ચૌથે સંખ્યાવાલે આદિ દ્વીપ એવં વરુણોદાદિ આઠ પર્યન્ત કે સમુદ્રોં કા વિષ્કમ્ભ એવં પરિક્ષેપ-વ્યાસ એવં પરિધિ તથા જ્યોતિષ્ક દેવોં કો પુલ્કરોદ સમુદ્ર મેં જિસ પ્રકાર યોજના કરની વાહિયે-વૃત્તવલયાકાર સંસ્થાન યુક્ત સંખ્યેય યોજન સહસ્ર પરિમિત તથા વ્યાસ સે તિગુના આસન્ન વ્યાસ પરિમાણ કી પરિધિવાલે તથા વહાં વહાં સંખ્યેય ચંદ્ર પ્રકાશિત હોતે હૈં, સંખ્યેય નક્ષત્ર યોગ કરતે હૈં । સંખ્યેય તારા ગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતે થે, શોભા કરતે હૈં, એવં શોભા કરેંગે । ઇસ પ્રકાર સમી સ્થલોં મેં ભાવિત કર સમજ્ઞ લેવેં ।

અવ યહાં સે આગે ત્રિપ્રત્યવતારવાલે દ્વીપ સમુદ્રોં કી સ્થિતિ કાં પ્રતિપાદન કરતે હૈં-

ત્રિપ્રત્યવતાર વાલે દ્વીપસમુદ્રોં મેં અરુણ, અરુણવર એવં અરુણવરાવભાસ

પરિક્ષેવો જોડસિયાઈ પુલ્કરોદસાયરસરિસાઈ) આ બધા વરુણવરાદિ ચાર આદિદ્વીપો અને વરુણોદાદિ આઠ સમુદ્રોના વિષ્કમ્ભ અને પરિક્ષેપ-વ્યાસ તથા પરિધિ અને જ્યોતિષ્ક દેવોને પુલ્કરોદ સમુદ્રમાં જે પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તેજ પ્રમાણે સમજવા બધે ઠેકાણે આ પ્રમાણેની યોજના કરવી જોઈએ વૃત્ત વલયાકાર સંસ્થાનયુક્ત સંખ્યેય યોજન સહસ્ર પરિમિત તથા વ્યાસથી ત્રણગણા અસન્ન વ્યાસ પરિમાણની પરિધિવાળા તથા ત્યાં ત્યાં સંખ્યેય ચંદ્રો પ્રકાશિત થાય છે. સંખ્યેય સૂર્યો તાપિત થાય છે. સંખ્યેય ગ્રહો ચાર કરે છે. સંખ્યેય નક્ષત્રો યોગ કરે છે. સંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. આ પ્રમાણે બધે ઠેકાણે ભાવિત કરી લેવું.

હવે આહીથી આગળ ત્રિપ્રત્યવતારવાળા દ્વીપ સમુદ્રોની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. ત્રિપ્રત્યવતારવાળા દ્વીપ સમુદ્રોમાં અરુણ, અરુણવર અને અરુણવરાવભાસ, કુંડલ,

કુન્ડલવરઃ કુન્ડલવરાવભાસઃ ઇત્યાદિ, તત્ર અરુણે દ્વીપે અશોક-વીતશોકૌ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વા-પરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં પરિપાલયતઃ અરુણોદે સમુદ્રે સુભદ્ર-મનોભદ્રૌ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વાપરા-ર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિકારં પરિપાલયતઃ અરુણવરે દ્વીપે અરુણવરભદ્ર-અરુણવરમહાભદ્રૌ દ્વૌ દેવૌ સ્વસ્વાધિપત્યં પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણૈવ પરિપાલયતઃ । અરુણવરે સમુદ્રે અરુણવરભદ્ર-અરુણવરમહા-ભદ્રૌ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં પરિપાલયતઃ । એવં અરુણવરાવભાસે દ્વીપે અરુણવરાવભાસભદ્ર અરુણવરાવભાસ મહાભદ્રૌ દ્વૌ દેવૌ સ્વસ્વાધિપત્યં પૂર્વાપરાર્દ્ધક્રમેણ પરિપા-લયતઃ । અરુણવરાવભાસે સમુદ્રે ચ અરુણવરાવભાસવરઅરુણવરાવભાસમહાવરૌ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધ-પરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વામિત્વં ભજમાનો તં સમુદ્રં રક્ષયતઃ । એવં કુન્ડલે દ્વીપે કુન્ડલકુન્ડલભદ્રૌ

૩ કુન્ડલ, કુન્ડલવર, એવં કુન્ડલવરાવભાસ ઇત્યાદિ પ્રકાર સે હૈં । ડન મૈં અરુણ દ્વીપ મૈં અશોક એવં વીતશોક નામ કા દો દેવ પૂર્વાર્દ્ધ એવં પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપના અપના આધિત્ય સે પાલન કરતે હૈં । અરુણોદ સમુદ્ર મૈં સુભદ્ર એવં મનોભદ્ર નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્ધાપરાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિકારકા પાલન કરતે હૈં । અરુણવર દ્વીપ મૈં અરુણવરભદ્ર એવં અરુણવર મહા ભદ્ર નામ કે દો દેવ અપને અપને આધિપત્ય કો પૂર્વાર્ધ એવં અપરાર્ધ કે ક્રમ સે પાલિત કરતે હૈં । એવં અરુણવરાવભાસ દ્વીપ મૈં અરુણવરાવભાસ ભદ્ર એવં અરુણવરાભાસ મહાભદ્ર નામ કે દો દેવ અપને અપને આધિપત્ય કો પૂર્વાર્ધ એવં ઉત્તરાર્ધ કે ક્રમ સે પાલન કરતે હૈં । અરુણવરાવભાસ સમુદ્ર મૈં અરુણ-વરાવભાસ વર એવં અરુણવરાવભાસ મહાવર નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્ધ એવં અપરાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને સ્વામિપને કો કરતે હુવે સમુદ્ર કા રક્ષણ કરતે હૈં । ઇસી પ્રકાર કુંડલદ્વીપ મૈં કુંડલ એવં કુંડલભદ્ર નામવાલે દો દેવ અપને અપને સ્વામિત્વ પને સે પૂર્વાર્ધ એવં પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે પાલિત કરતે

કુંડલવર, અને કુંડલવરાવભાસ ઇત્યાદિ પ્રકારથી છે. તેમાં અરુણદ્વીપમાં અશોક અને વીત-શોક નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણથી પાલન કરે છે. અરુણોદ સમુદ્રમાં સુભદ્ર અને મનોભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધાપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારતું પાલન કરે છે. અરુણવર દ્વીપમાં અરુણવરભદ્ર અને અરુણવર મહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિપતિપણથી પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. તથા અરુણવરાવભાસ દ્વીપમાં અરુણવરાવભાસ ભદ્ર અને અરુણવરાવભાસ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિપતિપણતું પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. અરુણવરાવભાસ સમુદ્રમાં અરુણવરાવભાસવર અને અરુણવરાવભાસ મહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના સ્વામિપણતું પાલન કરતાં સમુદ્રતું રક્ષણ કરે છે. એજ પ્રમાણે કુંડલદ્વીપમાં કુંડલ અને કુંડલભદ્ર નામના બે દેવો

દ્વી દેવૌ સ્વસ્વામિત્વં પૂર્વાર્દ્ધ-પરાર્દ્ધક્રમેણ પરિપાલયતઃ, કુંડલસમુદ્રે ચક્ષુઃ શુભચક્ષુઃ કાન્તૌ-સ્વામિનો સ્વસ્વાધિકારં પરિપાલયતઃ । કુંડલવરે દ્વીપે-કુંડલવરભદ્ર-કુંડલવરમહાભદ્રૌ દ્વી દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં પરિપાલયતઃ, કુંડલવરે સમુદ્રે કુંડલવરકુંડલમહાવરૌ દ્વી દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં પરિપાલયતઃ । કુંડલવરાવભાસે દ્વીપે કુંડલવરાવભાસ ભદ્ર કુંડલવરાવભાસમહાભદ્રૌ દ્વી દેવૌ સ્વસ્વ સ્વામિત્વં પરિરક્ષયતઃ । કુંડલવરાવભાસે સમુદ્રે કુંડલવરાવભાસવરકુંડલવરાવભાસમહાવરૌ દ્વી દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં પરિપાલયતઃ ॥ એતે સૂત્રોપાત્તાઃ દ્વીપસમુદ્રાઃ સન્તિ ઇતિ ॥૬૦ ૧૦૨॥

મૂલમ્-તા કુંડલવરોભાસણં સમુદ્રં રૂપણ દીવે વટ્ટે વલયાગાર-સંઠાણસંઠિણ ૨ સઠ્ઠવઞો જાવ ચિટ્ટુઙ્ગ, તા રૂપણં દીવે કિં સમચક્ક-વાલ જાવ ણો વિસમચક્કવાલસંઠિણ, તા રૂપણં દીવે કેવડ્ડયં સમચક્ક-
 હૈં । કુંડલ સમુદ્ર મેં ચક્ષુ એવં શુભચક્ષુકાન્ત નામ કે દો દેવ અપના અપના અધિકાર કા પાલન કરતા હૈં । કુંડલવર દ્વીપ મેં કુંડલવરભદ્ર એવં કુંડલવર મહાભદ્ર નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્ધ એવં પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને આધિ-પત્ય કા પાલન કરતે હૈં । કુંડલવરસમુદ્ર મેં કુંડલવર એવં કુંડલ મહાવર નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્ધ એવં પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને આધિપત્ય કા રક્ષણ કરતે હૈં । કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ મેં કુંડલવરાવભાસ ભદ્ર એવં કુંડલ-વરાવભાસ મહાભદ્ર નામ કે દો દેવ અપને અપને સ્વામિપના સે પાલિત કરતે હૈં । કુંડલવરાવભાસ સમુદ્ર મેં કુંડલવરાવભાસવર એવં કુંડલ વરાવભાસ મહાવર નામ કા દો દેવ પૂર્વાર્ધ એવં અપારાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિપતિપને કા પાલન કરતે હૈં । યે સૂત્ર મેં કહે હુવે દ્વીપ સમુદ્ર કા કથન કિયા હૈં ॥ સૂ. ૧૦૨ ॥

પોતપોતાના સ્વામીપણાથી પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. કુંડલ સમુદ્રમાં ચક્ષુ અને શુભ ચક્ષુકાન્ત નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. કુંડલ-વર દ્વીપમાં કુંડલવર ભદ્ર અને કુંડલવર મહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમા-ર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાનું પાલન કરે છે. કુંડલવર સમુદ્રમાં કુંડલવર અને કુંડલ મહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિ-પતિપણાનું રક્ષણ કરે છે. કુંડલવરાવભાસ દ્વીપમાં કુંડલ વરાવભાસ ભદ્ર અને કુંડલવરા-વભાસ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના સ્વામિપણાથી પાલન કરે છે. કુંડલવરાવ-ભાસ સમુદ્રમાં કુંડલવરાવભાસ વર અને કુંડલવરાવભાસ મહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપણાનું પાલન કરે છે. આ રીતે સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ દ્વીપ સમુદ્રોનું કથન કરેલ છે. ॥ સૂ. ૧૦૨ ॥

बालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रवेवेणं आहिण्ति वण्जा !, ता असंखेजाइं
जोयणसहस्साइं चक्रवालविक्रंभेणं असंखेजाइं जोयणसहस्साइं परिक्रवे-
वेणं आहिण्ति वण्जा, ता रुयगेणं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा
पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा, ता रुयगेणं दीवे असंखेजा चंदा
पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा जाव असंखेजाओ तारागण-
कोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभिसिस्संति, एवं रुयगे
समुद्दे रुयगवरे दीवे रुयगवरोदे समुद्दे रुयगवरोभासे दीवे रुयगवरोभासे
समुद्दे, एइं तिपडोयाराण तवा जाव सूरे दीवे सूरोदे समुद्दे सूरवरे
दीवे सूरवरे समुद्दे सूरवरोभासे दीवे सूरवरोभासे समुद्दे, सव्वेसिं
विक्रंभपरिक्रवेव जोइसाइं रुयगवरोदीवसरिसाइं, ता सूरवरोभासो
दण्णं समुद्दं देवे णामं दीवे वट्टे वलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ
समंता संपरिक्रित्ताणं चिट्ठइ जाव णो विसमचक्रवालसंठिए, ता देवेणं
दीवे केवइयं चक्रवालविक्रंभेणं केवइयं परिक्रवेवेणं आहिण्ति वण्जा ।
असंखेजाइं जोयणसहस्साइं चक्रवालविक्रंभेणं असंखेजाइं जोयणसह-
स्साइं परिक्रवेवेणं आहिण्ति वण्जा, ता देवेणं दीवे केवइया चंदा
पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा तहेव, ता देवेणं
दीवे असंखेजा चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा जाव
असंखेजाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभेंसु वा सोभेंति वा सोभि-
स्संति, एवं देवोदे समुद्दे णागे दीवे णागोदे समुद्दे जक्खे दीवे
जक्खोदे समुद्दे भूते दीवे भूतोदे समुद्दे सयंभूरमणे दीवे सयंभूरमणे
समुद्दे सव्वे देवदीवसरिसा ॥सू० १०३॥

॥ एगूणवीसइयं पाहुडं समत्तं ॥१९॥

छाया-तावत् कुण्डलवरोवभासं समुद्रं रुचको द्वीपः वलयाकारसंस्थानसंस्थितः २ ।
सर्वतो यावत् तिष्ठति । तावत् रुचकः खलु द्वीपः किं समचक्रवाल यावत् न विषमचक्रवाल-
संस्थितः । तावत् रुचकः खलु द्वीपः कियता समचक्रवालविक्रंभेन कियता परिक्षेपेण
ख० १२६

आख्यात इति वदेत् ? तावत् असंख्येयानि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् । तावत् रुचके खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा पृच्छा ? । तावत् रुचके खलु द्वीपे असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा यावत् असंख्यातास्तारागण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभन्ति वा शोभिष्यन्ति, एवं रुचकः समुद्रः रुचकवरो द्वीपः रुचकवरः समुद्रः रुचकवरोऽवभासो द्वीपः रुचकवरोऽवभासः समुद्रः एवं त्रिप्रत्यवतारा ज्ञातव्याः—यावत् सरो द्वीपः सरोदः समुद्रः, सूरारो द्वीपः सूरवरः समुद्रः सूरवराभासो द्वीपः सूरवराभासः समुद्रः । सर्वेषां विष्कम्भपरिक्षेपज्योतिषिकानि रुचकवरद्वीपसदृशानि, तावत् सूरवराभासोदः खलु समुद्रः देवो नाम द्वीपः वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्य खलु तिष्ठति यावत् विषमचक्रवालसंस्थितः । तावत् देवः खलु द्वीपः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् असंख्येयानि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् । तावत् देवे खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा पृच्छा तथैव । तावत् देवे खलु द्वीपे असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा यावत् असंख्येयास्तारागण कोटिकोटयः प्राभासयन् वा प्रभासन्ति वा प्रभासिष्यन्ति वा । एवं देवोदः समुद्रः, नागो द्वीपः नागोदः समुद्रः यक्षो द्वीपः यक्षोदः समुद्रः भूतो द्वीपः भूतोदः समुद्रः । स्वयंभूरमणो द्वीपः स्वयंभूरमणः समुद्रः सर्वे देवद्वीपसदृशा । इति ॥ सू० १०३ ॥

एकौनविंशतितमं प्राभृतं समाप्तम् ॥१९॥

टीका—प्रथमं सूत्रोपात्तानां द्वीपसमुद्राणां वर्णनं विधाय सम्प्रति सूत्रानुपात्तानां द्वीपसमुद्राणां वर्णनं विवक्षुरादौ कुण्डलवरावभासस्य समुद्रस्य स्थितिं वर्णयन् भगवानाह—‘ता कुण्डलवरोभासणं समुद्रं रुच्य दीवे वदे बलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठइ’ तावत् कुण्डलवरावभासं समुद्रं रुचको द्वीपो वृत्तो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतो समुद्रे यः खलु रुचको नामद्वीपः वृत्तः—वर्तुलाकारः बलयाकारसंस्थानेन संस्थितः सन् सर्वतः समन्तात्

टीकार्थ—प्रथम सूत्र में कहे हुवे द्वीप समुद्रों का वर्णन कर के अब सूत्र में नहीं कहे हुवे द्वीपसमुद्रों का वर्णन करने की इच्छा से प्रथम कुण्डलवरावभास समुद्रों की स्थिति का वर्णन करते हुए श्रीभगवान् कहते हैं—(ता कुण्डलवराभासणं समुद्रं रुच्य दीवे वदे बलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठइ)

टीकार्थ—पड़ेलां सूत्रभां कड़ेला द्वीप समुद्रोंतुं वर्णन करीने हवे सूत्रभां न कड़ेला द्वीप समुद्रोंतुं वर्णन करवाना हेतुथी पड़ेलां कुण्डलवरावभास समुद्रनी स्थितिंतुं वर्णन करवां श्रीभगवान् कहे छे—(ता कुण्डलवरोभासणं समुद्रं रुच्य दीवे वदे बलयागारसंठाणसंठिए सव्वओ जाव चिट्ठइ) कुण्डलवरावभास समुद्रने उयकद्वीप के के वृत्त

સંપરિક્ષિપ્ય તિષ્ઠતિ । इत्येवं प्रतिपाद्य पुनः कथयति—‘ता रुयए णं दीवे किं समचक्रवाल-
जाव णो विसमचक्रवालसंठिए’ तावत् रुचकः खलु द्वीपः किं समचक्रवालः नो विषमचक्र-
वालसंस्थितः ॥—तावदिति पूर्ववत् णमिति पादपूरणे, किमिति द्वाद्वर्थवोच्रे तेन रुचको-
नाम द्वीपः समचक्रवालाकार एव नतु विषमचक्रवालसंस्थानसंस्थित इति ॥ अतो गौतमः
प्रश्नयति—‘ता रुयए णं दीवे केवइयं समचक्रवालविकखंभेणं केवइयं परिकखेवेणं आहिएत्ति
वएज्जा ?’ तावत् रुचकः खलु द्वीपः कियता समचक्रवालविष्कम्भेन—व्यासेन, कियता
च परिक्षेपेन परिधिना आख्यात इति वदेत्—कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवा-
नाह—‘ता असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्रवालविकखंभेण असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं
परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा’ तावत् असंखेयानि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेन
तथा असंखेयानि योजनसहस्राणि परिक्षेपेन आख्यात इति वदेत् ॥ तावदिति प्राग्वत्

चिह्न) कुंडलवरावभास सधुद्र को रुचक द्वीप जो वृत्त एवं वलयाकारसंस्थान
से स्थित है वह चारों ओर से व्याप्त करके रहता है । इस प्रकार कहकर पुनः
कहते हैं—(ता रुयए णं दीवे किं समचक्रवाल जाव णो विसमचक्रवालसंठिए)
रुचकनाम का द्वीप समचक्रवाल के आकार से युक्त है, विषय चक्रवाल
संस्थान से युक्त नहीं है । श्रीगौतमस्वामी पूछते हैं—(ता रुयए णं दीवे केवइयं
समचक्रवालविकखंभेणं केवइयं परिकखेवेणं आहिएत्ति वएज्जा) रुचक द्वीप
कितने चक्रवाल विष्कम्भ से अर्थात् व्यास मान से तथा कितना परिक्षेप-
परिधि से प्रतिपादित किया है ? सो हे भगवन् कहिये । इस प्रकार श्रीगौतम-
स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता असंखेज्जाइं
जोयणसहस्साइं चक्रवालविकखंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिकखेवे
णं आहिएत्ति वएज्जा) रुचक द्वीप का व्यास मान असंखेय योजन परिमित
तथा तिगुनि व्यास की समीप की परिधि भी असंखेय योजन परिमित कही

વલયાકાર સંસ્થાનથી રહેલ છે. તે ચારે બાજુથી વ્યાપ્ત કરીને રહે છે. આ પ્રમાણે
કહીને ફરીથી કહે છે. (તા રુયએ ણં દીવે કિં સમચક્રવાલ જાવ ણો વિસમ ચક્ર
વાલસંઠિએ) રૂચક નામનો દ્વીપ સમચક્રવાલના આકારથી યુક્ત છે. વિષમચક્રવાલ
સંસ્થાનથી યુક્ત નથી. શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે—(તા રુયએ ણં દીવે કેવઇયં ચક્રવાલ-
વિક્કલંભેણં કેવઇયં પરિક્કલેવેણં આહિએત્તિ વએજ્જા) રૂચકદ્વીપ કેટલા ચક્રવાલ વિષ્કંભથી
અર્થાત્ વ્યાસમાનથી તથા કેટલા પરિક્ષેપ પરિધિથી પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે હે ભગવન્
કહે આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવન્ કહે છે—(તા
અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિક્કલંભેણં અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્કલેવેણં
આહિએત્તિ વએજ્જા) રૂચકદ્વીપનું વ્યાસમાન અસંખેય યોજન પરિમિત તથા ત્રણ ગણી
વ્યાસની સમીપની પરિધીપણ અસંખેય યોજન પરિમિત કહેલ છે. રૂચકદ્વીપ અર્થત

રુચકદ્વીપસ્ય વ્યાસોઽસંખ્યેયયોજનપરિમિતસ્ત્રિગુણિતવ્યાસાસન્ના પરિધિરપિ અસંખ્યેય યોજનપરિમિતા વર્તેતે ॥ રુચકો દ્વીપોઽતિ વિસ્તૃતઃ સંખ્યાતીતયોજનપરિમિતવ્યાસપરિધ્યાત્મક इत्यर्थः ॥ અથ તત્ર ચન્દ્રાદિ સંખ્યા પૃચ્છતિ—‘તા રુચ્છ ણં દીવે કેવદ્વ્યા ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા ?’ તાવત્ રુચકે સ્વલુ દ્વીપે કિયન્તશ્ચન્દ્રાઃ પ્રામાસયન્ વા પ્રમાસયન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા ઇતિ પૃચ્છા ? । મગવાનાહ—‘તા રુચ્છ ણં દીવે અસંખેજ્ઞા ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા જાવ અસંખેજ્ઞાઓ તારાગણ કોઢિકોઢીઓ સોમં સોમેસુ વા સોમેતિ વા સોમિસિસ્સંતિ વા’ તાવત્ રુચકે સ્વલુ દ્વીપે અસંખ્યેયાશ્ચન્દ્રાઃ પ્રામાસયન્ વા પ્રામાસયન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા યાવત્ અસંખ્યેયાસ્તારાગણકોટિકોટયઃ શોભામશોભયન્ વા શોભયન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા ॥—અત્ર યાવત્ પદેન મધ્યસ્થિતાનિ સૂર્ય—ગ્રહ—નક્ષત્રાણિ ત્રીણ્યપ્યેવમેવ પરિભાવનીયાનિ—યથા—રુચકે દ્વીપે સંખ્યાતીતાશ્ચન્દ્રાઃ પ્રમાસયન્તિ, સંખ્યાતીતાઃ સૂર્યાસ્તાપયન્તિ, સંખ્યાતીતાઃ ગ્રહાશ્ચારં હૈ । રુચક દ્વીપ અત્યંત વિસ્તારવાલા હૈ અતઃ સંખ્યાતીત યોજન પરિમિત વ્યાસ પરિધિવાલા હૈ એસા સમજ્ઞે ।

અવ વહાં કે ચંદ્રાદિ કી સંખ્યા કે વિષય મેં પ્રશ્ન પૂછતે હૈં—(તા રુચ્છ ણં દીવે કેવદ્વ્યા ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, પુચ્છા) રુચક દ્વીપ મેં કિતને ચંદ્ર ને પ્રકાશ દિયા હૈ ? પ્રકાશ દેતે હૈં એવં પ્રકાશ દેગે ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રી મગવાન કહતે હૈં—(તા રુચ્છ ણં દીવે અસંખેજ્ઞા ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા જાવ અસંખેજ્ઞાઓ તારાગણ કોઢિકોઢીઓ સોમં સોમેસુ વા, સોમેતિ વા, સોમિસ્સંતિ વા) યહાં પર યાવત્ પદ સે મધ્ય સ્થિત સૂર્ય—ગ્રહ—એઽં નક્ષત્ર યે તીનોં કે વિષય મેં ઇસી પ્રકાર કહલેવેં યથા—રુચક દ્વીપ મેં સંખ્યાતીત ચંદ્ર પ્રકાશિત હોતે થે, પ્રકાશિત હોતે હૈં, એવં પ્રકાશિત હોંગે ડસી પ્રકાર સંખ્યાતીત સૂર્ય તાપિત હોતે હૈં, સંખ્યાતીત ગ્રહ

વિસ્તારવાળો છે. તેથી સંખ્યાતીત યોજન પરિમિત વ્યાસ પરિધિવાળો છે તેમ સમજવું.

હવે ત્યાંના ચંદ્રાદિની સંખ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા રુચ્છ ણં દીવે કેવદ્વ્યા ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા) રુચક દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રોએ પ્રકાશ કરેલ હોતો ? પ્રકાશ કરે છે ? અને પ્રકાશ કરશે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગવાન્ કહે છે—(તા રુચ્છ ણં દીવે અસંખેજ્ઞા ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા જાવ અસંખેજ્ઞાઓ તારાગણકોઢિકોઢીઓ સોમં સોમેસુ વા, સોમેતિ વા સોમિસ્સંતિ વા) અહીંયાં યાવત્ પદથી મધ્યમાં આવેલ સૂર્ય—ગ્રહ—અને નક્ષત્રો એ ત્રણેના સંબંધમાં આજ પ્રમાણેનું કથન કહી લેવું. જેમકે—રુચકદ્વીપમાં સંખ્યાતીત ચંદ્રો પ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે. અને પ્રકાશિત થશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યાતીત સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. સંખ્યાતીત ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને

चारयन्ति, तथा संख्यातीतानि नक्षत्राणि योगं युञ्जन्ति, संख्यातीतास्तारा गणकोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । इत्येवं भूतभविष्यद्रूपाण्यपि सर्वत्र ज्ञेयानि ॥ 'एवं रुयए समुद्रे रुयएवरे दीवे रुयएवरोदे समुद्रे रुयएवरोभासे दीवे रुयवरोभासे समुद्रे' एवं रुचके समुद्रे रुचकवरे द्वीपे रुचकवरोदे समुद्रे रुचकवरावभासे द्वीपे रुचकवरावभासे समुद्रे-अर्थात् रुचके समुद्रेऽपि असंख्येयाश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा । तथा असंख्येयाः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा, एवमेव संख्यातीताः ग्रहाः चारमचारयन् वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा । तथा संख्यातीतानि नक्षत्राणि योगमयुञ्जन् वा युञ्जन्ति वा योक्षयन्ति वा । संख्यातीतास्तारागण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । कुण्डलवरावभाससमुद्रानन्तरं रुचको द्वीपः रुचकः समुद्रस्तदनन्तरं रुचकवरो द्वीपः रुचकवरोदः समुद्रस्तदनन्तरं रुचकवरा-

चार चरते हैं, तथा संख्यातीत नक्षत्र योग करते हैं, एवं संख्यातीत तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे, इस प्रकार भूत, एवं भविष्य काल सहित सर्वत्र योजित करलेवें । (एवं रुयए समुद्रे रुयए वरे दीवे रुयएवरोदे समुद्रे रुयएवरोभासे दीवे रुयएवरोभासे समुद्रे) इसी प्रकार रुचक समुद्र में भी उन संख्येय चंद्र प्रकाशित होते थे, प्रकाशित होते हैं एवं प्रकाशित होंगे । तथा असंख्यात सूर्य आतापित होते थे आतापित होते हैं एवं आतापित होंगे । इसी प्रकार संख्यातीत ग्रह चार करते थे, चार करते हैं एवं चार करेंगे । तथा च संख्यातीत नक्षत्र योग करते हैं, एवं योग करते हैं-एवं योग करेंगे । एवं संख्यातीत तारागण कोटिकोटि शोभा करते थे, शोभा करते हैं एवं शोभा करेंगे । कुंडलावरावभास समुद्र के पश्चात् रुचक नाम का द्वीप एवं रुचक समुद्र तत्पश्चात् रुचकवर द्वीप तथा रुचकवरोद समुद्र तत्पश्चात्

चार करशे. संख्यातीत नक्षत्रे। योग करता होता, योग करे छे अने योग करशे अने संख्यातीत तारागणो कोटिकोटि शोभा करता होता, शोभा करे छे. अने शोभा करशे. आ प्रभाषे भूत भविष्यकाण सहित जधे योजना करी लेवी.-(एवं रुयए समुद्रे रुयएवरे दीवे, रुयएवरोदे समुद्रे, रुयएवरोभासे दीवे, रुयएवरोभासे समुद्रे). आण प्रभाषे इयक समुद्रमां पछी संख्येय चंद्रो प्रकाशित थता होता, प्रकाशित थाय छे अने प्रकाशित थशे. तथा असंख्यात सूर्यो तापित थता होता, तापित थाय छे अने तापित थशे. ओण प्रभाषे संख्यातीत ग्रहो चार करता होता, चार करे छे, अने चार करशे, तथा संख्यातीत नक्षत्रे। योग करता होता. योग करे छे. अने योग करशे. तथा संख्यातीत तारागण कोटिकोटि शोभा करता होता, शोभा करे छे, अने शोभा करशे. कुंडलवरावभास समुद्रनी पछी इयक नामनो द्वीप तथा इयक वरोदसमुद्र ते पछी इयक-वरोदद्वीप तथा इयकवरोद समुद्र ते पछी इयकवरावभास द्वीप अने इयकवरावभास-

રુચકદ્વીપસ્ય વ્યાસોઽસંખ્યેયયોજનપરિમિતસ્ત્રિગુણિતવ્યાસાસન્ના પરિધિરપિ અસંખ્યેય યોજનપરિમિતા વર્તતે ॥ રુચકો દ્વીપોઽતિ વિસ્તૃતઃ સંખ્યાતીતયોજનપરિમિતવ્યાસપરિ-
ધ્યાત્મક इत्यर्थः ॥ અથ તત્ર ચન્દ્રાદિ સંખ્યા પૃચ્છતિ—‘તા રુચે ણં દીવે કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા ?’ તાવત્ રુચકે સ્વલુ દ્વીપે કિયન્તશ્ચન્દ્રાઃ પ્રમાસયન્ વા પ્રમાસયન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા ઇતિ પૃચ્છા ? । મગવાનાહ—‘તા રુચે ણં દીવે અસંખેજ્ઞા ચંદા પમાસેસુ વા પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા જાવ અસંખેજ્ઞાઓ તારા-
ગણ કોઢિકોડીઓ સોમં સોમેસુ વા સોમેતિ વા સોમિસિસ્સંતિ વા’ તાવત્ રુચકે સ્વલુ દ્વીપે અસંખ્યેયાશ્ચન્દ્રાઃ પ્રમાસયન્ વા પ્રમાસયન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા યાવત્ અસંખ્યે-
યાસ્તારાગણકોટિકોટયઃ શોભામશોભયન્ વા શોભયન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા ॥—અત્ર યાવત્ પદેન મધ્યસ્થિતાનિ સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્રાણિ ત્રીણ્યપ્યેવમેવ પરિભાવનીયાનિ—યથા—રુચકે દ્વીપે સંખ્યાતીતાશ્ચન્દ્રાઃ પ્રમાસયન્તિ, સંખ્યાતીતાઃ સૂર્યાસ્તાપયન્તિ, સંખ્યાતીતાઃ ગ્રહાશ્ચારં
હૈ । રુચક દ્વીપ અત્યંત વિસ્તારવાલા હૈ અતઃ સંખ્યાતીત યોજન પરિમિત વ્યાસ પરિધિવાલા હૈ એસા સમજે ।

અબ વહાં કે ચંદ્રાદિ કી સંખ્યા કે વિષય મેં પ્રશ્ન પૂછતે હૈ—(તા રુચે ણં દીવે કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, પુચ્છા) રુચક દ્વીપ મેં કિતને ચંદ્ર ને પ્રકાશ દિયા હૈ ? પ્રકાશ દેતે હૈ એવં પ્રકાશ દેગે ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં શ્રી મગવાન કહતે હૈ—(તા રુચે ણં દીવે અસંખેજ્ઞા ચંદા પમા-
સેસુ વા, પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા જાવ અસંખેજ્ઞાઓ તારાગણ કોઢિ-
કોડીઓ સોમં સોમેસુ વા, સોમેતિ વા, સોમિસિસ્સંતિ વા) યહાં પર યાવત્ પદ સે મધ્ય સ્થિત સૂર્ય-ગ્રહ-એં નક્ષત્ર યે તીનોં કે વિષય મેં ઇસી પ્રકાર કહલેવે
યથા—રુચક દ્વીપ મેં સંખ્યાતીત ચંદ્ર પ્રકાશિત હોતે થે, પ્રકાશિત હોતે હૈ, એવં પ્રકાશિત હોંગે ડસી પ્રકાર સંખ્યાતીત સૂર્ય તાપિત હોતે હૈ, સંખ્યાતીત ગ્રહ

વિસ્તારવાળો છે. તેથી સંખ્યાતીત યોજન પરિમિત વ્યાસ પરિધિવાળો છે તેમ સમજવું.

હવે ત્યાંના ચંદ્રાદિની સંખ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા રુચે ણં દીવે કેવદ્યા ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસેતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા) રુચક દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રોએ પ્રકાશ કરેલ હતા ? પ્રકાશ કરે છે ? અને પ્રકાશ કરશે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ભગ-
વાન કહે છે—(તા રુચે ણં દીવે અસંખેજ્ઞા ચંદા પમાસેસુ વા, પમાસેતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા જાવ અસંખેજ્ઞાઓ તારાગણકોઢિકોડીઓ સોમં સોમેસુ વા, સોમેતિ વા સોમિસિસ્સંતિ વા) અહીંયાં યાવત્ પદથી મધ્યમાં આવેલ સૂર્ય-ગ્રહ-અને નક્ષત્રો એ ત્રણેના સંબંધમાં આજ પ્રમાણેનું કથન કહી લેવું. જેમકે—રુચકદ્વીપમાં સંખ્યાતીત ચંદ્રો પ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે. અને પ્રકાશિત થશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યાતીત સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. સંખ્યાતીત ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને

ચારયન્તિ, તથા સંખ્યાતીતાનિ નક્ષત્રાણિ યોગં યુજ્જન્તિ, સંખ્યાતીતાસ્તારા ગણકોટિકોટયઃ
શોભામશોભયન્ વા શોભયન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા । इत्येवं भूतभविष्यद्रूपाण्यपि सर्वत्र
જેયાનિ ॥ ‘एवं रुयए समुद्रे रुयएवरो दीवे रुयएवरोदे समुद्रे रुयएवरोभासे दीवे रुयवरो
भासे समुद्रे’ एवं रुचके समुद्रे रुचकवरे द्वीपे रुचकवरोदे समुद्रे रुचकवरावभासे द्वीपे रुचक-
वरावभासे समुद्रे—अर्थात् रुचके समुद्रेऽपि अमंख्येयाश्चन्द्राः ग्रामासयन वा प्रभासयन्ति वा
प्रभासयिष्यन्ति वा । तथा असंख्येयाः सूर्याः अतापयन् वा तापयन्ति वा तापयिष्यन्ति वा,
एवमेव संख्यातीताः ग्रहाः चारमचारयन् वा चारयन्ति वा चारयिष्यन्ति वा । तथा संख्याती-
तानि नक्षत्राणि योगमयुज्जन् व वा युज्जन्ति वा योक्षयन्ति वा । संख्यातीतास्तारागण कोटि-
कोटयः शोभामशोभयन् व शोभयन्ति वा शोभयिष्यन्ति वा । कुण्डलवरावभाससमुद्रानन्तरं
रुचको द्वीपः रुचकः समुद्रस्तदनन्तरं रुचकवरो द्वीपः रुचकवरोदः समुद्रस्तदनन्तरं रुचकवरा-

चार चरते हैं, तथा संख्यातीत નક્ષત્ર યોગ કરતે હે, એવં સંખ્યાતીત તારાગણ
કોટિકોટિ શોભા કરતે થે, શોભા કરતે હે એવં શોભા કરેંગે, इस प्रकार भूत,
एवं भविष्य काल सहित सर्वत्र योजित करलेवें । (एवं रुयए समुद्रे रुयए वरे
दीवे रुयएवरोदे समुद्रे रुयएवरोभासे दीवे रुयएवरोभासे समुद्रे) इसी प्रकार
रुचक समुद्र में भी उन संख्येय चंद्र प्रकाशित होते थे, प्रकाशित होते हैं एवं
प्रकाशित होंगे । तथा असंख्यात सूर्य आतापित होते थे आतापित होते हैं एवं
आतापित होंगे । इसी प्रकार संख्यातीत ग्रह चार करते थे, चार करते हैं एवं
चार करेंगे । तथा च संख्यातीत नक्षत्र યોગ કરતે હે, એવં યોગ કરતે હે—એવં
યોગ કરેંગે । એવં સંખ્યાતીત તારાગણ કોટિકોટી શોભા કરતે થે, શોભા કરતે
હે એવં શોભા કરેંગે । કુંડલાવરાવભાસ સમુદ્ર કે પશ્ચાત્ રુચક નામ કા
દ્વીપ એવં રુચક સમુદ્ર તત્પશ્ચાત્ રુચકવર દ્વીપ તથા રુચકવરોદ સમુદ્ર તત્પશ્ચાત્

ચાર કરશે. સંખ્યાતીત નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે અને યોગ કરશે
અને સંખ્યાતીત તારાગણો કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે.
અને શોભા કરશે. આ પ્રમાણે ભૂત ભવિષ્યકાળ સહિત ધર્મે યોજના કરી લેવી.—(એવં
રુયए समुद्रे रुयएवरे दीवे, रुयएवरोदे समुद्रे, रुयएवरोभासे दीवे, रुयएवरोभासे समुद्रे).
આજ પ્રમાણે રૂચક સમુદ્રમાં પણ સંખ્યેય ચંદ્રો પ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે
અને પ્રકાશિત થશે. તથા અસંખ્યાત સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને
તાપિત થશે. એજ પ્રમાણે સંખ્યાતીત ગ્રહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે, અને ચાર
કરશે, તથા સંખ્યાતીત નક્ષત્રો યોગ કરતા હતા. યોગ કરે છે. અને યોગ કરશે. તથા
સંખ્યાતીત તારાગણ કોટિકોટી શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે.
કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રની પછી રૂચક નામનો દ્વીપ તથા રૂચક વરોદસમુદ્ર તે પછી રૂચક-
વરોદદ્વીપ તથા રૂચકવરોદ સમુદ્ર તે પછી રૂચકવરાવભાસ દ્વીપ અને રૂચકવરાવભાસ

વભાસો દ્વીપઃ રુચકવરાવભાસઃ સમુદ્રઃ, इति । तत्र रुचकेद्वीपे सर्वार्थं मनोरमौ द्वौ देवौ पूर्वार्द्ध-
परार्द्धक्रमेण स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः । रुचके समुद्रे सुमनः सोमनसौ द्वौ देवौ स्वस्वाधिकारं
पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण परिपालयतः । रुचकवरे द्वीपे रुचकवरभद्ररुचकवरमहाभद्रौ देवौ
पूर्वपरार्द्धक्रमेण स्वस्वस्वामित्वं परिपालयतः । रुचकवरे समुद्रे रुचकवररुचकवरमहावरौ द्वौ
देवौ स्वस्वाधिपत्यं परिपालयतः । रुचकवरावभासे द्वीपे रुचकवरावभासभद्र-रुचकवरावभास
महाभद्रौ द्वौ देवौ स्व स्वस्वामित्वं पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण परिपालयतः, रुचकवरावभासे समुद्रे
रुचकवरावभासवर-रुचकवरावभास महावरौ द्वौ देवौ स्वस्वाधिपत्यं पूर्वार्द्धपरार्द्धक्रमेण
परिपालयतः ॥ इत्येवं ज्ञेयमिति 'एवं तिपडोयारा णेतव्या जाव सूरु दीवे सूरुदे समुदे

રુચકવરાવભાસ દ્વીપ એવં રુચકવરાવભાસ સમુદ્ર આતા હૈ । ઉસ રુચક દ્વીપ
મેં સર્વાર્થ એવં મનોરમ નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્દ્ધ એવં પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપના
અપના આધિપત્ય કરતા હુવા ઉસ દ્વીપ કો પાલિત કરતા હૈ । રુચક સમુદ્ર
મેં સુમન એવં સૌમનસ નામકે દો દેવ અપને અપને અધિકાર કા પૂર્વાર્ધપરાર્ધ
કે ક્રમ સે પાલન કરતે હૈ । રુચકવર દ્વીપ મેં રુચકવરભદ્ર તથા રુચકવર મહા-
ભદ્ર નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્દ્ધ એવં અપરાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિકાર કા
પાલન કરતે હૈ । રુચકવર સમુદ્ર મેં રુચકવર એવં રુચકમહાવર નામ કે દો દેવ
અપને અપને આધિપત્ય કા પાલન કરતે હૈ । રુચકવરાવભાસ નામ કે દ્વીપ મેં
રુચકવરાવભાસ ભદ્ર તથા રુચકવરાવભાસ મહાભદ્ર નામ કે દો દેવ
અપને અપને અધિકાર કા પૂર્વાર્ધપરાર્ધ કે ક્રમ સે પાલન કરતે હૈ, રુચક-
વરાવભાસ સમુદ્ર મેં રુચકવરાવભાસવર એવં રુચકરાવભાસ મહાવર
નામ કે દો દેવ અપને અપને અધિપત્ય કા પૂર્વાર્ધ એવં પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ
સે પાલન કરતે હૈ, હસ પ્રકાર સમજાલેવે । (એવં તિપડોયારા ણેયવ્વા જાવ

સમુદ્ર આવે છે. એ રુચક દ્વીપમાં સર્વાર્થ અને મનોરમ નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને
પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાનું અધિપતિપણું કરીને તે દ્વીપનું પાલન કરે છે. રુચક
સમુદ્રમાં સુમન અને સૌમનસ નામના બે દેવો પોત પોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધપરાર્ધના
ક્રમથી પાલન કરે છે. રુચકવર દ્વીપમાં રુચકવરભદ્ર તથા રુચકવર મહાભદ્ર નામના
બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે
છે. રુચકવર સમુદ્રમાં રુચકવર અને રુચક મહાવર નામના બે દેવો પોતપોતાના
અધિપતિપણું પાલન કરે છે. રુચકવરાવભાસ નામના દ્વીપમાં રુચકવરાવભાસ ભદ્ર તથા
રુચકવરાવભાસ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધપરાર્ધના ક્રમથી
પાલન કરે છે. રુચકવરાવભાસ સમુદ્રમાં રુચકવરાવભાસ વર અને રુચકવરાવભાસ મહાવર
નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિપતિપણું પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પાલન
કરે છે. આ પ્રમાણે સમજવું. (એવં તિપડોયારા ણેયવ્વા જાવ સૂરુ દીવે સૂરુદે સમુદે,

સૂરવરે દીવે સૂરવરે સમુદ્રે સૂરવરાવભાસે દીવે સૂરવરાવભાસે સમુદ્રે' एवं त्रिप्रत्ययताराः ज्ञातव्याः यावत् सूर्यो द्वीपः सूर्यवरः समुद्रः, सूर्यवरावभासो द्वीपः सूर्यवरावभासः समुद्रः ॥— एवं—पूर्वोदितेनैव प्रकारेण त्रिप्रत्ययताराः—द्वीप प्रतिद्वीपाः, समुद्र प्रतिसमुद्राश्चेति त्रिप्रकाराः द्वीपसमुद्राः ज्ञातव्याः, सर्वत्र च सूर्यद्वीप सूर्योद समुद्र, सूर्यवर द्वीप सूर्यवरोद समुद्र सूर्यवरावभास द्वीप सूर्यवरावभास समुद्रेषु इत्थमेव रुचकद्वीप रुचकोदसमुद्रादिवदेवं विष्कम्भ—परिक्षेप—चन्द्र—सूर्यग्रह नक्षत्र—तारागण कोटिकोटीनाश्च प्रमाणानि ज्ञातव्यानीति । कियन्तो नाम नामग्रहणं द्वीप समुद्राः प्रवक्तुं शक्यन्ते ?, तेन यानि कानिचित् आभरण-नामानि हारार्द्धहारकनकावलि रत्नावलि प्रभृतीनि, यानि च वस्त्रनामानि यानि च गन्धनामानि कोष्ठपुटादीनि यानि च उत्पल नामानि—जलरुह चन्द्रोद्योत प्रमुखानि, यानि च तिलकप्रभृतीनि वृक्ष नामानि, यानि च पद्मनामानि—शतपत्र सहस्रपत्र प्रभृतीनि, यानि च

સૂરે દીવે સૂરોદે સમુદ્રે સૂરવરે દીવે, સૂરવરે સમુદ્રે સૂરવરાવભાસે દીવે સૂરવરાવભાસે સમુદ્રે) इस प्रकार त्रिप्रत्ययतार का कथन यावत् सूर्य द्वीप एवं सूर्यवर समुद्र, सूर्यवरावभास द्वीप एवं सूर्यवरावभास समुद्र पर्यन्त इस पूर्व कथित प्रकार से त्रिप्रत्ययतारद्वीप, प्रतिद्वीप, समुद्र प्रतिसमुद्र इस प्रकार तीन प्रकार का द्वीपसमुद्रों को समझलेवें । सर्वत्र—सूर्यद्वीप, सूर्योदसमुद्र, सूर्यवर द्वीप सूर्यवरोद समुद्र, सूर्यवरावभास द्वीप, सूर्यवरावभास समुद्रों में इस रुचक द्वीप एवं रुचकोद समुद्रादि के समान विष्कम्भ परिक्षेप चन्द्र—सूर्य—ग्रह—नक्षत्र तथा तारागण कोटिकोटी का प्रमाण समझलेवें, कितनेक द्वीप समुद्र का नाम कहना शक्य होता है । एवं कितनेक का आभरण के समान नाम होते हैं जैसे की—हारार्द्ध हार, कनकावलि, रत्नावलि, आदि तथा कितने का वस्त्र समान नाम होते हैं जो गन्ध समान नामवाले होते हैं कोष्ठपुटादि कितनेक उत्पल नाम वाले हैं—जैसे कि जलरुह, चन्द्रोद्योत आदि कितनेक तिलक आदि वृक्ष के समान नाम वाले होते हैं, तथा कितनेक पद्म के समान नाम वाले होते

સૂરવરે દીવે, સૂરવરે સમુદ્રે, સૂરવરાવભાસે દીવે સૂરવરાવભાસે સમુદ્રે) આ પ્રમાણે 'ત્રિપ્રત્યયતાર' કથન યાવત્ સૂર્યદ્વીપ અને સૂર્યવર સમુદ્ર, સૂર્યવરાવભાસદ્વીપ અને સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર પર્યન્ત આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી ત્રિપ્રત્યયતાર દ્વીપ, પ્રતિદ્વીપ, સમુદ્ર, પ્રતિસમુદ્ર આ રીતે ત્રણ પ્રકારના દ્વીપ સમુદ્રો સમજી લેવા, બધે સ્થળે સૂર્યદ્વીપ સૂર્યોદ સમુદ્ર, સૂર્યવરદ્વીપ, સૂર્યવરોદ સમુદ્ર, સૂર્યવરાવભાસ દ્વીપ અને સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્રોમાં આ રુચકદ્વીપ અને રુચકોદ સમુદ્રોની જેમ વિષ્કંભ—પરિક્ષેપ ચંદ્ર—સૂર્ય, ગ્રહ—નક્ષત્ર તથા તારાગણ કોટિકોટિનું પ્રમાણ સમજી લેવું, કેટલાક દ્વીપસમુદ્રોના નામો કહેવામાં શક્ય હોય છે, કેટલાકના આભૂષણોની સમાન નામો હોય છે, જેમ કે—હારાર્ધહાર, કનકાવલિ, રતનાવલિ, વિગેરે તથા કેટલાકના વસ્ત્ર સરખા નામો હોય છે. કેટલાકના ગંધ સમાન નામો હોય છે. કોષ્ઠપુટાદિ કેટલાક ઉત્પલ નામવાળા હોય છે. જેમ કે—જલરુહ, ચન્દ્રોદ્યોત

પૃથિવીનામાનિ-પૃથિવીશર્કરા વાલુકા इत्यादीनि, यानि च नवानां निधिनां नामानि चतुर्दशानां चक्रवर्तिरत्नानां क्षुल्लहिमवत् इत्यादीनां, वर्षनामानि-वर्षवर्षधरपर्वतानां पद्मादीनां हृदानां गङ्गा सिन्धु प्रभृतीनां नदीनां कच्छादीनां विजयानां माल्यवदादीनां वक्षस्कारपर्वतानां सौधर्मादीनां कल्पानां शक्रादीना मिन्द्राणां देवकुरुत्तरकुरुमन्दराणां आवासानां शक्रादि सम्बन्धिनां मेरु प्रत्यासन्नानां गजदन्तानां कूटादीनां क्षुल्लहिमवत् आदि सम्बन्धिनां नक्षत्राणां कृत्तिकादीनां चन्द्राणां सूर्याणां च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीप समुद्राणां त्रिप्रत्यवताराणि वक्तव्यानि तद्यथा-हारो द्वीपः हारः समुद्रः, हारवरो द्वीपः हारवरः समुद्रः, हारवरावभासो द्वीपः हारवरावभासः समुद्रः, इत्येवं क्रमेण त्रिप्रत्यवतारत्वं ज्ञेयं, एतेषु समस्तद्वीपसमुद्रेषु संख्येययोजनशतसहस्रप्रमाणो-लक्षलक्षाधिकयोजन तुल्यो

है जैसे की शतपत्र सहस्रपत्र आदि कितनेक पृथ्वी के समान नाम वाले होते हैं जैसे की-शर्करा, बालुका इत्यादि कितनेक नवनिधि के समान नाम वाले होते हैं, तथा कितनेक चौदह चक्रवर्तिरत्नों के नाम वाले होते हैं। तथा कितनेक क्षुल्ल हिमवत् इत्यादि वर्ष के नाम वाले होते हैं तथा वर्ष वर्षधर पर्वतों का पद्मादि हृदों का गंगा सिंधू आदि नदीयों का कच्छादि विजयों का, माल्यवदादि वक्षस्कार पर्वतोंका, सौधर्मादि कल्पों के, शक्रादि इंद्रों के, देवकुरु उत्तरकुरु तथा मंदरादि आवासों का शक्रादि सम्बन्धि मेरु प्रत्यासन्न गजदन्तादि कूहों का क्षुल्लहिमवत् आदि के संबंधवाले कृत्तिकादि नक्षत्रों का, चंद्रो के तथा सूर्यों के नामवाले द्वीप समुद्र त्रिप्रत्यवतार वाले होते हैं। वे इस प्रकार से हैं-हारद्वीप एवं हारसमुद्र हारवरद्वीप हारवरसमुद्र हारवरावभास द्वीप हारवरावभाससमुद्र इस प्रकार के क्रम से त्रिप्रत्यवतारता समझनी चाहिये, ये समस्त द्वीप समुद्रों में एक लाख योजन से अधिक योजन

વગેરે કેટલાકના તિલક વિગેરે વૃક્ષોની જેવા નામો હોય છે તથા કેટલાકના પક્ષના જેવા નામો હોય છે, જેમ કે શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, વિગેરે કેટલેક પૃથ્વીના જેવા નામોવાળા હોય છે, જેમકે-શર્કરા, વાલુકા વિગેરે કેટલાક નવ નિધિની જેવા નામોવાળા હોય છે, તથા કેટલાક ચૌદ ચક્રવર્તિ રત્નોના જેવા નામવાળા હોય છે, તથા કેટલાક ક્ષુલ્લહિમવત્ વિગેરે વર્ષના જેવા નામવાળા હોય છે તથા વર્ષ, વર્ષધર પર્વતોના, પક્ષાદિ હૃદોના ગંગાસિન્ધુ વિગેરે નદીયોના, કચ્છાદિવિજયોના માલ્યવદાદિ વક્ષસ્કાર પર્વતોના, સૌધર્માદિ કલ્પોના, શક્રાદિ ઇન્દ્રોના, દેવકુરુ, ઉત્તર કુરુ તથા મંદરાદિ આવાસોના શક્રાદિ સંબંધી મેરુપ્રત્યાસન્ન ગજદંતાદિ કૂટોના ક્ષુલ્લહિમવાન વિગેરેના સંબંધવાળા કૃત્તિકાદિ નક્ષત્રોના તથા સૂર્યોના નામવાળા દ્વીપસમુદ્રો ત્રિપ્રત્યાવતારવાળા હોય છે, તે આ રીતે છે-હારદ્વીપ અને હાર સમુદ્ર હારવરદ્વીપ હારવર સમુદ્ર હારવરાવભાસ દ્વીપ અને હારવરાવભાસ સમુદ્ર, આ પ્રમાણેના કેમથી ત્રિપ્રત્યાવતારતા સમજી લેવી, આ બધા દ્વીપ સમુદ્રોમાં

વિષ્કંભઃ, સંખ્યેયયોજનશતસહસ્રપ્રમાણો વૃત્તઃ પરિક્ષેપઃ, સંખ્યેયાથ તાવત્ વક્તવ્યાઃ
યાવદ્ અન્યઃ કુંડલવરાવભાસો દ્વીપઃ સમુદ્રો વા નાગચ્છેત્ તથાચાહ-‘સન્વેસિં વિક્લંભ-
પરિક્ષેવજોહસિયાઈં રુચગવરદીવસરિસાઈં’ સર્વેપાં વિષ્કંભપરિક્ષેપજ્યોપિકાનિ રુચક-
વરદ્વીપસદૃશાનિ ॥-સર્વેપાં-પૂર્વપ્રતિપાદિતસ્વરૂપાણાં દ્વીપસમુદ્રાણાં અન્ય કુંડલવરાવભાસ-
સમુદ્રપર્યન્તાનાં, વિષ્કંભ-પરિક્ષેપ જ્યોતિપાણિ પુષ્કરોદસાગરસદૃશાનિ, વા તત્રત્ય રુચક-
વરદ્વીપસદૃશાનિ વક્તવ્યાનીતિ । યથા અસંખ્યેયયોજનપ્રમાણો વિષ્કંભઃ, તથા અસંખ્યેય
યોજનપ્રમાણઃ પરિક્ષેપઃ અસંખ્યેયાથન્દ્રાદયોઽપિ વક્તવ્યા इत्यर्थः । તતસ્તદનન્તરં યોઽન્યો
રુચકનામદ્વીપઃ તત્ પ્રભૃતિપુ રુચકસમુદ્ર-રુચકવરદ્વીપ-રુચકવરસમુદ્ર-રુચકવરાવભાસદ્વીપ
રુચકવરાવભાસસમુદ્રાદિપિ અસંખ્યેયયોજનપ્રમાણો વિષ્કંભઃ અસંખ્યેયયોજનપ્રમાણઃ

તુલ્ય વિષ્કંભ હોતા હૈ તથા સંખ્યેય યોજન શત સહસ્ર (લક્ષ) પ્રમાણ
વૃત્ત પરિક્ષેપ-પરિધિ હોતા હૈ । સંખ્યેય કા પ્રમાણ વહાં તક કહે કી જહાં તક
યાવત્ કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ એવં સમુદ્ર ન આવે અર્થાત્ કુંડલવરાવભાસ
દ્વીપ સમુદ્ર પર્યન્ત સંખ્યેય કા પ્રમાણ કહેં । તથા (સન્વેસિં વિક્લંભપરિક્ષેવ
જોહસિયાઈં રુચગવરદીવસરિસાઈં) પૂર્વપ્રતિપાદિત સ્વરૂપ વાલે સમી દ્વીપસમુદ્રોં
કા અન્ય કુંડલવરાવભાસ સમુદ્ર પર્યન્ત કા વિષ્કંભપરિક્ષેપ એવં જ્યોતિષિક-
દેવ કા કથન પુષ્કરોદ સાગર કે સમાન હૈ । અથવા વહાં કે રુચક વર દ્વીપ
કે સમાન કહ લેવેં । જિસ પ્રકાર અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણ કા વિષ્કંભ હોતા
હૈ, ડસી પ્રકાર કા અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણ કા પરિક્ષેપ હોતા હૈ । તથા ચંદ્રાદિ
મી અસંખ્ય કહ લેવેં । તત્પશ્ચાત્ જો અન્ય રુચક નામ કા દ્વીપ હૈ, તદાદિ
રુચક દ્વીપ રુચકસમુદ્ર રુચકવર દ્વીપ-રુચકવર સમુદ્ર, રુચકવરાવભાસ
દ્વીપ રુચકવરાવભાસ સમુદ્રાદિ કોં મેં મી અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણ કા વિષ્કંભ

એક લાખ એક લાખ યોજનથી વધારે યોજન તુલ્ય વિષ્કંભ હોય છે. તથા સંખ્યેય
યોજન શતસહસ્ર (લાખ) પ્રમાણ વૃત્ત પરિક્ષેપ-પરિધિ હોય છે, સંખ્યેયનું પ્રમાણ ત્યાં
સુધી કહેવું કે-જ્યાં સુધી યાવત્ કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ અને સમુદ્ર આવે નહીં, અર્થાત્
કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ સમુદ્ર પર્યન્ત સંખ્યેયનું પ્રમાણ કહેવું. તથા (સન્વેસિં વિક્લંભપરિક્ષેવ
જોહસિયાઈં રુચગવર દીવસરિસાઈં) પહેલાં પ્રતિપાદન કરેલ સ્વરૂપવાળા દ્વીપ સમુદ્રોનું બીજા
કુંડલવરાવભાસ સમુદ્રપર્યન્તનો વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ અને જ્યોતિષિકદેવોનું કથન પુષ્કરોદાદિ
સાગરના અરણું છે, અથવા ત્યાંના રુચકવર દ્વીપની જેમ કહી લેવું, જે પ્રમાણે અસંખ્યેય
યોજન પ્રમાણનો વિષ્કંભ થાય છે, એજ પ્રમાણેનું અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણનો પરિક્ષેપ
થાય છે, તથા ચંદ્રાદિ પણ અસંખ્યાત કહી લેવા. તે પછી જે બીજો રુચક નામનો
દ્વીપ છે, તે ત્રિગેરે રુચકદ્વીપ, રુચક સમુદ્ર, રુચકવર દ્વીપ-રુચકવર સમુદ્ર, રુચકવરાવ-
ભાસ દ્વીપ, રુચકવરાવભાસ સમુદ્રાદિકોમાં પણ અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણનો વિષ્કંભ અને

પરિક્ષેપઃ, અસંખ્યેયાશ્ચન્દ્રાદયશ્ચ વક્તવ્યાઃ इत्यमेवं त्रिप्रत्यवताराणां कुण्डल-कुण्डलवर-कुण्डलावभास रुचक-रुचकवर-रुचकवरावभासप्रभृतीनां द्वीपसमुद्राणां पूर्वोदितेन प्रकारेण विष्कम्भ-परिक्षेप-चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारागण कोटिकोट्यश्च तथैव असंख्येयरीत्या योजनसंख्यादि परिमाणानि तावत्पर्यन्तं वक्तव्यानि यावत् सूर्यो द्वीपः सूर्यः समुद्रः, सूर्यवरो द्वीपः सूर्यवरः समुद्रः सूर्यवरावभासो द्वीपः सूर्यवरावभासः समुद्रो नाग-च्छेत् तावद्वक्तव्य मित्यर्थः ॥-उक्तं च जीवाभिगमचूर्णिकायां-‘अरुणाई दीव समुद्रा तिपडोयारा जाव सूरवरावभाससमुद्दे’ अरुणाद्याः द्वीपसमुद्रास्त्रि प्रत्यवताराः यावत् सूर्यवरा-वभासः समुद्र इति । अर्थात् सूर्य-सूर्यवर-सूर्यवरावभासेषु द्वीपसमुद्रेषु सर्वत्र असंख्येय योजनप्रमाणा व्यासाः, त्रिगुणित व्यासासन्नाः असंख्येय योजनप्रमाणाः परिधयः, असं-ख्येयाश्चन्द्राः, असंख्येयाः सूर्याः असंख्येयाः ग्रहाः, असंख्येयानि नक्षत्राणि, असंख्येया-

असंख्येय योजन પ્રમાણ કા પરિક્ષેપ તથા અસંખ્યેય ચંદ્રાદિ ભી કહ લેવેં । इस प्रकार त्रिप्रत्यवतारवाले कुंडल-कुंडलवर-कुंडलवरावभास । रुचक रुचकवर रुचकवरावभास आदि द्वीप समुद्रों का पूर्वकथित प्रकार से विष्कम्भ परिक्षेप चंद्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारागण कोटि कोटि तथा असंख्यात योजन संख्यादि परिमाण वहां तक कह लें की यावत् सूर्य द्वीप-सूर्य समुद्र, सूर्यवर द्वीप एवं सूर्यवर समुद्र, सूर्यवरावभास द्वीप एवं सूर्यवरावभास समुद्र न आवे ताव-त्पर्यन्त सब कथन कह लें । जीवाभिगम चूर्णिका में कहा भी है-(अरुणाई दीवसमुद्रा तिपडोयारा जाव सूरवरावभाससमुद्दे) अरुणादि द्वीप समुद्र त्रिप्रत्यवतार यावत् सूर्यवरावभास समुद्र पर्यन्त । अर्थात् सूर्य-सूर्यवर-सूर्यवरावभासादि द्वीप समुद्रों में सर्वत्र असंख्येय योजन प्रमाण का व्यास मान होता है तथा तिन गुने व्यासासन्न असंख्येय योजन प्रमाण की परिधियां एवं असंख्येय चन्द्र, असंख्येय सूर्य, असंख्येय ग्रह असंख्येय नक्षत्र तथा

અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણનો પરિક્ષેપ અને અસંખ્યેય ચંદ્રાદિ પણ કહી લેવા. આ પ્રમાણે ત્રિપ્રત્યાવતારવાળા કુંડલ-કુંડલવર કુંડલવરાવભાસ રુચક-રુચકવર રુચકવરાવભાસ વિગેરે દ્વીપો અને સમુદ્રોનું પૂર્વકથિત પ્રકારથી વિષ્કંભ-પરિક્ષેપ-ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારાગણ કોટિ-કોટી તથા અસંખ્યાત યોજન સંખ્યાદિનું ત્યાં સુધી કહી લેવું કે યાવત્ સૂર્યદ્વીપ-સૂર્ય સમુદ્ર, સૂર્યવર દ્વીપ-સૂર્યવર સમુદ્ર, સૂર્યવરાવભાસ દ્વીપ અને સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર ન આવે ત્યાં સુધી બધું કથન કહી લેવું, જીવાભિગમની ચૂર્ણિકામાં કહ્યું પણ છે-(અરુણાઈ દીવ સમુદ્રા તિપડોયારા, જાવ સૂરવરાવભાસસમુદ્દે)અરુણાદિ દ્વીપ સમુદ્રો ત્રિપ્રત્યાવતાર યાવત્ સૂર્યવરાવભાસ સમુદ્ર પર્યન્ત સમજવા. અર્થાત્ સૂર્ય-સૂર્યવર-સૂર્યવરાવભાસાદિ દ્વીપસમુદ્રોમાં સર્વત્ર અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણનું વ્યાસમાન થાય છે, તથા ત્રણગણા વ્યાસાસન્ન અસંખ્યેય યોજન પ્રમાણની પરિધિયો અને અસંખ્યેય ચંદ્રો, અસંખ્યેય સૂર્યો અસંખ્યેય ગ્રહો અસંખ્યેય

સ્તારાગણ કોટિકોટચશ્ચ પૂર્વોદિતક્રિયાપદૈઃ સંયોજ્ય વક્તવ્યાઃ । યથા-ચન્દ્રાઃ પ્રાભાસયન્
વા પ્રભાસયન્તિ વા પ્રભાસયિષ્યન્તિ વા, સૂર્યા અતાપયન્ વા તાપયન્તિ વા તાપયિષ્યન્તિ વા,
ગ્રહાશ્ચારમચારયન્ વા ચારયન્તિ વા ચારયિષ્યન્તિ વા નક્ષત્રાણિ યોગમયુજ્જન્ વા યુજ્જન્તિ વા
યોક્ષ્યન્તિ વા, તારાગણકોટિકોટચઃ શોભામશોભયન્ વા શોભયન્તિ વા, શોભયિષ્યન્તિ વા ॥
અથ પશ્ચ દેવાત્મકાનાં દ્વીપસમુદ્રાણાં પ્રતિપાદનં પ્રસ્તોતિ-‘તા સૂરવરોભાસોદણં સમુદ્રં દેવે
ણામં દીવે વદ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિષ્ સન્વઓ સમન્તા સંપરિક્ષિત્તાણં ચિદ્વૃદ્ જાવ ણો વિસમ-
ચક્રવાલસંઠિષ્’ તાવત્ સૂર્યવરાવભાસોદે સમુદ્રે દેવ નામા દ્વીપો વૃત્તો વલયાકારસંસ્થાનસંશ્રિતઃ
સર્વતઃ સમન્તાત્ સંપરિક્ષિપ્ય તિષ્ઠતિ, યાવત્ નો વિષમચક્રવાલસંસ્થિતઃ ॥-અત્ર છાયાનુકારિણી
વ્યાખ્યા તુ સુગમૈવ । તતો ગૌતમઃ પ્રશ્નયતિ ‘તા દેવે ણં દીવે કેવદ્યં ચક્રવાલવિવસ્થંભેણં કેવ-
અસંખ્યેય તારાગણ કોટિ કોટિ પૂર્વ કથિત ક્રિયાપદ કે સાથ યોજિત કર
કહ લેવેં । જૈસે કી-ચંદ્ર પ્રભાસિત હોતે થે, પ્રભાસિત હોતે હૈં એવં પ્રભાસિત
હોંગે । સૂર્ય આતાપિત હોતે થે આતાપિત હોતે હૈં એવં આતાપિત હોંગે । એવં
ગ્રહ ગણ ચાર કરતે થે, ચાર કરતે હૈં એવં ચાર કરેંગે । નક્ષત્ર સમૂહ યોગ
કરતે થે, યોગ કરતે હૈં એવં યોગ કરેંગે । તારાગણ કોટિ કોટિ શોભા કરતે
થે, શોભા કરતે હૈં એવં શોભા કરેંગે ।

અબ પાંચ દેવતા વાલે દ્વીપ સમુદ્રોં કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(તા સૂરવરો-
ભાસોદણં સમુદ્રં દેવે ણામં દીવે વદ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિષ્ સન્વઓ સમન્તા
સંપરિક્ષિત્તાણં ચિદ્વૃદ્ જાવ ણો વિસમચક્રવાલસંઠિષ્) સૂર્યવરાવભાસોદ
સમુદ્ર મેં દેવ નામ કા દ્વીપ વૃત્ત વલય કે જૈસે આકાર યુક્ત ચારોં ઓર સે
સંપરિક્ષિત કરકે રહા હૈ, યાવત્ વહ વિષમ ચક્રવાલ સે સંસ્થિત નહીં હૈ ।
યહાં છાયાનુસાર વ્યાખ્યા સુગમ હૈં । શ્રી ગૌતમસ્વામી ફિર સે પ્રશ્ન કરતે હૈં-
(તા દેવે ણં દીવે કેવદ્યં ચક્રવાલવિવસ્થંભેણં કેવદ્યં પરિક્ષેવેણં આહિણ્તિ

નક્ષત્રો તથા અસંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ પહેલાં કહેલ ક્રિયાપદોની સાથે યોજીત કરીને
કહી દેવા. જેમકે-ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા, પ્રભાસિત થાય છે. અને પ્રભાસિત થશે. સૂર્યો
આતાપિત થતા હતા, આતાપિત થાય છે. અને આતાપિત થશે. તથા ગ્રહ ગણ ચાર
કરતા હતા, ચાર કરે છે, અને ચાર કરશે. નક્ષત્ર સમૂહ યોગ કરતા હતા, યોગ કરે છે,
અને યોગ કરશે. તારાગણ કોટિકોટી શોભા કરતા હતા, શોભા કરે છે અને શોભા કરશે.

હવે પાંચ દેવતાવાળાદ્વીપ સમુદ્રોં પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.-(તા સૂરવરોભાસો
દણં સમુદ્રં દેવે ણામં દીવે વદ્ટે વલયાગારસંઠાણસંઠિષ્ સન્વઓ સમન્તા સંપરિક્ષિત્તા ણં
ચિદ્વૃદ્ જાવ ણો વિસમચક્રવાલસંઠિષ્) સૂર્યવરાવભાસોદ સમુદ્રમાં દેવ નામનો દ્વીપ વૃત્ત
વલયના જેવા આકારવાળો ચારે તરફથી ઘેરીને રહેલ છે. યાવત્ તે વિષમ ચક્રવાલથી
સંસ્થિત નથી. અહીં છાયા પ્રમાણે વ્યાખ્યા સરળ છે. શ્રીગૌતમસ્વામી ફરીથી પૂછે છે.-

इयं परिक्रखेवेणं आहिण्ति वण्जा' तावत् देवः खलु द्वीपः कियता चक्रवालविष्कम्भेन कियता परिक्रखेपेण आख्यात इति वदेत् ॥—देवद्वीपस्य कियान् व्यासः कियती च परिधिरस्तीति कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्रवालविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्रखेवेणं आहिण्ति वण्जा’ असंखेयानि योजनसहस्राणि चक्रवालविष्कम्भेण असंखेयानि योजनसहस्राणि परिक्रखेपेण आख्यात इति वदेत् ॥—देव नाम्नो द्वीपस्य व्यासः खलु असंखेययोजनसहस्रपरिमितः परिधिरपि असंखेययोजनपरिमिता वर्त्तत इति स्वशिष्येभ्यो वदेत्—कथयेदित्यर्थः ॥ अथ चन्द्रसूर्यादि विषयकः प्रश्नः—‘ता देवे णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा पभासेंति वा पभासिस्संति वा पुच्छा तहेव’ तावत् देवे खलु द्वीपे कियन्तश्चन्द्राः प्राभासयन् वा प्रभासयन्ति वा प्रभासयिष्यन्ति वा ! इति पृच्छा—मम प्रश्नस्ततो भगवानाह—‘ता देवेणं दीवे असंखेज्जा चंदा पभासेंसु वा

वण्जा) देव नाम के द्वीप का व्यास परिमाण कितना है एवं उसकी परिधि कितनी होती है ? सो हे भगवन् कहिये । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं चक्रवालविक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्रखेवेणं आहिण्ति वण्जा) देव नाम के द्वीप का व्यासमान असंखेय योजन सहस्र परिमित कहा है तथा उस की परिधि भी असंखेय योजन परिमित होती है । ऐसा स्वशिष्यों को कहैं ।

अब चंद्र सूर्यादि के विषय में श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता देवे णं दीवे केवइया चंदा पभासेंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा पुच्छा तहेव) देव नाम के द्वीप में कितने चंद्र प्रभासित होते थे, कितने चंद्र प्रभासित होते हैं एवं कितने चंद्र प्रभासित होंगे । इस प्रकार मेरा प्रश्न है । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी का कथन जान कर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता देवे णं

(તા દેવે ણં દીવે કેવઇયં ચક્રવાલવિક્કંભેણં કેવઇયં પરિક્રેવેણં આહિણ્તિ વણ્જા) દેવનામના દ્વીપનું વ્યાસ પરિમાણ કેટલું છે ? અને તેની પરિધિ કેટલી હોય છે ? તે હે ભગવન્ કહેા, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહેા છે.—(અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં ચક્રવાલવિક્કંભેણં, અસંખેજ્જાઈં જોયણસહસ્સાઈં પરિક્રેવેણં આહિણ્તિ વણ્જા) દેવ નામના દ્વીપનું વ્યાસમાન અસંખેય યોજન સહસ્ર પરિમિત કહેલ છે. તથા તેની પરિધિ પણ અસંખેય યોજન પરિમિત હોય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું.

હવે ચંદ્ર સૂર્યાદિના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે—(તા દેવેણં દીવે કેવઇયા ચંદા પભાસેંસુ વા પભાસેંતિ વા પભાસિસ્સંતિ વા પુચ્છા) દેવ નામના દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા ? કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થાય છે અને કેટલા ચંદ્રો પ્રભાસિત થશે ? આ પ્રમાણે મારો પ્રશ્ન છે આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના કથનને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્

પમાસેંતિ વા પમાસિસ્સંતિ વા જાવ અસંસ્થેજ્ઞાઓ તારાગણ કોટિકોટીઓ સોમંસુ વા સોમેંતિ વા સોમિસિસ્સંતિ' તાવત્ દેવે સ્થલુ દ્વીપે અસંસ્થેયાશ્ચન્દ્રાઃ પ્રાભાસયન્ વા પ્રમાસયન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા યાવત્ અસંસ્થેયાસ્તારાગણકોટિકોટયઃ શોભાસશોભયન્ વા શોભ-યન્તિ વા શોભયિષ્યન્તિ વા-||-અત્રાપિ યાવન્ પદેન પૂર્વવદેવ મધ્યવત્તિષુ ત્રિષ્વપિ સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્રેષુ અસંસ્થેયપદ-તાપાદિપદક્રિયાપદાનિ યોજ્યાનિ, તથા-દેવદ્વીપે કિલ અસં-સ્થેયાઃ સૂર્યાઃ અતાપયન્ વા તાપયન્તિ વા તાપયિષ્યન્તિ વા, અસંસ્થેયાઃ ગ્રહાશ્ચારમચાર-યન્ વા ચારયન્તિ વા ચારયિષ્યન્તિ વા, અસંસ્થેયાનિ નક્ષત્રાણિ યોગમયુજ્ઞન્ વા યુજ્ઞન્તિ વા યોક્ષ્યન્તિ વા इत्येवं क्रमेणेति । 'एवं देवोदे समुद्रे णागे दीवे णागोदे समुद्रे जक्खे दीवे जक्खोदे समुद्रे भूते दीवे भूतोदे समुद्रे सयंभूरमणे दीवे सयंभूरमणे समुद्रे सव्वे देवदीव सरिसा' एवं देवोदे समुद्रे नागो द्वीपः नागोदः समुद्रः, यक्षो द्वीपः यक्षोदः समुद्रः, दीवे अस्संस्वेज्ઞા ચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, જાવ અસંસ્થેજ્ઞાઓ તારાગણ કોટિકોટીઓ સોમંસુ વા, સોમેંતિ વા, સોમિસિસ્સંતિ વા) દેવ નામ કે દ્વીપ કે અસંસ્થેય ચંદ્ર પ્રકાશિત હોતે થે, પ્રકાશિત હોતે હૈં એવં પ્રકાશિત હોંગે । યાવત્ અસંસ્થેયાત તારાગણ કોટિકોટિ ને શોભા કિથિ, શોભા કરતે હૈં, એવં શોભા કરોંગે । યહાં પર ખી યાવત્ પદ સે પૂર્વ કે સ્થાન મધ્ય મેં રહે હુવે સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર યે તીનોં કે વિષય મેં અસંસ્થેય પદ સે તાપાદિ પદ સંબંધી ક્રિયાપદ યોજિત કરલેથે । જૈસે કિ-દેવ દ્વીપ મેં અસંસ્થેય સૂર્ય તાપિત હોતે થે, તાપિત હોતે હૈં, એવં તાપિત હોંગે । અસંસ્થેય ગ્રહ ચાર કરતે થે, ચાર કરતે હૈં એવં ચાર કરોંગે । તથા ચ અસંસ્થેય નક્ષત્ર યોગ કરતે થે, યોગ કરતે હૈં એવં યોગ કરોંગે, ઇસ ક્રમ સે કથિત કર લેથે । (એવં દેવોદે સમુદ્રે ણાગે દીવે, ણાગોદે સમુદ્રે જક્ખે દીવે જક્ખોદે સમુદ્રે ભૂતે દીવે ભૂતોદે સમુદ્રે સયંભૂ-રમણે દીવે સયંભૂરમણે સમુદ્રે સવ્વે દેવદીવસરિસા) પૂર્વકથિત પ્રકાર સે અર્થાત્

કહે છે.- (તા દેવે ણં દીવે અસંસ્થેજ્ઞા ચંદા પમાસેંસુ વા, પમાસેંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા જાવ અસંસ્થેજ્ઞાઓ તારાગણકોટિકોટીઓ સોમંસુ વા, સોમેંતિ વા સોમિસિસ્સંતિ વા) દેવ નામના દ્વીપમાં અસંસ્થેય ચંદ્રોપ્રકાશિત થતા હતા, પ્રકાશિત થાય છે, અને પ્રકાશિત થશે, યાવત્ અસંસ્થેયાત તારાગણ કોટિકોટિએ શોભા કરી હતી શોભા કરે છે, અને શોભા કરશે. અહીં પણ યાવત્ પદથી પહેલાંની જેમ મધ્યમાં રહેલા સૂર્ય-ગ્રહ-અને નક્ષત્ર આ ત્રણેના સંબંધમાં અસંસ્થેય પદથી તાપાદિ પદ સંબંધી ક્રિયાપદની યોજના કરી લેવી. જેમ કે-દેવ દ્વીપમાં અસંસ્થેય સૂર્ય તાપિત થતા હતા, તાપિત થાય છે અને તાપિત થશે. અસંસ્થેય ગ્રહ ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે અને ચાર કરશે, તથા અસંસ્થેય નક્ષત્ર યોગ કરતા હતા. યોગ કરે છે, અને યોગ કરશે. આ પ્રમાણે કહી લેવું. (એવં દેવોદે સમુદ્રે ણાગે દીવે ણાગોદે સમુદ્રે જક્ખે દીવે જક્ખોદે સમુદ્રે, ભૂતે દીવે ભૂતોદે સમુદ્રે

ભૂતોદ્વીપઃ ભૂતોદઃ સમુદ્રઃ, સ્વયંભૂરમણોદ્વીપઃ સ્વયંભૂરમણઃ સમુદ્રઃ સર્વે દેવદ્વીપસદૃશાઃ-
 एवं-पूर्वोदितेनैव प्रकारेण-देवद्वीपप्रतिपादितेनैव क्रमेण देवोद समुद्रेऽपि असंख्येयाश्चन्द्राः
 પ્રમાસયન્ વા પ્રમાસયન્તિ વા પ્રમાસયિષ્યન્તિ વા, અસંખ્યેયાઃ સૂર્યાઃ અતાપયન્ વા ૩,
 અસંખ્યેયાઃ ગ્રહાશ્ચારમચારયન્ વા ૩, અસંખ્યેયાનિ નક્ષત્રાણિ યોગમયુજ્ઞન્ વા ૩, અસં-
 ख्येयास्तारगण कोटिकोटयः शोभामशोभयन् वा ३, અનેનૈવ ક્રમેણ નાગો નામદ્વીપો વૃત્તો
 वलयकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य संस्थितः असंख्येययोजनसहस-
 व्यासात्मकः असंख्येययोजनसहस्रपरिक्षेपात्मकः असंख्येय चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-
 તારાદિભિર્વિલસિતો નાગાદિ દેવૈરધિષ્ઠિતો વર્તતે । એવમેવ દેવોદસમુદ્રવત્ નાગોદસમુદ્રેऽપિ
 प्रतिपादनीयाः । નાગદ્વીપવદેવ યક્ષો દ્વીપઃ, નાગોદસમુદ્રવત્ યક્ષોદસમુદ્રઃ । યક્ષદ્વીપવત્
 भूतो द्वीपः, યક્ષોદસમુદ્રવત્ ભૂતોદઃ સમુદ્રઃ । ભૂતદ્વીપવત્ સ્વયંભૂરમણો દ્વીપઃ ભૂતોદસમુદ્રવત્

દેવદ્વીપ કે પ્રતિપાદન પ્રકાર સે હી દેવોદ સમુદ્ર મેં બી અસંખ્યેય ચંદ્ર પ્રમાસિત
 होते थे प्रभासित होते हैं एवं प्रभासित होंगे, तथा असंख्येय सूर्य तापित
 होते थे, तापित होते हैं एवं तापित होंगे, असंख्येय ग्रह चार करते थे ३ असं-
 ख्येय नक्षत्र योग करते थे ३ असंख्येय तारागण कोटि कोटि शोभा करते थे ३
 इसी प्रकार के क्रम से नाग नाभ का द्वीप वृत्त वलयाकार संस्थान से संस्थित
 सर्वतः चारों ओर व्याप्त होकर रहता है । वह असंख्येय हजारों योजन व्यास
 प्रमाणवाला है । तथा उसका परिक्षेप भी असंख्येय हजारों योजन का है । असं-
 ख्येय चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र एवं तारादि से युक्त होकर नाग देव से अधिष्ठित
 रहता है । इसी प्रकार माने देवोद समुद्र के समान नागोद समुद्र के विषय
 में भी प्रतिपादन करलेवें । नागद्वीप के समान यक्ष द्वीप, तथा नागोद समुद्र
 के समान यक्षोद समुद्र भी कह लेवें । यक्षद्वीप के समान भूत द्वीप तथा यक्षोद

સયંભૂરમણે દીવે સયંભૂરમણે સમુદ્રે સર્વદેવદીપસરિસા) પહેલાં કહેલ પ્રકારથી અર્થાત્ દેવદ્વીપના
 પ્રતિપાદનના પ્રકારથી જ દેવોદ સમુદ્રમાં પણ અસંખ્યેય ચંદ્રો પ્રભાસિત થતા હતા,
 પ્રભાસિત થાય છે. અને પ્રભાસિત થશે, તથા અસંખ્યેય સૂર્યો તાપિત થતા હતા, તાપિત
 થાય છે અને તાપિત થશે. અસંખ્યેય ગ્રહો ચાર કરતા હતા ૩ અસંખ્યેય નક્ષત્રો યોગ
 કરતા હતા ૩ અસંખ્યેય તારાગણ કોટિકોટિ શોભા કરતા હતા ૩ આ પ્રમાણેના ક્રમથી
 નાગ નામનો દ્વીપ વૃત્તવલયાકાર સંસ્થાનથી સંસ્થિત સર્વતઃ ચારે તરફથી વ્યાપ્ત થઈને
 રહે છે. તે અસંખ્યેય હજારો યોજન વ્યાસપ્રમાણુવળો છે, તથા તેનો પરિક્ષેપ પણ
 અસંખ્યેય હજારો યોજનનો છે, અસંખ્યેય ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને તારાદિથી યુક્ત
 થઈને નાગદેવથી અધિષ્ઠિત રહે છે. એજ પ્રમાણે એટલે કે દેવોદ સમુદ્રના કથન પ્રમાણે
 નાગોદ સમુદ્રના સંખંધમાં પણ પ્રતિપાદન કરી લેવું, નાગદ્વીપની સરખો યક્ષ દ્વીપ તથા
 નાગોદ સમુદ્ર પ્રમાણે યક્ષોદ સમુદ્રનું કથન કહી લેવું, યક્ષ દ્વીપની સમાન ભૂતોદ સમુદ્ર

સ્વયંભૂરમણઃ સમુદ્રઃ ॥ અર્થાત્ એતે પશ્ચદેવાદયો દ્વીપાઃ પશ્ચદેવોદાદયઃ સમુદ્રાઃ પ્રત્યેક-
મેકરૂપાઃ, ન પુનરેતેષાં ત્રિપ્રત્યવતારાત્વં ચ ॥ ઉક્તં ચ જીવાભિગમચૂર્ણી (અન્તે પશ્ચદ્વીપાઃ
પશ્ચસમુદ્રાઃ એકપ્રકારકાઃ) ઇતિ ॥ જીવાભિગમમૂલેડપ્યુક્તં યથા—‘દેવે નાગે જક્ષ્ણે ભૂયે ય
સયંભૂરમણે । એકેકે ચેવ ભાણિયઞ્ચે, તિપહોયારં નતિય’ ણ્યા—દેવો નાગો યક્ષો ભૂતશ્ચ
સ્વયંભૂરમણશ્ચ । એકેકશ્ચેવ ભણિતવ્યસિપ્રત્યવતારો નાસ્તિ ॥—તત્ર ચ દેવે દ્વીપે દેવભદ્ર
દેવમહાભદ્રૌ દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિકારં પરિપાલયતઃ । દેવોદે સમુદ્રે દેવવર દેવ-
મહાવરૌ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણેવ સ્વસ્વાધિકારં પરિપાલયતઃ । નાગે દ્વીપે નાગભદ્ર નાગ-
મહાભદ્રૌ દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ આધિપત્યં પરિપાલયતઃ । નાગોદે સમુદ્રે નાગવર નાગ-
મહાવરૌ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વ સ્વસ્વામિત્વં પરિપાલયતઃ । યક્ષે દ્વીપે યક્ષભદ્રમહાભદ્રૌ

સમુદ્ર કે સમાન ભૂતોદ સમુદ્ર, ભૂતદ્વીપ કે સમાન સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ, ભૂતોદ
સમુદ્ર કે જૈસા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર અર્થાત્ યે દેવાદિ પાંચ દ્વીપ તથા દેવોદાદિ
પાંચ સમુદ્ર એક સમાન હૈ, ઇન મેં ત્રિપ્રત્યાવતારતા નહીં હૈ । જીવાભિગમ મેં
કહા મી હૈ—(અન્તે પશ્ચદ્વીપા પશ્ચસમુદ્રાઃ એકપ્રકારકાઃ) દૂસરા મી જીવાભિગમ
સૂત્ર મેં કહા હૈ જૈસે કી—(દેવે નાગે જક્ષ્ણે ભૂયે ય સયંભૂરમણે ય । એકે કે ચેવ
ભાણિયઞ્ચે તિપહોયારં નતિય) દેવ દ્વીપ મેં દેવભદ્ર એવં દેવ મહાભદ્ર નામ કા
દો દેવ પૂર્વાર્દ્ધ પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિકાર કા પાલન કરતે હૈં ।
દેવોદ સમુદ્ર મેં દેવવર દેવ મહાવર નામ કા દો દેવ પૂર્વાર્દ્ધ પશ્ચિમાર્ધ
કે ક્રમ સે અપને અપને અધિકાર કા પાલન કરતે હૈં । નાગ દ્વીપ મેં નાગભદ્ર
તથા નાગ મહાભદ્ર નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્દ્ધ એવં અપરાર્ધ કે ક્રમ સે
આધિપત્ય કા પાલન કરતે હૈં, નાગોદ સમુદ્ર મેં નાગવર તથા નાગમહાવર
નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્ધપરાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને સ્વામિપને સે પાલિત

તથા ભૂતદ્વીપ તથા યક્ષોદ સમુદ્રની સમાન ભૂતોદ સમુદ્ર તથા ભૂતદ્વીપની સમાન સ્વયંભૂ
રમણદ્વીપ તથા ભૂતોદ સમુદ્રની જેમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર અર્થાત્ આ દેવાદિ પાંચ દ્વીપો
તથા દેવોદાદિ પાંચ સમુદ્રો એક સરખા છે. તેમાં ત્રિપ્રત્યવતારતા હોતી નથી. જીવાભિગમ
સૂત્રમાં કહ્યું પણ છે.—(અન્તે પશ્ચદ્વીપઃ પશ્ચસમુદ્રાઃ એક પ્રકારકાઃ) બીજું પણ જીવાભિ-
ગમમાં કહ્યું છે. જેમકે—(દેવે નાગે જક્ષ્ણે ભૂયે ય સયંભૂરમણે ય એકેકે ચેવ ભાણિયઞ્ચે તિ-
પહોયારં નતિય) દેવદ્વીપમાં દેવભદ્ર અને દેવ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને
અપરાર્ધના કેમથી પોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે. દેવોદ સમુદ્રમાં દેવવર અને દેવમહાવર
નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના કેમથી પોતપોતાના અધિકારનું પાલન કરે છે.
નાગદ્વીપમાં નાગભદ્ર તથા નાગ મહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના કેમથી
પોતપોતાના અધિપતિજીનું પાલન કરે છે. નાગોદ સમુદ્રમાં નાગવર તથા નાગમહાવર
નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધપરાર્ધના કેમથી પોતપોતાના સ્વામીપણથી પાલન કરે છે. યક્ષદ્વીપમાં

દ્વી દેવો સ્વસ્વાધિકારં પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણૈવ પરિપાલયતઃ । યક્ષોદે સમુદ્રે યક્ષવર યક્ષમહાવરૌ
 દ્વી દેવો સ્વસ્વાધિપત્યં તથૈવ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ પરિપાલયતઃ । ભૂતે દ્વીપે ભૂતમદ્ર ભૂતમહા-
 મદ્રાભ્યૌ દ્વી દેવો પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં સ્થાપયતઃ । ભૂતોદે સમુદ્રે ભૂતવર ભૂત-
 મહાવરૌ દ્વી દેવો પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણૈવ સ્વસ્થામિત્યં રક્ષયતઃ । સ્વયંભૂરમણે સમુદ્રે સ્વયંભૂવર
 સ્વયંભૂમહાવરાભ્યૌ દ્વી દેવો સમુદ્રસ્ય પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં સ્થાપયતઃ ॥ ઇતિ ॥
 इह नन्दीश्वरादयः सर्वे समुद्राः भूतसमुद्रपर्यवसानाः इक्षुरसोदसमुद्र सदृशोदकाः प्रति-
 पत्तव्याः । स्वयंभूरमणस्य समुद्रस्य जलं पुष्करोदसमुद्रोदकसदृशं ज्ञातव्यं । तथा जम्बू-
 द्वीप इति नाम्ना असंख्येयाः द्वीपाः सन्ति, तथा लवण इति नाम्ना असंख्येयाः समुद्राः

કરતે હૈં । યક્ષદ્વીપ મેં યક્ષમદ્ર એવં યક્ષ મહામદ્ર નામ કે દો દેવ અપને
 અપને અધિકાર કો પૂર્વાર્ધ એવં અપરાર્ધ કે ક્રમ સે પાલન કરતે હૈં । યક્ષોદ
 સમુદ્ર મેં યક્ષવર યક્ષમહાવર નામ કા દો દેવ અપને અપને અધિકાર કો યસી
 પૂર્વાર્ધ અપરાર્ધ કે ક્રમ સે પાલન કરતે હૈં । ભૂતદ્વીપ મેં ભૂતમદ્ર ભૂતમહામદ્ર
 નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્ધ પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને આધિપત્ય કે સ્થાપિત
 કરતે હૈં । ભૂતોદ સમુદ્ર મેં ભૂતવર ભૂત મહાવર નામ કા દો દેવ પૂર્વાર્ધ એવં
 પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિકાર સે રક્ષા કરતે હૈં । સ્વયંભૂરમણ
 સમુદ્ર મેં સ્વયંભૂવર સ્વયંભૂમહાવર નામ કે દો દેવ સમુદ્ર કે પૂર્વાર્ધ એવં
 પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિપતિપત્ને કો સ્થાપિત કરતે હૈં । યહાં પર
 નંદીશ્વરાદિ સમી સમુદ્ર ભૂત સમુદ્ર પર્યન્ત કે ઇક્ષુરસોદ સમુદ્ર કે સમાન
 જલવાલે હોતે હૈં । સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કા જલ પુષ્કરોદ સમુદ્ર કે જલસમાન

યક્ષભદ્ર અને યક્ષમહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના
 ક્રમથી પાલન કરે છે. યક્ષોદ સમુદ્રમાં યક્ષવર અને યક્ષ મહાવર નામના બે દેવો પોત પોતાના
 અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. યક્ષદ્વીપમાં યક્ષભદ્ર અને યક્ષ
 મહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારનું
 પાલન કરે છે. યક્ષોદ સમુદ્રમાં યક્ષવર અને યક્ષ મહાવર નામના બે દેવો પોતપોતાના
 અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. ભૂતદ્વીપમાં
 ભૂતભદ્ર અને ભૂતમહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી
 પોતપોતાના અધિપતિપત્નિને સ્થાપિત કરે છે. ભૂતોદ સમુદ્રમાં ભૂતવર અને ભૂત-
 મહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારની રક્ષા
 કરે છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં સ્વયંભૂવર અને સ્વયંભૂમહાવર નામના બે દેવો સમુદ્રના
 પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપત્નિને સ્થાપિત કરે છે. અહીં
 નંદીશ્વરાદિ બધા સમુદ્રો ભૂત સમુદ્ર પર્યન્તના ઇક્ષુરસોદ સમુદ્રના સરખા જળવાળા હોય
 છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનું જળ પુષ્કરોદ સમુદ્રના જળના જેવું સમશ્લેષું, તથા જમ્બૂદ્વીપ

सन्ति । एवं तावत् वाच्यं यावत्-सूर्यवरावभास इति नाम्ना असंख्येयाः समुद्राः नागच्छेयुः ।
ये तु पञ्चदेवादयो द्वीपास्तथा देवोदादयः पञ्चसमुद्राः पर्यवसाने स्थितास्ते च एकैका एव
प्रतिपत्तव्याः, न ते त्रिप्रत्यवताराः सन्ति । न च एतेषां नामभिरन्ये द्वीपाः अन्ये च
समुद्राः सम्मील्य प्रतिपत्तव्याः उक्तं च जीवाभिगमे-‘केवइया णं भंते ! जम्बुद्वीवा दीवा
पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता, केवइया णं भंते ! देवदीवा पण्णत्ता ! गोयमा !
एगे देवदीवे पण्णत्ते, दसवि एगागारा’ इति-छाया-कियन्तः खलु भदन्त ! जम्बु-
द्वीपाः द्वीपाः प्रज्ञप्ताः ! गौतम ! असंख्येयाः प्रज्ञप्ताः । कियन्तः खलु भदन्त !
देवद्वीपाः प्रज्ञप्ताः ! गौतम ! एको देवद्वीपः प्रज्ञप्तः, दशापि एकाकाराः ॥-अस्याक्षरार्था-
गमोर्थो यथा-अत्रैकेन वाक्येन गौतमस्य प्रश्नो द्वितीयेन वाक्येन च भगवतः समुत्तरं यथा-
गौतमः पृच्छति भदन्त ! हे भगवन् गुरो ! कियन्तः खलु जम्बुद्वीपाः सन्ति ? ततो भगवा-
नाह-हे गौतम ! असंख्येयाः-संख्यातीताः जम्बुद्वीपाः प्रज्ञप्ताः सन्ति । पुन गौतमः पृच्छति-

समझ लेवें । तथा जम्बूद्वीप नाम के असंख्येय द्वीप होते हैं । तथा लवण नाम
वाले असंख्येय समुद्र होते हैं । इस प्रकार से सूर्यवरावभास नाम वाले
असंख्येय समुद्र पर्यन्त कहलेवें । देवादि पांच द्वीप होते हैं तथा देवोदादि पांच
द्वीप समुद्र अन्त में कहे हुवे हैं वे सब एक एक ही होते हैं ऐसा समझ लेवें ।
वे त्रिप्रत्यावतार नहीं होते हैं । इनके नाम के अन्य द्वीप या समुद्र को मिला-
कर नहीं कहना चाहिये । जीवाभिगम में कहा भी है-(केवइया णं भंते !
जंबुद्वीवा दीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता केवइया णं भंते ! देव-
दीवा पण्णत्ता ? गोयमा एगे देवदीवे पण्णत्ते दस वि एगागारा) इसमें एक
वाक्य से श्री गौतमस्वामी का प्रश्न एवं दूसरा वाक्य से श्री भगवान् का
उत्तर कहा है जैसे की-श्री गौतमस्वामी पूछते हैं-हे भगवान् जम्बूद्वीप कितने
कहे हैं ? उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-हे गौतम असंख्येय जम्बूद्वीप कहे हैं ।

नामना अत्रांख्येय द्वीपो डोय छे. तथा लवणु नामवाणा अत्रांख्येय समुद्रो डोय छे. आ
प्रमाणे सूर्यवरावभास नामना अत्रांख्येय समुद्रो पर्यन्त कही लेवुं. जे देवादि पांच
द्वीपो छे तथा देवोदादि पांच समुद्रो अंतमां कडेवा छे, ते भधा ओक ओकज डोय छे.
तेम समज लेवुं. जे त्रिप्रत्यवतार डोता नथी. जे नामना भील द्वीपो अथवा समुद्रो
मेणवीने कडेवा न जेअओ एवाभिगम सूत्रमां कहुं पणु छे.-‘(केवइया णं भंते ! जंबुद्वीवा
दीवा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा पण्णत्ता, केवइया णं भंते ! देवदीवा पण्णत्ता ! गोयमा !
एगे देवदीवे पण्णत्ते दस वि एगागारा) आमां ओक वाक्यथी श्रीगौतमस्वामीने प्रश्न अने
भील वाक्यथी श्रीभगवाने उत्तर कही छे. जेभडे-श्रीगौतमस्वामी पूछे छेडे छे भगवन् !
सू० १२८

દ્વૌ દેવૌ સ્વસ્વાધિકારં પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણૈવ પરિપાલયતઃ । યક્ષોદે સમુદ્રે યક્ષવર યક્ષમહાવરૌ
દ્વૌ દેવૌ સ્વસ્વાધિપત્યં તથૈવ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ પરિપાલયતઃ । ભૂતે દ્વીપે ભૂતમદ્ર ભૂતમહા-
મદ્રાહ્યૌ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં સ્થાપયતઃ । ભૂતોદે સમુદ્રે ભૂતવર ભૂત-
મહાવરૌ દ્વૌ દેવૌ પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણૈવ સ્વસ્વામિત્યં રક્ષયતઃ । સ્વયંભૂરમણે સમુદ્રે સ્વયંભૂવર
સ્વયંભૂમહાવરાહ્યૌ દ્વૌ દેવૌ સમુદ્રસ્ય પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધક્રમેણ સ્વસ્વાધિપત્યં સ્થાપયતઃ ॥ ઇતિ ॥
इह नन्दीश्वरादयः सर्वे समुद्राः भूतसमुद्रपर्यवसानाः इक्षुरसोदसमुद्र सदृशोदकाः प्रति-
पत्तव्याः । स्वयंभूरमणस्य समुद्रस्य जलं पुष्करोदसमुद्रोदकसदृशं ज्ञातव्यं । तथा जम्बू-
द्वीप इति नाम्ना असंख्येयाः द्वीपाः सन्ति, तथा लङ्घन इति नाम्ना असंख्येयाः समुद्राः

કરતે હૈં । યક્ષદ્વીપ મેં યક્ષમદ્ર એવં યક્ષ મહામદ્ર નામ કે દો દેવ અપને
અપને અધિકાર કો પૂર્વાર્ધ એવં અપરાર્ધ કે ક્રમ સે પાલન કરતે હૈં । યક્ષોદ
સમુદ્ર મેં યક્ષવર યક્ષમહાવર નામ કા દો દેવ અપને અપને અધિકાર કો ઉસી
પૂર્વાર્ધ અપરાર્ધ કે ક્રમ સે પાલન કરતે હૈં । ભૂતદ્વીપ મેં ભૂતમદ્ર ભૂતમહામદ્ર
નામ કે દો દેવ પૂર્વાર્ધ પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને આધિપત્ય કે સ્થાપિત
કરતે હૈં । ભૂતોદ સમુદ્ર મેં ભૂતવર ભૂત મહાવર નામ કા દો દેવ પૂર્વાર્ધ એવં
પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિકાર સે રક્ષા કરતે હૈં । સ્વયંભૂરમણ
સમુદ્ર મેં સ્વયંભૂવર સ્વયંભૂમહાવર નામ કે દો દેવ સમુદ્ર કે પૂર્વાર્ધ એવં
પશ્ચિમાર્ધ કે ક્રમ સે અપને અપને અધિપતિપત્ને કો સ્થાપિત કરતે હૈં । યહાં પર
નંદીશ્વરાદિ સમી સમુદ્ર ભૂત સમુદ્ર પર્યન્ત કે ઇક્ષુરસોદ સમુદ્ર કે સમાન
જલવાલે હોતે હૈં । સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કા જલ પુષ્કરોદ સમુદ્ર કે જલસમાન

યક્ષભદ્ર અને યક્ષમહાભદ્ર નામના બે દેવો પોતપોતાના અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના
ક્રમથી પાલન કરે છે. યક્ષોદ સમુદ્રમાં યક્ષવર અને યક્ષ મહાવર નામના બે દેવો પોત પોતાના
અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. યક્ષદ્વીપમાં યક્ષભદ્ર અને યક્ષ
મહામભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારનું
પાલન કરે છે. યક્ષોદ સમુદ્રમાં યક્ષવર અને યક્ષ મહાવર નામના બે દેવો પોતપોતાના
અધિકારનું પૂર્વાર્ધ અને અપરાર્ધના ક્રમથી પાલન કરે છે. ભૂતદ્વીપમાં
ભૂતભદ્ર અને ભૂતમહાભદ્ર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી
પોતપોતાના અધિપતિપત્નિને સ્થાપિત કરે છે. ભૂતોદ સમુદ્રમાં ભૂતવર અને ભૂત-
મહાવર નામના બે દેવો પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિકારની રક્ષા
કરે છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં સ્વયંભૂવર અને સ્વયંભૂમહાવર નામના બે દેવો સમુદ્રના
પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધના ક્રમથી પોતપોતાના અધિપતિપત્નિને સ્થાપિત કરે છે. અહીં
નંદીશ્વરાદિ બધા સમુદ્રો ભૂત સમુદ્ર પર્યન્તના ઇક્ષુરસોદ સમુદ્રના સરળા જળવાળા હોય
છે. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનું જળ પુષ્કરોદ સમુદ્રના જળના જેવું સમજી લેવું, તથા જમ્બૂદ્વીપ

સન્તિ । એવંતાવત્ વાચ્યં યાવદ્-સૂર્યવરાવભાસ ઇતિ નામ્ના અસંખ્યેયાઃ સમુદ્રાઃ નાગચ્છેયુઃ ।
 યે તુ પશ્ચદેવાદયો દ્વીપાસ્તથા દેવોદાદયઃ પશ્ચમમુદ્રાઃ પર્યવસાને સ્થિતાસ્તે ચ એકૈકા એવ
 પ્રતિપત્તવ્યાઃ, ન તે ત્રિપ્રત્યવતારાઃ સન્તિ । ન ચ એનેપાં નામભિરન્યે દ્વીપાઃ અન્યે ચ
 સમુદ્રાઃ સંમ્મીલ્ય પ્રતિપત્તવ્યાઃ ઉત્તં ચ જીવાભિગમે-કેવદ્યા ણં મંતે ! જમ્બુદ્વીવા દીવા
 પળ્લન્તા ? ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા પળ્લન્તા, કેવદ્યા ણં મંતે ! દેવદીવા પળ્લન્તા ! ગોયમા !
 એગે દેવદીવે પળ્લન્તે, દસત્રિ એગાગારા' ઇતિ-છાયા-કિયન્તઃ સ્વલુ ભદન્ત ! જમ્બુ-
 દ્વીપાઃ દ્વીપાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ! ગૌતમ ! અસંખ્યેયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । કિયન્તઃ સ્વલુ ભદન્ત !
 દેવદ્વીપાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ! ગૌતમ ! એકો દેવદ્વીપઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, દશાપિ એકાકારાઃ ॥-અસ્યાક્ષરાર્થા-
 ગમોર્થો યથા-અત્રૈકેન વાક્યેન ગૌતમસ્ય પ્રશ્નો દ્વિતીયેન વાક્યેન ચ ભગવતઃ સમુત્તરં યથા-
 ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ભદન્ત ! હે ભગવન્ ગુરો ! કિયન્તઃ સ્વલુ જમ્બુદ્વીપાઃ સન્તિ ? તતો ભગવા-
 નાહ-હે ગૌતમ ! અસંખ્યેયાઃ-સંખ્યાતીતાઃ જમ્બુદ્વીપાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ સન્તિ । પુન ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-

સમજ્ઞ લેવેં । તથા જમ્બુદ્વીપ નામ કે અસંખ્યેય દ્વીપ હોતે હૈં । તથા લવણ નામ
 વાલે અસંખ્યેય સમુદ્ર હોતે હૈં । ઇસ પ્રકાર સે સૂર્યવરાવભાસ નામ વાલે
 અસંખ્યેય સમુદ્ર પર્યન્ત કહલેવેં । દેવાદિ પાંચ દ્વીપ હોતે હૈં તથા દેવોદાદિ પાંચ
 દ્વીપ સમુદ્ર અન્ન મેં કહે હુવે હૈં વે સવ એક એક હી હોતે હૈં એસા સમજ્ઞ લેવેં ।
 વે ત્રિપ્રત્યાવતાર નહીં હોતે હૈં । ઇનકે નામ કે અન્ય દ્વીપ યા સમુદ્ર કો મિલા-
 કર નહીં કહના ચાહિયે । જીવાભિગમ મેં કહા ખી હૈ-કેવદ્યા ણં મંતે !
 જંબુદ્વીવા દીવા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા પળ્લન્તા કેવદ્યા ણં મંતે ! દેવ-
 દીવા પળ્લન્તા ? ગોયમા એગે દેવદીવે પળ્લન્તે દસ ત્રિ એગાગારા) ઇસમેં એક
 વાક્ય સે શ્રી ગૌતમસ્વામી કા પ્રશ્ન એવં દૂસરા વક્ય સે શ્રી ભગવાન્ કા
 ઉત્તર કહા હૈ જૈસે કી-શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈ-હે ભગવાન્ જમ્બુદ્વીપ કિતને
 કહે હૈ ? ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈ-હે ગૌતમ અસંખ્યેય જમ્બુદ્વીપ કહે હૈ ।

નામના અસંખ્યેય દ્વીપો હોય છે. તથા લવણ નામવાળા અસંખ્યેય સમુદ્રો હોય છે. આ
 પ્રમાણે સૂર્યવરાવભાસ નામના અસંખ્યેય સમુદ્રો પર્યન્ત કહી લેવું. જે દેવાદિ પાંચ
 દ્વીપો છે તથા દેવોદાદિ પાંચ સમુદ્રો અંતમાં કહેલા છે, તે બધા એક એક જ હોય છે.
 તેમ સમજી લેવું. એ ત્રિપ્રત્યવતાર હોતા નથી. એ નામના બીજા દ્વીપો અથવા સમુદ્રો
 મેળવીને કહેવા ન જોઈ એ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું પણ છે.-કેવદ્યા ણં મંતે ! જંબુદ્વીવા
 દીવા પળ્લન્તા ? ગોયમા ! અસંખેજ્ઞા પળ્લન્તા, કેવદ્યા ણં મંતે ! દેવદીવા પળ્લન્તા ! ગોયમા !
 એગે દેવદીવે પળ્લન્તે દસ ત્રિ એગાગારા) આમાં એક વાક્યથી શ્રીગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન અને
 બીજા વાક્યથી શ્રીભગવાને ઉત્તર કહ્યો છે. જેમકે-શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે ભગવન્ !
 સૂં ૧૨૮

હે ભગવન્ ! ગુરો ! કિયન્તઃ-કતિ સંખ્યકાઃ દેવદ્વીપાઃ પ્રજ્ઞસાઃ-પ્રતિપાદિતા સન્તિ ?
તતો ભગવાનાહ-હે ગૌતમ ! એક એવ દેવદ્વીપઃ પ્રજ્ઞસઃ । તથા ચ દેવદ્વીપઃ-દેવસમુદ્રઃ-
નાગદ્વીપઃ-નાગોદસમુદ્રઃ-યક્ષદ્વીપઃ-યક્ષોદસમુદ્રઃ-ભૂતદ્વીપઃ-ભૂતોદઃ સમુદ્રઃ-સ્વયંભૂરમણ-
દ્વીપઃ-સ્વયંભૂરમણદ્વીપસમુદ્રાચ્ચૈતે દશાપિ એકાકાર-એકારૂપા-વિષ્કમ્ભ-પરિક્ષેપ ચન્દ્ર-સૂર્ય-
ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારા પરિમાણાદિષુ દેવદ્વીપસદૃશા એવ પ્રજ્ઞસાઃ સન્તીતિ સ્વશિષ્યેભ્યઃ પ્રતિપાદયે
દિત્યર્થઃ । इत्यक्षरार्थाभिगमः ॥ सू० १०३ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-
प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-
राजप्रदत्त-‘जैनशास्त्राचार्य’-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां
श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां
एकोनविंशतितमं प्राभृतं समाप्तम् ॥ १९ ॥

ફિર સે શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈં હે ભગવન્ ! દેવદ્વીપ કિનને હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં
શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! દેવદ્વીપ એક હી હોતા હૈ । દેવદ્વીપ દેવ સમુદ્ર,
નાગદ્વીપ નાગોદ સમુદ્ર-યક્ષદ્વીપ યક્ષોદ સમુદ્ર-ભૂતદ્વીપ ભૂતોદ સમુદ્ર એવં સ્વયં-
ભૂરમણ દ્વીપ એવં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર એ દશોં એક આકારવાલે उनके विष्कंभ
પરિક્ષેપ-ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર તારા પરિમાણાદિ મેં સબ કો દેવદ્વીપ કે સમાન
પ્રતિપાદિત કિયે હૈં, એસા સ્વશિષ્યોં કો પ્રતિપાદિત કર કહૈં ॥ સૂ૦ ૧૦૩ ॥

શ્રીજૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ
વિરચિત સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રકી સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકા મેં
અન્નીસવાં પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૯ ॥

જ'બુદ્ધીપ કેટલા કહ્યા છે ? ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે હે ગૌતમ ! અસંખ્યેય જ'બુદ્ધીપો
કહ્યા છે. ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છેકે- હે ભગવન્ ! દેવદ્વીપો કેટલા કહ્યા છે ?
ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. હે ગૌતમ ! દેવદ્વીપ એકજ હોય છે. તથા દેવદ્વીપ, દેવસમુદ્ર
નાગદ્વીપ, નાગોદ સમુદ્ર, યક્ષદ્વીપ યક્ષોદ સમુદ્ર, ભૂતદ્વીપ ભૂતોદ સમુદ્ર અને સ્વયંભૂરમણ
દ્વીપ અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર આ હસે એક આકારવાળા તેના વિષ્કંભ પરિક્ષેપ-ચંદ્ર-સૂર્ય
-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા પરિમાણમાં બધાને દેવદ્વીપ પ્રમાણે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ
છે. એ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું ? ॥ સૂ. ૧૦૩ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ
સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં
ઓગણીસમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૧૬ ॥

विंशतितमं प्राभृतं प्राग्भ्यन्ते-

तदेव मुक्तमेकोनविंशतितमं प्राभृतं सम्प्रति विंशतितमं प्राग्भ्यन्ते, तत्रायमर्थाधिकारः
कीदृशश्चन्द्रादीनामनुभाव इत्येतद्विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्रमारभन्ते यथा-

मूलम्-ता कंहं ते अणुभावे आहिएत्ति वएजा ! तत्थ खलु इमाओ
दो पडिवत्तिओ पणत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु-ता चंदिमसूरियाणं णो
जीवा णो घणा झुसिरा णो बादरवोदिधरा कलेवरा णत्थि णं तेसिं
उट्ठाणेइ वा कम्मेइ वा वलेइ वा विरिएइ वा पुरिसगारपरक्कमेइ वा
ते णो विज्जुलंति णो असणिलवंति णो थणितं लवंति, अहे य णं
बादरे वाउकाए समुच्छंति अहे य णं बादरे वाउक्काए समुच्छित्ता
विज्जुं पि लवंति असणिं पि लवंति थणितं पि लवंति एगे एवमाहंसु १ ।
एगे पुण एवमाहंसु-ता चंदिमसूरियाणं जीवा णो अजीवा घणा णो
झुसिरा बादरवोदिधरा णो कलेवरा अत्थि णं तेसिं उट्ठाणेइ वा कम्मेइ
वा वलेइ वा विरिएइ वा पुरिसकारपरक्कमेइ वा ते विज्जुं पि लवंति
असणिं पि लवंति थणितं पि लवंति एगे एवमाहंसु २ । वयं पुण एवं
वयामो ता चंदिमसूरियाणं देवाणं महिद्धिया जाव महाणुभागा वर-
वत्थधरा वरमल्लधरा वराभरणधरा अशोच्छित्तिणयट्ठयाए अण्णे चयंति
अण्णे उववज्जंति ॥सू० १०४॥

छाया-तावत् कथं ते अनुभावः आख्यात इति वदेत् । तत्र खलु इमे द्वे प्रतिपत्ती
आख्याते । तत्र एके एवमाहु स्तावत् चन्द्रसूर्याः खलु नो जीवा अजीवाः, नो घना सुषिरा
नो बादरवोन्दिधराः कलेवरा नास्ति खलु तेषां उत्थानं वा बलं वा वीर्यं वा पुरुषाकार परा-
क्रमः वा ते न विद्युतं लवन्ति नो अशनिं लवन्ति न स्तनितं लवन्ति, अधश्च खलु बादरः वायु-
कायः सम्मूर्च्छति अधश्च खलु बादरः वायुकायः समूर्च्छय विद्युतमपि लवन्ति अशनिमपि
लवन्ति, स्तनितमपि लवन्ति, एके एवमाहुः ॥१॥ एके पुनरेवमाहु स्तावत् चन्द्रसूर्याः
खलु जीवाः न अजीवाः, घनाः, न सुषिराः बादरवोन्दिधरा न कलेवराः, अस्ति खलु तेषां
उत्थानं वा कर्म वा बलं वा वीर्यं वा पुरुषाकारः-पराक्रमो वा, ते विद्युतमपि लवन्ति अशनि-
मपि लवन्ति, स्तनितमपि लवन्ति, एके एवमाहुः ॥२॥ वयं पुनरेवं वदामः-तावत् चन्द्रसूर्याः
खलु देवाः महिद्धिकाः यावत् महानुभावाः वरवत्सधराः वरमाल्यधराः अव्युच्छित्तिनयार्थ-
तया अन्येच्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥ सू० १०४ ॥

टीका-एकोनविंशतितमस्य प्राभृतस्यान्तिमे त्र्युत्तरशततमे सूत्रे-जम्बुद्वीपाद्यनेकानेक द्वीपानां लवणाद्यनेकसमुद्राणां स्थिति-स्वरूप-व्यास-परिधिप्रमाणानि तत्र तत्र द्वीप समुद्रेषु प्रभासमानानां-तपतां-चरतां-युञ्जानानां-शोभमानानां चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारागण कोटिकोटीनां स्थिति गति संख्याविषयकान् बहुविधान् विचारान् विविच्य, सम्प्रति 'अणुभावे केवसंबुत्ते' अनुभावः कश्च संबुत्तः-कीदृशश्चन्द्रादीनामनुभाव इत्येतद् विषयकं विंशतितमप्राभृतस्य प्रथमे सूत्रे विचारविनिमयं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह-'ता कहां ते अणुभावे आहिण्ति वण्जा ?' तावत् कथं ते अनुभाव आख्यात इति वदेत् तावदिति

वीसवां प्राभृत का प्रारंभ-

पूर्वोक्त प्रकार से उन्नीसवें प्राभृत का कथन करके अब वीसवां प्राभृत प्रारंभ किया जाता है-इस प्राभृत में इस प्रकारका अर्थाधिकार कहा है-चंद्रादि का अनुभाव किस प्रकार का है इस विषय के संबंध में प्रश्नोत्तर सूत्र कहते हैं-

टीकार्थ-उन्नीसवें प्राभृत के अन्तिम एकसौ तीसरे सूत्र में जम्बुद्वीपादि अनेक द्वीपों की तथा लवणादि अनेक समुद्रों की स्थिति-स्वरूप-व्यास एवं परिधि का प्रमाण तथा उस उस द्वीपसमुद्रों में प्रकाशमान होते हुवे तापित होते हुवे, संचरण करते हुवे, योग करते हुवे, शोभा करते हुवे चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र तथा तारागण कोटिकोटि का स्थितिगति तथा संख्या विषयक अनेकविध विचारणा करके अब (अणुभावे केवसंबुत्ते) चंद्रादि का अनुभाव किस प्रकार का कहा है ? इस विषय की विचारणा के हेतु से वीसवें प्राभृत के प्रथम सूत्र द्वारा प्रश्नोत्तर रूप से कहते हैं-(ता कहां ते अणुभावे आहिण्ति वण्जा) हे भगवन् ! किस प्रकार से एवं किस आधार से आपने चंद्रादिक का अनुभाव

वीसमा प्राभृतनो प्रारंभ

पूर्वोक्त प्रकारથી ओगणीसमा प्राभृतनु कथन करीने હવે વીસમું પ્રાભૂત પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ પ્રાભૂતમાં આ પ્રમાણે અર્થાધિકાર કહ્યો છે. ચંદ્રાદિનો અનુભાવ કેવી રીતનો હોય છે ? આ વિષયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ-ઓગણીસમા પ્રાભૂતના છેલ્લા એકસો ત્રીજા સૂત્રમાં જમ્બુદ્વીપાદિ અનેક દ્વીપોની અને લવણાદિ અનેક સમુદ્રોની સ્થિતિ-સ્વરૂપ વ્યાસ અને પરિધિનું પ્રમાણ તથા તે તે દ્વીપ સમુદ્રોમાં પ્રકાશમાન થતા તાપિત થતા સંચરણ કરતા યોગ કરતા અને શોભા કરતા ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર અને કોટિકોટી તારાગણની સ્થિતિ ગતિ અને સંખ્યાના સંબંધમાં અનેક પ્રકારથી વિચર કરીને હવે (અણુભાવે કેવ સંબુતે) ચંદ્ર વિગેરેનો અનુભાવ કેવા પ્રકારનો છે ? આ વિષય સંબંધી વિચારણા કરવાના હેતુથી આ વીસમા પ્રાભૂતના પહેલા સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્નોત્તર રૂપથી કહે છે-(તા કહં તે અણુભાવે આહિણ્તિ વણ્જા)

પૂર્વવત્, કથં-કેન પ્રકારેક-કયા રીત્યા-કનાધારેણ-કયોત્પન્ન્યા વા, તે-ત્વયા ભગવન્ !
 અનુભાવઃ-ચન્દ્રાદીનામાનુભાવઃ-રૂપગુણવર્ત્તવીર્યાદિ યુક્તમ્વ વિગેષઃ આત્મવાનઃ-પ્રતિ-
 પાદિત इति વદેત્-કથય ભગવન્નિ-ગોતમેન પ્રશ્ને કૃને નતિ ભગવાનેતદ્વિષયે દ્વે પ્રતિ-
 પત્તી ઉપદર્શયતિ-‘તત્થ સ્વલુ ઇમાઓ દો પહિવત્તીઓ પળ્લન્તાઓ’ તત્થ સ્વલુ ઇમે દ્વે પ્રતિ-
 પત્તી પ્રજ્ઞપ્તે, તત્થ-ચન્દ્રાદીનામાનુભાવવિચારે સ્વલુ ઇમે-દ્વે પ્રતિપત્તી પ્રત્તપ્તે, તત્થ-ચન્દ્રાદી-
 નામાનુભાવવિષયવિચારે સ્વલુ ઇમે-વક્ષ્યમાણસ્વરૂપે દ્વે પ્રતિપત્તી-પરતીર્થિકાભ્યુપગમ સ્વરૂપે
 પ્રજ્ઞપ્તે-પ્રતિપાદિતે વત્તેતે । કે તે દ્વે પ્રતિપત્તી ? इति જિજ્ઞાસાં પઘિરનાહ-‘તત્થેગે
 એવમાહંમુ’ તત્થેકે એવમાહુઃ । તત્થ-દ્વયોઃ પરતીર્થિકયોઃ પ્રતિપત્તિરૂપદર્શને એક-પ્રથમાઃ
 પરતીર્થિકા સ્તન્મતાચ્છલ્લિન શ્રેયં-પ્રતિપાદ્યમાનસ્વરૂપં સ્વમતમાહુઃ-સ્વકીયં મન્તવ્યં સ્થાપ-
 યન્તિ । તથા-‘તા ચંદિમસૂરિયા ણં ણો જીવા અજીવા, ણો ઘણા બુસિરા, ણો વાદરવોંદિ-
 ધરા કલેવરા, ણત્થિ ણં તેસિં ઉટ્ટાણેહ વા કમ્મેહ વા બલેહ વા વીરિણ્ણ વા પુરિસગારપર-
 કમેહ વા તે ણો વિજ્જૂલવંતિ ણો અસણિં લવંતિ ણો થણિતં લવંતિ, અહે ય ણં વાદરે વાઉકાણ
 સંમુચ્છહ અહે ય ણં વાદરે વાઉકાણ સંમુચ્છિતા વિજ્જુંપિ લવંતિ અસણિં પિ લવંતિ થણિતં

અર્થાત્ રૂપ ગુણ બલ વીર્ય આદિ સે રૂપ વિશેષ કહા હૈ ? સો કહિયે । इस
 प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्रीभगवान् इस विषय में दो प्रति-
 पत्तियां कहते हैं (तत्थ सल्लु इमाओ दो पडिवत्तीओ पण्णत्ताओ) चंद्रादि के
 अनुभाव के विषय की विचारणा में ये वक्ष्यमाण स्वरूप वाली दो प्रतिपत्ती
 प्रतिपादित की है-वे दो कौनसी प्रतिपत्ती है ? इस के लिये कहते हैं-(तत्थेगे
 एव माहंसु) दो परतीर्थिकों में प्रथम परतीर्थिक अपने मत के संबंध में इस
 निम्नोक्त प्रकार से प्रतिपादन करते हैं-जैसे की-(ता चंदिमसूरिया णं णो
 जीवा अजीवा, णो घणा बूसिरा, णो वादरवोंदिधरा कलेवरा, णत्थि णं तेसिं
 उट्टाणेह वा, कम्मेह वा, बलेह वा, वीरिण्ह वा पुरिसगारपरकमेह वा ते णो
 विज्जू लवन्ति णो असणि लवन्ति णो थणितं लवन्ति, अहे य णं वादरे वाउकाए

વણ્ણા) હે ભગવન્ ! કયા પ્રકારથી અને કયા આધારથી આપે ચંદ્રાદિના અનુભાવ અર્થાત્
 રૂપ, ગુણ, બળ વીર્ય વિગેરે સ્વરૂપવિશેષ કહેલ છે ? તે કહે. આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના
 પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીભગવાન્ આ વિષયમાં બે પ્રતિપત્તી કહે છે. (તત્થ સલ્લુ ઇમાઓ દો
 પહિવત્તીઓ પળ્લન્તાઓ) ચંદ્રાદિના અનુભાવના સંબંધની વિચારણામાં આ કથ્યમાન
 સ્વરૂપવાળી બે પ્રતિપત્તિયે પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે બે પ્રતિપત્તિયે કઈ છે ? તે બાણુવા
 કહે છે-(તત્થેગે એવમાહંસુ) બે પરતીર્થિકોમાં પહેલો તીર્થિક પોતાના મત વિષે આ નીચે
 બાણુવેલ પ્રકારથી પ્રતિપાદન કરે છે. બેમકે-(તા ચંદિમસૂરિયા ણં જીવા અજીવા ણો ઘણા
 બુસિરા, ણો વાદરવોંદિધરા કલેવરા ણત્થિ ણં તેસિં ઉટ્ટાણેહ વા, કમ્મેહ વા, બલેહ વા, વીરિણ્ણ વા
 પુરિસગારપરકમેહ વા તે ણો વિજ્જુલવંતિ, ણો અસણિં લવંતિ ણો થણિતં લવંતિ, અહે ય ણં

પિ લવંતિ' તાવત્ ચન્દ્રસૂર્યાઃ સ્વલુ નો જીવાઃ અજીવાઃ નો ઘનાઃ સુપિરાઃ, નો વાદરવોન્દિધરાઃ કલેવરાઃ નાસ્તિ સ્વલુ તેષાં ઉત્થાનં વા કર્મ વા વલં વા, તે નો વિદ્યુત્તલવન્તિ ન અશનિં લવન્તિ ન સ્તનિતં લવન્તિ, અથશ્ચ સ્વલુ વાદરઃ વાયુકાયઃ સમ્મૂચ્છતિ, અથશ્ચ સ્વલુ વાદરઃ વાયુકાયઃ સમ્મૂચ્છ્ય વિદ્યુદપિ લવન્તિ અશનિમપિ લવન્તિ સ્તનિતમપિ લવન્તિ, એકે એવમાહુઃ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ સ્વલિવિતિ વાક્યાલંકારે ચન્દ્રસૂર્યાઃ કિલ ન જીવાઃ-જીવરૂપાઃ-પ્રત્યાદિ પ્રાણિસદૃશાઃ, કિન્તુ અજીવાઃ મર્ત્યાદિ પ્રાણિભ્યો ભિન્ન સ્વરૂપાઃ, તથા નો ઘના-કઠિનાઃ નિવિઢપ્રદેશોપવયાઃ કિન્તુ શુપિરાઃ-અનેક ત્રિવરપ્રપન્ના-જાલસ્વરૂપાઃ, તથા નો વાદરવોન્દિધરાઃ-પ્રધાન સજીવ સુવ્યક્તાવયવ-શરીરોપેતાઃ, કિન્તુ કલેવરાઃ-કલેવરમાત્રાઃ-સામાન્યપ્રાણિસદૃશસ્વરૂપાઃ, તથા નાસ્તિ સ્વલુ તેષાં ચન્દ્રસૂર્યાણાં ઉત્થાનં-ઊર્ધ્વીં મવનં-ઉર્ધ્વં ગમનં, इत्याद्युपदर्शने वा शब्दो विकल्पार्थे समुच्चयार्थे वा सर्वत्रानुभावनीयः । तथा च तेषां चन्द्रसूर्याणां मध्ये-नास्तिकर्म-क्रियाकरण स्वभावः-उत्क्षेपणावक्षेपणादिकर्म तथा वलं-शारीरः प्राणः, वीर्य-आन्तरोत्साहः पुरुषकारपराक्रमः अत्र पुरुषकारः-पौरुषाभिमानः, पराक्रमः-पौरुषाभि-

સંમુચ્છદ્ અહે ય ણં વાદરે વાઝકાણ સંમુચ્છિત્તા વિજ્ઞું પિ લવંતિ અસણિં પિ લવંતિ થણિતં પિ લવંતિ) ચંદ્ર સૂર્ય જીવરૂપ નહીં હૈં અર્થાત્ મનુષ્યાદિ પ્રાણિયોં કે સમાન જીવ રૂપ નહીં હૈં અપિતુ અજીવ માને મનુષ્યાદિ પ્રાણિ સે ભિન્ન સ્વ-રૂપવાલે હૈં તથા ઘન-કઠિન નહીં હૈં અપિતુ શુશિર જાલ કે જૈસે સ્વરૂપવાલે હોતે હૈં । તથા શ્રેષ્ઠ શરીરધારી નહીં હોતે પરંતુ કલેવર માત્ર વાલે અર્થાત્ સામાન્ય પ્રાણી કે સમાન સ્વરૂપવાલે હોતે હૈં તથા ઊન ચંદ્ર સૂર્ય કા ઊર્ધ્વગમન નહીં હોતા ઇત્યાદિ કહને કે હેતુ સે વા શબ્દ વિકલ્પાર્થ કે અર્થ મેં યા સમુ-ચ્ચય કે અર્થ મેં પ્રયુક્ત હુવા હૈં ઇસ પ્રકાર સર્વત્ર વિચાર કરલેવેં । તથા ઊન ચન્દ્ર સૂર્યોં મેં ક્રિયા કરને કા સ્વભાવ નહીં હૈં । અર્થાત્ ઉત્ક્ષેપણાવક્ષેપ-ણાદિ કર્મ નહીં હોતા તથા શારીરિક વલ આન્તરોત્સાહરૂપ વીર્ય-પૌરુષાભિ-

વાદરે વાઝકાણ સંમુચ્છદ્ અહે ય ણં વાદરે વાઝકાણ સંમુચ્છિત્તા વિજ્ઞું પિ લવંતિ અસણિં પિ લવંતિ થણિતં પિ લવંતિ) ચંદ્ર સૂર્ય જીવરૂપ નથી અર્થાત્ મનુષ્યાદિ પ્રાણિયોની જેમ જીવરૂપ નથી પરંતુ અજીવ એટલેકે મનુષ્યાદિ પ્રાણિયો સિન્ન સ્વરૂપવાળા છે. તથા ઘન-કઠણ નથી પરંતુ શુશિર જાળના જેવા સ્વરૂપવાળા છે. તથા શ્રેષ્ઠ શરીરધારી હોતા નથી પરંતુ કેવળ કલેવર માત્રવાળા અર્થાત્ સામાન્ય પ્રાણિયોના જેવા સ્વરૂપવાળા હોય છે. તથા એ ચંદ્ર સૂર્યનું ઊર્ધ્વગમન થતું નથી વિગેરે કહેવાના હેતુથી વા શબ્દ વિકલ્પાર્થના અર્થમાં અગર સમુચ્ચયના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. આ પ્રમાણે બધે સમજાવેલું. તથા એ ચંદ્ર સૂર્યોમાં ક્રિયા કરવાનો સ્વભાવ હોતો નથી. અર્થાત્ ઉત્ક્ષેપણાવક્ષેપણાદિ કર્મ હોતું નથી શારીરિક બળ આંતરના ઉત્સાહરૂપ વીર્ય-પૌરુષાભિમાન અને પરાક્રમ એવા અર્થાત્ પ્રરૂપક

मान एव साधिताभिमत प्रयोजनः. पुरुषकारश्च पराक्रमश्चेति पुनरुपकारपराक्रममिति-पुरुषकार
पराक्रमरहितास्ते सन्तीति भावनीयाः । अत्रापि पूर्ववदेव वा शब्दो विकल्पार्थं समुच्चयार्थं
वा योज्य ज्ञेयः । तथा च तत्र चन्द्रसूर्याः नो विद्युतं-मेघस्थं ज्योतीरूपं वाक्कायपदार्थं
लवन्ति-प्रवर्तयन्ति, तथा न अग्निं-वज्रं-इन्द्राश्वं विद्युद्विशेषरूपं पदार्थं लवन्ति-मोच-
यन्ति; अधः पातयन्तीत्यर्थः, तथा च तत्र चन्द्रसूर्येण नापि गर्जितं-मेघध्वनिं प्रवर्तयति ।
किन्तु तेषां चन्द्रादित्यानां अधः-अथो नागं वादरः-वादरनाम कश्चिन् पदार्थो वायुकायिकः
-वायुरूपः सम्मूर्च्छति-परस्परसंघर्षं निस्तेजो भवति, तथा स एवाधस्ततो वायुकायिको
वादराख्यस्तत्र सम्मूर्च्छ्य-संघर्षं विद्युतमपि प्रवर्तयति, अग्निमपि पातयति, गर्जितमपि
करोति ॥ वायुकायिको वादरनामा पदार्थविशेष एव विद्युदादि रूपेण परिणमते इति-
भावार्थः । अत्रोपसंहारमाह-एकं एवमाहुरिति ॥१॥ अथ द्वितीयस्य मतं कथयति-‘एगे
पुण एवमाहंसु-ता चंदिमसूरिया णं जीवा णो अजीवा, घणा णो शुसिगा, वादरवांदिधरा
मान एवं पराक्रम नहीं है अर्थात् पुरुषकार पराक्रम से वे रहित होते हैं । यहाँ
पर भी वा शब्द पूर्व कथनानुसार विकल्पार्थ में या समुच्चयार्थ में समझे ।
तथा वेही चंद्र सूर्य विद्युत के समान चमकीलापदार्थ को नहीं प्रवर्तित करते,
तथा वज्र-इन्द्र अस्त्र या विद्युत विशेष रूप पदार्थ को नहीं छोड़ता है । उन
चन्द्र सूर्य में गर्जित माने मेघ ध्वनि का प्रवर्तन नहीं होता है । परंतु वे चंद्र
सूर्य के नीचे के भाग में वादर नाम का कोई पदार्थ वायु रूप सम्मूर्च्छित होता
है, अर्थात् परस्पर के संघर्ष से निस्तेज होना है । वही नीचे का वायुकायिक
वादर वायु के साथ सम्मूर्च्छित होकर अर्थात् संघर्षित होकर विद्युत को प्रव-
र्तित करता है, वज्र को भी गिराता है मेघगर्जित भी करता है । वायुकायिक
वादर नाम का पदार्थ विशेष विद्युदादि रूप से परिणमित होते हैं । उपसंहार
करते हुवे कहते हैं कि कोई एक पहलाभतावलंबी इस प्रकार कहता है ॥१॥

अब दूसरे के मत का कथन करते हैं-(एगे पुण एव माहंसु ता चंदिम-

पराक्रमेण तेजो रहित होय छे. आडीं पणु वा शब्द पूर्वकथन प्रमाणे विकल्पार्थमां
अथवा समुच्चयार्थमां समझयो तथा ऐज यंद्र सूर्य विजणीना जेवो यमकार पदार्थ
प्रवर्तावता नथी तथा वज्र धंदुं अस्त्र अने विजणी विशेष रूप पदार्थने छोडता नथी.
ऐ यंद्र सूर्यमां गल्लंत जेटवेके मेघध्वनितुं प्रवर्तन होतुं नथी. परंतु ऐ यंद्र सूर्यनी
नीचेना बागमां वादर नामनेो कोई पदार्थ वायुरूपे सम्मूर्च्छित थाय छे. अर्थात् परस्परना
संघर्षेथी निस्तेज थाय छे. ऐज नीचेनो वायुकायिक वादर वायुनी साथे सम्मूर्च्छित
थअने विजणीने प्रवर्तित करे छे. वज्रपात पणु करे छे. मेघध्वनि पणु करे छे. वायुकायिक
वादर नामनेो पदार्थ विशेष विद्युदादि रूपे परिणमित थाय छे. उपसंहार करतां कहे छे.
कोई ऐक प्रथम मतवादी आ प्रमाणे पोतानो मत प्रदर्शित करे छे. ॥१॥

हुवे भील अन्यतीर्थिना मतनुं कथन करे छे.-(एगे पुण एवमाहंसु ता चंदिम

ળો કલેવરા, અત્થિ ણં તેસિં ઉટ્ટાળેહ વા કમ્મેહ વા બલેહ વા ધીરિણ્ણ વા પુરિસકારપરકમેહ વા, તે વિઙ્ગું પિ લવંતિ, અસણિં પિ લવંતિ થણિતં પિ લવંતિ, એગે એવમાહંસુ' એકે પુનરેવ માહુસ્તાવત્ ચન્દ્રસૂર્યાઃ સ્ખલુ જીવાઃ ન અજીવાઃ, ઘનાઃ ન સુપિરાઃ, વાદરવોન્દિધરાઃ ન કલેવરાઃ, અસ્તિ સ્ખલુ તેપામુત્થાનં વા કમ્મં વા વલં વા વીર્યં વા પુરુષકારપરાક્રમો વા, તે વિદ્યુતમપિ લવન્તિ-અશનિમપિ લવન્તિ સ્તનિમપિ લવન્તિ, એકે એવમાહુઃ ॥-એકે-દ્વિતીયાઃ પરતીર્થિકાઃ પુનરેવં-સમ્પ્રત્યેવ પ્રતિપાદ્યમાનપ્રત્તારં સ્વમન્તધ્યં પ્રાહુઃ-કથયન્તીત્યર્થઃ તાવદિતિ પૂર્વવત્ ણમિતિ વાદયાલક્ષ્ણે ચન્દ્રસૂર્યાઃ કિલ જીવાઃ-પ્રાણિસ્વરૂપાઃ-જીવરૂપાઃ ન પુનરજીવાઃ-જઠાઃ-પ્રાણરહિતાઃ-યથા પૂર્વોપરતીર્થિકા આહુસ્તથા ન-તદ્વિપરીતા એવ સન્તિ, તથા ઘનાઃ-નિવિઢાઃ સન્તિ ન સ્ખલુ સુપિરાઃ-પ્રપન્નછિદ્રાઃ સન્તિ, તથા વાદરવોન્દિધરાઃ-પ્રધાનસજીવસુવ્યક્તાવયવશરીરોપેતાઃ સન્તિ ન સ્ખલુ કલેવરાઃ-કલેવરમાત્રા-સામાન્યશરીરારાઃ તથા ચ અસ્તિ તેપાં સ્ખલુ ઉત્થાનં-ઊર્ધ્વગમનત્વં, તથા ચાસ્તિ તેપાં કર્મ ઉત્કેષણાવક્ષેપણાદિ કર્મ-ક્રિયાકરણપ્રવૃત્તિરસ્તિ । વલં-શરીરપ્રાણોડપ્યસ્તિ તથા વીર્યં-આન્તરિકોત્સાહોપ્યસ્તિ, પુરુષકારપરાક્રમોપ્યસ્તિ-પુરુષાભિમાનસાધિતાભિમતપ્રયોજનોપ્યસ્તિ ।

સૂરિયા ણં જીવા ણો અજીવા ઘના, ણો હુસિરા, વાદરવોન્દિધરા ણો કલેવરા, અત્થિ ણં તેસિં ઉટ્ટાળેહ, વા કમ્મેહ વા, બલેહ વા, વીરિણ્ણ વા પુરિસકાર પરકમેહ વા, તેસિં તે વિઙ્ગું પિ લવંતિ અસણિં પિ લવંતિ થણિતં પિ લવંતિ એગે એવમાહંસુ) કોઈ એક દ્વિતીયા પરતીર્થિકા ઇસ પ્રતિપદ્યમાન પ્રકાર સે સ્વમત પ્રદર્શિત કરતા હૈ-વે ચંદ્ર સૂર્ય જીવ અર્થાન્ પ્રાણિસ્વરૂપ હૈ, અજીવ નહીં હૈ જઠ અર્થાન્ પ્રાણરહિત જિસ પ્રકાર પ્રથમ પરતીર્થિકા ને કહા હૈ વૈસા નહીં હૈ અપિતુ ઉસકે કથન સે વિપરીત પ્રકાર સે હી હૈ । ઘનરૂપ હૈ, અપિતુ સુષિર નહીં હૈ, તથા શ્રેષ્ઠ શરીરવાલે હોતે હૈ કેવલ સામાન્ય શરીર કે આકાર વાલે નહીં હોતે । વે ઊર્ધ્વગમનશીલ હોતે હૈ । ઉનકી ઉત્કેષણાવક્ષેપણાદિક સે પ્રવૃત્તિ હો સકતી હૈ । પ્રાણ મી હોતા હૈ । આંતરિક ઉત્સાહરૂપ વીર્ય મી હોતા હૈ । પુરુષકાર પરાક્રમ

સૂરિયા ણં જીવા ણો અજીવા ઘના ણો હુસિરા વાદરવોન્દિધરા, ણો કલેવરા, અત્થિ ણં તેસિં ઉટ્ટાળેહ વા કમ્મેહ વા, બલેહ વા, વીરિણ્ણ વા, પુરિસકારપરકમેહ વા તેસિં વિઙ્ગુપિ લવંતિ, અસણિં પિ લવંતિ, થણિતં લવંતિ, એગે એવમાહંસુ) કોઈ એક બીજી પરતીર્થિકા આ કહેવામાં આવનાર પ્રકારથી પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે. તે કહે છેકે-ચંદ્ર સૂર્ય સજીવ અર્થાન્ પ્રાણિ સ્વરૂપ છે. અજીવનથી. જઠ એટલેકે પ્રાણરહિત છે. પહેલા પરતીર્થિકે એ પ્રમાણે કહ્યું છે, એ પ્રમાણે નથી. પરંતુ તેના કથનથી બુઢા પ્રકારથીજ છે. ઘનરૂપ છે, પણ સુષિર નથી. શ્રેષ્ઠ શરીરવાળા હોય છે કેવળ સામાન્ય શરીરના આકારવાળા નથી હોતા. તેઓ ઊર્ધ્વગમન શીલ હોય છે. તેઓ ઉત્કેષણાવક્ષેપણાદિ કર્મ કરી શકે છે. પ્રાણ પણ હોય છે. આંતરિક ઉત્સાહરૂપ વીર્ય પણ હોય છે. પુરુષકાર પરાક્રમ પણ હોય છે. આ ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં વિજગી પ્રવર્તિત કરે છે. વજ્રને પણ પાડે છે. ગર્જના પણ કરે છે. તેમની

તથા તે ચન્દ્રાદિત્યાઃ સ્વયમેવ વિચ્યુતમપિ પ્રવર્તયન્તિ. અગ્નિમપિ પાતયન્તિ, ગર્જિત-
મપિ સ્વયમેવ કુર્વન્તિ ન પુનસ્તેવાયથો ભાગે સ્થિતસ્ય વાદરાગ્ન્યસ્ય વાયુકાયિકસ્ય
સંઘર્ષેણ તથાભવન્તીત્યર્થઃ, વિદ્યુદાદિકં સર્વ ચન્દ્રાદિત્યપ્રવર્તિતમેવેતિ, इत्येवं प्रथमपर-
तीर्थिकोवतेभ्यः सर्वं वैपरीत्यमेव प्रतिपाद्य स्वमतमुपमंहरि, एगे एवमाहंसु' एके-द्वितीयाः
परतीर्थिकाः एवं-पूर्वादितेन प्रकारेण स्वाभिप्रायं प्रतिपादयन्ति २ ॥ एवं परतीर्थिक प्रति-
पत्तिद्वयमुपन्यस्य नम्रप्रति स्वकीयं मतं भगवान् कथयति 'वयं पुण एवं वयामो-ता चंदिम-
सूरिया णं देवा णं महिद्धिया जाव महाणुभावा वरवत्थधरा वरमल्लधरा वराभरणधरा अवो-
च्छित्तिणयट्टयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति' वयं पुनरेवं वदाम-स्तावत् चन्द्रसूर्याः
खलु देवाः खलु महर्द्धिकाः यावत् महानुभावाः वरवत्थधराः वरमाल्यधराः वराभरणधराः
अव्युच्छित्तिनयार्थतया अन्ये च्यवन्ते अन्ये उत्पद्यन्ते ॥-वयं-सकलशास्त्रतत्त्वमर्मज्ञाः एवं-
अव्यवहितोत्तरकाले प्रतिपाद्यमानस्वरूपं स्वमतं कथयामः । कथं वदथ इत्याह-तावदिति

भी होता है । वे चंद्र-सूर्य स्वयं विद्युत् को प्रवर्तित करते हैं । वज्र को गिराते
हैं, गर्जित भी करते हैं । उनके अधोभाग में स्थित वादर वायुकाय के संघर्ष
से उस प्रकार होना है वैसा नहीं हैं परन्तु विद्युदादिको वे चंद्र सूर्य स्वयं
प्रवर्तित करते हैं, इस प्रकार प्रथम परतीर्थिक के कथन से इसका कथन विप-
रीत रूप से अपना मत का प्रतिपादन करके अपने मत का उपसंहार करता
हुवा कहता है-(एगे एवमाहंसु) दूसरा परतीर्थिक इस पूर्वकथित प्रकार से
अपने मत को प्रतिपादित करता है ॥२॥

इस प्रकार परतीर्थिकों की दो प्रतिपत्तियां का कथन करके अब अपने मत
को प्रगट करते हुवे श्री भगवान् कहते हैं-(वयं पुण एवं वयामो-ता चंदिम-
सूरिया णं देवा णं महिद्धिया जाव महाणुभावा वरवत्थधरा, वरमल्लधरा,
वराभरणधरा, अवोच्छित्तिणयट्टयाए अण्णे चयंति अण्णे उववज्जंति) सकल
शास्त्र तत्त्वज्ञ केवलज्ञान दृष्टि से अवलोकन करके मैं इस प्रकार कहता हूँ-चंद्र

નીચેના ભાગમાં રહેલા બાહર વાયુકાયના સંઘર્ષથી એ રીતે થાય છે, તેમ નથી. પરંતુ
વિદ્યુદ્દાહિને એ ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે પહેલા પરતીર્થિકના કથનથી
ઉદ્ભવી રીતે પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરીને પોતાના મતનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે (એ
એવમાહંસુ) બીજો પરતીર્થિક આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરે છે. (૨)
આ પ્રમાણે પરતીર્થિકોની બે પ્રતિવત્તિઓનું કથન કહીને હવે પોતાનો મત પ્રગટ
કરતાં શ્રીભગવાન કહે છે.-(વયં પુણ એવં વયમો તા ચંદિમસૂરિયા ણં દેવાણં મહિદ્ધિયા
જાવ મહાણુભાવા વરવત્થધરા વરમલ્લધરા, વરાભરણધરા, અવોચ્છિત્તિણયટ્ટયાએ અણ્ણે ચયંતિ
અણ્ણે ઉવવજ્જંતિ) સકલશાસ્ત્ર તત્ત્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાન દૃષ્ટિથી અવલોકન કરીને આ પ્રમાણે કહું
સુ. ૧૨૯

ળો કલેવરા, અત્થિ ણં તેસિં ઉદ્ધાળેહ વા કમ્મેહ વા બલેહ વા ધિરિણ્ણ વા પુરિસકારપરકમેહ વા, તે વિજ્જું પિ લવંતિ, અસણિં પિ લવંતિ થણિતં પિ લવંતિ, એગે એવમાહંસુ' એકે પુનરેવ માહુસ્તાવત્ ચન્દ્રસૂર્યાઃ સ્વલુ જીવાઃ ન અજીવાઃ, ઘનાઃ ન સુપિરાઃ, વાદરવોન્દિધરાઃ ન કલેવરાઃ, અસ્તિ સ્વલુ તેપામુત્થાનં વા કર્મ વા વલં વા વીર્યં વા પુરુષકારપરાક્રમો વા, તે વિદ્યુતમપિ લવંતિ-અશનિમપિ લવંતિ સ્તનિમપિ લવંતિ, એકે એવમાહુઃ ॥-એકે-દ્વિતીયાઃ પરતીર્થિકાઃ પુનરેવં-સમ્પ્રત્યેવ પ્રતિપાદ્યમાનપ્રકારં સ્વમન્તવ્યં પ્રાહુઃ-કથયન્તીત્યર્થઃ તાવ-દિતિ પૂર્વવત્ ણમિતિ વાદયાલક્ષ્ણે ચન્દ્રસૂર્યાઃ કિલ જીવાઃ-પ્રાણિસ્વરૂપાઃ-જીવરૂપાઃ ન પુનરજીવાઃ-જઢાઃ-પ્રાણરહિતાઃ-યથા પૂર્વાપરતીર્થિકા આહુસ્તથા ન-તદ્વિપરીતા એવ સન્તિ, તથા ઘનાઃ-નિવિઢાઃ સન્તિ ન સ્વલુ સુપિરાઃ-પ્રપન્નછિદ્રાઃ સન્તિ, તથા વાદરવોન્દિધરાઃ-પ્રધાનસજીવસુવ્યક્તાવયવશરીરોપેતાઃ સન્તિ ન સ્વલુ કલેવરાઃ-કલેવરમાત્રા-સામાન્યશરીરા-કારાઃ તથા ચ અસ્તિ તેપાં સ્વલુ ઉત્થાનં-ઊર્ધ્વગમનત્વં, તથા ચાસ્તિ તેપાં કર્મ ઉત્ક્ષેપના-વક્ષેપનાદિ કર્મ-ક્રિયાકરણપ્રવૃત્તિરસ્તિ । વલં-શરીરપ્રાણોઽપ્યસ્તિ તથા વીર્યં-આન્ત-રિકોત્સાહોપ્યસ્તિ, પુરુષકારપરાક્રમોપ્યસ્તિ-પુરુષાભિમાનસાધિતાભિમતપ્રયોજનોપ્યસ્તિ ।

સૂરિયા ણં જીવા ણો અજીવા ઘના, ણો જુસિરા, વાદરવોન્દિધરા ણો કલેવરા, અત્થિ ણં તેસિં ઉદ્ધાળેહ, વા કમ્મેહ વા, બલેહ વા, ધીરિણ્ણ વા પુરિસકાર પરક-મેહ વા, તેસિં તે વિજ્જું પિ લવંતિ અસણિં પિ લવંતિ ધણિતં પિ લવંતિ એગે એવ-માહંસુ) કોઈ એક દૂસરા પરતીર્થિકા ઇસ પ્રતિપદ્યમાન પ્રકાર સે સ્વમત પ્રદર્શિત કરતા હૈ-વે ચંદ્ર સૂર્ય જીવ અર્થાત્ પ્રાણિસ્વરૂપ હૈ, અજીવ નહીં હૈ જઢ અર્થાત્ પ્રાણરહિત જિસ પ્રકાર પ્રથમ પરતીર્થિકા ને કહા હૈ વૈસા નહીં હૈં અપિતુ ઉસકે કથન સે વિપરીત પ્રકાર સે હી હૈ । ઘનરૂપ હૈ, અપિતુ સુષિર નહીં હૈ, તથા શ્રેષ્ઠ શરીરવાળે હોતે હૈં કેવલ સામાન્ય શરીર કે આકાર વાળે નહીં હોતે । વે ઊર્ધ્વગમનશીલ હોતે હૈં । ઉનકી ઉત્ક્ષેપનાવક્ષેપનાદિક સેં પ્રવૃત્તિ હો સકતી હૈ । પ્રાણ બી હોતા હૈ । આંતરિક ઉત્સાહરૂપ વીર્ય બી હોતા હૈ । પુરુષકાર પરાક્રમ

સૂરિયા ણં જીવા ણો અજીવા ઘના ણો જુસિરા વાદરવોન્દિધરા, ણો કલેવરા, અત્થિ ણં તેસિં ઉદ્ધાળેહ વા કમ્મેહ વા, બલેહ વા, ધીરિણ્ણ વા, પુરિસકારપરકમેહ વા તેસિં વિજ્જુંપિ લવંતિ, અસણિં પિ લવંતિ, ધણિતં લવંતિ, એગે એવમાહંસુ) કોઈ એક બીજા પરતીર્થિકા આ કહેવામાં આવનાર પ્રકારથી પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છે. તે કહે છેકે-ચંદ્ર સૂર્ય સંજીવ અર્થાત્ પ્રાણી સ્વરૂપ છે. અજીવનથી. જઢ એટલેકે પ્રાણરહિત છે. પહેલા પરતીર્થિકા ને પ્રમાણે કહ્યું છે, એ પ્રમાણે નથી. પરંતુ તેના કથનથી જુદા પ્રકારથીજ છે. ઘનરૂપ છે, પણ સુષિર નથી. શ્રેષ્ઠ શરીરવાળા હોય છે કેવળ સામાન્ય શરીરના આકારવાળા નથી હોતા. તેઓ ઊર્ધ્વગમન શીલ હોય છે. તેઓ ઉત્ક્ષેપણાવક્ષેપણાદિ કર્મ કરી શકે છે. પ્રાણ પણ હોય છે. આંતરિક ઉત્સાહરૂપ વીર્ય પણ હોય છે. પુરુષકાર પરાક્રમ પણ હોય છે. આ ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં વિગળી પ્રવર્તિત કરે છે. વજ્રને પણ પાડે છે. ગર્જના પણ કરે છે. તેમની

તથા તે ચંદ્રાદિન્યાઃ સ્વયમેવ વિચુતમાર્ગ પ્રવર્તયન્તિ. ગર્જનિ-
મપિ સ્વયમેવ કુર્વન્તિ ન પુતસ્તેપાવધો મામે સ્થિતસ્ય વાદ્યમન્યસ્ય વાયુકાનિદસ્ય
સંઘર્ષેણ તથાભવન્તીત્યર્થઃ, વિદુદાદિકં મર્ચ ચંદ્રાદિન્યપ્રવર્તિનમેતેતિ. ક્યમેવ પ્રથમપર-
તીર્થિકોક્તેભ્યઃ સર્વ વૈષર્ગીન્યમેવ પ્રતિપાત્ર સ્વમતમુપમંહરિ. પૂર્વે પદમાદંસુ' પક્તે-દિર્ગાયાઃ
પરતીર્થિકાઃ પૂર્વ-પૂર્વોદિતેન પ્રકાશ્ણે સ્વાતિપ્રાને પ્રતિપાદયન્તિ ૨ ॥ પૂર્વે પર્વતીર્થિક પ્રતિ-
પત્તિદ્વયમુપન્યસ્ય તમ્પ્રતિ સ્વર્ગીયં મતં મગવાન કથયન્તિ 'વયં પુણ પૂર્વં વયામો-તા ચંદિમ-
સૂરિયા ણં દેવા ણં મહિદ્વિયા જાવ મહાણુમાવા વરવત્થધરા વરમલ્લધરા વરામરણધરા અવો-
ચ્છિત્તિણયદ્વયાપ અણે ચયંતિ અણે ઉવચ્ચજંતિ' વયં પુનર્યે વદામ-સ્માવન ચન્દ્રત્વયાઃ
શ્ચલુ દેવાઃ શ્ચલુ મહર્દિકાઃ ચાવન મહાનુમાશઃ વરવત્થધરાઃ વરમાલ્લધરાઃ વરામરણધરાઃ
અવ્યુચ્છિત્તિનયાર્થતયા અન્યે ચ્યવન્તે અન્યે ઉત્પચન્તે ॥-વયં-વચ્ચજાનનચ્ચમમાઃ પૂર્વ-
અવ્યવહિતોત્તરકાલે પ્રતિપાદ્યમાનસ્વરૂપં સ્વમતં કથયામઃ । કયં વદથ ક્યાદ-તાવદિતિ

મી હોતા હૈ । વે ચંદ્ર-સૂર્ય સ્વયં વિચુત્ત કો પ્રવર્તિત કરતે હૈ । વજ્ર કો ગિરાતે
હૈ, ગર્જિત મી કરતે હૈ । ઉનકે અધોભાગ મેં સ્થિત વાદ્ય વાયુકાન કે સંઘર્ષ
સે ઉસ પ્રકાર હોતા હૈ વૈશા નહીં હૈ પરન્તુ વિદુદાદિકો વે ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં
પ્રવર્તિત કરતે હૈ, હમ પ્રકાર પ્રથમ પરતીર્થિક કો કથન સે હમકા કથન વિષ-
રીત રૂપ સે અપના મન કા પ્રતિપાદન કરકે અપને મન કા ઉપમંહાર કરતા
હુવા કહતા હૈ-(પૂર્વે પદમાદંસુ) દૂસરા પરતીર્થિક હમ પૂર્વકથિત પ્રકાર સે
અપને મત કો પ્રતિપાદિત કરતા હૈ ॥૨॥

હસ પ્રકાર પરતીર્થિકોં કી દો પ્રતિપત્તિયાં કા કથન કરકે અવ અપને મત
કો પ્રગટ કરતે હુવે શ્રી મગવાન કહતે હૈ-(વયં પુણ પૂર્વં વયામો-તા ચંદિમ-
સૂરિયા ણં દેવા ણં મહિદ્વિયા જાવ મહાણુમાવા વરવત્થધરા, વરમલ્લધરા,
વરામરણધરા, અવોચ્છિત્તિણયદ્વયાપ અણે ચયંતિ અણે ઉવચ્ચજંતિ) સકલ
શાસ્ત્ર તત્ત્વજ્ઞ કેવલજ્ઞાન દ્રષ્ટિ સે અવલોકન કરકે મૈં હસ પ્રકાર કહતા હૈ-ચંદ્ર

નીચેના ભાગમાં રહેલા બાહર વાયુકાનના સંઘર્ષથી એ રીતે થાય છે, તેમ નથી. પરંતુ
વિદ્યુદ્દાહિને એ ચંદ્ર સૂર્ય સ્વયં પ્રવર્તિત કરે છે. આ પ્રમાણે પહેલા પરતીર્થિકના કથનથી
ઉદ્ભવી રીતે પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરીને પોતાના મતને ઉપસંહાર કરતાં કહે છે (પૂર્વે
પદમાદંસુ) બીજો પરતીર્થિક આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરે છે. (૨)
આ પ્રમાણે પરતીર્થિકોની એ પ્રતિવત્તિયોનું કથન કહીને હવે પોતાનો મત પ્રગટ
કરતાં શ્રીભગવાન કહે છે-(વયં પુણ પૂર્વં વયામો તા ચંદિમસૂરિયા ણં દેવાણં મહિદ્વિયા
જાવ મહાણુમાવા વરવત્થધરા વરમલ્લધરા, વરામરણધરા, અવોચ્છિત્તિણયદ્વયાપ અણે ચયંતિ
અણે ઉવચ્ચજંતિ) સકલશાસ્ત્ર તત્ત્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાન દ્રષ્ટિથી અવલોકન કરીને આ પ્રમાણે કહે
સૂ. ૧૨૯

પૂર્વવત્ નમિતિ વાક્યાલક્ષારે-ચન્દ્રસૂર્યાઃ કિલ્લ દેવાઃ-દેવભૂતાઃ-દેવસ્વરૂપાઃ ન સ્વલ્લ તે સામાન્યતો જીવમાત્રાઃ, કથંભૂતાશ્ચ તે ચન્દ્રાદિત્યાદેવા इत्याह-મહર્દિકાઃ-મહતી ઋદ્ધિઃ વિમાનપરિવારાદિકા યેપાં તે મહર્દિકાઃ-સર્વપ્રકારોપભોગ્યસામગ્રીપ્રપૂર્ણાઃ યાવત્ મહાનુભાવાઃ, અત્ર યાવત્ પદેન 'મહજ્જુહ્યા મહાબલા મહાજસા મહેસક્લા' इत्यपि वक्तव्यं, મહજ્જુહ્યા-મહાદ્યુતયઃ-મહતી દ્યુતિઃ શરીરાભરણવિષયા યેપાં તે મહાદ્યુતયસ્તા દશાસ્તે દેવા इत्यर्थः, તથા મહત્વલં-શરીરઃ પ્રાણો યેપાં તે મહાવલા, તથા મહદ્વશઃ-શ્યાતિર્યેવાં તે મહાયશસઃ, મહેશાશ્યાઃ-મહેશ इति महान्-ईश्वर इत्याख्या येषां देवानां ते महेशाख्या-स्तादશાસ્તે ચન્દ્રાદયો દેવાઃ । ક્વચિત્ 'મહા સોક્લા' इति पाठो दृश्यते तत्र महासौख्याः-महत् सौख्यं-सुखसाधन योग्योपभोग्यवस्तु येषां ते महासौख्याः । तथा महानुभावाः-महान् अनुभावः-विशिष्ट वैक्रियकरणादि विषयाः अचिन्त्या शक्तिर्येषां ते महानुभावाः भगवन्त इत्याख्याः । वरवस्त्रधरा-महार्हसुन्दरशोभापूर्णवस्त्रधारिणः । वरमाल्यधराः-कौस्तुभादि रत्नजटितवैजयन्त्यादि मालाधारिणः, वराभरणधराः-अनेकरत्नरत्नायितकटक-सूर्य देव स्वरूप हैं वे सामान्य प्रकार के जीव मात्र नहीं हैं, वे कैसे होते हैं ? सो कहते हैं-महर्दिक-अर्थात् विमान परिवारादि से महान् समृद्धिशाली, सर्व प्रकार की उपभोग सामग्री से परिपूर्ण यावत् महानुभाव यहां पर यावत् पद से (महज्जुह्या, महाबला, महाजसा, महेशक्ला) महाद्युति वाले अर्थात् शरीराभरण संबंधी महाद्युति से युक्त तथा शारीरिक बल युक्त होने से महाबलशाली तथा महायश वाले अथवा महेश ऐसी आख्या जिनकी है ऐसे वे चंद्रादि देव क्वचित् (महासौक्ला) इस प्रकार का पाठ मिलता है । महान् सुख साधन योग्य उपभोग्य वस्तु से समृद्ध तथा महानुभाव विशिष्ट वैक्रिय करणादि विषयक अचिन्त्य शक्ति वाले उत्तमवस्त्र को धारण करने वाले, कौस्तुभादि रत्न युक्त वैजयन्त्यादि मालाओं के धारण करने वाले तथा अनेक रत्न तथा रत्न से युक्त कटक केयूर बलय आदि आभूषणों को धारण करने

છું. ચંદ્ર-સૂર્ય દેવ સ્વરૂપ છે. તેઓ સામાન્ય પ્રકારના જીવમાત્રજ નથી. તેઓ કેવા હોય છે? તે કહે છે. મહર્દિક અર્થાત્ વિમાન પરિવાર વિગેરેથી મહાસમૃદ્ધિશાળી, બધા પ્રકારની ઉપભોગ સામગ્રીથી પરિપૂર્ણ યાવત્ મહાનુભાવ અહીં યાવત્પદથી (મહજ્જુહ્યા, મહાબલા મહાજસા મહેસક્લા) મહાદ્યુતિવાળા, અર્થાત્ શરીરાભરણ સંબંધી મહાદ્યુતિથી યુક્ત, તથા શારીરિક બળ યુક્ત હોવાથી મહાબળશાળી તથા મહાયશવાળા અથવા મહેશ એવી આખ્યા જેમની છે. એવા એ ચંદ્રાદિ દેવો કોઈવાર (મહાસોક્લા) એ પ્રમાણેનો પાઠ મળે છે, મહાન્ સુખ સાધન યોગ્ય ઉપભોગ્ય વસ્તુથી સમૃદ્ધ તથા મહાનુભાવ વિશિષ્ટ વૈક્રિય કરણાદિ વિષયક અચિન્ત્ય શક્તિવાળા, ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળા કૌસ્તુભાદિ રત્નયુક્ત વૈજયન્ત્યાદિ માળાઓને ધારણ કરવાવાળા તથા અनेक रत्नो અને रत्नोથી युक्त

કેયૂરવલયાદ્યાભૂષણધારિણઃ ‘અવોચ્છિત્તિણયદ્વયા’ इति-अव्युच्छित्तिनयार्थतया-द्रव्यास्तिक-
 कनयमतेन, एवमत्रादि सर्वैश्वर्यपूर्णास्ते देवा अन्ये-प्रथमोत्पन्नाः-प्रथमक्षणे समागता स्वायुः
 क्षये-भोगपूर्णक्षणे च्यवन्ते-तस्मात् स्थानादन्यत्र निर्गताः भवन्ति अन्यक्षणे अन्यस्थाने
 यान्ति तत् स्थानमपि तस्मिन् क्षणे शोभयित्वा पुनरन्यक्षणे अन्यत्रैव यान्ति, अन्ये च
 उत्पद्यन्ते-तत्रायान्ति, एवमत्र भ्रमण परायणा एव ते देवाः नैकत्रक्षणमात्रमपि कदाचित्
 स्थातुं शक्नुवन्तीत्यर्थः । एते चन्द्र-सूर्य-ग्रह-नक्षत्र-तारारूपाः सर्वेऽपि देवाः सर्वैश्वर्य-
 प्रपूर्णाः सर्वथा स्वतन्त्रा एव सर्वं कर्तुमकर्तुमन्यथा कर्तुं स्वयमेव प्रभवन्ति, नान्येषां वायु-
 कायिकादीनां संघर्षेण विद्युत् प्रवर्तयन्ति, स्वयमेव विद्युत्तमपि प्रवर्तयन्ति, स्तनितमपि कुर्वन्ति,
 अग्निमपि पातयन्ति, सर्वथा स्वातन्त्र्येण क्षणे क्षणे जगन्नावीन्यं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥सू. १०४॥

॥ अथ राहुचलनविषयकानि प्रश्नोत्तरसूत्राणि ॥

મૂળ-“તા કહં તે રાહુકરમે આહિણ્તિ વણ્જા ! તત્થ खलु इमाओ

वाले (अवोच्छित्ति णयद्वया) द्रव्यास्तिक मत से ऐश्वर्य पूर्ण वे देव प्रथमोत्पन्न
 एवं अपनी आयु के क्षय होने पर चंचित होते हैं, अर्थात् उस स्थान से अन्यत्र
 गमन करते हैं, उस स्थान को उस समय शोभायुक्त करके पुनः क्षण मात्र में
 अन्यत्र जाते हैं, तथा अन्य उत्पन्न होते हैं । इस प्रकार भ्रमण परायण वे देव
 एक स्थान में क्षणमात्र भी स्थित नहीं हो सकते हैं । ये सूर्य-चंद्र-ग्रह नक्षत्र
 एवं तारा रूप आदि सभी देव सर्व ऐश्वर्य से पूर्ण होते हैं, सर्व प्रकार से स्व-
 तन्त्र होते हैं, तथा कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं, सबकुछ करने में स्वयं समर्थ होते
 हैं । अन्य वायुकायिकादि का संघर्ष से विद्युदादि को प्रवर्तित नहीं करते ।
 स्वयं ही विद्युत् को भी प्रवर्तित करते हैं । मेघ गर्जन भी स्वयं उत्पादित
 करते हैं । अग्निपात भी करते हैं । वे सर्वथा स्वातंत्र्य से क्षण क्षण में जगत्
 को नूतन करते रहते हैं ॥ सू. १०४ ॥

કટક કેયૂર વલય વિગેરે આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા (અવોચ્છિત્તિ ણયદ્વયા) દ્રવ્યાસ્તિક
 મતથી ઐશ્વર્ય પૂર્ણ એ દેવો પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થતાં
 ચલિત થાય છે. અર્થાત્ એ સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે. એટલેકે એ સ્થાનને એ સમયે
 સુશોભિત કરીને પુનઃ બીજા ક્ષણમાં અન્યત્ર જાય છે. તથા અન્યત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. આ
 રીતે ભ્રમણ પરાયણ તે દેવો એક સ્થાનમાં ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતા નથી. એ સૂર્ય-
 ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારારૂપ વિગેરે બધા દેવો બધાજ ઐશ્વર્યથી પૂર્ણ હોય છે. બધાજ
 પ્રકારથી સ્વતંત્ર હોય છે. તથા કર્તું અકર્તું અન્યથા કર્તું બધુંજ કરવામાં સમર્થ હોય
 છે. બીજા વાયુકાયિકાદિના સંઘર્ષથી વિદ્યુદાદિને પ્રવર્તિત કરતા નથી. પોતાજ વિજળીને
 પણ પ્રવર્તિત કરે છે. મેઘગર્જના પણ સ્વયં ઉત્પન્ન કરે છે. અગ્નિપાત પણ કરે છે.
 એઓ સર્વથા સ્વાતંત્ર્ય પશુથી ક્ષણક્ષણમાં જગતને નવીન કરતા રહે છે. ॥ સૂ. ૧૦૪ ॥

પૂર્વવત્ નમિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે-ચન્દ્રસૂર્યાઃ કિલ દેવાઃ-દેવભૂતાઃ-દેવસ્વરૂપાઃ ન સ્વલ્પે તે સામાન્યતો જીવમાત્રાઃ, કથંભૂતાશ્ચ તે ચન્દ્રાદિત્યાદેવા इत्याह-મહર્દિકાઃ-મહતી ઋદ્ધિઃ વિમાનપરિવારાદિકા યેષાં તે મહર્દિકાઃ-સર્વપ્રકારોપભોગ્યસામગ્રીપ્રપૂર્ણાઃ યાવત્ મહાનુભાવાઃ, અત્ર યાવત્ પદેન 'મહજ્જુહ્યા મહાબલા મહાજસા મહેસક્ષા' इत्यपि વક્તવ્યં, મહજ્જુહ્યા-મહાદ્યુતયઃ-મહતી દ્યુતિઃ શરીરાભરણવિષયા યેષાં તે મહાદ્યુતયસ્તા દશાસ્તે દેવા इत्यर्थः, તથા મહત્વલં-શરીરઃ પ્રાણો યેષાં તે મહાબલા, તથા મહદશઃ-શ્રુતિર્યેષાં તે મહાયશસઃ, મહેશાશ્રુત્યાઃ-મહેશ इति મહાન્-ईश्वर इत्याश्रुत्या યેષાં દેવાનાં તે મહેશાશ્રુત્યા-સ્તાદશાસ્તે ચન્દ્રાદયો દેવાઃ । ક્વચિત્ 'મહા સોક્ષ્ણા' इति पाठो दृश्यते तत्र महासौख्याः-महत् सौख्यं-सुखसाधन योग्योपभोग्यवस्तु येषां ते महासौख्याः । तथा महानुभावः-महान् अनुभावः-विशिष्ट वैक्रियकरणादि विषयाः अचिन्त्या शक्तिर्येषां ते महानुभावः भगवन्त इत्याश्रुत्याः । वरवस्त्रधरा-महार्हसुन्दरशोभापूर्णवस्त्रधारिणः । वरमाल्यधराः-कौस्तुभादि रत्नजटितवैजयन्त्यादि मालाधारिणः, वराभरणधराः-अनेकरत्नरत्नायितकटक-

સૂર્ય દેવ સ્વરૂપ હૈં વે સામાન્ય પ્રકાર કે જીવ માત્ર નહીં હૈ, વે કૈસે હોતે હૈ ? સો કહતે હૈં-મહર્દિક-અર્થાત્ ચિમાન પરિવારાદિ સે મહાન્ સમૃદ્ધિશાલી, સર્વ પ્રકાર કી ઉપભોગ સામગ્રી સે પરિપૂર્ણ યાવત્ મહાનુભાવ યહાં પર યાવત્ પદ સે (મહજ્જુહ્યા, મહાબલા, મહાજસા, મહેસક્ષા) મહાદ્યુતિ વાલે અર્થાત્ શરીરાભરણ સંબંધી મહાદ્યુતિ સે યુક્ત તથા શારીરિક બલ યુક્ત હોને સે મહાબલશાલી તથા મહાયશ વાલે અથવા મહેશ એસી આશ્રુત્યા જિનકી હૈ એસે વે ચંદ્રાદિ દેવ ક્વચિત્ (મહાસોક્ષ્ણા) ઇસ પ્રકાર કા પાઠ મિલતા હૈ । મહાન્ સુખ સાધન યોગ્ય ઉપભોગ્ય વસ્તુ સે સમૃદ્ધ તથા મહાનુભાવ વિશિષ્ટ વૈક્રિય કરણાદિ વિષયક અચિન્ત્ય શક્તિ વાલે ઉત્તમવસ્ત્ર કો ધારણ કરને વાલે, કૌસ્તુભાદિ રત્ન યુક્ત વૈજયન્ત્યાદિ માલાઓં કે ધારણ કરને વાલે તથા અનેક રત્ન તથા રત્ન સે યુક્ત કટક કૈયૂર વલય આદિ આભૂષણોં કો ધારણ કરને

છું. ચંદ્ર-સૂર્ય દેવ સ્વરૂપ છે. તેઓ સામાન્ય પ્રકારના જીવમાત્ર નથી. તેઓ કેવા હોય છે? તે કહે છે. મહર્દિક અર્થાત્ વિમાન પરિવાર વિગેરેથી મહાસમૃદ્ધિશાળી, બધા પ્રકારની ઉપભોગ સામગ્રીથી પરિપૂર્ણ યાવત્ મહાનુભાવ અહીં યાવત્પદથી (મહજ્જુહ્યા, મહાબલા મહાજસા મહેસક્ષા) મહાદ્યુતિવાળા, અર્થાત્ શરીરાભરણ સંબંધી મહાદ્યુતિથી યુક્ત, તથા શારીરિક બળ યુક્ત હોવાથી મહાબળશાળી તથા મહાયશવાળા અથવા મહેશ એવી આશ્રુત્યા જનની છે. એવા એ ચંદ્રાદિ દેવો કેમવાર (મહાસોક્ષ્ણા) એ પ્રમાણેના પાઠ મળે છે, મહાન્ સુખ સાધન યોગ્ય ઉપભોગ્ય વસ્તુથી સમૃદ્ધ તથા મહાનુભાવ વિશિષ્ટ વૈક્રિય કરણાદિ વિષયક અચિન્ત્ય શક્તિવાળા, ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળા કૌસ્તુભાદિ રત્નયુક્ત વૈજયન્ત્યાદિ માળાઓને ધારણ કરવાવાળા તથા અનેક રત્નો અને રત્નોથી યુક્ત

કેયૂરવલયાઘાભૂષણધારિણઃ 'અવોચ્છિત્તિણયદ્વયા' ઇતિ-અવ્યુચ્છિત્તિણયાર્થતયા-દ્રવ્યાસ્તિક-
કનયમતેન, એવમત્રાદિ સર્વૈશ્વર્યપૂર્ણાસ્તે દેવા અન્યે-પ્રથમોત્પન્નાઃ-પ્રથમક્ષણે સમાગતા સ્વાયુઃ
ક્ષયે-ભોગપૂર્ણક્ષણે ચ્યવન્તે-તસ્માત્ સ્થાનાદન્યત્ર નિર્ગતાઃ ભવન્તિ અન્યક્ષણે અન્યસ્થાને
યાન્તિ તત્ સ્થાનમપિ તસ્મિન્ ક્ષણે શોભયિત્વા પુનરન્યક્ષણે અન્યત્રૈવ યાન્તિ, અન્યે ચ
ઉત્પદ્યન્તે-તત્રાયાન્તિ, એવમત્ર ભ્રમણ પરાયણા એવ તે દેવાઃ નૈકત્રક્ષણમાત્રમપિ કદાચિત્
સ્થાતું શક્નુવન્તીત્યર્થઃ । એતે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાઃ સર્વેઽપિ દેવાઃ સર્વૈશ્વર્ય-
પ્રપૂર્ણાઃ સર્વથા સ્વતન્ત્રા એવ સર્વ કર્તુમર્ક્તુમન્યથા કર્તુ સ્વયમેવ પ્રભવન્તિ, નાન્યેષાં વાયુ-
કાયિકાદીનાં સંઘર્ષેણ વિદ્યુત્ પ્રવર્તયન્તિ, સ્વયમેવ વિદ્યુતમપિ પ્રવર્તયન્તિ, સ્તનિતમપિ કુર્વન્તિ,
અશનિમપિ પાતયન્તિ, સર્વથા સ્વાતન્ત્ર્યેણ ક્ષણે ક્ષણે જગદ્દાવીન્યં કુર્વન્તીત્યર્થઃ ॥ સ્કૃ. ૧૦૪ ॥

॥ અથ રાહુચલનવિષયકાનિ પ્રશ્નોત્તરસૂત્રાણિ ॥

મૂલમ્-“તા કહં તે રાહુકસ્મે આહિણ્તિ વણ્જા ! તત્થ સ્વલુહમાઓ

વાલે (અવોચ્છિત્તિ ણયદ્વયા) દ્રવ્યાસ્તિક મત સે ऐश्वर्य पूर्ण वे देव प्रथमोत्पन्न
एवं अपनी आयु के क्षय होने पर चंचित होते हैं, अर्थात् उस स्थान से अन्यत्र
गमन करते हैं, उस स्थान को उस समय शोभायुक्त करके पुनः क्षण मात्र में
अन्यत्र जाते हैं, तथा अन्य उत्पन्न होते हैं । इस प्रकार भ्रमण परायण वे देव
एक स्थान में क्षणमात्र भी स्थित नहीं हो सकते हैं । ये सूर्य-चंद्र-ग्रह नक्षत्र
एवं तारा रूप आदि सभी देव सर्व ऐश्वर्य से पूर्ण होते हैं, सर्व प्रकार से स्व-
तन्त्र होते हैं, तथा कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं, सबकुछ करने में स्वयं समर्थ होते
हैं । अन्य वायुकायिकादि का संघर्ष से विद्युदादि को प्रवर्तित नहीं करते ।
स्वयं ही विद्युत् को भी प्रवर्तित करते हैं । मेघ गर्जन भी स्वयं उत्पादित
करते हैं । अशनिपात भी करते हैं । वे सर्वथा स्वातंत्र्य से क्षण क्षण में जगत्
को नूतन करते रहते हैं ॥ सू. १०४ ॥

કટક કેયૂર વલય વિગેરે આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા (અવોચ્છિત્તિ ણયદ્વયા) દ્રવ્યાસ્તિક
મતથી ऐश्वर्य પૂર્ણ એ દેવો પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થતાં
ચંચિત થાય છે. અર્થાત્ એ સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે. એટલેકે એ સ્થાનને એ સમયે
સુશોભિત કરીને પુનઃ બીજા ક્ષણમાં અન્યત્ર જાય છે. તથા અન્યત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. આ
રીતે ભ્રમણ પરાયણ તે દેવો એક સ્થાનમાં ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતા નથી. એ સૂર્ય-
ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારારૂપ વિગેરે બધા દેવો બધાજ ऐश्वर्यથી પૂર્ણ હોય છે. બધાજ
પ્રકારથી સ્વતંત્ર હોય છે. તથા કર્તું અકર્તું અન્યથા કર્તું બધુંજ કરવામાં સમર્થ હોય
છે. બીજા વાયુકાયિકાદિના સંઘર્ષથી વિદ્યુદાદિને પ્રવર્તિત કરતા નથી. પોતાજ વિજ્ઞાનીને
પણ પ્રવર્તિત કરે છે. મેઘગર્જના પણ સ્વયં ઉત્પન્ન કરે છે. અશનિપાત પણ કરે છે.
એઓ સર્વથા સ્વાતંત્ર્ય પણથી ક્ષણક્ષણમાં જગતને નવીન કરતા રહે છે. ॥ સૂ. ૧૦૪ ॥

પૂર્વવત્ ણમિતિ વાક્યાલક્ષારે-ચન્દ્રસૂર્યાઃ કિલ દેવાઃ-દેવભૂતાઃ-દેવસ્વરૂપાઃ ન સ્વલુ તે સામાન્યતો જીવમાત્રાઃ, કથંભૂતાશ્ચ તે ચન્દ્રાદિત્યાદેવા इत्याह-મહર્દિકાઃ-મહતી ઋદ્ધિઃ વિમાનપરિવારાદિકા યેપાં તે મહર્દિકાઃ-સર્વપ્રકારોપભોગ્યસામગ્રીપ્રપૂર્ણાઃ યાવત્ મહાનુભાવાઃ, અત્ર યાવત્ પદેન 'મહજ્જુહ્યા મહાવલા મહાજસા મહેસક્ષા' इत्यपि વક્તવ્યં, મહજ્જુહ્યા-મહાદ્યુતયઃ-મહતી દ્યુતિઃ શરીરાભરણવિષયા યેપાં તે મહાદ્યુતયસ્તા દશાસ્તે દેવા इत्यર્થઃ, તથા મહત્વલં-શરીરઃ પ્રાણો યેપાં તે મહાવલા, તથા મહદ્યશઃ-રુચાતિર્યેષાં તે મહાયશસઃ, મહેશારુચાઃ-મહેશ इति મહાન્-ईश्वर इत्याख्या યેપાં દેવાનાં તે મહેશારુચાસ્તાદશાસ્તે ચન્દ્રાદયો દેવાઃ । ક્વચિત્ 'મહા સોક્ષ્મા' इति પાઠો દૃશ્યતે તત્ર મહાસૌરુચાઃ-મહત્ સૌરુચ્યં-સુખસાધન યોગ્યોપભોગ્યવસ્તુ યેપાં તે મહાસૌરુચાઃ । તથા મહાનુભાવાઃ-મહાન્ અનુભાવઃ-વિશિષ્ટ વૈક્રિયકરણાદિ વિષયાઃ અચિન્ત્યા શક્તિર્યેપાં તે મહાનુભાવાઃ ભગવન્તે इत्याख्याઃ । વરવસ્ત્રધરા-મહાર્હસુન્દરશોભાપૂર્ણવસ્ત્રધારિણઃ । વરમાલ્યધરાઃ-કૌસ્તુભાદિ રત્નજટિતવૈજયન્ત્યાદિ માલાધારિણઃ, વરાભરણધરાઃ-અનેકરત્નરત્નાયિતકટક-

સૂર્ય દેવ સ્વરૂપ હૈં વે સામાન્ય પ્રકાર કે જીવ માત્ર નહીં હૈ, વે કૈસે હોતે હૈ ? સો કહતે હૈં-મહર્દિક-અર્થાત્ વિમાન પરિવારાદિ સે મહાન્ સમૃદ્ધિશાલી, સર્વ પ્રકાર કી ઉપભોગ સામગ્રી સે પરિપૂર્ણ યાવત્ મહાનુભાવ યહાં પર યાવત્ પદ સે (મહજ્જુહ્યા, મહાવલા, મહાજસા, મહેસક્ષા) મહાદ્યુતિ વાલે અર્થાત્ શરીરાભરણ સંબંધી મહાદ્યુતિ સે યુક્ત તથા શારીરિક બલ યુક્ત હોને સે મહાબલશાલી તથા મહાયશ વાલે અથવા મહેશ એસી આરુચા જિનકી હૈ એસે વે ચન્દ્રાદિ દેવ ક્વચિત્ (મહાસોક્ષ્મા) ઇસ પ્રકાર કા પાઠ મિલતા હૈ । મહાન્ સુખ સાધન યોગ્ય ઉપભોગ્ય વસ્તુ સે સમૃદ્ધ તથા મહાનુભાવ વિશિષ્ટ વૈક્રિય કરણાદિ વિષયક અચિન્ત્ય શક્તિ વાલે ઉત્તમવસ્ત્ર કો ધારણ કરને વાલે, કૌસ્તુભાદિ રત્ન યુક્ત વૈજયન્ત્યાદિ માલાઓં કે ધારણ કરને વાલે તથા અનેક રત્ન તથા રત્ન સે યુક્ત કટક કેયૂર વલય આદિ આભૂષણોં કો ધારણ કરને

છુ. ચંદ્ર-સૂર્ય દેવ સ્વરૂપ છે. તેઓ સામાન્ય પ્રકારના જીવમાત્રજ નથી. તેઓ કેવા હોય છે? તે કહે છે. મહર્દિક અર્થાત્ વિમાન પરિવાર વિગેરેથી મહાસમૃદ્ધિશાળી, બધા પ્રકારની ઉપભોગ સામગ્રીથી પરિપૂર્ણ યાવત્ મહાનુભાવ અહીં યાવત્પદથી (મહજ્જુહ્યા, મહાવલા મહાજસા મહેસક્ષા) મહાદ્યુતિવાળા, અર્થાત્ શરીરાભરણ સંબંધી મહાદ્યુતિથી યુક્ત, તથા શારીરિક બળ યુક્ત હોવાથી મહાબળશાળી તથા મહાયશવાળા અથવા મહેશ એવી આરુચા બેઠની છે. એવા એ ચંદ્રાદિ દેવો કેાવિવાર (મહાસોક્ષ્મા) એ પ્રમાણેનો પાઠ મળે છે, મહાન્ સુખ સાધન યોગ્ય ઉપભોગ્ય વસ્તુથી સમૃદ્ધ તથા મહાનુભાવ વિશિષ્ટ વૈદિક્ય કરણાદિ વિષયક અચિન્ત્ય શક્તિવાળા, ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળા કૌસ્તુભાદિ રત્નયુક્ત વૈજયન્ત્યાદિ માળાઓને ધારણ કરવાવાળા તથા અનેક રત્નો અને રત્નોથી યુક્ત

કેયૂરવલયાદ્યાભૂષણધારિણઃ 'અવોચ્છિત્તિણયદ્વયા'૯' ઇતિ-અવ્યુચ્છિત્તિનયાર્થતયા-દ્રવ્યાસ્તિ-
કનયમતેન, એવમત્રાદિ સર્વૈશ્વર્યપૂર્ણાસ્તે દેવા અન્યે-પ્રથમોત્પન્નાઃ-પ્રથમક્ષણે સમાગતા સ્વાયુઃ
ક્ષયે-ભોગપૂર્ણક્ષણે ચ્યવન્તે-તસ્માત્ સ્થાનાદન્યત્ર નિર્ગતાઃ ભવન્તિ અન્યક્ષણે અન્યસ્થાને
યાન્તિ તત્ સ્થાનમપિ તસ્મિન્ ક્ષણે શોભયિત્વા પુનરન્યક્ષણે અન્યત્રૈવ યાન્તિ, અન્યે ચ
ઉત્પદ્યન્તે-તત્રાયાન્તિ, એવમત્ર ભ્રમણ પરાયણા એવ તે દેવાઃ નૈકત્રક્ષણમાત્રમપિ કદાચિત્
સ્થાતું શક્તુવન્તીત્યર્થઃ । એતે ચન્દ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાઃ સર્વેઽપિ દેવાઃ સર્વૈશ્વર્ય-
પ્રપૂર્ણાઃ સર્વથા સ્વતન્ત્રા એવ સર્વ કર્તુમકર્તુમન્યથા કર્તુ સ્વયમેવ પ્રમદન્તિ, નાન્યેષાં વાયુ-
કાયિકાદીનાં સંઘર્ષેણ વિદ્યુત્ પ્રવર્તયન્તિ, સ્વયમેવ વિદ્યુતમપિ પ્રવર્તયન્તિ, સ્તનિતમપિ કુર્વન્તિ,
અશનિમપિ પાતયન્તિ, સર્વથા સ્વાતન્ત્ર્યેણ ક્ષણે ક્ષણે જગદ્ધાત્રીન્યં કુર્વન્તીત્યર્થઃ ॥ સ્કૃ. ૧૦૪ ॥

॥ અથ રાહુચલનવિષયકાનિ પ્રશ્નોત્તરસૂત્રાણિ ॥

મૂલ્-“તા કહં તે રાહુકસ્યે આહિણ્તિ વણ્જા ! તત્થ खलु इमाओ

વાલે (અવોચ્છિત્તિ ણયદ્વયા) દ્રવ્યાસ્તિક મત સે એશ્વર્ય પૂર્ણ વે દેવ પ્રથમોત્પન્ન
એવં અપની આયુ કે ક્ષય હોને પર ચલિત હોતે હૈં, અર્થાત્ ઉસ સ્થાન સે અન્યત્ર
ગમન કરતે હૈં, ઉસ સ્થાન કો ઉસ સમય શોભાયુક્ત કરકે પુનઃ ક્ષણ માત્ર મેં
અન્યત્ર જાતે હૈં, તથા અન્ય ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હિસ પ્રકાર ભ્રમણ પરાયણ વે દેવ
એક સ્થાન મેં ક્ષણમાત્ર ખી સ્થિત નહીં હો સકતે હૈં । યે સૂર્ય-ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર
એવં તારા રૂપ આદિ સખી દેવ સર્વ એશ્વર્ય સે પૂર્ણ હોતે હૈં, સર્વ પ્રકાર સે સ્વ-
તન્ત્ર હોતે હૈં, તથા કર્તુ અકર્તુ અન્યથા કર્તુ, સબકુછ કરને મેં સ્વયં સમર્થ હોતે
હૈં । અન્ય વાયુકાયિકાદિ કા સંઘર્ષ સે વિદ્યુદાદિ કો પ્રવર્તિત નહીં કરતે ।
સ્વયં હી વિદ્યુત્ કો ખી પ્રવર્તિત કરતે હૈં । મેઘ ગર્જન ખી સ્વયં ઉત્પાદિત
કરતે હૈં । અશનિપાત ખી કરતે હૈં । વે સર્વથા સ્વાતન્ત્ર્ય સે ક્ષણ ક્ષણ મેં જગત્
કો નૂતન કરતે રહતે હૈં ॥ સ્કૃ. ૧૦૪ ॥

કટક કેયૂર વલય વિગેરે આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા (અવોચ્છિત્તિ ણયદ્વયા) દ્રવ્યાસ્તિક
મતથી એશ્વર્ય પૂર્ણ એ દેવો પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા અને પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થતાં
ચલિત થાય છે. અર્થાત્ એ સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે. એટલેકે એ સ્થાનને એ સમયે
સુશોભિત કરીને પુનઃ બીજા ક્ષણમાં અન્યત્ર જાય છે. તથા અન્યત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. આ
રીતે ભ્રમણ પરાયણ તે દેવો એક સ્થાનમાં ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતા નથી. એ સૂર્ય-
ચંદ્ર-ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારારૂપ વિગેરે બધા દેવો બધાજ એશ્વર્યથી પૂર્ણ હોય છે. બધાજ
પ્રકારથી સ્વતન્ત્ર હોય છે. તથા કર્તુ અકર્તુ અન્યથા કર્તુ બધુંજ કરવામાં સમર્થ હોય
છે. બીજા વાયુકાયિકાદિના સંઘર્ષથી વિદ્યુદાદિને પ્રવર્તિત કરતા નથી. પોતેજ વિજળીને
પણ પ્રવર્તિત કરે છે. મેઘગર્જના પણ સ્વયં ઉત્પન્ન કરે છે. અશનિપાત પણ કરે છે.
એઓ સર્વથા સ્વાતન્ત્ર્ય પણથી ક્ષણક્ષણમાં જગતને નવીન કરતા રહે છે. ॥ સ્કૃ. ૧૦૪ ॥

दो परिवत्तिओ पणत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु-अत्थि णं से राहू
 देवे जेणं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ, एगे एवमाहंसु, एगे पुण
 एवमाहंसु णत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ, तत्थ
 जे ते एवमाहंसु-ता अत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं वा सूरं वा
 गिण्हइ से एवमाहंसु-ता राहू णं देवे चंदं वा सूरं वा गेण्हमाणे
 बुद्धंतेणं गिण्हत्ता बुद्धंतेणं मुयइ बुद्धंतेणं गिण्हत्ता मुद्धंतेणं मुयइ
 मुद्धंतेणं गिण्हत्ता बुद्धंतेणं मुयइ, मुद्धंतेणं गिण्हत्ता मुद्धंतेणं
 मुयइ, वामभुयंतेणं गिण्हत्ता वामभुयंतेणं मुयइ वामभुयंतेणं
 गिण्हत्ता दाहिणभुयंतेणं मुयइ दाहिणभुयंतेणं गिण्हत्ता वामभुयं-
 तेणं मुयइ दाहिणभुयंतेणं गिण्हत्ता दाहिणभुयंतेणं मुयइ । तत्थ
 जेते एव माहंसु ता णत्थि णं से राहू देवे जेणं चंदं वा सूरं वा गेण्हइ,
 ते एव माहंसु-तत्थ णं इमे पणनदसकसिणपोगला पणत्ता, तं जहा
 -सिंघाणए जडिलए खरस खत्तए अंजणे खंजणे सीयले हिमसीयले
 केलासे अरुगाभे परिजए णभसूरए कबिलिए पिंगलए राहू, ता
 जयाणं एए पणनरसकसिणा कसिणा पोगला सदा चंदस्स वा सूरस्स
 वा लेसाणुवद्धचारिणो भवंति तथा णं माणुसलोयंसि माणुसा एवं
 वदन्ति-एवं खलु राहू चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, एवं० २, ता जया णं
 एए पणनरसकसिणा कसिणा पोगला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स
 वा लेसाणुवद्धचारिणो खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं
 वदन्ति-एवं खलु राहू चंदं वा सूरं वा गेण्हइ एते एवमाहंसु वयं
 पुण एवं वयामो-ता राहू णं देवे महिद्धिए महाणुभावे वरवत्थधरे
 वराभरणधरे, राहुस्स णं देवस्स णव णामधेज्जा णणत्ता, तं जहा-
 सिंघाडए जडिलए खरए खत्तए ढडूरे भगरे मच्छे कच्छमे कण्णससे,
 ता राहुस्स णं देवस्स विमाणा पंचवण्णा पणत्ता, तं जहा-किण्हा
 णीला लोहिया हलिदा सुक्किल्ला, अत्थि कालए राहुविमाणे खंजण-
 वण्णाभे अत्थि णीलए राहुविमाणे लाउयवण्णाभे पणत्ते, अत्थि

लोहिण राहुविभागे संजिह्वा वण्णाभे पण्णत्ते अत्थि हालिद्वम् राहुविभागे
हलिद्ववण्णाभे पण्णत्ते, अत्थि सुक्किल्लम् राहुविमणे आसन्नसिक्कवण्णाभे
पण्णत्ते, ता जया णं राहुदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वे-
माणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेस्सं पुरच्छिमेणं आव-
रित्ता पच्चत्थिमेणं वीतीवयइ, तथा णं पुरच्छिमेणं चंदे सूरै वा उवदंसेइ
पच्चत्थिमेणं राहु, जया णं राहुदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउ-
व्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणेणं आव-
रित्ता उत्तरेणं वीतीवयइ, तथा णं दाहिणेणं चंदे वा सूरै वा उवदंसेइ
उत्तरेणं राहु, एणं अभिलावेणं पत्तच्चत्थिमेणं आवरित्ता पुरच्छिमेणं
वीतीवयइ उत्तरेणं आवरित्ता दाहिणेणं वीईवयइ, जया णं राहु देवे
आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा
चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणपुरच्छिमेणं आवरित्ता उत्तरपच्चत्थि-
मेणं वीईवयइ तथा णं दाहिणपुरत्थिमेणं चंदे वा सूरै वा उवदंसेइ
उत्तरपच्चत्थिमेणं राहु, जया णं राहु देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे
वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं
दाहिणपच्चत्थिमेणं आवरित्ता उत्तरपुरच्छिमेणं वीईवयइ तथा णं दाहि-
णपच्चत्थिमेणं चंदे वा सूरै वा उवदंसेइ उत्तरपुरत्थिमेणं राहु, एणं
अभिलावेणं उत्तरपच्चत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपुरत्थिमेणं वीईवयइ,
उत्तरपुरत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपच्चत्थिमेणं वीईवयइ, ता जया णं
राहु देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे
वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता वीईवयइ तथा णं मणुस्सलोए
मणुस्सा वदंति राहुणा चंदे सूरै वा गहिण, ता जया णं राहु देवे
आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स
वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता पासेणं वीईवयइ तथा णं मणुस्सलोअम्मि-
मणुस्सा वदंति-चंदेण वा सूरै वा राहुस्स कुच्छी भिण्णा, ता जया णं

राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउठवमाणे वा परियारे
माणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता पच्चोसकइ तथा णं
मणुस्सलोए मणुस्सा एवं वदंति-राहुणा चंदे वा सूरं वा वंते राहुणा
वंते राहुणा, ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा
विउठवमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता
मज्झं मज्झेणं विईवयइ तथा णं मणुस्सलोयंमि मणुस्सा वदंति-
राहुणा चंदे वा सूरं वा विइयरिण राहुणा विइयरिण, ता जया णं
राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउठवमाणे वा परियारे-
माणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता मज्झं मज्झेणं
विईवयइ तथा णं अहे सपक्खिं सपडिदिसिं चिट्ठइ तथा णं मणुस्स
लोअंमि मणुस्सा वदंति-राहुणा चंदे वा सूरं वा घत्थे राहुणा
घत्थे ॥ कइविहे णं राहू णं राहू पण्णत्ते? दुविहे पण्णत्ते, तं जहा ता धुव-
राहू य पठ्वराहू य, तत्थ णं जे से धुवराहू से णं बहूलपक्खस्स पडिवए
पण्णरसइ भागे णं आगं चंदस्स लेसं आवरेमाणे चिट्ठइ, तं जहा पडमाए
पडमं भागं जाव पण्णरसमं भागं, चरिसे समए चंदे रत्ते भवइ अवसेस
समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, तमेव सुक्कपक्खे उवदंसेमाणे उवदंसे-
माणे तं जहा पडमाए पडमं भागं जाव चंदे विरत्ते य भवइ, अवसेसे
चिट्ठइ, समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, तत्थ णं जे ते पठ्वराहू से जह-
ण्णे णं छण्हं मासाणं उक्कोसे णं बायालीसाए मासाणं चंदस्स अडया-
लीसाए संवच्छराणं सूरस्स ॥ सू० १०५ ॥

छाया-तावत् कथं ते राहू कर्म आख्यातमिति वदेत्, तत्र खलु इमे द्वे
प्रतिपत्ती प्रज्ञप्ते, तत्रैके एवमाहुः-अस्ति खलु देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति
एके एवमाहुः, एके पुनरेवमाहुः नास्ति खलु स राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा
गृह्णाति तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् अस्ति खलु स राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा
गृह्णाति ते एवमाहुस्तावत् राहुः खलु देवश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णन् बुध्नान्तेन गृहीत्वा
बुध्नान्तेन मुञ्चति, बुध्नान्तेन गृहीत्वा मूर्द्धान्तेन मुञ्चति मूर्द्धान्तेन गृहीत्वा
बुध्नान्तेन मुञ्चति, मूर्द्धान्तेन गृहीत्वा मूर्द्धान्तेन मुञ्चति, वामभुजान्तेन गृहीत्वा वाम-

भुजान्तेन मुञ्चति वामभुजान्तेन गृहीत्वा दक्षिणभुजान्तेन मुञ्चति, दक्षिणभुजान्तेन गृहीत्वा दक्षिणभुजान्तेन मुञ्चति तत्र येते एवमाहुस्तावत् नास्ति खलु स राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति ते एवमाहुस्तत्र खलु इमे पञ्चदशकृष्णाः पुद्गल्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा सिंह-नादा (१) जटिला (२) क्षरा (३) क्षता (४) अञ्जना (५) खञ्जना (६) शीतला (७) हिमशीतला (८) कैलाशा (९) अरुणाभा (१०) परिजया (११) नभसूर्या (१२) कपिला १३ पिङ्गला १४ राहुः (१५) । तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गल्याः सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्गालुवद्धचचारिणो भवन्ति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः एवं वदन्ति एवं खलु राहुश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति, एवं० २ । तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गल्याः न सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्गालुवद्धचचारिणः खलु तदा मनुष्य लोकेऽस्मिन् मनुष्याः एवं वदन्ति-एवं खलु राहुश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति, एते एवमाहुः ॥ यं पुनरेवं वदामस्तावत् राहुः खलु देवः महर्द्धिकः महानुभावः द्रवस्त्रधरः वराभरणधारी, राहो खलु देवस्य नवनामधेयाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-सिंहालयः १, जटिलयः २, खरः ३, क्षेत्रः ४, घट्टरः ५, मगरः ६, मत्स्यः ७, कच्छपः ८, कण्वसर्पः ९ । तावत् राहोः खलु देवस्य विमानं पञ्चवर्णं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-कृष्णः १, नीलः २, लोहितः ३, हारिद्रः ४, शुक्लः ५ । अस्ति कृष्णं राहुविमानं खञ्जनाभं, अस्ति नीलं राहुविमानं लावण्यवर्णाभं प्रज्ञप्तं । अस्ति लोहितं राहुविमानं हरिद्रावर्णाभं प्रज्ञप्तं, अस्ति शुक्लं राहुविमानं भासराशिवर्णाभं प्रज्ञप्तं । तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्गां पौरस्त्येन आवृत्य पाश्चात्येन व्यतिव्रजति, तदा खलु पौरस्त्येन चन्द्रः सूर्यो वा उपदर्शयति पश्चिमेन राहुः । यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्गां दक्षिणेन आवृत्य उत्तरेण व्यतिव्रजति, तदा खलु दक्षिणेन चन्द्रो वा सूर्यो वा उपदर्शयति उत्तरेण राहुः, एतेन अभिलापेन पाश्चात्ये आवृत्य पौरस्त्येन व्यतिव्रजति उत्तरेण आवृत्य दक्षिणेन व्यतिव्रजति, यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्गां दक्षिणपौरस्त्येन आवृत्य उत्तरपश्चिमेन व्यतिव्रजति तदा खलु दक्षिणपौरस्त्येन चन्द्रो वा सूर्यो वा उपदर्शयति उत्तरपश्चिमेन राहुः यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्गां दक्षिणपश्चिमेन आवृत्य उत्तरपौरस्त्येन व्यतिव्रजति तदा खलु दक्षिणपश्चिमेन चन्द्रो वा सूर्यो वा उपदर्शयति, उत्तरपौरस्त्येन राहुः । एतेन अभिलापेन उत्तरपश्चिमेन आवृत्य दक्षिणपौरस्त्येन व्यतिव्रजति, उत्तरपौरस्त्येन आवृत्य दक्षिणपश्चिमेन व्यतिव्रजति, तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्गां आवृत्य व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः वदन्ति राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा गृहीतः । तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन्

वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्यां आवृत्य पार्श्वेन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-चन्द्रेण वा सूर्येण वा राहोः कुक्षिर्मिन्ना, तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्यां आवृत्य प्रत्यवृण्वते तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा वान्ते (मध्ये) राहुणा व्यतिचर्यते । तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्यां आवृत्य मध्यं मध्येन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा व्यतिव्रज्यते राहुणा व्यतिक्राम्यते, तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेङ्यां आवृत्य खलु अधः संपरिक्षिप्य स पर्वदिशि तिष्ठति, तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा अधस्थ राहुणा गृह्यते ॥ तावत् कतिविधः खलु राहुः प्रज्ञप्तः ? द्विविधो राहुः, तद्यथा-ध्रुवराश्व पर्वराहुश्च, तत्र खलु यः ध्रुवराहुः स खलु बहुलपक्षस्य प्रतिपदातः पञ्चदशभिर्भागेन भागं चन्द्रस्य लेङ्यां आवरणयन् आवरणयन् तिष्ठति, तद्यथा प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् पञ्चदशं भागं, चरमे समये चन्द्रः रक्तो भवति अवशेषे समए चन्द्रः रक्तश्च विरक्तश्च भवति, तथैव शुक्लपक्षे उपदृश्यमानः उपदृश्यमानस्तिष्ठति, तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् चन्द्रः विरक्तश्च भवति, अवशेषे समए चन्द्रः रक्तो विरक्तश्च भवति । तत्र खलु यः सः पर्वराहुः स जघन्यः न छन्नोमासानां, उत्कर्षेण द्वाचत्वारिंशन्मासानां चन्द्रस्य अष्टाचत्वारिंशत् सम्प्रत्सराणां सूर्यस्येति ॥ सू० १०५ ॥

टीका-विंशतितम प्राभृतस्य प्रथमे चतुस्तरशततमे सूत्रे चन्द्रसूर्यादीनामनुभावविषयकं जीवा जीव-घन-छिद्र-गमनागमन लोकाञ्चोकादि विषयकं बहुविधं विचारं विनिमय्य सम्प्रत्यस्मिन् पञ्चोत्तरशततमे सूत्रे राहोः स्वरूपाकार-चलन-ग्रहणादौ लोकानां स्थिति गत्पाद्यनेकविधि विचारान् विवृण्वन् गौतमः प्रश्नयति-‘ता कहां ते राहुकम्मे आहिण्ति

अब राहु चलन विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र करते हैं-

टीकार्थ-वीसवें प्राभृत के प्रथम एक सौ चारवें सूत्र में चंद्र सूर्यादि के अनुभाव विषय का जीवाजीव-घन-छिद्र-गमनागमन एवं लोकालोकादि विषय का अनेक प्रकार विचार प्रदर्शित करके अब यह एक सौ पांचवें सूत्र में राहु का स्वरूप आकार-चलन-ग्रहणादि में लोकस्थिति गति आदि अनेक

हुवे राहुना चलन संबंधी प्रश्नोत्तर सूत्र कडेवासां आवे छे.

टीकार्थ-वीसवा प्राभृतना ऐकसोत्तरासां सूत्रमां चंद्र सूर्यानां अनुभावना संबंधमां जीवाजीव-घन-छिद्र गमनागमन अने लोकालोकादि विषयमां अनेक प्रकारना विचार प्रदर्शित करीने हुवे आ ऐकसो पांचवा सूत्रमां राहुना स्वरूप-आकार-चलन-ग्रहणादिमां लोकस्थिति गति विगेरे अनेक प्रकारना विचाराने प्रदर्शित करवाना हेतुथी श्रीगौतमस्वामी

वण्जा' तावत् कथं ते राहुकर्म आख्यातमिति वदेत् ॥—तावदिति पूर्ववत् कथं—केन प्रकारेण ते—त्वया भगवन् ! राहुकर्म—राहोः क्रिया—चलनादि प्रवृत्तिः आख्यातं—प्रतिपादित-मिति वदेत्—कथय भगवन्निति गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—‘तत्थ खलु इमाओ दो पडि-वत्तिओ पण्णत्ताओ’ तत्र खलु इमे द्वे प्रतिपत्ती आख्याते प्रज्ञप्ते, । तत्र—राहुकर्मविषय-विचारे खल्विति निश्चयेन इमे—वक्ष्यमाणस्वरूपे द्वे प्रतिपत्ती—परतीर्थिकाभिप्रायस्वरूपे मतान्तररूपे प्रज्ञप्ते—प्रतिपादिते । त एवोपदर्शयति—‘तत्थेगे एवमाहंसु—अत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं सूरं वा गिण्हइ, एगे एवमाहंसु’ तत्रैके एवमाहुः—अस्ति खलु स राहुर्देवो यश्चन्द्रं सूर्यं वा गृण्हाति ॥ तत्र—तेषां परतीर्थिकानां मध्ये एके—प्रथमास्तीर्थान्तरीयाः एवमाहुः—कथयन्ति यत् अस्ति खलु कश्चित् राहुनामा देवविशेषो यः खलु समये समये चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति—पर्वणि ग्रसति, अत्रोपसंहारमाह—एके एवमाहुरिति ॥ ‘एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ’ एके पुनरेवमाहुः—नास्ति खलु स

प्रकार के विचारों को प्रदर्शित करने के हेतु से श्री गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं—(ता कहं ते राहुकम्मे आहिण्ति वण्जा) हे भगवन् ! आपने राहु की क्रिया अर्थात् गमनादि प्रवृत्ति किस प्रकार से प्रतिपादित की है ? सो कहीये ? इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को चुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) राहु की प्रवृत्ति विषयक विचार में ये वक्ष्यमाण प्रकार की दो प्रतिपत्ती प्रतिपादित की है । वे दिखलाते हैं—(तत्थेगे एवमाहंसु अत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं सूरं वा गिण्हइ, एगे एव-माहंसु) उन दो परतीर्थिकों में पहला तीर्थान्तरीय इस प्रकार कहता है—राहु नाम का कोई देव विशेष है जो समय समय पर चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है अर्थात् पर्व के दिन में ग्रसित करता है । इसका उपसंहार करते हुवे कहते हैं—कोई एक इस प्रकार से अपना मत कहता है । (एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिण्हइ) प्रथम

प्रश्न पूछे थे—(ता कहं ते राहुकम्मे आहिण्ति वण्जा) हे भगवन् ! आपने राहु की क्रिया अर्थात् गमनादि प्रवृत्ति केली रीतनी प्रतिपादित करी छे ? ते कडे आ प्रभाणु श्रीगौतम स्वामीने प्रश्न आंशणीने उत्तरमां श्रीभगवान् कडे छे. (तत्थ खलु इमाओ दो पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ) राहु की प्रवृत्ति की विषय विचारणामां आ वक्ष्यमाण प्रकाशनी जे प्रतिपत्तिथे प्रतिपादित करे छे. ते आ प्रभाणु छे—(तत्थेगे एव माहंसु अत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं सूरं वा गिण्हइ एगे एवमाहंसु) ओ जे परतीर्थिकेमां पडेले परतीर्थिक आ प्रभाणु कडे छे. राहु नामने कौन देव विशेष छे जे समये समये चंद्र के सूर्यने ग्रसित करे छे. अर्थात् पर्वना दिवसे ग्रसित करे छे. आने उपसंहार करता कडे छे—कोई ओक आ प्रभाणु पोताने मत जथावे छे. (एगे पुण एवमाहंसु णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा

वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेख्यां आवृत्य पार्थेन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-चन्द्रेण वा सूर्येण वा राहोः कुक्षिर्भिन्ना, तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेख्यां आवृत्य प्रत्यवपृष्कते तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा वान्ते (मध्ये) राहुणा व्यतिचर्यते । तावत् यदा खलु राहुर्देव आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेख्यां आवृत्य मध्यं मध्येन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा व्यतिव्रज्यते राहुणा व्यतिक्राम्यते, तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेख्यां आवृत्य खलु अथः संपरिक्षिप्य स पर्वदिशि तिष्ठति, तदा खलु मनुष्यलोकेऽस्मिन् मनुष्याः वदन्ति-राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा अधस्थ राहुणा गृह्यते ॥ तावत् कतिविधः खलु राहुः प्रज्ञप्तः ? द्विविधो राहुः, तद्यथा-ध्रुवराश्व पर्वराहुश्च, तत्र खलु यः ध्रुवराहुः स खलु बहुलपक्षस्य प्रतिपदातः पञ्चदशभिर्भागेन भागं चन्द्रस्य लेख्यां आवरणयन् आवरणयन् तिष्ठति, तद्यथा प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् पञ्चदशं भागं, चरमे समये चन्द्रः रक्तो भवति अवशेषे समए चन्द्रः रक्तश्च विरक्तश्च भवति, तथैव शुक्लपक्षे उपदृश्यमानः उपदृश्यमानस्तिष्ठति, तद्यथा-प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् चन्द्रः विरक्तश्च भवति, अवशेषे समए चन्द्रः रक्तो विरक्तश्च भवति । तत्र खलु यः सः पर्वराहुः स जघन्यः न छन्नोमासानां, उत्कर्षेण द्वाचत्वारिंशन्मासानां चन्द्रस्य अष्टाचत्वारिंशत् सम्बत्सराणां सूर्यस्येति ॥ सू० १०५ ॥

टीका-विंशतितम प्राभृतस्य प्रथमे चतुस्तरशततमे सूत्रे चन्द्रसूर्यादीनामनुभावविषयकं जीवा जीव-वन-छिद्र-गमनागमन लोकाश्लोकादि विषयकं बहुविधं विचारं विनिमय्य सम्प्रत्यस्मिन् पञ्चोत्तरशततमे सूत्रे राहोः स्वरूपाकार-चलन-ग्रहणादौ लोकानां स्थिति गत्पाद्यनेकविधि विचारान् विवृण्वन् गौतमः प्रश्नयति-‘ता कहां ते राहुकम्मे आहिण्ति

अब राहु चलन विषयक प्रश्नोत्तर सूत्र करते हैं-

टीकार्थ-वीसवें प्राभृत के प्रथम एक सौ चारवें सूत्र में चंद्र सूर्यादि के अनुभाव विषय का जीवाजीव-वन-छिद्र-गमनागमन एवं लोकालोकादि विषय का अनेक प्रकार विचार प्रदर्शित करके अब यह एक सौ पांचवें सूत्र में राहु का स्वरूप आकार-चलन-ग्रहणादि में लोकस्थिति गति आदि अनेक

हुवे राहुना चलन संभंधी प्रश्नोत्तर सूत्र कडेवाभां आवे छे.

टीकार्थ-वीसभा प्राभृतना ओकसोचारभां सूत्रभां चंद्र सूर्यना अनुभावना संभंधभां जीवाजीव-वन-छिद्र गमनागमन अने लोकालोकादि विषयभां अनेक प्रकारना विचार प्रदर्शित करीने हुवे आ ओकसो पांचभां सूत्रभां राहुना स्वरूप-आकार-चलन-ग्रहणादिभां लोकस्थिति गति बिगरे अनेक प्रकारना विचाराने प्रदर्शित करवाना हेतुथी श्रीगौतमस्वामी

વણ્ણા' તાવત્ કથં તે રાહુકર્મ્મ આશ્વાતમિતિ વદેત્ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ કથં-કેન પ્રકારેણ તે-ત્વયા ભગવન્ ! રાહુકર્મ્મ-રાહોઃક્રિયા-ચળનાદિ પ્રવૃત્તિઃ આશ્વાત-પ્રતિપાદિત-મિતિવદેત્-કથય ભગવન્નિતિ ગૌતમેન પ્રદને કૃતે ભગવાનાહ-'તત્થ સ્ખલુ ઇમાઓ દો પહિવત્તિઓ પળ્ણત્તાઓ' તત્થ સ્ખલુ ઇમે દ્વે પ્રતિપત્તી આશ્વાતે પ્રજ્ઞપ્તે, । તત્ત્વ-રાહુકર્મ્મવિષય-વિચારે સ્ખલિવતિ નિશ્ચયેન ઇમે-વક્ષ્યમાણસ્વરૂપે દ્વે પ્રતિપત્તી-પરતીર્થિકામિપ્રાયસ્વરૂપે મતાન્તરરૂપે પ્રજ્ઞપ્તે-પ્રતિપાદિતે । ત ઇવોપદર્શયતિ-'તત્થેગે ઇવમાહંસુ-અત્થિ ણં સે રાહુ દેવે જે ણં ચંદં સૂરં વા ગિળ્હઙ્ગ, ઇમે ઇવમાહંસુ' તત્ત્વેકે ઇવમાહુઃ-અસ્તિ સ્ખલુ સ રાહુદેવો યથ્ચન્દ્રં સૂર્યં વા ગૃળ્હાતિ ॥ તત્ત્વ-તેણં પરતીર્થિકાનાં મધ્યે એકે-પ્રથમાસ્તીર્થાન્તરીયાઃ ઇવમાહુઃ-કથયન્તિ યત્ અસ્તિ સ્ખલુ કથિત્ રાહુનામા દેવવિશેષો યઃ સ્ખલુ સમયે સમયે ચન્દ્રં વા સૂર્યં વા ગૃળ્હાતિ-પર્વણિ ગ્રસતિ, અત્રોપસંહારમાહ-એકે ઇવમાહુરિતિ ॥ 'ઇમે પુળ ઇવમાહંસુ ણત્થિ ણં સે રાહુ દેવે જે ણં ચંદં વા સૂરં વા ગિળ્હઙ્ગ' એકે પુનરેવમાહુઃ-નાસ્તિ સ્ખલુ સ

પ્રકાર કે વિચારોં કો પ્રદર્શિત કરને કે હેતુ સે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રદન કરતે હૈં-(તા કહં તે રાહુકર્મ્મે આહિણ્ણિ વણ્ણા) હે ભગવન્ ! આપને રાહુ કી ક્રિયા અર્થાત્ ગમનાદિ પ્રવૃત્તિ કિસ પ્રકાર સે પ્રતિપાદિત કી હૈ ? સો કહીયે ? હસ પ્રકાર ા ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો તુનકર ઉત્તર સેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તત્થ સ્ખલુ ઇમાઓ દો પહિવત્તિઓ પળ્ણત્તાઓ) રાહુ કી પ્રવૃત્તિ વિષયક વિચાર મેં યે વક્ષ્યમાણ પ્રકાર કી દો પ્રતિપત્તી પ્રતિપાદિત કી હૈ । યે દિગ્વિલાતે હૈં-(તત્થેગે ઇવમાહંસુ અત્થિ ણં સે રાહુ દેવે જે ણં ચંદં સૂરં વા ગિળ્હઙ્ગ, ઇમે ઇવમાહંસુ) ડન દો પરતીર્થિકોં મેં પહ્લા તીર્થાન્તરીય હસ પ્રકાર કહતા હૈ-રાહુ નામ કા કોઈ દેવ વિશેષ હૈ જો સમય સમય પર ચંદ્ર કો યા સૂર્ય કો ગ્રસિત કરતા હૈ અર્થાત્ પર્વ કે દિન મેં ગ્રસિત કરતા હૈ । હસકા ઉપસંહાર કરતે હુબે કહતે હૈં-કોઈ એક હસ પ્રકાર સે અપના મત કરતા હૈ । (ઇમે પુળ ઇવમાહંસુ ણત્થિ ણં સે રાહુ દેવે જે ણં ચંદં વા સૂરં વા ગિળ્હઙ્ગ) પ્રથમ

પ્રશ્ન પૂછે છે.-તા કહં તે રાહુકર્મ્મે આહિણ્ણિ વણ્ણા) હે ભગવન્ ! આપે રાહુની ક્રિયા અર્થાત્ ગમનાદિ પ્રવૃત્તિ કેવી રીતની પ્રતિપાદિત કરી છે ? તે કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે. (તત્થ સ્ખલુ ઇમાઓ દો પહિવત્તિઓ પળ્ણત્તાઓ) રાહુની પ્રવૃત્તિની વિષય વિચારણામાં આ વક્ષ્યમાણ પ્રકારની બે પ્રતિપત્તિયો પ્રતિપાદિત કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.-તત્થેગે ઇવ માહંસુ અત્થિ ણં સે રાહુ દેવે જે ણં ચંદં સૂરં વા ગિળ્હઙ્ગ ઇમે ઇવમાહંસુ) એ બે પરતીર્થિકામાં પહેલો પરતીર્થિક આ પ્રમાણે કહે છે. રાહુ નામનો કોઈ દેવ વિશેષ છે જે સમયે સમયે ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. અર્થાત્ પર્વના દિવસે ગ્રસિત કરે છે. આનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે-કોઈ એક આ પ્રમાણે પોતાનો મત જણાવે છે. (ઇમે પુળ ઇવમાહંસુ ણત્થિ ણં સે રાહુ દેવે જે ણં ચંદં વા

રાહુર્દેવો યઃ खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति ॥ पुनः—प्रथमतीर्थान्तरीयस्य मतश्रवणानन्तरं एके—द्वितीयास्तीर्थान्तरीयास्तद्विपरीतमेवं कथयन्ति यत् नास्ति खलु कश्चित् तादृशो राहु-
नामा देवो यः किल समये समये पर्वणि पर्वणि चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति—ग्रसति, राहुरूप-
स्य कस्यचित् देवस्य कल्पना तु शशशृंगवत् कल्पनामात्र एवेति द्वितीयतीर्थान्तरीयस्याभि-
प्रायः ॥ तदेवं प्रतिपत्तिद्वयं समुपदर्श्य सम्प्रत्येतद् भावनार्थं भगवान् स्वयमेव समन्वयति—
'तत्थ जे ते एवમાહंसુ—તા અત્થિ ણં સે રાહુ દેવે જે ણં ચંદં વા સૂરં વા ગિણ્હહ—સે એવમાહંસુ-
તા રાહુ ણં દેવે ચંદં સૂરં વા ગેણ્હમાણે બુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા બુદ્ધંતેણં મુયહ્ બુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા
મુદ્ધંતેણં મુયહ્ મુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા બુદ્ધંતેણં મુયહ્, મુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા મુદ્ધંતેણં મુયહ્' તત્ર खलु
ये ते एवमाहुस्तावत् अस्ति खलु स राहुर्देवो यः चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हाति ते एवमाहु-
स्तावत् राहुः खलु देवश्चन्द्रं वा सूर्यं गृण्हन् बुद्धान्तेन गृहीत्वा बुद्धान्तेन मुञ्चति,

तीर्थान्तरीय का मत सुनकर के दूसरा तीर्थान्तरीय इस प्रकार से अपना मत प्रगट करता है । वह कहता है कि—उस प्रकार का राहु नाम का कोई ऐसा देव नहीं है कि जो समय समय पर्व के दिन चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है । अर्थात् राहुरूप कोई देव की कल्पना ही शशशृंग के समान कल्पना मात्र ही है, इस प्रकार दूसरे तीर्थान्तरीय का अभिप्राय है ।

इस प्रकार परतीर्थियों की दो प्रतिपत्तियां कहकर अब इनके कथन का भावार्थ स्वयं भगवान् कहते हैं—(तत्थ जे ते એવમાહંસુ—તા અત્થિ ણં સે રાહુ ણં દેવે જે ણં ચંદં વા સૂરં વા ગિણ્હહ—સે એવમાહંસુ—તા રાહુ ણં દેવે ચંદં સૂરં વા ગેણ્હમાણે બુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા બુદ્ધંતેણં મુયહ્ બુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા મુદ્ધંતેણં મુયહ્, મુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા બુદ્ધંતેણં મુયહ્ મુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા, મુદ્ધંતેણં મુયહ્) રાહુ કે ભાવાભાવ વિષય કે વિચાર મેં જીવાદિ એસા કહતા હૈં કે—રાહુ નામ કા કોઈ દેવ વિશેષ હૈં, વહ ચંદ્ર યા સૂર્ય કો ગ્રસિત કરતા હૈં, ઉસ કે કહને કા ભાવ ઇસ પ્રકાર સે હૈં, કે અપને વિમાન મેં શ્રમણ કરના હુવા રાહુ

સૂરં વા ગિણ્હહ) પહેલા તીર્થાન્તરીયનો મત સાંભળીને બીજા તીર્થાન્તરીય આ પ્રમાણે પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરે છેકે—એ પ્રમાણેનો રાહુ નામનો કોઈ દેવ વિશેષ છે જ નહીં કે જે સમયે સમયે પર્વના દિવસે ચંદ્રને કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. અર્થાત્ રાહુરૂપ કોઈ દેવની કલ્પનાજ શશશૃંગની સમાન કલ્પના માત્રજ છે. આ પ્રમાણે બીજા તીર્થાન્તરીયનો અભિપ્રાય છે.

આ પ્રમાણે પરતીર્થિકોની બે પ્રતિપત્તિયો કહીને હવે તેના કથનનો ભાવાર્થ સ્વયં ભગવાન્ કહે છે.—(તત્થ જે તે એવ માહંસુ—તા અત્થિ ણં સે રાહુ ણં દેવે જે ણં ચંદં વા, સૂરં વા ગેણ્હહ સે એવમાહંસુ—તા રાહુ ણં દેવે ચંદં વા સૂરં વા ગેણ્હમાણે બુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા બુદ્ધંતેણં મુયહ્ બુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા મુદ્ધંતેણં મુયહ્ મુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા બુદ્ધંતેણં મુયહ્, મુદ્ધંતેણં ગિણ્હિત્તા મુદ્ધંતેણં મુયહ્) રાહુના ભાવાભાવ વિષયના વિચારમાં જે વાદી એમ કહે છેકે—રાહુ નામનો કોઈ દેવ વિશેષ છે,

बुधनान्तेन गृहीत्वामूर्द्धान्तेन मुञ्चति । मूर्द्धान्तेन गृहीत्वा बुधनान्तेन मुञ्चति मूर्द्धान्तेन गृहीत्वा मूर्द्धान्तेन मुञ्चन्ति तत्र-राहो भावाभावविषयविचारे ये ते यादिनः एवं कथयति यत् अस्ति खलु कश्चिद्राहुनामदेवविशेषो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हातीति ते एवं वदन्ति-स्वमत भावनिका मित्थं कुर्वन्ति यत् स्वविमाने भ्रमन् राहुनामा देवश्चन्द्रं वा सूर्यं वा गृण्हन् कदाचित् बुधनान्तेन-अधःप्रदेशेनैव गृहीत्वा बुधनान्तेनैव-अधःप्रदेशेनैव मुञ्चति-चन्द्रं सूर्यं वा त्यजति, अधोभागे गृहीत्वा अधोभागेनैव चन्द्रं सूर्यं वा मुञ्चतीति भावः । कदाचिच्च बुधनान्तेनाधोभागे गृहीत्वा मूर्द्धान्तेन-ऊर्ध्वप्रदेशेन-ऊर्ध्वभागेन मुञ्चति, अधोभागेन गृहीत्वा उपरितनेन भागेन त्यजतीत्यर्थः । अथवा कदाचित् मूर्द्धान्तेन-ऊर्ध्वप्रदेशेन गृहीत्वा बुधनान्तेन-अधोभागेन त्यजति । यदि वा कदाचित् मूर्द्धान्ते गृहीत्वा मूर्द्धान्ते नैव मुञ्चति । उपरितनेन भागेन चन्द्रं सूर्यं वा गृहीत्वा उपरितनेनैवभागेन मुञ्चतीत्यर्थः ॥ अथान्यत् कथयति-‘वामभ्रयंतेणं गिण्हित्ता वामभ्रयंतेणं सुयइ, वामभ्रयंतेणं गिण्हित्ता दाहिणभ्रयंतेणं सुयइ, दाहिणभ्रयंतेणं गिण्हित्ता वामभ्रयंतेणं सुयइ, दाहिणभ्रयंतेणं

नाम का देव चंद्र या सूर्य को ग्रसित करके कदाचित् अधोभाग से ग्रहण करके अधोभाग से ही चंद्र सूर्य को छोड़ देता हैं । अर्थात् अधोभाग से पकड़कर अधोभाग से छोड़ देता है । कोई समय अधोभाग से ग्रसित करके ऊर्ध्वभाग से छोड़ देता है अर्थात् अधोभाग से पकड़कर ऊपर के भाग से छोड़ देता है । अथवा कोई समय ऊर्ध्व प्रदेश से गृहीत करके अधोभाग से छोड़ता है, एवं कोई समय ऊर्ध्व भाग से गृहीत करके ऊपर के भाग से छोड़ता है । अर्थात् ऊपर के भाग से चंद्र को या सूर्य को ग्रहण करके ऊपर के भाग से ही छोड़ता है । अब अन्य प्रकार से कहते हैं- (वामभ्रयंतेणं गिण्हित्ता वामभ्रयंतेणं सुयइ, वामभ्रयंतेणं गिण्हित्ता दाहिणभ्रयंतेणं सुयइ, दाहिणभ्रयंतेणं गिण्हित्ता वामभ्रयंतेणं सुयइ दाहिणभ्रयंतेणं गिण्हित्ता) दाहिणभ्रयंतेणं सुयइ) अन्य प्रकार से ग्रहण प्रकार को कहते हैं-

ते चंद्र के सूर्यने ग्रस करे छे. तेनो कडेवानो बाव ओम छेके-पोताना विमानभां भ्रमण करतो राहु नामनेो देव विशेष चंद्र के सूर्यने ग्रसित करे छे. ग्रसित करीने कोधवार अधोभागथी ग्रहण करीने अधोभागथी ज चंद्र के सूर्यने छोडी दे छे. अर्थात् अधोभागथी पकडीने अधोभागथी छोडी दे छे. कोधवार अधोभागथी ग्रसित करीने उपरना भागथी छोडी दे छे. अर्थात् नीचेथी पकडीने उपरना भागथी छोडे छे. अथवा कोधवार उपरना भागथी ग्रसित करीने नीचेना भागथी छोडी दे छे. अथवा कोड समय उपरना भागथी ग्रहण करीने उपरना भागथी छोडे छे. अर्थात् उपरना भागथी चंद्रने के सूर्यने ग्रहण करीने उपरना भागथी छोडी दे छे.

इवे गीन प्रकरथी कडे छे.- (वामभ्रयंतेणं गिण्हित्ता वामभ्रयंतेणं सुयइ, वामभ्रयंतेणं गिण्हित्ता दाहिणभ्रयंतेणं सुयइ, दाहिणभ्रयंतेणं गिण्हित्ता वामभ्रयंतेणं सुयइ, दाहिणभ्रयंतेणं

ગિળિહત્તા દાહિણમૂયંતેણં મુયઈ' વામમુજાન્તેન ગૃહીત્વા વામમુજાન્તેન મુશ્વતિ, વામ-
મુજાન્તેન ગૃહીત્વા દક્ષિણમુજાન્તેન મુશ્વતિ, દક્ષિણમુજાન્તેન ગૃહીત્વા વામમુજાન્તેન
મુશ્વતિ, દક્ષિણમુજાન્તેન ગૃહીત્વા દક્ષિણમુજાન્તેન મુશ્વતિ ॥ પૂર્વવદેવ ગ્રહણપ્રકારં
પુનરન્યથા કથયતિ—કદાચિત્ સ એવારાહુનામા દેવશ્ચન્દ્રં સૂર્યં વા વામમુજાન્તેન—વામ-
પાર્શ્વેન વિમ્બસ્ય વામભાગેન ગૃહીત્વા વામમુજાન્તેનૈવ—વામપાર્શ્વેનૈવ તં સૂર્યં ચન્દ્રં વા મુશ્વતિ—
ત્યજતિ ॥ યદિ વા વામપાર્શ્વેન ગૃહીત્વા દક્ષિણપાર્શ્વેન મુશ્વતિ, અથવા કદાચિત્ દક્ષિણ-
પાર્શ્વેન ગૃહીત્વા વામપાર્શ્વેન મુશ્વતિ, અથવા દક્ષિણપાર્શ્વેન ગૃહીત્વા દક્ષિણેનૈવ પાર્શ્વેન ત્યજતિ,
इत्येवं प्रथमतीर्थान्तरीयस्य मतभावनिकां प्रदर्श्य सम्प्रति द्वितीयमतस्य भावनिकामुपदर्श-
यति—‘तत्थ जे ते एवमाहंसु—ता णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, ते
एवमाहंसु—तत्थ णं इमे पण्णरस कसिणा पोग्गला पण्णत्ता’ तत्र ये ते एवमाहुस्तावत् नास्ति
स राहुर्देवो यः खलु चन्द्रं वा सूर्यं वा गृह्णाति, ते एवमाहु—स्तत्र खलु इमे पञ्चदश कृष्णाः

કદાપિ વહી રાહુ નામ કા દેવ ચંદ્ર કો યા સૂર્ય કો વિમ્બ કે વામપાર્શ્વ સે ગ્રહણ
કરકે વામ ભાગ સે હી છોડ દેતા હૈ । અથવા વામપાર્શ્વ સે પકડ કર દક્ષિણ
પાર્શ્વ સે છોડતા હૈ, અથવા દક્ષિણ ભાગ સે ગ્રહણ કરકે વામભાગ સે છોડતા હૈ
અથવા કોઈ સમય દક્ષિણભાગ સે ગ્રહણ કરકે દક્ષિણ ભાગ સે હી છોડતા હૈ ।

इस प्रकार प्रथम मतवादि के कहने का भाव प्रदर्शित करके अब दूसरे
मतावलम्बि के कथन के भाव प्रदर्शित करते हैं—(तत्थ जे ते एवमाहंसु ता
णत्थि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गेण्हइ, ते एवमाहंसु तत्थ णं इमे
पण्णरस कसिणा पोग्गला पण्णत्ता) उन मतान्तर वादियों में जो इस प्रकार
कहता है कि राहु नाम का कोई देव नहीं है की जो समय समय चंद्र को या
सूर्य को ग्रसित करता है । उनके कहने का भाव इस प्रकार से है—इस जगत
में ये वक्ष्यमाण प्रकार के पन्द्रह कृष्ण वर्ण के परमाणु समूह कहे हुवे हैं अर्थात्

ગિળિહત્તા દાહિણમૂયંતેણં મુયઈ) ણીજા પ્રકારથી ચંદ્રણ પ્રકાર બતાવે છે. કોઈવાર એજ
રાહુ નામનો દેવ ચંદ્રને અગર સૂર્યને ગિમ્બના વામ (ડાબા) ભાગથી ચંદ્રણ કરીને ડાબા
ભાગથીજ છોડી દે છે. અથવા ડાબા પાર્શ્વથી પકડીને જમણા પાર્શ્વથી છોડે છે. અથવા
જમણા ભાગથી ચંદ્રણ કરીને ડાબા ભાગથી છોડે છે. અથવા કોઈવાર જમણા ભાગથી
ચંદ્રણ કરીને જમણા ભાગથીજ છોડી દે છે આ પ્રમાણે પકેલા મતવાદીના કથનનો ભાવ
પ્રદર્શિત કરે છે.—(તત્થ જે તે એવમાહંસુ તા ણત્થિ ણં સે રાહુ દેવે જેણં ચંદં વા સૂરં વા,
गेण्हइ, ते एवमाहंसु तत्थ णं इमे पण्णरसकसिणापोग्गला पण्णत्ता) એ મતાંતરવાદિયોમાં
જે એમ કહે છે—રાહુ નામના કોઈ દેવ નથી. કે જે સમયે સમયે ચંદ્રને કે સૂર્યને
ગ્રસિત કરે છે. તેનો કહેવાનો ભાવ આ પ્રમાણે છે. આ જગતમાં આ કથ્યમાન પ્રકારના
પંદર કાળા વર્ણવાળા પરમાણુ સમૂહ કહેલા છે. અર્થાત્ આપે અન્યમાં પ્રતિપાદિત કરેલા

पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः ॥—द्वितीयस्य मतं भावयन्ति—तत्र—तेषां सनान्तरवादिनां तीर्थान्तरीयानां मध्ये ये ते एव कथयन्ति यत् नास्ति किल कश्चित् राहुनायादेवो यः स्वन्तु नमये ममये चंद्र सूर्ये वा वृक्षातीति । ते एवमाहुः—तेषामग्निप्रायस्त्वित्यर्थं वर्त्तते यत्—इह जगति इमे—वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चदश—पञ्चदशभेदाः कृष्णाः कृष्णवर्णा पुद्गलाः—दन्माणुसमृद्धाः प्रज्ञप्ताः—आर्षग्रन्थेषु प्रतिपादिताः सन्ति । ते के इति शंकापण्डितेन तानेवाह—‘तं जहा—सिंघाणए जडिलए खरए खतए अंजणे खंजणे सीयले हिमसीयले, कैलासे अरुणाभे परिजए णमसूरए कविलिए पिंगलए राहु’ तद्यथा—सिंहनादः (१) जटिलः (२) क्षरः (३) क्षतः (४) अंजनः (५) खंजनः (६) शीतलः (७) हिमशीतलः (८) कैलासः (९) अरुणाभः (१०) परिजयः (११) नभसूर्यः (१२) कपिलः (१३) पिंगलः (१४) राहुः (१५) ॥ कृष्णपक्षस्य प्रथमायां तिथौ चन्द्रमण्डले प्रविशन् कृष्णपुद्गलः सिंहनादाख्यः सिंहवद् गर्जनायाति । द्वितीयां वटजटावत् स्वकीयं स्थानं वर्द्धयन् जटिलको नामा द्वितीयो राहुः । तृतीयायां अग्रस्थितमपि मण्डलभागं सूक्ष्मरूपेण कृष्णयन् क्षरनाख्यस्तृतीयो राहुश्चन्द्रमण्डलं प्रसूति । चतुर्थ्यां क्षतकः—सच्छिद्राख्यः । पञ्चम्यामञ्जनकः—दीपशिखोत्पन्नकज्जलवद् भासमानः ।

आर्ष ग्रन्थ में प्रतिपादित किये हैं, वे कौनसे पुद्गल हैं ? इस शंका के समाधान निमित्त कहते हैं—(तं जहा—सिंघाणए जडिलए, खरए, खतए अंजणे खंजणे सीयले हिमसीयले कैलासे, अरुणाभे परिजए णमसूरए कविलिए पिंगलए राहु) उनके नाम इस प्रकार से हैं—सिंहनाद (१) जटिल (२) क्षर (३) क्षत (४) अंजन (५) खंजन (६) शीतल (७) हिमशीतल (८) कैलास (९) अरुणाभ (१०) परिजय (११) नभसूर्य (१२) कपिल (१३) पिंगल (१४) राहु (१५) कृष्ण पक्ष की प्रतिपदा तिथि में चंद्र मंडल में प्रवेश करता कृष्णपुद्गल सिंहनाद नाम का सिंह के समान गर्जना करता है (१) दूसरा द्वितीया में वटवृक्ष की जटा के समान अपने स्थान को बढ़ाता जटिल नाम का दूसरा राहु है (२) तृतीया तिथि में तीसरा अग्रस्थित मंडल भाग को सूक्ष्म रूप से कृष्ण करता हुआ क्षत नाम का तीसरा राहु है जो चंद्र मंडल को ग्रसित करता है (३) चतुर्थि में

छे. ये क्या पुद्गल हैं ? ये शंका का समाधान निमित्त कहे छे.—(तं जहा—सिंघाणए, जडिलए, खरए खतए, अंजणे, खंजणे, सीयले हिमसीयले, कैलासे अरुणाभे परिजए णमसूरए कविलिए पिंगलए राहु) तेना नामा आ प्रमाणे छे. सिंहनाद (१) जटिल (२) क्षर (३) क्षत (४) अंजन (५) खंजन (६) शीतल (७) हिमशीतल (८) कैलास (९) अरुणाभ (१०) परिजय (११) नभसूर्य (१२) कपिल (१३) पिंगल (१४) राहु (१५) कृष्णपक्षनी ऐकम तिथिमा चंद्र मंडलमा प्रवेश करतो कृष्णपुद्गल सिंहनाद नामना सिंह समान गर्जना करे छे (१) बीले बीले तिथिमा वटवृक्षनी जटानी समान पोताना स्थानने पधारतो बीले जटिल नामना राहु छे. (२) बीले तिथिमा वीले आणए रहेल मंडण

પૃથ્વીનાં સંજ્ઞનકઃ—કૃષ્ણનિવિહત્વમુત્પાદયન્ સંજ્ઞપક્ષિવર્ણામઃ પૃથો રાહુઃ । એવમગ્રેઽપિ શીતલ-
નામા સપ્તમો રાહુશ્ચન્દ્રમણ્ડલે કૃષ્ણત્વં વર્દયતિ । તતોઽપ્યધિકં શીતત્વં સમુત્પાદકો હિમ-
શીતલાશ્વયોઽષ્ટમો રાહુશ્ચન્દ્રમણ્ડલં વ્યાપ્નોતિ । તતોપ્યધિકશીતસમુત્પાદકઃ કૈલાશનામા
નવમો રાહુશ્ચન્દ્રમણ્ડલં પ્રવિશતિ, અહં ન કેવલં કૃષ્ણવર્ણ એવં કિં તુ અરુણવર્ણોપ્યસ્મીતિ ધિયા
અરુણામ નામા રાહુશ્ચન્દ્રમણ્ડલે સ્વકીયં પ્રશુત્વં વર્દયતિ । એવમધિકાધિકાધિકારપ્રાપ્તૌ
આત્માનં જયિનં મન્યમાનઃ પરિ-સર્વતો ભાવેન મયા જિતં ચન્દ્રમણ્ડલમિતિધિયા પરિજયાશ્વયો
રાહુરેકાદશશ્ચન્દ્રમણ્ડલે સ્વકીયં પ્રશુત્વં સ્થાપયતિ । આકાશે સૂર્યો યથાસ્વકીયપ્રભાવેન
ગ્રહાધીશત્વં ભજતે તથૈવાહમપિ ચન્દ્રમણ્ડલસ્ય ગ્રથુરસ્મીતિ નભસૂર્યનામા દ્વાદશો રાહુશ્ચન્દ્ર-

સચ્ચિદ્ર નામ કા કહા હૈ (૪) પંચમી મેં દીપ કી શિશ્વા કે કજ્જલ કે સમાન
ભાસ અંજનક નામ કા હોતા હૈ (૫) ષષ્ઠિ મેં ગાઢ કૃષ્ણવર્ણ કો ઉત્પન્ન કરતા
હુવા સંજપક્ષિ કે સમાન વર્ણવાલા છઠ્ઠા રાહુ હૈ (૬) સપ્તમી મેં શીત નામ કા
હૈ જો ચંદ્ર મંડલ કી કાલિમા કો વઢાતા હૈ (૭) તત્પશ્ચાત્ અધિક શીત કો
ઉત્પન્ન કરનેવાલા હિમશીત નામ કા આઠવાં રાહુ ચંદ્ર મંડલ મેં વ્યાપ્ત હોતા
હૈ (૮) ઉસસે ધી અધિક શીત કો ઉત્પન્ન કરનેવાલા કૈલાસ નામ વાલા
નવવાં રાહુ ચંદ્ર મંડલ મેં પ્રવેશ કરતા હૈ (૯) મેં કેવલ કૃષ્ણવર્ણ કા નહીં હું
અપિ તુ અરુણવર્ણ વાલા ધી હું ઇસ બુદ્ધિ સેં અરુણામ નામ કા રાહુ ચંદ્ર મંડલ
મેં અપના પ્રશુત્વ વઢાતા હૈ (૧૦) ઇસી પ્રકાર અધિકાધિક અધિકાર પ્રાપ્તિ કે
લિયે અપને કો જયશીલ માનને વાલા મેંને સર્વ પ્રકાર સે ચંદ્રમંડલ કો જિતા
હૈ, ઇસ બુદ્ધિ સે પરિજય નામ કા ગ્યારહવાં રાહુ ચંદ્રમંડલ મેં અપને પ્રશુત્વ
કો સ્થાપિત કરતા હૈ (૧૧) આકાશ મેં સૂર્ય જિસ પ્રકાર અપને પ્રભાવ સે
ગ્રહાધીશપને કો પાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર મેં ધી ચંદ્રમંડલ કા અધિષ્ઠાતા હું ઇસ

ભાગને સૂક્ષ્મરૂપથી કૃષ્ણ કરતો ક્ષન નામનો રાહુ છે. (૩) ચોથામાં સચ્ચિદ્ર નામનો છે.
(૪) પાંચમે દીવાની શિખરના કાળજા સરખો ભાસમાન અંજનક નામનો છે. (૫) છઠ્ઠામાં
ગાઢ કાળા વર્ણને ઉત્પન્ન કરતો એજ પક્ષિના જેવો વર્ણવાળો છઠ્ઠો રાહુ છે. (૬) સાતમો
શીત નામનો છે. જે ચંદ્રમંડળની કાલિમાને વધારે છે. (૭) તે પછી વધારે શીતળતાને
ઉત્પન્ન કરવાવાળો હિમશીત નામનો આઠમો રાહુ ચંદ્રમંડળમાં વ્યાપ્ત થાય છે. (૮)
તેનાથી પણ વધારે શીતને ઉત્પન્ન કરવાવાળો કૈલાસ નામનો નવમો રાહુ ચંદ્રમંડળમાં
પ્રવેશ કરે છે. (૯) હું કેવળ કૃષ્ણ વર્ણવાળોજ નથી પરંતુ અરુણ વર્ણવાળો પણ છું આ
પ્રકારની બુદ્ધિથી અરુણામ નામનો રાહુ ચંદ્રમંડળમાં પોતાનું પ્રશુત્વ વધારે છે. (૧૦) એજ
પ્રમાણે વધારેમાં વધારે અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાને જયશીલ માનવાવાળો મેં
હરેક રીતે ચંદ્રમંડળને છત્યું છે. આ બુદ્ધિથી પરિજય નામનો અગ્યારમો રાહુ ચંદ્રમંડળમાં
પોતાના પ્રશુત્વને સ્થાપિત કરે છે. (૧૧) આકાશમાં સૂર્ય જે પ્રમાણે પોતાના પ્રભાવથી

मण्डले स्वाधिपत्यं स्थापयति । अहं चन्द्रमण्डलस्य प्रभुरिति गर्वसर्वेण कपिलवर्णोऽस्मीत्युद्घोषयन् कपिलनामा त्रयोदशो राहुश्चन्द्रमण्डलं व्याप्नोति । एवमेव पिङ्गलवर्णोऽहमस्मीति पिङ्गलनामा चतुर्दशो राहुश्चन्द्रमण्डलं ग्रसति । इत्थमनुक्रमेण ज्ञेयैः ज्ञेयैः पञ्चदशभिर्दिवसैः सम्पूर्णस्य चन्द्रमण्डलस्य कृष्णत्वव्याप्तौ अमायां तिथौ चन्द्रमण्डले सिंहासनाद्दः तन्नुच्चैर्दिण्डिमघोषं समुद्घोषयति यदहं राहुनामादेवः सर्वशक्तिमान् सर्वान् जेतुं प्रभवामीति राहुनामा पञ्चदशो राहुरिति ॥ शुक्लपक्षे तु नाम्नां व्यत्यासक्रमो विधेयः । यथा राहुनामा प्रथमः (१) पिङ्गलनामा द्वितीयः (२) कपिलनामा तृतीयः (३) नभसूर्यनामा चतुर्थः (४) परिजयनामा पञ्चमः (५) अरुणाभनामा षष्ठः (६) कैलाशनामा सप्तमः (७)

प्रकार नभसूर्य नाम का चारहवां राहु चंद्रमंडल में अपना अधिकार स्थापित करता है (१२) में चंद्रमंडल का स्वामी हूं इस प्रकार के गर्व से कपिलवर्णवाला हूं इस प्रकार घोषित करता हुआ कपिल नाम का तेरहवां राहु चंद्रमंडल में व्याप्त होता है (१३) इसी प्रकार मैं पिङ्गलवर्णवाला हूं इस अभिमान से पिङ्गल नाम का चौदहवां राहु चंद्रमंडल को ग्रसित करता है । (१४) इस प्रकार क्रम क्रम से धीरे धीरे पंद्रह दिन में संपूर्ण चंद्रमंडल में कृष्णता व्याप्त होने से अमावास्या तिथि में चंद्रमंडल में सिंहासनाद्द होकर उच्च स्वर से दिंडिम नाद से घोषित करता है की मैं राहु नाम का देव सर्व शक्तिमान् सबको वश करने में समर्थ हूं, इस प्रकार का राहु नाम का पंद्रहवां राहु होता है (१५)

शुक्ल पक्ष में नाम में फिरफार से उल्टा होता है—जैसे की राहु नाम का पहला (१) पिङ्गल नाम का दूसरा (२) कपिल नाम वाला तीसरा (३) नभसूर्य नाम का चौथा (४) परिजय नामवाला पांचवां (५) अरुणाभ नाम का

अहंना अधिपतिपणुने पाभे छे, जेव प्रभाषे हूं पणु अंद्रमंडलने अधिष्ठाता छुं आ रीते नभसूर्य नामने पारभे राहु अंद्रमंडलमां पोताने अधिकार स्थापित करे छे, (१२) हूं अंद्रमंडलने स्वामी छुं आ प्रभाषेना गर्वथी कपितवर्णवाणे छुं आ रीते घोषणा करतो कपिल नामने तेरभे राहु अंद्रमंडलमां व्याप्त थाय छे, (१३) जेव रीते हूं पीणा वणुंने छुं आ प्रकारना अभिमानथी पिङ्गल नामने चौदभे राहु अंद्रमंडलने आस करे छे, (१४) आ प्रभाषे कमे करीने धीरे धीरे पंद्रह दिवसोमां संपूर्ण अंद्रमंडलमां कृष्णत्व व्याप्त थई जवाथी अमावास्या तिथिमां अंद्रमंडलमां सिंहासनाद्द थईने उच्च स्वरथी दिंडिमनादथी घोषणा करे छेके-हूं राहु नामने देव सर्व शक्तिमान् जधाने वश करवामां समर्थ छुं आ प्रभाषेने राहु नामने पंद्रभे राहु होय छे, (१५)

शुक्लपक्षमां आ कडेव नामेने कम ईश्वरवाणे ओटकेके उदटा प्रकारने होय छे, जेभडे राहु नामने पडेले राहु छे, (१) पिङ्गल नामने बीजे (२) कपिल नामने त्रीजे (३) नभसूर्य नामने चौथे (४) परिजय नामवाणे पांचभे (५) अरुणाभ नामने छे (६) कैलाश नामने सातभे (७) छीमशीत नामने आठभे (८) शीतनामने

હિમશીતલનામા અષ્ટમઃ (૮) શીતલનામા નવમઃ (૯) સ્વજનનામા દશમઃ (૧૦) અંજનનામા એકાદશઃ (૧૧) ક્ષતાશ્વયો દ્વાદશઃ (૧૨) ક્ષરાશ્વયસ્યોદશઃ (૧૩) જટિલાશ્વયશ્ચતુર્દશઃ (૧૪) સિંહનાદનામા પશ્ચદશો (૧૫) રાહુશ્ચન્દ્રમણ્ડલં સમ્પૂર્ણતયા પરિત્યજતીતિ ॥—અથોક્તાનેવ સ્પષ્ટયતિ—‘તા જયા ણં એ એ પળ્ળરસકસિણા કસિણા પોગ્ગલા સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસાણુવદ્ધચારીણો તયા ણં માણુસલોચંસિ માણુસા એવં વદંતિ—એવં સ્વલુ રાહુ ચંદં વા સૂરં વા ગેળહહ, એવં સ્વલુ ગેળહહ’ તાવત્ યદા સ્વલુ એતે પશ્ચદશ કુળ્ળાઃ પશ્ચદશ કુળ્ળાઃ પુદ્ગલાઃ સદા ચન્દ્રસ્ય વા સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાનુવન્ધચારિણો ભવન્તિ તદા સ્વલુ મનુષ્યલોકેઽસ્મિન્ મનુષ્યાઃ એવં વદન્તિ—એવં સ્વલુ રાહુશ્ચન્દ્રં વા સૂર્યં વા ગૃહ્ણતિ એવં સ્વલુ ગૃહ્ણતિ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવન્ નમિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે એતે—પ્રથમોદિતાઃ પશ્ચદશભેદાઃ કુળ્ળાઃ—કુળ્ળવર્ણાઃ પુદ્ગલાઃ પરમાણુસમૂહાઃ કૃત્સ્નાઃ સમસ્તાઃ સદા—સાતત્યેન—સર્વદા—શનૈઃ શનૈરિત્યર્થઃ ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાનુવન્ધચારિણઃ—ચન્દ્રસૂર્યવિશ્વગતપ્રમાણુરોધિનો ભવન્તિ તદાસ્મિન્ મનુષ્યલોકે મનુષ્યાશ્ચર્મચક્ષુષા પશ્યન્ત એવં વદન્તિ યત્ રાહુરેવ ચન્દ્રં

છઢ્ઠા (૬) કૈલાસ નામ કા સાતવાં (૭) હિમશીતલ નામ આઠવાં (૮) શીત નામ કા નવવાં (૯) સ્વંજ નામ કા દસવાં (૧૦) અંજન નામ કા ગ્યારહવાં (૧૧) ક્ષત નામ કા બારહવાં (૧૨) ક્ષર નામ કા તેરહવાં (૧૩) જટિલ નામ કા ચૌદહવાં (૧૪) સિંહનાદ નામ કા પંદરહવાં રાહુ ચંદ્રમંડલ કા સંપૂર્ણ રૂપ સે ત્યાગ કરતા હૈ (૧૫) અથ હસકો હી વિશેષ પ્રકાર સે સ્પષ્ટ કરતે હૈ—(તા જયા ણં એ એ પળ્ળરસ કસિણા કમિણા પોગ્ગલા સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા, લેસાણુવદ્ધચારીણો તયા ણં માણુસલોચંસિ માણુસા એવં વદંતિ—એવં સ્વલુ રાહુ ચંદં વા સૂરં વા ગેળહહ એવં સ્વલુ ગેળહહ) યે પૂર્વકથિત પંદરહ ભેદવાલા કુળ્ળવર્ણવાલા પરમાણુ સમૂહ હમેશાં ચંદ્ર કા યા સૂર્ય કા વિશ્વગત પ્રમા કા આરાધન કરને વાલા હોતા હૈ । અથ મનુષ્યલોક મેં ચર્મચક્ષુ વાલે મનુષ્ય ચર્મચક્ષુ સે દેખકર હસ પ્રકાર કહતે હૈ કિ રાહુ હી ચંદ્ર સૂર્ય કો પ્રસિત કરતા હૈ । (તા જયા ણં એ એ

નવમે (૮) અંજ નામનો દસમે (૧૦) અંજન નામનો અગ્યારમે (૧૧) ક્ષત નામનો બારમે (૧૨) ક્ષર નામનો તેરમે (૧૩) જટિલ નામનો ચૌદમે (૧૪) સિંહનાદ નામનો પંદરમે (૧૫)

હવે આજ વિષયને વધારે સ્પષ્ટતાથી કહે છે.—(તા જયા ણં એ એ પળ્ળરસ કસિણા કસિણા પોગ્ગલા સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસાણુવદ્ધચારીણો તયા ણં માણુસલોચંસિ માણુસા એવં વદંતિ એવં સ્વલુ રાહુ ચંદં વા સૂરં વા ગેળહહ એવં સ્વલુ ગેળહહ) આ પૂર્વ કથિત પંદર ભેદોવાળા કુળ્ળવર્ણના પરમાણુ સમૂહ હમેશાં ચંદ્રના કે સૂર્યના વિશ્વગત પ્રમાણુ આરાધન કરનારા હોય છે. ત્યારે મનુષ્યલોકમાં ચર્મચક્ષુવાળા મનુષ્યો ચર્મચક્ષુથી નેત્રને આ પ્રમાણે કહે છે—રાહુજ ચંદ્ર સૂર્યને પ્રસિત કરે છે. (તા જયા

सूर्यं वा गृह्णातीति ॥—‘ता जया णं एए पण्णरस कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुवद्धचारिणो खलु तदा माणुसल्लोयंमि मणुस्सा एवं वदंति—एवं खलु राहु चंद्रं सूरं वा गेण्हइ, एके एवमाहंसु’ तावन् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पञ्चदश कृत्स्नाः पुद्गलाः न सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः खलु तदा मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति—एवं खलु राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णाति, एके एवमाहुः ॥२॥ तावदिति पूर्ववन् णमिति पुनरर्थे (निपातस्यानेकार्थत्वात्) यदा—यस्मिन् समये पुनरेते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः समस्ताश्च नो सदा—न सातत्येन चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः—चन्द्र-सूर्यविम्बगतप्रभानुचारिणो भवन्ति, तदा न खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति यत् राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति । अर्थात् समस्तं विम्बं पुद्गलाच्छन्नं दृष्ट्वैव राहुग्रसितं चन्द्रं सूर्यं वा चन्द्रग्रहणं सूर्यग्रहणं वा वदन्ति लोकाः न पुरस्कदेशग्न्याप्तो लेश्यानुबन्धत्वेऽपि कृष्णत्वे ग्रहणं वदन्तीति भावः । एतेषा मेवोपसंहारवाक्यमाह—‘एवं खल्विति’ एवं—उक्तेन नियमेन राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति लौकिकं वाक्यं मतं वा प्रतिपत्तव्यमिति, न पुनः

पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा, लेस्साणु-
वद्धचारिणो खलु तदा माणुसल्लोयंमि मणुस्सा एवं वदंति—एवं खलु राहु-
चंद्रं सूरं वा गेण्हइ एगे एवमाहंसु) जिस समय वे पंद्रह कृष्णवर्ण वाला पुद्गल
सदाकाल चंद्र की या सूर्य की लेश्यानुबन्ध अर्थात् चंद्र सूर्य के विंबगत प्रभा का
अनुचरकरण करने वाले नहीं होते हैं, तब मनुष्य लोक के मनुष्य इस प्रकार
नहीं कहते हैं—की राहु चंद्रको या सूर्य को ग्रसित करता है अर्थात् समग्र
विम्ब को पुद्गल से आच्छादित देखकर राहु ग्रसित चंद्र सूर्य को चंद्र ग्रहण
अथवा सूर्य ग्रहण ऐसा लोक में कहते हैं, परंतु एकदेश व्याप्त लेश्यानुबन्ध के
कारण कृष्ण होने पर ग्रहण नहीं कहते हैं, अब इस कथन का उपसंहार करते
कहते हैं—(एवं खलु) पूर्व कथित नियमानुसार राहु चंद्र को या सूर्य को ग्रसित
करता है । इस प्रकार की लौकिकगत की प्रतिपत्ति—विश्वास करें अपितु

पण्णरस कसिणा कसिणा पोग्गला णो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेस्साणुवद्धचारिणो
खलु तदा माणुसल्लोयंमि मणुस्सा एवं वदंति एवं खलु राहु चंद्रं सूरं वा गेण्हइ एगे एव
माहंसु) ल्यादे आ पंदर कृष्ण वल्लुवाणा पुह्वे सदाकाण थंद्र डे सूर्यनी देश्यानुबं
अर्थात् थंद्र सूर्यना भिंभनी प्रभातुं अनुचरलु नथी करता त्यादे मनुष्यलोकना मनुष्ये
आ प्रभाणु कहेता नथी डे—राहु थंद्र डे सूर्यने ग्रसित करे छे. अर्थात् समग्र भिंभने
पुह्वेथी आच्छादित लेधने राहु ग्रसित थंद्र सूर्यने थंद्रग्रहण अथवा सूर्यग्रहण अ
रीते दोधे कडे छे परंतु ओक देशमां व्याप्त थयैव देश्यानुबंघना कारणथी कृष्ण थवा
छता ग्रहण कहेता नथी. हुने आ कथनने उपसंहार करतां कडे छे. (एवं खलु) पूर्व-
कथित नियम प्रभाणु राहु थंद्र डे सूर्यने ग्रसित करे छे. आ प्रभाणुना लौकिक भतनी
सु० १३२

હિમશીતલનામા અષ્ટમઃ (૮) શીતલનામા નવમઃ (૯) સ્વજનનામા દશમઃ (૧૦) અંજનનામા એકાદશઃ (૧૧) ક્ષતાશ્વો દ્વાદશઃ (૧૨) ક્ષરાશ્વસ્રયોદશઃ (૧૩) જટિલાશ્વતુર્દશઃ (૧૪) સિંહનાદનામા પચ્ચદશો (૧૫) રાહુશ્વન્દ્રમણ્ડલં સમ્પૂર્ણતયા પરિત્યજતીતિ ॥—અથોક્તાનેવ સ્પષ્ટયતિ—‘તા જયા ણં એ પળ્લરસકસિણા કસિણા પોગ્ગલા સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસાણુવદ્ધચારીણો તયા ણં માણુસલોચંસિ માણુસા એવં વદંતિ—એવં સ્વલુ રાહુ ચંદં વા સૂરં વા ગેળહ્હ, એવં સ્વલુ ગેળહ્હ’ તાવત્ યદા સ્વલુ એતે પચ્ચદશ કુળ્લાઃ પચ્ચદશ કુળ્લાઃ પુદ્ગલાઃ સદા ચન્દ્રસ્ય વા સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાનુવન્ધચારિણો ભવન્તિ તદા સ્વલુ મનુષ્યલોકેઽસ્મિન્ મનુષ્યાઃ એવં વદન્તિ—એવં સ્વલુ રાહુશ્વન્દ્રં વા સૂર્યં વા ગૃહ્ણાતિ એવં સ્વલુ ગૃહ્ણાતિ ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ ણસિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે એતે—પ્રથમોદિતાઃ પચ્ચદશભેદાઃ કુળ્લાઃ—કુળ્લવર્ણાઃ પુદ્ગલાઃ પરમાણુસમૂહાઃ કૃત્સ્નાઃ સમસ્તાઃ સદા—સાતત્યેન—સર્વદા—શનૈઃ શનૈરિત્યર્થઃ ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાનુવન્ધચારિણઃ—ચન્દ્રસૂર્યવિમ્બગતપ્રમાણુરોધિનો ભવન્તિ તદાસ્મિન્ મનુષ્યલોકે મનુષ્યાશ્ચર્મચક્ષુષા પશ્યન્ત એવં વદન્તિ યત્ રાહુરેવ ચન્દ્રં

છદ્ધા (૬) કૈલાસ નામ કા સાતવાં (૭) હિમશીતલ નામ આઠવાં (૮) શીત નામ કા નવવાં (૯) સ્વંજ નામ કા દસવાં (૧૦) અંજન નામ કા ગ્યારહવાં (૧૧) ક્ષત નામ કા બારહવાં (૧૨) ક્ષર નામ કા તેરહવાં (૧૩) જટિલ નામ કા ચૌદહવાં (૧૪) સિંહનાદ નામ કા પંદરહવાં રાહુ ચંદ્રમંડલ કા સંપૂર્ણ રૂપ સે ત્યાગ કરતા હૈ (૧૫) અથ ઇસકો હી વિશેષ પ્રકાર સે સ્પષ્ટ કરતે હૈ—(તા જયા ણં એ પળ્લરસ કસિણા કસિણા પોગ્ગલા સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા, લેસાણુવદ્ધચારીણો તયા ણં માણુસલોચંસિ માણુસા એવં વદંતિ—એવં સ્વલુ રાહુ ચંદં વા સૂરં વા ગેળહ્હ એવં સ્વલુ ગેળહ્હ) યે પૂર્વકથિત પંદર ભેદવાલા કુળ્લવર્ણવાલા પરમાણુ સમૂહ હમેશાં ચંદ્ર કા યા સૂર્ય કા વિમ્બગત પ્રમા કા આરાધન કરને વાલા હોતા હૈ । અથ મનુષ્યલોક મેં ચર્મચક્ષુ વાલે મનુષ્ય ચર્મચક્ષુ સે દેશ્વકર ઇસ પ્રકાર કહતે હૈં કિ રાહુ હી ચંદ્ર સૂર્ય કો ગ્રસિત કરતા હૈં । (તા જયા ણં એ

નવમે (૮) અંજ નામને દસમે (૧૦) અંજન નામને અગ્યારમે (૧૧) ક્ષત નામને બારમે (૧૨) ક્ષર નામને તેરમે (૧૩) જટિલ નામને ચૌદમે (૧૪) સિંહનાદ નામને પંદરમે (૧૫)

હવે આજ વિષયને વધારે સ્પષ્ટતાથી કહે છે.—(તા જયા ણં એ પળ્લરસ કસિણા કસિણા પોગ્ગલા સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસાણુવદ્ધચારીણો તયા ણં માણુસલોચંસિ માણુસા એવં વદંતિ એવં સ્વલુ રાહુ ચંદં વા સૂરં વા ગેળહ્હ એવં સ્વલુ ગેળહ્હ) આ પૂર્વ કથિત પંદર ભેદવાળા કુળ્લવર્ણના પરમાણુ સમૂહ હમેશાં ચંદ્રના કે સૂર્યના વિમ્બગત પ્રમાણુ આરાધન કરનારા હોય છે. ત્યારે મનુષ્યલોકમાં ચર્મચક્ષુવાળા મનુષ્યો ચર્મચક્ષુથી બોધને આ પ્રમાણે કહે છે—રાહુજ ચંદ્ર સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. (તા જયા ણં એ

સૂર્ય વા ગૃહ્ણતીતિ ॥—‘તા જયા ણં એ પ્ણરસ કસિણા પોગ્ગલા ણો સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસાણુવદ્ધચારિણો खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं वदंति—एवं खलु राहू चंद्रं सूरं वा गेण्हइ, एके एवमाहुंसु’ तावत् यदा खलु एते पञ्चदश कृष्णाः पञ्चदश कृत्स्नाः पुद्गलाः न सदा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः खलु तदा मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति—एवं खलु राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णाति, एके एवमाहुः ॥२॥ तावदिति पूर्ववत् णमिति पुनरर्थे (निपातस्यानेकार्थत्वात्) यदा—यस्मिन् समये पुनरेते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः समस्ताश्च नो सदा—न सातत्येन चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः—चन्द्र-सूर्यविम्बगतप्रभानुचारिणो भवन्ति, तदा न खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति यत् राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति । अर्थात् समस्तं विम्बं पुद्गलाच्छन्नं दृष्ट्वैव राहुग्रसितं चन्द्रं सूर्यं वा चन्द्रग्रहणं सूर्यग्रहणं वा वदन्ति लोकाः न पुरेकदेशव्याप्तौ लेश्यानुबन्धत्वेऽपि कृष्णत्वे ग्रहणं वदन्तीति भावः । एतेषा मेवोपसंहारवाक्यमाह—‘एवं खल्विति’ एवं—उक्तेन नियमेन राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति लौकिकं वाक्यं मतं वा प्रतिपत्तव्यमिति, न पुनः

પ્ણરસ કસિણા કસિણા પોગ્ગલા ણો સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા, લેસાણુ-વદ્ધચારિણો खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं वदंति—एवं खलु राहु-चंद्रं सूरं वा गेण्हइ एके एवमाहुंसु) जिस समय वे पंद्रह कृष्णवर्ण वाला पुद्गल सदाकाल चंद्र की या सूर्य की लेश्यानुबन्ध अर्थात् चंद्र सूर्य के बिंबगत प्रभा का अनुचरकण करने वाले नहीं होते हैं, तब मनुष्य लोक के मनुष्य इस प्रकार नहीं कहते हैं—की राहु चंद्रको या सूर्य को ग्रसित करता है अर्थात् समग्र बिम्ब को पुद्गल से आच्छादित देखकर राहु ग्रसित चंद्र सूर्य को चंद्र ग्रहण अथवा सूर्य ग्रहण ऐसा लोक में कहते हैं, परंतु एकदेश व्याप्त लेश्यानुबन्ध के कारण कृष्ण होने पर ग्रहण नहीं कहते हैं, अब इस कथन का उपसंहार करते कहते हैं—(एवं खलु) पूर्व कथित नियमानुसार राहु चंद्र को या सूर्य को ग्रसित करता है । इस प्रकार की लौकिकगत की प्रतिपत्ति—विश्वास करें अपितु

પ્ણરસ કસિણા કસિણા પોગ્ગલા ણો સદા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસાણુવદ્ધચારિણો खलु तदा माणुसलोयंमि मणुस्सा एवं वदंति एवं खलु राहू चंद्रं सूरं वा गेण्हइ एके एव माहुंसु) બ્યારે આ પંદર કૃષ્ણ વર્ણવાળા પુદ્ગલો સદાકાળ ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાનુબંધ અર્થાત્ ચંદ્ર સૂર્યના બિંબની પ્રભાનું અનુચરણ નથી કરતા ત્યારે મનુષ્યલોકના મનુષ્યો આ પ્રમાણે કહેતા નથી કે—રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. અર્થાત્ સમગ્ર બિંબને પુદ્ગલોથી આચ્છાદિત બેઠને રાહુ ગ્રસિત ચંદ્ર સૂર્યને ચંદ્રગ્રહણ અથવા સૂર્યગ્રહણ એ રીતે લોકો કહે છે પરંતુ એક દેશમાં વ્યાપ્ત થયેલ લેશ્યાનુબંધના કારણથી કૃષ્ણ થવા છતાં ગ્રહણ કહેતા નથી. હવે આ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે. (એવં खलु) પૂર્વ-કથિત નિયમ પ્રમાણે રાહુ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરે છે. આ પ્રમાણેના લૌકિક મતની

પૂર્વોક્ત પરતીર્થિકામિપ્રાયેણ ભગવાનાહ-‘एए’ इत्यादि एते परतीर्थिकाः एवमाहुः-पूर्वो-
दितामिप्रायसम्बद्धं स्वकीयं मतमाहुः-प्रतिपादयन्तीति परतीर्थिकानामभिप्रायं सम्यगुप-
वर्ण्य सम्प्रति स्वकीयं वास्तविकं मतमाह-‘वयं पुण एवं वयामो’ वयं पुनरेवं वदामः ॥-वयं
पुनरुत्पन्नकेवलाः केवलविदोपलभ्य ज्ञानवन्तो हस्तामलकवदखिलव्रह्मभाण्डसन्दर्शनकुशलाः
ग्रहमण्डलभमण्डलराशिमण्डलाद्यनेकमण्डलानां स्थितिगत्यादि परीक्षकाः एवं-वक्ष्यमाण-
स्वरूपं स्वकीयमभिप्रायं दुग्धालोडनाज्जात नवनीतमिव राहुस्वरूपं वदामः-प्रतिपादयामः,
भगवतो यथा-‘ता राहू णं देवे महिद्वीए महाणुभावे वरवत्थधरे वराभरणधारी’ तावत् राहु
खलु देवो महद्दिको महाबुभावो वरवत्थधरो वराभरणधारी ॥-एते सर्वेऽपि परतीर्थिकाः
वास्तविकतत्त्वानभिज्ञो मिथ्याप्रलापिनश्च सन्ति यतोहि ते राहुं देवं नानुमनुते केवलं

पूर्वકથિત પરતીર્થિક કે અભિપ્રાય મેં વિશ્વાસ નહીં કરેં. આ અભિપ્રાય સે શ્રીભગવાન્ કહતે હૈં-એ પરતીર્થિક આ પ્રકાર કહતે હૈં અર્થાત્ પૂર્વકથિત અભિપ્રાય સે સંબદ્ધ અપના મત પ્રતિપાદિત કરતા હૈં, આ પ્રકાર પરતીર્થિકોં કે અભિપ્રાયકો સમ્યક્પ્રકાર સે કહ કરકે અવ શ્રીભગવાન્ અપના મત પ્રદર્શિત કરતે હુવે કહતે હૈં-(વયં પુણ એવં વયામો) કેવલજ્ઞાન પ્રભાવસે અખિલ લોકા-લોક કો હરતામલકવત્ દેવને મેં સમર્થ એસા મેં આ વિષય મેં આ પ્રકાર કહતા હ-‘તા રાહૂ ણં દેવે મહિદ્વીએ મહાણુભાવે વરવત્થધરે વરાભરણધારી’ રાહુ દેવ નહીં હૈ એસા નહીં અપિતુ વહ દેવ હૈ, કેવલ કલ્પિત પુદ્ગલ માત્ર મી નહીં હૈ, પરંતુ વહ રાહુ દેવ મહાક્રદ્ધિવાલા અતિસમૃદ્ધિ શાલી, તેજસ્વી, મહાબુતિવાલા, મહાબલવાલા, મહાયશવાલા તથા સર્વ પ્રકારકી ઉપભોગ્ય સુખ સામગ્રી વાલા હોને સે મહાસૌખ્ય સંપન્ન, મહા પ્રભાવશાલી, ઉત્તમવસ્ત્રો કો ધારણ કરને વાલા, અનેક પ્રકાર કે મહા મુલ્યવાન્ રત્ન સ્વચિત આભરણ

પ્રતિપત્તિમાં વિશ્વાસ કરવો. પણ પૂર્વકથિત પરતીર્થિકના અભિપ્રાયમાં વિશ્વાસ કરવો નહીં. આ હેતુથી શ્રીભગવાન્ કહે છે. એ પરતીર્થિકો આ પ્રમાણે કહે છે. અર્થાત્ પૂર્વ કહેલ અભિપ્રાયથી સંબંધિત પોતાના મતનું સમર્થન કરે છે. એ પ્રમાણે પરતીર્થિકોના અભિપ્રાયનું સારી રીતે કથન કરીને હવે શ્રીભગવાન્ પોતાનો મત પ્રગટ કરતા થકા કહે છે.-(વયં પુણ એવં વયામો) કેવળ જ્ઞાનના પ્રભાવથી અંપૂર્ણ લોકાલોકને હસ્તામલકવત્ જોવામાં સમર્થ જોવો હું આ વિષયમાં આ પ્રમાણે કહું છું.-(તા રાહૂ ણં દેવે મહિદ્વીએ મહાણુભાવે વરવત્થધરે વરાભરણધારી) રાહુ દેવ નથી. એમ નથી. પરંતુ તે રાહુદેવ મહાક્રદ્ધિવાળો અત્યંત સમૃદ્ધિશાળી, મહાબુતિવાળો મહાબળવાળો, મહાયશવાળો અને સર્વ પ્રકારની ઉપભોગ્ય સુખસામગ્રીવાળો હોવાથી મહા સૌખ્ય સંપન્ન મહા પ્રભાવશાલી, ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળો અનેક પ્રકારના મહા મુલ્યવાન્ રત્નઅયિત આભરણોને ધારણ કરવાવાળો ઉત્તમ પુષ્પમાળાઓને ધારણ

પુદ્ગલસ્વરૂપમેવ જાનન્તિ, કિન્તુ તથા નાસ્તિ સ્થિતિઃ વાસ્તવિકા સ્થિતિસ્ત્વીદૃશી તાવ-
દિતિ પૂર્વવત્ જ્ઞાપિતિ વાક્યાલક્ષ્ણે રાહુર્દેવો ન ઇતિ ન કિન્તુ દેવેષ્વ કેવલં પરિકલ્પિતં
પુદ્ગલમાત્રમપિ નાસ્તિ કિન્તુ સ ચ રાહુર્દેવો મહર્દિકોઽતિ સમૃદ્ધિશાલી તેજસ્વી મહાદ્યુતિશ્ચ
મહાબલો મહાયશા મહાસૌખ્યઃ-સર્વવિધોપમોગ્યસુખસામગ્રીસહિતઃ મહાનુભાવઃ-મહા-
પ્રભાવશાલી વરવસ્ત્રધરઃ-સુન્દરવસ્ત્રધારી, વરામરણધરઃ-અનેકવિધ મહાહરત્નજટિતામરણ-
ધારી વરમાલ્યધરોઽનેકસામન્તાદિપરિવારૈઃ પ્રપૂર્ણો દિવ્યાન્ ભોગાનુપશુજ્ઞન્ દેવવિશેષો
રાહુઃ સ્વવિમાનેન નિયતરૂપેણ પર્યટન્ વિશિષ્ટો દેવોઽસ્તીતિ । તથા ચાન્યદુચ્યતે 'રાહુસ્સ
ળં દેવસ્સ ણવ ણામધેજ્ઞા પળ્ણત્તા, તં જહા-સિંઘાહણ જહિલણ સ્વરણ સ્વેત્તણ ટહૂરે મગરે
મચ્છે કચ્છમે કળ્ણસપ્પે' રાહોઃ સ્વલુ દેવસ્ય નવ નામધેયાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા-સિંહનાદઃ
(૧) જટિલઃ (૨) સ્વરકઃ (૩) ક્ષેત્રકઃ (૪) ધદ્ધરઃ (૫) મકરઃ (૬) મત્સ્યઃ (૭) કચ્છપઃ
(૮) કળ્ણસર્પઃ (૯) ॥-દેવરૂપસ્ય રાહોઃ સ્વલુ નવનામાનિ સન્તિ, તાનિ ચ યથાવત્ પ્રતિ-
પાદિતાનિ સન્તિ તેષાં નામ્નામક્ષરાણિ ચ યથાવત્ પ્રતિપાદિતાનિ સન્તિ તેષાં નામ્ના-
મક્ષરાર્થકરણેનાલમ્ ॥ અથ રાહોર્વિમાનવર્ણાન્ કથયતિ- 'તા રાહુસ્સ ણં દેવસ્સ વિમાણા

કો ધારણ કરને વાલા, ઉત્તમ પુષ્પમાલાઓં કો ધારણ કરને વાલા અનેક
સામન્તાદિપરિવાર સે યુક્ત દિવ્યભોગોપભોગોં કો ભોગને વાલા દેવવિશેષ
રાહુ અપને વિમાન સે નિશ્ચિત રૂપ સે ભ્રમણ કરને વાલા વિશિષ્ટ દેવ હૈ ।
તથા દૂસરા બી કહતે હૈં (રાહુસ્સ ણં દેવસ્સ ણવ ણામધેજ્ઞા પળ્ણત્તા-તં જહા
-સિંઘાહણ, જહિલણ, સ્વરણ, સ્વેત્તણ, ડહૂરે મગરે મચ્છે કચ્છમે કળ્ણસપ્પે)
રાહુ દેવ કા નવ નામ હૈ જો હસ પ્રકાર હૈ-સિંહનાદ (૧) જટિલ (૨) સ્વરક
(૩) ક્ષેત્રક (૪) ધદ્ધર (૫) મકર (૬) મત્સ્ય (૭) કચ્છપ (૮) કૃષ્ણસર્પ (૯)
હસ પ્રકાર રાહુ દેવ કે નવ નામ કહે હૈં ?

અબ રાહુ કે વિમાન કા વર્ણન કરતા હૈં-(તા રાહુસ્સ ણં દેવસ્સ વિમાણા
પંચવળ્ણા પળ્ણત્તા) રાહુ દેવ કે પાંચ વિમાન પાંચ વર્ણ વાલે કહે ગયે હૈં । રાહુ
વિમાન કે પાંચ વર્ણ કે પ્રતિપાદન સે વિમાન કી સંખ્યા બી પાંચ હી હોતી

કરવાવાળો અનેક સામન્તાદિ પરિવારથી યુક્ત દિવ્યભોગોપભોગોને ભોગવવાવાળો દેવ વિશેષ
રાહુ પોતાના વિમાનથી નિશ્ચિતપણાથી ભ્રમણ કરવાવાળો વિશેષ પ્રકારનો દેવ છે. તથા
બીજું પણ કહે છે.- (રાહુસ્સ ણં દેવસ્સ ણવ ણામધેજ્ઞા પળ્ણત્તા, તં જહા-સિંઘાહણ, જહિલણ,
સ્વરણ, સ્વેત્તણ ટહૂર મગરે મચ્છે કચ્છમે કળ્ણસપ્પે) રાહુ દેવના નવનામો છે. જે આ
પ્રમાણે છે. સિંહનાદ (૧) જટિલ (૨) સ્વરક (૩) ક્ષેત્રક (૪) ધદ્ધર (૫) મકર (૬) મત્સ્ય
(૭) કચ્છપ (૮) કૃષ્ણસર્પ (૯) આ પ્રમાણે રાહુ દેવના નવનામો છે.

હવે રાહુના વિમાનનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.- (તા રાહુસ્સ ણં દેવસ્સ વિમાણા
પંચવળ્ણા પળ્ણત્તા) રાહુ દેવના પાંચ વિમાન પાંચ વર્ણના કહેલા છે. રાહુ વિમાનના

પંચવર્ણા પળ્ણત્તા' તાવત્ રાહોઃ સ્વલુ દેવસ્ય વિમાનાનિ પંચવર્ણાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ નમિતિ પાદપૂરણે, રાહુવિમાનસ્ય પંચવર્ણપ્રતિપાદનાદિમાનસંખ્યા અપિ પંચઘોત્યન્તે, અર્થાન્ પંચવિમાનાનિ પૃથક્ પૃથક્ એકૈકવર્ણયુક્તાનિ સન્તીતિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । તદ્યથા તેષાં વર્ણાઃ-‘તં જહા કિણ્હા ણીલા લોહિયા હાલિદ્દા સુક્કિલ્લા’ તદ્યથા-કૃષ્ણઃ (૧) નીલઃ (૨) લોહિતઃ (૩) હારિદ્રઃ (૪) શુક્લઃ (૫) ॥ પ્રથમો વિમાનઃ કૃષ્ણઃ-કૃષ્ણવર્ણઃ (૧) દ્વિતીયો નીલવર્ણઃ (૨) તૃતીયો લોહિતવર્ણઃ-રક્તવર્ણઃ (૩) ચતુર્થો હારિદ્રઃ-હરિદ્રાવર્ણઃ-પીતઙ્ગત્યર્થઃ (૪) પંચમશ્ચ શુક્લઃ-શુક્લવર્ણ (૫) इति ॥-અથાન્યેષામપિ વર્ણાનાં સ્વત્વં પ્રતિપાદયતિ-‘અત્થિ કાલે રાહુવિમાણે સંજળવળ્ણામે અત્થિ ણીલે રાહુવિમાણે લાઉપવળ્ણામે પળ્ણત્તે અત્થિ લોહિે રાહુવિમાણે મંજિટ્ટાવળ્ણામે, અત્થિ હાલિદ્દે રાહુવિમાણે હાલિદ્દાવળ્ણામે પળ્ણત્તે અત્થિ સુક્કિલ્લે રાહુવિમાણે ભાસરાસિવળ્ણામે પળ્ણત્તે’ અસ્તિ કૃષ્ણો રાહુવિમાનઃ

હૈ, અર્થાત્ પાંચ વિમાન પ્રથક્ પ્રથક્ એક એક વર્ણ વાલે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ, ઉસકે વર્ણ હસ પ્રકાર સે હૈં-(તં જહા-કિણ્હા, ણીલા, લોહિયા, હાલિદ્દા સુક્કિલ્લા) કૃષ્ણ (૧) નીલ (૨) લોહિત (૩) હારિદ્ર (૪) તથા શુક્લ (૫) પહલા વિમાન કૃષ્ણ વર્ણ કા હોતા હૈ (૧) દૂસરા નીલ વર્ણ વાલા હોતા હૈ (૨) તીસરા લાલ વર્ણ વાલા હોતા હૈં (૩) ચૌથા પીતવર્ણ વાલા હોતા હૈ (૪) એવં પાંચવાં શ્વેત વર્ણકા હોતા હૈ (૫)

અવ રાહુ વિમાન મેં અન્ય વર્ણકા સ્વત્વકા પ્રતિપાદન કરતે હૈં-(અત્થિ કાલે રાહુ વિમાણે સંજળવળ્ણામે, અત્થિ ણીલે રાહુ વિમાણે લાઉપવળ્ણામે પળ્ણત્તે, અત્થિ લોહિે રાહુવિમાણે મંજિટ્ટા વળ્ણામે, અત્થિ હાલિદ્દે રાહુ વિમાણે હાલિદ્દ વળ્ણામે પળ્ણત્તે અત્થિ સુક્કિલ્લે રાહુ વિમાણે ભાસરાસિ વળ્ણામે પળ્ણત્તે) પૂર્વોક્ત રાહુ વિમાનોં કે વર્ણ વિષય મેં પર્યાયાન્તર સે કહતે હૈં-જો કૃષ્ણવર્ણવાલા પ્રથમ રાહુવિમાન કહા હૈ વહ

પાંચ વર્ણુના પ્રતિપાદનથી વિમાનોની સંખ્યા પણ પાંચજ હોય છે. અર્થાત્ પાંચ વિમાન અલગ અલગ એક એક વર્ણવાળા પ્રતિપાદિત કર્યા છે. તેના વર્ણુ આ પ્રમાણે છે.-(તં જહા-કિણ્હા, ણીલા, લોહિયા, હાલિદ્દા સુક્કિલ્લા) કૃષ્ણ (૧) નીલ (૨) લોહિત (૩) હારિદ્ર (૪) તથા શુક્લ (૫) પહેલું વિમાન કૃષ્ણ વર્ણુનું હોય છે. (૧) બીજું નીલવર્ણુનું હોય છે (૨) ત્રીજું લાલવર્ણુવાળું હોય છે. (૩) અને ચોથું પીળા વર્ણુનું હોય છે. (૪) તથા પાંચમું સફેદ વર્ણુનું હોય છે. (૫)

હવે રાહુ વિમાનમાં અન્ય વર્ણુના સ્વત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે.-(અત્થિ કાલે રાહુ વિમાણે સંજળ વળ્ણામે, અત્થિ ણીલે રાહુવિમાણે લાઉ વળ્ણામે પળ્ણત્તે, અત્થિ લોહિે રાહુ વિમાણે મંજિટ્ટા વળ્ણામે, અત્થિ હાલિદ્દે રાહુવિમાણે હાલિદ્દા વળ્ણામે પળ્ણત્તે અત્થિ સુક્કિલ્લે રાહુવિમાણે ભાસરાસિવળ્ણામે પળ્ણત્તે) પૂર્વોક્ત રાહુવિમાનના વર્ણુવા સંબંધમાં પર્યાયાન્તરથી

સ્વજનવર્ણાભઃ, અસ્તિ લોહિતો રાહુવિમાનઃ મહ્નિષ્ટવર્ણાભઃ, અસ્તિ નીલો રાહુવિમાનઃ
લાવણ્યવર્ણાભઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, અસ્તિ હારિદ્રારાહુવિમાનો હરિદ્રાવર્ણાભઃ, પ્રજ્ઞપ્તઃ, અસ્તિ શુકલો રાહુ-
વિમાનઃ ભાસરાશિવર્ણાભઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ॥ પૂર્વોક્તાનેવ વિમાનવર્ણાન્ કેવલં પર્યાયાન્તરેણ કથયતિ,
યથા યઃ સ્વલુ કૃષ્ણવર્ણઃ પ્રથમાશ્રયો વિમાનઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્ત્ર કૃષ્ણો નામા સ્વજનવર્ણાભઃ—સ્વજનં
નામ દીપમલ્લિકા સ્તત્સદૃશો જ્ઞેયઃ યઃ સ્વલુ નીલવર્ણો દ્વિતીયો વિમાનઃ સ લાવણ્યવર્ણાભઃ
—આર્દ્રતુલ્સ્વવર્ણાભઃ (૨) યથ્ચ લોહિતવર્ણસ્તૃતીયઃ સ મહ્નિષ્ટવર્ણાભઃ—મહ્નિષ્ટઃ (મજીઠ) નામકં
વન્યં ફલં તત્ સદૃશઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ (૩) યથ્ચતુર્થો હારિદ્રઃ સ હરિદ્રાવર્ણાભઃ (૪) પશ્ચમઃ શુકલ-
વર્ણો વિમાનો ભાસરાશિવર્ણાભઃ—તેજઃ પુન્નસદૃશઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ઇતિ (૫) ॥ અથાસ્ય ચલન-
ક્રિયાં પ્રતિપાદયતિ—‘તા જયા ણં રાહુ દેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા વિઝ્ઞવેમાણે વા
પરિયારેમાણે વા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસં પુરત્થિમેણં આવરિત્તા પચ્ચત્થિમેણં વીહવય્ઘ, તયા ણં
પુરત્થિમેણં ચંદે સૂરે વા ઉવદંસેઘ પચ્ચત્થિમેણં રાહુ’ તાવત્ યદા સ્વલુ રાહુદેવઃ
આગચ્છન્ વા ગચ્છન્ વા વિકુર્વન્ વા પરિચરન્ વા ચન્દ્રસ્ય વા સૂર્યસ્ય વા લેઙ્ઘ્યાં

કૃષ્ણ માને સ્વજન કે સમાન વર્ણવાલા હોતા હૈ । સ્વજન દીપ કે મૈલ વિશેષ કો
કહતે હૈં ઉસકે સમાન સસર્જે (૧) દૂસરા જો નીલવર્ણ વાલા વિમાન કહા
હૈ, વહ ગીલા તુલ્સફલ કે વર્ણ સમાન હોતા હૈ (૨) જો લાલ વર્ણવાલા તીસરા
વિમાન કહા હૈ વહ મહ્નિષ્ઠ કે વર્ણ કે સમાન રક્તવર્ણવાલા હોતા હૈ (૩) ચોથા
જો હરિદ્ર વર્ણ વાલા વિમાન કહા હૈ વહ હલદી કે સમાન વર્ણવાલા હૈ (૪) તથા
પાંચવાં જો શ્વેતવર્ણ વાલા વિમાન કહા હૈ વહ તેજઃ પુન્ન કે સમાન હોતા હૈ (૫)

અવ ઇસકી ચલન ક્રિયા કા કથન કરતે હૈં—(તા જયા ણં રાહુ દેવે આગચ્છ
માણે વા ગચ્છમાણે વા, વિઝ્ઞવેમાણે વા, પરિયારેમાણે વા, ચંદસ્સ વા સૂર-
સ્સ વા, લેસં પુરત્થિમેણં આવરિત્તા પચ્ચત્થિમેણં વીહવય્ઘ, તયા ણં પુરત્થિ-
મેણં ચંદે સૂરે વા, ઉવદંસેઘ, પચ્ચત્થિમેણં રાહુ) જિસ કિસી સમય મેં દેવરૂપ
રાહુ કોઈ સ્થાન સે આતા હુઆ યા કિસી સ્થાન મેં જાતા હુવા અથવા સ્વેચ્છા

કહે છે. જે કૃષ્ણ વર્ણવાળું પહેલું રાહુવિમાન કહ્યું છે તે કૃષ્ણ એટલેકે ખંજનના જેવા
વર્ણવાળું હોય છે. ખંજન દીવાના એકને કહે છે. તેની સમાન સમજવું (૧) બીજું જે
નીલવર્ણવાળું વિમાન કહ્યું છે તે લીલા તુંબકાના વર્ણના જેવા વર્ણવું કહ્યું છે. (૨) જે
લાલ વર્ણવાળું ત્રીજું વિમાન કહ્યું છે તે મજીઠના વર્ણના જેવું લાલ વર્ણવું હોય છે.
(૩) ચોથું જે હરિદ્ર વર્ણવું વિમાન કહ્યું છે, તે હલદીના જેવા વર્ણવું હોય છે. (૪)
તથા જે પાંચમું સફેદ વર્ણવું વિમાન કહ્યું છે તે તેજના પુન્ન જેવું હોય છે. (૫)

હવે તેની ચલન ક્રિયાનું કથન કરે છે.—(તા જયા ણં રાહુ દેવે આગચ્છમાણે વા,
ગચ્છમાણે વા વિઝ્ઞવેમાણે વા પરિયારેમાણે વા, ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા, લેસં પુરત્થિમેણં આવરિત્તા
પચ્ચત્થિમેણં વીહવય્ઘ, તયા ણં પુરત્થિમેણં ચંદે સૂરે વા, ઉવદંસેઘ, પચ્ચત્થિમેણં રાહુ) જે કોઈ

પૌરસ્ત્યેન આવૃત્ય પાશ્ચાત્યેન વ્યતિવ્રજતિ, તદા સ્વલુ પૌરસ્ત્યેન ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા ઉપદર્શયતિ પાશ્ચાત્યેન રાહુઃ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ સ્વલ્લિતિ વાવયાલક્ષ્ણારે યદા-યસ્મિન્ કસ્મિન્નપિ સમયે દેવ રૂપો રાહુઃ આગચ્છન્-કુતશ્ચિત્ સ્થાનાત્ સમાગચ્છન્ વા ગચ્છન્-વ્રજન્ વા ક્વાપિ સ્થાને વિકુર્વન્ વા-સ્વેચ્છયા તાં તાં વિક્રિયાં સમુત્પાદયન્ વા તથા પરિચરણયુદ્ધયા ઇત-સ્તતઃ પરિચરન્-પરિભ્રમન્ વા ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાં-વિમાનગતધ્વલિમાનં પૌરસ્ત્યેન-પૂર્વભાગેન આવૃત્ય-આવૃત્ય-આચ્છાદ્ય-અગ્રભાગેનાચ્છાદ્ય પાશ્ચાત્યભાગેન વ્યતિવ્રજતિ-વ્યતિક્રામતિ, તદા ક્વિલ પૌરસ્ત્યભાગેન ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા આત્માનં દર્શયતિ, પશ્ચિમભાગેન રાહુશ્ચેતિ । અત્રૈતદુક્તં ભવતિ-યદા સ્વલુ મોક્ષકાલે ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા પૂર્વદિગ્ વિભાગે સ્વાત્માનં પ્રકટત્વમુપલભ્યતે તદા અધસ્તાચ્ચ પશ્ચિમદિગ્વિભાગે રાહુર્ભવતીત્યર્થઃ ॥ એવમેવાન્યાં સ્થિતિં દર્શયતિ-‘જયા ણં રહુદેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા વિઝઞ્વમાણે વા પરિચારે-માણે વા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસં દાહિણેણં આવરિત્તા ઉત્તરેણં વિદ્વયદ્, તયા ણં દાહિ-ણેણં ચંદે વા સૂરે વા ઉવદંસેદ્ ઉત્તરેણં રાહુ’ યદા સ્વલુ રાહુર્દેવઃ આગચ્છન્ વા ગચ્છન્ વા

સે ડસ ડસ પ્રકાર કી વિક્રિયા કો કરતે સમય તથા પરિભ્રમણ દૃષ્ટિ સે ઇધર ઉધર ભ્રમણ કરતે સમય ચંદ્ર કી યા સૂર્ય કી લેશ્યા અર્થાત્ વિમાનગત શ્વેતતા કો પૂર્વભાગ સે આચ્છાદિત કરકે પાશ્ચાત્ય ભાગ સે છોડતા હૈ, તવ પૂર્વભાગ સે ચંદ્ર યા સૂર્ય અપને કો દિખતે હૈં એવં પશ્ચિમ ભાગ સે રાહુ દિખતા હૈ । યહાં પર હસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ, જવ મોક્ષ કાલ મેં ચંદ્ર યા સૂર્ય પૂર્વ દિશા મેં અપના પ્રાગટ્ય પ્રાપ્ત કરતા હૈ, તવ અધો ભાગ મેં પશ્ચિમ દિશા મેં રાહુ હોતા હૈ । હસી પ્રકાર અન્ય સ્થિતિ કો દિખલાતે હૈં (જયા ણં રાહુ દેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા, વિઝઞ્વમાણે વા, પરિચારેમાણે વા, ચંદસ્સ વા, સૂરસ્સ વા, લેસં દાહિણેણં આવરિત્તા ઉત્તરેણં વિદ્વયદ્, તયા ણં દાહિણેણં ચંદે વા, સૂરે વા, ઉવદંસેદ્ ઉત્તરેણં રાહુ) જિસ સમય દેવ રૂપ રાહુ કોઈ સ્થાન સે આકર કે યા જાતા હુવા અથવા સ્વેચ્છા સે ડસ

સમયમાં દેવરૂપરહુ કોઈ સ્થાનથી આવતાં કે કોઈ સ્થાનમાં જતાં અથવા સ્વેચ્છાથી તેને પ્રકારની વિક્રિયાઓ કરતી વખતે તથા પરિભ્રમણની દૃષ્ટિથી આમ તેમ બ્રહ્મણ કરતી વખતે ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યા અર્થાત્ વિમાનમાં રહેલ શ્વેતતાને પૂર્વભાગથી આચ્છાદિત કરીને પાછળના ભાગથી છોડે છે. ત્યારે પૂર્વભાગથી ચંદ્ર કે સૂર્ય આપણને દેખાય છે. અને પશ્ચિમભાગથી રાહુ દેખાય છે. અહીં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. જ્યારે મોક્ષ-કાળમાં ચંદ્ર કે સૂર્ય પૂર્વદિશામાં પોતાનું પ્રાગટ્ય પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે નીચેના ભાગમાં પશ્ચિમ દિશામાં રાહુ હોય છે એજ પ્રમાણે અન્ય સ્થિતિને બતાવવા કહે છે.-‘જયા ણં રાહુ દેવે આગચ્છમાણે વા, ગચ્છમાણે વા વિઝઞ્વમાણે વા પરિચારેમાણે વા ચંદસ્સ વા, સૂરસ્સ વા, લેસં દાહિણેણં આવરિત્તા ઉત્તરેણં વિદ્વયદ્, તયા ણં દાહિણેણં ચંદે વા, સૂરે વા, ઉવદંસેદ્,

વિકુર્વન્ વા પરિચરન્ વા ચન્દ્રસ્ય વા સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાં દાહિણાત્યેના વૃત્યોત્તરેણ વ્યતિ-
વ્રજતિ, તદા સ્વલુ દક્ષિણેન ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા ઉપદર્શયતિ, ઉત્તરેણ રાહુઃ ॥ યસ્મિન્ સમયે
સ્વલ્લિવતિ વાક્યાલક્ષ્ણે દેવરૂપો રાહુઃ કુતશ્ચિત્ સ્થાનાત્ સમાગચ્છન્ અથવા આગચ્છન્ અથવા
સ્વેચ્છયા તાં તાં વિક્રિયાં કુર્વન્ અથવા પરિચરણબુદ્ધ્યા ઇતસ્તતો ભ્રમન્ વા ચન્દ્રસ્ય
સૂર્યસ્ય વા વિમાનગતધવલિમાનં દાક્ષિણાત્યેન-દક્ષિણદિગ્વિભાગેનાવૃત્યચ્છાદ્યોત્તરેણ દિગ્-
વિભાગેન વ્યતિવ્રજતિ-વ્યતિક્રમતિ, તસ્મિન્ સમયે કિલ દક્ષિણ દિગ્વિભાગેન ચન્દ્રઃ સૂર્યો
વા સ્વાત્મનં દર્શયતિ-પ્રકટયતિ, તથોત્તરભાગેન રાહુર્ભવતીત્યર્થાત્ દક્ષિણોત્તરસ્થિતિ વિપ-
યકમિદં સૂત્રસ્વખંડમસ્તીત્યવધેયમ્ ॥ ‘एएणं अभिलावेणं पच्चत्थिमेणं आवरित्ता पुरच्छि-
मेणं विईवयइ, उत्तरेणं आवरित्ता दाहिणेणं विईवयइ’ एतेनाभिलापेन पाश्चात्येनावृत्य
पौरस्त्येन व्यतिव्रजति उत्तरेणावृत्य दाक्षिणात्येन व्यतिव्रजति ॥-एवं पूर्वोदितेन अभि-
लापेन-भावनाभावितेन पश्चिमावरणं पूर्वव्यतिक्रमणं तथाचोत्तरावरणं दक्षिणात्यव्यतिक्रमणं
चेति सूत्रखण्डद्वयमुपबृंहितव्यं ॥ तच्चैवं यथा-‘ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा

उस प्रकार की विक्रिया करता हुआ अथवा परिचरण बुद्धि से इधर
उधर भ्रमण करता हुआ चंद्र का अथवा सूर्य का विमान की श्वेतता को दक्षिण
दिशा से आवृत करके अर्थात् आच्छादितकरके उत्तर दिशा से व्यतिक्रमण
करता है, उस समय दक्षिण दिशा से चंद्र अथवा सूर्य प्रगट होता है तथा
उत्तर भाग में राहु होता है। अर्थात् दक्षिण एवं उत्तर दिशा की स्थिति
विषय में यह सूत्रपाठ कहा है ऐसा समझलेवें, (एएणं अभिलावेणं पच्च-
त्थिमे णं आवरित्ता पुरच्छिमेणं विईवयइ, उत्तरेणं आवरित्ता दाहिणेणं
विईवयइ) इस प्रकार पूर्व कथनानुसार के अभिलाप प्रकार से पश्चिमदिशा से
आवृत करके पूर्व दिशासे छोड़ता है तथा उत्तर दिशा से आच्छादित करके
दक्षिणदिशा से छोड़ता है। इस प्रकार भावना करके यह दो सूत्रखंड कहलेवें
जो इस प्रकार है-(ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउ-

त्तरेणं રાહુ) બ્યારે દેવરૂપ રાહુ કોઈ સ્થાનમાંથી આવીને અગર જતાં અથવા સ્વેચ્છાથી
તે તે પ્રકારની વિક્રિયા કરતાં અગર પરિચરણની બુદ્ધિથી આમતેમ ભ્રમણ કરતાં ચંદ્રના
કે સૂર્યના વિમાનની શ્વેતતાને દક્ષિણ દિશાથી આવૃત્ત કરીને એટલેકે ઢાંકી દઈને ઉત્તર
દિશાથી વ્યતિક્રમણ કરે છે. તે સમયે દક્ષિણદિશાથી ચંદ્ર અથવા સૂર્ય પ્રગટ થાય છે.
તથા ઉત્તરભાગમાં રાહુ હોય છે. અર્થાત્ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાની સ્થિતિના સંબંધમાં
આ સૂત્રપાઠ કહેલ છે તેમ સમજવું. (एएणं अभिलावेणं पच्चत्थिमेणं आवरित्ता पुरच्छि-
मेणं विईवयइ, उत्तरेणं आवरित्ता दाहिणेणं विईवयइ) આ પ્રમાણે પૂર્વકથનાનુસારના
અભિલાપ પ્રકારથી પશ્ચિમદિશાથી આવૃત્ત કરીને પૂર્વદિશાથી છોડે છે. અને ઉત્તર
દિશાથી આચ્છાદિત કરીને દક્ષિણ દિશાથી છોડે છે, આ પ્રમાણે ભાવના કરીને

ગચ્છમાણે વા વિઝવ્વમાણે વા પરિયારેમાણે વા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસં પચ્ચિત્થિમેણં આવરિત્તા પુરચ્છિમેણં વિર્ઘવય્ઘ, તયા ણં પચ્ચિત્થિમેણં ચંદે સૂરે વા ઉવદંસેઙ્ગ પુરચ્છિમેણં રાહુ' છાયા-તાવત્ત યદા સ્વલ્લ રાહુદેવઃ આગચ્છન્ વા ગચ્છન્ વા વિકુર્વન્ વા પરિચરન્ વા ચન્દ્રસ્ય વા સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાં પાશ્વાત્યેનાવૃત્ય પૌરસ્ત્યેન વ્યતિવ્રજતિ, તદા સ્વલ્લ પાશ્વાત્યેન ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા સ્વાત્માનમુપદર્શયતિ, પૌરસ્ત્યેન રાહુરિતિ ॥ વ્યાખ્યાતમેતત્ ॥ એવમેવ દ્વિતીયસૂત્ર-સ્વખંડેઽપિ વક્તવ્યં ॥ 'એવં જયાણ' મિત્યાદિનેતિ યોજ્યં । કિમધિકેન સૂત્રપ્રપન્ચલેખનેતિ ॥ દિશાસુ રાહોઃ ક્રિયાં નિરૂપ્ય સમ્પ્રતિ કોણેષુ તસ્યૈવ રાહોઃ ક્રિયાં નિરૂપયિતું ભગવાન્ સ્વાભિપ્રાયં કથયતિ-'જયા ણં રાહુદેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા વિઝવ્વમાણે વા પરિયારેમાણે વા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસં દાહિણપુરત્થિમેણં આવરિત્તા ઉત્તરપચ્ચિત્થિમેણં વિર્ઘવય્ઘ તયા ણં દાહિણ પુરત્થિમેણં ચંદે વા સૂરે વા ઉવદંસેઙ્ગ ઉત્તરપચ્ચિત્થિમેણં રાહુ' યદા વ્વમાણે વા, પરિયારેમાણે વા, ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા, લેસં વિર્ઘવય્ઘ, તયા ણં પચ્ચિત્થિમેણં ચંદે સૂરે વા ઉવદંસેઙ્ગ પુરચ્છિમેણં રાહુ) જબ રાહુદેવ આતે સમય અથવા જાતે સમય અથવા વિકુર્વણા કરતે સમય અથવા પરિચારણા કરતે સમય ચંદ્ર કી અથવા સૂર્ય કી લેશ્યા કો પશ્ચિમદિશા સે આચ્છાદિત કરકે પૂર્વદિશા સે છોડતા હૈ, તવ પશ્ચિમ ભાગ સે ચંદ્ર અથવા સૂર્ય અપને કો પ્રગટ ભાવ સે દિશ્વતા હૈ, એવં પૂર્વભાગ સે રાહુ દિશ્વતા હૈ । ઇસ સૂત્રાંશ કી પહેલે વ્યાખ્યા કી જા ચુકી હૈ । ઇસી પ્રકાર દૂસરા સૂત્રખંડ મેં બી સમજલેવેં (એવં જયા ણં) ઇસ પ્રકાર સે યોજના કરલેવેં ।

દિશાઓં મેં રાહુ કી ક્રિયા કા કથન કર કે અવ કોણ મેં રાહુ કી ક્રિયા કા નિરૂપણ કરને કે લિયે શ્રીભગવાન્ અપના અભિપ્રાય કા કથન કહતે હૈ- (જયા ણં રાહુદેવે આગચ્છમાણે વા, ગચ્છમાણે વા, વિઝવ્વમાણે વા, પરિયારે-

આ લે સૂત્રખંડ કહી લેવા બે આ પ્રમાણે છે. (તા જવા ણં રાહુ દેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા, વિઝવ્વમાણે વા, પરિયારેમાણે વા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા, લેસં વિર્ઘવય્ઘ, તયા ણં પચ્ચિત્થિમેણં ચંદે સૂરે વા ઉવદંસેઙ્ગ પુરચ્છિમેણં રાહુ) બ્યારે રાહુદેવ આવતી વખતે કે જતી વખત અથવા વિકુર્વણા કરતી વખતે અથવા પરિચારણા કરતી વખતે ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યાને પશ્ચિમદિશાથી આચ્છાદિત કરીને પૂર્વદિશાથી છોડે છે. ત્યારે પશ્ચિમભાગથી ચંદ્ર અથવા સૂર્ય આપણને પ્રગટ ભાવથી દેખાય છે. અને પૂર્વભાગથી રાહુ દેખાય છે. આ સૂત્રાંશની વ્યાખ્યા પહેલી કરવામાં આવી ગયેલ છે. એજ પ્રમાણે બીજા સૂત્રખંડ વિષે પણ સમજ લેવું.-(એવં જયાણ) આ પ્રમાણે યોજના કરી લેવી.

દિશાઓમાં રાહુની ક્રિયાઓનું કથન કરીને હવે કોણ (ખુણા)માં રાહુની ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવા માટે શ્રીભગવાન્ પોતાના અભિપ્રાયનું કથન કરે છે.-(જયાણં રાહુ દેવે આગચ્છમાણે વા, ગચ્છમાણે વા વિઝવ્વમાણે વા, પરિયારેમાણે વા, ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા, લેસં

સહુ રાહુદેવઃ આગચ્છન્ વા ગચ્છન્ વા વિકુર્વન્ પરિચરન્ વા ચન્દ્રસ્ય વા સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાં દક્ષિણપૌરસ્ત્યેનાવૃત્યોત્તરપશ્ચિમેન વ્યતિવ્રજતિ, તદા સહુ દક્ષિણપૌરસ્ત્યેન ચન્દ્રો વા સૂર્યો વા ઉપદર્શયતિ, ઉત્તરપાશ્ચાત્યેન રાહુઃ ॥ યદા કદાચિત્ રાહુદેવઃ કુતશ્ચિત્ સ્થાનાત્ સમાગચ્છન્ વા પરિવ્રજન્ વા સ્વેચ્છયા કામપિ વિક્રિયાં કુર્વન્ વા પરિચરણબુદ્ધ્યા ઇતસ્તતો ગચ્છન્ ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાં દક્ષિણપૌરસ્ત્યેન-દક્ષિણપૂર્વકોણેન-આગ્નેયકોણં આવૃત્ય-આવર્ત્ય-અવરુદ્ધ્ય પુનરુત્તરપશ્ચિમેન-વાયવ્યકોણેન વ્યતિવ્રજતિ-વ્યતિક્રામતિ, તદા સહુ-તસ્યાં પરિસ્થિતૌ કિલ દક્ષિણપૌરસ્ત્યેન-આગ્નેયકોણેન ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા સ્વકીયમાત્મા-નમુપદર્શયતિ-પ્રકટયતિ, રાહુશ્ચોત્તરપશ્ચિમેન-વાયવ્યકોણેન સ્થિતો ભવતિ, પરસ્પરં સમ્મુ-સસ્થાસ્તે ભવન્તીત્યર્થઃ ॥-‘જયા ણં રાહુદેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા વિઠ્ઠ્ઠમાણે વા પરિયારેમાણે વા ચંદ્રસ્ય વા સૂરસ્ય વા લેસં દાહિણપચ્ચત્થિમેણં આવરિત્તા ઉત્તરપુર-ત્થિમેણં વિર્દિવયઙ્, તયા ણં દાહિણપચ્ચત્થિમેણં ચંદે વા સૂરે વા ઉવદંસેઙ્ ઉત્તરપુરત્થિમેણં

માણે વા, ચંદ્રસ્ય વા સૂરસ્ય વા, લેસં દાહિણપુરત્થિમેણં આવરિત્તા ઉત્તરપચ્ચ-ત્થિમેણં વિર્દિવયઙ્, તયા ણં દાહિણપુરત્થિમેણં ચંદે વા સૂરે વા, ઉવદંસેઙ્, ઉત્તર પચ્ચત્થિમેણં રાહુ) જિસ સમય રાહુદેવ કોઈ સ્થાન સે આતે સમય અથવા જાતે સમય સ્વેચ્છા સે કોઈ ખી વિક્રિયા કરતા હુવા પરિચરણ કી બુદ્ધિ સે ઇધર ઉધર જાતે સમય ચંદ્ર કી અથવા સૂર્ય કી લેશ્યા કો દક્ષિણ પૂર્વકોણ સે અર્થાત્ આગ્નેયકોણ સે આચ્છાદિત કરકે પુનઃ ઉત્તરપશ્ચિમ અર્થાત્ વાયવ્ય કોણ સે વ્યતિક્રમણ કરતા હૈ તબ આગ્નેયકોણ સે ચંદ્ર અથવા સૂર્ય અપને કો પ્રદર્શિત કરતા હૈ, તથા રાહુ વાયવ્યકોણ મેં સ્થિત રહતા હૈ અર્થાત્ વે પરસ્પર સન્મુખ હો જાતે હૈં । (જયા ણં રાહુદેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા, વિઠ-ઠ્ઠમાણે વા, પરિયારેમાણે વા, ચંદ્રસ્ય વા, સૂરસ્ય વા, લેસં દાહિણપચ્ચત્થિમેણં આવરિત્તા ઉત્તરપુરત્થિમેણં વિર્દિવયઙ્, તયા ણં દાહિણપચ્ચત્થિમેણં ચંદે વા સૂરે વા ઉવદંસેઙ્ ઉત્તરપુરત્થિમેણં રાહુ) રાહુદેવ જબ દક્ષિણ પશ્ચિમ અર્થાત્

દાહિણપુરત્થિમેણં આવરિત્તા ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં વિર્દિવયઙ્, તયા ણં દાહિણપુરત્થિમેણં ચંદે વા સૂરે વા, ઉવદંસેઙ્, ઉત્તરપચ્ચત્થિમેણં રાહુ) ન્યારે રાહુદેવ કોઈ સ્થાનથી આવતી વખતે કે જતી વખતે સ્વેચ્છાથી કોઈપણ વિક્રિયા કરીને પરિચરણ બુદ્ધિથી આમતેમ જતી વખતે ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યાને દક્ષિણ પૂર્વ તરફના ખૂણાથી અર્થાત્ અગ્નિખૂણાથી ઢાંકી દઈને ફરીને ઉત્તરપશ્ચિમ અર્થાત્ વાયવ્ય ખૂણાથી મુક્ત કરે છે. ત્યારે અગ્નિખૂણામાંથી ચંદ્ર અથવા સૂર્ય પોતાને પ્રગટ કરે છે. તથા રાહુ વાયવ્ય ખૂણામાં સ્થિત રહે છે. અર્થાત્ તેઓ પરસ્પર એકબીજા સન્મુખ થઈ બાથ છે. (જયા ણં રાહુ દેવે આગચ્છમાણે વા વિઠ્ઠ્ઠમાણે વા પરિયારેમાણે વા, ચંદ્રસ્ય વા સૂરસ્ય વા, લેસં દાહિણપચ્ચત્થિમેણં આવરિત્તા ગચ્છમાણે વા ઉત્તરપુરત્થિમેણં વિર્દિવયઙ્, તયા ણં દાહિણપચ્ચત્થિમેણં ચંદે વા સૂરે વા, ઉવદંસેઙ્ ઉત્તર

રાહુ' યદા સ્વલુ રાહુર્દેવઃ આગચ્છન્ વા ગચ્છન્ વા વિકુર્વન્ વા પરિચરન્ વા ચન્દ્રસ્ય વા સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાં દક્ષિણપાશ્ચાત્યેનાચ્યોત્તરપૌરસ્ત્યેન વ્યતિવ્રજતિ, તદા સ્વલુ દક્ષિણપાશ્ચાત્યેન ચન્દ્રો વા સૂર્યો વા ઉપદર્શયતિ, ઉત્તરપૌરસ્ત્યેન રાહુઃ ॥-દક્ષિણપાશ્ચાત્યેન દક્ષિણપશ્ચિમયોઃ સન્ધિના-નૈઋત્યકોણેન આવૃણોતિ રાહુનામા દેવશ્ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા લેશ્યાં તદાનીં તસ્મિન્નેવ નૈઋત્યકોણે ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા સ્વાત્માનમુપદર્શયતિ, રાહુશ્ચોત્તરપૌરસ્ત્યે-ઈશાનકોણેન વ્યતિક્રામન્ ભવતીતિ ॥-‘एएणं अभिलावेणं उत्तरपच्चत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपुरत्थिमेणं विईवयइ, उत्तरपुरत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपच्चत्थिमेणं विईवयइ’ एतेन अभिलापेन उत्तरपाश्यात्येनावृत्य दक्षिणपौरस्त्येन व्यतिव्रजति, उत्तरपौरस्त्येनावृत्य दक्षिणपाश्याત્યેन व्यतिव्रजति ॥-एतेन-पूर्वोदितेन-अभिलापेन-भावनाप्रकारेण राहुनामा देवो यदा-चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यां वायव्यकोणेन आवृणोति, आग्नेयकोणेन च व्यतिक्रामति-मुञ्चति, तदैतस्यां परिस्थितौ वायव्यकोणे चन्द्रसूर्ययोरेकतरो दृश्यो भवति, आग्नेयकोणे च लेश्यां विमुञ्चन् राहुस्थितो भवति ॥ एवमेव यदा स एव राहुर्यदा चन्द्र-सूर्ययोरेकतरस्य लेश्यामीशानकोणे आवृणोति नैऋत्यकोणे च मुञ्चति तदा ईशानकोणे चन्द्रः सूर्यो वा दृश्यो भवति, नैऋत्यकोणे राहुश्चेति ॥

નૈઋત્ય કોણ સે ચંદ્ર કી યા સૂર્ય કી લેશ્યા કો આચ્છાદિત કરતા હૈ તવ ચંદ્ર અથવા સૂર્ય નૈઋત્યકોણ સે અપને કો પ્રગટ કરતા હૈ એવં રાહુ ઉત્તર પૌરસ્ત્ય અર્થાત્ ઈશાનકોણ સે ગમન કરતા હૈ । (एए णं अभिलावेणं उत्तरपच्चत्थिमे णं आवरेत्ता दाहिणपुरत्थिमेणं विईवयइ, उत्तरपुरत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिण पच्चत्थिमेणं विईवयइ) यह पूर्वकथित भावना प्रकार से राहु नाम का देव जब चंद्र की अथवा सूर्य की लेश्या को वायव्य कोण से आच्छादित करता है, एवं आग्नेय कोण से छोडता है, तो इस परिस्थिति में वायव्य कोण में चंद्र सूर्य प्रगट हुवा दिखता है एवं आग्नेयकोण में लेश्या को छोडता हुवा राहु स्थित रहता है, इसी प्रकार वही राहु जब चंद्र सूर्य की एकतरफ की लेश्या ईशानकोण में आच्छादित करता है, एवं नैऋत्यकोण से छोडता है, तब ईशान कोण में चंद्र अथवा सूर्य प्रगट दिखता है एवं नैऋत्यकोण में

પુરત્થિમેણં રાહુ) રાહુદેવ જ્યારે દક્ષિણ પશ્ચિમ અર્થાત્ નૈઋત્યકોણથી ચંદ્રની અથવા સૂર્યની લેશ્યાને આચ્છાદિત કરે છે, ત્યારે ચંદ્ર કે સૂર્ય નૈઋત્ય ખુણામાંથી પોતાને પ્રગટ કરે છે. અને રાહુ ઉત્તર પૌરસ્ત્ય અર્થાત્ ઈશાન ખુણામાંથી ગમન કરે છે. (एएणं अभिलावेणं उत्तरपच्चत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिणपुरत्थिमेणं विईवयइ, उत्तरपुरत्थिमेणं आवरेत्ता दाहिण पच्चत्थिमेणं विईवयइ) આ પૂર્વકથિત ભાવના પ્રકારથી રાહુ નામનો દેવ જ્યારે ચંદ્રની અથવા સૂર્યની લેશ્યાને વાયવ્ય ખુણામાંથી આચ્છાદિત કરે છે, અને અગ્નિ ખુણામાંથી છોડે છે, તો આ પરિસ્થિતિમાં વાયવ્ય ખુણામાં ચંદ્ર, સૂર્ય પ્રગટ થયેલા દેખાતા હોય છે.

‘તા જયા ણં રાહુદેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા વિઝવ્વમાણે વા પરિયારેમાણે વા ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસં આવરેત્તા વિંદિવયઈ તયા ણં મણુસ્સલોણ મણુસ્સા વદન્તિ-રાહુણા ચંદે સૂરે વા ગહિણે’ તાવત્ત યદા સ્વલ્લ રાહુદેવ આગચ્છન્ વા ગચ્છન્ વા વિકુર્વન્ વા પરિચરન્ વા ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા લેશ્યામાવૃત્ય વ્યતિવ્રજતિ, તદા સ્વલ્લ મનુષ્યલોકે મનુષ્યાઃ વદન્તિ-રાહુણા ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા ગૃહીતઃ ॥ યદા ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા લેશ્યામાવૃત્ય સ્થિતો ભવતિ રાહુસ્તદા લેકે ઇવમુક્તિર્યથા-રાહુણા ચન્દ્રઃ સૂર્યો વા ગૃહીત ઇતિ ॥ ‘તા જયા ણં રાહુદેવે આગચ્છમાણે વા ૦ ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા લેસં આવરેત્તા પાસેણં વિંદિવયઈ તયા ણં મણુસ્સ લોઅંમિ મણુસ્સા વદન્તિ-ચંદેણ વા સૂરેણ વા રાહુસ્સ કુચ્છીભિણ્ણા’ ‘તાવત્ત યદા સ્વલ્લ રાહુ-દેવઃ આગચ્છન્ વા ગચ્છન્ વા વિકુર્વન્ વા પરિચરન્ વા ચન્દ્રસ્ય વા સૂર્યસ્ય વા લેશ્યામા-વૃત્ય પાર્થેન વ્યતિવ્રજતિ તદા સ્વલ્લ મનુષ્યલોકેઽસ્મિન્ મનુષ્યાઃ વદન્તિ ચન્દ્રેણ વા સૂર્યેણ વા રાહોઃ કુક્ષિભિન્ના ॥ યદા ચ રાહુઃ લેશ્યામાવૃત્ય પાર્થેન વ્યતિક્રામતિ તદૈવં મનુષ્યાણામુક્તિ-ર્યથા ચન્દ્રેણ સૂર્યેણ વા રાહોઃ કુક્ષિભિન્ના-ઉદરં વિદારિતં રાહોઃ કુક્ષિં મિત્વા ચન્દ્રઃ સૂર્યો

રાહુ સ્થિત હોતા હૈ । (તા જયા ણં રાહુદેવે આગચ્છમાણે વા, ગચ્છમાણે વા, વિઝવ્વમાણે વા, પરિયારેમાણે વા, ચંદસ્સ વા સૂરસ્સ વા, લેસં આવરેત્તા, વિંદિ-વયઈ, તયા ણં મણુસ્સ લોણ મણુસ્સા વદન્તિ-રાહુણા ચંદે સૂરે વા ગહિણે) જબ રાહુ ચંદ્ર કી एवं સૂર્ય કી લેશ્યા કો આચ્છાદિત કરકે સ્થિત રહતા હૈ, તબ લોક મેં ઇસ પ્રકાર કહા જાતા હૈ કિ રાહુ ને ચંદ્ર અથવા સૂર્ય કો ગ્રસિત કિયા હૈ । (તા જયા ણં રાહુદેવે આગચ્છમાણે વા ગચ્છમાણે વા, વિઝવ્વમાણે વા ચંદસ્સ વા, સૂરસ્સ વા લેસં આવરેત્તા પાસેણં વિંદિવયઈ તયા ણં મણુસ્સા વદન્તિ ચંદેણ વા સૂરેણ વા રાહુસ્સ કુચ્છીભિણ્ણા) જબ રાહુ લેશ્યા કો આગચ્છાદિત કરકે પાર્શ્વ ભાગ સે છોડતા હૈ તબ મનુષ્ય ઇસ પ્રકાર સે કહતે હૈ-ચંદ્ર ને અથવા સૂર્ય ને રાહુ કી કુક્ષિ કો વિદારિત કી હૈ અર્થાત્ત ચંદ્ર યા સૂર્ય રાહુ કા

આમિ ખુણામાં લેશ્યાને છોડતો રાહુ સ્થિત રહે છે. આ પ્રમાણેજ રાહુ જ્યારે ચંદ્ર સૂર્યની એક તરફની લેશ્યાને ઈશાન ખુણામાં બંકી દે છે, અને નૈઋત્ય ખુણામાંથી છોડે છે, ત્યારે ઈશાન ખુણામાં ચંદ્ર કે સૂર્ય પ્રગટ થયેલ દેખાય છે. અને નૈઋત્ય કોણમાં રાહુ સ્થિત રહે છે.- (તા જયા ણં રાહુ દેવે આગચ્છમાણેવા, ગચ્છમાણે વા, વિઝવ્વમાણે વા, પરિયારેમાણે વા, ચંદસ્સવા સૂરસ્સવા, લેસં આવરેત્તા વિંદિવયઈ તયા ણં મણુસ્સલોણ મણુસ્સા વદન્તિ રાહુણા ચંદે સૂરે વા ગહિણે) જ્યારે રાહુ ચંદ્રની કે સૂર્યની લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને સ્થિત રહે છે, ત્યારે લોકમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે, કે રાહુથી ચંદ્ર કે સૂર્ય ગ્રસિત થયેલ છે.- (તા જયા ણં રાહુ દેવે આગ-ચ્છમાણેવા, ગચ્છમાણેવા, ચંદસ્સવા, સૂરસ્સવા, લેસં આવરેત્તા પાસેણં વિંદિવયઈ, તયા ણં મણુસ્સલોઅંમિ મણુસ્સા વદન્તિ ચંદેણ વા સૂરેણ વા રાહુસ્સ કુચ્છોભિન્ના) જ્યારે રાહુ લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને પાર્શ્વભાગથી છોડે છે. ત્યારે મનુષ્યો આ પ્રમાણે કહે છેકે-ચંદ્રે કે

વા વહિર્નિર્ગત इति भावः ॥—‘ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता पच्चोसक्कइ तया णं मणुस्सलोए मणुस्सा एवं वदंति—राहुणा चंदे वा सूरि वा वंते राहुणा राहुणा वंते’ तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य प्रत्यवप्स्यते तदा खलु मनुष्यलोके मनुष्याः एवं वदन्ति—राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा वान्तो राहुणा वान्तः ॥ यदा राहुश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य प्रत्यवप्स्यते—पश्चाद् अपसर्पति तदैवं मनुष्याणामुक्तिर्यथा राहुणा चन्द्रः सूर्यो वा वान्तः—कवलीकृत्य मुखान्निस्सारित इति ॥ ‘ता जया णं राहूदेवे आगच्छमाणे वा० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता मज्झं मज्झेणं विईवयइ तया णं मणुस्सलोअंमि मणुस्सा वदंति—राहुणा चंदे वा सूरि वा विइयरिए राहुणा विइयरिए’ तावत् यदा खलु राहुर्देवः आगच्छन् वा गच्छन् वा, विकुर्वन् वा परिचरन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य मध्यं मध्येन व्यतिव्रजति तदा खलु मनुष्यलोके—मनुष्याः वदन्ति—राहुणा चन्द्रो वा सूर्यो वा व्यतिचरितो राहुणा व्यतिचरितः ॥—यदा च राहुश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा मध्यभागेन लेश्यामावृण्वन् व्यतिव्रजति—मध्यभागेन गच्छति तदैवं मनुष्यलोके मनुष्याणां

उदर को भेड़ करके बाहर निकला है । (ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेत्ता पच्चोसक्कइ तया णं मणुस्सलोए मणुस्सा एवं वदंति राहुणा चंदे वा सूरि वा वंते राहुणा राहुणा वंते) जब राहु चंद्र अथवा सूर्य की लेश्या को आवृत्त करके परावर्तित करता है, अर्थात् छोड़ देता है तब मनुष्य इस प्रकार से कहते हैं की राहु चन्द्र को या सूर्य को ग्रसित करके मुख से बाहर निकालता है । (ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा, गच्छमाणे वा, चंदस्स वा सूरस्स वा, लेसं आवरेत्ता मज्झं मज्झे णं विईवयइ तया णं मणुस्सलोअंमि मणुस्सा वदंति—राहुणा चंदे वा सूरि वा विइयरिए राहुणा विइयरिए) जब चंद्र का या सूर्य का मध्य भाग से लेश्या को आच्छादित करके राहु गमन करता है तब मनुष्य लोक में मनुष्य इस

ચંદ્ર કે સૂર્યે રાહુની કુક્ષિને વિદારિત કરેલ છે. અર્થાત્ ચંદ્ર કે સૂર્ય રાહુના ઉદરને ભેદીને બહાર નીકળે છે.—(તા જયાણં રાહુદેવે આગચ્છમાણેવા, ગચ્છમાણેવા, ચંદસ્સવા, સૂરસ્સવા, લેસં આવરેત્તા પચ્ચોસક્કહ, તયાણં મણુસ્સલોએ મણુસ્સા એવં વદંતિ રાહુગા ચંદેવા સૂરેવા, વંતે રાહુણા રાહુણા વંતે) ન્યારે રાહુ ચંદ્ર અને સૂર્યની લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને પરાવર્તિત કરે છે. અર્થાત્ છોડે છે. ત્યારે મનુષ્યો આ પ્રમાણે કહે છે કે—રાહુ એ ચંદ્ર કે સૂર્યને ગ્રસિત કરીને મુખમાંથી બહાર કુહાડે છે.—(તાં જયાણં રાહુદેવે આગચ્છમાણેવા, ગચ્છમાણેવા ચંદસ્સવા, સૂરસ્સવા, લેસં આવરેત્તા મજ્ઞં મજ્જે ણં વિઈવયહ, તયા ણં મણુસ્સલોઅંમિ મણુસ્સા વદંતિ રાહુગા ચંદેવા સૂરેવા વિइयरिए રાહુગા વિइयरिए) ન્યારે ચંદ્ર કે સૂર્યની લેશ્યાને મધ્યભાગથી આચ્છાદિત કરીને રાહુગમન કરે છે ત્યારે

નત્વેન અર્ધયોજનપ્રમાણત્વાત્ કથં રાહુવિમાનસ્ય સર્વાત્મના ચન્દ્રવિમાનાવરણસમ્ભવઃ ? ।
 અત્રોચ્યતે-યદિદં ગ્રહવિમાનાનાં અર્ધ યોજનમિતિ પ્રમાણં તત્ પ્રાયિકં અવસેયં, તતો રાહો-
 ગ્રહસ્યોક્તાધિકપ્રમાણમપિ વિમાનં સમ્ભાવ્યતે, ઇતિ કદાચિદપિ નાનુપપત્તિઃ । અન્યે પુન-
 રેવમાહુઃ-રાહુવિમાનસ્ય મહાન્ વહલસ્તિમિશ્રરશ્મિસમૂહસ્તતો લઘીયસાઽપિ રાહુવિમાનેન
 મહતા વહલેન મિશ્રરશ્મિજાલેન પ્રસરમધિરોહતા સકલમપિ ચન્દ્રમણ્ડલમાગ્રિયતે તતો ન
 કશ્ચિદોપઃ ॥ ઇત્યેવં સવિસ્તરં રાહુગતિભેદં વિજ્ઞાય સમ્પ્રતિ રાહોર્ભેદ જિજ્ઞાસિષુ ગૌતમઃ
 પ્રશ્નયતિ-‘તા કઙ્કિવિહેણં રાહુ પળ્ળત્તે !’ તાવત્ કતિવિધો રાહુઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ॥-કતિવિધઃ-
 કતિ પ્રકારકો રાહુઃ પ્રજ્ઞપ્ત ઇતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નસ્તતો ભગવાનાહ-‘તા દુવિહે પળ્ળત્તે-તં
 જહા-તા ધુવરાહુ ય પવ્વરાહુ ય’ તાવત્ દિવિધો રાહુઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તથા-તાવત્ ધુવરાહુશ્ચ પર્વ-

પ્રમાણવાલા હોનેસે રાહુ વિમાન સે ચંદ્રવિમાન સર્વાત્મના કૈસે આચ્છાદિત હોને
 કા સંભવ બનતા હૈ ? इस शंका का समाधानार्थ कहते हैं-जो यह ग्रहविमान
 से आधा प्रभाका है, वह प्रायः करके होता है, अतः राहु ग्रह का उक्त प्रमाण
 से अधिक प्रमाणवाला विमान होने की संभावना रहती है । अतः कोई अनु-
 पपत्ति नहीं होती है । कोई अन्य इस प्रकार कहते हैं-राहु विमान का महान्
 बहुत अधिक रश्मि समूह होता है अतः लघु प्रमाणवाले महान् अधिक
 प्रमाणवाले के साथ मिश्ररश्मि समूह का प्रसारण करता हुआ समग्र चंद्र-
 मंडल को आच्छादित कर देता है । अतः इस कथन में कोई दोषापत्ति नहीं है ।

इस प्रकार सविस्तर प्रकार से राहु के गतिभेदों का कथन जानकर अब
 राहु के भेद को जानने की इच्छा से श्री गौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता कङ्क-
 विहेणं राहु पण्णत्ते) राहु कितने प्रकार का कहा है ? इस प्रकार श्री गौतम-
 स्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं-(ता दुविहे पण्णत्ते

યોજન ભાગ ન્યૂન હોવાથી અને રાહુવિમાન ગ્રહવિમાનથી અર્ધા યોજન પ્રમાણુનું હોવાથી
 રાહુ વિમાનથી ચંદ્રવિમાન બધી રીતે કેવી રીતે આચ્છાદિત થવાનો સંભવ અને છે ?
 આ શંકાના સમાધાન માટે કહેવામાં આવે છે. જે આ ગ્રહવિમાનથી અર્ધા પ્રમાણુનું
 છે, તે પ્રાયઃ કરીને હોય છે. તેથી રાહુગ્રહનું કહેલ પ્રમાણુથી વધારે પ્રમાણુવાળું વિમાન
 હોવાની સંભાવના રહે છે. તેથી કોઈ અનુપપત્તિ નથી. કોઈ બીજા આ પ્રમાણે કહે છે.
 રાહુ વિમાનના મહાન્ અધિક અંધકાર રશ્મિસમૂહ હોય છે. તેથી લઘુ પ્રમાણુવાળા મહાન્
 અધિક પ્રમાણુવાળા સાથે મિશ્ર રશ્મિસમૂહનું પ્રસારણ કરીને સંપૂર્ણ ચંદ્રમંડળને આચ્છા-
 દિત કરી દે છે. તેથી આ કથનમાં કોઈ બીજીની દોષાપત્તિ નથી.

આ રીતે સવિસ્તરરૂપે રાહુના ગતિભેદોનું કથન બાણીને રાહુના ભેદો બાણવાની
 ઈચ્છાથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે. (તા કઙ્કિવિહેણં રાહુ પળ્ળત્તે) રાહુ કેટલા પ્રકારના
 કહ્યા છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા

રાહુશ્ચ ॥-તાવદિતિ પૂર્વવત્ ધ્રુવરાહુઃ પર્વરાહુશ્ચેતિ દ્વિપ્રકારકો રાહુઃ પ્રજ્ઞપ્તોઽસ્તિ, એતદેવ વિશિનષ્ટિ-‘તત્થ ણં જે સે ધ્રુવરાહુ સે ણં બહુલપક્ખસ્સ પઢિવે પળ્લરસઙ્ગ ભાગેણં ભાગં ચંદસ્સ લેસં આવરેમાણે આવરેમાણે ચિટ્ઠઈ’ તત્ર સ્વલુ યોઽસૌ ધ્રુવરાહુઃ સ સ્વલુ કૃષ્ણપક્ષસ્ય પ્રતિપદાતઃ પશ્ચદશેન ભાગેન ભાગં ચન્દ્રસ્ય લેશ્યાં આવૃણ્વન્ આવૃણ્વન્ તિષ્ઠતિ । તત્ર-દ્વિવિધ-રાહુવિચારે યોઽસૌ ધ્રુવરાહુઃ-નિત્યરાહુઃ યોહિ સદૈવ ચન્દ્રવિમાનસ્યાધસ્તાત્ સશ્ચરતિ સ એવ ધ્રુવરાહુઃ, યસ્તુ પર્વણિ-પૌર્ણમાસ્યાં અમાવાસ્યાયાં વા યથાક્રમં ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વા ઉપરાગં કરોતિ સ પર્વરાહુઃ । તત્રાપિ યોઽસૌ ધ્રુવરાહુઃ સ બહુલપક્ષસ્ય-કૃષ્ણપક્ષસ્ય સમ્યન્ધિન્યાઃ પ્રતિપદઃ આરભ્ય પ્રતિતિથિઃ, આત્મીયેન પશ્ચદશેન ભાગેન પશ્ચદશભાગં પશ્ચદશભાગં ચન્દ્રસ્ય લેશ્યામાવૃણ્વન્ તિષ્ઠતિ ॥-‘તં જહા-પદમાણ પદમં ભાગં જાવ પળ્લરસમં ભાગં’ તથથા-પ્રથ-માયાં પ્રથમં ભાગં યાવત્ પશ્ચદશં ભાગં ॥-યથા પ્રથમાયાં-પ્રતિપદ્વપાયાં તિથો ચન્દ્રસ્ય

તં જહા-તા ધ્રુવરાહુ ય પર્વરાહુ ય) ધ્રુવરાહુ એવં પર્વરાહુ ઇસ રીતિ સે દો રાહુ પ્રજ્ઞસ કિયે હૈં । ઇસ કો હી વિશેષિત કરતે હૈં-(તત્થ ણં જે સે ધ્રુવરાહુ સે ણં બહુલપક્ખસ્સ પઢિવે પળ્લરસઙ્ગ ભાગેણં ભાગં ચંદસ્સ લેસં આવરેમાણે આવ-રેમાણે ચિટ્ઠઈ) ડસ મેં જો ધ્રુવરાહુ હૈં વહ કૃષ્ણપક્ષ કી પ્રતિપદા સે આરંભ કરકે અપને પંદ્રહવેં ભાગ મેં ચંદ્ર કી પંદ્રહવેં ભાગ કી લેશ્યા કો અચ્છાદિત કરકે રહતા હૈં અર્થાત્ દો પ્રકાર કે રાહુ મેં જો નિત્ય રાહુ હૈં કી જો સદા ચંદ્ર-વિમાન કે નીચે સંચરણ કરતા હૈં, વહ ધ્રુવરાહુ કહા જાતા હૈં । એવં પૂર્ણિમા એવં અમાવાસ્યા કે પર્વ કાલ મેં યથાક્રમ સે ચંદ્ર કા યા સૂર્ય કા ગ્રાસ કરતા હૈં, વહ પર્વ રાહુ હૈં, ડનમેં જો ધ્રુવરાહુ હૈં, વહ કૃષ્ણ પક્ષ કી પ્રતિપદા સે આરંભ કરકે પ્રત્યેક તિથિ મેં અપને પંદ્રહવેં ભાગ સે પંદ્રહવેં ભાગ કી ચંદ્ર લેશ્યા કો અચ્છાદિત કરકે રહતા હૈં । (તં જહા-પદમાણ પદમં ભાગં જાવ પળ્લરસમં ભાગં) પ્રતિપદા રૂપ પ્રથમ તિથિ મેં ચંદ્ર કા પ્રથમ પંદ્રહવાં ભાગ, દ્વિતીયા મેં

દુવિહે પળ્લરસે તં જહા-તા ધ્રુવરાહુ ય પર્વરાહુ ય) ધ્રુવરાહુ અને પર્વરાહુ આજ પ્રમાણે બે રાહુ પ્રજ્ઞપ્ત કરેલા છે. તેનેજ વિશેષિત કરે છે.-(તત્થ ણં જે સે ધ્રુવરાહુ સે ણં બહુલ પક્ખસ્સ પઢિવે પળ્લરસઙ્ગભાગે ણં ભાગં ચંદસ્સ લેસં આવરેમાણે આવરેમાણે ચિટ્ઠઈ) તેમાં બે ધ્રુવરાહુ છે, તે કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાથી આરંભ કરીને પોતાના પંદરમા ભાગથી ચંદ્રની પંદરમા ભાગની લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને રહે છે. અર્થાત્ બે પ્રકારના રાહુમાં બે નિત્યરાહુ છે, કે જે સદા ચંદ્ર વિમાનની નીચે સંચરણ કરે છે, તે ધ્રુવ રાહુ કહેવાય છે. અને પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાના પર્વકાળમાં ક્રમાનુસાર ચંદ્રનો કે સૂર્યનો ગ્રાસ કરે છે, તે પર્વરાહુ છે. તેમાં બે ધ્રુવરાહુ છે, તે કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાથી આરંભ કરીને દરેક તિથિમાં પોતાના પંદરમા ભાગની ચંદ્ર લેશ્યાને આચ્છાદિત કરીને રહે છે.-(તં જહા પદમા ય પદમં ભાગં જાવ પળ્લરસમં ભાગં) પ્રતિપદારૂપ પહેલી તિથિમાં ચંદ્રનો પહેલો પ્રથમ

प्रथमं पञ्चदशं भागं, द्वितीयायां द्वितीयं पञ्चदशं भागं, तृतीयायां तृतीयं पञ्चदशं भागं, यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशं भागमावृणोति ॥—‘चरमे समए चंदे रत्ते भवइ अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ’ चरमे समये चन्द्रः रक्तो भवति, अवशेषे समये चन्द्रः रक्तश्च भवति विरक्तश्च भवति ॥—चरमे समये—अन्तिमायां तिथौ—अमावास्यायां तिथौ चन्द्रः रक्तो भवति राहुविमानेनोपरक्तो भवति—सर्वात्मना राहुविमानेनाच्छादितो भवति इति भावः । अवशेषे समये—प्रतिपद—द्वितीया—तृतीयादि काले चन्द्रो रक्तश्च भवति विरक्तश्च भवति—क्रियदंशेन राहुविमानेनाच्छादितो भवति, क्रियदंशेन च अनाच्छादितत्वात् प्रकाशितस्तिष्ठति ॥ ‘तमेव सुक्लपक्षे उवदंसेमाणे उपदंसेमाणे चिह्नइ, तं जहा पढमाए पढमं भागं जाव चंदे विरत्ते य भवइ अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ’ तथैव शुक्लपक्षे उपदृश्यमान उपदृश्यमानस्तिष्ठति, तद्यथा—प्रथमायां प्रथमं भागं यावत् चन्द्रो विरक्तश्च भवति ॥ शुक्लपक्षस्य प्रतिपदः आरभ्य पुनस्तमेव पञ्चदशं पञ्चदशं भागं प्रतितिथि उदर्शयन्—प्रकटयन्—प्रकाशयन् तिष्ठति, तद्यथा—प्रथमायां—प्रतिपल्लङ्घनायां तिथौ प्रथमं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, द्वितीयायां तिथौ द्वितीयं पञ्चदशभागं प्रकटयति, एवं यावत् पञ्चदश्यां—

दूसरा पंद्रहवां भाग तृतीया में तीसरा पंद्रहवां भाग यावत् पंद्रहवें दिन पंद्रहवें भाग को आच्छादित करता है । (चरमसमये चंदे रत्ते भवइ अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) अन्तिम अमावास्या तिथि में चंद्र राहुविमान से सर्वात्मना आच्छादित होता है । अवशिष्ट प्रतिपदा, द्वितीया, तृतीयादि काल में चंद्र कुछ अंश से राहु विमान से आच्छादित होता है, एवं कुछ अंश से बिना आच्छादित होने से प्रकाशित रहता है । (तमेव सुक्लपक्षे उवदंसेमाणे चिह्नइ, तं जहा—पढमाए पढमं भागं जाव चंदे विरत्ते य भवइ अवसेसे समये चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) शुक्लपक्ष में चंद्र उपदृश्यमान रहता है जैसे की—शुक्लपक्ष की प्रतिपदा से आरंभ करके उसी पंद्रहवें भाग को प्रत्येक तिथि में पंद्रहवें पंद्रहवें भाग को प्रकाशित करता रहता है, प्रतिपदा में पहला पंद्रहवां भाग को प्रकट करता है, दूज तिथि में दूसरा पंद्रहवां भाग को प्रकट

भाग, णीजभां णीले पंदरमाे भाग, त्रीजभां त्रीले पंदरमाे भाग यावत् पंदरमाे द्विसे पंदरमाे भागने आच्छादित करे छे.—(चरमे समये चंदे रत्ते य भवइ, अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) अंतर्गी अमावास्या तिथिभां चंद्र राहु विमानथी सर्वा प्रकारे आच्छादित थाय छे. जाकिनी प्रतिपदा, द्वितीया, तृतीयादिक्षणभां चंद्र कंठिक अंशथी राहु विमानथी आच्छादित न थवाथी प्रकाशित रहे छे. (तमेव सुक्लपक्षे उवदंसेमाणे चिह्नइ तं जहा—पढमाए पढमं भागं जाव चंदे विरत्ते य भवइ, अवसेसे समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ) शुक्ल पक्षभां चंद्र उपदृश्यमान रहे छे जेभके—शुक्ल पक्षणी प्रतिपदाथी आरंभ करीने ओके पंदरमाे भागने ओठवेके करेक तिथिभां पंदरमाे पंदरमाे भागने प्रकाशित करे छे.

पूर्णिमायां तिथौ पञ्चदशं पञ्चदशभागं—सम्पूर्णमण्डलं प्रकटीकरोति, चरमसमये—पौर्ण-
मास्यन्ते चन्द्रः सर्वात्मना विरक्तो भवति—सर्वात्मना प्रकाशितो भवतीत्यर्थः, लेशतोऽपि
राहुविमानेन अनाच्छादितत्वात् । तथाचाह—शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे वा कतिपयान् दिवसान्
यावत् राहुविमानं वृत्तमुपलभ्यते, यथा ग्रहणकाले पर्वराहुः, कतिपयांश्च दिवसान् यावत्
तथा नैवोपलभ्यते, तर्हि किमत्र कारणमिति जिज्ञासानिवृत्तये प्रोच्यते—इह येषु दिवसेषु
अतिशयेन तमसाभिभूयते चन्द्रस्तेषु तेषु दिवसेषु तद् विमानं वृत्तमाभाति, चन्द्रप्रभया
बाहुल्येन प्रसराभावतो राहुविमानस्य यथावस्थिततयोपलम्भात् येषु पुनश्चन्द्रो भूयान्
प्रकटी भवति न तेषु चन्द्रप्रभा राहुविमानेनाभिभूयते, किन्तु अतिबहुलतया चन्द्रप्रभयैव-
स्तोकं स्तोकं राहुविमानप्रभाया अभिभवस्ततो न वृत्ततोपलम्भो भवति । पर्वराहुविमानं

करता है । इसी प्रकार से यावत् पूर्णिमा में पंद्रहवां पंद्रहवें भाग को अर्थात्
संपूर्ण चंद्रमंडल को प्रकट करता है । अर्थात् पूर्णिमा के अन्त में चंद्र सर्व प्रका-
रसे विरक्त अर्थात् सब ओर से मुक्त होकर प्रकाशित होता है । कारण की
उस समय लेशमात्र भी राहु विमान से आच्छादित नहीं रहता है । और
कहते हैं—शुक्लपक्ष में एवं कृष्णपक्ष में कुछदिन राहु विमान वृत्त होता है
जैसे की ग्रहण काल में पर्वराहु कितनेक दिन यावत् उस प्रकार से नहीं होता
है तो उसमें क्या कारण है ? इस शंका के समाधान निमित्त कहते हैं—यहां
जिन दिन में अतिशय अंधकार से चंद्र व्याप्त होता है, उस उस दिन में वह
विमान वृत्त प्रतिभासित होता है, चंद्रप्रभा की बाहुल्यता से राहु विमान का
प्रसराभाव होने से यथावस्थितता से रहने से चंद्र अधिकता से प्रगट होता है,
वहां चन्द्रप्रभा राहु विमान से अभिभूत नहीं होती है । परंतु अति अधिकता
होने से चन्द्रप्रभा से ही अल्प अल्प राहु विमान प्रभा का अभिभव होता है ।

બીજાના દિવસે બીજા પંદરમા ભાગને પ્રગટ કરે છે. એજ પ્રમાણેના કેમથી યાવત્
પૂર્ણિમામાં પંદરમા પંદરમાભાગને અથવા સંપૂર્ણ ચંદ્રમંડળને પ્રગટ કરે છે. અર્થાત્
પૂર્ણિમાના અંતમાં ચંદ્ર દરેક પ્રકારથી વિરક્ત અર્થાત્ બધી તરફથી મુક્ત થઈને પ્રકાશિત
થાય છે. કારણકે એ સમયે લેશમાત્ર પણ રાહુના વિમાનથી આચ્છાદિત રહેતો નથી,
બીજું કહે છે. શુક્લપક્ષમાં અને કૃષ્ણપક્ષમાં કોઈક દિવસે રાહુ વિમાન વૃત્ત રહે છે જેમકે—
અહિય કાળમાં પર્વરાહુ કેટલાક દિવસ યાવત્ એ રીતે હોતો નથી તેા તેમાં શું કારણ
છે? આ શંકાના સમાધાન માટે કહે છે. જે દિવસે અત્યંત અંધકારથી ચંદ્ર વ્યાપ્ત થાય
છે. તેતે દિવસે તે વિમાન વૃત્ત પ્રતિભાસિત થાય છે. ચંદ્ર પ્રભાની બાહુલ્યતાથી રાહુ
વિમાનનો પ્રસરાભાવ થવાથી યથાવસ્થિતપણાથી રહેવાથી ચંદ્ર અધિકતાથી પ્રગટ થાય
છે. ત્યાં ચંદ્ર પ્રભા રાહુ વિમાનથી અભિભૂત થતી નથી. પરંતુ અત્યંત અધિકતા હોવાથી
ચંદ્ર પ્રભાથીજ અલ્પ અલ્પ રાહુ વિમાન પ્રભાનો અભિભવ થાય છે. તેથી વૃત્તતાને પ્રાપ્ત
સૂ० ૧૩૨

ચ ધ્રુવરાહુવિમાનાત્ અતીવ તમો વહુલં વિરાજતે અતસ્તસ્ય સ્તોકસ્યાપિ ચન્દ્રસ્ય પ્રભયા-
નાભિભવસમ્ભવ इति, तस्य स्तोकरूपस्यापि वृत्तत्वेनोपलब्धिः । तथा चाहु विशेषणवत्यां
जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणः—

वट्छेओ कइवय दिवसे ध्रुवराहुणो विमाणस्स ।

दीसइ परं न दीसइ जइ गहणे पव्वराहुस्स ॥१॥

छाया—वृत्तच्छेदः कतिपयदिवसे ध्रुवराहो विमानस्य ।

दृश्यति परं न दृश्यति यथा ग्रहणे पर्वराहोः ॥१॥

अस्या अक्षरगमनिकार्थः पूर्वं व्याख्यातएव ॥ अथाचार्य आह—

अच्चत्थं नहि तमसाऽभिभूयते जं समी विमुच्चंतो ।

तेणं वट्छेओ गहणे उ तमो तमो वहुलो ॥२॥

छाया—अच्छत्वं नहि तमसाभिभूयते यत् शशिर्विमुच्यते । तेषां वृत्तच्छेदो ग्रहणेऽपि
तमस्तमो बहुलः ॥२॥ अस्मार्थोऽपि व्याख्यातएव ॥ ‘तत्थ णं जे ते પવ્વરાહુ સે જહ્ણણે

અતઃ વૃત્તતા કો પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ । પર્વરાહુ વિમાન ધ્રુવરાહુ વિમાન સે
અત્યંત અંધકાર વહુલતા વાલા હોતા હૈ । અતઃ ઉસકા અત્પ ચન્દ્રપ્રભા સે
અભિભવ કા સંભવ નહીં રહતા સ્તોકરૂપ હોને પર ઉસકા વૃત્તાકાર કા સંભવ
રહતા હૈ, વિશેષણવતિ મેં જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ને કહા હૈ—

‘વટ્છેઓ કઈવયદિવસે, ધ્રુવરાહુણો વિમાનસ્સ ।

દીસઈ પરં ન દીસઈ જઈ ગહણે પવ્વરાહુસ્સ ॥૧॥

इस का अक्षर गमनिका अर्थ पहले ही कहा है वैसा ही है ।

और भी कहते हैं—

अच्चत्थं नहि तमसा भिभूयते जं ससी विमुच्चंतो ।

ते णं वट्छेओ गहणे उ तमो वहुलो ॥२॥

इस का अर्थ कथित हो गया है ।

થતો નથી પર્વરાહુ વિમાન ધ્રુવ રાહુના વિમાનથી અત્યંત અંધકાર બહુલતાવાળું હોય
છે. તેથી તેનો અત્પ ચંદ્ર પ્રભાથી અભિભવનો સંભવજ રહેતો નથી. અત્પ રૂપ હોવાથી
તેનો વૃત્તાકારનો સંભવ રહે છે. વિશેષણ વતીમાં જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણે કહ્યું છે.

વટ્છેઓ કઈવય દિવસે, ધ્રુવરાહુણો વિમાનસ્સ ।

દીસઈ પરં ન દીસઈ જઈ ગહણે પવ્વ રાહુસ્સ ॥૧॥

આનો અક્ષર ગમનિકા અર્થ પહેલાંજ કહેલ છે તે પ્રમાણે છે. બીજું પણ કહ્યું છે.

અચ્ચત્થં નહિ તમસાભિભૂયતે જં સસી વિમુચ્ચંતો ।

તેણં વટ્છેઓ ગહણે ઉ તમો વહુલો ॥૨॥

આનો અર્થ પણ કહેવાઈ ગયેલ છે.

છળં માસાણં ઉક્તોસેણં વાયાલીસાણં માસાણં ચંદસ્સ અહયાલીસાણં સંવચ્છરાણં સૂરસ્સ તત્ર સ્થુલુ યોડ્સોં પર્વરાહુઃ સ જઘન્યેન પળ્લાં માસાનાં ઉત્કર્ષેણ દ્વાચત્વારિંશન્માસાનાં ચન્દ્રસ્ય અષ્ટાચત્વારિંશત્ સસ્વત્સરાણાં સૂર્યસ્ય ॥

તત્ર-પર્વરાહુવિચારે સ્થલિતિ નિશ્ચયાર્થે યોડ્સોં પર્વરાહુઃ પ્રજ્ઞસોડ્સિતિ સ કિલ જઘ-
ન્યેન-સ્વલ્પાતિસ્વલ્પસમયેન પળ્લાં ચાન્દ્રમાસાનામુપરિ ચન્દ્રસ્ય ગ્રહણં કરોતિ, એવમેવ યદ્વા
કદાચિદેકદા સૂર્યગ્રહણં કરોતિ તતઃ પ્રભૃતિ પળ્લાં માસાનામુપર્યેવ પુનરપિ સૂર્યગ્રહણાર્થં
પ્રવૃત્તો ભવતિ-સૂર્યસ્યોપરાગં કર્તુ પ્રભવતિ, પળ્માસાન્તરે કદાચિદપિ ચન્દ્રસ્ય સૂર્યસ્ય વોપ-
રાગો ભવતીત્યર્થઃ ॥ એવમેવોત્કર્ષેણ-અધિકાધિકેન સમયેન દ્વાચત્વારિંશતો માસાનામુપરિ-
ચન્દ્રસ્ય ગ્રહણં નોપસમ્ભવતિ, અર્થાત્ કદાચિદપિ પળ્માસાભ્યન્તરે ચન્દ્રસ્યૈકગ્રહણાદનન્તરં
દ્વિતીયં ગ્રહણં ન સમ્ભાવ્યતે તથૈવ દ્વાચત્વારિંશતો માસાનામુપર્યપિ ન ગચ્છતિ દ્વિતીય ચન્દ્ર-
ગ્રહણસત્કાઃ, પળ્માસાનન્તરં દ્વાચત્વારિંશન્માસાભ્યન્તરે ચન્દ્રસ્યૈકગ્રહણાદ્ દ્વિતીયં ગ્રહણં

(તત્થ ણં જે તે પઞ્વરાહુ સે જહ્ણણે ણં છળં માસાણં ઉક્તોસેણં વાયાલીસાણં
માસાણં ચંદસ્સ અહયાલીસાણં સંવચ્છરાણં સૂરસ્સ) પર્વરાહુ કી વિચારણા મેં
જો યહ પર્વરાહુ કહા હૈ, વહ જઘન્ય સે છહ ચાન્દ્રમાસ કે પશ્ચાત્ ચંદ્ર કા ગ્રહણ
કરતા હૈ, હસી પ્રકાર કોઈ સમય મેં સૂર્ય કા બી ગ્રહણ કરતા હૈ ત્પશ્ચાત્ છ માસ,
કે અનંતર હી પુનઃ સૂર્ય ગ્રહણ કે લિયે પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, અર્થાત્ સૂર્ય કા ગ્રહણ
કરતા હૈ, અર્થાત્ છ માસ કે અન્દર હી કોઈ બી સમય ચંદ્ર કા યા સૂર્ય કા
ગ્રહણ હોતા હૈ, તથા ઉત્કર્ષ સે વયાલીસ માસ કે પશ્ચાત્ ચંદ્ર ગ્રહણ કા સંભવ
નહીં હોતા હૈ । અર્થાત્ કોઈ સમય છહ માસ કે બીતર ચંદ્ર કા ગ્રહણ કે પશ્ચાત્
દૂસરા ગ્રહણ કી સંભાવના નહીં રહતી ડસી પ્રકાર વયાલીસ માસ કે ડપર
બી દૂસરા ચંદ્રગ્રહણ કા કારણ નહીં હોતા । છહ માસ કે પશ્ચાત્ એવં વયાલીસ
માસ કે બીતર ચંદ્ર કા એક ગ્રહણ સે દૂસરા ગ્રહણ અવશ્ય સંભવિત હોતા હૈ,

(તત્થ ણં જે તે પઞ્વરાહુ સે જહ્ણણે ણં છળં માસાણં ઉક્તોસેણં વાયાલીસાણં માસાણં
ચંદસ્સ અહયાલીસાણં સંવચ્છરાણં સૂરસ્સ) પર્વરાહુની વિચારણામાં જે આ પર્વરાહુ કહ્યો
છે, તે જઘન્યથી છ ચાન્દ્રમાસની પછી ચંદ્રને અહણુ કરે છે. એજ પ્રમાણે કોઈ સમયે
સૂર્યનું પણ અહણુ થાય છે. તે પછી છ માસની અંદર જરી સૂર્ય અહણુ માર્ટે પ્રવૃત્ત
થાય છે. અર્થાત્ સૂર્યનું અહણુ કરે છે. એટલેકે છ માસની અંદર કોઈપણ સમયે
ચંદ્રનું કે સૂર્યનું અહણુ થઈ જાય છે. તથા ઉત્કર્ષથી બેતાલીસ માસ પછી ચંદ્ર અહણુનો
સંભવ રહેતો નથી. અર્થાત્ કોઈ સમયે છ માસની અંદર ચંદ્રનું અહણુ કરીને પછી
બીજા અહણુની સંભાવના રહેતી નથી. એજ પ્રમાણે બેતાલીસમાસ પછી પણ બીજા
ચંદ્રઅહણુનો કાળ હોતો નથી છ માસ પછી અને બેતાલીસ માસની અંદર ચંદ્રનું એક
અહણુ પછી બીજું અહણુ અવશ્ય સંભવિત હોય છે. એજ પ્રમાણે સૂર્યના એક અહણુ

અવશ્ય સમ્ભવત્યેવેતિ ભાવઃ ॥ એવમેવ સૂર્યસ્યૈકગ્રહણાદનન્તરં યથા પળ્માસાભ્યન્તરે સમયે દ્વિતીયમુપરાગં ન સમ્ભાવ્યતે તથૈવ અષ્ટાચત્વારિંશતઃ સમ્ભવત્સરામુપર્યપિ ન સમ્ભાવ્યતે, અધિકાધિકઃ સમયઃ સૂર્યગ્રહણયોરન્તરે અષ્ટાચત્વારિંશત્ સમ્ભવત્સરાઃ ભવિતું શક્યન્તે, અર્થાત્ સૂર્યસ્યૈકગ્રહણાદનન્તરં દ્વિતીયં સૂર્યગ્રહણં પળ્માસાનન્તરં અષ્ટાચત્વારિંશત્ વર્ષેભ્યઃ પ્રાગ્ દ્વિતીયં સૂર્યગ્રહણમવશ્યં ભવતીતિ ભાવઃ ।

વસ્તુતસ્તુ—રાહુનામપાતસ્તસ્ય ચ કૃષ્ણવર્ણસ્તેન યસ્મિન્ પૌર્ણાન્તે સ પાતચન્દ્રસ્ય શુજાં-શકાશ્ચતુર્દશાલ્પાસ્તસ્યામેવ પૂર્ણિમાયાં ચન્દ્રગ્રહણસ્ય સમ્ભવસ્તથા, યસ્મિન્નમાન્તે સ પાતસૂર્ય-સ્ય શુજાંશકાશ્ચતુર્દશાલ્પાસ્તસ્યામેવ અમાવાસ્યાયાં સૂર્યગ્રહણસ્ય સમ્ભવઃ । સતિસમ્ભવે વિમ્બ-શર-ગ્રાસ-સ્પર્શ-મોક્ષ-મધ્ય-સમ્મીલન - ઉન્મીલન-મર્દ-વલન-લમ્બન - નતીનામાનયન-ગણિતાદિકં પરિલેખવિધિશ્ચ કાર્યઃ, નતુ સર્વાસુ પૌર્ણમાસીસુ-અમાસુ ચ કાર્યમિતિ ગણિત-

હસી પ્રકાર સૂર્ય કા એક ગ્રહણ કે પશ્ચાત્ છહમાસ કે મીતર કે સમય મેં દૂસરા ગ્રહણ નહીં સંભવિત હોતા હૈ। ઉસી પ્રકાર અડતાલીસ સંવત્સર કે ઉપર મી સમ્ભવિત નહીં હોતા, સૂર્ય ગ્રહણ કે અંતર કા અધિકાધિક અડતાલીસ સંવત્સર હોના સંભવિત રહતા હૈ, અર્થાત્ સૂર્ય કા એક ગ્રહણ સે દૂસરે ગ્રહણ કા અંતર છહમાસ કે પશ્ચાત્ અડતાલીસ વર્ષ સે પહેલે દૂસરા સૂર્ય ગ્રહણ અવશ્ય હોતા હૈ ।

વાસ્તવિકતા સે વિચાર કરે તો રાહુ નામ કા પાત હૈ ઉસ કા કૃષ્ણવર્ણ હોતા હૈ, અતઃ જિસ પૂર્ણિમા કે અન્ત મેં સપાત ચંદ્ર કા શુજાંશ ચૌદહ સે અલ્પ હો ઉસી પૂર્ણિમા મેં ચંદ્ર ગ્રહણ કા સંભવ રહતા હૈ । તથા જિસ અમાસ કે અન્ત મેં સપાત સૂર્ય કા શુજાંશ ચૌદહ સે અલ્પ હો ઉસી અમાવાસ્યા મેં સૂર્ય ગ્રહણ કા સંભવ રહતા હૈ । સંભવ હોતો વિમ્બ-શર-વલન-લમ્બન નતી-કા આનયન આદિ ગણિત પરિલેખવિધિ કરલેવેં, સમી પૌર્ણિમા એવં સમી અમાસ મેં કરને કી આવશ્યકતા નહીં એસા ગણિતજ્ઞોં કા સિદ્ધાંત હૈં ।

પછી છ માસની અંદરના સમયમાં બીજીવાર ગ્રહણ થવાનું સંભવિત નથી. એજ પ્રમાણે અડતાલીસ સંવત્સર પછી પણ સંભવિત હોતું નથી. સૂર્યગ્રહણનું અંતર વધારેમાં વધારે અડતાલીસ સંવત્સર જેટલું હોવાનું સંભવિત હોય છે. અર્થાત્ એક સૂર્યગ્રહણથી બીજા ગ્રહણનું અંતર છ માસ પછી અને અડતાલીસ વર્ષની પહેલાં બીજું સૂર્ય ગ્રહણ અવશ્ય થાય છે.

વાસ્તવિકપણથી વિચાર કરવામાં આવે તો રાહુ નામનો પાત છે. તેનો વર્ણ કૃષ્ણ હોય છે. તેથી જે પૂર્ણિમાના અંતમાં સંપાત ચંદ્રનો ભુજાંશ ચૌદથી અલ્પ હોય એજ પૂર્ણિ-મામાં ચંદ્રગ્રહણનો સંભવ રહે છે. તથા જે અમાસના અંતમાં સંપાત સૂર્યના ભુજાંશ ચૌદથી અલ્પ હોય એજ અમાવાસ્યામાં સૂર્ય ગ્રહણનો સંભવ રહે છે સંભવ હોય તો બિંબ-શર વલન લંબન નતીનું આનયન વિગેરે ગણિત પરિલેખ વિધિ કરી લેવી, બધી પૂર્ણિમા અને બધી અમાસમાં કરવાની આવશ્યકતા નથી એ પ્રમાણે ગણિતજ્ઞોના સિદ્ધાંત છે.

विदां राद्धान्तः । भगवता मध्यमानेन ग्रहणयोः संभवासम्भवलक्षणं यत् प्रतिपादितं तत् सर्वथा तथ्यं प्रतिभाति ॥ एवमनेकविधराहुलक्षणं राहुचारं राहोर्गतिभेदं चन्द्रोपरिराहु-विमानस्यावरोधप्रकाशप्रकारं चन्द्रसूर्ययोर्ग्रहणसम्भवलक्षणमित्यनेकविधान् विचारान् प्रश्नो-त्तररूपेण विविच्योपरतं भगवन्तं गुहं दिलोक्य विज्ञो गौतमः शशिविषयकानन्वयार्थं पुनरपि पृच्छति ॥ सू० १०५ ॥

सम्प्रति चन्द्रसूर्ययोः शशिरादित्यादि नाम्नोरन्वर्थसंज्ञावगमनिमित्तं प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—

मूलम्—ता कंहं ते चंदे ससी आहिण्ति वण्जा !, ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरण्णो मियंके विमाणे कंता देवा कंताओ देवीओ कंताइं आसणसयणखंभभंडमत्तोवगरणाइं अप्पणा वि णं चंदे देवे जोइ-सिंदे जोइसराया सोमे कंते सुभे पियदंसणे सुख्वे, ता एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिण्ति वण्जा । ता कंहं ते सूरिए आइच्चे सूरै आइच्चे सूरै आहिण्ति वण्जा, ता सूरदीया समयाइ वा आवलियाइ वा अणापाणूइ वा थोवेइ वा जाव उस्सप्पिणी ओसप्पिणीति वा एवं खलु सूरै आइच्चे सूरै आइच्चे आहिण्ति वण्जा ॥ सू० १०६ ॥

छाया—तावत् कथं ते चन्द्रः शशिराख्यात इति वदेत् । तवत् चन्द्रस्य खलु ज्योति-षेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य मृगाङ्के विमाने कान्ताः देवाः कान्ता देव्यः कान्तानि आसनशयन-

भगवान् ने मध्यमान से ग्रहण का संभव या असंभव का जो लक्षण प्रतिपादित किया है, वह सर्वथा योग्य प्रतिभासित होता है । इस प्रकार अनेक प्रकार से राहु का लक्षण राहु का चार राहु के गति का भेद, चंद्र के ऊपर राहु विमान का अवरोध, प्रकाश का प्रकार, चंद्र सूर्य का ग्रहण संभव का लक्षण इस प्रकार अनेकविध विचार को प्रश्नोत्तर रूप से विवेचित करके उपरत श्री भगवान् को देखकर श्री गौतमस्वामी चंद्र के विषय में यथार्थ विषयक पुनः प्रश्न करते हैं ॥ सू० १०५ ॥

श्रीभगवान् ने मध्यमानशी ग्रहणोत्तर संभव के असंभवना के लक्षण प्रतिपादन करेले छे ते सर्वार्थरीते योग्य प्रतिभासित थाय छे. ओ रीते अनेक प्रकारशी राहुना लक्षण, राहुने चार, राहुनी गतिने लेह अंद्रनी उपर राहु विमानने अवरोध, प्रकाशने प्रकार, अंद्र सूर्यना ग्रहणना संभवना लक्षण आ रीते अनेक प्रकारना विचारने प्रश्नोत्तर रूपे विवे-चित करीने उपरत थयेले श्रीभगवान् ने जेधने श्रीगौतमस्वामी अंद्रना संबंधमां इरीथी प्रश्न करे छे. ॥ सू. १०५ ॥

સ્તમ્ભમાન્ડમાત્રોપकरणानि आत्मनापि खलु चन्द्रो देवो ज्योतिपेन्द्रो ज्योतिपराजः सौम्यः कान्तः शुभः प्रियदर्शनः सुरूपः, तावत् एवं खलु चन्द्रः शशिश्वन्द्रः शशिः आख्यात इति वदेत् । तावत् कथं ते सूर्यः आदित्यः सूर्यः आदित्यः आख्यायते इति वदेत् । तावत् सूर्यादिकाः समयाः इति वा आवलिका इति वा आनप्राण इति वा स्तोका इति वा यावत् उत्सर्पिण्य अवसर्पिण्य इति वा, एवं खलु सूर्यः आदित्यः सूर्यः आदित्यः आख्यात इति वदेत् ॥ सू० १०६ ॥

टीका-પશ્ચોત્તરશતતમે સૂત્રે અનેકવિધભેદલક્ષણલક્ષિતં રાહોર્લક્ષણં રાહોશ્ચારપ્રકારં ચન્દ્રસૂર્યયોર્વિમાને કથમાચ્છાદિતે ભવતો રાહુવિમાનેન इत्यत्र कारणप्रदर्शनं चन्द्रसूर्ययोर्ग्रहणलक्षणसम्भवासम्भवप्रकारं चन्द्रोपरि राहुविमानस्यावरोधप्रकारं राहोरन्वर्थसंज्ञकानि नामानि चेत्यादिविविधविषयान् विविच्य सम्प्रत्यस्मिन्नर्थधिकारे षडुत्तरशततમે સૂત્રે ચન્દ્રસ્ય શશિરિતિ સૂર્યસ્ય આદિત્ય इति च कोपे यदभिधानं तयोरन्वर्थसंज्ञावगमकनिमित्तं सूर्य-चन्द्रयोरैश्वर्यभोगभोगनिसित्तावगमकं च विविधविचारात्मकं प्रश्नोत्तरસૂત્રમાહ-‘તા કહં તે

અવ ચંદ્ર એવં સૂર્યકા શશિ, આદિત્ય નામ કી અન્વર્થસંજ્ઞા કે બોધ કે લિયે પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહતે હૈં-

टीकार्थ-एकसो पांचवें सूत्र में अनेक प्रकार के भेद लक्षण से लक्षित राहु का लक्षण, राहु का चार प्रकार चंद्र सूर्य का विमान किस प्रकार से राहु विमान से आच्छादित होता है ? इस विषय में कारण का कथन, चंद्र सूर्य का ग्रहण लक्षण का सम्भवासंभव का प्रकार चंद्र के ऊपर राहु विमान का अवरोध का प्रकार राहु का अन्वर्थ संज्ञावाले नाम का कथन इत्यादि अनेकविध विषयों की विवेचना करके अब इस अर्थाधिकार एकसो छठे सूत्र में चन्द्र का शशि इस प्रकार तथा सूर्य का आदित्य इस प्रकार कोष में जो नाम कहे हैं उन को अन्वर्थ संज्ञा के बोध निमित्त सूर्य एवं चन्द्र का ऐश्वर्य भोग के निमित्त को बताने वाला एवं विविध प्रकार के विचारात्मक प्रश्नोत्तर सूत्र

હવે ચંદ્રનું અને સૂર્યનું શશિ, આદિત્ય એ નામોની અન્વર્થ સંજ્ઞાનો બોધ થવા માટે પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

टीकार्थ-એકસો પાંચમા સૂત્રમાં અનેક પ્રકારના ભેદ લક્ષણોથી લક્ષિત રાહુના લક્ષણ રાહુના આપ્નો પ્રકાર ચંદ્ર સૂર્યના વિમાનો કેવી રીતે રાહુ વિમાનથી આચ્છાદિત થાય છે ? આ વિષયના કારણનું કથન, ચંદ્ર સૂર્યના ગ્રહણના લક્ષણોની સંભવાસંભવતાનો પ્રકાર ચંદ્રની ઉપર રાહુ વિમાનના અવરોધનો પ્રકાર રાહુના અન્વર્થ સંજ્ઞાવાળા નામનું કથન વિગેરે અનેક પ્રકારના વિષયોની વિવેચના કરીને હવે આ અર્થાધિકાર એકસો છઠ્ઠા સૂત્રમાં ચંદ્રનું શશિ આ પ્રમાણે અને સૂર્યનું આદિત્ય આ પ્રમાણે કોષમાં જે નામો કહેલા છે. તેની અન્વર્થ સંજ્ઞાના બોધ માટે સૂર્ય અને ચંદ્રના ઐશ્વર્ય ભોગના નિમિત્તને બતાવવાવાળું અને વિવિધ પ્રકારના વિચારાત્મક પ્રશ્નોત્તર સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ચંદે સસી આહિણ્તિ વણ્જા' તાવત્ કથં તે ચન્દ્રઃ શશિરાહ્યાત્ત્વમિતિ વદેત્ ।-તાવદિતિ પૂર્વવત્ કથં-કેન પ્રકારેણ-કેન અન્વયેન ચન્દ્રઃ શશિરિતિ લોકૈરાહ્યાતઃ-પ્રતિપાદ્યતે इति वदेत्-कथय भगवन्निति गौतमस्य प्रश्नस्ततो भगवानाह-'ता चंद्रस्स णं जोतिसिंदस्स जोतिसरण्णो मियंके विमाणे कंता देवा कंताओ देवीओ कंताइं आसणसयणखंभंढमत्तोवगरणाइं अप्पणा वि णं चंदे देवे जोइसिंदे जोइसराया सोमे कंते सुभे पियदंसणे सुरुवे' तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य मृगाङ्के विमाने कान्ताः देवा कान्ताः देव्यः कान्तानि आसनशयनस्तम्भभाण्डमात्रोपकरणानि आत्मनाऽपि खलु चन्द्रो देवो ज्योतिषेन्द्रो ज्योतिषराजः सौम्यः कान्तः शुभः प्रियदर्शनः सुरुपः ॥-तावदिति पूर्ववत् 'णं' इति वाक्यालङ्कारे ज्योतिषेन्द्रस्य-ज्योतिषां प्रकाशपिण्डानामध्ये इन्द्रः श्रेष्ठ स्तस्य ज्योतिषेन्द्रस्य, ज्योतिषराजस्य-ज्योतिषाधिपते अन्द्रस्य मृगाङ्के-मृगचिह्निते विमाने

કહતે હૈં-(તા કહં તે ચંદે સસી આહિણ્તિ વણ્જા) હે ભગવન્ ! કિસ કારણ સે ચન્દ્ર શશિ હસ પ્રકાર સે લોક મેં પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ? સો કહિયે હસ પ્રકાર શ્રી ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર ઉત્તર મેં શ્રી ભગવાન્ કહતે હૈં-(તા ચંદસ્સ ણં જોતિસિંદસ્સ જોતિસરણ્ણો મિયંકે વિમાણે કંતા દેવા કંતાઓ દેવીઓ કંતાઈં આસણસયણખંભંઢમત્તોવગરણાઈં અપ્પણા વિ ણં ચંદે દેવે જોઈસિંદે જોઈસરાયા સોમે કંતે સુમે પિયદંસણે સુરુવે) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર કા મૃગ કે ચિહ્નવાલે વિમાન કે ભ્રમણ માર્ગ મેં કમનીય સ્વરૂપવાલે દેવ સ્થિત હોતે હૈં તથા મનોજ્ઞતર સ્વરૂપવાલી દેવિયાં હોતી હૈં । તથા મનોજ્ઞ, મન કો અનુકૂલ દર્શનીય એસે આસન, શયન, સ્તમ્ભ ભાણ્ડ માત્ર ઉપકર અર્થાત્ સર્વ પ્રકાર કે ભોગોપભોગ્ય એસે ઉપકરણ-સાધનસામગ્રી વહાં પર ઉપલબ્ધ હોતી હૈ । તથા ખી જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્રદેવ સ્વતઃ સુંદર આકૃતિવાલા અર્થાત્ પ્રસન્નતા જનક સ્વરૂપવાલા હોતા હૈ, કાન્તિવાલા

(તા કહં તે ચંદે સસી આહિણ્તિ વણ્જા) હે ભગવન્ શાકારણ્યથી ચંદ્ર શશિ આ પ્રમાણે લોકમાં પ્રતિપાદિત કરેલ છે ? તે કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.-(તા ચંદસ્સ ણં જોતિસિંદસ્સ જોતિસરણ્ણો મિયંકે વિમાણે કંતા દેવા કંતાઓ દેવીઓ કંતાઈં આસણસયણખંભંઢમત્તોવગરણાઈં અપ્પણા વિ ણં ચંદે દેવે જોઈસિંદે જોઈસરાયા સોમે કંતે સુમે પિયદંસણે સુરુવે) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર ના મૃગના ચિહ્નવાળા વિમાનના ભ્રમણ માર્ગમાં કમનીય સ્વરૂપવાળા દેવ સ્થિત રહે છે, અને મનોજ્ઞ સ્વરૂપવાળી દેવીયો હોય છે. અને મનોજ્ઞ, મનને અનુકૂળ દર્શનીય એવા આસન શયન, સ્તમ્ભ ભાંડમાત્ર ઉપકરણ અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના ભોગોપભોગ્ય એવા ઉપકરણ સાધન સામગ્રી ત્યાં પ્રાપ્ત થાય છે. તથા શ્રીજ્યોતિષેન્દ્ર, જ્યોતિષરાજ ચંદ્રદેવ સ્વતઃ સુંદર આકૃતિવાળો અર્થાત્ પ્રસન્નતા જનક સ્વરૂપવાળો હોય છે. કાન્તિવાળો હોય છે,

અધિકરણભૂતે ભ્રમણમાર્ગે કાન્તાઃ-કમનીયતરસ્વરૂપા દેવાઃ સ્થિતાઃ ભવન્તિ, તથા કાન્તાઃ-મનોજ્ઞતરાઃ-કમનીયાતિકમનીયતરસ્વરૂપાઃ દેવ્યો ભવન્તિ, एवं च कान्तानि-मनोज्ञानि-मनोऽनुकूलानि दर्शनीयानि च आसनशयनस्तम्भभाण्डमात्रोपकरणानि-सर्वविधभोगभोग्योपकरणानि तत्रोपलब्धानि सन्तीति भावः, तथा च आत्मनाऽपि-स्वकीयेनापि चन्द्रो देवो ज्योतिपेन्द्रो ज्योतिपराजः सौम्यः-शोभनाकृतिकः-अरौद्राकारः-आह्लादोत्पादकस्वरूपः कान्तः-कान्तिमान्-लावण्य पूर्णः सुभगः-सौभाग्यपूर्णः-सामुद्रिकशास्त्रोक्तलक्षण-लक्षितसर्वावयवदितः-सर्वबल्लभः प्रियदर्शनः-लोकस्य प्रेमोत्पादकं दर्शनं यस्य स प्रियदर्शनः, सुरुपः-शोभनाकृतिकः-शोभनमतिशायि रूपं-अङ्गप्रत्यङ्गावयवसन्निवेशविशेषो यस्य सः सुरुपः एतदादि भिर्गुणैरूपेतश्चन्द्रो विकाश प्रकाशिते स्वकीये विमाने नियतरूपेण भ्रमन् विराजते अतएव, 'ता एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा' तावत् एवं खलु चन्द्रः शशिश्वन्द्रः शशिराख्यात इति वदेत् ॥-तावत्-ततः एभिरेव कारणैः, एवं-पूर्वोदितैः किल कारणैश्चन्द्रः शशिश्वन्द्रः शशिरिति लोकैराख्यायते इति वदेत्, स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयेत् । अर्थात् सर्वात्मना कमनीयत्वलक्षणं अन्वर्थं माश्रित्य चन्द्रः शशीति व्यपदिश्यते । कया व्युत्पत्त्या शशि शब्दे आह्लादकत्व मायातीत्युच्यते (शशकान्तौ) इति

होता है, लावण्य से युक्त होता है, सौभाग्यपूर्ण होता है, सामुद्रिक शास्त्रोक्त लक्षणोंवाला होता है, सर्वावयव संपूर्णवाला होता है, सर्वजनप्रिय दर्शन वाला होता है, अर्थात् जनसमुदाय को प्रेमोत्पादक स्वरूपवाला होता है, सुंदराकृति होता है, सुंदर होता है । इस प्रकार पूर्वकथित गुणों से युक्त चंद्र विकाश प्रकाश से प्रकाशित अपने विमान में नियतरूप से भ्रमण करता हुआ विचरता है । अतएव (एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिएत्तिवएज्जा) इस पूर्व कथित कारणों से चन्द्र शशि है चन्द्र शशि है इस प्रकार लोक में कहा जाता है, ऐसा स्वशिष्यों को कहें । अर्थात् सर्वविध प्रकार से कमनीय अर्थात् सुंदरता का लक्षण अन्वर्थ होने से चन्द्र शशि है इस प्रकार लोक में कहा जाता है । किस व्युत्पत्ति से शशि शब्द में आह्लादकता आती है सो

લાવણ્યથી યુક્ત હોય છે. સૌભાગ્ય પૂર્ણ હોય છે. સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોવાળો હોય છે. સર્વાવયવ સંપૂર્ણવાળો હોય છે. સૌજન્યને પ્રિયદર્શનવાળો હોય છે અર્થાત્ જન સમુદાયને પ્રેમોત્પાદક સ્વારૂપવાળો હોય છે સુંદર આકૃતિવાળો હોય છે, સુંદર હોય છે. સુરૂપ હોય છે. આ રીતે પૂર્વકથિત સર્વગુણોથી યુક્ત ચંદ્ર વિકાસ-પ્રકાશથી પોતાના વિમાનમાં નિયત રૂપથી ભ્રમણ કરતો વિચરે છે. અત એવ (તા एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहिएत्ति वएज्जा) આ પહેલાં કહેલ કારણોથી ચંદ્ર શશિ છે, ચંદ્ર શશિ છે. આ પ્રમાણે લોકમાં કહેવાય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. અર્થાત્ દરેક રીતે કમનીય અર્થાત્ સુંદરતાના લક્ષણ અન્વર્થ હોવાથી ચંદ્રશશિ છે. આ પ્રમાણે લોકમાં કહેવાય છે. કંઈ

ધાતુરદન્તશ્ચૌરાદિકોઽસ્તિ, ચુરાદયોદ્ધિ ધાતવો પરિમિતા ન તેપામિયત્તાઽસ્તિ, કેવલં
યથા-લક્ષણમનુવર્ત્તવ્યાઃ, અતएव चन्द्रगोमी चुरादिगणस्य अपरिमिततया परमार्थतो
यथालक्षणमनुसरणमवगम्य द्वित्रानेव चुरादि धातून् पठितवान् न भूयसः, अतएव
णिगन्तस्य शशनं शशः इति घञ् प्रत्यये शश इति भवति, शशोऽस्यास्तीति शशी
इति समुत्पद्यते, स्वविमान वास्तव्यदेवदेवीशयनासनादिभिः सह कमनीय कान्तिकलितः
इति भावः । अन्ये तु व्याचक्षते-शशीति सह श्रिया वर्त्तते इति सश्रीः प्राकृतत्वाच्च
शशीतिरूपं भवितुं शक्यते । उभयत्रापि आह्लादकत्वं तु आयात्येव । एवं शशि शब्दस्य
व्युत्पत्तिपूर्णमन्वर्थसंज्ञा श्रुत्वा गौतमः सूर्यस्य आदित्य इति संज्ञायाः व्युत्पत्तिमन्वर्थसंज्ञां

કહતે હૈં । (શશકાન્તૌ) હસ ધાતુ અકારાન્ત ચુરાદિ ગણકા હૈ । ચુરાદિ ધાતુ
અપરિમિત હોતે હૈં, ડનમેં ઇયત્તા નહીં હોતી । કેવલ યથા લક્ષણ દેગ્વકર
અનુવર્તિત હોતે હૈં, અર્થાત્ લક્ષણ દેગ્વકર સમજ્ઞા જાતા હૈ । અત एव चन्द्र में
प्रवर्तित चुरादि गण अपरिमित होने से वास्तविकता से लक्षणानुसरण कर
के होती नहीं, चुरादि धातुओं का पाठ कहा है, अधिक नहीं अत एव प्रकृत में
(शशनं शशः) इस प्रकार शश शब्द को घञ् प्रत्यय होने से शश शब्द की
निष्पत्ति होती है । स्व विमान में निवास करनेवाले देव देवियां शयनासन
आदि के साथ कमनीय कान्ति वाले होते हैं इस प्रकार का भाव समझें । श्री
शोभा के साथ जो रहे वह सश्री कहा जाता है, प्राकृत होने से शशी इस
प्रकार का रूप हो सकता है । दोनों प्रकार में आह्लादकता तो आती है ।

હસ પ્રકાર શશિ શબ્દ કી અન્વર્થતા યુક્ત પૂર્ણ રૂપ સે વ્યુત્પત્તિ કો
સુનકર શ્રીગૌતમસ્વામી સૂર્ય કી આદિત્ય હસ પ્રકાર કી સંજ્ઞા કી અન્વર્થતા

વ્યુત્પત્તિથી શશિ શબ્દમાં આહ્લાદકતા આવે છે ? તે કહે છે.-(શશકાન્તૌ) આ ધાતુ
અકારાન્ત ચુરાદિ ગણનો છે. ચુરાદિ ધાતુ અપરિમિત હોય છે. તેમાં ઇયત્તા હોતી નથી
કેવળ તેના લક્ષણો જોઈને અનુવર્તિત થાય છે. અર્થાત્ લક્ષણ જોઈને સમજ્ઞ શકાય છે.
તેથીજ ચંદ્રમાં પ્રવર્તિત ચુરાદિગણ અપરિમિત હોવાથી વાસ્તાવિકપણાથી લક્ષણાનું અનુ-
સરણ કરીને બે કે ત્રણજ ચુરાદિ ધાતુઓનો પાઠ કહેલ છે. અધિક નહીં । તેથી અર્હ
(શશનં શશઃ) આ પ્રમાણે શશ શબ્દને ઘ્ઞ પ્રત્યય થવાથી શશ શબ્દની નિષ્પત્તિ થાય
છે. પોતાના વિમાનમાં નિવાસ કરવાવાળા દેવદેવિયો શયનાસન વિગેરેની સાથે કમનીય
કાંતિવાળા હોય છે. આ પ્રમાણેનો ભાવ સમજવો. શ્રી શોભાથી યુક્ત જે રહે તે સશ્રીક
કહેવાય છે. પ્રાકૃત હોવાથી શશી આ પ્રમાણેનું રૂપ થઈ શકે છે. જેઉ પ્રકારમાં આહ્લા-
દકતાતો આવેજ છે.

આ પ્રમાણે શશિ શબ્દની અન્વર્થતા યુક્ત પૂર્ણ રીતે વ્યુત્પત્તિને સાંભળીને શ્રી.
ગૌતમસ્વામી સૂર્યની આદિત્ય આ પ્રમાણેની સંજ્ઞાની અન્વર્થતા અને વ્યુત્પત્તિ બાજુવા
સૂ. ૧૩૪

અધિકરણભૂતે ભ્રમણમાર્ગે કાન્તાઃ—કમનીયતરસ્વરૂપા દેવાઃ સ્થિતાઃ ભવન્તિ, તથા કાન્તાઃ—મનોજ્ઞતરાઃ—કમનીયાતિકમનીયતરસ્વરૂપાઃ દેવ્યો ભવન્તિ, એવં ચ કાન્તાનિ—મનોજ્ઞાનિ—મનોઽનુકૂલાનિ દર્શનીયાનિ ચ આસનશયનસ્તમ્ભભાણ્ડમાત્રોપકરણાનિ—સર્વવિધભોગભોગ્યોપકરણાનિ તત્રોપલબ્ધાનિ સન્તીતિ ભાવઃ, તથા ચ આત્મનાઽપિ—સ્વક્રીયેનાપિ ચન્દ્રો દેવો જ્યોતિષેન્દ્રો જ્યોતિષરાજઃ સૌમ્યઃ—શોભનાકૃતિકઃ—અરૌદ્રાકારઃ—આહ્લાદોત્પાદકસ્વરૂપઃ કાન્તઃ—કાન્તિમાન—લાવણ્ય પૂર્ણઃ સુભગઃ—સૌભાગ્યપૂર્ણઃ—સામુદ્રિકશાસ્ત્રોક્તલક્ષણલક્ષિતસર્વાવયવઠિતઃ—સર્વવલ્લભઃ પ્રિયદર્શનઃ—લોકસ્ય પ્રેમોત્પાદકં દર્શનં यस્ય સ પ્રિયદર્શનઃ, સુરૂપઃ—શોભનાકૃતિકઃ—શોભનમતિશાયિ રૂપં—અદ્ભુતપ્રત્યક્ષાવયવસન્નિવેશવિશેષો यस્ય સઃ સુરૂપઃ એતદાદિ ભિર્ગુણેરૂપેતથ્ચન્દ્રો વિકાશ પ્રકાશિતે સ્વક્રીયે વિમાને નિયતરૂપેણ ભ્રમન્ વિરાજતે અતએવ, 'તા એવં ચલુ ચંદે સસી ચંદે સસી આહિણ્તિ વણ્જા' તાવત્ એવં ચલુ ચન્દ્રઃ શશિચન્દ્રઃ શશિરાખ્યાત ઇતિ વદેત્ ॥—તાવત્—તતઃ એમિરેવ કારણેઃ, એવં—પૂર્વોદિતૈઃ કિલ કારણેચન્દ્રઃ શશિચન્દ્રઃ શશિરિતિ લોકૈરાખ્યાયતે ઇતિ વદેત્, સ્વશિષ્યેભ્યઃ પ્રતિપાદયેત્ । અર્થાત્ સર્વાત્મના કમનીયત્વલક્ષણં અન્વર્થ માશ્રિત્ય ચન્દ્રઃ શશીતિ વ્યપદિશ્યતે । કયા વ્યુત્પત્ત્યા શશિ શબ્દે આહ્લાદકત્વ માયાતીત્યુચ્યતે (શશકાન્તૌ) ઇતિ

હોતા હૈ, લાવણ્ય સે યુક્ત હોતા હૈ, સૌભાગ્યપૂર્ણ હોતા હૈ, સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોવાલા હોતા હૈ, સર્વાવયવ સંપૂર્ણવાલા હોતા હૈ, સર્વજનપ્રિય દર્શનવાલા હોતા હૈ, અર્થાત્ જનસમુદાય કો પ્રેમોત્પાદક સ્વરૂપવાલા હોતા હૈ, સુંદરાકૃતિ હોતા હૈ, સુંદર હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર પૂર્વકથિત ગુણો સે યુક્ત ચંદ્ર વિકાશ પ્રકાશ સે પ્રકાશિત એને વિમાન મેં નિયતરૂપ સે ભ્રમણ કરતા હુવા વિચરતા હૈ । અતએવ (એવં ચલુ ચંદે સસી ચંદે સસી આહિણ્તિવણ્જા) ઇસ પૂર્વ કથિત કારણો સે ચન્દ્ર શશિ હૈ ચન્દ્ર શશિ હૈ ઇસ પ્રકાર લોક મેં કહા જાતા હૈ, એસા સ્વશિષ્યો કો કહેં । અર્થાત્ સર્વવિધ પ્રકાર સે કમનીય અર્થાત્ સુંદરતા કા લક્ષણ અન્વર્થ હોને સે ચન્દ્ર શશિ હૈ ઇસ પ્રકાર લોક મેં કહા જાતા હૈ । કિસ વ્યુત્પત્તિ સે શશિ શબ્દ મેં આહ્લાદકતા આતી હૈ સો

લાવણ્યથી યુક્ત હોય છે. સૌભાગ્ય પૂર્ણ હોય છે. સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણોવાળો હોય છે. સર્વાવયવ સંપૂર્ણવાળો હોય છે. સૌજન્યને પ્રિયદર્શનવાળો હોય છે અર્થાત્ જન સમુદાયને પ્રેમોત્પાદક સ્વારૂપવાળો હોય છે સુંદર આકૃતિવાળો હોય છે, સુંદર હોય છે. સુરૂપ હોય છે. આ રીતે પૂર્વકથિત સર્વગુણોથી યુક્ત ચંદ્ર વિકાસ—પ્રકાશથી પોતાના વિમાનમાં નિયત રૂપથી ભ્રમણ કરતો વિચરે છે. અત એવ (તા એવં ચલુચંદે સસી ચંદે સસી આહિણ્તિ વણ્જા) આ પહેલાં કહેલ કારણોથી ચંદ્ર શશિ છે, ચંદ્ર શશિ છે. આ પ્રમાણે લોકમાં કહેવાય છે. તેમ સ્વશિષ્યોને કહેવું. અર્થાત્ હરેક રીતે કમનીય અર્થાત્ સુંદરતાના લક્ષણ અન્વર્થ હોવાથી ચંદ્રશશિ છે. આ પ્રમાણે લોકમાં કહેવાય છે. કંઈ

ધાતુરદન્તથૌરાદિકોઽસ્તિ, ચુરાદયોઽપિ ધાતવો પરિમિતા ન તેષામિયન્તાઽસ્મિ, કેવલં
 યથા-લક્ષણમનુવર્ત્તવ્યાઃ, અતएव चन्द्रगोमी चुरादिगणस्य अपरिमिततया परमार्थतो
 यथालक्षणमनुसरणमवगम्य द्वित्रानेव चुरादि धातून् पठितवान् न भूयसः, अतएव
 णिगन्तस्य शशनं शशः इति घञ् प्रत्यये शश इति भवति, शशोऽस्यास्तीति शशी
 इति समुत्पद्यते, स्वविमान वास्तव्यदेवदेवीशयनासनादिभिः सह कमनीय कान्तिकञ्चितः
 इति भावः । अन्ये तु व्याचक्षते-शशीति सह त्रिया वर्त्तते इति सश्रीः प्राकृतत्वाच्च
 शशीतिरूपं भवितुं शक्यते । उभयत्रापि आह्लादकत्वं तु आयात्येव । एवं शशि शब्दस्य
 व्युत्पत्तिपूर्णमन्वर्थसंज्ञा श्रुत्वा गौतमः सूर्यस्य आदित्य इति संज्ञायाः व्युत्पत्तिमन्वर्थसंज्ञां
 कहते हैं । (शशकान्तौ) इस धातु अकारान्त चुरादि गणका है । चुरादि धातु
 अपरिमित होते हैं, उनमें इयत्ता नहीं होती । केवल यथा लक्षण देखकर
 अनुवर्तित होते हैं, अर्थात् लक्षण देखकर समझा जाता है । अत एव चन्द्र में
 प्रवर्तित चुरादि गण अपरिमित होने से वास्तविकता से लक्षणानुसरण कर
 के होती नहीं, चुरादि धातुओं का पाठ कहा है, अधिक नहीं अत एव प्रकृत में
 (शशनं शशः) इस प्रकार शश शब्द को घञ् प्रत्यय होने से शश शब्द की
 निष्पत्ति होती है । स्व विमान में निवास करनेवाले देव देवियों शयनासन
 आदि के साथ कमनीय कान्ति वाले होते हैं इस प्रकार का भाव समझें । श्री
 शोभा के साथ जो रहे वह सश्री कहा जाता है, प्राकृत होने से शशी इस
 प्रकार का रूप हो सकता है । दोनों प्रकार में आह्लादकता तो आती है ।

इस प्रकार शशि शब्द की अन्वर्थता युक्त पूर्ण रूप से व्युत्पत्ति को
 सुनकर श्रीगौतमस्वामी सूर्य की आदित्य इस प्रकार की संज्ञा की अन्वर्थता

व्युत्पत्तिથી શશિ શબ્દમાં આહ્લાદકતા આવે છે ? તે કહે છે.-(શશકાન્તૌ) આ ધાતુ
 અકારાન્ત ચુરાદિ ગણનો છે. ચુરાદિ ધાતુ અપરિમિત હોય છે. તેમાં ઇયત્તા હોતી નથી
 કેવળ તેના લક્ષણો જોઈને અનુવર્તિત થાય છે. અર્થાત્ લક્ષણ જોઈને સમજી શકાય છે.
 તેથીજ ચંદ્રમાં પ્રવર્તિત ચુરાદિગણ અપરિમિત હોવાથી વાસ્તાવિકપણથી લક્ષણાત્ અનુ-
 સરણ કરીને જે કે ત્રણજ ચુરાદિ ધાતુઓનો પાઠ કહેલ છે. અધિક નહીં । તેથી અર્હ-
 (શશનં શશઃ) આ પ્રમાણે શશ શબ્દને ઘ્ઞ પ્રત્યય થવાથી શશ શબ્દની નિષ્પત્તિ થાય
 છે. પોતાના વિમાનમાં નિવાસ કરવાવાળા દેવદેવિયો શયનાસન વિગેરેની સાથે કમનીય
 કાંતિવાળા હોય છે. આ પ્રમાણેનો ભાવ સમજવો. શ્રી શોભાથી યુક્ત જે રહે તે સશ્રીક
 કહેવાય છે. પ્રાકૃત હોવાથી શશી આ પ્રમાણેનું રૂપ થઈ શકે છે. જેઠ પ્રકારમાં આહ્લા-
 દકતાતો આવેજ છે.

આ પ્રમાણે શશિ શબ્દની અન્વર્થતા યુક્ત પૂર્ણ રીતે વ્યુત્પત્તિને સાંભળીને શ્રી.
 ગૌતમસ્વામી સૂર્યની આદિત્ય આ પ્રમાણેની સંજ્ઞાની અન્વર્થતા અને વ્યુત્પત્તિ બાજુવા
 સૂ. ૧૩૪

ચ પરિજ્ઞાતુમાહ—‘તા કહં તે સૂરિણ આહચ્ચે સૂરે આહચ્ચે આહિણ્ણિ વણ્ણા’ તાવત્ કથં તે સૂર્યઃ આદિત્યઃ આख्याત इति वदेत् ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ કથં—કેન પ્રકારેણ—કયા વ્યુત્પત્યા—કયા અન્વર્થસંજ્ઞયા વ્યુત્પત્યા તે—ત્વયા ભગવન્ ! સૂર્યઃ આદિત્યઃ—આદિત્યનામ્ના વ્યવહૃતસ્તથા આદિત્યોઽપિ સૂર્યનામ્ના વ્યવહ્રિયતે, (દ્વયોર્નામ્નોરભેદત્વપ્રતિપાદનાદ્ દ્વિરુક્તિઃ) આદિત્ય શબ્દસ્ય કોઽસાવન્વર્થકોઽર્થો યેન સૂર્ય તુલ્યત્વં ભજને इति कथय भगवन्निति ગૌતમસ્ય પ્રશ્નાભિપ્રાયસ્તતો ભગવાનાહ—‘તા સૂરાદિયા સમયાહ વા આવલિયાહ વા આણાપાણૂહ વા થોવેહ વા જાવ ઉસ્સપ્પિણી ઓસપ્પિણીતિ વા’ તાવત્ સૂરાદિકાઃ સમયાઃ इति वा आवलिका इति वा आनप्राणा इति वा स्तोका इति वा यावत् उत्सर्पिण्यः अवसर्पिण्य इति वा ॥—તાવદિતિ પૂર્વવત્ સૂરાદિકાઃ—સૂરઃ આદિઃ પ્રથમો યેપાં તે સૂરાદિકાઃ, ‘તે કે સૂરાદિકા इति जिज्ञासां परिहरन् स्वयमेवाह—समया इति—अहोरात्रादि कालस्य ये केचन निर्विभागाः भागास्ते सूर्यादिकाः प्रोच्यन्ते—सूरकारणाः कथ्यन्ते । सर्वेषामपि कालगणनाक्रमाणां सूर्या एव प्रवर्तकाः भवन्ति, इनोदयद्वयान्तरं तदर्कसावनमहोरात्रं, सूर्योदयमवधिं कृत्वा अहोरात्रारम्भकः

एवं व्युत्पत्ति जानने के लिये प्रश्न करते हैं (ता कहं ते सूरिण आहचचे आहिण्णि वण्ण्णा) हे भगवन् आपने सूर्य को आदित्य नाम से व्यवहार किया है एवं आदित्य भी सूर्य नाम से कहा जाता है इस में कारण क्या है ? सो कहिये । दोनों नाम का अभेद दिखाने के लिये द्विरुक्ति से कहा है । आदित्य शब्द का क्या अन्वर्थ होता है ? जिस से सूर्य तुल्यना से कहा जाता है ? सो हे भगवन् ! आप कहिये । इस प्रकार श्री गौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्री भगवान् कहते हैं—(ता सूरादिया समयाह वा, आवलियाह वा, आणापाणूह वा थोवेहवा जाव उस्सपिणीओसपिणीनि वा) सूर जिस में आदि हो वह सूर्यादि कहा जाता है वे सूर्यादिक कौन हैं ? इस जिज्ञासा के शमनार्थ स्वयमेव कहते हैं—अहोरात्रादि काल का जो निर्विभाग भाग होते हैं वे सूर्यादिक कहे जाते हैं अर्थात् सूर कारण कहते हैं । सभी काल गणना क्रम में सूर्य ही

માટે પ્રશ્ન પૂછે છે.—(તા કહં તે સૂરિણ આહચ્ચે સૂરે આહચ્ચે આહિણ્ણિ વણ્ણા) હે ભગવન્ આપે સૂર્યને આદિત્યના નામથી વ્યવહાર કર્યો છે, અને આદિત્ય પણ સૂર્ય નામથી કહેવાય છે. તેમાં શું કારણ છે ? તે કહો, બન્ને નામોનું અભેદપણું બતાવવા માટે બે વખત કહેલ છે. આદિત્ય શબ્દ અન્વર્થ શું થાય છે ? કે બેથી સૂર્યની અમાનતાથી કહેવામાં આવે છે ? તે આપ કહો આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન કહે છે,—(તા સૂરાદિયા સમયાહ વા, આવલિયાહવા, આણાપાણૂહ વા થોવેહ વા જાવ ઉસ્સપ્પિણી ઓસપ્પિણીતિ વા) સૂર જેમાં આદિ હોય તે સૂર્યાદિ કહેવાય છે. તે સૂર્યાદિ કોણ છે ? એ બાણુવા માટે સ્વયં કહે છે. અહોરાત્રાદિ કાળનો જે નિર્વિભાગ ભાગ હોય છે, તે સૂર્યાદિક કહેવાય છે. અર્થાત્સૂર કારણ કહે છે. બધા કાળના ગણનાક્રમમાં સૂર્યજ કાળ પ્રવર્તક હોય છે. બે ઈને

સમયો ગણ્યતે નાન્યથાઃ ત્રુટ્યાદિ પ્રલયાન્તકાલગણનામાનપ્રભેદશ્ચારથ્યુસદામિત્યાદિ કાલપ્રભેદોત્પાદકાઃ સૂર્યા એવ પ્રભવન્તિ, નાન્યે કેવન તાદૃશાઃ વિમ્બગ્રહાઃ સન્તિ યે તથા કર્તુ પ્રભવેયુઃ । શતસહસ્રશતપત્રે યુગપદેવ સૂચ્યા મિન્ને સતિ એકપત્રપ્રવેશે સૂચ્યા યાવાન્ સમયો વ્યતીતો ભવેત્ તસ્યૈવ કાલસ્યાદ્રશ્યસ્યાચિન્ત્યસ્ય નામ ત્રુટિરિત્યભિર્ધીયતે । એવ સાવલિકાદયોઽપિ સમયાઃ સૂરાદિકા એવ સન્તીતિ ભાવનીયાઃ । નવરમ્, અર્થાત્ અસં- રુચેયસમયસમુદાયાત્મિકા આવલિકા પરિભાષ્યતે, અસંરુચેયકાલસમુદાયાત્મિકા આવલિ- કેતિ આવલિકાયાઃ પરિભાષા, અતઃ પરમસંરુચેયા આવલિકા એક આનપ્રાણઃ—આનપ્રાણ સંજ્ઞકઃ—કાલો ગણ્યતે લોકૈઃ । એવમત્ર ૪૩૫૨, આવલિકા—૧ આનપ્રાણઃ દ્વિપશ્ચાશત્ અધિક ત્રિચત્વારિંશચ્છત સંખ્યા આવલિકા પ્રમાણઃ એકઃ આનપ્રાણ ૩ નિવૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ,

કાલ પ્રવર્તક હોતે હૈં । દો ઇનોદય કા અંતર વહ સૂર્ય સાવન અહોરાત્ર કહા જાતા હૈં । સૂર્યોદય કો અવધિ કર કે અહોરાત્ર કા આરમ્ભક સમય ગિના જાતા હૈં । અન્યથા નહીં । ત્રુટ્યાદિ પ્રલયાન્તકાલ ગણના સેં માન પ્રભેદ કા ચાર દેવોં કે ભી કાલભેદ કા ઉત્પાદક સૂર્ય હી હોતા હૈં, અન્ય કોઈ ભી વિમ્બ ગ્રહ એસે નહીં હોતે જો ડસ ડસ પ્રકાર વારને સેં સમર્થ હો સકે । એક લાખ કમલ પત્રોં કો એકી સાથ સૂર્ય સે મિન્ન કરને પર એક પત્ર મેં પ્રવેશ કરને મેં સૂર્ય કા જિતના સમય વ્યતીત હોતા હૈં, ડસી અદ્રશ્ય અચિન્ત્ય કાલ કા નામ (ત્રુટિ) એસા કહા જાતા હૈં । ડસી પ્રકાર આવલિકાદિ સમય ભી સૂરાદિક હી હોતે હૈં, એસા ભાવિત કર લેવેં । વિશેષ યદ્દ હૈં કિ—અસંરુચેય સમય સમુદાય આવલિકા હોતી હૈં ડસ પ્રકાર આવલિકાકિ પરિભાષા હોતી હૈં । તદનન્તર અસંરુચેય આવલિકા કા એક આનપ્રાણ સંજ્ઞકકાલ લોક મેં કહા જાતા હૈં । ડસ પ્રકાર ૪૩૫૨ તયાલીસ સૌ સાવન આવલિકા કા એક આનપ્રાણ હોતા હૈં । અન્યત્ર કહા ભી હૈં—(એગો આણપાળૂ તેયાલીસં સયાઝ

દ્યનું અંતર તે સૂર્ય સાવન અહોરાત્ર કહેવાય છે. સૂર્યોદયની અવધિ કરીને અહોરાત્રનો આરમ્ભ સમય ગણાય છે. બીજી રીતે નહીં. ત્રુટ્યાદિ પ્રલય પર્યાન્તના કાળ ગણનામાં માન પ્રભેદનો ચાર દેવોને પણ કાળ લેહના ઉત્પાદક સૂર્યજ હોય છે. બીજા ડોઈપણ બીજાકો એવા નથી હોતા કે જે તે પ્રમાણે કરવામાં સમર્થ થઈ શકે. એક લાખ કમલપત્રોને એક સાથે સોઢથી વીંધવામાં આવે તો એકપત્રમાં પ્રવેશ કરવામાં સોઢનો જેટલો સમય વ્યતીત થાય છે. એજ અદ્રશ્ય અચિન્ત્ય કાળનું નામ (ત્રુટિ) એમ કહેલ છે. એજ પ્રમાણે આવલિકા વિગેરે સમય પણ સૂરાદિકજ હોય છે. તેમ ભાવિત કરી લેવું. વિશેષ એ છેકે—અસંરુચેય સમય સમુદાય આવલિકાદિ હોય છે. આ પ્રમાણે આવલિકાની પરિભાષા થાય છે. તે પછી અસંરુચેય આવલિકાનો એક આનપ્રાણ સંજ્ઞા-વાળો કાળ લોકમાં કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ૪૩૫૨ તેંતાલીસસોળાવન આવલિકાનો

તથાચોક્તમન્યત્ર-‘એગો આણપાણૂ તેયાલીસં સયાઝવાવળ્લા, આવલિયપમાણેણં અણંત નાણીહિં નિદિદ્ધો’ એક આનપ્રાણસ્થિત્વારિશચ્છતાનિ તુ દ્વાપચ્ચાશત્ । આવલિકાપ્રમાણં સહુ અનન્તઅનાદિ મિર્નિદ્ધિષ્ટમ્ ॥૧॥ અનન્ત-અનાદિ મિરસંખ્યેય કાલૈ-ત્રુટયાદિ સૂક્ષ્મકાલૈરેકઃ આવલિકા નામકઃ સંખ્યેયકોટી સમય વોધકઃ આવલિકાનામકઃ સમય વિશેષસ્તતો ૪૩૫૨ આવલિકાભિરેકઃ આનપ્રાણાત્મકઃ-કાલો ભવતિ તતથ્ચ સપ્તાન પ્રાણાત્મકઃ કાલઃ સ્તોક સંજ્ઞકો ભવતિ, યાવચ્છબ્દાત્ મુહૂર્તાદયો જ્ઞાતવ્યાઃ યથા દશગુર્વક્ષરોચ્ચારઃ કાલોઽપિ પ્રાણાઃ । ષઙ્મિઃ પ્રાણૈર્વિનાહી-વિપલં, પઠ્ઠયા વિપલૈઃ પલં જ્ઞેયં, પઠ્ઠયા પલૈરેકા ઘટી ભવતિ, ઘટિકાદ્વયં મુહૂર્તઃ, ત્રિંશતા મુહૂર્તૈરહોરાત્રં, ત્રિંશતા અહોરાત્રૈઃ માસઃ દ્વાદશમિર્માસૈઃ વર્ષં, પચ્ચ-મિર્વર્ષૈર્યુગં ઇત્યાદ્યાઃ પ્રલયાન્તાઃ પરિભાષાઃ પરિભાષિતા સન્તિ । સર્વાસાં પરિભાષાણાં પ્રવર્ત-

વાવળ્લા, આવલિય પમાણેણં અણંતનાણીહિં નિદિદ્ધો) એક આનપ્રાણ તયા-લીસ સો વાવન આવલિકા પ્રમાણ અનંત જ્ઞાનિ દ્વારા કહા હુવા હૈ ॥૧॥ અનંત-અનાદિ અસંખ્યેય કાલ સે અર્થાત્ ત્રુટયાદિ સૂક્ષ્મ કાલ સે એક આવલિકા નામ કા સંખ્યેય કોટિ મેં સમયવોધક આવલિકા નામ કા સમય વિશેષ હોતા હૈ ડસ ૪૩૫૨ । આવલિકાઓં સે એક આનપ્રાણ નામ કા કાલ હોતા હૈ, તથા સાત આનપ્રાણ વાલે કાલ સે એક સ્તોક નામ કા કાલ હોતા હૈ । યહાં પર યાવત્ શબ્દ સે મુહૂર્તાદિ સમજ્ઞ લેવેં । જૈસે કી દસ અક્ષર કાલ ઓ પ્રાણ કહા જાતા હૈ, છહ પ્રાણોં સે નાહી અર્થાત્ વિપલ હોતા હૈ । સાઠ વિપલ સે એક પલ હોતા હૈ, સાઠ પલ સે એક ઘટિકા હોતી હૈ । દો ઘટિકા એક મુહૂર્ત હોતા હૈ । તીસ મુહૂર્ત કા એક અહો-રાત્ર હોતા હૈ । તીસ અહોરાત્ર કા એક માસ હોતા હૈ । વાર્હ માસ કા એક વર્ષ હોતા હૈ । પાંચ વર્ષ કા એક યુગ હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર પ્રલય કાલ પર્યન્ત

એક આન પ્રાણુ થાય છે. બીજે કહું પણ છે.-‘એગો આણપાણૂ તેયાલીસં સયાઝ વાવળ્લા આવલિયપમાણેણં અણંતનાણીહિં નિદિદ્ધો’ એક આનપ્રાણુ તેંતાલીસસો વાવન આવલિકા પ્રમાણુનો અનંત જ્ઞાનીએ કહેલ છે. ॥૧॥ અનંત અનાદિ અસંખ્યેય કાળથી અર્થાત્ ત્રુટયાદિ સૂક્ષ્મકાળથી એક આવલિકા નામનો સંખ્યેય પ્રમાણુમાં સમય બોધક આવલિકા નામનો સમય વિશેષ હોય છે. એ ૪૩૫૨ આવલિકા એથી એક આન પ્રાણુનામનો કાળ થાય છે. તથા સાત આનપ્રાણુવાળા કાળથી એક સ્તોક નામનો કાળ થાય છે. અહીં યાવત્ શબ્દથી મુહૂર્તાદિ સમજ્ઞ લેવા. જેમકે-દસ ગુરૂ અક્ષરનો કાળ પણ પ્રાણુ કહેવાય છે. છ પ્રાણુથી નાહી અર્થાત્ વિપલ થાય છે. સાઠં વિપલની એક પણ થાય છે. સાઠં પલની એક ઘડિ થાય છે. બે ઘડીતું એક મુહૂર્ત થાય છે. બાર માસતું એક વર્ષ થાય છે. પાંચ વર્ષનો એક યુગ થાય છે. આ પ્રમાણુ પ્રલય કાળ પર્યન્ત કાળની પરિભાષા કહેલ છે. બધી પરિભાષાના પ્રવર્તક સૂચ્ય હોય છે. સર્વ

કાસ્તુ સૂર્યા એવ, સર્વવ્યાપકત્વાત્ સૂર્ય इति नाम । अनपञ्चोच्यते एवमित्यादिना-‘एवं खलु सूर्ये आइच्चे आहिपत्ति वपञ्जा’ एवं गन्तु सूर्यः आदित्यः सूर्यः आदित्यः आख्यात इति वदेत् ।

एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण-पूर्वप्रतिपादितेन सर्वव्यापकत्वदर्शन कारणेन गत्विति निश्चितं सूर्यएव-आदित्यस्तथा आदित्य एव सूर्य इति वा आग्यात इति वदेत्-स्वशिष्येभ्य उपदिशेत्, आदित्य सूर्ययोः अन्वर्थार्थं भेदो नास्तीति सर्वेभ्यः कथयेत् । सरति-सर्वत्र गच्छतीति सूर्यः-सर्वव्यापकः-कालात्मा सूर्यः दिनकृत सर्वप्राणदाता सूर्यः, अनाद्यन्तेऽस्मिन्काले कालप्रवर्तकः सूर्यः, एवमादिभिर्मयथा सूर्यस्य सर्वव्यापकत्वं सिद्धयति तथैव आदित्यस्यापि सर्वव्यापकत्वं सिद्धयत्येव, यथा-आदौ भवः आदित्यः, बहुलवचनात् त्य प्रत्ययः, आदौ-सृष्ट्यादौ सर्वप्रथमः सूर्यएव दृश्यो भवति मृष्टिर्गुरुपि, तस्यैव सूर्यस्य स्थितिगतिविधिं विलोक्य अन्यानपि असंख्यविधानं मृष्टिप्रदार्थानं गृजति मृष्टिकर्तापि

કી કાલ પરિભાપા કહી છે । સર્વો પરિભાપા કા પ્રવર્તક સૂર્ય હી હોના છે । સર્વ વ્યાપક હોને સે સૂર્ય એસા નામ કહા છે । અનપ્ચ કહતે હું (એવં ગ્વલુ સૂરે આઈચ્ચે આહિપત્તિ વપજ્જા) હમ પૂર્વકથિત પ્રકાર સે સર્વવ્યાપકાદિ દર્શન કારણ સે સૂર્ય હી આદિત્ય છે, એવં આદિત્ય હી સૂર્ય છે એસા કહા છે । હસ પ્રકાર સ્વશિષ્યોં કો કહે-આદિત્ય સૂર્ય એવં સૂર્ય આદિત્ય મેં અન્વર્થ પને મેં કોઈ પ્રકાર કા ભેદ નહીં છે એસા સર્વોં કો પ્રતિપાદિત કર કહે । (સરતિ) અર્થાત્ સર્વત્ર ગમન કરે વહ સૂર્ય, સર્વ વ્યાપક, કાલ કા આત્મા, સૂર્ય હોતા છે, દિન પ્રવર્તિત કરનેવાલા એવં સર્વ કો પ્રાણ દાતા સૂર્ય હોતા છે, અનાદિ અનન્ત હસ કાલ મેં કાલ પ્રવર્તક સૂર્ય હોતા છે । હત્યાદિ પ્રકાર સે જિસ પ્રકાર સૂર્ય કા સર્વવ્યાપકપના સિદ્ધ હોતા છે, ઉસી પ્રકાર આદિત્ય કી બી સર્વવ્યાપકતા સિદ્ધ હોતી છે । જૈસે કી આદિ મેં જો હો વહ આદિત્ય બહુલ વચન સે (ત્ય) પ્રત્યય હોતા છે, આદિ અર્થાત્ સૃષ્ટિ કી આદિ મેં

વ્યાપક હોવાથી સૂર્ય એ પ્રમાણે નામ કહું છે. તેથીજ કહે છે-‘(એવં) खलु सूर्ये आइच्चे आहिपत्ति वपञ्जा’ આ પૂર્વકથિત પ્રકારથી સર્વવ્યાપકાદિ દર્શન કારણથી સૂર્યજ આદિત્ય છે અને આદિત્ય જ સૂર્ય છે. તેમ કહું છે. આ પ્રમાણે સ્વશિષ્યોને કહેવું આદિત્ય અને સૂર્યમાં તથા સૂર્ય અને આદિત્યમાં અન્વર્થપણમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદ નથી. આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરીને બધાને કહેવું (સરતિ) અર્થાત્ સર્વત્ર ગમન કરે તે સૂર્ય, સર્વવ્યાપક કાળનો આત્મા સૂર્ય હોય છે. દિવસને પ્રવર્તાવનાર અને સર્વના પ્રાણદાતા સૂર્યજ હોય છે, અનાદિ અનન્ત આ કાળમાં કાળ પ્રવર્તક સૂર્ય હોય છે. વિગેરે પ્રકારથી જે પ્રમાણે સૂર્યની સર્વવ્યાપકતા સિદ્ધ થાય છે. એજ પ્રમાણે આદિત્યની પણ સર્વવ્યાપકતા સિદ્ધ થાય છે. જેમકે-આદિમાં જે હોય તે આદિત્ય બહુલવચનથી (ત્ય) પ્રત્યય થાય છે. આદિ

સૃષ્ટિરપિ અનાદ્યનન્તૈવ, સૂર્યપ્રકાશે લીના ઇવ પ્રતિભાતિ, તેનાધારેણૈવ પ્રથમસૃષ્ટિકર્તા વર્તમાનસૃષ્ટિમપિ કલ્પયતિ સૃષ્ટિકર્તુઃ કલ્પનામાત્રૈવેયં સૃષ્ટિઃ । સર્વવ્યાપકઃ સનાતનઃ સદામવ સર્વકાલિકસ્તુ સૂર્યૈવ, આદિત્યૈવ, તેનૈવ કારણેન સૂર્યાદિત્યયોરભેદ ઇતિજ્ઞેયમ્ ॥૧૦૬॥

મૂલમ્—તા ચંદસ્સ ણં જોહ્સિંદસ્સ જોહ્સરણ્ણો કહ્ અગ્ગમહિસીઓ પળ્ણત્તાઓ, તા ચંદસ્સ જોહ્સિંદસ્સ જોહ્સરણ્ણો ચત્તારિ અગ્ગમહિસીઓ પળ્ણત્તાઓ, તં જહા—ચંદપ્પમા દોસિણામા અચ્ચિમાલી પમંકરા, જહા હેટ્ઠા તં ચેવ જાવ ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિયં એવં સૂરસ્સ વિ ણેતઠ્ઠં, તા ચંદિમસૂરિયાણં જોહ્સિંદાણં જોહ્સરાયા ણો કેરિસગા કામ-ભોગે પચ્ચણુમ્મરમાણા વિહરંતિ, તા સે જહા ણામણ્ કેઈ પુરિસે પઢમજોઠ્ઠવણુદ્ધાણવલસમત્થે પઢસજોઠ્ઠવણુદ્ધાણવલસમત્થાણ્ મારિયાણ્ સહ્ધિ અચિરવત્તવીવાહે અત્થત્થી અત્થગવેસણયાણ્ સોલસવાસવિપ્પ-વસિણ્ સે ણં તાઓ લઙ્કટ્ટે કતકજ્જે અળહસમ્મગ્ગે પુણરવિ ણિયગઘરં હઠ્ઠમાગણ્ પહાતે કયવલિકમ્મે કયકોડયમંગલપાયચ્છિત્તે સુદ્ધપ્પા-વેસાઈ મંગલ્લાઈ વત્થાઈં પવરપરિહિતે અપ્પમહ્ગ્ગામરણાલંકિયસરીરે

સર્વ પ્રથમ સૂર્ય હી દૃષ્ટિ ગોચર હોતા હૈ । સૃષ્ટિકર્તા બી ડસ સૂર્ય કી સ્થિતિ એવં ગતિ આદિ કો દેખકર અન્ય બી અસંખ્ય પ્રકાર કે સૃષ્ટિ કે પદાર્થો કો ઉત્પન્ન કરતે હૈ । સૃષ્ટિ કર્તા એવં સૃષ્ટિ બી અનાદિ અનન્ત હી હોતે હૈ, વે સૂર્ય પ્રકાશ મેં લીન હુવે એસે પ્રતીત હોતા હૈ । ડસ આધાર સે હી પ્રથમ સૃષ્ટિ-કર્તા ને વર્તમાન સૃષ્ટિ કો બી કલ્પિત કી હૈ । સૃષ્ટિ કર્તા કી કલ્પના માત્ર સે યહ સૃષ્ટિ કા સર્જન હુવા હૈ, સર્વવ્યાપક, સદામવ સનાતન એવં સર્વ કાલ ભાવિ સૂર્ય હી હોતા હૈ, આદિત્ય હી હોતા હૈ, ઇસી કારણ સે સૂર્ય એવં આદિત્ય કા અભેદ ભાવ પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ॥૧૦૬॥

એટલેકે સૃષ્ટિની આદિમાં સૌ પહેલાં સૂર્યની સ્થિતિ અને ગતિ વિગેરેને જોધને બીજા પણુ અસંખ્ય પ્રકારના સૃષ્ટિના પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરે છે. સૃષ્ટિકર્તા અને સૃષ્ટિ પણુ અનાદિ અનંતજ હોય છે. તેઓ સૂર્ય પ્રકાશમાં લીન થયા હોય તેમ પ્રતીતિ થાય છે. એ આધારથીજ પહેલા સૃષ્ટિકર્તા વર્તમાન સૃષ્ટિને પણુ કલ્પિત કરે છે. સૃષ્ટિ કર્તાની કલ્પના માત્રથીજ આ સૃષ્ટિનું સર્જન થયું છે. સર્વવ્યાપક સનાતન સદામવ અને સર્વ-કાળભાવિ સૂર્યજ હોય છે. આદિત્યજ હોય છે. એજ કારણથી સૂર્ય અને આદિત્યનો અભેદભાવ પ્રતિપાદિત કરેલ છે. ॥ સૂ. ૧૦૬ ॥

मणुणं थालीपाकसुद्धं अट्टारसवंजणाउलं भोयणं भुत्ते ससाणे तंसि
तारिसगंसि वासघरंसि अंतो सचित्तकस्मे बाहिरओ दूमिनघट्टमट्टे
विचित्तउल्लोअचिल्लियतले बहुसममुविभत्तभूमिभाण मणिगयणपणा-
सितंधयारे कालागुरुपवरकुंदुरुकतुल्लकभूटसवमेवंतं गंधद्वयुयाभिगमे सुगं-
धवरगंधिए गंधवट्टिभूते तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि दुहओ उणत्ते
मज्जे णतगंभीरे सालिंगणवट्टिए पणत्तगंडविट्ठोणे सूरमे गंगा-
पुलिणवालुयाउद्दालसालिए सुविरइयरयत्ताणे ओयवियखोमिय
खोमदुगूलपट्टण्डिच्छायमाणे रत्तंसुयसंबुडे सूरमे आईणगरुत्तवूटण
वणिततूलफासे सुगंधवरकुसुमचुण्णसयणोधयारकलिते ताए तारिसाए
भारियाए सद्धि सिंगारागारचारूवेसाए संगतहसितभणितचिद्धित
संलावविलासणिउणजुत्तोवयारकुसलाए अणुरत्ताविरत्ताए मणोणुकूलाए
एगंतरतिपत्ते अण्णत्थकच्छइमणं अकुव्वमाणे इट्टे सदफरिसरसरूव-
गंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पच्चणुवभवमाणे विहरिज्जा ता से णं
पुरिसे त्रिउसमणकालसमयंसि केरिए साता सोक्खं पच्चणुवभवमाणे
विहरइ, उरालं समणाउसो, ता तस्स णं पुरिसस्स कामभोगा, वाणभंतराणं
देवाणं कामभोगेहिंतो अणंतगुणविसिट्ठतराए चेव असुरिंदवज्जियाणं
भवणवासीणं देवाणं कामभोगा, असुरिंदवज्जियाणं देवाणं कामभोगे-
हिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्ठतरा चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं देवाणं
कामभोगा, असुरकुमाराणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिट्ठ-
तरा चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं गहणक्खत्ततारारूवाणं कामभोगा,
गहणक्खत्ततारारूवाणं कामभोगेहिंतो अणंतगुणविसिट्ठतरा चेव चंदिम-
सूरियाणं देवाणं कामभोगा, ता एएसिए णं चंदिमसूरिया जोइसिंदा
जोइसराया णो कामभोगे पच्चणुवभमाणा विहरंति ॥सू० १०७॥

छाया-तावत् चन्द्रस्य खलु ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिपराजस्य कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः,
तावत् चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिपराजस्य चतस्रः अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-चन्द्र-
प्रभा, ज्योत्स्नाभा, अर्चिमालिनी, प्रभाकरा । यथा अधस्तच्चैव यावत् न चैव खलु मिथुन-

વૃત્તયઃ । एवं सूर्यस्यापि नेतव्यम् । तावत् चन्द्रसूर्या ज्योतिषेन्द्रा ज्योतिषराजाः कीदृशान्
 कामभोगान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति । तावत् स यथानामकः कश्चित् पुरुषः प्रथमयौवनो-
 त्थानवलसमर्थः प्रथमयौवनोत्थानवलसमर्थया भार्यया सार्द्धं अचिरवृत्तविवाहोऽर्थार्थी अर्थ-
 गवेषणया षोडशवर्षं विप्रोपितः स खलु ततो लब्धार्थः कृतकार्यः अनघसमग्रः पुनरपि
 निजकगृहं शीघ्रमागतः स्नातः कृतवल्किर्मा कृतकौतुकमंगलप्रायश्चितः शुद्धात्मा वेद्यानि
 (शुद्ध प्रवेद्यानि) मङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितः अल्पमहर्षाधरणालङ्कृतशरीरः
 मनोज्ञं स्थालीपाकशुद्धं अष्टादशव्यञ्जनाकुलं भोजनं भुङ्क्तः सन् तस्मिन् तादृशे वासगृहे अन्तः
 सचित्रकर्माणि बाह्यतो धूमितघृष्टघृष्टे विचित्रोल्लोचिततले बहुसमसुविभक्तभूमिभागे
 मणिरत्नप्रणाशितान्धकारे कालागुरुप्रवरकुन्दरुक्तरुक्लधूपमधमघायान्तर्गन्धोद्भूताभिरामे
 सुगन्धवरगन्धिते गन्धवर्त्तिभूते तस्मिन् तादृशे गृहे शयनीये उभयतः उन्नते मध्येन गम्भीरे
 सालिङ्गवृत्ते प्रणतगण्डविम्बोष्ठे सुरम्ये गङ्गापुलिनवालुकोद्वालशालिसदृशे सुविरहरतोत्ताने
 ओयवियक्षौमशुक्लपट्टपरिच्छादिते रक्तांशुसंवृते सुरम्ये आजिनगरुतोर्णशिततूलस्पर्शे
 सुगन्धवरकुसुमचूर्णशयनोपकृतिते तथा तादृशया भार्यया सार्द्धं शृंगाराकारचारुवेपया संगत-
 हसितमणितचेष्टितसंज्ञापविश्रययुक्ततया रतिकुशलया अनुरक्तविरक्ततया मनोऽनुकूलतया
 एकान्तरितप्रशक्ते, अन्यत्र कुत्रापि मनः अकुर्वन् इष्टे शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान्
 मनुषान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन् विहरेन् ॥ तावत् स खलु पुरुषोऽपि समयकालसमये
 सातसौख्यं प्रत्यनुभवन् विहरति !, उदार ! श्रमण ! आयुष्यन् ! तावत् तस्य खलु पुरु-
 षस्य कामभोगेभ्यः इतोऽनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव व्यन्तराणां देवानां कामभोगाः, व्यन्तराणां
 देवानां कामभोगेभ्यः अनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव असुरेन्द्रवर्याणां देवानां भवनवासिनां इन्द्र-
 भूतानां देवानां कामभोगाः, असुरकुमाराणां देवानां कामभोगेभ्यो ग्रहनक्षत्रतारारूपाणां
 कामभोगाः, ग्रहनक्षत्रतारारूपाणां कामभोगेभ्यः अनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव चन्द्रसूर्याणां
 देवानां कामभोगाः, एतादृशान् खलु चन्द्रसूर्याः, ज्योतिषेन्द्राः ज्योतिषराजाः कामभोगान्
 प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥ सू० १०७ ॥

टीका—अथ चन्द्रदेवस्याग्रमहिषी विषयको गौतमस्य प्रश्नः—‘ता चंदस्स णं जोइसिंदस्स
 जोइसरण्णो कइ अग्गमहिसीओ पण्णत्ताओ’ तावत् चन्द्रस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य
 कति अग्रमहिष्यः प्रज्ञप्ताः ॥ तावदिति पूर्ववत् चन्द्रदेवस्य—देवभूतस्य चन्द्रस्य कति अग्र-

અથ ચંદ્ર દેવ કી અગ્રમહિષી કે વિષયમેં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં—
 (તા ચંદસ્સ ણં જોઈસિંદસ્સ જોઈસરણ્ણો કઈ અગ્ગમહિસીઓ પણ્ણત્તાઓ)
 જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષકરાજ દેવરૂપ ચંદ્ર કી અગ્રમહિષી અર્થાત્ પટ્ટરાણિયાં

હવે ચંદ્રદેવની અગ્રમહિષી અર્થાત્ પટ્ટરાણિયોના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન
 કરે છે.—(તા ચંદસ્સ ણં જોઈસિંદસ્સ જોઈસરણ્ણો કઈ અગ્ગમહિસીઓ પણ્ણત્તાઓ) જ્યોતિષેન્દ્ર
 જ્યોતિષરાજ દેવરૂપ ચંદ્રની અગ્રમહિષી અર્થાત્ પટ્ટરાણિયો કેટલી કહેલ છે ? એ પટ્ટરાણિયોના

મહિષ્યઃ—પ્રધાનપટ્ટરાજઃ સન્તિ, યતોદિ ચન્દ્રો ઝ્યોતિષામિન્દ્રભૂતો ઝ્યોતિષરાજશ્ચેતિ તસ્ય પટ્ટરાજાં સંખ્યાઃ નામાનિ રૂપગુણાશ્ચ ક્રીદશા ઇતિ સર્વં વૌચ્યમ્ ભગવન્નિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં વિજ્ઞાય ભગવાન્ કથયતિ—‘તા ચંદસસ જોડ્સિંદસસ જોડ્સરણ્ણો ચત્તારિ અગ્ગમહિસીઓ પણ્ણત્તાઓ’ તાવત્ ચન્દ્રસ્ય ઝ્યોતિષેન્દ્રસ્ય ઝ્યોતિષરાજસ્ય ચતસ્રઃ અગ્ગમહિષ્યઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ॥ તાવદિતિ પૂર્વવત્ ચન્દ્રસ્ય વિશેષણદ્વયમપિ પૂર્વવત્, ચન્દ્રદેવસ્ય ચતસ્ર અગ્ગમહિષ્યઃ સન્તિ, કાશ્ચ તા ઇતિ પ્રોચ્યતે—‘તં જહા-ચંદપ્પમા દોસિણામા અચ્ચીમાલી પમંકરા’ તથા—ચન્દ્ર-પ્રમા (૧) ઝ્યોત્સ્નામા (૨) અર્ચિમાલિની (૩) પ્રમાકરા (૪) ॥ ચન્દ્રસ્ય પ્રમારૂપા પ્રથમા અગ્ગમહિષી, ઝ્યોત્સ્નારૂપા દ્વિતીયા, અર્ચિમાલારૂપા તૃતીયા, પ્રકાશરૂપા ચતુર્થી, इत्येवं ચતસ્રઃ અગ્ગમહિષ્ય અન્દ્રસ્યેતિ ॥ ‘જહા હેટ્ઠા તં ચેવ જાવ ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિયં’ યથા અધઃ તત્ ચૈવ યાવત્ ન ચૈવ સ્વલુ મિથુનવૃત્તિઃ ॥ યથા—યેન પ્રકારેણાધઃ—મનુષ્યલોકે તત્ત્વેવ યાવત્—કેવલં ભોગદૃષ્ટ્યા ભોગભોગો ભવતિ ન તથા સ્વલુ ચન્દ્રાદિ લોકેષુ મિથુનવૃત્તયો

કિતની કહી गई है ? उस चंद्र की पट्टराणियों के नाम एवं संख्या एवं उनके रूप गुणादिको हे भगवान् मुझे कहीये इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न को सुनकर उत्तर में श्रीभगवान् कहते हैं—(ता चंदसस जोड्सिंदसस जोड्सरण्णो चत्तारि अगगमहिसीओ पण्णत्ताओ) ज्योतिषेन्द्र ज्योतिष्कराज चंद्र की चार अगमहिषियां कही गई है । वे कौन कौनसी चार अगमहिषीयां हैं सो कहते हैं—(तं जहा चंदप्पमा दोसिणाभा अच्चीमाली पमंकरा) चंद्र की प्रमारूप चंद्र प्रमानाम की प्रथम अगमहिषी है (१) ज्योत्स्ना नामकी दूसरी अगमहिषी है (२) अर्चिमालारूप अर्चिमालीनी नामकी तीसरी अगमहिषी है (३) तथा प्रकाशरूप प्रमाकरा चौथी अगमहिषी का नाम है (४) इस प्रकार चंद्र की चार अगमहिषियां हैं । (जहा हेट्ठा तं चैव जाव णो चैव णं मेहुणवत्तियं) जिस प्रकार से इस मनुष्यलोक में होता है उसी प्रकार यावत् केवल भोग दृष्टि से भोगोपभोग होता है, मनुष्य लोक के समान चंद्रादि लोक में मैथुनवृत्ति

નામો અને તેમની સંખ્યા અને તેમના રૂપ ગુણાદિને હે ભગવન્ મને કહેા આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ કહે છે.—(તા ચંદસસ જોડ્સિંદસસ જોડ્સરણ્ણો ચત્તારિ અગ્ગ મહિસીઓ પણ્ણત્તાઓ) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષ્કરાજ ચંદ્રની ચાર અગ્ગ મહિષિયો કહેવામાં આવેલ છે. તે ચાર અગ્ગમહિષીયો કઈ કઈ છે, તે બતાવે છે. (તં જહા-ચંદપ્પમા દોસિણામા, અચ્ચિમાલી પમંકરા) ચંદ્રની પ્રમારૂપ ચંદ્રપ્રમા નામની પહેલી અગ્ગમહિષી છે. (૧) જ્યોત્સ્ના નામની બીજી અગ્ગમહિષી છે (૨) અર્ચિમાલારૂપ અર્ચિમાલિની નામની ત્રીજી અગ્ગમહિષી છે (૩) તથા પ્રકાશરૂપ પ્રમાકરા ચૈથી અગ્ગમહિષીનું નામ છે. (૪) આ પ્રમાણે ચંદ્રની ચાર અગ્ગમહિષિયો છે. (જહા હેટ્ઠા તં ચેવ જાવ ણો ચેવ ણં મેહુણવત્તિયં) જે પ્રમાણે આ મનુષ્ય લોકમાં હોય છે એજ પ્રમાણે યાવત્ સ્કૃ ૧૩૫

भवन्ति-न खलु मनुष्यवत् दाम्पत्यसुखं अनुभवमानास्ते देवाः विहरन्तीत्यर्थः ॥ ‘एवं सूरस्स वि णेतव्वं’ एवं सूर्यस्यापि ज्ञातव्यम् । एवं-पूर्वोदितेनैव प्रकारेण-चन्द्रवदेव सूर्य-स्यापि ज्ञातव्यम्-सूर्यस्यापि प्रभावती आतपा अर्चिष्मती स्वयंप्रभेति चतस्रः अग्रमहिष्यः सन्ति, किन्तु विदेहवत् ताभिः सह दिव्यान् भोगभोगान् शुञ्जन् स्वलोके स्वविमाने विहरति, न च मनुष्यवत् ताभिः सह लिप्तो भवतीत्यर्थः ॥ यद्यपि अग्रमहिषी विषय-कोऽयं प्रस्तावः पूर्व एकोनविंशतितमे प्राभृते प्रस्तावितो व्याख्यातश्च, तथाप्यत्र प्रस्ता-वानुरोधात् पुनरपि प्रस्तावितोप्यदोषाय स्यादिति विज्ञैर्भाव्यम् ॥ अथ चन्द्रसूर्यादीनां कामभोगविषयवर्णनप्रस्तावविषयको गौतमस्य प्रश्नः-‘ता चंदिमसूरियाणं जोइसिंदाणं जोइसरायाणं केरिसगा कामभोगे पच्चणुभवमाणा विहरंति’ तावत् चन्द्रसूर्याः खलु ज्योतिषेन्द्राः खलु ज्योतिषराजाः खलु कीदृशान् कामभोगान् प्रत्यनुभवमाना विहरन्ति ॥

नहीं होती है। अर्थात् मनुष्य के समान दाम्पत्य सुख का वे देव अनुभव नहीं करते । (एवं सूरस्स वि. णेतव्वं) पूर्व कथित चंद्र प्रकार के समान सूर्य के विषय में भी समझलेवें । सूर्य की प्रभावती, आतपा, अर्चिष्मती एवं स्वयं प्रभा इस प्रकारके नामवाली चार अग्रमहिषीयां होती है । परंतु विदेह के समान उन पट्टराणियों के साथ दिव्यभोग भोगों को भोगता हुवा, स्वर्लोक में एवं स्व विमान में विचरण करते हैं । मनुष्य के समान उन महिषियों के साथ लिस नहीं होते हैं । यद्यपि अग्रमहिषी संबंधी यह कथन पहले उन्नीसवें प्राभृत में कहकर व्याख्यात भी किया है, तो भी यहां पर प्रस्ताव होने के कारण पुनः कथन सुज्ञजन द्वारा दोषावह नहीं समझा जायगा ।

अब चंद्र सूर्यका काम भोग विषय में श्रीगौतमस्वामी प्रश्न पूछते हैं-(ता चंदिमसूरियाणं जोइसिंदाणं जोइसरायाणं केरिसगा कामभोगे पच्चणुभव-माणा विहरंति) वे चंद्र सूर्य ज्योतिषकेन्द्र ज्योतिषराज किस प्रकार के काम

કેવળ ભોગદષ્ટિથી ભોગોપભોગ થાય છે. મનુષ્યલોક પ્રમાણે ચંદ્રાદિલોકમાં મૈથુનવૃત્તિ હોતી નથી. અર્થાત્ મનુષ્યની જેમ દાંપત્ય સુખને અનુભવ તે દેવો કરતા નથી.-(એવં સૂરસ્સ ણેતવ્વં) પહેલાં કહેવામાં આવેલ ચંદ્ર પ્રકારની જેમ સૂર્યના સંબંધમાં પણ સમજાવેલું. સૂર્યની પણ પ્રભાવતી, આતપા, અર્ચિષ્મતી અને સ્વયંપ્રભા આ પ્રમાણેના નામવાળી ચાર અગ્રમહિષિયો હોય છે. પરંતુ વિદેહની જેમ એ પટ્ટરાણિયોની સાથે દિવ્યભોગોપ ભોગોને ભોગવતો સ્વલોકમાં અને પોતાના વિમાનમાં વિચરણ કરે છે. જોકે અગ્રમહિષીના સંબંધનું આ કથન પહેલાં ભોગણીસમા પ્રાભૃતમાં કહીને વ્યાખ્યાત કરેલ છે. તેા પણ અહીં તેનો ઉલ્લેખ હોવાથી પુનઃ કથન સુજ્ઞન દોષાવહ નહીં સમજે.

હવે ચંદ્ર સૂર્યના કામભોગના સંબંધમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે.-(તા ચંદિમ સૂરિયાણં જોઈસિંદાણં જોઈસરાયાણં કેરિસગા કામભોગે પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ) એ

તાવદિતિ પૂર્વવત્ નમિતિ સર્વત્ર કેવલં વાક્યાલક્ષ્ણે પાદપૂર્તૌ ચા તે કિલ ચન્દ્રસૂર્યાઃ
જ્યોતિષેન્દ્રાઃ જ્યોતિષરાજાઃ કીદશાન્-કિં વિશિષ્ટાન કામભોગાન્ પ્રત્યનુભવમાના-
પ્રત્યનુભવન્તઃ સ્વવિમાને વિહરન્તિ ॥-અવતિષ્ઠન્તે ! इति कथय भगवन्निति गौतमस्य
પ્રશ્નસ્તતો ભગવાન્ ભોગપ્રસ્તાવવર્ણનં પ્રસ્તોતિ-‘તા સે જહાણામતે-કેઈ પુરિસે પદમ-
જોવ્વણુદ્દાણવલસમત્થે પદમજોવ્વણુદ્દાણવલસમત્થાપ્પ મારિયાપ્પ સદ્ધિં અચિરવત્તવીવાહે
અત્થત્થી અત્થગવેસણતાપ્પ સોલસવાસવિપ્પવસિયે સે ણં તાઓ લદ્ધદ્ધે કતકજ્જે અણહ-
સમગ્ગે પુણરવિ ણિયગઘરં હવ્વમાગપ્પ પ્પહાતે કતવલિકમ્મે કયકોડયમંગલપાયચ્છિત્તે
સુદ્ધપ્પાવેસાઈ મંગલાઈ વત્થાઈ પવરપરિહિયે અપ્પમહગ્ગાભરણાલંકિયસરીરે મણુણ્ણ
થાલીપાક સુદ્ધં અદ્ધારસવંજણાઉલં ભોયણં મુત્તે સમાણે’ તાવત્ સ યથા નામકઃ
કથિત્ પુરુષઃ પ્રથમયૌવનોત્થાનવલસમર્થઃ પ્રથમયૌવનોત્થાનવલસમર્થયા માર્યયા સાર્દ્ધં
અચિરવત્તવિવાહોડયાર્થી અર્થગવેપણતયા પોઢશ વર્ષં વિપ્રોપિતઃ સ સ્થલુ તતો

‘ભોગોં કા અનુભવ કરતે હુવે અર્થાત્ ઉપભોગ કરતે હુવે વિમાન મેં વિહરતે
હૈં ? સો હે ભગવન્ કહિયે, ઇસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુનકર
ઉત્તર મેં શ્રીભગવાન્ ભોગ પ્રસ્તાવસંબંધિ વર્ણન કરતે હુવે કહતે હૈં-(તા સે
જહાણામતે કેઈ પુરિસે પદમજોવ્વણુદ્દાણવલસમત્થે, પદમજોવ્વણુદ્દાણવલ-
સમત્થાપ્પ મારિયાપ્પ સદ્ધિં અચિરવત્તવીવાહે અત્થત્થી અત્થગવેસણતાપ્પ સોલ-
સવાસવિપ્પવસિયે સે ણં તાઓ લદ્ધદ્ધે કતકજ્જે અણહસમગ્ગે પુણરવિ ણિયગ-
ઘરં હવ્વમાગપ્પ પ્પહાતે કત વલિકમ્મે કયકોડયમંગલપાયચ્છિત્તે સુદ્ધપ્પાવેસાઈ
મંગલાઈ વત્થાઈ પવરપરિહિયે અપ્પમહગ્ગાભરણાલંકિયસરીરે મણુણ્ણ થાલી
પાકસુદ્ધં અદ્ધારસવંજણાઉલં ભોયણં મુત્તે સમાણે) કોઈ અનિર્દિષ્ટિતજ્ઞાત
નામવાલા પુરુષ, યૌવન કે આરંભ કાલ કા વલ સે યુક્ત હો વહ યુવાવસ્થાકે
આરંભ કાલિન વલવતીસ્વકીય માર્યાં કે સાથ કી જિસકા વિવાહ અત્પ કાલ

અંદ્ર સૂચ્યં જ્યોતિષરાજ કેવા પ્રકારના કામભોગોનો અનુભવ કરીને એટલેકે ઉપભોગ
કરીને વિમાનમાં વિચરે છે ? તે હે ભગવન્ કહો, આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને
સંભળીને ઉત્તરમાં શ્રીભગવાન્ ભોગ પ્રસ્તાવ સંબંધી વર્ણન કરે છે.-(તા સે જહા-
નામતે કેઈ પુરિસે પદમજોવ્વણુદ્દાણવલસમત્થે, પદમજોવ્વણુદ્દાણવલસમત્થાપ્પ મારિયાપ્પ સદ્ધિં
અચિરવત્તવિવાહે, અત્થત્થી અત્થગવેસણતાપ્પ સોલસવાસવિપ્પવસિયે સે ણં તાઓ
લદ્ધદ્ધે કતકજ્જે અણહસમગ્ગે પુણરવિ ણિયગઘરં હવ્વમાગપ્પ પ્પહાતે કતવલિકમ્મે કયકોડય
મંગલપાયચ્છિત્તે સુદ્ધપાવેસાઈ મંગલાઈ વત્થાઈ પવરપરિહિયે અપ્પમહગ્ગાભરણાલંકિય
સરીરે મણુણ્ણ થાલીપાકસુદ્ધં અદ્ધારસવંજણાઉલં ભોયણં મુત્તે સમાણે) કોઈ અનિર્દિષ્ટિત અજ્ઞાત
નામવાળો પુરુષ યૌવનના આરંભ કાળના અળથી યુક્ત હોય, તે યુવાવસ્થાના આરંભકાળની
બલવતી પોતાની પત્ની સાથે કે જેનો વિવાહ થોડા સમય પહેલાં થયેલ હોય તથા

लब्धार्थः कृतकार्यः अनघसमग्रः पुनरपि जिनगृहं शीघ्रमागतः स्नातः कृत बलिकर्माकृत कौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः शुद्धात्मा वेण्याणि मङ्गलानि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितः अल्पमहर्घाभरणालंकृतशरीरः मनोज्ञं स्थालीपाकशुद्धं अष्टादशव्यञ्जनाकुलं भोजनं भुक्तः सन्-॥-
तावदिति पूर्ववत् स इत्यनेन कश्चिदनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषविशेषः स च कश्चिदज्ञातनामा पुरुषो यथा प्रथम यौवनोद्गमे यद् बलं-शरीरः प्राणस्तेन समर्थः स प्रथमयौवनोत्थानबलसमर्थः, तथा च प्रथमयौवनोत्थानबलसमर्थतया स्वकीयया भार्यया सह संवृतः, कीदृश्या भार्ययेति कथ्यते-अचिरवृत्तविवाहः-सम्प्रत्येव कृतविवाहकार्यः सन् अथाचार्यं कीदृशः पुरुष इति-अर्थार्थी-धनेच्छावान्, तेन अर्थगवेष्णया-अर्थान्वेषणनिमित्तं षोडशवर्षाणि यावत् विप्रोषितः-देशान्तरे प्रवासं कृतवान्, ततश्च षोडशवर्षं यावत् प्रवासानन्तरं स च पुरुषो लब्धार्थः-प्रभूतधनयुक्तः-प्रभूतविद्विषितार्थः कृतकार्यः-कृतकृत्यः-निष्ठिताखिलप्रयोजनः अनघसमग्रः-अनघं-अक्षतं पुनरपान्तराले न केनापि चौरादिना विलुप्तं चोरितं वा समग्रं द्रव्यभाण्डोपकरणादि यस्य स अनघसमग्रस्तथाभूतः सन् स एव पुरुषः पुनरपि निजकं-स्वकीयं गृहं शीघ्रमागतः-स्वकीयं गृहं परावृत्य ततश्च स्नातः-कृतस्नानक्रियः, कृतबलिकर्मा तथा च कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः शुद्धात्मा सन् वेण्याणि-वेपोचितानि प्रवराणि-महाहारीणि वस्त्राणि परिहितः-निवसितः अल्पमहर्घाभरणालंकृतशरीरः-अल्पैः स्तोकैर्महाघै-महाहैः-महामूल्यैराभरणैरलंकृतशरीरो यस्य स अल्पमहर्घाभरणालङ्कृतशरीरो मनोज्ञं-मनो-ऽनुकूलं-शाल्यौदनादिस्थाली-पिढरी, तस्या पाको यस्य तत् तथा स्थालीपाकशुद्धं अन्यत्रहि

पूर्व में ही हुवा हो तथा उसका पति धनार्थी होने से धन प्राप्ति के लिये सोलह वर्ष पर्यन्त देशान्तर में प्रवास करके वह पुरुष पुष्कल धन प्राप्त करके कृत-कृत्य होकर अनघसमग्र-अर्थात् अक्षत माने मार्ग में चौरादि द्वारा चुराया न हो वह अनघसमग्र कहा जाता है ऐसा वह पुरुष अपना स्वकीय गृह में आकर स्नान करके बलिकर्म करके कौतुक शांतिके लिये प्रायश्चित्त करके शुद्ध होकर, वेण्य अर्थात् वेषके योग्य बहुमूल्य वस्त्रों को धारण करके एवं अल्प एवं बहु मूल्य आभूषणों से शरीर को अलंकृत करके तथा मनोज्ञ-मनको अनुकूल हो इस प्रकारका शाल्यौदनको स्थाली कहते हैं उसका जो पाक वह शाल्यौदन स्थाली पाक कहा जाता है इस प्रकार का स्थालीपाक

तेना पति धनार्थी" ढोवाथी धन प्राप्त करीने कृतकृत्य थछने अनघ समग्र अर्थात् अक्षत अष्टवैके रस्तामां चौरादिकेथी चौराथेल न डोय ते अनघसमग्र कडेवाय छ. अथे ते पुश्च पोतानाज धरमां आवीने स्नान अने बलिकर्म करीने कौतुकशांती भाटे प्रायश्चित्त करी शुद्ध थछने वेण्य अष्टवैके वेषने योग्य मुल्यवान् वस्त्रोने धारण करीने तथा अल्प अने अहुमूल्य आभूषणोथी शरीरने अलंकृत करीने तथा मनोज्ञ-मनने आनुकूल थाय ते भ्रमणोना शाल्यौदनने स्थाली कडे छ. तेना जे पाक ते शाल्यौदन स्थाली पाक कडेवाय

પક્વં ન સુપક્વં ભવતિ અર્થાત્ કેવલં વદ્ધો નિશ્ચિત્તં દ્રવ્યં ન તથા મુપક્વં ભવતિ તસ્ય દગ્ધાદિ
ભયોત્પત્તેસ્તેનેદં વિશેષણં પ્રયુક્તં, વદ્ધિજલામ્બ્યાં સ્થાલીપાકે ચદ્ પક્વં તન્ મુપક્વં ભવતિ
અતएव शुद्धं-भक्तदोषविर्जितं, स्थालीपाकं तन् शुद्धं च स्थालीपाकशुद्धं शाल्योदन-
मित्यर्थः, तथा च अष्टादशव्यञ्जनाकुलं-अष्टादशभेदकैर्व्यञ्जनैः शाकादिभिः परिपूर्णं, अथवा
लोकप्रतीतिरष्टादशभिरव्यञ्जनैः-शालनकतक्रादिभिराकुलं यदोदनं तन् अष्टादशव्यञ्जनाकुलं ।
अथवा अष्टादशभेदं च तत् व्यञ्जनाकुलं च अष्टादशव्यञ्जनाकुलं, शाकपार्थिवादि दर्श-
नाद् भेदशब्दलोपः । ग्रन्थान्तरे अष्टादशभेदाश्चेमे-‘सूओ (१) यणो (२) जवणं (३)
तिणिण्य मंसाइ (६) गोरसो (७) जूसो (८) ॥ भक्खा (९) गुललावणिया (१०) मूल-
फला (११) हरियगं (१२) डागो (१३) होइसाल्य तहा (१४) पाणं (१५) पाणीय

शुद्ध कहा जाता है अन्यत्र पक्व सुपक्व नहीं होता अर्थात् केवल अग्नि
में डाला हुआ पदार्थ ऐसा सुपक्व नहीं होना, कारण उससे जल जाने
का भय रहता है, अतः यह विशेषण दिया है, अग्नि एवं जलसे स्थाली
पाक से जो पका हुआ होता है, वह सुतरां सम्यक् प्रकार से पक्व होता है ।
अतएव शुद्ध माने स्थाली पक्व होने से शुद्ध शाल्योदन समझना चाहिये ।
तथा अठारह प्रकार के शाकादि से पूर्ण अथवा लोक प्रसिद्ध अठारह प्रकारके
व्यंजन-अर्थात् शालनक तक्र आदि से युक्त जो भात वह अष्टादशव्यंजन
कहा जाता है । अथवा अठारह प्रकार के भेद वाला जो व्यंजन से व्यास हो वह
अष्टादश व्यंजनाकूल कहा जाता है इस प्रकार शाकपार्थिवादि से भेद
शब्द का लोप हो जाता है, ग्रन्थान्तर में अठारह भेद इस प्रकार कहे हैं-
(सूओ (१) यणो (२) जवणं (३) तिणिण्यमंसाइ (६) गोरसो (७) जूसो (८)
भक्खा (९) गुललावणिया (१०) मूलफला (११) हरियगं (१२) डागो (१)

છે. આ પ્રમાણેના સ્થાલી પાક શુદ્ધ કહેવાય છે. અન્યત્ર પક્વ સુપક્વ થતું નથી
અર્થાત્ કેવળ અગ્નિમાં નાખેલ પદાર્થ સુપક્વ થતો નથી. કારણ કે તેનાથી દાણ જવાનો
ભય રહે છે. તેથી આ વિશેષણ કહેલ છે. અગ્નિ અને પાણીની સાથે સ્થાલી પાકથી જે
પકાવેલ હોય તે સુતરાં સારી રીતે પકવ થાય છે. તેથીજ શુદ્ધ એટલેકે સ્થાલી પકવ
હોવાથી શુદ્ધ શાલ્યોદન સમજવું બેઠીએ. તથા અઠાર પ્રકારના શાકાદિથી પૂર્ણ અથવા
લોકપ્રસિદ્ધ અઠાર પ્રકારના વ્યંજન અર્થાત્ શાલનક, તક વિગેરેની સાથે જે ભાત તે
અઠાર પ્રકારના વ્યંજન કહેવાય છે. અથવા અઠાર પ્રકારના ભેદવાળા જે વ્યંજન તેનાથી
યુક્ત હોય તે અષ્ટાદશ વ્યંજનાકુલ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે શાક પાર્થિવાદિથી ભેદ શબ્દનો
લોપ થઈ જાય છે. ગ્રન્થાતરમાં અઠાર ભેદ આ પ્રમાણે કહ્યા છે.-‘સૂઓ (૧) યણો (૨)
જવણં (૩) તિણિ મંસાઈ (૬) ગોરસો (૭) જૂસો (૮) મક્ખા (૯) ગુલલાવણિયા (૧૦)
મૂલફલા (૧૧) હરિયગં (૧૨) ઢાગો (૧૩) હોઈ સાલ્યતહા (૧૪) પાણં (૧૫) પાણીય

(૧૬) પાણગં ચૈવ (૧૭) । અદ્વારસમો સાગો (૧૮) ગિરુવહઓ લોહઓ પિંડો ॥૨॥-
છાયા-સૂપો (૧) ડન્નો (૨) જવાન્ન (૩) ત્રીણિ માંસાનિ (૬) ગોરસો (૭) જૂસઃ (૮) ।
મધ્યં (૯) ગુડલાવણિકા (૧૦) મૂલફલં (૧૧) હરિતકં (૧૨) દાઘઃ (૧૩) ॥૧॥
મવતિ રસાલુથ તથા (૧૪) પાનં (૧૫) પાનીયં (૧૬) પાનકં ચૈવ (૧૭) । અષ્ટાદશઃ શાકઃ
(૧૮) નિરૂપાધિકો લોચિતઃ પિન્ડઃ ॥૨॥

અત્રોક્તાનાં કેપાંચિત્ પદાનામર્થાઃ-માંસત્રયં વનસ્પતિવિશેષસ્ય ત્રિપ્રકારકં ચૂર્ણ, અથવા
માપાન્નસ્ય પ્રકારભેદત્રયં, યૂષ્ણે શુદ્ધગતખંડુલજીરક કઢુમાળાદિરસઃ મધ્યાણિ-સ્વખંડસ્થા-
ધાનિ, ગુડલાવણિકા લોકપ્રસિદ્ધા ગુડપર્પટિકા ગુડધાના વા, મૂલફલાનીત્યેકમેવ પદં
દ્વન્દ્વસમાસરૂપં, હરિતકં-જીરકાદિશાકઃ-વસ્તુલાદિ ભજિકા, રસાલુ-ભજિકા, ઇતલ્લક્ષણં
યથા-‘દો ઘયપલા મહુપલં દહિસ્સ અદ્વાદથં મિરિયત્રીસા । દસ સંકુલપન્નાઈ ઇસ રસાલુ
(૧૩) હોઈ સ્વાલૂય તહા (૧૪) પાણં (૧૫) પાણીય (૧૬) પાણગં ચૈવ (૧૭)
અદ્વારસમો સાગો (૧૮) ગિરુવહઓ, લોહઓ પિંડો ॥૨॥ સૂપ-દાલ (૧) અન્ન-
ભાત (૨) જવાન્ન (૩) ત્રીણ પ્રકાર કે માંસ (૬) ગોરસ-દધિ ડુગ્ધાદિ (૭) જૂસ
(૮) મધ્ય (૯) ગુડલાવણિક (૧૦) મૂલ ફલ-મૂલી (૧૧) હરીતક (૧૨) દાઘ
(૧૩) ૧ । તથા રસાલુ (૧૪) પાન (૧૫) પાની (૧૬) પાનક (૧૭) અઠાર
પ્રકારકે શાક (૧૮) હસ પ્રકાર કા ભોજન નિરૂપાધિક કહા જાતા હૈ (૨) યહાં
કહે હુવે કિતનેક પદોં કા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ-માંસત્રય અર્થાત્ ત્રીણ પ્રકાર
કી વનસ્પતિવિશેષ કા ચૂર્ણ અથવા ડહદ કા ત્રીણ પ્રકાર કે ભેદ । મુંગ ચાવલ
જીરક કઢુ આદિ રસ તથા મધ્ય માને સ્વાદ્ય પદાર્થ ગુડ એવં લવણ લોક
પ્રસિદ્ધ હી હૈ । ગુડપર્પટિકા (ગુડપાપટી) અથવા ગુડધાના । મૂલ ફલ યહ એકહી
પદ હૈ, હરીતક-અર્થાત્ જીરકાદિશાક, વસ્તુલાદિ ભાજી, રસાલુ, ભાજી
વિશેષ । ઇનકા લક્ષણ હસ પ્રકાર સે હૈ (દો ઘયપલા મહુપલં દહિસ્સ અદ્વાદથં

(૧૬) પાણગંચૈવ (૧૭) અદ્વારસમો સાગો (૧૮) ગિરુવહઓ લોહઓ પિંડો ॥૨॥ સૂપ-દાળ
(૧) અન્ન-ભાત (૨) જવાન્ન (૩) ત્રણ પ્રકારના માંસ (૬) ગોરસ-દહી' દૂધ વિગેરે (૭)
(૮) ભક્ષ્ય (૯) ગુડલાવણિક (૧૦) મૂલફલ-ગુળા (૧૧) હરીતક (૧૨) દાઘ (૧૩) તથા
રસાલુ (૧૪) પાનક (૧૫) પાણી (૧૬) પાનક (૧૭) અઠાર પ્રકારના શાકો (૧૮) આ
પ્રમાણેનું ભોજન ઉપાધિરહિત કહેલા છે (૨)

અહીં કહેલા કેટલાક પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. માંસત્રય અર્થાત્ ત્રણ પ્રકારની
વનસ્પતિ વિશેષનું ચૂર્ણ અથવા અડદના ત્રણ પ્રકારના લેદ, મગ, ચોખા, છારં કડુ
આદિરસ તથા ભક્ષ્ય એટલે કે ખાદ્ય પદાર્થ ગોળ અને મીઠું એ લોક પ્રસિદ્ધ છે, ગુડપ-
ર્પટિકા (ગોળ પાપટી) અથવા ગોળધાણા, મૂળ ફળ આ એકજ પદ છે. હરીતક એટલે કે
છારં વિગેરે શાક વસ્તુલાદિભાણ રસાલુ ભાણ વિશેષક આનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.-

ણિવદ્ જોગો ॥૧॥ ઇત્યાયુર્વેદીયં લક્ષણં રસાલોઃ । પાનં-સુરાદિ, પાનીય-જલ, પાનક-
દ્રાક્ષાપાનકાદિ, શાકઃ-તક્ર સિદ્ધઃ, એવાદિ ભિર્ભોજ્યપદાર્થઃ સમલંકૃતં મનોઽનુકૂલં
ભોજનં યુક્તઃ સન્ સ એવાઽનુકતામા પુરુષો ભોજનાન્પરં કીદ્યે શયને શય્યાયાં શય-
નાગારે કેન પ્રકારેણ સ્વપિતિ, ઇત્યેતસ્ય વર્ણનમારભને-‘તંસિ તારિસગંસિ વાસઘરંસિ-
અંતો સચિત્તકર્મ્મે વાહિરઓ દૂમિતઘટ્ટમટ્ટે વિચિત્ત ઉલ્લોઅચિલ્લિયતલે વહુસમસુવિભત્ત-
ભૂમિભાષ મણિરયણપણાસિતંધયારે કાલાગુરુપવરકુંદુરુક્કતુરુક્કધૂવમઘમઘેતં ગંધુદ્ધયાભિરામે
સુગંધવરગંધિષ્ ગંધવટ્ટિભૂયે’ તસ્મિન્ તાદૃશે વાસગૃહે અન્તઃ સચિત્રકર્મ્મણિ વાગતો ધૂપિતઘૃષ્ટ-
મૃષ્ટે વિચિત્રોલ્લોચિતતલે વહુસમસુવિભત્તભૂમિભાગે મણિરત્નપ્રણાસિતાન્ધકારે કાલા-
ગુરુપવરકુંદરુક્કધૂપમઘમઘામાયિતાન્તર્ગન્ધોદ્ધનાભિરામે સુગન્ધવરગન્ધિતં ગન્ધવર્ત્તિ-
ભૂતે ॥-તસ્મિન્ તાદૃશે ગૃહે-વાસગૃહે કિં વિશિષ્ટે ઇત્યાહ-અન્તઃ ગંધ્યે સચિત્રકર્મ્મણિ
વહિર્વાહ્યતથા ધૂપિતે-સુધાપક્લધવલિતે ઘૃષ્ટે-પાષાણાદિના ઉપરિઘર્ષિતે તતો મૃષ્ટે-મસૃણી

મિરિયવીસા । દસ લંડુલપન્નાઈ એસ રસાલૂ ણિવદ્ જોગો) ઇસ પ્રકાર રસાલૂ
કા આયુર્વેદ મેં લક્ષણ કહા હૈ । પાન-સુરાદિ, પાનીય, જલ, પાનક દ્રાક્ષ
પાનકાદિ, શાક તક્રસિદ્ધ એતદાદિ ભોજ્ય એવં પાનાદિ સે સમલંકૃત મનોનુ-
કૂલ ભોજન લા પીકર વહ દિના નામ વાલા પુરુષ ભોજન કે પશ્ચાત્ કિસ
પ્રકાર કે શયનાગાર મેં એવં કિસ પ્રકાર કી શય્યા મેં કિસ પ્રકાર
સે શયન કરતા હૈ ઉલ્કા વર્ણન કરતે હૈં-(તંસિ તારિસગંસિ વાસ-
ઘરંસિ અંતો સચિત્તકર્મ્મે વાહિરઓ દૂમિતઘટ્ટમટ્ટે વિચિત્ત ઉલ્લોઅચિલ્લિ-
યતલે વહુસમસુવિભત્તભૂમિભાષ મણિરયણપણાસિતંધયારે કાલાગુરુપવર-
કુંદુરુક્કતુરુક્કધૂવમઘમઘેતં ગંધુદ્ધયાભિરામે સુગંધવરગંધિષ્ ગંધવટ્ટિભૂયે)
ઉસ પ્રકાર કે વાસગૃહ મેં, કૈસા વાસગૃહ હોતા હૈ સો કહતે હૈં-ભીતર મેં
ચિત્ર કર્મ સે ચિત્રવિચિત્ર તથા વાહર મેં ધૂપિત અર્થાત્ સુધા સે ધવલિત એવં
ઘૃષ્ટ માને પાષાણાદિ સે ઘર્ષિત તત્પશ્ચાત્ મહીન કિયા હુવા વિવિધ પ્રકાર

(વો ઘયપલા મહૂપલં દહિસ અદાઢયં મિરિય વીસા દસલંડુલ પન્નાઈ એસ રસાલૂ ણિવદ્
જોગો) આ પ્રમાણે આયુર્વેદમાં રસાલૂના લક્ષણો કહ્યા છે. પાન-સુરા વિગેરે, પાનીય, પાણી.
પાનક દ્રાક્ષાપાનકાદિ શાક તક્રસિદ્ધ આ વિગેરે ભોજ્ય અને પાનાદિથી સમલંકૃત મનને
અનુકૂળ ભોજન ખાઈ પીયને, તે નામવિનાનો પુરુષ ભોજન કર્યા પછી કેવા પ્રકારના શયના-
ગારમાં અને કેવી શય્યામાં કેવી રીતે શયન કરે છે. તેનું વર્ણન કરે છે.-(તંસિ તારિસ-
ગંસિ વાસઘરંસિ અંતો સચિત્તકર્મ્મે વાહિરઓ દૂમિતઘટ્ટમટ્ટે વિચિત્તઉલ્લોઅચિલ્લિયતલે
વહુસમસુવિભત્તભૂમિભાષ મણિરયણપણાસિતંધયારે કાલાગુરુપવરકુંદુરુક્કતુરુક્ક ધૂવમઘમઘેતં
ગંધુદ્ધયાભિરામે સુગંધવરગંધિષ્ ગંધવટ્ટિભૂયે) એ રીતના વાસગૃહમાં, કેવું વાસગૃહ
હોય છે? તે કહે છે-અંદરના ભાગમાં ચિત્ર કર્મ કરવાથી ચિત્ર વિચિત્ર તથા બહારમાં

કૃતે, તથા વિચિત્રેણ-વિવિધચિત્રયુક્તેનોલ્લોચેન-ચન્દ્રોદયેન ચિલ્લિયં-ચિત્રિતં-દીપ્યમાનં
 ગૃહમધ્યભાગે ઉપરિતનં તલં यस્ય તત્ તથા ધૂતે તસ્મિન્ ગૃહે તથા ચ વહુસમઃ-પ્રભૂત-
 સમઃ-સુવિભક્તઃ-સુવિચ્છિત્તિકો ભૂમિભાગો યત્ર તસ્મિન્ તથા ચ મણિરત્નપ્રણાશિતા
 શેપાન્ધકારે, તથા કાલાગુરુપ્રવરકુન્દુરુષ્કતુરુષ્કધૂપસ્ય યો ગન્ધો મધમધાયમાનઃ ઉદ્ધૂતઃ-
 ઇતસ્તતો વિપ્રસૃતસ્તેનાભિરામં-રમણીયં યત્ર તસ્મિન્ અત્ર કુન્દુરુષ્કં-સિલ્હકં, તથા શોભનો
 યો ગન્ધસ્તેન કૃત્વા વરગન્ધિકં-વરો ગન્ધો વરગન્ધઃ સોઽસ્યાસ્તીતિ વરગન્ધિકં-(અતોઽને-
 કસ્વરાત્) ઇતિ ઇકક્ પ્રત્યયઃ । તસ્મિન્, અતઃપ્ર ગન્ધવર્તિભૂતે તસ્મિન્ તાદૃશે શયનીયે-
 વાસગૃહે-(અથ શય્યાં વર્ણયતિ) 'તંસિ તારિસગંસિ સયણિજ્જંસિ દુહઓ ઉણ્ણે મજ્જે નત-
 ગંમીરે સાલિંગણવટ્ટિણ્ણ પ્ણણત્તં ગંઢિવિંબોયણે સુરંમે ગંગાપુલિણવાલુયાઉદ્દાલસાલિસણ
 સુવિરહ્યરયત્તાણે ઓયવિયલ્લોમિય લ્લોમદુગૂલપટ્ટપહિચ્છાયણે રત્તંસુયસંવુદે સુરંમે

કે ચિત્ર યુક્ત ઉલ્લોચ માને ચંદરવા સે ચિત્રિત હોને સે દેદીપ્યમાન એવં ગૃહ
 કે મધ્ય ભાગ મેં હસ પ્રકાર કે તથા વહુસમ અતીવ સમ એવં સુવિભક્ત સુતરાં
 વિચ્છિત્તિ કૃત હૈ ભૂમિ ભાગ જિસકા એસા તથા મણિરત્નાદિ કે પ્રકાશ સે
 નષ્ટ હુવા હૈ અન્ધકાર જિસ કા એસા તથા કાલાગુરુકુંદુરુષ્ક તુરુષ્ક કા જો
 મધ મધાયમાન ગન્ધ કી જો હથર ઉધર વિસ્તૃત હોને સે સુગંધ યુક્ત અત્યંત
 રમણીય એસે યહાં પર કુંદુરુષ્ક માને સિલ્હક દેશોદ્ભવ ગન્ધ દ્રવ્ય વિશેષ કા
 જો ગન્ધ ઉસ સે ઉત્કૃષ્ટ ગન્ધ યુક્ત (યહાં પર વરગંધિત શબ્દ મેં અતોઽનેક
 સ્વરાત્) હસ સે ઇક્ પ્રત્યય હુવા હૈ । અતઃપ્ર ગન્ધવર્તિભૂત હસ પ્રકાર કે શય-
 નીય ગૃહ મેં (તંસિ તારિસગંસિ સયણિજ્જંસિ દુહઓ ઉણ્ણે મજ્જે નતગંમીરે
 સાલિંગણવટ્ટિણ્ણ પ્ણણત્તં ગંઢિવિંબોયણે સુરંમે ગંગાપુલિણવાલુયાઉદ્દાલસાલિ
 સણ સુવિરહ્યરયત્તાણે ઓયવિયલ્લોમિયલ્લોમદુગૂલપટ્ટપરિચ્છાયણે રત્તંસુય

ધૂપિત એટલેકે ચુનાથી ધોળેલ અને ઘૂંટ એટલે પથરથી ઘસીને એકદમ લીસુ કરેલ
 અનેક પ્રકારના ચિત્રવાળા ઉલ્લોચ એટલેકે-ચંદરવાથી ચિત્રેલ હોવાથી દેદીપ્યમાન
 તથા ધરની મધ્યભાગમાં બહુસમ અત્યંત સરખા અને સુવિભક્ત સમ્યક્ વિભાગ
 કરેલ ભૂમિભાગ જેનો હોય એવા તથા મણિરત્નાદિના પ્રકાશથી નાશ પામેલ છે.
 અન્ધકાર જેનો એવું તથા કાલાગુરુ કુંદુરુષ્ક, તુરુષ્કના મધમધાટવાળો ગન્ધની જે
 આમતેમ વિસ્તૃત થવાથી સુગંધદાર અને અત્યંત રમણીય એવા અહીં કુંદુરુષ્ક એટલેકે
 સિલ્હક દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ ગન્ધ દ્રવ્ય વિશેષનો જે ગંધ તેનાથી શ્રેષ્ઠ ગંધયુક્ત
 (અહીં વરગંધિત શબ્દમાં અતોઽનેકસ્વરાત્) આનાથી ઇક્ પ્રત્યય થયો છે, તેથીજ ગંધ-
 વર્તિભૂત આ પ્રકારના શયનીય ગૃહમાં (તંસિ તારિસગંસિ સયણિજ્જંસિ દુહઓ
 ઉણ્ણે મજ્જે નતગંમીરે સાલિંગણવટ્ટિણ્ણ પ્ણણત્તં ગંઢિવિંબોયણે સુરંમે ગંગાપુલિણવાલુયા-
 ઉદ્દાલ સાલિસણ સુવિરહ્યરયત્તાણે ઓયવિયલ્લોમિયલ્લોમદુગૂલપટ્ટપહિચ્છાયણે રત્તંસુયસંવુદે

आईणगरुतवूरणवणीततूलफासे सुगंधवरकुसुमचुणसयणोवयारकलिते ताए तारि-
साए भारियाए सद्धि सिंगारागारचारुवेसाए संगतहसितभणितचिद्वितिसंलावविला-
सणिउणजुत्तोवयारकुसलाए अणुरत्ता विरत्ताए मणाणुकूलाए एगंतरतिपसत्ते अणत्थ कच्छ-
इमणं अकुव्वमाणे इट्ठे सहफरिसरसरुवगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पञ्चणुभवमाणे
विहरिज्जा' तस्मिन् तादृशे गृहे शयनीये उभयतः उन्नते मध्येन नतगम्भीरे साल्लिङ्गनवृत्ते
प्रणतगण्डविम्बोष्ठे मुरम्ये गंगापुल्लिनवान्दुकोद्दाल्लालिमद्वे गृहविरहरतोत्ताने ओय-
विय क्षौमदकूलपट्टपरिच्छादिते रक्तांशुकसंवृते मुरम्ये आजिनगरुतोर्णवणिततूलस्पर्शे
सुगन्धवरकुसुमचूर्णशयनोपकल्पिते तथा तादृशया भार्यया साद्धे शृंगाराकारः चारुवेपया
संगतहसितभणितचेष्टितसंलापविलासयुक्ततया रतिकुशलया अनुरक्तविरक्ततया मनो-
ऽकूलतया एकान्तरितप्रशवते, अन्यत्र कुत्रापि मनोऽकूर्चन् ईष्टशब्दस्पर्शरसरूपगन्धान्
पञ्चविधान् मानुषान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन् विहरेत् ॥—तस्मिन् तादृशे रमणीये
शयनागारे शयनार्थे शय्या कीदृशी ! इत्याह—उभयतः—उभयोः पार्श्वयोरुन्नते, मध्येन—
मध्यभागे नतगम्भीरे सहालिङ्गनवृत्त्या शरीरप्रमाणेनोपधानेन वर्त्तते यत् तत् तथा,
उभयोः प्रदेशयो—शिरोऽन्तपादान्तलक्षणयो विबोयणे—उपधानके यत्र तत्तथा, अत्र
क्वचित् 'पणत्तगंडविबोयणे' इति पाठोऽस्ति तत्रैवं व्युत्पत्तिर्ज्ञेया—प्रज्ञया—विशिष्ट

संवुडे सुरंमे आईणग रुतवूरणवणीततूलफासे सुगंधवरकुसुमचुणसय-
णोवयारकलिते ताए तारिसाए भारियाए सद्धि सिंगारागारचारुवेसाए
संगतहसितभणितचिद्वितिसंलावविलासणिउणजुत्तोवयारकुसलाए अणुरत्ता-
विरत्ताए मणाणुकूलाए एगंतरतिपसत्ते अणत्थ कच्छइमणं अकुव्वमाणे
इट्ठसहफरिसरसरुवगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पञ्चणुभवमाणे विह-
रिज्जा) उस प्रकार के रमणीय शयन गृह में शय्या किस प्रकार की होती है,
सो कहते हैं—दोनों पार्श्व भाग में उन्नत तथा मध्य में नत होने से गंभीर
तथा सहालिङ्गनवृत्ति से शरीर प्रमाण के उपधान—आस्तरण विशेष से युक्त
एवं शिरान्त भाग में एवं पादान्त भाग में उपधान युक्त यहां पर क्वचित्
(पणत्त गंडविबोयणे) इस प्रकार का पाठ आता है, वहां पर इस प्रकार की

सुरंमे आईणग रुतवूरणवणीततूलफासे सुगंधवरकुसुमचुणसयणोवयारकलिते ताए तारिसाए
भारियाए सद्धि सिंगारागारचारुवेसाए संगतहसितभणितचिद्वितिसंलावविलासणिउणजुत्तो-
वयारकुसलाए अणुरत्ताविरत्ताए मणाणुकूलाए एगंतरतिपसत्ते अणत्थ कच्छइमणं अकुव्व-
माणे इट्ठ सहफरिसरुवरसगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पञ्चणुभवमाणे विहरिज्जा)
ये रीतना रमणीय शयनगृहमां शय्या केवा प्रकारनी होय छे ? ते कहे-छे. अन्ने
पार्श्व भागमां उन्नत तथा मध्यमां नत होवाथी गंभीर तथा सहालिङ्गन वृत्तिथी
शरीर प्रमाणना उपधान आस्तरण विशेषथी युक्ता अही क्वचित् (पणत्त गंडविबोयणे)

કર્મ વિષયબુદ્ધ્યા આપ્તે-પ્રાપ્તે અતીવ સુપ્ત પરિકર્મિતે इति भावार्थः, ગળ્હોપ-
ધાનકે યત્ર તત્તથા, તત્ર ઓયવિયં-સુપરિકર્મિતં ક્ષૌમિકં દુક્કલં-કાર્પાસિકં-વસ્ત્રં,
અતસીમયં વા વસ્ત્રં તસ્ય યુગલરૂપો યઃ પટ્ટશારકઃ સ પ્રતિચ્છાદકં-પ્રતિચ્છાદનં-
આચ્છાદનં યસ્ય તત્તથા તત્ર રક્તાંશુકેન મશકગૃહાભિધાનેન વસ્ત્રવિશેષેણ સંવૃતે-સમન્તતઃ
આવૃતે, તથા ચ આજિનકં-ચર્મનિર્મિતો વસ્ત્રવિશેષઃ સ ચ સ્વભાવાદતિ કોમલો ભવતિ
રૂતં ચ-કાર્પાસપક્ષમ બુરો-વનસ્પતિ વિશેષઃ નવનીતં ચ સ્લક્ષ્ણં તૂલશ્ચ-અર્કતૂલઃ इति द्वन्द्वः,
અતપ્સૈતેપામેવ સ્પર્શો યસ્ય તત્તથા તસ્મિન્ સુગન્ધવરકુસુમચૂર્ણશયનોપચારકલિતઃ-
સુગન્ધીનિ યાનિ વરકુસુમાનિ યે ચ સુગન્ધયશ્ચૂર્ણઃ પટ્ટવાસાદયો યે ચ ઇતદ્ વ્યતિરિક્તા-
સ્તથાવિધાઃ શયનોપચારાસ્તૈઃ કલિતે, તથા તાદૃશયા વ્રત્તમશવ્યસ્વરૂપતયા પુણ્યવતાં
યોગ્યયા શૃંગારાગારચારુવેપયા-શૃંગારઃ-શૃંગારસપોપકઃ આકારઃ-સન્નિવેશવિશેષો યસ્ય
સ શૃંગારાકારઃ, इत्थं भूतश्चारूः-शोभनो वेपो यस्याः सा तथाभूता तया संगतहसित
ભણિતચેષ્ટિસંલાપવિલાસતયા-સંગતં-મૈત્રીગતં ગમનં સવિલાસં ચંદ્રમણમિત્યર્થઃ હસિતં-

વ્યુત્પત્તિ હોતી હૈ, વિશિષ્ટ કર્મ વિષયક બુદ્ધિ સે પ્રાપ્ત એવં અત્યંત સમ્યક્
પ્રકાર સે કિયે હુવે એસા અર્થ સમજ્જ લેવેં । ઓયવિય અર્થાત્ સુપરિકર્મિત
ક્ષૌમિક-રેશમી તથા કાર્પાસ વસ્ત્ર યા અતસી કા વસ્ત્ર ઉસ કે આચ્છાદન સે
આચ્છાદિત તથા રક્ત અંશુક રૂપ વસ્ત્ર વિશેષ સે ચારોં ઓર સેં આવૃત્ત તથા
આજિનક અર્થાત્ ચર્મ નિર્મિત વસ્ત્ર વિશેષ સ્વભાવ સે હી અતિ કોમલ હોતા
હૈ, તથા રૂત માને કાર્પાસ બુર-વનસ્પતિવિશેષ તથા નવનીત અર્કતૂલ ઉનકા
સ્પર્શ જૈસા કોમલ તથા પૂષ્પ ચૂર્ણ કે શયન જૈસે શયન મેં સુગંધવાલે
જો જો (ઉત્તમ કુસુમ પુષ્પ વિશેષ કા ચૂર્ણ શયનોપચારવાલે કલિત તથા
કહને મેં અશક્ય એસે પુણ્યવાનોં કે યોગ્ય તથા શૃંગાર કે સમાન આકાર-
સન્નિવેશવિશેષ જિસ કા હો એસા સુંદર શરયા મેં સંગત-મૈત્રી યુક્ત જો ગમન
અર્થાત્ સવિલાસ ચંદ્રમણ એવં હસિત અર્થાત્ આનંદ' યુક્ત ચોલવાલે હાસ્ય

આ પ્રમાણેનો પાઠ આવે છે. આડી' આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ થાય છે. વિશેષ પ્રકારની કર્મ-
વિષયક બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત તથા અત્યંત સમ્યક્ રીતે કરેલ તેમ અર્થ સમજવો. (ઓયવિય)
એટલે કે સુપરિકર્મિત ક્ષૌમિક-રેશમી તથા દુક્કલ કપાસના વસ્ત્ર અથવા અતસીનું વસ્ત્ર
વિશેષથી આદે તરફ વીટાવેલ તથા આજીનક અર્થાત્ ચર્મ વિશેષનું વસ્ત્ર તે સ્વભાવથીજ
અત્યંત કોમળ હોય છે. તથા રૂત એટલે કપાસ બુર-વનસ્પતિ વિશેષ તથા નવનીત, અર્ક
તૂલ તેનો જે સ્પર્શ તેના જેવો તથા પુષ્પના ચૂર્ણની શય્યા જેવા શયનમાં સુગંધવાળા
જે ઉત્તમ પુષ્પોના ચૂર્ણ યુક્ત શયનોપચારથી કલિત-યુક્ત તથા કહેવામાં એવા પુણ્ય-
વાનોને યોગ્ય શૃંગાર સમાન આકાર સન્નિવેશ વિશેષ જેનો હોય એવા પ્રકારની સુંદર
શય્યામાં સંગત-મૈત્રીયુક્ત જે ગમન અર્થાત્ વિલાસપૂર્વક ચંદ્રમણ અને હસિત અર્થાત્

સપ્રમોદં કપોલમૂલિતં હસનં, મણિતં-મનમથોદીપિકા વિચિત્રા મણિતિઃ ચેષ્ટિતં-સકામમજ્જ-
પ્રત્યક્ષાવયવપ્રદર્શનપુરસ્સરં પ્રિયસ્ય પુરતોઽવસ્થાનં સંલ્લાપઃ-પ્રિયેણ સદ્ સપ્રમોદં સકામં
પરસ્પરં સદ્ગુણા એતેષુ વિલાસેન-શુભશીલયાયો નિપુણઃ-સૂક્ષ્મવૃદ્ધિગમ્યોઽત્યન્તકામવિપય-
પરમનૈપુણ્યોપેતઃ-યુક્તઃ-દેશકાલોપપન્નઃ ઉપચારસ્તત્ કુશલયા અનુરક્તયા કદાચિદપિ
અવિરક્તયા મનોઽનુકૂલયા માર્યાયા સદ્ એકાન્તેન રતિપ્રસક્તો-રમણપ્રસક્તોઽન્યત્ર કુત્રાપિ
મનોઽકુર્વન્, અન્યત્ર મનઃ કરણેદિ ન યથાવસ્થિતમિદ્ધાર્યાગતં કામમુખમનુભવતિ, ઇદાન્
શબ્દસ્પર્શરસરૂપગન્ધરૂપાન્ પञ્ચવિધાન્ માનુષાન્-મનુષ્યમવસમ્બન્ધિનઃ કામભોગાન્ પ્રત્યનુ-
ભવન્-પ્રતિશબ્દ આભિમુખ્યે સંવેદ્યમાનો વિહરેત્-અવતિષ્ઠેત્ ॥

અથ પુનર્ગૌતમસ્ય પ્રશ્નાન્તરં-‘તા સે ણં પુરિસે વિહસમણકાલસમયંસિ કેરિસણ સાતા-
સોવલ્લં પચ્ચણુભવમાણે વિહરતિ ?’ તાવત્ સ સ્વલુ પુરુષોઽપિ સમયકાલસમયે સાતસોલ્લં
પ્રત્યનુભવન્ વિહરતિ ?-અત્ર તાવચ્છબ્દઃ ક્રમર્થઃ, તાવત્-આસ્તામન્યદગ્રેતનં વક્તવ્યમિદં

એવં મણિત અર્થાત્ કામોદીપક વિચિત્ર વાક્યપદુના એવં ચેષ્ટિત અર્થાત્ સકામ
અંગ પ્રત્યંગ અવયવ પ્રદર્શન પૂર્વક પ્રિય કે સન્મુગ્ધ અવસ્થાન તથા સંલ્લાપ-માને
પ્રિય કે સાથ આનંદ પૂર્વક સકામ પરસ્પર કા મિલન ઇસ પ્રકાર કે વિલાસ
સે યુક્ત તથા દેશકાલાનુકૂલ જો ઉપચાર ઉસ મેં કુશલ એસી તથા અનુરક્ત
એસી કદાપિ અવિરક્ત ન હો એસી પત્ની કે સાથ એકાન્ત મેં જો રમણ મેં રક્ત
અન્યત્ર મન કો ન કરતા હુવા કારણ કી અન્યત્ર મન કરને સે યથાવસ્થિત
માર્યાગત કામમુખ કા અનુભવ નહીં હોતા હૈ । ઇદ્ શબ્દ સ્પર્શ રસ, રૂપ
એવં ગન્ધ રૂપ પાંચ પ્રકાર કે મનુષ્ય ભવ સંબંધી કામભોગોં કા ઉપભોગ કર
વિચરતા હૈ । પુનઃ શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછતે હૈં-(તા સે ણં પુરિસે વિહસમણ
કાલસમયંસિ કેરિસણ સાતાસોલ્લં પચ્ચણુભવમાણે વિહરતિ) શ્રીગૌતમ-
સ્વામી કહતે હૈં-આગે કા વક્તવ્ય વસ હૈ અપિતુ આપ યહ કહિયે કી વહ

આનંદયુક્ત બોલવાળા હાસ્ય અને ભણિત અર્થાત્ કામોદીપક વિચિત્ર વાક્યપદુના અને
ચેષ્ટિત અર્થાત્ સકામ અંગ પ્રત્યંગ અવયવોના પ્રદર્શન પૂર્વક પ્રિયની સન્મુગ્ધ આવૃત્તિ.
તથા સંલ્લાપ એટલેકે પ્રિયની સાથે આનંદ પૂર્વક સકામ પરસ્પરત્ મિલન આવા પ્રકારના
વિલાસથી યુક્ત તથા દેશકાલાનુકૂલ જે ઉપચાર તેમાં કુશલ એવી તથા અનુરક્ત એવી
કોઈ પણ સમયે અવિરક્ત ન હોય તેવી પત્નીની સાથે એકાન્તમાં જે રમણમાં રક્ત અન્યત્ર
મન ન કરતો કારણકે અન્યત્ર મન કરવાથી ખરેખરે માર્યાગત કામ મુખનો અનુભવ થતો
નથી ઇદ્ શબ્દ સ્પર્શ રસ, રૂપ, અને ગંધ રૂપ પાંચ પ્રકારના મનુષ્ય ભવસંબંધી કામ
ભોગોનો ઉપભોગ કરીને વિચરે છે.

શ્રીધી શ્રીગૌતમસ્વામી પૂછે છે-(તા સે ણં પુરિસે વિહસમણકાલસમયંસિ કેરિસણ
સાતાસોલ્લં પચ્ચણુભવમાણે વિહરતિ) શ્રીગૌતમસ્વામી કહે છે. આગળનું કથન પથમ છે.

તાવત્ કંથ્યતાં, સપુરુષસ્તસ્મિન્ કાલસમયે-કાલેન તથાવિધેનોપલક્ષિતઃ સમયઃ-અવસરઃ કાલસમયસ્તસ્મિન્ કાલસમયે, પુનઃ કીદૃશં સાતરૂપં-આહ્લાદરૂપં સૌખ્યં પ્રત્યનુભવન્ વિહરતિ કિં ! ॥ એવમિત્થં ગૌતમસ્ય પ્રશ્નં શ્રુત્વોદારચેતાઃ ભગવાનુત્તરયતિ-‘ઉરાલ સમણા-ઉસો ! તા તસ્સ ણં પુરિસસ્સ કામભોગેહિંતો एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव वाणमंतराणं देवाणं कामभोगा, वाणमंतराणं देवाणं कामभोगेहિंतो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव असुरिंद-वज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं कामभोगा, असुरिंदवज्जियाणं देवाणं कामभोगेहિंतो एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं देवाणं कामभोगा, असुरकुमाराणं देवाणं कामभोगेहિंतो एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चे गहणक्खत्तताराख्वाणं देवाणं काम-भोगा, गहणक्खत्तताराख्वाणं देवाणं कामभोगेहિंतो एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा,’ उदार ! श्रमण ! आयुष्मन् ! तावत् तस्य खलु पुरु-पस्य कामभोगेभ्यः इतोऽनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव वानव्यन्तराणां देवानां कामभोगाः वान-व्यन्तराणां देवानां कामभोगेभ्यः अनन्तगुणविशिष्टतराश्चैव असुरेन्द्रपर्याणां भवन-

પુરુષ ઉસ કાલ સમય મેં અર્થાત્ પૂર્વ કથિત કાલ મેં કિસ પ્રકાર કા આહ્લા-દક સુખ કા અનુભવ કરતા હૈ ? હિસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કો સુન-કર શ્રી ઉદાર ચિત્તવાલે શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર મેં કહતે હૈં-(ઉરાલ સમણા-ઉસો ! તા તસ્સ ણં પુરિસસ્સ કામભોગેહિંતો एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव वाणमंतराणं देवाणं कामभोगा, वाणमंतराणं देवाणं कामभोगेहिंतो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं काम-भोगा, असुरिंदवज्जियाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं देवाणं कामभोगा, असुरकुमाराणं कामभोगे-हिंतो एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव गहणक्खत्तताराख्वाणं देवाणं काम-भोगा, गहणक्खत्तताराख्वाणं देवाणं कामभोगेहિंतो एत्तो अणंतगुणविसिद्ध-तराए चेव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा) हे उदारबुद्धे ! हे श्रमण !

પરંતુ આપ એ કહો કે-એ પુરુષ એ કાળ સમયમાં અર્થાત્ પૂર્વકથિત કાળમાં કેવા આહ્લાદવાળા સુખનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને ઉદાર ચિત્તવાળા શ્રીભગવાન્ ઉત્તરમાં કહે છે.-(ઉરાલ સમણાઉસો ! તા તસ્સ ણં કામભોગેહિંતો एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव वाणमंतराणं देवाणं कामभोगा वाणमंतराणं देवाणं कामभोगे-हिंतो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं कामभोगा असुरिंद-वज्जियाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव असुरकुमाराणं इंदभूयाणं देवाणं कामभोगा, असुरकुमाराणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुणविसिद्धतराए चेव गहणक्खत्त-ताराख्वाणं देवाणं कामभोगा, गहणक्खत्तताराख्वाणं देवाणं कामभोगेहिंतो एत्तो अणंतगुण-विसिद्धतराए चेव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा) हे उत्तमभुद्धि हे श्रमण हे आयुष्मन्

વાસીનાં દેવાનાં કામભોગા અમુરેન્દ્રવર્યાનાં દેવાનાં કામભોગેભ્યઃ ઇતો અનન્તગુણવિશિષ્ટ-
તરાશ્ચૈવ અમુરેન્દ્રવર્યાનાં દેવાનાં ભવનનિવાસિનાં ઇન્દ્રભૂતાનાં દેવાનાં કામભોગાઃ, અમુર-
કુમારાનાં દેવાનાં કામભોગેભ્યો ગ્રહનક્ષત્રતારારૂપાનાં દેવાનાં કામભોગાઃ, ગ્રહનક્ષત્રતારા-
રૂપાનાં દેવાનાં કામભોગેભ્યઃ ઇતો ડનન્તગુણ વિશિષ્ટતરાશ્ચૈવ ચન્દ્રસૂર્યાનાં દેવાનાં
કામભોગાઃ ॥—હે ઉદાર !—વિશાલવુદ્ધે !—અત્યદ્ભુતવુદ્ધિશાન્તિ ! હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ !
તસ્ય પુરુષસ્ય—નામગોત્રરહિતસ્ય પુરુષસ્ય યે કામભોગાઃ ઇત્યન્તં યાવત્ પ્રત્યુપવર્ણિતા-
સ્તેભ્યોપ્યનન્તગુણવિશિષ્ટાઃ કામભોગાઃ વ્યન્તરદેવાનાં કામભોગાઃ સન્તિ, વ્યન્તરદેવ
કામભોગેભ્યોપ્યનન્તગુણવિશિષ્ટતરાઃ—અનન્તગુણતયા વિશિષ્ટતરા એવ કામભોગાઃ અમુ-
રેન્દ્રવર્યાનાં દેવાનાં સન્તિ, તેભ્યોપ્યનન્તગુણ વિશિષ્ટતરાઃ—ઇન્દ્રભૂતાનાં અમુરકુમા-
રાનાં દેવાનાં કામભોગાઃ સન્તિ તથા ચ અમુરકુમારદેવેભ્યોપ્યનન્તગુણવિશિષ્ટતરાઃ
કામભોગાઃ ગ્રહનક્ષત્રતારારૂપાનાં દેવાનાં સન્તિ કામભોગાઃ, તેભ્યોપ્યનન્તગુણ વિશિષ્ટ-
તરાશ્ચન્દ્રસૂર્યાનાં દેવાનાં કામભોગાઃ સન્તિ ॥ અથોપસંહારવાક્યમાહ—‘તા ઇરિસેણ
ચંદિમસૂરિયા જોહસિંદા જોહસરાયાણો કામભોગે પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ’ તાવત્ એતા-
દશાન્ સ્વલ્લ ચન્દ્રસૂર્યાઃ જ્યોતિષેન્દ્રા જ્યોતિષરાજાઃ, કામભોગાન્ પ્રત્યુપવર્ણિતા વિહરન્તિ ॥—

હે આયુષ્મન્ ! ઉસ નામગોત્ર રહિત પુરુષ કા જો કામભોગ કા ઇતને પર્યન્ત
યાવત્ જો વર્ણિત ક્રિયા હૈ, ઉસ સે મી અનન્ત ગુણા અધિકવ્યન્તર દેવોં કે
કામ ભોગ હોતે હૈં । વ્યન્તર દેવોં કે કામ ભોગોં સે મી અનન્તગુણા વિશિષ્ટ-
તર કામભોગ અમુરેન્દ્ર વર્ય દેવોં કે હોતે હૈં, ઉન સે મી અનન્તગુણ વિશિષ્ટતર
ઇન્દ્રરૂપ અમુરકુમાર દેવોં કે કામભોગ હોતે હૈં, તથા અમુરેન્દ્ર દેવોં સે મી
અનન્ત ગુણ વિશિષ્ટતર કામભોગ ગૃહ નક્ષત્ર તારા રૂપ દેવોં કે હોતે હૈં, ઉન
સે મી અનન્તગુણ વિશિષ્ટતર ચંદ્ર સૂર્ય દેવોં કે કામ ભોગ હોતે હૈં ।

અબ હસ કા ઉપસંહાર કરતે હુવે કહતે હૈં—(તા ઇરિસેણ ચંદિમસૂરિયા
જોહસિંદા જોહસરાયા ણો કામભોગે પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ) ચન્દ્ર સૂર્ય

એ નામગોત્ર વિનાના પુરુષના કામભોગનું જે આટલા પર્યન્ત યાવત જે વર્ણવેલ છે.
તેનાથી પણ અનંત ગણુ વધારે વ્યંતર દેવના કામભોગ હોય છે. વ્યંતર દેવોના કામ
ભોગોથી પણ અનંત ગણુ વિશિષ્ટતર કામભોગનું સુખ અમુરેન્દ્રવર્ય દેવેનું હોય છે.
તેનાથી પણ અનંતગણુ વિશિષ્ટતર ઇન્દ્ર, અમુરકુમાર દેવોના કામભોગનું હોય છે.
અમુરેન્દ્ર દેવોથી પણ અનંતગણુ વિશિષ્ટતર કામભોગનું સુખ ગ્રહ નક્ષત્ર, અને તારાણુ
દેવોનું હોય છે. તેનાથી પણ અનંત ગણુ વિશિષ્ટતર ચંદ્ર સૂર્ય દેવોના કામભોગનું હોય છે.
હવે આનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.—(તા ઇરિસેણ ચંદિમસૂરિયાણાં કામભોગે
પચ્ચણુભવમાણા વિહરંતિ) જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ ચંદ્ર સૂર્ય દેવ આ પ્રકારના ઉપર

તાવદિતિ પૂર્વવત્ સ્થલિતિ વાકયાલક્ષ્ણે ચન્દ્રસૂર્યાઃ જ્યોતિષેન્દ્રાઃ જ્યોતિષરાજાઃ દેવાઃ
 પંતાદશાન્-પૂર્વવર્ણિતાન્ કામભોગાન્ શુજ્ઞાનઃ પ્રત્યનુભવન્તો યથા સુખં સ્વેચ્છયા સ્વવિમાને
 વિહરન્તિ-યથેચ્છયા વિહારં કુર્વન્તીત્યર્થઃ । इत्येवं सूत्रमुपसंहृत्य अष्टमे सूत्रे पूर्वप्रतिपादिता-
 नामग्राशीति संख्याग्रहाणां नामग्राहमुपदर्शयिष्यतीति ॥ सू० १०७ ॥

પૂર્વે અઘ્ટાશીતિ સંખ્યકાઃ ગ્રહા પ્રતિપાદિતા સન્તિ, સમ્પ્રતિ તેષામેવ નામગ્રહણં કરોતિ-

મૂલમ્-તત્થ સ્થલુ ઇમે અઘ્ટાસીતીમહગ્ગહા પળ્લન્તા, તં જહા-ઇંગા-
 લ્લણ વિયાલ્લણ લોહિતંકે સળિચ્છરે, આઘુળિણ, પાઘુળિણ કળોકળણ,
 કળકળણ કળવિતાળણ (૧૦), કળગસંતાળે, સોમે, સહિતે, અસ્સાસ
 ણો, કજ્જોવણ કઠ્ઠવરણ અયકરણ દુંદુભણ સંખે સંખળાભે (૨૦) સંખ-
 વળળાભે કંસે કંસળાભે કંસવળળાભે, ણીલે ણીલોભાસે રૂપ્પે રૂપ્પો-
 ભાસે ભાસરાસી ૩૦ । તિલે તિલપુપ્ફવળ્લણે દગે દગવળ્લણે કાયે બંધે
 ઇંદગ્ગી ધૂમકેતૂ-હરી પિંગલણ ૪૦ । વુધ્ધે સુવ્વકે વહસ્સઈ રાહૂ અગત્થી
 માળવણ કામપાસે ધુરે પમુહે વિયડે ૫૦ । વિસંધિકપ્પેલ્લણ પડ્ડલ્લે
 જંઢિયાલણ અરુળે અગ્ગિલ્લણ કાલે મહાકાલે સોત્થિણ સોવત્થિણ વદ્ધ-
 માળળે ૬૦ । પલંબે ણિચ્છલોણ ણિચ્છુજ્જોણ સયંપમે ઓભાસે સેયંકરે
 સ્વેમંકરે અમંકરે પમંકરે અરણ ૭૦ । ત્રિરણ અસોળે બીતસોળે યં વિમલે
 વિવત્તે વિવત્થે વિસાલે સાલે સુવણ અણિયટ્ટી ણગ્ગઙ્ગી ૮૦ । દુજ્ઙ્ગી
 કરે કરિણ રાયડગ્ગલે પુપ્ફકેતૂ ભાવકેતૂ સંગહળી ઇંગાલણ વિયાલણ
 લોહિતંકે સળિચ્છરે ચેવ । અઘ્ટાળિણ પાઘુળિણ કળકસળામા વિ
 પંચેવ ॥૧॥ સોમે સહિતે અસ્સાસળે ય કજ્જોવણ ય કઠ્ઠવટ્ટણ । અય-

જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષકરાજ દેવ ઇસ પ્રકાર કે પૂર્વવર્ણિત કામભોગોં કો. ભોગતે
 હુવે-યથાસુખ અર્થાત્ સુખપૂર્વક અપને અગને વિમાન મેં વિચરતે હૈં અર્થાત્
 યથેચ્છ-ઇચ્છાનુકૂલ વિહાર કરતે હૈં ।

ઇસ પ્રકાર પૂર્વસૂત્ર કા ઉપસંહાર કર કે એકસો આઠવેં સૂત્ર મેં પ્રતિપાદિત
 અઠાસી ગ્રહોં કે નામ કો કહકર દિશ્વલાતે હૈં ॥ સૂ૦ ૧૦૭॥

વર્ણવેલ કામભોગોને લોગવીને સુખપૂર્વક પોત પોતાના વિમાનોમાં વિચરે છે. અર્થાત્
 યથેચ્છ-ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વસૂત્રનો ઉપસંહાર કરીને એકસો
 અઠાસી સૂત્રમાં પૂર્વે પ્રતિપાદન કરેલ અઠ્યાશી ગ્રહોના નામોનું કથન કરે છે. ॥સૂ. ૧૦૭॥

वरण अयकरण हुंदुभण संखसणामा वि तिणणेव ॥२॥ तिणणेव कंस-
णामा णीले रूपीय हुंति चत्तारि० । भास तिल पुष्पवण्णे दगवण्णे
कालवंधे य ॥३॥ इंदग्गी धूमकेतू हरिपिंगलए बुधे य सुक्के य । वह-
स्सइ राहू अगत्थी माणवण कामफासे य ॥४॥ धुरए पमुहे वियडे वि-
संधिकप्पे तहा पयल्ले य, जडियालएव अरुणे अग्गिकाले महाकाले
॥५॥ सोत्थिय सोवत्थिय वद्धमाणगे तथा पलंवेय । णिच्चालोए णि-
च्चुजोए सयंपभे चेव ओभासे ॥६॥ सेयंकरे खेमंकरे आभंकरे पभंकरे
य बोद्धव्वे । अरण विरण य तहा असोग तह वीतसोगे य ॥७॥ विमले
वितते विवत्थे विसाले तह साल सुवते चेव । अणियट्ठी एगजडी य
होइ विजडी य बोद्धव्वो ॥८॥ करे करिए रायग्गले वोद्धव्वे पुष्पभाव
केतु य । अट्ठासीती गहा खलु णेयव्वा आणुपुव्वीए ॥सू० १०८॥

छाया-तत्र खलु इमे अष्टाशीर्तिर्महाग्रहाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अक्षारकः (१) विकलकः
(२) लोहित्यकः (३) शनैश्वरः (४) आधुनिकः (५) प्राधुनिकः (६) कणः (७) कणकः
(८) कण्कणकः (९) कणवितानकः (१०) कणसन्तानकः (११) सोमः (१२) सहितः
(१३) आश्वासनः (१४) कायोपगः (१५) कर्वटकः (१६) अजकरकः (१७) दुन्दुभकः
(१८) शंखः (१९) शङ्खनाभः (२०) शङ्खवर्णाभः (२१) कंसः (२२) कंसनामः (२३)
कंसवर्णाभः (२४) नीलः (२५) नलावभासः (२६) रूपी (२७) रूपभासः (२८) भस्म
(२९) भस्मराशिः (३०) तिलः (३१) तिल पुष्पवर्णकः (३२) दकः (३३) दकवर्णः
(३४) कायः (३५) बन्ध्यः (३६) इन्द्राग्निः (३७) धूमकेतुः (३८) हरिः (३९) पिंगलः
(४०) बुधः (४१) शुक्रः (४२) बृहस्पतिः (४३) राहुः (४४) अगस्तिः (४५) माणवकः
(४६) कमस्पर्शः (४७) धुरः (४८) प्रमुखः (४९) विकटः (५०) विसन्धिकल्पः (५१)
प्रकल्पः (५२) जटालः (५३) अरुणः (५४) अग्निः (५५) कालः (५६) महाकालः (५७)
स्वस्तिकः (५८) सौवस्तिकः (५९) वर्द्धमानकः (६०) प्रलम्बः (६१) नित्यालोकः (६२)
नित्यद्योतः (६३) स्वयंप्रभः (६४) अवभासः (६५) श्रेयस्करः (६६) क्षेमकरः (६७)
आभंकरः (६८) प्रमंकरः (६९) अरजा (७०) विरजा (७१) अशोकः (७२) बीतशोकः
(७३) विवर्त्तः (७४) विवस्त्रः (७५) विशालः (७६) शालः (७७) सुव्रतः (७८)
अनिवृत्ति (७९) एक जटी (८०) द्विजटी (८१) कटः (८२) कटिकः (८३) राजः
(८४) अर्गलः (८५) पुष्पः (८६) भावः (८७) केतुः (८८) ॥

તાવદિતિ પૂર્વવત્ સ્થલિતિ વાયવાલક્ષ્મી ચન્દ્રસૂર્યાઃ જ્યોતિષેન્દ્રાઃ જ્યોતિષરાજાઃ દેવાઃ
 પતાદશાન્-પૂર્વવર્ણિતાન્ કામભોગાન્ શુજ્ઞાનઃ પ્રત્યનુભવન્તો યથા સુખં સ્વેચ્છયા સ્વવિમાને
 વિહરન્તિ-યથેચ્છયા વિહારં કુર્વન્તીત્યર્થઃ । इत्येवं सूत्रमुपसंहृत्य अष्टमे सूत्रे पूर्वप्रतिपादिता-
 नामष्टाशीति संख्याग्रहाणां नामग्राहमुपदर्शयिष्यतीति ॥ सू० १०७ ॥

પૂર્વ અષ્ટાશીતિ સંખ્યકાઃ ગ્રહા પ્રતિપાદિતા સન્તિ, સમ્પ્રતિ તેષામેવ નામગ્રહણં કરોતિ-

મૂલમ્-તત્થ સ્થલુ ઇમે અઠાસીતીમહગ્ગહા પપ્પણ્ણા, તં જહા-ઇંગા-
 લણ વિયાલણ લોહિતંકે સણિચ્છરે, આઘુણિણ, પાઠુણિણ કળોકળણ,
 કળકળણ કળવિતાળણ (૧૦), કળગસંતાળે, સોમે, સહિતે, અસ્સાસ
 ણો, કજ્જોવણ કઠ્ઠવરણ અયકણ દુંદુભણ સંસે સંસળાભે (૨૦) સંસ-
 વળાભે કંસે કંસળાભે કંસવળાભે, ણીલે ણીલોભાસે રૂપ્પે રૂપ્પો-
 ભાસે ભાસરાસી ૩૦ । તિલે તિલપુપ્ફવળ્ણે દગે દગવળ્ણે કાયે બંધે
 ઇંદગ્ગી ધૂમકેતૂ-હરી પિંગલણ ૪૦ । બુધે સુવકે વહસ્સઙ્ગ રાહૂ અગત્થી
 માળવણ કામપાસે ધુરે પમુહે વિયડે ૫૦ । વિસંધિકપ્પેલ્લણ પઙ્ગલ્લે
 જંઢિયાલણ અરુણે અગ્ગિલ્લણ કાલે મહાકાલે સોત્થિણ સોવત્થિણ વદ્ધ-
 માળગે ૬૦ । પલંબે ણિચ્છલોણ ણિચ્છુજ્જોણ સયંપમે ઓભાસે સેયંકરે
 સેમંકરે અમંકરે પમંકરે અરણ ૭૦ । ત્રિણ અસોગે બીતસોગે ય વિમંલે
 વિવત્તે વિવત્થે વિસાલે સાલે સુવણ અણિયટ્ટી ઇગ્ગઙ્ગી ૮૦ । દુજંઢી
 કરે કરિણ રાયડગ્ગલે પુપ્ફકેતૂ ભાવકેતૂ સંગહણી ઇંગાલણ વિયાલણ
 લોહિતંકે સણિચ્છરે ચેવ । અઠાણિણ પાઠુણિણ કળકસળામા વિ
 પંચેવ ॥૧॥ સોમે સહિતે અસ્સાસણે ય કજ્જોવણ ય કઠ્ઠવટ્ટણ । અય-

જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષકરાજ દેવ હસ પ્રકાર કે પૂર્વવર્ણિત કામભોગોં કોં ભોગતે
 હુવે યથાસુખ અર્થાત્ સુખપૂર્વક અપને અગને વિમાન મેં વિચરતે હેં અર્થાત્
 યથેચ્છ-ઇચ્છાનુકૂલ વિહાર કરતે હેં ।

હસ પ્રકાર પૂર્વસૂત્ર કા ઉપસંહાર કર કે એકસો આઠવેં સૂત્ર મેં પ્રતિપાદિત
 અઠાસી ગ્રહોં કે નામ કો કહકર દિશ્વલાતે હેં ॥ સૂ૦ ૧૦૭॥

વધુવેલ કામભોગોને ભોગવીને શુભપૂર્વક પોત પોતાના વિમાનોમાં વિચરે છે. અર્થાત્
 યથેચ્છ-ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વસૂત્રનો ઉપસંહાર કરીને એકસો
 આઠમા સૂત્રમાં પૂર્વે પ્રતિપાદન કરેલ અઠ્યાશી ગ્રહોના નામોનું કથન કરે છે. ॥સૂ. ૧૦૭॥

वरण अयकरण दुंदुभण संखसणामा वि तिण्णेव ॥२॥ तिण्णेव कंस-
णामा णीले रूपीय हुंति चत्तारि० । भास तिल पुष्पवण्णे दगवण्णे
कालवंधे य ॥३॥ इंदग्गी भूमकेतू हरिपिंगलए वुधे य सुक्के य । वह-
स्सइ राहु अगत्थी माणवण कामफासे य ॥४॥ धुरए पमुहे वियडे वि-
संधिकप्पे तहा पयल्ले य, जडियालएव अरुणे अग्गिकाले महाकाले
॥५॥ सोत्थिय सोवत्थिय वद्धमाणगे तथा पलंवेय । णिच्चालोए णि-
च्चुजोए सयंपभे चेव ओभासे ॥६॥ सेयंकरे खेमंकरे आभंकरे पभंकरे
य बोद्धव्वे । अरए विरए य तहा असोग तह वीतसोगे य ॥७॥ विमले
वितते विवत्थे विसाले तह साल सुवते चेव । अणियट्ठी एगजडी य
होइ विजडी य वोद्धव्वो ॥८॥ करे करिए रायऽगले वोद्धव्वे पुष्पभाव
केतू य । अट्ठासोती गहा खलु णेयव्वा आणुपुव्वीए ॥सू० १०८॥

छाया—तत्र खलु इमे अष्टाशीर्तिर्महाग्रहाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अङ्गारकः (१) विकलकः
(२) लोहित्यकः (३) शनैश्वरः (४) आधुनिकः (५) प्राधुनिकः (६) कणः (७) कणकः
(८) कण्कणकः (९) कणवितानकः (१०) कणसन्तानकः (११) सोमः (१२) सहितः
(१३) आश्वासनः (१४) कायोपगः (१५) कर्कटकः (१६) अजकरकः (१७) दुन्दुभकः
(१८) शंखः (१९) शङ्खनाभः (२०) शङ्खवर्णाभः (२१) कंसः (२२) कंसनाभः (२३)
कंसवर्णाभः (२४) नीलः (२५) नलावभासः (२६) रूपी (२७) रूपभासः (२८) भस्म
(२९) भस्मराशिः (३०) तिलः (३१) तिल पुष्पवर्णकः (३२) दकः (३३) दकवर्णः
(३४) कायः (३५) वन्ध्यः (३६) इन्द्राग्निः (३७) भूमकेतुः (३८) हरिः (३९) पिंगलः
(४०) बुधः (४१) शुक्रः (४२) बृहस्पतिः (४३) राहुः (४४) अगस्तिः (४५) माणवकः
(४६) कमस्पर्शः (४७) धुरः (४८) प्रमुखः (४९) विकटः (५०) विसन्धिकल्पः (५१)
प्रकल्पः (५२) जटालः (५३) अरुणः (५४) अग्निः (५५) कालः (५६) महाकालः (५७)
स्वस्तिकः (५८) सौवस्तिकः (५९) वर्द्धमानकः (६०) प्रलम्बः (६१) नित्यालोकः (६२)
नित्यद्योतः (६३) स्वयंप्रभः (६४) अवभासः (६५) श्रेयस्करः (६६) क्षेमकरः (६७)
आभंकरः (६८) प्रभंकरः (६९) अरजा (७०) विरजा (७१) अशोकः (७२) वीतशोकः
(७३) विवर्त्तः (७४) विवस्त्रः (७५) विशालः (७६) शालः (७७) सुवतः (७८)
अनिवृत्ति (७९) एक जटी (८०) द्विजटी (८१) कटः (८२) कटिकः (८३) राजः
(८४) अर्गलः (८५) पुष्पः (८६) भावः (८७) केतुः (८८) ॥

संग्रहणोऽङ्गारको विकालको लोहित्यकः शनैश्चरश्चैव ।
 आधुनिकः प्राधुनिकः कनकसमाना अपि पञ्चैव ॥१॥
 सोमः सहितः आश्वासनश्च कार्योपगश्च कर्षटकः ।
 अजकरको दुन्दुभकः शङ्खनाभोऽपि त्रीण्येव ॥२॥
 त्रीण्येव कंसनाभो नीलो रूपी च भवन्ति चत्वारि ।
 भासस्तिलः पुष्पकणोदकवर्णः कालोवन्धश्च ॥३॥
 ईन्द्राग्निर्धूमकेतुः हरिः पिङ्गलोबुधश्च शुक्रश्च ।
 बृहस्पती राहु अगस्तिर्माणवकः कलस्पर्शश्च ॥४॥
 धुरः प्रमुखो विकटो विसन्धि कल्पस्तथा प्रकल्पश्च ।
 जटालश्च अरुणोऽग्निः कालो महाकालः ॥५॥
 स्वस्तिकः सौवस्तिको वर्द्धमानकस्तथा प्रलम्बश्च ।
 नित्यालोको निश्चलः स्वयंग्रभश्चैव अवभासः ॥६॥
 श्रेयस्करं क्षेमकरः आभंकरः प्रभंकरश्च बोधव्यः ।
 अरजा विरजा च तथा अशोकस्तथा वीतशोकश्च ॥७॥
 विमलो विततो विवस्त्रो विशालस्तथा शालः सुव्रतश्चैव ।
 अनिवृत्तिरेक जटी च भवति द्विजटी च बोधव्यः ॥८॥
 करः करिको राजोऽर्जलो बोद्धव्यः पुष्पभाव केतुश्च ।

अष्टाशीति ग्रहाः खलु नेतव्याः आनुपूर्व्येण ॥९॥ इति ॥१०८ सूत्रा॥

टीका-पूर्वप्रतिपादितामष्टाशीति ग्रहाणां केवलं नामान्येवात्र प्रतिपादितानि वर्त्तन्ते-
 'तत्थ खलु इमे अष्टासीति महग्गहा पण्णत्ता' तत्र खलु इमे अष्टाशीतिर्महाग्रहाः प्रज्ञप्ताः ॥
 तत्र-ग्रहनाम जिज्ञासायां खल्विति वाक्यालङ्कारे इमे-वक्ष्यमाणस्वरूपाः अष्टाशीति संख्याकाः

प्रथम पूर्व में अठासी ग्रहों का प्रतिपादन किया है, अब उनके नाम निर्देश पूर्वक कथन करते हैं-

टीकार्थ-पूर्व में प्रतिपादित अठासी ग्रहों के केवल नाम मात्र यहाँ पर प्रतिपादित किये गये हैं-(तत्थ खलु इमे अष्टासीति महग्गहा पण्णत्ता) ग्रहों के नाम की जिज्ञासा में ये वक्ष्यमाण अठासी संख्यात्मक महाग्रह अर्थात् चर्म चक्षुवालों से उपलभ्यमान मुख्यग्रह, गमनशील तेजस्वी पदार्थ अर्थात्

पड़ेलां अठ्याशी अडोनुं प्रतिपादन कथुं छे. हुवे तेमना नाम निर्देशपूर्वक कथन करवामां आवे छे.

टीकार्थ-पड़ेलां प्रतिपादन करेला अठ्याशी अडोना केवल नाममात्रनुं अडो' प्रतिपादन करेला छे.-(तत्थ खलु इमे अष्टासीति महग्गहा पण्णत्ता) अडोना नामानि जिज्ञासायां आ वक्ष्यमाण अठ्याशी संख्याना महाग्रहो अर्थात् चर्म चक्षुवालांओशी प्राप्त थता सुभ्य

प्रकाश विम्व प्रज्ञप्त किये हैं-उनके नाम क्रम से इस प्रकार हैं-अङ्गारक, (१) विकालक (२) लोहित्यक (३) शनैश्चर (४) आधुनिक (५) प्राधुनिक (६) कण (७) कणक (८) कणह् कणक (९) कणविनानक (१०) कणसंनानक (११) सोम (१२) सहित (१३) आश्वासन (१४) कायोपग (१५) कर्षटक (१६) अजकरक (१७) दुन्दुभक (१८) शङ्ख (१९) शङ्ख नाम (२०) शङ्ख वर्णाभ (२१) कंस (२२) कंसनाभ (२३) कंस वर्णाभ (२४) नील (२५) नीलावभास (२६) रूपी (२७) रूपभास (२८) भस्म (२९) भस्मराशि (३०) तिल (३१) तिल पुष्प वर्णक (३२) दक (३३) दक वर्ण (३४) काय (३५) वन्ध्य (३६) इन्द्राग्नि (३७) धूमकेतु (३८) हरि (३९) पिंगल (४०) बुध (४१) शुक्र (४२) बृहस्पति (४३) राहु (४४) अगस्ति (४५) माणवक (४६) काम स्पर्श (४७) धुर (४८) प्रसुम्न (४९) विकट (५०) विसन्धि कल्प (५१) प्रकल्प (५२) जटाल (५३) अरुण (५४) अग्नि (५५) काल (५६) महाकाल (५७) स्वस्तिक (५८) सौवस्तिक (५९) वर्द्धमानक (६०) प्रलम्ब (६१) नित्यालोक (६२) नित्यद्योत (६३) स्वयं प्रभ (६४) अवभास (६५) श्रेयस्कर (६६) क्षेमंकर (६७) आभंकर (६८) प्रभंकर (६९) अरजा (७०) विरजा (७१) अशोक (७२) वीतशोक (७३) विवर्त (७४) विवम्ब (७५) विशाल (७६) शाल (७७) सुव्रत (७८) अनिवृत्ति (७९) एक जटी (८०) द्विजटी (८१) कट (८२) कटिक (८३) राज (८४) अर्गल

अङ्को, गमनशील तेजस्वी पदार्थ अटलेके प्रकाशभिन्ने प्रज्ञप्त करेह छे. तेना नामो यथाक्रम आ प्रमाणे छे. अङ्गारक (१) विकालक (२) लोहित्य (३) शनैश्चर (४) आधुनिक (५) प्राधुनिक (६) कण (७) कणक (८) कणक (९) कणविनानक (१०) कणसंनानक (११) सोम (१२) सहित (१३) आश्वासन (१४) कायोपग (१५) कर्षटक (१६) अजकरक (१७) दुन्दुभक (१८) शङ्ख (१९) शङ्खनाभ (२०) शङ्खवर्णाभ (२१) कंस (२२) कंसनाभ (२३) कंसवर्णाभ (२४) नील (२५) नीलावभास (२६) रूपी (२७) रूपभास (२८) भस्म (२९) भस्मराशि (३०) तिल (३१) तिल पुष्पवर्ण (३२) दक (३३) दकवर्ण (३४) काय (३५) वन्ध्य (३६) इन्द्राग्नि (३७) धूमकेतु (३८) हरि (३९) पिंगल (४०) बुध (४१) शुक्र (४२) बृहस्पति (४३) राहु (४४) अगस्ति (४५) माणवक (४६) कामस्पर्श (४७) धुर (४८) प्रसुम्न (४९) विकट (५०) विसन्धिकल्प (५१) प्रकल्प (५२) जटाल (५३) अरुण (५४) अग्नि (५५) काल (५६) महाकाल (५७) स्वस्तिक (५८) सौवस्तिक (५९) वर्द्धमानक (६०) प्रलम्ब (६१) नित्यालोक (६२) नित्यद्योत (६३) स्वयंप्रभ (६४) अवभास (६५) श्रेयस्कर (६६) क्षेमंकर (६७) आभंकर (६८) प्रभंकर (६९) अरज (७०) विरज (७१) अशोक (७२) वीतशोक (७३) विवर्त (७४) विवम्ब (७५) विशाल (७६) शाल (७७) सुव्रत (७८) अनिवृत्ति (७९) एकजटी (८०) द्विजटी (८१) कट (८२) कटिक (८३) राज (८४) अर्गल (८५)

મહાગ્રહાઃ-મુખ્યગ્રહાઃ-ચર્મચક્ષુષાં ઉપલભ્યમાનાઃ-ગ્રહાઃ-ગમનશીલાસ્તેજસ્વિનઃ પદાર્થાઃ-
 પ્રકાશવિમ્બાઃ-પ્રજ્ઞપ્તાઃ સન્તિ । તદ્યથા નામક્રમેણ જ્ઞેયાઃ । અદ્ધારકો વિકાલકો લોહિત્યકઃ
 શનૈશ્વરાધાઃ અષ્ટાશીતિ સંખ્યકાઃ સન્તિ । કિમત્ર પુનર્નામોદ્ગ્રકનેક ! । (કળગસનામાવિ)-
 કનકેન સહ એકદેશેન સમાનં નામ યેષાં તે કનકસમાન નામાનસ્તે પશ્ચૈત્ર પૂર્વોક્તક્રમેણ-
 વોદ્ધવ્યાસ્તદ્યથા-કળઃ કળકઃ કળકળકઃ કળવિતાનકઃ કળસન્તાનક ઇતિ પશ્ચ કનક-
 સમાનનામાનઃ । એવં ચ ત્રયઃ કંસનામાનસ્તદ્યથા-કંસઃ કંસનાભઃ કંસવર્ણાભઃ ઇતિ । (નીલે
 રૂપી ય હવંતિ ચત્તારિ) અત્ર નીલે રૂપ્યે ચ શબ્દે વિપયભૂતે । દ્વિદ્વિનામ સમ્ભવાત્ સર્વ-
 સંખ્યયાશ્ચત્વારો ભવન્તિ, તદ્યથા-નીલઃ નીલાવભાસઃ ઇતિ દ્વે, તથા રૂપી રૂપ્યવભાસશ્ચેતિ દ્વે,
 સર્વસંખ્યયા ચત્વાર ઇતિ । તતો ભાસેતિ નામદ્વયોપલક્ષણં તદ્યથા-ભસ્મ ભસ્મરાશિશ્ચેતિ ।

અથૈતેપામેવ નામ્નાં સુખપ્રતિપત્યર્થ સદ્ગ્રહણિ ગાથાનવકમાહ યથા-

‘ઇંગાલે વિયાલે લોહિયંકે શણિચ્છરે ચેવ ।

આહુણિ પાહુણિ કળગસનામાવિ પંચેવ ॥૧॥

(૮૫) પુષ્પ (૮૬) ભાવ (૮૭) કેતુ (૮૮) ઇસ પ્રકાર અઠાસી સંખ્યા કહી
 હૈં (કળગસનામાનિ) કનક કે સમાન એક દેશ સે નામવાલે પૂર્વોક્ત ક્રમ
 સે પાંચ ગ્રહ સમજ લેવૈં, જો ઇસ પ્રકાર હૈં-કળ, કળક, કળકળક, કળ
 વિતાનક એવં કળ સંતાનક એ પાંચ કનક સમાન નામવાલે કહે હૈં, ઇસી
 પ્રકાર ત્રીન કંસ નામવાલે કહે હૈં જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-કંસ, કંસનાભ, કંસવ-
 ર્ણાભ (નીલે રૂપીયહવંતિ ચત્તારિ) નીલ એવં રૂપી કા દો દો પ્રકાર કા નામ
 કી સંભાવના હોને સે ચાર નામ હોતે હૈં-જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-નીલ એવં નીલા-
 વભાસ યે દો તથા રૂપી એવં રૂપ્યવભાસ યે દો મિલકર ચાર હો જાતે હૈં ।
 તત્પશ્ચાત્ ભાસ યહ નામ ભી દો પ્રકાર કા હૈં જૈસે કી ભસ્મ એવં ભસ્મ રાશિ
 અવ ડસી નામોં કા સુખાવબોદ્ધ કે લિયે યહાં પર સંગ્રહણી ગાથાં કહી ગઈ
 હૈં જો ઇસ પ્રકાર સે હૈં-(ઇંગાલે વિયાલે) ઇત્યાદિ પ્રકાર સે નવ ગાથાં

પુષ્પ (૮૬) ભાવ (૮૭) કેતુ (૮૮) આ પ્રમાણે અઠ્યાસી સંખ્યાત્મક નામો કહ્યા છે.
 (કળગસનામાનિ) કનકની જેવા એક દેશથી નામવાળા પૂર્વોક્ત કનકથી પાંચ ગ્રહો સમજવા
 જે આ પ્રમાણે છે. કળ, કળક, કળકળક, કળવિતાનક અને કળસંતાનક આ પાંચ કનક
 સમાન નામવાળા કહ્યા છે એજ પ્રમાણે ત્રણ કંસ જેવા નામો કહ્યા છે. જે આ પ્રમાણે
 કંસ, કંસનાભ, કંસવર્ણાભ (નીલે રૂપીય હવંતિ ચત્તારિ) નીલ અને રૂપીના બન્ને પ્રકારના
 નામોની સંભાવના હોવાથી ચાર નામો થાય છે જે આ પ્રમાણે છે-નીલ અને નીલાવ-
 ભાસ આ બે તથા રૂપી અને રૂપ્યવભાસ આ બે મળીને ચાર થઈ જાય છે, તે પછી
 ભાસ એ નામ પણ બે પ્રકારનું છે. જેમ કે ભસ્મ અને ભસ્મરાશિ હવે આજ નામોના
 સુખાવબોધ માટે અહીં સંગ્રહણી ગાથાઓ કહી છે, જે આ પ્રમાણે છે-(ઇંગાલે વિયાલે)

सोमे सहिए अस्सासणे य कज्जोवए य कव्वरए ।
 अयकरए दुंदुभए विंयं संखसनाम वि तिण्णेव ॥२॥
 तिण्णेव कंसणामा नीलेरूपी य हुंति चत्तारि ।
 भासतिलपुप्फवन्ने दगवन्ने कायवंघेय ॥३॥
 इंदग्गी धूमकेऊ हरिपिंगलए बुधेय सुक्के य ।
 वहस्सइराहु अगच्छी माणवगे काम फासे य ॥४॥
 धुरए पमुहे वियडे विसंधिकप्पे तद्वा पइल्ले य ।
 जडियालए य अरुणे अगिल काले महाकाले ॥५॥
 सोत्थिय सोवत्थियए वद्धमाणग तद्वा पलंवे य ।
 णिच्चालोए णिच्चुज्जोए सयंपभे चेव ओभासे ॥६॥
 सेयंकर खेमंकर आभंकर पभंकरे य वोद्धव्वे ।
 आरए विरए य तद्वा असोग तद्दवीयसोगे य ॥७॥
 विमले वितत विवत्थे विसाल तद्द साल सुव्वए चेव ।
 अणियट्ठी एगजडी य होइ वियडी य वोद्धव्वे ॥८॥
 करकरिए रायडग्गल वोद्धव्वे पुप्फभावकेऊ य ।

अट्ठासीई गहा खल्ल नायव्वा आणुपुव्वीए ॥९॥ इति ॥ सूत्र १०८ ॥

सम्प्रति सकलशास्त्रोपसंहारमाह—‘इति एस पाहुडत्था’ इत्यादिना

मूलम्—एस पाहुडत्था अभव्वजणहिययदुल्लहाइ णमो, उक्कित्तिता—
 भगवथा जोतिसरायस्स पणत्ती ॥१॥

एस गहिया वि संता थद्धे गारवियमाणि पडिणीए ।
 अबहस्सुए ण देया तव्विवरीय भवे देया ॥२॥

सद्धाधिपति उट्ठाणुच्छाह कम्मबलविरियपुरिसकारेहिं ।
 जो सिक्खिओ वि संतो अभायणे परिकहेज्जाहि ॥३॥

सो पवयणकुलगणसंघबाहिरो णाणविणय परिहीणो ।
 अरहंत थेर गणहर मेरं किरहोइ बोलीणो ॥४॥

तम्हा धिति उट्ठाणुच्छाहकम्मबलविरियसिक्खिअं णाणं ।

कहीं है जो मूल सूत्र में एवं टीका में दी गई है अतः सुज्ञ जिज्ञासुजन वहां से समझ लें ॥सू १०८॥

ध्यादि प्रकाशनी नव गाथाओ कही छे, जे मूलसूत्रमां अने टीकामां अतावेस छे, तेथी सुज्ञ पांथकजन त्यांथी समझ लें. ॥सू० १०८॥

धारेयव्वं णियमा ण य अविणए स दायव्वं ॥५॥

बीरवरस्स भगवओ जरमरणकिलेसदोसरहियस्स ।

वंदामि विणय पणतो सोक्खुप्पाए सया पाए ॥६॥सू० १०९॥

छाया-इत्येषा प्रकटार्थः अभव्यजनहृदयदुर्लभेयं खलु ।

उत्कीर्त्तिता भगवती ज्यौतिपराजस्य प्रज्ञप्तिः ॥१॥

एषा गृहीतापि सतीस्तब्धाय गौरवितमानि प्रत्यनीकाय ।

अवहुश्रुताय न देया तद्विपरीताय भवेत् देया ॥२॥

श्रद्धाधृति उत्थानोत्साह कर्मबलवीर्यपुरुषकारैः ।

यः शिक्षितोऽपि सन् अभाजने परिकथयेत् ॥३॥

सप्रवचनकुलगणसंघवाहो ज्ञानविनय परिहीनः ।

अर्हत् स्थविरगणधरमर्यादा किल भवति व्यतिक्रान्तः ॥४॥

तस्मात् धृत्युत्थानोत्साह कर्मबलवीर्यशिक्षितं ज्ञानं ।

धर्त्तव्यं नियमात् न च अविनीतेषु दातव्यं ॥५॥

वीरवरस्य भगवतो जरामरणक्लेशदोषरहितस्य ।

वन्दे विनयप्रणतः सौख्योत्पादकान् सदा पादान् ॥६॥

टीका-फलश्रुति स्वरूपं सकलशास्त्रोपसंहारात्मकं सूत्रमिदं गाथा पटकेनाह-

‘इति एस पाहुडत्था अभवजणहिययदुल्लहाइणमो । उक्कित्तिता भगवया जोतिसरा-
यस्स पण्णत्ती ॥१॥’ इत्येषा प्रकटार्था अभव्यजनहृदयदुर्लभेयं खलु । उत्कीर्त्तिता भगवती
ज्यौतिपराजस्य प्रज्ञप्तिः ॥१॥ इति-एवं-पूर्वोदितेन प्रकारेण अनन्तरमुद्दिष्टस्वरूपा प्रक-
टार्था-जिनवचनतत्त्ववेदिनामुत्तानार्थं, इयं चेत्थं प्रकटार्थापि सती अभव्यजनानां हृदयेन
-पारमार्थिकाभिप्रायेण दुर्लभा-दुःखेन लब्धुं शक्या, भावार्थमधिकृत्य अभव्यजनानां

टीकार्थ-सूत्र की फल श्रुतिरूप संपूर्ण शास्त्र के उपसंहार रूप से यह
अंतिम सूत्र छ गाथा द्वारा कहा गया है । (इति एस पाहुडत्था) इत्यादि

यह पूर्व कथित प्रकार से प्रकृतार्थ अर्थात् जिनवचनतत्त्व को जानने
वालों के अभ्युदय के लिये, इस प्रकार से यह प्रकटार्थ होने पर भी
अभव्य जनों को हृदय से अर्थात् वास्तविकता से दुर्लभ अर्थात् दुःख
प्राप्य इस प्रकार के धारण कर अभव्यजन को दुर्लभ ऐसा कहा है ।

टीकार्थ :-सूत्रणी इदश्रुतिइय सभय शास्त्रना उपसंहार इपथी आ छेदु सूत्र छ
गाथा द्वारा कथुं छे. (इति एस पाहुडत्था) इत्यादि आ पूर्वकथित प्रकारशी प्रकृतार्थ
अर्थात् एनपथन तत्त्वने जलुनाराओना अभ्युदय भाटे आ प्रभाषे प्रकटार्थ होवा छतां
पथु अभव्यजनोने हृदयशी ओटवे के वास्तविकपथुशी दुर्लभ अर्थात् दुःख प्राप्य आ

દુર્લભા इत्यर्थः, अभव्यत्वादेव तेषां-सम्यक् जिनवचनपरिणतेरभावात् । उत्कीर्त्तिता-
प्रतिपादिता-कथिता भगवती-ज्ञानैश्वर्यस्वरूपा देवता, ज्योतिषराजस्य-सूर्यस्य प्रज्ञप्तिः-
ज्ञानविशेषस्वरूपा देवता, एषा च स्वयं गृहीता सती यस्मै कस्मै न प्रदातव्या इति ॥१॥
अथ तत् प्रतिपादनार्थमाह-‘एस गह्मितावि संता थद्धे गारवियमाणि पडिणीए-। अवहुस्सुए
ण देया तव्विवरीए भवे देया ॥२॥’ एषा गृहीतापि सती स्तब्धा य गौरवित-मानि-प्रत्य-
नीकाय । अवहुश्रुताय न देया तद्विपरीताय भवेत् देया ॥२॥-एषा-सूर्यप्रज्ञप्तिः गृही-
तापि-स्वयं सम्यक् करणेन गृहीतापि सती ‘अत्र व्यत्ययोऽप्यसा’ मित्यनेन वचनेन चतु-
र्थ्यर्थे सप्तमीज्ञेया, अतोऽयमर्थः थद्धे स्तब्धाय-जडाय-स्वभावत एव मानप्रकृत्या विनयभ्रंश-
कारिणे, गौरविताय-गौरवान्विताय-विद्या-विनयमानर्द्धिभिः प्राप्तं गौरवं येन स गौर-
वितस्तस्मै गौरविताय-ऋद्धिरस सातानामन्यतमेन गौरवेण गुरुतरायेति भावार्थः, ऋद्ध्यादि-

कारण वे अभव्य होने से उन में सम्यक् प्रकार से जिनवचन परिणति का
अभाव रहता है । इस प्रकार से यह शास्त्र उत्कीर्तित अर्थात् प्रतिपादित
किया है । यह भगवती-अर्थात् ज्ञानैश्वर्य रूप देवता ज्योतिषराज सूर्यदेव की
प्रज्ञप्ति अर्थात् ज्ञान विशेष स्वरूप देवता को स्वयं ग्रहण कर के जिस
किसी को न कहे ॥१॥

अब इसके प्रतिपादन के लिये कहते हैं-(एस गहिया वि संता) इत्यादि ।
यह सूर्य प्रज्ञप्ति शास्त्र स्वयं सम्यक् प्रकार से जानकर के (यहां गाथा में
(व्यत्ययोऽप्यसा) इस वचन से चतुर्थी के अर्थ में सप्तमी हुई है । अतः इस
प्रकार के अर्थ होता है । (थद्धे) स्तब्ध जड अर्थात् स्वभाव से ही अभिमान
प्रकृति के कारण विनय रहित ऐसे तथा (गौरविताय) गौरवशाली अर्थात्
विद्या-विनय मानादि ऋद्धि से गौरव प्राप्त पुरुष को कहने का भाव यह है
कि-ऋद्धि रस साता आदि में से कोई भी गौरव से गुरुतर को अर्थात् ऋद्ध्या-

પ્રકારથી વિચારીને અભવ્યજનને હુલાંબ એમ કહ્યું છે, કારણ કે તેઓ અભવ્ય હોવાથી
તેમાં સમ્યક્ પ્રકારથી જનવચન પરિણતિનો અભાવ રહે છે. આ પ્રમાણે આ શાસ્ત્ર
ઉત્કીર્તિત અર્થાત્ પ્રતિપાદિત કરેલ છે, આ ભગવતી અર્થાત્ જ્ઞાનૈશ્વર્ય રૂપ દેવતા
જ્યોતિષરાજ સૂર્યદેવની પ્રજ્ઞપ્તિ એટલે કે જ્ઞાન વિશેષ રૂપ દેવતાને સ્વયં ગ્રહણ કરીને
જેને તેને કહેવું નહીં (૧)

હવે આના પ્રતિપાદન માટે કહે છે-(एसगहियविसंता) ઈત્યાદિ આ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ
શાસ્ત્ર સ્વયં સમ્યક્ પ્રકારથી જાણીને અહીં ગાથામાં (વ્યત્યયો કપ્યસા) આ વચનથી ચતુ-
ર્થિના અર્થમાં સપ્તમી થઈ છે. તેથી આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે (થદ્ધે) સ્તબ્ધ-જડ અર્થાત્
સ્વભાવથી જ અભિમાની પ્રકૃતિના કારણથી વિનય રહિત એવા તથા (ગોરવિતાય) ગૌરવ-
શાલી એટલે કે વિદ્યાવિનય માનાદિ ઋદ્ધિરસસાતા વિગેરેમાંથી કોઈ પણ ગૌરવથી

મદોપેતોહચિન્ત્ય ચિન્તામણિ કલ્પમપીદં સૂર્યપ્રજ્ઞસિ પ્રકીર્ણકં આચાર્યાદિકં ચ તદ્વેત્તારં અવ-
જ્ઞયા પश्यति, સા ચ અવજ્ઞા દુરન્તનરકાદિ પ્રપાતહેતુરતસ્તદુપકારાયૈવ તસ્મૈ દાનપ્રતિપેધઃ,
इयमत्रभावनास्तब्ध मान्यादिष्वपि भावनीया, तथा च मानिने-मानयुक्ताय-जात्यादि
મદોપેતાય પ્રત્યનીકાય-શત્રુભૂતાય-વિપક્ષિણે-દૂરભવ્યતાય અભવ્યસ્તયા વા સિદ્ધાન્તવચન-
નિકુટ્તનપરાય, તથા અવહુશ્રુતાય-અલ્પશ્રુતાય-વિત્તંડાવાદિને-વિવાદિને-અવગાઢસ્તોક-
શાસ્ત્રાય, સહિ જિનવચનેષુ અસમ્યગ્ ભવતત્વાત્ શબ્દાર્થપર્યાલોચનાય આમશુષ્ણત્વાચ્ચ
યથાવત્ કથ્યમાનમપિ ન સમ્યગ્ અભિરોચયતે इत्यतो न देया, किन्तु तद्विपरीताय दातव्या
ભવેત્, અત્ર ભવેદિતિ ક્રિયાપદસ્ય સામર્થ્ય લઘ્વૌ અપ્યુપાદાનં દાતવ્યા ચાવધારણાર્થ,
तद्विपरीताय दातव्यैव न अदातव्या इत्यर्थः, अदाने शास्त्रव्यवच्छेद प्रसक्त्या तीर्थव्यवच्छेद

દિમદ્ યુક્ત અચિન્ત્ય ચિન્તામણિ સમાન હસ સૂર્ય પ્રજ્ઞસિ કો પ્રકીર્ણક તથા
उसको जानने वाले आचार्यादि को अवज्ञा से देखते हैं। वह अवज्ञा दुरन्त-
નરકાદિ મેં ગિરાનેવાલી હોતી હૈ અતઃ ઉસકે ઉપકાર કે લિયે એસે કો નહીં
देना चाहिये इस प्रकार अनधिकारि को देने का प्रतिषेध किया है। इस
પ્રકાર કી યહ ભાવના સ્તબ્ધ માન્યાદિ કે લિયે ખી સમજ્ઞ લેવેં । તથા માનિ-
માન યુક્ત અર્થાત્ જાત્યાદિ અભિમાનવાલે વિપક્ષિ કો માને સિદ્ધાન્ત વચન
કો નહીં માનનેવાલે કો એવં અલ્પશ્રુત અર્થાત્ વિતંડાવાદિ કો અર્થાત્ અલ્પ
शास्त्र ज्ञान वाला जिनवचन में असम्यक् पना कहते हैं ऐसे को यथावत्
કહા હુવા ખી રુચિકર નહીં હોતા અતઃ ઉનકો હસ શાસ્ત્ર કો નહીં દેવેં । પરંતુ
उससे विपरीत जो हो उनको देवें। यहां पर भवेत् इस क्रियापद के सामर्थ्य
સે અદિ ઉપાદાન એવં ચ અવધારણાર્થ હોને સે ઉસ સે વિપરીત કો દેના હી
उनको अदातव्य नहीं है ऐसा अर्थ होता है। कारण की न देने से शास्त्र

શરતરને અર્થાત્ ઋધ્યાદિમદ્ યુક્ત અચિન્ત્ય ચિન્તામણિ સમાન આ સૂર્યપ્રજ્ઞસિને પ્રકીર્ણક
તથા તેને જાણનારા આચાર્યાદિને અવજ્ઞાથી જુવે છે. તે અવજ્ઞા દુરંત નરકાદિમાં પાડનારી
છે, તેથી તેના ઉપકાર માટે તેવાઓને આપવું ન જોઈએ. આ પ્રમાણે અનધિકારીને
આપવાનો પ્રતિષેધ કર્યો છે. આ પ્રમાણેની આ ભાવના સ્તબ્ધ માન્યાદિને માટે પણ
સમજ્ઞ લેવું, તથા માનિમાન યુક્ત અર્થાત્ જાત્યાદિ અભિમાનવાળા વિપક્ષિને એટલે કે
સિદ્ધાન્ત વચનને નહીં માનનારાને તથા અલ્પશ્રુત અર્થાત્ વિતંડાવાદિને એટલે કે અલ્પ-
शास्त्रज्ञानवाला जनवचनમાં असम्यक्पणું કહે છે એવાઓને યાવત્ કહેવામાં આવે તો
પણ રુચિકર થતું નથી, તેથી તેમને આ શાસ્ત્ર આપવું નહીં. પરંતુ તેનાથી વિપરીત જે
હોય તેમને આપવું. અહીં ભવેત્ આ ક્રિયાપદના સામર્થ્યથી અપિ ઉપાદાન અને ચ અવ-
ધારણાર્થ હોવાથી તેનાથી વિપરીતને આપવું તેમને માટે અદાતવ્યતા નથી. આ પ્રમાણે
અર્થ થાય છે કારણ કે ન આપવાથી શાસ્ત્ર વિચ્છેદ થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે.

प्रसक्तेरिति ॥२॥ अथ एतदेव व्यक्ती कुर्वन्नाह—‘सद्वाधिति उद्वाणुच्छाहकम्मवन्विगिय-
पुरिसकारेहि । जो सिक्खिओ वि संतो अभायणे परिकहेज्जाहि ॥३॥ श्रद्धा धृत्युत्थानो-
त्साहकर्मवलवीर्यपुरुषकारैः । यः शिक्षितोऽपि सन् अभाजने परिकथयेत् ॥३॥—श्रद्धा-
प्रतीतिः—श्रवणं प्रतिवाच्छा, धृति-धैर्य-विवक्षितं जिनवचनं सत्यमेव नान्यथेति मनसो-
ऽवष्टम्भः, उत्थानं—उत्कर्षः—श्रवणाय गुरुं प्रति अभिमुखगमनं—उत्थानं, उत्साहः—अध्यव-
सायः—श्रवणविषये मनसः उत्कलिका विशेषो यद्वशात् इदानीमेव यदि मे पुण्यवशात् सामग्री
सम्पद्यते शृणोमि च ततः शोभनं भवतीति परिणाम उपजायते, कर्म—समुपार्जित धर्म-
पापादिकं वस्तु—वन्दनादिलक्षणं कर्म, बलं—शारीरिकं बलं—वाचनादि विषयः प्राण इति
यावत्, वीर्यं—क्रियोत्पादित शौर्यं—अनुप्रेक्षायां सूक्ष्म सूक्ष्मार्थोदन शक्तिः, पुरुषकारः—
पुरुषार्थविशेषः—तदेव वीर्यं साधिताभिमतप्रयोजनं, एतैकारणै र्यः शिक्षितोऽपि—स्वयं गृहीत-

विच्छेद होने का प्रसंग उपस्थित होता है, तथा शास्त्रविच्छेद होने से तीर्थ-
विच्छेद का प्रसंग उपस्थित होता है ॥२॥

अब इसी को विशेष स्पष्ट करने के लिये कहते हैं—(सद्वाधिति उद्वाणु-
च्छाह) इत्यादि श्रद्धा—प्रतीति श्रद्धा—प्रतीति श्रवण के लिये इच्छा धृति-धैर्य
विवक्षित जिनवचन सत्य ही है अन्यथा नहीं है, इस प्रकार का आत्म
विश्वास, उत्थान—उत्कर्ष श्रवण के लिये गुरु के सन्मुख जाना अथवा उत्थान-
उत्साह श्रवण विषय में मन की प्रफुल्लता विशेष जिस के कारण अभीहि
यदि मेरे पुण्योदय से सामग्री का सम्पादन हो जाय तो सुन लेवें, तो
अच्छा हो इस प्रकार परिणाम का विचार करे, कर्म—माने उपार्जित पापादि
वस्तु अथवा वंदनादि लक्षण कर्म बल—शारीरिक संपत्ति वाचनादि विषयक
प्राण वीर्य—क्रिया से उत्पादित शौर्य अर्थात् अनुप्रेक्षा में सूक्ष्म से सूक्ष्म अर्थ
को स्पष्ट करने की शक्ति पुरुषकार—पुरुषार्थ विशेष इस प्रकार के वीर्यादि से
साधित अभिमतप्रयोजन, इन कारणों से जो शिक्षित होने पर भी अर्थात् स्वयं

तथा शास्त्र विच्छेद तथा तीर्थ विच्छेदना प्रसंग उपस्थित थाय छे (२)

हुवे आने ज विशेष स्पष्ट करवा भाटे छे छे—(सद्वाधिति उद्वाणुच्छाह) इत्यादि
श्रद्धा—प्रतीति श्रवण भाटे छे छे धृति-धैर्य विवक्षित जिनवचन सत्य ज छे अन्यथा
नथी. आ प्रमाणेनो आत्मविश्वास (उत्थान)—उत्साह श्रवणादि विषयमां मननी प्रफुल्लता
विशेष जेथी छेमछा ज जे मारा पुण्यना उदयथी सामग्रीनुं सम्पादन थछ जय तो सांखणी
दछं तो साङ् थाय आ प्रमाणे परिष्ठाभनो विचार करवो. कर्म—प्राप्त करेल पापादि वस्तु
अथवा वंदनादि लक्षण कर्म बल—शारीरिक संपत्ति, वाचनादि विषयक प्राण, वीर्य क्रियाथी
उत्पन्न थयेल शौर्य अर्थात् अनुप्रेक्षामां सूक्ष्मथी सूक्ष्म अर्थने स्पष्ट करवानी शक्ति पुरुषकार-
पुरुषार्थ विशेष आ प्रकारना वीर्यादिथी साधेल छे छे प्रयोजन, आ कारणेथी जे शिक्षित

सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रार्थोभयोऽपि सन् अभाजने-दाक्षिण्यादिना अन्तेवासिनि अभाजने-अयोग्ये-परिकथयेत्-प्रक्षिपेत्-सूत्रतोऽर्थतः उभयतो वान्प्रसेत्-परिकथयेदिति ॥३॥ 'सा पवयण कुलगण संघवाहिरो णाणविणय परिहीणो । अरहंत येरगणहरमेरं किर हांति बोलीणो ॥४॥' स प्रवचनकुलगण संघवाहो ज्ञानविनयपरिहीनः । अर्हत् स्थविरगणधरमर्यादां किल भवति व्यतिक्रान्तः ॥४॥ प्रवचनकाराणां-धर्मोपदेशकानां कुलानि-समूहानि-तेषां तथा गणसंघानां-गणिसमूहानां बाह्यः-एभिर्वहिः कृतो भवति, यतोहि स ज्ञान-विनयपरिहीनोऽस्ति,-ज्ञानविनयाभ्यां बहिः कृतोऽस्ति, तथा च भगवदर्हत् स्थविरगणधरमर्यादां-भगवदादिकृतां व्यवस्थां भवति किल व्यतिक्रान्तः, किलेन्यापवाद सूचकं, इत्थमा प्रवचनं व्यवस्थितं यथा स नूनं भगवदर्हदादि व्यवस्थामतिक्रान्त इति, तदतिक्रमे च दीर्घसंसारिता सम्पद्येत इति ॥४॥ 'तम्हा धिति उट्ठाणुच्छाहकम्मवलविरियसिक्खिअं णाणं । धारेयव्वं गियमा गय-अविणएसु दायव्वं ॥५॥-तस्मात् धृत्युत्थानोत्साहकर्मवलवीर्यशिक्षितं ज्ञानं । धर्तव्यं नियमात् न च अभिनीतेषु दातव्यं ॥५॥-उत्साह-पूर्वप्रतिपादितात् कारणात् धृत्युत्थानोत्साह कर्मवलवीर्यैर्यद् ज्ञानं-सूर्यप्रज्ञप्तिविषयकं ज्ञानं स्वयं मुमुक्षुणा सता शिक्षितं-उपदिष्टं

सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रार्थ को प्राप्त होकर भी अभाजन-अपात्र, अर्थात् दाक्षिण्यादि वाले शिष्य जो अभाजन-अयोग्य नहीं हो ऐसे को उनको कहे ॥३॥

(सा पवयण कुलगण) इत्यादि धर्मोपदेशकारों के कुल से बाहर तथा गणिसमूह से बाहर किया हो कारण की ज्ञान विनयादि से रहित अर्थात् ज्ञान विनय से बाहर किया हो तथा भगवान् अर्हत् स्थाविर गणधर मर्यादा से अर्थात् भगवदादि कृतव्यवस्था से व्यतिक्रान्त-रहित हो इस प्रकार आप्त वचन व्यवस्थित एवं भगवदर्हदादि व्यवस्था को उल्लंघन करनेवाले के दीर्घ संसारिता प्राप्त होती है ॥४॥

(तम्हा धिति उट्ठाणुच्छाह) इत्यादि पूर्व प्रतिपादित कारणों से धृति उत्थान उत्साह कर्म बल वीर्य वाला पुरुष सूर्यप्रज्ञप्ति विषयक जो ज्ञान

होय तो पणु अर्थात् पोते सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रार्थने प्राप्त करीने पणु अभाजन-अपात्र ओटले के दाक्षिण्यादिवाणा शिष्य के के अभाजन अयोग्य न होय तेवाने उपदेश करयो, ॥३॥

(सा पवयणकुलगण) धत्यादि धर्मोपदेशकाराना कुण्ठी भङ्गार तथा गणिसमूहथी भङ्गार करेदा होय कारणु के ज्ञान विनयादिथी रहित अर्थात् ज्ञान विनयथी भङ्गार थयेला होय तथा भगवान् अर्हत् स्थविर गणधरनी मर्यादाथी ओटले के भगवदादिमे करेदा व्यवस्थाथी व्यतिक्रान्त-रहित होय आ प्रमाणे आप्त वचनव्यवस्थितनुं तथा भगवदर्हदादि व्यवस्थानुं उल्लंघन करवावाणाने दीर्घ संसारिता प्राप्त थाय छे, ॥४॥

(तम्हा धितिउट्ठाणुच्छाह) धत्यादि पूर्वप्रतिपादित कारणोथी धृति उत्थान उत्साह कर्म भलवीर्यवाणे पुश्च सूर्यप्रज्ञप्ति विषयक ज्ञान पोते मुमुक्षु होवा छातां पणु शिष्युं होय

નશ્ચિયમાત્ આત્મન્યેવ ધર્તવ્યં, ન ચ કદાચિદપિ અવિનીતેષુ-ઉદ્ધતેષુ દાતવ્યમિત્યભિપ્રાયઃ
 ઉક્તપ્રકારેણ તદ્વાને આત્મપરદીર્ઘ સાંસારિત્વપ્રસક્તેઃ । તદેવમુક્તઃ પ્રદાનવિધિઃ ॥૫॥ અથ
 હ્યં ચ સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્રિરર્થતો-મિથિલાયાં નગર્યાં ભગવતા વીરવર્દ્ધમાનસ્વામિના સાક્ષાદુક્તા, ભગ-
 વાંશ્વાસ્ય વર્તમાનસ્ય તીર્થસ્ય આધિપત્યત્વં ભજતે, અતોઽર્થપ્રણેતૃત્વાત્ વર્તમાનતીર્થાધિ-
 પતિત્વાચ્ચ મજ્જલાર્થં શાસ્ત્રપર્યન્તે તન્મમસ્કારમાહ-‘વીરવરસ્સ ભગવઓ જરમરણકિલેસદોસ-
 રહિયસ્સ । વંદામિ વિનયપણઓ સોઁવસુપ્પાણ સયા પાણ ॥૬॥ વીરવરસ્ય ભગવતો જરા-
 મરણવલેશદોપરહિતસ્ય । વન્દે વિનયપ્રણતઃ સૌખ્યોત્પાદકાન્ સદા પાદાન્ ॥૬॥ વીર-
 યતિસ્મેતિવીરઃ (સૂરવીર વિક્રાન્તૌ) સ ચ વીર શબ્દો નામાદિ ભેદાત્ ચતુર્ધા ભવતિ, તથા

સ્વયં મુમુક્ષુ હોને પર ભી સિદ્ધિ હો યા ઉપદિષ્ટ ક્રિયા હો, વહ નિયમ સે
 આત્મા મેં ધારણ કરે, વહ કદાચિદપિ અવિનીત એવં ઉદ્ધત કો ન દેવેં ।
 કારણ કી ઉક્ત પ્રકાર સે હસ પ્રકાર કે અવિનીતાદિ કો વહ જ્ઞાન દેને સે
 દીર્ઘ સંસારિતા પ્રાપ્ત હોને કા પ્રસંગ ઉપસ્થિત હોતા હૈ । હસ પ્રકાર યહ
 પ્રદાન વિધિ કહી હૈ ॥૫॥

યહ સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્રિ સૂત્ર મિથિલા નગરી મેં શ્રી ભગવાન્ વર્દ્ધમાન સ્વામીને
 સાક્ષાત્ કહા હૈ । શ્રી ભગવાન્ વીર વર્દ્ધમાનસ્વામી વર્તમાન તીર્થ કા અધિ-
 પત્ય કો ધારણ કરતે હૈં । અતઃ અર્થપ્રણેતા હોને સે એવં વર્તમાન તીર્થાધિ-
 પતિ હોને સે શાસ્ત્ર કે અંત મેં મંગલ કામના સે ડનકો નમસ્કાર કહતે હૈં-
 (વીરસ્સ ભગવઓ જરમરણ) હત્યાદિ (વીરયતિસ્મ હિતિ વીરઃ) યહાં પર (સૂર-
 વીર વિક્રાન્તૌ) હસ સે વીર શબ્દ કી નિષ્પત્તિ હુઈ હૈ । વહ વીર શબ્દ નામાદિ
 કે ભેદ સે ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ । જો હસ પ્રકાર હૈ-ભિચમાન-નામવીર

અગર ઉપદિષ્ટ કરેલ હોય તે નિયમથી આત્મામાં ધારણ કરવું તે ક્યારેય પણ અવિનીત
 અને ઉદ્ધતને આપવું નહીં કારણ કે ઉક્ત પ્રકારથી આવી રીતના અવિનીતાદિને તે જ્ઞાન
 આપવાથી દીર્ઘસંસારિતા પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે, આ પ્રમાણે આ
 પ્રદાન વિધિ કહી છે.

આ સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્રિ સૂત્ર મિથિલા નગરીમાં શ્રી ભગવાન્ વર્દ્ધમાન સ્વામીએ સાક્ષાત્
 કહી છે, શ્રી ભગવાન્ વીર વર્દ્ધમાનસ્વામી વર્તમાન તીર્થના આધિપત્યને ધારણ કરે છે.
 તેથી અર્થ પ્રણેતા હોવાથી તથા વર્તમાન તીર્થાધિપતિ હોવાથી શાસ્ત્રના અંતમાં મંગલ
 કામના માટે તેમને નમસ્કાર કહેવામાં આવે છે. (વીરસ્સ ભગવઓ જરમરણ) હત્યાદિ.
 (વીરયતિસ્મ હિતિ વીરઃ) અહીં (સૂરવીરવિક્રાન્તૌ) આનાથી વીર શબ્દની નિષ્પત્તિ થઈ છે,
 તે વીર-શબ્દ નામાદિના બેઠથી ચાર પ્રકારના થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે, ભિચમાન

—મિથમાન:—નામવીર: (૧) સ્થાપનાવીર: (૨) દ્રવ્યવીર: (૩) ભાવવીરશ્ચ (૪) તત્ર યસ્ય જીવસ્ય અજીવસ્ય વા અન્વર્થરહિતં વીરં ઇતિ નામક્રિયતે સ નામ્ના વીર:—નામમાત્રેણ વીર: નામ નામવતોરભેદાત્, નામચાસૌ વીરશ્ચ નામવીરં ઇતિ (૧) સ્થાપનાવીર:—વીરસ્ય—મટસ્ય સ્થાપના—વીરવર્દ્ધમાનસ્વામિસ્થાપનાત્ (૨) તતસ્તૃતીયો દ્રવ્યવીરો દ્વિધા આગમતોઽનાગમ-તથેતિ, તત્રાગમતો જ્ઞાતા ઇતિ ચાનુપયુક્તો જ્ઞાયતે (અનુપયોગો દ્રવ્ય) મિતિ વચનાત્ । અનાગમતસ્ત્રિધા તદ્યથા—જ્ઞશરીરદ્રવ્યવીર:—ભવ્યશરીરરૂપદ્રવ્યવીર: પ્રથમસ્તદ્ વ્યતિરિક્તો દ્વિતીયશ્ચ । તત્ર વીરં ઇતિ પદાર્થજ્ઞસ્ય યત્ શરીરં જીવવિપ્રયુક્તં સિદ્ધશિલાતલાદિસ્થિતં તદ્-ભૂતે દ્રવ્યવીર:, યત્ પુનર્બાલકસ્ય શરીરં વીરં ઇતિ પદાર્થમધ્યાપિ નાવબુદ્ધ્યતે અથ ચ અવશ્ય-માયત્યાં ભોત્સ્યતે સ તથાવિધમાભિભાવત્વાત્ ભવ્યશરીરદ્રવ્યવીર:, તદ્વ્યતિરિક્ત: સ્વશત્રુ

(૧) સ્થાપનાવીર (૨) દ્રવ્યવીર (૩) એવં ભાવવીર (૪) ઉનમેં જો જીવ યા અજીવ કા અન્વર્થ રહિત વીરં ઇસ પ્રકાર નામ કરે વહ નામ વીર અર્થાત્ નામ માત્ર સે હી વીરં હોતા હૈ, નામ એવં નામવાન્ કો અભેદ સે નામ વહી વીરં નામવીરં એસા હોતા હૈ (૧) સ્થાપનાવીર—વીર અર્થાત્ સુમટ કી સ્થાપના વીર વર્દ્ધમાન સ્વામીને સ્થાપના કરને સે (૨) તીસરા દ્રવ્યવીરં દો પ્રકાર કા હૈ આગમ સે એવં આગમ ભિન્ન સે ઉન મેં આગમ સે હોનેવાલા વીરં જ્ઞાતા હોને સે અનુપયુક્ત હોતા હૈ (અનુપયોગો દ્રવ્ય:) ઇસ વચન પ્રામાણ્ય સે તથા આગમ ભિન્ન ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ જૈસે કી—જ્ઞશરીર દ્રવ્યવીર, અર્થાત્ ભવ્ય શરીર રૂપ દ્રવ્ય વીરં પહલાં એવં ઉસ સે ભિન્ન દૂસરા હોતા હૈ । ઉનમેં વીરં ઇસ પદાર્થજ્ઞ કા જો શરીર જીવવિપ્રયુક્ત સિદ્ધ શિલા તલાદિ મેં રહા તત્ પ્રકાર કા દ્રવ્ય વીર, તથા જો બાલક કા શરીર હોતા હૈ ઉસ મેં વીરં એસાં પદાર્થ અધ્યાપિ જ્ઞાત નહીં હોતા તથા આયતી મેં અવશ્ય પ્રાપ્ત કરેગા ઉસ પ્રકાર કા ભાવ કો લેકર ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય વીરં કહા જાતા હૈ, તથાતદ્વિન્ન

નામવીર (૧) સ્થાપનાવીર (૨) દ્રવ્યવીર (૩) અને ભાવવીર (૪) તેમાં જે જીવ અગર અજીવના અન્વર્થતા વિનાનો વીર એ પ્રમાણે નામ કરે તે નામવીર અર્થાત્ નામમાત્રથી વીર હોય છે, નામ અને નામવાન્ના અભેદપણાથી નામ એજ વીર નામવીર એ પ્રમાણે થાય છે (૧) સ્થાપનાવીર—વીર અર્થાત્ સુભટની સ્થાપના વીર વર્ધમાન સ્વામીએ કરવાથી (૨) ત્રીજા દ્રવ્યવીર જે પ્રકારના છે, આગમથી અને આગમભિન્નથી તેમાં આગમથી થનારા વીર જ્ઞાતા હોવાથી અનુપયુક્ત હોય છે. (અનુપયોગો દ્રવ્ય) આ વચનની પ્રમાણતાથી તથા આગમભિન્ન ત્રણ પ્રકારના હોય છે, જેમ કે—જ્ઞશરીર દ્રવ્યવીર અર્થાત્ ભવ્ય શરીરરૂપ દ્રવ્ય વીર પહેલો અને તેનાથી ભિન્ન બીજો હોય છે. તેમાં વીર આ પદાર્થજ્ઞના જે શરીર જીવ વિપ્રયુક્ત સિદ્ધશિલાતલાદિમાં રહેલ હોય તે પ્રકારના દ્રવ્યવીર, તથા જે આગમકર્તુ શરીર હોય છે, તેમાં વીર એવો પદાર્થ અધ્યાપિજ્ઞાત નથી થતો તથા ભવિષ્યમાં અવશ્ય

વિદારણસમર્થોઽનેકશઃ સંગ્રામશિરસિ લબ્ધજયપતાકશ્ચક્રવર્ત્યાદિઃ, ભાવવીરો દ્વિધા-તદ્યથા-આગમતોઽનાગમતશ્ચેતિ, તત્ર ગમનોજ્ઞાનોપયુક્તશ્ચ વીરપદાર્થે, અનાગમનશ્ચ દુર્જય સમસ્તાન્તરરિપુવિદારણસમર્થઃ, તસ્યૈકાન્તિકવીરત્વસદ્ભાવાન્ અનેનૈવ અનાગમતો ભાવવીરેણાધિકારસ્તસ્યૈવ વર્તમાનતીર્થાધિપતિત્વાત્, અતસ્તત્ પ્રતિપત્યર્થ વરગ્રહણં વીરેષુ વરઃ-વીરપ્રધાનો વીરવરો વર્દમાનસ્વામી, તસ્ય ભગવતઃ-અનુપમૈશ્વર્યાદિયુક્તસ્ય, વરગ્રહણલબ્ધમેવ ભાવ-વીરત્વં સ્પષ્ટયતી-જરેત્યાદિના જરા-વયોહાનિસ્વરૂપા, મરણં-પ્રાણવિયોગરૂપં, ક્લેશાઃ-શારીરિકાઃ માનસિકાશ્ચ વાધાઃ-દુઃખાનિ, દોષાઃ-વ્યસનાનિ રોગાદયો વાતૈઃ જરામરણ-

સ્વ શત્રુ કે વિદારણ મેં તથા અનેક પ્રકાર કે સંગ્રામ મેં જયપતાકા પ્રાપ્ત કર કે ચક્રવર્ત્યાદિ હોતે હૈં । ભાવવીર દો પ્રકાર કા હોતા હૈં જો હસ પ્રકાર આગમ સે એવં અનાગમ સે હનમેં ગમન જ્ઞાનોપયુક્ત વીર પદાર્થ મેં હોતા હૈં એવં અનાગમ સે દુર્જય સમસ્ત અંતરરિપુ વિદારણ મેં સમર્થ હોતા હૈં । કારણ કી હસ મેં એકાન્તિક વીરત્વ કી સંભાવના કા સદ્ભાવ રહતા હૈં । હસ પ્રકાર કે અનાગમ ભાવવીર કે અધિકાર હોતા હૈં કારણ કી વહી વર્તમાન તીર્થાધિપતિ હોતા હૈં, અતઃ હસકી પ્રતિપત્તિ કે લિયે વર શબ્દ કા ગ્રહણ કિયા હૈં । અતઃ વીરોં મેં જો વર અર્થાત્ વીરોં મેં પ્રધાન વીરવર સ્વામી અનુપમ ઐશ્વર્યાદિ યુક્ત ભગવાન્ મેં વર શબ્દ ભાવવીર કહને સે હી જરા હત્યાદિ કહને સે સ્પષ્ટ હો જાતા હૈં । જરા વયોહાનિ કો કહતે હૈં, મરણ પ્રાણ વિયોગ રૂપ હોતા હૈં, ક્લેશ શારીરિક માનસિક હોતે હૈં વાધા-દુઃખ રૂપ હોતી હૈં । દોષ-

પ્રાપ્ત કરશે. આ પ્રકારના ભાવિ ભાવને લઈને લબ્ધ શરીર દ્રવ્યવીર કહેવાય છે, તથા તેનાથી ભિન્ન પોતાના શત્રુના વિદારણમાં તથા અનેક પ્રકારના સંગ્રામમાં જયપતાકા પ્રાપ્ત કરીને ચક્રવર્ત્યાદિ થાય છે, ભાવવીર બે પ્રકારના હોય છે. જે આ પ્રમાણે આગમથી અને અનાગમથી તેમાં ગમન જ્ઞાનોપયુક્ત વીર પદાર્થમાં હોય છે. અને અનાગમથી દુર્જય સમસ્ત અંતર રિપુના વિદારણમાં સમર્થ હોય છે, કારણ કે તેમાં એકાન્તિક વીરત્વની ભાવનાનો સદ્ભાવ રહે છે, આ પ્રકારના અનાગમ ભાવવીરનો અધિકાર હોય છે, કારણ કે એજ વર્તમાન તીર્થાધિપતિ હોય છે, તેથી તેની પ્રતિપત્તિ માટે વર શબ્દને ગ્રહણ કરેલ છે, તેથી વીરોમાં જે વીર અર્થાત્ વીરમાં મુખ્ય વીરવર વર્દમાન સ્વામી અનુપમ ઐશ્વર્યાદિ યુક્ત ભગવાનમાં વરશબ્દ ભાવવીર કહેવાથી જ જરા હત્યાદિ કહેવાથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, જરા વયોહાનિને કહે છે. મરણ પ્રાણ વિયોગરૂપ હોય છે, ક્લેશ શારીરિક અને માનસિક હોય છે, વાધા દુઃખરૂપ હોય છે, દોષ-વ્યસન અગર રોગાદિને કહે છે, એવા જરા મરણ

ક્લેશદોષૈઃ રહિતસ્ય અલિપ્તસ્ય ભગવતો મહાત્મનઃ સૌખ્યોત્પાદકાન્ પાદાન્-મોક્ષોત્પાદકાન્ ચરણાન્ વિનયપ્રણતઃ-વિનયૈર્નમ્રોહં-અતિદીનોહં વન્દે-નમસ્કરોમિ-મિલિતકરયુગલ-શિરસા નમામીતિ । ॥ સૂ૦ ૧૦૯ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री सूर्यप्रज्ञप्तिसूत्रस्य सूर्यज्ञप्तिप्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां विंशतितमं प्राभृतं समाप्तम् ॥ २० ॥
॥ श्री सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्रं च सम्पूर्णम् ॥

વ્યસન યા રોગાદિ કો કહતે હૈં એસે જરા મરણ ક્લેશાદિ દોષોં સે રહિત માને અલિપ્ત મહાત્મ સ્વરૂપ શ્રી ભગવાન્ કે સુખોત્પાદક ચરણકમલ જો મોક્ષ કો પ્રાપ્ત કરાને વાલે હૈં, ઉન ચરણોં કો વિનય સે નમ્ર મૈં વંદના કરતા હું અર્થાત્ દોનોં હાથ શિર સે લગા કર નમન કરતા હું ॥ સૂ૦ ૧૦૯ ॥

શ્રીજૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ
વિરચિત સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રકી સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકા મૈં
વીસવાં પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૨૦ ॥

‘ક્લેશાદિ દોષોથી રહિત એટલે કે અલિપ્ત મહાત્મા સ્વરૂપ શ્રી ભગવાન્ના સુખ ઉપાપવનારા ચરણકમલ જે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનારા હોય છે, એ ચરણોમાં વિનયથી નમ્ર એવો હું વંદના કરું છું’ અર્થાત્ બેઉ હાથ મસ્તકને લગાવીને નમન કરું છું. ॥ સૂ૦ ૧૦૯ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે રચેલ
સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રની સૂર્યજ્ઞપ્તિપ્રકાશિકા ટીકામાં
વીસમું પ્રાભૃત સમાપ્ત ॥ ૨૦ ॥

